ILUSTROWANA ENCYKLOPEDJA
TRZASKI, EVERTA I MICHALSKIEGO

ILUSTROWANA

ENCYKLOPEDJA

TRZASKI, EVERTA I MICHALSKIEGO

Z WIELOMA MAPAMI, TABLICAMI
I ILUSTRACJAMI W TEKŚCIE

OPRACOWANA POD REDAKCJĄ
Dra STANISŁAWA LAMA

TOM TRZECI

L–O

TEM

NAKŁADEM KSIĘGARNI TRZASKI, EVERTA I MICHALSKIEGO
WARSZAWA, KRAKOWSKIE-PRZEDMIEŚCIE NR. 15 GMACH HOTELU EUROPEJSKIEGO

TRZASKA, EVERT i MICHALSKI, SP. AKC. WARSZAWA

CZCIONKAMI DRUKARNI NARODOWEJ W KRAKOWIE

L

L, dwunasta litera alfabetu.

L (wzgl. l), w równaniach wymiarowych oraz wyliczeniach technicznych oznacza długość.

L-serja, ob. Roentgena promienie.

La (A), w muzyce oznacza szósty stopień gamy C-dur.

La, symbol chemiczny pierwiastka lantanu.

Laagen, rz. w Norwegji, uchodząca pod Larvik do Skagerraku, dług. 300 km.

Laaland, wyspa duńska na płd. od Zelandji, 1.164 km², 70.000 mieszk.; gleba bardzo urodzajna: zboże, konopie, owoce, jarzyny, chmiel; stol. Maribo.

Laar Pieter van, zw. Bamboccio (tj. garbus), malarz i sztycharz holenderski, * ok. 1590, † po 1658. Pracował długo w Rzymie. Wprowadził do Włoch obrazy, wyobrażające życie ludowe (Bambocciade). Obrazy w muzeach w Dreznie, Wiedniu i Monachjum.

Laas Ernst, filozof i pedagog niemiecki, * 1837, † 1885; od 1872 prof. filozofji na uniw. w Strassburgu; napisał: „Idealismus und Positivismus" (1879—84).

Laatokka, ob. Ładoga.

Lab, podpuszczka, zaczyn ścinający mleko; występuje w soku żołądkowym i trzustkowym.

Labadie Jean de, mistyk francuski, zwolennik Kalwina, * 1610, † 1674. Twórca sekty, której członkowie nie uznawali własności indywidualnej.

Laban, w hist. biblj. syn Bethuela, brat Rebeki, teść Jakóba.

Laband, ob. Łabędy.

Laband Paul, prawnik niemiecki, * 1838, 1864 prof. w Królewcu, 1872—1917 w Strassburgu; † 1918; napisał „Das Staatsrecht des Deutschen Reichs" i in.

Labarraque Antoine, chemik i higjenista francuski, * 1777, † 1850; wynalazca płynu odkażającego.

Labarraque'a woda, roztwór wodny podchlorynu sodowego (NaOCl); roztwór bezbarwny o zapachu chlorowym; środek dezynfekcyjny.

Labarte Charles Jules, francuski historyk sztuki, * 1797, † 1880. Dzieła ważniejsze: „Histoire des arts industriels au moyen-âge et à l'époque de la Renaissance" (1864—66), „Inventaire du mobilier de Charles V, roi de France" (1879).

Labarum, rzymski sztandar państwowy w formie krzyża, z monogramem Chrystusa w wieńcu, wprowadzony przez Konstantyna W. w r. 312 na podstawie wizji przed bitwą z Maksencjuszem („in hoc signo vinces").

Labarum funebre, nagrobowe chorągwie staropolskie, zastępujące czasem nagrobki, z wymienieniem nazwiska i daty śmierci, często także i z portretem zmarłego, zawieszane w kościołach. Używano do nich drogich materyj, haftowanych złotem i srebrem, nad niemi zawieszano kity z piór strusich; jako cenne i łatwo przenośne ulegały grabieży i kradzieżom, i dlatego dziś należą do bardzo rzadkich zabytków.

Labe, labuś (franc. l'abbé), nazwa księży franc., wychowawców dzieci szlach. w Polsce po rewolucji francuskiej.

Labenwolf Pankraz, rzeźbiarz i giser niemiecki, * 1492 w Norymberdze, † 1563 tamże. Twórca znanej studni z „Gänsemännchen" w Norymberdze.

Labes, m. pow. w Pomeranji, rej. szczecińska (Prusy), nad rz. Regą; 5.200 mieszk.

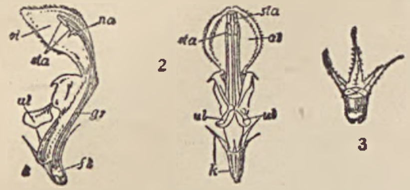
Labes-See, ob. Ławiczka.

Labet (franc.), hazardowna gra w karty.

Labia pudendi, wargi sromowe, narządy, otaczające u kobiet zatokę moczowo-płciową (Sinus uro-genitalis). L. p. majora (w. sr. większe), ograniczają szparę sromową (Rima pudendi): odpowiadają mosznie (Scrotum) mężczyzny. L. p. minora (w. sr. mniejsze), są to dwa cienkie, delikatne, o pozorach błony śluzowej, fałdy skórne, otaczające bezpośrednio wejście do zatoki moczowo-płciowej, wzgl. do przedsionka pochwy (Vestibulum vaginae). U zwierząt w. sr. mniejsze istnieją u wszystkich ssaków (Mammalia), w. sr. większe są dobrze wykształcone u niektórych małp i małpiatek.

Labiatae, wargowe, ważna i liczna rodzina roślin z rzędu Tubiflorae (rurkokwiatowe). Rozpowszechnione na całej kuli ziemskiej zioła, byliny lub krzewy o czworobocznej łodydze i krzyżujących się parach liści. Kwiaty zawsze grzbietobrzuszne; kielich zrosłodziałkowy, pięcioząbkowy, korona dwuwargowa. Pręciki 4, dwusilne; słupek dwukrotny, przez fałszywą przegrodę czterokomorowy, szyjka długa, zakończona znamieniem dwudzielnem. Owoc stanowią 4 rozłupki. Wargowe stanowią przeważną część naszej najpospolitszej wiosennej i le-

tniej flory. Większość tych roślin posiada włoski gruczołowe, zawierające aromatyczne olejki lotne dzięki czemu, znajdują one zastosowanie w sztuce perfumeryjnej oraz w lecznictwie.

Rys.. 1. kwiat Lamium (jasnoty) w przekroju podłużnym; 2. kwiat z przodu, k. kielich, ol. warga górna, ul. warga dolna, k. zalążnia, gr. szyjka, na. znamię, sta. pręciki; 3. kielich z dojrzałym owocem.

Labiau, ob. Labiawa.

Labiawa (niem. Labiau), m. pow. w Prusiech Wsch. (rej. królewiecka), nad rz. Dejmą, 4.800 mieszk.; handel drzewem i rybami.

Labiche Eugène, komedjopisarz francuski, członek Akad.. * 1815, † 1888.

Labienus Titus Atius, trybun i wódz rzymski; odznaczył się w czasie wojny Cezara z Gallami; w 49 r. przed Chr. w czasie wojny domowej przeszedł na stronę Pompejusza i walczył przeciwko Cezarowi. † pod Munda w Hiszpanji 45 r. przed Chr.

Labirynt (greck.), w staroż. nazwa budowli, w której było tyle izb, komór i krętych ganków, że obca osoba musiała w niej zabłądzić. Najsłynniejsze: l. kreteński pod Knosos, siedziba Minotaura, oraz egipski nad jez. Moeris.

Labirynt, ob. ucho.

Labirynt w myśliwstwie, 1) opłocie, ogrodzenie z podwójnym płotem do wabienia i chwytania wilków; 2) dolna część sieci rybackiej.

Labiryntodonty, olbrzymie płazy, które w triasie osiągnęły największe rozmiary.

Labiryntu metoda, wprowadzona do psychologji zwierząt przez badacza amerykańskiego Thorndike'a. Zwierzę, poddawane badaniom, umieszcza się w klatce, zbudowanej według tej zasady, że miejsce, znajdujące się w środku klatki, otoczone jest bardziej lub mniej złożonym labiryntem, składającym się z szeregu skręcających w różnych kierunkach dróg, z których tylko jedna prowadzi do środka, inne zaś kończą się ślepo. W środku umieszcza się zazwyczaj pożywienie, wpuszcza się głodne zwierzę do klatki i bada się, po jakim czasie i po ilu błędach trafi ono do środka. Powtarza się tę próbę dużą ilość razy, dopóki zwierzę nie trafi odrazu do środka, nie popełniwszy żadnego błędu. Ustala się w ten sposób szybkość uczenia się i nabywania przyzwyczajeń przez zwierzę, oraz mechanizm jego pamięci.

La Boétie Etienne de, filozof francuski, przyjaciel Montaigne'a; * 1530, † 1563.

Laboratorjum (łac.), pracownia naukowa, miejsce, przeznaczone do wykonywania rozmaitych czynności chemicznych, fizycznych, bakterjologicznych itp.; l. lekarskie, pracownia lekarska, przeznaczona do badania wydalin ludzkich (moczu, kału), wyciętych tkanek chorobowych, krwi, plwociny, nasienia, mleka itp. L. lekarskie istnieją przy każdym większym oddziele szpitalnym.

Laborec, rz. w Słowacji (Czechosłowacja), źródła na płd. stokach Beskidów, na wsch. od przełęczy Dukielskiej, 120 km. dług.; po zlaniu się z Latorcą tworzy rz. Bodrog, pr. dopływ Cisy.

Laboulaye Edouard, historyk prawa i polityk franc., * 1811, † 1883; 1849—70 prof. historji prawodawstw w Collège de France, potem senator; napisał m. in.: „Histoire politique des Etats-Unis de l'Amérique" (1855 do 1866).

Labour Party, partja pracy, stronnictwo robotnicze w Anglji; ob. stronnictwa polityczne w Anglji.

Labourd, kraik w dawnej Gaskonji (Francja płd.-zach.), obszar ok. 800 km²; zamieszkały przeważnie przez Basków, obecnie stanowi część okręgu Bajonny.

Labowa linja (linja zatokowa), linja, wzdłuż której przyczepiają się przegrody do ścian skorupy u głowonogów.

Labrador, półwysep na płn.-wsch. Ameryki Płn., między zat. Hudsona i Jamesa oraz Atlantykiem; zach. część należy do Kanady, a wschodnia do ang. posiadł. Nowej Fundlandji; 1,300.000 km², 13.500 białych, 3.000 Indjan oraz 1.500 Eskimów; na zach. skaliste płaskowzgórze, 600—700 m. wys., na wsch. i ku płn. do 2.700 m. wysok.; klimat bardzo ostry (śr. temp. roczna — 6,2°), wielkie lasy iglaste, na płn. tundra; liczne jeziora; myślistwo, rybołówstwo, wielki połów łososi.

Labrador, ob. plagjoklaz.

Labriola Antonio, filozof i socjolog włoski, * 1843, † 1904; prof. w Rzymie; pisał dużo z zakresu dziejów filozofji, etyki i pedagogiki.

Labriola Arturo, włoski ekonomista współczesny, teoretyk syndykalizmu rewolucyjnego; napisał: „Marx nell'economia e come teorico del socialismo", „Le dottrine economiche di F. Quesnay", „Riforme e rivoluzione sociale", „La „Comune" di Parigi", „La speculazione economica" i inne.

Labrunie Gérard, ob. Gérard de Nerval.

La Bruyère Jean de, pisarz-moralista francuski, * 1645, † 1696; ze względu na swój styl należy do klasyków literatury francuskiej XVII wieku. Rozpoczął działalność literacką od przekładu „Charakterów" Teofrasta, którego kontynuował, prześcigając go zarówno pod względem głębi i przenikliwości psychologicznej, z jaką odmalowuje obyczaje i rozmaite typy charakterów ludzkich, jak i pod względem talentu pisarskiego. Książka pt.: „Les caractères" jest mistrzowską satyrą epoki.

Labry, obramowanie, obwódka, ozdoba wokoło czegoś; w herbach — floresy, wychodzące z pod hełmu i otaczające tarczę herbową.

Labuan, bryt. wyspa na płn.-zach. wybrzeżu Borneo; 78 km², 6.000 mieszk. rasy malajskiej; stol. Victoria; pokłady węgla; st. telegr. bez drutu, st. morska.

Laburnum vulgare, złotokap zwyczajny, krzew, należący do rodziny Papilionaceae (motylkowate). Listki eliptyczne lub jajowate; długie, zwisłe kwiatostany, kwiaty złocisto-żółte. Kwitnie IV—VI. Sadzony po ogrodach. Pochodzi z płd.-zach. Europy. Mieszaniec wegetatywny, L. vulgare z gat. Cytisus purpureus, spotykany jest w ogrodach pod nazwą L. Adami (Cytisus laburnum).

Lac (franc.), jezioro.

Lac Léman, ob. Genewskie jezioro.

Lac Léopold II, ob. Leopolda II jezioro.

Lacaille Nicolas Louis de, astronom francuski, * 1713, † 1762. Od 1739 profesor matematyki w Collège Mazarin, od 1741 członek Akademji, 1751—54 prowadził pomiary długości południka na Przylądku Dobrej Nadziei; katalog jego obserwacyj „Coelum australe stelliferum" (Paryż, 1763) zawiera blisko 10.000 objektów.

Lacaze-Duthiers Henri de, profesor zoologji i botaniki, z początku w Lille, później w Paryżu, * 1821, † 1901. Założył stację zoologiczną w Roskoff (1872) i „Laboratoire Arago" w Banyuls-sur-Mer. Jako badacz, pierwszy we Francji zapoczątkował kierunek eksperymentalny w zoologji, redagując „Archives de Zoologie expérimentale". Liczne prace z zakresu fizjologji doświadczalnej zwierząt niższych, szereg monograficznych dzieł nad ukwiałami, koralowcami, mięczakami, osłonicami etc. Podstawowa praca o koralu czerwonym (Corallium rubrum).

Laccadive Islands, ob. Lakadywy.

Lac-dye (ang.), barwnik, otrzymywany z owadu Coccus lacca, żyjącego w Indjach; służy do farbowania wełny, sukna itd.

Lacedemonja, prowincja (nomarchja) w Grecji w płd.-wsch. części Peloponezu; 3.164 km², 87.100 mieszk.; stol. Sparta.

Lacépède Bernard Etienne de Laville hr., przyrodnik i polityk francuski, * 1756; prof. w Paryżu, 1809 minister stanu, 1814 par Francji; † 1825; ogłosił m. in.: „Histoire naturelle des poissons" (6 t.).

Lacépède'a wyspy, wyspy na płn.-zach. wybrzeżu Australji; pokłady guano.

Lacerta, ob. Lacertidae.

Lacerta, gwiazdozbiór; ob. Jaszczurka i gwiazdozbiory (tablica).

Lacertidae, rodzina jaszczurek właściwych z podrzędu Lacertilia; rząd Sauria, gromada Reptilia (gady). Kończyny dobrze wykształcone; język rozszczepiony. W Polsce następujące gatunki z rodzaju Lacerta: L. agilis, jaszczurka zwinka, pospolita w całym kraju; L. vivipara, j. żyworodka, w lasach i miejscowościach górzystych; L. viridis, j. zielona, Podole, sporadycznie i w innych miejscowościach, np. w lasach kampinoskich pod Warszawą. Na południu Europy pospolita jest L. muralis, j. murówka.

Lacertilia, podrząd gadów (Reptilia), o 4—2 kończynach lub bez kończyn; posiadają mostek i pas barkowy.

Lacertus musculus, mięsień dwugłowy ramienia.

Lachaise François d'Aix, jezuita, spowiednik kr. francuskiego Ludwika XIV, * 1624, † 1709; na gruntach, na których znajdował się jego ogród, założono w r. 1804 cmentarz paryski Père L.

La Chaussée Pierre Claude Nivelle de, komedjopisarz francuski, * 1692, † 1754; twórca tzw. „Comédie larmoyante" (Komedja płaczliwa).

Lachelier Jules, filozof francuski, * 1832 w Fontainebleau; autor dzieła pt.: „Fondement de l'induction".

Lachenal Adrien, polityk szwajcarski, * 1849; 1896—97 i 1903 prezydent Związku Szwajcarskiego.

Lachert Bohdan, architekt polski, * 1900 w Moskwie; kształcił się na wydziale arch. Politechniki Warszawskiej. Zwolennik konstruktywizmu w architekturze. Szereg nagród konkursowych, m. in. za „Szkołę Nauk Politycznych" w Warszawie, „Kościół-pomnik" w Białymstoku (wespół z J. Szanajcą i L. Niemojewskim, 1926).

Lachmann Karl, filolog niemiecki, * 1793, † 1851; prof. w Berlinie, 1830 członek Akad., uważany za twórcę nowoczesnej krytyki filologicznej tekstów, zarówno klasycznych, greckich i rzymskich, jak i starogermańskich.

Lachnicki Cyprjan, miłośnik i zbieracz dzieł sztuki, * 1824, † 1906; zapisał swą galerję dla przyszłego Muz. Narodowego w Warszawie.

Lachnicki Ignacy, pułkownik W. P. i pisarz, * 1755, † ok. 1830; ogłosił: „Biografja włościanina nad brzegami Niemna powyżej Łosośny mieszkającego" (Warszawa, 1815).

Lachnicki Ignacy Emanuel, * 1793, † 1826; autor „Statystyki gub. litewsko-grodzieńskiej" (Wilno, 1817); wydawca „Pamiętnika magnetycznego wileńskiego" (Wilna, 1816—18).

Lachowa wyspy, ob. Nowosyberyjskie wyspy.

Lachowce, m-ko w pow. zasławskim, gub. wołyńskiej (Ukraina), nad rz. Horyniem, 6.000 mieszk.; niegdyś zamek ks. Jabłonowskich.

Lachowicz Bronisław, chemik polski, * 1856 w Nisku, † 1903; prof. chemji organicznej na uniw. lwowskim; autor licznych prac naukowych.

Lachowicz Ludwik, chirurg polski, * 1811, † 1880; kształcił się na uniwersytecie i w Akademji chirurgo-medycznej w Wilnie; wynalazł stół operacyjny ulepszonej budowy; majątek swój zapisał na stypendja.

Lachowicze, m. w woj. nowogródzkiem, nad rz. Wiedźmą, 2.800 mieszk.; niegdyś warowny zamek, słynny z walk z Moskwą w r. 1660.

Lachs Hilary Jan, fizyko-chemik polski, * 1881 w Warszawie; studja w Lipsku, doktorat w Heidelbergu; przez dłuższy czas pracował w Berlinie; po powrocie do kraju asystent w Dublanach, 1914 prof. chemji fizycznej na Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie; jednocześnie pracuje w Towarzystwie Naukowem, od 1925 kierownik Oddziału chemji koloidów. Prace z zakresu kinetyki chemicznej, katalizy i koloidów.

Lachsenburg, ob. Laxenburg.

Lachy, wielkie, ciemne, gęste lasy.

Lachy, nazwa, nadawana przez górali polskich mieszkańcom równin, przez Rusinów wogóle Polakom.

Lachy sądeckie, grupa górali polskich, zamieszkująca okolice Sącza, pod względem etnograficznym stanowiąca nawiązanie do typu krakowskiego. Mieszka w chatach dwuizbowych, nosi jeszcze dość powszechnie bogaty strój, tzw. gurmany bronzowe lub białe, obficie haftowane; rozwinięte jest zdobnictwo. Etnografami okolic Sącza są S. Udziela i E. Frankowski.

Lacjum (łac. Latium, włosk. Lazio), prow. rzymska pomiędzy rz. Tybrem, Apeninami a m. Tyrreńskiem, w starożytności zamieszkiwana przez Latynów.

Lack Stanisław, krytyk polski, * 1876, † 1909; kierownik działu literackiego w „Nowem Słowie" (1903—1904); rozprawy i krytyki pisywał w „Życiu", „Młodości" i „Krytyce". Oddzielnie wydał: „Notatki i uwagi" i „Spór o pomnik".

Lackawanna, m. w stanie N. Jorku (St. Zj. Am. Płn.), 18.000 mieszk.

Lacki Teodor, wojownik polski z czasów Stefana Batorego i Zygmunta III; w wojnie inflanckiej namiestnik J. K. Chodkiewicza; † 1616.

Lacko, przedmieście m. Dobromila (woj. lwowskie), 1.200 mieszk.; źródła solankowe, państw. żupa solna.

Laclos Pierre, powieściopisarz francuski, autor głośnego romansu: „Liaisons dangereuses"; * 1741, † 1803.

Lacombe Louis, kompozytor francuski, kolorysta instrumentalny, * 1818, † 1884. Do najcenniejszych kompozycyj należy „Sapho", melodramat (1878).

La Condamine, najliczniejsza osada miejska w ks. Monako, 11.000 mieszk.

La Condamine Charles, uczony francuski, * 1701, † 1774; brał udział w pomiarze południka pod równikiem (w Peru, 1735—45); autor pierwszej dokładnej mapy rz. Amazonki.

Laconia, m. w stanie New Hampshire (St. Zj. Am. płn.), 11.000 mieszk.

Lacordaire Jean Baptiste, sławny kaznodzieja francuski, * 1802; redaktor dziennika „L'Avenir", który wywarł wielki wpływ na emigrację polską; w r. 1839 wstąpił do zakonu Dominikanów; † 1861.

La Coruña, ob. Coruña (La).

La Cour Poul, fizyk duński, * 1846, † 1908; wynalazca spektrotelegrafu.

Lacrima, ob. łza.

Lacrimae Christi, gatunek wina włoskiego z okolic Wezuwjusza.

Lacrimoso, wyrażenie muzyczne: łzawo, boleśnie; Lacrimosa, nazwa ustępu w Requiem, odznaczającego się rzewnością.

Lacroix Paul, literat francuski (pseud. „Bibliophile Jacob"), * 1806, † 1884; pisał powieści i studja historyczne: „Costumes historiques de la France" (10 t., 1852), „Histoire de Napoléon III" (4 t., 1852) i in.

Lacroma, ob. Lokrum.

La Crosse albo Lacrosse, m. w stanie Wisconsin (St. Zj. Am. Płn.), nad rz. Mississippi, 30.500 mieszk.; doki; handel drzewem i zbożem.

Lactantius Lucius Caelius Firmianus, zwany „Cyceronem chrześcijańskim", jeden z ojców kościoła z IV wieku; ogłosił apologię chrześcijaństwa: „Divinae institutiones"; jemu też przypisywana jest praca: „De mortibus persecutorum".

Lactarius deliciosus, jelonek, rydz, grzyb z rzędu Hymenomycetes, rodziny Agaricaceae, o wklęsłym, lejkowatym, czerwono-żółtym, często kołami współśrodkowemi, ciemniejszemi lub zielonawemi, pręgowanym kapeluszu i żółtym soku mlecznym. Jeden z najsmaczniejszych grzybów; rośnie pospolicie po lasach szpilkowych w końcu lata i jesienią.

Lactarius torminosus, wełnianka; ob. grzyby trujące.

Lactatio, laktacja, 1) okres, podczas którego gruczoły mleczne u ssaków produkują mleko do karmienia potomstwa; 2) karmienie piersią u kobiety. W okresie laktacji niema u kobiet menstruacji.

L. virosa.

L. scariola w położeniu kompasowem.

Lactuca, sałata, rodzaj roślin z rodziny Compositae. Zioła roczne lub dwuletnie. Odznaczają się sokiem mlecznym. Gatunki: L. virosa, sałata jadowita (rys.), liście kolczasto ząbkowane, roślina trująca. L. scariola, s. południowa (rys.), jedna z roślin kompasowych; liście, ustawione w płaszczyźnie pionowej, mają kierunek południka danego miejsca. Rośnie na rumowiskach, murach, przydrożach. Z tego gatunku przez hodowlę powstała L. sativa, s. siewna, częsta w uprawie polnej i ogrodowej, rzadko dziczejąca.

Lacus (łac.), jezioro.

Lacus lacrimalis, jezioro łzowe, stek łzowy (anat.), ob. oko.

Lacy lub Lascy Piotr, Irlandczyk, generał w służbie ros, * 1678; walczył przeciwko Polsce, Szwecji, Turcji; w wojnie ze Szwecją zdobył Rygę i Abo; † 1751.

Lada, narzędzie do rznięcia sieczki.

Ladak, część zach. Tybetu (3.500 m. n. p. m.), między górami Kuen-lun i Himalajami, nad górnym Indusem; 73.000 km², 180.000 mieszk.; obecnie prow. Kaszmiru; chów bydła i handel; stol. Leh.

Ladanum, ob. Cistaceae.

Ladenburg Albert, niemiecki chemik i historyk chemji, * 1842, † 1911; od 1874 profesor w Kilonji, 1889—1909 we Wrocławiu. Prace z chemji organicznej, badania oraz syntezy alkaloidów. Razem ze współpracownikami ogłosił przeszło 250 prac. Napisał: „Vorträge über die Entwickelungsgeschichte der Chemie von Lavoisier bis zu unserer Zeit" i in.; wydał „Handwörterbuch der Chemie" (13 tomów, 1882—1896, Wrocław).

Ladikija (franc. Lattakieh), w staroż. Laodicea, m. port. i stolica wilajetu w Syrji (Azja zach.), na płd.-zach. od Alepu, 25.000 mieszk.; uprawa tytuniu, owoców, oliwek, bawełny i zbóż; hodowla jedwabników.

Ladinos, nazwa mieszańców ludności białej i Indjan w Am. Środk.

Ladis, w. w Tyrolu; źródła siarczane, kąpiele; wpobliżu Obladis — silne szczawy.

Ladmirault René Paul de, gen. francuski, * 1808; służył początkowo w Afryce; w 1859 r. odznaczył się w bitwie pod Solferino; w czasie wojny 1870—71 r. walczył na czele IV korpusu pod Barny i Gravelotte, został wzięty do niewoli przy kapitulacji Metzu; po zawarciu pokoju w 1871 r. walczył przeciwko komunie; † 1898.

Lado, dawna stol. prow. równikowej Egiptu, obecnie osada w Sudanie anglo-egipskim, w prow. Mongalla, na l. brzegu Nilu.

Ladow Anatolij, kompozytor rosyjski, reprezentant muzyki narodowej, * 1855, † 1914. Do cenniejszych utworów należą: utwory fortepianowe, orkiestralne i chóry z towarzyszeniem orkiestry.

Ladrones (Islas de los), ob. Marjany.

Lady (ang.), dawniej tytuł królowych ang., później wysoko postawionych dam, obecnie używany dla oznaczenia wszystkich kobiet z towarzystwa, bez względu na pochodzenie.

Ladysmith, m. w Natalu w płd. Afryce (Unja Afryki Płd.), 5.600 mieszk.; znane z oblężenia 1899—1900 podczas wojny z Boerami.

Laeken, płn. przedmieście Brukseli, 50.000 mieszk.; rezydencja królewska, ogród kolonjalny.

Laelia, podzwrotnikowy rodzaj roślin z rodziny Orchidaceae (storczykowate), rosnący na drzewach. Pochodzi z Ameryki. Liczne odmiany uprawiane są jako rośliny ozdobne, np. L. cattleyoides (rys.), L. cinnabarina. L. daje z rodzajem Cattleya mieszańce (Laelio-Cattleya), odznaczające się pięknym kwiatem i obfitem kwitnieniem.

Laelia cattleyoides.

Laënnec René Théophile Hyacinthe, lekarz francuski; * 1781, † 1826; od r. 1823 prof. w Paryżu; wynalazca steteskopu i twórca auskultacji; napisał: „Traité de l'auscultation médiate".

Laënnec'a marskość wątrobowa (cirrhosis hepatis Laënneci), zanikowa marskość wątroby, choroba, występująca u pijaków nałogowych; cechuje się nadmiernym rozrostem tkanki łącznej koło zrazików wątroby; prowadzi początkowo do powiększenia wątroby, później do jej zmniejszenia i do gromadzenia się płynu w jamie brzusznej (ascites). Następnie powiększa się także śledziona. Średni czas trwania marskości L. 1—2 lat (zdarzają się przypadki dłużej trwające).

Laertes, w legendach greckich ojciec Odyseusza, uczestnik łowów kaledońskich i wyprawy Argonautów.

La Estrada, ob. Estrada.

Lafa (tureck. ulufe — płaca), w jęz. staropolskim żołd.

La Farge John, malarz amerykański, * 1835, † 1910. Malował martwe natury, pejzaże, witraże oraz dekoracje. Wynalazca „witraży amerykańskich", dających możność stosowania nowych efektów. W 1877 założył „Towarzystwo Artystów Amerykańskich", którego był prezesem.

Lafargue Paul, pisarz i działacz socjalistyczny francuski, * 1840, † 1911; za udział w komunie paryskiej skazany na wygnanie; powrócił do kraju w 1880; ogłosił szereg rozpraw z dziedziny socjalizmu naukowego.

La Farina Giuseppe, mąż stanu i historyk włoski, * 1815, † 1863; napisał: „Storia d'Italia 1815—50" i in.

Lafayette, dwa m. w St. Zj. Am. Płn., 1) w stanie Indiana, 22.500 mieszk.; uniwersytet; 2) w stanie Luizjany, 8.000 mieszk.

Lafayette Marie Joseph Motier markiz de, gen. francuski i polityk, * 1757, † 1834; uczestniczył w amerykańskiej wojnie o niepodległość; w 1789 twórca i dowódca paryskiej armji narodowej; w 1792 uwięziony jako rojalista, uciekł do Flandrji; osadzony przez Austrjaków w więzieniu w Ołomuńcu, uwoniony w 1797; w 1815 przywódca partji przeciwnej Napoleonowi; w 1830 powtórnie dowódca gwardji narodowej; popierał kandydaturę Ludwika Filipa; występował przy każdej sposobności w obronie Polski i Polaków. „Mémoires, correspondence et manuscrits du général L.", wyd. 1837—40.

Lafayette Marie Madelaine, pisarka francuska, * 1634, † 1692; przebywała na dworze Ludwika XIV; autorka powieści i pamiętników.

Lafayette-Park, rezerwat przyrody dla ochrony ptactwa morskiego w St. Zjednoczonych Am. Płn. na wysepce Mount Desert u wybrzeży Atlantyku, 18 km².

La Fère, ob. F è r e (L a).

Lafeta, (**laweta**) łoże działowe, służące do przewożenia działa i do umożliwienia czynczynności, związanych z celowaniem, ładowaniem i oddawaniem strzału przy zachowaniu stateczności działa. Istniejące l. najrozmaitszych systemów dzielą się pod względem konstrukcji na dwa zasadnicze typy: l. sztywne, przy których lufa nie zmienia swego położenia względem l. przy strzale, i l. sprężyste; te ostatnie obecnie powszechnie wchodzą w użycie. L. dział polowych mieszczą się na dwóch kołach, nad których osiami często znajdują się siedzenia dla obsługi, i posiadają w ogonie lemiesz, służący do usztywnienia i unieruchomienia działa przy strzale, oraz bardzo często tarczę stalową, kryjącą obsługę przed ogniem przeciwnika. L. dział oblężniczych, fortecznych i morskich nie nadają się do przewożenia i stanowią nieraz nader skomplikowaną konstrukcję, często wymagającą budowy specjalnej platformy.

Lafitau Joseph François, etnolog francuski, * 1670, † 1740; jezuita-misjonarz w Kanadzie; napisał dzieło etnologiczne: „Moeurs de sauvages Américains“ (1724).

Lafontaine Jean, sławny bajkopisarz francuski, * 1621, † 1695; napisał „Fables“ (1668, 1678 i 1694) oraz „Contes et nouvelles en vers“ (1665—74).

Lafontaine Leopold, lekarz nadworny Stanisława Augusta, * 1756, † 1812; wydawał 1801 do 1802 „Dziennik Zdrowia“; napisał: „O zdatności fizycznej żołnierza polskiego“ i „Opisanie wód mineralnych w Krzeszowicach“.

Laforgue Jules, pisarz i poeta francuski, * 1860, † 1887; wybitny liryk.

Lafosse Charles de, malarz francuski, * 1636 w Paryżu, † 1716. Z dzieł: „Mojżesz uratowany z wody“, dekoracje kopuły i podtrzymujących ją czterech łuków w kośc. Inwalidów w Paryżu, dekoracje plafonów w Wersalu.

Lafuénte Modesto, historyk hiszpański, * 1806, † 1866; główne dzieło: „Historia general de España“ (13 tomów).

Lagae Jules, rzeźbiarz belgijski, * 1860. Z dzieł: „Pokutująca“ (1890, Gandawa), statuy portretowe i biusty.

Lagan, rz. w płn. Irlandji, uchodzi do zatoki Belfastu, dług. 56 km.

Lagarde Auguste de Messence hr., emigrant francuski, zamieszkały w Polsce na pocz. XIX w.; tłumaczył na franc. „Zofjówkę“ Trembeckiego; napisał poemat: „Les obsèques de Kościuszko“.

Lagarde Paul de (nazwisko właściwe Boetticher), orjentalista niemiecki i jednocześnie teoretyk pedagogiki, kładący w swoich pismach nacisk na potrzebę wychowania obywatelskiego; * 1827, † 1891.

La garde meurt, mais elle ne se rend pas, gwardja umiera, lecz się nie poddaje; sentencja przypisywana generałowi Cambronne, wydrukowana po raz pierwszy albo w „Indépendant“ z 19. VI. 1815, albo w „Journal Général de la France“ z 24. VI. 1815; autorstwo niepewne, synowie generała Michel przypisują je swemu ojcu.

Lagerlöf Selma, poetka szwedzka, * 1858; powieści: „Gösta Berling“, „Jeruzalem“, „Legendy Chrystusowe“, „Cudowna podróż“ i in.; 1909 nagroda Nobla.

Lägern, nazwa wsch. pasma Jury Szwajcarskiej, 863 m. wys.

Lago, w jęz. włoskim i hiszp. — jezioro.

Lagoa dos Patos, ob. Patos (Lagoa dos).

Lagochilia, warga zajęcza, rozszczepienie wargi.

Lago di Garda, ob. Garda (Lago di).

Lago Maggiore (łac. Lacus Verbanus), jezioro u stóp Alp, na pograniczu włosko-szwajcarskiem; ⅕ część należy do kantonu tessyńskiego, reszta do Włoch; 212 km², 372 m. głęb., 194 m. n. p. m.; przepływa je rz. Ticino. Malownicze wybrzeża, klimat łagodny, roślinność południowa; ruch statków pasażerskich, rybołówstwo.

Lagophtalmos, zajęcze oko, niedomykalność powiek.

Lagopus lagopus, pardwa; ptak z rodziny głuszcowatych (Tetraonidae); rząd Galli (kurowate). Spotyka się w północno-wschodniej Polsce, pospolita na Litwie i Łotwie. W arktycznej Europie i w Alpach żyje pokrewna pardwa alpejska, L. mutus.

Lagorio Lew, malarz rosyjski, * 1826, † 1905; kształcił się w Akad. Szt. P. w Petersburgu. Z prac: „Widok doliny Kajszarskiej“ (1876), „Cytadela w Bajazecie“ (1887), „Jodła“ (1889), „Elbrus“ i in.

Lagos, 1) m. nad zatoką L. w prow. Algarve (Portugalja płd.-zach.), 9.000 mieszk.; niegdyś ważny port morski; 2) stol. i gł. port Nigerji (Afryka zach.), 74.000 mieszk.; ożywiony punkt handlowy, st. telegr. bez drutu; dawniej ośrodek handlu niewolnikami.

Lagos de Moreno, m. w stanie Jalisco (Meksyk), 15.000 mieszk.

Lagosta (chorw. Lastovo), wyspa na m. Adrjatyckiem w archipelagu Dalmatyńskiem, od 1920 włoska; 415 km²; wino, oliwki, rybołówstwo.

La Grange, dwa m. w St. Zjedn. Am. Płn.; 1) w stanie Georgji, 17.000 mieszk.; 2) w stanie Illinois, 6.500 mieszk.

Lagrange Joseph Louis, matematyk francuski, * 1736 w Turynie, † 1813 w Paryżu; jeden z założycieli Akad. Nauk w Turynie, prezes berlińskiej Akademji Nauk (1766—1788). Główne dzieła: „Mécanique analytique“ (1788), „Traité de la résolution des équations numériques“ (1798), „Théorie des fonctions analytiques“ (1797). Kompletny zbiór dzieł w 14 tomach, wydany w Paryżu (1867-1892).

La Guaira, port nad m. Karaibskiem w Wenezueli (Am. Płd.), 12.000 mieszk.; wywóz kawy, kakao i bawełny.

Laguna, część przybrzeżna morza, odcięta od morza otwartego wałem, usypanym z materjału skalnego, nanoszonego przez rzeki i morze, np. laguny Wenecji; na Bałtyku podobne formy noszą nazwę zalewu.

Laguna (La), m. na wyspie Teneryfa (Wyspy Kanaryjskie), 15.000 mieszk.; dawniej stol. całego archipelagu.

Lagurus, dmuszek, rodzaj traw z jednym gatunkiem L. ovatus, w obszarze morza Śródziemnego. Uprawiany jako trawa ozdobna, używana w bukieciarstwie.

Lagynos, flaszowate naczynie gliniane greckie z wąską szyją i wydatnym brzuścem, w czasach rzymskich wyrabiane ze szkła. Prototyp powszechnych dziś we Włoszech fiaschetti na wino.

Laharpe Frédéric César, dyrektor Rzplitej Helweckiej; * 1754, † 1838; 1783—96 wychowawca wielkich książąt rosyjskich, Aleksandra i Konstantego; jego to wpływowi przypisują liberalne zamiary Aleksandra I.

Laharpe Jean François, pisarz francuski, * 1739, † 1803; autor tragedyj, krytyk i poeta; główne dzieło: „Lycée ou cours de littérature“ (11 t., 1799—1805).

La Haye, ob. Haga.

La Hire Etienne (właśc. de Vignolles), przywódca oddziałów francuskich za Karola VII, typowy rycerz średniowieczny, wsławiony odwagą; w r. 1431 walczył z Anglikami pod Rouen, pragnąc wydobyć z niewoli Joannę d'Arc; † 1443.

La Hire Laurent de, malarz francuski, * 1606, † 1656. Z dzieł: „Mikołaj V przy zwłokach św. Franciszka z Assyżu“ (Luwr), „Dziewica z Dzieciątkiem Jezus“ (Luwr), „Chrystus ukazujący się świątobliwym niewiastom“ i in.

Lahmann Heinrich, lekarz niemiecki, * 1860, † 1905; założyciel sanatorjum w Weisser Hirsch pod Dreznem.

Lahn, pr. dopływ Renu (Niemcy zach.), dług. 218 km.

Lähn, ob. Wleń.

Lahor (ang. Lahore), stol. ang. prow. Pendżab (Indje bryt.), 229.000 mieszk.; uniwersytet.

Lahr, m. w Badenji, w Szwarcwaldzie, 13.500 mieszk.; znaczny przemysł.

Lahu (franc. Grand Lahou), port na wybrzeżu Kości Słoniowej (Afryka zach. franc.).

Lai, francuska nazwa pieśni, śpiewanych przez średniowiecznych harfiarzy. Później wytworzyły się z nich pieśni niemieckich Minnesengerów i Meistersingerów, nieraz wielozwrotkowe, podobne do kościelnych sekwencyj, układane z licznemi zmianami melodji, zastosowanemi do tekstu.

Laibach, ob. 1) Lublana; 2) Lublanica.

Laichow, ob. Lai-czou.

Lai-czou lub **Lai-jang** (ang. Laichow albo Lai-yang), m. w prow. Szan-tung (Chiny płn.-wsch.), 50.000 mieszk.

Lai-jang, ob. Lai-czou.

Laik (greck.), 1) katolik, nie należący do kleru; w wiekach średnich l. nazywano również nieuczonych, skąd dzisiaj l. oznacza człowieka, niekompetentnego w jakimś przedmiocie; 2) bracia l. i siostry l. w klasztorach, mnisi lub mniszki bez święceń, spełniający pewne posługi klasztorne.

Lairesse Gérard de, malarz i sztycharz holenderski, * 1641, † 1711; należał do epoki upadku szkoły holenderskiej. Z dzieł: „Historja Dydony“ (sztych). Napisał: „Zasady rysunku“ i „Sztuka malowania“.

Lais, w staroż. Grecji dwie słynne z piękności hetery.

Laisné Jeanne, ob. Hachette Jeanne.

Laisser faire (laisser aller), laisser passer (franc.), pozwalać czynić (iść), przechodzić; zostawiać zupełną swobodę. Hasło fizjokratów, zwolenników zupełnej wolności w życiu gospodarczem, niekrępowanej wpływem państwa.

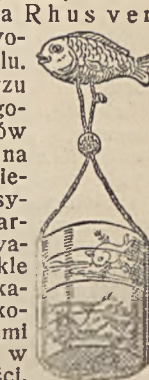
Laitner Jan, malarz krakowski w XVII w. W 1643 budował kolegjum Nowodworskie (obecnie gimnazjum św. Anny w Krakowie).

Lajkonik, lejkonik czyli konik zwierzyniecki, widowisko, urządzane w Krakowie po procesji w oktawę Bożego Ciała. Według tradycyj krakowskich ma to być pamiątka zwycięstwa, odniesionego nad Tatarami przez mieszczan krakowskich, właściwie jednak jest to pozostałość po dawnych zwyczajach cechowych.

Lak, ob. Cheiranthus Cheiri.

Lak mieszanina różnych materjałów żywicznych, topniejących w cieple (żywicy sosnowej, kalafonji, szellaku, smoły) i barwników (minja, cynober), w kształcie lasek, używana do pieczętowania listów i paczek.

Laka, rodzaj politury, sporządzanej w Chinach i Japonji z żywicy drzewa Rhus vernificera, specjalnie kultywowanego w Chinach w tym celu. Żywica czernieje w powietrzu i wymaga długiego i drobiazgowego obrobienia drogą procesów chemicznych. L. nakłada się na drzewo, tekturę lub metale wieloma warstwami różnej konsystencji; może być rozmaicie barwiona; odznacza się wielką trwałością. Przedmioty z l. są zwykle ozdabiane wytwornemi rysunkami, częstokroć inkrustowane kością słoniową, złotem i drogiemi kamieniami. Wyrób l. znano w Chinach w odległej starożytności, w w. III importowany był przez Koreę do Japonji, gdzie doprowadzono go do najwyższego stopnia doskonałości.

Wyroby z japońskiej laki.

Laka roślinna (Gelber Lack, Laque jaune, Yellow Madder), żółty barwnik roślinny, wydobywany z różnych jagód i kory roślinnej, bardzo nietrwały; w malarstwie szkodliwy, używany często do fałszowania innych trwałych barwników.

Lakadywy (ang. Laccadive Islands), grupa 14 wysp koralowych na oceanie Indyjskim, na zach. od wybrzeża Malabarskiego (Indje bryt.); 1.927 km², 10.600 mieszk.

Lakanal J o s e p h, członek Konwentu i uczony francuski, * 1762, † 1845; założyciel i organizator artykułów naukowych i literackich we Francji. Wraz z Sieyès'em i Dantonem opracował „Projekt dekretu o zaprowadzeniu nauczania narodowego".

Lake, po angielsku jezioro.

Lake dwellings, nazwa angielska dla osad palowych nawodnych neolitycznych i z epoki bronzu.

Lake Superior, ob. G ó r n e j e z i o r o.

Lakewood, m. przemysłowe w stanie Ohio (St. Zj. Am. Płn.), 42.000 mieszk.

Laki, związki nierozpuszczalne w wodzie, jakie tworzą pewne rodzaje barwników z zaprawami na bawełnie, jedwabiu itd.

Lakier koński, skóra końska lakierowana, z której szyją skrzydła do powozów.

Lakier pustynny, połyskująca powłoka, pokrywająca powierzchnie skał w gorących pustyniach.

Lakiery, roztwory żywic w rozmaitych rozpuszczalnikach lotnych, używane do pokrywania przedmiotów drewnianych, metalowych, skórzanych i in. cienką, przezroczystą lub nieprzezroczystą warstwą, ochraniającą je od wpływów atmosferycznych, od ścierania itp. Rozróżniamy lakiery spirytusowe, pokostowe (olejne), terpentynowe, kopalowe, bursztynowe, szellakowe, damarowe i in. W ostatnich czasach używa się jako rozpuszczalników także produktów destylacji nafty i smoły, węgla brunatnego, a jako dodatków do żywic — kauczuku i gutaperki.

Lakiści, ang. szkoła poetycka z początku XIX w.; nazwa wywodzi się od jezior (lakes) w Westmoreland, nad któremi mieszkali przywódcy szkoły, Coleridge, Southey, Wordsworth.

Lakkolit, potężny wylew magmy pod powierzchnią ziemi. Lawa nie wylała się na zewnątrz, lecz podszedłszy szczeliną z głębi, zastygła wewnątrz, nieraz podnosząc poziome przedtem warstwy. Dopiero po zniesieniu tych warstw można poznać lakkolit.

Lakmoid, błękit rezorcynowy, związek organiczny o nieznanej dokładnie budowie, używany jako wskaźnik przy miareczkowaniu; ma własności podobne do lakmusu.

Lakmon, ob. M e z o v o n.

Lakmus, związek organiczny, pochodna orcyny; otrzymuje się z porostów (np. Rocella tinctoria), poddając je fermentacji alkalicznej w obecności amonjaku lub potażu. Właściwym barwnikiem l. jest azolitmina, proszek ciemnobrunatny. L. ma zastosowanie jako wskaźnik przy miareczkowaniu: w roztworach alkalicznych barwi się na niebiesko, w kwaśnych na czerwono.

Lakno (ang. Lucknow), m. w prow. Agra-Oudh (Indje bryt.), nad rz. Gumti; 260.000 mieszk.

Lakonizm, krótkość, zwięzłość, dobitność wyrażenia według wzoru starożytnych Lakończyków czyli Spartan.

Lakonja, kraina w staroż. Grecji na Peloponezie, ze stol. Spartą. Obecnie część dawnej L. tworzy nomarchję, 1.278 km², 61.500 mieszk., ze stol. Gythium.

Lakringowie, lud pochodzenia wandalskiego, który brał udział w wojnie z Markomanami po stronie Rzymian. Zamieszkiwali w Dacji, gdzie ślad po nich zaginął.

Lakshmi, według wierzeń hinduskich, żona Wisznu, bogini piękności, którą czczą jako wielką boginię szczęścia i matkę świata.

Laksman E r i k, pastor i chemik rosyjski, * 1737, † 1796; od 1770 członek Akademji Umiejętności w Petersburgu i kierownik laboratorjum chemicznego. Liczne prace z chemji, botaniki, mineralogji i t. d.

Laktacidogen (łac. i greck.), związek organiczny, połączenie glikozy z kwasem fosforowym („kwas glikorodwufosforowy"); występuje w mięśniach; odgrywa bardzo ważną rolę przy przemianie (fermentacji) glikozy na alkohol i kwas węglowy.

Laktacja, ob. L a c t a t i o.

Laktalbumina (łac.), ciało białkowe (albumina), zawarte w mleku zwierząt ssących; krystalizuje z łatwością.

Laktamy, ogólna nazwa bezwodników wewnętrznych γ-aminokwasów; np. kwas γ-aminomasłowy tworzy l., tracąc cząsteczkę wody:

$$\begin{array}{l} CH_2.CH_2.CH_2.CO \\ / \qquad\qquad\quad / \\ NH\,\boxed{H \qquad OH} \end{array} \longrightarrow - H_2O \quad \begin{array}{l} CH_2.CH_2.CH_2.CO \\ / \\ HN \underline{\qquad\qquad\quad} \end{array}$$

Laktancjusz, ob. L a c t a n t i u s.

Laktaryna, wysuszona i sproszkowana kazeina; ma zastosowanie w drukarstwie tkanin.

Laktaza, ferment, rozszczepiający cukier mleczny (laktozę); występuje w soku jelitowym, szczególnie u niemowląt.

Laktobakcylina (łac.), hodowla rozmaitych bakteryj kwasu mlekowego (szczególnie: B a c i l l u s b u l g a r i c u s), sporządzona według wskazówek prof. Miecznikowa. Używana w postaci sproszkowanej lub jako tzw. mleko „yogurth", ma zmniejszać procesy gnilne w jelitach.

Laktoglobulina (łac.), jedno z ciał białkowych, zawartych w serwatce mleka.

Laktometr, ob. g a l a k t o m e t r.

Laktony, ogólna nazwa bezwodników wewnętrznych γ-oksykwasów; np. kwas γ-oksymasłowy tworzy l., tracąc cząsteczkę wody:

$$\begin{array}{l} CH_2.CH_2.CH_2.CO \\ / \qquad\qquad\quad / \\ \boxed{OH \qquad\quad H}\,O \end{array} \longrightarrow - H_2O \quad \begin{array}{l} CH_2.CH_2.CH_2.CO \\ \qquad\qquad\qquad / \\ \underline{\qquad\qquad\quad} O \end{array}$$

Laktoza, cukier mleczny, $C_{12}H_{22}O_{11} + H_2O$, związek organiczny (węglowodan), należący do grupy bioz; ciało krystaliczne o smaku słodkim; rozpuszcza się w wodzie i alkoholu; znane w dwóch postaciach izomerycznych.

Laktozurja (łac. i greck.), wydzielanie w moczu laktozy; zdarza się u położnic.

Laktydy, bezwodniki, powstające z dwóch cząsteczek α-oksykwasów, przez utratę dwóch cząsteczek wody, np.:

$$\begin{array}{l} CH_3.CH\,\boxed{OH \quad H}\,OOC \\ / \qquad\qquad\qquad / \\ COO\,\boxed{H \qquad OH}\,CH.CH_3 \\ \text{kwas mleczny} \end{array} \rightarrow 2H_2O + \begin{array}{l} CH_3.CH.OOC \\ / \qquad\quad / \\ COO.CH.CH_3 \\ \text{laktyd.} \end{array}$$

Lalande A n d r é, filozof francuski, * 1867; członek Akademji nauk moralnych, profesor; autor dzieł p. t.: „Etudes sur la philosophie des sciences", „Dissolution opposée à l'évolution".

Lalande J o s e p h J é r ô m e de, astronom francuski, * 1732, † 1807; od 1753 członek Akademji, od 1761 profesor w Collège de France, następnie dyrektor obserwatorjum Ecole militaire. Zakres jego prac obejmował głównie obserwacje gwiazd; ułożył katalog, zawierający przeszło 47.000 gwiazd, wydany przez British Association (Londyn, 1847). Znany jest jego podręcznik astronomji, wydany w 1764.

Lalande M i c h e l R i c h a r d d e, kompozytor francuski, * 1667, † 1726. Nadworny muzyk Ludwika XV; wzorował się na Lullym. Napisał opero-balet „Les éléments". Pisał również kompozycje kościelne: 60 motetów na sola, chóry i orkiestrę.

Lalewicz J e r z y, wirtuoz polski, * 1876; 1902—1905 profesor fortepianu w konserwatorjum w Odessie, od 1905 w Krakowie, potem w Wiedniu, obecnie w Buenos Aires.

Lalewicz M a r j a n, architekt polski, * 1876 w ziemi suwalskiej; kształcił się w Akad. Szt. Piękn. w Petersburgu, gdzie został nast. prof. historji sztuki w Ak. Szt. P., w Instytucie Archeologicznym, oraz w Inst. żeńsk. Politechniki i in.; od 1911 członek Akad. Szt. P., 1915 prezes T-wa Architektów przy Ak. Szt. P.; od 1918 pracuje w Polsce, od 1920 prof. Politechniki Warszawskiej, prezes Wydziału Zabytków przy Towarzystwie Op. nad Zab. Przeszłości. Ważniejsze dzieła: w Petersburgu Dom handlowy Martensa, Bank Syberyjski, Min. Przemysłu i Handlu; w Warszawie gmach mieszkalny P. K. O., renowacja pałacu Rady Ministrów, Brühla i gmachu Minist. Skarbu, odbudowa pałacu Staszica, Instytut Geologiczny, gmach Banku Rolnego, koszary Marynarki w Gdyni i in.

La Libertad, ob. L i b e r t a d.

Lalin, m. w hiszp. prow. Pontevedra, 16.200 mieszk.

Lalki lesowe, ob. l e s o w e l a l k i.

Lalla Rookh, tytuł poematu Tomasza Moore (1817).

Lally-Tollendal T h o m a s A r t h u r hr., generał franc., * 1702; od 1757 namiestnik w Pondichéry w Indjach; musiał poddać się Anglikom w r. 1761, za co po powrocie do Francji poniósł w r. 1766 karę śmierci.

Lalo E d o u a r d, kompozytor francuski, jeden z wybitniejszych symfonistów, * 1823, † 1892; w twórczości jego wybitną rolę odgrywał wpływ muzyki wagnerowskiej. Do najcenniejszych dzieł L. należą: opera „Le roi d'Ys", rapsodja norweska, 2 koncerty skrzypcowe, „Symphonie espagnole" i szereg kompozycyj kameralnych.

L. A. M., skrót „liberalium artium magister".

Lam J a n, powieściopisarz, dziennikarz i publicysta polski, * 1838 w Stanisławowie, † 1886 we Lwowie; ukończył wydział prawny i filozoficzny we Lwowie; uczestniczył w wypadkach 1863 r.; wybitny talent obserwacyjny, satyryczno-humorystyczny; ogłosił m. in.: „Koroniarz w Galicji" (1870), „Głowy do pozłoty", „Wielki świat Capowic" (1873); od r. 1869 pisywał stale w „Dzienniku Polskim" — „Kroniki lwowskie".

Lam S t a n i s ł a w, * 1891; studja uniw. we Lwowie i Wiedniu; współprac. Komisji liter. Polskiej Akad. Umiejętności, 1921—24 red. „Tygodnika illustr."; wydał: „Mieczysław Romanowski" (monogr. 2 t., 1913—18), „O. Kolberg" (1914), „J. I. Kraszewski" (1912), „Książę Józef Poniatowski; dzieje i pieśń" (1913), „Polska w pieśni 1863 r." (1913), „Czytelnictwo współczesne w Polsce" (1914), „Ostatnie lata T. Lenartowicza" (1918), „O bibljografję polską" (1921), „Stroje pań polskich" (zarys kult.-obycz., 1921), „Książka wytworna" (1922), „Le livre polonais au XV et XVI siècle" (1923), „Literatura Polski Odrodzonej" (w. VII wyd. Feldmana, 1923), „Polska literatura współczesna" (1924), „H. Sienkiewicz" (1924) i w. in.

Lam W ł a d y s ł a w, współczesny malarz i grafik polski, * 1893; studja w krakowskiej Akademji; osiedlił się w Poznaniu. Wystawa specjalna w Salonie Garlińskiego 1924. Szereg prac stylizowanych pod wpływem prymitywów włoskich. Wydał: „Rozważania o sztuce" (1927).

Lama, ob. D a l a j L a m a.

Lama, ob. T y l o p o d a.

Lama, tkanina wełniana, podobna do flaneli, mająca osnowę i wątek ze zgrzebnej przędzy wełnianej.

Lamaizm, system wierzeń religijnych, mający swe źródło w buddyzmie; zaniesiony do Tybetu, po zmodyfikowaniu utworzył samoistną organizację kościelno-hierarchiczną. Ogniskami l. są klasztory w Tybecie i Mongolji; mnisi są to tzw. lamowie. Głową l. jest Dalaj Lama (ob.); czystości kościoła strzeże inna głowa l. w Taszi Lunpo pod Szigatse. W Mongolji głową l. był chutuktu (dawniej w Urdze), który obecnie schronił się do Pekinu. Poza Tybetem i Mongolją l. wyznają Burjaci i Kałmukowie w Rosji Azjatyckiej.

La Mancha, okolica w Hiszpanji, ob. M a n c h a.

La Manche (ang. English Channel), cieśnina morska między Francją a Anglją; ma w najwęższem miejscu (Calais-Dover) 38 km. szer.

Lamarck J e a n B a p t i s t e P i e r r e A n t o i n e d e M o n e t, przyrodnik francuski, * 1744, † 1829; członek Akademji paryskiej, od 1793 profesor zoologji zwierząt bezkręgowych w Jardin des plantes. Był jednym z pierwszych twórców teorji descendencji, występując z krytyką, opartej o autorytet Linneusza

nauki o stałości i niezmienności gatunków w świecie organicznym. Badał mięczaki kopalne, opracował system zwierząt bezkręgowych, przeciwstawiając je kręgowcom. Pracował bardzo wydatnie w zakresie botaniki, fizyki, chemji i meteorologji. Napisał: „Flore française“ (1778), „Système des animaux sans vertèbres“ (1809), „Histoire des animaux sans vertèbres“ (1815—22), „Recherches sur les causes des principaux faits physiques“ (1794), Philosophie zoologique“ (1809) i „Réfutations de la théorie pneumatique“ (1796).

Lamarckizm, teorja descendencji, ugruntowana w 1809 przez Lamarck'a w jego „Philosophie zoologique“ i wyjaśniająca genetyczny związek w ogniwie form zwierzęcych od najniższych do najwyższych. Lamarck opiera się na założeniu, że wszystkie organizmy są bezpośrednio zależne od wpływu otoczenia (środowiska); czynniki i podniety zewnętrzne wpływają na wzmożone zastosowanie pewnych narządów i prowadzą do zahamowania i zaniku innych, cechy zaś nabyte, dzięki używaniu lub nieużywaniu organów, są przekazywane dziedzicznie na dalsze pokolenia. Powstawanie narządów, które przedtem u zwierzęcia nie istniały, tłumaczy Lamarck tem, że zwierzę zdolne jest, na skutek szeregu wysiłków (efforts), o ileby odmienne potrzeby bytowania wskazywały na konieczność powstawania pewnych części, w rzeczywistości wytworzyć te części, przystosowane do nowych, zmienionych warunków życiowych. To powstawanie nowych narządów potęguje się w ciągu następujących po sobie generacyj. Również dziedziczą się instynkty, jako przyzwyczajenia, nabyte przez dalekich przodków danego zwierzęcia.

Lamarmora Alfonso Ferrero, markiz, generał włoski, * 1804 w Turynie, † 1878 we Florencji; w 1849—60 r. minister wojny; uczestniczył w kampanji krymskiej 1855 r. i w wojnie z Austrją w 1859 r.; w 1864 r. prezes gabinetu ministrów; wsławił się rewelacyjną pracą o wojnie 1866 r. pt.: „Un po più di luce“.

Lamarque Maximilien hr., gen. francuski, * 1770, † 1832; odznaczył się w wojnach Napoleona I; w latach 1815—18 przebywał poza granicami Francji. Przeciwnik Ludwika Filipa.

Lamartine Alphonse Marie Louis Prat de, poeta, historyk i polityk franc., * 1790, † 1869; ogłosił w r. 1820 zbiorek poezyj: „Méditations poétiques et religieuses“, który odrazu zjednał mu sławę i powodzenie; w r. 1832 wyjechał na Wschód i podróż tę opisał w dziele: „Voyage en Orient“; po powrocie został deputowanym; ogłosił w 1836 r. poemat „Jocelyn“, w 1838 „La chute d'un Ange“, w r. 1847 „Histoire des Girondins“ (8 t.), która miała ogromny wpływ na umysłowość francuską. Po wybuchu rewolucji w r. 1848 został ministrem spraw zagranicznych, a po jej zakończeniu powrócił do prac literackich; ogłosił m. in.: „Les confidences“ i „Les nouvelles confidences“; wydał poza tem wiele prac mniejszej wartości.

Lamb Charles, krytyk i humorysta angielski, * 1775, † 1834; napisał poematy: „The old familiar faces“ (1798), „Hester“ (1803), prologi i epilogi na zamówienia innych autorów, oraz sztukę teatralną, która nie znalazła powodzenia; ponadto ogłosił: „The Tales from Shakespeare“, oraz „Essays“.

Lamballe Marie Thérèse, księżna, z domu Savoie-Carignan, * 1749; ochmistrzyni dworu Marji Antoniny i przyjaciółka królowej, zamordowana w więzieniu „La Force“ 3. IX. 1792 r.; zostawiła pamiętniki.

Lambayeque, prow. nadmorska Peru płn. (Am. Płd.), 11.952 km², 124.000 mieszk.; stol. Chiclayo.

Lambeaux Jef, rzeźbiarz belgijski, * 1859, † 1908. Z dzieł: „Namiętności ludzkie“ (Bruksela), „Fontanna Brabancka“ (Antwerpja), „Zapaśnicy“ (Bruksela), „Pocałunek“ (Antwerpja) i in.

Lambert św., * ok. 638 w Mastrychcie; pracował nad szerzeniem chrześcijaństwa w Zelandji; zamordowany podczas modlitwy 708 lub 709 r.

Lambert Johann Heinrich, niemiecki uczony z epoki oświecenia, przyrodnik, astronom, matematyk i filozof, * 1728, † 1777. Napisał m. in.: „Neues Organon“ (Lipsk, 1764), w którem rozwija swą teorję poznania. L. wywarł pewien wpływ na Kanta, którego był poprzednikiem w filozofji i który go bardzo cenił. Jego prace astronomiczne dotyczyły głównie fotometrji, której był twórcą wespół z Bouguer, a także astronomji teoretycznej. Najważniejsze prace: „Photometria“ (Augsburg, 1760), „Insigniores orbitae comentarum proprietates“ (Augsburg, 1761) i „Cosmologische Briefe“ (Augsburg, 1761).

Lambert Karol hr., gen. rosyjski, namiestnik Królestwa Polskiego w 1861 r.; * 1815, † 1865 na Maderze.

Lambert von Hersfeld, historyk niemiecki; † 1088, jako mnich w klasztorze Hersfeld. Napisał: „Annales“, cenne źródło do dziejów XI w., i „Carmen de bello Saxonico“.

Lamberta prawo głosi, że ilość energji promienistej, wysyłana przez element powierzchni świecącej w dowolnym kierunku, jest proporcjonalna do cosinusa kąta, zawartego pomiędzy tym kierunkiem i prostopadłą do elementu promieniującego. Prawo to znajduje potwierdzenie m. in. w fakcie, że kula świecąca (np. słońce) wydaje się nam jednakowo jasna we wszystkich częściach.

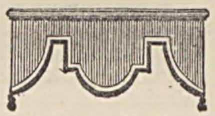
Lambesa, obecnie Timgad, dobrze zachowane ruiny miasta rzymskiego w Algerze, zwłaszcza praetorium, teatru, wodociągu i bazyliki chrześcijańskiej z IV w.

Lambeth, przedmieście Londynu płd., 303.000 mieszk. W pałacu arcybiskupa anglikańskiego odbywają się od 1867 co 100 lat konferencje pananglikańskie.

Lambl Duszan, lekarz, * 1824, † 1895; profesor anatomji patolog. w Charkowie, 1870 kliniki terapeut. w Warszawie; zasłynął także jako slawista; podróżował wiele po krajach południowo-słowiańskich, które następnie opisał; z lekarskich dzieł wybitniejsze: „Anatomja patologiczna“.

Lamblia intestinalis, ogoniastek jelitowy, wiciowiec z rodziny Distomatidae; rząd Protomonadina, gromada Flagellata (wiciowce), typ Protozoa (pierwotniaki). Posiada przyssawkę na przednim końcu ciała i osiem wici. Pasorzytuje w jelicie u człowieka.

Lambrecht Wilhelm, mechanik niemiecki, * 1833, † 1904; pracował w Getyndze; udoskonalił wiele przyrządów; zbudował higrometr zw. higrometrem L.

Lambrekin.

Lambrekin, ozdobna, często wycięta w zębce, krótka firanka, zawieszana u góry drzwi lub okien.

Lambro, l. dopływ rz. Po, w Lombardji (Włochy płn.); dług. 120 km.

Lambros Spyridion, historyk nowogrecki, * 1851; prof. w Atenach; w latach 1916—1917 prezes ministrów; † 1919; ogłosił 6-cio tomowe „Dzieje Grecji“.

Lambruschini Luigi, kardynał, * 1776, † 1854; od r. 1836 sekretarz stanu papieża Grzegorza XVI; zwolennik absolutyzmu, stanowczy przeciwnik wszelkich nowych prądów; zaznaczył się wybitnie w nowszych dziejach papiestwa.

Lamego, m. w prow. Beira (Portugalja), 10.000 mieszk.; siedziba bisk.; jarmarki.

Lamellibranchiata (Acephala, Bivalva), blaszkoskrzelne czyli małże; obfitująca w rodzaje i gatunki gromada morskich i słodkowodnych mięczaków (Mollusca) o ciele zwykle dwustronnie symetrycznem, z boków mniej lub więcej spłaszczonem. Głowa szczątkowa; na bokach dwa wielkie płaty płaszczowe: obie połowy skorupy połączone na grzbiecie elastycznem wiązadłem i często specjalnym zamkiem. Noga mięsista, klinowata. W jamie skrzelowej, komunikującej się z wodą zapomocą otworu wciekowego, mieszczą się skrzela, po dwa z każdej strony. Narządy rozrodcze i nerki parzyste. Rozdzielnopłciowe. Gromada L. rozpada się na cztery rzędy: Protobranchiata, Eutaxodonta, Heterodonta i Anisomyaria.

Lamellicornia, blaszkorożne, nadrodzina chrząszczy; podrząd Polyphaga, rząd Coleoptera (tęgopokrywe). Należą tu: Lucanus cervus, jelonek; Melolontha vulgaris, chrabąszcz majowy; Rhizotrogus aestivum, guniak; Geotrupes stercorarius, Scarabaeus sacer, Dynastes herculus, herkules; Cetonia aurata, Goliathus giganteus, goliat.

Lamenha Duża i Mała, dwie kolonje polskie w okolicy Kurytyby, stol. stanu Parana (Brazylja).

Lamennais Hugues Félicité de, filozof i teolog francuski, * 1782, † 1854. Początkowo apologeta teokracji, stał się zczasem katolikiem liberalnym i wreszcie propagatorem doktryn rewolucyjnych. Do jego pierwszej fazy należy „Essai sur l'indifférence en matière de religion“ (Szkic o obojętności w rzeczach religijnych), do ostatniej zaś słynne „Paroles d'un croyant“ (Słowa wierzącego). L., pisarz pełen temperamentu, był przyjacielem Mickiewicza. 1847 ogłosił odezwę „Le deuil de la Pologne“. Twórca tradycjonalizmu racjonalistycznego. Poglądy jego, ogłaszane w czasopiśmie „L'Avenir“, zostały potępione przez Kościół.

Lamentabili sane exitu, początkowe słowa Syllabusa Piusa X, potępiającego w 65 zdaniach błędne nauki modernistów.

Lamentacje, elegje żałosne, przypisywane Jeremjaszowi, ułożone z powodu zburzenia Jerozolimy i świątyni przez Nabuchodonozora; dzisiaj śpiewane w Kościele w Wielkim Tygodniu na tzw. ciemnych jutrzniach.

Lamentoso, **lamentabile**, wyrażenie muzyczne: skarżąc się, żałośnie.

La Mettrie Julien de, lekarz i filozof francuski, * 1709, † 1751; właściwy twórca materjalizmu francuskiego XVIII w. Po ogłoszeniu pierwszego dzieła pt.: „Histoire naturelle de l'âme“ (1745), musiał opuścić Francję; udał się do Holandji, a później do Prus, gdzie został lektorem i przyjacielem Fryderyka II. Zapomocą metody porównawczej usiłował dowieść, że pomiędzy zwierzęciem a człowiekiem zachodzą różnice jedynie ilościowe, wskazywał na podobieństwo pomiędzy człowiekiem a rośliną. Zdolność odczuwania posiada wszelka istota żywa i wszelka materja. Głosił teorję rozwoju wyższych form życia z niższych. Dusza, jako cecha materji, jest również materjalna i rozciągła. Główne dzieła: „L'homme machine“ (1748, istnieje w polskim przekładzie), „Traité de l'âme“.

Lamety (franc.), wąskie cięte pasemka z cienkiej blachy cynkowej, używane do ozdoby choinek na Boże Narodzenie.

Lami Eugène, malarz francuski, * 1800 w Paryżu, † 1890. Początkowo batalista, potem malował obrazy historyczne i sceny z życia wielkiego świata. Świetny akwarelista. Z prac: „Wyścigi z przeszkodami“, „Foyer Starej Opery“, „Karol I w drodze do więzienia“ i in.

Lami Mohamed ben Osman, poeta turecki, † 1531; autor czterech wielkich eposów.

Lamia, według wierzeń greckich miał to być strach nocny w postaci pięknej kobiety, czatującej na dzieci, a zwłaszcza na dorodnych młodzieńców, aby wyssać z nich krew.

Lamia, w staroż. m. w Grecji w obecn. prowincji Ftiotis, w pobliżu zat. Malijskiej, potem zwane Zeituni, obecnie znów L.; stol. nomarchji greckiej; 9.700 mieszk.

Lamijska wojna, wojna Ateńczyków i ich sprzymierzeńców przeciwko władzy macedońskiej w r. 323 przed Chr., po zgonie Aleksandra Wielkiego; wódz macedoński, Antipater, oblężony zrazu w m. Lamii, zdołał w r. 322 pobić Ateńczyków i zmusić ich do uległości.

Laminaria esculenta.

Laminaria, blaszeniec, albo blaszkowiec, rodzaj glonów z klasy Phaeophyta (brunatnice), rozpowszechniony w morzach północnych. L. charakteryzuje się skórzastą, liściokształtną plechą, dochodzącą do olbrzymich rozmiarów (3 m. długości). Gatunki: L. saccharina, zawiera cukier (mannit), jest jadana jako sałata, zarówno jak i L. esculenta (rys.). L. digitata, dzięki zdolności

pęcznienia, miała zastosowanie w ginekologii (Stipites laminariae).

Lamium, jasnota, rośliny z rodziny Labiatae, o liściach owłosionych, jajowatych, grubo piłkowanych, przypominających kształtem liście pokrzywy, lecz nie parzące. Najpospolitsze gatunki: L. a l b u m, jasnota biała (rys.), kwiaty białe (u wszystkich innych czerwone); L. p u r p u r e u m, jasnota purpurowa. Zarośla, drogi, pola.

Lamium album (jasnota biała).

Lammasch H e i n r i c h, prawnik i polityk austrjacki, * 1853, † 1920; prof. w Wiedniu; członek izby panów; od października do listopada 1918 prezes ministrów austr; członek delegacji pokojowej w St.-Germain.

Lamone, rz. w płn.-wsch. Włoszech; uchodzi do Adrjatyku, dług. 95 km.

Lamoricière L o u i s de, generał francuski, * 1806; służył od r. 1830 w Algierze; w r. 1847 wziął do niewoli Abd-el-Kadera; przeciwnik Napoleona III; dowodził 1860 armją papieską, pobity przez wojska niemieckie; † 1865.

Lamormain W i l h e l m, jezuita, * 1570, † 1618; jako spowiednik ces. Ferdynanda II, nakłonił go do gnębienia protestantów.

Lamotte J e a n n e de hr., awanturnica francuska, * 1756, † 1791; w głośnej sprawie naszyjnika królowej skazana w Paryżu na biczowanie, piętnowanie i dożywotnie więzienie; zdołała uciec do Londynu.

La Motte-Houdar A n t o i n e de, poeta francuski, * 1672, † 1731; autor poezyj i dramatów: „Ines de Castro" i in.

Lamoureux C h a r l e s, skrzypek i kapelmistrz franc., * 1834, † 1899; założył 1873 „Société de Musique" (koncerty oratoryjne), a 1881 „Nouveaux Concerts"; był nadto pierwszym kapelmistrzem Wielkiej Opery.

Lamować, obszywać brzegi materjału, bramować.

Lampa, przyrząd, służący do oświetlania, czy to zapomocą olejów, nafty lub innych palnych cieczy, doprowadzanych zapomocą knota do miejsca spalania, czy to przez spalanie gazu oświetlającego lub przez wytwarzanie światła elektrycznego. Najdawniejsze l. wydrążane były w bryłach granitu lub piaskowca; knot z włókien roślinnych był zatapiany w tłuszczu zwierzęcym. Kilka takich lamp, ozdobionych figurami zwierząt, znaleziono w jaskiniach pirenejskich w warstwach z kulturą magdaleńską starszej epoki kamiennej (25—15.000 lat przed Chr.). Potem spotykamy lampy dopiero w okresie przedrzymskim we Włoszech, wyrobione z gliny z zaznaczonym dzióbkiem dla knota i rączką do noszenia. W okresie rzymskim ogromny rozwój l.; przybrały one kształty ozdobne i służyły do oświetlania świątyń i mieszkań. W 110 r. po Chr. Heron wynalazł maszynkę do podkręcania knota, zapomocą kółka zębatego. Pierwszą lampę z knotem, zassanym olejem ziemnym, wynalazł Kircher 1678. Pierwsze lampy naftowe pojawiły się ok. 1847. Ob. o ś w i e t l e n i e.

Lampa bezpieczeństwa, ob. D a v y ' e g o l a m p k a.

Lampa finsenowska, ob. F i n s e n a l a m p a.

Lampa kwarcowa, ob. k w a r c o w a l a m p a.

Lampa łukowa, ob. e l e k t r y c z n e o ś w i e t l e n i e i e l e k t r y c z n y ł u k.

Lampadarium (łac.), nazwa starożytnego kandelabra z odgałęzieniami, na których zawieszano małe lampki.

Lampadarium.

Lampart, F e l i s p a r d u s, zwierzę z rzędu drapieżnych; żółty w ciemne plamy. Afryka, Persja, Indje.

Lampas, tkanina z wzorem wypukłym na tle atłasowem, zazwyczaj odmiennej barwy, rodzaj adamaszku, w którym wzór tworzy osnowa, a tło, często o splocie skośnym, tworzy wątek; również pas odmiennego koloru u czapki, spodni, kołnierza; w malarstwie — szlak malowany na ścianie.

Lampe W i k t o r, chemik * 1875 w Warszawie; studja na politechnice w Karlsruhe i na uniw. berneńskim; od 1903 asystent chemji na uniw. w Bernie, 1907 docent, 1915 zastępca prof. chemji organicznej na Uniw. Jagiellońskim, 1919 prof. oraz kierownik Zakładu chemji organicznej na Uniw. Warszawskim; ogłosił 20 prac wspólnie z prof. St. Kostaneckim w czasopismach chemicznych (1902—1911) z dziedziny chemji barwników roślinnych; szereg prac w „Rozprawach Akad. Umiejętności" nad barwnikiem naturalnym kurkuminą, zakończonych syntezą tego związku.

Lampedusa, włoska wyspa na m. Śródziemnem na płd. od Sycylji, 20 km²; 2.200 mieszk.; wina, owoce, rybołowstwo; kol. karna.

Lamperja (franc.), wyłożenie dolnej części ściany deskami lub płytami z marmuru, betonu albo pomalowana dolna część ściany kolorem ciemniejszym, niż ściana; również listwy drewniane, przybijane w miejscach zetknięcia ścian z podłogami.

Lampertheim, m-ko w Hesji (Niemcy), w rej. Starkenburg, 11.000 mieszk.; uprawa tytuniu i jarzyn; fabr. cygar.

Lampi J a n C h r z c i c i e l, portrecista i malarz historyczny, * 1751 w Romeno pod Trydentem, † 1830 w Wiedniu. Od 1787 pracował w Polsce (powołany przez St. Augusta), gdzie wykonał kilkadziesiąt portretów króla i wybitnych ówczesnych osobistości; od 1791 pracował w Petersburgu, od 1798 w Wiedniu, jako profesor Akad. Szt. Pięknych.

Lampi J a n C h r z c i c i e l, syn poprz., malarz, * 1775 w Trydencie, † 1837 w Wiedniu. Pracował w Polsce, przeważnie jako portrecista. Z dzieł: „Portret hr. z Mniszchów Potockiej" (Poznań), „Portret ks. z Lasockich Ogińskiej" (tamże), „Dziewczyna śpiąca" (gal. w Królikarni) i in.

Lampjony, latarnie lub lampy papierowe, służące do iluminacji; rozpowszechnione w Chinach i Japonji.

Lampka Davy'ego, ob. D a v y ' e g o l a m p k a.

Lampong, prow. w płd.-zach. części wyspy Sumatry (Indje wsch. holend.), 29.366 km², 1•2.500 mieszk.; żyzna, lesista, o charakterze wulkanicznym (2.270 m. wys.); stol. Telok Betong.

Lamprecht K a r l, historyk niemiecki, *1856; 1885 profesor w Bonn, 1890 w Marburgu, 1892 w Lipsku, założyciel (1909) i kierownik Instytutu dziejów kultury i powszechnych w Lipsku; ogłosił m. in.: „Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter" (4 t. 1886) i „Deutsche Geschichte" (10 t., 1892—1913); † 1915.

Lamprofiry, skały ciemne, w których znajduje się dużo minerałów, zawierających żelazo i magnez. Powstały w ten sposób, że od wielkich mas magmowych, podczas ich zastygania, pozostają części magmy długo trwające w stanie ciekłym. W jednych zbiera się przeważnie skaleń i kwarc (aplity, granulity), w drugich minerały, zawierające żelazo i magnez. Tego drugiego rodzaju pozostałości magmowe, zastygłszy, dają różne lamprofiry, do których najpowszechniej należą skały biotytowe: minety, składające się przeważnie z biotytu z niewielką ilością skalenia potasowego, i kersantyty, zawierające biotyt z niedużą ilością plagjoklazu. Oprócz tego zawierają one niekiedy trochę oliwinu, a także amfibolu albo piroksenu. Słynne są minety i kersantyty w Wogezach i w górach Kruszcowych.

Lamprytv, grupa minerałów o połysku metalicznym, mocnym, czasami diamentowym. Są to chemiczne połączenia arsenu, antymonu i bizmutu z metalami ciężkiemi, a także siarki, selenu i teluru z metalami ciężkiemi. Przeważnie są to minerały żyłowe.

Lampyris, nocoświetlik, robaczek świętojański; rodzaj chrząszczy z rodziny Cantharidae; rząd Coleoptera (tęgopokrywe). Posiadają dwa narządy świecące na stronie brzusznej. U nas dwa gatunki: L. noctiluca i L. splendidula.

Lamsdorf (pierwotnie Lambsdorff) W ł a d i m i r, mąż stanu rosyjski, * 1845, † 1907; 1897 wiceminister spraw zagranicznych przy min. Murawjewie, 1900—06 jego następca.

Lamu, stol. prow. Tana w kol. Kenia (bryt. Afryka wsch.); 15.000 mieszk.

Lamuci, lud nad morzem Ochockiem, należący do szczepu tunguskiego.

Lamus, osobny budynek przy dworach wiejskich w Polsce, drewniany lub murowany, służący do przechowywania zapasów spiżarnianych lub też starych zbroic, uprzęży, ksiąg, dokumentów itd.

Län, w jęz. szwedzkim nazwa okręgu; cała Szwecja dzieli się na 24 l. (oprócz Sztokholmu).

Lana, ob. L a n y.

Lanai, wyspa w archipelagu Hawajskim na Oceanie Spokojnym, 301 km².

Lanark, stol. hr. L. w Szkocji środk.; 6.300 mieszk.; hr. L. górzyste; kopalnie węgla, rudy żelaznej, 2.283 km², 1,539.000 mieszk.; gęste zaludnienie; budowa okrętów, przędzalnictwo. Tu leży przemysł. m. Glasgow.

Lanca albo o s z c z e p, broń myśliwska i bojowa, znana od starszej epoki kamiennej, złożona z długiego drzewca i osadzonego na jego końcu ostrza, czyli grotu, znana już u Asyryjczyków, Fenicjan i Persów, w Polsce zwana włócznią, rohatyną, spisą, piką, kopją; w XVII w. poszła w zapomnienie w całej Europie z wyjątkiem jedynie Polski, skąd w drugiej połowie XVIII w. przyjmować ją zaczęły z powrotem inne kraje do użytku lekkiej kawalerji.

Lancashire (skróc. z Lancastershire), ob. L a n c a s t e r.

Lancaster, 1) stol. hr. L. w Anglji płn.-zach., port., 40.200 mieszk.; hr. L., 4.887 km², 4,900.000 mieszk.; kop. węgla, przemysł tkacki, szereg wielkich miast: Liverpool, Bolton, Manchester itd.; 2) m. w stanie Ohio (St. Zjedn. Am. Płn.), 15.000 mieszk.; 3) m. w stanie N. Jorku (St. Zj. Am. Płn.), 6.000 mieszk.; 4) m. w stanie Pensylwanji (St. Zj. Am. Płn), 53.000 mieszk.; przemysł tkacki, metalurgiczny; handel tytuniem.

Lancaster, linja królewskiej dynastji w Anglji, mająca w herbie czerwoną różę, wywodząca się od Jana, syna Edwarda III. W wojnie Dwóch Róż (1453—71) rywalizowała z linją Yorku (Biała Róża) o koronę angielską. Do linji tej należał Henryk IV, V i VI.

Lancaster J o s e p h, ang. twórca nowej metody nauczania, * 1778, † 1838; założył 1798 szkołę, w kórej wprowadził system tzw. „monitorjalny", polegający na tem, że uczniowie bardziej w nauce posunięci, pełnią rolę nauczycieli (monitorów) w stosunku do uczniów mniej posuniętych. Metodę swą wyłożył w dziele pt.: „Improvements in education" (1805). Podobny system stosował jednocześnie rywal L., Andrew Bell, który wymyślił go zupełnie samodzielnie.

Lancastersound, cieśnina na oceanie Lodowatym Płn., łącząca zatokę Baffina z cieśniną Barrowa.

Lancelot, jeden z bohaterów cyklu legend średniowiecznych o Rycerzach Okrągłego Stołu; jest o nim mowa w wielu podaniach różnojęzycznych; romans franc. „L. du Lac" (1494) cieszył się w swoim czasie ogromnem powodzeniem.

Lancet.

Lancet (franc.), ostry nożyk, używany w chirurgji do przecinania żył, nacinania ropni, do szczepienia ospy ochronnej i in.

Lancetnik, Branchiostoma lanceolatum (Amphioxus lanceolatus), rodzaj zwierząt bezkręgowych, zbliżonych do kręgowców (Vertebrata) i osłonic (Tunicata), pierwotnie zaliczany do mięczaków lub ryb. Ciało rybkowate, długość 5—6 cm., lancetowato zaostrzone na obu końcach. Czaszki i mózgu brak (stąd Acrania, bezczaszkowce). Niema zróżnicowanego serca (stąd Leptocardia, cewiosierdne); kręgosłupa brak; szkielet osiowy tworzy nierozczłonkowana struna grzbietowa (Chorda dorsalis; stąd Chordata, strunowce). Brak parzystych płetw. Oddychają zapomocą tzw. szczelin skrzelowych, leżących w przedniej

części jelita; krew bezbarwna. W przeciwstawieniu do kręgowców ciało pokryte jednowarstwowym nabłonkiem. Żyją zagrzebane w piasku na wybrzeżach morskich. W Bałtyku brak. Ob. bezczaszkowce.

Lanchow, ob. Lan-czou.

Lanci Franciszek Marja, rodem Włoch, architekt polski, * 1799 pod Rzymem, † 1875. Wezwany do Polski przez Małachowskich; w Krakowie był inspektorem gmachów akademji, od 1844 w Warszawie. Z prac ważniejsze: kaplica, zwana „Złotą", w katedrze poznańskiej (1840), restauracja pałacu w Wilanowie i zamku w Zatorze (1836), pałac w Międzyrzeczu, pałac w Zameczku (pow. radomski), kościoły w Pempowie (1830), w Borkowicach i in.

Lanci Witold, budowniczy polski, * 1828 w Warszawie, † 1892. Kształcił się w Akademji św. Łukasza w Rzymie. Wykonał: przebudowa rajtszuli na giełdę (przy ul. Królewskiej w Warszawie), Hotel Brühlowski (tamże), kościół w Drozdowie pod Łomżą (1878) i szereg domów czynszowych w Warszawie.

Lanciano, m. okręg. w prow. Chieti (Włochy płd.-wsch.), 20.000 mieszk.; winnice, hodowla jedwabników.

Lancknechci (niem. Landsknecht), niemiecka piechota zaciężna w XV i XVI w.; uzbrojenie ich stanowiły: piki, halabardy, miecze, a później również arkabuzy. Szykowali się na wzór piechoty szwajcarskiej w olbrzymie czworoboki o rozmaitej liczebności. Jednostkę administracyjną stanowił regiment (pułk) w składzie 10 do 16 chorągwi (kompanij) po 400 ludzi. Odznaczali się ociężałością w walce i byli nader uciążliwi dla ludności, rabując ją niemiłosiernie.

Lancknecht (franc. lansquenet), rodzaj hazardownej gry w karty.

Lanckorona, m-ko w pow. wadowickim (woj. krakowskie), 1.650 mieszk.; ruiny zamku; letnisko.

Lanckorońska Marjanna ze Świdzińskich, kasztelanowa połaniecka, *1737, †1826; znana z cnót obywatelskich, stawiana za wzór niewiasty polskiej w czasach stanisławowskich i napoleońskich.

Lanckoroński, 1) Karol hr., archeolog, zbieracz i historyk sztuki, * 1848; założył galerje obrazów i zbiory artystyczne w Rozdole i w Wiedniu; ogłosił m. in.: „Miasta Pamfilji i Pizydji" (1890), „Naokoło ziemi" (1893), „O robotach w katedrze na Wawelu" (1903).

Lanckoroński, 1) Przecław, wsławiony w XVI w. zagończyk; walczył pod rozkazami K. Ostrogskiego. Zasłużył się przy organizacji kozactwa zaporoskiego; wsławił się wyprawami na Białogród w 1516 r. i pod Oczaków w r. 1528: † 1531; 2) Stanisław, hetman polny koronny; walczył z Tatarami i Kozakami pod Koniecpolskim; odznaczył się w 1624 pod Martynowem i w walkach z Chmielnickim; w r. 1654 hetman pol. kor.; walczył również ze Szwedami; pobity był pod Wojniczem 1655 r.; † 1657.

Lancret Nicolas, malarz francuski, * 1690, † 1743 w Paryżu. Uczeń i naśladowca Watteau. Subtelny, zręczny i wykwintny w rysunku i kompozycji, był niezmiernie wziętym dekoratorem pałaców i rezydencyj. Od 1719 członek Akademji królewskiej. Z dzieł: „Pory roku", „Godziny dnia" i in.

Lan-czou (ang. Lanchow), stol. prow. Kansu (Chiny zach.), nad rz. Hoang-ho, 500.000 mieszk.; ważny punkt handlowy na skrzyżowaniu dróg z Mongolji, Wsch. Turkiestanu, Tybetu i Chin Wsch.

Land (w jęz. ang., duńsk., holend., niem. i szwedzkim), kraj.

Land League, liga irlandzka, związek polityczny, założony 1879, którego celem było zniesienie wielkiej własności ziemskiej i podział gruntów w Irlandji między drobnych rolników; rozwiązana 1881.

Landak, państwo hołdownicze w zach. części wyspy Borneo (Indje wsch. holend.), 8.920 km², 25.000 mieszk.; bogactwa mineralne (złoto, diamenty, ruda żel.).

Landau, m. w Palatynacie bawarskim, nad rz. Queich; st. kol., 14.000 mieszk.; fabr. maszyn; uprawa wina.

Lande Dawid, architekt polski, * 1868 w Łodzi; studja w Instytucie inż. cyw. w Petersburgu; pracował w Łodzi i w Warszawie. Z prac: gmach pocztowy w Łodzi, wille w Łodzi, Turczynku, Częstochowie, Tomaszowie. Szereg nagród na konkursach.

Landeck, ob. 1) Lądek, 2) Lendyczek.

Lander Richard, towarzysz Clappertona w podróży do Sudanu, odkrył (1830) dolny bieg rz. Niger; * 1804, † 1834.

Landes, dep. płd.-zach. Francji, 9.364 km², 264.000 mieszk.; stol. Mont-de-Marsan.

Landes (les), ob. landy.

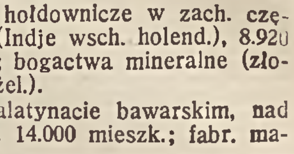
Landeshut, ob. Kamieniogóra.

Landgraf (niem.), tytuł godności książęcej, wyłącznie używany w dawnych czasach w Niemczech, powstały w XII w. W nowszych czasach tytuł l. nosili naczelnicy linij bocznych domu książęcego heskiego.

Landino Francesco, kompozytor florencki, mistrz gry organowej, organista w kościele S. Lorenzo, * 1320, † 1397. Jeden z wybitniejszych przedstawicieli florenckiej „ars nova" w XIV wieku. Uprawiał nowe formy muzyczne: madrygał, caccia i ballata.

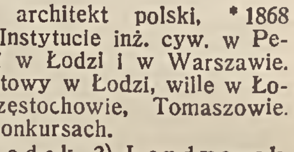
Ländler, ob. Lendler.

Landlord, właściciel ziemski w Anglji; oberżysta.

Lando.

Lando, powóz o czterech miejscach, ze spuszczanym na dwie strony wierzchem; nazwa ta ma pochodzić stąd, że ces. austr. Józef I udał się takim powozem w 1702 r. do wojsk, oblegających m. Landau.

Landolet (pół otwarty).

Landois Leonhard, fizjolog niemiecki, * 1837 w Gryfji, † 1902; napisał „Podręcznik fizjologji", tłumaczony na wszystkie prawie języki europejskie.

Landolphia, rodzaj roślin z rodziny Apocynaceae (toinowate), krzewy i ljany płd. Afryki. Wszystkie gatunki obfitują w sok mleczny, dostarczający kauczuku. Owoce L. comorensis używane są jak cytryny.

Landolt Hans Heinrich, chemik niemiecki, * 1831, † 1910; 1857 profesor w Bonn, 1869—1880 w Akwizgranie, od 1880 w Berlinie; od r. 1905 kurator Państwowego Instytutu Fizykotechnicznego; wydał wspólnie z Börnstein'em: „Chemisch-physikalische Tabellen"; napisał: „Ueber das optische Drehungsvermögen organischer Substanzen und deren praktische Anwendung" (1879) i in.

Landor Henry Savage, podróżnik angielski, * 1865, † 1924; opis jego wyprawy do Tybetu (1897) nie odznacza się wiarogodnością.

Landor Walter Savage, pisarz angielski, * 1775, † 1864. Napisał: „Imaginary conversation of literary men and statesmen" (1824—29).

Landouzy Louis, lekarz francuski, * 1845, † 1917; 1893 prof. w Paryżu; napisał kilka wybitnych prac z zakresu neurologji.

Landowska Wanda, klawecynistka i kompozytorka polska, * 1877; odtwórczyni utworów dawnych mistrzów.

Landowski Paweł, lekarz i działacz polit. polski, * 1843; naczelnik żandarmerji narodowej w Warszawie w 1863; skazany na Syberję, uciekł stamtąd po kilku latach i osiadł jako lekarz w Paryżu, gdzie † 1894.

Landowski Paweł, rzeźbiarz francuski, * 1875 w Paryżu; w 1900 otrzymał Prix de Rome; dzieła: „Walczący Dawid", „Synowie Kaina", „Architektura", „Pomnik Reformacji" (Genewa), „Pomnik Zwycięstwa" (Casablanca), „Pomnik artystów zapomnianych" (Panteon).

Landrat (niem.), nazwa naczelnika powiatu w Prusach, odpowiadająca naszemu starości.

Landrecht (niem.), prawo krajowe niem. w odróżnieniu od prawa państwowego. Pierwsze obowiązywało na terytorjum danej prowincji lub danego państwa, drugie na terytorjum całej Rzeszy Niemieckiej (Reichsrecht). Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten, kodyfikacja prawa prywatnego pruskiego z 1794, która obowiązywała do chwili uzyskania mocy przez Kodeks cywilny niemiecki z 1896 r. (tj. do 1.I 1900 r.).

Landry'ego choroba, L. porażenie, porażenie wstępujące, choroba układu nerwowego, cechująca się stopniowem porażeniem mięśni dowolnych (poczynając od kończyn dolnych, kończąc na mięśniach twarzy, krtani i przepony). Przebieg ostry, zwykle bezgorączkowy; kończy się śmiercią po kilku dniach.

Landsberg, 1) m. w Prusach Wsch., pow. iławski, rej. królewiecka, 2.250 mieszk.; 2) m. pow. w Brandenburgji, rej. frankfurcka, nad rz. Wartą, 40.000 mieszk.; znaczny przemysł; 3) m. pow. w Bawarji Górnej nad rz. Lech, 7.300 mieszk.; przemysł, handel drzewem; 4) (polsk. Gorzów), m. w pow. oleśińskim, rej. opolskiej (Górny Śląsk niem.), nad rz. Prosną; 1.500 mieszk.

Landseer Edwin, malarz rodzajowy i animalista angielski, * 1802 w Londynie, † 1873 tamże; od 1836 członek Akademji Królewskiej; z dzieł: „Polowanie z sokołami" (1832), „Śniadanie w górach szkockich" (1834), „Pokój i Wojna" (1844), „Klacz ujeżdżona" (1867).

Land's End, płd. przylądek Kornwalji (Anglja płd.-zach.).

Landshut, gł. m. w Bawarji Dolnej, nad rz. Izarą, 25.300 mieszk.; przemysł, handel zbożem.

Landsknecht, ob. lancknechci.

Landskrona, m. port. nad Sundem (Szwecja), 20.000 mieszk.; przemysł, handel.

Landsthing, izba wyższa (senat) parlamentu duńskiego, w przeciwieństwie do izby niższej (deputowanych), zwanej folkething.

Landszaft (z niem.), krajobraz.

Landszturm (niem. Landsturm), niemieckie pospolite ruszenie, zniesione na mocy traktatu wersalskiego.

Landtag (niem.), nazwa sejmu krajowego w poszczególnych państwach, wchodzących w skład Rzeszy Niemieckiej, w przeciwstawieniu do parlamentu Rzeszy, zwanego Reichstagiem.

Landwarów, w. w pow. trockim (woj. wileńskie), nad jez.; węzł. st. kol., pałac, letnisko.

Landwehra (Landwehr), przedwojenna niemiecka obrona krajowa, zniesiona na mocy traktatu wersalskiego; wprowadzono ją jako system uzupełnienia wojska w 1813 r.

Landy (les landes), piaszczysty obszar nadmorski w płd.-zach. Francji, pokryty wydmami; 230 km. wybrzeża, 14.000 km²; dawniej dziki, zabagniony i słabo zaludniony, obecnie, wskutek przeprowadzenia kanałów, sztucznego zadrzewienia itd., doprowadzony do kultury; chów owiec, połów ostryg.

Lanego butelka miernicza służy do oceniania wielkości nabojów elektrycznych, wprowadzonych do kondensatorów. Jest to butelka lejdejska małych rozmiarów, której kulka, połączona ze zbroją wewnętrzną, znajduje się wpobliżu kulki metalowej, połączonej metalicznie ze zbroją zewnętrzną butelki. Przy ładowaniu kondensatora elektryczność płynie przez butelkę. Ilość iskier, pojawiających się w iskierniku butelki, jest miarą naboju, udzielonego kondensatorowi.

Lanfranco Giovanni, malarz włoski, * 1580, † 1647; z prac: freski w kopule Sant-Andrea della Valle w Rzymie (znakomity „Raj"), freski „Zwiastowanie" w kośc. San Carlo w Rzymie (1646).

Lanfrey Pierre, historyk i polityk francuski, * 1828, † 1877; poseł w Szwajcarji, 1875 senator; ogłosił: „Histoire de Napoléon I" (5 t., 1867—75).

Lang Andrew, pisarz angielski, * 1844, † 1912; oprócz powieści i krytyk, ogłosił m. in.: „Custom and myth“ (1884), „Myth, ritual and religion“ (2 t., 1887), „The making of religion“ (1898), „A history of Scotland“ (4 t., 1900—07).

Lang Heinrich, niemiecki malarz koni i bitw, * 1838, † 1891; uczeń Akademji Monachijskiej; malował obrazy z Puszty i franko-pruskiej wojny; dzieła w Galerji Drezdeńskiej i Pinakotece monachijskiej.

Lang Viktor, fizyk austr., * 1838, † 1921; prof. w Gracu i Wiedniu; ogłosił: „Podręcznik krystalografji“, „Wstęp do fizyki teoretycznej“.

Langbehn Julius, pisarz niemiecki, * 1851, † 1907; ogłosił bezimiennie głośną w swoim czasie książkę: „Rembrandt als Erzieher“ (1890).

Lange Antoni (pseud. Napierski, A. Wrzesień), poeta, tłumacz i autor dramatów, powieści i nowel, * 1861 w Warszawie; studja uniw. w Warszawie; dłuższy pobyt w Paryżu; osobno wydał: „Pogrzeb Shelleya“, „Poezje“ cz. I i II, „Wybór poezyj“, „Pogrobowcom“; przekłady: „Kwiaty grzechu“ Baudelaire'a, „Nal i Damajanti“; dram. „Atylla“ i „Wenedzi“; szereg nowel i powieści.

Lange Friedrich Albert, filozof niemiecki, * 1828 w Solingen, † 1875 w Marburgu; pedagog, agitator socjalistyczny, przeciwnik Bismarcka, profesor filozofji w Zurychu, później w Marburgu; autor świetnego i gruntownego dzieła pt.: „Geschichte des Materialismus (Historja materjalizmu), 1866 (przekład polski A. Świętochowskiego i F. Jezierskiego), w którem przeprowadza krytykę materjalizmu i zakłada podwaliny nowokantyzmu; „Die Arbeiterfrage“ (Kwestja robotnicza), „Logische Studien“ (Studja z logiki).

Lange Helene, kierowniczka ruchu kobiecego w Niemczech, * 1848; dyrektorka sem. naucz. dla dziewcząt; od 1902 przewodnicząca wszechniem. związku kobiet; ogłosiła m. in.: „Handbuch der Frauenbewegung“ (wraz z G. Bäumer, 5 t., 1901—06); wydaje miesięcznik „Die Frau“.

Lange Józef, prawnik i publicysta, * 1863, † 1918; ogłaszał w pismach warsz. feljetony pod pseud. „Budnik“; osobno: „Kodeks przemysłowca“ (wraz z J. Litauerem, 1898) i „Teksty konstytucyj typowych państw europejskich“ (1905).

Lange Juljusz Henryk, duński historyk sztuki, * 1838, † 1896 w Kopenhadze; z prac: „Det ionishe Kapitals Oprindelse og Forhistorie“ (1870), „Kunst og Politik“ (1885), „Sergel og Thorwaldsen“ (1886).

Lange Konrad von, niemiecki historyk sztuki, * 1855, † 1921; 1885 prof. historji sztuki w Getyndze, 1892 w Królewcu, 1894 w Tubindze; prace: „Die Komposition der Agineten“ (1878), „Das Wesen der Kunst“ (1906, 2 wyd.), „Das Wesen der künstlerischen Erziehung“ (1902) i in.

Lange Krystjan, pacyfista norweski, * 1869; od 1900 sekretarz komitetu Nobla w stortingu norw.; 1909 sekretarz gen. Unji Międzyparlamentarnej; otrzymał 1921 wraz z Brantingiem nagrodę Nobla.

Lange Ludwig, budowniczy niemiecki, * 1808, † 1868; studja w Monachjum; od 1847 prof. Szkoły Budowniczych przy Ak. Szt. P. w Monachjum; z prac: willa pod Berchtesgaden dla kr. Maksymiljana, Nowe Muzeum w Lipsku (1856); wydał: „Werke der höheren Baukunst“ (1846—55, Darmstadt).

Langego odczyn, odczyn, pozwalający stwierdzić zakażenia kiłowe układu nerwowego; polega na zmianie barwy rozczynu soli złotowej po dodaniu płynu mózgowo- rdzeniowego osób, chorych na kiłę układu nerwowego lub choroby pokiłowe (wiąd rdzenia, porażenie postępujące).

Langeland, wyspa duńska, pomiędzy Fionją i Laaland, 275 km²; 19.000 mieszk.; gł. m. i port Rudkjöbing.

Langenau, w. na Śląsku pruskim, w pow. bystrzyckim (rej. wrocławska), 900 mieszk.; źródła żelaziste z dużą zawartością kwasu węglowego i pierwiastków promieniotwórczych (rad); kąpiele borowinowe.

Langenbeck Bernhard, chirurg niemiecki, * 1810, † 1887; zasłużony w nauce o resekcjach; od 1860 wyd. „Archiv für Chirurgie“.

Langenbeck Konrad Johann Martin, lekarz niemiecki, * 1776, † 1851; prof. w Getyndze, gdzie założył w r. 1807 klinikę chirurgiczną i okulistyczną; wydał kilka prac specjalnych i „Handbuch der Anatomie“.

Langenberg, m. w Westfalji (Prusy), rej. düsseldorfska; 9.000 mieszk.; warsztaty kolejowe, fabryki wyrobów jedwabnych.

Langenbielau (polsk. Bielewa), m. na Śląsku pruskim, pow. rychbachowski, rej. wrocławska; 15.600 mieszk.; przemysł włókienniczy.

Langendreer m. w Westfalji (Prusy), rej. arnsberska, 27.000 mieszk.; kop. węgla kam.; fabr. drutu.

Langensalza, m. pow. w rej. erfurckiej (Prusy), nad rz. Salzą, 11.500 mieszk.; wyroby bawełniane.

Langenschwalbach, m. pow. w rej. wiesbadeńskiej (Prusy); źródła żelaziste; kąpiele kwasowęglowe (CO_2) naturalne; borowina.

Langeoog, wyspa na m. Płn., na wybrzeżu Fryzji Wsch., wsch. rej. Aurich (Prusy); 18 km², 365 mieszk.; kąpiele morskie.

Langer Erazm, chemik polski, * 1839 w Krakowie, † 1877; 1862 preparator przy katedrze chemji Szkoły Głównej, 1867 adjunkt chemji, 1868—72 profesor nadzwyczajny; wykładał chemję organiczną i nieorganiczną; przez ostatnie lata pracował w cukrowni Natansonów w Ostrowach.

Langer Franciszek, poeta, powieściopisarz i dramaturg czeski, * 1882; nowele: „Złota Wenus“, „Marzyciele i mordercy“; powieści: „Żelazny wiek“, „Pies drugiej roty“; komedje: „Peryferja“ i „Łatwiej przejść wielbłądowi...“, „Miljony“.

Langerfeld, w. w Westfalji (Prusy), rej. arnsberska, 15.000 mieszk.; fabr. wstążek, koronek, guzików; przemysł metalurgiczny.

Langerhaus Paul, anatomo-patolog niemiecki, * 1849, † 1888; prace nad trądem.

Langerhansa wysepki, zbiorowiska komórek o swoistej budowie, silnie ukrwione, rozrzucone wśród utkania mikroskopowego trzustki; odgrywają wielką rolę w przemianie węglowodanowej ustroju; zanik lub zwyrodnienie wysepek L. jest jednym z powodów cukrzycy (diabetes mellitus).

Langevin Paul, współczesny fizyk francuski, * 1872 w Paryżu; prof. w Collège de France; autor licznych prac z dziedziny magnetyzmu, elektryczności i in.

Langfuhr, ob. Wrzeszcz.

Langhans Karl Ferdinand, budowniczy niemiecki, * 1781, † 1869; z dzieł: pałac Wilhelma I w Berlinie, gmach Opery (tamże), Nowy Teatr w Lipsku.

Langhans Karl Gotthard, budowniczy niemiecki, * 1733, † 1808; twórca Brandenburskich Wrót w Berlinie; wprowadził styl grecki do budownictwa w Niemczech.

Langhans Paul, geograf i kartograf niemiecki, * 1867; wydawca czasopisma „Deutsche Erde“ (od 1900) i „Petermanns Mitteilungen“ (od 1909), autor map etnograficznych i gospodarczych.

Langiewicz Marjan, dyktator w powstaniu 1863 r., * 1827 r. w Krotoszynie; służył w artylerji pruskiej; wykładał od 1860 r. w szkole wojskowej Mierosławskiego w Paryżu a następnie w Cuneo; w 1863 r. ogłosił się dyktatorem; po bitwie pod Grochowiskami 18.III 1863 r. schronił się na terytorjum austrjackie i został internowany w Josephstadt'cie (do 1865); następnie osiadł w Solurze (Szwajcarja); w 1867 r. przeniósł się do Turcji; † 1887 r. w Lille, gdzie po opuszczeniu Turcji osiadł pod nazwiskiem Langlé.

Langland William, poeta angielski, * ok. 1332, † ok. 1399; autor utworu pt.: "The Vision of Piers the Plowman“, wielkiej alegorji, ogłoszonej drukiem 1550 r.

Langley Samuel Pierpont, astrofizyk amerykański, * 1834, † 1906; od 1866 profesor astronomji i fizyki oraz kierownik obserwatorjum Allegheny; od 1887 kierownik Smithsonian Institution w Waszyngtonie; założyciel Smithsoniańskiego obserwatorjum astronomicznego, w którem wykonał pomiary bolometryczne temperatury słońca i badał jego pozaczerwoną część widma.

Langman Zygmunt, rzeźbiarz polski, * 1860 w Krakowie, † tamże 1924; kształcił się w Krakowie, Rzymie i Monachjum; prace w prezbiterjum kościoła Marjackiego w Krakowie (posągi proroków), w Katedrze przemyskiej, Politechnice Warszawskiej itd.

Langnau, m-ko, w kantonie berneńskim (Szwajcarja), w dol. rz. Emme, 9.000 mieszk.; produkcja sera (Emmenthaler).

Langres, m. okręgowe w dep. Haute-Marne (Francja wsch.), 9.500 mieszk.; przemysł metalurgiczny; chów bydła; fabr. oliwy.

Langsdorffia hypogaea.

Langsdorffia, rodzaj roślin z rodziny Balanophoraceae. L. hypogaea (rys.), niezielony pasorzyt na korzeniach roślin drzewiastych środkowej i płd. Ameryki. Tkanki tej rośliny obfitują w rodzaj wosku, który służy do wyrobu świec.

Lang-szan, ob. Ta-tsing-szan.

Languedoc, ob. Langwedocja.

Languedoc (Canal du), ob. Południowy kanał.

Langue d'oc, w średniowieczu nazwa narzeczy płd. francuskich (prowansalskich), w przeciwstawieniu do narzeczy płn., czyli właściwej francuszczyzny, zwanej langue d'oïl; obecnie nazwa ta stosowana jest tylko do gwary ludowej w Langwedocji.

Langue d'oïl, ob. langue d'oc.

Languet Hubert, publicysta francuski, * 1518, † 1581; wydał 1579, pod pseudonimem Junius Brutus, pracę: „Vindiciae contra tyrannos“.

Langur, ob. Semnopithecus.

Langusta, ob. Palinurus.

Langwedocja (franc. Languedo), kraina w płd. Francji, obejmująca nizinę nad m. Śródziemnem; łagodny klimat, bujna roślinność (winna latorośl, drzewa oliwne, owoce płd.); fabr. sukna i płótna; dawniej franc. prow. ze stol. w Tuluzie, obecnie rozdzielona na kilka płd. departamentów.

Lanini Bernardino, malarz lombardzki, * ok. 1512, † ok. 1578; dzieła: „Legenda o św. Jerzym“ (fresk w kośc. św. Ambrożego w Medjolanie), „Życie Najśw. Panny“ (katedra w Nowarze).

Lanius excubitor (srokosz), ptak; **rząd: wróblowate** (Passeriformes). Wierzch szary, spód brudno-biały, skrzydła czarne. Karmi się większemi owadami, a także myszami i ptaszkami, które nasadza na kolce, a potem częściami zjada. Pola, samotne drzewa. Do tejże rodziny należy Lanius collurio (gąsiorek), gnieżdżący się w krzakach tarniny. Żywi się tak, jak i srokosz.

Lankastrówka, strzelba myśliwska odtylcowa, której wynalazcą był Anglik, Charles Lancaster, około 1850 r.

Lankwitz, przedmieście Berlina, 11.750 mieszkańców; w r. 1920 włączone do miasta.

Lannes Jean książę Montebello, marszałek napoleoński, * 1769; walczył pod Napoleonem w Egipcie w 1798 r.; 1800 pobił Austrjaków pod Montebello; 1804 marszałek Francji; stracił 1809 r. obie nogi pod Aspern; † 1809 w Wiedniu.

Lannoy Gilbert de, dyplomata i podróżnik francuski, * 1386, † 1462; odbył kilka poselstw i brał udział w szeregu wojen, m. in. przeciw Polsce po stronie Krzyżaków w 1413 r.; zwiedził Prusy, kraje nadbałtyckie, dotarł do Pskowa i przez Litwę, Polskę i Czechy wrócił do Francji; w 1421 r. wysłany na Wschód w misji od króla ang. Henryka V, przez Polskę, Ruś, Krym i Konstantynopol udał się do Egiptu, Syrji i Palestyny; dziennik podróży L., w którym podaje wiadomości o wielu miastach polskich i litewskich, jest cennem źródłem historycznem.

Lanolina (łac.), adeps lanae cum aqua, tłuszcz z wełny owczej, sprasowany z parafiną i wodą; żółtawa masa, przypominająca maść, o swoistym przyjemnym zapachu; stosowana jest jako zaróbka do maści leczniczych.

Lansdowne Henry Charles margr., mąż stanu angielski, * 1845; 1883 gen.-gub. Kanady; 1888—93 wicekról Indyj; 1895 minister wojny; 1900—1905 minister spraw zagr.; członek izby lordów.

Lansdowne William Petty margr., mąż 1883—93 wicekról Indyj, 1895 minister wojny, z kolonjami ameryk.; prowadził z niemi 1782, jako sekretarz stanu w min. spraw zagran., układy pokojowe i 1783 zawarł traktat.

Lansier, ob. kadryl.

Lansing, stol. stanu Michigan (St. Zjedn. Am. Płn.), nad rz. Grand River, 57.500 mieszk.; wyższa szkoła rolnicza; młyny, tartaki, fabr. wozów.

Lansing Robert, mąż stanu amerykański, * 1864; członek stron. demokr.; od 1915 do lut. 1920 sekretarz stanu w min. spraw zagr.; ogłosił: „The Peace Negotiations" (1920).

Lanson Gustave historyk liter. franc., * 1857; prof. Sorbony; ogłosił: „Histoire de la littérature française" (II wyd. 1910), „Manuel bibliographique de la littérature française moderne" (4 t., 1909—12) i in.

Lansowana tkanina (lancée), materja wzorzysta nie broszowana, w której nici barwne, służące do wykonania wzoru, z odwrotnej strony przez całą szerokość przechodzą, w części wolno puszczone.

Lantan (Lanthanum), pierwiastek chemiczny (symbol La), należący do grupy tzw. „ziem rzadkich"; cięż. at. 138,9; metal o barwie szarej; temp. topn. 810°; ciężar wł. 6,1; daje związki typu LaX_3 (trójwartościowe); odkryty przez Mosandera w 1839.

Lantana, ordowid, rodzaj roślin z rodziny Verbenaceae (werbenowate). Szeroko rozpowszechnione krzewy zwrotnikowe o aromatycznych liściach, z których naparu używają w Brazylji zamiast herbaty; niektóre gatunki uprawiane są w ogrodach jako rośliny ozdobne.

Lan-tao, wyspa na płd. wybrzeżu Chin, należy do terytorjum Hong-Kongu; 150 km².

Lanthanum, ob. Lantan.

Lanugo, puszysty meszek, złożony z delikatnych, gęstych włosków, okrywający w ciągu 3—4 ostatnich miesięcy ciąży ciało płodów ludzkich z wyjątkiem warg, dłoni, podeszew stóp; znika jeszcze przed lub w krótkim czasie po urodzeniu. Wyjątkowo meszek ten nie zanika, lecz wzrasta dalej, okrywając ciało u dorosłych gęstą sierścią.

Lany (niem. Lana), w. w Czechach na zach. od Pragi; 1921 r. zawarty został układ między Czechosłowacją i Austrją.

Lanza Giovanni, mąż stanu włoski, * 1815; lekarz; od 1848 członek parlamentu sardyńskiego, kilkakrotnie minister, 1869—73 prezes rady ministrów; † 1882.

Lanzarote, jedna z wysp Kanaryjskich, 806 km², 18.000 mieszk.; wulkaniczna, łagodny klimat, winnice; gł. m. i port Arrecife.

Lanzi Luigi, historyk sztuki i archeolog włoski, * 1732, † 1810; prezydent Akad. della Crusca w Florencji. Wydał: „Storia pittorica d'Italia dal risorgimento della belle arti fin presso al fine del XVIII secolo" (1795, Cassano), „Dei vasi antici volgarmento chiamati etruschi" (Florencja, 1806).

Lao, nazwa ludu, zamieszkałego w płn. Syjamie i w kraju Laos (protekt. franc.), należącego do grupy etnicznej Tai.

Laoag lub **Lauag**, m. na płn.-zach. wybrzeżu wyspy Luzon (Filipiny), 38.500 mieszk.

Laodicea, 1) w staroż. miasto we Frygji, tureck. Eski-Hissar, obecnie ruiny; 2) ob. Ładikija.

Laojan, ob. Liao-jang-czou.

Laokoon, kapłan Apollina w Troi, który przestrzegał współobywateli podczas oblężenia przed wprowadzeniem do miasta pozostawionego przez Greków, poświęconego Atenie konia drewnianego; gdy potem udał się nad morze, aby Posejdonowi ofiarować byka, wynurzyły się z topieli morskich dwa olbrzymie węże i rzuciły się na L. oraz na dwóch jego synów. Scenę tę opisywało wielu poetów greckich i rzymskich; 1506 odnaleziono w okolicy Rzymu wspaniałą rzeźbę, która odtąd zdobi Muzeum Watykańskie. Według Plinjusza autorem tego arcydzieła byli artyści z wyspy Rodos: Agesander, Polidoros i Athanodoros. Rzeźba była nieco uszkodzona; uzupełnili ją niedokładnie w XVIII w. dwaj rzeźbiarze rzymscy; dopiero odnaleziony 1906 w Rzymie nowy odłam tej grupy pozwolił na jej lepsze odtworzenie.

Grupa Laokoona (Watykan).

Laomedon, według podania grecki król trojański, który nie chciał wypłacić umówionej nagrody Posejdonowi i Apollinowi, pomagającym mu przy budowie murów obronnych, za co bogowie zesłali na jego krainę potwora morskiego. Przebłagać go mogła tylko ofiara córki L., Hezjony. Herakles, otrzymawszy przyrzeczenie, że dostanie H. za żonę, zabił potwora, gdy zaś L. nie chciał i teraz dotrzymać przyrzeczenia, obległ Troję, zdobył ją i zabił L. wraz z jego synami.

Laon, stol. dep. Aisne (Francja), 16.000 mieszkańców; warzywa.

Laos, kraina wyż. w Indochinach środkowych, 290.000 km², 641.000 mieszk.; liczne lasy, żyzna gleba, uprawa ryżu, bawełny, indygo i tytoniu; kopalnie złota i cyny; ogromna większość obszaru tworzy kilka państw hołdowniczych; stol. Wien-tian (Vientiane), 27.000 mieszk.; reszta obszaru należy do W. Brytanji i Syjamu.

Lao-tse, filozof chiński, * 604 przed Chr.; zostawił słynne dzieło: „Tao-te-king" (wydrukowane poraz pierwszy w 1588). Nauka L. wytworzyła zczasem odrębną sektę „taoizmu", która nie znalazła wprawdzie szerszego zastępu zwolenników, ale niewątpliwie utorowała w Chinach drogę dla buddyzmu, któremu jest pokrewna.

La Pampa, ob. Pampa (La).

Laparatomja (greck.), otwarcie jamy brzusznej celem dokonania zabiegu operacyjnego; l. próbna, otwarcie jamy brzusznej, dokonywane w celach rozpoznawczych; stosuje się często w ginekologji, rzadziej w chirurgji.

La Paz, ob. Paz (La).

Laperouse Jean François, żeglarz francuski, * 1741; poczynił za Ludwika XVI ważne odkrycia geograficzne na wybrzeżach płn. Ameryki i Azji płn., docierając aż do Kamczatki; następnie skierował się do brzegów Australji, skąd wysłał ostatni list w 1788 r., poczem słuch o wyprawie zaginął. Na podstawie dziennika L. ogłoszona została praca: „Voyage autour du monde" (4 t., 1797).

Laperouse'a cieśnina, pomiędzy Sachalinem i wyspą Hokkaido, łączy m. Ochockie z Japońskiem; ma 40—46 km. szer.

Lapidarny (łac. lapis, kamień), zwięzły i wyrazisty; określenie stylu i sposobu mówienia, naśladującego napisy, ryte na kamieniach.

Lapides cancrorum, „oczy racze", żarnówki; złoża węglanu wapnia w postaci białych guziczków, znajdujące się w żołądku raka rzecznego i służące jako materjał zapasowy przy wytwarzaniu nowego pancerza w okresie linienia. L. c. były używane w dawnej medycynie i sprzedawane w aptekach.

Lapilli (włosk.), małe kamyki, wyrzucane łącznie z popiołami podczas wybuchu wulkanu.

Lapis, ob. kamień piekielny.

Lapislazuli, ob. lazuryt.

Laplace Pierre Simon, astronom i matematyk francuski, * 1749, † 1827. Od 1784 profesor w École Normale, członek Akademji. W 1799 przez 6 tygodni minister spraw wewnętrznych, następnie senator i kanclerz (1803). Ostatnie lata przed śmiercią spędził w swoim majątku w Arcueil. Główne dzieła: „Système du monde" (1796), „Mécanique céleste" (1799—1825), „Théorie analytique des probabilités". Najważniejsze z odkryć: niezmienność wielkiej osi planet, zależności między ruchami średniemi i długościami satelitów Jowisza, funkcje kuliste, teorja potencjału itd. Zbiór dzieł jego wydany 1843—47 (7 tomów) i 1878—1904 (13 tomów).

Laplandja, ob. Laponja.

La Plata, ob. Plata (La).

Laponja (szw. Lapland, lapoń. Same ädnem), kraina płn. Europy, nad Oc. Płn. Lodowatym, należąca do Norwegji, Szwecji, Finlandji i Rosji; 400.100 km²; 100.000 mieszk. (Lapończycy i ok. 10.000 Szwedów, Norwegów, Finów i Rosjan); tundra; chów bydła; rybołówstwo.

Lapończycy (Same), naród, należący do grupy ludów fińskich, zamieszkujący płn. okręgi Norwegji i Szwecji (26.500 głów), Finlandji i półwyspu Kola (3.000 głów); dzieli się na L. leśnych, górskich, nadrzecznych i nadbrzeżnych; główne zajęcia: rybołówstwo i hodowla reniferów.

Lappa (Arctium), łopian, zioła dwuletnie z rodziny Compositae (złożone), o liściach dużych, sercowatych, spodem kutnerowatych, łodygach bez kolców, listkach okrywy koszyczka zakończonych hakowato, łatwo czepnych. Najpospolitsze gatunki: L. tomentosa, ł. pajęczynowaty, L. major, ł. większy. (rys., *a* kwiatostan w przekroju, *b* pojedyńczy kwiat, *c* owoc, *d* listek okrywy koszyczka z haklem czepnym), L. minor, ł. mniejszy. Pospolite w całej Polsce: przychacia, przydroża, zarośla. Odwar z korzenia łopianu używany bywał jako środek, wywołujący poty, na porost włosów i przy chorobach skórnych.

Lappa major.

Lapparent Albert de, geolog i geograf francuski, * 1839, † 1908; prof. uniw. katolickiego w Paryżu, jeden z promotorów odrodzenia geografji we Francji, autor szeregu dzieł, m. in.: „Traité de géologie" i „Leçons de géographie physique".

L'appetit vient en mangeant (franc.), apetyt przychodzi podczas jedzenia, przysłowie z „Gargantua" Rabelais.

Laprade Victor, poeta francuski, * 1812, † 1883; prof. w Lyon, pozbawiony 1861 katedry za satyrę „Les Muses d'Etat"; ogłosił szereg tragedyj, poematów i zbiorów poezyj.

Lapsi (łac.), upadli, nazwa od czasów prześladowania chrześcijan za Decjusza tych, którzy odstępowali od wiary chrześcijańskiej, składając ofiary bóstwom (sacrificati, thurificati), lub biorąc zaświadczenia od urzędników o złożeniu ofiar (libellatici). Kościół karał l. pierwotnie ekskomuniką.

Lapsus calami, błąd w piśmie, popełniony w roztargnieniu.

Lapsus linguae, błąd w mowie, popełniony w roztargnieniu.

Lapunow Siergiej, kompozytor rosyjski, * 1859; w twórczości swojej trzyma się kierunku kosmopolitycznego, zdala od wpływów szkoły „noworosyjskiej"; kompozycje L. jednak nie pozbawione są narodowych pierwiastków; kompozycje orkiestralne, utwory fortepianowe i pieśni.

Lar, stol. prow. Laristan (Persja płd.), 10.000 mieszk., wywóz daktyli, rodzynków; niegdyś stol. królestwa.

Lara, stan Wenezueli płn. (Ameryka Płd.), 19.800 km², 220.000 mieszk.; stol. Barquisimeto.

Larache, ob. El Araisz.

Lararium, ob. lary.

Lardner Dionysus matematyk i fizyk angielski, * 1793, † 1859; wydawca popularnej 132 tomowej encyklopedji powszechnej.

Laredo, m. portowe w stanie Teksas (St. Zjedn. Am. Płn.), nad Rio Grande del Norte; 13.500 mieszk.

Larendogra (franc. „Eau de la reine de Hongrie"), inaczej wódka lewandowa; dawna nazwa wody z zapachem, używanej w damskich gotowalniach.

Lares familiares, ob. lary.

La Réunion, ob. Réunion.

Larga, najdłuższa ze średniowiecznych nut.

Larghetto, nazwa tempa w muzyce, wolniejszego od Andante.

Largillière Nicolas, malarz portrecista francuski, * 1656 w Paryżu, † 1746; dzieła: „Portret m-me Gueydan" (Aix), „Le Brun" (Luwr), szereg portretów rodziny królewskiej Jakóba II angielsk., „Rekonwalescencja Ludwika XIV", „Małżeństwo ks. Burgundji" i in.

Largo, w muzyce oznacza tempo wolne, wolniejsze od Adagio; Largo assai, jeszcze wolniejsze; Larghissimo, bardzo wolne.

La Rioja, ob. Rioja (La).

Lariosaurus, gad żyjący w triasie.

Larissa (tureck. Jeniszehr), gł. m. nomarchji L. (Grecja); nad rz. Salamvoją (Peneus); 21.000 mieszk.; przemysł, handel; nomarchja L. (dawna Tessalja), 3.873 km², 240.000 mieszkańców.

Laristan, prow. w Persji płd., nad zat. Perską, 59.468 km², 90.000 mieszk.; górzysta; wywóz daktyli, handel owocami suszonemi, tytuniem i dywanami; stol. Lar, gł. m. handl. i portowe Linga; do XVII w. samodzielne królestwo.

Larix, modrzew; drzewo, należące do klasy Coniferae (szpilkowe), rodziny Abietaceae (Jodłowate). Dochodzi do 35 m. wysok., o strzale prostej, zbieżystej. Gałęzie nieco wdół opuszczone, gałązki boczne zwieszone ku dołowi. Szpilki na pędach wydłużonych (tegorocznych), pojedyńczo, skrętolegle umieszczone, na pędach skróconych, w pączkach, opadają na zimę. Szyszka nierozpadająca się. Drzewo wybitnie górskie, nie znosi ocienienia, rośnie bardzo szybko. Drewno modrzewiowe jest smolne, elastyczne i nadzwyczaj trwałe, kora używana jest w garbarstwie. Ważnym produktem, otrzymywanym z L. jest terpentyna wenecka (terebinthina Veneta). W Europie: L. europaea, m. europejski, L. polonica, m. polski. Dziko w Alpach i Karpatach, pozatem uprawiany w całej płn. Europie.

Larnaka, w staroż. Kition, m. i najważniejszy port na wyspie Cypr; 10.600 mieszk.; w okolicy grobowce fenickie.

Laroche Jules, dyplomata francuski, * 1872; dyrektor departamentu spraw politycznych w Min. spraw zagr. w Paryżu, 1926 mian. ambasadorem w Warszawie.

La Roche Marie Sophie, powieściopisarka niemiecka, * 1731; miłość młodzieńcza Wielanda, który wydał jej „Geschichte des Fräulein v. Sternheim" (1771); † 1807.

La Rochefoucauld François duc de, pisarz francuski, * 1613, † 1680; autor „Maximes et réflections morales", zbioru świetnych pod względem formy aforyzmów, do których materjału dostarczyła mu obserwacja dworu i salonów. Przeziera z nich przeświadczenie, że wszelkie postępki ludzkie wypływają z wyrafinowanego egoizmu i obłudy. Aforyzmy te wyszły w polskim przekładzie Boya-Żeleńskiego.

Larochejacquelein, 1) Henri hr. de, przywódca rojalistów w Wandei, * 1772; poległ 1794 pod Nouaillé; 2) Louis hr. de, brat poprzedniego, * 1777, organizował 1813—1815 ruch rojalistyczny w Wandei; † 1815; 3) Marie Louise hr. de, z domu Donnissan, małżonka hr. Ludwika, * 1772, † 1857; pozostawiła cenne „Mémoires" (1815).

La Rochelle, ob. Rochelle (La).

Laromiguière Pierre, filozof francuski o kierunku eklektycznym, * 1756, † 1837.

Larosan, preparat białkowy, używany w dietetyce niemowląt, chorych na zaburzenia trawienia i przyswajania.

Larousse Pierre, leksykograf i wydawca francuski, * 1817; prof. w Paryżu, potem księgarz; ogłosił m. in.: „Grand dictionnaire universal du XIX-e siècle" (17 t., 1864—90 z 2 suplementami) oraz szereg mniejszych encyklopedyj ogólnych i specjalnych; † 1875.

Larrey Dominique Jean bar., chirurg francuski, * 1766, † 1842 w Lyonie; wprowadził ambulanse polowe 1793; od 1805 inspektor główny służby zdrowia w kampanjach Napoleona; napisał kilka dzieł z zakresu medycyny wojskowej.

L'Arronge Adolf, komedjopisarz niemiecki, * 1838, † 1908; pisał sztuki ludowe; 1883—94 dyrektor „Deutsches Theater" w Berlinie.

Larsen Karl, pisarz duński, * 1860; autor szeregu powieści: „Den brogede Bog" (Pstra książka) i in., oraz dramatów, studjów i prac dotyczących zagadnień doby bieżącej.

Larsson Karl, artysta-malarz i powieściopisarz szwedzki, * 1855; ilustrator bajek Andersena; twórca obrazów historycznych; napisał parę utworów z życia prowincji szwedzkiej; † 1919.

L'art pour l'art (franc.), sztuka dla sztuki.

Lartet Edouard Armand, geolog i paleontolog francuski, * 1801; prezes Tow. geologicznego w Paryżu, prof. paleontologii; odkrył 1861 r. w grocie Aurignac szczątki człowieka kopalnego; ogłosił szereg prac, m. in.: „Sur l'ancienneté géologique de l'éspèce humaine dans l'Europe occidentale" (1866); † 1871.

Larus canus (mewa pospolita), ptak; rząd: kuliki (Limicolae). Upierzenie białe, pokrywy skrzydłowe błękitno-szare. Wielkie lotki do połowy czarne. Wiosną i latem w Europie i Azji płn., u nas w czasie przelotów pospolita. L. argentatus (mewa srebrzysta). Grzbiet jasno-popielaty, 2 lotki czarne, reszta ciała srebrzysto-biała. Brzegi Europy i Ameryki północnej. Zimą wybrzeża Europy. Rissa tridactyla (mewa trzypalczasta), wybrzeża Szkocji i Anglji, jezioro Bodeńskie. Karmi się głównie rybami. L. ridibundus (mewa śmieszka), głowa czarna, wierzch ciała niebieskawo-szary; reszta biała. Latem — Europa środkowa. Jedyna mewa, gnieżdżąca się w Polsce.

Larvik lub Laurvik, m. port. w okręgu Vestfold (Norwegja), przy ujściu rz. Laagen do Larviksfjordu; 11.400 mieszk.

Larwa, młodociany, przejściowy stan w rozwoju wielu zwierząt, w którym zewnętrzne i wewnętrzne ukształtowanie ciała jeszcze nie jest zakończone i zwykle bardzo się różni od kształtów zwierzęcia dojrzałego. Narządy larwalne albo odpowiadają wcześniejszym stanom filogenetycznym, albo też są przystosowane do szczególnych warunków życia, które u larw jest zwykle odmienne niż u zwierząt dorosłych; narządy, właściwe formom dojrzałym, mogą zupełnie nie istnieć u larw. Stan dojrzałego zwierzęcia osiąga l. w drodze swoistych przemian, zwanych metamorfozą.

Lary (łac.: Lares domestici, familiares i publici), u staroż. Rzymian duchy opiekuńcze rodzin, domów, ulic, miast itd.; drewniane ich posążki stawiano w szafie osobnej lub w kapliczce domowej, zwanej „lararium".

Laryngitis, ob. krtani choroby.

Laryngologja (greck.), dział medycyny, zajmujący się chorobami krtani.

Laryngoskop, ob. krtaniowe zwierciadło.

Laryngospasmus (greck.), skurcz głośni; okresowo występujące napady raptownego zamknięcia głośni, prowadzące do nagłego zatrzymania oddechu (groźba śmierci z uduszenia). L. zdarza się najczęściej u dzieci przy krzywicy, tężyczce, wnętrzakach (helminthiasis), u dorosłych bywa rzadko (przy histerji).

Laryngotomja (greck.), operacja chirurgiczna przecięcia krtani; laryngotom, przyrząd do l.

Larynx (greck.), krtań (ob.).

Laryssa (niekiedy Larysza), herb polski: na tarczy w polu czerwonem dwa lemiesze od pługa, końcami do góry a ostrzami do siebie zwrócone; nad hełmem w koronie szlacheckiej trzy pióra strusie.

Las, przestrzeń ziemi, zajęta gęsto obok siebie rosnącemi drzewami. Rozróżniamy l. liściaste, jeżeli składają się z drzew, należących wyłącznie do roślin dwuliściennych; mieszane, jeżeli obok drzew liściastych rosną w nim drzewa szpilkowe; same drzewa iglaste, tworzą bory. Las lub bór w stanie pierwotnym nazywa się puszczą. Puszcza odznacza się tem, że składa się z drzew różnego wieku i różnych gatunków, które wzrastają bezładnie, prowadząc między sobą walkę o byt. Lasy uprawne wycina się i zasadza co pewien czas, wskutek czego składają się one zwykle z drzew jednego wieku i gatunku. L. młody zowiemy zagajnikiem. L., poza znaczeniem czysto gospodarczem, odgrywają bardzo ważną rolę w życiu przyrody, wpływając na klimat kraju, ilość opadów; szybkość wzbierania wód w rzekach, wiążąc piaski lotne, umacniając strome zbocza gór. W Europie obszar zajęty przez lasy wynosi około 30% całej jej powierzchni; oddzielne kraje przedstawiają znaczne pod tym względem różnice, mianowicie w Anglji l. zajmują tylko 4%, w Belgji i Holandji 7%, w Szwecji 34%, w Rosji 38% całej powierzchni. W Polsce obszar gruntów leśnych wynosi przeszło 8,900.000 ha., co w stosunku do ogólnej pow. państwa stanowi 23%.

Lasa, krata w samołówce na ptaki drapieżne.

Lasacy, nazwa, nadawana w rozmaitych okolicach mieszkańcom borów, specjalnie oznacza się tak grupę pomorską, zamieszkującą mało urodzajne okolice w południowej części pow. starogardzkiego, obecnie już przeważnie wykarczowane (kończyny puszczy tucholskiej); ośrodkiem ich jest wieś kościelna Czarnylas; ludność uboga, zajęta częściowo rolnictwem, częściowo zaś pracą w lesie.

La Salle, m. w stanie Illinois (St. Zj. Am. Płn.), 13.000 mieszk. (4.000 Polaków).

Las Casas Fray Bartolomé de, misjonarz hiszpański, * 1474, † 1566; w 1512 w charakterze jałmużnika towarzyszył wyprawie na wyspę Kubę, gdzie zdołał pozyskać przywiązanie Indjan; mianowany „protektorem generalnym wszystkich Indjan", starał się usilnie o ulżenie ich losowi i złagodzenie stosunku do nich ze strony zdobywców; 1542 biskup chiapański w Meksyku; pozostawił m. in. pracę: „Historia general de las Indias" (ogłosz. 1875—76).

Las Cases Emmanuel Augustin markiz de, historjograf Napoleona I, * 1766; ogłosił „Atlas historique, chronologique, géografique et généalogique" (1802); za rządów Napoleona I pełnił rozmaite ważne obowiązki; 1815 udał się za nim na wyspę św. Heleny; co wieczór notował w swoim dzienniku rozmowy, jakie prowadził w ciągu dnia z cesarzem. Wydalony z wyspy w końcu 1816, dopiero po śmierci Napoleona mógł powrócić do Francji, gdzie ogłosił swój „Mémorial de Sainte-Hélène" (8 tomów, 1823—24); † 1842.

Lascelles Frank Cavendish sir, dyplomata angielski, * 1841; od 1891 poseł w Persji; 1894 ambasador w Rosji, 1895—1908 w Berlinie, † 1920.

Lasciate ogni speranza voi ch'entrate (wł.): „porzućcie wszelką nadzieję wy, którzy tu wchodzicie". (Napis nad wejściem do piekła w „Boskiej Komedji" Dantego).

Las Czeski (czesk. Česky Les i Šumava, łac. Gabreta silva, niem. Böhmer Wald), pasmo górskie na pograniczu Czech i Bawarji, opierające się na płd. o rz. Dunaj; 237 km. dług., od 30 do 60 km. szer., przez wyłom rz. Furth podzielone na 2 części: płn. (Česky Les, Oberpfälzer Wald), do 1039 m. wys., oraz płd. (Šumava, Böhmer Wald), do 1457 m. wys.; obfituje w lasy, na szczytach jeziorka polodowcowe; u podnóża gór przemysł drzewny i szklany.

Laseczniki, ob. bakterje.

La Serena, ob. Serena (La).

Laserpitium, okrzyn, rodzaj roślin z rodziny Umbelliferae (baldaszkowate). Gatunki: L. latifolium, o. szerokolistny, bylina o łodyżce dętej, sztywnej, gładkiej, liściach podwójnie pierzasto złożonych, lśniących, listkach sercowatych, ząbkowanych; baldach duży, kwiaty białe. Kwitnie VI—VIII. L. prutenicum, o. pruski, bylina, łodyga kanciasto brózdowana, włochata, liście podwójnie pierzaste, kwiaty żółtawo-białe. Kwitnie VII—VIII. Pospolite na łąkach, w zaroślach.

Laska Jakóba, ob. Jakóba laska.

Láska Wacław, geofizyk czeski, * 1862; prof. uniw. w Pradze, były prof. politechniki we Lwowie; autor prac polskich, niemieckich i czeskich z zakresu geofizyki.

Laskaris Teodor, założyciel (1204) cesarstwa Nicei; † 1222.

Laskarys Andrzej, dyplomata polski za Wład. Jagiełły; znaczną część życia spędził na poselstwach do Rzymu, Wenecji itd.; 1414 biskup poznański, 1415 uczestnik soboru powszechnego w Konstancji; † 1426 w rodzinnych Gosławicach.

Laskarys Jerzy, poeta i pisarz, * 1828; czynny w powstaniu 1863 r., potem na emigracji; ogłosił kilka zbiorków poezyj i szereg opracowań powieściowych dla młodzieży; † 1888.

Lasker Eduard, polityk niemiecki, * 1829; od 1865 poseł do sejmu pruskiego, współzałożyciel partji narodowo-liberalnej, później jeden z najczynniejszych działaczy na terenie parlamentu niem.; † 1884.

Lasker Emanuel, szachista i filozof niemiecki, * 1868; od 1892 zwycięzca na licznych turniejach szachowych; autor „Die Philosophie des Unvollendbar" (1919).

Laskiewicz Alfred Ignacy, lekarz, * 1852 w Oranienbaumie; demonstrator w pracowni fizjologicznej wiedeńskiej, przygotował kilka tysięcy preparatów z histologji, które umożliwiły ważne badania naukowe; przeniósłszy się 1878 do Lwowa, został lekarzem w Kulparkowie; ogłosił liczne artykuły specjalne.

Laskowice, węzł st. kol. na Pomorzu, 52 km. od Bydgoszczy, 76 km. od Tczewa, 22 km. od Grudziądza, 70 km. od Chojnic.

Laskowiec, nazwa jednej z komnat na zamku Wawelskim, ozdobionej „laskowaniem" czyli ozdobnem żłobkowaniem w drzewie.

Laskowski Kazimierz, poeta, * 1861; ogłosił szereg zbiorków poezyj i piosenek; † 1913.

Laskowski Zygmunt, anatom, * 1841 w Warszawie; studja w Szkole Głównej; uczestnik powstania 1863 r.; emigrował i doktoryzował się w Paryżu; docent anatomji i chirurgji operacyjnej w szkole prakt. fakultetu medycznego (1869—75), później prof. w Genewie. Wynalazł nowy sposób balsamowania; główne dzieło: „Atlas iconographique de l'anatomie normale du corps humain" (16 części, 1895).

Läsö, wyspa duńska na Kategacie, 105 km², 2.850 mieszk.; gł. miejscowość Byrum.

Lasocina, l. dopływ Nidy, dł. 42 km.

Lasocki Kazimierz, współczesny malarz polski, * 1871 w Gombinie; studja w Warsz. Szk. Rys. i w Monachjum; krajobrazy, zwierzęta domowe, portrety i szkice rysunkowe z teatrów warszawskich.

Lasocki Mikołaj, dyplomata i humanista; jako sekretarz królewski i proboszcz krakowski występował 1434—38 na soborze bazylejskim; udał się potem z Władysławem II na Węgry, zachęcając go do krucjaty przeciwtureckiej; 1449 biskup kujawski; † 1450 w Tyrnie.

Lasocki Wacław, lekarz, * 1837, † 1919; za udział w powstaniu 1863 r. zesłany na Syberję; po powrocie z wygnania działacz społeczny w Nałęczowie; cenne swe zbiory przekazał Muzeum Narodowemu w Krakowie.

Lasocki Zygmunt, polityk i dyplomata, * 1867; studja prawnicze na Uniw Jagiellońskim; ziemianin, starosta w Tarnobrzegu; 1919 do 1921 i ponownie od 1923 poseł w Czechosłowacji.

Lasopolski Boscamp Karol, dyplomata i awanturnik XVIII w., pochodzenia francuskiego; założył w Perze polską szkołę orjentalną; 1777 poseł polski w Turcji, potem płatny przez Rosję donosiciel; powieszony 28. VI. 1794 w Warszawie.

Lasowiacy, odrębna grupa ludności, zamieszkującej dawną puszczę sandomierską między widłami Wisły i Sanu, aż po Leżajsk i Mielec na południe; potomkowie osadników puszczy, przybyłych w XIV w. z ziemi sandomierskiej i lubelskiej; dużo też było między nimi obcych, zwłaszcza jeńców wojennych, o czem świadczą nazwy miejscowe jak: Szwedy, Wołoszyny, Moskale. Ludność uboga, o odmiennym typie fizycznym i kulturalnym od otaczających ich „chłopów z pola", konserwatywna, bardziej od sąsiadów pierwotna i w stosunku do nich nieufna. Etnografami puszczy sandomierskiej są S. Matusiak i Z. Wierzchowski.

Las Palmas, ob. Palmas (Las).

Las Perlas, ob. Perlas (Las).

Lassa (ang. Lhassa), stol. Tybetu (Azja środk.), nad rz. Kiczu, 3.630 m. n. p. m., siedziba Dalaj Lamy i ośrodek lamaizmu; ok. 20.000 mieszk.; wiele klasztorów.

Lassalle Ferdinand, przywódca ruchu robotniczego w Niemczech, prawnik i pisarz filozoficzny, jeden z twórców socjalizmu, * 1825 we Wrocławiu, † 1864 w pojedynku; pochodzenia żydowskiego; czynny od 1848 jako agitator polityczny; założył 23 maja 1864 w Lipsku Związek robotników niemieckich o charakterze wybitnie socjalistycznym i uzyskał w nim odrazu na lat pięć pełnomocnictwa dyktatora; w szeregu przemówień i broszur występował namiętnie przeciwko liberalnej burżuazji; wpływ jego na rzesze robotnicze był ogromny. Prace: „Die Philosophie Herakleitos des Dunkeln" (2 t., 1858), „System der erworbenen Rechte" (2 t., 1861); dopiero po rewolucji w Niemczech ogłoszono: „Gesammelte Reden und Schriften" (13 t., 1919—20).

Lassar Oskar, dermatolog niemiecki, *1849 w Hamburgu, † 1907 w Berlinie, gdzie był profesorem od 1893 r.; podał wiele nowych metod leczniczych w dziedzinie chorób skórnych i wenerycznych.

Lassara pasta, tlenek cynku (zincum oxydatum), zmieszany z mąką pszenną (amylum tritici) i zarobiony wazeliną; środek często stosowany w dermatologji.

Lassell William, astronom angielski, * 1799, † 1880; 1844 wykończył 2-stopowe (60 cm.) zwierciadło, zapomocą którego odkrył 1847 satelitę Neptuna; 1848 jednocześnie z Bondem odkrył ósmego satelitę Saturna, 1851 dwa satelity Urana; 1852 wyjechał na Maltę, gdzie zbudował 4-stopowy (120 cm.) reflektor. Wynikiem obserwacyj na Malcie było odkrycie przeszło 600 mgławic.

Lassen Christian, orjentalista norweski, * 1800; prof. w Bonn; wsławił się odczytaniem zabytków staroperskiego pisma klinowego; zainicjował badania nad starożytnościami hinduskiemi; ogłosił: „Indische Altertumskunde" (1844—62); † 1876.

Lassen Peak, wulkan w górach Sierra Nevada w Kalifornji, wys. 3.181 m.; teren tego wulkanu i najbliższych okolic tworzy od 1916 rezerwat przyrody, obszaru 160 km²; występują tu źródła gorące i gejzery błotne.

Lasso (hiszp. lazo, pęta), nazwa przyrządu myśliwskiego do chwytania koni i bawołów, używanego w Ameryce, składającego się z długiej liny, mającej ok. 12 m. dług., zakończonej ruchomą pętlą.

Lasso Orlando di lub Orlandus Lassus, największy po Palestrinie kompozytor XVI w., * 1522 w Mons w Belgji; 1541—49 kapelmistrz w kościele San Giovanni na Lateranie w Rzymie, od 1557 kapelmistrz w Monachjum; † 1594; pozostawił ogromną ilość (ok. 2 tys.) kompozycyj kościelnych i świeckich (msze, psalmy, hymny, madrygały, pieśni, motety itd.).

Lasson Adolf, filozof niemiecki, zwolennik Hegla, * 1832, † 1917; napisał: „Meister Eckhart", „System der Rechtsphilosophie" i in.

Lasswitz Kurd, przyrodnik i filozof niemiecki, * 1848, † 1910; napisał: „Geschichte der Atomistik vom Mittelalter bis Newton", „Fichte"; powieści fantastyczne: „Auf zwei Planeten", „Aspira" i inne.

Last, miara zboża w Danji = 16,69, w Anglji = 29,07, dawniej również w Prusiech = 32,97, w Holandji = 30 hl. Ob. także łaszt.

Lasteyrie Charles Philibert hr. de, pedagog francuski, * 1759, † 1849; propagator systemu monitorjalnego Bella i Lancaster'a we Francji, współzałożyciel „Towarzystwa nauczania elementarnego" w 1815, autor: „Nouveau système d'éducation et d'enseignement itd", „Émancipation intellectuelle itd" i in.

Lastman Pieter, malarz i sztycharz holenderski, * 1583, † 1633; nauczyciel Rembrandta; dzieła: „Chrystus na krzyżu" (1625, Haga), „Pokłon pasterzy" (Harlem) i in.

Last not least, ostatni, lecz nie najmniej znaczący; zwrot, często używany w dramatach Szekspira.

Lastovo, ob. Lagosta.

Las Tres Sorellas, ob. Mont-Perdu.

Laszczka Konstanty, rzeźbiarz, * 1870; studja w Warszawie i w Paryżu; prof. Akad. Krakowskiej; wykonał m. in.: „Chłopiec grający na flecie", „Wiejski urwis", „Skończona pieśń", „Siewca".

Laszenko Aleksandr, współczesny malarz wschodu, * 1883 na Ukrainie; kształcił się w Petersburgu, osiedlił się w Polsce; zbiorowa wystawa w Tow. Zachęty 1921 r. (kolekcja obrazów z Egiptu).

László Fülöp, malarz węgierski, * 1869; studja w Budapeszcie, Monachjum i Paryżu; portrecista arystokracji międzynarodowej; z prac: portret kanclerza ks. Hohenlohe.

Latacunga, gł. m. prow. Leon w Ekwadorze, 2780 m. n. p. m., 15.000 mieszk.

Latacz, w dawnem myślistwie sokół albo jastrząb, którego powinnością było przelecieć tylko nad ptakami i usiąść na berle.

Latakieh, ob. Ladikija.

Latalski Jan, dyplomata polski, * 1463; sekretarz Kazimierza Jagiellończyka, 1525 biskup poznański, 1536 krakowski, 1537 arcybiskup gnieźnieński; z polecenia króla Zygmunta I załatwiał ważne sprawy zagraniczne; † 1540.

Latania, ob. Livistona.

Latarnia (łac.), powłoka wykonana z materjału przeświecającego albo przezroczystego, otaczająca jakieś źródło światła: świecę, lampę naftową, gazową, elektryczną itp. L. bywają urządzane z płyt szklanych (albo w kształcie kuli ze szkła), rogowych, ze szkieł soczewkowych, szkła matowego, papieru zatłuszczonego lub kolorowego, z tkaniny. L., przeznaczone do oświetlania ulic, mają u góry reflektory metalowe, powleczone bielą barytową. W architekturze l. oznacza wieżyczkę z oknami (albo całą ze szkła), urządzoną najczęściej w kopułach nad pomieszczeniem, z trudem dającem się oświetlić z boków. L. w postaci cylindrycznej i kwadratowej skrzyni z szybkami i rogowemi, z nakryciem daszkowatem z otworem na dym i przewiew. wy-

stępuje w późnych antycznych malowidłach, zwłaszcza rzymskich. Typ ten przeszedł bez zmiany do przemysłu średniowiecza.

Latarnia Arystotelesa, przypominający nieco kształtem latarnię, skomplikowany, złożony z 20 części wapiennych narząd, służący u jeżowców (Echinoidea) do rozcierania pokarmu.

Latarnia czarnoksięska lub projekcyjna (Laterna magica), przyrząd optyczny, zbudowany w 1646 przez Kirchera, służący do otrzymywania na ekranie powiększonych obrazów przedmiotów, namalowanych na płytkach przezroczystych (diaskop) lub też nieprzezroczystych (epidiaskop); ma ważne zastosowanie przy wykładach publicznych itp. Przy odpowiedniem ustawieniu pozwala rzucać na ekran obrazy przyrządów i wykonywanych doświadczeń (scioptikon).

Latarnia morska, wysoki budynek na wybrzeżach morskich, w którym w nocy palą się lampy dla bezpieczeństwa i orjentacji żeglarzy. Rozmaite latarnie świecą w rozmaity sposób: ciągle lub w pewnych odstępach czasów; również barwa światła może być rozmaita.

Latawce, ob. Insectivora.

Latawiec, zabawka, służąca również jako przyrząd meteorologiczny. Składa się z lekkiego rusztowania, na którem rozciągnięty jest papier lub płótno, i długiego sznurka. L. rzucony w górę i ciągnięty w kierunku przeciwnym wiatrowi, wznosi się pod naciskiem wiatru do znacznych wysokości (l. Hargrave'a wznosi się do wysokości przeszło 3 km.). Samopiszące przyrządy obserwacyjne, umieszczone na l., notują temperaturę, ciśnienie i wilgotność w górnych warstwach powietrza. — Teorję latawca podali Euler (1756) i Muschenbroek (1762). Franklin używał l. do badań elektryczności atmosferycznej (1752).

Latawiec, w dawnej demonologji słowiańskiej duch powietrzny; dlatego też dotychczas nazwą tą określa lud gwiazdy spadające i błędne ogniki; również duch domowy.

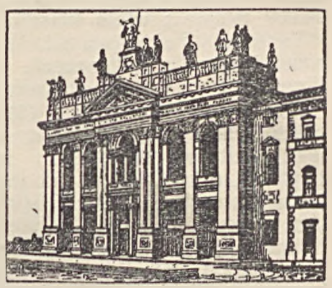
Lateau Louise, głośna w swoim czasie stygmatyczka (ob. Stygma), * 1850 w Belgji, † 1883; po ciężkiej chorobie od 18-go roku życia zapadać zaczęła co tydzień na ataki nerwowe, podczas których występowały na ciele czerwone piętna, często broczące krwią; wśród tłumów, odwiedzających ją, panowała wiara w jej świętość, ale specjalna komisja, wyłoniona przez wydział lekarski uniw. w Brukseli, uznała ją za chorą nerwowo.

La-Tène, w archeologji nazwa drugiego okresu żelaznego (od piątego lub czwartego wieku przed Chr. do początku pierwszego wieku po Chr.), z przewagą kultury celtyckiej, rozpowszechnionej zwłaszcza w późniejszej Francji, Szwajcarji i Niemczech. Nazwa pochodzi od miejscowości nad jeziorem Neuchâtel w Szwajcarji.

Latent (łac.), ukryty; np. choroba istniejąca, ale nie dająca żadnych uchwytnych objawów.

Lateralny (łac.), boczny.

Lateran, pałac papieski w Rzymie, zamieszkiwany przez papieży do okresu awinjońskiego; od 1843 ulokowano tu Muzeum Gregorjańskie, mieszczące zabytki z czasów pogańskich i chrześcijańskich; przylega do pałacu kościół (San Giovanni in Laterano), niegdyś główny w Rzymie, w którym odbywały się synody kościelne (laterańskie).

Kościół lateraneński.

Lateraneńskie Synody, synody kościelne, które odbywały się w kościele św. Jana z Lateranu w Rzymie: 1) 1123 potwierdził konkordat wormacki, wydał prawo przeciwko małżeństwu księży; 2) 1139 potępił Arnolda z Brescji; 3) 1179 traktował m. in. sprawę długoletniej schizmy, wyboru papieża i ordynacji biskupa; 4) 1215 potwierdził naukę o transsubstancjacji, sformułował wyznanie przeciwko sektom i kacerzom, wydał dekret o wojnie krzyżowej celem wyzwolenia Ziemi Świętej z rąk niewiernych; 5) 1512—1517 zajmował się m. in. zwalczaniem sekt i poprawą karności wśród duchowieństwa.

Laterna magica, ob. latarnia czarnoksięska.

Lateryt, czerwony lub żółty produkt wietrzenia skał w klimacie gorącym i wilgotnym; tworzy pokłady gliny czerwonej w Indjach, Afryce, Am. Płd. Skład chem.: wodzian glinu i żelaza z domieszką krzemionki.

Latgalja albo **Letgalja**, ob. Inflanty.

Lathraea, łuskiewnik, rodzaj roślin z rodziny Sorophulariaceae (trędownikowate). Niezielone pasorzyty na korzeniach drzew i krzewów liściastych. W Polsce L. squamaria, ł. różowy; łodyga różowa, okryta łuskami, kwiaty w gęstych jednostronnych gronach; lasy, zarośla. We Francji L. clandestina, na korzeniach winorośli.

Lathyrus, lędźwian (groszek), rodzaj roślin z rodz. Papilionaceae (motylkowate). Zioła roczne lub byliny, przeważnie rośliny pnące, o liściach pierzastych, złożonych z 2 lub więcej par listków, zakończonych często wąsem czepnym; kwiaty duże, barwne, szyjka słupka płaska, strąk spłaszczony, wielonasienny. Rodzaj L. obejmuje około 90 gatunków, przeważnie umiarkowanej strefy, z których 16 rośnie dziko w Polsce. Ważniejsze gat.: L. sativus, l. siewny, uprawiany, szczególniej na poł. Europy i Wschodzie; ziarno jadane jak groch; L. pratensis, l. żółty o kwiatach żółtych, uprawiany niekiedy jako roślina pastewna; L. tuberosus, L. bulwiasty, o korzeniach bulwkowato zgrubiałych, jadalnych, kwiatach purpurowych; L. odoratus, l. wonny, pochodzący z Sycylji; kwiaty wonne najrozmaitszej barwy; L. latifolius, l. szerokolistny, i inne, uprawiane powszechnie w ogrodach jako rośliny kwiatowe.

Latifundium (łac.), rozległy majątek ziemski.

Latimer Hugh, krzewiciel protestantyzmu w Anglji, * 1490; 1535—39 biskup Worcesteru; znakomity kaznodzieja; później jeden z głównych kierowników reformacji kościelnej, spalony na stosie 1555 w Oksfordzie podczas reakcji za królowej Marji.

Latini Brunetto, włoski uczony i mąż stanu, nauczyciel Dantego; tłumacz autorów starożytnych; * 1212, † 1294.

Latinik Franciszek Ksawery, generał polski, * 1864; służył w wojsku austrjackiem; w czasie wojny światowej odznaczył się w bitwie pod Gorlicami 1915 r.; po powstaniu państwa polskiego dowodził okręgiem cieszyńskim podczas wojny z Czechami w 1918—1919 r.; w 1920 r. gubernator wojskowy Warszawy i dowódca 1-ej armji, od 1925 na emeryturze.

Latium, ob. Lacjum.

Latkowski Juljusz, historyk, * 1860; studja na uniw. Jagiellońskim; prace: „Chrzest Mendoga", „Spór o grody czerwińskie" i in.

Latobrygowie, lud celtycki nad górnym Renem, sąsiadujący za czasów Jul. Cezara z Helwetami.

Latona, ob. Leto.

Latorca (czesk. Latorica, węg. Latorcza), rz. na Rusi podkarpackiej (Czechosłowacja); po zlaniu się z Laborcem tworzy Bodrog, pr. dopływ Cisy, dł. 130 km.

Latorośl (latorość), w myślistwie: odnoga rogu jelenia i każdego rogacza.

Latos Jan, lekarz i astronom polski, * 1539, † w pocz. XVII w.; prof. Akademji Krakowskiej; napisał kilka dzieł z zakresu astronomji; prowadził zacięty spór astronomiczno-teologiczny z jezuitami i dysydentami.

Latoszyn, w. w pow. ropczyckim (woj. krakowskie), na pr. brzegu Wisłoki; źródła siarczane.

La Touche Gaston, malarz francuski, * 1854 w Paryżu, † 1913 tamże; malował sceny rodzajowe, urozmaicone przez fantastyczne postacie, np. faunów i satyrów. Najbardziej znany obraz: „Bród" (1891, kol. Chouanard'a).

Latour d'Auvergne Théophile Corret de, „pierwszy grenadjer Francji", * 1743, † 1800; 1767 podporucznik, 1795 otrzymał dymisję jako kapitan, 1799 wstąpił do wojska jako ochotnik; dowodził 8.000 grenadjerów. Zabity w bitwie pod Neuburgiem. Napisał: „Origines gauloises".

Latour-Maubourg Marie Charles hr. de, Fay, gen. francuski, * 1758, † 1831; za Napoleona komendant Cherbourga, za Ludwika XVIII w. par Francji.

Latour-Maubourg Marie Victor de Fay hr. de, generał francuski, * 1768, † 1850; towarzysz broni i przyjaciel Lafayette'a; dowódca jazdy Napoleona I; dowodził kawalerją w Hiszpanji; 1819—21 minister wojny, 1822—1830 gubernator domu Inwalidów.

La Tour Maurice Quentin de, portrecista francuski, * 1704 w St. Quentin, † 1788 tamże; dzieła: „M-me Pompadour" (Luwr), „d'Alembert" (Luwr), „M-elle Fel" (St. Quentin), „Camargo", „Marie-Josèphe de Saxe" (Luwr), „J. J. Rousseau" (St. Quentin).

Latowanie, ob. Oestrus venereus.

Latter-Day Saints, ob. Mormoni.

Latvija, ob. Łotwa.

Latyczów, m. pow. w gub. podolskiej (Ukraina), nad rz. Bohem, 9.000 mieszk.; kościół z XV w. z obrazem M. B., słynącym cudami.

Latyfundja, ob. latifundium.

Latynowie, w starożytności nazwa mieszkańców krainy Lacjum w Italji środkowej między morzem Tyrreńskiem, rzeką Tybrem i górami Albańskiemi.

Latyryzm (łac.), zatrucie przewlekłe, spowodowane jednostajnem a nadmiernem spożywaniem nasion groszku i innych roślin motylkowatych (Papilionaceae); niekiedy przebiega epidemicznie; objawy: porażenia mięśni, szczególnie w kończynach dolnych (niemożność chodzenia), zaburzenia czucia, mrowienia, wyniszczenie. L. występować może również u świń i koni.

Latytudynaryści (łac.), grupa liberalnych teologów anglikańskich XVI w., która podkreślała w chrześcijaństwie stronę zasadniczą i praktyczną (wiarę w Boga, pokutę, uświęcenie i zbawienie). W nowszych czasach ten kierunek teologiczny reprezentowany jest przez tzw. Broad Church Party.

Lauag, ob. Laoag.

Lauban, ob. Lubań.

Laube Heinrich, dramaturg i krytyk niemiecki, * 1806, † 1884; jeden z przywódców ruchu Młodych Niemiec; 1848 poseł do parlamentu niemieckiego, 1849—67 dyrektor wiedeńskiego Burgtheater, 1869—71 dyr. teatru w Lipsku, do 1879 dyrektor wiedeńskiego Stadttheater; ogłosił dramaty, powieści oraz prace o historji teatru.

Laubzega (niem.), wąska i cienka piła do drzewa i metalu.

Laud William, arcybiskup Canterbury, * 1573; przedstawiciel odłamu kościoła anglikańskiego, który pragnął wzmocnienia władzy królewskiej; ścięty 1645 w czasie rewolucji.

Lauda, nazwa okolicy na Żmudzi, na pograniczu pow. szawelskiego i kowieńskiego, zamieszkałej w siedmnastu wsiach przez drobną szlachtę polską.

Laudanozyna, związek organiczny, alkaloid izochinolinowy, $C_{21}H_{27}O_4N$; ciało stałe o temp. topn. 89°; łatwo rozpuszcza się w alkoholu; silna trucizna; znajduje się w opjum w ilości około 0,0008%.

Laudanum (łac.), makowiec ob. opjum.

Laudemium (łac.), opłata, pobierana przez właściciela gruntu od emfiteuty (wieczystego dzierżawcy) przy przechodzeniu prawa dzierżawy wieczystej w obce ręce, bądź drogą sprzedaży, bądź drogą spadku. W b. Królestwie Polskiem w tej mierze obowiązują przepisy dekretu króla Sask. z dn. 31. I. 1810 r., którego mocą wysokość l. przy sprzedaży wynosi 2% ceny sprzedażnej, a przy spadku 5%.

Laudes, część pacierzy kapłańskich, składająca się z psalmów i hymnów pochwalnych.

Laudetur Jesus Christus (łac.), niech będzie pochwalony Jezus Chrystus; formuła przywitania wyznania kościoła katolickiego, na którą odpowiadało się: in saecula saeculorum, na wieki wieków.

Laudi, włoska nazwa śpiewów nabożnych, zbliżonych do hymnów kościelnych, śpiewanych w wiekach średnich, szczególnie we Florencji, gdzie istniały stowarzyszenia laudystów.

Laudi spirituali, hymny pochwalne, śpiewane pod przewodnictwem św. Filipa Neri na zebraniach kontemplacyjnych w Rzymie. Autorami tych hymnów byli Animuccia i Palestrina.

Laudon Gideon Ernst von, feldmarszałek austrjacki, * 1717, † 1790; wsławił się w wojnie siedmioletniej; 1759 zwyciężył pod Kunersdorf, 1760 pod Landeshut; walczył 1788 do 1789 zwycięsko przeciwko Turkom.

Laudová Marja, aktorka czeska, * 1865; odtwórczyni ról wielkiego repertuaru klasycznego i efektownych postaci współczesnych komedyj; profesorka deklamacji i dramaturgji w Konserwatorjum w Pradze; mężem jej był polityk, literat i dziennikarz, polonofil Ignacy Hořica.

Laudum, w dawnej Polsce ustawy wieców sądowych, a od poł. w. XV sejmików ziemskich.

Laue Max, fizyk niemiecki, * 1879; profesor w Berlinie; badania nad interferencją promieni Roentgena i wewnętrzną budową kryształów; ogłosił dwutomowe dzieło o teorji względności; 1914 laureat Nobla.

Lauenburg, 1) ob. Lębork; 2) m. w rej. szlezwickiej (Prusy), 5.000 mieszk.; przemysł drzewny; żegluga.

Laufer, dawny służący przyboczny wielkiego pana, nie odstępujący go nigdy, biegnący pieszo przed karetą lub przed koniem pańskim; ubierano ich po hiszpańsku w lekkie materje i kaszkiet na głowie z herbem pańskim i piórami strusiemi. Moda ta trwała w Polsce przez czas niedługi w XVIII w.

Lauff Joseph, poeta niemiecki, * 1855; autor dramatów i powieści: „Jan van Calker“, „Kärrekiek“ i in.

Laun, ob. Louny.

Launay Louis, geolog francuski, * 1860, † 1926; prof. wyższej szkoły górniczej w Paryżu; autor prac: „La science géologique“, „L'or dans le monde“, „La géologie et les richesses minérales de l'Asie“ i in.

Launceston, 1) stol. hr. Kornwalji (Anglja płd.-zach.), 4.500 mieszk.; wyroby wełniane; 2) m. na płn. wybrzeżu Tasmanji, 23.700 mieszkańców; port.

La Union, ob. Union (La).

Laura, idealna kochanka Petrarki, opiewana przez niego w 317 sonetach, 29 canzonach i w poemacie „Trionfi“.

Lauraceae, wawrzynowate, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Polycarpicae (wielo-owockowe). Drzewa i krzewy przeważnie okolic zwrotnikowych, o skórzastych, kilkoletnich aromat. liściach. Ważniejsze gat.: Laurus cinnamomum, cynamonowiec przedni, którego kora dostarcza najdelikatniejszego cynamonu cejlońskiego, L. cassia, cynamonowiec chiński (drzewo kasyowe), dostarczający cynamonu zwyczajnego. L. camphora, kamforowiec lekarski, z którego wydobywa się kamforę. Jedynym gat. płd. europejskim jest L. nobilis, wawrzyn wieńcowy, uprawiany u nas jako roślina ozdobna szklarni zimnej. Liśćmi jego wieńczono skronie wielkich ludzi, jako symbolem nieśmiertelnej sławy. Liście, po wysuszeniu, używane są jako przyprawa pod nazwą „liści bobkowych“. Jagody znajdują zastosowanie w medycynie.

Laurahütte, ob. Huta Laura.

Laurana Francesco da, rzeźbiarz i medaljer z Dalmacji; pracował we Włoszech i na południu Francji w drugiej poł. XV w. Z dzieł: portrety na medalach Karola IV d'Anjou (1461), króla Réné, Joanny Laval, Ludwika XI; biust „Kobiety nieznanej“ (Luwr); grobowce: Jana Cossa, Karola IV d'Anjou; główny ołtarz w kośc. des Célestins w Avignonie.

Laurans du Michał, współczesny portrecista polski, * 1873 w Warszawie; kształcił się w Warsz. Szkole Rys., w Monachjum i Włoszech. Wykonał w Madrycie szereg kopij z Velasquez'a. Oprócz portretów, obraz rodzajowy „Gra w mora“.

Laureat, ozdobiony wieńcem wawrzynowym; nazwa, nadawana niegdyś we Włoszech i innych krajach poetom, których książęta (niekiedy ciała uczone) zaszczycali wieńcem. W czasach najnowszych tytuł ten odnosi się do uczonych, artystów i działaczy społecznych, odznaczonych nagrodami bądź to na konkursach, względnie przez akademje (np. laureat nagrody Nobla).

Laurens Jean Paul, malarz francuski, * 1838, † 1921; dzieła: „Śmierć Marceau“ (1877), „Franciszek Borgia przy zwłokach Izabelli“, freski „Śmierć św. Genowefy“ (Panteon) i in.

Laurent Auguste, chemik francuski, * 1807, † 1853; 1838—46 profesor uniwersytetu w Bordeaux, 1846 członek korespondent Akademji Umiejętności w Paryżu; współredaktor (razem z Gerhardtem) czasopisma „Comptes rendus des travaux de chimie“; jego badania nad działaniem chloru i kwasu azotowego na związki organiczne uważane są za klasyczne; 1836 podał nową teorję budowy związków organicznych, którą nazwał „teorją jąder“. Napisał dzieło pt.: „Méthode de Chimie“.

Laurenty św., diakon i męczennik rzymski, spalony w 258 r.

Lauri Lorenzo, nuncjusz apostolski w Polsce, * 1864 w Rzymie; po ukończeniu studjów, mianowany docentem uniwersytetu św. Apolinarego w Rzymie, potem profesorem propagandy; 1917 nuncjusz apostolski w Peru, od 1921 w Polsce; w grudniu 1926 mianowany kardynałem.

Lauri (Laures) Vicenzo, nuncjusz papieski w Polsce w latach 1574—78; popierał kandydaturę austrjacką na tron polski przeciwko Stefanowi Batoremu; † 1592.

Laurie Simon Somerville, filozof i pedagog angielski, * 1829, † 1909; profesor pedagogiki w Edynburgu. Znajdował się pod wpływem idealizmu pokantowskiego.

Laurion, okolica górska w płd. Attyce (Grecja), w staroż. kopalnia srebra.

Lauriston Alexandre Jacques Bernard markiz de, marszałek Francji, * 1768, † 1828; odznaczył się pod Landshut, Raab i Wagram; wzięty do niewoli pod Lipskiem; 1820 minister dworu.

Laurowiśnia, ob. Prunus laurocerasus.

Laurvik, ob. Larvik.

Laurysiewicz Stanisław, ksiądz unicki, * 1836, † 1864; patrjota polski; kierownik manifestacji na polach Horodła w 1861 r.

Laus alit artes (łac.), pochwała wpływa na rozwój sztuki.

Lausanne, ob. Lozanna.

Lausitz, ob. Łużyce.

Laus Tibi Domine (łac.), chwała Ci, Panie.

Lautenburg, ob. Lidzbark.

Lauter, l. dopływ Renu w Palatynacie bawarskim (Niemcy zach.); dług. 82 km.

Lauterbach Alfred, polski historyk sztuki, * 1885 w Warszawie; studja uniwersyteckie w Lipsku i w Bonn. Od 1913 członek zarządu Tow. opieki nad zabytkami przeszłości, od 1919 konserwator w Departamencie Sztuki. Napisał: „Der Renesans in Krakau“ (Monachjum, 1911), „Styl Stanisława Augusta“ (Warszawa, 1918), „Warschau“ (Lipsk, 1918), „Warszawa“ (Warszawa, 1924). Liczne artykuły w „Architekturze i Budownictwie“, „Architekcie“, „Przeglądzie technicznym“, „Museionie“ i in.

Lauterbach Samuel Fryderyk, historyk polski, * 1662, † 1728; ogłosił m. in.: „Ariano-Socinismus olim in Polonia“ (1725).

Lauterbrunnen, w. w kant. berneńskim (Szwajcarja), u stóp Jungfrau, w dolinie słynnej z piękności z wodospadem Staubbach; 2.500 mieszkańców.

Lavabo (łac. „umyję“), obmycie rąk kapłana podczas mszy św.; również nazwa chusteczki, w którą kapłan wyciera ręce.

Laval, stol. dep. Mayenne (Francja zach.), nad rz. Mayenne, 27.000 mieszk.; siedziba biskupa.

Laval Gustaf, wynalazca szwedzki, * 1845, † 1913; zbudował specjalną turbinę do odtłuszczania mleka.

Lavala turbina, pierwsza racjonalna turbina parowa, zbudowana przez Lavala w r. 1887.

La Valetta, ob. Valetta (La).

Lavallière Louise Françoise księżna de, kochanka Ludwika XIV, * 1644, † 1710; gdy miejsce jej zajęła hr. Montespan, wstąpiła 1674 do klasztoru.

Lavandula, lawenda, rodzaj roślin z rodziny Labiatae (wargowe); niskie aromatyczne krzewy krain śródziemnomorskich. Ważniejsze gatunki: L. spica, l. kłosowata, o liściach długich, szerokich; dostarcza olejku, zwanego Oleum Spicae. L. vera, l. prawdziwa, o liściach lancetowatych, kwiatach błękitnych; uprawiana jest często dla miłego zapachu w ogrodach. Z kwiatów i liści tego gat. otrzymuje się olejek lawendowy (Oleum Lavandulae).

Lavandula spica; *a* kwiaty, *b* korona kwiatowa (rozwarta), *c* kielich.

Lavant, lewy dopływ Drawy, w Karyntji, dł. 80 km.

Lavater Johann Kaspar, filozof, poeta i teolog protestancki, * 1741 w Zurychu, † 1801 tamże. Stworzył tzw. fizjognomikę, sztukę odgadywania charakterów z rysów twarzy; wydał m. in. „Physiognomische Fragmenta“, dzieło dziś zapomniane.

Lavatera, ślazówka, rodzaj roślin z rodziny Malvaceae (ślazowate), charakteryzujący się podwójnym kielichem. Zioła lub krzewy głównie płd. Europy; niektóre gatunki uprawiane są jako rośliny ozdobne. W Polsce dziko L. thuringiaca, ś. turyngska, kwitnąca różowo. Przydroża, zarośla.

Lavedan Henri, pisarz francuski, * 1859; autor dramatów, powieści, nowel: „Le prince d'Aurec“, „Le duel“ i in.

Laveleye Emile de, ekonomista i polityk belgijski, * 1822, † 1892; prof. w Liège; ogłosił m. in.: „Eléments d'économie politique“ (1882), „Le luxe“ (1887), „Le socialisme contemporain“ (1881).

Lavello, m. w prow. włoskiej Potenza, 10.200 mieszkańców.

Laveran Charles Alphonse, bakterjolog francuski, * 1845, † 1922; odkrył pasorzyty zimnicy (Plasmodium malariae); 1907 otrzymał nagrodę Nobla; był członkiem Instytutu Pasteura w Paryżu.

Laverania malariae, ob. Malaria.

Lavergne Bernard, ekonomista i kooperatysta francuski, * 1884; profesor uniwersytetu w Lille; napisał: „Le régime coopératif“, „L'Ordre coopératif“; liczne studja w założonym przez siebie w 1921 r. kwartalniku: „Revue des Études Coopératives“.

Lavergne Léonce de, polityk i ekonomista francuski, * 1809, † 1880; poseł do parlamentu; prof. szkoły agronomicznej w Wersalu; ogłosił szereg prac, dotyczących stosunków rolnych Francji i Anglji, oraz „La Pologne et les ukazes du 2 Mars 1864“ (1864).

Laves Georg Friedrich, budowniczy hanowerski, * 1789, † 1864. Zbudował pomnik Waterloo, nowy teatr (1852) w Herrenhausen.

Lavigerie Charles, kardynał francuski, * 1825; 1867 arcybiskup Algeru, 1884 arcybiskup Kartaginy i prymas Afryki; zajmował się energicznie zniesieniem handlu niewolnikami; † 1892.

Lavigerieville, osada w Kongo belg. (Afryka środk.), na płn. wybrzeżu jez. Tanganika.

Lavinium, w staroż. miasto w Lacjum, założone według legendy przez Eneasza i nazwane na cześć małżonki jego, Lawinji.

Lavisse E r n e s t, historyk francuski, *1842; 1888—1919 prof. w Paryżu, † 1922; prace: „Etudes sur l'histoire de Prusse" (1879), „Le grand Frédéric avant l'avénement" (1893); wraz z Rambaud'em opracował „Histoire générale du IV siècle à nos jours" (12 t., 1893—1901), wraz z gronem współpracowników: „Histoire de France depuis la révolution jusqu'à la paix de 1919" (9 t., 1912—22), wreszcie „Histoire de France contemporaine de 1871 à 1913" (5 t., 1914—21).

Lavoisier A n t o i n e L a u r e n t, chemik francuski, * 1743, † 1794 w Paryżu; w 25-tym roku życia członek Akademji Umiejętności; główne zasługi L.: zastosowanie wagi do badań chemicznych; obalenie hipotezy flogistonu, ogłoszenie prawa zachowania materji: „la nature ne fait rien de rien et la matiere ne se perd point." 22 Floreala II roku republiki (8-go maja 1794) oskarżony przed trybunałem rewolucyjnym, skazany na śmierć i stracony. W 1900 ze składek międzynarodowych wzniesiono mu pomnik w Paryżu. L. napisał dzieło: „Traité élémentaire de chimie présenté dans un ordre nouveau et d'après les découvertes modernes" (Paris, 1789). Prace L. zostały wydane pt.: „Oeuvres de Lavoisier" (Paris, 1864, 2 tomy).

Law B o n a r, polityk angielski, * 1858, † 1923; 1900 roku członek parlamentu (konserwatysta), 1911—21 przywódca unjonistów, 1915 minister kolonij, 1916 skarbu, 1922—23 prezes ministrów.

Law J o h n of Lauriston, słynny finansista i awanturnik, * 1671 w Edymburgu; założył 1716 w Paryżu bank kredytowy, 1718 „Compagnie d'Occident", znaną pod nazwą Kompanji Mississippi, mającą eksploatować bogactwa naturalne Ameryki Płn.; po roku połączył z nią Kompanję Wschodnio-Indyjską i Chińską; 1720 został kontrolerem generalnym finansów Francji, lecz już w końcu tegoż roku wszystkie jego przedsiębiorstwa upadły, a sam L. ledwie uratował życie ucieczką do Brukseli; † 1729 w Wenecji.

Lawa, w mineralogji, petrografji i geologji skała, która powstała z masy ognisto-ciekłej (magmy), wylanej z otworu wulkanicznego i zastygłej na powierzchni ziemi.

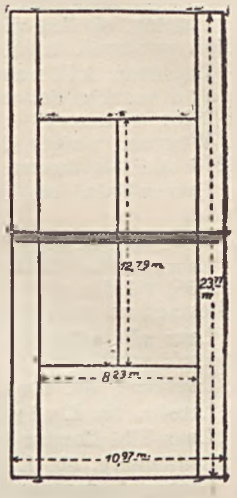
Lawa.

Lawenda, ob. L a v a n d u l a.

Lawina, masy śniegu, staczające się nagle ze zboczy górskich w doliny. Lawiny zimowe ze śniegu suchego nie są nazbyt groźne, lawiny wiosenne ze śniegu wilgotnego pociągają olbrzymie ilości materjału i powodują ogromne zniszczenie. Bywają też lawiny lodowe — u krańca lodowca. L a w i n y s k a l n e — raptowne oberwanie się i obsunięcie masy skalnej.

Lawirować, zmieniać kierunek jazdy dla ominięcia przeszkód (o okręcie); szukać drogi pośredniej między sprzecznemi tendencjami, osobami.

Lawn-tennis, gra, pochodząca z Anglji, rozpowszechniona obecnie na całym świecie; polega na odbijaniu piłki przy pomocy rakiet.

Plan boiska tennisowego.

Lawowanie (franc.), w malarstwie — rozprowadzanie wodą nałożonej farby akwarelowej, cieniowanie (dessin au lavis); pokrywanie rysunku farbą albo tuszem, rozpuszczonym w wodzie.

Lawrence, dwa m. w St. Zj. Am. Płn.; 1) w stanie Kansas, 12.500 mieszk.; uniwersytet; 2) w stanie Massachusetts, nad rz. Marrimac, 94.500 mieszkań. (5.000 Polaków); przędzalnie lniane, bawełniane, drukarnie.

Lawrence J o h n L a i r d M a i r, wice-król i gen.-gubernator Indyj, * 1811; od 1829 w Kalkucie, gdzie studjował języki i zapoznawał się ze stosunkami miejscowemi; 1864 gen.-gub. Indyj; rozszerzył sieć kolei żelaznych, rozwinął system irygacji, ulepszył wymiar sprawiedliwości; 1869 powrócił do Anglji; † 1879.

Lawrence T h o m a s, portrecista angielski, * 1769, † 1830 w Londynie. Dzieła najsłynniejsze: „Miss Siddons" (1797), „Papież Pius VII", „Cesarzowa Marja Ludwika", „Jerzy III-ci", „William Pitt" i in.

Lawsonia, turecznia, rodzaj roślin z rodziny Lythraceae (krwawnicowate); krzewy o liściach całobrzegich, kwiatach białych. Pochodzi z Płd. Ameryki i Azji. Gatunkiem uprawianym jest L. a l b a v. i n e r m i s, z której korzeni otrzymujemy żółto-czerwony barwnik, znany pod nazwą alkanny. Kwiaty służą do przyrządzania wonnych tynktur. Proszkiem z suszonych liści (henne, alhanna, kanna) kobiety na Wschodzie farbują sobie paznogcie i dłonie. W Europie henna służy do farbowania jedwabiu.

Laxantia (łac.), środki przeczyszczające; działają drażniąco albo na całe jelita (cienkie i grube): olej rycynowy, sól gorzka lub glauberska, kolokwinta etc., — albo tylko na jelita grube: rabarbar, senes, aloes.

Laxenburg lub Lachsenburg, m-ko w Austrji Dolnej, pod Wiedniem, nad rz. Schwechat, 1.100 mieszk.; pałac cesarski ze wspaniałym parkiem, obecnie zamieniony na dom inwalidów.

Lay, rz. w Wandei (Francja zach.), dł. 125 km.

Layard A u s t e n H e n r y, dyplomata i podróżnik angielski,* 1817, † 1894; badacz Azji Mn., Armenji, Syrji i Mezopotamji; dokonane przez niego wykopaliska w Niniwie miały wybitne znaczenie dla nauki; 1877—80 ambasador w Konstantynopolu; spowodował przyłączenie Cypru do Anglji.

Layon, l. dopływ rz. Loiry (Francja zach.), dług. 90 km.

Lazaret (włosk.), nazwa, nadawana szpitalom wojskowym, zwłaszcza urządzanym przygodnie podczas wojny.

Lazarillo de Tormes, tytuł, wydrukowanego w r. 1554, wesołego romansu hiszpańskiego prawdopodobnie pióra Hurtado de Mendoza.

Lazarus M o r i t z, filozof niemiecki, * 1824; od 1873 prof. psychologji w Berlinie; † 1903; jeden z głównych inicjatorów badań nad psychologją życia zbiorowego; ogłosił m. in.: „Das Leben der Seele" (1883—97), „Die Ethik des Judentums" (2 t., 1898—1911).

Lazarynka, gatunek strzelby myśliwskiej.

Lazaryści, zgromadzenie kapłanów katolickich we Francji, tzw. od głównego swego domu św. Łazarza (w Paryżu, założone 1624 r.

Lazio, ob. L a c j u m.

Lazistan, kraina na wybrzeżu płd.-wsch. m. Czarnego; mniejsza część należała od 1878 r. do Rosji i wchodziła w skład gub. kutaiskiej; od 1921 r. w całości należy do Turcji.

Lazně Marianske, ob. M a r j a ń s k i e Ł a ź n i e.

Lazowie, mieszkańcy Lazistanu nad m. Czarnem; należą do kartwelskiej grupy ludów; przeważnie rolnicy i żeglarze; ok. 140.000 głów.

Lazulit, minerał, zwany też klaprotynem lub spatem błękitnym. Zasadowy fosforan glinu i magnezu z domieszką fosforanu żelazawo-glinowego $(OH.Al)_2Mg(PO_4)_2$; jednoskośny. Indygowo-niebieski. Rzadko w kryształach. Zazwyczaj zbity. Twardość 5—6. Ciężar właśc. 3,1. Styrja, Salzburg, Karolina.

Lazur krapowy, ob. k r a p l a k.

Lazurek, gatunek gołębia z prążkami różnokolorowemi na szyi.

Lazuryt, minerał, $3Na_2Al_2Si_2O_8.2Na_2S_3$, pięknie błękitnawej barwy (ultramaryn naturalny); znajduje się w ilościach znacznych w Syberji nad Bajkałem, w Bucharze, w Tatarji, w Chili. Bardzo ceniony jako kamień ozdobny pod nazwą lapislazuli.

Lazy, ob. Ł a z y.

Lazzaroni, nazwa nadawana ubogiej ludności w Neapolu, zwłaszcza młodym chłopcom, włóczącym się po ulicach bez stałego zajęcia.

Ląd, ob. k o n t y n e n t y.

Ląd, w. w pow. słupeckim (woj. łódzkie), nad rz. Wartą; kościół i klasztor pocysterski z XIII w.

Lądek (niem. Landeck), m. na Śląsku pruskim, pow. bystrzycki, rej. wrocławska, nad rz. Białą; 3.600 mieszk.; fabr. rękawiczek; źródła siarczane; miejscowość kuracyjna.

L. c., pierwsze litery l o c o c i t a t o (łac.): na wymienionem miejscu (przy powoływaniu się na książki).

Lea, lewy dopływ rz. Tamizy (Anglja płd.-wsch.), dł. 80 km., żeglowna.

Lea H o m e r, pisarz i polityk ameryk., * 1875, † 1912; ogłosił m. in.: „The day of the Saxon"; podczas rewolucji chińskiej 1911 pierwszy doradca militarny Sunjatsena.

Leader (ang.), przywódca stronnictwa politycznego. Według zwyczajów parlamentarnych angielskich, premjer jest jednocześnie leaderem większości izby gmin, a przywódca najliczniejszego stronnictwa leaderem opozycji.

Leadville, m. w stanie Colorado (St. Zjedn. Am. Płn., 3.106 m. n. p. m.; 12.500 mieszk.; kopalnie srebra, złota i cynku.

League, ang. miara długości = 4,827 km. na lądzie i 5,565 km. na morzu.

Leamington, m. w hr. Warwick (Anglja środkowa), 27.000 mieszk.; źródła mineralne; słynny tor wyścigowy.

Leander św., biskup Sewilli, † ok. 597; święto 13 marca.

Leander, ob. H e r o.

Lear, legendarny król Brytanji, bohater dramatu Szekspira.

Lear E d w a r d, karykaturzysta angielski, * 1812, † 1888; napisał szereg utworów umyślnie bezsensownych z niezłą techniką rymotwórczą: „Book of nonsense" (1846), „Nonsense songs and stories" (1871), „Laughable lyrics" (1877).

Leavenworth, m. w stanie Kansas (St. Zj. Am. Płn.), 17.000 mieszk. (1.200 Polaków); młyny, tartaki.

Leavitt H e n r i e t t S w a n, astronomka amerykańska, * 1868, † 1921; od r. 1902 pracowała w Obserwatorjum Harwardzkiem, gdzie prowadziła dział fotometrji fotograficznej. Wyznaczyła jasność gwiazd okolicy bieguna północnego, odkryła dużą liczbę gwiazd zmiennych, głównie w Obłokach Magelana.

Leba, ob. Ł e b a.

Lebaudy P a u l, przemysłowiec i aeronauta francuski, * 1858; właściciel wielkiej fortuny, którą poświęcił na udoskonalenie żeglugi powietrznej; budował w latach 1902—1905 balony sterowe.

Lebel N i c o l a s, wynalazca francuskiego karabinu wojskowego, * 1835, † 1891.

Lebensohn A b r a h a m D o b B e r-h a-K o h e n, jeden z najlepszych poetów hebrajskich i egzegetyków biblijnych, † w Wilnie ok. 1870.

Lebesgue H e n r i L é o n, współczesny matematyk francuski, * 1875; autor prac z dziedziny analizy matematycznej (całka i „miara" L.-a, funkcje „mierzalne").

Lebid-ibn-Rabia, poeta arabski, * 575, † 662; utwory jego tłum. były na łac., francuski i szwedzki.

Lebiediew N i k o ł a j, powieściopisarz rosyjski; pisał pod pseud. Morskoj; * 1846 w Symbirsku; napisał: „Arystokracja domu zajezdnego" i in.; † 1888.

Lebiediew Piotr, fizyk rosyjski, * 1866, † 1912; od studjów nad działaniem dynamicznem rezonatorów przeszedł do badań nad rezonatorami elektromagnetycznemi i wreszcie do zagadnień, związanych z ciśnieniem światła, którego istnienie pierwszy udowodnił doświadczalnie (1898—1910).

Lebiedin, m. pow. w gub. charkowskiej (Ukraina), nad rz. Psiołem, 14.300 mieszk.

Lebiedziew, m-ko w pow. wilejskim (woj. wileńskie), 1.800 mieszk.

Lebioda, pr. dopływ Niemna, dług. 62 km.

Lebiodka, ob. Origanum.

Le Blanc Max, fizyko-chemik niemiecki, * 1865 w Prusach Wsch.; od 1906 prof. chemji fiz. w Lipsku. Prace z zakresu elektrochemji.

Leblanc Nicolas, chemik francuski, *1742, albo 1755, † 1806; wynalazca metody otrzymywania sody i założyciel przemysłu sodowego; popełnił samobójstwo z nędzy.

Leblanca metoda otrzymywania sody z soli kuchennej: sól kuchenna przez działanie kwasu siarkowego tworzy siarczan sodowy, który, stapiany z węglem i węglanem wapnia, daje jako produkt końcowy siarczek wapnia i węglan sodu czyli sodę, według reakcji: $Na_2SO_4 + 2C = Na_2S + 2CO_2$; $Na_2S + CaCO_3 = CaS + Na_2CO_3$.

Le Blond Jean Christophe, malarz i rytownik francuski, * 1670, † 1741; wynalazca druku barwnego. Dzieło główne: portret Jerzego II.

Leblond Marius, * 1877 i Ary, * 1880, bracia, pisarze francuscy, pracujący razem; ogłosili szereg powieści i nowel; przyjaciele Polski i Polaków, należeli do założycieli Tow. Polsko-francuskiego.

Leboeuf Edmond, marszałek Francji, * 1809; odznaczył się 1859 r. we Włoszech; 1869 minister wojny, mylnie informował Napoleona III o gotowości wojennej armji; 1870 dowódca III-go korpusu; wzięty do niewoli w Metzu; † 1888.

Le Bon Gustave, lekarz, etnograf, socjolog i fizyk francuski, * 1841; ogłosił m. in.: „Psychologja tłumu" (przekład polski).

Le Brun Aleksander Antoni, lekarz, * 1803 w Warszawie, † tamże 1867; od 1840 naczelny lekarz szpitala Dzieciątka Jezus; pozostawił liczne prace.

Le Brun Charles, malarz francuski, * 1619 w Paryżu, † 1690. Od 1648 dyrektor Akademji malarstwa i rzeźby, od 1663 dyrektor wytwórni gobelinów, 1678 dyrektor Akademji architektury. W charakterze członka Rady Budowlanej zarządzał wykonywaniem budowli królewskich i wpłynął na ukształtowanie się monumentalnego stylu Ludwika XIV-go. Z dzieł: „Sen Dzieciątka Jezus" (Luwr), „Historja Meleagra" (Luwr), „Krucyfiks z aniołami" (Luwr), „Portret rodziny Jabah" (Berlin), „Historja Aleksandra".

Lebrun Charles François, francuski mąż stanu, * 1739; inspektor generalny dóbr koronnych, podczas rewolucji członek i przewodniczący Rady pięciuset; ułatwił Napoleonowi przeprowadzenie zamachu stanu; 1806 gub. generalny Ligurji; 1808 książę Placencji; 1810 gub. gen. Holandji; † 1824. Tłumacz „Jerozolimy wyzwolonej" Tassa i „Iljady" Homera.

Lebrun Elisabeth z domu Vigée, portrecistka francuska, * 1755 w Paryżu, † 1842 tamże. Malowała liczne portrety olejno i pastelami. Najsłynniejsze z nich „Autoportrety" w Luwrze i Uffiziach we Florencji.

Le Brun Józef, budowniczy polski XVIII w., † ok. 1809. W Krakowie od 1787; w 1797 budowniczy miasta, w 1805 architekt obwodu krakowskiego. W 1802 budował kanał, prowadzący z zamku ku bramie grodzkiej; w latach 1804—05 pracował na Zamku krakowskim.

Lebrun Ponce Denis Ecouchard, liryk francuski, * 1729, † 1807; nazwał się sam „Lebrun-Pindare"; początkowo był poetą nadwornym Ludwika XVI, później poetą rewolucyjnym. Pisał słynne epigramaty.

Lebus, ob. Lubusz.

Lec albo Łoczany (niem. Lötzen), m. pow. na Mazurach (Prusy wsch.), w rej. olsztyńskiej, nad jez. Niewocińskiem, 9.200 mieszk.; handel drzewem i zbożem.

Lecanora, krusznica, rodzaj porostów (Lichenes) o plesze skorupiastej. Ważniejsze gatunki: L. tartarea, rosnąca na skałach w płd. Europie; otrzymuje się z niej barwnik lakmus, z którego przyrządza się farbkę do bielizny; L. esculenta, rozpowszechniona w płn. Afryce i stepach Azjatyckich, służy mieszkańcom i bydłu za pokarm. Ponieważ L. esculenta leży swobodnie na ziemi i w stanie suchym rozpada się na kawałki wielkości grochu, przeto łatwo jest unoszona na znaczne odległości przez wiatry i stąd też nazywa się chlebem niebieskim, a przez wielu uważana jest za mannę biblijną.

Lecce, stol. prow. L. w Apulji (Włochy płd.), 44.000 mieszk.; wyroby wełniane, tytuń, wywóz oliwy; kamieniołomy.

Lecco, m. okręg. w Lombardji, prow. Como (Włochy płn.), nad jez. Como, 12.000 mieszk.; wyroby jedwabne, bawełniane, przemysł metalurgiczny; młyny; wywóz wina i oleju, hodowla jedwabników.

Lech, prawy dopływ Dunaju, wypływ w Voralbergu (Austrja), dług. 285 km.

Lech, postać bajeczna w dziejach polskich, rzekomy protoplasta Lechitów.

Lecher Ernst, fizyk austrjacki, * 1856; od 1909 profesor fizyki w Wiedniu. Kontynuował doświadczenia Hertza nad falami elektrycznemi, wymierzył długość stojących fal elektrycznych w drutach i znalazł prędkość rozchodzenia się tych fal, bliską prędkości światła.

Lechici, rzekoma dawna nazwa Polaków, oparta na podaniach kronikarzy ruskich (Nestor) i czeskich (Dalimil); pozostaje niewątpliwie w związku z mianem Lachów (ściślej Lęchów).

Lechistan, nazwa Polski u ludów muzułmańskich.

Lechoń Jan (Serafinowicz Leszek), poeta z grupy „Skamandra", * 1899; studja uniwers. w Warszawie; wydał oddzielnie: „Karmazynowy poemat", „Rzeczpospolita Babińska", „Królewsko-polski kabaret", „Srebrne i czarne".

Lechowski Bruno, współczesny malarz polski, * 1887; kształcił się w Warszawie i Paryżu. Urządzał swe wystawy specjalne w Salonie Rychlinga 1918 r. i w Tow. Zachęty 1922. Maluje tematy fantastyczne z dużem poczuciem kolorystycznem. W 1924 r. wyruszył pieszo w podróż naokoło świata.

Lechtalskie Alpy, część Alp Algawskich w Tyrolu (Austrja), 3.038 m. wys., ciągną się wzdłuż doliny rz. Lech.

Lecky William Edward Hartpole, filozof i pisarz angielski, * 1838; ogłosił 1865 „History of the rise and influance of the spirit of rationalism in Europe", 1869 „History of European morals from Augustus to Charlemagne", 1878 „History of England in the eighteenth century"; † 1903.

Leclair Jean Marie, kompozytor francuski, * 1697, † 1764; napisał sławne „Tombeaux", wzorowane na stylu Tartini'ego.

Leclanché'a ogniwo galwaniczne, używane często do obsługiwania dzwonków elektrycznych, składa się z cynku, zanurzonego w roztworze salmiaku i węgla, umieszczonego w naczyniu, wypełnionem sproszkowanym dwutlenkiem manganu; napięcie wynosi ok. 1,5 wolt.

Leclerc Sébastien, sztycharz francuski, * 1637, † 1714. Za Ludwika XIV sztycharz królewski i profesor gobelinów. Z dzieł: „Zwycięstwo Ludwika XIV", „Modne postacie", „Męka Pańska". Napisał kilka traktatów o geometrji i architekturze.

Leclercq Michel Théodore, dramaturg francuski, * 1777, † 1851; główne dzieło: „Proverbes dramatiques".

Lecluse Charles, zwykle zwany Clusius, lekarz i botanik francuski, * 1525 w Arras, † 1609. W 1593 profesor botaniki w Lejdzie; opisał mnóstwo roślin w kilku dziełach, z których najważniejsze: „Rariorum plantarum historia" (1601) i „Exoticorum libri X" (1605).

Lecocq Alexandre Charles, francuski kompozytor operetek, * 1832, † 1918, skomponował m. in. operetkę „Córka pani Angot".

Leconte de Lisle Charles Marie, poeta francuski, * 1818, † 1894; liryk i tłumacz starożytnych klasyków; 1886 członek Akademji, ogłosił m. in. zbiory poezyj: „Poèmes antiques" (1852) i „Poèmes barbares" (1859).

Lecoq de Boisbaudran Paul Emile François, chemik francuski, * 1838, † 1912; prowadził badania w zakresie analizy widmowej, odkrył pierwiastek gal (1875), przewidziany przez Mendelejewa w 1869.

Lecouvreur Adrienne, aktorka francuska, * 1692, † 1730; występowała w Komedji Paryskiej, gdzie wyróżniała się naturalną dykcją i prostotą gry; kochanka marsz. Maurycego Saskiego, bohaterka dramatu Scribe'go i Legouvé.

Lecuyé (albo Lecuyer) Jean, znakomity witrażysta francuski, * ok. 1480, † ok. 1556. Dzieła: „Św. Stefan i Wawrzyniec" w katedrze w Bourges oraz (tamże) witraż z kaplicy Tullier (ok. 1534), jeden z najpiękniejszych witraży świata.

Lecyta (greck. lekythos), nazwa starożytnego naczynia jednousznego z wąską szyjką, zazwyczaj zdobnego w malowidła treści mitologicznej i innej.

Lecythidaceae, rodzina roślin dwuliściennych, należąca do rzędu Myrtiflorae. Przeważnie rośliny zwrotnikowe płd. Ameryki. Ważniejsze rodzaje: Lecythis i Bertholletia.

Lecythis, krużyca, rodzaj roślin z rodziny Lecythidaceae. Drzewa i krzewy Płd. Ameryki. L. ollaria, jedno z większych i pospolitszych drzew lasów brazylijskich. Liście duże, skórzaste, owoc (ludowa nazwa — małpi kociołek) wielkości głowy ludzkiej, otwierający się wieczkiem. Z owoców krajowcy wyrabiają naczynia. Nasiona jadalne, posiadają smak pistacji. Kora, dająca się łupać na cienkie warstwy, służy do wyrobu papieru, opakowywania cygar. Drewno, zwane kakaralli, jest bardzo twarde i stanowi cenny materjał budowlany.

Lecytyny, związki organiczne o bardzo złożonej budowie; występują w organizmach zwierzęcych i roślinnych; jedną z części składowych l. jest cholina.

Leda, według podań greckich córka Testjosa, króla Etolji, wydana za Tyndareosa, króla Sparty; miała złączyć się afektem miłosnym z Zeusem w postaci łabędzia; była matką Kastora i Polluksa, Klitemnestry i pięknej Heleny, małżonki Menelaosa.

Ledebour Georg, polityk i dziennikarz socjalistyczny niemiecki, * 1850; 1900—1924 poseł do parlamentu; jeden z wodzów „niezależnych".

Ledebour Karl Friedrich, botanik, * 1785 w Stralsundzie, † 1851 w Monachjum. Od 1811—35 był profesorem w Dorpacie. Ważniejsze dzieła: „Flora altaica" (1829—33), „Flora Rossica (4 t. 1842—53).

Lednicki Aleksander, prawnik polski, działacz społeczny i polityczny, * 1866; był adwokatem w Moskwie i posłem do I-ej dumy z gub. mińskiej, należał do stronnictwa konstytucyjno-demokratycznego („kadetów") i do Koła posłów polskich Litwy i Białorusi; 1914 prezes Komitetu Polskiego w Moskwie, 1915 prezes Rady zjazdów organizacyj polskich w Rosji, 1917 przyczynił się do utworzenia Komisji Likwidacyjnej do spraw Królestwa Polskiego, której był prezesem z prawami ministra, oraz do wydania przez rząd tymczasowy rosyjski manifestu o niepodległości Polski; 1918 przedstawiciel Rady Regencyjnej w Rosji; od października tegoż roku mieszka w Warszawie.

Lednicki Wacław, historyk literatury rosyjskiej * 1893; docent uniw. St. Batorego w Wilnie, profesor uniwersytetu w Brukseli i Studjum słow. przy Uniw. Jag. Autor rozpraw i dzieł o Puszkinie.

Lednickie jezioro, jez. w pow. gnieźnieńskim (woj. poznańskie), 109 m. n. p. m., 314 ha, 14 m. głęb.; na wyspie ruiny najstarszego w Polsce zamku.

Ledoux Claude Nicolas, architekt francuski, * 1736 w Dormans, † 1806 w Paryżu; od

1776 członek królewskiej Akademji architektury i architekt Ludwika XVI; jeden z najwybitniejszych przedstawicieli kierunku klasycznego; wykonał: „Pavillon de Lucienne" dla m-me Dubarry, rogatki paryskie: de la Villette, du Trône, d'Italie, de Charonne, pałac d'Hallaville, d'Uzès, de Montmorency, de Montesquieu, teatr w Besançon.

Ledoux Franciszek Gabrjel, dyrektor pierwszego baletu polskiego, * 1754 w Paryżu; założył w Warszawie szkołę baletową i 1783 wystawił tu pierwszy balet swego układu; † 1823.

Ledóchowski Jan, działacz polityczny, *1791; ranny pod Raszynem, potem ziemianin, poseł na sejmy, 1831 poparł energicznie wniosek Sołtyka o detronizacji Mikołaja; na emigracji członek Tow. demokratycznego, wydawca pism Mierosławskiego; poparł hojnie Szkołę polską w Batignolles; † 1864 w Paryżu.

Ledóchowski Mieczysław, kardynał, wybitny działacz kościelny, * 1822; tajny podkomorzy i prałat domowy Piusa IX; 1856 delegat apostolski w Nowej Grenadzie w Ameryce; 1865 arcybiskup gnieźnieńsko-poznański, przeciwnik udziału duchowieństwa w wyborach i życiu politycznem, propagował w Wielkopolsce akcję w obronie władzy świeckiej papieża; 1872 wystąpił energicznie przeciwko „ustawom majowym" rządu pruskiego i przeciwko narzucaniu języka niemieckiego w wykładzie religji; 1874—76 więziony w Ostrowie, wywieziony do Austrji, mianowany w Rzymie kardynałem, 1892 prefektem kongregacji propagandy; † 1902.

Ledóchowski Stanisław, 1715—17 marszałek konfederacji tarnogrodzkiej, 1724 wojewoda wołyński, † 1725.

Ledóchowski Włodzimierz, jezuita, pisarz religijny i społeczny, * 1866; 1915 generał zakonu Jezuitów.

Ledru-Rollin Alexandre Auguste, radykalny polityk francuski, * 1808; adwokat; od 1841 główny przedstawiciel opozycji w Izbie deputowanych, w czasie rewolucji 1848 min. spraw wewnętrznych, twórca głosowania powszechnego; był kandydatem na prezydenta republiki; 1849 musiał uciekać do Anglji, skąd wrócił we wrześniu 1870 r.; † 1874.

Ledum, bagno, rodzaj roślin z rodziny Ericaceae (wrzosowate). Wiecznie zielone krzewy pł. umiarkowanej, oraz strefy podbiegunowej. W Europie: L. palustre, B. zwyczajne (Rys.: *a* przekrój podłużny kwiatu, *b* przekrój poprzeczny zalążni, *c* owoc, *d* owoc otwarty), liście zimotrwałe, lancetowate, skórzaste, o silnej woni; pędy wzniesione, zamłodu rdzawo kutnerowate, kwiaty białe. Pospolite na torfach, w mokrych lasach sosnowych.

Ledum.

Ledwo dostrzegalne czucie albo wrażenie zmysłowe, czucie wywołane bodźcem tak słabym, że zmniejszenie jego natężenia powoduje zanik czucia. Ob. próg bodźca.

Lee, żeglowna rz. w prow. Leinster, hr. Cork (Irlandja), wpada do zatoki Cork, dług. 81 km.

Lee Robert Edmund, generał amerykański, * 1807, † 1870; w czasie wojny secesyjnej 1862 r. otrzymał naczelne dowództwo po stronie południowców; musiał skapitulować wobec gen. Granta 1865.

Leech John, karykaturzysta angielski, * 1817 w Londynie, † 1864 tamże; karykatury w „Punch'u"; ilustracje w szeregu powieści, podręcznikach sportu i almanachach.

Leeds, m. w zach. hr. York (Anglja środk.), nad rz. Aire i kanałem L.-Liverpool; 458.500 mieszk.; uniwersytet; gł. środowisko przemysłu płóciennego, kop. węgla, przemysł metalurgiczny.

Leeds Thomas Osborne, angielski mąż stanu, * 1631, † 1712; 1673—79 pierwszy lord skarbu i prezes ministrów; oskarżony o zdradę państwa, więziony w ciągu 5 lat; 1689 ponownie prezes ministrów.

Leek, m. w hr. Stafford (Anglja środk.), 17.000 mieszk.; wyroby jedwabnicze.

Leepaja, ob. Lipawa.

Leer, m. pow. w Hanowerze (Prusy), 11.500 mieszk.; port morski, handel bydłem, zbożem i towarami kolonjalnemi.

Leeuwarden, stol. prow. Fryzji (Holandja), nad rz. Ee, 43.000 mieszk.; wielkie jarmarki na bydło.

Leeuwenhoek Antony van, przyrodnik holenderski, * 1632, † 1723. Odkrył w 1677, wspólnie z Ludwikiem Hamm'em, plemniki (spermatozoa) w nasieniu mężczyzny, nazywając je „animalcula", później stwierdził ich obecność w nasieniu różnych zwierząt. Zapoczątkował szkołę tzw. animalkulistów lub spermistów; drugiem ważnem odkryciem L. były należące do pierwotniaków, wymoczki (Infusoria). Badał pozatem stułbie (hydry) słodkowodne, wrotki (Rotatoria), oraz drobne owady. Pierwszy zauważył bezpłciowe rozmnażanie się mszyc (Aphidae). W zakresie botaniki pierwszy wykazał różnicę w budowie łodygi jednoliściennych i dwuliściennych; badał naczynia roślinne. Główne dzieło: „Opera omnia sive Arcana naturae ope exactissimorum microscopiorum detecta" (1715—1722).

Leeward Islands, ob. Wyspy pod Wiatrem.

Lefebvre François Joseph, ks. Gdański, marszałek Francji, * 1775, † 1820; syn młynarza; 1807 zdobył Gdańsk, 1808 walczył w Hiszpanji, 1809 stłumił powstanie w Tyrolu; 1812 dowodził gwardją; za Ludwika XVIII par Francji.

Lefebvre Hippolyte, rzeźbiarz francuski, * 1863 w Lille; kształcił się w paryskiej Szkole Sztuk Pięknych; od 1920 członek Akademji; z rzeźb najważniejsze: „Przebaczenie" (1896), „Młodzi ślepcy" (1902), fronton teatru w Lille (1912), „Wiosna" (1904).

Lefebvre Jules, malarz francuski, * 1836, † 1911 w Paryżu; z dzieł: „Prawda" (1870, muz. Luksemburskie), „Konik polny" (1872),

„Nimfa i Bachus" (1867, muz. Luksemburskie), „Psyche" (1883) i in.

Lefèvre Jacques, ob. Faber.

Lefèvre Robert, portrecista francuski, * 1756 w Bayeux, † 1830; malarz nadworny Ludwika XVIII. Malował portrety osób z czasów cesarstwa i restauracji, m. in. Napoleona, Józefiny, ks. Borghese.

Lefort Franc Jakow, pierwszy admirał rosyjski, ulubieniec Piotra I, * 1653, † 1699; zreorganizował sztukę wojskową w Rosji i stworzył ros. marynarkę wojenną.

Lefoszówka, strzelba myśliwska odtylcowa (od nazwiska Fr. Lefaucheux).

Lefuel Hector Martin, architekt francuski, * 1810 w Wersalu, † 1881 w Paryżu; od 1853 główny architekt Luwru; w 1857 dokonał połączenia Tuilerjów z Luwrem; od 1855 członek Instytutu.

Legaci (Legati). W starożytnym Rzymie w czasach rzeczypospolitej wodzowie oraz namiestnicy większych prowincyj mieli po kilku pomocników, którzy zwali się legatami. L. wybierani byli przez senat zpośród dawniejszych konsulów i pretorów. Za czasów cesarskich l. nazywano wodzów poszczególnych armij oraz namiestników cesarskich w prowincjach (legati Caesaris).

Legacja, ob. poselstwo zagraniczne.

Legala próba, próba na obecność acetonu w moczu; występowanie zabarwienia rubinowo-czerwonego po dodaniu do moczu nitroprusydku sodowego i ługu sodowego dowodzi obecności acetonu. Po dodaniu stężonego kw. octowego w obecności acetonu czerwona barwa przechodzi w karminowo-czerwoną.

Legalizacja, urzędowe poświadczenie, uwierzytelnienie, uprawomocnienie, np. podpisu na dokumencie, paszportu itp.

Legalna teorja dowodowa, ob. dowód.

Legalność (łac. lex), postępowanie zgodne z prawem; legalny akt, czynność zgodna z przepisami prawa. Do orzekania o legalności aktów administracyjnych powołany jest w Polsce Najwyższy Trybunał Administracyjny. O legalności roszczeń jednostek rozstrzyga sąd cywilny, a o legalności czynów obywateli — sąd karny. Legalne potomstwo, dzieci zrodzone z prawego związku małżeńskiego.

Legalny, ob. legalność.

Legart (legawiec), odmiana psa myśliwskiego, wyżeł.

Legary, w budownictwie podkłady drewniane, do których przybija się deski podłogowe; układane są na warstwie gruzu, nasypanego na ślepym pułapie.

Legat, zapis testamentowy, ob. testament.

Legat papieski, przedstawiciel, wysyłany przez Stolicę Apostolską do bardziej oddalonych prowincyj kościelnych celem wprowadzenia lepszej egzekutywy ustaw kościelnych, bądź też celem zebrania informacyj o stosunkach miejscowych. Częstokroć papież mianował swym stałym zastępcą jednego z biskupów miejscowych; biskupi tacy nosili miano legati nati, lub też prymasów. Tytuł leg. nat. otrzymał dla siebie i swych następców arcybiskup gnieźnieński Jan Łaski w 1515. W przeciwstawieniu do tych stałych zastępców legaci, wysyłani dla poszczególnych spraw, nosili miano: legati missi. W XVI wieku powstała instytucja nuncjuszów, przedstawicieli papieży przy państwach. W Polsce wznowiono nuncjaturę w 1919. Szczególnem dostojeństwem jest godność legati a latere, którzy reprezentują osobę papieża; legatem a latere może być mianowany tylko kardynał.

Legatarjusz, ten, kto dostał legat (zapis), zapisobierca.

Legati, ob. legaci i legat papieski.

Legati nati, ob. legat papieski.

Legato, włoskie określenie gry zwięzłej, w której jeden ton łączy się ściśle z drugim. W skrzypcach znacznie łatwiejsze do uzyskania, niż w grze na instrumentach klawiszowych. Zachowanie l. w śpiewie jest głównym warunkiem tzw. bel canto.

Legatowicz Ignacy Piotr, pisarz polski, * 1796, † 1867 w Mińsku; ukończył uniwersytet wileński; przez 20 lat był nauczycielem łaciny w gimnazjum mińskiem; autor epigramatów i fraszek, które umieszczał w czasopismach wileńskich.

Legatura, domieszka metali nieszlachetnych do czystego złota lub srebra w stopie menniczym i wyrobach złotych i srebrnych.

Legawiec, ob. legart.

Lege artis (łac.), podług prawa sztuki, podług przepisu.

Legenda (łac.), opowiadanie z życia świętych i męczenników.

Legenda, w numizmatyce napisy na monecie i medalu.

Legenda aurea (łac.), zbiór legend średniowiecznych, ułożonych w 2-iej połowie XIII w. przez Jakóba de Voragine, arcybiskupa genueńskiego. Przekład polski Staffa.

Legendre Adrien Marie, matematyk francuski, * 1752, † 1833; główne dzieła: „Éléments de géometrie", „Essai sur la théorie des nombres".

Leger Louis Paul, slawista francuski, * 1843, † 1923; w 1885 objął katedrę języków i literatur słowiańskich w Collège de France; ogłosił szereg prac, głównie z zakresu filologji rosyjskiej.

Legerować, doprowadzać drogą chemiczną metal, przeznaczony do wybicia monet, do przepisanej próby.

Leges barbarorum, ob. Barbarorum leges.

Leges duodecim tabularum, ob. Dwunastu tablic prawo.

Legien Karl, socjalistyczny polityk niemiecki, * 1861, † 1920; od 1893 poseł do parlamentu; przewodniczący generalnej komisji socjal. związków zawodowych. Napisał: „Die deutsche Gewerkschaftsbewegung" i „Aus Amerikas Arbeiterbewegung".

Legio, legjon, wyższa jednostka w systematyce zoologicznej, obejmująca liczne rzędy (ordines).

Legislacja (łac.), prawodawstwo, ustawodawstwo.

Legislatura, władza ustawodawcza, ciało prawodawcze, parlament.

Legista, prawnik, znawca prawa. W średniowieczu l. nazywano znawców prawa rzymskiego w przeciwieństwie do znawców prawa kanonicznego, którzy zwali się dekretalistami. L. wielką rolę odegrali we Francji przy ugruntowaniu absolutnej monarchji, a w szczególności w walce króla z feudalizmem. Rozkwit ich działalności przypada na panowanie Filipa Pięknego (1285—1314).

Legitimae costae, żebra prawdziwe, żebra mostkowe.

Legitimatio per subsequens matrimonium, ob. dzieci naturalne.

Legityma (łac.), część majątku, którą jednostka nie może rozporządzać bądź drogą darowizny, bądź przez testament, a która obowiązkowo musi przejść na zstępnych, w braku tych — na wstępnych. L. inaczej zwie się częścią nierozrządzalną lub częścią obowiązkową.

Legitymacja, 1) udowodnienie, stwierdzenie urzędowe, tożsamość danej osoby; 2) dowód, którym się ktoś legitymuje; 3) akt, przez który dzieci pochodzące ze związku nieprawego, zostają zrównane z dziećmi prawemi; ob. uprawnienie.

Legitymacja procesowa w procesie cywilnym bywa dwóch rodzajów: czynna (legitimatio activa), oznaczająca uprawnienie do wytoczenia konkretnej skargi sądowej, i bierna (l. passiva), obejmująca obowiązek i prawo obrony przeciwko danej skardze. L. czynna uwarunkowana jest istnieniem wierzytelności po stronie powoda, l. bierna — istnieniem długu po stronie pozwanego; ob. proces cywilny.

Legitymizm, 1) porządek, ustanowiony przez prawo, zwłaszcza ze względu na prawowitość władzy państwowej, w przeciwstawieniu do uzurpacji; 2) teorja polityczna, rozpowszechniona w Europie po upadku Napoleona I, uznająca historyczne prawo dynastji za podstawę ustroju państwowego. Teorja ta była panującą w okresie Kongresu Wiedeńskiego, a dzięki Talleyrandowi posłużyła za podstawę do uregulowania zawiłych problemów narodowościowych i terytorjalnych. Legitymistami we Francji nazywano zwolenników tego kierunku monarchicznego, który domagał się powrotu na tron Burbonów. W tem znaczeniu legitymistów przeciwstawiano orleanistom i bonapartystom.

Legja. Za Ks. Warszawskiego wojsko polskie składało się z trzech legij czyli dywizyj: warszawskiej (ks. Józefa), kaliskiej (gen. Zajączka) i poznańskiej (gen. Dąbrowskiego); poza tem istniała jednocześnie na żołdzie francuskim legja nadwiślańska, wsławiona w czasie wojny w Hiszpanji.

Legja honorowa, francuski order zasługi (Légion d'honneur), ustanowiony w 1802 r. przez Bonapartego, wówczas jeszcze dożywotniego pierwszego konsula.

Legion, w znaczeniu dzisiejszem oddział wojska, znajdujący się poza obrębem organizacji wojska regularnego, np. słynny L. Garibaldiego albo l. polskie. L. rzymski, jednostka organizacyjna obywateli rzymskich, zdolnych do broni, obejmująca od 4.000—6.000 ludzi, podzielonych na grupy według ich użycia w bitwie (hastati, principes, triarii, velites). Podział na 10 kohort i 30 manipułów, dzielących się później na 2 centurje. W skład legjonu wchodziła też jazda (120—300 ludzi) jako oddział sztabowy. Dowódca legjonu (legatus), podwładni oficerowie sztabowi (trybuni) i oficerowie dowódcy centurji (centuriones).

Legion zagraniczny, wojsko stworzone przez Francję w 1835, złożone z cudzoziemców i przeznaczone do walk w Algerji. L. z. istnieje w dalszym ciągu i składa się głównie z Włochów, Niemców i Hiszpanów.

Legjony czechosłowackie, ochotnicze oddziały Czechów, które organizowały się w czasie wojny światowej przeciw państwom centralnym, przedewszystkiem z jeńców w Rosji, Francji i we Włoszech. Brygada, utworzona w Rosji, proklamowała w marcu 1917 r. niezależne państwo czechosłowackie. Ogólna liczba legjonistów wynosiła 128.000, w tem 92.000 b. jeńców rosyjskich.

Legjony polskie, oddziały polskie w latach 1797—1801 w służbie francuskiej oraz oddziały polskie, tworzone w czasie wojny światowej. 1) L. polskie w 1797 r. zostały utworzone przez gen. Dąbrowskiego we Włoszech. Było ich z początku dwa, pod wodzą Kniaziewicza i Wielhorskiego. Po zawarciu pokoju w Campo-Formio legjony walczyły w państwie papieskiem i zajęły Rzym. W 1799 leg. walczyły zaszczytnie pod Magnano, nad Trebią i Adygą oraz pod Novi, i spadły ilościowo z 7.000 l. do 800. Gen. Kniaziewicz przystąpił w tym samym czasie do tworzenia legjonu naddunajskiego, który odznaczył się w bitwie pod Hohenlinden 1800 r. Po zawarciu pokoju w Luneville l. zostały przekształcone na półbrygady fran. i wkrótce wysłane wbrew ich woli na San-Domingo, gdzie niemal doszczętnie wyginęły w walkach z murzynami. W 1806 r. niedobitki legjonów utworzyły wspaniałą kadrę wojska polskiego. 2) W czasie wojny światowej utworzone zostały legjony polskie po stronie państw centralnych oraz po stronie rosyjskiej: a) 6.VIII 1914 wkroczyła do Królestwa pod wodzą Piłsudskiego 1 kompanja kadrowa, złożona ze strzelców. 16.VIII t. r. został utworzony w Krakowie Naczelny Komitet Narodowy (N. K. N.), który postanowił przystąpić do tworzenia oddziałów polskich przy wojsku austrjackiem. 27.VIII t. r. stanęła w tej sprawie umowa z d-wem austr. Przystąpiono do tworzenia dwóch legjonów pod d-wem generałów austr. Polaków; we wrześniu jednak legjon wschodni został już rozwiązany. Zczasem zostały utworzone 2 brygady. I brygada Piłsudskiego w 1914 r. okryła się chwałą pod Limanową i pod Łowczówkiem.

II brygada została rzucona na Węgry i walczyła pod Marmarosz-Sziget, Nadwórną (24. X), Mołotkowem i Kirlibabą w 1915 r. (13.VI pod Rokitną wspaniała szarża ułanów). Ułani I brygady zajęli w 1915 r. Lublin. W grudniu 1916 roku okupanci postanowili przystąpić do tworzenia polskiej siły zbrojnej, której podstawę miały stanowić legjony. Zatarg o przysięgę spowodował rozpadnięcie się leg. i internowanie Piłsudskiego oraz znacznej ilości oficerów i żołnierzy. W 1918 r. oddziały II brygady przeszły pod Rarańczą na drugą stronę kordonu pod wodzą Józefa Hallera i przystąpiły do tworzenia 2-go korpusu polskiego. b) Po stronie rosyjskiej również w 1914 r. przystąpiono do tworzenia legjonów, które zostały przekształcone w oddziały pospolitego ruszenia. Walczyły one dzielnie pod Pakosławiem. Zczasem zostały przetworzone w brygadę a potem dywizję strzelecką i utworzyły w 1917 r. podstawę 1-go korpusu polskiego.

Legnano, 1) m. okręg. w prow. Werona (Włochy płn.), nad Adygą, 17.000 mieszk.; wywóz zboża, ryżu i jedwabiu, fabr. cukru; 2) m. w prow. Medjolan (Włochy płn.), 24.000 mieszkańców; przemysł włókienniczy.

Legoa, dawna mila portugalska, równa 6.196,96 m.

Legouvé Ernest, pisarz francuski, współpracownik Scribe'a, * 1807, † 1903; napisał: „Adrienne Lecouvreur" i in.

Legrand Alfred Louis, ob. Des Cloizeaux.

Le Gros Pierre, rzeźbiarz francuski, * 1629, † 1714; pracował przy dekoracji pałacu i parku w Wersalu, gdzie wykonał grupy dzieci w „Allée d'Eau", mnóstwo satyrów, trytonów oraz grupy: „Aurora i Cephalus", „Pomona i Vertumnus" i in.

Léguer, rz. we Francji płn.-zach., wpadająca do kanału La Manche, dług. 68 km.

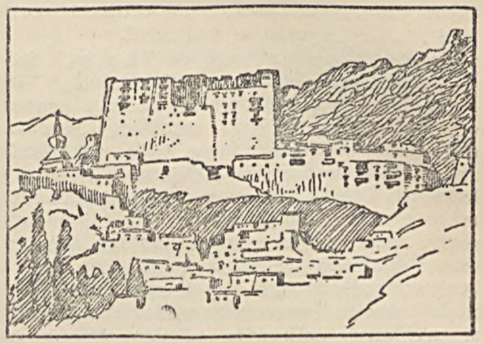
Legumen, strąk, owoc jednokomorowy, powstający z jednego owocolistka; pęka dwoma szwami na dwie łupiny, np. u grochu, fasoli. Niektóre z roślin motylkowatych mają strąki podzielone poprzecznemi przegrodami, nie pękające, a rozpadające się na części.

Legumina, „sernik roślinny", ciało białkowe, zawarte w nasionach roślin strąkowych (Leguminosae): budową chemiczną i warunkami rozpuszczalności przypomina kazeinę, białko mleka zwierząt ssących.

Leguminosae, strąkowe, według systemu Englera — rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Rosales, rozpadająca się na 3 podrodziny (według systemu Wettsteina — rodziny): Mimosaceae, Papilionaceae, Caesalpiniaceae. Wspólna cecha wszystkich strąkowców polega na własnościach ich zalążni, która powstaje zawsze z jednego owocolistka, jest jednokomorowa, a zalążki są w niej ułożone w jeden lub 2 rzędy na szwie brzusznym; owoc — strąk (legumen), pękający w dwie klapy wzdłuż szwu brzusznego i linji grzbietowej.

Legwan, ob. Iguana tuberculata.

Leh, stol. Ladaku w Tybecie zach., 3.430 m. n. p. m., ok. 4.000 mieszk.; starożytny pałac królewski.

Leh — Pałac królewski.

Lehar Franz, austrjacki kompozytor operetek, * 1870; najpopularniejsze utwory: „Wesoła wdówka", „Hrabia Luxemburg" i in.

Le Havre, ob. Havre (Le).

Lehe, dawniej Bremerlehe, m. pow. w Hanowerze (Prusy), w rej. Stade, nad rz. Geeste; 38.000 mieszk.; rybołówstwo.

Lehmann Arthur, chemik niemiecki, * 1856, † 1889; napisał: „Untersuchungen über die Konstitution des Ultramarins" (1879) i in.

Lehmann Edvard, duński historyk religji, * 1862; prof. uniw. w Lund; napisał szereg prac w języku duńskim i niemieckim.

Lehmann Johann Georg, major wojsk saskich, pracownik na polu kartografji teoretycznej, * 1765, † 1811; w dziele „Darstellung einer neuen Theorie der Bergzeichnung" uzasadnił teorję prostopadłego oświetlenia i przedstawił opartą na niej skalę kreskowania pochyłości terenu.

Lehmann Karl Gotthelf, chemik niemiecki, * 1812 w Lipsku, † 1863; prace z chemji fizjologicznej.

Lehmann Max, historyk niemiecki, * 1845; od 1893 prof. w Getyndze, w latach 1873—95 redaktor „Histor. Zeitschrift"; ogłosił m. in.: „Preussen und die kath. Kirche" (7 t.).

Lehmann Otto, fizyk niemiecki, * 1855, † 1922; prof. fizyki w Karlsruhe, znany zwłaszcza z prac nad kryształami płynnemi.

Lehmbruck Wilhelm, niemiecki rzeźbiarz i rytownik ekspresjonistyczny, * 1881, † 1919; główne prace: „Tors kobiecy", „Klęczący".

Lehr-Spławiński Tadeusz, badacz języków słowiańskich, * 1891; studja w Krakowie; 1918 prof. Uniw. w Czerniowcach, 1919—1922 w Poznaniu, od 1922 we Lwowie; prace: „Studja nad akcentem pomorskim" (1913), „Zapożyczenia dolno-niemieckie w języku połabskim" (1917), „Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego" (1923), i w. in.

Lehrte, m. w Hanowerze (Prusy), 10.500 mieszk.; przemysł.

Leia, m. w prow. Pendżab (Indje bryt.), 18.000 mieszk.; handel indygo, cukrem, jedwabiem, bawełną i wełną.

Leibl Wilhelm, malarz niemiecki, * 1844 w Kolonji, † 1900 w Würzburgu. Kształcił się

w Monachjum i w Paryżu; obrazy rodzajowe, portrety i pejzaże; dzieła najcelniejsze: „Wieśniacy czytający gazetę", „Wieśniaczki z Dachau", „Wieśniaczki w kościele".

Leibniz Gottfried Wilhelm, jeden z największych filozofów niemieckich, * 1646 w Lipsku, gdzie jego ojciec, uczony prawnik, był profesorem filozofji moralnej. Studjował w Lipsku i Altdorfie. W r. 1676, po kilkuletnim pobycie w Paryżu i Holandji, wstąpił na służbę do księcia Hanoweru, gdzie pełnił urząd radcy dworu i bibljotekarza; † 1716 w Hanowerze. Jego symbolem była linja spiralna z napisem: inclinata resurget (zgina się, by się wyprostować). Doskonały znawca scholastyki, dzięki swemu wszechogarniającemu umysłowi wchłonął całkowitą wiedzę swego czasu, zarówno przyrodniczą jak i matematyczną oraz prawniczą. Starał się pogodzić światopogląd mechanistyczny z teologją i dowieść, że mechanistyczne pojmowanie świata prowadzi do pojęcia opatrzności boskiej. L. jest twórcą rachunku różniczkowego. Istotą bytu, substancja, jest według niego siła, będąca przyczyną ruchu. Różnica pomiędzy ruchem a spoczynkiem jest względna. Z pojęciem siły wiąże się pojęcie prawa i indywidualności, która jest prawem, rządzącem zmianami wewnątrz jednostki, odbywającemi się według zasady ciągłości. Siły, stanowiące jądro poszczególnych istot i zjawisk, są wypływem natury boskiej i działają dla celów wartościowych. Świat składa się z substancyj indywidualnych. W każdej z nich wyraża się jedno z niezliczonych obliczy świata. Wszelka istota jest światem zamkniętym w sobie, monadą, i rozwija się, zgodnie ze swem prawem wewnętrznem, w harmonji z rozwojem innych istot. Nasza dusza jest monadą. W najniższych monadach drzemie nieświadome życie duchowe. L. był pierwszym, który mówił o ciemnych, niejasnych poruszeniach duszy i o nieświadomem życiu psychicznem. Pod wpływem Spinozy L. starał się przezwyciężyć dualizm materji i ducha, ucząc, że materja jest duchem, pozbawionym zdolności przypominania. Materja jest jedynie zjawiskiem. Świat — to monady i ich przedstawienia. System L. jest metafizycznym idealizmem. Świat, w którym żyjemy, jest najlepszym z możliwych. Dzieła: „Discours de métaphysique" (1685), „Monadologie" (1714), „Nouveaux essais sur l'entendement", „Essai de Théodicée", „Principes de la nature et de la grâce" i in. Niezależnie od Newtona („Method of fluxions"). L. jest twórcą analizy matematycznej: rachunku różniczkowego i całkowego (traktat, ogłoszony w czasopiśmie Acta Eruditorum: „Nova methodus pro maximis et minimis, itemque tangentibus" etc. [1684]).

Leicester, stol. hr. L. (Anglja środk.), nad rz. Soar, 234.000 mieszk.; wyroby pończosznicze.

Leicester Robert Dudley hr., faworyt królowej Elżbiety, * 1534; przyczynił się do uwięzienia Marji Stuart; 1585 wódz wojsk posiłkowych, posłanych do Niderlandów przeciw Hiszpanji, mianowany 1586 stadhouderem i głównym wodzem sił lądowych i morskich, w następnym roku odwołany; † 1588.

Leiden, ob. Lejda.

Leidenfrost Johann Gottlob, lekarz i fizyk niemiecki, * 1715, † 1794; opisał zjawisko, zwane kroplą L.

Leidenfrosta kropla, zjawisko, opisane przez L., polegające na tem, że kropla cieczy (np. wody), umieszczona na rozżarzonej płycie, nie wrze, lecz tylko powoli paruje (znajduje się w tzw. stanie sferoidalnym). Objaśnia to się tem, że kropla cieczy otoczona jest izolującą warstwą pary, nie dotyka więc bezpośrednio płyty.

Leigh, m. w hr. Lancaster (Anglja zach.), 45.500 mieszk.; kop. węgla, huty szklane, przemysł bawełniany i jedwabniczy.

Leighton Frederick, malarz i rzeźbiarz angielski, * 1830; członek izby lordów, dyrektor szkoły artystycznej w Londynie; † 1896; malował sceny historyczne i pejzaże.

Leine, l. dopływ rz. Aller w Hanowerze, dług. 185 km.; żeglowny.

Leins Christian von, architekt niemiecki, * 1814, † 1892; od 1858 prof. politechniki w Stuttgardzie; z prac: budowle królewskie (1860), kośc. św. Jana (1876, Stuttgart).

Leinster, prow. Irlandji płd.-wsch., 19.735 km^2, 1.160.000 mieszk.; obejmuje 12 hrabstw oraz miasto Dublin; kraj równinny, łąki, bagna, torfowiska, na wsch. górzysty; rolnictwo, chów bydła, wyroby lniane, bawełniane, gorzelnie.

Leipzig, ob. Lipsk.

Leiria, m. okręg. w Estremadurze (Portugalja), nad rz. Liz, 4.500 mieszk.; siedziba biskupa, kopalnia węgla, źródła mineralne.

Leisewitz Johann Anton, dramaturg niemiecki, * 1752, † 1806; główne dzieło: „Julius von Tarent".

Leishmania, rodzaj wiciowców (Flagellata) z rodziny Trypanosomidae, przystosowanych do pasorzytnictwa w komórkach. L. tropica, rozpowszechniona w zwrotnikowych strefach Afryki i Azji, wywołuje chorobę skórną, zwaną Bouton d'Orient. L. donovani jest przyczyną ciężkiej choroby kala-azar, endemicznej w zwrotnikowej Azji, Arabji, Egipcie, Algerze i Sudanie. W tych samych krajach oraz w płd. Europie spotyka się u psów i dzieci L. infantum. W Brazylji występuje L. brasiliensis.

Leistikow Walter, pejzażysta niemiecki, * 1865, † 1908; malował krajobrazy Brandenburgji, Pomeranji pruskiej i krajów skandynawskich.

Leith, port i przedmieście Edymburga (Szkocja wsch.), nad zat. Forth; 80.500 mieszk.; budowa statków, wielkie składy towarów, gorzelnie, cukrownie, huty szklane.

Leitha (łac. Litavia), pr. dopływ Dunaju, wypływa w Austrji Dolnej, dług. 178 km.

Leitmeritz, ob. Litoměřice.

Leitmotiv (niem.), temat przewodni (motyw), snujący się przez całą kompozycję (Berlioz, Wagner, Franck).

Leitrim, hr. w prow. Connaught (Irlandja płn. zach.), 1.588 km^2, 63.500 mieszk.; stol. Carrick-on-Shannon.

Leitton (niem.), nuta prowadząca albo charakterystyczna; siódmy stopień gamy.

Leixner Otto, pisarz i poeta niem., * 1847, † 1907; ogłosił m. in. „Wiek XIX" (przekł. polski), „Dzieje literatury niemieckiej" szereg powieści i prac z historji sztuki.

Leizna biała, l. czerwona, l. żółta, ob. Mosiądz.

Leizna kujna, odlew z surowca żelaznego specjalnego rodzaju, wyświeżony przez żarzenie w materjale utleniającym; używa się do wyrobu drobnych, a tanich części maszyn, okuć, kluczy, części zamków i tych przedmiotów, od których wymaga się dość znacznej wytrzymałości, a które ma się produkować tanio w wielkich ilościach.

Lej, wyrwa, powstała w terenie wskutek wybuchu pocisku artyleryjskiego lub miny; l. czasami dochodzą do bardzo znacznych rozmiarów i w wojnie pozycyjnej bywały wyzyskiwane jako stanowisko dla karabinów maszynowych lub grup strzelców, względnie grenadjerów.

Leja Emilja z Miłkuszyców, literatka polska, * 1839; pisała głównie dla ludu i dla młodzieży; † 1906 w Warszawie.

Leja Franciszek, matematyk, * 1885; studja we Lwowie i Paryżu, 1924 prof. matematyki w politechnice warszawskiej, ogłosił szereg prac specjalnych.

Lejb-medyk (niem. i łac.), lekarz przyboczny osób panujących.

Lejbowicz Herszek, rytownik polski XVIII wieku; mieszkał w Nieświeżu, wyrytował m. in. 165 rycin w „Zbiorze wizerunków rodziny Radziwiłłów" (2 wydania).

Lejda, holend. Leiden, rzymsk. Lugdunum Batavorum, m. w prow. Zuid-Holland (Holandja), nad Starym Renem, 65.000 mieszk.; uniwersytet z bibljoteką i zbiorami, ognisko drukarstwa i księgarstwa holenderskiego; przemysł włókienniczy.

Lejdejska butelka, ob. butelka lejdejska.

Lejek św., ob. dyngus.

Lejeune Claudin, francuski kompozytor psalmów hugonockich, madrygalista, * 1528, † 1602.

Lejeune Dirichlet, ob. Dirichlet Peter Gustav.

Lejki gipsowe, lejkowate zagłębienia terenu o kilku lub kilkunastometrowej średnicy. Powstają przez wyługowanie gipsów przez wody i zapadnięcie stropu pieczar. Zjawiska, właściwe terenom gipsowym, częste na Podolu, na Pokuciu, w okolicach Buska i Skorocic.

Lejkin Nikołaj, literat rosyjski, * 1841, † 1906; ogłosił powieści: „Apraksincy", „Nasi zagranicą" i in.

Lek, skanalizowane ramię dolnego Renu w Holandji.

Lekarskie izby, instytucje, mające na celu nadzór nad wykonywaniem praktyki lekarskiej w Państwie Polskiem (powołane do życia Dzien. Ustaw. Nr. 105 z dnia 29 grudnia 1921 r.); składają się z przedstawicieli stanu lekarskiego.

Lekarskie Towarzystwo Krakowskie, założone w 1866 przez Kremera, Fałęckiego i Ściborowskiego. Pierwszym prezesem był dr. Aleksander Kremer.

Lekarskie Towarzystwo Warszawskie, założone w 1820 r.; 1831—1858, wobec braku wyższych uczelni, było jedyną ostoją nauki lekarskiej w b. zaborze rosyjskim.

Lekarskie Towarzystwo Wileńskie, założone 1805 r. dzięki inicjatywie profesorów Józefa Franka i Jędrzeja Śniadeckiego; pierwsze w Polsce Tow. lek. Pierwszym prezesem był Jędrzej Śniadecki.

Lekarstwo, ob. leki.

Leki, medicamenta, środki lecznicze, wszelkie substancje, zapomocą których można utrzymać zdrowie, usunąć stan chorobliwy, uśmierzyć dolegliwości organizmu. O l. traktuje specjalna nauka, tzw. farmakologja. Szeroko rozpisuje sią o środkach leczniczych Materia medica, dzieło greckie z czasów Nerona i Wespazjana. Starożytni dzielili l. na odżywcze i prawdziwie leczące, wyróżniano też tzw. środki ludowe, które przetrwały jeszcze do dziś i należą częściowo do l. silnie działających. Na środek leczniczy należy patrzeć z dwóch punktów widzenia: 1) wpływ jego na organizm, 2) zastosowanie w chorobach. Od l. wymaga się działania farmakodynamicznego i terapeutycznego. L. dzielą się na mineralne, roślinne i zwierzęce. Ostatnie dzielimy jeszcze na: organiczne i nieorganiczne. Z farmaceutycznego punktu widzenia podzielono środki lecznicze na: „Simplicia" i „Mixta et Composita". Simplicia są to surowce, pochodzące z trzech różnych źródeł natury, podanych powyżej. Mixta et composita są to przetwory powyższych surowców. Rozróżnia się jeszcze środki lecznicze: chemiczne i galenowe. Preparaty galenowe (galenica): wyciągi, nalewki, odwary, napary, maści, plastry, pigułki, czopki itp. Oddzielna gałąź wiedzy, farmakognozja, traktuje o rozpoznawaniu i dobroci środków leczniczych, głównie roślinnych. Należy odróżniać środek lekarski od środka leczniczego czyli lekarstwa (medicina). Środek lekarski jest to produkt wyjściowy do otrzymania lekarstwa, przechowywany w aptece. Lekarstwo, środek leczniczy (medicina), jest wydawany z apteki przez aptekarza w ostatecznej swej formie, dostosowanej do użycia.

Lekarz, człowiek, zajmujący się zawodowo leczeniem chorych (praktyką lekarską). Według ustawy z dnia 2-go grudnia 1921 (Dzien. Ustaw Nr. 105, poz. 762) l. w Państwie Polskiem może być: obywatel polski, nieubezwłasnowolniony, posiadający dyplom lekarski, uznany lub wydany przez jeden z wydziałów lekarskich polskich uniwersytetów państwowych. Poza tem do wykonywania praktyki lekarskiej należy wykazać się odbyciem jednorocznej praktyki szpitalnej.

Lekka atletyka, ćwiczenia proste, naturalne, odbywające się na świeżem powietrzu, znane w starożytnej Grecji, odrodzone ze wznowieniem igrzysk olimpijskich w 1896 r.; składają się z biegów na różne dystanse, skoków wwyż, wdal i o tyczce, rzutów oszczepem, dyskiem, młotem i pchnięcia kulą. L. atletyka wyrabia siłę fizyczną, zręczność, estetykę ruchów, kształci odwagę, siłę woli, wytrwałość.

Lekkokonny, ob. szwoleżer.

Lekowe wysypki, wysypki, zjawiające się po przyjęciu nawewnątrz niektórych leków, np. antypiryny, arszeniku, jodu, makowca, bromu. Zjawiają się tylko u osobników specjalnie czułych na działanie danego leku (idjosynkrazja).

Leksycki, ob. Lexycki.

Leksykon (greck.), alfabetyczny słownik języka lub poszczególnych umiejętności; ob. encyklopedja.

Lekszycki Józef, historyk polski, * 1817; † 1899; radca archiwalny w Poznaniu; wydał: „Die ältesten grosspolnischen Grodbücher“ (2 tomy, 1887—89); bezimiennie: „Wykaz miejscowości, których nazwiska polskie do r. 1874 na niemieckie zamienione zostały“ (1875).

Lektor, wykładający języki lub zasady dykcji i retoryki w wyższej uczelni. Również kapłan, który otrzymał lektorat (ob.).

Lektorat, drugi stopień święceń kapłańskich; właściwą funkcję lektorów stanowi czytanie pisma św. w kościele i katechizowanie ludu.

Lektyka, w staroż. Grecji i Rzymie nosze dla chorych, a potem i dla wszystkich zamożniejszych osób, przeważnie dźwigane na ramionach przez niewolników na długich drągach.

Lelek kozodój, ob. Caprimulgus europaeus.

Lelewel Jan Paweł, brat Joachima, * 1796, † 1847 w Bernie; podpułkownik inżynierji wojsk pol., pracował przy fortyfikowaniu Zamościa i przy budowie kanału Augustowskiego; od 1831 na emigracji, 1837 naczelny inżynier dróg i mostów w Szwajcarji.

Lelewel Joachim, historyk polski, * 1786 w Warszawie, † 1861 w Paryżu. Studja uniw. w Wilnie; prof. bibljografji na uniw. warsz., gdzie od 1820 wykładał hist. powszechną. Od 1822—24 wykładał na uniw. wileńskim. Prezes Towarzystwa Patrjotycznego. W czasie powstania 1831 r. członek Rady Administr., potem Rządu Tymczasowego. Resztę życia spędził na emigracji w Paryżu i przeważnie w Brukseli. Najważniejsze dzieła: „Polska wieków średnich“, „Bibljograficznych ksiąg dwoje“, „Panowanie króla pol. Stanisława Augusta“, „Trzy konstytucje pol.“, „Wykład dziejów powszechn.“, „Porównanie dwu powstań narodu pol.“, „Dzieje Litwy i Rusi“, „Nowosilcow w Wilnie“, „Géographie du moyen-âge“ (5 t., 1849—57) i in.

Lelingit, minerał, $FeAs_2$, rombowy; kryształy, skupienia nieforemne oraz drobne ziarenka, rozproszone w skałach; znany na Śląsku, w Karyntji, w Czechach i w Saksonji.

Leliwa, herb polski: na tarczy w polu błękitnem półksiężyc złoty rogami do góry, nad nim sześciopromienna gwiazda złota; nad hełmem w koronie szlacheckiej ogon pawi, na nim półksiężyc z gwiazdą, jak na tarczy; labry błękitne, podszyte złotem.

Le Locle, ob. Locle (Le).

Lelów, m-ko w pow. włoszczowskim (woj. kieleckie), nad rz. Białką, 1.000 mieszk.; za dawnej Rzeczypospolitej stolica powiatu w woj. krakowskiem.

Lelum-polelum, rzekome bóstwo pogańskie polskie, które miało m. in. odbierać hołdy na Łysej Górze. Wedle Brücknera termin biesiadniczy („leli poleli“), przeniesiony został na Olimp pogański z powodu niezrozumienia.

Lely Peter (właściwie Pieter van der Faes), portrecista holendersko-angielski, *1618, † 1680; główny kontynuator szkoły Van Dycka w Anglji; nadworny malarz Karola II. Z dzieł najsłynniejsze: „Windsorskie piękności“ (w Hamptoncourt).

Le Maire Jakób, żeglarz holenderski, który pierwszy z Wilhelmem Schoutenem opłynął płn. wybrzeże N. Gwinei, odkrył przylądek Hoorn i cieśninę, nazwaną jego imieniem, która oddziela Ziemię Ognistą od Wyspy Stanów (States Island); † 1617.

Lemaître Jules, pisarz francuski, * 1853, † 1914; impresjonistyczny krytyk literacki i teatralny, ogłosił m. in.: „Impressions de théâtre“ (10 t. 1888—98), „Les contemporains“ (7 t., 1885—99). Założył 1899 „Ligue de la Patrie Française“.

Leman (jezioro), ob. Genewskie (jezioro).

Le Mans, ob. Mans (Le).

Lemański Jan, poeta-satyryk, bajkopisarz, * 1866 w Głażewie; studja uniw. w Warszawie; wydał: „Bajki“, „Proza ironiczna“, „Colloquia“, „Ofiara królewny“, „Nowenna“, „Prawo własności“, „Baśń o prawdzie“, „Noc i dzień“, „Czyn“, „Kamień filozoficzny“, „Jasełka“, „Zwierzyniec“, „Satyra polska“, „Bajki o zwierzętach“, „W kraju słońca“, „Złota rybka“, „Lisy na dworze królewskim“, „Księga rodzaju“, „Tao“, „Prawo mężczyzny“ i „Toast, bajki powojenne“.

Lemberg, ob. Lwów.

Lembke Teofil Tytus, budowniczy polski, * 1844 w Warszawie, † 1914. Ukończył Szkołę Główną w 1866. Budowniczy zakładów gazowych w Warszawie, szpitala w Tworkach, zboru ew.-augburskiego. Napisał: „Logika powszechna i architektura“ (Warszawa, 1902).

Lemcke Karl, estetyk i pisarz niemiecki, * 1831, † 1913; ogłosił m. in. „Estetyka“ (przekład polski) oraz szereg powieści pod pseud. Karl Manno.

Lemercier Jacques, architekt, rzeźbiarz i rytownik francuski, * 1585, † 1654. Zaprojektował plan rozbudowy Luwru, zbudował Sorbonę i wielkie schody w Fontainebleau.

Lemercier Joseph, drukarz i litograf francuski, * 1803, † 1887; wypuścił ze swego zakładu m. in. szereg portretów polskich, rysowanych przez Juljana Mackiewicza.

Lémery Nicolas, chemik francuski, * 1645, † 1715; zwolennik teorji flogistonu; spostrzegł, że przy utlenianiu masa zwiększa się; utożsamił wodór z flogistonem; rozdzielił chemję na organiczną i nieorganiczną.

Lemiesz, ob. pług.

Lemieszowa kość (vomer), kość płaska, pięcioboczna, tworząca u człowieka tylną, a u innych ssaków dolną część przegrody nosowej.

Leming, ob. Lemmus lemmus.

Lemmat (greck.), twierdzenie, pomocne przy dowodzie innego twierdzenia, samo przez się nie odgrywające istotnej roli.

Lemmus lemmus, leming, podrodzina Microtinae, rodzina Muridae (myszy), podrząd Simplicidentata, rząd Rodentia (gryzonie). Niewielki ssak, podobny nieco do chomika, dług. ok. 13 cm., z krótkim, 2 cm. ogonem; szerść brunatno-żółtawa o ciemnych plamach, z czarną pręgą na głowie i na przedniej części grzbietu; spód i nogi jasnopiaskowe; zrzadka spotykają się osobniki zupełnie białe. W okresie pleistocenicznym bytował w całej Europie środk.; obecnie zamieszkuje górzyste tereny oraz tundry arktycznej Europy (Norwegja, Szwecja, Laponja, Finlandja, Grenlandja) i Azji. Dzięki niezmiernej płodności, przy braku pokarmu lemingi urządzają w olbrzymich gromadach dalekie wędrówki, przepływając nawet rzeki i niszcząc po drodze wszelką napotkaną roślinność. Giną przytem masowo, stając się pastwą drapieżców, które ciągną za niemi.

Lemna, rzęsa, rodzaj drobnych wodnych roślin jednoliściennych, należących do rodziny Lemnaceae. Pędy zielone, płaskie, bezlistne, niekiedy złożone z kilku części. Ze strony dolnej każdego członu pędowego wychodzi jeden korzeń, opatrzony na wierzchołku czapeczkowatą tkanką ochronną. Kwiaty jednopłciowe, nagie, męskie mają 1 pręcik, a żeńskie 1 jednokomorowy słupek. Gatunki: L. minor, rz. drobna [Rys.; a. cała roślina wraz z zwisającym korzeniem (wielkość naturalna), b. kwiatostan z dwoma pylnikami i jednym słupkiem, c. słupek w przekroju podłużnym wraz z zawiązkiem nasienia], człony pędowe koliste; L. trisulca, rz. trójrowkowa (d), człony pędowe podłużno-lancetowate, trójdzielne. Pospolite, niekiedy pokrywają całe powierzchnie stawów lub wód stojących.

Lemna.

Lemnaceae, rzęsowate, rodzina roślin jednoliściennych z rzędu Spathiflorae (pochwokwiatowe) z rodzajem Lemna.

Lemnicki, ob. Bartoszewicz Juljan.

Lemniskata Bernoulli'ego (Jakóba), krzywa płaska rzędu czwartego, posiadająca postać ósemki i stanowiąca szczególny wypadek krzywej Cassini'ego. Równanie l. w prostokątnym układzie współrzędnych:

$$(x^2 + y^2)^2 - 2a^2 (x^2 - y^2) = 0.$$

Lemnos lub Limni (włosk. Stalimene), grecka wyspa na morzu Egejskiem, 454 km², 29.000 mieszk., żyzna, owoce, rybołówstwo; gł. m. Kastro lub Limnos, 2.000 mieszk.

Lemonnier Camille, pisarz francusko-belgijski, * 1845, † 1913; pisał naturalistyczne powieści, książki dla młodzieży, rozprawy o sztuce.

Lemonnier Pierre Charles, astronom francuski, * 1715; mierzył południk ziemski w Laponji; profesor w Collège de France; założył prywatne obserwatorjum, w którem przez 50 lat dokonywał badań astronomicznych; ogłosił szereg prac; † 1799.

Lemoyne Jean Baptiste, rzeźbiarz francuski, * 1704, † 1778. Od 1728 członek i następnie dyrektor Akademji Królewskiej. Dzieła: „Nimfa, wychodząca z kąpieli“ (Luwr), posągi Ludwika XV w Bordeaux i Rennes i in.

Lemur, ob. Prosimiae.

Lemuridae, ob. Prosimiae.

Lemurja, ląd, który miał istnieć w dolnym trzeciorzędzie i obejmować Madagaskar, wyspy Maskareny, Dekan, Australję. Obszar jego oznaczono na podstawie rozmieszczenia lemurów. W młodszym trzeciorzędzie ląd ten przestał istnieć, zostały po nim wyspy, na których żyją lemury.

Len, ob. Linum.

Len nowozelandzki, ob. Phormium tenax.

Lena, rz. na Syberji, wypływająca z gór Bajkalskich; przy ujściu do oceanu Lodowatego Płn. tworzy ogromną deltę, dług. 4.599 km.; obszar dorzecza 2.320.000 km²; główne dopływy pr.: Kirenga, Czaja, Czuja, Witima, Olekma i Batoma; l.: Peledui, Ninja, Sinja, Aldon i Wiluj; obfitość rozmaitych gatunków ryb; żegluga podczas 5—6 mies. letnich.

Lenain, bracia, malarze francuscy, Antoine, * 1588, † 1648; Louis, * 1593, † 1648 i Mathieu, * 1607, † 1677. Członkowie Akademji; należeli do szkoły realistów; malowali sceny rodzajowe i portrety; dzieła: „Kowal“ (Luwr), „Posiłek wieśniaków“ (tamże), „Pijacy“ (tamże), „Portrecista“ (Monachjum) i in.

Lenard Philipp, fizyk niemiecki, * 1862; prof. fizyki w Bonn, Kilonji i od 1907 w Heidelbergu; 1905 otrzymał nagrodę Nobla. Zasłużony dzięki pracom nad fosforescencją, spektroskopją, zjawiskiem fotoelektrycznem i głównie nad promieniami katodowemi.

Lenarda promienie, promienie katodowe, jakie otrzymał Lenard nazewnątrz rurki katodowej, wypuszczając je przez cienką blaszkę aluminjową (ok. 0,003 mm. grubości), tzw. „okienko Lenarda“, zamykające rurkę. Wypu-

szczenie nazewnątrz promieni katodowych dało możność badania ich zachowania się w materji. Lenard znalazł, że pochłanianie promieni katodowych zależne jest tylko od ich prędkości i od gęstości ciała pochłaniającego, a niezależne od stanu skupienia i chemicznych własności tego ciała; przytem pochłanianie jest w przybliżeniu wprost proporcjonalne do gęstości.

Lenart Bonawentura, artysta-introligator polski, * 1881 w Oświęcimie; w roku 1909—1915 kierownik wzorowej pracowni introligatorskiej w Krakowie, od 1919 roku profesor Wydziału Sztuk Pięknych na Uniwersytecie w Wilnie; wynalazca szeregu ulepszeń w technice oprawy książki i stemplowych wyklejek; napisał: „Polska książka“ i szereg rozpraw z dziedziny drukarstwa i grafiki; wykonał oprawy: „Teka od Narodu Polskiego dla Ameryki“ (1926), „Połączenie Krakowa z Podgórzem“ (Magistrat krakowski), „Marchołt“ (Muzeum techniczno-przemysłowe w Krakowie).

Lenartowicz Jan Tadeusz, współczesny lekarz polski, * 1877; prof. chorób skórnych i wenerycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Lenartowicz Teofil, poeta, * 1822 w Warszawie; opisywał prostotę wsi polskiej i życie jej mieszkańców; najważniejsze utwory: „Zachwycenie“, „Błogosławiona“, „Bitwa Racławicka“, „Lirenka“, „Nowa Lirenka“, „Echa nadwiślańskie“; † 1893 we Florencji.

Lenau Nikolaus (wł. nazw. Niembsch von Strehlenau), liryk niemiecki, *1802; † 1850; ogłosił szereg poematów i dramatów: „Faust“, „Savonarola“, „Albigenser“, „Don Juan“ i in.; 1844 popadł w obłąkanie.

Lenbach Franz von, malarz niemiecki, * 1836 w Schrobenhausen, † 1904 w Monachjum; uczeń Akademji monachijskiej i K. Piloty'ego; profesor w Monachjum; malował obrazy rodzajowe, głównie portrety; z dzieł: „Łuk Tytusa“ (muz. w Presburgu), „Pastuszek“ (gal. Schack'a w Monachjum), portrety Bismarcka, Moltkego, Gladstone'a, Döllingera, Mommsena i in.

Lenc Stanisław, malarz polski, * 1862 w Warszawie, † tamże 1920; kształcił się w Warsz. Szk. rys., Krakowie, Monachjum i Paryżu. W 1887 r. powrócił do Warszawy, gdzie początkowo, oprócz rodzajowych obrazów („Lombard“, „U dyrektora fabryki“, „Serenada“, „Antykwarjusz“ i in.), wykonał szereg ilustracyj humorystycznych oraz karykatur współczesnych wybitnych osobistości, zwłaszcza ze świata teatralnego (Tygodnik Ilustr. 1887—90); przerzucił się do portretu. Do najlepszych należą portrety: Jabłonowskiego, Frenkla, Wyganowskiego, Machlejda oraz parę autoportretów. Od 1910 był dyrektorem Warszawskiej Szkoły Sztuk Pięknych.

Lencewicz Stanisław, geograf i geolog polski, * 1888; prof. Uniw. Warsz.; jeden z założycieli Pol. Tow. Geograficznego; redaktor „Przeglądu Geograficznego“; autor prac przeważnie z dziedziny geomorfologji oraz „Kursu geografji Polski“.

Lenclos Ninon de (Anna), głośna kurtyzana francuska, * 1616, † 1706; do późnego wieku zachowała piękność; przyjmowała w swym salonie szereg osobistości ze świata literackiego; zbiór jej listów był drukowany.

Lendler (Ländler), taniec austrjacki na $^3/_4$, właściwie powolny walc o kroku równym, spokojnym, posuwistym. U kompozytorów niemieckich, nawet poważnych (Schubert, Weber), występuje niejednokrotnie. Tyroljena jest francuską odmianą l.

Lendyczek (niem. Landeck), w. w pow. człuchowskim (Prusy wsch.), nad rz. Głdą, 817 mieszk.

Lenek, ob. Radiola.

Lengnich Gotfryd, historyk polski, * 1689 w Gdańsku, † 1774; napisał: „Geschichte der preuss. Lande königlich—poln. Antheils seit dem J. 1526“ (9 t., 1722—55), „Polnische Geschichte“ (1741), „Jus publicum Regni Poloniae“ (2 t., Gdańsk, 1742—46) oraz „Jus publicum Prussiae Poloniae“ (1758).

Lenhartz Hermann, lekarz niemiecki, *1854, † 1910; prof. w Hamburgu; napisał: „Mikroskopie und Chemie am Krankenbett“ i in.

Leniec, ob. Thesium.

Leniek Jan, historyk i pedagog polski, † 1857; studja na Uniw. Jagiellońskim; dyrektor gimnazjum w Tarnowie; ogłosił szereg prac, m. in. cykl monografij z dziejów Tarnowa.

Lenin, m-ko w pow. łuninieckim (woj. poleskie), nad rz. Słuczą, 1.500 mieszk.

Lenin (właśc. nazw. Władimir Iljicz Uljanow), przywódca komunistów rosyjskich, * 1870, † 1924; w łonie socjalizmu rosyjskiego stał na czele frakcji bolszewickiej; więziony, zesłany na Syberję, uciekł zagranicę; przebywał przed wojną na emigracji (Zurych, Kraków, Zakopane); 1917 wrócił do Rosji, obalił rząd Kerenskiego i zaprowadził rządy komunistyczne; jako prezes rady kom. ludowych cieszył się bezwzględnym posłuchem. Napisał m. in.: „Państwo i rewolucja“, „Wojna i rewolucja“, „Kwestja agrarna w Rosji w końcu XIX wieku“.

Lenina kraj, obecna nazwa urzędowa Ziemi Mikołaja II.

Leninchan, nowa nazwa m. Aleksandropola.

Leningrad, ob. Petersburg.

Leninsk, 1) dawniej Carew, m. pow. w gub. carycyńskiej (Rosja wsch.), 12.000 mieszk.; 2) dawn. Bogorodsk, m. pow. w gub. moskiewskiej w Rosji środk.

Leninsk, ob. Symbirsk.

Lenitiva (łac.), remedia lenitiva, łagodne środki czyszczące, np. limonjada magnezjowa.

Leniwce, ob. Bradypodidae.

Leniwka, odnoga Wisły, uchodząca pod Wisłoujściem do Bałtyku.

Lenk, w. w Szwajcarji, w kantonie berneńskim, 1105 m. n. p. m.; stacja klimatyczna, silne kąpiele siarczane.

Lenkoran, m. i port w aut. rep. Azerbejdżańskiej Rosja płd.), nad m. Kaspijskiem, 8.700 mieszk.

Lenné Peter Joseph, ogrodnik berliński, * 1789 w Bonn, † 1866; rozplanował Tiergarten.

Lennep Jakob van, pisarz i poeta holenderski, * 1802, † 1868; przedstawiciel romantyzmu w Holandji.

Lennik, ob. lenno.

Lenno, ustrój społeczno-polityczny, panujący w średniowieczu, polegający na nadawaniu ziemi przez monarchów rycerzom (książętom, hrabiom, baronom) pod warunkiem zależności, wyrażającej się w obowiązku posłuszeństwa, opłacania daniny, dostarczania wojska zaciężnego itp. Ziemia, nadana przez króla, mogła przez możnych rycerzy być nadawana na podobnych warunkach mniej możnym. W ten sposób wytwarzała się cała drabina hierarchiczna zależności. Nadający ziemię zwał się suzerenem, przyjmujący — lennikiem lub wasalem.

Lenoir Alexandre Marie, archeolog francuski, * 1761, † 1839; organizator muzeum Luwru; uratował podczas rewolucji od zniszczenia mnóstwo zabytków sztuki, kierował wyd. szeregu cennych dzieł, m. in. „Musée des monuments français“ (8 t.).

Lenormand Marie Anne, słynna wróżbiarka paryska, *1772, † 1843; miała podobno przepowiedzieć śmierć Robespierowi i Saint-Justowi; wygnana w r. 1809 z Francji; napisała „Souvenirs prophétiques d'une Sybille“, przepowiadające upadek Napoleona; pozostawiła pamiętniki.

Lenormant, 1) Charles, archeolog i numizmatyk francuski, * 1802, † 1859; towarzyszył w r. 1828 Champollion'owi do Egiptu; od 1848 prof. archeologji egipskiej w Collège de France; ogłosił m. in.: „Le Trésor de numismatique et de glyptique“ (5 t.); 2) François, syn poprz., również archeolog, * 1837, † 1883, od 1874 prof. archeologji w Sorbonie; wydał: „Chefs d'oeuvre de l'art antique“ (7 t.), „La grande Grèce“ i in.

Lenôtre André, twórca francuskiego stylu w ogrodnictwie parkowem, * 1613 w Paryżu, † 1700. Założył wspaniałe ogrody w Wersalu, Chantilly, Fontainebleau, St. Cloud, St. Germain.

Lens, soczewica, rodzaj roślin z rodziny Papilionaceae (motylkowate). L. esculenta (Ervum Lens) s. jadalna pochodzi ze wschodu. Liście o 3—7 parach eliptycznych listków; kwiatostan z 2—3 kwiatów, na długiej, grubej szypułce; owoc — strąk 1—3 nasienny; nasiona dość duże, płaskie, o ostrym brzegu. Jedna z najdawniej uprawianych roślin; ziarno używane jest na pokarm dla ludzi.

Lens, m. w dep. Pas-de-Calais (Francja płn.-zach.), przed 1914, 32.000 mieszk.; 1914—1918 zupełnie zniszczone; obecnie 16.000 mieszk.; kop. węgla.

Lensch Paul, niemiecki działacz społeczno-polityczny, * 1873; od 1900 redaktor socjalistycznego dziennika „Leipziger Volkszeitung“, 1912—18 poseł do parlamentu (fr. socjalno-demokr.), 1919 profesor ekonomji polit. w Berlinie, 1922 redaktor naczelny „Deutsche Allgemeine Zeitung“; napisał: „Die Sozialdemokratie“ (1916), „Drei Jahre Weltrevolution“ (1917) i in.

Lentibulariaceae, pływaczowate, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Tubiflorae (Rurkokwiatowe). Rośliny wodne i błotne. Owadożerne.

Lenticellae, przetchlinki, otwory, dostarczające tkankom podkorkowym powietrza, potrzebnego do oddychania; powstają na miejscu dawnych szparek oddechowych. L. widać na gałązkach zdrewniałych, jako małe brodawki innej barwy niż kora; są one wypełnione komórkami korka, które od siebie odstały przez zaokrąglenie się, wskutek czego powietrze może się między niemi dostać do głębi kory.

Lentigo, ob. pieg.

Lenz Heinrich Emil, fizyk rosyjsko-niemiecki, * 1804 w Dorpacie, † 1865 w Rzymie; 1834 prof. fizyki w Petersburgu; przeprowadził liczne badania w dziedzinie elektryczności i magnetyzmu, zwłaszcza w zakresie indukcji.

Lenz Jakob Michael Reinhold, poeta niemiecki, * 1751, † 1792; jeden z głównych przedstawicieli okresu „Sturm und Drang“.

Lenz Oskar, geograf i podróżnik niemiecki, * 1848, † 1925; zwiedził Afrykę zach., odbył podróż z Marokka przez Saharę zach. do Timbuktu, przyczem zbadał nieznane przed nim okolice; 1887—1910 prof. geografji na uniwers. niem. w Pradze.

Lenza reguła dotyczy kierunku prądu indukcyjnego i głosi, iż prąd indukcyjny ma taki kierunek, że wskutek swego elektrodynamicznego lub elektromagnetycznego działania, przeciwdziała wywołującym go procesom.

Leo Africanus, ob. Leon Afrykański.

Leo Edward, prawnik i publicysta polski, * 1829, † 1901; radca prawny wielu instytucyj, 1874 do 1897 redaktor „Gazety Polskiej“ w Warszawie.

Leo Heinrich, historyk niemiecki, * 1799, † 1878; od r. 1828 prof. w Halli; napisał m. in.: „Geschichte der ital. Staaten“ (5 t.).

Leo Juljusz, ekonomista i polityk, * 1861, † 1918; studja uniw. w Krakowie i Berlinie; prof. ekonomji politycznej na Uniw. Jagiellońskim, prezes Galicyjskiego Banku Przemysłowców, prezydent m. Krakowa; 1911 poseł do parlamentu wiedeńskiego, 1912 prezes Koła Polskiego tamże, 1914 prezes Naczelnego Komitetu Narodowego (N. K. N.); ogłosił: „Finanse krajowe Galicji“, „Teorja i praktyka podatku spadkowego“.

Leoben, m. okręg. w Styrji (Austrja), nad rz. Mur, 12.000 mieszk.; Akademja górnicza, odlewnie żelaza, kop. węgla; pamiętne podpisaniem preliminarzy pokojowych między Francją a Austrją 18. IV. 1797 r.

Leobschütz, ob. Głupczyce.

Leochares, jeden z najwybitniejszych rzeźbiarzy ateńskich IV w. przed Chr., autor wielu posągów bóstw, grup zbiorowych i portretów. Przypisują mu posąg Apollina Belwederskiego, a napewne jego dziełem był pierwowzór Ganymeda porywanego przez orła (bronz w Watykanie). Rzeźbił też Aleksandra maced., współpracował przy budowie Mauzoleum w Halikarnasie.

Leodium, łac. nazwa m. Liège (Belgja).

Leominster, 1) m. w stanie Massachusetts (St. Zjedn. Am. Płn.), 20.000 mieszk.; 2) m. w hr. Herofard (Anglja), nad kanałem L., 5.600 mieszk.

Leon, 1) stol. krainy (dawn. królestwa) i prow. L. w Hiszpanji płn.-zach., 22.000 mieszkańców; siedziba biskupa; handel bydłem, lnem i zbożem. Prow. L. 15.377 km², 410.500 mieszkańców; pastwiska; słabe zaludnienie; 2) prowincja Ekwadoru (Ameryka Płd.), 19.112 km², 110.000 mieszk.; 3) m. w stanie Guanajuato (Meksyk środk.), 58.000 mieszk.; wyroby lniane i bawełniane; 4) m. w rep. Nikaragua (Am. Środk.), 47.300 mieszk.; uniwersytet.

Leon, imię 13 papieży, z nich: 1) L. I Wielki, święty, 440—461, znakomity mówca, energiczny organizator kościoła, odegrał decydującą rolę na soborze chalcedońskim (451), pośredniczył 452 przy zawarciu pokoju z Attylą; święto 11 kwietnia; 2) L. II, święty, 682—683, święto 28 czerwca; 3) L. III, święty, 795—816, koronował (800) Karola Wielkiego na cesarza zachodniego czyli rzymskiego: święto 12 czerwca; 4) L. IV, święty, 847—855, obronił Rzym przed Saracenami; zabezpieczył murami główne dzielnice Rzymu („città Leonina"); święto 17 lipca; 5) L. IX, święty, 1049—1054, walczył z Normanami, usiłował nie dopuścić do oderwania Wschodu od Kościoła, nie zdołał jednak temu zapobiec; święto 19 kwietnia; 6) L. X, 1513—1521, syn Wawrzyńca Medyceusza, znakomity humanista i teolog, popierał naukę i sztukę, ukończył budowę kościoła św. Piotra, podniósł uniwersytet rzymski; 7) L. XII, 1823—1829, walczył z masonerją popierał rozwój oświaty; 8) L. XIII, 1878—1903, największy z papieżów nowoczesnych, przyczynił się do podniesienia wpływu politycznego Kościoła; w licznych encyklikach określił stosunek Kościoła do prądów i zasad społecznych, politycznych i religijnych, w szczególności do socjalizmu, nihilizmu, komunizmu, masonerji. W r. 1893 wydał encykl. o studjum Pisma Św. W enc. Aeterni Patris z r. 1879 zalecił św. Tomasza z Akwinu jako autorytet w dziedzinie filozoficzno-teologicznej. W enc. De unitate ecclesiae z r. 1896 wzywał kościoły wschodnie i ewangelickie do jedności z kościołem katolickim.

Leon, imię 6 cesarzy bizantyjskich, z nich: 1) L. I Wielki (457—474), * 400 w Dacji; trybun wojskowy, 457 cesarz, walczył z Wandałami w Afryce; po nim 2) L. II (luty-list. 474), zmarł jako czteroletnie dziecko; 3) L. III Izauryjski, * 675; 713 wódz armji wschodniej, 717 cesarz, 728 zakazał czci obrazów w kościołach; zwycięzca nad Arabami; † 741; 4) L. IV Chazar, wnuk poprzedniego, 775—780; 5) L. V Armeńczyk, wódz cesarza Michała I, którego pozbawił tronu, panował 813—820; † 820 zamordowany; 6) L. VI Mędrzec (886—912), oddany uczonym studjom; napisał dzieło prawnicze i zarys taktyki wojennej.

Leon Afrykański (Ali Hasan ibn Mohamed Alwazzan), uczony i podróżnik arabski po Wschodzie i Afryce płn., * 1492, † 1526; wzięty do niewoli, ochrzczony w Rzymie, otrzymał imię Leona. Jego opis Afryki jest ważnem źródłem hist. geogr.

Leonard, święty, pustelnik, z narodu Franków, patron więźniów i położnic; założył w VI w. klasztor Noblac pod Limoges; święto 6 listopada.

Leonardo da Vinci, genjalny przedstawiciel odrodzenia, architekt, malarz, rzeźbiarz i uczony włoski, * 1452 w Vinci, †1519 w zamku Cloux koło Amboise; uczeń Andrea del Verrocchio we Florencji; do 1482 pracował w Florencji; od 1485 inżynier wojskowy w służbie ks. Medjolanu (dzieło: „Codex Atlanticus"), założył szkołę malarską; w 1499 powrócił do Florencji, 1516 wyjechał do Francji, gdzie pracował jako malarz nadworny Franciszka I. Obok Rafaela i Michała Anioła największy mistrz renesansu. Dzieła główne: „Wieczerza Pańska" (1498) w refektarzu dawn. klasztoru S-ta Maria delle Grazie w Medjolanie, „La bella Ferroniere" (Luwr), „Mona Lisa" (1505, tamże), „Madonna w grocie" (tamże), „Św. Anna" (ok. 1510, Luwr, karton w Akad. król. w Londynie), „Św. Jan Chrzciciel" (Luwr), „Pokłon trzech królów" (Uffizzi). Napisał: „Trattato del la pittura", w którem rozwinął zasady perspektywy, pozatem pisma o architekturze, anatomji, astronomji, technice, fizyce etc.

Leoncavallo Ruggiero, włoski kompozytor, werysta, * 1858, † 1919; najświetniejszą z oper L. jest: „Pagliacci"; prócz niej napisał opery: „Cyganerja" (1897), „Zaza" (1900), „Chatterton" i „Młodość Figara" (1905).

Leoncjusz, cesarz wschodnio-rzymski 695 do 698; strącił z tronu Justynjana II; uwięziony i 705 stracony.

Leonforte, m. w prow. Catania na Sycylji (Włochy płd.), 20.000 mieszk.

Leonhard Witold, współczesny malarz polski, * 1890 w Krakowie; kształcił się w Akademji Krak. Wystawiał we Lwowie, Krakowie, Warszawie i Wiedniu; oprócz malarstwa uprawia grafikę; mieszka w Warszawie.

Leoni Leone, złotnik, medaljer i rzeźbiarz włoski, * 1509 w Arezzo, † 1590. Pracował przeważnie w Hiszpanji i wywarł wielki wpływ na rzeźbę tego kraju. Z prac: statua Karola V (Prado, Madryt), wspaniałe posągi rodziny królewskiej w kościele w Escorialu (wykonał wespół ze swym synem, Pompeo, † 1610).

Leonidas, król Sparty od 488 przed Chr., sławny wódz Spartan; poległ 480 r., walcząc bohatersko pod Termopilami przeciwko Persom na czele 300 Spartan i 6.000 wojska posiłkowego.

Leonidy, rój meteorów okresowych (33 lata), przypuszczalnie resztki komety okresowej 1866 I. Radjant położony jest wpobliżu gwiazdy ζ Leonis (Lwa), skąd nazwa roju. Maksimum około 15 listopada; w latach 1901—1903 obserwowano specjalnie wielką ilość meteorów.

Leoninus Magister, kompozytor francuski, przedstawiciel „ars antiqua" w XIII wieku, kapłan przy kościele Notre-Dame w Paryżu. Twórca dwugłosowych kompozycyj: „Magnus Liber Organi de Graduali et Antiphonario", opracowanych przez Perotinusa Magnusa.

Leonińskie miasto (włosk. Città Leonina), płn. część położonej na prawym brzegu Tybru dzielnicy Rzymu, którą papież Leon IV otoczył (848—852) wraz z Watykanem murami, dziś przeważnie zniesionemi.

Leonińskie wiersze (łac. versus Leonini), zwane od imienia poety łac. Leona, żyjącego ok. r. 150, oznaczają heksametr i pentametr, w których rymują się środkowa i końcowa część każdego wiersza.

Leontes, ob. Nahr el Litani.

Leontiasis (greck.), zniekształcenie rysów twarzy wskutek tworzenia się guzów przy trądzie (lepra tuberosa). Twarz trędowatego przypomina swym wyglądem rysy lwa. Synonim: facies leontina; L. ossium, patologicznie nadmierne zgrubienie kości czaszki i twarzy; choroba, zaczynająca się w wieku młodym. Istota choroby nieznana.

Leontjew Paweł, uczony i publicysta rosyjski, * 1822, † 1874; prof. filozofji klas. na uniw. moskiewskim. Wspólnie z Katkowem redagował „Russkij Wiestnik"; wydawał „Propilei", pismo poświęcone starożytności klasycznej.

Leontodon, brodawnik, rodzaj roślin z rodziny Compositae (złożone). Liście w różyczce, lancetowate, częściowo pierzastosieczne, pierzastowrębne, łodyga gałęzista, kilku—rzadziej jednokoszyczkowa, kwiaty żółte. Najpospolitsze gatunki: L. autumnalis, b. jesienny; L. hispidus, b. zwyczajny. Łąki, przydroża, zarośla.

Leontopodium, ob. Gnaphalium.

Leonurus cardiaca, serdecznik pospolity, roślina z rodziny Labiatae (wargowe). Bylina. Łodyga wzniesiona, 3—15 dm. wysok., krótko owłosiona, liście dolne 5—7 dłoniastodzielne, górne 3 klapowe. kwiaty różowe. Pospolity chwast — przydroża, płoty.

Leopardi Alessandro, budowniczy i rzeźbiarz wenecki, * 1522(3). Wykonał cokół pomnika Colleoniego i grobowiec Vendraminich w kośc. S. Giovanni e Paolo w Wenecji.

Leopardi Giacomo, poeta i filozof włoski, liryk, * 1798 w Recanati, † 1837 w Neapolu; pisał ody patrjotyczne; późniejsze utwory cechuje głęboki pesymizm: m. in.: „Opere" (2 t., 1845—46), „Scritti inediti" (1907), „Pensieri" (7 t., 1921).

Leopold, imię 2 cesarzy rzymsko-niemieckich: 1) L. I, 1658—1705; drugi syn i następca Ferdynanda III, * 1640; uciskał Węgrów; walczył z Turkami, którzy 1683 dotarli pod Wiedeń, uratowany tylko dzięki odsieczy wojsk polskich pod wodzą Jana III; ostateczny pokój w Karłowicach 1699; odzyskał płd. Węgry i Siedmiogród; walczył bez powodzenia z królem franc. Ludwikiem XIV, 1672—79 i 1688 do 1697; 2) L. II, 1790—92, * 1747; 1765—90 książę toskański; objął tron po bracie, Józefie II; reformator liberalny; unormował naprężony stosunek z Prusami; wojnę z Turcją zakończył pokojem w Szystowie 1791; wstrzymywał ambitne projekty Katarzyny na Wschodzie.

Leopold, imię 2 królów belgijskich: 1) L. I, 1831—65, najmłodszy syn księcia Franciszka sasko-koburskiego, powołany na tron przez kongres narodowy belgijski; 2) L. II, syn poprzedn. 1865—1909; 1876 założył Tow. Międzynarodowe Afrykańskie, 1885 osobisty zwierzchnik nad Kongo, 1890 zapisał je narodowi belgijskiemu.

Leopolda II jezioro, jezioro w Kongo belg. (Afryka), odkryte przez Stanley'a; dług 140 km., szer. 50 km., obszar 2.235 km².

Leopolda ordery: 1) austr., ustan. 1808 przez ces. Franciszka I; 2) belg., ustanowiony 1832 przez króla Leopolda I.

Leopoldville, stol. prow. Kongo-Kassai (Kongo belg.), nad rz. Kongo, 6.000 mieszk.; st. telegr. bez drutu.

Leopolis, łac. nazwa m. Lwowa.

Leopolita J., ob. Nicz Jan.

Leopolita M., ob. Lwowczyk.

Leopolski Wilhelm, malarz polski, * 1830, † 1892 w Wiedniu; malarz rodzajowy, którego prace swego czasu zamieszczały pisma polskie (Kłosy, Tygodnik); zmarł w Wiedniu; najważniejsza praca: „Zgon Acerna".

Lepanto, włoska nazwa m. Naupaktos w nomarchji Akarnanji i Etolji (Grecja), nad zat. Koryncką, 3.400 mieszk.; 1571 zwycięstwo floty włosko-hiszpańskiej nad turecką.

Leparski Stanisław, Polak, gen. ros. * 1754, 1826 komendant katorgi nerczyńskiej, † 1837; odznaczał się postępowaniem humanitarnem.

Lepas anatifera, kaczenica, rodzina Lepadidae, rząd Cirripedia, gromada skorupiaki (Crustacea). Niewielki, mający około 3 cm. dług. skorupiak, którego ciało pokryte jest twardą skorupką, składającą się z 5 części. Nie jest to typowa muszla, lecz raczej fałd skóry, przepojony solami wapiennemi. Ze skorupki wysuwa się stożkowata przednia część ciała, której końcem, a więc głową, przytwierdza się kaczenica do jakiegoś przedmiotu podwodnego. Z drugiej strony wysuwa się 6 par wydłużonych nóg, służących do naganiania pokarmu. Pokrewne: Lepas fascicularis i Balanus (pąkle).

Lepcza, plemię tybetańskie we wsch. Nepalu i Si-kkimie.

Lepel, m. pow. w gub. witebskiej (Rosja zach.), nad jez. Lepelskiem, 6.300 mieszk.

Lepianka, chałupa z gliny, zmieszanej ze słomą, typowa zwłaszcza na Podolu.

Lepidium, pieprzyca, rodzaj roślin z rodziny Cruciferae (krzyżowe), zioła, rzadziej krzewy stref umiarkowanych. Gatunki: L. ruderale.

pieprzyca gruzowa, roczna lub dwuletnia, 15—30 cm. wysok., łodyga gałęzista, liście dolne pierzastodzielne, górne całobrzegie, łuszczynki jajowate. Suche miejsca, rumowiska. L. sativum, p. rzerzucha (rys.: *a* kwiat, *b* pręciki i słupek, *c* otwarta łuszczynka), roczna, 30—60 cm. wysok., łodyga rozgałęziona, dolne liście pierzastodzielne, średnie 3 dzielne, górne niepodzielne, kwiaty białe. Kwitnie VI—VII. Zasiewana po ogrodach warzywnych, używana na sałatę. Nią to obsiewa się u nas przed Wielkanocą doniczki, krzyże itp., służące do ozdoby stołów.

Lepidium.

Lepidodendron, łuskowiec, rodzaj roślin wyłącznie kopalnych, z klasy Lycopodiinae (widłaki). Pnie do 30 metrów wysok., dwudzielnie rozgałęzione, podzielone na spiralnie ułożone rombiczne pola, które są śladami po liściach. L. rozpowszechniony był w systemie węglowym; szczątki jego spotyka się w pokładach węgla we wszystkich częściach świata.

Lepidokrokit, to samo, co getyt włóknisty lub ziarnisty. Ob. getyt.

Lepidolit, minerał, jeden z łyszczyków, moskowit fluorolitowy: $KLiAl_2Si_3O_9F_2$. Bezbarwny, częściej różowy z odcieniem kwiatu brzoskwini. W niewielu miejscowościach w granicie pospołu z minerałami fluorowemi, z topazem, turmalinem, fluorytem; na Elbie, na Morawach, w Saksonji, na Uralu. Ważny jako kruszec litu.

Lepidomelan, ob. biotyty.

Lepidoptera, łuskoskrzydłe czyli motyle, nazwa rzędu owadów (Insecta), przechodzących przeobrażenie zupełne (holometaboliczne), t. j. od jaja, przez stadjum larwy, zwanej gąsienicą (eruca) i poczwarki (pupa), aż do motyla dojrzałego (imago). Całe ciało pokrywają łuski, tj. drobniutkie schitynizowane, łatwo ścierające się komórki hipodermy, spłaszczone na skrzydłach, włoskowate na tułowiu i odwłoku. Głowa; wyraźnie oddzielona od tułowia (thorax), o paru złożonych oczach, opatrzona różnego kształtu (buławowate, nitkowate, grzybkowate) czułkami (antennae). Tułów, złożony z trzech spojonych ze sobą segmentów; odwłok (abdomen) z 9—11 segmentów, w końcowej części zaopatrzony w narządy kopulacyjne. Narządy gębowe ssące, złożone z przekształconych szczęk (maxillae), mają postać mniej lub więcej długiej rurki, zwanej ssawką, w stanie spokoju zwiniętej na dolnej stronie głowy i przeznaczonej do pobierania płynnego pokarmu; po bokach ssawki zwykle znajdują się uwłosione resztki wargi dolnej, tzw. głaszczki wargowe (palpi labiales); warga górna (labrum) i dolna (labium), oraz żuwaczki (mandibulae) szczątkowe. U niektórych jednak motyli, karmiących się pyłkiem kwiatowym (np. u Micropterygidae), przysadki gębowe mogą funkcjonować jako narządy gryzące. Niektóre gatunki w stanie dojrzałym wcale nie odżywiają się dzięki niedorozwojowi odnośnych organów. Na tułowiu są umieszczone trzy pary dobrze rozwiniętych nóg typu chodowego, oraz przytwierdzone są dwie pary błoniastych, użytkowanych skrzydeł, pokrytych na obu stronach łuskami, często barwnemi. Barwa skrzydeł zależy niekiedy od załamywania się promieni światła w łuskach. Płcie rozdzielone, wyjątkowo spotyka się obojnactwo.

Lepidosauria, jaszczury, wielkie gady, które żyły w erze mezozoicznej.

Lepidosiren paradoxa, ob. Dipnoi.

Lepidosteus osseus, niszczuka, kościołusk, ryba; rząd: kostnołuskie (Ganoidea). Przedstawiciel bardzo starożytnej grupy ryb. Szkielet w znacznej części skostniały. Łuski duże czworokątne, pokryte emalją, tworzą mocną zbroję. Do 3 m. długości. Pospolite w rzekach Ameryki Północnej.

Lepidurus apus, ob. Phyllopoda.

Lepieże, ob. Condyloma.

Lepiężnik, ob. Petasites.

Lepisma saccharina, rybik cukrowy, owad z rodziny Lepismatidae (rybiki), rząd Thysanura (szczeciogonki), podgromada Apterygogonea (bezskrzydłe), gromada Eutracheata. Kosmopolityczny gatunek, występujący w mieszkaniach ludzkich, w ciepłych, zakurzonych i ciemnych miejscach; żywi się przeważnie mąką i cukrem; małe beskrzydłe zwierzątko, srebrzysto połyskujące wskutek pokrywających całe ciało drobnych łuseczek, o siatkowatych małych oczach i trzech długich szczeciach na tylnym końcu ciała. Najobficiej występuje w krajach zwrotnikowych.

Lepiszcze, spoiwo, substancja mineralna, zapomocą której są spojone cząstki skały.

Lepkościomierz albo wiskozymetr, przyrząd do mierzenia tarcia wewnętrznego cieczy; pomiarów dokonywa się zwykle w ten sposób, że oblicza się czas wypływu znanej ilości cieczy badanej i porównywa się z czasem wypływu wody o takiej samej objętości.

Lepkość lub tarcie wewnętrzne cieczy, tarcie występujące pomiędzy warstwami cieczy, które są w ruchu względem siebie. L. jest powodem zanikania ruchu, wzbudzonego w cieczach (np. fal na wodzie), jak również oporu, który ciecz przeciwstawia sile odkształcającej. Wszystkie ciecze w naturze są lepkie, pozbawione l. są ciecze fikcyjne tzw. doskonałe. Miarą l. cieczy jest tzw. spółczynnik l., zależny, przy równych warunkach, jedynie od rodzaju cieczy. Stosunek gęstości cieczy do jej spółczynnika l. jest miarą ruchliwości cieczy; odwrotność tego stosunku jest miarą zawiesistości cieczy. Gazy posiadają również l.

Le Play Frédéric, ekonomista i działacz społeczny francuski, * 1806 w Paryżu, † 1882 tamże; zawodowo był inżynierem górniczym i prof. metalurgji w paryskiej École des Mines. Założyciel tzw. „Szkoły pokoju społecznego"; poglądy swe wypowiadał w czasopiśmie „La Réforme sociale"; przedstawiciel kierunku chrześcijańsko-społecznego. Poza Francją wywarł ogromny wpływ na Niemcy, zwłaszcza zachodnie i Austrję. Napisał: „Metoda obserwacji, stosowana w latach 1829—79 do badania rodziny robotniczej" i in.

Lepnica, ob. Silene.

Lepona, l. dopływ Szyrwinty, wypływa w pow. wiłkowyskim, dług. 31 km.

Lepontyjskie Alpy, odgałęzienie Alp zach., na terenie kantonu tessyńskiego (Szwajcarja), najw. szczyt Monte Leone, 3.561 m. wys.; nazwa pochodzi od retyckiego ludu Lepontów (ob. Retowie).

Leporidae, zające, podrząd Duplicidentata, rząd Rodentia (gryzonie), różnią się od wszystkich innych gryzoniów tem, że mają w górnej szczęce po 2 siekacze z każdej strony, stojące nie obok siebie, lecz jeden za drugim; tylne siekacze są nieco mniejsze od przednich. Czaszka wydłużona, nogi przednie 5-o, tylne 4-o palcowe, dłuższe od przednich. Uszy długie, ogon bardzo krótki. W stanie dzikim zamieszkują wszystkie części świata, z wyjątkiem Australji, gdzie zostały wprowadzone przez człowieka. Żywią się wyłącznie roślinami. W Polsce należą tutaj: Oryctolagus cuniculus, królik, pochodzący z Europy płd. i zdziczały w wielu okolicach; Lepus timidus, zając bielak; L. medius oraz L. europaeus, zając pospolity czyli szarak.

Leppert Władysław Rajmund, chemik polski, * 1848; asystent na uniw. warszawskim; poświęcił się następnie pracy w przemyśle chemicznym; ogłosił: „Przewodnik do chemicznego badania wody" i in.

Leppert Wojciech, leśnik z instytutu marymonckiego, * 1813, † 1902; pisał rozprawy o modrzewiach, bartnictwie w dawnej Polsce, Kurpiach i inn. Był stałym współpracownikiem „Słownika geograficznego".

Lepra (greck.), trąd (ob.).

Leprince Jean Baptiste, malarz historyczny i rytownik francuski, * 1733, † 1781; wynalazca techniki akwatinty.

Leprosorium (greck), zakład, przeznaczony do izolowania ludzi chorych na trąd (lepra); w Europie kilka l. istnieje w Hiszpanji i na Łotwie w okolicach Rygi.

Lepsius Richard, egiptolog niemiecki, * 1810, † 1884; prof. uniw. w Berlinie; podróżnik po Egipcie i Abisynji; badacz etnografji i języków Nubji i Abisynji; główne dzieło: „Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien".

Lepsius Richard, syn poprzedniego, geolog, * 1851, † 1915; prof. politechniki w Darmstacie; autor „Geologie von Deutschland", mapy geologicznej Niemiec i inn.

Lepszy Edward, malarz polski, * 1854 w Oświęcimiu; uczeń Jana Matejki; od 1894 prof. rysunku na Politechnice Lwowskiej; założył własną szkołę malarską dla kobiet. Z dzieł: „Grosz wdowi", „Głód w Galicji r. 1846", „Alarm w XVI w.", szereg portretów, projekty witraży i in.; wydał: „Wzory rysunków wolnoręcznych" (1904).

Lepszy Leonard, historyk sztuki, członek Polskiej Akad. Umiejętności, * 1856; ogłosił szereg prac z dziejów sztuki stosowanej, głównie złotnictwa w Polsce, m. in.: „Cech złotniczy w Krakowie" (1898), „Historja malarstwa krakowskiego" (1904) i in.

Leptinotarsa decemlineata, ob. Chrysomelidae.

Leptocardia, ob. lancetnik.

Leptocephalus brevirostris, larwa węgorza (Anguilla vulgaris), ob. węgorz.

Leptodiscus medusoides, ob. Cystoflagellata.

Leptomeningitis (greck.), zapalenie opony miękkiej mózgowia.

Leptomeninx (greck.), opona miękka mózgowia.

Lepton, jednostka monetarna grecka, w starożytności $1/7$ attyckiego chrestosu, obecnie $1/100$ drachmy (odpowiadającej frankowi).

Leptoptilus crumeniferus, marabut, ptak; rząd: czaplowate (Herodiones), rodzina: bociany. Posiada wielką kieszeń, która zwisa z nagiej prawie szyi i którą może dowolnie wzdymać. Bardzo wysoki i bardzo brzydki. Tułów ogromny, nogi długie, dziób potężny. Pióra ogona piękne i w handlu cenione. Karmi się padliną, myszami, szczurami, a nawet młodemi krokodylami. Gnieździ się na czubkach skał niedostępnych. Afryka.

Leptostraca, ob. Malacostraca.

Leptothrix, rodzaj bakteryj kształtu pałeczek połączonych w długie nici. L. buccalis, odkryty przez Leeuwenhoek'a, żyje na nalotku jamy ustnej człowieka, powodując próchnienie zębów. L. ochracea, bakterje żelazowe, spotykane gromadnie w błotach łąk i w rowach.

Lepus, zając, ob. Leporidae.

Le Puy, ob. Puy (Le).

Lerchenfeld Hugo hr., dyplomata niemiecki, *1871; 1916 przedstawiciel władz niemieckich przy Radzie Stanu w Warszawie; 1921 prezes ministrów bawarskich.

Lerida, stol. prow. L. w Katalonji (Hiszpanja płn.-wsch.), nad rz. Segre, 31.000 mieszk.; siedz. bisk.; młyny, wyroby jedwabne. Prow. L. 12.151 km², 304.000 mieszk.; handel oliwą i drzewem.

Lerka borowa, ob. Lullula arborea.

Lerma Rio, ob. Rio Grande de Santiago.

Lermolieff Ivan, ob. Morelli Giovanni.

Lermontow Michail, poeta rosyjski, * 1814, † 1841 na Kaukazie, zabity w pojedynku; uczęszczał z początku na uniw. moskiewski, potem obrał karjerę wojskową; napisał m. in.: „Geroj naszewo wremieni", „Mcyri", „Parus", „Spor", „Demon" i wiele wierszy lirycznych.

Lernejska hydra, w mitologji greckiej potwór, przebywający w bagnach Lernejskich; posiadał sto głów, które odrastały po odcięciu; dopiero Herkules zdołał go zabić.

Lernet Jan Nepomucen, lekarz Stanisława Augusta, dyrektor szkół w Krzemieńcu (1806), gdzie † 1822, przeznaczając majątek na stypendja szkolne.

Le roi est mort, vive le roi! (franc.), król umarł, niech żyje król! Słowa, któremi ludowi francuskiemu podawano wiadomość o śmierci króla i objęciu tronu przez jego następcę; wyraz ciągłości władzy.

Leros, wyspa na morzu Egejskiem, należąca do Dodekanezu, 64 km², 7.000 mieszk.; do 1912 turecka, obecnie włoska.

Leroux Pierre, filozof, publicysta i polityk francuski, * 1797, † 1871; należał do grupy Saint-Simonistów; ogłosił: „De l'humanité, de son principe et de son avenir" (1841); 20 lat spędził na wygnaniu na wyspie Jersey.

Leroy-Beaulieu Anatole, prof. i publicysta francuski, * 1842, † 1912; dyr. szkoły nauk polit. w Paryżu; ogłosił: „L'Empire des Tsars et les Russes" (3 t.), „Un homme d'État russe N. Miliutine" i inn.; przyczynił się do zbliżenia francusko-rosyjskiego.

Leroy-Beaulieu Pierre Paul, ekonomista i geograf francuski, * 1843, † 1915; autor m. in. dzieł: „De la colonisation chez les peuples modernes", „Le collectivisme" (1884), „L'État moderne et ses fonctions" (1889), „La question de la population" (1912).

Lersch Heinrich, poeta niemiecki, * 1889; z zawodu robotnik kotlarski; autor wierszy lirycznych.

Lersner Kurt Rudolph, dyplomata niemiecki, * 1883; 1919 przewodniczący delegacji pokojowej niem. w Wersalu.

Lerue Adam, rysownik polski, kształcił się w Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie; w latach 1850—53 był rysownikiem delegacji do opisania zabytków starożytnych w Król. Polskiem; wydał osobno „Album lubelskie (1857—59); † 1863.

Les, czyli glina nawiana, pisana często „loes", „loess", „löss"; utwór powstały za sprawą długotrwałego działania wiatrów. Składa się z delikatnego ostrokończystego pyłu kwarcowego i, z otaczających ziarenka kwarcu, skorupek kalcytu oraz z niewielkiej ilości pyłu minerałów ilastych. Węglanu wapnia bywa w nim do 30%, a kwarcu do 70%. Skała ta ma wiele cech bardzo swoistych. Bywa uwarstwiona, częściej nieuwarstwiona, pomimo że jest miękka i pulchna, jednak ma wyraźny cios słupowy i stąd tworzy bardzo charakterystyczne prostopadłe urwiska. Chłonie wielkie ilości wody i roztworów oraz doskonale przepuszcza powietrze; te własności sprawiają, że jest najlepszą skałą glebotwórczą, tj. na niej tworzą się gleby najurodzajniejsze, na których doskonale udają się kultury i hodowla różnych roślin delikatnych, jak winorośl, pszenica, ryż itp. Klasycznym krajem l. są niektóre prowincje Chin. U nas les zajmuje wielkie przestrzenie w lubelskiem i w Małopolsce Wschodniej (lwowskie, sokalszczyzna).

Lesage Alain René, poeta francuski, * 1668, † 1747; autor romansów obyczajowych: „Gil Blas" i „Djabeł kulawy", sztuk teatralnych: „Turcaret" i in.

Lesbijska miłość (Tribadia), przeciwne naturze stosunki miłosne kobiet między sobą. Nazwa pochodzi od wyspy Lesbos, gdzie w starożytności miłość l. jakoby była uprawiana.

Lesbos, greck. Mytilini (Mytilene), tur. Midillü, najw. wyspa na m. Egejskiem (Grecja), u wybrzeża Azji Mniejszej, 1.750 km², 147.000 mieszk.; hodowla oliwek, fig i winorośli. Stol. Mitilini lub Kastro; port morski, 40.000 mieszkańców.

Lescoeur Louis ks., franc. historyk kościoła, * 1825; ogłosił m. in.: „L'Eglise catholique en Pologne sous le gouvernement russe" (2 t., 1860—76), „La persécution de l'Eglise en Lithuanie" (1873).

Lescot Pierre, architekt francuski, * 1510, † 1578. Pracował przeważnie wspólnie z rzeźbiarzem J. Goujon'em. Wykonał: chór w kośc. Saint-Germain-l'Auxerrois (zniszczony w 1750), częściową przebudowę Luwru w l. 1546—64.

Lešehradu Emanuel z, poeta czeski * 1877; tłumacz licznych utworów poetyckich polskich na język czeski. Wybór własnych poezyj pt.: „Muzyka serca" (Hudba srdce).

Les extrêmes se touchent (franc.), sprzeczności stykają się.

Lesgaft Piotr, prof. anatomji na uniw. kazańskim, * 1837, † 1910; założyciel i dyrektor wyższych kursów społecznych, biologicznych i pedagogicznych w Petersburgu.

Lesica, klatka zrobiona z kratek, plecionka z wikliny do przechowywania ptaków, ryb, zwierząt.

Le Sidaner Henri, malarz francuski, * 1852 w Port Louis (Ile Maurice); dzieła: „Błogosławieństwo morza" (1891, muz. w Châlon-sur-Marne), „Niedziela" (1897), „Różowe okno" (Pittsburg), „Stół w ogrodzie" (Gandawa).

Lesina, ob. Hvar.

Lesiński Teofil, farmaceuta i chemik, * 1821, † 1860; studjował w Paryżu; był asesorem farmacji urzędu lekarskiego: 1857 profesor chemji i farmacji w akademji medyko-chirurgicznej w Warszawie; pozostawił kilka specjalnych prac o wadach nieuleczalnych itp.

Leski Józef, chemik i działacz społeczny, * 1845, † 1921; dyrektor wielu przedsiębiorstw przemysłowych, 1897 dyrektor Muzeum przemysłu i rolnictwa w Warszawie.

Leskien August, slawista niemiecki, * 1840, † 1916; prof. języków słow. w Lipsku; ogłosił: „Handbuch der altbulgarischen Sprache" (1871), „Deklination im Slavisch-Litauischen und Germanischen" (1876) i wraz z Brugmanem „Litauische Volkslieder und Märchen" (1882).

Leskovac, m. w pow. Vranja w Serbji (Jugosławja), 14.000 mieszk.; przemysł tkacki.

Leskow Nikołaj, pseud. literacki Stebnickij, pisarz rosyjski, * 1831, † 1895; zrazu postępowiec, potem reakcjonista; ogłosił m. in. powieści: „Niekuda", „Na końcu świata".

Leslie Charles, malarz angielski, * 1794, † 1859; z dzieł: „Wesołe kumoszki z Windsoru" (1831), „Wuj Tobjasz i wdowa Wadmann" (1831). Wydał: „Life of Constable" (1845, Londyn), „Handbook for young painters" (1853, Londyn).

Leslie John, fizyk angielski, * 1766, † 1832; wynalazł termometr różnicowy, higrometr i inne.

Lesliego sześcian służy do demonstrowania promieniowania cieplnego; jest to metalowe naczynie sześcienne, którego ściany boczne są pokryte ciałami badanemi, np. sadzą, białym papierem itd.

Lesowe lalki, różnokształtne konkrecje wapienne w utworach lesowych.

L'Espinasse Julie, dama francuska, przyjaciółka D'Alemberta i encyklopedystów, * 1732, † 1776; prowadziła od 1764 salon literacki w Paryżu.

Less, ob. Les.

Lessel Fryderyk, architekt polski, * 1767, † 1822. Budowniczy miasta Warszawy; przebudował pałac Jabłonowskich na ratusz m. Warszawy i pałac Błękitny (1815).

Lesseps Ferdinand, inżynier franc. * 1805, † 1894; dyplomata, konsul w Kairze i Aleksandrji, poseł w Madrycie; 1856 uzyskał koncesję na budowę kanału Sueskiego, 1859 rozpoczął prace budowlane; potem był jednym z projektodawców kanału Korynckiego, 1879 zajął się sprawą kanału Panamskiego, którego budowa, rozpoczęta 1880, miała być zakończona 1887, nadzieje jednak zawiodły; Tow. budowy kanału ogłosiło bankructwo, poczem wywiązał się głośny proces.

Lesser Aleksander, malarz historyczny polski, * 1814, † 1884 w Warszawie; główne dzieła: „Wizerunki królów polskich", „Obrona Trebowli", „Wydobycie zwłok Wandy", „Młody Bolesław Krzywousty".

Lesseur Leszerowicz Wincenty, miniaturzysta polski, * 1745 w Warszawie, † 1813; 1787 szambelan króla Stanisława Augusta: kopjował portrety wykonane przez współczesnych artystów (Lampiego, Grassiego, Bacciarelliego, Fügera i in.) oraz miniatury samodzielne.

Lessing Gotthold Ephraim, poeta i krytyk niemiecki, * 1729, † 1781; 1760—65 sekretarz generała Tauenzien, 1767 dramaturg w Hamburgu, 1770 bibljotekarz w Wolfenbüttel. Wywarł olbrzymi wpływ na literaturę pracami krytycznemi z dziedziny sztuki starożytnej, teorji sztuki („Laokoon"), filozofji, religji, literatury, dramatu (zbiór krytyk „Hamburgische Dramaturgie"); wyparł dramat francuski ze sceny niemieckiej: autor komedji „Minna von Barnhelm", dramatów „Emilia Galotti", „Natan mędrzec" i inne.

Lessing Karl Friedrich, malarz niemiecki, * 1808, † 1880. Od 1858 dyrektor Kunsthalle w Karlsruhe. Dzieła: „Kazanie husyckie" (1836, Berlin), „Dąb stuletni" (muz. Staedel), „Zbójca z synem" i in. Jeden z pierwszych artystów, którzy zwrócili uwagę na pejzaż rodzimy.

Lestocq Johann Herman, mąż stanu rosyjski, * 1692, † 1767; lejb-chirurg carowej Elżbiety; 1740 dopomógł jej do zdobycia tronu; 1748 wygnany do Ugliszcza; ułaskawiony przez Piotra III.

Le style c'est l'homme (franc.), styl, to człowiek. Zdanie wypowiedziane przez Buffona (1753).

Lesueur Eustache, malarz francuski, * 1617 w Paryżu, † 1655. Dzieła: „Śmierć św. Brunona" z cyklu 29 obrazów p. t. „Żywot św. Brunona" (Luwr), „Św. Paweł w Efezie" (Luwr), szereg panneaux dekoracyjnych z muzami (tamże) i in.

Lesueur Jean François, kompozytor francuski, * 1760, † 1837; teoretyk muzyki programowej; nauczyciel Berlioza, na którego twórczość wywarł wielki wpływ.

Leszcz, Abramis brama, ryba z rodziny karpiowatych (Cyprinidae); rząd Ostariophysi, podgromada Teleostei (kostnoszkieletowe). Usta nieco u spodu pyszczka, uwypuklonego lekko w okolicy nozdrzy. Wcięcie ust skośne. Płetwa podogonowa przeszło dwa razy dłuższa od grzbietowej. Początek płetwy podogonowej przed końcem grzbietowej. Grzbiet śniady, boki białe, z srebrzystym połyskiem, czarno kropkowane; podgardle czerwonawe, brzuch biały, płetwy śniado-szare. Tęczówka żółta z czarną plamą. Część przednia grzbietu aż do płetwy grzbietowej, wzdłuż linji środkowej, naga. Płetwa ogonowa głęboko wcięta z dolnym płatem dłuższym. Dł. 40—70 cm. W Polsce wszędzie w rzekach i jeziorach.

Leszczyc, herb polski: na tarczy w polu czerwonem bróg złoty na srebrnych słupach; nad hełmem w koronie szlacheckiej na pawim ogonie takiż bróg, leżący ukośnie w prawo.

Leszczyna, ob. Corylus avellana.

Leszczyńska Honorata z Rapackich, artystka dramat., * 1864; występuje w teatrach warszawskich: „Rozmaitościach" i „Nowym".

Leszczyńska Marja, królowa francuska, córka króla Stanisława i Katarzyny z Opalińskich, * 1703, † 1768 w Wersalu; 1725 wydana zamąż za 15-letniego Ludwika XV, dobra i miłosierna: nie umiejąc radzić sobie z rozpustnym małżonkiem, pędziła ciężkie życie na dworze.

Leszczyński Bolesław, artysta dramat., * 1840, † 1918; występował zrazu we Lwowie, od 1873 w teatrze „Rozmaitości" w Warszawie; znakomity reprezentant ról bohatersko-dramatycznych.

Leszczyński Edward, poeta, * 1880, † 1921 w Krakowie: studja uniw. w Krakowie; oddzielnie wydał: „Poezje", „Cupio dissolvi", „Płomień ofiarny", „Kabaret szalony", „Wiosenne niebo", „Ballady i pieśni", „Złota gałązka", „Radość samotna".

Leszczyński Jan, kapucyn (Ojciec Prokop), znakomity kaznodzieja, * 1811, † 1895.

Leszczyński Jerzy, artysta dram., * 1884; syn Bolesława i Honoraty z Rapackich; był artystą teatrów w Łodzi, Krakowie i Warszawie; ostatnio Teatru Narodowego.

Leszczyński Jędrzej, arcybiskup gnieźnieński, kanclerz w. koronny, † ok. 1658; 1620 kanclerz królowej Cecylji Renaty, 1645 podkanclerzy, 1650 kanclerz w. k., 1652 prymas i arcybiskup gnieźnieński,

Leszczyński Rafał, wojewoda bełski, świetny mówca i dyplomata; w 1635 zawarł ze Szwedami pokój. Tłumaczył „Judith" du Bartasa, pisał wiersze polskie i łacińskie; † 1636.

Leszczyński Rafał, podskarbi w. koronny, † 1703; ojciec króla Stanisława; autor poematu o zwycięstwie chocimskiem, mów łacińskich i diarjusza poselstwa do Turcji.

Leszczyński Stanisław, król polski 1704—1711 i 1733, syn Rafała, podskarbiego kor. i Anny z Jabłonowskich, * 1677 we Lwowie, † 1766; zamłodu zwiedzał kraje zachodnie, posłował na sejm, zaślubił 1698 Katarzynę Opalińską; 1699 wojewoda poznański; piękny, wymowny, wykształcony; po wkroczeniu 1703 Karola XII do Polski, wysłany był do niego w delegacji; król szwedzki wystawił jego kandydaturę na tron polski, 12.VII. 1704 nastąpiła elekcja na Woli, czego rezultatem była kilkuletnia wojna domowa; 1711 uciec musiał do Szwecji; 1714 osiadł na księstwie Dwu Mostów; 1725 wydał córkę Marję za Ludwika XV; po zgonie Augusta II obwołany ponownie na elekcji 12.IX 1733 królem polskim, przybył do Warszawy, musiał jednak niebawem uciekać przed armją rosyjską do Gdańska, a po oblężeniu tego miasta dalej do Prus i do Francji; 1736 abdykował i otrzymał od zięcia tytularne rządy nad Lotaryngją, rezydował odtąd w Luneville'u; ogłosił 1749 rozprawę polityczną „Głos wolny, wolność ubezpieczający", pisaną wespół z Załuskim.

Leszczyński Stanisław, prawnik i działacz społeczny, * 1856; adwokat przys. w Warszawie, 1895 prezes zarządu czytelń bezpłatnych przy Warsz. Tow. Dobr., jeden z inicjatorów Bibl. Publicznej w Warszawie; † 1908.

Leszek Biały, książę polski 1194—1199 i 1202 do 1227, syn Kazimierza Sprawiedliwego, * 1186, siedmioletniem dzieckiem powołany na tron, usunięty przez Mieszka Starego, po ponownem objęciu władzy rozpoczął długoletnie walki o księstwo halickie; popierał energicznie duchowieństwo, zawarł z Władysławem Laskonogim układ, zapewniający L.-owi po zgonie tegoż objęcie dzielnicy wielkopolskiej; zamordowany zdradziecko na zjeździe w Gąsawie w 1227; miał jednego syna, Bolesława Wstydliwego.

Leszek Czarny, król polski 1279—1288, syn Kazimierza, ks. kujawskiego i łęczyckiego, * ok. 1240, 1265 książę sieradzki, po objęciu tronu krakowskiego zaznaczył się pościgiem i zwycięstwem 1282 nad Litwinami; miał liczne starcia z duchowieństwem; † 1288 w Krakowie.

Leszetycki Teodor, pianista i prof. muzyki, * 1830 w Łańcucie, † 1915; prof. konserwatorjum w Petersburgu, 1878 w Wiedniu; pisał opery i utwory fortepianowe.

Leszno (niem. Lissa), m. pow. (poznańskie), 17.150 mieszk.; zamek; fabryki maszyn, mebli, fortepianów, wyrób kilimów, tokarnie, garbarnie.

Lesznowski, 1) Antoni, publicysta, * 1769, † 1820, od 1794 do zgonu redaktor „Gazety Warszawskiej"; 2) Antoni, * 1815, † 1859, syn poprzedniego; od 1841 do zgonu redaktor tejże „Gazety"; 3) Ludwik, * 1818, † 1875, brat poprz., od 1866 wydawca tejże „Gazety"; 4) Stanisław, * 1848, † 1909; syn poprz.; 1875 wydawca a 1889, po ustąpieniu Keniga, redaktor „Gazety Warszawskiej" do 1906, kiedy, po zamknięciu pisma, prawa swe przelał na wydawców „Gazety Polskiej" z warunkiem zmiany tytułu pisma na „Gazetę Warszawską".

Leśmian Bolesław, poeta, * 1879 w Warszawie; studja uniwersyteckie w Kijowie. Wydał: „Sad rozstajny", „Łąka", „Klechdy sezamowe", „Przygody Sindbala żeglarza" oraz przekład nowel Poe'go.

Leśna, niekiedy Lśna, pr. dopływ Bugu, dług. 143 km.

Leśne, w dawnem prawie polskiem danina ze skór dzikiego zwierza na rzecz pana.

Leśnictwo, nauka najodpowiedniejszego obchodzenia się z lasem i z jego użytkowaniem. Zadaniem l. jest: wyhodowanie jak najdoskonalszych i jak najwięcej warunkom danego kraju odpowiadających drzewostanów, ochrona ich przed nieprzyjaznemi wpływami, uregulowanie i ubezpieczenie trwałości ich użytkowania, wreszcie najodpowiedniejsze i najkorzystniejsze zużytkowanie wyhodowanych płodów leśnych. Stosownie do powyższego dzielimy naukę l. na kilka działów głównych: 1) hodowlę lasów, 2) ochronę lasów, 3) urządzenie lasów, 4) użytkowanie lasów.

Leśniczówka, domek w lesie, mieszkanie, zagroda leśniczego albo leśnika.

Leśniewicz Joachim, wojskowy polski, * 1793 na Podolu; porucznik kwatermistrzostwa, ziemianin, sędzia pow. kamienieckiego, czynny w rewolucji 1831, potem w spisku Konarskiego; zesłany 1838 na 15 lat katorgi; † 1852 w Woroneżu.

Leśniewski Józef, generał polski, pierwszy minister wojny w niepodległej Polsce, * 1867; w czasie wojny światowej ranny w bitwie pod Kraśnikiem; twórca 3-ej dywizji I korpusu polskiego Dowbór-Muśnickiego; uczestniczył w organizowaniu III korpusu; 1918 czynny przy obronie Lwowa. Od 1. III. 1919 do VIII. 1920 minister spraw wojskowych; † 1921 w Warszawie.

Leśniewski Stanisław, filozof matematyki, * 1884; prof. Uniw. Warsz.

Leśniowski Antoni, lekarz, * 1867; studja na uniw. warsz.; od 1919 profesor zwyczajny chirurgji na Uniw. Warszawskim; 1914 prezes Tow. Lekarskiego Warsz.; od 1909—1918 redaktor „Przeglądu chirurgicznego i ginekologicznego", od 1923—1924 prezes Tow. chirurgów polskich. Prace z dziedziny urologicznej i chirurgji kiszek; wydał pierwszy w literaturze medycznej polskiej „Podręcznik chirurgji ogólnej", część I-a (1923 r.).

Leta, w podaniach greckich rzeka zapomnienia, która miała tę cudowną własność, że dusze zmarłych, które z niej piły wodę, traciły pamięć o wszystkich rzeczach przeszłych.

Letalis (greck.), śmiertelny; dosis l., dawka śmiertelna jakiegoś leku.

Letarg (greck.), śmierć pozorna; stan snu głębokiego, trwającego nieraz bez przerwy przez całe miesiące; zdarza się przy histerji.

Jedynym objawem życia w l. jest zachowana czynność serca.

L'Etat c'est moi (franc.), państwo to ja. Zdanie, wypowiedziane rzekomo przez Ludwika XIV.

Letgalja, ob. Inflanty.

Lethbridge, m. w prow. Alberta w Kanadzie (Am. Płn.), nad Belly River; 12.000 mieszk.

Lethière Guillaume, francuski malarz historyczny, * 1760, † 1832; przedstawiciel ówczesnego kierunku klasycznego. Z prac: „Brutus z synem" (Luwr), „Śmierć Wirginji" (tamże).

Letmathe, m. w Westfalji (Prusy), nad rz. Lenne, 7.700 mieszk.; huty cynkowe, przemysł żelazny.

Leto (Latona), w mit. greck. córka tytana Kojosa i Fajby, żona Zeusa, matka Apollina i Artemidy.

Letourneau Charles, socjolog francuski, * 1831, † 1902; od 1883 prof. Szkoły antropologicznej w Paryżu, autor wielu prac, m. in. „La sociologie d'après l'ethnographie" (1880).

Letronne Louis, grafik francuski, † 1842 w Paryżu; w 1817 założył w Warszawie szkołę rysunkową dla kobiet, w 1819 zakład litograficzny, w którym wykonał szereg portretów znakomitych Polaków i in. rycin; 1829 przeniósł się do Paryża.

Letti, grupa wysp na płn.-wsch. od wyspy Timor w archipelagu Malajskim (Indje Wsch.-Holenderskie).

Lettland, ob. Łotwa.

Lettow-Vorbeck Paul, generał niemiecki, * 1870; uczestniczył w wyprawie chińskiej, 1914 dowodził we wschodniej Afryce, trzymał się tam 1914—18 przeciwko znacznie większym siłom sprzymierzonych. Po zawieszeniu broni powrócił do Niemiec, gdzie dowodził 1919—1920 korpusem Reichswehry.

Lettres de cachet (franc.), tajne nakazy królów franc., głównie od czasu Ludwika XIV, nakazujące uwięzienie bez wyroku sądowego osób, niedogodnych dla rządu. Więźniów osadzano przeważnie w Bastylji.

Leube Wilhelm, lekarz niemiecki, * 1842; 1872 prof. w Jenie, 1884 w Erlangen, 1855—1911 w Würzburgu; † 1922; pracował głównie nad badaniem chorób żołądka i kiszek; pozostawił kilka dzieł z tego zakresu.

Leubus, ob. Lubiąż.

Leucanthemum vulgare, ob. Chrysanthemum.

Leuchtenberg, dawniej hr. w Palatynacie Górnym (Bawarja), własność Witelsbachów, 1817 nadana Eugenjuszowi Beauharnais; m-ko L., ruiny zamku.

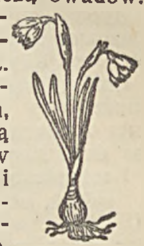
Leuchtenbergia, rodzaj roślin z rodziny Cactaceae (kaktusowate), z jednym gatunkiem. L. principis (rys.) w Meksyku.

Leuchtenbergia.

Leuciscus rutilus, ob. Cyprinidae.

Leuckart Rudolph, zoolog niemiecki, profesor uniw. w Giessen, później w Lipsku, * 1822, † 1898. Pierwszy dokładnie zbadał organizację gąbek i wykazał ich pokrewieństwo z wyodrębnionym przez siebie typem jamochłonów. Jego zasługą jest wykrycie polimorfizmu u zwierząt, jako przystosowania do daleko posuniętego podziału pracy, prowadzącego nawet do tzw. zmiany pokoleń. Klasyczne jego badania rozwojowe, oparte na doświadczeniach, dotyczą bąblowca (Echinococcus), trychin i innych tasiemców. Ważne są również jego badania nad rozrodem i partenogenezą owadów.

Leucojum, śnieżyca, rodzaj roślin cebulkowatych z rodziny Amaryllidaceae (amarylkowate). L. vernum, ś. wiosenna (rys.), łodyga zwykle z 1-nym kwiatem, listki okwiatu białe, z żółtawą plamą blisko szczytu. Kwitnie w marcu i kwietniu. Lasy górskie i podgórskie. Rzadsza L. aestivum, ś. letnia, podobna do poprzedniej, lecz 2—8 kwiatowa, kwitnie w kwietniu i maju; wilgotne łąki.

Leucojum vernum.

Leucoma, ob. bielmo.

Leuconostoc mesenterioides, gatunek bakteryj, kształtu — ziarniak podwójny. Występuje w postaci śluzu w melasie i rezerwach syropowych, rozkładając, zapomocą enzymu inwertazy, cukier trzcinowy i gronowy, a tem samem powodując trudną ich krystalizację. Drobnoustrój ten wytrzymuje temperaturę 86—87° C przez parę minut.

Leucyna, kwas α-aminoizobutylooctowy, C_4H_9 $CH(NH_2).COOH$, związek organiczny; ciało krystaliczne o temp. topn. 170°; rozpuszcza się w wodzie i alkoholu. L. powstaje podczas gnicia ciał białkowych oraz przez działanie kwasów lub zasad na białko.

Leucyt, minerał, pirofilicjan potasowy. $K_2Al_2Si_4O_{12}$. Poniżej temperatury 560° C. tworzy kryształy rombowe, powyżej tej temperatury tworzy regularne dwudziestoczworościany deltoidowe. L. jest częścią składową lawy Wezuwjusza i wielu innych wulkanów młodocianych. Blask szklisty, barwa szarawobiała lub popielata. Twardość 5,5—6, ciężar właśc. 2,5.

Leukaemia, ob. białaczka.

Leukas lub Santa Maura (greck. Hagia Mavra), jedna z wysp jońskich (Grecja); 287 km², 30.000 mieszk.; stol. L., dawniej Hamaxiki, port, 6.000 mieszk.; uprawa wina, oliwy, rolnictwo, chów bydła.

Leukippos, filozof grecki z Abdery; żył prawdopodobnie około 500 r. przed Chr.; nauczyciel Demokryta, twórca teorji atomistycznej. Według niego świat składa się z niepodzielnych pierwiastków, atomów jednorodnych jakościowo, różniących się między sobą jedynie ilościowo, jak wielkością, ciężarem.

Leukocytoza (greck.), zwiększenie ilości ciałek białych we krwi (ponad 5.000—6.000 w 1 mm³), bez występowania młodocianych postaci tych ciałek; zdarza się przy zapaleniu płuc, zapaleniu wyrostka robaczkowego.

Leukocyty, ob. krew i eozynofile.

Leukoderma (greck.), odbarwienie skóry na większej lub mniejszej przestrzeni; tworzenie się na skórze plam białych, zwykle ciemniej na obwodzie zabarwionych; częsty objaw II-go o-

kresu kiły (najtypowsze umiejscowienie na karku).

Leukopatja (greck.), bielactwo; odbarwienie skóry na większej lub mniejszej przestrzeni; bywa wrodzona lub nabyta.

Leukopenja (greck.), zmniejszenie ilości białych ciałek we krwi (poniżej 5.000 w 1 mm³); zdarza się przy durze brzusznym, odrze.

Leukoplakja (greck.), tworzenie się zrogowaciałych twardych plam na języku lub błonie śluzowej jamy ustnej. L. języka jest częstym objawem kiły II-go okresu.

Leukoplaster (collemplastrum zinci), plaster kauczukowy z dodatkiem tlenku cynku (zincum oxydatum); nie drażni skóry, klei dobrze; ma duże zastosowanie w dermatologji.

Leukoplasty, ob. chromatofory.

Leuktra, obecnie Parapungia, w. w Beocji (Grecja); zwycięstwo Tebańczyków pod wodzą Epaminondasa nad Spartą w 371 przed Chr.

Leuthold Heinrich, poeta szwajcarski, * 1827, † 1879; autor poezyj lirycznych: „Gedichte" (1879), „Gesammelte Dichtungen" (3 t., 1914).

Leutschau, ob. Lewocza.

Leuven, ob. Louvain.

Levallois-Perret, m. w dep. Seine (Francja), zach. przedmieście Paryża, nad Sekwaną, 74.000 mieszk.; farbiarnie, fabr. mydła i tapet.

Levant Ile (du), jedna z wysp Hyères.

Levante, ob. Lewant.

Levasseur Emile, statystyk i ekonomista francuski, * 1828 w Paryżu, † 1911 tamże. Autor ogromnej ilości prac, z których najważniejsza: „Historja klasy robotniczej i przemysłu we Francji".

Levé, w muzyce oznacza lekką, parzystą część taktu.

Levêque Charles, filozof i estetyk francuski, * 1818 w Bordeaux, † 1900 w Belleville. Napisał: „Science du Beau".

Lever (franc.), wstawanie, ranne posłuchanie u panujących.

Lever Charles James, powieściopisarz irlandzki, * 1806, † 1872. Z licznych jego powieści wyróżniają się: „The confessions of Harry Lorrequer", „Charles O'Malley, the Irish Dragoon" (1841).

Leverrier Urbain Jean Joseph, * 1811, † 1877: astronom-teoretyk franc.; z początku chemik. W r. 1839 przedstawił Akademji Paryskiej rozprawę o elementach dróg wielkich planet. Od r. 1843 opracowywał teorję ruchu i wiekowych zmian elementów dróg wielkich planet oraz komet okresowych. Epokową pracą jego było obliczenie perturbacyj Urana i stwierdzenie, na podstawie rachunków, istnienia wielkiej planety poza Uranem. Nie mając dokładnych map nieba (gdyż planeta ta była poniżej 8-ej wielk.), L. zwrócił się do dyrektora obserwatorjum w Berlinie z prośbą o odszukanie planety w okolicy nieba, podanej tyko w przybliżeniu; asystent obserwatorjum berlińskiego Galle odnalazł rzeczywiście planetę, nazwaną następnie Neptunem, wpobliżu wskazanego miejsca. Odkrycie to przedstawia jeden z świetniejszych triumfów Mechaniki Nieba. L. wydał wielką liczbę prac, z których główniejsze: „Mémoire sur la détermination des inégalités séculaires des planètes" (1841), „Théorie du mouvement de Mercure" (1845), „Mémoire sur les variations séculaires des éléments des orbites, pour les sept planètes principales" (1847).

Lévi Sylvain, sanskrytolog francuski, * 1863; główne dzieło: „Le Théâtre Indien".

Levico, m-ko, stacja klimatyczna w Tyrolu, okrąg Borgo; 5.000 mieszk.; źródła żelazisto-arsenowe, bardzo silne (0,0046 gr. arsenu na 100 cm³ wody), stosowane przy niedokrewności lub rekonwalescencji.

Leviné-Nissen Eugen, rewolucjonista i komunista rosyjsko-niemiecki, * 1883; 1919 przywódca powstania komunistycznego w Bawarji, rozstrzelany 3. VI. 1919.

Levinsohn Izaak Ber, uczony i działacz żydowski, * 1788 w Krzemieńcu, † 1860 tamże.

Levisticum officinale, lubczyk ogrodowy, roślina, należąca do rodziny Umbelliferae (baldaszkowate). Bylina. Łodyga dęta, obła, liście podwójnie pierzaste, o listkach wydłużonych, grubo ząbkowanych, kwiaty żółte. Kwitnie w lipcu, sierpniu. Hodowany po ogrodach; roślina lekarska; napar z korzenia (Radix Levistici) moczopędny.

Leviticus (łac.), nazwa 3 księgi Mojżeszowej, mówiącej o ofiarnictwie, kapłanach i czystości obrzędowej.

Levittoux Henryk, lekarz, * 1822, † 1879 w Warszawie; kształcił się w Paryżu; od 1858 praktykował w Warszawie; napisał kilka prac lekarskich (także o homeopatji) oraz „Zarys filozofji natury".

Levittoux Karol, uczeń gimnazjum w Łukowie, uczestnik Zw. młodzieży; 1841 więziony w cytadeli warszawskiej, morzony głodem, dręczony bezsennością, dostał 2.000 pałek, ale nie zdradził towarzyszów; wkońcu podpalił siennik i w płomieniach życie zakończył.

Levoča, ob. Lewocza.

Lévy Armand, działacz społeczny francuski, wielbiciel Mickiewicza i przyjaciel sprawy polskiej, * 1827, † 1891; czynny w rewolucji paryskiej 1848, emigrant, 1855 zaciągnął się do Legjonu polskiego w Turcji; 1871 członek Komuny paryskiej.

Lévy Calmann, wielki wydawca paryski, * 1819, † 1891.

Lévy Michael, brat poprz., założyciel firmy wydawniczej 1863, wydawca dzieł Balzaca, Dumasa i in.

Lévy-Brühl Lucien, filozof i psycholog franc., prof. Sorbony, * 1857 w Paryżu; członek Akad. Nauk Moralnych; autor dzieł: „Philosophie d'Auguste Comte", „La morale et la science des moeurs", „Mentalité primitive" i in.

Lew, ob. Felis leo.

Lew, często występujący symbol siły, a w pojęciach i wyobrażeniach pierwszych chrześcijan symbol Jezusa Chrystusa, lwa z rodu Judy. Połączenie św. Daniela z lwem również symbolizuje zmartwychwstanie Chrystusa. Często w tem znaczeniu występuje

w plastyce ok. X w. Najdawniejszy zabytek na słynnych drzwiach w Akwizgranie.

Lew, gwiazdozbiór. Główna gwiazda Regulus α Leonis, 1,5 wielkości (podwójna) o paralaksie 0".03 (ok. 100 lat świetlnych); dużo gwiazd podwójnych i wielokrotnych.

Gwiazdozbiór Lew.

Lew, herb polski; na tarczy w polu czerwonem złoty lew, wspięty w prawo; nad hełmem w koronie szlacheckiej ogon pawi.

Lew Daniłowicz, książę Rusi halickiej, założyciel koło 1259 miasta Lwowa, dokąd przeniósł stolicę z Włodzimierza; wierny sojusznik Tatarów, po śmierci Bolesława Wstydliwego napadł na Polskę, ale poniósł 1280 klęskę pod Koprywnicą od wojsk Leszka Czarnego; † 1301.

Lew mały, gwiazdozbiór, zmienna gwiazda R

Lewada, w jeździe konnej podniesienie się konia przedniemi nogami do góry.

Lewakowski Karol, polityk polski, * 1836; walczył w powstaniu 1863 r.; spędził kilkanaście lat na emigracji w Jassach; po 1880 we Lwowie; członek rady kolejowej; 1882—1896 poseł do parlamentu wiedeńskiego; założyciel Stronnictwa ludowego, gorący rzecznik interesów polskich na zjazdach powszechnych Stowarzyszeń pokoju i Unji parlamentarnych; zasłużony dla instytucyj polskich na obczyźnie (Rapperswyl); † 1912 w Rapperswylu.

Lewald Fanny, powieściopisarka niemiecka, * 1811, † 1889; „Meine Lebensgeschichte", „Gefühltes und Gedachtes" i in.

Lewald Theodor, dyplomata i polityk niem., * 1860; 1918 podsekretarz Stanu Rzeszy.

Lewandowski Jakób Henryk, magister nauk weterynaryjnych, * 1807, † 1882; kształcił się w Wiedniu; 1851 osiadł w Warszawie jako lekarz policyjno-sądowy i pomocnik dyrektora Szkoły Weterynarji; napisał wiele artykułów i rozpraw oraz poradników gospodarskich.

Lewandowski Leopold, skrzypek i kompozytor lekkich utworów muzycznych, * 1832, † 1896; dyrektor orkiestry teatralnej w Warszawie; skomponował paręset mazurów oraz innych tańców i szereg pieśni.

Lewandowski Stanisław Roman, współczesny rzeźbiarz polski, * 1857; kształcił się w Krakowie i Wiedniu; ważniejsze prace: „Słowianin, zrywający pęta", „Żniwiarka polska"; pisuje artykuły z dziedziny sztuk pięknych.

Lewandowski Walenty, nacz. województwa podlaskiego w powstaniu 1863 r., * 1822 w Łaskarzewie; uczestnik wojny węgierskiej 1849 r.; na emigracji w Paryżu naucz. szkoły batignolskiej; w 1863 r. walczył przez parę miesięcy na Podlasiu; wzięty do niewoli, zesłany na Sybir; † 1907 w Warszawie; pozostawił „Pamiętnik" (1909).

Lewant (Levante), określeniem tem obejmują Włosi wszystkie na wsch. od ich państwa położone kraje nad brzegami m. Śródziemnego aż po Eufrat i Nil, w ściślejszem znaczeniu wybrzeże Azji Mn., Syrji, Palestyny i Egiptu; przylegające do nich części m. Śródziemnego nazywane są niekiedy m. Lewantyńskiem.

Lewantyńczyk, mieszkaniec Lewantu, który związany jest z Zachodem pochodzeniem lub religją rz.-kat. L. pozostają pod wpływem kultury franc. (dawniej włoskiej) i znani są jako zdolni kupcy; Arabowie i Turcy zwą ich Frankami.

Lęwański Bolesław, współczesny malarz polski, * 1881; od 1920—22 r. profesor w bydgoskiej Szkole Przemysłowo-Artystycznej; maluje sceny rodzajowe, obrazy religijne; wystawia przeważnie w Poznaniu i Bydgoszczy.

Lewar, 1) przyrząd do podnoszenia ciężarów; 2) przyrząd do mechanicznego przelewania cieczy z jednego naczynia do drugiego, zwany również syfonem.

Lewart, herb polski; na tarczy w polu czerwonem ukoronowany lampart srebrny, złotem nakrapiany, wspięty w prawo; nad hełmem w koronie szlacheckiej pół takiegoż lamparta.

Lewatywa, ob. enema.

Lewellerzy (ang. zrównywacze), sekta polityczno-społeczna w Anglji w okresie rewolucji purytańskiej, rozproszona i wytępiona przez Cromwella.

Lewenhaupt Adam Ludwik, gen. szwedzki, * 1659, † 1719; odznaczył się w czasie wojny z Rosją; 1708 pobity pod wsią Leśną, przedarł się do armji Karola XII; odznaczył się pod Połtawą, osłaniał odwrót do Turcji ze szczątkami armji; wzięty do niewoli nad Dnieprem, spędził w niej 10 lat.

Lewental Franciszek Salezy, wydawca polski, * 1839, † 1902; właściciel drukarni w Warszawie; wydawał 1866—1890 tygodnik „Kłosy", od 1872 „Bibljotekę najcelniejszych utworów literatury europejskiej", cykl zbiorowych dzieł J. Korzeniowskiego, H. Rzewuskiego, J. I. Kraszewskiego, T. T. Jeża, E. Orzeszkowej i in.; wkońcu współwłaściciel Kurjera Warszawskiego.

Lewes, stol. hr. Sussex (Anglja płd.-wsch.), nad rz. Ouse, 12.000 mieszk.; przemysł rolniczy.

Lewes George Henry, filozof i pisarz angielski, * 1817, † 1878; 1846 wydał dwie powieści: „Ranthorpe" i „Rose, Blanche and Violet", 1848 tragedję „The noble heart" i pracę „Life of Robespierre"; popularyzował w Anglji filozofję pozytywną Comte'a i napisał „Comte's philosophy of the Sciences" (1853). Z inicjatywy jego powstały w Anglji poważne miesięczniki „Fortnightly review" (1865), „Contemporary review" (1866) i „The nineteenth Century" (1877).

Lewestam Fryderyk Henryk (pseud. Batornicki), literat i uczony, * 1817; krytyk literacki i teatralny, tłumacz Goethego i Schillera, prof. literatury polskiej w Szkole Głów-

nej, potem na uniwersytecie warszawskim; † 1878 w Warszawie.

Lewi, trzeci syn Jakóba i Lii, praojciec pokolenia Lewi (Lewitów), którzy byli pomocnikami kapłanów żyd. w pełnieniu służby Bożej.

Lewicki Anatol, historyk polski, * 1841, † 1899; od 1883 prof. Uniw. Jagiellońskiego; ogłosił: „Powstanie Świdrygiełły" (1892), „Zarys historji Polskiej" (I wyd., 1884) i in.

Lewicki Jan, rysownik i sztycharz, * 1802, † 1871; autor 60 rycin do „Pamiętników" Paska.

Lewicki Michał ks., kardynał, arcybiskup metropolita lwowski grecko-unicki, * 1774, † 1850.

Lewicki Witold, prawnik, ekonomista i polityk, * 1859 w Złoczowie; studja uniw. we Lwowie i Wiedniu; 1890—94 redaktor „Ekonomisty Polskiego" (Lwów), 1890 i 1897 poseł do parlamentu wiedeńskiego; 1902 współredaktor, potem redaktor „Słowa" (Warsz.); ogłosił osobno: „Samorząd gminny w Galicji", „Polityka ekonomiczna sejmu galicyjskiego" (1891), „Zagadnienia samorządu miejskiego na polu szkolnictwa ludowego" (1907), „Zagadnienie gospodarcze Galicji" (1914) i in.

Lewickij Dmitrij, malarz rosyjski, * 1735, † 1822; portrecista rosyjskiej arystokracji. Dzieła główne: portrety uczenic Smolnego Instytutu, zwł. „N. Borszczowa", „Portret J. Davia" (gal. Tretjakowa, Moskwa).

Lewickij Iwan, pisarz ukraiński, * 1838; naucz. w szkołach w Bohusławiu, Kiszyniowie, Kijowie; napisał szereg powieści i opowiadań.

Lewientyn, ob. Niewocin.

Lewiński Feliks Łukasz, pierwszy biskup podlaski od 1818 r., * 1750, † 1825.

Lewiński Jakób, gen. wojsk polsk., * 1792; uczestnik kampanij 1809, 1812 i powstania 1831; pracował potem przy budowie dróg bitych; 1861 członek Delegacji obywatelskiej w Warszawie; † 1867; pozostawił „Pamiętniki" (1895).

Lewiński Jan, geolog polski, prof. Uniwers. Warsz., * 1876; jeden z założycieli i pierwszy prezes Polskiego Tow. Geogr., autor szeregu prac z dziedziny geologji Polski; m. in.: „Podstawy mineralogji i geologji".

Lewiński Jan, architekt polski, prof. Politechniki Lwowskiej; zbudował we Lwowie szereg domów, m. in. zabudował tzw. „Rondo" przy ul. Asnyka.

Lewiński Jan Stanisław, ekonomista polski, * 1885 we Włocławku, prof. Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie; ogłosił prace: „Samorząd miejski w Londynie" (1905), „Chałupnictwo, jego istota, teorja, historja i rozpowszechnienie" (1906), „L'évolution industrielle de la Belgique" (1911), „Origin of Property and the Formation of Village Community" (1913), „Twórcy ekonomji politycznej" (1921), „The Founders of Political Economy" (1922), „Zasady ekonomji politycznej" (1923).

Lewiński Stefan, unicki biskup łucki od 1798; pomagał Czackiemu w urządzeniu Liceum wołyńskiego.

Lewiński-Corvin Edward, współczesny polski działacz w Ameryce; mieszka stale w Nowym Yorku, gdzie zajmuje się nauczaniem; napisał po angielsku dzieje Polski aż do jej wyzwolenia, pt.: „The Political History of Poland".

Lewirat (łac. levir — szwagier), prawo, podane w 5 Mojż. 25, 5—10, według którego brat lub najbliższy krewny Izraelity, który zmarł bezpotomnie, miał pojąć za żonę jego wdowę. Pierworodny syn z tego małżeństwa otrzymywał imię i dobra zmarłego. L. rozpowszechniony jest także u niektórych ludów indoeuropejskich.

Lewis, najw. wyspa w grupie Hebrydów, 2.273 km², 29.600 mieszk.; gł. m. i port Stornway, 4.000 mieszk.; pastwiska, jeziora, rybołówstwo.

Lewis George Cornewall, historyk i pisarz polityczny angielski, * 1806, † 1863; był członkiem parlamentu, piastował wiele wyższych urzędów; 1858 minister spraw wewnętrznych; najważniejsze dzieło: „Inquiry into the credibility of the early Roman history" (2 t., 1855).

Lewis Meriwether, wojskowy i podróżnik amerykański, * 1774, † 1809; odbył w towarzystwie porucznika Clark'a pierwszą naukową podróż w Góry Skaliste.

Lewis Percival, współczesny astronom amerykański; badał widmo korony słonecznej, dokonał pomiarów nad wieloma gwiazdami podwójnemi, wyznaczył elementy ich orbit.

Lewiston, m. w stanie Maine (St. Zjedn. Am. Płn.), nad rz. Androscoggin, 32.000 mieszk.; wyroby bawełniane, lniane, maszyny.

Lewita Eljasz, gramatyk i leksykograf hebrajski, * 1468, † 1549; kierownik drukarni hebrajskiej, mieszkał przeważnie w Rzymie i w Wenecji; ogłosił wiele prac naukowych.

Lewitacja, ob. medjumizm.

Lewitan Isaak, malarz rosyjski, * 1861, † 1900; prof. w Moskwie; liczne krajobrazy.

Lewjatan, 1) legendarny potwór morski u Żydów; 2) nazwa, nadana przez sfery lewicowe Związkowi przemysłowców w Polsce.

Lewka, lewa lufa w strzelbie.

Lewkonja, ob. Matthiola.

Lewkowicz Jakób, filozof polski, * 1882, † 1910; studja w Szwajcarji; naucz. w Warszawie; ogłosił osobno: „Salomon Majmon i jego filozofja", „Podstawowe zagadnienia teoretycznej i praktycznej filozofji".

Lewkowicz Ksawery, współczesny lekarz polski, * 1869; od 1907 profesor pedjatrji na Uniwersytecie Jagiellońskim; prace nad nagminnem zapaleniem opon mózgowo rdzeniowych.

Lewocka Katarzyna z Lipińskich, literatka, * 1799, † 1890; po roku 1831 prowadziła przez lat kilkanaście salon literacki w Warszawie; współpracowniczka wielu współczesnych czasopism.

Lewockie góry, płd. odnoga Beskidów zach. na Spiszu, 1.200 m. wys.

Lewocza (słow. Levoča, niem. Leutschau, węg. Löcse), jedno z głównych m. Spisza; m. pow. w żupie liptowsko-spiskiej (Czechosłowacja), 7.500 mieszk.; staroż. gród, ratusz, kościół gotycki z XV w.; zabytki artystyczne.

Lewretka, charciczka z małej rasy chartów.

Lewulinowy kwas, związek organiczny, $CH_3 . CO . CH_2 . CH_2 . COOH$; ciało krystaliczne, temp. topn. 37.°2, temp. wrz. 250°. L. k. jest najprostszym γ—ketonokwasem.

Lewuloza, cukier owocowy, ob. cukry.

Lex (łac.), prawo, przepis.

Lex municipalis, ob. Municipia.

Lex posterior derogat priori, ob. derogacja.

Lex salica, ob. Barbarorum leges.

Lexington, m. w stanie Kentucky (St. Zjedn. Am. Płn.), 41.500 mieszk.; uniwersytet, handel zbożem, tytuniem i końmi.

Lexycki Franciszek, malarz polski XVII w., rodem z Krakowa; kształcił się we Włoszech; mnich zakonu Bernardynów; † 1668 w Grodnie; malował obrazy religijne, przeważnie trawestując dowolnie dzieła mistrzów obcych, zwłaszcza Rubensa; dzieła w kościołach w Krakowie i Galicji.

Leyden Ernst von, klinicysta niemiecki, * 1832, † 1910; od 1876—1907 prof. i kierownik kliniki wewnętrznej berlińskiej; prowadził badania nad ośrodkowym układem nerwowym, drogami oddechowemi, dietetyką.

Leyden Lucas Jacobsz, malarz niderlandzki, * 1494 w Lejdzie, † 1533 tamże; przedstawiciel niderlandzkiego renesansu w malarstwie i miedziorytnictwie (wykonywał również rysunki dla drzeworytów). Z dzieł: „Sąd ostateczny" (Ratusz w Lejdzie), miedzioryt „Ecce Homo", tryptyk „Uzdrowienie ślepego" (Ermitaż, Petersburg).

Leydig Franz, zoolog niemiecki, profesor uniw. w Würzburgu, później w Tübingen i w Bonn, * 1821, † 1908; odkrył szereg narządów, nazwanych jego imieniem. Szczególnie zasłużył się jako histolog.

Leydig'a komórki, komórki o specjalnej budowie, znajdujące się w jądrze samców; produkują pewne, bliżej nieokreślone substancje, które powodują u danego osobnika wytwarzanie drugo i trzecio-rzędnych cech płciowych.

Leygues Georges, polityk franc., * 1858; 1885 poseł, od 1894 niejednokrotnie minister różnych resortów, 1917 minister marynarki, 1920 prezes ministrów oraz minister spraw zagranicznych.

Leys Hendrik, malarz belgijski, * 1815, † 1869; dzieła: „Wznowienie kultu katolickiego w XVI w." (1845, Bruksela), „Kobiety katolickie" (kol. van Praed'a), „Edykt Karola V-go" (Bruksela, pałac królewski) i in.

Leysin, miejscowość kuracyjna w Szwajcarji, słynna stacja klimatyczna dla chorych na gruźlicę kości, stawów itp.

Leyte, jedna z wysp Filipińskich (Azja płd.-wsch.), 7.923 km², 358.000 mieszk.; stol. i port Tacloban; uprawa ryżu, trzciny cukrowej i manili.

Leyton, m. w hr. Essex (Anglja), przedmieście płn. Londynu, 128.400 mieszk.

Lezgini, zbiorowa nazwa plemion górskich w Dagestanie na Kaukazie: Awarów, Dargimów, Andów, Didów, Kiurinów i Kazi-Kumuchów; wyznanie mahometańskie.

Leziwo, przyrząd bartniczy, składający się z ławeczki do siedzenia i powrozów do niej przytwierdzonych, zapomocą którego bartnik wspina się na najgładsze drzewa i do najwyższych barci.

Leżajsk, m. w pow. łańcuckim (lwowskie), na l. brzegu Sanu, 5.000 mieszk.; kościół OO. Bernardynów; słynne odpusty.

Leżuk, w myślistwie: rogacz, pasący się z bydłem.

Lębork (niem. Lauenburg), m. pow. w Pomeranji (Prusy), nad rz. Łebą, 15.000 mieszk.; przemysł drzewny i fabr. maszyn.

Lędźwian, ob. Lathyrus.

Lędźwie, okolica lędźwiowa, regio lumbalis, część pleców, leżąca powyżej krzyża (kości krzyżowej). Górnym ograniczeniem l. jest dolny brzeg dwunastego żebra.

Lędźwiowe nakłucie, lędźwiowa punkcja (punctio lumbalis), zabieg, wprowadzony w 1891 przez klinicystę niemieckiego Quinckego; polega na nakłuciu kręgosłupa w przestrzeni między 4-tym a 5-tym kręgiem lędźwiowym, w celu otrzymania płynu mózgowo-rdzeniowego z wnętrza kanału kręgowego. Nakłucie l. ma zastosowanie rozpoznawcze lub lecznicze.

Lęgnia, ob. oogonium.

Lęgniowce, ob. Oomycetes.

Lgow, m. pow. w gub. kurskiej (Rosja środk.), 4.250 mieszk.

Lhasa lub Lhassa, ob. Lassa.

Lhermitte Léon, malarz francuski, * 1844; malował sceny rodzajowe z życia wiejskiego: dzieła: „Żniwo" (1874, Carcassonne), „Wypłata żniwiarzom" (muz. Luksemburskie), „Winobranie" (New-York), „Sianożęcie" (1887, muz. w Buffalo) i in.

Lhuyd Humphrey, autor pierwszej nowoczesnej mapy wysp bryt., wydanej w Anglji (1569), * 1527, † 1568.

Li, chińska miara długości, odpowiadająca, zależnie od epoki i okolicy państwa, od 0,25 do 0,6 km.

Li, symbol chemiczny pierwiastku litu.

Lia, starsza córka Labana, żona Jakóba, matka sześciu synów: Rubena, Symeona, Lewiego, Judy, Issachara i Zebulona oraz córki Dyny.

Liang-czou, m. w prow. Kan-su (Chiny płn.-zach.), 100.000 mieszk.

Liang-kiang, port w prow. Fu-kien (Chiny płd.-wsch), 250.000 mieszk.

Liany, pnącza, rośliny, należące do różnych rodzin, o łodygach wijących się, rozpowszechnione zwłaszcza w lasach zwrotnik., gdzie czepiając się drzew, przerzucają się z jednego na drugie i tworzą nieprzeniknione gęstwiny. W Europie występują dwa rodzaje: Lonicera (wiciokrzew) i Clematis (powojnik). Budowa anatomiczna L. przystosowana jest do sposobu ich bytowania; masa drzewna, poprzerastana pasmami lub pękami tkanki, miękiszowej, wskazuje na odporność pędów zarówno na wyciąganie, jak i na zginanie.

Liao-ho, żeglowna rz. w Chinach płn., uchodzi do m. Żółtego, 1100 km. dług.

Liao-jang-czou, zwane Laojanem, m. w Mandżurji (Chiny płn.), 50.000 mieszk.; kop. węgla i rudy żel. uprawa prosa i kukurydzy; w 1904 wielkie zwycięstwo Japończyków nad Rosjanami.

Liao-tung, 1) półwysep w Mandżurji (Chiny płn.); 2) zatoka na wybrzeżu Chin płn., stanowi część zat. Pe-czi-li.

Liard Louis, filozof francuski, * 1846 w Falaise, † 1917 w Paryżu; istnieje w przekładzie polskim jego „Logika" (wydawnictwo „Prawdy").

Lias, najstarszy okres jury (jura czarna); w Polsce występuje w Tatrach i skałkach pienińskich.

Libacja (łac.), uczta, pijatyka.

Liban lub **Libanon**, wap. łańcuch górski w Syrji (Azja zach.), do 3.066 m. wys.; stoki b. urodzajne, winnice, drzewa morwowe, resztki lasów cedrowych.

Liban, kraina w Syrji (Azja zach.), obecnie państwo W. Libanu pod protekt. franc., nad m. Śródziemnem; 3.100 km², 408.000 mieszk. (przeszło 50% chrześcijan); stol. Bejrut (ob. Syrja).

Libanjos, wybitny sofista grecki, * 315, † 395 po Chr. w Antjochji; wykładał retorykę w Konstantynopolu; wśród pism jego wyróżniają się mowy i listy.

Libanotis montana, oleśnik górski, roślina dwuletnia, należąca do rodziny Umbelliferae (baldaszkowate). Łodyga pełna, bróżdowana, liście od spodu niebieskawe, podwójnie pierzasto złożone. Pospolity. Jasne zarośla, wzgórza.

Libawa, ob. Lipawa.

Libela, przyrząd do poziomego ustawiania prostych i płaszczyzn, oraz do mierzenia małych kątów pionowych. Najcz. uż. l. rurkowe składają się z rurki szklanej o długości 5—15 cm. i średnicy 8—15 mm., wypełnionej eterem etylowym lub alkoholem, w którym znajduje się bańka powietrza, określająca położenie libeli.

Libellula depressa (ważka płaska), ob. Odonata.

Libelt Karol, filozof, przyrodnik i matematyk polski, * 1807 w Poznaniu, † 1875 w Brdowie; studja uniw. w Berlinie, gdzie słuchał Hegla. Dalsze studja w Paryżu. Brał udział w powstaniu listopadowem oraz w ruchach narodowych w r. 1846 i 48; posłował na sejm pruski; ważniejsze prace: „Wykład matematyki dla szkół gimnazjalnych", „Filozofja i krytyka", obejmująca szereg rozpraw, jak: „Kwestja żywotna filozofji", „O samowładztwie rozumu, Część krytyczna", „Estetyka czyli umnictwo piękna", „System umnictwa czyli filozofji umysłowej", nadto zbiory artykułów pt.: „Feljeton polityczno-literacki", „Rozprawy o odwadze cywilnej, miłości ojczyzny, wychowaniu ludów" i w. in.

Liber, staroitalski bóg płodności, zidentyfikowany później z Dionysosem.

Liber beneficiorum, spis posiadłości i dochodów kościelnych, sporządzony w XV w. przez Długosza dla diecezji krakowskiej, a w XVI w. przez arcyb. J. Łaskiego dla diec. gnieźnieńskiej.

Liber pontificalis, zbiór życiorysów papieży, zapoczątkowany w VI w., uzupełniony w IX w. i później aż do XIV w.; wyd. przez Duchesne'a i Mommsena.

Liber sextus, urzędowa kompilacja kościelna, zawierająca przepisy kanoniczne, ustanowione w okresie od r. 1234 do 1298, ogłoszona przez Bonifacego VIII bullą Sacrosanctae w r. 1298; nazwę swą zawdzięcza temu, iż stanowi dalszy ciąg pięciu ksiąg dekretałów Grzegorza IX; ob. dekr. Grzegorza IX.

Libera Anna, pseud. Anna Krakowianka, * 1804, † 1886; autorka paru zbiorków poezyj, wydanych w Krakowie w latach 1842—79.

Liberale da Verona, malarz włoski, * 1451 w Weronie, † 1536 tamże; obrazy w kościołach w Weronie (m. in. „Pokłon trzech króli" w Katedrze), w muzeach Berlina, Medjolanu, Bolonji, Paryża.

Liberalia, nazwa rzymskich uroczystości ku czci Bachusa-Dionysosa, zwanego w dawnej Italji Liber (ob.).

Liberalizm (łac. liber — wolny), kierunek wolnościowy.

Liberalizm ekonomiczny został zapoczątkowany w drugiej połowie XVIII wieku przez fizjokratów (Dupont de Nemours, Quesnay) we Francji i przez Adama Smitha w Anglji. Główne postulaty szkoły liberalnej (inaczej klasycznej lub manczesterskiej) są następujące: 1) człowiek w życiu gospodarczem z natury rzeczy dąży do osiągnięcia maximum zysku przez minimum wysiłku. Nie należy krępować tego zdrowego instynktu jednostki, a wówczas ogół osiągnie najwyższy stopień rozwoju ekonomicznego; 2) istnieje zasadnicza harmonja pomiędzy interesem jednostki, a interesem ogółu, gdyż w interesie ogółu leży, aby życiem gospodarczem kierowały najbardziej do tego uzdolnione jednostki; 3) państwo nie powinno mieszać się (interwenjować) w stosunki gospodarcze, gdyż z swej natury jest organizacją wyłącznie policyjno-militarną; 4) winna istnieć niczem nieskrępowana wolna konkurencja, która pozwala wybić się najzdolniejszym gospodarczo jednostkom, i która drogą podaży i popytu najlepiej ustala cenę; produkcja towarów zbyt tanich znajduje naśladowców i wkońcu przestaje się opłacać; produkcja towarów zbyt drogich nie znajduje nabywców. Wynika z tego, że wszelkie monopole, trusty, zmowy pomiędzy producentami są szkodliwe i winny być zwalczane. Prawo podaży i popytu winno też regulować wysokość zarobków. To też i zmowy pomiędzy robotnikami są szkodliwe; 5) powinien panować na całym świecie bezwzględnie wolny handel (free trade, libre échange), niekrępowany żadnemi cłami wwozowemi i wywozowemi; cła zawsze ostatecznie są przerzucane na konsumenta, wywołują jedynie drożyznę i wstrzymują rozwój zarówno kraju eksportującego, jak i kraju importującego, lub, co gorsza, w krajach gospodarczo zacofanych cła ochronne wytwarzają

przemysł słaby, liczący na pomoc państwa i niezdolny do życia. W krajach uprzemysłowionych ochrona celna produkcji rolnej wywołuje drożyznę i hamuje rozwój. Szkoła liberalna po Adamie Smith'ie miała i ma do dziś dnia cały szereg wybitnych przedstawicieli: Jean-Babtiste Say, Bastiat, ostatnio Molinari, Leroy-Beaulieu i grupa, skupiająca się koło Journal des Economistes we Francji. W Anglji Cobden przeprowadził kampanję o wolność handlu, zakończoną zwycięstwem w 1846-ym r. W Niemczech i w Polsce liberalizm mniej się rozwinął.

Liberalizm polityczny powstał właściwie w Anglji w końcu XVII w., kiedy parlament angielski podzielił się na dwie zasadnicze partje: konserwatystów (torysów) i liberałów (whigów). Liberali dążyli zawsze do zmniejszenia praw korony i zwiększenia praw nietylko parlamentu, lecz miast, hrabstw i wszelkich innych jednostek komunalnych. W ten sposób tworzyli wielką szkołę samopomocy narodowej i w konsekwencji zmierzali do zdecentralizowanej demokracji. Wychodźcy angielscy w Ameryce Północnej odrazu zastosowali te zasady w nowej ojczyźnie, i dlatego z taką łatwością powstał i tak mocno trwa ustrój federacyjno-republikański w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. Jest to głęboko wkorzenione pojęcie indywidualizmu, rozumianego jako samorządna samostarczalność, która, zaczynając od jednostki, wznosi się do gminy (parafji), hrabstwa (miasta, stanu), aby w końcu przybrać postać samorządu narodowego, w czem na rząd, w kontynentalno-europejskiem znaczeniu tego wyrazu, właściwie niema miejsca. Na kontynent europejski zasady politycznego liberalizmu przenieśli encyklopedyści francuscy, znalazły one wyraz w słynnych „prawach człowieka", w haśle „wolność, równość i braterstwo" i w całej działalności pierwszego okresu rewolucji francuskiej, okresu Żyrondy aż do chwili ujęcia władzy przez jakobinów. W ciągu XIX w. l. przeciwstawiał się z jednej strony absolutyzmowi, tworząc niekiedy mieszaną formę monarchji konstytucyjnej, z drugiej socjalizmowi, również robiąc mu niekiedy ustępstwa na punkcie nie-interwencji państwa w stosunki robotnicze. W Anglji stronnictwo liberalne przeżyło w końcu zeszłego wieku okres świetności pod kierownictwem Gladstone'a. W Belgji stronnictwo liberalne odgrywa dużą rolę, łagodząc tarcia pomiędzy konserwatystami a socjalistami. W Ameryce Płn. wielkie stronnictwo republikańskie usiłuje stać na gruncie czystego liberalizmu. We Francji niema stronnictwa tej nazwy, jego ideje reprezentują jednak różne stronnictwa, przeważnie o nazwie republikańskiej (républicains de gauche). W Niemczech l. bił najsilniejszem tętnem w l. 1850—60 (Fortschrittspartei, partja postępowa). Później pod kierownictwem Eugenjusza Richtera stronnictwo to przybrało nazwę wolnomyślnego (Freisinnige). Dziś ideje liberalne stanowią podłoże kilku stronnictw demokratycznych i ludowych w Niemczech, które oddzielają się od nacjonalistów, konserwatystów i katolickiego centrum z jednej strony, od socjalistów i komunistów z drugiej. W Polsce l. w swej czystej postaci rozwinął się słabo.

Liberamente, wyrażenie używane w muzyce, oznaczające: swobodnie.

Liberec (niem. Reichenberg), m. pow. w żupie Mlada Boleslav (Czechosłowacja), nad rz. Nissą, 35.000 mieszk.; akademja handl.; wyroby płócienne, dywany; jarmarki.

Liberja (franc.), mundur, dostarczany służącemu przez chlebodawcę.

Liberja, rep. murzyńska na wybrzeżu Pieprzowem w Górnej Gwinei (Afryka zach.), początkowo kolonja, od 1847 niepodległe państwo; 95.400 km², 1.000.000 mieszkańców (murzynów cywilizowanych i chrześcijan 50.000, reszta plemiona półdzikie, mahomet. lub pogańskie); klimat niezdrowy, podzwrotnikowy, wybrzeże bagniste, wnętrze pokrywają ogromne lasy; bogactwa mineralne (złoto, diamenty, ruda żel.); stol. Monrovia, 6.000 mieszkańców; wywóz kauczuku i kawy; stosunki handlowe ze Stanami Zjednoczonemi, Anglją i Holandją.

Liberja.

Liberjusz, papież 352—366, wygnany z Rzymu w r. 355 przez cesarza Konstancjusza za obronę św. Atanazego, w 358 objął zpowrotem rządy nad Kościołem.

Libertacja, w dawnem prawie polskiem oznaczało zwolnienie od ciężarów.

Libertad (La), prow. nadmorska Peru płn., 26.441 km², 250.000 mieszk.; stol. Trujillo.

Libertas, rzymska bogini wolności. Na wyobrażeniach figuralnych trzyma zazwyczaj wieniec wawrzynowy i oszczep albo róg obfitości w rękach, na głowie ma czapkę wyzwoleńca.

Liberté, Égalité, Fraternité (franc.), wolność, równość, braterstwo; hasło wielkiej rewolucji francuskiej.

Libertyni (łac.), 1) nazwa żydowskiej grupy synagogalnej w Jerozolimie; 2) nazwa sekty antynomistyczno-panteistycznej w XVI w. we Flandrji i Francji; 3) nazwa ta oznacza także wolnomyślicieli, którzy wyłamują się z pod autorytetu i nauki kościoła.

Liberum arbitrium, niezależna od warunków zdolność, jaką według doktryny indeterminizmu, ma posiadać wola w powzięciu swych postanowień; wolna wola.

Liberum veto, wymaganie jednomyślności przy powzięciu uchwał, a więc możność niedopuszczenia do uchwały i zerwania sejmu przez jednego posła, sprzeciwiającego się uchwale. W Polsce zaczęto nadużywać l. v. w XVII w. (pierwszy poseł Siciński z Upity). Taki stan rzeczy musiał w konsekwencji doprowadzić do anarchji. Dopiero Konstytucja 3-go Maja zniosła liberum veto.

Libiąż, w. w pow. chrzanowskim (woj. krakowskie); kopalnie węgla.

Libicki Stanisław, prawnik i działacz społeczny, * 1856; od r. 1889 red. „Gazety Są-

dowej", później radca prokuratorji; od r. 1896 red. „Kurjera Codziennego", wkońcu dyrektor Tow. Kred. m. Warszawy.

Libido sexualis, popęd płciowy, dążenie osobników jednej płci do cielesnego złączenia się z osobnikami płci przeciwnej. U ludzi rozpoczyna się w okresie dojrzewania płciowego (między 13—17 rokiem u chłopców, między 13—15 rokiem życia u dziewcząt). U zwierząt, dziko żyjących, okresowo wzmaga się (szczególnie na wiosnę) — okresy rui (oestrus) u samic. U zwierząt oswojonych istnieje stale, ulegając na wiosnę nasileniu.

Libijska pustynia, kraj płaszczysty na zach. od Nilu, wsch. część Sahary.

Libja, w star. nazwa krajów Afryki Płn., później nadana całej znanej Afryce; nazwę tę przywrócili Włosi dla swych posiadłości afryk.

Libja włoska (Libia italiana), posiadłość włoska nad m. Śródziemnem, obejmująca Trypolis i Cyrenajkę; graniczy na zach. z Tunisem i Algerją, na wsch. z Egiptem, na płd. z Afryką równikową; 1.900.000 km², 1.000.000 mieszk., pochodzenia arabskiego i berberyjskiego; pustynna i stepowa, wybrzeża urodzajne (rolnictwo, drzewa oliwne, owoce), w oazach daktyle, chów bydła, owiec, kóz i wielbłądów; tkactwo, garbarstwo; ob. Trypolis.

Libourne, m. w dep. Gironde (Francja zach.), przy połączeniu rz. Dordogne i l'Isle, 20.000 mieszkańców; port rzeczny, winnice.

Libra, 1) w Hiszpanji i Portugalji funt ciężarowy = 460 grama, obecnie zastąpiony kilogramem; 2) również dawna moneta hiszpańska i katalońska, wartości ok. 2 złotych.

Libracja, wahanie się księżyca względem położenia średniego, wywołane mimośrodowem położeniem ziemi względem orbity księżyca i sprawiające, że widzimy więcej, niż połowę powierzchni księżyca (około 4/7); ob. księżyc.

Libretto, dosłownie „książeczka", ogólnie używana nazwa tekstu operowego, pochodząca z języka włoskiego. Librecista, autor tekstu operowego. Do rzędu słynnych librecistów zaliczali się w XVII i XVIII w. Rinucini, Metastasio, Goldoni, Calzabigi, Da Ponte, Quinault; w XIX w. Scribe, Ghislanzoni, Mosenthal i inni.

Libuša, niekiedy Lubusza, córka bajecznego Kroka, pierwszego księcia czeskiego; odziedziczyła po nim Wyszehrad i, według legendy, założyła Pragę; obwołana przez lud księżną, wyszła zamąż za Przemyśla, i była wraz z nim założycielką dynastji Przemyślidów.

Libusza, w. w pow. gorlickim (woj. krakowskie), kop. nafty, 54 szyby, rafinerja nafty.

Licata, m. port. w prow. Girgenti, na płd. wybrzeżu Sycylji (Włochy płd.), 24.500 mieszkańców; siarka, wywóz owoców i wina.

Licbark (niem. Heilsberg), m. pow. na Warmji (Prusy Wsch.), nad rz. Łyna, 6.000 mieszk.; zamek z czasów krzyżackich, później siedziba bisk. warm.

Lice, w dawnem prawie polskiem corpus delicti, dowód przestępstwa.

Licencja (łac.), pozwolenie, uprawnienie, 1) pozwolenie sprowadzenia z zagranicy towarów, zakazanych do wwozu; 2) l. docendi, pozwolenie nauczania; 3) l. poetica, wolność poetycka opracowywania i zmieniania faktów rzeczywistych; 4) wyrażenie muzyczne, oznaczające swobodę harmoniczną.

Licencjat, francuski akademicki stopień naukowy, pośredni pomiędzy stopniem bakałarza (bachelier) a stopniem doktora, dający prawa nauczania. Stopień ten w Niemczech został zachowany na wydziałach teologicznych.

Licet (łac.), wolno. Quod licet Iovi, non licet bovi: co wolno Jowiszowi, tego nie wolno wołu.

Liceum, rodzaj wyższego gimnazjum; w czasach starożytnych nazwa budynku, poświęconego filozofji. Nazwa L. została w wiekach średnich zapomniana, a wznowiona dopiero we Francji przez założenie L. Burbońskiego. Napoleon I rozciągnął nazwę l. na wszystkie średnie zakłady naukowe. W Polsce istniały 3 licea. W Lublinie, L. Lubelskie, założone przez margrabiego Wielopolskiego w 1862 r., a już w 1863 r. zamienione na gimnazjum. L. Krzemienieckie, utworzone przez Tadeusza Czackiego, otwarte 1805 roku. Nauka trwała w niem 6 lat. 4 lata ogólne jednoroczne klasy; po 4 latach uczeń mógł wstąpić na kurs dwuletni z wykładami, prowadzonemi po uniwersytecku. Po śmierci Czackiego, L. do 1810 r. szło dobrze. Zaczęło się chylić do upadku podczas władzy rektora, mianowanego przez Nowosilcowa. W dniu 21 sierpnia 1831 r. wyszedł rozkaz zamknięcia L. Zbiory Liceum K. przewieziono do Kijowa i wcielono do majątku nowootworzonego uniwersytetu. W L. K. kształciło się wielu znakomitych Polaków. Reaktywowane z mocy rozkazu Naczelnika Państwa Piłsudskiego, jako Naczelnego Wodza 27. V. 1920 r. Prawny byt Liceum w ostateczny sposób uregulowany został przez Rozp. Rady Ministrów z 10. VIII 1922 r. (Dz. Ust. N. 70, poz. 626). W obecnej chwili L. K. jest zespołem państwowych zakładów wychowawczych i naukowych, a mianowicie: seminarjum nauczycielskiego, gimnazjum, szkół zawodowych różnego typu, bibljoteki, internatu dla żołnierzy, domu i muzeum im. J. Słowackiego. Posiada odrębną osobowość prawną, a dochody czerpie z dóbr na ten cel przeznaczonych oraz fundacyj. Władze: 1) wizytator, 2) prezydjum, 3) ogólna rada, 4) rada nadzorcza, 5) generalny zarządca dóbr L. Krzemienieckiego. L. Warszawskie, założone dnia 23 czerwca 1804 roku z rozkazu króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III, celem zgermanizowania Polaków przez wspólną naukę młodzieży niemieckiej i polskiej. Celem ułatwienia studjów i pokonania wstrętu młodzieży polskiej do języka niemieckiego, utworzono klasy równoległe polskie i niemieckie. Po ukończeniu dwóch klas początkowych uczeń miał prawo wstępu do I ogólnej, już niemieckiej. Z chwilą powstania Księstwa Warszawskiego L. zostało pozbawione charakteru germanizacyjnego. L. W. pod względem naukowym stało bardzo wysoko. Między wychowańcami byli ludzie znakomici, m. in. Zygmunt Krasiński. Po powstaniu listopadowem L. W. zamienione zostało na gimnazjum gubernjalne.

Lichen (łac.), ob. liszaj.

Lichenes, porosty, klasa roślin, do której zaliczamy organizmy, złożone z jednokomórkowych glonów, osnutych strzępkami grzybów workowców (Ascomycetes), rzadziej podstawczaków (Basidiomycetes). Jest to jeden z klasycznych przykładów współżycia (symbiozy), gdzie grzyby odżywiają się kosztem substancyj, wytworzonych przez asymilujące zielone komórki glonów, dostarczając ze swej strony glonom związków mineralnych i wody. L. stanowią zazwyczaj pierwszy zaczątek roślinności, pojawiający się na nagich skałach, torując drogę wyższym roślinom. Rozpowszechnione są na całej kuli ziemskiej, największy rozwój osiągają w wilgotnych strefach górskich, gdzie pokrywają ziemię, złomy skalne i pnie drzew. W okolicach biegunowych tworzą rozległe tundry. Plechy porostów są bądź płaskie, skórkowate, bądź krzaczkowato rozgałęzione. Najpospolitsze w Polsce: Xanthoria parietina, tarczownica, mająca wygląd suchych żółtych łusek, pokrywających korę drzew; Usnea barbata, pakość brodata, zwieszająca się z gałęzi; Graphis scripta, literak pospolity, na korze drzew; Cladonia rangiferina, chrobotek reniferowy, pokrywający ziemię w suchych lasach; ma postać sino-szarych krzaczków. Ważniejsze gatunki obce: Lecanora esculenta, Rocella tinctoria.

Lichnowsky Karl Max, książę, polityk i dyplomata niemiecki, * 1860; członek pruskiej Izby panów; 1912—14 ambasador w Londynie, dążył do porozumienia między Niemcami i Anglją, † 1928.

Lichtan, małe galary, używane niegdyś do spławu na rzekach polskich, płynące czasem samodzielnie, najczęściej jednak przy większych statkach; służyły zazwyczaj do przeładowywania ciężarów, zwłaszcza zboża ze statków, osiadłych na mieliźnie, co nazywano lichtowaniem. L. brał około 3 łasztów ciężaru.

Lichtański Karol, pisarz i działacz społeczny, * 1841, † 1898; zesłany po 1863 na Syberję, zamieszkał potem w Warszawie, gdzie pisywał do radykalnego „Głosu" (1887—89); ogłosił osobno: „Zarysy antropozofji" (1882), „O metodzie wykładów na uniwersytetach niewieścich" (1893).

Lichtenberg, w., od 1920 włączona do Berlina; 145.000 mieszk.

Lichtenberg Georg Christoph, fizyk i literat niemiecki, * 1742, † 1799; wynalazł t. zw. figury L.; (ob. Lichtenberga figury); główne dzieła: „Erklärung der Hogartschen Kupferstiche", „Aphorismen".

Lichtenberga figury, figury, powstające z pyłku, np. nasienia widłakowego, na płycie izolującej, w którą uderza iskra elektryczna. Przy wyładowaniu dodatniem tworzą się dokoła miejsca, w które uderza iskra, promieniste, rozgałęzione figury, a przy wyładowaniu ujemnem — okrągłe skupienia pyłku.

Lichtenberger André, literat francuski, * 1870 w Strasburgu, współdyrektor Muzeum Społecznego w Paryżu; red. tyg. „L'Opinion"; autor wielu powieści i prac historycznych.

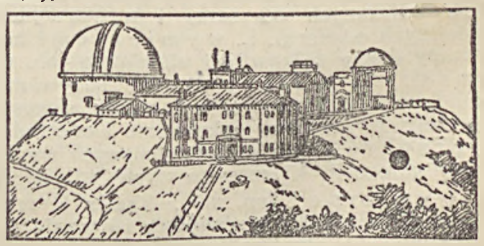
Lichtenstein-Callnberg, m. w Saksonji, nad rz. Rödlitz, powstałe w r. 1920 z połączenia dwóch miast: L. i C.; 10.055 mieszk.; przemysł tkacki, papierniczy, farbiarski; zamek Schönburgów.

Lichterfelde, w., w 1920 r. włączona do Berlina; 42.500 mieszk.

Lichwa pieniężna, w obecnem znaczeniu pobieranie nadmiernych odsetek od pożyczonych sum, lub ciągnięcie nadmiernego zysku, połączone z wykorzystywaniem ciężkiego położenia dłużnika. W średniowieczu Kościół katolicki zabraniał pobierania jakichkolwiek odsetek; przeciwstawieniem tego poglądu była teorja nieograniczonej wolności przy oznaczaniu umownych odsetek. W XIX w. w kwestji znaczenia lichwy zarysowały się dwa kierunki teoretyczne: pierwszy, dopatrujący się l. w przekroczeniu pewnej maksymalnej stopy procentów, drugi, pozostawiający w zasadzie zupełną wolność przy określaniu stopy %%, lecz potępiający wyzysk dłużnika przez wierzyciela. Stanowisko ustawodawstwa niemieckiego w ubiegłem stuleciu zbliżyło się do tego drugiego kierunku (art. 302a K. K. Niem.). Podobnemu poglądowi hołduje ustawa austr. z 1881 r. Kod. Karn. Ros. z 1903 r. stoi na stanowisku pośrednim, oznaczając maksymalną wysokość odsetek umownych na 12% (608 Kod. Karn.). Rozp. Prezydenta Rzeczypospolitej z 29. VI. 1924 r. określiło maksymalną stopę umowną na 24%, a Rozp. z 30. VI. 1926 r. (Dz. Ust. Nr. 62, poz. 372) zredukowało ją do 20%.

Lichwa wojenna, nowe pojęcie l., które zjawiło się w ustawodawstwie dopiero w związku z kryzysem gospodarczym, spowodowanym wypadkami wojennemi. W myśl polskiego ustawodawstwa o zwalczaniu lichwy wojennej (Dz. Ust. Nr. 67, poz. 449, z 1920 r., nowela z dn. 5. VIII. 1922 r., Dz. Ust. Nr. 69, poz. 618), karze podlega pobieranie oczywiście nadmiernych cen przez kupców i prodncentów przy sprzedaży przedmiotów codziennego użytku.

Liciński Ludwik Stanisław, literat, * 1874, † 1908 w Warszawie; napisał: „Pamiętnik włóczęgi" (1908) oraz „Halucynacje" (1911).

Lick'a obserwatorjum.

Lick'a obserwatorjum, jedno z większych obserwatorjów amerykańskich, ufundowane 1874

przez J. Licka, położone na górze Hamiltona w Kalifornji, w okolicy, slynącej z dobrych warunków atmosferycznych. Posiada olbrzymi refraktor o objektywie 914 mm., oraz dużą ilość mniejszych narzędzi. Zakres prac: astrospektrografja, ruch własny gwiazd, gwiazdy nowe, gwiazdy podwójne, komety, mgławice oraz obserwacje południkowe.

Licynjusz (Valerius Licinianus Licinius), cesarz rzymski, rodem z Ilirji, powołany w r. 307 przez Galerjusza na pomocnika w zarządzie Panonią i Recją; panował sam od 313; 323 został pobity przez Konstantyna W., w 325 zamordowany.

Licytacja (łac.), sprzedaż publiczna ruchomości lub nieruchomości, której tryb jest unormowany bądź w ustawach postępowania cywilnego (np. w b. zab. ros.), bądź w ordynacjach egzekucyjnych (w b. zab. austr.). Przeciwstawieniem l. jest zwykła sprzedaż , czyli sprzedaż z wolnej ręki. Sprzedaż publiczna nieruchomości zwie się inaczej s u b h a s t a c j ą. L. ma zastosowanie przy sprzedaży majątku nieletnich, w razie niemożności podziału majątku między spadkobiercami (postępowanie działowe), dla zaspokojenia wierzycieli, którzy na podstawie prawomocnych wyroków przystępują do egzekucji zasądzonych pretensyj. Przepisy o l. mają charakter rygorystyczny. Od l. w powyższem znaczeniu, czyli l. in plus, należy odróżniać l. in minus, to znaczy przetarg publiczny, zapomocą którego administracja państwowa lub komunalna niejednokrotnie dokonywa zakupów (dostawy) lub zawiera umowy w przedmiocie przeprowadzenia najrozmaitszych robót (budowlanych, niwelacyjnych, kanalizacyjnych itp.).

Liczba, jedno z głównych pojęć matematycznych. Termin: „l i c z b a n a t u r a l n a" (całkowita, dodatnia) jest nazwą ogólną, zastosowaną do pewnych symboli: 1, 2, 3..., z których każdy jest podporządkowany określonej kategorji zbiorów s k o ń c z o n y c h, gdy sprawdzianem przynależności dwóch zbiorów do jednej kategorji jest jedno-jednoznaczna odpowiedniość elementów obu zbiorów. Analogiczne określenie, uwzględniające zbiory skończone i n i e s k o ń c z o n e, jest określeniem l i c z b y k a r d y n a l n e j. O liczbach naturalnych p i e r w s z y c h i z ł o ż o n y c h, p a r z y s t y c h i n i e p a r z y s t y c h, ob. p o d z i e l n o ś ć. Termin: „l i c z b y w z g l ę d n e" jest nazwą wspólną dla liczb d o d a t n i c h (większych od zera) i u j e m n y c h (mniejszych od zera). L. w y m i e r n e m i nazywamy liczby całkowite i ułamkowe (ob. u ł a m e k). L. r z e c z y w i s t ą nazywamy symbol, oznaczający przekrój zbioru wszystkich liczb wymiernych (określenie Dedekinda, ob. p r z e k r ó j); oprócz wymienionych wyżej l., do kategorji l. rzeczywistych należą l. n i e w y m i e r n e (np. $\sqrt{2}$). Każdą l. rzeczywistą, stanowiącą pierwiastek równania algebraicznego o współczynnikach całkowitych, nazywamy l. a l g e b r a i c z n ą; pozostałe nazywamy p r z e s t ę p n e m i (np. e, π). L. z e s p o l o n e m i z w y k ł e m i (czyli dwujednostkowemi) nazywamy symbole postaci: $a + bi$, gdzie „i" (jednostka urojona) czyni zadość warunkowi: $i^2 + 1 = 0$, przyczem litery a, b oznaczają liczby rzeczywiste. L. zespolone stanowią największą kategorję liczb, rozważanych w analizie; jedynie w pewnych specjalnych teorjach bada się obszerniejsze kategorje liczb, tzw. l. w i e l o j e d n o s t k o w e, zwłaszcza trój- i czterojednostkowe (wektory i kwaterniony). W innym zupełnie kierunku uogólnił pojęcie liczby G. Cantor, wprowadzając l. pozaskończone, które stanowią przedłużenie ciągu l. naturalnych. O rozwoju pojęcia l., ob. a r y t m e t y k a. L. e — ob. l o g a r y t m. L. π — ob. o k r ą g. L. pierwiastkowa — ob. p i e r w i a s t e k. L. przeciwne — ob. s u m a. L. względnie pierwsze — ob. d z i e l n i k.

Liczby, charakteryzujące pierwiastek chemiczny, są następujące: ciężar atomowy, liczba porządkowa i okres półtrwania (w przypadku pierwiastków promieniotwórczych) pierwiastka.

Liczmany, żetony bite w miedzi lub mosiądzu, służące do pomocy przy obliczaniu wielkich sum, albo używane podczas gry zamiast monet.

Licznik, 1) ob. u ł a m e k; 2) przyrząd, automatycznie liczący, np. l. gazu (gazometr), oznaczający ilość zużytego gazu, l. elektryczny, oznaczający ilość zużytej energji elektrycznej itd.

Liczność, ob. m o c.

Liczwarta lub **Liszwarta**, l. dopływ Warty; wypływa na Śląsku, dług. 63 km.

Liczydło, przyrząd, ułatwiający rachunki. Jest to drewniana rama, między której bokami przeprowadzone są równoległe druty; na każdym drucie znajduje się po 10 drewnianych kulek. Kulki te oznaczają liczbę jedności, dziesiątków, setek, tysięcy itd., stosownie do tego, na którym drucie się znajdują.

Lida, m. pow. (woj. nowogródzkie), nad rz. Lidą albo Lidzieją, 13.300 mieszk.; ruiny zamku.

Lidja, w staroż. kraina w zach. Azji Mniejszej; uprawa bawełny, owoców; wyrób dywanów.

Lido, wyspy piaszczyste, oddzielające lagunę wenecką od m. Adrjatyckiego; w szczególności jedna z wysp naprzeciw Wenecji (½ godziny jazdy statkiem), słynna miejscowość kąpielowa.

„Lidové Listy", główny organ czeskiego stronnictwa ludowego (kleryk.); pismo codzienne, wychodzące w Pradze.

„Lidové Noviny", największy dziennik czeski na Morawach, założony w 1893 r. przez dra Adolfa Stránskýego, jednego z najwybitniejszych polityków czeskich. Pod względem politycznym niezależny, służy ideom postępu i demokracji oraz interesom kultury narodowej. Przez długi czas reprezentował przedwojenne wielkie stronnictwo ludowo-postępowe na Morawach, obecnie propaguje organizujące się „Stronnictwo pracy", bliskie ideom politycznym i kulturalnym prez. Masaryka.

Lidyjska tonacja, w muzyce starogreckiej nazwa gamy, zaczynającej się od tonu c; w muzyce kościelnej (autentyczna tonacja kościelna), nazwa gamy, zbudowanej na tonice f; *f g a h c d e f*.

Lidyt czyli ł u p e k k r z e m i e n n y, skała czarna, brunatna lub zielona, bardzo zbita, nadzwyczajnie twarda. Składa się ze zbitego kwarcu, chalcedonu i niewielkiej ilości opalu. Czarny zawiera drobne ilości ciał węglistych, brunatny—tlenku żelazowego, zielony—nieco chlorytu. W wielu lidytach mikroskop wykazuje szkielety okrzemek, promienic i igiełek gąbek, stąd przypisujemy im pochodzenie biogeniczne; inne lidyty są drobnoziarnistemi piaskowcami, w których osiadł chalcedon i opale. Lidytu używamy do ostrzenia delikatnych narzędzi stalowych oraz w sztuce probierczej (kamień probierczy). Mianowicie przedmiot srebrny lub złoty pociera się o osełkę i bada się pozostawiony przez przedmiot roztarty ślad metalu.

Lidzbark (niem. Lautenburg), m. w pow. brodnickim (woj. pomorskie); 3.500 mieszk.

Lie J o n a s, powieściopisarz i dramaturg norweski, * 1833, † 1908; ogłosił powieści: „O zachodzie", „Niobe", „Otchłań", „Ulwungowie" i inne.

Lie M a r i u s S o p h u s, matematyk norweski, * 1842, † 1899; profesor w Oslo od 1872, w Lipsku od 1886, powtórnie w Oslo od 1898; główne dzieła z dziedziny teorji grup przekształceń i teorji równań różniczkowych, wydane przy współudziale matematyków niemieckich (F. Engel, G. Scheffers). Rozpoczęto (1922) nowe wydanie „S. Lie Gesammelte Abhandlungen", redagowane przez F. Engla i P. Heegaarda.

Lieb M i c h a e l, ob. M u n k a c s y M i c h a e l.

Liebe, ob. L i w n a.

Lieben A d o l p h, chemik niemiecki, * 1836, † 1914; 1863 profesor w Genui, 1867 w Turynie, od 1875 w Wiedniu. Ogłosił przeszło 50 rozpraw naukowych, dotyczących głównie chemji organicznej.

Liebena próba, próba chemiczna na obecność acetonu w moczu: tworzenie się kryształków jodoformowych (względnie zapachu jodoformowego) po dodaniu ługu sodowego i rozczynu jodu w jodku potasu do moczu, zawierającego aceton.

Liebenstein, zdrojowisko w Saksonji u podnóża Lasu Turyngijskiego, 345 m. n. p. m.; źródła żelaziste i zakłady wodolecznicze.

Lieberkühn J o h a n n N a t h a n a e l, lekarz i przyrodnik niemiecki, * 1711, † 1756. Napisał: „De fabrica et actione villorum intestinorum tenium" (1745). Ob. L i e b e r k ü h n'a g r u c z o ł y.

Lieberkühn'a gruczoły, rurkowate nierozgałęzione gruczoły w śluzówce jelita cienkiego, wydzielające alkaliczny sok, tzw. s u c c u s e n t e r i c u s.

Liebermann H e r m a n, adwokat w Przemyślu i działacz polityczny Polskiej Partji Socjalistycznej, * 1870; obrońca w procesie Marmarosz-Sziget; poseł na Sejm Ustawodawczy (1919—22) i na Sejm (od 1922) z Przemyśla; b. poseł do parlamentu austrjackiego (1917—1918).

Liebermann K a r l, chemik niemiecki, * 1842, † 1914; 1869 asystent Bayer'a w Berlinie, 1870 docent uniwersytetu berlińskiego, od 1879 profesor, 1914 prof. honorowy. Bardzo liczne prace z chemji organicznej; główna — otrzymanie syntetycznej alizaryny (razem z Graebem).

Liebermann M a x, malarz impresjonista niemiecki, * 1847 w Berlinie; dzieła: „Przytułek dla starców w Amsterdamie" (Monachjum), „Ulica wiejska w Holandji" (tamże), „Naprawiaczki sieci" (Hamburg), i in.

Liebert E d u a r d von, wojskowy niemiecki, * 1850; pod pseud. Sarmaticusa wydał kilka prac wojsk.-geogr., dotyczących ziem polskich, m. in.: „Der polnische Kriegschauplatz", „Von der Weichsel bis zum Dnjepr".

Liebig J u s t u s, chemik niemiecki, * 1803 w Darmsztadzie, † 1873; od 1824 profesor w Giessen, od 1852 w Monachjum; udoskonalił analizę ciał organicznych, zbadał skład wielu związków chemicznych i odkrył wiele nowych, podał podstawy chemji fizjologicznej i rolniczej; główne dzieła: „Die organische Chemie in ihrer Anwendung auf Agrikultur und Physiologie", „Die Tierchemie", „Naturwissenschaftliche Briefe über moderne Landwirtschaft".

Liebiga zupka słodowa, mieszanina słodu, mąki pszennej, wody, mleka i dwuwęglanu potasu. Ma zastosowanie w dietetyce niemowląt, chorych na zaburzenia w trawieniu.

Liebknecht K a r l, darykalny socjalista, później komunista niemiecki, * 1871; syn Wilhelma L.; 1912 poseł do parlamentu; w grudniu 1914 i sierpniu 1915 jedyny z socjalistyczn. posłów głosował przeciwko kredytom wojennym. 1916 wykluczony z partji socjalistycznej, uwięziony pod zarzutem zdrady stanu; 1919 założył razem z Różą Luksemburg grupę „Spartakus" i wywołał powstanie w Berlinie; aresztowany, podczas przewożenia do więzienia zamordowany jednocześnie z Różą Luksemburg 15. I. 1919. Napisał: „Militarismus und Antimilitarismus", „Studien über die Bewegungsgesetze der menschlichen Gesellschaft" i inne.

Liebknecht W i l h e l m, działacz socjalistyczny niemiecki, * 1826, † 1900; redaktor organu Tow. Międzynarodowego robotników niezależnych; protestował 1871 przeciw przyłączeniu Alzacji do Niemiec, za co skazany został wraz z Beblem na 2 lata więzienia; po odsiedzeniu kary wybrany na posła do parlamentu; współredaktor „Vorwärts'u", przywódca frakcji socjalistycznej w parlamencie.

Lieblich, nazwa łagodnego regestru w organach, krytego, 8-o stopowego.

Liebmann O t t o, filozof niemiecki, nowokantysta, * 1840 w Löwenberg, † 1912. Napisał m. in.: „Kant und die Epigonen", „Freiheit des

Willens", „Analysis der Wirklichkeit", „Klimax der Theorien".

Liebreich Oskar, lekarz niemiecki, * 1839, † 1908; 1872 profesor w Berlinie; odkrył 1869 własności usypiające chloralu, wprowadził również wiele innych środków do medycyny.

Liechtenstein, księstwo niezależne, konstyt., między Austrją a Szwajcarją, 159 km², 11.100 mieszk.; narodowość niemiecka, rzym.-kat.; rolnictwo, chów bydła, tkactwo; stol. Vaduz. Od 1921 poczta i telegraf pod zarządem Szwajcarji.

Liechtenstein Alois ks., polityk austrjacki, * 1846, † 1907; służył w wojsku i dyplomacji; wybrany 1878 na posła do parlamentu wiedeńskiego, założył partję polityczną o charakterze wybitnie antysemickim, pod nazwą „chrześcijańsko-społecznej".

Lieder-Rolicz Wacław, poeta, * 1866, † 1912; ogłosił: „Poezje", „Wiersze" (1889 do 1903), „Moja Muza" (1895), „Wiersze perskie" (1895).

Liège (łac. Leodium, flam. Luik, niem. Lüttich), stol. prow. L., nad rz. Mozą, 253.000 mieszk.; uniwersytet, szkoła górnicza, politechnika, szkoła elektrotechn., znaczny przemysł: broń, skóry, wyroby włókiennicze. Prow. L. 2.895 km², 870.000 mieszk.; kop. węgla kamiennego i rudy żelaznej; zam. przez Wallonów.

Liegnitz, ob. Lignica.

Lien (greck.), śledziona, l. succenturiatum, śledziona dodatkowa.

Lier (franc. Lierre), m. w prow. antwerpskiej (Belgja), nad rz. Nethą, 26.000 mieszk.; fabr. koronek, wyroby jedwabne.

Lier Adolf, pejzażysta niemiecki, * 1826, † 1882; obrazy w muzeach Berlina, Drezna, Lipska i Monachjum.

Lierre, ob. Lier.

Lieseganga pierścienie, zjawisko, zaobserwowane w 1896 i zbadane przez R. E. Liesegang, polegające na uwarstwionem strącaniu się osadu w płytkach żelatynowych itp.

Liesganig Joseph, kartograf austrjacki, * 1719, † 1799; eks-jezuita, kierownik zdjęcia topograficznego Galicji (1772—1774).

Lietuva, ob. Litwa.

Lieu, dawna mila francuska, odpowiadająca mniej więcej 4 km.

Lieven Dorothea księżna z Beckendorffów, tzw. europejska Sybilla dyplomatyczna, * 1784; poślubiła posła rosyjskiego w Londynie; od r. 1839, jako wdowa, otworzyła głośny salon polityczny w Paryżu; † 1857.

Liévin, m. w dep. Pas-de-Calais (Francja płn.-zach.), nad rz. Souchez, 25.700 mieszk.; kop. węgla.

Liezen-Mayer Alexander, portrecista, malarz historyczny i ilustrator węgiersko-niemiecki, * 1839 w Raab (Węgry), † 1898 w Monachjum; pracował w Wiedniu, Stutgardzie i Monachjum.

Lifou, ob. Lifu.

Lift (ang.), winda, w szczególności winda osobowa.

Lifu (franc. Lifou), najw. wyspa w grupie Loyalty, 1.670 km², 3.000 mieszk.

Liga, nazwa, którą przybierają różnego rodzaju związki, zarówno związki państw (np. l. augsburska, zawarta w r. 1686 pomiędzy Holandją, Hiszpanją, Szwecją i kilku książętami niemieckimi przeciwko Francji), jak i wewnętrzne stronnictwa polityczne (np. liga katolicka, utworzona w 1576 r. przez książąt de Guise w celu obrony katolicyzmu przed kalwinizmem we Francji), lub też zrzeszenia o charakterze kulturalnym lub etycznym (np. liga antyalkoholiczna).

Liga nabywców. Angielski filozof i esteta Ruskin, pierwszy rzucił myśl, że przy nabywaniu każdego przedmiotu należy baczyć na warunki egzystencji, jakie stwarzamy wytwórcy tego przedmiotu. Jeżeli kupujemy rzecz wyprodukowaną przez robotników źle płatnych, źle odżywianych, pracujących w niehigienicznych warunkach, to tem samem utrwalamy te warunki i stajemy się jakgdyby współwinnymi ich krzywdy. Wychodząc z tego założenia, grono kobiet amerykańskich, przeważnie żon profesorów uniwersytetów w Bostonie i w New-Yorku, założyło w 1890 roku pierwszą Ligę nabywców. Członkinie zobowiązały się do nabywania tylko takich przedmiotów, co do których miały pewność, że zostały wyprodukowane przez pracowników dostatecznie płatnych, pracujących w higjenicznych warunkach itp. W praktyce doprowadziło to do tego, że kobiety te wystawiły cały szereg wymagań na korzyść pracowników magazynów mód i ubierały się tylko w takich magazynach, które wymagania te przyjęły. Niezależnie od tego akcja ta dała impuls do wielkiej ankiety o warunkach pracy chałupniczej i przyczyniła się do tego, że chałupnictwo, dotąd pomijane przez prawodawstwo robotnicze, stało się również przedmiotem jego opieki. Z Ameryki L. n. zostały przeszczepione w r. 1903 przez p. Brunhes do Paryża, a stamtąd rozprzestrzeniły się w Szwajcarji i w Niemczech. W Szwajcarji L. n. kilkakrotnie odegrały rolę rozjemczą w zatargach pomiędzy pracodawcami a pracownikami. Główne obowiązki członków L. n. są następujące: 1) nabywać jedynie u takich dostawców, którzy wykonywują swoje obowiązki względem robotników i pracowników, i jako tacy figurują na białej liście Ligi, 2) nie czekać ostatniej chwili, aby zrobić zamówienie, 3) nie kupować artykułów zbyt tanich, 4) nie dokonywać zakupów i nie przyjmować dostaw w domu w niedziele i wieczorami.

Liga Narodowa, polska tajna organizacja polityczna, zawiązana w r. 1886 w Szwajcarji przez grono emigrantów (Z. Miłkowski); rozszerzyła się później we wszystkich dzielnicach wśród młodszych kół inteligencji. Kierownikami jej byli: Z. Balicki, R. Dmowski i J. L. Popławski. W 1905 r. L. N. wyłoniła z siebie, działające już jawnie stronnictwo demokratyczno-narodowe.

Liga narodowa irlandzka, założona 1882 r. w Dublinie na miejsce zamkniętej przez rząd Ligi rolnej, dążyła do uzyskania odrębnego

parlamentu irlandzkiego i reform rolnych; rozwiązana w 1887 r. przez rząd angielski.

Liga Narodów. Po ukończeniu wielkiej wojny (1914—18), z inicjatywy prezydenta Stanów Zjednoczonych A. P. Wilsona, została utworzona na mocy traktatu wersalskiego tzw. Liga Narodów (Société des Nations, League of Nations), która ma na celu pokojowe rozstrzyganie sporów pomiędzy swoimi członkami i zapobieganie zbrojnym konfliktom. W przeszłości z analogicznemi pomysłami ligi monarchów chrześcijańskich nosili się królowie: czeski Jerzy z Podjebrad (XV w.) i francuski Henryk IV (XVI w.). Podobnie sztandarową ideą rewolucji francuskiej było przekształcenie całego świata w pokojowy związek wolnych republik. Do obecnie istniejącej z siedzibą w Genewie Ligi Narodów należy większa część państw; nie przystąpiły do Ligi Stany Zjedn. A. P., Z. S. S. R. (Rosja sowiecka), Afganistan, Egipt, Ekwador, Meksyk i Turcja; wycofały się z niej Hiszpanja i Brazylja. Członkowie L. dzielą się na zwykłych i na członków Rady. Członkowie Rady są stali i niestali. W 1926 r. Niemcy zostały przyjęte na stałego członka Rady. Polska otrzymała miejsce w Radzie na 3 lata z gwarancją wyboru na następne trzechlecie. L. rozstrzygnęła dotąd w sposób pokojowy kilka doniosłych spraw (Górny Śląsk, Gdańsk, konflikt grecko-bułgarski). Jej statut zawiera cały szereg środków, jakie zbiorowo podejmuje L. dla zapobieżenia konfliktom, zarówno pomiędzy członkami, jak i dla obrony członka L. przed napadem ze strony nieczłonka. Środki te mają charakter przeważnie dyplomatyczno-ekonomiczny i nie wykluczają poszczególnych traktatów obronnych (np. traktat polsko-francuski, polsko-rumuński), które winny być zarejestrowane w sekretarjacie L. Specjalną instytucją, wchodzącą w skład L. N. jest Międzynarodowe Biuro Pracy (Bureau International du Travail), utrzymywane przez wszystkie państwa, wchodzące w skład L.; prowadzi ono studja nad kwestjami pracy na całym świecie, wydając w tym celu odpowiednie wydawnictwa (perjodycznie wychodzi miesięcznik, Bulletin du B. I. T.), oraz usiłując uzgodnić warunki pracy, płace, prawodawstwo robotnicze, prawodawstwo ochronne itp. we wszystkich krajach. Do tego celu służą kongresy i konferencje, zwoływane przez M. B. P., na których, obok działaczów społecznych, są reprezentowani przedstawiciele różnych państw. Kierownikiem (dyrektorem) M. B. P. jest Albert Thomas, umiarkowany socjalista francuski. W tej chwili usiłowania M. B. P. są szczególnie skierowane ku przyjęciu przez wszystkie państwa wszystkich punktów tzw. Konwencji waszyngtońskiej (ośmiogodzinny dzień pracy, ochrona pracy kobiet i dzieci itp.).

Liga Neutralności Zbrojnej, porozumienie, zawarte w r. 1780 między Rosją, Danją i Szwecją, do którego przyłączyły się w latach 1781 do 1783 Prusy, Portugalja i Neapol; celem Ligi była obrona praw neutralnych podczas wojny Anglji ze Stanami Zjednoczonemi Ameryki; druga Liga neutralności zbrojnej powstała w r. 1800; należały do niej Rosja, Prusy, Danja i Szwecja.

Liga polska w Ameryce, jedna z prób zorganizowania całego wychodźctwa na gruncie narodowym. Założycielami jej byli w 1894 r.: E. Jerzmanowski, G. Szwajkart i Józef Napieralski. Celem L. miała być współpraca patrjotyczna i utrzymywanie łączności z Ojczyzną. Organizacja ta nie objęła żywiołów liberalnych, skupionych w „Związku Narodowym Polskim", a obawiających się przodownictwa duchownych i „kropidlarzy", jak zwano działaczy, opierających swe prace na gruncie religijnym; zczasem Liga poszła w zapomnienie, zwłaszcza wobec wyłonienia się nowych aktualnych spraw.

Liga pracy, założone w Warszawie stowarzyszenie, mające na celu naukową organizację pracy przez przeszczepienie na nasz grunt metod tayloryzmu (ekonomja ruchów przy pracy) i psychotechniki (badania nad uzdolnieniem pracownika i kierowanie go do odpowiednich prac). Inicjatorami L. p. są inżynierowie Drzewiecki i Adamiecki, pracownię psychotechniczną prowadzi inż. Hanszyld. Ostatnio, wskutek propagandy L. p., kilka większych fabryk sprowadziło z Czech (gdzie analogiczna działalność koncentruje się w tzw. Akademji Masaryka) specjalnych inżynierów pracy (of efficiency — według terminologji amerykańskiej), którzy, zgodnie z zasadami naukowej organizacji pracy, reformują przedsiębiorstwa pod względem personelu, metod pracy i rozmieszczenia maszyn.

Ligamentum (łac.), wiązadło, pasmo łącznotkankowe, przeznaczone do połączenia przyległych powierzchni dwóch kręgów lub kości. Najsilniejszem wiązadłem ustroju ludzkiego i zwierzęcego jest tzw. wiązadło karkowe.

Ligatura (łac.), mocna nić, sporządzona z jedwabiu, metalu, jelit jelenich („katgut") lub z kiszek jedwabnika (nić florencka, „silkworn"), stosowana do podwiązywania naczyń krwionośnych, które muszą być przecięte podczas operacji (chirurgicznej, ginekologicznej, laryngologicznej). L. poraz pierwszy zastosował ojciec chirurgji francuskiej, Ambroży Paré (* 1517, † 1590).

Ligatura, w muzyce znak (łuk), wskazujący grę ściśle złączoną, czyli tzw. legato. Dwie nuty tej samej wysokości, połączone ligaturą, uderza się tylko raz.

Ligawica, trzęsawisko, topielisko, moczary, ziemia grząska.

Ligawka, instrument muzyczny wiejski, sporządzony z kory wierzbowej, służący do nawoływania bydła.

Ligne Charles Joseph ks., ze starożytnego rodu belgijskiego, polityk i wódz austrjacki, * 1735, † 1814; 1771 gen. w służbie austr.; zdobył Belgrad, za co został mianowany feldmarszałkiem; przebywał przez czas dłuższy w Polsce i w Rosji.

Ligne Louis, ks., syn poprz., * 1766, † 1813;

pułk. austr., ożeniony z Heleną Massalską; mieszkał długo w Warszawie; prace swoje wydał pt.: „Mélanges militaires et littéraires“.

Lignica (niem. Liegnitz), m. pow. i stol. rej. L. na Śląsku pruskim, nad rz. Czarną, 70.000 mieszk.; fabryki płótna, maszyn, sukna, cukru, tytuniu; uprawa warzyw; ruiny zamku, niegdyś piastowskiego; pamiętna bitwa z Tatarami w 1241.

Lignina (drzewnik), jeden ze składników komórek roślinnych; zawiera tzw. grupy metoksylowe (OCH_3); tem tłumaczymy powstawanie alkoholu metylowego, CH_3OH, podczas suchej destylacji drzewa. W medycynie stosowana zamiast waty.

Lignit, ob. w ę g i e l b r u n a t n y.

Lignografja, sposób barwnego drukowania na drzewie.

Ligocki E d w a r d, poeta i powieściopisarz, * 1887; studja uniw. w Krakowie, Lozannie, Fryburgu i Paryżu. Wydał: „Poezje“ cz. I. i II., „Laguna morta“, „Sambra i Moza“, „Thalassa“, „Sen o Dwernickim“, „Ognie Werony“, „Płonące Reims“ i in.

Ligoń J a n, działacz społeczny i poeta górnośląski, * 1823 w Prądach w pow. lublinieckim, † 1889; kowal, potem robotnik fabryczny w Hucie Królewskiej, czynny w organizacjach narodowych, zasłużony na wielu polach pracy społecznej; ogłosił osobno kilka zbiorków utworów wierszowanych: „Pieśni zabawne“ i in., poemat „Obrona Wiednia czyli niemieckiego państwa i chrześcijaństwa przez Jana Sobieskiego, króla polskiego“ (1883) i in.

Ligroina, benzyna, frakcja naftowa, wrząca pomiędzy 40° a 150°.

Ligularia, językocznica, rodzaj roślin z rodziny Compositae. L. s i b i r i c a, j. syberyjska, bylina do 1 m. wysok., o liściach dużych, strzałkowato-sercowatych, ząbkowanych, kwiatach żółtych, zebranych w wielkie szczytowe grono; kwitnie w lipcu. Torfowiska, olszyny podmokłe.

Liguori A l f o n s o M a r i a św., * 1696 w Neapolu, † 1787; prawnik, później znakomity kaznodzieja i misjonarz; założył 1749 zakon Redemptorystów; ogłosił wiele dzieł teologicznych; święto 2 sierpnia.

Liguria, w staroż. kraj. Ligurów, później prow. rzymska; obecnie obejmuje prow. Genua i Porto Maurizio (Włochy płn.); 5.280 km^2, 1,300.000 mieszk.

Liguryjskie morze (włosk. Mare Ligure), nazwa części m. Śródziemnego między Genuą na płn., a Korsyką na płd.

Ligustrum, ligustr, rodzaj roślin z rodziny Oleacea (oliwkowate). Drzewa i krzewy Europy i Azji. L. v u l g a r e, l. pospolity (Rys.: a. kwiat, b. kwiat w przekroju, c. owocostan, d. jagoda w przekroju), krzew do 3 m. wysok., o liściach skórzastych, eliptycznie podługowatych, kwiatach białych, jagodach okrągłych, lśniąco-czarnych. Sadzony w ogrodach (nadaje się na żywopłoty), rzadko dziczejący. Drewno l., po zaschnięciu nadzwyczaj twarde, używane jest w tokarstwie. Jagód używają we Francji do zaprawiania win.

Ligustrum.

Li-hung-czang, polityk chiński, * 1827, † 1901; sędzia, potem gubernator, 1872 kanclerz państwa, zwolennik reform; 1895 zawarł traktat z Japonią; 1896 minister spraw zagranicznych.

Likier, trunek, przygotowywany ze spirytusu i cukru z dodatkiem substancyj, stanowiących o smaku i aromacie l.; prócz tego l. przeważnie zabarwia się. Owe dodatki, zwane bukietem, stanowią zwykle tajemnicę wytwórców, są one albo nalewkami spirytusowemi owoców lub roślin aromatycznych, albo destylatami takich nalewek, albo wreszcie mieszaniną olejków eterycznych, przygotowywanych laboratoryjnie.

Likowski E d w a r d, biskup i historyk, * 1836, † 1915; prof. sem. duch. w Poznaniu; od 1887 biskup sufragan gnieźnieński; od 1914 arcybiskup gnieźniensko-poznański, prezes Tow. przyj. nauk w Poznaniu; ogłosił wiele prac z dziejów Kościoła: „Dzieje kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku“ (1880), „Unja brzeska“ (1907) i in.

Likowski H e n r y k ks., historyk współczesny, zastępca dyrektora Biblioteki uniwersyteckiej i prof. Seminarjum duchownego w Poznaniu; autor kilku prac z zakresu historji kościoła.

Liktor, w staroż. Rzymie sługa wysokich urzędników, noszący przed nimi przy wystąpieniach publicznych pęk rózeg, a właściwie prętów, zwanych „fasces“; przed królem, cesarzem lub dyktatorem kroczyło w tych razach 24 l., przed konsulem urzędującym 12, przed pretorami po 6.

Liktorów wiązki, ob. f a s c e s.

Likurg, nawpół bajeczny prawodawca Sparty; ok. 880 r. przed Chr. miał nadać Lacedemończykom pierwszą konstytucję społeczną; według zdania nowszych historyków jest to jednak raczej dzieło zbiorowe.

Likwidacja (łac.), termin, używany w rozmaitych znaczeniach dla oznaczenia rozrachunku, przeprowadzanego na skutek wykonania pewnej umowy. W znaczeniu prawa międzynarodowego l. oznacza rozrachunki między poszczególnemi państwami. W związku z traktatami rozbiorowemi utworzone zostały likwidacyjne komisje w Polsce w 1795, po traktacie Tylżyckim w 1808 i po kongresie Wiedeńskim w 1819. Wszelkie zmiany terytorjalne z konieczności sprowadzają wzajemne rozrachunki między zainteresowanemi państwami.

Likwidacja mienia niemieckiego w Polsce. W myśl art. 92, 297 i 304 Traktatu Wersalskiego, Państwu Polskiemu przysługuje prawo zatrzymania i likwidacji majątków, należących 10 stycznia 1920 r. do obywateli niemieckich

lub też spółek, przez nich kontrolowanych, położonych na wszystkich terytorjach Niemiec, zmieniających przynależność państwową z mocy Traktatu Wersalskiego i uznanych ostatecznie za część Polski. Likwidację przeprowadzają Komitety Likwidacyjne w Warszawie i Poznaniu (Dz. U. Nr. 107, poz. 704, z 1920 r.).

Likwidacja spółki polega na spieniężeniu całego majątku spółkowego, spłacie długów i rozdziale pozostałych aktywów między wspólnikami. O zakończeniu likwidacji winien być sporządzony oddzielny akt, który kładzie kres istnieniu spółki. L. spółki przeprowadzają l i k w i d a t o r z y, wybrani przez wspólników, wyznaczeni przez umowę spółki lub przez sąd. L. może być dobrowolna lub sądowa. Według obowiązujących we wszystkich trzech zaborach Rzeczypospolitej przepisów, wzmianka o l. winna być wniesiona do rejestru handlowego. Do firmy spółki, która wstąpiła w stan l., dodaje się słowa „w likwidacji“. W przeciwieństwie do prawa francuskiego, które w tej mierze kieruje się zwyczajami, prawodawstwa niemieckie zawierają wyczerpujące przepisy, dotyczące l. s.

Likwidacyjna Komisja w Królestwie Polskiem powołana została do życia przez ukaz ces. Aleksandra II z 19.II 1864 r. i miała na celu uregulowanie wynagrodzenia, należnego za grunta, przyznane na własność włościanom. Wynagrodzenie to wypłacane było w 6% listach likwidacyjnych. L. K. istniała do 1870; po zniesieniu jej odnośne funkcje przeszły na władze administracyjne, skarbowe i Bank Polski.

Likwidacyjna Komisja Polska powstała 27 października 1918 r. w Krakowie; ob. p o w s t a n i e P a ń s t w a P o l s k i e g o.

Likwidacyjna tabela, dokument, sporządzony dla każdej gminy b. Królestwa Kongresowego, stwierdzający przejście gruntów na rzecz włościan na zasadzie ukazu cesarza Aleksandra II z 19 lutego 1864 r. o uwłaszczeniu włościan. T. l. zawiera dane o obszarze gruntu, który stał się własnością poszczególnego włościanina, wyszczególnienie służebności oraz wynagrodzenie, przysługujące właścicielom gruntów wzamian za uchylone ukazem powinności pańszczyźniane. T. l. znajduje się w przechowaniu urzędów gminnych, a czasami w hipotekach państwowych.

Likwidacyjne Komitety, ob. l i k w i d a c j a m i e n i a n i e m i e c k i e g o w P o l s c e.

Likwidacyjny Główny Urząd powołany został do życia przez dekr. Naczelnika Państwa z 31. I. 1919 (Dz. Pr., N. 12, poz. 132). Organizację i zakres działania jego normuje obecnie ustawa z 4. VII. 1923 (Dz. Ust. N. 75, poz. 583). Do zakresu działania G. U. L. należy: ustalenie wysokości strat, poniesionych wskutek wojny przez państwo i poszczególnych obywateli, przygotowanie wszelkich spraw, dotyczących rozrachunków państwa Polskiego z b. państwami zaborczemi, uzyskanie wszelkich odszkodowań i rozrachunek z poszkodowanym, sprawy przekazane przez specjalne ustawy. W myśl ostatnich uchwał Rady Ministrów (listopad 1926), G. U. Likwidacyjny ma być wcielony do Ministerstwa Skarbu.

Lilak, ob. S y r i n g a.

Liliaceae, liljowate, rodzina roślin jednoliściennych, rzędu Liliiflorae (liljowe). Kwiaty pokaźne, promieniste, z okwiatem barwnym. Liście szerokie lub trawiaste. Pręcików 6, słupek górny; owoc — torebka lub jagoda. L. są zazwyczaj bylinami, mającemi łodygę podziemną w postaci cebuli lub kłącza; wyjątkowo zdarzają się wśród nich krzewy i drzewa. L. są b. liczną rodziną (2.600 gatunków). Należy tu wiele roślin ozdobnych, np. Lilium (lilje), Tulipa (tulipany), Hyacinthus (hiacynty), Dracaena (smokowiec), uprawianych w ogrodach i szklarniach. Niekóre L. mają znaczenie lecznicze, np. Aloë (aloes), niektóre są jadalne, np. Asparagus (szparag), Allium cepa (cebula), inne wreszcie wydają użyteczne włókna, np. Phormium tenax (len nowozelandzki).

Liliencron D e t l e v von, liryk i nowelista niemiecki, * 1844, † 1909; zrazu oficer; wiersze liryczne odznaczają się sentymentem: „Adjutantenritte“ i in.

Lilienthal M i c h a e l, historyk i bibljograf Prus Królewskich, * 1686, † 1750; prof. w Królewcu, pastor; znawca i miłośnik literatury polskiej oraz dziejów Pomorza polskiego; ogłosił m. in.: „Preussische Bibliothek, das ist sorgfältiges Verzeichniss deren Scribenten, welche die Historie, Geographie, Politic, Rechtsgelehrsamkeit u. der gleichen Merkwürdigkeiten von Preussen erleutert haben“ (1741), „Acta Borussica ecclesiastica, civilia, literaria oder Sammlung zur Geschichten des Landes Preussen gehöriger Nachrichten, Urkunden, Schriften u. Documenten“ (3 t., 1730—32).

Liliiflorae, liljowe, rząd roślin jednoliściennych, charakteryzujący się kwiatem promienistym, 3 (rzadko 4 lub 5) dzielnym, okwiatem zwykle jednobarwnym i podziemną łodygą w postaci cebuli lub kłącza. Należą tu rodziny: Amaryllidaceae, Iridaceae, Juncaceae, Liliaceae.

Liliput, 1) kraj karłów w „Guliwerze“ Swifta; 2) karzełek.

Lilith, nazwa hebrajska widma, ukazującego się w nocy.

Lilium, lilja, rodzaj roślin z rodz. Liliaceae (liljowate). Byliny o podziemnej łodydze w postaci cebuli, złożonej z licznych wąskich, dachówkowato się pokrywających łusek. Kwiatostan grono, kwiaty duże. Płatków 6 wolnych. Pręcików 6. Słupek o długiej szyjce, znamię maczugowato zgrubiałe. Nasiona płaskie. Ważniejsze gat.: L. auratum, l. złota, pochodzi z Japonji, łodyga do 2 m. wysok., kwiaty duże, ze złotym paskiem wzdłuż płatków, brunatno nakrapiane. L. candidum, l. biała (Rys.: a. cebula z pędem nadziemnym, b. kwiatostan), pochodzi ze Wschodu, w płd. Europie zdziczała. Łodyga 1,20 cm. wysok., sztywna, kwiaty białe, wonne. Jest symbolem niewinności, w starożytności była poświęcona Junonie. Ludwik

VII, król francuski, przyjął ją za swój herb. L. croceum, l. czerwona, kwiaty pomarańczowo-czerwone; pochodzi z Francji, Włoch. L. bulbiferum, l. bulwkowała łodyga 60—130 cm. wysok., kwiaty żółto-czerwone, brunatno nakraplane, bezwonne; pochodzi z płd. Europy; w Polsce dziko na Żmudzi i Podhalu. L. giganteum, l. olbrzymia. Pochodzi z Indyj Wsch. Łodyga dochodzi do 3 metrów wysokości, kwiatostan z 12—20 białych, wewnątrz purpurowo nakrapianych kwiatów. L. martagon, l. złotogłów, łodyga do 12 cm. wysokosci, sztywna, kwiatostan o 3—10 kwiatach purp.-czerwonych, ciemnoplamistych, płatki odgięte. Jedna z najpiękniejszych roślin krajowych. Zarośla, widne lasy, szczególnie częsta w Karpatach. L. speciosum, l. wspaniała, kwiaty białe, wonne, pochodzi z Japonji. Wszystkie opisane powyżej gat. mają zastosowanie w ogrodownictwie kwiatowem.

Lilja biała.

Lilja, ob. L i l i u m.

Lilja wodna, ob. N y m p h a e a.

Liljefors B r u n o, malarz szwedzki, * 1860; dzieła. „Hafsörnar", „Puhacz w głuszy leśnej", „Uf djup iskogen". „Noc wiosenna". („Vårnatt").

Liljegren J a n G u s t a w, archeolog szwedzki, * 1791, † 1837; badał runy i zamierzchłą historję północnej Europy; wydał: „Runurkunder", „Svensk Diplomatarjum" i w. in.

Liljowate, ob. L i l i a c e a e.

Liljowce, ob. C r i n o i d e a.

Liljowe, ob. L i l l i f l o r a e.

Liljowe, przełęcz w Tatrach, 1934 m. wys., między Skrajną Turnią a Beskidem; oddziela Tatry zach. od Tatr Wysokich.

Liljowiec różowaty, Antedon rosacea, śródziemnomorski gatunek liljowca; rodzina Antedonidae, gromada Crinoidea (liljowce), podtyp Pelmatozoa, typ Echinodermata (szkarłupnie). Ob. C r i n o i d e a.

Lille (flam. Ryssel), stol. dep. Nord (Francja płn.), nad rz. Deule, 228.000 mieszk.; twierdza; uniwersytet, akademja muzyczna, wyższe szkoły handl. i przemysł., przędzalnictwo.

Lilly W i l l i a m, astrolog angielski, * 1602, † 1681; wydał w 1647 dzieło „Monarchy or no monarchy", zawierające figury hieroglificzne, tłomaczące podobno klęski, pożogi i moru; w 1715 r. wydano jego „Introduction to astrology". L. redagował i wydawał od r. 1644—81 almanach pt.: „Merlinus Anglicus".

Lilpop E d w a r d, budowniczy polski, * 1844, † 1911; ukończył Szkołę główną w 1866; praktykę budowlaną odbywał u J. Heuricha ojca. Z prac: pałace i mauzoleum rodziny Scheiblerów w Łodzi, zakłady przemysłowe w Częstochowie i w Warszawie i in.

Lilpop F r a n c i s z e k, współczesny budowniczy polski; pracuje łącznie z prof. Karolem Jankowskim.

Lilpop S t a n i s ł a w, przemysłowiec, * 1817, † 1866; wydoskonalony w mechanice zagranicą, zawiązał 1854 wraz z Wilhelmem Rauem spółkę z braćmi Ewans i objął kierownictwo fabryki maszyn rolniczych w Warszawie; udoskonalił żniwiarkę amerykańską; fabryka, już po jego zgonie, przekształcona została na wielkie towarzystwo akcyjne.

Lima, 1) stol. rep. i prow. L. w Peru (Am. Płd.), 176.500 mieszk.; uniwersytet; chów bydła, górnictwo; port Callao nad Oceanem Spokojnym; 2) m. w stanie Ohio (St. Zj. Am. Płn.), 41.500 mieszk.; rafinerje nafty, fabr. wagonów, papiernie.

Limagne, wielka równina w dep. Puy-de-Dôme (Francja Środk.), żyzna; uprawa zbóż, owoców, winnice.

Liman, ob. l i m a n y.

Liman von Sanders O t t o, gen. niemiecki, * 1855; od 1913 stał na czele reorganizacji wojska tureckiego; 1914 głównodowodzący na Kaukazie, 1915 w Dardanelach, 1918 w Syrji; wyszedł w stan spoczynku 1919.

Limanowa, m. pow. (woj. krakowskie), 2.150 mieszk.; wielka rafinerja nafty.

Limanowski B o l e s ł a w, socjolog i działacz polityczny polski, * 1837; za wzięcie udziału w manifestacji antyrządowej 8. V. 1861 w Wilnie, został zesłany do Rosji północnej, skąd zwolniono go w 1867. Na zesłaniu zapoznał się z zasadami socjalizmu i urobił sobie światopogląd narodowo-socjalistyczny. Po powrocie z zesłania przebywał początkowo w Warszawie, potem w Galicji, gdzie szykanowany przez władze, wyjechał i przebywał kolejno w Genewie, Zurychu, zwłaszcza w Paryżu, biorąc żywy udział w ruchu socjalistycznym. Po ukończeniu wielkiej wojny wrócił do kraju i został senatorem z ramienia Polskiej Partji Socjalistycznej. Napisał: „Socjologja A. Comte'a", rozprawy o Rzeczypospolitej Platona, o komunistach Morusie i Campanellim, „Studjum o socjalizmie" (1878), „Historja ruchu społecznego w XVIII i XIX w." (2 t., 1889), „Historja powstania 1863/4 r." (1889), „Historja demokracji polskiej w epoce porozbiorowej", „Wstęp do socjologji".

Limanowski M i e c z y s ł a w, geolog polski, * 1876; 1926 prof. uniw. w Wilnie, autor prac z zakresu tektoniki Alp i Karpat; czynny również jako reformator teatralny, współzałożyciel teatru „Reduta".

Limany, laguny czyli jeziora nadbrzeżne nad m. Czarnem, wytworzone przez zamknięcie zatoki morskiej wałem piaszczystym. Największe: Chadżybejski i Kujalnicki, z wąskim dostępem do morza, leżą u ujścia Dniestru i Dniepru.

Limb, pierścień kolisty, umocowywany na obwodzie koła lunety, dzielony zazwyczaj na stopnie i ułamki stopnia.

Limba, ob. P i n u s c e m b r a.

Limbach, m. w Saksonji (Niemcy), 14.600 mieszk.; fabr. wyr. metalowych, rękawicznictwo, pończosznictwo, farbiarnie.

Limburg (franc. Limbourg), 1) prow. w płd. Holandji, 2.204 km², 440.000 mieszk.; stol. Mastricht; 2) prow. w płn.-wsch. Belgji na zach. od rz. Mozy, 2.412 km.², 300.000 mieszk; stol. Hasselt; 3) m. w prow. Liège (Belgja), nad rz. Vesdre, 4.700 mieszk.; fabr. sera limburskiego; 4) m. pow. w rej. wiesbadeńskiej, 12.000 mieszkańców, siedziba bisk. rzym.-kat.; warsztaty kol., fabr. maszyn i wyrobów tytuniowych.

Limburgity, skały, będące pewną odmianą bazaltów, mianowicie skały magmowe, prawie wyłącznie składające się z piroksenów i oliwinów, zupełnie bez plagjoklazów lub z bardzo drobną ich zawartością.

Limerick, stol. hr. L. i m. port. w prow. Munster (Irlandja płd.-zach.), nad rz. Shannon, 38.500 mieszk.; wyr. lniane.

Limes (łac.), granica; w matematyce używa się skrótu „lim."; ob. g r a n i c a c i ą g u n i e s k o ń c z o n e g o.

Limes, fortyfikacje rzymskie w prowincjach, dobrze zachowane i zrekonstruowane nad Renem (Saalburg). Najstarsze zbudowane na rozkaz ces. Domicjana około 83 r. po Chr.

Limfa (greck.), chłonka, płyn białkowy, zawierający dużą ilość substancyj odżywczych; znajduje się w przestrzeniach międzytkankowych, skąd zbiera się w większe przewody (naczynia chłonne — l.-atyczne). Największy przewód chłonny (przewód piersiowy, ductus thoracicus) wpada do układu krwionośnego. Na drodze naczyń limfatycznych znajdują się zgrubienia specjalnie zbudowane, gruczoły l., miejsca rozmnażania się limfocytów. Układ limfatyczny odgrywa dużą rolę w szerzeniu się nowotworów złośliwych — raków oraz rozmaitego rodzaju zakażeń.

Limfatyczne naczynia, ob. l i m f a.

Limfiord, niegdyś fiord, obecnie cieśnina na płn. Jutlandji (Danja); połów ostryg.

Limfocyty, ob. k r e w.

Limit (łac.), cena ściśle określona, ostateczna; granica, ograniczenie. Termin, używany w słownictwie handlowem.

Limita (łac.), zawieszenie obrad sejmowych lub sądowych.

Limitacja (łac.), ograniczenie.

Limited (ang.), w skróceniu ltd. W Anglji nazwą tą objęte są wszystkie spółki, zarówno akcyjne jak i nieakcyjne (w rodzaju z ogr. odpow.), których odpowiedzialność względem wierzycieli jest ograniczona bądź kapitałem akcyjnym, bądź rozmiarami gwarancji wspólników. W myśl prawa z 1908 r. używanie słowa l. na końcu nazwy firmy jest obowiązkowe.

Limmat, pr. dopływ Aaru (Szwajcarja), 141 km. dług.

Limnanthemum, ob. g r z y b i e ń c z y k.

Limni, ob. L e m n o s.

Limnimetr, przyrząd, notujący zmiany poziomu wody w jeziorach.

Limnologja (greck. limne — jezioro i logos — nauka), część hydrografji, zajmująca się badaniem jezior.

Limnoplankton, ob. p l a n k t o n.

Limoges, stol. dep. Haute-Vienne (Francja zach.), na pr. brzegu rz. Vienne, 90.000 mieszk.; siedz. bisk.; fabr. porcelany i obuwia, gorzelnie.

Limon, port na atlantyckiem wybrzeżu rep. Costa Rica (Am. Środk.), 10.000 mieszk.; st. telegr. bez drutu; wywóz kawy.

Limonen, związek organiczny, $C_{10}H_{16}$, należący do grupy terpenów; ciecz o przyjemnym cytrynowym zapachu; istnieje w trzech postaciach izomerycznych: prawo- i lewoskrętny oraz optycznie nieczynny — dwupenten. L. spotykamy w różnych olejkach eterycznych i terpentynach.

Limonit, minerał, $2Fe_2O_3 . 3H_2O$, jeden z rodzimych wodorotlenków żelazowych. Rodzaj kryształów nieznany. Zbity lub ziarnisty, barwa żółtawo-brunatna. Odmiany ziemisto-żółte. Twardość 5. Ciężar właściwy 3,7. Bardzo rozpowszechniona i ważna ruda żelaza. U nas w zagłębiu śląsko-polskiem i w wyżynie środkowopolskiej liczne kopalnie.

Limonjada, napój rzeźwiący, składający się z soku owocowego, cukru i wody; l. s z t u c z n a zawiera zamiast soków owoc. sztuczne aromaty i kwasy.

Limosella aquatica, namulnik brzegowy, gatunek roślin z rodz. Scrophulariaceae (trędownikowate). Drobna roczna roślina o liściach podługowato-łopatkowych, długo-ogonkowych, ułożonych w różyczkę. Kwiaty białe, 5 płatkowe na 2—5 cm. długiej szypułce. Płaszczyste, muliste brzegi łach i stawów.

Limosin L é o n a r d, emaljer francuski, * ok. 1505, † ok. 1575 w Limoges, protoplasta słynnej rodziny emaljerów. W 1548 mianowany pokojowcem i emaljerem królewskim. Wykonał wiele portretów, sprzętów i naczyń emaljowanych; najsłynniejsze z nich: „Festyn bogów" (na tacy), puhar z „Walką Centuarów z Lapitami", „Sceny z życia Chrystusa" na czterdziestu sześciu płytach (Luwr) i in.

Limousin, dawna prow. Francji środk., 10.000 km²; dzieliła się na Haut-L. i Bas.-L.; stol. Limoges.

Limpopo, rz. w płd.-wsch. Afryce, uchodząca do Oceanu Indyjskiego, w górnym biegu zwana Krokodil River, 1.600 km. dług.; żeglowna w dolnym biegu.

Limpricht H e i n r i c h, chemik niemiecki, * 1827, † 1909; w 1854 profesor w Getyndze, 1859—1900 w Greifswald. Liczne prace nad związkami białkowemi, pochodnemi kwasu hipurowego itd.

Li-mu, autochtoni wyspy Hai-nan (Chiny płd.), pokrewni Miao-tse, przeważnie zamieszkujący górzyste wnętrze wyspy i żyjący z łowiectwa. Choć kolonizacja chińska datuje się od 2.000 lat, L. zachowali większość wierzeń pierwotnych.

Limulus, ob. X i p h o s u r a.

Limus, muł, szlam; muł, powstały z rozpadu tkanek zwierzęcych lub roślinnych nosi nazwę d e t r i t u s.

Limuzyna (franc.), wielki, zamknięty samochód.

Limuzyńska emalja, wyroby emaljerskich pracowni w Limoges, istniejących od XIII w.;

główni przedstawiciele: rodzina Limosin, rodzina Courteys, Pierre Reymond i in.

Lin, ob. Tinca.

Lin (Linus) św. i męczennik, prawdopodobnie drugi z kolei papież, 56—67 lub 67—79, następca św. Piotra.

Linaceae, lnowate, rodzina roślin dwuliściennych, rzędu Gruinales (dziobowe). Zioła lub krzewy płn. umiarkowanej strefy.

Linares, 1) m. w Andaluzji, prow. Jaen (Hiszpanja płd.), 40.000 mieszk.; kop. miedzi; 2) stol. prow. L. w Chile środk. (Ameryka środkowa), 12.000 mieszk.

Linaria, lnica, rodzaj roślin z rodziny Scrophulariaceae (trędownikowate), zioła płn.-umiarkowanej strefy. L. vulgaris, l. pospolita (Rys. *a* kwiat w przekroju podłużnym, *b* przekrój kielicha wraz z zalężnią, *c* dojrzały owoc). Bylina. Łodyga prosta, nierozgałęziona. Korona dwuwargowa z ostrogą, bladożółta. L. minor, l. drobnokwiatowa. Roczna. Cała roślina omszona, gałęzista. Korona jasno fioletowa, w gardzieli żółtawa Pospolite w całej Polsce Skały, przydroża, pola. L. cymbalaria, l. bluszczykowata. Roczna. Łodyga naga, pełzająca. Korona jasno fioletowa. Pochodzi z płd. Europy, u nas uprawiana jako roślina ozdobna.

Linaria vulgaris.

Lincoln, 1) stol. hr. L. w Anglji wsch., 66.000 mieszk., stol. bisk.; 2) stol. stanu Nebraska (Stany Zj. Am. Płn.), nad Salt Creek, 55.000 mieszk.; uniwerystet, handel zbożem i bydłem.

Lincoln Abraham, 16-ty prezydent Stanów Zjedn. Am. Płn., * 1809; za młodu parobek wiejski, majtek, robotnik przy ładowaniu towarów, potem wojskowy, wkońcu adwokat; 1860 obrany prezydentem, musiał prowadzić wojnę domową ze stanami południowemi, obstającemi przy utrzymaniu niewolnictwa; w kilka dni po jej zakończeniu, zamordowany 1865 przez aktora Booth'a.

Lincoln'a morze (ang. Lincoln Sea), część oceanu płn. Lodowatego na płn. od ziemi Granta.

Lincoln'a ziemia (ang. Lincoln Land), płd. część wyspy Ellesmere lub Grinnel na oceanie Lodowatym płn. na zach. od Grenlandji.

Lind Jenny, śpiewaczka szwedzka, * 1820, † 1887; słynna sopranistka.

Lindau Paul, dramaturg i feljetonista niemiecki, * 1839, † 1919; kierownik wielu pierwszorzędnych teatrów niemieckich; założyciel i redaktor literacki pism perjodycznych; dramaty, satyry, feljetony.

Lindblad Ad. Fryderyk, kompozytor szwedzki, * 1801, † 1878. Przyczynił się do rozwoju narodowej muzyki szwedzkiej. Był jednym z pierwszych zbieraczy pieśni ludowych. Do cennych utworów L. należą: sonaty, symfonje oraz pieśni ludowe.

Linde Hubert, finansista i działacz społeczny, * 1869 w Śniatynie; studja prawnicze na uniw. lwowskim, urzędnik Dyrekcji pocztowej, 1919 minister Poczt i Telegrafów w gabinecie Paderewskiego, 1923—26 prezes P. K. O.; przeprowadził budowę kilkunastu gmachów mieszkalnych w Warszawie; 1923 minister Skarbu w gabinecie Witosa; oskarżony za działalność w P. K. O., zamordowany 1926 przed wydaniem wyroku.

Linde Karl, fizykochemik niemiecki, * 1842. od 1872 prof. w Monachjum. Znany ze swego sposobu skraplania gazów i maszyny, do tego celu przez niego zbudowanej (1897).

Linde Samuel Bogumił, badacz języków słowiańskich, twórca słownika języka polskiego, * 1771 w Toruniu, † 1847 w Warszawie; studja filologiczne w Lipsku, 1794 prac. w bibl. Załuskich. Po upadku powstania wyjechał do Wiednia, został bibljotekarzem Ossolińskiego; wezwany przez rząd pruski, wrócił do Warszawy celem zorganizowania liceum; główne dzieła: „Słownik języka polskiego", „Prawidła etymologji", „Autobiografja", w rękop. „Słownik porównawczy jęz. słowiańskich" i w. in.

Linde'go maszyna oziębiająca, wynaleziona w r. 1897 przez K. Lindego, służy do skraplania gazów. Maszyna ta działa w sposób następujący: gaz tłoczony jest zapomocą pompy do naczynia, w którem ulega wstępnemu oziębieniu; z naczynia tego gaz dostaje się do wężownicy, z której uchodzi przez bardzo wąski otwór, rozszerzając się adjabatycznie; rozszerzenie adjabatyczne obniża temperaturę gazu; gaz oziębiony wraca do pompy, omywając po drodze wężownicę („Gegenstrommaschine"); w ten sposób gaz w wężownicy staje się coraz zimniejszy, aż wreszcie następuje jego skroplenie.

Lindeman Emil, współczesny malarz polski, * 1865 w Warszawie; kształcił się w Krakowie i Paryżu. Maluje sceny rodzajowe wiejskie, typy z Łowickiego oraz krajobrazy polskie. Mieszka w Warszawie.

Linden, 1) od r. 1920 przedmieście Hanoweru (Prusy), 82.500 mieszk.; fabr. lokomotyw, gisernie żel., przemysł chemiczny; 2) w. w rej. arnsberskiej w Westfalji (Prusy); 12.000 mieszkańców; kopalnie węgla, fabr. maszyn.

Lindenau Bernhard August von, astronom niemiecki, * 1780, † 1854. Z początku prawnik; 1834—43 prezes ministrów w Saksonji. Od 1808—17 dyrektor Obserwatorjum w Seeberg.

Lindenschmit Wilhelm, malarz historyczny niemiecki, * 1829, † 1895. Od 1863 pracował w Monachjum, gdzie założył własną szkołę. Obrazy z okresu reformacji: „Ulrich von Hutten w walce z szlachtą francuską" (muz. w Lipsku) i in. Monumentalne malowidła ścienne w ratuszach Heidelberga i Monachjum.

Lindesnäs, skalny przylądek na płd. Norwegji; latarnia morska.

Lindi, port terytorjum Tanganika (Afryka Wsch.-Bryt.), 3.000 mieszk.

Lindintolde Marcin, budowniczy krakowski, † ok. 1397; między rokiem 1391 a 1395 budował Sukiennice krakowskie.

Lindley John, botanik i ogrodnik angielski.

* 1779, † 1865; od 1829—60 prof. botaniki na uniwersytecie londyńskim. Podał nowy układ roślin. Ważniejsze dzieła: „Natural System of Botany" (1835), „Vegetable Kingdom" (1853), „Pomologia Britannica" (1841).

Lindley William, inżynier angielski, * 1808, † 1900; znany ze swych planów i robót kanalizacyjnych i wodociągowych, stosowanych i wykonanych w wielu miastach (m. in. i w Warszawie).

Lindner Albert, poeta niemiecki, * 1831, † 1888; dramaty: „Brutus und Collatinus". „Die Bluthochzeit" i in.

Lindquist Henryk, architekt polski, * 1850 w Krakowie, † 1890. Od 1878 członek komisji do badania historji sztuki w Polsce.

Linea (La) de la Concepcion, m. w prow. Kadyks (Hiszp. płd.), na płn. od Gibraltaru, 63.250 mieszk.

Linearna taktyka, taktyka, polegająca na walce rozczłonkowanych, długich, zwartych linij piechoty, posługującej się głównie salwami poszczególnych członów linji. L. t. osiągnęła największy rozkwit za czasów Fryderyka II. Była ona przy swem płytkiem ugrupowaniu zupełnem przeciwieństwem dzisiejszej taktyki. polegającej na walce w szykach rozproszonych przy ugrupowaniu oddziałów wgłąb.

Linearne trzęsienie ziemi jest wówczas, jeżeli miejsca równie silnego wstrząśnienia (tzw. homosejsty) leżą na linji prostej. Jeżeli prosta przechodzi równolegle do przebiegu warstw, wówczas mówi się o trzęsieniu podłużnem, jeżeli natomiast przechodzi prostopadle lub pod kątem do przebiegu warst, wówczas mówi się o trzęsieniu poprzecznem.

Ling Per Henrik, twórca systemu racjonalnej gimnastyki szwedzkiej, * 1776, † 1839; założyciel Centralnego Instytutu Gimnastycznego w Sztokholmie.

Linga, emblemat indyjski męskiej siły rozrodczej, odpowiednik greckiego fallusa.

Linga (ang. Lingeh), port w Laristanie (Persja Płd.), nad zat. Perską, 10.000 mieszk.; połów pereł.

Lingayen, m. i port na płn.-zach. wybrzeżu wyspy Luzon (Filipiny), 25.000 mieszk.

Lingenbach Johannes, pejzażysta, portrecista i rytownik holenderski, * 1623, † 1674; pejzaże, obrazy batalistyczne, myśliwskie, widoki portów, portrety.

Lingga, grupa wysp (najw. Singkep i Lingga), na wsch. od Sumatry (Indje Wsch.-Holenderskie); wywóz korzeni i owoców.

Ling-Leang, malarz chiński z XV w., odtwórca kwiatów i ptaków, jeden z mistrzów dynastji Ming. Celował również w szkicach, robionych tuszem.

Lingua, ob. język.

Linguatula rhinaria, ob. Linguatulida.

Linguatulida, Pentastomida, wrzęchowate; pasorzytnicze zwierzęta o niewyjaśnionem bliżej stanowisku systematycznem; dawniej uważane za tasiemce lub zaliczane do zmienionych pod wpływem pasorzytnictwa pajęczaków. Obecnie uważane za odrębną grupę, stojącą wpobliżu pierścienic (Annelida) i stawonogów (Arthropoda). Ciało robakowato-wydłużone, okryte chitynową kutikulą, wyraźnie, lecz tylko zewnętrznie obrączkowane. Głowa, tułów i odwłok zlane w jedną całość. Około bezszczękowego otworu gębowego dwie pary haczyków czepnych. Układu oddechowego i krwionośnego brak. Większość gatunków przechodzi skomplikowaną metamorfozę. Należy tu Linguatula rhinaria, pasorzytująca w stanie dojrzałym w jamie nosowej przedstawicieli rodziny psów (pies, wilk, lis), spotyka się jednak niekiedy i u człowieka. Inne gatunki pasorzytują w przewodach oddechowych różnych ssaków, ptaków i gadów. U człowieka spotyka się zwykle tylko stadjum larwalne. L. są szczególnie rozpowszechnione w krajach zwrotnikowych.

Liniak (leniak), w myśliwstwie zając w porze letniej, podczas linienia.

Linienie, jedno ze zjawisk regeneracji, bardzo rozpowszechnione u zwierząt, polegające na okresowem wyrastaniu nowej szerści u ssaków, zamiast dawnej, która w pewnych porach roku wypada, pojawianiu się nowego upierzenia u ptaków, zamiast wypadłego, zrzucaniu skóry i jej odnowie u gadów, zrzucaniu pancerza u raków oraz okryw chitynowych u larw owadów. Ob. regeneracja.

Liniewicz Nikołaj, generał rosyjski, *1838. W czasie wojny rosyjsko-japońskiej dowódca 1-ej armji, od 17. III. 1905 do 16. II. 1906 naczelny wódz na froncie mandżurskim; † 1908 w Petersburgu.

Linijny (linearny), określony linją, wyrażony zapomocą linji; rysunek l. — operujący konturem; malarstwo l. — określenie, stosowane do malarstwa klasycznego (Grecja, Rzym, Odrodzenie, klasycyzm XIX w. i obecne kierunki klasyczne), w którem każdy kształt jest wyraźnie odgraniczony od innych.

Linja, w myśl określenia Euklidesa figura geometryczna jednowymiarowa („długość bez szerokości"). Ściślej określa się linję jako tor (ślad) ruchu punktu, jako przekształcenie (ob.) ciągłe odcinka, pół prostej lub prostej (definicja Jordana, stąd linje lub krzywe Jordana). W geometrji elementarnej rozróżnia się linje proste, łamane i krzywe (ob. odnośne wyrazy). L. geodezyjna, l. o najkrótszej długości, łącząca dwa punkty na danej powierzchni (w szczeg. na powierzchni ziemi). Na płaszczyźnie linjami geod. są odcinki prostych, na pow. kuli — łuki kół wielkich (ob. kula). Linjowe funkcje, równania — ob. wielomian, równanie.

Linja apsyd, linja, łącząca punkt przysłoneczny planety z punktem odsłonecznym. Linja a. ziemi przesuwa się przeciętnie po ekliptyce o 61".47 rocznie. Gdyby ruch ten odbywał się stale w tym samym kierunku, w takim razie po upływie około 10.000 lat zima na półkuli północnej wypadałaby w okresie przebywania ziemi wpobliżu punktu odsłonecznego (obecnie wpobliżu punktu przysłonecznego).

Linja bojowa, linja, na której toczy się walka.

Linja brzegowa, linja zetknięcia się pow. wodnej z lądem, która waha się pod wpływem falowania i zmian poziomu wody. Kształt jej zależy od rzeźby lądu oraz od abrazji i akumulacji mórz i jezior. Jeśli l. b. jest prosta, nazywamy ją jednostajną, jeśli tworzy wygięcia — rozwiniętą. L. b. jednostajna istnieje tam, gdzie osady zamuliły zatoki i wyrównały nierówności. Wartość rozwoju l. b. określa stosunek jej długości do powierzchni lądu.

Linja czuwania czat, linja, na której w służbie czat rozstawione są czujki.

Linja czysta, w genetyce potomstwo jednego osobnika homozygotycznego, powstałe przez samozapłodnienie, lub też przez łączenie się osobników homozygotycznych, a utrzymujące się w typie.

Linja demarkacyjna, ob. demarkacja.

Linja etapowa, l. łącząca podstawę działań wojskowych z etapami.

Linja kolejowa, ob. koleje żelazne.

Linja komunikacyjna, w znaczeniu operacyjno-wojsk., l. łącząca oddziały z podstawą działań.

Linja krzywa, ob. krzywa.

Linja operacyjna, część linji komunikacyjnej, łącząca walczące oddziały z najbardziej wysuniętym etapem.

Linja świata, ob. continuum.

Linja tyraljerska, tyraljerka, łańcuch tyraljerski, l. zajmowana przez strzelców w szyku rozproszonym.

Linjał, deseczka w kształcie podłużnego prostokąta, służąca do wykreślania linij prostych (ob. konstrukcja geometryczna).

Linjał paralaktyczny, ob. paralaktyczny linjał.

Linje sił, 1) elektryczne, l., wskazujące kierunek, w którym poruszałby się dodatni nabój elektryczny, umieszczony w polu elektrycznem; 2) magnetyczne, l., wskazujące kierunek, w którym poruszałby się biegun jednostkowy północny, umieszczony w polu magnetycznem. W graficznem przedstawieniu pola magnetycznego lub elektrycznego natężenie pola jest proporcjonalne do gęstości linij sił.

Linjowa figura geometryczna, ob. figura geometryczna.

Linköping, stol. okręgu L. (Szwecja), 27.000 mieszk.

Linkur, to samo co kordjeryt (ob.).

Linlithgow, stol. hr. L. w Szkocji środk., 5.000 mieszk.; miejsce urodzenia Marji Stuart.

Linnaea, zimoziół, rodzaj roślin z rodz. Caprifoliaceae (przewiertniowate). Jedyny gatunek, L. borealis, z. północny, drobna, wiecznie-zielona krzewinka, o pełzających, do 1 m. dług. nitkowatych łodygach. Listki drobne, okrągławe, kwiaty niewielkie, białe, wewnątrz krwisto prążkowane, pachnące. Rośnie w mszystych lasach szpilkowych. W Polsce płd. jej zasiąg biegnie przez Poznań, Warszawę, Lubartów i Włodzimierz wol., nadto w Tatrach.

Linné (Linneus) Carolus, Linneusz, przyrodnik szwedzki, profesor uniwersytetu w Upsali i pierwszy prezydent Szwedzkiej Akademji, * 1707, † 1778. Twórca systematyki opisowej, którą oparł na słynnej definicji: „Species tot sunt, quot diversas formas ab initio produxit Infinitum Ens; quae formae secundum generationis inditas leges produxere plures at sibi semper similes. Ergo species tot sunt, quot diversae formae s. structurae hodie occurrunt". Stojąc na stanowisku niezmienności gatunków, L. opisał ogromną ilość form roślinnych i zwierzęcych, poddając jednocześnie krytyce opisy znanych już organizmów. L. pierwszy zastosował mianownictwo podwójne w botanice i zoologji, które w głównych zarysach utrzymało się do czasów dzisiejszych, oraz wprowadził i ugruntował pojęcie taksonomicznych jednostek (species, genus, familia, ordo, classis), wzajemnie sobie podporządkowanych. Stworzył pierwszy sztuczny system botaniczny, który odegrał ważną rolę w tej dziedzinie, oraz mniej doskonały system zoologiczny, w którym wyróżnił sześć gromad zwierzęcych (Mammalia, Aves, Amphibia, Pisces, Insecta i Vermes). Uniwersalny umysł L. pracował również w dziedzinie przyrody nieuorganizowanej — mineralogji. Główne dzieła L.: „Systema naturae" (1735—68), „Genera plantarum", „Species plantarum", „Philosophia botanica", „Flora lapponica", „Flora suecica" i „Flora zeylanica".

Linnemann Eduard, chemik austrjacki, * 1841, † 1886; od 1865—71 profesor uniwersytetu we Lwowie; od 1871 w Brünn, od 1875 w Pradze. Liczne prace z chemji organicznej i nieorganicznej.

Linneusz Karol, ob. Linné.

Linniczenko Iwan, historyk ros., * 1857; profesor w Odesie; ogłosił szereg prac z dziejów Polski i Rusi, m. in.: „Wzaimnyja otnoszenja Rusi i Polszi" (1884), „Czerty iz istorji sosłowij w Jugo-Zapadnoj Rusi w XIV—XV w." (1894).

Linoleoryt, technika rytownicza, analogiczna do drzeworytnictwa, używająca, zamiast płyt drewnianych, linoleum, na którem wycina się miejsce niezarysowane (jak w dawnym drzeworycie), albo nakleja się wycięte kawałki linoleum na deskę, tworząc ryt wypukły, składający się z dużych płaszczyzn; odbija się jak drzeworyt.

Linoleum, dywan korkowy, wynaleziony w r. 1860 przez Waltona; wyrabiany bywa z grubej tkaniny jutowej, pokrytej od spodu farbą lakową, z wierzchu zaś mieszaniną mąki korkowej, oleju lnianego i kalafonji. Jako materjał izolujący i łatwy do zmywania, posiada wybitne zalety higjeniczne.

Linosa, ob. Pelagie (Isole).

Linotyp, maszyna drukarska do mechanicznego składania czcionek i odlewania gotowych wierszy druku, z których następnie układa się szpalty; wynaleziona przez Mergenthaler'a. Litery odlane są nie oddzielnie, ale każdy wiersz stanowi całość; stąd uciążliwa korekta, gdyż, aby zmienić jedną czcionkę lub dodać chociażby znak pisarski, trzeba cały wiersz na nowo złożyć i odlać, przyczem niewykluczone jest zrobienie nowego błędu.

Linowe koła, ob. pędnie.

Linowski Aleksander, mówca sejmowy z okresu Sejmu Czteroletniego, * ok. 1760, † 1820; był posłem na Sejm Grodzieński i Czteroletni; sekretarz Kościuszki, przeciwnik Kołłątaja; osobno ogłosił kilka mów, a nadto: „Doniesienie pilne współobywatelom z Warszawy" i „List do przyjaciela, odkrywający wszystkie czynności Kołłątaja w czasie insurekcji".

Linowski Zygmunt ks., pijar, * 1738, † 1808; ogłosił szereg kazań i rozpraw filozoficznych.

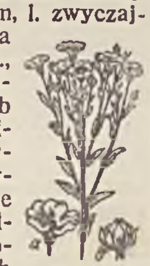
Linschoten Jan Huygens van, podróżnik holenderski, * 1563, † 1611; zwiedził Indje portug. (1583—1589), brał udział w wyprawie arktycznej Barentsa (1594 i 1595); autor opisów Indyj. Istniejące od 1909 r. w Holandji towarzystwo jego imienia, zajmuje się wydawaniem przedruków z dawnych opisów podróży holenderskich.

Linsingen Alexander von, gen. niem., * 1850. W czasie wojny światowej dowódca armji południowej; 1918 głównodowodzący na Ukrainie.

Linton William James, miedziorytnik i drzeworytnik angielsko-amerykański, * 1812, † 1897; od 1866 pracował w Ameryce jako reformator ilustracji drzeworytniczej.

Lintzaj Jan, budowniczy polski, * 1759 w Białymstoku, † 1822. Kształcił się w Rzymie, w kraju pracował przeważnie w dobrach Stanisława Poniatowskiego, gdzie wzniósł szereg budynków; budował pałace, kościoły i dwory.

Linum, len, rodzaj roślin z rodziny Linaceae (lnowate). Cechy charakterystyczne: kielich 5-działkowy, płatków 5, pręcików 10, z których tylko 5 płodnych, słupek 5-komorowy, komory poprzedzielane niezupełnemi przegrodami na 2 części, owoc: torebka 10 nasienna. Najważniejszym gat. jest L. usitatissimum, l. zwyczajny (Rys.: *a* kwiat, *b* owoc). Roślina roczna. Łodyga 3—7 dm. wysok., naga, liście skrętolegle umieszczone, kwiaty jasno niebieskie lub białe. Kwitnie VI—VII. Rośnie dziko w krajach między zatoką Perską a morzem Kaspijskiem i Czarnem. Uprawiany w całej Polsce w 2-ch odmianach: 1) var. vulgare, l. słowień (wielkolen), o owocach niepękających, nasionach ciemno brunatnych; 2) var. crepitans, l. samosiej (skoczeń), o łodydze silnie u góry rozgałęzionej, owocach pękających i nasionach jasno brunatnych. L. uprawiany był w odległej przeszłości: egipskie mumje są już spowite w lniane płótno. W Polsce dopiero za Władysława Łokietka zaczęto siać len na przędziwo. L. jest po bawełnie najważniejszą rośliną, dostarczającą włókna. Produkcja światowa dochodzi do 1 milj. tonn rocznie, z czego 1/3 przypada na Rosję. W Polsce pod l. znajduje się około 0,6% ziemi ornej. Ośrodkiem handlu l. są u nas powiaty okr. adm. wileńskiego. Poza włóknem, z którego wyrabia się płótna, batysty, l. dostarcza nasienia, z którego wyciska się łatwo schnący i dlatego do wyrobu pokostów i farb olejnych używany olej. Pozostałość po wyciśnięciu oleju, tzw. makuch, jest cenną dla bydła paszą treściwą. Nasienie (l. siemię) stosowane jest w lecznictwie jako środek rozmiękczający i ściągający. L. catharticum, l. przeczyszczający, o liściach naprzeciwległych, drobnych, białych kwiatach, rośnie dziko na całym obszarze Polski. Używany jest jako środek przeczyszczający. Inne gatunki, np. L. flavum, l. złocisty, L. grandiflorum, uprawiane są jako rośliny kwiatowe.

Linum.

Linus św., ob. Lin.

Linz, stol. Austrji Górnej i m. pow. nad Dunajem, 102.000 mieszk.; siedz. bisk., akademja handlowa; wyroby metalowe i skórzane; warsztaty żeglugi.

Liofilowe koloidy czyli emulsoidy, koloidy, znajdujące się w fazie ciekłej.

Liofobowe koloidy czyli suspensoidy, koloidy, znajdujące się w fazie stałej.

Lion (Golfe du), zatoka nad m. Śródziemnem pomiędzy wybrzeżem Prowancji (Francja płd.) a Hiszpanją, z portami: Marsylją, Tulonem i in.

Liotard Jean Etienne, malarz szwajcarski, * 1702 w Genewie, † 1789 tamże. Świetny i subtelny pastelista, również emaljer, sztycharz i minjaturzysta. Długo mieszkał w Konstantynopolu, pracował we Włoszech, na Węgrzech, w Austrji, Holandji i Transylwanji. Dzieła: „Piękna czekoladziarka" (Drezno), „Portret m-me Epinay" (1758, Genewa), „Papież Klemens VII", portrety Marji Teresy, Voltaire'a, Rousseau i in.

Lipa, ob. Gniła Lipa i Złota Lipa.

Lipa, m. na wyspie Luzon (Filipiny), 38.000 mieszkańców.

Lipa, ob. Tilia.

Lipa Česka (niem. Böhmisch Leipa), m. pow. i stol. župy L. Č. (Czechosłowacja), 12.000 mieszkańców.

Lipa Słowiańska, stowarzyszenie demokr., założone w Pradze 1848 r. w celu czuwania nad równouprawnieniem narodowem i domagania się niepodległości korony czeskiej; wznowiona reakcja spowodowała po roku jej zanik.

Lipany, w. w środk. Czechach, pod którą 1434 zostali pobici Taboryci przez umiarkowanych Husytów i katolików.

Liparis dispar, Lymantria dispar, Ocneria dispar, brudnica nieparka, motyl szkodliwy, zwłaszcza dla ogrodów owocowych, z rodziny Lymantridae, z podrzędu Frenata, rzędu Lepidoptera (łuskoskrzydłe). Wybitny dymorfizm płciowy.

Liparis monacha, Lymantria monacha, Psilura monacha, Ocneria monacha, brudnica mniszka; motyl szkodliwy, niszczący nieraz lasy sosnowe na znacznych przestrzeniach; z rodziny Lymantridae, z podrzędu Frenata, rzędu Lepidoptera (łuskoskrzydłe).

Liparyjskie wyspy (włosk. Isole Lipari lub Eolie), w staroż. wyspy Eolskie, grupa 7 wysp

wulkan. na m. Tyrreńskiem, na pln. od Sycylji (Włochy płd.), 116 km², 20.250 mieszk.; największa wyspa Lipari, 38 km², ze stol. L., 15.500 mieszk.; inne wyspy: Vulcano, Stromboli (wulkan), Salina, Vulcanello, Filicuri i Alicuri.

Liparyty, skały magmowe, wylewne, odpowiadające granitom swoim składem chemicznym i mineralogicznym. Są to produkty zastygania na powierzchni (pod małem ciśnieniem) magmy granitowej. Ich minerałami skałotwórczemi są: kwarc i skaleń potasowy.

Lipawa, niekiedy Libawa (łot. Leepaja, niem. Libau), m. pow. w Kurlandji (Łotwa), nad m. Bałtyckiem, 90.800 mieszk. (2.000 Polaków); ważny port nad Bałtykiem; warsztaty okrętowe, kąpiele morskie, wywóz drzewa.

Lipawskie jezioro, jezioro na Łotwie, połączone kanałem z Bałtykiem, 44 km², przystań m. Lipawy; połów węgorzy.

Lipazy, ciała organiczne, należące do grupy enzymów, wywołujące rozkład tłuszczów; znajdują się w nasionach roślin: Ricinus communis (rącznik pospolity), Chelidonium majus (jaskółcze ziele) oraz w soku trzustkowym.

Lipcowa rewolucja we Francji obaliła 27 lipca 1830 r. rządy Karola X, wprowadzając niebawem na tron Ludwika-Filipa. Ob. r e w o l u c j e.

Lipeck, Lipieck, m. pow., miejscowość kuracyjna na Ukrainie (gub. tambowska), 12.500 mieszk.; źródła mineralne alkaliczno-żelaziste.

Lipého Jindřich (z), mąż stanu i dyplomata czeski, † 1399; jeden z tych, którzy spowodowali klęskę i wypędzenie króla Henryka Karynckiego, główny doradca króla Jana Luksemburskiego, zarządca kraju w czasie nieobecności króla.

Lipianka albo **Mień**, pr. dopływ Wisły, uchodzi nawprost Nieszawy, dług 43 km.

Lipień, ob. T h y m a l l u s t h y m a l l u s.

Lipiner S i e g f r i e d, literat austrjacki, * 1856, † 1911; od r. 1881 bibljotekarz Bibljoteki Parlamentu w Wiedniu; wyd.: „Der entfesselte Prometheus", „Renatus"; ponadto przekład „Pana Tadeusza" i in.

Lipinki, w. w pow. gorlickim (woj. krakowskie), kop. nafty, 117 otworów wiertniczych.

Lipiny, w. w pow. rudzkim (woj. śląskie), 17.000 mieszk.; huty cynkowe, kop. węgla kam.

Lipiński E d w a r d, ekonomista, * 1888 w Nowem Mieście nad Pilicą; prof. historji handlu i teorji konjunktury gospodarczej w Wyższej Szkole Handlowej w Warszawie; ogłosił osobno: „Inspekcja pracy" (1916), „La Question du travail en Pologne" (1921), „Teorje ekonomiczne Erazma Majewskiego" (1920), „Indeks cen hurtownych" (1922), 1922—24 redaktor miesięcznika „Statystyka pracy".

Lipiński H i p o l i t, malarz polski, * 1846 w N. Targu, † 1884; kształcił się w Krakowie i Monachjum; malował obrazy rodzajowe na tle Krakowa, sceny ludowe, targi, procesje itd.; ważniejsze prace: „Cygan z niedźwiedziem", „Targ na Kleparzu", „Procesja w Krakowie". Obrazy L. odznaczają się misternem wykończeniem.

Lipiński J ó z e f, literat, * 1764, † 1828; sekretarz generalny Izby Edukacyjnej za Ks. Warszawskiego; wizytator szkół za Król. Kongr., członek Tow. Przyj. Nauk; należał do „Tow. Ixów"; pedagog, poeta i estetyk, ogłosił wiele przekładów.

Lipiński J u l j a n, z Juljanem Szajnertem i Juljuszem Andrzejkowiczem, oraz z gronem kilku jeszcze Polaków, założył „Związek Narodowy Polski" w Filadelfji w 1880.

Lipiński K a r o l J ó z e f, kompozytor polski, wirtuoz-skrzypek, * 1790 w Radzyniu, † 1861 w Orłowie pod Lwowem; obok Paganiniego najsłynniejszy wówczas skrzypek w Europie; kompozycje: polonezy, koncerty, posiadają znaczenie przeważnie wirtuozowskie.

Lipiński S t a n i s ł a w, rzeźbiarz, * 1840; uczestnik powstania 1863 r., zesłany na Sybir, potem osiadły w Krakowie, gdzie † 1881; główne dzieła: „Opuszczona", „Tęsknota", „Madonna", „Kalina".

Lipiński T y m o t e u s z, historyk i etnograf, * 1797, † 1856; współautor wraz z Michałem Balińskim 3-tomowego opisu „Starożytna Polska pod względem hist., geogr. i statystycznym".

Lipkowie, nazwa, nadawana Tatarom, którzy, osiedleni w Polsce, w XVII w. połączyli się z Turkami i napadali na ziemie Ukrainy.

Lipnik w. w pow. bialskim (woj. krakowskie), 10.000 mieszk.; tkalnie sukna.

Lipno, m. pow. (woj. warszawskie), nad rz. Mienią, 8.500 mieszk.

Lipodystrophia progressiva, choroba, opisana w r. 1911 przez S i m o n a: stopniowo występujący zanik tkanki tłuszczowej w górnej połowie ciała (twarz, ręce, tułów) przy równoczesnym nadmiernym rozwoju tej tkanki w dolnej połowie ciała (uda, pośladki). L. stwierdzona była dotychczas tylko u kobiet. Powody i istota nieznane, leczenie bezskuteczne.

Lipoidy (greck.), substancje tłuszczowate, bardzo złożone związki chemiczne azotowe lub bezazotowe, nierozpuszczalne w wodzie, rozpuszczalne w alkoholu, eterze, benzolu. Znajdują się we wszystkich prawie tkankach zwierzęcych i roślinnych (szczególnie dużo w nerwach i w mózgu); tworzą otoczki komórkowe; odgrywają wielką rolę przy procesach odżywiania się, a przypuszczalnie i rozmnażania się komórek.

Lipoman J a n, obywatel z Ukrainy, * 1758, † 1832; świadek rzezi humańskiej, którą opisał w pracy: „Bunt hajdamaków na Ukrainie w 1768 r." (1842); ogłosił nadto kilka prac starożytniczych.

Lipowani, ob. F i l i p o n i.

Lipowate, ob. T i l i a c e a e.

Lipowiec, 1) m. pow. na Ukrainie, gub. kijowska, nad rz. Sobem, 9.000 mieszk.; kościół rz.-kat.; 2) ruiny zamku, pow. chrzanowski (woj. krakowskie).

Lippe, pr. dopływ Renu w Westfalji (Prusy), dług. 225 km.; żeglowny.

Lippe (Freistaat Lippe, błędnie Lippe-Detmold), rep. w Rzeszy Niemieckiej (dawniej

księstwo), 1215 km², 155.000 mieszk.; kraina górzysta; hodowla bydła; stol. Detmold.

Lippert J u l i u s, austrjacki historyk kultury, * 1839; nauczyciel gimn. w Litomierzycach, poseł do parlamentu wiedeńskiego; † 1909; ogłosił szereg prac: „Der Seelenkultus in seinen Beziehungen zur althebräischen Religion" (1880), „Geschichte der Familie" (1885), „Kulturgeschichte der Menschheit in ihrem organischen Aufbau" (2 t., 1886—87), „Socialgeschichte Boehmens".

Lippi F i l i p p i n o, malarz florencki, * 1457 w Prato, † 1504 we Florencji. Syn Filipa L. i początkowo jego uczeń, następnie uczeń Fra-Diamante i Botticelli'ego. Wczesne prace F. cechuje wdzięk i subtelność, później występuje niepokój, zagmatwanie kompozycyjne, zainteresowanie się problemem gwałtownego ruchu. Dzieła: „Widzenie św. Bernarda" (1486 w Badia), „Ukazanie się Chrystusa Marji" (1495, Monachjum), „Pokłon trzech króli" (Uffizzi), „Męczeństwo św. Jana", „Egzorcyzmy św. Filipa" (S-ta Maria Novella).

Lippi F i l i p p o, malarz florencki z okresu wczesnego renesansu, * 1406 (albo 1409), † 1469 w Spoleto. Obrazy jego odzwierciadlają wytworność i elegancję wielkiego świata ówczesnego, odznaczają się bogactwem kolorytu, w czem przewyższają wszystkich malarzy quatrocenta. Dzieła: „Pokłon trzech króli" (kol. Cook'a), „Zwiastowanie" (National Gallery), „Ukoronowanie" (Watykan), znakomite freski w kośc. w Spoleto.

Lippia, prawka, rodzaj roślin z rodziny Verbenaceae (werbenowate). Krzewy lub pod krzewy Płd. Ameryki. L. (A l o y s i a) c i t r i o d o r a, krzew, dochodzący do 1.20 cm. wysokości. Liście i kwiaty mają przyjemny cytrynowy zapach. Rośnie dziko w Argentynie, Peru, u nas uprawiany jako roślina ozdobna.

Lippmann E d u a r d, chemik austrjacki, * 1838, † 1919; od 1873 profesor politechniki w Brünn, od 1875 uniwersytetu wiedeńskiego. Liczne prace z dziedziny chemji organicznej.

Lippmann G a b r i e l, fizyk francuski, * 1845 w Luksemburgu, † 1921; od 1883 prof. w Paryżu; wynalazca fotografji barwnej (1891), elektrometru kapilarnego i in.; otrzymał w r. 1908 nagrodę Nobla.

Lippomano L u i g i, nuncjusz papieski w Polsce, * 1500; biskup Bergamu, używany przez papieży do załatwiania ważnych spraw, wysłany został 1555 do Polski dla zwalczania ruchu reformacyjnego, nic umiał jednak zjednać sobie społeczeństwa; po powrocie do Bergamo † 1559.

Lippomano G i r o l a m o, poseł wenecki w Polsce za Henryka Walezego; † 1591; zostawił ciekawą relację o Polsce.

Lipps T h e o d o r, psycholog, filozof i estetyk niemiecki, * 1851, † 1914; profesor uniwersytetu monachijskiego. Rozwinął teorję wczuwania się, jako podstawę, na której opiera się zadowolenie estetyczne. Dzieła: „Logik", „Grundtatsachen des Seelenlebens", „Leitfaden der Psychologie", „Ethische Grundfragen", „Aesthetik", „Komik und Humor", „Streit über die Tragödie" i in.

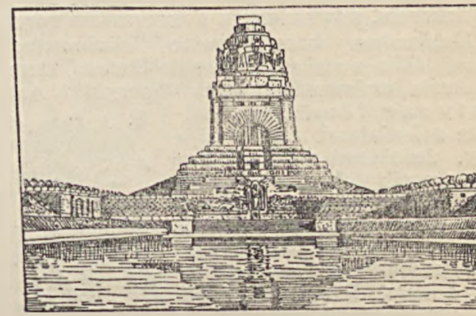
Lippspringe, miasto i kąpiele w pruskiej reg. Minden u źródeł rzeki Lippe, 123 m. n. p. m.; 7.000 mieszk.; źródło Arminiusza (dla piersiowo chorych).

Lippstadt, m. pow. w Westfalji (Prusy), nad rz. Lippe, 18.000 mieszk.; wyroby żelazne.

Lips J o h a n n H e i n r i c h, malarz i sztycharz szwajcarski, * 1758 w Klöten, koło Zurychu, † 1817; uczeń Lavater'a; w 1789—94 prof. akad. w Weimarze; pozostawił 1446 miedziorytów, wiele portretów.

Lipsius J u s t u s (właściwie: Joest Lips), humanista i filolog, * 1547 pod Brukselą, † 1606; studja prawnicze w Lowanium, potem w Rzymie, 1572 prof. w Jenie, 1579 w Lejdzie; historjograf króla hiszpańskiego; dokonał krytycznych wydań pism wielu autorów łacińskich; napisał: „Antiquarum lectionum libri V" (1575), „Opera omnia" (8 t. 1585).

Lipsk (niem. Leipzig), największe miasto w Saksonji, nad rz. Elsterą; 673.000 mieszk.;

Lipsk: Pomnik bitwy narodów.

najstarszy niemiecki uniwersytet, zał. w 1409; słynne jarmarki wiosenne i jesienne; centrum handlu futrami, gł. ognisko księgarstwa i ruchu wydawniczego; przemysł chemiczny; fabr. maszyn, instrumentów muzycznych, porcelany, zabawek; pamiętny bitwą narodów w 1813 r.

Lipsk, 1) m-ko, pow. augustowski (białostockie), nad rz. Biebrzą, 2.000 mieszk.; 2) m-ko, pow. baranowicki (nowogródzkie), 850 mieszk.

Lipski A n d r z e j, ob. P o t o c k i W a c ł a w.

Lipski J a n, arcybiskup gnieźnieński, 1627 referendarz koronny, zaufany przyjaciel Władysława IV; używany był do załatwiania najdrażliwszych spraw krajowych; † 1641.

Lipski J a n A l e k s a n d e r, kardynał, * 1690, † 1746; podkanclerzy koronny, 1732 biskup krakowski, 1738—1739 arcybiskup gnieźnieński.

Lipski J a n K a r o l, autor broszur polit., * 1690 r. w Kielcach, † 1746 tamże. Uczył się u Jezuitów i w koleg. w Rzymie. Głowa stronnictwa dworskiego. Wśród broszur szczególnie zasługuje na uwagę „Wolność polska, rozmową Polaka z Francuzem rozstrząśniona".

Lipski J ę d r z e j, biskup krakowski, * 1572 † 1631; sekretarz Zygmunta III, wybitny praw-

nik; 1620 kanclerz w. kor.; zostawił kilka prac hist. i prawnych.

Lipski Tadeusz, dyplomata, * 1725, † 1796; gen.-major wojsk koronnych, 1763 kasztelan łęczycki; używany przez króla Stanisława Augusta do różnych misyj.

Lipski Władysław, malarz polski, * 1824, † 1873; uczeń Kokulara w Warszawie; malował obrazy religijne i rodzajowe.

Lipsko, 1) m-ko, pow. cieszanowski (lwowskie), nad rz. Tanwią, 1.100 mieszk.; 2) m-ko, pow. iłżecki (kieleckie), nad rz. Krępianką, 2.000 mieszk.

Liptowski ser (l. bryndza), ser z mleka owczego, tłusty (40—50% tłuszczu), czasami mieszany z masłem i papryką.

Liptów (węg. Liptó), dawniej komitat węg., dziś część żupy liptowsko-spiskiej w Słowacji (Czechosłowacja), 2264 km², 87.000 mieszk. (Słowaków i Polaków); chów bydła i wyrób serów liptowskich; stol. Święty Mikulasz nad Wagiem.

Lipurja (greck.), wydzielanie tłuszczu w moczu; zdarza się przy ciężkiej cukrzycy, zatruciu fosforem, zwyrodnieniu tłuszczowem nerek.

Liquidambar, bursztynowiec (ambrowiec), rodzaj roślin z rodziny Hamamelidaceae. Drzewa krain podzwrotnikowych Ameryki i Azji. L. styraciflua (Rys.: *a* gałązka z kwiatami, męskiemi u góry, żeńskiemi u dołu, *b* pęd z owocami); jedno z najokazalszych drzew Ameryki Płd., dosięga 40 m. wysokości. Liście dłoniaste, 5—7 klapowe. Kwiatostany męskie walcowate, żeńskie kuliste. Przez nacinanie kory otrzymuje się zeń półpłynną żywicę o przyjemnym zapachu, używaną w sztuce perfumeryjnej, a także jako kadzidło. Drewno jest cennym materjałem stolarskim, trociny wywołują jednak zapalenie skóry. L. orientalis, styrakowiec wschodni, drzewo, dochodzące do 15 m. wysokości; tworzy lasy w Azji Mniejszej. Dostarcza, jak i poprzedni gat., żywicy szaro-zielonego koloru, t. zw. balsamu styrakowego, mającego zastosowanie w medycynie jako środek napotny i moczopędny, oraz drewna o miłym zapachu, używanego na wyroby stolarskie.

Liquidambar.

Liquor (łac.), płyn; l. aluminii acetici, Burowa płyn, środek używany do okładów przy różnego rodzaju zapaleniach; l. kalii acetici, roztwór octanu potasu, środek moczopędny; l. plumbi subacetici, ob. gulardowa woda.

Liquor cerebrospinalis (łac.), płyn mózgowo-rdzeniowy, ciecz surowicza, zawarta w kanale kręgowym i w komorach mózgowych.

Lir, król, ob. Lear.

Lira, w średniowieczu waga monetarna we Włoszech, równa 12 uncjom; potem nazwa włoskiej jednostki monetarnej (100 centimów = 1 złotemu frankowi). W latach 1824—58 w Lombardji i Wenecji były l. austrjackie (L. austriaca), które odpowiadały 100 krajcerom austrjackim.

Lira, instrument muzyczny, powstały z prototypu, podobnego do łuku napiętego, który wydawał wibrujące tony. Jest to najdawniejszy stwierdzony instrument muzyczny, znany już w neolicie. Później ilość napiętych strun wzrosła do kilku i kilkunastu; takie l. były znane w starożytnym Egipcie, Grecji i Etrurji. W I w. prz. Chr. udoskonalono l. przez dodanie pudła rezonansowego. W średniowieczu powstała l. korbowa. Lira wiejska, jakkolwiek znana od czasów najdawniejszych, przetrwała wieki bez żadnych ulepszeń. Jest to instrument, opatrzony klawiszami, kołem i korbą, oraz niewielką ilością strun, z których wydobywa się melodję z towarzyszeniem kwinty w basie, wywołanej nieustannem działaniem koła, obracanego korbą. Lirnik wiejski jest figurą znaną wszędzie, zarówno w życiu ludu jak i w literaturze.

Liriodendron tulipifera, tulipanowiec, gatunek roślin z rodziny Magnoliaceae (magnoljowate). Drzewo pochodzące z Ameryki Płd., gdzie dorasta 50 m. wysokości. Liście błyszczące, czteroklapowe, długoogonkowe, kwiaty zielonawo-żółte, duże; owocostan, przypominający kształtem szyszkę jodły. Kwitnie VI—VII. Jedno z ozdobniejszych drzew parkowych. Dostarcza łupliwego lecz trwałego drewna, o zielonawo-brunatnej twardzieli, cenionego w Ameryce jako budulec, i pod nazwą „Yellow Poplar" wysyłanego w znacznych ilościach do Europy.

Liris, ob. Garigliano.

Lirnik, ślepy dziad wędrowny, chodzący z lirą i śpiewający pieśni pobożne lub historyczne; typowa postać Ukrainy i Czerwonej Rusi aż do niedawnych czasów; l. zachodzili i na terytorja sąsiednie; mieli swą korporację, do której przyjmowano najczęściej synów lirników; nowo przyjęci musieli odbyć dłuższy okres nauki, poczem wyzwalano ich na samodzielnych lirników. L. ubierali się dostatnio, zarabiali dobrze, cieszyli się znacznem poważaniem; dzieci oślepiano umyślnie, aby zapewnić im następstwo po ojcu. L. posługiwali się językiem tajnym, podobnie jak inne grupy wędrownego ludu na bliskim wschodzie.

Lirydy, rój meteorów okresowych. Radjant, położony niedaleko gwiazdy α Lyrae (Lutnia), zmienia się. Maximum około 20 kwietnia.

Liryka, poezja liryczna, rodzaj poezji, wyrażającej stany subjektywne, uczucia poety. L. miłosna, l. wzniosła (hymn, oda, dytyramb), l. wspomnień (elegja).

Lis, ob. Canis.

Lis, gwiazdozbiór; w nim zmienna gwiazda T, bardzo ciekawa mgławica M 27, tzw. „Dumbbell". W 1670 w gwiazdozbiorze tym zjawiła się gwiazda nowa.

Lis, herb polski: na tarczy w polu czerwonem strzała srebrna lub złota żeleźcem do góry, bez opierzenia, dwa razy przekrzyżowana; nad hełmem w koronie szlacheckiej pół lisa czerwonego w prawo.

Lis Jan, budowniczy polski w. XVI; w 1557 restaurował wieżę ratusza lwowskiego i zbu-

dował w niej nowe schody; w 1567 kierował budową wschodniego skrzydła tegoż ratusza.

Lis-Kula, ob. Kula-Lis.

Lisbôa, ob. Lizbona.

Liscow Christian Ludwig, satyryk niemiecki, * 1701, † 1760; główne dzieło: „Die Vortrefflichkeit und Notwendigkeit der elenden Skribenten".

Lisicki Henryk, publicysta i historyk, * 1839, † 1899; napisał kilka powieści oraz obszerne prace biograficzno-historyczne: „Margrabia Al. Wielopolski" (4 t.) i „Zygmunt Helcel" (2 t., 1882).

Lisiecki Arkadjusz ks., biskup śląski, * 1880 w Poznańskiem, wyświęcony na kapłana 1904, kanonik archidiecezji gnieźnieńskiej, 1926 prekonizowany na biskupa.

Lisiecki Dominik, literat, * 1801, † 1846; preromantyk, współredaktor „Tygodnika Polskiego" i „Wandy" (1819—21). Zasłużył się głównie jako wzorowy tłumacz utworów dramatycznych francuskich.

Lisiecki Julian, architekt polski, * 1881 w Aleksandrowie; kształcił się w Karlsruhe, pracuje w Warszawie. Ważniejsze prace: kościół w Zatorach, kość. w Chlewiskach, kość. garnizonowy w Brześciu n. B., kolonje urzędnicze w Brześciu n. B. i w Białymstoku, prace przy budowie twierdzy w Brześciu, szereg dworów na kresach i domów dochodowych w Warszawie.

Lisieux, m. okręg. w dep. Calvados (Francja zach.), 16.000 mieszk.; płóciennictwo, przędzalnie bawełny i lniane.

Lisiewicz Tomasz Antoni, malarz, * 1857, uczeń Matejki; pomagał mu w wykonaniu wielu prac, np. obrazu „Św. Ludwik". Z dzieł: witraże dla katedry w Przemyślu, „Chrystus po ostatniej wieczerzy", „Zgon wieszcza", portrety, krajobrazy.

Lisinski Vatroslav, kompozytor jugosłowiański, * 1819, † 1854. Muzyka L. przepojona jest pierwiastkiem narodowym. Najcenniejsze opery: „Ljubav i zloba" i „Porin".

Lisiura, 1) futro lisie; 2) wielka czapka z lisiej skóry.

Liske Ksawery, historyk, * 1838 w poznańskiem, † 1891; 1871 prof. uniw. we Lwowie; znakomity kierownik seminarjum historycznego, 1886 dożywotni prezes Tow. historycznego, założyciel i redaktor „Kwartalnika historycznego"; ogłosił długi szereg prac z historji polskiej w jęz. polskim, niemieckim, szwedzkim i hiszpańskim, m. in.: „Studja z dziejów w. XVI" (1867), „Cudzoziemcy w Polsce" (1876). Wydał: „Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej" (13 tom., 1872—1889).

Lisko, m. pow. (woj. lwowskie), nad rz. Sanem, 3.800 mieszk.; zamek; rafinerje olejów mineralnych i produktów chemicznych.

Lisków, wzorowa wieś polska w powiecie kaliskim (woj. łódzkie), dzieło miejscowego proboszcza ks. Blizińskiego. Posiada zespół instytucyj spółdzielczych (mleczarnię, bank, sklep spożywczy, piekarnię, warsztaty tkackie), obok instytucyj kulturalnych (dom ludowy, szkoła rolnicza, szkoły zawodowe męska i żeńska i dobroczynnych, jak sierociniec dla dzieci bez rodziców, przybyłych z Rosji, wzgl. z woj. łódzkiego. Sierociniec tworzy specjalną fundację, powstałą poczęści z zapomóg rządowych. Lisków szeroko promieniuje na okolicę, a zorganizowana tam w 1925 r. wystawa dla uczczenia 25-ciolecia pracy ks. Blizińskiego, nadała tej wzorowej wsi polskiej ogólny rozgłos.

Lismanini (Lizmanin) Franciszek, prowincjał zakonu Franciszkanów, spowiednik królowej Bony, † 1566. Pod wpływem Kalwina przeszedł w Genewie na protestantyzm. Po powrocie do kraju pracował w duchu Kalwina, głównie nad zjednoczeniem wyznań ewangelickich, i brał udział w tłumaczeniu Biblji tzw. Radziwiłłowskiej z r. 1563. Podejrzewany o antytrynitaryzm, przeniósł się na dwór ks. Alberta w Królewcu, gdzie pozostał do końca życia.

Lisowczycy albo lisowczyki, oddział ochotniczy lekkiej jazdy polskiej, sformowany przez Aleksandra Lisowskiego w czasie wojny moskiewskiej za Zygmunta III. Uzbrojenie l. stanowiła lanca, szabla i rusznica lub łuk. Pełnili oni służbę, nie pobierając żołdu i żyjąc ze zdobyczy. Dzięki temu niezmiernie byli uciążliwi dla ludności. Jako oddział ogromnie bitny, oddawali b. znaczne usługi, zwłaszcza w wojnie podjazdowej. W czasie wojny z Moskwą dochodzili podobno aż do morza Białego. Po śmierci Lisowskiego w 1616 r. zmienili szereg dowódców, wśród których najwybitniejszymi byli: Rogawski, Kleczkowski i Rusinowski. Zygmunt III, po ukończonej wojnie z Moskwą, chętnie ich wypożyczył cesarzowi austrjackiemu. W 1619 rozbili Węgrów i Czechów pod Homoną, następnie walczyli w Polsce w czasie wyprawy Chocimskiej. W 1624 walczyli w służbie cesarskiej we Włoszech. Potem rozbili Francuzów pod Ivry. Odtąd ślad ich ginie.

Lisowickie Towarzystwo o charakterze czysto myśliwskiem powstało w r. 1871, dzierżawiąc rewiry państwowe: lisowicki, bolechowski i łanlawski, położone u stóp Stryjskiego Beskidu, a wynoszące około 30.000 morgów. Towarzystwo to, pewnego rodzaju „Zakon myśliwski", rządzący się swojemi prawami i mający swoje zwyczaje i tradycje, położyło ogromne zasługi około podniesienia zwierzostanu, za co otrzymało na Wystawie Krajowej we Lwowie w r. 1894 najwyższe odznaczenie: dyplom honorowy Ministerstwa Rolnictwa. Towarzystwo to, istniejące po dzień dzisiejszy, wydało drukiem trzy tomy kronik myśliwskich. Tom I. obejmuje lata 1871—1895, Tom II. 1895—1907, T. III. 1907—1921. Tom I i II, wybite zaledwie w stu egzemplarzach, należą dziś do nader cennej rzadkości bibljograficznej. Knieja lisowicka obfituje w niedźwiedzie, rysie, żbiki, wilki, jelenie, dziki, sarny, lisy, kuny, wydry, zające, borsuki, orły, cietrzewie, jarząbki, sowy, kuropatwy i t. p.

Lisowski Aleksander Józef, twórca Lisowczyków, służył pod Chodkiewiczem; brał udział w rokoszu Zebrzydowskiego; odznaczał się niesłychaną odwagą i warcholstwem; uczestniczył w imprezie Samozwańca na czele swych ochotników; zginął pod Starodubem 1616.

Lisowski Zygmunt, prawnik, * 1880 w Krakowie; studja na uniw. Jagiellońskim; 1905—1919 urzędnik, radca prokuratorji skarbu, 1916 docent prawa rzymskiego na Uniw. Jagiell., 1909 prof. na Uniw. Poznańskim; ogłosił: „Studja nad sposobami nabycia własności w rzymskim Egipcie“ (1913), „Prawo familijne i spadkowe u Rzymian (1920) i inn.

Lissa, ob. Leszno.

Lissabon, ob. Lizbona.

Lissagaray Prosper Olivier, publicysta franc., * 1839, † 1901; zwolennik komuny; 1871 musiał uciekać do Londynu; po powrocie do Paryża pracował w organach radykalnych; napisał „Histoire de la Commune de 1871“ (1896).

Lissajous Jules Antoine, fizyk francuski, * 1822, † 1880; nauka zawdzięcza mu słynną metodę optyczną badań ruchu drgającego.

Lissajous'a figury, krzywe, które opisuje punkt, drgający jednocześnie w dwóch względem siebie prostopadłych kierunkach. Zbadał je po raz pierwszy Lissajous, odbijając promień światła kolejno od dwóch odpowiednio umocowanych stroików.

List (łac. breve), początkowo każde krótkie piśmienne doniesienie, dzisiaj każde piśmienne zawiadomienie z życia prywatnego, handlowego lub publicznego, wysyłane pocztą lub przez posłańca.

List Friedrich, ekonomista i działacz społeczny niem., * 1789, † 1846; ogłosił m. in.: „Das nationale System der politischen Oekonomie“ (1841).

List gończy, ogłaszane w pismach wezwanie władz sądowych do ujęcia zbiegłego przestępcy, opatrzone rysopisem.

List gwarancyjny, dokument, zawierający gwarancję, poręczenie wywiązania się z zobowiązania, przyjętego przez inną osobę. Listy gwarancyjne najczęściej wydają banki, jako zabezpieczenie wykonania umowy, zwrotu zaliczki i t. p. Ob. poręczenie.

List kartkowy (Kartenbrief), karta zamykana, z brzegiem dziurkowanym, który przy otwieraniu należy oderwać; wprowadzony w wielu państwach 1883—1888.

List komisyjny, dowód konsula, wydany mu przez państwo wysyłające, będący jego legitymacją wobec obcego rządu.

List przewozowy (franc. lettre de voiture, niem. Frachtbrief), dowód zawarcia umowy przewozu, zwany inaczej frachtem. Umowa przewozu polega na tem, że jedna strona (przewoźnik) zobowiązuje się za wynagrodzeniem odstawić drugiej stronie (wysyłającemu) rzeczy lądem, wodą lub powietrzem, zapomocą swych środków lokomocji. L. p. zawiera datę, rodzaj, wagę lub miarę przedmiotów, przeznaczonych do przewozu, termin, w którym przewóz ma być uskuteczniony, nazwisko odbiorcy, znaki i numery przedmiotów przewożonych.

List zapowiedni, w dawnem prawie polskiem rozkaz wstrzymania się od wydania wyroku w jakiejś sprawie.

List żelazny, list bezpieczeństwa, ob. glejt.

Lista cywilna (ang. civil list), uposażenie, jakie otrzymuje głowa państwa, monarcha lub prezydent. W myśl art. 52 naszej konstytucji Prezydent Rzeczypospolitej otrzymuje uposażenie według przepisów osobnej ustawy. Uposażenie Prezydenta stanowi specjalną pozycję w preliminarzu budżetowym, obejmuje ono również koszta utrzymania kancelarji cywilnej.

Listek zarodkowy, ob. embrjologja.

Lister Joseph, chirurg angielski, * 1827, † 1912; prof. w Edymburgu, następnie w Londynie; twórca antyseptycznego traktowania i opatrunku ran, stanowiącego epokę w chirurgji; napisał kilka wybitnych prac specjalnych.

Listera, rodzaj roślin z rodziny Orchidaceae (storczykowate), o kłączach czołgających się, 2 liściach przeciwległych, odstających działkach i warżce bez ostrogi. Gat.: L. cordata, l. sercolistna, 5—25 cm. wysok., liście jajowato trójkątne, kwiatostan 6—12 kwiatowy, kwiat purpurowo-fiołkowy; L. ovata, l. jajowolistna, 30—60 cm. wysok., kwiaty zielonawo-żółte. Rosną w zaroślach, wilgotnych lasach. Kwitną V—VII.

L'istesso tempo, w muzyce oznacza: to samo tempo (jak poprzednio).

Listonosz, osoba, naznaczona z urzędu do roznoszenia listów adresatom.

Listowski Antoni, gen. dyw., * 1865; ukończył szkołę wojsk. w Petersburgu; w 1915 ranny w wojnie z Niemcami; do wojska polskiego wstąpił w 1918 r.; w 1919 r. dowódca grupy podlaskiej; zajął Brześć, Pińsk i Łuniniec; w VIII 1919 r. dowódca frontu wołyńskiego, w 1920 r. dowódca frontu ukraińskiego; obecnie w stanie spoczynku.

Listy odwołujące (lettres de rappel), dowody odwołania posła dyplomatycznego przez rząd wysyłający, składane przez posła głowie państwa, w którem był akredytowany, na pożegnalnej audjencji.

Listy składowe, ob. warranty.

Listy uwierzytelniające, zaświadczenie państwa o wysłaniu przedstawiciela dyplomatycznego, składane przez tego przedstawiciela głowie państwa, w którem jest przedstawicielem swojego kraju.

Listy zastawne, ob. zastawne listy.

Listy zwalniające, dowody, wręczane odwołanemu posłowi dyplomatycznemu przez głowę państwa, w którem był akredytowany, podczas pożegnalnej audjencji.

Li-su, plemię, należące do wschodniej gałęzi ludów tybetobismańskich, tzw. ludów Lolo (ob.); mieszka w górn. dorzeczu rz. Saluen i w znacznej części dorzecza rz. Mekong w prow. Junnan (Chiny płd.); płn. L. dzicy, urządzają co 20—30 lat napady łupieżcze na kolonistów Chińczyków i cywilizowanych L., mieszkających na płd.

Liszaj, lichen, wysypka skórna w postaci małych guzkowatych czerwonych wzniesień kształtu wielobocznego. Umiejscawia się najczęściej na grzbiecie stóp oraz na łokciach.

Liszajec, wykwit skórny, ob. impetigo.

Liszt Franz, jeden z najwybitniejszych wirtuozów i kompozytorów XIX wieku, przedstawiciel muzyki programowej, przywódca szkoły neo-romantycznej w Niemczech. * 1811 † 1886; z pochodzenia Węgier; kształcił się w Wiedniu i w Paryżu; słynął jako „cudowne dziecko“ z niepospolitego talentu wirtuozowskiego; mając lat 15 był już jednym z najpopularniejszych artystów w Paryżu; święcił wielkie tryumfy w stolicach Europy swą mistrzowską grą; na twórczość L. wielki wpływ mieli Chopin, Paganini, Berlioz. Z okresu wirtuozowstwa datuje się I faza jego twórczości: parafrazy koncertowe, transkrypcje „Kaprysów“ Paganiniego i ronda z koncertu H-moll (Campanella), transkrypcje pieśni Schuberta, fantazja węgierska, rapsodje węg., koncerty Es-dur i A-dur, etiudy koncertowe. Od r. 1847 był nadwornym kapelmistrzem w Weimarze. Druga faza twórczości, kult dla muzyki Bacha: fantazje, fugi, warjacje na temat mszy H-moll Bacha, wpływ idei Berlioza, tworzenie w kierunku muzyki programowej—symfonje: „Dante“, „Faust“, poematy symfoniczne: „Ce qu'on entend sur la montagne“, „Tasso“, „Les préludes“, „Orfeusz“, „Hamlet“, „Prometeusz“. Od r. 1861 twórczość L. ma charakter religijny; tworzył wówczas oratorja: „Chrystus“, „Legenda o św. Elżbiecie“, „Św. Stanisław“ (nieskończony), kantaty: „Dzwony katedry Strassburskiej“, „Św. Cecylja“, pieśni kościelne, msze: koronacyjna „Graner Festmesse“, „Requiem“, psalmy i in. Pod koniec życia L. przyjął święcenia kapłańskie. Jako pedagog wykształcił szereg wybitnych wirtuozów.

Liszt Franz, prawnik niemiecki, * 1851, † 1919; 1879 prof. w Giessen, 1882 w Marburgu, 1889 w Hali, 1899—1917 w Berlinie; napisał: „Lehrbuch des deutschen Strafrechts“ (23 wyd. 1921), „Das Völkerrecht“ (1898) i inne.

Liszwarta, ob. Liczwarta.

Liście bobkowe, ob. Lauraceae.

Liściec (Phyllum siccifolium), ob. Phasmodea.

Liścienie, Cotyledones, liście zarodkowe, znajdujące się w nasionach; mogą być grube, mięsiste, i służą wtedy do przechowywania zapasów pokarmowych, nagromadzonych w nasionach, lub cienkie i wtedy służą do pobierania i przeprowadzania pokarmów z bielma nasion do zarodka. Przy kiełkowaniu nasion l. albo zostają pod ziemią (groch, trawy), lub wychodzą ponad ziemię i pozostają na łodydze przez czas dłuższy, pełniąc czynności liści (fasola, rzodkiewka). L. są zazwyczaj inaczej ukształtowane niż liście właściwe. Zależnie od tego, czy w nasieniu mamy jeden czy też dwa l., rośliny okrytonasienne (Angiospermae) dzielimy na jednoliścienne (Monocotyledones) i dwuliścienne (Dicotyledones).

Liściobłonne, ob. Hymenophylaceae.

Liścionogi, ob. Phyllopoda.

Liść, Folium (ob. Botanika, tabl. I, fig. 8 do 30), organ roślinny koloru najczęściej zielonego (dzięki barwnikowi chlorofilowi, zawartemu w chloroplastach komórek liścia), postaci zazwyczaj spłaszczonej. Typowy l. składa się z rozszerzenia spłaszczonego, tzw. blaszki, walcowatego ogonka i (niekiedy) z przylistków (rys. 27—28) i pochwy (29—30). Gdy brak ogonka, l. zowie się siedzącym; niekiedy brak blaszki, a wtedy spłaszczone ogonki noszą nazwę liściaków. L. może być pojedyńczy (8 do 21) lub złożony: bądź pierzasto (25—26), bądź dłoniasto (23—24). Brzeg blaszki liściowej może być ukształtowany rozmaicie (16—21). Z łodygi przez ogonek liściowy wstępują w blaszkę wiązki sitkowo-naczyniowe, tzw. posp. nerwy, służące do przyprowadzania i odprowadzania związków odżywczych. Nerwacja l. może być równoległa (przeważnie u jednoliściennych), jeżeli w blaszkę wstępuje odrazu kilka nerwów, przebiegających ją wzdłuż niemal równolegle do siebie, lub pierzasta (wyłącznie u roślin dwuliściennych), jeżeli do blaszki wchodzi jeden tylko nerw główny, rozgałęziający się następnie na nerwy boczne. L. służą przedewszystkiem do asymilowania z powietrza niezbędnego dla roślin gazu — dwutlenku węgla; poza tem l. jest głównym narządem oddychania, przezeń też odbywa się parowanie wody, konieczne dla krążenia soków w roślinie. Są to główne czynności, obok nich l. spełniać może (w stanie zmienionym) wiele innych zadań, służąc roślinie: do obrony (kolce akacji, berberysu), osłony (łuski pęków), przechowywania zapasów pokarmowych (liście-nie, łuski cebuli), czepiania się (wąsy u motylkowych), chwytania zdobyczy (rośliny owadożerne), wreszcie do wytwarzania komórek rozrodczych (liście zarodnikowe u roślin skrytopłciowych, pręciki i słupki u jawnokwiatowych).

Liść Kartezjusza, krzywa płaska rzędu trzeciego, posiadająca równanie: $x^3+y^3=3axy$ w prostokątnym układzie współrzędnych.

Lit, jednostka monetarna republiki Litewskiej; wartość nominalna $^1/_{10}$ dolara.

Lit (Lithium), pierwiastek chemiczny, należący do grupy metali alkalicznych; ciężar atomowy 6.94; metal srebrzysty o temp. top. 180°, temp. wrz. ponad 1400°; ciężar wł. 0,534. Własności chemiczne zbliżone do sodu, jednak l. zdradza podobieństwo do magnezu. We wszystkich związkach występuje jako pierwiastek jednowartościowy. Związki litowe otrzymują się z minerału ambligonitu $Li(AlF)PO_4$; poza tem występuje w lepidolicie $H_2K_2Li_2Al_4Si_6O_{20}F_2$. L. został odkryty przez Arfvedson'a w r. 1817.

Lit de justice, posiedzenie parlamentu we Francji w okresie przed Wielką Rewolucją (1789), na którem król, w otoczeniu książąt krwi i dygnitarzy, wydawał rozkaz zarejestrowania swego edyktu (postanowienia), gdy tego poprzednio parlament uczynić nie chciał. W ten sposób edykt królewski wchodził w życie mimo oporu parlamentu.

Litanja, błagalna modlitwa, połączona z responsorjami, zakończona słowami: „Panie, zmiłuj się nad nami!“ W kościele rzymsko-katolickim rozpowszechnione są 4 litanje: do Wszystkich Świętych, loretańska, do Najświętszego imienia Jezus i do serca Jezusowego.

Litavia, ob. Leitha.

Litawor lub **Lutawor**, wielki książę litewski z końca XIII w., ojciec Witenesa i Gedymina; u Mickiewicza w „Grażynie“ książę na Nowogródku.

Literacka własność, ob. prawo autorskie.

Literatura, wyraz pochodzenia łacińsk. od „litterae“ (pismo, głoska); stąd literatura, co jest dosłownym przekładem wyrazu greckiego grammatica; pierwotnie takie też było znaczenie słowa l. Tak używa tego wyrazu Kwintyljan, ale u Cycerona ma on raczej znaczenie „erudycji“. Litterator znaczyło gramatyk; w wiekach średnich Ars litteratoria była to zarówno gramatyka jak i objaśnianie poetów; to, co my nazywamy l., należało raczej do retoryki. Poza tem litterator znaczyło też poprostu „człowiek umiejący czytać, piśmienny“; przechowało się to w języku francuskim: „illetré“ (niepiśmienny). W Warszawie do dziś istnieje założona w XVIII wieku „Archikonfraternja literacka“, tj. Stowarzyszenie ludzi, umiejących czytać i pisać (analfabetów nie przyjmowano). Po polsku urobiono później wyraz „piśmiennictwo“, a język cerkiewny (i za nim rosyjski) ma wyraz „słowiestnost'“ od „słowo“, co pierwotnie (jak do dziś po serbsku) znaczyło głoska, litera“; ros. słowiestnost' znaczy nadto „stylistyka“. Z biegiem czasu znaczenie l. bardzo się rozszerzyło tak, że właściwie wszystko, co było w danym języku napisane, stanowiło jego l., a w niejednym kraju Europy również do l. krajowej zalicza się wiele dzieł, pisanych po łacinie. Taki właśnie cały zasób Juljan Bartoszewicz nazywał „piśmiennictwem“. W ten sposób pojęcia l. mało czem różniła się od bibljografji, co jeszcze widzimy np. w dziełach Bentkowskiego (Historja literatury). Później dopiero zaczęła się pewna segregacja. Dzieła, dotyczące prawa, techniki, rolnictwa, podręczniki szkolne, statystyka, kalendarze, dzieła z nauk ścisłych medycyny itd., nie należą do literatury. Oczywiście, taka segregacja nie może się utrzymać bezwzględnie.

Literatura ludowa. Pod tą nazwą rozumiemy różnorodne wytwory literackie, które żyją w tradycji ustnej szerokich warstw. Twórczość ta, niezwiązana z tekstem pisanym, opiera się na pamięci ogółu, podlega więc łatwo zmianom; odrębność i prymitywizm tych tworów interesują nas ze względów estetycznych, a ich zmienność i wędrowność ze względów historyczno-literackich i etnograficznych (migracje wątków i tekstów). Lit. l. jest tworem b. złożonym; mamy tu obok szczątków, jeszcze z pogańskich czasów pochodzących, rzeczy średniowieczne, dalej z XVI—XVII w., aż do najnowszych czasów; obok rzeczy niewątpliwie rodzimych, pierwiastki obce (zwłaszcza światowe wątki wędrowne), obok pięknych w swej prostocie, także i teksty wulgarne. Literatura ludowa jest wszechstronnem odbiciem życia ludu i jest tak złożona, jak kultura ludu. Główne działy literatury ludowej: 1) pieśni ludowe (obrzędowe, balladowe, miłosne, komiczne, rodzinne, zawodowe); 2) baśni (o temacie fantastycznym); 3) podania (wiązane z osobami lub miejscami historycznemi) i legendy (o świętych, o początku świata itd.); 4) twórczość komiczna (facecje, opowiadania o sąsiadach, anegdoty, trawestacje); 5) teatr ludowy, będący przekształceniem dawnych misterjów kościelnych (Herody, rajskie widowisko), czasem w związku z formą teatrów marjonetkowych (szopka); 6) drobna twórczość (przysłowia, zagadki, przepowiednie meteorologiczne, formuły wierszowane); 7) dział pośredni, oparty o pismo (listy, książki czarodziejskie, napisy zwyczajowe).

Literatura powszechna, historycznie i porównawczo traktowany ogół pomników piśmiennictw różnych narodów (ob. Tablica chronologiczna l. p.). Przeciwieństwem l. p. jest l. narodowa, zajmująca się pomnikami piśmiennictwa pewnego narodu (ob. np. angielska lit.; czeska lit., polska lit. itd.).

Litewska literatura. Pierwszym pisarzem litewskim był Rapagelonis († 1545), autor pieśni religijnych. W roku 1547 Mažvedijs wydał katechizm. Bretkunas († 1602) tłum. „Postyllę“ Wujka. Szirvydas wydał „Słownik litewsko-polsko-łaciński“, Jan Rhesa († 1629) tłum. Psałterz. Kojałowicz († 1627) napisał: „Historia Lithuaniae“. M. Stryjkowski pisał kronikę litewską po polsku. W r. 1662 wydano w Edymburgu tzw. Biblję londyńską. — W. XVIII. Wielki poeta Duonalaitis († 1780) napisał heksametrem „Cztery Pory Roku“, drukowane w XIX w. W. XIX. Uniwersytet wileński (1803—1833) zbudził zamiłowanie do dziejów litewskich (Czacki, Bohusz); Reza († 1847) zbierał pieśni ludowe. W r. 1800 Mielcke wydał Gramatykę litewską. W 1832 Paszkiewicz (Poszko) wydał przekład Eneidy; Staniewicz pisał bajki. Kalinnas († 1831) różne poezje. Biskup Gedroić tłum. Tomasza à Kempis św. Augustyna. Śliczne pieśni w smaku ludowym pisał Drozdowski (Strazdas, † 1833). Romantyzm polski wiele się zajmował Litwą (Mickiewicz, Bernatowicz, Ig. Chodźko). W duchu romantyzmu pisali: Daukantas, Valančius. Pieśni ludowe zbierali: Paszkiewicz, Staniewicz, Jucewicz; z Niemców Kurschatz ułożył słownik litewski, Schleicher — gramatykę litewską. Poeci: Ivinskis (tłum. Miltona), Baranowski († 1902). Poemat: „Bór Onyksztyński“. Klemens Kairys, Zagórski (pseud. Ażukalmis).

LITERATURA POWSZECHNA[1]

Tablica chronologiczna najwybitniejszych dzieł piśmiennictwa.

Rok	Autor i tytuł dzieła
	Przed Narodzeniem Chrystusa:
3000—1500	Najstarsze pieśni hinduskiej Rigwedy.
ok. 2000	Kodeks Hammurabi'ego.
2000—1000	Najstarsze fragmenty star. Testamentu.
	Mityczni poeci greccy: Orfeusz, Musaios.
1000—700	Grecja. Homer (Iljada i Odyseja), Hezjod (Teogonja).
700—600	Grecja. Lirycy: Tyrteusz, Ibikus, Safo.
600—500	Chiny. Filozof Lao-tse, Konfucjusz.
	Grecja. Filozofowie: Anaksymander, Tales, Pitagoras. Poeci: Theognis, Anakreon.
500—400	Grecja. Filoz.: Heraklit, Zeno, Empedokles. Tragicy: Eschylos, Sofokles, Eurypides. Historycy: Herodot, Tucydydes.
	Rzym. Leges duodecim Tabularum (450).
400—300	Indje. Mahabharata, Ramajana.
	Grecja. Histor. Ksenofont, Demostenes. Filozof.: Plato, Arystoteles, Epikur, Zeno.
300—200	Grecja. Przekład star.Testam. Trag.: plejada.
	Rzym. Trag.: Plautus.
200—100	Żydzi. Księga Daniela (165).
	Grecja. Hist.: Apollodor, Polybius.
100—1	Rzym. Kom.: Terencjusz. Hist.: Cato Major.
	Grecja. Hist.: Diodorus, Dionizjusz. Geogr.: Strabo.
	Rzym. Poezja: Lukrecjusz, Katullus, Wergiljusz, Owidjusz, Horacjusz. Proz.: Cycero, Cezar, Salustjusz, Liwjusz.
	Po Narodzeniu Chrystusa:
1—100	Grecja. Filoz.: Plutarch, Epiktet. Ewangelje i Apokalipsa.
	Rzym. Epos: Lukan. Satyr.: Juwenal. Histor.: Tacyt, Seneka, Plinjusz.
101—200	Grecja. Astr.: Ptolemeusz. Filoz.: Marek Aureljusz. Listy św. Pawła, Dzieje Apostolskie.
	Rzym. Apulejusz (pow. obyczajowa).
201—300	Grecja. Filoz.: Plotyn. Teolog.: Orygenes.
301—400	Żydzi. Talmud.
	Rzym. Hieronim: przekład Biblji.
	Goci. Wulfilas: przekład Biblji.
401—500	Rzym. Św. Augustyn.
501—600	Indje. Dram.: Kalidasa.
	Łac. hist.: Grzegorz z Tours. Corpus iuris.
601—700	Koran.
701—800	Japonja. Zbiór poezyj: Manyoshu.
801—900	Anglja. Alfric.
901—1000	Persja. Poeta Firdusi (Szahnameh).
1001—1100	Anglja. Anzelm z Canterbury (fil.)
	Skandynawia. Sagi islandzkie.
1100—1200	Hiszpanja. Fil. arab. Awerroes. Fil. żyd. Mojżesz Majmon.
	Francja. „Roman de Renart“, Lais, Fabliaux. Bernard z Clairvaux (mist.)
	Niemcy. Minnesänger. Hartmann von Aue.
	Rosja. „Słowo o połk. Igorjewie“.
1201—1300	Włochy. Św. Fr. z Assyżu, Jacobus de Foragine „Legenda aurea“.
	Francja. „Roman de la Rose“.
	Niemcy. Walter von der Vogelweide, Wolfram v. Eschenbach, Gottfried v. Strassburg. Nibelungi.
	Anglja. Duns Scot. Roger Bacon.
1301—1400	Włochy. Dante Alighieri, Petrarca, Marco Polo.
	Francja. Jeux floraux w Tuluzie.
	Niemcy. Meister Eckardt.
	Anglja. Rolin Hood, John Wiclif.
1401—1500	Włochy. Humanizm. Lorenzo Medici.
	Francja. Villon.
	Niemcy. „Reineke Vos“. Mikołaj Kuzańczyk.
1505—15	Cervantes Saavedra: „Don Kichot“.
1515—17	„Epistolae obscurorum virorum“.
1516	Tomasz Morus: „Utopia“. Ariosto: „Orlando furioso“.
1519	U. v. Hutten: „Vadiscus“.

Rok	Autor i tytuł dzieła
1532	Machiavelli: „Il Principe“.
1532—1535	Rabelais: „Gargantua et Pantagruel“.
1535	Aretino: „Ragionamenti“.
1543	M. Kopernik: „De revolutionibus orbium celestium“.
1549	Ronsard: „Ody“.
1572	Camões: „Luzjady“.
1580—1588	Montaigne: „Essais“.
1581	Tasso: „Jerozolima Wyzwolona“.
1588	Marlow: „The Jew of Malta“.
1590 nast.	Dramaty Shakespeare'a.
1604 nast.	Lope de Vega: „Komedje“.
1609	Kepler: „Astronomia nova“.
1625	Grotius. „De iure belli et pacis“.
1636	Calderon: „El principe constante“.
	Corneille: „Cyd“.
1637	Descartes: „Discours de la méthode“.
1638	Galileusz: „Discorsi“.
1651	Hobbes: „Leviathan“.
1656—57	Pascal: „Les Provinciales“.
1659—73	Molière: „Komedje“.
1665	Larochefoucauld: „Maximes“.
	Milton: „Raj utracony“.
1672	Boileau: „L'art poétique“.
1677	Spinoza: „Etyka“.
	Racine: „Fedra“.
1690	Locke John: „Essay“.
1699	Fénélon: „Telemak“.
1707	Lesage: „Djabeł kulawy“.
1710	Berkeley: „Treatise“.
	Leibniz: „Essai de Théodicée“.
1715—35	Lesage: „Gil Blas“.
1719	Defoe: „Robinson Kruzoe“
1726	Swift: „Podróże Guliwera“.
1731	Prevost: „Manon Lescaut“.
1732	Voltaire: „Zaïre“.
1748	Montesquieu: „L'esprit des lois“.
	Klopstock: „Messias“.
	Hume: „Enquiry“.
	Richardson: „Clarissa“.
1750	Goldoni: „Pamela“.
1751—72	Diderot: „Encyklopedja“.
1760	Macpherson: „Fragments of ancient poetry“.
1761	Rousseau: „Nowa Heloiza“.
	Carlo Gozzi: „Fiabe“.
1762	Rousseau: „Contrat sociale“, „Emile“.
1765	Percy: „Poezje“.
1767	Mendelssohn: „Fedon“.
	Lessing; „Minna von Barnhelm“.
1769	Herder: „Kritische Wälder“.
1773	Goethe: „Götz v. Berlichingen“.
1774	Goethe: „Werter“.
1774—78	Lavater: „Physiognomische Fragmente“.
1776	Adam Smith: „Inquiry“.
1777	Sheridan: „School for scandal“.
1779	Lessing: „Natan“.
1780	Wieland: „Oberon“.
1781	Schiller: „Zbójcy“.
	Kant: „Krytyka czystego rozumu“.
1783	Alfieri: „Filip II“.
1784	Beaumarchais: „Wesele Figara“.
1786	Burns: „Poezje“.
1787	Bürger: „Münchhausen“.
	Schiller: „Don Carlos“.
	Saint-Pierre: „Paule et Virginie“.
1791	Sade: „Justine“.
1794	Fichte: „Wissenchaftslehre“.
1795	Goethe: „Wilhelm Meister“.
1796—97	Jean Paul: „Siebenkäs“.
1800	Schelling: „System des transzendentalen Idealismus“.
1801	Schiller: „Maria Stuart“.
1805	Hegel: „Phänomenologie des Geistes“.
1808	Goethe: „Faust“ cz. I.
	Fichte: „Reden an die deutsche Nation“.
1809	Kryłow: „Bajki“.
1810	Shelley: „Królowa Mab“.
	Scott: „The Lady of the Lake“.
	M-me de Staël: „Allemagne“.

[1]) Tablica chronologiczna dzieł polskich ob. Polska literatura.

Rok	Autor i tytuł dzieła
1812	H. v. Kleist: „Der zerbrochene Krug".
1812—18	Byron: „Child Harold".
1814—15	E. T. A. Hoffmann: „Phantasiestücke".
1815	Uhland: „Poezje".
1815—21	Béranger: „Chansons".
1817	Byron: „Manfred".
1819	Schopenhauer: „Die Welt als Wille und Vorstellung".
	Scott: „Ivanhoe".
1819—24	Byron: „Don Juan".
1820	Lamartine: „Méditations poétiques".
1821	Goethe: „Wilhelm Meisters Wanderjahre".
	Hegel: „Philosophie des Rechts".
1821—26	Hugo: „Ody i ballady".
1827	Heine: „Buch der Lieder".
1829	Lermontow: „Demon".
	Vigny: „Poèmes".
1830	Hugo: „Hernani".
	Stendhal: „Le rouge et le noir".
1831	Hugo: „Notre Dame de Paris".
1832	Goethe: „Faust" cz. II.
	George Sand: „Indiana".
1833	Puszkin: „Eugenjusz Onegin".
1835—37	Musset: „Les Nuits".
	Andersen: „Baśnie".
1836—37	Dickens: „Klub Pickwicka".
1837	Carlyle: „Rewolucja francuska".
	Gogol: „Rewizor".
	Dickens: „Oliver Twist".
1839	Lermontow: „Bohater naszych czasów".
1839—42	Comte: „Cours de la philosophie positive".
1840	Poe: „Groteski i arabeski".
1841	Hebbel: „Judyta".
	L. Feuerbach: „Das Wesen des Christentums".
	Carlyle: „O bohaterach".
1842—48	Balzac: „Komedja ludzka".
1843	Kierkegaard: „Albo-albo".
1844	Dumas: „Trzej muszkieterowie".
1845—62	A. v. Humboldt: „Kosmos".
	Thiers: „Histoire du consulat et de l'empire".
1846—48	Thackeray: „Jarmark próżności".
1847	Elisabeth Browning: „Sonety".
1848	Dumas (syn): „Dama kameljowa".
	Fechner: „Nanna".
1849	Emerson: „Essays".
	Dickens: „Dawid Copperfield".
1849—61	Macaulay: „Historja Anglji".
1851	Heine: „Romanzero".
	Murger: „Scènes de la vie de bohème".
1852	Beecher-Stove: „Chata wuja Toma".
	Leconte de Lisle: „Poèmes antiques".
1854—56	Mommsen: „Historja Rzymu".
1855	Büchner: „Kraft und Stoff".
1856—64	Lotze: „Mikrokosmos".
1857	Baudelaire: „Fleurs du mal".
	Flaubert: „Madame Bovary".
	Bjornson: „Opowiadania chłopskie".
1858	Meredith: „The ordeal of Richard Feverel".
	I. S. Mill: „On liberty".
	Darwin: „O pochodzeniu gatunków".
	Mistral: „Mirèio".
1859—61	Buckle: „Historja cywilizacji".
1860	Multatuli: „Max Havelaar".
	Smiles: „Self-help".
1862	Turgieniew: „Ojcowie i dzieci".
	Hebbel: „Nibelungi"
	Hugo: „Nędznicy"
	Flaubert: „Salammbô".
1862—96	Spencer: „System filozofji syntetycznej".
1863	Renan: „Życie Jezusa".
1864	Tennyson; „Enoch Arden".
1865	Tołstoj: „Wojna i pokój".
	Ed. i J. de Goncourt: „Germinie Lacerteux".
	Carducci: „Inno a Satana".
1866	Lange: „Historja materjalizmu"
	Verlaine: „Poèmes saturniens".
1867	Ibsen: „Peer Gynt".
	Dostojewski: „Zbrodnia i kara".
1867—94	Marks: „Kapitał".
1868	Haeckel: „Natürl. Schöpfungsgeschichte".
	de Coster: „Dyl Sowizdrzał".
	Daudet: „Le petit Chose".
1869	E. v. Hartmann: „Philosophie des Unbewussten".

Rok	Autor i tytuł dzieła
1870	Ruskin: „Lectures on art".
1871	Nietzsche: „Narodziny tragedji".
1871—93	Zola: „Les Rougon-Macquart".
1872	Daudet: „Tartarin de Tarascon".
1873	Rimbaud: „Une saison en enfer".
1873—74	Wundt: „Zasady psychologji fizjologicznej".
1875	Björnson: „En Fallit".
1875—94	Taine: „Historja Francji współczesnej".
1876	Mark Twain: „Przygody Toma Sawyera".
	Richepin: „Chansons des gueux".
1876—96	Spencer: „Zasady socjologji".
1877	Tołstoj: „Anna Karenina".
1878—79	Nietzsche: „Ludzkie, arcyludzkie".
1879	Ibsen: „Nora".
1879—80	Dostojewski: „Bracia Karamazow".
1881	Ibsen: „Upiory".
	Verlaine: „Sagesse".
	France: „Zbrodnia Sylwestra Bonnarda".
1883—85	Nietzsche: „Zaratustra".
1884	Ibsen: „Dzika kaczka".
	Huysmans: „A rebours".
1885	Maupassant: „Bel ami".
1886	Sudermann: „Frau Sorge".
	Loti: „Rybak islandzki".
1887	Tołstoj: „Potega ciemnoty".
	Strindberg: „Ojciec".
1888	Bellamy: „Looking backward".
1889	B. v. Suttner: „Die Waffen nieder".
	Bourget: „Le disciple".
1890	Maeterlinck: „Ślepcy".
1891	Kipling: „Światło, które zgasło".
1892	G. Hauptmann: „Tkacze".
1893—95	Dehmel (poezje), Hofmannsthal (poezje), Schnitzler (teatr).
	Heredia: „Les trophées" (1893).
1894	Sardou: „Madame Sans-Gêne".
	d'Annunzio: „Triumf śmierci".
1895	Hamsun: „Pan".
	Selma Lagerlöf: „Gösta Berling".
	Conrad-Korzeniowski: „Fantazja Almayera".
	Kipling: „Księga dżungli".
1896	Spitteler: „Ballady".
1897	Hauptmann: „Dzwon zatopiony".
	Rostand: „Cyrano de Bergerac".
	Nansen: „Wśród nocy i lodów".
	Shaw: „Candida".
1898	Wilde: „Ballad of Reading Goal".
	Pontoppidan: „Lykke Per".
1899	d'Annunzio: „Ogień".
	Gide: „Prometeusz źle spętany".
1899 nast.	Rilke: „Poezje".
1900	Zola: „Le travail".
	Heijermans: „Hoop van Zeegen".
	Conrad-Korzeniowski: „Lord Jim".
1900—1	Husserl: „Logische Untersuchungen".
1900—5	Spitteler: „Wiosna olimpijska".
1901	Th. Mann: „Die Buddenbrooks".
	Maeterlinck: „Życie pszczół".
1902	Mereżkowski: „Leonardo da Vinci".
	Gorki: „Na dnie".
1903	Shaw: „Człowiek i nadczłowiek".
1904—10	Rolland: „Jan Krzysztof".
1906	Galsworthy: „The man of property".
	Sinclair: „Grzęzawisko".
1907	Gjellerup: „Pielgrzym Kamanita".
	Bergson: „Ewolucja twórcza".
	James: „Pragmatyzm".
1903	Simmel: „Socjologja".
	Wells: „Wojna w powietrzu".
	Andrejew: „O siedmiu powieszonych".
1909—12	Hedin: „Transhimalaja".
1910	Galsworthy: „Justice".
1912	France: „Bogowie łakną krwi".
1913	Rabindranath Tagore: „Gitanjali".
1913—27	Proust: „A la recherche du temps perdu".
1916	Meyrinck: „Golem".
	Barbusse: „Le feu".
1920	Conrad-Korzeniowski: „Rescue".
1918—21	Spengler: „Der Untergang des Abendlandes".
1921	Papini: „Storia di Christo".
1924	Th. Mann: „Zauberberg".
	Shaw: „Ś-ta Joanna".
1925	Rolland: „Le jeu de l'Amour et de la Mort".
1926	Duhamel: „Journal de Salavin".

tłumacz Mickiewicza. Żelwis tłum. Kryłowa. Jasiewicz († 1884), liryk. Od r. 1863 do 1905 trwała sprawa wprowadzenia do litewszczyzny grażdanki rosyjskiej, przeciw czemu powstała opozycja i bojkot. Ruch literacki przeniósł się na Litwę pruską do Tylży. Założono tam pismo „Auszra" (Basanowicz). Ruch ten popierała Litauische literarische Gesellschaft, na której czele stał I. Sauerwein. Pisarze z końca XIX w.: ks. Gimżewski († 1897), ks. Vienażindis († 1893), Vištalins (tłum. Witoloraudy). 1870—1880 ks. A. Juszkiewicz wydał Słownik jęz. lit., zbiór pieśni ludowych (Akademja Petersburska). Bibljografja: Jaunius, Stankiewicz, Baltramajtis. Publicyści: Leonas. Lozorajtis († 1907), Pietkiewiczowa, Maculaitis, Grinius, Jabłoński. Kudirka — tłum. Mickiewicza; powieściopisarz Gużutis (nazw. Fromm, † 1900), powieści ludowe. Maculewicz (pseudonim Maironis), uzdolniony poeta. „Tewyne", czasopismo ks. Zilinskisa. Noweliści: J. Żimontasowa, Lazd, Peleda, Bité, Sventnikas, Patrijos Ragana (wydała w 1903 r. dobrą powieść „Wiktosia"). Poeci: Szavasis, Atanazas, Margalis, Vanagelis. W r. 1904 Ak. Petersb. wydała obszerną Chrestomatję litewską. Po wojnie Litwini uzyskali własne państwo; mają uniwersytet, ale na literaturę ten przewrót wpływu nie wywarł. Natomiast rozwinęła się prasa.

Litewska prasa w Ameryce. Pierwsze pismo litewskie w Ameryce pojawiło się w r. 1879; była to „Lietuviszka Gazieta" w Nowym Jorku; od tego czasu pojawiło się sporo litewsko-amerykańskich pisemek, przeważnie tygodniowych, o charakterze ludowym i religijnym. Obecnie najpoważniejszem pismem litewsko-amerykańskiem jest „Katalikas", wychodzący w Chicago. Książek litewskich drukuje się w Ameryce niewiele, przeważnie podręczniki praktyczne, książki do nabożeństwa, powiastki ludowe itp. Najpoważniejszym publicystą litewskim w Ameryce był dr. J. Szlupas.

Litewski język wraz z łotewskim i wymarłym staro-pruskim należy do grupy tzw. b a ł t y c k i c h lub a i s t y j s k i c h, które stanowią jedną z gałęzi języków indo-europejskich. Język litewski zachował dużo form bardzo starożytnych i bliskich sanskrytowi, a niektórzy uważają języki słowiańskie za litewski na dalszym stopniu ewolucji. Należy rozróżniać stary język litewski i nowszy; np. słow. j e s m'-j e s i-j e s t' w sanskrycie brzmi a s m i — a s i — a s t i, w starolitewskim e s m i — e s i — e s t i. w nowolit. e s u — e s i — e s a. Język litewski dzieli się na narzecze górnol. (auksztajskie) i dolnol. (żmudzkie). Każde z tych narzeczy dzieli się na gwary b. liczne tak, że często trudno się porozumieć ludziom z dwóch wsi odleglejszych. Np. koń, zowie się a r k l y s — ż y r g i a s itd. w różnych miejscach. Dlatego trudno sformować język literacki. Szkoła i prasa utrwala pewien typ pośredni. Językiem litewskim mówi około 2,500.000 ludzi, z których wyłącza siebie około 100.000, mówiących narzeczem letgolskiem; Letgoła uważa siebie za naród odrębny od Litwinów, a język swój za różny od litewskiego, samoistny.

Litewski statut, ob. s t a t u t l i t e w s k i.

Litewskie pojezierze, część pojezierza bałtyckiego, wyżyny położonej pomiędzy Niemnem a Dźwiną i górnym Dnieprem, pokryta osadami polodowcowemi. Najwyższe wzniesienie koło Mińska, 343 m. wysokości; kilkaset jezior (większe: Dryświaty, Drywiaty, Narocz, Miadzioł, Świrskie, Trockie, Świteź). Liczne zwały moren czołowych (góry Ponarskie nad Wilją), noszące nazwy wyżyn: oszmiańskiej, nowogródzkiej, wołkowyskiej i wzgórz mińskich; część pojezierza, położona na zach. od rz. Świetej i Niewiaży, nosi nazwę pojezierza żmudzkiego.

Litham, nazwa, nadawana przez Arabów woalom, któremi mieszkańcy Sahary (Tauregowie, ludy Tibbu) zasłaniają nos i usta przed suchością powietrza i piaskiem.

Lithargyrum (greck.), tlenek ołowiu; żółtawy, w wodzie nieropuszczalny proszek; wzór chemiczny Pb_3O_4. E m p l a s t r u m l. (inaczej emplastrum p l u m b i lub emplastrum d i a c h y l e n), plaster ołowiowy; przygotowuje się z tlenku ołowiowego, służy do wyrobu rozmaitych plastrów leczniczych.

Lithiasis (greck.), tworzenie się kamieni (żółciowych, moczowych) w ustroju, ob. k a m i c a.

Lithium, ob. L i t.

Lithobius forficatus, ob. M y r i a p o d a.

Lithospermum, nawrot, rodzaj roślin z rodz. Boraginaceae (szorstkolistne). L. o f f i c i n a l e, nawrot lekarski. Bylina. Kłącze grube, łodyga sztywna, gęsto ulistniona, 3—12 dm. wysok. liście lancetowate, o wystających nerwach bocznych. Kwiaty białe. Kwitnie V—VII. Suche wzgórza, zarośla. L. a r v e n s e, n. polny. Roślina roczna. Łodyga 15—50 cm. wysok. luźno ulistniona, liście siedzące, bez wystających nerwów. Korona biała z fioletową rurką. Kwitnie IV—VI. Pola (uporczywy chwast), przydroża.

Lithothamnium, rodzaj glonów, pokrywających skaliste brzegi i dna morskie. Bierze udział w tworzeniu wapieni (wapień litotamniowy). Plecha ma postać krzaczkowatą.

Lithuania, łac. nazwa Litwy.

Litigans (łac.), osoba, prowadząca spór; termin dawnego prawa polskiego, obecnie nieużywany.

Litke F e d o r, żeglarz rosyjski, * 1797, † 1882; zbadał wybrzeże Nowej Ziemi, w latach 1826—1828 odbył podróż dookoła ziemi. L. ma także zasługi jako prezes Akademji Nauk i jeden z założycieli Rosyjskiego Tow. Geograficznego.

Litkup, zwyczaj utwierdzania umów, znany w dawnem prawie polskiem; czerpał swój początek jeszcze w ofiarach na rzecz bogów, jakie im złożyć należało za opiekę stosunku umownego. L. nadawał umowie nieodwołalność i zaskarżalność. Znaczenie dowodowe l. opierało się na powoływaniu do l. świadków (litkupników), którzy mieli obowiązek świad-

czenia i spełniali przy umowach również inne funkcje: pośredników-jednaczy, liczących pieniądze itp. L., stosowany najczęściej przy kupnie, składał się z sądu litkupu, który orzekał, czy wysokość l. odpowiada doniosłości umowy, błogosławieństwa i spożycia litkupu. Stąd l. oznaczał zarówno ucztę po zawarciu umowy, jak i faktorne, porękawiczne.

Litochromja, barwny druk na prasie litograficznej.

Litofonja, sztuka nadawania rozmaitej grubości w różnych miejscach na taflach porcelany, które po wypaleniu, umieszczone naprost światła, dają rozmaite obrazy przy przeświecaniu, tworząc mniej lub bardziej wyraźne cienie.

Litogeneza, nauka o powstawaniu skał.

Litograficzny wapień, wapień bardzo drobnoziarnisty, spoisty, należący do górnego liasu. Zawiera bardzo dobrze zachowane skamieliny. Używany jest w litografji (kamień l.), jako doskonale przyjmujący farby drukarskie. Najbardziej znane pokłady w Solnhofen w Niemczech.

Litografja, druk płaski, technika graficzna, polegająca na spreparowaniu powierzchni kamienia litograficznego w ten sposób, aby farba tłusta mogła przylgnąć tylko do zarysowanych miejsc. Wzór rysuje się kredką lub tuszem litograficznym na kamieniu i poddaje się go działaniu roztworu wodnego gumy arabskiej i kwasu azotowego; przy utrzymywaniu kamienia podczas druku w stanie stale wilgotnym, farba drukarska przylega tylko do miejsc, poprzednio zarysowanych kredką lub tuszem. Na gładkich kamieniach rysuje się piórkiem lub pendzlem specjalnym tuszem litograficznym; osiąga się też nim tzw. tinty, tony, w celu zabarwienia jednolitego rysunku. Kredką rysuje się na kamieniu żarnowanym (chropowatym od wtartego weń ostrego piasku lub szkła drobno utłuczonego). Przenosi się też rysunek, robiony kredką litograficzną na specjalnym (zakrochmalonym) papierze lub kalce, na kamień przez odbicie; wówczas otrzymana litografja zwie się oddrukiem. L. rytowana otrzymuje się zapomocą grawerowania wzoru stalową igłą lub diamentem na poczernionym kamieniu litograficznym, przedtem gładko wypolerowanym (technika, stosowana przy wykonywaniu pieniędzy papierowych, akcyj, marek pocztowych itp.). L. barwna (chromolitografja) osiąga się zapomocą kolejnych odbitek z kamieni, rysowanych dla każdego koloru oddzielnie. L. wynalazł w 1798 Alojzy Senefelder w Pradze, używając kamienia z Solnhofen w Bawarji. Zamiast drogiego kamienia litograficznego stosują płyty cynkowe (l. na cynku), ze sztucznych mas i aluminjowe (algrafja). Druk l. odbywa się zapomocą pras specjalnych albo na prasie offsetowej.

Litolff Henry, pianista i kompozytor francuski, * 1818, * 1891; twórca koncertów symfonicznych, uwertur („Robespierre“, „Żyrondyści“), oper i operetek.

Litoliza, rozpuszczanie kamieni nerkowych i in. zapomocą środków lekarskich lub wód mineralnych.

Litologja, nauka o skałach, petrografja.

Litomarga, ob. kaolin.

Litoměřice (niem. Leitmeritz), m. pow. w żupie Česka Lipa (Czechosłowacja), nad rz. Elbą, 17.000 mieszk.; przemysł chemiczny, skóry, browarnictwo, handel chmielem.

Litopon, farba biała, mieszanina siarczku cynkowego (ZnS) z siarczanem barowym ($BaSO_4$); otrzymuje się przez działanie siarczku barowego na siarczan cynkowy:

$$BaS + ZnSO_4 \rightarrow BaSO_4 + ZnS.$$

Litoralna fauna i flora, obejmuje te formy zwierząt i roślin, które żyją na brzegu morskim lub jeziornym.

Litoralne osady czyli osady przybrzeżne, osady, powstające w pasie przybrzeżnym mórz.

Litoralny, przybrzeżny, położony blisko brzegu od strony morza.

Litorina litorea, mięczak z rodz. Litorinidae, rzędu Prosobranchia, żyjący w strefie przybrzeżnej. Jest charakterystyczną skamieliną dla morza Litorinowego (ob. Litorinowe morze). Żyje do dziś.

Litorinowe morze, ostatnie stadjum Bałtyku, które nastąpiło po jeziorze Ancylusowem. Bałtyk w tym okresie powiększał się, uzyskując szeroki dostęp do oceanu. Stało się to dzięki obniżeniu lądu przyległego, które nosi nazwę obniżenia litorinowego. Skamieliną przewodnią tego stadjum Bałtyku jest Litorina litorea (stąd nazwa).

Litosfera, zewnętrzna stała część ziemi, powierzchnia lądów i dno morskie, skorupa ziemska.

Litotomja (greck.), usunięcie kamieni pęcherzowych drogą nacięcia ścianki pęcherza moczowego; operacja krwawa.

Litotrypsja (greck.), operacja bezkrwawego usuwania kamieni z pęcherza moczowego.

Litotypja, litotypografja, litograficzne przenoszenie pisma lub czcionek, wyrytych na kamieniu.

Litowe związki, pochodne metalu litu; mają b. ograniczone zastosowanie; węglan Li_2CO_3 używany jest w lecznictwie.

Litr, objętość jednego kilograma chemicznie czystej wody, znajdującej się w temperaturze 4° C. i pod ciśnieniem jednej atmosfery; wynosi 1000,027 cm³. W przybliżeniu można uważać litr za 1000 cm³ czyli 1 dm³.

Litra, ob. monety greckie.

Litta Giulio hr. ks., ostatni nuncjusz papieski w dawnej Rzeczypospolitej Polskiej, * 1754, † 1820; przybył do Warszawy podczas Sejmu Czteroletniego, pozostał w niej do 1797, potem spędził rok w Petersburgu i powrócił do Rzymu; 1801 kardynał.

Littera docet, littera nocet (łac.), dosłownie litera uczy, litera szkodzi, tj. rzecz napisana może przynieść pożytek lub szkodę.

Little'a choroba, wrodzone porażenie kończyn dolnych (paraplegio), często połączone

z równoczesnym niedorozwojem umysłowym; zdarza się u dzieci, urodzonych przedwcześnie, lub też urodzonych po ciężkich, długotrwających porodach. Chodzenie przy chorobie l. jest bardzo utrudnione, leczenie nie rokuje nadziei wyzdrowienia.

Little Rock, stol. stanu Arkansas (St. Zj. Am. Płn.), 65.000 mieszk.; ważny węzeł kol.; uprawa bawełny, kukurydzy i tytuniu, wywóz drzewa.

Littré Emile, francuski lekarz, filozof i badacz języków, * 1801, † 1881; 1871 profesor Szkoły Politechnicznej w Paryżu i członek Akademji; dzieła: „Histoire de la langue française“, „Dictionnaire de la langue francaise“.

Littre'go gruczoły, glandulae urethrales, drobne gruczołki, znajdujące się w błonie śluzowej cewki moczowej męskiej.

Littrow Heinrich, marynista niemiecki; * 1820, † 1897; od r. 1846 profesor w kolegjum marynarki w Wenecji; 1858 dyrektor akademji żeglarskiej w Trieście, wkońcu inspektor morski w Fiume. Wydał tom poezji: „Aus der See“, szkice pt. „Reisebilder“, ponadto „Handbuch der Seemannschaft“. Zajmował się również kartografją.

Littrow Joseph Johann von, astronom austrjacki, * 1781, † 1840; od 1807 profesor astronomji i dyrektor Obserwatorjum w Krakowie, od 1810 dyrektor Obserwatorjum w Kazaniu, następnie w Ofen; od 1817 dyrektor Obserw. w Wiedniu; dzieła naukowe i popularne: „Dioptrik“ (Wiedeń 1821—24), „Wunder des Himmels“ (1 wydanie, Stuttgart 1834).

Littrow Karl von, astronom, * 1811, † 1877; syn poprz., dyrektor obserwatorjum w Wiedniu.

Liturgika, ob. Liturgja.

Liturgja (greck.), zbiór słów, czynności i symbolów, używanych przy służbie Bożej. Nauka, zajmująca się systematycznym wykładem czynności kościelnych przy służbie Bożej, nazywa się liturgiką. Kościół wschodni ma od V w. l. św. Bazylego i l. św. Jana Chryzostoma. Przepisy i formy liturgji podane są w specjalnych księgach liturgicznych. Głównemi ks. l. Kościoła rz.-kat. są: Mszał, Brewjarz, Martyrologjum, Rytuał, Pontyfikał biskupów i Ceremonjał papieski. Luter zreformował dawniejszą l. Kościoła, zachowując choral gregorjański. Przepisy liturgiczne kościołów ewangelickich mieszczą się w tzw. Agendach i Śpiewnikach.

Lituus (łac.), zakrzywiona laska augurów; także instrument muzyczny, trąbka sygnałowa, używana w wojsku star. Rzymu.

Litwa.

Litwa (Lietuva), republika, granicząca od płn. z Łotwą, od wsch. i płd. z Polską, od płd.-zach. z Niemcami, od zach. przylegająca do m. Bałtyckiego. Obejmuje pojezierze Żmudzkie i część pojezierza Litewskiego, płaskowzgórza do 234 m. wys., osady morenowe; gł. rz.: Niemen z dopływami Mereczanką, Wilją ze Świętą, Niewiażą i Dubissą, pozatem Windawa i Musza. Litwini, naród pokrewny Łotyszom, tworzy odrębną grupę język. bałtycką. Państwo litewskie powstało w 1-szej połowie XIII-go wieku przez połączenie się szeregu księstw pod władzą najsilniejszego z książąt, Mendoga, który 1253 koronował się na króla litewskiego. Po śmierci Mendoga (1263) państwo litewskie rozpadło się; skupianie księstw litewskich zaczęło się z XIV w., zwłaszcza za panowania Giedymina (1316—1341) oraz jego syna, Olgierda (1345—1377). Litwa podbiła wtedy szereg księstw ruskich, rozciągając swe panowanie na Kijów, Siewierz, Smoleńsk, Wołyń, Podole. W r. 1386, przez związek małżeński Jagiełły z Jadwigą, Litwa i Polska zbliżyły się do siebie. W r. 1569 została zawarta unja Litwy z Polską. (Ob. Unja polsko-litewska). Po rozbiorach Litwa podzielona została na 6 guberni, tylko w jednej, tj. kowieńskiej, stanowili Litwini wyraźną większość, w wileńskiej i grodzieńskiej przeważał żywioł polski, w trzech pozostałych Białorusini. W 1917 Litwa ogłosiła niepodległość pod opieką niemiecką. Po wycofaniu się Niemców, stol. Litwy historycznej, Wilno, zajęli bolszewicy ros.; w 1919 odzyskane zostało przez Polskę, w 1920 zajęte przez generała Żeligowskiego (traktat litewsko-rosyjski oddawał je Litwie). Decyzją Ligi Narodów z 9. II. 1923 nastąpił podział pasa neutralnego, i granica polsko-litewska zatwierdzona została 15. III. 1923 r. przez konferencję ambasadorów jako definitywna. Obszar dzisiejszej Litwy, tzw. kowieńskiej, obejmuje gub. kowieńską, płn. część pow. święciańskiego i wileńskiego i pow.: kalwaryjski, marjampolski, wiłkowyski i władysławowski; ponadto włączono okręg Kłajpedy 16. II. 1923, jako samodzielną jednostkę administracyjną: ogółem 52.088 km², 2,175.000 mieszk. (10% Polaków, 10% Żydów); stol. Kowno (lit. Kaunas), większe miasta: Kłajpeda, Szawle; rolnictwo (39% role, 25% lasy, 22% łąki i pastwiska, 12% nieużytki); uprawa lnu, żyta, owsa i kartofli; hodowla bydła (780.000 bydła rogatego, 1,000.000 owiec, 1,250.000 nierogacizny, 400.000 koni). Wywóz: produkty rolne, bydło, drób, wełna; przywóz: manufaktura, narzędzia rolnicze. Handel z Niemcami i W. Brytanją; komunikacje; 2.500 km. linij kolej., 1.500 km dróg bitych (1920).

Litwa Środkowa, nazwa obszaru, utworzonego w 1920 r., obejmującego części pow. wileńskiego, trockiego, oszmiańskiego, święciańskiego i brasławskiego oraz m. Wilno (razem 14.000 km²). Uchwałą sejmu wileńskiego z dnia 22. II. 1922 r., jednomyślnie powziętą, obszar Litwy Środkowej wcielony został do Rzeczypospolitej Polskiej, a Sejm Ustawodawczy w Warszawie uchwałę powyższą w d. 24. III. 1922 r. zatwierdził.

Litwacy, nazwa, nadawana zrusyfikowanym Żydom, pochodzącym z Litwy hist., wypędzonym w końcu XIX w. z cesarstwa ros. do b. Królestwa Polskiego.

Litwini w Ameryce. Emigracja litewska do Ameryki niewiele jest młodsza od polskiej, ale

słabsza i mniej liczna. Początkowo lud litewski żył z Polakami zupełnie zgodnie i bratnio, Litwini należeli do polskich parafij i w szkołach polskich chętnie uczyli się po polsku. Dopiero około lat dziewięćdziesiątych zeszłego wieku zaczęła się wśród nich wroga Polsce propaganda litwomańska, na której czele stał dr. J. Szlupas, przybyły do Ameryki 1885. Litwinów liczyć można w Ameryce na przeszło sto tysięcy; najwięcej jest ich w Chicago i w Brooklyn, poza tem w Bostonie, Filadelfji i kilku innych miastach w większych skupieniach; sporo ich jest po małych osadach w Pensylwanji, w Illinois i w innych Stanach. Parafij swoich mają około 40, zorganizowani są w kilka stowarzyszeń, z których najstarsze: „Zjednoczenie Litwinów w Ameryce", założone w 1886.

Litwinowicz S p i r y d j o n, metropolita i arcybiskup grecko-katolicki lwowski, * 1810, † 1869; występował w wiedeńskiej Radzie Państwa przeciwko Polakom.

Litworowy Staw, nazwa dwóch stawów w Tatrach, 1) w dol. Stawów Gąsienicowych, zw. stawem Sobkowym, 1.626 m. n. p. m., 0,47 ha; 2) w dol. Litworowej, górnej części dol. Białej Wody, 1.853 m. n. p. m.

Litworowy Szczyt w Tatrach, 2431 m., w pobliżu Garłucha.

Litwos, ob. S i e n k i e w i c z H e n r y k.

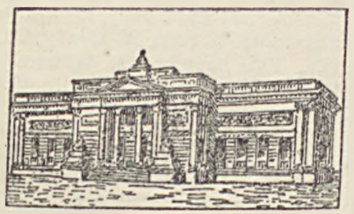
Lityn, m. pow., gub. podolska (Ukraina), nad rz. Zharem, 12.000 mieszk.

Liu-czou, m. w prow. Anhoi (Chiny płd.), nad rz. Liu-kiang; 40.000 mieszk.

Liu-kiu, chińska nazwa wysp Riu-kiu (ob.).

Livens (Lievens) J a n, malarz holenderski * 1607 w Lejdzie, † 1674 w Amsterdamie. Dzieła: „Starzec" (Drezno), „Młody wojak" (tamże).

Liverpool, m. i gł. port morski Anglji w hr. Lancaster (Anglja płn.-zach.), nad ujściem rz. Mersey do m. Irlandzkiego; 800.000 mieszk.; uniwersytet, największy rynek bawełniany świata, wielkie spichrze; przemysł maszyn okrętowych, kabli, chronometrów.

Muzeum w Liverpoolu.

Livingston, port w Guatemali (Am. środk.), nad oceanem Atlantyckim, 2.500 mieszk.

Livingstone, gł. osada Płn. Rodezji (Afryka Płd.), nad rz. Zambezi; wodospady Wiktorji 119 m., most kolej. 130 m. n. p. rzeki.

Livingstone D a v i d, podróżnik szkocki, misjonarz, badacz Afryki, * 1813, † 1873; 1849 rozpoczął podróże w Afryce płd. i odkrył jez. Ngami i rz. Zuga; 1852—54 odkrył dorzecze górnego Zambezi, źródła rz. Kassai, dotarł do Loandy na zach. wybrzeżu Afryki; 1854—56 odbył pierwszą podróż z zachodu na wschód wpoprzek lądu Afryki, odkrył wodospady Wiktorji na rz. Zambezi. W 1859 r. popłynął parowcem w górę tej rzeki, odkrywając jez. Szirua i Niassa, w 1860—1864 badał obszar na zach., płd. i wsch. od jez. Niassa, w 1866 do 1872 — płn.-wsch. część dorzecza rz. Kongo i odkrył rz. Luapulę, Lualabę, jez. Meru i Banguelo.

Livistona, rodzaj palm o wachlarzowato dłoniastych liściach. Pochodzi z płd. azjatyckiego Archipelagu i Australji. L. s i n e n s i s (Latania borbonica), z Chin, jedna z najładniejszych palm hodowanych (rys.); L. a u s t r a l i s, hodowana jak i gat. poprzedni w cieplarniach; młode jej liście są jadalne pod nazwą morskiej kapusty, starsze dostarczają materjału do wyrobu kapeluszy itp.

Livistona sinensis.

Livius Andronicus, grek z południ. Italji, zlatynizowany; pierwszy rzymski pisarz, twórca dramatycznej i epicznej poezji rzymskiej, żyjący w III w. przed Chr.; tłumaczył i przerabiał poematy i dramaty greckie i sam pisał według wzorów greckich; w r. 240 wystawił w Rzymie pierwszą tragedję i komedję.

Livius Titus, ob. L i w j u s z.

Livland, ob. I n f l a n t y.

Livorno, m. port. i stol. prow. L. w Toskanji (Włochy środk.), 119.000 mieszk.; kąpiele morskie; sztuczny port.

Liwadja, 1) do r. 1917 pałac carów ros. na Krymie; 2) stol. nomarchji Beocji (Grecja), 7.000 mieszk.; handel.

Liwerunek, ob. K o n t y n g e n s l i w e r u n k o w y.

Liwiec, l. dopływ Bugu, dług. 116 km.

Liwjusz (T i t u s L i v i u s), jeden z najznakomitszych historyków rzymskich, * 59 przed Chr.; † w Padwie 17 r. po Chr. Głównem jego dziełem jest, świetna pod względem artystycznego ujęcia, historja rzymska „Ab urbe condita libri CXXXXII", od założenia stolicy aż do śmierci Druzusa w r. 9 przed Chr., z której zachowało się tylko 35 ksiąg.

Liwna (niem. Liebe), pr. dopływ Wisły; łączy się ze Starą Nogatą.

Liwowie, plemię fińskie, które zamieszkiwało niegdyś całe wybrzeże nadmorskie w Inflantach Szwedzkich, czyli Liflandji (łac. Livonia), oraz w Kurlandji; zczasem zlało się w jedną całość z Łotyszami. Obecnie resztki L. zamieszkują płn. cypel Kurlandji, wpobliżu przylądka Domesnaes, gdzie było ich 3.789 głów według spisu z 1897; dziś tylko 1500.

Liwski E d m u n d, historyk i literat, * 1817; nauczyciel gimn., potem docent na uniwersyt. charkowskim; † 1888; pisywał pod pseud. Maksymiljan Zero i Agawa; odznaczał się niezwykłą czystością i wzniosłością charakteru; wszystkie oszczędności zapisał Akad. Umiej. w Krakowie na fundusz dla literatów.

Lizander, wódz i dyplomata spartański; zniszczył 405 r. przed Chr. flotę ateńską pod Ajgospotamos, zdobył Ateny i położył koniec wojnie peloponeskiej; poległ 394 r. pod Haliartos w wojnie z Beotami.

Lizawka (solnica, solnik), przeważnie kwadratowa paka bez dna i wieka, wpuszczona nieco w ziemię, lub też wydrążony pień, a nawet wyżłobiona skała, gdzie podaje się zwierzynie leśnej w sposób sztuczny potrzebną jej sól w formie mieszaniny, składającej się z 50 kilogramów soli na jeden metr sześcienny sproszkowanej i przesianej gliny, dodając na 100 kg. gliny około 5 kg. fosforanu wapna. L. zakłada się w zacisznych i spokojnych miejscach leśnych, w ostojach sarn i jeleni.

Lizbona (portug. Lisbôa), stol. i gł. port Portugalji, w prow. Estremadura, nad zatoką i rz. Tajo, 490.000 mieszk.; zamek, uniwersytet, szkoła politechn., akademja sztuk pięknych; przemysł, przędzalnictwo i tkactwo; handel.

Lizdejko, ostatni arcykapłan pogańskiej Litwy; miał być świadkiem upadku bałwochwalstwa i obalenia świątyni Perkuna w Wilnie.

Lizeny, w budownictwie płasko występujące pionowe paski albo pilastrowe wzmocnienia muru.

Lizjasz, mówca grecki, * ok. 445, † po 380 przed Chr., autor 233 mów, z których zachowało się 34; ceniony przez późniejszych „attycystów" za prostotę i jasność wyrażeń.

Lizmanin F r a n c i s z e k, ob. L i s m a n i n i F r a n c i s z e k.

Lizoform, połączenie formaldehydu z mydłem szarem (potasowem); płyn żółtawy o słabym. przyjemnym zapachu; w wodzie rozpuszcza się łatwo; stosowany jest do dezynfekcji rąk przed zabiegami operacyjnemi.

Lizol, mieszanina, składająca się z rozmaitych fenoli, z mydeł tłuszczowych i z żywic; płyn brunatny o zapachu, przypominającym smołę, oleisty, łatwo w wodzie rozpuszczalny; środek dezynfekcyjny; silna trucizna.

Lizykrates, muzyk ateński, który otrzymał nagrodę (w formie trójnogu) na konkursie r. 334 przed Chr. Podstawa tego trójnogu, w kształcie pięknej okrągłej budowli w stylu korynckim (tzw. Latarni Demostenesa), stoi w Atenach do dziś dnia.

Lizymachos, jeden z najdzielniejszych wodzów Aleksandra W., * ok. 355 przed Chr., namiestnik Chersonesu, Tracji i ziem przyległych; poległ 281 w bitwie pod Korupedion.

Lizyna, kwas α—ε— dwuaminokapronowy, $C_6H_{14}O_2N_2$, związek organiczny; tworzy się przy hydrolizie kazeiny. L. naturalna jest prawoskrętna, zaś otrzymana syntetycznie optycznie nieczynna. Jest częścią składową wielu ciał białkowych.

Lizyny (greck.), swoiste ciała, występujące w surowicy krwi, przeznaczone do rozpuszczania ciał, obcych dla danego ustroju (bakteryj, krwinek obcogatunkowych); odgrywają dużą rolę w zwalczaniu przez ustrój chorób zakaźnych.

Lizyppos, ob. L y s i p p o s.

Llanelly, m. port. w hr. Carmorthen w Walji (Anglja zach.), 26.000 mieszk.; odlewnie żel. i miedzi.

Llanes, m. portowe nad Atlantykiem w Asturji, prow. Oviedo (Hiszpanja płn.-zach.), 20.000 mieszkańców.

Llano (l. mnoga llanos), w jęz. hiszp. równina.

Llano Estacado (ang. Staked Plain), wyżyna kredowa w zach. części stanu Texas i we wsch. części N. Meksyku (St. Zjedn. Am. Płn.), piaszczysta, nieurodzajna i słabo zaludniona; 130.000 km², 1.000—1.800 m. wys.

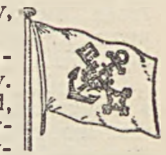
Llanos, kraina na l. brzegu rz. Orinoko (Am. Płd.); pastwiska; chów bydła.

Llanquihue, jez. i prow. L. w Chile płd. (Am. Płd.), 90.066 km², 156.250 mieszk.; stol. i port Puerto Montt.

Llany (hiszp. llano), stepowe, bezdrzewne, lekko faliste równiny Wenezueli, Kolumbji, Brazylji, Argentyny i Boliwji (Am. Płd.).

Llobregat, rz. w Katalonji (Hiszpanja płn.-zach.); wypływa z Pirenejów, dług. 190 km.

Lloyd, nazwa, nadawana wielkim morskim tow. transportow. i asekuracyjnym; pochodzi stąd, że kupcy i agenci handlu zamorskiego, zawiązawszy w Londynie spółkę w 1727 r., nadali jej imię Edwarda Lloyda, właściciela popularnej wśród nich kawiarni.

Flaga Lloydu Płn. Niem.

Lloyd George D a v i d, polityk angielski, * 1863. Z biednej rodziny, z zawodu adwokat. 1890 liberalny poseł do parlamentu o zapatrywaniach bardzo radykalnych, 1905 min. handlu, 1908 min. skarbu; nakładał większe podatki na klasy posiadające, a gdy Izba lordów temu się sprzeciwiła, przeprowadził ograniczenie jej uprawnień w sprawach budżetowych. 1915 członek ścisłego gabinetu wojennego, minister komunikacji; jest jednym z najbardziej wojowniczo nastrojonych mężów stanu koalicji; 1916 obalił liberalny rząd Asquitha, zdaniem jego nieudolnie energicznie prowadzący wojnę, doprowadził do rozłamu w stronnictwie liberalnem i z prawem jego skrzydłem, narodowymi liberałami, stworzył koalicję z konserwatystami i 1916 stanął na czele opierającego się o nią rządu. Na konferencji wersalskiej zajął stanowisko nieżyczliwe dla Polski. Po wojnie prowadzi politykę coraz bardziej sprzyjającą Niemcom, zmierzającą do rewizji traktatów pokojowych, zwłaszcza w sprawie G. Śląska i korytarza pomorskiego. 1921 podał się do dymisji, kolejno popierał i obalał rząd partji pracy Mac Donalda. Doprowadził do wzmocnienia stronnictwa liberalnego i 1925 r. stanął na jego czele. Jest w opozycji. Wpływy jego ostatnio bardzo zmalały. Świetny demagogiczny mówca i agitator.

Lnianka siewna, ob. C a m e l i n a.

Lniany olej, tłusty, wysychający na powietrzu płyn barwy złoto-żółtej, gęsty, o niemiłej woni; otrzymuje się przez wytłaczanie zmielonych nasion lnu. Używany bywa do wyrobu pokostów, mydła, czernidła drukarskiego; wytłoczyny, tzw. m a k u c h y l n i a n e, stanowią bardzo pożywną paszę.

Lnica, ob. L i n a r i a.

Lnowate, ob. Linaceae.

Loanda, niegdyś państwo murzyńskie na wybrzeżu Gwinei w Afryce zach., obecnie kol. portug. Angola; wywóz kauczuku i oleju palmowego; stol. Sao Paulo de Loanda.

Loango, kraina nadbrzeżna w Dolnej Gwinei (Afryka równikowa), na płn. od Kongo; port L.

Loara (franc. Loire), najdłuższa rz. Francji (1.020 km. dług.); wypływa z Sewennów, uchodzi do Oceanu Atlantyckiego; połączona z innemi rzekami wieloma kanałami, żeglowna, a od m. Nantes dostępna dla wielkich parowców morskich; gł dopływy z pr. brzegu: Sarthe i Maine, z l.: Allier, Cher, Indre, Vienne i Creuse.

Loasa, ożwia, rodzaj roślin z rodziny Loasaceae. Zioła lub rośliny drzewne Ameryki zwrotnikowej, często o łodygach pełzających, kwiatach białych lub żółtych. Niekiedy rośliny parzące. Niektóre gatunki, np. L. triphylla, L. urens, L. papaverifolia, uprawiane są jako rośliny ozdobne.

Loasaceae, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Parietales (ścienne). Zioła lub rośliny drzewne Ameryki zwrotnikowej, często opatrzone kolcami lub parzącemi włoskami.

Lobarny (łac.), płatowy; obejmujący cały płat płucny; pneumonia lobaris, zapalenie płuc płatowe, czyli włóknikowe; ob. płuc zapalenie.

Lobelia, lobelja (stroiczka), rodzaj roślin z rodziny Lobeliaceae (lobeljowate), zioła lub krzewy, przeważnie okolic podzwrotnikowych. Gat.: L. cardinalis, pochodząca z płd. Ameryki, kwitnie purpurowo; L. erinus (rys.), niebiesko lub biało kwitnąca; uprawiane, jako rośliny ozdobne. Liście L. inflata (Herba Lobeliae) są używane w Ameryce jako środek nawymiotny i moczopędny, a także przeciw anginie. Korzeń L. syphilitica miał być skuteczny przeciw kile. W stanie dzikim w Polsce. L. Dortmanna, l. jeziorna, roślina wodna, 2—7 dm. wysok., o liściach z sokiem mlecznym, równowąskich, skupionych w różyczkę, zanurzonych w wodzie, kwiatach białych z niebieską rurką. Kwitnie w lipcu i sierpniu. Rzadka. Tylko na Pomorzu i w Świtezi Nowogródzkiej.

Lobelia erinus.

Lobeliaceae, lobeljowate, rodzina roślin dwuliściennych, należąca do rzędu Synandrae (główkozrosłe). Zioła lub krzewy, właściwe okolicom podzwrotnikowym. Wiele z nich posiada sok mleczny ostry, narkotyczny, a często trujący.

Lobeljowate, ob. Lobeliaceae.

Lobenwein Jan Andrzej, lekarz austrjacki, * 1758 w Wiedniu, † 1820 w Wilnie; 1783 prof. chirurgji w Szkole medyko-chirurgicznej petersburskiej; 1785 sztabs-lekarz gubernjalny w Rydze, 1787 profesor Akademji wileńskiej. Jeden z założycieli wileńskiego Towarzystwa lekarskiego.

Lobi, płaty; większe odcinki różnych narządów, powstałe przez wcięcia lub zagłębienia, ograniczające partje tkanek. Mniejsze odcinki organów (zwykle gruczołów) noszą nazwę lobuli.

Lobkowic Jerzy książę, czeski mąż stanu, * 1835, † 1908; najwyższy marszałek czeski, poseł do parlamentu wiedeńskiego, członek Izby panów, zastępca protektora Akademji Czeskiej.

Lobkowic albo **Lobkowicz** Zdenek Wojciech książę, najwyższy kanclerz czeski, * 1568, † 1628; zacięty katolik, przeciwnik protestantów. Żona jego uratowała namiestników Sławatę i Martinica, wyrzuconych przez panów czeskich z okna król. zamku praskiego.

Lobkowic Hasištejnský Bogusław, jeden z najwybitniejszych uczonych i literatów w okresie humanizmu w Czechach, * 1461, † 1510.

Lob-Nor lub **Lop-Nor**, smuga jezior i bagien w Turkiestanie chińskim (Azja środk.).

Lobsens, ob. Łobżenica.

Lobularis, ob. lobularny.

Lobularny (łac. lobularis), zrazikowy, obejmujący jeden zrazik (płacik) płucny; Pneumonia lobularis, zapalenie płuc zrazikowe, czyli nieżytowe albo odoskrzelowe (bronchopneumonia); ob. płuc zapalenie.

Lobuli, ob. lobi.

Loca (l. mn. łac. locus), okolice ciała; także części rodne.

Locarno, m. pow. w kantonie Tessyńskim (Szwajcarja), przy ujściu rz. Maggia do Lago Maggiore, 5.500 mieszk., stacja klimat. zimowa; w paźdz. 1925 r. odbyła się tu doniosła konferencja przedstawicieli wielkich mocarstw.

Locatelli Pietro, kompozytor włoski, twórca wirtuozowskiej techniki skrzypcowej, *1693, † 1764; napisał: „L'arte del violino", która zawiera 12 koncertów z 24 Capricci na skrzypce, orkiestrę skrzypcową i basso continuo.

Locatio perpetua, w dawnem prawie polskiem wieczysta dzierżawa ziemskich posiadłości.

Locci Augustyn, budowniczy polski z wieku XVII. W 1681—94 budowniczy nadworny Jana Sobieskiego. Wykonał w Wilanowie budowle ogrodowe, sień główną i bibljotekę; w Winiarach nad Pilicą wzniósł dwór.

Loch, w jęz. celtyckich jezioro (w irlandzkim lough).

Lochner Stephan, malarz niemiecki, malował ok. 1430 w Kolonji. Drobiazgowe wykonanie jego dzieł przypomina realizm niderlandzki. Dzieła: „Sąd ostateczny" (Kolonja), „Pokłon Trzech Króli", „Madonna wśród róż" (Kolonja), „Madonna w świątyni" (Darmstadt).

Locke John, filozof angielski, * 1632, † 1704; w r. 1652 udał się na studja do Oksfordu, gdzie podówczas panowała jeszcze wszechwładnie scholastyka. Na jego myśl krytyczną wywarły wielki wpływ pisma Descartes'a, Gassendi'ego i Hobbes'a. Oprócz filozofji studjował chemję i medycynę. Głosił zasady tolerancji w religji i polityce. W r. 1690 ukazało się jego główne dzieło pt.: „Essay on Human Understanding" („O rozumie ludzkim", przekład polski W. M. Kozłowskiego), które wywarło głęboki wpływ na całą późniejszą filozofję. Jego

dzieło o wychowaniu pt.: „Thoughts on Education" (1692), zawierające dużo głębokich myśli pedagogicznych, nie straciło po dziś dzień nic ze swej świeżości. L. jest klasycznym przedstawicielem empiryzmu angielskiego. Krytykuje i odrzuca doktrynę pojęć wrodzonych, jakkolwiek nie przeczy, że wszelkie nabywanie doświadczenia uwarunkowane jest istnieniem wrodzonych zdolności duchowych. Wszelkie nasze pojęcia wywodzą się z doświadczenia bądź zewnętrznego, bądź wewnętrznego. W postrzeżeniach rozróżnia t. zw. jakości pierwotne, jak np. rozciągłość, kształt, nieprzenikliwość, ruch, które są odbiciem objektywnem przedmiotów, i jakości wtórne, jak barwa, dźwięk itp., które są subjektywne. Istota substancji materjalnej i duchowej jest nam nieznana. L. wnioskuje z istnienia świata o istnieniu Boga.

Lockhart John Gibson, dziennikarz i powieściopisarz szkocko-angielski, * 1794, † 1854; wydał szereg powieści: „Valerius" (1821), „Adam Blair" (1822), „Reginald Dalton" (1823), „Matthew Wald" (1824); 1828 ogłosił „Life of Burns". Wydał również biografję Waltera Scotta.

Lock-out (ang.), wykluczenie; zamknięcie przedsiębiorstw przez właścicieli w celu przeciwdziałania dążeniom i żądaniom robotników.

Lockyer Joseph Norman, astrofizyk angielski, * 1836, † 1920. 1885—1913 dyrektor Obserwatorjum słonecznego w South Kensington. Założył obserwatorjum Hill'a w Sidmouth. Odkrył jednocześnie z Janssenem metodę obserwacji protuberancyj.

Locle (Le), m. pow. w kantonie Neuchâtel (Szwajcarja), 12.500 mieszk.; muzeum, szkoła zegarmistrzostwa i techniczna; ognisko przemysłu zegarkowego.

Locman (niem.), żeglarz, przeprowadzający okręty lub łodzie w miejscach niebezpiecznych.

Locmariaquer, m. w dep. Morbihan w Bretanji (Francja). Największe, dobrze zachowane dolmeny i kurhany kamienne z młodszej epoki kamienia i bronzu.

Loco (łac.), w terminologji handlowej przy oznaczeniu ceny, np. loco Kraków, oznacza, że ceny rozumie się za towar z odbiorem w Krakowie, czyli że koszta transportu, jeśli towar pochodzi z innego miasta, obciążają sprzedawcę.

Loco, w muzyce używa się dla określenia miejsca w utworze, gdzie ma być skończona gra o oktawę wyżej lub niżej.

Loco citato (łac.), w miejscu wzmiankowanem; skrót l. c.

Löcse, ob. Lewocza.

Locus communis (łac.), banalne zdanie, komunał.

Locus criminis albo delicti (łac.), miejsce zbrodni.

Locus minoris resistentiae, miejsce najmniejszego oporu.

Locus poenitentiae (łac.), sposobność do pokuty, do skruchy.

Locus sigilli, miejsce na pieczęć.

Locusta viridissima, ob. Orthoptera.

Lóczy Lajos, geograf i geolog węg., * 1849, † 1920; prof. uniw. w Budapeszcie, dyr. Węg. Państw. Instytutu Geolog.; podróżował wraz z Széchenyi'm po Chinach (1877—1880).

Loden, tkanina, przeznaczona na sukno; postaw taki, jakim wychodzi z warsztatu tkackiego przed wykończeniem. L. tyrolski używa się na ubiory turystyczne.

Lodenice, wieś w płd.-zach. Morawach, pod którą w 1185 wojsko czeskie zwyciężyło Konrada Ottona, margrabiego morawskiego, który musiał wskutek tego uznać najwyższą władzę księcia czeskiego nad sobą. Odtąd godność margrabiów stała się tylko tytułem.

Lodi, m. w Lombardji, prow. medjolańska (Włochy płn.), 28.000 mieszk.; 10. V. 1796 r. zwycięstwo gen. Bonaparte nad Austrjakami.

Lodoicea, dziworześnia, rodzaj palm z jednym tylko gatunkiem L. Sechellarum, d. seszelska. (Rys.: *a* kolba kwiatowa męska, *b* kwiat żeński, *c* owoc). Pień 13—26 m. wysok., liście 9 m. dług., 3 m. szerok. Rośnie wyłącznie na wyspach Seszelskich, porastając ich brzegi. Owoce, które w stanie niedojrzałym są jadalne, dochodzą wagi 25 kg. i należą do największych owoców świata roślinnego. Ze skorup owoców wyrabiają naczynia.

Lodoicea sechellarum.

Lodołam, ob. izbica.

Lodomerja, w średniowieczu nazwa łac. księstwa włodzimierskiego na Wołyniu, w r. 1772 nadana części zaboru austrjackiego (Galicja i Lodomerja).

Lodowaty Południowy ocean, ob. Antarktyk.

Lodowaty Północny ocean lub Arktyk, obszar wodny, otoczony północnemi wybrzeżami Starego i Nowego Świata. Uważany jest za poboczne morze Atlantyku, z którym łączy się pomiędzy Skandynawją i Grenlandją, jak również za pośrednictwem wielu cieśnin pomiędzy Grenlandją i archipelagiem Ameryki Płn. Z oceanem Spokojnym łączy się przez cieśninę Beringa. Obszar ok. 14,4 milj. km². Znaczna część oceanu Lodowatego nie jest znana. Wewnątrz równoleżnika 80° płn. szerokości prawdopodobnie niema lądów. Obszary te pokrywa kra lodowa.

Lodowce śródlądowe (lądolód), pokrywy lodowe, zalegające kraje podbiegunowe: Szpicberg, Grenlandję, Antarktydę i inne. Grenlandję zalega pokrywa lodowa do 2.000 m. grubości.

Lodowcowa dolina, dolina przeobrażona przez lodowiec, mający kształt V.

Lodowcowa epoka, dyluwium, okres w dziejach ziemi. Na początku czwartorzędu nastąpiło przesunięcie mas lodowych z północy ku południowi na lądzie Ameryki i Europy (w Polsce aż po Kraków i Lwów), równocześnie wy-

stąpiły olbrzymie lodowce w górach. Przyczyna zjawiska do tej pory jeszcze niewyjaśniona. Stwierdzono wahania klimatu, wahania w zasięgu lądolodu, który np. Polskę pokrywał co najmniej 2 razy. Klimat, flora i fauna arktyczne (mamut, niedźwiedź jaskiniowy); ukazuje się człowiek. Jako świadectwa epoki lodowcowej pozostały: moreny gliniaste, piaszczyste, żwirowate lub kamieniste (czołowe), utwory fluwjoglacjalne, głazy narzutowe itp.

Lodowcowy cyrk, ob. cyrk lodowcowy.

Lodowiec, masa lodowa, znajdująca się w ruchu. Lodowce powstają w górach, gdzie istnieją wieczne śniegi; biorą początek z pól lodowych. Zwykle zsuwają się wdół dolinami (lodowce dolinne), niekiedy są krótkie, nie docierają do dolin, lecz wiszą na stoku (lodowce wiszące). Przeciętna prędkość ruchu lodowców alpejskich wynosi średnio 70 m. rocznie, czyli około 0,2 m. na dobę. Lodowce w Himalajach poruszają się z prędkością około 3 m. na dobę. Lodowce przenoszą dużo głazów, piasków, żwirów itp. materjał, zwany moreną. Ruch lodowców tłumaczy się w ten sposób, że dolne warstwy lodu topnieją wskutek wielkiego ciśnienia. W ten sam sposób tłumaczy się zakręcanie lodowców. Góry polskie obecnie lodowców nie posiadają.

Lodowy, jeden z wyższych szczytów w gł. grzbiecie Tatr wys., 2.630 m. nad doliną Pięciu Stawów Spiskich.

Loeb Jacques, fizjolog i fizykochemik amerykański, * 1859 w Niemczech, † 1924; prace o tropizmach, z dziedziny fizjologji porównawczej, fizykochemji białka, sztucznej partenogenezy i in.

Loes, loess, ob. les.

Loevy Edward, malarz i rysownik polski, * 1857 w Warszawie, † 1910 w Paryżu; kształcił się w Petersburgu i Monachjum; od 1880 pracował w Paryżu, głównie jako ilustrator (ilustracje do dzieł Musseta, Lemaître'a, Monteuil'a i in. oraz do Encyklopedji Larousse'a), malował portrety i kompozycje, z nich: „Człowiek z skórą kozicy" (1897), „Ojciec Domi-nik" (1900).

Löffler Friedrich, higjenista niemiecki, * 1852, † 1915; 1888 profesor i dyrektor Zakładu Higjeny w Greifswaldzie; 1913 dyrektor Instytutu chorób zakaźnych w Berlinie; odkrył bakterje nosacizny (malleus) i błonicy (diphteria); zapoczątkował metodę dezynfekcji parą wodną.

Löffler Leopold, malarz polski, * 1828, † 1898 w Krakowie; kształcił się w Wiedniu i Paryżu; od 1877 profesor Krak. Szk. Szt. P.; malował obrazy rodzajowe i historyczne: „Po napadzie Tatarów", „Śmierć Czarnieckiego", „Powrót z jassyru", „Cesarz Rudolf I pod Murthen" i w. in.; obrazy L. znajdują się w muzeach polskich, austrjackich i niemieckich.

Löfflera prątki, ob. błonicze bakterje.

Lofoty, grupa wysp na Atlantyku u półn. wybrzeży Norwegji; 5.820 km², 43.000 mieszk.; górzyste; rybołówstwo, wyrób tranu; gł. osada Vaagö.

Loftka (lofka, lotka, loftkulka, luftka), śrut bardzo gruby, zbliżony rozmiarami do małej kuli.

Log, przyrząd, służący do mierzenia szybkości biegu okrętów.

Loganiaceae, połatowate, rodzina roślin z rzędu Contortae (skrętowce). Krzewy i drzewą przeważnie okolic zwrotnikowych, o liściach przeciwległych, całobrzegich, kwiatach pięcioczłonkowych, zebranych w grona lub baldaszkogrony. Niektóre rodzaje z tej rodziny, np. Strychnos, zawierają silnie działające alkaloidy.

Logansport, m. w stanie Indiana (St. Zjedn. Am. Płn.), nad rz. Wabash; 22.000 mieszk.; wywóz bydła, drzewa i zboża.

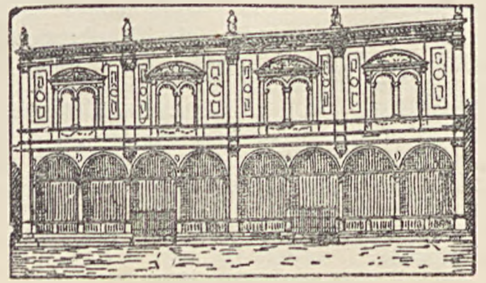
Logarytm (greck.) danej liczby b przy danej zasadzie a jest to wykładnik potęgi, do której należy podnieść liczbę a, by otrzymać b (liczba c, spełniająca warunek $a^c = b$). Symbolicznie zamiast logarytm liczby b przy zasadzie a piszemy „$\log_a b$". Zasadnicze własności logarytmów: $\log_a (b.c) = \log_a b + \log_a c$ (logar. iloczynu dwóch liczb jest równy sumie logar. tych liczb); $\log_a \frac{b}{c} = \log_a b - \log_a c$, $\log_a (b^c = c \log_a b, \log_a \sqrt[c]{b} = \frac{1}{c} \log_a b$. Największe zastosowanie praktyczne posiadają logar. o zasadzie 10, t. zw. logar. dziesiętne, zwykłe czyli logar. Briggs'a (symb.—$\log_{10} b$" lub „Log b"). Znaczenie teoretyczne posiadają t. zw. logar. naturalne czyli logar. Nepera, których zasadą jest liczba e, równa w przybliżeniu 2, 718; ściśle określa się liczbę e jako granicę ciągu $(1\frac{1}{2})^2$, $(1\frac{1}{3})^3$, $(1\frac{1}{4})^4$... (ob. granica ciągu niesk.). Logar. wynaleźli Neper, Bürgi i Briggs (pierwsza połowa XVII w.). Funkcja $y = \log_a x$ — funkcja logarytmiczna.

Logarytmiczna funkcja, ob logarytm.

Logarytmiczne tablice, ob. tablice logarytmiczne.

Logarytmowanie, działanie, polegające na wyznaczaniu wartości logarytmu danej liczby przy danej zasadzie. Logar. wraz z pierwiastkowaniem są działaniami odwrotnemi względem potęgowania.

Logau Friedrich, poeta niemiecki, * 1604, † 1655; pisał poematy alegoryczne i epigramaty pod pseud. Salomon von Golau.

Loggia (ratusz w Weronie).

Loggia, portyk lub galerja, otwarta z jednej lub wielu stron. L. bywa budowlą odrębną, jak słynna loggia Lanzi we Florencji, lub też stanowi część większego budynku na parterze albo na piętrach; jest wtedy rodzajem sali lub korytarza, otwartych nazewnątrz. We Włoszech loggiami nazywają również galerje, biegnące wzdłuż ścian albo okalające dziedziniec.

Logiczna pamięć, w przeciwstawieniu do pamięci mechanicznej, opartej na tworzeniu kojarzeń zewnętrznych (ob. kojarzenie), umożliwiających przyswojenie sobie materjału pamięciowego przez częste powtarzanie; polega na ujmowaniu sensu i uprzytamnianiu sobie związków myślowych, zawartych w tekście, który ma zostać przyswojony pamięciowo, oraz na jego przetrawieniu logicznem. Uczenie się logiczne posiada znaczną przewagę nad mechanicznem: zajmuje mniej czasu, pomimo to jednak materjał pamięciowy zostaje przyswojony na znacznie dłuższy przeciąg czasu.

Logiczny, 1) odnoszący się do logiki; 2) odpowiadający wymaganiom logiki, poprawny pod względem formalnym, jasny, przejrzysty, ścisły i konsekwentny.

Logiczny kwadrat, ob. kwadrat logiczny.

Logika (greck. lógos — słowo, myśl), nauka o formalnych podstawach, pierwiastkach i prawach myśli. Wobec tego, że pierwiastkami powszechnemi myśli są sądy, w których nasze myśli wyrażamy, i pojęcia, które wchodzą w skład tych sądów, formalnemi zaś prawami są prawa konsekwencji, będącej wyrazem naocznego wynikania jednych myśli z drugich, logika formalna jest w pierwszym rzędzie nauką o pojęciu, sądzie i wniosku. Twórcą logiki jest Arystoteles. W w. XIX zakres logiki uległ znacznemu rozszerzeniu wskutek włączenia do jej zagadnień metod badania naukowego, głównie indukcji. Ten drugi dział logiki nosi nazwę nauki o metodach, albo metodologji. Wielkie zasługi w tym względzie położył słynny filozof angielski, John Stuart Mill, autor dzieła pt.: „System logiki dedukcyjnej i indukcyjnej".

Logika matematyczna (zwana również logiką symboliczną, logistyką, algebrą logiki), część logiki (formalnej), zbudowana metodą ściśle dedukcyjną (ob. metoda dedukcyjna). Log. matem. powstała w drugiej poł. XIX w., stworzył ją Boole, udoskonalali i rozwijali dalej Peirce, Frege, Schröder, Peano, Russell, z Polaków Łukasiewicz. Log. matem. jest najprostszym systemem dedukcyjnym, stanowi podstawę całej matematyki; znamionuje ją — w zestawieniu z logiką klasyczną — ścisłość i bogactwo nowych praw. Z pośród działów log. matem. zasługują na uwagę: teorja dedukcji i teorja stosunków (ob. te wyrazy).

Logistyka, ob. logika matematyczna.

=logja (greck.), w cudzoziemskich słowach złożonych np. zoo — logja, paleonto — logja, oznacza: nauka.

Logografowie, nazwa najdawniejszych historyków greckich, obrabiających prozą podania, przeważnie o zakładaniu miast.

Logogryf (greck.), zagadka językowa, polegająca na zmianie pewnych wyrazów przez odjęcie lub przestawienie pojedyńczych głosek.

Logomachja (greck. lógos — słowo, mache — wojna), spór o zagadnienia czysto słowne, nierzeczowe.

Logone, l. dopływ rz. Szari (do jez. Czad), w Kamerunie (Franc. Afryka równikowa).

Logonewroza (greck.), zaburzenia mowy (jąkanie, zacinanie się, seplenienie), powstające na tle nieorganicznych zmian nerwowych. Niekiedy bardzo uporczywe.

Logorrhoëa (greck.), mowa szybka, bezładna, pozbawiona wewnętrznego związku. Bywa przy chorobach umysłowych.

Logos (greck. — słowo, myśl). Pojęcie to, zaczerpnięte z Ksiąg Starego Testamentu i z teologji rabinów żydowskich, a przystosowane do filozofji platońskiej, odgrywa wielką rolę w filozofji Filona (Philo Judaeus), żyjącego w Aleksandrji za Chrystusa. L., syn Boga, jego emanacja, pośrednik pomiędzy Bogiem a światem. Bóg jako istota najwyższa nie stworzył świata bezpośrednio. Świat jest dziełem L., który jest ogółem wszystkich idej, będących, według nauki platońskiej, pierwowzorami wszelkich rzeczy istniejących. W L. zawarty jest zgóry cały system świata aż do najdrobniejszych jego szczegółów. L., jako plan stworzenia, przez Boga pomyślany, nosi nazwę Mądrości, jako stwór zaś uzewnętrzniony nazywa się Słowem. Sama myśl owego pośrednictwa wywodzi się od Platona. Pojęcie L. wywarło wpływ na ukształtowanie się neoplatonizmu. Święty Jan Apostoł użył tego wyrazu dla oznaczenia Syna Bożego, jako prawdziwego Boga i Stwórcy, ale różnego pochodzenia od Ojca.

Logotypy, czcionki drukarskie, zawierające, zamiast oddzielnych głosek, całe wyrazy lub ich części.

Logroño, stol. prow. L. w starej Kastylji (Hiszpanja płn.), nad rz. Ebro, 20.000 mieszk.; wywóz wina.

Logroscino Niccolo, kompozytor włoski, przedstawiciel opery komicznej (buffo), * 1700, † 1763; rozwinął idealnie „finale", przez co spotęgował efekt dramatyczny opery.

Lohe, ob. Ślęza.

Lohelius Jan, członek zakonu Premonstratów, arcybiskup w Pradze, * 1549, † 1622; kazał zamknąć kościół protestancki w dobrach kościelnych, czem wywołał rozjątrzenie w kraju.

Lohengrin (przerob. z Garin le Loherain — Lotaryńczyk), bohater opowieści średniowiecznej, ułożonej w końcu XIII w., łączącej podanie o rycerzu, ciągnionym w łódce przez łabędzia, z podaniem o św. Graalu. Na tle tej opowieści opera Ryszarda Wagnera.

Lohenstein Daniel Kaspar, poeta niemiecki, * 1635, † 1683; jeden z przywódców drugiej szkoły poetyckiej śląskiej; pisał romanse i dramaty.

Lohmeyer Karl Heinrich, historyk niemiecki, * 1832, † 1909; prof. w Królewcu; napisał m. in.: „Geschichte von Ost — und Westpreussen".

Lohrmann Wilhelm Gotthelf, astronom niemiecki, * 1796, † 1840; zapoczątkował, kontynuowaną następnie i wydaną przez I. Schmidta, mapę księżyca „Mondkarte in 25 Sectionen" (Lipsk, 1878).

Lohse Oswald, astrofizyk niemiecki, * 1845, † 1915; główne badania jego dotyczyły stanu fizycznego Marsa, Jowisza (widm pierwiastków), gwiazd podwójnych oraz astrofotografji.

Loing, l. dopływ Sekwany (Francja), dług. 160 km.

Loir, najw. z trzech rzek, które tworzą Maine (pr. dopływ Loary), dług. 312 km.

Loire, ob. Loara.

Loire, dep. środk. Francji, 4.799 km², 637.000 mieszk.; stol. St.-Etienne; uprzemysłowiony, bogactwa mineralne (węgiel), wyrób broni, przędzalnictwo.

Loire (Haute), dep. Francji środk. 4.962 km², 269.000 mieszk.; stol. Le Puy.

Loire-et-Cher, dep. Francji środk., rolniczy; 6.500 km², 251.000 mieszk.; stol. Blois.

Loire-Inférieure, dep nadmorski w Bretanji płd. (Francja zach.), 6.980 km², 650.000 mieszk.; stol. Nantes.

Loiret, dep. Francji środk., 6.812 km², 337.000 mieszk.; stol. Orléans.

Loisach, l. dopływ Izary w Bawarji Górnej, dług. 120 km.

Loisy Alfred, pisarz religijny francuski, * 1857; przedstawiciel modernizmu w katolicyzmie; od 1879 ksiądz; pisma jego są na indeksie; wyklęty 1908; 1909 prof. w Collège de France. Napisał: „Histoire du canon du nouveau testament", „L'évangile et l'église" i in.

Loja, 1) m. w prow. Granada (Hiszpanja płd.), 20.000 mieszk.; wyroby żelazne, papiernie; 2) stol. prow. L. w Ekwadorze (Am. Płd.). 10.000 mieszk.

Lo-jang, ob. Ho-nan.

Lojola lub **Loyola** Ignacy św., * 1491 w Hiszpanji; początkowo paź na dworze króla Ferdynanda; służył potem w wojsku; 1521 ciężko ranny podczas oblężenia Pampeluny przez Francuzów, czytając podczas długiej choroby żywot Chrystusa i legendy o świętych, zmienił się zupełnie i z człowieka światowego stał się pobożnym i dbającym o rzeczy wieczne. Rozdawszy majątek między ubogich, zaczął studjować teologję i 1540 założył nowy zakon Jezuitów, którego został pierwszym generałem; † 1556; święto 31 lipca.

Lokalizacja (łac. locus — miejsce), umiejscowienie; 1) w psychologji, wyznaczenie miejsca w przestrzeni treści danego czucia lub postrzeżenia zmysłowego. Tak np. lokalizujemy punkt świetlny na prawo lub na lewo od innego punktu, wyżej lub niżej, bliżej lub dalej; lokalizujemy doznawany ucisk na lewem ramieniu w miejscu, które możemy wskazać palcem, albo też ból w okolicach żołądka. Lokalizujemy dźwięki słyszane, jako mające swe źródło z prawej lub lewej strony itp. Terminu tego używa się również dla bardziej lub mniej dokładnego oznaczenia czasu, do którego odnosi się wspomnienie jakiegoś zdarzenia, np. wczoraj rano, w naszem dzieciństwie itp.; 2) w anatomji i fizjologji układu nerwowego, wykrycie siedliska anatomicznego jakiejś funkcji psychicznej, np. ośrodka wzrokowego w płacie potylicowym kory mózgowej.

Lokalizować, dokonać lokalizacji, umiejscowić.

Lokalny czas, ob. miejscowy czas.

Lokalny kolor, w malarstwie właściwe zabarwienie danego przedmiotu w przeciwstawieniu do zmiany koloru pod wpływem różnobarwnych refleksów oświetleniowych. L. k. operowały przeważnie kierunki klasyczne w malarstwie (Grecja, Rzym, Odrodzenie, klasycyzm XIX i XX w.).

Lokalny znak, ob. miejscowy znak.

Lokański Henryk, współczesny dziennikarz polsko-amerykański. Przybył do Ameryki w 1901; redagował m. in.: „Polaka w Ameryce" w Buffalo, „Dziennik Związkowy" w Chicago i „Dziennik Narodowy" w Chicago; napisał kilka broszur agitacyjnych.

Lokator (łac.), najmujący mieszkanie, najmobiorca, ob. najem.

Lokaut, ob. lock-out.

Lokayata, ob. hinduska filozofja.

Lokeren, m. w prow. Flandrja Wsch. (Belgja), nad rz. Durme, 22.700 mieszk.; liczne fabryki.

Loki (Loge), w mitologji skandynawskiej bóg ognia i zniszczenia, przedstawiciel zasady złego.

Lokmân, legendarny mędrzec arabski; przypisywany mu zbiór bajek zwierzęcych z XIII w. jest pochodzenia greckiego.

Lokomobila, przenośny lub przewoźny silnik o uniwersalnem zastosowaniu, wraz z pomocniczemi urządzeniami złączony organicznie w jedną całość. Zależnie od rodzaju silnika rozróżniamy l. parowe, l. benzynowe, l. naftowe. L. znajdują zastosowanie w urządzeniach prowizorycznych, do popędu maszyn rolniczych, tartacznych, budowlanych itp. Nazwą l. obejmuje się też pewien typ maszyn parowych stałych, złączonych w organiczną całość z kotłem parowym (ob. maszyna parowa).

Lokomocja, zmiana miejsca, przenoszenie się z miejsca na miejsce.

Lokomotywa, pojazd, zaopatrzony w silnik i służący do ciągnięcia wagonów na kolejach żelaznych. Zależnie od rodzaju silnika zastosowanego, rozróżniamy l. parowe czyli parowozy, l. elektryczne i inne; zależnie zaś od przeznaczenia, dzielimy l. na l. pośpieszne, l. osobowe, l. towarowe, l. górskie itd.

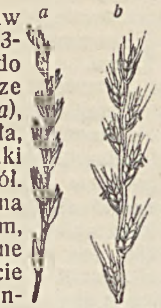
Lokomotywa parowa, ob. parowóz.

Lokrum (włosk. Lacroma), wysepka na Adrjatyku na płd. od Dubrownika (Raguzy), na wybrzeżu Dalmacji (Jugosławja); bogata roślinność (mirty, palmy, agawy itp.).

Loksodrom lub krzywa loksodromiczna, krzywa teoretyczna na pow. ziemi,

tworząca ze wszystkiemi południkami równe kąty; na mapach w rzucie Merkatora jest linją prostą (południki są równoległe względem siebie). L. jest używana w żegludze dla wyznaczania drogi okrętów.

Loligo vulgaris, kalmar, zwierzę z rodziny Loliginidae, podrząd Myopsida, rząd Decapoda (dziesięciornice); gatunek pelagicznych głowonogów (Cephalopoda), żyjący w morzu Śródziemnem i Atlantyku, odznaczający się nader wydłużonem ciałem i cienką rogowatą muszlą wewnętrzną.

Lolium.

Lolium, życica, rodzaj traw (rodz. Gramineae), o kłosach 3-kwiatowych, wąskim bokiem do osi kłosa zwróconych. Ważniejsze gatunki: L. perenne (rys. *a*), ż. trwała (rajgras angielski), trwała, plewka dolna bezostna, pylniki żółte, liście zamłodu złożone wpół. Pospolita, dobra trawa pastewna i trawnikowa. L. multiflorum, r. włoski, trwała, plewki dolne ościste, pylniki czerwonawe, liście zamłodu zwinięte. L. temulentum, ż. roczna (rys. *b*), żółtawozielona trawa, pospolita jako chwast zbożowy i przydrożny. Ziarniak tej trawy ma własności trujące.

Lollardowie, pogardliwa nazwa zwolenników nauki Wiklefa w Anglji, wywodząca się od dolno-niem. wyrazu „lollen", nucić.

Lo-lo, lud pokrewny Tybeto-Birmanom, którego plemiona rozrzucone są w płd.-zach. i płd. Chinach w prow. Seczuan i Junnan.

Lomani, lewy dopływ rz. Kongo w Kongo belg. (Afryka równikowa), dług. 1.200 km., żeglowny.

Lomas de Zamora, m. w prow. Buenos-Aires w Argentynie (Am. Płd.), 22.300 mieszk.

Lombard, zakład kredytowy, mający na celu udzielanie pożyczek pod zastaw ruchomości. Pierwsze l. powstały w drugiej połowie XV w. w północnych Włoszech (Lombardji) pod nazwą montes pietatis; początkowo nie pobierały zupełnie procentów, później dozwolone było im liczyć nieznaczne odsetki od pożyczek. Z Włoch instytucja l. przedostała się do Francji, a następnie rozpowszechniła się w całej Europie. Pierwszy l. w Polsce powstał w Krakowie. L. warszawski założony został w 1743 r.

Lombardja, w średniowieczu kraj Longobardów w płn. Włoszech w dorzeczu rz. Po; podzielony był na wiele drobnych księstw; od 1815 r. tworzyła królestwo lombardzko-weneckie w monarchji austr.-węg., od 1866 należy do Włoch; 24.085 km² i 4,787.000 mieszk.; słynie z urodzajności.

Lombardo Pietro, architekt i rzeźbiarz włoski, † 1515. Dzieła: kość. „Santa Maria dei Miracoli" (Wenecja), pałace: Calergi, Gussoni, à Santo Lio (tamże), kaplica Francesca Gonzagi (Rawenna).

Lombok, wyspa w grupie wysp Sundzkich (Indje wsch. holend.), 4.692 km², 330.000 mieszkańców, przeważnie Malajów; wulkaniczna; chów bydła, uprawa ryżu, trzciny cukrowej, tytuniu; stol. Mataram; gł. port Ampenan.

Lombroso Cesare, psychjatra włoski, * 1836, † 1909; 1862 profesor w Pawji, potem dyrektor zakładu dla obłąkanych w Pesaro i profesor w Turynie; twórca antropologji kryminalnej; napisał: „Delitti vecchi e delitti nuovi", „Grafologia", „Nuovi studi sul genio", „Ricerche sui fenomeni ipnotici e spiritici" i in.

Lome, stol. Togo (Afryka zach. franc.), nad Atlantykiem, 7.800 mieszk.

Loménie de Brienne Etienne Charles, kardynał i minister franc., * 1727; przeciwnik ministra skarbu Callonne'a, zajął jego miejsce 1787, musiał jednak po roku ustąpić z powodu nieudolności; w 1790 złożył przysięgę jako ksiądz konstytucyjny; † 1794 w więzieniu.

Lomond, największe i najpiękniejsze jez. w Szkocji płn., 85 km², 200 m. głęb.

Lomonit, minerał, jeden z zeolitów, $CaAl_2Si_4O_{12} . 4H_2O$; jednoskośny.

Lompa Józef, nauczyciel, etnograf i działacz oświatowy na Górnym Śląsku, * 1797, † 1863. Ukończył seminarjum we Wrocławiu i 1817 został nauczycielem ludowym; wydał kilka dziełek dla ludu, m. in.: „Krótka historja Śląska" (1821), „Książka do czytania" (1843).

London, 1) ob. Londyn. 2) m. w prow. Ontario w Kanadzie wsch., 59.000 mieszk.; uniwersytet.

London Jack, powieściopisarz amerykański * 1876, † 1916; zwiedził Klondike, podróżował po Japonji, przewędrował piechotą Stany Zjednoczone i Kanadę; w utworach swych z wielkim talentem przedstawia elementarne namiętności natury ludzkiej; napisał m. in.: „Burning daylight", „When God laughs", „The sun", „Children of the frost", „Martin Eden".

Londonderry, m. port. przy ujściu rz. Foyle stol. hr. L. w Irlandji płn., 41.000 mieszk.; tkalnie lnu.

Londres, ob. Londyn.

Londyn (ang. London, franc. Londres), stol Anglji i W. Brytanji, po obu brzegach Tamizy, najw. miasto w Europie, centralny punkt han-

Londyn; Tower ze słynnym mostem.

dlu światowego; jako hr. L. ma 302 km², 4,483.000 mieszk.; jako okrąg polic. czyli wielki L. — 1.795 km², 7,476.000 mieszk.; najstarsza dzielnica L. handlowa City, na zach. Westminster z parlamentem i opactwem, na wsch. Tower (zamek i słynny most). Wspaniały Hyde Park, Regents Park i inne; 1.600 kośc. (ko-

ściół św. Pawła, opactwo westminsterskie), parlament, ratusz, pałace król. St. James i Buckingham, słynne muzeum brytańskie (British Museum) z bibljoteką (2.000.000 tomów), 60 teatrów; uniwersytet (24 kolegja i fakultety, 9.000 słuchaczy), liczne towarzystwa i instytucje naukowe i artystyczne; 18 dworców i 7 linij kolei podziemnej; przemysł metalurgiczny, chemiczny, konfekcja, złotnictwo, zegarmistrzostwo, rafinerje cukru, browarnictwo. Olbrzymi handel, ogromne doki. Przedmieścia: Greenwich (słynne obserwatorjum astronomiczne), Windsor (pałac królewski), Kew (ogród botaniczny) itd.

Londyńska deklaracja o wojnie morskiej, podpisana 1909 r. na Konferencji Londyńskiej, ustalała międzynarodowe zwyczaje wojny morskiej; deklarację podpisały wszystkie wielkie mocarstwa i mniejsze państwa morskie; nie weszła jednak w życie, gdyż nie została przez żadne państwo ratyfikowana.

Londzin J ó z e f ks., działacz polityczny i społeczny, * 1863; prefekt gimnazjum polskiego w Cieszynie, od 1890 sekretarz, od 1903 prezes Macierzy Szkolnej w Księstwie Cieszyńskiem, kierownik Związku katolików śląskich, redaktor „Gwiazdki Cieszyńskiej", długoletni poseł do parlamentu wiedeńskiego; ogłosił: „Bibljografja druków polskich w Księstwie Cieszyńskiem na początku XIX stulecia" (1902) i w. in.

Long Beach, m. w stanie Kalifornji (St. Zj. Am. Pln.), 55.500 mieszk.; kąpiele morskie.

Long Island, wyspa na Atlantyku u wybrzeży St. Zjedn. Am. Pln., 2.643 km², 1,300.000 mieszk.; na płd. przylądku wyspy leży Brooklyn, przedmieście N. Jorku, połączone z wyspą Manhattan, na której leży właściwy N. Jork, mostami przez zatokę East River.

Longa, w muzyce średniowiecznej nazwa nuty, posiadającej wartość czterech całych nut.

Longchamp, pole wyścigowe pod Paryżem w lasku Bulońskim.

Longchamps de Berier R o m a n, prawnik, * 1883 we Lwowie; studja w uniwers. lwowskim i berlińskim; sekretarz Tow. prawniczego we Lwowie, współredaktor „Przeglądu prawa i administracji"; od 1920 prof. prawa cywilnego na Uniw. Lwowskim; prace: „Studja nad istotą osoby prawniczej" (1911), „Ograniczenia kobiet w prawie cywilnem, obowiązującem na ziemiach polskich" (1920) i in.

Longfellow H e n r y W a d s w o r t h, poeta amerykański, * 1807, † 1882; prof. w Cambridge 1833—54; 1839 ogłosił „Hyperion", utwór prozą, zawierający dużo szczegółów autobiograficznych, potem „Voices of the night", tłumaczenia z rozmaitych obcych literatur, powieści wierszem: „Evangeline", „Song of Hiawatha (1855, epika indyjska). Przetłumaczył Boską Komedję, napisał kilka dramatów.

Longford, hr. w prow. Leinster (Irlandja), 1.090 km²; 44.000 mieszk.; stol. L., 3.800 mieszkańców.

Longhena B a l d a s s a r e, architekt wenecki, * 1604, † 1682. Odznaczał się wybitnym talentem dekoracyjnym, który wykazał w „Palazzo Pesaro"; zbudował również kościół „Santa Maria della Salute" (1631—54).

Longhi P i e t r o, malarz wenecki, * 1702 w Wenecji, † 1762 tamże. Malował sceny rodzajowe z życia wenecjan. Z dzieł: „Wyrywanie zęba", „Portret starej damy" (Drezno) i inne.

Longimetr, ob. K u r w e o m e t r.

Longinos C a s s i u s, filozof neoplatoński z III w. po Chr., zaufany doradca królowej Syrji Zenobji z Palmiry; ścięty przez Rzymian. Przypisywano mu dawniej autorstwo dziełka „O wzniosłym stylu".

Longinus J o h a n n e s, pseud. D ł u g o s z a J a n a.

Longitudo (łac.), długość.

Longjumeau, m. w dep. Seine-et-Oise (Francja), nad rz. Yvette, 2.500 mieszk.

Longobardowie, plemię germańskie, niegdyś podobno zamieszkałe nad dolną Elbą, później nad Dunajem; w VI w. po Chr. zawładnęło kolejno państwami Herulów, Gepidów oraz Panonją; 568 pod wodzą Alboina L. wkroczyli do płn. Italji, gdzie zajęli kraj, zwany później od ich imienia Lombardja, i osiedli w nim na stałe; przeszli z arjanizmu na katolicyzm, przyjęli stopniowo język i zwyczaje włoskie. Pobici zostali w latach 754—755 przez Pepina, króla Franków, który znaczną część ich posiadłości oddał papieżowi; po zdobyciu 744 ich stolicy, Pawji przez Karola Wielkiego, znikli zupełnie z kart historji.

Longomontanus C h r i s t i a n, astronom, najwybitniejszy uczeń i współpracownik Tychona de Brahe, * 1562, † 1647. Z prac. „Astronomia danica".

Longton, m. w hr. Stafford (Anglja środk.), 35.000 mieszk.; kop. węgla i rudy żel.; przemysł ceramiczny.

Longuet C h a r l e s, działacz socjalistyczny francuski, * 1837, † 1909; członek komuny paryskiej 1871, później uczestnik Międzynarodówki na terenie franc.; zięć Karola Marksa.

Longus, sofista i erotyk grecki, żyjący w IV lub V w. po Chr., autor romansu pasterskiego „Poimenika" (łac. „Pastoralia"), w którym opowiedział miłość Dafnisa i Chloe.

Longwood, posiadłość wiejska na wyspie św. Heleny; w latach 1815—1821 miejsce wygnania Napoleona.

Longwy, m. i twierdza w dep. Meurthe-et-Moselle (Francja płn.-wsch.), 11.000 mieszk.; kop. rudy żel.; przemysł metalurgiczny.

Lonicera, wiciokrzew, rodzaj roślin z rodziny Caprifoliaceae (przewiertniowate). Krzewy umiarkowanej i podzwrotnikowej strefy, o pędach prosto wzniesionych lub pnących. Gat.: L. c a p r i f o l i u m, w. przewiercień (rys.), pnącz 9 m. wysok., o kwiatach wonnych, barwy różowej, białawej lub żółtej, kwiatostany siedzące

Lonicera caprifolium.

najwyższe liście zrosłe parami. Często uprawiany w ogrodach, rzadko zdziczały. Pochodzi z płd. Europy. L. p e r i c l y m e n u m, w. pomorski, pnącz 5 m. wysok., kwiaty wonne, barwy różowej lub żółtawo-białej, kwiatostany na szypułkach, wszystkie liście wolne. Sadzony po ogrodach, dziko na Pomorzu. L. xylosteum, w. suchodrzew, krzew 1—2 m. wysok., liście omszone, kora szara, popękana, kwiaty blado-żółtawe. Pospolity w lasach, zaroślach, sadzony w ogrodach. Drewno używane w tokarstwie. L. t a t a r i c a, w. tatarski, krzew 1—2 m. wysok., liście gładkie, kwiaty różowe lub białe. Pochodzi z płd.-wsch. Rosji i zach. Azji. Sadzony w parkach, niekiedy zdziczały. L. n i g r a, w. czarny, wyróżnia się owocem czarnej barwy (owoce gat. powyżej opisanych są barwy czerwonej). Posp. w Karpatach.

Lonneker, m. w prow. Overijssel (Holandja), 21.500 mieszk.

Lönnrot E l i a s, filolog fiński, * 1802, † 1884; 1853—62 prof. w Helsingforsie, twórca nowofińskiego języka literackiego, wydawca „Kalewali" i in.

Lons-le-Saunier, stol. dep. Jura (Francja wsch.), nad rz. Vallière, 14.000 mieszk.; saliny.

Lont, sznur, służący do zapalania materjałów wybuchowych.

Lónyay E l e m é r hr. (od 1917 książę), * 1863, zaślubił 1900 Stefanję, wdowę po arcyksięciu Rudolfie Habsburgu.

Lónyay M e l c h j o r hr., mąż stanu i ekonomista węgierski, * 1822, † 1884; 1843 poseł na Sejm; 1849 opuścił Węgry i przebywał w Paryżu; 1861 ponownie wybrany posłem, 1867 minister skarbu węgierskiego, 1870 min. skarbu austr., 1871 prezes min. węg. Od 1866 drugi prezes węg. Akademji Umiej. Wydał: „Von den öffentlichen Angelegenheiten", „Vom Staatsvermögen" i in.

Lonża, linka do ganiania młodych koni.

Loo albo H e t L o o, zamek królewski pod Apeldoorn w Holandji.

Loof, miara zboża, w Rydze 68,87 litr., w Rewlu 42,37 litr.

Looping, w lotnictwie ewolucja, zwana po polsku p ę t l i c ą, polegająca na zatoczeniu przez samolot koła w płaszczyźnie pionowej. Pierwszy l. wykonał w 1913 lotnik rosyjski Niestierow (niesłusznie przypisywany bywa ten fakt lotnikowi francuskiemu Pégoud).

Lope de Vega, ob. V e g a.

Lopez D o n C a r l o s A n t o n i o, od 1844 prezydent Paragwaju, * 1790, † 1862; stryj Francisca Solano, prezydenta... siostrzenica dyktatora Francia.

Lopez F r a n c i s c o S o l a n o, syn poprz., * 1827, † 1870; prezydent Paragwaju; od 1864 toczył wojnę z Brazylją, Argentyną i Urugwajem, padł pod Aquidabanem.

Lopez de Ayala, ob. A y a l a.

Lop-nor, ob. L o b - n o r.

Lora F r a n c e s c o della, vel L o r i, Włoch, budowniczy, † 1516 w Krakowie. Od 1509 pracował przy budowie zamku na Wawelu, gdzie wybudował 2 pałace o siedmiu mieszkaniach, kuchnie królewskie, galerje arkadowe, podniósł mury i baszty. W 1512 restaurował kościół na Skałce.

Lorain, m. nad jez. Erie w stanie Ohio (St. Zjedn. Am. Płn.), 37.300 mieszk.; budowa statków, stalownie.

Loranthaceae, gązewnikowate, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Santales (sandałowe). Krzewy, pasorzytujące na gałęziach drzew, rozpowszechnione w okolicach zwrotnikowych.

Loranthus europaeus.

Loranthus europaeus, gązewnik europejski (Rys.: *a* kwiatostan, *b* owoc), krzew pasorzytny z rodziny Loranthaceae (gązewnikowate). Liście grube, ciemnozielone, krótkoogonkowe, opadające na zimę, pędy czarniawe. Pasorzytuje na dębie.

Loranti A n t o n, rzeźbiarz węgierski, * 1856; studja w Wiedniu u Hellmera i Zumbuscha; w 1885 wyjechał do Paryża; po powrocie profesor w budapeszteńskiej szkole przemysłu artystycznego; dzieła: „Męczennica", „Pierwsza lekcja", „Chłopiec z piłką" i inn.

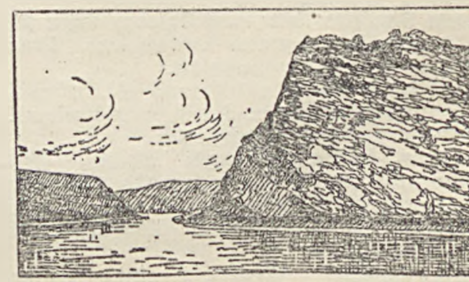
Lorca, m. w prow. Murcja (Hiszpanja płd.-wsch.), 74.500 mieszk.; sukiennictwo, wyroby lniane, przędzalnie jedwabiu; fabr. mydła.

Lord (ang. pan, początkowo pan domu), tytuł, nadawany w Anglji przedewszystkiem członkom Izby wyższej, parom; poza tem używany również przez wyższą szlachtę, zwłaszcza synów książąt, margrabiów i hrabiów; jest również w użyciu jako tytuł niektórych wyższych urzędników, np. Lord-Chancellor (min. skarbu), Lord Mayor (prezydent Londynu) i t. d.

Lord Howe Islands lub O n t o n g J a v a, bryt. grupa wysepek w archipelagu Salomońskim na Oceanie Spokojnym.

Lord Mayor, ob. l o r d.

Lorec Z y g m u n t, malarz polski, * 1891 w Warszawie. Studja w Akademji Sztuk Pięknych w Krakowie. Uprawia batiki, zabawkarstwo, kilimiarstwo i grafikę stosowaną. W 1913—1914 członek i pracownik „Warsztatów krakowskich". Z dzieł: „Martwa natura" (Zbiory państwowe w Warszawie) i batiki (tamże i muz. im. Baranieckiego w Krakowie).

Lorelei.

Lorelei, skała nad Renem; w legendzie nimfa Renu, czarująca przejeżdżających swym śpiewem i powodująca rozbicie statków.

Lorenc-Zaleski J., jeden z najwybitniejszych współczesnych pisarzy łużyckich, * 1874.

Lorengau, gł. m. na płn.-wsch. wybrzeżu wyspy Manus (wyspy Admiralicji) na Oceanie Spokojnym, 40.000 mieszk.

Lorentino d'Arezzo, malarz włoski w. XV. Dzieła: „Historja św. Donata", „Madonna del Parto".

Lorentowicz Jan, krytyk literacki, * 1868. Dłuższy pobyt w Paryżu w szkole antropologicznej. Studja i artykuły rozproszone po czasopismach. Oddzielnie wydał: „Młoda Polska" — 3 t., „Nowa Francja liter.", „Polska pieśń miłosna" (antologja), „Ziemia polska w utworach poetów" (ant.), „Polska pieśń niepodległa" oraz szkic krytyczno informacyjny o Reymoncie (po francusku).

Lorentowicz Leonard, doktór medycyny, * 1871; docent położnictwa i ginekologji na Uniw. Warszawskim. Liczne prace z dziedziny histologji patologicznej kobiecych narządów rodnych.

Lorentz Hendrik Anton, fizyk holenderski, * 1853 w Arnheim; prof. w Lejdzie; liczne prace z elektryczności; twórca teorji elektronów. Wydał m. in. podręcznik fizyki; laureat Nobla w 1902; † 1918.

Lorentza przekształcenia, ob. względności teorja.

Lorenz Ottokar, historyk niemiecki, * 1832, † 1904; 1860 prof. w Wiedniu, 1885 w Jenie. Ogłosił: „Deutsche Geschichte im XIII und XIV Jahrhundert" (2 t., 1863—67), „Die Geschichtswissenschaft" (1886) i in.

Lorenzetti Ambrogio, malarz włoski z XIV w., jeden z przywódców starosieneńskiej szkoły malarstwa. Dzieła najważniejsze: freski w Palazzo Publico w Sienie.

Loreto, 1) m. w prow. Ancona (Włochy środk.), 7.000 mieszk.; słynne z pielgrzymek; w bazylice miejscowej znajduje się tzw. domek św. Rodziny, który, według tradycji, został tam przeniesiony z Nazaret; 2) dep. płn.-wsch. Peru (Am. Płd.), 747.296 km², 100.500 mieszk.; stol. Iquitos.

Lori, ob. Trichoglossidae.

Loria Achille, ekonomista włoski, * 1857; prof. w Padwie, 1901 w Turynie; ogłosił szereg dzieł, m. in.: „Analisi della proprietà capitalista" (2 t., 1889), „La sociologia" (1900), „Verso la giustizia sociale" (1904).

Loria Stanisław, współczesny fizyk polski, prof. Uniwersytetu Lwowskiego. Prace z optyki i dziedziny izotopów.

Lorient, m. okręg. w Bretanji płd. (Francja zach.), na pr. brzegu rz. Scorff, 46.000 mieszk.; port wojenny; połów sardynek.

Lorimer James, prawnik szkocki, * 1818, † 1890; prof. prawa przyrodzonego i międzynarodowego w Edymburgu; ogłosił: „Institutes of Law" (1872), „Studies, National and International" (1890).

Loris-Melikow Michał hr., generał i mąż stanu rosyjski, * 1825, † 1888; 1877 głównodowodzący na pograniczu tureckiem, pobił Muchtar-Baszę, zdobył Kars; 1880 przewodniczący Komisji Wykonawczej; opracował szereg zasadniczych reform; po rozwiązaniu K. W. pod koniec 1880 r. minister spraw wewnętrznych, przygotował projekt konstytucji, zaakceptowany przez Aleksandra II. Liberalny kierunek, zapoczątkowany przez L.-M., który dostał dymisję w maju 1881 r., zastąpiony został, po zabójstwie cara, przez najczarniejszą reakcję.

Lorkiewicz Antoni, historyk, * 1849, † 1899; naucz. gimn. w Stanisławowie; wydał: „Bunt gdański w r. 1525" (1880).

Lorković Ivan, publicysta kroacki, * 1877; naczelny redaktor „Pokret'u"; od r. 1906 był posłem na sejm w Kroacji, oraz posłem na sejm węgierski w Budapeszcie.

Lorn (Firth of), szer. cieśnina morska w Szkocji zach.

Lornetka teatralna, ob. galileusza luneta.

Lorrain, ob. Claude Lorrain.

Lorraine, ob. Lotaryngja.

Lortzing Albert, kompozytor niemiecki, * 1801, † 1851; napisał opery: „Zar und Zimmermann" (1837), „Wildschütz", „Undine".

Los Andes, ob. Andes (Los).

Los Angeles, ob. Angeles (Los).

Los Rios, ob. Rios (Los).

Los Roques, ob. Roques (Los).

Los Santos, ob. Santos (Los).

Los von Rom (niem.), hasło oderwania się od Rzymu, propagowane w końcu XIX wieku wśród pewnego odłamu Niemców austrjackich.

Loschmidta liczba oznacza ilość cząsteczek, zawartych w jednym cm³ gazu; wynosi przy temp. 0° C. i ciśnieniu 760 mm. Hg, $28{,}10^{18}$ dla wszystkich gazów.

Losengrad, ob. Kirk-Kilisse.

Loslau, ob. Wodzisław.

Losoncz, ob. Lučenec.

Losowe umowy, ob. umowa.

Löss, ob. les.

Lot, pr. dopływ rz. Garonny (Francja płd.), żeglowny, 481 km. dług.

Lot, dep. płd.-zach. Francji, 5.226 km², 177.000 mieszk.; stol. Cahors.

Lot, postać biblijna, bratanek Abrahama, jedyny mieszkaniec Sodomy, ocalony z niej wraz z rodziną; u Arabów morze Martwe nosi miano „Bahr Lut" (= morze Lota).

Lota lota, miętus; ryba z rodziny wątłuszowatych (Gadidae), rząd Anacanthini; podgromada Teleostei (kostnoszkieletowe). Głowa szeroka, płaskawa; ciało podłużne, walkowate; ogon bocznie ścieśniony. Pierwsza płetwa grzbietna krótka, druga długa, ciągnie się tak, jak i płetwa podogonowa wzdłuż całego ogona. Płetwy brzuszne wąskie, płetwy piersiowe i ogonowa zaokrąglone. Wszystkie zęby drobne. Łuska gładka, gęsta, drobniutka, głęboko w skórze tkwiąca. Ubarwienie oliwkowe lub płowe, śniadomarmurkowane, czasem pstro plamiste; podgardle, brzuch i płetwy brzuszne białe. Płetwa piersiowa sześciopromienna. Długość 45—60 cm. W Polsce żyje w jeziorach i rzekach bałtyckich i czarnomorskich. Ryba głębinowa.

Lotar, imię 3 monarchów z dynastji Karolingów, 1) L. I, 814 król bawarski, 843 cesarz zachodnio-rzymski, † 855; 2) L. II, syn poprz., król

frankoński, posiadacz obszarów między Mozą a Renem, które od jego imienia zaczęto zwać Lotaryngją, † 869; 3) L., król francuski, * 941, † 986; walczył z Ottonem II niemieckim.

Lotar III (albo II), cesarz rzymsko-niemiecki, 1125—1137.

Lotaryngja (franc. Lorraine, niem. Lothringen), kraina we wsch. Francji, wyżynna, waplenna, pomiędzy Ardenami, Wogezami a Szampanją; urodzajna (winnice) i bogata w rudę żelazną (przemysł metalurgiczny); dawniej oddzielne księstwo; ostatni panujący król polski, Stanisław Leszczyński. Część L., która od 1871—1919 należała do Niemiec, stanowi obecnie dep. Moselle (ob. Alzacja); poza tem L. składają departamenty: Meuse, Meurthe-et-Moselle i Vosges.

Loterja, gra szczęścia; numerowane losy sprzedaje się po pewnej określonej cenie; wygrywa ten, którego numer wyciągnięty zostanie w określonym dniu ciągnienia. L. może być liczbowa (zawiera 90 numerów, z których 5 wygrywa; stawki mogą być na jeden numer (ekstrakt), dwa (ambo), trzy (terno), cztery (kwaterno), wreszcie pięć (kwinterno) numerów, oraz klasowa, w której ilość i wysokość stawek jest z góry określona, a ciągnienia odbywają się w kilku terminach; najwyższe wygrane wypadają przy ostatniem ciągnieniu; losy na loterję klasową nabywać można także częściami (½, ¼). L. l. w Królestwie Pol. istniała w l. 1768—75 oraz w l. 1808—39. L. k. od r. 1808.

Lot-et-Garonne, dep. płd.-zach. Francji, 5.385 km², 240.000 mieszk.; stol. Agen.

Loth Edward, anatom polski, * 1884 w Warszawie; studja w Zurychu, Getyndze i Heidelbergu. Odbył liczne podróże naukowe do muzeów przyrodniczych w Paryżu, Londynie, Monaco, Waszyngtonie, Chicago i Hawanie. Od 1915 profesor anatomji opisowej na Uniw. Warszawskim. Prócz anatomji opisowej zajmuje się specjalnie antropologją części miękkich. Z zakresów tych napisał kilkadziesiąt prac naukowych.

Loth Jerzy, geograf polski, * 1880; profesor Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie, autor kilku prac i podręczników z zakresu geografji ekonomicznej i politycznej.

Lothar Rudolph (właśc. nazw. Spitzer), dramaturg i feljetonista niemiecki, * 1865; napisał: „Das deutsche Drama der Gegenwart", dramaty: „König Harlekin", „Casanovas Sohn" i in.

Lothian, urodzajna kraina w Szkocji środk.; węgiel, rudy.

Lothringen, ob. Lotaryngja.

Loti Pierre (właśc. nazwisko Julien Viaud), powieściopisarz francuski, * 1850, † 1923; autor licznych powieści: „Rybak islandzki", „Pani Chryzantema", „Romans Spahisa" i w. in.

Lotichius Petrus (zwany L. secundus, dla odróżnienia od posiadającego to samo nazwisko i imię stryja jego), poeta nowo-łaciński; * 1528 w Schlüchtern (hr. Hanau), † 1560 w Heidelbergu. Poezje jego wydał Burmann w Amsterdamie w r. 1754 i Friedemann w Lipsku 1840 r.

Lotka, w lotnictwie ruchoma część skrzydła, służąca do przechylania samolotu na boki, stosownie do woli pilota. Lotki są połączone z rączką sterowniczą w ten sposób, że przy pochyleniu rączki na lewo — lewa lotka odchyla się ku górze a prawa ku dołowi, skutkiem czego samolot przechyla się w lewo, i odwrotnie.

Lotki, remiges, zwykle najdłuższe i najbardziej sztywne ze wszystkich piór na ptasich skrzydłach, stanowiące ich podstawę. Rozróżniamy lotki pierwszego rzędu (remiges primariae), osadzone wzdłuż kości dłoni, i lotki drugiego rzędu (remiges secundariae), osadzone wzdłuż kości przedramienia.

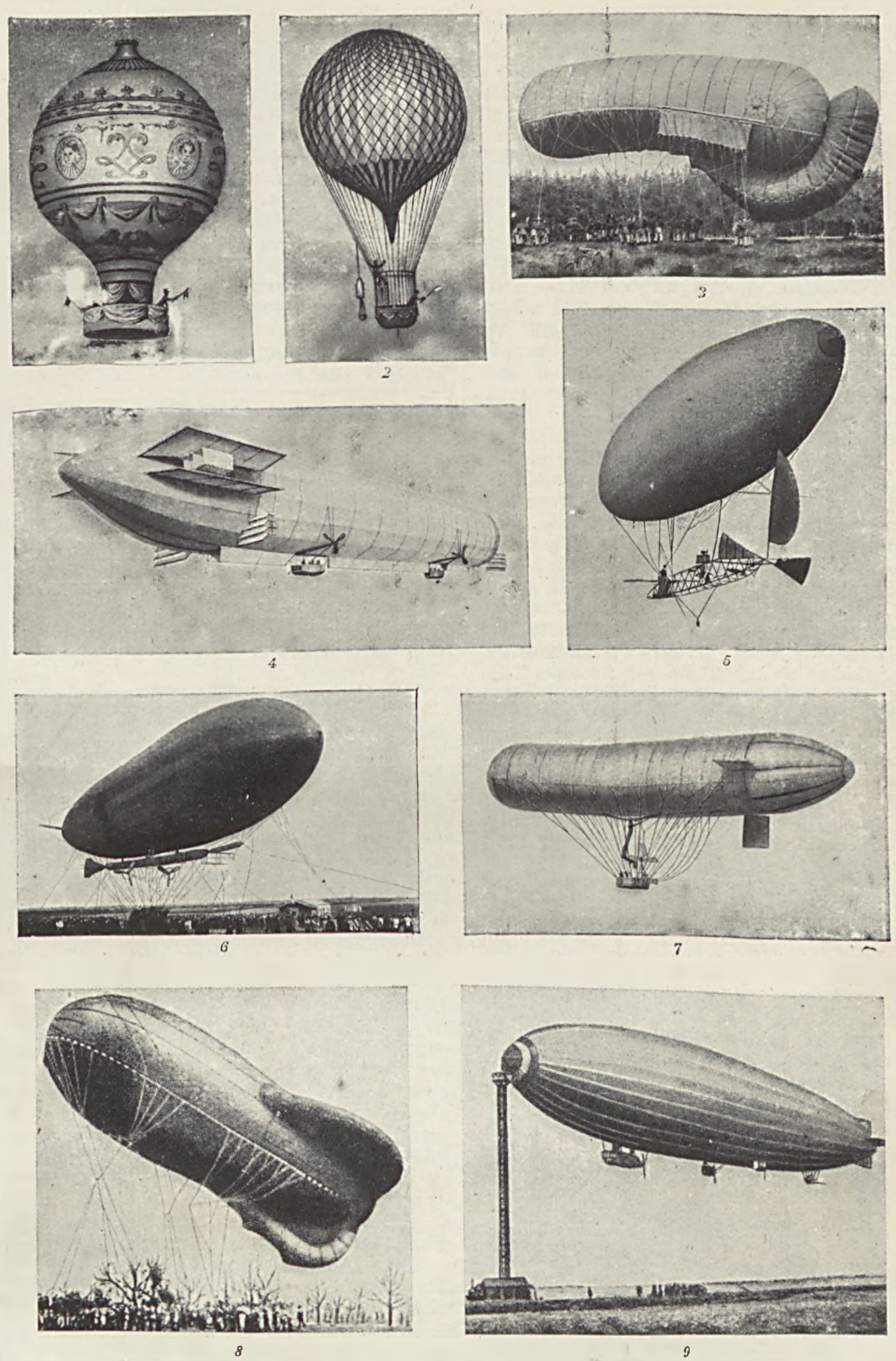
Lotnictwo, najnowszy i najszybszy środek lokomocji, jednocześnie jedna z najgroźniejszych broni w wojnie nowoczesnej; l. posiłkuje się wyłącznie maszynami cięższemi od powietrza, w przeciwieństwie do aeronautyki, korzystającej z maszyn lżejszych od powietrza (balony i sterowce). Myśl opanowania powietrza od niepamiętnych czasów nęciła człowieka. Już Leonardo da Vinci projektował przyrząd, który przy pomocy ruchomych skrzydeł miał się wznosić w powietrze; jednak siła mięśni człowieka nie wystarcza do lotu, i dopiero rozwój budowy lekkich silników spalinowych umożliwił powstanie lotnictwa. Pierwszy przyrząd, który pozwolił człowiekowi wznieść się w powietrze, był to balon kulisty; posiada jednak tę wadę, że nie może się poruszać w dowolnym kierunku, będąc całkowicie zależnym od kierunku wiatru, dlatego też jako środek lokomocji nie może być brany pod uwagę, dla celów wojennych posiada jednak pewne znaczenie pod postacią balonów na uwięzi, gdyż umożliwia obserwację na daleką przestrzeń, konieczną dla artylerji dalekonośnej. Stosowane dziś balony na uwięzi posiadają specjalny kształt wydłużony, a nie kulisty *). Stosowane do celów wojskowych balony na uwięzi typu rozszerzalnego (a więc nie tracące gazu przy wznoszeniu się) wznoszą się do wysokości 2.000 m. Balony na uwięzi, stosowane do celów meteorologicznych, t. zw. balony sondy, zaopatrzone w przyrządy samozapisujące, wznoszą się do wysokości 34.000 m. Prócz powyższych celów, balony na uwięzi znalazły zastosowanie jako środek obrony przeciwlotniczej, mianowicie t. zw. balony zaporowe, wznosząc się na wysokość paru tysięcy metrów w niewielkich odstępach jeden od drugiego, tworzą wysokie ogrodzenie chronionej miejscowości i zabezpieczają w ten sposób przed nalotem eskadry bombardującej. Jako środek lokomocji występuje sterowiec, posiadający również powłokę, napełnioną gazem lżejszym od powietrza, lecz zaopatrzony w silniki, poruszające

*) Największa wysokość osiągnięta na wolnym balonie kulistym wynosi 10.800 m. (30. VI. 1901 r., lwowianin Berson na balonie niemieckiego Tow. Naukowego).

śmigła, dzięki czemu posiada on szybkość własną. Szybkość ta dla niektórych sterowców przekracza 100 km. na godzinę. Sterowce bywają sztywne, półsztywne lub miękkie. **Z e p p e l i n** jest sterowcem sztywnym, to znaczy, że posiada sztywny szkielet (zbudowany z duraluminium), obciągnięty powłoką; wewnątrz niego mieści się szereg balonów, napełnionych wodorem. Dzięki tej budowie kształt sterowca nie zależy od ciśnienia gazu, co jest jego wielką zaletą. Sterowce półsztywne, budowane głównie we Włoszech, posiadają tylko sztywną belkę, na której zawieszona jest gondola i silniki, powłoka zaś nie posiada szkieletu. Sterowce, mając naogół mniejszą szybkość, niż samoloty, posiadają wielką siłę nośną, dzięki czemu mogą z niemi w pewnych przypadkach rywalizować. Jeśli chodzi np. o długie i dalekie przeloty lub przewiezienie wielkich ładunków, posiadają sterowce wartość, nie ustępującą samolotom, a często przewyższają je nawet. Wielką wadą sterowca jest niebezpieczeństwo pożaru, gdyż wodór jest gazem bardzo łatwo palnym; w ostatnich czasach w Ameryce zaczynają napełniać sterowce helem, który jest gazem niepalnym i bardzo rzadkim. Obecnie gaz ten jest otrzymywany z gazów ziemnych, przyczem całoroczna jego produkcja zaledwie wystarcza do napełnienia jednego sterowca. Największy z istniejących dziś sterowców „Los Angeles" posiada objętość 70.000 m³, długość 200 m., średnicę 27,6 m., ciężar unoszony 46 tonn, szybkość około 120 km. na godz. Sterowiec ten posiada 5 silników Maybach po 400 K. M. Promień działania 20—25.000 km. przy zapasie paliwa na 150 godzin lotu. Zbudowanie tego sterowca kosztowało 5,000.000 dolarów. W czasie wojny wielkie Zeppeliny niemieckie wielokrotnie bombardowały Londyn i Paryż; mniejsze sterowce znajdowały zastosowanie przy zwalczaniu łodzi podwodnych, wypatrując je i śledząc ich poruszenia. W czasie pokoju sterowce służyć mogą jako środek lokomocji, np. mówi się o uruchomieniu linji komunikacji powietrznej, łączącej Europę z Ameryką. Dotychczas jednak nie istnieje linja stałej komunikacji powietrznej, obsługiwana przez sterowce. Pierwszy samolot, zdolny do utrzymania się przez czas jakiś w powietrzu, zbudowali Amerykanie, bracia Wilbur i Orville Wright'owie, i wykonali na nim pierwsze swe loty 17 grudnia 1903 r. w Kitty-Hawk (stan Karolina). Najdłuższy z tych lotów trwał 59 sekund. Pierwszy lot w Europie został dokonany przez brazylijczyka Santos-Dumont'a, w Bagatelle pod Paryżem, 12 listopada 1906 roku, i trwał 21 sekund. W niespełna 3 lata potem (25. VII. 1909) przeleciał już Blériot kanał La Manche, przebywając przestrzeń 38 km. (Calais—Douvre), a 1910 (25. X.) Chavez przeleciał Alpy (z Brigue do Domodossola). W 1913 Garros przeleciał nad morzem Śródziemnem z Saint-Raphaël do Bizerte, Prévost w Reims osiąga szybkość ponad 200 km na godz. Pégoud robi loopingi w locie, lata do góry nogami, przekonywując naocznie świat cały o tem, że kwestja równowagi samolotu jest już zupełnie rozwiązana. Lotnictwo więc narodziło się w Ameryce, ale rozwijało się we Francji. Od 1906 r. do wybuchu wojny (t. zw. bohaterski okres lotnictwa) nieomal każdy dzień przynosił nowe zwycięstwa lotników francuskich. Jednak i inne narody, początkowo zdystansowane, pracowały gorączkowo i jeszcze przed wybuchem wojny wiele rekordów francuskich zostało pobitych (w 1914 pilot niemiecki Boehm na samolocie niemieckim „Aviatik" krążył nad Johannisthalem przez 24 g. 12' bez lądowania; konstruktor rosyjski Sikorskij w 1913 zbudował olbrzymi samolot „Ilja Muromiec", mogący pomieścić 16 pasażerów, którego ciężar wynosił 4.800 kg. Samolot ten posiadał 4 silniki o łącznej mocy 400 K. M. Wielka wojna europejska nietylko nie zahamowała dalszego wspaniałego rozwoju lotnictwa, lecz, przeciwnie, wzmogła go. Lotnictwo, ze sportu przeobrażając się w środek walki, musiało dostosować się do wymagań wojny. Lekki i kruchy samolot, budowany dotychczas wyłącznie niemal dla celów sportowych, staje się cięższy, mocniej zbudowany, trwalszy i otrzymuje uzbrojenie, początkowo w karabiny maszynowe i bomby, następnie nawet w armatki małokalibrowe. Wojna stworzyła przemysł lotniczy; powstał szereg fabryk o poważnej produkcji. Przed wojną nie istniała właściwie masowa produkcja samolotów, gdyż nie było odbiorców, dopiero wojna stworzyła zapotrzebowanie wielkich ilości materjału lotniczego. W Anglji w 1915 roczna produkcja samolotów wynosiła 2.000 sztuk, gdy w roku 1918 wzrosła do 30.000, a w Ameryce do 25.000. Po zawarciu pokoju przemysł lotniczy znalazł się w ciężkiem położeniu wobec olbrzymiej redukcji zapotrzebowań. Lotnictwo, przystosowując się do pracy pokojowej, zaczyna występować w roli nowego środka lokomocji, powstaje lotnictwo komunikacyjne. Tworzą się towarzystwa komunikacji lotniczej, subsydjowane przez rządy państw zainteresowanych, i wkrótce Europa pokryła się siecią linij lotniczych. Stopniowo sieć ta ogarniać zaczyna całą kulę ziemską. Pierwszą, regularnie funkcjonującą linją lotniczą była linja Paryż—Lille, utrzymywana przez „Compagnie des Messageries Aériennes", powstała w kwietniu 1919 r. We wrześniu 1919 roku powstała pierwsza linja komunikacji pasażerskiej Londyn—Paryż, utworzona przez firmę Handley-Page. W 1926 posiadamy już 120 linij komunikacyjnych, obejmujących całą kulę ziemską, a utrzymywanych przez 39 towarzystw. Na samą Europę przypada 89 linij, eksploatowanych przez 24 towarzystwa. Krajem o najbardziej rozwiniętem lotnictwie komunikacyjnem są Niemcy; istnieje tam 45 linij komunikacji powietrznej; wszystkie one stanowią własność jednego towarzystwa („Deutsche Lufthansa"). Trudno znaleźć w Europie państwo, któreby nie posiadało na swem terytorjum mniejszej lub większej ilości czynnych linij komunikacji powietrznej; nawet tak małe państwo jak Albanja posiada swoją komunikację lotniczą; linja Valona—Kortcha—Scutari czynna jest już

LOTNICTWO I

Balony i statki powietrzne

1. Montgolfière (1783) pierwszy balon z ciepłem powietrzem. 2. Charlière (1783) pierwszy balon z wodorem. 3. Balon captif (XX w.). 4. Statek powietrzny Zeppelina (1906—07). 5. Statek pow. Sant. Dumont'a (Brazylja 1905). 6. Półsztywny statek powietrzny wojskowy (1909). 7. Statek pow. Parseval'a (1906—07). 8. Nowocz. balon na uwięzi (1917 typ. A-E). 9. Statek pow. przy maszcie lądowniczym.

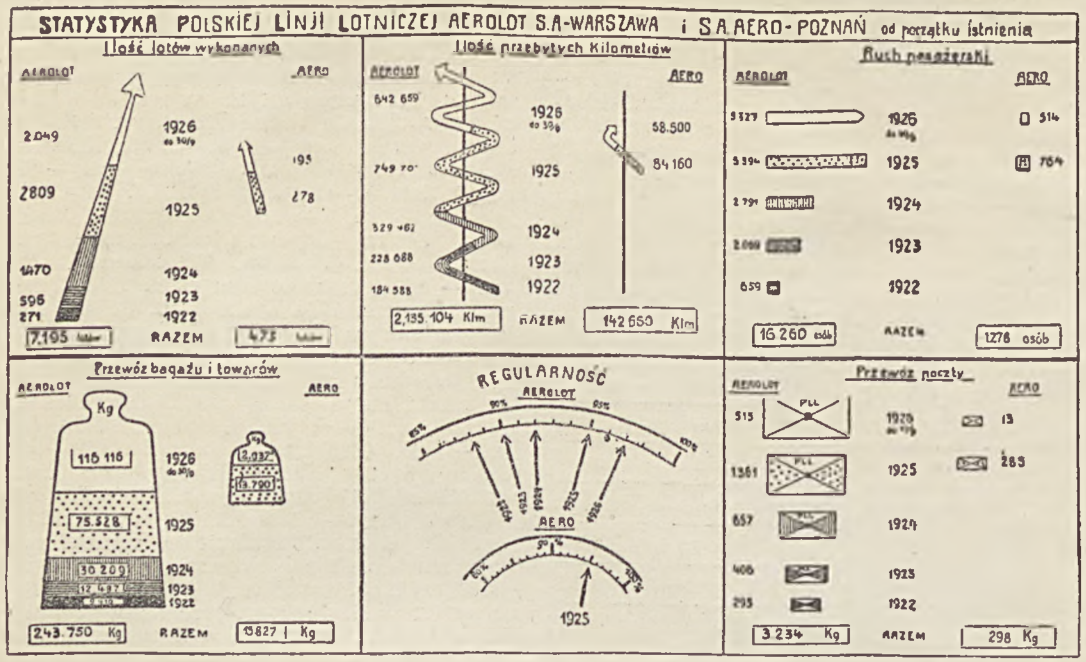
obecnie, a w najbliższej przyszłości ma być uruchomiona linja Valona—Brindisi, łącząca Albanję z Włochami. W Polsce posiadamy 5 czynnych linij: 1) Gdańsk—Warszawa—Lwów (linja ta ma być przedłużoną od Gdańska w kierunku na Puck do Kopenhagi, a od Lwowa na Czerniowce do Bukaresztu), 2) Warszawa—Łódź—Kraków—Wiedeń, 3) Kraków—Lwów, 4) Warszawa—Łódź—Poznań, 5) Warszawa—Praga Czeska (dalej linja ta biegnie na Strassburg do Paryża). Pierwsze trzy linje obsługiwane są przez towarzystwo „Aerolot“ (samoloty Junkers), czwartą linję obsługuje tow. „Aero“ (samoloty Farman), piątą C. I. D. N. A. (samoloty Spad). Linje te wykazały następującą działalność:

	od 1/X. 1925—30/IX. 1926		w ciągu 1925 r.
	Aerolot	Aero	C. I. D. N. A
Ilość odbytych lotów	2658	336	379
„ przebytych km	809558	94950	263145
„ przewiezionych pasażerów	6440	827	195
Ilość kg. przewiezionego bagażu . .	133206	13376	11670
Regularność lotów .	w zimie 60% w lecie 92%	64%	90%

Postęp techniki lotniczej po wojnie zaczyna się przejawiać coraz nowemi rekordami oraz wielkiemi przelotami. Już w czerwcu 1919 r. Alcock i Brown przelatują Atlantyk (z Terre-Neuve do Irlandji, 3.040 km. w 16 godz.), w listopadzie i grudniu Ross Smith odbywa podróż Londyn—Port Darwin w Australji, 16.528 km. w 29 dni. Włoski pilot Ferrarin odbywa podróż Rzym—Tokjo i przestrzeń 16.000 km. przebywa w 108 dni. (14. II.—1. VI. 1920). W Ameryce 2—3 maja 1923 r. Mac Ready i Kelly przelatują bez lądowania z New-Yorku do San Diego (4032 km. w 26 g. 38 m.). W 1924 trzej piloci amerykańscy: Lowell Smith, Erik Nelson i Leigh Wade oblatują ziemię dookoła. Odlot z Santa Monica (Los Angeles) 17. III. 1924 r.; samoloty Douglas z silnikiem Liberty 400 KM. Początkowo lecą 4 samoloty, lecz na wyspach Aleuckich komendant grupy, major F. L. Martin, rozbija swą maszynę i dalej lot kontynuują tylko 3 samoloty. Lecą nad Kalifornją, Kolumbją, Alaską, na wyspy Aleuckie, Kamczatkę, wyspy Kurylskie, Japonję, Chiny, Indochiny, Syjam, Indje, Persję, Mezopotamję, Turcję, Rumunję, Węgry, Austrję, Francję, Anglję, Szkocję, Islandję, Grenlandję, Labrador, wreszcie powracają do własnego kraju, kończąc swój raid w Bostonie 6. IX. 1924 r. Ogółem przebyli 35.200 km. w 305 godzin lotu w 57 etapach; najdłuższy etap wynosił 1.330 kilometrów nad Grenlandją. Liczba wielkich przelotów wzrasta z dnia na dzień. W 1925 po raz pierwszy zwraca oczy świata na lotnictwo polskie pułk. Rayski, dokonywując lotu Paryż, Madryt, Casablanca, Tunis, Ateny, Konstantynopol, Warszawa; odlot z Paryża 16 września, przylot do Warszawy 22-go tegoż miesiąca. Przestrzeń przebyta 7.850 km. — 47 godzin lotu. Samolot Bréguet 19 z silnikiem L. D. 450 M. K. W 1926 kpt. Orliński leci z Warszawy do Tokjo przez Rosję i Syberję i wraca tą samą drogą na tym samym płatowcu i z tym samym silnikiem. Etapy przelotu do Tokjo: Warszawa, Moskwa, Kazań, Omsk, Krasnojarsk, Czyta, Charbin, Mukden, Heidżio, Tokjo; 10.100 km. — 59 godzin lotu w ciągu 10 dni. (27.VIII—5.IX). Powrót: Tokjo, Osaka, Heiko, Heidżio, Mandżurja, Byrka, Czyta, Irkuck, Krasnojarsk, Omsk, Kazań, Moskwa, Warszawa; 10.150 km. — 72 godziny lotu w ciągu 15 dni. Samolot Bréguet 19 z silnikiem L. D. 450 KM. W tym samym prawie czasie szereg pilotów francuskich dokonywa wspaniałych przelotów bez lądowania po drodze: 26—27.VI bracia Arrachart, Paryż—Bassora, 4.305 km., 26 i pół godz. lotu. 14—15. VII., Girier i Dordilly, Paryż—Omsk, 4.715 km., 29 godz. 31. VIII—1.IX Challe i Weiser, Paryż—Bander Abbas (Zatoka Perska), 5.170 km., 27 godz. 28—29. X, Coste i Rignot, Paryż—Dżask (Zatoka Perska), 5.425 km., 32 godz. Równolegle z imponującem zwiększaniem się pokonywanych odległości rośnie i szybkość samolotu. W 1920 Sadi-Lecointe na samolocie Nieuport przekracza szybkość 300 km./godz., w 1923 r. w Ameryce Brown na samolocie Curtiss przekracza szybkość 400 km./godz., w grudniu 1924 r. Bonnet osiąga szybkość 448 km./godz. na samolocie Bernard z silnikiem Hispano-Suiza 550 KM. Podobnież wzrasta wysokość, na jaką wzbija się samolot; w 1919 Sadi-Lecointe osiąga wysokość rekordową 8.155 m., w 1923 ten sam pilot przekracza już wysokość 11.000 m., w 1926 Calizo osiąga wysokość 12.448 m. na samolocie Spad z silnikiem Lorraine-Dietrich, zaopatrzonym w sprężarkę wirową Rateau. W 1921 do 22 pojawia się lotnictwo bezsilnikowe, którego rozwój zdaje się posiadać tempo, dorównywujące rozwojowi lotnictwa silnikowego: 18-ego sierpnia 1922 r. pilot niemiecki Martens na szybowcu „Vampyr“ utrzymuje się w powietrzu przeszło godzinę, w r. 1925 rekordowy czas, uzyskany przez belgijskiego majora Massaux, wynosi już 10 g. 19'. Znaczenie lotnictwa, zarówno jako środka lokomocji, jako też potężnej broni, coraz bardziej jest doceniane przez nowoczesne mocarstwa. Świadczą o tem sumy, preliminowane w budżetach na lotnictwo:

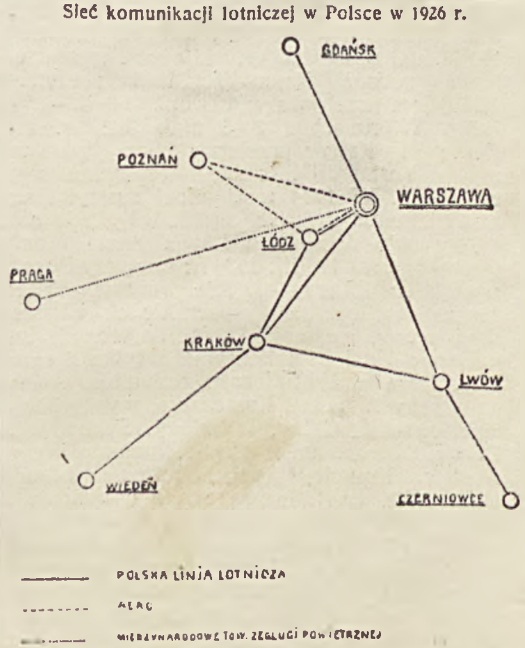
Anglja	na rok 1926—7	przeznacza	850	milj. zł.
Francja	„ „ 1925—6	„	155	„ „
Włochy	„ „ „	„	150	„ „
Stany Zjedn. Am. Północnej		„	350	„ „
Niemcy	1925—6	„	78	„ „
Czechy	„	„	36	„ „

Cyfry te dają tylko bardzo słabe pojęcie o istotnie wydatkowanych na lotnictwo sumach, z tego względu, że podane tu pochodzą ze źródeł ogólnie dostępnych, a więc niezawsze zupełnie ścisłych. Wydając poważne sumy na lotnictwo, którego rozwoju dotychczas nie krępują żadne konwencje, mocarstwa rozpoczynają wyścig w powiększaniu swych sił powietrznych, podobnie jak się to dzieje oddaw-

na pod względem sił morskich. Anglja pierwsza zdecydowała się na stworzenie odrębnego ministerstwa (Air Ministry), któreby objęło całokształt spraw lotnictwa, i którego zadaniem jest dążenie do jak najszybszej rozbudowy lotnictwa i zapewnienie mu mocnych podstaw. W ślady Anglji wstąpiły Włochy, stwarzając w 1926 również ministerstwo lotnictwa. Francja początkowo szła w tym kierunku, tworząc podsekretarjat stanu dla spraw żeglugi powietrznej, który jednoczył w swem ręku sprawy lotnictwa wojskowego, zarówno lądowego jak i morskiego oraz cywilnego, lecz w 1926, ze względów oszczędnościowych, podsekretarjat ten zlikwidowano. W Polsce sprawy lotnictwa wojskowego ześrodkowują się w Departamencie Lotnictwa M. S. Wojsk. Sprawy lotnictwa cywilnego należą do Minist. Komunikacji. Przemysł lotniczy jest faworyzowany i popierany we wszystkich krajach przez państwo. Dążeniem każdego państwa jest stworzenie i utrzymanie własnego przemysłu lotniczego na takiej stopie, by był on zdolny do pokrycia nietylko normalnego zapotrzebowania w czasie pokoju, lecz również, by w czasie stosunkowo krótkim, mógł w razie potrzeby rozwinąć się tak, jak tego wojna może wymagać. Dlatego też, zamiast ograniczać się do nielicznych wielkich fabryk lotniczych, państwo nawet najpotężniejsze dąży raczej do podtrzymywania jak największej ilości wytwórni, chociażby o bardzo drobnej produkcji, by w ten sposób mieć przemysł lotniczy bardziej elastyczny i zdolny do znacznego wzmożenia swej wydajności. Tem się tłumaczy ogromna ilość fabryk lotniczych, pomimo, że produkcja ich jest stosunkowo niewielka; np. Francja posiada przeszło 40 wytwórni samolotów, Anglja ponad 30. U nas przemysł lotniczy zaczął się rozwijać właściwie dopiero po skończonej wojnie. Obecnie posiadamy 4 wytwórnie samolotów: Plage i Laśkiewicz w Lublinie, Podlaska Wytwórnia Samolotów w Białej, Samolot Spółka

Sieć komunikacji lotniczej w Polsce w 1926 r.

Akcyjna w Poznaniu, oraz Centralne Warsztaty Lotnicze w Warszawie. Poza tem, fabryka „Polskie Zakłady Skoda" w Okęciu pod Warszawą rozpoczyna produkcję silników. Prócz tych dużych fabryk, zatru-

LOTNICTWO II

Aeroplany

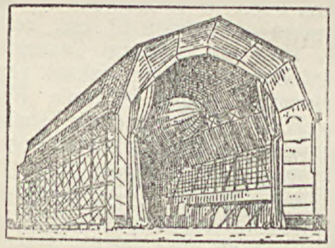

1. Szybowiec Herring'a (ameryk. 1897). 2. Szybowiec Lilienthal'a (1896). 3. Jednopłatowiec Etrich'a „Gołąb" 1910). 4. Dwupłatowiec br. Wright (ameryk. 1908). 5. Dwupłatowiec Farmana (franc. 1907). 6. Aeroplan wojskowy typu Halberstadt CL. 4 (1917). 7. Aeroplan jednoosobowy Siemensa D6 (1918). 8. Aeroplan-olbrzym Staaken (1917). 9. Aeroplan jednoosobowy Fokker D7 (1916). 10. Hydroplan Dornier-Delphin (1921). 11. Jednopłatowiec komunikacyjny z kabinami (1921). 12. Aeroplan Junker'a (1919).

dniających około 1.500 pracowników, istnieje cały szereg fabryk pomocniczych (około 20), dostarczających drobniejsze części, potrzebne do budowy samolotów, albo półfabrykaty. Fabryki te są w stanie pokryć w zupełności zapotrzebowania naszego lotnictwa. Do studjów nad nowemi typami samolotów konieczna jest pomoc laboratorjum aerodynamicznego, gdzie badane są modele projektowanych płatowców. Laboratorjum takie ufundowała przy Politechnice Warszawskiej w 1926 Liga Obrony Powietrznej Państwa (L. O. P. P.), kosztem około miljona zł. Nasze lotnictwo wojskowe składa się z formacyj linjowych, szkół i zakładów. Formacje linjowe stanowi 6 pułków lotniczych, 1 morski dyon lotn. i 1 baon balonowy. Szkół posiadamy 3: Ofic. Szkoła Lotnictwa w Dęblinie, Podofic. Szkoła Lotnictwa w Bydgoszczy i Szkoła Mechaników Lotnictwa w Bydgoszczy (pozatem istnieje cywilna szkoła pilotów w Poznaniu i 2 szkoły cywilne mechaników lotniczych w Bydgoszczy i we Lwowie, utrzymywane przez L. O. P. P.). Zakłady lotnicze stanowią: Instytut Badań Technicznych Lotnictwa w Warszawie, Centralna Składnica Lotnicza w Dęblinie, Centralne Warsztaty Lotnicze w Warszawie, Centralny Zakład Balonowy w Jabłonnie. Typy samolotów, używane obecnie w naszem lotnictwie są następujące. Jako samoloty linjowe: Potez 15 i 27 z silnikiem Lorraine Dietrich 400 KM. Potez 25 i Bréguet 19 z silnikiem Lorr. Dietr. 450 KM. Jako samoloty myśliwskie: Spad 61 z siln. Lorr. Dietr. 450 i Spad 51 z silnikiem Jupiter 420 KM. Do bombardowania: Farman-Goliath z 2-ma siln. Jupiter 420 KM. Szkolne: Hauriot 14 z siln. Rhone 80 KM. i Hauriot 19 z silnikiem Hispano-Suiza 180 KM.

Lotnik, człowiek, pełniący służbę w lotnictwie; w ścisłem znaczeniu obserwator lub pilot.

Lotnisko, teren, przeznaczony do lądowania i startowania samolotów, pole wyrównane, często zdrenowane, zasiane trawą. Na środku znajduje się koło, zaznaczone na ziemi białym żwirem, o promieniu kilkunastu metrów, wewnątrz koła z zachodu na wschód napis, oznaczający nazwę miejscowości. Obok lotniska stoją hangary, służące za schronienie dla samolotów. Na dachu hangaru zwykle umieszczony jest rękaw płócienny, wskazujący kierunek wiatru. Niedaleko hangarów znajduje się stacja benzynowa, zaopatrująca samoloty w paliwo. Wymiary lotnisk: 40 hektarów małe, 60—80 średnie, 100 hektarów duże.

Hangar sterowcowy.

Lotofagowie, legendarny lud, zamieszkały na płn. wybrzeżu Libji, który miał żywić się głównie lotosami. Wspomina o L. Homer w Odysei.

Lotokot, ob. G a l e o p i t h e c u s v o l a n s.

Lotos, ob. N e l u m b i u m.

Lotti A n t o n i o, kompozytor włoski, * 1667, † 1740; skomponował szereg oper; wsławił się również jako twórca madrygałów.

Lotto, 1) wynaleziona w Genui, uprawiana we Włoszech i b. Austrji liczbowa loterja państwowa; ob. l o t e r j a; 2) loteryjka liczbowa, gra dziecięca.

Lotto L o r e n z o, malarz wenecki, * ok. 1480 w Wenecji, † 1556 w Loreto. Dzieła: „Pietà" (Brera, Medjolan), „Cudzołożnica" (Luwr), „Zwiastowanie", „Ofiara Melchizedeka" (pałac biskupi w Loreto) i in.

Lotus, komonica, rodzaj roślin z rodziny Papilionaceae (motylkowate), zioła o kwiatach barwy żółtej lub czerwonej, liściach trójlistkowych. Gat.: L. c o r n i c u l a t u s, k. zwyczajna (rys.), łodygi pełne, rozesłane, 1—4 dm. dług., kwiatostan 5-kwiatowy. Łąki, suche wzgórza. L. u l i g i n o s u s, k. błotna, łodygi wewnątrz puste, wzniesione, 3—6 dm. wysok., kwiatostan z 10—12 kwiatów. Wilgotne łąki, brzegi wód. Pospolite w całej Polsce, uprawiane jako rośliny pastewne.

Lotus corniculatus.

Lotze R u d o l f H e r m a n n, filozof niemiecki, * 1817, † 1881; prof. filozofji w Getyndze i Berlinie; ogłosił m. in.: „Metaphysik" (1841), „System der Philosophie" (2 t., 1874—79), „Prinzipien der Ethik" (1882).

Lötzen, ob. L e c.

Loubet E m i l e, polityk francuski, * 1838; członek stow. radykalnego; 1876 poseł do parlamentu, 1887—8 min. robót publ., 1892—3 min. spraw wewn., 1896 prezydent senatu, 1899 do 1906 prezydent Republiki; jeden z inicjatorów oddzielenia Kościoła od państwa.

Loubet'a ziemia, płd. wybrzeże ziemi Grahama w Antarktydzie płn.-zach.

Loucheur L o u i s, polityk francuski, * 1872; z zawodu przemysłowiec, poseł do parlamentu (z partji rad.-rep.); 1917 minister uzbrojenia, 1919 członek delegacji pokojowej, 1921 minister odbudowy zniszczonych przez wojnę okręgów, 1925 minister skarbu.

Lough, ob. L o c h.

Lough Allen, ob. A l l e n.

Loughborough, m. w hr. Leicester (Anglja środk.), 26.000 mieszk.; wyroby bawełniane i pończosznicze, fabr. koronek.

Louisiade Archipelago, ob. L u i z j a d y.

Louisiana, ob. L u i z j a n a.

Louis-Philippe Terre, ob. L u d w i k a F i l i p a Z i e m i a.

Louisville, m. w stanie Kentucky (St. Zjedn. Am. Płn.), nad rz. Ohio, 235.000 mieszk.; uniwersytet; przemysł metalurgiczny.

Louny (niem. Laun), m. pow. i stol. żupy (Czechosłowacja), nad rz. Ohře, 11.700 mieszkańców; przemysł cukrowniczy; fabr. maszyn i porcelany.

Lourdes, m. w dep. Hautes-Pyrénées (Francja płd.-zach.), 8.700 mieszk.; słynne objawienie się Matki Boskiej w 1858 r. Obecnie miejsce licznych pielgrzymek (500.000 rocznie) i cudownych uzdrowień.

Loure, francuski taniec ludowy na ³/₄, w rodzaju ronda, podobny do sarabandy, z ruchu powolny, akcentowany na raz, z odbitką, złożoną z ósemki i ćwierci. Ważnym szczegółem jest tu połączenie wypadającej na raz ćwierci z nutą następną. Nazwa tańca, spotykanego zresztą niejednokrotnie w suitach XVIII w., pochodzi od instrumentu ludowego w rodzaju fujarki pastuszej o tej samej nazwie.

Lourenço Marques, m. port. w Afryce wsch. portug., nad zatoką Delagoa; 10.000 mieszk.

Lourenço Marques zatoka, ob. D e l a g o a z a t o k a.

Lou T-an Wei, malarz chiński z V w.; malował portrety osób, należących do dworu cesarskiego i sceny z życia Buddy.

Louth, hr. nadmorskie w płn. części prow. Leinster (Irlandja wsch.), 818 km², 63.500 mieszkańców; stol. Dundalk.

Louvain (łac. Lovanium, niem. Löwen, flam. Leuven), m. w prow. brabanckiej (Belgja) nad rz. Dyle, 40.000 mieszk. (w XV w. stol. ks. Brabancji); gotycki ratusz, kościół św. Piotra, uniwersytet; zniszczone 1914 przez wojska niemieckie.

Louvet de Couvray J e a n B a p t i s t e, pisarz i polityk francuski, * 1760, † 1797; ogłosił 1789 słynny romans „Les aventures du chevalier de Faublas"; należał do klubu jakobinów, w Zgromadzeniu Prawodawczem był stronnikiem Żyrondy.

Louvière (La), m. w prow. Hainaut (Belgja), 21.000 mieszk.; kop. węgla, odlewnie i walcownie stali, wielkie piece, wyroby fajansowe.

Louvois F r a n c o i s M i c h e l Le Tellier markiz de, minister wojny Ludwika XIV, * 1641, † 1691; stworzył potężną armję; twórca 5-marszowego systemu wojny, uzależniającego działanie wojenne od etapów. Posiadał ogromny wpływ na politykę i [illegible] Francję w ciągłe wojny.

Louvre, dawny pałac królewski w Paryżu na prawym brzegu Sekwany, zbudowany w głównych częściach w XVI wieku; od 1793 muzeum, mieszczące wielką galerję obrazów i rzeźb, zbiorów starożytności egipskich, asyryjskich, fenickich i greckich, poza tem muzeum marynarki, etnograficzne i chińskie.

Louys P i e r r e, poeta francuski, * 1870, † 1925; napisał: „Chansons de Bilitis", powieść „Aphrodite" i in.

Lovanium, ob. L o u v a i n.

Lovén S v e n L u d w i g, zoolog i podróżnik szwedzki, profesor uniw. w Sztokholmie, * 1809, † 1895; pracował głównie nad anatomją i fizjologją zwierząt morskich; szczególnie zasłużył się badaniami nad rozwojem mięczaków, jamochłonów, robaków i raków. Jako zoogeograf badał rozsiedlenie ptaków w krajach północnych. Wykonał szereg podróży, badając wybrzeża Skandynawji; w r. 1837 kierował pierwszą wyprawą naukową na Szpicberg.

Lovrana, miejscowość kąpielowa w Istrji (Włochy płn.-zach.), nad zat. Quarnero.

Lowe H u d s o n, gubernator ang. na wyspie św. Heleny podczas pobytu tam Napoleona I, * 1769, † 1844; wykonywał ściśle surowe instrukcje swego rządu w zastosowaniu do b. cesarza Francji; napisał w swojej obronie: „Mémorial relatif à la captivité de Napoléon à St. Hélène" (2 t., 1830).

Löwe K a r l, kompozytor niemiecki, * 1796, † 1869; do cenniejszych utworów należą: „Edward", „Erlkönig", „Archibald Douglas" i kilka ballad do tekstów Mickiewicza. Odrębny typ stanowią jego ballady fantastyczne (Geister-Balladen): „Herr Oluff", „Der späte Gast", „Nächtliche Heerschau" i in.

Lowelas, zdobywca serc niewieścich. Nazwa pochodzi z powieści Richardsona „Clarissa".

Lowell, m. w stanie Massachusetts (St. Zj. Am. Płn.), nad rz. Merrimac, 113.000 mieszk. (3.600 Polaków); wyroby bawełniane i lniane, papiernie.

Lowell J a m e s R u s s e l, poeta i mąż stanu amerykański, * 1819, † 1891; pisał prozą i wierszem, m. in.: „The vision of sir Lannfal", „A fable for critics", „The Biglow papers" (1848), „The present crisis", „Dandelion", „Commemoration ode" (1865), „The Cathedral" (1870); przez czas pewien był ambasadorem w Hiszpanji i w Anglji.

Lowell P e r c i v a l, astronom amerykański, * 1855, † 1916; badacz powierzchni planet (Marsa); zwolennik teorji istnienia życia organicznego i kanałów na Marsie; założyciel obserwatorjum L.

Lowell'a obserwatorjum, założone przez P. Lowell'a w Flagstaff (stan Arizona, St. Zj. Am. Płn.) w r. 1894, posiada refraktor z objektywem o średnicy 61 cm., reflektor o średnicy 101,6 cm. systemu Cassegrain'a, oraz inne mniejsze narzędzia. Zakres prac: badanie powierzchni planet (głównie Marsa), satelitów wielkich planet, badania spektroskopowe atmosfery planet, mgławic, komet, gwiazd etc.

Löwen, ob. L o u v a i n.

Löwenstein R u d o l f, poeta niemiecki, * 1819, † 1891. Współwydawca „Kladderadatsch". Wiersze dla dzieci.

Löwentin-See, ob. N i e w o c i n.

Lowestoft, m. port. nad m. Północnem w hr. Suffolk (Anglja wsch.), 44.500 mieszk.; budowa statków; połów śledzi; kąpiele morskie.

Löwig K a r l J a k o b, chemik niemiecki, * 1803, † 1890; napisał: „Chemie der organischen Verbindungen" (1839—40, II wyd. 1846); „Grundriss der organischen Chemie" (1852) i in.

Lowitz T o b j a s z, chemik rosyjski, * 1757, † 1804; liczne prace i odkrycia; ważniejsze: własności absorbcyjne węgla, mieszanina oziębiająca ze śniegu i chlorku wapnia, odkrycie cukru gronowego (1792).

Lowland, nazwa środk. nizinnej części Szkocji; b. żyzna, bogactwa mineralne (węgiel, ruda żel.); tu leżą najw. m. Szkocji: Edymburg na wsch., Glasgow na zach.

Loxia curvirostra, k r z y ż o d z i ó b ś w i e r k o w y, ptak z rodziny F r i n g i l l i d a e (łuszczaki). Dziób dość długi i szczupły z haczykowato zagiętemi, i skrzyżowanemi końcami. Koniec żuchwy wystaje daleko za szczyt szczęki. Nogi krótkie, silne; palce z łukowato wygiętemi pazurami. Dymorfizm płciowy w ubarwieniu; samiec ma głowę, cały spód i tył karminowo-czerwone, środek brzucha i podbrzusze szarawe, grzbiet brunatnawy, skrzydła ciemno-brunatne, brzegi lotek zielonawe. Samica mniej jaskrawo ubarwiona. Europa płn. i środk., Azja płn. W Polsce w pewnych latach dość pospolity, szczególnie w jesieni, w zimie i na wiosnę w lasach iglastych, zwłaszcza świerkowych. Pokrewny, lecz mniej pospolity, spotykany przeważnie w lasach sosnowych, jest k r z y ż o d z i ó b s o s n o w y, L o x i a p i t y o p s i t t a c u s. Krzyżodzioby karmią się głównie nasionami drzew iglastych, które swym charakterystycznym dziobem z łatwością wybierają z szyszek. Latem żywią się również larwami owadów.

Loxodrom, ob. L o k s o d r o m.

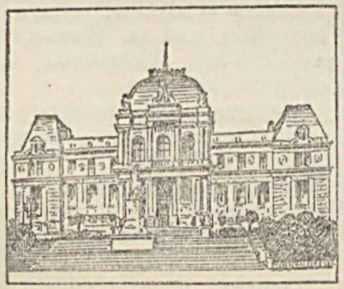
Loyalty (franc. Loyauté), grupa wysp koralowych na Oceanie Spokojnym w Melanezji, 2.743 km² 15.000 mieszk.; wywóz kopry.

Loyauté, ob. L o y a l t y.

Loyola, ob. L o j o l a.

Loyson C h a r l e s (Pater Hyacinthus), kaznodzieja francuski, * 1827, † 1912; 1862 członek zakonu Karmelitów w Paryżu. Za piętnowanie z ambony nadużyć kościelnych ekskomunikowany, został proboszczem kościoła starokatolickiego w Genewie, 1879 założył kościół katolicko-gallikański, jako narodowy kościół francuski; napisał: „Alliance religieuse de l'Evangile avec Coran" (1895).

Lozanna (fr. Lausanne), stol. kantonu Vaux (Szwajcaria), wpobliżu jez. Genewskiego, 69.500 mieszk.; gotycka katedra z XIII w.; zamek, uniwersytet; fabryki czekolady, maszyn, wyroby tytuniowe, handel winem.

Sąd związkowy w Lozannie.

Lozère, dep. Francji płd.; obejmuje część Masywu Centralnego, 5.180 km², 109.000 mieszkańców; stol. Mende.

Loża, 1) mały pokój, np. loża portjera lub odźwiernego; 2) pokój z otwartą ścianą, nyża, balkon; 3) w teatrze miejsca, oddzielone ściankami, w rodzaju pokoików.

Loża masońska, ob. m a s o n e r j a.

Lód, H_2O w stanie stałym. L. powstaje przez krzepnięcie wody, przy 0° C. pod ciśnieniem 760 mm. rtęci. Ciężar właściwy lodu wynosi 0,917, t. zn. że lód jest mniej gęsty od wody; dlatego też lód pływa na powierzchni wody. Krystalizuje w romboedry heksagonalne; kryształy te są widoczne wyraźnie w płatkach śniegu. Rozszerzanie się wody przy krzepnięciu odgrywa ważną rolę w naturze (np. rozsadzanie skał). Temp. topniejącego lodu przyjęta jest za punkt zerowy skali Celsiusa i Réaumura. Temperatura krzepnięcia wody pod ciśnieniem n atmosfer wynosi — n 0,0075° C. L., poddany zwiększonemu ciśnieniu, topnieje przy niższej temperaturze, niż pod ciśnieniem normalnem, a po ustaniu tego ciśnienia zamarza zpowrotem; zjawisko to nosi nazwę regelacji. Przy topnieniu, 1 gr. lodu pobiera z otoczenia 79 kal. — ciepło utajone topnienia l.; przy krzepnięciu ciepło to zostaje wyzwolone, skąd pochodzi podniesienie się temperatury powietrza przy tworzeniu się śniegu w atmosferze. Do otrzymywania l. naturalnego służą t. zw. pługi lodowe, krające l. na powierzchni zamarzniętych rzek i jezior. Obecnie do wielu celów używany jest przeważnie l. sztuczny, wytwarzany zapomocą maszyn oziębiających.

Lśna, ob. L e ś n a.

Lu, symbol chemiczny pierwiastka lutecu.

Lualaba, nazwa zach. górnego biegu rz. Kongo (Afryka równikowa).

Luang-Prabang, stol. państewka L.-P. w Laosie (Indochiny franc.), na l. brzegu rz. Mekong; 40.000 mieszk.

Luapula, prawy dopływ rz. Kongo (Afryka równikowa).

Lubaczów, m. w pow. cieszanowskim (woj. krakowskie), nad rz. Lubaczówką, 5.300 mieszkańców; za dawnej Rzeczypospolitej gród kasztelański.

Luban, L u b a n a s, ob. Ł u b a n.

Lubań (niem. Lauban), m. pow. na Śląsku pruskim nad rz. Kwisą, pow. wołowski, rej. lignicka; 14.500 mieszk.; klasztor z r. 1320, fabr. sukna i maszyn.

Lubański H e n r y k, lekarz polski, osiadły we Francji, † 1876 w Nicei; napisał kilka prac, odnoszących się do wodolecznictwa.

Lubar, m. w pow. zwiahelskim na Wołyniu (Ukraina), nad rz. Słuczą, 12.000 mieszk.

Lubart, książę wołyński, najmłodszy syn Gedymina, pobity przez Kazimierza Wielkiego; miał sobie zostawiony Łuck z warunkiem uznania zwierzchnictwa polskiego; † ok. 1384.

Lubartów, m. pow. (woj. lubelskie), 6.000 mieszk.; zamek Firlejów z XVI w.

Lubaszka, ob. P r u n u s i n s i t i t i a.

Lubawa, m. pow. (woj. pomorskie), nad rz. Lubawką, 6.000 mieszk.

Lubawin N i k o ł a j N i k o ł a j e w i c z, współczesny chemik rosyjski, * 1845; od 1890 profesor chemji technicznej na uniwersytecie moskiewskim; napisał dzieło: „Tiechniczeskaja chimija" (5 tomów).

Lubawskij M a t w i e j, historyk ros., * 1860; prof. w Moskwie; ogłosił szereg prac z dziejów

Litwy: „Obłastnoje dielenje i miestnoje uprawlenje Litowsko-Russkago gosudarstwa" (1893), „Litowsko-russkij sejm" (1901), i in.

Lubbock John, przyrodnik, etnolog i mąż stanu ang., * 1834, † 1913; studjował życie owadów i roślin; ogłosił szereg prac z dziedziny etnologji; główne dzieło: „The Origin of Civilisation and the Primitive Condition of Man" (1870); pisał również książki popularne; był posłem do parlamentu, przewodniczącym rady hrabstwa londyńskiego.

Lubcz, m-ko w pow. i woj. nowogródzkiem, nad rz. Niemnem, 1.000 mieszk.; w XVI w. słynna drukarnia arjańska.

Lubczyk, ob. Levisticum.

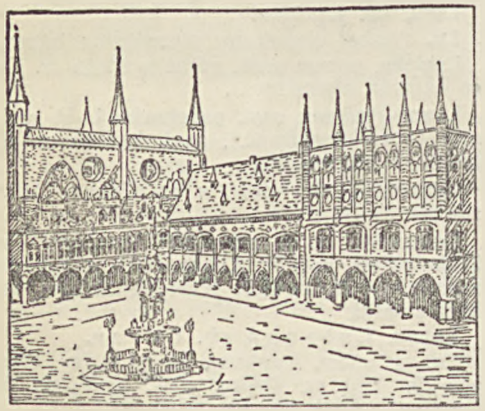
Lübeck, część rep. Oldenburskiej (Niemcy), 542 km², 45.500 mieszk.; stol. Eutin.

Lübeck, ob. Lubeka.

Lubecki Franciszek Ksawery ks., ob. Drucki-Lubecki Franciszek Ksawery ks.

Lubecki Hieronim ks., ob. Drucki-Lubecki Hieronim ks.

Lubeka (niem. Lübeck), gł. miasto rep. L. w Niemczech, nad rz. Trawą (niegdyś stolica

Ratusz w Lubece.

związku hanzeatyckiego), 116.600 mieszk.; liczne zabytki architektury średniowiecznej; budowa okrętów, przemysł żelazny, chemiczny; handel drzewem, węglem i żelazem.

Lubelczyk Jakób, jeden z pierwszych autorów, piszących po polsku; żył w połowie XVI w.; protestant, przyjaciel i współpracownik Reja; autor wielu utworów religijnych..

Lubelska Unja, ob. Unja polsko-litewska.

Lubelska wyżyna, ob. Lublin.

Lubelski Mieczysław, współczesny rzeźbiarz polski, rodem z Poznania; kształcił się w Ak. Szt. Pięk. w Berlinie; z prac: rzeźby gmachu Min. Spr. Wojskowych w Warszawie, projekt pomnika Kościuszki w Łodzi; szereg nagród konkursowych.

Lubelski Wilhelm, lekarz, * 1832, † 1891 w Warszawie; kształcił się w Dorpacie i zagranicą, był lekarzem Szpitala Dziec. Jezus; napisał kilka rozpraw spec. z zakresu psychjatrji i higjeny.

Lubiąż (niem. Leubus), m-ko w rejencji wrocławskiej na Śląsku pruskim, nad Odrą, niegdyś siedziba zakonu Cystersów; w gmachu b. klasztoru, ufundowanego przez ks. Bolesława Wysokiego, prowincjonalny zakład dla obłąkanych.

Lubicz, herb polski: na tarczy w polu błękitnem podkowa srebrna, ocelami wdół, pod nią i nad nią krzyż kawalerski złoty lub srebrny; nad hełmem w koronie szlacheckiej trzy pióra strusie.

Lubicz Andrzej Piotr, ob. Kozicki Władysław.

Lubieniecki, 1) Bogdan, malarz i grafik polski, * 1653 w Krakowie, † po 1729; kształcił się zagranicą; od 1709 pracował w kraju; 2) Krzysztof, brat poprz., malarz historyczny i portrecista polski, * 1659 w Szczecinie, † 1729 w Amsterdamie.

Lubieniecki Jan Henryk, lekarz i farmakolog, * 1877 w Czernichowie; ukończył wydział lekarski w Kazaniu; 1917 prof. uniw. saratowskiego; 1921 prof. farmakologji, w 1923 prof. chorób wewnętrznych na Uniw. Poznańskim; ogłosił szereg rozpraw w jęz. polskim i rosyjskim.

Lubieniecki Jędrzej, historyk, * 1550, † 1622; socynjanin; zostawił w rękopisie: „Poloneutichia albo Królestwa Polskiego szczęście, a przytem i W. Ks. Litewskiego..." (wyd. w Bibljotece Zakł. Ossolińskich 1842) i w. in.

Lubieniecki Stanisław, kapłan socynjański, astronom i historyk, * 1623, † 1675; dzieła: „Historia reformationis polonicae", „Morientis Poloniae conservandae ratio certissima" i w. in.

Lubień, m. w pow. włocławskim (woj. warszawskie), nad jez. Lubieńskiem, 3.300 mieszk.; zamek.

Lubień Wielki, w. w pow. gródeckim (woj. lwowskie), nad rz. Wereszycą, 2.900 mieszk.; zakład kąp. siarczanych (frekwencja 4.000 osób rocznie).

Lubieżne czyny, pojęcie prawne, identyczne według ustawy karnej rosyjskiej z pojęciem „shańbienie" (ob.).

Lübke Wilhelm, niem. historyk sztuki, * 1829, † 1893; prof. historji sztuki w Sztutgarcie; ogłosił: „Geschichte der Architektur", „Grundriss der Kunstgeschichte" i in.

Lublana (niem. Laibach), gł. miasto Słowenji (Kraina) w Jugosławji, nad rz. Lublanicą, 42.000 mieszk.; siedziba bisk. rz.-kat.; katedra, uniw. zał. 1920, szkoła techniczna, muzeum narodowe słow.; przędzalnie bawełny, odlewnie dzwonów, fabryki narzędzi muzycznych.

Lublanica, prawy dopływ Sawy; płynie częściowo pod ziemią i przepływa grotę postojeńską (Adelsberg).

Lublańskie torfowiska, słynne z odkrytych osiedli palowych z końca neolitu i z epoki

bronzu. Ceramika inkrustowana, statuetki z gliny, zwłaszcza w postaci kobiet.

Lublin, m. woj. i pow. nad rz. Bystrzycą, 95.000 mieszk.; staroż. gród z XII w., pamiętny zawartą tu 1569 unją z Litwą; zamek, katedra bisk. rz.-kat., 11 kość., uniw. kat., zał. 1919; znaczny przemysł: fabr. maszyn roln., armatur, samolotów, wag, wyrobów tytuniowych, garbarnie, cukrownia; pow. lubelski, 1.910 km², 140.000 mieszk.; woj. lubelskie, 20 powiatów, 31.160 km², 2,000.000 mieszk. (85,2% Polaków); 55% ziemi ornej, 16% łąk i pastwisk, 21% lasów, 4% nieużytków. Wyżyna lubelska tworzy płn.-zach. część płyty Czarnomorskiej; gleba żyzna (na wsch. czarnoziem), zagospodarowane lasy, sadownictwo, rolnictwo (pszenica, buraki cukrowe); źródła mineralne w Nałęczowie.

Lublin.

Lubliner Ludwik Ozeasz, emigrant polski i pisarz polityczny, * 1809 w Warszawie, † 1868 w Brukseli; żołnierz 1831 r.,; na emigracji ukończył studja prawne w Louvain, osiadł w Brukseli; członek Tow. demokratycznego; pisał wiele po polsku i po francusku w kwestjach prawnych i w obronie żydów, m. in.: „Les confiscations des biens des Polonais sous le règne de l'empereur Nicolas I-er" (1861), „Des Juifs en Pologne" (1839), „Do Polaków Izraelitów w Polsce" (1861).

Lubliniec, m. pow. (woj. śląskie), 5.150 mieszkańców; 4 kościoły, zakład dla umysłowo chorych; fabr. asfaltu, likierów, odlewnie żelaza.

Lubochnia, w. i letnisko na Liptowie, w żupie liptowsko-spiskiej (Czechosłowacja); zakład wodoleczniczy, źródła szczawy alkalicznej.

Lubok, ob. Bawean.

Lubomirscy, ród polski herbu Szreniawa, od 1647 z tytułem książęcym; ważniejsi: 1) Sebastjan, twórca świetności rodz., * ok. 1536, † 1613; kasztelan wojnicki, starosta spiski, fundator klasztoru Kamedułów na Bielanach pod Krakowem; 2) Stanisław, syn poprzedniego, * 1583, † 1649; wojewoda krakowski, fundator klasztoru Pijarów w Podolińcu na Spiszu; 3) Jerzy, syn poprz., * 1616, † 1667; marsz. w. kor., hetman polny, zwycięzca 1660 wojsk mosk. pod Cudnowem; 1666 w wojnie domowej z królem Janem Kazimierzem odniósł sukces pod Mątwami; 4) Hieronim, syn poprz., hetman w. kor., kaszt. krakowski, sławny z pychy, zostawił złą pamięć, † 1706; 5) Stanisław Herakljusz, brat poprz., marsz. w. kor., twórca pałacu w Ujazdowie i klasztoru w Czerniakowie; mąż uczony, zostawił wiele dramatów, powieści i poezyj, świadczących o wybitnym talencie, † 1702; 6) Stanisław, * 1719, marsz. w. kor., zasłużony dla rozwoju Warszawy; zwalczał wpływy ros. w Polsce, † 1783; 7) Antoni, brat poprz., kaszt. krakowski, ujemny typ z epoki saskiej, † 1782; 8) Stanisław, wojewoda kijowski, * 1704, właściciel olbrzymich włości na Rusi (Dubno, Równe, Świda itd.); występował 1764 jako kandydat do korony polskiej; † 1793; 9) Marcin, głośny awanturnik z XVIII w., † 1811; zostawił pamiętniki (1867); 10) Henryk, * 1777; kurator Zakładu Nar. Im. Ossolińskich, przyczynił się wielce do jego wzrostu; ogłosił drukiem kilka prac; † 1850; 11) Edward * 1796, † 1823; fundator Instytutu oftalmicznego w Warszawie; ogłosił: „Obraz historyczno-statystyczny Wiednia" (1821) i in.; 12) Jerzy, * 1817, polityk, poseł na sejm wiedeński; 1848 uczestnik zjazdu praskiego; podarował Zakładowi im. Ossolińskich bibljotekę i zbrojownię przeworską, † 1872; 13) Kazimierz, * 1813; kompozytor; autor wielu popularnych pieśni; † 1871 w Równem; 14) Władysław, * 1824, prace z zakresu konchjologji; † 1882; 15) Jan Tadeusz, * 1826, działacz społeczny i historyk; był prezesem wielu instytucyj w Warszawie; ogłosił m. in.: „Kodeks dyplomatyczny Ks. Mazowieckiego" (1863); † 1908; 16) Józef, * 1839, właśc. Dubna; powieściopisarz francuski; ogłosił swoje „Mémoires" (1869); † 1911.

Lubomirski Andrzej ks., działacz społeczny, * 1852 w Przeworsku, dr. praw; od 1887 członek austr. Izby panów; kurator Zakładu Nar. im. Ossolińskich we Lwowie; 1889—1901 konserwator zabytków histor. i sztuki w Galicji zach., od 1898 poseł na sejm galicyjski, od 1907 poseł do parlamentu wiedeńskiego; krzewiciel przemysłu krajowego, 1904 prezes Ligi pomocy przemysłowej galicyjskiej i t. d.

Lubomirski Zdzisław ks., mąż stanu, * 1865; odgrywał wybitną rolę za czasów okupacji niemieckiej w Królestwie Kongresowem; 1915—1917 był prezydentem miasta Warszawy; 1917 do 1918 członkiem Rady Regencyjnej.

Luboml, m. pow. (woj. wołyńskie), 2.000 mieszkańców.

Lubostroń, w. w pow. szubińskim (woj. poznańskie), pałac Skórzewskich (pamiątki historyczne i dzieła sztuki).

Lubowicz Nikołaj, historyk ros., * 1855, prof. w Kijowie; ogłosił: „Istorja reformacji w Polsze: kalwinisty i antitrynitarji" (1873), „Naczało katoliczeskoj reakcji i upadok reformacji w Polsze" (1890), „K istorji jezuitow w litowsko-russkich ziemlach w XVI w." (1888).

Lubowidzki Cyryl ks., biskup łucko-żytomierski, * 1823, † 1898.

Lubowla (słow. L'ubowna Stara, niem. Altlublau), m. pow. na Spiszu, w żupie lipt.-spiskiej (Czechosłowacja), 2.000 mieszk.; ruiny zamku średniow.; zakład kąpielowy, źródła mineralne szczawy żelazistej.

L'ubowna Stara, ob. Lubowla.

Lubowski Edward (pseud. Bolej Krut), powieściopisarz i komedjopisarz, * 1840, † 1923 w Warszawie; wydał powieści: „Silni i słabi", „Powieści niemoralne", „O ludzkich przywarach", „Kochanek Małgosi", „Na pochyłości", „Krok dalej", „Cichy Jurek i głośny Franek"; komedje: „Skąpiec", „Pewność siebie", „Ubo-

dzy w salonie", „Żony umarłych"; dram.: „Nietoperze" i in.

Lubraniec, m. w pow. włocławskim (woj. warszawskie), nad rz. Zgłowiączką, 2.200 mieszkańców.

Lubrańskiego kolegium, szkoła wyższa, założona przez biskupa Jana L. w 1519 w Poznaniu, jako kolonja Akademji Krakowskiej; rozwijała się świetnie w ciągu XVI w., zamknięta 1730.

Lubryka albo r u b r y k a, minerał; bardzo drobnoziarniste skupienie hematytu. Barwy czerwonej, pisze jak kreda.

Lubrykator, smarownica, przyrząd do samoczynnego dostarczania smaru cylindrom maszyn parowych lub innym maszynom.

Lubusz (niem. L e b u s), m. w Brandenburgji (Prusy), na l. brzegu Odry, w rej. frankfurckiej, 2,700 mieszk.; ziemia lubuska tworzyła niegdyś część państwa polskiego; było to biskupstwo, założone w czasach Bolesława Krzywoustego, w 1598 sekularyzowane.

Lubusza, ob. L i b u s a.

Lucanus (M. A n n a e u s L u c a n u s), poeta rzymski, * ok. 38 po Nar. Chr.; należał do spisku przeciw Neronowi, skazany na śmierć, sam sobie w 65 r. żyły otworzył; zostawił epopeję w 10 pieśniach: „Pharsalia", opiewająca wypadki wojny domowej między Cezarem i Pompejuszem i bitwę pod Farsalos.

Lucanus cervus, ob. L a m e l l i c o r n i a.

Lucayos (Islas de los), wyspy Lukajskie, ob. B a h a m a.

Lucca, stol. prow. L. w Toskanji (Włochy płn.), nad rz. Serchio, 79.000 mieszk.; siedziba arcybisk.; amfiteatr rzymski; galerja obrazów; wyroby włókiennicze.

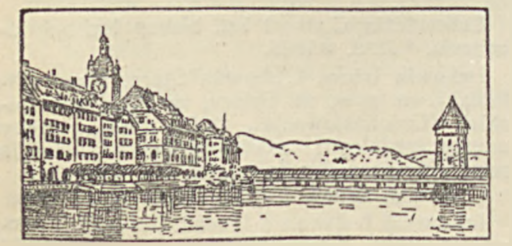
Lucchesini G i r o l a m o markiz, dyplomata pruski, * 1751; z początku bibljotekarz Fryderyka II-go, od r. 1789 poseł w Warszawie; † 1825 we Florencji.

Lucena, m. pow. w prow. Cordoba (Hiszpanja płd.), 23.000 mieszk.; chów koni; winnice; wyroby włókiennicze.

Lučenec (węg. Losoncz), m. pow. w żupie zwoleńskiej w Słowacji (Czechosłowacja), 12.500 mieszk.; fabr. płótna.

Lucerna, ob. M e d i c a g o.

Lucerna (niem. Luzern), stol. kantonu L. (Szwajcarja), nad jez. Czterech Kantonów;

Ratusz w Lucernie.

44.000 mieszk.; ratusz, muzeum pokoju; przemysł; środowisko ruchu cudzoziemców.

Lucida intervalla, termin medyczny i prawny, oznaczający chwile, w których chory umysłowo wykazuje przytomność umysłu.

Lucilius C a i u s, poeta rzymski, * ok. 180 przed Chr., † ok. 102; uważany za twórcę satyry rzymskiej. Napisał 30 ksiąg „Satyr", z których zachowały się tylko fragmenty.

Lucioperca sandra, sandacz, ryba należąca do rodziny Percidae (okuniowate); rząd Acanthopterygii. Głowa wydłużona, ku pyszczkowi klinowato zeszczuplona; ciało podłużne, grzbiet zielonawo szary, brzuch białawy, po bokach pręgi ciemne, proste, nieregularne, dość wyraźne; płetwy grzbietne do siebie zbliżone, czarniawo plamkowane, reszta płetw blado żółta lub płowo szara. Pomiędzy szczoteczkowatemi zębami paszczy wystają tu i ówdzie większe zęby kończyste. Łuska mała. Dług. 70—120 cm., w. 10—20 kg. Żyje w czystych i głębokich wodach rzecznych i jeziornych. W Polsce w rzekach bałtyckich i czarnomorskich.

Lucjan św., męczennik, kapłan z Antjochji, znany z życia ascetycznego i z wielkiej uczoności; ścięty w Helenopolis 312; święto 7 stycznia.

Lucjan z Samosaty (greck. Lukianos), pisarz grecki, * ok. 125 po Chr.; napisał wiele dowcipnych opowieści satyrycznych i filozoficznych, m. in. „Rozmowy umarłych" (kilka przekładów polskich), † ok. 190 r. Z 82 utworów, zachowanych pod jego nazwiskiem, jest ok. 50 autentycznych.

Lucjusz, imię 3 papieży, 1) L. I, święty, 253—254, w martyrologjach nosi tytuł męczennika; 2) L. II, 1144—45, walczyć musiał przez cały czas pontyfikatu; 3) L. III, 1181—85; ogłosił potępienie heretyków; † wśród przygotowań do wyprawy w obronie Ziemi świętej.

Lucka E m i l, poeta i filozof austrjacki, * 1877 w Wiedniu; napisał: „Otto Weininger", „Die drei Stufen der Erotik", „Grenzen der Seele", poezje, powieści, dramaty.

Luckenwalde, m. w Brandenburgji (Prusy), rej. poczdamska, 23.000 mieszk.; fabr. maszyn, sukna, mebli; papiernie.

Lucknow, ob. L a k n o.

Luçon, ob. L u z o n.

Lucri bonus est odor ex re qualibet (łac.), woń zysku jest przyjemna, niezależnie od tego, skąd pochodzi.

Lucri causa (łac.), dla zysku.

Lucullus L u c i u s L i c i n i u s, ob. L u k u l l u s.

Lucyfer lub L u c y p e r (łac. roznosiciel światła), w mitologji greckiej syn Jowisza i Aurory, mający nadzór nad końmi i wozem słonecznym Heliosa; w późniejszych wiekach książę ciemności, władca wszystkich szatanów.

Lucyn (łot. Ludse), m. pow. w Inflantach Polskich (Łotwa), nad jez. L., 5.000 mieszk. (1800 Polaków).

Lucyper, ob. L u c y f e r.

Lud, 1) w znaczeniu etnologicznem część ludzkości, związana ze sobą pochodzeniem,

cechami fizycznemi i umysłowemi, językiem i t. p.; 2) w znaczeniu społecznem t. zw. niższe klasy społeczeństwa, szczególnie mieszkańcy wsi.

„Lud", czasopismo etnograficzne, wychodzące kwartalnie we Lwowie od r. 1895 jako organ Towarzystw. Ludoznawczego we Lwowie, a od roku 1909, jako organ Polskiego Towarzystwa Etnologicznego. Założycielem pisma i pierwszym redaktorem od 1895—1903 był A. Kalina. Następnie redagowali „Lud": K. Potkański i S. Udziela (1904—1905), J. Kallenbach (1906), W. Bruchnalski (1907), Sz. Matusiak (1908—1909), St. Wasylewski (1909), wreszcie A. Fischer (1910—1927). Dotąd wydano 24 tomy (Serja I, T. 1—20, Serja II, T. 1—4).

Lud Polski, stowarzyszenie, zawiązane na podłożu socjalistycznem przez grono emigrantów polskich w Anglji w 1835 r.; istniało do 1846 r.; główni działacze: Worcell, Krępowiecki, Świętosławski.

Ludendorff E r i c h, gen. niemiecki, * 1865 w Kruszewni w Poznańskiem. Przed wojną światową szef oddziału operacyjnego Szt. Generaln.; 1914 odznaczył się przy zdobyciu Liège, potem szef sztabu 8 a następnie 9 armji. Najbliższy współpracownik Hindenburga; współtwórca zwycięstw pod Tannenbergiem i w Mazurskich jeziorach. 1915 szef sztabu frontu wschodniego, 1916 pierwszy kwatermistrz naczelnego wodza. Opuścił to stanowisko 26. X. 1918 r. Za udział w monachijskim zamachu stanu XI. 1923 sądzony i uwolniony. Obecnie jeden z najwybitniejszych propagatorów idei odwetu.

Ludendorff H a n s, współczesny astrofizyk niemiecki, * 1873; dyrektor obserwatorjum astrofizycznego w Poczdamie. Badał widma gwiazd, ich stan fizyczny oraz chemiczny, prędkości radjalne gwiazd. Obliczał elementy gwiazd podwójnych; badał także spektroskopowo gwiazdy podwójne.

Lüdenscheid, m. w Westfalji (Prusy), rej. arnsberska, 31.000 mieszk.; przemysł metalurgiczny.

Lüderitzbucht, ob. A n g r a - P e q u e n a.

Lüderitzland, niem. nazwa części terytorjum Płd.-Zach. Afryki (przed 1919 r. Deutsch Südwestafrika); nazwa pochodzi od kupca niem. Lüderitz'a, który nad zatoką Angra Pequena założył pierwszą kolonję niemiecką; w okolicy kopalnie diamentów.

Lüders A l e k s a n d r, gen. rosyjski, * 1790, mianowany 7. XI. 1861 namiestnikiem Król. Polskiego; ranny ciężko 27. VI. 1862 podczas zamachu w ogrodzie Saskim; odwołany 1. VII. t. r., został członkiem Rady Państwa w Petersburgu; † 1874.

Ludgarda, żona Przemysława II, zaduszona z jego rozkazu 1293 na zamku poznańskim.

Ludgarda święta, * 1183; życie całe spędziła w klasztorach Benedyktynek i Cystersek w Belgji; miała liczne widzenia i objawy nadprzyrodzone; † 1246; święto 16 czerwca.

Ludhiana, m. okręg. w prow. Pendżab (Indje bryt.), nad rz. Saltedż, 48.700 mieszk.

Ludi spirituales, nazwa utworów muzyczno-scenicznych, grywanych w średniowieczu.

Ludkiewicz Z d z i s ł a w, ekonomista-rolnik, * 1883 w Poniewieżu na Litwie; prof. Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, 1925—26 rektor; 1923—1924 minister Reform Rolnych w gabinecie Wład. Grabskiego; prace: „Kwestja rolna w Galicji", „Komasacja gruntów wiejskich", „Polityka agrarna" i in.

Ludmiła św., żona pierwszego historycznego księcia praskiego Bożywoja; † 921, podobno uduszona z rozkazu swej synowej pogan-ki; święto 16 września.

Ludność, nauka o ludności, zwana najczęściej d e m o g r a f j ą (niekiedy d e m o l o g j ą), ma na celu nietylko zobrazowanie stanu faktycznego i ruchu ludności, ale również wykrycie wszelkich praw i tendencyj, ujawniających się w jej rozwoju; podstawą badań nad ludnością są dokonywane perjodycznie spisy, będące już dorobkiem czasów najnowszych. W starożytności wszelkie wyliczenia, dotyczące liczby ludności, oparte były na dowolnej ocenie, według ilości dymów, liczby rodzin lub mężczyzn, zdolnych do noszenia broni. Pierwszą próbę możliwie dokładnego spisu przeprowadziły władze kantonu Zurychskiego w roku 1567; dopiero jednak w połowie XIX stulecia rządy wszystkich krajów cywilizowanych przystąpiły do spisów perjodycznych, powtarzanych systematycznie co lat 10 (Anglja, Ameryka), lub nawet co lat 5 (Francja, Niemcy), przyczem przyjęto zasadę dokonywania spisów jednodniowych. Na ziemiach polskich perjodyczne spisy ludności przeprowadzane były mniej więcej od połowy XIX wieku w zaborach pruskim i austrjackim; Rosja pierwszego spisu jednodniowego swej ludności dokonała dopiero 1897; drugi spis powszechny (i w teorji jednodniowy) przeprowadzony w niej został już po wojnie w 1920 r.; w Niemczech spis powojenny ludności odbył się 16. VI. 1925, w Polsce 30. IX. 1921.

Ludojad, ob. C a r c h a r i a s m e l a n o p t e r u s.

Ludolf H i o b, orjentalista niemiecki, * 1624, † 1704; 1690 prezydent „Collegium imperiale historicum" we Frankfurcie; ogłosił m. in.: „Historia aetiopica" (2 t., 1681), „Grammatica amharicae linguae" (1698).

Lüdowa A l e k s a n d r a, 2-o voto Żmurkowa, artystka dramatyczna, * 1858; † 1921; występowała stale w teatrze Rozmaitości w Warszawie w rolach salonowych.

Ludoznawstwo, nauka o kulturze ludowej, a więc opartej o tradycję bezpośrednią, ustną, wskutek tego mało rozwiniętej, nieusystematyzowanej, wykazującej dużo form archaicznych i przeżytków. Zadaniem ludoznawcy jest umiejętny opis tej kultury, oznaczenie jej wpływów i nawarstwień historycznych; jest to nauka humanistyczna, pracująca w ścisłym związku z grupą nauk historycznych i filologicznych. Kulturę ludu dzielimy na: 1) kulturę umysłową (literatura ludowa, sztuka

plastyczna i muzyczna, wiara, czary i wróżby, medycyna, wiedza o przyrodzie); 2) kulturę społeczną (zwyczaje obrzędowe doroczne, rodzinne, domowe, gospodarskie i towarzyskie, prawo zwyczajowe i zwyczaje religijne); 3) kulturę techniczną lub materjalną (odzież, budownictwo, sprzęty domowe i gospodarskie, zdobywanie i przetwarzanie surowców). Czołowi ludoznawcy polscy: Oskar Kolberg, który opisał większość polskiego terytorjum historycznego w około 40 tomach; Jan Karłowicz, który dał naukowe podstawy badaniom teoretycznym; Ludwik Krzywicki, Stanisław Ciszewski, Seweryn Udziela. Organami ludoznawstwa polskiego są czasopisma: „Wisła" (dziś już nie wychodząca), „Lud" (we Lwowie), wydawnictwa etnograficzne Polskiej Akademji Umiejętności. Teoretyczny „Wstęp do ludoznawstwa polskiego" ogłosił w 1926 prof. Bystroń, zarys ogólny pt.: „Lud polski, podręcznik etnografji Polski" w tymże roku ogłosił prof. Fischer.

Ludożerstwo, inaczej antropofagja lub kanibalizm, zwyczaj niektórych ludów dzikich zjadania ludzi.

Ludse, ob. Lucyn.

Ludwig Karl, fizjolog niemiecki, * 1816, † 1895; prof. w Lipsku; napisał podręcznik fizjologji.

Ludwig Otto, poeta i krytyk niemiecki, * 1813, † 1865; dramaty: „Die Makkabäer", „Der Erbföster" i in.; powieści: „Między niebem i ziemią" i in.; „Studja o Szekspirze".

Ludwigsburg, m. pow. w Wirtembergji (Niemcy), 22.700 mieszk.; zamek; fabr. porcelany, maszyn i wyrobów włókienniczych.

Ludwigs—Donau—Main—Kanal (Kanał Ludwika), łączy Dunaj z dopływem Menu; przekopany 1836—45; 178 km. dług., 101 śluz.

Ludwigshafen, m. pow. w bawarskim Palatynacie, nad Renem, 91.000 mieszk.; przemysł chemiczny, metalurgiczny, przystań na Renie; handel zbożem, węglem i rudą żelazną.

Ludwik, król polski i węgierski, syn Karola Roberta, króla węgierskiego, i Elżbiety, córki Władysława Łokietka, * 1326, † 1382; objął 1342 tron po ojcu, prowadził długie wojny o tron neapolitański dla swego brata; 1370 po zgonie swego wuja, Kazimierza Wielkiego, uzyskał koronę polską; chcąc zjednać szlachtę, nadał jej w Koszycach 1374 rozległe przywileje; zasłużony dla Węgrów, otrzymał od nich po zgonie tytuł Wielkiego.

Ludwik II, król węgierski, 1516—26, syn Władysława II Jagiellończyka, * 1506; poległ w bitwie pod Mohaczem.

Ludwik I, cesarz rzymsko-niemiecki, ob. Ludwik Pobożny.

Ludwik Niemiec, król niemiecki 843—876, syn cesarza L. I Pobożnego, * ok. 805; otrzymał od ojca Bawarję; walczył z ojcem, braćmi i najazdami Normanów.

Ludwik II, cesarz rzymsko-niemiecki (855—875); z początku król Longobardów, potem cesarz i władca Włoch; 848 pobił Saracenów pod Benewentem i obronił cesarstwo przed Grekami.

Ludwik III Dziecko, król niemiecki (900—911); * 893, † 18-letnim chłopcem, jako ostatni z Karolingów niemieckich.

Ludwik IV Bawarczyk, cesarz rzymsko-niemiecki (1314—1347), syn Ludwika Surowego, księcia bawarskiego, * 1286; prowadzić musiał 8-letnią wojnę z kontrkandydatem do korony cesarskiej, Fryderykiem Pięknym, arcyksięciem austrjackim; czynił potem wyprawy do Włoch, starał się o zwiększenie potęgi swego domu; umarł nagle 1347 wśród przygotowań do nowej wojny domowej.

Ludwik, imię 17 królów francuskich, z nich, 1) L. I, Pobożny, trzeci syn Karola W., 783 król Akwitanji, 814 cesarz rzymski i król franc.; pozostawał pod silnym wpływem duchowieństwa; † 840; 2) L. VII, * 1119, panował 1137 do 1182; brał udział w 2-ej wyprawie krzyżowej; 3) L. IX Święty, * 1215, wstąpił na tron 1226; znany z pobożności i cnotliwego życia; 1248 przedsięwziął nieszczęśliwą krucjatę, powrócił z niewoli 1253; podniósł potęgę Francji i rozszerzył jej wpływy, † pod Tunisem 1270 podczas drugiej niepomyślnej krucjaty; 4) L. XI, 1461—1482, chytry, mściwy i okrutny, zręczny polityk; przyłączył do Francji księstwa Burgundji, Prowancji, Maine i Anjou, złamał opór szlachty feudalnej i podniósł władzę królewską; 5) L. XII, 1498—1515, zasłużył sobie na miano „ojca ludu" dzięki sprawiedliwym i łagodnym rządom; 6) L. XIII, 1610—1643, syn Henryka IV; w krwawej wojnie 1624—1628 zniszczył ruch hugonocki i pozwolił jednocześnie objąć faktyczne rządy w kraju kardynałowi Richelieu, zwolennikowi absolutyzmu; 7) L. XIV, syn poprzedn., * 1638, panował 1645—1715; pozostawał początkowo pod wpływem kard. Mazariniego, dopiero po jego zgonie 1661 sam objął ster rządów i zdołał postawić Francję na najwyższym szczeblu potęgi i świetności; prowadził szczęśliwe wojny z Holandją, Hiszpanją i Niemcami, zajął 1681 Strassburg, zniósł 1685 edykt Nantejski, pokojem Ryświckim 1695 pozyskał na stałe Alzację i lewy brzeg Renu; jednocześnie, jako miłośnik nauk i sztuk, gromadził na swym dworze uczonych, poetów i artystów, zakładał akademje i wznosił wspaniałe budowle; 8) L. XV, 1715—1774, prawnuk poprzedniego, syn Ludwika, księcia Burgundji; objął tron pod opieką regenta, księcia Orleańskiego, jako 15-letni chłopiec ożeniony z Marją Leszczyńską, córką Stanisława; zajęty później rozrywkami, pozostawiał ster rządów w ręku ministrów (Fleury, Choiseul, Bernis, Aiguillon); kraj, łupiony przez dwór i rząd, szedł szybkiemi krokami ku katastrofie; 9) L. XVI, 1774—1793, wnuk poprzedn., syn delfina Ludwika, * 1754; dobry i skromny w życiu domowem, ale niedość inteligentny, nie był w stanie przeciwstawić się nadchodzącej burzy rewolucyjnej, zwłaszcza wobec powszechnej nędzy w kraju; uwięziony 1792, stawiony przed trybunałem rewolucyjnym, stracony 21. I. 1793; syn jego, L., zwany XVII, umarł w wieku chłopięcym 8. VI. 1795; 10) L. XVIII, 1814—24, brat L. XVI, objął rządy 1814, a po krótkiej przerwie znów 9. VIII. 1815; panował pod hasłem bezwzględnej reakcji, umarł 1824 bezdzietnie; następcą jego był Karol X.

Ludwik, królowie bawarscy, z nich: 1) L. I, 1825—48, syn i następca Maksymiljana Józefa, * 1786; mało interesował się sprawami państwowemi, natomiast całkowicie poświęcił się popieraniu nauki i sztuki; przeniósł uniwersytet z Landshut do Monachjum, zreorganizował akademję sztuk pięknych i wzniósł wiele wspaniałych gmachów; po rewolucji 1848 złożył rządy w ręce syna, Maksymiljana II, a sam zajął się popieraniem artystów i zbieraniem dzieł sztuki; † 1868; 2) L. II, 1864—1886, syn Maksymiljana II, * 1845; miał silniejszą jeszcze od dziadka niechęć do spraw państwowych, a zamiłowanie do sztuki; przyjaźnił się z R. Wagnerem, wybudował kilka wspaniałych zamków; ogłoszony za niepoczytalnego, usunięty od rządów, rzucił się do jez. Starnberg i utonął; 3) L. III, 1913—1918, † 1921.

Ludwik I, król portugalski 1861—1889, syn królowej Marji II Glorji i księcia Ferdynanda Sachsen-Coburg-Kohary; z małżeństwa z Marją Pią, córką króla włoskiego, Wiktora Emanuela II, zostawił dwóch synów.

Ludwik Filip, król francuski 1830—48, syn Ludwika Filipa, ks. Orleańskiego, * 1773; za wielkiej rewolucji należał do klubu jakobinów; powołany na tron po wybuchu rewolucji lipcowej, usiłował rządzić głównie przy pomocy stanu średniego („król mieszczański"), nie zdołał jednak uspokoić wzburzonej nadużyciami urzędników opinji, a oporem swym przeciw reformie wyborczej wywołał nową rewolucję („lutową") 24. II. 1848; zrzekł się korony i wyjechał do Anglji, gdzie † 1850.

Ludwik Napoleon, ob. Napoleon III.

Ludwik Salvator Habsburg, arcyks. austrjacki, * 1847, † 1915; podróżnik po krajach śródziemnomorskich, autor 7-tom. dzieła o wyspach Balearskich.

Ludwika Augusta Wilhelmina, królowa pruska, córka Karola ks. Meklemburg-Strelickiego, * 1776; zaślubiła 1796 późniejszego króla pruskiego, Fryderyka Wilhelma III; w krytycznych dla monarchji pruskiej czasach wojny z Napoleonem dała liczne dowody poświęcenia; † 1810.

Ludwika Ulryka, królowa szwedzka, siostra Fryderyka W., małżonka króla Adolfa Fryderyka, * 1720, † 1782; popierała naukę i sztukę; 1753 założyła w Sztokholmie Akademję literatury i historji.

Ludwika Filipa Ziemia (franc. Terre Louis-Philippe), ląd antarktyczny, wsch. część ziemi Grahama.

Ludwipol, m. w pow. rówieńskim (woj. wołyńskie), nad rz. Słuczą; 1.250 mieszk.

Ludwisarnia, zakład, w którym odlewane są dzwony.

Ludwisarstwo, odlewnictwo bronzu, ob. odlewnictwo.

Ludziska Jan z, obok Grzegorza z Sanoka wybitny prekursor humanizmu w Polsce; 1422 do 1433 studjował w Krakowie, potem w Padwie (medycyna, astronomja, nauki wyzwolone); 1440 prof. retoryki w Akad. Krak.

Ludźmierz, w. w pow. nowotarskim (woj. krakowskie), nad rz. Czarnym Dunajcem; kościół z obrazem M. B., słynącej cudami; wielkie odpusty góralskie.

Lueger Karl, polityk austrjacki, * 1844, † 1910; adwokat w Wiedniu, 1885 poseł do parlamentu, 1897 burmistrz Wiednia; przywódca antysemitów tamtejszych, jeden z przywódców partji chrześcijańsko-społecznej.

Lues, ob. Kiła.

Lufa, rura broni palnej, gładka lub gwintowana wewnątrz, z której wylatuje pocisk, uzyskując w niej kierunek i pęd; ob. kaliber.

Luffa cylindrica, trukwa, gat. roślin z rodz. Cucurbitaceae (dyniowate), przeważnie z płd. Ameryki. Owoce, zbliżone kształtem do ogórków, po odseparowaniu delikatnych części dostarczają siatkowego szkieletu, używanego, zamiast gąbek, do wyrobu kapeluszy itp.

Lufft Hans, drukarz wirtemberski, * 1495, † 1584; m. in. drukował pisma Lutra.

Lugano, m. w kantonie Tessyńskim (Szwajcarja), nad jez. L., 14.000 mieszk.; stacja klimatyczna.

Lugano (Lago di), jez. w kantonie Tessyńskim (Szwajcarja), w płd. Alpach, 54 km^2, do 288 m. głęb.; łączy się z jez. Lago Maggiore za pośrednictwem Tresy.

Lugdunum, ob. Lyon.

Lugo, 1) prowincja w Galicji (Hiszpanja), 9.881 km^2, 475.000 mieszk.; stolica L., 35.000 mieszk.; przemysł; 2) m. w prow. Rawenna (Włochy płn.), nad rz. Senio, 28.000 mieszk.

Lugos, m. w Banacie rumuńskim, do 1918 stol. komitatu Caras-Severin, nad rz. Temesz, 20.000 mieszk.

Lugubre (franc.), wyraz, używany w muzyce na oznaczenie grobowego, ponurego nastroju kompozycji.

Luhaczowice, miejscowość kuracyjna na Morawach (Czechosłowacja); źródła alkaliczno-słone, obfitujące w brom i jod; kąpiele solankowe. Dzięki swej wodzie mineralnej L. nosiły nazwę austrjackiego Vichy.

Luidor (franc. Louis d'or), moneta złota we Francji, używana od 1640; odpowiadała mniej więcej wartości późniejszych 20 franków.

Luik, ob. Liège.

Luini Bernardino (Lovinus albo Luvino), malarz włoski, * ok. 1475, † 1533. Dzieła ważniejsze: „Madonna ze śś. Antonim i Barbarą" (Brera, Monachjum), „Madonna pod krzakiem róż" (tamże), „Madonna z Dzieciątkiem Jezus i św. Janem" (tamże), „Męka Pańska" (Lugano), „Ostatnia wieczerza" (tamże) i in.

Luitpold, ks. regent bawarski, * 1821; początkowo służył w wojsku, 1886 objął rządy w zastępstwie chorego umysłowo synowca, Ludwika II, a po jego śmierci w imieniu również obłąkanego króla Ottona; † 1912.

Luizjady, archipelag w Melanezji na płn.-wsch. od N. Gwinei, należący do Związku Australijskiego, 2.200 km^2; kopalnie złota.

Luizjana, stan płd.-wsch. St. Zj. Am. Płn., przy ujściu rz. Mississippi, nizinny i bagnisty;

klimat zwrotnikowy; 125.625 km², 1,798.500 mieszkańców (700.000 murzynów); rolnictwo (uprawa ryżu, bawełny trzciny cukrowej), chów bydła i koni; stol. Baton Rouge, 22.000 mieszk.; gł. port New Orleans, 387.000 mieszk.

Luka (niem.), otwór, szpara; w matematyce ob. przekrój.

Lukáč Emil B., współczesny poeta słowacki, jeden z najwybitniejszych wśród młodej generacji literackiej na Słowaczyźnie; poezje: „Spowiedź", „Dunaj i Sekwana", „Hymny do sławy Bożej" i in.

Lukacs Władysław, polityk węgierski, * 1850; zwolennik unji austro-węgierskiej, ostro zwalczany przez niepodległościową opozycję węgierską; 1878 poseł do parlamentu, 1895—1905 węgierski minister finansów, 1906 min. oświaty.

Lukajskie wyspy, ob. Bahama.

Lukan, ob. Lucanus.

Lukarys Cyryl, mnich grecki z XVIII w., jeden z głównych pomocników ks. Konstantyna Ostrogskiego w sprawie zwalczania unji kościołów w Polsce; 1602 patrjarcha aleksandryjski, 1621 carogrodzki; potępiony przez synod kościoła wschodniego i ścięty 1638.

Lukavský Franc., polityk czeski, * 1874; doktór filozofji, profesor gimnazjalny, działacz w organizacjach zawodowych i towarzystwach, pracujących dla czeskich mniejszości wśród Niemców; poseł stronnictwa narodowo-demokratycznego.

Lukjan, ob. Lucjan z Samosaty.

Lukrecja, ob. Glycyrrhiza.

Lukrecja (łac. Lucretia), w staroż. Rzymie sławna z piękności i cnót niewieścich żona Tarkwinjusza Kollatyna; shańbiona przez Sekstusa Tarkwinjusza, odebrała sobie życie.

Lukrecjusz (Titus Lucretius Carus), poeta i filozof rzymski, † 55 przed Chr. śmiercią samobójczą. Autor wielkiego poematu „De rerum natura", w którym rozwija doktrynę materjalizmu Epikura.

Luksemburg (Grand Duché de Luxembourg), księstwo konstytucyjne, od 1867 neutralne, położone między Francją, Belgją a Niemcami, 2.586 km², 264.000 mieszk.: stol. Luksemburg; rolnictwo, uprawa wina; kopalnie rudy żel., znaczny przemysł metalurgiczny; unja celna z Belgją od 1921.

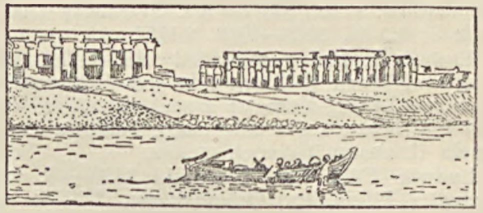
Luksemburg (franc. Luxembourg, niem. Luxemburg), stol. ks. L., nad rz. Alzette, 46.000 mieszk.; fabr. rękawiczek, trykotów, wyrobów tytuniowych, browary.

Luksemburg (franc. Luxembourg), prow płd.-wsch. Belgji, 4.418 km², 228.700 mieszk. (Walonów); stol. Arlon.

Luksemburg Róża, działaczka i pisarka socjalistyczna, * 1870 w Warszawie; przed wojną kierowniczka socjaldemokracji Król. Pol. i Litwy; wraz z Karolem Liebknechtem przewodziła radykalnemu odłamowi socjalistów niem., 1919 uczestniczyła w założeniu grupy Spartakusa i powstaniu komunistycznem w Berlinie. 15. I. 1919 zamordowana w Berlinie. Napisała: „Czego chcemy", „Wybuch rewolucji w caracie" (1905), „Kwestja polska a ruch socjalistyczny", „Die Akkumulation des Kapitals", „Die Krise der Sozialdemokratie", „Briefe aus dem Gefängniss", „Einführung in die Nationalökonomie" i in.

Luksemburska dynastja wzięła początek od Henryka VII, cesarza niemieckiego (1308—13); syn jego, Jan L., był królem czeskim, zaś wnuk, Karol IV, i jego synowie, Wacław i Zygmunt, nosili korony cesarskie. Przez małżeństwo Elżbiety, córki Karola IV, po wygaśnięciu starszej linji rodu, korona wraz z majątkami przeszła na dom Habsburgów.

Luksor, m. na wschodnim brzegu Nilu w górnym Egipcie, rozłożone na miejscu starożytnych Teb. Ruiny wspaniałej świątyni Ammona, zbudowanej przez Amenophisa III ok. 1400 przed Chr. i powiększonej przez Ramzesa II, łączą się, z oddalonemi o 3 km. potężnemi ruinami świątyni w Karnaku, aleją, utworzoną z kamiennych figur, wyobrażających byki.

Ruiny świątyni w Luksorze.

Lukstyt (dawn. roburyt), materjał wybuchowy. Skład: 87,5% azotanu amonowego, 7% dwunitrobenzolu, 5% siarczanu amonowego, 0,5% nadmanganjanu potasu.

Lukuga, odpływ jez. Tanganika, pr. dopływ rz. Kongo w Afryce równikowej; wzdłuż rz. kolej od jez. Tanganika do górnego Kongo (Lualaba).

Lukullus (łac. Lucius Lucinius Lucullus), wódz rzymski, * 114 przed Chr.; zwycięzył 74—67 Mitrydata i Tygranesa w Azji Mniejszej; pędził później życie w bogactwie i przepychu (stąd uczty lukullusowe); † 57 przed Chr.

Luleå, stol. okręgu L. (Szwecja), 10.600 mieszk.; wywóz drzewa, rudy żel. i skór.

Luleälf, rz. w Szwecji; uchodzi do zat. Botnickiej, dług. 440 km.

Lüle Burgas, ob. Burgas.

Lulek, ob. Hyoscyamus niger.

Lullula arborea (lerka borowa, skowronek borowy), ptak z rzędu wróblowatych (Passeriformes), rodziny skowronków (Alaudidae), najmniejszy w Polsce przedstawiciel tej rodziny, jedyny skowronek przysiadający na drzewach. Odlot we wrześniu, przylot wczesną wiosną.

Lullus Raimundus, filozof scholastyk i alchemik hiszpański, * 1235 w Palma, † 1315. W dziele swem pt.: „Ars magna Lulli" próbował przedstawić wyniki poszukiwań naukowych zapomocą schematycznego układu pojęć, posiłkując się figurami geometrycznemi i literami.

Lully Jean Baptiste, kompozytor, twórca opery francuskiej, * 1632 we Florencji, † 1687. Z pochodzenia Włoch. Dyrygent orkiestry nadwornej Ludwika XIV (Vingt quatre violons du roi). Utworzył zespół „16 petits violons", który zdobył sobie wielkie znaczenie dzięki instrumentalnym kompozycjom, pisanym przez L. (uwertury francuskie, muzyka baletowa). Wkrótce doprowadził operę do rozkwitu i stworzył jej styl narodowy. Libretta jego oper pisał poeta Quinault. Wybitne znaczenie posiada L. jako przedstawiciel tańca francuskiego; wprowadził go nietylko do swych oper baletowych, lecz i do tragedyj lirycznych. Opery L. utrzymały się przez przeszło 100 lat na scenie. L. napisał 19 oper, z których najcenniejsze: „Alceste", „Thésée", „Armide", „Psyché", „Bellerophon", „Les fêtes de l'Amour et de Bacchus", „Roland" i in.

Lulua, pr. dopływ rz. Kasai w Kongo belg (Afryka środk.); żeglowny.

Lumbago (łac.), postrzał, „Hexenschuss", ból gośćcowy okolicy lędźwiowej; szczególnie dotkliwy bywa przy chodzeniu. Leczenie: leżenie, ciepłe okłady, preparaty salicylowe.

Lumbi, ob. lędźwie.

Lumbricus rubellus (dżdżownica), ob. Oligochatea.

Lumen, 1) w medycynie przestrzeń, zawarta między ściankami jakiegoś przewodu (naczynia krwionośnego, jelita, tchawicy); 2) jednostka strumienia światła; odpowiada ilości światła, wysyłanej w ciągu 1 sek. przez 1 świecę i wypełniającej stożek o kącie otworu, równym jednostce.

Lumière, 1) Auguste, *1862; 2) Louis, * 1864, bracia, znani ze swych badań w dziedzinie fotografji, zwłaszcza fotografji barwnej (1906). Oni też nadali kinematografowi jego postać dzisiejszą.

Luminal, potencjał świetlny; mierzy się stosunkiem natężenia światła do odległości punktu od źródła światła.

Luminal, w medyc. syntetyczny środek nasenny; związek organiczny, pochodna kwasu barbiturowego; biały, w wodzie nierozpuszczalny proszek.

Luminescencja (jarzenie), świecenie ciała w niskiej temperaturze pod wpływem rozmaitych czynników; termoluminescencja — ciała świecą pod wpływem lekkiego ogrzania (diament, marmur) lub bardzo silnego oziębienia (azotan uranowy w temperaturze ciekłego powietrza); triboluminescencja — świecenie wskutek tarcia (cukier rąbany, sacharyna i wiele in.); krystaloluminescencja — świecenie podczas krystalizacji (arszeniku, fluorku sodu, chlorku sodu, wytrąconego przez dodanie alkoholu, i in.); elektroluminescencja — świecenie gazów rozrzedzonych w rurkach Geisslera; chemiluminescencja — świecenie przez działanie chemiczne (fosfór, drzewa butwiejące, robaczki świętojańskie); fotoluminescencja — świecenie przez działanie światła. Znane są dwa rodzaje fotoluminescencji: 1) fluorescencja — ciała świecą dopóty, dopóki są poddane działaniu światła (roztwory siarczanu chininy, chlorofilu, fluoresceiny, szkło uranowe, fluoryt); 2) fosforescencja — ciała uprzednio naświetlone świecą w ciemności (siarczki wapnia, strontu i baru, zwłaszcza w obecności niewielkich ilości innych soli, jak manganu miedzi, bizmutu i in.). Zjawisko l. objaśnia się przemijającemi zakłóceniami równowagi wewnątrz atomów.

Lummer Otto, fizyk niemiecki, * 1860; prof. we Wrocławiu; prace z dziedziny promieniowania, interferencji światła, fotometrji; otrzymał węgiel ciekły; † 1925.

Luna, grecka Selene, siostra bliźniacza Heljosa, bogini księżyca. W wyobrażeniach figuralnych z półksiężycem na głowie i z pochodnią w ręku; zazwyczaj przedstawiano ją jadącą na wozie, zaprzężonym w dwa białe rumaki lub białe krowy.

Lunaria, miesiączka, menstruacja.

Lunaria, miesięcznik, rodzaj roślin z rodziny Cruciferae (krzyżowe). Wysokie zioła Europy i zach. Azji, o liściach dużych, sercowatych, piłkowanych. Owoc łuszczynka, duża, silnie spłaszczona, umieszczona na długim, cienkim trzoneczku; po rozpadnięciu się łuszczyn, błonkowata ich przegroda pozostaje na roślinie przez czas dłuższy. Gat. L. annua, m. roczny (Rys.: *a* kwiat, *b* łuszczynka). Ziele roczne lub dwuletnie, łodyga 30—90 cm. wysok., liście górne krótkoogonkowe, kwiaty purpurowe, łuszczynki zwieszone, na obu końcach zaokrąglone, nasiona tak długie, jak szerokie. L. rediviva, m. trwały. Bylina, łodyga 30—100 cm. wysok., liście długoogonkowe, kwiaty liljowe, wonne, łuszczynki obustronnie zaostrzone, nasiona nerkowate, 2 razy dłuższe niż szerokie. Kwitną V—VI. Uprawiane jako rośliny ozdobne, dziczejące tu i ówdzie.

Lunaria.

Lunatyzm (łac.), somnambulizm, sennowłóctwo; budzenie się ze snu i wykonywanie czynności, pozornie świadomych (chodzenie), a w istocie nieświadomych i podejmowanych zupełnie automatycznie. L. zdarza się u histeryków i epileptyków. Księżyc w powstawaniu l. (jak błędnie niegdyś przypuszczano) nie odgrywa żadnej roli.

Lunawara, stol. państwa hołdowniczego L. w prow. bombajskiej (Indje wsch. bryt.); państwo L., 75.000 mieszk.

Lund, m. w okręgu Malmöhus (Szwecja), 23.000 mieszk.; katedra romańska z XII w.; uniwersytet; przemysł.

Lunda, kraina w płd.-zach. Afryce środk. nad rz. Kongo, niegdyś królestwo i samodziel-

ne państwo murzyńskie (od XVI—XIX w.); sawanny, lasy; należy do Kongo belg. i do portug. Angoli.

Lundenburg, ob. Břeclav.

Lüneburg, stol. rej. L. w Hanowerze (Prusy), nad żeglowną rz. Ilmenau, 28.000 mieszk.; zamek, ratusz; saliny; przemysł włókienniczy i cementowy.

Luneta, gwiazdozbiór, ob. gwiazdozbiory (tabl.).

Luneta, w budownictwie część sklepienia w kształcie półkola, zwykle przed oknami lub drzwiami; w okresach renesansu i baroku często ozdabiana malowidłami.

Luneta albo teleskop, przyrząd optyczny, służący do oglądania przedmiotów odległych. Obraz, oglądany w l., przedstawia się oku pod większym kątem widzenia, niż sam przedmiot oku nieuzbrojonemu, a zatem l. jak gdyby zbliża przedmiot. Nazwa luneta stosuje się w szczególności do refraktorów, t. j. przyrządów zbudowanych z soczewek, nazwa zaś teleskop — do reflektorów, t. j. przyrządów, zawierających w swym składzie zwierciadła. Refraktory składają się z objektywu i okularu. Rozróżnia się cztery typy refraktorów: 1) l. Galileusza, wzgl. lornetka teatralna, wynaleziona przez optyków holenderskich i, od nich niezależnie, w 1609 przez Galileusza; objektywem jest tu, podobnie jak i w innych lunetach, soczewka wypukła, okularem zaś — soczewka wklęsła; 2) l. astronomiczna lub Keplera, zbudowana w 1613 przez Scheinera według projektu Keplera; okularem w niej jest soczewka zbierająca; 3) l. ziemska, w której otrzymuje się obrazy proste, dzięki soczewce zbierającej, umieszczonej pomiędzy objektywem i okularem; 4) l. pryzmatyczna albo polowa, w której obraz ma postawę prostą, dzięki odpowiedniemu układowi pryzmatów. W reflektorach zamiast objektywu jest zwierciadło wklęsłe. Istnieją rozmaite typy reflektorów: Gregory'ego (1663), Newtona (1671), Herschela (1789), Foucaulta i inne.

Lunéville, m. okręg. w Lotaryngji, dep. Meurthe-et-Moselle (Francja wsch.), 26.000 mieszk.; przemysł metalurgiczny; 1736—1766 rezydencja króla Stanisława Leszczyńskiego jako księcia Lotaryngji.

Lunge Georg, chemik niemiecki, * 1839, † 1923; zasłużony zwłaszcza w przemyśle sodowym; wydał „Chem.-techn. metody analityczne" i in.

L'union fait la force (franc.), jedność tworzy siłę, dewiza belgijskiego herbu państwowego.

Lunula (łac.), przestrzeń półksiężycowata, blado zabarwiona, znajdująca się u nasady paznogcia. L. jest miejscem, w którem odbywa się wzrastanie paznogci.

Lunula, półksiężycowaty wisiorek z metalu, nierzadko upiększany filigranami. Rozpowszechniony na całym starożytnym i średniowiecznym Wschodzie. Ulubiona dekoracja uprzęży u starożytnych Rzymian.

Lupa, szkło powiększające, w najprostszej postaci soczewka zbierająca, zwykle dwuwypukła, przez którą patrzymy na powiększony, prosty i pozorny obraz przedmiotu. Osiągalne powiększenie linjowe nie przekracza zwykle 8—10-krotnego. Znaczniejsze powiększenie osiąga się przy pomocy lup złożonych, składających się z kilku soczewek.

Lupanar (łac.), dom publiczny.

Lupinus, łubin, rodzaj roślin z rodziny Papilionaceae (motylkowate). Zioła roczne lub byliny; liście dłoniaste, kwiaty w okółkach, kielich dwuwargowy, łódeczka dziobkowato zaostrzona. Ważniejsze gat.: L. luteus, ł. żółty (Rys.: *a* kwiat, *b* strąk, *c* nasienie); pochodzi z płd.-zach. Europy i płn. Afryki; liście złożone z 9—11 odwrotnie jajowatych listków, kwiaty żółte, pachnące. L. angustifolius, ł. wąskolistny, pochodzi z krain śródziemnomorskich; liście złożone z 5—9 równowąskich listków, kwiaty niebieskie (rzadziej białe lub różowe). Oba powyższe gatunki mają ogromne znaczenie w rolnictwie jako rośliny uprawiane na tzw. zielony nawóz. Nasiona, po usunięciu, zapomocą moczenia i gotowania, trującego alkaloidu — lupininy, służą za wysoce wartościowy pokarm dla bydła. Nasiona w stanie niespreparowanym, powodują u zwierząt, karmionych niemi, tzw. lupinozę, chorobę nierzadko kończącą się śmiercią. Inne gat. uprawiane są jako rośliny ozdobne, np. L. polyphyllus, ł. trwały, bylina o liściach złożonych z 13—15 lancetowatych listków, kwiatach niebieskich (rzadko białych), dużych. Kwitnie VI—IX. Pochodzi z Am. Płd. Wysiewany niekiedy na paszę dla zwierzyny.

Lupinus luteus.

Lupulina, goryczka, otrzymywana z kwitnących żeńskich kwiatów chmielu (Humulus lupulus, rodz. Cannabinaceae); powoduje gorzkawy smak piwa; w lecznictwie stosowana jest jako środek, zmniejszający pobudliwość płciową u mężczyzn.

Lupus, ob. Canis.

Lupus (łac.), toczeń, gruźlica skóry; choroba uporczywa, doprowadzająca do zniekształceń; umiejscawia się najczęściej na twarzy w okolicach nosa. Ma wygląd początkowo plamki lub guzika, a w następstwie prowadzi do rozległych owrzodzeń lub blizn. L. erythematodes, zachorzenie skóry, prawdopodobnie gruźliczego pochodzenia, tworzenie się na policzkach rozległych czerwonych plam, pośrodku których skóra ulega zanikowi.

Lura, nazwa trąb bronzowych z późnej epoki bronzu. Znaleziono je w Skandynawji, Meklemburgu i Hanowerze. Mają wygląd dużego skręconego rogu, którego są naśladownictwem. Wydają niskie tony.

Lurago Anselmo, architekt włoski, * 1702, † 1765; pracował w Pradze; przebudował zamek praski.

Lurgan, m. w hr. Armagh (Irlandja), 12.000 mieszk.; wyrób płótna.

Luria, 1) Izaak Aszkenazy, kabalista żydowski, * 1534, † 1572 w Palestynie; autor dzieła „Ec ghaim" („Drzewo żywota"); 2) Salomon, uczony rabin w Polsce, † 1573; prowadził szkoły rabinów w Ostrogu i Lublinie; ogłosił kilka książek.

Luristan, prow. w Persji płd., zamieszkała przez Lurów; jedyne miasto Chorremabad.

Lurowie, lud pokrewny Kurdom, zamieszkujący płd. część gór Zagros w prow. Luristan i Arabistan (Persja zach.); mówi jęz., będącym mieszaniną kurdyjskiego i perskiego, wyznaje mahometanizm; przeważnie koczowniczy; ok. 500.000 głów. Dzielą się na Wielkich L. czyli Bachtiarów i na Małych L. czyli Fejli.

Lusatia, ob. Łużyce.

Luschan Felix, etnolog niemiecki, * 1854, † 1924; podróżował po Azji Mn., Syrji, Afryce płd. i Australji; prof. uniw. i dyr. Muzeum Etnograficznego w Berlinie.

Luscinia, ob. Passeriformes.

Lusitania, 1) w staroż. prowincja rzymska w Hiszpanji, odpowiadająca dzisiejszej Portugalji; 2) podczas wojny światowej wielki parowiec angielski pod tą nazwą, zatopiony 7. V. 1915 u brzegów Irlandji wraz z 1134 pasażerami przez niemiecką łódź podwodną.

Lussin, wyspa w zat. Quarnero na Adrjatyku (Włochy płn.-wsch.), 75 km², 12.000 mieszkańców; m.: Cigale, Lussingrande, Lussinpicolo; stacje klimatyczne.

Lustra skalne, powierzchnie spękań skalnych, wygładzone od tarcia dwóch mas skalnych jedna o drugą podczas przemieszczeń górotwórczych. Często bywają pokryte warstewką minerału wtórnego. Np. w Tatrach lustra skalne na granitach utworzone są z powłoki epidotowej. Ob. epidoty.

Lustracja, w dawnem prawie polskiem rewizja dóbr królewskich.

Lustro, ob. źwierciadło.

Lustrum (łac.), u staroż. Rzymian ofiara pokutna i oczyszczająca, składana co 5 lat przez jednego z cenzorów w imieniu ludu rzymskiego; stąd nazwa pięcioletniego okresu.

Lü-szun-kou, chińska nazwa Portu Artura.

Luśnia, ob. Krauz Kelles Kazimierz.

Lut, masa do spajania części metalowych. L. miękki z cyny i ołowiu używa się do spajania blachy cynkowej, miedzi, mosiądzu, cyny, cynku itp. L. twardy z cyny, cynku i mosiądzu, służy do spajania żelaza i stali, ob. lutowanie.

Lutawor, ob. Litawor.

Lutec (Lutetium), pierwiastek chemiczny, ciężar atomowy 175,0; należy do grupy tzw. „ziem rzadkich", daje związki typu LuX_3 (trójwartościowy). Odkryty przez Auer von Welsbach'a 1906.

Luteina, związek organiczny, barwnik żółtopomarańczowy, występujący w żółtku jaj ptasich, w surowicy krwi ludzkiej, w jajnikach kobiecych; znajduje się w bliskiem pokrewieństwie chemicznem z barwnikami żółtemi liści— karotyną i ksantofilem.

Luteolina, czterooksyflawon, $C_{15}H_{10}O_6$; związek organiczny, barwnik występujący w kwiatach Reseda luteola.

Luter Marcin, ob. Luther Martin.

Luteranie, wyznawcy nauki Lutra, członkowie kościoła ewangelicko-augsburskiego.

Lutetia Parisiorum, łac. nazwa Paryża.

Lutetium, ob. lutec.

Luther Martin, reformator religijny niemiecki, * 1483 w Eisleben; 1505 wstąpił do zakonu Augustjanów w Erfurcie, 1508 prof. filozofji w Wittembergu, znany z uczoności i pobożności; 31. X. 1517 przybił na drzwiach zamkowego kościoła w Wittenbergu 95 tez, w których występował przeciwko rzekomej sprzedaży odpustów przez dominikanina Tezla; po szeregu dysput religijnych ogłoszony za kacerza, zerwał jawnie 1520 z Kościołem katolickim, spaliwszy publicznie wyklinającą go bullę papieską; 1525 poślubił Katarzynę von Bora, niegdyś zakonnicę, poczem wprowadzać zaczął w Saksonji nową naukę i nowe porządki kościelne; 1534 ukończył przekład Pisma św.; prowadził potem dysputy i walki religijne nietylko z katolikami, ale również ze zwolennikami Zwingli'ego; † 1546 podczas pobytu w rodzinnem Eisleben w Turyngji. Założyciel kościoła ewangelicko-augsburskiego czyli luterańskiego, który stał się zczasem urzędowem wyznaniem wiary mieszkańców środkowych i północnych Niemiec. Pisma M. L. (rozprawy, kazania, listy itd.) ogłoszono w 105 tomach w Erlangen i Frankfurcie (1826—86).

Pieczęć Lutra.

Lutnia, gwiazdozbiór. Zawiera następujące ciekawe objekty: pierścieniowa mgławica, poczwórna gwiazda , gwiazdy zmienne β i R oraz kilka gwiazd podwójnych. Główna gwiazda Wega = α Lyrae, 1 wielkości, o paralaksie 0".09 (około 35 lat świetlnych).

Lutnia, nazwa instrumentu strunowego brzdąkanego, popularnego w średniowieczu. W przenośni lutnia była symbolem natchnienia i poezji. Specjalny sposób pisania nut na lutnię nazywał się tabulaturą.

Lutnia.

Lutnia śpiewacka, nazwa licznych polskich towarzystw chóralnych. Pierwsze towarzystwo takie powstało około 1880 we Lwowie, poczem założono L. warszawską; wślad zaś za nią powstawały we wszystkich prawie większych miastach prowincjonalnych towarzystwa podobne, wyłącznie męskie lub mieszane. Pierwszym dyrygentem i założycielem L. lwowskiej był Stanisław Cetwiński, L. warszawskiej — Piotr Maszyński.

Lutnictwo, sztuka budowania instrumentów strunowych; kwitło w XVII w., z którego to czasu pochodzą najdoskonalsze instrumenty. Do najsłynniejszych lutników należały rodziny Amatich, Guarnerich i Stradivarich we Wło-

szech. Polska posiadała swojego Groblicza i Dankwarta.

Lutomiersk, m-ko w pow. łaskim (woj. łódzkie), nad rz. Nerem; 3.000 mieszk.; tkalnie.

Lutomirski S t a n i s ł a w, teolog i katecheta kalwiński, potem arjański, z XVI w.; za młodu kanonik przemyski, sekretarz Zygmunta Augusta, potem gorący reformator, superintendent antytrynitarzy, kierownik synodów w Mordach, Brzeżanach i Węgrowie; † 1575; ogłosił: „Confessio t. j. wyznanie wiary chrześcijańskiej i t. d.“ (1556).

Lutomski B o l e s ł a w, publicysta, * 1862; ogłosił: „Wobec wznowienia kwestji polskiej“. Pisuje artykuły treści politycznej i społecznej.

Luton, m. w hr. Bedford (Anglja płn.-wsch.), nad rz. Lea, 57.000 mieszk.; fabr. kapeluszy słomkowych.

Lutosławski K a z i m i e r z ks., doktor medycyny i teologji, * 1880, † 1924; prałat domowy papieski; był posłem na Sejm Ustawodawczy w latach 1919—1922 i posłem na Sejm od 1922 z ziemi łomżyńskiej; jeden z przywódców stronnictwa demokratyczno-narodowego.

Lutosławski M a r j a n, inżynier-elektrotechnik, * 1879; ogłosił parę prac ze swej specjalności; działacz stronnictwa dem.-nar., emigrował podczas wojny do Rosji, gdzie został rozstrzelany wraz z bratem Józefem 1918.

Lutosławski W i n c e n t y, filozof, * 1860. Kształcił się w Warszawie, Petersburgu i zagranicą. Z wielu dzieł, najważniejsze: „O obecnym stanie filozofji“, „Metafizyka współczesna“, „O zadaniu historji filozofji“, „Platon jako twórca idealizmu“, „O logice Platona“.

Lutostański K a r o l, prawnik, * 1880 w Radomiu; studja na uniwers. warszawskim; prof. prawa cywilnego na Uniw. Warszawskim; ogłosił: „Z badań nad pierwiastkiem prywatnym i publicznym w procesie cywilnym“ (1907), „Zaręczyny, studjum z zakresu prawa małżeńskiego“ (1907), „Les partages de la Pologne et la lutte pour l'indépendance“ (1918) i in.

Lutowa rewolucja obaliła w Paryżu 24. II. 1848 rządy Ludwika-Filipa i dała początek drugiej republice we Francji.

Kolba do lutowania.

Lutowanie, spajanie części metalowych zapomocą lutów; dokonywa się przez topienie zapomocą rozgrzanej kolby (rys.) lutu pomiędzy powierzchniami dwóch kawałków metalu; powierzchnie te powinny być uprzednio oczyszczone z ewt. tlenków, zapomocą specjalnych płynów.

Lutowiska, m-ko w pow. liskim, (woj. lwowskie), 2.200 mieszk.

Lutra lutra, w y d r a p o s p o l i t a; rodzina M u s t e l i d a e (łasicowate), podrząd A r c t o i d e a, rząd C a r n i v o r a (drapieżne); zwierzę ssące, przystosowane do życia w wodzie; ciało wydłużone, płaskie, dł. 80 cm., głowa płaska z tępym pyskiem, małemi oczami i krótkiemi okrągłemi uszami; ogon spłaszczony, zaostrzony na końcu, ok. 40 cm.; sierść krótka, sztywna, gładka, połyskująca, ciemnobrunatna, jaśniejsza na spodzie; broda i warga górna biało plamiste; zębów 36, trzonowych ⁵/₅. Żywi się prawie wyłącznie rybami, pożera również żaby i ptaki. Zamieszkuje całą Europę, Azję płn. i środk. do Japonji i Himalajów, w norach nad brzegami wód. W Polsce szeroko rozpowszechniona, ale niezbyt liczna. Dostarcza cennego futra.

Lüttich, ob. L i è g e.

Lututów, m-ko w pow. wieluńskim (woj. łódzkie), 2.000 mieszk.

Lutycy, zwani też Weletami, grupa Słowian połabskich, która siedziała między morzem Bałtykiem, dolną Odrą, Warszawą i Stepenicą. Dzielili się na cztery plemiona: Ratarów, Doleńców, Czrezpienian i Chyżan.

Lutydyny, dwumetylopirydyny, $C_5H_3N(CH_3)_2$, związki organiczne, istniejące w sześciu postaciach izomerycznych.

Lützen, m. w prow. Saksonji pruskiej w rej. merseburskiej; 4.000 mieszk.; pamiętne zwycięstwem Gustawa Adolfa nad Wallensteinem 16. XI. 1632 i Napoleona I 1812.

Lützow F r a n z, hrabia austrjacki, dyplomata, czeski pisarz historyczny i literacki; * 1849, † 1916. Ogłosił po angielsku „Historję czeską“.

Lützow K a r l v o n, niemiecki historyk sztuki, * 1832, † 1897; od 1866 wydawca „Zeitschrift für bildende Kunst“; napisał „Geschichte des deutschen Kupferstichs und Holzschnitts“ (1891).

Luwr, ob. L o u v r e.

Lux (łac.), światło. L. i n t e n e b r i s, światło w ciemnościach. E x o r i e n t e l., światło ze wschodu.

Lux, jednostka oświetlenia; odpowiada ilości światła, padającego na jednostkę powierzchni, ustawionej prostopadle do kierunku promieni w odległości 1 cm. od źródła światła, którego dzielność wynosi 1 świecę.

Lux K a z i m i e r z, żołnierz Legjonów polskich, * 1780; odbył całą kampanję w Europie i na San Domingo; † 1846. Zostawił pamiętnikarską relację o dziejach Legjonów, częściowo ogłoszoną w Bibl. Warsz.

Luxatio (łac.), ob. z w i c h n i ę c i e.

Luxembourg, pałac w Paryżu, zbudowany 1615—20, siedziba senatu. W bocznem skrzydle muzeum obrazów i rzeźb współczesnych, głównie francuskich artystów.

Luxembourg i Luxemburg, ob. L u k s e m b u r g.

Luxembourg F r a n ç o i s H e n r i d e M o n t m o r e n c y książę, marsz. francuski, * 1628, † 1695; wykształcony w sztuce wojennej, odznaczył się w kilku wyprawach; 1672 naczelny wódz w wojnie z Niderlandami; 1690 odniósł świetne zwycięstwo pod Fleurus.

Luxemburg R ó ż a, ob. L u k s e m b u r g R ó ż a.

Luxor, ob. L u k s o r.

Luynes C h a r l e s d'A l b e r t książę de, ulubieniec Ludwika XIII, * 1578, † 1621; konetabl, następnie kanclerz.

Luz (La), m. w stanie Guanajuato (Meksyk środk.), 15.000 mieszk.; kop. srebra.

Luzak, 1) w dawnej jeździe polskiej posługacz towarzysza chorągwi; 2) koń niezaprzężony albo nieosiodłany, idący luzem obok koni zaprzężonych lub osiodłanych; 3) koń stary, niezdatny do zaprzęgu.

Luzern, ob. L u c e r n a.

Luzon lub L u ç o n, główna wyspa w archipelagu Filipińskim; stol. Manila.

Luzula, kosmatka, rodzaj roślin z rodziny Juncaceae (sitowate). Liście płaskie, często owłosione, trawiaste. Rośliny pospolite w płn. umiarkowanej strefie. W Polsce najpospolitsze: L. c a m p e s t r i s, k. polna, L. m u l t i f l o r a, L. p i l o s a, k. owłosiona. Pastwiska, ugory, zarośla.

Luzzati L u i g i, polityk i ekonomista włoski, * 1841; 1871 poseł do parlamentu, 1891—1892, 1896—98 i 1903—4 min. finansów, 1910—11 prezydent min. † 1927.

Lwia paszcza, ob. w y ż l i n.

Lwow A l e k s i e j, muzyk rosyjski, * 1799, † 1870; 1836—61 dyrektor śpiewaków nadwornych w Petersburgu, autor kilku oper i dawnego hymnu narod. ros.: „Boże caria chrani“ do słów Żukowskiego.

Lwow G e o r g i j ks., polityk rosyjski, * 1861, członek partji k.-d. w dumie, prezes związku ziemstw, od marca do lipca 1917 po wybuchu rewolucji prezes gabinetu liberalnego.

Lwow M i c h a i ł, chemik rosyjski, * 1848, † 1899; 1896—99 profesor Instytutu Technologicznego w Petersburgu. Liczne prace z chemji organicznej (kauczuk syntetyczny i in.).

Lwowczyk M a r c i n (Leopolita), rymopis, muzyk i organista polski z XVI w.; nauczyciel muzyki Zygmunta Augusta, autor dialogu łacińskiego.

Lwowczyk T o m a s z, budowniczy polski z XVI w.; od 1548 budowniczy królewski; w 1568 kierował robotami budowlanemi w zamku Niepołomickim.

Lwowskie Obserwatorjum, założone w 1880, jest obserwatorjum Politechniki Lwowskiej. Główny instrument: refraktor 122 mm. Oprócz tego instrumenty mniejsze oraz sejsmografiiczne.

Lwów (łac. Leopolis, niem. Lemberg), m. woj. i pow. nad rz. Pełtwią, dawn. stol. ziemi Czerwieńskiej; słynny z wojen tatarskich i kozackich, a ostatnio wsławiony w walkach ukraińskich w r. 1918 (odznaczony orderem „Virtuti Militari“); 220.000 mieszk., 62% Polaków; siedziba arcyb. rz.-kat., gr.-kat., i orm.-kat.; uniwersytet (założ. 1656), politechnika, instytucje naukowe (zakład im. Ossolińskich); fabr. maszyn i wyrobów metalurgicznych, narzędzi rolniczych, samochodów; ważny punkt handl. ze wschodem (Targi Wschodnie). W o j e w ó d z t w o lwowskie obejmuje 28 powiatów, 27.024 km². (48,4% ziemi ornej, 11,6% łąk, 9,5% pastwisk, 25,7% lasów, 3,6% nieużytków), 2,720.000 mieszkańców (56% Polaków). Na podgórzu karpackiem wielkie tereny naftowe i źródła mineralne: Truskawiec, Iwonicz, Rymanów.

Lwów.

Lwów (niem. Löwenberg), m. pow. na Śląsku pruskim, rej. lignicka, nad rz. Bobrawą; 6.500 mieszk.; fabr. tkackie.

Lybia, ob. L i b j a.

Lycaena, modraszek; rodzaj pięknie niebiesko mieniących się motyli z rodziny Lycaenidae; nadrodzina Rhopalocera (buławkorogie), podrząd Frenata.

Lychnis, firletka, rodzaj roślin z rodziny Caryophyllaceae (goździkowate). Zioła płn. umiarkowanej strefy. L. f l o s c u c u l i, f. poszarpana, bylina 46—80 cm. wysok., kwiaty różowe, płatki głęboko 4-wrębne. Kwitnie V—VI. Pospolita na podmokłych łąkach. Inne gat., np. L. c h a l c e d o n i c a, f. chalcedońska (rys.), bylina, pochodząca z Azji Mniejszej, o kwiatach szkarłatnych, rzadziej białych, zebranych w wielokwiatową wierzchotkę; L. c o r o n a r i a, f. kwiecista, bylina, pochodząca z płd. Europy, o liściach owłosionych, kwiatach pojedyńczych, purpurowych. Uprawiane jako rośliny ozdobne.

Lychnis chalcedonica.

Lycium, kolcowój, rodzaj roślin z rodziny Solanaceae (psiankowate). Ciernistе krzewy stref umiarkowanych, częste w płd. Afryce. U nas L. h a l i m i f o l i u m, k. szkarłatny, krzew 2,5 m. wys., o łukowato zwisających gałązkach, lancetowatych liściach. Kwitnie fioletowo od czerwca do lipca. Jagoda podłużnowata, szkarłatna, trująca. Sadzony jako roślina ozdobna, bardzo często zdziczały po przydrożach i przychaciach. Pochodzi z Chin.

Lyck, ob. E ł k.

Lycoperdon, purchawka, grzyb z podklasy Basidiomycetes (podstawczaki). Ciało owocowe kuliste lub zaokrąglone, przeważnie bez trzonu, barwy początkowo białej, później brunatnawej, wypełnione masą brunatnych (po dojrzeniu) zarodników. Rosną zazwyczaj na ziemi, wzrastają b. szybko, po dojrzeniu pękają u wierzchołka, wysypując zarodniki w postaci delikatnego pyłu. Gatunki: L. g i g a n t e u m, p.

Lycoperdon piriforme.

olbrzymia, dorasta niekiedy do pół metra średnicy. Zamłodu jadalna, starsze używane bywały jako środek powstrzymujący krwotoki (stąd dawna nazwa Fungus chirurgorum). L. gemmatum, p. szorstka; L. piriforme (rys.), mniejsza od poprzedniej, kształtu owalnego, zwężająca się ku dołowi, tworząc jakby trzon. Zamłodu jadalna. Pospolita na łąkach, w lasach, na polach.

Lycopodiinae (widłaki), Lycopodiales (widłakowe), Lycopodiaceae (widłakowate); klasa, rząd i rodzina roślin skrytopłciowych-naczyniowych.

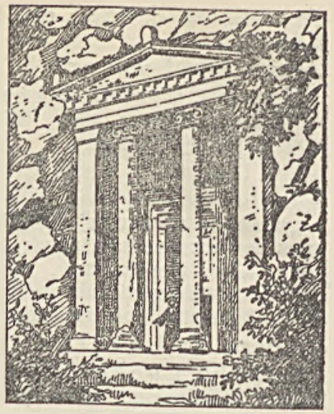
Lycopodium, widłak, rodzaj roślin z rodziny Lycopodiaceae (widłakowate). Wiecznie zielone, przeważnie lądowe zioła o łodydze wzniesionej lub pełzającej. Pospolitsze gat. naszej flory: L. clavatum, w. babimór (rys.). Pędy długoczołgające się, liście zgięte ku górze, lancetowate, całobrzegie, z długim, białym włosem na wierzchołku, skrętoległe rozmieszczone. Kłosy (*a*) długoszypułkowe, zwykle po dwa na końcach pionowych pędów, noszą jajowate, ząbkowane, wydłużone w biały włos zarodnioliście (*b*), mające u podstawy po jednej dużej zarodni, otwierającej się poprzeczną szparą. Zarodniki (*c*) tego gatunku, jako tzw. proszek lycopodium, są używane w aptekach do posypywania pigułek (ażeby zapobiec zlepianiu), w medycynie do zasypywania odparzeń, a także znajdują zastosowanie przy wyrobie ogni bengalskich. Pospolity w suchych lasach (zwłaszcza sosnowych). L. selago, w. wroniec, rozpowszechniony w cienistych lasach, różni się od innych gatunków łodygą wzniesioną, nieczołgającą się, widlasto rozgałęzioną.

Lycopodium clavatum.

Lycopsis, krzywoszyj, rodzaj roślin z rodziny Boraginaceae (szorstkolistne). Zioła Europy i zach. Azji. L. arvensis, k. polny. łodyga gałęzista 15—50 cm. wysok., kłująco owłosiona, liście lancetowate, ząbkowane. korona jasnoniebieska z białą rurką. Pospolity chwast polny i przydrożny.

Lycopus europeus, karbieniec pospolity, roślina z rodziny Labiatae (wargowe). Bylina o kłączu pełzającem, z rozłogami, łodydze wzniesionej, 3—10 dm. wysok., gałęzistej, liściach lancetowatych, grubo piłkowanych, kwiatach białych, czerwono nakrapianych. Kwitnie VII—IX. Pospolita na całym obszarze Polski. Brzegi wód, mokradła, rowy.

Lycosa tarentula, tarantula, zwierzę; typ: stawonogi (Arthropoda), gromada: pajęczaki (Arachnoidea), rząd: pająki (Araneida). Do 4 cm. długości. Z wierzchu popielate, pod spodem czerwonawo-żółte. Żyje w norkach podziemnych, które wyściela pajęczyną. Biega lub skacze ku zdobyczy. Samica nosi jajka przy odwłoku, w delikatnym woreczku z pajęczyny. Ukąszenie jej jest dosyć niebezpieczne. Europa południowa. Z tego samego gatunku drobne pająki pogonisze, chwytające zdobycz szczękami, żyją u nas na pniach, na liściach,nad brzegami wód.

Jeden z Lycyjskich grobowców.

Lycyjskie grobowce, grobowce w starożytnej Lykji w Małej Azji, wykute w skałach w V—III wieku przed Chr. na podobieństwo domów mieszkalnych, z charakterystycznemi dachami krokwiowemi dwuspadkowemi.

Lydia, ob. Lidja.

Lyell Charles, prof. geol. w Londynie, twórca geologji współczesnej, *1797, †1875; w dziele „Principles of Geology" zwalczał teorję katastrof Cuviera; w dziele „Geological Evidences of the Antiquity of Man" wskazuje na długi wiek rodzaju ludzkiego. Twórca teorji dryftu, w myśl której wszelkie głazy i inny materjał na niżu Europy został przyniesiony przez góry lodowe, które, tając, osadziły go.

Lygaeus pratensis, ob. Heteroptera.

Lyginodendron, rodzaj roślin wyłącznie kopalnych, z klasy Pteridospermae (Cycadofilices, kłodzino-paprocie). Licznie reprezentowany w florze węglowej. Prarodzic kłodziniastych (Cycadaceae). Charakteryzuje się organami wegetatywnemi, przypominającemi z wyglądu paprocie, pnie jednak wykazują przyrost wtórny.

Lykios, rzeźbiarz grecki, syn i uczeń Myrona. Pracował przy zdobieniu Akropolu w Atenach. Do dzieł jego należą tam dwa konie z bronzu przy świątyni Ateny Nike. Przypisują mu kilka posągów atletów i grupę w Olimpji, wyobrażającą walkę Greków z Trojanami.

Lyly John, pisarz angielski, *1554, †1606; wydał powieść „Euphues", w której dał wzór angielskiej prozy, oraz kilka sztuk teatralnych: „Alexander and Campaspe" i inne.

Lymantria dispar, ob. Liparis dispar.

Lymantria monacha, ob. Liparis monacha.

Lymnaea stagnalis, błotniarka stawowa, mięczak z rodziny Lymnaeidae (błotniarki); pospolita u nas w wodach stojących.

Lymnaea truncatula (minuta), mięczak z rodziny Lymnaeidae (błotniarki), gospodarz przejściowy w rozwoju motylicy wątrobowej (Fasciola hepatica).

Lymphadenitis (greck.), zapalenie gruczołów chłonnych: powiększenie ich, bolesność, zropienie, podwyższenie temp. ciała; l. jest następstwem zakażenia skóry lub tkanki podskórnej. L. tuberculosa, zakażenie gruźlicze gruczołów chłonnych (najczęściej na szyi): prowadzić może do zlepiania się chorych gruczołów i tworzenia przetok.

Lymphogranulomatosis, ob. Hodgkinsa choroba.

Lymphoma (greck.), nowotwór złośliwy, wychodzący z gruczołów chłonnych.

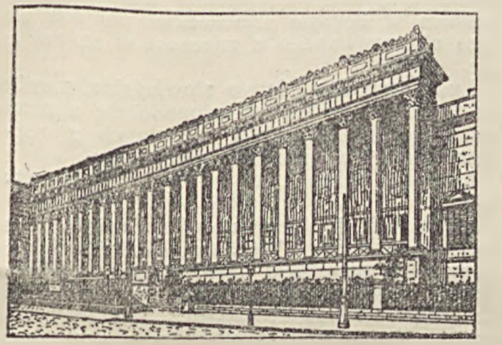
Lynch (ang.), doraźna kara cielesna, wymierzana przez pospólstwo bez udziału sądów. W Ameryce Płn. l. jeszcze w XIX st. odgrywał doniosłą rolę, jako odruch oburzenia tłumu w stosunku do szczególnie znienawidzonych jednostek.

Lynchburg, m. w stanie Wirginji (St. Zjedn. Am. Płn.), nad James River, 30.000 mieszk.; przemysł metalurgiczny, włókienniczy, młyny, wyroby tytuniowe.

Lynn, m. w stanie Massachusetts (St. Zjedn. Am. Płn.), 100.000 mieszk.; wielkie fabr. obuwia.

Lynx, ryś; ob. Felis.

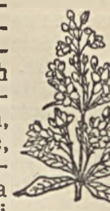
Lyon (łac. Lugdunum), stol. dep. Rhône (Francja wsch.), przy zbiegu Saony i Rodanu, 560.000 mieszk.; zabytki architektury, uniwersytet, akademja weterynarji, st. telegr. bez drutu; największe ognisko przemysłu jedwabniczego, handel, jarmarki.

Lyon: Pałac sprawiedliwości.

Lyonnais, dawna prow. Francji płd.-wsch. w dolinie rz. Saony i Rodanu, tworząca obecnie dwa dep.: Loire i Rhône.

Lys (flam. Leye), l. dopływ rz. Skaldy, dług. 205 km.; żeglowny.

Lysimachia, tojeść, rodzaj roślin z rodziny Primulaceae (pierwiosnkowate). Zioła strefy umiarkowanej i podzwrotnikowej, o łodygach wzniesionych lub płożących, kwiatach białych lub żółtych. W Polsce dziko: L. vulgaris, t. pospolita (rys.) bylina, łodyga wzniesiona, 6—12 dm. wysok., kwiaty duże, w wiechowatych kwiatostanach. L. thyrsiflora, t. bukietowa, bylina, łodyga wzniesiona, 3—10 dm. wysok., kwiaty drobne, w zbitych gronach. L. nummularia, t. rozesłana, bylina, łodyga płożąca, 15—60 cm. dług., kwiaty duże, liście tępe, okrągławe. Pospolita w wilgotnych zaroślach, na łąkach, bagnach. Niektóre gatunki uprawiane są jako rośliny ozdobne.

Lysimachia vulgaris.

Lysippos, rzeźbiarz grecki z IV w. przed N. Chr., twórca wielkiej ilości rzeźb z bronzu, odznaczających się wyszukanemi proporcjami; Aleksander W. pozował mu kilkakrotnie. Z prac: słynny „Apoxyomenos" w Watykanie, „Hermes spoczywający" (Neapol), portrety Aleksandra W. np. herma w Luwrze, głowa w Konstantynopolu, „Herakles" (kopja ze zmienioną głową w pał. Pittich), posąg Zeusa w Tarencie (17 m. wys.; niezachowany).

Lysis (greck.), powolny spadek temperatury w przebiegu niektórych chorób gorączkowych, np. duru brzusznego, odry, płonicy. Przeciwstawienie — kryzys.

Lyssa (greck.), ob. wścieklizna.

Lythraceae, krwawnicowate, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Myrtales (mirtowe). Zioła lub krzewy przeważnie okolic zwrotnikowych.

Lythrum, krwawnica, rodzaj roślin z rodziny Lythraceae (krwawnicowate). L. salicaria, k. pospolita (rys. *a*), bylina 5—10 dm. wysok., liście lancetowate, naprzeciwległe, kwiaty szkarłatne, tworzące na wierzchołku łodygi długi kłos. Kwitnie VII—VIII. Pospolita w miejscach wilgotnych. Roślina ta, ażeby uniknąć samozapylenia, posiada kwiaty o słupkach i pręcikach trzech różnych długości (rys. *b*). L. virgatum, k. rózgowata, bylina 4—10 dm. wysok., kwitnie purpurowo. Pochodzi z płd. Ameryki, u nas w stanie dzikim rzadka, przeważnie uprawiana jako roślina ozdobna.

Lythrum salicaria

Lythrum; trzy różne długości słupków i pręcików.

Lytta vesicatoria, ob. kantarydy.

Ł

Ł, trzynasta litera alfabetu polskiego.

Łaba, 1) ob. Elba; 2) l. dopływ Kubania w gub. kubańsko-czarnomorskiej, dług. 316 km.

Łabacz, w myślistwie nazwa psa gończego z mocnemi i grubemi nogami, porośniętemi u dołu gęstą szerścią.

Łabęcki Antoni, prawnik polski, *1773, †1854; ogłosił: „Kodeks postępowania sądowego cywilnego francuskiego" (1807), „Krótki rys procesu, stosowanego do postępowania sądowego cywilnego" i in.

Łabęcki Baltazar, kaznodzieja kalwiński.

duchowny przy zborze wileńskim, † 1645 w Prusach; ogłosił zbiór kazań: „Anatomia Conscienciae, to jest rozebranie i roztrząśnienie sumienia człowieczego w kazaniach uczynione" i in.

Łabęcki Hieronim, górnik i geolog, * 1809, † 1862; autor dzieł: „Górnictwo w Polsce", „Początki kopalnictwa", „Słownik górniczy polski" i in.

Łabędy (niem. Laband), w. na Śląsku pruskim w pow. gliwickim; 5.000 mieszk.; huty żelazne, wyroby niklowe.

Łabędź, gwiazdozbiór; objekty ciekawe: podwójne gwiazdy β - niebieska i żółta; 61 — jedna z najbliższych ziemi, około 10 lat świetlnych (ob. gwiazd odległość) oraz kilka innych; skupienie gwiazd M 39. Gwiazdozbiór znajduje się na tle Drogi Mlecznej, a najjaśniejsze jego gwiazdy tworzą kształt krzyża. W 1876 zjawiła się w gwiazdozbiorze gwiazda nowa. Ob. gwiazdozbiory (tablica).

Łabędź, ob. Cygnus olor.

Łabędź, herb polski: na tarczy w polu czerwonem łabędź biały w prawo; nad hełmem w koronie szlacheckiej taki sam łabędź.

Łabędź czarny, Chenopsis atrata; charakterystyczny ptak krainy australijskiej; rodz. Anatidae, rząd Chenes (blaszkodziobe). Żyje nad rzekami i jeziorami Australji płd. i Tasmanji. Od niego pochodzi nazwa rzeki Swan-Riwer w płd.-zach. Australji. Upierzenie całkowicie czarne, tylko końce skrzydeł śnieżno-białe. Obecnie również hodowany w dużych parkach i ogrodach.

Łabinskaja Stanica, m. pow. w gub. kubańsko-czarnomorskiej (Rosja płd.), nad rz. Łabą, 36.000 mieszk.

Łabiszyn, m-ko w pow. szubińskim (woj. poznańskie), nad jez. i rz. Notecią; 1.750 mieszkańców.

Łabuńce, ob. Opilionidea.

Łabuńka, pr. dopływ Wieprza, dług. 43 km.

Łabuński Zerbiłło Józef, historyk i dramaturg, * 1852, † 1922; ogłosił m. in.: „Najdawniejsze pomniki prawodawstwa polskiego". „Statuta Kazimierza Wielkiego", przekład kroniki Jana z Czarnkowa; dramaty: „Ziemowit, książę warszawski", „Agrypina i Neron", „Bolko Szczodry".

Łacha, odnoga rzeki, oddzielona kępami od jej głównego koryta.

Łachwa, m-ko w pow. łuninieckim (woj. poleskie), 3.500 mieszk.; rybołówstwo, handel drzewem.

Łacina, język starożytnych Rzymian (nazwa od krainy Latium), używany później powszechnie w Europie w okresie średniowiecza, zarówno w nauce, jak w kościele i w urzędach, z bogatem piśmiennictwem, którego początki sięgają III-go wieku przed Chr. Dziś używany jeszcze w pracach naukowych, zwłaszcza z zakresu filologji klasycznej i w kościele rz.-kat.; stanowi jeden z głównych przedmiotów w szkołach średnich typu humanistycznego.

Łacina myśliwska, pełne humoru i fantazji opowiadanie myśliwskie, nieraz nieprawdziwe, lecz prawdopodobne.

Łacińskie cesarstwo powstało w czasie 4-ej wyprawy krzyżowej w r. 1204, po obaleniu przez krzyżowców, inspirowanych przez dożę weneckiego Enrico Dandolo, monarchji bizantyjskiej. Cesarzem został Baldwin Flandryjski; poszczególne części dawnej monarchji zostały, jako lenna, podzielone między wybitniejszych krzyżowców i Wenecję. Cesarzami łac. byli: Baldwin I (1204—5), Henryk, brat Baldwina (1205—16), Piotr de Courtenay († 1217), synowie tego ostatniego: Robert (1221—28) i Baldwin II (1228—61). W r. 1261 Michał Paleolog (1261—82) obalił ces. Ł. i wznowił dawne Bizantyjskie.

Łaczinow Paweł, chemik rosyjski, * 1837, † 1892; od 1868 profesor Instytutu Leśnego w Petersburgu. Liczne prace z dziedziny chemji organicznej.

Łada, pr. dopływ Tanwi, płynie koło Biłgoraja; dług. 56 km.

Łada, herb polski: na tarczy w polu czerwonem między strzałą a rosochaczem widlatym podkowa srebrna żeleźcami nadół z takimże krzyżem kawalerskim na barku; nad hełmem w koronie szlacheckiej pół lwa złotego ukoronowanego z mieczem w prawej łapie.

Łada, rzekome bóstwo słowiańskie, zmyślone przez Długosza, prawdopodobnie z powodu nierozumienia pieśni weselnych z refrenem „Łado" w znaczeniu oblubienica.

Ładnotka okazała, ob. Dicentra spectabilis.

Ładnowski, 1) Aleksander, artysta i autor dramatyczny, * 1815 w Lublinie, † 1891; czynny w powstaniu 1831; potem wstąpił na scenę, występował kolejno w Warszawie, Lwowie i Krakowie; napisał: „Skazana", „Zazdrość Kamilli"; 2) Bolesław, syn poprz., artysta dramatyczny, * 1841 w Płocku, † 1911; aktor, reżyser i dyrektor teatru we Lwowie; 1864 przeniósł się do Krakowa, 1881 do Warszawy, gdzie występował przeważnie w rolach wielkiego repertuaru.

Ładoga (fińsk. Laatokka), największe jezioro w Europie, na pograniczu Rosji i Finlandji, 18.150 km², do 223 m. głęb.; odpływ Newy do zat. Fińskiej. Okres nawigacyjny ok. 6 miesięcy.

Ładoń Feliks ksiądz, pisarz i pedagog, * 1870, † 1920. Wyświęcony 1896; przez czas dłuższy przebywał w Bułgarji; wykładał przyrodoznawstwo i matematykę w kolegjum Zmartwychwstańców w Adrjanopolu; wydał matematykę wyższą po bułgarsku; 1900 przybył do Ameryki, do Chicago, gdzie działał jako duszpasterz, nauczyciel i pisarz; autor szeregu podręczników katechetycznych oraz metodyki nauczania katechizmu w szkołach parafjalnych w Ameryce. Przez szereg lat wydawał pismo „Przyjaciel Dzieci i Młodzieży"; napisał i wydał szereg powiastek i powieści dla młodzieży. Książki i podręczniki szkolne Ł. do dziś są w powszechnem użyciu w Polonji amerykańskiej.

Ładownia, miejsce na stacji kol., przeznaczone do załadowywania ciężkich przedmiotów, zwierząt itd.

Ładowniczy, żołnierz, ładujący działo lub karabin maszynowy.

Ładun, ob. padalec.

Ładunek, ob. naboj.

Ładysław z Gielniowa (Władysław błogosławiony), bernardyn; słynął ze świętości życia, prac apostolskich i wielkiego rozumu; kaznodzieja i poeta, * ok. 1440, † 1505 w Warszawie; autor pieśni „O Bożem umęczeniu", „Godzinek o św. Annie", „O Jezu Nazareński", pieśni napisanej z powodu najazdu Turków na Podole w 1498, i „Hymnu o Duchu Świętym", uważanym za najcelniejszy utwór poetycki tego wieku.

Ładyżewski Genadjusz, malarz rosyjski, * 1852; studja w Akad. Szt. Pięknych w Petersburgu; od r. 1884 profesor w Szkole Rys. w Odesie; zajmował się dawnem malarstwem cerkiewnem i wykonał szereg akwarel z cerkwi XVI w. w Jarosławiu, Nowogrodzie Niżnym i Kostromie; ponadto obrazy: „Wieczór", „Widok Odesy" i in.

Łaganowskij Aleksandr, rzeźbiarz rosyjski, * 1812, † 1855; kształcił się w Ak. Szt. Piękn. w Petersburgu; jeden z pierwszych wprowadził do rzeźby cechy narodowe rosyjskie. Z dzieł: „Igra w swajku" (Muz. Rosyjskie).

Łagiew (staropol.), naczynie podróżne do napoju, z drzewa, skóry lub metalu.

Łagiewnik (staropol.), rzemieślnik, wyrabiający łagwie.

Łagiewniki, osada przemysłowa w pow. świętochłowickim (woj. śląskie), 11.000 mieszkańców; huty cynkowe i żelazne.

Łagoda, herb polski: na tarczy ściętej pole górne czerwone, dolne srebrne; nad hełmem w koronie szlacheckiej trzy pióra strusie białe.

Łagowski Florjan, pedagog, * 1843, † 1909; studja na uniw. warszawskim; założył VI klasową szkołę realną w Warszawie; przez kilka lat był redaktorem „Przeglądu Pedagogicznego"; drukował swe prace w Encyklopedji Wychowawczej.

Łagowski Piotr, pułkownik wojsk polskich, jeden z założycieli Związku Templarjuszów na Wołyniu w 1820; dowodził brygadą w powstaniu 1831, potem na emigracji; † 1843.

Łagów, m-ko w pow. opatowskim (woj. kieleckie), nad rz. Łagowicą, 2.000 mieszk.; w okolicy pokłady marmuru.

Łaguna, herb polski: na tarczy w polu żółtem mur z trzema basztami; nad hełmem w koronie szlacheckiej na pięciu piórach strusich trzy baszty, ułożone w wachlarz.

Łaguna Stosław, historyk, * 1833 w Sandomierzu, † 1900; studja w Petersburgu; członek Komisji Kodyfikacyjnej; 1859—1861 profesor prawa admin. w Petersburgu. Brał udział w powstaniu 1863 r., za co został zesłany; od 1877 współredaktor „Ateneum"; członek Akad. Umiej. w Krakowie. Wydał: „Hanza nad Dźwiną w XIII w.", „Dwie elekcje", „Tablica paschalna lubińska", „Kilka uwag nad wywodem historycznym niektórych artykułów Statutu wiślickiego" i in.

Łajba, mały statek rzeczny na Dźwinie; mały statek na morzu Czarnem.

Łakota Grzegorz ks., przemyski biskup-sufragan grecko-katolicki, * 1883; dr. teologji; 1926 prekonizowany na biskupa-sufragana.

Łałok, skóra obwisła od podgardla aż do piersi u żubra.

Łamana linja, figura, złożona z n odcinków prostolinjowych: $A_1 A_2, A_2 A_3, \ldots, A_n A_{n+1}$ $(n > 1)$, wybranych w ten sposób, że żadna para odcinków sąsiednich nie leży na jednej prostej. Linję łamaną nazywamy zamkniętą, gdy pokrywają się punkty A_1 i A_{n+1}.

Łamanskij Władimir, historyk, etnograf i lingwista rosyjski, * 1833; profesor uniwers. petersb.; napisał: studjum o Modrzewskim, „O Sławianach w Małoj Azji, Afrikie i Ispanji", „Ob istoriczeskom izuczenji greko-sławiansk. mira w Jewropie" i in.; od 1890 redaktor czasopisma „Żiwaja starina".

Łamany ekwatorjał, ob. montaż lunet astronomicznych.

Łamiące płaszczyzny, ł. krawędź, ł. kąt, ob. pryzmat.

Łan, 1) dawna miara powierzchni, odpowiadająca późniejszej włóce; 2) pole.

Łanczyn, letnisko podgórskie w pow. nadwórniańskim (wojew. stanisławowskie); piękne położenie w otoczeniu lasów iglastych; źródła solankowe, państwowa warzelnia soli.

Łania, ob. Cervus.

Łanicz, młody, jeszcze pozbawiony rogów jeleń; łaniczka, młoda samica sarny lub jelenia.

Łanowa piechota, zaprowadzona w wojsku polskiem przez Stefana Batorego, który postanowił, aby z dóbr królewskich wybierany był do piechoty żołnierz zpośród kmieci, zwykle po jednym z każdych 20 łanów.

Łanowe, rodzaj podatku gruntowego, pobieranego od łana. W dawnej Polsce pobierano 2 grosze od łana; ob. podatki.

Łanskoj Wasilij, gubernator rosyjski w Warszawie po zajęciu Księstwa Warszawskiego przez wojska rosyjskie 1813 r.; potem prezes Rady Tymczasowej rządzącej; 1816 opuścił Warszawę; † 1831.

Łań, l. dopływ Prypeci, 175 km. dług.; rybna, spław drzewa.

Łańcowanie, sposób łowienia ryb na Dniestrze, polegający na straszeniu i zapędzaniu ich do sieci zapomocą toczonego wodą walca, zrobionego z wikliny i wypełnionego kamieniami. Sposób ten, zwany też „walcowaniem", jest wielce szkodliwy, gdyż miażdży dużo zarybku i ikry.

Łańcuch, szereg złączonych z sobą pierścieni czyli ogniw metalowych; służy do zawieszania i podnoszenia przedmiotów, do przenoszenia ruchu w maszynach (ł. bez końca) itp.

Łańcuch górski, grupa gór, łączących się ze sobą, których budowa geolog., ukształtowanie i struktura mają cechy wspólne. Ł. powstawały w różnych okresach geolog. jako rezultat ruchów górotwórczych.

Łańcuch tyraljerski, ob. linja tyraljerska.

Łańcuchowy ułamek, symbol matematyczny:

$$a_0 + \cfrac{1}{a_1 + \cfrac{1}{a_2 + \cfrac{1}{a_3 + \cdots}}}$$

gdzie a_0 oznacza daną liczbę całkowitą (dodatnią, ujemną, albo zero), a_1, a_2, a_3,.... oznaczają dane liczby naturalne.

Łańcuchy dolin, ob. dolina.

Łańcuchy węgla, ob. izomerja związków organicznych.

Łańcuszkowiec, ob. Streptococcus.

Łańcut, m. pow. (woj. lwowskie), 4.500 mieszkańców; zamek barokowy Potockich; fabr. wyrobów tkackich i sukienniczych.

Łapacz, w gwarze myśliwskiej nazwa psa, używanego do polowania na dziki.

Łapcie, łyczaki, obuwie z łyka lipowego lub wierzbowego, używane przez lud, zwłaszcza na Litwie i Białorusi.

Łapczyński Kazimierz, botanik, * 1823, † 1892; 1846—1857 przebywał na Kaukazie, 1868—81 urzędnik kolejowy w Warszawie; ogłosił wiele prac z dziedziny flory krajowej oraz wspomnienia z Kaukazu.

Łapica kopcowa, samołówka na zwierzęta drapieżne.

Łapiński Teofil (Taffik' bej), pułkownik i pisarz; walczył 1849 na Węgrzech, potem na emigracji w Turcji, dowodził wyprawą na Kaukaz celem niesienia pomocy góralom tamtejszym w walce przeciw Rosji; 1863 stał na czele nieudanej wyprawy morskiej, która z Londynu dotrzeć miała w okolice Połągi; ogłosił w jęz. polskim i niemieckim szereg opisów i wspomnień. (* 1828, † 1886).

Łapiński Wacław, lekarz, * 1868 w Warszawie; studja w Warszawie, Wiedniu, Paryżu, Berlinie i Londynie; od 1913 ordynator oddziału chirurgicznego w szpitalu dla dzieci im. Karola i Marji w Warsz., od 1918 do 1920 lekarz naczelny tegoż szpitala, od 1922 docent chirurgji ortopedycznej Uniw. Warsz. Pierwszy wprowadził do chirurgji na szerszą skalę ortopedję.

Lappo-Danilewskij Aleksandr, historyk rosyjski, * 1863, † 1919; studja w Petersburgu; od 1891 profesor instytutu historyczno-filologicznego w Petersburgu; prace: „Oczerki wnutrennjej politiki Ekateriny II", „Skifskija drewnosti" i in.

Łapunka, samotrzask do łapania ptaków.

Łapy, m-ko w pow. wysoko-mazowieckim (woj. białostockie), węzł. st. kol. 166 km. od Warszawy.

Łasica, ob. Mustelidae.

Łasicki Jan, teolog i historyk polski, * 1534, † 1605; przeszedł na kalwinizm; oprócz wielu rozpraw teologicznych napisał: „De diis Samogitarum", najobfitsze źródło dla poznania mitologji litewskiej, ogłoszone 1615 w Bazylei.

Łasicowate, ob. Mustelidae.

Łask, m. pow. (woj. łódzkie), 5.000 mieszk.; niegdyś siedziba możnej rodziny Łaskich.

Łaska w znaczeniu prawnem, ob. ułaskawienie.

Łaskawizna, dożywocie, chleb łaskawy.

Łaski Hieronim, polityk i dyplomata, * 1495, † 1542; wojewoda sieradzki; przeniósł się na Węgry, gdzie został zaufanym pomocnikiem króla Jana Zapolyi i z jego ramienia jeździł m. in. czterokrotnie w poselstwie do Stambułu, za co otrzymał na Spiszu Kieżmark i Niedzicę oraz w zarząd cały Siedmiogród.

Łaski Jan, arcybiskup gnieźnieński i prymas, * 1456, † 1531; 1505 kanclerz w. kor. Na sejmie radomskim przedstawił zebrane z polecenia Aleksandra Jagiellończyka statuta, prawa i przywileje poprzednich królów. Zbiór ten pt.: „Commune incliti Regni Poloniae privilegium, constitutionum et indultuum publicitus decretorum approbatorumque" (znany pod nazwą Statutu Łaskiego), otrzymał moc obowiązującą. 1511 arcybiskup gnieźnieński, na soborze laterańskim 1513 wyrobił dla siebie i swych następców tytuł legati nati. Pod jego kierunkiem opracowano ważne źródło hist.-geogr.: „Liber beneficiorum" archidiecezji gnieźnieńskiej, wyd. przez ks. Korytkowskiego.

Łaski Jan, reformator religijny, synowiec poprzedniego, * 1499, † 1560; kształcił się w Bolonji; 1521 wyświęcony na księdza; 1539 zrezygnował z godności duchownych i zamieszkał w Emden, gdzie zasłynął jako reformator kościelny; 1550 został w Londynie superintendentem „gminy cudzoziemskiej"; 1556 powrócił do Polski.

Łaski Olbracht, wojownik, * 1533, † 1597; walczył w obcych krajach; dopomógł do zdobycia tronu wołoskiego Jakóbowi Heraklidesowi; 1568 pogromca Tatarów; brał udział w wyprawie połockiej 1579.

Łaski Stanisław, wojewoda sieradzki, † 1550; w młodym wieku dużo podróżował; służył w wojsku francuskiem; 1540 kasztelan przemyski; autor traktatu „O wojenności ksiąg dwoje".

Łaskiego Statut, ob. Łaski Jan, arcybiskup.

Łaskotanie, titillatio, specyficzne uczucie, odbierane zapomocą skóry. Wrażenie to powstaje zazwyczaj przy lekkich podrażnieniach skóry pewnych okolic ciała, np. czoła, nosa, powiek, warg itd. Przy silnym stopniu ł. mogą występować mniej lub więcej gwałtowne odruchy, obejmujące kilka nawet grup mięśniowych i nie dające się hamować wolą. Szczególnie wrażliwa na ł. jest skóra na podeszwach i w pasze.

Łaskun, ob. Viverridae.

Łasza, ob. Viverridae.

Łaszcz Marcin, autor broszur polemicznych przeciwko inowiercom, jezuita, * 1550, † 1615; rektor kolegjów jez. we Lwowie i w Lublinie, przełożony domu profesorów w Krakowie; ogłosił: „Okulary na zwierciadło nabożeństwa chrześcijańskiego", „Judicium albo Rozsądek", „Recepta na plastr Czechowica" i in.

Łaszcz Samuel, sławny rycerz polski z XVII w.; odznaczył się w walkach z Kozakami i Tatarami; pierwszy wprowadził zwyczaj strzyżenia wysoko i podgalania włosów, przyjęty później powszechnie w Polsce; † 1649.

Łaszczyński Bolesław, malarz polski, * 1843 w Grabowie, † 1909 w Poznaniu; kształcił się w Monachjum. Z prac: malowidła ścian i sklepień katedry poznańskiej, ścienne obrazy w seminarjum (tamże), portret Maksymiljana Jackowskiego (Tow. Przyj. Nauk, Poznań).

Łaszewski Stefan, prawnik i działacz społeczny, * 1862, † 1923; 1892 adwokat w Grudziądzu; 1912—1918 poseł do parlamentu niemieckiego z okręgu kaszubskiego, wiceprezes Koła Polskiego w Berlinie, 1919 poseł na Sejm Ustawodawczy; 1920—21 wojewoda pomorski, od 1922 prezes Najwyższego Trybunału Administracyjnego.

Łaszowate, ob. Viverridae.

Łaszt, dawna miara zbożowa: ł. polski obejmował 30 korcy.

Łata niwelacyjna, beleczka długości 4—6 metrów, składana lub wysuwana, podzielona na decymetry i centymetry, wykonana z suchego drzewa i powleczona farbą olejną; przyrząd pomocniczy do pomiarów wysokości lub odległości.

Ława (wojsk.), rodzaj rozproszonego szyku kawalerji, mającego na celu szarżowanie przeciwnika i ogarnięcie mu skrzydeł i tyłów; szyk, zapożyczony przez polską kawalerję od Tatarów i Kozaków.

Ława miejska, dawny sąd w miastach, osadzonych na prawie niemieckiem czyli magdeburskiem; składał się z wójta i pewnej liczby sędziów, wybieranych z pośród wolnych obywateli.

Ława optyczna, deska z podziałką, na której umieszcza się przyrządy optyczne, służące do doświadczeń.

Ławeczka, dawna polska miara długości, tysiączna część pręta, dziesiąta część ławki.

Ławena, pr. dopływ Muszy na Litwie, 140 km. dług.

Ławica lodowa, pas lodu, który dosięga podczas zimy 6 m. grubości; otacza lądy podbiegunowe; składa się z lodu słonego.

Ławiczka (niem. Labes-See), jez. w pow. człuchowskim, prow. Grenzmark Posen-Westpreussen (Niemcy), wpobliżu m. Białemborka.

Ławka, dawna polska miara długości, setna część pręta.

Ławka szwedzka, przyrząd gimnastyczny, deska dł. 3—4 m., szer. 30 cm., na podpórkach 25—35 cm. wys., z listwą od spodu szer. 5—8 cm.; służy do ćwiczeń tułowia, równowagi, skoków.

Ławkiesa, 1) ł. dopływ Dźwiny, dług. 60 km.; 2) jez. w pow. iłłukszańskim w Kurlandji, 3 km².

Ławnik, 1) asesor kompletu sądowego, członek sądu, który nie jest sędzią zawodowym, lecz przedstawicielem społeczeństwa, zajmujący to stanowisko z wyboru lub nominacji; 2) członek magistratu, wybrany przez radę miejską.

Ławoczne, w. w pow., skolskim (woj. stanisławowskie), 2.000 mieszk.; stacja klimatyczna i turystyczna (narciarska).

Ławra (greck. λαύρα), nazwa klasztorów prawosławnych, zależnych bezpośrednio od synodu; nazwa ta przysługiwała: Kijowsko-Peczerskiemu (od 1688), Troicko-Siergjewskiemu wpobliżu Moskwy (od 1744), Aleksandro-Newskiemu w Petersburgu (od 1797), zamienionemu 1832 na prawosławny klasztor bazyljański w Poczajowie na Wołyniu (od 1833).

Ławrow Piotr, działacz polityczny, filozof i publicysta rosyjski, * 1823, † 1900; do 1866 prof. szkół wojskowych w stopniu pułkownika, 1866—1870 na zesłaniu, skąd uciekł zagranicę. W Zurychu wydawał rewoluc.-socjal. pismo „Wpieriod" (1873—75); od 1883—86 jeden z redaktorów „Wiestnika Narodnoj Woli"; ogłosił szereg prac politycznych, m. in. głośne „Listy historyczne".

Ławrowskij Piotr, filolog i historyk rosyjski, * 1827, † 1886; ogłosił m. in.: „Zamieczanja ob etimologiczeskich osobiennostiach starinnago jazyka polskago" (1858), „Kirił i Miefodij, kak prawosławnyje propowiedniki u zapadnych Sławian" (1863).

Łazariew Michaił, adm. rosyjski, * 1788, † 1851; odznaczył się w bitwie z Turkami pod Nawarynem; 1827—33 dowodził rosyjską flotą czarnomorską.

Łazarewicz Bonifacy, filolog klasyczny, * 1833; nauczyciel filologji klasycznej w gimnazjum św. Magdaleny w Poznaniu. Wydał słowniki do „Anabasis" Ksenofonta, „Iljady" i „Odyssei" Homera.

Łazarewski instytut języków wschodnich, założony w Moskwie 1816 przez braci Łazarewskich, 1872 przekształcony na filologiczny zakład naukowy o 7 klasach ogólnokształcących i 3 specjalnych, w których wykładano języki wschodnie.

Łazarewskij Aleksandr, historyk rosyjski, * 1834, † 1902; badacz przeszłości Ukrainy, zwłaszcza zadnieprzańskiej; ogłosił m. in.: „Opisanje staroj Małorossji" (2 t., 1889—93).

Łazarski Józef, profesor Uniw. Jagiellońskiego, * 1854 w Jeleśni (pod Żywcem), † 1924 w Krakowie; studja uniwersyteckie w Wiedniu i Gracu, 1881 docent farmakologji, od 1882 prof. na wydziale lekarskim i farmaceutycznym Uniw. Jagiellońskiego; 1909—10 rektor. Długoletni prezes Krakowskiego Tow. Lekarskiego. Badania nad kopytnikiem, rośl. cyprysowatemi i nad sporyszem krajowym.

Łazarski Mieczysław, współczesny matematyk polski, * 1852; studja w Karlsruhe; 1887—1911 profesor geometrji wykreślnej na Politechnice Lwowskiej, 1926 prof. honorowy Politechniki Lwowskiej. Napisał szereg artykułów z dziedziny geometrji i dwutomowa

dzieło: „Zasady geometrji wykreślnej“ (Lwów, 1903—1906).

Łazarski Stanisław, polityk, * 1849 w Jeleśni; 1901 poseł na sejm, 1907 do parlamentu wiedeńskiego, 1911 prezes Koła Polskiego w Wiedniu.

Łazarz (Eleazar), 1) brat Marji i Marty z Betanji, wskrzeszony z martwych przez Jezusa; 2) według Ewangelji św. Łukasza cierpiący nędzarz, który został wzięty przez aniołów na łono Abrahama. Od jego imienia powstała nazwa lazaretów szpitalnych i zakonu misyjnego lazarystów.

Łazarz, książę serbski 1374—89, wychowany na dworze carskim; za waleczność mianowany banem Bośni, potem wojewodą; po objęciu władzy książęcej, zmuszony przez Turków do płacenia daniny i dostarczania pocztu zbrojnego, usiłował wyłamać się od tej powinności; pobity przez sułtana Murada 1389 na Kosowem polu, poległ tam, czy też dostał się do niewoli i został stracony.

Łazarz Andrysowicz, drukarz krakowski z XVI w., rodem z Krakowa; od 1553—1577 właściciel słynnej oficyny ówczesnej, w której m. in. wydał: „Artykuły prawa magdeburskiego itd.“ (1559).

Łazidła, specjalne buty do chodzenia po śniegu, używane głównie przez kłusowników.

Łaziec, Anabas scandes, ryba z rodziny Anabantidae, rząd Peresoces, podgromada Teleostei (kostnoszkieletowe); żyje w Indjach, odznacza się zdolnością wychodzenia na ląd, a nawet wpełzania na pnie drzew.

Łazienki królewskie, pałac i park w Warszawie, założony 1788 przez Stanisława Augusta na gruntach, zwanych tak od łaźni, która miała istnieć na tem miejscu za książąt Mazowieckich; budową pałacu kierował architekt Dominik Merlini.

Łaziga, ob. Ranatra.

Łaziska Górne, w. i os. przem. w pow. pszczyńskim (woj. śląskie), 3.200 mieszk.; kop. węgla.

Łazowie, ob. Lazowie.

Łazy, w. w pow. będzińskim (woj. kieleckie), w. fabr. portland-cementu.

Łazy (czesk. Lazy), w. w pow. frysztackim na Śląsku Cieszyńskim, 8.000 mieszk. (49% Polaków); kop. węgla.

Łazy, 1) karcze, korzenie, pniaki, chrósty; 2) miejsce po lesie, wytrzebionym przez palenie; 3) miejsca niskie i bagniste, zarosłe chróstami i łoziną.

Łażące, ob. Picariae.

Łaźniński Franciszek, gen. w. pol., dowódca brygady wołyńskiej w chwili wybuchu powstania kościuszkowskiego; zdołał w najcięższych warunkach połączyć się z wojskiem Kościuszki w okolicach Połańca; po powstaniu przebywał na emigracji we Francji, † 1819 w Warszawie.

Łączeń, ob. Butomus.

Łączna kość, ob. symplecticum.

Łączna tkanka, ob. tkanka łączna.

Łącznica, to samo co spojówka, ob. oko.

Łącznik, szeregowy, używany do przesyłania wiadomości i rozkazów.

Łącznikowy oficer, oficer, wysyłany do sąsiedniego oddziału w celu regularnego podtrzymywania służby łączności. Ma on zazwyczaj pewną ilość podległych mu konnych lub pieszych łączników, korzysta z aparatów do nawiązywania łączności technicznej (telefony i. t. p.).

Łączniowate, ob. Butomaceae.

Łączność w matematyce, własność sumy i iloczynu, wyrażona odpowiednio we wzorach:

$$(a+b)+c=a+(b+c),$$
$$(a\,.\,b)\,.\,c=a\,.\,(b\,.\,c).$$

Łączność w wojsku polega na zapewnieniu stałego przesyłania wiadomości, rozkazów i meldunków przez oddziały do ich dowództw i odwrotnie, oraz pomiędzy sąsiedniemi oddziałami. Ł. pomiędzy dowództwami a oddziałami nazywa się ł. wgłąb. Ł. pomiędzy sąsiedniemi oddziałami — ł. boczna. Ł. nie należy mieszać ze stycznością lub czuciem. W celu podtrzymywania ł. używa się najrozmaitszych środków technicznych (telefon, telegraf, radjotelegraf i t. d.) oraz najrozmaitszych żywych środków łączności (łącznicy piesi i konni, cykliści, poczta, gołębie, psy meldunkowe). Przy dzisiejszej rozciągłości frontów ł. posiada niezmiernie doniosłe znaczenie, a brak jej często powoduje klęskę. W czasie bitwy warszawskiej 1920 w znacznym stopniu należy przypisywać klęskę 4 armji sowieckiej zerwaniu jej łączności radjotelegraficznej przez naszą radjostację w Warszawie, która, nastrojona na falę stacyj sowieckich, nie dopuszczała do przesyłania żadnych wiadomości. Ze względu na ważność służby łączności obecnie każda większa jednostka wojskowa posiada własne oddziały, przeznaczone do tej służby; w wojskach istnieją całe grupy personalne tej służby, wchodzące w skład oddziałów technicznych, tzw. wojska ł.

Łąg (łęg), miejsce niskie nad rzeką, obrosłe zwykle wiciną i zalewane wodą na wiosnę; 2) pastwisko nad rzeką; 3) błonie na nizinach.

Łąka, zbiorowisko wysokich, trwałych roślin zielnych, przeważnie trawiastych; na ł. spotyka się też zioła jedno i dwuliścienne. Rosną one wszystkie w ciasnem zwarciu, splecione korzeniami i kłączami w jednolitą masę pilśniową, tzw. darń. Flora ł. nie jest jednakowa; skład jej jest zależny od wilgotności gruntu, strefy, w której ł. się znajduje; znaczny bywa też wpływ kultury (koszenie, spasanie, odwadnianie). Rozróżniamy: ł. słodkie, w których skład flory wchodzą głównie rośliny z rodziny traw (Gramineae), rośliny motylkowe (Papilionaceae), i ł. kwaśne, których porost składa się z roślin z rodziny turzyc (Cyperaceae), sitów (Juncaceae), skrzypów (Equisetinae) i mchów (Musci).

Łąkotka, ob. Meniscus.

Łątka, ob. Orthoptera.

Łbieniec, ob. Vipera.

Łeba (niem. Leba), 1) rz. w Pomeranji, przepływa jez. Łebskie (75 km²), uchodzi do Bałtyku, dług. 135 km.; 2) m. w Pomeranji, rej. koszalińska, pow. słupski, 2.100 mieszk.; kąpiele morskie.

Łebiński Władysław, pisarz, * 1840, † 1907; 1867 red. „Gazety toruńskiej“; od 1871 przebywał w Poznaniu, gdzie nabył po J. I. Kraszewskim drukarnię; 1896 red. „Dziennika Poznańskiego“; ogłosił szereg rozpraw historycznych i ekonomicznych.

Łechtaczka, clitoris, część zewnętrznego narządu rodnego u kobiet; znajduje się powyżej warg mniejszych, odpowiada prąciu męskiemu; ulega przekrwieniu podczas podniecenia płciowego.

Łekno, herb polski: na tarczy w polu czerwonem dwa srebrne, ku sobie zwieszone liście rośliny wodnej, zwanej łekno, na łodygach, w pałąk u góry zgiętych i ukośnie u dołu skrzyżowanych; nad hełmem w koronie szlacheckiej połowa jelenia złotego z koroną na szyi.

Łemkowie, Łemki, szczep górali ruskich, zamieszkujący płn. stoki Karpat, od Popradu po Iwonicz i Rymanów; ok. 100.000 głów; nazwa pochodzi od używanego przez nich słowa „łem“ lub „lem“ — „tylko“.

Łempicki Michał, przemysłowiec i pisarz ekonomiczny, * 1856; ukończył instytut górniczy w Petersburgu; dyrektor kopalń węgla pod Sosnowcem, potem zakładów górniczych w Starachowicach; 1916 członek Tymczasowej Rady Stanu. Ogłosił szereg prac specjalnych z zakresu górnictwa.

Łempicki Stanisław, historyk literatury, * 1886; studja uniw. we Lwowie; wydał: „Bibljografja hist. lit. i kryt. liter. polskiej za r. 1906“, „Polska pieśń wojenna“, „Serce polskie“, „Hetman Zamoyski współpracownikiem Heidensteina“, „Jan Zamoyski jako reformator wyż. szkol. w Polsce XVI w.“, „Jan Zamoyski protektor medycyny i medyków“, „Śladem koment. Cezara“, „Szymon Szymonowicz jako lekarz“, „Działalność J. Zamoyskiego na polu szkolnictwa“.

Łempicki Stanisław, współczesny dziennikarz i literat polski w Ameryce; autor „Sonaty Duchów“ i kilku innych utworów poetyckich; obecnie redaktor milwauckiego „Kurjera Polskiego“.

Łempicki Zygmunt, badacz literatury niem., prof. Uniw. Warszawsk., * 1886; wydał „Geschichte der deutschen Literaturwissenschaft“, „Idea a osobowość w hist. liter.“, „Zasadnicze problemy współczesnego językoznawstwa“, „Renesans — Oświecenie — Romantyzm“ i in.

Łepkowski Józef, archeolog i historyk sztuki, * 1826 w Krakowie, † 1894; 1875 profesor archeologji i historji sztuki na Uniw. Jagiellońskim; z jego inicjatywy powstał „Grób zasłużonych na Skałce“. Liczne prace i rozprawy.

Łepkowski Ludwik, malarz polski, * 1829 w Krakowie, uczeń Wojciecha Stattlera; malował obrazy religijne i zabytki architektoniczne. Z prac: „Sukiennice“, „Św. Stanisław“ (Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu).

Łęcina, ob. reja.

Łęczna, m. w pow. lubartowskim (woj. lubelskie), nad rz. Wieprzem, 3.000 mieszk.; do niedawna sławne doroczne jarmarki.

Łęczyca, m. pow. (woj. łódzkie), nad rz. Bzurą, 10.000 mieszk.; ruiny zamku.

Łęczycki Mikołaj, jezuita, teolog, * 1574 w Nieświeżu, † 1652; ukończył nauki w Rzymie; prof. akad. wileńskiej; ogłosił szereg prac w jęz. polskim i łacińskim.

Łęczycki Paweł, ks. bernardyn, tłumacz „Relacyj powszechnych“ Jana Botera, pierwszej geografji w jęz. polskim.

Łęg, ob. łąg.

Łęgowski Józef, nauczyciel szkół w Prusach Zach., później prezes Tow. Naukowego w Toruniu, autor wielu prac, m. in. dotyczących Pomorza pol., ogłaszanych pod pseud. Nadmorskiego i Kozłowskiego.

Łęk, siodło polskie z dwoma „kulami“, z przodu jedną, a drugą z tyłu. Cztery rodzaje siodeł były w użyciu w dawnej Polsce: łęk, terlica, jarczak i kulbaka turecka.

Łęki, ob. fałdy.

Łęki, w. w pow. krośnieńskim (woj. lwowskie); kop. nafty, 7 otworów wiertn.; roczna produkcja 9 cystern.

Łęski Adam, minister sekretarz stanu Król. Polskiego, * 1799, † 1883; prezes dyr. głównej Tow. Kred. Ziem., mianowany ministrem po dymisji Tymowskiego; 26. XII. 1863 otrzymał przymusowy urlop zagranicę, a obowiązki jego powierzono Płatonowowi.

Łęski Józef Franciszek, astronom i matematyk, * 1760, † 1825; adjutant Kościuszki, kapitan, nauczyciel miernictwa w korpusie kadetów; 1790 przetłumaczył dzieło Hogreve'a „Teoretyczna i praktyczna nauka żołnierskich rozmiarów czyli miernictwo wojenne“, pierwsze polskie wydawnictwo polskie z dziedziny topografji wojskowej; 1798 objął w Krakowie katedrę matematyki i astronomji (po Śniadeckim), 1804—11 prof. fizyki i matematyki Liceum warsz., 1811 prof. astronomji uniw. krakowskiego.

Łętowski Juljan (właśc. nazw. Książek Władysław), dramaturg i nowelista, * 1857, † 1897; napisał m. in. dramaty: „Izrael na puszczy“ (1880) i „Firduzi“ (1889) oraz szereg nowel i powieści.

Łętowski Ludwik, biskup krakowski, * 1786, † 1869; autor „Katalogu biskupów, prałatów, kanoników krak.“ oraz szeregu utworów poetyckich.

Łkanie, singultus, charakterystycznie zmienione ruchy oddechowe, powstające pod wpływem określonego stanu psychicznego, zmartwienia, wzruszenia. Zjawisko ł. polega na tem, że wdechy, po sobie następujące, są szybkie, spazmatyczne, przyczem szpara głosowa szybko się zamyka i cała krtań podnosi się do góry.

Łobaczewskij Nikołaj, matematyk rosyjski, * 1793, † 1856; twórca geometrji hiperbolicznej (aksjomat euklidesowski, dotyczący

prostych równoległych, zastąpiony nowym pewnikiem: „przez punkt, nie leżący na prostej, można poprowadzić więcej niż jedną prostą równoległą do niej"); 1816—1846 profesor w Kazaniu; pierwsza praca Ł. o podstawach geometrji ogłoszona była w języku rosyjskim (1829—1830) pt.: „O naczałach geometrji".

Łobanow-Rostowskij Aleksiej książę, dyplomata rosyjski, * 1824, † 1896; 1859—1863 i 1878—79 poseł w Konstantynopolu, 1879—82 w Londynie, 1882—95 w Wiedniu; od 1895 minister spraw zagranicznych. Drukował rozprawy historyczne.

Łobarzewski Hiacynt, botanik, * 1815, † 1862; dyr. ogrodu botanicznego we Lwowie, jeden z pierwszych u nas pracowników na polu geografji roślin.

Łoboda, Atriplex, rodzaj roślin z rodziny Chenoporiaceae (komosowate). Należy tu około 60 gatunków ziół lub krzewów o kwiatach przeważnie jednopłciowych. A. patulum, ł. rozłożysta, roczna, 30—90 cm. wys., o liściach trójkątnie lancetowatych. A. hastata, ł. oszczepowata, wyższa od poprzedniej, liście podłużnie trójkątne. Kwitną VII—IX. Pospolite chwasty; przydroża, płoty. W ogrodach uprawiana A. hortensis, ł. ogrodowa, roczna, o łodydze kanciastej, 60—120 cm. wysok., często czerwonawej; liście sercowato trójkątne, jadane jako szpinak; nasiona mają własności przeczyszczające. Z rosnącej nad brzegami morskiemi A. portulacoides otrzymuje się sodę.

Łoboda Archory, hetman kozacki za Zygmunta III, jeden z przywódców buntu Łobody i Nalewajki, rozbity pod Ostrym Kamieniem przez Żółkiewskiego, zamordowany 1596 w Łubniach podczas oblężenia twierdzy przez wojsko koronne.

Łobos Ignacy, biskup tarnowski 1885 do 1909, * 1827, † 1909; członek sejmu galicyjskiego.

Łobzów, dzielnica Krakowa, niegdyś rezydencja królów polskich, nad rz. Rudawą; pałac, przebudowany na szkołę wojskową. Miejsce urodzenia Władysława IV.

Łobżenica (niem. Lobsens), m. w pow. wyrzyskim (woj. poznańskie), blisko granicy pruskiej, 2.400 mieszk.

Łochwa, zimowe legowisko niedźwiedzia, inaczej gawra, barłóg.

Łochwica, m. pow. w gub. połtawskiej (Ukraina), 9.000 mieszk.

Łoczany, ob. Lec.

Łodyga, ob. caulis.

Łodygowice, w. w pow. żywieckim (woj. krakowskie), 3.000 mieszk.; wyroby wełniane, fabryka mebli giętych.

Łodyna, w. w pow. liskim (woj. lwowskie), kop. nafty, 19 otworów wiertn.

Łodyński Marjan, historyk polski, * 1884; studja uniw. w Krakowie; 1908 urzędnik Bibl. Jagiell. W 1919 dyrektor Centralnej Bibljoteki wojskowej w Warszawie. Wydał: „Fałszerstwa w dokumentach biskupstwa płockiego" (1916), „Uzależnienie Polski od papiestwa a kanonizacja św. Stanisława" (1919), „Les Bibliothèques militaires modernes" (1926), „Bibljotekarstwo wojskowe jako odrębna gałąź ogólnego bibljotekarstwa" (1926).

Łodzia, herb polski: na tarczy w polu czerwonem łódź złota; nad hełmem w koronie szlacheckiej na ogonie pawim także łódź.

Łodziata Aleksander Augustyn, unicki biskup chełmski i bełski, † 1694.

Łodzik, ob. głowonogi.

Łogawizna (szpat, wytycz), patologiczna narośl kostna na wewnętrznej stronie stawu skokowego u konia, wskutek której koń kuleje.

Łohiszyn, m. w pow. pińskim (woj. poleskie), 2.000 mieszk.

Łohojsk, m-ko w pow. borysowskim na Białorusi, na płn. od Mińska, nad rz. Hajną; przez cztery wieki własność Tyszkiewiczów, którzy zgromadzili tam cenne zbiory i bibljotekę.

Łojek, ob. talk.

Łojka, skóra cielęca lub kozłowa, wyprawiona sposobem białoskórniczym.

Łojko-Rędziejewski Feliks, ekonomista * 1717, † 1779; szambelan Stanisława Augusta, członek komisji skarbu koronnego; ogłosił: „Zbiór deklaracyj, not i główniejszych czynności, które poprzedziły i zaszły podczas sejmu pod węzłem konfederacji odprawiającego się od 1772—73" (1773) z krytyką rzekomych praw trzech mocarstw do podziału Polski.

Łojotok, ob. seborrhoe.

Łojowe gruczoły, glandulae sebaceae, nie posiadające umięśnienia, złożone, rzadziej pojedyńcze gruczoły cewkowe gruszkowatego kształtu, produkujące łój skórny i otwierające się przewodem, wyprowadzającym zwykle do torebki włosowej. Rozsiane na całej powierzchni skóry, w największej ilości znajdują się na miejscach owłosionych. Brak ich zupełnie w miejscach, pozbawionych włosów, jak np. na skórze dłoni i podeszwy. Występować mogą także samodzielnie, nie pozostając w związku z torebką włosową, np. na różowym brzegu warg, na wargach sromowych u kobiet, u mężczyzn na napletku członka itp. Gruczoły łojowe występują nie u wszystkich ssaków, brak ich zupełnie u wielorybów, niektórych owadożernych i u leniwców.

Łokacze, m. w pow. horochowskim (woj. wołyńskie), 1.900 mieszk.

Łokciowa kość, ob. ulna.

Łokciowy wyrostek, ob. olecranon.

Łokieć, 1) miara długości; dzieli się na 2 stopy, 24 cale. Wielkość ł. jest rozmaita. Ł. warszawski czyli nowopolski równa się 57,6 cm.; 2) ab. staw łokciowy.

Łokietek, ob. karzeł.

Łokietek Władysław, ob. Władysław Łokietek.

Łomaka, ordynarna strzelba myśliwska.

Łomazy, m-ko w pow. bialskim (woj. lubelskie), 5.000 mieszk.

Łomikost, choroba koni, żywionych wyłącznie otrębami, polegająca na rozmiękczeniu kości szczęk, grzbietu i nóg; kończy się śmiercią.

Łomnica, pr. dopływ Dniestru, dług. 118 km.

Łomnica, szczyt w Tatrach, 2.634 m. wys.

Łomnica Tatrzańska, letnisko u podnóża Tatr w żupie lipt.-spiskiej (Czechosłowacja).

Łomnicki Jarosław, zoolog, * 1873, kustosz Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie; ogłosił wiele prac z zakresu entymologji i geologji.

Łomnicki Marjan, geolog i zoolog, * 1845, † 1915; prof. gimnazjum we Lwowie; autor wielu rozpraw i prawie ⅓ map w „Atlasie geologicznym Galicji", wydanym przez Pol. Ak. Umiejętności.

Łomonosow Michaił Wasiljewicz, uczony i poeta rosyjski, * 1711, † 1765; 1736—41 studjował w Marburgu i Fryburgu chemję i metalurgję; po powrocie w 1741 otrzymał stopień adjunkta Akad. Umiejętności w Petersburgu, 1741 zbudował pierwsze laboratorjum chemiczne w Rosji. Prace jego dotyczą prawie wszystkich dziedzin fizyki i chemji. Prawo zachowania materji ogłosił Ł. w r. 1760 (29 lat przed Lavoisier). Ł. można uważać za pierwszego fizyko-chemika wogóle, lecz prace jego, jako zbyt nowatorskie, nie mogły być zrozumiane. Ogłoszono je dopiero w 1904, staraniem B. Menszutkina.

Łom-Palanka, m. na pr. brzegu Dunaju (Bułgarja), 13.000 mieszk.

Łomża, m. pow. (woj. białostockie), nad rz. Narwią, 22.000 mieszk.; fabr. waty, mydlarnie, cegielnie.

Łono, ob. pubes.

Łonowa kość, ob. os pubis.

Łonowa szpara, to samo co szpara sromowa, ob. rima pudendi.

Łonowy wzgórek, ob. mons pubis.

Łońszczak, 1) w gwarze ludowej nazwa jednorocznych bydląt domowych, to samo co roczniak; 2) u myśliwych roczny jeleń.

Łonozlita, ob. Malpighia.

Łopaciński Hieronim, filolog i historyk, * 1860, † 1906; nauczyciel gimnazjalny w Lublinie; ogłosił szereg prac z zakresu językoznawstwa, piśmiennictwa staropolskiego (odnalezienie i przedruk „Sądu Parysa" z 1542), ludoznawstwa i dziejów Lublina; cenne jego zbiory książkowe stały się podstawą „Bibljoteki publicznej im. H. Ł. w Lublinie".

Łopaciński Jan Dominik, biskup żmudzki, * 1709, † 1778; biskup od 1762.

Łopacki Jacek, lekarz, od 1658 profesor i dziekan Akademji krakowskiej; sekretarz królewski; napisał „De Epilepsia"; † 1701.

Łopacki Stanisław Antoni, syn poprzedniego, lekarz, dziekan Akademji krak.; przyczynił się do wydania nowej ustawy dla wydziału medycznego; † 1738 w Krakowie; ogłosił: „De Ophtalmia".

Łopatin German, rewolucjonista rosyjski, * 1845; aresztowany po raz pierwszy 1866; po trzeciem uwięzieniu uciekł i wywiózł zagranicę zesłańca Ławrowa; w Londynie członek rady głównej Międzynarodówki i jej referent do spraw rosyjskich; po powrocie do Rosji 1870 aresztowany, przesiedział do 1872, poczem wielokrotnie więziony. W 1884 członek „Narodnej Woli"; tegoż roku aresztowany, skazany na śmierć, ułaskawiony na dożywotnie więzienie w Szlisselburgu; 1905 na mocy manifestu uwolniony.

Łopatka, ob. scapula.

Łopatyn, m. w pow. radziechowskim (woj. tarnopolskie), 3.300 mieszk.

Łopian, ob. Lappa.

Łopieński Grzegorz, syn Jana Ł., bronzownik polski, * 1863; kształcił się w zawodzie w Warszawie, Krakowie, Wiedniu i Paryżu; pracuje w Warszawie od 1884 razem z bratem Feliksem Ł., * 1866 w Warszawie, również bronzownikiem. Z dzieł: balustrada z bronzu przed wielkim ołtarzem na Jasnej Górze, liczne żyrandole i lichtarze dla kościołów, część bronzów dla pomnika Mickiewicza w Warszawie, tablice grobowe, posągi i in.

Łopieński Ignacy, grafik i medaljer polski, * 1865 w Warszawie. Kształcił się w Warszawie i w Monachjum. Wykonał szereg akwafort z obrazów Matejki: „Bitwa pod Warną", „Wyjście żaków krakowskich", „Autoportret Matejki" i w. in.

Łopieński Jan, bronzownik polski, * 1838, † 1907; kształcił się w Warszawie, Wiedniu i Paryżu. Założył wielki zakład artsytyczno-bronzowniczy w Warszawie. Z dzieł: bronzy do domu L. Kronenberga (Warszawa), balustrada bronzowa (pałac hr. Zawiszy. Warszawa).

Łopot, herb polski: na tarczy w polu czerwonem dwie złote gardy od szabli, rękojeści skrzyżowane; nad hełmem w koronie szlacheckiej trzy pióra strusie.

Łopucha, ob. Raphanus.

Łopuska - Wyleżyńska Helena, kompozytorka - pianistka polska, † 1920 w Moskwie.

Łopuski Stanisław malarz z XVII w., Polak rodem, pracował w Rosji; w 1636—67 pełnił urząd oficjalnego malarza przy dworze moskiewskim, malował portrety, obrazy religijne i dekoracyjne.

Łopuszański Jan, inżynier, * 1874; prof. Politechniki Lwowskiej, 1922—23 minister Robót Publicznych w gabinetach Nowaka, Sikorskiego i Witosa.

Łopuszański Tadeusz, pedagog, * 1870; 1896 okręgowy inspektor szkolny, potem wizytator szkół; 1918 szef sekcji szkolnictwa średniego, 1919—20 minister Wyznań Rel. i Oświecenia Publ. w gabinetach Skulskiego i Grabskiego; ogłosił „Zagadnienie wychowania narodowego" (1918).

Łosice, m. w pow. konstantynowskim (woj. lubelskie), nad rz. Tuczną, 3.900 mieszk.

Łosienko Anton, malarz rosyjski, * 1737, † 1773; kształcił się w Ak. Szt. P. w Petersburgu i w Paryżu u J. Davida; przywódca akademickiego malarstwa, znakomity rysownik.

Łosik Tomasz, malarz polski, * 1849, † 1896, uczeń Siemiradzkiego; malował pejzaże. Z dzieł: „W gaiku zielonym", „O zachodzie".

Łosiński Augustyn ks., biskup kielecki, * 1867; wyświęcony na kapłana 1892, rektor seminarjum w Petersburgu od 1902, prekonizowany i konsekrowany na biskupa 1910.

Łosk W., w pow. wołożyńskim (woj. nowogrodzkie); 700 mieszk.; w XVI w. główna

drukarnia socynjańska, gdzie drukowane były prace Budnego, Paleologa, Czechowicza i in.

Łoski J ó z e f, archeolog i historyk polski, * 1827, † 1885; ogłosił m. in.: „Jan Sobieski, jego rodzina, towarzysze broni i współczesne zabytki“ (1883).

Łosoś, ob. S a l m o n i d a e.

Łosośna, l. dopływ Niemna, ujście poniżej Grodna, dług. 37 km.

Łosza, l. dopływ Niemna, dług. 45 km.

Łoś, ob. C e r v u s.

Łoś J a n, chemik, * 1823, † 1860; ogłosił: „O chemicznem działaniu światła“ i „O gatunkach soli kuchennej, dobywanej w Rosji“.

Łoś J a n, slawista polski, * 1860; 1890 docent filologji słowiańsk. w Petersburgu; od 1902 prof. Uniw. Krakowskiego; prace: „Gwara opoczyńska“ (1886), „Przegląd zabytków staropolskich“ (1915), „Gramatyka starosłowiańska“ (1922), „Gramatyka polska“ (T. I. 1922, II 1925), „Pisownia polska“ (1917), „Wiersze polskie w ich dziejowym rozwoju“ (1920), „Słownik ortograficzny“ (1925); † 1928.

Łoś W i n c e n t y, dramaturg, powieściopisarz i pisarz obyczajowy, * 1857; napisał: „Ostatni burgrabia“, „Wizerunki króla Stanisława Augusta“, „Linoskoczka“ i in.

Łoś W ł a d y s ł a w, przypuszczalny autor pamiętnika z lat 1646—1667, obejmującego czasy wojen szwedzkich, moskiewskich, rokoszu Lubomirskiego, wyprawy duńskiej i litewskiej w 1660; † 1694.

Łoś W ł o d z i m i e r z, malarz polski, * 1849, † 1888 w Monachjum. Kształcił się w Krakowie i Monachjum. Malował sceny, osnute głównie na tle Ukrainy: „Kwestarz“, „Jeździec i luzak“ i inne.

Łotewska literatura zaczyna się od przekładu katechizmu Lutra (1586) przez J. Rivisa, oraz śpiewnika pobożnego (1586) Manzeliusa. Tenże wydał gramatykę i słownik. W 1644 Rehehusen wydał nową gramatykę, a w 1685—89 wydrukowana została w przekładzie Biblja (Ernst Glück). Melchjor Vossis pierwszy pisał poezje po łotewsku. Stender ojciec († 1796) pisał pieśni religijne, a Stender syn († 1819) ułożył pierwszą komedję. W XIX w. Łotysze zaczynają uprawiać gorąco swój język i literaturę. P. Elberfeld († 1819) napisał pierwszy dramat; Indrik († 1828), poemat „Wyzwolenie“. Ernest Dünsberg (* 1816, † 1902) sam jeden wydał około stu tomów. Podobnie płodni: Lieventhal († 1877), Leitan († 1874), Spaghis († 1870) oraz Chr. Woldemar († 1891), który założył młodo-łotewską „Gazetę Petersburską“. Głównymi beletrystami tej gazety byli: Juris Alluman (* 1832, † 1864), liryk i nowelista, bracia Matjas i Reinis Kadsit, którzy wspólnie napisali romans pt. „Nowy pomiar ziemi“, wreszcie Juris Neikenn († 1868), realistyczny odtwórca życia wiejskiego. M o d e r n i ś c i: Andr. Pumpurs (* 1841 † 1902) oraz Lautenbach próbowali stworzyć epos narodowe; Rainis i Elsa Rosenberg-Pleekschan, Auseklis († 1879), E. Weidenbaum († 1892), lirycy; romans i nowelę uprawiają: Apsichu Jehkabs, R. Blaumann, August Deglaws. Do najmłodszych należą: Jahn, Poruku, Ed. Swahrgulu, Andr. Needra i Pehrseetis († 1902). Jako krytyk literacki słynie Teodor Seifert.

Łotwa (Latvija), niem. Lettland, republika nadbałtycka, w 1918 r. utworzona z 4 pow. dawn. gub. liflanckiej, z Kurlandji i z 3 pow. b. gub. witebskiej (Inflanty polskie), 65.791 km², 1,727.500 mieszk. (80.4% Łotyszów, reszta Rosjanie, Żydzi, Niemcy, Litwini i Estowie, Polaków 52.000); stol. Ryga. Pod względem ukształtowania pionowego zajmuje daleko na płn. wysuniętą część pojezierza bałtyckiego (Pojez. Kurlandzkie). Lasy iglaste (25% pow.); rolnictwo (uprawa żyta, jęczmienia i lnu), rybołówstwo. Przemysł przez wojnę zniszczony. Wywóz drzewa, zboża i lnu. Długość linji kol. około 3.000 km. Granice lądowe 1.196 km., granice morskie 494 km. Gł. porty: Ryga, Lipawa i Windawa.

Łotwa.

Łować, rz. w Rosji zach., wypływa z jez. Łowaci, uchodzi do jez. Ilmen, dług. 508 km.

Łowczy, w dawn. Polsce urzędnik, czuwający nad zachowaniem zwierzyny i urządzający łowy dla królów i wielkich panów, zwany też „venator“. Urząd ten stał się później tylko tytularnym. Ostatnim łowczym koronnym był Franciszek Ksawery Chołoniewski (od r. 1788).

Łowicka księżna, tytuł, nadany przez ces. Aleksandra I małżonce w. ks. Konstantego, Joannie z Grudzińskich, poślubionej 1820; † 1831 w Carskiem Siole.

Łowicki M a c i e j, lekarz, * 1817; zesłany 1842 na Syberję za czynny udział w spiskach młodzieży wileńskiej, powrócił do kraju po 17 latach; praktykował w Kownie, Białymstoku i w Wysokiem Litewskiem; napisał: „Wspomnienia“ (ogłoszone 1925), „Zarysy Syberji“ i liczne rozprawy lekarskie, † 1900.

Łowickie księstwo, obejmujące m. Łowicz z kilkudziesięciu wsiami, należało od najdawniejszych czasów do uposażenia arcybiskupów gnieźnieńskich; zabrane przez rząd pruski 1795, nadane przez Napoleona marsz. Davoust, przez Aleksandra I w 1820 w. ks. Konstantemu; po 1831 dobra koronne, dziś państwowe.

Łowicz, m. pow. (woj. warszawskie), nad rz. Bzurą, 16.000 mieszk.; dawna siedziba arcyb. gnieźn.; 6 kościołów; fabr. maszyn i narzędzi roln., przyrządów tkackich i krosien, przędzalnie wełny i farbiarnie.

„Łowiec“, pismo miesięczne, organ Małopolskiego Towarzystwa Łowieckiego (M. T. Ł.), wychodzi we Lwowie od 1878, z dwuletnią przerwą wojenną 1919 i 1920 r. Redakcja wydała kilka kalendarzyków myśliwsko-rybackich oraz kilka prac z dziedziny myśliwskiej.

„Łowiec Polski“, dwutygodnik łowiecki, wychodził w Warszawie od 1899—1914; wznowiony 1924, jest dziś organem Centralnego Związku Polskich Stowarzyszeń Łowieckich. Pismo to, od chwili założenia do dziś, redaguje Jan

Sztolcman. Nakładem redakcji wyszło 14 kalendarzy myśliwskich od 1901—1914, oraz szereg naukowych prac łowieckich.

„Łowiec Wielkopolski“, ilustrowany dwutygodnik, organ Towarzystwa Łowieckiego w Poznaniu, założony 1907; zmienił po przerwie wojennej nazwę na „Łowiectwo Polskie“, które przetrwało do 1923, łącząc się następnie z warszawskim „Przeglądem Myśliwskim“. Założycielem i długoletnim redaktorem „Ł. W.“ był Wł. Janta-Połczyński, autor „Estetyki łowiectwa“ (1923).

Łowiectwo uprawiał człowiek od pierwszej chwili swego istnienia; polował dla ochrony siebie i swojego dobytku przed dzikim zwierzem, dla pożywienia i okrycia. Zwierzyna do X wieku była „res nullius“. Tzw. „ius regale“ oddało łowy panującym i magnatom, którzy polowali głównie dla przyjemności, gdyż ze wzrostem kultury poczęły się rozwijać rolnictwo i chów bydła. Pierwotny „leśny człowiek“ używał jako broni łowieckiej maczugi, później łuku, oszczepu, dzidy, siekiery, kuszy, aż z rozwojem cywilizacji doszedł do strzelby skałkówki, później kabzlówki, wreszcie do obecnej precyzyjnej odtylcówki, do prochu bezdymnego. Ponadto łowiono zwierzęta w różne sidła, żelaza i doły oraz zapomocą trucizn. Równocześnie z rozwojem łowiectwa powstaje typ konia łowieckiego, śmiałego, posłusznego i zwrotnego. Wzmaga się umiejętność jazdy konnej. Specjalną opieką w Polsce otoczona była puszcza Białowieska i jej ozdoba, żubr, na którego polowali królowie z całym dworem. Polska, pokryta ongiś nieprzebytemi lasami, była krajem, obfitującym w bezmiar wszelkiego zwierza, a innym narodom nietylko dorównywała, ale je nawet przewyższała pod względem rozwoju łowiectwa. Królowie, książęta i wielcy panowie utrzymywali specjalnych urzędników i służbę łowiecką, jak łowczy, połownik, ptasznik, sokolnik, bażantnik, zwiernik, stanowniczy, bobrownik, osacznik, dojeżdżacz, szczwacz, kotłowy, sietniczy. Ludność, zwoływana na obławy, obowiązana była pomagać myśliwym; prócz tego musiała żywić psy i sokoły, przyjmować łowców lub płacić „psiarskie“. Sokolnictwo, tj. polowanie z ułożonym sokołem, doszło do rozkwitu. Królowie polscy obcym monarchom posyłali w darze ułożone sokoły. Polowano z gończemi i chartami oraz na wabia. Niejednokrotnie rzucano się na niedźwiedzia z dzidą lub kordelasem w ręku. Łowiectwo było zabawą rycerską, wyśmienitą zaprawą wojenną. Urządzano polowania „par force“, goniąc konno za zwierzem tak długo, dopóki nie padał, zmęczony śmiertelnie. Każdy niemal magnat polski posiadał wpobliżu swej rezydencji zwierzyniec, w którym bawił się myślistwem. Znane były zwierzyńce: Radziwiłłów na Litwie, Zamoyskich nad Wieprzem, „Wielka Kletna“ w Białowieży, Potockiego w Piławinie itd. Dziś jedyny zwierzyniec znajduje się w Poznaniu. Liczne legendy, jak o założeniu Wilna, Wielunia, Brzegu na Śląsku, oparte są na przygodach łowieckich. Przesądy i zabobony myśliwskie są tak stare, jak stare jest łowiectwo. Wierzono w liczne nimfy leśne i wodne, fauny i sylwany, składano ofiary bożkom, jak Swantewit, Świst, Poświst, Pogoda, Dziewonia, Radygost, Światybor itp. Patronem myślistwa był św. Eustachy, zczasem jednak rozszerzył się kult św. Huberta, którego święto (3 listopada) obchodzą myśliwi po dzień dzisiejszy. Małopolskie Towarzystwo Łowieckie ufundowało 1926 w kościele św. Elżbiety we Lwowie kaplicę św. Huberta, dzieło malarza Kazimierza Sichulskiego. Z biegiem czasu wytworzył się piękny i bogaty język myśliwski, oznaczający wszelkie przedmioty w łowiectwie wyrazami, nieznanemi powszedniej mowie, jak: chłyst, gientyl, bobrować, fladry, klępa, majak, nawara, potycz itd. Z łowiectwem ściśle jest związany przemysł amunicyjno-puszkarski, przyborów myśliwskich itd.; przynosi ono państwu znaczne dochody w postaci różnych podatków, opłat itp.; w wyżywieniu ludności odgrywa znaczną rolę, jest bogactwem narodu, chronionem przez różne ustawy państwowe.

Łowiki, A s i l i d a e, rodzina drapieżnych muchówek (Diptera) z podrzędu Tanystomata, żywiących się innemi, drobniejszemi owadami. Larwy ich, również drapieżne, żyją w ziemi lub pod korą drzew. U nas występują: łowik Asilus crabroniformis i Laphria gibbosa.

Łowy królewskie, łowy na grubszego zwierza, jak żubry, łosie, niedźwiedzie itd.

Łoza, ob. S a l i x c i n e r e a.

Łoza S t a n i s ł a w, literat * 1888; autor „Słownika architektów polskich“ oraz prac, tyczących się orderów i odznaczeń polskich.

Łoziński B r o n i s ł a w, historyk polski, * 1848, † 1911; zajmował się głównie dziejami Galicji w XIX w.; napisał: „Tłum“ (1895), „Agenor hr. Gołuchowski“ (1901), „Galicyjski sejm stanowy“ (1905) i szereg in. monografij.

Łoziński W a l e r y, powieściopisarz, * 1838, † 1861; ogłosił m. in.: „Czarny Matwij“, „Zaklęty dwór“.

Łoziński W a l e r y, geolog i geograf polski, * 1880; autor prac z dziedziny morfologji ziemskiej, tyczących się Polski.

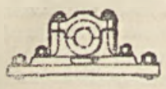
Łoziński W ł a d y s ł a w, literat, badacz przeszłości i zbieracz dzieł sztuki, * 1843, † 1914; pisał początkowo powieści: „Pierwsi Galicjanie“, „Opowiadanie JWPana Wita Narwoja“, „Skarb watażki“, „Madonna Busowiska“; potem przeszedł do studjów dziejowych: „Patrycjat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII w.“ (1892), „Prawem i lewem“ (1903), „Życie polskie w dawnych wiekach“ (1908); cenne jego zbiory przeszły na własność gminy m. Lwowa.

Łoziński Z y g m u n t ks., biskup piński, * 1870 w Boracinie w pow. nowogródzkim; studja teologiczne w Akademji duchownej w Petersburgu; profesor języka hebrajskiego tamże; 1905 proboszcz w Mińsku Lit.; 1913 prof. i inspektor seminarjum duch. w Petersburgu, 1917 mian. biskupem.

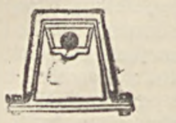
Łoźnik, osadnik, rzemieślnik osadzający strzelby.

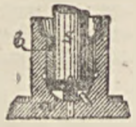
Łożysko, ob. p l a c e n t a.

Łożysko (poduszka), podpora, na której wspiera się konstrukcja inżynierska, most, dach, lub maszyna, i która przenosi ciśnienie jej na fundament. Łożyska bywają dwojakiego rodzaju: stałe i ruchome (przy konstrukcjach, narażonych na zmiany temperatury). Ł. ruchome mogą być: a) przesuwowe i b) wałkowe czyli rolkowe (poruszające się na wałkach żeliwnych lub stalowych). Łożysko jako część maszyn używane jest w miejscach, w których osie mają swoje oparcie. Ł. mogą być stojące, wiszące, kulkowe (używane tam, gdzie oś wykonywa wielką ilość obrotów, np. w samochodach, motorach elektrycznych etc., w celu zmniejszenia tarcia; wewnątrz łożyska umieszczony jest pierścień z kulkami stalowemi, na których opiera się oś) oraz sztorcowe, gdzie oś (*s*) wchodzi pionowo do łożyska (*b*), które jest równocześnie umocowaniem końca osi.

Łożysko stojące.

Łożysko kulkowe.

Łożysko wiszące.

Łożysko sztorcowe.

Łożyskowce, ob. Placentalia.

Łódkonogie, ob. Scaphopoda.

Łódź, m. woj. i pow., nad rz. Łódką, 452.000 mieszk.; siedz. bisk. rz.-kat., gł. ognisko przemysłu włókienniczego; fabr. wyrobów wełnianych i bawełnianych, przędzalnie, tkalnie, farbiarnie, fabr. wstążek, koronek, przemysł metalurgiczny, fabr. wag itd. Woj. łódzkie obejmuje 14 pow., 19.034 km² (w tem 66% ziemi ornej, 13% łąk i pastwisk, 13,5% lasów, 4% nieużytków), 2,250.000 mieszk.: (82,6% Polaków).

Łój, tłuszcz zwierzęcy, w zwykłej temperaturze stały, topi się przy 40—50° C. Składa się ze stearyny, palmityny i małej ilości oleiny. Największe zastosowanie ma ł. wołowy i barani, głównie przy fabrykacji mydła i świec, poza tem w garbarstwie, do wyrobu smarów etc.

Łój skórny, sebum, bezpostaciowa mazista masa tłuszczowa, produkt rozpadu zwyrodniałych komórek nabłonkowych gruczołów łojowych. Wydobywający się na powierzchnię ciała ł. chroni skórę przed rozmiękczającem działaniem wody i płynnych wydalin oraz nadaje miękkość i sprężystość skórze i włosom. Ob. łojowe gruczoły.

Łubań albo Luban, łot. Lubanas, jez. w Inflantach Pol., pow. rzeżycki (Łotwa), 90 km²; brzegi bagniste; bardzo rybne.

Łubek, ludowa nazwa dzięcioła.

Łubieńska z Hausnerów Jadwiga, rzeźbiarka polska, * 1852; kształciła się we Florencji; w zbiorach Tow. Zachęty jest jej „Teresina" i „Popiersie Słowianki" ;wydała po francusku „Visions d'Italie", po polsku „Podlaskie Hospody Pomyłuj" i „Z bożej łaski".

Łubieński Feliks, minister spraw zagranicznych i sprawiedliwości za Księstwa Warszawskiego, * 1758, † 1848; wprowadził kodeks cywilny Napoleona; założył Szkołę Prawa; zostawił „Pamiętniki" (1876).

Łubieński Franciszek, malarz polski, * 1875, † 1925; kształcił się w Krak. Szk. Szt. P.; malował portrety, typy ludowe, pejzaże.

Łubieński Henryk, ekonomista i przemysłowiec, * 1793, † 1883; 1832—1842 wiceprezes Banku Polskiego; założył pierwszą cukrownię w Król. Polsk., w Guzowie; inicjator zakładów fabrycznych w Żyrardowie, Starachowicach, Ostrowcu.

Łubieński Juljan hr., inżynier-chemik i architekt, * 1827 w Guzowie, † 1873; kształcił się w Paryżu. Z prac: restauracja katedry i seminarjum w Sejnach (1864), cukrownie w Śreniawie i Pudliszkach i in.

Łubieński Konstanty Ireneusz, biskup sejneński, * 1825, † 1869; proboszcz w Rewlu; 1863 prekonizowany na biskupa; 1869 wysłany w sprawie asesorów kościel. z Królestwa do Kolegjum Petersburskiego; w drodze zmarł.

Łubieński Maciej, arcybiskup gnieźnieński, * 1572, † 1652; sekretarz Zygmunta III, 1641 prymas.

Łubieński Stanisław ksiądz, biskup, autor pism historycznych, * 1573 w Wielkopolsce, † 1640 w Warszawie. Przyjaciel Sarbiewskiego. Sekretarz królewski. Z pism najważniejsze: „Droga do Szwecji" i „Rozruchy domowe".

Łubieński Tomasz, generał, * 1784. Służbę wojskową rozpoczął w. 1806 w szwoleżerach gwardji. Odznaczył się w szarży pod Somosierrą. Dowodził jazdą polską pod Grochowem i przyglądał się bitwie bezczynnie; † 1870 w Warszawie.

Łubieński Władysław Aleksander, arcyb. gnieźnieński i prymas, * 1703, † 1767; autor geografji kompilacyjnej „Świat we wszystkich swoich częściach".

Łubieński Wojciech, poseł do sejmu pruskiego, współpracownik „Wielkopolanina"; † 1903 podczas wypadku na polowaniu.

Łubin, ob. Lupinus.

Łubna, os. fabr. w pow. pińczowskim (woj. kieleckie), cukrownie.

Łubnie (ros. Łubny), m. pow. w gub. połtawskiej (Ukraina zadnieprzańska), nad rz. Sułą, ok. 6.000 mieszk.; niegdyś ośrodek ogromnych dóbr i rezydencja ks. Jaremy Wiśniowieckiego.

Łubny, ob. Łubnie.

Łucja św., panna i męczenniczka, rodem z Syrakuz, przebita mieczem z rozkazu wielkorządcy Sycylji; święto 13 grudnia.

Łuck, m. pow. (woj. wołyńskie), nad rz. Styrem, dawna stol. Wołynia, 22.000 mieszk.; ruiny zamku, siedziba biskupa rzym.-kat.; przemysł nieznaczny.

Łuczkiewicz Henryk, lekarz, * 1826, † 1891; kształcił się we Lwowie, Wiedniu i Pradze; 1860 docent katedry patologji i terapji w Szkole Głównej, następnie profesor pa-

tologji i historji medycyny na Uniw. Warsz.; napisał wiele prac naukowych.

Łucznicy, żołnierze, przeznaczeni do walki bronią miotającą; ich główne uzbrojenie stanowił łuk. W starożytności jako ł. słynęli Kreteńczycy i Partowie obok Traków i Scytów; w średniowieczu Anglicy, Szkoci i Włosi (genueńczycy) w Europie zachodniej, we wschodniej zaś Tatarzy.

Łuczosa albo Łuczesa, l. dopływ Dźwiny, dług. 110 km.

Łuczyckij Iwan, historyk rosyjski, * 1845, † 1918; prof. historji w uniw. kijowskim; działacz polityczny, poseł do Dumy ros.; ogłosił szereg prac z dziejów gospodarczych Ukrainy.

Łuczyńska-Szymanowska Jadwiga, współczesna malarka polska, * 1890; maluje przeważnie portrety i obrazy rodzajowo-kostjumowe. Mieszka w Warszawie.

Ługa, 1) rz. w płn.-zach. Rosji, wpadająca do zatoki Fińskiej, dług. 315 km.; 2) pr. dopływ Bugu, dług. 92 km.

Ługa, m. pow. w gub. petersburskiej (Rosja płn.), nad rz. Ługą, 11.000 mieszk.

Ługańsk, m. gub. na Ukrainie, gub. doniecka, nad rz. Ługanią, 55.500 mieszk.; fabr. naboi karabinowych, huty żelazne, kop. węgla.

Ługi, wszelkie roztwory pokrystaliczne (ł. pokrystaliczne); nazwa ta stosuje się do roztworów wodorotlenków: sodowego ($NaOH$) i potasowego (KOH).

Luginin Władimir Fedorowicz, termochemik rosyjski, * 1834, † 1911; w r. 1891 docent uniwersytetu moskiewskiego; 1891 założył laboratorjum termotechniczne; 1899 profesor uniw. mosk. Liczne prace z termochemji.

Łuk, rodzaj broni miotającej, składającej się z pręta drewnianego (najlepiej cisowego) lub metalowego, oraz cięciwy, łączącej oba jego końce. Ł. służył od najdawniejszych czasów jako broń do walki na odległość (skuteczność do 250 m.). Strzela się z ł. strzałami, zaopatrzonemi zprzodu w grot, ztyłu opierzonemi, co nadaje strzale regularność lotu. Obecnie ł. jest tylko bronią sportową.

Łuk, herb polski: na tarczy w polu czerwonem łuk napięty srebrny; nad hełmem w koronie szlacheckiej trzy pióra strusie.

Łuk (w geometrji), część linji krzywej, ograniczona dwoma punktami. Ł. okręgu, ob. arcus.

Łuk (w muzyce), znak połączenia dwóch nut, z których druga nuta, jeśli jest tą samą co pierwsza, wcale się nie gra, lub odrywa się, gdy jest inną.

Łuk podniebienny, ob. palatum.

Łuk skrzelowy, ob. skrzela.

Łuk śpiewający. Jeżeli węgle łuku elektrycznego, zasilanego przez prąd stały, włączyć w obwód, zawierający cewkę i kondensator, to łuk wytworzy w tym obwodzie trwałe drgania elektryczne, przy których pewnej częstości łuk wydaje ciągły ton, gdyż, pod wpływem przemiennego prądu elektrycznego, rozżarzona masa gazowa zmienia perjodycznie swą objętość.

Łuk Volty, to samo co łuk elektryczny; ob. elektryczny łuk.

Łukasiewicz Jan, filozof, * 1878 we Lwowie; studja uniw. we Lwowie, Berlinie i Louvain; 1906 docent, potem prof. filozofji na Uniw. Lwowskim i Warsz., 1919 minister Wyzn. Rel. i Ośw. Publ., 1922 rektor Uniw. Warszawskiego; ogłosił m. in.: „Analiza i konstrukcja pojęcia przyczyny" (1906), „O zasadzie sprzeczności u Arystotelesa" (1910).

Łukasiewicz Stanisław Wojciech, inżynier, * 1884; studja w Warszawie i Dreznie; 1919 zast. prof. na katedrze dźwignic na Politechnice Warszawskiej.

Łukasiewicz Włodzimierz, lekarz, profesor dermatologji Uniw. Lwowskiego, * 1860 w Hołoszyńcach na Podolu, † 1921; 1894 profesor nadzwyczajny w Innsbruku, 1898 profesor zwyczajny we Lwowie, 1905 dziekan wydziału lekarskiego we Lwowie. Zostawił szereg prac specjalnych.

Łukasiński Walerjan, patrjota i męczennik, * 1786; zaciągnął się 1807 do batajonu strzelców pieszych, uczestniczył, w randze kapitana, w bitwie pod Lipskiem; więziony przez rok przez Austrjaków; 1815 kapitan 4-go pułku piechoty linjowej, 1817 major; inicjator założonego 3. V. 1819 nawpół jawnego stowarzyszenia, celem „utrzymania narodowości i sławy Polaków, żyjących lub umarłych, którzy pismami lub czynem przyczynili się do wsławienia swego kraju", które 1820 musiał rozwiązać, zakładając 1. V. 1821 na Bielanach tajne „Towarzystwo patrjotyczne". Uwięziony 1822, po surowem śledztwie w b. klasztorze Karmelitów na Lesznie skazany przez sąd wojenny na 7 lat ciężkiego więzienia; w obozie powązkowskim został przykuty do taczek, poczem wywieziono go do Zamościa; tam 1825 za próbę ucieczki miał być poddany chłoście hańbiącej; przetransportowano go dla badań do Góry Kalwarji, trzymano potem w ścisłej tajemnicy, zakutego w kajdany w koszarach wołyńskich przy ulicy Smoczej w Warszawie. Po wybuchu rewolucji listopadowej, zabrany przez wojsko rosyjskie i 5 I. 1832 zamknięty w podziemiach Szlisselburga, trzymany tam był w ciągu lat 31 i dopiero 1862 przeniesiony do lepszej celi. Umarł, nie doczekawszy się wolności, 27.II. 1868.

Łukasz św., autor 3-ciej ewangelji i Dziejów apostolskich, towarzysz św. Pawła w jego podróżach misyjnych; symbolem jego był byk; pamiątka 18. X.

Byk ewangelisty Łukasza.

Łukaszewicz Józef, historyk, *1799, †1873; pracował w bibljotekach i archiwach, redagował czasop. pt.: „Orędownik naukowy"; ogłosił wiele artykułów i dzieł treści historycznej i archeologicznej, m. in.: „Dzieje kościo-

łów wyznania helweckiego w Litwie" (2 t., 1842—43), „Krótki opis historyczny kościołów... diecezji poznańskiej" (3 t., 1858—63), „Obraz hist.-statyst. m. Poznania" (2 t., 1838), „Historja szkół w Koronie i w W. Ks. Litewskiem od najdawniejszych czasów do r. 1794" (6 t., 1848—52).

Łukaszewicz Józef, geolog, * 1863; studja na uniw. petersburskim; za walkę z caratem skazany na śmierć, potem ułaskawiony, przebył 18 lat w twierdzy szliselburskiej, uwolniony 1905; pracownik Komitetu Geologicznego, profesor i rektor Instytutu Geograficznego w Petersburgu; ogłosił szereg prac z zakresu geologji w języku rosyjskim; 1919 powrócił do kraju; od 1920 profesor geologji na Uniw. Wileńskim.

Łukaszewicz Lesław, literat, * 1811, † 1855; wydał skrócony podręcznik do dziejów literatury polskiej.

Łukawski Walenty, konfederat barski, rotmistrz zakroczymski; należał pod dowództwem Stanisława Strawińskiego do porwania króla Stanisława Augusta 2. XI. 1771 r., za co został ścięty 1773 na rynku Starego Miasta w Warszawie.

Łuki Corti'ego, ob. ucho.

Łukocz, herb polski: na tarczy w polu błękitnem lub czerwonem nad murem srebrnym blankowanym czarny łeb dzika z dwoma kłosami pszenicy w pysku; nad hełmem w koronie szlacheckiej trzy pióra strusie.

Łukomie, dawna nazwa jeziora Charzykowskiego.

Łukomscy, ród książęcy litewsko-ruski, który zaznaczył się w życiu kresowem w XVI w.eku w okresie ciągłych wojen z Moskwą; później zniknął z widowni dziejowej.

Łukomski Stanisław, rytownik, * 1835, † 1867 w Poznaniu; wykonał wiele prac sztycharskich do ilustrowanych wydań Żupańskiego.

Łukomski Stanisław Kostka ks., biskup łomżyński, * 1874 w Poznańskiem; 1920 prekonizowany na biskupa; biskup-sufragan przy boku arcybiskupa gnieźnieńskiego, 1926 mianowany biskupem.

Łukomskij Grigorij, współczesny krytyk i historyk sztuki rosyjskiej; kształcił się w Akad. Szt. P. w Petersburgu; liczne dzieła z dziedziny historji architektury rosyjskiej, ukraińskiej i polskiej, oraz monografje miast.

Łukowe lampy, ob. elektryczne oświetlenie i elektryczny łuk.

Łuków, m. pow. (woj. lubelskie), nad rz. Krzną, 12.500 mieszk.; węzł. st. kol.

Łunaczarskij Anatolij, rosyjski komisarz ludowy oświaty, * 1866; znawca literatury i sztuki.

Łuniewski Tymoteusz, rolnik i działacz społeczny, *1847, †1905; właściciel Korytnicy; prowadził doświadczenia nad uprawą ziemniaków; ogłosił szereg monografij o uprawie ziemniaków i łubinu oraz z dziejów rolnictwa, z archeologji i etnografji, m. in.: „Brzegi i dolina rzeki Liwca", „Drobna szlachta", „Socha podlasko-litewska".

Łunin Michaił, uczestnik spisku dekabrystów ros., * ok. 1783; podpułk. gwardji, skazany 1826 na 20 lat katorgi; przyjął na Syberji katolicyzm; † 1845 w Akatuju.

Łuniniec, m. pow. (woj. poleskie), 8.000 mieszk.; węzł. st. kol.

Łuniński Ernest (pseud. Koszyc Włodzimierz), autor dzieł beletrystycznych i naukowych, * 1870. Ogłosił: „W szynelu", „U wód", „Szarą drogą", „Sprawa żydowska na Sejmie Wielkim", „Halszka z Ostroga w dram. i w historji", „Na wygnaniu", „Na stos", „Listy ks. Karola Stan. Radziwiłła", „Księżna Tarakanowa", „Pułk. Berek Joselewicz", „B. Joselewicz i jego syn", „Wspominki", „Napoleon, Legjony i Ks. Warszawskie" oraz szereg rozpraw po szwedzku.

Łuń, rodzaj sieci rybackiej.

Łupek krzemienny, ob. lidyt.

Łupek szlifierski czyli trypla, skała, składająca się z krzemionkowych pancerzyków okrzemek: Gaillionella, Bacillaria, Navicula, Synedra. Krzemionka tych pancerzyków jest właściwie opalem, zawiera dużo wody chemicznie zużywanej, jest zatem bardzo lekka; ponieważ składające ją pancerzyki są bardzo drobne, a więc przestrzenie pomiędzy niemi mają łączną znaczną objętość, dzięki czemu skała ta chłonie chciwie wodę. Na powierzchni odszlifowanej jest łagodna w dotknięciu, chociaż każdy pancerzyk zosobna jest dość twardy. Z tego względu ł. s. używa się do polerowania wytwornych wyrobów metalowych i do ostrzenia. Niewielkie warstwy skały znajdują się w Czechach i w Hesji.

Łupież, ob. pityriasis.

Łupież w myślistwie: 1) zdobycz, łup, plon myśliwski; 2) skóra, obdarta ze zwierzęcia, inaczej łubież, łupica, futro; 3) ptak wypchany, któremu przywiązuje się do głowy kawał jakiegoś pokarmu dla zachęcenia i wyuczenia ptaków drapieżnych sztuki łowów.

Łupina żyły, w mineralogji utwory mineralne, znajdujące się pomiędzy główną zawartością żyły, a skałą, w której tkwi żyła.

Łupki, skały o budowie łupkowej, skały podobne do rodzaju ciasta, zwanego wafiem, tj. składające się z mniej lub więcej wyraźnych i mniej lub więcej drobnych warstewek. Z powodu tej budowy skały te łupią się łatwo, stąd nazwa. Ł. powstają przez osiadanie z wody bardzo drobnego osadu, np. łupki iłaste. Najpopularniejszym przykładem skały łupkowej jest skała, z której wyłupuje się powszechnie znane czarne tabliczki do pisania, tzw. tabliczki szyfrowe.

Łupki amfibolowe i amfibolity, łupki krystaliczne, których głównym minerałem skałotwórczym jest zielony amfibol jednoskośny Ł. a. składają się prawie wyłącznie z amfibolu, amfibolity zawierają amfibol i skaleń. Liczne są przejścia pomiędzy niemi tak, iż podział jest tylko rzeczą umowy. Zarówno jedne jak

drugie bywają wyraźnie łupkowe, zdarzają się również odmiany ziarniste bez wyraźnej budowy łupkowej. Skały te nie tworzą nigdy wielkich jednostek geologicznych, lecz są tylko niewielkiemi wtrąceniami i warstewkami w gnejsach (Tatry), bardzo często pospołu z eklogitami.

Łupki krystaliczne, skały metamorficzne, tj. powstałe przez przeobrażenie się skał osadowych, okruchowych lub magmowych pod działaniem wielkiego ciśnienia. W każdym układzie chemicznym, znajdującym się pod ciśnieniem, przebiegają reakcje chemiczne w kierunku powstawania ciał o najmniejszej objętości molekularnej. Gdy więc jakiś zespół minerałów (skała), powstały pod małem ciśnieniem, zapadnie się wgłąb powłoki ziemskiej i tam pozostanie przez czas dostatecznie długi pod ciśnieniem osadów na nim złożonych, to przeobrazi się w zespół innych minerałów, o mniejszej objętości molekularnej, niż pierwotne. A więc np. bazalt, który składał się ze skaleni, piroksenów i oliwinów, przeobrazi się w skałę amfibolową—granatową itp. Ponieważ pierwotny materjał łupków krystalicznych mógł być bardzo różnorodny, stąd więc i one są bardzo urozmaicone pod względem składu chemicznego i mineralogicznego. Nazywamy je łupkami, bo bardzo wiele z nich ma budowę łupkową, tj. minerały ułożone są w takie same warstewki, jak w tych skałach, które łatwo się łupią równolegle do swego uwarstwienia. Krystalicznemi nazywamy je dlatego, że składają się z ziem minerałów doskonale krystalicznych, bez zawartości szkliwa bezpostaciowego. Łupki krystaliczne zawierają minerały, przeważnie o znacznym ciężarze właściwym, obce skałom magmowym: talk, łyszczyki, staurolit, epidoty, granaty itp.

Łupki kwarcytowe, ob. łupki łyszczykowe.

Łupki łyszczykowe, skały, po gnejsach najważniejsze z łupków krystalicznych. Składają się z blaszek łyszczyku i ziarn kwarcu. Ich łyszczykiem skałotwórczym jest moskowit, biotyt albo paragonit. Bywa w nich jeden łyszczyk lub dwa, jednak nieznane są łupki moskowitowo-paragonitowe. W wielu bardzo miejscowościach na gnejsach, zgodnie z niemi, to jest równolegle do nich, leżą łupki łyszczykowe. Z pośród łupków krystalicznych tylko one i gnejsy ciągną się rozlegle w grubych pokaźnych warstwach; inne łupki krystaliczne, w porównaniu z niemi, są utworami lokalnemi. Z gnejsami tworzą one pewną całość geologiczną. Chemicznie i mineralogicznie są bardzo urozmaicone, bo oprócz łyszczyków i kwarcu, głównych minerałów skałotwórczych, zawierają wiele innych minerałów, właściwych łupkom krystalicznym. Istnieją liczne łupki przejściowe, w których znajduje się coraz mniej łyszczyków i innych minerałów, a coraz więcej kwarcu tak, iż wreszcie skała staje się łupkiem kwarcytowym albo kwarcytem łupkowym, tj. skałą, składającą się z ziarn kwarcu i zawierającą nieco innego minerału. Ziarna kwarcu są nieco spłaszczone, i kierunek ich spłaszczenia jest kierunkiem łupkowatości takiej skały.

Łupki serycytowe, ob. serycyt.

Łupkowa struktura skał, ob. łupki.

Łupkowska przełęcz, przełęcz w Beskidach Niskich; przechodzi przez nią linja kol. Przemyśl—Laborce (tunel 642 m. dług.).

Łupliwość, własność kryształów, polegająca na ich pękaniu płaszczyznami równoległemi, a nie powierzchniami przypadkowemi. Jest ona wynikiem uporządkowanej budowy atomowej kryształów i objawem ich jednorodności i różnokierunkowości fizycznej, która polega na tem, że własności kryształu są jednakowe w kierunkach równoległych i symetrycznych, a niejednakowe w kierunkach nierównoległych i niesymetrycznych.

Łuska, ob. squama.

Łuska rybia (medyc.), ob. ichtyosis.

Łuskiewnik, ob. Lathraea.

Łuskina Ewa, współczesna pisarka polska, córka Włodzimierza; pierwsze utwory drukowała w „Życiu" krakowskiem; osobno wydała: „Chińskim tuszem" (1905), „Viraginitas" (1906), „Szopen" (1906), „W obronie piękności kraju" (1910).

Łuskina Szczepan, jezuita, * 1724, † 1793; zdecydowany przeciwnik haseł postępowych, współpracownik czasop. „Wiadomości Warszawskie"; od 1774 redaktor „Wiadomości" pod zmienionym tytułem „Gazety Warszawskiej"; ogłosił: „Starodawna sława Prześwietnej Akademji Zamoyskiej obroniona przez ks. Szczepana Łuskinę".

Łuskina Włodzimierz, malarz i pisarz, * 1849 w Starem Siole, † 1894 w Krakowie; studja malarskie w Krakowie; dzieła: „Strejk robotników", „Fantazja", „Stanisław August na obiedzie czwartkowym" i in.; ogłosił: „Wielki rok, powieść z niedalekiej przyszłości" (5 t., 1892—1910).

Łuskonośne, ob. Squamata.

Łuskoskrzydłe, ob. Lepidoptera.

Łuskowiec, 1) ob. Lepidodendron; 2) Manidae; 3) Pinicola enucleator.

Łuszczak, ob. krzyżak.

Łuszczewska Jadwiga (Deotyma), poetka, * 1840, † 1908; kształciła się w domu, dużo podróżowała po kraju i zagranicą, 1863 towarzyszyła ojcu na wygnanie; pisała powieści, poematy historyczne oraz drobne wiersze opisowe i liryczne. Główne utwory: „Branki w jassyrze", „Panienka z okienka", „Sobieski pod Wiedniem".

Łuszczewski Jan Paweł, mąż stanu, * 1764, † 1812; poseł na sejm czteroletni, 1807—1812 za Księstwa Warsz. minister spraw wewnętrznych i religijnych, gorliwy obrońca zasad państwa nowoczesnego. Ogłosił „Diarjusz sejmu ordynaryjnego, rozpoczętego r. p. 1788" (2 tomy).

Łuszczka, ob. pannus.

Łuszczkiewicz Władysław, historyk sztuki, * 1828, † 1900; prof. malarstwa w Akademji Sztuk Pięknych w Krakowie, od 1834 dyrektor Muzeum Narodowego tamże; liczne prace z zakresu dziejów sztuki w Polsce: „Za-

bytki budownictwa w Krakowskiem", „Zabytki miasta Krakowa" (1872), „Kościoły i rzeźby Luninowskie w Strzelnie na Kujawach" i w. innych.

Łuszczyca, ob. psoriasis.

Łuszczyna, ob. owoc.

Łuszczyny, łuski rybie.

Łut, jednostka wagi, trzydziesta druga część funta.

Łuza, ob. bilard.

Łużyce (łac. Lusatia, niem. Lausitz), kraina w Europie środk. między Odrą a Elbą, należąca do Prus i Saksonji, zam. przez Łużyczan lub Serbów łużyckich; 12.541 km², 968.000 mieszk.; składa się z Górnych Łużyc, należących do Saksonji i Dolnych Łużyc — do prow. brandenburskiej. Gł. ognisko kulturalne Łużyczan m. Budziszyn.

Łużycka kultura, reprezentowana przez cmentarz ciałop. od III okr. ep. bronzu do okr. przedrzymskiego, na obszarze pomiędzy dorz. Łaby a dorzeczem Dniepru. Licznie reprezentowana na Łużycach, stąd jej nazwa.

Łużycka literatura, zwana też wendyjską albo sorbską (serbską), dzieli się na górno- i dolnołużycką, stosownie do dwóch, nieco odmiennych, narzeczy. Początki tej literatury datują się od czasów Reformacji. Rękopisowy przekład Nowego Testamentu, dokonany przez Mikołaja Jakubica (1548), pozostał z tej epoki. Pierwszy druk z 1574 r.: „Śpiewnik i katechizm Lutra". Dopiero w XIX wieku zaczyna się liter. świecka: Andrej Zejler (* 1804, † 1872), pisał pieśni w tonie ludowym. Jakub Buk (* 1825, † 1895), Andrij Duczman-Wolsziński (* 1836, † 1903), również poeci w tonie ludowym; Jan Cešla (* 1840), Michał Bjedrich-Wjelemier (* 1855, † 1876) i Wodujk tworzyli zupełnie samodzielnie i artystycznie. Smoler Jan w roku 1847 stworzył Serbską Maticę, jako podstawę kultury. Pieśni ludowe zbierał Michał Hornik († 1894), a Pfuhl († 1889) ułożył „Słownik łużycki". Hornik ułożył też wiele książek szkolnych. Jakub Cisziński (właśc. Bart) jest artystą wysokiej miary; prócz liryk pisał opowiadania prozą. Z młodszych liryków godnym uwagi jest Jan Waltar. Powieść uprawiał, prócz Ciszińskiego, Jan Wjela-Radyserb (* 1822), oraz z młodszych, Mikławsz Andricki (* 1871) i Jerzy Winger (* 1872); Andricki słynie też jako krytyk literacki. Przez długi czas przywódcą Serbów łużyckich był Karol Ernest Muka (* 1854), wybitny slawista; napisał o „Fonologji i morfologji jęz. dolnołużyckiego" oraz dzieło o pozostałości wygasłej mowy połabskiej (po polsku, Kraków, 1903). J. Bart-Cisziński wydał w r. 1915 „Rozvoj literature lužicznich srba".

Łużyczanie lub **Serbowie łużyccy** (zwący się sami Sorbami lub Serbami, przez Niemców zwani Wendami), tworzą ostatnią znaczniejszą pozostałość dawnych Słowian połabskich, którzy zamieszkiwali w zaraniu dziejów kraj między Elbą, Salą, Odrą i Bobrawą i w X—XI w. podlegali władztwu polskiemu. Według obliczeń samych Ł., liczba ich dochodzi do 150.000 głów; według spisów urzędowych niemieckich miało ich być w 1910 w Saksonji 43.358 i w Prusach 62.334, razem 105.692, a wraz z rozproszonymi po całych Niemczech, 111.167 głów; w 1925 było już tylko 28.225 w Saksonji i 42.804 w Prusach, razem 71.029 głów, włączając już dwujęzycznych. Ludność ta, według danych niemieckich, nie tworzy zwartego obszaru etnograficznego, ale dzieli się na dwie wyspy narodowościowe: północną (Brandenburgja) koło Chociebuża, około 21.000 głów, i południową (Saksonja i Śląsk) koło Budziszyna i Wojereców, około 50.000 głów. Język łużycki dzieli się na dwa dialekty: dolno i górnołużycki. Cały ruch kulturalno-piśmienniczy Ł. koncentruje się w Budziszynie.

Łyczaki, Kaszubi w zach. części pow. Kościerskiego.

Łydka, ob. sura.

Łykanie, deglutitio, proces fizjologiczny pobierania pokarmu lub napoju. Mechanizm łykania jest następujący: pokarm, dostatecznie rozdrobniony podczas żucia i obficie zwilżony śliną, tworzy tzw. kęs, który przez ruch języka ku górze zostaje przesunięty wtył ku otworowi, prowadzącemu do gardzieli. Kęs przesuwa się przez ten otwór, przyczem podniebienie miękkie podnosi się, łuki podniebienne zbliżają się ku sobie, a język przepycha pokarm ku tyłowi i jednocześnie wygina nagłośnię ponad szparą głosową wtył i wdół, ażeby ominąć otwór, prowadzący do krtani. Nagłośnia prowadzi pokarm od dołu i zapobiega dostaniu się jego do tchawicy, podniebienie miękkie nadaje kierunek od góry, nie dopuszczając do jam nosowych, i prowadzi wtył i wdół do głębszej, mięsistej, lejkowato rozszerzonej części gardzieli. W tym momencie gardziel chwyta masę pokarmową i zatrzymuje ją, ponieważ zaś mięśnie powyżej kęsa kurczą się, leżące zaś niżej pozostają rozluźnione, masa pokarmowa szybko przechodzi do przełyku. Tutaj chwytają ją mięsiste ścianki przełyku i przesuwają wdół, aż do żołądka. W ten sam sposób odbywa się pobieranie napojów. Napój nie spływa wzdłuż gardzieli i przełyku, lecz każdy łyk (haustus) zostaje pochwycony i sprowadzony wdół. Zjawisko to umożliwia picie zwierzętom o długiej szyi, jakkolwiek pysk ich znajduje się niżej żołądka.

Łykawiec, moczar głęboki wśród pól.

Łyko, tkanka roślinna u roślin dwuliściennych, leżąca nazewnątrz drewna i miazgi twórczej, pod tkanką okrywającą. Składa się z rurek sitkowych, włókien łykowych i komórek miękiszowych. U niektórych drzew, np. lipy, włókna łykowe są bardzo silnie rozwinięte, dzięki czemu ł. tych roślin jest używane na rozmaite wyroby, np. łapcie, rogoże itp.

Łyna (niem. Alle), l. dopływ Pregoły, na Warmji (Prusy Wschodnie), dług. 180 km.

Łysa Góra, 1) płd. szczyt w pasmie Łysogór, 593 m. wys. (zwany górą św. Krzyża); 2) szczyt w Beskidach zach., 1.325 m. wys.

Łysagóra, najwyższe wzniesienie na pojez. litewsko-białoruskiem, 343 m. wys. (koło Mińska).

Łysica, najwyższy szczyt, zwany również górą św. Katarzyny, w pasmie Łysogór, 619 m. n. p. m.

Łysienie, calvities, wypadanie włosów na głowie, cierpienie przeważnie dziedziczne; występuje u ludzi ze specjalną budową skóry, z tzw. łojotokiem (ob. seborrhoe).

Łysk, w myślistwie tył zająca.

Łyska, ob. Fulica atra.

Łyskowski Ignacy, działacz narodowy na Pomorzu, * 1820, † 1886; właściciel Miliszew pod Brodnicą, prezes Tow. Naukowego w Toruniu, poseł do sejmu i parlamentu niem., gorliwy obrońca praw ludności polskiej; ogłosił m. in.: „Pieśni gminne i przysłowia ludu polskiego w Prusach Zachodnich" (1854).

Łyskowski-Koschembahr Ignacy, prawnik, * 1864 w Gdańsku; prof. prawa rzymskiego na Uniw. Warszawskim; prace: „Collegia tenuiorum d. Römer" (1888), „Theorie der Exceptionen n. klass. röm. Recht" (1893), „Fajumskie zwoje papyrusowe" (1897), „Vereinheitlichung d. schweiz. Privatrechts" (1899), „O pojęciu własności i źródłach prawa" (1902), „Pojęcie prawa" (1911), „Czynnik społeczny a czynnik państwowy w prawie prywatnem rzymskiem" (1923), „W sprawie kodyfikacji naszego prawa cywilnego" (1924), „Conventiones contra bonos mores" (1925) i in.

Łysogóry, najwyższe pasmo górskie na wyżynie Kielecko-Sandomierskiej; stare góry spękane i zwietrzałe, zbudowane z kwarcytu; szczyty, pokryte złomiskami, noszą nazwę gołoborza. Stoki pokryte lasami jodłowemi. Wznoszą się do wys. 600 m. n. p. m.; najwyższy szczyt Łysica (ob.).

Łyszczec wiechowaty, ob. Gypsophila paniculata.

Łyszczyki czyli miki, minerały, wybitne zarówno przez swoje znaczenie w powłoce ziemskiej, jak przez swe własności fizyczne; odznaczają się szczególnie doskonałą łupliwością, równoległą do podstawy, i sprężystością blaszek odłupanych. Ł. są ogniwami szeregu jednopostaciowego. Wszystkie są jednoskośne, pseudoheksagonalne. Twardość ich od 2 do 3. Chemicznie są to różne glino- i żelazikrzemiany magnezji i potasu z różną zawartością magnezu. Dzielimy je na moskowity glinowopotasowe, biotyty żelazowomagnesowe; do nich należą jeszcze: lepidolit litowoglinowy i cynwaldyt litowożelazny.

Łyszczykowe łupki, ob. łupki łyszczykowe.

Łyszczyński Kazimierz, ofiara fanatyzmu religijnego XVII w., * 1634; podsędek ziemi brzesko-litewskiej, oskarżony przez swego dłużnika Brzoskę, że na marginesie dzieła Alstadjusa: „Theologia naturalis", napisał: „Ergo non est Deus", choć przez to chciał tylko wyszydzić słabe dowodzenie przez autora istnienia Boga; uwięziony i skazany na spalenie żywcem wraz z omawianą książką, po złagodzeniu wyroku przez Jana III ścięty 30 III. 1689 na rynku Starego Miasta w Warszawie.

Łyszkowice, w. w pow. łowickim (woj. warszawskie): pałac (niegdyś rezydencja letnia arcybiskupów gnieźnieńskich), cukrownia.

Łyżki, ob. kanele.

Łyżnik, deszczułka, przybita do ściany, z otworami na łyżki, nieraz bogato zdobiona, zwłaszcza na Podhalu.

Łyżwa, przyrząd, składający się ze stalowej szyny, przykręconej do trzewika, służący do ślizgania się po lodzie.

Łza, ob. łzy.

Łzawienie, łzawica (epiphora), nadmierne wydzielanie łez; najczęstszy powód ł.: zwężenie kanału nosołzowego (canalis nasolacrimalis); wymaga przepchania tego kanału.

Łzawniki (dołek łzowy), głębokie jamy pod oczami jelenia, gdzie gromadzi się gęsta wydzielina, która zczasem twardnieje i zwie się bezoarem, a której przypisywano moc leczniczą.

Łzowa kość (os lacrimale), cieniutka czworoboczna blaszka kostna, tworząca kostną ścianę dla kanału nosołzowego.

Łzowy narząd (apparatus lacrimalis), składa się w każdem oku z dwóch gruczołów łzowych (glandulae lacrimales), znajdujących się w zewnętrznym kącie oczodołu; przewody tych gruczołów otwierają się do worka spojówkowego; wydzielina gruczołów łzowych, łza, dostaje się do wewnętrznego kąta oka i tam przez dwa otworki („punkciki ł."), widoczne na wewnętrznym brzegu każdej z powiek, wsysana jest do tzw. kanalików łzowych, które łączą się potem w większy przewód, kanał nosołzowy. Kanał ten otwiera się w nosie pod dolną muszlą nosową.

Łzy (lacrimae), słabo alkaliczna wydzielina gruczołów łzowych (glandulae lacrimales) w postaci wodnistego, przezroczystego płynu o słonym smaku, zawierającego niewielkie ilości białka, śluzu, chlorku sodowego, węglanu sodowego, fosforanów i soli ziem alkalicznych oraz drobne kropelki tłuszczu i złuszczone komórki nabłonkowe. U człowieka dorosłego wydziela się dziennie przez oboje oczu przeciętnie około 6 gramów łez. Utrzymują one przednią powierzchnię oka w stanie stałego zwilżenia, zachowując przezroczystość rogówki. Normalne wydzielanie łez odbywa się stale, pod wpływem zaś podniet psychicznych, a także podrażnień natury mechanicznej lub chemicznej, wydzielanie wzmaga się odruchowo w postaci łzawienia. Łzawienie pod wpływem bodźców psychicznych pojawia się przy płaczu dopiero w drugim lub trzecim miesiącu życia; noworodki płaczą, nie roniąc łez wcale.

Łzy batawskie, ob. batawskie łezki.

Łża, zwana także Iłżą, pr. dopływ Utroi (na Łotwie), dług. 203 km.

M

M, 14-ta litera alfabetu polskiego; jako cyfra oznacza w greckim 40; w łacinie 1000, MM = 2000; m — metr.

M serja, ob. Roentgena promienie.

Ma, 1) bóstwo egipskie, symbolizujące zwycięstwo ładu nad zamętem, dobra nad złem; 2) w starożytnej Kapadocji bogini księżyca i wojny, zwana przez Rzymian Belloną azjatycką.

Ma, symbol chemiczny pierwiastka mazuru.

Maary, jeziora, wypełniające kratery dawnych wulkanów eksplozyjnych; szczególnie liczne w górach Eifel w Niemczech.

Maas, ob. Moza.

Maastricht lub **Mastricht,** staroż. Trajectum ad Mosam, stol. prow. Limburg (Holandja), nad rz. Mozą, 54.000 mieszk.; ratusz z XVII w., kościół gotycki; przemysł i handel.

Mabillon Jean, uczony franc., * 1632, † 1707; broniąc autentyczności dokumentów zakonu Benedyktynów (którego sam był członkiem) przeciw zarzutom Jezuitów bolandystów, ogłosił w 1681 r. kapitalne dzieło „De re diplomatica", które uczyniło go twórcą nauki o dokumentach (dyplomatyki).

Mably Gabriel Bonnot de, kanonik, filozof i historyk francuski, * 1709, † 1785; autor dzieł: „Droit public de l'Europe", „Observations sur l'histoire de France" i in.; na prośbę konfederatów barskich napisał „Du gouvernement et des lois de la Pologne" (pisane 1770—71, przerobione i ogłoszone drukiem 1781 r.).

Mabuse (Malbodius), wł. Jan van Gossaert, malarz flamandzki, * ok. 1470, † ok. 1541; dzieła: „Pokłon trzech króli" (National Gallery), „Ołtarz N. M. P." (muz. w Palermo), „Portret Filipa Burgundzkiego" (Antwerpia), „Św. Łukasz malujący Najśw. Pannę" (Malines), „Adam i Ewa" (Bruksela).

Mac (w skróceniu Mc lub M'), przedimek, dodawany przez Celtów szkockich na początku nazwiska rodowego, oznacza syn.

Maca, cienki placek z niekiszonego ciasta, używany przez Żydów zamiast chleba podczas wiosennych świąt Passah.

Macacus, ob. Primates.

Mac-Adam John London, inżynier angielski, * 1756, † 1836; wynalazca systemu budowy dróg, zwanego makadamizacją, polegającego na układaniu nasypu z kamieni tłuczonych, na którym układa się drugą warstwę kamieni drobniejszych, i zapomocą ciężkiego walca mocno ugniata.

Macao (Makao), portug. kolonja na wybrzeżu prow. Kuang-tung (Chiny Płd.), 75.000 mieszk.; stol. M., port i siedziba gubernatora, 59.000 mieszk.

Macassar, ob. Makasar.

Macaulay Islands, in. Kermadec Islands (ob.).

Macaulay Thomas Babington lord, angielski historyk i mąż stanu, * 1800, † 1859; 1830—48 członek parlamentu i minister. Najwybitniejsze dzieła: „History of England from the accession of James II" (5 t., 1849—1861), „Critical and historical Essays" (3 t., 1846).

Macbeth, król szkocki (1040—57); zawładnął tronem, zamordowawszy króla Duncana I; 1057 zginął w bitwie przeciw synowi Duncana, Malcolmowi. Bohater tragedji Shakespeare'a.

Mac-Carthy Justin, polityk, historyk i powieściopisarz irlandzki, * 1830, † 1912; od 1879 członek parlamentu; napisał: „History of our own times", „The reign of queen Anne" i in.

Mac-Carthy Justin Huntly, syn poprzedniego, powieściopisarz, * 1860; 1884—92 członek parlamentu.

Macchiavelli, ob. Machiavelli.

Macclesfield, m. w hr. Chester (Anglja zach.), 34.000 mieszk.; przemysł tkacki (jedwabnictwo).

Mac-Clintock Francis, żeglarz ang., * 1819, † 1907; 1848—52 odbył kilka podróży arktycznych; odkrył (1859) szczątki wyprawy Franklina; napisał: „The voyage of the „Fox" in the Arctic Seas".

Mac-Clintock Island, wyspa na płd. od ziemi Franciszka Józefa (Europa arktyczna).

Mac-Clure Robert John, żeglarz ang., * 1807, † 1873; brał udział w wyprawie Rossa (1848—49), w 1850 r., poszukując Franklina, zbadał ziemie Banksa i ks. Alberta, dotarł do cieśniny Melville'a, odkrywając bezwartościowe, lecz oddawna poszukiwane przejście płn.-zach.

Mac-Cormick Cyrus Hall, mechanik amerykański, * 1809, † 1884; zbudował w 1831 r. pierwszą żniwiarkę mechaniczną, którą stale udoskonalał.

Mac-Culloch John Ramsay, ekonomista angielski, * 1789, † 1864; studja w Edymburgu; 1828 profesor ekonomji w Londynie; 1838 kontroler Stationery Office; uczeń Ricarda, epigon klasycznej szkoły ekonomicznej; pozostawił bardzo liczne prace ekonomiczne: „The principles of political economy", „Treatises and Essays" i in.

Macdonald Etienne Jacques Joseph Alexandre, ks. Tarentu, marszałek Francji, * 1765, † 1840; sławę wojenną zdobył we Włoszech pod Napoleonem; w 1809 r. rozstrzygnął ostatecznie bitwę pod Wagram; 1813 r. osłaniał odwrót z pod Lipska.

Macdonald James Ramsay, polityk angielski, * 1866; 1900 sekretarz angielskiej Partji Pracy, 1911—14 jej przewodniczący; poseł do parlamentu, 1924 prezes ministrów; napisał: „Socialism and Society", „The socialist movement" i inne.

Macedonja, kraj, zajmujący środek półwyspu Bałkańskiego, w dolinie rz. Wardaru, Strumy i Wistricy; kraina górzysta, klimat łagodny, 50.000 km², 1,500.000 mieszk. (Bułgarzy, Albańczycy, Turcy, Grecy, Serbowie

i Kucowołochowie). — Dzieje. Do V wieku przed Chr. dzieje M. są niejasne; w V w. pod rządami Aleksandra I (498—454), M. wyzwala się z pod władzy greckiej. W wojnie peloponeskiej Perdikkas II (448—413) stał po stronie Sparty; następca jego Archelaus (413—399) przyczynił się do rozwinięcia kultury pod wpływem greckim. Po śmierci Arch. rozpoczęły się walki o tron; syn Amyntasa III, Filip II (359—336) stworzył podstawę potęgi M., podbijając Grecję (338 — bitwa pod Cheroneą); jego syn, Aleksander (336—323), uczynił M. potęgą państwową. W następnych latach M. stanowiła jedno z państw diadochów; w II w. po Chr. została prowincją rzymską (146). 395 po Chr. weszła w skład państwa Wsch.-rzymskiego. W XIV w. podbita przez Turków. 1913 podzielona między Grecję, Serbję i Bułgarję.

Macedonjusz, patrjarcha carogrodzki, obrany 341 dzięki poparciu Arjan, 360 pozbawiony władzy za prześladowanie stronnictwa ortodoksyjnego. Przyłączył się do półarjan; zwolenników jego zwano Macedonjanami lub Duchoborcami.

Maceió, stol. stanu Alagôas w Brazylji płn.-wsch. (Am. Płd.), 74.000 mieszk.; port.

Maceracja (łac.), 1) w medycynie sądowej i anatomji patologicznej rozmiękczenie zwłok; gnicie bez współudziału drobnoustrojów gnilnych. Najczęściej m. ulegają płody, obumarłe w łonie matki; 2) w farmacji i recepturze polewanie zimną wodą surowców i pozostawianie ich przez 12—24 godzin, celem otrzymania substancyj czynnych.

Macerata, stol. prow. M. (Włochy środk.), 24.400 mieszk.; siedz. bisk., uniwersytet; wywóz wina, oliwy, jedwabnictwo.

Mach Ernst, przyrodnik i filozof austrjacki, * 1838, † 1916; profesor w Gracu, Pradze i Wiedniu. Dzieła z historji mechaniki, nauki o cieple i optyki, oraz prace z psychologji i fizjologji zmysłów. Jako filozof jest M. przeciwnikiem metafizyki. Zaliczyć go należy do kierunku pozytywistycznego. Nauka, której celem jest, według M., opis pierwiastków czuciowych i ich wzajemnych powiązań, jest odwzorowaniem faktów, dokonanem zgodnie z zasadą ekonomji myślenia. Materja to nic innego, jak prawidłowy związek treści zmysłowych, jak np. barw, dźwięków, stosunków przestrzennych i czasowych. Takim zespołem czuć jest również nasze „ja". Różnica pomiędzy zjawiskami fizycznemi a psychicznemi nie jest więc istotna. Jest ona jedynie wyrazem różnicy stanowisk, z jakich te zjawiska rozpatrujemy. Główne dzieła: „Die Mechanik in ihrer Entwickelung", „Die Prinzipien der Wärmelehre", „Die Prinzipien der physikalischen Optik", „Analyse der Empfindungen", „Erkenntnis und Irrtum".

Mácha Karol Hynek, poeta czeski, * 1810, † 1836; do idylicznej epoki patrjotycznego romantyzmu wprowadził nowe idee i nową formę, stwarzając właściwie nowoczesną poezję czeską. Poprzez studjum romantyków polskich doszedł do byronizmu, którego stał się pierwszym zdecydowanym zwolennikiem w literaturze czeskiej. Zostawił, prócz szeregu drobniejszych utworów lirycznych, poemat pt.: „Maj", o epokowem znaczeniu reformatorskiem w ówczesnej poezji czeskiej, prozą opowieści: „Krzywokłat", „Cyganie" i in.

Machabejczycy, nazwa rodu żydowskiego z dwóch ostatnich wieków przed Chr., pochodząca od Judy Machabeusza („młota"), trzeciego syna Matatjasza, kapłana z Modein. M., zwani także Asmoneuszami, od Asmona, dziadka Matatjasza, wsławili się walkami o niepodległość narodową i wolność religijną, dzięki którym uzyskali zwierzchnią władzę nad narodem żydowskim, którą utrzymali do 37 przed Chr.

Machabejskie księgi, cztery księgi, z których dwie są kanoniczne (w kościele ewang. apokryficzne), a dwie apokryficzne. I. podaje opis walk Machabeuszów o niepodległość i religję z królami syryjskimi (175—135 przed Chr.), II. opowiada o tych samych wypadkach z okresu Seleuka IV (175 przed Chr.) do śmierci Nikanora 161, III. przedstawia wypadki po 217 przed Chr., nawołując do wytrwania w wierze w czasie prześladowań Żydów egipskich, IV. opowiada w formie kazania o męczeństwie Eleazara i matki z 7 synami, braćmi Machabejczykami.

Machabeusze, ob. Machabejczycy.

Macháček Karol Simeon, dramaturg czeski, * 1799, † 1846; oprócz własnych utworów dramatycznych: „Bulgar", „Zawisza Witkowicz", „Konkurenci" (Ženichové) i in., tłumaczył dramaty Goethego, Schillera i klasyków łacińskich.

Machado Bernardino, portugalski mąż stanu, * 1851; prezydent republiki portugalskiej 1915—17 i 1926.

Machaerodus, ssak z rodziny kotów, znacznie większy od lwa; żył w miocenie i pliocenie.

Czaszka Machaerodusa.

Machajszczyzna, nazwa prądu społecznego w Rosji, traktującego inteligencję zawodową jako odrębną klasę wyzyskiwaczy ludu pracującego. Twórcą tego kierunku był Polak Machajski, student, który na zesłaniu na Syberji opracował i ogłosił pod pseudon. A. Wolskiego zbiór artykułów, krytykujących marksizm, i próbujących uzasadnić teorję o wrogim stosunku inteligencji względem proletarjatu. Zbiór ten, pt.: „Umstwiennyj raboczij", ogłoszono drukiem 1906 r. w Petersburgu.

Máchal Jan, uczony czeski, * 1855; profesor historji literatur słowiańskich na czeskim uniwersytecie w Pradze. Oprócz szeregu fachowych dzieł naukowych, głównie z dziedziny czeskiego odrodzenia narodowego, napisał wielką „Mitologję słowiańską" i wyczerpujące studjum nad literaturami słowiańskiemi.

Machala, stol. prow. Oro w Ekwadorze (Am. Płd.), 6.000 mieszk.

Machalski Ludwik, malarz polski, * 1879 w Krakowie; uczeń Malczewskiego i Axentowicza; z dzieł: „Studjum dziewczyny wiejskiej", „Portret damy".

Machar Jan Svatopluk, poeta czeski, * 1864; liryk i powieściopisarz; poezje: „Magdalena" (tłum. na polski), „Confiteor", „Tristium Vindobonae", „Żołnierz Boga" i in.; kilka tomów nowel, studjów i wspomnień: „Szpital", „Pod słońcem Italji", „Antyk i chrześcijaństwo" i in.

Machaut Guillaume de, kompozytor francuski, * 1300, † 1372; przedstawiciel „ars nova" w muzyce francuskiej, muzyk nadworny Jana Luksemburczyka, następnie króla Karola V d'Anjou. Jeden z pierwszych przedstawicieli mszy wielogłosowej. Pisał ballady, rondeaux, chansons i motety.

Machczyński Konrad, prawnik, * 1828, † 1911; wydał: „O listach żelaznych czyli glejtach i o formie odwoływania się od wyroków i postanowień sądów karnych" (1861), „Zarysy prawodawstwa kryminalnego" (1862), „Pogląd na sądownictwo ludowe" (1869). Jako znawca łowiectwa napisał: „Mozajka wilcza" (1895), „W polu i w kniei" (1897), „O wyżłach i ich układaniu" (1898). Drukował liczne prace w „Łowcu Polskim".

Mache, jednostka do mierzenia koncentracji emanacji w roztworach, odpowiada $3{,}6 \times 10^{-10}$ curie (ob.), w litrze. Nazwa pochodzi od nazwiska radjologa austrjackiego, H. Mache, * 1876.

Machek Antoni, grafik czeski, * 1775, † 1844. Wykonał 72 portrety litograficzne znakomitych Czechów; ważniejsze: Kolovratha Liebszteińskiego i arcybiskupa Chlumczańskiego.

Machetes pugnax, ob. Scolopacidae.

Machiavelli Niccolo, mąż stanu i historyk florencki, * 1469, † 1527; pisarz polityczny, twórca teorji, że władza panującego, absolutna i nieskrępowana żadnemi normami etycznemi, winna się opierać wyłącznie na zręczności, przebiegłości i mądrości politycznej (tzw. machjawelizm). Dzieła: „Istorie fiorentine 1215—1492", „Discorsi", „Il Principe", „Mandragola".

Machiche (wym. maczycze), taniec meksykański, wprowadzony do Europy.

Machina, ob. maszyna.

Machjawelizm, ob. Machiavelli Niccolo.

Machnicki Janusz, ekonomista, * 1886; studja ekonomiczne i prawne na uniwersytetach w Zurychu i Lipsku; 1915—17 dyrektor Wydz. Zaopatryw. m. Warszawy; 1917—18 dyrektor wydziału Aprowizacyjnego Min. Spraw. Wewnętrznych; 1918 podsekretarz Stanu w Min. Aprowizacji (i kierownik tegoż Ministerstwa) w gabinecie Świeżyńskiego, Moraczewskiego i Paderewskiego; prezes Związku młynów rolniczych, członek Prezydjum Centralnego Tow. Rolniczego i Komitetu Związku Polskich Org. Rolniczych, prezes Związku Spółdzielni Polskich; liczne artykuły treści ekonomicznej w Gazecie Warszawskiej, Ekonomiście, Gazecie Rolniczej i innych.

Machnicki Kazimierz, oficer wojsk polskich, * 1780; współpracownik Łukasińskiego, członek Tow. Patrjotycznego; brał udział w powstaniu 1831 r., poczem emigrował; † 1844 w Marsylji.

Machniewicz Franciszek, malarz polski, * ok. 1858 w Krakowie, † 1897 tamże; kształcił się w Krakowie i Monachjum. Portrecista.

Machniewicz Stanisław, krytyk literacki, * 1886; studja we Lwowie, Fryburgu, Genewie i Paryżu; wydał przekład „Żywotu Benvenuta Celliniego" oraz „Wpływ Dantego na twórczość J. Słowackiego w l. 1830—39".

Machnówka, m-ko na Ukrainie, w pow. berdyczowskim, ok. 5.000 mieszk.

Machsor (hebr.), modlitewnik hebrajski, zawierający modlitwy, pieśni, rozmyślania religijne i „Sentencje Ojców Synagogi".

Machul, dzwonki, instrument muzyczny, używany u hebrajczyków; odpowiada egipskiemu sistrum.

Macica, uterus, część narządu rodnego kobiecego, twór nieparzysty, kształtu gruszkowatego, znajdujący się wewnątrz jamy brzusznej, przeznaczony do pomieszczania zapłodnionego i rozwijającego się jaja. M. składa się z całego szeregu mięśni bardzo mocnych, powiększających się podczas ciąży i przeznaczonych do wypierania płodu podczas porodu. Pod względem anatomicznym m. składa się z dwóch części: okrągłego trzonu (corpus), znajdującego się w całości w jamie brzusznej, oraz z walcowatej lub stożkowatej szyjki (cervix), sterczącej do pochwy i posiadającej otwór, prowadzący do wnętrza m. Normalnie trzon i szyjka nachylone są do siebie pod kątem.

Macica perłowa, ob. perłowa macica.

Maciczka stemplowa, mutra na końcu stempla do strzelby, w którą wchodzi koniec grajcara, tj. przyrządu do wyciągania kul.

Maciczny wianek, ob. pessarium.

Maciej św., apostoł, po Wniebowstąpieniu Pańskiem wybrany losem na miejsce Judasza. Według podania działał w Etjopji i poniósł śmierć męczeńską. Pamiątka 24 lutego.

Maciej (Matthias), cesarz niemiecki 1612—1619, * 1557, † 1619. Mimo pojednawczej polityki nie zdołał załagodzić antagonizmów wyznaniowych, ani zapobiec wybuchowi wojny 30-letniej.

Maciej Korwin, król węgierski (1458—1490), syn słynnego wodza węgierskiego i bohatera w wojnie węgierskiej z Turkami, Jana Hunyady'ego i Elżbiety z Szilagyich; przed wstąpieniem na tron, więziony przez króla Władysława Pogrobowca i Jerzego z Podiebradu; ogłoszony w r. 1458 królem węg., prowadził następnie wojnę o koronę czeską, zakończoną pokojem w r. 1478, w którym uznał Władysława Jagiellończyka królem czeskim. W wojnie z cesarzem niemieckim zwyciężył i zdobył Wiedeń w r. 1485, dokąd przeniósł swą stolicę. Znakomity organizator.

Maciej Pustelnik, czeski poprzednik Lutra, żył w XVI w., kaznodzieja w Pradze; założył z innymi na Morawach sektę religijną.

Maciej z Janowa, uczony teolog czeski, * 1350, † 1394; walczył o oczyszczenie życia chrześcijańskiego, uważał Pismo Św. za jedyne źródło wiary. Oskarżony o herezję, odwołał swe tezy.

Maciej z Kunvaldu, pierwszy biskup Jednoty Braci Czeskich.

Maciej z Miechowa, zw. Miechowita, uczony polski epoki Odrodzenia, * 1457, † 1523; prof. Akademji krakowskiej; medyk, historyk, najwybitniejszy geograf polski XVI w. W dziele „Tractatus de duabus Sarmatiis", wydan. w Krakowie w 1517 r., obalił fałszywe pojęcie starożytnych o Europie wsch., zwłaszcza o górach Ripajskich i wypływających z nich rzekach, zwrócił uwagę na pokrewieństwo fińskich narodów Europy wsch. z Węgrami. Dzieło to, tłum. na jęz. polski, niemiecki i włoski, miało ogromny wpływ na rozwój geografji i kartografji Europy wsch.

Maciejewicz Stanisław ks., kanonik i rektor kośc. św. Katarzyny w Wilnie, * 1869; poseł do III-ej i IV-ej Dumy z gubernji wileńskiej, poseł na Sejm Ustawodawczy z powiatu bielskiego (1919—22) i Sejm wileński, od 1922 senator z województwa wileńskiego.

Maciejowice, m-ko w pow. garwolińskim (woj. lubelskie), nad rz. Okrzejką; pałac Zamoyskich (dawn. Maciejowskich); 3.000 mieszkańców; miejsce bitwy 10. X. 1794.

Maciejowski Bernard, kardynał, * 1548, † 1608 w Krakowie; 1587 bisk. łucki, 1600 krakowski, 1604 kardynał, 1605 arcyb. gnieźnieński. Oddany Jezuitom. Współdziałał w pracach nad unją brzeską.

Maciejowski Franciszek, dr. prawa, * 1798 w Piotrkowie, † 1873; prof. historji i instytucji prawa rzymskiego w Szkole Głównej w Warszawie, autor szeregu prac prawniczych, m. in. „Wykładu prawa karnego" i „Zasad prawa rzymskiego".

Maciejowski Ignacy, powieściopisarz pod pseud. „Sewer", * 1838, † 1901; ukończył instytut agronomiczny w Marymoncie; w 1863 komisarz Rządu Narodowego w woj. sandomierskiem, potem na emigracji w Szwajcarji, Francji i Anglji; po powrocie do kraju osiadł w Braciejowej pod Tarnowem, potem w Krakowie; napisał „Szkice z Anglji" (1882), dramat „Pojedynek szlachetnych", powieści: „Na pobojowisku" (1887), „Zosia Burłak" (1878), „Dla świętej ziemi" (1888), „Słowa i czyny" (1890), „Nafta" (3 t., 1894) i w. in.

Maciejowski Samuel, * 1498, † 1550; 1545 biskup krakowski, 1547 kanclerz w. kor. Jeden z najwybitniejszych mężów stanu czasów Zygmuntowskich. Dwór jego był ogniskiem kultury i nauki. W druku wyszły jego mowy sejmowe.

Maciejowski Wacław Aleksander, historyk i prawnik, * 1793, † 1883; prof. Uniw. Warsz. oraz Akad. Duchownej rzym.-katol. Dzieła: „Historja prawodawstw słowiańskich", „Polska aż do pierwszej połowy XVII w. pod względem obyczajów i zwyczajów", „Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do r. 1830".

Macierz, nazwa instytucyj, poświęconych oświecie. 1826 pierwsza M. powstała w Serbji, później powstały: czeska, chorwacka, łużycka, morawska, słoweńska, cieszyńska, polska etc.

Macierz Polska, jedna z mniejszych organizacyj polsko-amerykańskich. Założona 1898 w Chicago przez ks. W. Barzyńskiego, rozwinęła się pomyślnie, uczestnicząc we wszelkich sprawach społecznych i narodowych.

Macierz Polska we Lwowie, założ. 1882 r. przez J. I. Kraszewskiego, powstała dzięki jego wieczystej fundacji oraz składkom publicznym dla uczczenia jego jubileuszu. Czasem subwencjonowana przez Sejm krajowy; wydała szereg książek dla ludu.

Macierz Szkolna dla Księstwa Cieszyńskiego, założ. w 1885, utrzymywana z ofiar Polaków wszystkich 3-ch zaborów.

Macierz Szkolna Polska, utworzona w Warszawie i zalegalizowana 1905; 1907 zawieszona w działalności, 1908 zamknięta. Wznowiona 1918.

Macierzanka, ob. Thymus.

Macies, chudość, wychudnienie.

Mac-Intosh Charles, chemik szkocki, * 1766, † 1843. Wynalazca tkaniny nieprzemakalnej, zwanej makintosz.

Maciora, samica dzika, mająca ponad dwa lata.

Macip Vicente Juan, zw. Vicente Joanes lub Juan de Juanes, malarz hiszpański, * 1507, † 1579; prawdop. uczeń szkoły Rafaela; głowa szkoły walenckiej w XVI w. Z prac: ołtarz w katedrze w Segorbie, „Śmierć N. M. P." (Drezno).

Mackay, port w prow. Queensland (Australja płn.-wsch.), wywóz miedzi i cukru.

Mackay John Henry, poeta niemiecki, rodem Szkot, * 1864; poezje, tragedja „Anna Hermsdorf", nowele: „Die Anarchisten" i in.

Mac-Keesport, m. w stanie Pensylwanji (St. Zj. Am. Płn.), nad rz. Monongahelą, 46.000 mieszk.; huty żelazne i stalownie.

Mac-Kenna Reginald, mąż stanu angielski, * 1863 w Londynie; adwokat, 1895 poseł, 1907 minister oświaty, 1908 pierwszy lord admiralicji, 1911 minister spraw wewnętrznych, 1915—19 skarbu, 1924 mianowany parem.

Mackensen August von, generał pruski, * 1849. W 1914 r. dowódca 9-ej armji. Odznaczył się w bitwie pod Łodzią, w 1915 w Galicji. W 1916 zwycięzca w Dobrudży. 1918—19 internowany na Węgrzech.

Mackensen Fritz, malarz niemiecki, * 1866; studja w Düsseldorfie; założyciel artystycznego Związku Worpswedeńskiego; od 1910—18 dyrektor Ak. Szt. Pięknych w Weimarze; maluje pejzaże nastrojowe i obrazy rodzajowe; z dzieł: „Stroskana rodzina", „Gleba" i in.

Mackenzie, okręg w płn.-zach. terytorjum Kanady (Am. Płn.).

Mackenzie, rz. w płn.-zach. bryt. Ameryce Płn., wypływa jako Atabaska, przepływa jez. Atabaska i W. Jez. Niewolników; uchodzi do Oceanu Lodowatego Płn.; 3.700 km. dług., obszar dorzecza 1,700.000 km²; dopływy z l. strony: Liand i Pell River, z pr. strony: W. Rzeka Niedźwiedzia.

Mackenzie Alexander, podróżnik ang., * 1755, † 1820; w 1789 r. odkrył i zbadał w Kanadzie rzekę, nazwaną jego imieniem.

Mackenzie Alexander, kompozytor angielski, * 1847. Zajmuje wybitne stanowisko w muzyce angielskiej, stojąc na czele współczesnych kompozytorów. Główną formą jego twórczości są dzieła symfoniczne.

Mackenzie Morell sir, lekarz angielski, * 1837, † 1892; twórca szpitala dla chorób gardła (1863), docent katedry laryngologji w Londynie; był lekarzem cesarza niem. Fryderyka III. Pozostawił kilka prac, z których „Pielęgnowanie głosu" tłumaczono na język polski (1888).

Macki, ob. tentacula.

Mackiewicz Antoni ksiądz, * 1826; dowódca oddziałów powstańczych na Żmudzi 1863, stracony w Kownie 26. XII. 1863.

Mackiewicz Franciszek ks., biskup kamieniecki, † 1842; 1808 koadjutor biskupa Dembowskiego; po jego zgonie w 1809, objął rządy diecezji, starał się o dobro kościoła, zakładał liczne szkółki.

Mackiewicz Kamil, współczesny ilustrator, * 1887; kształcił się w Warsz. Szkole Sztuk Pięknych; wydał album pt.: „Mój czyściec"; 1922 zbiorowa wystawa w Zachęcie (m. in. typy oficerów wojsk polskich z rozmaitych formacyj).

Mac-Kinley, najwyższy szczyt w górach Alaski (Ameryka Płn.), 6.187 m. wys.; w obszarze stoków M. K. rezerwat ochronny przyrody.

Mac-Kinley William, prezydent St. Zj. Am. Płn., * 1843, † 1901; 1876 wybrany przez partję republikańską do Kongresu; zwolennik protekcjonizmu; 1890 przyjęto jego projekt reformy celnej, ograniczającej przywóz towarów z Europy (tzw. bill Mac-K.); 1896 prezydent Unji Ameryk., powtórnie 1900 r. W 1901 zabity przez anarchistę w Buffalo.

Mack von Leiberich Karl baron, generał austrjacki, * 1752, † 1828; 1805 dowodził armją austrjacką w Niemczech; pod Ulm poddał się Francuzom, za co został skazany na 20-letnie więzienie; ułaskawiony 1819 r.

Mac-Laurin Colin, matematyk szkocki, * 1698, † 1746; profesor matematyki w Edymburgu (1725—45). Pracował nad szeregami (szereg M.-L.), rachunkiem różniczkowym i całkowym oraz nad teorją krzywych algebraicznych („Geometria organica", 1720).

Macleod Henry Dunning, ekonomista angielski, * 1821, † 1902; przez pewien czas dyrektor „Royal British Bank". Ogłosił szereg prac: „Elements of Political Economy", „Bimetalism", „History of Economics" i in.

Maclura, rodzaj roślin z rodziny Moraceae (morwowate); odznaczają się b.twardem drewnem, używanem do robót stolarskich. M. aurantiaca z Płn. Ameryki, krzew lub drzewo, dochodzące do 10—20 m. wysokości. Owoce, przypominające wyglądem cytryny, są jadalne. Drewno barwy siarkowo-żółtej zawiera żółty barwnik, używany do barwienia tkanin wełnianych i bawełnianych.

Mac-Mahon Maria Edme Patrice Maurice hr. de, ks. Magenty, marszałek Francji, * 1808, † 1893. Do 1855 służył w Algerji; w 1855 dowodził dywizją na Krymie i zdobył fort Małachowa pod Sebastopolem; 1859 r. rozstrzygnął los bitwy pod Magentą. 1864 r. generał-gub. Algerji, 1870 r. dowódca 2 armji, t. r. pobity pod Wörth, 1870 wzięty do niewoli pod Sedanem; 1871, jako dowódca armji wersalskiej, stłumił powstanie komuny paryskiej. 1873 r. naczelnik władzy wykonawczej; 1873—1879 prezydent rzeczypospolitej.

Macocha, przepaść na wyżynie Drahańskiej, 150 m. głęb., w tzw. Morawskim Krasie w Czechosłowacji. Dno jej dostępne jest przez szereg grot stalaktytowych, które odkrył geolog czeski, dr. Absolon. Własność Klubu turystycznego czesko-słowackiego.

Mâcon, stol. dep. Saône-et-Loire (Francja wsch.), nad rz. Saône, 20.000 mieszk.; wywóz wina.

Macon, m. w stanie Georgji (St. Zjedn. Am. Płn.), 53.000 mieszk.; wywóz odzieży, bawełny.

Macpherson James, uczony szkocki, * 1736, † 1796; wydał poezje Osjana, przez długi czas uchodzące za autentyczne, które, jak się jednak wykryło, napisał sam.

Macquarie, l. dopływ rz. Darling (Australja płd.-wsch.), dług. 1.200 km.

Macquarie Island, wyspa na płd.-zach. od N. Zelandji, 440 km².

Macrinus Marcus Opellius, cesarz rzymski. Zagarnął władzę, zamordowawszy Karakallę 217 r.; pokonany 218 pod Antjochją przez Heljogabala i zamordowany przez jego żołnierzy.

Macrobiotica, nauka o przedłużeniu życia.

Macrobiotus, ob. Tardigrada.

Macrobius Theodosius, pisarz łaciński i zwolennik starożytności pogańskiej w Rzymie z końca IV w. po Chr.; autor zbioru objaśnień do starożytności rzymskich i Wergilego pt.: „Saturnalia", tudzież komentarza do cycerońskiego „Somnium Scipionis".

Macrocephalites, macrocephalus, głowonóg, amonit, przewodnia skamielina dla górnej jury.

Macrocystis pirifera, gatunek glonów. Plecha, przytwierdzona na głębokości 2—25 m. pod wodą; rozgałęzia się u podstawy widlasto; poszczególne pędy plechy rosną ku powierzchni wody, unosząc się na niej, i dosięgają 200 m. długości; pędy są zaopatrzone z jednej tylko strony w płaty, z których każdy posiada wielki pęcherz pławny.

Macronucleus, jądro większe czyli somatyczne u wymoczków (Ciliata), posiadających dwa rodzaje fizjologicznie zróżnicowanych jąder. M., w przeciwstawieniu do jądra mniejszego (micronucleus), posiadać może bardzo rozmaite kształty, np. owalny, pałeczkowaty, podkowiasty lub różańcowaty. W czasie konjugacji wymoczków jądro większe ulega zanikowi, powstając na nowo po zakończeniu tego procesu. Ob. micronucleus.

Macroplasia, nadmierny rozwój.

Macropodidae, kangury; rodzina workowców (Marsupialia) z rzędu Diprotodontia (workowce roślinożerne). Trawożerne zwierzęta o małej głowie z dużemi uszami; tylne kończyny bardzo silnie rozwinięte, przystosowane do dużych skoków, przednie znacznie krótsze i słabsze. Palców 5 na przednich, 4 na tylnych kończynach; pazury długie i mocne (szczególnie 4 i 5 kończyn tylnych). Ogon mięsisty, długi, zgrubiały u nasady, pomaga przy skokach i służy do podpierania się przy siadaniu. Kangury zamieszkują równiny Australji, Nowej Gwinei i Tasmanji. Macropus giganteus (kangur olbrzymi), największy z rodziny, jest również największym endemicznym ssakiem Australji, dochodzi do 2 m. dł. z jednometrowym ogonem. Poza tem należą tu rodzaje: Potorous, Bettongia, Dendrolagus, Petrogale i in.

Macrorhinus leoninus, ob. Phocidae.

Macrosporae, zarodniki większe, w typowej postaci powstają w macrosporangium (wielkiej zarodni) u paproci różnozarodnikowych. Rozwijają się w przedrośla żeńskie, wytwarzające rodnie (archegonium).

Macula germinativa, plamka zarodkowa; nazwa jąderka (nucleolus) w jądrze (nucleus) komórki jajowej.

Macula lutea, plamka żółta; żółto zabarwione miejsce, znajdujące się w samym środku siatkówki ocznej (retina) u naczelnych (Primates), gdzie jest ona najcieńsza i składa się tylko z jednej warstwy czopków czuciowych. Środkowy dołek plamki żółtej (fovea centralis maculae luteae) obejmuje miejsce najwyraźniejszego widzenia kształtu i barw przedmiotów.

Maczuga, kij z grubym końcem, w którym osadzone są ostre krzemienie lub gwoździe, broń ludów pierwotnych (m. Heraklesa), używana jeszcze dziś przez ludy dzikie, zarówno na wojnie jak na polowaniu.

Maczupja (maszopstwo, maszoperja), stowarzyszenie, związek rybacki na Pomorzu, którego członkowie łowią wspólnie ryby i równo dzielą się dochodami.

Mada, gleba, powstała przez akumulację rzek w ich dolinach; należy do równoziarnistych (zwięzła, bez kamieni, drobna, warstwowana, tłusta, bezwapienna), nie zawiera piasku; leży często daleko od koryta rzeki w kotlinowatych zagłębieniach. M. chuda, tzw. naspa, zawiera piasek. W. Polsce płd. m. nazywają rędziną.

Madaba, m. w Palestynie z ruinami wczesnochrześcijańskich świątyń z wspaniałemi mozaikami wielobarwnemi. W kościele na posadzce niezmiernie ciekawa mozaika, przedstawiająca mapę Palestyny i widok Jerozolimy z V—VI stul.

Madach Imre, pisarz dramatyczny węgierski, * 1823, † 1864; autor dramatu: „Tragedja człowieka" (1860).

Madagaskar, wyspa franc. na oceanie Indyjskim u wybrzeży płd.-wsch. Afryki, 585.530 km², wyżynna, z wulkanicznemi górami Ankaratra (do 2.607 m. wys.); zach. część stepowa, wsch. wilgotna, bujna roślinność; kop. złota, srebra, miedzi, rudy żel., siarki, manganu i soli; 3,500.000 mieszk. malajsko-polinezyjskich (szczepy: Malgaze, Hova), ok. 15.000 Europejczyków; stol. Tananariwo, 67.500 mieszk.; wywóz bydła, skór, ryżu, kauczuku i gumy. Odkryta 1506 przez Portugalczyków; liczne wyprawy (między innemi Beniowskiego); do XIX w. niezależna, od 1896 kolonja franc.

Madaliński Antoni, gen. polski, * 1739, † 1805; służył w brygadzie kawalerji wielkopolskiej; w 1794 r. dał hasło do powstania kościuszkowskiego swym marszem z nad Narwi. Brał udział w bitwach pod Racławicami, Szczekocinami i w obronie Warszawy; po Maciejowicach dostał się do niewoli pruskiej w czasie odwrotu; uwolniony 1797.

Madapolam, gładka tkanina bawełniana, używana na bieliznę.

Maddalena, wysepka na płn.-wsch. od Sardynji (Włochy); gł. m. M., port wojenny.

Maddaloni, m. w Kampanji, prow. Caserta (Włochy płd.), 20.000 mieszk.

Made in Germany (ang.), zrobione w Niemczech, wyrób niemiecki; marka ochronna, zaprowadzona 1887 na towary niemieckie, przychodzące do Anglji.

Madeira, ob. Madera.

Madeira, największy pr. dopływ rz. Amazonki (Am. Płd.), powstaje z połączenia rz. Guaporé, Mamoré i Beni; 3.200 km. dług., w dolnym biegu żeglowna.

Madej, w podaniach ludu polskiego rozbójnik, który, strwożony opowiadaniami o przygotowanem dla niego łożu w piekle, porzucił rozbój i rozpoczął pokutę.

Madera (portug. Madeira), wyspa portug. na oceanie Atlantyckim, na zach. wybrzeżu Afryki, wulkaniczna, 815 km², 171.000 mieszk.; wino, ananasy, banany, drzewo kawowe; gł. m. Funchal, stacja klimatyczna.

Madera, mocne wino deserowe, słodkie, pochodzące z Madery i z wysp Kanaryjskich; zawiera do 15% alkoholu i około 3% cukru; odmiany: małmazja, bardzo słodkie, balsamiczne i dry-madera, więcej cierpkie.

Maderna Carlo, architekt rzymski, * 1556, † 1629; jeden z głównych reprezentantów baroku. Za papieża Pawła V dokończył budowy kość. Św. Piotra w Rzymie, zmieniając plan Bramanta przez wydłużenie nawy głównej i dodanie wspaniałej fasady. Z innych dzieł ważniejsze: fasady kościołów Św. Zuzanny (1603), San Giacomo degli Incurabili; pałac Barberinich.

Maderni, budowniczy, pracował w Polsce; 1689—1695 budował pałac Krasińskich w Warszawie, mian. elewację tego pałacu od strony ogrodu.

Madeyski Antoni, rzeźbiarz polski, * 1862; uczeń Krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych i Akademji Wiedeńskiej; wykonał: grobowiec kr. Jadwigi (Katedra wawelska), grob. kr. Władysława Warneńczyka (tamże), biust bronzowy J. Matejki (Tow. Przyj. Szt. Piękn. w Krakowie), „Charcica" (bronz, Muzeum Narodowe w Krakowie), plakieta „Stefan Batory" (tamże), nagrobek Aleks. Gierymskiego (Rzym Campo Verano).

Madeyski Stanisław Jerzy, prawnik i polityk, * 1841, † 1910; 1883 poseł do sejmu galicyjskiego; 1893 austrjacki minister oświaty, 1899 członek austr. Izby Panów.

Madi, plemię nilockie w pobliżu źródeł Bahr-el-Gazalu w Afryce środkowej. Trudnią się rolnictwem.

Madia, maziczka, rodzaj roślin z rodziny Compositae (złożone). Zioła płn.-zach. Ameryki i Chili, o łodydze do 1 m. wysok., liściach naprzemianległych, lancetowatych, kwiatach żółtych; łodyga i liście lepkie, o silnym smolistym zapachu. M. sativa, m. tłusta, uprawiana w Kalifornji i Chili, a także w środkowej Europie jako roślina oleista. Nasiona jej są barwy szarej, 6 mm. dług.; olej, z nich wyciśnięty, służy do potraw, smarów i w mydlarstwie. Makuchy posiadają wysoką wartość pożywną.

Madison, stol. stanu Wisconsin (St. Zjedn. Am. Płn.), 38.400 mieszk.; uniwersytet; wyrób maszyn rolniczych i cygar.

Madison James, czwarty prezydent St. Zjedn. Ameryki Płn. (1809—1817), * 1751, † 1836; jeden z twórców konstytucji 1787 r.; zwolennik federalizmu, później przeszedł do obozu demokratów.

Mádl Karol, czeski krytyk i historyk sztuki, profesor Szkoły dla przemysłu i sztuki w Pradze, * 1859; z utworów najwybitniejsze: „Historja sztuk plastycznych", „Sztuka wczoraj i dziś", monografja „Mikuláš Aleš" i in.

Madlaina Jakób, budowniczy lwowski z XVII w.; pochodził z Szwajcarji, pracował w Stryju (1599), w Zasławiu (1610, kośc. OO. Bernardynów), w Nakwaszy (prawdop. zamek) i w Bazarze (1615).

Mädler Johann Heinrich, astronom niemiecki, * 1794, † 1874; badacz powierzchni księżyca; rezultatem obserwacyj były: wydana 1834 wielka mapa księżyca: „Mappa selenographica" (Berlin) oraz opis pt.: „Der Mond nach seinen kosmischen und individuellen Verhältnissen etc." (1851); 1836 asystent obserwatorjum dorpackiego; od 1840 jego dyrektor; 1840—1865 poświęcał się głównie astronomji gwiazdowej, dokonywując pomiarów gwiazd podwójnych.

Madonna (włosk. „Pani"), nazwa N. M. Panny; w sztukach plastycznych wyobrażana zazwyczaj z dzieciątkiem Jezus na ręku, albo wśród świętych.

Madras, m. w Indjach bryt. nad oceanem Indyjskim, stol. prow. M., 523.000 mieszk.; uniwersytet, obserwatorjum astron.; znaczny przemysł; prow. M., 367.055 km², 42,322.000 mieszk., wraz z państw. lennemi 392.874 km², 47,782.000 mieszk.

Madre de Dios, 1) archipelag niezamieszkały w Am. Płd., należący do Chile; 2) dopływ rz. Madeira w Peru; 3) prow. Peru wsch. (Am. Płd.), w dorzeczu rz. M. d. D.; stol. Maldonado.

Madre Sierra, górskie łańcuchy, otaczające wyżynę Meksykańską, do 2000 m. wys.

Madreporowe sitko lub płytka (madreporit), płytka, przebita licznemi drobnemi otworkami, znajdująca się na grzbietowej stronie wapiennego szkieletu szkarłupni (Echinodermata) i połączona z tzw. kanałem kamienistym. Przez płytkę madreporową woda morska zostaje wciągnięta do układu ambulakralnego czyli wodnego, znajdującego się w związku z systemem nóżek ambulakralnych, służących do poruszania się szkarłupni.

Madrid, ob. Madryt.

Madrygał (włosk.), rodzaj poezji lirycznej, popularny szczególnie od XIV do XVIII w. Wcześnie dodawano do niej melodję, początkowo prawdopodobnie z akompanjamentem jakiegoś instrumentu, później czysto wokalnie, kilkogłosowo. Pierwszym kompozytorem madrygalistą był prawdopodobnie Pietro Casella, przyjaciel Dantego. Madrygaliści włoscy XVI w.: Giovanni Palestrina, Orlando Lasso, Luca Marenzio, zwany „Il piú dolce cigno d'Italia" (przez kilkanaście lat był nadw. madrygalistą Zygmunta III i otrzymał od niego polski indygenat szlachecki), Gesualdo principe di Venosa; w Anglji: Mac-Dowland, Gibbons i Morley. Madrygał komponowano wówczas najczęściej pięciogłosowo w czystym stylu zw. „a capella". W XVIII w. zarzucono zwolna ten styl, powracając do jednogłosowości z tow. instrumentu, co równa się upadkowi tego rodzaju pieśni. W Anglji istnieje „Madrigal Society" w Londynie.

Madryt (hiszp. Madrid), stol. Hiszpanji, nad rz. Manzanares, w centrum kraju, 721.000 mieszk.; zamek królewski, 29 parków, słynna arena walki byków (16.000 miejsc), muzeum del Prado, uniwersytet, akademja nauk, galerje obrazów; znaczny przemysł i handel (cygara, dywany, porcelana).

Madrytka, dawna nazwa strzelby.

Madura, 1) wyspa na płn.-wsch. wybrzeżu Jawy (Indje wsch. holend.), 4.470 km², 1,739.000 mieszk.; stol. Pemakasan; 2) m. okręg. w prowincji madraskiej (Indje bryt. płd.), 139.000 mieszk.; handel bawełną.

Madurowicz Maurycy, lekarz ginekolog, * 1831, † 1886; profesor Uniw. Jagiellońskiego, prymarjusz szpitala i dyrektor kliniki położniczej; ogłosił wiele prac specjalnych w krakowskim „Przeglądzie lekarskim". Twórca położnictwa polskiego.

Madurska stopa, choroba okolic zwrotnikowych i podzwrotnikowych: tworzenie się wielkich ropiejących guzów na stopie (rzadziej na dłoni). Choroba, wywoływana przez grzybki, zw. Streptothrix madurae; panuje w Indjach wschodnich, Afryce i Ameryce Południowej.

Madziarzy, ob. Węgrzy.

Maebashi, m. na wyspie Hondo (Japonja), 62.000 mieszk.

Maerlant Jakob van, poeta niderlandzki, * ok. 1235, † 1291. Autor rymowanej kroniki świata pt. „Spieghel historiael" i licznych eposów dydaktycznych.

Maëstoso, w muzyce: majestatycznie, wspaniale.

Maëstro, mistrz, kompozytor.

Maeterlinck Maurice, poeta belgijsko-francuski, * 1862; dramaty symboliczno-nastrojowe: „Monna Vanna", „Pelléas et Mélisande", „La princesse Maleine", „L'intruse", „Marie Madeleine", „L'oiseau bleu", „Le bourgmestre de Stilmonde" i in.; książki filozoficzno-moralizatorskie: „Le trésor des humbles", „La sagesse et la destinée", „La vie des abeilles", „Les sentiers dans la montagne", 1911 literacka nagroda Nobla.

Mafeking, m. w płn.-wsch. Kraju Przylądkowym (Unja Płd. Afryki), nad rz. Molopo, 2.700 mieszk.; stol. kraju Beczuanów, pamiętna oblężeniem przez Boerów 1900.

Maffei Scipione, poeta i historyk włoski, * 1675, † 1755; napisał dramat „Merope", historję Werony „Verona illustrata" i in.

Mafia, po wojnie światowej bryt. wyspa na wybrzeżu Afryki wsch., dawniej niem.; 672 km²; należy do terytorjum Tanganiki.

Mafja, ob. Camorra.

Mag (greck. magos, łac. magus), członek kasty kapłańskiej u Persów i Medów; astrolog; człowiek zajmujący się praktykami magicznemi; ob. magja.

Magadis, staro-grecki instrument muzyczny w rodzaju harfy, opatrzony strunami.

Magadiszo (włosk. Magadiscio), stol. i rezydencja gubernatora w Somali włosk. (Afryka wschodnia), 21.000 mieszk.; st. tel. bez drutu.

Magalhães Domingo José Gonçalves de, poeta brazylijski, * 1811, † 1882; przywódca szkoły narodowych poetów brazylijskich; napisał epos: „A Confederaçao dos Tamayos", poezje, dramaty.

Magalhães, ob. Magelan Ferdynand.

Magallanes, terytorjum Chile (Am. Płd.), obejmujące obszary, położone nad cieśniną Magelana, 171.438 km², 35.000 mieszk., przeważnie Indjan; stol. Punta-Arenas; chów bydła, złoto, połów wielorybów.

Magallanes Fernão, ob. Magelan Ferdynand.

Magazyn, miejsce lub budynek, przeznaczony na przechowywanie towarów. Wielkie, często wielopiętrowe m. wykonywa się dziś najczęściej z żelazobetonu lub żelaza (ze ścianami murowanemi). M. na materjały sypkie zwane są często silosami. Przeciętnie potrzeba dla złożenia 1 tonny maszyn, żelaza, miedzi itp. 1—2 m², 1 t. cieczy w beczkach 4,5—5 m², 1 t. zboża lub mąki w workach 2,5—3 m², 1 t. towarów kolonjalnych 4—5 m², 1 t. chemikalij 5—6 m², 1 t. mebli, wełny, pustych skrzyń itd. — 10—20 m².

Magazynowy czyli powtarzalny karabin, ob. karabin.

Magdalen Islands, ob. Magdaleny wyspy.

Magdalena, prow. Kolumbji, 53.000 km², 204.400 mieszk.; przeważnie równina, pokryta dziewiczemi lasami i sawannami; stol. Santa Marta.

Magdalena, gł. rz. Andów w Kolumbji (Am. Płd.), 1.570 km. dług.; żeglowna.

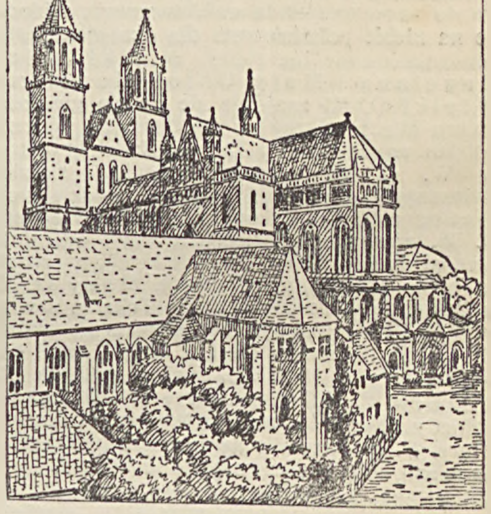
Magdalena św., ob. Marja Magdalena.

Magdalenki, od imienia św. Marji Magdaleny nazwa zakonów lub zgromadzeń, mających na celu poprawę upadłych dziewcząt; w Niemczech istnieją od XIII w., we Francji od 1618; w Polsce zgromadzenie M. powstało ok. 1860 w Warszawie przy ulicy Żytniej.

Magdaleny wyspy (ang. Magdalen Islands), grupa wysp, położona w zat. św. Wawrzyńca (Kanada) w Am. Płn., 225 km², 7.000 mieszk.; rybołówstwo.

Magdaleński okres, ostatni okres młodszego paleolitu, tzw. od stanowiska jaskiniowego w La Madeleine w środk. Francji. Mamut i nosorożec zanikł, ren tworzył najtypowszą faunę. Obniżka klimatyczna. Człowiek mieszkał w jaskiniach i schroniskach skalnych. Wyroby ludzkie z wiórów krzemiennych; harpuny, oszczepy, berła, szydła z kości i rogów zwierzęcych. Bujny rozkwit malarstwa ściennego w jaskiniach franc. i hiszp., oraz rzeźby w rogu i kości.

Magdeburg (słow. Dziewin), stol. prow. Saksonji pruskiej i rej. magdeburskiej, nad rz. Elbą, 279.650 mieszk.; katedra z XIII w.; znaczny przemysł metalurgiczny i włókienniczy, handel, jarmarki rolnicze. M. słynął w średniowieczu ze swych urządzeń prawnych. Ustrój miejski M. służył za wzór wielu miastom. Miasta polskie organizowały się bądź bezpośrednio według wzoru M., bądź pośrednio, według pouczeń o prawie miejskiem, udzielanych innym miastom.

Katedra w Magdeburgu.

Magdeburskie półkule, dwie wydrążone i dopełniające się nawzajem półkule. O ile z wewnątrz złożonej kuli zostanie usunięte powietrze, rozłączenie półkul wymaga pokonania ciśnienia atmosferycznego z zewnątrz. W słynnem doświadczeniu, wykonanem przez burmistrza magdeburskiego O. Guerickego w r. 1635, potrzeba było siły 16 koni do rozłączenia półkul.

Magdeburskie prawo, ob. osadnictwo na prawie niemieckiem w dawnej Polsce.

Magelan Ferdynand, portug. Fernão de Magalhães, hiszp. Magallanes, żeglarz portug., * ok. 1480, † 1521; od 1505 do 1515 r. przebywał w kolonjach portug. w Indjach i Maroku; przeszedłszy do służby hiszp., złożył projekt dotarcia do bogatych w korzenie Moluków drogą morską od zach. Otrzymawszy dowództwo nad 5 statkami, wypłynął 5.IX 1519 r. z San Lucar, dotarł do zach. wybrzeży Am. Płd., opłynął je, przezimował w porcie San Julian, przepłynął przez cieśninę, nazwaną jego imieniem, i ocean Spokojny, odkrył wyspy Marjańskie, dotarł do Filipinów i tu na wyspie Maktan zginął w potyczce z krajowcami. Jeden tylko statek z wyprawy M. dotarł pod dowództwem Jana Sebastjana del Cano do Borneo, Moluków, a stamtąd dookoła Afryki do ojczyzny. Podróż M. miała doniosłe znaczenie w dziejach, jako pierwsza dookoła ziemi.

Magelana cieśnina (hiszp. Estrecho de Magallanes), pomiędzy lądem Am. Płd. a Ziemią Ognistą; przebyta pierwszy raz w 1520 przez Magelana.

Magelana Obłoki, układy gwiazdowe, podobne do naszego układu galaktycznego, widoczne na niebie południowem dla oka nieuzbrojonego, jako dwie mgławice: Wielki Obłok Magelana i Mały Obłok Magelana. Wielki O. M. znajduje się na tle gwiazdozbioru Miecza (Ryby). John Herschel, podczas pobytu na Przylądku Dobrej Nadziei, odkrył w W. O. M. kilkaset mgławic i skupień gwiezdnych, oraz setki gwiazd oddzielnych. Według ostatnich badań paralaksa Wielkiego O. M. równa się 0''.000029, czyli odległość wynosi około 112.000 lat świetlnych, a średnica około 14.000 lat świetlnych. Mały O. M. znajduje się w gwiazdozbiorze Tukana, zawiera dużą ilość skupień i mgławic. Paralaksa Małego O. M. równa się 0''.000032, czyli odległość wynosi 102.000 l. św., a średnica ok. 6.500 l. św. E. Pickering odkrył w Obłokach M. gwiazdy (klasy 0), mające najwyższą temperaturę. O. M. nazwane są na cześć podróżnika Magelana, który pierwszy je dostrzegł.

Magelona, bohaterka średniowiecznego romansu francuskiego, przerobionego na powieść ludową „O pięknej Magelonie".

Magendie François, fizjolog francuski, * 1783, † 1855; od 1831 profesor w Paryżu; zapoczątkował naukę fizjologji doświadczalnej, pozostawił kilka wybitnych dzieł, m. in. „Précis élémentaire de physiologie".

Magenta, w. w prow. medjolańskiej w Lombardji (Włochy płn.), 10.000 mieszk.; zwycięstwo Francuzów nad Austrją 1859.

Magerö, najbardziej na płn. wysunięta wyspa w Norwegji, z przylądkiem Nordkap; 390 km².

Maggia, dopływ jez. Lago Maggiore w kantonie Tessyńskim (Szwajcarja).

Maggiore, włoski wyraz, oznaczający w muzyce tzw. tryb majorowy, wytworzony obecnością wielkiej tercji i wielkiej seksty w gamie, w przeciwieństwie do trybu minorowego, opartego na małej tercji i małej sekscie (minore). Gamy majorowe i minorowe, będące podstawą całej naszej muzyki dzisiejszej, określamy także wyrazami dur i moll lub twarda i miękka. Gama twarda posiada charakter jasny i wesoły, miękka — ciemny i smętny.

Maghreb, ob. Magreb.

Magiczny, mający związek z magją, odnoszący się do praktyk, używanych w magji.

Magiel, maszyna, używana w tkalniach do wykańczania czyli apretury tkanin, w pralniach zaś do wygładzania wyschniętej bielizny.

Magier Antoni, przyrodnik, * 1762, † 1837; prof. fizyki i astronomji w Liceum Warsz.; pierwszy prowadzić zaczął w Warszawie (1803 do 1828) systematyczne obserwacje meteorologiczne we własnem obserwatorjum; ogłosił szereg prac specjalnych.

Magierka, czapka okrągła i niska z grubego sukna, u góry obszyta sznurkami czerwonemi lub niebieskiemi. Obecnie noszona tylko przez lud, zwłaszcza w Małopolsce, ulubiona u nas w XV w.; zapożyczona z Węgier („madziarka").

Magister (łac.), dosł. mistrz, nauczyciel. Magister artium liberarum, mistrz sztuk wyzwolonych, dawny stopień akademicki wydziału filozoficznego. Niższy stopień naukowy, nadawany przez niektóre uniwersytety. W Polsce stopień ten otrzymuje się po uzyskaniu absolutorjum i złożeniu wszystkich egzaminów na wydziałach prawnym i farmaceutycznym. Stopień doktorski jest wyższy od stopnia magisterskiego.

Magisterium bismuthi, zasadowy azotan bizmutu $Bi(OH)_2NO_3$, środek leczniczy w chorobach przewodu pokarmowego.

Magistrat, jako władza komunalna, ob. samorząd miejski.

Magistratura, ogół sędziów, urzędników sądowych, adwokatów; ob. sądownictwo.

Magistratus w prawie publ. rzymskiem. Po utworzeniu rzeczyposp. władza królewska przeniesiona została na magistratów, których liczba i specjalizacja rozwijały się w miarę potrzeb życia. M. był nietylko urzędnikiem w naszem współczesnem znaczeniu, lecz reprezentantem, każdy w swoim zakresie, zwierzchnictwa państwowego. Piastowanie urzędów początkowo było wyłącznie dostępne dla patrycjuszów, w następstwie dopiero, drogą walki, rozszerzone zostało również na plebejuszów. Ustrój władz w starożytnym Rzymie charakteryzowały następujące cechy: 1) wszyscy urzędnicy byli obierani na krótki, przeważnie roczny, okres czasu, tylko cenzorowie na lat pięć; 2) byli oni zorganizowani kolegjalnie, jednakże działalność ich nie posiadała charakteru kolegjalnego, lecz była jednostkowa. Każdy m., w stosunku do równego lub niższego stopniem, rozporządzał ius intercessionis, to znaczy prawem uchylenia rozporządzeń; 3) magistratus za swą działalność urzędową mógł być pociągnięty do odpowiedzialności przed zgromadzeniem ludowem, które go wybrało. Na zasadzie Lex Vilia annalis z 180 przed Chr. ustanowiony został hierarchiczny porządek rzymskich magistratur. Najwyższymi urzędnikami byli dwaj konuslowie (consules). Lex Licina Sextia z 367 przed Chr. postanowiła, aby jeden z konsulów obowiązkowo był plebejuszem. Po utworzeniu rzeczypospolitej do konsulów początkowo należała pełnia władzy królewskiej, dopiero z biegiem czasu nastąpił rozdział przez utworzenie pretury. W II-ej poł. republiki konsulowie faktycznie byli tylko naczelnymi dowódcami wojsk i w tym charakterze wraz ze swoimi legjonami przeważnie przebywali poza Rzymem. Natomiast naczelnym organem, któremu powierzono pieczę nad bezpieczeństwem tudzież jurysdykcję w zakresie prawa prywatnego, byli pretorowie (praetores). Liczba ich pierwotnie wynosiła dwóch, potem została powiększona. Pretorowie, dzięki swym edyktom, odgrywali doniosłą rolę w rozwoju rzymskiego prawa prywatnego, dostosowując surowość pierwotnych norm do potrzeb życia. Cenzorowie (censores) mieli za zadanie przeprowadzać spisy obywateli i zaliczać ich do tribus. W przeciwieństwie do dwóch poprzednich magistratów, cenzorowie nie posiadali władzy (imperium). W związku z uskutecznianiem spisów, cenzorowie mieli nadzór nad moralnością publiczną, przyczem „nota censoria" w życiu publicznem posiadały doniosłe znaczenie. Cenzorowie wykonywali również pewne czynności natury podatkowej (opodatkowanie). Czynności podrzędniejszej natury policyjnej należały do zakresu działania edylów. Kwestorowie zarządzali skarbowością, pieczy ich było powierzone archiwum państwowe. Szczególne znaczenie w hierarchji urzędniczej zajmowali trybunowie ludowi (tribuni plebis). Ustanowieni w 499 przed Chrystusem, celem ukrócenia samowoli magistratów patrycjuszów, trybuni nie mieli ściśle określonej kompetencji, dzięki zaś nadania im ius intercessionis w stosunku do wszystkich urzędników, byli faktycznie kontrolorami całej administracji. W obliczu niebezpieczeństw cała władza wszystkich magistratów skupiała się w ręku dyktatora, który był wyznaczany na pół roku. Oznaką zewnętrzną władzy dyktatorów było 24 liktorów; konsulów poprzedzało 12 liktorów.

Magja (greck. mageia, od magos — mag), sztuka czarodziejska wywierania wpływów na bieg zjawisk przyrody wbrew jej prawom, dzięki posiłkowaniu się władzą tajemną nad jej ukrytemi siłami demonicznemi. Wpływanie na przyrodę dzięki władzy nad złemi duchami nosi nazwę czarnej m., posiłkowanie się zaś duchami dobremi, wyższemi, stanowi cechę białej m. Ob. wiedza tajemna.

Maglemose, stanowisko w torfach w Danji, nadające nazwę okresowi epipaleolitycznej kultury zmieszanej, mianowicie magdaleńskiej, azylskiej, tardenuaskiej i kampińskiej. Harpuny, oszczepy, haczyki do węd z kości i rogu. Krzemienne narzędzia mikrolityczne i większe rozłupywacze. Sztuka symboliczna. Kultura magl. znana z peryferyj bałtyckich od Danji po Estonję. Kultura łowiecka i rybacka.

Magma, masa ognistociekła, wydobywająca się z głębi ziemi. Po zastygnięciu jej i skrzepnięciu powstają z niej skały magmowe. Jest to stop rodzimy różnych krzemianów i glinokrzemianów. Zależnie od składu chemicznego m. i warunków jej zastygania, powstają z niej różne skały głębinowe, żyłowe i wylewne czyli lawy.

Magmowe skały, ob. skały magmowe.

Magna charta libertatum (Wielka karta swobód, the great Charter), podwalina angielskiego parlamentaryzmu, przywilej, wymuszony przez zbrojną szlachtę i duchowieństwo od Jana Bez Ziemi (1215), którego mocą król w imieniu własnem i swoich następców zobowiązał się nie pobierać żadnego podatku bez zgody wasali, wyrażonej na ogólnem zgromadzeniu, na które znaczniejsi baronowie winni byli być wezwani, każdy oddzielnie, a mniej znaczni zbiorowo. Z innych punktów karty wolności, składającej się z 60 artykułów, wymienić należy: urządzenie stosunków lennych, uwolnienie duchowieństwa z pod jurysdykcji świeckiej, zapewnienie swobody handlowej, obietnica usunięcia wojsk najemnych.

Magna cum laude (łac.), z wielką pochwałą; ocena przy egzaminie doktorskim.

Magna Mater, ob. Cybele.

Magnaljum, stop glinu z magnezem, zaw. od 2 do 30% magnezu. Posiada barwę białą, daje się kuć, walcować i ciągnąć. Cięż. wł. mniejszy niż glinu, zależnie od stosunku obu składników. M., używane na odlewy, zawiera 12 do 15% magnezu, topi się w ok. 750°. M. na blachy i druty zawiera więcej magnezu i posiada większą twardość. Ma duże zastosowanie w technice, m. in. do wyrobu aparatów fotograficznych.

Magnasco Alessandro (Lissandrino); malarz włoski, * 1681, † 1747; przedstawiciel romantycznego kierunku w malarstwie włoskiem; malował wnętrza klasztorów, krajobrazy, widoki morskie w fantastycznem oświetleniu.

Strój magnatów węgierskich.

Magnat, na Węgrzech tytuł, należny udzielnym władcom. W Polsce m. nazywano ludzi możnych, przedstawicieli potężnych rodów szlacheckich. Dziś tem mianem określa się ludzi bardzo bogatych.

Magnes, przedmiot posiadający własność przyciągania i przytrzymywania drobnych kawałków żelaza. M. naturalny, ob. magnetyt. M. sztuczne sporządza się z żelaza, zwłaszcza ze stali, przez pocieranie innym magnesem lub przez indukcję elektromagnetyczną. M. nadaje się zazwyczaj postać sztaby lub podkowy. Końcowe części magnesu nazywają się biegunami, część środkowa, nieczynna, pasem obojętnym lub równikiem magnesu.

Magnes w kształcie podkowy.

Magnesia (Magnezja), 1) staroż. miasto greckie w Azji Mniejszej nad Meandrem, dziś Inebazár, wykopaliska (świątynia Artemidy); 2) staroż. miasto greckie w M. Azji u stóp góry Sipylos; miało wielkie znaczenie za czasów bi-

zantyjskich i tureckich, dzis. Mânissa; 3) kraj na wsch. wybrzeżu Grecji północnej w Tessalji; wychodźcy z tego kraju założyli oba wyżej wymienione miasta.

Magnesium, ob. *magnez*.

Magnesowanie, nadawanie ciałom własności magnetycznych (ob. *magnetyczna i magnetoelektryczna indukcja*).

Magneto lub *magnet*, magnetoelektryczna maszynka, w szczególności taka, która daje iskrę i wywołuje eksplozję w cylindrach motoru wybuchowego.

Magnetoelektryczna indukcja, wytwarzanie prądu elektrycznego w obwodzie przez zmianę natężenia pola magnetycznego, w którem dany obwód się znajduje. Wartość elektromotorycznej siły tego prądu jest proporcjonalna do szybkości, z jaką się zmienia natężenie pola magnetycznego w części, obejmowanej przez obwód, a kierunkiem prądu jest kierunek, przy którym prąd wytwarza pole magnetyczne, przeciwdziałające zmianom, będącym źródłem prądu (reguła Lenca). Zjawisko m. in., odkryte przez Faradaya (1831), jest wyzyskane przy budowie prądnic (dynamo), w których praca mechaniczna jest przekształcana w energję elektryczną (Pacinotti 1860, Gramme 1871).

Magnetoelektryczna maszyna, ob. *dynamomaszyna*.

Magnetograf, magnetometr, mechanicznie zapisujący swe wskazania.

Magnetometr, igła magnesowa, przystosowana do mierzenia natężenia działających na nią sił magnetycznych.

Magneton, w teorji magnetyzmu (Weiss od 1907) elementarna ilość magnetyzmu. Moment magnetyczny magnetonu wynosi $18{,}4 \times 10^{-22}$. Cząsteczka ciała może zawierać większą ilość magnetonów, cząsteczka żelaza min.— 11, niklu — 3, tlenu — 7 itd.

Magnetooptyka, nauka o zjawiskach magnetooptycznych, polegających na oddziaływaniu pola magnetycznego na zjawiska optyczne, odkrytych po raz pierwszy przez Faradaya (1845). Do m. z. należą: 1) skręcenie płaszczyzny polaryzacji w polu magnetycznem (Faraday, 1845); skręcenie płaszczyzny polaryzacji światła przez odbicie od powierzchni magnesu (Kerr, 1877); 3) rozszczepienie linij widmowych w polu magnetycznem (Zeeman, 1896); 4) dwójłomność ośrodków izotropowych w polu magnetycznem (Voigt, 1899 i Cotton i Mouton, 1910), 5) odchylenie magnetyczne promieni katodowych, kanalikowych, Roentgena i radowych. Zjawiska magnetooptyczne objaśnia teorja elektronów (Lorentz, Voigt, Drude i inni).

Magnetostatyczne (magnetyczne) **jednostki**. Jednostką *ilości magnetyzmu* jest ilość magnetyzmu (skupiona w biegunie), która działa na równą sobie ilość magnetyzmu w próżni z siłą jednej dyny, z odległości 1 cm., wymiarem il. m. jest $L^{3/2} M^{1/2} T^{-1}$. Jednostką *natężenia pola magnetycznego* jest *gauss*; równa się ona natężeniu pola, które działa na dodatnią jednostkę ilości magnetyzmu z siłą jednej dyny; wymiarem jednostki natężenia pola magnetycznego jest $L^{-1/2} M^{1/2} T^{-1}$. Jednostką potencjału magnetycznego jest potencjał takiego punktu (w polu magnetycznem), z którego odsuwając dodatnią jednostkę magnetyzmu w nieskończoność, zyskuje się pracę równą jednemu ergowi; wymiarem jedn. pot. magn. jest $L^{1/2} M^{1/2} T^{-1}$.

Magnetostatyczne pole, stałe, niezmienne pole magnetyczne, w odróżnieniu od pola zmiennego.

Magnetostrykcja, odkształcenie postaci i rozmiarów ciał pod wpływem pola magnetycznego.

Magnetyczna igła, magnes wycięty w postaci długiej i wąskiej igły; służy do badania pól magnetycznych; używana do kompasów.

Magnetyczna indukcja, własność pola magnetycznego udzielania ciałom, w tem polu się znajdującym, własnśoci magnetycznych. Stosunek stopnia namagnesowania ciała do natężenia pola indukującego, nazywa się *wrażliwością magnetyczną ciała* (χ), stosunek zaś natężenia pola indukowanego wewnątrz ciała do natężenia pola indukującego nazywa się *przenikliwością magnetyczną ciała* ($\mu = 1 + 4\pi\chi$). Ciała, dla których wrażliwość μ jest większa od zera, nazywają się *paramagnetycznemi*, ciała zaś, dla których wrażliwość μ jest mniejsza od zera, nazywają się *diamagnetycznemi*. Oddzielną grupę stanowią ciała *ferromagnetyczne*, które magnetyzują się bardzo silnie, a więc ich wrażliwość magnetyczna jest bardzo znaczna. W zachowaniu się swem wobec bieguna magnetycznego, ciała paramagnetyczne różnią się od diamagnetycznych tem, że pierwsze są przez biegun przyciągane, drugie zaś odpychane (Brugmanns, 1778). Do pierwszych należą m. in.: tlen, glin, mangan, chrom, bor, krzem, magnez, do drugich: bizmut, ołów, miedź, węgiel, woda, alkohol etylowy i in. M. indukcją również nazywamy wektor pola magnetycznego w danym ośrodku, który mierzy się iloczynem z natężenia pola przez przenikliwość magnetyczną ośrodka.

Magnetyczna pozostałość, ob. *histereza*.

Magnetyczna wrażliwość, ob. *magnetyczna indukcja*.

Magnetyczne bieguny, końcowe części magnesu, miejsca najsilniejszego działania. Biegun skierowany ku północy, nazywa się północny albo dodatni, skierowany ku południowi — południowy albo ujemny. Bieguny jednoimienne odpychają się, różnoimienne — przyciągają.

Magnetyczne nachylenie, ob. *inklinacja magnetyczna*.

Magnetyczne nasycenie, zjawisko, polegające na tem, że stopień namagnesowania ciała nie może przekroczyć pewnej, dla danego ciała charakterystycznej, wartości.

Magnetyczne pole, zakres przestrzenny, w którym objawiają się siły magnetyczne. Siła, której doznaje biegun dodatni jednostkowy w danym punkcie pola, jest natężeniem albo wektorem magnetycznym pola i mierzy się w gaussach. Linje, które w każdym punkcie pola biegną zgodnie z kierunkiem miejscowego wektora magnetycznego, nazywają się linjami pola magnetycznego (lub linjami sił magnet.). Linje pola, wytwarzanego przez magnes, kierują się zawsze od jego północnego (dodatniego) do południowego (ujemnego) bieguna. Linje te można uwidocznić zapomocą drobnych opiłek żelaza, które, oddając przebieg linij, tworzą obrazy, zwane *widmami magnetycznemi*. *Potencjałem magnetycznym* w uważanym punkcie pola nazywa się stosunek pracy, którą możnaby zyskać, odsuwając z danego punktu pola pewną ilość dodatniego magnetyzmu w nieskończoność, do odsuniętej ilości magnetyzmu. *Poziomem magnetycznym* nazywają się powierzchnie, prostopadłe do linij pola; na każdej takiej powierzchni potencjał pola jest wszędzie jednakowy.

Magnetyczne sprzęgło, sprzęgło, w którem siły włączającej dostarcza elektromagnes (ob. *sprzęgło*).

Magnetyczne teorje, ob. *magnetyzm*.

Magnetyczne widmo, ob. *magnetyczne pole*.

Magnetyczne zboczenie albo m. *deklinacja*, ob. *magnetyzm*.

Magnetyczny cień, osłabienie pola magnetycznego wewnątrz ekranu magnetycznego.

Magnetyczny ekran, żelazne otoczki ochronne, zabezpieczające igłę magnetyczną przed działaniem zewnętrznego pola magnetycznego.

Magnetyczny moment, iloczyn z natężenia bieguna magnesu przez odległość międzybiegunową.

Magnetyczny południk danego miejsca, kierunek składowej poziomej pola magnetycznego ziemskiego w tem miejscu.

Magnetyczny potencjał, ob. *magnetyczne pole*.

Magnetyczny poziom, ob. *magnetyczne pole*.

Magnetyczny prąd, narastanie lub znikanie indukcji magnetycznej w obwodzie indukowanym.

Magnetyczny sen, dawna nazwa dla oznaczenia snu hipnotycznego.

Magnetyczny wektor (natężenie), ob. *magnetyczne pole*.

Magnetyt, minerał $FeFe_2O_4$, tlenek żelazawo-żelazowy. Regularny. Często w pięknych kryształach. Połysk metaliczny. Kolor stalowo-szary, rysa czarna. Nieprzezroczysty. Twardość $5^1/_2$. Ciężar właściwy 5,1. Nietopliwy. Magnetyczny. Częste okazy o magnetyzmie biegunowym (magnes naturalny). Rozproszony w różnych skałach magmowych i łupkach krystalicznych, także w wielkich skupieniach ziarnistych. Największe na Uralu, w Skandynawji, w Ameryce Północnej. Wszędzie eksploatowany jako najbogatsza i najcenniejsza ruda żelaza, tzw. żeleziak magnetyczny.

Magnetyzer, dawna nazwa, oznaczająca człowieka, wprowadzającego w sen hipnotyczny.

Magnetyzm, własność ciał, zwanych magnesami, przyciągania i przytrzymywania drobnych przedmiotów żelaznych; również ogół zjawisk związanych z powyższą własnością ciał. Od najdawniejszych lat wiadomo, że niektóre rudy żelaziste (magnetyt) przyciągają drobne żelazne przedmioty, a przyciągnąwszy, trzymają je stale. Również od niepamiętnych czasów znany był fakt, że magnes swobodnie ruchomy, np. pływający na wodzie w drewnianem czółenku (dawna forma kompasu żeglarskiego, ustawia się w określonem położeniu względem stron świata, wskazując jednym końcem, tzw. biegunem północnym, ku północy, a drugim, biegunem południowym, ku południowi; kierunek osi magnesu tworzy jednak pewien kąt z południkiem geograficznym, zw. *zboczeniem* (*deklinacją*) magnetycznem. Umiejętne jednak badanie magnetyzmu rozpoczyna się od Gilberta, który w 1600 r. w swem dziele o „magnesie i ciałach magnetycznych i o wielkim ziemskim magnesie" uzupełnił skąpe dotychczasowe wiadomości nowemi spostrzeżeniami. Odkrył on m. in., że działanie magnetyczne objawia się najsilniej wpobliżu końców magnesu (na biegunach), i że ustawianie się magnesu w określonym kierunku wynika stąd, że kula ziemska jest wielkim magnesem, którego bieguny magnetyczne znajdują się wpobliżu biegunów geograficznych. Gilbertowi znane było również zjawisko *indukcji magnetycznej*, polegającej na magnesowaniu się żelaza, zbliżonego do magnesu. Dalszemi etapami w rozwoju nauki o m. były: odkrycie przez Coulomba (1785) prawa wzajemnego działania biegunów magnetycznych, według którego dwa bieguny jednoimienne odpychają się, różnoimienne przyciągają się, z siłą wprost proporcjonalną do iloczynu z ilości magnetyzmu, któremi bieguny są obdarzone, i odwrotnie proporcjonalną do kwadratu wzajemnej odległości biegunów; odkrycie przez Oersteda (1820) dynamicznego działania prądu elektrycznego na magnes, odkrycie indukcji magnetoelektrycznej przez Faradaya (1831), wreszcie odkrycie zjawisk magnetooptycznych przez Faradaya, 1845. Pierwotne poglądy teoretyczne na istotę magnetyzmu kształtowały się na wzór teoryj elektrycznych. Do szeregu ciał nieważkich, jakie przyjmowała fizyka przed XIX w., zaliczano również dwa płyny magnetyczne: północny i południowy. W każdej cząsteczce ciała magnetycznie obojętnego płyny te miały znajdować się w ilościach równoważnych, zmieszane ze sobą. Magnesowanie (indukcja) polegałoby na ich rozdzieleniu. Trudność wyjaśnienia magnetyzmu trwałego była powodem, że miejsce teorji płynów zajęła teorja magnesów cząsteczkowych (Ampère, 1827; Wilhelm Weber, 1852). Żelazo, według tej teorji, składa się z cząsteczek trwale magnetycznych. W stanie niemagnetycznym osi magnetyczne tych cząsteczek są skierowane bezładnie we wszelkich kierunkach; ich wypadkowe działanie magnetyczne wdal jest więc równe zeru. Namagnesowanie polega na zbliżeniu osi tych cząsteczek do jednego wspólnego kierunku. Gdy to obrócenie

się osi zostanie osiągnięte, ciało znajdzie się w stanie nasycenia magnetycznego. W swej najnowszej postaci teorja ta (rozwinięta przez Weissa) doprowadza do przyjęcia elementarnych ilości magnetyzmu, czyli tzw. magnetonów (ob.), coby odpowiadało w teorji elektryczności elektronom. Według teorji Ampère'a, magnetyzm tłumaczyć należy przez krążące prądy elektryczne. Prądy elektryczne krążą w cząsteczkach ciała nienamagnesowanego we wszelkich możliwych kierunkach. Pod działaniem zewnętrznej siły magnetycznej, płaszczyzny tych prądów cząsteczkowych ustawiają się równolegle do jednego kierunku. Teorja Ampère'a przekształciła się później w teorję elektronową, według której prądy cząsteczkowe powstają wskutek ruchu elektronów wewnątrz atomów (Voigt, 1902; J. J. Thomson, 1903; Langevin, 1904).

Magnetyzm właściwy, stosunek momentu magnetycznego do masy magnesu.

Magnetyzm ziemski przejawia się w tem, że igła magnetyczna ustawia się zawsze w pewnym określonym kierunku. Odchylenie igły magnetycznej od południka geograficznego nazywa się deklinacją, nachylenie jej, ustawionej na osi poziomej, ku ziemi, wzrastające w miarę zbliżania się ku biegunom — inklinacją (ob.). Wartości ich ulegają wahaniom dziennym, rocznym i dłuższych okresów. Obecnie Europa posiada deklinację zach., malejącą ku wsch. Irlandja 19°, Warszawa 16°, Berlin 10°, Wiedeń 8°; wartość jej przesuwa się jednak zwolna ku zach. (w XVII w. wynosiła w Europie zach. 0°). Linje, łączące miejsca o równej deklinacji zwą się izogonami, inklinacji — izoklinami. Czasem powstają, związane z trzęsieniem ziemi, tzw. burze magnetyczne, szybkie, znaczne odchylenia igły od stałego kierunku. Linje sił magnetycznych skupiają się na biegunach magnetyczn., do których zwraca się igła. Płn. biegun magn. znajduje się pod 70°05′ szer. płn. i 96°45′ dług. zach., południowy zaś pod 72°25′ szer. płd. i 155°15′ dług. wsch. (według ostatnich obserwacyj). M. z. tłumaczy się wirowemi prądami elektrycznemi, istniejącemi prawdopodobnie we wnętrzu ziemi.

Magnetyzm zwierzęcy, nazwa wprowadzona przez lekarza niemieckiego M e s m e r a, oznaczająca szereg zjawisk, noszących obecnie nazwę hipnotycznych; ob. h i p n o t y z m.

Magnetyzować, wprowadzać w stan hipnotyczny, albo jak mówiono dawniej, w sen magnetyczny.

Magnez (Magnesium), pierwiastek chemiczny, ciężar atomowy 24,32; metal srebrzysty, o temp. topn. 650°; temp. wrz. ponad 2200°; ciężar wł. 1,74. Pod względem chemicznym stoi między grupą wapnia a cynkiem i kadmem; we wszystkich związkach chemicznych występuje jako pierwiastek dwuwartościowy, dając związki typu MgX_2; jonów zespolonych nie tworzy. M. m e t a l i c z n y otrzymujemy przez elektrolizę bezwodnego stopionego karnalitu $MgCl_2 . KCl . 6H_2O$; związki m. są szeroko rozpowszechnione w przyrodzie, np. dolomit $MgCO_3 . CaCO_3$, w pokładach stasfurckich $MgSO_4$, $MgCl_2$ itd. M. odkryty został przez N. Grew'a w 1625; w stanie metalicznym otrzymał go Davy. M. ma duże zastosowanie w technice, fotografji itd.

Magnezja palona, ob. m a g n e z o w e z w i ą z k i.

Magnezoalkilowe związki, związki o wzorze ogólnym R.Mg.X (R = rodnik alkilowy, X = chlorowiec), otrzymane przez chemika francuskiego Grignard'a; mają duże zastosowanie w syntezach organicznych.

Magnezowe światło, światło powstające ze spalenia magnezu, używane przy fotografowaniu.

Magnezowe związki, pochodne metalu magnezu, mają szerokie zastosowanie; np. tlenek = m a g n e z j a p a l o n a (MgO), węglan = m a g n e z j a b i a ł a, $MgCO_3$ lub też $Mg_4(OH)_2(CO_3)_3$, siarczan = s ó l g o r z k a $MgSO_4 . 7H_2O$, używane są w technice i lecznictwie.

Magnezyt (magnezja biała), minerał $MgCO_3$, rodzimy węglan magnezu. Romboedryczny. Z pozoru podobny do kalcytu i dolomitu. Mało rozpowszechniony. Twardość 4½. Ciężar właściwy 3,0. Bezbarwny. Biały lub szarawy. Towarzyszy serpentynom.

Magnickij M i c h a i ł, rosyjski działacz polityczny, * 1778, † 1835; denuncjował stale przed władzami wyższemi wszelkie objawy ducha postępu u przedstawicieli nauki rosyjskiej; 1819—26 kurator uniw. w Kazaniu, zesłany do Rewla i Chersonia za oskarżenie carowej-matki o popieranie profesorów, wydalony za niepraworpomyślność, a także za doprowadzenie uniwersytetu do upadku i roztrwonienie funduszów rządowych.

Magnificat, forma kompozycji wokalnej, wykonywanej podczas nieszporów, uprawiana przez wszystkich kompozytorów kościelnych (słynne M. Durante'a, Bacha i in.), o uroczystym nastroju tekstu, rozpoczynającego się od słów M a g n i f i c a t a n i m a m e a d o m i n u m (Wielbij, duszo moja, Pana). Kompozycja taka składa się z sześciu części odrębnych, różniących się charakterem.

Magnificencja (łac.), tytuł, przysługujący rektorom wyższych uczelni.

Magnolia, bobrownik, rodzaj roślin z rodziny Magnoliaceae (magnoljowate). Drzewa płn. i płd. Ameryki oraz płd.-wsch. Azji, o liściach dużych, błyszczących, i wspaniałych, wonnych, zazwyczaj białych kwiatach. Niektóre gatunki uprawiane są jako rośliny ozdobne (u nas zimują tylko pod przykryciem), inne jako rośliny lekarskie. M. g r a n d i f l o r a, drzewo z Płd. Ameryki, dorastające 30 m. wysokości, o dużych wonnych kwiatach. M. y u l a n z Chin, kwiaty białe kształtu kwiatów lilji; gorzkie nasiona używane są przeciw febrze. M. g l a u c a z Płn. Ameryki; kora z pni i korzeni jest używana w Ameryce jako środek pobudzający i napotny (kora chętnie jest jadana przez bobry, stąd nazwa drzewa bobrowego). M. a c u m i n a t a, o kwiatach z zewnątrz niebie-

skawych, wewnątrz żółtych, owocach kształtu ogórków. M. h y p o l e u c a z Japonji, drzewo 30 m. wysok., o liściach 15—25 cm. dług.; drewno barwy oliwkowej jest cennym materjałem stolarskim.

Magnoliaceae, magnoljowate, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Polycarpicae (wieloowockowe). Drzewa lub krzewy, przeważnie okolic zwrotnikowych, o dużych, skórzastych, naprzemianległych liściach, kwiatach dużych, wonnych. Komórki oleiste w liściach i pniach. Ważniejsze rodzaje: Magnolia, Liriodendron.

Magnoljowate, ob. M a g n o l i a c e a e.

Magnus G u s t a w, chemik i fizyk niemiecki, * 1802, † 1870. Prace o gazach i z nauki o cieple.

Magnus O l a u s, arcyb. upsalski, * 1490, † 1558; autor pierwszej dokładnej mapy Europy płn. oraz dzieła „Historia de gentibus septentrionalibus", gdzie obok hist. podał wiadomości geogr. o Skandynawji.

Magnussen H a r r o, rzeźbiarz niemiecki, * 1861, † 1908; biusty portretowe i posągi z bronzu. Z dzieł: pomniki Bismarka w Kiel i Grosslichterfelde, „Filozof z Sans-Souci" i in.

Magnuszewski D o m i n i k, literat, * 1810, † 1847. Brał udział w powstaniu listopadowem, po którego upadku osiadł w Galicji. Dramaturg, powieściopisarz, tłumacz i krytyk literacki. Najlepsze dzieło: „Niewiasta polska w trzech wiekach" (Poznań, 1843), trylogja, na którą składają się: „Krwawy chrzest", powieść, „Barbara jeszcze Gasztołdowa żona", dramat wierszem, „Posiedzenie Bacciarellego malarza", powieść.

Mago, brat Hannibala, jeden z dowódców w czasie 2-ej wojny punickiej, zwycięzca w 212 przed Chr. w walce ze Scypionem. W 205 walczył w Ligurji. Odwołany tegoż roku do Kartaginy, † w drodze powrotnej do ojczyzny.

Magog, ob. G o g i M a g o g.

Magot, ob. I n u u s e c a u d a t u s.

Magoudi, indyjski instrument muzyczny w rodzaju gitary.

Magóra Orawska, pasmo górskie na Orawie (Czechosłowacja), płd. odnoga Beskidów Zachodnich; szczyt Minczol, 1.361 m. wys.

Magóra Spiska, pasmo górskie w Beskidach Zachodnich na Spiszu (Czechosłowacja), pomiędzy Tatrami a Pieninami, 1.200 m. wys.; szczyty: Rzepisko 1.237 m., Przysłop 1.216 m., Jaworzyna Zdziarska 1.211 m.

Magórski piaskowiec, gruboławicowy piaskowiec wieku górnooligoceńskiego, tworzy przeważnie część najwyższych wyniesień wewnętrznych łańcuchów karpackich (Babia Góra, Czarnohora i in.).

Magreb (franc. Maghreb), arabska nazwa krajów w Afryce płn., od Nilu po Maroko, położonych nad morzem Śródziemnem.

Magura (rum. — wyżyna), nazwa gór i łańcuchów górskich w Karpatach (ob. M a g ó r a).

Magyarország, węg. nazwa Państwa Węgierskiego.

Mahâ-Bhârata, ob. h i n d u s k a l i t e r a t u r a.

Mahaga, ob. I s a b e l.

Mahalla, oddział wojowników w Maroku, gotowy do walki.

Mahanadi, rz. w Dekanie płn.-wsch. (Indje bryt.), uchodzi do zat. Bengalskiej, 830 km. dług.

Mahanoro, port na wsch. wybrzeżu wyspy Madagaskar (Afryka wsch.).

Maharadża, ob. r a d ż a.

Mahdi (Maahdi), imię oczekiwanego przez Muzułmanów wysłańca Allaha, który ma dopełnić dzieła Mahometa i zaprowadzić rządy sprawiedliwości. Wiarę w M. wyzyskiwano wielokrotnie dla celów politycznych. M. in. egipski derwisz w Sudanie, M o h a m m e d A c h m e d, podając się za M. i rozbudziwszy fanatyzm religijny, zyskał taką popularność i siłę, że skutecznie stawił opór wojskom egipskim w Sudanie i Kordofanie 1881 do 1885. Założył nową stolicę w Omdurmanie, gdzie † 1885.

Mahé, 1) port i posiadłość franc. na wybrzeżu Malabarskiem w Indjach bryt., 11.000 mieszk.; 2) gł. wyspa w grupie Seczelów na Oceanie Indyjskim; bawełna, ryż, trzcina cukrowa; stol. Victoria.

Mahébourg, dawniej Port Bourbon, m. i port na wyspie Mauritius, 20.000 mieszk.

Mahen J e r z y, poeta, dramaturg i powieściopisarz czeski, * 1882; dramaty: „Janosik", „Prorok", „Martwe morze", „Generacja", „Niebo, piekło, raj", i in; powieści: „Towarzysze wolności", „Dieża", „Dwie opowieści", „Jej opowiadania" i in.; poezje: „Ballady", „Tęcza", „Ciche serce" i in.

Mahikanta, państwo hołdownicze w prow. bombajskiej (Indje bryt.), 24.082 km². 600.000 mieszk.

Mah-Jong, gra w kostki (rodzaj domina), przeniesiona z Chin do Ameryki, w nowszych czasach rozpowszechniona po całym świecie. Zasadnicze prawidła gry polegają na zgromadzeniu przez poszczególnych graczy jak największej ilości kostek, należącej do pewnej kategorji (serji), których jest 6.

Mahler G u s t a w, kompozytor i dyrygent opery wiedeńskiej, * 1860, † 1911; napisał 8 symfonij (9 nieskończona), cykl sześciu pieśni z orkiestrą „Das Lied von der Erde", do tekstu H. Bethge („Die chinesische Flöte").

Mahmud, imiona sułtanów tureckich: 1) M. I, * 1696, panował 1730—54; 2) M. II, * 1785; drugi syn Abdul-Hamida I, wyniesiony na tron 1808 po obaleniu brata, Mustafy IV. Po zawarciu pokoju z Rosją 1812 (utrata Besarabji), zajął się reformami wewn. według wzorów europejskich, 1826 zniósł janczarów, 1829 traktatem adrjanopolskim uznał niepodległość Grecji; † 1839.

Mahomet (Muhammed), imię sułtanów tureckich: 1) M. I, syn Bajazeta, 1413—21; 2) M. II Wielki, * 1430, syn i nast. Murada II, panował 1451—81, zdobył 1453 Konstantynopol, podbił Serbję i Bośnię; 3) M. III (1595 do 1603), * 1566, walczył z Austrją i Węgrami; 4) M. IV (1648—91), po klęsce pod Wiedniem (1683) i Mohaczem (1687) zdetronizowa-

ny, † 1691; 5) M. V, * 1844, sułtan od 1909 r. (po abdykacji brata, Abdul-Hamida), 1915 przyjął tytuł Ghazi (Zdobywca), † 1918; 6) M. VI, brat i następca poprzedniego, * 1861, 1922 r. zdetronizowany przez Zgromadzenie Narodowe w Angorze.

Mahomet (arab. uwielbiany), założyciel Islamu, * 571 w Mekce, potomek sławnego rodu Kureiszytów. Osierocony wcześnie przez rodziców, wychowany przez stryja Abu-Taliba, z którym w 12 roku życia odbył podróż do Basry. W 25 roku życia przyjął służbę u bogatej wdowy Kadidży, którą później pojął za żonę. W czasie podróży handlowych miał sposobność poznać religję żydowską i chrześcijańską. W 40 roku życia począł zajmować się zagadnieniami religijnemi, żyjąc w samotności, w której często miewał wizje i objawienia. Stały się one źródłem nowej religji i utwierdzały w M. przekonanie o jego boskiem posłannictwie. Od dzieciństwa podlegający różnym chorobom, nerwowy i epileptyk, uważał ataki epileptyczne za dowód działania w nim mocy niebieskiej. Jako prorok miał zwolenników głównie we własnej rodzinie, częściowo także wśród najuboższych sfer. Po dziesięciu latach prześladowań uciekł do Jatrib (Medyna) 622. H e d ż r a (ucieczka) stała się początkiem ery mahometańskiej. W Medynie zorganizował swych zwolenników w gminę. Po kilkuletnich walkach z Mekką uzyskał 628 r. 10-letni rozejm. Medyna stała się centrum politycznem, tam przyjmował M., jako władca świecki i duchowny, poselstwa i hołdy od różnych plemion. W 630 udało mu się zająć Mekkę i zmusić mieszkańców do przyjęcia swej religji. To zwycięstwo rozstrzygnęło o jego wpływie w całej Arabji. W dwa lata później brał udział w wielkiej pielgrzymce do Mekki, której ceremonje stały się wzorem dla następnych. Wkrótce po powrocie do Medyny † 632. Potomność otoczyła postać M. legendami, czcząc w nim proroka Allaha. Najważniejsze wiadomości o życiu i nauce M. zawarte są w świętej księdze mahometan Koranie i w tradycji spisanej, tzw. Sunnie.

Mahometanizm, ob. I s l a m.

Mahometański kalendarz, ob. k a l e n d a r z.

Mahon lub P o r t M a h o n, stol. wyspy Minorki w grupie Balearów (Hiszpanja), 20.000 mieszk.; handel bawełną; st. telegr. bez drutu.

Mahonia, rodzaj roślin z rodziny Berberidaceae (berberysowate), krzewy Płd. Ameryki i Azji wschodniej. M. a q u i f o l i u m (Rys.: *a* kwiat, *b* owocostan, *c* jagoda w przekroju), wiecznie zielony, do 1 m. wysok. krzew, o liściach trwałych, często barwnych, nieparzysto-pierzastych, złożonych z 9—11 listków lśniących, zatokowo-ząbkowanych, o ząbkach ciernistych; kwiaty żółte, zebrane w grona, owoc jagoda, po dojrzeniu barwy granatowej. Krzew ozdobny, sadzony często po ogrodach.

Mahonia aquifolium.

Mahoń, nazwa kilku gatunków drzewa, rosnącego w Ameryce Środk. i Indjach Zach., które odznacza się ścisłością, twardością i znacznym cięż. wł. M. ma barwę czerwonawo-żółtą, zczasem ciemnieje. M. ma ze wszystkich drewn najmniejszy spółczynnik rozszerzalności cieplnej, jest też odporny na wilgoć. Dlatego stosowany bywa do budowy instrumentów matematycznych i modeli w stolarstwie meblowem.

Mahraci, lud pochodzenia indoaryjskiego, zamieszkały w Dekanie płn.-zach., gdzie w XVII—XVIII w. stworzył szereg państw (Puna, Nagpur, Indur, Gwalior, Baroda).

Mahratti, ob. h i n d u s k a l i t e r a t u r a i h i n d u s k i j ę z y k.

Mahrburg A d a m, filozof polski, * 1855, † 1913. Studjował na uniwersytecie petersburskim filozofję i nauki przyrodnicze, w Lipsku filozofję i psychologję pod kierunkiem Wundta. Od 1890 wykładał filozofję na tajnych kursach uniwersyteckich w Warszawie (tzw. „uniwersytecie latającym"). W 1899 uwięziony przez władze rosyjskie i osadzony w cytadeli. W 1905 profesor filozofji na Kursach Naukowych. M. sprowadza filozofję wyłącznie do teorji nauki. Wyznawał poglądy, zbliżone do nowokrytycyzmu, skłaniając się ku pozytywizmowi. Słynął jako znakomity profesor-pedagog. Liczne artykuły, drukowane w rozmaitych czasopismach polskich, odznaczają się niezwykłą werwą polemiczną i są wzorem jędrnej polszczyzny i jasności myśli. Ważniejsze prace zostały wydane w 2-ch tomach przez Wł. S p a s o w s k i e g o, pt.: „Pisma filozoficzne Adama Mahrburga" (Hoesick 1914).

Mähren, ob. M o r a w y.

Mährisch-Ostrau, ob. M o r a w s k a O s t r a w a.

Mährisch-Weisskirchen, ob. H r a n i c e.

Maidstone, m. w hr. Kent (Anglja płd.-wsch.), nad rz. Medway, 37.500 mieszk.; browary, gorzelnie; przemysł metalurgiczny, wywóz zboża i owoców.

Maignan P i o t r F r a n c i s z e k, chirurg, * 1752 w Charlieux, † 1811 w Warszawie; osiadłszy w Polsce, był pierwszym nauczycielem położnictwa w szkole chirurgicznej; 1794 sztabs-chirurg wojska polskiego.

Maik, m a j, ob. g a i k.

Mailand, ob. M e d j o l a n.

Maillart L o u i s A i m é, kompozytor francuski, * 1817, † 1871; opera „Les dragons de Villars" i inne.

Maillol A r i s t i d e, rzeźbiarz francuski, * 1861; przedstawiciel współczesnego kierunku klasycznego w rzeźbie.

Maimon S a l o m o n, filozof, z pochodzenia Żyd litewski, * 1754, † 1800. Przeznaczony na stanowisko rabina, studjował talmud i teologję żydowską. Spragniony wiedzy, uciekł z domu i udał się do Berlina, gdzie zaznajomił się z filozofją Kanta, którą skrytykował w dziele pt.: „Versuch einer Transzendentalphilosophie" (1790); Kant wyraził się o tem dziele, że żaden z jego przeciwników tak go dobrze nie zrozumiał, jak M. M. poddaje krytyce kantowskie

pojęcie doświadczenia, dedukcje kategorji i pojęcie rzeczy samej w sobie. Zajmuje stanowisko pośrednie pomiędzy K a n t e m a H u m e'e m.

Maimonides (Mojżesz ben Maimon), filozof żydowski i kodyfikator judaizmu, * 1135 w Kordowie w Hiszpanji. Zmuszony ze względów religijnych do opuszczenia kraju rodzinnego, udał się do Fezu, a następnie do Egiptu; † 1204. Sławny komentator filozofji Arystotelesa, którego poglądy wyznawał. Główne dzieło: „Przewodnik wahających się".

Main, ob. M e n.

Mainardi S e b a s t i a n o d i B a r t o l o malarz włoski, † 1513; z dzieł: obrazy świętych w S. Gimignano i Florencji, doskonałe portrety (w różnych zbiorach).

Maine, 1) pr. dopływ Loary (Francja), dług. 10 km.; 2) dawna prow. Francji zach. ze stol. Le Mans, obejmująca depart. Sarthe i Mayenne; 3) stan płn.-wsch. St. Zjedn. Am. Płn., 85.570 km², 768.000 mieszk.; wielkie lasy; stol. Augusta; gł. port Portland.

Maine de Biran M a r i e F r a n ç o i s P i e r r e, filozof i psycholog francuski, * 1766, † 1824. W psychologji kładzie szczególny nacisk na znaczenie, jakie posiada aktywna strona życia duchowego, której wyrazem bezpośrednim jest wysiłek woli. Przejawia się w nim nasze wewnętrzne „ja". Bezpośrednia świadomość naszej aktywności wewnętrznej jest pierwotną podstawą naszego poznania. Dzięki niej zdajemy sobie sprawę z istnienia świata zewnętrznego. Na jej podłożu wyrasta również pojęcie przyczynowości. Pod koniec życia skłaniał się do mistycyzmu. Główne dzieła: „Essai sur les fondements de la psychologie", „Nouveaux essais d'anthropologie".

Maine-et-Loire, dep. Francji płn.-zach., 7.218 km², 475.000 mieszk.; stol. Angers.

Mainland, 1) najw. wyspa w grupie Szetlandów (Szkocja płn.-wsch.), 938 km², 19.000 mieszk.; stol. Lerwick; 2) zwana P o m o n a, gł. wyspa w grupie Orkadów (Szkocja płn.-wsch.), 527 km², 15.000 mieszk.; stol. Kirkwall.

Maintenon F r a n ç o i s e d'A u b i g n é, margrabina de, żona poety Scarrona, * 1635, † 1719. Wychowawczyni dzieci Ludwika XIV i pani de Montespan. Od 1684 potajemna małżonka króla. Wywierała znaczny wpływ na politykę L. w duchu klerykalnym. 1685 założyła zakład wychow. dla panien w St. Cyr.

Mainz, ob. M o g u n c j a.

Maipo, wulkan wygasły w Andach, w rep. Chile (Am. Płd.), 5.336 m. wys.

Maison carrée, świetnie zachowana świątynia rzymska w Nimes w Prowancji, otoczona kolumnami korynckiemi dokoła czworobocznej celi. Wewnątrz obecnie muzeum starożytności rzymskich.

Maison R u d o l f, rzeźbiarz niemiecki, * 1854, † 1904; samouk; posągi historyczne i rodzajowe; napisał: „Anleitung zur Bildhauerei".

Maisons-Laffitte, m-ko w dep. Seine-et-Oise, w pobliżu Paryża, 10.000 mieszk.; zamek, letnisko, pole wyścigowe.

Maistre J o s e p h M a r i e hr. de, filozof porewolucyjnej reakcji francuskiej, * 1754, † 1821. Cała filozofja XVIII w. oparta jest, według niego, na świadomym spisku przeciwko autorytetowi, którego M. jest zwolennikiem. Przyczyny fizyczne nie istnieją, przyrodoznawstwo nie daje pewnych wyników, rządzić ludźmi winna nie nauka, lecz wiara. Prawdy życiowe ogłaszają nie akademje, lecz kościół. Uznanie nieomylności papieża położy kres wszelkiemu złu. Główne dzieło: „Soirées de St. Pétersbourg" (1821).

Maitland, m. we wsch. N. Płd. Walji (Australja płd.-wsch.), 12.400 mieszk.; kop. węgla; wyrób obuwia; tytuń.

Maître (franc.), mistrz, nauczyciel.

Maîtrises, nazwa szkół chóralnych, które istniały przy kościołach we Francji przed 1789 r.

Maixner E m e r i c h, lekarz czeski, * 1847, † 1920; profesor uniwersytetu w Pradze, organizator czeskiej naukowej pracy w dziedzinie medycyny. Ogłosił „Podręcznik specjalnej patologji i terapji chorób wewnętrznych" i in.

Maixner P i o t r, czeski malarz historyczny, * 1831, † 1884; prof. Akademji Sztuk Pięknych w Pradze; obrazy: „Karol IV w więzieniu", „Wjazd Jana Luksemburskiego do Pragi", „Z wojny trzydziestoletniej", „Udalryk i Bożena" i inne; wykonał szereg fresków w gmachach praskich.

Maizena, amerykańska nazwa handlowa ziarn kukurydzowych.

Maizuru, port wojenny na płn.-wsch. wybrzeżu wyspy Hondo (Japonja), 6.000 mieszk.

Maja, 1) w mitologji greckiej córka Atlasa i Plejony, matka Hermesa. Utożsamiana u Rzymian z boginią ziemi, M. albo Majestą, żoną Wulkana; 2) bogini indyjska, matka Buddy i całego świata widzialnego.

Maja, rzeka na Syberji, największy dopływ Aldanu, dług. 1.100 km.

Maja, hiszp. Maya, ludność indyjska Jukatanu, Guatemali, San Salvadoru (Am. środk.); pomniki architektury tego ludu z czasów przedkolumbijskich świadczą o wysoko wówczas rozwiniętej cywilizacji, która doszła do szczytu rozwoju w X—XI w. po Chr.

Majaczenie, zakłócenie psychiki, przejawiające się w złudzeniach zmysłowych i halucynacjach, pociągających za sobą różnorodne niepowiązane wewnętrznie reakcje mowy (bredzenie) i działania, niedostosowane do realnej sytuacji, w jakiej chory się znajduje, a spowodowane gorączką lub chorobą.

Majak, złudzenie lub halucynacja, spowodowana gorączką lub chorobą, występująca przy majaczeniu.

Majak, czółno, obstawione trzciną lub gałęziami, na którem myśliwy podchodzi lotną zwierzynę wodną.

Majakowski W ł a d i m i r, współczesny poeta rosyjski, futurysta; napisał „Obłako w sztanach", „Wojna i mir", „Aleksiej Siergiejewicz Puszkin" i in.

Majano Benedetto da, rzeźbiarz i architekt florencki, * 1442, † 1497; jeden z największych rzeźbiarzy florenckich z okresu wczesnego renesansu. Dzieła główne: kazalnica w kośc. S. Croce w Florencji, cyborjum marmurowe w kośc. S. Domenico w Sienie, pałac Strozzich w Florencji.

Majano Giuliano da, rzeźbiarz i architekt florencki, * 1432 w Majano, † 1490 w Neapolu; kierował budową katedry w Florencji, kośc. w Loreto i katedry w San Gimignano.

Majanthemum, majownik (konwalijka), rodzaj roślin z rodziny Liliaceae (liljowate). W Polsce M. bifolium, m. dwulistny, bylina; kłącze czołgające, pęd zwykle dwulistny 5—20 cm. wysok., liście jajowate, kwiaty białe, zebrane w kłosokształtny kwiatostan, owoc — czerwona jagoda 1—2 nasienna. Kwitnie V—VI. Pospolita; lasy liściaste, zarośla.

Majątek. Ogół praw i zobowiązań oraz ciężarów, dających się ocenić pieniężnie, jakie posiada osoba fizyczna lub prawna, stanowią jej majątek w znaczeniu prawnem. Tylko osoby mogą posiadać majątek, gdyż poza niemi niema innych podmiotów praw. Majątek w znaczeniu prawnem nie pokrywa się z bogactwem. Prawa, wchodzące w skład majątku, stanowią jego część czynną, w przeciwstawieniu do długów i ciężarów, które tworzą masę bierną.

Majątek kościoła, ob. Fabrica ecclesiae.

Majątkowa wspólność, ob. prawo małżeńskie.

Majdan (tureck., zamknięty), 1) czworoboczny obszar, służący za rynek targowy, plac ćwiczeń wojennych lub miejsce zgromadzeń; 2) przód łba końskiego (inaczej majdanik); 3) część środkowa łuku, o którą opiera się strzała, tylcem sięgająca cięciwy, i za którą trzyma się łuk w czasie strzelania.

Majer Józef, prof. fizjologji i antropologji na Uniw. Jagiellońskim, * 1808, † 1899; prezes Akademji Umiejętności, autor licznych prac: „Fizjologja układu nerwowego", „Charakterystyka fizyczna ludności galicyjskiej" (wespół z J. Kopernickim) i inne.

Majeranek, ob. Origanum Majorana.

Majeranowski Konstanty, literat, * 1790, † 1851 w Krakowie; organizator życia literackiego i teatralnego w okresie, kiedy Kraków był wolnem miastem. Redaktor kolejno 13 czasopism, autor 27 dramatów oryginalnych i tłumacz przeszło 20-tu.

Majeranowski Władysław, malarz krakowski, † 1864 w Wilnie; kształcił się w Ak. Sztuk P. w Dreznie, malował portrety i obrazy religijne; z dzieł: „Portret śpiewaczki Hoffmann-Majeranowskiej" (1848, Muz. Narodowe w Krakowie), „N. M. Panna" (Katedra w Wilnie).

Majerová Marja, powieściopisarka czeska, * 1882; powieści: „Dziewictwo", „Plac Republiki", „Córki ziemi", „Marne kochanie" i in.

Majestas Carolina, księga praw, wydana przez króla czeskiego, Karola Luksemburskiego w 1355.

Majestat, pojęcie władzy najwyższej, okolonej nimbem religijnym, utworzone już w czasach rzymskich (np. Maiestas Populi Romani lub Imperii Romani), wznowione w czasach nowszych przez panujących w zachodnich krajach Europy (1529 w traktacie w Cambrai, 1554 w traktacie w Crepy); od czasu pokoju westfalskiego tytuł ten używany jest powszechnie przez monarchów.

Majestat, właściwie każdy list, opatrzony podpisem króla czeskiego, przedewszystkiem zaś akt z 1609, który stany niekatolickie wymusiły na królu Rudolfie II. Zawiera potwierdzenie konfesji czeskiej z 1575, przyznaje im prawo wyboru obrońców wiary (defensorów), zwraca im konsystorjum, odjęte przez Ferdynanda I, i zarząd uniwersytetu. List dochował się do dziś dnia.

Majewski Erazm, archeolog i socjolog, * 1858, † 1922; redaktor czasopisma etnogr. „Wisła" (od 1899), wyd. rocznika archeologicznego „Światowit". Bogate zbiory archeologiczne ofiarował Tow. Nauk Warsz. Pod koniec życia zajął się socjologją, tworząc własny system w dziełach: „Nauka o cywilizacji" i „Kapitał".

Majewski Hilary, budowniczy polski, * 1830 w Radomiu, † 1892. Studja w Ak. Szt. Pięknych w Petersburgu. Budował przeważnie w Łodzi: dom T-wa Kred. miejskiego (1881), gimnazjum fundacji Schejblerów, cerkiew i in.

Majewski Julian Adam, inżynier, * 1825, † 1920; współtwórca mostu Kierbedzia; jako inżynier gubernjalny warszawski, położył duże zasługi dla rozwoju Ciechocinka; ogłosił szereg prac technicznych.

Majewski Karol, członek Rządu Narodowego 1863 r., * 1832, † 1897: aresztowany w pocz. 1864 r., zesłany do Rosji, po zeznaniach Awejdy sprowadzony do Warszawy, złożył najszczegółowsze zeznanie o swoim udziale w ruchu.

Majewski Kazimierz, profesor okulistyki na Uniwersytecie Jagiellońskim; * 1873.

Majewski Stefan, gen. dyw., b. szef administracji armji, * 1867 w Podniestrzanach. Ukończył szkołę wojskową w Weisskirchen na Morawach, Akademję wojskową i Szkołę Sztabu generaln. w Wiedniu. Do wojska polskiego wstąpił w grudniu 1918 r. W styczniu 1919 dowódca grupy Chełm. W lutym t. r. członek Rady Wojennej, w marcu t. r. wiceminister spraw wojskowych, w marcu 1920 dowódca I-ej armji, w maju 1920 d-ca 7-ej armji. W 1921 szef misji wojskowej w Paryżu. 1922 d-ca OK. IV. Od 1924—26 szef administracji armji.

Majewski Skorochód Wincenty, pierwszy orjentalista polski i badacz starożytności słowiańskich, *1764 we wsi Skorochód-Guzy na Podlasiu, † 1835. Członek Tow. Przyjaciół Nauk w Warszawie, gdzie wygłosił szereg referatów z dziedziny slawistyki, sanskrytologji, archeologji, dyplomatyki i archiwistyki; wydał m. in.: „Gramatykę jęz. tureckiego", „O Słowianach pobratymcach", „Gramatykę mowy starożytnych Skuthów...".

Majewski Władysław, pejzażysta polski, * 1881, † 1925. Urządzał zbiorowe wystawy swych prac w Tow. Zachęty.

Majkop, m. pow. w gub. kubańsko-czarnomorskiej (Rosja płd.), nad rz. Biełą, 50.000 mieszk.; w okolicy źródła naftowe; słynne wykopaliska z końca neolitu.

Majkow Apołłon, poeta rosyjski, * 1811, † 1897. Napisał: „Klermontskij sobor", „Sawonarola", „Dwie sud'by" i in.

Majkow Wasilij, poeta rosyjski, * 1728, † 1778. Pisał dramaty, bajki i powieści komiczne; tłumacz Owidjusza i Woltera.

Majmaczyn, chińskie m. handlowe w Mongolji, naprzeciwko syber. Kiachty, 4.000 mieszk.; niegdyś ognisko handlu karawanowego herbatą, jedwabiem i porcelaną chińską.

Majmon Salomon, ob. Maimon Salomon.

Majmonides Mojżesz, ob. Maimonides Mojżesz.

Majo di Ciccio Francesco, kompozytor włoski, * 1740, † 1770. Przedstawiciel opery neapolitańskiej. Napisał 19 oper, 8 oratorjów, liczne kantaty i msze.

Majolika włoska, naczynia z gliny palonej, pokryte specjalną polewą (emalją) z połyskiem metalicznym. Technika przeniesiona z Hiszpanji (Malaga, Walencja), od XIV w. kwitnąca na wyspie Majorce (stąd nazwa); wyrób m. specjalnie rozwinął się we Włoszech w XV i XVI w. Najstarsza włoska pracownia m. w Faenzy (ok. 1387) wyrabiała naczynia z dominującemi barwami: błękitną, pomarańczową i żółtą. Geograficznie i pod względem jakości materjału ceramika majolikowa włoska dzieli się na wyroby: Marchji (Faenza, Forli, Rimini, Rawenna, Bolonja); toskańskie (Caffagiolo,

Dzban majolikowy.

Taca majolikowa.

Florencja, Siena, Piza); państwa kościelnego (Devuta, Foligno, Viterbo); Urbino, Gubbio, Castel Durante, Gualdo, Monte Castello; księstw północnych (Ferrara, Modena); weneckie (Wenecja, Padwa, Bassano, Werona); genueńskie (Genua, Savone); neapolitańskie (Neapol, Castelli). W pierwszym okresie rozkwitu (1490—1530) przodowała Faenza: wyroby, pokryte malowidłami czysto ornamentacyjnemi albo połączeniem scen figuralnych z ornamentem wczesnorenesansowym. W drugim okresie (1530—1560) dominowały sceny czysto figuralne; przodowało Urbino; kierunek ten doprowadził do doskonałości Nicolo da Urbino z Castel Durante. Po 1560 malarstwo m. powraca do wzorów ornamentacyjnych, pod wpływem motywów z loggji Rafaela. W XVII w. upadek m., ok. 1700 chwilowy rozkwit jej w Castelli ok. Neapolu i w Sienie.

Majolikowe farby, farby ogniotrwałe, używane do malowania wyrobów glinianych, i wypalane następnie razem z naczyniem w piecach muflowych.

Major, najniższy stopień oficera sztabowego (starszego); w hierarchji wojskowej zajmuje stanowisko pomiędzy kapitanem a podpułkownikiem.

Major terminus, termin większy, w logice termin, który figuruje w przesłance większej (major) sylogizmu i jest orzeczeniem wniosku. Termin ten oznacza się literą *P.* od wyrazu praedicatum — orzeczenie; M. propositio, przesłanka większa sylogizmu. Oznacza się symbolem *M.* jest *P.* lub *P.* jest *M.*, zależnie od figury sylogizmu (ob. medius).

Majorat, szczególny rodzaj spadkobrania podług przywileju starszeństwa. Trzy są rodzaje majoratów: 1) jeżeli starsi synowie i ich potomkowie wyłączają młodszych (primogenitura czyli pierworodztwo); 2) jeżeli o prawie dziedziczenia stanowi bliskość stopnia pokrewieństwa, a przy równości stopnia pokrewieństwa — starszeństwo wieku; ten system jest majoratem w ściślejszem znaczeniu tego wyrazu; 3) jeżeli prawo spadkowe bez względu na bliskość pokrewieństwa przechodzi na najstarszego rodu (semimajorat). Zasadnicza cecha, właściwa wszystkim trzem systemom, polega na tem, że m. wyklucza dział majątku spadkowego, oraz na tem, że cały majątek, zwany majoratem, ordynacją, lub fideikomisem, przechodzi na jednego dziedzica.

Majordom czyli majordomus, inaczej mer pałacowy, urzędnik, z pierwszej dynastji królów francuskich (Merowingów), zarządzający służbą pałacową; do zakresu jego działania należała jurysdykcja kryminalna na dworze oraz dowództwo wojskowe. Majordomowie w VIII w. po Chr. doszli do szczytu swej władzy, aż wreszcie Pepin Mały, ostatni majordomus, przyjął tytuł króla.

Majorenhof, m. nad zatoką Ryską na Łotwie, w pobliżu Rygi, miejscowość kąpielowa i odpoczynkowa.

Majorescu Jan, uczony rumuński, * 1811, † 1864; prof. hist. na uniw. w Bukareszcie; przyczynił się do rozbudzenia duchowego Rumunji.

Majorescu Titus, polityk i pisarz rumuński, * 1840, † 1917: przywódca stronnictwa konserwatywnego; 1874—6 i 1888—89 min. oświaty; 1911 min. spraw zagranicznych; 1912—14 prezydent ministrów; profesor w Jassach i Bukareszcie; napisał: „Critice", „Patru novele" i inne.

Majoritas, pełnoletność w dawnem prawie polskiem.

Majorka (hiszp. Mallorca), wyspa na m. Śródziemnem, najw. w grupie Balearów (Hiszpania), 3.412 km², 248.000 mieszk.; wino, oliwki, owoce; stol. Palma.

Majorkiewicz Jan, badacz literatury polskiej, * 1820, † 1847; ukończył kursa pedag. w Warszawie i uniw. w Moskwie; ogłosił: „Literatura polska w rozwinięciu historycznem".

Majoryzować, osiągać przewagę ilościową.

Majotta (franc. Mayotte), jedna z głównych wysp Komorskich na oceanie Indyjskim, 350 km², 14.000 mieszk.; wywóz cukru, wanilji, rumu i korzeni; należy do Francji.

Majounga, ob. Mażunga.

Majowe święto robotnicze, święto, ustanowione w 1889 r. na pierwszym międzynarodowym kongresie robotniczym w Paryżu, obchodzone przez robotników w dn. 1 maja, począwszy od 1890.

Majowe ustawy w Niemczech, szereg aktów administracyjnych, uchwalonych w parlamencie niemieckim (1873 i 1875) za sprawą Bismarcka, zwróconych przeciwko kościołowi katolickiemu. Od 1880 łagodzone, od 1919 skasowane.

Majownik, ob. Majanthemum.

Majstersztyk (niem.), wzorowo wykonany trudny przedmiot, składany przez rzemieślników cechowych, jako dowód nabytej umiejętności, dla uzyskania tytułu majstra, tj. przy tzw. wyzwolinach. Przenośnie oznacza utwór mistrzowski, arcydzieło.

Majsur (ang. Mysore), stol. państwa M. w Dekanie płn. (Indje bryt.), 84.000 mieszk.; uniwersytet; państwo M., 76.257 km², 5,980.000 mieszk.; uprawa bawełny, kop. złota i manganu.

Majuskuły (łac. majusculus—nieco większy), duże litery (od końca w. śr. początkowe), w odróżnieniu od liter małych, minuskuł.

Mak, ob. Papaver.

Makademizacja, ob. Mac-Adam.

Makak, Macacus, ob. Primates.

Makalaka, rolnicze plemię beczuańskie, zamieszkałe po obu brzegach rz. Zambezi.

Makalla, gł. port w Hadramut (Arabja płd.), 8.000 mieszk.; wywóz tytuniu, skór i gumy arabskiej.

Makaluby, wulkany błotne, małe wzniesienia nakształt wulkanów, które wyrzucają przez otwory — kratery (20—80 cm. średnicy) dwutlenek węgla i metan; są w związku z terenami naftowemi. Znajdują się na Sycylji, w Grecji, Rumunji, częściej spotykają się na Krymie i nad morzem Kaspijskiem.

Makame (arab.), nazwa zgromadzeń arabskich, na których wygłaszano wykłady oraz improwizowano opowiadania; stąd później w piśmiennictwie arabskiem nazwa opowiadań w prozie poetyckiej, przeplatanej wierszami; głównym przedstawicielem tej formy literackiej był Hamadhani, zmarły 1007 w Heracie.

Makao, ob. Macao.

Makarewicz Juljusz, prow. Uniw. Lwowskiego, prawnik, socjolog, * 1872 w Samborze; ogłosił: „Das Wesen des Verbrechens" (1896), „Einführung in die Philosophie des Strafrechts" (1906), „Juristische Abhandlungen" (1907), „Demokratyzacja nowożytnych społeczeństw" (1913), „Prawo karne ogólne" (1914), „Polskie prawo karne" (1919), „Zbrodnia i kara" (1922), „Przebudowa społeczna" (1923), „Prawo karne, wykład porównawczy" (1924).

Makarewicz Juljusz, malarz i archeolog polski, * 1854; studja w Wiedniu, Monachjum i Paryżu; po powrocie zamieszkał we Lwowie; wykonał wiele ilustracyj i portretów; drukował artykuły z dziedziny archeologji; brał udział w odnawianiu starych fresków, między in. w słynnej kaplicy zamkowej w Lublinie.

Makarowicz Wiktor, inżynier i malarz polski, * 1844 w Klekotowie (Galicja), † 1876 w Tarnowie; malował akwarele z rzeźb Wita Stwosza, stall katedry Tarnowskiej i in.

Makari, plemię murzyńskie, należące niegdyś do państwa Bornu, osiadłe na płd. wybrzeżu jez. Czad.

Makarikari, jez. słone na pustyni Kalahari (Afryka płd.), 400 km².

Makaron, ciasto pszenne bez drożdży, wyciskane zapomocą specjalnych maszyn, w kształcie rurek, nitek, gwiazdek itp., i następnie suszone. Najlepszy m. pochodzi z Włoch i Francji.

Makaron, drobne krążki, ozdabiające fryzy lub architrawy świątyń greckich, jak również budowli, wzorowanych na antycznych.

Makaronizm, używanie w mowie i piśmie słów obcych, głównie łacińskich, naprzemian z ojczystemi; zwyczaj ten panował przez dwa wieki w piśmiennictwie polskiem (XVII i XVIII).

Makarow Stepan Osipowicz, adm. ros., * 1848, † 1904; 1897—99 dowódca eskadry bałtyckiej, następnie komendant Kronsztatu, w 1904 r. dowódca ros. floty wschodnio-azjatyckiej; zginął na pancerniku „Petropawłowsk" w Porcie Artura.

Makart Hans, malarz niemiecki, * 1840 w Salzburgu, † 1884 w Wiedniu; uczeń Akademji Wiedeńskiej i Piloty'ego w Monachjum; od 1879 profesor Akad. Wiedeńskiej; był wziętym i modnym malarzem obrazów historycznych i portretów; z dzieł: „Katarzyna Kornaro" (muz. ces. w Wiedniu), „Siedm grzechów głównych" (tamże), „Wjazd Karola V do Antwerpji" (tamże), „Romeo i Julja" (tamże).

Makartowskie bukiety, bukiety z suszonych roślin, liści palmowych itp., układane podług obrazów Makarta.

Makary, metropolita moskiewski, * 1482, † 1563; rzecznik centralizmu w kościele prawosławnym; pracował nad ujednostajnieniem kultu świętych, zwalczając kulty lokalne; zbierał i przekładał na język cerkiewno-słowiański podania ludowe o świętych (tzw. wielkie „Czetyi Minei"); główny twórca uchwał soboru 1551, tzw. „Stogławu"; założył pierwszą w Moskwie drukarnię.

Makary (Michaił Bułhakow), teolog i historyk kościoła ros., metropolita moskiewski, * 1816, † 1882; dzieła: „Istorja russkoj cerkwi" (13 t.), „Istorja russkago raskoła" i in.

Makassar (Mangkassar), stol. wyspy Celebes (Indje wsch.-holend.), port, 57.000 mieszk.; (2.500 Europ.); wywóz olejów roślinnych i kory, połączenie kablowe z Jawą; od 1906 port otwarty.

Makassarowie, lud malajski, osiadły na płd. wyspy Celebes, który w XVI i XVII w. stworzył państwo na znacznych obszarach i przez

długie wieki odgrywał wybitną rolę na wsch.-indyjskim archipelagu.

Makaty, wschodnie tkaniny jedwabne, często przerabiane złotem i srebrem, służące do zawieszania na ścianach (m. „arkadowe"), nakrywania stołów i siedzeń; w Polsce bardzo rozpowszechnione, wyrabiane w XVI w. w Krakowie, w XVIII w Słucku u Radziwiłłów, w Grodnie za Tyzenhauza.

Makbet, ob. Macbeth.

Maki, ob. Prosimiae.

Makieta, zmniejszony model dekoracyj teatralnych, budowli, obrazu lub rzeźby, wykonany przez artystę, jako szkic dzieła.

Makimono, obraz rolkowy w Chinach i Japonji, przeznaczony nie do zawieszania na ścianach, jak kakemono, lecz do oglądania na stole lub podłodze; malowany na papierze lub jedwabiu.

Makintosz, ob. Mac-Intosh.

Makler, mekler, pośrednik, osoba zawodowo trudniąca się pośredniczeniem w interesach kupna-sprzedaży, M., którego terenem działania jest giełda, nazywa się m. giełdowym. Na każdej giełdzie istnieje określona liczba m. Na giełdach towarowych istnieją m. zbożowi, drzewni itp. Prowizja, jaką pobierają m., zwie się kurtażem.

Makó, stol. komitatu Csanad (Węgry płd.-wsch.), nad rz. Maroszem, 36.800 mieszk.; uprawa wina i chmielu, handel.

Makolągwa, Linaria cannabina; ptak z rodziny Fringillidae (łuszczaki); podrząd Oscines, rząd Passeriformes. Dług. ciała ok. 14 cm. Dziób bardzo krótki, stożkowaty, ostry, ciemno zabarwiony. Głowa i kark popielate, grzbiet i skrzydła rdzawo kasztanowate, lotki i sterówki biało obrzeżone; spód białawo rudawy, brunatno centkowany. U samca na wiosnę wierzch głowy i piersi karminowo czerwone. W całym kraju pospolita.

Makololo, szczep ludu Beczuanów, dawniej osiadły nad górnem Zambezi w Afryce płd., obecnie w górnem dorzeczu rz. Szire w kraju Niassa.

Makowate, ob. Papaveraceae.

Makowiec, ob. opjum.

Makowiecki Aleksander, działacz społeczny i publicysta, * 1840, † 1907; redaktor „Gazety Przemysłowo-Rzemieślniczej" 1872 do 1879; napisał: „Banki zaliczkowe dla rzemieślników", „Spółki spożywcze", „Praca kobiet i dzieci w zakładach przemysłowych" i inne.

Makowski Czesław, rzeźbiarz polski, * 1873, † 1921; studja w Warszawie i Monachjum; z prac: pomnik Dygasińskiego (Powązki w Warszawie), figura „Jacka" (Siedlce, ratusz), tablice pamiątkowe i in.

Makowski Juljan, prawnik, * 1875; studja w Antwerpji; od 1919 profesor prawa międzynarodowego w Wyższej Szkole Handlowej i w Szkole Nauk Politycznych w Warszawie; prace: „Prawo międzynarodowe", „Ustrój konstytucyjny Stanów Zjednoczonych", „Prawnopaństwowe położenie Wolnego Miasta Gdańska" i in.

Makowski Tomasz, sztycharz i kartograf polski, * ok. 1575, † ok. 1630; z polecenia księcia Mikołaja Radziwiłła wykonał pierwszą dokładną mapę Litwy (1 : 300.000), obok której podał bieg Dniepru od Czerkas do ujścia i tekst informacyjny o historji i geografji Litwy; wyd. po raz pierwszy w 1613, kopjowana kilkakrotnie przez kartografów holend., lecz znana jako dzieło Radziwiłła. Praca M. do XVIII w. stanowiła główne źródło dla geografów zach.-europejskich, odnoszące się do Litwy.

Makowski Wacław, prawnik i literat, * 1880 w Wilnie; po ukończeniu studjów prawnych w Warszawie ogłaszać zaczął poezje, studja krytyczno-literackie i artykuły społeczne, m. in. „Baśń puszczy Białowieskiej" (1902), „Godzina pogardy" (1906); jako adwokat bronił przed sądami carskiemi przestępców politycznych; w niepodległej Polsce minister sprawiedliwości w kilku gabinetach: Ponikowskiego 1918 r., Śliwińskiego 1922, Nowaka 1922, Sikorskiego 1923, Bartla 1926.

Makowskij Konstantin, malarz rosyjski, * 1839, † 1915; uczeń Ak. Sztuk Pięknych w Petersburgu; od 1868 akademik; od 1869 profesor Akademji Petersburskiej. Sceny historyczno-rodzajowe; dzieła: „Męczennice bułgarskie", „Wesele" (muz. Aleksandra III w Petersburgu), „Rusałki" (tamże) i in.

Makowskij Władimir, malarz rosyjski, * 1846, † 1920; kształcił się w Petersburgu; od 1878 akademik; od 1894 prof. Wyższej Szkoły Sztuk Pięknych w Moskwie; malował sceny rodzajowe z życia rosyjskiego; z dzieł: „Krach bankowy", „U sędziego pokoju" (1880), „Poczekalnia lekarza" (1870) i in.

Maków, 1) m. pow. (woj. warszawskie), nad rz. Orzycem, 6.200 mieszk.; garbarnie; 2) m. w pow. myślenickim (woj. krakowskie), 3.200 mieszk.; stacja klimatyczna; fabr. narzędzi i wyrobów drzewnych, wyrób koronek.

Makówka, torebka owocowa roślin z rodziny makowatych (Papaveraceae).

Makrela, ob. Scombridae.

Makrobiotyka, ob. Macrobiotica.

Makrocefalja (greck.), nadmierny rozmiar czaszki. Często zdarza się przy kile wrodzonej i krzywicy. Przeciwstawienie —mikrocefalja.

Makrogamety, ob. gameta.

Makroglossja (greck.), obrzęk z równoczesnem znacznem powiększeniem języka.

Makrokosmos (greck. makros — wielki, kosmos — świat), dosł. wielki świat, wszechświat, przyroda, w przeciwstawieniu do człowieka, jako świata małego. Ob. mikrokosmos.

Makropinakoid czyli dwuścian poprzeczny, przednia i tylna ściana kryształów.

Makroplankton, ob. plankton.

Makrosejsmiczne trzęsienie ziemi, silne trzęsienie ziemi, dające się odczuć bez sejsmometru.

Makroskopijny, makroskopowy (greck.), widzialny gołem okiem. Przeciwstawienie — mikroskopijny, widzialny tylko przez mikroskop.

Makrosmatyczne zwierzęta, zbiorowa nazwa dla większości ssaków (wyjątek naczelne i ssaki wodne) o silnie wykształconych muszlach nosowych.

Makrosomja (greck.), nadmierny wzrost.

Makrospory, ob. Macrosporae.

Maksencjusz (Marcus Aurelius Maxentius), cesarz rzymski, wyniesiony 306 przez pretorjanów na godność Augusta: 312 pobity przez Konstantyna W., utonął w Tybrze.

Maksimow Siergiej, literat i etnograf rosyjski, * 1831, † 1901; autor 3-tomowej pracy: „Sibir i katorga" (1871, przekład polski Z. Pietkiewicza, 1898), „Tiurmy i ssylnyje", „Brodiaczaja Ruś Christa-radi" i in.

Maksimow Wasilij, malarz rosyjski, *1844, † 1911; malował sceny rodzajowe z życia ludu; z dzieł: „Czarownik na weselu" (1875, gal. Tretjakowska), „Uboga wieczerza", „Zła świekra" i inne.

Maksimowicz Konstantin, generał rosyjski, ataman kozaków dońskich, * 1849; generał-gubernator warszawski od III do VIII 1905; przerażony rozpoczynającym się ruchem rewolucyjnym i zamachami na przedstawicieli władzy carskiej, podał się do dymisji i opuścił potajemnie Warszawę.

Maksimowicz Michaił, botanik, historyk i etnograf rosyjski, * 1804, † 1873; 1833 prof. botaniki w Moskwie, 1835 literatury rosyjskiej na uniw. kijowskim; ogłosił: trzy zbiory „Pieśni małoruskich" (1827, 1834, 1849), opracowane na podstawie zbiorów Zorjana Chodakowskiego, szereg rozpraw z dziejów Rusi południowej, „O systemach państwa roślinnego" i inne.

Maksyma (łac. maxima regula — naczelne prawidło), zasada, wyrażająca przepis postępowania, aforyzm.

Maksymaliści (większościowcy), ob. bolszewizm.

Maksymiljan, arc. austr., brat ces. Rudolfa II, syn Maksymiljana II, obrany przez część szlachty królem polskim 1587 r., wkroczył t. r. do Polski, został jednak odparty pod Krakowem, pobity przez J. Zamoyskiego 24. I. 1588 pod Byczyną, internowany w Krasnymstawie, uwolniony 1589; † 1618.

Maksymiljan I, cesarz niemiecki (1493—1519), syn i następca Fryderyka III, * 1459, † 1519; od 1486 król rzymski; wiódł długoletnie wojny z Francją o Neapol i Medjolan; przyłączył do swego państwa Tyrol, Gorycję i część Bawarji; zręczną dyplomacją przygotował zdobycie dla swej dynastji Czech, Hiszpanji i Węgier; za jego rządów oderwała się 1499 Szwajcarja.

Maksymiljan II, cesarz niem., król czeski (M. I) i węgierski (1564—76), * 1527, †1576; tolerancyjny, potwierdził w Czechach tzw. konfesję czeską 1575 r.; umożliwił rozwój Jednoty Braterskiej; 1548—51 regent Hiszpanji.

Maksymiljan, imię elektorów bawarskich: 1) M. I, syn Wilhelma V, * 1573, † 1651; rządził od 1597; 1609 stanął na czele Ligi Katolickiej; 1620 pobił palatynat Górny i uzyskał 1623 tytuł elektora; 2) M. II Emanuel (1679 do 1725), wnuk M. I, * 1662, † 1726; 1692 wielkorządca hiszpański w Niderlandach; 3) M. III Józef (1745—77), syn ces. Karola VII, * 1727, † 1777; 1745 zrzekł się pretensji do Austrji; 1765 założył Akademję w Monachjum. Ożeniony z Marją Anną Zofją, córką Augusta III, króla polskiego.

Maksymiljan I Józef, król bawarski, * 1756, † 1825; 1806 przyjął tytuł królewski; 1813 przyłączył się do „państw sprzymierzonych" (przeciwko Napoleonowi I), 1818 nadał konstytucję.

Maksymiljan, ks. badeński, * 1867; jako kanclerz Rzeszy niemieckiej 1918 r. prowadził układy z Ententą w sprawie rozejmu. Napisał: „Die moralische Offensive".

Maksymiljan Ferdynand Józef, arcyksiążę austrjacki, syn arcyks. Franciszka Karola, brat ces. Franciszka Józefa, * 1832; 1857 do 1859 wielkorządca królestwa lombardzko-weneckiego, 1864 za sprawą Napoleona III cesarz meksykański. Zwyciężony przez republikanów, rozstrzelany w Queretaro 1867.

Makuchy, pozostałość po wyciśnięciu oleju z nasion roślin oleistych; wyborna pasza treściwa dla bydła. Wartość m. leży w ich dużej zawartości białka strawnego i tłuszczu.

Makulatura (łac.), arkusze zepsute podczas druku próbnego; wogóle papier zadrukowany, nadający się jedynie do opakowań albo przerobienia w papierni.

Makulski Jaksa Franciszek, jeden z najczynniejszych publicystów-patrjotów Sejmu Czteroletniego. Wydał mnóstwo pisemek okolicznościowych, piosenek, bajek i utworów dramatycznych.

Makuszew Wikentij, filolog rosyjski, * 1837, † 1883; sekretarz konsulatu rosyjskiego w Dubrowniku, prof. filologji słowiańskiej na uniw. warszawskim; z prac: „Sledy russkago wlijanja na ranniuju polskuju pismiennost'" (1876), „Istoriczeskije pamiatniki jużnych Sławian" (2 t.) i in.

Makuszyński Kornel, poeta, powieściopisarz i felietonista, *1884 w Stryju; studja uniw. we Lwowie. Wydał osobno: „Połów gwiazd", poez., „Narodziny serca", „Bardzo dziwne bajki", „Radosne i smutne", „Wesoły zwierzyniec", „Rzeczy wesołe", „Romantyczne historje", „Awantury arabskie", „Dziwne powieści", „W kalejdoskopie", „Dusze z papieru", „Zabawa w szczęście", „Perły i wieprze", Po mlecznej drodze", „Piosenki żołnierskie", „O żołnierzu wielkim panu", „Żołnierz, djabeł i dziewczyna", „Słońce w herbie", „Straszliwe przygody", „Moje listy", „Żywot pani", „Pieśń o ojczyźnie" — poem., „Fatalna szpilka", „Bezgrzeszne lata", „Piąte przez dziesiąte", „Wycinanki"; nadto pisywał feljetony teatralne w „Słowie polskiem", „Rzeczypospolitej" i w „Warszawiance"; 1926 państwowa nagroda literacka.

Malabar lub **Malabarskie wybrzeże**, płd.-zach. wybrzeże Dekanu (Indje bryt.), nad zatoką Oman, 540 km. dług.; obejmuje zach. góry Ghat i nizinę nadbrzeżną; klimat musonowy, gleba żyzna; 5,000.000 mieszk. (ludy Drawida); wywóz oliwy, kopry, pieprzu, drzewa tekowego, kawy i herbaty.

Malabranca Giovanni, kardynał i legat papieski, przysłany do Polski w 1189 przez Klemensa III w sprawie zasiłków pieniężnych na 3-cią wyprawę krzyżową.

Malacca, ob. Malakka.

Malachit, minerał, jeden z zasadowych węglanów miedziowych: $CuCO_3 . Cu(OH)_2$, jednoskośny. Barwa szmaragdowo-zielona. Połysk diamentowy, w skupieniach szklisty lub jedwabisty, zależny od budowy skupień. Twardość 4. Ciężar właściwy 3,7 do 4,1. Wielkie skupienia m. promienisto-skorupowego na Uralu (Miednorudiansk około Niżnietagilska). Z powodu pięknej barwy i łatwego polerowania oddawna używany na cenne przedmioty ozdobne.

Malachitowa zieleń, związek organiczny, pochodna trójfenylometanu. Barwnik o intensywnej barwie zielonej; w handlu znajduje się w postaci podwójnej soli chlorku cynku lub też jako szczawian. Ma zastosowanie w farbiarstwie.

Malachium aquaticum, kościenica wodna, roślina z rodziny Caryophyllaceae (goździkowate). Bylina; łodyga wątła, czworograniasta, liście jajowate, dolne ogonkowe, górne siedzące, kwiaty białe. Kwitnie VI—VIII. Wilgotne zarośla, lasy, rowy.

Malachjasz, jeden z 12 tzw. mniejszych proroków Starego Testamentu; żył za czasów Ezdrasza i Nehemjasza (ok. 460 przed Chr.). Księga M. zawiera w oryginale hebr. 3 rozdziały, w Wulgacie i jej przekładach 4; gromi niedbałość kapłanów w służbie Bożej, niewierność i lekkomyślność ludu przez zawieranie małżeństw z cudzoziemkami, występuje przeciw rozwodom i przepowiada przyjście Eljasza, który miał poprzedzić Mesjasza.

Malacophilae, ślimakopylne, rośliny, których kwiaty przystosowane są do zapylania przez ślimaki, np. Calla palustris, Chrysosplenium.

Malacopterygii, nazwa rzędu ryb kostnoszkieletowych (Teleostei), o miękkich promieniach płetw; pęcherz pławny komunikuje się z przewodem pokarmowym i stoi w związku z labiryntem. Należą tu rodziny: Mormyridae, Clupeidae, Salmonidae, Stomiatidae.

Malacosoma neustria (Gastropacha neustria), prządka pierścienica, motyl, należący do rodziny Lasiocampidae (barczatkowate); pospolity szkodnik drzew liściastych, występuje nieraz masowo na drzewach owocowych, olchach, bukach, topolach. Skrzydła rdzawo-czerwone lub słomkowo-żółte. Na przednich skrzydłach dwie ciemne lub żółte przepaski poprzeczne. Jaja składa na gałązkach, przylepiając je obok siebie w linji spiralnej, nakształt pierścienia.

Malacostraca, pancerzowce, podgromada skorupiaków (Crustacea) o stałej ilości 20 segmentów, z których 5 przypada na głowę, 8 na tułów i 7 na odwłok, przyczem często segmenty głowy zrastają się z jednym lub kilkoma segmentami tułowia w jedną całość, tworząc głowotułów (cephalothorax). Wszystkie segmenty ciała, z wyjątkiem ostatniego (telson), zaopatrzone są w odnóża (tylko u Leptostraca, pośrednich pomiędzy Entomostraca i Malacostraca, występuje telson z widełkowatemi odnóżami). Oczy prawie zawsze złożone. Jako narządy wydzielnicze funkcjonują gruczoły czułkowe. Rozwój prosty lub złożony, z larwą, zwaną zoëa. M. obejmują 5 legjonów: Leptostraca, Arthrostraca, Stomatopoda, Anomostraca i Thoracostraca.

Malacozoa, dawna nazwa mięczaków (Mollusca).

Maladetta, najwyższy szczyt Pirenejów, 3.404 m. wys.

Mala fide (łac.), ze złą wolą.

Malaga, m. port. i stol. prow. M. w Andaluzji (Hiszpanja płd.), 138.000 mieszk.; arabskie

Malaga.

budowle, siedziba biskupa, szkoła żeglarska; przemysł metalurgiczny, chemiczny, jedwabniczy, wywóz wina, pomarańcz i cytryn.

Malaga, mocne, gęste, aromatyczne wino deserowe, zawierające ponad 18% cukru i 10% alkoholu; pochodzi z prowincji hiszpańskiej Malaga.

Malaguena, taniec hiszpański, inaczej zwany fandango.

Malaholit, ob. diopsyd.

Malaita, wyspa w archipelagu bryt. Salomona na oceanie Spokojnym, 6.200 km².

Malajowie lub **Malaje**, grupa ludności azjatyckiej, uważana przez jednych uczonych za samodzielną rasę, przez innych za dawno oddzieloną gałąź rasy żółtej. M. są wzrostu średniego (155—160 cm.), o oliwkowo-bronzowym kolorze skóry, włosach czarnych. Grupa malajska, licząca ok. 50 milj. głów, dzieli się na szereg ludów o różnych stopniach kultury, wywołanych wpływami indyjskiemi i arabskiemi (Islam) oraz zmieszaniem się z napływowymi lub pierwotnymi mieszkańcami na dzisiejszych obszarach malajskich (w 1-ym przypadku z Chińczykami, Arabami lub Indusami, w II-gim z Negrytami). Obok kulturalnych Jawańczyków na Jawie i mieszkańców półwyspu Malajskiego, należą do tej grupy Batakowie na Sumatrze i Dajakowie (Borneo), którzy przetrwali w barbarzyństwie, dalej Tagale (Luzon), Howa (Madagaskar) i in.

Malajski archipelag, zw. Indonezją, najw. archipelag na ziemi, 2,000.000 km² (Azja płd.-wsch.); obejmuje Wielkie Wyspy Sundzkie (Sumatra, Borneo, Celebes i Jawa), Małe Wyspy Sundzkie, Moluki i Filipiny; wyspy przeważnie górzyste i wulkaniczne, klimat zwrotnikowy, bujna roślinność; ludność przeważnie malajska; wnętrze górzyste zamieszkują Negryci i Papuasi; większa część należy do Holandji (1,500.000 km² i 50 milj. mieszk.), reszta do W. Brytanji, Portugalji i St. Zj. Am. Płn.

Malajski półwysep lub **Malakka**, długi, górzysty półwysep Indochin, 154.000 km², 3 milj. mieszk. (Malajowie, wielu Chińczyków); płn. część należy do Syjamu, płd. do W. Brytanji, tworząc posiadłość bryt. „Straits Settlements", reszta — związkowe państwa malajskie pod protektoratem angielskim; bogactwa kopalne (złoto, srebro, cyna), leśne (drzewo tekowe, kokosowe, hebanowe, bambusy, kauczuk); uprawa ryżu, trzciny cukr., herbaty, kawy.

Malajskie literatury. Najdawniejszą z m. l. jest: 1) lit. jawańska, zwana lit. kawi i pisana tzw. językiem kawi (po sanskrycku kawi znaczy „poeta"); lit. jawańska jest pod wielkim wpływem sanskrytu i język literacki jest napół hinduski. W XIV w. rozpowszechnił się na Jawie Islam, ale tradycje bramańskie do dziś niewygasły. Ramajana istnieje w dwóch różnych opracowaniach z przed XIV w. (M'pu Radża Kusuma i M'pu Dharmadża), przyczem Jawańczycy są przekonani, że Ramajana jest ich własnym tworem. Mahabharatę mają tylko w wyciągach. Inne motywy hinduskie, jak Smara dahana (całopalenie boga miłości), pieśń o Bimie, triumf Ardżuny, opracowano w języku kawi. — Oryginalny jest teatr jaw., zwany wajang tj. cień; jest to właściwie teatr marjonetek. Mahometańskie motywy dały również obfitą literaturę: Babad anbija (historja proroka), Babad radża Pirangon (historja Faraona). Obfite pieśni ludowe i klechdy, zwłaszcza epos bohatera narodowego Raden Pandżi. Z XVIII w. datuje „Nauka moralności" Paku Buwana, oraz satyry przeciw Holendrom i Anglikom (kompanjom handlowym), napisane przez Ngabei Juda Sara. Lelana w 1865 ogłosił opis swojej podróży po Europie. 2) Lit. malajska (w ścisłem znaczeniu) dotyczy Malakki i krajów sąsiednich. I tu mamy wpływy hinduskie. Stara księga Kalilava i Dimna. Baśń o pięknej Bidassari, Baśń o królewnie Ken Tambuhan, to najulubieńsza beletrystyka malajska. Kwitnie wielce pieśń miłosna, przyczem Malajczycy wymyślili specjalną formę strofy, zwaną: pantum (lub pantun), którą w Europie naśladowali Baudelaire i Leconte de Lisle, po polsku Felicjan i Gomulicki. W prozie najważniejszem dziełem malajskiem jest wielka Encyk. mahometańska „O Bogu, Człowieku, Świecie, Polityce, Prawie, Medycynie itd." pt.: „Makuta Segala radża-radża", po arabsku „Tadż us salatin", tj. „Diadem wszystkich monarchów". Abdulla bin Abdulkadir (1797—1854), z pochodzenia Arab, napisał historję swoich podróży oraz ciekawą autobiografję. 3) Lit. makassarska rozwijała się pod wpływem Islamu, zwłaszcza w XVII w. Jednakże kult starych bogów jeszcze się zachował. Istnieje parafraza Koranu, księgi prawne, opowiadania z motywów malajskich, jak również o wniebowzięciu Mahometa i jego wuja Hamzah. Hikajat bajan budiman (historja ptaka Bawanga) jest przeróbką hindusko-perskiej księgi Papugi. U Bugineżów, którzy mówią narzeczem makassarskiem, głównem dziełem jest bezimienne epos pt. „La Galligo", nazwane tak od bohatera poematu.

Malajskie Państwa Związkowe, ob. Związkowe Państwa Malajskie.

Malakka (ang. Malacca), m. port. i stol. prow. M., wchodzącej w skład bryt. kolonij „Straits Settlements", nad cieśniną M., 21.000 mieszk.; wywóz tapioki.

Malakka (**cieśnina**), ang. Malacca Strait, cieśnina w Azji Płd.-wsch., oddzielająca półw. M. od Sumatry.

Malakka (**półwysep**), ob. Malajski (półwysep.

Malakoff, przedmieście w płd.-zach. części Paryża, 20.000 mieszk.; nazwane na pamiątkę zdobytego w wojnie krymskiej w 1885 r. przez Francuzów fortu Małachowa w Sewastopolu.

Malakologja, malakozoologja, nauka o mięczakach (Mollusca); odłam zoologji, rozpatrujący wszechstronnie morfologię, systematykę i ekologię mięczaków.

Malakozoologja, ob. malakologja.

Malandrja, choroba koni, parch w pęcinach.

Malapane, ob. Małapanew.

Mal-à-propos (franc.), nieodpowiednio, w niewłaściwej chwili.

Mälar, jez. w Szwecji płd., 1.632 km², 64 m. głęb., odpływa do morza Bałtyckiego.

Malarja, zimnica, choroba zakaźna, przenoszona na człowieka przez ukłucie komarów z rodzaju Anopheles, wprowadzających do krwi różne gatunki sporowców (Sporozoa) z rodziny Plasmodidae, należącej do rzędu Haemosporidia. Wywołujący m. zarazek z rodzaju Plasmodium był wykryty w 1880 przez francuskiego lekarza A. Laveran'a. W zależności od gatunku zarazka, wnikającego do czerwonych ciałek krwi, rozróżnia się trzy zasadnicze typy zimnicy; m. tertiana, wywoływana przez Plasmodium vivax, którego rozwój wymaga 48 godzin, charakteryzuje się atakami febry co 3-ci dzień; Pl. malariae, rozwijający się w ciągu 72 godz., wywołuje m. quartana z atakami co 4-ty dzień. Najcięższą formą zimnicy (perniciosa s. tropica) powoduje Laverania malariae (Plasmodium immaculatum). Przebieg m. może się komplikować w drodze powtórnych lub wielokrotnych zarażeń.

Malarstwo, gałąź sztuk plastycznych, której celem jest wykonywanie obrazów na płaszczyźnie. M. wyobraża przestrzeń trójwymiarową, posługując się środkami perspektywy, linją i światłocieniem (modelowaniem). W XIX wieku ustalił się podział m., stosownie do tematu, na: religijne, mitologiczne, historyczne, batalistyczne, rodzajowe, portretowe, pejzażowe, architektoniczne, dekoracyjne, rodzajowe, martwych natur, zwierząt i in., wreszcie m. beztematowe, abstrakcyjne. Zależnie od rodzaju powierzchni, na której się maluje, m. dzieli się na architektoniczne (plafony, malowidła ścienne, posadzkowe, itp., wykonywane freskowo, mozaiką, olejno albo temperą), stalugowe (tworzące samodzielne obrazy, w ramach, malowane na deskach drewnianych, papierze, szkle, płótnie itp.), iluminacyjne (na pergaminie, przeważnie jako ozdoby książek i manuskryptów), miniaturowe (na kości słoniowej), sceniczne i in. Pod względem środków technicznych (farb), m. dzieli się na olejne, temperowe, pastelowe, gwaszowe, akwarelowe, woskowe, emaljowe itp. Najstarsze znane m., wyobrażające zwierzęta w jaskiniach epoki kamiennej (Altamira w Hiszpanji), było naturalistyczne, oparte o realny świat zjawisk, podczas gdy w pewnych epokach na północy Europy, m. pierwotne było abstrakcyjne, geometryzujące, płasko zdobnicze, inaczej ustosunkowujące się do zjawisk świata. Środki perspektywiczne po raz pierwszy miał zastosować Agatharchos w Grecji w m. scenicznem, Apollodoros zaś wprowadził umiejętność przejścia od świetlnych do ciemnych tonów (cieniowanie). Ob. sztuka, oraz polska sztuka.

Malarstwo polskie w Ameryce. Polacy amerykańscy kształcą się częściowo w amerykańskich szkołach i akademjach Sztuk Pięknych; do takich malarzy należą w Chicago: Templin, Krawiec, Makielski i kilku innych. Do malarzy, przybyłych z Europy, należą: Żukotyński, Grocholski. Ilustratorem cenionym jest Benda. Kościoły polskie w Ameryce malowali Czajkowski i Chodziński.

Malarstwo ścienne. Architektura od najdawniejszych czasów używa barwy do ozdoby płaszczyzn ściennych; w rozmaitych okresach sztuki używano albo malowania w właściwem tego słowa znaczeniu, albo wykładania ścian kolorowym materjałem dla wywołania efektów malarskich. W tym celu ściany okładane są kamieniem naturalnym lub sztucznym, wyrobami z gliny barwionej, wypalanej i polewanej szkliwem w formie kafli lub mozaiki. Najczęściej stosowane bywa malowanie farbami, kładzionemi bezpośrednio na murze. Do najważniejszych technik malarstwa tego rodzaju należą: malowanie freskowe (mokre i suche), sgrafitto, klejowe. W czasach przedchrześcijańskich ściany świątyń (gontyn) i domów ozdabiano malowidłami. Chrześcijaństwo wniosło nowe pierwiastki i nowe techniki i rozwinęło ten rodzaj sztuki przedewszystkiem w okresie ostrołukowym. Budownictwo tej epoki, drewniane i murowane, wiąże się ściśle z malarstwem ścien., podkreślając linje architektoniczne i roztaczając na szerokich przestrzeniach ścian krużganków klasztornych i zamkowych kompozycje i dekoracje zdobnicze. Do naszych czasów dochowały się ułamki malarstwa ściennego z tej epoki. Malarstwo ścienne w Polsce. W okolicach, dalszych od większych ognisk skupienia ludności, jak np. na całem zachodniem i środkowem Podkarpaciu, dotrwały po dziś dzień resztki malowideł ściennych w kościołach w Dąbrowie Polskiej, Dębnie, Gosprzydowej, Libuszy, Krużlowej, Moszczenicy, Rogach (krościeńskie), Rozenberku, Sączu etc. Do rzadkich zabytków polskiego malarstwa ściennego i wogóle w całej Europie na północ od Alp, należy, oprócz szczątków romańskiej polichromji w grupie cysterskich opactw w Koprzywnicy, Wąchocku, Sulejowie, — grupa malowideł ściennych z epoki ostrołuku w Krakowie. Wyjątkowe znaczenie posiadają tutaj malowidła krużganków OO. Augustjanów klasztoru św. Katarzyny, gdzie, po zdjęciu pobiałki, odkryto malowidła ścienne, warstwami na sobie leżące, pochodzące z XIII do XIV w. W kościele św. Krzyża i klasztorach Franciszkanów oraz Cystersów w Mogile widnieją odrestaurowane malowidła śc. z XV i XVI w., w Lublinie w kaplicy zamkowej z XV w., w katedrze sandomierskiej z XIV w. Z nowszych dzieł m. ś. najwybitniejsze: polichromja kościoła Marjackiego w Krakowie, wykonana przez J. Matejkę.

Malarz, gwiazdozbiór, ob. gwiazdozbiory (tablica).

Malarz-rytownik (peintre-graveur), artysta plastyk, wykonywujący sztychy z własnych szkiców lub własnego pomysłu.

Malaspina Germanik, nuncjusz papieski w Polsce od r. 1592—99; napisał „Relację o Polsce" (w Rykaczewskiego „Relacjach nuncjuszów apostolskich" t. II); † 1604.

Malatesta, ród włoski w XIII—XV w. Władcy Rimini i części Romanji; gwelfowie.

Malatia, m. w płd.-wsch. Armenji (Turcja), 1.100 m. n. p. m., 35.000 mieszk.

Malawin, współczesny malarz rosyjski, były mnich z góry Athos; maluje sceny z życia ludu w malowniczych kostjumach; z dzieł: „Wicher".

Malborg, ob. Malbork.

Malbork lub **Malborg** (niem. Marienburg), m. pow. w Prusach Wschodnich, na pr. brzegu Nogatu, 16.000 mieszk.; od 1309 siedziba w. mistrzów krzyżackich, przeniesiona 1457 do Królewca, od 1466—1772 siedziba kasztelanów i starostów polskich; 1772 zajęty przez Prusy; wspaniały zamek; handel drzewem i zbożem.

Malborough s'en va-t-en guerre (franc.), właściwie Marlborough, „M. wyrusza na wojnę". Znana pieśń żołnierska francuska z XVIII w.

Malcolm, imię królów szkockich: 1) M. I (943—954); 2) M. II (1005—1034); 3) M. III (1057—1093), po śmierci ojca swego, Dunkana, uciekł do Anglji, odzyskał tron 1057, zabiwszy Makbeta, mordercę Dunkana; † 1093 w walce z Normanami; 4) M. IV (1153—65).

Malczewski Antoni, poeta, * 1793, † 1826; wychowaniec liceum w Krzemieńcu; służył 1811 w wojsku, 1815 otrzymał dymisję, jako porucznik kwatermistrzostwa generalnego w. polskich. Podróżował po Europie, był 1818 r. na szczycie Mont Blanc, osiadł 1820 na Wołyniu, 1823 przeniósł się do Warszawy. Głównem (poza paru drobiazgami) dziełem jego jest poemat „Marja", opiewający losy Gertrudy Komorowskiej, na tle bujnego życia w stepach ukraińskich; utwór o nieposolitej wartości artystycznej.

Malczewski Franciszek Skarbek, arcybiskup warszawski, * 1754, † 1819; 1818 mianowany delegatem papieskim do urządzenia kościoła w b. Królestwie Polskiem, tegoż roku został arcybiskupem warsz. i prymasem Królestwa.

Malczewski Jacek, współczesny malarz polski, * 1855 w Radomiu; kształcił się w warszawskiej Szk. Rys., krakowskiej Szkole Szt. Pięknych za Matejki i Łuszczkiewicza, w Pa-

ryżu i Monachjum. Do pierwszej epoki jego twórczości, na którą silny wpływ wywarły wypadki 1863 r., należą: „Dwa pokolenia“, „Śmierć na etapie“ i wiele innych obrazów, z ostatniem powstaniem związanych, oraz wielokrotnie odtwarzane sceny z Anhellego; do ostatniej epoki cały szereg obrazów treści alegorycznej i symbolicznej: „Błędne koło“, „Moja muza“, „Skowronek“, „Zatruta studnia“, „Thanatos“, oraz mnóstwo stylizowanych autoportretów i wizerunków, współczesnych artyście znakomitości. M. był przez pewien czas prof. Akademji Krakowskiej.

Malczewski Julj usz, generał, * 1872; ukończył wojskową akademję techniczną w Wiedniu; 1916 pułkownik armji austrjackiej, 1919 główny kwatermistrz armji polskiej, 1925 dowódca okręgu korpusu w Warszawie, w maju 1926, w gabinecie Witosa, minister spraw wojskowych. Po przewrocie majowym 1926 przeniesiony w stan spoczynku.

Malczyński Franciszek ks., biskup w Alessio w Albanji, * 1829, † 1908; po studjach teologicznych w Rzymie udał się na półwysep Bałkański, gdzie spędził resztę życia, pracując na polu misyjnem w Bułgarji i w Albanji.

Malden, m. w stanie Massachusetts (St. Zj. Am. Płn.), 49.000 mieszk.; fabr. wyrobów gumowych.

Malden Island, wyspa bryt. na Oceanie Spokojnym (Polinezja), 89 km², 200 mieszk.; pokłady guano.

Maldive Islands, ob. Maledywy.

Maldonado, 1) stol. prow. Madre de Dios w Peru płn. (Am. Płd.); 2) stol. prow. M. w Urugwaju (Am. Płd.), 5.000 mieszk.

Male, wyspa koralowa (największy atol) wśród Maledywów, gł. port. i rezydencja sułtana.

Mâle Emile, francuski historyk sztuki średniowiecznej, * 1862; prof. retoryki w liceach w Paryżu i Tuluzie, współpracownik „Musée d'art“ i „Histoire d'art“. Napisał m. in. „L'art religieux du XIII siècle en France“.

Malebranche Nicolas de, filozof francuski, * 1638, † 1715. Niezależnie od Geulincxa twórca okazjonalizmu. Przyczyna naszych przedstawień (idej) o rzeczach nie może tkwić ani w rzeczach samych ani w nas, albowiem wszelka przyczynowość jest pochodzenia boskiego. Jedyną prawdziwą przyczyną wszystkiego jest Bóg. Przyczyny naturalne, zarówno w świecie materjalnym jak i duchowym, są jedynie okolicznościowe (causes occasionelles — stąd nazwa okazjonalizmu). Każdy duch poszczególny znajduje się w bezpośrednim związku z Bogiem, i jedynie dzięki temu postrzegamy rzeczy. Nasze przedstawienia rzeczy istnieją w Bogu, i nasze dążenia skierowane są ku Bogu. Główne dzieła: „La recherche de la vérité“ (1674) i „Entretiens sur la métaphysique“ (1687).

Malecki Władysław, malarz, * 1836, † 1900. Malował przeważnie krajobrazy; zdobył 8 medali, m. in. duży złoty medal w Londyńskim „Cristal Palace“. W krakowskiem Muzeum jest jego „Sejm bociani“, w zbiorach Warsz. T. Zachęty dwa krajobrazy.

Maledywy (ang. Maldive Islands), grupa wysp koralowych na Oceanie Indyjskim, 300 km², 70.000 mieszk. (Malajowie); wywóz ryżu, oleju kokosowego, rybołówstwo; stol. i gł. port na atolu Male.

Maleinowy kwas, związek organiczny, $C_4H_4O_4$, nienasycony kwas dwuzasadowy, ciało krystaliczne; przy ogrzewaniu tworzy bezwodnik o temp. topn. 202°; łatwo rozpuszcza się w wodzie.

Malejące funkcje, ob. funkcja.

Male parta male dilabuntur (łac.), źle nabyte marnieje; stąd staropolskie przysłowie: male parta do czarta.

Malesherbes Chrétien Guillaume de Lamoignon de, francuski mąż stanu, * 1721, † 1794; 1771 domagał się zwołania stanów generalnych, za co był wygnany z Paryża; 1775 do 1776 min. spraw wewn. Bronił Ludwika XVI przed Konwentem; 1794 zgilotynowany.

Maleszewski Eligjusz, heljominjaturzysta, * 1830, † 1893 w Warszawie, brat i uczeń Tytusa M.; założył w Warszawie pierwszy zakład artystyczny heljominjatur pod nazwą „Eli“.

Maleszewski Tytus, malarz, * 1827, † 1895 w Warszawie; kształcił się w Warszawie i w Paryżu; wykonał mnóstwo portretów znakomitych osobistości, m. in. dogorywającego podówczas Syrokomli; wydał litograficzne lub barwne oleodrukowe wizerunki Kopernika, Czarnieckiego, Kościuszki, Kraszewskiego, Mickiewicza, Krasińskiego, Szopena, Sobieskiego itd.

Maleszewski Władysław, dziennikarz, * 1833, † 1913; współpracownik „Gazety Warszawskiej“, „Kurjera Warszawskiego“, „Gazety Polskiej“. „Tygodnika Ilustrowanego“; od 1876—1906 redaktor „Biesiady literackiej“; w czasopismach tych zamieścił mnóstwo artykułów, krytyk, opisów podróży, powieści i dramatów; wydał oddzielnie m. in. „Wieczory nad Tamizą“, „Dziecię Żmujdzi“.

Malet Claude François, generał francuski, * 1754, † 1812; przygotowywał 1808 zamach na Napoleona w celu przywrócenia republiki i powtórnie w 1812, rozsiewając wieść o rzekomej śmierci Napoleona w Rosji. Rozstrzelany 1812.

Malewski Bronisław, lekarz polski, * 1873, † 1920; 1901—1906 lekarz zakładu leczniczego w Nałęczowie, gdzie zorganizował muzeum ludoznawcze, stację metereologiczną, ambulatorjum dla ludności wiejskiej, kasy pożyczkowe itp. 1906—1914 kierownik sanatorjum w Grodzisku pod Warszawą, 1914 inspektor sanitarny do walki z chorobami zakaźnemi (w wojsku rosyjskiem). 1918 lekarz naczelny I korpusu wojsk polskich na Wschodzie. 1919 szef służby sanitarnej Rzeczypospolitej i poseł do Sejmu Ustawodawczego.

Malewski Franciszek, filareta, * 1800, † 1870; przyjaciel Mickiewicza, jednocześnie z nim zesłany do Rosji; założyciel „Tygodnika Petersburskiego“.

Malewski Szymon, rektor uniw. wileńskiego, * 1759, † 1832; prof. prawa przyrodzonego i ekonomji politycznej na uniw. wileńskim, 1816—1822 rektor.

Malgaigne Joseph François, chirurg francuski, * 1806, † 1865; chirurg armji polskiej w 1831; od 1835 profesor w Paryżu; zasłużony w dziedzinie historji i statystyki chirurgicznej; wydał wiele prac specjalnych, m. in.: „Coup d'oeil sur la médicine en Pologne“.

Malgasze, nazwa, nadawana mieszkańcom Madagaskaru.

Malherbe François, poeta francuski, * 1555, † 1628. Twórca poetyckiego języka klasycyzmu francuskiego.

Malibran Maria, słynna śpiewaczka. * 1808. † 1836; córka śpiewaka hiszpańskiego Manuela Garcia.

Malikolo (franc. Mallicolo), wyspa w grupie N. Hebrydów na Oceanie Spokojnym, 2.268 km², 10.000 mieszk.

Malina, ob. Rubus.

Malincolia (con), malincolico, wyrażenie muzyczne, oznacza: smutno.

Malindi, port w kol. Kenia (Afryka wsch. bryt.), 5.000 mieszk.; niegdyś najważniejszy port arabski nad oceanem Indyjskim.

Malines (flam. Mecheln), m. w prow. antwerpskiej (Belgja), nad rz. Dyle, 60.000 mieszkańców ; katedra, ratusz, siedziba arcybisk. prymasa Belgji; fabr. koronek; przemysł metalurgiczny.

Maliniak Władysław, prawnik, * 1885 w Warszawie; studja w Zurychu; od 1913 profesor prawa konstytucyjnego i filozofji prawa na Wolnej Wszechnicy. Prace: „Andreas Fricius Modrevius“, „Przyczynki do teorji zasadniczych zagadnień metodologji i filozofji prawa oraz prawa państwowego“, „Demokracja i parlamentaryzm“ i inne.

Malinow Aleksander, polityk bułgarski, * 1867. Przywódca stron. demokratycznego, rusofil, zwolennik koalicji w czasie wojny. 1908—11 i 1918 prezydent min. Jeden z przywódców bloku stronnictw, który po obaleniu Stambolińskiego objął rządy.

Malinowski Adam, malarz i dekorator teatrów warszawskich, * 1831, † 1892; malował pejzaże: „Iluminacja Łazienek“, „Zachód słońca“ i inne.

Malinowski Aleksander, inżynier, jeden z twórców Polskiej Partji Socjalistycznej, * 1872, † 1922; studja w Charkowie; 1897 należał wraz z Józefem Piłsudskim i Stanisławem Wojciechowskim do kierowników P. P. S.; więziony, zsyłany, przez lat kilka przebywał na emigracji; podczas wielkiej wojny pracował w służbie cywilnej Legjonów; ogłosił m. in.: „Materjały do historji P. P. S. i ruchu rewolucyjnego w zaborze rosyjskim“ (2 t.).

Malinowski Bronisław, etnolog, * 1884; studja w Krakowie, Lipsku i Londynie; w 1922 docent (lecturer) w London School of Economics and Political Science“, w 1923 profesor (reader) na uniw londyńskim. 1914—1920 odbył trzy wyprawy do Nowej Gwinei (płd.-wsch. wybrzeże i archipelagi wschodnie, głównie Trobriand). Prace: „Family among the Australian Aborigines“ (1913), „Wierzenia pierwotne“ (Kraków, 1915), „The Natives of Mailu“ w „Transactions of the Royal Society of S. Australia“ (1915), „Argonauts of the Western Pacific“ (1923) i wiele pomniejszych artykułów.

Malinowski Edmund, botanik, * 1885; studja w Genewie; od 1912 zaczął się zajmować genetyką, prowadząc stację doświadczalną w Morach pod Warszawą; od 1915—1918 docent na Politechnice Warszawskiej; od 1918 prof. genetyki i hodowli roślin w Szkole Głównej Gosp. Wiejskiego w Warszawie; ważniejsze prace: „Mieszańce pszenic“ (1914), „Studja nad mieszańcami pszenicy“ (1919), „Analiza genetyczna kształtów nasion u fasoli“ (1921). „Problemat heterozji w świetle doświadczeń nad mieszańcami fasoli“ (1924).

Malinowski Ernest, inżynier, * 1815 w Różycznej na Podolu, † 1890; wyemigrował po 1831 z ojcem do Francji; studja na politechnice paryskiej; inżynier kolejowy; wezwany do Peru, dokonał budowy kolei żelaznej przez Kordyljery; długoletni dyrektor politechniki w Limie.

Malinowski Feliks, docent chorób wenerycznych i skórnych na Uniwersytecie Warszawskim, * 1871; wydał: „Choroby weneryczne“ (podręcznik uniwersytecki).

Malinowski Franciszek Ksawery, pedagog i badacz języka polskiego, * 1807, † 1881; wydał szereg prac z zakresu gramatyki polskiej: „Gramatyka języka polskiego“, „Krytyczna porównawcza gramatyka języka polskiego“, „Gramatyka litewska“, „Gramatyka języka ormiańskiego“ i inne.

Malinowski Lucjan, lingwista i filolog, * 1839, † 1898; ukończył Szkołę Główną w Warszawie, potem studja w Berlinie, Petersburgu i Lipsku; od 1877 prof. filozofji słowiańskiej na Uniw. Jagiellońskim; napisał: „Studja śląskie“ (1882), „O badaniach właściwości mowy ludowej“ (1886), „Studja nad etymologją ludową“, „Zarysy życia ludowego na Śląsku“ i inne.

Malinowski Mikołaj, historyk i publicysta, * ok. 1799, † 1865. Studja w Wilnie i Petersburgu. Osiadł w Wilnie. Jeden z najczynniejszych członków komisji archeologicznej. Tłumacz i wydawca szeregu źródeł do dziejów Polski.

Malinowski Stefan, kompozytor, * 1887 w Warszawie; 1920 wystawił w Krakowie operetkę: „Kwiat paproci“; kompozycje muzyczne: sonata na wiolonczelę, 2 kwartety smyczkowe, warjacje fortepianowe, ok. 20 pieśni itd.

Malinowski-Milguj Maksymiljan, działacz ludowy, * 1860; 1887 redaktor „Zorzy“; 1907 założyciel i redaktor „Zarania“; od 1922 poseł na Sejm, wydawca tygodnika „Wyzwolenie“, jeden z twórców i prezes zarządu głównego partji „Wyzwolenie“.

Maliński Józef, malarz polski z XIX w.; był profesorem malarstwa przy uniwersytecie warszawskim do 1832; z dzieł: kopja z obrazu Rafaela (1865); jego uczniem był Lesser.

Maliński Paweł, rzeźbiarz polski, * 1790 w Bernianach (Czechy). † 1853 w Warszawie; studja w Dreznie; od 1817 profesor rzeźby na uniwersytecie w Warszawie; zdobił rzeźbami

gmachy rządowe i prywatne w Warszawie, m. in. pałac Zamoyskich.

Malířová Helena, literatka czeska, * 1877; powieści: „Prawo do szczęścia", „Serce nie zatrzymuje się" (Srdce nemá stání), „Zwycięstwo", „Błogosławieństwo", „Wino" i in.; nowele: „Kobiety i dzieci", „Kruche kwiaty", „Wiosenne rozmowy" i in.

Malisorowie, szczep górali albańskich na pograniczu z Czarnogórzem.

Maliśkiewicz Wojciech, malarz polski z pocz. XVII w.; obrazy religijne w kościele we wsi Witowie ob. Piotrkowa.

Maliszewski Edward, literat, publicysta, badacz stosunków narodowościowych i dziejów 1863 r., * 1875, † 1928; prace: „Polacy i polskość na Litwie i Rusi" (1914), „Białoruś w cyfrach i faktach" (1918), „Mapa narodowościowa ziem polskich" (1919), „Wydawnictwa z lat ostatnich o powstaniu styczniowem" (1919), „O polskie nazwy geograficzne" (1919), „Rok 1863 na kresach mohilewskich" (1920), „Organizacja powstania styczniowego" (1922), „Polacy na Łotwie" (1922), „Mapa etnograficzna Europy" (1922) oraz wespół z B. Olszewiczem „Podręczny słownik geograficzny" (2 t., 1925—26).

Maliszewski Witold, kompozytor, * 1873 w Mohylowie; studja muzyczne w Petersburgu; prof. w Odesie, od 1920 w Warszawie; napisał trzy symfonje, dwie uwertury, cztery kwartety smyczkowe i szereg mniejszych utworów muzycznych.

Malkontent (franc.), niezadowolony.

Mallarmé Stéphane, poeta francuski, * 1842, † 1898. Symbolista. Utwory: „L'après-midi d'un faune", „Poésies" i inne.

Mallaui lub Mallaui-el-Arisz (ang. Mallawi), m. okręg. w Egipcie Górnym, nad kanałem Ibrahima, 22.000 mieszk.

Mallawi, ob. Mallaui.

Mallebreina, roztwór chloranu glinowego $Al(ClO_3)_3$, płyn bez barwy i zapachu, o własnościach ściągających i dezynfekcyjnych, stosowany do płukania przy zapaleniach gardła lub do wziewań przy nieżytach krtani.

Malleco, prow. Chile środk. (Am. Płd.), 7.701 km², 139.000 mieszk.; bardzo żyzna; stol. Angol.

Malleina, substancja czynna prątków nosacizny (Bacillus mallei), otrzymana 1890 przez Helmanna i niezależnie od niego przez Kalninga; stosuje się w medycynie weterynaryjnej do rozpoznawania nosacizny (ob. malleinowa próba).

Malleinowa próba, mallenizacja, próba, wprowadzona przez Nocarda: zastrzyknięcie podskórne malleiny zwierzętom (koniom), chorym na nosaciznę; wywołuje podniesienie temp. ciała (do 40°—42° C) w kilka godzin po zastrzyknięciu. Zwierzęta zdrowe nie wykazują gorączki. Modyfikacją próby m. jest wkraplanie m. do oka; u zwierząt chorych na nosaciznę występuje zaczerwienienie spojówek i obrzęk powiek. Próba m. jest ważnym środkiem diagnostycznym przy rozpoznawaniu nosacizny.

Malleolus (łac.), kłykieć, kostka; wyrostki kostne, znajdujące się w dolnych nasadach kości podudzia (goleniowej i strzałkowej). Łatwo ulegają nadłamaniom.

Malleus, ob. nosacizna.

Mallicolo, ob. Malikolo.

Mallorca, ob. Majorka.

Mallotus, rodzaj roślin z rodziny Euphorbiaceae (wilczomleczowate). Drzewa okolic zwrotnikowych Azji i Afryki. M. philippinensis, drzewo 5—6 m. wysok., dostarcza z włosków gruczołowych torebki owocowej „kamali", czerwonego proszku, służącego do wyrobu farb, a także używanego w medycynie.

Malm, nazwa górnej jury, nad doggerem pod dolną kredą; jako skały przeważają wapienie jasne, osady morza płytkiego. Świat zwierzęcy reprezentują: resztki liljowców, owadów, ryb, a nadewszystko szkielety pierwszego ptaka i gadów. Rośliny przeważnie nago zalążkowe, jak Cycadeae, Coniferae.

Malmaison, ulubiona rezydencja Napoleona I-go i Józefiny, odległa o 6 km. od Paryża; obecnie muzeum.

Malmédy, stol. okręgu M., włączonego 1920 do Belgji, 5.000 mieszk.; garbarnie; źródła żelaziste.

Malmö, gł. m. okręg. Malmöhus (Szwecja), nad Sundem, 113.500 mieszk.; port; fabr. maszyn, płótna; warsztaty okrętowe.

Malmström Bernhard Elis, poeta szwedzki i historyk literatury, * 1816, † 1865; od 1858 profesor w Upsali. Główne dzieła: „Ariadna" — epopeja, „Angelica" — cykl elegij, „Rybaczka z Tynnelsö" — opowiadania poetyckie i inne.

Malmström Johann Aug., malarz szwedzki, * 1829, † 1901; obrazy na temat sag północnych oraz z życia dzieci.

Malmström Karl Gustaf, historyk, * 1822, † 1912; od 1863 profesor historji w Upsali; główne dzieło: „Sveriges politiska historia från Carl XII död till 1772".

Malon Benoit, działacz i pisarz socjalistyczny francuski, * 1841, † 1893; red. l'Égalité", założyciel i wyd. „Revue socialiste".

Malonowy kwas, związek organiczny, $CH_2(COOH)_2$; ciało krystaliczne o temp. topn. 132°. Powyżej temperatury topnienia odszczepia CO_2 i przechodzi w kwas octowy. Znajduje się w burakach.

Malory Thomas, pisarz angielski, wydał w 1485 „Morte d'Arthur"; księga ta zawiera zbiór opowieści o królu Arturze i jego rycerzach okrągłego stołu. Z tych legend czerpali później treść do swych poematów Tennyson, Matthew Arnold, Swinburne, Morris, częściowo i Szekspir.

Malot Hector, powieściopisarz francuski, * 1830, † 1907; napisał: „Sans famille", „Pompon", „Romain Kalbris", „Les victimes d'amour" i inne.

Malowanka, 1) spódnica chłopska z płótna zwyczajnego, malowana przez tzw. „drukowanie", czyli wytłaczanie wzorów przez wędrownych malarzy przy pomocy gotowych patro-

nów; 2) pisanka, malowana na jedną barwę lub pstrokato; 3) obrazek, malowany przez lud nasz na papierze lub bezpośrednio na ścianie.

Malpighi Marcello, przyrodnik i lekarz włoski, * 1628, † 1694; prof. uniw. bolońskiego, później lekarz nadworny papieża Inocentego XII-ego; jeden z twórców anatomji mikroskopowej. Najwybitniejsza jego działalność dotyczy badań nad budową mózgu, śluzówki, narządów dotykowych, nerwów itd. Pierwszy studjował krążenie włoskowate, opisał grudki limfatyczne w śledzionie i sploty tętnicze w nerce, przeprowadził klasyfikację gruczołów; pierwszy rozróżnił drogi powietrzne w płucach, poza tem pozostawił szereg ważnych obserwacyj nad jedwabnikami i nad rozwojem zarodka kurzego w jaju. Bardzo duże zasługi położył również na polu anatomji mikroskopowej roślin. Najważniejsze dzieło: „Anatomia plantarum" (1675—1679); „Opera omnia" (1686), „Opera posthuma" (1697), „Opera medica et anatomica varia" (1734).

Malpighia, łonozlita (nagwiazdka), rodzaj roślin z rodziny Malpighiaceae. Drzewa lub krzewy Ameryki zwrotnikowej. M. urens, drzewo Płd. Ameryki, o liściach parzących, kwiatach blado purpurowych. Owoce podobne do wiśni, czerwone, smaku cierpkiego, używane są na konfitury. Kora działa ściągająco. M. punicifolia, o kwiatach bladoróżowych; owoce jadane pod nazwą wiśni z Barbados. Niektóre gatunki uprawiane jako rośliny ozdobne.

Malpighiaceae, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Gruinales (dziobowe). Drzewa i krzewy, często ljany okolic zwrotnikowych, przeważnie Ameryki. Wiele gatunków wyróżnia się pięknemi kwiatami, a także zawartością w korze ciał garbnikowych. Ważniejszy rodzaj: Malpighia.

Mal rosso, ob. pellagra.

Malström, prąd morski o silnych wirach, między Varö i Maskenäsö (wybrzeże norweskie); powstaje wskutek przypływu i odpływu morza.

Malta, wyspa na m. Śródziemnem pomiędzy Sycylją a Afryką, 306 km², 225.000 mieszk., ważny punkt strategiczny; niegdyś arabska, później sycylijska; do 1798 w posiadaniu Zakonu św. Jana (Kawalerów maltańskich), od 1814 bryt.; wywóz olejów, jarzyn, kartofli; stol. i gł. port La Valetta; stacja klimatyczna.

Maltańscy rycerze (kawalerowie), ob. Joannici.

Maltańska gorączka, choroba zakaźna, wywoływana przez Bacillus malitensis, zarazek, przenoszony w mleku kozlem; panuje nad brzegami morza Śródziemnego; cechuje się okresowemi nawrotami gorączki.

Maltaza, ferment, zawarty w soku trzustkowym, we krwi, w leukocytach, w słodzie; rozkłada maltozę na cukier gronowy (glikozę).

Maltebrun Konrad (właśc. Malte Brun), geograf i literat duński, * 1775, † 1826; główne dzieło: „Précis de la géographie universelle" (8 tom., dokończone przez M. Huot'a); założyciel pierwszego franc. czasopisma geogr. („Annales de voyage", później „Nouvelles A. de voyages"), jeden z założycieli Tow. Geogr. w Paryżu; ogłosił też dzieło geogr.-hist. o Polsce: „Tableau de la Pologne ancienne et moderne".

Maltebrun Victor Adolphe, syn poprzedniego, geograf, * 1816, † 1889; napisał: „La France illustrée" i inne.

Malthus Thomas Robert, ekonomista angielski, * 1766, † 1834; od 1805 profesor kolegjum w Haileybury. W 1798 ogłosił pracę pt.: „Essai on the principle of population as it affects the future improvement of society"; stwierdzając, że naturalny przyrost ludności wzrasta w postępie geometrycznym, przyrost zaś środków utrzymania — w postępie arytmetycznym (prawo Malthusa), wskazuje na wielkie niebezpieczeństwo, jakie się kryje w zestawieniu tych zjawisk. To jest, zdaniem M., przyczyna nędzy, upadku moralnego, degeneracji fizycznej i wojen. Dla zapobieżenia tym wszystkim klęskom, proponuje wstrzymanie się od małżeństwa aż do chwili, kiedy człowiek jest w stanie wziąć na siebie odpowiedzialność za byt rodziny, lub zupełne zaniechanie małżeństwa. Poza małżeństwem M. propaguje zupełną czystość. Jest przeciwnikiem sztucznego zapobiegania zapłodnieniu, wstrzymywania się od stosunków płciowych w małżeństwie (M. ożenił się 1808, a więc mając lat 39, i miał czworo dzieci). W nowszych czasach powstał na zachodzie prąd, zmierzający do ograniczenia ilości dzieci w małżeństwie przez uciekanie się do środków, zabezpieczających przed ciążą. W 1877 powstała w Anglji Malthusian League. Ruch ten, znany pod nazwą neomaltuzjanizmu, zdobył w ostatnich latach przed wojną światową licznych zwolenników, zwłaszcza w sferach zamożnych. Jest on więc wprost przeciwny wskazaniom Malthusa.

Malthusa prawo, ob. Malthus Thomas Robert.

Maltoza, cukier słodowy, $C_{12}H_{22}O_{11}+H_2O$, związek organiczny, należy do grupy bioz (węglowodanów); ciało krystaliczne o smaku słodkim, rozpuszcza się w wodzie i alkoholu; silnie prawoskrętną. M. wytwarza się z krochmalu pod wpływem diastazy; jest zbudowana z dwóch cząsteczek d-glikozy.

Malum (łac.), zło; choroba, cierpienie.

Malum necessarium (łac.), zło konieczne.

Malum Pottii, Potta choroba, gruźlica kręgów, choroba przewlekła, prowadząca do tworzenia się kątowego przegięcia kręgów (garb, gibbus). Objawy: skrzywienie, bóle kręgosłupa, wzmagające się podczas ruchów; następnie, wskutek ucisku przez przegięte kręgi na rdzeń, zjawiają się porażenia kończyn oraz zmiany czucia. Zespół objawów tych opisany został w końcu wieku XVIII przez lekarza angielskiego Potta.

Malus (Pirus malus), jabłoń, rodzaj roślin z rodziny Rosaceae, podrodziny Pomoideae (jabłkowe), charakteryzujący się słupkiem

o szyjkach u spodu zrośniętych, oraz brakiem komórek kamiennych w miąższu owocni; drzewa lub krzewy płn. strefy umiark. M. silvestris, j. płonka (dzika), drzewo do 9 m. wysok., cierniste, o liściach jajowatych, drobno piłkowanych, zwykle 2 razy dłuższych od swych ogonków, spodem kosmatych, kwiatach wewnątrz białych, zewnątrz różowych; owoc kulisty, z obu końców wklęsły, kwaśny. Kwitnie IV—V. Lasy liściaste. M. domestica, j. szlachetna, drzewo o liściach nieco skórzastych, dość twardych, z wierzchu słabo połyskujących, od dołu szaro kutnerowatych; kwiaty, białe lub różowawe, rozwijają się zaraz po liściach lub równocześnie. Gatunek uprawiany powszechnie w ogrodach i sadach w mnóstwie odmian, różniących się głównie wielkością jadalnych owoców, ich kształtem, barwą i smakiem. M. floribunda, o kwiatach w pączku żywo czerwonych, później różowych, zebranych w kilkukwiatowe baldachy; M. spectabilis, kwitnąca żywo czerwono oraz inne; sadzone są niekiedy po ogrodach, jako krzewy ozdobne.

Malus Etienne Louis, fizyk francuski, * 1775, † 1812; członek Akademji Paryskiej; jako podporucznik brał udział w wyprawie Napoleona do Egiptu. Odkrył zjawisko polaryzacji światła (1808), obserwując przez kryształ spatu islandzkiego światło zachodzącego słońca, odbite od szyb pałacu Luksemburskiego. Ogłosił: „Traité d'optique analytique", „Théorie mathématique de la double refraction" i in.

Malva, ślaz, rodzaj roślin z rodziny Malvaceae (ślazowate), zioła płn. strefy umiarkowanej. Cechy charakterystyczne: liście długoogonkowe, dłoniastosieczne, kwiaty pojedyńcze w kątach liści, górne nieraz skupione w pozorny baldaszek, kieliszek z 3 oddzielnych listków, zrośniętych w nasadzie z kielichem, owoc-rozłupka. M. alcea, ś. zygmarek, bylina o łodydze wzniesionej, 5—15 dm. wysok., kwiatach różowych. Kwitnie VII—VIII. M. crispa, ś. kędzierzawy, rośl. dwuletnia, łodyga do 2 m. wysok., liście falistokędzierzawe. Kwitnie VII—IX. M. silvestris, ś. dziki, bylina o łodydze leżącej, 3—12 dm. wysok., kwiatach jasno-purpurowych. Kwitnie VIII—IX. M. neglecta, ś. zaniedbany, rośl. dwuletnia lub trwała, o łodydze rozesłanej, 1—5 dm. dług., kwiatach czerwonawych. Kwitnie VI—IX. Pospolite; przydroża, przychacia, suche wzgórza. Liście i kwiaty M. silvestris, używane są w medycynie (Folia Malvae, Flores Malvae). Niektóre gatunki uprawiane są jako rośliny ozdobne — kwiatowe.

Malvaceae, ślazowate, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Columniferae (wiązkowe). Zioła, krzewy lub drzewa (w naszej florze rośliny zielne), rozpowszechnione na całej kuli ziemskiej, szczególnie częste w okolicach zwrotnikowych. Liście dłoniastoklapowane lub sieczne, z przylistkami; kwiaty z przykieliszkiem, kielich zrosłodziałkowy, korona w pączku pozwijana, pręciki zrosłe nitkami w rurę, otaczającą słupek; owoc torebka lub rozłupka. Należą tu: rosnący w Afryce baobab (Adansonia); z roślin uprawnych — bawełna (Gossypium) oraz wiele roślin ozdobnych, np. Malva, Althaea, Lavatera.

Malvy Louis, polityk francuski, * 1875; poseł do parlamentu, jeden z przywódców stronnictwa radykalnego; 1914—17 min. spraw wewn.; 1918 za propagandę pokojową skazany na 5 lat wygnania; 1919 ułaskawiony; 1924 wybrany do parlamentu; 1925 przeprowadził układ z Hiszpanją w sprawie wspólnej akcji w Marokku przeciw Abdel Krimowi.

Malwersacja (łac.), sprzeniewierzenie, oszustwo, przywłaszczenie połączone z fałszem.

Malý Jakob, dziennikarz czeski, * 1811, † 1885; pisarz historyczny; współredaktor Encyklopedji Riegra; ogł. „Nasze odrodzenie".

Małachowski, 1) Adam, krajczy koronny, * 1712, † 1766; wielokrotny poseł i marszałek sejmowy; 2) Jacek, syn Jana, kanclerza w. kor., * 1737, † 1821; marszałek sejmu koronacyjnego 1764—1775; 1784—88 członek Rady Nieustającej; 1786 kanclerz w. kor.; 1792 zgłosił akces do konfederacji targowickiej; 3) Jan, biskup krakowski, † 1687; zaufany Jana Kazimierza, używany do misyj dyplomatycznych (do Francji i elektora Brandenburskiego); 1676 bisk. chełmski i podkanclerzy kor., 1681 biskup krak.; 4) Jan, syn Stanisława, wojewody poznańskiego, * 1698, † 1768; od 1746 kanclerz w. kor., gorliwy stronnik Augusta III; 5) Jan Nepomucen, marszałek trybunału w Piotrkowie, * 1764 w Końskich, † 1822; poseł na sejm 4 letni, 1807 dyr. skarbu w Komisji Rządowej; 1810 senator wojewoda; 6) Kazimierz, gen. w. polskich, *1765, † 1845; W 1786 wstąpił do wojska jako kanonier. Po Racławicach mianowany majorem. W 1797 r. wstąpił do legjonów. Walczył we Włoszech i na San Domingo. Służył w wojsku Ks. Warszawskiego. W 1812 r. odznaczył się nad Berezyną. Dostał się do niewoli pod Lipskiem. W 1815 r. gubernator Modlina. Wkrótce porzucił służbę i powrócił do niej w 1830. W czasie wojny 1831 r. odznaczył się pod Białołęką i Ostrołęką. 14. VIII. t. r. naczelny wódz; 7) Stanisław, wojewoda poznański, † 1699; prowadził układy pokojowe z Portą Ottomańską w Karłowicach, uwieńczone zwrotem Kamieńca i posiadłości na Podolu i Ukrainie; 8) Stanisław, syn Jana, kanclerza w. kor., * 1736, † 1809; 1774 marsz. tryb. kor.; 1780 referend. kor.; marszałek sejmu 4-letniego; jeden z najwybitniejszych twórców Konstytucji 3 maja, ustawy o miastach i in. reform. Obrońca mieszczan i ludności włościańskiej (w dobrach swych zniósł poddaństwo); 1792 emigrował; 1807 prezes Tymczas. Komisji Rząd. Nar. Warszaw., 1808 prezes senatu.

Małachowski Jaxa Soter, współczesny malarz polski, * 1868 we wsi Wolanow pod Odesą; kształcił się w Krakowie i Monachjum. Maluje przeważnie widoki morskie.

Małaczewski Eugenjusz, nowelista, * 1895 na Ukrainie, † 1922 w Zakopanem. Wydał: „Koń na wzgórzu", „Placówka", „Dzieje

Baśki Murmańskiej" i „Pod lazurową strzechą".

Mała Ententa, trójporozumienie, założone 1920 przez Benesza, obejmujące Czechosłowację, Jugosławję i Rumunję, wymierzone w pierwszym rzędzie przeciwko Węgrom i Austrji.

Mała Kumanja, ob. Pest-Pilis-Solt-Kiskun.

Małapanew lub Małapiana (niem. Malapane), pr. dopływ Odry na Górnym Śląsku, 220 km. dług.

Mała Ryta lub Małoryta, l. dopływ Ryty w dorzeczu Bugu, dług. 77 km.

Mała Syrta, ob. Gabes.

Małcużyński Witold, historyk, * 1832, † 1913; ogłosił: „Rozwój terytorjalny m. Warszawy" (1900), „Kilka kartek statystyki skarbowej z w. XVI" (1902) i in.

Małdrzyk, serek tłusty, płaski, z mleka słodkiego.

Małe Antyle (wyspy Karaibskie), część Antylów od Portorico do Trinidad.

Małecki Antoni, historyk literatury, filolog i historyk, * 1821 w Obiezierzu pod Poznaniem, † 1913 we Lwowie. Studja uniwersyteckie w Berlinie. 1850—53 profesor filol. klas. na uniwers. krak., potem na uniwersytecie w Insbruku; 1856—73 prof. jęz. i lit. polskiej na uniwersytecie we Lwowie; zastępca kuratora Z. N. I. Ossolińskich 1869—72 i 1882—1913. Członek Akad. Umiejętn. i Izby Panów w Wiedniu. Wydał osobno: „Prelekcje o filol. klas. i jej encyklopedji", przekład „Elektry" Sofoklesa, „List żelazny" — dram., „Grochowy wieniec" — kom., „Wybór mów staropol. świeckich", „Gramatyka jęz. pol.", „Juljusz Słowacki. Jego życie i dzieła", „Gramatyka histor.-porówn. jęz. pol.", „Studja heraldyczne", „Z przeszłości dziejowej" i w. in.

Małgorzata święta, panna i męczenniczka, córka arcykapłana pogańskiego, umęczona za wiarę w Antjochji ok. r. 375; święto 13 lipca.

Małgorzata św., królowa szkocka, * 1046, † 1093; patronka Szkocji, kanonizowana 1250; święto 10 czerwca.

Małgorzata, córka Waldemara IV duńskiego, * 1353, † 1412; od 1375 regentka, od 1387 królowa Danji i Norwegji, od 1389 królowa Szwecji. 1397 doprowadziła na zjeździe w Kalmarze do unji państw skandynawskich pod berłem wnuka swojego, Eryka. Zyskała przydomek „Semiramidy północy".

Małgorzata Andegaweńska (d'Anjou), żona Henryka VI, kr. ang., * 1429, † 1482; brała czynny udział w wojnie Białej i Czerwonej Róży; wielokrotnie musiała uciekać z kraju, 1471 wzięta do niewoli, osadzona w wieży, po 4 latach wykupiona przez Ludwika XI franc., odjechała do Francji.

Małgorzata Maultasch, córka Henryka, ks. Karyntji, * 1318, † 1369; 1330 żona Jana Henryka, syna Jana Luksemburskiego; 1341 wygnała go z Tyrolu, zaślubiła 1342 Ludwika Wittelsbacha, margr. brandenburskiego.

Małgorzata Parmeńska, nieślubna córka ces. Karola V, * 1522, † 1586; wielkorządczyni Niderlandów 1559—1567 r.

Małgorzata Tudor, królowa szkocka, * 1483, † 1541, córka Henryka VII angielskiego; 1503 żona Jakóba IV, króla Szkocji, matka Jakóba V; 1527 poślubiła Henryka Stewart (Stuart), stąd Stuartowie szkoccy rościli pretensje do korony angielskiej.

Małgorzata de Valois, królowa Navarry, * 1492 † 1549; żona Henryka Alberta, króla Navarry; napisała: „Heptaméron des nouvelles".

Małgorzata de Valois, zw. „reine Margot", * 1552, † 1615; córka Henryka II i Katarzyny Medicis, żona Henryka IV, króla Nawarry. Napisała „Mémoires" (1628).

Małkinia, osada m. w pow. ostrowskim (województwo białostockie), nad rz. Bugiem, węzł. st. kol.

Małkowski Stanisław, współczesny petrograf polski, * 1889; członek Państwowego Instytutu Geologicznego; autor szeregu prac, drukowanych w „Kosmosie" i innych czasopismach naukowych.

Małłek Antoni, muzyk i działacz polsko-amerykański, * 1851 w Ogorzelinach (Ziemia Chełmińska); przybył do Ameryki w 1871, osiadł w Chicago i tam pracował jako nauczyciel i organista; trzykrotnie sekretarz generalny zarządu „Związku Narodowego Polsk."; organizował liczne chóry i towarzystwa śpiewackie, układał dla nich pieśni, pracował nad wyrobieniem poczucia i zamiłowania muzycznego wśród ogółu.

Małmazja, dawna nazwa win greckich, wywożonych przez Wenecjan z miasta portowego Napoli di Malvasia (dziś Monemvasia).

Małobądz, osada pod Będzinem (woj kieleckie), nad Czarną Przemszą; elektrownia centralna, zaopatrująca w światło Sosnowiec, Będzin i Dąbrowę; duży młyn parowy, olejarnia, wyrabiająca, oprócz różnych olejów, masło kokosowe.

Małogoszcz, m-ko w pow. jędrzejowskim (woj. kieleckie), nad rz. Lasocina, 2.800 mieszkańców; pamiętne bitwą 24. II. 1863 r. W XII w. gród kasztelański.

Małojarosławiec, m. pow. w Rosji środk., gub. kałuska, nad rz. Łużą, ok. 3.000 mieszk.; pamiętne krwawą bitwą wojsk Napoleona z Rosjanami w 1812.

Małokalibrowa broń, broń o małym kalibrze, o małym wylocie.

Małoletni, według wszystkich kodeksów cywilnych, obowiązujących na ziemiach polskich, każda osoba, która jeszcze nie ma skończonych lat dwudziestu jeden.

Małopolska, nazwa dawnej ziemi Wiślan, obejmującej dawne województwa krakowskie, sandomierskie i lubelskie oraz ks. zatorskie, oświecimskie i siewierskie, nadto star. spiskie. Od czasu Unji Lubelskiej 1569 włączono do M. 8 dalszych województw: podlaskie, bełzkie, ruskie z ziemią chełmską, wołyńskie, podolskie, kijowskie, bracławskie i czernihowskie. (Ob. Galicja).

Małopolska wyżyna, obszar między górną Wisłą, Pilicą i niziną śląską, od pln. przechodzący łagodnie ku pasowi Wielkich Dolin; dzieli się na wyżynę Śląsko-Krakowską (Jura Krakowska) i wyżynę Kielecko-Sandomierską z pasmem Łysogór. Przeciętna wysokość 400 m. (Łysogóry 600 m.); gleba lesowa, żyzna, bogactwa naturalne (ruda żel., marmury chęcińskie, miedź, ołów); źródła mineralne: Busk i Solec.

Małopolskie Towarzystwo Łowieckie (M. T. Ł.), dawniej Galicyjskie Tow. Łowieckie (G. T. Ł.), powstało 1876 z inicjatywy twórcy Muzeum Przyrodniczego we Lwowie, Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego, który był jego pierwszym prezesem. Towarzystwo to, najstarsze z tow. łow. w Polsce, z okazji 50 letniego jubileuszu, ufundowało ołtarz ku czci św. Huberta w kościele św. Elżbiety we Lwowie.

Małorosja lub **Małoruś**, nazwa w średniow. księstwa halicko-włodzimierskiego, później rozciągnięta na Ukrainę lewobrzeżną. W czasach nowszych identyfikuje się z Ukrainą.

Małoryta, ob. M a ł a R y t a.

Małpa turecka albo **berberyjska**, ob. I n u u s e c a u d a t u s.

Małpiatki, ob. P r o s i m i a e.

Małpolud, ob. P i t h e c a n t r o p o s.

Małpy, ob. P r i m a t e s.

Mały Bełt, ob. B e ł t W i e l k i i M a ł y.

Mały bębenek (tambour militaire), instrument orkiestralny perkusyjny; służy do wybijania rytmu; używany tylko w orkiestrze tureckiej. Posiada nadzwyczaj przenikliwy dźwięk.

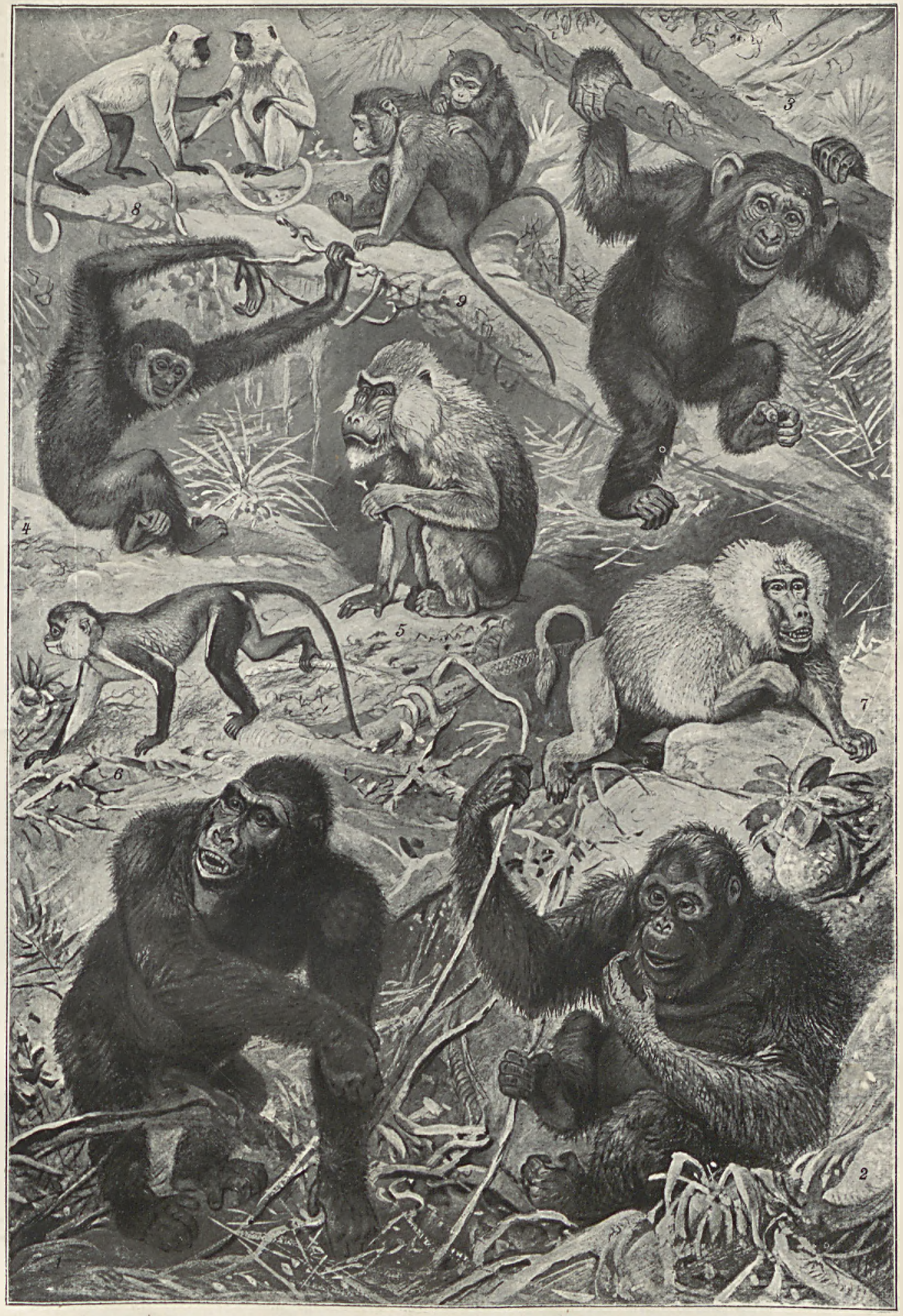
Mały obłok, ob. M a g e l a n a o b ł o k i.

Małże, ob. L a m e l l i b r a n c h i a t a.

Małżeńskie prawo, ob. p r a w o m a ł ż e ń s k i e.

Małżeństwo (matrimonium). U ludów pierwotnych stosunki między mężczyzną a kobietą nie opierały się na stałych związkach i były zupełnie nieuregulowane (heteryzm), dlatego ojcostwo wogóle nie było możliwe do ustalenia. Wyższym stopniem rozwoju jest ustrój, w którym mężczyzna posiada kilka żon (poligamja) lub żona posiada kilku mężów (poliandrja). W końcu ewolucja doprowadza do związków monogamicznych. W miarę rozwoju, naturalny stosunek mężczyzny z kobietą spotyka się z ingerencją społeczeństwa i państwa, czynników zainteresowanych zarówno w utrzymaniu rodu ludzkiego jak i istnieniu rodziny, jako związku gospodarczego. U Hindusów (według praw Manu) małżeństwo ma charakter obowiązku religijnego, zasadniczą formą jest wielożeństwo, jednak rozróżnia się związek główny z pierwszą żoną, od związków późniejszych. Tylko pierwsza żona winna pochodzić z tej samej kasty, co mąż. Liczba żon jest ściśle określona dla każdej kasty, np. bramin (kapłan) ma prawo poślubić 4 żony, rycerz — 3, kupiec i rolnik — 2, rzemieślnik (sudra) — 1 żonę. W starożytnym Egipcie panującą formą było również wielożeństwo, jednakże kapłan mógł mieć tylko jedną żonę. Według praw Buddy, w małżeństwie upatrywano wyłącznie środek płodzenia dzieci; wielożeństwo jest formą panującą, wszakże jedna z żon nazwana jest pierwszą, i tej podporządkowane są pozostałe. Również na wielożeństwie opierało się dawne prawo żydowskie. Liczba żon ograniczona była nie względami prawnemi, lecz jedynie środkami materjalnemi męża. Żydowskie prawo małżeńskie zebrane zostało w księdze E w e n - h u e s e r. Podobnie jak inne narody wschodu, mahometanie, według praw Koranu, żyli również w wielożeństwie. Liczba legalnych żon ograniczona jest do czterech. (W związku z reformami Kemala Paszy, poligamja została w Turcji zabroniona 1924 r.). Starożytni Grecy bardzo wcześnie oparli związek mężczyzny z kobietą na podstawie monogamicznej, upatrując w małżeństwie instytucję polityczną, której celem było zapewnienie jedności rodziny. Wobec tego jednak, że małżeństwo nie zaspakajało potrzeb intelektualnych Greków, z biegiem czasu ogromnie rozpowszechniły się, niezależnie od małżeństw, wolne związki. W walce z tymi objawami, państwo ustanowiło kary w stosunku do tych, którzy wzbraniali się wstąpić w związek małżeński (agamia), żenili się w późnym okresie życia (opsigamia) albo wstępowali w niewłaściwe związki małżeńskie (kakogamia). U Latynów i Umbro-Sabinów pierwotnie panował niepodzielnie heteryzm, w starożytnym Rzymie, w czasach historycznych, małżeństwo początkowo posiadało charakter sakralny, w następstwie dopiero stało się instytucją polityczną. Głównym celem małżeństwa, według pojęć staro-rzymskich, jest płodzenie dzieci (liberum procreandorum causa) i już za czasów królewskich nakładano kary zarówno na kawalerów jak i na bezdzietnych małżonków. Legalnem było tylko m. z córkami rzymskich patrycjuszów, wzgl. z córkami tych plemion, które uzyskały ius connubii. Legalny związek małżeński (iustae nuptiae, iustum matrimonium) pociągał za sobą przejście żony pod zupełną władzę męża. Plebejusze uzyskali i u s c o n n u b i i dopiero przez Lex Canuleia 445 prz. Chr. Prawo rzymskie znało dwa rodzaje małżeństwa: c u m m a n u i s i n e m a n u. To ostatnie nie pociągało za sobą przejścia władzy nad żoną na męża. M. c u m m a n u mogło być zawierane w trojakiej formie: a) c o n f a r r e a t i o, najbardziej uroczysta forma, połączona z szeregiem obrzędów religijnych, b) c o e m p t i o, drogą symbolicznego kupna, c) u s u — przez sprawowanie nieprzerwanie władzy nad żoną w ciągu roku. W przeciwstawieniu do tych form prawa cywilnego, małżeństwo według i u s g e n t i u m, tj. między obywatelami rzymskimi i peregrinami, dochodziło do skutku przez proste zezwolenie (consensus facit nuptias). W końcu okresu republikańskiego instytucja m. w prawie rzymskiem przechodzi ostry kryzys, rozwód staje się powszechnem zjawiskiem, a upadek obyczajów zarysowuje się szczególnie wydatnie w zestawieniu z surowością poprzedniego okresu. Celem walki z temi objawami ces. Augustus

MAŁPY

Małpy człekokształtne: 1. Goryl (1·65—2 m wys.; Afryka zach.). 2. Orangutang (1·35 m wys., Sumatra, Borneo). 3. Szympans (1·50 m wys.; Gwinea). — **Gibony:** 4. Gibon brunatny (0·90 m wys.; Jawa). — **Małpy właściwe:** 5. Mandryl (1 m wys.; Gwinea). 6. Cercopithecus sp. (0·40 m wys.; Senegal). 7. Pawjan szary (0·75 m wys.; Abisynja). 8. Entella (0·65 m wys.; Indje wschodnie). 9. Makak pospolity (0·55 m wys.; wyspy wschodnio-indyjskie).

wydał szereg postanowień karnych: Lex Julia de adulteriis, Lex Julia et Papia Poppaea. Za Justynjana panującą formą małżeństwa stało się małżeństwo, wytworzone przez ius gentium, jako najbardziej odpowiadające potrzebom życia. Z rozpowszechnieniem chrześcijaństwa, instytucja małżeństwa nabiera cech idealistycznych. Kościół położył przedewszystkiem nacisk na moralną stronę związku małżeńskiego, a przez to przyczynił się do podniesienia stanowiska żony. W IX w. religijny obrzęd stał się formą obowiązkową. Pogląd kościoła katolickiego na małżeństwo znalazł sformułowanie w postanowieniach Soboru Trydenckiego (1545—1563); małżeństwo uznane zostało za sakrament. Konflikt pomiędzy państwem a kościołem na tle regulowania problemów z zakresu prawa małżeńskiego powstał po Reformacji z tego powodu, że kościół nie uznawał małżeństw mieszanych; stąd powstała konieczność ślubów cywilnych. Ob. prawo małżeńskie.

Małżeństwo morganatyczne (Matrimonium ad legem morganaticam), małżeństwo, w którem żona pochodzi z niższej warstwy społecznej niż mąż. Nazwa tego m. pochodzi od podarku po nocy poślubnej (Morgengabe), który dawał mąż żonie dla zabezpieczenia dzieci, mogących się zrodzić z takiego związku. Dzieci te w dawnych czasach nie nabywały pełni praw rodowych. W obecnych czasach m. m. nie jest pojęciem prawnem, a utrzymało się jedynie w sferach utytułowanych, np. małżeństwo przedstawiciela domu panującego z kobietą nierównorzędnego pochodzenia.

Małżoraczki, ob. Ostracoda.

Małżowina uszna, muszla uszna, auricula, część ucha zewnętrznego, zbudowana z elastycznej chrząstki, pokrytej skórą; u zwierząt ma kształt wydłużonego stożkowatego lejka, u ludzi — nieforemnej muszli. U zwierząt służy do zbierania fal głosowych, u ludzi nie posiada większego znaczenia fizjologicznego.

Mamaj, chan tatarski; 1377 r. zdobył Niżnij Nowgorod i Riazań; 1380 r. pobity przez ks. Dymitra Moskiewskiego na Kulikowem Polu, wygnany ze Złotej Ordy, zabity przez Genueńczyków w Kafrze.

Mamelucos, nazwa, nadawana w Brazylji mieszańcom białych i Indjan.

Grobowce Mameluków koło Kairu.

Mamelucy (arab. mamluk), straż przyboczna władców wschodnich. W XIII w. sułtan egipski Melik-Saleh kupił od Turków 12 tys. niewolników, głównie z Kaukazu, i uformował z nich straż. W połowie XIII w. udało się M. zagarnąć władzę i założyć własną dynastję Baharitów (1260—1389). 1389—1517 panowała dynastja M. czerkieskich (Burdżitów). 1517 przyszli do władzy Turcy. W XVIII w. znowu M. wzięli górę nad Turkami. Dopiero wyprawa Napoleona złamała ich potęgę. 1811 M. zostali wyrznięci przez wicekróla Egiptu.

Mamert św., arcybiskup Vienne (Francja), † 475; przypisują mu autorstwo hymnu „Pange lingua gloriosi". Napisał: „De statu animae" (3 księgi); św. 11 maja.

Mamertyńskie więzienie (Carcer Tullianum), więzienie rzymskie pod kościołem San Giuseppe de Falegnami, w północnej części Forum, najstarożytniejsza budowla rzymska; według podania siedzieli w niem apostołowie Piotr i Paweł.

Mamilla, brodawka sutkowa.

Mamillaria, wymion, rodzaj roślin z rodziny Cactaceae (kaktusowate), pochodzących przeważnie z Meksyku, o pędach mięsistych, okrągławych, pokrytych półkulistemi lub owalnemi brodawkami (mamillae), opatrzonemi w kolce lub wełniste włoski. Niektóre gatunki, np. M. longimamma (Rys.), uprawiane są jako rośliny ozdobne.

Mamillaria longimamma.

Mamin-Sibirjak, Dmitrij, beletrysta rosyjski, * 1852 na Uralu; napisał: „Uralskije razskazy", „Chleb", „Sibirskije razskazy", „Alenuszkiny skazki" i inne.

Mamma, sutek, pierś kobieca, parzyste wzniesienia półkuliste, znajdujące się na przedniej powierzchni klatki piersiowej. Składają się z tkanki tłuszczowej i z gruczołów mlecznych (ob. ssaki).

Mammalia, ob. ssaki.

Mammea, przesokla, rodzaj roślin z rodziny Guttiferae, z jednym tylko gatunkiem M. americana; drzewo, dorastające 22 m. wysokości, o liściach b. długich, kwiatach dużych, wonnych, białych lub różowawych. Owoce barwy brunatno-żółtej, o żółtym smacznym miąższu (podobnym do miąższu owocu brzoskwini), jadalne. Pospolita w stanie dzikim w Indjach Zachodnich, często uprawiana w Ameryce zwrotnikowej.

Mammouth Hot Springs, ob. Mamutowe źródła gorące.

Mamona (hebr.), pieniądze, bogactwo.

Mamonizm, tak nazywają kapitalizm zwolennicy chrześcijańskiego socjalizmu (Christian socialists) w Stanach Zjedn. Am. Płn.

Mamoré, rz. w Boliwji (Am. Płd.), po połączeniu z Guapore i Beni tworzy Madeirę, dopływ Amazonki, dług. 1.800 km.

Mamry (niem. Mauersee), jez. na Mazurach (Prusy Wschodnie), w pow. węgoborskim, 104 km², 38 m. głęb.

Mamut, ob. Elephas.

Mamutowa pompa, urządzenie do podnoszenia wody przy pomocy sprężonego powietrza. Działanie pompy m. polega na zasadzie naczyń połączonych; w jednem z naczyń znajduje się mieszanina wody z powietrzem, która, jako mniej gęsta od wody, wznosi się do wyższego poziomu.

Mamutowe drzewo, ob. Sequoia.

Mamutowe źródła gorące (ang. Mammouth Hot Springs), źródła w Parku Narod. St. Zj. Am. Płn., charakteryzujące się wytwarzaniem nacieków wapiennych.

Mamzer, w jęz. myśliwskim,stary niedźwiedź.

Man (Isle of), wyspa ang. na m. Irlandzkiem, 588 km², 60.000 mieszk. (Celtów); górzysta; kop. ołowiu, cynku, żelaza; rybołówstwo.

Mana, wyraz melanezyjski, oznaczający pewną substancję duchową lub czarodziejską moc duchów, demonów.

Manaar, ob. Manar.

Manabi, prow. nadbrzeżna w Ekwadorze (Am. Płd.), 20.442 km², 64.000 mieszk.; stol. Puertoviejo.

Managua, stol. rep. Nikaragua (Am. środk.), nad jez. M., 60.000 mieszk.; uniwersytet; wywóz kawy.

Manaos, stol. stanu Amazonas w Brazylji płn. (Am. Płd.), nad Rio Negro, 76.000 mieszk.; wywóz kauczuku.

Manar (Manaar), szer. cieśnina pomiędzy Indjami a Cejlonem; połów pereł.

Manasarowar, grupa jezior w Tybecie płd. (Azja środk.); jeziora te uchodzą za święte; liczne klasztory na wybrzeżu.

Manati, m. port. na płn. wybrzeżu Kuby (Antyle), 17.000 mieszk.

Manatus latirostris, ob. Sirenia.

Mancando (manc.), wyrażenie, używane w muzyce; oznacza coraz słabiej.

Mance, sieć na śledzie.

Mancel (Manzel) **Józef**, rzeźbiarz polski, * 1839 w Warszawie, uczył się tamże, w Petersburgu i w Florencji; z dzieł: „Miłość bliźniego", „Tankred i Klorynda" (Petersburg), pomnik na grobie Bandtków w Warszawie.

Mancha (La), dawna prow. w Hiszpanji, w płd. części N. Kastylji, nad górną Gwadjaną, stepowa; ojczyzna Don Kiszota.

Manche (franc.), nazwa szyi u skrzypiec, gitary itp. instrumentów muzycznych.

Manche (La), dep. Francji zach., 6.412 km², 425.500 mieszk.; stol. St.-Lô.

Manche (La), cieśnina, ob. La Manche.

Manchester, 1) m. w hr. Lancaster (Anglja środk.), nad rz. Irwell, 730.600 mieszk.; uniwersytet; gł. ognisko przemysłu bawełnianego; przemysł metalurgiczny; 2) m. w stanie N. Hampshire (St. Zjedn. Am. Płn.), nad rz. Merrimac, 78.000 mieszk. (1.700 Polaków); fabr. bawełniane i obuwia.

Manchesterski kanał, kanał od Manchesteru do morza Irlandzkiego, 57 km. dług., przekopany w 1887—1894 r.

Manchesteryzm, teorja ekonomiczna zwolenników wolnego handlu i niemieszania się państwa do życia gospodarczego. Wyrosła z opozycji przeciwko cłom zbożowym w Anglji. Twórcy jej, przemysłowcy z Manchesteru, Cobden i Bright, w obronie interesów przemysłu przeciwko interesom w. posiadłości ziemskiej, utworzyli 1839 r. Anti-Corn-Law-League, która w 1846 osiągnęła zniesienie ceł.

Mancini, 1) Olympia, matka Eugenjusza Sabaudzkiego, * 1640, † 1708; 2) Maria, kochanka Ludwika XIV, * 1639, † 1715; 3) Hortensia, słynna z piękności, żona księcia Mazarin, * 1646, † 1699.

Mancini Pasquale Stanislao, włoski mąż stanu, * 1817, † 1888; 1862 min. oświaty; wprowadził powszechne nauczanie we Włoszech; 1876—78 min. sprawiedliwości, 1881—85 spraw zagranicznych.

Mancipatio, w prawie rzymskiem nazwa uroczystego aktu kupna i sprzedaży, podczas którego, w obecności 5 świadków, wręczał nabywca pieniądze sprzedającemu przez publicznego płatnika, t. zw. libripens. Akt ten nazywał się też „venditio solemnis per aes et libram".

Manczesteryzm, ob. Manchesteryzm.

Mandalay, m. okręg. Górnej Birmy (Indje bryt.), nad rz. Irawadi, 147.400 mieszkańców; zabytki architektury krajowej.

Mandant, mocodawca.

Mandara, kraina we franc. Afryce równikowej na płd. od jez. Czad, z górami M. (1.200 metrów wys.).

Mandaryn (hiszp. „mandar" = rozkazywać), nazwa nadawana dawniej przez Europejczyków wyższym urzędnikom chińskim, w Chinach nieznana.

Mandaryn.

Mandarynka, ob. Citrus.

Mandat (łac.), termin, mający rozmaite znaczenie prawne: 1) polecenie, zlecenie, pełnomocnictwo (ob. pełnomocnictwo); 2) mandat poselski, senatorski; 3) nakaz karny, czyli uproszczony sposób wymierzania kar administracyjnych za drobne przekroczenia policyjne (postępowanie mandatowe).

Mandatarjusz (łac.), ob. pełnomocnik.

Mandaty terytorjalne, utworzone po wielkiej wojnie, po zabraniu Niemcom i Turcji kolonij, zostały powierzone Lidze Narodów, która, w myśl art. 22 paktu, powierza opiekę nad temi kolonjami poszczególnym państwom, i te już jako mandatarjusze sprawują w jej imieniu władzę. Stosownie do stopnia rozwoju cywilizacyjnego i kultury ludów danej kolonji, dzielą się mandaty na trzy kategorje A. B. i C. Do kategorji A. należą kraje o dawnej kulturze i cywilizacji, odebrane Turcji: Syrja pod zarządem franc., Palestyna i Mezopotamja pod zarządem ang. Mandat Anglji i Francji skończy się z chwilą, gdy kraje te będą mogły rządzić się same. Do kategorji B. i C. należy reszta krajów, które pozostają pod całkowitą władzą i administracyjnym zarządem mandatarjuszy, z czego kategorja C. jest niejako inkorporacją w obszarze zarządzanym. Liga Narodów wyznaczyła na mocy uchwały z 17. XII. 1922 następujące mandaty B:

Afryka Płd.-zach.	mandat.	Unja Af. Płd.
Nauru	„	W. Brytanja
Posiadłości niem. na Oc. Spokojnym na płn. od równika	„	Japonja
Posiadłości niem. na Oc. Spokojnym na płd. od równika	„	Australja
Samoa niem.	„	N. Zelandja

Z mandatów kategorji C. zostały oddane na mocy uchwały z 2. X. 1921 i 20. VII. 1922: Kamerun i Togo w przeważnej części Francji, reszta W. Brytanji; Wsch. Afryka niemiecka Wielkiej Brytanji, Ruanda i Urundi — Belgji.

Mandejczycy, Nazarejczycy, lub Sabejczycy, sekta gnostyczna, rozpowszechniona w Mezopotamji, uznająca Jana Chrzciciela za proroka. Nauka ich, zawarta w 4 księgach świętych, jest mieszaniną późniejszego pogaństwa babilońskiego i poglądów perskich, żydowskich i chrześcijańskich. M. żyją w liczbie 2.000 głów po dziś dzień w Persji i mówią językiem arabskim. Do systemu M. bardzo zbliżony jest manicheizm.

Mandel Eduard, miedziorytnik niemiecki, * 1810, † 1882; kopje z obrazów starych i nowych mistrzów; od 1856 kierownik rytownictwa w Szkole Rytowniczej w Berlinie. Z dzieł: „Madonna Sykstyńska" (według obrazu Rafaela).

Mandeville Bernard de, lekarz angielski pochodzenia francuskiego, * 1670 w Holandji, † 1733 w Londynie. Autor bajki o pszczołach pt.: „The fable of the bees or private vices made public benefits" (1714 i 1719), w której dowodzi pożytku przywar i wad ludzkich: próżności, oszustwa, zamiłowania do zbytku itp. dla dobra publicznego i cywilizacji. Państwo, złożone z samych cnotliwych osobników, nie może istnieć, kultura jest nierozłącznie związana z niemoralnością. Utwór M. był krytyką, wymierzoną przeciw optymistycznym poglądom Shaftesbury'ego i Leibniza.

Mandeville albo Manneville John, podróżnik ang. po egipcie i Syrji, * ok. 1300, † 1372; jego opis podróży po krajach wsch. cieszył się w wiekach średnich wielką poczytnością, był rozpowszechniony również w Polsce. Dziś stwierdzono, że M. był tylko w Egipcie i w Syrji, zaś opisy Persji, Indyj, Chin i Tartarji zaczerpnął z dzieł Rubryka i Odoryka de Pardenone.

Mandibula (łac.), szczęka dolna, ob. żuchwa.

Mandinga, port rep. Panama, nad Oceanem Spokojnym, otwarty 1916.

Mandingo, Mande, lud Afryki zach., należy do murzynów sudańskich, zamieszkuje od rz. Senegalu i górnego Nigru po wybrzeża Atlantyku, pom. Saint Louis i Monrovią (ok. 6 milj. głów). M. przyjęli w XI w. Islam i utworzyli państwo, rozbite później przez Tuaregów.

Mandolina, instrument muzyczny, należący do grupy lutniowych; korpus rezonansowy, złożony z podłużnych pasków rezonansowych, sklepiony wypuklej niż lutnia, zwęża się znacznie w miejscu zbliżenia do listwy chwytowej. W połowie ściany płaskiej znajduje się otwór; strun cztery do sześciu; tony wydobywa się z nich zapomocą pióra, sztabki szyldkretowej lub drewnianej. Struny strojone bywają kwartami z dodaniem tercji. Mandolina medjolańska ma cztery struny strojone, jak skrzypce. Oprócz mandoli, będącej największą rozmiarami odmianą tego instrumentu, istnieją liczne odmiany, np. mandolina neapolitańska (sześciostrunowa), portugalska, hiszpańska, turecka.

Mandolina.

Mandragora, dziwostręt, rodzaj roślin z rodziny Solanaceae (psiankowate); byliny bezłodygowe, o korzeniu wrzecionowatym, często rozdwojonym widłowato (a wtedy kształtem zbliżonym do postaci ludzkiej), liściach w rozetce. Gatunki: M. officinarum, o korzeniu czarnym, liściach sino-zielonych, kwiatach fioletowych. M. vernalis, o liściach jaśniejszych, kędzierzawych, nieprzyjemnie pachnących, kwiatach biało-zielonych. Pospolite w okolicach nadśródziemnomorskich, szczególniej często w Grecji. Wyroby z korzenia (tzw. alrauny, alrauniki) były cennemi w średniowieczu talizmanami. Korzeniami M. prowadzono handel, a cena ich dochodziła do 60 talarów.

Mandryl, ob. Primates.

Mandżurja, kraj w Azji wsch. (Chiny), obejmujący 3 prow.: Hei-lung-kiang, Kirin i Szengking, 939.300 km², 12,700.000 mieszk. (Chińczyków, Mandżurów i Japończyków); górzysty, wielkie lasy, rolnictwo, chów bydła, górnictwo (kop. złota i węgla); stol. Mukden. Pierwotnie samodzielne państwo, uzależnione przez Mongołów 1234, potem przez Chiny; 1644 Mandżurowie opanowali Chiny i dali dynastję, panującą do 1912; po 1900 M. była pod okupacją rosyjską, co m. in. doprowadziło do wojny ros.-japońskiej 1904 r.; 1907 Rosja i Japonja ewakuowały M. (z wyjątkiem linij kolej.); od 1917 Rosja straciła tu swe wpływy, które przeszły w ręce Japonji. 1922 chiński gen.-gub. w Mukdenie, Czang-so-lin, ogłosił M. państwem niezależnem.

Mandżurowie, główna gałąź plemienia tunguskiego, osiadła w średnich wiekach nad górnym. biegiem rz. Sungari; po podbiciu (1644) państwa chińskiego narzuciła mu swoją dynastję, która panowała do 1912; M. zamieszkują przeważnie Mandżurję i pograniczne okręgi Syberji, zasymilowali się w znacznym stopniu z Chińczykami i przeważnie posługują się ich językiem.

Mandżurska literatura jest w związku z lit. chińską i od niej zależna; przeważnie składa się z tłumaczeń dzieł chińskich. Pismo (podobne do chińsk.), wynalazek 1599 Nurhaku, który został cesarzem, Tien Ming († 1627). Przełożył on wiele dzieł chińskich na język mandżurski. Ponieważ język mandżurski jest łatwiejszy od chińskiego, jezuici lit. chińską po-

znawali w języku mandżurskim, sami też pisali po mandż. o religji chrześcijańskiej. Wogóle język mandżurski w północnych Chinach wprowadzono jako przedmiot obowiązkowy w szkołach. Cesarz Kang-Hi bardzo popierał lit. mandż. Kazał przygotować wielki słownik mandż., księgi kanoniczne, historję Chin, pisma filozoficzne itd. Sam pisał poezje po chińsku i po mandżursku. Wogóle w XVIII wieku Mandżurowie używali w piśmie jęz. chińsk. W końcu XVIII w. Kien-Sung kazał sporządzić wielojęzyczny słownik i encyklopedję buddyjską w czterech językach (chińskim, mongolskim, mandżurskim i tybetańskim). Za jego czasów napisany został najpiękniejszy poemat mandżurski: „Pochwała miasta Mukdenu", który wkrótce potem P. Amiot przełożył na język francuski i rozpowszechnił w Europie.

Manekin (franc.), w sztukach plastycznych lalka z ruchomemi członkami (przeważnie z drzewa), umożliwiająca naśladowanie różnych póz człowieka; służy artystom za model przy opracowywaniu figur ludzkich lub draperyj.

Manes, stowarzyszenie artystów-plastyków, malarzy i rzeźbiarzy, w Pradze, założone 1896 r., w którem grupują się dziś najwybitniejsi przedstawiciele sztuk pięknych Czechosłowacji.

Manes Alfred, ekonomista niemiecki, * 1877; napisał: „Versicherungslexikon", „Im Land der sozialen Wunder", „Staatsbankrotte" i inne.

Mánes Antoni, malarz czeski, * 1782, † 1843 w Pradze, pejzażysta.

Mánes Guido, malarz czeski, * 1865, † 1898 w Pradze. Namalował „Targ w Pradze", ilustrował wydawnictwa francuskie.

Mánes Józef, malarz czeski, twórca nowoczesnego malarstwa czeskiego, * 1821, † 1871. Pierwszy zwrócił uwagę na swoisty charakter ludowych typów czeskich i słowackich. Ilustrował pieśni czeskie, rękopis królowodworski, malował słynny zegar na ratuszu staromiejskim w Pradze; szereg portretów, obrazów religijnych i in.

Manet Edouard, malarz francuski, * 1832 w Paryżu, † 1883 tamże. Jeden z pierwszych i najwybitniejszych impresjonistów. Najcelniejsze dzieła: „Śniadanie na trawie" (kol. Moreau-Nélaton), „Olimpja" (Luwr), „Trebacz" (tamże), „Balbo" (muz. Luksemburskie), „Aktor tragik" (N. Jork).

Manetho, kapłan egipski i historyk za czasów pierwszych Ptolemeuszów; autor „Historji Egiptu", w części tylko zachowanej.

Manewr, w sztuce wojennej szereg posunięć, mających na celu zdobycie dla siebie pewnych warunków walki lub też narzucenie przeciwnikowi walki w warunkach dlań niedogodnych. M. najczęściej bywa skierowywany na skrzydła lub tyły przeciwnika. Jakkolwiek sam m., nie poparty aktem siły, nie daje wyników, jednak często zagrożenie nieprzyjacielowi niebezpiecznym m. zmusza go do całkowitego wyrzeczenia się swych zamiarów i improwizowania środków zaradczych, co prawie zawsze daje przewagę manewrującemu. Często używa się terminu m. w znaczeniu wogóle posunięcia lub wybiegu. W taktyce m. nazywa się kombinacja ruchu i ognia w zamiarze osiągnięcia celu taktycznego. Manewrować, wykonywać pewien manewr (wojskowy).

Manewry, ćwiczenia wojskowe w terenie, jednostronne (przeciwko przeciwnikowi pozornemu) lub dwustronne, służące dla szkolenia oddziałów w warunkach, zbliżonych do wojennych; są zarazem sprawdzianem wyszkolenia oddziałów i dowódców i znakomitym środkiem szkolenia ostatnich, oraz terenem doświadczeń co do wydajności i sposobów stosowania na wojnie nowych środków walki lub regulaminów. Dawniej dwustronne m. były swobodne, tj. obie strony, po otrzymaniu założeń, działały zupełnie według własnego uznania. Przy obecnej pustce pola walki metoda ta może doprowadzić do szeregu sytuacyj nienaturalnych. Dlatego teraz na przebieg m. duży wpływ ma kierownictwo m., korygujące ruchy przeciwników. W 1925 r. odbyły się pierwsze wielkie manewry w Polsce na Wołyniu oraz na Pomorzu.

Maneż, ob. hipodrom.

Manfred, syn ces. Fryderyka II Hohenstaufa, * 1231. Od 1250 ks. Tarentu, 1258 król Sycylji; 1260 zdobył całą Toskanję. 1266 padł w bitwie pod Benewentem, walcząc z Karolem Andegaweńskim, któremu papież Urban IV-ty dał 1263 w lenno królestwo sycylijskie.

Manfredonia, m. w prow. Foggia (Włochy płd.), 13.700 mieszk.; siedziba arcybisk.

Mangaia, wyspa w archipelagu Cooka na Oceanie Spokojnym.

Mangalur, przez tuziemców zw. Kodigal, m. port. na wybrzeżu Malabarskiem w prow. madraskiej (Indje bryt.), 44.000 mieszk.; wywóz kawy.

Mangan (Manganum), pierwiastek chemiczny, ciężar atom. 54,93, metal o barwie szarej z odcieniem czerwonym, lśniący, temp. topn. około 1.225°, cięż. wł. 7,4; występuje w związkach jako pierwiastek dwu, trzy, cztero, sześcio i siedmiowartościowy, tworząc związki typów: MnX_2, MnX_3, MnX_4, MnX_6 i MnX_7. Ostatnie dwa, znane tylko jako tlenki, tworzą kwasy: manganowy (H_2MnO_4) i nadmanganowy ($HMnO_4$). M. łatwo utlenia się w wilgotnem powietrzu; w kwasach rozcieńczonych łatwo rozpuszcza się. Ma zastosowanie w technice, np. jako żelazomangan (20—80% manganu). W stanie czystym otrzymuje się zapomocą aluminotermji. Jako dwutlenek — piroluzyt (braunsztyn) był znany jeszcze Pliniuszowi; uznany jako nowy pierwiastek przez Schelle'go w 1774. W przyrodzie m. spotykamy w wielkich ilościach jako: piroluzyt MnO_2, braunit Mn_2O_3 i manganit $Mn_2O_3 + H_2O$, itd.

Manganin, stop, składający się z manganu, niklu i miedzi; druty z m. są używane do sporządzania wzorców oporów elektrycznych, gdyż opór elektryczny m. jest bardzo mało zależny od temperatury.

Manganit, minerał rombowy, $Mn_2O_3 + H_2O$. Twardość 3½. Ciężar właśc. 4,4. Barwa stalowo-szara. Połysk metaliczny. W szczelinach i próżniach skał zarówno magmowych, jak osadowych, w niewielkich ilościach.

Manganowa stal, stal z dodatkiem manganu; odznacza się bardzo małą zdolnością magnetyczną.

Manganu związki, pochodne metalu manganu, np.: dwutlenek MnO_2, stosuje się do wyrobu chloru, w fabrykacji szkła, jako depolaryzator w ogniwie Leclanche'a; nadmanganian potasowy lub sodowy stosowany bywa jako środek utleniający, dezynfekujący itd. Ob. mangan.

Mangarewa, ob. Gambier.

Mangifera, mangusodrzew, rodzaj roślin z rodziny Anacardiaceae (nanerczowate); drzewa Azji zwrotnikowej, o liściach skórzastych, całobrzegich, kwiatach drobnych, białych lub czerwonawych: owoc—pestkowiec. M. indica, m. indyjski (Rys.: *a* kwiat, *b* owoc, *c* pestka), drzewo owocowe okolic podzwrotnikowych; owoce, zwane „mango", najczęściej pomarańczowo żółtej barwy, dochodzą wielkości jaja gęsiego. Nasiona służą jako środek przeciwrobaczny; drewno używane jest na wyroby stolarskie, kora do garbowania.

Mangifera indica.

Mangin Charles, gen. francuski, * 1866; w czasie wojny światowej 1914 brał udział w bitwie nad Marną; 1916 oswobodził okolice Verdun; 1918 r. zwycięzca pod Compiègne; od 1921 członek Najw. Rady Wojennej.

Mangle, ob. Rhizophora.

Mango, ob. Mangifera.

Mangrowe zarośla występują nad brzegami wszystkich mórz zwrotnikowych, szczególnie na wybrzeżach płaskich, gdzie woda znajduje się w spokoju (laguny, zatoki, ujścia rzek), rozpościerając się często wzdłuż brzegów rzecznych na znaczną odległość od lądu. Składają się po większej części z niskich drzew i krzewów, wypuszczających z pni wielką ilość łukowatych korzeni powietrznych, przy których pomocy wznoszą się nad powierzchnią wody; korzenie te, zwiększające podstawę pni, odznaczają się wielką odpornością na zginanie (dzięki swej budowie anatomicznej), wskutek czego roślinność zarośli mangrowych może skutecznie opierać się falom i wichrom. Ponieważ pomiędzy korzeniami nagromadzają się znaczne ilości mułu, m. z. sprzyjają rozszerzaniu oraz utrwalaniu się lądów. Flora zarośli mangrowych jest dość jednostajna; najczęściej spotykane są gatunki Rhizophora, rośliny strefy, najbardziej wysuniętej w stronę morza; za niemi, w wodach płytkich lub u brzegu, znajdują się rośliny, którym trudno utrzymać się w miejscach głębokich: Avicennia, Bruguiera, Aegiceras, Carapa, Sonneratia itp. Rodzaje roślin mangrowych zaliczamy do następujących rodzin: Rhizophoraceae, Combretaceae, Lythraceae, Myrsinaceae, Rubiaceae, Acanthaceae, Verbenaceae, Meliaceae, Palmae.

Mangusodrzew, ob. Mangifera.

Mangyan, pierwotne malajskie plemię na Filipinach, we wnętrzu wyspy Mindoro.

Mangyszlak, półwysep nad m. Kaspijskiem, zamieszkały przez Kirgizów; stepowy; hodowla owiec i kóz.

Manhattan, główna i najstarsza część N. Jorku (St. Zj. Am. Płn.), położona na wyspie M., 57 km², 2,285.000 mieszk.

Mani (Manes), mag perski, * ok. 214 po Chr., ścięty między 275 a 277; napisał: „Księga tajemnic" w języku perskim, pozostałe pisma w języku syryjskim.

Maniak, skóra z zabitego cietrzewia, wypchana, służąca do wabienia cietrzewi.

Manicheizm, doktryna, stworzona przez Persa Manesa (Mani), przyjmującego na podobieństwo Zoroastra istnienie dwóch pierwiastków w świecie, staczających ze sobą walkę: dobra i zła, ducha i materji, światła i ciemności.

Manidae, łuskowce, rodzina ssaków (Mammalia), z podrzędu Pholidota, rzędu Edentata Nomarthra (szczerbaki), podgromady Monodelphia. Powierzchnia ciała pokryta rogowemi, dachówkowato pokrywającemi się łuskami. Ostatni kręg piersiowy oraz kręgi lędźwiowe bez wyrostków dodatkowych. Szczęki bezzębne. Język robakowaty, wysuwalny. W razie niebezpieczeństwa skręcają się w kulę, najeżając łuski. Grzebią nory w ziemi i prowadzą nocny tryb życia; żywią się głównie mrówkami, termitami. Należą tu: Manis pentadactyla, zamieszkujący Cejlon i Indje wschodnie; M. tetradactyla, M. gigantea i M. temmincki, żyjące w Afryce.

Maniera, w sztuce oznacza indywidualny, charakterystyczny sposób komponowania lub odtwarzania; stałe stosowanie przez artystę jednej maniery (własnej lub obcej) zwie się manieryzmem.

Manières, nazwa ozdobników muzycznych u Haendla, Bacha i in.

Manieryzm, ob. maniera.

Manifest (łac.), odezwa do narodu, wydana przez głowę państwa; oświadczenie wybitnej osobistości politycznej lub stronnictwa.

Manifest komunistyczny, ułożony 1847 przez K. Marksa i F. Engelsa, program „Związku komunistów", przyjęty następnie przez wszystkie partje socjalistyczne jako program „maximum". Wydany w językach wszystkich krajów cywilizowanych; w Austrji jeszcze w 1903 konfiskowany był przez władze prokuratorskie; w Rosji do 1917 posiadanie egzemplarza M. k. traktowane było jako dowód „zbrodniczej działalności przeciwko istniejącemu ustrojowi" i pociągało za sobą surowe kary. M. k. treściwie wykłada historyczny rozwój spo-

łeczeństw i powstanie nowoczesnego kapitalistycznego ustroju, wykazuje zmiany, jakim ten ustrój ulec musi, przepowiada rewolucję komunistyczną, która „wyniesie proletarjat na stanowisko klasy panującej, tj. wprowadzi wszechwładztwo ludu“. Forma rewolucji różna będzie w różnych krajach; celem rewolucji jest przeistoczenie warunków produkcji, a co za tem idzie, zniszczenie warunków istnienia antagonizmów klasowych, w rezultacie unicestwienie klas. Dla krajów najpostępowszych M. k. radzi stosowanie następujących metod postępowania rewolucyjnego: 1) wywłaszczenie własności ziemskiej i zużytkowanie renty gruntowej na potrzeby państwa; 2) wysoki podatek postępowy; 3) zniesienie prawa spadkowego; 4) konfiskata majątku emigrantów i buntowników; 5) centralizacja kredytu w ręku państwa przez bank narodowy z kapitałem państwowym i bezwarunkowym monopolem; 6) centralizacja środków transportowych w ręku państwa; 7) pomnożenie ilości fabryk państwowych, obrabianie gruntów według ogólnego planu; 8) jednakowy przymus roboczy dla wszystkich, ustanowienie armij przemysłowych, zwłaszcza dla rolnictwa; 9) zjednoczenie rolnictwa z przemysłem, stopniowe zniesienie różnic między miastem a wsią; 10) publiczne i bezpłatne wychowanie, zniesienie pracy dzieci w fabrykach, zjednoczenie wychowania z materjalną produkcją itd.

Manifestacja, ujawnienie, uzewnętrznienie; m. może być jednostkowa lub zbiorowa; m. zbiorowa służy do wyrażenia opinji lub poglądów drogą pochodów ulicznych, wystawiania pewnych godeł, oklaskiwania mówcy, opuszczania sali (w parlamentach) itp.

Manihiki, archipelag wysp koralowych, należących do N. Zelandji, na oceanie Spokojnym; 137 km^2, 800 mieszk.

Manihot, manjok, rodzaj roślin z rodziny Euphorbiaceae (wilczomleczowate). Krzewy lub podkrzewy Ameryki zwrotnikowej, o liściach zazwyczaj dłoniastodzielnych, kwiatach drobnych, barwy purpurowo-czerwonej, zebranych w baldachy, korzeniach bulwiastych, obfitujących w skrobię. M. utilissima, m. gorzki, krzew brazylijski, dochodzący do 2 m. wysok., powszechnie uprawiany w okolicach zwrotnikowych; dostarcza z bulw korzeniowych mąki (mandiok, manjok, kassawa), mogącej być jednak używanej na pokarm dopiero po usunięciu, zapomocą płukania lub gotowania, trującego soku mlecznego, w który obfituje cała roślina. Mąka, przerobiona zapomocą prażenia, przez co skupia się w twarde nieforemne gruzełki, pod nazwą tapioki odgrywa bardzo ważną rolę w handlu wszechświatowym. M. Aipi, m. słodki, uprawiany jak i gatunek poprzedni, nie posiada własności trujących. M. Glaziovii, m. wschodni, z płd. Ameryki, dostarcza tzw. ceara-kauczuku.

Manila, stol. wysp Filipińskich na wyspie Luzon, nad zat. M., 267.000 mieszk.; siedziba gubernatora St. Zjedn., dwa uniwersytety; fabr. cygar, rafinerje cukru, handel.

Manila, włókno rośliny Musa textilis (niejadalna odmiana banana), pochodzącej z wysp Oc. Indyjskiego; dzieli się na 2 gatunki: mocniejsze służą do wyrobu lin bardzo trwałych, słabsze używane są do wyrobów delikatniejszych.

Manilius Marcus, poeta rzymski z czasów Tyberjusza; autor poematu dydaktycznego „Astronomica“.

Manin Daniele, patrjota włoski, * 1804, † 1857; przywódca opozycji antyaustrjackiej 1841—48; 1848 prezes rządu tymczasowego, potem dyktator.

Manipuł, oddział wojska w organizacji rzymskiej. M. składał się zwykle z dwóch centuryj i stanowił $^1/_3$ część kohorty i $^1/_{30}$ legjonu.

Manipur, państwo hołdownicze pod zwierzchnictwem W. Brytanji, w prow. Assam (Indje płn.-wsch.), 21.900 km^2, 384.000 mieszk.; stol. Imfal.

Manissa, m. w Azji Mniejszej, w wilajecie Ajdyńskim, zbudowane na gruzach starożytnej Magnezji, 60.000 mieszk.; przędzalnie bawełny; od 1919 zajęte przez Grecję.

Manito, wyobrażenie sił nadprzyrodzonych i duchów w wierzeniach Algonkinów w Ameryce Płn.

Manitoba, prow. Kanady środk., 652.200 km^2, 670.000 mieszk. (18.000 Polaków); wiele jezior; żyzna, uprawa zbóż, leśnictwo, rybołówstwo; bogactwa kopalne (węgiel, złoto); stol. Winnipeg.

Manitoba, jez. w Kanadzie środk. (Am. Płn.), 4.652 km^2.

Manitowoc, m. w stanie Wisconsin (St. Zj. Am. Płn.), nad jez. Michigan, 18.000 mieszk. (2.000 Polaków;) młyny.

Manizales, stol. prow. Caldas w Kolumbji (Am. Płd.), na stokach Andów, 43.000 mieszk.; chów bydła; wywóz kakao.

Manja (greck.), choroba umysłowa, cechująca się stanami wesołości, nadmiernej ruchliwości, skłonności do dowcipkowania i kojarzeń dźwiękowych. Zwykle przemija po kilku tygodniach, wzgl. miesiącach. Ma tendencję do nawrotów. Często po okresach wesołości następuje stan depresji psychicznej, melancholja.

Manjok, ob. Manihot.

Manko (manco), termin handlowy, oznaczający brak, niedobór; kwota, zgóry przyznawana kasjerom, magazynierom, na pokrycie strat, nieuniknionych przy wypłatach, ważeniu, mierzeniu, przewozie itp.

Manlius Marcus Capitolinus, konsul rzymski 392 przed Chr.; 390 obronił Rzym przed Gallami. W 384, oskarżony o chęć zdobycia władzy królewskiej, skazany na śmierć i podobno strącony ze skały Tarpejskiej.

Mann Aleksander, współczesny malarz polski, * 1869 w Warszawie; kształcił się w Warsz. Szkole Rysunkowej, w Monachjum i Krakowie. Wystawia rysunki, akwarele i litografje, do których motywy czerpie z miasteczek prowincjonalnych w Polsce.

Mann Heinrich, powieściopisarz niemiecki, * 1871; powieści: „Die Jagd nach Liebe“, „Die Armen“, „Der Untertan“, „Professor Unrat“ i in. Dramaty: „Madame Legros“ i in.

Mann Horace, mąż stanu i pedagog amerykański, dzięki któremu zaprowadzono początkowo w stanie Massachusetts, a później w innych stanach Ameryki Północnej, nauczanie powszechne, * 1796; † 1859.

Mann Maurycy, historyk literatury, *1880 w Warszawie. Studja uniwersyteckie w Krakowie. Od 1920 prof. Uniwers. w Warszawie. Wydał: „Wincenty Pol“, „Rozwój syntezy literackiej“, „Poganka Narcyzy Żmichowskiej“, „Nowa Heloiza J. J. Rousseau“, „Rozwój powieści w Polsce“, „O literaturze porównawczej“ i „Zagadnienie podziału w hist. lit.“.

Mann Maurycy, publicysta i polityk polski, * 1814 w Krakowie, † 1876 tamże; członek Akademji Umiej. w Krakowie, dyr. T-wa Sztuk Pięknych, jeden z głównych organizatorów i twórców programu politycznego grupy konserwatywno-stańczykowskiej; wieloletni główny redaktor „Czasu“ w Krakowie. Oprócz wielu rozpraw polit.-społecznych, napisał „Podróż na Wschód“ (1852).

Mann Thomas, powieściopisarz niemiecki. * 1875; świetny stylista. Powieści: „Die Buddenbrooks“ z życia kupiectwa w Lubece, „Königliche Hochheit“, „Der Zauberberg“ i in.

Manna, ob. Glyceria fluitans.

Manna (hebr.), zaschnięty na powietrzu sok o mniejszej lub większej zawartości cukrów, otrzymywany z rozmaitych roślin, przez nakłócie pewnych, żywiących się ich sokiem owadów, np. przez czerwca Eriococcus manniparus, nakłówającego pędy tamaryszka (Tamarix mannifera) Egipt, Arabja, Persja lub piewika (Tettigia orni), żyjącego w płd. Europie na jesionie mannowym (Fraxinus ornus). Tzw. manna perska jest wydzieliną azjatyckich roślin Alhagi Maurorum i A. camelorum (z rodz. Papilionaceae). Manna, wspominana w Biblji, jest rozpowszechnionym w pustyniach Wschodu i Afryki płn. porostem Lecanora esculenta.

Manna lufy, precyzyjne lufy karabinowe, umieszczane na łożyskach w blokach betonu, z możnością uwzględnienia odrzutu i podrzutu, opatrzone nader dokładnemi mikrometrycznemi przyrządami celowniczemi; używane do strzałów w czasie konkursów na amunicję precyzyjną, urządzanych co rok przez Wydział Armji Stanów Zjednoczonych.

Manneotetroza, związek organiczny, $C_{24}H_{42}O_{21}$, polioza; znajduje się w mannie.

Mannerheim Karl Gustaw Emil, rosyjski generał-lejtnant, * 1867; przed wielką wojną dow. pułku ułanów gwardji w Warszawie; 1914 w sztabie carskim, 1916 dowódca 12-ej dyw. kawalerji, 1917 generał głównodowodzący 6-tą armją, 1918 dowódca białej gwardji fin-landzkiej; stłumił w Finlandji ruch bolszewicki.

Manneville John, ob. Mandeville John.

Mannhardt Wilhelm, etnolog niemiecki, * 1831, † 1880. Prace: „German. Mythen“ (1858), „Wald und Feldkulte“ (1875—77), „Mythol. Forschungen“ (1884).

Mannheim, m. pow. w Badenji (Niemcy), przy ujściu Neckaru do Renu, 230.000 mieszk.; zamek, szkoła muzyczna i handlowa; handel zbożem, węglem, naftą, drzewem i solą; przemysł; skóry, tytuń, papiernie.

Mannheimska szkoła, w dziejach muzyki grupa kompozytorów, którzy poprzedzili Haydna w wytworzeniu formy symfonji. Twórcą szkoły był J. Stamitz; do szkoły należeli także liczni muzycy poza Mannheimem. Wpływ Stamitza polegał na układzie poszczególnych tematów i na instrumentacji symfonji. W tej nowej formie symfonja mannheimska wywarła około r. 1745 wielkie wrażenie w Paryżu i Londynie. Rozpoczęto ją powszechnie naśladować, wskutek czego stała się pospolita i płytka. Dopiero klasycy wiedeńscy: Haydn, Mozart i Beethoven formę tę rozszerzyli i postawili na wysokim poziomie.

Mannheimski system, system organizacji szkolnej, zaprowadzony w latach 1901—1905 przez radcę szkolnego A. Sickingera w Mannheimie w Niemczech, polegający na stworzeniu trzech oddziałów równoległych w każdej klasie, z których każdy przeznaczony jest dla dzieci o innym poziomie uzdolnień. Są to oddziały: 1) dla uczniów o poziomie i rozwoju umysłowym normalnym, 2) dla uczniów źle przygotowanych i 3) dla uczniów mało zdolnych i opóźnionych w rozwoju umysłowym.

Mannheimskie złoto czyli similor, ob. mosiądz.

Manning Henry Edward, prymas kościoła katolickiego w Anglji, * 1808, † 1892; początkowo ksiądz anglikański; przeszedł na katolicyzm, 1851 wyświęcony na księdza katolickiego, 1865 arcyb. westminsterski, 1875 kardynał; 1874 założył uniwersytet katolicki w Londynie.

Mannit, związek organiczny, $C_6H_8(OH)_6$, alkohol sześciowodorotlenowy, ciało krystaliczne o temp. topn. 166°; rozpuszcza się w wodzie i alkoholu. M. jest szeroko rozpowszechniony w świecie roślinnym.

Mannlicher Ferdinand, inżynier austrjacki, * 1848, † 1904; wynalazca systemu karabinów repetjerowych, używanych w armji austrjackiej.

Manno Karl, ob. Lemcke Karl.

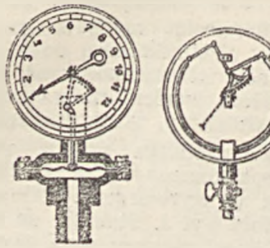
Mannowy kwas (d), związek organiczny $C_5H_6(OH)_5COOH$, ciało stałe. Otrzymuje się przez utlenianie d-mannozy.

Mannoza (d), związek organiczny, $C_6H_{12}O_6$, węglowodan, należący do grupy monoz; ciało krystaliczne o smaku słodkim; prawoskrętna; bardzo łatwo rozpuszcza się w wodzie. Powstaje przy utlenianiu mannitu.

Mano destra, w muz.: prawą ręką; m a n o s i n i s t r a, lewą ręką; a d u e m a n i, na dwie ręce.

Manobarometr, przyrząd, który mierzy jednocześnie ciśnienie atmosferyczne i prężność badanego gazu.

Manometr, przyrząd do mierzenia ciśnienia gazu, zawartego w przestrzeni zamkniętej. Polega na mierzeniu wysokości słupa cieczy (przeważnie rtęci), równoważącego mierzone ciśnienie, lub na mierzeniu objętości, jaką znana ilość gazu zajmuje pod badanem ciśnieniem (stosowanie prawa Boyle'a). Do mierzenia wysokich ciśnień służą m. metalowe.

Manometry metalowe.

Manon (franc.), zdrobniałe imię Marja. M a n o n L e s c a u t, tytuł powieści Prévost d'Exiles.

Manowczyk lub w e r t e b n i k (greck. meander, od rzeki Meander w Azji Mniejszej, odznaczającej się zawiłym biegiem), szlak zdobniczy, którego główny motyw, mniej lub więcej wzbogacony, polega na nieprzerwanej linji, składającej się w równoległe spirale lub ornament prostokątny.

Manresa, m. okręg. w Katalonji, prow. Barcelona (Hiszpanja płn.-wsch.), 26.000 mieszk.; siedziba biskupa; przędzalnie bawełny i jedwabiu.

Mans (Le), stol. dep. Sarthe (Francja zach.), na l. brzegu rz. Sarthe, 72.000 mieszk.; wyrób płótna żaglowego, handel produktami rolniczemi.

Mansarda, sposób budowania dachów z dwóch pochyłych części; później nazwa m. objęła poddasze i mieszkania w niem znajdujące się. Nazwa M. pochodzi od twórcy tego systemu, budowniczego francuskiego, Franciszka Mansart'a.

Mansart albo **Mansard** F r a n ç o i s, architekt francuski, paryżanin, * 1598, † 1666. Radca, architekt i inżynier królewski; wzniósł mnóstwo gmachów w stylu klasycznym w Paryżu i na prowincji. Najsłynniejsze z nich: kościół Nawiedzenia (1632), pałac de la Vrillière (1635), pałac Maisons (1650), przebudowa pałacu Carnavalet, pałace Conti, de Bouillon, d'Aumont, de Bercy i in.

Mansart J u l e s H a r d o u i n, właśc. J. Hardouin, architekt francuski, * 1646 w Paryżu, † 1708 w Marly; uczeń swego wuja, Fr. Mansart'a, którego nazwisko przybrał. Od 1675 akademik i architekt królewski. Od 1676 pracował przy budowach Wersalu, Grand Trianon, założył place Victoires (1686) i Louis-le-Grand (1699), od 1677 rozpoczął budowę kościoła Inwalidów, budował w Chantilly, w Saint Cyr i in.

Mansfeld, m. pow. w Saksonji pruskiej, nad rz. Talbach, dawniej stol. hrabstwa M., 2.250 mieszk.; w okolicy kop. srebra i miedzi.

Mansfeld E r n s t, wojownik, * 1580, † 1626; walczył w Niderlandach i na Węgrzech po stronie katolickiej, 1610 przeszedł do książąt protestanckich i sam przyjął wiarę reform.; 1626 zwyciężony przez Wallensteina.

Mansfield, 1) m. w hr. Nottingham (Anglja środk.), 44.000 mieszk.; przędzalnictwo, odlewnie; 2) m. w stanie Ohio (St. Zj. Am. Płn.), 28.000 mieszk.

Mansi G i o v a n n i D o m e n i c o, uczony włoski, * 1692, † 1769. Założył w Lucca Akademję dla badań nad historją kościoła i liturgją; 1765 arcyb. Główne dzieło: „Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio".

Manssur M o h a m m e d i b n A l i A m i r a l, wezyr kalifatu Kordoby, * 939, † 1001; znany jako Almansor (Al Mansur — zwycięzca). 56 wypraw przeciw chrześcijanom. Doprowadził Islam do szczytu potęgi. Wezyr od 978.

Mansura, stol. prow. Dakalie (Egipt Dolny), 49.000 mieszk.; wywóz bawełny.

Mantegazza P a o l o, fizjolog i antropolog włoski; autor wielu popularnych dzieł z tych dziedzin, * 1831, † 1910; napisał: „Fizjologja kobiety", „Fizjologja miłości", „Higjena miłości" i in.

Mantegna A n d r e a, malarz i rytownik wenecki, * 1431, † 1506; pracował przeważnie w Padwie, od 1460 w Mantui. W 1452 wykonał znakomite freski z życia św. Jakóba i św. Krzysztofa (kapl. Eremitani w Padwie). Dzieła: „Św. Sebastjan" (1481, Luwr), „Ukrzyżowanie" (Luwr), „Góra Oliwna" (National Gallery, Londyn), „Triumf Juljusza Cezara" (1492, Hampton-Court), „Pietà" (muz. Brera w Medjolanie), „Parnas" (Luwr) i in. Miedzioryty: „Walka trytonów", „M. Panna siedząca", „Złożenie do grobu" i in.

Manteuffel E d w i n baron von, feldmarszałek pruski, * 1809, † 1885; szef gabinetu wojskowego 1857—63, 1865 gubernator Szlezwigu; wyparł Austrjaków z Holsztynu 1866 i zajął płn. Hanower. 1871—73 głównodowodzący armji okupacyjnej we Francji. Od 1879 namiestnik Alzacji i Lotaryngji.

Manteuffel G u s t a w, badacz dziejów i krajoznawstwa Inflant Polskich, * 1832, † 1916; autor monografji pt.: „Inflanty Polskie" i in.

Manteuffel O t t o T h e o d o r bar. von, mąż stanu pruski, * 1805, † 1882; reakcjonista, zwolennik absolutyzmu; 1850—58 prezydent ministrów.

Mantineia (Mantynea), m. w staroż. Arkadji na półwyspie Peloponeskim, pamiętne z 3 bitw w r. 418 przed Chr. pomiędzy Ateńczykami i Spartanami; w r. 362 pomiędzy Tebańczykami a sprzymierzonymi Ateńczykami i Spartanami, gdzie odniósł zwycięstwo Epaminondas, wódz Teb; w r. 207 pomiędzy Spartanami pod wodzą Machanidasa a związkiem Achajskim, pod w. Philopojmena.

Mantis religiosa, modliszka; drapieżny owad z rodziny M a n t i d a e (modliszkowate); pod rząd M a n t o d e a, rząd O o t h e c a r i a, podgromada H o l o m e r e u t o m a. Przedtułów silnie wydłużony. Nogi przednie długie, chwytne, w stanie spoczynku wzniesione, jakby do modlitwy (stąd nazwa). Samice często pożerają samców podczas lub po akcie płciowym. Rozpowszechniona w Europie płd.; znana z Besarabji.

Mantova, ob. M a n t u a.

Mantua (włosk. M a n t o v a), stol. prow. M. w Lombardji (Włochy płn.), nad rz. Mincio, 36.700 mieszk.; warowny obóz, pałace i kościoły średniowieczne; handel jedwabiem; pamiętna walkami napoleońskiemi 1796—99.

Mantyla lub starodawny mantolet (z franc. manteau), rodzaj płaszcza lub peleryny. Najczęściej nazwa używana dla oznaczenia peleryny (jedwabnej) kanonika, noszonej na komży w kościele.

Mantynea, ob. M a n t i n e i a.

Manu (sanskr. człowiek), w Wedach hinduskich ojciec ludzi uchodzi za autora księgi praw „Manava-Dharma-śastra" (ob. h i n d u s k a f i l o z o f j a).

Manu propria (łac.), własnoręcznie; skrót: m. p.

Manua, wyspa w zach. części wysp Samoa na oceanie Spokojnym, posiadłość franc.; reszta wysp należy do St. Zj. Am. Płn.

Manualiter, grać na manuałach czyli ręcznej klawjaturze organowej, nie używając pedału (klawjatury nożnej).

Manuał, klawjatura ręczna w organach, w przeciwstawieniu do pedału czyli klawjatury nożnej. Instrumenty większych rozmiarów mogą posiadać do pięciu m., najczęściej posiadają dwa. Większa ilość m. ułatwia szybką zmianę barw poszczególnych głosów w utworze i wszelkie ich łączenie. Przy dwóch m., górny nazywa się p o z y t y w ą.

Manubrium, nazwa guzika, służącego do wyciągania regestrów w organach.

Manubrium sterni, ob. m o s t e k.

Manuel, imię cesarzy bizantyjskich: 1) M. I. K o m n e n o s syn ces. Jana II (1143—80), utwierdził swą władzę w Azji Mniejszej, podbił Serbję, napróżno usiłował wyprzeć z Włoch Cesarza Fryderyka I; † 1180; 2) M. II. P a l e o l o g, syn ces. Jana V, panował od 1391; † 1425; musiał uznać się lennikiem Osmanów 1424; ustąpił tronu synowi swemu, Janowi VIII; wstąpił do klasztoru.

Manuel I Wielki, król portugalski, * 1469, † 1521; panował od 1495 r.; wysłał Vasco de Gamę w podróż do Indyj Wsch. naokoło Afryki.

Manuel II, król portug., * 1889; objął tron 1908 r., po morderstwie jego ojca, Karola I. i następcy tronu, Ludwika Filipa; 1910 zdetronizowany przez rewolucję.

Manuel H a n s R u d o l f, malarz i drzeworytnik szwajcarski, * 1525, † 1571; portrety, widoki miast z lotu ptaka i liczne drzeworytnicze ilustracje do książek.

Manuel L o u i s P i e r r e, członek Konwentu, * 1751; autor szeregu wspomnień z okresu rewol. franc.; zgilotynowany 1793.

Manuel N i k o l a u s, zwany Deutsch, malarz szwajcarski, * 1484, † 1530; obrazy olejne i rysunki.

Manufaktura, 1) nazwa pierwszych, na większą skalę urządzanych przędzalni i tkalni, po wynalezieniu pierwszej maszyny przędzalniczej (1765) i tkackiej (1785); 2) wyroby tkane wogóle.

Manugiewicz M i k o ł a j J a n, biskup augustowski, * 1754, † 1834; od 1821 biskup-sufragan warszawski; 1825 prekonizowany na biskupstwo augustowskie.

Manuiłow A l e k s a n d r, ekonomista rosyjski, * 1861; od 1905 rektor uniwersytetu moskiewskiego, 1911 dymisjonowany za rozruchy studenckie, od 1907 poseł do rady Państwa; napisał: „Arenda ziemli w Irlandji", „Poniatje ciennosti u ekonomistow klasiczeskoj szkoły" i in.

Manumissio (łac.), wyzwolenie, obdarzenie wolnością niewolnika lub poddanego.

Manus (łac.), ręka, dłoń.

Manus manum lavat (łac.), ręka rękę myje.

Manuskrypt albo r ę k o p i s, każde pismo ręczne, w przeciwstawieniu do drukowanego; obecnie utwór, pisany ręcznie lub na maszynie, przeznaczony do druku. Przed wynalezieniem druku książki pisano ręcznie na papierze, papirusie lub pergaminie, zapomocą piór ptasich (znanych już w VII w.), odpowiednio temperowanych, oraz inkaustu czarnego albo czerwonego (rubrum), rzadziej niebieskiego. Pod względem formy m. dzielą się na rękopisy w kształcie zwojów (volumina) albo książek (codices).

Manutius, właściwie Manuzzi (Mannuzzi albo Manucci), rodzina drukarzy włoskich, których druki zwą się a l d i n y. A l d u s I albo S t a r s z y, * 1448 w Bassiano, † 1515; w 1485 założył w Wenecji oficynę, w której drukował własne prace (po łacinie) i różne wydawnictwa, m. in. „Editiones principes" greckich klasyków; wprowadził druk kursywowy; P a u l u s, syn poprz., * 1511, † 1574, znakomity łacinnik, od 1533 prowadził oficynę w Wenecji, od 1561 w Rzymie; A l d u s II, syn poprzedn., * 1547, † 1597; uczony filolog, od 1590 kierownik drukarni papieskiej w Rzymie.

Manycz, nazwa dwóch rzek w stepie Kałmuckim, pomiędzy m. Azowskiem i Kaspijskiem; jedna z nich uchodzi do rz. Donu, druga ginie w jeziorach stepowych.

Manyoki A d a m, malarz węgierski, * 1673, † 1741; portrecista. Podróżował po Europie, wkońcu stale zamieszkał w Warszawie.

Manzanares, 1) pr. dopływ rz. Jorama w N. Kastylji (Hiszpanja), dług. 90 km.; opływa Madryt; 2) m. okręg. w N. Kastylji (Hiszpanja), 14.000 mieszk.; wywóz wina.

Manzanillo, m. port. na płd.-zach. wybrzeżu Kuby (W. Antyle), 57.000 mieszk.; cukrownie; wywóz cukru, tytuniu i drzewa.

Manzel L u d w i k, rzeźbiarz niemiecki, * 1858; profesor i kierownik pracowni rzeźbiarskiej w Akad. Szt. Piękn. w Berlinie; od

1912 prezydent Akademji; z prac: studnia w Stettiner Hafen, pomnik Wilhelma (Anklam), grupa „Pokój strzeżony przez oręż" (Quedlinburg) i in.

Manzoni Alessandro, poeta i powieściopisarz włoski, * 1785, † 1873; główne dzieło, romans historyczny: „I promessi sposi" (Narzeczeni), tłumaczony na wszystkie języki europejskie; dramat: „Il conte di Carmagnola"; ody na śmierć Napoleona I „Il cinque Maggio" i inne.

Mańkowska z Dąbrowskich Bogusława, córka generała Henryka Dąbrowskiego, * 1814, † 1901; autorka „Pamiętników", omawiających czasy Królestwa Kongresowego (wyd. w Poznaniu 1880—83).

Mańkowski Aleksander, powieściopisarz i dramaturg, * 1855, † 1924; ogłosił powieści: „Hrabia August", „Moja Helenka", „Podróż zagranicę"; komedje: „Minowski", „Dziwak", „Jadzia" i inne.

Mańkowski Antoni, jeden z organizatorów partji socjalistycznej w Galicji, * 1837, † 1899; 1863 w legionach Langiewicza. Za organizowanie stowarzyszeń robotniczych we Lwowie często więziony; prezes pierwszego legalnego socjalno-demokratycznego komitetu we Lwowie, pierwszy redaktor „Robotnika" lwowskiego.

Mańkowski Bolesław, pedagog i bibljotekarz, * 1852, † 1921; prof. pedagogiki na Uniwersytecie Lwowskim, dyrektor bibljoteki uniw. tamże, długoletni redaktor czasopisma „Muzeum".

Mańkowski Józef, malarz polski, * 1868, † 1912 w Warszawie; kształcił się w Petersburgu; od 1900 prof. rysunków na Politechnice Warszawskiej; malował przeważnie widoki Kazimierza.

Mańkowski Konstanty, malarz polski, * 1861 w Krakowie, † 1897 tamże. Uczeń Jana Matejki w Krakowie, następnie Makarta w Wiedniu. Prace: „Św. Piotr wskrzeszający", „Z dziejów komuny", „Po burzy morskiej" i inne.

Mańkowski Leon, profesor Uniw. Jagiel., * 1853, † 1909; slawista i sanskrytolog; pisał prace specjalne po polsku i po niemiecku.

Mańkowski Piotr, biskup kamieniecki, * 1866 na Podolu, prekonizowany 1917 na odnowioną stolicę biskupią w Kamieńcu Podolskim, ustąpił z tego stanowiska 1925 i mianowany został arcybiskupem egejskim w Tracji.

Mańkowski Szymon, malarz polski z końca XVIII w., malował alfresco w kościołach w Sieciechowie i w Górze nad Narwią pod Nowym Dworem; portret pastelowy hetm. Branickiej (był w kolekcji Stanisława Augusta w Warszawie).

Mańkut (łac. mancus, kaleka), człowiek, posługujący się ręką lewą zamiast prawej.

Mao, stol. okręgu Szari (franc. Afryka Równikowa), na wsch. od jez. Czad.

Maori lub Maorowie, pierwotna ludność polinezyjska na wyspie N. Zelandji, obecnie około 40.000 głów.

Mapa, rzut prosty danego obszaru ziemi na płaszczyznę poziomą w zmniejszonej skali; odtwarza przestrzeń trójwymiarową na płaszczyźnie. Nazwa „mapa" powstała w średniowieczu („mappa" lub „mappa mundi"). W nowoczesnem ujęciu geografji m. jest głównym środkiem przedstawiania wyników badań naukowych; zadaniem jej jest odtworzenie natury danego obszaru ziemi, lecz obok elementów geogr., będących wytworem przyrody, zawiera też elementy, będące wytworem człowieka. Zależnie od skali i treści, rozróżniamy, — pod względem skali a) plany (do 1:10.000), b) m. topograficzne (do 1 : 500.000), c) m. chorograficzne (ponad 1:500 000). M. w skali od 1:200.000 do 1:500.000 zwykle nazywają się u nas przeglądowemi. Pod względem treści rozróżniamy m.: a) ogólne, b) fizyczne, c) antropogeograficzne. Odtworzenie obszaru ziemi na płaszczyźnie utrudniają: a) sferoidalny kształt ziemi, b) nierówności ziemi, c) generalizacja obrazu, powstająca przez ogromne zmniejszenie. Zasadniczym warunkiem dobroci m. jest zgodność jej z przedstawionym terenem; musi ona dokładnie odzwierciedlać stosunki wymiarowe terenu, nietylko co do powierzchni, długości i szerokości, lecz także co do konturów i kątów. Ponieważ m. jest rzutem prostym kuli ziemskiej lub jej części na płaszczyznę poziomą, warunki te zupełnie wiernie nie mogą być zachowane; jeśli będą zachowane wymiary w stosunku do powierzchni, nie zostaną zachowane zgodnie kąty, i naodwrót, np. m. Merkatora zachowują kontury lądów i oceanów, zniekształcają jednak powierzchnię; ażeby uchylić powstający przez to błąd, posługujemy się nauką o rzutach kartograficznych. Zależnie od metody przedstawienia nierówności powierzchni, istnieją m.: a) kreskowe, b) poziomicowe, c) warstwicowe, d) cieniowane i e) łączące poszczególne te metody. Najczęściej używane są m. poziomicowe i warstwicowe, jako najwierniej odtwarzające poszczególne formy. Zasadniczo m. topograficzne zawierają wszelkie elementy i objekty, napotkane w terenie, są sporządzane na podstawie dokładnych zdjęć topograficznych przy pomocy zdjęć triangulacyjnych, są główną podstawą wszelkich operacyj wojennych. Zależnie od celu można wyodrębnić na m. jedne elementy geogr., a pominąć inne; otrzymamy m. fizyczne specjalne, np. hydrograficzne, geologiczne, morfologiczne, gleboznawcze, florystyczne itp., lub m., zawierające cechy terenu, nie wchodzące w dział topografji, a również natury fizycznej, jak m. klimatologiczne lub magnetyczne. Drugą grupę stanowią m., pomijające elementy fizyczne, a uwzględniające zjawiska, wytworzone przez człowieka; należą tu m. gospodarcze, polityczne, statystyczne, komunikacyjne, etnograficzne, narodowościowe itp.; nazywamy je antropogeograficznemi. M. statystyczne, o ile nie opierają się na opracowaniu metodami geogr. i używają znakowania, nie opartego na zasadach kartograf., nazywamy kartogramem. Szereg map, ułożonych w pewnym porządku, połączonych w jedno wydawnictwo, nosi nazwę atlasu. Grupę odmienną stanowią m., używane do celów pedagogicznych, jak np. m. ścienne i m. plastyczne, tzw. „reljefy". Każda m. powinna być zaopatrzona w siatkę geogr., wykonaną na podstawie obliczeń matem. według obranego rzutu; na jej podstawie i skali możemy z m. obliczyć położenie każdego punktu na ziemi i naodwrót. Obliczenie to następuje na podstawie tzw. „współrzędnych geogr." Dalszym warunkiem dobroci m. jest jej przejrzystość i czytelność; do tego celu służą znaki topograficzne i tzw. „legenda", cz. wyjaśnienie znaczenia tych znaków. M. topograf. małego obszaru, sporządzane bez ścisłych metod kartograf. i dokładnych pomiarów geodezyjnych, nazywamy szkicem (croquis); mają one znaczenie orjentacyjne. Dobre „croquis" jest częstokroć pomocne przy sporządzaniu m. dokładnych. „Croquis", przedstawiający pas ziemi wzdłuż drogi, po której posuwał się badacz, nazywa się „itinerarium".

Mapa geologiczna, mapa, na której oznaczone są różne utwory, wchodzące w skład skorupy ziemskiej, z uwzględnieniem ich wieku i pochodzenia.

Mapa księżyca. Wykonanie m. k. możliwe było po wynalezieniu lunety. Pierwszą mapę wykonał Langrenius w 1645, pt.: „Selenographia" (270 rys.); następnie zasługują na uwagę m. k.: wykonane przez Schroetera „Schroeters selenographische Fragmente" (1791); Mädlera wielka „Mappa selenographica" (1834. Berlin); Lohrmanna, wykończona przez J. Schmidt'a, „Mondcharte in 25 Sectionen etc." (1878, Lipsk), następnie mapy, wykonane przez Nelson'a i Nasmyth'a. Po wynalezieniu fotografji, zaczęto próby w celu otrzymania fotograficznej m. k. W r. 1893 został wydany atlas księżyca przez astronomów francuskich Loewy i Puiseux, wykonany w Obserwatorjum Paryskiem zapomocą tzw. „equatorial coudé" o średnicy objektywu 60 cm. Atlas ten zawiera 100 mapek wielkości 48 X 57 cm. M. k. przedstawiają jego powierzchnię z ukształtowaniem tzw. kraterów i mórz, oznaczanych specjalnemi nazwami (np. krater Kopernik, morza: Foecunditatis, Frigoris i in.).

Mar, po hiszp. morze.

Mar Bermejo, ob. Kalifornijska zatoka.

Mar del Plata, m. w prow. Buenos-Aires w Argentynie (Am. Płd.), 28.000 mieszk.; kąpiele morskie.

Mara, ob. zmora.

Marabut, nazwa, dawana w Afryce płn. wędrownym mnichom muzułmańskim (w jęz. perskim derwisz).

Marabut, ob. jedwab.

Marabut, ob. Leptoptilus crumeniferus.

Maracaibo, port i stol. M. w Wenezueli (Am. Płd.), nad jez. M., 47.000 mieszk.; wywóz kawy; st. telegr. bez drutu; jez. M. (laguna), 12.000 km².

Maracay, stol. stanu Aragua w Wenezueli (Am. Płd.), 10.000 mieszk.; st. telegr. iskrowego; wywóz bawełny, kawy i indygo.

Maraino, budowniczy i malarz z XVIII w. rodem Włoch, pracował w Polsce; od 1790—94 dekorator teatru warszawskiego; 1791 przebudował teatr przy placu Krasińskich w Warszawie; 1796 zbudował amfiteatr we Lwowie w ogrodzie Jabłonowskich.

Marais (Le), dawna dzielnica Paryża, zawierająca jeszcze dużo starożytnych gmachów.

Marais Marin, kompozytor francuski, * 1656, † 1728; jeden z wybitniejszych następców Lully'ego, twórcy opery francuskiej. Do najcenniejszych utworów należą: opery „Ariane et Bacchus" i „Alcinoe"; wybitny kompozytor instrumentalny (viola da gamba).

Marajo, wyspa przy ujściu Amazonki, 19.270 km².

Mařák Juljusz, malarz czeski, * 1835, † 1899; najwybitniejsze dzieła: cykl „Charakterystyczne motywy czeskich lasów" (Lesné charaktery), „Stare zamki czeskie" i in.

Marakesz, dawna stolica Marokka, 105.000 mieszk., położona w oazie wśród palm daktyl.; wyroby skórzane.

Maraldi Giacomo Filippo, astronom włoski, * 1665, † 1729; odkrył zmienność gwiazdy R Hydral. Pomocnik Cassini'ego; jednocześnie z Cassini'm odkrył tzw. przerwę Cassini'ego w pierścieniu Saturna.

Maranhão, stan Brazylji płn.-wsch., nad Atlantykiem (Am. Płd.), 340.000 km², 875.000 mieszk.; plantacje bawełny, kawy, kauczuk; stol. São Luiz de M., 32.000 mieszk.

Maranon, nazwa górnego biegu Amazonki.

Maranta, rodzaj roślin z rodziny Marantaceae (marantowate); zioła, rzadziej krzewy, przeważnie okolic zwrotnikowych; niektóre gatunki ważne jako rośliny lekarskie lub pokarmowe. M. arundinacea z płd. Ameryki, bylina 2—3 m. wysok., uprawiana powszechnie w Ameryce, Afryce i Indjach Wschodnich; kłącze tego gatunku dostarcza tzw. mączki indyjskiej (Amylum Marantae), czyli zachodnio indyjskiego arrowrootu, używanego na pokarm. Inne gatunki, np. M. zebrina, M. Warszewiczii, uprawiane w szklarniach jako rośliny ozdobne, głównie dla barwnych liści.

Marantaceae, marantowate, rodzina roślin jednoliściennych z rzędu Scitamineae (ździeblcowe). Zioła, rzadziej krzewy, przeważnie Ameryki zwrotnikowej, o dużych liściach, zaopatrzonych u podstawy blaszki w kolanko, kwiatach asymetrycznych; pręcików 4—5, lecz tylko 1 płodny — posiada pylnik do ½ wykształcony, inne przekształcone w części okwiatu.

Marantowate, ob. Marantaceae.

Maraschino, likier, przyrządzany z kwaśnych wiśni dalmackich zapomocą fermentacji i destylacji.

Marasmus, marazm, uwiąd, stopniowy zanik narządów z równoczesnem zmniejszeniem czynności tych narządów. M. senilis, uwiąd starczy.

Marassé Mieczysław, ekonomista i statystyk, starosta krośnieński, * 1840 w Krakowie, † 1880; ogłosił m. in. „O pojęciu i zadaniu statystyki" (1866), „Gospodarcze stosunki Ga-

licji" (1874), „Dzieła ekonomiczno-polityczne i statystyczne" (2 t., 1887).

Marasz, m. w Azji Mniejszej (Turcja), 52.000 mieszk.; tkactwo i farbierstwo.

Marat Jean Paul, rewolucjonista franc. * 1744 w Boudry w Szwajcarji; lekarz; od 1789 r. redagował czasopismo „Ami du peuple" w duchu fanatyzmu rewolucyjnego. Jeden z moralnych sprawców mordów wrześniowych 1792 r. W konwencie na czele Góry. W 1793 oskarżony przez Żyrondystów o podżeganie do mordów i grabieży, uwolniony od winy przez Trybunał Rewolucyjny; przyczynił się do upadku Żyrondystów. 13. VII. 1793 padł z ręki Karoliny Corday.

Maratka Józef, jeden z najwybitniejszych współczesnych rzeźbiarzy czeskich, uczeń Rodin'a, * 1874.

Maraton, w staroż. m-ko w Grecji na wsch. wybrzeżu Attyki, pamiętne zwycięstwem Greków nad Persami 490 przed Chr.

Maratta (Maratti) Carlo, malarz rzymski, * 1625 w Camerino, † 1713 w Rzymie, uczeń szkoły rzymskiej i wybitny jej przedstawiciel. Dzieła: „Madonna z Dzieciątkiem" (Drezno), „Święta Noc" (tamże), „Męczeństwo św. Błażeja" (S-a Maria di Carignano w Genui).

Marattiaceae, strzelichowate, rodzina paproci (Filicinae), obejmująca około 20 okazałych rodzajów paproci zwrotnikowych, o grubych, bulwiastych pędach i przeważnie bardzo dużych, rzadko pojedyńczych, częściej pierzastych liściach, zaopatrzonych u podstawy w dwa przylistkokształtne twory. Ważniejsze rodzaje: Angiopteris, Marattia.

Marazm, ob. Marasmus.

Marbeau Jean Baptiste, filantrop francuski, * 1798, † 1875; twórca tzw. żłobków dla dzieci (pierwszy 1844 r. w Chaillot), naśladowanych potem w innych krajach.

Marbod (Maroboduus), wódz Markomanów, których ok. 8 r. przed Chr. przyprowadził z ziem m. Łabą a Odrą do dzisiejszych Czech, tworząc tu silne państwo. W 19 r. pokonany i wypędzony przez Rzymian; † 37 po Chr.

Marburg, 1) ob. Maribor; 2) m. pow. w rej. kasselskiej (Prusy), nad rz. Lahn, 23.000 mieszk.; zamek, uniwersytet; wyroby garncarskie, zabawki, garbarnie.

Marburska dysputa, między Zwingljuszem i Lutrem 1529 r. o Komunji Św.; wspólne poglądy ujęto w 15 artykułach marburskich.

Marc Franz, malarz i grafik niemiecki, * 1880, † 1916; ekspresjonista, wespół z Kandinskim założył w Monachjum T-wo „Blauer Reiter" (od 1912); malował przeważnie zwierzęta.

Marcando, marcato, marcatissimo, wyrażenie muzyczne: mocno odznaczać, bardzo silnie odznaczać.

Marceau François Séverin Desgraviers, generał francuski, * 1769, † 1796; pobił Wandejczyków 1793, zdecydował o zwycięstwie 1794 pod Fleury, ranny śmiertelnie pod Altenkirchen.

Marcel Etienne, od 1354 przełożony kupców w Paryżu i przedstawiciel mieszczan w St. Generalnych (1355); przywódca opozycji przeciwko doradcom delfina Karola; 1358 zawładnął Paryżem; szukał oparcia przeciw delfinowi w Karolu Złym (królu nawarskim) i jacquerjach; zgładzony 1358 pod zarzutem zdrady dynastji franc. na rzecz Karola Złego.

Marceli, imię dwóch papieży: 1) M. I, św. 308—9; 2) M. II, 1555.

Marcello Benedetto, kompozytor włoski, * 1686, † 1739; psalmy, wydane w 8-miu tomach (50 psalmów), do słów Giustinianiego, oratorja, kantaty, sonety wiolonczelowe, fletowe, „Concerti a 5 stromenti".

Marcellus, przydomek plebejuszowskiej linji rodu patrycjuszowskiego Klaudjuszów: 1) Marcus Claudius M., konsul 222 r. przed Chr., dokonał podboju Galji Cisalpińskiej; podczas II wojny punickiej zdobył Syrakuzy (212 r. przed Chr.); żołnierze jego zamordowali Archimedesa; † 208 przed Chr. w walce z Hannibalem; 2) Marcus Claudius M., konsul i mówca rzymski, stronnik Pompejusza; Cezar odwołał go z wygnania na skutek obrony przez Cycerona (mowa pro Marcello); † 45 przed Chr.

Marcepan, rodzaj ciasta bardzo słodkiego, składającego się głównie z migdałów słodkich i cukru; nazwa pochodzić ma z łac. „Marci panis", czyli chleb św. Marka.

March, ob. Morawa.

Marchand Jean Baptiste, wojskowy franc., badacz Afryki zach. i równikowej, *1863; 1898 dotarł do Kodok (Faszody) i zajął na rzecz Francji, pod naciskiem angielskim musiał go jednak opuścić. W wojnie światowej dowódca brygady kolonjalnej; † 1916 pod Verdun.

Marchantia, porostnica, rodzaj mchów z rodziny Marchantiaceae (porostnicowate), klasy Hepaticae (wątrobowce). Plecha widlasto rozgałęziona, złożona z szerokich płatów, o słabo wyrażonych nerwach środkowych; na dolnej stronie płatów znajdują się włośniki, służące do przytwierdzania plechy. M. polymorpha, p. wielokształtna (rys.), pospolita w miejscach wilgotnych, na brzegach rzeczek, murach. Plemnie i rodnie, osadzone na pionowo wzniesionych wyrostach plechy (rys.; na lewo plecha z plemniami, na prawo z rodniami), są rozmieszczone na oddzielnych roślinach. Jajo rodni po zapłodnieniu rozwija się w owalną puszkę zarodnikową (sporogonium), puszka wypełniona jest zarodnikami i sprężycami (elaterae), które służą do rozsiewania zarodników. Rozmnażanie wegetatywne zapomocą tzw. ciałek mnożnych, powstających w koszyczkach mnożnych, na górnej stronie plechy. Porostnica była używana jako środek przeciw chorobom wątroby, stąd też nazwa „wątrobowce".

Marchantia polymorpha.

Marchantiales, rząd mchów z klasy Hepaticae (wątrobowce).

Marche, kraina we Włoszech środk. nad Adrjatykiem, obejmująca prow.: Ancona, Ascola, Macerata, Tesaro i Urbino, 9.712 km², 1,089.000 mieszk.

Marche, dawna prow. Francji środk. ze stol. Guérat, obejmująca płn.-zach. część Masywu Centralnego; tworzy obecnie depart.: Creuse, Haute-Vienne i Indre.

Marchesi Andrea, zw. Formigine od miejsca urodzenia, architekt i rzeźbiarz boloński, * ok. 1506, † ok. 1570; prowadził pracownię robót dekoracyjnych; zbudował: kośc. św. Bartłomieja w Bolonji (1530), Pałac Fantuzzi (1522), pałac Malvezzi-Campeggi (1522) i inne.

Marchesi Pompeo Cavaliere, rzeźbiarz włoski, * 1789, † 1858; prof. Akademji w Medjolanie; wykonał liczne popiersia oraz kompozycje: „Mater Dolorosa", „Pietà" i in.

Marchew, ob. Daucus carota.

Marchienne-au-Pont, m-ko w prow. Hainaut (Belgja), nad rz. Sambrą, 22.000 mieszk.; kop. węgla, huty szklanne.

Marchja (niem. Mark), okrąg pograniczny, stąd w średniowieczu nazwy: m. brandenburska, łużycka itp.

Marchlewski Juljan, polski pisarz ekonomiczny i działacz komunistyczny, * 1866, † 1925; studja uniwersyteckie w Zurychu; prace: „Fizjokratyzm w dawnej Polsce" (1897), „Stosunki ekonomiczne w ziemiach polskich zaboru pruskiego" (1903), „Ekonomja polityczna, czem jest i czego uczy" (1905), „O dochodzie" (1907); od młodości członek Socjal. Demokr. Król. Pol. i Litwy, po wybuchu rewolucji w Rosji przyłączył się do partji bolszewików.

Marchlewski Leon Paweł, chemik, * 1869; studja w Zurychu; profesor Uniw. Jagiellońskiego; wydał: „Chemja organiczna" (II wyd. 1924), „Metody badania chemji biologicznej" (II wyd. 1924), „Teorje i metody badania chemji organicznej", „Chemja chlorofilów" (1912, po niemiecku).

Marchocki Ścibor Ignacy, ziemianin, * ok. 1750, † ok. 1827; zyskał sławę oryginalnym zarządem swych dóbr na Podolu w pow. uszyckim, które nazwał „państwem Minkowieckiem" i dla którego stworzył konstytucję, kodeks i monetę, a nawet wyznanie; szykanowany przez rząd ros. i duchowieństwo, był czczony w tradycji ludu.

Marchocki Ścibor Mikołaj z Marchocic, rotmistrz w czasie wyprawy Samozwańca do Moskwy; 1607—1612 r. uczestnik wojen moskiewskich; autor „Historji wojny moskiewskiej", pierwszorzędnego źródła do tej wyprawy.

Marcholt, popularny w średniowieczu typ komiczny, rubaszny przeciwnik mądrego Salomona, zwyciężający go w „gadkach" prostym rozumem chłopskim.

Marchwica, ob. Meum.

Marcia (alla), wyrażenie muzyczne, oznacza: w rytmie marszowym.

Marcichowski Marceli, inżynier, prof. Szkoły Głównej Gosp. Wiejskiego w Warszawie, * 1877; studja na Politechnice Lwowskiej, 1902—1907 asystent tamże przy katedrze mostów, 1920 prof. komunikacyj leśnych i geodezji, † 1926; ogłosił szereg prac specjalnych.

Marcin, imiona 5 papieży: 1) M. I, św., papież i męczennik (649—653), † 655; 2) M. II, albo Maryn I, 882—4; ekskomunikował Focjusza; 3) M. III albo Maryn II, 943—6; 4) M. IV, 1281—5 (Szymon de Brion); 5) M. V, (Otto Colonna), 1417—1431; wybór jego (na soborze w Konstancji) zamyka okres schyzmy, trwającej od 1378 r. Uchylał się od reform, zawarł konkordaty z Francją, Anglją i Niemcami. Opierał się zwoływaniu soborów; zmuszony do zgody na sobór w Bazylei, † wśród przygotowań 1431.

Marcin Gallus, ob. Gallus Anonymus.

Marcin Lwowczyk, ob. Lwowczyk Marcin.

Marcin z Mielca (Mielczewski), nadworny muzyk kapeli królewskiej Władysława IV-go; reprezentant nowego stylu wokalnego w Polsce; pisał motety koncertowe 6-o i 8-o głosowe z towarzyszeniem instrumentów; w rękopisach zachowało się 11 mszy. Jeden z kanonów M. umieszczony został w zbiorze „Xenia Apollinea" (1643) przez Marco Scacchi.

Marcin Polak (Polonus), dominikanin, rodem ze Śląska, † 1279; kapelan i spowiednik kilku papieży od Klemensa IV do Mikołaja III. Autor „Kroniki papieskiej" („Chronicon de summis Pontificibus"). Do niektórych późniejszych wydań tego dzieła dostała się legenda o Joannie papieżycy. W 1273 mianowany arcybiskupem gnieźnieńskim.

Marcin z Tours św., biskup z Tours, * 316, † 397. Pod wpływem św. Hilarego został zakonnikiem. Zasłynął świętością i cudami. Zwalczał arjanizm we Francji i Włoszech. Pierwszy krzewił życie zakonne we Francji, zakładając liczne klasztory; święto 11 listopada.

Marcinelle, m-ko w prow. Hainaut (Belgja), nad rz. Sambrą, 18.000 mieszk.; kop. węgla, przemysł metalurgiczny.

Marcinki, trzy dni po św. Marcinie (11 list.), które czeladź przed powrotem do starej służby albo udaniem się do nowej, w domu rodzinnym przepędza, aby się nieco oporządzić.

Marcinkowski Antoni krytyk literacki, powieściopisarz, * 1823, † 1880; zamieszczał swe prace w czasopismach polskich, wychodzących w Petersburgu, Kijowie, Warszawie; wydał wiele utworów oddzielnie pod pseud. Ant. Nowosielski, m. in.: „Lud Ukraiński" (2 t., 1857), „Pogranicze naddnieprzańskie" (2 t., 1863).

Marcinkowski Jaxa Kajetan, wierszopis, † 1830; ośmieszany przez obóz klasyków warszawskich i romantyków.

Marcinkowski Karol, z zawodu lekarz, * 1800, † 1846; działacz społeczno-pedagogiczny w Poznaniu, założyciel „Towarzystwa Pomocy Naukowej" (1841), którego celem było kształcenie ubogiej, a wybitnie uzdolnionej młodzieży, w zakresie nauk technicznych, szkoły średniej i wyższej.

Marcinkowski Władysław, rzeźbiarz polski, * 1858; dzieła ważniejsze: biusty Bohdana Zaleskiego (Poznań), J. Lelewela (tamże), gru-

pa „Sylen z Bachusem" (tamże) oraz liczne medaljony osób współczesnych.

Marcinowska Jadwiga (pseud. Pereświt), współczesna literatka polska; wydała: „Bajka", „W drugą noc", „Ogniwa", „Przebłyski", „Tęsknota hetmana", „Wyśniony dramat", „Kościuszko", „Piastowie", „Zwycięstwo", „Sejm Wielki", „Twórca", „Vox clamantis", „Anima mundi" oraz studjum „Wartości twórcze religijnej myśli polskiej".

Marcinowski Antoni, publicysta, * 1781, † 1855; studja na uniw. wileńskim; 1817—1839 redaktor i wydawca „Kurjera Litewskiego", jednocześnie 1819—1830 redaktor i wydawca „Dziennika Wileńskiego"; wydał 9-tomowe „Dzieje narodu litewskiego" Narbutta.

Marcjalis (Martialis Marcus Valerius), poeta rzymski, * 42 po Chr. w Hiszpanji, † 104; klasyczny twórca epigramatów i wyborny malarz obyczajów.

Marcks Erich, historyk niemiecki * 1861; prof. w Berlinie; 1922 mianowany historjografem państwa pruskiego; z dzieł: „Kaiser Wilhelm I", „Otto von Bismarck" i inne.

Marco Polo, ob. Polo Marco.

Marconi Guilelmo, wynalazca telegrafu bez drutu (1896), * 1874 wpobliżu Bolonji; 1909 laureat Nobla.

Marconi Henryk, budowniczy polski, * 1792 w Bolonji, † 1863 w Warszawie; kształcił się na uniwersytecie w Bolonji; 1822 przybył do Polski; członek rady ogólno-budowniczej, nauczyciel Szk. Szt. Pięk. w Warszawie, członek Akad. arch. w Bolonji, Akad. Szt. P. we Florencji i Petersburgu; wykonał wiele gmachów prywatnych i rządowych; najcelniejsze z nich: Hotel Europejski w Warszawie, pałace hr. Paca i hr. A. Zamoyskiego tamże, kolumnada i zbiornik wody w kształcie świątyni w ogrodzie Saskim tamże, kościół Św. Karola Boromeusza tamże, dworzec kolei Wiedeńskiej tamże, kilkadziesiąt kościołów w całej Polsce, szereg domów i dworów, ratusze, szpitale, więzienia i in. Ogłosił drukiem: „O porządkach architektonicznych" (Warszawa, 1828 i 1837), „Zbiór projektów architektonicznych Henryka M." (Warszawa, 1838—43, 12 zeszytów) i inne.

Marconi Leandro, budowniczy polski, * 1840, † 1919; studja architekt. pod kierunkiem ojca, Henryka; wzniósł w Warszawie szereg gmachów publicznych (Bank Handlowy, synagoga na Tłumackiem) oraz pałacyków prywatnych (na Foksalu, we Frascati, w Alejach Ujazdowskich).

Marconi Leonard, rzeźbiarz i architekt polski, * 1835 w Warszawie, † 1899 we Lwowie; kształcił się w Warszawie i w Rzymie u prof. Fadoliniego; od 1874 prof. politechniki lwowskiej; z dzieł: pomnik Fredry (Lwów), pomnik konny Kościuszki (Wawel); wprowadził użycie alabastru krajowego do dekoracyj budynków.

Marconi Władysław, budowniczy polski, * 1848 w Warszawie, † 1915 tamże; kształcił się w Warszawie i w Petersburgu w Akademji Sztuk Pięknych; liczne budowle: Hotel Bristol w Warszawie, przytułek św. Franc. Salezego na Solcu tamże, pałace w Mereczowszczyźnie, Broszkowie, Górkach i in., kościoły w Mogielnicy i Otwocku, oraz restauracje pałacu w Wilanowie, kamienicy Fukierów, ks. Mazowieckich, pałacu Potockiego w Warszawie i in.

Marcowe pole (Campus Martius), walne zgromadzenie ludowe Franków za panowania Merowingów, odbywane co rok w marcu; przeniesione w 755 na maj przez Pepina Małego, i zw. odtąd Campus Majus (Majowe pole).

Marcus Aurelius Antoninus (Marcus Annius Verus), ob. Antoninus.

Marcyon, założyciel sekty chrześcijańsko-gnostycznej; pochodził z Synopy w Poncie; wystąpił około 140 w Rzymie z nową nauką, odrzucającą Stary Testament i tradycję pierwotnego chrześcijaństwa. Uznawał tylko Boga chrześcijan, przeciwstawiając go jako Boga dobrego Bogu Żydów. Z Nowego Testamentu zatrzymał tylko Ew. św. Łukasza i 10 listów św. Pawła. Sekta M. przetrwała w Syrji, Egipcie i Palestynie do VI w.

Marczak (marcowik), zając, zwany od miesiąca marca, w którym się wylągł.

Marczewski Hipolit, rzeźbiarz polski, * 1853, † 1906. Prace: „Ks. Kordecki", „Golgota" (katedra włocławska), pomnik Moniuszki i inne.

Marczewski Lucjan, kompozytor, * 1876 w Warszawie; studja muzyczne w Warszawie i Paryżu, prof. szkół, twórca ilustracyj muzycznych do dzieł Wyspiańskiego, Maeterlincka, Calderona, Kaisera, Arystofanesa etc.; nadto ogłasza pieśni i utwory fortepianowe (fugi, preludja itd.).

Marczewski Tadeusz, współczesny malarz polski, * 1883; kształcił się w Krakowie i Paryżu; mieszkał w Kijowie, od 1918 w Warszawie. Maluje sceny rodzajowe, wykonał portrety b. prezydenta St. Wojciechowskiego i jego rodziny.

Marczewski Witold, inżynier, * 1832, † 1903; budował odnogę kol. bydgoską; 1861—1863 wydawał w Warszawie, wraz z bratem Bronisławem, „Dziennik politechniczny"; za udział w powstaniu 1863 r. skazany na katorgę, powrócił do kraju po 20 latach.

Marczyński Wawrzyniec ks., autor 3-tom. pracy: „Statystyczno-topograf. opisanie gub. podolskiej; * 1779, † 1845.

Mardin, m. w Kurdystanie (Turcja azjat.), 25.000 mieszk.; siedz. bisk. orm.; wyroby bawełniane.

Mardonius, wódz perski. W 493 r. prz. Chr. walczył z flotą grecką koło półwyspu Athos. Zginął 479 r. w bitwie pod Platejami.

Marduk, babilońska nazwa Baala.

Mare, po włosku i po łacinie morze.

Mare Mediterraneo, włoska nazwa morza Śródziemnego.

Marea, po rumuńsku morze.

Mareb, m. w Jemenie (Arabja płd.-zach.), dawna stol. król. Saby.

Maréchal Charles Laurent, malarz francuski, * 1801, † 1887; oprócz obrazów olejnych i pasteli wykonał liczne witraże dla kościołów w Metzu i Paryżu.

Marées Hans von, malarz niemiecki, * 1837, † 1887; pracował przeważnie w Rzymie. Dzieła jego znajdują się głównie w muz. w Schleissheim, najważniejsze z nich: „Odpoczynek Diany", „Trzy okresy życia", „Hesperydy", „Św. Marcin", „Św. Jerzy", „Św. Hubert" i in.

Lew, jako symbol św. Marka Ewangelisty.

Marek św., zwany także Janem M., syn Marji z Jerozolimy, jeden z 4 ewangelistów, wraz z Barnabą towarzyszył św. Pawłowi w pierwszej podróży misyjnej. Miał zginąć śmiercią męczeńską. Pamiątka 25 kwietnia.

Marek ks. karmelita (nazw. Jandołowicz), jeden z przywódców duchowych konfederacji barskiej, * ok. 1723 na Podolu, † ok. 1804 we wsi Berezówce. Wzięty do niewoli w Barze 1788 r., uwolniony z więzienia kijowskiego, przebywał do zgonu na Podolu i Wołyniu. Bohater tragedji J. Słowackiego „Ksiądz Marek".

Marek Antoni, poeta i filozof czeski z epoki odrodzenia narodowego, * 1785, † 1877: tłumacz utworów Owidjusza, Schillera, Szekspira i in.

Marek Aureljusz, ob. Antoninus.

Marek Ewangelista, ob. Marek św.

Marek Ignacy, malarz, * 1874 w Warszawie, † 1921 na wygnaniu w Ekaterynodarze: kształcił się w Monachjum. Portrecista.

Marek Jan Henryk, powieściopisarz czeski, piszący pod pseudonimem Jan z Hvězdy, * 1803, † 1853. Pisał głównie powieści historyczne: „Jarohněv z Hrádku", „Masičkář" i in.

Marek Zygmunt, adwokat w Krakowie i działacz polityczny, * 1875; poseł do parlamentu austrjackiego 1911—1918 z ramienia P. P. S. D., poseł na Sejm Ustawodawczy 1919—1922, od 1922 poseł na Sejm z listy P. P. S. i prezes klubu parlamentarnego P. P. S.

Maremme, błotn. wybrzeże w Toskanji (Włochy); obecnie osuszane.

Marengo, w. w prow. Aleksandrji w Piemoncie (Włochy płn.); pamiętna zwycięstwem Napoleona I nad Austrją, 14. VI. 1800.

Marenzio Luca, kompozytor włoski, * 1550, † 1599. Mistrz madrygału, zwany przez współczesnych „il piu dolce cigno" (najsłodszy łabędź); skomponował madrygały do intermedjum „Combattimento d'Apolline col Serpente" (1589). Zostawił 16 ksiąg madrygałów. Przebywał przez czas jakiś na dworze królewskim w Polsce jako kapelmistrz Zygmunta III Wazy.

Mareograf, przyrząd, notujący mechanicznie stan przypływu i odpływu morzą.

Mareometr, przyrząd do mierzenia przypływu i odpływu morza.

Mareš Franciszek, fizjolog czeski, filozof, propagator idei nowoidealizmu, * 1857.

Maret Hugo Bernard ks. Bassano, prawnik i dyplomata francuski, * 1763, † 1839; 1806—1807 organizował Komisję Rządzącą w Warszawie; opracował Konstytucję Księstwa Warszawskiego; 1811—13 minister spraw zagranicznych; 1831 par Francji.

Mareticz Tomislav, filolog chorwacki, * 1854; prof. uniw. w Zagrzebiu; ogłosił m. in.: „Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika" (1899); tłumaczył „Pana Tadeusza" (1893).

Marey Etienne Jules, fizjolog francuski, * 1830, † 1904 w Paryżu. Udoskonalił technikę rejestrowania graficznego pulsu, oddechu i in. przejawów ekspresji. Twórca sfigmografu.

Margaritana margaritifera, ob. Unionidae.

Margaritone d'Arezzo, malarz włoski, * ok. 1236. Jeden z pierwszych artystów, tworzących wizerunki św. Franciszka z Assyżu. Dzieła: szereg „krucyfiksów" w Perugji, w Arezzo (S. Francesco i S. Domenico), w Assyżu; obraz ołtarzowy z N. M. P. i historjami z życia Chrystusa i świętych (National Gallery), „Św. Franciszek" (Florencja, Piza, Arezzo, Watykan) i in.

Margaryna, tłuszcz sztuczny, otrzymywany z łoju wołowego z dodatkiem 10—14% mleka krowiego, po raz pierwszy otrzymany we Francji w 1870 r.

Margarynowy kwas, związek organiczny, $C_{16}H_{33}COOH$, kwas tłuszczowy (nasycony); ciało krystaliczne o temp. topn. 60°, temp. wrz. 277° (przy 100 mm. ciśnieniu); w wodzie i alkoholu rozpuszczalny.

Margarytka, ob. Chrysanthemum.

Margate, m. w hr. Kent (Anglja płd.-wsch.) nad m. Północnem, 46.000 mieszk.; kąpiele morskie.

Margelan, 1) Stary, m. pow. w gub. fergańskiej (aut. rep. Turkiestańska w Azji Środk. ros.), 49.000 mieszk.; 2) Nowy, zwany obecnie Fergana, 14.000 mieszk.

Margeret Jacques, wojownik i pisarz francuski z końca XVI i pocz. XVII w.; służył w wojsku w Polsce i Rosji; ogłosił: „État présent de l'empire de la Russie et grand duché de Moscovie, avec ce qui l'y est passé de plus mémorable et tragique depuis 1590 jusques en septembre 1606" (Paryż, 1607).

Margerie Emmanuel, geolog i geograf francuski, * 1862; kierownik instytutu geolog. Alzacji i Lotaryngji w Strassburgu, jeden z założycieli i współredaktorów „Annales de Géographie"; wraz z gen. Noë wydał w 1888 klasyczne dzieło: „Les formes du terrain".

Marggrabowa, ob. Olecko.

Marggraf Andreas Sigismund, chemik niemiecki, * 1709, † 1782. Badał związki fosforu, odkrył obecność cukru w burakach.

Marghiloman Aleksander, polityk rumuński, * 1854. Przywódca konserwatystów. Kilkakrotnie minister, 1918 prezydent ministrów. Przyjaciel Niemiec.

Margiel, skała, składająca się z drobnego pyłu kalcytowego z pyłem ilastym; przejście

pomiędzy wapieniami ilastemi, a glinami i iłami wapiennemi. Używany do wyrobu cementu.

Margold Emanuel Josef, architekt austrjacki, * 1889 w Wiedniu; w 1911 powołany do kolonji artystycznej w Darmstacie dla kierownictwa architektonicznego.

Margrabia (marchio, markgraf), od czasów Karola W. przełożony marchji, t. j. obszaru pogranicznego, zorganizowanego wojskowo, mającego bronić wejścia do kraju nieprzyjacielowi (takiemi marchjami były: Austrja, Brandenburgja, Łużyce itd.). Zczasem m. otrzymał znaczenie godności książęcej.

Margueritte Paul, powieściopisarz francuski, * 1860, † 1918; powieści psychologiczne i społeczne, przeważnie do spółki z bratem pisane.

Margueritte Victor, powieściopisarz francuski, * 1866; brat poprzedniego; razem z nim napisał: cykl 4-tomowy „Une époque", „Les deux vies", „Vanité" i in.; samodzielnie: „Jeunes filles", „Prostituée", „L'or" i inne; za cykl, złożony z: „La Garçonne", „Le compagnon", „Le couple", pozbawiony legji honorowej.

Maria-Theresiopel, ob. Subotica.

Marianao, m. na płn. wybrzeżu wyspy Kuby (Antyle), 30.700 mieszk.

Marianne Islands, ob. Marjany.

Mariazell, m-ko w Styrji (Austrja), nad rz. Salzabach, 1.900 mieszk.; kościół z XIV w.. miejsce pielgrzymek (rocznie 250.000 pątników).

Maribo, gł. m. okręgu M. na wyspie Laaland (Danja), 3.800 mieszk.

Maribor (niem. Marburg), m. pow. w Słowenji (Jugosławja), nad rz. Drawą, 30.600 mieszk.; siedziba bisk., zamek; sadownictwo, winnice; fabr. wyrobów skórzanych, mebli.

Marica (staroż. Hebrus), gł. rz. na płw. Bałkańskim, uchodzi do m. Egejskiego, dług. 490 km.; żeglowna. Od 1923 granica między Grecją a Turcją i między Grecją a Bułgarją.

Marie de France, poetka francuska z XII w. przypuszczalnie córka Ludwika VII; układała epiczne „lais", napisała zbiór bajek „Isopet".

Marie Galante, franc. wyspa w grupie M. Antylów, 149 km², 16.800 mieszk.; wywóz kakao, kawy i cukru; stol. Grandbourg.

Mariel, port na płn. wybrzeżu Kuby (W. Antyle), wywóz kawy.

Marienbad, ob. Marjańskie Łaźnie.

Marienburg, ob. Malbork.

Mariensee, ob. Przywidzkie jezioro.

Marienwerder, ob. Kwidzyn.

Mariette Auguste Edouard, egiptolog francuski, * 1821, † 1881; 1850—54 odkrył świątynię Serapisa pod Memfisem; 1859 — świątynie w Abydos i Edfu. 1863 założył w Bulaku muzeum staro-egipskie. Autor licznych dzieł.

Mariette Jean Pierre, rytownik francuski, * 1694 w Paryżu, † 1774 tamże. Napisał: „Architecture française" (1727), „Notice sur Léonard de Vinci" (1730), „Traité historique des pierres gravées du Cabinet du roi" (1750) i in.

Marignac Jean Charles Galissard de, chemik i mineralog francuski, * 1817, † 1894; od 1841 prof. chemji w Gandawie, od 1845 profesor mineralogji. Określił ciężary atomowe 29 pierwiastków chemicznych; odkrył pierwiastki: iterb w 1878, gadolin w 1880. Bardzo liczne prace z chemji nieorganicznej (pierwiastki ziem rzadkich), analitycznej i mineralogji.

Marignano, ob. Melegnano.

Marignola Giovanni de, franciszkanin, poseł papieża Benedykta XIII do wielkiego chana; dotarł przez Azję środkową do Pekinu (1342), stamtąd zaś powrócił drogą morską przez Indje do Europy (1353). Opis jego podróży zawiera wiele ciekawych, lecz także fantastycznych szczegółów.

Marinelli Giovanni, geograf włoski, * 1846, † 1900; jeden z promotorów ruchu geograficznego we Włoszech nowoczesnych, autor 8-tom. geografji powszechnej „La terra", założyciel czasopisma „Rivista Geografica Italiana".

Marinetti Filippo Tommaso, literat i polityk włoski, * 1878; 1909 stanął na czele ruchu „futurystycznego" („Le futurisme", 1911); przedstawiciel dążeń imperjalistycznych, skierowanych przeciwko Austrji; napisał poezje, szkice polityczne („Democrazia futurista"), powieści („Mafarka le futuriste").

Marini Giambattista, poeta włoski, * 1569, † 1625; napisał epopeje: „Adone", „La stratege degli Innocenti", sonety. Wyszukany sposób pisania we Włoszech XVII w., od niego nazwany „marinizm".

Marino, ob. San Marino.

Marinus z Tyru, geograf grecki z II w. po Chr., na którego dziele oparł się głównie Ptolemeusz.

Marion, 1) m. w stanie Indiana (St. Zj. Am. Płn.), 24.000 mieszk.; huty szklane; 2) m. w stanie Ohio (St. Zjedn. Am. Płn.), 28.000 mieszk.

Marion Dufresne, żeglarz francuski *1729, † 1772; towarzyszył Bougainville'owi w jego podróżach; w 1772 wyruszył z dwoma statkami na półkulę płd., opłynął przylądek Dobrej Nadziei, odkrył wyspy, nazwane jego imieniem i towarzysza jego Crozet'a, dotarł do N. Zelandji, gdzie został zamordowany przez Maorów.

Marion Henri, pedagog i filozof francuski, * 1846, † 1896; profesor pedagogiki w Sorbonie, organizator szkolnictwa średniego dla dziewcząt; dzieła: „L'éducation dans l'université" (1892), „L'éducation des jeunes filles" (1900).

Mariotte Edme, fizyk francuski, * 1620, † 1684. Jeden z pierwszych członków Akademji Nauk w Paryżu. Badał prawa równowagi cieczy, zależność objętości gazów od ciśnienia (prawo Boyle-Mariotte'a), odkrył plamę ślepą siatkówki oka.

Mariotte'a flaszka, flaszka z dwoma otworami, z której pomocą otrzymuje się stały przepływ cieczy. Przez korek, znajdujący się w górnym otworze, wtyka się do wody, zawartej w flaszce, rurkę, z obu stron otwartą; przez

dolny otwór flaszki wypływa woda z prędkością stałą pod wpływem przewagi ciśnienia, które stanowi różnica poziomu pomiędzy ujściem rurki wewnątrz flaszki, a otworem, przez który woda uchodzi.

Mariotte'a ślepa plamka, niewrażliwe na światło miejsce siatkówki ocznej, leżące w obrębie tarczy nerwu wzrokowego, pozbawione czopków i pręcików czuciowych. W obrębie ślepej plamki oko nie widzi przedmiotów.

Marius Simon, astronom niemiecki, * 1573, † 1624. W 1601 przebywał u Tychona de Brahe, następnie studjował nauki lekarskie w Padwie. Jeden z pierwszych stosował, wynalezioną wówczas przez Galileusza, lunetę do obserwacyj nieba. Jednocześnie z Galileuszem odkrył satelity Jowisza; w 1612 odkrył mgławicę Andromedy.

Marivaux Pierre Carlet de Chamblain, pisarz francuski, * 1688, † 1763. Pisał wytwornym, wyszukanym stylem, zw. „marivaudage". Komedje: „Les jeux de l'amour et du hasard", „Les fausses confidences" i inne; powieści: „Vie de Marianne", „Le paysan parvenu" i inne.

Marja, Matka Boska, matka Jezusa Chrystusa; według wiadomości, zawartych w ewangelji św. Łukasza, mieszkała w mieście Nazaret w Galilei i była zaślubiona Józefowi, potomkowi domu Dawidowego; Anioł Gabrjel zwiastował jej, że pocznie z Ducha Świętego i urodzi syna, któremu da imię Jezus. M. udała się wkrótce do krewnej swej w Judei, a po 3 miesiącach powróciła do Nazaret i w oznaczonym czasie powiła Dzieciątko w miasteczku Betleem, w ubogiej stajence, ponieważ Marja z Józefem nigdzie gospody dla siebie znaleźć nie mogli. Pasterze, którym anioł zapowiedział, iż się narodził Zbawiciel, przybyli do stajenki i cześć oddali Dzieciątku, leżącemu w żłobie. Do zwięzłych wiadomości, zawartych w ewangelji św. Łukasza, niewiele dalszych danych dorzucają ewang. św. Mateusza, Marka i Jana. Szerzej traktują te sprawy dopiero podania i pisarze późniejsi: „Protevangelium Jacobi", „Evang. de nativitate Sanctae Mariae", „Historia Josephi, fabri liguarii", „Evang. infantiae Arabicum" i in. Dogmat Wniebowzięci. N. M. Panny ustalać się zaczął w VI w. Pierwszy kościół ku czci N. M. Panny w Rzymie poświęcił papież Bonifacy IV w 610 r.

Marja, królowa węg., * 1379, † 1395; córka Ludwika Węgierskiego, pretendentka do korony polskiej, żona Zygmunta Luksemburskiego, później ces. niemieckiego.

Marja, królowa węgierska, * 1505, † 1558; córka Filipa I, króla Kastylji, żona Ludwika II (syna Władysława Jagiellończyka); siostra ces. Karola V, mianowana przez niego wielkorządczynią Niderlandów (1530)

Marja Aleksandrowna, księżniczka heska, żona ces. ros. Aleksandra II, * 1824, † 1880. Popierała organizację Tow. opieki nad rannymi i chorymi 1867, późniejsze (1879) Tow. Ros. Czerw. Krzyża.

Marja Antonina, królowa francuska, córka ces. Franciszka I i Marji Teresy, * 1755; żona Ludwika XVI, zwana „Austrjaczką" za prowadzenie polityki austrjackiej. Po nieudanej próbie ucieczki z więzienia 1791, stawiona przed sąd i stracona 1793.

Marja II da Gloria, królowa Portugalji 1826 do 1853; * 1819, córka cesarza brazylijskiego, don Pedra I; 1835 żona Karola Augusta Eugenjusza Napoleona, a po jego śmierci w 1836, ks. Ferdynanda Augusta Sasko-Koburg-Gotajskiego.

Marja Fedorowna, (Dagmara), córka króla duńskiego Chrystjana IX, * 1847; żona ces. ros. Aleksandra III, matka ces. Mikołaja II; wpływała na politykę w duchu skrajnie reakcyjnym.

Marja Kazimiera, królowa polska, * 1635 we Francji, † 1716 w Blois; córka ochmistrzyni Marji Ludwiki, król. polskiej; 1658 żona Jana Zamoyskiego, 1665 — Jana Sobieskiego, hetm. pol. i marszałka. Od 1674 królowa polska.

Marja Krystyna, królowa i regentka Hiszpanji, córka Franciszka I, króla obojga Sycylji, * 1806, † 1878; żona Ferdynanda VII, króla hiszp. (1829); na skutek sankcji pragmat. 1830, regentka Hiszpanji od 1833; rewolucja na rzecz Don Carlosa zmusiła ją do złożenia regencji (1840) i wyjazdu do Francji.

Marja Leszczyńska, ob. Leszczyńska Marja.

Marja Ludwika, cesarzowa francuska, druga żona Napoleona I (1810 r.), * 1791 w Wiedniu, † 1847 tamże; córka ces. austrj. Franciszka I; po upadku Napoleona przebywała z synem (tytularny król rzymski, później ks. Reichstadtu) w Schönbrunie. Traktat w Fontainebleau przyznał jej księstwa Parmy, Piacenzy i Guastalli.

Marja Ludwika Gonzaga de Nevres, królowa polska, córka ks. Karola mantuańskiego i Katarzyny lotaryńskiej, * 1611 w Paryżu, † 1667 w Warszawie; 1646 żona Władysława IV-go a po jego śmierci Jana Kazimierza (1649). Stała na czele stronnictwa francuskiego, pragnącego zapewnić tron w Polsce po śmierci J. Kaz., synowi W. Kondeusza lub samemu Kondeuszowi. Pośrednim skutkiem intryg i planów dynastycznych M. L. był rokosz J. Lubomirskiego.

Marja Magdalena, święta, pochodząca z miasteczka galilejskiego Magdala, towarzyszka Jezusa. Według tradycji Ojców Kościoła, m. in. Grzegorza W., identyczna z grzesznicą, która, jak mówi Ew. św. Łuk. 7, namaszczała nogi Jezusa, włosami głowy swej ocierała je i uzyskała od niego odpuszczenie grzechów. Pamiątka 22 lipca.

Marja de' Medici, królowa francuska, * 1573 we Florencji, † 1642 w Kolonji, córka w. ks. toskańskiego, Franciszka II; 1600 żona Henryka IV-go; matka Ludwika XIII; po zamordowaniu Henryka IV (1610) sprawowała rządy do 1617 z pomocą partji klerykalnej. Ludwik XIII-ty stopniowo wyzwalał się z pod wpływu M., która wreszcie została zupełnie odsunięta od władzy i zmuszona przez Richelieu'go do ucieczki z Francji 1630 r.

Marja Stuart, królowa Szkocji, * 1542; córka Jakóba V, króla szkockiego i Marji lotaryńskiej; 1558 żona delfina franc., późniejszego króla Franciszka II; po jego śmierci żona (1565) lorda Henryka Darnley'a; po zamordowaniu Henryka przez hr. Bothwella, żona t. ost. (1567). 1567 uwięziona przez zbuntowaną szlachtę protestancką, zrzekła się tronu na rzecz swego syna, Jakóba VI (późn. króla ang. J. I). Po ucieczce z więzienia do Anglji, z rozkazu królowej Elżbiety uwięziona i ścięta w 1587 r.

Marja Teresa, córka ces. Karola VI, * 1717 w Wiedniu, † 1780. 1736 żona Franciszka Stefana, ks. Lotaryngji; przeznaczona przez ojca do objęcia tronu (sankcja pragmatyczna), przez 8 lat musiała walczyć o swe dziedzictwo (1740 do 1778); nie odzyskała Śląska, Parmy, Piacenzy i Guastalli. Chcąc pomścić utratę Śląska, stworzyła (z pomocą min. Kaunitza) koalicję austr.-ros.-franc., wywołując wojnę 7-o letnią, niekorzystną dla Austrji (1756—63); 1766 mianowała współregentem syna swego Józefa; 1772 brała udział w rozbiorze Polski. W rządach wewnętrznych zwolenniczka stopniowych reform; poprawiła stan finansowy Austrji; wprowadziła reformy w administracji, sądownictwie, oświacie i stosunkach włościańskich.

Marja I Tudor, zw. Katoliczką, albo Krwawą, królowa angielska (1553—58), * 1516, † 1558; córka Henryka VIII i Katarzyny Aragońskiej. Objęła rządy wbrew woli brata, Edwarda VI, który wyznaczył na królową Joannę Grey. Krwawemi represjami stłumiła niezadowolenie protestantów, wywołane reakcją katolicką jej rządów. 1554 żona Filipa II hiszp.; wciągnięta przezeń do wojny z Francją, straciła Calais (1558).

Marjampol, 1) m. pow. na Litwie, nad rz. Szeszupą, 6.000 mieszk.; 2) m. w pow. i woj. stanisławowskiem, nad Dniestrem, 1.000 mieszkańców.

Marjanie, zgromadzenie zakonne, założone przez pijara Stanisława Papczyńskiego w 1674, poświęcone czci Marji Panny, pracy nad ludem wiejskim i modleniu się za zmarłych. Ubiorem M. jest biały habit, kapelusz czarny, u pasa koronka z 10 paciorków, oznaczających 10 cnót Marji Panny.

Marjany, I s l a s d e l o s L a d r o n e s, wyspy Z ł o d z i e j s k i e, odkryte przez Magelana; grupa wysp Mikronezji na Oceanie Spokojnym, 1.140 km², 12.000 mieszk. (10 wysp wulkanicznych, 5 koralowych). Przed wojną kolonja niemiecka, obecnie pod zarządem Japonji z mandatu Ligi Narodów.

Marjański B r o n i s ł a w ks., kompozytor i powieściopisarz, * 1863 w Lipnie; proboszcz w Sobowie; założył przy warszawskiem Towarzystwie Muzycznem sekcję muzyki kościelnej, której przez lat wiele był prezesem; wydawał „Roczniki dla organistów", ogłosił powieści: „Ester", „Judyt" i in.

Marjańskie Łaźnie (czesk. Mariańské Lázně, niem. Marienbad), m. pow. i miejsc. kapielowa w żupie pilzeńskiej (Czechosłowacja), 7.000 mieszk.; zdrojowisko światowej sławy, źródła mineralne alkaliczno-słone i żelazisto-siarczane (w sezonie 30.000 osób).

Marjańskie Sodalicje, ob. S o d a l i c j e.

Marjawici, sekta katolicka, założona przez Felicję Kozłowską, tercjarkę w Płocku. Powołując się na objawienie, w którem Bóg polecił jej założenie zgromadzenia księży i kobiet, celem szerzenia adoracji Najświętszego Sakramentu, zorganizowała w 1893 kongregację Marjawitów (od słów Mariae vita, gdyż K. miała działać na wzór życia Matki Boskiej). Członkowie ślubowali ubóstwo, czystość i posłuszeństwo według pierwszej reguły św. Franciszka. Podanie M. o uznanie ich przez Kościół zostało odrzucone, a Kongregacja Inkwizycji Św. dekretem 4. IX. 1904 rozkazała rozwiązać zgromadzenie. Gdy kapłani marjawiccy, suspendowani przez arcybiskupa warszawskiego, na nowo zorganizowali zgromadzenie z ks. dr. Kowalskim na czele, biskupi polscy ekskomunikowali M., a 3. IV. 1906 Kongregacja Św. Inkwizycji wydała dekret, potępiający Marjawitów. Po 1906 M. zorganizowali się niezależnie od Rzymu; 1907 przyjęli konstytucję swego kościoła, obrali ks. Kowalskiego biskupem i wprowadzili do liturgji język polski. W 1906 uzyskali potwierdzenie władz rosyjskich jako sekta, w 1911 jako kościół. M. rozwinęli rozległą propagandę społeczną w środowiskach przemysłowych i wśród ludności wiejskiej, zakładając szkoły, ochronki dla dzieci, przytułki, biblioteki, warsztaty rzemieślnicze, sklepy i in. Z końcem 1911 r. mieli 96 gmin, 3 biskupów, 28 duchownych, 4 diakonów, 52 kościoły i 126 kaplic. W 1909 ks. Kowalski został wyświęcony na biskupa w Utrechcie przez biskupów starokatolickich. Od tego czasu M. są ściśle związani z kościołem starokatolickim, z którym łączy ich nauka. Charakterystycznym dla nauki M. jest okólnik ks. Kowalskiego z 1904, według którego Pan Bóg Marję Franciszkę (Kozłowską) obdarzył temi łaskami, jakie dał N. Marji Pannie, i że bez pomocy Marji Franciszki nikt nie dostąpi miłosierdzia Bożego. Wskutek rozłamów sekta M., w 1910 licząca 162.250 osób, została poważnie osłabiona.

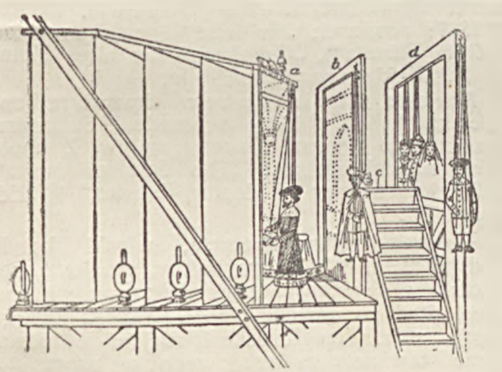
Marjawitki (C o n g r e g a t i o M a r i a e v i t a e), zgromadzenie życia Marji, jedyny zakon żeński pochodzenia polskiego, powstały w pierwszej połowie XVIII w. w celu nawracania żydówek i wychowywania sierot.

Marjonetka, lalka, naśladująca figurę ludzką, z członkami poruszanemi zapomocą przywiązanych sznurków w ten sposób, że naśladuje ruchy żywego człowieka. M. spełniają na małej scence rolę żywych aktorów, tworząc minjaturowy teatr. Wyraz m. pochodzi od franc.: „Marion", zdrobniałe z „Marie", ponieważ pierwotnie „mariettes" lub „mariolettes" zwano figurki Matki Boskiej i inne statuetki, wyobrażające święte postacie. W XIV w. w Wenecji nazwa specjalna: „Maria di legno" — „Marja z drzewa". Podobne figurki lub lalki znane są w różnych epokach u wszystkich historycznie znanych ludów. Egipt, Chiny, Malajczycy

(Jawajczycy). U Greków lalki automatycznie poruszane zwały się „neurospata", Rzymianie zwali je: „sinnilacrae oscilla", „imagungulae", Włosi: „pupazzi", „buratini", „puppi". Teatr m. rozwinął się w nowożytnej epoce najwięcej we Włoszech i Francji; teatr m. wytworzył szereg charakterystycznych postaci—pierwowzory typów prawdziwych aktorów „comedii del arte". Teatr m. posiada wszędzie wybitnie narodowy charakter. Jako przedstawienie ludowe (pod odkrytem niebem) stał się bardzo popularnem widowiskiem, do którego teksty opracowywali niejednokrotnie znani autorowie (np. we Francji Brioché ok. r. 1650, Nicolet, Audinet de Beaupré). Słynny był teatr m. w Paryżu w Palais Royal r. 1784 pod dyr. F. D. Seraphina. Treść dramatyczna tekstów posiada przeważnie silne zabarwienie polityczne o podkładzie ludowej ironji. Utworzone typy lalek teatru m. otrzymały w różnych krajach charakterystyczne nazwy, które przeszły do literatury dramatycznej. W Hiszpanji: „Don Christoval", w Niemczech: „Hans Wurst", w Anglji: „Punch", we Włoszech: „Pulcinello" („Poliszynel"), w Austrji: „Kasperle", w Holandji: „Hans Pikelhering", w Turcji: „Karagenz", są typami cynicznych żarłoków, bezwstydnych kpiarzy i tchórzów samochwalców. W Polsce znany był również

Marjonetka.

Teatr marjonetek.

teatr m., pierwotnie o charakterze religijnym; rodzaj jego, tzw. „szopka" (ruchomy teatrzyk lalek), utrzymał się po dziś dzień. Jądrem tekstu szopki jest pozostałość z dawnych religijnych misterjów — dramat o Herodzie. W XVIII wieku teksty przeradzały się gdzieniegdzie w nieprzyzwoitą satyrę, zwróconą przeciw władzy kościelnej tak, że biskup Teodor Czartoryjski zakazał urządzania tego rodzaju przedstawień w kościołach. Typem komicznym, odpowiadającym poprzednio wymienionym, był „Albertus". Szopka dzisiejsza posiada w niektórych częściach naszego kraju, osobliwie w krakowskiem, charakter widowiska ludowego, napoły religijnego i świeckiego, w okresie świąt Bożego Narodzenia. Nakoniec widowiska humorystyczne, wprowadzone w Polsce przez „Zielony Balonik" (ob. Z i e l o n y B a l o n i k) i inne kabaretowe zespoły, są literacką satyrą na współczesne wypadki ludzi.

Marjupol, m. portowe nad m. Azowskiem w gub. donieckiej (Ukraina), 55.000 mieszk., w połowie Greków.

Marjupolity, sodowe sienity eleolitowe, które Józef Morozewicz, mineralog polski, odkrył i zbadał w powiecie marjupolskim (gub. doniecka), nad morzem Azowskiem. Zawierają wiele minerałów ciekawych i rzadkich.

Marjusz (M a r i u s) C a i u s, wódz rzymski, * 155, † 86 przed Chr.; od 107 r. 7-miokrotnie obierany konsulem; zwyciężył 107—6 Jugurtę, 102 Teutonów, 101 Cymbrów; walka jego z Sullą o dowództwo w wojnie z Mitrydatesem 88 r. wywołała I. wojnę domową; skazany przez Sullę na banicję, uciekł do Afryki, W 87 wkroczył do Rzymu i przez okrutną rzeź zemścił się na swoich przeciwnikach.

Mark, 1) ob. M a r c h j a; 2) niegdyś hr. w Rzeszy niemieckiej, w 1666 włączone do Brandenburgji, 2.200 km²; obecnie włączone do rej. arnsberskiej; gł. m. Hamm.

Marka, pieniądz niemiecki (w skróceniu M.), jednostka niemieckiego systemu monetarnego od r. 1871. M. posiada 100 fenigów. 5, 10, 20 M. w złocie wybijane były do 1. X. 1900 r., w srebrze w 5, 3, 2, 1, 1½, ½ do r. 1885; w niklu ¼, ⅕ (r. 1887—1902), $^1/_{10}$, $^1/_{20}$. M., jednostka monetarna finlandzka, posiada 100 fenigów (peniä — peni), w złocie w sztukach 10, 20 M.; w srebrze w szt. 2, 1, ½, ¼ M.

Marka fabryczna, ob. z n a k o c h r o n n y.

Marka pocztowa, ob. z n a c z e k p o c z t o w y.

Markazyt, minerał rombowy, FeS_2, druga postać krystalograficzna substancji pirytowej. Znacznie mniej rozpowszechniony i znacznie mniej trwały od pirytu. Znany najpospoliciej w węglu kamiennym, a także w wielu skałach prastarych i w łupkach krystalicznych.

Markham C l e m e n t s R o b e r t, geograf i podróżnik angielski, * 1830, † 1916; brał udział w wyprawie Austina, mającej na celu odszukanie Franklina (1850—51), podróżował po Peru, towarzyszył armji bryt. w ekspedycji do Abisynji (1867—68). Napisał: „Travels in India and Peru", „The Incas of Peru" i in., skierowane przeciwko jezuitom.

Marki, w. w pow. i woj. warszawskiem, 6 km. na płn. od Warszawy; wielka przędzalnia wełny.

Markiewicz J a n, dr. obojga praw, proboszcz tarnowski, † ok. 1680; głośny z gwałtownych pism przeciwko Jezuitom.

Markiewicz R o m a n, fizyk, * 1770 na Rusi, † 1842; studja wyższe w Wiedniu i Paryżu; od 1813 prof. fizyki na uniw. krakowskim. Ogłosił wiele rozpraw i wydał kilka książek.

Markiewicz S e w e r y n, prawnik polski, * 1839, † 1869; napisał wiele prac, z których ważniejsze: „O sądach przysięgłych" (1862) i „O własności podzielonej".

Markiewicz Stanisław, lekarz-higjenista, * 1839, † 1911; studja medyczne w Szkole Głównej, we Wrocławiu, Würzburgu, Wiedniu i Pradze; lekarz fabryczny w Soczewce, przeniósł się zczasem do Warszawy, gdzie został lekarzem naczelnym kolei wiedeńskiej; założyciel (1882)i kierownik Towarzystwa kolonij letnich dla dzieci.

Markiewicz Dunin Kazimierz, współczesny malarz polski, * 1874 na Ukrainie; kształcił się początkowo w Kijowie, następnie w Paryżu. Mieszka w Anglji. Prace: „Paryżanka", „Świętojańska legenda", „Pejzaż irlandzki" i in.

Markirch, ob. Ste-Marie-aux-Mines.

Markiz (franc. marquis, włosk. marchese), tytuł szlachecki, używany we Francji i Włoszech, pośredni między księciem i hrabią.

Markiza, 1) żona markiza; 2) płócienna ruchoma zasłona na okna.

Markizy (franc. Les Marquises), archipelag, 11 wysp wulkanicznych we wsch. Polinezji, na Oceanie Spokojnym; gł. wyspa Nuka-hiwa; wywóz kopry i bawełny; posiadłość francuska od 1844.

Marko Kraljewić, najpopularniejszy serbski bohater, panował w części Macedonji ze stolicą w Prilipie; uznawał zwierzchnictwo tureckie; zginął w szeregach tureckich w bitwie 1395 r.

Marko Wowczok, ob. Markowicz Marja.

Markomani, lud germański, który pod wodzą Marboda utworzył silne państwo w dzisiejszych Czechach, dosięgające zczasem Dunaju. 166—180 odparci przez Marka Aureljusza.

Markow Andrej, matematyk rosyjski, * 1856, † 1922; profesor uniwersytetu w Leningradzie. Najważniejsze prace: „Differenzenrechnung" (tłumaczenie z rosyjskiego, Lipsk, 1896); „Isczislenije wierojatnostiej" (wyd. 3, Petersburg, 1913).

Markowicz Artur, współczesny malarz polski, * 1872 w Krakowie; kształcił się w krakowskiej Szkole Sztuk Pięknych, w Paryżu i Monachjum. Maluje sceny z życia żydowskiego, wnętrza bóżnic, szkół i widoki miejskie.

Markowicz Marja, pisarka ukraińska pod pseud. „Marko Wowczok", * 1829, † 1907; ogłosiła: „Narodnji opowidanja", przetłumaczone na rosyjski przez Turgienjewa, i in.

Markownikow Włodimir, chemik rosyjski, * 1839, † 1904; 1869—71 profesor uniwersytetu w Kazaniu, 1872—73 w Odesie, od 1873 w Moskwie. Liczne prace z chemji organicznej (chemja naftenów itp.).

Markowski Bolesław, ekonomista, *1862; studja prawne na uniwersytecie warszawskim; prezes Tow. Wzaj. Kredytu w Kielcach, potem prezes Izby Skarbowej w Kielcach; 1921 podsekretarz stanu w Minist. Skarbu, 1923 w gabinecie Sikorskiego kierownik Ministerstwa Skarbu; napisał: „Finanse miast Królestwa Polskiego" (1913), „Z dziedziny skarbowości polskiej" (1925) i in.

Markowski Józef, chemik i lekarz, * 1758 na Ukrainie, † 1829; 1810—14 prof. chemji na uniw. krakowskim. Pisał o rozbiorach wód mineralnych i in.

Markowski Józef, profesor medycyny, * 1874 we Lwowie; studja uniw. we Lwowie; 1907 docent; 1912 prof. Uniwersytetu Lwowskiego, 1921 Uniw. Poznańskiego; ogłosił: „Badania nad rozwojem opon mózgowych człowieka" (1920) i in.

Markowski Julian, rzeźbiarz polski, * 1848, † 1903 we Lwowie. Z dzieł: „Pomnik Seweryna Goszczyńskiego" (cmentarz Łyczakowski) i in.

Marks Karol, ob. Marx Karl.

Marksizm, światopogląd, oparty na metodzie materjalizmu dialektycznego, rozwinięty przez K. Marksa; ob. materjalistyczne pojmowanie dziejów.

Marlborough John Churchill ks., wódz angielski, * 1650, † 1722. Początkowo stronnik Jakóba II, następnie Wilhelma Orańskiego. Walczył 1702 w Niderlandach, w 1703 w Niemczech; zwycięzca z pod Donauwörth (1704), Hochstädt (1704), Malplaquet (1709). Na jego cześć ludowa piosenka francuska z przekręconem nazwiskiem, ob. Malbrough s'en va-t-en guerre.

Marlinskij, ob. Bestużew Aleksandr.

Marlitt Eugenie, pseudonim powieściopisarki niemieckiej John Eugenji, * 1825, † 1887; powieści: „Goldelse" (polski przekład „Złota Elżunia"), „Geheimniss der alten Mamsell", „Heideprinzesschen" i in.

Marlowe Christopher, dramaturg angielski, * 1564, † 1593; poprzednik Szekspira, na którego wywarł znaczny wpływ. Z utworów najwybitniejsze: „The Jew of Malta", „Tragical history of doctor Faustus" i „Edward II".

Marmaggi Francesco, włoski ksiądz i dyplomata, * 1876; arcybiskup, nuncjusz apostolski w Konstantynopolu, Bukareszcie i Pradze, skąd go odwołano 1926 wskutek zatargu kurji z rządem czechosłowackim o udział przedstawicielstwa rządowego w uroczystościach na cześć Husa.

Marmara morze, w staroż. Propontis, między Azją Mniejszą a półwyspem Bałkańskim, 11.655 km², głęb. 290 m.; łączy się cieśniną Dardanelską z m. Egejskiem, a przez Bosfor z m. Czarnem.

Marmarossziget, ob. Sighetul Maramuresului.

Marmelada, miąższ owoców, rozgotowany lub roztarty i stężony przez zmieszanie z cukrem.

Marmolata, najw. szczyt Dolomitów (Włochy płn.-wsch.), 3.360 m. wys.

Marmont Auguste Frédéric Louis, ks. Raguzy, marszałek napoleoński, * 1774, † 1852. Walczył pod Napoleonem we Włoszech i w Egipcie. 1805—09 gubernator Dalmacji. Zwycięzca pod Znaim 10. VII. 1809; pobity pod Salamanką 22. VII. 1812; bronił Paryża w 1814; za Ludwika XVIII par Francji; wierny Karolowi X, razem z nim udał się zagranicę.

Marmontel Jean François, pisarz francuski, * 1723, † 1799; autor sławnych w swoim czasie „Contes moraux" (3 t., 1765; przekład polski, 3 t., 1776) i romansu filozoficznego „Bélisaire" (1767); należał do grona „encyklopedystów".

Marmorek Aleksander, lekarz, * 1865 w Mielnicy (Małopolska); bakterjolog w Instytucie Pasteura w Paryżu, wynalazca surowicy przeciwko gruźlicy i szkarlatynie.

Marmota marmota, świstak, ssak z rodz. Sciuridae; poddział Simplicidentata, rząd Rodentia (gryzonie). Dług. ok. 50 cm., ogon czarny na końcu, ok. 11 cm. dług. Ciało krępe. Nogi silne. Pazury tępe, mocne, służące do kopania ziemi. Mieszka w Pirenejach, w Alpach i Tatrach, wpobliżu granicy wiecznych śniegów. Ryje nory bardzo głębokie, prowadzące do podziemnej komory, którą wyściela suchemi trawami. Żyje kolonjami po kilkanaście sztuk. Przy najmniejszem niebezpieczeństwie uprzedza o niem towarzyszy głośnym świstem. Na zimę zapada w sen głęboki.

Marmur ob. kalcyt.

Marmurki, futro czarnych lisów.

Marna (franc. Marne), pr. dopływ rz. Sekwany (Francja), dług. 525 km., połączona kanałem z Renem. Brzegi M. były podczas wielkiej wojny dwukrotnie miejscem rozstrzygających walk: 1) 5—9 IX. 1914 Niemcy pod wodzą Moltkego zajęli brzegi M. od Meaux do Bar-le-Duc, odparci przez Joffre'a; 2) od 18. VII. do 6. VIII. 1918 (po przerwaniu frontu francuskiego pod Chemin des Dames i marszu Niemców na Paryż), ostateczne zwycięstwo gen. Foch'a.

Marne, ob. Marna.

Marne, dep. płn.-wsch. Francji (część dawnej Szampanji), 8.205 km², 366.700 mieszk.; stol. Châlons-sur-Marne.

Marne (Haute), dep. Francji wsch., stanowi płd.-wsch. część Szampanji, 6.257 km², 199.000 mieszk.; stol. Chaumont.

Marnix Philippe van, kawaler de Mont Sainte-Aldegonde, pisarz i polityk niderlandzki, * 1538, † 1598; zwolennik reformacji; uczestnik powstania niderl. 1566; pomagał Wilhelmowi Orańskiemu w walce z Hiszpanją; po ucieczce Henryka Walezego z Polski, wysuwał kandydaturę Wilhelma na króla polskiego; 1583 burmistrz Antwerpji.

Marnotrawca, osoba, która przez szalone i nieodpowiednie wydatki naraża swe mienie a najczęściej i dobrą sławę. Chociaż osoba taka nie jest upośledzona umysłowo, tem niemniej w jej własnym i rodziny interesie leży, aby była częściowo ograniczona w działaniach prawnych. Większość prawodawstw stoi na tem stanowisku, że uznany za marnotrawnego przez sąd, nie ma prawa, bez asystencji doradcy względnie kuratora, zawierać układy pojednawcze, stawać w sądzie, zbywać i obciążać dobra nieruchome, podnosić kapitały hipoteczne i zaciągać pożyczki.

Maroc, ob. Marokko.

Marochetti Carlo baron, rzeźbiarz włoski, * 1805 w Turynie, † 1868; mieszkał przeważnie we Francji i w Anglji, gdzie wykonał szereg posągów.

Marokin, safjan groszkowany, kordyban.

Marokko (franc. Maroc, arabsk. Magreb el Aksa), kraj w płn.-zach. Afryce, od zach. i płn. ograniczony Atlantykiem i m. Śródziemnem, od wsch. Algerją, od płd. przechodzi w pustynną Saharę; na płd. i płn. górzysty (góry Atlas, 4.700 m. wys.), w środku nizinny i równy; klimat na wybrzeżu wilgotny, w środku kraju suchy, kontynentalny; 3,843.000 mieszk., przeważnie Berberów i Arabów wyznania mahometańskiego; rolnictwo (uprawa zbóż, kukurydzy i owoców), chów bydła i owiec; bogactwa kopalne (miedź, mangan), przemysł tkacki, skórzany, przędzalnictwo; dług. linij kol. 1.018 km., 8.900 km. linij telefonicznych. Do 1912 sułtanat despotyczny, od czasu układu franc.-marok. 30. III. 1912 i franc.-hiszp. 27. XI. 1912 protektorat hiszp. w płn.-zach. M. (28.000 km², ok. 400.000 mieszk.) i francuski w reszcie kraju (ok. 570.000 km², 3,365.000 mieszk.) z wyjątkiem obszaru m. Tangeru (600 km² i 75.000 mieszk.), pozostającego pod kontrolą międzynarodową na mocy traktatu franc.-bryt.-hiszp. 18. XII. 1923 r.; stol. w płn. M.: Fez (70.500 mieszk.); w płd. M.: Marakesz (140.000 mieszkańców); rezydencja sułtana i komisarza franc.: Rabat (31.000 mieszk.).

Marold Luděk, malarz czeski, * 1865, † 1898; z dzieł najwybitniejsze: „Panorama bitwy pod Lipanami", „Stary rynek jajczarski w Pradze", liczne ilustracje utworów czeskich i francuskich oraz szkice akwarelowe.

Maroni, rz. graniczna Gujany franc. i holend. (Am. Płd.), dług. 680 km.

Maronici, sekta chrześcijańska w Libanie, licząca ok. 500.000 dusz, wywodząca swą nazwę od św. Jana Maro, który żył na pocz. V w. Ma zwolenników także na Cyprze, w Syrji i Palestynie. Pierwotnie monoteleci, złączyli się unją z Rzymem, gdzie mają swą uczelnię „Collegium Maronitarum".

Maros, ob. Marosz.

Maros-Vásárhely, ob. Osorhei.

Marosz (węg. Maros), pr. dopływ Cisy w Siedmiogrodzie, dług. 876 km.

Marot Clément, poeta francuski, * 1495, † 1544; odznaczał się lekkim, wytwornym stylem (style marotique); ballady, piosenki, epigramaty.

Marotte (franc., zdrobniałe od Marja), rodzaj berła, uwieńczonego dziwaczną głową, przybraną w dzwonki błazeńskie; symbol szaleństwa.

Marozia, kochanka papieża Sergjusza III, matka papieża Jana XI, wtrącona przez własnego syna Alberyka II do więzienia; † przed 945 r.

Marquardt Karl Joachim, historyk niemiecki, * 1812, † 1882; razem z Mommsenem opracował nowe wyd. Becker'a „Handbuch der römischen Altertümer".

Marquarta masa, porowaty, mocno wypalony czysty kaolin z domieszką Al_2O_3 ok. 35%. Temperatura topn. 1850°.

Marquis, marchese, ob. markiz.

Marquises (Les), ob. Markizy.

Marrené-Morzkowska Walerja literatka, * 1832, † 1903 w Warszawie; córka generała Jana Mallet de Granville; płodna i w swoim czasie popularna powieściopisarka, autorka wielu studjów literackich.

Marriot Emil, ob. Mataja Emilie.

Marrubium, szanta, rodzaj roślin z rodziny Labiatae (wargowe). M. vulgare, sz. zwyczajna, bylina o łodydze 2,5—5 dm. wysok., liściach jajowatych, od dołu kutnerowatych, kwiatach białych. Kwitnie VI—IX. Przydroża, płoty.

Marryat Frederick, kapitan, powieściopisarz angielski, * 1792, † 1848; autor: „Peter Simple", „Jacob Faithful", „Japhet in search of a father" i in.

Mars, bóg wojny u Rzymian, syn Junony, utożsamiany z greckim Aresem; przedstawiany jako małżonek Wenery.

Mars, ob. gniazdo bocianie.

Mars, czwarta według odległości od słońca wielka planeta układu słonecznego. Odległość od słońca 227,800.000 km. (średnia); obrót gwiazdowy 686.980 dni; mimośród orbity 0,093; nachylenie orbity do ekliptyki 1°51'; masa = 0.108 masy ziemi; średnica równikowa, widoczna z ziemi 3".5—24".5; gęstość (wody = 1) = 3.99; czas obrotu dookoła osi $24^h\ 37^m 22^s .6$; nachylenie równika planety do płaszczyzny ekliptyki 23°59'; spłaszczenie około 1/190; natężenie światła słonecznego 0.431 (na ziemi = 1.000). Posiada dwa księżyce: Fobos i Deimos. Od chwili wykrycia przez Schiaparelli'ego tzw. „kanałów" w postaci prostych linij, M. stał się najciekawszą planetą układu słonecznego. Możliwość życia organicznego na M., przynajmniej, jeżeli chodzi o warunki cieplne, nie jest wykluczona. Ostatnie badania, przeprowadzone przez John'a i Adams'a (obserwatorjum Mount Wilson), wykazały istnienie pary wodnej i tlenu w atmosferze M. Na istnienie wody mogą wskazywać również czapeczki biegunowe (prawdopodobnie ze śniegu i lodu), większe zimą i mniejsze latem. Co zaś do realności „kanałów", to hipotezę o budowie ich przez jakieś istoty żywe, obalono faktem, że „kanały" widoczne są tylko przez małe lub średnie lunety, w większych zaś „kanały" rozpadają się na oddzielne plamki. Do wybitniejszych zwolenników istnienia „kanałów" można zaliczyć Schiaparelli'ego oraz Lowell'a, do przeciwników Antoniadi'ego i E. Barnard'a. Najbliższa odległość M. od ziemi (podczas opozycji) wynosi około 55 milj. km. Ostatnia tzw. „wielka opozycja" była w 1925.

Marsala, m. port. w prow. Trapani na Sycylji (Włochy Płd.), 68.000 mieszk.; wywóz słynnych win; miejsce wylądowania Garibaldiego w 1860.

Marsala, słodkie, mocne wino sycylijskie, ciemno-żółte lub czerwone, o zawartości 11% alkoholu i 3,3% cukru. Nazwa pochodzi od portu Marsala.

Maršan Robert, prawnik i historjograf czeski, * 1875; ogłosił: „Czesi i Niemcy w 1848 r." i „Bój o Frankfurt".

Marschall von Bieberstein Adolf Hermann von, dyplomata niemiecki, * 1842, † 1912; ambasador w Konstantynopolu (1897 do 1912); zapewnił Niemcom znaczny wpływ w Turcji; uzyskał zgodę na kolej bagdadzką.

Marschner Heinrich, kompozytor niemiecki, * 1795, † 1861; twórczość M. wywarła wielki wpływ na dramat muzyczny Wagnera. Opery: „Hans Heiling" (1833), „Der Templer und die Jüdin", „Der Vampyr".

Marseillaise, ob. Marsyljanka.

Marseille, ob. Marsylja.

Marsh'a próba, nadzwyczajnie czuła metoda wykrywania arsenu. Pod działaniem wodoru „in statu nascendi" na rozpuszczalne związki arsenu powstaje arsenowodór (AsH_3); jeżeli zapalimy następnie wodór z przymieszką arsenowodoru i płomień skierujemy na skorupę porcelanową, to wydziela się arsen metaliczny; próba M. pozwala wykryć najdrobniejsze ilości arsenu i dlatego ma zastosowanie w medycynie sądowej.

Marsh'a przyrząd służy do wykrywania śladów arsenu drogą chemiczną, (ob. Marsh'a próba).

Marschall, żeglarz angielski, 1788 zbadał grupę wysp Radak na oceanie Spokojnym w archipelagu, nazwanym jego imieniem.

Marshall William, zoolog niemiecki, * 1845, † 1907; prof. zoologji i anatomji porównawczej w Lipsku, popularyzator; ogłosił m. in.: „Spaziergänge eines Naturforschers" (3 wyd., 1898), „Die Tiere der Erde" (3 t., 1903—1905).

Marshall'a archipelag, wyspy koralowe w Mikronezji wsch., na oceanie Spokojnym, 405 km², 11.000 mieszk.; wywóz kopry; odkryty 1788 przez Marshall'a; do 1919 kol. niem.; obecnie Japonja otrzymała mandat od Ligi Narodów.

Marsilia quadrifoliata.

Marsilia, marsylja, rodzaj paproci wodnych z rodziny Marsiliaceae (marsylje). W Polsce M. quadrifolia, m. czterolistna (Rys.; *a* młody liść, *s* zarodniowocnik), bylina o łodydze czołgającej, rozgałęzionej, na której stoją w odstępach długoogonkowe liście, o blaszce złożonej palczasto z 4 listków (wyglądu koniczyny czterolistnej). Z podstawy ogonka liściowego wyrastają po 2—3 czarniawe zarodniowocniki (sporocarpia), kształtem do bobu podobne. Wody stojące, błota.

Marsiliaceae, marsylje, rodzina paproci, należąca do rzędu Hydropteridales (paprocie wodne). Zawiera rodzaje: Marsilia i Pilularia.

Marsilius Ficinus, ob. Ficinus Marsilius.

Marsjas, według podań greckich Sylen, który jako mistrz gry na flecie wyzwał do walki Apollina, grającego na lutni. Pokonany, został przez Apollina żywcem odarty ze skóry. Często przedstawiany w rzeźbie greckiej.

Marskość wątrobowa Laënnec'a, ob. Laënnec'a marskość wątrobowa.

Mars - Noga Antoni, lekarz, * 1851, † 1918; prof. chorób kobiecych i położnictwa na uniwersytecie lwowskim; dyrektor kliniki ginekologiczno - położniczej tamże, prezes i członek honorowy Towarzystw lekarskich, krakowskiego i lwowskiego, członek Krajowej Rady Zdrowia, poseł na sejm wiedeński. Liczne prace specjalne.

Marsowe pole, ob. Campus Martius.

Marsupialia, workowce czyli torbacze, podgromada ssaków (Mammalia). Zwierzęta żyworodne, zajmujące odosobnione stanowisko w gromadzie ssących i odznaczające się wielką rozmaitością postaci i trybu życia. Dzięki konwergencji istnieją wśród nich formy, odpowiadające różnym rzędom łożyskowców (Placentalia), owadożernym, gryzoniom, drapieżnym itd. Dawniej bardziej rozpowszechnione, obecnie stanowią charakterystyczny element fauny krainy Notogei (Australja, Nowa Gwineja, Tasmanja, wyspy Moluckie i inne wyspy sąsiednie); tylko rodzina Didelphyidae jest reprezentowana w środkowej i południowej Ameryce. Główną cechę workowców stanowi mniej lub więcej rozwinięta torba na brzuchu samic, złożona z fałd skórnych, opierająca się na dwóch, połączonych z miednicą, kostkach torebnych (ossa marsupialia) i okrywająca sutki. Torba ta (marsupium) służy do noszenia młodych, bardzo słabo rozwiniętych po urodzeniu (z ledwie zaznaczonemi kończynami, nagich, ślepych i głuchych), które tam pozostają przez kilka miesięcy, przechodząc dalszy rozwój. U gatunków z słabo wykształconą torbą matka nosi potomstwo na grzbiecie, przyczem młode przyczepiają się ogonami do jej ogona. Szczęki obficie i rozmaicie uzębione. Łożyska brak (wyjątek — jamraj, Perameles); dwie macice i dwie pochwy. M. obejmują dwa rzędy: 1) Polyprotodontia (workowce drapieżne i wszystkożerne), z rodzinami: Didelphyidae (dydelfy). Dasyuridae (niełazy), Notoryctidae (krety workowate i Peramelidae (jamraje); 2) Diprotodontia (work. roślinożerne), z rodzinami: Caenolestidae, Phascolomyidae, Phalangeridae (pałanki) i Macropodidae (kangury). Szczątki kopalne workowców, poczynając od triasu, znane z Europy i Ameryki płn.

Marsylja, franc. Marseille, gł. port Francji nad m. Śródziemnem, stol. dep. Bouches-du-Rhône, 585.000 mieszk.; warsztaty okrętowe; fabr. mebli; młyny; wyroby jedwabnicze; wielki handel. W staroż. Massalia, port handlowy, założony w VI w. przed Chr. przez Greków z Fokidy. Najważniejszy port galski, potem rzymski; emporjum handlowe na Europę zach. z własną monetą, srebrnemi tetradrachmami z głową Diany lub lwa; moneta ta miała kurs do I w. po Chr.

Marsylja, ob. Marsilia.

Marsyljanka (Marseillaise), patrjotyczny hymn francuski, napisany przez oficera Republiki Rouget de l'Isle 1792. Po raz pierwszy śpiewany przez batalion ochotniczy z Marsylji przy wkraczaniu do Paryża, stąd nazwa.

Marsylje, ob. Marsiliaceae.

Marsyljusz z Padwy (Marsilio), uczony i pisarz polityczny, * ok. 1270, † ok. 1343. Udział w sporze minorytów z pap. Janem XXII przywiódł go do obozu ces. Ludwika Bawarskiego, przy którym, jako lekarz, doradca i pisarz polityczny, pozostał do śmierci; w dziele „Defensor pacis" (potępionem przez kościół) zwalczał prymat papieża, głosił hasła ludowładztwa oraz wolności sumienia. Reformacja wydała i szerzyła to dzieło.

Marsz, uporządkowany ruch wojska w kierunku pewnego określonego celu. M. dzieli się na ubezpieczone (wpobliżu nieprzyjaciela), oraz podróżne, zdala od wroga. M. ubezpieczony polega na wysunięciu przed maszerujące oddziały straży przedniej oddziału czołowego i i bocznych, oraz patroli ubezpieczających. Wszystkie te człony mają za zadanie zapewnienie kolumnie bezpieczeństwa (uniknięcie zaskoczenia) oraz swobodnego rozwinięcia się w razie spotkania z przeciwnikiem. M. podróżne odbywa się bez specjalnych środków ubezpieczenia. Podstawą należytego wykonania każdego marszu jest utrzymanie karności marszowej, polegającej na zachowaniu odstępów pomiędzy członami kolumny, oraz miejsc poszczególnych żołnierzy w szeregach. Normalny m. dzienny piechoty wynosi 20—25 km. dla mniejszych oddziałów, 18—20 km. dla większych. Forsowny m. może wynosić 40—45 km. Zwykle po 3-ch dniach daje się oddziałowi 1 dzień odpoczynku.

Marsz, w muzyce utwór w całym takcie, o formie trzyczęściowej, skomponowanej na orkiestrę lub jakiś instrument pojedyńczy, przeznaczony bądź do towarzyszenia pochodowi masowemu, bądź do celów artystycznych. Oprócz zwyczajnego, istnieje m. szybki i m. żałobny o ruchu powolnym i charakterze smętnym. Część środkowa, zwana trio, bywa zazwyczaj prowadzona najmelodyjniej. Literatura muzyczna posiada znaczną ilość pięknych marszów: Beethovena, Chopina, Mendelssohna, Wagnera, Verdi'ego, Meyerbeera i in.

Marszałek, urząd dworski: m. pierwotnie miał tylko pieczę nad stajnią królewską (koniuszy), z biegiem czasu stał się jedną z najwyższych godności dworskich. W państwie niemieckiem Erbmarschall odgrywał wybitną rolę w czasie sejmów; pieczy jego powierzony był porządek i wszystkie sprawy, związane z ceremonjałem. W XVII w. zjawił się w rozmaitych państwach zachodnich marszałek dworu, którego funkcje

były podobne do funkcyj wielkich mistrzów ceremonji, ochmistrzów dworu, ministrów dworu. Marszałek krajowy (Landmarschall) w Niemczech przewodniczył na zgromadzeniach stanowych. W Polsce urząd marszałka powstał w ciągu XIII w.; pierwotnie funkcje, z tym urzędem połączone, były takie same jak w państwach zachodnich. Początkowo był tylko jeden marszałek, który zwał się marszałkiem króla lub dworu, jako mistrz ceremonji zawsze poprzedzał króla, trzymając laskę, symbol swej władzy, przewodniczył w radzie, a potem w senacie, sprawował ogólną pieczę nad dworem i dworzanami; poczynając od XV w. ustanawiał ceny żywności w miejscu, gdzie król przebywał; od XVI w. do jego obowiązków należał wymiar sprawiedliwości w miejscu pobytu króla. W 1409 r. powstał urząd marszałka nadwornego w przeciwstawieniu do tamtego, który zwał się wielkim koronnym. M. nadworny, jako pomocnik pierwszego, w razie potrzeby jego zastępca, a przeważnie następca, był ministrem dworu królewskiego, zaś m. w. koronny — pierwszym ministrem kraju. Po unji z Litwą urzędy marszałkowskie powstały na Litwie. Odtąd marszałkowie koronni pełnili swe funkcje w Koronie, w razie zaś pobytu króla na Litwie — prawa i obowiązki ich przechodziły na m. litewskich. M., znajdując się zawsze u boku królewskiego, miał obowiązek pilnować porządku, do niego należała piecza nad czystością ulic, domów, dobrocią bruków, oświetlenia w rezydencji; był więc ministrem policji. Do pomocy w sprawowaniu swych funkcyj miał zbrojną straż. Atrybucje sądów marszałkowskich zostały ściśle określone w 1678 i 1776.

Marszałek, najwyższy stopień wojskowy w niektórych państwach. W Polsce stopień m. został po raz pierwszy wprowadzony w 1920 w drodze ofiarowania go przez korpus oficerski Józefowi Piłsudskiemu. Marszałkami Polski są obecnie Józef Piłsudski i Ferdynand Foch.

Marszałek Sejmu i Senatu, ob. Sejm i Senat.

Marszałkiewicz Stanisław, minjaturzysta polski, * 1789 w Warszawie, † 1872 tamże. Początkowo kształcił się w kraju pod kierunkiem Bacciarelli'ego i Brodowskiego, następnie w Wiedniu. Wykonał mnóstwo minjaturowych popiersi portretowych, podobno około tysiąca.

Marszałkowicz Jan, prof. wydziału rolniczego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, * 1868; prace: „Zagadnienia hodowlane" (1904), „Indywidualne żywienie krów" (1905), „Wytyczne drogi dla polskiej produkcji rolniczej" (1912).

Marszałkowskie wyspy, polska błędna nazwa wysp Marshall'a.

Marszczki pierzaste, plicae palmatae, charakterystycznie ułożone fałdy błony śluzowej na przedniej i tylnej ścianie kanału szyjki macicznej (cervix uteri), przypominające swem ułożeniem użyłkowanie liścia. Dawni anatomowie nazywali te fałdy „drzewem życia" (arbor vitae).

Marsze, nazwa aluwjalnych żyznych dolin rzecznych i nizin nadmorskich w Holandji i płn.-zach. Niemczech. W delcie Wisły odpowiada im nazwa „żuław".

Marszewski Józef, malarz polski, * ok. 1825 w Warszawie, † 1883 tamże; studja w Warszawie i w Petersburgu; malował pejzaże; z dzieł: „Krowa" (Tow. Zach. Szt. P. w Warszawie), „Krajobraz tatrzański" (tamże).

Marta św., siostra Marji i Łazarza, mieszkająca razem z nimi w Betanji; według legendy miała umrzeć w Tarascon w Prowancji; święto 29 lipca.

Marteau Ludwik, malarz, * ok. 1720 w Paryżu, † 1805 w Warszawie; malował portrety niewielkich rozmiarów pastelami na pergaminie; m. in. wykonał dla Stanisława Augusta portrety uczonych, zapraszanych na obiady czwartkowe.

Martel Edouard, geograf i geolog francuski, * 1859; speolog i hydrolog, współzałożyciel „Societé de spéologie" i czasopisma „Spelunca", autor szeregu dzieł, m. in. „Traité des eaux souterraines" (1921).

Martellato, w grze skrzypcowej oznacza b. wyraziste staccato; w grze fortepianowej — grać sucho.

Marten Miloš (wł. Miloš Sĕbesta), czeski krytyk literatury i sztuki, * 1883, † 1917. Najwybitniejsze studja krytyczne i estetyczne: „Otokar Brĕzina", „Juljusz Zeyer", „In memoriam K. H. Máchy", „Edward Munch", „Księga silnych" i inne.

Martens Fedor, prawnik rosyjski, * 1843, † 1909; prof. prawa międzynarodowego na uniwersytecie petersburskim; ogłosił szereg prac i wydawnictw, m. in.: „Recueil des Traités et Conventions conclus par la Russie avec les puissances étrangères" (15 t., 1874—1909), „La Russie et l'Angleterre en Asie centrale" (1879, w 4 jęz.), „La question egyptienne" (1882).

Martens Georg Friedrich von, profesor prawa na uniwersytecie w Getyndze, * 1756, † 1821; rozpoczął wydawać ogólny zbiór umów międzynarodowych, który pod nazwą „Recueil Martens" wydawany jest dotychczas.

Martenzyt, ob. żelazo.

Martialis, ob. Marcjalis.

Martignac Jean Baptiste wicehr., mąż stanu francuski, * 1776, † 1832; 1828—29 min. spraw wewn. i faktyczny kierownik gabinetu; 1830 w opozycji.

Martigny, m. w kantonie Wallis (Szwajcarja płd.), 27.000 mieszk.; punkt wyjścia wycieczek turystycznych w Alpy.

Martin Aleksander, skrzypek i wiolonczelista orkiestry teatru warszawskiego, * 1825 w Warszawie, † 1876. Napisał operę „Wianki".

Martin Henri, historyk i polityk francuski, * 1810, † 1883 w Paryżu. Zwolennik st.-simonizmu. 1863 wzywał Europę do udzielenia pomocy powstaniu polskiemu. W pracy „Pologne et Moscovie" bronił sprawy polskiej. Główne dzieło: „Histoire de France".

Martin Karol, budowniczy polski, * 1817, † 1891 w Sandomierzu. Ukończył paryską Szkołę Sztuk Pięknych; od 1853 profesor budownictwa miejskiego w szkole rolnej w Marymoncie pod Warszawą. Wykonał szereg budowli gospodarskich w Wawrzyszewie i Rudzie; wydał kilka podręczników technicznych o budownictwie wiejskiem.

Martin Svaty Turčansky (węg. Turocz Szt. Marton), m. pow. w żupie trenczyńskiej w Słowacji (Czechosłowacja), 5.500 mieszk.; ognisko ruchu umysłowego Słowaków, muzeum słowackie.

Martina Franca, m. w Apulji, prow. Lecce (Włochy płd.), 25.000 mieszk.

Martinez de la Rosa Don Francisco, mąż stanu i poeta hiszpański, * 1789, † 1862; 1820 prezes ministrów, 1844—46 minister spraw zagr., 1847—51 poseł w Paryżu; pisał powieści i dramaty.

Martinez de la Vega Joachim, malarz hiszpański, * 1846, † 1905. Z dzieł: „Chrystus" (Malaga, San-Juan), „Pijak" i in.

Martini (Marcini), jezuita, wydał 1655 r. atlas Chin, opracowany na podstawie źródeł europejskich i chińskich („Novus Atlas Hinensis"), który długo był głównem źródłem dla kartografów europejskich.

Martinique, ob. Martynika.

Martinowski piec, piec płomienny, ogrzewany paliwem gazowem; służy do świeżenia stali metodą Siemens-Martina. Nazwa pochodzi od Piotra Martina, inżyniera francuskiego, który dał pierwszy pomysł. Praktyczne znaczenie tej metodzie zapewnił zastosowany przez Siemensa, jako opał, gaz generatorowy.

Martinská deklarace, deklaracja przedstawicieli wszystkich słowackich stronnictw 30. X. 1918 r. w Turcz. Św. Marcina, głosząca, że Słowacy są gałęzią jednolitego narodu czechosłowackiego i opierają się na zasadzie prawa samookreślenia.

Martos Iwan, rzeźbiarz rosyjski, * 1750, † 1835. Należy do epoki romantyków; prof. i rektor Akademji Sztuk Pięknych w Petersburgu. Z dzieł: pomnik Minina i Pożarskiego (1804—1818, Moskwa), pomnik na grobie ks. Kurakinej (Petersburg) i inne.

Martwa natura, wyrażenie, oznaczające obraz, który przedstawia zgrupowanie kwiatów, owoców, nieżywych zwierząt i ptactwa, najrozmaitszych naczyń, sprzętów itp. Pochodzi z XIV w. Celowali w odtwarzaniu m. n. Holendrzy i Flamandczycy.

Martwe morze, jezioro słone w płd.-wsch. Palestynie, największa depresja na kuli ziemskiej, powstała skutkiem kataklizmu wulkanicznego, 394 m. poniżej poziomu wód morza Śródziemnego; 76 km. dług., od 4,5 do 16 km. szer., od 4 do 6 m. głęb.; skutkiem nasycenia solą zarówno wód w jeziorze, jak i gruntów okolicznych, fauna i flora wogóle tu nie istnieją, stąd nazwa.

Martwica, necrosis, obumarcie tkanki lub narządu, spowodowane wpływami mechanicznemi, chemicznemi, zaburzeniami w krążeniu lub też działaniem bakteryj.

Martwica rozpływna, ob. kolikwacja.

Martwica skrzepowa, ob. koagulacyjna nekroza.

Martwice czyli tufy, skały, składające się z popiołów wulkanicznych i okruchów, wyrzucanych z wulkanów podczas ich wybuchów.

Martyngał (franc.), przyrząd z rzemyków, powstrzymujący zadzieranie łba przez konia.

Martynika (franc. Martinique), górzysta i wulkaniczna wyspa w grupie Małych Antylów (franc.), 987 km², 193.000 mieszk. (8.000 białych) Murzynów i Mulatów; wywóz cukru, rumu, kakao, tytoniu i bawełny; stol. Fort-de-France. Odkryta 1502, 1664 przyłączona do Francji.

Martynowski Franciszek Ksawery, literat, archeolog i historyk sztuki, * 1848, † 1896; redaktor „Ruchu Literackiego" we Lwowie, potem „Przeglądu bibljograficzno-archeologicznego" w Warszawie; ogłaszał w pismach mnóstwo cennych przyczynków do dziejów sztuki i archeologji w Polsce; osobno: „Z domu i świątyni; szkice i obrazy z przeszłości" (1880), „Na przełomie sztuki polskiej" (1882) i inne.

Martynowski Hieronim, matematyk polski, * 1807 w Ludwikówce pod Wilnem, † 1861 w Liège. W 1849 prof. zwycz. w szkole nauk i rzemiosł w Liège. Napisał: „De la résolution des équations numeriques" i inn.

Martyrologium (łac.), katalog męczenników, ułożony podług miesięcy i dni, w którym podana jest data śmierci z krótkim opisem męczeństwa. Istnieje b. wiele takich katalogów. Najobszerniejszy jest M. Hieronymianum z pocz. VI w.

Martyrologia, 1) ob. Martyrologium; 2) życie pełne udręczeń.

Maruder (franc.), żołnierz, który oddalił się od oddziału i błąka się, niepokojąc ludność cywilną.

Maruszewski Tomasz, członek „Kuźnicy" kołłątajowskiej. Przygotowywał i przyczynił się do przyśpieszenia wybuchu powstania 1794 r., towarzysz prac ks. Meiera; zwolennik terroru.

Marwitz George von der, generał pruski, * 1856; w 1914 r. walczył pod Paryżem, w 1915 r. przełamał front rosyjski w Karpatach; † 1918 r. w bitwie pod Compiègne.

Marx Karl, ekonomista, filozof i działacz polityczny niemiecki, twórca naukowego socjalizmu, * 1818 w Trewirze, † 1883 w Londynie; pochodzenia żydowskiego; studja prawne i filozoficzne w Bonn i Berlinie; 1842 redagował „Rheinische Zeitung" w Kolonji, wskutek represyj prasowych usunięty przez wydawców, wyjechał 1843 do Paryża, gdzie pracował w niemieckiem socjal. piśmie „Vorwärts". Na żądanie rządu pruskiego władze francuskie 1845 zamknęły pismo i wydaliły

M. z granic państwa. W Brukseli pracował razem z Fr. Engelsem w robotniczych organizacjach tajnych („Związek sprawiedliwych“) i w robotniczem stowarzyszeniu oświatowem, w którem wykładał ekonomję. Na kongresie „Zw. Spr.“ 1847 przedstawił opracowany razem z Engelsem program związku (który przybrał nazwę „Zw. komunistów“) — „Manifest komunistyczny“ (ob.). 1848 rząd belgijski wydalił M., po poprzedniem aresztowaniu go wraz z żoną. M. udał się do Paryża, wkrótce jednak, dzięki rewolucji, która ogarnęła Niemcy, wrócił do kraju i osiadł w Kolonji, gdzie założył wraz z Engelsem „Neue Rheinische Zeitung“ i stanął na czele „Towarzystwa demokratycznego“. Po upadku rewolucji władze pruskie zawiesiły „N. Rh. Z.“ i wydaliły M. Udał się do Paryża, ale i stamtąd wydalony, przeniósł się do Londynu, gdzie przez lat kilkanaście cierpiał straszną nędzę, od której ratował się pisywaniem artykułów do radykalnego dziennika amerykańskiego „Trybuna nowojorska“. W „Trybunie“ ukazały się m. in.: rozprawa „Rewolucja i kontrrewolucja w Niemczech“, artykuły w sprawie Polski, dla której M. żądał niepodległości w granicach z przed 1772 r., i inne. W Londynie napisał „Kapitał“, którego I tom ukazał się 1867. Z chwilą powstania (1864) „Międzynarodowego Stowarzyszenia Robotników“, M. został wybrany na członka komitetu, którego zadaniem było opracowanie statutu i manifestu; napisał pierwszą odezwę Międzynarodówki i ułożył jej statuty. W komitecie, i później w Radzie Generalnej, zajmował skromne stanowisko sekretarza generalnego, był jednak jej duchem i mózgiem. Prócz głównego dzieła „Kapitał“, napisał: „Walki klasowe we Francji 1848—1850“, „Wojna domowa we Francji“, „O wolnym handlu“, „Nędza filozofji“, „Ośmnasty Brumaire'a“, „Przyczynek do krytyki ekonomji politycznej“ i in.

Marx W i l h e l m, polityk niemiecki, * 1863; od 1899 poseł do sejmu pruskiego, od 1910 do parlamentu związkowego; 1919—20 członek Zgromadzenia Narodowego, 1923—24 kanclerz państwa, 1926 minister sprawiedliwości w gabinecie Luthera, od maja 1926 premjer.

Marxizm, ob. M a r k s i z m.

Marxstadt, do 1918 Ekaterinenstat, m. gub. w Rosji wsch., od 1918 stol. „Komuny Pracy Niemców Nadwołżańskich“, tworząca w 1922 autonomiczny okrąg; 15.500 mieszk., przeważnie kolonistów niemieckich, przybyłych w końcu XVIII w.

Marycki S z y m o n (Maricius Simon), teoretyk pedagogiczny polski, profesor uniwersytetu krakowskiego, * 1516, † 1574; autor traktatu pedagogicznego pt.: „Simonis Mauricii Pilsnensis de scholis seu academiis libri duo“, Kraków, 1551; M. był humanistą i przeciwnikiem scholastyki..

Maryjski system kanałowy, nazwa pochodząca od kanału Maryjskiego, łączącego rz. Kowżę w dorzeczu Wołgi z rz. Wytegrą w dorzeczu Newy; obejmuje drogę wodną od rz. Wołgi przez rz. Szeksnę, jez. Oneskie i Ładoskie, ogółem 1.092 km. dług.

Maryland, stan nad zat. Chesapeake oceanu Atlantyckiego we wsch. St. Zj. Am. Płn., 31.926 km², 1,450.000 mieszk. (27.000 Polaków); rolnictwo, chów bydła, kop. węgla i rudy żel.; stol. Annapolis, ośrodek handlu Baltimore.

Marylski A n t o n i, ziemianin i działacz polityczny, * 1865, poseł na Sejm Ustawodawczy i na Sejm; ogłosił: „Dzieje chłopów polskich“, „Dzieje sprawy żydowskiej w Polsce“ i in.

Marymoncki Instytut Agronomiczny, wyższa szkoła gospodarstwa wiejskiego w Marymoncie pod Warszawą, założona w 1818; przetrwała do 1863 r., poczem włączona została do Instytutu w Puławach. I. M. wychował liczne zastępy światłych i zdolnych rolników i leśników, przez co wydatnie przyczynił się do podniesienia kultury rolnej w Polsce.

Marymont (franc. Mariemont), płn. dzielnica Warszawy; ongiś pałac król. Marji Kazimiery, od 1818 instytut agronomiczny, przeniesiony w 1863 do Puław.

Maryna Mniszchówna, carowa moskiewska, córka Jerzego M., wojewody sandomierskiego, * ok. 1588; 1605 żona Dymitra Samozwańca, 1606 koronowana w Moskwie. Po zamordowaniu I-go Samozwańca, kolejno żona 2-ch następnych (1608, 1610); † 1614 w więzieniu w Kołomnie.

Marynarka handlowa składa się ze statków handlowych morskich, rybackich, holowników, lichterów, jak również statków na wodach słodkich, jeziorach i rzekach. Istnieją liczne specjalne nazwy u rozmaitych narodów. Rozróżnianie typów statków poszczególnych narodowości znane było w odległej przeszłości. Egipt posiadał flotę na większą skalę. Rzym utrzymywał na m. Śródziemnem znaczną stosunkowo flotę handlową; w wiekach średnich Włosi, Hiszpanie, Portugalczycy, miasta Hanzeatyckie, Holendrzy byli znakomitymi żeglarzami. W starożytności statki handlowe były częstokroć, w miarę potrzeby, przystosowane do korsarstwa. Początkowo statki krążyły po linjach przybrzeżnych, dopiero z czasem puszczają się żeglarze na dłuższe podróże morskie. (ob. Tablica: „Najważniejsze podróże i odkrycia geograficzne“; T. II., str. 213—220). Statki, dostosowywując się do potrzeb, zmieniły swój kształt. W XVII wieku nastąpił znaczny postęp w budowie okrętów; w XVIII w. zaszła w tym kierunku zupełna zmiana, dozwalająca na zwiększenie szybkości i pojemności statków. Przewrót w technice budowy statków wprowadziło zastosowanie popędu parowego. Jakkolwiek użycie kół, poruszających statek, znane było już u Rzymian i w średnich wiekach, historja parowców zaczyna się od Papin'a (r. 1684). Dopiero jednak w r. 1774 udało się Auxironowi i Perierowi wybudować statek, poruszany maszyną parową, co udoskonalił Miller w Anglji, Fitch w Ameryce, Robert Fulton we Francji. Pierwszy statek parowy (43 m. dług., 5 m. szerokości) objechał Hudson (w r. 1807), poruszany przez 2 koła (20 HP), czynił 20 obrotów na minutę. Śruba, jako mechanizm poruszający znana już wcześniej, użyta była w r. 1836

MARYNARKA I

1. Okręt królowej egipskiej Hatszepsu (1500 prz. Chr.). 2. Okręt Homera (800 prz. Chr.) wedł. Voigta. 3. Przedhistoryczny rysunek na kamieniu (Bohuslän, Szwecja) wedł. Molla. 4. Aleksandryjski okręt kupiecki (I w.). 5. Okręt średniowieczny (XII w.) wedł. Molla. 6. Karawela Kolumba. 7. Parowiec kołowy (1840). 8. Barka śródziemnomorska (1800). 9. Pięciomasztowiec „R. C. Rickmers“ (1906). 10. Kuter (1900). 11. Łódź żaglowa. 12. Jacht parowy (1918). 13. Parowiec pośpieszny „Columbus“ (1922). 14. Statek motorowy (1922).

przez Smiths'a do konstrukcji statków („Archimedes"), a przez Brunel'a do konstrukcji okrętu transoceanicznego (w r. 1884). Od r. 1895 wchodzi w użytek turbina. W nowszych czasach zastosowane zostały na statkach silniki spalinowe zamiast pary. W tych rodzajach statków użyty jest system poruszania zapomocą elektrycznego motoru, połączonego z wałem śruby okrętowej; motory te zasilane są prądem generatorów, poruszanych zapomocą silników spalinowych. Od niedawna istnieją urządzenia do poruszania statków zapomocą skombinowania układu ruchomego i siły wiatru na tzw. statkach rotorowych. (Ob. Rotorowe statki). Statki handlowe są własnością państwa, towarzystw (kompanij okrętowych, spółek akcyjnych) i prywatnych jednostek. (Ob. Towarzystwa żeglugi). Do obliczenia pojemności statku i ciężaru towarów służą specjalne miary morskie. Powszechnie przyjętą za jednostkę miary morskiej jest tonna (ob.). Towary i statki podlegają ubezpieczeniom. (Ob. Ubezpieczenia morskie). Dla przewozu towarów całym statkiem, co ma miejsce przy przewozie ładunków masowych, zawierają strony handlujące umowy przewozowe, zwane „charter party" (certerpartja) lub konosamenty. Własnością każdego państwa są tylko tzw. wody terytorjalne, tj. dziesięciokilometrowa szerokość pasa wód wzdłuż brzegów danego państwa. Na wodach terytorjalnych państwo zarządza uprawnieniami (ob. policja morska) co do połowu ryb, żeglugi, eksploatacji dna, itp. Każdy okręt musi posiadać dla oznaczenia swej przynależności banderę i paszport, tzw „certyfikat" i „rolę zaciągową" tj. spis załogi. Dokumenty te winien mieć kapitan zawsze na okręcie i przy przybyciu do obcego portu ujawnić przedewszystkiem konsulowi swego państwa. We wszystkich krajach, posiadających flotę, budżet marynarki handlowej zajmuje bardzo ważne miejsce. Istnieje stała skłonność do powiększania stanu posiadania floty. W tym celu państwa subwencjonują prywatne poczynania i istnieje specjalna propaganda. Do wykształcenia żeglarskiego istnieje specjalne szkolnictwo, bibljoteki i piśmiennictwo fachowe. Polska, która objęła dnia 10. II. 1920 r., na mocy traktatu wersalskiego, część wybrzeży Bałtyku, rozszerza stale swą działalność morską. W r. 1926 budżet naszej marynarki handlowej, uchwalony przez Sejm, wynosił 2,290.198 zł. (wydatki nadzwyczajne 300.000 zł.); preliminarz na r. 1926, po zmianach wprowadzonych przez rząd, wynosił 2,222.050 (wydatki nadzwyczajne 7,315.000 zł.). Sprawy morskie regulują w Polsce ustawy: z dn. 28. V. 1920 r. o polskich statkach handlowych marynarki. (Dz. U. P. Nr. 47 z 1920 p. 285), mianowicie co do przynależności morskiego statku handlowego do marynarki handlowej. Szczegółowe przepisy rejestruje: rozporządzenie ministra b. dzielnicy prusk. z dn. 18. I. 1921. (Dz. U. P. z r. 1921, p. 58), sprawy obciążenia hipotecznego ustawa z 4. X. 1921 r. (Dz. U. P. Nr. 87 z r. 1921 p. 594). Sprawy polskiej marynarki handlowej podlegają: Departamentowi morskiemu Ministerstwa Handlu i Przemysłu, dzielącemu się na 2 wydziały: W. żeglugi i W. portowy. Sprawy pasa morskiego (10 km.) należą do Starostwa Morskiego (ob. Starostwo morskie). Poza tem istnieje Komitet Doradczy dla spraw, dotyczących stosunków polsko-gdańskich. Celem jego jest ujednostajnienie akcji Rządu wobec W. M. Gdańska i przedkładania swych wniosków i opinij organom rządowym. W skład komitetu wchodzą przedstawiciele komisarjatu generaln. Rzeczypospolitej w Gdańsku i Prokuratorji Generalnej. Przewodniczącym jest Minister Spraw Zagranicznych. Polska jako członek należy do „Międzynarodowej Rady dla badania morza". Polska m. h. do r. 1927 składa się z 5 okrętów, które rząd polski nabył dla Towarzystwa żeglugi morskiej (ob. żegluga morska). Nazwy statków są: „Kraków", „Katowice", „Poznań", „Toruń", „Wilno", każdy po 3.000 tonn, oraz wojskowy transportowiec „Warta". Zamówione są jeszcze 2. Towarzystwo „Wisła-Bałtyk" posiada 6 holowników i 14 barek (lichterów morskich, 650—1.200 t.), razem 11.000 t. Cały tonaż polskiej marynarki handlowej wynosi obecnie 30.000 t. Ruch statków w dwóch naszych portach morskich, Gdyni i Gdańsku, przedstawia się następująco: w r. 1925 do Gdańska weszło 3.896 statków o pojemności 1,869.979 tonn; wyszło z portu 3.958 statków, o ładunku 1.864.189 tonn; do Gdyni zawinęły 264 statki handl. i 28 pasażerskich. Urząd Emigracyjny przewiózł ok. 12.000 wychodźców z bagażem o wadze 300.000 kg.; za 6 miesięcy r. 1926 wywóz wynosi 170.707 tonn. Wzrost w stosunku do roku 1925 o 380%. Dla handlu morskiego powstały w Polsce Towarzystwa: „Żegluga Morska" i Tow. „Wisła-Bałtyk". Sprawą propagandy morskiej zajmuje się „Liga żeglugi morskiej i rzecznej". Z piśmiennictwa perjodycznego fachowo zajmuje się sprawami marynarki handlowej czasopismo: „Morze".

Marynarka handlowa

	Państwo	Tonn (w 1924 r.)	Tonn (w 1914 r.)
1	W. Brytanja	19 069 000	18 887 000
2	St. Zjedn. Am. Płn	15 250 000	1 837 000
3	Japonja	3 655 000	1 642 000
4	Francja	3 401 000	1 918 000
5	Niemcy	2 954 000	5 098 000
6	Włochy	2 790 000	1 428 000
7	Holandja	2 550 000	1 471 000
8	Norwegja	2 439 000	1 923 000
9	Posiadłości brytańskie	2 410 000	1 407 000
10	Hiszpanja	1 200 000	883 000
11	Szwecja	1 200 000	992 000
12	Austro-Węgry	—	1 052 000
13	Danja	1 050 000	768 000
14	Grecja	760 000	820 000
15	Belgja	560 000	2 398 000 (15–Inne państwa)
16	Brazylja	500 000	
17	Rosja (S. S. S R)	410 000	
18	Portugalja	290 000	
19	Finlandja	210 000	
20	Chiny	190 000	
21	Argentyna	180 000	
	Inne państwa (ogółem	3 000 000	

Marynarka wojenna, morska siła zbrojna państwa, składająca się z najrozmaitszych statków i okrętów wojennych wraz z ich załogą. Dzieje polskiej m. w. sięgają czasów Kazimierza Jagiellończyka. W skład współczesnej m. w. wchodzą okręty linjowe-pancerniki, tj. opancerzone okręty bojowe, krążowniki, przeznaczone do walki oraz służby obserwacyjnej, torpedowce, których zadaniem jest niszczenie okrętów nieprzyjacielskich, łodzie podwodne itd. M. w. musi posiadać własną podstawę operacyjną w odpowiednio urządzonych i zaopatrzonych portach. Polska m. w. nie posiada większych okrętów linjowych i jest dopiero w zaczątkach swej organizacji. Polska, prócz Gdańska, posiada porty w Pucku i w Gdyni; ten ostatni jest w stadjum rozbudowy.

Marynaty (włosk.), ryby, mięso, owoce itp., przechowywane w occie albo w soli.

Marza (franc. La Marsa), miejscowość kąpielowa w Tunisie płn. (Afryka płn.), wpobliżu ruin Kartaginy; rezydencja beja.

Marzabotto, dawne miasto etruskie koło dzis. Bolonji (Włochy), zniszczone przez Gallów w V w. przed Chr.

Marzana, 1) mniemane bóstwo słowiańskie, o którem pisał Długosz; nowsi badacze przeczą jego istnieniu; 2) lalka słomiana, którą w niedzielę po śródpościu obnoszą po wsi, a następnie topią lub palą na granicy. Zwyczaj, właściwy szczególnie Polsce zachodniej.

Marzanowate, ob. Rubiaceae.

Marzenia na jawie, proces duchowy, polegający na tem, że człowiek, tracąc na krótszy lub dłuższy przeciąg czasu kontakt ze światem zewnętrznym, który schodzi na drugi plan, przenosi się myślą do sytuacji, danej li tylko w postaci wyobrażeniowej, która zajmuje miejsce sytuacji rzeczywistej. M. na j. może dojść niekiedy u niektórych osób do takiego natężenia, że pogrążenie się w świecie fantazji prowadzi do zatarcia granic pomiędzy urojeniem a rzeczywistością. Dotyczy to osobników o usposobieniu do schizofrenji, których cechą charakterystyczną jest właśnie utrata kontaktu z rzeczywistością. M. na j. jest często procesem, poprzedzającym u poetów i powieściopisarzy stan twórczości artystycznej.

Marzenia senne, zespół procesów psychicznych, zachodzących podczas snu. M. s. różnią się pod wielu względami od marzeń na jawie: są bardziej bezładne, niepowiązane w całość, obrazy zmieniają się szybciej i ulegają nieoczekiwanym przekształceniom, sytuacje i działania odznaczają się brakiem logiki i drwią sobie z praw przyrody, a pomimo to przyjmujemy je we śnie bez zdziwienia, jako coś zupełnie naturalnego. Wyjaśnienie powstawania marzeń sennych i ich mechanizmu jest niezmiernie trudne. Prawdopodobnie są one wypadkową, na którą składa się wiele czynników, jak np. bodźce ze świata zewnętrznego, drażniące nasze narządy zmysłowe, różnorodne procesy fizjologiczne, zachodzące wewnątrz organizmu, nasze ubiegłe przeżycia, przechowane w pamięci i występujące we śnie w postaci obrazów i przekształcające owe bodźce fizjologiczne, wreszcie nasze życzenia jawne i ukryte oraz nasze obawy itp. Freud, psychjatra wiedeński, uważa wszelkie m. s. za zamaskowane urzeczywistnienie życzeń, wypartych na jawie ze świadomości, i przypisuje snom charakter symboliczny, do którego treści można dotrzeć przez umiejętną interpretację na drodze tzw. psychoanalizy.

Marzęcki Antoni (Antoni od Niepokalanego Poczęcia), pijar, rektor Kolegjum Warszawskiego, * 1700, † 1749. Napisał „Kazanie na solennym akcie egzekwji J. W. Konstancji Ożarowskiej", „Oratio pro instauratione studiorum Częstochoviae" i in.

Marzymięta, ob. Elsholtzia cristata.

Marzysz, w. w pow. i woj. kieleckiem, nad rz. Czarną Nidą; pokłady marmuru.

Mas a Fuera, wyspa w grupie Juan-Fernandez na Oc. Spokojnym, u wybrzeży Chile (Am. płd.), 85 km^2, 1.500 m. wys., niezamieszkana.

Mas à Tierra, ob. Juan Fernandez.

Mas-d'Azil, m. w płd. Francji z jaskinią z zabytkami epipaleolitycznemi (stąd nazwa kultury i okresu azylskiego): płaskie harpuny z rogu łosia i malowane figury symboliczne na otoczakach.

Mas zachowania prawo, podstawowe prawo chemji, które głosi: masa danego układu nie ulega zmianie pod wpływem żadnego procesu chemicznego, zachodzącego wewnątrz układu.

Masa, cecha wszystkich ciał, którą poznajemy w ruchu ciał. Określenie jej wynika z drugiego prawa dynamiki, które głosi, że siła i przyśpieszenie, przez tę siłę wytworzone, są do siebie proporcjonalne. Spółczynnikiem proporcjonalności jest masa; jest to cecha stała, niezmienna, charakteryzująca dane ciało. M. mierzy się w gramach, względnie w kilogramach, tonnach itd. Za 1 gr. uważano dawniej masę, zawartą w 1 cm^3 wody destylowanej przy temperaturze 4^0 C., i sporządzono wzorzec ze stopu platyny z irydem, który miał zawierać 1000 gr. masy i reprezentować 1 kg. Wzorzec ten przechowywany jest w Bureau international des poids et mesures w Sèvres pod Paryżem. Okazało się jednak, że wzorzec ten zawiera o ok. 45 mgr. za dużo. Obecnie więc za 1 gr. przyjmuje się jedną tysiączną część masy wzorca paryskiego. Elektronom przypisuje się masę pozorną, jej wielkość jest zależna od prędkości, z którą elektrony się poruszają. Według teorji względności masa ciała jest zmienna; jest ona mianowicie zależna od zasobu energji ciała; energja bowiem, według Einsteina, podzielona przez kwadrat prędkości światła, równa się masie. W ten więc sposób całkowita masa ciała jest zależna od stanu ruchu ciała. Ponieważ masy ciał są proporcjonalne do ich ciężarów, porównywanie mas odbywa się na wadze.

Masa spadkowa, ob. spadek.

Masa upadłości, ob. upadłość.

Masa właściwa, ob. gęstość.

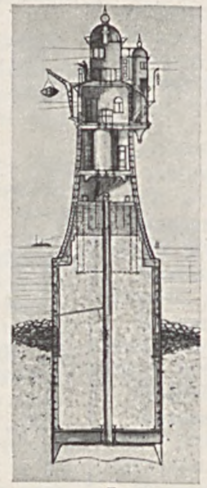
MARYNARKA II

2

1

3

4

7

5

6

8

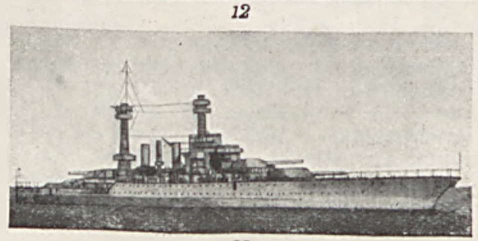

9

10

11

12

13

14

15

1. Przód żaglowca samotrackiego z posągiem Nike (300 prz. Chr.). 2. Okręt Wikingów (IX w.). 3. Okręt wojenny Normanów (XI w.). 4. Galera wenecka (XII w.). 5. Okręt hanzeatycki (XV w.). 6. Okręt króla Henryka VIII. ang. (1550). 7. Latarnia morska Rotersand przy ujściu Wezery (przekrój pionowy). 8. Okręt wojenny (XVII w.). 9. Angielski okręt linjowy (1800). 10. Fregata „Royale Louise" (1830). 11. Okręt linjowy (1900). 12. Ang. okręt linjowy „Royal Sovereign" (1915). 13. Japoński okręt linjowy „Nagato" (1919). 14. Amerykański okręt linjowy „Maryland" (1920). 15. Łódź podwodna (model 1918).

Masaccio, właśc. Tommaso Guidi, malarz florencki, * 1401, † 1428; założyciel włoskiego malarstwa renesansowego; dzieła główne: freski w kaplicy Brancacci i w S. Maria Novella we Florencji, w San Clemente w Rzymie.

Masai, wojowniczy lud pasterski, zaliczany do Nilohamitów; zamieszkuje Afrykę wsch. na płd.-wsch. od jez. Wiktorji. Z powodu pomoru bydła w 1891, M. bardzo podupadli i przeszli częściowo do rolnictwa.

Masakrować (franc.), mordować, wytracać.

Masaniello (właśc. Tommaso Aniello), rybak włoski, * 1622 w Amalfi; wódz powstania 1647 przeciwko hiszp. wicekrólowi w Neapolu; zamordowany 1647.

Masaryk Tomasz Garrigue, filozof i polityk czeski, pierwszy prezydent (1918) Republiki Czechosłowackiej, * 1850; działalnością swoją w czasie wojny światowej 1914—1918 doprowadził do wyzwolenia narodu czeskosłowackiego z pod władzy Habsburgów. Jako profesor uniwersytetu w Pradze rozbudził naukową działalność w Czechach, wydając w tym celu naukowy i krytyczny miesięcznik „Atheneum". Założyciel postępowego stronnictwa politycznego „realistów", którego organem był tygodnik, później dziennik „Čas". W dziełach swoich „Kwestja czeska" (Česká otázka), „Karol Havliček", „Jan Hus" i in. zwracał uwagę na humanistyczną ideę przewodnią w historji czeskiej. W „Kwestji społecznej" (Sociálni otázka) podał analizę marksizmu, odrzucił jego materjalizm historyczny i głosił wytyczne dla nowego rozwoju idej rewizjonistycznych. Jako poseł do parlamentu austrjackiego występował energicznie przeciwko wszelkiemu wstecznictwu, specjalnie przeciw uciskowi Czechów, Słowaków i Jugosłowian. W czasie wojny światowej wyjechał zagranicę, ażeby wśród państw Ententy rozbudzić zrozumienie dla czeskich dążeń niepodległościowych. Równocześnie organizował Czechów i Słowaków, mieszkających zagranicą, przeciwko Austrji, i stworzył legjony czechosłowackie, walczące po stronie państw Ententy na wszystkich frontach, zwłaszcza zaś w Rosji. Działalność tę opisał w pamiętnikach, wydanych pt.: „Rewolucja światowa", tłumaczonych niezwłocznie na wszystkie prawie języki europejskie. Dawniej jeszcze zapatrywania swoje na sprawy polityki europejskiej wyłożył w pracach: „Rosja i Europa" oraz „Nowa Europa". Jako prezydent stara się w drodze konstytucyjnej wpływać na łagodzenie partyjnych sporów w Republice Czechosłowackiej, w polityce zaś zagranicznej jest przeciwnikiem rewolucji rosyjskiej i zwolennikiem demokracji zachodniej, a przedewszystkiem amerykańskiej.

Masarykova Alice, dr. filozofji, * 1879, dawniej naucz. gimn., córka I-go prezydenta Republiki Czechosłowackiej; w czasie wojny światowej prześladowana, pozbawiona posady i więziona; członek rewolucyjnego Zgromadzenia narodowego, pierwsza prezydentka Czechosłowackiego Czerwonego Krzyża.

Masarykův slovník, wielka encyklopedja czeska, której wydawnictwo, rozpoczęte po wojnie światowej, obliczone jest na szereg lat.

Masaya, stol. prow. M. w rep. Nikaragua (Am. środk.), 13.000 mieszk.

Masaż, ob. miesienie.

Masbate, wyspa w archipelagu Filipinów (Azja płd.-wsch.), 3.138 km², 19.000 mieszk.

Mascagni Paolo, anatom włoski, * 1752, † 1815; profesor we Florencji; napisał kilka wybitnych dzieł; wraz z Fontaną utworzył pierwszy gabinet woskowych preparatów anatomicznych.

Mascagni Pietro, kompozytor włoski, * 1863. Najcenniejszą z oper M. jest jednoaktowa „Cavalleria Rusticana", która osiągnęła niebywałe powodzenie. Muzykę M. znamionuje wielka melodyjność, dramatyczność, jaskrawość efektów orkiestrowych.

Mascara, m. w dep. orańskim w Algerji (Afryka płn.), 28.700 mieszk.

Mascareignes, Mascarenhas lub Mascarene Islands, ob. Maskareny.

Mascarenhas Piotr, żeglarz portugalski, odkrył w 1502 r. grupę wysp na oceanie Indyjskim, noszącą jego imię.

Masculus, męski, samczy.

Masereel Frans, malarz i rysownik belgijski, * 1889; ilustracje, rysunki polityczne i satyryczne, drzeworyty.

Maseru, stol. Basutoland (Afryka płd.), 1.200 mieszk.; siedziba gubernatora bryt.

Maska (arab. mascharah, żartowniś, błazen), przykrycie twarzy, częstokroć naśladujące twarz ludzką, kształty zwierzęce lub urojone; odgrywa ważną rolę w symbolistyce obrzędowej u wszystkich pierwotnych ludów. Przeżytki pogańskie, pomieszane z pierwiastkami nowemi w misterjach chrześcijańskich, nadały m. w wiekach średnich niepoślednie miejsce w przedstawieniach i zabawach i utrwaliły jej rolę w następnych okresach historji. M. posługiwano się w starożytnym teatrze greckim i rzymskim; we Włoszech dotychczas używane są w teatrach ludowych (Commedia dell'arte) postacie maskowe: Dottore albo Graziano, Pantalone, Arlechino, Scapino, Brighella, Pulcinello. Od końca XVI w. w krajach romańskich noszono m. podczas karnawałów i zabaw, a także na ulicy w czasie złej pogody. W Polsce m. zaczęto używać od XVI w. Członkowie towarzystw tajnych, zwłaszcza sądów tajnych, używają m. M. w budownictwie, zasłona fortyfikacyjna naturalna lub sztuczna. M. w łowiectwie, okrycie z gałęzi dla ukrycia myśliwca, podkradającego się do zwierzyny, lub skóra zwierzęcia, okrywająca łowcę dla tych samych celów. M. w chirurgji, przyrząd, nakładany choremu na nos i usta podczas usypiania.

Złota maska pośmiertna mykeńska.

Rzymska maska komika-aktora.

Maska żelazna, tajemniczy więzień polityczny za Ludwika XIV, zmarły w Bastylji paryskiej w 1703, brany za temat wielu legend i opowieści. W rzeczywistości był to sekretarz ks. Mantui, hrabia Antonio Ercole Mattioli, za zdradę trzymany w więzieniu od 1679 aż do zgonu.

Maskarada, zabawa kostjumowa, w której nakładane bywają maski i różnorodne stroje. W dawnej Polsce podobne zabawy zwały się maszkarami; łączyły się z pochodami i tańcami.

Maskareny (Mascarenhas lub Mascarene Islands, Mascareignes), grupa wysp wulkanicznych na wsch. od Madagaskaru, obejmująca: Réunion, Mauritius, Rodriguez i szereg mniejszych na oceanie Indyjskim; 3.950 km², 600.000 mieszk.

Maskaron (włosk. mascherone), w budownictwie nazwa wypukłej rzeźby, przedstawiającej twarze ludzkie, lub nazwa części budynku, wzniesionego w celu dekoracyjnym. dla zakrycia innych części, mogących psuć wrażenie estetyczne całości.

Maskat (ang. Muscat), stol. i port sułtanatu Oman (Arabja płn.-wsch.), nad zat. Oman, 24.000 mieszk.; wywóz daktyli, rodzynków; rybołówstwo, połów pereł.

Maskelyne Nevil, astronom i teolog angielski, * 1732, † 1811; w 1761 obserwował na wyspie św. Heleny przejście Wenus przez tarczę słoneczną; od 1765 „królewski astronom" w Greenwich; od 1767 współwydawca „Nautical Almanac"; w 1774 razem z Hutton'em przeprowadził pomiary dla wyznaczenia gęstości ziemi.

Maskiewicz Bogusław, pamiętnikarz z XVII w., ziemianin nowogrodzki; napisał „Djarjusz" obejmujący głównie lata 1647—49 wydrukowany w V-ym tomie „Zbioru pamiętników" Niemcewicza.

Maskiewicz Samuel, pułkownik Rzplitej i historyk z XVII w. Brał udział we wszystkich ważniejszych wojnach za Zygmunta III. Zostawił pamiętniki, przedstawiające cenny materjał do historji wojny moskiewskiej, zwłaszcza bitwy pod Kłuszynem i oblężenia Moskwy.

Maskota (franc.), osoba albo rzecz, której obecność przynosi szczęście.

Masks, nazwa utworów dramatycznych o charakterze alegorycznym, stanowiących połączenie muzyki instrumentalnej, śpiewu oraz tańca. Rodzaj ten, nadzwyczajnie w Anglji popularny, uprawiany był przez kompozytorów Purcell'a, Lewes'a, Laniere'a, Locke'a.

Maskulinizacja samic, występowanie cech, charakterystycznych dla płci męskiej (uwłosienie, postawa, budowa szkieletu itp.) u samic kastrowanych, którym przeszczepiono gruczoły płciowe męskie (jądra). Pierwsze badania nad m. s. przeprowadzał Steinach. Przeciwstawieniem m. samic jest feminizacja samców.

Masław, władca Mazowsza po śmierci Mieszka II; † 1047 w bitwie z Kazimierzem Odnowicielem.

Masło, produkt mleczny; otrzymuje się z kwaśnej lub słodkiej śmietany; większa produkcja przy użyciu wirówki. Dobre masło niesolone zawiera: 82—85% tłuszczu, 0,6—1% cukru mlecznego, 0,6—0,8% białka, 0,2% soli i 12—15% wody. M. miękkie otrzymuje się przez karmienie bydła rzepakiem (makuchami), m. twarde — rzepą.

Masło górne. Z łupków ilastych, zawierających piryty, wycieka niekiedy mieszanina różnych siarczanów glinu i żelaza, która, zanim się skrystalizuje i stwardnieje, początkowo dość długo ma konsystencję masła.

Masło kakaowe, tłuszcz z nasion kakaowca, używany przy wyrobie czekolady, której nadaje zapach charakterystyczny, oraz do wyrobu czopków leczniczych.

Masłopalma albo olejowiec, ob. Elaëis guineensis.

Masłowski Stanisław, malarz, * 1853 we Włodawie; kształcił się w warsz. Szkole rysunkowej i w Monachjum. Malował początkowo duże obrazy olejne: „Grobla", „Taniec kozaków", „Sprawa u wójta" itd., później poświęcił się akwareli; † 1926.

Masłowy kwas, związek organiczny, C_3H_7COOH, występuje w dwóch postaciach izomerycznych; 1) normalny k. m., ciecz o temperat. topn. —3°, temp. wrze. 163°; 2) izo—m. k., ciecz o temp. topn. —79°, temp. wrz. 156°; w wodzie i alkoholu rozpuszczalne. Normalny k. m. tworzy się podczas fermentacji cukru, wywołanej przez grzybki Baccillus butyricus, zaś izo—m. k. występuje w maśle zjełczałem; oba kwasy posiadają nieprzyjemny zjełczały zapach.

Maso di Banco, ob. Giottino.

Masochismus (mazochizm), zboczenie płciowe, polegające na żądzy doznawania upokorzenia i bólu. Nazwa pochodzi od nazwiska niemieckiego nowelisty Sacher-Masocha, który był dotknięty tem zboczeniem.

Masolino da Panicale, właśc. Tommaso di Cristoforo Fini, malarz włoski, * ok. 1383, † 1447; dzieła: freski w Castiglione d'Olona ok. Varese i inn.

Masonerja (franc. maçonnerie), frank-masonerja albo wolnomularstwo, stowarzyszenie tajne antyreligijno-filozoficzne i socjalno-polityczne. Początek historyczny nie jest pewny, zwłaszcza, że sami masoni osłaniają go zmyślonemi podaniami, opartemi na sfałszowanych dokumentach; najprawdopodobniej założone w 1717 w Londynie przez pastora Andersona. Masoni uznają „Wielkiego Budowniczego świata", twórcę porządku naturalnego. Pojęcie to jednak jest bardzo mętne, stąd do masonerji należą nietylko deiści, ale także panteiści i ateiści. Cele masonerji są jakoby tylko moralne i filantropijne, w rzeczywistości dążą do zdobycia władzy politycznej. Masonerja dzieli się na „loże" rozmaitych oorządków i stopni. Członkowie loży nazywają się „braćmi", kandydaci — „uczniami". Przełożony loży nosi tytuł „mistrza". Zebrania odbywają się według pewnych przepisów czyli rytuału. Używane są przytem narzędzia mularskie, co oznacza symboliczne powołanie „braci" do budowania nowego porządku rzeczy i raju na ziemi dla ludzkości. M. rozszerzyła się naprzód w Anglji i Szkocji, nieco później we wszystkich krajach Europy i Ameryki. Liczba lóż w każdym kraju mnożyła się nader szybko. Wpływy masonerji wzrastały coraz bardziej, bo pozyskiwała sobie nawet panujących jako członków lub protektorów. Papieże wielokrotnie ostrzegali rządy. potępiając jej działalność i zabraniając katolikom należenie do niej. Pierwszy uczynił to Klemens XII w 1738, ostatni — Leon XIII w 1884 w bulli „Humanum genus". W Polsce pierwsza „loża masońska" (o 27 stopniach) powstała w 1742 w Wiśniowcu na Wołyniu, w 1744 loża francuska „Trzech Braci" w Warszawie, także loża „Trzech Bogiń" we Lwowie, w 1750 nowa loża „Dobrego Pasterza" w Warszawie. Za Stanisława Augusta mnożyły się dalej loże masońskie w Polsce; w 1767 istniały w Warszawie 3 loże (polska „Cnotliwego Sarmaty", francuska „Parfait Silence" i niemiecka „Drei Brüder"), ponadto 6 lóż na prowincji; razem stanowiły „Wielką lożę polską", której wielkim mistrzem był August Moszyński, stolnik wielki kor. W 1783 organizację tę przekształcił nowy wielki mistrz, Ignacy Potocki, na „Lożę Wielkiego Wschodu"; 1784 powstały dwie loże poznańskie: „Biały Orzeł" i „Świątynia Mądrości". Po trzecim rozbiorze kraju powstała w Warszawie 1797 loża niemiecka „Złoty Lichtarz", 1802 druga także loża „Fryderyk Wilhelm pod kolumną", 1805 pierwsza loża polska „Świątynia Mądrości". W tym samym czasie powstało kilkanaście lóż w miastach prow. zaboru pruskiego (m. in. „Hesperus" w Kaliszu, „Albertyna pod doskonałością" w Płocku, „Andrzej w zgodzie" i „Sześcian uwieńczony" w Gnieźnie, „Jutrzenka wschodząca" w Łomży itd.). W 1807 powstała w Warszawie loża „Bracia Polacy Zjednoczeni", do której należała cała prawie generalicja polska z ks. Józefem Poniatowskim. W 1810 powstał „Wielki Wschód Narodowy", do którego przystąpiło zaraz 6 lóż: „Gwiazda Wschodnia", „Eleuzis", „Irys", „Tarcza Północna", „Polacy Zjednoczeni" i „Przesąd Zwyciężony". Skutkiem życzliwości Aleksandra I dla masonerji rosyjskiej, pierwsze lata po utworzeniu Królestwa Kongresowego zaznaczyły się dalszym rozkwitem związków masońskich, zarówno na terenie Królestwa jak i w prowincjach Litwy i Rusi; powstały loże w Wilnie, w 1817 w Nowogródku, Grodnie i Rosieniach, w 1818 w Dubnie i Rafałówce. W 1819 powstała loża w Krakowie „Góra Wawel", w Żytomierzu „Ciemności rozproszone". Na skutek wykrycia ścisłych związków między niektóremi lożami masońskiemi a tajnemi związkami o charakterze rewolucyjnym i patrjotycznym, Aleksander I wydał 12. VIII. 1821 r. ukaz, zamykający wszelkie tajne związki i loże wolnomularskie w Rosji i w Królestwie Polskiem. Wolnomularze ukrywali się odtąd w ściśle zakonspirowanych kółkach, a loże masońskie znikły z powierzchni życia politycznego. Nowsze dzieje wolnomularstwa, zarówno w Polsce, jak i w całej Europie, osłonięte są głęboką tajemnicą.

Masora (chald. „podanie"), badania krytyczne nad tekstem Biblji hebrajskiej, polegające na szczegółowem i dokładnem obliczaniu wierszy, wyrazów i głosek, z zaznaczaniem sposobu ich stałego wymawiania, przekazanego przez przodków w ustnych podaniach. Uczeni, którzy tego dokonali ostatecznie w okresie od VI do IX w., nazywają się Masoretami.

Masowa produkcja różni się tem od produkcji jednostkowej, że, nie szczędząc wydatków (jednorazowych) na specjalne maszyny i narzędzia, osiąga oszczędności (stałe) na czasie produkcji i na kosztach robocizny. Wykształconych specjalistów używa się do sporządzania narzędzi pracy, przy produkcji zaś właściwej zatrudnia się, w miarę możności, tańsze siły niefachowe.

Masowe skały, to samo co skały magmowe czyli magmatyczne. Ob. skały magmowe.

Maspero Gaston, egiptolog francuski, * 1846 w Paryżu, † tamże 1916. Napisał: „Histoire ancienne des peuples de l'Orient", „L'archéologie égyptienne".

Massa (ang. master), pan; tytuł, nadawany białym przez murzynów.

Massa, stol. prow. Massa e Carrara (Włochy środk.), nad rz. Frigido, 34.000 mieszk.; łomy marmuru.

Massa e Carrara, prow. w Toskanji (Włochy środk.), 1.781 km², 212.300 mieszk.; niegdyś udzielne księstwo, 1829 włączone do Modeny, 1860 do król. włoskiego.

Massachusetts, stan wsch. St. Zjedn. Am. Płn., 21.408 km², 3,852.000 mieszk. (108.000 Polaków), klimat ostry, rolnictwo słabo rozwinięte, znaczny przemysł, górnictwo (rudy żel., granit); rybołówstwo; stol. Boston.

Massageci, wojownicze plemię scytyjskie, znane w starożytności, zamieszkałe na wschodniem wybrzeżu morza Kaspijskiego.

Massalia, ob. Marsylja.

Massalscy (Masalscy), ród książęcy litewsko-ruski, wywodzący się od potomków Ruryka (Światosława Tytusowicza).

Massalski, malarz polski z pocz. XVIII w.; nadworny malarz Stanisława Leszczyńskiego w Luneville.

Massalski Ignacy Józef książę, biskup wileński, * 1729; syn hetmana lit. Michała, dr. fil. i teol.; biskup wil. 1762. Czynny na sejmie 1773 i w delegacji, która podpisała traktaty rozbiorowe. 1774 pierwszy prezes Komisji Edukacyjnej; jako zarządca funduszów wychowania publicznego na Litwie dopuścił się poważnych nadużyć; od 1792 członek konfederacji targowickiej; brał udział w przygotowaniach do drugiego rozbioru. Odtąd uważany za zdrajcę; † na szubienicy 1794 w Warszawie.

Massalski Józef, literat, * 1800, † ok. 1845 w Uściługu, zesłany tam za udział w powst. listopad. Guwerner Juljusza Słowackiego, autor bajek i ucinków, zamieszczanych w „Dzienniku Wileńskim" (1823).

Massalski Michał Józef książę, hetman

w. lit. Na sejmie konwokac. 1733 i 1752 marszałek; 1762 hetman w. litewski; 1763 za 40 tysięcy rb. wpuścił wojska rosyjskie do Polski. W czasie elekcji 1764 strònnik Czartoryskich; zawiązał konfederację gen. lit. w Wilnie przeciw stronnictwu hetmańskiemu. Kiedy na sejmie koronacyjnym 1764 uszczuplono władzę hetmańską, usunął się od życia publicznego; † 1768.

Massalski T o m a s z, brat Józefa, powieściopisarz i publicysta, * 1800, † 1879, gł. dzieło: „Pan Podstoli, albo czem jesteśmy, czem być możemy" (Wilno i Petersburg 1831—33).

Massalski W ł a d y s ł a w, geograf i przyrodnik, prezes Polskiego Tow. Geograficznego w Warszawie, * 1859; badacz Kaukazu, Azji Mniejszej, w szczególności Turkiestanu. Jego rosyjska monografja Turkiestanu („Turkiestanskij kraj"), wyd. w 1914 w Petersburgu, uważana jest za najlepszą pracę o tej części posiadłości rosyjskiej.

Massanobu O k o m u z a, malarz i drzeworytnik japoński, zaczął pracować ok. 1716, † ok. 1761. Odznaczał się śmiałością kompozycji w ugrupowaniach figur i realizmem pejzażu. Pierwszy wprowadził postacie nagie, rzadkie później w malarstwie japońskiem.

Massaua, gł. port włoskiej kol. Erytrei nad m. Czerwonem (Afryka wsch.), 2.650 mieszk.; dawniej abisyński, od 1557 turecki, 1865 egipski, 1885 zajęty przez Włochy.

Massayoshi, malarz i ilustrator japoński, † 1824; sceny rodzajowe, pejzaże i liczne szkice; dzięki swej oryginalności i żywemu realizmowi M. wywarł silny wpływ na Hokusai'a.

Massena A n d r é ks. Rivoli i ks. Essling, marszałek napoleoński, * 1758, † 1817; przyczynił się do zwycięstwa pod Rivoli w 1797. Pobił Rosjan pod Zurychem 1799 r. Walczył prawie we wszystkich kampanjach napoleońskich. 1810—11 naczelny wódz w Portugalji i Hiszpanji. Pozostawił „Mémoires".

Massenet J u l e s, kompozytor francuski, przedstawiciel tradycyjnej opery włoskiej, * 1842, † 1912; opery: „Herodias" (1881), „Manon" (1884), „Thais" (1894), „Werther", „Rybałt Matki Boskiej".

Massillon J e a n B a p t i s t e, kaznodzieja francuski, * 1663, † 1742; 1704 kaznodzieja nadworny; 1717 biskup w Clermont.

Massina, niegdyś państwo ludu Fulbe w Sudanie zach., w delcie rz. Niger, na płd.-zach. od Timbuktu; obecnie wchodzi w skład Afryki zach. franc.

Massinger P h i l i p, dramaturg i komedjopisarz angielski z czasów upadku dramatu po śmierci Szekspira, * 1583, † 1640; napisał komedje: „A new way to pay old debts" i inne; dramaty: „The great duke of Florence" i inne.

Masson A n t o i n e, miedziorytnik francuski, * 1636, † 1700; znacznie udoskonalił sztukę miedziorytnictwa; wykonał: liczne portrety, m. in. hr. Harcourt'a, obraz „Chrystus z uczniami w Emaus" i in.

Masson C h a r l e s, historyk francuski, * 1762, † 1807; autor „Mémoires sécrets de Russie pendant les règnes de Cathérine et de Paul I".

Masson D a v i d, krytyk literacki angielski, * 1822, † 1907; napisał sześciotomowe dzieło: „Life of Milton".

Masson F r é d é r i c, historyk francuski, * 1847, † 1923; 1903 członek Akademji; 1919 sekretarz Akademji; autor prac: „Napoléon et les femmes", „Napoléon chez lui", „Napoléon et sa famille" i inne.

Masson'a krążek, krążek z białego kartonu, na którym narysowany jest czarnym tuszem jego promień, przerywany jednakowemi odstępami. Podczas szybkiego obrotu krążka na wirownicy, kreski przerywane wywołują złudzenie pierścieni rozmaitej wielkości, rozjaśniających się w miarę oddalania się ich od środka krążka, tak, że pierścienie bliskie obwodu krążka są ledwie widoczne wskutek słabego odcinania się od białego tła kartonu. Używa się w psychologji do badania i demonstrowania tzw. w a h a ń u w a g i.

Massonius M a r j a n, filozof i literat, * 1859 w Mińsku Litewskim; studja w Lipsku; redaktor „Książki" (1901—4), nauczyciel szkół, poseł z gub. mińskiej do 1-szej Dumy rosyjskiej; podczas wielkiej wojny przebywał w Mińsku; po rewolucji wywieziony przez bolszewików; obecnie prof. Uniw. Wileńskiego; ogłosił: „Szkice estetyczne" (1884), „Racjonalizm w teorji poznania Kanta" (1898) i in.

Massys Q u e n t i n, ob. M a t s y s Q u e n t i n.

Mastaba, grobowiec staro-egipski, budowany zazwyczaj pod ziemią z bloków kamiennych, w kształcie komory, z wiodącym do niej z powierzchni ziemi ukośnym korytarzem. Wewnątrz sarkofagi kamienne, kaplice. Jedną z najstarszych jest m. koło Dahschur w górnym Egipcie.

Mastelski K a z i m i e r z, współczesny malarz polski, * 1870; kształcił się w Warszawie i Monachjum; portrety, studja, obrazy treści religijnej.

Masticatio, ob. ż u c i e.

Mestigophora, to samo co F l a g e l l a t a (ob.).

Mastny W o j c i e c h, doktór praw, * 1874; dyplomata czechosłowacki, poseł w Londynie i Rzymie.

Szkielet mastodonsaurusa.

Rekonstrukcja wyglądu mastodonsaurusa.

Mastodonsaurus, rodzaj kręgowców z okresu triasowego, należący do Stegocephali, wymarłego rzędu płazów (Amphibia).

Mastodont, zwierzę kopalne, należące do rzędu trąbowców, wielkości słonia, o charakterystycznem uzębieniu: w szczęce górnej i dolnej po 2 siekacze, zęby trzonowe sześciojarzmowe, na jarzmach po kilka sęcz-

Ząb trzonowy mastodonta.

ków. W Europie żył w miocenie i pliocenie, w Ameryce spotyka się jeszcze w pleicostenie wraz z resztkami człowieka.

Mastricht, ob. M a a s t r i c h t.

Masturbacja (łac.), samogwałt, ob. o n a n i z m.

Mastyks, żywica, wyciekająca z drzewa P i s t a c i a l e n t i s c u s, bezbarwna lub żółtawa, służy na Wschodzie do żucia; zastosowanie w lecznictwie do wyrobu plastrów itp.; używa się do kadzideł, lakierów i politur.

Masudi A b d u l H a s a n A l i e l, historyk i geograf arabski, † 956; odbył szereg podróży po Afryce północnej, Indjach, Cejlonie; napisał kilka obszernych dzieł, pomiędzy innemi: „Kronikę" (w 30 tomach) oraz „Płókalnie złota i kopalnie drogocennych kamieni", w którem, obok wiadomości historycznych, dał także geograficzny obraz znanych mu krajów. Prócz opisu krain Wschodu umieścił w niem Masudi ciekawe wiadomości o ziemiach słowiańskich.

Masulipatam, m. port. w prow. madraskiej (Indje bryt. płd.), nad zat. Bengalską, 40.000 mieszk.; wywóz indygo i ryżu.

Masy gwiazd są naogół rzędu wielkości masy naszego słońca, aczkolwiek zdarzają się gwiazdy o wielkich masach, g w i a z d y o l b r z y m y i o małych masach — g w i a z d y k a r ł y. W przypadku gwiazd podwójnych m. g. obliczyć można na zasadzie trzeciego prawa Keplera.

Masy planet u k ł a d u s ł o n e c z n e g o oraz ich satelitów wyznacza się z ich wzajemnych perturbacyj; poszczególne wartości są podane przy oddzielnych planetach.

Masy środek, punkt przyczepienia wypadkowej wszystkich sił równoległych, działających na ciało lub na układ ciał. Współrzędne tego punktu mogą być wyrażone ułamkiem, którego licznikiem jest suma iloczynów z mas wszystkich punktów przez ich współrzędne, mianownikiem zaś masa całego układu, wzgl. całej bryły. Jeżeli siły działające są siłami ciężkości, środek masy nazywa się środkiem ciężkości.

Masynissa, król Masylijczyków w Numidji wsch., sprzymierzeniec Kartaginy w II wojnie punickiej (od 213 przed Chr.); w 204 przeszedł na stronę Rzymian; w 202 pomógł Scypjonowi pokonać Hannibala pod Zamą, za co został królem całej Numidji; † 148 przed Chr.

Masyw, stary zniszczony górotwór, zbudowany przeważnie ze skał krystalicznych, odsłoniętych wskutek zniesienia położonych na nich skał osadowych.

Masyw Centralny, ob. W y ż y n a Ś r o d k o w a.

Masyw górski, góry, w których nie można wyznaczyć kierunku pasm i łańcuchów, prawie równej dług. i szer. Dzielą się na zręby cz. horsty, góry wulkaniczne, erozyjne i pochodzenia tektonicznego o wierzchołkach wyrównanych. M. znajdują się głównie w obszarach skał archaicznych i paleozoicznych, stanowią typ średniogórza.

Masyw skalny, skała złożona z jednorodnego materjału, bez warstwowania; w skład m. wchodzą skały krystaliczne, wulkaniczne, niektóre z osadowych, np. koralowe.

Masywny (franc.), zwarty; pełny, niewydrążony.

Maszkara, 1) starodawna nazwa zabawy, ob. m a s k a r a d a; 2) potworna twarz lub postać.

Maszkowski K a c p e r, uczestnik powstania listopadowego, * 1806, † 1884 w Kijowie; 1835 założył „Związek patrjotyczny" (dla płd. i płn.-wsch. dzielnic Polski), który w 1836 r. zlał się z organizacją „Tow. ludu polskiego", stworzoną przez Szymona Konarskiego. Na zesłaniu na Syberji 1839—57.

Maszkowski K a r o l, malarz, * 1869; kształcił się w Krakowie i Paryżu. Wykonał wiele rysunków i polichromij. W 1925 mianowany dyrektorem Szkoły przemysłu artyst. w Poznaniu.

Maszkowski M a r c e l i, malarz, * 1837 we Lwowie, † 1862 tamże; kształcił się w Wiedniu współcześnie z Grottgerem. Prace: „Słowacki pod piramidami", „Zdjęcie z krzyża", portret Henryka Dąbrowskiego i in.

Maszona (ang. Mashona), plemię Bantu płd., zamieszkujące krainę górską w Rodezji płd.

Maszop, rybak na Kaszubach, należący do związku rybackiego, maszoperji (maszopostwa).

Maszt, wysoki słup, służący do wywieszania sygnałów i flag, a na okrętach do umocowywania żagli, lin i bloków. Dolna część m. okrętowego nazywa się o d z i o m albo k ł o d a, wyższa — k o r o n a. Na okrętach wielomasztowych maszt pierwszy od przodu nazywa się fok, drugi — grot, trzeci — bezan. Wierzchołek masztu nasi nazwę t o p.

Masztab (niem. Massstab), ob. s k a l a.

Masztalerz, starszy stajenny, mający dozór nad służbą stajenną, końmi, siodłami i uprzężą.

Masztarnia, dawna nazwa komory przy stajni lub wozowni, gdzie chowany bywał wszelki sprzęt stajenny. Zarazem, z powodu wspólności budynku, nazwa m. objęła całą stajnię.

Maszyna (łac. machina), zespół części składowych czyli elementów, częściowo ruchomych względem siebie w przepisany sposób, częściowo nieruchomych, przeznaczony do wykonywania pożytecznej pracy przy użyciu energji zwierzęcej lub żywiołowej. Typowemi częściami maszyn są: śruby, nity, kliny, czopy, łożyska, wały, sprzęgła, koła, tryby, mechanizm korbowy, haki, łańcuchy, rury, cylindry, tłoki, dławnice, suwaki, zawory czyli wentyle, ramy, podstawy i w. i. Do części maszyn zaliczają się też tzw. w mechanice „maszyny proste", a mianowicie równia pochyła i dźwignia oraz ich odmiany (klin, śruba, kołowrót i krążek). Różnicę między maszyną a narzędziem stanowi brak względnego ruchu części składowych w narzędziach, jednakże granicę dokładną trudno jest tu przeprowadzić. Określenia takie jak „maszynka do kawy" lub „maszynka naftowa do gotowania" są niewła-

ściwe. M. dzielimy na: 1) silniki czyli motory, które energję, z postaci danej przez przyrodę, przetwarzają na postać technicznie użytkową, 2) pędnie czyli transmisje, które przenoszą energję, dostarczoną przez silnik i 3) maszyny robocze, które nadają kształt wytwarzanym przedmiotom, albo służą do przemieszczania przedmiotów. Maszyny robocze dzielimy na obrabiarki metalu, obrabiarki drewna, maszyny przędzalnicze i tkackie, młynarskie, rolnicze itd. Maszyny do przemieszczania przedmiotów obejmują dźwigi, pompy, parowozy, statki, samochody, woz , elewatory, transportery i w. i.

Maszyna parowa, właściwie silnik parowy, jest to silnik cieplny, pędzony parą wodną. Rozróżniamy silniki parowe tłokowe, zwane wprost m. p., i wirujące cz. turbiny parowe. Działanie m. p. tłokowej jest następujące. Para, otrzymywana w kotle (ob. kocioł parowy), zostaje wpuszczona do cylindra, w którym znajduje się szczelnie do jego ścian przylegający tłok. Tam para się rozpręża (ekspansja) i ciśnienie jej spada, poczem następuje wylot pary i wreszcie sprężanie pozostałej pary (kompresja). Te same zmiany odbywają się z drugiej strony tłoku, lecz oczywiście nie synchronicznie: gdy np. z jednej strony odbywa się rozprężanie, z drugiej — sprężanie. Opisany proces, powtarzający się okresowo, odpowiada jednemu skokowi tłoka naprzód i wtył, a więc jednemu obrotowi korby, tłok bowiem zapomocą drążka korbowego i korbowodu porusza korbę, która może obracać koło, wprawiające w ruch za pośrednictwem odpowiednich transmisyj (pasowych, zębatych) dane maszyny. W m. p. wydechowych para z cylindra wychodzi wprost do atmosfery, w skraplaczowych — do skraplaczy (kondensatorów), które mają na celu rozprężenie pary do jak najniższego ciśnienia i obniżenie jej temperatury, celem lepszego wyzyskania energji cieplnej pary. W m. p. są następujące straty. Strata wejściowa: wchodząca para styka się z parą chłodniejszą i chłodnemi ściankami cylindra. Strata ta jest mniejsza w m. p. dwuprężnych, w których para pracuje najpierw w cylindrach wysokiego, a potem niskiego ciśnienia. Strata wyjściowa: para wychodząca unosi ze sobą ciepło, nawet przy zastosowaniu skraplaczy. Wreszcie istnieją straty wskutek ochładzania się cylindra oraz nieszczelności. Straty te są znaczne, wobec czego skutek użyteczny (tj. stosunek energji otrzymanej do energji cieplnej pary) m. p. jest bardzo mały. Wynosi on od 8% dla m. p. prymitywnych do 20% dla m. p. najlepszych. Obecnie istnieje tendencja stosowania bardzo wysokich ciśnień (do 35 atmosfer, a nawet próby do 100 atmosfer), w celu zmniejszenia strat, lecz w praktyce spotyka się najwyżej 14—15 atmosfer. W zależności od sposobu rozrządu pary m. p. dzielą się na suwakowe (najczęściej używane), kurkowe, wentylowe (zaworowe) i tłoczkowe. Przyrząd, uskuteczniający rozrząd pary, zwie się stawidłem. Ponieważ w czasie jednego obrotu siła, poruszająca korbę, jest zmienna, a maszyna poruszana przez m. p. pobiera siłę stałą, więc istnieją okresy nadmiaru i niedomiaru pracy. Koło akumulatora energji spełnia koło rozpędowe o bardzo dużej masie, dzięki czemu nie przyśpiesza ono prawie wcale biegu przy spadku obciążenia maszyny. M. p. mogą być stałe (na fundamencie) i ruchome (lokomobile, parowozy). Pierwszą próbą wyzyskania prężności pary wodnej w celu otrzymania pracy był kocioł Papina (1690), a pierwszą m. p., opartą na tej zasadzie, co i dzisiejsze, była maszyna Watta (1768). Badania naukowe Carnota, Naviera i in. przyczyniły się do szybkiego rozwoju m. p. Już w 1810 liczono w Anglji 5.000 m. p.

Maszynoznawstwo, nauka opisowa o maszynach, ich działaniu i obsłudze.

Maszyny i narzędzia rolnicze. Rozróżniamy: 1) m. i n., służące do uprawy roli: pługi, spulchniacze (kultywatory, brony sprężynowe), brony, wały, szpadle, łopaty, grabie; 2) m. i n. do siewu i sadzenia roślin: siewniki, znaczniki, dołowniki, sadzarki; 3) m. i n. do pielęgnowania roślin podczas wzrostu: pielniki, obsypniki, motyki, gracę; 4) m. i n. do sprzętu ziemiopłodów, a) m. i n. żniwne: kosiarki, żniwiarki, żniwiarko-wiązałki, kosy, sierpy, grabie konne, przetrząsacze do siana, b) m. i n. do zbioru okopowizn: kopaczki do ziemniaków, wyorywacze do buraków; 5) m. i n. do młócki i czyszczenia ziarna: młocarnie, wialnie, młynki, trieury, płótniarki, sortowniki (do gatunkowania ziemniaków); 6) m. i n. do przygotowywania paszy: sieczkarnie, siekacze, szarpacze, gniotowniki, śrutowniki, parniki, prasy do słomy i siana, płuczki; 7) m. i n. do przerabiania mleka: wirówki, kierźnie.

Maszyński Julian, malarz, * 1847 w Warszawie, † 1901 tamże. Po ukończeniu Szkoły Głównej kształcił się u prof. Gersona, następnie w Monachjum. Malował obrazy rodzajowe z życia dawnej Polski: „Do konwiktu", „Ranny", „Gra w palcaty" i in. W zbiorach Tow. Z. S. P. „Gra o szaty skazanego".

Maszyński Julian (pseud. Krzewiński Julian), powieściopisarz i autor operetek, * 1882; studja w Krakowie; wydał: „W niewoli ziemi", „Z dziejów tęsknoty", „Dajmon", sztukę ludową „Paweł i Gaweł" oraz operetkę „Major ułanów".

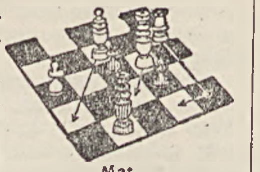
Maszyński Piotr, kompozytor polski, * 1855 w Warszawie; dyrektor „Lutni" warszawskiej; kompozycje M. są typem pieśni moniuszkowskiej.

Maść, unguentum, masa miękka, plastyczna, topniejąca w temperaturze ciała, stosowana do wcierań w skórę. Składa się z tłuszczu (świńskiego — adeps suillus lub owczego — lanoliny), z gliceryny lub parafiny (względnie mieszaniny parafin — waseliny). Substancje te warunkują miękkość i plastyczność m.; do nich dodaje się leki właściwe.

Maślacz, wino węgierskie z winnic tokajskich, łagodne lub półwytrawne.

Maślanka, płynna część mleka, pozostająca przy wyrobie masła z kwaśnej śmietany. Zawiera sernik (kazeinę), cukier, kwas mleczny i sole mineralne przy bardzo małej zawartości tłuszczu (0,6%). Działa lekko rozwalniająco. Stosowana jest przy nawykowem zaparciu stolca oraz jako środek odtłuszczający (przy otłuszczeniu serca lub narządów jamy brzusznej).

Mat, stopień podoficerski w marynarce, odpowiadający kapralowi.

Mat.

Mat, w grze w szachy groźba zabicia króla w następnem posunięciu; m. rozstrzyga o wygranej partji (na Rys. wieża daje mat).

Mata, plecionka ze słomy, trzciny itd.

Mata Hari (wł. Marga Zelle), tancerka holenderska, żona kapitana holenderskiego, za szpiegostwo na rzecz Niemiec rozstrzelana w Paryżu 1917.

Matabele, plemię Bantu w Rodezji (Afryka płd.).

Matador (hiszp., zabijający, zabójca), w walkach byków w Hiszpanji nazwa tego napastnika, który bykowi zadaje cios śmiertelny; w przenośni — osoba wybitna, zajmująca główne miejsce.

Matagalpa, stol. prow. M. w płn. części rep. Nikaragua (Am. środk.), 10.500 mieszk.; kop. złota i srebra; uprawa trzciny cukr., kawy, tytuniu.

Matahei Jonas, malarz japoński z XVII w.; malował realistyczne sceny rodzajowe, zrywając z tradycyjnemi kanonami ówczesnego malarstwa japońskiego.

Mataja Emilie, powieściopisarka austrjacka (pseud. Emil Marriot), * 1885; powieści, nowele.

Mataja Viktor, brat poprz., ekonomista austrjacki, * 1857; 1890 profesor w Innsbruku, 1897 w Wiedniu, 1892 minister handlu, 1917 minister bez teki, 1925 minister spraw zagranicznych; napisał: „Der Unternehmergewinn", „Oesterr. Gewerberecht und Arbeiterversicherung" i inne.

Matakiewicz Antoni, dr. praw, działacz polityczny, * 1873; przywódca stronnictwa katolicko-ludowego w Galicji Zachodniej, poseł do parlamentu austrjackiego (1911—1918), poseł na Sejm Ustawodawczy (1919—1922); poseł na Sejm od 1922 roku.

Matakiewicz Maksymiljan, inżynier, * 1875; od 1908 prof. budownictwa wodnego na Politechnice Lwowskiej; ogłosił ok. 30 prac w języku polskim i niemieckim: „Zasady budowy wodociągów" (1914), „Budowa jazów" (1920), „Regulacja rzek" (1922), „Żegluga śródziemna i budowa dróg wodnych" i in.; 1919—20 redaktor „Czasopisma Technicznego".

Matanzas, m. port. na płn. wybrzeżu Kuby (Antyle), 63.000 mieszk.

Matapan, w staroż. Taenaron, przylądek na Morei (Grecja płd.).

Match, ob. Mecz.

Matczyński Marek, wojewoda ruski, * 1631, † 1697; przyjaciel i nieodstępny towarzysz Jana III Sobieskiego; uratował życie królowi w bitwie pod Parkanami (1683); 1686 wojewoda bełzki; 1689—93 podskarbi w. kor.; 1693 wojewoda ruski; opiekun dzieci królewskich po śmierci Jana III.

Mate (herbata paragwajska), odwar liści ostrokrzewu Ilex paraguayensis, rosnącego w Ameryce Płd.; zawiera teinę; ulubiony napój w Brazylji.

Matecki Teodor Teofil, lekarz, * 1810 w Poznaniu, † 1886; kształcił się w Wrocławiu; walczył w powstaniu 1831 jako artylerzysta; brał wybitny udział w ruchu umysłowym epoki Libelta, Moraczewskiego, Marcinkowskiego; pozostawił wiele prac specjalnych.

Mateczník, zarośla, ocienione chmyżem gęstym i czarnym albo zieloną choiną. Bezpieczne miejsce dla zwierza wśród gąszczu lasu.

Matejko Jan, genjalny malarz polski, * 1838 w Krakowie, † 1893 tamże; kształcił się w Krakowskiej Szk. Szt. P. pod kier. W. Stattlera, potem W. Łuszczkiewicza; pierwsze kompozycje malarskie tworzyć zaczął w 15-ym roku życia; za obrazy „Karol Gustaw ze Starowolskim u grobu Łokietka" i „Zygmunt I, nadający prawo szlachectwa profesorom Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1535" uzyskał w 1858 skromne stypendjum na wyjazd do Monachjum, skąd wrócił po 10-cio miesięcznym pobycie. Również nie zadowoliły go krótkotrwałe studja w Wiedniu 1860. Osiadłszy w rodzinnem mieście, tworzyć zaczął swe wspaniałe kompozycje historyczne, oparte na olbrzymich studjach przygotowawczych. Powstały kolejno: „Jan Kazimierz na Bielanach" (1861, wł. pryw. w Warszawie), „Stańczyk" (1862, Muz. Nar. w Warszawie), „Kazanie Skargi" (1863, wł. pryw. w Warszawie), „Rejtan" (1866, zbiory państw. w Zamku warsz.), „Unja Lubelska" (1869, Muzeum ks. Lubomirskich we Lwowie), „Stefan Batory pod Pskowem" (1872, własność pryw. w Warszawie), „Bitwa pod Grunwaldem" (1878, zbiory Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie), „Zgon Warneńczyka" (1879, Muzeum w Peszcie), „Hołd Pruski" (1882, ofiarowany do zbiorów na Wawelu), „Sobieski pod Wiedniem" (1883, ofiar. do zbiorów Watykańskich), „Dziewica Orleańska" (1886, wł. pryw. w Rogalinie), „Kościuszko pod Racławicami" (1888, Muzeum Narod. w Krakowie), „Śluby Jana Kazimierza" (1893, nieskończony, własn. m. Lwowa); szereg obrazów mniejszych rozmiarów: „Zygmunt August z Barbarą", „Wernyhora", „Konstytucja 3-go Maja" i w. in. Na osobną uwagę zasługuje szereg portretów, zwłaszcza znakomity „Portret własny" w zbiorach Muzeum Nar. w Warszawie, oraz wydany w odbitkach w Wiedniu „Poczet królów polskich". Z kompozycyj innych, największem dziełem M. są freski w kościele Marjackim w Krakowie. Kamienica w Krakowie, w której M. spędził życie („Dom Matejki") tworzy obecnie muzeum pamiątek po najświetniejszym przedstawicielu malarstwa historycznego w Polsce.

Matematyczna indukcja, ob. indukcja matematyczna.

Matematyka (greck. μάθημα, wiedza) bywa pospolicie uważana za naukę o wielkościach, zwłaszcza o liczbach i o wielkościach geometrycznych. Zaczątki wiedzy matematycznej istniały już w zaraniu kultury ludzkiej, lecz z naukowem traktowaniem zagadnień matematycznych z zakresu arytmetyki i geometrji spotykamy się dopiero u Indusów, a zwłaszcza u Greków (w IV w. przed Chr.). Po Grekach uprawiali m. Arabowie, którzy przekazali wiedzę matematyczną starożytnych ludom Zachodu. Od epoki Odrodzenia, dzięki wynalazkowi druku, powstaniu wyższych uczelni i innych czynników, m. rozwija się w bardzo szybkiem tempie, rozszerza się znacznie pierwotny zakres jej badań, powstaje szereg nowych jej gałęzi. W chwili obecnej nauki matematyczne wyróżniają się z pośród pozostałych nauk nie przedmiotem swych badań, a jedynie swym apriorycznym charakterem i stosowaną metodą dedukcyjną. Wśród działów matematycznych najbardziej rozwinęły się: analiza i geometrja, teorja prawdopodobieństwa, teorja grup przekształceń, teorja mnogości i logika matematyczna (ob. odnośne wyrazy). Ponadto matem. dzieli się na elementarną i wyższą; za kamień graniczny uważa się pojęcie granicy. Oprócz matem. czystej (teoretycznej) powstał szereg działów matem. stosowanej (praktycznej): geodezja, matem. ubezpieczeniowa, statystyka matematyczna, biometryka, teorja błędów. W szczególności zadaniem matem. ubezpieczeniowej jest podanie i uzasadnienie racjonalnych metod, które winny być stosowane przy wszelkiego rodzaju ubezpieczeniach.

Mater Dolorosa (Matka Boska Bolesna), w sztuce chrześcijańskiej nazwa postaci Matki Boskiej, bolejącej u stóp krzyża; czasami ze św. Janem lub św. Magdaleną; niekiedy przedstawiana jest w postaci siedzącej, z jednym lub siedmiu mieczami w łonie, i z wyrazem cierpienia na obliczu; nazwa ta wzięta jest ze znanego hymnu kościelnego z XIV w.: „Stabat Mater dolorosa".

Mater semper certa est — pater quem nuptiae demonstrant (łac.), matka zawsze jest wiadoma, za ojca należy uważać jej męża ślubnego (zasada prawa rzymskiego).

Matera, m. okręg. w prow. Potenza (Włochy płd.), 17.300 mieszk.; siedziba arcybiskupa.

Materiam superabat opus (łac.), praca przewyższa wartość jej materjału.

Materja albo substancja, pojęcie, używane w fizyce dla oznaczenia prawidłowych, w dużym stopniu trwałych, związków cech; m. oznacza właściwie ciało, pozbawione określonej postaci. Nieodłączną cechą m. jest bezwładność, ciężkość i rozciągłość. Istnieją dwie teorje, dotyczące budowy m. Według jednej m. jest ciągła, według drugiej, ogólnie przyjętej dzisiaj, składa się z oddzielnych cząsteczek, zwanych również drobinami lub molekułami. M., we wszystkich swych częściach jednakowa, nazywa się jednorodną lub homogenną. M., zachowująca się pod względem optycznym jednakowo we wszystkich kierunkach, nazywa się izotropową, niejednakowo — anizotropową. Ponadto rozróżnia się m. krystaliczną i bezpostaciową (amorfiną). M. może wreszcie występować w stanie skupienia stałym, ciekłym i gazowym, w roztworach molekularnych i koloidalnych.

Materjalistyczne pojmowanie dziejów, doktryna socjologiczna, broniona przez Karola Marksa i Fryderyka Engelsa; według niej całokształt dziejów kultury i cywilizacji z jej różnorodnemi urządzeniami społecznemi i politycznemi oraz wartościami i wytworami duchowemi jak religja, sztuka, moralność itp., jest uwarunkowany wyłącznie czynnikami materjalno-gospodarczemi, na których się opiera, jak nadbudowa na swych fundamentach. Teorja ta była ostro zwalczana, jako zbyt jednostronna.

Materjalizacja, zjawisko, które ma występować podczas seansów spirytystycznych, i polegać na tem, że rzekomo ukazują się, a następnie znikają jakieś mniej lub więcej określone przedmioty różnego rodzaju, podobne niekiedy do świecącego obłoku, niekiedy nawet do postaci ludzkich, których zjawianie się związane jest z tajemnemi i nadnormalnemi siłami, tkwiącemi w medjum. Niekiedy są one wynikiem świadomego oszustwa ze strony medjum, niekiedy zaś mogą polegać na autosugestji albo iluzji uczestników seansu spirytystycznego. Ob. metapsychika.

Materjalizm, doktryna filozoficzna, według której byt, tj. wszystko, co istnieje, jest natury cielesnej, materjalnej. O ile doktryna ta daje się z powodzeniem zastosować do fizycznej strony bytu, o tyle napotyka niepokonane trudności z chwilą, gdy usiłuje rozciągnąć swą zasadę na psychiczną stronę bytu, tj. na całokształt procesów i zjawisk duchowych, związanych z organizmem ludzkim i zwierzęcym, albowiem podstawowe cechy zjawisk świadomości nie dadzą się sprowadzić do własności materji. Nasze doświadczenia subjektywne, nasze doznania, w których materja jest nam dana, nie mogą być same materją, w której pojęciu nie jest zawarty charakterystyczny dla świadomości stosunek podmiotu do przedmiotu, jedyny w swoim rodzaju i niesprowadzalny do własności materji. M., jako doktryna metafizyczna, jest więc nieporozumieniem, wynikającem z nieuświadomienia sobie istoty zagadnienia. O ile doktryna ta twierdzi, że życie psychiczne jest jedynie uwarunkowane pewnemi procesami materjalnemi w mózgu, lecz że nie jest z niemi identyczne, to przestaje być konsekwentną doktryną materjalistyczną. W rzeczywistości zwolennicy m. niezawsze rozróżniają te dwa stanowiska. Twórcą m. w starożytności greckiej był Demokryt z Abdery (V w. przed Chr.). W czasach nowożytnych bronili m.

w XVIII w. de Lamettrie, Holbach i in., w wieku XIX Moleschott, Büchner i in. Doskonałą historję i krytykę m. zawiera dzieło Fr. Al. Langego pt.: „Historja materjalizmu" (2 t., przekład polski Al. Świętochowskiego i Fr. Jezierskiego).

Materjalizm dziejowy, ob. materjalistyczne pojmowanie dziejów.

Materjały budowlane, materjały, z których się kształtują poszczególne elementy budowli. Dzielą się na: m. zasadnicze (kamienie rodzimo i ziemie, kamienie sztuczne, drewna, metale); m. wiążące (zaprawy, kity, asfalt); m. pomocnicze (farby i powłoki, szkło, konopie, mech, słoma itp.). M., przed użyciem podlegające tylko działaniom mechanicznym (zmianom kształtu), zowią się rodzime, podlegające zaś przed użyciem zmianom chemicznym — sztuczne. Wytrzymałością statyczną m., nazywa się zdolność przeciwdziałania siłom mechanicznym (ściskaniu, rozciąganiu, wyginaniu itp.); wytrzymałością techniczną albo trwałością m. — odporność na wpływy atmosferyczne i czynniki chemiczne; cechy techniczne m.: twardość, porowatość, ciężar właściwy; właściwości estetyczne m.: barwa, połysk, itp. Poznanie powyższych właściwości stanowi przedmiot nauki o m. budowlanych.

Maternová Paula, literatka czeska, * 1858, † 1923; propagowała kulturę polską tłumaczeniem utworów polskiej literatury (Konopnicka i in.); działaczka w zakresie ruchu kobiecego w Czechach.

Mates Rudolf, malarz i ilustrator czeski, * 1881.

Mateusz, biskup krakowski, * 1144, † 1165. Mylnie dawniej uważany, jako M. herbu Cholewa, za autora 3-ch pierwszych ksiąg kroniki Kadłubka.

Mateusz Ewangelista, święty, nauczał najpierw w Palestynie, potem w Etjopji, wkońcu w krajach na południe od morza Kaspijskiego; † śmiercią męczeńską; święto 21 września. Ewangelję swą miał napisać pomiędzy 42 a 50 r. po Chrystusie, głównie dla Żydów nawróconych, w ich języku; niebawem dokonany był jej przekład na język grecki.

Symbol św. Mateusza Ewangelisty.

Mateusz Kmita z Szamotuł, uczeń Jana ze Stobnicy, prof. Akad. Krakowskiej; wydał w 1522 w Krakowie traktat astronomiczny Jana z Holywood wraz z komentarzami, w których jest wzmianka o Ameryce. Jest to, po pracy Jana ze Stobnicy, drugie dzieło polskie, wspominające o Nowym Świecie.

Mathesis (greck. nauka, wiedza), to samo, co matematyka.

Mathura (ang. Muttra), m. okręg. w prow. Agra-Oudh (Indje bryt.), na l. brzegu rz. Dżumny, 58.000 mieszk.

Matica slovenská (Macierz Słowacka), ognisko życia naukowego, literackiego i wogóle kulturalnego na Słowaczyźnie. Założona 1863 w Turczańskim Św. Marcinie. Podczas prześladowań politycznych i narodowych Słowaków, rząd węgierski w 1875 rozwiązał ją i majątek jej zagrabił. Dopiero po uzyskaniu niepodległości w 1918, rząd czechosłowacki wznowił jej działalność. Matica slovenská, oprócz szeregu innych wydawnictw, wydaje miesięcznik „Sborník Matice slovenskej", dawniej „Letopisy".

Matice česká (Macierz Czeska), wielka instytucja naukowa literacka, założona w epoce odrodzenia narodowego w 1829 r. Staraniem instytucji tej wydane zostały najwybitniejsze dzieła naukowe starszego okresu nowoczesnej literatury czeskiej.

Matice morawska w Bernie, towarzystwo, założone według wzoru Maticy Czeskiej 1849 roku; wydała liczne dzieła histor. i liter., obecnie ogranicza się do wydawania „Časopis Matice moravské", pisma historyczno-filologicznego, ze szczególnem uwzględnieniem Moraw.

Matice školská (Macierz Szkolna), organizacja czeska, założona w 1880, celem zakładania i utrzymywania szkół czeskich w okolicach, zagrożonych przez germanizację oraz takich, gdzie rząd austrjacki przeszkadzał w otwieraniu uczelni czeskich; przed wojną światową M. S. utrzymywała przeszło 50 szkół powszechnych i 4 średnie.

Matiegka Henryk, uczony czeski, * 1862, profesor antropologji na uniwersytecie w Pradze.

Matinée musicale (franc.), poranek muzyczny.

Matisse Henri, malarz francuski, * 1869; ekspresjonista; maluje portrety, pejzaże, martwe natury.

Matjasz, król węgierski, ob. Maciej Korwin.

Matka Boska Bolesna, ob. Mater Dolorosa.

Matkovič Piotr, geograf jugosłowiański, * 1830, † 1898; prof. uniw. w Zagrzebiu.

Matkowski Stanisław, uczestnik powstania 1863 r., * 1842, † 1907; poseł na galicyjski Sejm krajowy, członek wydziału Gal. Tow. Łowieckiego, prezes pierwszego Gal. Klubu hodowli i tresury psów myśliwskich.

Matkowski Zygmunt, krytyk literacki, * 1885, † 1919; studja uniw. we Lwowie, Grenobli i Paryżu; dorobek literacki zawarty w „Studjach literackich", wydanych z teki pośmiertnej przez prof. J. Kleinera (1923).

Matlakowski Władysław, literat, lekarz-praktyk, * 1850, † 1895; autor jedynego w swoim rodzaju studjum o „Hamlecie" (1894), tłumacz Szekspira i badacz sztuki ludowej, której obraz dał w dziełach: „Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu" i „Budownictwo ludowe na Podhalu" (1892).

Matnia, worek, którym się kończy każda wielka sieć, i do którego wchodzą ryby, zagarnięte skrzydłami sieci.

Matoczkin Szar, cieśnina pomiędzy płn. a płd. częścią wyspy Nowej Ziemi, łączy morze Karskie z oceanem Lodowatym. 88 km. dług., 4 do 5 km. szer.; wolny od lodów ok. 3—ch miesięcy.

Matołectwo, c r e t i n i s m u s, ob. K r e t y n i z m.

Matowanie, w technice pokrywanie szkła lub metali ziarnkowatą powierzchnią matową, zwykle przez nacieranie piaskiem wilgotnym lub szmerglem; istnieją jeszcze inne sposoby m., tak np. mosiądz matuje się przez zanurzenie w kwasach, wyroby złocone lub srebrzone — sposobem galwanicznym.

Matowe szkło, płyty szklane matowane, mające liczne zastosowania techniczne.

Matra, pasmo górskie wulkanicznego pochodzenia, w Karpatach, 1000 m. wys. (Węgry płn.).

Matricaria, rumianek, rodzaj roślin z rodziny Compositae (złożone). Zioła płn. umiarkowanej strefy. Gatunki: M. C h a m o m i l l a, r. pospolity, roślina roczna, 1—4 dm. wysok., o liściach 2—3-krotnie pierzasto dzielnych, kwiatach języczkowych białych, rurkowych żółtych. Dno kwiatostanu stożkowate, wewnątrz puste, po czem łatwo odróżnia się od rodzaju A n t h e m i s. Roślina aromatyczna. Kwitnie V—VII. Jedna z ważniejszych roślin lekarskich, dostarcza „Flores Chamomillae", kwiatu używanego w postaci naparu, jako środek łagodzący i napotny. M. d i s c o i d e a, r. bezpromieniowy, nie posiadający kwiatów języczkowych, pochodzi z płn.-zach. Ameryki i wsch. Azji. M. i n o d o r a, r. bezwonny, dno kwiatostanu półkuliste, wewnątrz pełne. Pospolite chwasty polne.

Matrimonium, łacińska nazwa małżeństwa, ob. m a ł ż e ń s t w o.

Matrjarchat (łac.), pierwotny ustrój społeczny, w którym głowami rodzin były kobiety. Ob. r o d z i n a.

Matryca, bryła z zagłębieniami, odpowiadającemi wypukłościom przedmiotu wytwarzanego, narzędzie masowej produkcji, służące do nadawania kształtu przez kucie lub tłoczenie. W galwanoplastyce forma, na której osadza się powłoka metalu; w drukarstwie forma, służąca do odlewania czcionek, a także odciśnięta z złożonej kolumny drukarskiej forma z papieru, służąca do odlewania stereotypów; w rzeźbiarstwie forma zewnętrzna, obejmująca części formy właściwej, z której odlewa się z gipsu lub miedzi dane dzieło.

Matrykuła, 1) lista urzędowa, spis osób, należących do pewnej instytucji; 2) legitymacja ucznia lub studenta.

Matsujama (ang. Matsuyama), m. port. na płn.-zach. wybrzeżu wyspy Szikoku (Japonja), 51.000 mieszk.

Matsuje (ang. Matsuye), m. na płd.-zach. wyspy Hondo (Japonja), 39.000 mieszk.

Matsumoto, m. na wyspie Hondo (Japonja), 50.000 mieszk.

Matsys Q u e n t i n (in. Massys, Messys lub Metsys), malarz niderlandzki, * 1466 w Louvain, † 1530 w Antwerpji. Malował portrety, sceny rodzajowe, obrazy religijne, dekoracje. Dzieła: „N. M. P. z Dzieciątkiem" (Bruksela), „Złożenie do grobu" (1511, Antwerpja), „Kurtyzana i starzec" (kol. Pourtalès), „Skąpcy" (muz. w Windsor), „Wekslarz i jego żona" (Luwr), „Portret kanonika" (gal. Lichtenstein, Wiedeń), „Petrus Oegidius" (Londyn).

Matta, mieszanina otrąb i mąki, służąca do fałszowania korzeni mielonych.

Matterhorn (franc. Mont Cervin, włosk. Monte Cervino), szczyt w Alpach Penińskich; 4.505 m. wys.

Matteucci C a r l o, włoski przyrodnik i działacz polityczny, * 1811 w Forli, † 1868 w Livorno; studjował matematykę w Bolonji i Paryżu; profesor w Bolonji (1832), Rawennie (1837) i Pizie (1840). Przeprowadzał badania nad elektrofizjologją (studja nad strętwą elektryczną — G y m n o t u s e l e c t r i c u s). Senator toskański (1848) i włoski (1860), minister oświaty (1862), członek Instytutu naukowego we Florencji. Dzieła: „Lezioni di fisica" (2 tomy, Piza, 1841); „Lezioni sui fenomeni fisico-chimici dei corpi viventi" (Piza, 1844), „Manuele di telegrafia elettrica" (Piza, 1850), „Cours spécial sur l'induction" (Paryż, 1850) i inne.

Mattheson J o h a n n, kompozytor niemiecki, * 1681, † 1764. Napisał 8 oper, 24 oratorja, wiele mszy oraz cały szereg kompozycyj instrumentalnych; wybitny teoretyk, autor wielu cennych dzieł, bibljograf i historyk muzyki. Wydał: „Das beschützte Orchester" (1717).

Mattheus Parisiensis, kronikarz angielski, * ok. 1200, † 1253. Autor: „Chronica maior", „Historia minor" i in.

Matthias A d o l f, pedagog niemiecki, * 1847 w Hanowerze, † 1917. Dzieła: „Geschichte des deutschen Unterrichts" (1907), „Erlebtes und Zukunftsfragen" i inne.

Matthiola, lewkonja, rodzaj roślin z rodziny Cruciferae (krzyżowe). Zioła roczne lub by-

Matthiola (lewkonja).

liny, przeważnie okolic nadśródziemnomorskich. Gat.: M. a n n u a, l. letnia (Rys.), roczna; łodyga prosta, sztywna, do 70 cm. wysok.; liście lancetowate, popielato owłosione, kwiaty duże, pachnące, różnych barw; pojedyńcze (a) lub pełne (b). Kwitnie VI—IX. Roślina ozdobna kwiatowa. M. b i c o r n i s, l. maciejka, o pędach krzewiących się, do 30 cm. wysok., kwiatach pojedyńczych, barwy zazwyczaj fiołkowej, rozwijających się wieczo-

rem, a wówczas wydających silną, przyjemną woń, dla której powszechnie jest uprawiana.

Matthisson F r i e d r i c h, poeta niemiecki, * 1761, † 1831. Dzieła: „Gedichte" (1787), „Erinnerungen" (5 t., 1810—16) i in.

Matto Grosso, stan Brazylji (Am. Płd.), 1,400.000 km², 246.600 mieszk., przeważnie Indjan; stepy, rolnictwo (plantacje trzciny cukr. i ryżu), chów bydła; kopalnie złota i djamentów; stol. Cuyaba.

Mattuš K a r o l, dr. praw, polityk czeski, * 1839, † 1919; działacz ekonomiczny i samorządowy, pisarz polityczny, poseł na sejm krajowy i do parlamentu wiedeńskiego, członek izby państwowej, w czasie wojny światowej prezes „Národniho výboru" w Pradze. Po śmierci wydano jego „Pamiętniki".

Matulewicz J e r z y, biskup wileński, * 1871, † 1927; wyśw. na kapłana w 1898, nominowany, konsekrowany i intronizowany jako biskup wileński w 1918; na zasadzie konkordatu usunięty 1925; naznaczony przez papieża wizytatorem apostolskim i arcybiskupem kowieńskim.

Matura (łac. m a t u r i t a s, dojrzałość), świadectwo z ukończenia szkoły średniej.

Maturin, stol. stanu Monagas w Wenezueli płn. (Am. Płd.), nad rz. Guarapiche, 15.500 mieszkańców.

Matusiak S z y m o n, nauczyciel gimnazjalny i inspektor szkół we Lwowie; * 1854, † 1922; etnograf; opisał lud puszczy sandomierskiej, tzw. Lasowiaków, zajmował się badaniem kultury, zwłaszcza wierzeń pierwotnej Polski.

Matuszewicz M a r c i n, autor pamiętników, obejmujących lata 1714—1765, tłumacz satyr Horacego, * 1714, † 1773; jeden z celniejszych poetów końca epoki saskiej.

Matuszewicz T a d e u s z, syn poprzedniego, polityk i mąż stanu, * 1765, † 1819. W 1788 poseł na Sejm Czteroletni, zwolennik reform; w 1794 członek Rady Najwyż. Narod.; w 1804 człon. Rządu Centr. Obojga Galicji; w 1811 minister skarbu w Ks. Warszawskiem; tłumacz poematu Delille'a „O imaginacji", T. à Kempis „O naśladowaniu Chrystusa"; pierwszy zbieracz i objaśniacz synonimów polskich.

Matuszewski I g n a c y, wybitny krytyk i esteta, * 1858 w Wilanowie, † 1919. Studja uniwersyteckie w Lipsku. Hołdował krytyce subjektywnej. Wydał oddzielnie szereg prac z zakresu krytyki artystycznej, literackiej i histor.-kulturalnej. Najważniejsze: „Djabeł w poezji", „Czarnoksięstwo i medjumizm", „Swoi i obcy", „Słowacki i nowa sztuka", „Twórczość i twórcy", „Studja o Żeromskim i Wyspiańskim" i in. Liczne artykuły w czasopismach.

Matutina, poranna modlitwa lub psalmy.

Matuzal (in. Metuzalem), przedpotopowy patrjarcha biblijny, potomek Seta, dziad Noego; według podania biblijnego żył najdłużej ze wszystkich ludzi, bo 969 lat.

Mátyás K a r o l, etnograf polski, * 1886, † 1925; ogłosił szereg rozpraw w czasopismach etnograficznych i osobno: „Boże Narodzenie" (1903), „Nowy rok u ludu" (1903), „Z życia cyganów" (1904) i in.

Matylda św., królowa niemiecka, * ok. 890, † 968; żona króla Henryka I, matka Ottona W., córka hr. saskiego Dietricha.

Matylda, margrabina Toskanji, * 1046, † 1115; córka Bonifacego, margr. Toskanji. Popierała pap. Grzegorza VII w walce z cesarzem. 1109 zapisała Toskanję kościołowi rzymskiemu.

Maubeuge, m. dep. Nord (Francja płn.), nad rz. Sambre, 23.000 mieszk.; kop. węgla, wielkie piece, przemysł metalurgiczny.

Mauclair C a m i l l e, pisarz francuski, * 1872 w Paryżu; poezje: „Sonatines d'automne", „Le sang parle"; powieści: „Couronne de clarté", „L'ennemi des rêves"; studja estetyczne: „L'art en silence", „Florence" i inne.

„Maud", statek, na którym Amundsen odbywał podróż polarną w 1918.

Maudsley H e n r y, psychjatra i psycholog angielski, * 1835, † 1918. Autor dzieł: „The Physiology and Pathology of Mind", „Body and Will" i in.

Mauersee, ob. M a m r y.

Maui, wyspa w grupie Hawai na oceanie Spokojnym, 1.885 km², 25.000 mieszk.; wygasły wulkan Haleakala 4.060 m. wys.; gł. m. Lahaina.

Maule, prow. nadmorska w Chile środk. (Am. Płd.), 6.400 km², 110.500 mieszk.; gł. m. Cauquénes.

Mauna-Kea, wygasły wulkan na wyspie Hawai, 4.210 m. n. p. m.

Mauna-Loa, czynny wulkan na wyspie Hawai, 4.170 m. n. p. m.

Maupassant G u y d e, powieściopisarz i nowelista francuski, * 1850, † 1893. Powieści: „Une vie", „Fort comme la mort", „Pierre et Jean", „Bel ami"; nowele, tłumacz. na wszystkie języki. 1892 popadł w chorobę umysłową.

Maupeou R e n é N i c o l a s, francuski mąż stanu, * 1714 w Paryżu, † 1792; 1768—74 kanclerz i minister sprawiedliwości. Dążył do centralizacji władzy. Zniósł 1771 parlament oraz Izbę skarbową (Cour des aides).

Maupertuis P i e r r e L o u i s M o r e a u d e, geodeta i matematyk francuski, * 1698, † 1759; od 1723 adjunkt Akademji paryskiej; w 1736 uczestniczył w ekspedycji dla pomiarów długości stopnia południka ziemskiego w Laplandji. Opisał wyniki w dziele pt.: „La figure de la terre" (Paryż, 1738). W 1740 zaproszony przez Fryderyka Wielkiego do Berlina, gdzie 1746 został prezesem Akademji Umiejętności. W 1756 powrócił do Francji.

Maur (Maurus) św., * ok. 512, † 584; założyciel ok. 542 pierwszego we Francji opactwa Benedyktynów, Saint-Maur sur Loire.

Maura A n t o n i o, polityk hiszpański, * 1852. Prezydent ministrów 1903—4, 1907—9; III—XI 1918, IV—XII 1919; zwalczał anarchistów;

przestrzegał neutralności w czasie wielkiej wojny.

Maurandia, strójpląt, rodzaj roślin z rodziny Scrophulariaceae (trędownikowate). Zioła o łodydze pnącej, kwiatach czerwonych lub fiołkowo-błękitnych; pochodzą z Meksyku. Gatunki: M. s e m p e r f l o r e n s, M. a n t i r r h i n i f l o r a i inne, uprawiane jako rośliny ozdobne.

Maurenbrecher M a x, pisarz niemiecki, * 1874; napisał: „Die Hohenzollernlegende", „Glaube und Deutschtum" i inne.

Maurenbrecher W i l h e l m, historyk niemiecki, * 1838, † 1892; 1867 profesor w Dorpacie, 1869 w Królewcu, 1877 w Bonn, od 1884 w Lipsku; napisał: „Gründung des deutschen Reichs", „Geschichte der katholischen Reformation" i inne.

Maurepas J e a n F r é d é r i c P h é l i p e a u x hr. de, francuski mąż stanu, * 1701 w Wersalu, † 1781 tamże; minister marynarki za Ludwika XV i pierwszy min. za Ludwika XVI (od 1774); przywrócił parlamenty.

Maurer R o m a n, historyk polski, * 1852, † 1884; autor prac: „Urzędnicy kancelaryjni Wł. Jagiełły", „Urzędnicy kancelaryjni królów polskich z l. 1434—1506" i in.

Mauritania, staroż. nazwa dzisiejszego Marokka i Algeru.

Mauritia, p r z e ś c i g l a, rodzaj palm (Palmae) z okolic zwrotnikowych płd. Ameryki. Odznaczają się smukłemi, wysokiemi i względnie cienkiemi kłodzinami, zakończonemi gęstym pękiem wachlarzowatych liści. Ważniejsze gatunki: M. v i n i f e r a (Rys.), pochodzi z Brazylji: liście do 4 m. dług., owoc (*a*) kształtem zbliżony do jaja kurzego, barwy czerwonej, posiada miąższ żółty, kwaskowaty, z którego soku wyrabiane jest wino palmowe; rdzeń pnia dostarcza mąki sagowej. Podobnie użytkowana jest M. f l e x u o s a, jedna z najładniejszych palm płd. Ameryki, gdzie rośnie w miejscach wilgotnych, tworząc całe lasy. Z naskórka liści, skręconego w grube nici, wyrabiane są trwałe maty i chodniki.

Mauritia vinifera.

Mauritius (dawniej Isle de France), do 1810 franc., następnie bryt. wyspa na oceanie Indyjskim, na wsch. od Madagaskaru, 1863 km², 376.000 mieszk.; wulkaniczna; wywóz cukru, herbaty, ryżu, wanilji; stol. Port Louis.

Maurizio A d a m, botanik polski, * 1862; studja w Szwajcarji; asystent i docent w Wädensvil, Bernie i Zurychu; od 1907 prof. botaniki i towaroznawstwa na Politechnice Lwowskiej; liczne prace botaniczne i botaniczno-rolnicze, przeważnie w jęz. niemieckim: „Die Müllerei u. Bäckerei" (1909), „Die Getreidenahrung im Wandel der Zeiten" (1916), „Die Nahrungsmittel aus Getreide" (1918), „Pożywienie roślinne i rolnictwo" (1926) i in.

Mauro, ob. F r a M a u r o.

Maurokordatos A l e k s a n d e r, mąż stanu grecki, * 1791, † 1865; uczestnik wojny o niepodległość Grecji 1821 r.; współtwórca konstytucyj 1822 i 1843; 1833, 1844, 1854—5 prezydent ministrów.

Mauromichalis P e t r o s, bej Mainy, * 1775, † 1848; bojownik walk o wolność Grecji; dał hasło rozpoczęcia powstania 1821 r.; za rządów Kapodistriasa aresztowany 1830, za co jego syn J e r z y i brat K o n s t a n t y zamordowali Kapodistriasa 1831.

Maurowie, nazwa nadawana w średniowieczu mahom. zdobywcom Hiszpanji; obecnie M. zwana jest przez Europejczyków ta część ludności miejskiej Afryki płn., która pochodzi ze zmieszania się hamickich Berberów i semickich Arabów. Sami M. uważają się za Arabów.

Maurras C h a r l e s, pisarz francuski, * 1868; obrońca klasycyzmu w sztuce i racjonalizmu w polityce; napisał: „L'avenir de l'intelligence" i inne.

Maury A l f r e d, historyk francuski, * 1817, † 1892; autor dzieł: „Croyances et Légendes du moyen âge", „Les Forêts de la Gaule et de l'ancienne France" i inne.

Maurycego św. włócznia, insygnjum koronacyjne cesarzy niemieckich od X w.; Otto III ofiarował ją (albo jej kopję) Bolesławowi Chrobremu w 1000 w Gnieźnie; przechowywana w skarbcu Katedry krakowskiej.

Maurycy święty, męczennik, rodem z Egiptu; uczestnik legji tebańskiej w armji ces. Maksymjana; zamordowany z wielu towarzyszami za wiarę ok. 286 w dolinie dzisiejszego kantonu Wallis w Szwajcarji; święto 22 września.

Maurycy, ks. Oranji, hr. Nassauski, syn Wilhelma I, * 1567, † 1625; od 1584 wielkorządca Holandji, Zelandji i Utrechtu; 1590 głównodowodzący sił zbrojnych niderlandzkich; organizator i reformator w dziedzinie wojskowości; 1600 zwyciężył Hiszpanów pod Nieuwpoort.

Maurycy (Flavius Mauritius Tiberius), ces. bizantyjski (582—602), * 539; zięć i następca Tyberjusza II; obalony przez bunt wojska i stracony 602 z rozkazu wyniesionego na tron Fokasa.

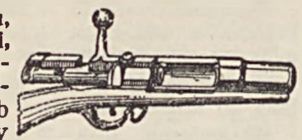
Maurycy Saski hr. (Marszałek saski), jeden z najwybitniejszych wodzów XVIII w., * 1696, † 1750; naturalny syn Augusta Mocnego i hr. Aurory v. Königsmark; w 1720 r. wstąpił do służby francuskiej; odznaczył się w Polsce i Austrji; zwycięzca pod Fontenoy 1745, Rocourt 1746; uważany przez Napoleona za jednego z klasyków sztuki wojennej; autor „Lettres et mémoires".

Mauryści, zakon Benedyktynów zreformowanych, nazwanych tak od klasztoru św. Maura nad Loarą. Zajmują się nauką i nauczaniem.

Maurytanja (franc. Mauritanie), część zach. Sahary na płn. od Sudanu, wchodząca jako kol. w skład franc. Afryki zach., 893.700 km², 262.000 mieszk.

Maurytański styl rozwinął się w okresie panowania Arabów (VIII—XV) na terenach Hiszpanji, Sycylji i zachodniej części północnego wybrzeża Afryki, jako specyficzne połączenie elementów rzymskich i greckich z miejscowemi tradycjami twórczości Wizygotów i Maurów. Przejawia się przeważnie w dekoracyjnym rozwoju zdobnictwa ark i ścian bogatą ornamentyką abstrakcyjną z geometrycznych splotów linij (arabeski); charakterystyczne arki podkowiaste i ostrołukowe, wznoszenie murów z cegły i kamienia w kształcie pasów czerwonych, białych i czarnych. Pomniki typowe: meczet w Kordobie (768, rozszerzony w IX i X w.), Puerta del Sol w Toledo (XII w.), wieża Giralda w Sewilli (1195), Alkazar tamże (1197 i XIV w.), Ermita de la Luz w Toledo (980), zamek Alhambra w Granadzie (1248, ukończony w XV w.), zamki Zisa, Menani w Sycylji.

Mauser W i l h e l m, technik niemiecki, * 1834, † 1882; fabrykant broni palnej, wynalazł lub ulepszył systemy karabinu, rewolweru i pistoletu.

Zamek karabinu mauserowskiego.

Mausolus, satrapa perski, król Karji, którą uczynił niepodległą (377—353 przed Chr.). Grobowiec jego, ob. m a u z o l e u m.

Mauthner F r i t z, publicysta i pisarz filozoficzny niemiecki, * 1849, † 1923; autor dzieła „Kritik der Sprache" i in.

Mauthner J u l i u s, chemik austrjacki, * 1852, † 1917; od 1885 profesor uniwersytetu w Wiedniu; prace z zakresu chemji organicznej i fizjologicznej.

Mauve A n t o n i j, malarz holenderski, * 1838, † 1888; malował obrazy z życia ulicznego, zwierzęta i krajobrazy.

Mauzoleum, grobowiec króla Karji, Mausolusa (377—353 przed Chr.); wspaniała budowla, dla której ozdobienia zawezwano z Grecji znakomitych rzeźbiarzy: Timotheosa, Skopasa, Leocharesa i Bryatisa (odkopany w 1857, rzeźby w British Museum). Stąd nazwa m., przyjęta dla wszystkich okazalszych pomników pośmiertnych. Znakomitsze m.: Augusta na polu Marsowem w Rzymie, Hadrjana tamże (dziś zamek św. Anioła), Teodoryka w Rawennie (dziś kość. St. Maria della Rotonda).

Mawson D o u g l a s, geolog i podróżnik angielsko-australijski, * 1882 w Bradford w Anglji; uczestniczył 1907—9 w wyprawie Shackletona do bieguna południowego; 1911—1914 kierownik wyprawy australijskiej do tegoż bieguna; dotarł do ziemi Adelji i odkrył szereg nowych lądów.

Max G a b r i e l, malarz niemiecki, * 1840, † 1915; obrazy religijne i rodzajowe, oparte głównie na tematach tragicznych i mistycznych.

Max-Müller W i l l i a m G r e n f e l l, dyplomata angielski, * 1867; studja uniwersyteckie w Oksfordzie; od 1920 poseł angielski w Warszawie.

Maxa P r o k o p, dyplomata czeski, * 1883; b. poseł rep. Czechosłowackiej w Warszawie.

Maxentius, ob. M a k s e n c j u s z.

Maxilla superior, ob. s z c z ę k a g ó r n a.

Maxillae, odpowiednio przekształcone odnóża stawonogów (Arthropoda), pełniące funkcję narządów gębowych.

Maxim H i r a m, technik angielski, wynalazca armaty szybkostrzelnej, * 1840, † 1916.

Maxima, nazwa nuty średniowiecznej, dłuższej 2—3 razy od l o n g i.

Maximianus G a i u s A u r e l i u s V a l e r i u s, cesarz rzymski od 286 do 305; przy podziale państwa 292 r. otrzymał Afrykę i Italję; wskutek niesnasek z synem, Maksencjuszem, schronił się do zięcia swego Konstantyna W.; za knute przeciwko niemu sprzysiężenie zamordowany 310.

Maximum (łac.), coś największego. W szczególności w matematyce — 1) max. zbioru liczb (rzeczywistych), największa z pośród liczb, należących do danego zbioru; 2) max. funkcji (zmiennej rzeczywistej), największa z pośród wartości funkcji, odpowiadających bądź wszystkim wartościom zmiennej niezależnej — max. bezwzględne, bądź też wartościom, zawartym wewnątrz pewnego przedziału — m. względne. Ob. f u n k c j a, p r z e d z i a ł.

Maximum barometryczne, wyż barometryczny, dziedzina wysokiego ciśnienia atmosferycznego, powstająca wskutek oziębienia się warstw powietrza ponad pewnym obszarem na powierzchni ziemi; ob. c y k l o n y.

Maxwell J a m e s C l e r k, fizyk angielski, * 1831, † 1879; opracował matematycznie teorję kinetyczną gazów i teorję elektryczności i magnetyzmu; twórca elektromagnetycznej teorji światła; zajmował się również teorją barw i wskazał sposób ich mierzenia. W polskim przekładzie: „Materja i ruch".

May K a r l, pisarz niemiecki, * 1842, † 1912; syn tkacza, nauczyciel ludowy, wielokrotnie karany za kradzież; autor popularnych powieści podróżniczych.

Maya, ob. M a j a.

Mayaguez, m. port. na zach. wyspy Porto Rico (Antyle), 19.000 mieszk.; wywóz pomarańcz, bananów i kawy.

Maydl Karol, chirurg czeski, profesor uniw. w Pradze, * 1853, † 1903; wynalazca nowych metod operacyjnych; autor szeregu specjalnych dzieł naukowych.

Mayenne, 1) żeglowna rz. w płn.-zach. Francji, dopływ Sarty, dług. 195 km.; 2) dep. Francji zach., 5.212 km², 262.000 mieszk.; stol. Laval.

Mayer A d o l f, chemik niemiecki, * 1843; ogłosił prace o fermentacji i asymilacji; wydał: „Chemja rolnicza" (przekład polski).

Mayer C h r i s t i a n, jezuita, astronom i matematyk niemiecki, * 1719, † 1783; napisał: „Gründliche Verteidigung neuer Beobachtungen von Fixsterntrabanten" (Mannheim, 1778).

Mayer J o h a n n T o b i a s, astronom i geodeta niemiecki, * 1723, † 1762. Mając lat 18 napisał dziełko z dziedziny geometrji; od 1746 współpracownik Instytutu kartograficznego Homanna w Norymberdze, od 1751 profesor matematyki w Getyndze, w 1754 urządził tam

niewielkie obserwatorjum. Wydał tablice księżyca, podał metody wyznaczania długości geograficznej na morzu. Za opracowanie teorji ruchu księżyca otrzymał nagrodę Eulera; wydał także katalog gwiazd.

Mayer Karol, lekarz-radjolog polski, * 1882; studja w Krakowie; 1917 docent medycyny wewnętrznej na Uniw. Jagiellońskim; 1921 prof. radjologji w zastosowaniu do medycyny na Uniw. Poznańskim; ogłosił: „Radjologiczne rozpoznawanie różniczkowe chorób serca i aorty z uwzględnieniem własnych metod badania“ (1916) i szereg rozpraw drobniejszych.

Mayer Robert, uczony i lekarz niemiecki, * 1814, † 1878; jeden z twórców termodynamiki; 1842 ogłosił pracę: „Bemerkungen über die Kräfte der unbelebten Natur“, w której podał prawo zachowania energji; praca ta nie znalazła uznania, dopiero w 1847 Helmholtz ujął to prawo matematycznie. Napisał pozatem: „Beiträge zur Dynamik des Himmels“, „Die organische Bewegung“ i in.; zbiór prac wydał pt.: „Mechanik der Wärme“ (1867).

Mayer Rudolf, poeta czeski, * 1837, † 1865; utwory: „Pieśni wśród burzy“, „Prawdziwy Czech“, „Wieczność“, „W południe“ i in.

Mayer Wilhelm, polityk niemiecki, *1874; 1919—20 członek Zgromadzenia Narodowego (chrześc. ludowiec), 1919 min. skarbu, 1920 poseł niemiecki w Paryżu.

Mayerling, w. w Austrji Dolnej, nad rz. Schwechat; zamek myśliwski, następnie klasztor, miejsce tragicznej śmierci Rudolfa Habsburskiego, austr. następcy tronu, w 1889 r.

Mayetiola destructor, mucha heska, owad dwuskrzydły (Diptera), z rodziny pryszczarkowatych (Cecidomyidae); groźny dla zbóż szkodnik, zawleczony z Azji Mniejszej do Europy. W Polsce rozpowszechniony, wywołuje niekiedy zniszczenie żyta i pszenicy do 80%. Ciało smukłe, dług. do 3,5 mm., o długich i cienkich nogach; przypomina kształtem komara. Barwa aksamitno-czarna, strona brzuszna i pasek wzdłuż grzbietu czerwone. Pierwsze pokolenie w końcu kwietnia lub w maju składa jaja na przyziemnych liściach zbóż. Larwa wysysa źdźbło koło dolnego kolanka; źdźbła takie w okresie kwitnienia więdną i łamią się łatwo. W połowie sierpnia wylatuje drugie pokolenie i składa jaja na oziminy; larwy tego pokolenia osiedlają się tuż ponad korzeniem.

Maykowski Stanisław, literat, * 1880 w Oświęcimiu. Studja uniwers. w Krakowie. Utwory poetyckie, drukowane w czasopismach. Wystawił na scenie lwowskiej sztukę: „Pocałunek szczęścia“. Wydał rozprawę: „Anhelli i anhellizm...“.

Maynert Gotfryd, medaljer polski, * 1767, † 1846 w Warszawie. Od 1810 rytownik stempli i medaljer w mennicy.

Mayo, górzyste hr. w prow. Connaught (Irlandja zach.), 5.507 km², 192.000 mieszk.; stol. Castlebar.

Mayor, burmistrz, cz. prezydent rady municypalnej w miastach Anglji, Irlandji i St. Zj. Am. Płn. W Londynie wybierany na rok większością głosów z pośród członków Rady. W Londynie, Dublinie i N. Yorku z urzędem tym związany jest tytuł Lorda (Lord Mayor).

Mayotte, ob. Majotta.

Mayow John, chemik angielski, * 1645, † 1695; badania nad zwiększaniem się masy podczas palenia się (utleniania); według niego warunkiem palenia się jest obecność w powietrzu tzw. „spiritus nitro-aëreus“, który pochłania się przy procesie palenia i powiększa masę.

Mazade Charles de, publicysta francuski, * 1821, † 1893; liczne rozprawy, drukowane w czasopismach, ukazały się potem w osobnych książkach, m. in.: „La Pologne contemporaine“ (1863), w której gorąco bronił sprawy polskiej.

Mazagan (arab. El Dżedida), m. nad Atlantykiem w płd.-zach. franc. Marokku, 22.000 mieszk.; wywóz owoców i wełny.

Mazagran, napój francuski, kawa czarna, nalana do szklanki z lodem.

Mazanderan albo Mazenderan, prow. Persji płn., nad m. Kaspijskiem, 27.090 km², 300.000 mieszk.; urodzajna; uprawa ryżu, trzciny cukrowej, bawełny, tytuniu; chów jedwabników; stolica Sari, 20.000 mieszk.

Mazanowski Antoni, badacz literatury polskiej, * 1858, † 1916; ogłosił szereg studjów i rozpraw, m. in.: „Adam Mickiewicz r. 1829 do 1832, życie, rozwój umysłowy, geneza dzieł“ (1885), „Wzajemne sądy o sobie Mickiewicza, Krasińskiego i Słowackiego“, „Klucz do symboliki Anhellego“, „Charakterystyki literackie pisarzy polskich XIX w.“.

Mazara, ob. Mazzara del Vallo.

Mazarini Jules, francuski mąż stanu, * 1602, † 1661; duchowny i dyplomata papieski, od 1639 na służbie francuskiej, 1641 kardynał. Od 1643 pierwszy minister, doradca królowej Anny za małoletności Ludwika XIV; przez 20 lat sprawował rządy we Francji w duchu centralizacji władzy i umocnienia monarchji.

Mazar-i-Szerif, m. w Afganistanie płn., 30.000 mieszk.

Mazarron, m. port. nad m. Śródziemnem w prow. Murcja (Hiszpanja płd.-wsch.), 23.000 mieszk.; w okolicy kop. srebra, żelaza, ołowiu.

Mazas, więzienie celkowe w Paryżu, zbudowane w latach 1845—50, zburzone 1900.

Mazatlan, m. port. nad Oceanem Spokojnym w stanie Sinaloa (Meksyk zach.), 21.000 mieszkańców; st. telegr. bez drutu.

Mazdeizm, religja staroperska Zoroastra, w której bóstwem najwyższem był Ahura Mazda.

Mazenderan, ob. Mazanderan.

Mazepa Jan (Kołodyński), rodem z Wołynia, * ok. 1644; paź Jana Kazimierza; działał na rzecz rokoszu Lubomirskiego; ukarany w sposób hańbiący, uciekł na Zadnieprze; 1687 został hetmanem kozackim. Zyskał zaufanie Piotra W. i z jego ramienia w 1705 pomagał w Polsce Augustowi II. Dla planu stworzenia niezależnego księstwa z Rusi Za-

dnieprzańskiej zdradził Moskwę na rzecz Szwecji (i Leszczyńskiego); po klęsce pod Połtawą 1709 schronił się wraz z Karolem XII do Turcji, gdzie † 1709 w Benderach.

Mazerowanie, malowanie na deskach (względnie murze) słojów różnych gatunków drzewa zapomocą specjalnych grzebieni.

Mazlarski Stanisław, profesor histologji na Uniwersytecie Jagiellońskim, * 1873.

Maziczka, ob. Madia.

Mazières, ob. Bourges.

Mazochizm, ob. Masochismus.

Mazowiecki, ob. Kulczycki Ludwik.

Mazowsze, kraina nizinna, stanowiąca część składową Pasa Wielkich Dolin, odgraniczona od płn. Pojezierzem Pruskiem, od zach. Kujawami, od wsch. Podlasiem, od płd. wyżyną małopolską. Wisła dzieli je na M. wyższe i niższe; wchodzi w skład woj. warszawskiego, częściowo łódzkiego i białostockiego. Mieszkańcy Mazurzy (ob.). Pierwotnie odrębne terytorjum plemienne, zajęte już przez pierwszych Piastów; w XI wieku zostało na krótko oderwane (Masław 1038—47); od 1138 stanowiło dzielnicę Bolesława Kędzierzawego, od pocz. XIII w. Konrada Kazimierzowicza (łącznie z Kujawami, z. sieradzką i łęczycką, od której zostało oddzielone ostatecznie 1247 r.). Od r. 1313 było dzielone na szereg dzielnic; 1351 stało się lennem korony polskiej (Kazimierza W.); 1462 zostało wcielone do Korony ks. rawskie, 1495 ks. płockie, 1526 pozostała część M., ks. mazowieckie (z Warszawą); stały się one województwami. Trzy te województwa obejmowały w XVI w. 31.847 km² (33 powiaty; 94 miast i miasteczek, 5.990 wsi).

Mazowsze Pruskie (niem. Masuren), płn. część Mazowsza, wchodząca w skład prow. Prus Wschodnich, dawniej Książęcych. Pod względem geograficznym tworzy Pojezierze Mazurskie albo Pruskie; wiele jezior (najw. Śniardwy i Mamry), wzgórza morenowe, gleba glinowo-piaszczysta, lasy (puszcza jońsborska), malownicze krajobrazy (zw. Szwajcarją mazurską), 14.000 km², 600.000 mieszk. Mazurzy, pochodzenia polskiego, wyzn. ewang.-augsbursk., silnie zgermanizowani.

Mazur (masurium, ekamanganum), pierwiastek chemiczny, odkryty 1925 przez chemików niemieckich Noddacka, Tache i Berga. Mendelejew w 1869 przepowiedział m. i nazwał go ekamanganem; Dolejšek i Hejrovsky proponują utrzymanie tej nazwy, zamiast nowej „masurium“.

Mazur, taniec polski, wysoce charakterystyczny, tańczony para za parą w ten sposób, że dawna nazwa „goniony“, dziś już nieużywana, wydaje się zupełnie odpowiednia. Przemawia za tem również i krok z podskokiem, stawiany przez mężczyznę, całkiem odrębny, właściwy jedynie mazurowi. Tancerka posługuje się zwyczajnem ślizganem „chassé“. Specjalnością m. są również tzw. hołubce rozmaitego rodzaju, wykonywane przez parę przy odpowiednim splocie rąk, lub wybijane przez tancerza. M. tańczy się w takcie trójdzielnym: trzyćwierciowym lub trzyósemkowym, z wagą jednakże na każdej części taktu, wskutek czego nie można go dyrygować pod żadnym warunkiem inaczej niż na trzy, gdy walc pozwala na jeden ruch ręki. Akcent dynamiczny m. pada przeważnie na trzecią cześć taktu, a przy zakończeniu frazy na drugą. Rytm oparty jest zasadniczo na figurze (ósemka z kropką i szesnastka, poczem dwie ćwierci). M., będący połączeniem dwóch pierwotnych typów tańca, suwanego i skocznego (tzw. basse-danse i haute-danse), w swej wielkiej różnolitości dopuszcza niezliczoną ilość figur, podobnie jak dawny menuet lub późniejszy kadryl; figury te zależą od pomysłowości wodzireja, prowadzącego tańce. Pochodzenie m. nie jest dość jasne; rozpowszechnienie tańca przypada na początek XIX w. W słynnym hotelu Lambert ks. Czartoryskich w Paryżu tańczono go z zapałem w czasach emigracji, stamtąd też rozszedł się po świecie, tańczony także i zagranicą, jakkolwiek pozostał tańcem wybitnie polskim. W muzyce mazur uzyskał, dzięki genjalnej twórczości Chopina, sławę światową pod nazwą mazurka, który nie jest niczem innem, jak krótkim utworem na fortepian, względnie do śpiewu, nie przeznaczonym do tańca, wyposażonym bogatszą treścią tonalną, przy zachowaniu cech charakterystycznych rytmu.

Mazur Władysław, rzeźbiarz polski, * 1868 w Małopolsce; kształcił się w Ak. Wiedeńskiej. Z dzieł: „Ze snu“ (Muz. Narodowe w Krakowie), „Myśl“, portret K. Kamińskiego i in.

Mazurek, ob. mazur.

Mazurek Dąbrowskiego, hymn narodowy polski, zaczynający się od słów „Jeszcze Polska nie zginęła“, napisany przez J. Wybickiego w r. 1797. Melodja prawdopodobnie ludowa; niektórzy badacze przypisują ją Ogińskiemu.

Mazurka, taniec, ułożony z mazura i polki, posiadający swój krok odrębny; tańczony jest przez parę, trzymającą się jak do tańca wirowego. Rytm m. polega na figurze, złożonej z ósemek i szesnastek; ósemka ma kropkę przy sobie. Tempo m. jest wolniejsze od tempa mazura.

Mazurkiewicz Jan, lekarz, * 1871 w Krasnym Dworze. Studja w Warszawie, Krakowie i w Gracu. Dyrektor zakładu dla umysłowo chorych w Kochanówku, później w Kobierzynie; od 1919 profesor psychjatrji na Uniw. Warsz.; prezes Polskiego Towarzystwa Psychjatrycznego. Napisał szereg prac z zakresu psychjatrji i neurologji: „Stosunek psychjatrji do psychologji“, „O asymetrycznych czynnościach półkul mózgowych“ i in.

Mazurkiewicz Jan Wincenty, pisarz emigracyjny, * 1813; walczył 1831 r., potem przebywał na emigracji we Francji; ukończył studja prawne w Poitiers; członek Tow. Demokratycznego, od 1846 należał do Centralizacji; 1848 walczył w poznańskiem; ogłosił szereg broszur i rozpraw politycznych: „Demokracja polska i jej przeciwnicy“ (1869), „Emigracja“ (1862) i in.

Mazurkiewicz Stefan, współczesny matematyk polski, * 1888; od 1920 profesor Uniwersytetu Warszawskiego.

Mazurkiewicz Władysław, lekarz, * 1871 w Kamieniu na Polesiu wołyńskiem; studja w Petersburgu, Lwowie, Bernie Szw. i w Zurychu; od 1914 profesor nadzwyczajny farmakognozji, od 1919 profesor zwyczajny farmakognozji, kierownik Zakładu farmakognozji i botaniki lekarskiej oraz ogrodu roślin lekarskich Uniwersytetu Warszawskiego; 1926 pierwszy dziekan nowoutworzonego wydziału farmaceutycznego; prezes komisji Farmakopei Polskiej, Polsk. Tow. popierania nauk farmaceutycznych i in.; napisał szereg prac z zakresu fizjologji, farmakognozji i botaniki: „Stałe części soku trzustkowego i teorja wydzielania gruczołów", „Typy anatomiczne kory cynamonowca", „Les oléoleucites et les membranes des cellules végétales" i in.

Mazurowska z Pogorzelskich Józefa, aktorka o wielkim talencie komicznym, * 1824, † 1907; wykonawczyni ról charakterystyczno-komicznych.

Mazurowski Wiktor, malarz, * ok. 1860; kształcił się w Warszawie i Petersburgu. Osiadł w Warszawie; malował sceny wojenne.

Mazurska Szwajcarja, ob. Szwajcarja Mazurska.

Mazurski Kanał, kanał na Mazowszu Pruskiem, łączący jez. Mamry z rz. Łyną, 52 km. dług.

Mazury Pruskie, ob. Mazowsze Pruskie.

Mazurzy, potomkowie Mazowszan; różnią się jako grupa etniczna od Wielkopolan, Małopolan, Pomorzan itd. Wśród nich: Mazurzy środkowi, zwani też płockimi, Łomżanie, Mazurzy augustowscy, Mazurzy pruscy, Podlasiacy oraz mniejsze grupy, wyróżniające się zwłaszcza kulturą materjalną, jak Księżacy w ks. Łowickiem i Kurpie.

Mazut, maź, pozostała z destylacji oleju skalnego, używana przeważnie do opalania kotłów (specjalnie na okrętach), do smarowania osi wagonowych; przy dalszej destylacji przerabiany bywa również na smary.

Mazzara del Vallo lub **Mazara**, m. okręg. w prow. Trapani na Sycylji (Włochy płd.), 25.000 mieszk.

Mazzini Giuseppe, polityk włoski, * 1805 w Genui, † 1872 w Pizie; karbonarjusz; wygnany 1831, założył w Marsylji 1832 tajny związek „Młodych Włoch" dla walki o zjednoczenie Włoch, 1833 zorganizował (nieudaną) wyprawę sabaudzką, do której należeli i Polacy. 1834 założył związek 3 narodów: Polaków, Niemców i Szwajcarów, pod nazwą „Młodej Europy". Brał udział w rewolucji 1848 w Paryżu, potem we Włoszech. 1849 członek triumwiratu w Rzymie; uciekł do Londynu; 1866 amnestjonowany, wrócił do kraju.

Mazzola Francesco, malarz włoski, ob. Parmeggianino.

Mazzoni Guido, zw. Modanino, rzeźbiarz włoski, * ok. 1450, † 1518; liczne grupy z zabarwionej gliny; z dzieł: „Opłakiwanie" w S. Giovanni de Collato w Modenie.

Maża, wóz krótki, zaprzężony w woły, którym czumacy wozili dawniej pszenicę do Odesy.

Mażunga (franc. Majounga), m. port na płn.-zach. wybrzeżu wyspy Madagaskar (Afryka wsch.), 7.500 mieszk.

Mažuranić Jan, mąż stanu serbsko-chorwacki, * 1814, † 1890; 1873—80 ban Chorwacji.

Maź pogazowa, produkt, otrzymywany podczas suchej destylacji węgla, o dużem znaczeniu dla przemysłu; zawiera szereg ciał: 1) węglowodory aromatyczne: benzol, toluol, ksylol, naftalinę, antracen i inne; 2) obojętne związki siarkowe; 3) obojętne związki azotowe; 4) związki tlenowe: fenol, krezole i inne, oraz 5) zasadowe związki azotowe: pirydyna, chinolina itp., które kolejno zostają wyodrębnione; pozostałe 50—65% mazi służy do wyrobu papy, sztucznego asfaltu itp.

Mączeński Zdzisław, architekt polski, * 1878 w Spytkowicach; kształcił się w Wyższej Szkole Przemysłowej w Krakowie; od 1921 naczelnik Wydziału Budownictwa Szkolnego w Min. W. Relig. i Ośw. Publ.; z prac: kościoły w Limanowej, Mąkoszynie, Klonowej, gmachy Banku Polskiego w Bydgoszczy i Inowrocławiu, Szkoła Bliźniacza na Brudnie w Warszawie, Szkoła w Pabjanicach.

Mączka Nestle'a, ob. Nestle'a mączka.

Mączniaki, Erysiphaceae, rodzina grzybków pasorzytniczych z podklasy Ascomycetes (workowców). Grzybnia rozpościera się na powierzchni organów (liści, owoców) roślin wyższych, w postaci mączystego nalotu. Strzępki grzybni wysyłają ssawki w głąb komórek skórki gospodarza. Rozmnażają się zapomocą spor, wytwarzanych w kulistych, czarniawych ciałach owocowych, tzw. otoczniach (perithecium), lub zapomocą konidyj. Ważniejsze rodzaje: Sphaerotheca, Erysiphe i Uncinula. Gatunki: S. morsuvae, pasorzyt agrestu, przyniesiony z Ameryki do Europy w końcu XIX w.; S. pannosa, na różach; S. humuli, na chmielu; E. pisi na roślinach motylkowych; E. graminis na trawach; U. necator, pasorzyt na winorośli. Walka z m. jest dość trudna; stosowane są spryskiwania, posypywania preparatami siarkowemi.

Mącznica, ob. Arctostaphylos.

Mącznik młynarek, Tenebrio molitor, owad z rodziny Tenebrionidae, rzędu Coleoptera (chrząszcze). Larwy jego, znane pod nazwą „robaków mącznych", czasem hodowane jako pokarm dla rozmaitych zwierząt, żyją w mące i otrębach w młynach i piekarniach.

Mączyński Czesław, naucz. gimn., * 1880; w listopadzie 1918 komendant Lwowa, potem pułkownik i brygadjer; w 1922 poseł na Sejm (Ch. N.).

Mączyński Franciszek, współczesny architekt polski, * 1874; kształcił się w Krakowie, Wiedniu i Paryżu; secesjonista; z dzieł: gmach Towarzystwa Sztuk Pięknych w Krakowie (1901), przebudowa klasztoru PP. Karmelitanek bosych (1905, tamże; łącznie z Stryjeńskim) i starego teatru w Krakowie.

Mączyński Józef, badacz przeszłości Krakowa, * 1801, † 1862; ogłosił: „Pamiątka z Krakowa" (3 t., 1845), „Kraków dawny i teraźniejszy" (1854), „Kilka podań i wspomnień krakowskich" (1855) i inne.

Mąka, produkt roztarcia i rozdrobnienia niektórych ziarn, owoców lub innych części roślin, służący dla celów spożywczych. M. zbożowa jest najważniejszem pożywieniem człowieka; z niej wyrabia się pieczywo, makaron, kluski, zaprawy do zup, a także służy do przyrządzania wyrobów cukierniczych. Ziarna przerabia się na mąkę w młynach. Najpierw zboże podlega gruntownemu oczyszczeniu od szkodliwych domieszek, kurzu, otrąb i drobnoustrojów. Mielenie ziarna we współczesnych młynach odbywa się na tzw. stolcach walcowych, w młynach mniejszych w złożeniach kamieni młyńskich. Po zmieleniu mąka zostaje odsiana na przetakach bębnowych, obciągniętych gazą młynarską. Sposób mielenia może być trojaki: 1) razówkowy, stosowany przy wyrobie m. żytniej, razowej, po którym m. zawiera naskórek ziarna; 2) prosty, stosowany głównie przy przemiale żyta, polegający na tem, że ziarno zostaje kolejno gniecione i przesiewane aż do wyczerpania otrąb; 3) kaszkowy, różniący się od poprzedniego tem, że przy pierwszem gnieceniu ziarna wydziela się nietylko mąkę, ale i pokruszone na kaszkę wnętrze ziarna. Skład mąki jest następujący: 12—13% wody, 10% białka (wzgl. związków azotowych), 1—2% tłuszczu, 70—75% skrobi, 0,3—1,4% włóknika (tkanek nierozpuszczalnych w sokach żołądkowych) i 0,5—1,8% popiołu. Najbardziej używane rodzaje m.: pszenna, żytnia, owsiana, jęczmienna, kukurydzana, grochowa, bananowa, ryżowa, ziemniaczana. Wyrób m. znano już w starożytnym Egipcie na 4—5 tysięcy lat przed Chr.; obecnie m. przygotowywana jest niemal na całej kuli ziemskiej i znajduje się w handlu międzynarodowym przez cały rok ze zbiorów różnych okresów. W handlu obowiązują zwykle zwyczaje, przyjęte na najbliższej giełdzie zbożowej.

Mątawa, l. dopływ Wisły w dolnym biegu, dług. 90 km.

Mątawski cypel lub Mątawska szpica, nazwa przylądka, dzielącego Wisłę na dwa ramiona: Nogat i właściwą Wisłę.

Mątnik, małeński niewód do łowienia ryb.

Mątwa, ob. Sepia officinalis.

Mątwy, w. w pow. inowrocławskim (woj. poznańskie); kop. soli kamiennej; fabr. sody, cukrownia.

Mbabane, stol. kraju Suazi (Unja Afryki Płd.); 400 mieszk.

Mchy, ob. Musci.

Mchy właściwe, ob. Bryinae.

Mdłości, ob. nausea.

M. D. S. lub M. d. s. (łac.), misce, da, signa; skrót, używany w receptach: zmieszaj, wydaj, oznacz.

Mea culpa, mea maxima culpa (łac.), moja wina, moja największa wina.

Meander, ob. Menderes.

Meandry, zakręty koryta rzecznego kształtu wężownicy.

Mearns (The), ob. Kincardine.

Meath, hr. w prow. Leinster (Irlandja wsch.), 2.347 km², 65.000 mieszk.; gleba żyzna i urodzajna; stol. Trim.

Meaux, m. okręg. w dep. Seine-et-Marne (Francja), nad rz. Marną, 14.000 mieszk.; wyrób serów.

Meble (łac.), większe sprzęty przenośne: stoły, krzesła, stołki, otomany, kanapy, łóżka, szafy, kredensy, lustra wiszące i stojące, zegary szafkowe, konsole, etażerki itp. Zasadniczym materjałem m. jest drzewo, niekiedy wykonywane bywały m. w całości lub częściowo z kamienia, metalów, szkła, rogu, trzciny itp. Pod względem typu dzielą się na: m. konstrukcyjne, związane bezpośrednio z materjałem, narzędziami pracy i ścisłą ekonomją środków (szafy w średniowiecznych zakrystjach, sprzęty ludowe, gięte m. wiedeńskie itp.); m. ornamentacyjne, z powierzchnią upiększoną motywami rzeźbionemi, intarsją z drzewa i kamieni, fornierowaniem, zmieniające kształty nóżek i poręczy w łapy zwierząt, ptaków itp.; m. architektoniczne, skomponowane w charakterze małych budynków z kolumnami, porządkami architektonicznemi, arkadami, konsolami, pilastrami itp. (gotyckie szafy z końca XIV i z XV w., m. renesansowe, empirowe); m. komfortowe, których głównym celem jest wygoda (wschodnie sofy, otomany, fotele epoki regencji, angielskie fotele klubowe, pufy itp.). W Egipcie i Asyrji m. (krzesła, taburety, łoża) wykonywano przeważnie z nogami i oparciami pionowemi, m. zbytkowne wykładano metalami, kością słoniową lub emalją, siedzenia obijano tkaninami dywanowemi. W Rzymie i Grecji, przy zachowaniu konstrukcji m. wschodnich, wyginano nogi i poręcze, bardziej dostosowując je do kształtu ciała ludzkiego; m. naogół były nieliczne: szafy chowano w skrzyniach i kufrach; szafy z wieloma drzwiczkami i schówkami zjawiły się dopiero w okr. późnorzymskim; rozpowszechnił się typ stołów trójnożnych i krzeseł składanych, których nogi i oparcia opracowywano w kształcie motywów zwierzęcych (głów, gryfów lub nóg z pazurami). W średniowieczu m. albo wiązały się nierozdzielnie z architekturą wnętrz (ławy kamienne lub drewniane w niszach okiennych, skrzynie, półki, związane z boazerją ścian, szafy w ścianach itp.), albo były ruchome, (jak rozpowszechniony typ m. składanych, zwłaszcza krzeseł i stołków, pulpity, kredensy, ławy do spania). W okresie romańskim gładkie powierzchnie m. zdobiono malowidłami, wyobrażającemi kompozycje figuralne albo wzorzyste arabeski. W okresie gotyckim przeważało zdobnictwo snycerskie, które się specjalnie rozwinęło w krajach północnych; fornierowania nie znano, m. ozdabiano natomiast wprawianą w drzewo masywne kością słoniową lub cyną. Od XV w. zjawiają się m. „architektoniczne" ze splotami ark, kolumienek, pilasterków, fleuronów, laskowań, fiolów itp. Zwyczaj malowania m. przetrwał najdłużej we Włoszech, gdzie stopniowo przekształcił się w intarsję. W okresie rene-

sansu wypracowane zostały typy m., jakie zachowały się do dzisiaj; specjalny rozwój skrzyń, wykonywanych na wzór rzymskich sarkofagów i szaf, którym nadawano charakter wybitnie architektoniczny, lady bufetowe, kredensy, szafy bibljoteczne, fotele świeckie i do użytku kościelnego, specjalny typ skrzyń do siedzenia, tzw. „cassabanca". M. zdobiono rzeźbami, malowidłami, wykładaniami z różnobarwnego drzewa (marqueterie), marmuru, półszlachetnych kamieni, mosiądzu i cyny; nogi stołów kształtowano jako bogato rzeźbione konsole; poszczególnym częściom nadawano kształty ludzi lub fantastycznych zwierząt. We Francji powstał typ szaf podwójnych („Meuble à deux corps"); wybitni artyści meblowi: Francuz Jacques Androut Cerceau (* 1515, † 1585) i Niderlandczyk Jean Bredemann de Vriese. W okresie baroku (za Ludwika XIV) powstały we Francji wytwórnie państwowe w Luwrze. André Charles Boulle (* 1642, † 1732) założył wyższą szkołę meblarską w „Manufacture royale de meubles de la couronne", która stworzyła typy m., dominujące w całej Europie w ciągu wieku. Słynęły Boulle'a szafy, biurka, stoły, później skrzynie z szufladami (komody), konsolki pod lustra i in.; profilowanie, podporządkowane bogatemu rozwojowi płaszczyzn, zdobionych wykładaniami z szyldkretu, kości słoniowej, cyny, masy perłowej, cyzelowanemi ozdobami z pozłacanego bronzu. W Niemczech wpływ Francji z końcem XVII w.; charakterystyczne szafy, fornierowane drzewem orzechowem, szafy gdańskie, „Hamburger Schapp", „szafy artystyczne" („cabinets d'Allemagne" Philipp'a Plainhofera z Augsburga, * 1578, † 1647). W XVIII w. we Francji styl regencji i rokoko pod wpływem Roberta de Cotte (ok. 1735) rozpowszechnił się na całą Europę: charakterystycznie wygięte formy m., drobne płaszczyzny, obramione rokokowemi ramkami, pokryte intarsją z drzewa lub fornierowaniem, często powlekane białym lakiem i pozłacane (tylko w Liège wyrabiano m. z drzewa masywnego). We Francji działalność Jules Aurèle Meissonier'a, kier. zakładów meblarskich, oraz Jean'a Caffieri, Ph. Charles Cressant'a, Martini'ego (wprowadził ozdoby z laku), Jean François Oeben'a, Henri Riesener'a; m. typowe: sekretarzyki, komody, biurka, szyfonierki, konsole, szafki zegarowe, podstawy do waz itp. W środku XVIII w. nawrót do kształtów antycznych (odkrycie Pompei w 1748; pisma hr. Caylus'a); m. stylu Ludwika XVI: prostolinijność, symetrja, antyczne motywy zdobnicze (perełki, plecionka, zwoje akantusa), aplikacje z bronzu; rysownicy m.: Lelonde, Jean Charles de la Fosse, Forty, David Roentgen. Po rewolucji franc. m. empirowe, zapoczątkowane przez arch. Percier'a i Fontaine'a, wykonywane przeważnie z drzewa ciemnego (w Rosji i Polsce z czeczotki): formy poważne, prostolinijne, uzasadnione architektonicznie, nawiązywały do rzymskiego meblarstwa. Słynni malarze: Georg Jacob (m. mahoniowe) i Jakób Desmalter. W Anglji od XVIII w. rezultat stylowego stopu motywów gotyckich, rokoka i form chińskich; m. wykonywano przeważnie z drzewa mahoniowego (stosowanego jako fornier od 1720 r.), solidne, masywnej konstrukcji, na wygiętych nóżkach, stojące na objętych ptasiemi pazurami kulach; Thomas Chippendal (1754) stworzył wzorowe m. ang. baroku. W końcu XVIII w. ang. meble empirowe Adamsa (ok. 1773) i Thomasa Sheraton'a (od 1792). W XIX w., w związku z romantyzmem, zapanował eklektyzm stylowy: m. „restauracji" (Francja), rokokowe, hellenizujące m. Schinkel'a (Berlin), gotyckie w płd. Niemczech, w Polsce m. Simmlera w stylu Louis-Philippe. Po wszechświatowej wystawie w Londynie (1851) założono szereg muzeów przemysłu artystycznego w Anglji (South-Kensington-Museum), w Niemczech i Francji. Ok. 1871 stylizowane m. renesansowe. Pod wpływem Anglji (W. Morris) rozwój secesyjnego meblarstwa. Idealnie konstrukcyjne m. wiedeńskie. W XX w. m., oparte na tradycjach ludowych. W drugiem dziesięcioleciu odrodzenie meblarstwa, jako sztuki. W Polsce pracują na tem polu: W. Jastrzębowski, M. Kotarbiński i in.

Mecenas, nazwa dla oznaczania protektorów i znawców literatury i sztuki, od imienia C. C. Maecenas'a, przyjaciela poetów łacińskich Wergiljusza i Horacego. Według dawnej organizacji adwokatów w Królestwie Kongresowem (do 1876 r.), m. nazywał się obrońca przy Najwyższej instancji sądowej (Departamenty IX i X Senatu w Warszawie), w odróżnieniu od obrońców przy sądzie apelacyjnym, zwanych patronami, i obrońców przy Trybunale I-szej instancji — adwokatów. Obecnie tytuł towarzyski adwokatów.

Mechaniczna pamięć jest przeciwieństwem pamięci logicznej; polega na tem, że materjał pamięciowy nie zostaje podczas uczenia się na pamięć opracowany rozumowo, logicznie, — przez zwrócenie uwagi na sens oraz przez uprzytomnienie sobie tego sensu, jako też przez wykrywanie stosunków, zachodzących pomiędzy poszczególnemi składowemi częściami tego materjału, lecz przyswojenie go odbywa się dzięki częstemu, właśnie „mechanicznemu" powtarzaniu danego tekstu. Przez to ustawiczne powtarzanie, skojarzenia zewnętrzne pomiędzy poszczególnemi, sąsiadującemi ze sobą ogniwami szeregu, stają się coraz mocniejsze, aż wreszcie wyrecytowanie całości może odbyć się zupełnie niemal bezmyślnie („mechanicznie"). To uczenie się mechaniczne wymaga więcej czasu, niż uczenie się logiczne; pomimo to jednak materjał przyswojony mechanicznie szybciej zostaje zapomniany, a to dlatego, że skojarzenia mechaniczne są bardziej kruche i prędzej się zacierają, niż powiązania logiczne.

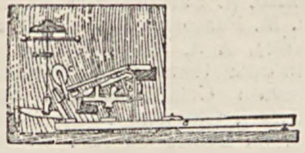
Mechaniczna teorja ciepła, ob. termodynamika.

Mechaniczny równoważnik ciepła, liczba, wyrażająca, ilu ergom odpowiada jedna kalorja (4, 18×10⁷). Stałość tej liczby jest konsekwencją zasady zachowania energji. Teoretycznie m. r. c. daje się obliczyć z różnicy pomiędzy ciepłem właściwem gazu przy stałem

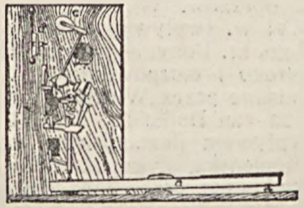
ciśnieniu i ciepłem właściwem gazu przy stałej objętości (R. Mayer, 1842).

Mechanika w znaczeniu ścisłem jest nauką o ruchu i o tych czynnikach, od których zależy charakter ruchu w przypadkach poszczególnych. Część mechaniki, zajmująca się tylko opisem rodzajów ruchu, bez uwzględnienia ich zależności od sił działających, nazywa się kinematyką albo foronomją. Rozpatrywaniem stanu ciała w zależności od sił działających zajmuje się dynamika, która dzieli się na statykę i kinetykę. Dzieło podstawowe o m. napisał E. Mach, pt.: „Mechanika w swym rozwoju". W języku polskim wydał F. Kucharzewski: „Mechanika w swym rozwoju historycznym".

Mechanika instrumentu muzycznego, nazwa wewnętrznego urządzenia, niekiedy bardzo skomplikowanego, dzięki któremu powstaje ton. Różnice, zachodzące w mechanice tego samego instrumentu, sporządzonego według różnych systemów, mogą być nieraz bardzo znaczne i wpływają w wysokim stopniu na grę; np. różnica między mechaniką klawikordu i klawesynu, fortepianu niemieckiego i angielskiego. W obu przypadkach różnica polega na układzie młotków i ich stosunku do strun.

Mechanika fortepianu.

Mechanika pianina.

Mechanika niebios, dział astronomji, podający rozwinięcia analityczne dla ruchu ciał niebieskich, rozpatrujący więc wszystkie możliwości ich ruchu pod wpływem sił grawitacyjnych.

Mechanika rozwojowa, nauka, mająca na celu poznanie czynników, wpływających na normalny przebieg rozwoju organizmów.

Mechanika stosowana, nauka o konstrukcji budowli i maszyn.

Mechanistyczny światopogląd, pogląd filozoficzny, według którego wszelkie zjawiska przyrody dadzą się sprowadzić do stałych praw przyrody, wyrażających stosunki przyczyn i następujących po nich, z niezłomną koniecznością, skutków. Według m. ś. skutki te nie wypływają logicznie i racjonalnie z przyczyn, jak wnioski z przesłanek, lecz są wyrazem ślepych sił przyrody, które nauka może jedynie stwierdzić. Te prawa przyrody muszą się według m. ś. dać sprowadzić w ostatniej instancji do praw mechaniki, do praw ruchu. Twórcami tego poglądu byli: Kepler, Galileusz, Descartes i Newton. Pogląd ten był reakcją na pogląd teologiczny, widzący w biegu zjawisk wkroczenie woli Boga, i na pogląd animistyczny, widzący w siłach przyrody przejawy ożywiających ją duchów. Jeżeli chodzi o przyrodę nieożywioną, m. ś. nie jest obecnie przez nikogo podawany w wątpliwość, natomiast niektórzy badacze przyrody są zdania, że zasada ta nie jest wystarczająca dla zrozumienia procesów w przyrodzie ożywionej, tj. w naukach biologicznych. Oprócz przyczyn sprawczych, rozumianych w sensie m. ś. jako pociągających pewne skutki na ślepo, przyjmują oni jeszcze istnienie tzw. przyczyn celowych, tj. takich, które mają urzeczywistnić jakiś rozumny cel, na który są skierowane i do którego dążą. Kierunek ten, według którego interpretacja mechanistyczna procesów biologicznych nie wystarcza, nosi nazwę witalizmu. Przeciwieństwem pojęcia ślepego mechanizmu jest pojęcie teleologji (celowości).

Mechanizm, zespół ruchomych części jakiejś maszyny.

Mechanizm gry (traktura), w organach jest to mechanizm, obejmujący klawiatury, rejestry i wentyle organowe, rozdzielający przy pomocy wentylów zapas powietrza do piszczałek, stosownie do woli grającego. Organy starszej konstrukcji posiadają trakturę mechaniczną; nowsze — trakturę pneumatyczną i elektro-pneumatyczną.

Mechanoterapja, zabiegi lecznicze, mające na celu usunięcie niedowładów lub przykurczów przez stosowanie zabiegów mechanicznych (mięsienie, gimnastyka na przyrządach).

Mechelin Leo, polityk finlandzki, * 1839; profesor prawa państwowego w Helsingforsie; od 1872 poseł na sejm finl. Za gorącą obronę konstytucji i autonomji Finlandji zmuszony przez rząd carski do zrezygnowania z godności posła; 1903 wygnany z kraju, powrócił 1904; 1905—1908 prezes senatu finl. W licznych pracach prowadził kampanję w obronie praw narodowych.

Mecheln, ob. Malines.

Mecherzyński Karol, historyk literatury, * 1800, † 1881; 1850—67 profesor historji literatury polskiej na Uniw. Jagiellońskim. Autor wielu rozpraw i dzieł z zakresu historji liter. polskiej i powszechnej, tłumacz kroniki Długosza. Główne dzieło: „Historja wymowy w Polsce" (3 t., 1856—60).

Mechitar da Petro, kapłan ormiański, * 1676, † 1749; założyciel zgromadzenia zakonnego podług reguły św. Benedykta, zwanego od imienia jego „mechitarystami"; pracował na polu religijnem w swoim kraju, potem w Konstantynopolu i w Morei, skąd w 1715 musiał uciec wraz z braćmi założonego w 1701 zakonu do Wenecji; osiadł na wysepce św. Łazarza, gdzie wzniósł klasztor ormiański i założył w nim drukarnię ormjańsko-łacińską.

Mechitaryści, ob. Mechitar.

Mechtylda św., krewna Fryderyka Barbarossy, * ok. 1125, † 1160; ksieni klasztoru w Diessen; pamiątkę jej obchodzi kościół nazajutrz po św. Trójcy.

Meciszewski F i l i p, pułkownik w. p. i inżynier wojskowy. Kształcił się w Wiedniu. W 1815 profesor Uniw. Jagiellońskiego, 1818 powrócił do służby wojskowej; † zabity 29. XI. 1830 r. Autor „Fortyfikacji polowej".

Meciszewski H i l a r y, literat i publicysta, * 1802, † 1855; poseł na sejmy Rzplitej Krakowskiej; 1834 redaktor i wydawca „Tygodnika krakowskiego"; czynny w ruchu 1846 r. Ogłosił: „Sześć lat bytu politycznego Rzeczypospolitej Krakowskiej od grudnia 1827 do 1833 r." (1846) i inn.; zostawił w rękopisie 3-tomową „Historję Rzeczypospolitej Krakowskiej od 1815 do 1848".

Meciszewski K a c p e r, pułkownik polski i prawnik, † 1804 w Krakowie. Ogłosił: „Ustanowienie prawa cywilnego..." (2 t.).

Meckel J o h a n n F r i e d r i c h, anatom niemiecki, * 1781, † 1833; profesor w Halli; zapoczątkował nową epokę w anatomji porównawczej; napisał: „Handbuch der Anatomie", „System der vergleichenden Anatomie" i in.

Mecklenburg, ob. M e k l e m b u r g.

Meconium, ob. o p j u m.

Meconium, s m ó ł k a, kał noworodków; żółto-zielonkawa gęsta masa, wydalana przez kanał pokarmowy noworodków w przeciągu 2—4 dób po urodzeniu; smółka, badana pod mikroskopem, zawiera charakterystyczne duże, okrągłe lub owalne twory, tzw. c i a ł k a m e k o n o w e.

Mecz (match), spotkanie, walka, zawody jednostek lub drużyn w jakimkolwiek sporcie.

Meczet, świątynia muzułmańska; typ powstały na podstawie świątyni „charamu", wzniesionej przez Mahometa w 622 w Medynie, na północnej stronie ogrodzonego murem dziedzińca (dł. 40 m.), w kształcie dachu z liści palmowych, wspartego na słupach z drzewa palmowego. „Charam" przylegał do kibły, tj. ściany z niszą (mihrabem), zwróconą w stronę Damaszku. Na dziedzińcu znajdował się sabir, zbiornik wody dla oblucyj. Kształt architektoniczny meczetu zmieniał się następnie w związku z rozwojem sztuki muzułmańskiej, jednak kibła i mihrab pozostały do dzisiaj istotną częścią składową.

Medale, ob. m e d a l j e r s t w o.

Medalik religijny, medalik, używany przeważnie przez lud i noszony na szyi. M. takie mają w Polsce prawie zawsze na av. wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej, na Litwie Matki Boskiej Ostrobramskiej, na Rusi M. B. Berdyczowskiej itd.; na rev. wizerunek świętego lub symbole religijne. Są bite przeważnie w mosiądzu i srebrzone, ale spotykamy również srebrne i złote. Zwyczaj noszenia na szyi m. jest rozpowszechniony wśród katolików całego świata.

Medaljerstwo, umiejętność odlewania lub wykonywania medali, tj. krążków metalowych w kształcie monety, z napisem, wizerunkiem, sceną lub znakami symbolicznemi, wykonywanych na pamiątkę ważnego zdarzenia albo na cześć znakomitych ludzi. Medale bywają lane, wybijane, bite ze stempli i nielowane. W starożytności nieznano m.; ważniejsze zdarzenia upamiętniano w specjalnie lanych lub bitych w tym celu monetach. Bizancjum i średniowiecze również nie znało medali pamiątkowych. M. powstało w końcu XIV w. we Włoszech, gdzie medale bito lub lano ze srebra i miedzi; ok. 1450 wysoki rozkwit m. Vittore Pisano ustalił typ medali; na jednej stronie wizerunek, na drugiej scena symboliczna. Obok Pisano wyróżniali się: Niccolo Spinelli (1430—1499), V. Camelis z Vicenzy (XVI w., pierwszy wprowadził technikę wyrzynania stempli ze stali i bicia z nich med.), S. Cavino (1500—1570), A. Caradosso (1445—1526), Leone Leoni, J. M. Pastorino (150 med.), A. Abondo (1538—1591), J. A. Rossi, J. Primavera, M. i E. Bonis'owie (koniec XVI wieku), Sperandio, Benvenuto Cellini, Andrea Spinelli, Alessandro Cesari, Giovanni Paolo Poggi i in. We Francji m. kwitło od XVI w. do końca XVII w.; znakomici: Dupré i Varens. W Niemczech w XVI wieku medale głównie ze scenami z obrazów. W Polsce m. rozwijało się od XVI w. (wpływy włoskie): medale Zygmunta I-go, kr. Bony, Zygmunta Augusta, Stefana Batorego i możnowładców (Sew. Bonara), wyrabiane przez Włochów i Niderlandczyka Steven van Holland'a. W XVI w. m. polskie pod wpływem flamandzkim: medale na zdobycie Smoleńska, Zygmunta III-go, Władysława IV, wykonane przez Jana Reitza, Jana Engelhardta (mieszczanina wileńskiego) i in.; w końcu XVII w. wpływy francuskie; gdańscy rytownicy: Jan Bensheim, Jan Höhn ojciec i syn. W XVIII w. ogólnoeuropejski upadek m.; w Polsce pracowali Jan Filip Holzhauser (od 1765), Jan Jakób Reichel, Polak Jan Regulski (koniec XVIII w.). Ożywienie m. w XIX i XX w. pod kierowniczem stanowiskiem Francji; wybitniejsi artyści francuscy: Paul Dubois, Jules Chaplin (1839—1910), Oscar Roty (1846—1911), Oudiné, Daniel Dupuis (1849—1899), Degeorge, Alexandre Charpentier (* 1856), Jean Dampf (* 1854); wiedeńscy: Stefan Schartz (* 1851), Joseph Tautenhahn st. (1837—1911), Anton Scharff (1845—1903), niemieccy: Hildebrand, Georg Römer (* 1868), Hermann Hahn, G. M. Geyger (* 1861), Bruno Kruse (* 1855), Hugo Lederer, Rudolf Bosselt (* 1871); rosyjscy: hr. T. P. Tolstoj; polscy z XIX w.: Antoni Rerends, Minhejmer, Szteinmann, Łopieński; w XX w. Stanisław Ostrowski, Konstanty Laszczka.

Medal, wybity na cześć L. de Medici.

Medaljony, płaskorzeźby jednostronne, większe niż monety obiegowe, wykonane często bardzo artystycznie. Wyroby takie w dawnych czasach były często noszone na szyi, na łańcuchu złotym, w zastępstwie dzisiejszych orderów. M. mają formę okrągłą, owalną, a nawet prostokątną. Znane były już w starożytności m., które w złocie, srebrze i miedzi nakazał wybić cesarz Antonius Pius na pamiątkę 900-

lecia istnienia miasta Rzymu (158 po Chr.). Bicie m. powtarzało się w Rzymie i pod następnymi cesarzami. Po upadku Rzymu zanikła sztuka medaljerska i dopiero wraz z Odrodzeniem sztuki w ogólności, stała się modna, najpierw we Włoszech; np. Pastovino ze Sieny (1508—1592) był jednym ze sławniejszych medaljerów, tworzących m., dochodzące rozmiarem do 78 cm. W Niemczech za czasów Albrechta Dürera i później tworzono artystyczne m., często oprawne w pięknie cyzelowane złote lub srebrne rameczki, ozdobione emalją i kamieniami, do noszenia na szyi na łańcuchu. M. ustąpił wkrótce miejsce dwustronnemu medalowi, i dopiero z wprowadzeniem empiru w początkach XIX w. odżył na nowo. W Polsce w XIX w. głównie Wł. Oleszczyński (1808—66), S. Makowski († 1918) oraz artyści franc.: David d'Angers i A. Cannois wprowadzili w użycie m., dochodzące rozmiarami do 250 mm., które przedstawiały znane osobistości z emigracji, historji politycznej oraz kultury i sztuki, np. Kościuszkę, ks. Poniatowskiego, ks. Adama Czartoryskiego itd. W Warszawie w połowie zeszłego stulecia Karol Minter założył fabrykę, w której zajmował się przygotowaniem w odlewach pełnej świty królów polskich oraz osób znakomitych, dla dekoracji mieszkań. M. różnią się od medali rozmiarami (są większe), wypukłością rzeźby oraz tem, że medaljony są jednostronne, a ich przeznaczeniem jest dekoracja ścian w mieszkaniach.

Medan, stol. prow. na wsch. wybrzeżu Sumatry (Indje Wsch.-Holend.), 45.300 mieszk.

Médan, w. na zach. od Paryża, na lewym brzegu Sekwany; miejsce pobytu Emila Zoli, który wraz z przyjaciółmi 1880 ogłosił „Soirées de M.", jako manifest szkoły naturalistycznej.

Medard święty, biskup Noyon i Tournay, * 465, † 545; święto 8 czerwca.

Medea, według podania greckiego córka króla Kolchidy, Ajetesa, która pomogła Jazonowi, wodzowi Argonautów, w zdobyciu Złotego Runa i uciekła z nim do Koryntu. Porzucona przez Jazona, zaślubioną przez niego żonę zabiła zapomocą zatrutej sukni; opowieść ta stanowiła temat kilku sławnych tragedyj greckich i rzymskich.

Medea (franc. M é d e a), m. okręg. w dep. algerskim (Algerja, Afryka), 15.000 mieszk.; w okolicy uprawa wina i owoców.

Medek R u d o l f, literat czeski, * 1890; jeden z najwybitniejszych przedstawicieli młodej literackiej generacji czeskiej; poezje: „Północ bogów", „Pierścień", „Lwie serce"; tematy do utworów beletrystycznych czerpał z wojny światowej, w której brał udział jako wyższy oficer legionów czesko-słowackich w Rosji; „Smok ognisty" i in.

Medelan, nazwa psa myśliwskiego, używanego na niedźwiedzie.

Medellin, stol. dep. Antioquia w Kolumbji (Am. Płd.), 74.000 mieszk.; uniwersytet.

Medford, m. w stanie Massachusetts (St. Zjedn. Am. Płn.), płn. przedmieście Bostonu; 39.000 mieszk.

Mediastinum (łac.), ś r ó d p i e r s i e, część klatki piersiowej, zawarta między płucami a sercem. W m. przebiegają: przełyk, tętnica główna piersiowa, nerwy i naczynia krwionośne, dążące do jamy brzusznej.

Medicago, lucerna, rodzaj roślin z rodziny Papilionaceae (motylkowate). Rośliny zielne, o liściach trójlistkowych, kwiatach w krótkich gronach lub główkach, strąku ślimakowato lub sierpowato zwiniętym. Gatunki: M. s a t i v a, l. siewna z Azji i płd.-wsch. Europy, trwała; łodyga wzniesiona, 3—9 dm. wysokości, kwiaty barwy fioletowej, strąk ślimakowato skręcony. Często uprawiana na paszę, nieraz zdziczała. M. f a l c a t a, l. sierpowata, o łodydze rozesłanej, owłosionej, kwiatach żółtych, strąku sierpowato skrzywionym. M. l u p u l i n a, l. nerkowata, o łodydze rozesłanej, kwiatach żółtych, strąku nerkowatym. Pospolite na łąkach, polach, przydrożach. Cenne rośliny pastewne.

Medicamenta, ob. l e k i.

Medici (M e d y c e u s z e), początkowo rodzina kupców i bankierów florenckich, później władcy Florencji 1434—1737: 1) C o s i m o, * 1389, † 1464; od 1434 kierował sprawami republiki florenckiej; mecenas sztuki i nauki, twórca potęgi M.; 2) L o r e n z o i l M a g n i f i c o, * 1448, † 1492; najznakomitszy z rodu; od 1469 u steru rządów; mecenas sztuki i nauki, poeta; 3) P i e t r o, * 1471, † 1503; za uległość względem kr. franc. Karola VIII wygnany z Florencji; 4) G i o v a n n i, kardynał, 1513 papież (Leon X); 5) G i u l i o, kadynał; 1523 papież (Klemens VII); 6) A l e s s a n d r o, wygnany 1527; wrócił do władzy 1530 dzięki pomocy swego teścia, ces. Karola V; zamordowany 1537; ostatni potomek Cosimo. Z bocznej linji: 7) C o s i m o I, * 1519, †1574; pierwszy w. książę Toskanji; dał początek dynastji książąt toskańskich, która wymarła 1737 na G i o v a n n i G a s t o, ostatnim w. księciu toskańskim.

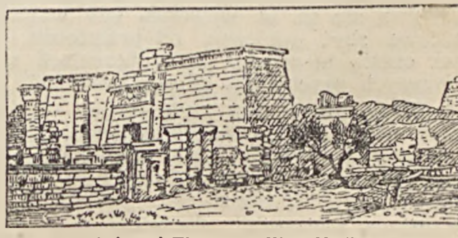
Medicina (lekarstwa), ob. l e k i.

Medina, po arabsku miasto.

Medina el Nebi, ob. M e d y n a.

Medinal, syntetyczny środek nasenny, pochodna kwasu barbiturowego; biały krystaliczny proszek, rozpuszczalny w wodzie zimnej łatwiej, niż w ciepłej.

Medinet-el-Fajum, stol. prow. i gł. m. oazy Fajum w Egipcie Górnym, 37.000 mieszk.; wpobliżu ruiny Krokodilopolis Arsinoe.

Ruiny świątyni Thutmesa III w Medinet Habu.

Medinet Habu, wioska na pr. brzegu Nilu, naprzeciw Luxoru, z ruinami świątyni Ramze-

sa II, oraz świątyni Thutmesa III. Na ścianach świątyni dwie płaskorzeźby, przedstawiające bohaterskie życie Faraona. Opodal późniejsza świątynia Ammona.

Mediterranée, Mediterraean Sea, francuska i angielska nazwa morza Śródziemnego.

Medius terminus, albo t e r m i n u s m e d i u s, termin środkowy lub średni, w logice nazwa terminu, który powtarza się dwukrotnie w obu przesłankach sylogizmu, pośredniczac w połączeniu terminów, tzw. mniejszego (t. minor) i większego (t. major), tworzących wniosek. Symbolem terminu średniego jest litera *M*, terminu mniejszego *S*, większego *P*. *M*. może zajmować rozmaite miejsca w sylogizmie, przez co tworzą się cztery następujące tzw. figury:

I	II	III	IV
M jest *P*	*P* jest *M*	*M* jest *P*	*P* jest *M*
S jest *M*	*S* jest *M*	*M* jest *S*	*M* jest *S*
S jest *P*	*S* jest *P*	*S* jest *P*	*S* jest *P*

Media, kraina w Iranie (Persja), w staroż. zamieszkała przez Medów; w 554 przed Chr. zawojowana przez Persów, tworzyła prow. perską ze stol. Ekbatana.

Medjacja (łac.), pośrednictwo, w szczególności pośredniczenie w załatwieniu sporu dyplomatycznego między dwoma państwami.

Medjalny, przymiotnikowe określenie właściwości, posiadanych przez medjum.

Medjana, termin statystyczny, oznaczający jedną z wartości liczbowych, używaną jako reprezentatywna w tych przypadkach, gdy posługiwanie się średnią arytmetyczną nie jest wskazane. Aby odnaleźć m., układamy wszystkie wyniki liczbowe pomiarów albo eksperymentów w porządku wzrastającym, tj. umieszczamy na pierwszem miejscu wartość najmniejszą, na ostatniem największą, pośrodku, na miejscach właściwych, wszystkie inne. O ile jakaś liczba powtarza się kilkakrotnie, to tyleż razy umieszczamy ją w odpowiedniem miejscu. M. jest tą liczbą, która znajduje się w samym środku kolumny liczb, tj. ta, która ma tyleż liczb nad sobą co i pod sobą. W razie, gdy kolumna składa się z ilości parzystej liczb, bierze się jako m. średnią arytmetyczną dwóch wartości: ostatniej liczby pierwszej (górnej) połowy kolumny i pierwszej liczby drugiej (dolnej) połowy tej kolumny. Np., gdy kolumna, odpowiednio uporządkowana, składa się z liczb następujących: 35, 37, 39, 40, 41, 41, 41, 43, 43, 43, 46, 47, 49, to m. będzie liczba 41. M. używa się m. in. wówczas, gdy wartości krańcowe zbyt odbiegają od przeciętnej. M. bywa często stosowana w wyliczeniach statystycznych psychologji eksperymentalnej.

Medjanta, trzeci ton czyli stopień w skali muzycznej. Niektórzy nazywają m. g ó r n ą trzeci stopień, licząc od toniki w górę w c-dur, a więc ton e, zaś d o l n ą — trzeci stopień, licząc wdół, a więc ton a.

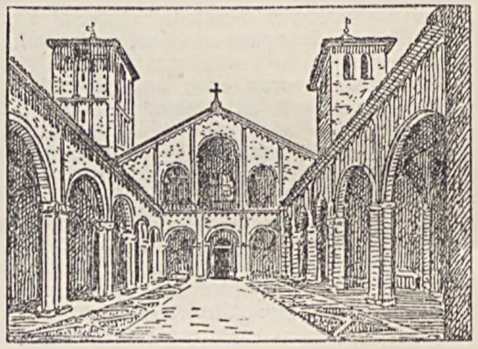
Medjator, rozjemca, pośrednik.

Medjatyzacja (łac.), termin, używany w dwojakiem znaczeniu: 1) w cesarstwie rzymsko-niemieckiem — przejście władzy zwierzchniej, sprawowanej bezpośrednio przez cesarza nad danem księstwem, na innego władcę; 2) po utworzeniu Związku Reńskiego (1806), wskutek wojen napoleońskich oraz na mocy postanowień traktatu wiedeńskiego (1815), szereg księstw i hrabstw w Niemczech utraciło dotymczasową suwerenność, a terytorja ich włączone zostały do poszczególnych państw, jednakże dawni władcy, pod względem osobistym, zachowali prawa i przywileje panujących, i ich równorzędność (Ebenbürtigkeit) z domami faktycznie panującemi nie podlegała żadnym wątpliwościom. Należeli oni do wyższej szlachty (hoher Adel). Po rewolucji 1918 pojęcie domu medjatyzowanego utraciło całe znaczenie.

Medjawal (łac. medio aevo), średniowieczny; wznowiony w Anglji krój pisma (czcionek) średniowiecznej antykwy i kursywy.

Medjerda, ob. M e d ż e r d a.

Medjolan (włosk. Milano, niem. Mailand), gł. m. w Lombardji (Włochy płn.), stol. prow. Milano, nad rz. Oloną, 718.000 mieszk.; słynna katedra z białego marmuru, liczne kościoły, muzea, opera (La Scala), zakłady naukowe, słynne zbiory; przemysł metalurgiczny, jedwabniczy i chemiczny.

Kościół św. Ambrożego w Medjolanie

Medjum, w fizyce, ob. ś r o d e k; w biologji, środowisko.

Medjum, w muzyce środkowy rejestr głosu, tj. ta część skali, która leży pomiędzy rejestrem piersiowym (tony najniższe) a rejestrem z głowy (tony najwyższe). Różnice między rejestrami powstają wskutek odmiennego rezonansu.

Medjum, osobnik podatny na wpływy ze strony hipnotyzera, ulegający sugestji i wpadający łatwo w stan hipnotyczny. Również osobnik, który ma rzekomo pośredniczyć pomiędzy zwykłymi ludźmi a duchami, wywoływanemi na seansach spirytystycznych; wykazujący objawy, mające świadczyć o jego związku ze światem niewidzialnym; wreszcie osobnik, u którego występują objawy, dotychczas bardzo mało zbadane, a należące do dziedziny zjawisk tzw. p a r a p s y c h o l o g i c z n y c h, jak np. telepatja, telewizja, jasnowidzenie itp.

Medjumiczny, określenie objawów, występujących wyłącznie za pośrednictwem medjum.

Medjumizm, zespół zjawisk o charakterze nadnaturalnym i tajemniczym, które występują rzekomo podczas seansów spirytystycznych i są zależne od ukrytych sił, tkwiących jakoby w niektórych jednostkach, tzw. medjach. Objawy fizyczne m. sprowadzają się do następujących: 1) zjawiska same przez się naturalne, lecz występujące w warunkach niezwykłych, jak np. stukanie i hałasy, poruszanie się i przenoszenie się różnych przedmiotów bez wiadomej przyczyny, granie na instrumentach muzycznych itp.; 2) zjawiska, które jako takie są tajemnicze i anormalne, jak np. lewitacja, tj. unoszenie się i zawisanie w powietrzu ciał materjalnych wbrew prawu ciążenia, zmniejszanie się lub zwiększanie się ciężaru przedmiotów, skądinąd niezmienionych, materjalizacja i 3) tzw. przenikanie nieprzenikliwej materji. Fakty te są trudno dostępne dla trzeźwych badań naukowych, z powodu warunków, w jakich się odbywają. Warunki te nie sprzyjają bezstronnej obserwacji. Trzeba przytem zawsze brać w rachubę możliwość świadomego oszustwa ze strony medjów, co zresztą często bywało stwierdzane (np. Eusapia Palladino, Anna Rothe, Guzik i in.) oraz sugestję u uczestników seansu. To też najdalej posunięty krytycyzm jest wskazany w stosunku do tych zjawisk (ob. s p i r y t y z m).

Medniański M a r c i n, ksiądz, patrjota i pisarz słowacki, * 1840, † 1899; pisał poezje pod pseud. Duszan Sawa Rapkin; tłumaczył na słowacki wielu poetów polskich.

Médoc, kraina w dep. Gironde (Francja płd.-zach.), słynna z uprawy wina.

Medulla (łac.), rdzeń; M. s p i n a l i s, rdzeń kręgowy, mlecz pacierzowy; M. o b l o n g a t a, rdzeń przedłużony.

Meduza, ob. G o r g o n y.

Meduzy, swobodnie pływające osobniki płciowe (przekształcone polipy), występujące naprzemian z polipami w zjawisku zmiany pokoleń u niektórych jamochłonów (H y d r o z o a i S c y p h o z o a). Tworzą się one drogą pączkowania lub strobilacji. U jamochłonów bez zmiany generacji, meduzy macierzyste wytwarzają bezpośrednio następne pokolenie meduz.

Medway, rz. w Anglji płd.-wsch., uchodzi do estuarjum Tamizy, dług. 112 km.

Medyceusze, ob. M e d i c i.

Medycyna (łac.), nauka o leczeniu, sztuka leczenia; początki m. sięgają odległych czasów greckich (Hippokrates). Obecnie m. rozrasta się coraz bardziej dzięki współdziałaniu nauk przyrodniczych (radjologja, rentgenologja, światłolecznictwo), Naczelną zasadą obecnej m. jest zapobieganie chorobom.

„Medycyna", czasopismo tygodniowe dla lekarzy praktyków, założone w Warszawie 1873 przez dra J. Rogowicza. W 1907 M. połączyła się z „Kroniką lekarską" pod wspólnem mianem „Medycyna i Kronika lekarska"; w 1917 pismo to przestało się ukazywać.

Medycyna ludowa polega na stosowaniu różnych środków naturalnych, zwłaszcza leczniczych ziół, a także rozmaitych środków sugestywnych i sympatycznych. Środki lecznicze roślinne i zwierzęce są przeważnie echem średniowiecznych zapatrywań medycznych, natomiast bardziej pierwotną formę mają różne zaklinania, zażegnywania i zabiegi chirurgiczne.

Medycyna sądowa, dział medycyny, rozpatrujący kwestje, mające styczność z działalnością sądów (sekcje osób, zmarłych śmiercią nagłą lub nienaturalną, ocena obrażeń ciała etc.). Na wydziałach lekarskich istnieje specjalna katedra m. s., dawniej zwana katedrą policji lekarskiej.

Medycyna społeczna, dział medycyny, zajmujący się rozpatrywaniem higjenicznych warunków społecznego życia i traktujący o zapobieganiu chorobom przez poprawę bytu.

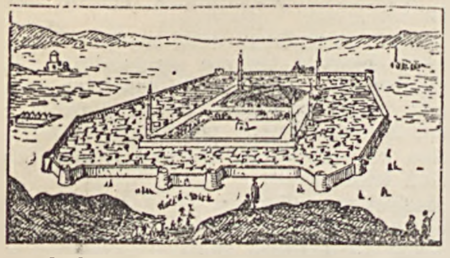
Medyk (łac.), w dawnych czasach lekarz, obecnie słuchacz wydziału lekarskiego.

Medyka, w. w pow. mościckim (woj. lwowskie); do połowy XIX w. mieściły się tu słynne zbiory bibljoteczne i muzealne Pawlikowskich, przewiezione następnie do Lwowa; piękny ogród botaniczny.

Medyko-chirurgiczne Akademje: 1) w Moskwie, powstała w 1799 z istniejącej od 1786 Szkoły Chirurgicznej; do 1808 była oddziałem Akademji M. petersburskiej, 1837 otrzymała całkowitą autonomję, 1840 przyłączona do uniwersytetu moskiewskiego, 1856 przekształcona na wydział lekarski; 2) w P e t e r s b u r g u, założona w 1799, posiadała oddziały: lekarski, weterynaryjny, farmaceutyczny oraz szkołę akuszerek; 1808 otrzymała autonomję, 1838 przeszła pod zarząd Ministerstwa Wojny (kształcenie lekarzy dla armji i floty), 1857 pod władzę Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, a następnie przyłączona do uniwersytetu; 1879 przekształcona na Akademję Wojskowo-lekarską; 3) w W a r s z a w i e, otwarta w 1857; wydziały: lekarski i farmaceutyczny (dołączona do akademji szkoła farmaceutyczna, istniejąca od 1840); nadzór: namiestnik b. Królestwa Polskiego, Ministerstwo Oświaty oraz Kurator warszawskiego okręgu naukowego, zarząd: komitet tymczasowy. Działem naukowym kierowała od 1860 specjalna konferencja, wyłoniona z ciała profesorskiego. Siedzibą akademji do 1858 był gmach Pojezuicki, następnie pałac Staszica. W 1862 wcielona do Szkoły Głównej; 4) w W i e d n i u, Josephinum (Caesareo-regia Josephina Academia medicochirurgica Vindobonensis), założona w 1786 z istniejącej od 1784 Szkoły Medyko-chirurgicznej. Ulegała kilkakrotnie zamknięciu (1820, 1848) i ponownemu otwarciu (1822, 1854); 1875 zamknięcie ostateczne. Kurs był pięcioletni, poczem obowiązywało 8-letnie odsługiwanie w armji; 5) w Wilnie, otwarta w 1832. Wydziały: lekarski, farmaceutyczny, weterynaryjny. Zarząd: początkowo Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, od 1840 Ministerstwo Oświaty; sprawami nauko-

wemi zarządzała konferencja; nad sprawowaniem i obyczajnością wychowańców czuwał inspektor studencki (z 4 pomocnikami); wykłady odbywały się w językach rosyjskim i łacińskim; 1842 zamknięta i wcielona do nowoutworzonego wydziału lekarskiego na uniwersytecie kijowskim.

Medyna, arabsk. Medina el Nebi (m. proroka), m. w Hedżasie (Arabja zach.), 40.000

Medyna z świątynią na grobie proroka.

mieszk.; święte miasto; grób Mahometa; miejsce pielgrzymek.

Medżerda (franc. Medjerda), w staroż. Bagrada, gł. rz. Tunisu płn., dług. 365 km.; gł. pr. dopływ Meleg.

Medżidje, nazwa monet złotych w Turcji, równych 100 piastrom, nadawana również monetom srebrnym, wartości 20 piastrów.

Medżylis (arab. sala posiedzeń), nazwa parlamentu w Persji.

Meenen, ob. Menin.

Meer, po niem. i holend. — morze.

Meer Jan van der, malarz holenderski, * 1628, † 1691; pejzażysta.

Meer Jan van der, malarz holenderski, * 1656, † 1705; malował pejzaże i obrazy z życia zwierząt.

Meer Jan van der, zw. Vermeer van Delft, malarz holenderski, * 1632, † 1675; mistrz pejzażu holenderskiego i scen rodzajowych; z arcydzieł: dwa „Wnętrza" (Drezno), „Widok Delftu" (Haga), „Het Straatje", „Mleczarka".

Meerane, m. w Saksonji, w okręgu Chemnitz, 22.000 mieszk.; przemysł włókienniczy, farbiarnie.

Meerut (Mirat), m. okręg. w prow. Agra-Oudh (Indje bryt.), 122.600 mieszk.; wywóz zbóż, ryżu, indygo.

Meeting (ang.), wiec.

Meeutyka, tak nazywał Sokrates swoją metodę dyskutowania, podczas którego, zapomocą odpowiednio dobranych pytań i naprowadzań, wydobywał od swoich rozmówców słuszne twierdzenia, którychby sami bez jego pomocy nie zdołali sformułować. M. dosłownie znaczy sztuka położnicza. Sokrates, syn akuszerki Fajnarety, zwykł był mawiać, że właściwie wykonywa zawód swej matki w dziedzinie myślenia, ułatwiając przyjście na świat cudzych myśli.

Mefistofeles lub Mefisto, według podań średniowiecznych zły duch, pierwotnie nie posiadający cech demonicznych, przedstawiany raczej jako gadatliwy, usłużny, niekiedy zbyt poufały „duch domowy"; uszlachetniony został później i „zdemonizowany" w utworach poetyckich Marlowe'a i Goethe'go.

Mega... (greck.), w wyrazach złożonych oznacza: wielki; w jednostkach fizycznych oznacza jednostkę miljon razy większą.

Megachiroptera, ob. Chiroptera.

Megadyna, jednostka siły, równa 10^6 dyn.

Megaerg, jednostka pracy, równa 10^6 ergów.

Megafon, głośnik, tuba do wzmacniania przyjmowanych fal głosowych (np. w fonografie), wynaleziona przez Edisona (1878). Również głośnik, tuba, służąca do wysyłania głosu (na okrętach, zebraniach publicznych itp.).

Megality lub megalityczne pomniki (greck. wielkokamienne), zabytki budownictwa przeddziejowego, przeważnie z okresu neolitycznego; w Europie najpospolitsze w Bretanji, znane również w krajach nadśródziemnomorskich i w całej niemal Azji płd., wobec czego traci podstawę rozpowszechniona dawniej hipoteza, jakoby pomniki te były wytworem kultu celtyckiego (druidów).

Megaloblasty (greck.), jądrzaste czerwone ciałka krwi o większych wymiarach, niż normalne. Występują przy anemjach złośliwych.

Megalocyty (greck.), czerwone ciałka krwi bezjądrzaste, przewyższające rozmiarami ciałka krwi normalne. Występują przy niedokrewnościach.

Megalokastron lub Kandja, ob. Herakleion.

Megalomanja (greck.), manja wielkości.

Megalopolis (greck. wielkie miasto), w starożytności m. w płd. Arkadji, nad rz. Helisonem, założone przez Epaminondasa 371 przed Chr.; miało ok. 70.000 mieszk.; zburzone 244 przed Chr. przez Spartańczyków.

Megalosaurus, gad olbrzymi (10 m. wysok.), żyjący w okresie jurajskim i kredowym w Europie środkowej i południowej, Indjach, Australji, Ameryce Płd.

Megara, w staroż. stol. kraju Megaris w Grecji, dziś drobna osada.

Megara, córka króla Teb, Kreona, żona Herkulesa, który ją zabił wraz z dziećmi w przystępie szału.

Megaron, pokój dla mężczyzn, główny typ budynku z okresu kultury mykeńskiej (ok. 1500 przed Chr.) w Grecji i Azji Mniejszej; budynek prostokątny, składający się z sali kolumnowej z ogniskiem pośrodku, poprzedzonej jednym, wzgl. dwoma przedsionkami, z wyjściem (pojedyńczem lub potrójnem) na dziedziniec czworoboczny, na którym znajdował się ołtarz do składania ofiar. Typowy m. w pałacu w Tyrynsie.

Megaryjczycy, ob. filozofja.

Megaskop, latarnia projekcyjna, dająca obrazy powiększone przedmiotów nieprzezroczystych, oświetlonych przez lampę, z boku umieszczoną.

Megasthenes, podróżnik grecki; jako poseł Seleukosa Nikatora dotarł w IV w. przed Chr.

do Indyj, o których napisał relację, zachowaną tylko we fragmentach.

Megatherium, ssak wielkości słonia, żyjący w pleistocenie w Ameryce Płd.; wytępiony przez pierwotnego człowieka.

Megawolt, jednostka napięcia elektrycznego, równa 10^6 wolt.

Megera, 1) jedna z Furyj; 2) nieznośna, zła kobieta.

Megerle Hans Ulrich, ob. Abraham a Santa Clara.

Meggendorfer Lothar, malarz niemiecki, * 1847, † 1925; założyciel humorystycznego pisma „Meggendorfer Blätter"; malował obrazy rodzajowe i portrety.

Megiste, ob. Castellorizo.

Mehalla-el-Kobra, m. okręg. w Egipcie Dolnym, 48.000 mieszk.; tkactwo.

Méhée de la Touche Jean Claude, francuski agent tajny w Polsce, * 1760, † 1826; pisał pamflety na Polskę.

Mehemed Ali, wicekról Egiptu, * 1769, † 1849; 1799 przybył z wojskiem tureckiem do Egiptu; 1805 pasza; wprowadzał reformy europejskie, 1811 wyrznął Mameluków; 1824 pomagał Turkom przeciwko Grecji; 1831/2 zdobył Syrję, oddał ją 1841 Turcji wzamian za uznanie go dziedzicznym władcą Egiptu; 1848 złożył władzę.

Mehoffer Józef, malarz polski, * 1869 w Ropczycach; po ukończeniu Uniwersytetu Krakowskiego i Szkoły Sztuk Pięknych, kształcił się jako stypendysta w Paryżu. Poświęcił się głównie malarstwu dekoracyjnemu i portretom. Na konkursie międzynarodowym za witraże do katedry we Fryburgu otrzymał I-ą nagrodę. Profesor Akademji Sztuk Pięknych w Krakowie, gdzie stale zamieszkuje. Wykonał wiele projektów do dekoracji kościołów. W Muzeum Narodowem w Krakowie jest jego „Portret damy", w zbiorach Tow. Zachęty „Słońce majowe".

Mehri, nazwa wielbłądów, używanych pod wierzch w Afryce płn., stąd meharzystami (méharistes) zwani są żołnierze, jeżdżący na wielbłądach.

Mehring Franz, niemiecki pisarz socjalistyczny, * 1846, † 1919. Prace: „Geschichte d. deutschen Sozialdemokratie", „Karl Marx" i in.

Méhul Etienne Nicolas, kompozytor francuski, reprezentant patetycznego stylu Glucka w operze, * 1763, † 1817; główne dzieło: opera „Józef w Egipcie".

Meid Hans, malarz i rytownik niemiecki, * 1883; prof. Akademji berlińskiej; z dzieł: 9 sztychów do „Otella", 15 sztychów do „Don Juana", 20 rytów na tematy bibilijne.

Meidinger Heinrich, fizyk niemiecki, * 1831, † 1905; od 1869 prof. w Karlsruhe. Prace z elektrotechniki.

Meidingera ogniwo, ogniwo galwaniczne, składające się z roztworu siarczanu miedzi, w którym zanurzona jest miedź, i z roztworu siarczanu magnezu, w którym zanurzony jest cynk.

Meidner Ludwig, malarz ekspresjonista i grafik niemiecki, * 1884; napisał: „Autobiogr. Plauderei" (1923).

Meier de Wolda Józef, ksiądz, wydawca „Bibljoteki fiz.-ekonomicznej", od 1789 współpracownik „Dziennika Handlowego", autor broszury „Co to jest być prawdziwym patrjotą". Uczestniczył w powstaniu 1794; zwolennik terroru; więziony, ale uniewinniony.

Meier-Graefe Julius, niemiecki hist. sztuki, krytyk impresjonizmu i neoimpresjonizmu, * 1867; kształcił się w Berlinie, Monachjum, Zurychu i Paryżu. Ważniejsze dzieła: „Der moderne Impressionismus" (1903), „Cezanne und sein Kreis" (1903), „Der Fall Böcklin und die Lehre von den Einheiten" (1905), „Entwicklungsgeschichte der modernen Kunst als Beitrag zu einer neuen Aesthetik" (1904) i in.

Meilhac Henri, pisarz dramatyczny francuski, * 1831 w Paryżu, † 1897; od 1888 członek Akademji; napisał (przeważnie razem z Halévy'm) szereg utworów scenicznych i tekstów do operetek, m. in. do „Pięknej Heleny" (1865).

Meinecke Friedrich, historyk niemiecki, * 1862; od 1914 prof. w Berlinie; autor dzieł: „Weltbürgertum u. Nationalstaat", „Preussen und Deutschland im 19 und 20 Jahrhundert" i in.

Meiningen, m. pow. w Turyngji (Niemcy), nad rz. Werrą, 17.000 mieszk.; zamek, teatr (słynny zespół artyst.).

Meiningeńczycy, trupa teatralna dworska z księstwa Meiningen, która 1874—90 przyczyniła się znacznie do podniesienia techniki teatralnej w Niemczech, przez wytworzenie wzorowego zespołu i wierne oddawanie ducha czasu na scenie.

Meinong Alexius, filozof austrjacki, * 1853, † 1920; od 1882 prof. w Gracu; napisał: „Abhandlungen zur Psychologie" (1914), „Ueber Möglichkeit und Wahrscheinlichkeit" (1915) i in.

Meis, ob. Castellorizo.

Meisels Baer, rabin i działacz żydowski, powstaniec 1863 r., * 1798 w Szczekocinach, † 1870 w Warszawie.

Meissen, ob. Miśnia.

Meissner Alfred, poeta niemiecki, * 1822, † 1885; „Gedichte"; epos „Ziska"; dramaty, powieści: „Sansara", „Schwarzgelb" i in.

Meissner Alfred, profesor stomatologji na uniwersytecie warszawskim, * 1883.

Meissner Alfred, prawnik i polityk czeski, * 1871; wybitny mówca, jeden z wodzów socjalnej demokracji; poseł, minister sprawiedliwości.

Meissner August Gottlieb, pisarz niemiecki, * 1753, † 1807; nowele, powieści historyczne: „Bianka Capello", „Alcibiades" i in.

Meissnera ciałka, ciałka dotykowe, zakończenia nerwów czuciowych w skórze u ludzi i zwierząt; mają kształt eliptyczny; opisane przez anatoma niemieckiego Georga Meissnera (* 1829, † 1905).

Meissonier Ernest, malarz francuski, * 1815, † 1890; twórca drobnych obrazków rodzajowych i historycznych: „Klót-

nia", „Partja pikiety", „Solferino", „Friedland", „Rok 1814", „Z rozkazem", „Kirasjerzy" i w. in.

Meistersingerzy (niem. Meistersinger), nazwa, nadawana średniowiecznym mistrzom cechu śpiewackiego w Niemczech (w. XIV i XVI). Przepisy, tyczące się wykonania pieśni, znajdowały się w tzw. „tabulaturze". Najsławniejszym z Meistersingerów był Hans Sachs, † 1576.

Mejerowicz Zygfryd, polityk łotewski, * 1887, † 1925. Od 1919 poseł do parlamentu, 1919—21 minister spraw zagranicznych, 1921 premjer.

Mejonit, minerał, jeden z wernerytów (ob.).

Mekka, stol. Hedżasu (Arabja zach.), 80.000 mieszk.; święte miasto muzułmanów, miejsce urodzenia Mahometa; liczne pielgrzymki; słynny meczet Bet Allah, świątynia Kaaba (ob.); hedżaska linja kolejowa Damaszek — Medyna dla pielgrzymów.

Meklemburg (niem. Mecklenburg), dwie rep. w Rzeszy Niem.: 1) M.-Schwerin nad m. Bałtyckiem, równinna, liczne jeziora, 13.127 km², 672.750 mieszk.; rolnictwo, chów bydła; stol. Schwerin, największe m. Rostock (uniwersytet); 2) M.-Strelitz, 2.930 km², 107.000 mieszk.; rolnictwo; stol. Neustrelitz. M. pierwotnie zamieszkany był przez Słowian (Obotrytów na zach. i Lutyków na wsch.), stopniowo podbijanych przez Niemców i nawracanych na chrześcijaństwo, uzależnionych ostatecznie 1160 przez Henryka Lwa. Dynastja książąt M., rządząca do 1918 r., wywodzi się od obotryck. księcia Przybysława, którego potomek, Henryk Borwin, ożenił się z córką Henryka Lwa. W pocz. XIII w. podbity przez Waldemara II duńskiego (do 1225); w poł. XVI wprowadzono tu reformację; 1866 wszedł w skład Związku płn.-niemieckiego, 1871 cesarstwa niem.; od 1918 republika.

Meknasi, ob. Meknes.

Meknes (arab. Meknasi), m. w Marokku płn., 38.000 mieszk.

Mekong, najw. rz. Indochin, 4.200 km. dług., dorzecze 810.000 km²; wypływa z Tybetu, tworzy granicę między franc. Indochinami a Birmą i Syjamem; delta bagnista, 70.000 km².

Mekonina, związek organiczny, $C_{10}H_{10}O_4$, produkt rozszczepienia narkotyny; ciało stałe o temp. topn. 110°; w wodzie rozpuszcza się trudno.

Mekonowe ciałka, ob. Meconium.

Meksyk (Republica Mexicana), rep. związkowa w płd. części Am. Płn. (28 stanów, 2 terytorja, 1 okrąg związkowy), 1,989.200 km², 15,502.000 mieszk.; stol. Meksyk, 471.000 mieszkańców; górzysta wyżyna, 1.000—2.200 m. wys., liczne wulkany (Orizaba, 5.550 m. wys.), góry Sierra Madre; zach. i wsch. wybrzeże płaskie, obfite w laguny, płd. strome; rzeki krótkie, liczne wodospady, najważniejsze: Rio Grande del Norte i Kolorado; klimat na płd. gorący, poza tem umiarkowany; roślinność w strefie gorącej podzwrotnikowa (palmy, figi, banany, trzcina cukr., ryż, bawełna, kawa, kakao, tytuń), na wyżynach lasy liściaste i iglaste; chów bydła; bogactwa kopalne: złoto, srebro, miedź, ołów, cynk, rtęć, nafta; przemysł nieznaczny; ożywiony handel z Europą; dług. linij kolej. 27.000 km., telegr. 87.000 km.; ludność: 44% Metysów (mieszańców białych i Indjan), 37% Indjan, 19% białych (kreolów i białych, pochodzenia hiszpańskiego). M. tworzył w średniowieczu niezawisłe państwo Azteków. 1519—1526 Ferdynand Cortez podbił ten kraj dla Hiszpanji; od 1540 M., zwany królestwem Nowej Hiszpanji, podlegał surowym rządom wicekrólów. Parokrotne powstania (od początku XIX w.) doprowadziły 1824 do utworzenia Rzeczypospolitej M.; 1835 zmieniono konstytucję w duchu centralizmu, 1861 wrócono do republiki (prezydent Juarez). W 1863, pod naciskiem Francji, proklamowano cesarstwo M. z arcyks. austr. Maksymiljanem na czele (1864), 1867 przywrócono rządy republikańskie (Juarez). 1911 wybuchło powstanie przeciwko prezyd. Diaz'owi, inspirowane przez płn.-amerykańskich kapitalistów. Odtąd M. był nieustanną widownią wojny domowej, w której Stany Zjednoczone popierały powstańców: Maderę (prezyd. 1911—13), potem Carranzę (prezydent 1915—1920). Od 1924 prezydentem jest Calles. W 1926 wojna domowa na tle wprowadzenia w życie antyklerykalnych §§ konstytucji (rozdział kościoła z państwem).

Meksyk (hiszp. Mexico), stan rep. Meksykańskiej, 23.909 km², 1,000.000 mieszk.; stol. Toluca.; bogactwa mineralne (złoto, srebro, rtęć, ołów, cyna), uprawa zbóż, trzciny cukrowej, znaczny przemysł.

Meksyk (hiszp. Mexico), stol. St. Zjedn. Meksyku, założona w 1522 przez Korteza na miejscu dawnej stol. Azteków, na wyżynie

Katedra w Meksyku.

2.270 m. n. p. m.; 471.000 mieszk.; uniwersytet, siedz. arcybisk., biblioteki, muzea, katedra, pałac; przemysł metalurgiczny.

Meksykańska literatura przed zdobyciem Meksyku, była bardzo bogata, liczyła setki rękopisów, które zdobywcy hiszpańscy po większej części spalili. Językiem literackim był aztecki, zwany Nahuatl (mowa). O wysokiej kulturze Azteków pisał Ferd. Kortez w swoim raporcie do Karola V, pisali też o niej towarzysze Korteza: Pedro de Alvarado, Diaz del Castillo i ks. Gomara. Istnieje wiele punktów stycznych między wiarą Meksykańczyków a Egipcjan, z czego wyciągano b. fantastyczne wnioski. O. Bernardino de Sahagun 1545—65 zebrał wszystkie tradycje meksykańskie w jednem wielkiem dziele. Przekładał on swój materjał z oryg. azteckiego, tłumaczył również stare pieśni religijne meksykańskie. Dzieło jego stanowi istną encyklopedję wiedzy o Meksyku. Inne oryg. dzieła meksykańskie są to przeważnie kroniki. Potomek Montezumy, Senor Chimalfahin Quauhtlehuanitzin (* 1579), napisał dzieje Meksyku od 1258 do 1612. Martin de Leons w 1611 wydał „Drogę do nieba" w jęz. meksykańskim. Pisano też w owym czasie gramatyki i słowniki; przeważnie zajmowali się tem Hiszpanie. Star. Meksykanie mieli własne pismo, hieroglify, którem na głazach ryli napisy.

Meksykańska zatoka, ob. Śródziemne Morze Amerykańskie.

Mela Pomponius, geograf rzymski, żyjący ok. 50 r. po Chr.; autor dzieła w 3 księgach „De chorographia".

Melaena (greck.), choroba noworodków, polegająca na obfitem wydzielaniu skrzepłej krwi w stolcach. Zwykle kończy się śmiercią. Istota choroby nieznana.

Melafir, skała wulkaniczna, czarna w stanie świeżym, zielonawo-brunatna po zwietrzeniu, składa się z plagjoklazów i augitu oraz oliwinu. Najczęściej występuje w Saksonji, w górach Harzu, lesie Turyngijskim, zagłębiu Saary, Am. Płn. (nad jez. Górnem); w Polsce w Miękini pod Alwernią i Krakowem.

Melakonit, minerał, ob. tenoryt.

Melaleuca, czarnobil, rodz. roślin z rodziny Myrtaceae (mirtowate), zawsze zielone drzewa lub krzewy Australji oraz Archipelagu Malajskiego. Z owoców i liści M. leucadendron przez destylację otrzymuje się olejek kajeputowy (Oleum Cajeputi), używany w medycynie.

Melampus, legendarny wróżbita i lekarz grecki. Pod jego nazwiskiem zachowało się dzieło o wróżeniu z drgań członków.

Melampyrum, pszeniec, rodz. roślin z rodziny Scrophulariaceae (trędownikowate). Półpasorzyty na korzeniach roślin zielonych. Gatunki: M. nemorosum, p. gajowy, kwitnie żółto, przykwiatki niebieskie; M. pratense, p. łąkowy, kwitnie żółto, przykwiatki zielone; M. arvense, p. polny, kwitnie żółto, przykwiatki zielone, szczeciniasto ząbkowane — wielki szkodnik zbóż. Pospolite w zaroślach, na łąkach, polach.

Melancholik (greck. melas — czarny, chole — żółć), człowiek o usposobieniu smutnem, skłonny do depresji, przygnębienia i pesymizmu. Nazwa jednego z czterech temperamentów, ustalonych przez medycynę starożytną. Inne temperamenty: sangwinik, choleryk i flegmatyk.

Melancholja, stan depresji, przygnębienia ducha; stanowi jedną z faz psychozy manjakalno-depresyjnej.

Melanchthon Philipp, humanista niemiecki i zwolennik reformacji, przyjaciel Erazma z Rotterdamu i Lutra, reorganizator w duchu humanizmu i reformacji wyższego szkolnictwa protestanckich Niemiec, tłumacz Arystotelesa na łacinę klasyczną, nazwany dla tych zasług praeceptor Germaniae, * 1497, † 1560. Napisał: „Loci communes rerum theologicarum" (1521), „Augsburgische Konfession" (1530) i in.

Melandri-Contessi Girolamo, chemik włoski, * 1784, † 1833; prace z zakresu chemji farmaceutycznej.

Melandryum, bniec, rodzaj roślin z rodz. Caryophyllaceae (goździkowate). M. pratense (album), b. biały, o kwiatach białych; pola, łąki. M. silvestre (rubrum), b. czerwony, kwitnący czerwono; krzaki, łąki. Rośliny dwupienne, kwitną V—IX. Pospolite.

Melanemja (greck.), obecność patologiczna ciemnych barwników (melanin) we krwi.

Melanezja, nazwa części Oceanji, obejmującej wyspy: N. Gwineę, archipelag N. Brytanji (Bismarcka), grupę Salomona, N. Hebrydy, N. Kaledonję i in., położone pomiędzy 130°—168° dł. wsch. i między równikiem a 23° szer. płd., ogółem 960.000 km².

Melanezyjczycy, ob. Oceanja.

Mélange albo pot-pourri, utwór muzyczny, składający się z różnych tematów, ułożonych w jedną całość.

Melaniny, barwniki o nieznanej bliżej budowie, b. trwałe, posiadające barwy: czerwoną i brunatną do czarnej. Otrzymują się przez utlenienie tyrozyny pod wpływem enzymu = tyrozynazy. Barwa włosów człowieka i zwierząt oraz zabarwienie skóry murzynów przypuszczalnie są wywołane obecnością melanin.

Melanismus, melanizm, zjawisko nadmiernego nagromadzania się ciemnych pigmentów u osobników zwierzęcych, należących do gatunku o normalnie znacznie jaśniejszem ubarwieniu. Występowanie melanizmu może być uzależnionem od bardzo różnych przyczyn, np. od wpływu ciepła, zbyt intensywnego naświetlania, nadmiernie suchego lub zbyt wilgotnego klimatu itp. Melanistyczne zabarwienie szczególnie często spotyka się na wyspach oceanicznych i w miejscowościach wysokogórskich. Zjawisko to może być osiągnięte i drogą eksperymentalną.

Melanit, ob. granaty.

Melanja św., zbudowała klasztor w Jerozolimie, gdzie † 439; pamiątka 18 lutego.

Melanocarcinoma (greck. i łac.), ob. melanosarcoma.

Melanoma, rodzaj nowotworów, wypełnionych barwnikiem brunatnym lub czarnym, występujących często u koni.

Melanosarcoma albo **melanocarcinoma**, jeden z najzłośliwszych nowotworów; punkt wyjścia — znamiona rodzime (macierzyste) lub gałka oczna; rozrasta się bardzo szybko, daje liczne przerzuty, prędko prowadzi do śmierci.

Melanowski Władysław Henryk, lekarz, * 1888; od 1920 asystent przy katedrze okulistyki na Uniw. Warszawskim, 1926 docent okulistyki; ogłosił liczne prace specjalne; przetłumaczył z angielsk. „Krótki podręcznik chorób oczu" Harmano (1921).

Melanteryt, minerał układu jednoskośnego, rodzimy witrjol żelaza, tj. siedmiowodny siarczan żelazowy, $FeSO_4 . 7H_2O$. Jako produkt

rozkładu pirytów tworzy nacieki i naskorupienia około Dobrzynia nad Wisłą, Goslam (Harz), Bodenmais (Bawarja). Zowią go też koperwasem żelaznym. Dawniej poszukiwany, jako środek czernienia skór wyprawnych w wyciągu kory dębowej. Dziś używany jest głównie syntetyczny siarczan żelazowy.

Melantrich z Aventina Jerzy, drukarz czeski, * 1511, † 1580; wydawca rozpowszechnionej edycji Pisma Św.

Melanurja (greck.), wydzielanie melanin w moczu (u ludzi z melanosarcomami).

Melanż (franc.), mieszanina (np. kawa z mlekiem).

Melasa, syrop nieskrystalizowany, powstający przy fabrykacji cukru z buraków (ob. cukrownictwo, elucja).

Melastomataceae, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Myrtales (mirtowe). Drzewa lub krzewy, rzadziej zioła, przeważnie okolic zwrotnikowych Ameryki, o liściach przeciwległych, bez przylistków, charakteryzujących się 3 wyraźnemi nerwami, przebiegającemi wzdłuż blaszki. Wiele gatunków, uprawianych jako rośliny ozdobne, np. Melastoma, zaczerń, pospolity krzew w Indjach Wschodnich, o kwiatach różowych. Liście mają zastosowanie w lecznictwie jako środek ściągający, owoce (jagody) używane są do barwienia tkanin wełnianych na kolor czerwony.

Melbourne, stol. prow. Wiktorji w Australji, nad rz. Yarra, 743.000 mieszk.; siedz. rządu Związk. Austral., parlament, uniwersytet, liczne szkoły, muzea; przemysł metalurgiczny i włókienniczy; wielki handel.

Melcer Henryk, kompozytor polski, wirtuoz-pianista i pedagog, *1869 † 1928 r. Uczeń Noskowskiego i Leszetyckiego. Profesor konserwatorjum w Helsingforsie, kapelmistrz orkiestry filharm. we Lwowie, prof. konserwatorjum w Wiedniu, profesor klasy fortepianowej i dyrektor w Konserwatorjum Warszawskiem (do 1927). Kompozycje M. mają pierwiastek wybitnie narodowy. Obok opery „Marja" do słów Malczewskiego, główną formą twórczości M. są utwory fortepianowe, 2 koncerty fortepianowe, transkrypcje pieśni moniuszkowskich, warjacje na temat Moniuszki, sonaty i pieśni.

Melchici, Arabowie obrządku greck.; zamieszkują Palestynę i Syrję, ok. 150.000 głów; patrjarcha melch. przebywa w Damaszku.

Melchior Johann Peter, mistrz porcelany, * 1742, † 1825; wykonywał figurki i płaskorzeźby dla fabryk porcelany w Höchst, Frankenthal i Nymphenburg.

Melchizedech (tj. król sprawiedliwości), według Biblji król miasta Salem czyli Jeruzalem; kapłan prawdziwego Boga. Wyszedł na spotkanie Abrahama, błogosławił mu i złożył ofiarę z chleba i wina.

Melchjor, według tradycji jeden z 3 królów, którzy przybyli ze Wschodu do Betleem, by oddać pokłon Dzieciątku Jezus.

Melchtal (Arnold v. M., Arnold an der Halden), według podania jeden z trzech założycieli związku szwajcarskiego na Rütli 1307.

Melde Franz, fizyk niemiecki, * 1832, † 1901. Prace w zakresie akustyki.

Meldometr, przyrząd, zbudowany przez Jolly'ego, służy do oznaczania temperatur topnienia ciał trudnotopliwych. Składa się z drucika platynowego, na którym umieszcza się małą ilość badanego ciała. Przez drucik płynie prąd elektryczny. Mierzy się natężenie prądu, przy którym badane ciało się topi.

Meleager (Meleagros), według podania greckiego syn króla Kalydonu, Ojneusa, uczestnik wyprawy Argonautów; zwycięzca w łowach na dzika kalydońskiego; w walkach o nagrodę myśliwską zabił braci matki, za co ta przyprawiła go o śmierć, spalając głownię, z którą przepowiednia łączyła trwanie życia M.

Meleagrina margaritifera, perłopław perłorodny, mięczak z rodziny Aviculidae, podrząd Schizodonta, rząd Prionodesmacea, gromada Hamellibranchiata (małże). Małż ten oraz pokrewna M. vulgaris dostarczają najpiękniejszych i najbardziej cenionych w handlu pereł. Szeroko rozpowszechniony w ciepłych wodach przybrzeżnych oc. Indyjskiego i Spokojnego, na wybrzeżach Archipelagu Malajskiego, Indyj Zachodnich, Australji, Japonji i kontynentu Ameryki, w Zatoce Perskiej i w morzu Czerwonem. Ob. perły.

Meleagris gallopavo, indyk, ptak z rodziny Gallidae (kurowate); podrząd Galli, rząd Galliformes. Na głowie i szyi nagie miejsca; barwne gąbczaste nabrzmienia na szyi i stożkowata, zwieszająca się narośl u nasady dzioba. Ogon płaski, szeroki, roztaczalny; nogi z tępą ostrogą. W dzikim stanie zamieszkuje Amerykę Środkową (Meksyk). Wiele ras hodowlanych. Wprowadzony do Europy w 1524 r.

Melegnano, dawniej Marignano, m. w prow. medjolańskiej (Włochy płn.), nad rz. Lambro, 7.000 mieszk.; pamiętne zwycięstwem Napoleona III nad Austrjakami 8. VI. 1859.

Meles taxus, borsuk, ssak z rodziny Mustelidae (kunowa), podrząd Arctoidea, rząd Carnivora (drapieżne). Ciało grube, niezgrabne, wyższe ztyłu niż zprzodu, do 1 m. dług., samice nieco mniejsze. Głowa biała z czarną pręgą, zachodzącą na pysk, oczy i uszy. Nogi krótkie, stąpające całą stopą, o długich zagiętych pazurach, przystosowanych do grzebania. Górny ząb sęczkowany, większy niż tnący. Ogon krótki, ok. 18 cm. dł. Uwłosienie twarde, grube, żółtawo-szare na grzbiecie, ciemniejsze na brzuchu. Oddzielny włos czarno i szaro obrączkowany, w nasadzie żółty. Zamieszkuje całą Europę i strefę umiarkowaną Azji na wschód aż do Chin. Prócz formy typowej, w Europie dwie odmiany: M. taxus britannicus (Anglja) i M. taxus mediterraneus (Hiszpanja płd.). Pokrewny gatunek M. arcalus żyje na Krecie. Wygrzebuje nory podziemne, wysłane mchem i liśćmi, z których prowadzi nazewnątrz kilka długich chodników. Dzień przesypia w norze, zrzadka tylko wychodząc, aby się pogrzać w słońcu. Żeruje w nocy. Zjada owoce i korzonki, robaki, owady i ich larwy, ślimaki, węże i żaby, pożera także ptaki i młode zające.

Na zimę zapada w sen. Ze skóry borsuków wyrabia się torby myśliwskie, tornistry, obicia kufrów; z sierści — szczotki i pendzle do golenia.

Melica, perłówka, rodzaj traw (Gramineae). W Polsce najpospolitsza: M. nutans, p. zwisła (Rys.), trwała, luźnokępkowa, żywozielona, do 7 dm. wysok.; źdźbła szorstkie, kłoski 2-kwiatowe, plewy fiołkowo zabarwione, na brzegu obłonione. Cieniste lasy liściaste.

Melica nutans.

Melika, ob. Mzab.

Melikow-Loris, ob. Loris-Melikow.

Melilit (humboldtylit), minerał układu tetragonalnego, kryształy mieszane gelenitu $Ca_3Al_2Si_2O_{10}$ i akermanitu, $Ca_4Si_3O_{10}$. Mikroskopowe kryształki białe lub szare, w niewielkich ilościach w różnych skałach wylewnych.

Melilla (berber. Mlila), m. port. na płn. wybrzeżu Marokka (protektorat hiszp.), 42.600 mieszk.; st. telegr. bez drutu; od 1496 hiszp.

Melilotus, nostrzyk, rodzaj roślin z rodz. Papilionaceae (motylkowate); zioła roczne lub dwuletnie, właściwe płn. strefie umiarkowanej, o liściach trójlistkowych, kwiatach w wydłużonych, dość luźnych gronach, strąku prostym lub kulisto-jajowatym. Kwiaty zawierają alkaloid kumarynę, odznaczający się silnym zapachem miodowym. Rośliny pszczelne. Pospolitsze gatunki: M. albus, n. biały, kwitnie biało; niekiedy uprawiany jako roślina pastewna, choć niechętnie jadany przez bydło z powodu silnego zapachu. M. officinalis, n. żółty (Rys. *a* kwiat, *b* korzeń), żółto kwitnący; roślina lekarska; liście „Herba Meliloti" służą do wyrobu plastru melilotowego, używanego jako środek rozmiękczający w wielu nabrzmieniach. M. altissimus, n. wyniosły, do 15 dm. wysok., kwitnie żółto, uprawiany jako roślina pastewna, jak i gat. poprzedni. Kwitną od czerwca do października. Pospolite: przydroża, łąki, zarośla.

Melilotus officinalis.

Méline Jules, polityk francuski, * 1838; umiarkowany republikanin, przedstawiciel interesów agrarnych, zwolennik ceł ochronnych; 1883—85 min. rolnictwa, 1888—93 prezydent parlamentu, 1896—98 prezydent min., 1903 senator, 1915—16 min. rolnictwa.

Melinit, materjał wybuchowy, składający się ze stopionego kwasu pikrynowego, służący do napełniania granatów, torped itd. Wynaleziony przez Turpin'a.

Melit (kamień miodowy), minerał, ośmnastowodny miodzian glinu $Al_2C_{12}O_{12} . 18H_2O$, tj. sól glinowa kwasu miodowego (melitowego, ob.); tetragonalny; twardość = 2—2,5, cięż. wł. = 1,5 do 1,6; jeden z bardzo niewielu minerałów, które są związkami organicznemi. W węglu brunatnym w Turyngji, około Łużyc w Czechach, w węglu kamiennym około Tuty w Rosji.

Melitele, jedno z bóstw w pogańskiej mitologji litewskiej; stąd nazwa almanacha literackiego pod redakcją A. E. Odyńca.

Melitopol, m. pow. na Ukrainie, gub. zaporoska, nad rz. Mołoczną, wpobliżu m. Azowskiego, 32.000 mieszk.; w okolicy liczne kolonje niemieckie; handel mąką i solą.

Melitowy kwas, związek organiczny, $C_6(COOH)_6$, pochodna benzolu, kwas sześciokarbonowy; ciało krystaliczne o temp. topn. 287°, w wodzie rozpuszczalne. Występuje w przyrodzie jako tzw. kamień miodowy (melit).

Melitrioza, ob. rafinoza.

Melittis, miodownik, rodzaj roślin z rodziny Labiatae (wargowe). M. melissophyllum, m. melisowaty, bylina o silnej cytrynowej woni, 3—8 dm. wys., owłosiona; liście jajowate, grubo piłkowane, kwiaty białe, purpurowo nakrapiane, kwitnie od maja do czerwca. Pospolita w lasach liściastych, zaroślach. Liście miały zastosowanie w lecznictwie, jako środek moczopędny.

Melizmaty, pasaże, ozdobniki w muzyce; melizmatyka, nauka o ozdobnikach; melizmatyczny śpiew, śpiew, zawierający dużo ozdobników, pasaży.

Meljoracje wodne, roboty techniczne, mające na celu polepszenie istniejących naturalnych stosunków wodnych. Rozróżniamy m. podstawowe i m. szczegółowe. Zadaniem m. podstawowych jest regulowanie stosunków odpływu wód z wielkich i zamkniętych obszarów; w zasadzie takie m. muszą poprzedzać następny etap — m. szczegółowych, prowadzonych na mniejszych lub zupełnie małych powierzchniach. M. podstawowe wymagają wielkiego nakładu pracy i kapitału, muszą być przeto prowadzone przez państwo; m. podstawowe polegają na regulowaniu głównych dróg odpływowych, a więc większych rzek, na ich obwałowaniu, w celu uniknięcia napływu wód na grunta nisko położone, na budowie w górnych biegach rzek zbiorników wodnych w celach regulacji odpływu wód. M. szczegółowe polegają na polepszeniu naturalnych warunków wilgoci gleby, jako podstawowego czynnika wytwórczości rolniczej. Zadaniem ich jest: 1) odprowadzanie zbyt dużej ilości wody, zawartej w gruncie; 2) doprowadzanie wody do zbyt suchych gruntów lub względnie suchych dla specjalnych upraw. Pierwszy rodzaj robót, odwadnianie gruntu, polega na budowie: a) rowów otwartych, b) rowów krytych — dren (rurki wypalane z gliny, układane w wykopanych rowkach w system ciągów, i zasypywane, tak że powierzchnia gruntu po wykonaniu robót pozostaje niezmieniona). Sposób rowów otwartych stosuje się, gdy chodzi o szybkie odprowadzenie dużej ilości wód powierzchniowych, gdy nie zachodzi potrzeba równomiernego i głębszego osuszenia i gdy koszty mają być nieznaczne. Rowy otwarte stosowane są jako niezbędne dopełnienia robót

drenarskich, jako odbiorniki, odprowadzające wody z większych powierzchni. Sposób rowów krytych — drenów stosuje się tam, gdzie chodzi o równomierne i dokładne osuszenie gruntu i zaoszczędzenie stosunkowo dużej powierzchni, zajmowanej przez rowy otwarte. Wpływ drenowania jest bardzo wielostronny i bardzo doniosły dla rolnictwa. Drugi rodzaj robót meljoracyjnych, nawodnienie gruntów, polega na budowie urządzeń, dostarczających gruntom suchym ilości wody, niezbędnej dla uprawy roślin. Systemów nawodniania rozróżniamy kilka: 1) nawodnianie przez wsiąkanie — przy pomocy rowków, rozprowadzających wodę; 2) n. zalewowe — grobelki zamykają pewne przestrzenie, zalewane całkowicie wodą; 3) n. stokowe — zapomocą rowków, rozlewających wodę. Dla nawodnienia bardzo suchych okolic Ameryki i Afryki są budowane w górach ogromne zbiorniki wody, z których, zapomocą odpowiednich urządzeń — rurociągów, kanałów, — doprowadza się wodę do odległych miejscowości, wymagających nawodnienia.

Meljoracyjne banki, ob. b a n k.

Melk lub **Mölk**, m. pow. w Austrji Dolnej, nad Dunajem, 3.000 mieszk.; słynne opactwo Benedyktynów z 1089.

Melkart (fenick. król miasta), główne bóstwo m. Tyru w Fenicji, a zarazem bóstwo narodowe Fenicjan; jako bóstwo słońca nazywany Baal. Rzymianie zwali M. „Jupiter Syrius". Opiekun żeglugi morskiej.

Mellan C l a u d e, malarz i sztycharz francuski, * 1598, † 1688 w Paryżu. Wprowadził nowe metody techniczne w rytach; celem unikania monotonji zaprzestał rysowania w kratkę. Z dzieł: „Chusta św. Weroniki" (1649), portret kardynała Richelieu (1651), Fouget'a i in.

Mellerowa Z o f j a, literatka i komedjopisarka, * 1848 w Warszawie, † 1909; od 1876 wystawiała w teatrach warszawskich komedje: „Fałszywe blaski", „W Alpach", „Straduję", „Uwiedziona"; pisała powieści i nowele.

Mellisa, m e l i s a, rodzaj roślin z rodz. Labiatae (wargowe). M. o f f i c i n a l i s, m. lekarska, bylina o silnej cytrynowej woni, do 1 m. wysok., szaro owłosiona; liście jajowate, grubo piłkowane; kwitnie biało lub różowo od lipca do sierpnia. Pochodzi z krain nadśródziemnomorskich; uprawiana po ogrodach jako roślina lekarska, dostarcza „Folia Melissae".

Melloni M., fizyk włoski, * 1798, † 1854; założył fizyczno-meteorologiczne obserwatorjum na Wezuwjuszu; badał promienie cieplne, udoskonalił (1830) stos termoelektryczny.

Mělník, starożytne miasto w Czechosłowacji przy ujściu Wełtawy do Łaby, 16.000 mieszk.; hodowla winogron, wyrób wina.

Melo (wł. M e l l o) D o n F r a n c i s c o M a n u e l de, historyk i pisarz hiszpański, * 1611, † 1666; główne dzieło: „Historia de los movimientos separacion y guerra de Cataluña en tiempo de Filipe IV" (1645).

Melodioso, wyrażenie muzyczne, oznacza śpiewnie.

Melodja może być rozumiana dwojako: wokalnie albo instrumentalnie. W pierwszym przypadku musi stosować się do warunków głosu ludzkiego, ograniczonego zarówno pewną określoną skalą jak i możliwością należytego trafiania dźwięków oraz ich wzajemnego stosunku do siebie. Instrumentalna melodja ma znacznie większą swobodę. Zasadniczo m. jest każde następstwo tonów, wykonywanych przez jeden głos, ale nazywając utwór melodyjnym, mamy zazwyczaj na myśli uchwytne, łatwe do powtórzenia szeregi dźwięków, niezbędne zwłaszcza wówczas, jeżeli utwór ma być popularny.

Melodjon, instrument muzyczny dęty z klawjaturą; struny są zastąpione przez stroiki i sprężyny metalowe.

Melodramat, sztuka teatralna z towarzyszeniem muzyki instrumentanej, stanowiącej częściowo ilustrację pewnych scen, częściowo zaś podkład dźwiękowy deklamowanego słowa. Arcydziełem wśród niewielu wybitnych m. jest muzyka F. Mendelssohna do komedji Szekspira „Sen nocy letniej".

Melodyka, nauka o budowie melodji; często styl w prowadzeniu głosów, właściwy pewnemu kompozytorowi lub pewnej szkole, np. m. włoska, m. bachowska itp.

Melodykon, to samo co h a r m o n j u m.

Melograf, przyrząd, zapisujący automatycznie znakami nutowemi wszystko, co się gra na fortepianie, z nim połączonym. Przeznaczeniem m. byłoby głównie utrwalanie improwizacyj, ale praktyczne skonstruowanie takiego przyrządu nie powiodło się dotychczas, mimo licznych prób, czynionych już od 1774. W XX w. Kromer (1906) i Koppensteiner (1913) próbowali zastosować prąd elektryczny do m. Byli to ostatni pracownicy na tem polu.

Meloidae, nazwa rodziny owadów tęgopokrywych (Coleoptera); podrząd P o l y p h a g a. Larwy pasorzytują na owadach, lub żyją swobodnie, przechodząc skomplikowaną hipermetamorfozę. Tu należy L y t t a v e s i c a t o r i a, k a n t a r y d a.

Melolontha vulgaris, ob. L a m e l l i c o r n i a.

Meloman, miłośnik muzyki.

Melomeles, zjawisko potworności u płodu, przy którym do kończyn głównych są przyczepione kończyny dodatkowe.

Melon, ob C u c u m i s m e l o.

Melon J e a n F r a n ç o i s, ekonomista francuski, * 1738, napisał: „Essai politique sur le commerce"; książka ta jest pierwszą próbą naukowego ujęcia poglądów merkantylizmu.

Melophagus ovinus, ob. H i p p o b o s c i d a e.

Melos, grecka nazwa dla melodji, tj. porządku tonów, następujących po sobie, będącego wyłączną właściwością muzyki, w przeciwieństwie do rytmu, występującego również w innych sztukach, np. poezji.

Melos, ob. M i l o s.

Melotypja, druk nut czcionkami.

Melozzo da Forli, malarz włoski, * 1438, † 1494; z jego dzieł głównych, malowideł w bibljotece pałacu w Urbino i fresków w S. S. Apostoli w Rzymie, pozostały cenne szczątki

w Watykanie i galerjach w Londynie i w Rzymie. Dzieła ważniejsze: „Portret Sykstusa VI" (Watykan, bibljoteka), „Portret ks. Guidobalda z Urbino" (1481), „Zwiastowanie" (Panteon), „Św. Marek Ewangelista" (Rzym, San Marco).

Melpomena, według mitologji greckiej jedna z dziewięciu Muz, bogini śpiewu i poezji tragicznej.

Melrose, 1) m. w stanie Massachusetts (St. Zjedn. Am. Płn.), 18.000 mieszk.; 2) miejscowość w hr. Roxburgh (Szkocja), nad rz. Tweed, 2150 mieszk.; ruiny opactwa Cystersów (założonego 1136 r.).

Melsztyn, w. w pow. brzeskim (woj. krakowskie), nad Dunajcem; ruiny zamku z XI w.

Melsztyński, 1) S p y t e k, wojewoda krakowski za panowania Łokietka; kasztelan krak. od ok. 1331 r.; w 1340 założył m-ko Melsztyn; † 1357; 2) S p y t e k z Melsztyna, wnuk poprzedniego, od 1382 wojewoda krak., jeden z twórców unji polsko-litewskiej; 1395 dostał od Jagiełły część Podola w lenno; † 1399 w bitwie z Tatarami nad Worskłą; 3) S p y t e k z M., od 1437 kasztelan biecki, przywódca opozycji przeciw Zbigniewowi Oleśnickiemu; husyta; twórca konfederacji 1439; zginął w bitwie pod Grotnikami 1439; 4) S p y t e k z M., kasztelan zawichojski, przyjaciel Długosza, mecenas nauki. Ród M. wygasł w XVI w.

Melubryna, syntetyczny środek przeciwgorączkowy, pochodna antypiryny; biały, w wodzie łatwo rozpuszczalny proszek, stosowany szczególnie przy gośćcu stawowym.

Melun, stol. dep. Seine-et-Marne (Francja) nad rz. Sekwaną, 15.000 mieszk.

Meluzyna, w podaniach starofrancuskich kobieta z ogonem rybim lub wężowym, bohaterka wielu opowieści z XIV w. i późniejszych.

Melville Island, 1) najw. wyspa w grupie Parry w Ameryce Arktycznej, 42.500 km²; 2) wyspa na płn. wybrzeżu Australji, 4.350 km²; połów pereł.

Melamed, nazwa, oznaczająca kierownika i głównego nauczyciela elementarnej ortodoksyjnej szkoły żydowskiej (chederu).

Membrana (błona), w akustyce dwuwymiarowy odpowiednik struny; m. używane są w wielu przyrządach akustycznych jako ciało drgające, np. w telefonie, fonografie i in.

Membrana w histologji, ob. b ł o n a.

Membrana decidua, ob. d o c z e s n a b ł o n a.

Membrana nictitans (migotka), ob. P a l p e b r a e.

Membrana mucosa, ob. ś l u z ó w k a.

Membrana submucosa, ob. ś l u z ó w k a.

Memel, 1) ob. K ł a j p e d a; 2) ob. N i e m e n.

Memento mori (łac.), pamiętaj o śmierci.

Memfis, 1) ruiny staroż. stol. Egiptu (Memphis), 18 km. na płd. od dzisiejszego Kairu; 2) m. w st. Tenessee (St. Zj. Am. Płn.), nad rz. Mississippi, 162.300 mieszk.; wywóz bawełny i drzewa.

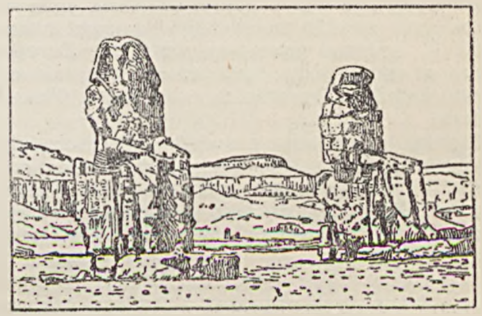
Memling H a n s, malarz flamandzki, * ok. 1430, † 1494; pracował głównie w Bruges (od 1466). Dzieła: „Zaślubiny mistyczne św. Katarzyny" (Bruges), „Feretron Karola V-go" (Prado), „Siedm radości N. M. P." (Monachjum, Pinakoteka), portrety Wilhelma i Barbary Moreel (Bruksela) i in.

Memmi S i m o n e, wł. S i m o n e di M a r t i n o, zw. M e m m i, malarz sieneński, * 1283, † 1344; dzieła: „Madonna" (Villa Borghese), „Historja Św. Marcina" (Asyż), „Zwiastowanie" (Uffici), „Guidoriccio Fogliani" (Siena).

Memmingen m. pow. w rej. szwabskiej (Bawarja), nad rz. Aach, 13.000 mieszk.; fabr. maszyn, giserinie; pamiętne zwycięstwem Francuzów nad Austrjakami 10. V. 1800 r.

Memnon, według podań greckich syn Tytonosa i Eos, król Etjopów; pomagał Priamowi trojańskiemu; zabił Antylalosa, zginął z ręki Achillesa; matka wyprosiła mu u Zeusa nieśmiertelność. Legendarny twórca K o l o s ó w M e m n o n a pod Tebami w Egipcie.

Memnona kolosy, olbrzymie posągi kamienne faraona Amenophisa III, zw. po grecku Me-

Kolosy Memnona koło Teb.

mnonem. Dwa te kolosy, 19 m. wys., prowadziły do świątyni tego króla w star. Tebach.

Memorandum, krótki memorjał; notatka, dołączona do noty dyplomatycznej.

Memorata A n n a, poetka polska, * ok. 1615, † 1644; pisała w języku łacińskim bardzo składne wiersze okolicznościowe i ody panegiryczne.

Memorjał, pismo, zawierające uzasadnienie pewnych projektów lub wyjaśnienie pewnych spraw.

Memphis, ob. M e m f i s.

Men (niem. Main), najw. pr. dopływ Renu, uchodzi pod Moguncją; żeglowny, 495 km. dług.

Mena P e d r o de, rzeźbiarz hiszpański, † 1693; dzieła: „Santiago" (katedra w Grenadzie), „Krucyfiks" (Madryt), posągi N. M. P., św. Jana i św. Magdaleny (Madryt, kośc. San Isidoro el Real).

Menado, m. port. na płd.-wsch. krańcu wyspy Celebes (Indje wsch.-holend.), stol. prow. M., 10.000 mieszk.; wywóz kawy.

Menady, towarzyszki Dionyzosa w jego orgjastycznych pochodach. Wyobrażane zwy-

kle jako nagie, rozszalałe kobiety, z symbolem siły rozrodczej, tak zwanym thyrsosem w ręku.

Me-nam, gł. rz. Syjamu (Indochiny), dług. 1.500 km., żeglowna; tworzy wielką deltę przy ujściu do zat. Syjamskiej; wielkie pola ryżowe.

Menama, stol. i gł. punkt handl. wysp Bahrain na oceanie Indyjskim, 35.000 mieszk.

Menander (Menandros), jeden z najwybitniejszych komedjopisarzy greckich z okresu tzw. „nowej komedji" attyckiej; * w Atenach prawdopodobnie 343 prz. Chr.; rówieśnik i wyznawca Epikura; † 293 lub 292. Napisał 105 wzgl. 108 czy 109 komedyj, z których dopiero w najnowszych czasach (1905 r.) znaleziono w papyrusach egipskich znaczniejsze fragmenty, dające nam pojęcie o całych sztukach (np. „Obcięto-włosa", „Sąd Rozjemczy", „Dziewczyna z Samos"). Tematami jego komedyj są (przeważnie bardzo podobne do siebie) fabuły, polegające na erotycznych i familijnych zawikłaniach, których tłem jest życie przeciętnej burżuazji ateńskiej. Cechą wybitną jest zamiłowanie do skomplikowanych intryg i do wzorowego języka i stylu, przyczem komizm w naszem pojęciu nie jest wcale wymagany, gdyż nad wszystkiem ciąży zwykle melancholja, a nawet ponurość. M. był pod znacznym wpływem Eurypidesa, a sztuki jego były często przerabiane przez komików rzymskich, zwłaszcza Terencjusza.

Menas, męczennik i święty chrześcijański w Egipcie, † ok. 300; miejsce jego kultu odkryto na płd.-zach. od Aleksandrji, w Karm-Abuma. Pielgrzymi do tego sanktuarjum otrzymywali szklane flaszeczki z olejami świętemi, zw. menadami.

Menażerja, zbiór zwierząt dzikich w klatkach, obwożonych na pokaz z jednego miejsca na drugie. Sławną menażerję ma w Hamburgu Hagenbeck; w Polsce słynęła menażerja przyrodnika Stanisława Konstantego Piotruskiego w Podhorcach (Małopolska), która spaliła się 1848 r.

Mencke J o h a n n B u r k h a r d, historyk niemiecki, * 1674, † 1732; wydawca „Scriptores rerum Germanicarum" od 1728.

Mencke O t t o, uczony niemiecki, * 1644, † 1707; założył 1682 „Acta eruditorum".

Menczik F e r d y n a n d, czeski historyk kultury, * 1853; oprócz szeregu rozpraw, drukowanych w czasopismach, wydał: „Czeska proroctwi", „Prostonarodni hry divadelni" i in.

Mendana de Neyra A l v a r o, żeglarz hiszpański, * ok. 1541, † 1595; odbył podróż po Oceanie Indyjskim (1568—69); przypisują mu odkrycie wysp Salomona (1568) i Markizów (1595).

Mendany archipelag, inna nazwa wysp M a r k i z y (ob.).

Mende, stol. dep. Lozère (Francja środk.(, nad rz. Lot, 7.000 mieszk.; siedziba bisk.

Mendel G r e g o r, botanik austrjacki, * 1822 w Hyńczycach nad Odrą, † 1884; w 1843, po skończeniu gimnazjum w Ołomuńcu, wstąpił do klasztoru OO. Augustjanów w Bernie Morawskiem; 1868 przeor tegoż klasztoru; studjował nauki przyrodnicze, specjalnie krzyżowanie roślin, wykrywając szereg praw (ob. M e n d l a p r a w a), rządzących zachowaniem się mieszańców; wyniki swych badań ogłosił w pracach pt.: „Versuche über Pflanzenhybriden". „Ueber einige aus künstlicher Befruchtung gewonnene Hieracium-Bastarde" (1865—1869); cenne uwagi są zawarte również w listach M. do Karola Nägeli (wyd. Correns, 1905).

Mendelejew D m i t r i j I w a n o w i c z, chemik rosyjski, * 1834, † 1907; od 1856 docent uniwersytetu w Petersburgu, następne lata spędził zagranicą na studjach, pracując u Bunsena, Kirchhoffa i Koppa; od 1863 profesor Instytutu Technologicznego, 1866—1890 uniwersytetu w Petersburgu; dyrektor Urzędu Miar i Wag, którego był założycielem; w 1869 opublikował zarys układu okresowego pierwiastków, w dwa lata później podał go w ostatecznem opracowaniu; układ ten posiada wielkie znaczenie w chemji, np. pozwolił M. poprawić ciężary atomowe niektórych pierwiastków (uran itd) oraz przewidzieć w 1869 odkrycie trzech nowych pierwiastków chemicznych: ekaboru (skand), ekaglinu (gal) i ekakrzemu (german), dla których nietylko podał ciężary atomowe, lecz i różne własności chemiczne i fizyczne (ciężar właściwy, temp. topnienia itd.); oprócz tego przepowiedział ekamangan i dwumangan; oba te pierwiastki zostały odkryte w 1926 (mazur i ren). Z licznych prac, opublikowanych przez M., zasługują na większą uwagę klasyczne dzieła: „O sojedinienji spirta z wodoju" (Petersburg, 1865), „Osnowy chimji" (Petersburg, I wydanie 1868—71, VIII — 1906).

Mendelizm, ob. M e n d l a p r a w a.

Mendelsonowa M a r j a z Z a l e s k i c h, 1-o voto J a n k o w s k a, działaczka socjalistyczna polska, *1850 w Rotmistrzówce na Ukrainie, † 1909 we Lwowie; napisała „Wspomnienia o Zofji Kowalewskiej".

Mendelssohn M o s e s, filozof niemiecki wieku oświecenia, pochodzenia żydowskiego, * 1729, † 1786 w Berlinie; jeden z pierwszych, którzy wyodrębnili ostatecznie sferę życia uczuciowego, jako jakościowo swoistą dziedzinę psychiki, wychodząc w ten sposób poza tradycyjną psychologię W o l f f a i L e i b n i z a. M. był teoretykiem religji naturalnej i dowodził istnienia Boga i nieśmiertelności duszy. Przyjaciel K a n t a i L e s s i n g a, był wybitnym rzecznikiem emancypacji Żydów. Ważniejsze dzieła: „Briefe über Empfindungen" (1755), „Phaedon" (1767), „Morgenstunden" (1786).

Mendelssohn-Bartholdy F e l i x, kompozytor niemiecki, * 1809, † 1847; od wczesnej młodości zdumiewał wybitnym talentem twórczym; w 17-ym roku życia napisał uwerturę do „Snu nocy letniej" (dalsze części muzyki dramatycznej napisał w 15 lat później). W twórczości swojej wzorował się na klasykach wiedeńskich oraz na Haendlu i Bachu; położył duże zasługi jako organizator życia muzycznego; dzięki niemu Lipsk stał się ogniskiem kultury muzycznej; w 1843 założył tam konserwatorjum muzyczne, a słynne na całą Europę koncerty Gewandhausu postawił, jako dyrygent, na bardzo wysokim poziomie artystycznym. Z kompozycyj M. pierwsze miejsce zajmują: symfonja włoska A-dur i szkocka A-moll, koncert skrzypcowy E-moll op. 64, koncerty fortepianowe G-moll i D-moll, sonaty, kwartety smyczkowe, kwintety i oktet; uwertury, wzorowane na Beethovenie, „Hebriden - Fingalshöhle", „Märchen von der schönen Melusine", „Ruy Blas", „Meeresstille und glückliche Fahrt", stanowią typ uwertury koncertowej o programie poetyckim; z muzyki dramatycznej: „Antygona", „Edyp w Kolonos"; „Pieśni bez słów" stanowią nową formę fortepianowej miniatury lirycznej (typ formy pieśni dwu lub trójdzielnej). Niektóre z pieśni, jak „Jägerlied", „Venetianische Gondellieder", „Frühlingslied", „Spinnerlied", „Volkslied", są typem poematu lirycznego o programie nastrojowym, przepojone duchem romantyzmu. Pieśni M. stały się wzorem dla wielu naśladowców. Ważne znaczenie w rozwoju stylu fortepianowego posiadają Capriccia, Scherza i Ronda o cechach wybitnie romantycznych; z wokalnych kompozycyj M. pisał pieśni solowe, duety i pieśni na chór mieszany; znaczeniem swojem wybijają się dwa oratorja: „Paulus" i „Elias", pisane pod wpływem Bacha i Haendla; z kompozycyj kościelnych: motety, psalmy, kompozycje na chór i organy; charakterystyczną cechą muzyki M. jest nuta semicka, przewijająca się, pomimo jego chęci, dość często w kompozycjach.

Menderes, dwie rz. w Azji Mniejszej: 1) starożytna Meander, uchodzi do m. Egejskiego, 110 km. dług.; 2) staroż. Skamander, uchodzi do cieśniny Dardanelskiej.

Mendès C a t u l l e, pisarz francuski, * 1841, † 1909. Pisał poezje, dramaty, powieści, nowele: „Philoméla" (poezje), powieści: „Le roi vierge", „Méphistophéla" i in.

Mendes Leal J o s é d a S i l v a, poeta i dyplomata portugalski, * 1818, † 1886; 1874 minister pełnom. w Paryżu, 1882 poseł w Madrycie. Poezje, dramaty: „Os homens de marmore", „Os dous renegados" i in.

Mendla prawa, odkryte przez G. M e n d l a prawidłowości w rozdziale jednostek dziedzicznych (genów) osobników krzyżowanych pomiędzy potomstwo. Pierwsze prawo głosi, że „wszystkie osobniki, należące do pierwszego pokolenia mieszańców, są jednakowego wyglądu". Weźmy np. do skrzyżowania dwie odmiany rośliny Mirabilis Jalapa, z których jedna posiada kwiaty białe, druga czerwone. Pierwsze pokolenie mieszańców (które przyjęto oznaczać przez F_1) będzie posiadało kwiaty różowe, tj. pośrednie co do barwy. Mieszańce F_1 niezawsze są pośrednie, często zbliżają się mniej lub więcej do jednego z typów rodzicielskich. Np. odmiana rośliny Antirrhinum majus o kwiatach grzbiecistych, skrzyżowana z odmianą o kwiatach promienistych, wydaje w F_1 osobniki o kwiatach grzbiecistych. Mieszańce F_1 nie utrzymują się w typie, lecz w następnem pokoleniu (F_2) wydają potomstwo różnorodne, składające się w przypadku pierwszym z 3 typów roślin: o kwiatach białych, o kwiatach różowych, o kwiatach czerwonych, przyczem w stosunku liczbowym 1 : 2 : 1; w przypadku drugim, z 2 typów: obok roślin o kwiatach grzbiecistych występują również osobniki o kwiatach promienistych, przyczem stosunek grzbiecistych do promienistych ma się jak 3 : 1. Promienistość kwiatu nie zanika więc w mieszańcu, jest ona tam utajona i ujawnia się w drugiem pokoleniu. Grzbiecistość nazywamy w tym przypadku cechą panującą (dominującą), promienistość— cechą ustępującą (recesywną). Zjawisko wydawania przez mieszańce F_1 różnorodnego potomstwa nazywamy rozszczepianiem. Wskazuje nam ono na to, że zarówno barwa czerwona i biała, jak grzbiecistość i promienistość kwiatów nie zlały się z sobą w jedną całość w mieszańcu, lecz że każda z tych cech zachowała swą niezależność. Zjawiska rozszczepiania się w potomstwie mieszańców zostały ujęte w drugie prawo M., które orzeka, że „jednostki dziedziczne, wniesione przez każdego z rodziców, oddzielają się niezmienione w okresie wytwarzania przez mieszańca komórek rozrodczych". Wynikiem tego prawa są zjawiska rozszczepiania się według określonych stosunków liczbowych (stosunki liczbowe znajdują objaśnienie w rachunku prawdopodobieństwa). Doniosłość odkrytych w 1864 r. przez G. Mendla praw, nie była przez współczesnych oceniona, i zostały one zapomniane; dopiero w 1900 trzej badacze: C. Correns, H. de Vries i E. v. Tschermak, niezależnie od siebie, prawa te odkryli powtórnie.

Mendog (Mindowe), pierwszy historyczny władca Litwy (1240—1263); przyjął katolicyzm i koronował się na króla Litwy 1253. Nie uchroniło go to od napadów zakonów niemieckich, więc wrócił do pogaństwa.

Mendoweszka, P h t h i r i u s p u b i s, owad z rodziny w s z y (P e d i c u l i d a e); podrząd A n o p l u r a (w s z o w a t e), rząd C o r r o d e n t i a (gryzkowate). Ciało o krępej budowie, prawie kwadratowe; odwłok skrócony, równo ścięty na końcu u samca, wcięty pośrodku u samicy. Tułów prawie tak duży jak odwłok, o segmentach zlanych w jedną całość. Segmenty odwłoku (5—8) z bocznemi czopkowatemi wyrostkami, opatrzonemi na końcach szczeciowatemi włosami. Czułki pięcioczłonowe. Barwa szaro-żółta lub brudno-biała. Wielkość samca około 1 mm., samicy 1,5 mm. Jaja są przylepiane szeregami do włosów, po kilka w jednym szeregu. Rozwój trwa od 5 do 8 dni, dojrzałość płciowa następuje po 14—18 dniach. M. pasorzytuje prawie wyłącznie tylko u ludzi rasy białej; przebywa na owłosionych miejscach na ciele z wyjątkiem głowy, osiedlając się zwykle na włosach wzgórka łonowego, i stąd przechodzi na międzykrocze. U osób zaniedbanych, przy bardzo licznem rozmnożeniu się, owady przechodzą na brzuch, piersi i pod pachy. Wyjątkowo mogą dostać się na głowę lub osiedlić się w brwiach i na wet rzęsach.

Mendoza, stol. prow. M. w Argentynie (Am. Płd.), 22.000 mieszk.; obserwatorjum sejsmograficzne, szkoła rolnicza; winnice, chów bydła, koni i owiec; odbudowane 1861 po trzęsieniu ziemi.

Mendoza Don Diego Hurtado de, pisarz hiszpański, * 1503, † 1575; poezje, satyry, powieści hist. Dzieło hist.: „Guerra de Granada"; przypisywano mu autorstwo powieści „Vida de Lazarillo de Tormes".

Mene Tekel Fares, przekład grecki słów aram. z księgi Daniela 5: mene, mene tekel, ufarsin, napisanych niewidzialną ręką na ścianie podczas uczty Baltazara. Znaczenie ich w aram.: mina, mina, sekiel i dwie półminy, według wykładu Daniela: porachowano, zważono, rozdzielono. Słów tych używa się dziś w znaczeniu groźby.

Menelaos, syn Atreusza, król Sparty, brat Agamemnona, mąż Heleny, jeden z najwaleczniejszych wojowników pod Troją; wskutek burzy morskiej przez 8 lat błąkał się w powrotnej drodze do ojczyzny.

Menelaos, rzeźbiarz grecki z I w. po Chr. Dzieła: „Matka z synem" (muz. Boucompagni, Rzym).

Menelik, ces. Abisynji, ob. M e n i l e k.

Menes (Mena), według podania najstarszy król Egiptu i założyciel Memfisu; żył ok. 3.500 przed Chr.

Ménéstrels lub m i n s t r e l e, trubadurowie, śpiewacy ballad miłosnych w średniowieczu.

Menger A n t o n, prawnik austrjacki, * 1841, † 1906. Autor dzieł: „Neue Staatslehre", „Das bürgerliche Recht u. d. besitzlosen Klassen" i inne.

Menger K a r l, ekonomista austrjacki, * 1840 w Nowym Sączu, † 1921 w Wiedniu. Jego teorja wartości i ceny dała początek tzw. s z k o l e a u s t r j a c k i e j. Autor prac: „Grundsätze der Volkswirtschaftslehre", „Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften" i in.

Mengli G i r e j, chan Tatarów krymskich, (1469—1514); 1473 zawarł przymierze z w. ks. mosk. Iwanem III przeciw Polsce; 1482 spustoszył Ukrainę; pobity przez M. Glińskiego pod Kleckiem 1506.

Mengo, najw. m. w Ugandzie (Prot. Bryt. w Afryce Wsch.) i stol. prow. Buganda, 32.500 mieszk.

Mengotti F r a n c e s c o hr., ekonomista włoski, * 1749, † 1830; inspektor finansów w Wenecji 1809, wiceprezes komisji finansowej w Medjolanie za panowania austrjackiego 1819; przeciwnik poglądów merkantylistycznych.

Mengs R a p h a e l, malarz eklektyk i estetyk niemiecki, * 1728, † 1779. Piękno jest dla niego odbiciem idei doskonałości. Napisał m. in.: „Betrachtungen über die Schönheit und den guten Geschmack in der Malerei" (1786). Od 1745 malarz nadworny w Dreznie. ok. 50 roku życia porzucił malarstwo, poświęcając się krytyce. Z dzieł: „Parnas" (plafon w Villa Albani), „Sen Józefa" (Drezno), „Magdalena pokutująca" (tamże) i in.

Menhir, nazwa celtycka, oznaczająca monolity kamienne, wznoszone w ep. neolitu i bronzu w Bretanji. Kręgi z monolitów, tzw. c r o m l e c h y, w Francji płn. i Anglji.

Menière'a choroba, rzadka choroba, opisana w 1861 przez lekarza paryskiego Menière'a (* 1799, † 1862); zawroty głowy, szum w uszach, osłabienie słuchu, spowodowane przez zmiany patologiczne (wylewy krwawe) w uchu wewnętrznem (w kanałach półkolistych). Objawy choroby M. mogą być wywołane również przez zmiany w uchu środkowem lub zewnętrznem, wskutek odruchowego podrażnienia kanałów półkolistych.

Menilek (M e n e l i k), ces. Abisynji (1889—1909), * 1844, † 1913; 1896 uniezależnił się od Włoch; 1909 z powodu choroby abdykował na rzecz swego wnuka, Lidsz Jeassu.

Menilit, brudnoczarne lub ciemnobrunatne konkrecje lub smugi i wstęgi zanieczyszczonego tlenkami żelaza opalu; pospolity w łupkach karpackich.

Menilitowe łupki, ob. m e n i l i t.

Menin (flam. Meenen), m. w prow. Flandrji zach. (Belgja), nad rz. Lys, 18.600 mieszk.; fabr. wyrobów lnianych.

Meninges, ob. m ó z g o w e o p o n y.

Meningitis (greck.), zapalenie opon mózgowych, choroba ostra, gorączkowa, przebiegająca wśród objawów: sztywności karku, wymiotów, zaparcia, nieprzytomności, skurczów mięśniowych w początkach choroby, porażeń mięśniowych, szczególnie mięśni gałki ocznej w okresach późniejszych. Wywołana najczęściej przez tzw. dwoinki Weichselbauma (Meningococci), m. c e r e b r o s p i n a l i s e p i d e m i c a — nagminne zapalenie opon mózgowych, drętwica karku; przez prątki gruźlicze — m. t u b e r c u l o s a; rzadziej przez zarazki zapalenia płuc lub grypy.

Meningococcus, ob. d w o i n k i, k a r k u d r ę t w i c a.

Meniński F r a n c i s z e k (wł. Mesgnien), orjentalista i gramatyk polski, * 1628 w Lotaryngji, † 1698 w Wiedniu. Z pochodzenia Francuz, przez Jana III nobilitowany; autor olbrzymiego słownika języków wschodnich.

Meniscus, ł ą k o t k a; półksiężycowata śródstawowa chrząstka, będąca pozostałością całkowitej przegrody stawowej; łąkotki wchodzą np. w skład stawu kolanowego.

Menisk, 1) charakterystyczna, wklęsła lub wypukła powierzchnia swobodna cieczy, znajdującej się w naczyniu włoskowatem. Jeżeli ciecz zwilża ścianki naczynia, m. jest wklęsły, jeżeli nie zwilża — wypukły; 2) soczewka wklęsło-wypukła albo wypukło-wklęsła.

Menispermaceae, m i e s i ę c z n i k o w a t e, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Polycarpicae (wieloowockowe). Przeważnie krzewiaste, rzadziej zielne pnącza zwrotnikowe. Ważniejsze rodzaje: Menispermum, Jatrorrhiza.

Menispermum, m i e s i ę c z n i k, rodzaj roślin z rodziny Menispermaceae (miesięcznikowate). Pnącza pozaeuropejskie. M. c a n a d e n s e z Płn. Ameryki; M. d a h u r i c u m z Azji, uprawiane w Europie jako rośliny ozdobne.

Mennica, nazwa budynku, w którym wybijane są monety. Dawniej m. bywały w wielu miastach, a nawet niekiedy w dużem mieście po kilka, np. w Poznaniu, za panowania króla Zygmunta III, była m. królewska, wybijająca monetę większą, i m. miejska, wybijająca monetę drobną, zdawkową.

Menno S i m o n s, kierownik sekty anabaptystów, * ok. 1492 we Fryzji, † 1559; ksiądz katolicki, od 1536 czynny działacz sekciarski; zasady swej nauki wyłożył w książce „Fundamentbuch" (1539).

Mennonici, potomkowie nowochrzczeńców okresu Reformacji, wywodzący się od Menno Simonsa, zwani w Holandji także Doopsgezinden. Zorganizowani w zborach autonomicznych, opierają swoją naukę i karność na literalnym wykładzie Ewangelij, głównie na kazaniach na górze. Uznają 2 sakramenty: Chrzest św. i Komunję św. Chrzczą dorosłych, odrzucają przysięgę, w konserwatywnych kołach przestrzegają zakazu prowadzenia wojny i procesów. Charakterystyczną cechą ich współżycia jest duch bratniej miłości i tolerancji. Na czele zborów mają kaznodziejów, których sobie sami wybierają. Różnice w zapatrywaniu na istotę karności były źródłem kilku rozłamów. W Polsce mają zbory w Małopolsce i w woj. poznańskiem.

Meno, wyraz włoski, używany często w muzyce, wskazujący zmniejszenie szybkości lub siły, np. m e n o m o s s o, m e n o f o r t e itp.

Menochjusz J a n S t e f a n, uczony teolog włoski, * 1570, † 1655. Znany jest jego krótki komentarz do całego Pisma świętego, przedrukowywany aż do ostatnich czasów prawie we wszystkich katolickich wydaniach Biblji.

Menon, tytuł jednego z dialogów Platona.

Menopauza, ob. c l i m a c t e r i u m.

Menorca, ob. M i n o r k a.

Menorrhoe albo m e n o r r h a g i a, krwawienie miesięczne u kobiet płciowo dojrzałych (ob. m i e s i ą c z k a).

Menotoksyny (greck.), j a d y m i e s i ą c z k o w e, substancje trujące, wydzielane we krwi miesiączkowej oraz w pocie kobiet miesiączkujących. Według badań S c h i c k a m. powodować mają więdnięcie kwiatów, kwaśnienie wina, psucie się drożdży prasowanych itp. Według nowszych badań istnienie m. jest zakwestjonowane.

Mens sana in corpore sano (łac.), w zdrowem ciele zdrowy duch.

Mensaleh, jezioro nadbrzeżne w Egipcie Dolnym, w delcie Nilu; podczas rozlewu Nilu ma do 2.500 km²; nad niem m. M., 11.500 mieszk.

Mensdorff-Pouilly A l e x a n d e r hr., austrjacki, mąż stanu, * 1813, † 1871; 1863—64 namiestnik Galicji i Bukowiny, 1864 min. spraw zagr., 1870 namiestnik Czech.

Menstruacja, ob. m i e s i ą c z k a.

Mensura, 1) przy instrumentach muzycznych, np. piszczałkach, fletach i skrzypach, wszelka miara, odnosząca się do długości korpusu rezonansowego, strun lub rozmieszczenia otworów, wypukłości itp.; 2) przy nutach, wskazujących pewien dźwięk, określona miara trwania tego dźwięku w stosunku do drugiego; stąd mensuralną nazywano muzykę, posługującą się ustaloną, chociażby tylko do pewnego stopnia, miarą wartości. Nutami mensuralnemi nazywano, w przeciwieństwie do nut choralnych, znaki, wskazujące rozmaite ustosunkowanie wartości, od największych począwszy. W XII i XIII w. znano następujące gatunki nut: Maxima (największa), Longa (długa), Brevis (krótka), Semibrevis (połowa krótkiej). Stosunek ich wzajemny zależał od tego, czy mensura była trójdzielna (doskonała, perfecta), czy dwudzielna (niedoskonała, imperfecta). W XIV w. dodano jeszcze najmniejsze wartości: Fusa i Semifusa. Z biegiem czasu wszystkie niejasności podziału usunięto, przyjmując za podstawę dwudzielność, przyczem dawna Semibrevis pozostała w nowszej muzyce (od 1600) jako największa nuta, tzw. c a ł a. Wyjątkowo pojawia się czasem i podwójna cała, czyli Brevis. M. zajmowali się w średnich wiekach liczni uczeni, jak Johannes de Garlandia, Franco z Kolonji, Jean de Muris, Odington i w. in.

Mensura, naczynie cylindryczne z podziałką, służące do mierzenia objętości cieczy.

Mensuralny śpiew, nazwa mierzonego śpiewu średniowiecznego.

Menszikow (Mienszikow) A l e k s a n d r, mąż stanu rosyjski, * ok. 1670, † 1729; faworyt Piotra i Katarzyny I; żołnierz, tzw. deńszczyk (ordynans) Piotra I, od 1697 jego nieodłączny przyjaciel; brał udział w wojnie szwedzkiej, 1706 rozbił Szwedów i za to otrzymał tytuł księcia, za bitwę połtawską — feldmarszałka; 1719 prezes kolegjum woj.; analfabeta, łapownik, bez wielkiej energji; ubiegał się o tron kurlandzki. Po wstąpieniu Piotra II na tron, rządził samowładnie Rosją; wskutek intryg Dołgorukich zesłany wraz z rodziną 1727 do Berezowa.

Menszutkin B o r i s N i k o ł a j e w i c z, współczesny chemik rosyjski, profesor politechniki w Leningradzie. Liczne prace z chemji teoretycznej.

Menszutkin N i k o ł a j, chemik rosyjski, * 1842, † 1907 w Petersburgu; 1876 profesor uniwersytetu petersburskiego, od 1902 politechniki petersburskiej; jeden z założycieli Rosyjskiego Tow. Chemicznego. Liczne prace, wśród których wyróżniają się podręczniki chemji analitycznej (10 wydań) i organicznej.

Mentan (sześciowodorocymol), związek organiczny, $C_{10}H_{20}$, pierścieniowy węglowodór nasycony, należący do tzw. t e r p e n ó w; ciecz o przyjemnym zapachu; temp. wrz. 168°. Ważne są jego pochodne, np. mentol.

Mentana, w. wpobliżu Tivoli (Włochy środkowe), pamiętna klęską wojsk Garibaldiego

3. XI. 1867 w bitwie z wojskiem papieskiem i francuskiem.

Mentanol, ob. m e n t o l.

Mentawei, archipelag wulkaniczny na zach. od Sumatry (Indje wsch. holend.), 3.171 km², 15.000 mieszk.

Mente captus (łac.), półgłówek.

Mentha, m i ę t a, rodzaj roślin z rodziny Labiatae (wargowe); przeważnie byliny płn. umiarkowanej strefy. Z powodu olejków aromatycznych, jakie zawierają, stosowane w medycynie i technice. Ważniejsze gatunki, dziko rosnące w Polsce: M. a r v e n s i s, m. polna; M. a q u a t i c a, m. nadwodna; M. l o n g i f o l i a, m. długolistna, wreszcie M. p u l e g i u m, m. polej, dostarczająca ziela polejowego, używanego dawniej przeciw astmie. Pospolite: łąki, pola, zarośla. M. p i p e r i t a, m. pieprzowa (Rys.), pochodząca ze skrzyżowania M. longifolia × aquatica, uprawiana jest w ogrodach; jako roślina lekarska dostarcza liści „Folia Menthae piperitae", używanych w postaci naparu, jako środek rozgrzewający, wzmacniający i pobudzający trawienie, „Oleum Menthae piperitae" i „Mentholum", używanych w technice perfumeryjnej.

Mentha piperita.

Mentol (mentanol), związek organiczny, $C_{10}H_{19}OH$, alkohol, odpowiadający mentanowi; ciało krystaliczne o silnym zapachu mięty; temp. topn. 43°; temp. wrz. 212°; w wodzie rozpuszcza się trudno, łatwo w alkoholu i eterze; stanowi główną część olejku miętowego, skąd też otrzymuje się przez wymrażanie.

Mentona (franc. Menton), m. na Rivierze, w dep. Alpes-Maritimes (Francja płd.-wsch.), 18.000 mieszk.; st. klimatyczna zimowa; wywóz pomarańcz, cytryn i oliwy.

Mentor, przyjaciel Odyseusza, któremu ten powierzył opiekę nad domem i wychowaniem syna Telemaka na czas wyprawy trojańskiej. Obecnie: nauczyciel, kierownik.

Mentzer, ob. F i s c h a r t J o h a n n.

Menu (franc.), spis potraw.

Menuet (menuetto, minuetto), taniec, pochodzący według podania z prowincji francuskiej Poitou, który wziął nazwę od małych (menus) i wąskich kroków. Po obmyśleniu stosownej choreografji wprowadzono ten taniec do baletu. Figura w kształcie litery S, wykonywana przez parę tańczącą, oraz pozy i ukłony z pomocą wachlarza i robronu, unoszonego końcami palców, urozmaicały ruchy i wytwarzały całość, pełną wdzięku. M. posługuje się zawsze taktem trzyćwierciowym w tempie wolnem. Rytm składa się przeważnie z ćwierci i ósemek, ale występują niekiedy i półnuty. Okres składa się zwykle z 8 taktów, wyjątkowo bywa czasem przedłużony do 9. Z pomiędzy licznych odmian m., tańczonych zwłaszcza na dworach w XVII i XVIII w. (w XIX wieku usiłowano go wznowić), najsłynniejszy był tzw. M e n u e t d'E x a u d e t, noszący nazwę od swego twórcy baletowego. Muzyka m. tak się rozpowszechniła i tak łatwo dopuszczała kombinacje polifoniczne i harmoniczne, że m. nietylko w suicie stał się niezbędną częścią całości, lecz i również w sonacie i w symfonji, czego liczne przykłady znajdujemy u Mozarta i u Haydna.

Menufije, prow. Dolnego Egiptu (Afryka płn.-wsch.), najżyźniejsza część delty Nilu, 1.571 km², 1,073.000 mieszk.; stol. Szibin-el-Kum.

Menura superba, l i r o g o n w s p a n i a ł y, ptak z rodziny M e n u r i d a e (lirogony), rząd S u b o s c i n e s. Wybitny dymorfizm płciowy; samiec ma długi wzniesiony ogon, którego pióra ułożone są w kształcie liry. Samica bez ozdobnego ogona. Skrzydła krótkie, słabe; nogi wysokie, silne, przystosowane do grzebania w ziemi. Żyje na ziemi w kopulastych gniazdach, zbudowanych z gałęzi drzewnych, włókien roślinnych i mchu. Żywi się owadami, szczególnie chrząszczami. Zamieszkuje lasy Australji. Odznacza się ostrożnością i z trudnością daje się podejść.

Menyanthaceae, b o b r k o w a t e, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Contortae (zwitne). Ważniejsze rodzaje: Menyanthes, Nymphoides.

Menyanthes, b o b r e k, rodzaj roślin z rodziny Menyanthaceae, z jednym tylko gatunkiem M. t r i f o l i a t a, b. trójlistkowy (Rys.). Roślina błotna płn. strefy umiarkowanej. Bylina o kłączu grubem, pełzającem, liściach długoogonkowych, trójlistkowych: kwiatostan na długiej szypułce, kwiaty różowe. Kwitnie V. Pospolita; bagna, rowy. Roślina lekarska, liście (Folia Trifolii fibrini) używane są przeciw febrze.

Menyanthes trifoliata.

Menzel A d o l f, malarz niemiecki, * 1815 we Wrocławiu, † 1905 w Berlinie. Dzieła: „Słoneczne wnętrze" (1845), „Ogrody przy pałacu ks. Alberta" (1846), „Wspomnienia teatru Gymnase" (1885), „La Piazza d'Erbe", „Kapela w Tuileries" i in. Liczne prace graficzne.

Meppel, m. w prow. Drenthe (Holandja), 11.000 mieszk.; żegluga, handel masłem, przemysł włókienniczy.

Mer (franc. maire), urzędnik administracyjny francuski, przewodniczący rady municypalnej, wybierany przez nią z pośród jej członków.

Mer pałacowy, ob. m a j o r d o m.

Meran (włosk. Merano), m. okręg. w prow. Venezia Tridentina, w Tyrolu płd. (Włochy płn.), nad rz. Passeira, 320 m. n. p. m., 12.000 mieszk.; dawna stol. Tyrolu, słynna stacja klimatyczna zimowa (25.000 osób); wino, owoce.

Merapi, wulkan na Jawie; ostatni wybuch 1872.

Mercator, ob. M e r k a t o r.

Mercedes, 1) stol. prow. Soriano w Urugwaju (Am. Płd.), nad Rio Negro, 16.000 mieszk.; 2) zw. też V i l l a M., m. w prow. Buenos-Aires w Argentynie (Am. Płd.), 22.000 mieszk.; handel bydłem; 3) zw. też V i l l a M., m. w prow. San Luis w Argentynie, 18.250 mieszkańców.

Mercer-Blanka W a n d a, współczesna malarka polska, * 1885 w Warszawie; kształciła się w Paryżu. Oprócz malarstwa uprawia tkactwo artystyczne.

Merceryzacja, proces ługowania włókien bawełnianych w celu nadania im pięknego jedwabistego połysku.

Mercié A n t o n i n, rzeźbiarz i malarz francuski, * 1845, † 1916; wychowanek paryskiej École des Beaux-Arts. Z rzeźb: „Gloria Victis" (1874, Paryż), „Quand même" (1872, ogród Tuileryjski), grobowiec Ludwika Filipa, „Arago" (Perpignan), pomnik Gounod'a (park Monceau) i in.; obrazy: „Wenus w kąpieli" (muz. Luksemburskie), „Galatea" (1910), „Powrót z pogrzebu w Normandji" i in.

Mercier A u g u s t e, generał i polityk francuski, * 1838, † 1921; minister wojny 1893 do 1895; zarządził dochodzenie przeciw Dreyfusowi.

Mercier D é s i r é J o s e p h, kardynał belgijski, * 1851, † 1926; 1906 arcyb. i prymas Belgji, 1907 kardynał; duchowy przywódca ruchu patrjotycznego Belgji i oporu stawianego Niemcom podczas wielkiej wojny europejskiej; prześladowany i więziony przez Niemców; prof. filozofji i kierownik Instytutu Filoz. w Leodjum.

Mercier de la Rivière P a u l P i e r r e, ekonomista francuski, * 1720, † 1793; autor dzieła: „L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques" (1767), ustalającego teorję fizjokratów.

Mercurialis, s z c z y r, rodzaj roślin z rodziny Euphorbiaceae (wilczomleczowate). Zioła środkowej Europy i krain śródziemnomorskich. Nie zawierają soku mlecznego. Kwiaty rozdzielnopłciowe, drobne, zielonawe, zebrane w wydłużone, przerywane kwiatostany. W Polsce gatunki: M. p e r e n n i s, sz. trwały, bylina o łodydze do 30 cm. wysok., nierozgałęzionej, obłej, liściach szorstkawych. Kwitnie IV—V. Lasy, zarośla. M. a n n u a, sz. roczny, o łodydze 20—30 cm. wysok., czterokańciastej, liściach gładkich. Kwitnie VI—X. Chwast ogrodowy.

Mercurius, średniowieczna nazwa rtęci (hydrargyrum).

Mercy F r a n z baron de, gen. austrjacki, od 1638 bawarski, * 1590, † 1645 w bitwie pod Alerheim; pobił Szwedów 1645 pod Tuttlingen i Turenjusza 1645 pod Mergentheim.

Merczyng H e n r y k, inżynier, * 1859, † 1914; prof. elektrotechniki w Inst. Technologicznym w Petersburgu; etnograf i historyk reformacji, autor prac: „Etnograficzno-statystyczny zarys liczebności i rozsiedlenia ludności pol." (wyd. pod pseud. Edwarda Czyńskiego), „Zbory i senatorowie protestanccy w dawnej Rzeczypospolitej" (1905), „O metodach określania fal światła" i in.

Mer de Glace, lodowiec na płn.-zach. zboczach Mont-Blanc, 42 km², 14½ km. dług.

Merecki R o m u a l d, meteorolog i astronom polski, * 1860, † 1922 w Warszawie; ogłosił szereg prac o wpływie zmiennej działalności słońca na atmosferę ziemską; 1898—1912 pracował w obserwatorjum im. Jędrzejewicza, wykonywując pomiary mikrometryczne mgławic; wyniki były ogłoszone w „Pracach matematyczno-fizycznych" (1902). Wydał podręcznik „Klimatologja Ziem Polskich" (1915); opracował dział meteorologji w II-im tomie „Poradnika dla samouków"; przełożył „Astronomję dla wszystkich" Newcomba i „Meteorologję ogólną" Kleina.

Merecz, m-ko na Litwie, na prawym brzegu Niemna, przy ujściu Mereczanki, ok. 3.000 mieszkańców; pamiętne zgonem króla Władysława IV w 1648 r.

Mereczanka, pr. dopływ Niemna, dług. 184 km.; tworzy granicę polsko-litewską od Olkienik do ujścia.

Mereczowszczyzna, w. w pow. kossowskim (woj. poleskie), miejsce chrztu Tadeusza Kościuszki w 1746; pałac, obecnie siedz. władz pow. kossowskiego.

Meredith G e o r g e, poeta i powieściopisarz angielski, * 1828, † 1909; pisał psychologiczne powieści: „The ordeal of Richard Feverel", „The egoist" i inne; poezje: „Poems", „Ballads and poems of tragic life" i in.

Mereżkowskaja Z i n a i d a, żona Mereżkowskiego, ob. G i p p i u s Z i n a i d a.

Mereżkowskij D m i t r i j, powieściopisarz i poeta rosyjski, * 1866; studja uniwersyteckie w Petersburgu; poezje, powieści historyczne; trylogja: „Juljan Apostata", „Leonardo da Vinci", „Piotr i Aleksy"; wydał szereg dzieł krytycznych o Dostojewskim, Tołstoju, Puszkinie itd. Przebywa na emigracji.

Mergui, 1) górzysty archipelag na wybrzeżu Birmy (Indochiny płn.-zach.), około 225 wysepek, ciągnących się na przestrzeni przeszło 500 km.; rybołówstwo; 2) m. w Birmie Dolnej (Indochiny) na wyspie, 12.000 mieszk.

Merhaut J ó z e f, literat i publicysta czeski, * 1863, † 1907; napisał tom nowel „Czarne pola", „Wąż i inne nowele", powieści: „Anielska sonata", „Wranów" i in.; długoletni redaktor dziennika „Moravská Orlice" w Bernie.

Merian, rodzina malarzy, kartografów i uczonych szwajcarskich. 1) M a t t h ä u s (Starszy), malarz i rytownik, * 1593, † 1650; zasłynął głównie widokami ważniejszych miast Europy; 2) M a t t h ä u s (Młodszy), syn poprz., portrecista, * 1621, † 1687; rytował szereg portretów polskich; 3) M a r j a S i b y l l a, siostra poprz., z męża G r a f f, akwarelistka, przyrodniczka i rytowniczka, * 1647, † 1717; spędziła parę lat w Surinam w Indjach holend.; ogłosiła m. in. dzieło: „Metamorphosis insectorum surinamensium" (1705).

Mérida, 1) stol. stanu Jukatan w Meksyku płd., 62.500 mieszk.; 2) stol. stanu M. w Wenezueli płn.-zach. (Am. Płd.), 14.000 mieszk.; siedziba bisk.; wywóz kawy i cukru; 3) m. w prow. Badajoz w Estremadurze (Hiszpanja zach.), nad rz. Guadiana, 12.000 mieszk.; sie-

dziba biskupa, zabytki rzymskie (most 780 m. dług.).

Meriden, m. w stanie Connecticut (St. Zjedn. Am. Płn.), 35.000 mieszk.; wyroby żelazne i cynowe.

Meridian, m. w stanie Mississippi (St. Zjedn. Am. Płn.), 23.500 mieszk.; przemysł.

Meridies (łac.), południe; m e r i d j o n a l n y, południkowy.

Mérimée P r o s p e r, poeta francuski, * 1803, † 1870; 1844 członek Akademji, 1853 senator; napisał: „Théâtre de Clara Gazul", „Guzla", „La Jacquerie", „Mosaïque", „Carmen", „Lettres à une inconnue" i in.

Merioneth, hr. w Walji płn.-zach. (Anglja zach.), 1731 km², 45.500 mieszk.; kopalnie ołowiu i srebra; stol. Dolgelly.

Meritum sprawy, właściwa treść, właściwy przedmiot sprawy, jako przeciwstawienie kwestyj formalnych.

Merkantylizm, system ekonomiczny, upatrujący bogactwo kraju (państwa) w gromadzeniu szlachetnych kruszców, i w tym celu dążący do zwiększenia wywozu przez popieranie wytwórczości krajowej, przemysłu, handlu zewn. i tranzytowego oraz górnictwa, natomiast ograniczający wwóz. System ten stosowano już w XIV i XV w.; teoretycy zjawili się dopiero w XVI w.; w XVII w. wybitnym zwolennikiem m. był minister francuski Colbert, stąd niektórzy zwą m. colbertyzmem. W Polsce pokrewne zasady wyznawali: Kopernik, Ostroróg, Modrzewski i in. W połowie XVIII w. m. został wyparty przez fizjokratyzm.

Merkaptany, tioalkohole o ogólnym wzorze $C_nH_{2n+1}SH$, czyli mają zastąpiony tlen przez siarkę. Ciecze lotne, posiadające temperaturę wrzenia niższą, niż odpowiedni alkohol, np. merkaptan etylowy wre w 36°, zaś alkohol etylowy w 78°. Posiadają charakterystyczny, bardzo nieprzyjemny zapach. Otrzymują się kilkoma metodami: działaniem kwaśnych siarczków na chlorowcoalkile: $C_nH_{2n+1}X + KSH \rightarrow C_nH_{2n+1}SH + KX$, lub też działając pięciosiarczkiem fosforu na alkohole:

$$5C_nH_{2n+1}OH + P_2S_5 \rightarrow C_nH_{2n+1}SH + P_2O_5.$$

Merkator G e r a r d, właściwie Kremer, najwybitniejszy przedstawiciel flamandzkiej szkoły kartograficznej, * 1512, † 1594; twórca kartografji nowożytnej; od 1552 osiadł w Duisburgu jako kartograf księcia Cleve; obok nowych metod w przedstawieniu ziemi (jego rzut, wprowadzony 1569 r.), zawdzięcza mu nauka wprowadzenie do prac kartograf. krytycyzmu. M., podobnie jak Orteljusz, zerwał z Ptolemeuszem; jego wyd. map tego geografa z 1578 potraktowane jest jako dzieło o wartości wyłącznie hist. Atlasy M. (on wprowadził ten wyraz) składają się już tylko z wykonanych i odbitych map nowożytnych, które zostały opracowane na podstawie najlepszych źródeł współczesnych.

Merkatora rzut, ob. r z u t y k a r t o g r a f i c z n e.

Merki albo g m e r k i (ob.).

Merkurjusz, ob. m e r c u r i u s.

Merkury, ob. H e r m e s.

Merkury, najbliżej słońca położona wielka planeta układu słonecznego. Odległość od słońca 57,900.000 km. (średnia), obrót gwiazdowy 87.969 dnia; mimośród orbity 0.206; nachylenie orbity do ekliptyki 7°0'; obrót synodyczny 115ᵈ. 88, masa — 1/6000000 masy słońca lub 0,056 masy ziemi; średnica równikowa 4841 km.; kątowa średnica równikowa widoczna z ziemi pod kątem 4"6—12"5; gęstość (wody = 1) = 5,65; czas obrotu dookoła osi przypuszczalnie około 88 dni; natężenie światła słonecznego 6.674 (na ziemi = 1.000). Z powodu bardzo bliskiego położenia M. względem słońca i możności obserwowania go tylko przy największych oddaleniach od słońca, M. nie jest w tym stopniu zbadany, co inne planety. Satelitów nie posiada. Nieregularności, obserwowane w ruchu M., tłumaczono dawniej przez obecność nieznanej planety, znajdującej się pomiędzy słońcem i M., i nazwanej Wulkanem. Wyjaśnienie tych nieregularności, bez uciekania się do powyższej hipotezy, wynika z Einsteina teorji względności.

Merlin, staroangielska postać legendarna, czarodziej; wedł. Godfryda z Monmouth zrodzony z demona i kobiety. Bohater opery Goldmarka.

Merlini D o m i n i k, rodem Włoch, budowniczy polski, * 1731 w Brescia, † 1797 w Warszawie; w 1768 przybył do Polski; od 1773 budowniczy królewski; wykonał: odbudowę pałacu Krasińskich, pałace w Królikarni (1789) i w Jabłonnie; wspólnie z A. Fontaną pracował przy budowie pałacu Łazienkowskiego; przebudował zamek królewski w Warszawie, odnowił w nim szereg sal (kolumnową, tronową, rycerską i marmurową), wzniósł kośc. OO. Bazyljanów i inne.

Meroe (ang. Merowe), stol. prow. Dongola w Sudanie anglo-egipskim nad Nilem; wpobliżu ruiny staroż. nubijskiego m. Meroe; stolica królestwa od 600—200 r. przed Chr.

Merogonja, zjawisko powstawania zarodków nie z całego jaja, lecz z zapłodnionego przez plemnik bezjądrowego odłamka jaja. Wnioskować stąd można, że jądro jaja nie jest konieczne przy rozwoju zarodka, o ile w zapłodnieniu przyjmuje udział jądro plemnika.

Meroksen, ob. b i o t y t y.

Meroplankton, ob. p l a n k t o n.

Merowe, ob. M e r o e.

Merowingowie, dynastja królów frankońskich, wywodząca się od legendarnego Merowecha; wybitniejsi królowie z tej dynastji: Chlodwig I (481—511); Chlotar I, wnuk poprz. (558—561); Chlotar II (613—628); Dagobert I(628—638); Childeryk III (743—752), zrzucony z tronu przez Pepina Młodszego (Małego).

Merowiński okres, nazwa nadawana przez archeologów francuskich okresowi wędrówek ludów i okresowi frankońskiemu, zaś przez uczonych niemieckich i innych — okresowi panowania dynastji królów frankońskich w zach. Europie.

Merrimac, rz. w stanie Massachusetts (St. Zjedn. Am. Płn.), żeglowna, 275 km. dług., uchodzi do Atlantyku.

Merry del Val R a f f a e l e, kardynał, * 1865 w Londynie; mianowany 1903 kardynałem; do 1914 papieski sekretarz stanu.

Merseburg, gł. m. rej. merseburskiej w Saksonji pruskiej, na l. brzegu Saali, 23.000 mieszk.; katedra z X w., zamek; znaczny przemysł.

Mersenne (Père Marin), uczony zakonnik, filozof francuski, przyjaciel, korespondent i krytyk D e s c a r t e s'a, * 1588, † 1648.

Mersey, rz. w Anglji zach., 109 km. dług., uchodzi do m. Irlandzkiego.

Mersina ob. M e r z i n a.

Merthyr-Tydfil, m. w hr. Glamorgan w Walji (Anglja zach.), nad rz. Taff, 80.000 mieszk.; kop. węgla i rudy żel.; przemysł metalurgiczny.

Meru, 1) wulkan wygasły w wsch. Afryce bryt., 4.730 m. wys.; 2) jez. na płd.-zach. od Tanganiki (Afryka środk.), 4.850 km².

Merula merula, k o s, ptak z rodziny T u r d i d a e (d r o z d o w a t e); samiec cały czarny z żółtym dziobem; samica z wierzchu czarna, od spodu mniej lub więcej rudawa; lotka 4-ta najdłuższa. Bardzo pospolity i liczny przez lato w całym kraju; zimuje w małej ilości w zaroślach, w sąsiedztwie niemarznących strumieni. W przelotach od kwietnia do listopada.

Merulius lacrimans, grzyb domowy (strączek rosisty), z rodziny Polyporaceae, podklasy Basidiomycetes (podstawczaki). Jeden z najszkodliwszych grzybów. Grzybnia rozrasta się w postaci puszystych, popielato-szarych płatów, sznurów, na belkach, podkładach, deskach podłóg, w ścianach, powodując psucie się drewna, które rozpada się na liczne sześciany. Ciało owocowe płaskie, o sfałdowanej powierzchni, barwy początkowo białej, potem żółtobrunatnej. Środki zapobiegawcze: przewietrzanie budynków, dezynfekowanie karbolem miejsc zagrożonych.

Merunowicz T e o f i l, polityk i publicysta, * 1846, † 1926; poseł na Sejm krajowy i do parlamentu wiedeńskiego, wiceprezydent m. Lwowa; napisał: „Żydzi, studjum społeczne", „Wewnętrzne sprawy Galicji" i inne.

Merw, m. pow. w rep. turkiestańskiej (Rosja środk.-azjat.), nad rz. Murgab, 12.000 mieszkańców; dawna oaza.

Merwart P a w e ł, malarz polski, * 1855 na Ukrainie, † 1902 na Martynice podczas trzęsienia ziemi. Kształcił się we Lwowie, Gracu i Paryżu; prace historyczne i rodzajowe: „Potop", „Mojżesz", „Bachantka" i inne.

Merwin B e r t o l d, literat, * 1879 w Tarnowie; studja uniwersyteckie we Lwowie; autor studjów: „Profile i perspektywy", „W krainie dolara", „Legjony w Karpatach", „Legjony w boju", „Z życia w Legjonach", „Z Dulfalwy nad Tagliamento", „Polskie listy miłosne", „Listy miłosne sławnych ludzi" i wiele innych.

Méryon C h a r l e s, malarz i rytownik francuski, * 1821 w Paryżu, † 1868 w zakładzie dla obłąkanych w Charenton; wykonywał sztychy z widoków i gmachów starego Paryża.

Merzbach H e n r y k, poeta i publicysta polski, * 1837 w Warszawie, † 1903; po 1863 r. zamieszkał na emigracji w Brukseli; pisał dużo w języku polskim i francuskim; ogłosił zbiory poezyj: „Z wiosny", „Strzaskana lutnia", monografję: „Ostatnie lata życia Joachima Lelewela w Brukseli" (1889) i inne.

Merzbacher G o t t f r i e d, podróżnik niemiecki po Kaukazie i Azji Środk. * 1843; napisał: „Aus den Hochregionen des Kaukasus" (2 t., 1901), „The central Tian Shan Mountains" i inne.

Merzina, m. port. w Azji Mniejszej płd.-wsch. (Turcja), 9.000 mieszk.; wywóz lnu, bawełny i owoców.

Merziwan, m. w Azji Mniejszej (Turcja), 20.000 mieszk.

Merzowicz R o m a n, współczesny malarz polski, kształcił się w Krakowie; maluje przeważnie krajobrazy.

Mesa (hiszp. stół), rozpowszechniony termin geogr. w krajach, gdzie używają jęz. hiszpańskiego (Hiszpanja, Meksyk, Am. Płd.), oznaczający góry o formie tabulastej.

Mesa, król moabicki w IX w. przed Chr.; 1868 odnaleziono jego pomnik zwycięstwa pod Dibon, na wsch. od morza Martwego, z napisami, które są najstarszem pismem semickiem.

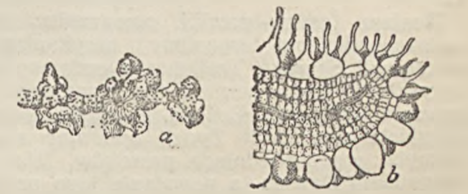
Mesabi Range, góry we wsch. części stanu Minnesota (St. Zjedn. Am. Płn.); najbogatsze na ziemi pokłady rudy żel.

Mesalina, żona ces. rzymskiego, Klaudjusza, zabita z rozkazu męża w 48 r. za uprawianie rozpusty; matka Britannikusa i Oktawji.

Meschhed, ob. M e s z e d.

Mesdag H e n d r i k W i l l e m, malarz holenderski, * 1831, † 1915; założył „Muzeum Mesdag'a"; z dzieł: „Zachód słońca na morzu" (muz. Luksemburskie), „Po burzy" i in.

Mesembryanthemum, przypołudnik, rodzaj roślin z rodziny Aizoaceae (pryszczyrnicowate). Suchorostowe zioła lub podkrzewy, przeważnie pochodzenia płd.-afrykańskiego, częściowo płd.-europejskiego, płd.-azjatyckiego, australijskiego, wsch.-amerykańskiego. Liście

Mesembryanthemum cristallinum.

grube, mięsiste, często uwstecznione, kwiaty różnej barwy, o licznych równowąskich płatkach. Niektóre gatunki uprawiane jako rośliny ozdobne, np. M. t r i c o l o r, p. trójbarwny, o dużych, około południa otwierających się kwiatach, płatkach w nasadzie białych, w górze różowo-purpurowych. M. c r i s t a l l i n u m, p. kryształkowy (Rys.: a.), o kwiatach drobnych, białych, liściach pokrytych wielkiemi, kulistemi, cienkościennemi włoskami wodonośnemi (Rys: b. przekrój przez liść, obraz mikroskopowy); pochodzi z wysp Kanaryjskich, rozpowszechniony w okolicach nadśródziemnomorskich; liście

jadane jako warzywo. M. pomeridianum, p. południowy, o liściach lancetowatych, kwiatach dużych, żółtych. Owoce M. edule, p. jadalnego, i M. acinaciforme, p. szablistego, są jadalne; sok z ostatniego gatunku jest używany przeciw biegunce. Niektóre gatunki ciekawe są ze względu na przystosowywanie się kształtem i barwą do otoczenia, np. M. Bolusii (Rys.); przybiera kształt i barwę kamieni, przez co chroni się od spożycia przez zwierzęta.

Mesembryanthemum Bolusii.

Mesenja, kraina grecka na półw. Peloponeskim; dawna stol. Mesena, obecnie Nisi lub Pamisos; pamiętna wojnami meseńskiemi w VIII, VII i V w. przed Chr.

Mesenterium, ob. krezka.

Meseritz, ob. Międzyrzecz.

Meseta (hiszp. płyta), środkowa wyżyna półwyspu Pirenejskiego, zbudowana ze skał starych, ob. Hiszpanja i Pirenejski Półwysep.

Mesjanizm albo filozofja absolutna, powstał na początku XIX w. Twórcą tej doktryny był Józef Marja Hoene-Wroński, który nadał jej miano filozofji absolutnej, gdyż opiera się na rzeczywistości Absolutu i wynikającego stąd prawa stworzenia; nazwał zaś ją mesjanizmem, gdyż wznosi się ona ku ostatecznym przeznaczeniom człowieka i ludzkości i jednoczy filozofję z religją. Historycznie m. wychodzi z filozofji Kanta w jej dalszym rozwoju w Niemczech. Dwiema zasadami elementarnemi m. są: Absolut i Słowo. M. Wrońskiego, będący doktryną filozoficzną, należy odróżniać od mistycznych a mglistych poglądów Towiańskiego, który zapożyczył u Wrońskiego jedynie wyraz „Mesjanizm". Krzewieniem idei Wrońskiego zajmuje się Instytut Mesjanistyczny w Warszawie, powstały w roku 1919.

Mesjasz (aram.-greck.), pomazaniec, tytuł, nadawany królom Jerozolimy i arcykapłanowi; w teologji Starego Testamentu cudowny król przyszłości teokratycznej, tzn. zupełnego panowania królestwa Bożego na ziemi, którego przyjścia oczekiwali Żydzi, opierając się na licznych przepowiedniach proroków. Miał być potomkiem Dawida, a powstanie jego państwa miało być poprzedzone wielkiemi katastrofami w przyrodzie i dziejach. Jezus zastosował te proroctwa do siebie, nauczał i cierpiał, realizując Królestwo Boże na ziemi. Część Żydów odrzuciła cierpiącego M., oczekując do dziś dnia przyjścia obiecanego M. Wiarę w specjalne posłannictwo narodu, opierającą się na przeświadczeniu o szczególnych darach i cnotach tego narodu, nazywamy Mesjanizmem. Głosili go Mickiewicz, Słowacki i Krasiński, propagował Towiański, ujął w pewien system filozoficzny Hoene-Wroński.

Meslier Jean, myśliciel francuski, * 1664, † 1729; proboszcz wiejski; pozostawił w rękopisie „Mon Testament", w którym wypowiedział swe wysoce radykalne poglądy religijne, społeczne i polityczne. Część tego rękopisu zużytkował Wolter, całość ogłoszono później w 3-ch tomach w Amsterdamie (1864).

Mesmer Friedrich Anton, lekarz niemiecki, twórca słynnej w swoim czasie nauki o magnetyzmie zwierzęcym, zwanej mesmeryzmem, * 1733, † 1815. Nap.: „Ueber den natürlichen und den tierischen Magnetismus, den innern Sinn und den Somnambulismus" (1814, II wyd. 1922).

Mesmeryzm, ob. Mesmer.

Mesnager Augustin, inżynier francuski, * 1862; od 1900 profesor w Szkole dróg i mostów, od 1909 w Szkole wyższej lotnictwa, od 1904 profesor fizyki w Szkole Politechnicznej w Paryżu. Wiele prac fachowych.

Mesocarpium (śródowocnia), ob. owoc.

Mesocco Valle, jedna z piękniejszych dolin w Alpach szwajcarskich, w kantonie Gryzonów; obejmuje kotlinę rz. Moësy, dopływu Ticino; 36 km. dług.

Mesocephalia (łac.), pośredniogłowość, ob. brachycephalia i dolichocephalia.

Mesoderma, ob. mezoderma.

Mesogastrium (greck.), śródbrzusze, część brzucha dookoła pępka.

Mesolabium (greck.), przyrząd, wynaleziony przez Eratostenesa, do rozwiązania zagadnienia o podwojeniu sześcianu. Zapomocą tego przyrządu, podług danych odcinków a, b, wyznacza się dwa odcinki x, y, spełniające warunek: $a:x=x:y=y:b$.

Mesolityczna epoka, ob. mezolityczna epoka.

Mesolongion (włosk. Missolunghi), gł. m. nomarchji etolijsko-akarneńskiej (Grecja środk.), na płn. wybrzeżu zatoki Patras, 8.000 mieszk.; handel; słynne obroną w greckiej wojnie o wolność 1825—26 i pamiętne zgonem Byrona 1824 r.

Mesosoa, ob. Planuloidea.

Mesozoiczna era, ob. mezozoiczna era.

Mespilus, nieszpułka, rodzaj roślin z rodziny Rosaceae (różowate). Drzewa lub krzewy płn. strefy umiark. Najwięcej znanym gatunkiem jest M. germanica, n. zwyczajna. Drzewo lub krzew, niekiedy ciernisty, o liściach lancetowatych, całobrzegich, spodem szaro owłosionych, kwiatach stojących pojedyńczo, o białych płatkach; dno kwiatowe owłosione, działki kielicha duże, liściowate, na owocu odstające. Owoc duży, spłaszczono-kulisty, brunatno-zielony z 5-u pestkami. Kwitnie w maju. Rośnie dziko w płd. Europie, w Polsce spotykana niekiedy w ogrodach. Owoce w stanie świeżym twarde, dopiero po odleżeniu stają się słodkie, miękkie — jadalne. Drewno używane jest na wyroby tokarskie i stolarskie.

Mesrop święty, wynalazca alfabetu ormiańskiego, * ok. 354 w Armenji, † 441; uczony, za-

konnik, przetłumaczył na język ormiański Biblję oraz kilka dzieł greckich i syryjskich.

Messa di voce, wyrażenie muzyczne, wskazujące specjalne wydobycie tonu i jego rozwinięcie aż do forte, jako też powrót równomierny do pierwotnego piana. M. d. v. należy do wyższych zadań kunsztu śpiewackiego.

Messadaglia Angelo, polityk i ekonomista włoski, * 1820, † 1901. Przypisywał wielkie znaczenie statystyce i rachunkowi prawdopodobieństwa, starał się wysnuć stąd praktyczne gospodarcze i społeczne wskazania. Nawet zagadnienie wolności indywidualnej traktował z tego punktu widzenia. Prace: „La teoria della popolazione", „La statistica, i suoi metodi e la sua competenza" i in.

Messager André, kompozytor francuski, * 1853; 1907—19 dyrektor Wielkiej Opery w Paryżu, twórca wielu operetek, baletów, pieśni itd.

Messageries Maritimes, największe francuskie towarzystwo okrętowe, założone przez Napoleona III, z siedzibą w Marsylji; utrzymuje stałą komunikację z Indochinami, Chinami, Japonją, Brazylją itd.

Messel Alfred, architekt niemiecki, * 1853, † 1909; od 1885 prof. w Wyższej Szkole Technicznej w Berlinie, od 1893—96 w Kunstgewerbemuseum tamże; wybudował: dom handlowy Wertheima w Berlinie (1904), gmach „Landesmuseum" w Darmstacie.

Messenhauser Caesar Wenzel, literat i oficer austrjacki, * 1813; na tle wypadków galicyjskich 1846 r. napisał powieści: „Polengräber" i „Ernste Geschichten"; w 1848 czynny w ruchu rewolucyjnym we Lwowie i Wiedniu, dowódca gwardji narodowej; walczył przeciwko ks. Windischgrätzowi; rozstrzelany w Wiedniu 16. XI. 1848 r.

Messidor (miesiąc żniwa), według kalendarza rewolucji francuskiej dziesiąty miesiąc w roku; obejmował okres czasu od 19 czerwca do 18 lipca.

Messier Charles, astronom francuski, * 1730, † 1817; odkrył kilka komet, ułożył pierwszy katalog skupień gwiezdnych i mgławic, które oznaczone są na mapach liczbami, poprzedzonemi literą M., np. M 70, M 130 etc. Jego imieniem nazwano dwa kratery na księżycu.

Messina Antonello, malarz wenecki, * ok. 1430 w Mesynie, † 1479 tamże. Pracował w Wenecji (1474 do 1476), Neapolu, Medjolanie i in. W podróżach tych zapoznał się z malarstwem szkoły niderlandzkiej i techniką olejną, co miało wielki wpływ na malarstwo włoskie. Z dzieł: „Kondotjer" (1475, Luwr), „Ukrzyżowanie" (1475, Antwerpja), „Św. Hieronim" (National Gallery), „Portret poety" (Medjolan), „Św. Sebastjan" (Drezno) i in.

Mesyna, m. port. na wyspie Sycylji (Włochy), 174.000 mieszk.; katedra z XI w., uniwersytet; wywóz owoców południowych, oliwy; częste trzęsienia ziemi.

Mesyńska cieśnina (włosk. Stretto di Messina) oddziela Sycylję od półwyspu Apenińskiego.

Mészáros Łazarz, węgierski generał i minister wojny w okresie rewolucji, * 1796, † 1858. W 1848 jako minister wojny zorganizował armję węgierską; po ogłoszeniu niepodległości Węgier złożył urząd i walczył w szeregach pod Szöwegem i Temeszwarem. Po klęsce pod Vilagos schronił się do Turcji.

Meszczeracy, lud prawdopodobnie pochodzenia fińskiego, przesiąknięty wpływami tatarskiemi; w XIX w. zamieszkiwał w Rosji, rozproszony wśród Baszkirów i Tatarów, 4 pow. gub. riazańskiej, zach. część gub. penzeńskiej i płn. tambowskiej; obecnie mocno zrusyfikowany; w 1897 naliczono ich już tylko 20.957 głów w gub. ufańskiej, w ogólności około 80.000. Przeważnie mahometanie, częściowo prawosławni.

Meszczerskij, 1) Fedor, bojar moskiewski z pocz. XVII w., zwolennik Dymitra Samozwańca, później Władysława IV; 2) Władimir, publicysta kierunku reakcyjnego, * 1839; od 1872 redaktor „Graždanina"; † 1914 w Petersburgu; pisał powieści z życia arystokracji rosyjskiej.

Meszed, albo Meschhed, stol. prow. Chorasan w Persji płn.-wsch., 70.000 mieszk.; miejsce pielgrzymek; wyrób dywanów; ważny punkt handlowy.

Meszed Ali, ob. Nedżef.

Meszed Husein, ob. Kerbela.

Meszek, ob. Lanugo.

Meszkowate, ob. Jungermaniaceae.

Meszna lub Wierzbiec, pr. dopływ Warty, dług. 23 km.

Meszne, knieja, obfitująca w legowiska niedźwiedzi.

Meszne, w dawnej Polsce opłata za odprawianie mszy, dziesięcina, płacona księdzu pieniędzmi lub ziarnem.

Meta... (greck.), w wyrazach złożonych oznacza: pomiędzy, za.

Meta, cel biegu lub wyścigów.

Meta (Rio), l. dopływ rz. Orinoko (Am. Płd.), wypływa z Andów, 1.100 km. dług.; żeglowny.

Metaboliczne pierwotniaki, niektóre gatunki wiciowców (Flagellata) i wymoczków (Ciliata), posiadające zdolność zmieniania w pewnych przypadkach zwykłego kształtu swego ciała, przewężając je lub znacznie wydłużając, co im ułatwia przesuwanie się przez ciasne przejścia w otaczającem środowisku (np. prześlizgiwanie się pomiędzy ziarnami piasku itp.). Bezpośrednio potem kształt ciała wraca do normy.

Metabolizm, przemiana materji żywej, rozpada się na katabolizm, zjawiska rozpadowe i anabolizm, zjawiska syntetyczne.

Metacarpus, śródręcze, część dłoni, zawarta między napięstkiem (nadgarstkiem) a palcami; składa się z pięciu kości.

Metacymber (metacynabaryt), minerał, HgS, czarna odmiana rodzimego siarczku rtęci.

o ciężarze właściwym 7,7 i o postaci tetraedrycznej. Kalifornja. Czerwona odmiana zwie się cynobrem.

Metafizyczny, odnoszący się do metafizyki, dotyczący jej, noszący charakter zagadnień, któremi zajmuje się metafizyka.

Metafizyczny idealizm, kierunek, sprowadzający istotę bytu do substancji niematerjalnej, duchowej. Pierwszym idealistą w tym sensie był Platon. W filozofji nowożytnej wybitnymi przedstawicielami m. byli: Leibniz, Berkeley; w XIX w. Hermann Lotze, Rudolf Eucken, Josiah Royce.

Metafizyczny materjalizm, ob. materjalizm.

Metafizyka (gr. τὰ μετὰ τὰ φυσικά, dosł.: to, co następuje po fizyce), nazwa zupełnie przypadkowa, pochodząca stąd, że wydawca pism Arystotelesa, Andronikos z Rodosu, umieścił te z dzieł Arystotelesa, które traktowały o zagadnieniach filozoficznych, tuż za jego traktatami z fizyki; ponieważ tamte dzieła filozoficzne nie nosiły żadnego tytułu, więc nazywano je „metafizyką", tj. tem, co następuje po fizyce. Nazwa ta zachowała się do dnia dzisiejszego i obejmuje tę część filozofji, która zajmuje się zagadnieniem, jaka jest istota i struktura bytu, od nas niezależnego. Odpowiedniejszą byłaby nazwa ontologji. Zależnie od tego, czy dany system metafizyczny sprowadza całkowity byt do jednej jedynej substancji, do dwóch, czy też wielu, mamy metafizykę monistyczną, dualistyczną, pluralistyczną. Przedstawicielami monizmu są m. i. Spinoza, Hegel; najwybitniejszym przedstawicielem dualizmu jest Descartes, pluralistą jest William James. Zależnie zaś od tego, czy dany kierunek metafizyczny sprowadza istotę świata wyłącznie do materji, czy też do ducha, mamy do czynienia z metafizycznym materjalizmem lub też z metafizycznym idealizmem, wzgl. spirytualizmem. Przedstawicielami materjalizmu są m. in. Demokryt z Abdery, de La Mettrie, Holbach; idealistami są Platon, Leibniz, Berkeley i in. Do zagadnień metafizycznych należą również zagadnienia duszy, wolności, Boga. W czasach nowożytnych przypuścił atak do wszelkiej metafizyki Immanuel Kant, dowodząc jej zasadniczej niemożliwości w „Krytyce czystego rozumu". Pomimo to zagadnienia te pozostaną chyba zawsze żywotne, ponieważ wiecznie będą niepokoiły myśl ludzką.

Metafora (greck., przenośnia), zwrot retoryczny, polegający na użyciu wyrazu, mającego tylko pewne cechy wspólne z właściwem jego znaczeniem, np. kwiaty uczuć.

Metagenesis, występowanie przy zmianie pokoleń naprzemian 2 pokoleń: rozmnażającego się drogą płciową i rozmnażającego się bezpłciowo przez podział lub pączkowanie. Ob. zmiana pokoleń.

Metal, ob. metale.

Metal antyfrykcyjny, stop cynku z cyną i miedzią, używany do wylewania panewek łożyskowych.

Metal biały, biała leizna i metal łożyskowy, stopy, zawierające 80—90% cyny, 8—15% antymonu i 2—8% miedzi. Często używane tańsze metale zawierają 30—40% ołowiu i mają mniejszą wartość. Jako metal łożyskowy stosuje się czasem tańszy metal czcionkowy; jest to ołów z domieszką 15—25% antymonu i 10—20% cyny. Antymon nadaje stopom twardość.

Metal brytański, stop, zawierający 85—94% cyny, 4—10% antymonu, 0—3% miedzi; służy do wyrobu naczyń. Antymon podnosi twardość metalu.

Metal czcionkowy, ob. metal biały.

Metal delta, ob. mosiądz.

Metal łożyskowy, ob. metal biały.

Metal menniczy. Do bicia monet używano w czasach starożytnych i średniowiecznych złota, srebra i miedzi; w czasach nowych spotykamy i monety platynowe (w Rosji w pierwszej połowie XIX w.), niklowe oraz mosiężne. W czasach starożytnych, kiedy nie znano jeszcze chemicznego sposobu oczyszczania metali, używano do bicia monet złota prawie czystego. Monety, bite w Bosforze ze stopu złota i srebra, nazywano elektronowemi. Monety, bite ze srebra, a mające mniej niż 50% srebra, nazywano patynowemi.

Metal Muntza, ob. mosiądz.

Metal Roségo, stop ołowiu z cyną i bizmutem w stosunku 1 : 1 : 2; odznacza się nader niską temperaturą topnienia (95° C.).

Metale, grupa pierwiastków chemicznych, posiadających następujące fizyczne cechy ogólne: dają się otrzymywać w postaci krystalicznej, posiadają tzw. połysk metaliczny, są po większej części kowalne, dobrze przewodzą prąd elektryczny i ciepło. M. posiadają następujące własności chemiczne: 1) tworzą jony dodatnie; 2) przynajmniej jeden tlenek m. jest zasadowy; 3) związki chlorowcowe typowych m. nie ulegają hydrolizie pod wpływem wody; 4) niektóre tlenki mają jednocześnie własności kwasowe i zasadowe; 5) niektóre sole m. tworzą z innemi solami związki zespolone; 6) niektóre m. są składnikami katjonów zespolonych.

Metalizowanie, pokrywanie metalami przedmiotów niemetalicznych dla nadania im większej trwałości lub w celu otrzymywania z nich odcisków. Metoda m., wynaleziona przez Schoop'a, polega na wyrzucaniu ze znaczną prędkością pyłu metalicznego, który w zetknięciu z przedmiotem ulega stopieniu i pokrywa go w ten sposób cienką warstwą metali.

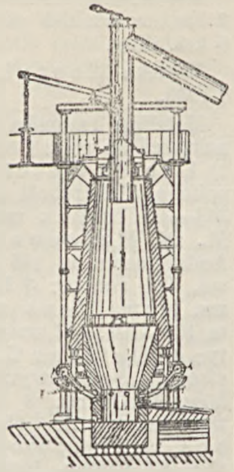
Metalochromja, nadawanie powierzchniom metali zabarwienia, przez ogrzewanie, utlenianie lub w inny sposób.

Metalografja, nauka o wewnętrznej budowie metali, posługująca się badaniami mikroskopowemi.

Metaloidy, pierwiastki chemiczne, nie posiadające cech fizycznych i chemicznych metali; główną własnością chemiczną m. jest zdolność wytwarzania kwasów.

Metaloterapja, sposób leczenia zapomocą przykładania metali do sparaliżowanych części organizmu; rozpowszechniony w starożytności, wznowiony przez Burga w 1860; obecnie nieuznawany.

Metalurgja, produkcja żelaza; w dziejach ludzkości ma kilka zasadniczych okresów. Okres pierwszy sięga czasów przedhistorycznych, tzw. okresu żelaznego; czasy starożytne i średniowieczne mało stosunkowo różniły się w metodach otrzymywania żelaza, dopiero od 1400—1500 zaszły zmiany; żelazo otrzymywane było z pieców 8-metrowej wysokości, huty stawiano nad brzegiem potoków, które wprowadzały w ruch wielkie dmuchawy. W r. 1855 Bessemer wprowadził nowe ulepszone metody (ob. gruszka Bessemera), a w 1878 „proces zasadowy Thomasa" umożliwił defosforyzację żelaza; następnie ciągłe ulepszenia w budowie pieców hutniczych powiększają wydajność. Wytwórczość wszechświatowa żelaza (surowca) wynosiła w r. 1800 w przybliżeniu 825.000 tonn, w 1900—40,4 miljonów tonn.

Piec metalurgiczny.

Metamagnetyzm, zjawisko, polegające na tem, że pewne ciała stają się diamagnetyczne w silnych polach magnetycznych a paramagnetyczne — w słabych.

Metamerja, występowanie na ciele zwierzęcia licznych metamerów (ob.). Jeśli wszystkie metamery są do siebie podobne i jednakowo ukształtowane, m. nosi nazwę homonomicznej (np. u pierścienic, Annelida), jeśli zaś metamery różnią się od siebie pod względem budowy, m. nazywa się heteronomiczną (np. u stawonogów, Arthropoda, lub kręgowców, Vertebrata).

Metamery, jednolicie ukształtowane odcinki ciała zwierzęcia, powtarzające się wielokrotnie jeden za drugim wzdłuż jego podłużnej osi, np. poszczególne segmenty ciała pierścienic, kręgi kręgosłupa.

Metamorfoza, przemiana, 1) ob. embrjologja; 2) w botanice zmiany, przekształcenia, jakim ulega forma zasadnicza organów roślinnych; 3) zjawisko przekształcania skał pod wpływem sił górotwórczych (dynamometamorfoza) i wysokiej temp. w zetknięciu z lawą wulkaniczną (m. kontaktowa). Pod wpływem ciśnienia przy powstawaniu fałd węgiel zamienia się w antracyt i grafit, skały krystaliczne — w łupki krystal. Minerały ulegają przekrystalizowaniu bez dopływu materjału obcego. Pod wpływem wysokiej temp. lawy wulkanicznej ulegają zmianie skały osadowe (wapień — w marmur, węgiel koksuje się, tworzą się szlaki); wobec wciskania się gazów wulkanicznych w pory skał osad., minerały ulegają przemianie i przekrystalizowaniu (m. pneumotolityczna).

Metan (gaz błotny, kopalniany), CH_4, związek organiczny, należący do grupy węglowodorów nasyconych (parafin); ciało gazowe bez barwy i zapachu; temp. wrz. —164°, zestala się w —184°; w wodzie rozpuszcza się b. trudno. Występuje w przyrodzie jako składnik gazów wulkanicznych, kopalnianych, w szybach naftowych, jako gaz ziemny w b. wielkich ilościach (Ameryka Płn., Kaukaz, Małopolska); obok etylenu, siarkowodoru i in., występuje w gazie błotnym. W gazach kiszkowych u ludzi zawartość m. dochodzi czasem do 50%. Jest składnikiem gazu świetlnego. Techniczna metoda otrzymywania m. polega na ogrzewaniu octanu sodowego z ługiem sodowym:

$$CH_3.COONa + NaOH \rightarrow CH_4 + Na_2CO_3.$$

Metanol, ob. metylowy alkohol.

Metaphyta, rośliny tkankowe, nazwa, obejmująca wszystkie rośliny wielokomórkowe, w przeciwstawieniu do roślin jednokomórkowych — Protophyta.

Metaplazja (greck.), przemiana jednego rodzaju tkanek w inny; według obecnych pojęć anatomji patologicznej m. nie istnieje.

Metaponto, w starożytności bogate miasto greckie nad zatoką Tarencką we Włoszech płd.; przechodziło w ręce Rzymian i Kartagińczyków, opustoszałe po 2-ej wojnie punickiej; dziś odkopywane są ruiny.

Metapsychika (zwana przez badaczy niemieckich parapsychologją), dziedzina badań, stwierdzająca, przy pomocy środków dostępnych współczesnej nauce, zjawiska psychiczne i fizyczne, nie dające się wyjaśnić przy pomocy obecnego stanu wiedzy. Do programu, obejmującego badania metapsychiczne, wchodzą zjawiska, występujące za pośrednictwem medjów w czasie tzw. seansów, wszystkie podobne zjawiska, występujące bez stwierdzalnej łączności z medjum, badania historji zjawisk, zwanych w starożytności i średniowieczu nadprzyrodzonemi, jak magja, czarnoksięstwo, nekromancja, wywoływanie duchów itp. Badania metapsychiczne (według niektórych poglądów stanowiące część okultyzmu, dająca się badać przy pomocy środków naukowych) wywołały konieczność ustalenia odpowiednich nazw dla poszczególnych objawów, jak: telekineza (objaw telekinetyczny) na określenie ruchu przedmiotów, znajdujących się w danej chwili poza sferą dosięgalności ludzkiej; transfer na określenie ruchu (przybliżania się) przedmiotu w obrębie ubikacji doświadczalnej; aport na określenie pojawienia się przedmiotu, znajdującego się w innej ubikacji lub miejscowości; ektoplazma na określenie wydzieliny medjum, w zasadzie niewidocznej i przybierającej (materjalizującej się), pod wpływem różnorodnych, nieustalonych jeszcze przyczyn, rozmaite formy,

stwierdzalne zmysłami i aparatami naukowemi, jak ruch, ciepło, światło, części organizmów ludzkich i zwierzęcych, aż do kompletnych zjaw postaci ludzkich i zwierzęcych. Początkowo odmianę ektoplazmy, sprawiającą przypuszczalnie ruch przedmiotów na odległość, nazywano teleplazmą. W metapsychice istnieje nazwa ideoplastyka na określenie pewnego rodzaju objawów medjalnych (ob. medjalny), polegających na tem, że wyobrażenia medjum, przy pomocy jakoby jego własnych emanacyj, nazywanych wtedy też ideoplazmą, przetwarzają się w kształty, stwierdzalne zmysłami. Przeciwnikami teorji ideoplastyki są spirytyści, którzy twierdzą, że na kształtowanie się wydzieliny medjum nie ma ono samo żadnego wpływu, lub bardzo mały, lecz prawie zawsze duchy zmarłych. Do kategorji zjawisk, objętych przez badania metapsychiczne, zalicza się też chwilowe wydzielanie się jaźni lub sobowtóra, lub też rozdwojenie osobowości: nazywa się to eksterjoryzacją lub bilokacją. Metapsychika w tej formie, jak obecnie, istnieje niedawno, zaledwie od połowy XIX wieku. Pierwsze klasyczne badania przeprowadził fizyk angielski William Crookes; z innych badaczy należy wymienić prof. Aksakowa (Rosja), prof. dr. Richeta (Francja), prof. J. Ochorowicza (Polska), dr. Schrenk-Notziga (Niemcy), dr. G. Geley'a (Francja). W XX w. liczba badaczy metapsychicznych zwiększa się bardzo znacznie w osobach wybitnych lekarzy, inżynierów, chemików, psychologów. Pierwszą instytucją, poświęconą wyłącznie badaniom metapsychicznym, jest założony w 1920 w Paryżu Międzynarodowy Instytut Metapsychiczny („Institut Métapsychique International — réconnu d'utilité publique").

Metastasio Pietro Antonio (wł. Trapassi), poeta włoski, * 1698 w Rzymie, † 1782; od 1729, wezwany przez Karola VI, przebywał w Wiedniu na dworze cesarskim. Napisał mnóstwo tekstów operowych, kantat, ód, elegii, serenad itd. Wydanie zbiorowe w 12 tomach (1780—82) tłumaczone na wszystkie języki.

Metastaza (greck.), przerzut tkanki nowotworowej z jednego narządu do innych, odległych. Zdolność do m. posiadają przeważnie nowotwory złośliwe: raki (carcinoma) przerzucają się drogą chłonną, mięsaki (sarcoma) drogą krwionośną (choć i drogi chłonne pozostają do ich rozporządzenia). Ze względu na możność m., przy operacyjnem usuwaniu guzów rakowych równocześnie usuwa się gruczoły chłonne danej okolicy. Nowotwory dobrotliwe (np. włókniaki) rzadko dają m.

Metasyphilis, choroby pokiłowe: wiąd rdzenia (tabes dorsalis) i porażenie postępujące (paralysis progressiva); występują w 8—10 lat po zakażeniu kiłą.

Metatarsus, śródstopie; część stopy, zawarta między kośćmi stępu (tarsus) a palcami (phalanges); składa się z 5-u kości.

Metauro (łac. Metaurus), rz. we Włoszech środk., wypływa z Apeninów, wpada do m. Adrjatyckiego, dług. 135 km.; pamiętna zwycięstwem Rzymian nad Hasdrubalem 207 przed Chr.

Metazoa, tkankowce, nazwa, obejmująca wszystkie zwierzęta wielokomórkowe, w przeciwstawieniu do jednokomórkowych pierwotniaków (Protozoa).

Metazoon, wielokomórkowy ustrój zwierzęcy; ob. Metazoa.

Metekowie (greck. Metojkowie), w staroż. Atenach cudzoziemcy, którzy się osiedlili i musieli opłacać pewną daninę.

Metele, jez. na Litwie, w pow. kalwaryjskim, 2 km. na wschód od jez. Duś; ok. 11 km², do 6 km. dług.

Metelka Henryk, geograf czeski, * 1854, † 1920.

Metellus, rzymska rodzina plebejuszowska, należąca do rodu Cecyljuszów (gens Caecilia); 1) Lucius Caecilius M., konsul 251; 250 pokonał Hasdrubala pod Panormos na Sycylji; 243—221 pontifex maximus; 2) Quintus C. M., zw. Macedonicus za zwycięstwo nad Andriskosem w 148 r. przed Chr.; 143 konsul, 131 cenzor; † 115; 3) Quintus C. M., zw. Numidicus za zwycięstwo nad Jugurtą 109—107; 102 cenzor; 100 wygnany, 91 otruty; 4) Quintus C. M. Pius, w 89 pretor; stronnik Sulli, zwyciężył kilkakrotnie stronników Marjusza; 8 lat walczył w Hiszpanji z Sartarjuszem; † 65; 5) Quintus C. M. Nepos, ulubieniec Pompejusza i legat jego w Azji; 62 trybun ludowy; zwalczał Cycerona, później pogodził się z nim i przyczynił się do odwołania go z wygnania; 6) Caecilia Metella, żona Krassusa (syna triumwira), której sławny grobowiec znajduje się przy Via Appia.

Metempsychoza, przejście czyli wędrówka dusz ludzkich po śmierci z jednego ciała do drugiego w celu oczyszczenia się. Tak utrzymywali Pitagorejczycy, którzy mieli zapożyczyć tę naukę od starożytnych bramanów indyjskich. M. dziś jeszcze stanowi podstawową zasadę religji Hindusów i Chińczyków. Józef Flawjusz i Filon twierdzą, że takie też było ogólne przekonanie u Żydów. Prawdopodobnie przejęli oni tę naukę od Chaldejczyków lub Greków. W każdym razie nie zaczerpnęli jej z Biblji, bo księgi święte wyraźnie nauczają, że stan duszy ludzkiej po śmierci jest stały i nie mający nic wspólnego z życiem ziemskiem.

Meteorismus, ob. bębnica.

Meteorologja, samodzielna dziś gałąź geofizyki, która ma za przedmiot badań właściwości fizykalne atmosfery ziemskiej i zjawiska w niej zachodzące. Najważniejszem zastosowaniem wyników tych badań jest przewidywanie stanu pogody dla celów rolniczych, wojskowych itp. (ob. prognoza pogody). Doniosłe znaczenie praktyczne m. znajduje swój wyraz w utrzymywaniu przez wszystkie prawie państwa centralnych instytutów meteorologicznych, koncentrujących służbę pogody w danym kraju. M. dzieli się na dwa wielkie działy: klimatologję i meteorologję dynamiczną. Przedmiotem klimatologji jest geneza zjawisk meteorologicznych, ich związek między sobą, zależność od warunków geograficznych i topograficznych, wpływ na rozwój świata zwierzęcego i roślinnego, na warunki hygjeniczne dla człowieka itp. M. dynamiczna zajmuje się ogólnemi prawami ruchów w atmosferze.

Meteory, meteoryty, gwiazdy spadające, ciała kosmiczne, przeważnie o niewielkiej masie (od kilku gramów wzwyż), które dostawszy się do atmosfery ziemskiej, rozżarzają się w niej wskutek tarcia. Niektóre z większych meteorów spadają na powierzchnię ziemi; część ich pod wpływem wysokiej temperatury rozprasza się lub, przeleciawszy przez górne warstwy atmosfery, dąży dalej w przestrzeń międzygwiazdową. M. o ciężarze ponad 5 kg. należą do rzadkości; największy znany m. żelazny ważył 50 tonn, kamienny — 550 kg. Częściej spada miał meteorowy (według obliczeń rocznie 460 tonn). Pochodzenie m. jest przypuszczalnie następujące: 1) resztki komet okresowych; m. posiadają drogi dookoła słońca, dobrze znane i obliczone (m. okresowe), ob. Lirydy, Leonidy, Perseidy; 2) skupienia ciałek kosmicznych, na których zbiorowiska natrafia ziemia w swojej wędrówce międzygwiazdowej. Badanie składu chemicznego m. nic nowego nie daje; spotykamy w nich pierwiastki, dobrze znane na ziemi. M. rozdzielić można na trzy główne grupy: 1) żelazo niklowe (ob. Widmannstaett'a figury), zawierające żelazo, nikiel, kobalt, platynę, węgiel etc.; 2) kamienne, które są podobne do niektórych minerałów ziemskich; 3) przejściowe między niemi (litosyderyty), węglowe z przewagą grafitu, węgla i szkliste (tekstyle).

Meteory okresowe, ob. kwadrantydy, meteory.

Meteoryczne żelazo, ob. żelazo.

Meteorytowa teorja ciepła słonecznego objaśnia olbrzymią energję słoneczną ciepłem, wytworzonem przez spadające na słońce z ogromną prędkością meteory. Teorja ta ma dziś już tylko znaczenie historyczne.

Meteoryty, ob. meteory.

Methemoglobina, pochodna hemoglobiny; nie różni się od niej budową chemiczną, ale posiada inne rozmieszczenie atomów tlenu w cząsteczce; powstaje we krwi przy zatruciach aniliną, chloranem potasu (solą Bertholet'a), nitrobenzolem, arsenowodorem, niektóremi grzybami. Roztwory wodne m. są barwy brunatnej. Skóra i narządy u otrutych są zabarwienia czekoladowego. M. nie może służyć do wymiany gazowej ustroju, co jest powodem zatrucia.

Methuen Paul Sanford lord, feldmarszałek angielski, * 1845. Odznaczył się 1873 w walkach przeciwko Aszantom, 1882 w Egipcie. W walkach z Boerami pobity 1899, 1902 roku wzięty do niewoli przez Delarey'a pod Tweebosch. 1907 głównodowodzący w Afryce południowej, 1911 feldmarszałek, 1915 zastępca gubernatora Malty.

Metidża albo Mitidża, żyzna równina w Algerji płn. (Afryka płn.), na płd. od Algeru, 2.000 km²; mieszkańcy-koloniści francuscy i hiszpańscy; uprawa wina, sady.

Metis, w mitologii greckiej uosobienie mądrości, jedna z cór Okeanosa, pierwsza małżonka Zeusa, który ją połknął, poczem z głowy jego wyszła Atene.

Metoda (greck.), dosł. droga, prowadząca do celu; 1) zespół środków badania naukowego, dzięki którym zdobywamy poznanie rzeczywistości, tj. znajomość faktów i praw, rządzących niemi; 2) sposób naukowego przedstawiania wyników tych badań (tzw. metoda wykładu). Najważniejszemi m. w pierwszem znaczeniu tego słowa są: analiza i synteza, dedukcja i indukcja. Analityczna m. polega na rozkładaniu zjawiska albo ciała złożonego na jego składowe części (np. analiza chemiczna wody na tlen i wodór), m. zaś syntetyczna polega na czynności odwrotnej, tj. tworzeniu całości z pierwiastków. M. dedukcyjna (ob.), wyprowadzanie, zapomocą rozumowania, twierdzeń poszczególnych z niewielkiej liczby twierdzeń ogólnych; m. indukcyjna, dochodzenie drogą obserwacji i eksperymentu do ogólnych praw przyrody na podstawie badania faktów poszczególnych. Najważniejszemi środkami m. indukcyjnej są: obserwacja i eksperyment. Obserwacja — to planowe skierowywanie uwagi na zjawisko, celem systematycznego badania, eksperyment zaś — to sztuczne, dowolne wywoływanie zjawisk w celu naukowej obserwacji. Do metod wykładu należą przedewszystkiem definicja, podział i klasyfikacja oraz dowodzenie.

Metoda dedukcyjna czyli aksjomatyczna, sposób postępowania przy budowaniu systemów naukowych, który polega na przestrzeganiu następujących reguł: 1) pewne wyrazy wymienia się jako wyrazy pierwotne i nie precyzuje się ich znaczenia, uznając je za zrozumiałe same przez się; 2) nie wprowadza się do rozważań żadnego nowego pojęcia bez podania jego definicji, tj. bez wyjaśnienia jego znaczenia przy pomocy wyrażeń pierwotnych; 3) pewne zdania podaje się jako pewniki (czyli zdania pierwotne) bez uzasadnienia, uznając je za oczywiste same przez się; 4) prócz pewników i definicyj nie przyjmuje się w systemie żadnego sądu, którego nie potrafi się uzasadnić przy pomocy dowodu. Systemy dedukcyjne, tj. budowane metodą dedukcyjną, są aprioryczne, gdyż przy uzasadnieniu zawartych w nich prawd nie odwołujemy się do doświadczenia. Wszystkie nauki matematyczne winny być budowane metodą dedukcyjną, i naodwrót, każdy system dedukcyjny można uważać za naukę matematyczną.

Metoda Montessori, ob. Montessori Maria.

Metoda najmniejszych kwadratów, metoda matematyczna, wynaleziona przez Gaussa, jest

najczęściej stosowaną metodą wyrównywania sprzecznych obserwacyj (pomiarów). Ob. teorja błędów.

Metoda spółrzędnych, wynaleziona przez Descartes'a, polega na podporządkowaniu każdemu punktowi (na prostej, na płaszczyźnie lub w przestrzeni) liczby lub układu liczb (spółrzędnych punktu), które wyznaczają w zupełności położenie tego punktu względem pewnych tworów geometrycznych, obranych za podstawowe (układu lub podstawy spółrzędnych). Metoda ta posiada bardzo doniosłe znaczenie zarówno w samej matematyce, gdyż umożliwia badanie tworów przestrzennych przy pomocy środków algebry i analizy (geometrja analityczna i różniczkowa, ob. geometrja), jak i w zastosowaniach matematyki do wielu innych nauk i do życia praktycznego (ob. wykres).

Metodologiczny, odnoszący się do metodologji, należący do jej dziedziny, np. zagadnienie m.

Metodologja, dział logiki, traktujący o metodach badania i wykładu naukowego. M. dzieli się na ogólną i specjalną. M. ogólna zajmuje się formułowaniem ogólnych zasad badania naukowego, m. zaś specjalna — formułowaniem metod, stosowanych w naukach poszczególnych.

Metody święty, pierwszy apostoł słowiański, pochodzący z Salonik, starszy brat Cyryla, tłumacza Biblji na język słowiański; arcybiskup Morawji i Panonji, † 885. Zwłoki jego spoczywają na Welehradzie.

Metodyczny, zgodny z wymaganiami metodyki, systematyczny. Ob. metodyka.

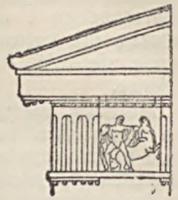
Metodyka, 1) technika badania w poszczególnych dziedzinach naukowych; 2) dział pedagogiki, traktujący zarówno o środkach, zapomocą których można, wzgl. należy urzeczywistniać ogólne cele wychowania i nauczania, jak też o sposobach wykładu poszczególnych nauk zgodnie z wymaganiami dydaktycznemi.

Metodyści, kościół protestancki, założony przez Jana i Karola Wesley, którzy 1729 stworzyli w Oksfordzie kółko, celem pielęgnowania życia religijnego według ściśle określonej metody (stąd nazwa M.). Działając początkowo w obrębie kościoła państwowego, zmuszeni warunkami, stworzyli odrębną organizację, która w 1797 przyjęła nazwę The Wesleyan Methodist Church. Od metodystów wesleyańskich w Anglji i Szkocji odłączyły się mniejsze grupy w liczbie 7, tworząc samodzielne organizacje. Bardzo licznie reprezentowany jest episkopalny kościół M. w Ameryce, poza którego obrębem istnieje 8 autonomicznych kościołów met. murzynów i 6 tzw. non-colored odłamów metodystycznych. Kościoły metodystyczne mają wspólną organizację pod nazwą: „Ekumeniczna konferencja metodystów“, od 1881. Metodyzm począł się szerzyć w Polsce po 1918 wśród Polaków i Białorusinów. Centralę swoją ma w Warszawie; w Klarysewie utrzymuje zakłady wychowawcze.

Meton, grecki matematyk i astronom, około 440 przed Chr.; wprowadził tzw. „Cykl“, jako podstawę kalendarza greckiego, ulepszonego następnie przez Kalippus'a.

Metona cykl. ob. kalendarz.

Metopy, pola między tryglifami w fryzie doryckim, często ozdobione rzeźbami (we wczesnej Helladzie — malarstwem); słynne z Panteonu w Atenach (obecnie w Londynie i w Paryżu).

Metopa.

Metr, jednostka długości, równa stu centymetrom, podstawa systemu metrycznego miar, wprowadzona na mocy postanowienia francuskiego Zgromadzenia Narodowego 30 kwietnia 1790 r. Wzorzec metra, sporządzony jako jedna czterdziestomiljonowa część południka ziemskiego, znajduje się w Międzynarodowym Instytucie Miar i Wag w Sèvres pod Paryżem.

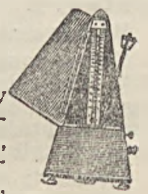
Metrampaż (franc. metteur en pages), zecer, łamiący złożone szpalty w strony (kolumny).

Metresa (franc.), kochanka, utrzymanka.

Metroksylon, sagowina, rodzaj roślin z rodziny palm (Palmae), o liściach 6—7 m. dług., pierzasto-złożonych, pniu do 4—7 m. wysok., wypełnionym wewnątrz mączystym rdzeniem. Z rdzenia, po przetarciu go przez sito, otrzymuje się tzw. sago, powszechnie używane na pokarm przez krajowców, przedmiot handlu z Europą. Ważniejsze gatunki: M. Rumphii i M. laeve, rozpowszechnione w Indjach Wsch., zwłaszcza na wyspach Moluckich, gdzie tworzą całe lasy.

Metrologja, wiadomości o składzie wewnętrznym i próbie kruszcu, z którego wybite są monety. Wiadomości o stopie menniczej określamy na podstawie wyników, otrzymanych z próby srebra lub złota oraz wagi brutto i netto monety.

Metromanja, obłęd lubieżny u kobiet.

Metronom.

Metronom, przyrząd zegarowy, służący do oznaczenia tempa w muzyce zapomocą głośno wybijanych uderzeń, których liczba, przypadająca na minutę, w połączeniu ze znakiem nutowym, wskazuje odpowiednią szybkość; np. M. M. (metronom Mälzla) d = 100 wymaga, ażeby grający, nastawiwszy ciężarek na cyfrze 100, uderzał półnutę jednocześnie z każdem uderzeniem metronomu, całą nutę co drugie uderzenie, a dwie ćwierci na jedno. M. nosi nazwę nie swego właściwego wynalazcy, lecz mechanika Mälzla, który otrzymał w 1816 patent na ten wynalazek.

Metropolita, biskup, który mocą urzędu, związanego ze stolicą, jest zwierzchnikiem prowincji, złożonej z kilku diecezyj. W stosunku do podległych mu biskupów przysługują m. liczne uprawnienia: przyjmowania apelacji od wyroków pierwszej instancji, przeprowadzanie wizytacyj, po uprzedniem

porozumieniu się ze Stolicą Apostolską czuwanie nad ogólnym stanem karności itd. Tytułem m. jest miano arcybiskupa, oznaką godności paljusz. Zawarty 1925 r. konkordat przewiduje istnienie pięciu metropolij w Polsce: warszawskiej, poznańskiej, krakowskiej, lwowskiej i wileńskiej.

Metropolja (greck.). W starożytnej Grecji termin ten służył do oznaczenia miasta, od którego odłączała się część posiadłości w postaci odrębnego państewka (kolonji). Później w ten sposób nazywano główne miasto każdej prowincji, a w Azji Mniejszej większe miasta. Obecnie m. przeciwstawia się kolonji; np. Francja w stosunku do Algeru, Anglja względem swych licznych posiadłości afrykańskich, azjatyckich i australijskich są metropoljami.

Metrosideros, żelazownik, rodzaj roślin z rodziny Myrtaceae (mirtowate). Drzewa Australji, wysp Oceanu Spokojnego i płd. Afryki, o bardzo twardem drewnie.

Metryce, rodzaj sieci morskich, ciągnionych na dnie, przeznaczonych do połowu ryb.

Metryczne miary, ob. miary metryczne.

Metryczne (miarowe) **własności** figur geometrycznych, własności, dotyczące długości odcinków, wielkości kątów, pól itd. Własnościom m. przeciwstawiamy własności opisowe, dotyczące jedynie stosunków wzajemnej przynależności elementów figury geometrycznej. Ogół m. w. nazywa się metryką.

Metryka, w studjum filologji klasycznej nauka o miarach wierszowych.

Metryka, księga, w szczególności księga kościelna, w której są zapisywane chrzty i pogrzeby parafjan, stąd nazwa samego świadectwa z takiej księgi wydanego. Ob. metrykalne księgi.

Metryka królewska, archiwum, gdzie przechowywano akta dawnej kancelarji królewskiej w Polsce w okresie przedrozbiorowym. M. k. obejmowała wszystkie dokumenty publiczne, wychodzące z kancelarji królewskiej i do niej wpływające, i dzieliła się na Metrica Major, zostającą pod nadzorem kanclerza, i Metrica Minor, powierzona pieczy podkanclerza. Bezpośredni zarządcy archiwum nazywali się metrykantami. W związku z postanowieniami Traktatu Ryskiego z 1921, rząd sowiecki zwrócił Polsce wywiezione swego czasu do Rosji akta Metryki królewskiej.

Metryka muzyczna, nauka o stosunku taktów w każdym tworze dźwiękowym. Należy więc tu zarówno właściwość poszczególnego taktu, jako jednostki, dzielącej się na dwie albo na trzy części, jak i pewnej melodji, złożonej z dwóch czy też z trzech części, które występują jako poprzednik i następnik o równej (symetrycznej) ilości taktów.

Metrykalne księgi, księgi, zawierające metryki (akta stanu cywilnego). Akta stanu cywilnego są dokumentami, stwierdzającemi główne fakty, odnoszące się do stanu cywilnego osób: urodzenie, śmierć, ślub, rozwód, uprawnienie, przysposobienie, uznanie dziecka naturalnego. W starożytnym Rzymie istniała reglamentacja stanu cywilnego obywateli, lecz znikła wraz z upadkiem państwa. W średniowieczu nie były prowadzone rejestry urodzeń, ślubów i zejść. Zwyczaj utrzymywania tych rejestrów zaczął być stosowany przez duchowieństwo w drugiej połowie XIV w. i pozostawał w związku z rachunkowością, dotyczącą podarków za opatrzenie sakramentem, za grzebanie zmarłych itp. Sobór trydencki zalecił proboszczom całego świata chrześcijańskiego prowadzenie rejestrów chrztów i ślubów. Po reformacji akta stanu cywilnego protestantów powierzone zostały sądom (Edykt Ludwika XVI z 1787 r.). Był to pierwszy krok do zupełnej sekularyzacji aktów stanu cywilnego. W Polsce przedrozbiorowej sprawą aktów stanu cywilnego zajmowały się konstytucje z 1764 i 1789 r. Obecny stan ustawodawstwa Rzeczypospolitej w omawianej materji przedstawia się w sposób następujący: 1) b. Kongresówka (Tytuł IV Kod. Cywilnego Polskiego z 1825 r.): prowadzenie aktów stanu cywilnego dla wyznania rzymsko-katolickiego i głównych wyznań chrześcijańskich, tj. greckokatolickiego, prawosławnego, ewang.-augsburskiego, ewang.-reformowanego, powierzone jest proboszczom, którzy w ten sposób są jednocześnie urzędnikami stanu cywilnego. Dla innych wyznań chrześcijańskich oraz niechrześcijańskich sporządzanie aktów stanu cywilnego należy w miastach do burmistrzów lub prezydentów, po wsiach do wójtów, w Warszawie do komisarjatów policji państwowej. Księgi stanu cywilnego prowadzone są w dwóch egzemplarzach, z których jeden pozostaje na miejscu, drugi corocznie składany jest w archiwum hipotecznem, w Warszawie w archiwum aktów stanu cywilnego. 2) Województwa Wschodnie (T. IX Zb. Praw b. Imp. Ros.). Prowadzenie ksiąg aktów stanu cywilnego wszystkich wyznań powierzone jest duchownym (proboszczom, rabinom itp.). 3) b. Zab. Austrjacki (przepisy z końca XVIII w., uzupełnione nowelami z XIX i XX w.): akta stanu cywilnego dla chrześcijan prowadzą przełożeni parafji, dla żydów — żydowskie urzędy metrykalne, dla osób zaś, nienależących do żadnego prawnie uznanego wyznania (np. bezwyznaniowi) — władze administracyjne. 4) b. Zab. Pruski (przepisy z 1875 r.): akty stanu cywilnego, w przeciwstawieniu do pozostałych dzielnic, dla wszystkich mieszkańców, bez względu na różnice wyznaniowe, spisują gminni urzędnicy stanu cywilnego.

Metrykant, ob. Metryka królewska.

Metsu Gabriel, malarz holenderski, * 1629 (1630), † 1667. Malował przeważnie sceny z życia znakomitych mieszczan. Z dzieł: „Chore dziecko“ (Amsterdam), „Lekcja muzyki“ (Luwr), „Śniadanie zakochanych“, „Kupiec drobiu“ (Drezno), „Wizyta u chorej“ (Petersburg).

Metternich Klemens książę, mąż stanu austrjacki, * 1773, † 1859; 1806 poseł w Paryżu, 1809 min. spraw zagr., 1815 przewodni-

czący kongresu w Wiedniu, 1821 kanclerz. Filar reakcji europejskiej w latach 1815—1848. Rządami w duchu ucisku politycznego i narodowościowego przyczynił się do wybuchu rewolucji 1848, która go zmusiła do ustąpienia i ucieczki (do Anglji); wrócił 1851.

Metyl, CH_3, rodnik jednowartościowy metanu CH_4.

Metylen, CH_2, rodnik dwuwartościowy metanu CH_4.

Metylmorfina, in. k o d e i n a (ob.).

Metyloamina, związek organiczny, $NH_2.CH_3$, pochodna amonjaku, w którym jeden wodór zastąpiony został przez grupę metylową; gaz bezbarwny o nieprzyjemnym zapachu; temp. wrz. —7°; w wodzie rozpuszcza się łatwo, w 1 objętości 1150 ob. m. (przy 12°5); roztwór wodny na odczyn alkaliczny; podobnie do amonjaku tworzy sole.

Metyloizopropylobenzol, ob. c y m o l.

Metylopirydyna, ob. p i k o l i n y.

Metylowy alkohol (metanol, spirytus drzewny), związek organiczny CH_3OH, najprostszy jednowartościowy nasycony alkohol tłuszczowy; ciecz bezbarwna o słabym zapachu; temperat. topn. —97°, temp. wrz. 65°, ciężar wł. 0,796; z wodą miesza się w każdym stosunku, przyczem następuje kontrakcja. W przyrodzie a. m. spotykamy w postaci estrów; technicznie otrzymuje się w dużych ilościach przy suchej destylacji drzewa i melasy. Ma wielkie zastosowanie jako rozpuszczalnik tłuszczów i żywic, przy fabrykacji formaliny oraz do denaturowania alkoholu etylowego; jest trujący.

Metylowy błękit (methylenum coeruleum) związek organiczny, $C_{16}H_{18}N_3SCl$, zielonkawe błyszczące kryształki, rozpuszczające się łatwo w wodzie (roztwór barwy ciemno-niebieskiej); ma zastosowanie do barwienia preparatów histologicznych i bakterjologicznych. W medycynie wewnętrznej smarowanie błękitem m. stosowane jest przy róży, przyjmowanie w proszkach — przy zimnicy, nerwobólach, migrenie. (Mocz barwi się niebiesko przy przyjmowaniu błękitu m. do wewnątrz).

Metysi, ob. C a b o c l o s.

Metz, stol. dep. Moselle w Lotaryngji (Francja wsch.), nad rz. Mozelą, 62.300 mieszk.; siedz. bisk., got. katedra z XIV w.; silna twierdza; handel zbożem, drzewem i winem; znaczny przemysł.

Metzger J o s e p h, generał austrjacki, * 1879; od 1914 szef wydziału organizacyjnego przy „Armeeoberkommando", 1915 generał-major, 1917 dowodził I dywizją piechoty w bitwie nad Isonzo.

Metzner F r a n z, rzeźbiarz niemiecki, * 1870, † 1919; od 1903 prof. w wiedeńskiej Kunstgewerbeschule; wykonał posąg i ozdoby w Rheingoldhaus'ie w Berlinie i na pomniku Bitwy Narodów w Lipsku.

Metzsch-Reichenbach G e o r g, mąż stanu saski, * 1836; 1891 minister spraw wewnętrznych, 1892 — min. spraw zewn., 1901—6 saski prezydent ministrów, 1906—1918 minister dom król.

Meudon, m. w dep. Seine-et-Oise (Francja), 12.300 mieszk., zamek, obserwatorjum astronomiczne; warsztaty wojsk. lotnicze.

Meulen A d a m F r a n s v a n d e r, malarz flamandzki, * 1632 w Brukseli, † 1690 w Paryżu; pracował w Paryżu jako malarz nadworny i profesor Akademji. Z dzieł: „Wyjazd Ludwika XIV do Vincennes" (Drezno), „Podróż Ludwika XIV do Arras" (tamże).

Meum, m a r c h w i c a, rodzaj roślin z rodziny Umbelliferae (baldaszkowate), zioła okolic górzystych środkowej i płd. Europy. W Polsce: M. M u t e l l i n a, m. pospolita, bylina o łodydze 15—30 cm. wysok., liściach 2—3-krotnie pierzastosiecznych, o odcinkach lancetowatych, kwiatach białych lub różowawych. Kwitnie VII—VIII. Trawniki i hale w krainie kosodrzewu Karpat.

Meumann E r n s t, psycholog, pedagog i estetyk niemiecki, uczeń W u n d t a, * 1862, † 1915; cenne studja o psychologji czasu i rytmu w „Philosophische Studien", oraz o pamięci. M. położył wielkie zasługi w badaniu mowy dziecka. Jego wielkie trzytomowe dzieło p. t. „Vorlesungen zur Einführung in die experimentelle Pädagogik" odegrało znaczną rolę w rozwoju psychologji wychowawczej. Ważniejsze prace: „Ueber Technik und Oekonomie des Gedächtnisses", „Intelligenz und Wille", „Einführung in die Aesthetik".

Meunier C o n s t a n t i n, rzeźbiarz i malarz belgijski, * 1831, † 1905 w Brukseli. Uczeń Akademji brukselskiej; od 1882 profesor w Louvain. Głównie sceny i postacie z życia robotników. Z dzieł: „Kuźnia" (płaskorzeźba), „Siewca" (rzeźba), „Ofiara katastrofy" (Bruksela), „Syn marnotrawny" i in.

Meurthe, pr. dopływ rz. Mozeli (Francja), dług. 161 km.

Meurthe-et-Moselle, dep. we Francji wsch., 5.280 km², 504.000 mieszk., stol. Nancy; pokłady rudy żel., przemysł metalurgiczny, wyroby kryształowe (Baccarat).

Meuse, ob. M o z a.

Meuse, dep. Francji wsch., 6.241 km², 207.000 mieszk.; stol. Bar-le-Duc.

Mewa pospolita, ob. L a r u s c a n u s.

Mewar, ob. U d a i p u r.

Mexico, ob. M e k s y k.

Meyer E d u a r d, historyk niemiecki, * 1855 w Hamburgu; prof. uniw. w Berlinie; autor dzieł: „Geschichte des Altertums", „Ursprung und Anfänge des Christentums" i in.

Meyer E r n s t S i g i s m u n d C h r i s t i a n v o n, chemik niemiecki, * 1847, † 1916; profesor politechniki w Dreźnie. Prace z chemji organicznej.

Meyer H a n s, geograf i podróżnik niemiecki, * 1858; od 1915 prof. uniw. lipskiego; zwiedził Afrykę płd. i wsch. (1886—1899), wszedł na szczyt Kilimandżaro 1889. Liczne opisy podróży.

Meyer J o s e p h, przemysłowiec niemiecki, * 1796, † 1856; założył w 1826 w Gotha „Instytut Bibljograficzny" (w 1828 przeniesiony do Hildburghausen, w 1874 do Lipska), znany z wydawnictwa „Meyers-Lexikon" i in.

Meyer K o n r a d F e r d i n a n d, poeta niemiecko-szwajcarski, * 1825, † 1898. Poemat epiczny „Ostatnie dni Huttena". Powieść: „Jürg Jenatsch". Nowele historyczne, poezje.

Meyer L o t h a r, chemik niemiecki, * 1830, † 1895; od 1867 profesor Akademji Leśnej w Neustadt, od 1868 politechniki w Karlsruhe, od 1870 w Królewcu, od 1876 w Tubindze; 1894—95 rektor uniwersytetu w Tubindze. Pracował prawie we wszystkich dziedzinach chemji i fizjologji. Napisał: „Die modernen Theorien der Chemie", w której, niezależnie od Mendelejewa, podał koncepcję układu pierwiastków, opartą na ciężarach atomowych.

Meyer O s c a r E m i l, fizyk niemiecki, * 1834; w 1864 prof. fizyki w Wrocławiu. Ogłosił „Teorja kinetyczna gazów".

Meyer V i k t o r, chemik niemiecki, * 1848, † 1897; 1871 profesor politechniki w Stuttgarcie, od 1872 dyrektor i profesor laboratorjum analitycznego w Zurychu; od 1885 profesor w Getyndze, od 1889 w Heidelbergu. Liczne prace z chemji organicznej; podał metodę oznaczania gęstości pary związków chemicznych. Razem z P. Jakobsohn'em wydał 5-cio tomowe dzieło „Lehrbuch der organischen Chemie".

Meyerbeer G i a c o m o (wł. Meyer Beer Jakob), kompozytor, * 1791 w Berlinie, † 1864 w Paryżu. Opery M. odznaczają się mistrzowską instrumentacją, wzbogacającą koloryt orkiestralny, przesadną jaskrawością kontrastów dynamicznych, przedewszystkiem zaś obliczone są na błyskotliwy efekt, pociągający tłumy. Do najcenniejszych należą: „Robert Djabeł" (1831), „Hugonoci" (1836), „Afrykanka" (1862). Twórczość M. wywarła wpływ na operę wagnerowską.

Meyerhoffer W i l h e l m, chemik niemiecki, * 1864, † 1906; od 1900 profesor w Pradze; liczne prace z chemji nieorganicznej.

Meyerin U r s z u l a, ochmistrzyni dworu Zygmunta III, † 1635; wychowała wszystkie jego dzieci, wywierała duży wpływ na sprawy domowe rodziny Wazów.

Meyersville, miejscowość w stanie Texas (St. Zj. Am. Płn.), jedna z najstarszych osad polskich w Ameryce, założona w 1856, dziś silnie już zamerykanizowana.

Meyet L e o p o l d, prawnik i literat polski, * 1850 w Warszawie, † 1913; wychowaniec Szkoły Głównej, jeden z założycieli tygodnika „Niwa". Wydał osobno: „Studjum o portretach A. Mickiewicza", „Listy Juljusza Słowackiego" i w. in.

Meynert T h e o d o r, psychjatra i psycholog niemiecki, badacz kory mózgowej, * 1833, † 1892.

Meyr M e l c h i o r, pisarz niemiecki, * 1810, † 1871. Autor powieści, nowel, dramatów.

Meyrink G u s t a v, pisarz niemiecki, * 1868. Autor powieści fantastycznych: „Golem", „Zielona twarz" i in.

Meysztowicz A l e k s a n d e r, ziemianin z Wileńszczyzny, przed wojną członek rady państwa w Petersburgu, prezes Banku Ziemskiego, prezes Tymczasowej Komisji Rządzącej Litwy Środkowej. Brał żywy udział w życiu społecznem i politycznem. Zbliżony jest ideowo do obozu zachowawców wileńskich. 1926 minister sprawiedliwości w gabinecie Piłsudskiego.

Meytens (**Mytens**) M a r t i n v o n, malarz szwedzki, * 1695, † 1770; dyrektor akademji wiedeńskiej; malował portrety, zwł. panującej rodziny cesarskiej w Wiedniu.

Mezalians (franc.), małżeństwo z osobą niższego stanu, małżeństwo nieodpowiednie, niestosowne.

Mezenchyma, nazwa, nadana przez zoologów niemieckich, Oskara i Ryszarda Hertwigów, dla specjalnego typu tkanki, powstającej z ektodermy lub entodermy. U zwierząt bezkręgowych nazwa ta stosuje się do komórek mezodermalnych, niemających charakteru jednolitej tkanki nabłonkowej, lecz stanowiących tylko luźny splot komórek i ich pochodnych, tj. włókien mięśniowych i łącznotkankowych, bądź spojonych galaretowatą substancją międzykomórkową (np. tkanka galaretowata u jamochłonów — Coelenterata), bądź otaczających szczeliny pierwotnej jamy ciała (s c h i z o c o e l), np. u Plathelminthes (płazińce) i mięczaków (Mollusca), u których tkanka mezenchymatyczna jest szczególnie potężnie rozwinięta. U kręgowców m. tworzy się z mezodermy, z której wyodrębniają się przez bujanie poszczególne komórki, zatracają charakter nabłonkowy, i łączą się z sobą jedynie za pośrednictwem pseudopodialnych wyrostków. Oddzielne komórki mezenchymy (p l a n o c y t y) mogą wędrować po całem ciele, dostając się do wszystkich narządów. Jako tkanki pochodne powstają z mezenchymy różne typy tkanek łącznych (np. chrząstna, kostna, ścięgnista), gruczoły limfatyczne, tkanka limfoidalna, naczynia limfatyczne i krwionośne, śledziona i szpik kostny oraz część tkanki mięsnej, mianowicie mięśnie gładkie.

Mezeń, rz. w Rosji płn., uchodzi do m. Białego, dług. 876 km.; żeglowna; przy ujściu leży m. M., 2.300 mieszk.; połów łososi i hodowla reniferów.

Mezer F r a n c i s z e k († 1833) i M i c h a ł († 1810), założyciele przemysłu ceramicznego w Polsce: w Korcu (1783), Tomaszowie i Baranówce.

Mezger J o h a n n G e o r g, lekarz holenderski, * 1839 w Amsterdamie, † 1909 w Paryżu; twórca masażu naukowego.

Mézières, stol. dep. Ardennes (Francja płn.), na pr. brzegu rz. Mozy, 10.400 mieszk.

Meznik A n t o n i, prawnik czeski, * 1831 w Krzyżanowie na Morawach; prof. prawa wekslowego i handlowego na uniwersytecie w Pradze, 1862 poseł do sejmu morawskiego, należał do słowiańskiej prawicy. Z dzieł: „Nauka o smienkach", „Svoboda živnosti", „Moravske zakony zemské", „Das österreichische Wechselrecht", „Obecni zakon moravsky".

Mezoderma, listek zarodkowy środkowy; materjał tkankotwórczy u kręgowców do roz-

woju mięśnia sercowego, osierdzia, jam ciała, opłucnych i otrzewnej, narządów wydzielniczych i płciowych.

Mezoksalilomocznik (alloksan), związek organiczny, $C_4H_2O_4N_2$, jeden z produktów rozpadu kwasu moczowego; ciało rozpuszczalne w wodzie i alkoholu.

Mezoksalowy kwas, związek organiczny, $C_3H_2O_5 + H_2O$, ketonokwas, ciało krystaliczne o temp. topn. 140°; rozpuszcza się w wodzie i alkoholu; jeden z ważnych produktów rozkładu kwasu moczowego.

Mezolityczna epoka, przechodnia pomiędzy starszą i młodszą epoką kamienną (paleo i neolitem). Dzieli się na okresy epipaleolityczne: azylski, tardenuaski i maglemoski oraz na protoneolityczne, tzw. kjökkenmöddingów i kampiński.

Mezopotamja (greck. międzyrzecze), kraina w zach. Azji, w dorzeczu dwóch rzek: Eufratu i Tygrysu, rozciągająca się od pogórza armeńskiego po zat. Perską; nizinna i przeważnie płaska, urodzajna na płn., pustynna na płd., nad morzem bagnista. W starożytności wytworzyły się tu dwie potęgi: asyryjska i babilońska; w wiekach średnich kalifat bagdadzki; później należała do Turcji. Obecnie królestwo konstytucyjne (Irak) pod protektoratem Anglji z mandatu Ligi Narodów, obejmuje 3 dawne wilajety tur.: Bagdad, Basra i Mosul, 371.000 km², ok. 2,920.000 mieszk. (2,200.000 Arabów, 500.000 Kurdów, 80.000 Persów, 60.000 Turków, ok. 87.000 Żydów); wilajet mosulski sporny: wielkie pokłady nafty; w płn. części uprawa zboża, ryżu, bawełny, tytuniu, palma daktylowa, owoce; stol. Bagdad, gł. port Basra; ważna kolej bagdadzka, dług. linij kol. 1.600 km., dług. linij telegr. 6.150 km.

Mezotor I, pierwiastek promieniotwórczy, ciężar atomowy 228 (obliczony), izotop radu, liczba atomowa 88; czas półtrwania 6.7 lat, promieniowanie β (słabe). Pierwiastek macierzysty tor-X.

Mezotor II, pierwiastek promieniotwórczy, ciężar atomowy 228 (obliczony), izotop aktynu, liczba atomowa 89; czas półtrwania 6.2 godziny; promieniowanie β i γ. Pierwiastek macierzysty mezotor I.

Mezötúr, m. w komitacie Jazygja — W. Kumanja — Szolnok (Węgry), nad rz. Berettyo, 27.000 mieszk.

Mezovon, star. Lakmon, węzeł górski w płn. części pasma Pindos (Grecja); dochodzi do 2.200 m. wys. (Peristeri); prowadzi przezeń przełęcz Lakmon (inaczej Zygos), 1.550 m. wys.

Mezowinny kwas, związek organiczny, $C_4H_6O_6$, izomeron kwasu winnego; optycznie nieczynny. Gotując przez kilka godzin kwas winny z b. dużym nadmiarem ługu sodowego, otrzymujemy k. m. Ciało krystaliczne o temp. topn. 140°; b. łatwo rozpuszcza się w wodzie.

Mezozoiczna era obejmuje 3 okresy geologiczne: trias, jurę, kredę. Świat roślinny reprezentują w tym czasie przeważnie rośliny nagozalążkowe (Cycadeae, Coniferae); świat zwierzęcy: amonity, gady, pierwsze ptaki i ssaki.

Mezytylen, związek organiczny, $C_6H_3(CH_3)_3$, homologon benzolu = symetryczny trójmetylobenzol, ciecz bezbarwna o swoistym zapachu; temp. topn. — 58°; temp. wrz. 164°.

Mezzo, słowo włoskie, używane w muzyce, oznacza połowę. M e z z o f o r t e, średnio silnie; m e z z a v o c e, półgłosem.

Mezzofanti G i u s e p p e, kardynał i poliglota włoski, * 1774, † 1849; prof. „Collegium de propaganda fide".

Mezzosopran, głos, obejmujący skalę niższą od sopranu, a wyższą od altu; powinien wprawdzie dochodzić do wysokiego c, jak tego wymagają zazwyczaj partje operowe (Amneris w Aidzie, Carmen i inne), ale chodzi tu głównie o położenie utworu, niezbyt wysokie, i o zwartość dźwięku.

Mezzotinto (sztuka czarna, gravure à la manière noir), technika miedziorytnicza, operująca plamami a nie kreską ciągłą. Powierzchnię blachy miedzianej sieka się możliwie równomiernie zapomocą chwiejaka (specjalnego narzędzia stalowego z łukowatem ostrzem zębatem) lub szerokiego radełka; po wtarciu farby otrzymuje się odbitkę jednolicie czarną; na tak przygotowanej blasze, zapomocą drapacza i gładzika (drążka stalowego z gładko zaokrąglonym końcem) poleruje się te miejsca, które mają być w odbitce światłe (farba do nich nie przylegnie). Technika m. specjalnie nadaje się do kopij z obrazów. Obecnie do m. wyrabiane są gotowe płyty, posiekane mechanicznie. M. wynaleziona została w pierwszej poł. XVII w. przez Ludwika von Siegen'a; pod koniec XVIII w. doszła do szczytu rozwoju w Anglji i w Wiedniu.

Meża, ob. M i c ż a.

Męcina-Krzesz, ob. K r z e s z - M ę c i n a.

Męcinka, w. w pow. krośnieńskim (woj. lwowskie), kop. nafty, 5 otworów wiertn., gaz ziemny.

Męciński J ó z e f, działacz społeczny i polityczny, * 1839, † 1921; studja prawne w Kijowie; w powstaniu 1863 r. doszedł do stopnia rotmistrza. Osiadłszy na wsi pod Tarnowem, brał czynny udział w życiu publicznem: przez lat 40 poseł na sejm lwowski, od 1897 prezes Tow. Ubezp. w Krakowie, prezes Centr. Kom. Wyb. na Galicję zach.; zostawił pamiętnik.

Męciński W o j c i e c h ks., jezuita, misjonarz, * 1598, † 1643; prowadził pracę misyjną w Indjach (w Goa 1633, w Koczinie 1634), na Malacce (1635), spędził kilka mies. na Formozie w niewoli holend. (1637—38), prowadził dalej swą pracę w Makao, Kochinchinie, Kambodży i Filipinach (1642); udał się do Japonji z dwoma towarzyszami (1642), gdzie, ujęty, został stracony jako misjonarz chrześć. pod Nagasaki. Pierwszy Polak, który dotarł do Japonji.

Męczeństwo (łac. martyrium, z greckiego świadectwo), znoszenie mąk lub nawet śmierci za wiarę. Męczeństwo pierwszych chrześcijan

jest publicznem i wiarogodnem świadectwem, stwierdzającem prawdziwość i boskość chrystjanizmu. Zarówno wielka liczba męczenników jak różne rodzaje mąk oraz stałość i cierpliwość w ich znoszeniu przez cały trzywiekowy okres strasznych prześladowań, świadczy wymownie, że Kościół, który to wszystko przetrwał, jest instytucją boską.

Męczkowska T e o d o r a, współczesna przyrodniczka, wizytatorka szkół średnich; brała żywy udział w ruchu kobiecym; wydała: „O szkołach mieszanych", „Ruch kobiecy", „Służące a prostytucja" i in.

Męczkowski W a c ł a w, lekarz, działacz społeczny i badacz dziejów szpitalnictwa w Polsce, * 1862, † 1922; ogłosił m. in. „Monografje historyczne szpitali w Polsce" (t. I, 1907).

Mędrzecki A d a m, prawnik, * 1762, † 1832; obrońca praw mieszczan w czasie sejmu 4-letniego; wydawca pomników prawa polskiego.

Mężatka, kobieta zamężna. Współczesne prawodawstwa cywilne, w przeciwieństwie do dawniejszych, stoją na gruncie równouprawnienia mężatki w zakresie prawa cywilnego. Wyjątek pod tym względem stanowi prawo, pozostające pod wpływem Kodeksu Napoleona. Ograniczenia te istniały również na terenie b. Kongresówki do czasu noweli z 1 lipca 1921; dotyczyły one stawania żony w sądzie, zawierania przez nią umów, przyjmowania spadków i darowizn. Do wszystkich tych czynności, pod rządami dawnego prawa, mężatka musiała uzyskać upoważnienie mężowskie, gdyż była postawiona narówni z małoletnimi.

M. f. pulv. (łac.), m i s c e, f i a t p u l v i s, zmieszaj i sproszkuj (skrót na receptach proszków leczniczych).

Mg, symbol chemiczny pierwiastka magnezu.

Mglin, m. pow. w gub. homelskiej (Rosja zach.), ok. 7.000 mieszk.; handel bydłem, lnem i konopiami.

Mgła, chmura na poziomie pow. gruntu (prócz wys. wzniesienia niema różnicy między m. a chmurą); tworzy się z kropelek wody lub igiełek lodowych (w szer. wyższych); średnica kropelek wynosi 1/100 mm. Po upalnym dniu i wzmożonem parowaniu wody powietrze oziębia się i powstaje m., wskutek skraplania się pary wodnej. Najczęściej tworzy się przy mieszaniu się powietrza o różnych temp., np. nad stawami, rzekami, gdy chłodne powietrze miesza się z cieplejszem i wilgotnem z ponad nagrzanej pow. wody, lub gdy ciepły, wilgotny prąd powietrza płynie nad oziębioną pow. wodną. Do tworzenia się mgły potrzebna jest obecność w powietrzu drobnych pyłków, koło których tworzą się kropelki wody. M. normalne należy odróżniać od „suchej mgły", która powstaje przez zawieszenie pyłów w powietrzu i jest zjawiskiem optycznem.

Mgławice, ciała niebieskie o wyglądzie mglistym. Rozróżniamy m. g a z o w e i g w i a z d o w e. Pierwsze (gazowe) są to właściwe mgławice — skupienia gazu rozżarzonego lub ciemnego, — ostatnie ujawniają się jedynie na kliszy fotograficznej, jako ciemne pola na gwiaździstem tle nieba. Spektroskop stwierdza, że m. gazowe składają się przeważnie z rozżarzonych do bardzo wysokiej temperatury helu, wodoru oraz nieznanego gazu, tzw. n e b u l i u m (nazwa pochodzi od łac. „nebula", mgławica). Przez kondensację materji gazowej powstają następnie gwiazdy. M. g a z o w e mają formę kulistą, pierścieniową lub nieregularną (ob. L u t n i a, O r j o n). M. g w i a z d o w e są to właściwie skupienia gwiazd, podobne do układu galaktycznego, czyli systemy gwiazdowe, nie należące do naszego układu gwiazdowego. Teleskop zwykle nie rozdziela tych m. na oddzielne gwiazdy z powodu wielkiego oddalenia. Np. M. Andromedy, według przypuszczeń teoretycznych, położona jest w odległości 1.500.000 lat świetlnych; spektroskop wskazuje, że widmo tych mgławic jest widmem gwiazdowem, zaś postać jest zwykle spiralną (ob. P s y g o ń c z e, N i e d ź w i e d z i c a W i e l k a).

Mgławicowa teorja, to samo co nebularna teorja (ob.).

Mgr, skrócenie wyrazu Monseigneur.

Mgr, skrót, oznaczający miligram.

Mi, w skali gwidonowskiej (w heksakordzie) trzeci ton. Mi c o n t r a F a, tzw. djabeł w muzyce (diabolus in musica) oznaczał dawniej zakazany stosunek tercji jednego heksakordu z kwartą innego, np. nuty h (tercja heksakordu twardego: g—e) z nutą f (kwarta heksakordu naturalnego: c—a), co tworzy oddalenie kwinty zmniejszonej lub kwarty zwiększonej. Zakaz odnosił się głównie do tej ostatniej.

Miadzioł, jez. w woj. wileńskiem, na pograniczu pow. święciańskiego i duniłowickiego, 13,6 km², 5 km. dług. i szer.

Miadziołka, pr. dopływ Dzisny, wypływa z jez. Miadzioł, dług. 59 km.

Miakotin W e n e d i k t, historyk i publicysta rosyjski, * 1867; więziony wielokrotnie; zesłany administracyjnie 1901—04; założyciel stronnictwa ludowo-socjalistycznego 1906; napisał: „Krestjanskij wopros w Polsze w epochie jeja razdiełow" (1880) i inne.

Miami, m. w stanie Florydy (St. Zjedn. Am. Płn.), na płd.-wsch. wybrzeżu półwysep Floryda, 30.000 mieszk.; uzdrowisko klimatyczne zimowe.

Miami River, dwa pr. dopływy rz. Ohio w St. Zjedn. Am. Płn., 240 i 115 km. dług.

Mianownictwo lub s ł o w n i c t w o, ob. n o m e n k l a t u r a.

Mianownik, ob. u ł a m e k.

Mianowski, herb polski; na tarczy dwudzielnej w prawem błękitnem polu kruk czarny z pierścieniem w dziobie, na zielonej murawie na pieńku; w lewem polu czerwonem chorągiew srebrna ze złotem złamanem drzewcem; nad koroną szlachecką ośmiopromienna gwiazda złota na trzech piórach strusich. Nadany 1791 przez Stanisława Augusta.

Mianowski Józef, dr. medycyny, * 1804, † 1879; od 1842 profesor zwycz. Akademji medyczno-chirurg. w Petersburgu; od 1863 rektor Szkoły Głównej w Warszawie do czasu przekształcenia jej na uniwersytet. Pozostawił wiele wybitnych prac specjalnych.

Mianowski Mikołaj, dr. med., * 1785, † 1846; studja lekarskie w Wilnie, gdzie 1810 wykładał jako adjunkt; 1815 prof. fizjologji, 1818 — położnictwa; po zamknięciu uniw. prowadził dalej wykłady w Akad. med.-chir.; od 1830 aż do zamknięcia w 1842 był jej rektorem; ogłosił szereg prac specjalnych.

Mianowskiego Kasa, założona w 1881 z ofiar publicznych w Warszawie, celem uczczenia pamięci Józefa Mianowskiego, byłego rektora Szkoły Głównej; mieści się w pałacu Staszyca i wydaje dzieła naukowe oraz udziela stypendjów i nagród osobom, pracującym na polu naukowem.

Miao-tse, nazwa szczepów wsch. azjatyckich w płd.-zach. Chinach. Szczepy te, w liczbie 80, żyją w prow. Kuang-tung, Kuang-si, Hunan, Jünnan, a najliczniej, w liczbie ok. 6 milj., w prow. Kuejczau.

Miara, ob. miary.

Miareczkowa (objętościowa) **analiza** dzieli się na: 1) alkalimetrję lub acydymetrję; 2) metody utleniania lub redukcji i 3) metody strącania. Pierwsza metoda polega na zobojętnianiu badanego roztworu (kwasu lub zasady) zmierzoną ilością zasady lub kwasu o wiadomem stężeniu; zobojętnianie wskazuje dodany wskaźnik (indykator). Druga metoda polega na dodawaniu określonej ilości roztworów, np. nadmanganjanu potasowego, bądź też jodu o znanem stężeniu, do badanego roztworu. Trzecia metoda polega na strącaniu z badanego roztworu związku, nierozpuszczalnego w wodzie, odpowiednim odczynnikiem o znanem stężeniu, przy użyciu wskaźników.

Miareczkowanie, to samo co miareczkowa analiza (ob.).

Miargiryt, minerał $Ag_2S \cdot Sb_2S_3$, układu jednoskośnego; twardość 2—2,5, cięż. wł. 5,18 do 5,23; barwy szarej. Spotykany około Fryburga, Przybramu i in.

Miarka Karol, polski działacz narodowy na Śląsku, * 1825 w Pielgrzymowicach, † 1882 w Cieszynie. Redaktor „Zwiastuna G. Śląskiego" (1868), wydawca „Katolika", „Poradnika Gospodarczego", „Moniki"; założył 1879 „G. Śl. Tow. Włościańskie", z którego powstało Tow. kredytowe.

Miarki prochowe, naczynia lejkowate, zrobione z blachy lub rogu, noszone ongiś przy torbach myśliwskich; służyły do wsypywania jednakowej ilości prochu przy nabijaniu strzelby; dziś służą do nabierania prochu przy sporządzaniu ładunków do strzelb.

Miarowe ruchy serca, ob. rytmiczne ruchy serca.

Miarowość wzroku, ob. emmetropja.

Miary, wielkości, przyjęte za jednostki do oceny innych wielkości tego samego rodzaju. W układzie miar, przyjętym obecnie w fizyce, jednostki długości, masy i czasu są miarami zasadniczemi. Inne wielkości oznacza się zapomocą jednostek pochodnych, opartych na zasadniczych (ob. układ miar i jednostka).

Miary metryczne, układ miar, oparty dla mierzenia długości na metrze, a dla mierzenia mas, na gramie. Dla utworzenia nazw miar, większych od metra lub grama, służą liczebniki greckie: deka — 10, hekto — 100 i kilo 1.000; dla miar mniejszych służą wzięte z łacińskiego: decy — $^1/_{10}$, centy — $^1/_{100}$ i mili — $^1/_{1000}$. Dla mierzenia powierzchni utworzono: ar — 100 m^2 i hektar — 100 arów.

Miaskowski August von, ekonomista niemiecki, * 1828 w Inflantach, † 1899; prof. uniwersytetu w Jenie, Wrocławiu, Lipsku i Wiedniu. Napisał: „Die Gebundenheit des Grundbesitzes und des Familienfideikommisses", „Das Erbrecht und die Grundeigenthumsverteilung im deutschen Reiche" i in.

Miaskowski Feliks, publicysta i ekonomista polski, * 1809, † 1889; studja prawne na uniw. warsz.; od 1850 pracował w Komisji spraw wewnętrznych, od 1854 w sekretarjacie Stanu Król. Polskiego w Petersburgu; ogłosił m. in.: „O przedsięwzięciu żeglugi parowej na Wiśle" (1846), „Zarys projektu założenia Banku handlowego" (1859).

Miaskowski Józef, pierwszy i ostatni biskup warszawski, * 1741; proboszcz katedry św. Jana; 1800 objął rządy, utworzonej dekretem konsystorza papieskiego z 1798, diecezji warszawskiej; † 1804.

Miaskowski Kacper, poeta i ziemianin, * 1553, † 1622. Autor wielu utworów lirycznych, wydanych w zbiorkach: „Pielgrzym Wielkanocny", „Zbiór rytmów". M. stanowi przejście do polskiego baroku poetyckiego w XVII wieku.

Miasta ukazują się w rozwoju społecznym na miejscu dawnych obronnych grodów, jako ogniska tworzącej się władzy książęcej. Wraz z wyodrębnieniem się rzemiosła i ześrodkowaniem organizacyj rękodzielniczych, m. stały się ośrodkami działalności przetwórczej i nadewszystko handlowej, dźwignią gospodarstwa towarowego i pieniężnego. W Europie średniowiecznej w obrębie dawnego państwa rzymskiego, „municipia" były punktem wyjścia dla m. nowoczesnych. Miasta frankońskie były rozrosłemi dworami książęcemi (villae). Wielką dźwignią m. średn. był kościół. Koło klasztoru i siedziby biskupa osiadało kupiectwo i rzemieślnicy. Obecność rzeki spławnej, portu lub innych dogodności komunikacyjnych, rozstrzygała w znacznym stopniu o zakładaniu i rozszerzaniu się m. Rozmiary miast średniowiecznych były niewielkie, skutkiem umieszczenia zabudowań w obrębie murów, koniecznych do obrony w czasach częstych wojen, gdy niejednokrotnie ulice i poszczególne domy bywały zamieniane na czasowe fortece. Do małego obszaru m. przyczyniał się również

brak sposobu taniego a szybkiego dowozu żywności. M. średniowieczne (XIII—XV), z małemi wyjątkami, do których należały głównie m. portowe małoazjatyckie, posiadały najwyżej kilkanaście tysięcy ludności. Przewrót techniczny w wytwórczości i komunikacji nowożytnej wpłynął rozstrzygająco na rozwój m. W miastach przemysłowych ludność wzrasta o wiele prędzej, niż ludność całego kraju. Struktura ludności miejskiej jest odmienna od wiejskiej pod względem przyrostu naturalnego i różnicy płci. Wytwórczość obecnych m. obliczona jest na popyt nietylko gminy, jak dawniej, ale na spożycie narodowe, częstokroć międzynarodowe. Ważny jest wpływ społeczno-cywilizacyjny m. na ośrodki wiejskie. W ostatnich 25 latach odbywa się niezmiernie szybki wzrost m. Najważniejsze liczby mieszkańców w okrągłych cyfrach: Nowy Jork 9 mil., Londyn $7^1/_2$ mil., Paryż $4^1/_2$ mil., Berlin 4 mil., Chicago 3 mil., Tokjo $2^1/_2$ mil., Filadelfja 2 mil., Wiedeń i Buenos Aires do 2 milj., Moskwa, Szanghaj, Hankou $1^1/_2$ milj., Kalkuta, Pekin, Osaka, 1,300.000, Bombaj i Rio de Janeiro 1,100.000; ponad 1 mil.: Budapeszt, Konstantynopol, Glasgow, Warszawa, Liverpool, Detroit, Boston i Manchester.

Miasta-ogrody. Jako reakcja przeciwko nadmiernemu rozrostowi zacieśnionych zbiorowisk wielkomiejskich powstała w Anglji około 1890 idea tworzenia m.-o., budowanych w ten sposób, aby każdy domek jednorodzinny tworzył osobną całość, otoczoną kwietnikami i drzewami. Głównym propagatorem tej idei był E. Howard, który w książce „Garden Cities of to Morrow" (1898) ujął pierwotny pomysł w zaokrągloną teorję. Pierwsze takie m.-o. powstało w Anglji pod nazwą Letchworth, w odległości 50 km. od Londynu. Idea m.-o. znajduje również szerokie rozpowszechnienie we Francji, w Niemczech i w Ameryce Północnej.

Miasta w Polsce. Pojęcia prawne m. wytwarzają się w XII w., rozwój przypada na XIII w., podobnie jak w reszcie Europy. Przyczyną rozwoju było przejście od gospod. naturalnego do wymiennego. Targi, jarmarki w pewne określone dni, gromadziły kupców i nabywców, co wymagało uregulowania prawno-prywatnych i politycznych stosunków. W okresie piastowskim m. były siedzibami biskupów i dostojników państwa. Do zakładania m. przyczyniły się w znacznym stopniu zakony francuskie Cystersów i kolonizacja niemiecka, organizowana przez poszczególnych książąt, dla wypełnienia ubytku ludności wskutek wojen (napady Tatarów i Litwinów). Książęta nadawali prawo niemiec. całemu szeregowi osad i miejscowości (Poznań 1253, Lignica 1255, Sandomierz 1255, Kraków 1259, Gniezno i Kalisz 1282, Wieliczka 1290, Lublin 1317 itd.). Prawo niemieckie zwało się magdeburskiem (od m. Magdeburga), średzkiem (od m. Środy) lub chełmińskiem (od m. Chełmna). Wyodrębnianie miast i przechodzenie z prawa polskiego na niemieckie gwarantował przywilej lokacyjny dla zasadźcy (przedsiębiorcy), zajmującego się sprowadzaniem przybyszów. Kolonista otrzymywał umówiony grunt na wytyczonem poprzednio miejscu. Z wystawionego budynku i gruntu płacił czynsz (census terrestris) na rzecz właściciela (księcia). Zasadźca był zazwyczaj naczelnikiem (wójtem) dziedzicznym, posiadającym pewne przywileje, przewodniczył ławnikom, zawiązkom późniejszym Rady Miejskiej. Zczasem zróżniczkowała się ludność m. na patrycjat i plebejski tłum; patrycjusze zagarniają władzę. Polszczenie m. zaczęło się w XV w. Działo się to po długiej walce w łonie cechów i Rad m. z wójtami, występującymi niekiedy zbrojno przeciw władzy księcia lub króla (bunt wójta Alberta przeciwko Łokietkowi). M. wydawały uchwały, tzw. wilkierze, z mocą ustaw. Z ustaleniem się wybieralności Rad miejskich przewodnictwo obejmuje burmistrz, wybrany z pośród członków R. m., organem wykonawczym jest magistrat z gronem urzędników. Rzemiosła poszczególne łączą się w cechy, tworząc główną podstawę rozwoju m. polskich od XV w., ujmując handel transito w swe ręce (Kraków, Lwów), wchodząc w styczność bezpośrednią z Węgrami, Flandrją i bliższym Wschodem nad morzem Czarnem. Oprócz handlu do zamożności przyczyniało się prawo składu (kupiec musiał się zatrzymywać i towar pokazać na sprzedaż). Do spolszczenia m. przyczyniło się znacznie założenie urzędu Sądu Wyższego na zamku krakowskim przez Kazimierza W. (zerwanie z Magdeburgiem), Sądu Sześciu, najwyższej instancji apelacyjnej, Sądów m. (zastąpionych w XVII w. przez Sądy Kanclerskie cz. asesorskie). Zmiana stosunków polit. wewnętrznych i zewnętrznych, wielkie odkrycia geogr. i zmiana wielkich dróg handlowych, upadek władzy wójta, walka patrycjatu z pospólstwem (communitas), które zdobywa wpływ w Radach m., zakładanie niezależnych ośrodków (jurydyk) przez szlachtę w obrębie gmin m., spowodowały początek upadku m. Polityka celna państwowa i zaniedbanie zapewnienia sobie przez m. udziału w sejmach, ustawy, skierowane przeciw m. (Statut Warecki 1423, Nieszawski 1454 i Piotrkowski 1496), podatki do skarbu państwa (szos) ostatecznie przyczyniły się do wykreślenia m. jako czynników twórczych w życiu politycznem państwa. Dopiero za Augusta III zaczęto troszczyć się o m. Na konwokacji w 1764 zniesiono jurydyki, nieoparte na przywilejach (ex officio) i inne ciężary. Właściwą reformę przeprowadził Sejm 4-letni. Uchwały wprawdzie obaliła Konfederacja Targowicka, jednak za księstwa Warszawskiego nowa konstytucja i kodeks Napoleona zrównały m. w obliczu prawa z innemi stanami i nadały im rozległe przywileje. Ilość m. w Polsce do 1. VIII. 1926 r. wynosiła 682 z ok. 7 mil. mieszkańców. Stosunek ludności wiejskiej do m. wynosi w P. w m. z ludnością 1—25.000 — 3,9, w m. z ludnością ponad 100.000 — 7,7 głów (w Anglji na 5 mieszkańców żyje w m. 4 ludzi; w Niemczech: 3 w m., 2 na wsi; we Francji na 100 mieszk. — 40 w m.; w Rosji ludność m. wynosi 13.5% całej ludności). Wojna wyrządziła m. Polski ogromne straty, zwłaszcza w województwach wschodnich. Według

statystyki Instytutu Ubezpieczeń Wzajemnych, w 1914—1920 straty budynków (kościołów, zakładów przemysłowych, młynów, gmachów publicznych i budowli prywatnych) wynosiły w b. Kongresówce 50.276 bud., w Małopolsce, według relacji Prezydjum Kraj. Urzędu Odbudowy (Lwów, 1919 r.), liczba zniszczonych budynków wynosiła 39.805; jeżeli do tego dodamy, że statystyka w wielu razach była spóźniona, zwłaszcza w b. „etapach“, lub niewykonana, jak np.: w białostockiem i sokólskiem, możemy ocenić straty w budynkach w całej P. od 1914—20, na 100.000 jednostek. Odbudowa właściwa m. w P. jest w okresie likwidacji; ogniskowała się pod kątem widzenia odszkodowań, dostarczania materjałów bud., w Departamencie Budowlanym, w Wydziale Regulacji Osiedli Min. Robót Publ. Najważniejsze zagadnienie, tyczące się m., rozbudowa, polega na akcji jednostek, spółdzielczej i rządowej względnie samorządowej, stopniowo ogniskując się coraz więcej w tej ostatniej. Dla początków rozb. była pomocna ustawa „funduszu mieszkaniowego“ przy Min. Zdrowia Publ. z r. 1919. Dalszym krokiem była „Ustawa terenowa“ dla m. Warszawy z 1921, ustawa z dnia 29. IV. 1925 r., Dz. U. P. 51, p. 356, art. 11, powodująca przeniesienie najważniejszych spraw, związanych z rozbudową, do „Komitetów Rozbudowy M.“, wyłonionych z poszczególnych Rad Miejskich pod przewodn. prezydenta m. wzgl. burmistrza. Ustawa ta wprowadza zasadnicze artykuły o wywłaszczaniu gruntów dla celów budowy. Niektóre artykuły są obecnie nowelizowane (w Radzie Prawniczej). Istnieje coraz silniejsze dążenie do ustawodawczego ustalenia prawa hipotekowania na budynkach bez prawa hipot. na gruntach (utrzymanie emfiteuzy — wieczystej dzierżawy przez gminy wzgl. państwo). Sporządzanie planów rozbudowy należy do ciał samorządowych, plany zatwierdzane są ustawowo przez odpowiednie władze (starostwa, województwa, Minist. Robót Publ.). Ruch spółdzielczy budowl. polega na rozwoju „Spółdzielni budowlanych“ i „Spółdzielni Mieszkaniowych“; ześrodkowywał się pierwotnie w „Patronacie Budowl.“, później w Związku Spółdzielni Budowlanych“ w Warszawie. Obecnie grupuje się przy „Polskim Związku Spółdzielczym“, „Związku Stowarzyszeń Spożywczych Społem“, „Związku Spółdzielni Rolniczych“ (wszystkie w Warszawie; posiadają one prawa rewizyjne z ramienia rządu), nadto przy „Związku Spółdzielni Mieszkaniowych“, „Spółdzielni budowl. Urzędników Państwowych“ i przy oficerskim „Związku rewizyjnym Spółdzielni Wojskowych“. Ważnym krokiem naprzód w rozbudowie m. było otrzymanie kredytu długoterminowego 10 mil. dolarów w 1924 na mocy umowy, zawartej przez biuro „Związku M.“ z amer. „Tow. Ulen et Comp“ i Bankiem Gospodarstwa Kraj. Sprawami rozwoju m., występowaniem w ich obronie i współpracą z czynnikami rządowemi zajmuje się „Związek M. Polsk.“ od 1917; składa się z członków delegatów poszczególnych m. p., wybieranych na podstawie stosownych paragrafów ust. Zw., urządza corocznie zjazdy członków i zebrania burmistrzów. Z. M. P. obejmuje 505 m. Na międzynarodowym Targu w Poznaniu w r. 1925 urządzona była wystawa Z. M. (katalog). Z. M. P. należy jako członek rzeczywisty od 1926 do „Związku Międzynarodowego Miast“, powstałego w 1913. Do spraw finansowych służy „Bank Komunalny“, założony w 1920, którego akcjonarjuszami są m. polsk. W b. dzielnicy pruskiej i austrjackiej działają Kasy Komunalne na podst. odrębnych statutów. Organem Z. M. P. jest „Samorząd Miejski“, miesięcznik, zał. w r. 1925. Z. M. P. wydaje „Skorowidz Ustaw i Rozporządzeń“ i „Bibljografję zagraniczną“, tyczącą się m., tłum. z wydawnictwa biura „Międzynarodow. Związku M.“. Sprawom odbudowy i rozbudowy poświęcony jest „Polski Przemysł Budowlany“, ogłaszający ankietę pt.: „Budujmy Polskę itd.“, oraz wiele pism fachowych architektonicznych, technicznych i specjalnych pewnych działów spółdzielczości, a zwłaszcza spółdzielczych budowli. Ustawodawstwo samorządowe m. polsk. opierało się w b. zaborze austrjackim na zasadniczej ustawie o gminie z 1860, 1889 13. III. Dz. U. K., nr. 24. 13. IV, ustawie dla 30 większych miast, i z 1896 D. U. K. nr. 51 3. VII. dla małych m. Kraków posiadał specjalny statut z 1901. D. U. K. nr. 107. 26. X. Lwów również posiadał własny statut z r. 1876. D. U. K. nr. 79. 14. X. — W b. zaborze pruskim obowiązywała ustawa miejska z 1853, uzupełniona rozporządzeniem ministra dzielnicy pruskiej z 1921 (D. U. P. nr. 71), wprowadzającem zmiany, zwłaszcza co do wyborów do Rad m. W b. Kongresówce regulował sprawy m. dekret o samorządzie m. z 1918 (o wyborach) i z 1919, D. U. P. nr. 141. 14. II. Dla Ziem Wschodnich Rzp. Polsk. wydane zostały przepisy rozporządzeniami Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z 1919 (D. U. nr. 7. 25. VI; 27. VI; nr. 12. 14. VIII), regulujących sprawę tymczasowych i stałych (z wyboru) Rad m., oraz technikę wyborów do nich. Obecnie wniesiony jest do Sejmu projekt ustawy samorządowej, jednolitej dla całego państwa.

Miastko (niem. Rummelsburg), m. pow. w rej. koszalińskiej, w Pomeranji (Prusy), 6.200 mieszk.; wyroby włókiennicze.

Miastro lub **Miastra**, jez. w pow. duniłowickim (woj. wileńskie), 14,4 km², oddzielone wąskim przesmykiem od jez. Narocz.

Miaulis Andrzej, admirał grecki, bojownik walk o niepodległość, * 1770, † 1835; 1821 głównodowodzący flotą; spalił ją 1831, żeby się nie dostała do rąk Rosjan.

Miazga, ob. cambium.

Miażdżyca, ob. arterjoskleroza.

Miączyński Atanazy, wojownik polski, * 1639, † 1723; odznaczył się pod Chocimem 1673; odtąd towarzysz wojennych wypraw Sobieskiego; 1689 podskarbi nadworny kor.; 1695 obrońca Lwowa; stronnik Augusta II; 1713 wojewoda wołyński.

Miączyński Józef, marszałek konfederacji barskiej, * 1750; 1772 pod Lanckoroną dostał się do niewoli ros.; 1774 fligeladjutant Stan. Augusta; od 1776 we Francji; 1792—93 walczył przeciw koalicji; wplątany w plany Dumourier'a przeciw konwentowi, aresztowany i zgilotynowany 1793.

Miąższość, wyraz używany w górnictwie i geologji na oznaczenie grubości warstw i pokładów kopalnych.

Michaelis August, chemik niemiecki, * 1847, † 1916; od 1876 profesor politechniki w Karlsruhe, od 1880 w Aachen, 1890 w Rostock; prace z chemji organicznej i nieorganicznej.

Michaelis de Henning Eugenjusz, generał polski * 1864 w Modlinie; służył od 1881 w wojsku rosyjskiem; w 1915 dowódca dywizji, w 1917 dowódca korpusu; w 1917 wstąpił do formacyj polskich na wschodzie; inspektor tych formacyj i dowódca III korpusu polskiego; 1919 przewodniczący rady wojennej, 1920 wiceminister spraw wojskowych, 1921 szef administracji wojsk.; wkrótce przeszedł w stan spoczynku.

Michaelis Georg, konserwatywny polityk niemiecki, * 1857; 1909 podsekretarz stanu finansów, w czasie wojny sekretarz stanu aprowizacji, 1917 kanclerz Rzeszy.

Michaëlis Karin, powieściopisarka duńska, * 1872; nowele, powieści, artykuły, tłumaczone na wiele języków, zwłaszcza znana powieść: „Wiek niebezpieczny“.

Michaëlis Sophus, poeta duński, * 1865; autor powieści, nowel, poezyj; dramat „Wesele w czasie rewolucji“.

Michaił Aleksandrowicz, trzeci syn ces. Aleksandra III, * 1878; następca tronu ros. 1899—1904 i w 1917 z woli abdykującego ces. Mikołaja II; stracony 1918 przez bolszewików.

Michaił Fedorowicz, car moskiewski 1613—1645, założyciel dynastji Romanowych; syn Fedora Nikiticza Romanowa, późniejszego patrjarchy Filareta; po dwukrotnych wojnach z Polską (1617—18 i 1632—34) stracił Smoleńsk, Czernihów, Siewierz i Inflanty (pokój deuliński 1619 r.i polanowski 1634 r.).

Michaił Pawłowicz, w ks. rosyjski, syn Pawła I, * 1798, † 1849; jako dowódca gwardji brał udział w wojnie polsko-rosyjskiej 1831 r.

Michajłow Aleksandr, rewolucjonista rosyjski, * 1855, † w twierdzy Szlisselburskiej; jeden z organizatorów zamachów na cesarza Aleksandra II (1879 i 1880); członek „Narodnej Woli“; aresztowany 1880, sądzony 1882, skazany na śmierć; wyrok zamieniono na dożywotnią katorgę.

Michajłow Michaił, poeta i rewolucjonista rosyjski, * 1826, † 1865 na katordze pod Nerczyńskiem; od 1845 drukować zaczął w pismach poezje, powieści i przekłady (z Heinego, Schillera, Eschylosa i in.); w 1858 i 1861 wyjeżdżał zagranicę, poznał się w Londynie z Hercenem, przywiózł do Rosji odezwę rewolucyjną „K mołodomu pokoleniju“; uwięziony 1861.

Michajłowskij Nikołaj, krytyk, socjolog i publicysta rosyjski, * 1842, † 1904; inicjator tzw. socjologii subjektywnej; 1869—85 pisywał w „Otiecz. Zapiskach“; 1889 założył miesięcznik „Russkoje Bogactwo“; oddzielnie wydał: „Literatura i żiźń“, „Kriticzeskije opyty“, „Literaturnyje wospominanja i sowremiennaja smuta“ i in.

Michajłowskij - Danilewskij Aleksandr, rosyjski generał i historyk wojskowy, * 1790, † 1848; jako fligeladjutant cesarski odbył wszystkie kampanje za Aleksandra I, turecką i polską za Mikołaja I; ogłosił m. in. „Zapiski 1814—15 g.“ (1834).

Michal de Causis, katolicki proboszcz w Pradze w XV w., przedstawiciel katolickiego duchowieństwa czeskiego na koncyljum w Konstancji; zawzięty przeciwnik i oskarżyciel Husa i Hieronima Praskiego.

Michalon Litwin (łac. Michalo Lituanus), pisarz polsko-litewski z XVI w., autor pracy „O obyczajach Tatarów, Litwinów i Moskali“, napisanej po łacinie dla króla Zygmunta Augusta w 1550, ogłoszonej w urywkach 1615 w Bazylei.

Michalski Aleksander, geolog polski, * 1854, † 1904; badacz gór Świętokrzyskich i Jury pol.

Michalski Jerzy, ekonomista i finansista, * 1870; b. docent Uniwersytetu Jagiellońskiego; minister skarbu w gabinecie Ponikowskiego (1921—22); od 1922 poseł na Sejm; dyrektor Banku Krajowego 1911—24; prof. Uniw. Warsz. Wydał: „Austr. powszechny podatek zarobkowy“ (1903), „Prawo ubogich“ (1904), „Traktat pokojowy w St. Germain a obciążenie Polski“ (1920).

Michalski Stanisław, działacz oświatowy, * 1865; studja techniczne w Moskwie, przez kilka lat sekretarz wydziału czytelni bezpłatnych przy Towarzystwie Dobroczynności; w 1898 zainicjował i zorganizował wydawnictwo „Poradnik dla samouków“; ogłosił wiele rozpraw z dziedziny oświaty; od 1919 kierownik wydziału nauk w Min. Wyzn. Rel. i Ośw. Publ., 1925 dyr. depart. Szkół Wyższych.

Michalski Stanisław Franciszek (pseudonim Iwieński), literat, sanskrytolog, * 1881 w Tarnogrodzie; studja uniw. w Wiedniu; ogłosił powieść: „Najwyższa droga“ (1909), przekłady z sanskrytu: „Bhagavadgita“ (1910), „Czterdzieści pieśni Rigwedy“ (1911), „Upaniszady“ (1913), „Atmabodha“ (1923), nadto przekład „Zarysu gramatyki porównawczej języków indoeuropejskich“ Meilleta (1919), przekład „O naśladowaniu Chrystusa“ i in. Z zakresu publicystyki: „Ce que veulent les Polonais“ (Lozanna, 1918) oraz „Walka o Polskę“ (5 części, 1919—22); wydał „Pisma wszystkie P. Skargi“.

Michał Anioł (Michel Angelo Buonarotti), jeden z najgenjalniejszych artystów-plastyków świata, malarz, rzeźbiarz, architekt i poeta, * 1475 w Caprese, z rodziny florenckiej Buonarottich, † 1564; uczeń Ghirladaja i Bartolda; lata młodzieńcze spędził we Flo-

rencji na dworze Wawrzyńca Medyceusza i tam tworzyć zaczął pierwsze swe rzeczy („Walka centaurów"). Następnie przebywał czas jakiś w Bolonji, Wenecji i znów we Florencji; 1496 przybył do Rzymu; tu zjednał sobie niebawem wielką sławę, głównie rzeźbą „Pietà" (1498—1500) i posągiem Dawida dla katedry florenckiej; 1505 papież Juljusz II wezwał go do stałej pracy artystycznej na potrzeby Watykanu: freski na sklepieniu kaplicy Sykstyńskiej (1508—1512), przedstawiające w 9 polach historję Stworzenia świata, uznane zostały za jedno z najdoskonalszych dzieł sztuki malarskiej; po zgonie Juljusza II podjął się M. A. wykonania jego grobowca; praca ta jednak okazała się nad siły jednego człowieka (grobowiec miał być m. in. ozdobiony 40 posągami naturalnej wielkości); z wykonanych w tym czasie posągów utrwaliły sławę genjalnego twórcy: „Jeniec konający", „Jeniec spętany", „Mojżesz", „Chrystus" i „Zwycięzca"; w 1521 M. A. przystąpił do wykonania nowego arcydzieła: grobowców Juljusza i Wawrzyńca Medyceuszów w kaplicy przy S. Lorenzo; niebawem papież Paweł III mianował go architektem, rzeźbiarzem i malarzem pałacu apostolskiego i polecił mu namalowanie obrazu „Sądu ostatecznego" w kaplicy Sykstyńskiej; to ostatnie z wielkich arcydzieł mistrza odsłonięte zostało w 1541; w dziedzinie architektury najważniejszem dziełem M. A. była praca nad budową kośc. św. Piotra w Rzymie; z licznych mniejszych prac malarskich niektóre zaginęły zupełnie (np. „Leda z łabędziem"); napisał szereg sonetów i kanzon, tłumaczonych niejednokrotnie i na język polski (L. Siemieński, E. Porębowicz i in.).

Michał archanioł, według Biblji jeden z siedmiu duchów, najbliżej tronu Bożego stojących, szczególny sługa i poseł Boży. W księdze Objawienia przedstawiony jest, jako staczający wielką, zwycięską walkę ze smokiem; patron konających; święto 29 września.

Michał, cesarze bizantyjscy: 1) M. I (od 811 do 812); 2) M. II (820—29); 3) M. III (842—67); 4) M. IV Paflagoński (1034—41); 5) M. V (1041 do 42); 6) M. VI (1056—57); 7) M. VII (1071 do 78); 8) M. VIII Paleolog (1259—82)

Michał z Bystrzykowa, filozof i teolog polski, uzyskał stopień magistra w Paryżu; od 1485 profesor Akademji Krakowskiej, do której pierwszy wprowadził filozofję D u n s a S k o t a; w 1504 uzyskał w Paryżu tytuł doktora teologji; † 1520; napisał „Quaestiones in tractatus parvorum logicalium Petri Hispani", „Quaestiones veteris ac novae logicae ad intentionem doctoris Scoti" i in.

Michał Korybut, ob. W i ś n i o w i e c k i M i c h a ł K o r y b u t.

Michał Obrenowicz III, po śmierci brata swego Milana 1840, mianowany przez Turcję księciem serbskim; 1842 zrzucony przez powstanie; 1860 powrócił do rządów; 1868 zamordowany przez stronników Aleksandra Karadżordżewicza.

Michał Waleczny, hospodar wołoski od 1593; 1599 zagarnął tron siedmiogrodzki, 1600 mołdawski; rozbity przez Jana Zamoyskiego pod Bukową 1600; 1601 zamordowany.

Michał z Wrocławia, matematyk, astronom, filozof i teolog, magister Akademji Krakowskiej; † 1534; napisał „Introductorium dialectice quod congestum logicum appellatur", „Epithoma figurarum in libros phisicorum et de anima Aristotelis elaboratum", „Aristotelis libri metaphysicorum III".

Michałkowice, w. i osada górnicza w pow. katowickim (woj. śląskie), 7.400 mieszk.; kop. węgla, huty cynkowe.

Michałków, m. w pow. borszczowskim na Podolu, słynne z odkrycia 2 skarbów złotych trackich z VII—VI w. przed Chr.

Michałowicz J a n z U r z ę d o w a, budowniczy polski z XVI w.; z prac: kaplica N. M. P. w katedrze krakowskiej (1575), grobowce biskupa F. Padniewskiego (tamże), P. Bozatyńskiego (tamże), biskupa B. Izbińskiego w Katedrze poznańskiej i in.

Michałowicz M i e c z y s ł a w, lekarz; od 1920 prof. nadzwyczajny pedjatrji na Uniw. Warszawskim oraz kierownik uniwersyteckiej kliniki pedjatrycznej; 1922—23 dziekan wydziału lekarskiego; napisał szereg mniejszych rozpraw specjalnych oraz większe dzieło: „Odżywianie dziecka w pierwszym roku życia" (2 tomy, 1920, Warszawa).

Michałowska ziemia, na l. brzegu rz. Drwęcy, w obrębie dzisiejszego pow. brodnickiego (woj. pomorskie), ze stolicą Michałowem, pierwotnie 250 km²; zastawiona Krzyżakom 1303, odzyskana przez Polskę 1466 r., obejmowała późniejsze powiaty: lubawski i brodnicki.

Michałowski A l e k s a n d e r, kompozytor, wirtuoz-pianista polski, zasłużony pedagog, * 1851; epigon Chopina; do najcenniejszych utworów należą minjatury fortepianowe; jako pianista i pedagog stworzył własną szkołę.

Michałowski I g n a c y, dr. filozofji i medycyny, od 1721 profesor Akademji Krak., sekretarz królewski, † 1739; wydawał słynne w swoim czasie „Kalendarze" w Krakowie i Lwowie.

Michałowski P i o t r, malarz polski, * 1802 w Krakowie, † 1855 tamże; studjował początkowo filozofję, matematykę i inżynierję; był kierownikiem wydziału górnictwa; w 1830 stanął na czele fabrykacji amunicji i odlewni dział; po upadku powstania udał się do Paryża i tam oddawał się malarstwu; powróciwszy 1835 do Krakowa przez trzy lata był prezesem Rady Administracyjnej W. Ks. Krakowskiego; własnym kosztem ufundował „Zakład dobroczynny św. Józefa"; w epoce tej tworzył wielką ilość obrazów, studjów, szkiców kompozycyjnych, portretów, zwykle niezupełnie wykończonych i nigdy prawie nie podpisanych.

Michałowski Z y g m u n t, literat, * 1885 w Radzyniu; studja uniw. w Krakowie; wydał: poez. „Z słonecznych blasków i fal księżycowych"; pow.: „Do celu" i „Listy dzikiej Jadzi"; podręcznik dla szkół pt.: „Polska lit. romantyczna".

Michałów, w. w pow. błońskim (woj. warszawskie); cukrownia.

Michaud J o s e p h, historyk i publicysta rojalistyczny francuski, * 1767, † 1839; autor „Histoire des croisades"; w 1811 zapoczątkował wydawnictwo „Biographie universelle" oraz „Collection de mémoires pour servir à l'histoire de France depuis le XIII s."

Michaux A l e k s a n d e r (Miron), dziennikarz, sprawozdawca teatralny i poeta polski, * 1841, † 1895; wydał: „Pieśni" (1867), „Fantazje" (1870), „Poezje" (1884).

Micheasz, jeden z 12 tzw. mniejszych proroków Starego Testamentu; występował przeciw bałwochwalstwu i zwiastował przyjście Mesjasza; przepowiadał za panowania Jotama, Achaza i Ezechjasza. Współczesny Izajaszowi. Księga M. ma 7 rozdziałów.

Michejda F r a n c i s z e k ks., pastor ewangelicki w Nawsiu (Śląsk Cieszyński), * 1848, † 1921; przywódca ewangelików polskich, działacz religijny i narodowy; wydawca „Przyjaciela Ludu" i „Rolnika Śląskiego"; od 1919 do 1921 senjor zborów ewang. na Śląsku.

Michel L o u i s e, anarchistka-rewolucjonistka francuska, * 1833; bojowniczka komuny paryskiej, skazana na dożywotnie zesłanie do Nowej Kaledonji; powróciwszy po amnestji 1880, przyłączyła się do ruchu anarchistycznego; więziona wielokrotnie, † 1905 w Marsylji; ogłosiła m. in.: „Mémoires" (1886).

Michelet J u l e s, historyk francuski, profesor w Collège de France, * 1798 w Paryżu, † 1874; główne dzieła: „Histoire de France", „Histoire de la révolution", „La Pologne martyre"; prócz tego dzieło z zakresu pedagogiki pt.: „Nos fils" (1869), w którem nawiązuje do teorji K o m e n s k y'e g o, R o u s s e a u'a, P e s t a l o z z i'e g o i F r o e b l a.

Michelet K a r l L u d w i g, niemiecki pisarz filozoficzny szkoły heglowskiej, * 1801, † 1893; napisał: „Geschichte der Menschheit", „System der Philosophie" i in.

Michelozzo Michelozzi, architekt i rzeźbiarz florencki, * ok. 1396, † 1472; wpłynął na powstanie toskańskiego renesansu; współpracował z Ghibertim i Donatellem; wykonał: Palazzo Ricardi (1444), kaplicę Portinari (San Eustorgio, Medjolan), tabernaculum w San Miniato i in.

Michelson A l b e r t A b r a h a m, fizyk amerykański, * 1852; od 1892 prof. w Chicago; w 1907 laureat Nobla; z pomocą zbudowanego przez siebie interferometru, przewyższającego dokładnością i czułością wszystkie inne tego rodzaju przyrządy, dowiódł, że eter jest względem ziemi nieruchomy; na wyniku tym Einstein oparł swoją teorję względności. Wykonał szereg pomiarów optycznych z nadzwyczajną ścisłością.

Michigan, stan płn. St. Zjedn. Am. Płn., składa się z 2 półwyspów, utworzonych przez 3 otaczające je jez.: Michigan, Górne i Huron; 150.162 km², 3,668.000 mieszk., w tem 60.000 murzynów i 192.370 Polaków; stol. Lansing, m. Detroit; żyzna gleba; bogactwa mineralne (miedź, ruda żel., pokłady soli); znaczny przemysł, rybołówstwo.

Michigan, jez. w St. Zjedn. Am. Płn., 61.660 km², 263 m. głęb.

Michigan City, m. w stanie Indiana (St. Zj. Am. Płn.) i port nad jez. Michigan, 20.000 mieszk. (2.000 Polaków); wywóz zboża i drzewa.

Michna P a w e ł z V a c i n o v a hrabia, namiestnik czeski, † 1632; za gorliwość w wierze katolickiej wyniesiony do stanu szlacheckiego; zbogacił się konfiskatami po bitwie pod Białą Górą.

Michoacan, stan Meksyku płd.-zach., nad Oceanem Spokojnym, 58.594 km², 1,004.000 mieszkańców; stol. Morelia; uprawa ryżu, kawy, bawełny; kop. miedzi.

Michon J e a n H i p p o l y t e, ksiądz i literat francuski, * 1806, † 1881; twórca grafologji.

Miciński T a d e u s z, poeta mistyczny, * 1873, † ok. 1918; wydał: „Nauczycielka", „W mroku gwiazd", „Do źródeł duszy polskiej", „Kniaź Patiomkin", „W mrokach złotego pałacu", „Bazylissa Teofanu", „Ksiądz Faust", „Dęby Czarnobylskie" i „Wita".

Mickiewicz A d a m, największy poeta polski, jeden z największych genjuszów świata, * 1798 w Nowogródku (według innych przypuszczeń w Zaosiu); kształcił się w szkołach dominikańskich w Nowogródku, gdzie widział przemarsz wojsk napoleońskich; w 1815 wstąpił na uniwersytet w Wilnie, w 1819 ukończył wydział literatury i nauk wyzwolonych; brał czynny udział w życiu młodzieży i był, obok Tomasza Zana, jednym z głównych założycieli (od jesieni 1817 r.), tajnego towarzystwa filomatów, mającego na celu zgrupowanie młodzieży uniwersyteckiej pod hasłem: „Ojczyzna, nauka, cnota". W tym czasie zaczął drukować pierwsze próby literackie i poetyckie; w 1818 poznał Marję Wereszczakównę (Marylę); nieszczęśliwa miłość do niej była źródłem powstania 4-tej części „Dziadów". W 1819 M. był nauczycielem gimnazjalnym w Kownie; w 1822 i 1823 ukazały się w Wilnie dwa tomiki jego poezyj („Ballady i romanse", „Grażyna", II i IV części „Dziadów"); wskutek wykrycia związku filomatów aresztowany w październiku 1823 i osadzony w dawnym klasztorze Bazyljanów w Wilnie, przebył tam w ciągu sześciomiesięcznego pobytu głębokie przeobrażenie wewnętrzne, które odbiło się na całej dalszej jego twórczości; skazany na osiedlenie w Rosji, wywieziony w październiku 1824 do Petersburga, nawiązał stosunki z malarzem-mistykiem Oleszkiewiczem i z paru późniejszymi „dekabrystami"; w styczniu 1825 musiał udać się dalej do Odesy, gdzie wyznaczono mu miejsce nauczania w liceum Richelieu'go; literackim owocem pobytu M. w Odesie są sonety erotyczne i „Sonety Krymskie", wydane 1826 w Moskwie, gdzie z kolei wypadło mu pełnić obowiązki urzędnicze; tu nawiązał stosunek przyjazny z poetą rosyjskim Puszkinem, tu również tworzyć zaczął „Konrada Wallenroda"; utwór ten ominął wprawdzie trudności cenzuralne i wydany został 1828 w Petersburgu, niebawem jednak władze zwróciły uwagę na jego tendencje i M., w obawie ponownego, dalszego

już zesłania, musiał pośpiesznie wyjechać zagranicę. Wyruszywszy w maju 1829 statkiem z Kronsztadu, spędził czas jakiś w Niemczech, był w Berlinie, Dreznie, Wejmarze dla zapoznania się z Goethem, potem przez Szwajcarję udał się do Włoch w towarzystwie kolegi wileńskiego, A. E. Odyńca; największy wpływ na poetę wywarł Rzym, powodując ewolucję uczuć religijnych w kierunku dogmatycznym i katolickim; lato 1830 spędził w Szwajcarji, gdzie nawiązał znajomość z Zygmuntem Krasińskim; na wiosnę 1831 udał się z Rzymu do Paryża w nadziei, że znajdzie tam jakieś sposoby dostania się do kraju; gdy jednak przybył do Wielkopolski, rewolucja listopadowa chyliła się już do upadku i przedostanie się do Kongresówki było niemożliwe. Po kilkumiesięcznym pobycie na wsi wyruszył, wraz z napływającą falą emigrantów, do Drezna, gdzie powstała „Reduta Ordona", a potem III-a część „Dziadów"; jednocześnie z tą częścią „Dziadów" (1832) ukazały się, napisane bezpośrednio po nich, „Księgi pielgrzymstwa polskiego". W grudniu 1832 pracować zaczął nad wielką epopeją narodową, którą ukończył w lutym 1834 w Paryżu: „Pan Tadeusz" (wydany 1834), poczęty w nieukojonej tęsknocie do ojczyzny, jest klasycznym utworem pogody i harmonji poetyckiej, i odrazu uznany został za jedno z najwyższych arcydzieł poezji polskiej. Na tym poemacie kończy się właściwie działalność poetycka M.; zaślubiwszy w 1834 Celinę Szymanowską, dla zapewnienia podstaw materjalnych rodzinie objął 1839 katedrę literatury łacińskiej na uniwers. w Lozannie, a w 1840 został prof. literatur słowiańskich w Collège de France w Paryżu; w 1841—44 ukazał się jego „Kurs literatury słowiańskiej" (4 t.), wydany po francusku 1849 (5 t.). W 1841 poznał się z Andrzejem Towiańskim i poddał się jego teorji mesjanizmu. Na lata 1845—49 przypadają utwory mesjanistyczne: „L'église officielle et le messianisme", „La religion et la politique" i in. Pod wpływem „Wiosny ludów" wyruszył do Rzymu, aby tworzyć tam „Legion polski", mający walczyć o wolność uciśnionych ludów i Polski. Ponownie w tym samym celu wyruszył po wybuchu wojny krymskiej do Konstantynopola, gdzie stanął we wrześniu 1855; podczas prac nad organizacją Legjonu zaskoczyła go tam śmierć 26 listopada 1855 r.; zwłoki wysłano do Paryża i pochowano na cmentarzu w Montmorency, skąd w 1890 przewieziono je do Krakowa, gdzie spoczęły w grobach królewskich na Wawelu.

Mickiewicz Aleksander, brat Adama, * 1801, † 1871; prawnik, profesor Liceum Krzemienieckiego; napisał m. in.: „Kurs prawa", „Encyklopedję prawa" i rozprawę: „Jaki wpływ prawodawstwo rzymskie na polskie i litewskie mieć mogło".

Mickiewicz Józef, fizyk, stryj Adama, * 1743, † 1818; profesor fizyki w Akademji Wileńskiej.

Mickiewicz Władysław, syn Adama, publicysta i historyk, * 1838 w Paryżu, † 1926; w młodych latach drukował w jęz. franc. wiele rozpraw, poświęconych sprawie polskiej. W 1863 uczestniczył w wyprawie morskiej pułk. Łapińskiego; prowadził potem w Paryżu księgarnię wydawniczą polską (tzw. luksemburską); wkońcu został delegatem Ak. Umiej. przy stacji naukowej polskiej w Paryżu i dożywotnim dyrektorem, założonego przy Bibljotece Polskiej, Muzeum Mickiewiczowskiego. Z prac jego najważniejsze: 5-tomowa monografja hist.-liter. „Żywot Adama Mickiewicza" (1890—1895), „Mémorial de la Légion Polonaise de 1848, créé en Italie par Ad. M." (3 t., 1877—1910), „Pamiętniki" (t. I, 1926).

Micler v. Mitzler de Koloff Wawrzyniec, dr. filozofji i medycyny, historjograf polski, * 1705 w Saksonji, † 1770 w Warszawie; lekarz nadworny i historjograf Augusta III-go; założył 1752 kolegjum lekarskie w Warszawie; wydawał dzieła naukowe w języku łacińskim, niemieckim i polskim.

Mi contra Fa, w muzyce średniowiecznej nazwa trytonu (kwarty zwiększonej F—H), którego użycie w kompozycjach było niedozwolone.

Microchiroptera, ob. Chiroptera.

Micrococcus, rodzaj bakteryj kształtu kulistego (ziarenkowce). Ważniejsze gatunki chorobotwórcze: M. tetragenus, powoduje ropienie ran; M. gonorrhoeae, przyczyna rzeżączki; znajduje się w ropnej wydzielinie chorych.

Microlestes, najstarszy ssak z rzędu torbaczy, żyjący już w górnym triasie. Znane są tylko jego pojedyncze ząbki.

Micromelus, potwór o kończynach bardzo małych.

Micromys, ob. Muridae.

Micronucleus, tzw. jądro mniejsze czyli generatywne u wymoczków (Ciliata), posiadających jądra różnej wartości fizjologicznej. M. uczestniczy w czasie konjugacji wymoczków w procesie karjogamji.

Microorganismus, drobnoustrój.

Micropyle, drobny otworek, istniejący w błonie komórek jajowych u wielu zwierząt i w okrywach (integumenta) woreczka zalążkowego u roślin nasiennych.

Microsporae, zarodniki mniejsze; w typowej postaci powstają w mikrosporangjum (małej zarodni) u paproci różnozarodnikowych. Rozwijają się w zredukowane przedrośle męskie, wytwarzające plemnie (antheridia).

Micypsa, syn Masynissy, król numidyjski 146—118 przed Chr., wuj Jugurty.

Midas, według legend greckich król frygijski, syn Gordiosa i Kybeli; Dionizos miał go obdarzyć władzą przemieniania w złoto wszystkiego, czego dotknął.

Midas czerwono-ogonowy, ob. Hapalidae.

Midas rosalia, ob. Hapalidae.

Middelburg, gł. m. prow. Zeeland (Holandja), na wyspie Walcheren; 20.000 mieszk.; przemysł bawełniany.

Middendorf Aleksandr, przyrodnik rosyjski, * 1815 w Petersburgu, † 1894; z ramienia ros. Akademji Nauk przedsiębrał podróże po Syberji; ogłosił m. in. „Reise in den äussersten Norden und Osten Sibiriens".

Middlesbrough, m. w hr. York (Anglja płn.-wsch.), nad ujściem rz. Tees, 131.000 mieszk.; ośrodek przemysłu metalurgicznego.

Middlesex, hr. w Anglji płd.-wsch., 734 km², 1,253.000 mieszk.; stol. Brentford.

Middleton, m. w hr. Lancaster (Anglja płn.-zach.), 28.000 mieszk.; przemysł włókienniczy.

Middleton Thomas, dramaturg angielski, * ok. 1570, † 1627; tragedje: „The changeling" i „Women beware women"; komedja „A trick to catch the old one" i in.

Middletown, m. w St. Zjedn. Am. Płn., 1) w stanie Connecticut 22.000 mieszk.; uniwersytet; 2) w stanie N. Jork, 18.500 mieszk.

Midhat-Pasza, mąż stanu turecki, * 1822, † 1884 na wygnaniu; przywódca partji młodotureckiej, założonej 1860; przyczynił się do obalenia sułtana Abdul Aziza 1876 i ogłoszenia konstytucji przez Abdul Hamida.

Midi, nazwa kilku szczytów w Alpach i Pirenejach.

Midi (Canal du Midi), ob. Południowy Kanał.

Midi (Pic du) de Bigorre, szczyt w środnich Pirenejach, 2.877 m. wys.; obserwatorjum astronomiczne z radjostacją.

Midia, w. w Tracji, nad m. Czarnem, do 1913 turecka, na mocy traktatu londyńskiego (30. V. 1913) uznana za końcowy płn.-wsch. punkt granicy turecko-bułgarskiej, na mocy traktatu bukareszteńskiego (10. VIII 1913) wrócona Turcji; po wielkiej wojnie grecka.

Mid Lothian, hr. w płd.-wsch. Szkocji, 938 km², 506.400 mieszk.; gł. port Leith, stolica Edymburg.

Midnapur (ang. Midnapore), m. okręg. w prow. bengalskiej (Indje bryt.), 35.000 mieszkańców.

Midrasz (hebr.), badania, glossy lub komentarze do ksiąg Starego Testamentu, ujęte metodą alegoryczną; zawierają przeważnie legendy. Rozróżnia się M. halachiczne i hagadyczne. Najstarsze M. (do 200 po Chr.), napisane są w jęz. hebrajskim, późniejsze w aramejskim.

Miech, przyrząd, służący do wtłaczania powietrza do przestrzeni, gdzie naturalny jego przypływ jest niewystarczający, szczególnie do wdmuchiwania powietrza do pieca, celem podniesienia temperatury płomienia (miechy kowalskie); w najprostszej postaci działa podobnie jak pompa ssąco-tłocząca. W m. udoskonalonych powietrze zgęszcza się zapomocą tłoka, śruby itp. Ob. miechy w organach.

Miech, mieszek, nazwa worka; m. do pieniędzy zwał się w dawn. Polsce kaletą, bursą, sakiewką, trzosem, zależnie od kształtu.

Miechowici, zakon kanoników regularnych, ufundowany przez rycerstwo francuskie w 1143. W 1162 sprowadził ich do Polski rycerz Jaksa Gryf i osiedlił początkowo w Miechowie. Zajmowali się pielęgnowaniem chorych i oświatą. Początkowo zwali się Bożogrobcami.

Miechowicz Franciszek, budowniczy polski, * 1783, † 1852 w Żytomierzu. Od 1834 profesor w Kijowie, od 1838 dziekan fakultetu matematycznego. Z prac: kościół w Kijowie, pałac w Niemirowie, dom dla biskupa w Żytomierzu, kilka gimnazjów w okręgu kijowskim i in.

Miechowita, ob. Maciej z Miechowa.

Miechownicy, rzemieślnicy, wyrabiający miechy czyli kalety w dawnej Polsce; spełniali wówczas rolę dzisiejszych tapicerów; posiadali swój cech we wszystkich miastach dawnej Polski.

Miechów, m. pow. (woj. kieleckie), 5.700 mieszk.; kościół i klasztor Bożogrobców z XII w.; pamiętne bitwą 17. II. 1863.

Miechunka, ob. Physalis.

Miechy w organach, przyrządy, służące do wprowadzania powietrza do piszczałek organowych. W organach znajdują się m.: jednofałdowe czyli klinowe, wielofałdowe, horyzontalne, zbiornikowy pojedyńczy, podwójny. Rola m. sprowadza się do tego, by pewną ilość powietrza należycie zgęścić. Jeden m. dostarcza przewodom powietrza, drugi jednocześnie napełnia się powietrzem nanowo. Pośrednikami są kanały wiatrowe.

Miecz, broń sieczna o szerokim, zazwyczaj obosiecznym, prostym brzeszczocie. M. nie posiadał nigdy kosza czyli gardy. Często były w użyciu w wiekach średnich m. dwuręczne.

Miecz (Ryba), gwiazdozbiór; około gwiazdy ε znajduje się Wielki Obłok Magellana.

Miecz w budownictwie, ukośny zastrzał, wiążący w trójkąt poziomą belkę z wspierającym ją słupem. M. od strony zewnętrznej często bywa podcinany w kształcie różnych linij krzywych, falujących, kabłąkowatych, z ząbkami itp. Szereg słupów z mieczami tworzy podcienia, charakterystyczne dla polskiego budownictwa drewnianego.

Mieczkowski Leon, lekarz-chirurg, * 1871 w Ciborzu na Pomorzu; studja w Lipsku, Heidelbergu i in.; praktykuje w Poznaniu; 1922 docent chirurgji na Uniw. Poznańskim; ogłosił szereg rozpraw w jęz. polskim i niemieckim.

Miecznica, ob. Sisyrinchium.

Miecznicy, ob. miecznicy.

Miecznik, urzędnik na wszystkich dworach panujących w średniowieczu, którego obowiązkiem było nosić miecz, oznakę monarszą, przed osobą panującego. W dawnej Polsce m-kowie koronni i litewscy byli zarazem urzędnikami wojskowymi. Miecznikowie ziemscy byli urzędnikami honorowymi.

Miecznikow Ilja, zoolog rosyjski, * 1845, † 1916; od 1868 docent na uniw. petersburskim, 1870—1882 profesor w Odesie, od 1886 kierownik oddziału w Instytucie Pasteurowskim w Paryżu; szczególnie zasłużył się w historji rozwoju zwierząt bezkręgowych.

Wydał wiele wybitnych prac. Twórca teorji fagocytozy i nowej teorji starzenia się; 1908 medyczna nagroda Nobla (wraz z Ehrlichem).

Miecznikow Lew, geograf i publicysta rosyjski, * 1848, † 1888; autor pracy antropogeograficznej: „La civilisation et les grands fleuves historiques".

Miecznikowa teorja, ob. fagocytoza.

Mieczowi Kawalerowie, zwani Zakonem Inflanckim, zakon rycerski, założony 1204 w Inflantach przez biskupa ryskiego, Alberta Buxhöwden, w celu walki z poganami; przyjęli regułę Templarjuszów (ubiór: płaszcz biały z czerw. krzyżem i mieczem); w 1237 połączyli się z pruskim Zakonem Krzyżackim. W walkach z arcybisk. ryskimi zajęli całe Inflanty. Sekularyzowani 1561 r.

Mieczownicy albo **miecznicy,** rękodzielnicy w dawnej Polsce, wyrabiający części zbroi, broni i rynsztunków na jeźdźca i konia, przy współudziale niejednokrotnie artystów rysowników, rzeźbiarzy i złotników; mieczownictwo cz. płatnerstwo polskie stało u szczytu rozwoju w XVI—XVII w., rywalizując z najsłynniejszemi ogniskami wyrobów płatnerskich ówczesnego świata (Damaszek, Toledo).

Mieczyk, ob. Gladiolus.

Mieczyński Stanisław, pedagog, * 1843, † 1910; ukończył Szkołę Główną w 1869. Napisał wiele artykułów pedagogicznych, ogłosił kilka przekładów.

Mieczysław, imię ks. i kr. polskich, ob. Mieszko.

Mieczysławska Makryna, zagadkowa osobistość, która w 1845 zjawiła się wśród emigracji polskiej we Francji, potem w Rzymie, wywierając potężne wrażenie opowiadaniem strasznych przejść w klasztorach niegdyś bazyljańskich na Litwie historycznej. J. Słowacki napisał na tle jej opowieści słynną „Rozmowę z Matką Makryną M." Relacja samej M. M., dyktowana O. Maksymiljanowi Rylle, obiegła w kilku językach cały ówczesny świat cywilizowany. M. osiadła w Rzymie w nowozałożonym klasztorze reguły św. Bazylego i † tam 1869 r.

Miedniki, m-ko w pow. i woj. wileńskiem; ruiny zamku, znanego z pobytu synów króla Kazimierza Jagiellończyka pod opieką Długosza.

Miednica (pelvis), pierścień kostny, utworzony przez kość krzyżową, ogonową i dwie kości miedniczne. Dzieli się na dwa odcinki: górny — niski i szeroki, zwany m. duża (pelvis maior) i dolny — wyższy, węższy, zwany m. mała (pelvis minor). M. przedstawia wybitne różnice, zależnie od płci, rasy i wieku.

Miednicomierz, pelwimetr, przyrząd do mierzenia wielkości miednic; odgrywa ważną rolę w położnictwie.

Miednicowa kość (os coxae), kość, nieprawidłowych kształtów, szersza ku tyłowi, zwężająca się ku przodowi; składa się z trzech kości, zrośniętych z sobą (kości biodrowej, kulszowej i łonowej).

Miedniewice, w. w pow. błońskim (woj. warszawskie); kościół z XVII wieku z obrazem M. B., słynącej cudami; tłumne odpusty.

Miedwiedica, l. dopływ Donu w gub. saratowskiej (Rosja płd.), dług. 684 km.

Miedzi związki, pochodne metalu miedzi; największe zastosowanie ma siarczan miedzi, koperwas, $CuSO_4 . 5H_2O$, octan miedzi — grynszpan, zieleń szwajnfurcka. Ob. miedź.

Miedziana Góra, w. w pow. i woj. kieleckiem, oraz w pobliżu góra w paśmie Świętokrzyskiem; kopalnie marmuru, rudy miedzianej; glinka ogniotrwała.

Miedziane, grzbiet górski w Tatrach Wys., nad doliną Pięciu Stawów Polskich; 2.238 m. wys.

Miedzianka, w., pow. i woj. kieleckie, oraz góra M. pod Chęcinami; kopalnie czerw. marmuru, miedzi i ołowiu.

Miedzianka albo gniewosz, ob. Coronella austriaca.

Miedziankit, minerał, jeden z tetraedrytów, $2 Cu_3 As S_3 . ZnS$. Odkrył go Józef Morozewicz w Miedziance (woj. kieleckie).

Miedzierza, w. w pow. koneckim (woj. kieleckie), kop. rudy żel.

Miedziński Bogusław, działacz polityczny, * 1891; studja na Politechnice Lwowskiej i Uniwersytecie Jagiellońskim; służył od 1914 w Legjonach; naczelny komendant P. O. W. na okupację austrjacką; pułk. sztabu gen.; od 1922 poseł na Sejm z listy państwowej „Piasta", przeszedł do „Wyzwolenia"; współredaktor „Głosu Prawdy"; 1927 minister Poczt i Telegrafów.

Miedzioryt, ob. Miedziorytnictwo.

Miedziorytnictwo, druk płaski, technika graficzna, polegająca na ryciu lub wytrawianiu rysunku na wypolerowanej blasze miedzianej 3 mm. grubości; farbę drukarską wciera się w wyryte zagłębienia, na płycie kładzie się zwilżony arkusz papieru, przykryty kawałkiem filcu lub flaneli, i przeciąga się przez silną prasę; farba z wgłębień przylega do papieru, dając na nim odbitkę rysunku, zwaną miedziorytem. Z jednej płyty otrzymuje się kilkaset dobrych odbitek; dla wzmocnienia trwałości płyty miedzianej obecnie powleka się ją, sposobem galwanicznym, cienką warstwą stali. M. znane były już w XV w. we Włoszech (Maso Finiguerra, ok. 1452) i w Niemczech (ok. 1446). M. rylcem (gravure au burin): rysunek, przekalkowany na płycie, zaznacza się suchą igłą, następnie „pruje" się rylcem, tj. czworokątnym drążkiem stalowym z ukośnie ściętym ostrym końcem; rytownik popycha rylec od siebie; blacha miedziana leży na poduszce, wypełnionej piaskiem i, przy kreśleniu linij krzywych, rytownik porusza blachą, zamiast rylcem; po obu stronach rowka wyrytego powstają ostre, wiórkowate krawędzie, które się ścina odpowiednim nożem, tzw. drapaczem; zależnie od grubości linij używa się rylców różnych wymiarów. Najdawniejsze miedzioryty rylcem rytowano niekrzyżującemi się linjami jednej grubości; później wprowadzono krzyżujące się

linje, punkty, kreski cienkie i grube, lub zwężające albo rozszerzające się w swym biegu. M. suchą igłą (à la pointe sèche) wykonywa się igłą stalową, osadzoną na drewnianym trzonku; otrzymane subtelne kreski (bruzdy) wytrzymują tylko niewielką ilość odbitek; powstałe na płycie wiórki („barbes") zachowaje się; zbierająca się na nich farba nadaje kresce w odbitce ton aksamitny. Suchej igły używa się również do retuszu rysunku, rytego rylcem. Andrea Meldolla w poł. XVI w. pierwszy zastosował w m. wyłącznie suchą igłę. Miedzioryt punktowany (gravure au pointillé) polega na wybijaniu rysunku na płycie (na sucho) drobnemi punkcikami, zapomocą radełka lub stempla stalowego, zakończonego jednym albo kilkoma ostremi końcami. J. Byleart (Holender, XVIII w.) pierwszy zastosował tę technikę, udoskonaloną w Anglji w końcu XVIII w. Miedzioryt ryty sztuką czarną, ob. mezzotinto. M. barwny posługuje się dla każdego koloru płytami rytowanemi oddzielnie, które się następnie jedna na drugą odbija na papierze. Wynalazca m. barwnego, J. K. Leblond (1710), stosował płyty, ryte mezzotinto dla barw żółtej, niebieskiej i czerwonej, później i czarnej lub brunatnej. Rozkwit m. barwnego w Anglji (druga poł. XVIII w.), wykonywanego sposobem punktowanym lub mezzotinto, i we Francji, wyk. akwatintą (Fr. Janinet) lub sposobem kredkowym (Bonnet, Demarteau). Odbitki retuszowano zapomocą pendzla.

Miedź (cuprum), pierwiastek chemiczny, ciężar atomowy 63.57, metal o barwie czerwonej; cienkie blaszki przeświecają barwą zieloną; temp. topn. 1085°; ciężar wł. 8.933; występuje w związkach chemicznych jako pierwiastek jedno i dwuwartościowy, tworząc związki typu CuX i CuX_2; rozpuszcza się tylko w kwasach stężonych, na powietrzu powoli się utlenia; w przyrodzie spotyka się w stanie wolnym; prócz tego m. spotykamy jako malachit $Cu_2(OH)_2CO_3$, kupryt Cu_2O, chalkopiryt $CuFeS_2$ itd. Jako minerał, tj. miedź rodzima, krystalizuje się w kryształach regularnych, a także w kształtach drzewiastych, włoskowatych, mchowych. Występuje w żyłach kruszcowych pospołu z minerałami, zawierającemi miedź, jako produkt ich rozkładu, a także pierworodna, wydzielona ze skał ogniowych. Najsłynniejsze i najobfitsze pokłady miedzi rodzimej znajdują się nad jeziorem Górnem w Ameryce Północnej (Lake Superior).

Miedź ceglasta, minerał, mieszanina ziemista kuprytu i żelaziaka brunatnego.

Miejsce (astr.), ob. pozycja.

Miejsce geometryczne, zbiór wszystkich punktów, posiadających pewną wspólną własność. Np. okrąg jest m. g. punktów płaszczyzny, równo odległych od pewnego punktu.

Miejscowy czas, kąt godzinny (kąt liczony wzdłuż równika) słońca rzeczywistego lub średniego (czas słoneczny rzecz. lub średni), albo punktu wiosennego (czas gwiazdowy), liczony na zachód od południka miejsca obserwacji.

Miejscowy znak, napis na lotniskach, oznaczający nazwę miejscowości, w której znajduje się lotnisko; m. z. oznaczony jest białym żwirem na ziemi w kierunku z zachodu na wschód i ujęty w koło o promieniu kilkunastu metrów.

Mielczarski Romuald, kooperatysta, * 1871 w Bełchatowie, † 1926; zesłany po 1891; ukończył Akademję handlową w Antwerpji; działacz P. P. S.; aresztowany 1900, zesłany na Kaukaz, powrócił do kraju 1906 i rozpoczął wraz ze St. Wojciechowskim organizować ruch spółdzielczy; założył pismo „Społem", od 1908 dyrektor Związku Spółdzielni Spożywczych.

Mielczewski Marcin, ob. Marcin z Mielca.

Mielec, m. pow. (woj. krakowskie), nad Wisłoką, 5.500 mieszk.

Mielecki Jan, kasztelan wiślicki, wojewoda podolski. W 1557 dowodził wojskiem polskiem w Inflantach; † 1561 r.

Mielecki Mikołaj, wojewoda podolski, hetman w. kor. W 1572 odbył z M. Sieniawskim na własną rękę wyprawę do Mołdawji. W 1579, w czasie wojny Stefana Batorego z Iwanem Groźnym, dowodził wojskiem koronnem, przyczynił się do zdobycia Połocka, zdobył Sokół. Wraz z Zamoyskim zawarł pokój z Turkami we Lwowie 1585.

Mielęcki Kazimierz, naczelnik sił zbrojnych wojew. mazowieckiego na pocz. powstania 1863, ziemianin z Poznańskiego, * 1831; działał głównie na Kujawach; stoczył kilka bitw; ranny ciężko pod Ślesinem, † po paru miesiącach.

Mielizna, płytsze miejsce w korycie rzeki, jeziorze i morzu; w rzece tworzy się przez akumulację piasku w miejscach, gdzie prąd jest słabszy, w morzach przez akumulację piasków u deltowatych ujść rzek lub wzdłuż płaskich wybrzeży; w jeziorach powstawanie m. związane jest z nierównościami dna. Często m. wystają ponad poziom wody i stanowią przeszkodę dla żeglugi.

Mielnica, 1) m-ko w pow. borszczowskim (woj. tarnopolskie), 3.750 mieszk.; 2) m-ko w pow. kowelskim (woj. wołyńskie), 900 mieszkańców.

Mielnik, m. nad Bugiem, w pow. bielskim (woj. białostockie); 1501 r. wydał tu Aleksander Jagiellończyk akt unji polsko-litewskiej (nie przyjęty przez panów litewskich 1505) oraz drugi akt, nadający szereg przywilejów senatorom polskim, obalony na sejmie radomskim 1505.

Mielżyński Maciej hr., prezes Tow. im. K. Marcinkowskiego, * 1800 w Winnogórze, † 1870 w Kazimierzu; mecenas nauki, działacz na polu podniesienia gospodarki rolnej, rzemiosł i handlu.

Mielżyński Seweryn hr., brat poprz., uczestnik powstania 1831 i 1848, * 1805, † 1873. Bogate zbiory swe ofiarował Pozn. Tow. Przyjaciół Nauk.

Mień, ob. Lipianka.

Mieńszewicy, ob. bolszewicy.

Mierevelt Michiel, malarz holenderski, * 1567 w Delft, † 1641 tamże. Portrety szlachty i mieszczan holenderskich. Dzieła: „Por-

tret księcia Oranji" (Amsterdam), „Portret kobiecy" (tamże), „Portret mężczyzny z listem w ręku" (Drezno).

Mieris Frans van, Starszy, malarz holenderski, * 1635 w Lejdzie, † 1681 tamże. Obrazy rodzajowe. Z dzieł: „Portret mężczyzny" (Luwr), „Lekcja muzyki" (Drezno), „Dama przy toalecie" (Petersburg) i in.

Miernictwo, ob. geodezja.

Mierniczy, ob. geometra.

Miernikowce, ob. Geometridae.

Mierosławski Ludwik, rewolucjonista i pisarz wojskowy, * 1814, † 1878 w Paryżu; od 1842 członek Tow. Demokr., 1845 Centralizacji; desygnowany na wodza, przygotowywał powstanie w poznańskiem; 1846 aresztowany; 1847 wsławił się obroną na procesie (I jawny sąd polityczny); skazany na długoletnie więzienie. Rewolucja niem. 1848 uwolniła go z więzienia w Moabicie; jako wódz powstania w poznańskiem nie wyzyskał sytuacji; mimo zwycięstw pod Miłosławiem i Wrześnią, powstanie upadło, poczem M. wyjechał do Francji. 1843 wódz rewolucji przeciw Ferdynandowi Neapolit.; 1861 zorganizował i prowadził szkołę dla wojska polskiego w Cuneo. Po wybuchu powstania styczniowego mianowany dyktatorem, przybył w lutym 1863 na Kujawy, lecz 21 t. m. rozbity i ranny w bitwie pod Nową Wsią, wyjechał zagranicę. Z dzieł ważniejsze: „Powstanie narodu pol. 1830—31" (8 t.), „Krytyczny rozbiór kampanji 1831 r.", „De la nationalité pol. dans l'équilibre européen".

Mieroszewski Krzysztof, inżynier polski, † 1679; inżynier królewski za Jana Sobieskiego, fortyfikował m. in. Kraków i Częstochowę. Prawdopodobnie autor rękopisu łacińskiego „Architectura militaris" (Bibljoteka Jagiellońska).

Mierz Edma, pseud. Ostrowskiej Bronisławy.

Mierzawa, pr. dopływ Nidy w pow. jędrzejowskim, dług. 56 km.

Mierzeja (niem. Nehrung, włosk. lido, ros. peresyp), wały piaszczyste, wytworzone przez fale morskie, odcinające zatoki wzgl. zalewy od reszty morza; na Bałtyku: mierzeja Wiślana albo Świeża i Kurońska.

Mierzejewski Henryk, inżynier mechanik, * 1881; studja w Warszawie i Leodjum; 1919 prof. konstrukcji i technologji obrabiarek na Politechnice Warszawskiej; ogłosił m. in.: „Zasady obróbki metali" (1916), „Metrologja techniczna" (1924).

Mierzejewski Jacek, współczesny malarz polski z grupy artystów, reprezentujących najnowsze kierunki w sztuce. Kształcił się w Krakowie i Paryżu.

Mierzenie, dochodzenie stosunków matematycznych pomiędzy wielkościami jednorodnemi.

Mierznica, ob. Ballota.

Mierzyn (mierzynek, mierzyniec, mierzyna), koń roboczy małego wzrostu.

Mierzwa, franciszkanin krakowski z XIII w., kontynuator kroniki Kadłubka.

Mierzwa, ob. nawóz.

Mierzwiński Władysław, śpiewak, * 1850 w Warszawie; występował od 1880—96 we wszystkich stolicach obu półkul świata, zyskując miano „króla tenorów"; † 1909 w Paryżu.

Mierzyński Antoni, filolog klasyczny i mitolog, * 1829, † 1907 w Warszawie; po ukończeniu studjów nad filologją klasyczną w Niemczech, nauczyciel greckiego w Poznaniu; 1863—1869 profesor Szkoły Głównej w Warszawie, następnie na uniwersytecie warszawskim do 1888 r. Autor wielu prac historycznych i filologicznych w języku polskim, rosyjskim, francuskim i niemieckim.

Miesiąc, ob. kalendarz i miesiące księżycowe.

Miesiąc zatajony, herb polski: w polu błękitnem, pod gwiazdą sześciopromienną złotą półksiężyc złoty między ocelami podkowy srebrnej; w hełmie trzy pióra strusie.

Miesiące księżycowe, 1) m. anomalistyczny, okres czasu między dwoma kolejnemi przejściami księżyca przez punkt przyziemski = $27^d\ 13^h\ 18^m\ 33^s$; 2) gwiazdowy, okres obrotu księżyca dookoła ziemi = $27^d\ 7^h\ 43^m 11.^s5$; 3) m. smoczy, okres czasu pomiędzy dwoma kolejnemi przejściami przez ten sam węzeł = $27^d\ 5^h\ 5^m\ 39^s$; 4) synodyczny, okres czasu pomiędzy dwoma jednakowemi kolejnemi fazami = $29^d\ 12^h\ 44^m\ 2.^s8$.

Miesiączka, menstruatio, menstruacja, menorrhagia, menorrhoë, perjod, okresowe wydzielanie krwi, zmieszanej ze śluzem, narządów rodnych kobiet, płciowo dojrzałych (w naszym klimacie począwszy od 14 do 45—50 roku życia); trwa 2—5 dni, powtarza się co cztery tygodnie. Podczas ciąży, a u niektórych kobiet i w czasie karmienia, ulega przerwie. M. towarzyszą uczucia osłabienia, niechęć do pracy, bóle krzyża i głowy. Krew m. pochodzi z naczyń krwionośnych macicy.

Miesięcznik, ob. Menispermum.

Miesięcznikowate, ob. Menispermaceae.

Mieszane uczucie, w szerszem znaczeniu: uczucie, będące wypadkową szeregu uczuć prostszych tej samej jakości, które wzbudzić w nas może zespół wrażeń, odbieranych jednocześnie i wywołanych jakąś sytuacją psychologicznie złożoną, np. uczucie, wywołane pięknie i pięknym głosem odśpiewaną pieśnią o dużej wartości artystycznej, posiadającą piękny literacki tekst. W znaczeniu węższem, przeważnie używanem w psychologji: uczucie, będące wypadkową dwóch lub więcej uczuć, z których jedne są przyjemne, inne zaś przykre. Jako przykłady można przytoczyć tęsknotę, radosne przerażenie, uczucie wzniosłości itp. O ile istnienie uczuć mieszanych w znaczeniu szerszem zdaje się nie ulegać wątpliwości, o tyle istnienie uczuć mieszanych w znaczeniu węższem jest przez wielu psychologów podawane w wątpliwość.

Mieszanie barw. Fakty mieszania barw dadzą się sprowadzić do trzech zasadniczych praw, pod które można podciągnąć wszystkie możliwe przypadki. Prawa te dotyczą jedynie barw czystych, tj. widmowych (spektralnych). 1) Do wszelkiej barwy można dobrać pewną inną barwę; mieszane razem w odpowiednim stosunku, wywołują wrażenie barwy białej lub szarej (tzw. neutralnej). Takie pary barw noszą nazwę barw dopełniających. Np. barwy: purpurowa i zielona, żółta i niebieska. 2) Jeżeli zmieszamy ze sobą jakiekolwiek dwie inne barwy (tj. niedopełniające), to otrzymamy barwę przejściową, pośrednią, która w skali barw, ułożonej według ich podobieństwa, będzie leżała pomiędzy barwami, któreśmy zmieszali, przyczem będzie ona podobniejsza do tej barwy, którą wzięliśmy w większej ilości. Np. ze zmieszania barw czerwonej i żółtej, otrzymamy różne odcienie pomarańczowe; ze zmieszania niebieskiej i czerwonej — różne odcienie fioletu i purpury. 3) Ze zmieszania dwóch barw o jednakowym wyglądzie otrzymamy wrażenie tej samej barwy, niezależnie od tego, z jakich barw mieszanych każda z nich powstała. Np. barwa szara, powstała ze zmieszania żółtej i niebieskiej, po zmieszaniu jej z drugą barwą szarą, powstałą ze zmieszania purpurowej i zielonej, wywoła wrażenie barwy szarej. Wyniki zmieszania będą te same, niezależnie od tego, czy zmieszamy barwy widmowe zapomocą aparatu spektralnego, czy też krążki barwne zapomocą wirownicy.

Mieszaniec, ob. bastard.

Mieszanka, ziarno mieszane dla ptaków.

Mieszczanie, mieszkańcy miast; w historji, zwłaszcza przy końcu XVIII w., zwani stanem trzecim; w Polsce, w początkowym okresie piastowskim, m. składali się z wielu żywiołów obcych, napływowych, w znacznej mierze Niemców-kolonistów, sprowadzanych z powodu ubytku ludności wskutek licznych wojen. M. w wiekach średn. tworzyli odrębny stan, posiadający prawa samorządowe i przywileje, organizujący się w cechach na podstawie tożsamości zawodowej. Dosyć wcześnie w stanie mieszczańskim nastąpił podział na patrycjat i plebs. Patrycjat opanował początkowo rządy w miastach. Wstęp do patrycjatu był bardzo utrudniony. Bogactwo mieszczan, polegające na rozwoju handlu i rękodzielnictwa, wskutek przyczyn politycznych i wojen XVII w., upadło, spoistość jednak trwała nadal, występując na zewnątrz przy ważnych wypadkach historycznych oraz uroczystościach kościelnych i miejskich (bractwa, stowarzyszenia strzeleckie). Podniesienie stanu mieszczańskiego nastąpiło w XVIII w. wraz z reformami praw miejskich. Spolszczone żywioły obce (niemieckie, ormiańskie) zaczęły odgrywać rolę w życiu społeczno-państwowem. W dobie powstań, Konstytucji 3-go maja, Konfederacji barskiej i powstania Kościuszki, mieszczanie czynnie wystąpili na widownię polityczną (Dekert i Kiliński w Warszawie, Oracewicz w Krakowie). Od XIX w. m. stali się ważnym czynnikiem kultury umysłowej i finansowo-ekonomicznych poczynań.

Mieszek, utriculus albo sacculus hemielliptikus, ob. ucho.

Mieszko, imię książąt i królów polskich, 1) M. I, * ok. 922, pierwszy historyczny władca Polski, syn Ziemowita, panował przed 963 do 992. Walczył skutecznie z margrabiami niemieckimi; w 966 przyjął chrzest, wprowadzając chrześcijaństwo do Polski; zajął Śląsk, uzależnił Pomorze zachodnie; właściwy twórca państwa polskiego. Ożeniony 965 z Dąbrówką, córką Bolesława I czeskiego; pozostawił syna, Bolesława Chrobrego; 2) M. II, król, syn Bolesława Chrobrego, * 990, koronowany 1025; w walkach z państwami sąsiedniemi utracił 1030 Morawy, 1031 Łużyce i Grody Czerwieńskie; 1033 zmuszony przez ces. Konrada II do zrzeczenia się korony królewskiej; † 1034. 3) M. (III), syn Bolesława Śmiałego, * 1069; 1086 wrócił z Węgier, dokąd uciekł z Bolesławem 1079 r.; † 1089 otruty; 4) M. III Stary, ks. wielkopolski, syn Bolesława Krzywoustego, * ok. 1126; otrzymał 1138 Wielkopolskę; w. ks. krakowski; † 1202. Był zwolennikiem silnej władzy monarchicznej, wskutek czego spotykał się z zaciętym oporem możnowładztwa; 5) M., ks. kaliski, syn M. Starego, * ok. 1163; † 1193; 6) M., syn Władysława II, ks. raciborski, od 1201 opolski, 1210—1211 ks. krakowski; † 1211.

Mieszkowski Antoni, nowelista i dziennikarz, * 1865, † 1899; ogłosił zbiór nowel pod pseud. A. J. Sęk.

Mietelnik, Kochia, rodzaj roślin zielnych z rodziny Chenopodiaceae, o łodygach gałęzistych, liściach równowąskich, kwiatach zebranych po kilka w kłębki, te zaś w ulistnione kłosy; liście okwiatu przy dojrzewaniu owoców uskrzydlone lub ozdobione kolcami. Dziko w Polsce K. arenaria, m. piaskowy. Łodyga 15—70 cm. wysok., liście nitkowate z bruzdą na dolnej stronie, kwiaty w 1—3 kwiatowych kłębkach — okwiat uwłosiony. Kwitnie VII—IX. Piaski nadrzeczne. K. scoparia, m. żakula, o łodydze 80—120 cm. wysokiej, liściach równowąsko-lancetowatych, bez bruzdy pod spodem. Okwiat prawie nagi. Kwitnie VII—X. Suche otwarte miejsca Podola i Pokucia. Niektóre gatunki, np. K. trichophylla, uprawiane jako rośliny ozdobne.

Miethe Adolf, fizyko-chemik niemiecki, * 1862; od 1899 prof. fotochemji na politechnice w Charlottenburgu; 1924—1925 odkrył jakoby przemianę rtęci w złoto w łuku elektrycznym (nie stwierdzoną przez innych badaczy).

Mietlica, ob. Agrostis.

Mietzel, ob. Myśla.

Mieża lub Meża, l. dopływ Dźwiny, dług. 214 km.

Mieżow Władimir, bibljograf rosyjski, * 1834, † 1894; urzędnik Bibljoteki Publicznej w Petersburgu; ogłosił: „Russkaja istoriczeskaja bibliografija 1865—76 g." (6 t. i 2 t. skorowidzów), „Litieratura russkoj gieografji, statistiki i etnografji 1859—80 g." (9 t.), „Sibirskaja bibliografija" (3 cz., 1891—92) i in.

Mięczaki, ob. Mollusca.

Międlenie, obrabianie mechaniczne roślin włóknistych po ich wymoczeniu i wysuszeniu, celem oddzielenia paździerzy od włókna.

Międlica, narzędzie, służące do międlenia; składa się z koziołka, mającego dwie podłużne listwy, pomiędzy które zapadają noże z twardego drzewa.

Międzybóż, m. w pow. latyczowskim, gub. podolska (Ukraina), przy zbiegu rz. Bożka z Bohem, ok. 5.000 mieszk.; ruiny zamku Sieniawskich, od 1831 Czartoryskich.

Międzychód, m. pow. (woj. poznańskie), nad rz. Wartą, 4.000 mieszk.; fabr. maszyn i narzędzi rolniczych; odlewnie żelaza.

Międzykomórkowy, ob. *intercelularny*.

Międzykrocze, ob. *perinaeum*.

Międzylodowcowy okres (interglacjał), okres geologiczny, występujący pomiędzy okresami zlodowaceń, jakie miały miejsce w dziejach ziemi; w Alpach wyodrębniono 3 o. m., w Polsce i Niemczech 2.

Międzymorze, pas lądu, rozdzielający dwa morza, a łączący lądy. Typowem m. jest m. Panamskie w Am. Środk.

Międzynarodowa Konferencja Pracy, ob. *Międzynarodowa Organizacja Pracy*.

Międzynarodowa Organizacja Pracy przy Lidze Narodów została powołana do życia w myśl XIII-tej części traktatu wersalskiego. Cele: a) ustalenie pokoju powszechnego drogą przestrzegania zasad sprawiedliwości społecznej, b) usuwanie przyczyn niezadowolenia szerokich warstw ludności, spowodowanego niepomyślnemi warunkami pracy; c) wyrównywanie warunków pracy we wszystkich państwach i umożliwianie postępu społecznego bez pomniejszania zdolności konkurencyjnej krajów, przodujących w dziedzinie ustawodawstwa socjalnego. Organami M. O. P. są: 1) *Międzynarodowa Konferencja Pracy*, ciało o charakterze poniekąd ustawodawczym. Sesje odbywają się przynajmniej raz do roku. Każde państwo wysyła czterech przedstawicieli: 2-ch przedstawicieli rządu, 1-go pracodawców i 1-go pracowników. Delegaci głosują indywidualnie. 2) *Rada Administracyjna*, organ kierowniczy, składa się z 12 przedstawicieli rządów i 12 przedstawicieli pracodawców i pracowników. Kadencja Rady jest trzyletnia. Rada mianuje dyrektora Biura, który jest przed nią odpowiedzialny. Od 1919 r. funkcje dyrektora sprawuje Albert Thomas. 3) *Międzynarodowe Biuro Pracy*, pierwotnie w Londynie, od 1920 w Genewie; w 1926 uzyskało własny gmach; zbiera materjały, dotyczące ustawodawstwa społecznego i warunków pracy w poszczególnych państwach, przygotowuje porządek dzienny Konferencji, wydaje książki i czasopisma („Revue Internationale du Travail", „Informations Sociales" itd.). Najważniejszem zadaniem Międzynarodowej Organizacji Pracy jest opracowywanie i uchwalanie projektów konwencji i zaleceń, celem ujednostajnienia ustawodawstwa socjalnego. Państwa obowiązane są składać te projekty i zalecenia, w terminie najwyżej 18-miesięcznym, właściwym władzom krajowym, tj. po większej części parlamentom. Projekt konwencji musi być w całości przyjęty lub odrzucony; naruszenie przyjętych zobowiązań może pociągnąć za sobą zażalenie organizacyj zawodowych, delegatów lub rządów; Rada przekazuje zażalenie danemu rządowi, w razie niedostatecznych wyjaśnień sekretarz Ligi mianuje komisję śledczą. Ostatnią instancją jest Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej, który może nałożyć sankcje gospodarcze. Zalecenia wykonywa się przez uchwalenie ustawy krajowej lub wprowadzenie w życie innemi środkami zasad, które tym zaleceniom odpowiadają. Dotychczas przyjęto na Konferencjach Pracy 23 projekty konwencyj i 28 zaleceń; dotyczą one m. in. 8 godz. dnia pracy, zakazu pracy dzieci, ochrony pracy kobiet i młodocianych, ochrony pracy w marynarce, higjeny zawodowej, pośrednictwa pracy, bezrobocia itd. Polska ratyfikowała do 1927 13 projektów konwencyj. Bierze ona od pierwszej chwili powstania Organizacji żywy udział w jej działalności; Franciszek Sokal, polski delegat rządowy, jest od 1919 członkiem Rady Administracyjnej z wyboru.

Międzynarodowa Rada do Badania Morza (Conseil permanent international pour l'exploatation de la mer), z siedzibą z Kopenhadze, służy do spraw badania mórz i jest pomocniczym organem państw, interesujących się naturalnem bogactwem m. Już przed 50 laty powstała myśl utworzenia podobnej komisji. Z postępem czasu i w miarę coraz więcej powikłanych stosunków międzynarodowych, okazała się potrzeba obrony państwowej przed rabunkową gospodarką rybną. W tym celu należało zbadać warunki nietylko życia ryb, lecz również własności chemicznych i fizycznych mórz. M. R. do B. M. powstała przed 25 laty — przystąpiły do niej wszystkie państwa nad brzegami Atlantyku i Bałtyku (bez śródziemnomorskich). Każde z tych państw wybiera 2 delegatów wraz przydanymi do nich rzeczoznawcami. Co rok odbywa się zjazd w Kopenhadze; delegaci zdają sprawę z ubiegłych czynności i ustalają programy działania na przyszłość. W 1926 podzielono Radę na komisje: morza Północnego i bałtycką, płn.-zach., płn.-wsch., atlantycką, hydrograficzną, planktonową (bada drobny świat istot, pożywek dla ryb), limnologiczną (bada wędrówki ryb) i statystyczną. Wyniki prac ogłaszane są od 1926 w „Journal du Conseil etc.". Prace Rady tworzą podstawę do konwencyj międzynarodowych w danym zakresie. Polska należy do Rady od 1924, jako członek zwyczajny od 1927. Dla badań polskich specjalistów istnieje w Rzeczypospolitej „Morskie Laboratorjum Rybackie na Helu".

Międzynarodowe Biuro Pracy, ob. *Liga Narodów* i *Międzynarodowa Organizacja Pracy*.

Międzynarodowe prawo, ob. *prawo międzynarodowe*.

Międzynarodowe Stowarzyszenie Artystyczno-literackie, założone w 1878, ma na celu utrzymanie łączności pomiędzy pracownikami na niwie artystyczno-literackiej we wszystkich krajach. Kongresy odbywały się co rok; na jednym z nich, w Rzymie, postanowiono stworzyć międzyn. konwencję o prawie autorskiem, uchwaloną na zjeździe w Bernie. Wojna przerwała prace, podjęte na nowo w 1925 (kongres w Paryżu); w 1926 odbył się zjazd w Warszawie.

Międzynarodowe Stowarzyszenie Robotników założone zostało w Londynie w 1864 przez Karola Marksa. Akt założenia miał miejsce na wielkim wiecu manifestacyjnym na rzecz niepodległości Polski. Odtąd co parę lat odbywały się kongresy, z których ostatni w Hadze w 1872 r. Stowarzyszenie to zostało rozwiązanie w N. Jorku w 1876.

Międzynarodowe Związki i Międzynarodowe Urzędy. Związki międzynarodowe mają na celu popieranie określonych interesów, dotyczących wszystkich państw, które zawarły konwencje, regulujące pewne dziedziny stosunków gospodarczych, społecznych, komunikacyjnych, zdrowotnych itp. Przystąpienie do Konwencji jest dostępne dla każdego państwa. Dla skoordynowania pracy związki międzynarodowe odbywają perjodyczne konferencje. Wiele związków ma stałe organy w postaci biur lub urzędów. Biura względnie urzędy, pełnią funkcje sekretarjatu związku i posiadają charakter informacyjny; do zakresów ich działania należą przedewszystkiem czynności statystyczno-naukowe. Przed wojną światową istniały następujące biura i urzędy międzynarodowe: 1) Biuro powszechnego związku telegraficznego w Bernie (Bureau international des administrations télégraphiques), założone w 1865 r.; 2) Biuro powszechnego związku pocztowego w Bernie, założone w 1874 r.; 3) Biuro wag i miar w Paryżu (Bureau international des poids et mésures), zał. w 1875 r. (przechowuje wzorce metra i kilograma); 4) Połączone biura związków: ochrony własności przemysłowej (1883 r.) oraz dzieł literackich i artystycznych (1886 r.); 5) Centralny urząd geodezyjny w Poczdamie (Bureau central de l'Association géodésique international), zał. w 1884 r.; 6) Biuro morskie (Bureau international maritime) w Singapore i Biuro specjalne w Brukseli, obydwa powołane do zwalczania niewolnictwa, zał. w 1890 r.; 7) Biuro związku ogłaszania taryf celnych. w Brukseli, zał. w 1890 r.; 8) Centralny urząd transportów międzynarodowych, w Bernie, zał. w 1890 r.; 9) Biuro stałej komisji cukrowej, w Brukseli, zał. w 1903 r.; 10) Urząd higjeny, w Paryżu, zał. w 1903 r.; 11) Instytut rolniczy, w Rzymie, zał. w 1905 r.; 12) Biuro związku radjotelegraficznego, w Bernie, zał. w 1906 r. Wojna światowa przerwała rozwój związków międzynarodowych. Dopiero traktat wersalski przywrócił moc poprzednim konwencjom. Z najważniejszych biur międzynarodowych, powstałych po 1918 r., ob. *Międzynarodowa Organizacja Pracy*.

Międzynarodowe zwyczaje, ob. *prawo międzynarodowe*.

Międzynarodowy Kartel Stalowy, traktat, zawarty 30. IX. 1926 między Francją, Niemcami, Belgją i Luksemburgiem na lat 5, którego mocą między kontrahentami zostały podzielone kontyngenty stali w sposób następujący: przemysł niemiecki 40%, belgijski 12%, francuski 32%, luksemburski 8%, zagłębia Saary 8%. Pierwszem następstwem powstania M. K. S. było podniesienie ceny węgla.

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości, ob. *Trybunał Międzynarodowy Sprawiedliwości*.

Międzynarodówka, popularna nazwa Drugiego Międzynarodowego Stowarzyszenia Robotników (Drugiej Międzynarodówki), założonego 1889 w Paryżu; rozbita z chwilą wybuchu wojny z powodu sprzecznego z hasłami i uchwałami M. stanowiska, zajętego wobec wojny przez większość partyj socjalistycznych, do niej należących. Odbudowana 1923. *Trzecia M., Czerwona* (Komintern), popularnie zwana *moskiewska*, założona 1919, obejmuje komunistyczne partje całego świata. Siedziba w Moskwie.

Międzyparlamentarna Unja, ob. *Unja międzyparlamentarna*.

Międzyrzec, m. w pow. radzyńskim (woj. lubelskie), nad rz. Krzną, 12.500 mieszk.; pałac i park Potockich; fabr. zapałek.

Międzyrzecz (niemieck. Meseritz), m. pow. w Marchji poznańsko-pruskiej (Prusy), nad rz. Obra, 6.400 mieszk.; fabr. narzędzi rolniczych.

Międzyrzecz Korecki, m-ko w pow. równieńskim (woj. wołyńskie), 2.400 mieszk.; pałac Steckich, 1814—32 Wyższa Szkoła Pijarów.

Międzyszczękowe kości, ob. *intermaxillaria*.

Międzyżebrowy, ob. *intercostalis*.

Mięguszowiecka dolina w Tatrach wysokich, jedna z najpiękniejszych dolin, u stóp Rysów; tu leżą Stawy Hińczowe, Żabie i Staw Popradzki.

Mięguszowieckie turnie, w główn. łańcuchu Tatr wys., oddzielają Morskie Oko i Czarny Staw od doliny Mięguszowieckiej; 2.437 m. wys.

Miękinia, w. w pow. chrzanowskim (woj. krakowskie); łomy czarnego i czerwonego marmuru oraz porfiru; kop. galmanu.

Miękisz, ob. *parenchyma*.

Miękki werniks, technika rytownicza, ob. *kwasoryt*.

Mięsak, ob. *sarcoma*.

Mięsienie, *masaż*, szereg zabiegów mechanicznych (pocieranie, klepanie), mających na celu sprowadzenie lepszego ukrwienia danej okolicy, lepszego odżywiania i przyśpieszenia przemiany materji.

Przyrządy do masażu.

Mięsko łzowe, *caruncula lacrimalis*, szczątkowa trzecia powieka, znajdująca się w wewnętrznym

kącie oka u wielu zwierząt i u człowieka w postaci czerwonawej fałdy.

Mięsna tkanka, ob. t e l a m u s c u l a r i s.

Mięso, masa z mięśni wraz z naczyniami, krwią, nerwami, tłuszczem i tkanką łączną; składa się głównie z włókien mięsnych, białka, tłuszczu, kleju, wody i soli mineralnych. Gotowane traci wiele części pożywnych; najlepszy sposób przyrządzania — pieczenie. Konserwuje się przez zamrożenie (np. dla długich transportów z Ameryki, Australji), przez osolenie, ugotowanie bez dostępu powietrza w blaszanych puszkach, szczelnie zalutowanych. M. zawiera, podobnie jak mleka, ser i rośliny strączkowe, najwięcej białka i jest jednym z najważniejszych środków żywnościowych. Spożycie roczne na głowę w Warszawie ok. 40 kg., w reszcie kraju o wiele mniej.

Mięsopust, dawna nazwa „ostatków", czyli ostatnich trzech dni zapustnych przed Wielkim Postem, poświęconych biesiadom, tańcom, wesołości i pijatyce.

Mięsożerne rośliny, ob. o w a d o ż e r n e r o ś l i n y.

Mięśniak, m y o m a, nowotwór dobrotliwy, zbudowany z atypowej tkanki łącznej; guz okrągły, wyraźnie odcinający się od otoczenia, dający się łatwo wyłuszczyć; nie daje przerzutów.

Mięśnie, m u s k u ł y, narządy, utworzone z tkanki mięsnej, przeznaczone do poruszania narządów, do zamykania przyrodzonych otworów itp. Zbudowane są albo z tkanki mięsnej gładkiej, niezależnej od woli, albo z tkanki mięsnej prążkowanej, zależnej od woli.

Mięśniowe wrażenia (czucia), wrażenia naprężenia, napięcia i siły (np. podczas podnoszenia i porównywania ciężarów, szacowanych bezpośrednio). Wrażenia te zawdzięczamy mięśniom, które m. i. pełnią również funkcję narządów zmysłowych, ponieważ znajdują się w nich zakończenia nerwów czuciowych. C z u c i a m. występują często w towarzystwie czuć stawowych i ściegnowych, tworząc zespół czuć, noszących nazwę kinestetycznych.

Mięta, ob. M e n t h a.

Miętus, ob. L o t a l o t a.

Migdał, ob. P r u n u s.

Migdałki, tonsillae, zbiorowiska tkanki chłonnej, znajdujące się w gardzieli (dwa na ścianach bocznych, tzw. m. p o d n i e b i e n n e, t o n s i l l a e p a l a t i n a e; jedno na ścianie tylnej, m. g a r d z i e l o w y, t o n s i l l a p h a r y n g e a): ulegają bardzo często schorzeniom (zapaleniom, ropieniom). Rola m. — ochrona przed drobnoustrojami, które mogą wtargnąć przez jamę ustną.

Migdałowce, skały, odmiana melafirów; obfitują w próżnie, wypełnione zeolitami, kalcytem lub produktami wtórnemi, powstałemi z częściowego rozkładu minerałów skałotwórczych.

Migdałowy kwas, związek organiczny, $C_6H_5 . CH . OH . COOH$; istnieje w trzech postaciach izomerycznych: prawy naturalny (d), lewy (l) i optycznie nieczynny = para m. k. (d + l). Syntetycznie otrzymany k. m. jest optycznie nieczynny, ciało krystaliczne o temp. topn. 134°; prawy i lewy topią się w 118°. W wodzie rozpuszcza się trudno.

Migdały, nasiona migdałowca (P r u n u s a m y g d a l u s), drzewa, hodowanego głównie na pobrzeżach morza Śródziemnego. Istnieją 2 rodzaje m.: słodkie i gorzkie; oba rodzaje zawierają około 50% oleju tłustego i 20—25% ciał białkowych; m. gorzkie zawierają ponadto a m i g d a l i n ę (2,5—40%), która w pewnych warunkach przemienia się częściowo na kwas pruski, skutkiem czego m. gorzkie mogą być trujące. Obok zastosowania w cukiernictwie, m. służą do wytwarzania olejku migdałowego, amigdaliny, wody migdałowej; odpadki dają tzw. o t r ę b y m i g d a ł o w e, używane w kosmetyce. Najlepsze gatunki m. pochodzą z Malagi, Majorki, Walencji, Francji płd. i Sycylji.

Mignard, 1) N i c o l a s, malarz francuski, * 1606, † 1668; portrety i obrazy religijne; 2) P i e r r e, brat poprz., malarz, * 1612, † 1695; portrety; główne dzieło: freski w kościele Val-de-Grâce w Paryżu.

Migne J a c q u e s P a u l, opat, teolog francuski, * 1800, † 1875; wydał: „Patrologiae cursus completus" (łac. 221 tom., 1844—55; greck. 81 tom., 1856—61; 116 tom., 1857—66).

Mignet F r a n ç o i s A u g u s t e M a r i e, historyk francuski, * 1796, † 1884 w Paryżu; dzieła: „Histoire de la révolution française", „Histoire de Marie Stuart" i in.

Migotka, ob. P a l p e b r a e.

Migracja (łac.), wędrówka ciałek białych poza światło naczyń krwionośnych; dzięki m. możliwe jest unieszkodliwianie bakteryj, znajdujących się w okolicy danych naczyń.

Migracja albo p e ł z a n i e t o r u, zjawisko przesuwania się toru kolejowego w kierunku jego osi, pod wpływem ruchu pociągów. Zwykle przesuwają się same szyny, czasem i podkłady. M. zapobiega się przy pomocy specjalnych urządzeń.

Migracyjna teorja, pogląd biologa Moritza Wagnera (1868) na powstawanie gatunków, według którego osobniki danego gatunku, które wywędrowały lub zostały zawleczone w inne okolice i, dzięki zupełnej izolacji geograficznej (np. pod wpływem czynników geologicznych), zatraciły możność krzyżowania się z innymi osobnikami tegoż gatunku, zmieniały się pod wpływem nowych warunków bytowania, co dało początek nowym formom.

Migrena, h e m i k r a n j a, okresowe napady bólu głowy z mdłościami, wymiotami, zaburzeniami wzrokowemi; powody — blednica, zaburzenia w trawieniu, guzy lub ropnie mózgowia; często powody m. nie dają się ustalić.

Migrenina, mieszanina antypiryny, kofeiny i kwasu cytrynowego, środek przeciw bólom głowy.

Migrenowe ołówki, pałeczki mentolowe, zwykle z dodatkiem tymolu lub kamfory, używane do smarowania skroni i czoła przy bólach głowy.

Miguel D o m M a r i a E v a r i s t, trzeci syn króla portugalskiego Jana VI, * 1802, † 1866; 1828 regent, rozwiązał kortezy i ogłosił się królem; 1834 zrzucony z tronu.

Migulin P i o t r, ekonomista rosyjski, * 1870; prof. prawa finansowego w Charkowie; ogłosił: „Russkij gosudarstwiennyj kredit s wremion Jekatieriny II do naszich dniej" (3 t., 1899 do 1906), „Agrarnyj wopros" (1906) i in.

Mija lub M i a, franc. Miya, rz. w Saharze algerskiej (Afryka płn.), 600 km. dług.

Mijakowski H j a c y n t (Jacek), dr. teologji, * 1597 w Krakowie, † 1647; przeor klasztoru Dominikanów w Warszawie, potem w Krakowie, słynny kaznodzieja; napisał m. in.: „Kokosz krakowianom po kolendzie rozdawana" (1638).

Mijares, rz. nadbrzeżna w Hiszpanji wsch., wypływa z gór Sierra de Gudar, uchodzi do m. Śródziemnego, dług. 134 km.

Mijask, m. pow. w gub. czelabińskiej (Rosja wsch.), 23.500 mieszk.; kop. złota.

Mijass, rz. na pograniczu Rosji europ. i Syberji, uchodzi do Tobołu, dług. 451 km.

Mika rubinowa, utwory blaszkowe, złożone z tabliczkowatych kryształków getytu.

Mikado, termin, używany przez cudzoziemców dla określenia cesarza japońskiego (w Japonji używa się tego wyrazu w poezji). Japończycy stosują nazwę: Tenno (ces. niebieski) lub Tenshi (syn słońca).

Mikeny (Myceny, Mykéne), m. warowne w półn. części Argolidy w Grecji, wedle podania zbudowane przez Perseusza; legendarna siedziba Agamemnona i stolica Achai, 463 prz. Chr. zniszczona przez Argiwów. Ruiny odkryte i zbadane przez H. Schliemanna w 1876—7; badania prowadzone po dziś dzień. Odkryto mury cyklopie dookoła miasta z słynną lwią bramą, groby kopułowe; w jednym z nich bogate wyroby złote, tzw. skarb Atreusza; cmentarzysko z grobami studniowemi, z zabytkami od 1500—1000 prz. Chr. Skarby mikeńskie w Muzeum Narodowem w Atenach.

Skarbiec w Mikenach.

Miki, ob. ł y s z c z y k i.

Mikieszin M i c h a i ł, rzeźbiarz i malarz rosyjski, * 1836, † 1896; projektował pomniki: Katarzyny II w Petersburgu, B. Chmielnickiego w Kijowie, Karadżordżewicza i ks. Michała Obrenowicza w Belgradzie i in.

Mikkelsen E j n a r, podróżnik duński, * 1880; 1909 wyruszył do Grenlandji wsch. celem odszukania ciał Myliusa-Erichsena i Hagena. Napisał: „Conquering the Arctic Ice", „Lost in the Arctic".

Mikkola, 1) J ó z e f, slawista i językoznawca finlandzki, * 1866; 1895 docent, 1900 profesor slawistyki na uniw. helsingforskim; ogłosił m. in.: „Historja literatur słowiańskich" (po fińsku, 1902), wszystkie artykuły, dotyczące języków i cywilizacji ludów słowiańskich w Encyklopedji fińskiej, szereg specjalnych prac lingwistycznych; 2) M a j l a z W i n t e r ó w, żona poprzedn., powieściopisarka, autorka dramatyczna i działaczka społeczna fińska; ogłosiła m. in. kilka przekładów z autorów polskich.

Miklaszewski B o l e s ł a w, inżynier-chemik, * 1871; studja w Zurychu i Antwerpji; od 1905 nauczyciel w Warszawie, od 1907 redaktor „Chemika polskiego", 1909 kierownik pracowni chemicznej przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie, obecnie dyrektor Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie; 1924 minister wyznań rel. i oświecenia publ.; ogłosił m. in.: „Metodyka analiz główniejszych produktów rolnych" (1910).

Miklaszewski J a n, pierwszy szef leśnictwa w odrodzonej Polsce, * 1874; studja w Instytucie leśnym w Petersburgu; współredaktor „Sylwana", redaktor „Leśnika Polskiego"; ogłosił osobno: „Ogólny rzut oka na rozwój leśnictwa w Król. Polskiem w XIX w." (1907), „Ogólny pogląd na lasy rządowe w Król. Polskiem pod względem historyczno-statystycznym" (1909), „Lasy na ziemiach polskich i ich los" (1917), „Znaczenie produkcji leśnej w życiu gospodarczem Polski i jej udział w produkcji i wymianie międzynarodowej" (1926).

Miklaszewski S ł a w o m i r, przyrodnik-gleboznawca, * 1875; studja w Warszawie; od 1902 kierownik pracowni gleboznawczej, 1906 do 1919 profesor gleboznawstwa na wydziale rolniczym Tow. Kursów Naukowych (później Szkole Głównej Gosp. Wiejsk.), 1918 wykłady gleboznawstwa na Politechnice Warszawskiej; ogłosił szereg prac specjalnych.

Miklaszewski W a l e n t y, prawnik polski, * 1839, † 1923; profesor prawa karnego w Szkole Głównej, później na uniwersytecie warszawskim. Prace: „Kilka słów o wykonaniu kary", „O znaczeniu sądu przysięgłych", „Podręcznik dla sądów gminnych Król. Polskiego" (3 t., 1876—78) i in.

Miklosich F r a n z, slawista austrjacki, * 1813, † 1891; 1849—86 profesor w Wiedniu; napisał: „Radices linguae slovenicae veteris dialecti" (1845), „Vergleichende Lautlehre d. slavischen Sprachen" (1852), „Vergleichende Formlehre d. slav. Sprachen" (1856), „Vergleichende Syntax d. slav. Sprachen" (1868 do 1874) i in.

Mikłucha-Makłaj N i k o ł a j, geograf i podróżnik rosyjski, * 1847, † 1888; towarzyszył Haecklowi w podróży na wyspy Kanaryjskie i do Afryki płd.; od 1870 prowadził badania na N. Gwinei, w Oceanji i Australji; wydał szereg prac.

Mikołaj święty, arcybiskup Myru w Licji, cudotwórca, więziony i prześladowany za panowania Dioklecjana; † 342; święto 6 grudnia.

Mikołaj, imię papieży: 1) M. I Wielki św., 858—867; 863 rzucił klątwę na patrjarchę Konstantynopola, Focjusza; 2) M. II, 1058—61; 1059 wprowadził obiór papieży przez kardynałów; 3) M. III, 1277—80; 4) M. IV, 1288—92; 5) M. V, 1447—55; 1449 rozwiązał sobór bazylejski; 1448 zawarł z ces. Fryderykiem III konkordat wiedeński.

Mikołaj, ros. Nikołaj, imię carów rosyjskich, ob. Nikołaj.

Mikołaj z Dobrociesz y, ob. Dobrocieski Mikołaj.

Mikołaj Kuzańczyk, ob. Kuzańczyk Mikołaj.

Mikołaj z Mierzyńca, domniemany autor „Dialogu mistrza Polikarpa ze śmiercią", utworu z drugiej połowy XV w.

Mikołaja II ziemia, obecnie Lenina kraj, wyspa na płn. od Syberji, wulkaniczna, pokryta lodem, odkryta 1913.

Mikołajów, m. w pow. żydaczowskim (woj. stanisławowskie), 3.100 mieszk.

Mikołajów (ros. Nikołajew), od 1924 Wiernoleninsk, m. gub. na Ukrainie, przy ujściu rz. Ingułu do Bohu, port woj. i handl., 106.000 mieszk.; warsztaty okrętowe; handel zbożem i rudą żel.

Mikołów, m. w pow. pszczyńskim (woj. śląskie), 10.000 mieszk.; 2 fabryki budowy maszyn i odlewarnia, kopalnia węgla, fabryka papieru, fabryka chemiczna, zakłady drukarskie K. Miarki; $^{1}/_{3}$ ludności rolnicza.

Mikołupki, ob. łupki łyszczykowe.

Mikorzyńskie kamienie, dwa kamienie rzeźbione z napisami runicznemi słowiańskiemi, wykopane 1855—56 we wsi Mikorzynie (pow. ostrzeszowski, wojew. poznańskie), obecnie w zbiorach Akad. Umiejętności w Krakowie. Zdania co do ich autentyczności były zrazu podzielone (Józ. Przyborowski, Al. Przeździecki, Kaz. Szulc — za, Lelewel, Małecki i K. Estreicher — przeciw); 1897 zabrał głos w tej sprawie Fr. Piekosiński, skłaniając się do twierdzenia, że k. m. są wiarogodnemi zabytkami naszej przeszłości pogańskiej.

Mikos Władysław, współczesny malarz polski, * 1889; kształcił się w Akademji Krakowskiej; w 1924 zbiorowa wystawa w Zachęcie.

Mikosza Józef, dragoman poselstwa polskiego przy Porcie Ottomańskiej z czasów Stanisława Augusta; ogłosił: „Obserwacje polityczne Państwa Tureckiego" (Warszawa, 1787).

Mikot, wabik na sarny.

Mikovec Ferdynand Brzecisław, pisarz i uczony czeski, * 1826, † 1862; archeolog, dramaturg (tragedje: „Zanik rodu Przemyślidów", „Dymitryj Iwanow" i in.), wybitny znawca Szekspira. Założył i przez szereg lat redagował czasopismo literackie „Lumér".

Mikra Dilos, ob. Delos.

Mikro... (greck.), w wyrazach złożonych oznacza: drobny, mały; przed nazwą jednostki oznacza jej miljonową część (mikrofarad, mikrowolt i in.).

Mikroby, to samo, co bakterje (ob.).

Mikrocefalja (greck), nadmiernie małe wymiary czaszki, często połączone z równoczesnym niedorozwojem umysłowym. Mikrocefal, człowiek dotknięty mikrocefalją.

Mikrochemja, dział chemji ogólnej, zajmujący się własnościami drobnych cząsteczek (zjawiska koloidalne, ruch Browna), jak również wykrywaniem (mikroanaliza) składników ciał zapomocą mikroskopu, ultramikroskopu, mikrowagi, analizy widmowej itp. M. ma zastosowanie do chemji koloidów, fizjologji, histologji, mineralogji, petrografji i in.

Mikrocyty (greck.), czerwone ciałka krwi o mniejszych niż normalnie rozmiarach. Występują przy niedokrwistościach (anemjach).

Mikrofon, przesyłacz głosu w telefonach. Urządzenie m. polega na tem, że opór elektryczny przewodników, luźnie ze sobą stykających się, jest w wysokim stopniu zależny od wstrząśnień, a więc ulega również wpływowi fal głosowych. Perjodyczne zmiany oporu, spowodowane przez fale głosowe, wywołują takież zmiany natężenia prądu, w którego obieg m. jest włączony. W m. Hughes'a pomiędzy dwoma prętami węglowemi tkwi luźno trzeci pręcik węglowy. W nowszych m. znajdują się pomiędzy dwiema płytkami węglowemi ziarna koksu; zapomocą śruby zmienia się ucisk ziaren, a tem samem czułość aparatu.

Mikrofonograf, przyrząd, zbudowany przez Dussanda, połączenie fonografu z mikrofonem i telefonem; ułatwia słyszenie ludziom, mającym przytępiony słuch.

Mikrofotometr, przyrząd, skonstruowany przez Hartmann'a, stosowany do względnych pomiarów zaczernień klisz fotograficznych, w celu wyznaczania jasności gwiazd i porównywania natężeń linij widmowych.

Mikrogameta, ob. gameta.

Mikroklastyczne skały, skały, złożone z małych odłamków, np. piaskowiec, wapień. Przeciwieństwem są skały makroklastyczne i kryptoklastyczne.

Mikroklin, minerał, jeden ze skaleni potasowych, $K_2Al_2Si_6O_{16}$. Trójskośny. Polinpitetyczny, tj. wielozrosły, mianowicie kryształy jego składają się z wielu drobniutkich osobników płytkowych, ułożonych w dwa, wzajemnie do siebie prostopadłe układy tak, iż tworzą delikatną kratkę. Niektóre m. zabarwione są na kolor zielony, noszą wtedy nazwę amazonitu albo kamienia amazońskiego. M. jest pospolitym minerałem skałotwórczym dawnych skał głębinowych i wielu łupków krystalicznych.

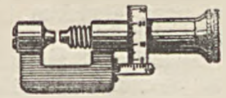
Mikrokosmos (greck. mikros — mały, kosmos — świat), dosł. mały świat, w przeciwstawieniu do makrokosmosu; w pierwszym rzędzie organizm ludzki, dusza ludzka. Według Mikołaja Kuzańczyka (ob. Kuzańczyk) wszelka rzecz jest m., w którym odbija się wszechświat — makrokosmos.

Mikrokrystaliczny, drobnoziarnisty.

Mikrolity, utwory bardzo drobne, widzialne tylko w największych powiększeniach mikroskopowych w szkliwach wulkanicznych, a także w ciałach, powolnie krystalizujących się z roztworów nieczystych i bardzo gęstych. Utwory te mają kształty bardzo urozmaicone; są to pręciki, igiełki, włoski; czasami końce ich są zgrubiałe, jak łebki szpilek, lub rozgałęzione na podobieństwo krzewów roślinnych. Niektórzy uczeni nazywają je zarodkami kryształów. Są to utwory, powstałe drogą zjawisk i sił kapilarnych, które działają na

powierzchni ciał bardzo drobnych. Zjawiska te jeszcze są mało zbadane, a w wielu razach zagadkowe.

Mikrometr albo śruba mikrometryczna, przyrząd do mierzenia małych grubości, np. grubości blachy, średnicy drutu itp. Jest to śruba o skoku zwykle 1 mm., obracająca się w mutrze. Przedmiot, którego grubość ma być zmierzona, wkłada się pomiędzy koniec śruby i znajdujący się naprzeciwko niego buksik, poczem śrubę dokręca się do zetknięcia z przedmiotem mierzonym. Milimetry całkowite odczytuje się na skali podłużnej, a setne części milimetra na bębnie, obracającym się razem ze śrubą.

Śruba mikrometryczna.

Mikrometr astronomiczny, przyrząd, pozwalający dokładnie wyznaczyć położenie na niebie ciał niebieskich (m. na kole południkowem), moment przejścia przez południk (narzędzie przejściowe), albo odległość kątową, względnie kąt pozycyjny między badanemi ciałami niebieskiemi (m. przy ekwatorjale). M. składa się z systemu nitek ruchomych i nieruchomych — poziomych i pionowych. Prowadząc nitkę ruchomą przy pomocy śruby mikrometrycznej przez całe pole widzenia, możemy zaobserwować ciało niebieskie w różnych częściach pola widzenia; skądinąd położenie nitek ruchomych i nieruchomych jest ściśle skoordynowane ze wskazaniami śruby mikrometrycznej. Tym sposobem z wielką dokładnością możemy wyznaczyć współrzędne ciała niebieskiego, bądź też dokonać dokładnego pomiaru różnic współrzędnych ciała badanego i gwiazdy znanej.

Mikrometryczna skala, skala, narznięta na szkle, w której 1 mm. podzielony jest zazwyczaj na 100 części. Służy do mierzenia wymiarów przedmiotów, oglądanych przez mikroskop.

Mikron, μ, tysiączna część milimetra.

Mikronezja, nazwa części Oceanji, pomiędzy równikiem a 20° szer. płn. i 130°—170° dł. wsch., obejmująca wyspy: Marjany, Pelau, Karoliny, wyspy Gilberta i Marshalla (ob. Oceanja).

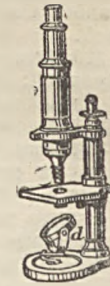
Mikroorganizmy, najdrobniejsze ustroje świata roślinnego i zwierzęcego, widzialne jedynie pod mikroskopem.

Mikropsja (greck.), widzenie przedmiotów w zmniejszonej wielkości; występować może po wkropleniu atropiny do oczu.

Mikrosejsmiczne trzęsienie ziemi, słabe trzęsienie, tylko przez sejsmometr odczuwane. Przeciwieństwem jest makrosejsmiczne trzęsienie ziemi.

Mikroskop, ob. gwiazdozbiory (tablica).

Mikroskop, przyrząd optyczny, służący do dawania powiększonych obrazów drobnych przedmiotów. Składa się z dwóch systemów optycznych zbierających: 1) objektywu, pod którym umieszcza się przedmiot badany, oświetlony przy pomocy zwierciadełka ruchomego, i 2) okularu, przez który ogląda się obraz jak przez lupę. Objektyw i okular umieszcza się na końcach rury, dającej się zbliżać lub oddalać od oglądanego przedmiotu. Dobre mikroskopy dają powiększenie linjowe, dochodzące do 3.000-krotnego. Granice widzialności przedmiotu leżą w naturze światła: jeśli długość przedmiotu wynosi mniej, niż $^{1}/_{2}$ długości fali światła, w którem przedmiot jest oglądany, wtenczas przedmiot nie może już być rozpoznany (wskutek uginania światła). W m. imersyjnym objektyw jest zanurzony w cieczy (w wodzie, olejku cedrowym); osiąga się w ten sposób zwiększenie jasności obrazu i pewne, choć b. małe, przesunięcie granicy widzialności. M. prosty jest to lupa. M. stereoskopowy zawiera dwa okulary dla dwojga oczu i daje obrazy wypukłe. Ultramikroskop, zbudowany w 1903 przez Zsigmondy'ego, czyni widzialnemi (zapomocą specjalnego oświetlenia) cząstki, niewidoczne wskutek zbyt małych rozmiarów przez m. zwykły (do około $4\cdot10^{-6}$ mm.). M. został wynaleziony przez optyków holenderskich w XVI stuleciu. Najlepsze m. wyrabiają zakłady optyczne Zeissa w Jenie i Leitza w Wetzlar.

Mikroskop.

Mikroskopijny, ob. makroskopijny.

Mikroskopowa anatomja, ob. anatomja.

Mikroskopowe preparaty, przedmioty, przyrządzone do obserwacji przez mikroskop. Umieszcza się je na płytce szklanej i pokrywa zazwyczaj b. cienkiem szkiełkiem. Często przedmiot badany zabarwia się odpowiedniemi barwnikami w celu wyodrębnienia ich części.

Mikrotazymetr, przyrząd elektryczny, służący do rozpoznawania bardzo małych zmian w ciśnieniu. Wynaleziony przez Edisona.

Mikrotom, aparat, używany w zoologicznej, botanicznej i lekarskiej technice laboratoryjnej, do sporządzania bardzo cienkich (grubości kilku mikronów) skrawków tkanek, nadających się do badania pod mikroskopem. Odnośne organy, wzgl. tkanki, muszą być odpowiednio utrwalone i zatopione w środowisku (np. parafina), umożliwiającem krajanie zapomocą mikrotomu. Istnieją również m. do krajania tkanek zamrożonych.

Mikrowaga, przyrząd, służący do ważenia bardzo małych mas. M. Nernsta i Riesenfelda składa się z nici kwarcowej, pośrodku której przymocowany jest poziomy i prostopadły do nici drut platynowy. Na jednym końcu druta umieszczona jest mała miseczka. Miarą ciężaru badanego ciała jest skręcenie nici. M. Ramsaya i Graya opiera się na zmianie ciężaru ciał w zależności od ciśnienia powietrza wewnątrz pudła do wagi. Czułość m. wynosi ok. 2×10^{-9} gr.

Miksolidyjska tonacja oznacza w muzyce gamę kościelną, wychodzącą od tonu g, czyli naszą gamę g-dur bez fis. Półtony tej gamy leżą między trzecim a czwartym i między szóstym a siódmym stopniem.

Mikstecy (hiszp. Mixtecos), jedno z pierwotnych plemion środkowo ameryk., zamieszkujące w liczbie już tylko kilku tys. głów części stanów Guerrero i Oaxaca w Meksyku płd.-zach.

Mikstura (mixtura), mieszanina kilku leków płynnych; roztwór leku w wodzie, zwykle z dodatkiem syropów, poprawiających smak lub barwę.

Mikstura, mieszany głos w organach, wydający, za pociśnięciem jednego klawisza, jednocześnie ton zasadniczy razem z kwintą a czasem nawet tercją.

Mikszath Koloman, pisarz węgierski, * 1849, † 1910; nowele: „Czarodziejski kaftan“, „Panowie i chłopi“ i inne.

Mikulaš Svaty, ob. Mikulasz Liptowski.

Mikulasz Liptowski (słow. Lipt. Svaty Mikulaš), stol. żupy w Słowacji (Czechosłowacja), gł. m. na Liptowie, na pr. brzegu Wagu, 3.500 mieszk.; handel bryndzą liptowską.

Mikulczyce (niem. Mikultschütz), w. i osada górnicza w pow. bytomskim na Śląsku pruskim (Prusy), 16.500 mieszk.; kop. węgla.

Mikuli Karol, pianista i kompozytor polski, * 1821, † 1897; od 1858 dyrektor Tow. muzycznego we Lwowie; komponował przeważnie mazury, polonezy i etiudy.

Mikulicz-Radecki Johann von, chirurg, * 1850 w Czerniowcach, † 1905 we Wrocławiu; 1890 profesor we Wrocławiu; podał wiele nowych metod operacyjnych; współwydawca „Handbuch der praktischen Chirurgie“.

Mikuliczyn, w. w pow. nadwórniańskim (woj. stanisławowskie), u stóp Czarnohory, 5.500 mieszk.; letnisko i górska stacja klimatyczna, 600—850 m. n. p. m.

Mikulińce, m. w pow. i woj. tarnopolskiem, 3.500 mieszk.; ruiny zamku z XVI w.

Mikulski Antoni, lekarz polski, * 1872, † 1926; prof. psychjatrji na Uniw. Wileńskim, przedtem długoletni lekarz naczelny i ordynator zakładu dla chorych umysłowych w Kochanówku pod Łodzią.

Mikultschütz, ob. Mikulczyce.

Mikuła Sielaninowicz, jeden z bohaterów „bylin“ rosyjskich, oracz czarodziejski, uosobienie stanu chłopskiego.

Mikułowski-Pomorski Józef, działacz polityczny i społeczny, * 1868; studja rolnicze w Rydze i Lipsku; 1900 prof., 1906 dyrektor Akademji rolniczej w Dublanach, od 1911 dyrektor kursów przemysłowo-rolniczych w w Warszawie, przekształconych potem na Wyższą Szkołę Rolniczą; 1917 członek Tymczasowej Rady Stanu; 1918 i 1924 min. wyznań rel. i ośw. publ.

Mila, miara długości. M. geograficzna = 7420 m., morska 1852 m., polska = 7 wiorst = 7467 m., angielska = 1760 jardów = 1609 m. itd. Nazwa pochodzi od łacińskiego mille, tj. tysiąc, m. rzymska bowiem obejmowała 1000 kroków po 5 stóp = 1478 m.

Mila, ob. Muggia.

Milan I, król serbski z rodu Obrenowiczów, * 1854, † 1901; 1868 książę, od 1882 król; abdykował 1889 na rzecz swego syna Aleksandra; 1898 wódz armji serbskiej.

Milandor, złota moneta serbska = 20 franków.

Milano, ob. Medjolan.

Milanówek, w. i letnisko pod Warszawą, w pow. błońskim (woj. warszawskie); gimn. pryw.

Milazzo, w starożytn. Mylae, m. portowe na Sycylji (Włochy), 17.000 mieszk.; pamiętne zwycięstwem Garibaldiego 1860 nad Neapolitańczykami.

Milczanie, gałąź Słowian zach. (serbskich) nad Nissą łuż.; jako oddzielny lud występują w IX—XI w. Kraj ich (Milsko) zwany później Górnemi Łużycami.

Mileniści, ob. milenjum.

Milenjum (łac.), tysiąclecie panowania Chrystusa na ziemi przed sądem ostatecznym. Wyznawcy tej doktryny, która powstała już u Żydów, nazywają się milenistami lub chiljastami (od gr. chilioi— tysiąc).

Mileryt, minerał, NiS; twardość = 3,5, cięż. wł. = 5.26—5.30, heksagonalny. Mosiężno-żółty lub spiżowo-żółty. Znany w wielu żyłach minerałów kruszcowych.

Miles (łac.), żołnierz M. gloriosus, żołnierz samochwał, tytuł komedji łacińskiego poety Plauta.

Mileski Mutermilch Wacław, chemik, * 1872 w Warszawie; studja w Warszawie, Berlinie i Paryżu; pisał o materji promieniotwórczej, autokatalizie, fermentach, biochemji lipoidów i hormonów i in.

Milet, w starożytności bogate i wielkie miasto w Azji Mniejszej, wpobliżu ujścia Meandra do m. Egejskiego; w VI w. uzależnione od Persji, zniszczone w czasie tłumienia przez Persów powstania jońskiego 494 przed Chr. Kolebka jońskiej szkoły filozoficznej, zw. milezyjską; obecnie ruiny.

Miletić Lubomir, filolog bułgarski * 1863; prof. języka starobułgarskiego i innych języków słowiańskich w Sofji; ogłosił szereg prac specjalnych.

Miletić Svetozar, publicysta i polityk serbski, * 1826, † 1901; adwokat w Nowym Sadzie; poseł i przywódca opozycji serbskiej w parlamencie węgierskim; więziony kilkakrotnie.

Milewski Eustachy, działacz polityczny i społeczny, * 1876, † 1917; studja prawne w Moskwie; jeden z pionierów ruchu współdzielczego w Polsce, autor wielu rozpraw w tej kwestji; kierownik szkoły kupieckiej w Warszawie.

Milewski Józef, ekonomista, * 1859 w Poznaniu, † 1916 w Kijowie; od 1886 prof. na Uniw. Jagiellońskim; 1906 dyrektor Banku Krajowego we Lwowie; poseł do parlamentu wiedeńskiego i do sejmu galicyjskiego; główne prace: „Zagadnienie narodowej polityki“ (1909), „Polityka ekonomiczna“ (2 t., 1905).

Milewski Korwin Hipolit, dr. praw, ziemianin z oszmiańskiego, * 1848; członek Rady Państwa w Petersburgu; autor kilku prac

publicystycznych z zakresu spraw polsko-litewskich.

Milford, 1) m. portowe w hr. Pembroke w Walji (Anglja), 8.000 mieszk.; warsztaty okrętowe; 2) m. w st. Massachusetts (St. Zjedn. Am. Płn.), 13.000 mieszk.; szewctwo.

Milha, portug. mila — 2,065 km.

Milhau, ob. Millau.

Milhaud Gaston, filozof francuski, * 1858 w Nîmes, † 1918 w Paryżu; pracował w dziedzinie teorji poznania i filozofji matematyki.

Milhuza (franc. Mulhouse, niem. Mülhausen), m. w Alzacji, dep. Haut-Rhin (Francja wsch.), nad kanałem Rodańsko- reńskim, 100.000 mieszkańców; przemysł włókienniczy, metalurgiczny i chemiczny.

Mili, przed nazwą jednostki oznacza jej tysiączną część.

Miliana, m. w Algerze, na płd. stokach Atlasu, 8000 mieszk.; w okolicach kopalnie rudy żel.

Milibar, jednostka siły, równa 1/1000 ciężaru (bara) jednego grama masy pod 45° szerokości geograficznej; bar jest więc inną nazwą na gram (Gr.), jako siłę. Ob. gram.

Milič Jan z Kromieřýža, uczony kanonik w Pradze, † 1374; najgorliwszy z tzw. poprzedników Husa, zrzekł się swojego urzędu, aby się poświęcić gorliwej działalności kaznodziejskiej; reformator duchowieństwa czeskiego, kilkakrotnie oskarżony o herezję.

Milicer Napoleon, chemik polski, * 1842, † 1905 w Warszawie; 1867—70 preparator chemji w Szkole Głównej; od 1876 kierownik pracowni w Muzeum Przemysłu i Rolnictwa.

Milicja, oddziały, składające się z obywateli, którzy, po krótkiem wyszkoleniu wojskowem, wcieleni są w wypadku wojny w szeregi wojska. System m. przyjęty jest w Szwajcarji i w kilku drobniejszych państwach.

Milimikron (greck.), μμ, miljonowa część milimetra.

Milingowie, plemię słowiańskie, osiadłe w VII—VIII w. po Chr. w Łakonji.

Militaryzm, system zbrojnego pokoju, panujący w Europie (głównie od czasów wojny francusko-niemieckiej 1870—71), zmuszający państwa do trzymania w pogotowiu wielkich armij i flot, na wypadek wojny obronnej lub zaczepnej.

Milium, prosownica, rodzaj roślin z rodziny Gramineae (trawy). W Polsce: M. effusum, p. rozpierzchła, trawa trwała, do 1 m. wysok., żywozielona, z podziemnemi rozłogami; zdźbło silne, liście szerokie, płaskie, wiecha wielka (do 30 cm.), z włoskowato cienkiemi gałązkami; kłoski 1-o kwiatowe z 2-ma bezostnemi plewami. Kwitnie V. Cieniste lasy liściaste.

Mill James, historyk, ekonomista i filozof angielski, * 1773 w Szkocji, † 1836; jego dzieło pt.: „Analysis of the human mind“ (1829) jest najdalej idącą próbą sprowadzenia całokształtu zjawisk życia duchowego do mechanizmu skojarzeniowego; M. jest po Hartley'u najwybitniejszym przedstawicielem asocjacjonizmu angielskiego.

Mill John Stuart, syn James'a Milla, filozof i ekonomista angielski, * 1806 w Londynie, † 1873; w trzecim roku życia uczył się już języka greckiego i arytmetyki, oprócz gramatyki języka ojczystego. Główne dzieła: „System of Logic“ (1843), „Examination of Sir William Hamilton's Philosophy“ (1865), „Principles of Political Economy“ (1848), „Essay on liberty“ (1859), „Consideration of representative government“ (1860). M. był pierwszym filozofem, który podał teorję indukcji i usystematyzował metody badania empirycznego, opierając się na dorobku nauk przyrodniczych. M. zaprzecza istnieniu zasad apriorycznych poznania. Filozofja M. opiera się na psychologji asocjacjonistycznej jego ojca, James'a, z której braków jednak zdawał sobie sprawę. W dziedzinie etyki jest utylitarystą.

Millais John Everett, malarz angielski, * 1829, † 1896; uczeń Akademji Londyńskiej; należał do szkoły - prerafaelitów, z której później wystąpił; z dzieł: „Śmierć Ofelji“, „Hugonota“, portrety Gladstone'a, Hook'a, ks. Westminster i in.

Millau lub Milhau, m. w dep. Aveyron (Francja), 18.000 mieszk.; rękawicznictwo.

Mille (łac.), tysiąc.

Millefiori, włoskie wyroby z różnokolorowych nitek szklanych, poprzecznie szlifowanych, dzięki czemu powstają ornamenty, jakby z tysięcy kwiatuszków. Specjalność fabryk weneckich od czasów rzymskich.

Millenerzy, nazwa, nadana przez „czerwonych“ w okresie przedpowstaniowym (1860—62) zwolennikom programu pracy organicznej i stopniowego odzyskiwania praw narodowych (głównie Jurgens i jego bliższe kółko).

Millenium (łac.), tysiąc lat; ob. milenjum.

Miller Jan Nepomucen, poeta i krytyk literacki polski, * 1890; studja na uniw. petersburskim, berlińskim i krakowskim; ogłosił oddzielnie: „Erynje“, „Achilles na marach“, „Lacrimae rerum“, „Korcwód“, „Zaraza w Grenadzie“.

Miller Karol, malarz polski, * 1839 w Częstochowie, † 1919 w Warszawie; kształcił się w warszawsk. Szkole Sztuk Piękn., w Petersburgu i w Rzymie; obrazy historyczne: „Gliński w więzieniu“, „Wyjazd królowej Bony“, „Jan Kochanowski i Urszulka“, „Stanisław August w Łazienkach“, portrety i studja akwarelowe.

Miller Lorenz, radca nadworny księcia kurlandzkiego; zwiedził za Batorego wszystkie części Polski, wydał po niemiecku: „Pamiętniki do dziejów Polski za Stefana Batorego“ (1585, przekład polski 1840).

Miller Orest, historyk literatury rosyjskiej, * 1833, † 1889; prof. uniw. petersburskiego; ogłosił: „Russkije pisatieli posle Gogola“ (1875), „Sławiansfwo i Jewropa“; za surową krytykę działalności Katkowa pozbawiony 1887 katedry.

Miller Stanisław, inżynier, * 1880, † 1925; studja w Petersburgu; 1920 prof. statyki budowli na Politechnice Warszawskiej.

Miller W i l h e l m, chemik niemiecki, * 1848, † 1899; 1875 docent politechniki w Monachjum, od 1883 profesor. Liczne prace z chemji organicznej oraz barwników.

Miller W ł a d y s ł a w, kompozytor i krytyk muzyczny polski, * 1863; napisał: opery: „Oaza", „Murzyn Vidal" i „Kwiat paproci"; pisywał w pismach warsz. krytyki muzyczne pod pseudonimem „Bojomir".

Millerand A l e x a n d r e, polityk francuski, * 1859; adwokat, redaktor „Petite République"; 1885 socjalistyczny poseł do parlamentu; 1899 do 1902 minister handlu (zrazu za przyzwoleniem partji, później wbrew niej, jako radykał mieszczański); 1904 wykluczony z partji; 1909 do 1910 minister robót publicznych, 1912—13 i 1914—15 minister wojny, 1919 gen. komisarz Alzacji i Lotaryngji, 1920 prezydent ministrów; 1920—24 prezydent Republiki; 1924 zmuszony do ustąpienia przez blok lewicy, która uzyskała większość w parlamencie.

Millet A i m é, rzeźbiarz francuski, * 1819 w Paryżu, † 1891; twórca „Arjadny", pomnika Chateaubrianda i in.

Millet J e a n F r a n ç o i s, malarz francuski, * 1814, † 1874 w Barbizonie; malował przeważnie sceny z życia wiejskiego; z dzieł najsłynniejsze: „Pokłosie" (1857, Luwr), „Anioł Pański" (tamże), „Kobieta bijąca masło" (tamże), „Kobieta pasąca krowę" (Bourg).

Millöcker K a r l, austrjacki kompozytor operetek, * 1842 w Wiedniu, † 1899; napisał: „Gasparone", „Der Bettelstudent" i in.

Milne-Edwards A l p h o n s e, zoolog i paleontolog francuski, * 1835, † 1900; od 1876 profesor, od 1891 dyrektor Muzeum w Paryżu; ogłosił wraz z ojcem (Henri): „Recherches pour servir à l'histoire naturelle des mammifères" (2 t., 1868—74), oraz osobno: „Recherches anatomiques et paléontologiques pour servir à l'histoire des oiseaux fossiles de la France" (2 t., 1866—72), „Éléments de l'histoire naturelle des animaux" (2 t., 1881—82).

Milne-Edwards H e n r i, przyrodnik francuski, * 1800, † 1885; od 1841 prof. entomologji, potem zoologji w Muzeum w Paryżu; ogłosił m. in.: „Histoire naturelle des crustacés" (3 t., 1834—41), „Histoire naturelle des coralliaires" (3 t., 1858—60).

Milner A l f r e d, angielski mąż stanu, * 1854; 1897—1905 wysoki komisarz bryt. w Afryce Płd.; 1918—19 sekr. stanu dla spraw wojskowych, 1919—21 sekr. st. dla kolonij.

Milo albo **Milos**, staroż. Melos, płd. wyspa w grupie Cykladów na m. Egejskiem, wulkaniczna, 147 km², 5.400 mieszk.; ruiny staroż. miasta M.; tu znaleziono 1820 słynną Venus z Milo, obecnie w Luwrze w Paryżu.

Milo T i t u s A n n i u s, rzymski trybun ludowy 57 przed Chr.; 52 przywódca bandy, zabił P. Clodiusa, za co, pomimo obrony Cycerona (mowa „Pro Milone") został wygnany do Masylji; † 48.

Milow S t e p h a n (właśc. nazw. S t e p h a n M i l l e n k o w i c s), poeta niemiecki, * 1836, † 1915; poezje, dramaty, nowele.

Milowanowić M i l o w a n, serbski mąż stanu * 1863; studja prawne w Paryżu; 1888 prof. prawa państwowego i międzynarodowego w Belgradzie, 1893 poseł skupczyny, 1896 minister sprawiedliwości, 1901 handlu, 1908 spraw zagranicznych; ogłosił szereg rozpraw prawnych i politycznych.

Milowice, w. w pow. będzińskim (woj. kieleckie), nad rz. Brynicą; zakłady górniczo-hutnicze, kop. węgla, walcownia żelaza.

Milowicz W ł o d z i m i e r z, publicysta i działacz polityczny, * 1837 na Wołyniu, † 1884; czynny wśród młodzieży kijowskiej podczas studjów uniwersyteckich; kształcił się dalej w Paryżu, gdzie nawiązał stosunki ze wszystkimi wybitnymi działaczami epoki; w powstaniu 1863 r. był przez czas jakiś komisarzem Rządu Narodowego we Lwowie, potem na emigracji do roku 1871, gdzie pracował jako dziennikarz; 1882 sekretarz galic. Banku Krajowego; wspomnienia jego ogłoszone zostały pt.: „Z papierów po ś. p. W. M." w 4-tym tomie Wyd. mat. do hist. powst. 1863—64 r.

Milówka, m-ko w pow. żywieckim (woj. krakowskie), 2.500 mieszk.; letnisko podgórskie.

Milrejs, 1000 rejsów, jednostka monetarna w Portugalji i Brazylji.

Miltjades, wódz ateński; zwyciężył Persów pod Maratonem 490 przed Chr.; † w więzieniu, nie mogąc zapłacić kary pieniężnej za nieudaną wyprawę na wyspę Paros.

Milton J o h n, poeta angielski, * 1608, † 1674; za Cromwell'a 1649 sekretarz rady państwa; w „Defensio pro populo anglicano" uzasadniał konieczność ścięcia Karola I (1651); 1652 oślepł; główne dzieła: „Raj utracony" (1667), „Raj odzyskany" (1671); poezje: „L'allegro", „Il penseroso", „Arcades", „Comus", tragedja „Samson Agonistes" i inne; liczne traktaty polityczne.

Milukow P a w e ł, historyk i polityk rosyjski, * 1859; 1896—99 profesor w Sofji (Bułgarja), od 1907 poseł do Dumy; przywódca partji kadetów (konstytucyjna demokracja); zwolennik koalicji; 1917 minister spraw zagranicznych; od przewrotu bolszewickiego na emigracji; napisał: „Oczerki russkoj kultury", „Russia and its crisis", „God bor'by" (1907) i in.

Milutin N i k o ł a j, rosyjski mąż stanu, * 1818, † 1872; jako sekretarz st. w min. spraw wewnętrznych brał udział w uwłaszczeniu włościan w Rosji i w Królestwie Polskiem (1864); członek i właściwy kierownik tzw. „Komitetu urządzającego", który 1864—1871 skasował wszelkie samodzielne dotychczas urzędy w Królestwie Polskiem i przeprowadził całkowitą unifikację z Rosją.

Milvus milvus, k a n i a c z e r w o n a (ruda), ptak z rodziny F a l c o n i d a e (sokoły); podrząd A c c i p i t r e s, rząd F a l c o n i f o r m e s, legion P e l a r g o m o r p h a e. Dług. ciała 67 do 75 cm.; dziób prosty, zagięty na końcu, nogi krótkie; ogon mocno widłowato wycięty. Upierzenie jaskrawo rdzawe, brunatno płomykowane; głowa biała. Dość pospolita w suchych i górzystych okolicach Europy środk. i płd.; na zimę odlatuje do Afryki płn.

Milwaukee, najw. m. w stanie Wisconsin (St. Zjedn. Am. Płn.), nad jez. Michigan, 457.000 mieszk. (ok. 78.000 Polaków); fabr. maszyn, gisernie, wielkie młyny, rzeźnie, browary; handel zbożem i drzewem.

Milwid A n t o n i, kompozytor muzyczny polski z końca XVIII w.; szczegóły życia nieznane; pozostawił dwie symfonje, msze, ofertorja itp.

Miładowski F l o r j a n, pianista i kompozytor, * 1820 w Mińsku Lit., ziemianin; po 1863 zamieszkał we Francji, † 1889 w Bordeaux; napisał operę „Konkurenci", dwie sonaty fortepianowe, kwartet smyczkowy, wiele pieśni i tańców.

Miłaszewska W a n d a, powieściopisarka, * 1895; wydała: „Veni creator", „Cmentarz i sad", „Księżniczka Dagny", „Zatrzymany zegar", „O złoty włos".

Miłaszewski S t a n i s ł a w, poeta i tłumacz, * 1886 w Warszawie; studja w Leodjum, Krakowie, Lwowie i Paryżu; 1923—1926 kierownik literacki Teatru Narodowego; wydał: poez. oryg. „Gest wewnętrzny" i szereg przekładów, m. in.: „Don Juan" Zorilli. Oryginalna komedja pt.: „Farys", wystawiona w Teatrze Narodowym 1927.

Miłek wiosenny, ob. A d o n i s v e r n a l i s.

Miłkowski J ó z e f, syn Zygmunta, * 1876 na emigracji; odbył kampanję dahomejską w Legji cudzoziemskiej; w 1914 r. wstąpił ponownie do wojska francuskiego; ranny ciężko pod Arras, po wyleczeniu wszedł w 1919 r. w szeregi polskie; † 1920 w Warszawie z ran, otrzymanych na polu bitwy pod Zegrzem; ogłosił na tle własnych wspomnień: „Wyprawa Dahomejska" i in.

Miłkowski K a r o l, dyrektor kopalń węgla w Rosji południowej, od 1919 profesor Politechniki Lwowskiej, * 1857, † 1923. Liczne prace fachowe.

Miłkowski Z y g m u n t, powieściopisarz pod pseud. Teodor Tomasz Jeż, * 1824 na Podolu; począwszy od kampanji węgierskiej 1848—49, tułał się po różnych krajach: Turcji europejskiej, Serbji, Bułgarji, Rumunji, Galicji, Królestwie Kongresowem, Szwajcarji, Francji, Anglji, Ameryce Płd.; to życie wędrowne dostarczyło mu materjału do mnóstwa utworów powieściowych, historycznych i obyczajowych: „Wasyl Hołub", „Szandor Kowacz", „Dyplomacja szlachecka", „Wnuk chorążego", „Hryhor serdeczny", „Za króla Olbrachta", „Uskoki", „Narzeczona Harambaszy", „Rycerz chrześcijański" i in.; prócz powieści ogłaszał w czasopismach i osobno artykuły oraz broszury polityczne i społeczne; był parokrotnie redaktorem czasopism polskich, wydawanych zagranicą; pozostawił pamiętnik: „Od kolebki przez życie"; † 1915 w Lozannie.

Miłobędzki T a d e u s z, chemik, * 1873; studja w Warszawie, Bernie i Lipsku; 1915 docent na Politechnice Warszawskiej, 1922 prof. chemji nieorganicznej na Uniw. Poznańskim.

Miłorząb, G i n g k o, rodzaj roślin z rodziny Ginkgoaceae (miłorzębowate), z jednym tylko gatunkiem G. b i l o b a (Salisburia adiantifolia), m. dwuklapowy. Drzewo pochodzące z Chin i Japonji, gdzie jest używane do obsadzania świątyń; dochodzi 30 m. wysokości, 2—4 m. grubości. Pień prosty, liście szerokie, wachlarzowate, u wierzchołka wycięte, z nerwami od nasady promienisto rozchodzącemi się; co rok opadające; kwiaty drobne, rozdzielnopłciowe, dwupienne; owoc pestkowaty. Drzewo ozdobne, sadzone po ogrodach. Drewno jest materjałem stolarskim; nasienie jadalne, posiada smak orzecha.

Miłosław, m-ko w pow. wrzesińskim (woj. poznańskie), 2.500 mieszk.; pałac Kościelskich ze zbiorami i galerją obrazów; pamiętne bitwą 30. IV. 1848 roku.

Miłosna, w. i letnisko pod Warszawą, w pow. i woj. warszawskiem.

Miłosna, ob. A d e n o s t y l e s.

Miłosz Obrenowicz, ks. serbski, założyciel dynastji Obrenowiczów, * 1784; walczył od 1801 na czele oddziałów powstańczych z Turcją; od 1814 książę Serbji z ramienia Turcji; 1817 wybrany ks. przez ludność serbską; 1839 zrzekł się tronu na rzecz swego syna, Milana; 1858 powołany powtórnie, † 1860; następcą jego został drugi syn, Michał.

Miłowody, zakład leczniczy w lasach pod m. Obornikami, w woj. poznańskiem.

Mimas, pierwszy, według oddalenia od ciała centralnego, satelita Saturna, odkryty przez W. Herschel'a 1789. Odległość = 3,07 równikowych promieni Saturna; obrót gwiazdowy $22^h\ 37^m\ 5^s.3$; wielkość gwiazdowa 13; średnica 513 km.

Mimetezyt, ob. m i m e t y t.

Mimetyt, minerał chloroarsenjanoołowiawy, $3[Pb_3(AsO_4)_2].PbCl_2$, heksagonalny. Piękne kryształy żółte lub żółtawozielone. Twardość $3^1/_2$. Ciężar właściwy 7,2. Towarzyszy kruszcom ołowiu w Czechach, w Saksonji, w Kumberlandji. Niepoprawnie nazywają go niekiedy mimetezytem.

Mimicry, ob. n a ś l a d o w n i c t w o.

Mimika, gra twarzy oraz gesty, któremi wyraża się stany psychiczne.

Mimnermos, twórca greckiej elegji erotycznej, rodem z Kolofonu w Jonji, żył w pierwszej połowie VI w. przed Chr.; z poezyj jego pozostały tylko drobne ułamki.

Mimos, u starożytnych Greków i Rzymian oznacza monologicznie lub dialogicznie przedstawianą scenę charakterystyczną z życia codziennego. Literackie ujęcie otrzymał mimos przez S o f r o n a, a później niektóre sielanki T e o k r y t a okazują mimetyczne cechy. Należą tu tzw. „mimijamby" H e r o n d a s a i niektóre nowoznalezione w papyrusach „mimodramy". U Rzymian najstarsze były (dziś zaginione) mimy D e c i m u s a L a b e r i u s a i P u b l i u s a S y r u s a w I w. przed Chr. Mimus, podobnie jak i p a n t o m i m u s (ob.) był u Rzymian w epoce cesarstwa bardzo lubiany.

Mimosa, c z u ł e k, rodzaj roślin z rodz. Mimosaceae (czułkowate). Drzewa, krzewy, pnącza lub zioła krain zwrotnikowych. Ważniejsze gatunki: M. p u d i c a, cz. wstydliwy; M. s e n s i t i v a, cz. wrażliwy. Rozpowszechnione zielska brazylijskie, o łodydze do 70 cm.

wysok., liściach palczasto-pierzasto złożonych i drobnych fioletowych lub różowych kwiatach. Gatunki ważne botanicznie z powodu wysokiej wrażliwości na dotyk lub wstrząśnienie; liście pod tym wpływem stulają swe listki i zwieszają się wdół.

Mimosaceae, czułkowate, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Rosales (różowe). Drzewa lub krzewy często cierniste, o liściach zazwyczaj podwójnie pierzasto złożonych, kwiatach promienistych; owoc — strąk. Rodzina rozpowszechniona w lasach zwrotnikowych; w Europie nie posiada swojskich przedstawicieli. Ważniejsze rodzaje: Mimosa, Acacia.

Mimośród czyli ekscenter, część składowa maszyn, służąca do zamiany ruchu obrotowego na ruch prostolinjowy. Jest to najczęściej koło, obracające się dokoła osi, przechodzącej nie przez jego środek. Koniec drążka, połączonego ruchomo z płaszczyzną koła, wykonywa ruch prostolinjowy tam i z powrotem.

Mimośród w matem. Ogólne określenie pojęcia mimośrodu, dotyczące dowolnej stożkowej (elipsy, hiperboli, paraboli), wynika z rozważania ogniska krzywej i odpowiedniej kierownicy (ob. stożkowa). Mimośród elipsy, ob. elipsa.

Mimowolna uwaga, inaczej uwaga samorzutna, uwaga, spowodowana nie wysiłkiem woli, chęcią lub zamiarem uważania, lecz samemi właściwościami przedmiotu, przykuwającemi uwagę i wzbudzającemi przez to nasze zainteresowanie. Takiemi czynnikami, wzbudzającemi m. u., jest przedewszystkiem natężenie bodźca, jego rozmiar, jaskrawość, nowość, nagłość, z jaką występuje, jego zabarwienie uczuciowe, odgłos, jaki zdoła wywołać w naszej duszy itp. M. u. jest typową i najczęstszą postacią uwagi. U. dowolna występuje rzadziej i trwa krócej. Ob. uwaga.

Mimowolne ruchy, działania, wykonywane bez udziału aktu woli. Do ruchów m. zalicza się odruchy i działania instynktowne z jednej strony, z drugiej zaś akty automatyczne, zmechanizowane, wykonywane bardzo często, tak, że kontrola ze strony świadomości staje się zbyteczna.

Mimowolny, niezależny od aktu woli, odbywający się bez jej kontroli, automatycznie.

Mimulus, kroplik (figlarz), rodzaj roślin z rodziny Scrophulariaceae (trędownikowate), pochodzenia przeważnie amerykańskiego. Kwiaty duże, barwne, korona dwuwargowa, o 2 w górę odwiniętych i wzniesionych płaskich łatkach. Niektóre gatunki uprawiane, jako rośliny ozdobne kwiatowe np. M. luteus, k. żółty (Rys.); kwiat żółty; M. moschatus, k. piżmowy, o drobnych żółtych kwiatach, pędach pokrytych lepkim kutnerem; wydziela silną woń piżmową. Dwudzielne znamiona słupków (a) u rodzaju M. stulają się w razie ich dotknięcia.

Mimulus luteus.

Min, egipski bóg żniwa i płodności przyrody, pokrewny w istocie swej Ammonowi.

Mina, jednostka ciężaru w staroż. Grecji, wynosząca za czasów Solona w ziemi Attyckiej 100 drachm (= 436,6 gr. wagi dzisiejszej).

Mina, duży ładunek materjału wybuchowego, zakładany pod ziemię w celu wysadzenia części umocnienia przeciwnika. Miny stosowane były dawniej prawie wyłącznie przy zdobywaniu twierdz; obecnie znajdują duże zastosowanie w wojnie pozycyjnej, przy zwalczaniu specjalnie ważnych stanowisk przeciwnika. W celu założenia m. prowadzi się podziemny chodnik, przy którego końcu mieści się komora minowa, w której zakłada się ładunek. Sztuka prowadzenia min nosi nazwę minerstwa. W celu zwalczania min przeciwnika prowadzi się kontr-minę, którą zakłada się pod jego galerją minową. M. nazywa się również czasami pocisk o znacznym ładunku materjału wybuchowego, używany do zwalczania schronów przeciwnika, stanowisk kanonierskich, punktów obserwacyjnych itd. M. kamienna, ob. fugas.

Mina don Francisco Espozy, przywódca partyzantów hiszp. w walce z Napoleonem, * 1784, † 1836.

Minaccioso, wyrażenie stosowane w muzyce, oznacza groźnie.

Minajew Iwan, orjentalista rosyjski, * 1840, † 1890; 1869 docent, 1873 prof. filologji sanskryckiej w Petersburgu, odbył kilka podróży do Indyj i Indochin; ogłosił m. in.: „Oczerki Indji i Cejlona" (1878), „Oczerk pamiatnikow sanskritskoj literatury" (1880).

Minaret, wysmukła wieża na meczecie muzułmańskim.

Minaret.

Minas, stol. prow. M. w Urugwaju (Am. Płd.), 14.000 mieszk.

Minas de Riotinto, ob. Riotinto (Minas de).

Minas Geraes, stan Brazylji wsch. (Am. Płd.), 600.000 km², 5,900.000 mieszkańców; stol. Bello Horizonte; kop. złota, diamentów i rudy żel.; uprawa trzciny cukr., kawy; chów bydła.

Minasowicz Józef Epifanjusz, pisarz polski, * 1718, † 1796; autor utworów oryginalnych, wydanych pt.: „Zbiór rytmów polskich J. E. Min., J. Kr. Mości sekretarza"; tom IV i V zawiera „Zebranie rytmów wierszopisów żyjących". Współpracownik „Monitora", „Zabaw przyjemnych i pożytecznych", pozostawał w bliskich stosunkach z Załuskim.

Mincacz, w dawnej Polsce zarządca mennicy królewskiej.

Mincio, l. dopływ rz. Po w Lombardji (Włochy płn.), wypływa w Tyrolu, przepływa jez. Garda, 192 km. dług.

Minczol, 1) szczyt w paśmie Magury Orawskiej, 1.361 m. wys.; 2) szczyt w paśmie Fatry Małej, 1.364 m. wys.; 3) szczyt w płd. części Beskidów zach., 1.157 m. wys.

Mind Gottfried, zw. Kocim Rafaelem, malarz szwajcarski, * 1768 w Bernie, † 1814 tamże; malował specjalnie grupy kotów.

Mindanao, wyspa w grupie Filipinów, 97.968 km², 500.000 mieszk.; górzysta i wulkaniczna; gł. m. Zamboanga.

Minden, gł. m. rej. M. w Westfalji (Prusy), na l. brzegu Wezery i nad kanałem Środkowym, 26.000 mieszk.; katedra z XIII w.; fabryki cygar, odlewnie żelaza.

Mindoro, wyspa w grupie Filipinów (Azja płd.-wsch.), 11.073 km², 173.000 mieszk.; gł. m. Calapan.

Mindowe, ob. Mendog.

Mineralne indygo, ob. kowelin.

Mineralne oleje, ob. oleje mineralne.

Mineralne wody, ob. wody mineralne.

Mineralogja, nauka o własnościach ciał, wchodzących w skład powłoki ziemskiej, o ich powstawaniu i o ich przeobrażeniach, a więc nauka o ciałach, znajdujących się w powłoce ziemskiej, i o zjawiskach, jakie w niej zachodzą. Posługuje się w równej mierze obserwacją zjawisk w przyrodzie, jak doświadczeniem w pracowni. Najważniejsze metody mineralogiczne: pomiary fizyczne własności minerałów, ich analiza chemiczna i sztuczne odtwarzanie minerałów, zarówno w stopach, jak przez działanie roztworów wodnych, poddawanych działaniu wysokiej temperatury pod znacznem ciśnieniem.

Minerały, pierwiastki i związki chemiczne, znajdujące się w powłoce ziemskiej. Ogromna większość m. jest krystaliczna, nieliczne są bezpostaciowe. Wiele kryształów jest czystych, ale większość są to kryształy mieszane (ob. izomorfizm). M. kruszcowe zawierają różne metale w związku z siarką, lub z siarką i antymonem albo arsenem. M. skałotwórcze stanowią wielkie jednostki geologiczne, tworzące nieraz wielkie pasma górskie i płaskowzgórza; są przeważnie połączeniami tlenu, krzemu, glinu i metali lekkich (sodu, potasu, wapnia, magnezu) oraz węglanami i siarczanami, najpospoliciej wapnia i magnezu.

Minerwa, ob. Atena.

Minety, ob. lamprofiry.

Minge, ob. Minja.

Minghetti Marco, mąż stanu włoski, * 1818 w Bolonji, † 1886 w Rzymie; sekretarz Cavoura 1853; 1873—76 prezydent ministrów; napisał: „Stato e chiesa", „Ricordi", „Discorsi".

Mingrelja (kraj tysiąca źródeł), część Gruzji na wsch. wybrzeżu m. Czarnego, żyzna, zamieszkała przez Gruzinów. W staroż. Kolchida. Do pocz. XIX w. samodzielne królestwo, 1803 wcielona do Rosji; obecnie wchodzi w skład aut. republ. Gruzińskiej.

Minho (hiszp. Miño), rz. w zach. części półwyspu Pirenejskiego, dług. 253 km., żeglowna, uchodzi do Atlantyku.

Minho, prow. w Portugalji, 7.273 km², 117.000 mieszk.; stolica Oporto.

Miniewski Józef, pułkownik z 1863 r., * 1841, † 1926; oficer saperów ros.; walczył w powstaniu pod Jeziorańskim i Langiewiczem, dowodził pod Krzykawką, stał na czele oddziału w wyprawie na Radziwiłłów. Po powstaniu 8 lat na emigracji, wkońcu zamieszkał we Lwowie.

Minima, w muzyce średniowiecznej nazwa dawana nucie, odpowiadającej wartością dzisiejszej półnucie.

Minimum (łac.), coś najmniejszego. W szczególności w matematyce: 1) min. zbioru liczb — najmniejsza z pośród liczb, należących do zbioru; 2) min. funkcji — najmniejsza z pośród wartości funkcji. Rozróżnia się min. bezwzględne i względne funkcji (por. maximum).

Minimum barometryczne albo niż barometryczny, zjawisko zmniejszenia się ciśnienia atmosferycznego, zaznaczające się spadkiem barometru. Przyziemne warstwy atmosfery, ocieplone od nagrzanej przez słońce powierzchni ziemi, ulegają rozszerzeniu i przez to wywierają mniejsze ciśnienie. Przesuwanie się m. b. jest przyczyną powstawania wiatrów cyklonalnych (ob. cyklony). Na podstawie rozmieszczenia niżów i wyżów barom., uwidocznionych na mapie przy pomocy izobar (ob.), uskutecznia się przepowiednie pogody. Przejściu minimum towarzyszy deszcz, a w zimie śnieg, skutkiem napędzenia chmur do centrum niżu barom.

Minimum egzystencji, pojęcie prawa skarbowego, oznaczające minimalny dochód obywatela, który ustawodawstwo, ze względów sprawiedliwości społecznej, uznaje za niestosowne obciążać podatkami.

Minimus digitus, palec mały.

Minister (łac.), dosłownie oznacza każdego pomocnika dla wykonania określonej pracy lub przedsięwzięcia. W ściślejszem znaczeniu służy do określenia pomocnika i doradcy głowy państwa. Termin ten powstał we Francji i stamtąd rozpowszechnił się w innych krajach. Według pojęć współczesnych m. jest organem państwa, zadaniem jego jest odpowiedzialne kierowanie pewnym działem administracji państwowej. W zależności od ustroju państwowego, zakres działania i stanowisko prawne ministra przybiera rozmaite formy; inaczej przedstawia się w monarchji absolutystycznej niż w państwie konstytucyjnem, jeszcze inaczej w państwie, rządzonem parlamentarnie. W przeciwstawieniu do ministrów resortowych, tj. tych, którzy kierują określonym działem administracji (sprawy wewnętrzne, wojna, rolnictwo itp.), odróżnić należy tzw. ministrów bez portfelu (bez teki), mających wyłącznie zadanie polityczne. Taki minister, w terminologji niemieckiej zwany również Sprechminister, reprezentuje w gabinecie pewien program i w szczególności ma na celu utrzymanie łączności rządu z parlamentem. Z innego punktu widzenia należy odróżnić ministerstwa rzeczowe, lub ministrów rzeczowych, od ministrów i ministerstw terytorjalnych. Pierwsi stoją na czele ściśle wydzielonej gałęzi administracji, drudzy mają sobie powierzoną pieczę nad całą administracją pewnego terytorjum, np. u nas do 1921 ministerstwo b. dzielnicy pruskiej, w Austrji minister dla Galicji, we Francji i Anglji — ministrowie kolonji. Wszyscy ministrowie danego państwa, pod przewodnictwem prezesa, tworzą rząd. W Anglji oficjalnie termin minister nie przyjął się. W skład gabinetu ang., poza premjerem, wchodzą: lord kanclerz skarbu (Lord Chancellor of the Exchequer), pięciu sekretarzy stanu, stojących na

czele urzędów: spr. wewnętrznych, zagranicznych, wojny, kolonij, Indyj, pierwszy lord admiralicji, prezes departamentu handlu, lord strażnik pieczęci prywatnej i inni. W Stanach Zjednoczonych Ameryki Płn. niema wogóle ministrów w znaczeniu konstytucyjnem europejskiem, albowiem na czele całej administracji związkowej stoi prezydent republiki, którego pomocnikami są sekretarze stanu, wyłącznie przed nim odpowiedzialni. W Szwajcarji władza wykonawcza powierzona jest Radzie Związkowej, składającej się z 7 członków, na której czele stoi prezydent, wybierany na jeden rok; administracja związkowa dzieli się na 7 departamentów, przyczem na czele każdego stoi jeden z członków Rady. Prezydent Rady Związkowej jest jednocześnie Prezydentem Państwa. Na podstawie Konstytucji Rzeszy Niemieckiej z 1871 r., jedynym odpowiedzialnym kierownikiem całej administracji był kanclerz, którego pomocnicy nazywali się sekretarzami stanu. Obecnie (konst. z 1919 r.) w Niemczech istnieją rządy parlamentarne, a kanclerz Rzeszy jest tylko pierwszym ministrem. W poszczególnych państwach Rzeszy (Prusy, Saksonja, Bawarja) prawa, należące do głowy państwa, przeszły na ministerjum państwa (Staatsministerium), gdyż państwa te nie mają osobnych prezydentów; prezesi Rady ministrów (premjerzy) są wybierani przez sejmy (np. Prusy). Organizacja i ilość ministerstw w poszczególnych państwach przedstawiają się w sposób rozmaity. Każde państwo ma oddzielne ministerstwa: spr. wewnętrznych, zagranicznych, wojny lub obrony krajowej, skarbu lub finansów, przemysłu i handlu, rolnictwa, komunikacji lub robót publicznych, oświaty. W niektórych państwach spotykamy się z oddzielnemi ministerstwami marynarki, kolonij, pracy i opieki społecznej, sztuki, poczt i telegrafów. Ministrów mianuje głowa państwa (monarcha, prezydent), do którego prerogatyw należy udzielenie dymisji zarówno całemu rządowi, jak i poszczególnym ministrom. Jednakże w państwach parlamentarnych te prerogatywy naczelnika państwa mają znaczenie tylko formalne, gdyż faktycznie premjerem zostaje zawsze przywódca większości parlamentarnej a dymisja gabinetu wywoływana bywa przez votum nieufności izby.

Minister bez teki, ob. minister.

Minister pełnomocny i minister rezydent, ob. posłowie zagraniczni i poselstwa.

Ministeriales, niżsi urzędnicy i służba w państwie frankońskiem; w czasach późniejszych w Niemczech klasa ludzi półwolnych, niższych urzędników, z których stopniowo wytworzył się oddzielny stan niższego rycerstwa (w XIV w.).

Ministerstwo, ob. 1) minister; 2) ministrowie i ministerstwa w Polsce.

Ministrant, ten, co służy księdzu do Mszy św.

Ministrantura (łac.), sposób służenia do Mszy św., funkcje i odpowiedzi ministranta w języku łacińskim.

Ministrowie i ministerstwa w Polsce. 1) Okres przed rozbiorami. Analogiczny charakter do ministrów w współczesnem państwie posiadali w dawnej Polsce: marszałkowie, hetmani, kanclerze, podskarbiowie. Na podstawie Konstytucji 3-go maja w skład Straży, pomiędzy innymi, wchodziło 5 ministrów a mianowicie: policji, pieczęci, belli, skarbu i pieczęci spraw zagranicznych. Każda rezolucja Straży winna była wychodzić „pod imieniem królewskiem i z podpisem ręki Jego“ oraz obowiązkowo musiała być zaopatrzona w podpis jednego z ministrów. 2) Okres po rozbiorach. Konst. Księstwa Warszawskiego z 22. VII 1807 zarząd naczelny kraju oddała w ręce ministrów, których liczba oznaczona została na sześciu: sprawiedliwości, spr. wewnętrznych i czci relig., wojny, przychodów i skarbu oraz sekretarza stanu, przebywającego stale przy boku króla. Pierwszym był minister sprawiedliwości. Według Konst. Królestwa Kongresowego z 27. XI. 1815 r. administracja naczelna kraju należała do komisyj rządowych, których było pięć: komisja rządowa wyznań relig. i oświecenia publ., sprawiedliwości, spr. wewnętrznych i policji, wojny, przychodów i skarbu. Na czele każdej komisji stał minister prezydujący. Szósty minister — sekretarz stanu przebywał stale w Petersburgu przy boku króla i był łącznikiem między monarchą a Rządem Królestwa. 3) Okres po odzyskaniu niepodległości. Zaczątkiem obecnej organizacji ministerstw były departamenty i komisje Tymczasowej Rady Stanu. W myśl Dekr. Rady Regencyjnej o tymczasowej organizacji władz naczelnych w Król. Polskiem (Dz. Pr. Nr. 1, poz. 1 z 1918 r.) określony został zakres działania ministerstw, które faktycznie wcześniej powołane zostały do życia. Są to ministerstwa: Sprawiedliwości, Spraw Wewnętrznych, Skarbu, Wyznań Relig. i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Dóbr Koronnych, Przemysłu i Handlu, Opieki Społecznej i Ochrony Pracy. W ostatnich miesiącach 1918 r. powstały ponadto m.: Spr. Zagranicznych, Spraw Wojskowych, Aprowizacji, Komunikacji, Sztuki i Kultury, a w 1919 r. Robót Publicznych, Poczt i Telegrafów, Zdrowia Publicznego oraz byłej Dzielnicy Pruskiej. W 1923 Główny Urząd Ziemski przekształcony został na Ministerstwo Reform Rolnych. W obecnej chwili liczba ministerstw wynosi 13, gdyż w 1921 skasowano m. Aprowizacji, w 1922 Sztuki i Kultury oraz b. dzielnicy pruskiej, a w 1923 Zdrowia Publicznego. W zasadzie każde m. dzieli się na departamenty, departamenty zaś na wydziały. Na czele departamentu stoi dyrektor, na czele wydziału — naczelnik. Na zasadzie Konstytucji z 17 marca 1921 r. ministrowie tworzą Radę Ministrów pod przewodnictwem Prezesa R. M. Rada Ministrów ponosi solidarną odpowiedzialność konstytucyjną i parlamentarną za ogólny kierunek działalności rządu. Poza tem ponoszą ją ministrowie oddzielnie, każdy w swoim zakresie. Do odpowiedzialności parlamentarnej pociąga ministrów Sejm zwyczajną większością głosów. Rada Ministrów i każdy minister z osobna ustępują na żądanie Sejmu. Każdy akt prezydenta Rzeczypospolitej wyma-

MINJATURY

1

2

3

4

5

6

7

1. Ewangeljarz Kuthberta (anglosaski; kon. VIII w.). 2. Book of Durrow (IX w.). 3. Book of Kells (IX w.) 4. Włoski rękopis biblji (Pinturicchio?, XV w.). 5. Minjatura z klasztoru w St. Gallen (XI w.). 6. Koran perski (pocz. XIV w.). 7. Livre d'heures ks. Berry (XV w.).

ga dla swej ważności podpisu Prezesa R. M. i właściwego ministra. Ministrowie mają prawo brać udział w posiedzeniach Sejmu i Senatu, nawet jeśli nie są posłami i senatorami, i przemawiać poza koleją mówców. M. nie mogą piastować żadnego innego urzędu (mogą natomiast być profesorami Wyższych uczelni). Ustawowymi zastępcami ministrów są podsekretarze stanu. W granicach obowiązujących ustaw i celem ich wykonania Rada Ministrów i poszczególni ministrowie władni są wydawać rozporządzenia, które winny być ogłaszane w Dzienniku Ustaw. Każdy minister w swoim zakresie korzysta z prawa nadzoru podległych mu organów i w toku postępowania administracyjnego jest ostatnią instancją. Organizacja ministerstw, ob. Polska.

Miniszewski Aleksander Józef, powieściopisarz, * 1823, † 1863 w Warszawie, zasztyletowany. Jako młodzieniec należał do „Cyganerji warszawskiej". W okresie rządów Wielopolskiego zwolennik jego programu politycznego, zasłynął jako publicysta. Autor powieści: „Życie w parafji", „Galerja obrazów staroszlacheckich" i in.

Minja, związek nieorganiczny, Pb_3O_4, czerwony proszek; przy ogrzewaniu, tracąc tlen, przechodzi w tlenek ołowiu PbO. Używana jest do wyrobu szkła, jako farba czerwona do malowania metali i in.

Minja albo Minge, pr. dopływ Niemna na Litwie, dług. 191 km.

Minjatury, w nowszych czasach dzieła sztuki, najczęściej portrety, malowane w drobnych rozmiarach na płytce z kości słoniowej, na pergaminie lub papierze, przeważnie farbami wodnemi lub gwaszami, wykończone ze szczególną drobiazgowością. Pierwotne znaczenie tego określenia było inne, m. (łac. miniare = pisać minją) były środkiem artystycznym do ozdabiania rękopisów kolorowemi obramieniami, najczęściej z motywów linijnych i roślinnych. Sztuka ta znana już była u Egipcjan, a do najwyższego rozwoju doszła w epoce średniowiecza. Zabił ją zupełnie wynalazek druku. Odrodzona w XVIII w., ma już inny zupełnie charakter.

Minje (ang. Minya, franc. Minyeh), stol. prowincji M. w Egipcie Górnym, 35.000 mieszk.; cukrownie.

Minkiewicz Antoni, działacz społeczny i polityczny, * 1881, † 1920; inżynier górniczy w Olkuszu, czynny w akcji społecznej po wybuchu wojny, członek Tymczasowej Rady Stanu; minister aprowizacji w gabinetach Świeżyńskiego, Moraczewskiego (1918) i Paderewskiego (1919).

Minkiewicz Romuald Kazimierz, przyrodnik, filozof i poeta, *1878 w Suwałkach; od 1900 asystent przy katedrze zoologji ogólnej i anatomji w Kazaniu; 1905 zamieszkał w kraju; kierownik zakładu biologji Towarzystwa Nauk. w Warszawie; ogłosił wiele rozpraw naukowych z dziedziny zoologji eksperymentalnej i zoopsychologji oraz liczne utwory poetyckie i studja z zakresu literatury: „Smutna bajka", „Nad morzem mojem", „U wiecznych wrót tęsknicy" i in.

Minkiewicz Witold, architekt polski, * 1880 w Irkucku; studja na Politechnice Warszawskiej i Lwowskiej; 1910—14 prof. Szkoły Przemysłowej we Lwowie; od 1920 prof., 1922—23 i 1926—7 dziekan wydziału architektury Politechniki tamże; z prac: laboratorjum maszynowe Politechniki Lwowskiej, restauracja i przebudowa katedry ormiańskiej we Lwowie, gimnazjum i bursa w Tomaszowie lubelsk., poczta w Ostrowcu kieleckim, szereg domów prywatnych we Lwowie, projekty rozbudowy politechniki tamże i nowego domu zdrojowego w Krynicy.

Minkowiecki Edward, bibljograf polski, * 1824, † 1890 w Warszawie; ogłosił: „Wykaz pseudonimów autorów polskich" (1881), „Spis bibljograficzny pamiętników, mających związek z historją lub literaturą polską" (1882).

Minkowski Hermann, matematyk niemiecki, * 1864, † 1909; profesor w Królewcu (1894), Zurychu (1896—1902), od 1902 w Getyndze; napisał: „Geometrie der Zahlen", „Diophantische Approximationen, eine Einführung in die Zahlentheorie". Czterowymiarowy „świat" M. jest podstawą teorji względności Einsteina.

Minkowski Maurycy, współczesny malarz rodzajowy polski, * 1876 w Sosnowcu; kształcił się w Krakowie; maluje sceny z życia żydowskiego.

Minkowski Oskar, lekarz niemiecki, * 1858; od 1909 profesor we Wrocławiu; badania nad cukrzycą.

Minneapolis, najw. m. w stanie Minnesota (St. Zj. Am. Płn.), nad rz. Mississippi, 380.600 mieszk. (9.500 Polaków); uniwersytet; przemysł metalurgiczny; młyny; browary; handel zbożem.

Minnesingerzy (Minnesänger), śpiewacy niemieccy stanu rycerskiego, współcześni romańskim trubadurom (XII i XIII w). Śpiewali swoje pieśni sami z towarzyszeniem małej trójkątnej arfy lub innego instrumentu strunowego. Melodje ich zbliżone były nieco do kościelnych recytacyj, tekst odznaczał się większą powagą treści, niż tekst trubadurów. Pomiędzy M. słynęli poeci: Walter von der Vogelweide, Wolfram von Eschenbach, Heinrich von Meissen zwany Frauenlob, Gottfried von Strassburg, Heinrich von Ofterdingen i wielu innych. Ryszard Wagner przedstawił w swoim „Tannhäuserze" obraz z życia M.

Minnesota, pr. dopływ Mississippi, dług. 650 km.

Minnesota, stan płn. St. Zjedn. Am. Płn., w dorzeczu górn. Mississippi, 219.318 km², 2,400.000 mieszk. (250.000 Polaków); rolnictwo, chów bydła, leśnictwo, kopalnie rudy żel.; stol. stanu St. Paul.

Miño, ob. Minho.

Mino da Fiesole, rzeźbiarz florencki, * 1430 (1431), † 1484. Z dzieł: biusty Piotra de Medici (Florencja), Ricardo della Luna (tamże); grobowce biskupa Salutati (1464, katedra we Fiesole), Bern. Guigni (1469, la Badia we Florencji), księcia Ugo (tamże); ołtarze: Dioti-

salvi Neroni (la Badia), San Marco (Rzym); pomniki: Pawła II (groty watykańskie), kardynała Forteguerri (Rzym) i in.

Minocki Franciszek, prawnik polski z XVIII w., profesor Akademji poznańskiej; wydał dzieło: „Dissertatio juridica de tutoribus et curatoribus", „Dissertatio canonico civilis de crimine laesae majestatis" i inne.

Minog rzeczny, ob. Cyclostomata.

Minor Jakob, niemiecki historyk literatury, * 1855, † 1912; 1885 prof. uniw. w Wiedniu. Prace o Schillerze, Goethem, Schleglu i in.

Minor terminus, 1) termin mniejszy, nazwa w terminologji logicznej terminu, który figuruje w przesłance mniejszej sylogizmu i jest podmiotem wniosku. Termin ten oznacza się literą S (od wyrazu subjectum, podmiot); 2) m. propositio, przesłanka mniejsza sylogizmu. Oznacza się symbolem: S jest M, lub M jest S, zależnie od figury sylogizmu (ob. medius terminus).

Minorat, prawo najmłodszego z synów do dziedzictwa po ojcu. W Polsce u szlachty (zwłaszcza zagrod.) w ręce najmłodszego z braci przechodził dom ojcowski, wzgl. majętność, będąca gniazdem rodowem.

Minore, wyraz muzyczny, oznaczający tryb minorowy w przeciwieństwie do majorowego. Przy oznaczaniu tonacyj minorowych posługujemy się wyrazem moll, np. a-moll, c-moll itp.

Minorka (hiszp. Menorca), najmniejsza wyspa w grupie Balearów na m. Śródziemnem, 760 km², 38.000 mieszk.; zabytki budowli celtyckich; uprawa zboża; rybołówstwo; górnictwo; stol. Mahon.

Minorum gentium (łac. = niższego rodzaju), w starożytn. nazwa bóstw podrzędnych, jak Pan, Pomona, Flora i inne bóstwa polne. Stąd obecnie określenie ludzi mniejszego znaczenia.

Minoryci (łac.), 1) nazwa Franciszkanów; 2) klerycy, mający cztery niższe święcenia.

Minos, mityczny król Krety.

Minotaurus, w podaniach greckich syn królowej Pasiphaë i byka, zesłanego przez Posejdona, istota o potwornej postaci, w połowie człowiek w połowie byk, chowany przez Minosa w labiryncie Knosyjskim na Krecie, gdzie pożerać miał dziewczęta i chłopców, przysyłanych mu w haraczu przez Ateńczyków. Zabił go Tezeusz przy pomocy Arjadny.

Minstrele, ob. Ménéstrels.

Minter, 1) Karol Fryderyk, malarz, * 1780 w Szczecinie, † 1847. Od 1822 mieszkał w Warszawie; wykonał między innemi minjaturę księżnej Łowickiej; otworzył zakład litograficzny, 1828 odlewnię artystyczną; 2) Karol, syn poprzedniego, * 1812, udoskonalił odziedziczoną odlewnię, z której wyszła kolekcja medaljonów — podobizn znakomitych Polaków. Tam również zostały odlane (1855) figury trytonów, zdobiące kolumnę Zygmunta.

Minucja, w dawnej Polsce kalendarz z przepowiedniami (prognostykami).

Minucjarze, w dawnej Polsce autorzy kalendarzów z przepowiedniami. Ob. minucja.

Minus (łac.), mniej, znak arytmetyczny —.

Minusińsk, m. pow. w gub. jenisejskiej na Syberji, 10.000 mieszk.; muzeum miejskie, znaczny handel.

Minuskuły, małe litery alfabetu, w odróżnieniu od wielkich, majuskuł.

Minuta, 1) jedna sześćdziesiąta część stopnia (ob. stopień), symbolicznie: 1'; 2) $^1/_{60}$ część godziny = $^1/_{1440}$ część doby.

Minuta, w dawnej Polsce każda prywatna, bez pieczęci urzędowej, kopja dokumentu, wypis lub streszczenie. Później wyrazem tym oznaczano także brulion, projekt do referatu, który, po przepisaniu na czysto, składano do akt.

Minya, ob. Minje.

Minyeh, ob. Minje.

Mińkowce, 1) w. w pow. zasławskim, gub. wołyńska (Ukraina), pamiętna bitwą 22. V. 1863; 2) m-ko na Podolu, pow. uszycki (Ukraina); w początkach XIX w. siedziba głośnego dziwaka, Ignacego Ścibor-Marchockiego, który uważał swe dobra za osobne państewko.

Mińsk, dawniej Mińsk Litewski, białorusk. Miensk, stol. aut. rep. Białoruskiej (Rosja), nad rz. Swisłoczą, 102.000 mieszk. (46% Żydów, 24% Polaków i 30% Białorusinów); przemysł (fabr. tytuniu, browary), znaczny handel; stary gród, znany z XI w.; na pocz. XII w. stolica odrębnego księstwa, w XIII w. uzależn. od ks. litewskich; od 1413 stol. województwa; od 1581 odbywały się tu sądy trybunalskie; 1793 przyłączony do Rosji, od 1920 stol. republiki Białoruskiej.

Mińsk Mazowiecki (Nowomińsk), m. pow. (woj. warszawskie), nad rz. Wiśniówką i Srebrną, 10.500 mieszk.; fabr. maszyn, wyroby żelazne.

Miocen, nazwa okresu geolog., będącego częścią ery kenozoicznej systemu trzeciorzędowego. W m. ustaliły się ruchy górotwórcze, powstały najmłodsze pasma: „alpioty" (Alpy, Karpaty, Pireneje, Himalaje, Andy); w związku z tem istniał okres wzmożonej czynności wulkanicznej. Fauna zaznacza się prototypami dziś żyjących zwierząt (Hipparion gracile — prototyp konia, Mastodon longirostris i angustidens — prototyp słonia itd.). W m. morze środk.-europ. ustępuje, kontury lądów ustalają się w postaci dziś istniejącej, lecz pomiędzy Am. Płn. a Europą istniał ląd, a morze zalewało Europę Płd. W Polsce morze pokrywało płn. stoki Karpat (formacja solonośna), Śląsk płd., stoki płd. gór Świętokrzyskich, Wołyń, Podole.

Miodniki, gruczołki roślin, wydzielające słodkawy płyn (oskołę), zwabiający owady i służący im za pokarm; występują na różnych częściach pędów; w kwiecie najczęściej spotykają się na płatkach lub dnie kwiatowem, ale znajdujemy je i na kielichu, na słupku, prątniczkach. Miodniki są zazwyczaj barwne i miewają nader rozmaity kształt.

Miodobory, zwane również Toltrami, pasmo wzgórz wap. na Podolu, 400—500 m. wys.

Miodowiec, in. melit (ob.).

Miodownik, ob. Melittis.

Miodownik, rodzaj piernika grubego, służącego do przyprawiania potraw mięsnych lub rybnych.

Miodowy kamień, ob. melit.

Miodowy kwas, in. melitowy kwas (ob.).

Miopja (myopia), ob. krótkowzroczność.

Miory, jez. w pow. dziśnieńskim (woj. wileńskie), wpobliżu m-ka M., ok. 4 km².

Miot, 1) obstawiona sieciami przestrzeń lasu, w której się znajduje zwierzyna, spędzona przed łowami; 2) potomstwo z jednej ciąży pochodzące, ląg: „ptaki jednego miotu".

Miotacz bomb (min), niewielki moździerz, przeznaczony do rzucania bomb (min).

Miotacz granatów, przyrząd do rzucania granatów na większe odległości; czasami rodzaj małego moździerza.

Miotacz ognia, przyrząd do wyrzucania strumieni płynu, zapalającego się w powietrzu; składa się z rezerwoaru oraz rodzaju ręcznej sikawki i jest noszony na plecach przez jednego żołnierza. Skuteczność jego dochodzi do 20—30 metrów. M. o. stanowi potężny środek przy zwalczaniu na bliską odległość obrońców okopów.

Miód, ciało syropowate, słodkie, będące wydzieliną roślinną, zebraną i przerobioną przez pszczoły. M. jest mieszaniną cukru gronowego i owocowego z niewielką domieszką sacharozy i dekstryn; oprócz tego miód zawiera pyłek kwiatowy, który nadaje mu charakterystyczny zapach, i kwas mrówkowy, chroniący miód przed fermentacją. Kryształki miodu są cukrem gronowym, a płyn — cukrem owocowym. M. z kwiatów gromadzą pszczoły w komórkach woskowych plastrów, z których wydobyć go można albo przez zwyczajny ściek (tzw. miód prząśny) albo przy pomocy wirówek (tzw. patoka), względnie przez prasowanie (miód prasowany). Rozróżnia się następujące gatunki miodu: lipowy, akacjowy, esparcetowy, leśny, pastewny, wiosenny, letni, jesienny.

Miquel Johannes von, polityk niemiecki, * 1828, † 1901; jeden z przywódców narod. liberałów; 1890—1901 pruski min. finansów.

Miquelon, ob. St.-Pierre.

Mir, w Rosji gmina wiejska, oparta na wspólnocie agrarnej (perjodyczny podział ziemi, będącej własnością gminy, między członków gminnych, dla użytkowania); usunięty częściowo przez reformy agrarne 1906 i 1910 roku i ostatecznie przez ustawodawstwo agrarne bolszewickie (1917 i 1918).

Mir, m. w pow. nieświeskim (woj. nowogródzkie), nad rz. Miranką; 3.700 mieszk.; wielki zamek w stylu gotyckim.

Mira Ceti, ob. Cudowna.

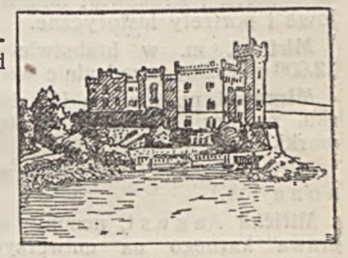
Mirabeau Honoré Gabriel Riquetti hr. de, polityk francuski, * 1749, † 1791; świetny mówca, przedstawiciel III stanu w Stanach Gener.; 1789 doprowadził do utworzenia Zgromadzenia Narodowego i ułożenia konstytucji 1791 r.; 1790 prezes klubu Jakobinów; 1791 przewodniczący Zgromadzenia Narodowego. Napisał: „Mémoires", „Correspondence entre le comte de M. et le comte de Lamarck", „De la monarchie prusienne sous Frédéric le Grand" i in.

Mirabilis, dziwacznica, rodzaj roślin z rodziny Nyctaginaceae (nocnicowate). Zioła krain zwrotnikowych Ameryki, o kwiatach zamkniętych w dzień, otwierających się nad wieczorem. Niektóre gatunki uprawiane jako rośliny ozdobne — kwiatowe, np. M. Jalapa, d. wieczorna, pochodząca z Indyj Zachodnich; bylina do 60 cm. wysok., o kwiatach rurkowo-lejkowatych, dużych, zwykle żółtych, czasem purpurowych, białych lub upstrzonych, bezwonnych. M. longiflora, d. długokwietna, pochodząca z Meksyku; bylina o kwiatach długorurkowych, zewnątrz omszonych, białych, wewnątrz purpurowych, wonnych. Korzenie M. Jalapa posiadają własności przeczyszczające i wzbudzające wymioty.

Mirabilit, minerał, dziesięciowodny siarczan sodowy $Na_2SO_4.10H_2O$, układu jednoskośnego, tward. = 1,5—2, cięż. wł. = 1,4—1,5; spotyka się niekiedy w b. wielkich ilościach oraz wspólnie z solą kamienną. Nazywa się go też solą glauberską.

Miracidium, nazwa urzęsionej larwy przywr (Trematodes).

Miramar, zamek nad m. Adrjatyckiem pod Triestem (Włochy płn.-wsch.), zbudowany 1854—56 przez arcyks. Maksymiljana.

Miramar.

Miramon Miguel, prezydent rep. meksykańskiej 1854—1860, * 1831; od 1863 wódz nacz. armji meks.; rozstrzelany wraz z ces. Maksymiljanem 1867.

Miranda, l. dopływ rz. Paragwaju w Brazylji (Am. Płd.); żeglowny, dług. 500 km.

Miranda, stan Wenezueli płn. (Am. Płd.), 7.950 km², 174.000 mieszk., stol. Ocumare del Tuy; wywóz kawy, kakao, cukru, bananów.

Mirandola, m. w prow. Modena (Włochy), nad rz. Buraną, 17.000 mieszk.

Mirandola Francesco Pico de, filozof włoski, † 1533. Podzielał poglądy Giovanni'ego Pico de Mirandola, swego stryja.

Mirandola F., ob. Pik Franciszek.

Mirandola Giovanni Pico de, uczony i filozof włoski, * 1463, † 1494. Łączył nowoplatonizm z doktrynami kabalistycznemi; wystawił 900 tez, które zamierzał przedyskutować w Rzymie, na co jednak nie otrzymał zezwolenia. Jego dewizą było: „de omni re scibili".

Mirat, ob. Meerut.

Miraż lub mamidło (również fata morgana), zjawisko optyczne, obserwowane często

na równinach płaszczystych, rozgrzanych przez słońce. Wskutek całkowitego odbicia promień od niższych, silniej nagrzanych warstw powietrza, oko dostrzega odwrócony obraz przedmiotu, co wywołuje złudzenie, jakby to był obraz, powstały przez odbicie od powierzchni wody (mamidło dolne). Na morzach można często obserwować obraz przedmiotów, powstały przez odbicie od górnych cieplejszych warstw powietrza (mamidło górne).

Mirbach Wilhelm hr., dyplomata niemiecki, * 1871, † 1918; kierownik misji niem. w Petersburgu, 1918 poseł w Moskwie; zamordowany 1918 przez lewych socjal-rewolucjonistów.

Mirbeau Octave, powieściopisarz francuski, * 1850, † 1917; powieści: „Ogród udręczeń", „Pamiętnik panny służącej", „Ksiądz Juljusz", „Dingo" i in.; sztuka teatralna: „Interes interesem".

Mirbt Karl, niemiecki historyk kościoła, * 1860; od 1912 prof. w Getyndze; autor dzieł: „Quellen zur Geschichte des Papstums", „Geschichte der kathol. Kirche von der Mitte des XVIII Jahrh. bis zum Vatikan Konzil" i in.

Mirecki Kazimierz, malarz polski, * 1836 w Genui, † 1910 w Warszawie; kształcił się w Wenecji i Krakowie; malował sceny rodzajowe i portrety historyczne.

Mirfield, m. w hrabstwie York (Anglja), 12.000 mieszk.; przędzalnie wełny.

Mirgorod, m. pow. na Ukrainie, gub. połtawska, nad rz. Chorolem, 15.500 mieszk.; jarmarki.

Miriam, pseud. Przesmyckiego Zenona (ob.).

Mířička August, uczony czeski, profesor prawa karnego na uniwersytecie w Pradze, * 1863.

Mirków, osada fabr. w pow. wieluńskim (woj. łódzkie), nad rz. Prosną; niegdyś wielka papiernia, 1888 przeniesiona do Jeziorny pod Warszawą.

Miron, ob. Michaux Alexander.

Miropol, m-ko na Wołyniu, pow. zwiahelski (Ukraina), ok. 2.000 mieszk.; bitwa w 1863 r.

Mirowicz Wasilij, podporucznik armji rosyjskiej, * 1740; usiłował uwolnić z twierdzy Szlisselburskiej więzionego tam od lat kilkunastu zdetronizowanego Iwana IV; ścięty 1764.

Mirów, ruiny zamku warownego z XIV w. w pow. będzińskim (woj. kieleckie).

Mirra (Myrrha), gumo-żywica, wyciekająca z rośliny Commiphora abyssinica; smak gorzkawy, kolor żółtawy lub brunatny; przy paleniu wydziela przyjemny zapach; stosowana jako kadzidło i w lecznictwie (tynktura mirrowa do płukania ust).

Mirski Józef, ob. Kretz Józef.

Mirtowate, ob. Myrtaceae.

Mirtowe, ob. Myrtales.

Mirtowe strzępki, carunculae myrtiformes lub hymenales, szczątki błony dziewiczej (hymen), pozostałe po pierwszym porodzie w postaci nieznacznych strzępków lub guzków, otaczających ujście pochwy (orificium vaginae).

Mirtowy olejek, olejek eteryczny, otrzymywany z liści mirtowych zapomocą destylacji parą wodną.

Mirycylowy alkohol, związek organiczny, $C_{30}H_{61}OH$; alkohol nasycony, ciało stałe; część składowa wosku.

Mirydyci, szczep górali albańskich; zamieszkuje na płd. od rz. Drinu w liczbie ok 30.000 głów, przeważnie rzym.-kat.

Mirza lub murza, tytuł perski; użyty po imieniu oznacza księcia krwi, przed — uczonego w piśmie.

Mirzapur, m. okręg. w prow. Agra-Oudh (Indje bryt.), na l. brzegu Gangesu, 55.000 mieszkańców; wyrób dywanów.

Misandria (u kobiet), chorobliwy wstręt do mężczyzn.

Misdroy, miejscowość kąpielowa nad Bałtykiem w Pomeranji (Prusy), 3.400 mieszk.

Mise (franc.), przysposobienie, układ. M. en pages, łamanie składu w strony. M. en scène, przygotowanie sztuki do przedstawienia.

Miseczkowate, ob. Cupuliferae.

Miseczniaki, ob. Discomycetes.

Miserere, początkowe słowo psalmu 57 Vulgaty: „Miserere mei, Domine" (Zmiłuj się nademną Panie), który wiele razy służył najwybitniejszym kompozytorom za tekst wokalnych utworów. W kaplicy Sykstyńskiej w Rzymie bywa M. śpiewane bardzo uroczyście w Wielkim Tygodniu. Z pomiędzy dwunastu wybranych kompozycyj, trzy otrzymują pierwszeństwo w wykonaniu i pojawiają się na zmianę: Allegri, Baj i Baini. Mozart spisał z pamięci Miserere Allegriego, które od tego czasu stało się własnością ogółu.

Miserere, w medycynie objawy niedrożności kiszek, zwłaszcza wymioty kałowe.

Misiewicz Michał, lekarz, * 1853 w Łodzi; studja w Warszawie, Wiedniu i Berlinie. Założył własny zakład ze stacją klimatyczną w Czarnieckiej Górze. Napisał liczne prace i dzieła lekarskie; wydał „Lasy w Królestwie Polskiem".

Misiurka, rodzaj szyszaka metalowego (żelaznego), przykrywającego wierzch głowy, połączonego z czepcem, wykonanym z siatki metalowej, spadającej na kark i osłaniającej boki twarzy i ramiona; pochodzenia wschodniego; w polskiem wojsku była używana w chorągwiach kozackich i pancernych w XVI i XVII w.

Misja (łac.), właśc. posłannictwo, praca Kościoła, celem nawracania niewiernych i pogan za pośrednictwem specjalnych stowarzyszeń lub (w Kościele katolickim) zakonów. Zorganizowaniem i ujednostajnieniem pracy misyjnej w Kościele katolickim zajmuje się specjalna kongregacja: „Congregatio de propaganda fide", założona w 1622.

„Misje Katolickie", miesięcznik ilustr., wychodzący w Krakowie od 1882 pod kierunkiem OO. Jezuitów; podaje wiadomości o pracach misjonarskich, zwłaszcza mis. polskich na całym świecie, szczegóły etnograficzne, kulturalne i religijne.

Misjonarz apostolski, tytuł, przysługujący wychowańcom kolegjów papieskich oraz kapłanom, którym został udzielony na mocy specjalnego dekretu Ojca św.

Misjonarze, zgromadzenie zakonne, zwane we Francji lazarystami, założone przez św. Wincentego à Paulo, zatwierdzone w 1655. Jednem z głównych zadań zakonu było przysposabianie młodzieży do stanu duchownego. W Polsce do 1794 mieli 32 domy misyjne, 20 parafij, 20 seminarjów ogólnych i 4 seminarja wewnętrzne.

Miskolcz, stol. komitatu Borsod (Węgry płn.), 57.000 mieszk.; fabr. porcelany, znaczny handel zbożem i winem.

Misogynia, u mężczyzn chorobliwy wstręt do kobiet.

Mispikiel, minerał, ob. arsenopiryt.

Misquitos (mylnie Mosquitos), szczep Indjan Am. środk., zmieszany z murzynami; zamieszkuje wsch. wybrzeża rep. Nikaragua.

Missa (łac.), msza; M. pro defunctis, msza za umarłych; M. solemnis, msza uroczysta; M. brevis, w kościele protestanckim msza skrócona (Kyrie i Gloria).

Missa, pr. dopływ rz. Ekawy w Kurlandji, dług. 110 km.

Missale (łac.), ob. mszał.

Missi dominici (łac. wysłańcy pańscy), urzędnicy w państwie Karolingów, delegowani do nadzoru nad administracją poszczególnych prowincyj i hrabstw państwa.

Missio canonica (łac.), upoważnienie do spełniania funkcyj kościelnych w kazaniu, nauczaniu i udzielaniu sakramentów.

Misiones, terytorjum płn.-wsch. Argentyny (Am. Płd.), graniczące z Brazylją i Paragwajem, 30.431 km², 62.160 mieszk.; gł. skupienie Polaków w Argentynie (10.000 głów); stol. Posadas; uprawa trzciny cukrowej, kawy, tytuniu, bawełny.

Mississippi, najw. rz. w Ameryce Płn., dług. 4.209 km., wraz z Missuri, jako gł. rzeką, 6.970 km. dług.; dorzecze 3.275.000 km²; wypływa z jez. Itaska (w stanie Minnesota); żeglowna na przestrzeni 3.130 km.; gł. dopływy z pr. strony: Missuri, Arkansas i Red River, z lewej Ohio.

Mississippi, stan płd. St. Zjedn. Am. Płn., nad doln. Mississippi i zat. Meksykańską, 121.376 km², 1,800.000 mieszk. (52% murzynów); rolnictwo (uprawa bawełny i kukurydzy), nieznaczny przemysł; stol. Jackson.

Missolunghi, ob. Mesolongion.

Missoula, m. w stanie Montana (St. Zjedn. Am. Płn.), w dolinie wśród gór Skalistych, 13.000 mieszk.; uniwersytet.

Missouri, ob. Missuri.

Missuri, ang. Missouri, pr. gł. dopływ Mississippi (St. Zj. Am. Płn.), 4.722 km. dług., dorzecze 1,346.000 km².

Missuri, ang. Missouri, stan w środk. St. Zj. Am. Płn.; płd. część górzysta, w płn. prerje, 179,791 km², 3,404.000 mieszk.; rolnictwo, kopaliny, znaczny przemysł; stol. Jefferson City, najw. m. St. Louis.

Mistagog (greck. mystés — wtajemniczony i agógos — prowadzący), kapłan grecki, wtajemniczony w misterja.

Mistek, m. na Morawach (Czechosłowacja), nad rz. Ostrawicą, 8.500 mieszk.; przemysł włókienniczy.

Mister, ang. pan, skrót Mr.

Misterioso, wyrażenie, używane w muzyce, oznacza tajemniczo.

Misterje (greck. mystés, wtajemniczony), wierzenia i obrzędy greckie, dostępne jedynie dla wtajemniczonych. Do najsławniejszych należały m. eleuzyńskie na cześć bogini Demetry i m. orfickie na cześć Orfeusza.

Misterje, drames liturgiques, widowiska pasyjne, przedstawienia sceniczno-religijne z muzyką, w wiekach średnich. Powstały w VIII w.; najbardziej rozpowszechnione były w XI i XII w. Stanowią pośrednią formę między muzyką liturgiczną a świecką. Miejscem wykonywania m. były początkowo kościoły (Cambrai, Rouen, Reims), potem place jarmarczne. Melodje pieśni (przeważnie z chorału) śpiewane były przy akompanjamencie organów i puzonów. M. wykonywali początkowo mnisi i klerycy po łacinie; zczasem, gdy poczęto używać w m. języka ludowego, głównymi wykonawcami, a zarazem krzewicielami piosenki ludowej stali się we Francji „ménétriers", w Niemczech „fahrende Leute", w Polsce „rybałci".

Mistral, wiatr płn. i wsch. w okolicach nadśródziemnomorskich Francji, suchy i zimny. Powstaje, gdy nad zat. Liońską i Genueńską wytworzy się niż barometryczny, zaś na płn. Francji i nad Alpami wyż barom. Najczęstszą drogą m. jest dolina Rodanu.

Mistral Frédéric, poeta prowansalski, * 1830, † 1914; starał się wskrzesić stary język prowansalski i w tym celu założył stowarzyszenie „Félibre"; napisał: „Mireio", „Calendau", „Nerto", „Lis Isclo d'or", słownik języka nowoprowansalskiego „Lou tresor dou félibrige" i in. 1904 nagroda Nobla.

Mistress, ang. pani; skrót Mrs.

Mistretta, m. na wyspie Sycylji (Włochy), 14.000 mieszk.

Mistrz, miano to nadawano, łącząc je z jakiemś bliższem określeniem, malarzom nieznanym z XV i początku XVI w.

Mistrz E. S., rytownik niemiecki z 1466; liczne jego dzieła dały początek niemieckiej szkole rytowniczej; z pomiędzy nich: „Dzieciątko Jezus w kąpieli", „Madonna z Einsildeln", „Stajenka betleemska" i in.

Mistrz Franke, malarz niderlandzki z pocz. XV w.; dzieło główne: Ołtarz św. Tomasza (1424, Hamburg).

Mistrz z Hohenfurt, malarz czeski z XIV w.; z dzieł: dziewięć obrazów ołtarzowych w klasztorze w Hohenfurt.

Mistrz Świętej Rodziny, malarz niemiecki z XV w.; dzieła: „Św. Rodzina" (muz. Wallraf-Richartz), „Wniebowzięcie" (muz. Germańskie), „Dziewica w glorji" (1490, Berlin) i in.

Mistrz życia N. M. P., malarz niemiecki z drugiej połowy XV w.; malował głównie sceny z życia N. M. P. i Męki Pańskiej; dzieła: "Ukrzyżowanie" (Kolonja), „Ołtarz N. M. P." (Pinakoteka, Monachjum), „Zdjęcie z krzyża" i in.

Mistycyzm, 1) skłonność, usposobienie do stanów mistycznych; 2) mistyka, jako kierunek filozoficzno-religijny.

Mistyczny, odnoszący się do mistyki albo do mistycyzmu, cechujący stany mistyczne.

Mistyfikacja, kłamstwo, oszustwo.

Mistyk, człowiek, wyznający doktrynę mistyczną (ob. mistyka), doświadczający stanów mistycznych, skłonny do mistycyzmu.

Mistyka (greck. mystés, wtajemniczony), kierunek filozoficzno-religijny, według którego umysł ludzki zdolny jest, dzięki posługiwaniu się specjalnym rodzajem poznania, zwanym intuicją, przeniknąć największe tajemnice bytu i osiągnąć zjednoczenie się z bóstwem. To poznanie i zjednoczenie się z bóstwem osiąga się w swoistym stanie duchowym, tzw. stanie mistycznym. Zanika wówczas świadomość świata zewnętrznego, albo przynajmniej schodzi ona na daleki plan, zanika również poczucie własnego „ja". Centralnym punktem przeżycia mistycznego jest akt kontemplacji, oglądu intelektualnego, w którym objawia się bezpośrednia obecność bóstwa. Temu oglądaniu intelektualnemu bóstwa towarzyszą zazwyczaj uczucia podniosłe i radosne. Ogląd ten nie jest dyskursywnem poznaniem pojęciowem, którego rysem charakterystycznym jest zdobywanie wiedzy krok za krokiem, lecz intuicją, dającą w jednym akcie poznanie całkowite i wszechstronne. Dusza pogrąża się wówczas w Bogu, jednoczy się z Nim, a nawet staje się jego cząstką. Największy stopień tego przeżycia mistycznego nosi charakter e k s t a z y (greck. ekstasis — wyjście z siebie), tj. zatracenia poczucia samego siebie. Stanom mistycznym towarzyszą niekiedy wizje i stygmaty (u mistyków chrześcijańskich). Ten stan kontemplacji mistycznej nosi przeważnie cechę bierności, jakby był darem zzewnątrz, przychodzi nagle i nieoczekiwanie. Poznanie mistyczne jest niewypowiedziane, nie da się ubrać w szatę słów. Objawiają się w niem prawdy, którychby się samemu nie wykryło. To też według mistyków, przedewszystkiem chrześcijańskich, stan mistyczny jest pochodzenia nadnaturalnego. Wytłumaczenia psychologicznego stanów mistycznych szukano dawniej w usposobieniu neuropatycznem mistyków. Tłumaczenie to jednak jest powierzchowne i niewystarczające. Prawdopodobnie chodzi tu o wielce złożone procesy, w których biorą udział podświadome stany, jak w natchnieniu artystycznem lub w twórczości genjalnej. M. była rozpowszechniona w starożytnej Grecji (misterja eleuzyńskie i orfickie), w Egipcie, w Indjach, Persji. Pierwszym mistykiem na gruncie monoteizmu był myśliciel żydowski z Aleksandrji, F i l o n (I w. po Chr.). Wielki wpływ na mistykę chrześcijańską wywarł filozof grecki, nowoplatonik P l o t y n. Wielcy mistycy chrześcijańscy: G r z e g o r z z M i s s y (331—394 po Chr.), A u g u s t y n (354—430 po Chr.), m i s t r z E c k a r d t († 1327), św. T e r e s a (1515—1582). Z filozofów wykazują pierwiastki mistyczne Mikołaj K u z a ń c z y k, S p i n o z a i in.

Misz, mieszanina owsa, otrębów i wody dla młodych koni wyścigowych.

Miszewski A n t o n i, rzeźbiarz polski, * 1891; kształcił się w Paryżu; pracuje w Warszawie; z dzieł: „Głowa mężczyzny" (bronz, nagroda w Salonie 1926 T. Z. Szt. P.), „Głowa kobiety" (bronz), „Rzucający kulą", tors „Ewa".

Miszkulancja, w dawnej Polsce nazwa zupy, podawanej głównie w klasztorach, zrobionej z różnych jarzyn i mięsiwa i zaprawionej śmietaną. Zczasem wyraz m. począł oznaczać wogóle mieszaninę różnych czynników.

Miszna (hebr.), nauka, najstarsza część Talmudu, napisana w języku nowohebrajskim. Redakcją M. w obecnej formie zajmował się rabin Jehuda Hannasi w II w. po Chr. M. dzieli się na 6 części, zawierających 63 traktaty. Rozróżniamy M. palestyńską i babilońską.

Miś (misio, misiek, mysio), żartobliwa nazwa niedźwiedzia w ludu.

Miśnia (niem. Meissen), m. pow. (Saksonja), na l. brzegu Elby, 37.500 mieszk.; katedra z XIII w., zamek z XV w.; najstarsza w Europie fabr. porcelany; fabr. fortepianów, mebli, gisernie. Marchja miśnijska, utworzona w 965, za Bolesława Chrobrego należała do Polski.

Mit (greck.), opowieść o bogach i półbogach. M. dzielimy na pewne typy, z których najważniejsze są: teogoniczne (o powstaniu bóstwa), antropogoniczne (o powstaniu człowieka), kosmogoniczne, kosmologiczne (o powstaniu świata), eschatologiczne (o zaniku świata), etjologiczne (tłumaczące rażące i niezwykłe własności ludzi i zwierząt), obrzędowe, o podziemiu, smokach i obrazach.

Mitarski W i l h e l m, malarz polski, * 1875, † 1924 w Krakowie; kształcił się w Krakowie, Paryżu i Włoszech. Malował obrazy i studja pod wpływem najnowszej sztuki francuskiej.

Mitawa (łot. Jelgawa), m. pow. na Łotwie nad rz. Aa, 28.000 mieszk. (1915 — 46.800); zamek, siedziba książąt kurlandzkich, lenników Polski 1561—1795 r.

Mitchell O r n i s b y M a c k n i g h t, astronom amerykański, * 1810, † 1862. Sprowadził do Ameryki w 1845 jeden z największych wówczas rafraktorów, 10,5 cali; w ciągu dziesięciu lat kierownik obserwatorjum w Cincinnati. Obserwował głównie gwiazdy podwójne; wydawał popularne czasopismo astronomiczne; skonstruował chronograf elektryczny, który oddał wielkie usługi astronomji.

Mithra, ob. M i t r a.

Mitidża, ob. M e t i d ż a.

Mitilini, gł. m. wyspy Lesbos, zwanej także M., 57.000 mieszk.; handel winem.

Mito, m. na wyspie Hondo (Japonja), 53.000 mieszk.

Mitochondrja, c h o n d r j o s o m y, p l a s t o s o m y, nazwa swoistych tworów, odkrytych po raz pierwszy w komórkach płciowych, a później znalezionych w protoplazmie najrozmaitszych komórek zwierzęcych i roślinnych; występują w kształcie mniejszych lub większych ziarenek, nitek (c h o n d r j o m i t y) lub pałeczek (c h o n d r j o k o n t y). Wszystkie m. jednej komórki noszą nazwę c h o n d r j o m u. Przez niektórych badaczy m. są uważane za stałe, nader ważne elementy komórkowe, inni przypisują im charakter przejściowy, związany z przemianą materji w komórce.

Mitologja grecka i rzymska (klasyczna). Grecki wyraz m y t h o-l o g i a (od m y t h o s słowo, mowa, opowieść i l o g o s mowa, opowiadanie) oznaczał pierwotnie o p o w i a d a n i e baśni i podań o bogach i bohaterach; dziś służy do oznaczania z b i o r ó w takich podań (mitów), a także n a u k i o mitycznem pojmowaniu świata i mitycznem myśleniu, przyczem myślenie mityczne jest przeciwieństwem myślenia racjonalnego, naukowego. Podania o nadludziach (bohaterach), demonach i bogach nie były u Greków i Rzymian zebrane w jakieś księgi święte, których nauka byłaby przedmiotem wiary, jak opowiadania Biblji u Żydów, Ewangelji u Chrześcijan, Koranu u Mahometan. Jedynemi stałemi związkami religijnemi były u nich związki społeczne, jak rodzina, ród, szczep, gmina, miasto, państwo; podobnie jak te związki miały, mimo sankcji religijnej, charakter świecki, tak i lokalne tradycje mityczne były świeckie. Te tradycje zbierano już w starożytności, a resztki tych zbiorów doszły do nas jako „Mitografowie greccy" (wyd. u Teubnera w Lipsku). Czorpią oni swe wiadomości głównie z opracowań poetyckich; ale już poeci nie opowiadali wiernie tradycyj lokalnych, tylko je sztucznie konstruowali. Jeśli Apollina czczono np. w Delfach, na Delos, w Attyce i w Didymie, to w każdem z tych miejsc miał on inny charakter, inną legendę, inny kult. Syntezy tych czterech Apollinów nie znał żaden Grek, żaden w nią nie wierzył. Tak samo się ma rzecz z wszystkiemi innemi bóstwami, których skonstruowane biografje podają popularne mitologje. Są to repertuary opowiadań poetyckich, przydatne do objaśnień autorów i pożyteczne dla każdego Europejczyka. — Prócz tej mitologji poetyckiej jest jeszcze mitologja, jeśli nie wprost religijna, to w każdym razie łącząca się ściśle z religją. Dopiero na podstawie systematycznie uporządkowanych materjałów w ogromnych dziełach F a r n e l l'a („Cults of the Greek states", 1896) i O. Gruppe'go („Griech. Mythol. u. Religionsgesch.", 1906) można było przystąpić do ustalenia przynajmniej nauki o formach i postaciach mitologicznego myślenia i ich związku z religją. Uczynił to W. W u n d t w drugim tomie „Völkerpsychologie" (1905—9), traktującym mit i religję. Na rzuconych przez niego podstawach budowa naukowej historji religji greckiej w związku z mitologją odbywa się bardzo szybko. Wundt określił przedewszystkiem pojęcie d e m o n a, jako ducha bezosobistego, sprawcy powodzenia lub niepowodzenia człowieka. Takiemi demonami są strachy czy upiory (greckie kery, alastory, Erynje, Lamje, Empuzy, rzymskie Furje, Larwy itp.), które rodzą się w pewnych nastrojach na podstawie halucynacyjnej przemiany spostrzeżeń, na wzór mar i zmór sennych. Większe znaczenie mają demony natury, przedstawiające zobjektywizowany nastrój, wywołany pewnem miejscem. Tu należą demony powietrza i burzy (np. Harpje, Thyjady), wody (wszelkiego rodzaju nimfy, do których należą także muzy), ziemi i domu (węże i duchy domowe, rzymskie Penaty). Charakter ich, potem postać, zależy od środowiska, w którem żyją, od afektów przerażenia, trwogi, nadziei, niespodzianki i rozczarowania, z których się narodziły. Z demonami natury spokrewnione są poniekąd demony wegetacyjne (np. Charyty: Aukso, Karpo, Thallo), sprawcy kiełkowania, wzrostu i owocowania. O ile siedzą w samych roślinach, jako ich dusze, są demonami wewnętrznemi; o ile tylko wpływają na los roślin z chmur, burzy, słońca, deszczu, pogody, należą do demonów zewnętrznych. U Greków demony weszły wcześnie w istotę wyższych bóstw, które objęły ich funkcje i odbierały odpowiednie kulty; dłużej utrzymała się ich samodzielność u Rzymian. — Tu długo czczono boginie źródeł Camenae, zwłaszcza Egerję (wieszczą żonę króla Numy) i Juturnę (żonę Janusa); Pater Tiberinus nie był tylko uosobieniem Tybru, ale demonem; Vesta — to nie uosobienie ogniska domowego, ale demon tego ogniska. Demonem siewu był Saturnus, demonem zbiorów Consus i jego żona Ops Consiva. Innymi demonami wegetacyjnymi byli Faunus i Fauna, Silvanus, Liber i Libera, Flora, Pales (patronka trzód), Vertumnus i Pomona. Piękny mit italski, opowiedziany o Wertumnie i Pomonie przez Owidjusza (Metamorfozy), należy do rzadkości. Rzymianie mieli bardzo słabą fantazję mitotwórczą i, dopiero zidentyfikowawszy swe bóstwa wyższe z greckiemi (Juppiter = Zeus, Juno = Hera, Minerwa = Pallas Athene, Mars = Ares, Mercurius = Hermes itd.), opowiadali o nich greckie mity. Wprowadzając w podania bohaterską interwencję demonów, musiano im dać postać ludzką i ludzkie myśli, uczucia i czyny. W ten sposób bóg powstał na obraz i podobieństwo człowieka, zachowując z natury demonicznej swój zakres działania: Zeus, jedyny indo-europejski bóg jasnego nieba i dnia, zachował funkcje dawnego „grzmiciela", „łyskacza" i „gromowładcy". Niektóre inne bóstwa przejęli Grecy od przedgreckich mieszkańców Grecji, np. Atenę. Początek wielu jest niejasny. W każdym razie słuszne jest zdanie Herodota (II, 53), że Hezjod i Homer są twórcami „theogonji" helleńskiej; poezja połączyła tra-

dycyjne wątki ludowe w pewien system, dała bogom postać, atrybuty i zakres działania, połączyła ich węzłami rodzinnemi, ustaliła ich hierarchję, wprowadziła ich między bohaterów i, jak o bohaterach, tak i o bogach opowiadała coraz to nowe wymysły, tworząc w ten sposób mitologję.

Mitologja słowiańska. Wierzenia religijne dawnych Słowian można odtworzyć jedynie hipotetycznie ze względu na nieliczne i niepewne źródła. Olimp słowiański przedstawia się bardzo ubogo w stosunku do mitologji greckiej, rzymskiej lub germańskiej. Wśród bóstw słowiańskich niektóre tylko zasługują na miano ogólnosłowiańskich. W gronie tem najwyższym bogiem niebios jest S w a r ó g, który odpowiada ogólno-indoeuropejskiemu bóstwu niebieskiemu. Synami Swaroga są S w a r o ż y c, bóg ognia, i D a ż b ó g, bóg słońca. (Wedle prof. Brücknera Swaróg i. zdrobniale, pieszczotliwie Swarożyc — to jedno). Dawnym bogiem słowiańskim, znanym również Bałtom, Finnom i Germanom, był P e r u n, bóg gromów i burzy. Wówczas nazywał się bóg ten, od pierwotnego perky = dąb, Perkunas (lit.), Perkyn (słow.), Fergunjaz (germ.), gdyż bóg piorunów mieszkał w dębie, który też w kulcie jego odgrywał wielką rolę. W Słowiańszczyźnie nazwa P e r k y n przeszła na Peryn, później na Perun. Kult Peruna rozwinął się zwłaszcza na Rusi, dzięki wpływom pokrewnego mu normandzkiego Thora. W e l e s władał światem duchów zmarłych, zwanych welami, a został pomieszany z Własem, św. Błażejem, patronem bydła. C h o r s panował nad księżycem, a bogini M o k o s z posiadała zapewne atrybuty Wenery. Była wreszcie para bogów: S i e m i R g i e ł. Siema objaśnił prof. Brückner, jako boga, opiekującego się domem i rodziną, a Rgła, jako bożka żytniego, rolnego. S t r i b o g i P e r e p ł u t nie mają tak ogólnosłowiańskiego charakteru, jak bóstwa wyżej wymienione; bogów tych czczono tylko na Rusi, przyczem ich rola nie jest jasna. P e r e p ł u t był prawdopodobnie bogiem trafu, przypadku, a S t r i b o g a czczono w tanecznych podskokach. Słowianie pomorscy posiadali mitologję bardziej rozwiniętą. Szczególną czcią otaczany był Ś w i ę t o w i t, który miał wspaniałą świątynię w Arkonie na Rugji. Łączy on w sobie znamiona bóstw wojny i urodzaju. W świątyni jego była sławna wyrocznia. Świętowita wyobrażano sobie jako boga czterogłowego. Ta wielogłowość występuje nieraz u bóstw Słowian pomorskich. R u j e w i t, czczony w Korzenicy na Rugji, miał siedem twarzy, P o r e w i t pięć głów a P o r e n u t cztery głowy, piątą zaś umieszczoną na piersiach. W Hawelbergu, niedaleko Łaby, i w Wielgoszczy na Pomorzu czczono J a r o w i t a, boga zbiorów i wojny. Prócz tych bóstw, czczonych na zachodniem Pomorzu, również wschodnie Pomorze miało swych bogów. W Szczecinie czczono T r z y g ł o w a (Triglaw), który miał trzy głowy na znak swej władzy na niebie ziemi i w piekle. W świątyni jego była wyrocznia, podobna jak w Radgoszczy i Arkonie. Główną rolę przy wróżeniu odgrywał tu koń czarny, jak w Arkonie koń biały. Połabianie raciborscy uważali za najwyższe bóstwo boginię Z i w a. Wszystkie inne bóstwa, dawniej uznawane, jak Jesza, Łada, Dzidzilela, Dziewanna, Marzanna, Lelum-Polelum, są kronikarskiemi wymysłami, powstałemi z powodu niezrozumienia pieśni obrzędowych. Nie wszyscy Słowianie stawiali swym bogom świątynie. Słowianie pomorscy budowali bardzo piękne świątynie, zwane „kontynami", prawdopodobnie pod wpływem obcym. Inni Słowianie stawiali tylko posągi drewniane na wzgórzach i w świętych gajach. Kasta kapłańska istniała na Pomorzu; zresztą u Słowian składał ofiarę najstarszy w rodzie, albo też specjalny kapłan-ofiarnik, ż r e c, który jako „żerzec", długo się utrzymał w polskim obrzędzie weselnym. U Słowian północno-zachodnich kapłani ci byli zarazem wróżbiarzami; poza tem istnieli specjalni wróżbiarze i zaklinacze. Ofiary, zwane trebami, żertwami lub objatami, składano przedewszystkiem w celu uproszenia urodzaju, przyczem ofiarowywano nietylko zwierzęta, lecz i ludzi. Cześć oddawano nietylko bogom, ale i zmarłym przodkom, w obawie przed ich gniewem. Wierzono też w rozmaite duchy; wiara ta przetrwała u ludu do dni dzisiejszych, zmieniło się tylko znaczenie niektórych demonów. Upiory, dawniej duchy powietrzne, wzniecające wiatry, zmieniły się w błędne dusze zmarłych, latawiec stał się duchem domowym, skrzatem, a tylko wilkołak, duchy leśne, topielce i wodnice zachowały swą dawną postać. Brzeginie i wiły przekształciły się w dziwożony, boginki i mamuny; jedynie na Bałkanach pozostały wiły w dawnej formie. Prócz tego wszystkie duchy słowiańskie, pod wpływem kościoła, nieraz zmieniały się w djabły, które uderzają nas dzisiaj swemi dodatniemi rysami. Religję dawnych Słowian możemy odtworzyć też na podstawie takich obrzędów, jak sobótka, dożynki, wilja, nowy rok, topienie zimy i wnoszenie lata.

Mitoza, in. k a r j o k i n e z a (ob.).

Mitra, ob. i n f u ł a.

Mitra (Mithra), bóstwo Persów, źródło światła, opiekun ludzi i zwierząt, pan życia i śmierci, wróg demonów. Kult M., oparty na pewnym rytuale, szerzył się już w IV w. przed Chr. poza granicami Persji; rozpowszechniony był w Babilonie, Grecji i Rzymie, nawet w Germanji i Brytanji. Przedstawiany jako młodzieniec w czapce frygijskiej, godzący sztyletem w szyję klęczącego wołu. Kult M., szerzony w okr. cesarskim w państwie rzymskiem, około IV w. po Chr. został wyparty przez chrześcijaństwo.

Mitraljeza, ob. k a r t a c z o w n i c a.

Mitralna zastawka, v a l v u l a m i t r a l i s, v a l v u l a b i c u s p i d a l i s, zastawka dwudzielna, znajdująca się w sercu, na granicy między lewym przedsionkiem a lewą komorą. Ulega często schorzeniom.

Mitrowica, 1) m. w Chorwacji (Jugosławja), na l. brzegu Sawy, 13.000 mieszk.; ruiny daw-

nego miasta rzymskiego Syrmium; 2) m. w Serbji (Jugosławja), nad rz. Ibrem, 10.000 mieszk.; na płn. krańcu Pola Kosowego; handel.

Mitrydates, imię królów pontyjskich. Najwybitniejszy: M. Eupator, * ok. 132 przed Chr.; król od 111; 88 zajął rzymską M. Azję i wyspy Egejskie; wysłany przeciw niemu Sulla pobił go (87—85) i odzyskał posiadłości rzymskie; powtórnie pobił go Pompejusz nad Lykos. Pokonany M. zginął z ręki żołnierza ze swej straży przybocznej 63 r.

Mitscherlich A l e x a n d e r, chemik niemiecki, * 1836, † 1918; od 1883 prof. Uniw. we Fryburgu; liczne prace, głównie nad sulfo-celulozą.

Mitscherlich E i l h a r d, chemik i krystalograf szewdzko-niemiecki, * 1794, † 1863; od 1821 profesor uniwersytetu berlińskiego; 1820 odkrył zjawisko izoformizmu, następnie dymorfizmu. Liczne prace chemiczne i krystalograficzne.

Mitsuoki, malarz japoński, * 1616, † 1691. Kompozycje dekoracyjne (kwiaty, ptaki, owoce), traktowane w sposób minjaturowy, bardzo często kopjowane były w lace w XVIII w.

Mittelfranken, niem. nazwa Frankonji środkowej, okrąg regencyjny w Bawarji, 7.590 km², 948.000 mieszk.; stol. Ansbach.

Mittelhauser E u g è n e, generał francuski, * 1873; naczelnik misji wojskowej w Czechosłowacji do 1925 r.; stawiał z powodzeniem opór węgierskiemu najazdowi na Słowaczyznę w 1919 r.

Mittellandkanal, ob. Ś r o d k o w y K a n a ł.

Mittelmeer, niem. nazwa morza Śródziemnego.

Mittelstaedt J a n, ekonomista polski, ziemianin, * 1818, † 1890; ogłosił szereg rozpraw, m. in. „Uwagi nad gospodarstwem wiejskiem" i głośną w swoim czasie broszurę „7 miljardów rubli dla Rosji" (1874).

Mitterburg, ob. P i s i n o.

Mittermaier K a r l J o s e p h A n t o n, prawnik niemiecki, * 1787, † 1867; 1821 prof. prawa w Heidelbergu; dzieła: „Grundsätze des gemeinen deutschen Privatrechts", „Das deutsche Strafverfahren", „Die Gesetzgebung und Rechtsübung über Strafverfahren" i in.

Mittweida, m. w obwodzie lipskim (Saksonja), nad rz. Zschopau, 17.000 mieszk.; szkoła techniczna; przemysł włókienniczy.

Mitwa, pr. dopływ Niemna, wypływa w powiecie rosieńskim na Litwie, dług. 95 km.

Mitylene, ob. M i t i l i n i.

Mitzler de Koloff, ob. M i c l e r.

Miurydyzm, ruch religijny wśród mahometan, mający na celu pogodzenie sunitów z szyitami na podłożu fanatycznej niechęci do niewiernych; odegrał dość znaczną rolę podczas walk mahometańskich, przeważnie górali Kaukazu, przeciwko najazdowi rosyjskiemu w ciągu XIX w.

Miwa I., rzeźbiarz japoński w XVII w.; celował w wykonywaniu rzeźb z drzewa i kości słoniowej

Mixolidyjska tonacja, ob. m i k s o l i d y j s k a t o n a c j a.

Mixta et composita, ob. l e k i.

Mixtecos, ob. M i k s t e c y.

Mixtura, ob. m i k s t u r a.

Mizandria, ob. m i s a n d r i a.

Mizantrop (greck.), wróg ludzi. Tytuł komedji Moljera. M i z a n t r o p j a, niechęć do obcowania z ludźmi, unikanie ludzi.

Mizar, ob. N i e d ź w i e d z i c a W i e l k a.

Mizerykordja, krótki sztylet o wąskiej klindze, używany przez średniowiecznych rycerzy do dobijania rannego przeciwnika.

Mizocz, m-ko w pow. dubieńskim (woj. wołyńskie), ok. 2.000 mieszk.; cukrownia Karwice-Ozierany.

Mizogynia, ob. m i s o g y n i a.

Mjösen, najw. jez. w Norwegji, 393 km², 452 m. głęb., dopływ rz. Laagen, odpływ rz. Vormen.

Mladá Boleslav, ob. B o l e s ł a w M l a d á.

Mladenovic P i o t r, mistrz uniwersytetu praskiego, † 1451; teolog, towarzysz Jana Husa, któremu dobrowolnie towarzyszył do Konstancji i złożył o tem wierne sprawozdanie.

Mlecz, ob. S o n c h u s.

Mlecz, ob. C h y l u s.

Mlecz pacierzowy, ob. r d z e ń k r ę g o w y.

Mleczak, 1) samiec rybi; 2) młode zwierzę, ssące jeszcze (sysak, sysun).

Mleczarstwo, gałąź przemysłu rolnego, oparta na przetworach mleka krowiego. Wynalazki i udoskonalenia przyrządów technicznych (centryfuga, służąca do oddzielania części stałych od płynnych) wywołały w m. zupełny przewrót. Bakterjologja umożliwiła umiejętną konserwację mleka (pasteuryzowanie i sterelizowanie) i udoskonalenie pewnych wyrobów (serownictwo). Zbiorowa przeróbka mleka (znana w Szwajcarji w XIII w., w Polsce na Podhalu praktykowana od bardzo dawnych czasów) wytworzyła później spółki handlowe, które zczasem przeobraziły się w wielkie organizacje handlowe o charakterze międzynarodowym. Do regulowania cen powstały specjalne giełdy nabiałowe. W Polsce obecnie znajduje się ok. 1.300 spółek m., zgrupowanych w związkach współdzielczych. Sprawami organ. i ekonom. zajmuje się wydział mleczarski Związku Rewizyjnego Polsk. Spółdzielni Roln. w Warszawie i wydział mleczarski przy centr. Tow. Roln. w Warszawie. Nauka o m. wykładana jest przy katedrach przemysłu rolniczego w wyższych uczelniach, specjalnie w studjum roln. Uniwersytetu Krakowskiego i w Ak. Roln. w Dublanach; istnieje rządowa średnia szkoła m. w Rzeszowie. Fachowe pisma: „Mleczarstwo", 2 miesięcz. od 1. I. 1927 w Warszawie, jako d. c. „Gazety Mleczarskiej i Hodowlanej" od 1. IV 1926 w Warszawie; „Mleczarstwo i Przemysł Ml." w Poznaniu. Część zagadnień m. omawiana jest w czasopismach współdzielni roln.: „Gazeta Gospodarska" Centr. Tow. Rol. w Warszawie i „Poradnik Współdzielczy" w Poznaniu. Spółdzielni mleczarskich, należących do „Związku Rewizyjnego Polskich Spółdzielni

Rolniczych w Warszawie" i do „Krajowego Patronatu we Lwowie", a grupujących się w „Zjednoczeniu Związków Spółdzielni Rolniczych" w Warszawie — istniało w r. 1926 we wrześniu 306 spółek, które dostarczyły przeszło 106,000.000 litrów mleka. Organem Zjednoczenia Związków jest „Czasopismo Spółdzielni Rolniczych w Warszawie". W „Unji Związków Spółdzielczych w Polsce", grupują się: „Związek Rewizyjny Spółdzielni Kółek Rolniczych w Krakowie", „Związek Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych we Lwowie", „Związek Spółdzielni Zarobkowych i Gospodarczych w Poznaniu" i „Związek Spółdzielni Polskich w Warszawie". — U. Z. S. wydaje organ: „Poradnik Spółdzielni". Do „Związku Spółdzielni Polskich w Warszawie" należało w 1926 — 30 Spółdzielni mleczarskich, które przerobiły 4,251.205 litrów mleka i wyrobiły z niego 169 tonn masła.

Mleczko, w mowie potocznej nazwa męskich gruczołów płciowych (jąder) u ryb.

Mleczko Stanisław, filolog-estetyk, *1854 w Osówce na Podlasiu; studja inżyniersko-górnicze, później nad rytmiką i wersyfikacją; wydał przekład „Iljady" (1894) z komentarzami i własnym poglądem na tzw. sprawę homerycką; prace: „Serce a heksametr czyli geneza metryki poetyckiej w związku z estetycznem kształceniem się języków" (1900), „Tożsamość rytmiki we wszelkiej pracy ludzkiej", „Estetyka rozwoju mowy polskiej", „Narodowa prozodja naszej wersyfikacji" i in.

Mleczko, 1) Wiktor Konstanty, 1656 do 1657 regimentarz żmudzki, starosta żmudzki 1670—80; 2) Wojciech, wojewoda podlaski 1665—73, walczył z Kozakami 1649—51 i Szwedami 1655—1656; † w bitwie z Turkami 1673.

Mleczkowa Teresa, założycielka pierwszego zakładu freblowskiego w Warszawie, * 1830, † 1884.

Mleczna, pr. dopływ Radomki, dług. 29 km.

Mleczna Droga, ob. Droga Mleczna.

Mleczna gorączka, wzniesienie temp. u kobiet podczas połogu, wadliwie tłumaczone jako wywołane nagromadzeniem się mleka. W rzeczywistości wzniesienie gorączki w połogu jest objawem zakażenia połogowego lub jakiejś choroby gorączkowej.

Mleczna kuracja, spożywanie samego tylko mleka (4—6 szklanek dziennie), bez innych produktów; ma zastosowanie przy chorobach żołądka, nerek, serca.

Mleczne pompki, pompki do odciągania pokarmu.

Mleczne zęby, dentes decidui, u człowieka dwadzieścia zębów (dwa siekacze, jeden kieł, dwa zęby trzonowe, na każde pół szczęki), zjawiających się, poczynając od 6—8 miesiąca życia, i utrzymujących się do 6—7 roku życia. Zęby m. są mniejsze i bielsze od trwałych.

Mleczny cukier, ob. laktoza.

Mleczny gruczoł, dwa parzyste gruczoły, znajdujące się w zawiązkach u płci obojga, dochodzące do rozwoju u kobiet płciowo dojrzałych w okresie ciąży i karmienia. Gruczoł m. składa się z całego szeregu cewek i pęcherzyków, produkujących mleko, które wypływa przez specjalne otworki na brodawce. Mleczne gruczoły zwierząt, ob. ssaki.

Mleczny kwas, związek organiczny, CH_3.CHOH.COOH, oksykwas; istnieje w czterech postaciach izomerycznych: α oksypropionowy, zwykły kwas mleczny (prawy, lewy i optycznie nieczynny) oraz β-oksypropionowy. Syntetycznie otrzymuje się optycznie nieczynny; w stanie zupełnie czystym ciało krystaliczne o temp. topn. 18°, zwykle zaś ciecz oleista; występuje w mleku kwaśnem jako produkt fermentacji cukru mlecznego, w kapuście kiszonej, jako część składowa soku żołądkowego itd. Prawy k. m. = kwas mięsomleczny, ciało krystaliczne o temp. topnienia 26°; wykryty w soku mięsnym. Wszystkie k. m. mieszają się w każdym stosunku z wodą i alkoholem. K. m. α-oksypropionowy otrzymujemy zwykle przez fermentację niektórych cukrów (mleczny, glikoza itd.) pod wpływem pewnych grzybków, dodając podczas procesu fermentacji kredy, w celu zobojętnienia wytwarzającego się k. m. K. m. ma zastosowanie w technice.

Mleczny sok, ob. rurki mleczne.

Mleczny strup, crusta lactea, ognipłór, tworzenie się zaczerwienionych, ograniczonych, łuszczących się ognisk na policzkach u niemowląt, dotkniętych skazą wysiękową.

Mleko, produkt, wydzielany przez gruczoły mleczne zwierząt ssących; płyn nieprzezroczysty, biały (w cienkich warstwach białoniebieski), oddziaływania obojnaczego (amfoterycznego, tj. równocześnie kwaśnego i zasadowego), o ciężarze właściwym 1.028—1.034. Składa się z zawiesiny w płynie ciał tłuszczowych, zawierających białka, sole i cukier mleczny. Mleko krowie zawiera średnio na litr 871,7 części wody, 36,9 tłuszczu, 35,5 białka, 48,8 cukru, 7,1 soli mineralnych. Mleko kobiece odpowiednio zawiera wody 875,6 części, tłuszczu 37,4, białka 20,3, cukru 63,7, soli 3 części (analiza według Königa). Wartość cieplna 1 litra mleka, zarówno krowiego jak i kobiecego = 650 kaloryj. Ciała białkowe m. składają się z kazeiny i globuliny; nie ścinają się przy gotowaniu, natomiast osadzają się przy staniu mleka (tworzenie się kwasu mlecznego, strącającego kazeinę, powstającego dzięki działaniu bakteryj na cukier mleczny). M. zawiera cały szereg substancyj, bliżej chemicznie nieokreślonych; ciała te (aglutyniny i precypityny) do pewnego stopnia przenoszą odporność na pewne choroby z ustroju matki na niemowlęta, karmione mlekiem tych matek. Wartość odżywcza i obronna mleka kobiecego jest większa, niż krowiego.

Mlila, ob. Melilla.

Mlle, skrót mademoiselle (franc.), panna.

Młaka, 1) trzęsawiska w świerkowych lasach dawnej doliny zakopiańskiej, przez które rwały potoki, zatapiając niższe miejsca; 2) moczar, łąka w wyschłem jeziorze, inaczej młaczysko.

Mława, m. pow. (woj. warszawskie), 17.000 mieszk.; fabr. narzędzi rolniczych, nici, mydła.

Mławka, l. dopływ Wkry, dług. 32 km.

Młocarnia lub młockarnia, maszyna, służąca do młócenia czyli wydobywania ziarna ze zboża, grochu, rzepaku, koniczyny itp. Zależnie od siły rozpędowej istnieją m. ręczne, kieratowe czyli manężowe, poruszane siłą zwierząt, i parowe, poruszane zapomocą lokomobil.

Młociny, w. pod Warszawą, na l. brzegu Wisły; pałac i park z XVIII w., założony przez Brühla, obecnie 300 morg. park miejski.

Młockarnia, ob. młocarnia.

Młocki Alfred, działacz społeczny, pamiętnikarz, * 1804 w Warszawie; studja na uniw. warszawskim; walczył w 1831 w korpusie S. Różyckiego, osiadł potem w Krakowie, gdzie czynnie zaznaczył się w ruchu narodowym, zwłaszcza 1848 r. Później osiadł na wsi w okolicach Lwowa; czynny w organizacji ruchu 1863 r.; prezes tow. „Oświata", stał na czele „Komitetu tanich wydawnictw", opiekował się unitami z Podlasia; † 1879 we Lwowie; napisał „Księga wspomnień" (1884) i inn.

Młoda Polska, okres w rozwoju kultury polskiej, przedewszystkiem na polu filozofji, sztuki i literatury (1891—1897). Prąd ten uwypuklił się najcharakterystyczniej i najwcześniej w literaturze. Prekursorami M. P. byli: Stanisław Witkiewicz („Sztuka i Krytyka") i Adolf Nowaczyński („Małpie zwierciadło"). Ogniskiem ruchu był Kraków. Głównemi organami, skupiającemi wszystkie najwybitniejsze ówczesne siły literackie, były w Krakowie: „Dziennik Krakowski" (red. W. Feldman), „Życie" (red. L. Szczepański, Sewer Maciejowski, St. Przybyszewski); w Warszawie: „Chimera" (red. Miriam — Zenon Przesmycki). Rysami najwybitniejszymi prądów literackich M. P. jest w pierwszym rzędzie nastrojowość, odrzucenie przedmiotowego realizmu, dążenie do idealizmu, sięganie do pierwiastków ludowych, poszukiwanie głębin ducha narodowego na podłożu romantyzmu Mickiewicza i Słowackiego, oraz na wspomnieniach walk niepodległościowych, stanowiących ogniwo w łańcuchu tradycji historycznej; z drugiej strony lubowanie się w średniowiecznych, tajemniczych nastrojach (Stanisław Przybyszewski), religijności (Jan Kasprowicz), przechodzącej u niektórych pisarzy w ekstazę mistyczną (Tadeusz Miciński) lub w dociekaniach metafizycznych (Jerzy Żuławski). W prądach filozoficznych zwrot do towianizmu (Wincenty Lutosławski i Gustaw Baumfeld), do Hoene Wrońskiego (Miriam — Przesmycki), Cieszkowskiego (Sobieski), Trentowskiego (Wł. Horodyski). Nowe widnokręgi społeczno-polityczne odsłonił Stanisław Szczepanowski. W architekturze dążenie do nowych form monumentalnych (w Krakowie Dom Lekarzy — Wyspiański, Stary Teatr Stryjeński, Izba Handlowa — Mehoffer) i nieszablonowej dekoracji. Polichromja Matejkowska kościoła marjackiego zrodziła szkołę wielkich dekoratorów ściennych (St. Wyspiański, K. Maszkowski, S. Mehoffer). Rozwój teoretycznych badań historycznych (historja sztuki) pobudził badania pierwiastków architektury średniowiecznej polskiej i budownictwa drewnianego (M. Sokołowski, S. Szyler, Mokłowski, Matlakowski, St. Witkiewicz, Szyszko-Bohusz, O. Sosnowski) zwł. budow. podhalańskiego (tzw. styl zakopiański). Ludowe motywy weszły do przemysłu artystycznego (grafika, tkaniny, ceramika itd.). Wyspiański, Bukowski, Procajłowicz, Trojanowski i inni artyści tego kierunku grupowali się w Towarzystwie „Sztuka Stosowana", publikującem utwory artystyczne tego kierunku w piśmie „Polska sztuka stosowana". Badanie przeszłości pobudziło wysiłki konserwacyjno-restauracyjne zabytków architektury (przemysłu artyst.), przedewszystkiem Wawelu. Powstają Towarzystwa Miłośników Krakowa, Lwowa, Warszawy i innych miast polskich. Rozwój teatru krakowskiego (Tadeusz Pawlikowski) idzie w parze z rozkwitem twórczości dramatycznej St. Wyspiańskiego, L. Rydla, A. Kisielewskiego, J. Żuławskiego itd. W poezji lirycznej odzywała się coraz częściej silna nuta narodowa (L. Rydel, A. Niemojewski), w powieści zrodziła się nowa forma (Berent, Reymont, Strug). Język wzbogacił się wielką ilością słów, czerpanych z gwar ludowych, stał się gibki i potężny.

Młodnicki Kazimierz, malarz polski, * 1836, † 1900 we Lwowie. Kształcił się we Lwowie, Monachjum i Paryżu. Osiadł we Lwowie, gdzie był nauczycielem rysunków. Zajmował się ilustratorstwem, zamieszczając swe prace w pismach wiedeńskich i warszawskich. Ożenił się z narzeczoną Grottgera, panną Monné.

Młodociane formy, ob. cykl geograficzny.

Młodoczesi, niepodległościowe stronnictwo polityczne w Czechach, powstałe w 1879 r.

Młodoturcy, partja polityczna, która walczyła o nadanie konstytucji państwu tureckiemu i cel ten osiągnęła drogą wojskowej rewolucji 24 lipca 1908 r. M. wśród innych reform, żądali czystości języka tureckiego, wprowadzenia go do obrzędów religijnych (zamiast języka arabskiego) i in.

Młodzianków dzień, czwarty dzień Bożego Narodzenia, pamiątka rzezi niemowlątek, dokonanej przez Heroda.

Młodzianowski Kazimierz, malarz i polityk, * 1880; ukończył Akademję Sztuk Pięknych w Krakowie; 1914 wstąpił do Legjonów, 1917 internowany przez Niemców w Benjaminowie; 1919 główny komendant milicji ludowej, 1919—24 komendant Szkoły Podchorążych; 1924—25 wojewoda poleski; 1925 generał brygady; 1926 minister spraw wewnętrznych, potem wojewoda pomorski. † 1928.

Młodziejowski Andrzej Stanisław, biskup przemyski i warszawski (od 1768), kanclerz w. kor. (od 1767); sprzeniewierzył znaczną część funduszów Komisji Edukacyjnej.

Młodzieńczorództwo, ob. pedogeneza.

Młodzieszyn, w. w pow. sochaczewskim (woj. warszawskie); cukrownia i rafinerja.

Młodzik, harcerz III stopnia.

Młodziwo, to samo co siara, ob. kolostrum.

Młokosiewicz Franciszek, oficer polski, pamiętnikarz, * 1769 w Koźminie; od 1789 w wojsku, wystąpił 1817 r. w stopniu majora; wsławił się obroną zamku Fuengiroli w Hiszpanji w 1807, za męstwo ozdobiony krzyżem kawalerskim i legją honorową; † 1845 w Warszawie; ogłosił: „Wspomnienia z wojny hiszpańskiej" (1843).

Młot, jedno z najstarszych narzędzi, znane już w epoce kamiennej. M. jest zasadniczo ciałem sztywnem o względnie znacznym ciężarze, któremu udzielamy pewnej prędkości. Uderzając w przedmiot obrabiany, m. traci swą energję kinetyczną, która zamienia się w pracę mechaniczną. Rozróżniamy młoty ręczne i mechaniczne. Zasada urządzenia młotów mechanicznych jest u wszystkich ich odmian jednakowa: głowicę młota, prowadzoną w kierownicach, podnosi siła mechaniczna do pewnej wysokości, następnie głowica spada pod działaniem siły ciężkości, często przy współdziałaniu nacisku zewnętrznego, i uderza w przedmiot, umieszczony na kowadle młota. Stosownie do wielkości kutych przedmiotów dobrany jest ciężar głowicy, a do niego dostosowany ciężar kowadła wraz z podstawą czyli szabotem, spoczywającym na elastycznym podkładzie. Zależnie od popędu dzielimy młoty mechaniczne na: młoty transmisyjne, które mogą być napędzane od transmisji albo przez osobny motor elektryczny, i młoty motorowe, w których głowica osadzona jest bezpośrednio na trzonie tłoka motoru, pędzonego parą, ścieśnionem powietrzem lub (w rzadkich przypadkach) gazem palnym. Młoty te nazywamy odpowiednio parowemi, powietrznemi wzgl. gazowemi.

Młot (Kusza-młot), ob. Sphyrna zygaena.

Młyn, pierwotnie narzędzie do roztłukiwania ziarna i wogóle przedmiotów twardych, spoistych, rodzaj moździerza i tłuczka. W czasach historycznych składał się z dwóch kamieni, obracanych drążkiem (ob. żarna). Kamienie młyńskie, poruszane rękami lub przez zwierzęta domowe, są w późniejszych czasach poruszane siłą wodną. M., poruszane siłą wiatru, zwą się wiatrakami; znane były na wschodzie już w starożytności. Budownictwo młynów, ulepszone (w 1550) wynalazkiem pytla, gatunkującego wyroby mączne, opiera się w okresie nowożytnym na skomplikowanym systemie mechanizmu. Zastosowanie turbiny i pary przeniosło system urządzeń młynarskich w dziedzinę ogólnej umiejętności technicznej. Ob. młynarstwo.

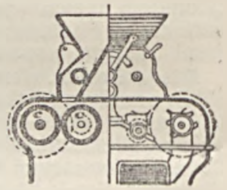
Młyn lodowcowy, kotłowate lub kominowate zagłębienie o prostopadłych ścianach, które lodowiec wydrąża w litej skale przy pomocy głazów i piasku ruchem wirowym.

Młyn morski, kotły, wydrążone w litej skale nadbrzeżnej, przy pomocy oderwanych głazów i piasku przez wirowy ruch kipieli morskiej.

Młynarski Emil, kompozytor, przedstawiciel muzyki symfonicznej, * 1870 w Kibartach; studja muzyczne w konserwatorjum petersburskiem. Pierwszy dyrektor Filharmonji warszawskiej (do 1905), kapelmistrz koncertów symfonicznych w Glasgow, dyrektor opery warszawskiej i konserwatorjum. Napisał symfonję, 2 koncerty skrzypcowe i utwory na skrzypce i fortepian.

Młynarski Feliks, ekonomista, * 1884; studja filozof. na Uniw. Jagiellońskim; 1909—11 nauczyciel gimnazjalny, 1918—23 urzędnik Wydziału Emigracyjnego w Min. Pracy i Op. Społ., 1923—24 Min. Skarbu, od 1924 wiceprezes Banku Polskiego. Napisał: „Socjologja wobec teorji poznania", „Zasady filozofji społecznej", „Kryzys i reforma walutowa", „Zagadnienie polityki niepodległości" (1911, pod pseudonimem Brzoza) i inn.

Młynarstwo, gałąź przemysłu fabrycznego, zajmująca się przeróbką ziarn zbożowych na mąkę, kaszę i użyteczne odpadki. Przybliżoną ilość przedsiębiorstw młynarskich w Polsce można ustalić na 16.000, z czego około 10% stanowią młyny większe motorowe, reszta zaś młyny wodne lub wiatraki. Poszczególne dzielnice posiadają następujące ilości młynów: b. zabór rosyjski — ok. 6000; b. zabór austrjacki — ok. 3.000; b. zabór prus. — ok. 7.000; według siły napędnej młyny w Polsce dzielą się w następujący sposób:

Walce młynarskie.

	m. parowe	m. motorowe	m. wodne	m. wiatrowe
województwa środkowe	4,22%	5,46%	36,12%	54,20%
w. wschodnie	12,00%	0,50%	45,80%	41,70%
w. zachodnie	7,70%	4,60%	25,80%	61,90%
w. południowe	25,20%	7,96%	66,84%	—

W Polsce istnieją następujące organizacje młynarskie: 1) „Związek Młynarzy Polsk. w Warszawie", powstał 4. V. 1919 r. — organ Zw. od r. 1919 „Młynarz Polski". 2) „Zw. Młynarzy Zachod. Ziem Polskich w Poznaniu". 3) „Zjednoczenie Młynów Handlowych w Poznaniu". 4) „Zw. Młynarzy Polskich we Lwowie". 5) „Koło Młynarzy Polskich we Lwowie". Przemiał roczny młynów wszystkich typów określić można na 4,000.000 tonn żyta i 1,000.000 tonn pszenicy. Zdolność przetwórcza jest znacznie wyższa.

Młynarz, szczyt w Tatrach Wys., nad dol. Białej Wody, 2.168 m. wys.

Młynek, maszyna do rozdrabiania zboża, koksu, rudy, kamieni, kości, chemikaljów etc. Młynki działają trąco, miażdżąco lub ścinająco.

Młynek Ellisa, ob. Ellisa młynek.

Młynów, m-ko w pow. dubieńskim (woj. wołyńskie), 1.260 mieszk.; pałac Chodkiewiczów z XVIII w.

MM, skrót messieurs (franc.), panowie.

Mme, skrót madame (franc.), pani.

Mn, symbol chemiczny pierwiastka manganu.

Mnemometr, aparat psychologiczny, zbudowany przez psychologa i psychjatrę węgierskiego Ranschburga, służący do eksponowania materjału pamięciowego w warunkach przejrzystych i stałych; używany do badań eksperymentalnych nad pamięcią. Istnieją m. ulepszone, m. in. przez Wirtha i Lipmanna.

Mnemonika, ob. mnemotechnika.

Mnemotechnika (greck. mnéme — pamięć), zespół środków i prawideł, mających na celu ułatwienie zapamiętania materjału, który ma zostać przyswojony. M. nie doskonali pamięci jako funkcji psychicznej, jest procedurą sztuczną i najczęściej obciąża tylko pamięć niepotrzebnym balastem. Istnieją rozmaite „systemy" m.

Mnemozyna, w mitologji greckiej bogini pamięci, córka Uranosa i Gei, matka dziewięciu muz.

Mnesikles, architekt grecki z V w. przed Chr., twórca Propylejów na Akropolis ateńskiej.

Mnich, zakonnik; pierwotnie nazwa ludzi, żyjących samotnie w pustyni.

Mnich, turnia nad Morskiem Okiem w Tatrach Wys., 2.064 m.

Mnichów, ob. Monachjum.

Mniejsza przesłanka, ob. minor (propositio).

Mniejszości narodowe, językowe, rasowe i wyznaniowe. Pojęcia te oznaczają grupy obywateli danego państwa, różniące się od większości ludności bądź tylko narodowością, językiem, rasą lub wyznaniem, bądź kilkoma z tych cech. Z czterech kryterjów w stosunkach europejskich na pierwszy plan wysuwa się tylko język, religja i narodowość. Problem mniejszościowy stał się wielkiem zagadnieniem międzynarodowem dopiero po wojnie światowej, w związku z szeregiem traktatów, w których zagwarantowana została ochrona mniejszości. Opieka ta powierzona została Lidze Narodów. Prawne znaczenie odnośnych postanowień traktatowych polega na tem, że każdy członek Ligi ma tytuł do interwencji w sprawach mniejszości. Zobowiązania takie przyjęły następujące państwa: Albanja, Austrja, Bułgarja, Czechosłowacja, Grecja, Jugosławja, Rumunja, Węgry. Prawo mniejszości obowiązuje również Niemcy na Górnym Śląsku (umowa polsko-niemiecka z 15. V. 1922 r.). Również traktat o mniejszościach podpisała Polska, tzw. Mały Traktat Wersalski z 28. VI 1919, ogłoszony w Dz. Ust. Nr. 110, poz. 728 z 1920 r. W myśl artykułu 109 konstytucji marcowej osobne ustawy państwowe zabezpieczają mniejszościom w Państwie Polskiem pełny i swobodny rozwój ich właściwości narodowościowych, przy pomocy związków mniejszości o charakterze publiczno-prawnym w obrębie samorządu powszechnego. Na zasadzie art. 110 obywatele polscy, należący do mniejszości narodowych, wyznaniowych lub językowych, mają równe z innymi obywatelami prawo zakładania, nadzoru i zawiadywania swoim kosztem zakładów dobroczynnych, religijnych i społecznych, szkół i innych zakładów wychowawczych oraz używania w nich swobodnie swej mowy i wykonywania przepisów swej religji. W wykonaniu tych postanowień wydane zostały następujące przepisy: ustawa z dn. 24. III. 1923 r. w przedmiocie przepisów tymczasowych o języku urzędowym w sądownictwie i notarjacie w województwach poznańskiem i pomorskiem (Dz. Ust. Nr. 38 poz. 250); podobna ustawa z dn. 31 lipca 1924 r. (Dz. Ust. Nr. 78 poz. 757), dotycząca języka urzędowego sądów, urzędów prokuratorskich i notarjatu na terenie województw lwowskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego, wileńskiego, nowogródzkiego, poleskiego i wołyńskiego; ustawa z dn. 31 lipca 1924 r. (Dz. Ust. Nr. 73, poz. 724) o języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych na tem ostatniem terytorjum.

Mniejszy termin, ob. minor terminus.

Mnikowskie jaskinie, jaskinie wpobliżu Krakowa z słynnemi wykopaliskami, odkrytemi przez G. Ossowskiego (* 1834, † 1897). Część zabytków okazała się falsyfikatami, podrzuconemi przez robotników.

Mników, w., pow. i woj. krakowskie wśród skał wapiennych; 1.100 mieszk.; letnisko.

Mniszchowie, polski ród szlachecki; 1) Jerzy, wojew. sandomierski; 1606 wydał swą córkę, Marynę, za Dymitra I Samozwańca; † 1613; 2) Józef Wandalin, marszałek w. kor., † 1748; 3) Jerzy August Wandalin, syn poprzedn., * 1715; od 1742 marsz. kor. i generał wielkopolski, zięć H. Brühla, jeden z kierowników partji dworskiej za Augusta III; jeden z twórców konfederacji radomskiej (1767), członek konfederacji barskiej; od 1773 kasztelan krakowski; † 1778; 4) Michał Jerzy, * 1748, członek Komisji Edukacyjnej, w 1782 i 1784 członek Rady Nieust., 1783—93 marszałek w. kor.; † 1806.

Mniszek, ob. Taraxacum.

Mniszek Helena (właściwie: Helena z Mniszek-Tchórznickich, 1-v. Chyżyńska, 2-v. Rawicz-Radomyska), powieściopisarka, * 1880 w Kurczycach na Wołyniu; ogłosiła powieści: „Trędowata" (2 t., 1909), „Ordynat Michorowski" (1910), „Panicz" (2 t., 1912), „Gehenna" (2 t., 1914—15) i inn.

Mniszenie, celowe wycięcie gruczołów płciowych u zwierząt domowych, ob. kastracja.

Mniszka, ob. Liparis monacha.

Mnium undulatum.

Mnium, merzyk, rodzaj mchów z rzędu Bryales (mchy właściwe). Pospolitsze gatunki: m. cuspidatum, m. undulatum (Rys.). Wilgotne lasy.

Mniuta, prawy dopływ Dzisny.

Mnogość w matematyce, zbiór. Ob. zbiór, teorja mnogości.

Mnohohreszny Demjan, hetman kozacki XVII w. W 1649 r. brał udział przy zawarciu traktatu Zborowskiego. Przyczynił się do upadku hetmana Brzuchowieckiego. Nakaźny ataman Doroszeńki. Posłował do Moskwy i przez jej stronników w 1669 okrzyknięty hetmanem. W 1672, podejrzany o porozumienie z Doroszeńką, zesłany na Syberję do Selengińska; † po 1688.

Mnożenie, działanie, polegające na wyznaczaniu iloczynu liczb itd. (ob. iloczyn). Przedmioty (liczby), które mnożymy — czynniki; jeden z nich nazywa się mnożną, drugi — mnożnikiem. Własności mnożenia: przemienność, łączność, rozdzielność względem dodawania.

Mnożna, ob. mnożenie.

Mnożna urzędnicza. Według ustawy z dnia 9. X. 1923 r. (Dz. Ust. N. 116, poz. 924) uposażenie funkcjonarjuszów państwowych i wojska w Polsce, podobnie jak w innych państwach Europy, niemających ustabilizowanej waluty, uzależnione zostało od mnożnej, będącej wskaźnikiem wzrostu drożyzny, ustalanej co miesiąc przez rozporządzenie Rady Ministrów. Poczynając od 1926 ruchoma mnożna została zniesiona i uposażenie urzędnicze, poza specjalnemi podwyżkami, pozostaje niezmienione.

Mnożnik, ob. mnożenie.

Mo, symbol chemiczny pierwiastka molibdenu.

Moab, kraj biblijny, leżący na płd.-wsch. od Judei; na zach. granicą jego było morze Martwe, na płd. — Idumea. Mieszkańcami jego byli Moabici, pokrewni Izraelitom.

Moabit, północno-zachodnia dzielnica Berlina.

Mob (ang.), tłum, pospólstwo.

Mobile, najw. m. i jedyny port nad zat. Meksykańską w stanie Alabama (St. Zjedn. Am. Płn.), 60.800 mieszk.; wywóz bawełny, węgla, drzewa i zboża.

Mobilizacja obejmuje wszystkie czynności, mające na celu postawienie wojska na stopie wojennej. W czasach dawniejszych m. dotyczyła tylko samego wojska i uzupełnienia go w materjał ludzki oraz sprzęt wojenny; obecnie obejmuje wszystkie dziedziny życia państwowego, zwłaszcza silnie odbija się na przemyśle, który musi ulec przysposobieniu do potrzeb wojny. Szybkie i sprawne przeprowadzenie m. pozwala na uzyskanie przewagi nad przeciwnikiem w pierwszym okresie wojny i przez to może w sposób decydujący wpłynąć na dalsze jej losy, a nawet na wynik. Sprawne przeprowadzenie mobilizacji w znacznym stopniu zależy od należytego opracowania planów mobilizacyjnych, których przygotowaniem zajmują się specjalne organy Sztabu Generalnego, współpracujące z odpowiedniemi organami innych ministerstw: komunikacji, przemysłu, spraw wewnętrznych itd. Plany te zawsze stanowią tajemnicę państwową. Plan mobilizacyjny obejmuje postawienie oddziałów na stopie wojennej; uzupełnienie ich w ludzi i sprzęt, tworzenie nowych jednostek, wyzyskanie kolei do celów przewiezienia rezerwistów na miejsce służby oraz samych oddziałów na wyznaczone stanowiska, przysposobienie prac fabryk do potrzeb wojny i wyrobu sprzętu wojennego, rekwizycję materjału końskiego, a nierzadko i zapasów żywności, zorganizowanie służb pomocniczych itd. Musi być opracowany w ten sposób, by wszystkie te czynności odbyły się gładko i dały maximum wysiłku, do którego zdolny jest naród. Wynikiem prac nad planem mob. jest tzw. kalendarz mobilizacyjny, obejmujący wszystkie czynności mobilizacyjne ze szczegółowem określeniem terminów, w jakich powinne być one przeprowadzone. Oddziały przygotowują również swoje kalendarze mobilizacyjne, regulujące przebieg mobilizacji co do godziny. Przy należytem przygotowaniu m. wystarczy ogłoszenie dnia i godziny.

Möbius August Ferdinand, matematyk i astronom niemiecki, * 1790; jeden z twórców geometrji rzutowej i topologji (wstęga Möbiusa, powierzchnia jednostronna, ob. topologja). Od 1816 r. prof. uniw. w Lipsku; † 1868. Najważniejsze dzieła: „Barycentrischer Calcul" (1827), „Lehrbuch der Statik" (1837) oraz „Die Elemente der Mechanik des Himmels" (1843).

Möbius Paul, psychjatra i psycholog niemiecki, * 1853, † 1907; napisał: „Über das Pathologische bei Goethe", „Über den physiologischen Schwachsinn des Weibes" i in.

Moc lub liczność, pojęcie z zakresu teorji mnogości (matematyki), odgrywające tę samą rolę w stosunku do zbiorów nieskończonych, co pojęcie ilości elementów w stosunku do zbiorów skończonych.

Moc, w odniesieniu do maszyn, to samo, co dzielność (ob.).

Mocarski Zygmunt, bibljograf i literat, * 1894 w Zalesiu; studja w Petersburgu; wydał: „O polskiej państwowej polityce bibljotecznej", „Wykaz prasy polskiej w r. 1919"; ogłosił szereg artykułów treści bibljograficznej.

Mocha, ob. Mokka.

Mochnacki Bazyli, prawnik polski, * 1777, † 1844; ogłosił: „Tractatus de legibus Romanis in Polonia".

Mochnacki Maurycy, krytyk literacki, publicysta, działacz polityczny, * 1804 we Lwowie, † 1834 w Auxerre; 1824—30 współredaktor i współpracownik kilku kolejno czasopism; gorący zwolennik romantyzmu, znakomity estetyk i krytyk; odgrywał jedną z najważniejszych ról w tzw. walce romantyków z klasykami; walczył w powstaniu listopadowem; po jego upadku emigrował do Francji; główne dzieła: „O literaturze w w. XIX" (1830), „Powstanie Narodu Polskiego w r. 1830—31" (2 t., 1834).

Mocna część taktu (thesis), w muzyce nazwa nieparzystej części taktu, posiadającej akcent. W dwudzielnym takcie — pierwsza i trzecia, w trójdzielnym takcie — pierwsza.

Mocodawca, osoba, ustanawiająca pełnomocnika. Ob. pełnomocnictwo.

Mocz, urina, płynna wydalina fizjologiczna, produkowana przez nerki; zawiera niedopałki przemiany materji, szkodliwe dla ustroju; ciecz cienkopłynna, w warunkach normalnych zupełnie przezroczysta, oddziaływania kwaśnego przy diecie mieszanej i mięsnej, zasadowego przy diecie roślinnej, o ciężarze właściwym średnio 1,017—1,020. Składa się z mieszaniny soli mineralnych nieorganicznych (soli kuchennej — chlorku sodowego, fosforanów, siarczanów, soli potasowych, amonjaku oraz wapnia i magnezu w nieznacznej ilości) i organicznych (mocznik, kwas moczowy, kreatyna i kreatynina, kwas szczawiowy, niekiedy kwas hipurowy, tzw. kwasy eterosiarczane, indykan, urobilinę i urobilinogen — te trzy składniki w nieznacznej ilości). Barwa m. jasno-żółta zależy od obecności barwnika — urochromu. M. nawet ludzi zupełnie zdrowych zawiera pewne minimalne ilości białka i cukru. Składniki patologiczne m.: białko i cukier (w ilościach większych, niż minimalna), aceton, kwas octowy, barwniki żółciowe, barwniki krwi, ropa, bliżej nieznane substancje białkowe, warunkujące odczyn dwuazowy. Prócz tego m. nawet normalny zawiera pewne substancje trujące, dokładnie jeszcze nie zbadane. Człowiek dorosły wydziela dziennie m. ok. 1.500 gr.

Mocz krwawy, krwiomocz, ob. haematuria.

Moczarka, ob. Elodea.

Moczarski Zygmunt, lekarz i przyrodnik, * 1876 w Warszawie; studja lekarskie w Warszawie, rolnicze w Krakowie; 1905 asystent Akademji Rolniczej w Dublanach, 1920 prof. hodowli ogólnej zwierząt na Uniw. Poznańskim. Ogłosił: „Notatki z hodowli roślin gospodarskich" (1906), „Zasady dziedziczności u zwierząt i roślin" (1912) i in.

Moczary, w. w pow. liskim (woj. lwowskie), kop. nafty.

Moczenie bezwiedne, ob. incontinentia urinae.

Mocznica, uraemia, azotaemia, nagromadzenie się mocznika we krwi. Zdarza się przy ostrych lub przewlekłych chorobach nerek.

Mocznik, karbamid, CON_2H_4, związek organiczny, pochodna kwasu węglowego (dwuamina); ciało krystaliczne o temp. 132°; łatwo rozpuszcza się w wodzie i alkoholu; z kwasami tworzy sole, np. azotan $CON_2H_4 . HNO_3$. Przy ogrzewaniu w nieobecności wody do 150—170°, m. tworzy biuret, tracąc cząsteczkę amonjaku. Znajduje się w moczu ludzkim i wszystkich prawie ssaków; człowiek wydziela ok. 30 gr. dziennie. M. odegrał b. wybitną rolę w chemji, gdyż był to pierwszy związek organiczny, otrzymany syntetycznie przez Wöhler'a. Synteza ta obaliła hipotezę „żywej siły", bez której nie wyobrażano sobie tworzenia się tzw. związków organicznych.

Moczopędne środki, ob. diuretica.

Moczopust, ob. urethra.

Moczowa błona, omocznia, allantois, ob. błony płodowe.

Moczowa cewka, ob. cewka (moczowa).

Moczowe kamienie, złogi soli kwasu moczowego, szczawianów, fosforanów, węglanów, ksantyny lub cystyny, osadzające się w drogach moczowych, najczęściej w miedniczkach nerkowych i w pęcherzu. Powodują bóle i krwiomocz.

Moczowe osady, nierozpuszczalne cząsteczki mineralne lub organiczne, zawarte w moczu. Opadają przy staniu albo po odwirowaniu moczu. Składają się z soli kw. szczawiowego, moczowego, fosforowego, węglowego (osady nieorganizowane), albo też ze składników morfologicznych: komórki, wałeczki, krwinki, bakterje (osady uorganizowane).

Moczownik lub moczościek, ob. urachus.

Moczowód, ob. ureter.

Moczowy infarkt, nagromadzenie soli kwasu moczowego w nerkach noworodków. Mija po kilku dniach. Przebiega bez objawów.

Moczowy kwas, związek organiczny, $C_5H_4O_3N_4$, należy do grupy pochodnych mocznika; ciało krystaliczne, trudno rozpuszczalne w wodzie. Znajduje się w niewielkich ilościach w moczu człowieka i zwierząt mięsożernych, lecz w pewnych wypadkach (artretyzm, itp.) odkłada się w postaci trudno rozpuszczalnych kwaśnych soli w żyłach i stawach. Jako środek, usuwający kwaśne moczany, służą wody mineralne i preparaty, zawierające lit, oraz niektóre zasady organiczne, np. piperazyna. Pierwszej syntezy k. m. dokonał Horbaczewski w 1882.

Moczowy narząd, tractus urinarius, składa się u człowieka z narządów, produkujących mocz: dwóch nerek, oraz z narządów, przeznaczonych do wydalania moczu nazewnątrz: dwóch moczowodów, pęcherza moczowego i cewki moczowej.

Moczowy pęcherz, vesica urinaria, narząd nieparzysty, znajdujący się u człowieka wewnątrz jamy brzusznej poza spojeniem łonowem, przeznaczony do gromadzenia moczu, spływającego z nerek przez moczowody. Mocz z p. m. wypływa nazewnątrz przez cewkę moczową. Stałemu wypływaniu moczu stoi na przeszkodzie czynność mięśnia zwieracza (sphincter).

Moczówka cukrowa, diabetes mellitus, ob. cukrzyca.

Moczówka prosta, ob. diabetes insipidus.

Moczu zatrzymanie, retentio urinae, całkowite lub częściowe niewydzielanie moczu, krócej lub dłużej trwające; powody: choroby nerek, serca, powiększenie gruczołu krokowego, choroby rdzenia kręgowego (myelitis).

Moczygiemba Leopold Bonawentura ks., kapłan polski w Ameryce, * 1825 w Wielkiej Płużnicy, na Górnym Śląsku; kształcił się w Rzymie, gdzie wstąpił do zakonu Fran-

ciszkanów; około 1850 przybył do Ameryki, do Stanu Teksas, gdzie zajął się Polakami i sam ich znaczną liczbę sprowadził; budował kościoły, organizował kolonje, wyjednywał zapomogi i zasiłki; zbudował i poświęcił pierwszy kościół polski na ziemi amerykańskiej w osadzie Panna Marja; był przełożonym misyj Franciszkanów w całym Teksasie; † 1891.

Moda, ogólne naśladownictwo czynów poszczególnych osób lub zjawisk. W historji kultury każdy okres dziejów ludzkich odznacza się pewnemi odrębnemi znamionami panującej mody, zazwyczaj równolegle idącej do panującego współcześnie stylu. Przez modę rozumiemy najczęściej powszechnie używany w danym okresie czasu sposób ubierania się. W nowoczesnej epoce częstą zmianą mód kierują wielkie magazyny światowej sławy. Powstawanie kolejne nowych mód jest w ścisłej łączności ze zmianami psychicznemi społeczeństw, jako zewnętrzne odbicie istniejących upodobań i nastrojów.

Modalność sądu (łac. modus — sposób), jeden z punktów widzenia, z którego logika, od czasów Kanta, rozpatruje stosunek myśli, wyrażonej w sądzie, do stopnia pewności, jaki jej przysługuje. Z punktu widzenia m. sądy mogą być: 1) apodyktyczne, 2) asertoryczne i 3) problematyczne. Sąd jest apodyktyczny, gdy jest wygłoszony ze świadomością jego konieczności logicznej; asertoryczny, gdy towarzyszy mu jedynie świadomość tego, że odpowiada rzeczywistości, bez poczucia konieczności logicznej; problematyczny, gdy uchodzi tylko za możliwy.

Model, wzór, służący do wielokrotnego powtarzania. W sztukach plastycznych przedmiotowy wzór albo osoba żywa, służąca jako objekt studjów; w rzeźbie, architekturze i technice m. zwiemy wzór danego przedmiotu, wykonany w mniejszej skali, z materjałów zastępczych. Ob. modelowanie.

Model odlewniczy służy do sporządzania form odlewniczych (ob. odlewnictwo). Tylko w przypadkach przedmiotów o kształtach prostych i nieskomplikowanych m. może mieć kształty w każdym szczególe podobne do przedmiotu odlewanego. Najczęściej m., dla ułatwienia formowania, są dzielone, zaopatrzone w tzw. „gniazda" dla „rdzeni", formowanych w oddzielnych „skrzynkach rdzeniowych". Wymiary modelu muszą być nieco większe od wymiarów przedmiotu odlewanego, aby uwzględnić skurcz stygnącego metalu.

Modelarstwo, sztuka sporządzania modeli odlewniczych.

Modele atomu, ob. atomu modele.

Modelowanie, formowanie, kształtowanie modeli z gliny, gipsu, wosku, plasteliny; w tem znaczeniu m. przeciwstawia się właściwej rzeźbie, rzeźbieniu w materjałach twardych: kamieniu i drzewie; przy modelowaniu figur większych stosuje się specjalnie wykonane rusztowania wewnętrzne, które się oblepia następnie gliną lub innym materjałem i następnie modeluje. Modelowanie w malarstwie oznacza umiejętność wydobywania wrażenia wypukłości zapomocą światła, cieniów i półtonów.

Modelski Teofil Emil, historyk, * 1881; prof. uniwersytetu Wileńskiego. Prace: „Wywód ks. Kaunitza o pierwszym podziale Polski" (1917), „Z onomastyki i terminologji średniowiecznej" (1920) i in.

Modena, w staroż. Mutina, gł. m. prow. M. (Emilia) we Włoszech płn., 82.500 mieszk.; katedra z XI w., siedz. arcybiskupa, uniwersytet, bibljoteka esteńska; 183 r. przed Chr. kolonja rzymska, 43 przed Chr. oblegana przez M. Antonjusza; od 1288 r. należała do margrab. Este; od r. 1452 stolica księstwa; po plebiscycie 1859 r. M. wraz z księstwem Modeny przyłączono do król. włoskiego (1860).

Moderato, wyraz włoski, oznaczający w muzyce umiarkowanie. Pojawia się sam, jako wskazówka średnio szybkiego tempa, lub obok drugiego wyrazu, jako bliższe określenie innego tempa, np. Allegro moderato.

Modernizm albo katolicyzm postępowy, kierunek, usiłujący pogodzić społeczeństwo teraźniejsze z Kościołem, od którego żąda przystosowania się do współczesnych poglądów filozoficznych i społecznych. Nadmierny indywidualizm i opieranie się na uczuciowości, a nie na ścisłem rozumowaniu, doprowadził modernistów do istotnego przekształcenia prawd chrześcijańskich. W dziedzinie filozofji moderniści twierdzą, że człowiek nie jest zdolny do poznania istoty rzeczy czyli prawdy niezmiennej; w dziedzinie religji wszystko opierają tylko na uczuciu, naturalnym instynkcie i bezpośredniem doświadczeniu osobistem, stawiają na równi wszelkie religje i odgraniczają zupełnie wiarę od nauki. Modernizm został potępiony przez pap. Piusa X w encyklice „Pascendi", 1907 r.

Modernizm w sztuce, hołdowanie najnowszym kierunkom.

Moderunek, 1) ogół przyborów na konia; 2) pospolita nazwa strzelby.

Modica, m. okręg. w prow. Syrakuzy na Sycylji płd.-wsch. (Włochy płd.), 56.000 mieszk.; wywóz wina, owoców i sera.

Modlin, obóz wojsk., przedtem twierdza, w pow. płońskim (woj. warszawskie), u zbiegu rz. Narwi i Wisły; twierdza, zbudowana w 1807 z polecenia Napoleona; do 1915 rosyjski Nowo-Georgiewsk.

Mödling, m. pow. w Austrji Dolnej, 18.000 mieszk.; przemysł metalurgiczny; źródła siarczane, letnisko, sanatorja.

Modliszka, ob. Mantis religiosa.

Modráček Franciszek, polityk serbski, * 1874; członek stronnictwa socjal-demokratycznego, dziennikarz, pisarz, założyciel i twórca kooperatyw robotniczych; poseł do parlamentu wiedeńskiego, poseł i senator Zgromadzenia Narodowego.

Modrakowski Jerzy, od 1919 prof. zwyczajny farmakologji na Uniw. Warszawskim, przedtem docent farmakologji Uniw. Lwowskiego, * 1875; 1924—25 kierownik I-ej kliniki chorób wewn. Uniw. Warsz., 1926—27 dziekan wydz. lek. Napisał wiele prac specjalnych, przeważnie z zakresu fizjologji trawienia.

Modraszek, ob. Lycaena.

Modrycz, w., w pow. drohobyckim (woj. lwowskie), rafinerja olejów mineralnych.

Modrzejewska Helena z Bendów, artystka dramatyczna, * 1842, † 1908; na scenie od 1861; 1876 wyjechała wraz z mężem, Karolem Chłapowskim, do Kalifornji; 1877 występować zaczęła w San Francisco w języku angielskim z olbrzymiem powodzeniem.

Modrzejów, m-ko w pow. będzińskim (woj. kieleckie), nad rz. Czarną Przemszą, 3.500 mieszk.; Modrzejowskie zakłady górniczo-hutnicze (2 huty).

Modrzeniczka, ob. Jurinea.

Modrzew, ob. Larix.

Modrzewski Franciszek, budowniczy polski, * 1832, † 1904 w Lublinie; kształcił się w Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie. Od 1867 budowniczy gub. siedleckiej. Z prac: wiele domów prywatnychh, gmach dyrekcji Tow. Kred. Ziemskiego w Siedlcach, odbudowa wieży ratuszowej (1877, tamże) i in.

Modrzewski-Frycz Andrzej, pisarz polityczny, * ok. 1503, † 1572; działacz na polu reformacji religijnej i polityczno-społecznej; autor dzieła: „Commentatorium de Republica emendanda libri quinque... Liber primus de moribus, secundus de legibus, tertius de bello, quartus de Ecclesia, quintus de scola" i wielu innych.

Modrzyk, ob. Porphyrio.

Modugno, m. w prow. Bari delle Puglie (Włochy), 12.000 mieszk.

Modulacja, w muzyce w ściślejszem znaczeniu — przejście z jednej tonacji do drugiej; w ogólniejszem — zmiana w sile, wysokości i barwie głosu. W nauce harmonji m. w pierwszem znaczeniu stanowi obszerny dział, przedstawiający zasadniczo dwa rodzaje przejścia: do tonacyj pokrewnych i do tonacyj oddalonych. Poza tem m. może być stopniowo przygotowana lub nagła, co w wysokim stopniu wpływa na wyraz muzyki. Muzyka klasyczna posługiwała się modulacjami czyli zmianą tonacyj bardzo umiarkowanie; szkoła romantyczna wprowadziła częste m., a z niemi i niepokój tonalny, odpowiadający romantyce (Chopin). Chromatyka Wagnera posiada swój typ modulacyj chromatycznych (alteracje w „Trystanie"). W najnowszych czasach dążność do nieustannych zmian wytworzyła tzw. politonalność.

Modulus, ob. Moduł.

Moduł (łac. modulus), w teorji sprężystości współczynnik, wyrażający stosunek ciśnienia do wywołanego przez nie odkształcenia. M. Younga, współczynnik wydłużenia, tj. stosunek ciśnienia do wywołanego przez nie wydłużenia.

Moduł mnożenia, ob. jedność.

Modus (modi), 1) w filozofji Spinozy nieistotne i zmienne przejawy atrybutów substancji; 2) w statystyce: wartość liczbowa, powtarzająca się w szeregu pomiarów eksperymentalnych, czy innych, największą ilość razy; 3) w muzyce dawniejszej jedna z tonacyj kościelnych czyli, jak się wyrażano inaczej, rodzaj oktawy, np. Modus Dorius była to gama od małego d do pierwszego wiolinowego (d^1), bez jakichkolwiek znaków.

Modus ponendo tollens, jeden z rodzajów sylogizmu dysjunktywnego (rozjemczego) następującej formy: *A* jest albo *B* albo *C*; *A* jest *B*; a więc *A* nie jest *C*.

Modus ponens (łac. pono- kładę, ustalam), jeden z rodzajów wnioskowania warunkowego formy następującej: Jeżeli *A* jest *B*, to *C* jest *D*; *A* jest *B*; a więc *C* jest *B*.

Modus tollendo ponens, jeden z rodzajów sylogizmu dysjunktywnego (rozjemczego) następującej formy: *A* jest albo *B* albo *C*; *A* nie jest *B*.; a więc *A* jest *C*.

Modus tollens (łac. tollo — znoszę, burzę, zaprzeczam), jeden z rodzajów wnioskowania warunkowego formy następującej: jeżeli *A* jest *B*, to *C* jest *D*; *C* nie jest *D*; więc *A* nie jest *B*.

Modus vivendi (łac.), sposób ułożenia stosunków wzajemnych, zmierzający do uniknięcia tarć.

Modyfikacja, zmiana; w biologji, ob. fluktuacja.

Modżi (ang. Moji), m. portowe na płn. wybrzeżu wyspy Kiu-sziu (Japonja), 72.000 mieszkańców.

Moehringia, możylinek, rodzaj roślin z rodziny Caryophyllaceae (goździkowate). W Polsce dwa gatunki: M. trinervia, m. trójnerwowy, ziele roczne lub dwuletnie o liściach jajowatych, trójnerwowych, kwiatach białych. Kwitnie V—VI. M. muscosa, m. mchowaty, bylina o liściach równowąskich, nitkowatych, kwiatach drobnych, białych. Kwitnie VI—VIII. Cieniste zarośla, lasy.

Möen, wyspa duńska na Bałtyku, 209 km^2, 16.000 mieszk.; gł. m. Stege.

Moeris, staroż. grecka nazwa jez. Birket Karun w Egipcie.

Moeritherium, najstarszy przedstawiciel trąbowców, żyjący w górnym eocenie; uzębienie zupełne; w szczęce górnej i dolnej po 1-ym siekaczu.

Mofety, miejsca po dawnych, nieczynnych już, wulkanach, w których stale wydziela się dwutlenek węgla, np. „Psia Grota" na polach Flegrejskich koło Neapolu, „Dolina Śmierci" na Jawie; spotykają się też w Owernji we Francji, w górach Eifel w Niemczech.

Mogadiszo, rezydencja gubernatora Somali włosk. (Afryka wsch.), 8.000 mieszk.; st. telegr. bez drutu.

Mogador, m. port. w Marokku nad Atlantykiem, 20.000 mieszk.

Mogielanka, l. dopływ Pilicy, dług. 39 km.

Mogigraphia, ob. pisarski skurcz.

Mogilew, ob. Mohilew i Mohylów.

Mogilnicki Aleksander, prawnik, * 1875 w Warszawie; ogłosił: „Sąd przysięgłych" (1899), „Sądy administracyjne" (1900), „Indywidualizacja kary" (1900), „Obrońca kryminalny a opinja publiczna" (1911) i in.

Mogilno, m. pow. (woj. poznańskie). 4.200 mieszk.; jeden z najstarszych kośc. w Polsce.

Mogiła, herb polski: w polu czerwonem mogiła srebrna, sześcienna; w środku krzyż złoty jeden, a po bokach dwa, utkwione równolegle do podstawy; w hełmie trzy lub pięć piór strusich.

Mogiła, w. w pow. krakowskiem, nad Wisłą; klasztor opactwa Cystersów z 1222; na płn. od M. kopiec Wandy.

Moguncja (niem. Mainz), stol. prow. Hesji reńskiej (Niemcy), na l. brzegu Renu, 108.000 mieszk.; przemysł: skóry i meble, fabr. chemiczne; handel drzewem i winem; katedra z XIII w.; M. 1486 włączona do arcybisk., po 1814 — do Hesji; od 1815 do 1866 twierdza, obsadzona przez wojska heskie, pruskie i austrjackie, potem przez pruskie, 1918 przez wojska okupacyjne francuskie. Arcybiskupstwo założone ok. 750 r., 1803 sekularyzowane; arcybiskup mog. był pierwszym elektorem duchownym ces. niemieckiego i arcykanclerzem.

Moguntiacum, łac. nazwa Moguncji.

Mohacs, ob. Mohacz.

Mohacz (węg. Mohacs), m-ko w komitacie Baranya (Węgry płd.), na pr. brzegu Dunaju, 17.000 mieszk.; pamiętne klęską Węgrów w bitwie z Turkami i śmiercią Ludwika II Jagiell. 29. VIII. 1526 r., oraz zwycięstwem Karola lotaryńskiego nad Turkami 1687 r.

Mohamed, ob. Mahomet.

Mohamera, m. w prow. Chusistan (Persja), wpobliżu granicy tureckiej, 15.000 mieszk.; wyroby srebrne.

Mohammed al Druzi, założyciel religji druzów, * 960, † ok. 1020; próbował utrwalić w Egipcie wiarę, że bóstwo wciela się w różne osoby („mam"), istota wszakże bóstwa pozostaje ukryta. Pomimo dobrego przyjęcia na dworze kalifa, wskutek wzburzenia tłumów uciekać musiał do Syrji, gdzie założył sektę druzów.

Mohave, pustynia w Kalifornji płd. (St. Zj. Am. Płn.), 125.000 km², słone jeziora.

Mohawk, prawy dopływ rz. Hudson w stanie N. Jorku (St. Zjedn. Am. Płn.), dług. 257 km., obfituje w wodospady.

Mohikanie, plemię Indjan Am. Płn.; należało do grupy jęz. Algonkinów; w 1890 było ich już tylko 121 głów.

Mohilew (ros. Mogilew), m. pow. nad Dnieprem w gub. homelskiej (Rosja zach.), 40.000 mieszk.; w 1395 przyłączone do Litwy; 1578 otrzymało prawo magdeb. od Stefana Batorego, 1772 zabrane przez Rosję.

Mohl Aleksander ksiądz, pisarz kościelny i etnograf polski, * 1864 w Ufie, † 1913; jezuita, misjonarz w Afryce płd.; wydawał w Krakowie miesięcznik „W obronie prawdy", ogłosił osobno: „W pogoni za prawdą" (4 t., 1907), „Praktische Grammatik der Bantu-Sprache von Tete" (1904) i szereg pism ascetycznych i polemicznych.

Mohl Hugo von, botanik niemiecki, * 1805 w Sztutgarcie, † 1872; od 1834 prof. botaniki i dyrektor ogrodu botanicznego w Tubindze; zajmował się głównie fizjologją i anatomją roślin; napisał: „Mikrographie oder Anleitung zur Kenntniss und zum Gebrauch des Mikroskops" (1846), „Grundzüge der Anatomie und Physiologie der vegetabilischen Zelle" (1851).

Mohl Robert, prawnik niemiecki, * 1799, † 1875; prof. uniwersytetu w Tubindze, 1847 w Heidelbergu; wybitny znawca prawa państwowego; wydał: „Die Ministerveranwortlichkeit", „Die Enzyklopädie der Staatswissenschaften", „Staatsrecht, Völkerrecht und Politik" i in.

Mohn Hendrik, astronom, meteorolog i klimatolog norweski, * 1835; od 1861 dyrektor obserwatorjum astron., od 1866 prof. uniw. w Oslo; kierownik tamtejszego instytutu meteorologicznego. Badania jego dotyczą dynamiki atmosfery. Opracował rezultaty meteorologiczne wypraw Nansena.

Mohort Juljan, ob. Ochorowicz Juljan.

Mohr Karl Friedrich, chemik niemiecki, * 1806, † 1879; prof. uniwersytetu w Bonn; liczne prace z chemji analitycznej, farmaceutycznej itd.; napisał: „Titrirmethode", „Lehrbuch der pharmazeutischen Technik" i in.

Mohra sól, podwójny siarczan żelazowo-amonowy, $(NH_4)_2SO_4.FeSO_4 + 6H_2O$.

Mohra waga służy do mierzenia gęstości cieczy. Przedmiot szklany (często termometr), zawieszony i zrównoważony na poziomej belce, zanurza się do badanej cieczy. Zmianę ciężaru mierzy się zapomocą przesuwanego na belce jeźdźca.

Mohrenheim Paweł baron, dyplomata rosyjski, zaufany ces. Aleksandra I i w. ks. Konstantego; od 1822 prowadził kancelarję dyplomatyczną Król. Pol.; ożeniony z Polką, Józefiną Mostowską, córką ministra; zdecydowany wróg Polski.

Mohrungen, ob. Morągi.

Mohylów (ros. Mogilew Podolskij), m. pow., gub. podolska (Ukraina), nad Dniestrem, 31.000 mieszk.; fabr. papieru, mydła, świec, browary, garbarnie.

Mohyła Piotr, metropolita kijowski od 1632; * ok. 1587, † 1646; pochodził z rodu hospodarów wołoskich, założyciel „Akademji mohilańskiej" w Kijowie, autor dzieła pt.: „Prawowierne wyznanie wschodniego Kościoła", które zawiera całą naukę wiary, wyznawanej przez nowszy Kościół grecki. Dzieło to, uroczyście przyjęte na synodzie w Konstantynopolu 1643, ma publiczną powagę u Greków.

Moi (anamick. dzicy), dzikie i półdzikie plemiona austro-azjatyckie, zamieszkujące wnętrze Annamu i górnego Tonkinu.

Moigno François Napoléon Marie, matematyk francuski, * 1804; przez szereg lat wykładał matematykę w szkole Jezuitów

w Paryżu, następnie pracował w dziennikarstwie; od 1848 kapelan w Collège St.-Louis w Paryżu; † 1884; w 1852 założył „Przegląd encyklopedyczny" i „Cosmos"; najważniejsze dzieło: „Les splendeurs de la foi"; z dziedziny matematyki — „Leçons de calcul différentiel etc.".

Moinaux Georges, ob. Courteline Georges.

Moissan Henri Ferdinand Frédéric, chemik francuski, * 1852, † 1907; od 1886 profesor toksykologji w École de Pharmacie, od 1900 na uniwersytecie paryskim; w zbudowanym przez siebie piecu elektrycznym otrzymał djamenty, identyczne z naturalnemi, tylko bardzo drobne, około 0,1—0,5 mm.; 1886 otrzymał fluor w stanie wolnym, liczne trudnotopliwe metale w stanie czystym (uran, molibden, wanad i in.). Ogłosił przeszło 300 prac z różnych dziedzin chemji i farmacji; pozatem „Le Fluor et ses composés" (1900), „Traité de chimie minérale" (5 tom.). 1906 nagr. Nobla.

Moivre Abraham de, matematyk francuski, * 1667; w młodości emigrował do Anglji, † 1754. Dzieła M. dotyczą teorji szeregów, kombinatoryki i teorji prawdopodobieństwa („De mensura sortis", 1711, „Doctrine of Chances", 1718). Wzór Moivre'a:

$$(\cos\varphi + i\sin\varphi)^n = \cos n\varphi + i\sin n\varphi).$$

Moji, ob Modżi.

Mojmir I, pierwszy książę morawski (820—846), rozszerzył władzę na Słowaczyznę, stworzył Wielkie Morawy.

Mojmir II, ostatni książę wielkomorawski (894—906), najstarszy syn i następca księcia Świętopełka.

Mojry, w mitologji greckiej boginie przeznaczenia, już przy urodzeniu dziecka postanawiające o przyszłych jego losach. Rzymianie utożsamiali je z Parkami.

Mojsisovics Edmund, geolog i paleontolog austrjacki, * 1839 w Wiedniu, † 1907; od 1892 do 1901 wicedyrektor wiedeńskiego Zakładu geolog. państwowego; założyciel Austrjackiego Tow. Alpejskiego.

Mojżesz (hebr. Mosze, gr. Moyses), wódz i prawodawca Izraela, prorok i nauczyciel. Imię M. w tradycji biblijnej znaczy „z wody wyjęty"; prawdopodobnie wywodzi się od wyrazu eg. „mes", dziecię. Według opowiadania biblijnego M. urodził się w czasie największego prześladowania Żydów w Egipcie; cudownie uratowany od zagłady i oddany na wychowanie na dwór faraona, kształcił się w wiedzy egipskiej. Zmuszony w 40-tym roku życia opuścić Egipt, uciekł do kraju Medjanitów, gdzie był pasterzem trzód teścia swego Reguela (Jetro). W cudowny sposób powołany na proroka i wodza na górze Horeb, udał się do Egiptu, by wyswobodzić lud izraelski z niewoli. Spełniając posłannictwo, poprzez Morze Czerwone, półwysep Synajski, okrążając ziemię Edomską, powiódł lud żydowski przez kraj Moabitów do Zajordanji. U stóp góry Synaj dał Żydom prawa. Wyznaczywszy swego następcę, Jozuego, oraz podzieliwszy kraj Zajordański między synów Rubena i Gada, dał ludowi ostatnie polecenia i nauki. Sam nie wkroczył do Kanaanu, lecz oglądał ten kraj z góry Nebo; † w wieku 120 lat. M. był twórcą i obrońcą monoteizmu izraelskiego, tj. wiary w jedynego Boga, Jahwe. Tradycja żydowska i chrześcijańska przypisuje mu autorstwo Pięcioksięgu.

Mojżeszowe księgi lub **Pięcioksiąg M.**, przedstawia dzieje ludzkości i narodu izraelskiego od stworzenia świata aż do śmierci Mojżesza. Nazwy poszczególnych ksiąg: 1) Genesis, 2) Exodus, 3) Leviticus, 4) Numeri, 5) Deuteronomium.

Mokka (ang. Mocha), port nad m. Czerwonem w Jemenie (Arabja płd.-zach.), 5.000 mieszkańców; słynny dawniej z wywozu kawy.

Mokłowski Kazimierz, architekt polski, * 1869 w Kosowie, † 1905 we Lwowie; studja w Monachjum; badacz architektury rodzimej; wykonał m. in.: restaurację kośc. w Dobromilu i przebudowę zamku w Czerwonogrodzie w Galicji; wydał: „Sztuka ludowa w Polsce" (1903, Lwów) i in.

Mokosz albo Makosza, bogini wszechsłowiańska, opiekunka kobiet i ich pracy. Według A. Brücknera, Mokosz poniekąd przypomina Wenerę.

Mokotów, płd. dzielnica Warszawy, włączona w 1916 do miasta.

Mokre, w. w pow. sanockim (woj. lwowskie), kop. nafty, 3 otwory wiertnicze.

Mokronowski Stanisław, gen. polski, * 1761 w Bogońcach, † 1821 w Warszawie; brał udział w 1792 w bitwie pod Zieleńcami; w 1794 komendant Warszawy; odznaczył się w czasie powstania Kościuszkowskiego pod Błoniem oraz na Litwie; po upadku powstania wyemigrował do Włoch.

Mokrý Otokar, poeta czeski, * 1854, † 1899; autor poematów epicznych i lirycznych poezyj refleksyjnych: „Na Panieńskim Kamieniu", „Melodje z południowych Czech", „Dumki i legendy", „Poezje" i in.; tłumacz Słowackiego (poezje, Balladyna, Lilla Weneda) i in.

Mokrzecki Zygmunt Atanazy, entomolog i faunista polski, * 1865; studja w Wilnie, Petersburgu i Charkowie; od r. 1892 gubernjalny entomolog w Symferopolu; od 1921 państ. entom. w Bułgarji; od r. 1922 prof. Szk. Gł. Gosp. Wiejskiego w Warszawie; w fitopatologji podał nowe sposoby leczenia roślin zapomocą pozakorzeniowego odżywiania oraz wewnętrznej terapji; ogłosił wiele prac specjalnych.

Mokrzycznik baldaszkowy, ob. Holosteum umbellatum.

Moksza, prawy dopływ Oki (Rosja), 618 km. dług., żeglowna.

Mokszan, m. pow. w gub. penzeńskiej (Rosja), nad rz. Mokszą, 10.000 mieszk.

Mokwa Marjan, współczesny malarz polski, marynista; mieszka w Sopocie pod Gdańskiem.

Mol, ob. gram — drobina.

Mola, zaśniad; jajo płodowe obumarłe, którego błony pozostają przy życiu i przekształcają się w gronka, wrastające do mięśni

macicy (tzw. zaśniad groniasty — m. hydatidosa).

Mola di Bari, m. port. nad Adrjatykiem, w Apulji, w prow. Bari (Włochy płd.), 15.000 mieszk.

Mola di Gaeta, ob. Formia.

Molaris dens ob. zęby.

Molarna wielkość, pewna fizyczna lub chemiczna wielkość, odniesiona do mola czyli gram-cząsteczki.

Molarne ciepło, ciepło cząsteczkowe, ilość ciepła, niezbędna i wystarczająca dla ogrzania jednego mola ciała o jeden stopień C., a zatem iloczyn ciepła właściwego przez ciężar związkowy (cząsteczkowy). Zwane błędnie również molekularne.

Molasa, żółtawe piaskowce i zlepieńce w płd. Niemczech i Szwajcarji. Dolna m. jest oligoceńska, młodsza — plioceńska.

Molay Jacques Bernard de, ostatni w. mistrz zakonu templarjuszów, uwięziony 1307 pod zarzutem herezji, spalony na stosie 1313 r.

Molbech Chrystjan Knut Fryderyk, poeta duński, * 1821, † 1888. Liryk i dramatopisarz: „Dante", „Ambrosius" i in.

Moldau, ob. Wełtawa.

Moldava, ob. Mołdawja.

Moldenhawer Aleksander, prawnik i działacz społeczny polski, * 1840 w Warszawie; studja w Petersburgu i Moskwie; pracował w sądownictwie warszawskiem; jeden z założycieli Tow. Prawniczego w Warszawie oraz Tow. Osad Rolnych; prezes Tow. Opieki nad dziećmi itd.; † 1909 w Krakowie; ogłosił szereg prac specjalnych.

Mole, ob. Tineidae.

Molekularna fizyka, fizyka cząsteczkowa; obejmuje działy fizyki, które traktują o objawach, spowodowanych przez siły międzycząsteczkowe, jak dyfuzja, osmoza, włoskowatość, prędkość reakcyj chemicznych itp.

Molekularna pompa, pompa, zbudowana przez Gaedego 1912, polegająca na porywaniu cząsteczek gazu wskutek ruchu obrotowego walca.

Molekularna teorja, ob. kinetyczna teorja materji.

Molekularny ruch, ob. kinetyczna teorja materji.

Molekuła, ob. cząsteczka.

Molenaer Jan Miensze, malarz holenderski, * ok. 1610 w Haarlem, † 1668 tamże. Sceny z życia wiejskiego. Z dzieł: „Scena rodzinna" (Amsterdam), „Skrzypek i śpiewający chłopi" (Drezno), „Pięć zmysłów" (Haga), „Dama przy klawikordzie" (Amsterdam).

Moleschott Jakob, przyrodnik i filozof niemiecki, * 1822, † 1893. Przedstawiciel poglądów materjalistycznych, rozpowszechnionych pośród przyrodników niemieckich z połowy XIX w.; główne dzieło: „Der Kreislauf des Lebens" (1852). M. wypowiedział w jednem ze swoich dzieł znane zdanie: „Ohne Phosphor kein Gedanke" (bez fosforu niema myśli), które ilustruje jego poglądy materjalistyczne.

Molestować (łac.), naprzykrzać się, dręczyć, nagabywać.

Molfetta, m. w Apulji, prow. Bari delle Puglie (Włochy płd.), 43.000 mieszk.; siedz. bisk.; wywóz wina, mandarynek, oliwy; rybołówstwo.

Molge, ob. Salamandridae.

Molibden, (symb. Mo), pierwiastek chemiczny, ciężar atomowy 96,0, szary metal o temp. topn. 2.500° C., ciężar wł. 9,0; pod względem chemicznym podobny do chromu, wolframu i uranu; w związkach występuje jako pierwiastek dwu, trzy, cztero, pięcio i sześcio-wartościowy, tworząc związki typu: MoX_2 do MoX_6 włącznie. W przyrodzie występuje głównie jako wulfenit = molibdenjan ołowiu, $PbMoO_4$, i błyszcz molibdenowy (molibdenit) = siarczek molibdenu, MoS_2. Odkryty przez Scheele'go w 1778, w stanie czystym otrzymany przez Berzeliusa w 1818.

Molibdenit, minerał, MoS_2, heksagonalny. Podobny zupełnie do grafitu. Łagodny i jakby tłusty w dotknięciu. Bardzo miękki, twardość 1—1,5, cięż. właśc. 4,7—4,8. Najobficiej występuje w towarzystwie kruszców cynowych, w Czechach, w Saksonji, w Kornwalji, w Nerczyńsku, w Grenlandji.

Molibdenowa stal, ob. stal narzędziowa.

Molibdenu związki, pochodne metalu molibdenu; zasługuje na uwagę molibdenjan amonowy $(NH_4)_2MoO_4$, jako odczynnik na kwas fosforowy.

Molière Jean Baptiste Poquelin, świetny komedjopisarz francuski, * 1622 w Paryżu, † 1673; jako aktor wędrowny zwiedził całą Francję, od 1658 grywał w Paryżu (od 1661 w Palais Royal). Główne komedje: „Les précieuses ridicules" (1659), „L'école des maris" (1661), „Le Misanthrope" (1666), „Tartufe" (1667), „L'avare" (1668), „Amphitryon" (1668), „Les femmes savantes" (1672), „Le malade imaginaire" (1673). Polski przekład dzieł pióra T. Boy-Żeleńskiego (II wyd. 1922) oraz tegoż autora monografja (1924).

Molina Luis, jezuita hiszpański, * 1535, † 1600; twórca molinizmu, którego celem jest pogodzenie wolności woli z łaską boską.

Molinari Antonio, malarz wenecki, * 1665 w Wenecji, † po 1727. Z dzieł: „Amor i Psyche" (Drezno), „Triumf Świętej Armji" (Libreria).

Molinari Gustave de, ekonomista belgijsko-francuski, * 1819 w Leodjum, † 1911; profesor ekonomji politycznej w Brukseli, redaktor „Journal des Économistes", autor prac ekonomicznych i historycznych: „Les révolutions et le despotisme", „Cours d'économie politique", „L'évolution économique du XIX siècle" i in.

Moline, m. w stanie Illinois (St. Zjedn. Am. Płn.), 30.700 mieszk.; przemysł metalurgiczny, papiernie.

Molinia, trzęślica, rodzaj traw (Gramineae). W Polsce: M. coerulea, t. jednokolankowa, trwawa trwała, gęsto kupkowa, 3—10 dm. wysok.; źdźbła z 1 tylko kolankiem w nasadzie, liście szorstkie, wiecha ścieśniona, kłoski niebieskawe. Kwitnie VI—VIII. Brzegi wód, mokre łąki i lasy.

Molinizm, ob. Molina.

Molinoryzm, ob. Molinos.

Molinos Miquel de, mistyk hiszpański, * 1640, † 1696; w dziele jego pt.: „Guida spirituale" tkwią zalążki kwietyzmu. System jego nazwano molinoryzmem.

Molisch Hans, botanik austrjacki, * 1856 w Brünn; w 1889 profesor botaniki w Gracu, w 1894 w Pradze, od 1909 w Wiedniu. Napisał: „Leuchtende Pflanzen" (2 wyd. 1912), „Anatomie der Pflanze" (1920), „Mikrochemie der Pflanze" (2 wyd. 1921), „Pflanzenphysiologie als Theorie der Gärtnerei" (4 wyd. 1921).

Mölk, ob. Melk.

Molkenbuhr Hermann, polityk i dziennikarz socjalistyczny niemiecki, * 1851; robotnik, od 1891 redaktor, od 1890 poseł do parlamentu, 1919—20 do Zgromadzenia Narodowego.

Moll, ob. minore, maggiore.

Moll Albert, psychjatra i psycholog niemiecki, badacz hipnotyzmu, * 1862; napisał m. in.: „Die konträre Sexualempfindung".

Molle, mollemente, w muzyce oznacza miękko.

Möller-Barlowa choroba, ob. Barlowa choroba.

Mollientia (łac.), ob. Emollientia.

Mollusca, mięczaki, nader obfitująca w gatunki grupa zwierząt morskich, słodkowodnych i lądowych. Ciało niesegmentowane, w zasadzie dwubocznie symetryczne, przyczem często symetrja ta się zatraca (np. wtórnie asymetryczne Gastropoda), miękkie pozbawione wewnętrznego szkieletu (wyjątek stanowią chrząstkowe utwory w ciele głowonogów) i nieposiadające odnóży. Odnóża zastępuje część brzuszna wora skórno-mięśniowego, tworząca mięsistą, mniej lub więcej rozwiniętą, nieparzystą lecz często rozczłonkowaną nogę, służącą bądź do pełzania, bądź do zagrzebywania się lub stałego przytwierdzania się do podłoża. U Cephalopoda noga tworzy lejek, służący do pływania. Grzbiet rozrasta się zwykle w tzw. wór trzewiowy; okrywająca go ściana ciała tworzy fałd skórny, mniej lub więcej obrastający ciało mięczaka, zwany płaszczem (pallium). Wolna przestrzeń pomiędzy płaszczem a resztą ciała stanowi tzw. jamę płaszczową, w której mieszczą się narządy oddechowe (ctenidia, skrzela lub ich pochodne) i do której uchodzą przewody narządów wydzielniczych, gruczołów płciowych i układu pokarmowego. Skóra płaszcza, obfitująca w specjalne gruczoły, produkuje charakterystyczny dla mięczaków szkielet zewnętrzny w postaci muszli, skorup, płytek lub kolców. W okolicy otworu gębowego często znajdują się chitynowe szczęki i swoista tarka (radula), służąca do rozcierania pokarmu. Wtórna jama ciała (coeloma) zupełnie zredukowana, dzięki potężnemu rozwojowi mezenchymatycznej parenchymy; jedyną jej pozostałością jest worek osierdzia (pericardium) i przestrzenie, zawarte w gonadach. Otwarty układ krwionośny stoi w związku z lakunarnym systemem szczelin i zatok, będących pozostałością pierwotnej jamy ciała. Serce typu tętniczego, istniejące u wszystkich mięczaków, posiada od jednego do czterech przedsionków (atria). Narządy oddechowe, wyprowadzające się z pierwotnych tzw. ktenidjów, występują bądź jako skrzela, bądź służą do oddychania tlenem atmosferycznym, jako tzw. płuca; osierdzie stoi w związku z narządami wydzielniczemi (nephridia), a czasem także z gruczołami płciowemi. Układ nerwowy składa się zasadniczo z trzech par zystych węzłów: mózgowego, nożnego i trzewiowego. Z wyjątkiem grupy Loricata, wszystkie mięczaki posiadają statocysty. Oczy istnieją u większości Gastropoda i Cephalopoda, u ostatnich są doskonale rozwinięte. Mięczaki są naogół rozdzielnopłciowe, tylko nieliczne małże i wiele brzuchonogów cechuje wtórnie nabyty hermafrodytyzm. Właściwe organy kopulacyjne istnieją u wyższych brzuchonogów i głowonogów. U niektórych głowonogów zachodzi zjawisko hektokotylizacji (ob. hectocotylus). Rozwój prosty lub częściej złożony, zwłaszcza u form morskich (Prosobranchia i Opisthobranchia), przechodzących metamorfozę z larwą veliger, zbliżoną do trochofory pierścienic. Mięczaki obejmują 5 gromad: Amphineura, Scaphopoda, Gastropoda, Lamellibranchiata i Cephalopoda.

Molluscoidea, ob. Tentaculata.

Molluscum contagiosum (łac.), choroba skórna; tworzenie się drobnych, wielkości prosa, szaro-białawych guzków na skórze, szczególnie twarzy; choroba zaraźliwa; zarazek dotychczas nieznany.

Molnar Franciszek, literat węgierski, * 1878 w Budapeszcie; ogłosił powieść: „Kopalnia" i in.; sztuki sceniczne: „Djabeł", „Liliom" i in.

Molo, grobla w porcie, wybudowana wgłąb morza, celem udogodnienia statkom dostępu do wyładowania. W wielkich portach dochodzi do kilku km. (w porcie polskim w Gdyni ma 100 m. dług.).

Molo Walter, poeta niemiecki, * 1880; powieści historyczne o Schillerze, Fryderyku Wielkim; dramaty, poezje.

Moloch, w Starym Testamencie Molech (król), nazwa bóstwa u Asyryjczyków, Fenicjan, Kartagińczyków i Izraelitów; składano mu przy stosownych rytualnych obrzędach ofiary z mordowanych ludzi, zwłaszcza niemowląt.

Moloch horridus (moloch kolczasty), jaszczurka z rodziny Agamidae (agamy); rząd Sauria, podgromada Reptilia (gady). Dług. ok. 20 cm.; głowa niewielka, tułów szeroki, spłaszczony; ogon tępy, nieco krótszy od ciała; palce z długimi pazurami. Na całem ciele bardzo liczne, przeważnie zagięte, kolce ochronne, przypominające ciernie krzewu różanego. Żywi się prawie wyłącznie mrówkami. Australja płd. i zachodnia.

Molossowie, potężne plemię w staroż. Grecji, zamieszkujące wsch. część Epiru; tworzy-

ło samodzielne królestwo ze stolicą w Passaron, potem w Ambracji; zczasem podbite przez Macedończyków, później przez Rzymian. Znana była rasa psów molosskich.

Molski Marcin, popularny w swoim czasie autor mnóstwa wierszy ulotnych, * 1751, † 1822. Mówiono o nim: „Jakikolwiek jest los Polski, zawsze wiersze pisze Molski". Po ostatnim rozbiorze ofiarował Stanisławowi Augustowi epopeję pt.: „Stanislaida, albo Uwagi nad panowaniem St. Augusta, króla Polskiego. Obejmujące wydarzenia w Polsce aż po r. 1796".

Moltke Hellmuth (starszy) hr. von, feldmarszałek pruski, * 1800, † 1891; 1858—88 szef pruskiego sztabu generalnego, właściwy twórca współczesnego sztabu generalnego. Stworzył całe pokolenie oficerów tego korpusu, nadzwyczajnie zgranych ze sobą. Postawił na wysokim poziomie przygotowania do wojny i przysposobienie wojska. Opracował plany kampanij 1866 i 1870 r. i był właściwym ich wykonawcą; jeden z współtwórców Rzeszy Niemieckiej. Jako pisarz wojskowy należy do klasyków wojskowych.

Moltke Hellmuth (młodszy) hr. von, generał pruski, bratanek poprz., * 1848, † 1916. Od 1906 r. szef Wielkiego Sztabu Generalnego. Zmienił niemiecki plan wojny światowej Schlieffena, osłabiając prawe skrzydło. W 1914, jako wykonawca tego planu, popełnił szereg błędów i przegrał bitwę nad Marną; 1914 wycofał się z zajmowanego stanowiska.

Molto, wyraz włoski, używany bardzo często w muzyce. Oznacza wysoki stopień napięcia siły lub dynamiki, np. molto allegro = bardzo żywo, molto crescendo = bardzo wzmacniać.

Molton, miękka tkanina wełniana lub bawełniana, używana na podszewki.

Moluki, grupa wysp wulkanicznych w archipelagu malajskim (holend. Indje wsch.), 55.740 km², 408.000 mieszk.; wywóz korzeni; stol. Ternate.

Molyneux Samuel, miłośnik astronomji i optyk angielski, * 1689, † 1728; wybudował własne obserwatorjum w Kew około Londynu; razem z Bradley'em, obserwując gwiazdę γ Draconis, odkrył aberację.

Mołczadka, l. dopływ Mołczadzi, dług. 35 km.

Mołczadź, l. dopływ Niemna, dług. 75 km.

Mołdawa, pr. dopływ Seretu w Mołdawji, dług. 120 km.

Mołdawja dawniej zwana także Wołoszczyzną albo Wołoszą Czarną, rum. Moldava, część Rumunji między Siedmiogrodem a Besarabją, 37.940 km², 2,233.500 mieszk.; stol. Jassy. W staroż. część rzymskiej prow. Dacji; państwo mołdawskie powstało w poł. XIII w. (I hospodar Dragosz, ok. 1352—53); zhołdowane przez królów węg. W 1387 Piotr I złożył hołd Jagielle, 1456 Piotr III uznał zwierzchnictwo Turcji, lecz następca jego, Stefan III ci Wielki (1458—1504) uznawał zwierzchnictwo Polski (hołd 1485) i walczył z Turcją (z pomocą polską). W czasie wyprawy J. Olbrachta na Turcję (1497) Stefan uznał się lennikiem tureckim i wystąpił przeciw królowi polskiemu (klęska bukowińska t. r.). W 1509 wybuchła wojna mołdawsko-polska o Pokucie, zakończona zwycięstwem hetmana J. Tarnowskiego nad hosp. Petryłą 1531 r. pod Obertynem; od 1591 M. została uzależniona od Turcji. Od 1712 r. Turcja narzuciła M. książąt greckich, którzy panowali do 1821 i zostali obaleni przez powstanie. Od pokoju adrjanopolskiego (1829 r.) M. znajdowała się pod protektoratem Rosji i Turcji, od 1855 — 5-ciu wielkich mocarstw; 1859 została połączona z Wołoszczyzną w jedno państwo, zwane od roku 1861 Rumunją.

Mołocznaja, rzeka w gub. zaporoskiej (Ukraina), uchodzi do m. Azowskiego, dług. 174 km.; w dorzeczu liczne kolonje niemieckie.

Mołodeczno, m-ko w pow. wilejskim (woj. wileńskie), węzeł st. kol., 2.000 mieszk.; dawny pałac.

Mołoga, l. dopływ Wołgi, 580 km. dług., częściowo żeglowna.

Mołokanie, sekta rosyjska, odłam duchoborów, założona w drugiej połowie XVIII wieku przez chłopa Siemiona Ukleina. Odrzucają dogmaty cerkwi prawosławnej, nie uznają świętych, opierają się na Piśmie św., które komentują alegorycznie. Nabożeństwa ich polegają na czytaniu Pisma św. i śpiewaniu hymnów.

Mombasa (Mombaz), najw. m. kraju Kenia (Afryka wsch. bryt.), nad oceanem Indyjskim, 30.000 mieszk.; punkt wyjścia kol. do Ugandy.

Mombaz, ob. Mombasa.

Mombert Alfred, poeta niemiecki, * 1872; liryk, symbolista; ogłosił poezje: „Der Glühende", „Der Held der Erde" i in., trylogję dramatyczną „Aeon".

Moment, w fizyce nazwa iloczynów, utworzonych z rozmaitych wielkości, mas, sił itd., i z pewnych odległości, bądź to od stałego punktu bądź też od prostej lub płaszczyzny. M. ruchu czyli pędu, iloczyn z ilości ruchu czyli pędu przez odległość od pewnego punktu lub pewnej osi; m. (statyczny) siły względem pewnego stałego punktu, iloczyn siły przez długość prostopadłej, wykreślonej z tego punktu do linji, wzdłuż której siła działa.

Moment bezwładności, miara bezwładności ciał w ruchu obrotowym, a więc pojęcie analogiczne do masy w ruchu postępowym. M. b. względem danej osi jest to suma iloczynów z mas poszczególnych cząstek ciała przez kwadraty odległości tych cząstek od osi obrotu.

Moment kierujący, w teorji wahadła fizycznego iloczyn z masy wahadła przez przyśpieszenie ziemskie i odległość środka masy wahadła od osi obrotu.

Mommsen Theodor, historyk niemiecki, * 1817, † 1903. Za udział w ruchu rewolucyjnym 1848 pozbawiony katedry w Lipsku 1850; 1854 prof. w Wrocławiu, 1858 w Berlinie, 1873—82 członek sejmu prusk.; bronił słuszności narzucania Słowianom kultury niemieckiej dla jej rzekomej wyższości. Autor licznych prac z dziejów Rzymu, wydawca „Corpus inscriptionum latinarum".

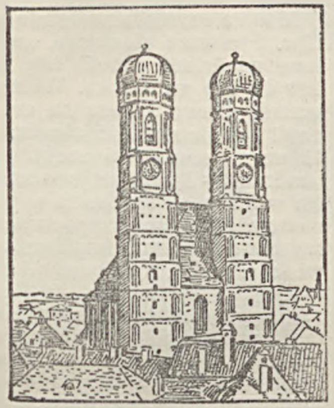
Momordica, przepękla, rodzaj roślin z rodziny Cucurbitaceae (dyniowate). Zioła pnące lub czołgające się krain zwrotnikowych Azji i Afryki. Niektóre gatunki uprawiane są jako rośliny ozdobne, np. M. balsamina, M. charantia. Owoce tego ostatniego gatunku, barwy żółtawej, są jadane w Indjach Wschodnich jako warzywa.

Momotombo, czynny wulkan w rep. Nikaragua, na płn.-zach. od jez. Managua, 1.258 m. wys.

Mon, ludy austroazjatyckie, w południowej Birmie, przy ujściu rzeki Irawadi.

Mona Lisa (włosk. Madonna Lisa), żona Francesco del Giocondo (stąd również Gioconda); słynny portret jej, malowany przez Leonardo da Vinci, skradziony 1911 z muzeum Luwru w Paryżu, odnaleziony 1913 we Florencji i odesłany z powrotem do Francji.

Monachjum (czasem Mnichów), niem. München, m. zał. 1158, stol. Bawarji (od 1255), nad rz. Izarą, 631,000 mieszk.; wiele kościołów, pinakoteka, uniwersytet, akademje nauk i sztuk pięknych, muzea, galerje obrazów (wielkie centrum artystyczne); przemysł metalurgiczny, chemiczny, skórzany, gumowy, papiernie, słynne browary; handel drożdżami, zbożem i bydłem.

Monachjum: Kościół Najśw. Marji Panny.

Monaco, ob. Monako.

Monaco Albert I (de), ob. Albert I ks. Monaco.

Monacyt, ob. monazyt.

Monada (greck. monos, jedyny; dosł. jedność), ob. Leibniz.

Monadelphus, potwór o podwójnych pośladkach.

Monadologja, tytuł rozprawy Leibniza z 1714, w której wyłożona jest jego nauka o monadach.

Monagas, stan Wenezueli płn.-wsch. (Am. Płd.), 28.900 km², 62.400 mieszk.; stol. Maturin.

Monaghan, hr. w prow. Ulster (Wolne Państwo Irlandzkie), 1.294 km², 71.400 mieszk.; stol. M.

Monako, księstwo na wybrzeżu m. Śródziemnego, 1,5 km², 23.400 mieszk.; stol. M., 2.000 mieszk.; zamek, katedra, instytut oceanograficzny; kąpiele morskie, stacja klimatyczna w zimie; miejscowość Monte Carlo ze słynnym domem gry. Księstwo M. od 1450 pod zwierzchnictwem Hiszpanji, od 1641 — Francji, 1815 pod protektoratem Sardynji, od 1817 niezależne; konst. 1911, nadana przez ks. Alberta.

Monako.

Monako: Instytut oceanograficzny.

Monakow Konstantin, neurolog szwajcarski, z pochodzenia Rosjanin, * 1853 w Wołogdzie (Rosja), w 1894 profesor w Zurychu. Badania nad lokalizacją funkcyj kory mózgowej.

Monarchiści, zwolennicy ustroju monarchistycznego; w tem znaczeniu termin ten stanowi przeciwstawienie republikanów.

Monarchja (jedynowładztwo), forma państwowa, w której jedna osoba jest najwyższym organem państwowym i posiada uprawnienia, nieprzysługujące innym obywatelom państwa. Wyjątkowo spotyka się m., w których na czele stoi większa ilość osób (np. 2 król. w Sparcie, regencje etc.). M. w historji tworzyły szereg odrębnych typów, które można podzielić według sposobu powoływania władcy i według zakresu przysługującej monarsze władzy. Pierwsza grupa: 1) m. dziedziczna (władza znajduje się stale w rękach pewnego rodu — dynastji); 2) m. elekcyjna (władca obierany jest przez większą lub mniejszą ilość obywateli, jak np. w Polsce do 1791); 3) formy pośrednie, gdzie elekcja ogranicza się do członków danej dynastji lub obioru tylko dynastji (np. w Polsce według konstytucji 1791 r.), albo władca desygnuje następcę za swego życia. Druga grupa: 1) m. nieograniczona (absolutna), w której pełnia władzy znajduje się w rękach monarchy, bez udziału czynnika społecznego (pierwotne państwa despotyczne: Francja w XVII—XVIII w., Prusy, Austrja w XVIII i XIX w. do 1848, Rosja do 1905); 2) m. ograniczona: a) stanowa, w której pewne warstwy społeczne mają prawo ograniczania woli monarchy, gdyby była ona niezgodna z ich interesami i przywilejami (państwo angielskie od XIII do XVIII wieku, państwo polskie od XV do XVIII w., księstwa Rzeszy niemieckiej w XIV—XVIII); b) m. ograniczona konstytucyjnie: monarcha jest faktycznym najwyższym organem państwa, jednak obejmuje on tylko takie działy władzy państwowej, których konstytucja nie oddała oddzielnym i specjalnym organom (władzę ustawodawczą — parlamentowi, władzę sądową — niezawisłym sądom). W niektórych monarchjach pozostawiono władcom reprezentację zewnętrzną władzy wykonawczej i prawo inicjatywy prawodawczej, prawo veta (kwestjonowania lub zawieszania ustaw, przyjętych przez ciało ustawodawcze) i prawo łaski (przy wyrokach sądowych, np. darowanie kary śmierci). Z zasady należy do monarchy pra-

wo sankcji (ogłaszania ustawy). W zakresie wł. wykonawczej monarcha jest nieodpowiedzialny przed parlamentem, jego rozporządzenia muszą być jednak kontrasygnowane przez odpowiedzialnych ministrów, których albo monarcha wybiera samodzielnie, albo też musi uzyskać co do nich zgodę większości parlamentarnej (m. parlamentarna). M. parlamentarna jest dzisiaj jedyną monarchiczną formą państwową w krajach cywilizowanych. M. konstyt. (Prusy od 1850, Niemcy od 1871, Rosja 1905—1917, Francja 1815—1830) i parlamentarna powstały w związku z rozwojem konstytucyj. Poszczególne m. otrzymują nazwę od tytułów władcy (cesarstwo, imperjum, królestwo, księstwo).

Monarda, p y s z n o g ł ó w k a, rodzaj roślin z rodziny Labiatae (wargowe); zioła Ameryki płn. Niektóre gatunki uprawiane są jako rośliny ozdobne, np. M. d i d y m a, p. pąsowa, bylina o łodydze do 70 cm. wysok., gałęzistej, liściach owalnych, ząbkowanych, wonnych, kwiatach pąsowych, skupionych w duże, prawie kuliste kwiatostany.

Monaster, ob. k l a s z t o r y.

Monasterzyska, m. w pow. buczackim (woj. tarnopolskie), 5.700 mieszk.; fabr. tytuniu.

Monastir, ob. B i t o l.

Monazyt, minerał, ortofosforan ceru, lantanu, prazeodymu, neodymu i innych pierwiastków rzadkich: (Ce, La, Pr, Nd) PO_4; jednoskośny. Żółty, różowy, oliwkowozielony. Twardość 5. Ciężar właściwy 5,1. Ural, Norwich (Massachusetts), oraz w Czechach. Rzadki. Poszukiwany z powodu zawartości toru (ok. 5%), jako materjał na siatki gazowo-żarowe Auera. Nazywa się też turneryt, monacyt.

Moncenisio, ob. M o n t-C e n i s.

Moncton, m. w N. Brunświku w Kanadzie (Am. Płn.), 12.000 mieszk.

Mondego, rz. w Portugalji, 225 km. dług., w części żeglowna, uchodzi do oceanu Atlantyckiego.

Mondovì, m. w Piemoncie, w prow. Cuneo (Włochy płn.-zach.), 20.000 mieszk.; siedz. bisk.; przemysł włókienniczy, wyroby jedwabne, papiernie, garbarnie; pamiętne zwycięstwem Francuzów nad Austrjakami 1796.

Monel, metal, stop naturalny miedzi i niklu (27 wzgl. 67%), zawierający domieszki manganu i żelaza. Nazwa „stop naturalny" oznacza, że M. nie jest stopem syntetycznym, ale otrzymuje się wprost z rudy, zawierającej wszystkie składniki w potrzebnej ilości. M. jest odporny na korozyjne działanie wielu chemikaljów; barwa biała; wytrzymałość dochodzi w m. kutym do 56 kg/mm^2.

Monery, opisane przez Ernesta Haeckla najniższe organizmy typu roślinnego (P h y t o m o n e r y) i zwierzęcego (Z o o m o n e r y), które miały się składać z zupełnie niezróżnicowanej protoplazmy i nie zawierać jądra (nucleus). Nowsze badania, oparte na udoskonalonej technice mikroskopowej, wykazały, że monery w rzeczywistości nie istnieją.

Monessen, m. w stanie Pensylwanji (St. Zj. Am. Płn.), 18.200 mieszk.

Monet C l a u d e, malarz francuski, * 1840, † 1926; przedstawiciel impresjonizmu. Malował przeważnie pejzaże. Z dzieł: „Śniadanie na trawie" (kol. Cassirera, Berlin), „Katedra w Rouen" (muz. Luksemburskie), „Dworzec Saint-Lazare" (tamże), „Most londyński" (kol. Durand-Ruel) i in..

Moneta (łac.), w starożytn. Rzymie pieniądz i mennica, gdyż w świątyni Junony Monety (Junony Dobrej Rady) mieściła się mennica. Na monetach cesarzy Galiena, Probusa, Dioklecjana i Maksymjana były trzy alegoryczne figury żeńskie, z wagą w jednej ręce i rogiem obfitości w drugiej; u stóp góra pieniędzy; miały to być duchy złota, srebra i miedzi, opiekujące się mennicą.

Moneta rzymska powstała w VI wieku przed Chr. Pierwsze pieniądze, „as grave", były to lane miedziane krążki lub płytki, ważące od 230 do 310 gr. sztuka. Widzimy na nich przeważnie głowę Janusa na av., a na rev. prorę czyli przednią część okrętu. As dzielił się na 12 uncyj, semis = 6 uncyj, triens = 4 uncjom, quadrans = 3 uncjom, sextans = 2 uncjom, uncja = $^1/_{12}$ asa, semiuncja = $^1/_2$ uncji. Następną monetą były monety srebrne Rzeczypospolitej rzymskiej, z nazwą familijną konsula czyli nummi consulares, tj. denary i quinary. Trzecim, najbogatszym działem, jest dział monet cesarzy rzymskich, bitych w bronzie, srebrze i złocie (aureus), pośród których spotykamy wiele okazów o wybitnem znaczeniu historycznem oraz wiele artystycznie wykonanych monet medalowych. M. rzymskie, bite w bronzie, srebrze i złocie są to monety, których rozmiar i zawartość kruszcowa nie stosują się do przepisów menniczych. Przeznaczenie takich monet było przeważnie pamiątkowe, coś w rodzaju dzisiejszych medali a nie obiegowe. Do tego działu dodatkowo należą tzw.: 1) medale bronzowe k o n t o r n i a c k i e czyli obłożone rantem srebrnym; zwykle na av. portret panującego lub bohatera historycznego, a na rev. sceny sportowe; 2) t e s s e r a (liczb. mnoga tesserae); znane są różne rodzaje tych oznak, np.: t e s s e r a e t h e a t r a l e s na prawo wejścia do teatrów, t e s s e r a e g l a d i a t o r i a e, zastępujące dzisiejszy krzyż walecznych, t e s s e r a f r u m e n t a r i a czyli dzisiejszy kwit na otrzymanie wsparcia w naturze itd.; 3) s p i n t r i a e, monety medalowe, przedstawiające na av. portret panującego, jak na denarach, a na rev. sceny pornograficzne; miały zastępować bilety wejścia do domów schadzek.

Monetarne konwencje, umowy pomiędzy państwami, zawierane w celu uregulowania wzajemnych stosunków handlowo-przemysłowych, zapomocą zaprowadzenia wspólnej waluty, a także ujednostajnienia układu monetarnego i wzajemnego poręczenia sobie kursu kasowego pieniędzy. Państwa niemieckie za-

MONETY

Greckie: 1. Didrachma z Eginy (600 prz. Chr.). 2. Tetradrachma z Aten (600 prz. Chr.). 3. Tetradrachma Aleksandra Wielkiego (ok. 330 prz. Chr.). 4. Dekadrachma z Syrakuz (ok. 410 prz. Chr.). 5. Żydowski sekel srebrny Szymona Machabeusza (ok. 140 prz. Chr.). 6. Miseczkowata moneta celtycka (I w. prz. Chr.).—**Rzymskie:** 7. As (ok. 330 prz. Chr.). 8. Najdawniejszy denar srebrny (od r. 269 prz. Chr.). 9. Sesterc bronzowy Trajana (98—117 po Chr.). 10. Solid złoty Konstantyna Wielkiego (311—337) z wyobrażeniem pokonanej Francji na rewersie. 11. Setnik srebrny króla Wandalów Guntamunda (484—496). 12. Bizantyński solid złoty (1056) z wizerunkiem ces. Michała VI na awersie, z popiersiem Chrystusa na rewersie. Wielkość naturalna wyobr. monet.

warły w 1690 k. na podstawie przyjęcia jednostki monetowej stopy lipskiej 18 guldenowej, od 1737 nową k. m. W 1753 powstała k. austrjacko-bawarska, w 1857 wiedeńska. Obecnie moc prawną posiadają 2 m. k.: 1) łacińska, zawarta w 1865 między Francją, Włochami, Belgją, Szwajcarją i Grecją; w 1888 przyłączyły się do niej: Hiszpanja, Serbja i Bułgarja; 2) skandynawska, zapoczątkowana w 1872, ostatecznie zawarta w 1875 między Danją, Szwecją i Norwegją. Umowy regulują na podstawie szczegółowych przepisów, wagę, próbę, typ, kurs, obieg, wymianę i ilość monet, a nadto ustalają ew. termin wypowiedzenia k. przez poszczególne państwa, należące do k., i możność przystąpienia do k. innych państw.

Monetarius Hieronymus, ob. Münzer Hieronim.

Monety angielskie lub **anglosaskie.** Anglja przyjęła system monetarny Karola Wielkiego, a mianowicie: funt srebra = 20 szylingom po 12 denarów = 240 denarów. Wybijano tylko denary, a większe wartości były ilościami rachunkowemi. Z powodu różnych przyczyn historycznych pieniądze ulegały dewaluacji, tak, że dzisiaj pozostał tylko układ z tych czasów, a mianowicie, po wprowadzeniu waluty złotej, stałym pieniądzem jest złoto w postaci funta szterlinga lub gwinei, a wszelkie inne monety są zdawkowe czyli rozliczeniowe. Podział funta opiera się na podziale z czasów Karola Wielkiego: funt dzieli się na 20 szylingów po 12 pensów; szylingi są monetą srebrną, pensy czyli penni są miedziane.

Monety Arsacydów, tj. dynastji, która panowała w państwie Partów (dzisiejsza Persja) od 256 przed Chr. do 226 po Chr. Pierwszym królem tej dynastji był Arsaces i od niego pochodzi nazwa całej dynastji. Monety Arsacydów mają napisy greckie; wizerunki brodatych królów noszą ozdobne diademy.

Monety biskupów. W czasach dawnych, gdy prawo bicia należało do prerogatyw władzy królewskiej, często panujący oddawał to prawo, wraz z władaniem ziemią, lennikowi lub duchownemu władcy feudalnemu. W miejscowościach, gdzie biskupi mieli atrybucje władzy najwyższej świeckiej, wybijali oni monety, które nazywano monetami biskupów.

Monety bizantyjskie, wybijane w Bizancjum, złote i miedziane, rzadko srebrne. Wykonanie stempli nieartystyczne i monotonne. Portrety różnych osób podobne do siebie. Av. monet złotych przedstawia zwykle popiersie cesarza w diademie perłowym, obok niego często syn, brat lub Matka Boska, na rev. prawie zawsze wizerunek Chrystusa. Napisy początkowo łacińskie lub mieszane, zczasem wyłącznie greckie. Na miedzianych monetach na av. krzyż na wzniesieniu lub monogram Chrystusa, albo inicjały panującego; na rev. napisy.

Monety greckie powstały dwa tysiące pięćset lat temu. Pod nazwą m. g. numizmatyka czasów starożytnych zamieszcza wszystkie nierzymskie m., a więc nietylko m. miast, wysp i kolonij greckich, ale nawet m. perskie, żydowskie oraz innych państw semickiego pochodzenia, poza tem monety królów macedońskich oraz Diadochów (następców Aleksandra Wielkiego) i wogóle wszystkich państw, w których panowała kultura grecka. Umiejętność i genjusz grecki wkrótce doprowadziły sztukę medaljerską i cyzelerską na monecie do bardzo wysokiego rozwoju; monety srebrne miasta Syrakuz na Sycylji należą do najpiękniejszych pomników klasycznego świata artystycznego. Najpiękniejsze tetradrachmy i dekadrachmy przedstawiają na av. głowę Persefony w otoczeniu delfinów i napis, a na rewersie kwadrygę, nad którą unosi się Nike, wieńcząca głowę woźnicy. Najdawniejsze monety greckie są beznapisowe i przedstawiają na av. bóstwo lub symbol pod postacią zwierząt, rzadziej panującego, jak np. na monetach perskich Darjuszów. Na rev. tzw., quadratum incusum czyli odbicie wgłębienia, zrobionego na kowadle w celu utrzymania na miejscu krążka podczas wybijania młotem stempla, na którym był rysunek pieniądza. Stempel z rysunkiem pieniądza znajdował się nad krążkiem. Pierwsze pieniądze były odbijane w złocie i srebrze z krążków lanych. Najstarszą monetą był stater, a od czasów Solona (594 przed Chr.) drachma = $^1/_2$ statera; poza tem znamy didrachmy = 2 drachmom, tetradrachmy = 4 drachmom, octodrachmy = 8 drachmom oraz dekadrachmy czyli 10 drachm. Również dzielono drachmę na części do $^1/_5$, którą zwano litra. Ponieważ każda wyspa, każda kolonja, każde miasto prawie wybijało swe odrębne monety, spotykamy mnóstwo rysunków z mitologji, świata zwierzęcego oraz roślinnego, a poza tem bardzo wiele portretów, scen sportowych oraz fragmentów architektonicznych.

Monety kufickie, pieniądze arabskie, mające napisy z wyjątków koranu pismem arabskiem, używanem od zgonu Mahometa do końca X w.; znajdowane nieraz w znacznej ilości wpobliżu Bałtyku, zwłaszcza na ziemiach Litwy i Prus, co świadczy o stosunkach handlowych ich ludów ze Wschodem, za pośrednictwem kupców skandynawskich.

Monety oblężnicze, w numizmatyce nazwa monet, wybitych podczas wojny, bez ordynacji menniczej panującego, zawsze w stopie niezgodnej ze stopą menniczą danego kraju. Takie monety różnią się wyglądem zewnętrznym, często i kształtem, od monet normalnych. Oblężnicze monety miały przymusowy obieg aż do zdjęcia oblężenia. W Polsce, podczas oblężenia m. Gdańska przez kr. Stefana Batorego, miasto biło monety złote i srebrne, mające na av. wizerunek Chrystusa i napis: DEFENDE NOS CHRISTE SALVATOR, a na rev. herb miasta i wartość, oraz kontrasygnowało obce monety małym stempelkiem z herbem Gdańska w celu nadania im prawa obiegu w obrębie miasta. Podczas oblężenia m. Zamościa przez Rosjan w 1813, generał Hauke, dowódca twierdzy, wobec braku obiegowych pieniędzy, zarządził wybicie ze sreber kościelnych dwuzłotówek, a z austrjackich 6

krajcarów — 6 groszówek. Na dwuzłotówkach widzimy na rev. napis „Boże dopomóż wiernym Ojczyźnie".

Monety pokutnicze, monety, wybite na pamiątkę pokuty panującego. W Polskiej numizmatyce brakteat wielki, przedstawiający św. Wojciecha, który błogosławi klęczącego Bolesława Krzywoustego, został wybity na pamiątkę pokuty po skazaniu na śmierć brata, Zbigniewa w 1118.

Monety polskie. Za królów Mieczysława I i Bolesława Chrobrego wybijano w Polsce monety na podstawie stopy fenniczej, ogólnie wprowadzonej w Rzeszy niemieckiej i na Zachodzie, tj. na podstawie systemu Karola Wielkiego, czyli z funta srebra 240 denarów grubych, każdy ważący przeciętnie po 1,5 gr. Ponieważ władza królewska i książęca ciągnęły zyski z bicia monet, również biorąc pod uwagę, że w Polsce, oprócz kopalni w Olkuszu o małej wydajności kruszcu, nie było własnego srebra, a także i to, że fachowców mincarzy i rzemieślników do robienia stempli i do wybijania monet należało sprowadzać z zagranicy, władza naczelna, widząc małe dochody, wprowadziła grzywnę o wadze 182,5 gr., czyli nową grzywnę, oznaczającą połowę wagi poprzedniej. Za Bolesława Śmiałego (1058—79) z tej nowej grzywny wybijano przeszło 240 denarów. Bolesław Krzywousty, umierając 1138, podzielił państwo między swych synów i przez to zarządzenie pogrążył kraj w anarchję, która doprowadziła do tego, że wybijano z grzywny do 1400 sztuk monet, czyli że denar, ważący w X i na początku XI w. 1,5 gr., w XII i XIII w. ważył tylko 0,17 gr., tj. $^{1}/_{10}$ poprzedniej wagi. Dopiero Wacław II, król polski i czeski (1300—05), wprowadził nowy dobry pieniądz, „grosz praski", wybijany z grzywny czystego srebra w ilości 56 sztuk. Ta inowacja bardzo chętnie została w kraju przyjęta, i od Kazimierza Wielkiego (1333—70) największą monetą w Polsce był grosz, znany w numizmatyce, od miasta menniczego, jako grosz krakowski. Gdy w XV w., przez przyłączenie Pomorza i Prus Królewskich, kraj zyskał wolny dostęp do morza, okazał się brak znaków pieniężnych w celu prowadzenia handlu z zagranicą. Król Zygmunt I (1506—48) nakazał wybicie większych monet ze srebra i ze złota. Za jego panowania pojawiły się trzygroszówki, sześciogroszówki i dukaty pojedyńcze oraz podwójne, a za Zygmunta Augusta (1548—71) wybijano talary, półtalary i portugały. Odtąd Polska biła u siebie monety, podobne stopą do monet Rzeszy niemieckiej. Gdy w Niemczech z powodu 30-letniej wojny (1618—48) nastąpiło straszne zubożenie, a co zatem idzie i dewaluacja średnich i drobnych pieniędzy zdawkowych, spekulanci wywozili z Polski lepsze pieniądze i wzamian wwozili drobne pieniądze zagraniczne bezwartościowe. W wykopaliskach na ziemiach polskich z XVII i XVIII w. spotykamy przeważnie pieniądze bilonowe zagraniczne: niemieckie, pruskie i szwedzkie tak, że gdy grosz srebrny z 1530 zawierał 0,77 gr. czystego srebra, to grosz z 1650 zawierał tylko 0,27 gr. srebra, a za czasów Augusta III już nie było groszy srebrnych, tylko miedziane. Cena talara za Zygmunta I — 30 groszy srebrnych, za Augusta III (1733—1763) 1 talar — 120 groszy miedzianych. Za Zygmunta I dukat — 45 groszy srebr., za Augusta III — 36 złotych w bieżącej monecie miedzianej. Gdy Zygmunt III w 1624 zrzekł się prawa bicia monet na rzecz państwa, moneta, jako środek obiegowy, pomagający podtrzymaniu obrotów handlowych w kraju, zupełnie zanikła; za panowania Władysława IV wybijano tylko niewielką ilość talarów i dukatów; monety zdawkowe przeważnie przychodziły do nas z zagranicy wzamian za talary i złote dukaty, przez co kraj zubożał zupełnie, ponieważ bilonowa moneta przedstawiała i przedstawia zawsze tylko surogat pieniądza, który się brało i bierze z konieczności, jako przedmiot bez wartości międzynarodowej, gdy talar i dukat musiał być utrzymany na wysokiej wartości kruszcu, i stopa mennicza dla talarów i dukatów była od XVII w. jednakowa i obowiązująca we wszystkich krajach. Za czasów Jana Kazimierza (1649—68) skarb stale był pusty i naród, z powodu wojen, bardzo zubożały. Na domiar złego w kraju wybijano coraz gorsze pieniądze. Za tego króla po raz pierwszy wybito złotówkę srebrną wartości 5 gr. srebr. z czasów Batorego (1576—1586); jednocześnie wprowadzono bicie szelągów miedzianych w takich ogromnych ilościach, że włościanin, gdy przywiózł do miasta produkty, otrzymywał wzamian furę miedziaków, za które trudno było coś nabyć. W tym samym stopniu psuły się pieniądze i za panowania następnych królów, i doszło do tego, że w rękach ludu pozostawał surogat pieniądza a złoto i talar były dla większości narodu czemś nieosiągalnem. Na dobitkę, podczas wojny 7-letniej, Fryderyk II wybijał fałszywe złote i srebrne pieniądze pod stemplem króla polskiego Augusta III i eksportował je do Polski. Dopiero Stanisław August (1765—1794) wprowadził nową stopę i zarządził nową ordynację. Pieniądze były bardzo starannie wybijane, ściśle według stopy konwersyjnej. Za czasów Stanisława Augusta dukat kosztował 18 złotych, talar 8 złotych w monetach miedzianych bieżących.

Monety Rzeszy niem. Karol Wielki zaprowadził jednolity system monetarny, na którym opierały się później w całej zachodniej Europie rachunki handlowe i waga wybijanych monet; mianowicie zaprowadził walutę srebrną, opierającą się na funcie karolińskim czystego srebra, wagi 367,2 gr., z którego miało być wybijanych 20 szylingów po 12 denarów każdy, czyli ogółem z funta 240 denarów po 1,53 gr. Rachunki większe nadal załatwiano na wagę, obliczając zgodnie z powyższą ordynacją. Złotych monet nie wybijano. W celu powiększenia liczby pieniędzy przy jednoczesnem zmniejszeniu kosztów wybijania, w XII w. przystąpiono do bicia brakteatów. Na początku wybijano je dwustronnie, jak denary (półbrakteaty), a gdy to okazało się niepraktycznem, wybijano cienkie brakteaty jednostronnie. Ponieważ taka łamliwa i cienka moneta nie mogła być przyjmowana bez wagi, i powstawały ciągłe trudności wobec powiększającego się zapotrzebowania na dobrą monetę, Wacław II, król czeski i Polski (1278—1305), przystąpił do bicia grubych, dużych groszy (grossi) praskich, tak nazwanych od miejsca wybijania. Tych groszy szło 60 czyli kopa na markę, lub funt czystego srebra. Grosze te były bardzo popularne, więc bicie ich naśladowano i w sąsiednich krajach. Nawet w Polsce za czasów Kazimierza Wielkiego wybijano według podobnej stopy grosze, które od mennicy nazwano krakowskiemi. Z końcem XV w., gdy ze względu na rozwój przemysłu i handlu drobne monety srebrne, obok wielkiej ilości złotych monet, pochodzących przeważnie ze wschodu mahometańskiego, nie wystarczały w Europie na pokrycie ogólnego zapotrzebowania na dobry pieniądz, przystąpiono do wybijania talarów czyli monet srebrnych, z których każda sztuka ważyła 2 łuty srebra 14-ej próby. Na tych sztukach widzimy często bardzo piękne wizerunki i sceny, nie ustępujące pod względem artystycznego wykonania wielu medalom. Talary przetrwały w Europie bez wielkich zmian do drugiej połowy XIX wieku. Znamy talary pojedyńcze, podwójne, potrójne itd., a nawet po 10 talarów w jednej sztuce (talary brunświckie). W południowych prowincjach włoskich i w Wenecji, wskutek stałego rozwoju handlu ze Wschodem, zaszła konieczna potrzeba wybijania własnych złotych pieniędzy; jednocześnie monety drobne srebrne stale pogarszały się, przez co poza granice swej prowincji nie wychodziły, i tylko moneta, z czystego złota wybijana, uważana była za pieniądz międzynarodowy w handlu ze Wschodem. Pierwszy złoty floren powstał we Florencji w 1252 r. W następstwie rozszerzył się na wiele krajów, z tą tylko różnicą, że na Zachodzie miał coraz mniejszą zawartość czystego złota, a w Austrji, Danji, Holandji, Polsce, Saksonji, Szwecji, Węgrzech i Wenecji zawartość złota była stała. Dla odróżnienia od zachodniego florena złotego, ten stały złoty, który w Austrji przetrwał prawie do naszych czasów, nazywano dukatem. Dukaty tak samo jak talary, bywały podwójne, potrójne itd. Każde państewko w Niemczech miało prawo wybijania swych własnych monet; dopiero w 1871 zaprowadzono walutę złotą jednolitą i pieniądz jednolitej wartości dla całej Rzeszy, a mianowicie: markę złotą, zdawkowe marki srebrne i bilonowe drobne pieniądze, przyczem z funta czystego złota wybijać nakazano 139$^{1}/_{2}$ sztuki złotych 10-cio markówek o zawartości $^{9}/_{10}$ czystego złota. Wartość porównawcza złotej 10-cio markówki do grubych srebrnych marek, będących w obiegu, jest jak 1 : 15$^{1}/_{2}$. Poza tem znane są bilonowe (niklowe i miedziane) drobne fenigi, służące tylko do ułatwienia cyrkulacji pieniężnej.

Monety Sassanidów, monety dynastji królów Persji, którzy, zwyciężywszy Partów, panowali od 226 do 651 po Chr. Nazwa monety pochodzi od króla Sassana. M. S. mają na av. wizerunek króla w bogatym turbanie na głowie, rysunki rev. przypominają odnowiony kult religijny Zoroastra (wiecznego ognia).

Monety we Francji i Italji. Państwa feudalne we Francji i Italji przyjęły system monetarny Karola Wielkiego; zmiany były podobne do zmian, które miały miejsce na monetach Rzeszy niemieckiej; w 1865 r. państwa łacińskie zawarły między sobą unję łacińską (Union monetaire latine), ob. monety Związku łacińskiego.

Monety Związku łacińskiego. 23 grudnia 1865 Francja, Belgja, Włochy, Grecja i Szwajcarja utworzyły „Union monetaire latine", do którego przyłączyły się w 1888 Hiszpanja, Serbja i Bułgarja. Warunkiem umowy jest stosunek złota do srebra 1 : 15$^{1}/_{2}$, złotych 20 franków = 6,45161 g. a fejnu $^{9}/_{10}$. 5 franków w srebrze = 25 gr. fejnu $^{900}/_{1000}$. Związek ten egzystuje i obecnie, ale wskutek wojny frank szwajcarski utrzymał się na swej przedwojennej wysokości, zaś monety srebrne francuskie, belgijskie, włoskie i greckie nie odpowiadają srebrnym pieniądzom szwajcarskim, pomimo równej wartości srebra, z powodu dewaluacji w tych krajach. W 1926 Belgja zgłosiła wystąpienie z tego związku.

Monety żydowskie. Żydzi, pozostając w zależności politycznej od Persów, Greków, Syryjczyków, a potem Rzymian, długo nie mieli monet własnych, tylko używali monet państwa, od którego byli zależni. Dopiero król Syrji Antjochus VII udzielił im w 138 przed Chr. prawa bicia monet. Z pozwolenia Żydzi skorzystali skwapliwie i wybili swe pierwsze pieniądze za czasów Szymona Machabeusza (143—135 przed Chr.). Wybito szekele i półszekele srebrne. Szekel ma na str. gł. kielich, nad nim rok a pod nim „Szekel Izrael"; na str. odwr. lilję o trzech kwiatach oraz napis „Jerusalem Kedoszach" (święte miasto Jerozolima). Litery pisma są starohebrajskie. Za następnych władców wybijano przeważnie monety miedziane, np. za króla Heroda (40 przed Chr. — 5 po Chr.). Zapewne przyczyna tego leży w rozporządzeniu zwierzchniej władzy rzymskiej, która pozwoliła władcom krajów podbitych wybijać tylko monety miedziane. Oryginalne szekele i półszekele są bardzo rzadkie; łatwo je odróżnić od fałszywych, ponieważ ostatnie mają pismo nowohebrajskie.

Monfalcone (słoweń. Trzic), m. w prow. Venezia Giulia (Włochy płn.-wsch), nad Adrjatykiem, 8.000 mieszk.; port, źródła mineralne, ruiny zamku.

Monferina, włoski taniec ludowy.

Monferrant August, budowniczy, pochodzenia francuskiego, pracujący w Rosji, * 1784, † 1858); twórca soboru Izaaka w Petersburgu.

Monforte de Lemos, m. w prow. Lugo (Hiszpanja), 13.000 mieszk.

Mongalla, stol. prow. M. w Sudanie anglo-egipskim, nad rz. Nilem.

Monge Gaspard, znakomity matematyk francuski, * 1746, † 1818; twórca geometrji wykreślnej; jeden z założycieli dwóch wyższych szkół paryskich: École Normale i École Politechnique; przyjaciel i wielbiciel Napoleona; minister marynarki (1792—1793); popie-

rał przemysł wojenny; po upadku Napoleona, na skutek intryg politycznych, wraz z Łazarzem Carnotem wykreślony został z listy członków Akademji (1816); główne dzieła: „Géométrie descriptive" (1798) i „Application d'analyse à la géométrie".

Monghyr, ob. M u n g i r.

Mongolismus, mongolizm, zwyrodnienie umysłowe i fizyczne, opisane po raz pierwszy w 1866 przez D o w n a. Objawy: typ twarzy mongolski (skośne ustawienie oczu, występujące kości policzkowe, twarz spłaszczona, nos siodełkowaty), wiotkość mięśni, niedorozwój umysłowy w znacznym stopniu. Częściej spotyka się w Europie Wschodniej niż Zachodniej.

Mongolizm, ob. m o n g o l i s m u s.

Mongolja, wielka kraina w płn.-wsch. części wyżyny środk.-azjatyckiej; pustynia Gobi dzieli M. na płn., górzystą i płd., równinną i stepową; 3,360.000 km², 2,000.000 mieszk.; stol. Urga; mieszkańcy Mongołowie i Kałmucy; chów bydła, wielbłądów, koni i owiec, wywóz wełny. Dzieje M. rozpoczynają się od pocz. XIII w., kiedy poszczególne plemiona mongolskie zostały złączone pod panowaniem Dżengis-chana. Po jego śmierci (1227) następni władcy podbili Chiny i kal. Bagdadzki; w 1237 jeden z wodzów mong. (tatarskich), Baty, wkroczył na Ruś i utworzył państwo nad dol. bieg. Donu i Wołgi, skąd podejmował dalsze na zachód (m. in. do Polski) najazdy (ob. Tatarzy). Od końca XIII w. państwo mongolskie było rozbite na kilka części (Chiny, Turkiestan, połudn. Ruś); w 1369 Timur stworzył w środk. Azji nowe państwo mong., które przetrwało do 1468 r. (dynastja Timura utrzymała się w Dżagataju, skąd utworzyła w Indjach państwo W. Mogoła w pocz. XVI w.). W Chinach władza mongol. przetrwała do 1368; w 1370 powstało odrębne państwo we właściwej M., które zostało podbite przez Chiny w 1697. W czasie powstania republiki chińskiej (w 1912) płn. część M. ogłosiła się państwem niezależnem. 1913—21 M. została połączona z Chinami; obecnie republika pod wpływem Rosji Sow.

Mongolska literatura zależna jest od tybetańskiej; głównem jej dziełem jest przekład encyklopedji tybet. „Kandżur". Pośrednio indyjskiego pochodzenia jest epos ludowe „Czyny Bogda Geser Chana", syna Indry. I. I. Schmidt przełożył „Czyny" na jęz. niemiecki (1839); przełożył on również „Historję Mongołów", napisaną w XVII w. przez Sanang-Setsena. Baśnie mongolskie i kałmuckie. o charakterze buddyjskim, istnieją pod nazwą „Baśni Siddhi-kűra" (tj. umarłego, obdarzonego mocą czarodziejską).

Mongołowie (Mongku, Mongoł — odważni), grupa etniczna w Azji środk., obejmująca wschodnich, czyli właściwych M., zamieszkujących Mongolję i dzielących się na kilka plemion (Chałcha, Czacharowie, Urotowie, Tumytowie itd.),półn. Mongołów, czyli Burjatów żyjących przeważnie w okolicach jez. Bajkalskiego, i Kałmuków czyli zach. Mongołów, żyjących na stepach astrachańskich, na Syberji w okolicach Tomska, w Dżungarji i Mongolji w okolicach Kobdo. Są to ludy koczownicze, dawniej b. wojownicze (hordy Dżengischana i Tamerlana); wyznają buddyzm (lamaizm); chów cwiec, koni, wielbłądów i jaków jest ich głównem zajęciem. U M. najwybitniej występują cechy fizyczne: gliniasty kolor skóry, skośne oczy, wystające kości twarzy i czarne, proste, długie włosy; dawniejszym etnologom wydawały się one dostateczne, aby wyróżnić rasę mongolską. Ani wspólność języka, czy kultury lub dziejów nie była podstawą połączenia grupy ludów azjatyckich w rasę. Do rasy tej zaliczano ludy Azji wsch. z językami jednozgłoskowemi (Chińczycy, Tybetańczycy, Indochińczycy) oraz ludy z jęz. wielozgłoskowemi (Japończycy, Koreańczycy, Tunguzi, Turcy, Finnowie, Samojedzi). Badania wykazały, że te cechy mongoloidalne występują i u innych ludów (Malajowie, Polinezyjczycy), a znów niektóre z ludów, zaliczanych do rasy mongolskiej, są ich prawie pozbawione (np. Tatarzy).

Monika święta, wdowa, matka św. Augustyna, * 332 r. w Afryce, † 387 w Ostji; święto 4 maja.

Monitor, pierwotnie (1861) nazwa okrętu pancernego (pancernika) państw północnych, bez masztów, mało wystającego ponad powierzchnię wody, uzbrojonego w dwa działa, umieszczone w obracającej się wieży pancernej. M. nazywają się również podobne statki, tj. kanonierki, rzeczne.

„Monitor" („Moniteur"), dziennik francuski (1789—1901), założony przez księgarza Panckouke'a pod tytułem „Gazette Nationale"; od 1811—69 wychodził jako „M. universel", urzędowy organ rządu francuskiego.

„Monitor", tytuł polskiego pisma perjodycznego, wydawanego w Warszawie od 1765 pod red. ks. Fr. Bohomolca do 1784; 1824—28 wychodziła w Warszawie pod tą nazwą gazeta urzędowa Król. Pol. (od 1828 przekształcona na „Dziennik Powszechny"). Obecny urzędowy „Monitor Polski" ukazuje się w Warszawie od 6. II. 1918 r.

„Monitor Clevelandzki", polskie pismo codzienne, wychodzące w Cleveland, w St. Ohio; redaktorem jest Wacław Soyda.

Monitorjalny system, system pedagogiczny, polegający na tem, że uczniowie, bardziej posunięci w nauce, pomagają w pracy uczniom mniej posuniętym. System ten został wprowadzony przez dwóch pedagogów angielskich: B e l l'a i L a n c a s t e r'a.

Monitować (łac.), napominać.

Moniuszko D o m i n i k, filantrop i działacz oświatowy, * 1787, † 1848; major wojska polskiego, podkomorzy ihumeński; w majątku swym, Radkowszczyźnie w gub. mińskiej, założył konwikt dla dziewcząt wiejskich, w 1824 szkółkę parafjalną dla chłopców z zastosowaniem metod Pestalozzi'ego i Lancaster'a.

Moniuszko J a n C z e s ł a w, malarz polski, syn kompozytora, * 1857, † 1908 w Warszawie; kształcił się w Petersburskiej Akademji Szt. Pięk., mieszkał w Warszawie.

Moniuszko S t a n i s ł a w, najwybitniejszy talent kompozytorski polski poza Chopinem w pierwszej połowie XIX wieku. Świetny przedstawiciel narodowej opery, którą doprowadził do wysokiego poziomu artystycznego, * 1819 we wsi Ubiel w gub. mińskiej, † 1872 w Warszawie; kształcił się u organisty Freyera w Warszawie i u Rungenhagena w Berlinie; w 1839, po powrocie do Wilna, został organistą w kościele św. Jana; w 1858 zamieszkał w Warszawie, gdzie był dyrygentem opery i profesorem w Instytucie muzycznym. W twórczości swej M. podlegał wpływom opery włoskiej i francuskiej oraz romantycznej opery niemieckiej; skarby melodji czerpał z pieśni ludowych polskich i białoruskich; kompozycje M. cechuje wielka melodyjność, prostota i liryzm. Do pierwszych kompozycyj, tworzonych pod wpływem stylu Singspielu niemieckiego, należą opery komiczne: „Ideał", „Loterja", „Nocleg w Apeninach", „Karmaniol", „Woda cudowna", „Sielanka", „Żółta szlafmyca" i in.; dopiero „Halka", napisana do słów libretta Wolskiego, posiada w wysokim stopniu indywidualny rys Moniuszki; wystawiona początkowo w Wilnie (1854), następnie entuzjastycznie przyjęta w Warszawie, stała się wraz z innemi operami M., jak: „Flis" (1858), „Hrabina" (1860), „Verbum nobile" (1861), „Straszny dwór" (1865), podstawą narodowej opery polskiej. Prócz działalności operowej M. był twórcą artystycznej pieśni polskiej solowej z towarzyszeniem fortepianu (12 zeszytów „Śpiewników domowych"), reprezentującej różne formy: dumki, kanzony, romanze, ballady, mazurki itd. Z kompozycyj orkiestralnych napisał uwerturę „Bajka", pełne szczerego natchnienia „Sonety krymskie", „Widma" o rysie dramatycznym; na polu twórczości kościelnej najcenniejsze są: „Litanje Ostrobramskie" na chór z orkiestrą, „Requiem", Msze (Es-dur) i motety: „Chór Sprawiedliwych" i „Z krzyża boleści".

Monizm (greck. mónos — jedyny), wszelki system filozoficzno-metafizyczny, który sprowadza byt do jednej jedynej zasady. Tą zasadą jedyną może być albo materja (system materjalizmu metafizycznego), albo duch (system idealistyczny albo spirytualistyczny), albo wreszcie substancja jedyna, o wielu tzw. atrybutach (przymiotach); wówczas materja i duch są takiemi atrybutami substancji (filozofja tożsamości). Najwybitniejszym przedstawicielem m. tego ostatniego typu jest S p i n o z a.

Monk G e o r g e, ks. A l b e m a r l e, generał angielski, * 1608, † 1670; od 1654 gubernator Szkocji, wprowadził 1660 r. Karola II na tron angielski.

Monmouth, stol. hr. M. w Anglji zach., 5.300 mieszk.; hr. M., 1,602 km², 451.000 mieszk.; kop. węgla i rudy żel., przemysł metalurgiczny.

Monmouth G e o f f r e y o f, mnich angielski, † 1154; napisał: „Historia regum Britanniae". Jest to fantastyczna historja o królach Brytanji, nie mająca pod względem naukowym żadnej wartości, ważna z tego względu, że M. włączył do niej legendy najrozmaitszego pochodzenia: celtyckiego, starogermańskiego, staroangielskiego, które w ten sposób zostały uchronione od zapomnienia. Historja M. była kopalnią, z której czerpali poeci, jak Szekspir, Tennyson i inni.

Monmouth J a m e s S c o t t ks. de, naturalny syn Karola II Stuarta, króla angielskiego, * 1649; 1685 wystąpił przeciw Jakóbowi II; wylądował w Anglji, przyjął tytuł królewski; uwięziony i ścięty 1685.

Mono, rzeka w Afryce; źródła ma w kraju Togo, ujście w Dahomeju do zatoki Benińskiej; żeglowna na przestrzeni 150 km.

Mono..., na początku wyrazów złożonych oznacza samo, jedno.

Monoblepharideae (M o n o b l e p h a r i d a c e a e), j e d n o r z ę s k i, rodzina grzybów właściwych (Eumycetes) z podklasy Phycomycetes. Gatunki M o n o b l e p h a r i s bytują w wodzie na szczątkach roślin; rozmnażają się bezpłciowo zapomocą pływek, powstających w zarodniach, płciowo zapomocą oospory, kolczasto obłonionej, powstającej z komórki jajowej lęgni, po zapłodnieniu jej przez plemnik.

Monochlamydeae, j e d n o o k w i a t o w e, grupa roślin dwuliściennych z podklasy Choripetalae (wolnopłatkowe); kwiaty bez okwiatu albo z okwiatem pojedyńczym (niezróżnicowanym na kielich i koronę), zielonym lub barwnym. Należą tu rzędy: V e r t i c i l l a t a e (krzyżokręgi), F a g a l e s (bukowe), M y r i c a l e s (woskownicowe), J u g l a n d a l e s (orzechowe), S a l i c a l e s (wierzbowe), U r t i c a l e s (pokrzywowe), P i p e r a l e s (pieprzowe), S a n t a l a l e s (sandałowe), P o l y g o n a l e s (rdestowe), C e n t r o s p e r m a e (środłożne), T r i c o c c a e (trójsiemne), H a m a m e l i d a l e s (oczarowe).

Monochord, przyrząd fizyczny, służący do doświadczeń akustycznych. Jest to struna, napięta nad rezonującą skrzynią drewnianą. Długość struny można zmieniać zapomocą odpowiednich podstawek, a jej napięcie zapomocą ciężarków, uczepionych do jednego jej końca. Strunę pobudza się do drgania zapomocą smyczka.

Monochromatyczny, jednobarwny.

Monochromazja, ob. d a l t o n i z m.

Monocotyledones, j e d n o l i ś c i e n n e, klasa roślin okrytozalążkowych (Angiospermae); zioła, byliny, lub drzewa kłodziniaste. Między ich wiązkami niema miazgi twórczej, dzięki czemu nie spotyka się u nich zazwyczaj przyrostu wtórnego. Liście pospolicie są niezróżnicowane na blaszkę i ogonek (wyjątek Araceae i Palmae). Nerwacja liści jest równoległa Kwiaty są przeważnie trójkątne; składają się z 2 okółków okwiatu, 2 okółków pręcików i 3 owocolistków, tworzących słupek. Zarodek jest jednoliścienny. W nasieniu zazwyczaj znajduje się obfite bielmo. Należą tu rzędy: Helobiae (bagienne), Liliiflorae (liljowe), Enantioblastae (niedokwietne), Cyperales

(ciborowe), Glumiflorae (plewowe), Scitamineae (źdźieblcowe), Gynandrae (prętosłupowe), Spadiciflorae (pochwokwiatowe), Pandanales (pochutnikowe).

Monocystis lumbrici, ob. G r e g a r i n i d a.

Monod G a b r i e l, historyk francuski, * 1844, † 1912. Autor dzieł: „Études critiques sur les sources de l'histoire mérovingienne", „Études critiques sur les sources de l'histoire carolingienne" i inn.

Monodelphia, ob. s s a k i.

Monodja równa się w muzyce jednogłosowości wyłącznej. Starożytność nie znała innego śpiewu ani innej muzyki instrumentalnej, prócz monodyjnej. Jeżeli śpiewak towarzyszył sobie na jakimś instrumencie, to podwajał jedynie tony swej pieśni w unisonie lub oktawie. Dziś z m. spotykamy się tylko w muzyce liturgicznej, śpiewanej w kościele przy ołtarzu, lub w śpiewie ludu, o ile nie towarzyszą mu organy albo jakiś zespół harmoniczny. Poza tem w charakterze muzyki dzisiejszej leży obecność harmonji akordowej, chociażby nawet ta harmonja nie odzywała się w całej pełni, jak to bywa w muzyce homofonicznej.

Monodon monoceros, n a r w a l, ssak z rodziny D e l p h i n a p t e r i d a e; podrząd O d o n t o c e t i, rząd C e t a c e a (walenie). Duże zwierzę o krępej budowie z zaokrąglonym pyskiem i półksiężycowatą pryskawką, dochodzące do 7 m. dług. Płetwowy fałd skórny na grzbiecie zredukowany. Różni się od wszystkich innych waleni posiadaniem w górnej szczęce dwóch, skierowanych ku przodowi, zębów. U samicy są one szczątkowe; samce odznaczają się silnym rozwojem jednego tylko zęba (zwykle z lewej strony), wystającego z pyska, śrubowato bróżdkowanego, dochodzącego do 2—3 metrów długości. Bardzo rzadko rozrastają się oba zęby; zwykle ząb prawy zupełnie nie wystaje z zębodołu szczęki. Inne zęby u samca są małe i wcześnie wypadają; samice są bezzębne. Zamieszkuje niewielkiemi stadami morza arktyczne, żywiąc się głównie mięczakami. W zimie narwale dochodzą aż do północnych wybrzeży Europy (np. do Hamburga). Podczas bardzo surowych zim wędrują do mórz południowych. Dostarczają mięsa i tłuszczu oraz zębów na różne wyroby. Zęby narwala, jako tzw. „zęby jednorożca", były stosowane w medycynie średniowiecznej i posiadały ogromną wartość pieniężną.

Monodrama, nazwa sztuki teatralnej, którą wykonywa jeden aktor lub śpiewak.

Monofiletyczny, pochodzący od jednej formy pierwotnej.

Monofiletyzm (m o n o p h y l i a), kierunek w biologji, wyjaśniający pochodzenie wszelkich systematycznych jednostek od jednej wspólnej formy pierwotnej. Ob. p o l i f i l e t y z m.

Monofizyci (greck.), sekta chrześcijańska z V w., uznająca w Chrystusie tylko jedną naturę, mianowicie boską.

Monogamja, współżycie płciowe samca z jedną tylko samicą przez całe życie lub przez pewien okres czasu. Ob. p o l i g a m j a.

Monogenea, ob. T r e m a t o d e s.

Monogeniczny wulkan, wulkan, powstały przez jednorazowy wybuch, niekiedy długotrwały.

Monogonja, bezpłciowe rozmnażanie się przez pączkowanie (gemmatio), przez podział (divisio) lub przez zarodniki (sporogonia). Charakterystyczną cechą monogonji, w przeciwstawieniu do rozrodu płciowego (amphigonia), jest to, że odbywa się ona zupełnie bez udziału komórki jajowej.

Monografja, rozprawa naukowa, poświęcona szczegółowemu zbadaniu jakiegoś zamkniętego tematu.

Monogram (greck. „mónos" — jeden i „gramma" — głoska), oznacza figurę, znak lub cyfrę, powstałą z połączenia kilku liter (zwykle początkowych imienia i nazwiska), powiązanych w pewien rysunek. M. zwykle zastępowały podpisy panujących w wiekach średnich (od VII—XIV). Nauka o m. średniowiecznych jest częścią nauki dyplomatyki. W symbolistyce starochrześcijańskiej ważną rolę odgrywał m. Chrystusa IHC-XP-XPC-IHS.

Monogramiści, w historji sztuki mistrze (majstrowie), podpisujący się na swych dziełach monogramem (ob. m o n o g r a m). M., twórcy znanych arcydzieł sztuki, rozróżniani i nazywani bywają od stworzonych przez siebie dzieł lub od miejsca pochodzenia autora wzgl. dzieła. M. zamiast podpisywać się monogramem, zastępowali go niejednokrotnie wyobrażeniami symbolicznemi.

Monograptus, skamielina, należąca do graptolitów.

Monoideizm, termin, używany przez psychologa francuskiego Théodule'a Ribot, dla oznaczenia stanu uwagi w maksymalnej koncentracji, gdy w świadomości panuje tylko jedna treść psychiczna, inne zaś nie mają dostępu do świadomości. Stan ten jednak nie jest typowy dla zjawiska uwagi normalnej.

Monokl, szkło oczne, przeznaczone dla jednego tylko oka.

Monoklinalny fałd (izoklinalny), fałd skorupy ziemskiej, którego skrzydła czyli boki zapadają równolegle do siebie.

Monokliniczne kryształy, to samo co j e d n o s k o ś n e k r y s z t a ł y, ob. k r y s z t a ł y.

Monokularne widzenie, widzenie jednooczne, różniące się tem od widzenia binokularnego (dwuocznego), że dostarcza jedynie widoków płaskich, dwuwymiarowych, podczas gdy widzenie dwuoczne dostarcza widoków stereoskopowych, plastycznych, i umożliwia dokonanie dokładnej lokalizacji przestrzennej. Lokalizacja przestrzenna podczas widzenia jednoocznego jest bardzo niedokładna.

Monolit, 1) dzieło sztuki rzeźbiarskiej, zwłaszcza o rozmiarach większych, wyciosane z jednego kamienia, np. słup, obelisk, posąg; 2) wielki głaz nieobrobiony.

Monolog, przemowa, wygłoszona przez jednostkę, a nie skierowana bezpośrednio do drugiej osoby. Pod nazwą m. rozumiemy najczęściej dłuższe ustępy, wygłaszane przez aktora na scenie.

Monomachja, walka pojedyńcza, pojedynek.

Monoman, człowiek, dotknięty monomanją.

Monomanja, objaw chorobowy, występujący przy pewnych zaburzeniach psychicznych, polegający na tem, że osobnik, dotknięty nim, opętany jest przez jedną myśl natrętną, która go prześladuje, albo przez popęd do popełnienia jakiegoś czynu, często zbrodniczego, np. kradzieży, podpalenia itp.

Monometalizm, system monetarny, oparty na jednym kruszcu drogocennym, przeważnie złocie; przeciwstawienie: bimetalizm.

Monophylia, ob. m o n o f i l e t y z m.

Monoplan, jednopłatowiec, samolot, posiadający skrzydła, umieszczone w jednej płaszczyźnie, w odróżnieniu od biplanu (dwupłatowca), samolotu dwupłaszczyznowego.

Monoplegja (greck.), porażenie jednej kończyny (ręki lub nogi).

Monopol, możność wyłącznej produkcji i sprzedaży, albo zakupu i sprzedaży towarów, lub też wyłącznego świadczenia pewnych usług. M. ma źródło czworakie: naturę, prawo umowy, związki oraz stosunki faktyczne, stąd rozróżnia się: 1) monopol przyrodzony, który płynie z właściwości naturalnych (monopol w tem znaczeniu posiada Francja odnośnie do pewnych gatunków win, Czechy odnośnie do pewnych źródeł mineralnych, np.: Marjańskie lub Karlowe Vary); 2) monopol prawny, oparty na ustawie, np. monopol państwowy; 3) monopol umowny, płynący z umowy; wytwarzają go zrzeszenia producentów (np. kartele i trusty); 4) monopol faktyczny, który jest objawem faktycznego wyłączenia konkurencji w danych warunkach, np. hotel lub sklep w pewnej miejscowości. Monopol państwowy ze swej strony może mieć charakter administracyjny; wówczas ustanowiony jest w interesie publicznym, np. monopol kolei, poczt i telegrafów, mennicy itp., lub charakter skarbowy (fiskalny) dla przysporzenia dochodów państwu. Ob. m o n o p o l e s k a r b o w e w P o l s c e.

Monopole skarbowe w Polsce. 1) Na zasadzie ustawy z 1. IV. 1922 r. (Dz. Ust. N. 47, poz. 409) produkcja, przywóz z zagranicy oraz sprzedaż surowca tytuniowego i wyrobów tytuniowych stanowią monopol państwowy. 2) Ustawa z dn. 31 lipca 1924 r. (Dz. Ust. N. 78, poz. 756) wprowadziła monopol spirytusowy, obejmujący wyrób i sprzedaż spirytusu. 3) Rozp. Prezydenta Rzpltej z dn. 30. XII. 1924 r. (Dz. Ust. N. 117, poz. 1043), wprowadziło monopol sprzedaży soli na obszarze całej Rzeczypospolitej Polskiej. W b. zaborze austrjackim, na podstawie ordynacji z 1835 r., istnieje również monopol produkcji soli. 4) Ustawa z dnia 15 lipca 1925 roku (Dz. Ust. N. 83, poz. 561) zaprowadziła monopol zapałczany. Ten ostatni monopol został wydzierżawiony konsorcjum zagranicznemu. W porównaniu z innemi państwami Polska posiada dużą ilość monopolów.

Monopoli, m. w Apulji, prow. Bari (Włoch. płd.), nad Adrjatykiem, 24.000 mieszk.; winnice, oliwki.

Monops, potwór jednooki.

Monopteros (greck.), budynek okrągły, otoczony jednym tylko szeregiem kolumn; w starożytnej Grecji najczęściej świątynia.

Monopus, potwór jednonogi.

Monorchizm (greck.), brak od urodzenia jednego jądra (testis).

Monosacharydy, ob. m o n o z y.

Monospermja (m o n o s p e r m i a), normalne zapłodnienie komórki jajowej przez jeden plemnik. Ob. p o l i s p e r m j a.

Monosylabowy (greck.), jednozgłoskowy.

Monoteizm (greck.), jedynobóstwo, wiara w jedynego Boga. Przeciwieństwem m. jest p o l i t e i z m.

Monoteizm solarny, ob. A m e n o p h i s.

Monoteleci, sekta chrześcijańska, która uznawała w Jezusie naturę dwoistą, ale upatrywała w nim jedność woli i czynu, gdyż wola boska opanowała wolę ludzką. Początek tej sekcie dał cesarz Herakljusz, chcąc pogodzić monofizytów z Kościołem ortodoksyjnym. Za namową patrjarchy aleksandryjskiego Cyrusa i patrjarchy konstantynopolskieko Sergjusza, wydał w r. 622 tzw. „Henotikon", w którym utrzymywał, że Chrystus posiadał po wcieleniu jedną tylko wolę i jedną siłę działającą. Patrjarcha jerozolimski Sofronjusz wystąpił przeciwko tej doktrynie, jako głowa D i o t e l e t ó w. M. zostali potępieni przez szósty powszechny sobór w Konstantynopolu w r. 680.

Monotermja, ob. p o i k i l o t e r m j a.

Monothalamia, ob. R h i z o p o d a.

Monotoniczny (greck.), jednostajny; m o n o t o n i c z n e f u n k c j e, ob. f u n k c j a.

Monotonja (greck. mónos — jedyny i tónos— ton), jednostajność jakichkolwiek wrażeń dźwiękowych ze względu na ich wysokość; jednostajność i brak rozmaitości w różnych dziedzinach, nietylko w sferze dźwięków.

Monotonny, jednostajny.

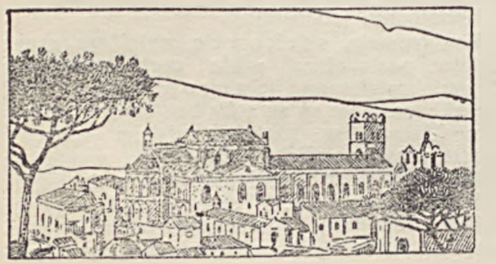
Monotremata, s t e k o w c e, najniższa grupa ssaków, posiadająca wiele cech wspólnych z gadokształtnemi (S a u r o p s i d a). Kości czaszki zrośnięte są ze sobą bez szwów; szczęki wydłużone w kształcie dzioba i pokryte warstwą rogową. Zęby szczątkowe, występują tylko w stadjach embrjonalnych; u dorosłych zwierząt zębów brak. W skład pasa barkowego wchodzą odrębne kości krucze (ossa coracoidea), zastąpione u innych ssaków przez wyrostek kruczy łopatki (processus coracoideus scapulae). Z przodu mostka znajduje się nadmostek, którego brak u innych ssaków. Przewód pokarmowy i ujścia narządów moczopłciowych otwierają się do wspólnego steku (cloaca). Jądra u samców przez całe życie pozostają w jamie ciała; samice mają dwie macice, z jajników funkcjonuje tylko lewy. Stekowce są jajorodne; składają one bogate w żółtko jaja, okryte miękką pergaminowatą skorupą, jak

u gadów. Samica dziobaka (Ornithorhynchus) umieszcza jaja w gnieździe, służącem za mieszkanie, samica kolczatki (Echidna) składa jaja do worka lęgowego na brzuchu, podtrzymywanego przez kości torebne, podobnie jak u torbaczy (Marsupialia). Młode tych zwierząt, bardzo słabo rozwinięte po wyjściu z osłony jajowej, są ślepe, nagie i niedołężne. Gruczoły mleczne samic (zmodyfikowane gruczoły potowe) słabo rozwinięte; brodawek sutkowych brak; zastępują je tzw. pola gruczołowe, leżące w tylnej części brzucha, na których otwierają się przewody mleczne. Temperatura ciała niższa, niż u innych ssaków, ulega wahaniom od 24° do 34° C. Rząd stekowców obejmuje dwie rodziny: E c h i d n i d a e i O r n i t h o r h y n c h i d a e, zamieszkujące Australję, Tasmanję i Nową Gwineję. Ob. E c h i d n a a c u l e a t a i O r n i t h o r h y n c h u s a n a t i n u s.

Monotropa, k o r z e n i ó w k a, rodzaj roślin z rodziny Pirolaceae (gruszyczkowate). Bezzieleniowe roztocze o liściach łuskowatych. Gatunki: M. h y p o p h e g e a, k. naga (Rys.; *a* kwiat w przekroju podłużnym), bylina bladożółtawa, naga. Kwiatostan grono, korona dzwonkowata, owoc torebka. Kwitnie VI—VIII. Lasy liściaste. M. m u l t i f l o r a, k. owłosiona, szypułki i kwiaty krótko owłosione, zresztą jak poprzednia. Lasy, zwłaszcza szpilkowe.

Monotropa hypophegea.

Monozy, cukry proste, nie dające się rozłożyć na prostsze. W zależności od tego, jaką grupę zawiera cukier, aldehydową, czy też ketonową, nazywamy je aldo-cukry = aldozy, lub też keto-cukry = ketozy; oprócz tego, ażeby wskazać ilość atomów węgla w cząsteczce m., do liczebnika greckiego dodajemy końcówkę „oza", np.: pentoza, heksoza. Łącząc powyższe dwa pojęcia, otrzymujemy następujące nazwy m.: aldoheksoza, ketopentoza itd. M. inaczej zwą się monosacharydami.

Katedra w Monreale.

Monreale, m. na Sycylji (Włochy), 20.000 mieszk.; katedra z 1170 r. w stylu norm.-sycylijskim.

Monroe J a m e s, 5-ty prezydent St. Zj. Am. Płn. (1817—25), * 1758, † 1831; w czasie powstania w kolonjach hiszp. Am. Płd. (1814—1829) zaprotestował przeciwko mieszaniu się państw europejskich do spraw amerykańskich, rzucając hasło: „Ameryka dla Amerykan" (1823); ob. M o n r o e g o d o k t r y n a.

Monroego doktryna głosi, że Ameryka nie jest właściwym terenem dla kolonizacji przez państwa europejskie i że wszelka ingerencja państw europejskich do spraw amerykańskich jest niedopuszczalna.

Monrovia, stolica republiki Liberji (Afryka zach.), 6.000 mieszk.; port nad Atlantykiem u przylądka Mesurado; kabel do Europy i Ameryki Płn.; dwie stacje iskrowe.

Mons (łac.), góra.

Mons (flam. Bergen), gł. m. w prow. Hainaut (Belgja), nad rz. Trouille, 28.000 mieszk.; katedra gotycka, ratusz; kop. węgla, rudy żel., odlewnie, stalownie.

Mons Pietatis, po polsku „Góra pobożna", oznacza bank, lombard dobroczynny, dający ubogim pożyczki pieniężne za drobną opłatą, pokrywającą tylko koszty administracyjne. W Polsce Piotr Skarga założył taką instytucję w Wilnie w 1579; w Krakowie (1584) przy kościele św. Barbary P. Skarga założył Bractwo Miłosierdzia i M. P. cz. „Komorę Potrzebnych" na wzór M. P. Rzymskiej (kapitał 89.310 złp.). Na wzór Krakowa powstały w innych miastach polskich podobne M. P., większość ich upadła w XVII w. w czasie wojen szwedzkich. W czasie morowej zarazy zawiązało się bractwo Św. Benona, patrona, broniącego od zarazy, i przy bractwie powstała nowa M. P.

Mons pubis, w z g ó r e k ł o n o w y, trójkątna wyniosła okolica ciała, leżąca na znacznej (zwłaszcza u kobiet) podściółce tłuszczowej, o skórze pokrytej gęstemi włosami łonowemi, które u mężczyzn zwykle rosną aż do okolicy pępkowej, wzdłuż linji środkowej brzucha, u kobiet zaś, normalnie, są bardzo wyraźnie odgraniczone od dolnej powierzchni brzucha. Bardziej wyniosły u kobiet wzgórek łonowy nosi nazwę m o n s V e n e r i s.

Mons Veneris, ob. m o n s p u b i s.

Monsalvat, ob. M o n t s e r r a t.

Monseigneur (franc.), wasza dostojność, dawniej tytuł rycerzy francuskich, później książąt i najwyższych dostojników, od Ludwika XIV następcy tronu. Obecnie tytuł wyższych duchownych.

Monselet C h a r l e s, poeta francuski, * 1825, † 1888; autor powieści, dramatów, poezyj, rozpraw krytycznych.

Monselice, m. w prow. padeańskiej (Włochy płn.), 13.000 mieszk.

Monserrat, ob. M o n t s e r r a t.

Monsieur (franc.), pan; tytuł najstarszego brata króla francuskiego; od rewolucji tytułuje się w ten sposób każdego obywatela, bez względu na urząd, stanowisko i zajęcie.

Monsignore (włosk.), tytuł prałatów katolickich we Włoszech.

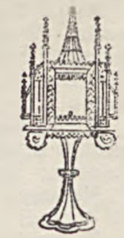
Monsigny P i e r r e, kompozytor francuski, * 1729, † 1817. Jeden z głównych reprezentantów opery komicznej we Francji; przyczynił się bardzo do jej rozwoju. Napisał: „Le déserteur", „Rose et Colas", „Felix l'enfant trouvé" i in.

Monsiorski Z y g m u n t, dr. med., * 1866; docent położnictwa i ginekologji na Uniwersytecie Warszawskim, ordynator warsz. szpitala Przemienienia Pańskiego na Pradze.

Monstera, rodzaj roślin z rodziny Araceae (obrazkowate). Rośliny trwałe, czepne, okolic zwrotnikowych Ameryki, o liściach dużych, klapowanych z owalnemi otworami w blaszce, korzeniach przybyszowych, wyrastających z łodygi. Niektóre gatunki uprawiane są jako rośliny ozdobne, pokojowe, np. M. d e l i c i o s a v. P h i l o d e n d r o n p e r t u s u m (Rys.).

Monstera deliciosa.

Monstrancja (łac.), naczynie święte, służące w kościele do wystawiania Najświętszego Sakramentu i noszenia go w procesjach.

Monstrancja

Monstrum (łac.), potwór, ustrój ludzki lub zwierzęcy, zniekształcony w życiu embrjonalnem (z dwiema głowami, z podwójnym tułowiem etc.) Dział anatomji, zajmujący się potwornościami, nosi nazwę t e r a t o l o g j i.

Monsum, ob. m u s o n.

Monsummano, m. w prow. Lucca (Włochy), nad rz. Nievole, 9.000 mieszk.; słynna grota z dwiema ciepłemi sadzawkami solankowemi (30—35° C.); kąpiele.

Mont, Montagne, franc. góra.

Montagna, 1) B a r t o l o m m e o, malarz włoski, * 1445, † 1523; 2) B e n e d e t t o, syn poprzedniego, * 1470, † ok. 1541; malarz i sztycharz.

Montagnana, m. w prow. padeańskiej (Włochy), nad rz. Frassine, 11.000 mieszk.; wyroby jedwabne.

Montagnards, ob. G ó r a.

Montagu E d w i n S a m u e l, angielski mąż stanu, * 1879; 1914—16 sekretarz finans. skarbu, od 1917 sekr. stanu dla Indyj.

Montaigne M i c h e l E y q u e m d e, humanista i filozof-moralista francuski, * 1533 na zamku Montaigne w Périgord (Francja płd.), † 1592. Najważniejszym przedmiotem jego rozmyślań jest człowiek z jego namiętnościami i charakterem, a przedewszystkiem własna indywidualność. To głębokie zainteresowanie się żywym człowiekiem jest podstawą humanizmu M., który zapoczątkował w piśmiennictwie francuskiem świetną tradycję wielkich moralistów. M. jest przeciwnikiem wszelkiego dogmatyzmu, zarówno w filozofji, jak i w religji i moralności. Niema nic stałego: religja, obyczaje, prawa i przepisy moralne są różne u różnych narodów i w różnych epokach. Dlatego też M. zaleca tolerancję. Zmysły i rozum nie są zdolne do prawdziwego poznania. Jedynie wskazaną postawą jest wątpienie. W rezultacie powiada M.: „Que sais-je" (cóż ja wiem?). Niewiedza jest dla dobrej głowy („Pour une teste bien faite") miękką poduszką. Należy żyć zgodnie z naturą i własną indywidualnością. Z naturą winno się liczyć również i wychowanie. M. jest wielkim pedagogiem Odrodzenia. Jako pisarz i moralista wywarł wielki wpływ na rozwój filozofji i literatury francuskiej. Jego dzieło nosi tytuł: „Essais" (istnieje przekład polski Boy'a).

Montalembert C h a r l e s F o r b e s hr. de Tryon, historyk, publicysta i polityk francuski, * 1810 w Londynie, † 1870 w Paryżu; 1848 członek Zgromadzenia Narodowego; 1870 wystąpił przeciw Jezuitom i przyjętemu na soborze w Watykanie dogmatowi nieomylności papieskiej. Pozostawił szereg dzieł, z których najważniejsze odnoszą się do dziejów kościelnych, zwłaszcza klasztornych i hagjografji: „Les moines d'occident" i in.

Montalembert M a r c R e n é markiz, francuski inżynier wojskowy, wynalazca kojcowego systemu w fortyfikacji, * 1714, † 1800. Główne dzieło: „La fortification perpendiculaire" (5 tomów).

Montaña, hiszp. góra.

Montana, stan płn.-zach. St. Zj. Am. Pn., 379.607 km², 549.000 mieszk.; górzysty, słabo zaludniony; na wsch. prerje, uprawa zbóż, kartofli, chów owiec; na zach. wielkie bogactwa mineralne (złoto, srebro, miedź, węgiel, cynk); stol. Helena.

Montanari D. G e m i n i a n o, ekonomista włoski z XVII w.; teoretyk obrotu pieniężnego, zwolennik poglądu, że wartość monety zależy od autorytetu państwa; radzi państwu pilnie baczyć, by obca moneta nie była zbyt wysoko ceniona. Według M. wszystkie dobra ziemskie są akurat tyle warte, co znajdujące się na świecie złoto i srebro.

Montanes J u a n M a r t i n e z, rzeźbiarz hiszpański, * ok. 1564, † 1649; doprowadził polichromowaną rzeźbę do doskonałości; z dzieł: „Krucyfiks" (katedra w Sewilli), „Niepokalane Poczęcie" (tamże), „Ołtarz św. Brunona" (1641, katedra w Kadyksie), „Chrystus Wszechmocny" (San Lorenzo, Sewilla).

Montanizm, sekta, utworzona przez Montana w Pepuzie we Frygji, około r. 150. Montaniści odznaczali się przesadną surowością życia i fanatyzmem religijnym. Głosili rychłe przyjście tysiącletniego królestwa chrystusowego na ziemi. Montanizm uważał się za wyższy stopień chrystjanizmu, za religję Parakleta, mającą jakoby nastąpić po okresie Chrystusowym. Najpoważniejszym zwolennikiem tej sekty był Tertuljan. Sekta m., zwanych także katafrygami, pneumatykami lub pepucjanami, wyłączona z Kościoła, przetrwała do VI w. w Afryce płn. i Azji Mniejszej.

Montargis, m. w dep. Loiret (Francja), punkt węzłowy trzech kanałów, 13.000 mieszkańców.

Montata, ob. w ę g o r z.

Montauban, stol. dep. Tarn-et-Garonne (Francja płd.), nad rz. Tarn, 29.800 mieszk.: siedziba bisk.; przemysł włókienniczy.

Montaż (franc. montage), składanie maszyny z jej oddzielnych części, najczęściej połączone z ustawianiem na fundamencie. Wyko-

nywujący tę pracę mechanik nosi nazwę montera (franc. monteur).

Montaż lunet astronomicznych. Główne typy montażu są następujące: 1) paralaktyczny — luneta jest umocowana do osi ruchomej dookoła innej, pochylonej pod kątem = kątowi szerokości geograficznej miejsca obserwacji (równoległe do kierunku bieguna niebieskiego), ob. ekwatorjał; 2) azymutalny — luneta umocowana do osi pionowej ruchomej dookoła innej, skierowanej w zenit miejsca obserwacji, ob. uniwersalne narzędzie = altazymunt; 3) południkowy — luneta umocowana na osi prostopadłej do południka miejsca obserwacji, ob. południkowe koło. Montaż paralaktyczny bywa trzech rodzajów: 1) m. niemiecki (najbardziej rozpowszechniony typ ekwatorjałów), luneta przy pomocy dwóch osi (równoległych do bieguna oraz równika niebieskiego) umocowana jest na słupie masywnym; 2) m. angielski polega na ustawieniu na 2-ch słupach, północnym — wysokim i południowym — niskim (odwrotnie dla południowej półkuli). Sama luneta osadzona jest między czterema rurami metalowemi, które końcami spoczywają na słupach wyżej wymienionych. Kierunek rur, dzięki różnicy wysokości słupów, odpowiada kierunkowi biegunów niebieskich; 3) łamany ekwatorjał (equatorial coudé), okular lunety jest nieruchomy, natomiast obraca się część objektywowa. M. ten stosuje się dość rzadko; oprócz wielkiej lunety w obserwatorjum paryskiem, jest druga mniejsza w Wiedniu.

Montbéliard, m. w dep. Doubs (Francja), przy spływie rzek Alaine i Lisaine, 10.000 mieszk.; wyrób zegarków.

Montblanc (Mont Blanc), najw. w Europie szczyt w Alpach Sabaudzkich, nad doliną Chamonix, 4.810 m. wys., w jego masywie wiele lodowców; obserwatorjum i stacja telegrafu iskrowego; po raz pierwszy osiągnął go przewodnik szwajc. J. Balmat w 1787; w 1818 dotarł tam Antoni Malczewski.

Montceau-les-Mines, m. w dep. Saône-et-Loire (Francja środk.), nad kanałem Środkowym, 27.000 mieszk.; kop. węgla, huty żel.

Mont-Cenis (włosk. Moncenisio), przełęcz w Alpach zach., na granicy Francji i Włoch, 2.098 m. wys.; tunel 12,2 km. dług., przekopany 1858—71.

Mont-Cervin, francuska nazwa Matterhornu.

Montchrétien Antoine de, poeta i ekonomista francuski, * ok. 1575, † 1621; pierwszy użył w tytule pracy wyrazów économie politique; autor: „L'Économie politique", „Sophonisbe", „L'Ecossaise" i in.

Mont-de-Marsan, stol. dep. Landes (Francja płd.-zach.), nad rz. Midouze, 12.100 mieszk.

Montdidier, m. w dep. Somme (Francja), nad rz. Don, 4.500 mieszk.; w czasie wielkiej wojny zdobyte przez Niemców 27. III. 1918; tu zatrzymała się ofensywa niemiecka.

Mont-d'Ore, najw. część Masywu Centralnego w Owernji (Francja), 1.886 m. wys.

Monte, po hiszp., włosku i port. góra.

Monte Guido Ubaldo marchese del, matematyk i inżynier wojskowy włoski, * 1545, † 1607. Prace z dziedziny mechaniki i geometrji: „De perspectiva libri sex" (1600).

Monte Philippe de, kompozytor, z pochodzenia niderlandczyk, * 1521, † 1603. Nadworny muzyk królewski w Pradze; msze, motety i madrygały kościelne, „spirituali", francuskie „chansons" i sonety do słów poety Ronsard'a.

Monte Baldo, ob. Baldo (Monte).

Montebello, w. w Lombardji, prow. Pavia (Włochy płn.), nad rz. Copa; pamiętne klęskami wojsk austrjackich w 1800 i 1859.

Monte-Carlo, m. w ks. Monaco, nad m. Śródziemnem, 10.000 mieszk.; słynny dom gry.

Monte Cassino, góra w Kampanji, prow. Caserta (Włochy płd.), 519 m. wys.; niegdyś klasztor Benedyktynów, założony w 529 przez św. Benedykta, obecnie seminarjum duchowne; u stóp m. Cassino.

Montecatini di Val di Nievole, m-ko w Toskanji, prow. Lucca (Włochy środk.), 3.500 mieszk.; kąpiele gorące alkaliczno-słone.

Montecchi i **Capuletti,** dwa wrogie rody w tragedji Szekspira „Romeo i Julja".

Monte Celio, ob. Caelius mons.

Monte Cervino, włoska nazwa Matterhornu.

Monte Citorio (Piazza di), plac w Rzymie z obeliskiem Augusta; na tym placu znajduje się gmach parlamentu.

Monteclair Michel Pignolet de, kompozytor francuski, * 1665, † 1737. Twórca sonat skrzypcowych i pedagog; napisał szkołę „Méthode pour apprendre à jouer du violon", posiadającą wysoką wartość.

Montecorvino Giovanni, misjonarz włoski; ok. 1290 przez Persję i Indje przybył do Chin, zbudował w Pekinie kościół rzym.-kat.; w 1307 r. został biskupem Khanbalik (pekińskim); † 1328.

Monte Cristi, stol. prow. M. C. na płn. wybrzeżu rep. San Domingo (Antyle), 15.000 mieszkańców.

Monte Cristo, wyspa granitowa na m. Tyreńskiem (Włochy), na płd. od Elby, 10 km², niezamieszkała; własność króla włoskiego; teren polowań.

Montecuccoli Raimund hr. de, ks. cesarstwa, ks. Melfi, feldmarszałek austrjacki, * 1609 w ks. Modeńskiem. Niejednokrotnie odznaczył się w wojnie 30-letniej. W 1646 r. zadał Szwedom klęskę pod Triebel na Śląsku. W 1657 r. dowodził korpusem pomocniczym przeciwko Szwedom w Polsce. W 1658 wspomagał Duńczyków. W 1664 r. pobił Turków pod St. Gotthard na Węgrzech. 1672—76 odznaczył się, jako naczelny wódz, w walkach z Turenjuszem. Uważany jest, jako pisarz, za klasyka. Autor pracy „Commentarii bellici"; † 1680 w Linz.

Monte della Disgrazia, ob. Disgrazia (Monte della).

Montefalconius, ob. Montfaucon Bernard.

Montefiascone, m. w prow. rzymskiej (Włochy), 10.000 mieszk.; winnice.

Montefiore Moses sir, filantrop żydowski, * 1784 w Livorno, † 1885; bankier londyński, opiekun Żydów w Palestynie, Rosji itd.

Monte Gargano, ob. Gargano.

Monte Generoso, szczyt w Alpach Lugańskich między jeziorami Lugano i Como, 1.700 m.; od 1890 kolej zębata.

Monteleone di Calabria, m. w prow. Catanzaro (Włochy), niedaleko zatoki św. Eufemji; 13.000 mieszk.

Montélimar, m. dep. Drôme (Francja), nad rz. Roubion, 13.000 mieszk.; przemysł jedwabniczy.

Montelius Oskar, archeolog szwedzki, * 1843 w Sztokholmie, † 1921; twórca metody typologicznej i systemu chronologicznego w prehistorji: napisał: „La Suède préhistorique" (1874), „Sveriges historia" (1874—81) i in.

Monte Maggiore (chorw. Vela Učka), góra na półw. Istrji (Włochy płn.-wsch), nad Abacją i Lovraną, 1.396 m. wys.

Montemayor Jorge de, poeta hiszpański, * 1520; śpiewak na dworze królewskim; napisał romans pasterski „Diana" (1558), tłumaczony na liczne języki; † 1561 w pojedynku w Turynie.

Montenegro, ob. Czarnogórze.

Monte Pellegrino, góra wapienna pod Palermo, na płn. wybrzeżu Sycylji (Włochy), 600 m. wysok., z kościołem św. Rozalji, patronki m. Palermo.

Montepin Xavier, literat francuski, * 1823, † 1902; romansopisarz feljetonowy; pisał również wiele melodramatów.

Montepulciano, m. w prow. sieneńskiej w Toskanji (Włochy), na górze Amiata, 16.000 mieszkańców; siedziba biskupa; winnice.

Montereau-faut-Yonne, m. w dep. Seine-et-Marne (Francja środk.), na lewym brzegu Sekwany, 8.600 mieszk.; pamiętne zwycięstwem Napoleona I w 1814 nad wojskami sprzymierzonemi.

Monterey, stol. stanu Nuevo León w Meksyku płn.-zach., 79.000 mieszk.; siedz. bisk.; przemysł metalurgiczny.

Monte Rosa, drugi co do wysokości po Montblanc szczyt Alp w Alpach Penińskich, masyw o 8 wierzchołkach; najwyższy Pic Dufour, 4.638 m. wys.

Monte Rotondo, m-ko w prow. rzymskiej (Włochy środk.), wpobliżu Tybru, 5.300 mieszkańców; 1867 zwycięstwo Garibaldiego nad wojskami papieskiemi.

Monte San Giuliano, m. w prow. Trapani na Sycylji (Włochy płd.), 28.700 mieszk.; łomy marmuru.

Monte Sant'Angelo, m. w prow. Foggia (Włochy), 23.000 mieszk.; miejsce pielgrzymek.

Montesino Pablo, filantrop i polityk hiszpański, * 1781, * 1849; jako dyrektor nauczania początkowego w Hiszpanji założył w 1838 ochrony dla dzieci (escuelas de párvulos) na wzór angielskich „Infant Schools".

Montespan Françoise Athenaïs markiza de, * 1641, † 1707; od 1667 kochanka Ludwika XIV, z którym miała 7 dzieci; wyparta przez p. de Maintenon, 1691 wstąpiła do klasztoru.

Montesquieu Charles de Secondat baron de, francuski pisarz polityczny i filozof, * 1689 na zamku de la Brède (Gironde), † 1755. W swem głównem dziele „Esprit des lois" (1784), (przekład polski Boy'a), przeprowadza myśl, że instytucje polityczne i prawa nie są wytworami dowolnemi, lecz że wyrastają na podłożu warunków naturalnych klimatu, obyczajów, trybu życia, religji i charakteru narodowego. Jest zwolennikiem rozdziału władz. Poglądy jego zależne są od poglądów filozofów angielskich, szczególnie Johna Locke'a. Uważany jest za jednego z prekursorów Wielkiej Rewolucji Francuskiej. Inne dzieła: „De la grandeur et de la décadence des Romains", „Lettres persanes" (przekład polski Boy'a).

Montessori Maria, lekarka włoska, działaczka na polu pedagogiki dzieci w wieku przedszkolnym, * 1870. Pierwsza jej szkoła, nazwana Casa dei Bambini (dom dziecięcy), powstała w 1907 w Rzymie; wkrótce założono szereg podobnych we Włoszech i we włoskiej Szwajcarji. Zasadniczemi cechami metody M. są szanowanie swobody dziecka i kształcenie zmysłów. W klasie niema ławek, dziecko może poruszać się swobodnie, zajmować się czem chce, byleby nie przeszkadzało innym. Jako kara stosowana jest izolacja dziecka w rogu pokoju przy osobnym stoliku. Zapomocą prostych przyrządów i odpowiednio prowadzonych ćwiczeń poglądowych dziecko kształci i ćwiczy swoją wrażliwość zmysłową w dziedzinie barw, kształtów, smaku, zapachu, dotyku itp.

Montessus de Ballore François, sejsmolog francuski, * 1851, † 1923; od 1907 r. dyr. chilejskiej służby sejsmologicznej; autor dzieła „Les tremblements de terre", które ukazało się w 3-ch częściach: „La géographie séismologique" (1906), „La science séismologique" (1917) i „La géologie séismologique" (1924).

Monteverdi Claudio, kompozytor włoski, * 1567, † 1643; od 1613 kapelmistrz kościoła św. Marka w Wenecji; napisał opery: „Arianna" „Il combattimento di Tancredi e Clorinda", „Il ritorno d'Ulisse in patria" i in.

Montevideo (San Felipe de), stol. i gł. port Urugwaju (Am. Płd.), nad rz. La Plata. 385.000 mieszk.; uniwersytet; doki; znaczny handel.

Montevideo.

Monte Viso, właściwie Monviso, najwyższy szczyt Alp Kotyjskich we Włoszech płn., 3.843 m. wys.

Montez Lola, tancerka, * 1818 w Szkocji; występowała, jako tancerka hiszpańska, w Monachjum, gdzie zjednała sobie względy króla Ludwika I; uzyskała tytuł hrabiny Landsfeld; po upadku ministerjum ultramontańskiego, zmuszona przez wzburzony lud do opuszczenia Bawarji 1848. Występowała i w Warszawie; potem zamieszkała w Ameryce, gdzie † 1891.

Montezuma II, ostatni władca Meksyku przed podbojem hiszpańskim (1502—19); 1519 poddał się F. Kortezowi; † 1520.

Montfaucon Bernard de, uczony benedyktyn francuski, zw. Montefalco albo Montefalconius, * 1655, † 1741; główne dzieła: „Palaeographia graeca", „L'antiquité expliquée et représentée en figures".

Montferrat, część Piemontu we Włoszech; niegdyś margrabstwo, od 1574 księstwo, od 1703 należało do król. sardyńskiego, od 1860 do prowincji turyńskiej; 2.750 km²; stolica Casale.

Montfort l'Amaury, 1) Simon de hr. Leicester, * ok. 1165; wódz wyprawy krzyżowej przeciw Albigensom; 1213 pobił Rajmunda VI hr. Tuluzy, protektora Albingensów, 1215 otrzymał hr. Tuluzy; †1218; 2) Simon hr. Leicester, * 1206; od 1229 w służbie angielskiej, stanął na czele zbuntowanego rycerstwa angielskiego, 1264 pobił króla Henryka III (swego szwagra); jako regent umocnił ustrój parlamentarny w Anglji; † 1265 w bitwie pod Evesham.

Montgolfier Joseph Michel, fizyk francuski, * 1740, † 1810; członek Akademji, wynalazca śruby wodnej i in. Wynalazł balon powietrzny, napełniony ciepłem powietrzem (mongolfiery), razem z bratem, Jacques Étienne (* 1745, † 1799); pierwszy lot odbył się w 1783.

Montgomery, 1) stol. stanu Alabama (Stany Zjedn. Am. Płn.), 43.500 mieszk.; wywóz bawełny; 2) hrabstwo w Walji (Anglja zach.), 2.064 km², 51.300 mieszk.; stolica M.; kopalnie cynku, ołowiu, miedzi.

Montgomery Florence, powieściopisarka angielska, * 1843; ogłosiła wiele powieści, tłumaczonych na obce języki.

Montgomery James, pisarz angielski, * 1771, † 1854; dzieła poetyckie, opisy podróży: „The Wanderer of Switzerland", „The Ocean", „The world before the flood" i in.

Montholon Charles Tristan hr. de, generał francuski, * 1783, † 1853; towarzyszył Napoleonowi na wyspę św. Heleny. Wydał wraz z Gourgaud'em „Mémoires" Napoleona; autor „Récits de la captivité de l'empereur Napoléon à Ste-Hélène".

Monti Euganei, ob. Euganejskie góry.

Monti Vicenzo, poeta włoski, * 1754, † 1828; prof. w Medjolanie; pisał tragedje, studja nad Dantem; tłumaczył Homera.

Monticelli Adolphe Joseph Thomas, malarz francuski, * 1824 w Marsylji, † 1886 tamże. Odznaczał się fantastycznością tematów, malowniczą techniką i bogactwem kolorytu. Z dzieł: „Zabawa w Parku St. Cloud" (kol. André).

Monticola saxatilis, nagórnik skalny (drozd skalny), ptak z rodziny Turdidae (drozdy). Długość ciała 23 cm. Samiec ma głowę i szyję modro-popielate, grzbiet czarniawy z dużą białą przestrzenią, skrzydła brunatne, spód i ogon jaskrawo rude. Samica z wierzchu popielato-szara, od spodu blado rudawa, poprzecznie brunatno pręgowana; ogon rudy. Gnieździ się w szczelinach skalnych. U nas w Karpatach, na Podolu, koło Ojcowa, Bobolic i Olsztyna.

Montifringilla nivalis, ob. Fringilla coelebs.

Montignies-sur-Sambre, m. w prow. Hainaut (Belgja), 22.000 mieszk.; kop. węgla, stalownie.

Montignoso Luise hrabina, córka arcyksięcia Ferdynanda IV z Toskany, * 1870; zaślubiła 1891 księcia (potem króla) saskiego, Fryderyka Augusta; po rozwodzie z nim wyszła za śpiewaka Toselli'ego; ogłosiła „Mein Lebensweg" (1911).

Montigny Charles, fizyk belgijski, * 1819, † 1890; prof. w Brukseli; wynalazca meteorografu elektrycznego (do badania zmian atmosferycznych w kopalniach).

Montijo, m. w prow. Badajoz w Estremadurze (Hiszpanja), 8.000 mieszk.; zamek, pierwotna siedziba hrabiów M., z których pochodziła cesarzowa francuska, Eugenja.

Montilla, m. w prow. Cordoba w Andaluzji (Hiszpanja), 14.000 mieszk.; winnice.

Montluc Blaise de, wojownik francuski, * 1501, † 1577. Wsławił się obroną Sieny oraz okrucieństwem względem kalwinów. Autor „Komentarzy".

Montluc Jean, biskup Walencji, dyplomata francuski, * 1508, † 1579; wysłany do Polski w 1572 w celu popierania kandydatury Henryka Walezjusza.

Montluçon, m. okręg. w dep. Allier (Francja środk.), nad rz. Cher, 34.000 mieszk.; przemysł metalurgiczny.

Montmartre, północna dzielnica Paryża, położona na wzgórzu, zwanem za czasów rzymskich: „Mons Martis", zaś od śmierci męczeńskiej Dionizego u jej stóp: „Mons Martyrum". W 1133 Ludwik VI założył na M. opactwo benedyktyńskie, zburzone podczas wielkiej rewolucji. Obecnie na M. wznosi się kościół (bazylika) Sacré-Coeur. W stronie zach.-płn. cmentarz z grobami emigrantów polskich. Na M. mieści się wiele teatrów i miejsc rozrywkowych, w tej też dzielnicy mieszkają liczni artyści.

Montmédy, m. i twierdza w dep. Meuse (Francja płn.-wsch.), nad rz. Chiers, w Ardenach, 3.000 mieszk.

Montmirail, m. w dep. Marne (Francja), 2.400 mieszk.; źródła siarczane; 1814 zwycięstwo Napoleona nad Prusakami i Rosjanami.

Montmorency, m-ko w dep. Seine-et-Oise (Francja), 15 km. na płn. od Paryża, 7.000 mieszkańców; liczne pomniki i grobowce polskie na cmentarzu z czasów emigracji polskiej po 1831 r.

Montmorency Anne de, marszałek i konetabl Francji, * 1493, † 1567; pobity w 1525 pod Pawją; 1557 wzięty do niewoli pod St. Quentin; 1562 rozbił Kondeusza pod Dreux.

Montmorency Henri II, admirał i marszałek Francji, * 1595; z powodu buntu przeciw kard. Richelieu ścięty 1632.

Montoro, m. w prow. Cordoba (Hiszpanja), nad rz. Gwadalkwiwirem, 15.000 mieszk.

Montowanie, to samo co montaż (ob.).

Montparnasse, południowa dzielnica Paryża, na wzgórzu, którego nazwa pochodzi stąd, że za Ludwika XIV odbywały się tam gry słuchaczów uniwersytetu; włączona do miasta w 1860. W dzielnicy tej znajduje się cmentarz M. z grobowcami wybitnych ludzi, m. i. Sainte-Beuve'a, Montalembert'a, Guy de Maupassant'a i in.

Mont-Pelé, wulkan na Martynice, 1350 m. wys.; wybuch 1902 r. zniszczył miasto Saint-Pierre, pochłaniając 30.000 ofiar.

Montpelier, stol. stanu Vermont (St. Zjedn. Am. Płn.); 6.200 mieszk.

Montpellier, stol. dep. Hérault (Francja płd.), nad rz. Lez, 81.600 mieszk.; uniwersytet; gorzelnie, przemysł chemiczny; niegdyś główna siedziba hugonotów.

Mont-Pelvoux, masyw górski w Alpach zachodnich, w Delfinacie (Francja), szczyt Barre des Ecrins, 4.103 m. wys.

Montpensier, książęta, młodsza linja Bourbonów: 1) Anne Marie Louise d'Orléans, zwana „Mademoiselle", * 1627, † 1693; w czasie Frondy podtrzymywała księcia Condé; zostawiła: „Mémoires"; 2) Antoine Marie Philippe, piąty syn Ludwika Filipa, * 1824, † 1890; od 1842 oficer hiszpański, dążył do zdobycia tronu hiszpańskiego; wygnany, powrócił 1868 do Hiszpanji; 3) Cathérine Marie lotaryńska, * 1552, † 1594; odgrywała wybitną rolę w walkach religijnych.

Mont-Perdu, szczyt w Pirenejach (Hiszpanja), 3.352 m. wys.; wraz ze szczytami Cylindro i Pic de Ramond tworzy grupę Las Tres Sorellas.

Montreal, najw. m. w Kanadzie (Am. Płn.), 607.000 mieszk.; położone na wyspie rz. św. Wawrzyńca; dwa uniwersytety (francuski i angielski); znaczny handel zbożem, bydłem, drzewem; wyroby bawełniane.

Montreuil-sous-Bois, m. w dep. Seine (Francja), wsch. przedmieście Paryża, wpobliżu Vincennes, 51.000 mieszk.; fabryki porcelany; ogrodownictwo.

Montreux, stacja klimatyczna nad jez. Genewskiem w kantonie Vaud (Szwajcarja), u stóp Alp, 18.000 mieszk.; obejmuje kilka osad i wiosek; zamek Chillon; st. letnia i zimowa (40.000 osób rocznie); winnice.

Montrose, m. w hr. Forfar (Szkocja), przy ujściu rz. South Esk do m. Północnego; 11.000 mieszk.

Montrouge, płd. przedmieście Paryża; 23.000 mieszk.

Mont-Saint-Amand, przedmieście Gandawy, 16.000 mieszk.

Mont-Saint-Jean, w. w Brabancji (Belgja), w pobliżu Waterloo.

Mont-Saint-Michel, m-ko w dep. Manche (Francja); słynne opactwo Benedyktynów z pocz. VIII w., jeden z najstarszych zabytków architektury średniowiecznej.

Monts du Forez, ob. Forez (Monts du).

Montserrat, 1) wyspa na płn.-zach. od Gwadelupy (Antyle bryt.), 84 km², 13.000 mieszk.; wywóz kawy, bawełny, trzciny cukr.; stol. New Plymouth; 2) albo Monserrat, góra w Katalonji w prow. Barcelona (Hiszpanja); słynny klasztor Benedyktynów z 800 r.; według średniowiecznej legendy stał tu zamek Monsalvat z klasztorem św. Graala.

Monts Faucilles, ob. Faucilles (Monts).

Montucla Jean Étienne, matematyk francuski i historyk matematyki, * 1725, † 1799; napisał: „Histoire des Mathématiques" (2 tomy, 1758).

Mont-Valérien, wzgórze 162 m. wys., na zach. od Paryża, z silnie umocnionym fortem.

Montwiłł Józef, działacz społeczny, * 1850, † 1911; od 1885 r. dyrektor Banku Ziemskiego w Wilnie, założył tam oraz na Żmudzi szereg instytucyj społecznych i dobroczynnych; 1907 poseł do Dumy państwowej; prezes Koła posłów polskich Litwy i Rusi.

Montyon Jean Baptiste baron de, filantrop francuski, * 1733, † 1820; wyemigrował z hr. Artois do Szwajcarji, potem do Londynu; przeznaczył wielki majątek na nagrody naukowe i cele dobroczynne, m. in. na tzw. nagrodę M. za cnotę („Prix M".).

Monument (łac.), posąg, stawiany na pamiątkę jakiegoś zdarzenia lub ku czci zasłużonych ludzi.

Monumenta Germaniae historica, wydawnictwo średniowiecznych źródeł do historji Niemiec, zapoczątkowane przez Steina i Pertza w 1820 r.

Monumenta musices sacrae in Polonia, zbiór polskich utworów kościelnych wielogłosowych, wydany przez ks. Józefa Surzyńskiego. Zawiera dzieła M. Zieleńskiego, Szadka i Leopolity (Marcina Lwowczyka).

Monumenta Poloniae historica, wydawnictwo źródeł do historji Polski w wiekach średnich, zapoczątkowane w r. 1864 przez A. Bielowskiego, kontynuowane przez Akad. Umiejętności w Krakowie; wydano 6 tom. (1864—1893).

Monviso, ob. Monte Viso.

Monza, m. w Lombardji, prow. medjolańska (Włochy płn.), 53.000 mieszk.; katedra; niegdyś rezydencja królów lombardzkich; wyrób dywanów.

Moon, estońsk. Muhumao, wyspa estońska na Bałtyku, w zat. Ryskiej, 207 km²; skalista, mało urodzajna.

Moore George, pisarz angielski, * 1867; poezje, dramaty, powieści: „Confessions of a young man", „Sister Teresa", „Memoirs of my dead life" i in.

Moore Joseph Haines, współczesny astronom angielski; zakres prac: gwiazdy zmienne, orbity gwiazd podwójnych.

Moore Thomas, poeta angielski, * 1779, † 1852; poezje: „Irish melodies", „Lalla Rookh" i inn., powieść „Epicurean", rozprawy „Memoirs, journals etc." i inn.

Moore'a światło, światło, wytwarzane w rurkach Geisslera, służące do oświetlania wnętrz. Wynalezione przez Amerykanina Mac Farlan Moore'a.

Mopla, lud mahometański, zamieszkały na wybrzeżu Malabarskiem w Indjach, pochodzenia drawidyjskiego, zmieszany z przybyszami arabskimi; ok. 1 miljona głów.

Mops, karłowata rasa psa swojskiego odmiany Canis familiaris decumanus.

Mops.

Moquegua, stol. prow. M. w Peru płd. (Am. Płd.), 6.000 mieszk.

Mor Antonis (Antonio Moro), malarz flamandzki, * 1519 w Utrechcie, † ok. 1576 w Antwerpji. Dzieła: „Portret mężczyzny" (Luwr), portrety Marji Tudor (Madryt), ces. Maksymiljana II (Madryt), ks. Alby (Bruksela), karła Karola V-go (Luwr), autoportret (Florencja) i in.

Mora, tkanina wełniana lub jedwabna o powierzchni, mieniącej się falisto.

Mora, herb polski: w polu czerwonem głowa czarna murzyńska z przepaską srebrną na skroniach; w hełmie trzy pióra strusie.

Mora, ludowa włoska gra hazardowna, polegająca na zamykaniu dłoni, szybkiem jej otwieraniu i natychmiastowem cofaniu; partner ma odgadnąć, ile palców było wyprostowanych.

Mora Dominik, bolończyk, budowniczy z XVI w., architekt nadworny Stefana Batorego i Zygmunta III.

Moraceae, morwowate, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Urticales (pokrzywowe). Drzewa lub krzewy z przewodami mlecznemi. Liście skrętoległe, kwiaty rozdzielnopłciowe, owoc złożony, mięsisty: Ważniejsze rodzaje: Morus, Ficus, Artocarpus.

Morachwa lub Murachwa, zwana także Murafa, l. dopływ Dniestru na Podolu, dług. 145 km.

Moracza, główna rzeka Czarnogórza, przepływa jez. Skutaryjskie, uchodzi, jako Bojana, do morza Adrjatyckiego; dług. 22 km.; obfituje w ryby.

Moraczewska Bibjanna, literatka, * 1811, † 1887; siostra historyka Andrzeja M.; od 1842 zamieszkała w Poznaniu; przyjaciółka N. Żmichowskiej; główna opiekunka Tow. pomocy naukowej dla dziewcząt; ogłosiła szereg powieści; „Dziennik" jej wydany został 1911.

Moraczewski Andrzej, historyk, * 1802, † 1855 w Poznaniu; napisał: „Starożytności polskie", „Dzieje rzeczypospolitej" (9 t.), „Opis zjazdu praskiego" (1848) i in.

Moraczewski Jędrzej, inżynier kolejowy i działacz polityczny, * 1870 w Trzemesznie w Poznańskiem; członek PPS; od 1907—1918 poseł do parlamentu austrjackiego w Wiedniu; od 1914 porucznik w Legjonach polskich; w 1918 członek Rządu Lubelskiego; od listopada 1918 do stycznia 1919 prezes Rady Ministrów i minister komunikacji; od 1919 poseł na Sejm z okręgu Stryj—Drohobycz; od 1925 do lutego 1926 minister robót publicznych; 1926 minister robót publicznych w gabinecie Piłsudskiego.

Moraczewski Maciej, budowniczy, * 1840 w Poznańskiem; od 1876 dyrektor budownictwa miejskiego w Krakowie, zbudował tam m. in. Szkołę Sztuk Pięknych, rzeźnię i in.; ogłosił: „Zamek krzyżacki w Malborgu" (1882), „O budowie zagród włościańskich" (1885) i in.

Moraczewski Wacław, chemik i lekarz, * 1867; studja w Zurychu; prof. chemji ogólnej i fizjologicznej w Akademji med.-wet. we Lwowie. Liczne prace specjalne.

Moradabad (Muradabad), m. okręg. w prow. Agra-Oudh (Indje bryt.), 82.700 mieszk.; przemysł metalowy.

Moral insanity (dosłownie obłęd moralny), patologiczny brak wszelkich zasad i kryterjów odczuwania i postępowania moralnego, brak instynktów moralnych; przejawia się u dzieci i młodzieży w pociągu do kłamstwa, okrucieństwa i wogóle czynów niemoralnych. Objaw, związany z anomaljami w dziedzinie życia uczuciowego, oschłością oraz brakiem wrażliwości i pobudliwości uczuć. Zazwyczaj towarzyszy mu ogólny niedorozwój umysłowy.

Morales Cristobal, kompozytor hiszpański, * 1512, † 1553; reprezentant szkoły rzymskiej; mieszkał w Rzymie; pisał msze, motety, lamentacje i magnificat o nastroju mistycznym, technicznie skomplikowane, o wysokiej wartości artystycznej, cenione na równi z dziełami Palestriny.

Morales Luis de, zw. el Divino, malarz hiszpański, * ok. 1509 w Badajoz, † 1586 tamże; dzieła: „Ecce homo" (Drezno, Prado), „Pieta" (Akademja San Fernando), „Biczowanie" (Madryt), „Matka Boska Bolesna" (Prado), „N. M. P. z Dzieciątkiem" (tamże).

Moralista, myśliciel, badający i analizujący psychologicznie obyczaje i postępki ludzkie oraz ich motywy. Klasycznemi przykładami moralistów w tym sensie są niektórzy wielcy pisarze francuscy XVI i XVII w., np. Montaigne, La Rochefoucauld, Labruyère Pascal i in.

Moralitety, przedstawienia sceniczne, właściwe wiekom średnim. Rozwój ich przypada na XIV—XVI w.; był to rodzaj misterjów i „Tańców Śmierci", grywanych w kościołach, klasztorach i szkołach oraz na miejscach publicznych w pewne dni świąteczne i uroczystości kościelne. W Polsce, zwłaszcza w szkołach jezuickich, m. przetrwały do XVIII wieku. Główną osnową były moralizujące dialogi alegorycznych personifikacyj Cnót i Występków — stąd ich nazwa. W sztukach plastycznych tego okresu, zwłaszcza w malarstwie i grafice, znać niejednokrotnie znaczny wpływ m. W Polsce klasztory, przedewszystkiem Augustjanów i Dominikanów oraz reguły św. Franciszka, posiadają niejednokrotnie w krużgankach płótna, barwnie uzmysławiające tezy, dyskutowane w moralitetach.

Moralizator, człowiek prawiący morały, krytykujący cudze postępowanie, wskazujący na każdym kroku, jak, zdaniem jego, należy postępować.

Moralna filozofja, nazwa, stosowana niekiedy dla oznaczenia etyki, tj. nauki filozoficznej o charakterze normatywnym, formułującej naczelne zasady i normy postępowania ludzkiego.

Moralność (łac. mores — obyczaje), właściwość, cechująca postępki i obyczaje ludzkie, rozpatrywane z punktu widzenia ich zgodności lub niezgodności z nakazami etyki.

Moralny, zgodny z obyczajami i nakazami etyki.

Morat, ob. Murten.

Moratalla, m. w prow. Murcia (Hiszpanja), nad rz. Benamor, 13.000 mieszk.; kopalnie węgla.

Moratin Leandro Fernandez de, komedjopisarz hiszpański, * 1760, † 1828; najwybitniejszy utwór: „Si de las niñas".

Moratin Nicolas Fernandez de, poeta hiszpański, * 1737, † 1780; profesor w Madrycie; pisał liryki.

Moratorjum (łac.), ma miejsce w tych przypadkach, gdy dłużnikowi, względnie dłużnikom lub pewnym kategorjom dłużników, udzielona jest, wbrew ogólnym normom prawa cywilnego zwłoka dla zapłacenia długów. Historja rozwoju tej instytucji jest ściśle związana z tem, że niewypłacalność dłużnika, według dawnych pojęć prawnych, sprowadzała karę pozbawienia wolności. Panujący niejednokrotnie szeroko korzystali, ku utrapieniu wierzycieli, z prawa udzielania zwłoki, zwłaszcza w stosunku do wysoko postawionych dłużników. Współczesne prawo odróżnia moratorja ustawowe od sędziowskiego prawa zwłoki (moratorja sędziowskie). M. ustawowe mają przeważnie charakter mniej lub więcej powszechny i obejmują wszystkich dłużników lub pewne kategorje dłużników. Władza ustawodawcza ucieka się do tego nadzwyczajnego środka, regulującego stosunki obligacyjne, w momentach wybuchu wojny, klęsk żywiołowych itp. Szczególniejsze znaczenie mają moratorja ustawowe. Za przykład tego ostatniego moratorjum posłużyć mogą §§ 5 i 6 Rozp. Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 14. V. 1924 r. o przerachowaniu zobowiązań prywatnych, których mocą dłużnikom hipotecznym przyznane zostało, mimo upływu umownych terminów, ustawowe prawo zwłoki. Za przykład drugiego rodzaju moratorjum posłużyć może art. 1244 Kod. Nap., prawo sejmowe (obow. w byłem Królestwie Kongresowem) z 26. IV. 1818 r. oraz przepisy o nadzorze celem uniknięcia upadłości.

Moratuwa, m. na zach. wybrzeżu wyspy Cejlon (Indje), 30.000 mieszk.

Morava, ob. Morawy.

Morawa (niem. March), 1) gł. rz. na Morawach, l. dopływ Dunaju, wypływa w Karkonoszach (Sudety), dług. 350 km.; 2) gł. rz. w Serbji, pr. dopływ Dunaju, dług. 335 km.

Morawska Brama, dolina między Karpatami a Sudetami, przejście z doliny Dunaju do doliny Wisły.

Morawska Ostrawa, niem. Mährisch Ostrau, m. na Morawach (Czechosłowacja), nad rz. Ostrawicą, 42.000 mieszk.; ośrodek przemysłowy; kopalnie węgla kamiennego, wielkie piece, huty, fabryki chemiczne i metalurgiczne.

Morawska Zuzanna, literatka i powieściopisarka, * 1848 w Sokołówku, † 1922 w Mławie; nauczycielka; prowadziła za czasów rosyjskich w Warszawie tajną pensję w duchu narodowym; ogłosiła mnóstwo powieści, opowiadań, komedyjek, przeważnie dla dzieci i młodzieży.

Morawski Franciszek, poeta, żołnierz napoleoński za Królestwa Kongr., generał brygady, * 1785, † 1861; należał do Towarzystwa Iksów; wraz z Kazimierzem Osińskim i innymi tworzył grupę klasyków warszawskich, zajmując jednak względem romantyków stanowisko pojednawcze; recenzent teatralny, krytyk literacki, autor licznych utworów, z których najważniejsze: „Dworzec mego dziadka", „Bajki" i „Wizyta w sąsiedztwo"; tłumacz poematów Byrona.

Morawski Franciszek, publicysta i polityk, * 1868 w Lublinie; wnuk generała-poety; redaktor „Kurjera Poznańskiego"; od 1910 poseł do parlamentu niemieckiego; ogłosił m. in. dwie serje rozpraw „Z zachodnich kresów".

Morawski Franciszek, działacz P. P. S., * 1847, † 1906 w Katowicach; z zawodu stolarz; z Berlina przeniósł się do Katowic, gdzie został odpowiedzialnym redaktorem „Gazety Robotniczej"; 1902 skazany przez sąd niemiecki na dwa lata więzienia.

Morawski Kazimierz, historyk i filolog klasyczny, * 1852 w Jurkowie w Poznańskiem, † 1925 w Krakowie; prof. filologji klasycznej na Uniw. Jagiellońskim; od 1918 prezes Akademji Umiejętności; napisał: „Andrzej Petrycy Nidecki , jego życie i dzieła" (od 1884 do 1891), „Cesarz Tyberjusz" (1893), „Historja uniwersytetu krakowskiego" (1903), „Historja literatury rzymskiej" (1910) i in.; tłumaczył Sofoklesa. Twórca nowoczesnej filologji klasycznej w Polsce.

Morawski Marjan ks., pisarz religijny i filozoficzny, * 1845, † 1901 w Krakowie; jezuita, rektor konwiktu tarnopolskiego; potem superjor głównego domu Jezuitów w Krakowie, przez czas jakiś prof. Uniw. Jagiellońskiego; redaktor „Przeglądu Powszechnego"; ogłosił m. in.: „Celowość w naturze", „Filozofja i jej zadania", „Wieczory nad Lemanem".

Morawski Seweryn ks., arcybiskup lwowski, * 1819, † 1900; 1849 wstąpił do seminarjum duch.; 1881 sufragan biskupa Wierzchlejskiego, potem administrator, wkońcu arcybiskup i metropolita lwowski; ogłosił m. in.: „Akta synodu prowincjonalnego lwowskiego z roku 1567" (1860) i in.

Morawski Stanisław dr., pamiętnikarz, * 1802 w Mickunach pod Wilnem, † 1853; wychowaniec uniw. wileńskiego; pozostawił kilka tomów wspomnień, z nich „Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818—1825)", wydane 1924 r.

Morawski Szczęsny (pseudonim Arbuzowski Bonifacy), malarz, historyk i literat, * 1818 w Rzeszowie, † 1898; zrazu malarz, potem rolnik i pisarz; ogłosił: „Materjały do konfederacji barskiej 1767—68" (2 t., 1852), „Sądeczyzna" (1864), „Wyrazy fenickie w mowie polskiej" (1885), „Arjanie polscy", szereg

wesołych opowiadań: „Wyprawa po konie do Arabji" i in.

Morawski T e o d o r, mąż stanu i historyk, * 1797, † 1879; w 1831 r. członek Rządu Narodowego, potem na emigracji w Paryżu; napisał: „Dzieje narodu polskiego" (6 t., 1871 do 1872), „Moje przygody, ustęp z pamiętników" (1873) i in.

Morawskie Pole, równina na północo-wschód od Wiednia, pamiętna wypadkami historycznemi: zwycięstwo króla czeskiego Przemysława II pod Kressenbrun nad Madziarami; 1809 zwycięstwo Napoleona I pod Wagram nad Austrjakami.

„Morawsko-slezský dennik", największe pismo czeskie na Morawach i Śląsku, wychodzące w Mor. Ostrawie. W pierwszych latach po wojnie aż do plebiscytu na Śląsku cieszyńskim występowało wrogo przeciw Polsce, obecnie zajmuje wobec Polaków stanowisko poprawne i lojalne.

Morawsky, ob. P f l e g e r - M o r a w s k y.

Morawy, czesk. Morava, niem. Mähren, część Czechosłowacji, 22.222 km², 2,622.000 mieszk. (w tem 720.000 Niemców); gł. rz. Morawa; przejście do Polski tworzy tzw. Brama Morawska; rolnictwo i hodowla bydła, przemysł cukrowniczy, włókienniczy, górnictwo; stol. Brno. Przez ludność słowiańską zaludnione od VI w., składały się z szeregu drobnych księstewek plemiennych. W pocz. IX w. Mojmir podbił szereg innych sąsiednich państw i utworzył wielkie państwo morawskie; w drugiej połowie t. stul. jeden z następców Mojmira, Świętopełk, uzależnił Czechy i zach. część późn. Małopolski (księstwo Wiślan). Najazd Węgrów rozbił państwo W.-Morawskie (903—06). W drugiej poł. X w. Morawy należały już do państwa czeskiego. 1003—1029 należały do Polski, potem stanowiły dział junjorów czeskich, stanowiąc margrabstwo od 1182. W XIV w. zostały pod rządami Luxemburgów ściśle związane z Czechami. W 1526 r. wraz z Czechami dostały się pod panowanie Habsburgów, stanowiąc 1849—1918 kraj koronny monarchji austrjackiej. Od 1918 są częścią republiki czesko-słowackiej.

Moray ob. E l g i n.

Morag, u zwierząt ciemniejszy pas na jaśniejszem tle, stąd nazwa morągowaty, moręgowaty, czyli pręgowany.

Morągi, niem. Mohrungen, m. pow. w Prusiech Wschodnich, 4.600 mieszk.; pamiętne zwycięstwem Bernadotte'a nad Rosjanami w 1807 r.

Morbido, wyraz używany w muzyce, oznacza miękko.

Morbihan, dep. w Bretanji (Francja zach.). 7.093 km², 546.000 mieszk.; stol. Vannes.

Morbilli, ob. o d r a.

Morbus (łac.), c h o r o b a.

Morbus Addisonii, ob. A d d i s o n a c h o r o b a.

Morbus Banti, ob. B a n t i c h o r o b a.

Morbus Basedovii, ob. B a s e d o w a c h o r o b a.

Morbus Brightі, ob. B r i g h t a c h o r o b a.

Morbus gallicus, ob. f r a n c u s k a c h o r o b a.

Morbus Parkinsonii, ob. P a r k i n s o n a c h o r o b a.

Morbus venereus, ob. B é t h e n c o u r t J a k ó b.

Morchella, s m a r d z, rodzaj grzybów z rzędu Discomycetes (miseczniaki), podklasy Ascomycetes (workowce). Ciało owocowe składa się z grubego, pionowego trzonu, na którym jest osadzony stożkowaty lub okrągławy kapelusz o powierzchni siatkowato-dołkowanej. Smardze są doskonałemi grzybami jadalnemi, zwłaszcza M. e s c u l e n t a, s. jadalny (tablica: Grzyby, 29), o kapeluszu żółtawo-brunatnym, jajowato zaokrąglonym; M. c o n i c a (tablica: Grzyby, 28), o kapeluszu ciemno-brunatnym, stożkowatym. Wyrastają zazwyczaj na wiosnę w lasach i zaroślach.

Mordasewicz K a z i m i e r z, malarz, * 1859, † 1924 w Paryżu; kształcił się w warszawskiej Szkole rysunkowej, następnie w Petersburgu. Wykonał mnóstwo portretów ludzi współczesnych oraz wiele pastelowych szkiców głów kobiecych.

Mordent (włosk. mordénte), w muz. tryl; może być zwyczajny, przekreślony, z oznaczeniem znaków chromatycznych i dłuższy.

Morderstwo, ob. z a b ó j s t w o.

Mordowcew D a n i i ł, historyk i literat rosyjski, * 1830, † 1905; napisał m. in.: „Politiczeskija dwiżenia russkago naroda" (2 t., 1871), „Russkija istoriczeskija żenszcziny" (1874) oraz powieść „Wielikij raskoł".

Mordwa, Mordwini, plemię fińskie, należące do Finnów nadwołżańskich, zamieszkujące w Rosji wschodniej, nad Wołgą środk., gub.: samarską, symbirską, saratowską, penzeńską, tambowską, niżegorodzką, kazańską, ufańską, orenburską i na Syberji; według spisu z 1897 było ich 1,023.841 głów, obecnie około 1½ miljona; wyznają przeważnie oddawna narzucone im prawosławie; zachowali swój język, obyczaje i dużo wierzeń pogańskich; zajmują się głównie uprawą roli i hodowlą bydła.

More H e n r y, filozof angielski, profesor uniwersytetu w Cambridge, † 1687. Cechą jego filozofji jest połączenie filozofji platońskiej z teologją chrześcijańską. Niektóre poglądy przejął od D e s c a r t e s'a, z którym korespondował. Dusza jest, według niego, substancją rozciągłą, jakkolwiek niematerjalną. Przestrzeń jest atrybutem Boga. Filozofja M. ma zabarwienie mistyczne. Poglądy M. wywarły znaczny wpływ na N e w t o n a. Główne dzieło: „De anima" (Roterdam, 1677).

More T h o m a s, ob. M o r u s T h o m a s.

Morea, od w. średnich nazwa półwyspu Peloponezu (Grecja).

Moréas J e a n, poeta francuski, * 1856 w Atenach, † 1910; pochodzenia greckiego (wł. nazwisko Papadiamantopoulos); kształcił się w Paryżu; jeden z głównych przedstawicieli symbolizmu w poezji; ogłosił: „Stances", „Les cantilènes", „Le pelerin passionné", „Contes de la vieille France" i in.

Moreau G u s t a v e, malarz francuski, *1826 w Paryżu, † 1898 tamże. Wizjoner o charakterze ilustratorskim. Z dzieł: „Orfeusz" (muz. Luksemburskie), „Herkules z Hydrą", „Salome" i in.

Moreau J e a n V i c t o r, generał francuski, * 1763, † 1813; 1796 dowódca armji reńskiej, 1799 włoskiej, dwakroć pobity przez Suworowa; w 1800 zwycięzca pod Hohenlinden; był rywalem Napoleona; w 1804 oskarżony o udział w zamachu na Napoleona, aresztowany i wygnany, w 1805 wyjechał do Ameryki; w 1813 stanął po stronie koalicji; pod Dreznem kula działowa urwała mu obie nogi.

Morecambe, m. w hrabstwie Lancaster (Anglja), nad zatoką morską M., 19.000 mieszk.

Morehous'a kometa, jasna kometa, odkryta w 1908 przez astronoma angielskiego Morehous'a. Elementy tej komety były obliczone przez H. Kobolda i P. Emannelli'ego. Kometa przeszła przez punkt przysłoneczny ok. 26 grudnia 1908; ruch odbywał się po drodze parabolicznej. Badania nad widmem tej komety, przeprowadzone przez licznych uczonych, pozwoliły stwierdzić obecność w materji gazowej: cyjanu (C_2N_2), tlenku węgla (CO) oraz azotu (ob. t. I, rys. Nr. 10, tablica A s t r o n o m j a I).

Morel E d m., radykalny i pacyfistyczny polityk angielski, * 1873, † 1924. Liberał, przeszedł później do partji pracy. Zwalczał nadużycia i okrucieństwa w Kongo belgijskiem; zwolennik porozumienia z Niemcami; jeden z założycieli pacyfistycznego „Stowarzyszenia kontroli demokratycznej" w Anglji. Napisał: „Tsardom's part in the war", „Truth and the war" i in.

Morela, ob. P r u n u s.

Morelia, stol. stanu Michoacan w Meksyku. 40.000 mieszk.; siedziba bisk.

Morelli D o m e n i c o, malarz włoski, *1826, † 1901; obrazy realistyczne, historyczne i biblijne.

Morelli G i o v a n n i, senator włoski, historyk sztuki, * 1816, † 1891 w Medjolanie; ogłosił w jęz. niemieckim pod pseud. Iwan Lermolieff: „Kunstkritische Studien über italienische Malerei" (1890—93) i in.

Morelly, utopista społeczny francuski XVIII w.; ogłosił m. in. „Code de la nature" (1755), przypisywany dawniej Diderotowi, w którym domagał się uspołecznienia środków produkcji.

Morelos, stan Meksyku płd.-zach., 7.082 km², 180.000 mieszk.; uprawa kakao, trzciny cukr.; kop. srebra; stol. Cuernavaca, 13.000 mieszk.

Morelowski J ó z e f, jezuita, * 1777, † 1854; napisał „Treny na rozbiór Polski" (1795).

Morelowski M a r j a n, współczesny historyk sztuki, kusztosz Zamku na Wawelu, członek Komisji Rewindykacyjnej w Moskwie, autor prac o arasach polskich.

Morena, osady niewarstwowe, złożone przez lądolód lub lodowce. Materjał skalny, unoszony przez lód, rozkruszony i rozmyty przez wody, wypływające z pod topniejącego lodu, daje glinę koloidalną, piasek i żwir oraz głazy narzutowe (eratyki). Mieszanina tych substancyj znajduje się wewnątrz lodu w postaci m. wewnętrznej i dennej, którą topniejący lodowiec zostawia na podłożu. Wyróżniamy m. denną, boczną, czołową i środkową. M. d e n n a składa się z gliny koloidalnej, wapiennej, zawierającej głazy (glina zwałowa) z pewną domieszką piasku (większa ilość piasku z głazami zwie się p i a s k i e m z w a ł o-

Morena.

w y m); lodowiec osadza ją na całej przestrzeni, którą pokrywa. M. c z o ł o w a powstaje na krawędzi lądolodu lub na końcu jęzora lodowcowego, zawiera więcej głazów i materjału grubszego i bywa usypana w postaci wałów lub bochenkowatych wyniosłości, pomiędzy któremi leżą rynienki bezodpływowe. M. b o c z n a powstaje na bocznej krawędzi lodowca, przy jego tarciu o wystające skały. Gdy połączą się z sobą dwa lodowce, ich sąsiednie m. boczne łączą się w jedną m. ś r o d k o w ą. Materjał tych m. lodowiec unosi wdół i osadza w postaci m. czołowej. M. czołowa, powstała przy współdziałaniu wód roztopowych, uwarstwiona i złożona z otoczaków (ob.), nosi nazwę kemsu (ang. komes). W zagłębieniach, powstałych na zapolu moren, wytwarzają się przy topnieniu lodu jez. zaporowe, tzw. m o r e n o w e j e z i o r a (ob.).

Morena (Sierra), ob. S i e r r a M o r e n a.

Morendo, wyrażenie muzyczne, oznacza w grze: coraz ciszej, zamierając.

Moreno F r a n c i s z e k, geograf i podróżnik argentyński, * 1853, † 1919; badacz Patagonji (1875—96) i założyciel „Museum de la Plata" w Buenos-Aires, poświęconego badaniu kraju pod względem geograficznym, geologicznym, zoologicznym, botanicznym i antropologicznym.

Morenowe jezioro, jezioro, powstałe przez topnienie lodowców, wskutek zatamowania doliny przez morenę czołową, np. Morskie Oko w Tatrach, jez. Garda w płd. Alpach. Jeziorami morenowemi są również jeziora na niżu Europy północnej, ongiś zlodowaconym. Są to przeważnie jeziora moreny dennej.

Morenowy krajobraz, krajobraz, złożony z moreny dennej, czołowej i innych form lodowcowych, pełen jezior morenowych, bagien i torfowisk. W Polsce najtypowszych przykładów dostarczają poznańskie, Pomorze, wileńskie.

Moreri L o u i s, uczony francuski, * 1643, † 1680; główne dzieło: „Grand Dictionnaire historique".

Mores (łac., l. mn. od mos), obyczaje. Nauczyć kogoś m., skarcić, przyprowadzić do opamiętania.

Moresnet, terytorjum belg., od 1815—1919 neutralne pod zarządem Belgji i Prus, od 1919 włączone do Belgji, 330 ha, 3.400 mieszk.; jedyna osada Vieille Montagne; kop. i huta cynku i ołowiu.

Morêux Théophile, ksiądz, współczesny astronom francuski, * 1867; badacz słońca; napisał: „Le problème solaire" (Paris, 1900), „Les Merveilles des Mondes" (Paris) oraz szereg innych dzieł naukowych i popularnych.

Moręgowaty, ob. morąg.

Morfeusz, w mitologji greckiej syn Nocy, bóg snu i marzeń; na kameach przedstawiany ze skrzydłami u ramion.

Morfill Richard William, lingwista angielski, * 1834, † 1909; 1889 prof. języków słowiańskich na uniw. oksfordzkim; ogłosił szereg gramatyk, pracę „Poland" (1893) i in.

Morfina, związek chemiczny, $C_{17}H_{19}O_3N$, należy do grupy alkaloidów izochinolinowych, ciało krystaliczne o smaku gorzkim; temp. topn. 230^0; w wodzie rozpuszcza się trudno natomiast sole morfiny łatwiej, np. chlorowodorek — morphinum hydrochloricum. Posiada własność kojenia bólu, działa odurzająco, z tego powodu ma zastosowanie w lecznictwie Wykryta przez Sertürner'a w 1805 w opjum, które zawiera około 10% m.; silna trucizna.

Morfinizm, przewlekłe zatrucie, wywołane długotrwałem używaniem morfiny. Objawy: osłabienie, cera ziemista, zaparcie, zmniejszenie wydzielania śliny, drżenie kończyn, osłabienie woli. Przy chwilowem odstawieniu morfiny (abstynencji) zaczynają się wymioty, biegunka, stan depresji psychicznej, uporczywe dążenie do ponownego przyjmowania morfiny.

Morfologja, morphologia, 1) nauka o kształtach i budowie zewnętrznej i wewnętrznej organizmów zwierzęcych i roślinnych, zarówno dojrzałych, jak i w stanach rozwojowych. Posiłkuje się metodami analitycznemi i syntetycznemi, rozpadając się na anatomję właściwą, obejmującą organologję, histologję i cytologję oraz na anatomję porównawczą wraz z systematyką i dziedzinami pokrewnemi, zwłaszcza ontogenją i filogenją. M. stanowi podstawę dla fizjologji, nauki o przejawach życiowych organizmów; 2) część językoznawstwa, zajmująca się budową i odmianą wyrazów.

Morfologja ziemska, nauka o formach powierzchni ziemi i ich powstawaniu; część geografji fizycznej.

Morfometrja, dział morfologji ziemskiej, zajmujący się pomiarami właściwości poszczególnych elementów morfologicznych, np. obliczaniem średnich wys. danego obszaru. M. jest jakby matematycznem ujęciem morfologji.

Morfotyczne składniki, ob. krew.

Morga, 1) (franc. morgue), dom przedpogrzebowy, służący do przechowywania i wystawiania na widok publiczny zwłok osób nieznanych, zmarłych wskutek wypadku; 2) ob. mórg.

Morgagni Giovanni Battista, lekarz włoski, twórca anatomji patologicznej, * 1682, † 1771; profesor w Padwie; napisał kilka ważnych dzieł, z których główne: „De sedibus et causis morborum"

Morgagnii appendix vesiculosus, przyczepek pęcherzykowaty Morgagniego, szczątkowy narząd w wewnętrznych genitaljach kobiety, pozostałość górnych części przewodu Müllera.

Morgagnii columnae rectales, 8—10 podłużnych fałdów błony śluzowej w kroczowej części odbytnicy (pars peritonaealis recti).

Morgan Conwy Lloyd, zoolog angielski, * 1852; od 1884 profesor w Bristolu; napisał: „Animal biology" (1887), „The interpretation of nature" (1905), „Instinct and experience" (1912) i in.

Morgan John Pierpont, finansista amerykański, * 1837, † 1913; twórca wielkiego trustu stalowego w 1901 r. i okrętowego 1903; fundator licznych instytucyj filantropijnych.

Morgan Lewis Henry, socjolog amerykański, * 1818, † 1881 w Rochester; wywarł wielki wpływ na poglądy Marxa i Engelsa; główne dzieła: „Ancient Society" (tłum. polsk.: „Społeczeństwo pierwotne").

Morgana, w podaniu bretońskiem siostra króla Artusa, uczennica Merlina, odtrącona przez Lancelota.

Morganatyczne małżeństwo, związek małżeński, zawarty między członkiem rodziny panującej a kobietą niższego stanu. Żona ani dzieci nie mają praw do dziedzictwa po mężu, względnie ojcu.

Morgarten, wzgórze w kantonie Zug (Szwajcarja), nad jez. Ägeri, pamiętne zwycięstwem Szwajcarów nad Austrjakami 15. XI. 1315 r.

Morgenbesser Aleksander, literat polski, * 1816, † 1893; autor paru poematów historycznych, żartobliwych, i kilku nowel.

Morgenstern Christian, poeta niemiecki, * 1871, † 1914; napisał: „In Phantas Schloss", „Galgenlieder", „Epigramme und Sprüche", i in.; tłumaczenia Ibsena, Björnsona i in.

Morgensztern, rodzaj używanej w średnich wiekach maczugi, nabijanej na końcu gwoździami lub krzemieniami, lub też rodzaj cepu, z zawieszoną na łańcuchu, nabijaną gwoździami, kulą metalową. W broń tę była uzbrojona piechota belgijskich miast pod Courtrai.

Morges, m. pow. w kantonie Vaud (Szwajcarja), nad jez. Genewskiem, 4.700 mieszk.; zamek, winnice; willa I. J. Paderewskiego.

Morgue (franc.), ob. morga.

Mori, m-ko w połudn. Tyrolu włoskim, nad rz. Adygą, 4.600 mieszk.

Moria, góra w Palestynie, na której miała stać świątynia Salomona.

Mörike Eduard, poeta niemiecki, * 1804, † 1875; 1834—1843 proboszcz w Cleversulzbach; wiersze liryczne, powieść „Maler Nolten", nowele: „Mozart auf der Reise nach Prag" i in.

Morin Arthur Jules, chemik i fizyk francuski, * 1795, † 1880; prace z zakresu technologji.

Morinda, morwin, rodzaj roślin z rodziny Rubiaceae (marzanowate). Drzewa, krzewy lub pnącze okolic zwrotnikowych, o liściach skórzastych, kwiatach zebranych w kuliste kwiatostany. Korzenie, zawierające czerwony (M. bracteatans) lub żółty (M. citrifolia) barwnik, są używane do barwienia tkanin.

Moringa, rodzaj roślin z rodziny Moringaceae. Drzewa płn. Afryki, Arabji i Indyj wschodnich, o liściach pierzastych i dużych, białych lub czerwonych kwiatach. M. oleifera (Hyperanthera Moringa) uprawiana jest w okolicach zwrotnikowych dla jadalnych, jako warzywo, liści, kwiatów i owoców (w stanie niedojrzałym). Z nasion tego gatunku, jak też i gat. M. aptera otrzymuje się olejek behenowy.

Morioka, m. w płn. części wyspy Hondo (Japonja), 48.500 mieszk.

Morisona pigułki, środek przeczyszczający, składający się z jalapy, malwy, gumiguty.

„Morituri te salutant!" (łac.), „mający umrzeć, pozdrawiają cię!" — słowa gladjatorów rzymskich przed rozpoczęciem walk w cyrku podczas defilady przed cesarzem.

Morjon, 1) rodzaj hełmu hiszpańskiego z XVI w.; 2) ob. kwarc.

Morka, 1) wiatr, wiejący od morza i cofający wodę do rzeki; 2) deszcz drobny, gęsty i ciągły, połączony z dotkliwem zimnem.

Morlaix, m. w dep. Finistère (Francja zach.), 15.000 mieszk.; wyroby tytuniowe i żelazne.

Morlakowie, grupa chorwackich mieszkańców Dalmacji na płd. od m. Splitu, wyróżniająca się charakterystycznemi strojami.

Morland George, malarz angielski, * 1763, † 1804; malarz rodzajowy i animalista; z dzieł: „Postój" (Luwr), „Wnętrze stajni" (National Gallery), „Zapłata w oberży" (South Kensington) i in.

Morley, m. w zach. hr. York (Anglja płn.-wsch.), 24.000 mieszk.; kop. węgla; wyroby wełniane.

Morley John, polityk angielski i pisarz filozoficzny, * 1838, † 1923; autor dzieł o Burke'm, Wolterze, Rousseau, Diderocie i in.

Morley Thomas, kompozytor angielski, * 1567, † 1603; napisał: „Musica practica" (1597); wydał zbiór angielskich i włoskich madrygałów: „The triumphs of Oriana". Przyczynił się do wykształcenia nowej formy muzycznej „warjacji", która ważną rolę odegrała w rozwoju muzyki kościelnej i świeckiej.

Mormoni, sekta religijna, założona przez Józefa Smith'a (* 1805, zamordowany 1844), w Ameryce płn. M. tworzą organizację teokratyczną w dolinie jez. Słonego (Salt Lake) w stanie Utah; w teologji swej są panteistami i chiljastami. Obok Biblji uznają „Księgę Mormonów" i „Księgę nakazów". Wielożeństwo, zaprowadzone u nich w 1843, zostało zniesione przez rząd waszyngtoński prawem z 1882 i 1887. Liczba M. wynosi przeszło pół miljona. M. znani są także pod nazwą Latter-Day Saints (Święci ostatniego dnia).

Mormorando, wyrażenie, stosowane w muzyce, ilustrujące szemranie, mruczenie strumyka.

Mornay Philippe de, mąż stanu francuski, przyjaciel i doradca Henryka IV, * 1549, † 1623; autor „Mémoires et corresp. pour servir à l'histoire de la reformation en France".

„Morning Post", dziennik londyński, założ. w 1772; odcień konserwatywny; wydawca H. A. Gwynne.

Morny Charles de, mąż stanu francuski, * 1811 w Paryżu, † 1865; syn naturalny gen. Flahaut i królowej Hortensji; brał udział w zamachu stanu 2. XII. 1851 r.; 1854 prezydent Zgrom. prawodawczego; 1856—7 poseł franc. w Petersburgu.

Moro Antonio, ob. Mor Antonis.

Morocz, pr. dopływ Słuczy płn., dług. 124 km., tworzy w środk. i dolnym biegu granicę między Polską a Białorusią.

Moron de la Frontera, m. okręg. w Andaluzji, prow. Sewilli (Hiszpanja płd.), 14.000 mieszk.; ruiny zamku maurytańskiego; łomy marmuru.

Moronobu Hiszikawa, malarz i drzeworytnik japoński, * 1638, † 1714; udoskonalił technikę drzeworytów i wprowadził nowe tematy, sceny rodzajowe z życia codziennego; wydał szereg albumów z drzeworytami: „Zajmująca przechadzka po Yosziwarze" (1678), „Zwierciadło sławnych miejscowości japońskich", „Źródło miłości" i in.

Morosini Francesco, doża wenecki od 1688, * 1618, † 1694; podbił część Peloponezu, zdobył Ateny.

Morosz Juljan, ob. Gładkowska Cecylja.

Moroszkin Fiedor, prawnik rosyjski, * 1803, † 1857; profesor prawa cywilnego w Moskwie; wydał szereg dzieł, m. in.: „O postiepiennom obrazowanji zakonodatielstwa".

Morotai, wyspa w grupie Moluków (Indje wsch. holend.), 1647 km^2, 20.000 mieszk.

Morowe powietrze, mór, ob. dżuma.

Morozewicz Józef, mineralog i geolog polski, * 1865; badacz wysp Komandorskich, prof. Uniw. Jagiellońskiego (1904—1919); od 1919 dyr. Państw. Instytutu Geolog. w Warszawie. Wydał „Komandory" (1925).

Morozewicz Kalikst, polityk i emigrant, * 1799, † 1872; magister prawa i administracji; w 1831 dyrektor poczt, potem przebywał na emigracji; ogłaszał wiele pism w jęz. francuskim oraz „Krótkie sprawozdanie o czterodniowej dyskusji nad sprawą polską w parlamencie frankfurckim 1848 r." (1869).

Morozow Nikołaj, rewolucjonista rosyjski, uczony, literat i poeta, * 1850; 1872—82 redaktor pisma „Narodnaja Wola", 1874—78 w więzieniu; 1882 osadzony w Szlisselburgu, 1905 uwolniony wskutek amnestji; autor licznych utworów poetyckich, rozpraw naukowych i politycznych, komentarza do Apokalipsy: „Otkrowienje w buriu i grozu" i in.

Morris Lewis, poeta angielski, * 1833, † 1907; ogłosił: „Songs of two worlds", „Epic of Hades" i „Ode of life".

Morris William, krytyk i poeta angielski, * 1834, † 1896; napisał: „The earthly paradise" (1868—70), poemat epiczny „The story of Sigurd the Volsung", utopje: „News from Nowhere", „The dream of John Bull".

Mors (łac.), śmierć; m. subita, śmierć nagła.

Mors, wyspa duńska w zach. części Limfjordu, 361 km², 18.000 mieszk.: gł. m. Nykjöbing.

Mors, ob. Trichechus rosmarus.

Mörs, m. pow. w Nadrenji (Niemcy), nad rz. Mörse, 25.000 mieszk.; fabr. maszyn, rowerów, automobilów; niegdyś stol. hr. M., włączonego do Prus 1702 r.

Morse Samuel Finley Breese, amerykański wynalazca piszącego przyrządu telegraficznego, * 1791 w Charlestown, † 1872; od 1868 profesor w Newhaven. Przyrząd swój wynalazł w 1837.

Morse'a alfabet, alfabet, ułożony przez Morse'a w 1837, służący do komunikacji telegraficznej, jak również radjotelegraficznej i radjotelefonicznej. W alfabecie tym litery, znaki i cyfry zastąpione są kombinacjami kresek i kropek, przyczem: a) długość jednej kreski odpowiada trzem kropkom; b) odstęp między znakami jednej litery równa się jednej kropce; c) odstęp między dwiema literami równa się trzem kropkom; d) odstęp między dwoma słowami równa się pięciu kropkom.

Litery:

a	· —	ñ, ń	— — · — —
ä, ą	· — · —	o	— — —
á, ć	· — — · —	ó	· — · — ·
b	— · · ·	ö, cz	— — — ·
c	— · — ·	p	· — — ·
ch	— — — —	q, szcz	— — · —
d	— · ·	r	· — ·
e	·	rz	— — · — ·
é, ę	· · — · ·	s	· · ·
f	· · — ·	ś	· — · — —
g	— — ·	sz	— · — · —
h	· · · ·	t	—
i	· ·	u	· · —
j	· — — —	ü, ź	· · — —
k	— · —	v, ż	· · · —
l	· — · ·	w	· — —
m	— —	x, ł	— · · —
n	— ·	y	— · — —
		z	— — · ·

Cyfry:

1	· — — — —	6	— · · · ·
2	· · — — —	7	— — · · ·
3	· · · — —	8	— — — · ·
4	· · · · —	9	— — — — ·
5	· · · · ·	0	— — — — —

kreska ułamkowa — — — — — —

Znaki pisarskie i skróty:

kropka	· · · · · ·
średnik	— · — · — ·
przecinek	· — · — · —
dwukropek	— — — · · ·
znak zap.	· · — — · ·
wykrzyknik	— — · · — —
apostrof	· — — — — ·
nawias	— · — — · —
cudzysłów	· — · · — ·
podkreślenie	· · — — · —
„wołanie"	— · — · —
„pomyłka"	· · · · · · · · ·
„zrozumiano"	· · · — ·
„koniec depeszy"	· — · — ·
„nadawać"	— · · · · — ·
„czekać"	· — · · ·
„potwierdzenie"	· — · · — · · — ·

i t. d.

Morse'a przyrząd telegraficzny zbudowany został w 1837 przez Samuela Morse'a, amerykanina, *1791, †1872. Na stacji odbiorczej znajduje się elektromagnes, którego kotwica odciągana jest przez odpowiednią sprężynę. Kotwica ta ruchoma jest około osi poziomej, a na końcu, przeciwnym względem elektromagnesu, opatrzona jest w sztyft, który za każdem przyciągnięciem kotwicy przez elektromagnes, zostaje przyciśnięty do taśmy przesuwającego się papieru. Jeżeli prąd w elektromagnesie idzie dłużej, sztyft rysuje na papierze kreskę, jeżeli krócej — kropkę. Kreski i kropki składa się na litery i inne znaki według alfabetu Morse'a. Prąd zostaje zamykany i otwierany przez specjalny klucz, znajdujący się na stacji nadawczej. Każda stacja telegraficzna jest połączeniem stacji nadawczej i odbiorczej.

Morska choroba, ob. choroba morska.

Morska krowa, ob. Sirenia.

Morska pianka, ob. sepjolit.

Morska świnka, ob. Cavia cobaya.

Morska trawa, ob. Zostera.

Morski jedwab, ob. bisior.

Morski konik, ob. Hippocampus hippocampus.

Morski Tadeusz, dyplomata, * 1752, † 1825; jeździł przed 1790 ze zleceniami tajnemi do Berlina i do Hiszpanji; ogłosił: „Myśli o sposobach i potrzebie przysposobienia młodzieży do szkoły dyplomatycznej w Polsce" (1792); autor szeregu broszur politycznych, przeróbki poematu Gresset'a: „Vert-vert czyli szpak klasztornego chowania".

Morskie Laboratorjum Rybackie na Helu, ob. Międzynarodowa Rada do Badania Morza.

Morskie Oko, najpiękniejsze jez. w Tatrach Wys., u podnóża Rysów, 1.393 m. n. p. m., 33 ha, 54 m. głęb., 31 km. odległe od Zakopanego; na płn. krańcu schronisko Tow. Tatrzańskiego.

Morskoj, ob. Lebiediew Nikołaj.

Morstin (lub Morsztyn) Ludwik Hieronim, poeta i autor utworów scenicznych, * 1886 w Pławowicach. Studja w Monachjum i Berlinie. Wydał poezje: „Pieśni", „Chwasty...", „Przed Farą", „Daniło z Ostrowa"; dramaty: „Lilje", „Szlakiem legjonów" oraz szkice z Włoch pt.: „W kraju Latynów".

Morszańsk, m. pow. w gub. tambowskiej (Rosja środk.), nad rz. Cną, 30.000 mieszk.; tytuń; handel zbożem.

Morsztyn Andrzej, podskarbi w. kor., poeta, zwolennik partji francuskiej w Polsce za Jana Sobieskiego, * 1613; z powodu intryg

z dworem Ludwika XIV oskarżony o zdradę stanu 1683; t. r. opuścił Polskę i udał się do Francji, gdzie † 1693; utwory: „Kanikuła albo psia gwiazda" i „Lutnia"; tłumacz „Cida" Corneill'a i „Amyntas, komedja pasterska" Tassa.

Morsztyn Hieronim, autor romansów heroiczno-miłosnych i awanturniczych, pisanych prozą i wierszem, * ok. 1580, † ok. 1645. Imię bohaterki „Historji uciesznej o zacnej królewnie Banialuce" stało się przysłowiowe.

Morsztyn Ludwik Hieronim, ob. Morstin Ludwik Hieronim.

Morsztyn Stanisław, poeta, * 1630, † ok. 1725; tłumacz „Hipolita" Seneki, „Andromachy" Racine'a, autor kilkunastu poezyj oryginalnych.

Morsztyn Zbigniew, arjanin, * ok. 1624, † ok. 1698; autor zbioru poezyj pt.: „Muza domowa", poematu „Sławna wiktorja nad Turkami pod Chocimem 1673" i innych.

Morszyn, zdrojowisko solankowo-gorzkie w pow. stryjskim (woj. stanisławowskie), położone wśród lasów szpilkowych, 320 m. n. p. m. Kolej i zakład kąpielowy. Posiada najbogatsze w Polsce źródło solankowo-gorzkie („Bonifacy"), ważne w leczeniu chorób przemiany materji oraz stawów.

Morświn, ob. Phocaena phocaena.

Mortadela, kiełbasa włoska.

Mortara, m. w prow. Pawji (Włochy płn.) 10.000 mieszk.; w 1849 r. zwycięstwo Austrjaków nad wojskiem piemonckiem.

Mortier Edouard Adolphe ks. Treviso, marszałek Francji, * 1768. Odznaczył się pod Frydlandem; 1808—11 r. dowódca w Hiszpanji, 1812—13 dowódca młodej gwardji, odznaczył się w czasie odwrotu z Rosji. 1834 do 1835 minister wojny; † 1835, zabity machiną piekielną Fieschi'ego.

Morucha, ludowa nazwa niedźwiedzia.

Morula, ob. embrjologja.

Morus, morwa, rodzaj roślin z rodziny Moraceae (morwowate). Drzewa lub krzewy z sokiem mlecznym, właściwe krajom gorącym Azji i Ameryki. Niektóre gatunki przez uprawę rozpowszechnione w Europie, np. M. alba, m. biała (Rys.: *a* gałązka z kwiatami męskiemi u dołu, żeńskiemi u góry, *b* kwiat męski, *c* kwiat żeński, *d* owoc), drzewo do 12 m. wysok., o liściach zmiennych, jajowatych lub klapowych, owocach białych. Pochodzi z środkowej Azji. Liście stanowią pokarm dla jedwabników, i w tym celu jest głównie uprawiana. M. nigra, m. czarna, o liściach szorstkich, spodem owłosionych, owocach czarnych. Pochodzi z Persji. Uprawiana wyłącznie dla jadalnych owoców, gdyż szorstkie liście nie stanowią dla jedwabników odpowiedniego pożywienia.

Morus alba (morwa biała).

Morus (właśc. More) Thomas, humanista angielski i wielki kanclerz za Henryka VIII, * 1478 w Londynie, ścięty 1535 za nieuznanie kościelnej władzy króla. Autor słynnego dzieła pt.: „De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia", zwanego w skróceniu „Utopją" (1516); w pracy tej rozwija w formie fantastycznej ideał państwa, w którem panuje równość dóbr materjalnych i tolerancja religijna. Odmawia jednak ludziom, niewierzącym w Opatrzność i nieśmiertelność duszy, tytułu obywatelskiego.

Morvan, kraina we Francji środk., płn. przedłużenie Masywu Centr. pomiędzy Loarą a Armançon, zbudowana z granitów i gnejsów, śr. wys. 400 m.; słabo zaludniona; chów bydła, leśnictwo.

Morvana choroba, odpadanie mięśni i kości palców na kończynach, przeważnie górnych. Zdarza się przy trądzie (lepra) oraz przy tzw. jamistości rdzenia (syringomyelia).

Morwa, ob. Morus.

Morwowate, ob. Moraceae.

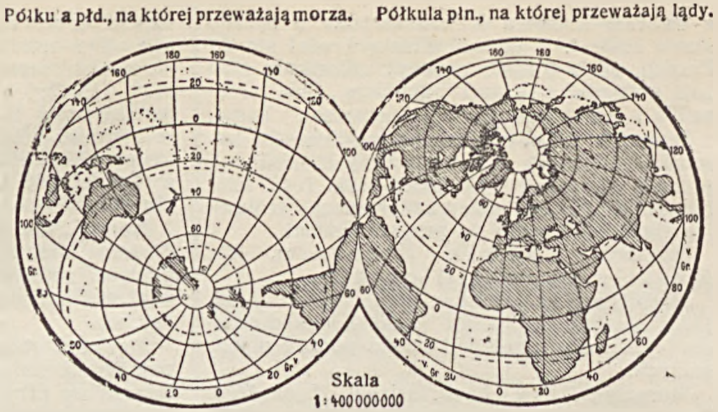
Moryczanie, plemię Słowian połabskich, zaliczane do grupy Obodrytów.

Moryna, barwnik roślinny, czterooksyflawonol, znajdujący się w rośl. Maclura tinctoria i Artocarpus.

Morze, zagłębienie w powierzchni ziemi, wypełnione wodą słoną, połączone pasem wody z sąsiednim zagłębieniem. Według hipotezy kosmicznej Laplace'a, ziemia pierwotnie była ognistą płynną masą, otoczoną chmurami pary wodnej; gdy jej temp. obniżyła się poniżej temp. skraplania, po wytworzeniu się stałej skorupy ziemskiej, para wodna skropliła się i wypełniła zagłębienia w skorupie. Powierzchnia ziemi zawiera 509,9 milj. km², z czego 361 przypada na powierzchnię mórz i oceanów. W ubiegłych epokach stosunek ten ulegał zmianie, np. w okresie permskim i triasowym więcej było lądu, w jurze i kredzie więcej wody; możliwe, że zależało to od podnoszenia i obniżania się dna mórz i oceanów, względnie poziomu lądów. Wyróżniamy m., leżące pośród kompleksów lądowych (m. śródziemne) oraz m. otwarte (ob. oceany). Woda morska jest słono-gorzka, zawiera bowiem rozpuszczone sole, a mianowicie na 1000 gr. wody morskiej: 27,2 gr. chlorku sodu, 3,8 gr. chlorku magnezu, 1,6 gr. soli gorzkiej, 1,3 gr. gipsu, 0,9 gr. siarczanu potasu, 0,2 gr. soli kwasu węglowego i in. W m. zimnych zawartość soli jest mniejsza, skutkiem dostarczania znacznej ilości wody słodkiej przez topnienie lodów; również zamknięte podwodną barjerą m. śródziemne zawierają mniej soli (np. Bałtyk), podobnie jak miejsca, gdzie uchodzą większe rzeki; natomiast m. śródziemne ciepłe są bardziej zasolone, np. m. Czerwone zawiera 4,3% soli. Barwa m., po odrzuceniu zjawisk świetlnych odbicia nieba, chmur itd., zmienia się w skali od niebieskiej do zielonej. Wpobliżu lądów na barwę wpływa zawartość domieszek nieorganicznych, dalej od lądu zawartość planktonu (niebieska woda — mało planktonu, zielona — dużo). Przezroczystość zmienia się z głębokością: poniżej 500—550 m. promienie światła, działające na kliszę fotogr.,

nie przenikają. Najsilniej absorbuje woda morska promienie czerwone, słabiej niebieskie, najgłębiej dochodzą fioletowe. Temp. powierzchni morza zależy od szer. geogr. i maleje w miarę wzrostu głębokości. Na głębokości 1.100 panuje temp. jednostajna od + 2 do 0°. Na powierzchni średnia roczna temp. oceanu Spokojnego = + 20,3, Atlantyckiego = + 21,7°, Indyjskiego = + 23,8°. Najwyższą temp. mają m. zamknięte: m. Czerwone + 32,5°, zatoka Perska + 35,6°; w m. Śródziemnem jeszcze na głębokości 1.100 m. temp. jest taka, jak średnia zimy, tj. + 13°. W m. zimnych, do 150 m. głęb., temp. wynosi poniżej 0°, do głęb. 300—400 m. podnosi się, poniżej jej opada do + 0,5°. W płytszych miejscach mórz zimnych tworzy się lód lepkoplastyczny, dochodzący do 2½ m. grubości; pokrywa on znaczne obszary mórz, spiętrzony prądami w zwały do 10 m. wys., czasem tworzy zatory. Woda m. jest stale w ruchu; obok ruchów postępowych i poziomych, zw. **p r ą d a m i**, istnieją ruchy na powierzchni wody, zw. **f a l a m i**. Cząstki wody, poruszając się po linji kolistej lub eliptycznej, przenoszą ruch na cząstki sąsiednie; sprawia to wrażenie posuwania się fali. W wymiarach fal rozróżniamy wysokość (odległość między najwyższem i najniższem położeniem tej samej cząstki), długość (pozioma odległość między dwoma sąsiedniemi grzbietami fal), okres (czas między dwoma następującemi po sobie w tem samem miejscu grzbietami) i prędkość przenoszenia się ruchu falowego (iloraz z dług. przez okres fali). Fale morskie, przy tarciu o podnoszące się ku brzegom dno, lub uderzając o skały, wytwarzają tzw. **k i p i e l**. Rozróżniamy kipiel brzeżną, gdy fale zalewają platformę na wybrzeżu, i skalną, gdy odbijają się o skały i rafy. Gdy powierzchnia wody ulega b. słabym ruchom falowym pod wpływem ciszy atmosferycznej, następuje **c i s z a m o r s k a**, stanowiąca wielką przeszkodę dla statków żaglowych; nastaje ona na pełnych m. w miejscach odległych od prądów morskich. Dno morskie, podobnie jak ląd stały, jest porzeźbione szeregiem zapadnięć i rowów oraz podwodnemi barjerami, rozdzielającemi połączone na powierzchni obszary wodne. Wyciskają one znaczne piętno na stosunkach biologicznych i fizycznych mórz, stanowią ich granice naturalne, np. ocean Atlantycki oddzielony jest od Północnego grzbietem islandzkim i grzbietem Thomsona, wznoszącym się na 580 m. Średnie głębokości wynoszą: na oceanie Indyjskim 3.890 m., na Atlantyckim 3.680 m., na Spokojnym 3.340 m.; śr. głęb. wszystkich m. = 3.700 m. Największe głęb. znaleziono na oceanie Spokojnym wpobliżu wysp Karolińskich (9.780 m.) i wysp Japońskich. Ob. **m o r z e n a d b r z e ż n e** i **m o r z e z a m k n i ę t e**.

Półkula płd., na której przeważają morza. Półkula płn., na której przeważają lądy.

Rozkład mórz na kuli ziemskiej.

Morze Bałtyckie, Chińskie, Czerwone, Japońskie, Północne itd. Ob. **B a ł t y c k i e m.**, **C h i ń s k i e m.**, **C z e r w o n e m.**, **J a p o ń s k i e m.**, **P ó ł n o c n e m.** itd.

Morze nadbrzeżne, pas wód morskich, położony wzdłuż brzegu; w pasie tym państwo nadbrzeżne wykonywa cały szereg praw zwierzchniczych. Szerokość morza nadbrzeżnego obliczana była tradycyjnie długością strzałów armat, ustawionych na brzegu. W ostatnich czasach, gdy dalekonośność strzałów armatnich bardzo się powiększyła, państwa ustalać zaczęły szerokość morza nadbrzeżnego własnemi ustawami; szerokość ta waha się od 6 do 12 kilometrów.

Morze zamknięte, obszar morski, który, z tytułu układów międzynarodowych, został zamknięty dla żeglugi wojennej.

Morze F r a n c i s z e k, prawnik polski, † 1852; napisał rozprawę „O wpływie prawodawstwa rzymskiego na polskie i litewskie" (1826).

Morzycka F a u s t y n a, działaczka społeczna, pisarka dla ludu, * 1864 w Tambowie, † 1910 w Krakowie; mieszkała w Warszawie i Nałęczowie; czynna w pracy konspiracyjnej; ogłosiła szereg książeczek dla ludu, popularyzujących wiedzę.

Mosasauridae, wielkie jaszczurki morskie, dochodzące do 20 m. długości; żyły w okresie kredowym.

Mosbach A u g u s t, historyk polski z XIX w.; napisał: „Wiadomości do dziejów polskich" (1860), „O Piotrze, którego Duninem nazywają" (1865) i in.

Moscatello, ob. **m u s z k a t e l**.

Moscheles I g n a z, pianista i kompozytor niemiecki, * 1794 w Pradze, † 1870; prof. konserwatorjum w Lipsku; pisał koncerty, etiudy itd.

Moschos, grecki poeta epoki hellenistycznej, rodem z Syrakuz, żył ok. 150 przed Chr.; autor drobnego utworu epicznego (epyllion) pt. „Europe".

Moschus, piżmo, masa ciemno-brunatna, ziarnista, o swoistym przejmującym zapachu; wydzielina specjalnych komórek gruczołowych, mieszczących się w torebkowatem wgłębieniu

tuż przed napletkiem członka kopulacyjnego u samców piżmowca (Moschus moschiferus). Dawniej szeroko stosowany środek pobudzający.

Moschus moschiferus, piżmowiec, ob. **C e r v u s**.

Moseley'a prawo dotyczy wtórnych promieni Roentgena i głosi, że pierwiastki kwadratowe z częstości drgań odpowiadających sobie linij widm, są w przybliżeniu proporcjonalne do liczb porządkowych pierwiastków chemicznych. Autor tego, dla teorji budowy atomu niezmiernie ważnego prawa, W. G. J. M o s e l e y, † pod Dardanelami w 1915 r.

Moselle, ob. **M o z e l a**.

Moselle, dep. we Francji wsch., część Lotaryngji, od 1871 do 1919 w posiadaniu Niemiec, 6.223 km², 589.000 mieszk.; stol. Metz.

Mosen J u l i u s, poeta niemiecki, * 1803, † 1867. Poezje, powieści, dramaty („Rienzi"), utwory epiczne. Poezje o Polsce („Polenlieder"), zwłaszcza o powstaniu 1830.

Moser J o h a n n J a k o b, prawnik niemiecki, * 1701, † 1785; napisał: „Deutsches Staatsrecht" i in.

Mosiądz, stop miedzi i cynku, wytrzymalszy i tańszy od miedzi, mniej wytrzymały od bronzu; łatwo topliwy, bardzo lejny, krzepnąc, nie staje się pęcherzykowaty jak miedź. Stosunek obu metali zależy od zastosowania. Mniejsza ilość cynku nadaje m. zabarwienie ciemniejsze, czerwonawo-żółte, większa—barwę jaśniejszą, żółtawą. Im więcej zawiera miedzi, tem jest bardziej ciągliwy; dodatek ołowiu (1—2%) robi go łatwiejszym do obróbki przez krajanie; dodatek do 2% glinu polepsza go znacznie. Odmiany m.: A) m. **c z e r w o n y**, **l e i z n a c z e r w o n a**, zawiera 80% i więcej miedzi. **T o m b a k** zawiera 15—18% cynku i kilka % cyny; żółto-złocisty, używa się na części maszyn i ozdoby. **M a n n h e i m s k i e z ł o t o** czyli **s i m i l o r** zawiera 9.93% cynku i 0,62% cyny; **z ł o t o t a l a m i** — 12,2% cynku i 1,1% cyny; **o r e i d a**, podobna do złota 14-o karatowego, otrzymuje się przez stopienie 100 cz. miedzi z 17 cz. cynku, 6 cz. magnezji, 3,6 cz. salmiaku, 1,8 cz. wapna, 9 cz. kamienia winnego; **p i n c h b e a k** zawiera 6,5—11% cynku. B) M. **w ł a ś c i w y**, **l e i z n a ż ó ł t a**, zawiera 20—50% cynku. M. **k o w a l n y** (**y e l l o w m e t a l**) zawiera 60% miedzi i 40% cynku. **A i c h a m e t a l** zawiera 62,2% miedzi, 36,1% cynku, 1,7% żelaza, używany w Austrji na armaty. Zbliżony skład mają: **G e d g e'g o m e t a l**, odporny na działanie wody morskiej, i **s t e r r o**, twardszy od poprzednich. **C h r y z o r y n a** obejmuje stopy, podobne do złota 18—20 karatowego, jak **z ł o t o m o j ż e s z o w e**, stop miedzi i 34—35% cynku, **p r i n s m e t a l** 25% cynku, **m e t a l b r y s t o l s k i** i inne. **M e t a l M u n t z a** zawiera średnio 59% miedzi, 39% cynku i 2% żelaza, jest kowalny; **m e t a l d e l t a**, mosiądz manganowy, 56% miedzi, 41% cynku i po 1% ołowiu, żelaza i manganu; mangan uodparnia go przeciwko wodzie morskiej; **m e t a l D u r a n a** — z dodatkiem po 1—2% żelaza i glinu; glin nadaje ściślą budowę. C) **L e i z n a b i a ł a** zawiera 50—80% cynku, jest żółtawo-biała lub srebrzysta, jak **b a t h m e t a l**, „**p l a t y n a**" na guziki i inne (ob. **m e t a l b i a ł y**).

Mosiężne instrumenty dęte, trąby, puzony i waltornie.

Moskiewskie księstwo zostało wyodrębnione z ks. włodzimiersko-suzdalskiego w XIII w. dla Daniela, syna Aleksandra Newskiego. Syn Daniela, Iwan Kalita, został w. księciem (1328). Wnuk Iwana, Dymitr Iwan Doński (1363—89) rozszerzył władzę swą na książąt rostowskich i suzdalskich; syn jego, Wasyl (1389—1425) przyłączył ks. niż.-nowgorodzkie. Iwan III w 1478 podbił Nowgorod (Wielki), ks. twerskie i w 1480 zrzucił jarzmo tatarskie. Wasyl III-ci przyłączył Psków i Kazań. Następca jego, Iwan IV Groźny, przyjął tytuł cara moskiewskiego. Ob. **R o s j a**.

Moskity, nazwa zbiorowa rozmaitych, głównie zwrotnikowych, owadów dwuskrzydłych (Diptera), przeważnie z rodziny Culicidae (komary) i Simuliidae (mustyki).

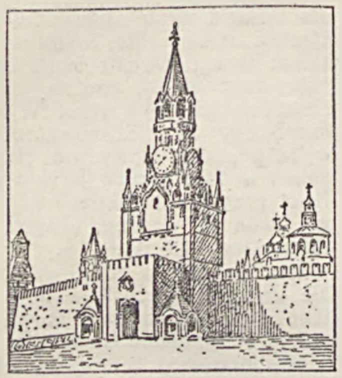
Moskorzowski H i e r o n i m, zwolennik i obrońca socynjanizmu w Polsce, ziemianin z krakowskiego, † 1615; wydawał dzieła przyjaciela swego, Faustyna Socyna, polemizował zawzięcie z Jezuitami.

Moskowity, minerały, łyszczyki glinowopotasowe. Większość ich ma skład, któremu odpowiada wzór $H_2KAl_3Si_3O_{12}$. Wszystkie moskowity, dotychczas poznane, są ogniwami szeregu od pochodnych potasowych hipotetycznego kwasu margarytowego $H_2Al_2SiO_6$ do pochodnych, również hipotetycznego kwasu cymolitowego $H_2Al_2Si_5O_{16}$. Najczęściej zdarzają się pochodne kwasu pośredniego, mianowicie kaolinowego $H_2Al_2Si_2O_8$. Twardość od 2 do 3. Bezbarwne i przezroczyste, odporne na działanie ognia, kwasów, prądu elektrycznego; doskonale łupliwe, bywają w wielkich kryształach, dlatego dawniej używano je na szyby okienne, a dziś na okulary od ognia, okienka do pieców, cylindry do lamp, izolacje w cewkach indukcyjnych i innych przyrządach elektrycznych. Dawniej wielkie płyty przywożono z Uralu i z Syberji (z „Moskowji", stąd moskowit, przekręcony powszechnie na muskowit), dziś przeważnie z Indyj wschodnich. M. są pospolitą częścią składową wielu skał głębinowych (granity moskowitowe) i łupków krystalicznych (łupki moskowitowe); tam występują w maleńkich łuskach. Wielkie kryształy m. znajdują się w żyłach pegmatytowych, tj. utworach, powstałych za sprawą wód gorących, wyziewanych z zastygających granitów. Moskowitom w tych utworach towarzyszą skalenie, kwarc, topaz, turmaliny.

Moskwa, l. dopływ Oki w gub. moskiewskiej (Rosja środk.), 460 km. dług., żeglowny od m. Moskwy.

Moskwa, stol. Rosji sow. (S. S. S. R.), nad rz. Moskwą; w r. 1915 miała 1,811.000 mieszk., zaś w 1920 tylko 1,028.218. Kreml z pałacem dawnych carów ros., 2 uniwersytety, in-

stytut jęz. wschodnich, politechnika, akademja rolnicza, muzea; znaczny przemysł metalurgiczny i włókienniczy; handel. Gub. moskiewska 33.304 km², 3.663.000 mieszk. (1920); przemysł metalurgiczny, włókienniczy; M., założona przed 1147 r. jako gród graniczny ks. suzdalskiego, spustoszona przez Tatarów 1238 r., zaczęła się szybko rozwijać w XIV w. (za następców Aleksandra Newskiego), jako stolica coraz potężniejszego (od 1328 Wielkiego) Księstwa Moskiewskiego, oraz jako emporjum handlowe, położone na drodze, wiodącej Donem do m. Czarnego (Kaffy), a potem lądem przez M. do Nowgorodu. Od poł. XV w. siedziba metropolity. Stolicą państwa była do 1712 roku. W czasie wyprawy Napoleona I spalona przez Rosjan (21. IX. 1812 r.). Ludność przed 1812 wynosiła 250.000. Przed 1914 M. posiadała ok. 450 cerkwi.

Jedna z bram Kremlu.

Mošna Henryk, jeden z największych aktorów czeskich z epoki Teatru Tymczasowego i Teatru Narodowego z czasów dyrekcji Šuberta oraz Schmoranz-Kvapila, * 1837, † 1911; oryginalny odtwórca ról komicznych i charakterystycznych.

Moss, m. w okręgu Smalenene (Norwegja), przy fjordzie Kristjanja, 8.700 mieszk.; pamiętne zawarciem unji personalnej Szwecji i Norwegji 14. VIII. 1814 r.

Mossamedes, m. okręg. i port. w Angoli (Afryka zach.), 6.000 mieszk.; wywóz piór strusich.

Mosse Rudolf, wydawca niemiecki, * 1843, † 1920; właściciel światowego biura ogłoszeń, wydawca „Berliner Tageblatt" i in. pism.

Mossel Bay, zatoka na płd. wybrzeżu Kraju Przylądkowego (Unja Afryki płd.).

Mossi, szczep murzynów sudańskich, zamieszkujący dorzecze rz. Wolty (Afryka zachodnia); zajmuje się rolnictwem; ok. 1,650.000 głów; gł. m. Ugadugu.

Mosso, w muz. prędko; andante mosso, niezbyt wolno; piu mosso, prędzej; meno mosso, wolniej.

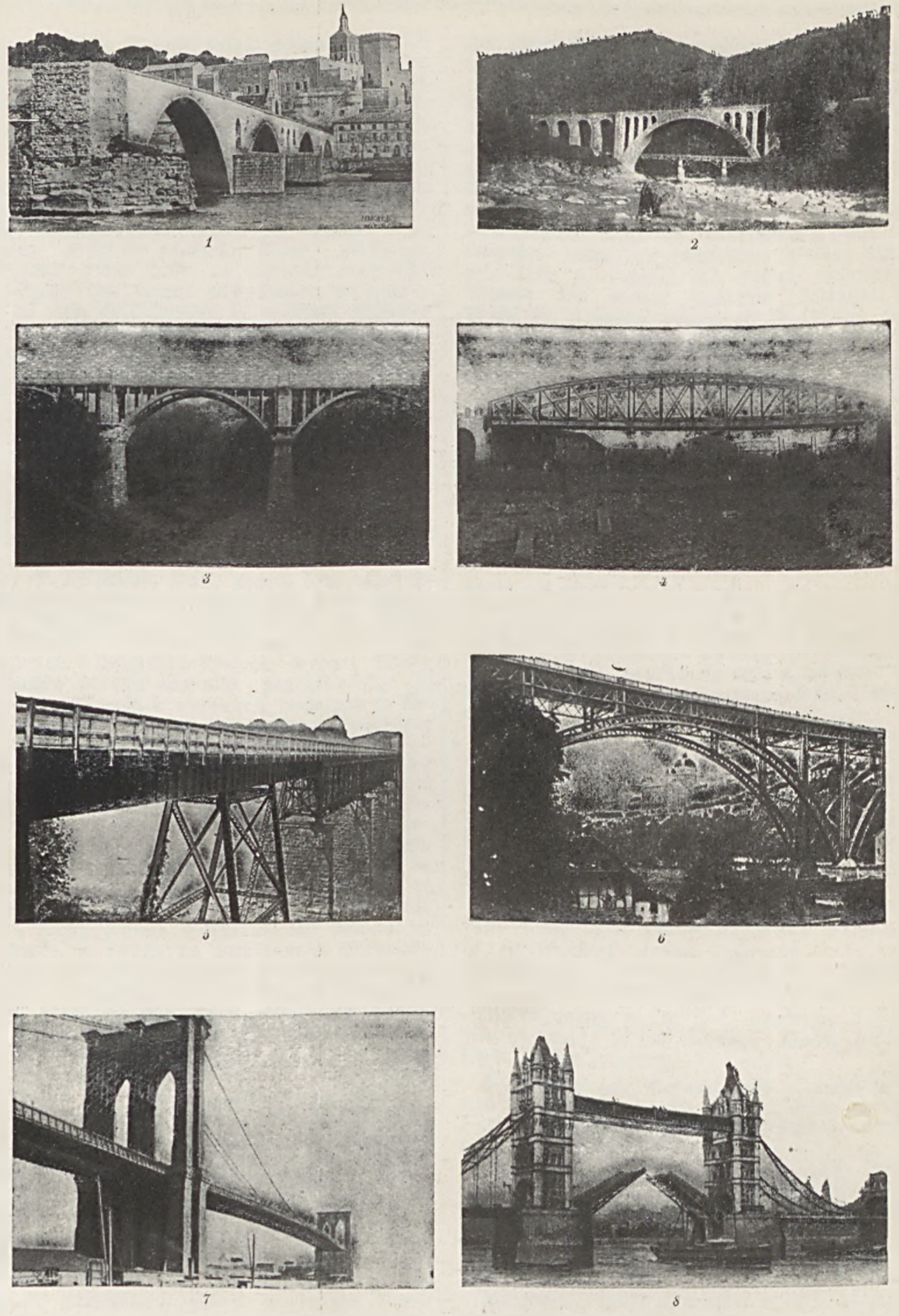
Mosso Angelo, fizjolog włoski, * 1846 w Chieri, † 1910 w Turynie. Z dzieł: „Znużenie" i „Strach" (przełożone na język polski przez dra Flauma).

Mossul, ob. Mosul.

Most (niem. Brüx), m. pow. w żupie Louny (Czechosłowacja), 27.500 mieszk.; kop. węgla.

Most, budowla inżynierska, służąca do przeprowadzania drogi komunikacyjnej nad przeszkodą (rzeką, doliną, inną drogą itd.) w ten sposób, że pod daną drogą pozostaje wolna przestrzeń. M. rozróżniamy: a) drogowe czyli kołowe, służące do przeprowadzenia drogi, szosy itd., b) kolejowe, c) kanałowe, do przeprowadzenia kanału spławnego, d) akwadukty, do przeprowadzenia wodociągu. Kładkami nazywamy mosty, przeznaczone dla pieszych (czasem dla jezdnych, ale nie dla pojazdów). Wiadukt, m., służący do przekroczenia doliny, budowany zamiast nasypu. Przepust, mały most o rozp. do 4 m. (ob. przepust). M. składa się z konstrukcji dolnej, tj. filarów i przyczółków (ob. przyczółek), oraz konstrukcji górnej (belek głównych), która leży na nich. K. górna może być stała (m. stały) lub usuwalna (m. ruchomy). M. ruchome buduje się, gdy chodzi o przekroczenie rzek spławnych i wogóle dróg wodnych w tak małej wysokości nad wodą, że przepływające statki nie zdołałyby zmieścić się pod mostem. Zależnie od rodzaju belek głównych, rozróżniamy mosty drewniane, kamienne, betonowe, żelazobetonowe (żelbetowe) i żelazne. M., budowane na krótki przeciąg czasu, nazywamy tymczasowemi lub prowizorycznemi (tu należą m. wojskowe), na możliwie długi przeciąg — stałemi. Most składa się wogóle z belek głównych, podtrzymujących cały ciężar m. i ciężary ruchome, poprzecznic, które są przymocowane do b. gł., podłużnic, utwierdzonych na poprzecznicach, i pomostu, który na nich leży. Belki gł. leżą na filarach i przyczółkach przy pomocy łożysk (poduszek). Wielkość i kształt mostu zależą od charakteru przeszkody, ilości wody przepływającej dołem, wytrzymałości gruntu, materjału mostu, przeznaczenia mostu, ciężarów, jakie po moście mogą się poruszać, oraz kosztów. M. drewniane używane są od tysięcy lat i w krajach dziewiczych (Tybet, Afryka, Brazylja) stanowią jedyny, zaś w krajach bardzo bogatych w lasy, najczęściej stosowany materjał mostowy. Niektóre m. drewniane, budowane przez autochtonów, są b. kunsztowne. Rozwój mostów kamiennych, zaś w XIX wieku żelaznych, ostatnio zaś żelazobetonowych, wyparł w Europie i w przeważnej części Ameryki m. drewn., które utrzymały się prawie wyłącznie jako m. tymczasowe, ze względu na swoją taniość, szybkość i łatwość wykonania. W czasach powojennych m. drewn. zaczęto znów stosować na większą skalę przedewszystkiem tam, gdzie szczupłość środków finansowych nie pozwalała na zbudowanie m. stałych, a również dlatego, że w ostatnich latach wypłynęły nowe, ekonomiczne i racjonalne metody konstrukcyj drewnianych, i wreszcie, ponieważ przekonano się, że m. drewn., byle był zbudowany na kamiennych filarach i przyczółkach, i byle był dobrze utrzymywany, może trwać b. długo. W Polsce wytworzyło się kilka systemów m. dr. (w w. XIX: Ibjańskiego, Pintowskiego, Rychtera, w okresie powojennym Rechniewskiego, Grocha). Dziś m. dr. dochodzą swą rozpiętością zwykle nie więcej niż do 50 m. Dla małych rozpiętości używane są m. belkowe, dalej bel-

MOSTY

1. Most kamienny św. Benezeta (XIV w.) w Avignon. 2. Most kamienny (u góry) i rozporowy most drewniany (u dołu) w Jaremczu. 3. Most żelazo-betonowy (żelbetowy) łukowy w Jaworowie. 4. Most żel. kratowy (górnoparaboliczny) w Tarnopolu. 5. Most żelazny (częściowo blaszany) na filarach żelaznych (częściowo kratowy na filarach kamiennych). 6. Most żelazny łukowy (Berno Szwajc.). 7. Most wiszący (m. Brooklyński w Nowym Yorku). 8. Most zwodzony (Tower Bridge w Londynie).

kowe złożone (z paru belek, połączonych klinami, zębami w jedną całość), rozporowe (por. na tablicy most drogowy w Jaremczu), wiszące, zaś dla większych rozpiętości kratowe (o belkach głównych, zrobionych w kształcie kraty). M. kamienne używane są również od bardzo dawna. Mosty z płyt kamiennych mogą mieć rozpiętości tylko bardzo małe; używane są jedynie jako przepusty płytowe, na wschodzie czasem jako mosty o dużej ilości bardzo małych przęseł. Mosty kamienne sklepione znane były za czasów rzymskich i niektóre (zwłaszcza akwadukty) utrzymały się do dnia dzisiejszego. W wiekach średnich rozwój mostów kamiennych zaznaczył się już znacznemi rozpiętościami, dochodzącemi do 70 m., i szeregiem budowli mostowych, zwłaszcza we Francji, wykonanych głównie przez zakonników, i istniejących do dziś dnia (Św. Benezet, patron inżynierów mostowych — p. na tablicy, most św. Benezeta w Awinjonie). Renesans przynosi dalszy rozwój m. kamiennych, specjalnie zaś rozwijają je francuscy inżynierowie XVIII w. jak Perronet. W XIX w. widzimy dalszy rozwój tych konstrukcyj, które dochodzą do rozpiętości 65 m. (most kolejowy w Jaremczu, przez długie lata największa rozpiętość mostu kamiennego kolejowego), do 85 m. (most w Salcano) i 90 m. (most w Plauen). Jednakże rozwój mostów betonowych i żelazobetonowych wyparł mosty kamienne prawie zupełnie, pozostawiając je niemal wyłącznie w okolicach, bogatych w dobry naturalny kamień budowlany. Pierwsze mosty betonowe, aczkolwiek jeszcze nie w dzisiejszem tego słowa znaczeniu, pojawiły się paręset lat temu; dopiero jednak w wieku XIX, po wynalezieniu cementu portlandzkiego, doszły do wielkiego znaczenia, przewyższając mosty kamienne łatwością wykonania i wytrzymałością; ostatecznie dochodzą one do rozpiętości 90 m. Właściwie jednak dopiero od czasu wynalezienia żelazobetonu, konstrukcji, która łączy wielką wytrzymałość betonu na uciskanie, a żelaza na rozciąganie, pozwoliło na niezmiernie śmiałe konstrukcje mostowe. M. żelbet. są albo belkowe (sięgają do 30 m.), tj. takie, które na podporach wywierają ciśnienie pionowe, albo łukowe. Specjalnie te ostatnie rozwinęły się ogromnie, osiągając dziś 200 m. rozpiętości. Składają się one zwykle z jednego lub paru połączonych ze sobą łuków, na których za pośrednictwem żelbet. słupków lub rzadziej murów, spoczywa część górna, tj. pomost (por. tabl., m. w Jaworowie). Pierwsze mosty żelazne pochodzą z końca XVIII w.; były to mosty żeliwne; w pierwszej połowie XIX w. weszły w użycie mosty z żelaza spawanego o ściance pełnej, zaś w latach trzydziestych powstały pierwsze mosty kratowe, które ostatecznie dosięgły ponad 500 m. rozpiętości. (Most w zatoce Forth 521 m., most w Quebecu 540 m.). Mosty blaszane dziś budowane mogą być albo belkowe (p. tablica) albo łukowe. Mosty kratowe mogą być o belkach równoległych, gdy oba pasy (ob. kratowa belka) są równoległe i zazwyczaj poziome, albo też o belkach wielobocznych, gdy jeden lub oba pasy są krzywe. Belka paraboliczna jest wtedy, gdy pas ma kształt paraboli, i to górna paraboliczna, gdy pasem krzywym jest p. górny (ob. tabl., most w Tarnopolu), i dolnoparaboliczne. Belka wolno podparta, gdy spoczywa swojemi końcami na dwóch podporach (tenże most w Tarnopolu). Belka wspornikowa jest wtedy, gdy belki wystają na zewnątrz podpór w kształcie wsporników (ob.). B. przegubowa, gdy na długości belek są przeguby. Belka ciągła, gdy leży na więcej niż dwóch podporach. Istnieją też mosty kratowe żelazne łukowe. M. blaszane sięgają od 20—30 m. rozpiętości. M. kratowe o belkach równoległych 40—60 m., o belkach wielobocznych do 200 m. (wyjątkowo), wspornikowe do 540 m., łukowe do 250 m. i wyżej. M. wiszące są wtedy, gdy pomost jest zawieszony na linach lub łańcuchach (ob. tabl., m. Brooklyński w N. Jorku). M. wiszące są już projektowane o rozpiętościach ok. 1.300 m. Największy zbudowany jest w Filadelfji (500 m.). M. r u c h o m e mogą być: a) z w o d z o n e (ob. tabl., Tower Bridge w Londynie), tj. podnoszące się około osi poziomej; b) o b r o t o w e, obracające się około osi pionowej; c) p o d n o s z o n e na obu końcach do góry; d) p r z e t a c z a n e, zajeżdżające na kołach; e) p r z e w o z o w e, gdy na belce umieszczonej wysoko (w wysokości do 40 i 50 m.) porusza się wóz z umieszczoną na linach platformą, przewożącą ludzi i wozy od brzegu do brzegu.

Most J o h a n n J o s e p h, anarcho-socjalista niemiecki, * 1846, † 1906; 1874—77 poseł do parlamentu Rzeszy; 1878 wyjechał do Londynu, gdzie założył „Freiheit"; 1881 skazany za wzywanie do królobójstwa na 18 miesięcy ciężkich robót; po wyjściu z więzienia przeniósł się do N. Jorku, gdzie nadal wydawał „Freiheit".

Mostaert J a n, malarz holenderski, * ok. 1470, † ok. 1550; malarz nadworny Małgorzaty Austrjackiej; dzieła: „Zdjęcie z krzyża" (Amsterdam), „Portret mężczyzny" (Bruksela), „Pokłon trzech króli" (Amsterdam).

Mostaganem, m. w dep. orańskim (Alger, Afryka płn.), 27.400 mieszk.; handel jedwabiem, winem, bawełną.

Mostar, gł. m. Hercegowiny (Jugosławja), nad rz. Neretwą, 16.400 mieszk.; siedz. 2 bisk. i ulemy mahomet.; meczety; fabryki tytuniu i broni; winnice.

Mostek, s t e r n u m, płaska kość, przeznaczona do łączenia u kręgowców przednich końców żeber; składa się z trzech części: r ę k o j e ś c i (m a n u b r i u m), t r z o n u (c o r p u s) i tzw. w y r o s t k a m i e c z y k o w a t e g o (p r o c e s s u s x i p h o i d e u s).

Mostowe, rodzaj specjalnej opłaty, pobieranej za przejazd mostu, przeznaczonej na koszty utrzymania mostu. Opłata ta dawniej była bardzo rozpowszechniona; obecnie należy ją uważać za przeżytek dawnej skarbowości, opartej na opłatach na specjalne cele; ob. s k a r b o w o ś ć.

Mostowniczy, w dawnej Rzeczypospolitej Polskiej urzędnik wojewódzki w W. Ks. Litewskiem, mający powierzoną sobie pieczę nad drogami publicznemi, groblami i mostami.

Mostowska z Radziwiłłów Anna, żona późniejszego ministra Król. Kongresowego, Tad M.; autorka poczytnych powieści o charakterze romantycznym, wydawanych w pierwszym dziesiątku XIX w.

Mostowski Tadeusz, polski mąż stanu, * 1766, † 1842; za Ks. Warszawskiego minister spraw wewnętrznych; od 1825 senator-wojewoda. W okresie Sejmu Czteroletniego wydawał własnym kosztem „Gazetę Narodową i obcą", redagowaną do spółki z Józefem Weyssenhofem i Niemcewiczem; 1803—5 wydał „Wybór celniejszych pisarzów polskich" (27 t.); zorganizował Towarzystwo Iksów.

Mosul lub Mossul, stol. wilajetu M. w Mezopotamji płn.-zach., na pr. brzegu rz. Tygrys: 80.000 mieszk.; handel wełną; na płd. wielkie pola naftowe.

Moszcz, sok wyciśnięty z jagód winnych lub innych owoców, z którego przez fermentację wyrabia się wino właściwe, lub wina owocowe (jabłecznik itp.).

Moszczeńska-Rzepecka Izabella, publicystka i działaczka społeczna, * 1864; rzeczniczka postępu społecznego i emancypacji kobiet; ogłosiła szereg rozpraw pedagogicznych, m. in.: „Zasady wychowania" (1907).

Moszczeński Adam, targowiczanin, * 1742, † 1823; opracował „Pamiętnik do historji polskiej w ostatnich latach Augusta III i pierwszych St. Poniatowskiego".

Moszczeński Stefan, agronom, * 1871; prof. w Szkole Głównej Gospod. Wiejskiego; prace: „Historja powstania i rozwoju Szkoły Wyższej Rolniczej w Warszawie" (1917), „Poszukiwanie cenności gruntów i majątków ziemskich" (1920), „Podstawy organizacji gospodarstw wiejskich. Część I. Metody statystyczne w zastosowaniu do organizacji gospodarstw rolniczych, ogrodniczych i leśnych" (1924).

Moszenki, Colutea, rodzaj roślin z rodziny Papilionaceae. Krzewy bezcierniste, o liściach nieparzysto-pierzastych, kwiatach żółtych lub pomarańczowo-brunatnych, w gronach, o strąkach dużych, błoniastych, rozdętych. C. arborescens, m. południowe, z Europy płd., krzew do 5 m. wysok., kwitnie jasno-żółto V—VIII; strąk zamknięty, zczasem rozpadający się. C. orientalis, m. wschodnie, z Kaukazu, krzew do 2 m. wysok., kwitnący pomarańczowo-brunatno; strąk, otwierający się na wierzchołku. Sadzone nieraz po parkach.

Moszkowski Alexander, pisarz niemiecki, * 1851; krytyk muzyczny, humorysta i popularyzator wiedzy, redaktor „Lustige Blätter"; napisał: „Entthronte Gottheiten", „Einstein", „Die Inseln der Weisheit" i in.

Moszkowski Moritz, pisarz i kompozytor niemiecki, * 1854 we Wrocławiu, † 1925; prof. Akademji muzycznej w Berlinie; napisał koncert fortepianowy, „Tańce hiszpańskie", operę „Boabdil", symfonję „Joanna d'Arc" i wiele utworów salonowych na fortepian.

Moszna, worek mosznowy, scrotum, worek skórno-mięśniowy, przedzielony na dwie części przegrodą łącznotkankową, w którym u mężczyzny i u większości ssaków znajdują się (stale lub okresowo) jądra (testes) wraz z przyjądrzami (epididymites) i początkowym odcinkiem powrózka nasiennego (funiculus spermaticus). W okresie zarodkowym jądra leżą poza moszną w jamie brzusznej i dopiero przy końcu ciąży (u człowieka w 9-ym miesiącu płodowym) zstępują do moszny. U człowieka, większości naczelnych (Primates), małpiatek (Prosimiae), płetwonogich (Pinnipedia), drapieżnych (Carnivora), kopytnych (Ungulata) i workowców (Marsupialia) jądra stale pozostają w m.; u gryzoni (Rodentia), owadożernych (Insectivora), nietoperzy (Chiroptera) i u niektórych małp zstępują do niej tylko podczas rui. U kobiet i samic łożyskowców (Placentalia) homologiem moszny są wargi sromowe wielkie (labia pudendi maiora). W przeciwstawieniu do innych ssaków, u workowców moszna leży przed członkiem kopulacyjnym i odpowiada topograficznie torbie wylęgowej (marsupium) samicy.

Moszyński Antoni ks. literat, * 1800,† 1893; nauczyciel, potem rektor szkół pijarskich w Lubieszowie, proboszcz w Pińsku; oprócz wielu rozpraw w czasopismach, ogłosił: „Monografja kollegium i szkoły pijarskiej w Międzyrzeczu Koreckim" (1876), „Kronika Kollegium lubieszowskiego księży Pijarów" (1876) i in.

Moszyński Fryderyk hr., poseł na sejm 1762, 1770 obożny w. kor., 1792 członek konfederacji targowickiej, 1793 marszałek w. kor.; * 1737, † 1817.

Moszyński Jerzy, syn Piotra, publicysta i polityk, * 1847 w Krakowie, † 1924; ogłosił szereg rozpraw polemicznych w obronie zasad konserwatywno-klerykalnych.

Moszyński Kazimierz, etnograf, * 1887; studja w Szwajcarji; od 1926 zast. prof. etnografji słowiańskiej na Uniwersytecie Krakowskim. Prace: „Niektóre wyniki etnograficznych badań Polski" (1925), „Badania nad pochodzeniem i pierwotną kulturą Słowian. I" (1925) i in.

Moszyński Piotr, działacz patrjotyczny, * 1800, † 1879; ziemianin z Wołynia; od 1823 marszałek szlachty gub. wołyńskiej; za udział w Tow. patrjotycznem skazany 1826 na 10 lat osiedlenia na Syberji; zamieszkał później w Krakowie.

Mościcki Henryk, historyk, * 1881 w Białymstoku; studja we Lwowie; od 1916 dyrektor Seminarjum nauczyc. w Ursynowie; 1924 zast. prof. Uniw. Warsz.; ogłosił: „Wilno i Warszawa w „Dziadach" Mickiewicza" (1908), „Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi" (1910—11), „Pod znakiem Orła i Pogoni" (1915) i in.; wydał szereg pamiętników (M. Starzeńskiego, Al. Fredry, St. Morawskiego i in.).

Mościcki Ignacy, trzeci prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, * 1867; szkołę średnią ukończył w Warszawie; studjował chemję na politechnice w Rydze; 1892 wyjechał do Londynu; od 1897 asystent przy katedrze fizyki na uniw. we Fryburgu; od 1901 kierownik prac wynalazczych w laboratorjum elektrotechnicznem tamże; 1912 profesor elektrochemji i chemji fizycznej na Politechnice we Lwowie; 1922 dyrektor fabryki związków azotowych w Chorzowie; doktór h. c. politechnik w Warszawie i Lwowie. Od 1901 rozpoczął badania nad zagadnieniem utleniania azotu z powietrza podczas wyładowań elektrycznych w łuku Volty; w czasie tych badań skonstruował pierwsze techniczne kondensatory na wysokie napięcie; w 1903 powstała pierwsza niewielka fabryka kwasu azotowego we Fryburgu; w 1908 zbudował fabrykę w Chippis dla „Aluminium-Industrie A. G. Neuhausen"; w 1910 wyszła pierwsza na świecie cysterna stężonego kwasu azotowego, otrzymana elektrochemicznie; następnie pracował (razem z K. Jabłczyńskim) nad syntezą związków cyjanowych; w 1916 stworzył we Lwowie Instytut doświadczalny „Metan", przemianowany następnie na „Chemiczny Instytut Badawczy" i przeniesiony do Warszawy; w 1917 zbudował fabrykę azotanu amonu w Jaworznie, uruchomioną 1921; oprócz tego pracował nad przetworami ropy naftowej itd.; Bardzo liczne prace i patenty z wielu dziedzin chemji i technologji chemicznej. Dnia 1. VI 1926 wybrany na prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej.

Mościska, m. pow. (woj. lwowskie), 4.800 mieszk.; jarmarki.

Motagua, rz. w Am. Środk. uchodzi do zat. Honduras, 640 km. dług., żeglowna.

Mot d'ordre (franc.), hasło.

Motet (łac. motetus, franc. i ang. motet, włoskie motetto), kompozycja wokalno-polifoniczna, osnuta na jakimś wierszu, wyjętym z psalmów, lub na przypowieści biblijnej. Motety zaczęły się mnożyć w drugiej połowie XV w., jako ulubiona forma szkoły niderlandzkiej. Pisano je na kilka głosów, najczęściej w stylu a capella, tj. bez instrumentalnego akompanjamentu, zdarzały się jednak w tej formie i utwory jednogłosowe z towarzyszeniem instrumentów. Pochodzenie słowa wyprowadzają jedni od motus (ruch), inni zaś od włoskiego motto (słówko, przysłowie), co jest prawdopodobniejsze. Oprócz m. w tem znaczeniu i w tej formie, istniały dawniej m. innego typu; we Francji w XIII w. nazwa ta określała pewien rodzaj stylu, polegający na różnicy, zachodzącej w rytmie, pomiędzy śpiewem głównym (cantus firmus) a głosem dodanym, wprowadzającym ruch; w tym przypadku pochodzenie od słowa motus byłoby usprawiedliwione.

Motherwell, m. w hr. Lanark (Szkocja środkowa), 69.000 mieszk.; kop. węgla, wyroby żel., stalownie.

Motława, l. dopływ Wisły, uchodzi pod Gdańskiem, dług. 45 km., żeglowna.

Moto (con), w muzyce oznacza: prędzej.

Motocykl, rower, poruszany zapomocą motoru.

Motonobu, malarz japoński, zwany często Kano, od nazwy szkoły, której był najwybitniejszym przedstawicielem, * 1475, † 1559; malował pejzaże i obrazy religijne: „Siedem bogów szczęścia" i in.

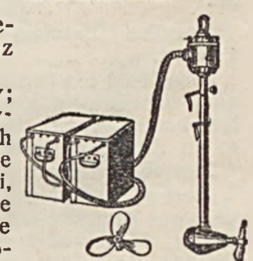
Motor, silnik, mechanizm, zapomocą którego energja (cieplna, elektryczna, lub inna) może być przetworzona na pracę mechaniczną. Stosunek otrzymanej pracy pożytecznej do ogólnej ilości energji zużytej nazywa się wydajnością motoru. Ob. elektromotor, maszyna parowa, turbina, spalinowe motory.

Motorowa łódź, łódź, poruszana zapomocą motoru. Motor, dzisiaj zwykle spalinowy albo elektryczny, porusza śrubę; motor może być umieszczony albo wewnątrz albo zewnątrz łodzi (Rys.).

Łódź motorowa.

Motoryczny, ruchowy; np. nerwy motoryczne, nerwy, których podrażnienie wywołuje skurcz odnośnych mięśni, co powoduje wykonanie ruchu. Motoryczne wyobrażenia: wyobrażenia ruchu, uprzednio widzianego, jako też ruchu, uprzednio wykonanego. Motoryczne komórki w mózgu lub rdzeniu — komórki, z których wychodzą pobudzenia, idące do nerwów ruchowych. M. typ pamięciowy: osobnik, który ucząc się napamięć albo recytując utwór, uprzednio przyswojony, posługuje się w pierwszym rzędzie zespołem czuć (wrażeń) kinestetycznych i wyobrażeń ruchowych, w przeciwieństwie do typów wzrokowego i słuchowego. Motoryczna pamięć: pamięć ruchowa, dotycząca ruchów, uprzednio wykonanych.

Motor zewnętrzny.

Motowidło, 1) ob. haspel; 2) w rybactwie deseczka na obu końcach wycięta, do nawijania linki wędowej.

Motril, m. w prow. Granada (Hiszpanja), 20.000 mieszk.; kopalnie ołowiu, saliny i źródła mineralne.

Motta Giuseppe, mąż stanu szwajcarski, * 1871 w Airolo; 1915, 1917, 1920 prezydent Zw. Szwajcarskiego; w grudniu 1926 ponownie wybrany.

Mottl Felix, kompozytor austrjacki, * 1856, † 1911; od 1907 dyrygent w Monachjum; z oper: „Agnes Bernauer" (1880).

Motto (włosk.), aforyzm, dewiza, cytata, postawiona na czele książki lub rozdziału.

Motty, 1) J a n, pedagog i przyrodnik, * 1790 w Paryżu, † 1856; naucz. w Poznaniu; ogłosił m. in.: „Muzeum historji naturalnej" (1836), „Książeczka do nabożeństwa, na której się modliła św. Jadwiga" (1825); 2) M a r c e l i, pedagog i filolog, syn poprz., * 1818, † 1898; nauczyciel w Poznaniu; tłumacz Horacego, Wergiljusza, Arystofanesa; ogłosił: „Przechadzki po mieście Poznaniu" (5 tom.).

Motty S t a n i s ł a w, polityk, * 1832, † 1900; długoletni poseł do sejmu i parlamentu niem.; prezes Koła Polskiego w Berlinie.

Motu proprio (łac.), „z własnego natchnienia". Rozporządzenie papieskie „m. p.", rozp., wydane nie na zasadzie uprzedniego podania.

Motus parallacticus et peculiaris, ruch paralaktyczny i swoisty gwiazd; pierwszy jest skutkiem ruchu układu słonecznego, drugi jest to właściwy ruch swoisty gwiazdy; wypadkowa tych dwóch składowych ruchów nosi miano r u c h u w ł a s n e g o g w i a z d.

Motus peristalticus, ruch robaczkowy, np. jelit.

Motus reflexus, odruch.

Motyle, ob. L e p i d o p t e r a (łuskoskrzydłe).

Motylica (Fasciola hepatica), ob. T r e m a t o d e s.

Motyliński K a l a s a n t y, lingwista francuski pochodzenia polskiego, * 1854, † 1907; badacz jęz. berberyjskich; kierował wyprawą do masywu Ahaggar na Saharze (1906).

Motylkowate, ob. P a p i l i o n a c e a e.

Motyw, 1) subjektywna pobudka postępku, wyboru; to wszystko, co skłania jednostkę do czynu; 2) charakterystyczna cząstka melodji; składać się może z bardzo niewielkiej liczby nut, chociażby tylko dwóch, a nawet jednej, jeżeli jej dźwięk, akcent lub nabrzmiewanie mieszczą w sobie coś, zwracającego uwagę słuchacza. Z połączenia motywów składa się fraza melodyjna. M. odgrywa w budowie kompozycji rolę pierwszorzędną, staje się jej zawiązkiem i skupia w sobie zasadniczą myśl utworu (np. cztery pierwsze uderzenia w I części V symfonji Beethovena). Jako tzw. m. przewodni (Leitmotiv) stał się materjałem całej skomplikowanej tkaniny instrumentalnej, na której podłożu rozwija się deklamacja śpiewana w utworach R. Wagnera. M. muzyczny łączy on z osobą, pojawiającą się na scenie (np. Siegfried-motiv), z jakiemś pojęciem abstrakcyjnem (np. Entsagungs-motiv) lub nawet z przedmiotami, np. Rheingold-motiv lub Tarnhelm-motiv itp.).

Motywy ustawodawcze, ob. u s t a w a.

Motywy wyroku, ob. w y r o k.

Motz B o l e s ł a w, lekarz, * 1865 w Radzyniu; z powodów politycznych opuścił kraj i zamieszkał w Paryżu, gdzie był asystentem, potem prof. na katedrze chorób dróg moczowych; ogłosił wiele prac specjalnych.

Mouches volantes, m u s c a e v o l i t a n t e s, muszki przed oczyma; dostrzeganie w polu widzenia ruchomych punkcików, niteczek lub łańcuszków. M. v. najłatwiej dostrzegalne są przy patrzeniu na jasne przezroczyste tło (np. na niebo); szczególnie często uskarżają się na ten objaw ludzie nerwowi. Powód — męty w ciałku szklistem (nieraz niedostrzegalne nawet przez lekarza przy wziernikowaniu).

Moulage (franc.), model normalnych lub patologicznie zmienionych narządów ciała, wykonany z pomalowanej masy woskowej i używany w anatomji patologicznej, medycynie sądowej, dermatologji itp.

Moulins, stol. dep. Allier (Francja środk.), nad rz. Allier, 22.000 mieszk.; siedziba bisk.

Moulmein, ob. M u l m e n.

Moulouia, ob. M u l u j a.

Moulton F o r e s t R a y, współczesny astronom teoretyk amerykański. Prace z zakresu mechaniki niebios. Napisał: „An introduction to celestial mechanics" (New-York, 1902) i in.

Mounier J e a n J o s e p h, pisarz i polityk francuski, * 1758, † 1806; przewodniczący Zgr. Narod. 1789, później monarchista; napisał: „Recherches sur les causes qui ont empêché les Français de devenir libres" i in.

Mount, ang. góra; w nazwach geogr. skrót Mt.

Mount Brown, ob. B r o w n (M o u n t).

Mount Everest, ob. E v e r e s t.

Mount Vernon, 1) m. w stanie N. York (St. Zj. Am. Płn.), 43.000 mieszk.; 2) folwark w stanie Wirginja (St. Zj. Am. Płn.), nad rz. Potomac; niegdyś posiadłość Jerzego Waszyngtona, który tu zmarł.

Mount Wilson, góra w Kalifornji, 1.731 m. wys., z obserwatorjum słonecznem Instytutu Carnegie'go (od 1904).

Mount Wilson obserwatorjum, największe obserwatorjum na kuli ziemskiej, położone w Ameryce na górze Wilson'a. Posiada największy reflektor, ze średnicą zwierciadła = 2 m. 57 cm., drugi = 1 m. 54 cm., dwa spektroheljografy, spektrografy o ogniskowych 45,75 m. względnie 18,30 m., oraz wielką ilość innych narzędzi astronomicznych. Zakres prac: badanie spektrograficzne słońca, gwiazd, mgławic, pól magnetycznych słońca; fotometrja; wyznaczanie paralaks gwiazd drogą fotograficzną i spektrograficzną; fotografje skupień gwiazd i mgławic; badania laboratoryjne w celu wyjaśnienia anomalij widm słońca i gwiazd; badania nad budową wszechświata oraz konstytucją materji.

Mountain Ash, m. w hr. Glamorgan w Walji płd. (Anglja zach.), 43.000 mieszk.; kop. węgla, przemysł metalurgiczny.

Mourek W a c ł a w E m a n u e l, uczony czeski, * 1846, † 1911. Założyciel nowoczesnego studjum germanistycznego w Czechach, autor szeregu dzieł naukowych z dziedziny badań nad syntaksą gotycką i staroniemiecką oraz średniowieczną poezją niemiecką. Tłumaczył utwory Smilesa, Thackeraya i in.

MOTYLE

1. Koszówka Psyche helix: *a* samczyk, *b* bezskrzydła samica, *c* domek gąsienicy samczej, *d* domek gąsienicy samiczej (powiększone). 2. Bielinek kapustnik (Pieris brassicae) samica. 3. Zimowek ogołotniak (Hibernia defoliaria): *a* samczyk, *b* bezskrzydła samica. 4. Niestrzęp głogowiec (Aporia crataegi): *a* motyl, *b* jajeczka, *c* gąsienica, *d* poczwarka. 5. Jedwabnik (Bombyx mori): *a* samiec, *b* samica, składająca jaja, *c* młodziutkie gąsienice, *d* starsza gąsienica, *e* gąsienica dorosła, *f* kokon poczwarki na liściu, *g* poczwarka w kokonie, *h* motyl wychodzący z kokonu. 6. Łuski ze skrzydeł motyli (powiększone): *a* część skrzydła z łuskami i leżącemi między niemi łuseczkami wonnemi, *b* i *c* łuski motyli dziennych, *d* i *e* łuski motyli nocnych. 7. Głowa motyla widziana z boku: *a* ssawka, trąbkowato zwinięta, *b* oko, *c* część podstawowa rożka, *d* głaszczki szczęki dolnej (powiększone). 8—13. T y p y g ą s i e n i c: 8. gąsienica pawika dziennego (Vanessa io), 9. mieniaka (Apatura ilia), 10. ogończyka (Thecla quercus), 11. zawisaka ławulca (Sphinx ligustri), 12. szczotecznicy (Dasychira fascelina), 13. pełzająca gąsienica miernikowca, 14. zwisająca na wyprzędzionej przez siebie nitce gąsienica piędzika leśnego (Cheimatobia boreata)

Moureu Charles, współczesny chemik francuski, * 1863; prof. chemji organicznej w Collège de France; autor dzieła: „Chemja i wojna", podręczników i in.

Moustier (Le), grota w depart. Dordogne (Francja, nad rzeką Wezerą, w której znaleziono cenne zabytki przedhistoryczne, mianowicie narzędzia kamienne człowieka pierwotnego.

Movimento (włosk.), ruch. Doppio movimento, w muzyce, w znaczeniu: dwa razy szybciej.

Mowa, uporządkowany szereg słów, zapomocą których mówiący wyraża swoje myśli. Pomiędzy myślą a słowem zachodzi stosunek symboliczny, tj. słowo posiada swoje znaczenie, reprezentując w myśli przedmiot, tem słowem oznaczony. Słowo jest więc znakiem. i w zasadzie rolę słowa, jako znaku, mogą pełnić również i inne znaki niesłowne, np. gesty mimiczne, światła umówione itp., o ile tylko pomiędzy niemi a odnośnemi przedmiotami zachodzi stosunek symboliczny, tj. o ile posiadają one stałe znaczenie. Najwygodniejszym z wielu względów okazał się dla wyrażania myśli system znaków dźwiękowych, tj. słów. Dzięki skojarzeniu słowa słyszanego z jego znaczeniem, słuchający odtwarza w swej świadomości te myśli, które mówiący pragnął wyrazić. To odtworzenie nie polega na kolejnem występowaniu w świadomości wyobrażeń, odpowiadających kolejno słyszanym słowom, lecz na ujmowaniu sensu całego zdania, przyczem ten sens najczęściej wykracza poza treść oddzielnych wyobrażeń, które go często wcale nie wyczerpują. Do ważniejszych zagadnień psychologji mowy należą zagadnienia przekształceń dźwiękowych i przemian znaczeniowych. Przekształcenia dźwiękowe dochodzą do skutku tą drogą, że odchylenia od brzmienia pierwotnego, powstałe indywidualnie, zostają przyjęte przez ogół, jako odpowiadające jego skłonnościom, jako łatwiejsze do wymówienia, wygodniejsze itp. Należą do nich zarówno tzw. asymilacje (upodobnienia), jak np. włoskie otto z łac. octo (ośm) itp., jak i dysymilacje (odpodobnienia), jak np. pelegrinus z pierwotnego peregrinus — później niem. Pilgrim i polskie pielgrzym; również analogje, np. meridionalis (zam. meridialis) — przez analogję do septentrionalis. Do analogij sprowadza się również ludowe upodobnienia słów obcych do słów języka ojczystego, tzw. etymologje ludowe, np. franc. contredance — z ang. country-dance. Te przekształcenia dźwiękowe tłumaczą pochodzenie jednych słów od innych, dawniejszych, ale nie tłumaczą pochodzenia słów i mowy wogóle. Tylko niektóre, nieliczne słowa dadzą się wyprowadzić z naśladownictwa dźwięków przyrody (onomatopeje), np. kukułka, gdakać itp. Zagadnienie ogólne powstania mowy jest nierozwiązane, a może wogóle nierozwiązalne. Co się tyczy zagadnienia, jak powstaje znaczenie słów u dziecka, to zaznaczyć należy, że na ich charakter symboliczny składają się czynniki naturalne i konwencjonalne. Naturalnemi czynnikami są: gaworzenie i naśladownictwo dźwięków przyrody, — wewnętrzne przeżycia dziecka zostają wyrażone dźwiękami, które z chwilą, gdy zostają użyte w celu komunikowania się z otoczeniem, stają się symbolami naturalnemi. Symbole zaś konwencjonalne wytwarzają się przez mocne skojarzenie obojętnych kombinacyj dźwiękowych, słyszanych przez dziecko, z pewnemi przedmiotami lub zdarzeniami. Co się tyczy przemian znaczeniowych, to Wundt rozróżnia przemiany regularne i nagłe. W pierwszych zmiana znaczenia słowa jest łatwo zrozumiała, ponieważ znaczenie nowe wyłania się z dawnego, jak np. łac. pecunia, które otrzymało znaczenie pieniądza na skutek wartości wymiennej bydła (pecus). Te przemiany dadzą się z łatwością sprowadzić do zmian na podstawie podobieństwa: wyglądu zewnętrznego (np. głowa kapusty), funkcji, uczuć itp. (np. pióro do pisania, u stóp góry, gorące uczucia, gorzkie żale, ujmować w znaczeniu: rozumieć itp.) oraz do zmian na podstawie skojarzenia przez styczność (np. słowo: kościół — pierwotnie oznacza budynek, w którym zbierają się wyznawcy jakiejś religji dla wspólnych modłów, następnie — ogół ludzi, wyznających daną religję, zbór wyznawców, dalej kler, i wreszcie zespół dogmatów i wierzeń itp.). Przemiany zaś nagłe znaczeń nie zawsze są zrozumiałe odrazu i wymagają bliższych wyjaśnień. Tak np. znaczenie słowa łac. moneta tłumaczy się tem, że mennica rzymska znajdowała się w pobliżu świątyni, która nosiła nazwę: Juno Moneta. Mechanizm psychologiczny przemian nagłych jest ten sam, co i przemian regularnych. Naturalną jednostką psychologiczną mowy jest nie oddzielne słowo, lecz całe zdanie. To też np. pierwsze słowa, wypowiedziane przez dziecko, mają sens całych zdań, przeważnie wyrażających pożądania, życzenia i stany uczuciowe. Pierwszemi etapami rozwoju mowy dziecka są krzyk i gaworzenie, będąc początkowo wyrazem jego wewnętrznych stanów uczuciowych. Ważnym jednak czynnikiem rozwoju mowy dziecka jest naśladowanie dźwięków mowy otoczenia; dzieci od urodzenia głuche, nie mogąc naśladować dźwięków, stają się głuchoniememi. Pierwsze słowa dziecka — to wykrzykniki i rzeczowniki. Następnie zaczynają ukazywać się czasowniki, potem dalsze części mowy. Mowa jest potężną dźwignią rozwoju umysłowego, jest instrumentem myślenia pojęciowego. Dzieci od urodzenia niewidome i głuche, zanim zdobędą zdolność mowy, znajdują się na bardzo niskim poziomie umysłowym, bliskim stanu niemal zwierzęcego; z chwilą zdobycia mowy, ich rozwój umysłowy odbywa się w szybkiem tempie. Szczególnie jaskrawym przykładem jest rozwój umysłowy słynnej głuchoniemej, Heleny Keller (ob. Keller Helen). Z punktu widzenia psychofizjologicznego mowa jest rodzajem ruchów dowolnych, przyswojonych

w ten sam sposób, co i inne ruchy dowolne: polega ona na tem, że pewne określone mięśnie są w pewnym określonym porządku i z pewną określoną siłą wprawiane w ruch. Te ruchy, wykonane początkowo odruchowo i instynktownie, odbijają się w świadomości w postaci czuć (wrażeń) dźwiękowych i kinestetycznych (ob.). Czuciom tym odpowiadają w mózgu odnośne (czuciowe) pobudzenia nerwowe, które następują tuż po pobudzeniach nerwowych (tzw. ruchowych), wywołujących wspomniane ruchy mięśni. Na skutek tego sąsiedztwa w czasie, tworzy się pomiędzy obu temi rodzajami pobudzeń skojarzenie fizjologiczne, które stanie się później podstawą reprodukcji: nasuwające się w świadomości z tych czy innych powodów (np. na skutek impulsu woli) wyobrażenie kinestetyczne, pociąga za sobą tendencję do reprodukcji odpowiadającego mu ruchu mięśni, tj. w danym przypadku do wymówienia odpowiedniego słowa. Siedliskiem anatomicznem zdolności mówienia w mózgu jest tzw. ośrodek Broca, mieszczący się w trzecim zwoju czołowym lewej półkuli, którego zniszczenie pociąga za sobą utratę zdolności mówienia (ob. mowy zaburzenia.

Mown, ob. Munster.

Mowy zaburzenia dzielą się na dwie grupy: 1) anartrje i 2) afazje. Anartrja — to zaburzenia artykulacji (np. bełkot, jąkanie się). Ważniejsze pod względem klinicznym i psychologicznym są rozmaitego rodzaju afazje. Rozróżnia się siedem rodzajów afazji, które można jednak podzielić na dwie grupy: a) afazję ruchową (motoryczną) i b) afazję czuciową (sensoryczną). Afazja ruchowa (występująca po udarze mózgowym) polega na utracie zdolności mówienia: chory wie, jaki przedmiot pragnie nazwać, potrafi wykonywać dowolne ruchy językiem, krtanią, lecz nie potrafi wymówić danego słowa. Afazja ta może występować w rozmaitym stopniu; niekiedy mamy do czynienia z całkowitą utratą zdolności mowy, niekiedy znów zachowana jest zdolność wymówienia niektórych sylab i słów. Afazja czuciowa, albo głuchota na słowa, polega na utracie zdolności rozumienia słów słyszanych, przy zachowanej zdolności słyszenia; słowa słyszane sprawiają wówczas wrażenie bądź mowy zupełnie obcej, bądź szeregu szmerów bez znaczenia. Analogicznem zjawiskiem jest czuciowa amuzja, polegająca na utracie zdolności ujmowania i rozumienia melodyj, które stają się chaosem niepowiązanych szmerów. Afazja czuciowa występuje w całym szeregu odmian i stopni. Odpowiednikiem głuchoty na słowa jest w dziedzinie wzrokowej utrata zdolności czytania, tj. rozpoznawania liter, tzw. aleksja. Afazja ruchowa tłumaczy się zniszczeniem ośrodka ruchowego mowy w lewej półkuli mózgowej, wykrytego przez uczonego francuskiego Broca. Ośrodek ten kieruje koordynacją ruchów mięśniowych, umożliwiających mówienie. Afazja zaś czuciowa jest związana z zaburzeniami bądź natury skojarzeniowej (przerwanie połączenia pomiędzy ośrodkiem słuchowym a ośrodkiem dla wyobrażeń przedmiotów i dla pojęć, których słyszane dźwięki nie wywołują, skąd wynika brak rozumienia słów), bądź też natury postaciowej (słowa mówione nie są ujęte jako uporządkowane i rozczłonkowane całości, lecz jako chaos szmerów). Jej siedliskiem w mózgu jest, według Monakowa, gyrus temporalis superior i gyrus angularis.

Moxa, 1) kawałki waty, napojone spirytusem, używane dawniej przez lekarzy do przypiekań na skórze przeciwko różnym cierpieniom, zwłaszcza nerwowym; obecnie sposób ten został zarzucony; 2) wschodni sposób wywoływania przekrwienia skóry przez mocne bicie ściętemi gałęziami; zastępuje na wschodzie masaż.

Moynier Gustave, filantrop szwajcarski, jeden z twórców Czerwonego Krzyża, * 1826 w Genewie, † 1910.

Moyses Stefan, biskup słowacki, * 1797, † 1869; gorący patrjota, stał na czele ruchu narodowego.

Moza (franc. Meuse, niem. Maas), rz. we Francji, Belgji i Holandji, dług. 804 km., łączy się z odnogą Renu, zwaną Waal.

Mozaika, technika malarska, wykonywująca ozdoby lub obrazy z drobnych kostek kamiennych, marmurowych, ze szkła różnokolorowego, połączonych z podłożem odpowiednim kitem lub zaprawą. W charakterze zdobnictwa jubilerskiego i architektonicznego znano mozaikę w Egipcie (12-ta dynastja, około 2600 przed Chr., ozdoby z wisiorków, wykonane komórkową mozaiką z kamyków lapis lazuli, cornalis i chryzoprazu, okolonych drutem złotym), w kraju Sumerów (III tysiąclecie przed Chr.) i w Asyrji m. ścienne z odpowiednio ukształtowanych barwnych cegieł. W okresie hellenistycznym powstał typ m. obrazowej, układanej na zaprawie z kamyków i szkła zabarwionego. Rozpowszechnienie m. posadzkowych, wyobrażających sceny z życia zwierząt, martwe natury, kompozycje figuralne, pejzaże i wzory geometryczne. Odstępy między kostkami m. wypełniano barwnym stiukiem; w niektórych m. na 1 cm² układano do 60 kamyków. Działalność Sozosa i Herakleitasa. W Rzymie i prowincjach rzymskich m. tegoż typu (m. w Palestrinie, w willi Hadrjana, w Trewirze). W okresie storochrześcijańskim m. stała się stopniowo głównym środkiem zdobnictwa wnętrz (ścian, posadzek, sklepień, absyd); kostki m. przetykano wzorzystemi płytkami (opus sectile). M. w kośc. św. Zofji w Konstantynopolu, kaplica św. Rufina w Konstancy (IV w.), w Akwilei (IV w.), w Syrji, Jerozolimie, Efezie, Milecie, Rzymie (S. Pudencianna, S. Paolo. S. Maria Maggiore r. 366). W Rawennie monumentalny styl m. (St. Apollinare Nuovo, S. Vitale); tła złote. M. bizantyjskie (kośc. św. Zofji w Salonikach, VIII w., w Dafni, S. Marco w Wenecji od XI w., w Kachrie Dżami w Konstantynopolu, XIV w.). W XI w. powstał schemat kanoniczny malarstwa m. W okresie romańskim na zachodzie stosowanie m. stopniowo ograniczało się; chwilowy rozkwit we Włoszech, zwłaszcza na Sycylji (Palermo, Monreale, XII w.). Odtąd upadek techniki m. z kostek kamiennych, rozwój natomiast m. z drzewa od XV—XVIII w. we Włoszech („tarsia“) i Francji („marqueterie“), stosowanych w meblarstwie. W końcu XIX w. i pocz. XX próby ożywienia sztuki m. monumentalnej.

Obraz ułożony z mozaiki.

Mozaikowy bruk, bruk wykonany z kostek kamiennych o wymiarach do 10 cm., ułożonych na pokładzie kamienia lub betonu (w miastach), z warstwą piasku; używany dziś w miastach na ulicach o słabszym ruchu.

Mozaizm, religja Mojżeszowa albo żydowska.

Mozambicki kanał, cieśnina między Afryką wsch. a Madagaskarem.

Mozambik, m. port. nad oceanem Indyjskim, dawna stol. portug. Afryki wsch., na wysepce koralowej, 5.000 mieszk.

Mozambik, ob. Afryka wschodnia portugalska.

Mozambique, ob. Mozambik.

Mozart Wolfgang Amadeus, genjalny kompozytor niemiecki, * 1756, † 1791; już od 6-go roku życia był „cudownem dzieckiem“ jako wykonawca i jako kompozytor. Wykształcenie muzyczne otrzymał od ojca swego, Leopolda, muzyka-pedagoga. Twórczość M., mimo krótkiego życia, zdumiewa ogromem genjalnych kompozycyj. Zasługi jego na polu twórczości muzycznej są wszechstronne, główną dziedziną jednak była opera. Pierwszem dziełem, zwiastunem wstąpienia na nowe tory, wskazane przez Glucka, była opera: „Idomeneo“ (1781), następne przedstawiają indywidualny typ opery mozartowskiej — syntezę stylu tradycyjnej opery włoskiej i reformy Glucka; „Uprowadzenie z Seraju“ (1781), „Wesele Figara“ (1785), „Don Juan“ (1787), „Cosi fan tutte“ (1790), „Clemenza di Tito“ (1791) i „Flet zaczarowany“ (1791) są najwyższym wzorem stylu dramatycznego. W zakresie muzyki instrumentalnej zostawił 41 symfonij (słynne Es-dur, G.-mol, C-dur), 7 koncertów skrzypcowych, 25 fortepianowych, 25 kwartetów smyczkowych, 42 sonaty skrzypcowe z fortepianem, kwintety smyczkowe, sonaty i fantazje fortepianowe, organowe i w. in. Z muzyki kościelnej: 15 mszy, wiele utworów mniejszych kościelnych i „Requiem“ niedokończone (uzupełnione przez ucznia M. Süssmayera). Twórczość M. przedstawia niedościgniony ideał pod względem harmonji, formy i wyrazu. Najwyższa kultura, prostota, lekkość, wdzięk, wielka szlachetność kantyleny, wszechstronność wyrazu muzycznego, znamionują każde jego dzieło.

Mozela (franc. Moselle, niem. Mosel), l. dopływ Renu; wypływa w Alzacji, dług. 514 km., częściowo żeglowny.

Mozyrz (białor. Mozyr), m. pow. na Białorusi (Rosja), na pr. brzegu Prypeci, 10.000 mieszk.

Możajsk, m. pow. w gub. moskiewskiej (Rosja środk.), nad rz. Moskwą, 5.000 mieszk.; wpobliżu, na polach wsi Borodino, stoczona została najkrwawsza z bitew 1812 r.

Możejki, m-ko na Litwie, ważny węzeł kolejowy na linji z Lipawy do Mitawy i Szawel.

Możnowładztwo, rządy najpotężniejszych rodów w pewnym kraju. Rządy możnowładcze bywały ściśle arystokratyczne lub oligarchiczne. Najbardziej typowy rodzaj rządów m. uwidocznił się w średniowiecznym feudalizmie.

Możylinek, ob. Moehringia.

Moździerz, 1) ob. działo; 2) naczynie z agatu lub porcelany, używane do tarcia preparatów chemicznych; 3) m. kuchenny, naczynie z mosiądzu lub lanego żelaza, służące do tłuczenia tłuczkiem przedmiotów twardych, jak cukier itp.

1 2 3

1—2 moździerze laboratoryjne; 3 moździerz kuchenny.

Mól, ob. Tineidae.

Mór, ob. dżuma.

Mórg (morga), dawna miara powierzchni (gruntu); m. polski — 300 prętów = 5.600 m²; dawny polski m. koronny równał się 5.985 m².

Mózg, mózgowie, encephalon, cerebrum, część ośrodkowego układu nerwowego, znajdująca się we wnętrzu czaszki; zawiera ośrodki, niezbędne dla życia (ośrodki krążenia i oddychania) oraz warunkujące czynności ruchowe, czuciowe i zmysłowe ustroju; składa się z półkul mózgowych (haemisphaerae), z móżdżka (cerebellum) i z rdzenia przedłużonego (medulla oblongata). Rdzeń przedłużony łączy z półkulami tzw. most Varola (pons Varoli) za pośrednictwem wychodzących z niego ku przodowi dwóch mocnych odgałęzień (konarów mózgu, pedunculi cerebri). Ku tyłowi od mostu Varola idą dwa mniej silne odgałęzienia, kierujące się ku móżdżkowi, tzw. brachia pontis. Most Varola, konary mózgu i brachia pontis leżą zwykle na podstawie czaszki. Wszystkie te twory przykryte są przez parzyste spłaszczono-kuliste półkule mózgowe. Każda półkula składa się z całego szeregu zagłębień i rowków, oddzielających od siebie poszczególne zwoje mózgowe (gyri). Zagłębienia (sulci) znaczniejsze i bardziej wyraźne rozdzielają półkule m. na 4 płaty (skroniowy, czołowy, ciemieniowy i potyliczny). Jeden większy rowek, idący poziomo (rowek Rolanda), rozdziela powierzchnię m. na 2 czynnościowo bardzo ważne okolice: na część, leżącą ku przodowi od tego rowka, regulującą wszystkie czynności ruchowe ustroju

(tzw. okolice psychomotoryczne) i część tylną (zwoje, zw. wzgórkiem wzrokowym, thalamus opticus). Wzgórki wzrokowe i komora trzecia widoczne są dopiero po ścięciu na płask kilku warstw półkul m. Wewnątrz półkul również znajdują się wolne przestrzenie, komory boczne (I-a i II-a). Wszystkie komory m. łączą się z sobą; krąży w nich specjalna ciecz (płyn mózgowo-rdzeniowy, liquor cerebro-spinalis). Kora m. zabarwiona jest na szaro, podobnie jak wzgórki wzrokowe, ciałka czworacze i rozszerzone w ścianach komór tzw. szare jądra wewnętrzne (soczewkowate, ogoniaste, czerwone), regulujące czynności automatyczne ustroju. Pod korą znajduje się tzw. substancja biała, składająca się z włókien. Móżdżek leży poniżej płatów potylicznych, nie posiada zwojów, reguluje koordynację ruchów. Rdzeń przedłużony leży poniżej móżdżku, ma kształt ukośnika (rombu), ku dołowi przechodzi w rdzeń kręgowy. Zawiera ośrodki oddechowe, naczynioruchowe, kaszlowe oraz ośrodek wymiotny; pokryty jest ztyłu zawieszoną nad nim cienką błonką, poniżej której znajduje się wolna przestrzeń, tzw. IV-ta komora. Ku przodowi od nóżek móżdżkowych (brachia pontis) leżą dwie pary punkcikowatych wzniesień, tzw. ciałka czworacze, ośrodki ruchów mimicznych twarzy. Ciałka czworacze, jeszcze bardziej ku przodowi przechodzą w wązitką przestrzeń, komorę III-ią, ograniczoną z boków wypukłemi ścianami.

Mózg skalny, ob. kaolin.

Mózgowe opony, meninges, trzy błony, dwie cieniutkie (naczyniowa — pia mater i pajęcza — arachnoidea), oraz trzecia, włóknista, zbita (opona twarda — dura mater), otaczające mózg i rdzeń kręgowy. Między oponą twardą a pajęczą i między pajęczą a naczyniową znajdują się wolne przestrzenie. W przestrzeni naczyniowo-pajęczej (cavum subarachnoidale) krąży płyn mózgowo-rdzeniowy (liquor cerebro-spinalis).

Mózgowie, ob. mózg.

Mózgowo-rdzeniowy płyn, liquor cerebrospinalis, ob. mózg.

Mózgowy zwój, ob. gyrus.

Móżdżek, cerebellum, część mózgowia, znajdująca się poniżej mózgu właściwego, czyli półkul mózgowych; reguluje czynności statyczne (stanie, siedzenie) ustroju, wpływa na stan napięcia mięśni prążkowanych. Największych stosunkowo rozmiarów dosięga u ptaków.

M. P., ang. skrót Member of Parliament (członek parlamentu).

M. p., łac. skrót, 1) mensis praeteritis, zeszłego miesiąca; 2) manu propria, własnoręcznie.

Mpangwe, Mpongwe, szczep murzynów Bantu, obejmujący szereg plemion, zamieszkujących wybrzeża Afryki równ., w Kamerunie płd., w Gwinei hiszp. oraz w Gabonie.

Mr., skrót monsieur i master.

Mraźnica, zagroda dla bydła, koni lub owiec na halach lub pastwiskach leśnych, zrobiona z całych smreków, nieodartych z gałęzi.

Mraźnica, w. w pow. drohobyckim (woj. lwowskie), 1.800 mieszk.; kopalnie nafty, 84 otwory wiertnicze, produkcja gazu ziemnego, rafinerja nafty.

Mroczek, ob. Vesperugo.

Mroczkowski Aleksander, malarz, * 1850 w Krakowie; studja w Krakowie i w Monachjum. Początkowo, pod wpływem Matejki, malował obrazy rodzajowo-kostjumowe, jak „Kulig z końca XVIII wieku", potem przerzucił się do pejzażu: „Morskie Oko" i inne.

Mroga, pr. dopływ Bzury, dług. 57 km.

Mrongovius, ob. Mrongowjusz Krzysztof Celestyn.

Mrongowjusz (Mrongovius) Krzysztof Celestyn, filolog polski, * 1764, † 1855; kaznodzieja ewangelicki przy kościele św. Anny w Gdańsku, ostatni prof. języka polskiego w gimnazjum tamtejszem; przyczynił się znacznie do utrzymania znajomości języka polskiego na Kaszubach przez liczne wydawnictwa podręczników, gramatyk, śpiewników i słowników.

Mrowienie, paraestesia, uczucie, przypominające drętwienie lub przechodzenie prądu elektrycznego, najczęściej odczuwane w kończynach przy organicznych chorobach ośrodkowego układu nerwowego.

Mroziński Józef, generał i językoznawca, * 1784, † 1839; 1830—31 szef sztabu głównego, potem dyrektor generalny w Komisji wojny; pod koniec 1831 podał się do dymisji. Najznakomitszy językoznawca polski w pierwszej połowie XIX w.; napisał „Pierwsze zasady gramatyki języka polskiego" (1822).

Mrozowska Bloom Marja, współczesna malarka polska, * 1883 w Warszawie; kształciła się w warsz. szkole rysunkowej i w Paryżu; od 1901 r. wystawia portrety i stylizowane martwe natury.

Mrozy, w. w pow. mińsko-mazowieckim (woj. warszawskie), st. kol., letnisko podwarszawskie.

Mrówczan sodowy, $HCOONa$, pochodna sodowa kwasu mrówkowego; ciało krystaliczne, bezbarwne, o temp. topn. 253°; bardzo łatwo rozpuszczalne w wodzie (80 części przy 0° i 160 przy 100° w 100 częściach wody). Otrzymuje się technicznie przez przepuszczenie CO pod ciśnieniem w 210° nad wapnem sodowanem:

$$CO + NaOH \longrightarrow HCOONa.$$

Ma zastosowanie w technice, również dla otrzymania kwasu mrówkowego.

Mrówki, ob. Formicidae.

Mrówki białe, ob. termity.

Mrówkojady, ob. Myrmecophagidae.

Mrówkolew (Myrmeleon formicarius), ob. Neuroptera.

Mrówkowy kwas, związek organiczny, $HCOOH$, najprostszy kwas szeregu kwasów tłuszczowych nasyconych; ciecz bezbarwna o ostrej woni; temp. topn. 7°; temp. wrz. 101°; z wodą miesza się w każdym stosunku. Występuje w mrówkach, pokrzywie. Otrzymuje się z mrówczanu sodowego. Ma zastosowanie w technice farbierskiej i in.

Mrównik kapski, ob. Orycteropus capensis.

Mrštík Alojzy, literat czeski, * 1861, † 1924. W powieściach: „Dobre dusze", „Obrazy z Tatr", „Hore Vahom" i in.; odtwarzał życie ludu wiejskiego, głównie Słowaków morawskich.

Mrštík Wilem, brat poprzedniego, powieściopisarz czeski, * 1863, † 1912; bronił z temperamentem i z dużem powodzeniem artystycznych i historycznych zabytków Pragi przeciw niwelującym zakusom nowoczesnych tendencyj budowlanych („Bestia triumphans"). Z powieści najwybitniejsze: „Opowieść majowa" (Pohódka máje), „Santa Lucia"; nowele: „Babetta, Veronka i inne opowieści", „Żony Bavluki". Razem z bratem Alojzym napisał dramat „Marysia". Feljetony i studja: „Księga podróży", „Moje marzenia" i inne. Tłumaczył dużo z literatury rosyjskiej.

Mrzeżna, dawna sieć na cietrzewie, dwa razy tak długa jak szeroka.

Msgr., skrót Monseigneur, Monsignore.

M...ski Adam, ob. Trzeszczkowska Zofja.

Msta, rz. w Rosji zach., uchodzi do jez. Ilmeń, 414 km. dług.

Msza, z łac. missa zamiast missio, odesłanie, pożegnanie, odprawienie czyli danie odprawy jakiemuś poselstwu lub zgromadzeniu. Dawniej w Kościele, przed zaczęciem sprawowania świętych tajemnic właściwej ofiary eucharystycznej, usuwano czyli odprawiano tych, którzy jeszcze nie byli godni brać w niej udziału (katechumenów, publicznych grzeszników itp.). Również po skończeniu ofiary eucharystycznej żegnano czyli odprawiano wiernych, mówiąc głośno: „ite, missa est", to znaczy: „idźcie, to jest odprawa". Potem przez wyraz „missa" zaczęto oznaczać samą ofiarę eucharystyczną czyli m. św. Takie wyjaśnienie etymologiczne wyrazu „missa" dają św. Augustyn, św. Izydor Sewilski i inni. M. święta jest to ofiara niekrwawa Nowego Zakonu, w której Jezus Chrystus ofiarowuje się Bogu, swemu Ojcu, przez ręce kapłana, pod postaciami chleba i wina. Ofiara mszy św. co do swej istoty jest ta sama, co ofiara na krzyżu, gdyż tu i tam ofiaruje się ten sam Jezus Chrystus. Różny jest tylko sposób ofiarowania: na krzyżu Jezus Chrystus ofiarował się w sposób krwawy, a na ołtarzu w sposób niekrwawy czyli mistyczny. Istota ofiary mszy św., według powszechnej opinji teologów, polega na konsekracji. Komunja kapłana ofiarującego należy tylko do całości ofiary mszy św. Głównym celem mszy św. jest uroczyste i publiczne uznanie najwyższego majestatu i władzy Boga oraz naszej słabości i całkowitej zależności od Niego. M. św. odprawia się przedewszystkiem za wiernych, zarówno żywych, jak umarłych. Za niewiernych, żydów, heretyków, ekskomunikowanych, samobójców może być także odprawiana m. św., ale tylko w sposób prywatny. Rozróżnia się pięć części m. św.: 1) przygotowanie, od początku do ofiarowania; 2) ofiarowanie do Sanctus; 3) kanon, obejmujący konsekrację czyli podniesienie; 4) komunja i 5) postkomunja czyli dziękczynienie. Każdy katolik jest obowiązany wysłuchać mszy św. w niedziele i święta.

Msza (missa, messa, messe), w muzyce oznacza szereg utworów do śpiewu, towarzyszących odprawianej przy ołtarzu Ofierze. Rozróżniamy głównie dwie formy mszy: krótką (missa brevis) i uroczystą (missa solemnis). Zwykła msza śpiewana składa się z następujących części: Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus, Agnus Dei; stosownie jednak do pewnych intencyj mogą być ponadto dodawane jeszcze: Introit, Graduale, Offertorium i in. Ważne miejsce w literaturze muzycznej zajmują msze żałobne (Missa pro defunctis, Requiem). Msza, utworzona jako całość z pewnym zasadniczym tematem, uprawiana przez szkołę niderlandzką, nie sięga dalej wstecz, niż do połowy XV w.

Mszaki, Bryophyta, podtyp Archegoniatae (rodniowce), rośliny bądź plechowate, bądź mające liściaste pędy, ale nie mające korzeni. Odróżniają się od plechowców swoistą budową organów płciowych — plemni i rodni (antheridium i archegonium). Obok rozmnażania płciowego występuje powszechnie u mszaków rozmnażanie bezpłciowe zapomocą zarodników. Oba te sposoby rozmnażania występują naprzemian, w dwóch różnych pokoleniach: płciowe (gametofit), zaopatrzone w organy płciowe, i bezpłciowe (sporofit), wytwarzające zarodniki. Dzielą się na 2 klasy: Musci (mchy liściaste) i Hepaticae (wątrobowce).

Mszał (łac. missale), księga liturgiczna, obejmująca modlitwy i ceremonje, które kapłan winien odmawiać i wykonywać przy odprawianiu mszy św. Powszechnie używany jest obecnie w kościele rz.-kat. mszał rzymski (M. Romanum), wprowadzony w użycie w 1570 r. na mocy uchwały soboru trydenckiego.

Mszana Dolna, m-ko w pow. limanowskim (woj. krakowskie), nad rz. Rabą, 3.000 mieszk.; letnisko i stacja klimatyczna.

Mszary, ogromne połacie ziemi, głównie na Polesiu, porosłe rdzawym mchem, zrzadka urozmaicone kępami olch lub wikliny.

Mszczonów, m. w pow. błońskim (woj. warszawskie), 5.000 mieszk.; fabr. zapałek.

Mszyca grochowa, ob. Siphonophora pisi.

Mszyca korówka, ob. Schizoneura lanigera.

Mszyce, Aphididae, rodzina owadów z podrzędu Homoptera (pluskwiaki równoskrzydłe). Drobne, paromilimetrowej wielkości owady, z dwiema parami błoniastych, deli-

katnych, daszkowato ułożonych na grzbiecie skrzydeł (przednia zawsze znacznie większa od tylnej), lub bezskrzydłe. Formy skrzydlate (przeważnie tylko samce) z wyraźnym tułowiem i dużym śródtułowiem, o siatkowatych oczach i z trzema przyoczkami. Bezskrzydłe ślepe, z mało zróżnicowanemi segmentami ciała. Na 9-ym segmencie u samców a na 8 u samic znajdują się przysadki płciowe. Narządy gębowe ssąco-kłujące, przystosowane do wysysania soków roślinnych. Ubarwienie zwykle zielone lub ciemne; skóra zawiera liczne gruczoły, produkujące u niektórych gatunków nitkowaty wosk. Rozwój skomplikowany wskutek przemiany pokoleń i stojący często w związku ze zmianą roślin żywicielskich. Jeśli mszyca żyje na jednej tylko roślinie, to powstała na wiosnę z przezimowanego zapłodnionego jaja samica (zwykle bezskrzydła), zw. f u n d a t r i x, składa bez udziału samców partenogenetyczne jaja, dające jedno lub więcej również partenogenetycznych pokoleń (czasem żyworodnych), zwykle skrzydlatych, zw. v i r g i n e s. Pod koniec lata z jaj, złożonych przez ostatnie partenogenetyczne pokolenie, zw. s e x u p a r a e, rozwija się pokolenie rozdzielnopłciowe — s e x u a l e s, którego samice, po zapłodnieniu przez skrzydlate samce, składają jaja zimujące, okryte grubszą osłonką. Jeszcze większej komplikacji podlega rozród mszyc, żywiących się na dwóch odmiennych roślinach. Wówczas wylęgła z zimowego jaja f u n d a t r i x produkuje skrzydlate i bezskrzydłe partenogenetyczne pokolenia — f u n d a t r i g e n i a e, rozmnażające się partenogenetycznie i żyjące częściowo na tej samej roślinie, co f u n d a t r i x, częściowo przenoszące się na inną roślinę i produkujące pokolenia zw. v i r g i n o g e n i a e, które wydają w dalszym ciągu partenogenetycznie osobniki skrzydlate i bezskrzydłe, z których przy końcu lata powstaje pokolenie s e x u p a r a e, wydające bezskrzydłe samce i skrzydlate samice płciowego pokolenia s e x u a l e s. Po odbytej kopulacji, zapłodnione skrzydlate samice przenoszą się na pierwszą roślinę żywicielską, gdzie składają zimowe jaja na przyszłoroczną f u n d a t r i x. Powoli poruszające się na długich cienkich nogach mszyce, siedzą zazwyczaj skupione na liściach i łodygach soczystych roślin, wysysając z nich soki. Skutkiem ich działalności powstają na różnych częściach roślin nabrzmienia i narośla. Zniekształcenia te powstają prawdopodobnie pod wpływem śliny, spływającej przy nakłuwaniu, i powodują zamieranie organów wegetatywnych. Z tego względu, przy wielkiej płodności, owady te mogą być bardzo poważnemi szkodnikami. Szkodzą roślinom również wydzielane przez m. kleiste, słodkawe substancje, wydalane nazewnątrz i tworzące tzw. „rosę miodową", która, powlekając organy roślinne, hamuje wymianę gazową i zmniejsza asymilację oraz jest dobrem podłożem dla rozwoju bakteryj i grzybów pasorzytnych. Mszyce obejmują podrodziny: Chermesinae, Aphidinae i Pemphiginae.

Mszywioły, ob. B r y o z o a.

Mścisław, m. pow. na Białorusi (dawna gub. mohilewska), 9.000 mieszk.; do połowy XIV wieku stolica księstwa ruskiego, potem litewskiego, od 1569 — województwa w obrębie Rzplitej Polskiej.

Mścisław, imię książąt ruskich: 1) M. W ł a d i m i r o w i c z C h r o b r y, syn Włodzimierza św., ks. Tmutarakański, † 1036; 2) M. W ł a d i m i r o w i c z, syn Włodzimierza Monomacha, w. ks. kijowski 1125—32; 3) M. I z a s ł a w i c z, w. ks. kij. 1167—69, † 1170; 4) M. R o ś c i s ł a w i c z, od 1174 r. ks. rostowski i suzdalski, † 1178; 5) M. R o m a n o w i c z, w. ks. 1212—23; zginął nad Kałką; 6) M. J a r o s ł a w o w i c z N i e m y, ks. łucki, † 1226; 7) M. M ś c i s ł a w o w i c z C h r o b r y, ks. halicki 1216—19 i 1221—27; † 1228; 8) M ś c i s ł a w, syn Daniela Romana halickiego, ks. halicki 1289—1308.

Mt., ob. M o u n t.

Muc, 1) koń rasy najdrobniejszej; 2) mały pies podwórzowy, inaczej m u c y k.

Muca, kaszubska czapka uszata, wyłożona futrem baranim i opatrzona nausznicami kożuchowemi, albo też odświętna czapeczka kobiet kaszubskich.

Mucha, gwiazdozbiór, ob. g w i a z d o z b i o r y (tablica).

Mucha, ob. M u s c i d a e.

Mucha A l f o n s, malarz czeski, * 1860 w Ivancicach na Morawach; wsławił się w Paryżu afiszami; wielkie kompozycje historyczne: „Hus mówiący kazanie", „Milič z Kroměříž".

Mucha heska, ob. M a y e t i o l a d e s t r u c t o r.

Mucha szparagowa, ob. P l a t y p a r e a p o e c i l o p t e r a.

Mucha tse-tse, ob. G l o s s i n a m o r s i t a n s.

Muchammed-Ali, ob. K a z e m b e k A l e k s a n d r.

Muchanow P a w e ł, historyk rosyjski, * 1798, † 1871; 1831 brał udział w kampanji przeciwpolskiej; 1842 pomocnik kuratora, 1851 kurator okręgu nauk. warsz., zacięty rusyfikator; wydał: „Pamiatniki XVII w.", „Zapiski Żółkiewskago" i in.

Mucharski J a n, lekarz, * 1624, † 1690; nadworny lekarz Jana Kazimierza; napisał „De plica polona" i poemat „Phosphorus".

Mucharski P i o t r, lekarz, ojciec poprzedn., * 1589, † 1666; kształcił się w Padwie; profesor anatomji w Akademji Krak.

Muchawiec, pr. dopływ Bugu, dług. 122 km., połączony kanałem Królewskim z Piną, dopływem Prypeci.

Muchawiecki kanał, ob. K r ó l e w s k i k a n a ł.

Muchliński A n t o n i, orjentalista polski, * 1808, † 1877 w Warszawie; 1835—45 i 1849—1866 profesor literatury i języków wschodnich na uniw. petersburskim. Pozostawił szereg prac w języku polskim i rosyjskim, m. in.: „Ważne sprawy o Tatarach litewskich" (1858).

Muchołówka, roślina, ob. D i o n a e a.

Muchołówki, ptaki, ob. M u s c i c a p i d a e.

Muchomor, ob. g r z y b y t r u j ą c e.

Muchotrzew, ob. S p e r g u l a r i a.

Muchówki albo **Dwuskrzydłe**, ob. D i p t e r a.

Muchy, ob. M u s c i d a e.

Muchy hiszpańskie, ob. k a n t a r y d y.

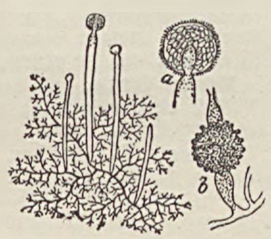
Mucilago (łac.), substancja kleista, gęsta, śluzowa, otrzymywana z tkanek roślinnych.

Mucilago gummi arabici, klej, otrzymywany ze zmieszania jednej części gumy arabskiej z dwiema częściami wody; służy do przygotowywania emulsyj, pigułek, proszków.

Mucilago salep, klej salep; substancja kleista, otrzymywana z kłączy rozmaitego gatunku storczyków (Orchis militaris, Orchis Morio); środek, stosowany przy zapaleniach jelit u małych dzieci.

Mucius C a i u s S c a e v o l a (lewo-ręki), Rzymianin, który podczas oblężenia Rzymu przez Etrusków 508 przed Chr. usiłował zabić ich króla Porsennę, lecz przez pomyłkę zabił jego pisarza. Stawiony przed króla, gdy mu grożono torturami, włożył prawą rękę w ogień, aby wykazać pogardę dla cierpienia fizycznego. Porsenna odstąpił od oblężenia.

Mucor, rodzaj grzybów, z rzędu Zygomycetes (sprzężniaki), podklasy Phycomycetes (pleśnie), wegetujących roztoczowato na resztkach roślinnych i zwierzęcych. Rozpowszechniony na całej kuli ziemskiej — M. m u c e d o (Rys. grzybnia ze strzępkami zarodnionośnemi); grzybnia tworzy obfitą, białą, bujnie rozgałęzioną pleśń na wilgotnym chlebie, gnoju, sokach owocowych. Kuliste zarodnie (*a* — wewnątrz zarodniki) powstają na końcach pionowo wznoszących się grubych strzępków grzybni.

Mucor mucedo.

Rozmnaża się zapomocą zarodników, rzadziej tworzy tzw. zygoty (*b*), o grubych czarnych, brodawkowych błonach, powstające wskutek zespolenia się 2 komórek, oddzielonych na końcach 2 strzępków grzybni. Inne gat.: M. r a c e m o s u s, M. s t o l o n i f e r. Grzybnia M. w płynach rozpada się na kuliste komórki o wyglądzie drożdżaków, rozmnażające się dalej wegetatywnie przez pączkowanie, i mogące wywoływać w płynach cukrowych fermentację alkoholową.

Mucyn, koń dziki, zamieszkujący stepy kirgiskie i baszkirskie.

Mucyny, glukoproteidy, ciała białkowe, należące do grupy proteid, połączenie białek z węglowodanami.

Muczkowski J ó z e f, filolog-polonista i pedagog, * 1795, † 1858; 1837 bibljotekarz i prof. bibljografji na Uniw. Jagiellońskim; ogłosił: „Gramatyka języka polskiego" (1825), „Józefa Jędrzeja Załuskiego bibljoteka historyków, prawników i polityków polskich" (1832), „Mieszkania i postępowanie uczniów krakowskich w wiekach dawniejszych" (1842) i in.

Mudania, m. port. nad zatoką M., na płn.-zach. wybrzeżu Azji Mniejszej (Turcja), nad m. Marmara, 6.000 mieszk.; 11. X. 1922 r. konwencja między państwami sprzymierzonemi a Turcją.

Mudejar, styl wypracowany przez Maurów w chrześcijańskiej Hiszpanji, zwłaszcza w XII do XV w., jako stop arabskiego stylu budownictwa z domieszką form gotyckich.

Mudros, w. na wyspie Limnos w płn. części morza Egejskiego, przy wejściu do cieśniny Dardanelskiej; 1918 r. rozejm między państwami sprzymierzonemi a Turcją.

Mueller S t a n i s ł a w A n t o n i, powieściopisarz, * 1877 we Lwowie; studja we Lwowie; wydał powieść „Henryk Flis".

Muezzin, u mahometan niższy duchowny, który zwołuje na modlitwę.

Mufla, naczynie z materjału ogniotrwałego, w którem umieszcza się przedmioty, ogrzewane w piecach.

Mufti (arabsk., biegły w prawie), w Turcji uczony teolog; wielki m., czyli S z e i c h - u l - I s l a m, ma najwyższą władzę w sprawach duchownych i prawnych; był pierwszym dostojnikiem po wielkim wezyrze.

Muga, sznur u niewodu.

Mugański Step, step w kraju Zakaukaskim, na pograniczu Rosji i Persji, 3.900 km².

Muggendorf, m-ko w rejencji górno-frankońskiej (Bawarja), nad rz. Wiesent, 550 mieszk.; stacja klimatyczna, zakład wodoleczniczy; wpobliżu liczne jaskinie stalaktytowe.

Muggia lub **Mila**, m. i port wojenny włoski w Istrji, 5 km. na płd. od Triestu, 11.500 mieszkańców.

Muhadżir (tureck. uchodźca), nazwa, dawana uchodźcom z dawniejszych tureckich prow. w Europie i na Kaukazie, którzy w XIX w. przenieśli się do Azji Mniejszej; w pierwszym przypadku są to głównie zislamizowani Słowianie, w drugim — Czerkiesi.

Muhammed, ob. M a h o m e t.

Muhammed ibn Mûsâ Alchwarizmi, matematyk arabski (pierwsza połowa IX w.); wprowadził do trygonometrji pojęcie sinusa kąta.

Mühlhausen, m. pow. w rej. erfurckiej w Turyngji (Prusy), nad rz. Unstrutem, 34.000 mieszkańców; znaczny przemysł; 1251—1803 wolne miasto.

Muhumao, ob. M o o n.

Muiska, ob. C z i b c z a.

Muka K a r o l E r n e s t dr., współczesny przywódca duchowy Serbów Łużyckich, * 1854; językoznawca i etnograf słowiański; redaktor wydawnictwa naukowego „Časopis Maćicy Serbskeje". Dzieła: „Niederwend. Volkslieder" (1877), „Altsorbische Flurnamen" (1911), „Wörterbuch d. niedersorb. Sprache" (1915), „Wendisch-deutsches Wörterbuch" (1922) i in.

Mukačevo, węg. Munkacs, m. na Rusi Podkarpackiej (Czechosłowacja), nad rz. Latorcą, 20.800 mieszk.; siedz. bisk. gr.-wsch., zamek, akademja handl.; fabr. wyrobów tytuniowych, rafinerje nafty.

Mukden, chińsk. Feng-tien-fu, stol. Mandżurji (Chiny płn.), nad rz. Hun-ho, l. dopływem Liao-ho, 160.000 mieszk.; groby dynastji mandżurskiej; klęska Rosjan w wojnie ros.-jap. w 1905 r.

Mukronatowa kreda, utwór górnego senonu, odznaczający się licznem występowaniem głowonoga Belemnitella mucronata.

Mukthar-Pasza Achmet, generał turecki, * 1832 w Brusie; w 1877 głównodowodzący w Armenji; pobity pod Aladje; uspokoił w 1878 Kandję; 1885—1906 komisarz Porty w Egipcie.

Mukułowska Dora, współczesna malarka; kształciła się w Wiedniu i Paryżu; mieszka w Poznaniu, gdzie przeważnie wystawia swoje prace.

Mukułowska Władysława (pseud. Trèfle incarnat), literatka, * 1886; studja w Paryżu i Londynie; oprócz licznych nowel w czasopismach, ogłosiła powieść: „Dola"; opracowała „Legendy i podania wielkopolskie".

Mulat, mieszaniec rodziców rasy białej i czarnej, o pośrednim kolorze skóry.

Mulcaster Richard, pedagog angielski z czasów elżbietańskich, * 1532, † 1611; w dziele: „Positions wherein those primitive Circumstances be examined, which are necesarie for the Training up of Children etc." głosi poglądy zupełnie nowoczesne, domagając się m. in. obowiązkowego nauczania powszechnego, kładąc nacisk na potrzebę wychowania fizycznego, robót ręcznych, zawodowego kształcenia nauczycieli itp.

Mulda, niem. Mulde, l. dopływ Elby, dług. 124 km.

Mulde, ob. Mulda.

Mulde, ob. niecka i synklina.

Mulder Gerard Jan, chemik holenderski, * 1802, † 1880; prof. chemji w Utrechcie; prace z dziedziny chemji białka oraz in.; ogłosił: „Chemja wina", „Chemja piwa" i in.

Mulford Prentice, pisarz amerykański, * 1834, † 1891; pisał szkice filozoficzne o nastroju optymistycznym: „White cross library", „Your forces and how to use them" i in. W polskim przekładzie wyszły pod tytułem: „Przeciw śmierci" (Warszawa, 1910), „Niewyzyskane siły życia" (Warszawa, 1911).

Mulhacen, ob. Cumbre de Mulhacen.

Mülhausen, ob. Milhuza.

Mülheim, 1) nad Renem, od 1914 przedmieście Kolonji, dawniej m. pow. w Nadrenji, 53.500 mieszk.; 2) nad Ruhrą, m. pow. w Nadrenji (Prusy), rej. düsseldorfska, 127.000 mieszk.; kop. węgla, przemysł metalurgiczny.

Mulhouse, ob. Milhuza.

Mulier taceat in ecclesia (łac.), kobieta niech milczy w kościele.

Mull, wyspa w Hebrydach wewn. (Szkocja), 782 km², 5.000 mieszk.; gł. m. Tobermory; pastwiska, chów bydła.

Mull jenny, ob. Arkwright.

Müller Friedrich, malarz i poeta niemiecki, * 1749, † 1825; dramaty: „Genoveva", „Faust" i in.; idylle: „Die Schafschur", „Das Nusskernen" i in.

Müller Georg Elias, psycholog niemiecki, * 1849; szczególnie zasłużony w dziedzinie wrażeń barw, psychofizyki, wyobrażeń i pamięci; autor szeregu prac eksperymentalnych, wyróżniających się ścisłą metodyką. Napisał m. in.: „Über das Gedächtnis und den Vorstellungsverlauf".

Müller Hermann, niemiecki polityk socjalistyczny, * 1876; 1916 poseł do parlamentu; 1919 przewodniczący stronnictwa i min. spraw zagran.; 1920 kanclerz Rzeszy; wraz z dr. Dellem podpisał w imieniu Niemiec traktat pokojowy wersalski.

Müller Johannes, przyrodnik niemiecki, * 1801, † 1858; twórca nowoczesnej fizjologji naukowej; sformułował m. in. prawo tzw. swoistych energij zmysłowych, głoszące, że charakter wrażenia zmysłowego nie zależy od własności bodźca fizycznego i nie jest jego odbiciem, lecz od własności nerwów. Autor: „Handbuch der Physiologie des Menschen", „Phantastische Gesichtserscheinungen" i in.

Müller Johannes, fizyk niemiecki, *1809, † 1875; prof. fizyki we Fryburgu; autor wielu podręczników.

Müller Johann Christoph, najwybitniejszy generał austrjacki XVIII w., * 1673, † 1721; wykonał mapy Węgier, Czech i Moraw, oparte na własnych zdjęciach.

Müller Max, językoznawca niemiecki, * 1823, † 1900; 1854—75 prof. w Oksfordzie; ogłosił wydanie „Rigwedy" (1849—74), „History of ancient Sanskrit literature" (1859), „Lectures on the science of language" i in.

Müller Otto, malarz i grafik niemiecki, * 1874, ekspresjonista; od 1919 prof. akademji w Wrocławiu.

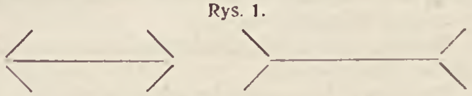
Müller Wilhelm, historyk niemiecki, * 1820, † 1892; napisał: „Politische Geschichte der neuesten Zeit 1816—67", „Kaiser Wilhelm", „Europ. Geschichte und Politik 1871—81".

Müller-Lyer Franz, psycholog i socjolog niemiecki, * 1857, † 1916; zajmował się badaniami złudzeń optycznych (ob. Müllera-Lyera złudzenie optyczne), później zagadnieniami socjologicznemi; napisał: „Die Entwicklungsstufen der Menschheit" (6 t.) i in.

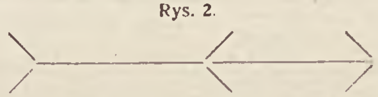
Müllera larwa, nazwa swobodnie pływających larw morskich wirków (Turbellaria) z podrzędu Polycladida.

Müllera-Lyera złudzenie optyczne. Z dwóch linij równych, z których jedna kończy się z obydwóch stron linjami skośnemi, biegnącemi

Rys. 1.

Rys. 2.

nawewnątrz, druga zaś takiemiż linjami, biegnącemi nazewnątrz, pierwsza wydaje się krótsza (ob. Rys. 1). To samo złudzenie można otrzymać, jeżeli podzielić linję na dwie równe

części i przeprowadzić w sposób odpowiedni (ob. Rys. 2) linje skośne u krańców i w środku. Złudzenie to nie zostało wyjaśnione w sposób zadawalniający. Przeważnie tłumaczy się je przypuszczeniem, że przy spoglądaniu na linję o kątach zewnętrznych ruch oczu jest większy, niż przy linji o kątach wewnętrznych, które ten ruch hamują.

Mülleri ductus, przewód Müllera, parzysty przewód, istniejący u obu płci zwierząt kręgowych w stanach embrjonalnych, wyodrębniający się z przewodu pranercza (pronephros). U samic przekształca się on ostatecznie w jajowód (oviductus), u samców zazwyczaj ulega zanikowi. Ob. uterus masculinus.

Müllner Adolf, dramaturg niemiecki, * 1774, † 1829. Wprowadził tzw. „tragedje losu" (Schicksaltragödie): „Der 29 Februar", „Die Schuld" i in.

Mullus barbatus, barwena, ryba z rodziny Mullidae, rząd Acanthopterygii, podgromada kostnoszkieletowe (Teleostei). Długość do 40 cm., o pięknych tęczowych barwach. Bardzo delikatne i smaczne mięso. Morze Śródziemne, Niemieckie i Bałtyk Zach.

Mulmen, ang. Moulmein, m. port. i okręg. w Birmie (Indje bryt.), 58.000 mieszk.; wywóz drzewa tekowego.

Multan, m. okręg. w prow. Pendżab (Indje bryt.), 86.000 mieszk; wyroby jedwabne.

Multany, dawna nazwa Wołoszczyzny.

Multatuli, ob. Dekker.

Multi sunt vocati, pauci vero electi (łac.), wielu jest powołanych, lecz mało wybranych (Ewang. Mat. 22, 14).

Multimammia, mająca wiele piersi; przezwisko Diany Efeskiej.

Multipara, kobieta, która już wielokrotnie rodziła.

Multscher Hans, malarz i rzeźbiarz niemiecki, * ok. 1400, † 1457; założyciel szkoły szwabskiej w Ulm. Z dzieł (przypisywanych mu): „Ołtarz" (1437, muzeum w Berlinie) i ołtarz ze Sterzing.

Multum non multa lub **Non multa sed multum**, zdanie Plinjusza Młodszego („Listy", VII, 9): lepiej jest posiadać gruntownie jakiś jeden, ograniczony zakres wiedzy, niż wiele, ale powierzchownie.

Multyplikator, galwanometr do mierzenia prądów słabych. Prąd elektr. płynie dookoła magnesu po drucie o wielkiej liczbie zwojów, których działania dynamiczne sumują się.

Muluja, franc. Moulouia, rz. w Marokku (Afryka Płn.), uchodzi do m. Śródziemnego, dług. 520 km.

Muł, Equus mulus, mieszaniec klaczy i osła samca. Produktem połączenia ogiera z oślicą są osłomuły (Equus hinnus). Każdy z tych obu rodzajów mieszańców dziedziczy pewne stałe cechy stale po ojcu (budowa narządów głosowych), inne zaś stale po matce (kształt głowy, budowa nóg i ogona); zależnie więc od tego, czy ojcem jest koń a matka oślica, czy też odwrotnie, znamiona mieszańców są odmienne. Jest to przykład tzw. bastardacji wzajem przemiennej. Muł dziedziczy po matce końską głowę, nogi podobne do końskich i koński ogon, opatrzony od nasady kitą włosia, po ojcu zaś budowę krtani i dlatego ryczy, jak osioł. Odwrotnie, na osłomuła przechodzą znamiona matki w postaci oślej głowy, nóg podobnych do oślich i oślego ogona, opatrzonego kitą włosia tylko na samym końcu, po ojcu zaś dziedziczy krtań o końskiej budowie, i dlatego osłomuł rży, jak koń. Zarówno mulice, jak i osłomulice, przy łączeniu ich z mułami lub osłomułami są bezpłodne. Niepłodność pochodzi stąd, że u męskich osobników tych mieszańców nie rozwijają się plemniki. Przeciwnie, przy łączeniu mulic lub osłomulic z jedną z postaci ojcowskich (ogier lub osioł), niekiedy bywa potomstwo.

Muł, ob. limus.

Muł czerwony głębinowy powstaje z organicznych resztek mikroskopijnych; obfituje w tlenek żelaza, który nadaje mu charakterystyczną barwę czerwoną; rozprzestrzeniony na największych głębokościach wód.

Muł globigerynowy, muł wapienny, zawierający 30—90% węglanu wapnia, tworzy się przeważnie ze skorupek otwornic, głównie z rodziny Rotaliidae, jak np. Globigerina. Najczęściej spotyka się na głębokości 1.000 m. w wodach cieplejszych.

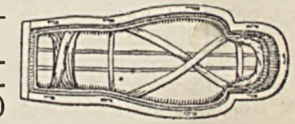
Muł okrzemkowy tworzy się ze szkieletów radjolaryj, okrzemek; składa się przeważnie z krzemionki, spotyka się na głębokościach mniejszych w wodach chłodniejszych.

Mułła, duchowny mahometański.

Mułowe kąpiele, kąpiele z osadu mineralnego, tworzącego się na dnie mórz, rzek i źródeł mineralnych. Osad ten, zawierający okruchy skorup muszli, igiełki, miazgę okrzemków, sole siarczane, działa drażniąco na skórę. Najbardziej znane kąpiele m.: Aix-les-Bains we Francji, Piszczany w Czechosłowacji, Solec i Lubień w Polsce.

Mumifikacja, strupieszenie, zmiana, jakiej ulegają zwłoki, znajdujące się w ziemi suchej, przewiewnej (piaszczystej). Zwłoki takie zachowują swój kształt zewnętrzny, tylko posiadają wszystkie tkanki pomarszczone i wyschnięte.

Mumja, wyschnięte, strupieszałe zwłoki. Powstają albo wskutek mumifikacji naturalnej (ob.) albo też wskutek zabiegów (ob. balsamowanie), mających na celu przeciwdziałanie rozpadowi gnilnemu.

Mumja (trumna drewniana, wieko zdjęte).

Mummius Lucius, konsul rzymski; w 146 r. przed Chr. rozbił związek achajski i zniszczył Koryntu.

Mun Albert hr. de, francuski pisarz i polityk katolicki, * 1841, † 1914; od 1876 członek izby deputowanych; organizator zrzeszeń katolickich wśród robotników, wybitny mówca; napisał „Discours et écrits divers" (7 t.).

Munch E d v a r d, malarz i grafik norweski, * 1863; studja w Chrystjanji i Paryżu. Dzieła: 18 fryzów, tworzących serję „Z życia", krajobrazy, portrety, rzeźby w drzewie, prace graficzne i litografje.

Munch P e t e r A n d r e a s, historyk norweski, * 1810, † 1863; 1841 profesor w Krystjanji; główne dzieło: „Det Norske Folks Historie".

Münch W i l h e l m, pedagog niemiecki, * 1843, † 1912; prof. w Berlinie; zwolennik jedności szkolnictwa ludowego i wyższego. Napisał „Kultur und Erziehung", „Geist des Lehramtes" i in.

München, ob. M o n a c h j u m.

München-Gladbach, m. pow. w Nadrenji, rej. düsseldorfska (Prusy), 64.000 mieszk.; przemysł włókienniczy, fabr. maszyn.

Münchhausen B ö r r i e s v o n, poeta niemiecki, * 1874; napisał: „Balladen", „Juda, Gesänge", „Ritterliches Liederbuch" i inn.

Münchhausen K a r l F r i e d r i c h H i e r o n y m u s baron, twórca humorystycznych opowiadań, pełnych przesady i nieprawdopodobieństw, * 1720, † 1797.

Münchheimer (M i n c h e j m e r) A d a m, kompozytor, * 1830 w Warszawie, † 1904; studja w Warszawie i Berlinie; od 1872 dyrektor opery w Warszawie; po wysłużeniu emerytury bibljotekarz teatrów warszawskich, inicjator koncertów symfonicznych; napisał opery: „Otton łucznik", „Stradjota", „Mazepa", „Mściciel"; szereg uwertur, kwartetów i pieśni.

Münchheimer J a n, rytownik i medaljer, * 1808, † 1879; rytownik Banku Polskiego; 1852 założył własną pracownię, w której wykonał szereg medali polskich.

Muncie, m. w stanie Indiana (St. Zjedn. Am. Płn.), 36.000 mieszk.; wyroby szklane; gaz ziemny.

Munda, pierwotne plemiona austroazjatyckie, które niegdyś zajmowały całe środkowe Indje przednie, aż po Pendżab; dziś przetrwały jedynie na wschodnim skrawku tego obszaru.

Munda, staroż. m. w Hiszpanji płd., pamiętne zwycięstwem Cezara nad synami Pompejusza 45 r. przed Chr.

Münden, m. pow. w Hanowerze (Prusy), przy zbiegu rzek Werry i Fuldy, tworzących rz. Wezerę, 11.000 mieszk.; wyroby z celulozy, ołowiane, gumowe i in.

Mundt T h e o d o r, pisarz niemiecki, * 1808, † 1861; przedstawiciel „Młodych Niemiec"; 1848 prof. we Wrocławiu, 1850 bibljotekarz w Berlinie; pisał powieści, wrażenia z podróży, rozprawy literackie, polityczne i publicystyczne.

Mundur, odzież przepisowa dla ludzi wojskowych, urzędników pewnych kategoryj, uczniów szkół etc.

Mundur obywatelski, strój polski bez ozdób, jednostajnego kroju, wprowadzony jako uniformowy uchwałą sejmową z 1776 r.; poszczególne województwa odróżniały się kolorami kontuszów i żupanów. Wprowadzony celem zapobieżenia zbytkowi w ubiorach uroczystych, stał się szybko powszechnie używanym strojem odświętnym i urzędowym; zwano go też m u n d u r e m w o j e w ó d z k i m.

Mundur przyjacielski, w dawn. Polsce jednolity ubiór polski lub francuski, noszony przez przyjaciół i klientów możnego pana dla zewnętrznego oznaczenia całej fakcji, jako zwartej grupy, idącej zawsze razem. Moda ta znana była w drugiej połowie XVIII w., gdy rodziny magnackie, jak Radziwiłłowie lub Ogińscy, lub też poszczególni panowie, jak Adam Czartoryski lub Szczęsny Potocki, otaczali się tłumem stronników, noszących barwy mundurowe.

Mundur szkolny. Pierwszy mundur szkolny u nas wprowadził Stanisław Konarski w Collegium Nobilium, potem Stanisław August Poniatowski do szkoły kadetów. M. obowiązani byli nosić wszyscy uczniowie.

Mundur wojewódzki, ob. m u n d u r o b y w a t e l s k i.

Mundur wojskowy, ob. u m u n d u r o w a n i e w o j s k a.

Mundus (łac.), świat.

Mundus non capit duos soles (łac.), świat nie obejmie dwóch słońc; słowa Aleksandra Wielkiego.

Mundus vult decipi, ergo decipiatur (łac.), świat chce być oszukiwany, niechaj więc będzie oszukiwany; słowa, przypisywane nuncjuszowi Caraffie, późniejszemu papieżowi Pawłowi IV.

Mungir, ang. Monghyr, m. okręg. w prow. bengalskiej (Indje bryt.), na pr. brzegu rz. Ganges, 360.000 mieszk.

Mungo, ob. M u n g o s i c h n e u m o n.

Mungo Park, ob. P a r k M u n g o.

Mungos ichneumon (Herpestes ichneumon, ichneumon, szczur Faraona), zwierzę ssące z rodziny V i v e r r i d a e; podrząd H e r p e s t o i d e a, rząd C a r n i v o r a (drapieżne); ciało wydłużone, ok. 65 cm. dług., nogi krótkie, pazury silne, tępe, niewysuwalne, ogon długi. Szerść rzadka, długa. Żywi się drobnemi ssakami, ptakami, jajami ptaków i gadów (krokodyli); hodowany w domach dla tępienia myszy i szczurów. Afryka północna, Hiszpanja płd., Azja Mniejsza, Palestyna. Pokrewny M u n g o s g r i s e u s (Mungo, znany z opowieści Kiplinga Riki-tiki-tawi), żyje w Indjach wschodnich, tępi węże.

Munich (M i n i c h) B u r h a r d hr., feldmarszałek rosyjski, * 1685, † 1767; służył w wojsku w Niemczech i Polsce, następnie przeszedł do służby rosyjskiej. Uważany był za wybitnego inżyniera przez Piotra I. Zreorganizował gwardję i założył korpus kadetów. W 1734 r. zdobył Gdańsk. Od 1736 r. działał w Turcji. Po wstąpieniu Elżbiety na tron wygnany na Syberję. Wrócił po 20 latach.

Municipia, miasta italskie, mające rzymskie prawo obywatelstwa; m. były: p e ł n e (municipia cum suffragio), i n i e p e ł n e (municipia sine suffragio). Prawo nadawania obywatelstwa nazywało się l e x m u n i c i p a l i s.

Munk H e r m a n n, fizjolog niemiecki, * 1839 w Poznaniu, † 1912 w Berlinie; badacz kory mózgowej; posunął naprzód badania nad lokalizacją funkcyj zmysłowych i ruchowych w mózgu. Napisał: „Die Funktionen der Grosshirnrinde", „Das Wesen der Nervenerregung".

Munkacs, ob. M u k a č e v o.

Munkascy M i c h a e l (właśc. nazw. Lieb), malarz węgierski, * 1844, † 1900; od 1872 stale w Paryżu. Z dzieł najwybitniejsze: „Chrystus przed Piłatem", „Raj utracony", „Ostatnie chwile Mozarta".

Munster, irlandzkie Mown, prow. płd.-zach. Irlandji, 24.554 km², 1,033.000 mieszk.; żyzna gleba, chów bydła, rybołówstwo; stol. Cork.

Münster, gł. m. Westfalji i rej. M., 100.500 mieszk.; uniwersytet, katedra z XII w., ratusz gotycki; przemysł włókienniczy; browary, gorzelnie.

Münster S e b a s t i a n, geograf i kartograf niemiecki, * 1489, † 1552; autor wielu dzieł, z których najważniejsze: „Cosmographia. Beschreibung aller Länder" (Bazylea, 1544).

Münsterberg H u g o, psycholog i filozof niemiecki, * 1863, † 1916. Autor wielu pomysłowych i oryginalnych prac z zakresu psychologji eksperymentalnej. Wydał m. in. „Philosophie der Werte", „Psychologie und Wirtschaftsleben", „Grundzüge der Psychotechnik" i w. in. Jeden z twórców psychotechniki.

Münzer H i e r o n i m (M o n e t a r i u s H i e r o n y m u s), uczony lekarz niemiecki, † 1508, w liście wystosowanym 14. VII. 1493 r. do Jana II, króla portug., wzywał go do podjęcia wyprawy do Azji wsch. drogą morską przez Atlantyk. List ten nie miał skutków, jest jednak dowodem, iż idea szukania drogi do Indyj kiełkowała na zach. w umysłach uczonych XV wieku.

Münzer T h o m a s, reformator społeczno-religijny, * ok. 1499, † 1525; wszedł w porozumienie z anabaptystami szwajcarskimi i południowo-niemieckimi chłopami; wraz z Pfeiffrem zgromadził uzbrojonych górali i chłopów 1525 w Mühlhausen w Turyngji; pobity, wzięty do niewoli i razem z Pfeiffrem ścięty.

Muonio, l. dopływ rz. Torneo, tworzy granicę między Szwecją a Finlandją, 330 km. dług.

Mur, l. dopływ Drawy, gł. rz. w Styrji, dług. 438 km.

Mur chiński, największa budowla obronna na ziemi, znajduje się na granicy płn. Chin właściwych, odgraniczając je od Mongolii i Mandżurji, długość muru 2.450 km. Miał to być początkowo nasyp ziemny, datujący z III w. przed Chr.; nową linję obronną zaczęto budować w końcu XIV w.; od XVII w. jest w zaniedbaniu; w nowszych czasach ma znaczenie jedynie, jako granica celna; wzniesiony z płyt granitowych, ma do 11 m. wys. i do 7,5 m. grubości.

Mur Cyklopów, ob. C y k l o p o w i e.

Mur oporowy, mur z kamienia, cegły lub betonu, podtrzymujący stok ziemny.

Murad, sułtani tureccy: 1) M. I (1359—89), * 1319; zdobył Adrjanopol, Bułgarję i M. Azję; 2) M. II (1421—51), * 1401, podbił Wołoszczyznę i Serbję, rozbił wojska polsko-węgierskie 10. XI. 1444 w bitwie pod Warną, w której zginął Władysław Jagiellończyk; 3) M. III (1574—95); 4) M. IV (1623—40); 5) M. V, * 1840, został sułtanem po obaleniu Abdul-Asisa 1876 r.; t. r. ogłoszony za niezdolnego do sprawowania rządów i zastąpiony przez brata, Abdul-Hamida; † 1904.

Muradabad, ob. M o r a d a b a d.

Murad-su, rz. w Armenji, po połączeniu z rz. Kara-su tworzy Eufrat, dług. 575 km.

Muraia, ob. M o r a c h w a.

Murano, m. w prow. weneckiej (Włochy płn.-wsch.), na wysepkach wpobliżu Wenecji; 5.000 mieszk.; wyrób kryształów i szkieł weneckich.

Murań, szczyt w Tatrach Bielskich nad Jaworzyną, 1.827 m. wys.

Murarska zaprawa, mieszanina wapna gaszonego z piaskiem. Na powietrzu twardnieje, gdyż tworzy węglan wapnia przez wydzielanie wody a przyłączanie dwutlenku węgla, i w ten sposób wiąże ściśle kamienie budowlane.

Murat J o a c h i m I, król neapolitański, dowódca jazdy Napoleona, * 1767 w Bastide. Walczył w Egipcie pod Napoleonem. Ożeniony 1800 r. z jego siostrą Karoliną. W 1804 r. marszałek. W 1806 r. w. ks. Bergu za udział w zwycięstwie pod Austerlitz. W 1808 r. naczelny wódz w Hiszpanji. Od 1812 r. dowódca jazdy. Po bitwie lipskiej zawarł odrębny traktat z Austrją, zerwał go jednak w okresie stu dni. W 1815 r. próbował odzyskać królestwo neapolitańskie; ujęty i rozstrzelany 13. X. 1815 r.

Muratori L o d o v i c o A n t o n i o, historyk włoski, * 1672, † 1750; bibljotekarz księcia Modeny; ogłosił wielkie wydawnictwo źródeł do historji Włoch pt.: „Rerum Italicarum scriptores" (25 tom., 1725—41), „Annali d'Italia" (12 tom., 1744—49) i in.

Muratowicz S e f e r, Ormianin, kupiec warszawski, wysłany w 1602 r. przez Zygmunta III-go do Persji dla zakupu koni i wyrobów wsch.; opisał podróż swą w relacji, wydanej 1777 w Warszawie.

Murawjew M i c h a i ł N i k o ł a j e w i c z, generał rosyjski, * 1796, † 1866; 1857—61 minister dóbr państwowych, 1863—1865 generał-gubernator wileński; stłumił krwawo powstanie polskie na Litwie; setki ludzi powiesił, spalił mnóstwo wiosek, zesłał przeszło 5.000 osób na Syberję, sekwestrował majątki, nakładał kontrybucje, usilnie starał się zrusyfikować kraj. Za tę działalność otrzymał tytuł hrabiowski od cara, od społeczeństwa zaś polskiego przydomek „wieszatiel".

Murawjew-Amurskij N i k o ł a j N i k o ł a j e w i c z hr., mąż stanu rosyjski, * 1809, † 1881; 1847—62 gen.-gub. Syberji wschodniej, zajął 1858 r. kraj Nadamurski i zawarł traktat ajguński.

Murawjew-Apostoł S e r g i e j I w a n o w i c z, jeden z przywódców spisku „dekabrystów" w Rosji, * 1796; służył w wojsku; czynny od 1822 w tajnem „Stowarzyszeniu południowem", uwielbiany przez żołnierzy; pułk, w którym służył, zbuntował się z powodu jego aresztowania; powieszony 1826.

Murawjew-Karskij Nikołaj Nikołajewicz, generał rosyjski, * 1794; 1854 wielkorządca Kaukazu; 1855 zdobył Kars; † 1866 w Petersburgu.

Murchison, 1) rz. w Australji zach., uchodzi do oc. Indyjskiego; 2) wodospady Nilu (Somerset) w Afryce równikowej, 40 m. wys.

Murcia, do 1241 Królestwo Maurytańskie, obecnie prowincja w Hiszpanji płd.-wsch. (11.317 km^2, 719.000 mieszk.); stolica M. nad rz. Segurą, 210.000 mieszk.; przemysł jedwabniczy.

Murcki, niem. Emanuelssegen, w. i osada górnicza w pow. pszczyńskim (woj. śląskie), 2.800 mieszk.; kop. węgla.

Murdelio, herb polski: w polu czerwonem półksiężyc złoty, rogami w górę, między niemi krzyż kawalerski srebrny, pod barkiem księżyca gwiazda sześciopromienna srebrna; z korony nad hełmem wyrasta gryf srebrny, zwrócony na prawo.

Murena (Muraena helena), ryba; rząd: kostnoszkieletowe (Teleostei); rodzina: węgorze (Anguillidae). Do 2,5 m. długości. Długie ostre zęby. Napada na rybaków i kąpiących się. M. utrzymywane były dawniej przez Rzymian w sadzawkach, napełnianych wodą morską. Niewolników rzucano za karę rybom tym na pożarcie, mówiąc: „Ad muraenas". Morza podzwrotnikowe; jeden gatunek w morzach europejskich.

Muret (łac. Muretus) Marc Antoine, humanista francuski, * 1526, † 1585; mieszkał w Rzymie, gdzie miewał świetne wykłady o etyce Arystotelesa i prawie cywilnem; ogłosił: „Orationes", „Epistolae", „Variae lectiones" i in.

Murex (rozkolec), ob. Gastropoda.

Murg, pr. dopływ Renu, dług. 96 km.

Murgab, rz. w Azji środkowej, źródła w płn. Afganistanie, ginie w piaskach pustyni Kara-Kum, niedaleko Merwu, dług. 550 km.; wzdłuż M. prowadzi kolej żel. (313 km. dług.) do Kuszki.

Murger Henri, powieściopisarz francuski, * 1822, † 1861; autor powieści „Scènes de la vie de Bohême", „Scènes de la Bohême", „Le pays latin", poezyj lirycznych: „Les nuits d'hiver" i in.

Muriaticus, kwas solny, chlorowodór, HCl; nazwa zachowana jeszcze z wieków średnich.

Muridae, myszowate, bardzo obfitująca w gatunki rodzina niewielkich ssaków z sekcji Myomorpha; podrząd Simplicidentata, rząd Rodentia (gryzonie). Zęby trzonowe z korzeniami lub bez. Ogon przeważnie długi, zwykle słabo uwłosiony lub łuskowaty, obrączkowany. Część żołądka zawiera warstwę zrogowaciałą. Nogi przednie 4-o, tylne 5-cio palcowe. Wszystkożerne, rozpowszechnione we wszystkich częściach świata. Należą tu: Epimys norvegicus, szczur wędrowny lub rudy, dług. ok. 25 cm.; ogon ok. 20 cm. Wierzch ciała rdzawo-brunatny, spód białawy; uszy krótsze od połowy długości głowy; na ogonie ok. 210 obrączek. Pochodzi z Azji, po raz pierwszy ukazał się w Europie w1727, przekroczywszy w olbrzymich stadach Wołgę. Wkrótce rozpowszechnił się wszędzie, tępiąc po drodze słabszego szczura śniadego, Epimys rattus, który dostał się do Europy z Azji jeszcze przed XII w., dziś zaś należy do zwierząt rzadkich. Szczur śniady, dł. ok. 16 cm., ogon. ok. 19 cm., ma wierzch ciała czarnawo-brunatny, spód nieco jaśniejszy, uszy równe połowie długości głowy; na ogonie do 260 obrączek. Mus musculus, mysz domowa, dług. ciała i ogona po ok. 10 cm.; wierzch ciała brunatno-popielaty, nogi i spód żółtawo-popielate; na ogonie ok. 180 obrączek. Mus sylvaticus, mysz leśna, dług. ciała ok. 12 cm.; ogona ok. 11 cm.; wierzch ciała żółtawo-popielaty, nogi i spód zupełnie białe; na ogonie ok. 150 obrączek. Zamieszkuje lasy i ogrody. Micromys agrarius, mysz polna; dług. ciała ok. 11 cm.; ogon ok. 9 cm.; wierzch ciała czerwonawo-brunatny z czarną pręgą wzdłuż grzbietu; na ogonie ok. 120 obrączek. Pospolity szkodnik polny. Micromys minutus, mysz drobna czyli badylarka; dług. ok. 7 cm., og. ok. 6.5 cm.; wierzch ciała żółtawy, spód i nogi białe; na ogonie ok. 130 obrączek. Najmniejsza ze wszystkich naszych myszy i niezbyt pospolita, zamieszkuje zarośla, łąki, pola; buduje kuliste gniazdka, zawieszone na łodygach roślin. Do rodziny Muridae należą poza tem rodzaje Cricetus, Evotomys, Microtus, Arvicola, Fiber, Lemmus, Acomys, Cricetomys, Hydromys, Chionomys, Pitymys, Prometheomys i wiele innych.

Myszy badylarki i ich gniazdo

Murillo Bartolome Estéban, malarz hiszpański, * 1618 w Sewilli, † 1682 tamże. Pracował przeważnie w Sewilli. Malował pełne sentymentu obrazy religijne i rodzajowe. Prace ważniejsze: „Śmierć św. Klary" (Drezno), „Św. Antoni Padewski" (katedra w Sewilli), „Kuchnia anielska" (Luwr), „Chłopcy z winogronami" (Monachjum), słynne i wielokrotnie przez artystę powtarzane „Niepokalane Poczęcie" i in.

Murko Maciej, językoznawca i etnograf, * 1861; prof. uniwersytetu w Pradze, redaktor czasopisma „Slavia". Dzieła: „Geschichte d. Sieben Weisen b. d. Slaven" (1890), „Zur Geschichte d. volkstümlichen Hauses b. d. Südslaven" (1906), „Geschichte d. älteren slavischen Literaturen" (1908), „Das serbische Geistesleben" (1916) i in.

Murmansk (do 1917 Romanow), m. gubern. i pow. (Rosja płn.), nad zat. Oceanu Lodowatego, przy ujściu rz. Koly, 2.500 mieszk.; bardzo ważny niezamarzający port.

Murmańska kolej żel. w Rosji płn. prowadzi od st. Swanka na wsch. od Petersburga, przez Petrozawodsk na zach. wybrzeżu jez. Oneskiego, wzdłuż zach. wybrzeża m. Białego aż do Murmanska. Budowę kolei ukończono 1917 r.; długość jej wynosi 1.456 km.

Murom, m. pow. w gub. włodzimierskiej (Rosja środk.), nad rz. Oką, 16.000 mieszk.

Muromcew Siergiej Andrejewicz, prawnik i polityk rosyjski, * 1850, † 1910; od 1877 prof. prawa rzymskiego na uniw. moskiewskim; 1880 prezes Tow. prawniczego w Moskwie, po r. 1900 dwukrotnie prezes zjazdu ziemców; prezes pierwszej Dumy państwowej; podpisał po jej rozwiązaniu manifest wyborski, za co był więziony 2 miesiące.

Murray, gł. rz. Australji, wypływa z Alp austrjackich, 2.500 km. dług., uchodzi do oceanu Spokojnego; dopływy Darling, Murrumbidgee.

Murray Emil, publicysta, rodem Francuz, przybył w 1770 r. do Polski i służył w konfederacji barskiej; wzięty w 1772 r. do niewoli, spędził 3 lata na Syberji; po powrocie osiadł w Warszawie, jako urzędnik Komisji edukacyjnej; † 1822 w Krzemieńcu; wydał: „De l'état des etudes, des lettres et des moeurs en Pologne", „Examen publique de la langue française" i in.;1792—93 redagował „Gazetę francuską", 1807 „Gazetę francuską polityczna i literacką".

Murray James Stuart hr., regent Szkocji, * ok. 1533; naturalny syn Jakóba V; wystąpił 1567 przeciw Marji Stuart, oskarżając ją i Bothwell'a o zamordowanie Darnley'a; wziął królowę do niewoli, zmusił ją do zrzeczenia się tronu na rzecz nieletniego Jakóba VI; zamordowany 1570.

Murray John, oceanograf angielski, * 1841, † 1914; brał udział w wyprawie „Challengera" (1872—76) i wraz z Thomsonem opracował jej wyniki naukowe.

Murri Romolo ksiądz, polityk włoski, * 1870; przywódca chrześcijańskiej demokracji we Włoszech; modernista; 1909 ekskomunikowany; członek parlamentu; ogłosił m. in. „Battaglie d'oggi" (4 t.. 1909).

Murrumbidgee, pr. dopływ rz. Murray w Australji; dług. 2.150 km., żeglowny.

Murten, franc. Morat, m. w kantonie fryburskim (Szwajcarja), nad jez. M., 2.200 mieszkańców; zamek; wyrób zegarków; w 1476 zwycięstwo Szwajcarów nad Karolem Śmiałym Burgundzkim.

Murza, ob. Mirza.

Murza albo Murdza, nazwa psa o pysku czarniawym.

Murzuk, stol. Fezanu w Saharze środk., 6.500 mieszk.; ważny węzeł dróg karawanowych.

Murzynek, 1) ptak z czarną głową; 2) koń maści murzynkowatej, inaczej — murzyn.

Murzyni (Negrzy), nazwa nadawana ludom, zamieszkującym $^2/_3$ lądu Afryki, o wspólnych cechach antropologicznych: niskie czoło, płaski, szeroki nos, grube wargi, włosy kędzierzawe, skóra od bronzowej do czarnej. Nowe badania antropologiczne (zwłaszcza J. Czekanowskiego, H. Johnstona i G. Lempertówny) wyróżniły następujące typy: 1) hamicko-orjentalny; 2) mediterranoidalny; 3) austro-afrykański (Murzyni leśni); 4) wigrytyjski (sudański, nilotyczny); 5) negroidalny (przeważnie wśród Buszmenów). Granicę płn. osiedlenia się plemion murzyńskich można określić linją: rz. Senegal—kolano rz. Niger—rz. Szari—Bahr-el-Gazal. M. dzielą się pod względem językowym na dwie główne grupy: m. sudańskich i ludy Bantu; granicę między nimi stanowi linja, rozpoczynająca się na płd. od Kamerunu, przebiegająca działem wodnym między rz. Kongo i rz. Szari i kończąca się na jez. Wiktorji. Ludy murz. wchłonęły wiele elementów negryckich; zmieszane na płn. z Hamitami, wytworzyły kilka wieków temu mniej lub więcej trwałe organizmy państwowe. M. znają rolnictwo i chów bydła, zajmują się też drobnym przemysłem domowym. Z języków najbardziej rozpowszechnione: suaheli na całem wsch. wybrzeżu i haussa na zach. wybrzeżu Afryki równ. Ogółem M. jest 125 miljonów; w St. Zjedn. Am. Płn. jest ich ok. 11 miljonów, prócz tego wielu (w tem potomkowie dawnych niewolników) znajduje się na Antylach, w Am. środk. i płd. Niektóre z wysp Antylskich są całkowicie przez nich zamieszkane; na jednej z nich (San Domingo) są dwa państwa murzyńskie: rep. Haiti i rep. Dominikańska. Niepodległem (przynajmniej pozornie) państwem m. w Afryce jest Liberja (ob.).

Murzynowski Antoni, malarz, * 1818 w Warszawie, † 1896 tamże; malował portrety, obrazy religijne i rodzajowe.

Murzynowski Stanisław, działacz protestancki, * ok. 1528, † ok. 1553; twórca króleweckiego przekładu „Nowego Testamentu" z 1551—52, nazywanego „N. T. Seklucjana", autor „Ortografji polskiej" (1551).

Mürzzuschlag, m. prow. i stacja turystyczna zimowa w Styrji (Austrja), nad rz. Mürz, 6.500 mieszk.; stacja klimatyczna.

Mus musculus, ob. Muridae.

Mus sylvaticus, ob. Muridae.

Musa, banan, rodzaj roślin z rodziny Musaceae (bananowate). Zioła roczne lub byliny, rzadziej drzewa okolic zwrotnikowych starego świata. Łodyga niekiedy smukła, w kształcie pnia drzewiastego, niekiedy krótka, utworzona ze zwoju pochew liściowych, wychodzących z podziemnej bulwy; liście olbrzymie, naprzemianległe, jajowate, o nerwie środkowym zgrubiałym, nerwach bocznych poprzecznie lub skośnie odchodzących. Kwiatostan — olbrzymie zwieszone grono, złożone z dużych zielonawych kwiatów. Owoc podobny kształtem do ogórka, lekko trójkanciasty i gładki. Rodzaj ten wytworną postacią, pięk-

Musa paradisiaca.

nością liści, nietylko jest ozdobą flory zwrotn., lecz należy do najpospolitszych żywicieli ludzi, gdzie tylko klimat pozwala na jego uprawę. Ważniejsze gatunki: M. paradisiaca (Rys. a. kwiat, b. grono owocowe, c. owoc do połowy obłuskany), z Azji zwrotnikowej; liczne odmiany, uprawiane powszechnie, w Afryce, Ameryce i Australji, dla mączystych, pożywnych owoców. M. Cavendishii, z płd. Chin, uprawiany jak i gat. poprzedni. M. textilis, dostarczający z ogonków liściowych mocnych włókien, tzw. konopi manilskich, używanych do wyrobu mat, sieci, odzieży.

Musaceae, bananowate, rodzina roślin jednoliściennych z rzędu Scitamineae (ździeblcowe). Zioła lub drzewa okolic zwrotnikowych. Ważniejsze rodzaje: Musa, Ravenala, Strelitzia.

Musaeus, poeta grecki z pocz. VI w. po Chr., zostawił epopeję erotyczną: „Hero i Leander".

Musaffer ed-din Mirza, szach perski od 1896, * 1853, † 1907; syn i następca Nasr-ed-dina.

Musäus Karl, pisarz niemiecki, * 1735, † 1787; napisał: „Volksmärchen der Deutschen" (5 tomów).

Muscae volitantes, ob. mouches volantes.

Muscardinus avellanarius, orzesznica lub koszatka leszczynowa, maleńki ssak, mniejszy od myszy; rodzina Myoxidae (koszatki); podrząd Simplicidentata, rząd Rodentia (gryzonie); dług. ciała 7.5 cm., dług. ogona 7 cm.; wierzch i spód ciała żółte, podgardle i piersi białe; z górnych zębów trzonowych pierwszy ma 2 fałdy, drugi 5, trzeci 7, czwarty 6. Żyje w lasach, szczególnie na porębach i w leszczynowem podszyciu; karmi się orzechami, żołędziami i korą z młodych drzew. U nas wszędzie dość pospolita, lecz mało widoczna wskutek drobnych rozmiarów i ukrytego trybu życia.

Muscari, szafirek, rodzaj roślin z rodziny Liliaceae (liljowate). Rośliny cebulkowe środkowej i płd. Europy, o liściach wąskich, kwiatach zebranych w gęste grona. Rośliny ozdobne, kwiatowe. Dziko na płd. Polski: M. racemosum, sz. groniasty, o kwiatach wonnych, ciemno-niebieskich, i białawych trójkątnych ząbkach działkowych; M. comosum, miękkolistny i M. tenuiflorum, sz. wąskokwiatowy, o kwiatach niebieskich. Kwitną V—VI.

Muscat, ob. Maskat.

Musci, mchy liściaste, klasa roślin z podtypu Bryophyta (mszaki). Pędy pokolenia płciowego rozczłonkowane na łodygę i liście. Liście ułożone skrętolegle. Łodyga wielokomórkowa; jej tkanka jest zróżnicowana na korę zewnętrzną o komórkach grubościennych i rdzeń o komórkach cienkościennych. U niektórych rodzajów wzdłuż osi łodygi przebiega, w samym jej środku, wiązka drobnych komórek przeprowadzających. Organy płciowe: plemnie i rodnie na końcach pędów, otoczone swoiście ukształtowanemi, nieraz zabarwionemi liśćmi. Pomiędzy organami płciowemi znajdują się wielokomórkowe nitki, tzw. wstawki (paraphysae). Z zapłodnionego przez plemnik jaja rodni powstaje siemię. Siemię wzrasta i tworzy tzw. pokolenie bezpłciowe. Składa się ono z krótszej lub dłuższej nitki i, osadzonej na niej, owalnej puszki — zarodni (sporogonium), pokrytej zawsze czepkiem, tj. zeschłą resztą rodni. Zarodnia otwiera się wieczkiem, które po dojrzeniu odpada. Zarodnik wyrasta w wielokomórkowe zielone nitki, tworzące pilśń, zwaną splątkiem (protonema). Ze splątku powstają pędy, zróżnicowane na łodygę i liście. M. rozpowszechnione są we wszystkich strefach kuli ziemskiej; rosną zarówno na suchej ziemi, jak na bagnach(gdzie przyczyniają się do tworzenia torfu), skałach i pniach drzew. Dzielą się na rzędy: Bryales (mchy właściwe), Sphagnales (torfowce), Andreaeales (naleźliny).

Muscicapidae, muchołówki, rodzina ptaków z podrzędu Oscines; rząd Passeriformes. Dziób prosty, daszkowaty, spłaszczony u nasady, z wyraźną szczerbą przed końcem górnej szczęki; u nasady dzioba sztywne szczeciniaste pióra. Należą tu: Muscicapa grisola, muchołówka szara; upierzenie z wierzchu szare, od spodu białawe, szaro centkowane; sterówki szare. Bardzo pospolita; na zimę odlatuje. Muscicapa nigra, m. żałobna. Upierzenie samca z wierzchu czarne, od spodu białe; wielka biała plama na czole i takież duże plamy na skrzydłach. Samica z wierzchu szara, od spodu biała, z białą plamą na skrzydłach. Pospolita; na zimę odlatuje. Bardzo pożyteczne ptaki, żywiące się owadami. Do rodziny M., należą pozatem rodzaje: Phylloscopus, Locustella, Acrocephalus, Hippolais, Sylvia, Turdus, Saxicola, Pratincola, Luscinia, Erithacus i in.

Muscidae, muchy, nazwa rodziny owadów, należących do podrzędu Cyclorapha; rząd Diptera (dwuskrzydłe). Należą tu: Musca domestica (mucha domowa), znana powszechnie, dokuczliwa i bardzo dla ludzi szkodliwa, gdyż przenosi zarazki chorób zakaźnych. Larwy jej żyją w nawozie. Ogromnie płodne: 4 do 5 pokoleń w ciągu jednego lata. Walka z muchą jest pierwszym warunkiem walki z chorobami zakaźnemi; większa od domowej Calliphora vomitoria (mucha plujka), składa jajka w mięsie i serze. Stomoxys calcitrans (bolimuszka), z rodziny Stomoxyidae, bardzo podobna do domowej, kłuje boleśnie, przyczynia się do rozpowszechniania karbunkułu.

Musculi glutaei, ob. Glutaeus.

Musculi pectorales, mięśnie piersiowe, nazwa dwóch par silnych mięśni, pokrywających od przodu górną część klatki piersiowej. Najsilniej są rozwinięte u ptaków, którym służą jako mięśnie do lotu.

Musculus deltoideus, ob. deltowy mięsień.

Musculus triceps surae, ob. achillesowe ścięgno.

Musette, francuska nazwa kobzy. W utworach muzycznych część, w której, leżąca przez dłuższy czas na miejscu, nuta basowa sama lub razem z kwintą naśladuje charakterystyczny dźwięk kobzy. Spotyka się często u kompozytorów XVIII w.

Musil Alois, podróżnik austrjacki, * 1868 badacz Palestyny, Mezopotamji i Arabji płn. i płn.-zach. (1896—1915); prof. uniw. w Wiedniu (1919—20), od 1920 w Pradze.

Musin-Puszkin Apołłon hrabia, chemik rosyjski, * 1760, † 1805; od 1796 honorowy członek Akademji Umiejętności w Petersburgu. Liczne prace i odkrycia z chemji, m. in. otrzymał bezbarwny fosfor, platynochlorki itd.

Muskaryna, związek chemiczny, $C_5H_{13}O_2N + H_2O$, ciało krystaliczne o własnościach silnie trujących. Występuje w muchomorach (Agaricus muscarius).

Muskata Jan, biskup krakowski od 1294; stronnik Wacława Czeskiego, przeciwnik Wł. Łokietka, przez którego został uwięziony 1309; wrócił do diecezji 1317 r.; † 1320.

Muskegon, m. w stanie Michigan, St. Zjedn. Am. Płn.), nad jez. Michigan, 36.600 mieszk.; port rzeczny, tartaki.

Müskendorfersee, ob. Charzykowskie jezioro.

Muskogee, m. w stanie Oklahoma (St. Zjedn. Am. Płn.), 30.300 mieszk.; uniwersytet; handel bydłem.

Muskowity, ob. moskowity.

Muskulatura, ogół mięśni zwierzęcia.

Muskuły, ob. mięśnie.

Musony, wiatry zmienne, zależne od pory roku, na brzeżnych obszarach mórz i oceanów. Powstają skutkiem różnicy ciśnienia barometrycznego i temperatury nad lądem i większym obszarem wodnym. W zimie maximum ciśnienia barom. istnieje nad obszarami wód, minimum nad lądem, w lecie przeciwnie, to też w zimie wieją m. od strony morza ku lądowi, w lecie od lądu ku morzu. M., wiejące od strony morza, przynoszą wilgoć i sprowadzają opady atmosferyczne, przez co przyczyniają się do ochłodzenia wysokich temp. letnich i zmniejszają amplitudę roczną w danej okolicy. Typowym obszarem, gdzie panują m., są płd. i wsch. wybrzeża Azji, zwłaszcza Indje, Indochiny i Chiny oraz inne kraje, leżące nad oc. Indyjskim. W zimie wpływ antycyklonu płn.-wsch. stwarza na lądzie wyż barom. (780 mm.), przesuwający się do niżu na oceanie Indyjskin (758 mm.); skutkiem tego powstaje m. zimowy, wiejący od strony półwyspu Indyjskiego ku Afryce wsch., w lecie zaś odwrotnie; okres zmiany kierunku zaznacza się gwałtownemi cyklonami. M. płn.-wsch. są suche, płd.-zach. przynoszą obfite opady, skraplające się na stokach gór nadbrzeżnych; stąd strona przymorska gór ma więcej opadów niż odmorska. Poza tem m. wieją w Australji i na wybrzeżach zach. Am. Płd. Zasiąg m. ma znaczny wpływ na stopień kontynentalizmu danego obszaru.

Musorgskij Modest, kompozytor rosyjski, * 1835, † 1881; należał do słynnej „piątki" nowatorów, którzy, dążąc do odrodzenia muzyki rosyjskiej i oswobodzenia jej z pod wpływów niemieckich, oparli ją na podwalinach rdzennie narodowych. (Borodin, Cui, Bałakirew, Rimskij-Korsakow); zwiastun modernizmu w muzyce. Do najcenniejszych utworów należą: opera „Borys Godunow" (wg. Puszkina), opera „Chowańszczyzna", pieśni, ujęte w dwa cykle: „Pieśni i tańce śmierci" i „Epizody z izby dziecięcej", poemat symfoniczny „Noc na Łysej górze" i w. in.

Muspratt, 1) James, chemik angielski, * 1793 w Dublinie, † 1886; udoskonalił fabrykację sody i kwasu siarkowego; 2) James Sheridan, syn poprz., chemik, * 1821 w Dublinie, † 1871; wydał słownik chemiczny.

Mussa, pr. dopływ Wilji w dorzeczu Niemna, dług. 62 km.

Musschenbroek Peter, fizyk holenderski, * 1692, † 1761; prof. fizyki w Utrechcie i Lejdzie; wynalazł kondensator.

Musset Alfred de, poeta francuski, * 1810, † 1857; poezje liryczne, dramaty i komedje: „Świecznik", „O czem śnią młode dziewczęta" i in., powieść „Spowiedź dziecięcia wieku"; Jeden z przywódców szkoły dramatycznej.

Musseta objaw, rytmiczne potrząsanie głową, współczesne z uderzeniami serca; objaw wrodzonej lub nabytej wady zastawek tętnicy głównej (aorty), zaobserwowany po raz pierwszy u Alfreda de Musset'a.

Mussolini Benito, włoski mąż stanu, * 1883 w Predappio (Romanja); początkowo nauczyciel, radykalny socjalista, redaktor socjalistycznego pisma „Avanti" w Medjolanie; w 1914 propagował konieczność interwencji Włoch w Wielkiej Wojnie, przeciw Austrji i Niemcom, za co został wykluczony z partji; założył wtedy pismo narod.-rewol. w Medjolanie: „Popolo d'Italia"; po wypowiedzeniu przez Włochy wojny państwom centralnym wstąpił do wojska jako prosty żołnierz i był ciężko ranny; po wojnie zorganizował faszyzm; po marszu faszystów na Rzym 22. X. 1922 prezes ministrów, minister spraw wewnętrznych i faktyczny dyktator Włoch; przeprowadził szereg zmian w ustroju państwa, które zapewniły przewagę stron. faszystowskiemu w parlamencie, urzędach i armji. Ob. Włochy.

Mustafa, franc. Mustapha, płd.-wsch. przedmieście Algeru (Afryka płn.), włączone do miasta; uniwersytet, muzeum starożytności.

Mustafa, imię sułtanów tureckich: 1) M. I, * 1599; panował 1617—18, 1622—23 (zdetronizowany); uduszony 1632; 2) M. II, * 1664, panował 1695—1703; † 1704; w 1699 zawarł pokój w Karłowicach z Polską, Austrją, Rosją i Wenecją; 3) M. III, * 1716, panował 1757—1779; w 1768 wypowiedział wojnę Rosji, zakończona niekorzystnym pokojem w Kuczuk-Kajnardżi 1774 r.; 4) M. IV, * 1779, rządził 1807—8.

Mustafa Kara, ob. Kara-Mustafa.

Mustag, ob. Karakorum.

Mustang, zdziczały koń amerykański.

Mustapha, ob. Mustafa.

Mustelidae (łasicowate lub kunowate), rodzina małych lub średniej wielkości, drapieżnych

ssących z podrzędu Arctoidea, rzędu Carnivora. Zwierzęta, stąpające na palcach albo całą stopą; ciało przeważnie smukłe, nadzwyczaj wyciągnięte; nogi krótkie, 5-o, rzadziej 4-o palcowe; pazury wysuwalne lub nie. U góry i dołu poza zębem tnącym jeden ząb sęczkowy. W przewodzie pokarmowym brak coecum (jelito ślepe); członek kopulacyjny u samców zawiera kość — os penis. Wszystkie posiadają koło odbytu gruczoły o odrażająco pachnącej wydzielinie. Należą tutaj: Mustela martes, kuna leśna (tumak); ubarwienie żółtawo-brunatne, na piersiach czerwonawo-żółta plama; brzeg zewnętrzny zęba sęczkowanego zaokrąglony. Dług. ciała ok. 50 cm., ogona 25 cm. Pospolita wszędzie, szczególnie w lesistych okolicach. Doskonale łazi po drzewach; gnieździ się w dziuplach lub w dużych opuszczonych gniazdach ptasich. Żywi się głównie ptakami i wiewiórkami, a także pokarmem roślinnym. Dostarcza cennego futra. M. foina, kuna domowa (kamionka, skalarka); sierść krótsza i twardsza, plama na piersiach biała; ząb sęczkowany po stronie zewnętrznej wcięty. Mniejsza od k. leśnej; dług. 46 cm., ogon 25 cm. Zamieszkuje przeważnie w sąsiedztwie ludzi, karmi się myszami i często bardzo szkodliwa dla ptactwa domowego. Futro mniej cenne, niż k. leśnej. Putorius erminea, gronostaj; wierzch ciała w lecie czerwonawy, spód żółtawo-biały; zimą całe ciało białe, z wyjątkiem czarnego końca ogona. U nas wszędzie w lesistych okolicach, ale nieliczny. Putorius vulgaris, łasica; dług. ciała ok. 17 cm., ogona ok. 5 cm., sierść brunatno-kasztanowa. Na zimę bieleje, zwłaszcza na dalekiej północy; od gronostaja różni się tem, że wówczas bieleje jej cały ogon. U nas wszędzie pospolita. Putorius foetidus, tchórz pospolity; spód ciała czarno-brunatny, wierzch jaśniejszy niż strona brzuszna; broda, wargi i boki głowy białe, dług. ciała 42 cm., ogona 16 cm. Wszędzie w Polsce pospolity.

Mustyk, ob. Simuliidae.

Musujące wina zawierają znaczne ilości bezwodnika kwasu węglowego; przygotowuje się je albo zapomocą fermentacji młodego wina, niekiedy z dodatkiem cukru, w zamkniętych naczyniach, albo przy pomocy sztucznego nasycenia wina kwasem węglowym. Najlepsze wina musujące wyrabiane są w Szampanji, znane w handlu pod nazwą win szampańskich.

Musz, m. w Armenji (Turcja), na zach. od jez. Wan, 20.000 mieszk.; wyrób dywanów, uprawa tytuniu i owoców.

Musza, dopływ rz. Aa w Kurlandji, dług. 160 km.

Muszka, w strzelbie lub w karabinie sztyft na końcu lufy, ułatwiający wraz ze szczerbiną celowanie.

Muszkatel (włosk. moscatello), nazwa win słodkich i mocnych, białych lub czerwonych, posiadających zapach i smak korzenny, otrzymywanych ze specjalnych szczepów winnych.

Muszkatowcowate, ob. Myristicaceae.

Muszkatowiec, ob. Myristica.

Muszkiet, rodzaj ręcznej broni palnej (strzelby) o długiej lufie. M. wszedł w użycie w drugiej połowie XVI w., zastępując, jako broń bardziej precyzyjna, arkebuzę i rusznicę. Strzelano z m., opierając go na specjalnych widełkach.

Muszkieter, żołnierz, uzbrojony w muszkiet. W XVI w. m. stanowili 10 część pułku piechoty, resztę zaś pikinierzy; zczasem stosunek ten zmienił się na korzyść m.; za Gustawa Adolfa stanowili już $^1/_3$—$^1/_2$ część pułku. We Francji tworzyli dwie kompanje kawalerji szlacheckiej królewskiego domu. W Niemczech w czasach późniejszych m. nazywano szeregowych pułków piechoty, w odróżnieniu od grenadjerów i fizyljerów.

Muszkieton, rodzaj krótkiej strzelby, używanej w XVII i XVIII w. przez niektóre oddziały kawalerji.

Muszkietow Iwan, geolog rosyjski, badacz Syberji i Azji środk., * 1850, † 1902; podróżnik po Turkiestanie, górach Tian-szan, Pamirze, Kaukazie, Krymie itd.; organizował obserwacje sejsmologiczne.

Muszkowski Jan, bibljofil i bibljograf, * 1882 w Warszawie; studja w Krakowie, Wiedniu i Lipsku; wydał: „Spartacus, eine Stoffgeschichte", „Sumienie ruchu", „Katedra bibljografji w Szkole Głównej", „Wystawa druków pol. w Warsz." i „O wrogach i miłośnikach książki".

Muszla (koncha), testa, concha, zewnętrzny, z trzech warstw złożony, szkielet mięczaków (Mollusca), wytwarzany przez specjalne komórki płaszcza (pallium), okrywającego ciało od strony grzbietowej. Zewnętrzna warstwa naskórkowa (periostracum) powstaje z organicznej substancji, zwanej konchjoliną. Warstwa następna, zwana porcelanową (ostracum), składa się z licznych pryzmatów wapiennych. Gładka, tęczowo mieniąca się, zwapniała warstwa trzecia nosi nazwę perłowej (hypostracum).

Muszla, 1) w puszkarstwie: ornamentacyjne wykończenie baskili; 2) w myślistwie: instrument do naśladowania ryku jeleni dla zwabienia ich na strzał w czasie bekowiska; 3) motyw zdobniczy w architekturze.

Muszla uszna, ob. małżowina uszna.

Muszlowy wapień, wapień, który utworzył się w środkowym triasie ze skorup mięczaków. W Polsce występuje w zagłębiu węglowem.

Musztarda (łac. mustum ardens, moszcz palący), przyprawa ostra, używana do mięsa, ryb i do sosów, składająca się głównie z mąki gorczycznej z dodatkiem wina, miodu, octu, cukru, korzeni itp..

Musztra stanowi środek wyszkolenia żołnierza w umiejętnościach formalnych służby wojskowej: postawa zasadnicza, zwroty, zmiany szyków, chwyty bronią itd. Ponieważ przytem wszystkie ruchy wykonywane są na komendę, a w ich wykonywaniu wymagana jest ścisłość i dokładność, stanowi również poważny czynnik wyrobienia karności i dokładności.

MUZUŁMAŃSKA SZTUKA I

Budownictwo

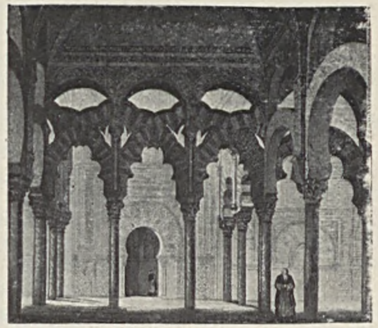
1

2

3

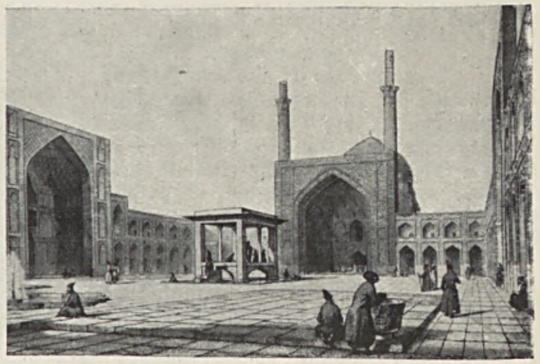
4

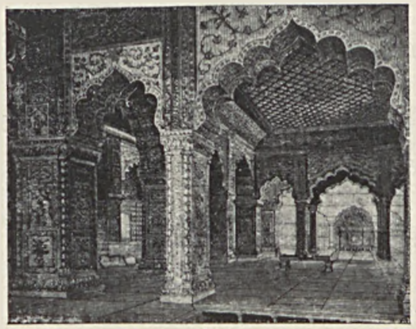
5

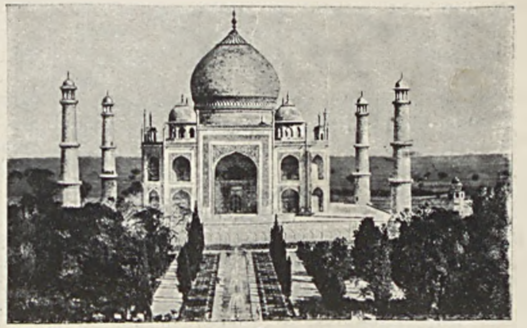
6

7

8

9

1. Wejście do grobowca księżniczki Tszodszuk Bika († 1371) w Samarkandzie. 2. Meczet sułtana Kait-Bey'a w Kairze (XV w.). 3. Wieża katedry w Sewilli, t. zw. Giralda (ok. 1190). 4. Wnętrze meczetu w Kordubie (ok. 795). 5) Sala ambasadorów w Alkazarze w Sewilli (ok. 1400). 6. Meczet sułtana Mahometa II († 1481) w Konstantynopolu. 7. Meczet w Ispahanie (XI i XVI w.). 8. Sala w pałacu Wielkiego Mogoła w Dehli (XVII w.). 9. Tadż Mahal około Agry (ok. 1650).

Muszyna, m-ko w pow. nowosądeckim (woj. krakowskie), nad rz. Popradem, 2.500 mieszk.; ruiny zamku bisk. krak.; letnisko wpobliżu Krynicy.

Muszyński Jan, profesor farmakologji i hodowli roślin lekarskich na uniwersytecie Stefana Batorego, * 1884; studja w Dorpacie; 1915 magister farmacji; 1921 zastępca profesora farmakognozji Uniw. Wileńskiego. Szereg prac z dziedziny botaniki, farmakognozji i chemji stosowanej. Wydał m. in.: „Podręcznik do mikroskopowego rozpoznawania surowców lekarskich" (1927).

Muślimowie, ob. Tatarzy litewscy.

Muślin (od arabsk. miasta Mosul), delikatna, przezroczysta tkanina bawełniana.

Muśnicki-Dowbór Józef, ob. Dowbór-Muśnicki Józef.

Muta, słowo włoskie, oznaczające w muzyce zmianę instrumentu lub stroju, np. przy kotłach „c muta in a", znaczy, iż skórę trzeba podciągnąć o cały ton wyżej.

Mutacja, 1) zmienność skokowa; przez H. de Vries'a wystawiona teorja, według której stopniowa przemiana gatunków polega nie na drobnych ciągłych zmianach osobniczych (fluktuacjach), jak mniemał Darwin, lecz na zmianach nagłych, wybuchowych, zwanych „mutacjami". Mutacje stale są dziedziczne, prowadząc tym sposobem do wytwarzania się stałych form nowych. Rozróżniamy m. retrogresywną, polegającą na zaniku genów, i m. progresywną, uwarunkowaną powstawaniem nowych genów. Przyczyny m. dotychczas bliżej nieznane. 2) Zmiana nazwy nut przy przechodzeniu z jednego heksakordu w drugi w systemacie nutowym Gwidona d'Arezzo. 3) Zmiana głosu, występująca u chłopców w wieku dojrzewania płciowego; stoi w związku z rozwojem krtani; głos po m. staje się niższy.

Mutarotacja, zmienna skrętność; własność niektórych cukrów, polegająca na tem, że świeżo przygotowane roztwory skręcają płaszczyznę polaryzacji inaczej, niż po pewnym czasie, np.: roztwór cukru gronowego po przyrządzeniu skręca pł. pol. o kąt = 109°6; po kilku godzinach kąt ten spada do 52.°5, pozostając dalej bez zmiany.

Mutatis mutandis (łac.), zmieniwszy to, co zmienić należało.

Muter (Mutermilch) Melanja, malarka, * 1876 w Warszawie; kształciła się w Warszawie i Paryżu, gdzie stale mieszka i wystawia swoje prace; zajmuje się również grafiką.

Mutermilch Juljusz, lekarz okulista, * 1861 w Warszawie, † 1921. Pierwszy podał słuszną teorję jaglicy i sposób jej leczenia. Liczne prace naukowe, z których ważniejsze: „O istocie jaglicy" (1892), „Operacja zaćmy bez irydektomji" (1893), „Ueber die Aetiologie und das Wesen des Trachoms" (Graefes Archiv, 1910).

Mutermilch Michał, literat, * 1874 w Kamieńcu Podolsk.; studja w Warszawie i Paryżu; wydał: nowele, powieści: „Żydzi" i „Wiosenne dni"; dram.: „Listopad", „Igraszka fal", studja i rozprawy estet.

Muther Richard, niemiecki historyk sztuki, * 1860, † 1909; prof. we Wrocławiu od 1895; ogłosił: „Geschichte der Malerei" (5 t., 1899—1902), „Geschichte der englischen Malerei" (1903) i in.

Muthesius Hermann, architekt niemiecki, * 1861; teoretyk niemieckiego budownictwa nowoczesnego; napisał: „Die Baukunst der Gegenwart" (1900—4), „Das englische Haus" (1908), „Kultur und Kunst" (1909), „Kleinhaus und Kleinsiedlung" (1919).

Muthman Wilhelm, chemik niemiecki, * 1861, † 1913; 1886 asystent uniwersytetu w Monachjum, 1889 docent w Warcester (Ameryka Północna), od 1899 profesor politechniki w Monachjum; prace jego dotyczyły głównie badań nad pierwiastkami ziem rzadkich.

Mutina, ob. Modena.

Mutkurow Sergjusz, minister bułgarski, * 1851; od 1885 głównodowodzący milicji; 1886 członek regencji; 1887 minister wojny; † 1891.

Mutony, to samo, co baranie łby (ob.).

Mutoskop, dawny typ kinematografu.

Mutra śrubowa, ob. śruba.

Mutsu-Hito, cesarz japoński, * 1852 w Kioto, † 1912 w Tokio; panował od 1867 r.; za jego rządów obalono szogunat, usunięto stary ustrój feudalny; w 1889 nadał konstytucję. Za jego panowania Japonja stała się jednem z wielkich mocarstw świata.

Muttra, ob. Mathura.

Mutualizm, wzajemność. W ekonomji politycznej Proudhon propagował wzajemność posług gospodarczych, jako zasadę lepszej organizacji życia gospodarczego społeczeństw.

Mutyńska wojna, oblężenie w Mutinie (Modenie) Brutusa w 44—43 przed Chr. przez Antonjusza, który został pobity przez Oktawjana w kwietniu 43 r.

Muzea, ob. muzeum.

Muzeologja, nauka, zajmująca się praktycznemi i teoretycznemi problemami, związanemi z zakładaniem i utrzymywaniem muzeów, konserwacją i systematyką zbiorów itd.; jako nauka powstała w końcu XIX w.; pierwsze pismo, poświęcone m.: „Zeitschrift für Museologie" (1878—85, wyd. w Dreznie Graesse).

Muzeum, instytucja naukowa, w której zapomocą systematycznego układu planowo i umiejętnie zbieranych i należycie konserwowanych okazów (produktów naturalnych albo sztucznych, oryginałów, kopij, reprodukcyj, modelów itp.), unaocznia się całokształt, wzgl. jedną jakąś gałąź wiedzy ludzkiej o przyrodzie lub o człowieku, jego cywilizacji i kulturze. M. dzielą się na przyrodnicze i historyczne. Do m. przyrodniczych należą: 1-a grupa; m. astronomiczne, geologiczne (petrograficzne, mineralogiczne, paleontologiczne, zwykle w połączeniu z działem prehistorycznym), geograficzne, oceanograficzne, zoologiczne, botaniczne, matematyczne, fizycz-

ne i chemiczne, biologiczne, chirurgiczne, antropologiczne, etnologiczne, etnograficzne (ludoznawcze); 2-a grupa: politechniczne, technologiczne, techniczno-przemysłowe, rolnicze, górnicze, m. wynalazków, m. dróg i komunikacyj, m. budowy miast, m. marynarki (budowy okrętów), kolejowe, aeronautyczne, towaroznawcze. Najwybitniejsze m. tej grupy: „Deutsches Museum von Meisterwerken der Naturwissenschaften und Technik“ w Monachjum (założ. 1903), „Musée de Machines et de Modèles“ w Conservatoire des Arts et Métiers w Paryżu. Do m. historycznych należą: 1-a grupa; m. kultury i cywilizacji, historyczne, socjalne, prehistoryczne (starożytności), pedagogiczne, szkolne, handlowe, pocztowe, sportowe, wojskowe, ludowe, robotnicze, kultów, wojny i pokoju, miejskie, diecezjalne, kościelne, artylerji, zbrojownie; 2-a grupa: m. sztuk pięknych, architektury, galerje obrazów (pinakoteki), galerje rzeźb (glyptoteki), gabinety graficzne (ryciny i sztychy), m. sztuki stosowanej, gabinety numizmatyczne, m. archeologiczne, teatralne, ceramiczne. Wybitne m. pierwszej grupy: „Dansk Folke-Museum“ w Kopenhadze, „Norsk Folke-Museum“ w Oslo, dające, zapomocą zestawienia na jednej przestrzeni całego szeregu budowli, chat, domków, kościołka itp., całkowity obraz życia i kultury ludu; „Nordiska-Museet“ w Sztokholmie (historyczno-społeczne). M. artystyczne, ob. kolekcjonerstwo. W starożytności m. oznaczało miejsce, poświęcone Muzom, tj. umiejętnościom i sztuce (słynne m. w Aleksandrji); do końca XVIII w. m. były zbiorami prywatnemi. Pierwsze m. narodowe powstało w 1789 w Paryżu, było niem m. Luwru. W Polsce od najdawniejszych czasów w bibljotekach klasztornych, skarbcach kościelnych, zamkach, pałacach i dworkach, kolekcjonowano numizmaty, broń wschodnią, perskie i tureckie tkaniny, później obce wyroby artystyczne, posągi i biusty, obrazy (zwłaszcza włoskie i flamandzkie). Kolekcje dzieł sztuki posiadali ostatni Jagiellonowie, biskup Tomicki, kanclerz Szydłowiecki; w XVII w. Lubomirscy w Wiśniczu (wywiezione w 1655 przez Szwedów), Radziwiłłowie w Nieświeżu, w pałacu Kazanowskiego, Jerzego Ossolińskiego, Mikołaja Wolskiego w Krepicach, w rezydencjach Jana III, i in.; w XVIII w. bogate kolekcje w Puławach (dziś w m. Czartoryskich w Krakowie), w Tulczynie Potockich, w Nieświeżu, kol. Tyzenhausa, Winc. Potockiego (grafika), wspaniałe zbiory obrazów i rycin (200.000 sztuk) Stanisława Augusta i in. Te zbiory prywatne były naogół kolekcjonowane bezkrytycznie, wraz z dziełami dużej miary, zestawiające tzw. „osobliwości“ bez żadnego znaczenia. Dopiero w końcu XIX w., wraz z udostępnieniem m. dla ogółu, poddano zbiory naukowej klasyfikacji i ocenie. Ważniejsze polskie m. publiczne; 1) m. przyrodnicze ogólne: Pol. Państw. Muzeum Przyrodnicze w Warszawie, M. Dzieduszyckich we Lwowie, zbiory Ak. Um. w Krakowie, M. Wołyńskie w Równem, M. Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu; 2) m. krajoznawcze: w Warszawie, Chełmie, Częstochowie, Jędrzejowie, Kaliszu, Kielcach, Lublinie, Łomży, Łowiczu, Łodzi, Miechowie, Nałęczowie (M. Ziemi Lubelskiej), Ojcowie (M. przemysłowe pow. olkuskiego), Ostrołęce (M. Puszczańskie), Pieskowej Skale, Piotrkowie, Radomiu, Siedlcach (M. Podlaskie), Sosnowcu (M. im. Zygmunta Glogera), Tarnopolu (M. Podolskie), Włocławku (M. Ziemi Suwalskiej), Kołomyi (M. Pokuckie im. Starzeńskich), Krościenku (M. Pienińskie), Zakopanem (M. Tatrzańskie im. prof. Tytusa Chałubińskiego); 3) m. etnograficzne: w Krakowie i w Poznaniu (Tow. Przyj. Nauk.); 4) m. technologiczne: w Warszawie (M. Przemysłu i Rolnictwa; Polskie M. Farmaceutyczne), w Krakowie (M. Techniczno-Przemysłowe im. Baranieckiego); 5) M. historyczno-ogólne: we Lwowie (M. im. XX. Lubomirskich), najstarsze m. hist. w Polsce; M. Narodowe im. kr. Jana III; M. Stauropigjalne; Ukraińskie M. Narodowe), w Krakowie (M. Narodowe; M. hr. Hutten-Czapskich; m. XX. Czartoryskich), w Poznaniu (M. im. Mielżyńskich; M. Wielkopolskie), w Warszawie (M. Narodowe m. stoł. Warszawy; M. Przedhistoryczne Erazma Majewskiego; zbiory muzealne Ordynacji hr. Krasińskich), w Wilnie (zbiory Tow. Przyj. Nauk, zbiory Bibljoteki im. E. i E. Wróblewskich), w Rapperswilu (M. Narodowe Polskie), w Przemyślu, Toruniu (Polskie M.), Bydgoszczy, pałacu w Wilanowie, zamku w Podhorcach; 6) m. historyczno-artystyczne: w Warszawie (Zbiory Państwowe, M. Narodowe, Zbiory Tow. Zach. Szt. Piękn., M. Wojska, M. Przemysłu i Rolnictwa, Zbiory Tow. Op. nad Zabytkami), we Lwowie (M. Lubomirskich, M. Dzieduszyckich, M. im. kr. Jana III, M. Przemysłowe, M. Historyczne Miejskie, Galerja Narodowa), w Krakowie (M. Narodowe, M. Historyczne miejskie, M. Przemysłowe, M. XX Czartoryskich, M. Etnograficzne, M. Zamku Wawelskiego), w Poznaniu (M. Wielkopolskie, M. im. Mielżyńskich, M. Wojskowe), w Płocku, (M. Ziemi Płockiej), w Przemyślu (M. Ziemi Przemyskiej), w Sandomierzu (M. Diecezjalne), w Toruniu (M. Krajowe Pomorskie), w Wilnie (M. Uniwersyteckie. Zbiory Tow. Przyjaciół Nauk), w Grodnie (M. Państwowe), w Zakopanem (M. Tatrzańskie).

Muzeum Brytyjskie, ob. British Museum.

Muzeum figur woskowych, ob. panopticum.

Muzeum Królestwa Czeskiego, obecnie Muzeum Narodowe, założ. w 1818 r. przedewszystkiem staraniem Szternbergów, jako zakład utrakwistyczny; krzewiło zamiłowanie do historji kraju.

Muzułmanie (arabsk. Muslim, poddający się woli bożej), nazwa, nadawana w Europie wyznawcom proroka Mahometa. W Polsce zazwyczaj rozumiano pod tą nazwą Turków. Inaczej nazywano M. „Bisurmanami“, przez lud „Buzułmanami“.

Muzułmańska sztuka powstała w związku z nową religją; w pierwszych wiekach istnie-

MUZUŁMAŃSKA SZTUKA II

Przemysł artystyczny

1. Minjatura z rękopisu perskiego (XV w.). 2. Płyta glazurowana (Persja, XIII w.). 3. Perska tkanina jedwabna (ok. 1600). 4. Rzeźba z kości słoniowej (Kair, ok. 1200). 5. Szklana emaljowana i złocona ampla z meczetu (Syrja, XIV w.). 6. Arabeski z marmuru (Wielki meczet w Kordubie, X w.). 7. Dzbanek bronzowy, inkrustowany srebrem (wyrób mossulski, ok. r. 1260). 8. Talerz glazurowany (Persja, XIII w.). 9. Perska okładka z laki (XVI w.). 10. Turecki hełm z maską (XVI w.). 11. Perski dywan wiązany (XVI w.).

nia muzułmanizmu była rezultatem skrzyżowania tradycyj hellenistycznych, mezopotamskich, armeńskich (chrześcijańskich), perskich i hinduskich. Za kalifatu arabskiego ukształtował się nowy typ świątyni, meczetu, na podstawie „charamu", zbudowanego przez Mahometa w Medynie w 622. Najstarsze meczety: w Jerozolimie — Kubbet-es-Sachra (637) i El-Aksa (692, potem zrujnowany, od 1236 odbudowany); w Damaszku Wielki meczet (705), tamże minaret (najstarszy z monumentalnych m.), podobny do strażniczych wież w Syrji; w Kairze — meczet Amru (642). Za dynastji Abbasydów meczet Mansura Rakka (na poł. od Charranu, VIII w.), meczet w Bagdadzie i w Samarze (IX w.). Budowle w Samarze: pałac kalifa „Daral-amna" (836), meczet Mutewakila (850, największy z muzułmańskich meczetów) z minaretem, wznoszącym się spiralnie, meczet „Dasang-al-cheriw" (860) i kopułowy grobowiec Muntasira. Wraz z podziałem na państwa, podbite przez Islam, dzieli się i jego sztuka. E g i p t. Dynastja Fatymidów (969—1171) wzniosła w Kairze pałace i meczety. Budowle kopułowe. Meczet-grobowiec Giyuszi (koło Kairu). Za Mameluków — meczet grob. sułtana Hassana (Kair), z planem krzyżowym (1359), meczet grob. Barkuka (1399). Zdobnictwo stalaktytowe. W XV w. minaret meczetu el-Aszraf-Berisbeja, meczet grob. Kait Beja (1468—96). Od 1517 styl osmano-bizantyjski. Meczet Solimana Paszy (1526), meczet alabastrowy Mohameda Alis w Kairze. P ó ł n o c n a A f r y k a, H i s z p a n j a i S y c y l j a, styl maurytański: meczet Kairuan (IX w.), pałace w Fezie i Marokku (XII w.). W Hiszpanji od 719: most na Gwadalkwiwirze w Kordobie. Od VII—X w.: wspaniały meczet w Kordobie (786, poszerzany w 967 i 990), z arkami podkowiastemi, jak w miejscowych budowlach Wizygotów. Od X—XIII w.: liczne wrota i budowle wieżowe (I poł. XII w.): Puerta del Sol w Toledo, dzwonnica Giralda w Sewilli (1195), złota wieża w Sewilli i wieża Św. Romana i Tomasza w Toledo, precyzyjny meczet w Toledo (980, dziś Ermita de la Luz). Od XIII—XV w. Rozbudowa pałacu w Grenadzie. Alhambra (1248 rozpoczęta przez Ibnul-ahmara, kontynuowana w XIV w. przez Jusufa I i Muhammeda V, ozdobiona i zakończona w XV w.). Do stylu maurytańskiego należą budowle hiszpańskie: Capilla Villaviciosa w Kordobie (1409), Casa de Mesa w Toledo, Alkazar (1197 i 1356), Casa de Pilatus w Sewilli. W Sycylji — budowle saraceńskie. Zamki, wzniesione przez normandzkich władców (od 1090): La Zisa, La Cuba (koło Palermo), Menani, Favara. A z j a M n i e j s z a (Turcja). Budowle w dawnej stolicy Konji: meczet Kai Kobads'a I (1221), medresa Sirtszeli (1243), medresa Kara Tais (1251), karawanseraj między Konją a Aksevai'em (wpływ perski). Od XIV w. budownictwo Turków osmańskich. Pałace i meczety; wpływ Bizancjum. Zielony meczet w Nicäa, mały meczet w Brussie. Od 1543 świątynia św. Zofji w Konstantynopolu, zamieniona na meczet, wywołuje naśladownictwa: meczet z grobowcem Ejuba, meczet sułtana Bajazeta (1498), meczet marmurowy Achmeda. Szerokie stosowanie kafli glazurowanych. Zdobiono niemi budowle w Adrjanopolu, Damaszku, Konstantynopolu, Brussie i Nicäa. P e r s j a. Najstarsze meczety kopułowe, bez dziedzińca. Minarety gładkie, okrągłe. Jako ozdoba (od XIV i XV w.) mozaikowe pasy, błękitne na błękitnem. Zabytki: grobowiec kopułowy Sultanijeh w Tebryzie (ok. 1316), liczne Imamzadeh'y, grobowce świętych imamów lub zastępców Alisa: wieże cylindryczne lub kanciaste, zakończone piramidą lub kopułą. Grobowiec imama Mehemeda w Dâmghân. W Samarkandzie — grobowiec Timura, medresa Bibi Chanum (1399). I n d j e m u z u ł m a ń s k i e, ob. h i n d u s k a s z t u k a. O r n a m e n t rozwinął się na podstawie hellenistycznych wzorów i motywów ludowych miejscowych. Ogólny charakter kompozycji ornamentalnej — abstrakcyjno - geometryczny, zwłaszcza na Zachodzie: arabeski. Fałszywe komentowanie Koranu wstrzymało rozwój figuralnej rzeźby i malarstwa. Rozwój zdobnictwa. Na terenach Syrji i Arabji rozkwit wyrobów z miedzi, rytowanych i inkrustowanych srebrem i złotem (wzory zdobnicze przeważnie z stylizacyjnie przekształcanych liter arabskich). W Damaszku wyroby z żelaza i stali (technika damaskowania) i tkactwo. W Egipcie tkactwo, garncarstwo i szklarstwo (motywy zdobnicze: stylizowane kwiaty i zwierzęta). Malowidła ścienne w pałacach w Damaszku. Mistrzowie szkoły: Ibnel-Aziz z Bassory i Kazir z Iraku. Bogate iluminacje ksiąg (techn. gwaszowa). W Sycylji tkaniny jedwabne (Palermo, IX—XII). W Hiszpanji rozkwit techniki fajansu (XIII i XIV): naczynia, kafle, mozaika. W Turcji (Azja Mniejsza) szerokie stosowanie kafli glazurowanych w budownictwie. Słynne misy i talerze fajansowe, ze wzorami kwietnemi (z Rodos), tkaniny, brokaty, aksamity (XVI), kobierce (modlitewniki, dywany, kilimy; wzory tulipanów i hiacyntów).

Muzy, w mitologji greckiej pierwotnie nimfy źródeł, wywołujących natchnienie, później boginie sztuk pięknych i nauk, córki Zeusa i Mnemozyny. Było ich 9: Kalliope — muza eposu, Klio — historji, Euterpe — pieśni lirycznej, Talja — komedji i poezji sielskiej, Melpomena — tragedji, Terpsychora — tańców, Erato — poezji miłosnej, Polihymnja — poważnych pieśni religijnych, Urania — astronomji.

Muzyczne instrumenty, ob. i n s t r u m e n t y m u z y c z n e.

Muzyka. Słowem tem oznaczali Grecy sztukę muz, tj. w odróżnieniu od gimnastyki, wszystkie sztuki, kształcące ducha i zmysł piękna. Dopiero w wiekach średnich muzyka oznacza sztukę układania tonów w twory estetyczne. Materjałem tego wyrazu są dźwięki, a więc przemijające w czasie zjawiska akustyczne; stąd pokrewieństwo muzyki z recytacją i mimiką, których twory również odbywają się w czasie. Nauka muzyki

TABLICA CHRONOLOGICZNA HISTORJI MUZYKI.

A. Starożytność.

Egipt. Pomniki rzeźby i malarstwa wskazują na kulturę muzyczną bardzo rozwiniętą. Instrumenty: harfa (tebuni), lutnia (nabla), flet (mem). Zdaje się, że Hebrajczycy, Arabowie i Grecy przejęli od Egipcjan nietylko praktykę gry na instrumentach, ale i zasady teorji.

Chiny i Indje. System tonalny rozwinięty (rozmieszczenie półtonów w skali, odpowiadającej naszej diatonice). Instrumenty chińskie, przemyślnie sporządzone: flet (jo), psaltrjon (cze), rodz. harmonijki (czeng), cymbały z płyt kamiennych (kin), tam-tam (gong-gong). Instrum. indyjskie: rodz. cytry (vina), smyczkowe: (serinda i ravanastron), flecik (basaree) i in. Instrum. japońskie: koto, biva, samiseng, szo, otheki, wanggong.

Hebrajczycy. Śpiew rytualny z tow. instrumentów: harfy (kinnor), lutni (nebel), fletu (nekabhim, chalil, ugabh, makroszita), trąby (asosra, chazozra), kotła (toph) i in.

Grecy. Wysoki rozwój muzyki (współrzędnej innym sztukom na igrzyskach). Teorja rozwinięta (stosunek tonów do siebie, wartości rytmiczne, pisownia nutowa). Podział na muzykę śpiewaną z akomp. instrum. strunowych (kitharodia) i z akomp. fletów (aulodia) — jako też na czysto instrumentalną: kitharystykę lub auletykę. Dramat z muzyką, chór w tragedji. Instrumenty: forminx, lira, kithara, pektis, magadis, barbiton, trigonon, simmikon — są odmianami harfy wzgl. cytry; aulos (flet), syrinx (flet bożka Pana), salpinx (tromba), keras (róg) i in.

Starożytność nie zna harmonji (najwyżej śpiewano w oktawach), a stosunek tonów bada nie z punktu widzenia ich współbrzmienia, ale ich rozmieszczenia w obrębie gamy. Gamy zrazu pięciotonowe (często z opuszczeniem półtonów), na dalszym stopniu kultury dochodzą do szeregów siedmiotonowych, zawsze niemal podobnych do naszego systemu diatonicznego.

B. Wieki Średnie.

System tonów (gam) kościelnych opiera się na systemie greckim. Teorja grecka (w łacińskim traktacie filozofa Beocjusza) utrzymuje się jeszcze długo. Św. Ambroży wprowadza śpiew hymnów i antyfony. Grzegorz I. normuje liturgję. Niedokładność notacji (zwł. rytmicznej). Dekadencja śpiewu gregorjańskiego. Początki wielogłosowości (Hucbald, Franko), nowe systemy notacji (Gwidon z Arezzo). Powolne krzepnięcie pojęć harmonicznych (trójdźwięków). Pieśni trubadurów (truwerów i minnesangerów). Pierwociny naszych instrumentów (gęśli, organów, prymitywnych klawikordów). Tańce są najczęściej improwizowane, grane z pamięci, przeto nienotowane i dlatego zaginęły. — Osobnemi drogami idzie muzyka Kościoła wschodniego, zrazu identyczna z muzyką Kościoła łacińskiego. „Ody" bizantyjskie mają charakter pieśni. Odmienny system tonalny mają narody wschodnie, Arabowie i Persowie (17 stopniowe gamy). Teorja rozwinięta. Instrumenty: lutnia, bęben (kanun); strunowe: kemancze, rebab; ney (flet), arganum (kobza) i in.

C. Epoka Odrodzenia 1300—1600.

Około 1300 r. powstaje we Włoszech „nowy styl" pieśniarski (ars nova) — pieśni z akomp. instrumentalnym. Formy tego śpiewu: ballata, madrygał, caccia, rondeau. Zczasem kunsztowniejsza jest wielogłosowość tych śpiewów. W Kościele formy: pieśń kościelna („Bogarodzica" w Polsce), msza z akomp. instrumentalnym. Powstanie stylu chóralnego *a capella*. Szkoła niderlandzka, włoskie szkoły (Palestrina, Orlando di Lasso). Polscy kompozytorowie: Mikołaj z Radomia, Mik. z Krakowa, Szamotulski, Leopolita, Borek, Gomółka. „Kapela Rorantystów" na Wawelu. Ustala się typ istrumentów dzisiejszych.

D. Epoka t. zw. Basu Cyfrowanego. 1600—1750.

Zwrot do monodji i powstanie stylu dramatycznego (opera, oratorjum). Początki muzyki czysto instrumentalnej: sonata, suita, uwertura, symfonja, koncert. Styl *a capella* kwitnie, ale potem zanika. Chromatyczna skala, rozwinięta w praktyce i teorji, służy monodycznemu stylowi (pieśń z akompanjam. instrumentu). Akompanjament w formie basu cyfrowanego (skrótu harmonicznego). Rozwój opery, Monteverdi. Opera wenecka, neapolitańska. Kompozytorowie tej epoki: (opera) — Peri, Caccini, Monteverdi, L. Rossi, Al. Stradella, A. Scarlatti, Lully, Purcell, Durante, Leo, Logroscino, Pergolese, Jomelli, Piccini, Cimarosa, Paesiello, Rameau, Grétry, Kaiser, Händel, Telemann, Hasse, Graun. (Muz. Kościelna): Allegri, G. Gabrieli, Praetorius, Graun, J. S. Bach. (Oratorjum): Cavalieri, Carissimi, Händel. (Muz. organowa i fort.): G. Gabrieli, Sweelinck, angielscy wirginaliści, Buxtehude, J. S. Bach i G. F. Händel. (Muz. kameralna): Gabrieli, Frescobaldi, Rossi, Marini, Merula, Legrenzi, Vitali, Caldara. (Muz. skrzypcowa i orkiestrowa): Corelli, Couperin, Rameau, A. Scarlatti, Telemann, D. Scarlatti, Fasch, Bach, Händel, Pergolese, Tartini, Graun.

E. Muzyka Nowoczesna.

Około 1750 zaznacza się zwrot przeciw przeładowanej stylizacji form i ich konwencjonalności; powrót do prostoty i naturalności. W operze Chr. W. Gluck przeprowadza w tym duchu reformę. Klasycy wiedeńscy (Haydn, Mozart, Beethoven) tworzą arcydzieła form przejętych, ale przez nich rozszerzonych i w treści pogłębionych. Romantyzm, wirtuozostwo XIX w., konwencjonalność oper, reforma Wagnera, muzyka programowa, szkoły narodowe, rozwój muzyki polskiej.

1750 † J. S. Bach; † F. M. Veracini; * A. Salieri.
1752 oratorj. Händla „Jefta".
1753 * G. B. Viotti.
1755 † F. Durante.
1756 * W. A. Mozart.
1757 † J. Stamitz; * J. Kozłowski.
1758 * J. L. Adam.
1759 † G. F. Handel; † K. H. Graun.
1760 † G. Tartini; * L. Cherubini.
1762 op. Glucka „Orfeusz".
1763 * E. N. Méhul.
1764 † J. F. Rameau; † J. Mattheson; † J. M. Leclair; † P. Locatelli.
1765 * Kl. Ogiński.
1767 † G. F. Telemann. Op. Glucka „Alcesta".
1769 * J. Elsner.
1770 * L. v. Beethoven.
1771 * F. Paër.
1772 „Symf. pożegnalna" J. Haydna.
1774 † N. Jomelli; * G. Spontini. Op. Glucka „Ifigenja w Aulis".
1775 * F. A. Boieldieu; * Ant. ks. Radziwiłł.
1777 Op. Glucka „Ifigenja na Taurydzie".
1778 † J. J. Rousseau; * J. Hummel. Pierwsza opera polska „Nędza uszczęśliwiona", słowa W. Bogusławskiego, muzyka M. Kamieńskiego (Warsz.).
1779 Pierwszy stały teatr w Warszawie; opery M. Kamieńskiego: „Zośka" i „Prostota Cnotliwa" (Warsz.).
1780 Symf. „La Chasse" J. Haydna. Op. Kamieńskiego „Tradycja Załatwiona" (Warsz.).
1781 * J. Dreszczyński. Op. „Uprowadzenie z Seraju" Mozarta (Wiedeń); „Balik Gospodarski" Kamieńskiego (Warsz.).
1782 † J. Chr. Bach (t. zw. angielski); * D. F. Auber; * N. Paganini; * J. Field.
1783 † J. Hasse; „Uprowadzenie z Seraju" Mozarta w Warszawie.
1784 † Wilh. Friedemann Bach; * L. Spohr; * F. Ries; * Karol Kurpiński. Op. „Agatka" M. ks. Radziwiłła (Nieśwież).
1785 Op. „Wesele Figara" Mozarta (Wiedeń).
1786 * K. M. Weber.
1787 † Chr. W. Gluck. Op. „Don Juan" Mozarta (Praga); op. Wejnerta „Doner Weter" (Warszawa).
1788 † Fil. Emanuel Bach; * J. Damse. Symf. „Oxfordska" Haydna; op. Kajetaniego „Żółta Szlafmyca" (Warsz.). Wydanie zbioru poezyj (pieśni) J. Kozłowskiego „Bayki Niebayki".
1790 * Karol Lipiński; * Marja (z Wołowskich) Szymanowska. Op. „Cosi fan tutte" Mozarta (Wiedeń).

1791 † W. A. Mozart; * G. Meyerbeer; * F. Herold; * Fr. Mirecki. „Requiem" i op. „Flet Czarodziejski" Mozarta (Wiedeń); symf. „M. d. Paukenchl". J. Haydna.
1792 * G. Rossini. Op. „Il Matrimonio Segreto" Cimarosy (Wiedeń).
1793 † P. Nardini; op. „Wesele Figara" Mozarta w Warszawie.
1794 Muz. pasyjna „Siedem Słów Chrystusa" J. Haydna; op. „Krakowiacy i Górale", tekst W. Bogusławskiego, muz. J. Stefaniego (Warsz.).
1795 Op. „Słowik" Kamieńskiego (Warsz.).
1796 Op. „Wdzięczni Poddani" J. Stefaniego (Warsz.).
1797 * Fr. Schubert; * K. Donizetti. Op. „Medea" Cherubiniego.
1799 * J. Halévy. J. Elsner przenosi się ze Lwowa do Warszawy; melodr. „Sydnej i Zuma" J. Elsnera (Warsz.).
1800 * Tomasz Nidecki; * Józ. Nowakowski. 1. symfonja, septet, fort. koncert C-moll, 4 pierwsze kwartety Beethovena; op. Kleofasa Ogińskiego „Zélis et Valcour" i melodramaty J. Elsnera: „Iskahar", „Amazonki", „Sułtana Wampuna" (Warsz.).
1801 † Dom. Cimarosa; * V. Bellini; * A. Lortzing; * J. Lanner. Oratorj. J. Haydna „Pory Roku" (Wiedeń).
1802 Op. Mozarta „Flet Czarodziejski" w Warszawie.
1803 * M. Glinka; * A. Ch. Adam; * Wojciech Sowiński. 2. symf. Beethovena.
1804 Opery: „Mieszkańcy Kamkatai" i „Siedem razy Siedem" J. Elsnera (Warszawa).
1805 † L. Boccherini; * Józ. Brzowski. „Eroica" i „Fidelio" Beethovena.
1806 Koncert skrzypcowy i konc. fortepianowy (G-dur) Beethovena.
1807 * J. F. Dobrzyński. 4. symf. Beethovena; op. Méhula „Józef w Egipcie" (Paryż); op. Spontiniego „Westalka" (Paryż); op. „Andromeda" i melodramaty: „Mieczysław Ślepy" i „Karol Wielki i Witykind" J. Elsnera (Warsz.); op. „Rotmistrz Górecki" i „Polka" Stefaniego (Warsz.).
1808 5. i 6. Symf., Koncert fort. Es-dur, muzyka do „Egmonta" Beethovena; opery J. Elsnera: „Szewc i Krawcówka", „Urojenie i Rzeczywistość", „Echo", „Śniadanie Trzpiotów", „Żona po drodze (Warsz.).
1809 † Józ. Haydn; * Fel. Mendelssohn-Bartholdy. Op. „Leszek Biały" i chóry do (dram.) „Rzym Oswobodzony" J. Elsnera (Warsz.).
1810 * Fr. Chopin; * Rob. Schumann; * Ole Bull; * Fel. David; * O. Nicolai. Opera „Benefis" J. Elsnera (Warsz.); K. Kurpiński dyryg. Opery warszawskiej.
1811 * Fr. Liszt; * F. Hiller. Opery: „Pałac Lucypera" i „Dwie Chatki", melodr. „Oblężenie Gdańska" K. Kurpińskiego (Warsz.).
1812 * Fr. Flotow. 7. i 8. symf. Beethovena; op. „Jean de Paris" Boieldieu (Paryż); melodramaty: „Ruiny Babilonu" i „Marcinowa w Seraju" K. Kurpińskiego; op. „Wąwozy Samosierra" J. Elsnera (Warsz.).
1813 * J. Verdi; * R. Wagner; * A. Dargomyżski. Op. „Tankred" Rossiniego (Wenecja). Założenie „Philharmonic Society" w Londynie. Op. „Kabalista" J. Elsnera (Warszawa).
1814 † Abbé Vogler; * Oskar Kolberg. Opery K. Kurpińskiego: „Szarlatan", „Łaska Imperatora" i „Jadwiga" (tekst J. U. Niemcewicza), „Agar na Puszczy" Kurpińskiego (Warsz.).
1815 * Rob. Franz; * Józ. Krogulski; opery: „Aleksander i Apelles" i „Nadgroda" K. Kurpińskiego (Warszawa).
1816 † G. Paesiello; * M. P. Audran; * Józ. Mich. X. Poniatowski; pieśń „Król Olch" F. Schuberta; opery: „Cyrulik Sewilski" (Rzym) i „Otello" (Neapol) G. Rossiniego; op. „Undine" E. T. A. Hoffmanna (Berlin); opery: „Mała Szkoła Ojców", „Nowe Krakowiaki"; „Dziadek" i melodr. „Hero i Leander" K. Kurpińskiego (Warsz.).
1817 † E. Méhul; * N. W. Gade; * Ant. Kątski (pianista-komp.); Wyd. „Gradus ad Parnassum" M. Clementiego; K. M. Weber kapelmistrzem w Dreznie; op. „Jan Kochanowski" K. Kurpińskiego (słowa J. U. Niemcewicza), melodr. „Baterja o jednym Żołnierzu" (Warszawa).
1818 * K. Gounod; * Teod. Kullak; sonata op. 106 Beethovena; op. „Czaromysł" K. Kurpińskiego; „Król Łokietek" J. Elsnera (Warsz.); „Rozprawa o metryczności i rytmiczności języka polskiego" J. Elsnera; „Podręcznik Harmonji" K. Kurpińskiego.
1819 * St. Moniuszko; * J. Offenbach; Viotti dyrektorem Op. Paryskiej; opery Kurpińskiego: „Zamek w Czorsztynie" i „Zbigniew" (Warsz.).
1820 * H. Vieuxtemps; * A. Sjerow; * F. Suppé; * J. Lind. Fant. fort. op. 15 F. Schuberta; op. „Jagiełło w Tenczynie" J. Elsnera; „Kalmora" K. Kurpińskiego (Warsz.); Kurpiński wydaje „Tygodnik Muzyczny".
1821 † Maciej Kamieński; * Fr. Doppler; op. „Wolny Strzelec" Webera (Berlin); Cherubini dyrektorem paryskiego konserwatorjum; J. Elsner dyrektorem konserwatorjum warszawskiego; op. „Leśniczy w Puszczy Kozienickiej" i muzyka do obr. hist. „Cień X. Józ. Poniatowskiego" K. Kurpińskiego (Warszawa).
1822 † E. T. A. Hoffmann; * Cez. Franck; * Józ. Wasielewski; Beethoven kończy „Missa Solemnis" i ostatnie sonaty; Schubert: „Niedok. Symf.". Pierwszy występ Fr. Liszta; op. „Cyganie" Mireckiego (Warszawa).
1823 * Ludwik Lewandowski; * Wilh. Troszel; * Ad. Kullak; * E. Lalo; opery: Webera „Euryanthe" (Wiedeń); Spohra „Jessonda" (Kassel).
1824 † G. B. Viotti; * Fr. Smetana; * A. Bruckner; * P. Cornelius; * J. M. Komorowski; IX. Symf. Beethovena; op. Fr. Mireckiego „Evandro in Pergamo" (Genua).
1825 † Dym. Bortniański; † Ant. Salieri; * Ed. Hanslick; * Kar. Doppler; * Jan Strauss (syn); * Apolinary Kątski (skrzypek); op. „Biała Dama" Boieldieugo (Paryż); Fr. Mirecki wydaje traktat o instrumentacji (po włosku) w Medjolanie.
1826 † K. M. Weber; * Ign. Krzyżanowski; ostatnie kwartety Beethovena; kwartet Schuberta D-moll i 2 tria; uwertura do „Snu Nocy Letniej" Mendelssohna; Meyerbeer przenosi się do Paryża; Opera (włoska) Fr. Mireckiego „I due forzati" (Lizbona).
1827 † L. v. Beethoven; cykl pieśni Schuberta „Winterreise"; pobyt Chopina w Berlinie.
1828 † Fr. Schubert; Symf. C-dur Schuberta; Opery: „Niema z Portici" Aubera (Paryż); „Oberon" Webera (Berlin); pobyt Chopina w Wiedniu.
1829 † Jan Stefani; * Ant. Rubinstein; op. „Wilh. Tell" Rossiniego (Paryż); „Fantastyczna Symf." Berlioza; opery: „Lekcja Botaniki" J. Stefaniego i „Cecylja Piaseczeńska" K. Kurpińskiego (Warszawa).
1830 * H. v. Bülow; * Teod. Leszetycki.; * F; J. Fauré; Ad. Minhejmer; op. „Fra Diavolo" Aubera (Paryż); wyd. op. 2 (warjacyj na tem. Mozarta). Chopina; Berlioz otrzymuje Prix de Rome; Mendelssohn we Włoszech.
1831 Opery: „Lunatyczka" i „Norma" Belliniego (Mediolan), „Zampa" Hérolda (Paryż), „Robert Djabeł" Meyerbeera (Paryż). Spohr wydaje „Szkołę skrzypiec". Chopin w Paryżu.
1832 † M. Clementi; * L. Damrosch. Op.: „Napój Miłosny" Donizettiego (Medjolan), „Stabat Mater" Rossiniego; wyd. pierwszych mazurków Chopina; pierwszy koncert Chopina w Paryżu w sali Pleyela.
1833 † Kleofas Ogiński; * Joh. Brahms. Włoska Symf. Mendelssohna; op. „Bal Maskowy" Aubera (Paryż); „Lukr. Borgia" Donizettiego (Medjolan); wyd. pierwszych nokturnów (op. 9), etjud (op. 10) i koncertu fort. (op. 11) Chopina; Bellini w Paryżu; op. „Hrabia Weseliński" J. Brzozowskiego (Warszawa).
1834 † F. A. Boieldieu; * A. Ponchielli; * Ch. Lamoureux; * Al. Borodin; * Al. Zarzycki. Symf. „Harold w Italji" Berlioza; op. Wagnera „Wróżki". R. Schumann zakłada „N. Zeitsch. f. Musik"; Wagner dyrektorem opery w Magdeburgu. Wacł. z Oleska (Zaleski) i Kar. Lipiński wydają zbiór pieśni galicyjskich.
1835 † V. Bellini; * Cez. Cui; * Henr. Wieniawski; * Kam. Saint-Saëns; * Ludw. Grosman. Opery: „Purytanie" Belliniego (Paryż), „Żydówka" Halévyego (Paryż), „Łucja z Lammermooru" Donizettiego (Neapol); K. Loewego: 6 ballad do sł. Mickiewicza. Mendelssohn dyrektorem koncertów w lipskiem „Gewandhaus".

1836 Op. „Hugonoci“ Meyerbeera (Paryż); orat. „Paulus“ Mendelssohna; op. „Pocztyljon z Longjumeau“ Adama (Paryż); op. „Życie za Cara“ Glinki (Petersburg); Wagner kapelmistrzem Op. w Królewcu; wyd. pierwszych polonezów Chopina (op. 26) i koncertu (op. 21).

1837 † J. Field; † J. Hummel; * Józ. Wieniawski; *Wł. Żeleński. „Requiem“ Berlioza (Paryż). Op. Lortzinga „Car i cieśla“ (Lipsk); „Czarne Domino“ Aubera (Paryż). Wagner kapelmistrzem w Rydze.

1838 † Lor. Daponte; * K. Dawydow; * G. Bizet; * Raf. Maszkowski; * E. Colonne. Op. Berlioza „Benvenuto Cellini“ (Paryż). Op. J. M. X. Poniatowskiego „Giovanna la Procida“ (Florencja). Wyd. Scherza B-moll Chopina (op. 31) i wydanie pierwszych pieśni Moniuszki.

1839 † F. Paër. Symf. „Romeo i Julja“ Berlioza. Pierwsza op. Verdiego „Oberto“ (Medjolan). Wyd. Preludjów Chopina (op. 28). Wagner w Paryżu. K. Lipiński koncertmistrzem ork. król. w Dreznie.

1840 † N. Paganini; * J. Svendsen; * P. I. Czajkowski. Opery Donizettiego: „Córka Pułku“ i „Faworyta“ (Paryż). Uwert. „Faust“ Wagnera. Cykle pieśni R. Schumanna. Operetki Moniuszki „Ideał“, „Loterja“ i „Karmanjol.“ Wyd. sonaty op. 35 (z marszem żał.) Chopina. 1. występ Ant. Rubinsteina (Paryż). Wyd. rozpr. „O muzyce wojskowej i jej użytku“ J. Elsnera.

1841 * Ant. Dworzak; * Em. Chabrier; * K. Tausig. * P. Lucca. Muz. Mendelssohna do „Antygony“. Operetka Moniuszki „Nocleg w Apeninach“ (tekst A. Fredry) (Lwów). Tom. Nidecki dyrygentem Opery warsz.

1842 † L. Cherubini; † Józ. Krogulski; * Ar. Boito; * E. Audran; * J. Massenet; * Art. Sullivan. „Szkocka“ symf. Mendelssohna. Opery: „Nabucco“ Verdiego (Medjolan), „Rienzi“ Wagnera (Drezno), „Linda z Chamounix“ K. Donizettiego (Wiedeń), „Rusłan i Ludmiła“ Glinki (Petersburg). Mendelssohn i Meyerbeer dyrektorami gen. w Berlinie. Wyd. ballady As-dur (op. 47) i fantazji F-moll (op. 49) Chopina.

1843 † J. Lanner; * Adelina Patti; * Edw. Grieg; * G. Sgambatti; * Daw. Popper. Opery: „Okręt-Widmo“ Wagnera (Drezno). „Don Pasquale“ Donizettiego (Paryż). Mendelssohn i Schumann zakładają lipskie konserwatorjum. Wagner dyrektorem Nadw. Op. w Dreznie.

1844 † Józ. Dreszyński; * P. Sarasate; * Rimski-Korsakow; * Fr. Nietzsche; * Kazim. Kratzer. Opery: Verdiego „Hernani“ (Wenecja); Flotowa „Aless. Stradella“ (Hamburg). Symf. „Pustynia“ Fel. Davida. Debiut Jenny Lind w operze berl. Opera „Corneglio Bentivoglio“ Fr. Mireckiego w „Scali“ medjolańskiej.

1845 * Ch. Widor; * Gabr. Fauré; * Leop. Auer; * Aug. Wilhelmi. Opery: „Undine“ Lortzinga (Hamburg), „Tannhäuser“ Wagnera (Drezno). Muzyka Mendelssohna do „Edypa“ i „Athalji“.

1846 * F. P. Tosti; * M. Kuczyński; * Zygm. Noskowski; * Henr. Jarecki. „Eljasz“ orat. Mendelssohna (Birmingham); orat. C. Francka „Ruth“; „Potępienie Fausta“ Berlioza. Operetki Moniuszki „Ideał“, „Loterja“ w Warszawie. Moniuszko zaczyna komp. „Halki“. Wyd. „Barkaroli“ Chopina (op. 60).

1847 † F. Mendelssohn-Bartholdy; * Al. Mackenzie; Opery: „Martha“ Flotowa (Wiedeń); „Esmeralda“ Dargomyżskiego (Moskwa) Liszt kapelmistrzem nadw. w Weimarze. 1. wykonanie Halki (w pierw. postaci) na koncercie w Wilnie.

1848 † Kal. Donizetti. Opera „Genowefa“, oraz muzyka do „Fausta“ i „Manfreda“ Schumanna. Szkic dramatyczny „Nibelungów“ Wagnera. 1. występ Brahmsa.

1849 † Fr. Chopin; † O. Nicolai; † Fr. Kalkbrenner; * H. Riemann. Opery: „Prorok“ Meyerbeera (Paryż); „Wesołe Kumoszki“ Nicolaiego (Berlin); poem. symf. „Tasso“ Liszta; „Sztuka a Rewolucja“ Wagnera. Ucieczka Wagnera do Zürichu.

1850 * Ksawery Szarwenka; * Zd. Fibich; * Jan Reszke. opera „Lohengrin“ Wagnera (Weimar).

1851 † G. Spontini; † A. Lortzing; * Józ. (X.) Surzyński; * Al. Michałowski. Op. „Rigoletto“ Verdiego (Wenecja). Szkic autobiogr. i broszura „Opera i Dramat“ Wagnera.

1852 * R. Pugno. † Tom. Nidecki; † Józ. Damse; wyd. broszury Liszta: „Fréderic Chopin“.

1853 * Ter. Carreño; * A. Messager. Opery Verdiego: „Trubadur“ (Rzym) i „Traviata“ (Wenecja). Wyd. pierwszych utworów Brahmsa.

1854 † Józef Elsner; * M. Moszkowski; * Jul. Zarębski; * E. Humperdinck. Opery: Meyerbeera „Gwiazda Północy“ (Paryż), „Halka“ Moniuszki w teatrze wileńskim. Poematy symf. Liszta: „Les Préludes“, „Orfeusz“, „Mazepa“.

1855 * Edw. Reszke; * P. Maszyński. „Faustsymphonie“ i koncert fort. Es-dur Liszta. Wagner w Londynie. Offenbach zakłada teatr „Bouffes Parisiennes“ w Paryżu. Wyd. „17 pieśni polskich“ Chopina.

1856 † Rob. Schumann; * Jan Gall; * Chr. Sinding Opera „Rusałka“ Dargomyżskiego (Petersburg) Symf. „Dantejska“ Liszta.

1857 † I. M. Komorowski; † K. Kurpiński; † K. Czerny; † M. Glinka; * C. Thomson. „5 pieśni“ i tekst „Tristana“ Wagnera. Koncert fort. A-dur Liszta. Wyd. leksykonu Wojc. Sowińskiego: „Les musiciens polonais et slaves anciens et modernes“.

1858 * Marc. Sembrich (Kochańska); R Leoncavallo; * G. Puccini; * E. Ysaie; * J. Hubay; * St. Barcewicz. Opery: „Cyrulik Bagdadzki“ P. Corneliusa (Weimar); „Król Pasterzy“ Osk. Kolberga (Warszawa); operetka „Orfeusz w piekle“ Offenbacha (Paryż); „Halka“ i „Flis“ Moniuszki w Warszawie.

1859 † L. Spohr; * St. Niewiadomski; * Kam. Chevillard. Ukończenie „Tristana i Izoldy“ Wagnera. Opery: „Bal Maskowy“ Verdiego (Rzym); „Faust“ Gounoda (Paryż); „Dinorah“ Meyerbeera (Paryż). Konc. fort. D-moll Brahmsa. Pierwszy występ Adeliny Patti (w N. Jorku).

1860 * G. Charpentier; * G. Mahler; * A. Franchetti; * J. I. Paderewski; * R. Statkowski; * I. Albeniz; * Aleks. Bandrowski. Opery: „Pierre de Médicis“ J. M. X. Poniatowskiego (Paryż); „Hrabina“ Moniuszki (Warszawa).

1861 † Karol Lipiński; * A. Areński; * A. Mac Dowell. Fiasko „Tannhäusera“ w Paryżu. Opery: „Monbar czyli Flibustjerowie“ J. F. Dobrzyńskiego (Warszawa); „Verbum Nobile“ Moniuszki (Warszawa); Apolinary Kątski dyrektorem Konserw. Warszawskiego.

1862 † F. Mirecki; * Teod. Wyżewski (Wyzewa); * Kl. Debussy. Opera: „Lalla Rookh“ F. Davida (Paryż). Brahms przenosi si do Wiednia.

1863 * F. Weingartner; * A. Rosé; A. Siloti; * P. Mascagni; * Miecz. Sołtys. Opery: „Trojanie“ Berlioza (Paryż); „Poławiacze pereł“ Bizeta (Paryż); „Feramors“ A. Rubinsteina (Drezno). Massenet otrzymuje Prix de Rome. Wyd. „Nauki o wrażeniach dźwiękowych“ Helmholtza.

1864 † G. Meyerbeer· * Ryszard Strauss; * E. d'Albert. Opera: „Otton Łucznik“ Ad. Minhejmera (Warszawa); oprt. „Piękna Helena“ Offenbacha. Wagner powołany przez Ludw. kr. Bawarskiego

1865 † Józ. Nowakowski; * Al. Głazunow; * J. Sibelius; * N. Melba· * Józ. Śliwiński; * Fel. Szopski. Opery: „Tristan i Izolda“ Wagnera (Monachjum); „Afrykanka“ Meyerbeera (Paryż); „Straszny Dwór“ Moniuszki (Warszawa).

1866 * Miecz. Surzyński (organista). Opery „Sprzedana Narzeczona“ Fr. Smetany (Praga); „Mignon“ A. Thomasa (Paryż); oprt. „La Vie Parisienne“ Offenbacha; „Chrystus“, orat. Liszta. Smetana kapelmistrzem Teatru Narod. w Pradze. P. Czajkowski profesorem konserw. petersb.

1867 Opery: „Romeo i Julia“ Gounoda (Paryż); „Don Carlos“ Verdiego (Paryż); „Dziewczę z Perth“ Bizeta (Paryż); „Dalibor“ Smetany (Praga). „Requiem“ Brahmsa. Msza „Koronacyjna“ Liszta. „Sonety Krymskie“ Moniuszki.

1868 † G. Rossini; * Mich. Świerzyński; * Henr. Pachulski; * Fel. Starczewski. „Opery: „Śpiewacy Norymberscy“ Wagnera (Monachjum); „Mefistofele“ A. Boita (Medjolan); „Hamlet“ A. Thomasa (Paryż). Pierwsze publikacje wyd. Petersa.

1869 † Al. Dargomyżski; † H. Berlioz; † K. Loewe; * W. Burmester; * H. Pfitzner; * Zygm. Stojowski; * H. Melcer. Opera: „Złoto Renu“ Wagnera (Monachjum).

1870 † I. Moscheles; † Ch. Bériot; † S. Mercadante; † Al. X. Lwow; * E. Młynarski; * H. Opieński; * L. Godowski. Op. „Walkirja“ Wagnera (Monachjum). Bal. „Coppélia“ Delibes'a (Paryż). Idylla Zygfryda“ Wagnera.

1871 † Al. Sjerow; *Al. Skrjabin. Op. „Aida“ Verdiego (Kair). Ambr. Thomas dyrektorem konser. paryskiego.

1872 † Stanisław Moniuszko: * T. Joteyko; * Lorenzo Perosi. Opery: „Djamileh“ Bizeta (Paryż); „Samson i Dalila“ Saint-Saëns'a (Weimar); „Dwaj Roztargnieni“ Ant. Kątskiego (Londyn); „Gelmina“ I. M. X. Poniatowskiego (Londyn). Cez. Franck profesorem organów w paryskiem konserwatorjum.

1873 * Wit. Maliszewski; * K. Flesch; * Al. Piecznikow; * M. Reger. Op. „Duch Wojewody“ L. Grossmana (Warszawa). Pierwszy występ M. Moszkowskiego (Berlin). Henr. Jarecki dyrygentem opery Lwowskiej.

1874 † P. Cornelius * Osk. Nedbal; * Józ. Suk; * M. Marteau. Opery: „Borys Godunow“ Musorgskiego (Petersburg); „Dwie Wdowy“ Smetany (Praga); oprt. J. Straussa „Zemsta Nietoperza“ (Wiedeń); „Girofle-Girofla“ Lecoq'a (Paryż). „Requiem“ Verdiego; IV. Symf. („Romantyczna“) A. Brucknera.

1875 † G. Bizet; * M. Ravel; * J. Korolewicz (Waydowa). Opery: „Carmen“ Bizeta (Paryż); „Królowa Saby“ Goldmarcka (Wiedeń); „Demon“ A. Rubinsteina (Petersburg); „Machabeusze“ Rubinsteina (Berlin). Poematy symf. „Wełtawa“ i „Wyszehrad“ Smetany

1876 † Fel. David; † H. Götz; * Józ. Hoffmann (pianista)· * Ad. Guzewski; * Miecz. Karłowicz; * Eug. Morawski; * Ad. Wieniawski; * M. de Falla; * Pablo Casals. Wykonanie „Pierścienia Nibelunga“ Wagnera, w całości, (Bayreuth). Opery: „Pocałunek“ Smetany (Praga); „Wanda“ Dworzaka (Praga); „Gioconda“ Ponchiellego (Medjolan). Oprt. „Fatinitza“ Suppégo; bal. „Sylvia“ Delibes'a. Op. „Stradiota“ A. Minheimera (Warszawa). Dawydow dyrektorem petersb. konserw. Pierwszy występ M. Rosenthala.

1877 * Fel. Nowowiejski; * Wanda Landowska. Wyd. tekst „Parsifala“ Wagnera. 1. symf. Brahmsa. Oprt. „Dzwony z Kornewilu“ R. Planquette'a. Debjut M. Sembrich-Kochańskiej (w „Purytanach“ w Atenach).

1878 * O. Gabryłowicz; * Fr. Schreker; * J. Thibaud; * H. Zboińska-Ruszkowska. Opera „Tajemnica“ Smetany (Praga). Lamoureux kapelmistrzem Op. Paryskiej. A. Nikisch kapelmistrzem Op. Lipskiej.

1879 † Apolinary Kątski (skrz. dyr. kons. warsz.) * Grz. Fitelberg. Opery: „Eug. Oniegin“ P. Czajkowskiego (Petersburg); „Nero“ Rubinsteina (Hamburg). Op. „Boccaccio“ Suppégo. Koncert skrz. Brahmsa.

1880 † Wojc. Sowiński; † Henr. Wieniawski; † Ole Bull; † J. Offenbach; * St. Lipski. Orat. C. Francka „Les Béatitudes“. Oprt. Délibes'a „Jean de Nivelle“. H. v. Bülow intendentem muz. w Weimarze.

1881 † M. Musorgski; † H. Vieuxtemps; † Mik. Rubinstein; * Jul. Wertheim; * L. Rogowski; * Ign. Dygas. Opery: „Libusza“ Smetany; „Herodiada“ Masseneta; „Opowieści Hoffmana“ Offenbacha (Paryż). F. Mottl kapelmistrzem nadw. w Karlsruhe. Lamoureux organizuje „Nouveaux Concerts“ w Paryżu. 1. wyst E. d'Alberta (w Londynie).

1882 † T. Kullak; † Kéler Béla; * K. Szymanowski; * Ign. Friedmann; * Zdz. Jachimecki; * Igor Strawiński; * Bron. Hubermann; * L. Stokowski. Opery: „Parsifal“ (Bayreuth); „Śnieguroczka“ Rimskiego-Korsakowa (Petersburg).

1883 † Ryszard Wagner; † R. Volckmann; * Ludom. Różycki. Op. „Lakme“ Délibes'a (Paryż). Wład. Żeleński dyrektorem Kons. krakowskiego. Svendsen kapelmistrzem nadw. w Kopenhadze.

1884 † Fr. Smetana; † V. Massé; * Ap. Szeluto; * Wacław Kochański; * P. Rytel. Opery: „Manon“ Masseneta (Paryż); „Willy“ Pucciniego (Medjolan). Poświęcenie nowego Gewandhausu w Lipsku.

1885 † Jul. Zarębski; † L. Damrosch; * Raul Koczalski; * Bol. Wałek-Walewski. Opera: „Konrad Wallenrod“ Wł. Żeleńskiego (Lwów). Oprt. „Baron Cygański“ J. Straussa (Wiedeń); „Mikado“ Sullivana (Londyn). 4. Symf. Brahmsa; Bülow dyrygentem berlińskiej Filharmonji. Ryszard Strauss dyrektorem muz. w Meiningen.

1886 † A. Ponchielli; † Fr. Liszt; * Artur Rubinstein. Opery: „Merlin“ Goldmarcka; „Gwendoline“ Chabriera. Oratorj. Dworzaka „Św. Ludmiła“; „Te Deum“ Brucknera. Rysz. Strauss kapelmistrzem w Monachjum. Zygm. Noskowski profesorem komp. przy konserw. warsz. Piotr Maszyński organizuje „Lutnię“ w Warszawie.

1887 † E. Audran; † Al. Borodin; † J. E. Pasdeloup; † M. Strakosch; † Jenny Lind; † Wilh. Troszel; * Paweł Kochański. Op. „Otello“ Verdiego (Medjolan).

1888 † Ch. Alkan; † Józ. Brzowski; * Ada Sari (Szajerówna). Op. „Le Roi d'Ys“ Lalo. Bjografja Chopina przez F. Niecksa.

1889 † K. Dawydow; † G. Bottesini. Poem. symf. „Don Juan“ Rysz. Straussa. Symf. D-moll Cez. Francka. R. Strauss kapelmistrzem nadw. w Weimarze. Nikisch dyryguje symf. koncertami w Bostonie.

1890 † Cez. Franck; † N. W. Gade; † Osk. Kolberg; * St. Gruszczyński. Opery: „Rycerskość Wieśniacza“ Mascagniego (Rzym); „Dama Pikowa“ Czajkowskiego (Petersburg); „Książę Igor“ Borodina (Petersburg); „Mazepa“ Minheimera (Warszawa). Poem. symf. „Śmierć i Wyzwolenie“ R. Straussa.

1891 † L. Délibes; † H. Litolff; * S. Prokofiew. Opery: „Przyjaciel Fritz“ Mascagniego (Rzym); „Ivanhoe“ Sullivana (Londyn); 1. symf. Mahlera. Weingartner dyrygentem Op. w Berlinie.

1892 † E. Lalo; † R. Franz; * D. Milhaud; * J. Szigéti; * R. Byk. Opery: „Pajace“ Leoncavalla (Medjolan); „Rantzau“ Mascagniego (Florencja); „Krzysztof Kolumb“ Franchettiego (Genua); „Boabdil“ M. Moszkowskiego (Berlin); „Werther“ Masseneta (Wiedeń). A. Dworzak dyrektorem Konserw. w Nowym Jorku.

1893 † Ch. Gounod; † P. I. Czajkowski. Opery: „Falstaff“ Verdiego (Medjolan); „Jolanta“ Czajkowskiego (Hamburg); „L'attaque du Moulin“ Bruneau'a (Paryż); „Jaś i Małgosia“ Humperdincka (Weimar). Symfonia „Patetyczna“ Czajkowskiego. Nikisch dyrektorem Opery w Budapeszcie.

1894 † Ludwik Lewandowski; † H. v. Bülow; † C. Sivori; † Ant. Rubinstein; † Em. Chabrier. Ukończenie wyd. zbior. dzieł Palestriny.

1895 † P. Godard; † F. Suppé; † Al. Zarzycki. Opera: „Noc Majowa“ Rimskiego-Korsakowa (Petersb.). Poematy symf. „Sowizdrzał“ i „Tak rzecze Zaratustra“ Rysz. Straussa. Henryk Melcer zdobywa w Berlinie nagrodę im. Ant. Rubinsteina (koncertem fort. E-moll).

1896 † Ambr. Thomas; † Clara Schumann; † Antoni Bruckner; † Józef Wasielewski; † Leopold Lewandowski. Opery: „La Bohème“ Pucciniego (Turyn); „Corregidor“ H. Wolta (Mannheim); „Świerszczyk za piecem“ Goldmarcka (Wiedeń); „Andrzej Chénier“ Giordana (Medjolan); „Goplana“ Wł. Żeleńskiego (Kraków).

1897 † Joh. Brahms; † Paweł Kuczyński; † K. Mikuli. Opery: „Messidor“ Bruneau (Paryż); „La Bohème“ Leoncavalla (Wenecja); „Sadko“ Rimskiego-Korsakowa (Moskwa); „Don Quichote“ poem. symf. Rysz. Straussa. G. Mahler dyrektorem Op. wiedeńskiej. Fundacja Verdiego dla starców-muzyków.

1898 † Eug. Pankiewicz. „Quattro Pezzi Sacri" (ost. dzieło) Verdiego. Rysz. Strauss nadw. kapelmistrzem Op. w Berlinie. Weingartner obejmuje dyrekcję „Ork. Kaima" w Monachjum.

1899 † J. Strauss; † E. Chausson; † Ch. Lamoureux; † K. Millöcker. Op. „Iris" Mascagniego. Poemat symf. „Żywot Bohatera" Rysz. Straussa.

1900 † Art. Sullivan; † Zd. Fibich; † Kazim. Kratzer; † Leop. Grützmacher; † L. Bussler. Opery: „Janek" Zeleńskiego (Lwów), „Car Sołtan" Rimskiego-Korsakowa (Moskwa). Miecz. Sołtys dyrektorem Kons. Lwowskiego. J. Huneckera biografja Chopina.

1901 † G. Verdi; † Rafał Maszkowski. Opery: „Feuersnot" Rysz. Straussa (Drezno); „Livia Quintilla" Z. Noskowskiego (Lwów); „Manru" Paderewskiego (Drezno). Powstanie „Filharmonji" w Warszawie i „Filharmonji" lwowskiej.

1902 Opery: „Pelléas et Mélisande" Debussyego (Paryż); „Urvasi" Er. Dłuskiego (Warszawa, Lwów).

1903 Opera R. Statkowskiego „Filenis", nagrodzona na konkursie operowym w Londynie.

1904 † Ed. Hanslick; † Ad. Minheimer. Op. „Marja" H. Melcera (Warszawa). Symf. „Domestica" Rysz. Straussa. Z. Noskowski dyrygentem Filharmonji Warszawskiej.

1905 † Ign. Krzyżanowski. Op.: „Marja" R. Statkowskiego (Warszawa).

1906 Z. Noskowski kapelmistrzem w Op. Warszawskiej

1907 † E. Grieg. Opery: „Stara Baśń" Żeleńskiego (Lwów); „Wyrok" Noskowskiego (Warszawa); „Pan Tadeusz" Wydżgi (Lwów); „Odwieczne Pieśni" Karłowicza; „Rapsodja Hiszpańska" Ravela.

1908 Op. „Złoty Kogucik" Rimskiego-Korsakowa (Petersburg). Bal. „Ma Mère l'Oie" Ravela.

1909 † Z. Noskowski; † Miecz. Karłowicz; † I. Albeniz. Opery: „Salome" i „Elektra" Rysz. Straussa (Drezno); „Bolesław Śmiały" Lud. Różyckiego (Lwów).

1910 Op. „Królewięta" E. Humperdincka (Nowy Jork); Balet: „Płomienny Ptak" („Żar Ptica") I. Strawińskiego (Paryż).

1911 † G. Mahler. Opery: „Kawaler z Różą" Rysz. Straussa (Drezno); „Hiszpańska Godzina" Ravela (Paryż). Wyd. studjum: „W. A. Mozart" T. Wyzewy (Wyżewskiego) i Gastona de S-te Foix; F. Hoesicka „Fr. Chopin".

1912 † Jan Gall. Opera: „Arjadna" Rysz. Straussa (Drezno); Balety: „Pietruszka" i „Słowik" Strawińskiego (Paryż).

1913 † Aleks. Bandrowski. Balet: „Święto Wiosny" Strawińskiego (Paryż).

1915 † Teodor Leszetycki; † K. Goldmark; † Al. Skrjabin; † Al. Poliński. Symf. „Alpejska" R. Straussa.

1916 † E. Granados.

1917 † Edw. Reszke.

1918 † Cl. Debussy; † X. Józ. Surzyński. † Henryk Jarecki.

1919 Opery: „Eros i Psyche" Różyckiego (Lwów); „Dola" Walewskiego (Warszawa). Rysz. Strauss dyrektorem Op. wiedeńskiej. E. Młynarski dyrektorem Konserw. warszawskiego.

1920 Pierwsze próby przesyłania muzyki drogą radjofoniczną (Marconi—Londyn).

1921 † Wł. Żeleński. Pierwsza katedra muzykologji w Polsce, w Krakowie (prof. Z. Jachimecki).

1922 † C. Saint-Saëns; † Art. Nikisch. Op.: „Hagith" K. Szymanowskiego (Warszawa). Pierwszy *broadcasting* (Londyn). H. Melcer dyrektorem Konserwat. Warszawskiego.

1923 Op.: „Casanowa" L. Różyckiego (Warszawa).

1924 † G. Puccini; † Miecz. Surzyński. Opera: „Noc Letnia" E. Młynarskiego (Warszawa).

1925 † R. Statkowski; † Jan Reszke; † K. Namysłowski; † M. Moszkowski; † L. Fall. Op. „Legenda Bałtyku" F. Nowowiejskiego (Poznań).

1926 Opery: „Zemsta" Z. Noskowskiego (Warszawa): „Król Roger" K. Szymanowskiego (Warszawa); „Zygmunt August" Joteyki (Warszawa); „Pomsta Jontkowa" B. Walewskiego (Poznań).

1927 Opera „Beatrix Cenci" L. Różyckiego (Warszawa). K. Szymanowski dyrektorem warsz. Konserwatorjum.

obejmuje naukę o trzech zasadniczych elementach muzycznych: melodji, harmonji i rytmu; w znaczeniu dalszem także szereg specjalnych wiadomości, umiejętności i technik, jak: naukę o notacji muzycznej (znakach pisarskich), naukę o instrumentach, władaniu niemi i użyciu, naukę o kompozycji (formach muzycznych, składzie barw dźwiękowych), historję i estetykę. Według środków wykonania dzieli się m. na: wokalną czyli śpiewaną i instrumentalną (skrzypcową, fortepianową, orkiestrową, kameralną itd.); według przeznaczenia na: duchowną i świecką; według miejsca wykonania (normalnego) na: kościelną, sceniczną, koncertową itp. Wyrobione pojęcia estetyczne spotykamy już u filozofów greckich. Według Platona m. nie powinna być bezmyślną uciechą (hedone álogos), tylko pobudzać człowieka etycznie i wykształcać w nim zmysł społeczny. Epikurejczycy widzieli w m. tylko przyjemne łechtanie ucha (Philodemos). Wieki średnie podporządkowały m. kultowi religijnemu. W czasie Odrodzenia m. była odbiciem afektów, stanów duszy, rozwijaniem i potęgowaniem namiętności. W połowie XIX w. powstało pojęcie m., jako gry myśli muzycznych i „ruchu form dźwiękowych" (Hanslick), ale romantyzm z Schumannem na czele bronił „treści muzycznej", widział w m. ujęcie zjawisk nadprzyrodzonych, „mowę rzeczy niewymownych" (Wagner). Filozofowie: Hartmann, Mos, Wundt, widzieli istotę muzyki w treści muzycznej, również jak i wyznawcy „wyrazu muzycznego" (Hausegger). Nowoczesna estetyka godzi pojmowanie m. jako formy z pojęciem treści muzycznej; równocześnie poddaje proces odczuwania piękna muzycznego badaniom psychologji doświadczalnej, bada elementy muzyczne i ich równoważniki wrażeniowe, zjawisko objektywne i wynik psychologiczny (metoda psychofizyczna). Historja muzyki. Prawie nieznana jest nam m. starożytnych Greków. Znamy w głównych zarysach grecki system tonalny (gamy), wiemy, że m. odgrywała ważną rolę przy recytowaniu wierszy i w dramacie, ale ze szczątków m. starożytnej nie odbieramy wrażenia estetycznego w naszem pojęciu. Również m. narodów egzotycznych jest nam estetycznie obca. Erę naszej muzyki rozpoczyna dopiero śpiew liturgiczny Kościoła katolickiego, tzw. śpiew gregorjański (ob. Gregorjański chorał). Śpiew gregorjański przechodził zmiany; odtworzenie pierwotnego jego stylu jest przedmiotem badań szczegółowych („Paléographie Musicale", wydawnictwo Benedyktynów z Solesmes). W zasadzie katolicki śpiew liturgiczny był jednogłosowy, ale już współczesny Grzegorzowi Izydor, biskup Sewilli, w swych „Sentencjach o Muzyce" rozróżnia tony ze sobą zgodne (konsonanse) i niezgodne (dysonanse), różnicę, którą znali już teoretycy greccy. Próbą prymitywnej harmonji była też

„diafonja" mnicha flamandzkiego Hucbalda, która polegała na pochodach równoległych kwint i kwart (X w.). Rozpowszechnienie organów, znanych już u schyłku starożytności, przyśpieszyło rozwój pojęć harmonicznych. Diafonję Hucbalda zwalczał Gwido z Arezzo (990—1050), który wprowadził zamiast neumów, pisownię nut na czterech równoległych linjach i stworzył system teoretyczny, zwany solmizacją na zasadzie gam sześciotonowych (heksakordów). W XIII w. Franco z Kolonji wprowadził notację nut o rozmaitej długości czasowej (notację menzuralną) i dwugłos, w każdym z głosów rozmaicie rytmizowany. Drugi głos towarzyszy głównemu na zasadach tzw. dyskantu i falsobordone, które wciąż jeszcze są nieudolnemi próbami harmonizacji. Dopiero pod koniec XIII w. zaczęto rozumieć wartość i znaczenie trójdźwięków harmonicznych. W okresie rycerstwa rozwinęły się pieśni świeckie trubadurów. Z pośród nich zachowały się pieśni Adama de la Hale, jedno i kilkogłosowe, jako też jego pieśni do sztuki scenicznej „Robin et Marion", która może być uważana za pierwocinę opery komicznej. W dramatach religijnych m. była monotonną psalmodją. Misterja religijne grali księża w kościołach w czasie wielkich uroczystości. W popularniejszej odmianie tych widowisk, później granych przez lud, pełnych epizodów i tekstów rubasznych, zczasem tradycyjnych, śpiewano też przypuszczalnie pieśni nabożne i kuplety. Z pieśni świeckiej wieków średnich powstały coraz bardziej artystyczne formy: madrygał, ballada, którym towarzyszy często instrument. Były one coraz częściej wielogłosowe i utrzymane w „stylu imitacyjnym" (caccia, kanon). Kolebką tego, coraz bardziej wytwornego, stylu pieśniarskiego były Włochy XIII w. Typ pieśni artystycznej zasilił też w znacznym stopniu muzykę kościelną, gdzie rozwijała się obok śpiewu liturgicznego. Styl pieśni tych rozszedł się po Francji (XIV w..), Hiszpanji i Anglji (XV w.). Od połowy XV w. istniała już bogata literatura pieśni. Wieki XIV i XV zwane są okresem szkoły niderlandzkiej. Niderlandczycy doprowadzili kunsztowność wielogłosową do wysokiego poziomu, nadali utworom wokalnym charakter jednolity, przez wejścia po sobie głosów na ten sam tekst i tę samą melodję (imitacja). Przez stopniowe zaniechanie akompanjamentu instrumentalnego powstał styl chóralny à capella. Niderlandzcy mistrzowie byli też założycielami sławnych szkół kompozytorskich we Włoszech: rzymskiej, która wydała J. P. Palestrinę, i weneckiej. Formy muzyczne tej epoki: motet (od poł. XV w.), msza i hymn. Obok tego istniała pieśń świecka w najróżniejszych odmianach, od prostej śpiewki tanecznej aż do kunsztownego wielogłosowego madrygału (XVI w.). Wielogłosowy styl kościelny stał się przeładowany, sztuczny, praktyka śpiewaków wprowadziła dowolne upiększenia, nielicujące z powagą Kościoła (koloratura). Styl ten miał na Soborze Trydenckim surowych sędziów. Dopiero Palestrina uratował śpiew kościelny, dając w dziełach swych przykład stylu czystego, pozbawionego zdobników, o charakterze instrumentalnym, naturalnego przy wysokim artyzmie. Dzieła Palestriny i Orlanda di Lasso stanowią szczyt śpiewu à capella. Styl ten rozszedł się po wszystkich ośrodkach kultury europejskiej i odbił się też na tzw. złotym okresie muzyki polskiej. W Polsce pieśń kościelna powstała z końcem XV w. Epoce „niderlandzkiej" odpowiadają początki muzyki artystycznej w Polsce (Mikołaj z Radomia i Mikołaj z Krakowa — XV w.). W 1543 powstała przy kaplicy Zygmuntowskiej na Wawelu tzw. „Kapela Rorantystów". Szereg kompozytorów królewskich: Wacław z Szamotuł, Marcin ze Lwowa (Leopolita), Krzysztof Borek, Marcin Wartecki, Tomasz z Szadka, Marcin Paligonjusz i Mikołaj Gomółka, postawił Polskę w rzędzie narodów, wybitnie czynnych w kulturze muzycznej humanizmu. Doprowadzony do szczytu kunsztowności, styl chóralny wywołał potrzebę muzyki mniej skomplikowanej, prostej i łatwiej wykonalnej. Tej potrzebie odpowiadał wynalazek tzw. basu cyfrowanego czyli szkicu harmonicznego dla instrumentalistów (np. organistów). Nastała epoka tzw. monodji, śpiewu jednogłosowego z podkładem harmonicznym, a w związku z nim „stylu recytującego", który niebawem znalazł doniosłe zastosowania w nowopowstającej operze. Również stile nuovo nadawał się wybitnie do oratorjum (od 1600), które nawiązało zewnętrznie do dawnych misteriów średniowiecznych. Cały wiek XVI nie robił jeszcze zasadniczej różnicy w charakterze form wokalnych i form budującej się teraz samodzielnie muzyki instrumentalnej. Emancypacja muzyki instrumentalnej od stylu wokalnego powstała w początkach XVII w. i zaznaczyła się formami instrumentalnemi jak: toccata, canzona di sonar (późniejsza sonata), capriccio, rozmaite tańce i suity (cykle tańców), symfonje (większe zespoły instrumentalne). Temu rozwojowi odpowiada pojawienie się pierwszych fortepianów (klawikordów, wirginałów) i ustalonej (dzisiejszej) budowy skrzypiec. Technika budowy i gry organowej zasiliła muzykę kościoła protestanckiego, który od czasów Reformacji znajdował ośrodek sztuki kompozytorskiej w chorale i wydał odrębny charakter m. kościelnej w pasjach i kantatach. Zarazem ustalił się system zasadniczych gam m. współczesnej (majorowej i minorowej), wraz z systemem półtonów chromatycznych (gama temperowana). System ten miał w J. S. Bachu śmiałego realizatora, który stworzył nim podwaliny nowoczesnej harmonji. Na nowych podstawach wzniosła się w dziełach Bacha sztuka kontrapunktyczna przeszłości. Zarazem Bach był mistrzem w każdej dziedzinie kompozycji wokalnej i instrumentalnej, rozwijając technikę gry organowej, fortepianowej, skrzypcowej, w sposób dotychczas nieznany, a olbrzymią ilością dzieł głębokich i natchnionych ugruntował podstawy estetycznych pojęć muzyki nowoczesnej. Współczesny Bachowi G. F. Händel rozpoczął

swą działalność jako kompozytor oper w stylu włoskim, który się tymczasem znacznie rozwinął. Tworzył jednak, obok utworów instrumentalnych, pod względem stylu pokrewnych Bachowi, szereg oratorjów na tematy przeważnie biblijne. Po Bachu rozwinęła się samodzielnie m. instrumentalna, orkiestrowa i kameralna we Francji (J. Ph. Rameau), w Niemczech (szkoła manheimska) i Austrji. Na miejsce stylu kontrapunktycznego powstala nowa koncepcja muzyki instrumentalnej, polegająca na kontrastach tematów muzycznych (na miejsce jedności tematycznej Bacha), na formach sonaty, koncertu, symfonji, rozwijających się samodzielnie. Nastała epoka tzw. klasyków wiedeńskich, z których pierwszy, Józef Haydn, stworzył typ symfonji orkiestrowej czteroczęściowej i takiej samej formy kwartetu smyczkowego. Pogodny, przeważnie wesoły, charakter dzieł instrumentalnych Haydna przybrał u W. A. Mozarta wdzięk melodyjny i fakturę swobodnego wysokiego artyzmu. Do tych poprzedników nawiązywały pierwsze dzieła L. van Beethovena, który rozwinął formy swych poprzedników i doprowadził muzykę instrumentalną klasyczną do szczytów. W budowie tematów (myśli muzycznych), w przeprowadzaniu ich przez kontrasty i perypetje, w rozszerzeniu środków kompozytorskich, w ścisłości struktury oraz w silnie etycznym charakterze swej muzyki, stworzył Beethoven dzieło o wielkiem znaczeniu społecznem. Powstały zawodowe orkiestry, i muzyka stała się potrzebą społeczeństwa. Opera była również objęta działalnością klasyków „wiedeńskich" (Mozart), jak też i muzyka religijna („Requiem" Mozarta, „Missa Solemnis" Beethovena) i oratorjalna („Pory Roku" i „Stworzenie Świata" Haydna). Pieśń nowoczesną (kultywowaną już przez Mozarta i Beethovena) rozwinął Fr. Schubert, jako syntezę krótkiego nastroju poetyckiego. Romantyzm wystąpił zrazu w operze K. M. Webera, przybrał u F. Mendelssohna formę pseudoklasyczną, szukał następnie u Roberta Schumanna nowego wyrazu uczuciowego w pieśniach i utworach fortepianowych, doszedł do szczytu w genjalnej muzyce Chopina. Z Chopinem weszła na arenę światową m. polska. Dotąd towarzyszyła ona rozwojowi m. europejskiej, wydając opery, które w muzyce zagranicy nie mogły mieć oddźwięku. Do niebywałych granic rozwinął Chopin technikę gry i kompozycji fortepianowej. Reforma opery Wagnera oddziałała silnie na m. orkiestrową. W Hektorze Berliozie miała protagonistę tzw. m. programowa, tj. ilustrująca jakiś program poetycki (przebieg zdarzeń) zapomocą „malarstwa muzycznego". „Symfonja programowa" Berlioza przybrała u Fr. Liszta nową formę „Poematu Symfonicznego", którego ostatnim wyrazem są dzieła Ryszarda Straussa. Pod wpływem Wagnera i Liszta pozostawał J. Brahms, który wywodził się od klasyków niemieckich i uprawiał w duchu indywidualnym muzykę fortepianową, kameralną, pieśń, kantatę i muzykę kościelną („Requiem"). W połowie XIX w. zarysowały się odrębne cechy twórczości muzycznej narodowej: francuskiej (C. Franck, Cl. Debussy, G. Fauré, M. Ravel), czeskiej (Fr. Smetana, A. Dworzak), polskiej (St. Moniuszko, Wł. Żeleński, Z. Noskowski, H. Melcer, L. Różycki, K. Szymanowski), rosyjskiej (Glinka, Musorgskij, Rimskij-Korsakow, Głazunow, Skrjabin, Strawinskij), skandynawskiej (E. Grieg, Chr. Sinding). Technikę gry instrumentalnej rozwijali w XIX w. pianiści: Liszt, Antoni Rubinstein, Paderewski; skrzypkowie: Paganini, Vieuxtemps, K. Lipiński, H. Wieniawski, E. Ysaie; wiolonczeliści: Dawydof, Casals; z pomiędzy śpiewaków operowych błyszczeli: Viardot, A. Patti, J. Lindt, E. Caruso, Titta Ruio, Szaljapin i in. Pod koniec XIX w. pojawił się typ dyrygenta-wirtuoza: Bülow, Richter, Nikisch, Mahler, Weingartner. Muzyka współczesna znajduje się w stadjum poszukiwań (atonalność, bitonalność), które nie wyszły jeszcze poza zakres interesujących niekiedy doświadczeń (ob. opera).

Muzyka w dramacie jest ważnym środkiem pomocniczym dla wywołania wrażeń dramatycznych. Używał jej stary dramat wsch. azjatycki (Chiny, Japonja, Syjam) w postaci improwizacji grajków, dokładnie z treścią danej sztuki obeznanych. Niezmiernie ważną rolę odgrywała muzyka i śpiew (chóralny i solowy, tzw. monodje) w całym dramacie klasycznym, greckim i rzymskim, wszystkich epok. Najdawniejsze greckie tragedje podobne były raczej do oratorjów, a komedja rzymska była przeważnie raczej operetką, pełną muzyki, śpiewów i tańca. O dramatach liturgicznych średniowiecza (Adam de la Hale), ob. muzyka. W czasie Odrodzenia tzw. intermedja (taneczne, sielankowe sceny muzyczne, często w formie madrygałów) posługiwały się chórem, m. instrumentalną, śpiewami solowemi, i były ważnym krokiem na drodze do opery. W Szwajcarji w XVI w. kwitł dramat ludowy z muzyką (alegorje z tendencją moralną). Francuska opera-balet XVII w. pociągnęła za sobą zwyczaj używania baletów w komedji (Molière). Szekspir żądał wyraźnie muzyki do swych dramatów — weselnej, żałobnej, wojennej, fanfary myśliwskiej, niekiedy pieśni solowej, nigdy prawie chóru. J. J. Rousseau uchodzi za wynalazcę melodramatu („Pygmalion"). Nad istotą muzyki w dramacie zastanawiał się Lessing (w „Hamburskiej Dramaturgji"). Goethe przyjął z uznaniem muzykę do „Fausta" A. H. Radziwiłła (1814), do której napisał specjalnie kilka nowych tekstów. Muzyka Beethovena do „Egmonta" rozpoczęła szereg wybitnych kompozycyj do dramatów: K. M. Weber („Preciosa"), F. Schubert („Rosamunde"), F. Mendelssohn („Sen Nocy Letniej"), R. Schumann („Manfred" i „Faust"), G. Bizet („L'Arlésienne"), E. Grieg („Peer Gynt"). W czasach nowszych muzyka do dramatów przestaje coraz bardziej być samoistna pod względem formy, a staje się raczej jednym ze środków reżyserskich. W Polsce pisali muzykę do dramatów wodewiliści z pocz. XIX w.,

następnie J. Elsner, A. Minhejmer, Wł. Żeleński („Wit Stwosz"), L. Różycki („Nieboska Komedja"), K. Szymanowski („Kniaź Patiomkin"), L. Marczewski („Niebieski ptak", „Noc listopadowa", „Achilleis"), L. M. Rogowski.

Muzyka figuralna, ob. figura.

Muzyka instrumentalna, ob. instrumentalna muzyka.

Muzykalność, zespół przeważnie wrodzonych warunków psychicznych (tzw. dyspozycyj), przejawiających się w zdolnościach i zamiłowaniu do muzyki. Na m. składają się: zdolność rozróżniania nieznacznych różnic wysokości tonów; tzw. słuch muzyczny względny tj. zdolność rozpoznawania rozmaitych interwałów muzycznych, jak również i zdolność odtwarzania ich na żądanie; tzw. słuch absolutny, tj. zdolność rozpoznawania wysokości i jakości rozmaitych tonów oraz zdolność odtwarzania żądanych tonów; pamięć muzyczna, tj. zdolność szybkiego i wiernego przyswajania i odtwarzania melodji; poczucie rytmu; zdolność ujmowania melodji jako takiej, jako „myśli" muzycznej, wraz ze zdolnością orjentowania się w bardziej zawiłych układach muzycznych; poczucie harmonji i dysharmonji; zdolności czysto techniczne, umożliwiające szybkie zdobywanie wprawy w grze na instrumentach muzycznych; silna pobudliwość uczuciowa na dźwięki i melodje, tzn. łatwość występowania silnych uczuć estetycznych w związku z muzyką; zamiłowanie do muzyki; smak muzyczny, tj. zdolność odróżniania utworów wartościowych od bezwartościowych; zdolność odtwórcza, tj. zdolność artystycznego i pogłębionego wykonywania cudzych utworów muzycznych; zdolność twórczo-kompozytorska. Te wyżej wymienione warunki mogą u różnych osób występować w różnych kombinacjach, co się przejawia w rozmaitych typach uzdolnień muzycznych. M. jest przedewszystkiem usposobieniem wrodzonem; ćwiczenie, wprawa, itp. mogą ją rozwinąć, wysubtelnić i udoskonalić nawet wówczas, gdy m. wrodzona nie jest zbyt silna.

Muzykant wędrujący był popularną postacią wieków średnich, zanim większe miasta potworzyły u siebie stałe zespoły trębaczy, oboistów, skrzypków, a w późniejszych czasach orkiestry, złożone z instrumentalistów, odpowiednio wykształconych. Bandy wędrujących muzykantów przeciągały z miasta do miasta pod wodzą króla skrzypków (Geiger-König) i króla flecistów (Pfeiffer-König) i, jakkolwiek z jednej strony były bardzo pożądane, jako niezbędne przy festynach, weselach i tańcach, z drugiej strony jednak obawiano się ich i często, po spełnieniu usługi, wypędzano za bramy miasta, jako ludzi niebezpiecznych i wyjętych z pod prawa. Typem niesamowitego m. w. jest w podaniu słynny Rattenfänger von Hameln, który wiedziony zemstą, miał swoją fujarka, zamiast szczurów, wyprowadzić za miasto wszystkie dzieci.

Mužík Augustyn Eugenjusz, poeta i publicysta czeski, * 1859, † 1925. Twórczość jego nastrojona była na nutę patrjotyczną i socjalną. Najwybitniejsze utwory: „Wiosenne burze", „Głosy człowieka", „Kwiaty polne", „Czarne perły", „Krople rosy", „Epistola robotnikom czeskim", „Duchowi Husa", „Ruiny życia", „Plamy i promienie" i in. Przez długie lata redagował tygodniki literackie „Beseda lidu" i „Světozor".

Mycelium, ob. grzybnia.

Myceny (Mykene), ob. Mikeny.

Mycetes niger, ob. Primates.

Mycetozoa, ob. Myxomycetes.

Mycielski Jerzy, historyk sztuki, * 1856 † 1928; dr. fil., od 1897 prof. historji sztuki polskiej na Uniw. Jagiellońskim; 1902 prezes Tow. Opieki Zabytków Sztuki i Kultury w Krakowie; 1904 dyrektor Tow. Sztuk Pięknych tamże, wydawca „Przeglądu Polskiego"; główne dzieło: „Sto lat dziejów malarstwa w Polsce, 1760—1860". Ponadto razem z St. Wasylewskim opracował: „Portrety polskie Elżbiety Vigée Lebrun" (1927).

Mycielski Józef, badacz przeszłości Śląska, * 1855, † 1918; właśc. dóbr Kobylepole pod Poznaniem; poseł do parlamentu niemieckiego; ogłosił m. in.. „Grobowe Piastów pomniki na Śląsku" (1897), „Pierwotne słowiańskie nazwiska miejscowości na Śląsku pruskim" (1900).

Mycielski Ludwik, działacz społeczny i polityczny, * 1854, † 1926; właśc. dóbr Gałowo w pow. szamotulskim; poseł do sejmu pruskiego; prezes Rady Narodowej w Wielkopolsce, Komitetu Obrony Śląska i Związku Obrony Kresów Zachodnich.

Myelophilus piniperda, ob. Ipidae.

Mycorhiza, grzybożywność, współżycie roślin wyższych z grzybami, tzw. opilśniami. Grzybnia opilśni bądź zewnętrznie powleka końce korzeni — m. zewnętrzna, bądź też strzępki grzybni dostają się do komórek kory korzeni — m. wewnętrzna. Znaczenie m. dotychczas nie zostało wyświetlone; prawdopodobnie opilśnie pobierają związki organiczne, wytwarzane w roślinach zielonych, dostarczając ze swej strony wody wraz ze związkami mineralnemi, spełniają więc rolę włośników, które często przy m. ulegają zanikowi.

Mycosis (mykoza), grzybica, choroba, wywoływana przez grzybki, ob. Aspergillus herbariorum.

Mydlnica, ob. Saponaria.

Mydło, sole alkaliczne nasyconych wyższych kwasów tłuszczowych: palmitynowego i stearynowego oraz nienasyconego oleinowego, które, jako estry glicerynowe, stanowią główną część składową tłuszczów roślinnych i zwierzęcych. M. otrzymujemy przez gotowanie tłuszczów z ługiem potasowym lub sodowym. W celu oddzielenia m. od powstającej gliceryny, dodajemy dużą ilość soli kuchennej, czyli wysalamy; takie mydło zawiera kilka % wody.

Mydło, w myślistwie: chybienie ze strzelby, inaczej pudło.

Mydło górne, minerał; nazwa trywialna wielu glin żelazistych żółtych; skupienia iłaste połączeń hydroglinokrzemowych i hydrożelazikrzemowych. Ob. bolus.

Mydriatica (greck.), środki, rozszerzające źrenicę: atropina i jej pochodne (homatropina, eumydrina).

My house is my castle (ang.), mój dom to moja twierdza. Przysłowie angielskie, opierające się na tem, że w Anglji władzom niewolno wkraczać samowolnie do prywatnego mieszkania.

Mykale, góry w Azji Mniejszej, pamiętne zwycięstwem Greków pod wodzą Ksantypa i Leotychidesa nad Persami 479 przed Chr.

Mykene, ob. Mikeny.

Mykeńska sztuka. Okres wczesnomykeński (śr. II tysiąclecia przed Chr.): grobowce skrzynkowe za Lwiemi Wrotami w Mykenach; wyroby złote; kubki, maski złote kładzione na wierzchu sarkofagów, ozdoby, biżuterje, sztylety inkrustowane (pod wpływem sztuki kreteńskiej); stelle kamienne, wazy gliniane z wzorami spiralnemi. Okres średniomykeński (ok. XV w. przed Chr.): mury obronne tzw. cyklopie, później poligoniczne (Troja VI. Tiryns, wrota grodu Myken, pałac w Beocji około jeziora Kopais); pałace w Tirynsie, Troi II, Mykenach; malarstwo ścienne, pochody, igrzyska rytualne z bykami, sceny polowań (wpływ malarstwa kreteńskiego); fryzy z alabastru z motywami spirali; grobowce kopułowe w Tirynsie, Vaphio, Orchomenie, Mykenach (grob. Atreusza); ceramika, podobna do pałacowego stylu Krety. Okres późnomykeński (XII i XII: w. przed Chr.); grobowce kopułowe w Menidi, Acharna), ok. Spata (Erchia); ceramika, rozpowszechniona do Cypru, Fenicji i Egiptu (El-Amarna), Włoch, Sycylji i Hiszpanji; dzbany-butle kuliste, czarki na wysokich nóżkach; wzory z motywów spiralnych i stylizowanych głowonogów, świetnie cięte gemmy ze scenami zwierząt (lwów, wołów i in.).

Mykita (mikita, mykieta), ludowa nazwa lisa.

Mykologia, dział botaniki, traktujący o grzybach.

Mykoza, ob. Aspergillus herbariorum.

Mykwa (hebr. Mykwe), zbiornik wody, u Żydów nazwa łaźni, w której kobiety zamężne oczyszczają się po odbyciu perjodu miesięcznego.

Mylady (ang. moja pani), zwrot w języku angielskim, używany w rozmowach z kobietami.

Mylae, ob. Milazzo.

Mylitta, ob Baaltis.

Mylius Arnold, drukarz i wydawca, * 1544 w Niderlandach, † 1607; bawił przez jakiś czas w Polsce jako sekretarz kard. Jerzego ks. Radziwiłła; wydał m. in. wizerunki królów polskich, ryte na miedzi: „Principum et Regum Polonorum imagines" (1594), dzieło Marcina Broniowskiego „Descriptio Tartariae" (1595).

Mylius Erichsen L., podróżnik duński, * 1872, † 1907; badacz krajów arktycznych; 1902 odbył podróż do Grenlandji zachodniej dla celów folklorystycznych; 1906 zorganizował drugą wyprawę na statku „Danmark" do Grenlandji, zamierzając zbadać topografię płn.-wsch. jej wybrzeża; w drodze powrotnej nie mógł dotrzeć do statku z powodu odmrożenia nóg i zmarł przed przybyciem pomocy. Prowadził do ostatniej chwili życia dziennik, dzięki któremu ocalały zdjęcia i notatki wyprawy.

Mylnik, ob. mylkus.

Mylord (ang., mój panie), w Anglji sposób przemawiania do lordów i wogóle mężczyzn.

Mylkus (mylnik), 1) rogacz lub jeleń, mający zdeformowane, nienormalnie wyrośnięte parostki lub wieniec, głównie skutkiem postrzału; 2) rogacz, który na zimę nie zrzucił rogów.

Myocarditis (greck.), zapalenie mięśnia sercowego, ostra lub częściej przewlekła choroba; objawy: łatwe męczenie się przy wysiłkach, duszność, częste bicie serca, obrzęki początkowo na nogach, potem na tułowiu, zbieranie się płynów w jamach ciała, niemiarowość tętna.

Myocardium (greck.), mięsień sercowy, prążkowany, ale, w odróżnieniu od innych mięśni prążkowanych, niezależny od woli.

Myodegeneratio (łac. i greck.), zwyrodnienie mięśni, najczęściej mięśnia sercowego; zamiana włókien mięsnych w tkankę tłuszczową lub łączną. Klinicznie daje objawy myocarditis.

Myofibroma, włókniako-mięśniak, nowotwór dobrotliwy; guz o równoczesnem utkaniu włókniaka (fibroma) i mięśniaka (myoma).

Myologia, miologja (greck.), nauka o punktach przyczepu i czynności mięśni.

Myoma (greck.), ob. mięśniak.

Myopia, miopja, ob. krótkowzroczność.

Myositis (greck.), zapalenie mięśni; bolesność, zgrubienie i stwardnienie danego mięśnia wzgl. grup mięśniowych. Tło najczęściej gośćcowe (reumatyczne).

Myosotis, niezapominajka, rodzaj roślin z rodz. Boraginaceae (szorstkolistne). Zioła strefy umiarkowanej. Dziko w Polsce: M. palustris, n. błotna (Rys.: *a* przekrój podłużny kwiatu, *b* kielicha z owocem); M. caespitosa, n. darniowa. Rowy, mokre łąki. Na polach, w zaroślach: M. intermedia, n. pośrednia; M. silvatica, n. leśna. Kwiaty przeważnie błękitne, kwitną V—IX. Niektóre gatunki, przeważnie obce, uprawiane jako rośliny ozdobne, kwiatowe.

Myosotis palustris.

Myoxus glis, popielica, mały ssak z rodziny Myoxidae (koszatki); podrząd Simplicidentata, rząd Rodentia (gryzonie); długość ciała 16 cm. + 13 cm. ogona; wierzch ciała popielaty, spód biały; dokoła oka ciemno-brunatna obwódka; ogon popielaty, od spodu jaśniejszy, uwłosiony; z górnych zębów trzonowych pierwszy ma 6 fałdów, drugi i trzeci po 7, czwarty 8. Brak coecum w jelicie. Zamieszkuje lasy, czasem ogrody owocowe, w których wyrządza szkody. Prowadzi nocny tryb życia. U nas w Karpatach, Pieninach, Puszczy Sandomierskiej, w lubelskiem i na Litwie. Dostarcza futerka, znanego pod nazwą popielic.

Myriapoda, wije, zbiorowa nazwa, obejmująca kilka, wyodrębnionych w współczesnej systematyce, grup stawonogów (Arthropoda), posiadających homonomiczną metamerję ciała, przyczem wszystkie segmenty tułowia, z wyjątkiem ostatniego, są zaopatrzone w jedną lub dwie pary członkowanych odnóży. Należą tu dwie, zasadniczo różniące się, grupy: Chilopoda (jednoparce), zbliżone do owadów, i Progoneata, obejmujące podgromady: Symphyla (pierwowije), Pauropoda (skąpotchawce) i Diplopoda (dwuparce). Chilopoda mają ciało bardzo wydłużone i spłaszczone grzbietowo-brzusznie; głowa wyraźnie wyodrębniona, tułów z licznych, prawie jednakowych segmentów, z których każdy z wyjątkiem ostatniego, posiada jedną parę odnóży. Prócz czułków i żuwaczek mają jednoparce dwie pary szczęk i jedną parę silnie rozwiniętych szczękonóży, skierowanych ku przodowi i zawierających przewody gruczołów jadowych. Otwór płciowy nieparzysty, leży przed odbytem na przedostatnim segmencie. Do jednoparców należy rodzaj Geophilus, posiadający zdolność fosforescencji, liczne gatunki z rodziny Scolopendridae (skolopendry), jadowite i często niebezpieczne dla człowieka, zwłaszcza formy zwrotnikowe, oraz bardzo pospolity u nas Lithobius forficatus (drewniak). Charakterystyczną cechą grupy Progoneata stanowią parzyste otwory płciowe, leżące na jednym z przednich segmentów tułowia. Należąca do nich podgromada Diplopoda (dwuparce), obejmuje zwierzęta o walcowatem ciele, okrytem twardym pancerzem i osadzonemi na każdym segmencie 2 parami odnóży. Czułki niezbyt długie; uzbrojenie gębowe zawiera prócz żuwaczek jedną parę szczęk, zrośniętych w pojedyńczą płytkę (gnathochilarium). Są to roślinożerne stawonogi o bardzo różnym wyglądzie zewnętrznym. Do dwuparców należą pospolite u nas krocionogi z rodzaju Julus, o długiem, złożonem z bardzo licznych odcinków, walcowatem ciele; skulice (Glomeridae), posiadające zdolność zwijania się w kulę, poza tem rodzaje: Polydesmus, Polyxenus i in. Symphyla (pierwowije) są drobnemi zwierzętami, zbliżonemi do owadów bezskrzydłych (Apterygota). Na głowie para długich czułków, para żuwaczek i szczęk, oraz utwór, podobny do gnathochilarium dwuparców. Tułów z 13 segmentów, opatrzonych 12 parami odnóży. Należy tu rodzina Scolopendrellidae z rodzajami: Scolopendrella i Symphylella. Do Pauropoda (skąpotchawce) należą bardzo małe stawonogi, pozbawione oczu i gruczołów przędnych. Tułów składa się z 10 tylko segmentów; czułki rozdzielone na 2 rozgałęzienia; posiadają jedną tylko parę szczęk. Należy tu np. Pauropus Huxleyi.

Myrica, woskownica, rodzaj roślin z rodziny Myricaceae. Niektóre gatunki uprawiane są jako rośliny techniczne lub ozdobne, np. M. cerifera, M. carolinensis, z płn. Ameryki. Wosk z powierzchni tych gatunków ma zastosowanie w technice przy wyrobie świec, jako wosk roślinny. Kora M. gale (mirta brabancka), rosnącej w środkowej i płn. Europie i płn. Ameryce, używana jest w garbarstwie.

Myricaceae, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Myricales. Drzewa lub krzewy stref zwrotnikowych i umiarkowanych, przeważnie Ameryki. Ważniejszy rodzaj: Myrica.

Myriophyllum, wywłócznik, rodzaj roślin z rodziny Halorrhagidaceae (wodnikowate). Rośliny wodne, o liściach w okółkach, pierzastosiecznych, włosowatych, pogrążonych w wodzie. Kwiatostan kłos, złożony z drobnych, często rozdzielnopłciowych, kwiatów. Wody stojące, rowy. W Polsce M. verticillatum, w. okręgowy (Rys. 1), M. spicatum, w. kłosowy (Rys. 2), M. alterniflorum, w. skrętoległy.

Myriophyllum.

Myristica, muszkatołowiec, rodzaj roślin z rodz. Myristicaceae (muszkatołowcowate). Drzewa okolic zwrotn. Azji i Australji. Najważniejszy gatunek: M. fragrans, m. korzenny, z wysp Moluckich, uprawiany często w okolicach zwrotnikowych. Z owoców, grubo mięsistych jagód kształtu gruszkowatego, dobywa się nasiona, które, pod nazwą „gałek muszkatołowych", wraz z kwiatem używane są jako przyprawa korzenna do potraw, oraz jako środek podniecający w medycynie. Z owoców i nasion otrzymuje się gęsty olej, zwany „masłem muszkatołowem, a z kwiatów olejek muszkatołowy, które znajdują zastosowanie w medycynie oraz w technice perfumeryjnej.

Myristicaceae, muszkatołowcowate, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Polycarpicae (wieloowockowe). Rośliny drzewiaste o kwiatach dwupiennych. Ważniejszy rodzaj: Myristica.

Myrmecophagidae, mrówkojady; rodzina ssaków z rzędu Xenarthra; podgromada Monodelphia. Ciało porosłe szerścią; pysk rurkowato wydłużony; język robakowaty, wysuwalny; zębów brak; nogi przednie z mocnemi pazurami, przystosowane do rozgrzebywania budowli mrówek i termitów. Należą tu: Myrmecophaga tridactyla, Iurumi, mrówkojad grzywiasty; ciało ok. 130 cm. dług., okryte długą

szerścią; na grzbiecie szczeciniasta grzywa. Ogon wielki, potężnie uwłosiony, dług. ok. 1 m. Idąc, tylne nogi stawia całą stopą, przednie zewnętrzną krawędzią tak, iż wielkie pazury skierowane są do środka. Głowa wydłużona, pysk długi, rurkowaty o wąskim otworze, przez który wysuwa się lepki, robakowaty język, dochodzący do 50 cm. dług. Szczęki słabe, bezzębne. Tamandua tetradactyla, mrówkojad karłowaty, wydaje nader silny zapach piżma. Wszystkie mrówkojady zamieszkują płd. i środk. Amerykę; żywią się termitami i mrówkami.

Myrmecophila acervorum, mrowinczak, drobny owad z rodziny Gryllidae; podrząd Locustida, grupa Orthopteroidea. Żyje w gniazdach mrówek, jako współmieszkaniec, korzystający z pokarmu gospodarzy.

Myrmecophilia, ob. symbjoza.

Myrmeleon formicarius (mrówkolew), ob. Neuroptera.

Myrmidonowie, legendarny lud achajski w Tessalji płd., którego znaczny zastęp wyruszył na wyprawę trojańską pod wodzą Achillesa.

Myron, rzeźbiarz grecki z V w. przed Chr., rodem z Eleutery; wsławił się jako nowator, wyzwolił się z archaizmu, opanował technikę, wynalazł nowe możliwości kompozycyjne, zwłaszcza w śmiałym układzie ciał ludzkich. Wykonywał posągi, przeważnie z bronzu. Twórca „Dyskobola" (kopje z marmuru w pałacu Lancellotti, Muzeum Narodowem w Rzymie i Muzeum Brytyjskiem), „Atenę z Marsjasem" (fragmenty we Frankfurcie i Rzymie), posągi bóstw: grupę Zeusa, Ateny i Herkulesa dla Samos, Apollina dla Efezu i Akragas, Dionizosa dla Orchomenos i in.

Myroxylon, tłustodrzew, rodzaj roślin z rodziny Papilionaceae (motylkowate). Drzewa Ameryki zwrotnikowej. Liście nieparzysto-pierzaste, owoc — strąk spłaszczony, o charakterystycznej postaci dzięki swemu uskrzydleniu szerokiemu na szwie górnym, wąskiemu na dolnym. Ważniejsze gatunki: M. pereirae, z Ameryki Środkowej, dostarcza balsamu peruwjańskiego, „balsamum peruvianum", używanego w przemyśle perfumeryjnym oraz w medycynie; M. balsamum, z płd. Ameryki, dostarcza balsamu tolutańskiego, „balsamum tolutanum", mającego zastosowanie w perfumerji i jako kadzidło.

Myrrha, ob. mirra.

Myrtaceae, mirtowate, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Myrtales (mirtowe). Zawsze zielone drzewa lub krzewy okolic zwrotnikowych. Ważniejsze rodzaje: Myrtus, Eucalyptus.

Myrtales, mirtowe, rząd roślin dwuliściennych. Ważniejsze rodziny: Elaeagnaceae, Lythraceae, Rhizophoraceae, Lecythidaceae, Myrtaceae, Melastomaceae, Oenotheraceae, Halorrhagidaceae.

Myrtol, olejek eteryczny z krzewu południowo-europejskiego Myrtus communis (rodz. Myrtaceae); środek, stosowany nawewnątrz (w kapsułkach żelatynowych) przy zgorzeli płuc (gangraena pulmonum); ma własności dezynfekujące i odwaniające.

Myrtus, mirt, rodzaj roślin z rodziny Myrtaceae (mirtowate). Zawsze zielone drzewa lub krzewy strefy zwrotnikowej oraz okolic cieplejszych stref umiarkowanych. Najważniejszy gatunek: M. communis, m. zwyczajny, krzew z okolic nadśródziemnomorskich, o błyszczących liściach ciemno-zielonych, na krótkich ogonkach, i o drobnych, wonnych kwiatach; owoc — jagoda. Uprawiany jako roślina ozdobna; liście i kwiaty używane do wianków ślubnych.

Mysikrólik, ob. Regulus.

Mysiogony, ob. Thysanura.

Myslbek Józef Wacław, rzeźbiarz czeski, * 1848, † 1922. Założyciel nowoczesnego kierunku rzeźbiarskiego w Czechach. Z utworów: „Ukrzyżowany", „Św. Wacław", „Fr. L. Rieger", „K. H. Mácha" i in.

Myslbek Karol, malarz czeski, portrecista, * 1874, † 1915.

Mysłowice, m. w pow. katowickim (woj. śląskie), nad rz. Przemszą, 18.000 mieszk.; kop. węgla, walcownie cynku, tkactwo.

Mysore, ob. Majsur.

Mysticeti, ob. Cetacea.

Mystkowski Ignacy, dowódca powstańczy z 1863, * 1823; po 1846 na emigracji we Francji; po studjach inżynierskich pracował przy budowie kolei warsz.-petersburskiej. W powstaniu dowodził oddziałem, złożonym z samych włościan; † w bitwie pod Kietlanką 13. V. 1863.

Mysz, ob. Muridae.

Mysz, kolki u koni, podskórne gruczoły przyuszne (parodites); stąd przesąd u ludu, że myszy przebywają pod skórą koni.

Myszanka, pr. dopływ Szczary w dorzeczu Niemna, dług. 79 km.

Myszkowski, 1) Piotr, biskup krakowski, * 1505, † 1591; 2) Piotr, wojewoda rawski, właściciel Książa, z którego urządził ordynację (1601); 3) Zygmunt, marszałek w. kor. od 1601; przyjęty do herbu i rodz. Gonzagów, książąt mantuańskich; 1596 otrzymał od papieża Klemensa VII tytuł margrabiego; utworzył ordyn. pińczowską; † 1615; 4) Józef, ostatni z rodu, † 1727; po jego śmierci ordynacja pińczowska i nazwisko Gonzaga Myszkowskich przeszło do domu Wielopolskich.

Myszowate, ob. Muridae.

Myszyniec, m-ko w pow. ostrołęckim (woj. białostockie), nad rz. Rozogą, 3.700 mieszk.; główny ośrodek Kurpiów i Puszczy Myszynieckiej.

Myśl, zawartość znaczeniowa sądu, wyrażonego słowami, lub też nie, do której można z sensem zastosować orzeczenie, że jest bądź prawdziwa, bądź też fałszywa. Wytwór objektywny myślenia.

Myśla (niem. Mietzel), pr. dopływ Odry, dług. 60 km.

Myślenice, m. pow. (woj. krakowskie), nad rz. Rabą, 4.400 mieszk.; ruiny zamku, fabr. kapeluszy; letnisko.

Myślenie, zespół procesów duchowych, jak abstrahowanie, uogólnianie, tworzenie pojęć, analizowanie, łączenie i zestawianie, porównywanie, wykrywanie stosunków pomiędzy przedmiotami, wydawanie sądów, wnioskowanie itp., które mają na celu poznanie przedmiotów i stanów rzeczy oraz ich wyjaśnienie. Wytworami objektywnemi myślenia są myśli.

Myślenie dyskursywne, ob. dyskursywne myślenie.

Myśli natrętne, ob. natręctwo myślowe.

Myśliczek, w dawnej Polsce rodzaj sukni polowej czyli amazonki, noszonej przez kobiety, biorące udział w polowaniach i jeździe konnej.

Myślistwo, ob. łowiectwo.

Myśliwskie Towarzystwo św. Huberta istnieje we Lwowie od 1876, po Małopolskiem Tow. Łowieckiem (M. T. Ł.) najstarsze w Polsce. Pierwszym jego prezesem był St. Łoziński.

Myśliwy, znawca i mający upodobanie w myślistwie.

Myślowy, odnoszący się do myślenia albo myśli.

Mytilene, ob. Lesbos.

Myto, wyraz przejęty do mowy polskiej od średniowiecznych kupców greckich; oznacza prawie to samo co cło. Różnica polegała na tem, że cła były to opłaty skarbowe od towarów, m. zaś płaciło się za usługę ludzką, za przewóz (rogatki, mosty, promy itp.). Według prawa z 1569 „celnicy, mytnicy i żupnicy mają być posiadaczami nieruchomości i chrześcijanami". Wysokość m. określały „instruktarze" od 1531. M. nazywało się także wynagrodzenie za najem pracy lub rzeczy, m. mogło polegać na wynagrodzeniu pieniężnem lub wynagrodzeniu w rzeczach, lub też na utrzymaniu (np. służby domowej). W nowszych czasach m. oznacza głównie opłaty za przejazd przez rogatkę.

Myxamoeba, ob. Myxomycetes.

Myxine glutinosa, ob. Cyclostomata.

Myxoedema (greck.), obrzęk śluzakowy; choroba, wywołana wrodzoną lub nabytą niewydolnością gruczołu tarczowego. Objawy: skóra zgrubiała, jakby obrzękła, sucha; włosy wypadają; wargi stają się wydatne; temp. ciała opada, jak również energja i siły życiowe. M. wrodzona często łączy się z matołectwem.

Myxoma (greck.), śluzak, nowotwór dobrotliwy, zbudowany z atypowej tkanki łącznej, przedstawiający się jako guzy rozlane lub ograniczone, gładkie, o spoistości miękkiej, galaretowatej. Śluzaki obfitują w naczynia krwionośne o bardzo cienkich ściankach (łatwe pękanie ścianek i krwotoki).

Myxomycetes lub Mycetozoa, śluzowce (grzybozwierzęta); wysoce wyspecjalizowana grupa organizmów o kosmopolitycznem rozpowszechnieniu, doniedawna zajmująca dość sporne stanowisko w systemie naturalnym. Zaliczane pierwotnie do grzybów, dzięki zewnętrznemu podobieństwu do nich w pewnych okresach życia, śluzowce w rzeczywistości nie wykazują żadnych cech bliższego pokrewieństwa z przedstawicielami świata roślinnego. Od czasu poznania ich cyklu rozwojowego są one umieszczane wśród pierwotniaków (Protozoa), jako odrębna, wybitnie przystosowana do życia lądowego podgromada korzenionóżek (Rhizopoda), jakkolwiek wykazują one również wiele cech wspólnych z pewnemi wiciowcami (Flagellata) i sporowcami (Sporozoa). Niesłusznie łączona dawniej ze śluzowcami grupa Phytomyxineae zaliczana jest obecnie do niższych grzybów — Chytridiales. Punktem wyjścia w cyklu życiowym śluzowców są zarodniki (spory), z których w wilgotnem środowisku wychodzą amebowate jednojądrowe utwory, otrzymujące przejściową, zanikającą wkrótce wić (flagellum), i po uprzednich podziałach przechodzące ponownie w stan pełzakowy czyli w tzw. myxamoeby. Te ostatnie, po wielokrotnych podziałach, łączą się w pary i kopulują z sobą, jako haploidalne gamety. Powstałe w ten sposób diploidalne zygoty przechodzą dalsze wielokrotne podziały jąder i przez plazmogamję zlewają się z sobą, tworząc duże, wielojądrowe, zazwyczaj jaskrawo zabarwione, nagie masy plazmatyczne, zwane plazmodjami (plasmodium). Podobnie jak myxamoeby, plazmodja są obdarzone samodzielnym ruchem, wykazują wewnętrzną rytmiczną cyrkulację i pełzają po podłożu, zmieniając swe zarysy. W stanie plazmodjów śluzowce przechodzą krótszy lub dłuższy okres wegetatywnego bytowania, odżywiając się heterotroficznie lub holozoicznie. Po pewnym jednak czasie, pod wpływem różnorodnych czynników (np. brak pokarmu, zmiana temperatury lub wilgotności itp.), plazmodja przechodzą redukcyjny podział jąder i wytwarzają rozmaicie ukształtowane zarodnie (sporangia, sporocysty), wypełnione licznemi, obłonionemi zarodnikami. U niektórych gatunków oddzielne zarodnie zrastają się razem, tworząc tzw. aethalia. W większości przypadków w zarodniach tworzy się jednocześnie tzw. włośnia (capillitium) w postaci wolnych lub siateczkowato zrosłych, niekiedy sprężystych nitek lub rurek, służących do rozrzucania dojrzałych zarodników po rozerwaniu się ściany (peridium) zarodni. Po krótszym lub dłuższym okresie spoczynku, z rozsianych zarodników powstają pływki (myxomonady) i myxamoeby, rozpoczynające nowy cykl rozwojowy. W warunkach nieprzyjaznych, śluzowce we wszelkich okresach życia czynnego mogą przechodzić w stan spoczynku; myxomonady i myxamoeby tworzą wówczas mikrocysty, młode plazmodja makrocysty, doj-

rzałe plazmodja przechodzą w sklerotу. Większość śluzowców, obejmująca grupę Endosporeae rozwija zarodniki wewnątrz zarodni, tylko rodzaj Ceratiomyxa, reprezentujący grupę Exosporeae, wytwarza zarodniki na powierzchni tzw. sporoforów. Zaliczana przez licznych badaczy do śluzowców grupa Acrasieae, zajmuje wśród nich stanowisko odrębne, ponieważ plazmodja mają tu charakter agregatywny, powstając przez nagromadzenie się poszczególnych licznych zygot, zupełnie nie zlewających się z sobą.

Myxosporidia, ob. Sporozoa.

Myzja, w staroż. kraina płn.-zach.Azji Mniejszej, między Propontis i zat. Elaia, zamieszkała przez Traków, z gór. Olimpem i Idą, oraz miastami: Lampsakos, Ilion i Pergamon.

Mzab (Melika), franc. grupa oaz w Saharze algerskiej; mieszkańcy Mzabici (50.000 głów); rolnictwo; 3.000 studzien, 200.000 palm daktylowych; wywóz daktyli; stol. Gardaja.

Mze, ob. Mża.

Mża (czesk. Mze lub Berounka, niem. Beraun), l. dopływ Wełtawy (Czechosłowacja), dług. 213 km.

N

N, piętnasta litera alfabetu polsk.; N, symbol chemiczny pierwiastka azotu; N., skrót oznaczający północ (ang. North).

Na, symbol chemiczny pierwiastka sodu.

Naab lub Nab, l. dopływ Dunaju w Bawarji, dług. 165 km.

Nab, ob. Naab.

Naba, gł. m. wysp Riu-kiu (Japonja), na wyspie Okinawa, 54.000 mieszk.

Nabab, ob. Nabob.

Nabatejczycy, lud arabski, który założył około II w. po Chr. wspaniałe miasto Petra w Transjordanji. N. rozszerzyli swe państwo od m. Czerwonego aż po m. Martwe, a za ces. Kaliguli aż po Damaszek. Ulegli ruchom ludów stepowych od wschodu w wczesnem średniowieczu.

Nabiedrznik (nabiodrek), w gwarze część uprzęży końskiej, rzemyk boczny w zaprzęgu, spadający na biodro konia.

Nabielak Ludwik, pisarz i działacz polityczny, * 1804, † 1883 w Paryżu; belwederczyk, czynny w epoce powstania listop. i na emigracji. Pisał rozprawy literackie, historyczne, artykuły polityczne; tłumaczył na język niemiecki utwory Mickiewicza.

Nabis, tyran Sparty; objął władzę 207 przed Chr., zabity 192 przez Etolczyków.

Nablum, nazwa dawnego instrumentu strunowego, typu harfy niewielkich rozmiarów, rozpowszechnionego wśród Hebrajczyków.

Nabłonek, ob. epithelium.

Nabłoniak, epithelioma.

Nabob lub nabab (arabsk. Nawwab, zastępca, namiestnik), niegdyś nazwa rządców prowincyj w państwie Wielkiego Mogoła, w nowszych czasach nadawana bogatym Hindusom.

Nabokow Władimir, prawnik i polityk rosyjski, * 1870; od 1896 prof. prawa karnego w Szkole Prawoznawstwa, usunięty 1904 za udział w zjeździe ziemców; jeden z założycieli partji kadetów, poseł do I-ej Dumy państwowej.

Nabonassar (babil. Nabunasir), król babiloński 747—733 przed Chr.; panowanie jego stanowi erę kalendarza babilońskiego.

Naboned, ob. Belsazar.

Nabopolassar (Nabupalusur), król babiloński 625—605 przed Chr.; obalił panowanie Asyryjczyków i utworzył państwo nowo-babilońskie (albo chaldejskie) 606 r. przed Chr.

Naborowski Daniel, poeta * ok. 1575, † ok. 1650; lekarz i poeta nadworny Radziwiłłów birżańskich; znaczna część jego puścizny poetyckiej zebrana jest w „Wirydarzu“ Trembeckiego.

Nabożeństwo, oddawanie czci Bogu bez względu na to, czy odbywa się w myśli, czy też wyrażone jest słowami lub połączone z ceremonjami. N., ujęte przez Kościół w pewne formy liturgiczne, nazywa się publiczne, w odróżnieniu od prywatnego, odprawianego według woli i upodobań poszczególnych jednostek.

Nabój elektryczny, ob. elektryczny nabój.

Nabój strzelniczy składa się z łuski, u której podstawy mieści się spłonka, w samej zaś łusce ładunek prochu strzelniczego (bawełny strzelniczej) i pocisk. Rozróżnia się naboje karabinowe: ostre — z kulą normalną bojową, ślepe — z pociskiem, rozrywanym przy strzelaniu po wylocie z lufy i nieposiadającym siły przebijającej, oraz ćwiczebne, nieposiadające naboju i przeznaczone do ćwiczenia w ładowaniu broni. N. artyleryjskie przy większych kalibrach, zwłaszcza przy haubicach i moździerzach, nie posiadają ładunku stałego i są łączone z pociskiem przy samem ładowaniu działa.

Nabram, herb polski: na tarczy po trzy słupy czarne i srebrne naprzemian; na hełmie 3 lub 5 piór strusich.

Nabu (biblj. Nebo), babiloński bóg sztuki pisania i wiedzy.

Nabuchodonozor (Nebukadnezar), król babiloński 605—562 przed Chr., syn Nabopolassa-

ra; pobił Faraona egipskiego Nechao, zajął Syrję i Palestynę, zniszczył 586 Jerozolimę i przeprowadził Żydów do Babilonu (niewola babilońska); w Babilonie wybudował wspaniałe gmachy.

Nabulus (hebr. Sichem), gł. m. Samarji w Palestynie, 25.000 mieszk.; wywóz wełny, bawełny, wina i oliwy.

Nabupalusur, ob. Nabopolassar.

Nabycie, przeniesienie prawa własności przez kupno, darowiznę, spadek lub w każdy inny sposób.

Nabyte cechy, cechy, nie mające podkładu w komórkach płciowych, uzyskiwane przez organizm w ciągu życia indywidualnego. Ob. lamarckizm i neolamarckizm.

Nabytych cech dziedziczenie, ob. dziedziczenie cech nabytych.

Nabywca, ob. kupno.

Naccara, tureckie kastaniety (ob. kastaniety).

Nachiczewań, 1) stolica autonomicznej Republiki N. (Azerbejdżan), 8.000 mieszk. (dawniej m. pow. gub. erywańskiej); Republika Nachiczewańska, utworzona 1924, 6.500 km², 77.400 mieszk. (55,7% Ormian); 2) N. nad Donem, m. w okręgu dońskim (Kaukaz), 55.000 mieszk.

Nachimow Paweł, admirał rosyjski, * 1802. Odznaczył się w bitwie pod Nawarynem 1827, zniszczył flotę turecką 1853 pod Synopą; 1855 bronił Sebastopola; śmiertelnie ranny, † 1855.

Nachmanides Mojżesz, rabin i uczony żydowski, * 1195, † 1270; wsławił się dysputą z dominikaninem Pablo Christiani w obecności króla aragońskiego Jakóba I; napisał objaśnienia tekstów biblijnych (księga Joba), respensje halachiczne, modlitwy i poezje liturgiczne.

Nachod, m. pow. w żupie Hradec Králové (Czechosłowacja), nad rz. Metują, 11.000 mieszkańców; pamiętne zwycięstwem wojsk pruskich nad Austrjakami 27. VI. 1866 r.

Nachthorn, głos organowy, fletowy, kryty.

Nachtigal Gustav, podróżnik niemiecki, * 1834, † 1885; z zawodu lekarz, przebywał od 1862 w Algerji i Tunisie; w 1869 z Trypolisu przez Murzuk dotarł do Tibesti, jez. Czad, Bagirmi, przez Darfur do El Obeid w Kordofanie, stamtąd do Egiptu (1874). Zajmował później szereg stanowisk nauk. (był prezesem Tow. Afryk. i Tow. Geogr. w Berlinie), dyplomatycznych (konsul generalny niem. w Tunisie) i w służbie kolonjalnej. Jego dzieło „Sahara und Sudan“ zachowało swą wartość do ostatnich czasów.

Nachylenie (astr.), jeden z elementów orbit ciał niebieskich; kąt pomiędzy płaszczyzną ekliptyki (lub równika) a płaszczyzną orbity ciała niebieskiego; oznaczamy je przez literę „i“.

Nacieczenie, 1) nagromadzenie elementów zapalnych lub nowotworowych wśród tkanek. Tkanka nacieczona jest stwardniała, bolesna na dotyk, często zaczerwieniona; 2) n. tłuszczowe, ob. infiltracja; 3) n. pośmiertne, ob. imbibicja.

Nacieki, formy występowania minerałów, powstałych z roztworów. Gdy powierzchnię skały zwilżał roztwór wodny, z którego wydzielał się osad mineralny, powierzchnia ta pokryła się naciekiem tego minerału, tj. warstwą nieregularną o powierzchni, podobnej do powierzchni nerki lub zbioru utworów, kształtu zbliżonego do kuli, czyli o tzw. powierzchni groniastej. Osobliwą postacią nacieków są stalagmity i stalaktyty (ob.).

Nacjonaliści, zwolennicy kierunku politycznego, zw. nacjonalizmem.

Nacjonalizacja, unarodowienie, uspołecznienie, czyli nabycie przez państwo własności osób prywatnych.

Nacjonalizm, kierunek polityczny, dążący do zapewnienia swemu narodowi bezwzględnej przewagi na zamieszkiwanem przezeń terytorjum przy pomocy metod często brutalnych, oraz wysuwający w polityce zewnętrznej wyłącznie interesy swojego kraju i narodu.

Nacza, pr. dopływ Bobru w dorzeczu Berezyny, dług. 72 km.

Naczelne, ob. Primates.

Naczelnik Państwa, w znaczeniu ogólnem nazwa każdej głowy państwa bez względu na to, czy jest nią monarcha, czy też prezydent republiki. Po odzyskaniu niepodległości Polski, tytuł ten nosił Józef Piłsudski, naprzód jako tymczasowy N. P. na zasadzie dekretu o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej z 22. XI. 1918, następnie na zasadzie uchwały Sejmu Ustawodawczego z 20. II. 1919, czyli tzw. małej konstytucji. Funkcje N. P. Piłsudski pełnił do 11 grudnia 1922, w którym to dniu przejął od niego władzę, po złożeniu przysięgi przed Zgromadzeniem Narodowem, ś. p. Gabrjel Narutowicz.

Naczelny Komitet Narodowy (N. K. N.), zawiązany w sierpniu 1914 r. w Krakowie, składał się początkowo z przedstawicieli wszystkich stronnictw polskich w zaborze austrjackim; w październiku 1914 wystąpili z N. K. N. przedstawiciele Narodowej Demokracji i podolacy; N. K. N. był wyrazem polskiej orjentacji politycznej, opierającej nadzieje odbudowy Polski na zwycięstwie mocarstw centralnych.

Naczolnik, część uprzęży końskiej, przypadająca na czoło konia.

Naczynia (vasa), w bot. rury, służące do rozprowadzania wody po organach roślinnych. Powstają z szeregu komórek, ponad sobą leżących, przez całkowity lub częściowy zanik rozgradzających je ścianek poprzecznych. Cechą charakterystyczną n. jest fakt, że protoplazma wcześnie w nich zamiera i zanika (jako zawartość pozostaje woda i nieco powietrza) oraz że błony ich są zazwyczaj zdrewniałe i niejednostajnie zgrubiałe, np. pierścieniowato, wężownicowato, centkowato.

Naczynia chłonne albo limfatyczne, ob. limfa.

Naczynia krwionośne, vasa sanguinea, układ rurek rozmaitego kalibru i rozmaitej bu-

dowy, przeznaczonych do krążenia krwi. Jedne z nich są to tętnice czyli arterje, inne są to żyły czyli weny (venae). Na granicy między tętnicami a żyłami znajduje się rozgałęziony układ drobnych naczyń o ściankach, zbudowanych z jednej warstwy śródbłonka (endothelium). Są to naczynia włoskowate (capillari), wykryte przez włoskiego anatoma Malpighiego (* 1628, † 1694). W naczyniach włoskowatych odbywa się oddychanie i odżywianie tkanek i narządów (ob. krwi obieg). Tętnice, żyły, naczynia włoskowate i serce tworzą układ krwionośny.

Naczynia połączone, dwa lub więcej naczyń, zawierających ciecz i połączonych ze sobą zapomocą przewodów. W przypadku dwóch różnych cieczy w dwóch naczyniach połączonych, wysokości powierzchni swobodnych tych cieczy nad powierzchnią wspólną są odwrotnie proporcjonalne do gęstości tych cieczy, niezależnie od kształtu naczyń (prawo naczyń połączonych). W przypadku jednej cieczy, poziomy jej w obu naczyniach są na tej samej wysokości. N. połączone mają liczne zastosowania, np. do wodomiarów przy kotłach.

Naczynia włoskowate, ob. włoskowatość.

Naczyniak, angioma, nowotwór dobrotliwy pochodzenia łącznotkankowego, zbudowany z naczyń krwionośnych (n. krwionośny — haemangioma) lub chłonnych (n. chłonny — lymphangioma); ma postać płaską lub wzniesioną, spoistość miękką, zabarwienie czerwono-sinawe (n. krwionośne) lub żółtawe (n. chłonne). Umiejscawiać się może wszędzie, najczęściej na skórze, w wątrobie, na języku.

Naczyniówka, ob. pia mater.

Naczyniówka oka, chorioidea, nazwa środkowej z warstw, z których zbudowana jest gałka oczna (ob. oko); zawiera wiele naczyń krwionośnych, przeznaczonych do odżywiania siatkówki.

Nadarzyn, m-ko w pow. błońskim (woj. warszawskie), nad rz. Utratą, ok. 2.000 mieszk.

Nadasdy Franz Leopold hr., generał austrjacki, Węgier z pochodzenia, * 1708, † 1783. Pobił w 1743 Bawarczyków pod Braunau, w 1757 Prusaków pod Mays.

Nadaud Gustave, poeta, piosenkarz i kompozytor francuski, * 1820, † 1893 w Paryżu; ogłosił „Chansons" (3 t., 1879—80), pisał operetki i inn.

Nadbałtyckie prowincje, nazwa krajów położonych nad Bałtykiem, tworzących przed 1918 rosyjskie gubernje: estlandzką, liflandzką i kurlandzką; obecnie samodzielne republiki Łotwy i Estonji.

Nadborany, sole kwasu nadborowego HBO_3; sól sodowa $NaBO_3 . 4H_2O$ posiada wielkie znaczenie w technice do wyrobu mydeł nadboranowych, służących do bielenia włókien.

Nadborowy kwas, ob. nadborany.

Nadbrzezie, w. i port rzeczny na Wiśle w pow. tarnobrzeskim (woj. lwowskie), naprzeciw Sandomierza.

Nadbrzeżne Góry, ob. Coast Range.

Nadbrzuszna okolica, ob. epigastrium.

Nadchlorany, sole kwasu nadchlorowego; nadchloran sodowy, $NaClO_4$, znajduje się w saletrze czylijskiej.

Nadchlorowy bezwodnik, związek nieorganiczny, Cl_2O_7, ciecz bezbarwna o temp. wrz. 82°; przy wyższej temperaturze i od wstrząśnięcia wybucha. Otrzymuje się przez odwodnienie kwasu nadchlorowego pięciotlenkiem fosforu: $2HClO_4 + P_2O_5 \rightarrow Cl_2O_7 + 2HPO_3$.

Nadchlorowy kwas, związek nieorganiczny, $HClO_4$, ciecz bezbarwna; daje się destylować pod zmniejszonem ciśnieniem. Zwykle używany jest 70% roztwór, gdyż w stanie czystym łatwo rozkłada się i wybucha.

Nadczłowiek, wyraz używany przez Fr. Nietschego dla oznaczenia wyższego, podług jego mniemania, typu człowieka przyszłości, którego nadejście zwiastuje jego „Zaratustra". Typ ten będzie o tyle wyższy duchem od człowieka, o ile człowiek dzisiejszy wyższy jest od małpy. Ten wymarzony ideał będzie się kierował wyższą, według N., etyką, opartą na poczuciu i radości życia (ob. Nietzsche).

Naddunajskie księstwa, używana w połowie XIX w. nazwa Mołdawji i Wołoszczyzny, czyli późniejszej Rumunji.

Nadecznik, ob. Spongiaria.

Nadgarstek, ob. nadpiąstek.

Nadieżdinsk, m. pow. w gub. ekaterynburskiej (Rosja wsch.), 19.000 mieszk.

Nadir, punkt przeciwległy zenitowi.

Nadir, szach perski (1736—47), * 1688; początkowo wódz naczelny Tamaspa II, zdetronizował go i jego syna, Abbasa III, i sam objął władzę; rozszerzył państwo perskie po Indus, Eufrat i m. Kaspijskie. Zamordowany 1747.

Nadjajnik, epoophoron, parovarium, szczątkowy narząd w wewnętrznych genitaljach kobiecych i samic ssaków, leżący wpobliżu jajnika w fałdzie krezki (mesosalpinx) jajowodu; pozostałość górnej części pranercza (mesonephros). Odpowiada najądrzu (epididymis) mężczyzny i samców ssaków.

Nadjodany, sole kwasu nadjodowego; sól sodowa, $NaJO_4$, znajduje się w saletrze czylijskiej.

Nadjodowy kwas, związek nieorganiczny, $H_5JO_6(HJO_4 . 2H_2O)$, ciało krystaliczne o temperaturze topn. 50°; ciężar wł. 1.776 (50°); łatwo rozpuszcza się w wodzie.

Nadkolanek, ob. patella.

Nadkwasy, kwasy, zawierające układ charakterystyczny -O-O-, np. kwas nadsiarkowy, $S_2O_8H_2$. Przedrostek „nad" mają także niektóre kwasy, nie posiadające tej grupy, np. kwas nadmanganowy i in.

Nadkwaśność żołądka, ob. hiperaciditas.

Nadliczbowość kończyn, ob. polymelia.

Nadliczbowość palców, ob. polydactylia.

Nadmanganiany, sole kwasu nadmanganowego, np. sole: potasowa $KMnO_4$ i sodowa $NaMnO_4$, używane w lecznictwie i technice.

Nadmanganowy bezwodnik, związek chemiczny, Mn_2O_7, ciecz ciemno-zielona, bardzo nietrwała; łatwo wybucha, wydzielając zarazem tlen; w wodzie rozpuszcza się, tworząc kwas nadmanganowy.

Nadmanganowy kwas, wolny kwas, $HMnO_4$, związek b. nietrwały, znany tylko w roztworze barwy fiołkowej; sole jego są trwałe.

Nadmorski, ob. Łęgowski Józef.

Nadnerczak, ob. hipernephroma.

Nadnercze, ob. gruczoły.

Nadpępcze, ob. epigastrium.

Nadprzyrodzony, niedający się zasadniczo włączyć w łańcuch przyczynowy świata doświadczalnego, mający swe źródło poza naturą, pochodzący od bóstwa; objawiony.

Nadruki, 1) napis drukarski lub wyciskany stemplem kauczukowym na znaczkach poczt. obcych w celu ich unarodowienia, np. po rozbiorze Austrji i Węgier poczty w Czechosłowacji, Jugosławji, Polsce i Włoszech unarodowiły w powyższy sposób znaczki byłego zaborcy; 2) znaczki, które po zmianie taryfy pozostałyby bez zastosowania, poczta zapomocą nadruku, zastosowuje do potrzeb bieżących, np. w Holandji, Polsce, Szwecji, Szwajcarji itd.

Nadrzędne pojęcie, pojęcie, które obejmuje inne pojęcie o mniejszym zakresie. To pojęcie o zakresie mniejszym jest w stosunku do p. n. podporządkowane i posiada bogatszą od niego treść, np. pojęcie drzewa jest nadrzędne w stosunku do pojęcia dębu.

Nadsiarczany, sole kwasu nadsiarkowego; jako silne środki utleniające, stosowane są w technice.

Nadsiarkowy kwas, związek chemiczny, $H_2S_2O_8 = HO . SO_2 \text{-} O \text{-} O \text{-} SO_2 . OH$, pochodna nadtlenku wodoru; ciało krystaliczne o temp. topn. 60°; k. n. jest nietrwały, zwolna rozkłada się z wydzielaniem tlenu; środek utleniający; sole jego są trwalsze; n. k. otrzymuje się przez elektrolizę 50% kwasu siarkowego.

Nadsłupie, najniższa część belkowania czyli architraw, spoczywająca na kolumnach w porządkach doryckim, jońskim i korynckim.

Nadson Siemion, poeta rosyjski, * 1862 w Petersburgu, † 1887 w Jałcie; ogłosił „Stichotworenja" (1885) z tendencją liberalną.

Nadtlenek wodorowy, ob. wodoru nadtlenek.

Nadtlenki, tlenki o układzie charakterystycznym -O-O-, np.: nadtlenek sodowy $Na \text{-} O \text{-} O \text{-} Na (Na_2O_2)$ lub barowy $Ba\left\langle\begin{matrix}O\\|\\O\end{matrix}\right.$ itd., czyli pochodne nadtlenku wodorowego.

Nadwartość, różnica między wartością wytworzoną przez robotnika, a spożytą przez niego; termin i pojęcie, wprowadzone przez K. Marksa w I cz. „Kapitału". Marks twierdzi, że płaca robocza stoi zawsze poniżej wykonywanej przez robotnika wartości, resztę, czyli nadwartość, zabiera przedsiębiorca i to stanowi jego zysk.

Nadwiślańska legja powstała ze szczątków legjonu polsko-włoskiego, utworzona dekretem Napoleona z 7. IV. 1807; właściwie nazwę swą otrzymała 7. IV. 1808. Dekretem z 8. VII. 1809 utworzona została druga N. l. Pierwsza formowała się w Wrocławiu i składała się pierwotnie z 3 pułków piechoty i jednego jazdy. W 1809 dodano 4-ty pułk piechoty. Ubiór: kurtka mundurowa granatowa z kołnierzem, wyłogami i wypustkami żółtemi, czako z półsłońcem miedzianem i białemi kordonami; spodnie białe, obcisłe, półkamasze czarne, guziki i ozdoby srebrne. Druga składała się z 3 pułków piechoty, wcielona do pierwszej dekretem z 12. II. 1810. 18. VI 1813 cztery pułki piechoty, tworzące l., zostały złączone w pułk pod nazwą „Pułku Nadwiślańskiego piechoty". N. l. w walkach odznaczyła się nieporównanem męstwem i była uważana w armji Napoleona za wyborowe wojsko.

Nadwodzie, część wybrzeża morskiego, nie zalewana nigdy falami.

Nadwórna, m. pow. (woj. stanisławowskie), nad rz. Bystrzycą, 8.000 mieszk.; rafinerje nafty, benzyny, fabr. świec; w poblizkim Bitkowie 150 szybów naftowych. Pamiętne walkami 1915 między wojskami niemieckiemi i rosyjskiemi.

Nadwrażliwość, anafilaksja (anaphylaxia), zjawisko, zaobserwowane po raz pierwszy przez fizjologa francuskiego Richet'a w 1902; stan, wytwarzający się w ustroju ludzkim lub zwierzęcym po wprowadzeniu podskórnem, domięśniowem lub dożylnem obcogatunkowego białka (np. surowicy końskiej lub białek roślinnych) ludziom. Powtórne wprowadzenie (podskórne, domięśniowe lub dożylne) tegoż białka w krótkim okresie czasu po pierwszem szczepieniu (kilka tygodni do pół roku, u ludzi wrażliwych i po kilku latach) wywołać może burzliwe objawy wzniesienia temperatury, bólów stawowych, wysypek skórnych, obrzęków. Na n. polega tzw. choroba posurowicza oraz wszelkiego rodzaju idjosynkrazje względem raków, poziomek itp. Istota n. nie jest jeszcze dokładnie zbadana.

Nadzór sądowy, ob. upadłość.

Naevius, rzymski poeta z plebejskiego rodu, pochodzący z Kampanji, † ok. 204 prz. Chr.; autor komedyj i tragedyj oraz epopei o wojnie punickiej („De Bello Punico"); za nieuznawaną w Rzymie zaczepność literacką ukarany pręgierzem i zmuszony do opuszczenia Rzymu.

Naevus (łac.), znamię macierzyste; plamy barwnikowe na skórze, rozmaitej wielkości, barwy zwykle żółtawo-brunatnej, niekiedy żywo-czerwonej („myszki", n. vasculosus lub flammeus), o powierzchni przeważnie gładkiej, czasem brodawkowatej (n. verrucosus) lub pokrytej włosami (n. pilosus); po-

wstają jeszcze podczas życia płodowego; powód ich powstawania nie jest dotychczas znany.

Nafta, frakcja ropy naftowej, wrząca w granicach 150—300°. Naftę surową wykłócamy ze stężonym kwasem siarkowym, następnie z ługiem sodowym i z wodą; w ten sposób usuwamy z n. związki, nadające jej brudny wygląd i niemiły zapach. Miarą dobroci jest stopień zapalności, czyli temperatura, przy której para nafty się zapala; n., której stopień zapalności jest niższy od 21°, jest niebezpieczna. Skład nafty bywa różny, np. nafta z ropy amerykańskiej zawiera wyłącznie węglowodory parafinowe (nasycone), kaukaska złożona jest przeważnie z węglowodorów cyklowych (polimetylenowych, naftenów), galicyjska zajmuje miejsce pośrednie. (Ob. r o p a n a f t o w a).

Naftali, piąty syn Jakóba, drugi syn Bilhy, służebnicy Racheli; terytorjum plemienia N. leżało w płn. Galilei.

Naftalina, związek organiczny, $C_{10}H_8$, węglowodór o dwóch skondensowanych pierścieniach benzolowych; ciało krystaliczne o swoistym zapachu; temp. topn. 80°; temp. wrzenia 218°; lotna w zwykłej temperaturze. Otrzymuje się w bardzo dużych ilościach ze smoły pogazowej, jako produkt uboczny przy fabrykacji gazu świetlnego, z frakcji 170—230°; ma szerokie zastosowanie w wielkim przemyśle organicznym, np. syntezie indyga i in.

Nafteny, związki chemiczne o wzorze ogólnym $C_n H_{2n}$ (izomerony olefin); nasycone związki pierścieniowe; spotykamy je w nafcie kaukaskiej; ob. trójmetylen, pięciometylen, sześciometylen.

Naftionowy kwas, 1—4— naftyloaminosulfonowy, związek organiczny, $C_{10}H_6NH_2SO_3H$, pochodna naftaliny; ciało krystaliczne; rozpuszcza się w wodzie dość trudno; służy do otrzymywania barwnika czerwieni Kongo.

Naftochinon, związek organiczny, $C_{10}H_6O_2$, pochodna naftaliny; istnieje w trzech postaciach izomerycznych: α—n., ciało krystaliczne o ostrym zapachu, barwie żółtej, temp. topn. 125°; amfi — n., ciało krystaliczne barwy czerwonej; β — n., ciało krystaliczne barwy czerwonej, o temp. topn. 115—120°.

Naftol, związek organiczny, oksynaftalina, $C_{10}H_7 . OH$, pochodna naftaliny, istnieje w dwóch postaciach izomerycznych: α—n., ciało krystaliczne o temp. topn. 95°, temp. wrz. 282°; β—n., ciało krystaliczne o temp. topn. 122°, temp. wrz. 288°. Rozpuszczają się w alkaljach; z chlorkiem żelaza α—n. daje osad fiołkowy, β—n. zielone zabarwienie; mają własności fenoli; stosowane w lecznictwie itd.

Naftowa ropa, ob. r o p a n a f t o w a.

Naftowy eter, ob. e t e r y.

Naftyloamina, związek organiczny, $C_{10}H_7NH_2$, pochodna naftaliny; istnieje w dwóch odmianach izomerycznych: α—n., ciało krystaliczne o nieprzyjemnym zapachu, temp. topn. 50°, temp. wrz. 300°; β—n., ciało krystaliczne bez zapachu, temp. topn. 112°, temp. wrz. 306°. α-n. tworzy niebieski osad z chlorkiem żelazowym, zaś β—n. nie. N. ma obszerne zastosowanie w technice barwników.

Naga, ludy indonezyjskie (grupa tybetobirmańska), mieszkające w Manipurze i w górach między Bramaputrą i górnym Czindwinem. Rozpadają się na plemiona: Kabni, Mao, Tangkhul, Marring, Angami, Rengma, Konyak i in.

Naga, 1) m. na wyspie Luzon (Filipiny), 10.000 mieszk.; 2) m. na wyspie Cebu (Filipiny), 12.000 mieszk.

Nagana, kara na czci, spotykana w ustawodawstwie współczesnem w bardzo ograniczonym zakresie. W dawnych czasach ten środek represji karnej stosowano na szeroką skalę, zarówno jako karę główną, jak i w charakterze kary dodatkowej. Kodeksy karne, niemiecki i rosyjski, stosują karę nagany tylko do nieletnich, w przypadkach mniejszej wagi; ust. karna austrjacka dopuszcza n. również względem pełnoletnich; szeroko stosowana w postępowaniu dyscyplinarnem względem urzędników, adwokatów i lekarzy.

Nagana, ciężka choroba nagminna bydła rogatego, panująca w Afryce podzwrotnikowej, wywoływana przez świdrowca T r y p a n o s o m a b r u c e i. Świdrowiec ten przenoszony jest przez muchę „t s e - t s e" (G l o s s i n a m o r s i t a n s). Objawy chorobowe: podwyższenie temp. ciała, obrzęk śledziony, zmniejszenie ilości czerwonych ciałek krwi (z 5½ do 2½ miljona w 1 mm³); znaczne wyniszczenie, prowadzące do śmierci.

Naganiacz, człowiek, wchodzący w skład najętych ludzi do naganiania zwierzyny w czasie polowania.

Naganka (nagonka), 1) napędzanie zwierzyny przez ludzi i psy pod strzały myśliwych; 2) zespół ludzi, najętych do tej czynności.

Nagano, m. na wyspie Hondo (Japonja), 41.500 mieszk.

Naganowski E d m u n d, literat i publicysta, * 1853, † 1915; 1890—1902 mieszkał w Londynie, jako współpracownik pism angielskich i korespondent polskich; 1903 przeniósł się do Lwowa, gdzie został bibljotekarzem fundacji Baworowskich i lektorem jęz. angielskiego na Politechnice; ogłosił m. in. powieści: „Hessy O'Grady", „Wszechmożna Anglja" i rozprawę „Kultura subjektywności jako czynnik wychowania" (1909).

Nagaoka, m. na wyspie Hondo (Japonja), 41.000 mieszk.

Nagasaki, m. port. na zach. wybrzeżu wyspy Kiu-sziu (Japonja), 177.000 mieszk.; doki, znaczny handel, wywóz węgla, bawełny, ryżu; do 1854 jedyny port japoński, otwarty dla cudzoziemców.

Nagel A l b r e c h t E d u a r d, okulista niemiecki, * 1833, † 1895; od 1867 prof. w Tubindze. Z dzieł: „Das Sehen mit zwei Augen", „Die Anomalien der Refraktion und Akkomodation des Auges".

Nagelfluh, rodzaj piaskowców i konglomeratów, leżących na molasie szwajcarskiej wieku mioceńskiego.

Nägeli K a r l W i l h e l m, botanik niemiecki, * 1817, † 1891; 1848 profesor w Zurychu; 1852 we Freiburgu, 1858 w Monachjum; napisał: „Pflanzenphysiolog. Untersuchungen" (1855—1858), „Mechanophysiolog. Theorie der Abstammungslehre" (1848), i inne; usiłował dać ogólniejsze objaśnienie czynników zmienności, aniżeli Darwin; wychodząc z zasady, że podścieliskiem wszystkich procesów życiowych jest protoplazma, a część tej ostatniej, wchodząca w skład komórek płciowych, jest podłożem wszelkich zjawisk dziedziczności i zmienności (plazmę tę nazywa N. idjoplazmą), dochodzi do wniosku, że w tej protoplazmie tkwi przedewszystkiem źródło zmienności gatunkowej.

Nagiel H e n r y k, literat i publicysta, * 1859 w Warszawie, † 1900 we Lwowie; 1889 osiadł w Buffalo, potem redagował „Dziennik Chicagowski"; 1896 powrócił do kraju; oprócz kilku powieści ogłosił „Dziennikarstwo polskie w Ameryce".

Nagler G e o r g K a s p a r, niemiecki historyk sztuki, * 1801, † 1866; dzieła: „Neues allgemeines Künstlerlexikon" (22 tomy, 1835—52, nowe wydanie 25 tom., 1924), „Die Monogrammisten" (5 tom., 1858—79; Indeks 1920).

Nagłośnia, ob. e p i g l o t t i s i k r t a ń.

Nagłowice, w. w pow. jędrzejowskim (woj. kieleckie), nad rz. Nidą; w XVI w. własność Mikołaja Reja.

Nagminna choroba, ob. e p i d e m j a.

Nagminne zapalenie opon mózgowych, ob. k a r k u d r ę t w i c a.

Nagniotek, odcisk, ograniczone płaskie zgrubienie naskórka, powstałe wskutek długotrwałego ucisku na skórę; najczęściej zdarza się na dłoniach, podeszwach, palcach u nóg.

Nagoja, m. na wyspie Hondo (Japonja), 430.000 mieszk.; wielkie fabr. wyrobów emaljowanych i porcelanowych; papiernie.

Nagolennik albo n a g o l e n i c a, część zbroi starożytnej i średniowiecznej. Były to wydłużone płyty, wykonane z metalu (spiż, cyna, żelazo), nieraz bardzo ozdobne, osłaniające nogę od stopy po kolano, dla ochrony przed cięciami lub pchnięciami nieprzyjacielskiej broni. Noszono je na obu nogach lub tylko na jednej (w Grecji na lewej, w Rzymie na prawej). W starożytnej Grecji n. nosiła ciężka piechota, tzw. hoplici.

Nagozalążkowe, ob. G y m n o s p e r m a e.

Nagórnik skalny, ob. M o n t i c o l a s a x a t i l i s.

Nagórny A n t o n i, ekonomista polski, * 1821, † 1896; założyciel miesięcznika „Ekonomista" (1865); w 1869 wice-dyrektor Banku Polskiego; wydał: „Kwestja wódki uważana ze stanowiska ekonomicznego".

Nagpur, stol. prow. N. (Indje bryt. środk.), 150.000 mieszk.; przemysł włókienniczy.

Nagrobek, znak lub dzieło sztuki dla oznaczenia miejsca, gdzie pochowane zostały zwłoki lub prochy zmarłych. W historji n. są najdawniejszemi pomnikami kultury i sztuki, u rozmaitych ludów przybierały rozmaite kształty, nieraz okazałych mogił, kurhanów, kaplic, piramid (Egipt, południowa Ameryka), świątyń. W starożytnej Helladzie ozdabiano je symbolicznemi i alegorycznemi rzeźbami. W kościołach katolickich n. w kształcie tablic lub rzeźb bywają wmurowywane w ściany lub stoją wolno; te ostatnie zowią się sarkofagami. W sztuce starożytnej (Egipt, Etrurja) sarkofagi są ważnem źródłem dla poznania ówczesnej symboliki nagrobkowej.

Nagurczewski I g n a c y, pedagog i tłumacz, * ok. 1720, † 1811; jezuita, po zniesieniu zakonu prof. Korpusu Kadetów, tłumaczył Bukoliki Wergiljusza, mowy Cycerona, filipiki Demostenesa.

Nagwiazdka, ob. M a l p i g h i a.

Nagy, po węgiersku wielki.

Nagy-Banya (rum. Baia Mare), m. w płn. Siedmiogrodzie (Rumunja), 12.000 mieszk.; główne ognisko okręgu górniczego (złoto, srebro, miedź, ołów).

Nagy-Becskerek, ob. B e c k e r e k V e l i k i.

Nagy-Enyed (rum. Aiud, niem. Strassburg), m. w Siedmiogrodzie (Rumunja), nad rz. Marosz, 7.500 mieszk.; ogrodownictwo, winnice.

Nagy-Kanizsa, m. w komitacie Samogy (Węgry płd.-zach.), 26.500 mieszk.; fabr. wódek.

Nagy-Károly, ob. C a r ă u M a r i.

Nagy-Kikinda, ob. K i k i n d a V e l i k a.

Nagy-Körös, m. w komitacie peszteńskim (Węgry środk.), 28.600 mieszk.; rolnictwo, hodowla bydła, młyny parowe.

Nagy S a n d o r J ó z s e f, generał węgierski, * 1804; służył w wojsku austrjackiem; w 1848 wstąpił do wojska powstańczego; odznaczył się pod Wacowem i przy wzięciu Budy; walczył pod Komornem; dzielnie stawiał czoło Paskiewiczowi pod Debreczynem; poddał się w Aradzie; wydany Austrji, powieszony 1849 w Aradzie.

Nagy-Szalonta (rum. Salonta Mare), m. w Siedmiogrodzie (Rumunja), 16.000 mieszk.

Nagy-Szeben, ob. S i b i n.

Nagy-Szent-Miklós, m. w kom. Tolna na Węgrzech; odkryto tam w r. 1799 duży skarb wyrobów złotych, zawierających 23 okazy, z pośród których siedem dzbanów, mis i pucharów zakupiono dla muzeum sztuki w Wiedniu. Skarb ten uważają uczeni (Hampel) za wyrób perski sassanidzki z V—VI w. po Chr. i łączą pojawienie się tegoż z handlem osiadłych wówczas na Węgrzech Hunnów.

Nagy-Várad, ob. O r a d e a M a r e.

Naharro B a r t o l o m é d e T o r r e s, dramaturg hiszpański, * ok. 1480, data zgonu nieznana; jeden z twórców teatru hiszpańskiego; zachowane z jego dzieł: „Propaladia" (8 komedyj, wyd. 1517).

Naharvalowie, lud Lugjów, posiadający pieczę nad świętym gajem, poświęconym dwóm bóstwom, dającym się porównać z Kastorem i Polluksem. Był to zarazem ośrodek kultowy wszystkich Lugjów.

Nahe, l. dopływ Renu (Niemcy), ujście pod Bingen, dług. 112 km.

Nahr, w jęz. arabskim rzeka.

Nahr el Asi (staroż. Orontes), gł. rz. w Syrji, 500 km. dług.

Nahr el Litani (staroż. Leontes), rz. w Syrji środk. (Azja zach.).

Nahuel-Huapi, jezioro żeglowne w Andach argentyńskich, 40 km. dług., 5 km. szer.; ma 26 wysp; wypływa z niego Rio Limay.

Nahum, siódmy z dwunastu tzw. proroków mniejszych; księga proroctw N. (prawdopodobnie z drugiej połowy VII w. przed Chr.) przepowiada rychły upadek Niniwy.

Nain, niegdyś miasto w Palestynie, niedaleko Kafarnaum, obecnie wieś.

Nairn, stol. hr. N. i m. port. nad zatoką Moray (Szkocja płn.-wsch.), 4.500 mieszk.; hr. N., 507 km², 8.800 mieszk.; chów bydła, rybołówstwo.

Nairobi, stol. kolonji Kenia (Afryka wsch.-bryt.), 14.000 mieszk.

Naiwność (łac. nativus, w średn. łac. naivus, wrodzony, naturalny), niewymuszoność; prostota, naturalność w wypowiadaniu swych uczuć, w przeciwieństwie do wszelkiej sztuczności i przesady. W poezji romantycznej XVIII—XIX w. n. była znamieniem charakterystycznem. W teatrze główne role sentymentalne przywiązane są do osoby artystki, zwanej „pierwszą naiwną".

Naiwny realizm, nazwa poglądu filozoficznego, według którego realny świat zewnętrzny jest naprawdę takim, jak się przedstawia naszym zmysłom, tj. cechują go np. barwy, zapachy, itp. jakości zmysłowe, uważane przez fizykę za subjektywne. N. r. jest poglądem, poprzedzającym fazę refleksji filozoficznej (stąd nazwa „naiwny") i ignorującym fakt, że na wygląd świata wpływają również i czynniki subjektywne, tj. mające swe źródło w nas samych. Przeciwstawienie realizmu krytycznego.

Naja, rodzaj żmij jadowitych z podrodziny Proteroglyphae (rodz. Colubridae), często przyuczanych przez kuglarzy do tanecznych ruchów przy dźwiękach muzyki (po większej części po wyrwaniu zębów jadowitych, w Indjach często bez zachowania tego środka ostrożności). Tu należą: N. tripudians, okularnik indyjski, kobra, z charakterystycznym rysunkiem na karku w kształcie okularów; N. haje, okularnik egipski, wąż Kleopatry; N. bungarus, okularnik olbrzymi, największa ze żmij jadowitych, dosięgający 4 m. dług.; żyje w Indjach wschodnich.

Najac Emile hr. de, komedjopisarz francuski, * 1828, † 1889; napisał razem z Hennequin „Bébé", z Sardou — „Divorçons", z Millaud — „Le fiacre 117" i in.

Najadaceae, jezierzowate, rodzina roślin jednoliściennych z rzędu Helobiae (bagienne). Rośliny, rosnące w wodach słodkich. W Polsce tylko rodzaj Najas.

Najady, w mitologji greckiej nimfy źródeł i rzek.

Najas, jezierza, rodzaj roślin z rodziny Najadaceae (jezierzowate), roślina rzeczna podwodna, o łodydze delikatnej, gałęzistej, liściach równowąsko-lancetowatych lub nitkowatych, o brzegach, zaopatrzonych w delikatne szczecinki lub kolce; kwiaty niepozorne, rozdzielnopłciowe, dwu- lub jednopienne; owoc orzeszkowaty. Ważniejsze gatunki: N. marina, j. morska, łodyga i grzbiet liści opatrzone kolcami; N. minor, j. mniejsza, łodyga i grzbiet liści bez kolców, liście kruche. Jeziora i stawy na całym niżu.

Najądrze, ob. epididymis.

Najdienow Siergiej (pseud. Aleksiejewa Siergieja), rosyjski pisarz dramatyczny, * 1869; napisał: „Dieti Waniuszina", „Bogatyj czełowiek", „Awdotjina żizń" i in.

Najem, umowa, której mocą jedna osoba zobowiązuje się oddać drugiej osobie rzecz do czasowego korzystania, wzamian za wynagrodzenie, określone proporcjonalnie do długości czasu, na jaki się rozciąga umowa. Trzy są rodzaje najmu: 1) najem rzeczy, 2) najem pracy, 3) najem kapitału, czyli pożyczka. Najem rzeczy może się odnosić zarówno do ruchomości jak i do nieruchomości. Wypuszczający w najem zwie się najmodawcą, a biorący w najem najmobiorcą, przy najmie nieruchomości zaś dzierżawcą lub lokatorem. Wynagrodzenie przy najmie nieruchomości (dzierżawie) nazywa się komornem lub czynszem. Biorący pracę przy umowie najmu pracy zwie się pracobiorcą, a dający pracę — pracodawcą lub chlebodawcą.

Najemna praca, ob. praca.

Najemnik, człowiek, nie posiadający własnego warsztatu pracy i z tego powodu sprzedający swą siłę roboczą.

Najmniejsza wspólna wielokrotna, ob. wielokrotna.

Najmniejsze odchylenie promienia światła w pryzmacie, najmniejszy kąt (minimum kąta), utworzony przez kierunek promienia, padającego na pryzmat, i kierunek promienia załamanego, wychodzącego z pryzmatu. Nastawienie pryzmatu w ten sposób, aby otrzymać najmniejsze odchylenie, jest ważne przy wielu badaniach optycznych

Najmobiorca, ob. najem.

Najmodawca, ob. najem.

Największego uprzywilejowania klauzula, ob. klauzula największego uprzywilejowania.

Największy wspólny dzielnik, ob. dzielnik.

Najwyższa Izba Kontroli Państwa, ob. Polska Kontrola Państwowa.

Nakarśnik, rodzaj obroży do wiązania koni.

Nakielski Samuel, historyk polski, * 1584, † 1651; zakonnik miechowski, autor dzieła „Miechovia" (1634).

Nakło, m. nad rz. Notecią w pow. wyrzyskim (woj. poznańskie), 8.800 mieszk.; cukrownia; park miejski; pierwotnie gród pomorski, od 1113 siedziba kasztelanji.

Nakonieczny Józef, włościanin, działacz społeczno-polityczny, * 1879, † 1914; poseł do I-szej, II-giej i IV-ej Dumy rosyjskiej z gubernji lubelskiej.

Nakryt, ob. kaolin.

Nakskov, m. port. w Danji, na wyspie Laaland, 14.000 mieszk.

Naktuz, w gwarze marynarskiej skrzynka lub szafka, w której umieszczony jest kompas na statku.

Nakwaska Anna z Krajewskich, autorka, * 1781, † 1851; żona Franciszka N.; prowadziła salon literacki w Warszawie; ogłosiła szereg powieści: „Aniela czyli ślubna obrączka", „Odwiedziny babuni", „Czarna mara" i in.

Nakwaska Karolina z Potockich, autorka, żona Henryka N.; ogłosiła: „Powieści dla dzieci" (1846), „Dwór wiejski" (3 t., 1833—44), „Pamiętnik o Adamie Potockim, pułkowniku 11 pułku jazdy Ks. Warsz."; † 1875.

Nakwaski Franciszek, szambelan Stanisława Augusta, * 1771, † 1848; napisał: „O miastach czyli myśli względem sposobu urządzania onych" i „Myśli nad organizacją władzy departamentalnej".

Nakwaski Henryk, syn poprz., publicysta, * 1800, † 1876; po 1831 emigrował do Genewy; napisał: „Kilka słów o demokracji", „O nadaniu własności włościanom polskim" i in.

Nal i Damajanti, ob. hinduska literatura.

Nalepiński Tadeusz, poeta i literat, * 1884, † 1918; studja w Petersburgu i Pradze; ogłosił: „Gaśnienie" (1904, poezje), „On idzie! Rzecz o Królu-Duchu w Rosji" (1907), „Chrzest, fantazja polska" (1910), zbiór nowel „Śpiewnik rozdarty" (1914), „Kazia".

Nalewajko Semen, ataman kozacki, walczył z Turkami; 1596 spustoszył część Wołynia; rozbity przez Żółkiewskiego, ścięty w Warszawie 1597 r.

Nalewka, 1) tinctura, wyciąg alkoholowy lub eterowy z surowców lekarskich (liści, kwiatów, korzeni), np. n. kozłkowa (tinctura valerianae aetherea), n. chinowa (tinctura chinae) itp.; 2) wódka, nalewana na owoce, których smakiem przesiąkła (wiśniówka, morelówka, jarzębiak).

Nalewka galasowa, ob. Gallarum tinctura.

Nalewkowe (nalewkowate) chrząstki, cartilagines arytaenoideae, u człowieka dwie chrząstki kształtu trójgraniastego, wchodzące w skład szkieletu chrząstkowego krtani, przeznaczone do przymocowania strun głosowych oraz niektórych mięśni krtaniowych.

Naliboki, m-ko w pow. wołożyńskim (woj. nowogródzkie), położone wśród rozległej puszczy, 1.000 mieszk; pokłady rudy żel.

Nałęcz, herb polski: w polu czerwonem chusta srebrna związana, tworząca koło, z końcami na dół; u szczytu, między rogami jeleniemi, panna do kolan w sukni czerwonej, z białą przepaską na głowie, trzymająca się oburącz rogów. Herbu tego istnieje sześć odmian.

Nałęcz Włodzimierz, współczesny malarz polski, * 1865 w Kijowie; kształcił się w Petersburgu; maluje widoki morskie.

Nałęcz-Dobrowolski Marceli, historyk sztuki, publicysta i malarz, * 1876; studja w Krakowie; 1901—1903 asyst. hist. sztuki na Uniw. Jagiell.; wydał m. in.: „Ceramika i szkło" (1913), „Madonny Polskie" (1921), „Style Ludwików" (1924).

Nałęcz-Dobrowolski Marceli Michał, lekarz i publicysta, * 1829 na Ukrainie, po 1863 na emigracji i w Krakowie; † 1879; ogłosił: „Z przeszłości" (1865), „Wycieczka na Kaukaz" (1874).

Nałęczów, w. w pow. puławskim (woj. lubelskie), pałac i park, zakład zdrojowy hydropatyczny; letnisko (4.000 osób rocznie).

Nałkowska Hanna, rzeźbiarka, córka Wacława N., * 1892; kształciła się w Warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych; na konkursie „Polonia" 1918 r. otrzymała w Zachęcie nagrodę.

Nałkowska Zofja (1-o v. Rygierowa, 2-o v. Gorzechowska), powieściopisarka, * 1885 w Warszawie; ogłosiła: „Kobiety" (1906), „Książę" (1907), „Koteczka czyli białe tulipany" (1909), „Rówieśnice" (1909), „Narcyza" (1911), „Lustra" (1914), „Węże i róże" (1914), „Moje zwierzęta" (1915), „Tajemnica krwi" (1917), „Hrabia Emil" (1920), „Charaktery" (1922), „Romans Teresy Hennert" (1924), „Dom nad łąkami" (1925), „Choucas" (1926).

Nałkowski Wacław, geograf, publicysta i pedagog, * 1852, † 1911; studja w Petersburgu, Krakowie i Lipsku; dzieła: „Geograficzny rzut oka na dawną Polskę", „Zarys geografji rozumowej", „Geografja fizyczna", „Ziemia i człowiek" i w. in.; podręczniki, artykuły, pisma polemiczne („Z powodu politycznych wystąpień p. Sienkiewicza" i in.).

Nałóg, mocno zakorzenione przyzwyczajenie do wykonywania pewnych czynności, ilekroć występują warunki, w których te czynności już dawniej były często wykonywane. Szereg ogniw, składających się na czynności, często wykonywane w pewnym stałym porządku, wchodzi w mocne związki skojarzeniowe, które każde nowe powtarzanie wzmacnia jeszcze bardziej; wskutek zaś również silnego skojarzenia tego łańcucha czynności z warunkami, w jakich te czynności zwykły występować, każde ponowne wystąpienie tych warunków ma tendencję do pociągnięcia za sobą całego łańcucha owych czynności; to zaś za każdym razem coraz bardziej znów wzmacnia, zarówno wzajemne skojarzenie ogniw danej czynności, jak też i skojarzenie samej czynności z okolicznościami, w których ona występowała. Ta wzrastająca wciąż siła skojarzeń jest przyczyną coraz to większej łatwości, z jaką dana czynność, która jest jakgdyby na pogotowiu, urzeczywistnia się w sposób niemal mechaniczny, z jakąś fatalną koniecznością. Ta właśnie okoliczność czyni tak trudną walkę z właśnemi nałogami.

Nama, Namaqua, plemię hotentockie, zamieszkujące kraj Nama w Afryce płd.-zach..

Namangan, m. pow. w rep. Turkiestańskiej (Rosja środk. azjat.), na pr. brzegu rz. Naryn, 79.000 mieszk.; kop. nafty.

Namaqualand, kraina w płd.-zach. Afryce (Unja Afryki Płd.), wyżynna, sucha i słabo zaludniona przez szczepy hotentockie (Nama).

Namaz, modlitwa muzułmańska.

Nam-Dinh, m. w Tonkinie (Indochiny francuskie), 25.000 mieszk.; wywóz jedwabiu, ryżu, bawełny.

Namiesięczne leki, ob. e m m e n a g o g a.

Namiestnik, wielkorządca kraju lub prowincji, obdarzonej pewną autonomją, reprezentant głowy państwa i rządu centralnego, łącznik między administracją lokalną a centralną. Do czasu upadku monarchji austrjacko-węgierskiej na czele administracji krajowej w Galicji stał namiestnik. Specjalny charakter i duży zakres władzy posiadał gen. Zajączek, jako namiestnik Królestwa Kongresowego. Po powstaniu listopadowem namiestnicy rosyjscy, z których pierwszym był Paskiewicz a ostatnim hr. Berg, byli tylko reprezentantami władzy centralnej.

Namiestnik Chrystusowy, ob. p a p i e ż.

Namiętność, 1) stan wzruszeniowy, afekt, występujący z wielką siłą i gwałtownością i wyczerpujący w stosunkowo krótkim przeciągu czasu organizm, np. silny gniew, przechodzący we wściekłość, gwałtowny afekt miłosny; 2) wszelkie silne i jednostronne zainteresowanie, zwrócone ku jakiejś określonej dziedzinie, które nosi charakter trwałości i któremu towarzyszy reakcja wzruszeniowa, np. n. do zbierania znaczków pocztowych, do nauki, do gry w karty itp.

Namiotka, n a m i t k a, ubranie głowy u kobiet zamężnych na Rusi, składające się z długiego kawałka cienkiego płótna.

Namitkiewicz J a n, prof. i sędzia, * 1880 w Lublinie, prof. prawa handlowego i wekslowego na Uniwersytecie Warszawskim, sędzia Mieszanego Trybunału polsko-niem. w Paryżu od 1921; ogłosił: „Podręcznik prawa handlowego, wekslowego i upadłościowego“ (1919), „Dekret o spółkach z ograniczoną odpowiedzialnością“ (1920), „O najważniejszych podstawach badania prawa handlowego“ (1927) i in.

Namówiny, zmówiny, nazwa zaręczyn u ludu polskiego.

Namping, malarz japoński, * w Chinach; w 1720 zamieszkał w Nagasaki. Wywarł wielki wpływ na współczesnych; stworzył szkołę, propagując styl chiński.

Namslau, ob. N a m y s ł ó w.

Namulnik brzegowy, ob. L i m o s e l l a a q u a t i c a.

Namuł, drobny osad na brzegach i dnie wód stojących i płynących, osadzany również w czasie powodzi na terenie zalewowym; składa się z gnijących części organicznych i najdrobniejszych ziarenek piasku i gliny. Jeszcze delikatniejszy materjał koloidalny i pylasty osadza się na dnie jezior, jako ił jeziorny, zazwyczaj warstwowany, bardziej tłusty i nieprzepuszczalny, co odróżnia go od n. Obszary namuliste po osuszeniu dają b. urodzajne gleby, tzw. mady.

Namur (flam. Namen), stol. prow. N. (Belgja), przy ujściu Sambry do Mozy, 32.500 mieszkańców; wielki przemysł metalurgiczny, kop. węgla. Prowincja N., 3.660 km^2, 352.000 mieszk.; dawniej hrabstwo N., od 1262 należało do Flandrji, od 1420 do Burgundji, od 1801 do Francji, od 1814 do Holandji, od 1830 do Belgji.

Namysł, proces umysłowy, występujący podczas czynności myślenia w przypadkach, gdy jakaś treść wyobrażeniowa, którą pragniemy sobie przypomnieć lub też odpowiedź na pytanie, które pragniemy rozwiązać, nienasuwają się same przez się, bez naszego udziału. Ten proces namyślania się występuje w dwojakiej formie: bardziej biernej i bardziej czynnej. Formę bierną charakteryzuje pewna koncentracja uwagi w kierunku sfery, dziedziny, kategorji faktów, do której należy fakt poszukiwany (np. nazwisko albo tytuł dzieła itp.), mająca na celu ułatwienie wyłonienia się w świadomości odnośnego wyobrażenia. W tym przypadku n. jest poprostu oczekiwaniem wyobrażenia, mającego się ukazać. Z chwilą wyłonienia się w świadomości tego wyobrażenia, proces n. zostaje zakończony. Forma czynna n. jest bardziej złożona: nie czekamy biernie, lecz szukamy, bierzemy czynny udział w rozwiązywaniu zagadnienia lub w przywoływaniu wspomnienia, odtwarzając np. wyobrażenia, które, jak nam się wydaje, mogą stanowić punkty wyjścia, ułatwiające reprodukcję poszukiwanej treści, np. przypominamy sobie wygląd osoby, której nazwisko pragniemy sobie przypomnieć itp. Gdy chodzi o rozwiązanie zagadnienia intelektualnego, to cel, jaki nam przyświeca i który pragniemy osiągnąć, kieruje wyborem odnośnych punktów widzenia, których pojawienie się w umyśle może doprowadzić do jego szczęśliwego osiągnięcia.

Namysłowski B o l e s ł a w, botanik, * 1882 w Zagórzu Sanockiem, studja w Uniwersytecie Jagiellońskim, 1919 prof. botaniki i fitopatologji na Uniwersytecie Poznańskim; ogłosił: „Zapiski mykologiczne“ (1906), „Śluzowce i grzyby Galicji i Bukowiny“ (1914) i w. in.

Namysłów (niem. Namslau), m. pow. na Śląsku pruskim, w rej. wrocławskiej (Prusy), nad rz. Wejdą, 6.000 mieszk.

Nana-Sahib, ob. N e n a - S a h i b.

Nancy, stol. dep. Meurthe-et-Moselle (Francja wsch.), nad rz. Meurthe i kanałem Marno-reńskim, 113.250 mieszk.; uniwersytet, akademja leśna; przemysł włókienniczy, szklany, browary; niegdyś stolica księstwa Lotaryngji i miejsce pobytu króla Stanisława Leszczyńskiego, który tu zmarł 1766.

Nan-czang, stol. prow. Kiang-si (Chiny wsch.), nad rz. Kan-kiang, 100.000 mieszk.; wywóz porcelany.

Nandu, ob. R h e a a m e r i c a n a.

Nanerczowate, ob. A n a c a r d i a c e a e.

Nanino G i o v a n n i B e r n h a r d i n o, kompozytor włoski, * 1550, † 1623. Przedstawiciel szkoły rzymskiej. Muzyka N. jest czystym wyrazem stylu kościelnego; uprawiał wszystkie dawne formy: msze, motety itp., odznaczające się czystością linji i powagą nastroju.

Nanizm, ob. n a n o s o m i a.

Nanke C z e s ł a w, historyk, * 1883; od 1910 do 1912 brał udział w pracach ekspedycji rzymskiej Akademji Umiejętności; 1926 docent Uniwersytetu Lwowskiego; prace: „Szlachta wołyńska wobec Konstytucji Trzeciego Maja“ (1907), „Z dziejów polityki kurji rzymskiej wobec Polski (1587—1589)“ (1921) i in.

Nankier, biskup krakowski 1320—27 i wrocławski 1327—41; † 1341.

Nankin, chińska tkanina bawełniania z silnym połyskiem, barwy żółtawo-czerwonawej, używana na ubrania letnie; w ostatnich czasach wyrabiana bywa również w Europie, zwłaszcza w Saksonji i Czechach.

Nankin, chińsk. Kiang-ning-fu, stol. prow. Kiang-su (Chiny wsch.), na pr. brzegu rz. Jang-tse-kiang, 392.000 mieszk.; przemysł bawełniany, jedwabniczy; do 1405 stolica państwa chińskiego, 1911—12 siedziba rządu południowo-chińskiego Sun-jun-tsena.

Wieża porcelanowa w Nankinie.

Nanni di B a r t o l o, zw. il R o s s o, rzeźbiarz florencki XV w., jeden z najlepszych uczniów i współpracowników Donatella. Z dzieł: „Prorok“ (1420), „Abdjasz“ (1422), „Ofiara Izaaka“.

Nan-ning, m. w prow. Kuang-si (Chiny płd.), 50.000 mieszk.

Nannoplankton, ob. p l a n k t o n.

Nanosomia (n a n i z m), karłowatość, znaczne zmniejszenie wzrostu z równoczesnem zmniejszeniem wielkości poszczególnych narządów ustroju. Powody karłowatości: kiła jednego lub obojga rodziców, zaburzenia w rozwoju narządów o wydzielaniu wewnętrznem, szczególnie tarczycy i przysadki mózgowej (h y p o p h y s i s c e r e b r i). Rzekomą karłowatość (zmniejszenie i wykrzywienie kośćca) powoduje przebycie krzywicy ((rachitis). W niektórych przypadkach, tzw. k a r ł o w a t o ś c i p i e r w o t n e j (n. p r i m o r d i a l i s), przyczyna nieznana.

Nansen F r i d t j o f, podróżnik norweski, * 1861, jeden z najwybitniejszych badaczy krajów polarnych.. Odznaczył się w 1888, przebywszy pierwszy wpoprzek Grenlandję pod 65° szer. płn. ze wsch. na zach., pom. fiordami Gyldenlöwe i Gothaab, w towarzystwie Otona Svedrupa, Ditrichsona, Trana i dwóch Lapończyków. Dzięki tej podróży ostatecznie ustalono, że całe wyżynne, dosięgające 3.000 m. n. p. m., wnętrze Grenlandji pokryte jest płytą lodową. Następną podróż przedsięwziął pod wpływem wiadomości o odnalezieniu kilku przedmiotów ze statku „Jeanette“ na zach. wybrzeżu Grenlandji i sformułowanego na tej podstawie przez H. Molina wniosku o istnieniu na oceanie Lodowatym prądu, płynącego od wybrzeży Syberji ku płn.-zach. N. opracował plan, według którego przez niego obmyślony statek, mogący wytrzymać ciśnienie lodów, miał, płynąc z prądem od Syberji wsch. na płn.-zach., dostać się do Grenlandji. Na statku tym, nazwanym „Fram“, wyruszył w podróż 24. VI 1893 i w końcu grudnia t. r. przekroczył 83° szer. płn. W ciągu podróży doszedł do wniosku, że do samego bieguna „Fram“ nie dojdzie i postanowił dotrzeć tam na saniach. 14. III. 1895 r. pod 84° szer. płn., opuścił N. wraz z Johansenem statek (dowództwo nad nim objął Svedrup) i we dwóch, wziąwszy 28 psów i żywności na 100 dni, wyruszyli ku płn.; 8. IV. t. r. dotarł N. do szer. geogr. przed nim nie osiągniętej (86° 14' 36"), odpowiadającej odległości 430 km. od bieguna. We wrześniu 1896 powrócił z triumfem do ojczyzny, równocześnie z „Framem“, który dotarł do 85° 37' szer. płn., poczem, torując sobie drogę dynamitem, wraz z prądem popłynął ku płd. Podróż ta odegrała wybitną rolę przez zebranie olbrzymiego materjału naukowego i wzbudzenie ogromnego zapału do wypraw podbiegunowych. N. stwierdził istnienie prądu, płynącego przez ocean Lodowaty ze wsch. na zach., dokonał szeregu pomiarów głębokości, dzięki czemu dowiódł, że Arktyk jest oceanem głębinowym; wykonał z Jacksonem w archipelagu Franciszka Józefa szereg zdjęć kartograficznych itd. W 1897 został prof. zoologji na uniw. w Christjanji; uczestniczył w 1904 r. w wyprawie oceanograficznej norweskiej, badającej Atlantyk, w 1913 w ekspedycji statku „Correct“, wysłanego z Tromsö do ujścia Jenisieju dla zbadania, czy da się użyć tej drogi do przewozu towarów; 1917—1918 był posłem nadzw. w Waszyngtonie, 1920 z ramienia Ligi Narodów zajmował się uwolnieniem jeńców wojennych (niem. i austrj. w Rosji i rosyjskich w państwach centralnych), 1921—22 — rozdziałem żywności w dotkniętych klęską głodu okręgach rosyjskich. 1922 otrzymał pokojową nagrodę Nobla. Napisał: „Wśród nocy i lodów“, „The Norwegian North Polar Expedition“, „Scientific results“, „Farthestnorth“, „Northern waters“ i w. in.

Nansen P e t e r, dziennikarz i powieściopisarz duński, * 1862, † 1918; powieści: „Unge Mennesker“, „Et Hjem“ i in.; dramaty: „Troskabsproven“ (Próba ogniowa) i in.

Nan-szan, 1) pasmo górskie między pustynią Gobi a Tybetem (Azja środk.), przedłużenie łańcucha Kuenlun, 4.267 m. wys.; 2) pasmo górskie w Chinach płd., między rz. Jang-tse-kiang a Sin-kiang.

Nanteński edykt, ob. e d y k t.

Nanterre, m. w dep. Seine (Francja), 21.350 mieszk.; fabryki chemiczne.

Nantes, stol. dep. Loire-Inférieure (Francja zach.), nad rz. Loarą, 183.700 mieszk.; zamek; warsztaty okrętowe, odlewnie żelaza, browary; znaczny handel.

Nanteuil C é l e s t i n F r a n ç o i s, malarz i litograf francuski, * 1813 w Rzymie, † 1873 w Marlotte; uczeń Ingres'a i Langlois; ilustrator powieści i czasopism.

Nanteuil Robert, miedziorytnik francuski, * 1623 w Reims, † 1678 w Paryżu; portrecista, nadworny sztycharz Ludwika XIV; do najznakomitszych rytów jego należą portrety Pomponiusa de Bellièvre'a, Jean'a Loret i van Steenberghena.

Nantucket, wyspa u wybrzeża stanu Massachusetts (St. Zjedn. Am. Płn.), 130 km², 3.300 mieszk.; kąpiele morskie; rybołówstwo.

Naonobu, malarz japoński, znany również pod nazwą Kadzuma, * 1607, † 1651; malował pawie na tle leśnych gąszczów; dzieła jego obecnie należą do rzadkości i znajdują się tylko u najsłynniejszych europejskich kolekcjonerów.

Napad, niespodziewane uderzenie na przeciwnika. N. ogniowy, gwałtowne skoncentrowanie ognia artylerjskiego lub karabinowego na pewien odcinek pozycji nieprzyjacielskiej.

Napad choroby, atak choroby, okresowe występowanie objawów niektórych chorób, np. padaczki (epilepsia), dusznicy bolesnej (angina pectoris), dychawicy oskrzelowej (asthma bronchiale) i innych. Powody napadowego występowania danej choroby nie zawsze dają się stwierdzić.

Napar, ob. infusum.

Naparstnica, ob. Digitalis.

Napata, stolica dawnej Etjopji, w Nubji, na prawym brzegu Nilu, między 3-cią a 4-tą kataraktą; ruiny u stóp wzgórza Barkal; w 1921 archeolog amerykański, Reisner, odkrył i odkopał grobowce 20 królów i 25 królowych z epoki 900—600 r. przed Chr.

Napier, m. port. w płn. części N. Zelandji, 17.200 mieszk.; wywóz lnu, mięsa mrożonego.

Napier Charles sir, admirał angielski, * 1786, † 1860; od 1832 w służbie portugalskiej, odniósł 1838 zwycięstwo u przylądka St. Vincent nad flotą Dom Miguela; 1854 naczelny dowódca floty angielskiej na Bałtyku, zdobył twierdzę Bomarsund i wyspy Alandzkie.

Napier John albo Neper, matematyk angielski, * 1550, † 1617; wprowadził do matematyki pojęcie logarytmu. Najważniejsze dzieła: „Discriptio mirifici logarithmorum canonis" (1614) i „Rhabdologia" (1617). Napisał także „Commentarius in apocalypsin" (1593).

Napier of Magdala Robert Cornelius, feldmarszałek angielski, * 1810 na Cejlonie, † 1890 w Londynie. W 1858 zwalczał powstanie w Indjach; 1867 dowodził wyprawą do Abissynji, 1870 naczelny wódz w Indjach, 1876 gubernator Gibraltaru, 1885 felmarszałek.

Napieralski Adam, publicysta i polityk, * 1870, † 1928; od 1896 współpracownik, potem naczelny redaktor i współwłaściciel „Katolika" w Bytomiu; odegrał wybitną rolę w dziejach odrodzenia polskości na Śląsku; podczas wojny światowej zwolennik orjentacji niemieckiej; założył w Warszawie dziennik „Godzina Polski" (1915—18).

Napierski Karol Edward, badacz i wydawca źródeł przeszłości inflanckiej, * 1793, † 1862; należał do założycieli „Towarzystwa historyczno-archeologicznego" w Dorpacie.

Napierski Kostka, przywódca rozruchów chłopskich na Podhalu w 1651 za panowania Jana Kazimierza, wywołanych agitacją Chmielnickiego i skierowanych przeciwko ówczesnemu prawnemu ustrojowi państwa polskiego; rozruchy zostały szybko stłumione przez wojska regularne; N. został schwytany i wbity na pal 28. VI. 1652.

Napierśnik, 1) część zbroi, okrywającej piersi; w szermierce — rodzaj kaftana, podbitego włosiem, ochraniającego pierś i boki; 2) ozdobna część ubioru u koni, złożona z rzemieni, idących na przód piersi a zapobiegających zsuwaniu się siodła ku tyłowi konia.

Napięcie w psych., ob. naprężenie.

Napięcie ciała sprężystego, energja potencjalna odkształconego ciała sprężystego, np. wyciągniętej sprężyny.

Napięcie elektryczne, ob. elektryczne napięcie.

Napięcie powierzchniowe cieczy, ob. włoskowatość.

Napięstek, nadgarstek, carpus, u człowieka zbiór drobnych kosteczek, stanowiących połączenie ręki z przedramieniem, złożony z 8-u kosteczek, ułożonych dwoma szeregami, po cztery w każdym szeregu. Kości 1-go szeregu (w kierunku od wielkiego palca ku małemu): kość łódkowata (os naviculare), półksiężycowata (lunatum), trójgraniasta (triquetrum) i grochowata (pisiforme). W drugim szeregu: kość wielokątna większa (multangulum majus), wielokątna mniejsza (multangulum minus), główkowata (capitatum) i haczykowata (hamatum).

Napiętek, ob. talus.

Napiórkowski Aleksander, literat i działacz socjalistyczny, * 1880; studja w Liège; od 1914 walczył w pierwszej brygadzie Legjonów; w 1919 został posłem na sejm ustawodawczy (Frakcji P. P. S.); † 1920 w walce z bolszewikami.

Napiórkowski Antoni, ziemianin i działacz społeczny, * 1851, † 1917; właściciel ziemski z lubelskiego; członek ros. Rady Państwa z wyborów; autor pracy: „Reforma agrarna i bank włościański" (1911).

Napiwoń, herb polski; na tarczy w polu złotem głowa jelenia, między której rogami siedzi wilk szary z ogonem zadartym; w hełmie trzy pióra strusie.

Naples, ob. Neapol.

Napletek, ob. praeputium.

Napo, l. dopływ Amazonki, wypływa z gór Cotopaxi w Ekwadorze; 700 km. dług.

Napoleon I, cesarz Francuzów, * 1769 w Ajaccio na Korsyce, drugi syn Karola Bonaparte i Letycji Ramolino. Studja wojskowe w szk. w Brienne i Paryżu; rozpoczął służbę wojskową w stopniu podporucznika 1785; jako kapitan walczył z powstańcami na Korsyce (1791—93), 1793 zdobył Tulon; 1794 gen. brygady; w październiku 1795, jako komendant Paryża, stłumił powstanie 13 Vendémiaire'a, otrzymał nominację na generała dywizji. W marcu 1796 ożenił się z Józefiną Tascher de la Pagerie, wdową po gen. Beauharnais; 2. III. 1796 naczelny wódz armji francuskiej we Włoszech; pobił wojska austrjackie (bitwy pod Montenotte, Lodi, Castiglione, Arcole, Rivoli etc.) i sardyńskie (bitwa pod Mondovi); zajął Lombardję, zawarł pokój z Austrją w Campo-Formio 17. X. 1797 i utworzył republ. cyzalpińską i liguryjską. W 1798 wyruszył na wyprawę egipską, odniósł zwycięstwo pod piramidami i zajął Egipt płn.; odcięty od Francji wskutek rozbicia floty francuskiej przez angielską pod Abukirem (12. VIII. 1798), 9. X. 1799 wrócił do kraju, pozostawiając armję w Egipcie pod dowództwem Klebera. 9. XI. t. r. (18 Brumaire'a) dokonał zamachu stanu, obalając Dyrektorjat i obejmując władzę Pierwszego Konsula, mianowanego na 10 lat (od 27. XII. 1799). W maju 1800 przeszedł przez górę St. Bernard, rozbił wojska austrjackie pod Marengo (14. VI), zmusił Austrję do pokoju (Luneville 9. II. 1801) i z Anglją zawarł pokój w Amiens 25. III 1802. 15 lipca 1801 zawarł konkordat z papieżem. W 1802 został konsulem dożywotnim, 18. V. 1804 cesarzem Francuzów, 28. V. 1806 królem włoskim. W wojnie z 3-ą koalicją rozbił wojska austrjacko-rosyjskie pod Austerlitz 2. XII. 1805; zawarł z Austrją pokój w Schönbrunie 27. XII. t. r.; utworzył Związek Reński i przyjął tytuł jego protektora 12. VII. 1806. Podniósł Bawarję i Wirtembergję do godności królestw, król. neapolitańskie oddał swemu bratu, Józefowi, król. holenderskie — Ludwikowi, 1806 pobił Prusaków pod Jeną i Auerstedt, 1807 Rosjan pod Frydlandem, zawarł pokój z obydwoma państwami w Tylży (7 i 9. lipca 1807). Tworząc Księstwo Warszawskie z ziem zaboru pruskiego, ustanowił w. księciem Fryderyka Augusta, króla saskiego. W celu złamania przewagi angielskiej na morzu (flota francuska została całkowicie rozbita przez angielską pod Trafalgarem 21. X. 1805), wydał 21. XI. 1806 dekret o blokadzie kontynentalnej Anglji, zakazując wszelkich stosunków handlowych kontynentu europejskiego z Anglją. W maju 1808, zmusiwszy Burbonów hiszpańskich do abdykacji, osadził na tronie hiszp. Józefa Bonaparte, oddał królestwo neapolitańskie swemu szwagrowi, J. Muratowi. W 1808 stłumił powstanie hiszpańskie (4. XII. zajęcie Madrytu). W wojnie z Austrją zajął 13. V. 1809 Wiedeń, 5 i 6. VII rozbił wojska austrjackie pod Wagram (pokój w Schönbrunie pod Wiedniem 14. X. t. r.). Rozwiódł się 16. XII. 1809 z Józefiną, z powodu bezdzietności, i ożenił z Marją Ludwiką, córką ces. Franciszka I (1810), z którą miał syna Napoleona II. W 1812 wybuchła wojna (tzw. 2-ga wojna polska) z Rosją. N. przekroczył Niemen na czele półmiljonowej armji, głosząc hasło odbudowania Polski w granicach histor.; 17. VIII zwyciężył wojska rosyjskie pod Smoleńskiem, 7. IX pod Borodino, 14. IX zajął Moskwę; wskutek spalenia jej przez Rosjan opuścił ją 18. X, rozpoczynając odwrót. Z braku żywności, mrozów i walk stracił niemal całą armję (przejście przez Berezynę 26—28. XI); oddziały pruskie zdradziły (30. XII). W wojnie z nową koalicją (Rosja, Prusy, Austrja, Szwecja) wojska N. poniosły szereg klęsk, i po 3-dniowej bitwie pod Lipskiem (16—19. X. 1813) N. wycofał się za Ren, opierając się przeważającym siłom nieprzyjacielskim. Po zajęciu Paryża przez sprzymierzonych abdykował (11. IV. 1814) i udał się na Elbę. 1 marca 1815 wrócił do Francji; 20 t. m. wkroczył do Paryża. 18 czerwca t. r. rozbity przez wojska angielskie i pruskie pod Waterloo, powtórnie abdykował 22. VI; 16. X. 1815 uwięziony przez Anglików na wyspie św. Heleny, gdzie † 5. V. 1821. W 1840 zwłoki jego przewieziono do Paryża i złożono w Domu Inwalidów. Pisma N. („Oeuvres", 6 t.) wydano 1821—22, pamiętniki („Mémoires", 9 t.), 1830 r.

Napoleon II, król rzymski, ks. Reichstadtu, jedyny syn Napoleona I i Marji Ludwiki, * 1811 w Paryżu, proklamowany cesarzem przez ojca 22. VI. 1815 r.; po zesłaniu Napoleona I na wyspę św. Heleny wychowywał się na dworze austrjackim w Schönbrunie; 1818 otrzymał ks. Reichstadtu; †1832 w Schönbrunie. Na tle jego życia osnuł E. Rostand swój dramat: „L'aiglon" („Orlę").

Napoleon III (Ludwik Napoleon Bonaparte), cesarz Francuzów, * 1808 w Paryżu; trzeci syn Ludwika Bonaparte, króla Holandji, i Hortensji Beauharnais; 1836 próbował wywołać bunt wojskowy w Strassburgu, aby obalić Ludwika Filipa i ogłosić się cesarzem, podobnie 1840 w Boulogne; skazany na dożywotnie więzienie, uciekł 1846 do Londynu, powrócił w czasie rewolucji 1848 r. Został deputowanym do Zgromadzenia Narodowego, 20. XII. t. r. obrany prezydentem Republiki, po zamachu stanu 2. XII. 1851 „księciem-prezydentem"; 2. XII. 1852 przyjął tytuł cesarski, zatwierdzony przez plebiscyt. Wystąpił przeciw Rosji (wojna krymska 1854—56), przeciw Austrji 1859 r., posiłkując Włochy w wojnie o niepodległość. Rozszerzył posiadłości kolonjalne Francji (Kochinchina, 1852—62). Rywalizacja z Prusami doprowadziła do wybuchu wojny 1870; pod Sedanem wzięty do niewoli, wywieziony do Niemiec; w marcu 1871 r. uwolniony, wyjechał do Anglji; † 1873 w Chislehurst. Żoną N. III była Eugenja hr. Mantijo (pośl. 1853 r.), synem — Ludwik Napoleon.

Napoleon Ludwik, syn Napoleona III, * 1856 w Paryżu; od 1870 wychowywał się w Anglji; † w czasie wojny z Zulusami w Afryce 1879.

Napoleona Kodeks. Powstanie kodeksu cywilnego, dotyczącego z pewnemi zmianami obowiązującego we Francji, jest w dużej mierze zasługą Napoleona, który w charakterze pierwszego konsula powołał w 1804 r. Komisję Kodyfikacyjną, składającą się z Trouchet'a jako przewodniczącego i Bigot du Préameneu, Portalis'a oraz Malleville'a jako członków. Komisja, korzystając z prac przygotowawczych okresu porewolucyjnego, zredagowała w ciągu krótkiego czasu projekt kodeksu, który został rozesłany do zaopinjowania sądom (kasacyjnemu i apelacyjnemu), a następnie

wszedł pod obrady ciał ustawodawczych. W ten sposób kolejno uchwalonych zostało 38 oddzielnych ustaw. W 1804 te ustawy, połączone w jedną całość, zawierającą 38 tytułów i 2.281 artykułów, ogłoszone zostały, jako „Code civil français". Pierwotna nazwa oficjalna kodeksu zmieniona została w 1807 na Kodeks Napoleona. W 1815, po restauracji Burbonów, powrócono do dawnej nazwy; w 1852 znów przywrócono miano K. N. Obecnie, od 1870 utrzymuje się we Francji nazwa „Code Civil". K. N., w miarę sukcesów wojennych Bonapartego, zyskiwał moc obowiązującą i w innych krajach (Włochy, Belgja, Hiszpanja, południowe Niemcy, księstwo Warszawskie), gdzie z mniejszemi lub większemi zmianami przetrwał przez czas dłuższy lub nawet obowiązuje do dnia dzisiejszego. Ustawodawstwo cywilne republik południowo-amerykańskich, Japonji i Rumunji powstało pod silnym jego wpływem. K. N. składa się z wstępu i trzech ksiąg: pierwsza mówi o osobach, druga o rzeczach, trzecia o sposobach nabywania majątku (prawo spadkowe i zobowiązania). Do Księstwa Warszawskiego K. N. wprowadzony został przez Konstytucję z 1807. I w obecnej chwili w b. Kongresówce obowiązuje w następujących częściach: 1) księga II w całości, 2) ks. III z wyjątkiem tytułu, dotyczącego umowy przedślubnej, tytułu o przywilejach i hipotekach i niektórych przepisów o dowodach. Dzięki swej jasności, zwięzłości oraz szeregowi nazw ogólnych, dających się łatwo dostosować do zmieniających się potrzeb życia, K. N. uchodzi za jeden z najznakomitszych tworów ustawodawczych, o znaczeniu epokowem w rozwoju prawa cywilnego. Ani jeden z następnych czterech kodeksów, któremi Napoleon za cesarstwa obdarzył Francję, nie może być porównany z tem pierwszem dziełem. Pozostałe kodeksy były ogłaszane w następującej kolejności: 1) K. procedury cywilnej (1807), 2) k. handlowy (1807), 3) k. procedury karnej (1808) i 4) k. karny (1810).

Napoleondor, nazwa złotych 20-to frankówek, bitych za Napoleona I i III.

Napoli, ob. Neapol.

Napoli di Romania, ob. Nauplia.

Napon, skłon napięty; napinanie w łuk kręgosłupa, ćwiczenie gimnastyczne szwedzkie; skłon do tyłu w górnej części klatki piersiowej.

Naprężenie, 1) czucie (wrażenie zmysłowe); swoista klasa czuć zmysłowych, a mianowicie mięśniowych, mających źródło w rozmaitych stopniach naprężenia mięśni. Występuje np. przy podnoszeniu ciężarów, przy marszczeniu czoła, w stanie napiętej uwagi itp.; 2) według psychologa niemieckiego Wilhelma Wundta istnieją, oprócz czuć n., jeszcze odrębne od nich uczucie n. oraz ich przeciwieństwo, uczucie odprężenia. Obydwa te uczucia mogą towarzyszyć uczuciom przyjemności i przykrości, lecz są, według Wundta, od nich różne. Jako przykład uczucia n. przytacza Wundt stan uczuciowy podczas oczekiwania. Większość jednak psychologów współczesnych przypuszcza, że rzekome uczucia naprężenia i odprężenia nie stanowią odrębnej klasy uczuć, lecz że owe stany naprężenia są zespołem czuć mięśniowych n., towarzyszących uczuciom przyjemności i przykrości.

Náprstek Vojta, filantrop i działacz społeczny czeski, * 1826, † 1894. Pierwszy propagował w Czechach feminizm na wzór amerykański, organizując dążenia do ogólnego wykształcenia kobiety oraz do podniesienia jej zdolności zarobkowej i niezależności gospodarczej. Założył Muzeum Przemysłowe z wielką bibljoteką publiczną.

Naqada, w. w górn. Egipcie. Flieuders Peterie odkrył tu jedną z najważniejszych osad i cmentarzy z końca neolitu i z początku epoki bronzu.

Nara, m. w zach. części wyspy Hondo (Japonja), 47.500 mieszk.; słynna świątynia Buddy.

Nara, 1) w mitologji hinduskiej pierwszy człowiek, istniejący wiecznie. Pojęcie to łączy się często z „Narajanem", synem Nary; 2) po sanskrycku „Narâs" rodzaj centaurów z głową i tułowiem ludzkiem i nogami końskiemi. Stworzył je, wedle ksiąg Wisznu-Purany, Brahma wraz z innymi półbogami i demonami.

Narajówka, l. dopływ Gniłej Lipy w dorzeczu Dniestru, dług. 50 km.

Naramiennik, część dawnej zbroi, osłaniająca ramiona przed cięciami broni nieprzyjacielskiej; w nowożytnej epoce stał się częścią munduru wojskowego i zatracił pierwotny charakter. N., szlify lub epolety, stały się oznaką stopni oficerskich. W polskiem wojsku oficerowie nosili n. kruszcowe, żołnierze sukienne włóczkowe lub metalowe z frendzlą włóczkową. W epoce Ks. Warszawskiego i później n. wyższych stopni, od podpułkownika, miały kształt buljonów z odpowiedniemi haftowanemi odznaczeniami. Gdy w 1776 szlachta uchwaliła mundury wojewódzkie, zaczęto do kontuszów, jako do sukni rycerskiej, przytwierdzać złote lub srebrne n. W 1780 zwyczaj ten został zakazany.

Narbonne, m. okręg. w dep. Aude (Francja płd.), 28.200 mieszk.; w staroż. gł. m. Galji, w średniow. ważny ośrodek handl. ze Wschodem.

Narbrzan, ob. Bętkowski Norbert.

Narbutt Justyn, historyk, * 1776, † 1845; napisał: „Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego z czasów J. Sobieskiego i Augusta II", „Rys pierwiastków narodu litewskiego".

Narbutt Kazimierz ksiądz pijar, działacz pedagogiczny polski, * 1738, † 1807; brał czynny udział w układaniu programu nauk dla szkół Komisji Edukacyjnej, w której był członkiem czynnym. Autor pierwszej logiki w języku polskim pt.: „Logika, czyli rozważania i rozsądzania rzeczy nauki" (Wilno 1769).

Narbutt Ludwik, partyzant 1863, * 1831; jako uczeń gimn. wileńskiego skazany 1849 na chłostę i oddanie w „sołdaty" na Kaukaz na

12 lat. Po powrocie rolnik w Szawrach pod Lidą; stanął w 1863 na czele oddziału powstańczego; † pod Dubiczami.

Narbutt Teodor, historyk, * 1784 w Szawrach pod Lidą, † 1864 w Wilnie. Główne dzieło: „Dzieje narodu litewskiego".

Narceina, związek organiczny, alkaloid izochinolinowy, $C_{23}H_{27}O_8N + 3H_2O$, ciało krystaliczne o temp. topn. 170°; w wodzie rozpuszcza się trudno; otrzymuje się z opjum, gdzie znajduje się w ilości około 0,2%; nie wykazuje prawie żadnego działania fizjologicznego.

Narciarstwo, sport zimowy. Narty („ski") są to długie, wąskie deski, przymocowywane do butów rzemieniami, służące do posuwania się po lodzie. Do odbijania się służą kijki bambusowe. Ludy płn. Europy i Azji używały nart od X w., według źródeł skandynawskich. Słowo narta jest pochodzenia ugro-fińskiego (od nurdo, nort). W Polsce używano nart na przełomie XVI i XVII w. na Kresach Wschodn. Technikę jazdy norweskiej zapoczątkowali chłopi w okolicach Telemarken. W XIX w. rozwinął się narodowy sport narciarski w Norwegji; pod koniec XIX w. rozpowszechnił się w Szwajcarji, Austrji, Niemczech, Polsce. Środkowo-Europejska technika zastosowana jest do terenów wysoko-górskich (przeskoki, obskoki, skoki w terenie), norweska — do biegów po równym i lekko falistym terenie. W latach od 1900 do 1915 obie metody zlały się w jedną, przyjętą obecnie powszechnie. Równolegle rozwija się narciarstwo turystyczne (wycieczkowania, wyprawy górskie, terenowe) i sportowe: biegi i skoki w konkurencji według klas juniorów (do 18 l.), seniorów I, II, III kl. (18—33 l.), kl. starszych A powyż 33, starszych B powyżej 45 lat. Mistrzostwa miast, krajów — bieg skoki (konkurencja złożona) obliczane są na punkty. W skokach dopuszczalne są indywidualne style; najlepszy jest ten, który daje najdłuższy i najładniejszy skok. Pierwsze zanotowane nazwiska narciarzy polskich: St. Barabasz (zaczął jeździć w 1888), T. Smoluchowski (1893), J. Schneider, M. Małaczyński, Z. Ritterschild (1895—1898). Pierwsze polskie kluby: „Lwowski Klub narciarzy" (1906), „Karpackie Tow. Narciarzy" (1907), „Sekcja Narciarzy Pol. Tow. Tatrzańskiego" (1907). Stosunki międzynarodowe normuje „Międzynarodowy Zw. Narciarski" (Fed. Inter. de Ski) w Stockholmie, skupiający 18 związków państwowych. Do Polskiego Związku Narciarskiego (Warszawa) należy 27 klubów z 2.000 członków. Mistrzostwa państwowe rozgrywane są w konkurencji międzynarodowej. Na Olimpjadzie po raz pierwszy wzięło udział narciarstwo w „Igrzyskach Zimowych VIII Olimpjady". Głównym ośrodkiem polskiego narciarstwa jest Zakopane. Zakopiańczycy stanowią czołową klasę, stojącą już dzisiaj na poziomie europejskim. Zagraniczne związki państwowe interesują się od 1926 r. naszem narciarstwem. W 1927 w mistrzostwie Polski startowali: Czesi, Austrjacy, Niemcy, Szwedzi, Węgrzy, Rumuni. Skocznia na Krokwi w Zakopanem należy do największych w Europie.

Narcissus, narcyz, rodzaj roślin cebulkowych z rodziny Amaryllidaceae (amarylkowate), właściwych Europie środkowej i okolicom nadśródziemnomorskim. Kwiaty wonne, barwne; okwiat zrośnięty w rurę, z jej końca wyrasta przykoronek. Ważniejsze gatunki: N. poeticus, n. biały

Narcyz biały. Narcyz żółty. Narcyz taceta.

(Rys.) z płd. Europy; kwiaty białe z żółtym przykoronkiem, o szkarłatnym karbowanym brzegu; N. pseudonarcissus, n. żółty (Rys.), o kwiatach żółtych z dużym dzwonkowatym przykoronkiem; N. jonquilla, n. żonkila (Hiszpanja), o drobnych żółtych kwiatach, zebranych w grona; N. tazetta, n. taceta (Rys.), z Grecji, o kwiatach drobnych, żółtawo-białych, zebranych w grona. Powszechnie uprawiane jako rośliny ozdobne — kwiatowe.

Narcolepsia (greck.), stan śpiączki chorobowej, występujący zwykle nagle i po krótkim czasie przemijający, niekiedy jednak trwać mogący przez kilka lat; zdarza się u osób, dotkniętych histerją. Jedynym dowodem życia podczas napadu n. jest bicie serca.

Narcotica, ob. narkotyki.

Narcyz, ob. Narcissus.

Narcyz (greck. Narkissos), w podaniach greckich młodzieniec niezwykłej urody, który, ujrzawszy odbicie swoje w wodzie, tak się sam w sobie rozkochał, że umarł z tęsknoty miłosnej. Ziemia wydała na jego pamiątkę kwiat jego imienia.

Narcyz święty, trzeci z kolei biskup Jerozolimy, * ok. 98, † 216; ustanowił termin odbywania świąt Wielkanocnych; święto 29 października.

Narcyzm, zboczenie płciowe: patologicznie zwiększone zachwycanie się swem własnem ciałem. Synonim: autoerotyzm.

Nardi Angelo, malarz florencki, * 1601, † 1660; pracował w Hiszpanji, gdzie dla arcybiskupa toledańskiego wykonał liczne freski i olejne malowidła religijne; z nich: „Hołd pasterzy", „Ukrzyżowanie" i in.

Nardo, m. w prow. Lecce w Apulji (Włochy), 16.600 mieszk.; wyroby bawełniane.

Nardus, bliźniczka, rodzaj traw (Gramineae). W Polsce N. stricta, b. wyprostowana, trwała, 1—3 dm. wysok., gęsto kępkowa, szaro-zielona trawa; kwiatostan kłos, kłoski jednostronne w 2 szeregach; kwitnie V—VI. Pospolita na jałowych glebach łąkowych i leśnych.

Narecznica, ob. Aspidium.

Narenta, ob. Neretwa.

Nares, nozdrza, otwory, prowadzące z jamy nosa nazewnątrz (n. przednie) lub nawewnątrz do jamy gardzielowej (n. tylne).

Nares George sir, żeglarz i podróżnik angielski, * 1831, † 1915; uczestniczył w poszukiwaniach Franklina; wykonał szereg pomiarów głębokości na oceanie Spokojnym (1871—74); kierował wyprawą do krajów polarnych (1875—76), podczas której dotarto do 82°20' 26" szer. płn.; 1878—1880 badał wybrzeża Patagonji w Am. Płd.

Narew, pr. dopływ Bugu, wypływa na wsch. krańcu puszczy Białowieskiej, płynie bagnistą niziną, dług. 479 km.; przez pr. dopływ Biebrzy i kanał Augustowski łączy dorzecze Wisły z dorzeczem Niemna.

Narewka, l. dopływ Narwi, dług. 58 km.

Nargile, fajka perska, której dym ochładza się i oczyszcza przy pomocy długiej rury, przeprowadzonej przez naczynie szklane z wodą.

Nargö, wyspa w zatoce Fińskiej, wpobliżu Rewla (Estonja), 13 km²; latarnia morska.

Narino, prow. Kolumbji zach. (Am. Płd.), 26.000 km², 340.800 mieszk.; stol. Pasto.

Naristowie, część Markomanów, osiadłych w Lesie Czeskim. W czasie wojen rzymskich z Markomanami przesiedlili się N. do południowych kolonij rzymskich.

Narkissos, ob. Narcyz.

Narkofina, syntetyczny związek chemiczny, zmniejszający bóle; połączenie morfiny z narkotyną i z kwasem mekonowym; mniej trująca od morfiny, zamiast której często jest stosowana.

Narkotyki, narcotica, środki odurzające, szereg leków, zmniejszających pobudliwość ośrodkowego układu nerwowego i wywołujących stan mniejszego lub większego odurzenia (w zależności od ilości i siły czynnej danego środka); rozpadają się na: 1) n. szeregu tłuszczowego, pochodne metanu (CH_4): eter, chloroform, alkohol, chlorek etylu, weronal i inne i 2) n. szeregu alkaloidowego: makowiec (opjum), morfina, atropina i in. N. szeregu tłuszczowego mają obszerne zastosowanie, jako środki do usypiania (narkozy) podczas operacyj (wziewanie eteru lub chloroformu), albo jako środki nasenne (hypnotica: weronal, sulfonal, paraldehyd itp.). N. szeregu alkaloidowego mają główne zastosowanie, jako środki przeciwbólowe.

Narkotyna, związek organiczny, $C_{19}H_{14}O_4N(OCH_3)_3$, pochodna izochinoliny, należy do grupy alkaloidów opjum; trzeciorzędowa zasada; ciało krystaliczne o temp. topn. 175°; w wodzie prawie nie rozpuszcza się. Opjum zawiera n. w ilości około 5%; dość silna trucizna.

Narkoza (greck.), uśpienie, znieczulenie ogólne; stan głębokiego snu, podczas którego mięśnie wiotczeją, wrażliwość na ból i dotyk zanika, oddziaływanie na podniety zewnętrzne jest zniesione, oddychanie i czynność serca są zwolnione. Stan n. otrzymuje się przez wziewanie, przy pomocy specjalnych masek, chloroformu lub eteru. N. chloroformowa daje jeden wypadek śmierci na 2.553, eterowa — na 10.767. Niebezpieczeństwem n. eterowej jest możliwość powstawania po niej zapalenia płuc odoskrzelowego (bronchopneumonia). Uprzednie zastrzyknięcie podskórne morfiny lub skopolaminy zmniejsza niebezpieczeństwo, wywołując uśpienie przy zużyciu mniejszej ilości chloroformu lub eteru. N. eterowa po raz pierwszy zastosowana została w 1846 przez amerykańskiego dentystę Mortona, chloroformowa w 1847 przez akuszera angielskiego Simpsona. Obecnie stosowana jest przy wszystkich większych operacjach; przy mniejszych stosuje się znieczulanie miejscowe.

Narkydes z Argos, brat Polikleta, rzeźbiarz grecki, żyjący w drug. poł. V w. Współpracował z Polikletem w Olimpji, w Argos i na Akropolis.

Narni, m. w prow. Perugja (Włochy), nad rz. Nerą, 13.000 mieszk.

Naro, m. na Sycylji (Włochy), 14.000 mieszkańców; kopalnie siarki.

Narocz, 1) pr. dopływ Wilji, dług 67 km.; 2) najw. jez. w Polsce, w woj. wileńskiem, 82,4 km², 18,5 m. głęb.

Narodna odbrana (serbsk.), założony 1908 tajny Związek narodowy serbski, mający na celu zjednoczenie Serbów w jedno państwo.

Narodnaja Wola, rosyjska organizacja rewolucyjna, utworzona w 1879 z łona „Ziemli i Woli"; wykonała szereg zamachów terorystycznych, m. in. uwieńczony skutkiem zamach na Aleksandra II w 1881 r.; zlikwidowana 1884 skutkiem aresztowania Łopatina i towarzyszy.

Narodniczestwo, prąd wśród radykalnej inteligencji rosyjskiej w drugiej połowie XIX w.; rozpoczął się od tajnych samokształceniowych kółek studenckich, nie powiązanych organizacyjnie; zwyczaje i tradycje ludu rosyjskiego były zdaniem „narodników" wzorem, według którego należy budować ustroje społeczne („mir" wiejski itd.); w latach 60-tych „narodniki" rzucili hasło „pójścia między lud", zaczęli osiadać na wsi jako nauczyciele, nauczycielki ludowe, felczerzy, felczerki, akuszerki, wstępować do fabryk w charakterze robotników, niosąc ludowi oświatę i szerząc propagandę polityczną. N. zapoczątkowało późniejszą „Ziemlę i Wolę", z której wyłoniły się „Czornyj Pieredieł" i „Narodnaja Wola". Duchowi wodzowie: Czernyszewskij, Ławrow, Michajłowskij, Tichomirow i inni.

„Národni listy", największy dziennik czeski, założony 1861 przez dra Juljusza Gregra. Dawniej organ liberalizmu czeskiego i idej demokratycznych, służył stronnictwu młodoczeskiemu, po przewrocie zreorganizowanemu w dzisiejsze stronnictwo narodowej demokracji czeskosłowackiej z K. Kramarzem na czele.

„Národni Osvobozené", dziennik czeski, wychodzący od 1920. Postępowy, bliski ideom prez. Masaryka i min. dra Edw. Benesza, organ Legjonistów czeskich, niejako spadkobierca publicystyczny zamkniętego w 1920 dziennika realizmu czeskiego „Čas".

„Národni Politika", popularny dziennik czeski, dawniej występujący w obronie polityki stronnictwa tzw. Staroczechów, obecnie politycznie niezależny, z tendencjami konserwatywnemi. Założony w 1860, prawie równocześnie z pisanym po niemiecku, dla informacji zagranicy, dziennikiem tego samego wydawnictwa i tego samego kierunku politycznego „Politik", od 1907 do przewrotu w 1918 r. pojawiającym się pt. „Union".

Narodowa Demokracja, od 1919 Związek Ludowo-Narodowy, stronnictwo polskie o charakterze nacjonalistycznym, powstałe 1897 r. z Ligi Narodowej. Twórcy: Jan Popławski, Zygmunt Balicki, Roman Dmowski. Organ teoretyczny „Przegląd Wszechpolski" (stąd popularna nazwa stronnictwa „Obóz Wszechpolski"), 1895—1905 wydawany we Lwowie, później w Krakowie, wznowiony 1922. Podczas wielkiej wojny N. D. stanęła po stronie Ententy, próbowała stworzyć legjony pod egidą Rosji, stworzyła „Komitet Narodowy" w Paryżu. Najsilniejsze stronnictwo w sejmie i senacie. Wodzowie: Roman Dmowski, St. Głąbiński, St. Kozicki, St. Grabski, Władysław Kucharski, ks. Kazimierz Lutosławski († 1924) i inni.

Narodowa flota polska. Sejm Ustawodawczy w 1920 uchwalił pierwszą ustawę o Komitecie f. n., znowelizowaną 16. II. 1927 r. Prezydjum Komitetu f. n. stanowią: marszałek sejmu jako przewodniczący, marszałek senatu, prezes Rady Ministrów (wzgl. jego zastępca), prezes sejmowej komisji morskiej, prezes sejm. komisji przemysłowo-handlowej, minister spraw wojskowych, minister robót publicznych. Komitet ma prawo powoływać do swego grona delegatów poszczególnych izb handlowych oraz przedstawicieli wszelkich instytucyj, zainteresowanych w handlu morskim i w pracy na morzu.

Narodowa gwardja we Francji, ob. Garde nationale.

Narodowa Partja Robotnicza w Polsce powstała w 1920 ze zlania się Narodowego Związku Robotniczego, istniejącego od 1905 w Królestwie Polskiem, i Narodowego Stronnictwa Robotniczego, działającego na terenie zaboru pruskiego. Program Narodowej Partji Robotniczej (N. P. R.) opiera się na radykalizmie społecznym, przeciwstawia się jednak międzynarodówce robotniczej.

Narodowe barwy, ob. flaga oraz dwie tablice barwne w t. II. Encykl. Trzaski, Everta i Michalskiego.

Narodowe hymny, ob. hymny narodowe.

Narodowe Stronnictwo Robotnicze, założone w pierwszych latach XX-go wieku na obszarze Cesarstwa Niemieckiego i b. zaboru pruskiego; główną działalność rozwijało w poznańskiem i wśród wychodźtwa polskiego w Westfalji i Nadrenji.

Narodowe święta, dni oficjalnie uznane za uroczyste święto danego państwa, związane najczęściej z ważniejszemi wypadkami narodowemi. W państwach monarchicznych najczęściej były to dni urodzin monarchy. W Polsce świętem narodowem jest 3 maja (rocznica Konstytucji 1791), we Francji 14 lipca (zdobycie Bastylji 1789), w St. Zjedn. Am. Płn. 4 lipca (Deklaracja Niepodległości 1776), w Szwajcarji 3-a niedziela września, w Belgji 23 lipca (wstąpienie na tron Leopolda I 1831), we Włoszech 20 września (zjednoczenie Włoch), w Czechosłowacji 28 października (ogłoszenie republiki 1918) itd.

Narodowe warsztaty, ateliers nationaux, warsztaty, założone w Paryżu po rewolucji lutowej 1848 dla zatrudnienia bezrobotnych. Zwinięcie ich wywołało walki czerwcowe 1848.

Narodowe Zgromadzenie, franc. Assemblée Nationale, parlamenty we Francji 1789—92, 1848—1851 i 1871—1875. Obecnie we Francji i w Polsce połączone obie izby (deputow. i senat we Francji, sejm i senat w Polsce) dla obioru prezydenta Rzeczypospolitej.

Narodowo-Chrześcijański Klub Robotniczy, ob. Chrześcijańska Demokracja.

Narodowo-liberalna partja, Nationalliberale Partei, partja niemiecka, 1866—1918 umiarkowanie liberalna; 1919 prawe skrzydło przyłączyło się częściowo do nowoutworzonej Niemieckiej partji ludowej (Deutsche Volskpartei), częściowo do Niemiecko-narodowej partji ludowej (Deutschnationale Volskpartei), lewe — do Niemieckiej partji demokratycznej (Deutsche demokratische Partei).

Narodowość, określenie przynależności jednostki do danego narodu (np. narodowość polska, francuska itp). Ustawy zazwyczaj regulują prawa narodowościowe, szczególnie językowe (w szkole, urzędach i życiu publicznem). Polska Konstytucja z 17 marca 1921 r. mówi o tem w art. 95, 109 i 110. Reguluje te kwestje także „Traktat o ochronie mniejszości", będący częścią „Traktatu Wersalskiego".

Narodowy Komitet, ob. Komitet Narodowy.

Narodowy Związek Robotniczy, organizacja robotnicza, założona w b. Królestwie Kongresowem w 1905 pod wpływem stronnictwa narodowo-demokratycznego, od którego oderwała się w 1907; N. Z. R. przestał istnieć w 1920, zlewając się z Narodowem Stronnictwem Robotniczem w Narodową Partję Robotniczą.

Narok, instytucja prawa karnego w Polsce i Czechach w. XII i XIII, dotycząca postępowania karnego przeciw oskarżonym o rozbój lub kradzież; ludzie, skazani tą drogą, stawali się niewolnikami księcia (narocznicy), ziemie ich konfiskowano (ziemia narokowa).

Naroki, w myślistwie, 1) skrzydła, loty, lotki; 2) wnętrzności każdego grubego zwierza.

Naroński Józef, kartograf polski, † 1678; początkowo na usługach Radziwiłłów, później elektora pruskiego; wykonał szereg map Prus Wschodnich o skali 1:100.000 i 1:50.000; pracę tę, pozostałą w rękopisie (Archiwum państw. w Królewcu), kontynuował po jego śmierci Samuel Suchodolski; zarówno jego prace,

jak N., są podstawą późniejszych prac kartografji pruskiej. N. pozostawił też rękopis dzieła pt.: „Geometria", zachowany w bibljotece Pol. Akademji Umiejętności w Krakowie; poświęcił w niem wiele miejsca miernictwu i kartografji.

Narosty, ob. Epiphytae.

Narośl, popularna nazwa wszelkich guzów chorobowych.

Narowa, odpływ jez. Pejpus do zat. Fińskiej, żeglowny, 74 km. dług.

Naroże czyli **kąt bryłowy**, część przestrzeni, ograniczona kilkoma kolejnemi kątami płaskiemi o wspólnym wierzchołku; kąty te — ściany n., ich ramiona — krawędzie n. Ze względu na ilość ścian rozróżniamy n. trójścienne (kąty trójścienne, trójściany), n. czworościenne itd.

Naród, w nowoczesnem znaczeniu tego słowa zbiorowość ludzka, zamieszkująca określone terytorjum, mająca wspólne interesy moralne, kulturalne i gospodarcze, związana w organizację polityczną: państwo. Wspólny język jest czynnikiem, cementującym tę zbiorowość; staje się nim z biegiem czasu język najbardziej kulturalnie rozwiniętej grupy tego związku. Związek taki może uformować się z grup, posługujących się różnemi macierzystemi językami. Np. jednolity naród francuski obejmuje grupy, mówiące językami: bretońskim, prowansalskim i baskijskim; Belgowie mówią po francusku, flamandzku i wallońsku, itd. Zdarza się, że zupełnie wyraźnie uformowany naród zostaje przemocą wcielony w obcą mu organizację polityczną lub podzielony przez kilku sąsiadów, jak to miało miejsce z narodem polskim, który przez blisko półtora wieku pozostawał w niewoli rosyjskiej, pruskiej i austrjackiej i dopiero, dzięki ogólnej zawierusze wojennej i własnemu wysiłkowi zbrojnemu, zdołał związać się w niezależną organizację polityczną. Takie pojęcie n. w starożytności nie istniało. Rzymianie mieli jedno słowo gens dla określenia rasy i narodu. Lud — populus, mieszczanie — civitas, państwo — res publica, co bynajmniej nie oznaczało sposobu formowania się władzy państwowej, lecz wogóle każdą organizację państwową. Dopiero na początku III w. naszej ery, za imperatora Karakalli (Aurelius Antonius Bassianus), każdy poddany imperjum został uznany za obywatela; w ten sposób powstał n. z prawa, lecz srożąca się i wciąż potęgująca się anarchja w państwie rzymskiem przeszkodziła skrystalizowaniu się tego pojęcia i aż do upadku imperjum pozostał gród (civitas) najwyższą formą organizacji społecznej. Poprzez podboje, sukcesje, wojny i rewolucje doszły ludy europejskie do uformowania się w narody i do określenia (w przybliżeniu) swych granic względnie niedawno. Historyk francuski Regnault twierdził, że naród francuski uformował się za panowania Ludwika XIV. Słuszniej jednak byłoby przyjąć, że dopiero rewolucja francuska, ostatecznie znosząc bardzo liczne granice celne wewnątrz kraju, proklamując wolność obywatelską, skonsolidowała poczucie narodowe bardzo różniącej się do dziś dnia jeszcze pod względem obyczajowym, językowym i rasowym, ludności Francji. Fryderyk II stworzył n. pruski, n. niemiecki zaś powstał dopiero po zawarciu związku celnego (Zollverein) w 1833 r. Za datę utworzenia się narodu polskiego w nowoczesnem znaczeniu tego wyrazu należy uważać koniec panowania Stanisława Augusta. Akty, które znaczą powstanie narodu: konstytucja 3-go maja 1791 i Kościuszkowski Uniwersał Połaniecki z 7 maja 1794 r. Dwa te akty zamknęły raz na zawsze okres przypadkowości i ścierania się indywidualnych, rodowych, kastowych i religijnych interesów z interesem państwowym i dały formującemu się narodowi siłę do trwania i podnoszenia się z orężem w ręku przeciwko przemocy, aż do uzyskania niezależności w formie obecnej Rzeczypospolitej Polskiej.

Narragansett (Bay), zatoka oceanu Atlantyckiego, przy wybrzeżu stanu Rhode Island (St. Zj. Am. Płn.), liczne wyspy.

Narraggara, m. w Afryce płn., na płd.-zach. od Kartaginy; w 202 przed Chr. zwyciężył tutaj Scypjon wojska kartagińskie pod wodzą Hannibala. Bitwa ta nazywana jest także bitwą pod Zamą (położoną na wschód od N.).

Narrans, ob. Krzemiński Stanisław.

Narses, wódz bizantyjski Justynjana I, † 567; 552—555 rozbił Ostrogotów w Italji i przyłączył do ces. bizant. cały kraj, którym zarządzał, jako naczelnik cesarski. Usunięty 567 r.

Nartnik, ob. Hydrometra.

Narty (ski), drewniane łyżwy śniegowe; prototyp nart: obręcze, wyplatane sznurkiem w kształcie sita; obecnie używane są n. z drzewa jesionowego, mają kształt deski 150—240 cm. długości, 6—9 cm. szer., przedni koniec zwężony i wygięty ku górze; przymocowywane do nóg zapomocą specjalnej uprzęży (więźby).

Naruby, drewniane domki nagrobne, wznoszone przez Białorusinów.

Naruszewicz Adam, biskup smoleński, historyk, polityk, autor satyr, bajek, ód, liryk opisowych i erotycznych, * 1733 w Pińsku, † 1796; po ukończeniu szkół jez. w Pińsku w 1748 wstąpił do zakonu Jez.; przez 5 lat uczył w kolegjum, następnie został wysłany na dalsze studja do Lyonu; po powrocie 1754—55 był nauczycielem jęz. łacińskiego w akad. wileńskiej, potem wyjechał powtórnie zagranicę; powróciwszy został prof. poetyki w Kolegjum Wileńskiem; wkrótce przeniósł się do Warszawy na prof. poetyki w Kolegjum Jez.; ok. 1771 zasłynął jako pisarz i stał się niejako nadwornym poetą Stanisława Augusta; po kasacie Jezuitów (1773 r.) otrzymał od króla dwa probostwa na Litwie; ok. 1774 polecił mu Stanisław August opracowanie historji narodu polskiego i wyrobił mu koadjutorstwo biskupstwa smoleńskiego; 1782—86 był sekretarzem Rady Nieustającej; 1787 towarzyszył królowi na zjazd do Kaniowa; 1788 został biskupem smoleńskim i brał udział w Sejmie Wielkim; 1790 biskup łucki.

Narutowicz Gabrjel, pierwszy prezydent odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej, * 1865 w Telszach na Żmudzi; studja w Petersburgu i Zurychu; od 1908 do 1920 prof. polit. w Zurychu; przew. międzyn. komisji reńskiej dla wyzyskania siły wodnej Renu; od 1920 polski min. robót publ.; od czerwca 1922 min. spraw zagr.; 9. XII. 1922 r. wybrany Prezydentem Rzeczypospolitej; zamordowany 16. XII. t. r. w gmachu Tow. Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie przez Eligjusza Niewiadomskiego.

Narva, ob. Narwa.

Narvik lub **Victoriahavn**, port niezamarzający we fiordzie Ofoten (Norwegja płn.), 4.600 mieszk.; wywóz rudy żel.

Narwa, est. Narva, m. w Estonji, na l. brzegu Narowy, 28.000 mieszk.; przędzalnie, przemysł drzewny; pamiętna zwycięstwem Karola XII nad Rosjanami 20. XI. 1700 r.

Narwa, wyprawiona strona skóry, która była pokryta szerścią.

Narwal, ob. Monodon monoceros.

Narybek, niewyrosłe, kilkomiesięczne ryby, utrzymywane dla płodu; zarybek.

Narym, m. pow. w gub. tomskiej (Syberja zach.), nad rz. Ob; pow. narymski obejmuje wielkie puszcze i bagniska i był miejscem zsyłania przestępców politycznych.

Narymunt Gedyminowicz, ks. piński, * ok. 1277, † 1348 w bitwie nad rz. Strawą.

Narys, figura, którą tworzy w terenie linja ogniowa pewnego umocnienia. Rozróżnia się następujące zasadnicze typy n.: n. bastjonowy, tworzący figurę jednego lub kilku bastjonów; n. w piłę, n. wężykowaty, n. wieloboczny, n. zygzakowaty itd.

Narzan, źródło mineralne w Kisłowodsku na Kaukazie, obfitujące w wolny kwas węglowy, o temperaturze $10{,}5^0$ C.; woda z tego źródła używana jest jako napój.

Narzaz, dawna danina na karmienie psów myśliwskich, składana panom przez poddanych.

Narząd, organ, twór jednolity, powstały z ugrupowania w jedną całość rozmaitych tkanek ustroju. Każdy n. posiada odrębny wygląd, charakterystyczną budowę wewnętrzną oraz swoistą czynność, do której jest przeznaczony. Poszczególne n. łączą się w jednostki wyższe, czyli układy narządów, np. układ oddechowy, trawienny, układ krążenia itd.

Narząd Corti'ego, ob. ucho.

Narząd Giraldes'a ob. paradidymis.

Narząd łzowy, ob. łzowy narząd.

Narząd rodny kobiecy, apparatus genitalis femininus, składa się z n. r. wewnętrznego, znajdującego się w jamie brzusznej, i z n. r. zewnętrznego, czyli sromu niewieściego (pudendum muliebre). W skład n. r. wewnętrznego wchodzą dwa narządy gruczołowe, produkujące jaja — jajniki (ovaria), narząd mięśniowy, służący do rozwoju odżywiania i wydalania płodu, — macica (uterus), z przymocowanemi z każdej strony do jej górnego kąta dwoma symetrycznemi przewodami (jajowody, oviducti). Jamę macicy z zewnętrznym n. r. łączy narząd w kształcie pojemnej rury (pochwa, vagina). Zewnętrzny n. r., pudendum muliebre.

Narząd rodny męski, apparatus genitalis masculinus, składa się u mężczyzny z dwóch jąder, zawartych we wspólnym worku (moszna, scrotum), z przewodów wyprowadzających jądra (najądrze, epididymis; powrózek nasienny, funiculus spermaticus), z pęcherzyków nasiennych (vesiculae seminales), z gruczołu krokowego (prostata) oraz z zewnętrznego narządu spółkowania (prącia, penis). Właściwemi narządami, produkującemi nasienie męskie, są jądra; reszta narządów odgrywa rolę gruczołów dodatkowych, przewodów wyprowadzających i wytryskowych.

Narząd zmysłowy, organ odbiorczy, często o bardzo skomplikowanej budowie, znajdujący się na obwodzie albo w bliskości obwodu ciała; służy do przyjmowania bodźców ze świata zewnętrznego, wywołujących czucia (wrażenia) zmysłowe. Dzisiejsza nauka, na podstawie badań anatomicznych, fizjologicznych i patologicznych, popartych psychologją, ustaliła, że liczba n. z. przekracza znacznie liczbę pięciu zmysłów. Oprócz n. wzroku, słuchu, smaku, powonienia i dotyku (ucisku), ustalono istnienie zmysłów ciepła, zimna, bólu, zmysłu mięśniowego, stawowego, ścięgnowego, równowagi (statycznego) i narządów wewnętrznych, dostarczających tzw. czuć ustrojowych.

Narządy elektryczne, ob. organy elektryczne.

Narzecze (dialekt), miejscowe odrębności mowy narodowej. Wyraz n. często bywa używany w szerszem znaczeniu dla oznaczenia pewnej grupy językowej. Granicy n. i ogólnie przyjętej literackiej mowy danego narodu nie da się ściśle określić. Jako n. rozumiemy najczęściej gwary ludowe.

Narzeczeni, ob. zaręczyny.

Narzutowe głazy, ob. eratyczne kamienie.

Narzymski Józef, komedjopisarz, * 1839, † 1872; kształcił się w Paryżu; uczestnik ruchu narodowego w okresie przedpowstaniowym; członek Rządu Narodowego, tzw. wrześniowego; przebywał potem na emigracji, od 1868 r. w Krakowie; tłumaczył Moliera i Beaumarchais'go, napisał komedje: „Epidemja", „Pozytywni" i in.

Nasadka, 1) łapka, sidło na lisy i tchórze; 2) ptak, siedzący na jajach, inaczej nasiadka.

Nasalis larvatus, ob. Primates.

Nasch Joseph, akwarelista i litograf angielski, * 1809, † 1879; z prac: „Wschodnie szkice" według Sir D. Wilkie'go i in.

Nasciturus, termin łaciński dla oznaczenia dziecka poczętego, ale jeszcze nieurodzonego. W razie śmierci ojca prawo nakazuje ustano-

wienie specjalnego kuratora, tzw. kuratora z powodu ciąży, którego pieczy powierzone zostają interesy dziecka jeszcze nieurodzonego. W prawie spadkowem prawa takiego dziecka do sukcesji majątkowej oceniane są tak, jakby ono już żyło. W myśl zasady rzymskiej, n., jeśli chodzi o jego prawa, uważa się za już urodzonego (nasciturus pro iam nato habetur).

Nascuntur poetae, fiunt oratores (łac.), poeci rodzą się, mówcami ludzie się stają.

„Naše doba“, miesięcznik czeski, założony 1894 przez prof. T. G. Masaryka, poświęcony sprawom literatury, nauki i kultury czeskiej wogóle;ześrodkowuje na łamach swoich studja i artykuły najwybitniejszych uczonych i krytyków czeskich.

Naseby, m-ko w hr. Northampton (Anglja), pamiętne zwycięstwem 1645 r. wojsk parlamentu angielskiego pod dow. Cromwell'a i Fairfax'a nad Karolem I.

Nasenne środki, ob. *hipnotica*.

Nasercowe środki, *cardiaca*, środki lecznicze o działaniu wzmacniającem czynność mięśnia sercowego; naparstnica (digitalis), *strophantus*, miłek wiosenny (*adonis vernalis*), konwalja (convallaria majalis), kofeina i inne.

Nash *Thomas*, dramaturg i satyryk angielski, * 1567, † 1601; przyjaciel Marlowe'a; zbiorowe wydanie utworów jego obejmuje 5 tomów.

Nashua, m. w stanie N. Hampshire (St. Zjedn. Am. Płn.), nad rz. Merrimac, 28.400 mieszk.; przemysł metalurgiczny i tkacki.

Nashville, stol. stanu Tennessee (St. Zjedn. Am. Płn.), nad rz. Cumberland, 18.350 mieszk.; uniwersytet; wyrób maszyn, młyny, tartaki; handel zbożem, drzewem, bawełną.

Nasi *Nunzio*, polityk włoski, * 1850; profesor ekonomji i prawa w Palermo, 1880 poseł do parlamentu, 1898—99 minister poczt i telegrafów, 1901—1904 minister oświaty; 1904, oskarżony o przekupstwo i trwonienie grosza publicznego, zbiegł zagranicę; 1907 wrócił, 1908 skazany na 10 miesięcy więzienia.

Nasiadka, ob. *nasadka*.

Nasiadowa kąpiel, *nasiadówka*, niem. *Sitzbad*, kąpiel częściowa (chłodna 10—20° C., letnia 20—30° C., ciepła 36—38°), na dolną połowę ciała (kąpiący znajduje się w pozycji siedzącej), w specjalnych wanienkach. N. k. działają na układ nerwowy i naczyniowy jamy brzusznej. Stosowane są przy cierpieniach jelit, pęcherza moczowego i kobiecych narządów rodnych.

Nasielsk, m. w pow. pułtuskim (woj. warszawskie), 5.100 mieszk.; fabr. guzików.

Nasienia wytrysk, ob. *ejakulacja*.

Nasienie, *semen*, utwór, powstający z zalążka, służący do rozmnażania się roślin kwiatowych; składa się z mniej lub więcej rozwiniętego zarodka (embryo), otaczającej go tkanki odżywczej — bielma (albumen) i skorupy ochronnej (testa). Skorupa powstaje z jednej lub więcej okryw zalążka, którego komórki, przez zgrubienie, skorkowacenie lub zdrewnienie ścianek, zamieniają się w organ, chroniący od wysychania lub mechanicznego uszkodzenia ukrytego wewnątrz nich zarodka. Na skorupie daje się wyróżnić blizna, „znaczek“ (hilum), różnych kształtów i rozmiarów, którego zabarwienie prawie zawsze różni się od koloru reszty skorupy; jest to ślad po „sznureczku“, którym zalążek jest przymocowany do owocolistka. Zarodek stanowi zaczątek przyszłej rośliny i składa się w zasadzie: z łodyżki (cauliculus), zakończonej pąkiem, tzw. piórkiem (plumula) oraz jednym lub kilku liścieniami (cotyledones) i z korzonka (radicula); powstaje z komórki jajowej woreczka zalążkowego. Tkanka odżywcza, zawierająca substancje zapasowe (skrobię, tłuszcze, cukry, białka), wytwarzana w większości przypadków z jądra woreczka zalążkowego, albo wypełnia przestrzeń pomiędzy zarodkiem a skorupą — nasiona nazywamy wówczas bielmowemi (np. nasiona zbóż) — lub też jest spożyta przez zarodek w czasie jego rozwoju, skutkiem czego substancje zapasowe nagromadzają się w liścieniach; wówczas n. składają się tylko ze skorupy i zarodka i noszą nazwę bezbielmowych (np. nasiona grochu, fasoli).

Nasienie męskie, ob. *sperma*.

Nasienne kryształy, ob. *sperma*.

Nasienne tchnienie, *nasienny wyziew*, *aura seminalis*, według dawnych poglądów tzw. praeformistów, hipotetyczna lotna substancja, wydzielająca się z nasienia męskiego i na odległość zapładniająca żeńską substancją rozrodczą.

Nasienny przewód, ob. *vas deferens*.

Nasierdzie, ob. *epicardium*.

Nasięźrzał, ob. *Ophioglossum*.

Nasion, w antropologji punkt przecięcia się szwu nosowoczołowego z płaszczyzną pośrodkową ciała.

Nasir, tytuł arabski, w Turcji nadawany ministrom i dyrektorom komisyj rządowych.

Naskórek, ob. *epidermis* i *skóra*.

Nasli, ob. *Nazli*.

Nasmyth *James*, astronom i inżynier angielski, * 1808, † 1890; wynalazł młot parowy, wyrabiał znakomite teleskopy; ogłosił razem z Carpenterem obserwacje nad księżycem: „The moon considered as a planet“ (1874).

Naso, m. port. w prow. Messina na Sycylji (Włochy płd.), 12.000 mieszk.

Naspa, ob. *Mada*.

Nasr eddin, ob. *Nassir ed-din*.

Nassau, do 1866 księstwo suwerenne Zw. Niem., od 1886 część prowincji pruskiej Hessen-Nassau. Dynastja nassauska, pochodząca od hr. Laurenburskich, dzieliła się na dwie linje: walramską i ottońską. Do tej ostatniej należał Wilhelm, ks. orański i stadhonder niderlandzki; jego następcy (między innymi Wilhelm III, od 1689 król angielski) w 1815 przyjęli tytuł królów niderlandzkich. Linja męska linji ottońskiej wymarła w 1890 (korona niderl. przeszła na córkę ostatniego króla, Wilhelma III, Wilhelminę); linja walramska (ks. luksemburscy) wygasła 1912.

Nassau, m. w rej. wiesbadeńskiej (Prusy), na pr. brzegu rz. Lahn, 2.350 mieszk.; źródła mineralne, zakład wodoleczniczy.

Nassau, stol. wysp Bahama (Antyle), na wyspie New Providence, 8.000 mieszk.; wywóz owoców.

Nassau-Siegen *Johann Moritz* hr., od 1664 ks., wódz i polityk holenderski, * 1604, † 1679; 1636—44 gubernator Kompanji Zach.-Indyjskiej.

Nassellaria, ob. *Radiolaria*.

Nassir ed-din, astronom arabski, * 1201, † 1274; założył wielkie obserwatorjum w Meragah w Persji; autor licznych prac astronomicznych: tablice planet, katalog gwiazd etc.

Nassir ed-din albo *Nasr eddin*, szach perski, * 1831, panował 1848—96, zamordowany 1896.

Nastawienie, w psychologji przygotowanie wewnętrzne, sprzyjające i ułatwiające wykonanie jakiejś czynności umysłowej, czy też ruchowej, spowodowane tem, żeśmy poprzednio tę samą albo taką samą czynność wykonywali; może być zupełnie bezwiedne, i jego istnienie przejawia się wówczas we wspomnianych powyżej skutkach. Uprzednio wytworzone n. sprawia, że zachodzi pewna trudność, niekiedy wyraźnie odczuwana, przy próbie przejścia do jakiejś innej czynności, odmiennej od tej, którą wykonywaliśmy i w której wykonanie wdrożyliśmy się. Nastawieni po długotrwałej podróży na charakterystyczne szmery rytmiczne, spowodowane stukiem wagonów, słyszymy je jeszcze i potem w gwarze miejskim. Gdy po wielokrotnem podnoszeniu większego ciężaru podsunie nam kto, bez naszej wiedzy, na jego miejsce ciężar dużo lżejszy, to, wskutek wytworzonego n. na znaczny ciężar, podnosimy nowy ciężar z większą siłą, niż on tego wymaga, wskutek czego wydaje on się znacznie lżejszy, niż jest naprawdę. Mówimy wówczas o n. *ruchowem*. Trudniej jest przejść od jednego rytmu do innego, niż trwać w tym samym rytmie. Człowiek, w którego życiu sztuka odgrywa znaczną rolę, ma tendencje do ujmowania i oceniania zjawisk życiowych z jednostronnie estetycznego punktu widzenia. Mówimy o nim, że jest nastawiony estetycznie. N. przejawia się nietylko w tem, że czynność, wykonywana uprzednio, pójdzie łatwiej i gładziej, lecz i w tendencji ku jej wykonywaniu i w stosowaniu punktów widzenia, na które jesteśmy nastawieni.

Następcze czucia (wrażenia) zmysłowe. W niektórych dziedzinach zmysłowych, głównie wzrokowej, czucie zmysłowe, wywołane działaniem bodźca fizycznego na narząd, nie zanika jednocześnie z chwilą, gdy bodziec przestaje drażnić narząd, lecz trwa jeszcze jakiś czas po zniknięciu bodźca. Czucie w tej właśnie fazie nosi nazwę *czucia następczego*. Istnienie czucia n. wskazuje na to, że, po ustaniu działania bodźca, proces fizjologiczny w narządzie zmysłowym trwa w dalszym ciągu. Te c. n. występują w dziedzinie zmysłów ucisku, temperatury, szczególnie zaś w zmyśle wzroku, gdzie występują w dwóch postaciach, a mianowicie, jako c. n. *pozytywne* (dodatnie) i c. n. *negatywne* (ujemne) albo *dopełniające*. Np., gdy po krótkiem wpatrywaniu się w światło lampy elektrycznej lub naftowej nagle je zgasimy, wówczas po krótkiej pauzie wraca to samo czucie w słabszej formie. Jest to właśnie cz. n. pozytywne albo *powidok pozytywny*. C. n. negatywne (*powidok dopełniający*) występuje w warunkach odmiennych: gdy, po nieruchomem spoglądaniu w przeciągu 20—30 sekund na barwną powierzchnię, wzrok nasz spocznie na powierzchni białej lub szarej, wówczas ta ostatnia zabarwi się odcieniem barwy dopełniającej do barwy, widzianej poprzednio: spoglądanie na barwę żółtą da powidok w barwie niebieskiej, po spoglądaniu na barwę purpurową ujrzymy powidok zielony itd. Te powidoki dopełniające trwają przez dość długi przeciąg czasu.

Następnik (consequens), nazwa drugiego z dwóch sądów kategorycznych, składających się na sąd hipotetyczny (warunkowy). Np. w sądzie hipotetycznym: „jeżeli będzie jutro słońce dogrzewało, to śnieg stopnieje“, sąd „śnieg stopnieje“ jest n. w stosunku do sądu pierwszego: „jeżeli będzie jutro słońce dogrzewało“, który nosi nazwę „poprzednika“ (antecedens).

Następnik w muzyce, 1) powtórzenie tematu w fudze przez głos następny; 2) druga część zdania muzycznego.

Następstwo, ob. *wynikanie*.

Następstwo tronu, ob. *tronu następstwo*.

Nastrój, stan uczuciowy przyjemny lub przykry, o natężeniu słabszem i o przebiegu mniej gwałtownym niż wzruszenie, lecz dłuższem trwaniu. Często wzruszenie, trwające naogół krótko, przemijając, przechodzi w n., trwający dość długo; n. niezawsze musi być dalszym ciągiem wzruszenia. Niekiedy n. może prędko przeminąć. Jako przykłady n. służyć mogą: wesołość, pogoda, smutek, tęsknota itp.

Nasturcja, ob. *Tropaeolum*.

Nasturcjowate, ob. *Tropaeolaceae*.

Nasturtium, *rukiew*, rodzaj roślin z rodziny Cruciferae (krzyżowe). Rośliny lądowe lub wodne płn. strefy umiarkowanej, o kwiatach żółtych lub białych; owoc — łuszczyna obła, niezbyt długa, bez nerwów, nasiona w 2 rzędach. Pospolitsze gatunki: N. *officinale*, r. wodna, o kwiatach białych, liściach pierzastych, kwitnie V—VI; N. *palustre*, r. błotna; N. *silvestre*, r. leśna; N. *amphibium*, r. ziemnowodna, kwitnące żółto od VI do IX. Pospolite na miejscach wilgotnych.

Nastved, m. portowe na wyspie Zelandji (Danja), nad rz. Susaa, 12.000 mieszk.

Nasua socialis, *ostronos*, *zdeb towarzyski*, *coati*; ssak z rodziny *Procyonidae*; podrząd *Arctoidea*, rząd *Carnivora*, podgromada *Monodelphia*. Dług.

ciała ok. 55 cm., wysok. ok. 30 cm. Pysk zadarty, wyciągnięty ryjkowato, nogi krótkie; ogon dług. ok. 45 cm., zawsze wzniesiony do góry. O. zamieszkują lasy Brazylji, Paragwaju, Gujany i Kolumbji, prowadząc towarzyski tryb życia. Łażą po drzewach. Wszystkożerne. Dostarczają szerści na futra; mięso jadalne.

Nasunięcie, forma fałd skorupy ziemskiej, powstająca wówczas, gdy górna część siodła przesunie się nad dolną, w czasie ruchu fałdowego; skutkiem n. skały starsze leżą na młodszych. Zjawisko to występuje w Tatrach, Alpach itd.

Nasus (łac.), ob. n o s.

Nasuti, ob. t e r m i t y.

Nasycenie barwy, własność barwy, przejawiająca się w stopniu jej czystości i żywości. Na stopień n. b. wpływa stopień przymieszki barwy naturalnej, tj. białej, szarej lub czarnej. Im tej przymieszki jest więcej, tem barwa jest mniej nasycona a bardziej tępa i brudna. Najbardziej nasycone barwy widzimy w widmie słonecznem, w diamentach, grających wszystkiemi kolorami tęczy, w tkaninach aksamitnych itp.

Nasycony roztwór, ob. r o z t w ó r.

Nasyp, budowla usypana z ziemi, celem podniesienia terenu w pewnem miejscu.

Naszczytnik, ob. a k r o t e r j u m.

Naszelnik, część uprzęży konia, wkładana mu na szyję.

Naszyjnik, ozdoba, noszona przez kobiety na szyi. W Polsce n. zwano niegdyś k a n a k i e m. W dawnych wiekach przymocowywano do drogocennych n. amulety, chroniące od uroków i czarów — zwyczaj spotykany jeszcze obecnie u wielu ludów. W wiekach średnich do łańcuchów, noszonych na szyi przez dygnitarzy kościelnych i świeckich, przytwierdzano częstokroć relikwie świętych. Zwyczaj u naszego ludu noszenia sznurów korali z poświęconym medalikiem, jest pozostałością tych czasów.

Naszywanki, wycinanki w skórze i tkaninie, używane do zdobienia odzieży, zwłaszcza w łowickiem i nowosądeczyźnie.

Naśladowanie Chrystusa, ob. I m i t a t i o C h r i s t i.

Naśladownictwo, czynność, wykonana na podobieństwo innej, służącej jako wzór. N. jest niezmiernie doniosłą czynnością, szczególnie w życiu dziecka, gdyż dzięki n. środowisko społeczne, w którem dziecko żyje, wywiera znaczny wpływ na ukształtowanie się jego umysłu, nie mniejszy, niż środowisko fizyczne. Dzięki n. dziecko przyswaja sobie zdolność wykonywania większości czynności wyższego rzędu, a przedewszystkiem mowę. N. prawdopodobnie nie jest oparte na swoistym instynkcie, jak to się pospolicie twierdzi, lecz jest wynikiem długotrwałych prób i uczenia się ze strony dziecka. Wbrew opinji pospolitej, zwierzęta są obdarzone zdolnością n. w bardzo słabym stopniu. Zdolność n. wymaga już pewnego poziomu inteligencji, jakiego większości zwierząt brak.

Naśladownictwo (w biol.), m i m i k r j a, m i m i c r y (ang.), nader rozpowszechnione przystosowanie ochronne, stojące w związku z zachowaniem gatunku, powstałe w świecie zwierzęcym drogą doboru naturalnego i polegające na występowaniu w pokroju pewnych zwierząt cech (np. kształt, ubarwienie itp.), łudząco przypominających cechy, właściwe innym zwierzętom lub nawet roślinom. Zjawiska naśladownictwa istnieją wśród wielu grup zwierzęcych (robaki, raki, mięczaki, ryby itd.), szczególnie zaś rozpowszechnione są u owadów. Gatunki naśladujące i naśladowane zamieszkują zawsze te same okolice, przyczem zwierzęta słabe lub bezbronne upodobniają się zwykle do form, posiadających narządy obronne lub pewne właściwości ochronne. Pewne owady naśladują pszczoły i osy, wzbudzające obawę ze względu na ich żądło; niektóre motyle np. naśladują trzmiele; zamieszkujący Borneo chrząszcz C o l o b o r h o m b u s f a s c i a t i p e n n i s naśladuje wielką osę M y g n i m i a a v i c u l u s. Podzwrotnikowe amerykańskie motyle z rodziny H e l i c o n i d a e oraz afrykańskie D a n a i d a e i A r a l i d a e wydają przykrą woń i mają odrażający ostry smak, wskutek czego nie są prześladowane przez ptaki i inne zwierzęta owadożerne. Latające razem z niemi motyle z innych rodzin, np. P i e r i d a e, nie wydają odstraszającej woni i nie posiadają złego smaku, lecz do tego stopnia wiernie naśladują lot, pokrój, barwę i rysunek skrzydeł gatunków, należących do powyższych rodzin, że również są omijane i unikane przez nieprzyjaciół. Bardzo często spotyka się naśladownictwo liści, łodyg lub suchych gałązek roślinnych. L i ś c i e c, P h y l l i u m s i c c i f o l i u m, należący do rodziny P h a s m a t i d a e, do złudzenia przypomina liście rośliny, na której bytuje. Pokrewne mu inne owady prostoskrzydłe (np. rodz. B a c i l l u s) są niezmiernie podobne do suchych gałązek, zwłaszcza jeśli siedząc, ustawiają się ukośnie do łodygi. Liczne podzwrotnikowe gatunki węży niejadowitych są unikane przez wrogów, ponieważ posiadają ubarwienie identyczne z współwystępującemi w danej okolicy wężami jadowitemi. U niektórych zwierząt naśladownictwo istnieje tylko u samic, jako osobników szczególnie ważnych dla zachowania gatunku.

Naśladownictwo monet. W dawnych czasach pieniądz praktyczny kopjowały często sąsiednie państwa w celach wyzysku, np. gdy Zygmunt I w 1507 nakazał wybicie półgroszków srebrnych ze srebra 6 próby, miasto Świdnica, za wiedzą króla Ludwika czeskiego i węgierskiego, naśladowało u siebie tę monetę i wybijało ją z lichego srebra, ale w rysunku i układzie zupełnie do polskich podobną. W celu ochrony obywateli przed stratami król nakazał wycofanie z obiegu półgroszków, i na ich miejsce wprowadził nowe rodzaje monet.

Natal, bryt. prow. Unji Płd. Afryki, 91.607 km², 1,192.000 mieszk.; stol. Pietermaritzburg (36.000 mieszk.); kop. węgla, złota, rudy żel.; uprawa zbóż, kukurydzy, ryżu, herbaty; chów bydła i kóz; odkryty 1497 przez Vasco da Gamę, koloniz. przez Burów od 1837, zajęty przez Anglję 1843, od 1910 część Unji Płd.-Afr.

Natal, stol. stanu Rio Grande do Norte (Brazylja płn.), 30.700 mieszk.

Natalja, królowa serbska, * 1859; córka pułkownika rosyjskiego, Rumuna, Keszho, od 1875 żona księcia, potem króla serbskiego Milana; rozwiedziona 1888, pogodzona z mężem 1893, owdowiała 1901.

Natan, prorok, doradca Dawida i Salomona.

Natanael, jeden z pierwszych uczniów Chrystusa, pochodzący z Kany galilejskiej. Tradycja kościoła identyfikuje go z Bartłomiejem.

Natangja, część Prus Książęcych czyli wsch., nad zatoką Świeżą, między rz. Pregołą i Łyną.

Natanson J a k ó b, chemik polski, * 1832, † 1884; studja w Dorpacie; 1862—66 profesor chemji w Szkole Głównej; jeden z założycieli Muzeum Przemysłu i Rolnictwa oraz Kasy im. J. Mianowskiego, której przekazał testamentem 30.000 rubli. Z prac chemicznych: otrzymanie rozaniliny, na którą jednak nie zwrócił należytej uwagi; napisał: „Krótki rys chemji organicznej ze szczegółowym względem na rolnictwo, technologię i medycynę“ (2 tomy, 1857—58, „Wykład chemji organicznej“ (wyszedł tylko I tom) i in.

Natanson L u d w i k, lekarz, * 1822 w Warszawie, † 1896 tamże; studja w Wilnie i Dorpacie; osiadł w Warszawie i wraz z Helbichem i Le Brunem założył „Tygodnik lekarski“; poza tem pracował na polu społecznem; pozostawił wiele prac specjalnych.

Natanson W ł a d y s ł a w, fizyk, * 1864 w Warszawie. Od 1899 profesor zwyczajny fizyki teoretycznej na Uniw. Jagiellońskim, od 1900 członek czynny Akademji Umiejętności. Ogłosił liczne prace z dziedziny kinetycznej teorji gazów, termodynamiki i innych działów fizyki w wielu fachowych pismach zagranicznych (Comptes Rendus, Phil. Mag., Ann. de Phys.) i Rocznikach Akademji Umiejętności.

Natarcie albo a t a k, posuwanie się z walką w kierunku oddziałów przeciwnika w celu uzyskania rozstrzygnięcia z bronią w ręku. N. składa się z kolejnych przesunięć z jednego stanowiska ogniowego na drugie przy pomocy ognia, który umożliwia względnie bezpieczne posuwanie się własnych oddziałów. Każdy z poruszających się oddziałów ma wyznaczony sobie cel n. Po zbliżeniu się na odpowiednią odległość następuje, po silnem przygotowaniu ogniowem, którego zadaniem jest zdemoralizowanie przeciwnika, uderzenie bronią białą (s z t u r m). N., zależnie od kierunku, może być czołowe lub boczne. Poza tem rozróżniamy n. pozorne, prowadzone w celu odwrócenia uwagi przeciwnika od pewnych odcinków frontu, miejscowe, tj. prowadzone na pewnym tylko odcinku itd. N. na twierdzę prowadzi się zazwyczaj, regularnie posuwając się ku jej umocnieniu, przy pomocy robót ziemnych, aż do stanowisk szturmowych i przy silnem poparciu artylerji oblężniczej, której zadaniem jest burzenie umocnień (n. stopniowe, metodyczne, regularne). Czasami prowadzi się n. bez poprzedniego przygotowania artyleryjskiego, działając przez zaskoczenie żywą siłą oddziałów.

Natatoria vesica, ob. V e s i c a n a t a t o r i a.

Natchez, 1) grupa etniczna Indjan Am. Płn., z której pozostały już nieliczne resztki, obejmująca ludy, zamieszkałe niegdyś nad lewym brzegiem dolnego biegu rz. Mississippi, na terytorjach dzisiejszych stanów Mississippi, Tennessee i Alabama; 2) m. w stanie Mississippi (St. Zjedn. Am. Płn.), 12.200 mieszk.

Natężenie, i n t e n s y w n o ś ć, najczęściej wielkość fizyczna, sprowadzona do pewnej jednostki.

Natężenie czucia (wrażenia) zmysłowego, własność czucia, która w sposób ciągły i stopniowy może się zmniejszać, zbliżając się do zera. Np. ten sam ton ze względu na n. może przejść od fortissimo do ledwie słyszalnego pianissimo, słodycz może być silniejsza lub słabsza itp. Stopień n. c. uwarunkowany jest stopniem n. bodźca fizycznego. Aby mogło wystąpić czucie zmysłowe o minimalnem n., bodziec fizyczny musi przekroczyć pewne minimum, zw. p r o g i e m b o d ź c a. Stopniowe, ledwo dostrzegalne zwiększanie się n. cz. nie może zostać osiągnięte przez wszelkie minimalne zwiększanie się bodźca fizycznego, lecz podlega p r a w u p s y c h o f i z y c z n e m u W e b e r a (ob. p s y c h o f i z y k a i W e b e r).

Natężenie drgania jest wprost proporcjonalne do kwadratu amplitudy.

Natężenie pola elektrycznego, ob. e l e k t r y c z n e p o l e.

Natężenie pola grawitacji, ob. c i ę ż k o ś c i p o l e.

Natężenie pola magnetycznego, ob. m a g n e t y c z n e p o l e.

Natężenie prądu elektrycznego, ob. e l e k t r y c z n y p r ą d.

Nathorst A l f r e d, geolog i geograf szwedzki, * 1850, † 1921; badacz Islandji, Szpicbergenu i Grenlandji wsch. (1898—99); napisał: „I Norra Ishafvet“.

Natla, przyrząd, na który nawija się szpagat lub nici przy wyrobie sieci.

Natoire C h a r l e s J o s e p h, malarz francuski, * 1700, † 1777; od 1724 członek Akademji Królewskiej, od 1751 dyrektor Akademji Francuskiej w Rzymie. Z dzieł: „Wenus prosząca Wulkana o zbroję dla Eneasza“ (Luwr), „Narodzenie“ (kapl. des Enfants w Cité) i in.

Natolin, pałac i park, 2 km. od Wilanowa, w pow. i woj. warszawskiem, założony 1780 przez ks. Czartoryskich.

Natorp P a u l, filozof niemiecki, * 1854, † 1924; prof. filozofji w Marburgu; przedstawiciel nowokantyzmu, współtwórca tzw. szkoły marburskiej. Oprócz dzieł z filozofji systematycznej, autor prac z historji filozofji, głównie o Descartes'ie i Platonie, oraz jeden z głównieiszych przedstawicieli pedagogiki społecznej, której zagadnieniom poświęcił dzieło „So-

zialpädagogik, Theorie der Willenserziehung auf der Grundlage der Gemeinschaft" (1899).

Natręctwo myślowe, myśli natrętne czyli przymusowe, myśli, wyłaniające się wbrew woli, nasuwające się natarczywie i zniewalające do myślenia w nadanym kierunku; zdarzają się przy neurastenji.

Natrium, ob. sód.

Natrokalcyt, minerał jednoskośny, $Na_2CO_3 . CaCO_3 + H_2O$; bezbarwny i przezroczysty; twardość 2.5, ciężar wł. 1.0—1.95.

Natrolit, minerał, najpospolitszy z neolitów, $Na_2Al_2Si_3O_{10} . 2H_2O$. Rombowy. Twardość 5—5.5. Ciężar właściwy 2,2. Bezbarwny, czasami zabarwiony żółto lub różowawo; przezroczysty, o połysku szklistym. Równie pospolity w kryształach jak w skupieniach drobnowłóknistych. W skałach wulkanicznych, w ich szczelinach i próżniach, np. w Usti i Teplice w Czechach. Rzadko w szczelinach granitów tatrzańskich.

Natron, węglan sodowy ($Na_2CO_3 . 10H_2O$), minerał jednoskośny; bezbarwny; twardość 1—1.5; ciężar wł. = 1.4—1.5. Podczas ogrzewania topi się i traci wodę. Większe ilości n. spotykamy w Egipcie, Persji itd.

Natron, 1) jez. w Afryce wsch. równikowej, na płn.-zach. od Kilimandżaro; 2) szereg jezior w Egipcie Dolnym.

Natter Johann Lorenz, rzeźbiarz niemiecki, * 1705, † 1763; napisał: „Traité de la méthode antique de graver en pierres fines, comparée avec la méthode moderne".

Nattier Jean Marc, malarz francuski, * 1685 w Paryżu, † 1766 tamże; portrecista. Z dzieł: „M-lle Lambesé jako Bellona" (Salle Lacaze), „M-lle Clermont jako bogini wód" (muz. Condé), „M-me Henriette jako Flora" (Wersal).

Natuchajowie, szczep czerkieski na Kaukazie.

Natuna, holend. Natoena, grupa wysp w archipelagu Wielkich Wysp Sundzkich, 2.113 km², 9.000 mieszk.

Natura, 1) ogół przedmiotów, istniejących we wszechświecie, podległych prawom, rządzącym nim, i mogących być treścią doświadczenia. W tym sensie mówimy o n. martwej (np. minerały itp.) i n. ożywionej (rośliny, zwierzęta, ludzie), które są przedmiotem badania nauk przyrodniczych. Również i życie psychiczne zwierząt i człowieka zaliczamy w tym sensie do n. N. są w tym sensie i dzieła sztuki, pomniki architektury, posągi, obrazy itp., o ile rozpatrujemy je jako rzeczy, które narówni z innemi przedmiotami podlegają prawom „natury", np. prawu ciążenia itp.; 2) zespół przedmiotów, które nie są dziełem rąk ludzkich i nie są wytworem ducha ludzkiego. W tym sensie (ciaśniejszym od poprzedniego) maszyny, narzędzia, domy, dzieła sztuki nie są n., lecz wytworami kultury, którą w ten sposób przeciwstawiamy naturze. Do natury w tym sensie zaliczamy wyłącznie to, co jest „przyroda", tj. to, co podlega badaniu przyrodoznawstwa; 3) istota, główne rysy charakterystyczne przedmiotu, np. natura złota, n. gleby, n. ludzka; 4) usposobienie przyrodzone, z którem człowiek lub zwierzę przychodzą na świat, w przeciwieństwie do skutków tresury, nałogów, konwenansów, wychowania itp., wrodzony temperament itp. W tym sensie używa się wyrazu tego w takich zwrotach, jak „wbrew naturze", „głos natury" itd.; 5) krajobraz, pejzaż, np. w wyrażeniu „piękna, groźna natura"; 6) wzór, model, z którego korzysta artysta, np. „akt z natury"; 7) rodzaj, kategorja, np. w wyrażeniu „zarzuty różnej natury"; 8) przedmiot, posiadający realną wartość użytkową, w przeciwieństwie do pieniądza, np. „płacić komuś w naturze".

Natura horret vacuum (łac.), natura nie znosi próżni; zasada dawnych fizyków.

Natura naturans (łac.), twórcza istota natury, w odróżnieniu od natura naturata, tzn. natury stworzonej. N. n. w filozofji scholastycznej oznacza Boga. Terminów tych używał również Spinoza.

Natura non facit saltus (łac.), natura nie robi skoków, tj. w naturze rozwija się wszystko stopniowo; zdanie Linneusza („Philosophia botanica"); myśl, wyrażona poprzednio przez Comenius'a i Leibniz'a.

Natura trahit ad sua iura (łac.), natura domaga się swych praw.

Naturae vultus semper est idem (łac.), natura jest niezmienna.

Naturalia non sunt turpia (łac.), rzeczy naturalne nie są szpetne.

Naturalizacja (łac.), nadanie obywatelstwa danego państwa cudzoziemcowi, ob. obywatelstwo.

Naturalizm, doktryna filozoficzna, przeciwstawiająca się supranaturalizmowi i głosząca, że świat da się zrozumieć i wyjaśnić bez przyjmowania jakichkolwiekbądź czynników poza światem stojących (np. bóstwa). W etyce n. nazywa się teorja, głosząca, że moralność wyrosła z popędów ludzkich; w estetyce n. twierdzi, że sztuka jest odwzorowaniem bardziej lub mniej wiernem rzeczywistości, a więc jej naśladownictwem. Takim naturalistą estetycznym był Arystoteles. N., jako hasło kierunku artystycznego, głosi, że sztuka winna być wiernem odwzorowaniem rzeczywistości. (Główny przedstawiciel E. Zola).

Naturalna gospodarka, w nauce ekonomji nazwa najniższego stopnia rozwoju gospodarczego, w którym albo zupełnie niema wymiany dóbr, gdyż wszystkie wytwarza się i spożywa w obrębie zamkniętego gospodarstwa, albo też istnieje wzajemna wymiana towarów bez użycia stałego miernika (pieniądza).

Naturalna historja, nazwa używana przez dawnych przyrodników (naturalistów) dla nauki, traktującej o istotach ożywionych i minerałach.

Naturalna religja, w przeciwieństwie do objawionej, religja nieoparta na niedostępnych dla umysłu dogmatach, lecz na wskazaniach rozumu.

Naturalne dzieci, ob. dzieci naturalne.

Naturalne istrumenty. Trąbka lub róg, o ile nie są zaopatrzone w pistony czyli wentyle, służące do skracania lub wydłużania słupa powietrznego, zamkniętego w rurze instrumentu, nazywamy naturalnemi. Instrumenty, zaopatrzone w odpowiednie przyrządy, — wentylowemi.

Naturalne liczby, ob. liczba.

Naturalne prawo, w przeciwstawieniu do tzw. prawa pozytywnego, tj. faktycznie obowiązującego, prawo, które według niektórych filozofów prawa (np. Hugona Grotiusa), jest człowiekowi przyrodzone, jako wypływające z jego natury.

Naturalne światło, światło niespolaryzowane; ob. polaryzacja światła.

Naturalny dobór, ob. darwinizm.

Naturalny system, ob. systematyka.

Naturalny układ pierwiastków chemicznych, ob. okresowy układ.

Naturam expellas furca, tamen usque recurret (łac.), choćby kijem wypędzać naturę, zawsze powróci.

Nature morte (franc.), ob. martwa natura.

Natury filozofja (filozofja przyrody), dziedzina filozofji, której zadaniem jest danie ogólnego i uporządkowanego obrazu przyrody, któryby mógł służyć za podwalinę poglądu na świat i na życie. Materjałem tak pojętej filozofji przyrody są najważniejsze fakty, zagadnienia, teorje i hipotezy nauk przyrodniczych. Luki tego materjału bywają zapełniane przez przypuszczenia i domysły tymczasowe, mające na celu wytworzenie ogólnego obrazu przyrody.

Natywizm (łac. nasci — urodzić się), nazwa, nadawana poglądom filozoficznym, wzgl. psychologicznym, twierdzącym, że dana czynność lub funkcja duchowa jest nam przyrodzona, tj. dana od urodzenia, nie zaś dopiero nabyta przez doświadczenie; np. n. etyczny twierdzi, że normy postępowania moralnego są wrodzone, n. religijny, że wrodzone są uczucia religijne. W psychologji nazwą tą oznacza się przeważnie teorje, dotyczące przestrzennego charakteru naszych postrzeżeń wzrokowych i dotykowych oraz świadomości czasu. N. głosi, że przestrzenny charakter treści wzrokowych i dotykowych jest psychologicznie równie pierwotny i elementarny, jak i ich charakter barwny, że nie powstał on dopiero drogą doświadczenia z jakichś treści prostszych, pozbawionych pierwotnie cechy rozciągłości. Również twierdzi n., że nasze poczucie czasu, świadomość trwania, nie jest produktem doświadczenia, lecz doznaniem pierwotnem i elementarnem. N. dzisiejszy przyznaje, że czynniki empiryczne doskonalą i wysubtelniają nasze postrzeżenia przestrzenne i naszą świadomość czasu, lecz, że nie są w stanie wyczarować ich z doznań, pozbawionych tych właściwości. Teorja, przeciwstawiająca się n., nosi w psychologji nazwę empiryzmu. Większość psychologów dzisiejszych skłania się ku n.

Nauarchos, tytuł dowódcy floty w starożytnej Sparcie.

Nauen, m. pow. w rej. poczdamskiej (Prusy), 35 km. od Berlina, 8.800 mieszk.; wielka st. telegrafu iskrowego.

Nauen Heinrich, malarz niemiecki, * 1880; maluje przeważnie martwe natury.

Nauheim (Bad), m. w prow. górnoheskiej w Hesji (Niemcy), u stóp gór Taunus, 8.150 mieszk.; miejscowość kuracyjna, 3 źródła mineralne gorące i 3 źródła słone.

Nauk klasyfikacja, ob. klasyfikacja nauk.

Nauka, system uporządkowanych rzeczowo zagadnień i ich rozwiązań, wyrażonych w sądach prawdziwych, przypuszczeniach i teorjach, wraz z przynależnemi do nich poszukiwaniami i uzasadnieniami, odnoszącemi się do danej dziedziny faktów.

Naukratis, najdawniejsza grecka kolonja handlowa w Dolnym Egipcie, założona ok. 650 przed Chr. przez wychodźców z Miletu; obecnie ruiny.

Naumacharii, ob. naumachja.

Naumachja (greck.), bitwa morska. W Rzymie nosiły tę nazwę wspaniałe igrzyska wojenne na wodzie w epoce ces. Tę samą nazwę nosiło miejsce, przeznaczone na te igrzyska. Gladjatorzy, biorący w nich udział, nazywali się naumacharii.

Naumann Friedrich, niemiecki działacz i pisarz społeczny, * 1860, † 1919; 1886—94 pastor, 1896 założyciel Związku narodowo-społecznego. Zwolennik postępowego cesarstwa. W czasie wojny propagował koncepcję Europy środkowej („Mitteleuropa"); 1907—12 i 1919 demokratyczny poseł do parlamentu, przywódca stronnictwa demokratycznego. Wydawca tygodnika „Hilfe". Zwolennik liberalnej polityki w stosunku do Polaków. Napisał: „Demokratie und Kaisertum", „Briefe über Religion", „Mitteleuropa" i in.

Naumann Johann Gottlieb, niemiecki kompozytor kościelny i operowy, * 1741 w Blasewitz, † 1801; ostatni wybitny przedstawiciel stylu włoskiego w muzyce niemieckiej.

Naumann Karl Friedrich, geolog i mineralog niemiecki, * 1797, † 1873; prof mineralogji i geologji w Lipsku; napisał: „Elemente der Mineralogie".

Naumburg an der Saale, m. pow. w regencji merseburskiej (Prusy), 28.550 mieszk.; od 1028 stolica biskupstwa; katedra, zamek; kop. węgla brunatnego, fabr. wyrobów wełnianych.

Naundorff Karl Wilhelm, zegarmistrz, podający się za syna Ludwika XVI franc., * 1785, † 1845; 1833 udał się do Paryża; sądzony jako oszust, 1836, uwolniony.

Naupaktos, ob. Lepanto.

Nauplia (włosk. Napoli di Romania), ufortyfikowana stolica i port w nomarchji argolidzkiej (Grecja), 5.400 mieszk.; 1824—34 siedziba pierwszego rządu greckiego.

Nauplius, pływik, swobodnie żyjąca larwa, występująca w rozwoju pozarodkowym

u wielu skorupiaków (Copepoda, Cirripedia, liczne Ostracoda, niektóre Malacostraca), posiadająca ciało niesegmentowane, nieparzyste oko i trzy tylko pary odnóży.

Nauru (ang. Pleasant Island), wyspa koralowa w grupie Gilberta na oceanie Spokojnym, 2.000 mieszk.; bogate złoża fosfatów; dawniej niem.; od 1920 mandat Imperjum Brytyjskiego.

Nausea, mdłości, okres wstępny wymiotów, swoiste nieprzyjemne uczucie, lokalizowane w dołku podsercowym i w przełyku. Uczuciu temu towarzyszy wzmożone wydzielanie śliny w jamie ustnej, zwiększona produkcja śluzu w oskrzelach, zwiotczenie mięśni, zblednięcie twarzy, przyśpieszenie oddechu.

Nausikaa, w podaniach greckich córka króla Feaków, Alkinoosa, która spotkała na wybrzeżu morskiem Odyseusza po rozbiciu się jego okrętu i zaprowadziła go do swego ojca.

„Nautical Almanac", rocznik astronomiczny, wydawany od 1763 przez obserwatorjum w Greenwich; zawiera szczegółowe dane, dotyczące położenia słońca, księżyca, planet i gwiazd oraz podaje spis zjawisk niebieskich (zaćmienia itp.).

Nautiloidea, ob. głowonogi.

Nautilus pompilius, ob. głowonogi.

Nautyka, nauka żeglarstwa.

Navarino, urzęd. Pylos, m. w nomarchji meseńskiej na Peloponezie wsch. (Grecja), wraz z Nowem N. czyli Neokastro 6.500 mieszkańców; pamiętne zwycięstwem połączonych flot ang., franc. i ros. nad turecko-egipską 20. X. 1827 r.

Navarra, ob. Nawarra.

Navarre, ob. Nawarra.

Navarrete Don Martin Fernandes de, historyk hiszpański, * 1765 w Abalos, † 1844; początkowo służył w wojsku, później był urzędnikiem ministerjum wojny, a od 1837 senatorem; z dzieł: „Collection do los viajes y descubrimientos, que hicieron los Españoles des de fines del siglo XV" (5 t., 1825—37), „Biblioteca maritima española" (2 t., 1851).

Navier Louis Marie Henri, matematyk francuski, * 1785, † 1836; pracował nad różnemi zagadnieniami fizyki matematycznej i inżynierji.

Naviglio Grande, kanał w Lombardji (Włochy płn.), łączy rz. Ticino z rz. Po przez lewy dopływ tej ostatniej, Olone; 50 km. dług.

Navrátil Józef, czeski malarz pejzaży i scenek rodzajowych, * 1798, † 1865.

Nawa (łac.), 1) podłużne wnętrze kościoła, główne lub też boczne; 2) większy statek, okręt, galera.

Nawadnianie, ob. irygacja.

Nawahowie, plemię Indjan płn.-ameryk., należące do grupy Atabasków, osiadłe na równinach Arizony i Nowego Meksyku.

Nawałnica, intensywny wir powietrzny, powodujący silne uderzenia wiatru, zmieniający szybko i raptownie swój kierunek; towarzyszą mu obfite grady a często burza. Nawałnica trwa zwykle krótko, od kilku minut do pół godziny, poczem następuje nagły spadek temperatury.

Nawałnik burzowy, ob. Thalassidroma pelagica.

Nawara, pokarm dla psów, sporządzany z owsianej mąki z dodaniem chleba, nóżek baranich lub mięsa.

Nawarra, prow. w Hiszpanji płn., u stóp Pirenejów, 10.506 km², 330.100 mieszk. (Basków); stol. Pamplona; chów bydła. Niegdyś samodzielne królestwo, powstałe z marchji hiszp. Karola W.; od 1285 r. należało do Francji, 1425 od Aragonji, 1512 do Hiszpanji, z wyjątkiem N. Dolnej, przyłączonej 1589 do Francji.

Nawęzy, amulety wedle wierzeń starosłowiańskich.

Nawia, świat zagrobowy wedle wierzeń starosłowiańskich.

Nawiana glina, ob. less.

Nawias (greck. parenthesis, wtrącenie), 1) w składni oznacza zdanie wtrącone w środku innego, już zaczętego zdania, dla objaśnienia lub w celach użycia retorycznego zwrotu; w piśmie zdanie takie rozgraniczamy najczęściej pauzą lub znakiem nawiasu: ( ), [ ], { }; 2) w matematyce wyraża, iż zawarte w nim ilości mają uchodzić za jedną nierozdzielną całość, że zatem znaki, umieszczone przed lub po nawiasie odnoszą się właśnie do tej całości zbiorowej, np.: $(a+b-c).d$ oznacza, że trójmian „$a+b-c$" ma być, jako całość, pomnożony przez „d". W jednym nawiasie może mieścić się drugi o znaczeniu tem samem i w tych razach n. otrzymuje inny kształt graficzny.

Nawiasowy żołnierz, dawna nazwa, równoznaczna z maruderem (ob.).

Nawiązka, w myślistwie sidło z przynętą do chwytania różnych zwierząt ssących.

Nawiązka, dodatkowa kara pieniężna, która stoi na granicy prywatno i karno-prawnej instytucji, nosząc w sobie cechy obydwóch sfer. Kod. karny rosyjski wysuwał na plan pierwszy stronę karno-prawną (kara, pobierana przez skarb państwa), natomiast kodeksy niemiecki i austrjacki dają przewagę stronie prywatnoprawnej (czynnik odszkodowawczy).

Nawiedzenie N. M. P., święto Kościoła katolickiego, obchodzone 2 lipca na pamiątkę bytności N. M. P. u św. Elżbiety (Ew. św. Łuk. 1, 39—57). Święto to wprowadził papież Bonifacy IX. Od łac. nazwy N. (Visitatio B. M. Virginis) pochodzi nazwa zakonu żeńskiego Wizytek.

Nawigacja, żegluga (ob.).

Nawigacyjny akt, prawo angielskie, skierowane przeciw transportowi towarów na innych statkach niż angielskich, uchwalone 1651, zniesione 1849.

Nawłoć, ob. Solidago.

Nawłoka, powróz, na który się nawleka sieć myśliwską lub rybacką.

Nawodne osady (palafity), chaty, budowane na drewnianych palach, wbitych w dno większych zbiorników wodnych (jezior) w ten sposób, że podłoga mieszkań jest umieszczona wysoko ponad zwierciadłem wody. N. o. budowane były w celu zabezpieczenia się przed napadami wrogów i dla możności łatwego komunikowania się zapomocą żeglugi wodnej. Różnorodne sposoby budowania n. o. znane były w przedhistorycznej epoce ludzkości i trwały od okresu kamiennego przez okres bronzu i żelaza. Człowiek, który zamieszkiwał n. o., wykazywał, jak świadczą liczne wykopaliska, wyższy stopień cywilizacji, aniżeli pierwotny człowiek okresu kamiennego. W 1829 archeologowie po raz pierwszy natrafili na ślady n. o. nad jeziorem Zurychskiem. W Polsce istniały w rozmaitych okolicach n. o.; należy przypuszczać, że wiele pierwszych skupisk (ostrowów) Polan powstało z n. o.

Nawozy sztuczne, nazwa produktów chemicznych, naturalnych i sztucznych, które, zmieszane z glebą, użyźniają ją przez zastąpienie składników, stale wyczerpujących się przez wzrost roślinności. Rozróżniamy n. sz. azotowe (saletry, siarczan amonowy, krew suszona, guano), fosforowe (superfosfat, żużle Thomasa, mąka kostna), potasowe (kainit, siarczan potasowy, saletra potasowa, fosforan potasowy), wapienne (wapno palone, margiel, gips) i in. W Polsce wielka fabryka n. sz. azotowych w Chorzowie w woj. śląskiem.

Nawód, nastawienie strzelby na niedźwiedzia tak, aby wypaliła z chwilą, gdy się dotknie długiego sznura.

Nawój, wałek w warsztacie tkackim; w skład warsztatu tkackiego wchodzą dwa nawoje; tylny do nawijania nici, oraz przedni do nawijania wyrobionego płótna.

Nawóz, substancja, doprowadzona do gleby w celu zwiększenia plonów. Przyczyny zwiększenia plonów: 1) dana substancja stanowi pokarm dla roślin, dostarczając im bezpośrednio pierwiastków niezbędnych do życia; 2) powoduje ona szereg reakcyj w glebie, których następstwem jest przejście niedostępnych związków w formę łatwo przyswajalną; 3) nawożenie zmienia w większym lub mniejszym stopniu własności gleby. Rozróżniamy nawozy: organiczne czyli naturalne (obornik czyli mierzwa, kompost, nawozy zielone) i mineralne czyli sztuczne; ob. nawozy sztuczne.

Nawrocki Bolesław, współczesny malarz polski, * 1876 w Pabjanicach; kształcił się w Monachjum i w Paryżu; maluje przeważnie portrety.

Nawrocki Feliks, fizjolog, * 1838, † 1902; kształcił się w Berlinie i Wrocławiu; 1866 objął katedrę w Szkole Głównej, a następnie na uniwersytecie warszawskim; pracował głównie nad fizjologją nerwów; pozostawił z tej dziedziny wiele prac naukowych.

Nawrocki Władysław, literat i tłumacz, * 1872 w Warszawie; ogłasza przekłady z poetów niemieckich, francuskich, angielskich, włoskich i hiszpańskich oraz studja z zakresu literatury powszechnej.

Nawrot, ob. Lithospermum.

Nawrotnik, w myślistwie osoba, której obowiązkiem dawniej było zwracanie zwierza kustrzelcom, lub dobijanie oszczepem zwierza, zaplątanego w sieciach.

Nawrót, recydywa, powtórzenie się objawów choroby zakaźnej w krótkim czasie po jej przebyciu; częsty przy durze brzusznym i zimnicy.

Nawsie, pastwisko lub pole gminne, będące wspólną własnością.

Nawwab, ob. Nabob.

Nawyk, wprawa, tj. dyspozycja (usposobienie) ku sprawniejszemu, dokładniejszemu, gładszemu, szybszemu, skończonemu i zmechanizowanemu wykonywaniu czynności, którąśmy uprzednio często wykonywali. N. jest wynikiem utworzenia się mocniejszych skojarzeń pomiędzy poszczególnemi ogniwami danej czynności, wskutek czego każda czynność częściowa prędzej i łatwiej pociąga za sobą czynność, następującą po niej bezpośrednio. W wyniku zyskuje się przez to na czasie. Skutek tych mocnych skojarzeń, ułatwiających wykonanie czynności, do których wprawiliśmy się, przejawia się w nawyknieniach. Przez częste powtarzanie tej samej czynności staje się ona mniej rozwlekła, ponieważ ogniwa zbyteczne znikają; uwaga i wola nie mają potrzeby zwracać się ku każdej czynności częściowej, lecz jeden impuls ogólny wystarczy, by cały łańcuch ruchów rozwinął się gładko i sprawnie. Wskutek tego zostaje odciążona świadomość, która może się zwrócić ku innym czynnościom, wymagającym uwagi, a sama czynność, do której wprawiliśmy się, przebiega bezwiednie, tj. ulega zmechanizowaniu. Wprawę zdobywamy z początku szybko, potem coraz wolniej.

Nawyknienie, przyzwyczajenie, skutek częstego wykonywania tej samej czynności, który przejawia się w utworzeniu się mocnych skojarzeń i w tendencji ku jej wykonywaniu ponownemu w warunkach, w jakich ta czynność była uprzednio często wykonywana. Kto często o pewnej porze dnia wykonywał pewną czynność, ten nabiera przyzwyczajenia wykonywania jej nadal o tej samej porze.

Naxos, obecnie **Naxia**, najw. wyspa w grupie Cykladów (Grecja), 449 km², 16.700 mieszk.; wywóz owoców, winnice, hodowla kóz; gł. m. N., 1.885 mieszk.

Nayarit, stan Meksyku, nad Oceanem Spokojnym, 28.371 km², 147.000 mieszk.; stol. Tepic.

Naymanowicz (Neuman) Krzysztof, lekarz, * 1590 w Krakowie, † 1652 w Rzymie; od 1610 prof. Akademji Krakowskiej, później rektor; napisał „De Plica".

Nazarejczycy, 1) żydo-chrześcijanie, którzy wraz z Żydami zostali wypędzeni ok. 130 przez Hadrjana z m. Aelia Capitolina, zbudowanego na miejscu dawnej Jerozolimy, do Syrji, gdzie przetrwali do VII w.; 2) nazwa grecka i łacińska chrześcijan wogóle; 3) sekta pietystyczna, założona przez Jakóba Wirza (1778—1858) w Wirtemberdze, oczekująca zmiany Kościoła;

4) sekta anabaptystów w płd. Węgrzech, istniejąca od 1845; 5) ob. Mandejczycy; 6) ob. Chrześcijaństwo.

Nazaret, obecnie En-Nasira, m. w płd. Galilei, w którem Jezus spędził lata dziecinne i młodzieńcze; 15.000 mieszk.

Nazaretanki lub Siostry Najśw. Rodziny z Nazaretu, zgromadzenie, założone 1875 w Rzymie przez Marjannę Franciszkę Siedliską; zajmuje się szerzeniem ideałów religijno-moralnych, głównie w rodzinach katolickich. N. noszą habit czarny z pelerynką i pasem.

Nazaretańska szkoła, kierunek niemieckiego malarstwa romantycznego, powstały ok. 1810, nawiązujący do tradycyj kompozytorskich i tematowych (religijnych) włoskiego Renesansu; najwybitniejsi przedstawiciele: Friedrich Overbeck, Julius Schnorr, Franz Pforr, Joseph Führich (1800—1876), Eduard Steinle.

Nazimek (nazimiec), zając, urodzony w jesieni.

Nazli, m. w Azji Mniejszej (Turcja), nad rz. Menderes, 25.000 mieszk.; wywóz fig.

Nazwa, znak słowny, symbol, oznaczający przedmiot myśli. Filozof angielski Hobbes określa nazwę, jako „wyraz wzięty dowolnie jako znak, który może wywoływać w naszej świadomości myśl podobną do myśli, jaką mieliśmy poprzednio, i który, wymówiony do innych ludzi, może być znakiem tego, co mówiący miał w chwili poprzedniej na myśli". Zazwyczaj zalicza się w logice rzeczowniki, przymiotniki i pewne formy czasownika do tzw. nazw kategorematycznych (gr. kategorein — orzekać), podczas gdy przedimki, przysłówki, spójniki itp. stanowią nazwy synkategorematyczne, tj. takie, które muszą być użyte w zdaniu razem (syn — razem) z kategorematycznemi.

Nazwisko, stałe i niezmienne oznaczenie osobowe, dziedziczne w rodzinie; spotykamy je więc dopiero wówczas, gdy zaczyna się tworzyć tradycja rodzinna. W Polsce, zależnie od stanu społecznego i poziomu jego kultury społecznej, n. zaczęły się ustalać w rozmaitych czasach: u szlachty w Koronie w XV, na Litwie jeszcze później, u mieszczaństwa od XV do XVIII w., wśród włościan proces ten skończył się dopiero w drugiej połowie XIX wieku. N. może mieć rozmaite pochodzenie. Istnieją n.: 1) przezwiskowe, oznaczające jakąś cechę człowieka, jakąś jego czynność, stosunek do przedmiotu czy też innej osoby (Zimny, Biadała, Łoś); określenia te, zrazu zmieniające się zależnie od człowieka, ustalają się zczasem, jako jedyna niezmienna i dziedziczna nazwa rodziny; 2) odmienne, utworzone od imienia chrzestnego (Michalik) lub dawnego pogańskiego (Dobek), najczęściej w formie odojcowskiej, określając syna pochodną formą imienia ojcowskiego (Wawrzyniak — syn Wawrzyńca, Tomkowicz — syn Tomasza); 3) odmiejscowe, określające człowieka przez miejscowość, z której pochodzi, w której mieszka lub którą posiada (Tarnowski — hrabia na Tarnowie, także mieszczanin z Tarnowa, mieszkający w tem mieście). N. z końcówką -cki są takiemi nazwiskami odmiejscowemi, które zaczynają w Polsce od XV wieku zastępować dawne określenia herbowe lub przezwiskowe; nazwiska te, uchodzące za szlacheckie, stały się wzorem wielkiej ilości zmian nazw rodzimych (Stolarz — Stolarski) lub obcych, pragnących tą drogą uzyskać spolszczoną formę (Arct — Arctowski). Zmiany te obserwujemy od XV w. po dziś dzień; w niektórych okolicach, zwłaszcza na Mazowszu, nazwisko z końcówką -ski jest dziś najczęstsze, niemal wyłączne. Równocześnie giną nazwiska pospolite, zwłaszcza wulgarne, których niegdyś dużo było w miastach i po wsiach. Zmiany te, niegdyś zwyczajowe, są obecnie uregulowane ustawowo; ustawa z dn. 24 października 1919 (Dziennik Ustaw z 28 listopada nr. 88) zastrzega, że zezwolenie na zmianę nazwiska może być udzielone przez ministerstwo Spraw Wewnętrznych jedynie w przypadkach, zasługujących na szczególne uwzględnienie, przyczem brzmienie niepolskie nazwiska nie jest dostatecznym powodem do zmiany. Zgłoszenie petenta winno być ogłoszone w dziennikach; osobom, noszącym nazwisko, które proszący zamierza przybrać, przysługuje prawo zgłoszenia sprzeciwu w ciągu trzech miesięcy od daty ogłoszenia. Zezwolenia na zmianę ogłaszane są w dzienniku urzędowym.

Nazyrejczycy (poświęceni Panu), Izraelici, którzy poświęcili się na służbę Bogu, składając uroczysty ślub powstrzymywania się od wina, strzyżenia włosów i dotykania nieboszczyków. Do najsławniejszych n. należeli Samson i Samuel.

Nb, symbol chemiczny pierwiastka niobu.

Nd, symbol chemiczny pierwiastka neodymu.

Ne, symbol chemiczny pierwiastka neonu.

Neagh (Lough), jez. w prow. Ulster (Irlandja płn.), 396 km², obfitujące w ryby.

Neagoin, niem. Negoi, najw. szczyt w Karpatach Siedmiogrodzkich, 2.544 m. wys.

Neamtu, m. w Mołdawji (Rumunja), nad rz. N., 8.600 mieszk.

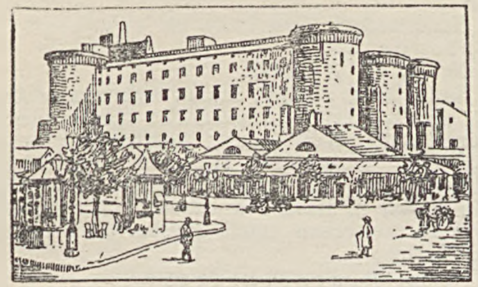
Neander Michael, humanista i pedagog niemiecki, * 1525, † 1595; uczeń Lutra i Melanchtona, organizował podczas reformacji szkolnictwo protestanckie w duchu humanistycznym; 1550 rektor szkoły klasztornej w Ilfeld (Harz).

Neandertal, dolina w Nadrenji w rej. düsseldorfskiej (Prusy), znana z wykopalisk antropologicznych (ob. neandertalska rasa).

Neandertalska rasa, rasa człowieka pierwotnego, z starszego paleolitu, ustalona na podstawie czaszki, znalezionej w jaskini Neandertalu pod Düsseldorfem w 1856. Rasę tę charakteryzuje mała wysokość czaszki, czoło wtył cofnięte, bardzo silnie rozwinięte łuki nadoczodołowe, co upodabnia czaszkę tę do czaszek małp człekokształtnych. Podobne czaszki znaleziono w jaskini w Spy (Belgja), w grocie Krapiny (Chorwacja), we Francji w grotach La Châpelle-aux-Saints i in., w Mauer

(pod Heidelbergiem); rasa ta żyła w Europie w okresie lodowcowym.

Neapol, włosk. Napoli, franc. Naples, staroż. Neapolis — Nowe Miasto, stol. prow. N. (Włochy płd.), nad zat. Neapolitańską, u stóp Wezuwjusza, 780.200 mieszk.; 400 kościołów, ka-

Castello Nuovo w Neapolu.

tedra z XIII w., zamek królewski, muzeum narodowe (wykopaliska z Herculanum i Pompei); akademja nauk, uniwersytet, politechnika, obs. astronomiczne, szkoła marynarki, instytut weterynaryjny, orjentalistyczny, sztuk pięknych; przemysł włókienniczy, jedwabniczy, metalurgiczny, warsztaty okrętowe, fabr. armat; wielki port, znaczny handel; największe miasto Włoch, do 1860 stolica Królestwa Obojga Sycylij.

Neapolis, ob. Neapol.

Neapolitańska seksta. Trójdźwięk obniżonego 2-go stopnia tonacji minorowej w przewrocie sekstowym nazywamy zwykle neapolitańskim, a tak samo i jego sekstę. W tonacji c-moll będzie to: f, as, des (seksta f — des). Akord ten, ulubiony przez kompozytorów szkoły neapolitańskiej, ma do dziś szerokie zastosowanie, dzięki szlachetności swego brzmienia i łatwości, z jaką pozwala łączyć oddalone tonacje. W mazurku Chopina Cis-moll (op. 30, nr. 4) znajdujemy bardzo charakterystyczny przykład tego akordu w takcie 21, 23, 25 i dalszych.

Neapolitańska szkoła w muzyce powstała w drugiej połowie XVII w. dzięki kompozytorowi Provenzale, stojącemu na czele konserwatorjum w Neapolu (Della pietà); najwybitniejszym jej przedstawicielem był Alessandro Scarlatti. Szkoła ta wykształciła styl operowy, zasadzający się nie na deklamacji, jak opera szkoły florentyńskiej, lecz na piękności melodji w całych szeregach aryj, połączonych ze sobą. Wielki wpływ miała ta szkoła n. na rozwój muzyki instrumentalnej. Najpiękniejszy okres szkoły przypada na pierwszą połowę XVIII w. Głównymi jej przedstawicielami po Scarlattim byli: Leonardo Leo, Francesco Durante, Nicolo Porpora, Feo, Grecco, Jomelli, Piccini, Pergolese, Logroscino, Paesiello, Cimarosa i in. Upadek szkoły nastąpił wskutek zaniedbywania strony literackiej librettów i wybujałej popisowości śpiewaków, przeciw czemu wystąpił Gluck w swej słynnej walce z Piccinim.

Neapolitańska zatoka, włosk. Golfo di Napoli, odnoga morza Tyrreńskiego na zach. wybrzeżu Włoch; jedna z najpiękniejszych zatok, malownicze wybrzeże.

Neapolitańskie sumy, pieniądze, które królowa Bona, po wyjeździe z Polski, pożyczyła Filipowi II hiszpańskiemu 1556; o zwrot ich starał się nadaremnie Zygmunt August.

Nearctis, nearktyczna sfera, w zoogeografji nazwa strefy umiarkowanej Nowego Świata, tj. Ameryki płn., w przeciwstawieniu do strefy palearktycznej Starego Świata. Różnice faunistyczne obu tych stref wykazują niewiele różnic zasadniczych.

Nearthrosis (greck.), wytworzenie się stawu w tem miejscu, gdzie normalnie staw nie powinien istnieć; powstać może przy złamaniach kości lub przy gruźliczem zapaleniu stawów (szczególnie stawu biodrowego).

Neath, m. w Walji (Anglja), nad rz. N., 19.000 mieszk.; górnictwo.

Néaux, niem. Eupen, gł. m. okręg. N.-Malmédy (Belgja), nad rz. Wezerą, 13.500 mieszkańców; okrąg N.-Malmédy do 1920 należał do Prus, obecnie do Belgji; 989 km², 60.000 mieszk.

Nebeský Wacław Bolemir, poeta czeski, * 1818, † 1882; odznaczał się nowoczesnością myśli i nastrojów oraz ideowym związkiem twórczości swej z współczesną poezją zagraniczną. W utworach jego przejawia się wpływ Byrona, Lenaua i Mickiewicza; najwybitniejsze z nich: „Poezje" (Básně), poemat romantyczno-filozoficzny „Protichůdci"; tłumaczenie poezyj Aischylosa, Arystofanesa, Plautusa, Terentiusa, poezyj hiszpańskich i nowogreckich.

Nebka, faliste, stepowe obszary Sahary, nadające się na pastwiska.

Nebo, 1) ob. Nabu; 2) nazwa góry w Zajordanji, z której Mojżesz oglądał Ziemię świętą i na której umarł.

Nebraska, stan zachodni St. Zjedn. Am. Płn., nad górną Missuri, 200.768 km², 1.296.000 mieszkańców (24.000 Polaków); wsch. część żyzna, zach. piaszczysta; rolnictwo, chów bydła; stol. Lincoln, najw. m. Omaha.

Nebraska, zwana także Platte River, pr. dopływ rz. Missuri (St. Zj. Am. Płn.), wypływa z gór Skalistych (Colorado), dług. 2.445 km.

Nebukadnezar, ob. Nabuchodonozor.

Nebularna teorja (mgławicowa teorja, Kanta i Laplace'a teorja), ob. kosmogoniczne hipotezy.

Nebulium, ob. mgławice.

Nec cras, nec heri, nunquam ne credas mulieri (łac.), ani jutro, ani dziś, nigdy nie należy wierzyć kobiecie.

Ne cede malis, sed contra audentior ito (łac.), nie poddawaj się nieszczęściu, lecz, przeciwnie, śmiało staw mu czoło.

Necessitas non habet legem (łac.), potrzeba nie zna praw.

Nechab, ob. El Kab.

Nechao (Necho), faraon egipski, 609—595 przed Chr. (dyn. 26), syn Psametycha I; zdobył Syrję, 604 pobity przez Nabuchodonozora.

Nec Hercules contra plures (łac.), i Herkules nie poradzi przeciwko wielu.

Necho, ob. Nechao.

Neckar, ob. Nekar.

Necker Jacques, francuski mąż stanu, * 1732 w Genewie, † 1804; bankier w Paryżu; 1777—81 i 1788—90 generalny dyrektor finansów; zwołał Stany Gener. 1789 r.

Necker de Saussure Adrienne Albertine, literatka francuska, * 1765, † 1841; autorka 3-tomowego dzieła pedagogicznego „Education progressive ou étude du cours de la vie", nagrodzonego przez Akademję Francuską, którego tom III poświęcony jest wychowaniu kobiet; podkreśla z naciskiem potrzebę oparcia pedagogiki na psychologji dziecka.

Necrophorus vespillo, ob. Silphidae.

Necrosis, ob. martwica.

Nectandra, rodzaj roślin z rodziny Lauraceae (wawrzynowate). Drzewa płd. Ameryki. Kora gatunku N. rodioei, z Gujany angielskiej, zawierająca alkaloid beeberynę, ma zastosowanie w medycynie, zastępując chininę; drewno barwy zielonawej jest używane na wyroby stolarskie i tokarskie.

Necton, nekton, zbiorowa nazwa zwierząt (przeważnie morskich), pływających i utrzymujących się w wodzie dzięki własnym aktywnym ruchom; przeciwstawienie — plankton.

Nectria, rodzaj grzybków pasorzytniczych lub roztoczowatych z rzędu Pyrenomycetes (jędrzaki). Zasługują na uwagę: N. cinnabarina, powodująca usychanie gałęzi drzew liściastych; grzybnia toczy żywe gałęzie, na zasychających zaś wydaje gromadnie jaskrawo-czerwone brodawki, złożone ze zbitej grzybni, której strzępki oddzielają bezbarwne owalne konidja; za ich pomocą N. rozmnaża się. N. ditissima pasorzytuje na gałęziach i pniach drzew owocowych, wywołując chorobę, zwaną rakiem, ujawniającą się w postaci guzów i wrzodów na pniach i gałęziach (Rys.). Rozmnaża się w lecie zapomocą pałeczkowatych konidyj, zimą i wiosną tworzy liczne drobne, czerwonawe otocznie.

Nectria; rak drzewa owocowego.

Neczaj (Nieczaj) Daniel, pułkownik bracławski, wojownik kozacki z czasów Chmielnickiego. Po umowie zborowskiej (1649) wstawiał się za uciśnioną czernią przed Chmielnickiem. W 1651 ruszył przeciwko Kalinowskiemu i Potockiemu, stojącym pod Barem. Otoczony przez nich w nocy, walczył przez 3 dni i zginął od ran.

Neczas Jan, poeta czeski, * 1849 na Morawach, z zawodu sędzia; ogłosił kilka zbiorków poezyj, liczne przekłady z poetów polskich (Mickiewicza, Słowackiego, Malczewskiego i in.).

Nedbal Oskar, kompozytor czeski, * 1874; dyrygent orkiestr symfonicznych w Pradze i w Wiedniu; obecnie dyrektor Teatru Narodowego słowackiego w Bratisławiu. Z utworów jego, komponowanych dla teatru, najwybitniejsze są balety: „Bajka o głupim Janku" (Pchadka o Honzovi), „Z bajeczki do bajeczki" (Z pohádky do pohádky); operetki: „Skromna Zuzia" (Cudná Zuzanna), „Polska krew" i in.

Nederlandsch Oost Indie, ob. Indje wsch. holenderskie.

Nedjd, ob. Nedżd.

Nedżd (ang. Nedjd), kraina wyżynna w Arabji środk., częściowo pustynia; klimat suchy; liczne oazy, chów bydła; zamieszkana przez arabskich Wahabitów; stol.: er Riad (20.000 mieszk.); w 1913 emir N. zawładnął sąsiednią krainą El Haza i w czasie wojny światowej, za poparciem Anglji, uzyskał niezależność od Turcji.

Nedże, ob. arabski język.

Nedżef lub **Meszed Ali**, m. w płd.-zach Mezopotamji (Azja zach.), 5.000 mieszk.; grób Kalifa Aliego, miejsce pielgrzymek.

Neefa młotek, jeden z typów przerywacza elektrycznego; służy do szybkiego przerywania i zamykania prądu w pierwszorzędnem uzwojeniu cewki indukcyjnej, wskutek czego otrzymuje się napięcie przemienne na biegunach uzwojenia drugorzędnego.

Neefs Pieter Starszy, malarz flamandzki, * 1578 w Antwerpji, † przed 1661 tamże. Celował w malowaniu wnętrz kościołów; z dzieł: „Wnętrze gotyckiego kościoła" (Drezno).

Neer Aert van der, malarz holenderski, * 1603 w Amsterdamie, † 1677 tamże; malował pejzaże, przeważnie z nocnem albo wieczornem oświetleniem; z dzieł: „Wieś holenderska" (Luwr), „Wieczór nad rzeką w mieście" (Drezno), „Pożar wsi nad rzeką" (tamże).

Neers, ob. Niers.

Nees von Esenbeck Christian Gottfried, botanik niemiecki, * 1776, † 1858; 1818 profesor w Erlangen, 1819 w Bonn, 1831 we Wrocławiu; 1849 wydalony z Berlina za działalność polityczną i wolnomyślną, 1852 z tych samych powodów pozbawiony katedry; pracował nad systematyką roślin.

Nefas (łac.), bezprawie, czyn niegodziwy.

Nefasti dies (łac.), dni feralne, przynoszące nieszczęście, w których Rzymianie nie rozpoczynali żadnej czynności. W kalendarzu rzymskim oznaczane znakiem N F.

Nefelin, minerał heksagonalny; szereg glinokrzemianów sodowopotasowych wzoru ogólnego $R_2Al_2Si_2O_8$. Ogniwa tego szeregu różnią się między sobą tylko składem chemicznym, a nie własnościami fizycznemi. Łupliwość równoległa do ścian słupa heksagonalnego i podstawy. Twardość $5^1/_2$. Ciężar właściwy 2,6. Połysk szklisty, na powierzchniach odłamu tłusty. W skałach głębinowych jest mętny, czerwonawy lub zielonawy i nazywa się eleolitem; w skałach wylewnych młodocianych bezbarwny i szklisty. Istotna część składowa wielu skał magmowych.

Nefeltówka, gatunek strzelby, od nazwiska puszkarza wileńskiego Neffelta.

Neff Timofiej, malarz rosyjski, * 1805, † 1875; z dzieł: „Kobiety w kąpieli" (muz. Rosyjskie w Petersburgu) i malowidła w soborze Izaaka (Petersburg).

Nefoskop, przyrząd do wyznaczania kierunku i szybkości przesuwania się chmur. Jest to zwierciadło ze szkłem zaczernionem, na którem nakreślona jest róża wiatrów. Odbite w środku zwierciadła chmury obserwujemy zapomocą ruchomego wizjera, utrzymując oko niezmiennie w danym kierunku; wówczas linja róży wiatrów, po której zdaje się przesuwać chmura, wskaże kierunek jej biegu, a czas, zużyty na przejście chmury od środka do brzegu, daje możność wnioskowania o szybkości jej ruchu.

Nefroza, ob. nephrosis.

Nefryt, minerał, jeden z amfibolów. Zbity, spoisty, bardzo mocny i wytrzymały. Jest to zbita mieszanina mikroskopowych włókienek tremolitu. Minerał ten ma duże znaczenie w wyrobach ludzkich: w postaci siekierek znajdujemy go wśród zabytków neolitycznych Europy, a i dziś ludność tubylcza Nowej Zelandji wyrabia zeń oręż, dłuta itp. Pokłady jego znajdują się w Turkiestanie, w górach Nan-Chan (Chiny), w Nowej Zelandji. Znajduje się też na Śląsku w Kamieniu.

Neftis, egipska bogini krainy zmarłych, siostra i żona Tyfona, wychowawczyni Horusa.

Nefud, wielka pustynia piaszczysta w środk. Arabji, między Syrją a Nedżdem.

Negacja (łac. negere, zaprzeczać), zaprzeczanie, przeczenie; wyraża się zdaniem przeczącem, odmawiającem uznania zdaniu twierdzącemu o tym samym podmiocie i orzeczeniu.

Negapatam, m. port. w prow. madraskiej (Indje bryt. płd.), 60.200 mieszk.; wyroby bawełniane i jedwabne.

Negatyw, obraz, otrzymany na kliszy fotograficznej. Cienie i światła negatywu odpowiadają odwrotnie światłom i cieniom przedmiotu fotografowanego.

Negatywizm, negativismus, uporczywe sprzeciwianie się wszelkim poleceniom i perswazjom, objaw, charakterystyczny dla tzw. otępienia wczesnego (dementia praecox).

Negatywny ruch wybrzeża, obniżanie się poziomu morza, wskutek czego ląd się powiększa (ob. pozytywny ruch wybrzeża).

Negatywny sąd, sąd przeczący, tj. taki, w którym orzeczenie odmawia przynależności danej cechy podmiotowi, albo też sąd, w którym wyłączamy przedmiot, oznaczony przez podmiot, z klasy przedmiotów, oznaczonych przez orzeczenie. Symbol: *S.* nie jest *P.*

Negatywny termin, termin, oznaczający nieobecność jakiejś cechy; zazwyczaj termin taki posiada przedrostek „nie", „non", „in" (np. indywidualny, nierówność, niesprawiedliwy itd.). Niekażdy termin n. posiada przedrostek „nie" (np. ciemny, jako negacja do „jasny") i niekażdy termin, posiadający ten przedrostek, jest naprawdę negatywny (np. termin „niezdrów" ma znaczenie terminu pozytywnego „chory").

Negocjator (łac.), prowadzący układy, umawiający. Termin, używany w słownictwie dyplomatycznem; negocjacja, prowadzenie układów.

Negoi, ob. Neagoin.

Negotiorum gestor, ob. pełnomocnictwo.

Negri Ada, poetka włoska, * 1870 w Lodi; nauczycielka ludowa, wyszła w 1896 r. zamąż za fabrykanta Garlanda w Medjolanie; pierwsze zbiorki poezyj: „Fatalità" (1892) i „Tempeste" (1896) opiewały przeważnie niedolę wydziedziczonych; następnie przeszła do liryk uczuciowych i nastrojowych: „Maternità" (1904), „Il libro di Mara" (1919) i in.

Negri Sembilan, sułtanat na półw. Malajskim, wchodzący w skład Związku Państw Malajskich, 6.700 km², 130.000 mieszk.

Negro, po hiszp. czarny.

Negro (Rio), trzy rz. w Am. Płd.: 1) najw. dopływ Amazonki, wypływa w Kolumbji, 2.150 km.; 2) najw. rz. w Patagonji płn., wypływa z Andów, uchodzi do oceanu Atlantyckiego, 1000 km. dług.; 3) gł. rz. Urugwaju, przepływa pampasy i uchodzi do rz. Urugwaju.

Negroidzi, ogólna nazwa ludów, nie należących do Murzynów, posiadających jednak wiele właściwych im cech antropologicznych; zaliczają do nich Buszmenów, Hotentotów, Pigmejów afryk., ludy Drawida, Papuasów, Australczyków i Negrytów.

Negroponte, ob. Eubea i Chalkis.

Negros, wyspa w archipelagu Filipińskim (Azja płd.-wsch.), 12.098 km², 461.000 mieszk.

Negryci, ogólna nazwa pierwotnych ludów ciemnoskórych, zamieszkałych dziś w małej liczbie w trudno dostępnych okolicach płd. i płd.-wsch. Azji (Nikobary, wyspy Andamańskie, półwysep Malajski, Filipiny itd.); zaliczani są do N. w szerszem znaczeniu też Pigmeje z N. Gwinei i z N. Hebrydów.

Negryle, plemiona karłowate w puszczy środkowej Afryki, np. Akka, Boni, Wambutti i in.

Negrzy, ob. Murzyni.

Negus (etjop., król), tytuł władców abisyńskich. Negus — Negesti, król królów, zwierzchni król.

Neheim, m. w Westfalji (Prusy), 11.300 mieszkańców; przemysł metalowy.

Nehemjasz, podczaszy króla perskiego Artakserksesa I, 445—433 namiestnik w Jerozolimie. Odbudował mury miasta Jerozolimy i wraz z Ezdraszem pracował nad reformą obyczajów i religji zboru żydowskiego; autor księgi Starego Testamentu, zwanej także drugą księgą Ezdrasza, napisanej w 13 rozdziałach po hebrajsku.

Nehring Władysław, polski historyk literatury, * 1830 w Klecku pod Gnieznem, † 1909 we Wrocławiu; prof. uniw. wrocławskiego, później rektor; jeden z twórców naukowego badania dziejów literatury polskiej. Pisywał rozprawy i studja z zakresu historji literatury polskiej.

Neickel Kasper Fryderyk, autor ważnego dzieła pt. „Museographia", wyd. w Wroc-

ławiu 1727, zawierającego jeden z pierwszych spisów bibljotek i zbiorów starożytności.

Neidenburg, ob. Nibork.

Neilgherry Hills, ob. Nilgiri.

Neilston, m. w hr. Renfrew (Szkocja), 15.300 mieszk.

Neipperg, hrabiowski ród szwabski, 1) Wilhelm Reinhard, feldmarsz. austr., * 1684, † 1774; 2) Adam Adalbert, generał austr., * 1775, † 1829; morganatyczny mąż (od 1821) Marji Ludwiki, wdowy po Napoleonie I.

Neisse, ob. Nissa.

Neisser Albrecht, lekarz niemiecki, *1855, † 1916 we Wrocławiu; 1882 profesor i kierownik kliniki chorób skórnych we Wrocławiu, badacz w dziedzinie dermatologji; 1897 odkrył bakterje rzeżączkowe (Gonococcus, dwoinki N-a). W 1905 pierwsze próby szczepienia kiły małpom.

Neith, bogini egipska, towarzyszka boga Ptha, czczona szczególnie w Sais.

Ne Iupiter quidem omnibus placet (łac.), nawet Jowisz nie ma u wszystkich uznania.

Neiva, stol. prow. Huila w Kolumbji, nad rz. Magdaleną (Am. Płd.), 24.900 mieszk.

Nejapa, m. w rep. San Salvador (Am. środk.), 6.000 mieszk.; w 1917 zniszczone niemal zupełnie przez trzęsienie ziemi.

Nejedlý Jan, poeta i uczony czeski, * 1776, † 1834; utworami swemi przygotowywał epokę patrjotycznego romantyzmu czeskiego; wydawca kwartalnika literacko-oświatowego „Hlasatel český". Tłumacz „Iljady" i szeregu utworów starej literatury greckiej, angielskiej, niemieckiej i francuskiej.

Nejedlý Otokar, współczesny pejzażysta czeski, * 1885; prof. Akademji Sztuk Pięknych w Pradze Czeskiej.

Nejedlý Wojciech, literat czeski z epoki odrodzenia, * 1772, † 1844; z utworów najwybitniejsze: „Ostatni sąd", „Otokar w Prusach", „Wratisław", „Karol Czwarty" i in.

Nejedlý Zdeněk, pisarz czeski, * 1878; profesor nauk muzycznych na uniwersytecie w Pradze. Napisał szereg monografij o Zd. Fibichu, Fr. Smetanie, J. B. Foersterze, Vd. Nováku, R. Wagnerze i in.; liczne studja estetyczne i krytyki w czasopismach.

Nekar (niem. Neckar), pr. dopływ Renu, wypływa w Szwarcwaldzie, dług. 397 km., żeglowny.

Nekrobioza (greck. nekros, umarły), stan powolnego obumierania komórek zwierzęcych i roślinnych pod wpływem czynników chorobotwórczych lub nieodpowiednich warunków zewnętrznych (zbyt wielkiej temperatury, braku wilgoci niezbędnej itp.). Wyrazem n. są zmiany, zarówno w protoplazmie komórkowej, jak i szczególnie w jądrze komórkowem (rozpadanie się jądra na poszczególne fragmenty, rozpuszczanie się lub zagęszczanie jądra). Wynikiem ostatecznym n. jest nekroza czyli martwica.

Nekrofilik (greck.), człowiek, dotknięty nekrofilją (ob. nekrophilia).

Nekrofobja (greck.), chorobliwa obawa przed umarłymi; zdarza się przy neurastenji.

Nekrografja (greck.), opis zwłok.

Nekrologja (greck.), właściwie księga umarłych, również notatki i ogłoszenia o zgonach.

Nekromancja (greck.), wywoływanie i zaklinanie duchów zmarłych w celu poznania przyszłości.

Nekrophilia (greck.), obcowanie płciowe ze zwłokami osób, często poprzednio pozbawionych życia przez nekrofilika.

Nekropolis (greck. nekros, umarły, i polis, miasto); nazwa, oznaczająca miejsce (cmentarze), zawierające wielką ilość grobów.

Nekropsja (greck.), to samo co autopsja (ob.).

Nekroskopja (greck.), oglądanie zwłok; w medycynie sądowej ma na celu stwierdzenie obrażeń zewnętrznych na ciele umarłych.

Nekrospermja (greck.), wydzielanie w nasieniu męskiem plemników martwych, pozbawionych ruchu, zniekształconych; choroba wrodzona lub nabyta (często po przebyciu rzeżączki), jeden z powodów niepłodności męskiej.

Nekrotomja (greck.), 1) sekcja zwłok, dokonywana w celach naukowych lub sądowo-lekarskich; 2) wycięcie tkanki obumarłej (martwicowej, nekrotycznej).

Nekroza, ob. martwica.

Nekroza koagulacyjna, ob. koagulacyjna nekroza.

Nekroza kolikwacyjna, ob. kolikwacja.

Nektar w pojęciu greck. napój boski. Spożywanie n. wraz z ambrozją, tj. pokarmem bogów, podtrzymuje życie nieśmiertelne, darzy wieczną młodością i wytwarza krew, właściwą tylko bogom. Obecnie wyraz n. oznacza w przenośni napój smaczny i orzeźwiający.

Nektarjusz, pierwszy patrjarcha konstantynopolitański (381—396); podczas drugiego soboru powszechnego (381), gdy Grzegorz z Nazyanu zrzekł się pretensyj do stolicy bisk. w Konst., ojcowie, obecni na soborze, powołali na tę godność N. i nadali jego stolicy pierwsze miejsce po stolicy rzymskiej, przyznając jej równocześnie godność siedziby patrjarszej. Do najważniejszych rozporządzeń N. należy zniesienie publicznego wyznawania grzechów i związanego z tym aktem urzędu penitencjarzy. Za przykładem N. poszli w tym kierunku prawie wszyscy biskupi Wschodu.

Nekton, ob. necton.

Nélaton Auguste, chirurg francuski, * 1807, † 1873; od 1851 profesor kliniki chirurgicznej w Paryżu, 1866 chirurg przyboczny Napoleona III, 1868 senator. Zasłużony głównie w chirurgji dróg moczowych.

Nelidow Aleksandr, dyplomata rosyjski; zawierał pokój w San Stefano, uczestniczył 1878 w kongresie berlińskim; 1883 poseł w Konstantynopolu, 1897 w Rzymie; † 1910 w Paryżu.

Nelli Ottaviano di Martino, malarz umbryjski, rodem z Gubbio, † 1444; dzieło

główne: malowidło ścienne w S. Maria Nuova w Gubbio „Madonna z dzieciątkiem w otoczeniu grających aniołów" (1403).

Nellur (ang. Nellore), m. okręg. w prow. madraskiej (Indje bryt.), 32.000 mieszk.

Nelson, 1) m. w hr. Lancaster (Anglja płn.-zach.), 40.000 mieszk.; kop. węgla, przemysł bawełniany; 2) m. portowe i stol. prow. na wyspie płd. N. Zelandji, 11.000 mieszk.; kop. złota i srebra.

Nelson, rz. w Kanadzie (Am. Płn.), wypływa z jez. Winnipeg, uchodzi do zat. Hudsona, dług. 650 km.

Nelson Horatio wicehr., admirał angielski, * 1758 w Burnham Thorpe (Norfolk); zniszczył flotę francuską 1. VIII. 1798 pod Abukirem, 1801 rozbił flotę duńską pod Kopenhagą, 21. X. 1805 flotę francusko-hiszpańską pod Trafalgarem, przyczem sam zginął.

Nelson Leonard, filozof niemiecki, * 1882; od 1919 prof. w Getyndze; należy do szkoły Fries'a; napisał: „Vorlesungen über die Grundlagen der Ethik", „Die Rechtswissenschaft ohne Recht", „Ethischer Realismus" i in.

Nelumbium (Nelumbo), lotos, rodzaj roślin wodnych z rodziny Nymphaeaceae (grzybieniowate), właściwych Ameryce i Azji. Liście tarczowato-kielichowate, całobrzegie, kwiaty barwy białej, różowej lub żółtej, wystają wysoko ponad wodę. Najokazalszym gatunkiem jest N. nucifeгum, l. prawdziwy (Rys.: *a* kwiat, *b* owoc, *c* nasienie), z Azji zwrotnikowej (według Teofrasta w Egipcie na rzece Nilu niegdyś rosnący), o kwiatach różowych, anyżowej woni. Roślina czczona przez starożytnych Egipcjan, obecnie przez Hindusów. Mączyste nasiona, kształtem zbliżone do bobu (stąd rzymska nazwa tej rośliny Faba aegyptiaca), oraz kłącza tego gatunku, jak również gat. N. luteum z Płd. i Środk. Ameryki, są używane na pokarm.

Nelumbium.

Nem, ob. Pirquet'a system odżywiania.

Nemachilus barbatula, śliz, ryba z rodziny Cyprinidae (karpiowate); rząd Ostariophysi, podgromada Teleostei (kostnoszkieletowe). Ciało wydłużone, prawie obłe, dług. 12 cm.; czoło szerokie, otwór gębowy mały, od spodu pyszczka otoczony mięsistemi wargami; 4 długie wąsiki u wargi górnej, 2 w kątach ust. Szczęki bezzębne, dolne kości gardłowe z 8—10 zębami z każdej strony. Łuski bardzo drobne. Wierzch oliwkowy, brzuch i boki żółtawe, ciemno marmurkowane. Płetwy grzbietowa i słabo wycięta ogonowa ciemno nakrapiane. Żyją w czystych wodach bieżących nizinnych i górskich.

Nemanja, dynastja władców serbskich, z których ważniejsi: 1) Stefan 1159—1195, † 1200; 2) Stefan, król, 1195—1224; 3) Stefan Urosz, † 1272; 4) Stefan Urosz 1321—1336; 5) Stefan Duszan 1336—56; 6) Stefan Urosz, ostatni z dynastji, † 1367.

Nematocera, nitkorogie, nazwa zespołu rodzin owadów dwuskrzydłych (Diptera) z podrzędu Orthorhapha. Muchówki o smukłem ciele, z nitkowatemi, wieloczłonowemi czułkami. Łuseczki (tegulae) szczątkowe. Należą tu rodziny: Mycetophilidae (bedlinkowate), Bibionidae (leniowate), Chironomidae (ochotkowate), Culicidae (komarowate), Simuliidae (mustykowate), Cecidomyidae (pryszczarkowate), Tipulidae (koziułkowate).

Nematocysta, ob. knidoblast.

Nematodes, nicienie lub obleńce; rząd robaków z gromady Aschelminthes. Ciało obłe, nitkowato lub wrzecionowato wydłużone, od 0,001 mm do 1 m. dług., okryte grubym oskórkiem (cuticula), który może wytwarzać różnego rodzaju wyrostki, haczyki, kolce, brodawki itp. Prawdziwej segmentacji brak. Podskórna warstwa mięśni podłużnych tworzy cztery wyodrębnione pasma, pomiędzy któremi w tzw. linjach nabocznych leżą naczynia wydalnicze, po stronie zaś brzusznej i grzbietowej przebiegają główne pnie układu nerwowego, połączone z sobą spoidłami i pierścieniem nerwowym w okolicy przełyku. Przełyk przystosowany do ssania; otwór gębowy na przodzie ciała, odbyt na stronie brzusznej wpobliżu końca ciała. Układu krwionośnego i organów oddechowych brak. U form pasorzytnych, żyjących w warunkach beztlenowych, oddychanie polega na odszczepianiu tlenu od związków organicznych (np. glikogenu). Przeważnie rozdzielnopłciowe, czasem hermafrodyty. Rozwój bezpośredni lub związany z przekształceniami i przemianą pokoleń i gospodarzy. Zrzadka partenogeneza. Należą tu bardzo liczne gatunki wolnożyjące i pasorzytnicze. Ważniejsze rodziny: Enoplidae, Anguillulidae, Mermitidae, Filariidae, Trichotrachelidae, Strongylidae i Ascaridae.

Němcová Božena, powieściopisarka czeska, * 1820, † 1862; autorka pierwszych realistycznych powieści czeskich i jedna z największych kobiecych postaci, zasłużonych dla kulturalnego rozwoju narodu. Z utworów najwybitniejsze: „Babunia", „Dzika Bara", „Siostry", „Długa noc", „Obrazek ze wsi", „Podgórska wieś", „W zamku i na podzamczu", „Ludzie biedni", „Chata pod górami", „Pan nauczyciel" i in. Zebrała i opracowała bogate zbiory bajek i opowieści ludowych czeskich i słowackich.

Nemea, dolina i staroż. m-ko w Argolidzie (Grecja); słynne igrzyska nemejskie; świątynia Zeusa.

Němec Bohumil, uczony czeski, * 1873; profesor biologji na uniwersytecie czeskim w Pradze.

Německý Brod, m. w żupie praskiej (Czechosłowacja), 90.000 mieszk.

Němejc Augustin, malarz czeski, * 1861. Motywy utworów swoich czerpie głównie

z życia ludu wiejskiego z okolicy Pilzna czeskiego.

Nemejski lew, ob. Herakles.

Nemeksar, ob. Daszt-i-Naumid.

Nemertini, nemertyny cz. wstężniaki, gromada robaków (Scolecida). Ciało przeważnie bardzo wydłużone, wstęgowate, od kilku mm. do kilku m. dług., okryte migawkowym nabłonkiem, uposażonym w liczne gruczoły śluzowe. Wór skórno-mięśniowy gruby, silnie rozwinięty. Z przodu ciała długi wysuwalny ryjek i dwie urzęsione jamki zmysłowe. Jelito zaczyna się na stronie brzusznej otworem gębowym; na całej swej długości tworzy boczne uchyłki i kończy się na tylnym końcu ciała otworem odbytowym. Układ krwionośny zamknięty, złożony z naczynia grzbietowego i dwóch bocznych, z niem połączonych. Krew bezbarwna, rzadziej zawierająca owalne czerwone ciałka z hemoglobiną. Układ wydzielniczy z dwóch głównych, rozgałęzionych pni bocznych, otwiera się nazewnątrz jedną parą lub większą ilością otworów. Z małemi wyjątkami rozdzielnopłciowe. Gonady, umieszczone po bokach ciała między wyrostkami jelita, powtarzają się wielokrotnie i otwierają nazewnątrz krótkiemi przewodami. Rozwój prosty (Metanemertini) lub metamorfoza, w większości przypadków z larwą pilidium. Przeważna większość nemertyn żyje w wodach morskich, istnieje jednak pewna ilość gatunków słodkowodnych, lądowych i pasorzytniczych. N. obejmują cztery rzędy: Protonemertini, Mesonemertini, Metanemertini i Heteronemertini.

Nemertyny, ob. Nemertini.

Nemezys (Nemesis), bogini grecka, uosobienie surowego i ścisłego wymiaru sprawiedliwości.

Neminem captivabimus nisi iure victum, „nikogo nie uwięzimy, o ile go prawem nie przekonamy", temi słowy rozpoczynał się przywilej, nadany szlachcie polskiej 1425, 1430, 1433 i 1435, zastrzegający, że, z wyjątkiem ściśle określonych przypadków, nie wolno szlachty więzić bez wyroku sądowego.

Nemo ante mortem beatus (łac.), nikt nie może zwać się szczęśliwym przed śmiercią; zdanie przypisywane Krezusowi.

Nemo iudex idoneus in propria causa (łac.), nikt nie może być sędzią we własnej sprawie.

Nemophila, różnielica (porcelanka), rodzaj roślin zielnych z rodz. Hydrophyllaceae, pochodzących przeważnie z Kalifornji. Gatunki: N. insignis, r. błękitna, o kwiatach z koroną dzwonkowatą, w głębi białą, na brzegu błękitną; n. maculata, r. plamista, podobna do poprzedniej, o koronie upstrzonej, i inne, uprawiane często jako rośliny ozdobne kwiatowe.

Nemo propheta sua splendidus in patria (łac.), nikt nie jest prorokiem we własnej ojczyźnie (słowa Chrystusa).

Nemours, m. w dep. Seine-et-Marne (Francja), nad rz. Loing, 5.000 mieszk.; stary zamek, dziś więzienie.

Nemours Louis, ks. Orleański, drugi syn Ludwika Filipa, * 1814, † 1896 w Wersalu.

Nemrod albo Nimrud, postać bibljna, syn Kusza, wnuk Chama, możny król i myśliwy z 2230 przed Chr.; dziś zapalczywych myśliwych zwą często w humorystycznem znaczeniu „nemrodami".

Nemunas, ob. Niemen.

Nena-Sahib (Nana-Sahib), przywódca powstania hinduskiego 1857—58 r.

Nencki Leon, lekarz, * 1848, † 1904; studja w Warszawie, Bernie, Wiedniu i Londynie; kierownik pracowni chemiczno-bakterjologicznej szpitali warszawskich, wiceprezes Tow. Higjenicznego; ogłosił wiele prac specjalnych.

Nencki Marceli, fizjolog i chemik polski, * 1847 w Boczkach (woj. kaliskie), † 1901 w Petersburgu; studja filologiczne, filozoficzne i chemiczne w Krakowie, Jenie i Berlinie; do 1891 asystent i profesor uniwersytetu w Bernie, 1892 zaproszony na kierownika działu chemicznego w Instytucie Medycyny eksperymentalnej w Petersburgu, w którym pozostawał do śmierci. Prace N. dotyczyły głównie chemji fizjologicznej; odkrył heminę i podał jej wzór strukturalny. Liczne prace jego zostały wydane przez N. Zybera i J. Zaleskiego pt.: „Opera omnia" (Braunschweig, 1905).

Nenia, nazwa łacińska pieśni żałobnej, śpiewanej u starożytnych Rzymian podczas pogrzebu przez jednego z członków rodziny zmarłego. W muzyce nowszej utwór elegijny na głosy kobiece.

Nenufar, ob. Nymphaea.

Neo, nowo... w słowach złożonych; np. neodarwinizm.

Neoceratodus forsteri, ob. Dipnoi.

Neodarwinizm, oparty na darwinizmie kierunek biologiczny, ugruntowany przez uczonego niemieckiego Augusta Weismanna (* 1834, † 1915) i znajdujący uzasadnienie w jego teorji plazmy zarodkowej; odrzuca możliwość dziedziczenia cech nabytych w życiu osobnika pod wpływem czynników zewnętrznych i przypisuje doborowi naturalnemu wartość jeszcze większą, niż teorja Darwina. Kierunek ten głosi hasło wszechpotęgi doboru naturalnego. Ob. darwinizm, lamarckizm, neolamarckizm, witalizm.

Neodym (neodymium), pierwiastek chemiczny, ciężar atomowy 144,3, należy do tzw. „ziem rzadkich"; metal szaro-biały; temperatura topn. 840°; ciężar właśc. 6,9; w związkach chemicznych występuje jako pierwiastek trój i czterowartościowy NdX_3 i NdX_4; odkryty jako mieszanina z prazeodymem pod nazwą „dydym" przez Mosander'a 1842; wydzielony w stanie czystym przez Auer von Welsbach'a 1885. Zastosowania praktycznego nie posiada.

Neofici (greck.), nowonawróceni do Kościoła z religij niechrześcijańskich, szczególnie nowochrzczeni Żydzi.

Neogaea, ob. neotropikalna sfera.

Neogen, okres, obejmujący młodszy trzeciorzęd, tzw. miocen i pliocen.

Neoheglizm, kierunek filozoficzny, odnawiający i rozwijający zasadnicze myśli filozofji Hegla. Jednym z wybitnych przedstawicieli tego kierunku jest współczesny filozof włoski Benedetto Croce.

Neoimpresjonizm, kierunek w malarstwie francuskiem, stosujący technikę układania plamkowego obok siebie barwników czystych (pigmentów), nie mieszanych na palecie lub na powierzchni obrazu; różni się od impresjonizmu tendencją do komponowania obrazów.

Neolamarckizm, oparty na lamarckizmie kierunek biologiczny, odrzucający głoszoną przez neodarwinistów wszechpotęgę doboru naturalnego przy powstawaniu nowych gatunków, wzgl. dziedzicznych odmian; uznaje nietylko możliwość dziedziczenia cech, nabytych podczas życia przez osobnika, lecz przyjmuje w tym procesie wyłączny lub znacznie większy, niż udział doboru naturalnego, wpływ czynników zewnętrznych (tryb życia, właściwości środowiska, klimat, warunki odżywiania, używanie lub nieużywanie narządów itp.). Ob. lamarckizm, neodarwinizm, darwinizm, witalizm.

Neolit nazwa młodszej epoki kamiennej przypadającej na współczesny okres geologiczny. Obejmuje kultury ludzkie pomiędzy końcem paleolitu a początkiem epoki bronzu. Upowszechniły się wyroby kamienne gładzone, nieznane w paleolicie. Rozszerzyła się znajomość ceramiki, wykazująca w swej ornamentyce przeważnie geometryczne cechy stylowe poszczególnych grup kulturowych oraz umiejętności artystyczne. W zakresie trybu życia ludzkiego daje się stwierdzić hodowla bydła i uprawa roli. Obok jaskiń i szałasów weszły w użycie ziemianki i domy słupowe, oraz osady nawodne. W grobach szkieletowych przeważa ułożenie zmarłych w postaci skurczonej. Z końcem neolitu wchodzi w użycie gdzieniegdzie ciałopalenie. Neolit Europy dzieli się niemal powszechnie na cztery okresy, koniec okresu IV przypada na południu na około 2500 przed Chr., w Europie środk. około 2000 przed Chr., w Skandynawji zaś około 1800 przed Chr.

Neokantyzm, ob. nowokantyzm.

Neokastro, ob. Navarino.

Neokom, okres dolnej kredy, w którym powstały utwory, bogate w skamieliny.

Neokrytycyzm, ob. nowokantyzm.

Neologizmy, wyrazy nowe, wprowadzane w mowie i literaturze.

Neomaltuzjanizm, ob. Malthus Thomas Robert.

Neomarksizm, tzw. kryzys marksizmu, obejmuje kierunki społeczno-polityczne, opierające się na teorji Marksa, lecz bądź odrzucające, bądź zmieniające niektóre jego twierdzenia; główne z tych kierunków: rewizjonizm i syndykalizm.

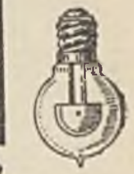
Neomorphosis, neomorfoza, ob. regeneracja.

Neomys, ob. Soricidae.

Neon, pierwiastek chemiczny, ciężar atomowy 20.2, gaz bez barwy i zapachu; temp. topn. — 253°, temperat. wrz. — 233° (760 mm); ciśnienie krytyczne 26.86 atm. Należy do grupy O-ej układu okresowego, czyli do tzw. „gazów szlachetnych", nie tworzących związków chemicznych; w atmosferze ziemskiej znajduje się w ilości 0,0015% objętościowych. Odkryty przez Ramsay'a i Travers'a w 1908.

Neonowa lampa łukowa.

Żarówka neonowa.

Neonatus, ob. noworodek.

Neonowe światło, światło otrzymywane w rurkach Geissler'a, napełnionych rozrzedzonym neonem i helem; n. ś. posiada ładną barwę czerwoną i używane jest do oświetlenia i reklam świetlnych.

Neophobia (greck.), obawa rzeczy nowych, właściwość psychiczna ludzi starych.

Neophron percnopterus, białosęp, ptak z rodziny Vulturidae (sępy); podrząd Accipitres, rząd Falconiformes. Głowa obnażona aż poza oczy, upierzenie barwy brudno białej, wpadającej w rdzawy kolor na grzbiecie i piersiach, lotki czarne; głowa, woskówka i naga plama na wolu żółto-pomarańczowe. Długość dzioba równa długości głowy. Zamieszkuje całą płd. Europę, płn. i środk. Afrykę. U nas się nie spotyka; najbliższem stanowiskiem są skały nadbrzeżne przy ujściu Ladawy do Dniestru (Podole). Tryb życia towarzyski; karmi się przeważnie padliną. Był czczony w Egipcie jako bóstwo, stąd wizerunki białosępa często spotykają się na pomnikach egipskich.

Neopitagoreizm, kierunek filozoficzno-religijny, powstały w ostatniem stuleciu przed Chr., nawiązujący do poglądów filozoficznych Pitagorasa (VI w. przed Chr.) i przesiąknięty pierwiastkami platońskiemi.

Neoplasma, nowotwór, guz większy lub mniejszy; rozwija się bez uchwytnej przyczyny, ma zdolność do wzrostu nieograniczonego, składa się z tkanek atypowych. Jedne n. rosną wolno, nie niszczą otaczających tkanek i nie dają przerzutów do innych tkanek i narządów (n. dobrotliwe: włókniaki, mięśniaki, nerwiaki), inne rosną bardzo szybko, wrastają w otaczające tkanki, dają liczne przerzuty, prowadzą do wyniszczenia ustroju (n. złośliwe: mięsaki — sarcoma, jeśli zbudowane są z atypowej tkanki łącznej, raki — carcinoma, jeśli powstają z nabłonka). Do n. złośliwych najbardziej skłonni są ludzie starsi (po 50-tym roku życia); mięsaki (sarcoma) często zdarzają się u ludzi młodych. N. mogą się wszędzie umiejscawiać; najczęstsze są raki gruczołu sutkowego i macicy u kobiet, raki wargi dolnej u mężczyzn. Powody powstawania n. nie są znane; dziedziczenie ich nie jest dowiedzione z całą pewnością. Leczenie dotychczas było tylko operacyjne, w ostatnich czasach

stosować zaczęto również energję promienistą (promienie Roentgena, radu).

Neoplatonizm, ob. nowoplatonizm.

Neoptolemos lub Pyrrus, syn Achillesa i Deidamji, protoplasta królów Epiru.

Neorealizm, współczesny kierunek filozoficzny, rozwijający zmodernizowaną doktrynę naiwnego realizmu. Krzewi się głównie w Ameryce. Przedstawiciele: Fullerton, Royce i in.

Neosalvarsan, syntetyczny związek organiczny, połączenie salvarsanu z pochodną formaldehydu (sulfooksyformaldehyd); żółtawy, w wodzie łatwo rozpuszczalny proszek. Roztwory wodne n. stosowane są w zastrzykach dożylnych przy kile, durze powrotnym, zgorzeli płuc, niekiedy przy zimnicy.

Neoscholastyka, odnowiona w końcu XIX wieku, z polecenia papieża Leona XIII, filozofja scholastyczna Tomasza z Akwinu, jako jedyna filozofja, zgodna z dogmatami katolicyzmu.

Neoslawizm, ob. panslawizm.

Neosporidia, ob. Sporozoa.

Neotenja, występowanie dojrzałości płciowej u zwierząt, które pod względem ogólnego rozwoju pozostają jeszcze w stanie larwalnym. N. zachodzi np. u meksykańskiego płaza aksolotla (Amblystoma mexicanum), u niektórych termitów, u tzw. dodatkowych samców wąsonogów (Cirripedia), u pasorzytniczych gatunków równonogów (Isopoda) oraz u karłowatych samców wrotków (Rotatorja).

Neotomizm, odnowiona i, o ile to wogóle możliwe, uzgodniona z wymaganiami dzisiejszej nauki, doktryna filozoficzna św. Tomasza z Akwinu, uprawiana przez filozofów katolickich. Wybitną rolę w odnowieniu tomizmu odegrał papież Leon XIII i kardynał Mercier. Ob. neoscholastyka.

Neotropikalna sfera, neogaea, w zoogeografji teren faunistyczny, obejmujący Amerykę środk. i płd. oraz wyspy Antylskie.

Neottia, gnieźnik, rodzaj roślin z rodziny Orchidaceae (storczykowate). Rośliny grzybożywne, o grubych korzeniach, skupionych w rodzaj gniazda, łodydze bezzieleniowej, pokrytej łuskowatemi liśćmi. W Polsce N. nidus avis, g. gniazdosz (Rys.: *a* pojedyńczy kwiat); bylina 20—40 cm. wysok., o kwiatach żółtobrunatnych, kwitnie V—VI. Cieniste lasy, zwłaszcza bukowe.

Neottia nidus avis.

Neowitalizm, ob. witalizm.

Neowulkaniczne skały, skały wulkaniczne wieku trzeciorzędowego.

Neozoiczna era, to samo co kenozoiczna era (ob.).

Nepa, ob. Hydroceres

Nepal, niepodległe państwo na płd. stoku Himalajów, 154.000 km², 5,600.000 mieszk. (Tybetańczyków); rolnictwo, chów bydła; kop. miedzi; handel z Indjami i Tybetem; stol. Katmandu. N. podlega wpływom W. Brytanji.

Nepenthaceae, dzbanecznikowate, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Polycarpicae (wieloowockowe), z jednym tylko rodzajem Nepenthes (ob.).

Nepenthes, dzbanecznik, rodzaj roślin z rodziny Nepenthaceae (dzbanecznikowate); podkrzewy okolic zwrotnikowych Azji, Australji i wysp wsch.-afrykańskich. Rośliny owadożerne, o liściach zakończonych kubkowatemi utworami (Rys. 1), powstałemi z odpowiednio przekształconej blaszki liściowej; nasada liścia rozszerza się w postaci blaszki, ogonek zaś liściowy może służyć jako wąs czepny. Kubki, służące do chwytania owadów, są niekiedy jaskrawo barwne i wielkie. Na dnie kubków znajduje się wodnista ciecz trawiąca (Rys. 2). Liczne gatunki uprawiane są jako rośliny cieplarniane, np. N. destillatoria (Cejlon), N. Rajah (Borne N. maxima (Celebes).

Nepenthes.

Neper John, ob. Napier John.

Nepeta, kocimiętka, rodzaj roślin z rodziny Labiatae (wargowe). Zioła płn. umiarkowanej strefy, o mocnej cytrynowej woni. W Polsce N. cataria, k. właściwa, bylina 6—12 dm. wysok., szaro włosista, o białych lub różowawych kwiatach. Kwitnie VII—VIII. Pospolita; przychacia, płoty, zarośla.

Nephelium, jagodzian, rodzaj roślin drzewnych z rodziny Sapindaceae (mydleńcowate), właściwych Azji zwrotnikowej i Australji. Gatunki jagodzianu należą do pierwszorzędnych drzew owocowych. N. lappaceum, j. włosisty, N. longanum, j. żółty, uprawiane powszechnie w Azji zwrotnikowej oraz na Jawie.

Nephralgia (greck.), ból w okolicy nerki, objaw kamicy nerkowej, opuszczenia nerki, zapalenia miedniczek nerkowych (pyelitis).

Nephritis, ob. Bright'a choroba.

Nephrolithiasis, kamica nerkowa, tworzenie się w miedniczkach nerkowych złogów moczanowych, szczawianowych lub fosforanowych. Złogi te, przedostając się z miedniczek nerkowych do moczowodów (ureter), powodują napady kolki nerkowej; stać się mogą powodem krwiomoczu (haematuria).

Nephrolithotomia (greck.), operacyjne usunięcie kamieni z miedniczek nerkowych przy kamicy nerkowej (nephrolithiasis).

Nephropathia (greck.), pojęcie, wprowadzone przez anatoma niemieckiego Aschoffa, dla schorzeń nerek charakteru niezapalnego i nienowotworowego. N. spowodowana bywa przez

zwyrodnienie elementów nerkowych; klinicznie przebiega jako tzw. nefroza (nephrosis).

Nephrophtisis (greck.), gruźlica nerek (tuberculosis renum), zwykle dołącza się wtórnie do istniejącej gruźlicy płuc lub gruczołów.

Nephrosclerosis, **nephrocirrhosis** (greck.), marskość nerek; choroba, wywoływana albo jako następstwo przebytego zapalenia nerek (tzw. marskość wtórna — n. secundaria) albo też spowodowana przez pierwotną miażdżycę drobnych tętnic nerkowych (marskość pierwotna — n. genuina). Marskość pierwotna występuje u ludzi w 40—50 roku życia. Klinicznie przebiega w początkowych stadjach jako nieznaczny białkomocz, z bardzo nieznaczną ilością wałeczków (cylindrów) w osadzie moczowym; w okresach późniejszych wzrasta ilość wydalanego moczu (polyuria), a spada jego ciężar właściwy (= 1,004—1,009); dołączają się zaburzenia wzrokowe; śmierć następuje albo wskutek mocznicy (uraemia) albo wskutek niedomogi serca.

Nephrosis (greck.), nefroza, zmiana zwyrodnieniowa w nerkach, jako jednostka kliniczna wyodrębniona 1914 przez Volharda i Fahra. Objawy: obrzęki, znaczny białkomocz, zmniejszone wydzielanie moczu o dużym ciężarze właściwym, w osadzie moczowym duża ilość wałeczków (cylindrów). Występuje po zatruciu sublimatem, po przebyciu błonicy, niekiedy podczas kiły; czasem powód nie daje się wykryć (n. genuina).

Nephrotomia (greck.), operacja przecięcia nerki wzdłuż, celem wydobycia kamieni z miedniczek nerkowych przy kamicy nerkowej (nephrolithiasis).

Nepomucen św., ob. Jan Nepomucen.

Nepos Cornelius, historjograf rzymski, * ok. 99, † ok. 24 przed Chr.; autor zbioru biograficznego: „De viris illustribus", zachowanego częściowo.

Nepotyzm (włosk.), faworyzowanie krewnych lub ulubieńców przy udzielaniu posad i nagród przez kierowników rządu.

Neptun, łac. Neptunus, u staroż. Rzymian bóg morza, odpowiadający greckiemu Posejdonowi.

Neptun, ósma i ostatnia, według odległości od słońca, planeta układu słonecznego, odkryta na podstawie obliczeń Leverrier'a przez Galle'a 23 września 1846, jako gwiazdka 8-mej wielkości. Średnia odległość od słońca 4492900000 km., obrót gwiazdowy $60187^d.6$, obrót synodyczny $367^d.49$; mimośród orbity 0,009; nachylenie orbity do ekliptyki 1°47'; masa = $^1/_{19314}$ masy słońca lub 16,9 razy masa ziemi; średnica równikowa = 53.000 km.; czas obrotu dookoła osi nieznany; średnica równikowa kątowa, widoczna z ziemi, 2".4 — 2"7; gęstość (wody = 1) = 1.13; nachylenie równika planety do płaszczyzny ekliptyki 122°; spłaszczenie nieznane; natężenie światła słonecznego 0.001 (na ziemi = 1.000). Z powodu dużego oddalenia od słońca badanie powierzchni N. jest prawie wykluczone, mało też wiemy o jego stanie fizycznym. Neptuna okrąża jedyny satelita, który porusza się ruchem wstecznym, prawie w płaszczyźnie równika planety, odkryty przez Lassell'a 10 października 1846 r.; odległy jest od planety o 13,33 promieni równikowych N.; czas obiegu $5^d 21^h 2^m 38^s.4$; wielkość gwiazdowa 14.

Neptunizm, pogląd Wernera, że wszelkie skały powstały jako osady w wodzie; przeciwieństwem jest teorja plutonizmu (ob.).

Ne puero gladium (łac.), nie dawać chłopcu miecza.

Neque semper arcum tendit Apollo (łac.), dosłownie: niezawsze Apollo naciąga swój łuk, tj. niezawsze przychodzi natchnienie.

Ne quid respublica detrimenti capiat (łac.), niechaj rzeczpospolita nie ponosi szwanku; formuła rzymska przy mianowaniu konsulów: „Caveant consules, ne quid...".

Ner, pr. dopływ Warty, dług. 115 km.

Nerbada, rz. w Indjach bryt., dług. 1.300 km.

Nerczynskij Zawod, m-ko pow. w rep. Dalekiego Wschodu (Syberja Wsch.), nad rz. Ałtaszą, 3.600 mieszk.; ognisko górnictwa.

Nerczyńsk, m. w rep. Dalekiego Wschodu, na Syberji Wschodniej, nad rz. Nerczą, dopływem Szyłki, 11.000 mieszk.; punkt wyjścia kolei nadamurskiej; w okolicach kopalnie złota, srebra, ołowiu, żelaza i cyny, w których przez długie lata zatrudnieni byli przestępcy polityczni i inni, skazani przez sądy rosyjskie na katorgę.

Nereidy, w podaniach greckich piękne nimfy morskie, córki Nereusa (ob.); m. in. Kalipso, Thetis, Amfiryte.

Nereida.

Nerek gruźlica, ob. nephrophtisis; n. marskość — ob. nephrosclerosis; n. zapalenie, ob. Bright'a choroba.

Nereśl, ob. Orlica.

Neret, rodzaj sieci.

Neretwa, także Narenta, rz. w Jugosławji, płynie przez Dalmację, uchodzi 12-tu ramionami do morza Adrjatyckiego, dług. 190 km.

Nereus, w podaniach greckich syn Pontosa i Gai, ojciec 50 córek, zwanych Nereidami, wraz z któremi przebywał w głębiach morza.

Neri (Nerjusz) Filip święty, * 1515 we Florencji, † 1595 w Rzymie; złożyciel zgromadzenia Oratorjanów; kanonizowany 1622; pamiątka 26 maja.

Nering Johann Arnold, budowniczy niemiecki, * 1655, † 1695; pracował w Berlinie, jako główny kierownik budowli Kurfürsta; z dzieł: zamek berliński, zamek w Poczdamie i in.

Néris-les-Bains, miejscowość kuracyjna w dep. Allier (Francja środk.), 3.100 mieszk.; 6 źródeł alkalicznych.

Nerium, oleander, rodzaj roślin z rodziny Apocynaceae (toinowate); N. oleander, o. kwiecisty, piękny krzew okolic naśródziemnomorskich i Azji Mniejszej, gdzie porasta brzegi; liście przeciwległe, lancetowate, całobrzegie; kwiaty różowe lub białe, często pełne, wonne. Uprawiany jako krzew ozdobny, u nas roślina szklarni zimnej. W Indjach Wschodnich N. tinctorium, zawierający niebieski barwnik indygo.

Nerka podkowiasta, „Hufeisenniere", wrodzone zniekształcenie nerki; zrośnięcie obydwu nerek w jeden podkowiasty twór.

Nerka torbielowata, ren cysticus, wrodzona choroba nerek; tworzenie się w nerkach, najczęściej obydwu, większych lub mniejszych okrągłych tworów (torbieli, cystae), wypełnionych surowicą lub krwią. N. torbielowata długi czas przebiega bez objawów, aż nagle daje białkomocz, obrzęki, objawy mocznicowe (uraemia).

Nerka wędrująca, ob. ren mobilis.

Nerki, renes, u człowieka i innych ssaków narządy gruczołowe parzyste, znajdujące się na tylnej ścianie jamy brzusznej z obu stron kręgosłupa; mają postać owalną, przypominającą fasolę; od zewnątrz pokryte są gładką, mocną otoczką (capsula renalis); po jednej stronie mają wcięcie (wnękę, hilus); na przekroju składają się z dwóch współśrodkowo ułożonych substancyj: 1) obwodowej, czyli korowej (corticalis), lekko ziarnistej, wąskiej, nierównej, z występującemi punkcikami, składającej się z szeregu pokręconych kanalików i tzw. kłębków Malpighiego, oraz 2) z substancji rdzeniowej (medullaris), przyśrodkowej, zbudowanej jakby z szeregu oddzielnych piramid i składającej się z całego układu prosto przebiegających kanalików. Substancja korowa ma za zadanie właściwe produkowanie moczu, substancja rdzeniowa zaś zagęszcza mocz i daje początek drogom moczowym wyprowadzającym.

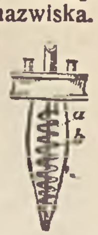
Nerkowa kolka, colica renalis, okresowe napady silnego bólu, rozpoczynającego się ztyłu w okolicy lędźwiowej i jakby kierującego się ku pęcherzowi i zewnętrznym narządom płciowym. Napadowi towarzyszyć mogą mdłości, wymioty, zimny pot, domieszka krwi do moczu, a nieraz kompletny bezmocz. Powód kolki nerwowej — kamica nerkowa (nephrolithiasis).

Nerkowa miedniczka, ob pelvis renalis.

Nerkowe kielichy, calices renales, początek dróg moczowych wyprowadzających; 3—5 błoniastych rozszerzeń, stykających się bezpośrednio z ujściami tzw. piramid nerkowych (ob. nerki). Wszystkie kielichy nerkowe łączą się w jeden większy twór — miedniczkę nerkową.

Nernst Walter, fizyko-chemik niemiecki, * 1864; od 1891 prof. fizyki w Getyndze, potem w Berlinie; ogłosił: „Theoretische Chemie" (1893); wynalazł specjalną lampkę żarową, tzw. lampkę Nernsta; twórca słynnej zasady termodynamicznej, nazwanej od jego nazwiska.

Nernsta lampka, typ elektrycznej lampki żarowej, skonstruowany przez Nernsta w 1897. W lampce tej prąd elektryczny rozżarza drucik, sporządzony z mieszaniny magnezji z tlenkami ziem rzadkich. Ponieważ drucik ten staje się przewodnikiem elektryczności dopiero przy wysokiej temperaturze, należy go ogrzać każdorazowo płomieniem gazowym lub innym, albo też zapomocą spiralki platynowej, owiniętej koło drucika, przez którą przepuszcza się prąd elektryczny. L. Nernsta ma tę zaletę, że świeci na powietrzu i jest ekonomiczna w użyciu.

Lampka Nernsta.

Nernsta zasada, ob. termodynamika.

Nero, największa głębia wpobliżu wysp Marjańskich na Oceanie Spokojnym, 9.634 m.; nazwa pochodzi od okrętu „Nero", którego załoga ją odkryła.

Nero Lucius Domitius Ahenobarbus, po adoptowaniu przez Klaudjusza zwany Claudius Drusus, cesarz rzymski (54—68 po Chr.), * 37, syn Gneusa Domitiusa Ahenobarbusa; został cesarzem po otruciu Klaudjusza. Tchórzliwy i okrutny, kazał zamordować swą matkę, żonę, wielu senatorów; po pożarze Rzymu (64 r.), gdy o podpalenie posądzono jego samego, rozpoczął prześladowanie chrześcijan jako rzekomych podpalaczy; wskutek buntu legjonów, które obwołały cesarzem Galbę, gdy opuścili go pretorjanie, a senat uchwalił detronizację, uciekł z Rzymu i kazał się zabić 68 r.

Nero antico, egipski czarny marmur

Neroccio di Bartolomeo Landi, malarz i rzeźbiarz sjeneński, * 1447, † 1500; z dzieł: „Św. Katarzyna" (posąg z drzewa w katedrze Sjeneńskiej), grobowiec biskupa Piccolomini (tamże).

Nerpa, ob. Phocidae.

Nersesowicz Deodat, Ormianin polski, teolog i orjentalista, †1709; początkowo proboszcz zbuczyński, 1685—87 zastępca arcybiskupa ormiańskiego we Lwowie, następnie jego koadjutor; napisał: „Lexicon Latino-armenum" (1695), „Pierwsze miejsce zwycięstwa pod Wiedniem 1683" (1684) i in.

Nerthus, niekiedy mylnie zwana Hertą, w mitologji niemieckiej bogini ziemi.

Neruda Jan, literat czeski, * 1834, † 1891; sześć tomów jego poezyj: „Kwiaty cmentarza", „Księgi wierszy", „Pieśni Kosmiczne", „Ballady i romance", „Motywy powszednie" i „Pieśni Wielkiego Piątku" należą do najwybitniejszych i najbardziej popularnych utworów poezji czeskiej. Niemniej wartościowe są jego utwory prozą: „Arabeski", „Różni ludzie", „Studja z Pragi", „Trhani" (tj. robotnicy, zajęci przy budowie kolei), „Opowieści z Małej Strony", kilka tomów beletrystycznych opisów podróży do Włoch, Francji, Niemiec, Egiptu itd. oraz kilkanaście tomów felietonów, ogłaszanych przez długie lata w niedzielnych numerach dziennika „Národní Listy" pod popularnym znakiem △. Był również wybitnym krytykiem literackim i teatralnym oraz niepowszednim publicystą politycznym. Zbiorowe wydanie jego dzieł obejmuje 41 tomów.

Nerva Marcus Cocceius, cesarz rzymski 96—98 po Chr., powołany przez senat; adoptował Trajana; † 98.

Nerval, ob. Gérard de Nerval.

Nervi, m. w prowincji genueńskiej (Włochy), 6.800 mieszk.; zimowa stacja klimatyczna.

Nervi belli pecunia (łac.), pieniądze są nerwem wojny.

Nervina (łac.), środki lecznicze, działające wzmacniająco lub uspakajająco na układ nerwowy.

Nervus (łac.), ob. nerw.

Nervus probandi, najważniejsza podstawa, na której oparte jest dowodzenie.

Nervus vagus, ob. vagus.

Nerw (nervus), cieńsza lub grubsza nić, składająca się z włókien nerwowych, otoczonych tkanką łączną i zebranych w mniejsze lub większe pęczki. Ze względu na czynność swą n. dzielą się na: ruchowe (motoryczne), czuciowe (sensoryczne) i wydzielnicze (sekrecyjne). Ze względu na punkt wyjścia, przyjęty jest podział n. na: rdzeniowe (spinalne), mózgowe (cerebralne) i współczulne (sympatyczne).

Nerw błędny, ob. vagus.

Nerw językowo-gardzielowy, ob. glossopharyngeus.

Nerw podjęzykowy, ob. hypoglossus.

Nerwiak, ob. neuroma.

Nerwica, neurosis, choroba nerwowa charakteru czynnościowego, bez stwierdzalnych zmian anatomicznych w układzie nerwowym. Dotyczyć może całego ustroju i wtedy przebiega jako histerja lub neurastenja, albo też dotyczy poszczególnych narządów (np. żołądka, serca, jelit).

Nerwoból, ob. neuralgja.

Nerwowa elektryczność, prądy elektryczne, powstające w nerwach podczas ich czynności przewodzenia bodźców; stwierdzone po raz pierwszy przez fizjologa E. du Bois-Reymond'a w 1843.

Nerwowa komórka, ob. neuron.

Nerwowe choroby, choroby układu nerwowego. Dzielą się na: a) organiczne tj. takie, które zostały wywołane przez zmiany anatomiczne w ośrodkach lub drogach nerwowych (np. guz, ropień lub wylew krwawy w mózgu, zapalenie opon mózgowych), oraz na b) czynnościowe (ob. nerwica).

Nerwowe włókno, wypustka komórki nerwowej wraz ze wszystkiemi odziewającemi ją osłonkami. Osłonki te składać się mogą albo tylko z jednolitej, silnie załamującej światło, substancji tłuszczowej, protagonu, lecytyny i neurokeratyny (tzw. osłonka rdzenna lub myelinowa) albo z cieniutkiej warstewki jednolitych komórek (tzw. osłonka Schwanna lub neurilemma) we włóknach układu współczulnego, albo też z obydwóch tych osłonek (rdzennej i Schwanna w nerwach obwodowych).

Nerwowe zakończenia, ostatnie rozgałęzienia włókien nerwowych w ośrodkowym układzie nerwowym lub w narządach obwodowych (skórze, mięśniach, gruczołach). Zakończenia n., zbudowane w sposób prosty w ośrodkowym układzie nerwowym, przekształcają się w twory, złożone w narządach obwodowych (płytki ruchowe w mięśniach, ciałka Paciniego w skórze).

Nerwowe zwoje, ganglia, ob. zwoje nerwowe.

Nerwowie, lud, należący do związku Belgów, z którym prowadził wojny J. Cezar w r. 57 przed Chr.; byli pochodzenia germańskiego i odznaczali się wielką dzielnością i surowym trybem życia.

Nerwowość, usposobienie nerwowe, ob. neuropatja.

Nerwowy układ ośrodkowy, systema nervorum centrale, układ, składający się z mózgu (cerebrum), rdzenia przedłużonego (medulla oblongata) i rdzenia kręgowego (medulla spinalis). Z narządów powyższych mózg zarządza ruchami dowolnemi (zamierzonemi) i automatycznemi (chodzenie, stanie), warunkuje odczuwanie ciepła, zimna, dotyku, jest siedliskiem zdolności intelektualnych. Rdzeń kręgowy zawiera niezmiernie ważny dla życia ośrodek oddechowy („węzeł życia", „noeud vital"). Rdzeń kręgowy panuje nad odruchami i pośredniczy w przewodzeniu bodźców czuciowych do wyższych ośrodków (do mózgu).

Nerwu zapalenie, neuritis, choroba, dotycząca jednego albo wielu nerwów (polyneuritis), spowodowana przez urazy w okolicę danego nerwu, przez choroby zakaźne lub choroby przemiany materji, przez zatrucia przewlekłe (alkohol, ołów, arsen).

Nerwy czaszkowe, 12 par nerwów, wychodzących z mózgu i dochodzących do nosa (n. węchowe, n. olfactorii), do oczu (n. wzrokowe, n. optici), do mięśni ocznych (n. oculomotorius, n. trochlearis, n. abducens), do powiek, gruczołów łzowych, śluzówki nosa i podniebienia, do skóry twarzy i do mięśni, wykonywujących żucie (n. trójdzielny, n. trigeminus), do mięśni twarzy (n. twarzowy, n. facialis), do ucha (n. słuchowy, n. acusticus), do gardzieli i języka (n. językowo-gardzielowy, n. glossopharyngeus), do krtani, przełyku, płuc, serca, żołądka i jelit (n. błędny, n. vagus), do mięśni pleców i szyi (n. dodatkowy, n. accessorius), do mięśni języka (n. podjęzykowy, n. hypoglossus).

Neslea, orzędka, rodzaj roślin z rodziny Cruciferae (krzyżowe). N. paniculata, o. wiechowata, o liściach lancetowatych, kwiatach żółtych; owoc — łuszczynka, drobna, kulista, jednonasienna. Kwitnie X—XII. Pospolita na polach między zbożem, przy drogach.

Nesselrode Karol Robert hr., rosyjski mąż stanu, * 1780, † 1862; od 1822 min. spraw zagranicznych, 1844—1856 kanclerz; odegrał ważną rolę w tworzeniu koalicji przeciwko Na-

poleonowi I; 1894 skłonił rząd ros. do uśmierzania powstania węgierskiego; 1853 doprowadził do wojny krymskiej.

Nessler Viktor, kompozytor niemiecki, * 1841, † 1890; twórca oper: „Der Rattenfänger von Hameln" (1879), „Der Trompeter von Säckingen" (1884) i in.

Nessler'a odczynnik, alkaliczny (KOH) roztwór jodortęcianu potasowego K_2HgJ_4; b. czuły odczynnik na amonjak i sole amonowe; niewielka ich ilość powoduje powstanie brunatnego osadu.

Nessus, w podaniach greckich centaur, zabity przez Herkulesa, który namówił Dejanirę, aby w krwi, z jego rany wyciekającej, umaczała szatę Herkulesa, zapewniając ją, że w ten sposób zdobędzie środek na wierność małżonka. Herkules, przywdziawszy tę szatę (koszula Dejaniry), zmarł w straszliwych cierpieniach.

Nesterow Michaił, malarz rosyjski, * 1862; z dzieł: „Pustelnik" (1889, gal. Tretjakowska, Moskwa), „Wizja młodzianka Bartłomieja" (tamże), „Cesarzewicz Dymitr" (1899, muz. Rosyjskie).

Nestle'a mączka, szwajcarski środek odżywczy, stosowany w dietetyce niemowląt: mieszanina, składająca się z mąki pszennej (której skrobia przemieniona została przez nagrzewanie w dekstryny), z zagęszczonego, a następnie sproszkowanego, mleka krowiego i z cukru trzcinowego. Zawiera białka 9,9%, tłuszczu 4,5%, węglowodanów 77,7%, wody ok. 8,0%.

Nestor, w podaniach greckich król miasta Pylos w Mesenji; jako starzec uczestniczył w wojnie trojańskiej; stąd nazwa starszych, doświadczonych mężów.

Nestor, mnich z klasztoru na Peczersku w Kijowie, * 1056, † 1114; uważany za autora kroniki wypadków historycznych z lat 852—1113 (druk. 1767, wiele wydań następnych, przekład polski częściowy przez Kołkowskiego w 1856, zupełny Wagilewicza i Bielowskiego w „Monumentach" t. I). Nowsze badania autorstwo N. podają w wątpliwość.

Nestor, planetoida, odkryta przez M. Wolfa w 1908; należy do grupy planetoid Jowiszowych (ob. Patroklus).

Nestor (zool.), ob. Psittaci.

Nestorjanie, ob. Nestorjusz.

Nestorjusz, mnich antjocheński, od 428 biskup w Konstantynopolu. Z powodu błędnej nauki o zewnętrznem tylko połączeniu boskiej i ludzkiej natury w Chrystusie, potępiony na soborze w Efezie w 431 i złożony z biskupstwa, później skazany na wygnanie do Egiptu. Zwolennicy jego, Nestorjanie, znaleźli przytułek w Persji, gdzie zorganizowali się w społeczność religijną, znaną pod nazwą „Chrześcijan chaldejskich" lub „Chrześcijan św. Tomasza"; obecnie „syryjsko-nestorjański kościół narodowy".

Nestorowicz Melchjor Władysław, inżynier, * 1880; studja w Warszawie; od 1919 docent budowy dróg i robót ziemnych na Politechnice Warszawskiej; dyrektor departamentu dróg i mostów w ministerstwie robót publicznych; ogłosił szereg prac specjalnych.

Nestroy Johann, aktor i komedjopisarz austrjacki, * 1801, † 1862; sztuki ludowe i farsy.

Ne sutor supra crepidam (łac.), kiedyś szewc, pilnuj kopyta; powiedzenie, przypisywane malarzowi greckiemu, Apellesowi.

Nešvera Józef, kompozytor czeski, * 1842, † 1914; z kompozycyj jego najwybitniejsze są utwory z dziedziny muzyki kościelnej.

Neta, rodzaj sieci..

Ne temere, dekret papieski z 1907 w sprawie małżeństw.

Nether Hoyland, m. w hrabstwie York (Anglja), 15.000 mieszk.

Netscher Frans, pisarz holenderski, * 1864, † 1923; przedstawiciel „Młodej Holandji"; nowele, powieści, szkice.

Netscher Kaspar, malarz holenderski, * 1639, † 1684; z dzieł: „M-me de Montespan" (Drezno), „Dama przy toalecie" (tamże).

Netsuke, japońskie bibeloty, rodzaj malutkich rzeźb brelokowych z laki, koralu, emaljowanej gliny, drzewa i kości słoniowej. Najpiękniejsze n. pochodzą z XVII w., zwłaszcza zasłynął niemi japoński rzeźbiarz Miva I.

Netta, pr. dopływ Biebrzy, dług. 36 km.

Netto (włosk.), 1) termin, używany w słownictwie handlowem dla oznaczenia czystego dochodu, tj. po strąceniu wydatków; 2) waga samego towaru bez opakowania. Przeciwstawieniem dochodu i wagi netto jest dochód i waga brutto.

Netze, ob. Noteć.

Neubauer Karl Theodor Ludwig, chemik niemiecki, * 1830, † 1879; od 1853 asystent w laboratorium Fresenius'a w Wiesbadenie, następnie profesor w Wiesbadenie. Liczne prace z chemji organicznej, nieorganicznej, analitycznej i farmaceutycznej.

Neubrandenburg, m. w rep. Meklemburg-Strelitz (Niemcy), nad jez. Tollensee, 13.000 mieszk.; znaczny przemysł.

Neuburg an der Donau, m. okręg. w Szwabji (Bawarja), nad rz. Dunajem, 8.000 mieszk.; 1503—1799 stolica Palatynatu Neuburskiego.

Neuchâtel (niem. Neuenburg), stol. kantonu N. (Szwajcarja), nad jeziorem N., 23.400 mieszkańców; zamek, uniwersytet, obserwatorjum astronomiczne; wyrób zegarków, biżuterji. Ważne osady palowe neolityczne i z epoki żelaznej.

Neuchâtel, kanton w Szwajcarji, 808 km^2, 131.500 mieszk.; niegdyś hrabstwo, w 1707 przeszło do Prus, 1807—14 księstwo marsz. Berthier, potem weszło w skład Związku Szwajcarskiego, jako posiadłość króla pruskiego, który zrzekł się swych praw w 1856.

Neuchâtelskie jezioro, jezioro w kantonie N. (Szwajcarja), 220 km^2, do 153 m. głęb., 38 km. dług.

Neudorf, ob. Nowa Wieś Spiska.

„Neue Freie Presse", wielki dziennik liberalny wiedeński, zał. 1864.

„Neue Preussische Zeitung" (Kreuzzeitung), skrajnie konserwatywny dziennik berliński, zał. w 1848.

„Neue Züricher Zeitung", wielki dziennik liberalny szwajcarski, wychodzący od 1789 w Zurychu.

Neuenahr, miejscowość kuracyjna w Nadrenji (Prusy), 5.000 mieszk.; cieplice alkaliczne.

Neuenburg, ob. Neuchâtel.

Neufahrwasser, ob. Nowy Port.

Neufchâteau, m. okr. w prow. Luksemburg (Belgja), w Ardenach, 2.500 mieszk.; pamiętne walkami niemiecko-francuskiemi 1914.

Neufchâtel, ob. Neuchâtel.

Neufchâtel Nicolaus van, malarz niderlandzki, * 1527 w Hennegau, † po 1590; portrecista; dzieła w Pinakotece monachijskiej i innych zbiorach.

Neufeldówna Bronisława, dziennikarka i tłumaczka, * 1857 w Warszawie; współpracownica red. „Nowin", „Gazety Polskiej", „Nowej Gazety" i „Kurjera Polskiego"; tłumaczyła powieści z franc., ang. i niem.

Neugebauer Ludwik, ginekolog polski, * 1821, † 1890 w Berlinie; studja w Dorpacie i Wrocławiu; od 1857 profesor anatomji w Akademji medycznej w Warszawie, następnie ginekologji i położnictwa w Szkole Głównej i uniwersytecie warszawskim; napisał: „Anatomja opisowa ciała ludzkiego" (3 t.), „Akuszerja", i in.

Neuhannover, ob. Nowy Hanower.

Neuhaus, ob. Hradec Jindřichuv.

Neuhäusel, ob. Zamky Nove.

Neu-Heiduk, ob. Hajduki Nowe.

Neuhof Theodor baron, awanturnik, * 168? w Metzu; 1732 rezydent cesarski we Florencji, 1735 poparł powstanie na Korsyce przeciwko Genueńczykom; 1736 obwołany królem Korsyki, jako Teodor I; 1738 musiał uciekać; † 1756 w Anglji.

Neuilly-sur-Seine, m. w dep. Seine (Francja), graniczące od półn.-zach. z Paryżem, 51.600 mieszk.; fabr. czekolady i dywanów; w 1919 podpisany tu został traktat pokojowy między państwami sprzymierzonemi a Bułgarją, która zobowiązała się oddać Macedonję i utrzymywać armję najwyżej 20-to tysięczną.

Neuisenburg, m. w Hesji (Niemcy), 11.200 mieszk.; fabryki mebli i wyrobów skórzanych.

Neukölln, do 1912 Rixdorf, 1899—1920 m. rej. poczdamskiej, od 1920 włączone do Berlina jako 14 okrąg, 287.000 mieszk.; wysoko rozwinięty przemysł.

Neuman Krzysztof, ob. Naymanowicz Krzysztof.

Neumann Balthasar, budowniczy niemiecki, * 1687, † 1753 w Würzburgu; z dzieł: zamek w Würzburgu (1720—44) i w Bruchsal, kościoły w Neresheim, Schöntal i in.

Neumann Franz, fizyk niemiecki, * 1798, † 1895; od 1828 profesor w Królewcu; główne jego prace dotyczą elektrodynamiki teoretycznej; ważniejsze dzieła, ogłoszone po jego śmierci: „Vorlesungen über d. theoretische Optik", „Einleitung in die theoretische Physik", „Vorlesungen über die Theorie des Potentials" i „Vorlesungen über elektrische Ströme".

Neumann Inocenty, doktór medycyny i chirurgji; 1806—09 wykładał w stopniu prosektora anatomję opisową na Uniw. Jagiellońskim.

Neumann Karl Gottfried, matematyk niemiecki, prof. w Bazylei, Tubindze i Lipsku, * 1832, † 1874; pracował nad zagadnieniami analizy matematycznej.

Neumann Stanisław K., poeta czeski, * 1875; czołowy poeta komunistycznej literatury czeskiej. Z utworów najwybitniejsze: „Isem apoštol nového zité....", „Apostrofy hrdé a vášnivé" (Apostrofy namiętne i dumne), „Satanova Hóra mezi námi", „Sen o zástupu zaufajíách" (Sen o tłumie zrozpaczonych), „České zpěvy", „Kniha lesu, vod a strání", „Bohyné, svetice a zeny", „Nové zpěvy", „Horwý van" (Gorący powiew), „Tricet zpěvu z rovratu" i in.

Neumark, część dawnej marchji Brandenburskiej, 13.266 km^2, stol. Kistrzyń; tworzy obecnie większość rej. frankfurckiej.

Neumarkt, m. na Śląsku, ob. Środa.

Neumayer Georg von, hydrograf i geofizyk niemiecki, * 1826, † 1909; autor atlasu magnetyzmu ziemskiego i dzieła „Anleitung zu wissenschaftlichen Beobachtungen auf Reisen" (2 t., 1905).

Neumayr Melchior, geolog i paleontolog niemiecki, 1845, † 1890; prof. paleontologji w Wiedniu; napisał: „Erdgeschichte" (polski przekład pod red. J. Morozewicza), „Die Stämme des Tierreichs".

Neumecklenburg, ob. Nowa Irlandja.

Neumeister albo **Numeister** Johann, wędrowny drukarz z Moguncji; wraz z Emiliano Orsinim odbił w 1472 w Foligno (Umbria) pierwsze wydanie „Boskiej komedji" Dante'a; następnie pracował w Rzymie, Moguncji, Albi i Lyonie.

Neumünster, m. pow. w rej. szlezwickiej (Prusy), nad rz. Schwale, 36.000 mieszk.; gisernie żelaza, przemysł włókienniczy, skórzany.

Neumy, znaczki, używane w wiekach średnich do notowania śpiewów kościelnych. Były łudząco podobne do dzisiejszego pisma stenograficznego i na tej samej zasadzie oparte. Nie określały tonów dokładnie ani pod względem wysokości, ani pod względem rytmiki, wskazywały tylko ich ilość i kierunek, w którym się poruszały. Podpisywano je pod tekstem. N. zyskały na wartości z chwilą, kiedy im dodano jedną a następnie i drugą linję. Pierwsza, czerwona wyobrażała ton f, druga, żółta, ton e'. Najważniejsze znaki były następujące: Virga (przecinek) i Punktus (kropka) dla jednej nuty, Pes dla interwału wznoszącego się, Clinis — dla opadającego, Pressus — wytrzymany ton, Quilisma — tryl, Plica — przesunięcie tonów itp. Odczytywanie tych znaków nie było łatwe, służyły też jedynie do przypominania śpiewów, nauczonych poprzednio napamięć. Z odczytywania n. słynął mnich Gwido z Arezzo w XI w., wynalazca późniejszego pisma, wytworzonego przez nadanie neumom innego kształtu.

Neunkirchen, m. w okręgu Saary (Prusy), nad rz. Blies, 35.000 mieszk.; kop. węgla, przemysł metalurgiczny.

Neupest, ob. Ujpest.

Neupommern, ob. Nowa Brytanja.

Neuquén, terytorjum płd. Argentyny (Am. Płd.), 109.703 km², 23.300 mieszk.; stol. Chos-Malal; chów bydła.

Neuralgja, n e w r a l g j a, n e r w o b ó l, okresowe napady silnego bólu, idącego wzdłuż przebiegu nerwu; bolesność chorego nerwu przy ucisku jego w pewnych określonych punktach (tzw. p u n k t y V a l l e i x a). Powody: wpływy termiczne, choroby zakaźne, choroby przemiany materji (cukrzyca, dna). Najczęściej n. umiejscawia się na twarzy w zakresie nerwu trójdzielnego, rzadziej na głowie w okolicy potylicy. N. nerwu kulszowego nosi miano r w y k u l s z o w e j (i s c h i a s, ob.).

Neurastenja (greck.), stan wzmożonej wrażliwości układu nerwowego, połączony równocześnie z szybkiem nużeniem się tegoż układu; choroba wrodzona, rozwijająca się na tle usposobienia neuropatycznego, lub też nabyta pod wpływem wysiłków życiowych, które stopniowo nadwyrężyły sprawność układu nerwowego. Objawy: częste bóle głowy (w okolicy sklepienia czaszki), szybkie nużenie się, nadmierne pocenie się, przyśpieszenie tętna, wydzielanie dużej ilości moczu, często mętnego (fosforany), skłonność do przypisywania sobie urojonych chorób (h i p o c h o n d r j a), natręctwo myślowe i f o b j e, tj. obawy: miejsc otwartych (a g o r a p h o b i a), liczb (a r i t h m o p h o b i a), chorób (n o s o p h o b i a). N. jako jednostka kliniczna, wyodrębniona została w 1878 przez neurologa amerykańskiego Bearda.

Neurektomja (greck.), operacja chirurgiczna wycięcia nerwu; ma zastosowanie przy uporczywych bolesnych skurczach mięśniowych i przy nerwobólach; działanie niepewne.

Neureuther E u g e n N a p o l e o n, ilustrator i rytownik niemiecki, * 1806, † 1882; ilustrował „Ballady" Goethego oraz dzieła współczesnych niemieckich i francuskich pisarzy.

Neurilemma (greck.), o t o c z k a S c h w a n n a, cieniutka błonka, otaczająca obwodowe włókna nerwowe.

Neuring G u s t a v, działacz społeczny niemiecki, * 1879; robotnik rolny, później fabryczny; w listopadzie 1918 członek drezdeńskiej Rady Robotników i Żołnierzy, w marcu 1919 saski minister spraw wojskowych, 12. IV 1919 zastrzelony przez Spartakusowców i wrzucony do Elby.

Neuritis (greck.), ob. n e r w u z a p a l e n i e.

Neuroblast (greck.), komórka zarodkowego układu nerwowego; przekształca się w następstwie we właściwą komórkę nerwową.

Neurode, ob. N o w a r u d a.

Neurofibryle (greck. i łac.), włókienka nerwowe; drobne włókienka, znajdujące się w komórce nerwowej wraz z jej wszystkiemi wypustkami; przechodzić mają z jednej komórki nerwowej do innej; odgrywają ważną rolę w czynności ośrodkowego układu nerwowego.

Neuroglia (greck.), g l i a, g l e j a (ob.).

Neurokeratyna (greck.), substancja białkowa, zbliżona do keratyny; znajduje się w tzw. o t o c z c e r d z e n i o w e j (m y e l i n o w e j) włókien nerwowych.

Neurologja (greck.), dział medycyny, zajmujący się budową, czynnością i chorobami układu nerwowego.

Neuroma, n e r w i a k, nowotwór dobrotliwy, zbudowany z bujających atypowych komórek i włókien nerwowych; bardzo rzadki, występuje w układzie współczulnym i w nadnerczach.

Neuron, n e r w o w a k o m ó r k a, komórka zwykle wielokształtna, o jądrze okrągłem lub owalnem, zaopatrzona w cały szereg wypustek. Zwykle jedna wypustka (w y p u s t k a o s i o w a, n e u r y t) odchodzi na znaczną odległość i tam dopiero rozgałęzia się, inne zaś (w y p u s t k i p r o t o p l a z m a t y c z n e, d e n d r y t y) kończą się swemi rozgałęzieniami w najbliższem otoczeniu n., z którego wychodzą. Neuryty jednego n. obejmują swemi rozgałęzieniami inne komórki nerwowe, albo też, przebiegając na bardzo znaczną odległość, kończą się w mięśniach, gruczołach i narządach zmysłowych. D e n d r y t y przeprowadzają bodźce do komórek nerwowych, n e u r y t y zaś od komórki nerwowej do narządów wykonawczych (mięśni, gruczołów).

Neuropatja (greck.), s k a z a n e u r o p a t y c z n a, n e r w o w o ś ć, stan mniejszej, niż normalnie, wydolności ośrodkowego układu nerwowego; zwykle cecha wrodzona i dziedziczna, jest podłożem, na którem rozwijają się czynnościowe choroby układu nerwowego: n e u r a s t e n j a i h i s t e r j a. Znamiona cielesne n. są równocześnie tzw. znamionami zwyrodnienia („s t i g m a t a d e g e n e r a t i o n i s"): nieprawidłowości uzębienia, wystawanie ku przodowi szczęki górnej lub dolnej, rozszczepienie podniebienia, zrośnięcie płatka usznego ze skórą twarzy, zrośnięcie palców na rękach lub nogach. Dzieci neuropatyczne już w niemowlęctwie różnią się od dzieci normalnych łatwą pobudliwością, skłonnością do płaczu, brakiem łaknienia, skłonnością do wymiotów, snem niespokojnym. W wieku późniejszym u dzieci tych zwykle zaznaczają się objawy neurastenji.

Neuropatologja (greck.), nauka o chorobach układu nerwowego.

Neuroptera, s i e c i a r k i, rząd owadów z zespołu rzędów N e u r o p t e r o i d e a (s i a t k o s k r z y d ł e); podgromada H o l o m e r e n t o m a. Uzbrojenie gębowe gryzące; skrzydła błoniasto-szkliste, prawie równe, gęsto użyłkowane, w spoczynku układają się daszkowato lub płasko ponad odwłokiem. Przedtułowie duże i wolne. Wyrostki rylcowe szczątkowe. Larwy drapieżne, podobnie jak formy dojrzałe; przeobrażenie zupełne; poczwarka wolna. Obejmują podrzędy: H e m e r o b i a r i a, R a p h i d i a r i a i S i a l i a r i a. Należy tu między in. M y r m e l e o n f o r m i c a r i u s, m r ó w k o l e w, z drapieżną, polującą na mrówki larwą, wygrzebującą w piasku lejkowate dołeczki.

Neurosis, n e u r o z a, ob. n e r w i c a.

Neuruppin, m. pow. w Brandenburgji (Prusy), nad jez. Ruppiner See; 17.200 mieszk.; fabryki maszyn, giserńie, zakłady litograficzne.

Neuryna, związek organiczny, $CH_2.CHN.(CH_3)_3OH$, pochodna winylu, ciecz; łatwo rozpuszcza się w wodzie, eterze i alkoholu; powstaje podczas gnicia mięsa.

Neuryty, ob. n e u r o n.

Neusalz, ob. N o w a s ó l.

Neusatz, ob. N o v i - S a d.

Neusiedler H a n s, kompozytor lutnista niemiecki, †1563. Do jednej z najwcześniejszych tabulatur lutniowych należy tabulatura N.: „Neugeordnet künstlich Lautenbach" (1536).

Neusiedler See, jezioro w Burgenlandzie (Austrja), na pograniczu Węgier, 330 km²; płytkie (do 4 m. głęb.), odpływa przez rz. Raab do Dunaju.

Neusohl, ob. B y s t r i c a B a n s k a.

Neuss, m. pow. w rej. düsseldorfskiej w Nadrenji (Prusy), 40.000 mieszk.; przemysł metalowy, tkactwo.

Neustadt, ob. 1) P r ą d n i k; 2) W e j h e r o w o.

Neustadt an der Hardt, m. pow. w Palatynacie bawarskim (Niemcy), nad rz. Speyerbach, 20.000 mieszk.; znaczny przemysł, winnice.

Neustettin, ob. S z c z e c i n e k.

Neustrelitz, stol. rep. Meklemburg-Strelitz (Niemcy), nad rz. Zierk, 11.300 mieszk.; zamek, muzeum zabytków obotryckich; fabr. maszyn, budowa okrętów.

Neustrja, jedna z trzech części państwa frankońskiego; obejmowała kraj między Loarą, Bretanją i Mozą; utworzona w czasie podziałów 567 r.

Neutitschein, ob. J i č i n N o w y.

Neutomischel, ob. N o w y T o m y ś l.

Neutra, ob. N i t r a.

Neutralizacja (chem.), ob. z o b o j ę t n i a n i e.

Neutralizacja pewnego obszaru ziemi, zobowiązanie się państwa, posiadającego prawa zwierzchnicze nad tym obszarem, do nie fortyfikowania go i nie utrzymywania na nim sił zbrojnych.

Neutralne elektrycznie ciała, to samo, co ciała, nieopatrzone nabojem elektrycznym; ciała elektrycznie obojętne.

Neutralność oznacza niebranie udziału w wojnie. N. stała się wówczas pojęciem prawnem, gdy mocarstwa uznały, że stosunek walczących do niewalczących podlega regułom prawnym, z których płyną prawa i obowiązki dla wojujących i neutralnych. N. ma dwie strony; pozytywną i negatywną. Negatywna strona polega na tem, że państwo neutralne nie może popierać żadnej strony wojującej pieniędzmi, wojskiem, dostawami wojennemi itp. Każde bezpośrednie lub pośrednie wspieranie wojennych operacyj jednej lub drugiej strony przez rząd państwa neutralnego jest naruszeniem prawa międzynarodowego. Pod żadnym warunkiem nie wolno dopuścić, ażeby terytorjum lądowe lub morskie państwa neutralnego stało się punktem wyjścia lub oparciem dla działań wojennych. Pozytywna strona n. polega na tem, że państwo neutralne musi do wojujących odnosić się w jednakowy sposób, np. rozbroić każdy oddział wojskowy, wkraczający na jego terytorjum.

Neutralność stała, zobowiązanie państwa, że w czasie wojny między państwami trzeciemi, zachowa się neutralnie, oraz zobowiązanie państw drugich, że neutralność tę uszanują.

Neutralny (chem.), ob. o b o j ę t n y.

Neuville A l p h o n s e, malarz francuski, batalista i ilustrator, * 1835, † 1885. Z prac: „Cmentarz w Saint-Privat" (muz. Luksemburskie), „Champigny" (Wersal), „Biwak pod Bourget", „Ostatnie naboje".

Neuwert - Nowaczyński, ob. N o w a c z y ń s k i.

Neuwied, m. pow. w rej. koblenckiej w Nadrenji (Prusy), stol. medjatyzowanego księstwa Wied, na pr. brzegu Renu, 19.000 mieszk.; zamek.

Nevada, stan zach. St. Zj. Am. Płn., 286.675 km², 77.400 mieszk.; górzysty; klimat suchy, kontynentalny; słabo zaludniony; bogactwa kopalne (złoto, srebro, miedź, ołów, platyna, sól); chów bydła; stol. Carson City.

Nevada de Santa Marta (Sierra), góry w Kolumbji (Am. Płd.), część płn. Andów, do 5.000 m. wys., zalesione; wnętrze niedostępne, liczne lodowce.

Nevada (Sierra), 1) góry w Am. Płn., najw. pasmo w St. Zj. Am. Płn., 750 km. dług., wzdłuż wybrzeży oceanu Spokojnego (200—300 km. odległe), do 4.000 m. wys., o alpejskim charakterze; liczne jeziora lodowcowe, krótkie lodowce, strome kotliny, ostre turnie; w trzonie krystalicznym liczne bogactwa mineralne, wielkie pokłady złota; 2) góry w Andaluzji (Hiszpanja Płd.), 3.400 m. wys., ok. 80 km. dług.

Nevado de Sorata, ob. I l l a m p u.

Nevers, rzymsk. Noviodunum Aeduorum, stol. dep. Nièvre (Francja środk.), nad rz. Loarą, 27.700 mieszk.; wyrób porcelany i fajansu, handel zbożem i drzewem. W średniowieczu stolica hrabstwa, od 1530 księstwa N. albo Nivernais (Nivernois), kupionego 1659 przez kardynała Mazarini'ego.

Nevezis, ob. N i e w i a ż a.

Nevis, wyspa bryt. w grupie Małych Antylów, wulkaniczna, 129 km², 13.000 mieszk.; plantacje trzciny cukr., bawełny; stol. Charlestown.

Newa, rz. w Rosji płn.-zach., wypływa z jez. Ładoga, przepływa przez Leningrad, uchodzi do zat. Fińskiej, 73 km. dług., żeglowna; połączona kanałami z dorzeczami Wołgi i Dźwiny.

Newark, 1) m. w stanie N. Jersey (St. Zj. Am. Płn.), port nad rz. Passaic, 414.000 mieszkańców; odlewnie, fabr. maszyn, wyroby złote, srebrne; przedmieście N. Jorku; 2) m. w stanie Ohio (St. Zj. Am. Płn.), 27.000 mieszkańców; w okolicy kop. węgla i gazu ziemnego.

Newark-upon-Trent, m. w hr. Nottingham (Anglja), 17.000 mieszk.; ruiny zamku z XII wieku.

New Bedford, m. port. w stanie Massachusetts (St. Zj. Am. Płn.), 121.000 mieszk. (4.000 Polaków); przemysł bawełniany i kauczukowy.

Newbold and Dunston, od 1911 Whittington and Newbold, m. w hr. Derby (Anglja), 17.200 mieszk.

New Britain, 1) m. w stanie Connecticut (St. Zj. Am. Płn.), 59.300 mieszk. (11.000 Polaków); wyroby metalowe; 2) ob. Nowa Brytanja.

New Brunswick, 1) ob. Nowy Brunświk; 2) m. w stanie N. Jersey (St. Zj. Am. Płn.), 33.000 mieszk. (775 Polaków); wyroby gumowe, fabr. obuwia i igieł.

Newburgh, m. w stanie N. Jorku (St. Zj. Am. Płn.), nad rz. Hudson, 30.000 mieszk.; wywóz węgla i drzewa.

Newburyport, m. portowe w stanie Massachusetts (St. Zj. Am. Płn.), przy ujściu rz. Merrimac, 16.000 mieszk.

New Caledonia, ob. Nowa Kaledonja.

Newcastle, 1) m. port. i okręg. w N. Płd. Walji (Australja płd.-wsch.), nad ujściem rz. Hunter, 63.000 mieszk.; wywóz węgla, zboża i mięsa suszonego; doki; 2) m. w stanie Pensylwanja (St. Zj. Am. Płn.), 45.000 mieszk.

Newcastle-on-Tyne, m. port. w hr. Northumberland (Anglja płn.-wsch.), nad rz. Tyne, 275.000 mieszk.; uniwersytet; przemysł metalurgiczny, fabr. armat, budowa statków; kop. węgla.

Newcastle-under-Lyme, m. w hr. Stafford (Anglja środk.), 20.500 mieszk.; przędzalnie jedwabiu; kop. węgla, huty żel.

Newcomb Simon, astronom amerykański, * 1835, † 1909; współpracownik obserwatorjum morskiego w Waszyngtonie, 1884—93 profesor astronomji i matematyki w Baltimore. Najważniejsze prace dotyczą orbit słońca, księżyca i planet („Astronomical Papers") oraz stałych astronomicznych. Napisał również kilka cennych podręczników oraz dzieł popularnych: „Popular Astronomy", „Astronomy for everybody" (istnieje polski przekład).

Newcomen'a maszyna parowa, typ maszyny parowej, skonstruowany przez Newcomen'a w 1705. W maszynie tej tłok, podniesiony pracą pary wodnej, opada pod wpływem ciśnienia atmosferycznego.

Newel, m. pow. w gub. witebskiej (Rosja zach.), nad jez. Newelskiem (15 km²), 10.000 mieszk.

Newel, lutnia, starohebrajski instrument muzyczny, opatrzony strunami.

New England, ob. Nowa Anglja.

New Foundland, ob. Nowa Fundlandja.

Newgate, wielkie więzienie kryminalne w Londynie, miejsce tracenia przestępców.

New Guinea, ob. Nowa Gwinea.

New Hampshire, od 1778 stan płn.-wsch. St. Zj. Am. Płn., 24.192 km², 443.000 mieszk. (6.000 Polaków); górzysty, zalesiony; rolnictwo, górnictwo, chów bydła; przemysł drzewny, papiernie, wyroby wełniane i bawełniane; stol. Concord, m. port. Portsmouth, najw. m. Manchester.

New Hannover, ob. Nowy Hanower.

New Haven, m. w stanie Connecticut (St. Zj. Am. Płn.), 162.500 mieszk.; słynny uniwersytet Yale; wyroby gumowe, broń.

New Hebrides, ob. Hebrydy Nowe.

New Ireland, ob. Nowa Irlandja.

New Jersey, stan (od 1787) St. Zj. Am. Płn., nad Oceanem Atlantyckim, 21.299 km², 3,156.000 mieszk. (115.000 Polaków); gęsto zaludniony i uprzemysłowiony, rafinerje nafty, wyroby żelazne, włókiennicze, przemysł chemiczny, warsztaty okrętowe; ogrodnictwo, sadownictwo, leśnictwo, liczne letniska i kąpiele morskie; stol. Trenton, najw. m. Newark.

Newlin, herb polski: w polu błękitnem, między dwiema sześciopromiennemi gwiazdami złotemi, strzała złota, w środku przekrzyżowana; w hełmie skrzydło czarne, strzałą w prawo przeszyte.

New London, m. w stanie Connecticut (St. Zj. Am. Płn.), nad rz. Thames, 25.700 mieszk.; port wojenny; przemysł maszynowy i włókienniczy.

Newman John Henry, kardynał i pisarz filozoficzno-teologiczny angielski, * 1801 w Londynie, † 1890; 1845 przeszedł na łono kościoła katolickiego, 1853 rektor kat. uniw. w Dublinie, 1879 kardynał; napisał: „History of my religious opinions", „Essay in aid of a grammar of assent", powieść: „Callista".

Newmarch William, ekonomista angielski, * 1820, †1882; zwolennik wolnego handlu, występował przeciw taryfom celnym i przeciw ograniczeniom w handlu ziemią.

Newmarket, m. w hr. Cambridge (Anglja), 18.600 mieszk.; wyścigi konne.

New Mexico, ob. Nowy Meksyk.

New Orleans, ob. Nowy Orlean.

New Plymouth, m. port. na zach. wybrzeżu N. Zelandji, 12.700 mieszk.

Newport, 1) m. port. w hr. Monmouth (Anglja zach.), nad rz. Usk, 92.400 mieszk.; przemysł metalurgiczny, doki, wywóz węgla; 2) m. port. w stanie Kentucky (St. Zj. Am. Płn.), nad rz. Ohio, 29.300 mieszk.; 3) m. port. w stanie Rhode Island (St. Zj. Am. Płn.), 30.300 mieszk.; kąpiele morskie; stacja zoologiczna; 4) stol. wyspy Wight (Anglja płd.), 11.000 mieszk.

Newport News, m. port. w stanie Wirginji (St. Zj. Am. Płn.), 35.600 mieszk.; warsztaty okrętowe, przemysł metalurgiczny.

New Providence, jedna z największych wysp w grupie Bahama (Antyle bryt.), 218 km²; m. Nassau, stol. i siedz. gubernatora, 13.600 mieszk.

Newralgja, ob. neuralgja.

Newrew Nikołaj, malarz rosyjski, * 1830, † 1904; malował obrazy rodzajowe; z dzieł: „Niedawna przeszłość", „Wychowanica" (1867, gal. Tretjakowska, Moskwa).

New Rochelle, m. przemysłowe w stanie N. Jorku (St. Zj. Am. Płn.), 36.000 mieszk.; założ. 1686 przez hugonotów.

Newry, m. port. w pow. Ulster, hr. Down (Irlandja), przy ujściu rz. N. do zat. Carlingford-Lough, 12.000 mieszk.

New Shoreham, od 1910 Shoreham by Sea, m. w hr. Sussex (Anglja), 7.300 mieszk.; kąpiele morskie.

New South Wales, ob. Nowa Południowa Walia.

Newton, m. w stanie Massachusetts (St. Zj. Am. Płn.), 46.000 mieszk.; przędzalnie bawełny i jedwabiu, wyrób maszyn.

Newton Abbot, m. w hr. Devon (Anglja), nad rz. Lemon, 14.000 mieszk.

Newton Heath, dzielnica m. Manchesteru (Anglja). 20.000 mieszk.

Newton-in-Makerfield, m. w hr. Lancaster (Anglja), 18.800 mieszk.; kop. węgla.

Newton Hubert Anson, astronom amerykański, * 1830, † 1896; od 1855 profesor matematyki w Yale College w New-Haven, 1882 do 1884 dyrektor obserwatorjum. Prace jego dotyczyły głównie meteorów oraz komet.

Newton Isaac sir, najznakomitszy fizyk i matematyk czasów nowożytnych, * 1643, † 1727. Studjował matematykę w Cambridge i już za czasów studenckich prowadził badania nad dwumianami i nad teorją ciążenia powszechnego. Od 1669 profesor matematyki w Cambridge, od 1671 członek angielskiej Royal Society; około 1671—72 podał R. S. swoją teorję światła, tzw. teorję emisyjną. W 1682 znalazł prawo ciążenia powszechnego, które przetrwało niezmienione aż do powstania Einsteina teorji grawitacji, tj. do 1916. W 1689 i 1701 członek parlamentu, jako reprezentant uniwersytetu w Cambridge, od 1703 prezes Royal Society. Największe dzieło jego „Philosophiae naturalis principia mathematica" wyszło w 1687. Wykłady matematyczne N. wydane zostały przez Whistona w 1707 pt.: „Arithmetica universalis"; zbiorowe dzieła N. wydał Horsley (5 t., 1779—85).

Newtona pierścienie, zjawisko optyczne, odkryte i wytłumaczone przez Newtona na zasadzie teorji emisyjnej światła. Jeżeli na płaskiej płytce szklanej umieścić soczewkę, wypukłą stroną od strony płytki, to w świetle odbitem i w świetle przechodzącem przez powyższy układ, widać szereg pierścieni koncentrycznych. Jeżeli oglądać je w świetle jednobarwnem, są one naprzemian ciemne i jasne z ciemnym punktem w środku, w świetle białem zaś dają barwy widmowe. Powstawanie tych pierścieni tłumaczy się przez interferencję fal świetlnych (ob. interferencja fal i światło).

Newtona prawo ciążenia, ob. ciążenie powszechne.

Newtona reflektor, skonstruowana ok. 1671 przez Newtona luneta zwierciadlana o zwierciedle wklęsłem.

Newtona teorja światła, ob. światło.

Newtona zasady dynamiczne, ob. dynamika.

New Westminster, m. w Kolumbji bryt. (Kanada), nad rz. Fraser, 17.000 mieszk.

New York, ob. Nowy Jork.

„New York Herald", dziennik nowojorski, założony w 1835.

New Zealand, ob. Nowa Zelandja.

Nexö (Andersen-N.) Martin, literat duński, * 1869; był kolejno szewcem, murarzem, nauczycielem ludowym; powieści o silnie uwydatnionem tle społecznem: „Soldage" (1903), „Pelle Erobreren" (1906), „Ditte Menneskebarn" (4 t., 1917—21) i in.

Ney Michel, ks. Elchingen, ks. Moskwy, marszałek Francji, * 1769, † 1815; 1787 szeregowiec, 1791 generał, 1804 marszałek. W 1808—10 odznaczył się w Hiszpanji. W 1812 dowódca III korpusu, wsławił się walkami nad rz. Moskwą. Osłaniał odwrót N. W 1814 przeszedł na stronę Burbonów, w 1815 znów po stronie N. walczył pod Waterloo. Po klęsce ujęty i rozstrzelany 1815 w Paryżu.

Ngami, płytkie, wysychające jezioro w kraju Beczuanów w Afryce płd., 770 km², na płn. pograniczu pustyni Kalahari; odkryte 1849 przez Livingstone'a.

Ngan-huei lub An-huei, prow. Chin środk., nad dolnym biegiem rz. Jang-tse-kiang, 142.800 km², 14.000.000 mieszk.; żyzna (bawełna, ryż, herbata); stol. Ngan-king; wywóz herbaty, bawełny, ryżu, jedwabiu, tkanin.

Ngan-king, stol. prow. Ngan-huei (Chiny środk.), nad rz. Jang-tse-kiang, 40.000 mieszk., port.

Ngaundere, m. w kraju Adamaua w Kamerunie (Afryka równikowa franc.), 15.000 mieszkańców; niegdyś handel niewolnikami.

Ngornu, największe m. handlowe w dawnym kraju murzyńskim Bornu (Afryka), wpobliżu jez. Czad, 20.000 mieszk.

Ni, symbol chemiczny pierwiastka niklu.

Niagara, rz. w Am. Płn., łączy jez. Erie z jez. Ontario, tworzy słynny wodospad, podzielony na 2 części: wodospad Amerykański i wodospad Podkowy, 50 m. wys.; siła spadku zużyta jest do wytwarzania elektryczności (1,285.000 H.P.).

Niagara Falls, m. w stanie N. Jorku (St. Zjedn. Am. Płn.), na brzegu wodospadu Niagary, 50.800 mieszk.; uniwersytet; znaczny przemysł; naprzeciw, po stronie kanadyjskiej, leży m. tejże nazwy (12.000 mieszk.).

Niam-Niam (Sandeh), lud mieszany hamicko-murzyński, mieszkający na płn. brzegu Uele na terytorjum franc., belg. i bryt., w Afryce środk.; ludożercy; liczba ich dziś znacznie mniejsza, dochodziła niegdyś do 2 i pół milj.

Niari, rz. w Afryce równikowej franc., dług. ok. 450 km., uchodzi do Atlantyku.

Nias, wyspa na zach. wybrzeżu Sumatry (Indje wsch. holend.), 4.772 km², ok. 500.000 mieszk. (przeważnie plemiona staro-malajskie); stol. Gunung Sitoli.

Niassa, ob. Njassa.

Nibelungowie, w podaniach niem. ród karłów, których własnością był skarb N. Podania burgundzkie nazwę N. przeniosły na królów burgundzkich, jako na ostatnich właścicieli skarbu. Ob. Pieśń o Nibelungach.

Nibork, niem. Neidenburg, m. pow. na Mazowszu Pruskiem (Prusy Wschodnie), 6.000 mieszk., zamek; fabr. maszyn.

Nibynóżki, ob. Pseudopodia.

Nicandra, nikandra, rodzaj roślin z rodziny Solanaceae (psiankowate). N. physaloides, n. miechunkowa, rośl. roczna, do 1 m. wysok., o liściach jajowatych, kwiatach zwisłych; barwy jasno-niebieskiej, w nasadzie białej. Kielich w czasie owocowania silnie powiększony, rozdęty, siatkowato żyłkowany. Owoc — jagoda, trujący. Pochodzi z Peru, uprawiana w ogrodach jako roślina ozdobna; czasami zdziczała.

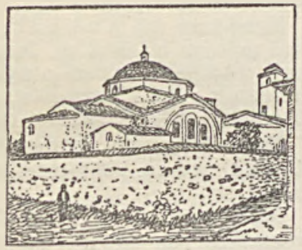
Nicaragua, ob. Nikaragua.

Nicastro, m. w prow. Catanzaro w Kalabrji (Włochy), 17.200 mieszk.; źródła gorące.

Niccolum, ob. Nikiel.

Nice, ob. Nicea.

Nicea (Nikea), staroż. m. w Azji Mn. (Turcja), 1206—61 stol. cesarstwa greckiego, założonego przez Teodora Laskarysa, od 1330 zajęta przez Turków, którzy zmienili nazwę na Isnik. W 325 odbył się tu pierwszy sobór powszechny. Ruiny kościołów bizantyjskich, murów greckich i rzymskich.

Kościół w Nicei.

Nicea, franc. Nice, włosk. Nizza, stol. dep. Alpes-Maritimes (Francja Płd.), przy ujściu rz. Paillon do m. Śródziemnego, 156.000 mieszkańców; słynnna stacja klimatyczna zimowa; winnice, oliwki, cytryny, pomarańcze, hodowla kwiatów; wyroby jedwabnicze.

Nicefor, imię ces. bizant.: 1) N. I. Logotet, 802—11, pobity przez Harun-al-Raszyda; 2) N. II, 963—69, odzyskał Cylicję, Cypr, Antjochję; 3) N. III, 1078—1081.

Nicejski sobór, pierwszy sobór powszechny kościoła; potępił arjanizm, ustalił termin świąt wielkanocnych i wydał szereg ustaw natury dyscyplinarnej (325 r.).

Nicejskie obserwatorjum, założone w 1881 w Nicei. Główne narzędzia: refraktor o średnicy 76 cm. (Gautier); refraktor o średnicy 38 cm. (Gautier); koło południkowe o średnicy 20 cm. (Brummer). Zakres prac: obserwacje komet, planetoid, mgławic, katalog gwiazd, astronomja teoretyczna, astrofizyka etc.

Nicejskie wyznanie wiary, przyjęte na 1-ym i 2-im soborze ekumenicznym przeciwko Arjuszowi. Właściwa nazwa: Symbolum Nicaeno-Constantinopolitanum. Śpiewane jest we Mszy św. Różnica dogmatyczna w III art. wiary (filioque) dzieli kościół wschodni od rzymsko-katolickiego.

Nicholson William, chemik i fizyk angielski, * 1753, † 1815; zbudował areometr ważne badania nad elektrolizą. Prace: „Introduction to natural and experimental Philosophy" (1781 r.), „First Principles of Chemistry" i in.

Nicholsona areometr, typ areometru, służącego do wyznaczania ciężarów właściwych cieczy i ciał stałych, ob. areometr.

Nici, cienkie sznurki, powstałe przez skręcenie włókien przędzy; n. mogą być jedwabne, lniane, konopne, bawełniane i in. Grubość ich, zależna od ilości splotów, oznacza się numerami.

Nicienie, ob. Nematodes.

Nicobar Islands, ob. Nikobary.

Nicodé Jean Louis, kompozytor niemiecki pochodzenia francuskiego, * 1853, † 1919. Pisał poematy symfoniczne: „Das Meer", „Maria Stuart", „Gloria" i in., suity, sonaty i in.

Nicol William, fizyk szkocki, nauczyciel fizyki w Edymburgu, * 1768, † 1851. Skonstruował przyrząd, zw. pryzmatem Nicola (ob.).

Nicola pryzmat, ważny przyrząd optyczny, służący do otrzymywania światła spolaryzowanego. Składa się z dwóch pryzmatów, wyciętych z kryształu szpatu islandzkiego, prostopadle do głównego przecięcia kryształu w ten sposób, żeby kąty ostre tych pryzmatów wynosiły po 68°. Pryzmaty te są sklejone balsamem kanadyjskim. Promień światła, padający prostopadle na pryzmat N., ulega podwójnemu załamaniu. Promień zwyczajny ulega całkowitemu odbiciu od powierzchni balsamu, a promień nadzwyczajny przechodzi przez pryzmat równolegle do jego osi i wpada do oka obserwatora. Ponieważ oba promienie są spolaryzowane, otrzymujemy w ten sposób z promienia niespolaryzowanego, padającego na pryzmat, promień spolaryzowany, mający ten sam kierunek.

Nicolai Christoph Friedrich, pisarz niem., * 1733, † 1811; jeden z przedstawicieli filozofji oświecenia, zwanej również filozofją popularną, której celem m. i. była walka z zabobonami i przesądami religijnemi i której dążeniem było oparcie wszelkich twierdzeń filozoficznych na dowodach i argumentach, a życia praktycznego — na rozumnych zasadach. Cały ten kierunek był pod silnym wpływem filozofów angielskich (głównie Locke'a) oraz francuskich. N. wydawał „Die Bibliothek der schönen Wissenschaften", „Die allgemeine deutsche Bibliothek" i in.; napisał: „Briefe, den jetzigen Zustand der schönen Wissenschaften betreffend", powieści: „Leben und Meinungen des Magisters Sebaldus Nothanker" i in.; artykuły, wymierzone przeciwko Goethe'mu, Schiller'owi, Kant'owi, Fichte'mu i in.

Nicolai Georg Friedrich, lekarz niemiecki, specjalista chorób serca, * 1874; prof. w Berlinie; podczas wojny światowej występował jako pacyfista; napisał główne dzieło: „Die Biologie des Kriegs" (1917); poza tem „Das Elektrokardiogramm des gesunden und kranken Menschen" (1910) i inne prace specjalne.

Nicolai Otto, niemiecki kompozytor doby romantycznej, * 1810, † 1849; główne dzieło — pełna humoru opera: „Die lustigen Weiber von Windsor" (1849).

Nicole Pierre, teolog francuski, * ok. 1628, † 1695; jansenista, należał do grupy Port-Royal'u, autor „Essais de morale", których jeden tom poświęcił wychowaniu (pt.: „Traité de l'éducation d'un prince"). Wespół z Arnauld'em napisał niezmiernie cenne dzieło z zakresu logiki pt.: „Logique de Port-Royal".

Nicosia, m. w prow. Catania na Sycylji (Włochy), na górze San Giovanni, 16.400 mieszk.; źródła słone i siarczane.

Nicot Jean, poseł francuski przy dworze portugalskim, * 1530, † 1600; znany z wprowadzenia do Francji tytuniu, który od jego nazwiska został nazwany „Nicotiana".

Nicotera Giovanni baron, włoski mąż stanu, * 1828, † 1894; za udział w powstaniu przeciwko Burbonom skazany 1857 na dożywotnie galery, 1860 uwolniony przez Garibaldi'ego; 1876—77 i 1891—92 minister spraw wewn.

Nicotiana, tytuń, rodzaj roślin zielnych z rodziny Solanaceae (psiankowate), pochodzenia płd. amerykańskiego. Ważniejsze gatunki: N. tabacum, t. szlachetny, z Ameryki Płd., obecnie w licznych odmianach uprawiany w okolicach zwrotnikowych i w Europie, dokąd został sprowadzony w 1559 (rozpowszechnienie zawdzięcza ambasadorowi francuskiemu przy dworze portugalskim, J. Nicot, od którego nazwiska pochodzi rodzajowa nazwa tej rośliny); roślina roczna, do 1.5 m. wysok., gruczołowato owłosiona, o liściach podłużnie lancetowatych, kwiatach dużych, różowych, o silnym zapachu, zebranych w sztywne podbaldachy. Kwitnie VII—VIII. Liście, po osuszeniu i przefermentowaniu, dają tytuń do palenia; także w stanie wysuszonym, jako „Folia Nicotianae", mają zastosowanie w medycynie. N. rustica, t. bakuń (Meksyk), roślina dwuletnia, do 1 m. wysok. o kwiatach mniejszych, zielonawo-żółtych użytkowana jak i gatunek poprzedni, dająca tytuń gorszego gatunku. N. affinis (Płd. Ameryka), N. longiflora (Chile), N. silvestris (Argentyna), i inne, uprawiane często jako rośliny ozdobno-kwiatowe.

Nictheroy, stol. prow. Rio de Janeiro w Brazylji (Am. Płd.), 86.000 mieszk.

Nicz Edward, drzeworytnik, * 1853 w Warszawie, † 1916; prowadził dział ilustracyjny w „Kłosach", potem w „Wędrowcu" i „Wielkiej Encyklopedji Ilustr."; wydawca tyg. „Ziarno".

Nicz Jan (Leopolita Jan), kaznodzieja i profesor, * 1523, † 1572; poprawił polski przekład Biblji, dokonany przez Leonarda Dominikanina. Przydomek „Leopolita" używany był przez szereg uczonych lwowskich XVI w., którzy przybrali nazwisko to od łacińskiej nazwy rodzinnego miasta (Leopolis).

Nicz-Borowiakowa Marja, malarka polska, * 1898 w Warszawie; kształciła się w Warsz. Szkole Sztuk Pięknych; przedstawicielka polskiego kubizmu; wystawia od 1922 r. w Warszawie, Paryżu, N. Jorku, Brukseli, Berlinie; maluje martwe natury, portrety, pejzaże.

Nida, l. dopływ Wisły, wypływa w pow. włoszczowskim (woj. kieleckie), dług. 142 km.

Nida Czarna, l. dopływ Nidy, dług. 61 km.

Nidda, pr. dopływ Menu, dług. 98 km.

Nidecki Andrzej Patrycy (Patricius), pisarz i filolog, * 1527, † 1587; 1585 biskup wendeński w zdobytych przez Batorego Inflantach; pisywał przeważnie po łacinie: „Commentarii de tumultu Gedanensi", „Fragmentorum M. Tull. Ciceronis tomi IV cum Andreae Patricii adnotationibus", „Paralella Ecclesiae catholicae cum haereticorum Synagogis" i in.

Nidecki Tomasz, kompozytor polski, * 1800, † 1852; współczesny Chopinowi, uczeń Elsnera. Przedstawiciel romantyzmu w muzyce polskiej. Uprawiał muzykę instrumentalną.

Niderlandy, ob. Holandja.

Niderlandzka szkoła muzyczna, zastęp muzyków, kompozytorów, teoretyków i śpiewaków, pochodzących z Holandji, Belgji i północnej Francji, rozsianych po całej środkowej Europie, który w okresie między 1380 a 1560 zajmował pierwszorzędne stanowisko. Znaczenie i wpływ tej szkoły były bardzo wielkie na polu wielogłosowej muzyki wokalnej. Sztuka układania mszy i motetów na podstawie pewnego śpiewu stałego (Cantus firmus), do którego dodawano z góry i z dołu imitacje nieraz bardzo zawikłane, rozwinęła się dzięki tej szkole i wytworzyła dwie główne stylistyczne formy wielogłosowości: kanon i fugę. Według dawniejszych poglądów, Niderlandczykom wyłącznie zawdzięcza muzyka podstawy swej gramatyki i stylistyki. W nowszych czasach okazuje się, że do tej zasługi mają też pewne prawa Francuzi, Anglicy, Włosi i Niemcy, niemniej najsłynniejsze nazwiska przedstawicieli tej szkoły należą do Niderlandczyków. Tzw. pierwszą szkołę nid. reprezentują: Wilhelm Dufay i Gilles Binchois, drugą Jan Ockeghem, Jacob Obrecht, Josquin des Pres, Pierre de la Rue, Mouton, Gombert i Villaert, założyciel tzw. Szkoły weneckiej. Wszyscy działali poza granicami swej ojczyzny, a chwilowo w samem środowisku muzyki kościelnej, tj. w Rzymie. Najsłynniejszym był Orlando Lasso. Z pomiędzy kompozytorów odmiennej narodowości, należących do Szk. nid., najwybitniejsze miejsce zajmują Włosi: Claudio Merulo, bracia Gabrieli (szk. wenecka) i Giuseppe Zarlino; następnie Niemcy: H. Isaak, L. Senfl i H. Finck. Ostatni z nich kształcił się na uniwersytecie krakowskim. Szkoła niderlandzka upadła z chwilą, gdy sobór trydencki uchwalił 1562 reformę muzyki kościelnej, usuwając wszelkie naleciałości świeckie, a między niemi i piosenki ludowe, które według ogólnie panującego zwyczaju, służyły kompozytorom za Cantus firmus do mszy i jednocześnie nadawały mszom tytuły, nieraz bardzo wulgarne, np. „L'homme armé", „Le rouge nez" itp. Miejsce niderlandzkiej zajęła później Szkoła rzymska z twórcą swym, G. Palestriną, na czele.

Niderlandzka sztuka. Architektura. Z czasów rzymskich resztki budowli w Lejdzie, Tournay i in. Od XI w. epoka romańska, uzależniona w zachodniej części kraju od

Francji (katedra w Tournay, 1146), w części wschodniej od Niemiec i w części środkowej od obu tych wpływów (kośc. w Fritzlar, Seligenstadt w Odenwaldzie). W XIII w. wpływ gotyku wczesnego z płn.-zach. Francji wytworzył swoistą mieszaninę konstrukcji gotyckiej z elementami romańskiemi: kośc. św. Mikołaja w Gandawie, katedra w Utrechcie, kośc. M. P. w Tornharnie i Dordrechcie. Zamek w Gandawie z 1180 pod wpływem frankosyryjskim z Palestyny. W XIV i XV w. rozkwit gotyku: kośc. św. Guduli w Brukseli, św. Rombaut w Mecheln, katedra w Antwerpji (od 1406 bud. P. Appelman, skończył w 1518 D. Waghemakere). Budownictwo ceglane; kościoły przeważnie z pokryciem drewnianem w nawach, ze sklepieniami tylko w chórze i krypcie; całkowicie sklepione stanowią wyjątek (Grooten Kerk w Dordrechcie). Ważniejsze budowle kośc.: św. Piotra w Lejdzie, N. M. P. w Bruges, św. Mikołaja w Gandawie. W płn.-wsch. prowincjach kośc. hallowe pod wpływem niemieckim: kośc. Walpurgji w Zutphen. Wspaniałe budownictwo miejskie: ratusze z wieżami „Beffroi" (najstarszy z 1380 w Ypern, poza tem w Bruges z 1387, w Brukseli, Gandawie i Oudenaarde z XV i XVI w.), hale targowe (Bruges), sukiennice (Gandawa, 1425, arch. Simon). Tradycje gotyku trwały aż do XVI wieku, wytwarzając z renesansem mieszaninę stylową. Pierwsze budowle renesansowe: ratusz w Antwerpji, wsch. fasada ratusza w Gandawie, ratusz w Lejdzie, kośc. św. Karola w Antwerpji (1614). Bud. typowa: pałac królewski w Amsterdamie (Jan v. Kampen, 1635). Na pocz. XVII w., wraz z podziałem państwa na Flandrję i Holandję, podzieliła się i sztuka. W B e l g j i w XVII i XVIII w. rozkwit północnego baroku, w związku z wpływem katolicyzmu. Sebastjan i J. van Noyen zbudowali pałac kard. Granvella w Brukseli w charakterze późnego renesansu. Barok właściwy zapoczątkowali: Jacques Francquart (kośc. Jezuitów w Brukseli, 1616; fasada kośc. OO. Augustynów tamże, 1642), Peter Huijssens i Peter Aguillon (kośc. Jezuitów w Antwerpji), P. P. Rubens (projekty dekoracyj i pawilony ogrodowe), Lukas Faidherbe (kośc. Jezuitów w Lowanjum, 1666; kośc. Beguina w Brukseli, 1676), d'Hanswyk (kośc. N. M. P. w Mecheln). Architektura świecka zachowała tradycje szczytowych budowli gotyckich, opracowując je w dekoracyjnym baroku. W XVIII w. wpływy francuskie. W XIX w. eklektyzm stylowy. W drugiej poł. XIX w. poszukiwanie nowego stylu: Joseph Poelaert (Pałac Sprawiedliwości w Brukseli, 1883), H. van der Velde i Serrusier. W H o l a n d j i przeważa budownictwo świeckie, użytkowe (wpływ protestantyzmu). Renesans: Hendrick de Keyser, Jacob van Kampen (ratusz w Amsterdamie), Pieter Post (ratusz w Maastricht), Filip Vingboon. Charakterystyczne cechy: spokój i umiar, połączony z suchością i monotonją form. W XVIII w. kontynuowali ten typ budownictwa: Pieter van Verschaft i J. Tassaert. W XIX w. historyzm w budownictwie (Cuypers, van Begaert). W XX w. tanie budownictwo mieszkalne: J. J. P. Oud (w Rotterdamie). M a l a r s t w o. XIII w. Freski (kaplica szpitala Biloque w Gandawie). Dążność do realizmu. Mistrzowie z Maastricht i Kolonji (obrazy ołtarzowe). Minjatury i iluminacje ksiąg. XIV w. Liczne cechy malarskie św. Łukasza, wytwórnie ikon, minjatur, witraży, polichromij itp. w Gandawie, w Bruges, w Lowanjum, Tournay, Antwerpji. Mistrz Jan z Bruges (minjatury biblji z 1371, Haga). Drobiazgowo naturalistyczna szkoła w Bruges: Hubert i Jan v. Eyck'owie udoskonalają malarstwo olejne. Szkoła z Gandawy: Hugo van der Goes, Rogier van der Weyden, Hans Memling. Holendrzy: Hubert Stuerbout, Albert van Ouwater, Hieronim Bosch. W XVI wieku większa swoboda kompozycyjna i opanowanie kształtów ciała ludzkiego. Quinten Massys, Łukasz z Lejdy. Kierunek romanizujący, flamandzki: Barendt van Orley, Michael van Coxie, Jan Gossaert, Jan Scorel, Antonis Moor, Marcin Heemskerk, L. Lombard, uczeń jego Frans Floris (de Vriendt), dwaj bracia Pourbus, rodzina Francken'ów, Łukasz de Heere, Marcin de Vos, B. Spranger, Cornelisz z Haarlemu, Henryk Goltzius, Abraham Bloemaert i in. Równolegle rozwijał się kierunek realistyczny, rodzajowy z Piotrem Brueghel'em st. i jego synem P. Brueghel'em mł. (Piekielnym) na czele: Łukasz van Valckenburgh, Henryk van Steenwijck st., Joachim Beukelaar, Piotr Aertsen, Paweł Bril i in. Od XVII ob. f l a m a n d z k i e i h o l e n d e r s k i e m a l a r s t w o. R z e ź b a. Najdawniejsze zabytki: dekoracyjne rzeźby z kamienia (ozdoby fryzów, gzymsy itp.) z okresu bizantyjsko-romańskiego. W XII w. wysoki poziom sztuki odlewniczej: chrzcielnica bronzowa w Leodjum, 1112, dzieło Reiner'a van Huy; szkoła odlewnictwa z bronzu w Dinant. W XIV w. szkoła rzeźbiarska w Tournay (rzeźby portalu katedry, tamże). W Dijon kolonja rzeźbiarzy niderlandzkich z Clausem Sluterem na czele (kierunek realistyczny). Koniec XV w. i XVI w. — okres stylu Odrodzenia: mauzoleum Marji Burgundzkiej (kośc. N. M. P. w Bruges), wielki rzeźbiony kominek w pałacu Sprawiedliwości w Brukseli (1529). W XVII w. wpływy włoskie: Henryk, Franciszek i Hieronim Duquesnoy (pomnik bisk. A. Triesta w katedrze w Gandawie) i ich następcy: Artus Quellin (rzeźby ratusza amsterdamskiego), Marcin van den Bogaert zw. Desjardins, słynny we Francji, Pieter de Witte, Verbrugghen, Faidherbe, H. de Keyser. W XVIII w. Pieter van Verschafet, Jean P. A. Tassaert. W XIX (w końcu): Const. Meunier, Lambeaux, Georges Minne (klasyk), Lagae.

Nidwalden, nazwa połowy kantonu Unterwalden w Szwajcarji.

Nidzica, l. dopływ Wisły, dług. 60 km.

Niebielistka, ob. S w e e r t i a.

Niebo (astr.), pozorna sfera, obejmująca ziemię i mająca środek w oku obserwatora; w celach pomiarów astronomicznych cechujemy sferę niebieską szeregiem kół (ob. gwiazd spółrzędne). Starożytni uczeni uważali pozorne sklepienie za rzeczywiste (sfery kryształowe) i umieszczali planety między sferami, na ostatniej najdalszej umieszczając gwiazdy stałe. Ciała niebieskie są pozornie rozmieszczone na n. w jednakowej od nas odległości, co wynika z niemożności wzrokowej oceny. Niebieska barwa n. zależy od rozpraszania światła słonecznego w atmosferze ziemskiej.

Niebodar, herb polski, nadany 1790 przez Stanisława Augusta: na tarczy ściętej, w mniejszem polu górnem błękitnem trzy gwiazdy złote; nad srebrną rzeką poprzeczną złoty snop zboża.

Nieborowski M a r c i n, podkomorzy sochaczewski z XVII w., autor poematu: „Satyr podgórski".

Nieborów, w. w pow. łowickim (woj. warszawskie), nad rz. Skierniewką; pałac Radziwiłłów z XVIII w. z biblioteką i parkiem; była tu fabryka pieców i majolik.

Niebuhr B a r t h o l d G e o r g, historyk niemiecki, * 1776, † 1831; jeden z twórców nowoczesnej metody badania historycznego, opartej na ścisłem interpretowaniu źródeł historycznych i ich filologicznem opracowaniu; najważniejsze dzieło: „Römische Geschichte" (3 tomy, 1811—32).

Niebuhr C a r s t e n, podróżnik niemiecki, * 1733, † 1815; 1761—1767 jako inżynier brał udział w wyprawie naukowej, wysłanej przez Fryderyka V duńskiego do Arabji.

Niecierpek, ob. I m p a t i e n s.

Niecka (Mulde), zagłębienie na lądzie, powstałe wskutek erozji wód płynących lub jezior (n. erozyjna) oraz wskutek zapadlisk tektonicznych i fałd wklęsłych, synklin (n. tektoniczna). Jako miejsca niżej położone, n. są często zbiorowiskiem wody, a o ile nie posiadają odpływu, dna mają bagniste i torfiaste. Często były dnem jezior, które spłynęły lub uległy storfieniu (n. jeziorna).

Niecka (nieckółka), w myślistwie pułapka na sowy.

Niecks F r e d e r i c, muzyk angielski pochodzenia niemieckiego, * 1845; prof. uniw. w Edymburgu, autor pierwszej wielkiej pracy o Chopinie („F. Ch. as a man and a musician", 1888).

Nieczajew S e r g i e j, rewolucjonista rosyjski, *1848; od 1868 prowadził propagandę rewolucyjną wśród studentów petersburskich, musiał uciekać zagranicę; wydany 1872 Rosji, skazany na dożywotnie więzienie, † 1882 w twierdzy Petropawłowskiej w Petersburgu.

Nieczuja, herb polski: w polu czerwonem pień koloru naturalnego lub srebrny, o trzech sękach z prawej, a dwóch z lewej strony, z krzyżem na wierzchu; w hełmie, między skrzydłami, taki sam pień.

Nied, lewy dopływ Saary, ujście poniżej Saarlouis, dług. 98 km.

Niederbayern, B a w a r j a d o l n a, ob. B a w a r j a.

Niederdeutsch, p l a t t d e u t s c h, dialekt płn. Niemiec, w znaczeniu szerszem również język niderlandzki i flamandzki.

Niederle H e n r y k, filolog czeski, * 1840, † 1875. Wybitny znawca języków klasycznych, autor pierwszej gramatyki greckiej dla czeskich szkół średnich. Tłumacz Homera i tragedyj Sofoklesa.

Niederle L u b o r, uczony czeski, * 1865; profesor archeologji na uniwersytecie w Pradze, prehistoryk słowiański i etnograf. Napisał: „Ludzkość w czasach przedhistorycznych", „Starożytności słowiańskie" (dotychczas wyszło 6 tomów), „Życie dawnych Słowian" (5 tomów), etnograficzny podręcznik „Świat słowiański", studjum „O pochodzeniu Słowian", „Mapa etnograficzna Słowaków", „Manuel de l'antiquité slave" (1923), „Moravske Slovensko" i in.

Niederösterreich, ob. A u s t r j a D o l n a.

Niederschlesien, ob. Ś l ą s k D o l n y.

Niederschönhausen, niegdyś wieś w pruskiej reg. Potsdam, 19.500 mieszk.; od 1920 wcielona do Wielkiego Berlina.

Niederselters, w. w rej. wiesbadeńskiej (Prusy), nad rz. Emsbach, 1.540 mieszk.; źródła mineralne (woda selterska).

Niedodma płuc, ob. a t e l e k t a z a.

Niedokrewność, **niedokrwistość**, ob. a n e m j a.

Niedokwaśność, ob. h y p a c i d i t a s.

Niedomoga serca, d e k o m p e n s a c j a (d i s c o m p e n s a t i o c o r d i s, i n s u f f i c i e n t i a c o r d i s), stan osłabienia siły mięśnia sercowego przy wadach serca, zapaleniach lub zwyrodnieniach mięśnia sercowego (m y o c a r d i t i s), miażdżycy (a r t e r i o s c l e r o s i s) itp. Przejawia się początkowo łatwem męczeniem się oraz przyśpieszeniem tętna i oddechu przy wysiłkach (wchodzenie na schody); potem zaczynają wytwarzać się obrzęki, rozpoczynające się w okolicy tzw. „kostek" na kończynach dolnych. Stopniowo ilość moczu wydzielanego ulega zmniejszeniu. Wątroba i śledziona powiększają się; w jamach otrzewnej, opłucnych i osierdziowej gromadzić się zaczyna płyn (przesięk). W płucach krew nie krąży z dostateczną szybkością, tworzy się z a s t ó j (v e n o s t a s i s), wskutek czego duszność coraz bardziej wzrasta. Często kończy się śmiercią.

Niedonoszenie, urodzenie dziecka między 17-tym a 39-tym tygodniem ciąży.

Niedonoszone dzieci mają wagę ciała mniejszą od 3.000 gr., długość mniejszą od 50 cm., skórę pomarszczoną, barwy czerwonej, pokrytą meszkiem; urodzone żywo nie płaczą, lecz kwilą; urodzone przed 28-ym tygodniem ciąży są niezdolne do życia, urodzone między 28-m a 30-ym tygodniem mogą pozostawać przy życiu, o ile mają zapewniony dostateczny dostęp ciepła (flaszki, kamionki, specjalne wylęgarki — c o u v e u s e s).

Niedorozwój, n i e d o k s z t a ł c e n i e (h y p o p l a s i a), stan niedostatecznego rozwoju fizycznego lub umysłowego; może wytwarzać się w czasie życia płodowego (zarodkowego) lub już w życiu pozazarodkowem. N. u m y s ł o w y, stan wrodzonego ograniczenia umy-

słu (oligophrenia); klinicznie daje się ująć w trzy jednostki: idjotyzm, przytępienie umysłu (ob. imbecillitas), osłabienie umysłu (debilitas).

Niedowidzenie, ob. ambliopja.

Niedowidzenie połowicze, ob. hemianopsja.

Niedowład ob. paresis.

Niedowład obu kończyn, ob. paraparesis.

Niedowład połowiczy, hemiparesis, ob. hemipareza.

Niedziałkowski Karol ks., biskup łucko-żytomierski, literat, * 1846 w Mińkowcach na Wołyniu, † 1911 w Żytomierzu; prof., zczasem rektor Seminarjum duchownego w Żytomierzu, 1900 biskup; ogłosił szereg prac i rozpraw publicystycznych, m. in.: „Wrażenia z pielgrzymki do Ziemi Świętej, „Nie tędy droga“, „Miraże mądrości“.

Niedziałkowski Mieczysław, publicysta i polityk, * 1893 w Wilnie; studja na uniw. petersburskim, członek P. P. S., poseł na sejmy 1919 i 1922, sekretarz komisji konstytucyjnej; ogłosił: „Organizacja pośrednictwa pracy“ (1916), „Izby wyższe w parlamentach“ (1918).

Niedzica, w. na Spiszu w pow. nowotarskim (dawniej spisko-orawskim), nad Dunajcem, naprzeciw Czorsztyna; zamek z XIV w.; letnisko podgórskie.

Niedziela, (łac. dies dominica), dzień Pański, pierwszy dzień tygodnia, święcony u chrześcijan przez wstrzymanie się od pracy. Pierwsi chrześcijanie święcili razem z żydami sobotę, później dopiero zaczęli święcić n. na pamiątkę Zmartwychwstania Chrystusa. Całkowite święcenie niedzieli datuje od Konstantyna W. (321).

Niedzielska Marja, współczesna malarka polska, * 1884; studja w Kijowie, w Krakowie i zagranicą; osiadła w Krakowie, gdzie przez pewien czas prowadziła szkołę malarstwa dla kobiet; prace: „Bajka o starym królu i młodej królewnie“, „Salome“, „Faust“, „Wnętrze kościoła“ i inne.

Niedzielski Juljan, budowniczy polski, * 1849 w Stryszowie, † 1901 w Wiedniu; studja w Krakowie i w Wiedniu; prace ważniejsze: restauracja Schottenkirche w Wiedniu (1885), Kolumnada w Marienbadzie (1889), restauracja zamku ks. Lubomirskich w Chaczewicach, ratusz w Nowym Sączu i in.

Niedzielski Stanisław, muzyk i kompozytor, * 1842, † 1895; dyrektor Tow. muzycznego w Krakowie; 1893 dyr. „Lutni“ łódzkiej; komponował głównie pieśni.

Niedźwiadek, gwiazdozbiór. Liczne gwiazdy podwójne i wielokrotne; wśród nich najjaśniejsza α = Antares, 1-szej wielkości (odległość od ziemi przeszło 100 lat świetl.); ciekawe skupienia gwiazd M 4, M 6, M 7 i M 62.

Niedźwiadek afrykański, ob. Buthus afer.

Niedźwiadki, ob. Scorpionida.

Niedźwiecki Zygmunt, powieściopisarz * 1865 w Krakowie; ogłosił zbiory nowel: „Grzech“, „Sam na sam“, „Czarna pantera“, „Liść figowy“, „Erotyki“ i in.

Niedźwiednik, 1) poskramiacz niedźwiedzi; 2) gajowy, który pilnuje niedźwiedzi w lesie.

Niedźwiedzia wyspa, holend. Beeren Eiland, wyspa na płd. od Szpicbergu, 68 km², niezamieszkana; pokłady węgla i fosfatu.

Niedźwiedzica, najwyższy szczyt w paśmie Gorców, 1311 m. wys. (Beskidy zach.).

Niedźwiedzica Mała, gwiazdozbiór, główna gwiazda α = biegunowa (polarna) podwójna; satelita 9-ej wielkości znajduje się w odległości 18". Gwiazda biegunowa, obecnie w odległości od bieguna o $1^1/_4{}^0$, najbliżej bieguna będzie się znajdowała około 2115 r. ($0^021'$).

Niedźwiedzica Wielka, gwiazdozbiór. Liczne gwiazdy podwójne, wśród nich najciekawsza Mizar i Alkor; z nich pierwsza jest z kolei podwójna; ciekawe mgławice spiralne; gwiazdy zmienne R i T. Gwiazdozbiór zawiera 7 gwiazd 2-giej i 3-ciej wielkości, gwiazdy te α, β, γ, δ, ε, ζ, η, tworzą tzw. Wóz, w „Panu Tadeuszu“ (Astronomja Wojskiego) Wozem Dawida nazywany.

Niedźwiedzie, ob. Ursidae.

Niedźwiedzie wyspy, na oceanie Lodowatym Płn. 6 wysepek u wybrzeży Syberji.

Niedźwiedzki Jan (Ursinus), lekarz Jana Olbrachta i Aleksandra, rodem z Krakowa, † 1525; kształcił się w Rzymie i Padwie; napisał. „Modus epistolandi“.

Niedźwiedzki Juljan, mineralog i geolog, * 1845 w Przemyślu, † 1918 we Lwowie; prof. Uniwersytetu i Politechniki Lwowskiej; ogłosił: „Petrografja, opisowa nauka o skałach“ (1898), „Geologja“ (1906), „O nowym gatunku ostryg mioceńskich“ (1908) i in.

Niedźwiedzki Władysław Marcin, językoznawca i etnograf, * 1849 w Warszawie; ogłosił: „Polacy na pograniczu Węgier“ (1878), „Wianki“, „Święcone“; od 1891 współpracownik, po śmierci Karłowicza współredaktor „Słownika języka polskiego“.

Niedźwiedź morski, ob. Otariidae.

Niegolewski Andrzej, pułkownik polski * 1786 w Niegolewie, † 1857 w Poznaniu; 1806 wstąpił do gwardji Napoleona; brał udział w walkach pod Iławą, Frydlandem, Gdańskiem i Tczewem, w szarży pod Somo-Sierra ranny; walczył pod Napoleonem aż do jego upadku. potem osiadł w rodzinnym majątku; pozostawił: „Les Polonais à Somo-sierra en Espagne“, pierwszorzędne źródło do tej bitwy.

Niegolewski Władysław, syn poprz., polityk, * 1819 w Niegolewie, † 1885; poseł do sejmu pruskiego; zyskał rozgłos wykryciem 1860 prowokacji dyrektora policji poznańskiej Baerensprunga; czynny w powstaniu 1863; 1874 poseł do parlamentu niemieckiego.

Niegoszewski Stanisław, poeta-improwizator, * 1565, † 1599; po ukończeniu Akad. Krakowskiej udał się do Włoch, gdzie w Wenecji i Rzymie zbierał laury poetyckie, jako świetny

improwizator w rozmaitych językach; po powrocie do kraju sekretarz królewski; pozostawił liczne prace łacińskie.

Niegusz (Niegosz), nazwa plemienia, z którego wyszła dynastja, panująca od 1697 w Czarnogórzu.

Niekrasow Nikołaj, poeta rosyjski, * 1821, † 1877; liryk, opiewający zwłaszcza niedole ludu wiejskiego; najwybitniejsze utwory: „Rycar na czas“, „Moroz Krasnyj nos“, „Russkija żenszcziny“, „Krestjanskija dieti“, „Psowaja ochota“.

Niekrasowcy, kozacy dońscy, staroobrzędowcy, którzy, po uśmierzeniu buntu Buławina, w 1708 pod wodzą atamana Ignata Niekrasowa oddali się pod opiekę chana krymskiego. Mieszkali nad rz. Kubaniem, 1777 przenieśli się w okolice Anapy, Synopy, 1787 do Dobrudży, skąd część ich w 1818 powróciła do Rosji, reszta zaś pozostała w Dobrudży, zwana niekiedy mylnie Zaporożcami. Wielu z nich służyło w pułkach kozaków sułtańskich Michała Czajkowskiego.

Niel, m-ko w prow. antwerpskiej (Belgja), nad rz. Rupel, 9.000 mieszk.; fabryki portland-cementu.

Niel Adolphe, marszałek francuski, * 1802, † 1869; od kwietnia 1855 kierował oblężeniem Sewastopola; 1857 senator; 1859 po bitwie pod Solferino marszałek; od 1867 minister wojny; reorganizator armji.

Nieletni, osoby, które nie doszły do pełnoletności, w Polsce do 21 lat.

Niello, technika zdobnicza, polegająca na ryciu rylcem rysunków na wyrobach srebrnych lub złotych (rzadziej) i wypełnianiu brózd czarniawą (włosk. nigellum) masą z kilkakrotnie przetopionej mieszaniny srebra, miedzi, ołowiu, siarki i boraksu. Technika znana oddawna, ulubiona w wiekach średnich; najsłynniejszym mistrzem n. był Finiguerra w Florencji. Obecnie n. rozpowszechnione jest w Rosji (Tuła, Wołogda i na Kaukazie). Znajduje zastosowanie w zaczernianiu podziałek i cyfr na cyferblatach zegarów. N. zwą się również odbitki korektowe na papierze, wykonane z wygrawerowanych płytek plakietowych (złotych i srebrnych), zaczernionych farbą drukarską przed ostatecznem wykończeniem n. (zwłaszcza z XV w.). W odbitkach n. napisy wypadały naodwrót.

Nieloty, ob. Heterognathae.

Niełupka, ob. owoc.

Niemalstyczna, ob. asymptota.

Niembsch von Strehlenau, ob. Lenau.

Niemce, w. w pow. będzińskim (woj. kieleckie), kop. węgla i rudy żel.

Niemcewicz Juljan Ursyn, publicysta, satyryk, pamflecista, komedjopisarz, autor bajek politycznych i śpiewów historycznych, tłumacz utworów literatury obcej, powieściopisarz, poeta wybitnie tendencyjny, * 1758 w Skokach pod Brześciem Litew., † 1841 w Paryżu; po ukończeniu nauk w Korpusie Kadetów w Warszawie adjutant ks. Ad. Czartoryskiego; 1783—88 podróżował po Europie; 1788 wybrany posłem inflanckim, brał czynny udział w obradach Sejmu Czteroletniego, jako jeden z najgorliwszych członków reformy; 1791—1792 współwydawca „Gazety Narodowej i Obcej“; po przystąpieniu króla do Targowicy wyjechał zagranicę; 1794 brał udział w powstaniu jako adjutant Kościuszki; pod Maciejowicami ranny i wzięty do niewoli, siedział w więzieniu w Petersburgu półtora roku; 1796 uwolniony, wraz z Kościuszką wyjechał do Ameryki; 1802 wrócił na pewien czas do Warszawy z powodu śmierci ojca; po utworzeniu Ks. Warszawskiego, wezwany przez Stanisława Małachowskiego, wrócił pod koniec 1807 r. do Warszawy, mianowany sekretarzem Senatu i członkiem Izby Edukacyjnej; za Królestwa Kongresowego pozostał w Senacie. Ustąpiwszy z Izby Edukacyjnej, zamieszkał w Ursynowie pod Warszawą; po śmierci Staszica (1826) wybrany prezesem Tow. Przyjaciół Nauk. 1831, podczas powstania listopadowego, pojechał jako wysłannik Rządu Narodowego w misji do Anglji; pozostawił „Pamiętniki“, dające w szeregu tomów obraz Polski z końca XVIII w. i pierwszych dziesiątków lat XIX w.

Niemcewicz Karol Ursyn, działacz polityczny i pamiętnikarz, * 1779, † 1867; marszałek szlachty pow. brzesko-litewskiego; w 1831 r. jeden z organizatorów powstania w gub. grodzieńskiej; poseł na Sejm Warszawski; później na emigracji we Francji; pozostawił „Pamiętnik z 1831 roku“ (1863).

Niemcy lub Rzesza Niemiecka (niem. Deutsches Reich), republika związkowa w środkowej Europie, składająca się z 18 krajów: Prusy, Bawarja, Saksonja, Wirtembergja, Badenja, Turyngja, Hesja, Hamburg, Meklemburg-Szweryn, Oldenburg, Brunświk, Anhalt, Brema, Lippe, Lubeka, Meklemburg-Strelitz, Waldeck, Schaumburg-Lippe; razem 474.347 km² (od 8. X. 1919), 60,152.672 mieszk. (od 1919); stol. Berlin; przed 1919: 540.778 km², 67,812.000 mieszk.; terytorja odcięte na podstawie traktatu wersalskiego, ob. tabl. Ukształtowanie powierzchni. Pod względem ukształtowania obszar N. dzieli się na: płn. pas Alp wapiennych; 2) wyżynę podalpejską; 3) wyżynę płd.-niemiecką; 4) średnie góry niemieckie i 5) nizinę płn.-niemiecką. Wody i jeziora. Znakomicie rozwinięty system dróg wodnych; znaczna część rzek płynie do m. Północnego, jak Ren, Ems, Wezera i Elba, do Bałtyku Odra, a do m. Czarnego Dunaj; najważniejszą rzeką jest Elba. Wielkie grupy jezior na obszarze wyż. podalpejskiej i pojezierza pomorskiego. Klimat umiarkowany, nad m. Północnem oceaniczny, wewnątrz kontynentalny, śr. roczna temperatura 9°, ilość opadów rocznych 650 mm. (w górach 1800 mm.). Zaludnienie. Według spisu z 1919 roku 60,152.672 mieszk., gęstość zaludnienia 120 na 1 km² (najgęstsza w Saksonji, 311 na 1 km²); 1,000.000 Polaków; 62% ewangelików, 37% katolików, 1% żydów; przeszło 50% ludności mieszka w miastach; 46 miast ponad 100.000, 48 ponad 50.000, 167 ponad 20.000, 288 ponad 10.000 (ob.

tabl.); 27% zajmuje się rolnictwem i leśnictwem, 44% górnictwem i przemysłem, 14% handlem. Produkcja: 49% obszaru zajmują role, sady i winnice, 16% łąki i pastwiska, 27% lasy, ok. 7% nieużytki; uprawa zboża, ziemniaków i buraków cukr. Zbiory (stan z 1923): żyto 7,200.000 tonn, pszenica 2,900.000 tonn, jęczmień 2,400.000 tonn, owies 6,100.000 tonn, buraki cukrowe 8,700.000 tonn, ziemniaki 32,600.000 tonn, siano 34.500.000 tonn. Wzorowa gospodarka rolna i leśna, wysoko postawiony przemysł rolny (liczne cukrownie, produkcja roczna 1,160.000 tonn, gorzelnie i browary), uprawa wina i chmielu. Chów bydła, koni i nierogacizny; stan z 1. I. 1922: 3,600.000 koni, 16,300.000 bydła, 14,700.000 świń, 5,600.000 owiec, 4,100.000 kóz. Znaczne rybołówstwo na wybrzeżach m. Północnego i Bałtyku i na wodach wewn.; roczny połów 1,364.000 kg. Leśnictwo. Lasy liściaste 42.586 km², iglaste 99.621 km², wzorowa gospodarka leśna. Górnictwo. Produkcja roczna: węgiel kamienny 115,000.000 tonn, węgiel brunatny 137,000.000 t., rudy żel. 6,000.000 t., cynk i ołów 1,200.000 t., sole potasowe 13,000.000 t., sól kamienna i warzonka 3,000.000 t., miedź 25.000 t., poza tem kop. srebra, nafty, grafitu, liczne kamieniołomy wapienia i piaskowca, bursztyn. Przemysł. Gł. ośrodki wielkiego przemysłu: reńsko-westfalski, sasko-turyngeński, górnośląski, dolno-łużycki i brandenburski. Na pierwszem miejscu stoi przemysł metalurg.; budowa okrętów, fabr. żelaza, odlewnie stali (Essen, Solingen), fabr. broni (Krupp), automobilów, rowerów, instrumentów opt. (Jena), przemysł włókienniczy (wyroby lniane, wełniane, baweln., jutowe, jedwabnicze), skórzany, chemiczny, ceramiczny, porcelanowy, drzewny (fabr. mebli, zabawek, snycerstwo), papierniczy, graficzny, księgarski (Lipsk). Komunikacja i handel. Dług. linij kol. 57.545 km., dróg wodnych 11.711 km. (1919); flota handlowa wynosi (stan 1923 r.) 1.745 okrętów o pojemn. 2,500.000 tonn; gł. porty: Hamburg, Brema, Bremerhaven, Szczecin i inne; przed 1914 flota wynosiła 2.170 okrętów o pojemności 3,150.000 t.; 35.390 urzędów pocztowych, 289.132 km. dług. linij telegr., 2 st. telegr. iskrowego, 82.692 automobilów osob. i 43.711 ciężarowych. Handel zewnętrzny (stan z 1924): przywóz 9.317,000.000, wywóz 6.567,000.000 marek złotych. N. przywożą surowe środki żywności i półfabrykaty, wywożą fabrykaty, półfabrykaty i niektóre środki żywności. Wojsko i marynarka wojenna. Do 1914 armja dzieliła się na 23 korpusy (1,000.000 żołnierzy), w czasie wojny 100 korpusów (9,000.000 żołn.); po traktacie wersalskim N. mogą utrzymywać jako wojsko ochotnicze 7 dywizyj piechoty i 3 dyw. kawalerji (100.000 wojska z 12 letnią, oficerowie z 25 letnią służbą wojskową), które mają pełnić służbę policyjną i graniczną; obowiązek przymusowej służby wojsk. został zniesiony. Flota woj. do 1918 obejmowała 24 w. okręty linjowe, 6 krążowników pancernych, 9 małych krążowników, 24 w. torpedowce i 60 łodzi podwodnych (podczas wojny przeszło 200). Obecnie flota wojenna: 6 okrętów bojowych, 6 m. krążowników, 12 torpedowców, ani jednej łodzi podwodnej; obsada 15.000 marynarzy. Zarys historyczny. Niemcy do IX wieku tworzyły luźne państewka germańskie (ob. Germanie i Frankonja). Cesarstwo rzymskie narodu niemieckiego (919—1806). Państwo niemieckie powstało na zasadzie traktatu w Verdun w 843, którego mocą dziedzictwo Karola W. podzielone zostało na trzy części, i Ludwik Niemiecki został władcą Frankonji wsch. Po wymarciu Karolingów 911, Henryk I z rodu saskiego utrwalił po 919 państwo niemieckie, rozszerzając je przez podboje Słowian; Otton I W. koronował się jako pierwszy cesarz rzymski narodu niemieckiego; po wymarciu dynastji saskiej 1024, panowała dynastja frankońska, za której czasów wybuchł spór z książętami i papieżem (walka o inwestyturę), pamiętny pokutą Henryka IV w Kanosie 1077. Okres następny wypełniły walki Welfów z Hohenstaufami, które osłabiły władzę cesarską, a wzmocniły stanowisko książąt. W 1273 nową dynastję założył Rudolf I Habsburg w Austrji, Styrji, Karyntji i Krainie, a Henryk VII Luksemburski w 1308 w Czechach. Za cesarza Karola IV wydana została Złota Bulla, której mocą wybór cesarzy należał do 7 elektorów (Kurfürstów). Od 1438 korona cesarska pozostawała w dynastji Habsburgów, z wyjątkiem Karola VII bawarskiego (1742—1745) z tytułem króla rzymskiego. Za panowania Karola V Niemcy stały się częścią wielkiej monarchji habsburskiej. Na okres ten przypada ruch religijny, zw. reformacją, który wywołał wojnę szmalkaldzką a następnie wojnę 30-letnią, zakończoną pokojem westfalskim 1648; państwo rozbiło się na luźnie ze sobą związane księstwa i księstewka. Od 1663 obradował stały parlament. Za Leopolda I w 1683 najazd Turków; z odsieczą pośpieszył król polski Jan III Sobieski. Okres walk z Francją, wojna sukcesyjna hiszpańska 1701—1714, wojna sukcesyjna polska 1733—1735. Męska linja Habsburgów wygasła na Karolu VI, którego córka, Marja Teresa, zaślubiła Franciszka I Lotaryńskiego (dynastja habsbursko-lotaryńska). Wzrosła w tym okresie potęga Prus, jako królestwa; wojna sukcesyjna austrjacka 1740—1748, utrata Śląska na rzecz Prus; wojna siedmioletnia 1756—1763, zakończona wzmocnieniem Prus. Za Marji Teresy i Józefa II, Austrja i Prusy uczestniczyły w I-szym, II-gim i III-cim rozbiorze Polski. Za Leopolda II i Franciszka II wojny rewolucyjne z Francją, pokój w Bazylei i Campo Formio 1795—1797, powstanie w 1806 związku reńskiego, zupełne rozbicie Niemiec przez Napoleona i złożenie przez ces. Franciszka II korony. Upadek Napoleona 1813—1815 przywrócił jedność państwa. Niemcy jako Związek Państw. Kongres wiedeński 1815 r. przywrócił granice z 1792. Rządy reakcyjne wywołały ruchy rewolucyjne, francuska rewolucja lipcowa 1830 spowodowała nadanie konstytucji w poszczególnych krajach; rewolucja lutowa 1848 r. wywołała podobne ruchy w Berlinie i Wiedniu. Parlament obradował nad przygotowaniem zgromadzenia narodowego,

które w 1849 r. powołało do sprawowania rządów arcyks. Jana. W 1864 wojna prusko-duńska, przyłączenie Szlezwigu, Holsztynu, w 1866 wojna austr.-pruska, klęska Austrji i wycofanie się ze związku państw niemieckich. Hegemonja Prus w nowoutworzonym związku płn.-niemieckim. Wojna prusko-francuska utrwaliła przewagę Prus. W 1870 zjednoczenie kraju płd.-niem. ze związkiem płn.-niem. w jedno państwo niemieckie (dzieło kanclerza Bismarcka); 18. I. 1871 w Wersalu proklamacja króla pruskiego na cesarza Niemiec. Niemcy jako Państwo Związkowe. Pierwszy niem. parlament, zebrany w Frankfurcie 10. I. 1871, uchwalił nową konstytucję (Rada Związkowa 58, parlament 397 członków). W czasie od 1871 do 1888 zaprowadzono reformy wewnętrzne (śluby cywilne, reformę podatków i ceł, procedurę postępowania sądowego karnego i cywilnego, prawo o socjalistach, o ubezpieczeniu od wypadków, kasy chorych itp.). W polityce zagranicznej najważniejszem zdarzeniem było porozumienie Niemiec, Rosji i Austrji w 1872 r. (Przymierze trzech cesarzy). W 1888 wstąpił na tron Wilhelm II; szybki rozwój wewnętrzny państwa, germanizacyjna polityka względem Polaków. N. nabyły w tym czasie liczne kolonje w Afryce, Polinezji, Melanezji i w Chinach, drogą prywatnego zakupu przez organizacje i późniejsze przejęcie na rzecz państwa. Upadek Bismarcka w 1890 r.; naprężenie stosunków z Anglją, w 1900 udział w uśmierzeniu powstania w Chinach, 1905 naprężenie stosunków z Francją z powodu Marokka. W 1911 ugoda w sprawie Marokka i uzyskanie części franc. Kongo. Na okres ten przypada nadanie wielu nowych ustaw w zakresie ustawodawstwa społecznego, podwyższenie stanu liczebnego wojska i wielkie zbrojenia. W 1914 wybuchła wojna światowa, zakończona w październiku 1918 pogromem wojsk niem., rewolucją i abdykacją ces. Wilhelma II i wszystkich książąt. Kanclerstwo przeszło w ręce socjalisty Eberta. Zawieszenie broni 9. XI. 1918 w Compiègne, 28. VI. 1919 pokój wersalski. W grudniu 1918, styczniu i lutym 1919 krwawe rozruchy w Berlinie. Zgromadzenie Narodowe 11. II. 1919 wybrało prezydentem Rzeszy Eberta, kanclerzem Scheidemanna, 13. III. 1920 próba obalenia rządów republikańskich przez Kappa. 6. VI. 1920 nowe wybory do parlamentu, klęska koalicji socjalistów, centrum i demokratów, zwycięstwo nacjonalistów, kanclerzem Fehrenbach; 1923 obsadzenie obszaru Ruhry przez aljantów wskutek niewypełnienia postanowień traktatu wersalskiego w sprawie odszkodowań; 4. V. 1924 nowe wybory do parlamentu, wzrost partyj nacjonalistycznych i komunistów; lipiec i sierpień konferencja w Londynie w sprawie odszkodowań według planu Dawes'a; 29. VIII. przyjęcie przez parlament postanowień konferencji, w październiku rozwiązanie parlamentu, 7. XII. nowe wybory; w styczniu 1925 kanclerzem Luther, po śmierci Eberta w maju wybór Hindenburga na prezydenta Rzeszy. Najważniejszem zdarzeniem ostatniej doby jest pakt gwarancyjny zach. granicy niem.-franc.-belgijskiej (Locarno).

Terytorja, odcięte od Niemiec na mocy traktatu wersalskiego z 28. VI. 1919, oraz dodatkowych postanowień.

Zwrócone	Nazwa kraju	Obszar w km²	Ilość mieszk.
Polsce	Poznańskie	26 041	1 946 461
	Prusy Zachodnie	15 853	964 034
	z Prus Wschodnich	501	24 787
	z Pomeranji	9	224
	ze Śląska	3 725	917 917
	Razem	46 129	3 851 423
	W. M. Gdańsk	1 914	330 630
Francji	Alzacja i Lotaryngja	14 521	1 874 014
Danji	część Szlezwiku-Holsztynu	3 992	166 348
Belgji	Neanx (Eupen)-Malmedy	1 035	60 003
Czechosłowacji	Okrąg Hulczyński na Śląsku	286	45 396
Litwie	Okrag Kłajpedy	2 708	140 746
	Ogółem	70 585	6 468 500
Okupowany na lat 15 okrąg Sary		1 923	652 788
Kolonje niemieckie:			
Afryka Wschodnia		995 000	7 666 000
Afryka Płd.-Zachodnia		835 000	103 000
Kamerun		790 000	2 653 000
Togo		87 200	1 033 000
Nowa Gwinea z wyspami Marshall'a i Karolinami		242 476	604 000
Samoa		2 572	39 000
Kiao-czou		515	195 000

Niemczenie, ob. germanizacja.

Niemczewski Zacharjasz, matematyk polski, * 1766, † 1820; studja w Wilnie i zagranicą; 1809 profesor nadzwyczajny, od 1810 zwyczajny, 1817—20 rektor na uniw. wileńskim; napisał: „Traktat początkowy rachunku różnicowego i całkowitego", „Rozprawa o duchu i pożytkach nauk matematycznych" i in.

Nieme rejestry, nazwa rejestrów organowych, nie wydających dźwięków, jak copula, tremulant.

Niemen, niem. Memel, lit. Nemunas, rz. w Polsce i Litwie; wypływa na Białorusi, uchodzi do zalewu Kurońskiego deltą (najważn. ramiona: Gilga i Rus), 907 km. dług., dorzecze 90.548 km²; od ujścia rz. Igorki do ujścia Mereczanki tworzy granicę polsko-lit., od ujścia Szeszupy do ujścia do morza granicę niemiecko-lit.; kanałem Ogińskiego połączony z dorzeczem Dniepru, kanałem Augustowskim z dorzeczem Wisły; koryto od Grodna do Kowna obfituje w zakola i w żwirowo-gliniaste mielizny, silne prądowiny. Najważniejsze dopływy prawe: Usa, Jaczonka, Suła, Berezyna (niemeńska), Gawja, Dzitwa, Lebioda, Kotra, Mereczanka, Wilja ze Świętą, Niewiaża, Dubissa, Jura i Minja; lewe: Turja, Usza, Serwecz, Mołczadź, Szczara, Zelwa, Roś, Świsłocz, Łosośna, Czarna Hańcza, Igorka, Biała Hańcza i Szeszupa.

Niementowski Stefan, chemik polski, * 1866 w Żółkwi, † 1925 w Warszawie. Studja we Lwowie, Berlinie i Monachjum; 1888 docent Politechniki we Lwowie, 1890—92 prowadził dział chemji analitycznej, od 1892 profesor chemji ogólnej, od 1897 członek korespondent Akademji Umiejętności w Krakowie, od od 1920 członek zwyczajny tejże Akademji; prezes Polskiego Tow. Przyrodników im. Kopernika. Liczne prace z dziedziny chemji organicznej.

Niemeyer August Hermann, niemiecki teolog protestancki i pedagog, * 1754, † 1828; zwolennik idei wykształcenia formalnego, opartego na nauczaniu języków starożytnych. Napisał w tym duchu: „Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts“ (1796). Kładł duży nacisk na znaczenie religji w wychowaniu.

Niemiecka literatura w formie ustnej powstała już za czasów pogańskich, gdyż Tacyt wspomina o pieśniach Germanów. Pieśni te zachowały się później w formie schrystjanizowanej. Niektóre (wspólne ze Skandynawją) przechowały się w Eddzie. Już w IX—X w. istniały poematy rycerskie, jak Hildebrand, Muspilli, pieśń o Ludwiku (rymowana). Z czasów chrześcijańskich datuje Wessobrunner Gebet, Heliand (Zbawiciel), Evangelienharmonie (868), której autorem był Ottfriedo Weissenburg. Pisano wiele po łacinie. Hratanus Maurus († 856) ułożył rodzaj encyklopedji De universo, Ratperts v. Sankt Gallen pisał o świętym Gawle, Bulbulus ułożył Gesta Caroli, a bezimienny po łacinie obrobił poemat de Walthario. Pisano też liczne baśnie o zwierzętach (zwłaszcza o lisie); mniszka Hroswitha († ok. 1002) układała po łacinie dialogi sceniczne. Z X w. datuje Warnefrieda historja Longobardów. Po niemiecku układano misterja, jak Antichrist (1160) oraz wiersze religijne: Noker (Memento mori), Melk, Tundalus. Poezja świecka była naśladowaniem francuskiej: Lamprecht około 1130 obrobił „Powieść o Aleksandrze W.“, a Konrad w tymże czasie „Powieść o Rolandzie“. Oryginalnie napisana została bezimienna rymowana Kaiser-Chronik od Romulusa do XI w. Kwitł również minnesang na wzór pieśni trubadurów oraz wesołe (łacińskie) Carmina burana kleryków wędrownych. Kürenberger (około 1150) był pierwszym rycerzem-poetą. Za nim obficie rozwijało się niemieckie Ritterepos (1180—1300). Wolfram v. Eschenbach obrobił z francuskiego Parcifala oraz Titurela, Gottfried v. Strassburg († 1220) Tristana i Izoldę. Istniały też niem. opracowania poematów, jak Wigalois, Flor i Blancheflor, Wilhelm z Orleanu itd. Około 1200 bezimienny autor ułożył w sposób znakomity Pieśń o Nibelungach, Gudrun-Lied i Lohengrina. W tym samym czasie zaczęła się budzić reakcja przeciw romansom rycerskim w formie parodji; poemat Ring. Nieco później (w XV wieku, 1472) Kaspar v. Roen zebrał te wszystkie legendy pod nazwą Heldenbuch. Rozwinęła się liryka rycerska (Walter v. d. Vogelweide, Otto v. Botenlauben, Singenberg, Schwangau, Ulrich v. Lichtenstein). Pisarze religijni XIII—XIV w. najznaczniejsi: Bertold v. Regensburg, David v. Augsburg i słynny filozof scholastyczny Albertus Magnus. W XIV wieku, około 1395 r., wynalazek druku przez Gutenberga w Moguncji. W końcu XIV w. epika dworska, alegoryczne Ritterepos (tzw. Rosenroman z francuskiego); główny autor tego stylu: Otto v. Wolkenstein. Obok poezji rycerskiej powstała mieszczańska (tzw. Meistersinger), którą rozpoczął H. von Mügeln. Rozkwit pieśni ludowej, o której wspomina Limburger Chronik (1350) oraz liter. żartobliwa (Schwanklit.), nawet w kazaniach; zasłynął pod tym względem Pfaff von Kahlenberg (skąd powstał wyraz fr. calembour). W XV w. wyszedł Ezop i Reineke-Fuchs (w druku), Sebast. Brant wydał Narrenschiff. Teatr świecki naśladował wzory francuskie (Spiel der Frau Jutta und Teofilus, Spiel vom Klugenknecht). Jednocześnie rozwijała się mistyka. Powstał związek Gottesfreunde. Rzeczy mistyczne pisał Eckart († 1327), Suso i Tauler. W tymże czasie Tomasz à Kempis napisał po łac. „O naśladowaniu Chrystusa“. Wiek XVI. Humanizm włoski rychło dotarł do Niemiec. Pisano wiele po łacinie. Konrad Celtes (znany i w Polsce) był dobrym poetą łacińskim. Ulrich v. Hutten ogłosił Epistolae obscurorum virorum. Erazm Rotterdamski († 1536), Pochwałę głupoty; szerzył on znajomość greczyzny. Reuchlin rozpowszechniał hebraiszczyznę i znajomość Biblji. Marcin Luther (1483—1546) przełożył Biblję na djalekt neuhochdeutsch i z tego narzecza uczynił język literacki, w temże narzeczu układał kazania i pieśni. Po nim pisali Mathesius Ringwaldt, Helmbold, Nicolai, Decius. Z wielkim zapałem powitało Lutra mieszczaństwo i meistersingerzy, których przywódcą był szewc-poeta Hans Sachs (1494—1575); pisał on liryki pobożne, bajki, krotochwile, dialogi. Współcześnie pisali bajki: Waldis i Wickram. Teatr rozwijał się wciąż w rodzaju misterjów; ważniejsi autorzy: Rebhuhn, Seb. Wild. Ku końcowi XVI w. mało było pisarzy wybitnych. Jan Fischart (1550—91), tłumacz Rabelais'go, ułożył powieść o Sowizdrzale (Eulenspiegel) z podań ludowych; bezimienne powieści „O Doktorze Fauście“, „O Żydzie wiecznym tułaczu“ i in. miały duże powodzenie. Teatr zaczął się rozwijać pod wpływem wędrownych „komedjantów angielskich“. Książę Henryk z Brunświku († 1613) pisał krwawe dramaty na wzór przedszekspirowski. Ayrer († 1605) ułożył w tym stylu 30 sztuk. Wiek XVII, okres wojny 30-letniej; literatura w upadku. Z jednej strony rozwijał się styl akademicki, z drugiej barbarzyństwo rubaszne. Poezję uczoną stworzył Martin Opitz. Za wpływem Opitza powstała tzw. szkoła śląska: Paweł Fleming, Andreas Gryphius, satyryk i tragik. Przeciw tej szkole wystąpiła szkoła królewiecka (Simon Dach, R. Robertin, Joh. Klai). Druga szkoła śląska wzięła sobie za wzór napuszony styl Mariniego (H. v. Hofmannswaldau, Kasp. v. Lohenstein). Naśladowcy ich do-

prowadzili do zepsucia smaku, przeciw czemu wystąpił Morhof w swej „Unterricht der deutschen Kunst und Poesie“. Obok naukowej, istniała literatura popularna, nieraz trywialna, ale bliższa życiu. Fr. v. Logau pisał dowcipne epigramy; Moscherosch ułożył satyryczny obraz wojny 30-letniej; Grimmelshausen, autor szyderczego romansu „Der abenteuerliche Simplicissimus“, Ulrych Megerle (znany pod nazwą Abrahama a Santa Clara) był barokowym kaznodzieją i napisał też romans "Erzschelm Judas“. Poezja kościelna nie zamilkła bynajmniej: ewangelicy do dziś śpiewają „Geistliche Andachten“ Pawła Gerhardta († 1676); wśród katolików słynął J. Balde († 1668). Jan Scheffler (1624—77), zwany Angelus Silesius, mistyk podniosły, umiłowany przez Adama Mickiewicza. Również umiłowany przez Mickiewicza filozof niemiecki, Jakób Böhme (1575—1624), mistyk, autor „Morgenröthe“ i in. Wiek XVIII ulegał wpływom francuskim. Jan Gottsched (1700—1766) w swej „Kritische Dichtkunst“ powtarzał zasady Boileau i w „Gedichte“ naśladował Francuzów. Z jego uczniów godniejsi uwagi: Lange, Schwabe, Triller, Clodius oraz Otto v. Schönaich, autor epickiego poematu „Hermann“. Fr. v. Hagedorn († 1754) wyobrażał reakcję przeciw smakowi francuskiemu; Gäller wyraźnie nową zaczął twórczość, zwłaszcza w romansie „Żywot hrabiny G.“. Hallescher Dichterbund uprawiał głównie anakreontyk. Szkoła szwajcarska ostatecznie zerwała z francuszczyzną. Boerner († 1783) i Breitinger († 1776) wystąpili przeciw Boileau, a za najwyższy rodzaj sztuki uznali bajkę. Genjusz niemiecki zwrócił się w stronę metafizyki. Gottfr. Leibniz; Ch. Wolf pierwszy usystematyzował doktryny poprzednie; Al. Baumgarten († 1762) pierwszy stworzył estetykę. Również wybitni są: Edelmann († 1767), panteista; Reimarus († 1768), krytyk Biblji; M. Mendelssohn († 1768) i Chr. Nicolai († 1811). Ten rozkwit filozofji pobudził twórczość niemiecką. Zaczyna się wiek złoty literatury niem.; Klopstock; naśladował go Gerstenberg v. Nuser; Chr. M. Wieland (1733—1813) pisał fantastyczne kapryśne poematy na wzór Ariosta (Oberon, Musarion itd.). Naśladowali go Musaeus, Thummel i in. G. E. Lessing (1729 — 1781) pierwszy sformułował nowe teorje literackie w piśmie: „Hamburgische Dramaturgie“; sprawom sztuki poświęcony był również jego „Laokoon“; pisał też dramaty oraz „Listy o literaturze“; Winckelman (1717—1768) nowe światło rzucił na sztukę grecką („Historja sztuki w starożytności“). Sturm und Drang Periode. (Okres burzy i wrzenia), tak się zowie schyłek XVIII w., zakończony wystąpieniem Goethego. Ważną rolę odegrał tu J. G. Herder (1744—1803), który ogłosił „Pomysły do dziejów filozofji historji“. H. Voss († 1826), tłumacz Homera. G. A. Bürger (* 1747, † 1794) wsławił się balladą „Lenora“, która zapoczątkowała romantyzm. Klinger (* 1752, † 1831) napisał dramat „Sturm und Drang“, od którego cały okres został nazwany. Fr. Müller (* 1749, † 1825) pisał fantastyczne nowele i dramaty. Wpływ Szekspira coraz żywotniejszy (v. Bato, Törring, Maier). Aug. Iffland stworzył sztukę płaczliwą. Wiek XIX otwiera wielki genjusz J. W. Goethe (1749—1832) oraz F. Chr. Schiller (1759—1805), dwaj najznakomitsi poeci narodowi i wszechświatowi. Dzieła ich są wielokrotnie tłumaczone na język polski. Uczniowie Goethe'go i Schiller'a są bardzo liczni; niektórzy z nich: E. Wagner († 1812), Hebel († 1826), Hölderlin (* 1770, † 1843), Matthisson († 1831), Kosegarten († 1818), H. v. Collin († 1811), Lad. Pyrker († 1847), Jean Paul Richter (1763—1825), fantastyczny humorysta; na jego sposób pisali: Tiedge, Seume. W teatrze dużą rolę odegrał Aug. v. Kotzebue (* 1761, † 1819) jako autor teatralny, bardzo płodny; w romansie mieli powodzenie: Klingemann, Aug. Lafontaine, Vulpius. Niemniej złoty wiek mają Niemcy w filozofji: Emanuel Kant, J. G. Fichte, Fr. J. Schelling, Fr. Hegel, Schleiermacher, szereg najświetniejszych umysłów Europy. Z innych prozaików: bracia Humbold oraz bracia Grimm, którzy zbierali baśni ludowe niemieckie i pracowali nad językiem. Bracia Schlegel: August tłumaczył Szekspira i studjował teatr hiszpański, Fryderyk zajmował się sanskrytem i literaturą indyjską. Literatura wchodzi teraz w znak romantyzmu bezwzględnego. Tu należą: L. Tieck, Klemens Brentano, który zebrał pieśni ludowe („Des Knaben Wunderhorn“), L. v. Arnim, Fr. de la Motte Fouqué, autor „Undiny“, E. T. A. Hoffmann, autor fantastycznych powieści; tragicy, również fantastyczni: Zacharjasz Werner, A. Müllner, H. Kleist. W czasach wojny 1813—15 wystąpili poeci-żołnierze, jak Arndt, Stägeman, Schenkendorf, Teodor Körner. W okresie powojennym zasłynęli: Chamisso, J. v. Eichendorff, J. Kerner, L. Uhland, balladysta, E. Mörike, Fr. Rückert, tłumacz poetów arabskich, perskich, indyjskich; Schefer, v. Zedlitz, Ebert, Grillparzer. Młode Niemcy. Między 30 a 40 rokiem pewna grupa poetów zerwała z romantyzmem; tu należą: H. Heine, Aug. Platen, Immermann, K. Gutzkow, Chr. Grabbe, talent za życia nieuznany. Poeci rewolucyjni: Freiligrath, J. Herwegh, Dingelstedt, A. Meissner, M. Hartmann, R. Gottschall. Szkoła austrjacka: A. Grün, M. Lenau (1802—50), pisarz wielkiej miary, F. Raimund i Nestroy (teatr ludowy), Halm, autor popularnych dramatów. Zwrot do sztuki czystej: Fr. Hebbel, dramaturg, E. Geibel, Hofmann, Gottfr. Kinkel, K. Simmrock (tłumacz poetów starogermańskich), G. Freytag, który ułożył cykl powieści historycznych („Die Ahnen“). Osobne miejsce zajmuje wielki muzyk-poeta R. Wagner (1813—1883). Z rozkładu idealizmu powstał realizm, który śledzi szczegóły życiowe: J. Gotthelf, L. Kompert, E. Höfer, Scherenberg, Hackländer, Gottfried Keller, pisarz szwajcarski; T. Storm, T. Fontane, W. Jordan, autor dramatyczny. Nowsi poeci: J. W. Scheffel i R. Baumbach, twórcy lekkiej poezji burszow-

skiej: Hammerling, ostatni romantyk („Ahasver“), P. Heyse, poeta i nowelista; Fr. Spielhagen pisał bardzo czytane niegdyś powieści. Z innych autorów godni uwagi: Wilbrandt, R. Voss, F. Bodenstedt, P. Cornelius, E. Wildenbruch, L. Anzengruber, A. Schack; z kobiet: Ida Hahn-Hahn, Birch-Pfeiffer, Marja Ebner-Eschenbach. Naturalizm, jako dalszy etap realizmu, wyobrażają: Wollzogen, Telmann, M. Kretzer, G. v. Ompteda, Hans Tovote, romansopisarze; Bleibtreu, Conrad, Conradi, Alberti, krytycy i teoretycy. Powieść uczona: I. Ebers (pow. egipskie), Eckstein (pow. rzymskie), Dahn (pow. germańskie). Pisarze high-life'u: Paul Lindau, Ossip Schubin, Berta v. Suttner (pacyfistka). W teatrze niemieckim jest kilka wielkich talentów, jak G. Hauptmann, Sudermann, Fulda, Max Halbe, A. Schnitzler, Hartleben, Hirschfeld. Liryka: D. v. Liliencron, G. Falke, R. Fuchs, S. George, Ricarda Huch, Joh. Schlaf, Otto Bierbaum, R. Dehmel, Frank Wedekind, H. v. Hofmannsthal, A. Mombert, P. Altenberg. Największym pisarzem niemieckim ostatnich czasów był Fr. Nietzsche. Po wojnie uzyskali rozgłos w Niemczech: T. Mann, Kellermann, Wassermann, Werfel, Kaiser, z poetów: Rilke.

Niemiecka sztuka. Budownictwo. W VIII w. bud. kamienne pod wpływem bizantyjskim (Rawenna), zwłaszcza za Karola Wielkiego (kaplica pałacowa w Akwizgranie), i tradycyj starochrześcijańskich (kośc. bazylikowe w Michelstadt, Seligenstadt, Heidelbergu). Okres romański (XI—XIII). Bud. saksońskie: kolegjaty w Quedlinburgu i Gernrode (961), katedra w Brunświku (1173), kośc. S. Michael (1033—1185) i S. Godeard (1133) w Hildesheimie; bud. alemańsko-szwabskie: kośc. bazylikowe (szkoła Cluny) w Limburgu (1042), Herzfeldzie (1037—1144), w Hirsau, Hamesleben, Sechau i in.; nad Renem: katedry w Spirze (ok. 1030), Moguncji (1081), Wormacji (1171), kośc. w Laach (1093—1156), w Schwarzheinsdorf (1175), w Kolonji (Gross. St.-Martin i SS. Apostołów); bud. westfalskie: kościoły hallowe w Padeborn, Soest, katedry w Osnabrück i Münster; w Austrji: katedra w Gurk (szkoła Cluny); budowle cysterskie w Heilbronn, Mariental, Maulbronn, Brombach i in. Budowle późnoromańskie w stylu przejściowym od romańskiego do gotyku (wpływ Francji); kośc. Cystersów w Heisterbachu (1227); w Bawarji: katedry w Bambergu (1110—1274), w Halberstadt (1-a p. XIII), w Naumburgu; nad Renem i w Westfalji: kośc. w Kolonji (S. Gereon), w Neuss (S. Quirin), katedry w Bonn, Limburgu (1213—1242). Okres gotycki (XIII—XV; wpływ Francji). Bud. najwcześn.: chór katedry w Magdeburgu (1208), Liebfrauenkirche w Trewirze (1227—1243), kośc. św. Elżbiety w Marburgu (1235—1285). Gotyk rozkwitły (pionowy); nad Renem: katedry w Strassburgu (1275—1439, mistrz Erwin, † 1318), w Kolonji (rozp. 1248 przez Gerharda von Riel; mistrz Arnold, jego syn); kośc. w Oppenheim (1262—1317); w Szwabji: kośc. w Wimpfen (1262—78), Gmünd (1351, Heinrich Parler), katedra w Ulm (1377—1543, Ulrich, Matthäus i Moritz v. Ensingenowie, od 1480 M. Böblinger); w Bawarji: katedra w Regensburg (1275 — XV w.), Frauenkirche w Monachjum, kośc. w Ingolstadt, Landshut (XV); w Frankonji: kośc. w Norymberdze (Lorenzkirche, XIV w., Sebalduskirche, 1361—77, Frauenkirche, 1355—61); w północno-wschodnich Niemczech gotyk ceglany: kośc. w Lubece (św. Marji, 1276), w Brandenburgu (1381); w Austrji: kośc. św. Stefana w Wiedniu (1339 do XVI w.). Bud. świeckie: zamki w Marienburgu (1280), w Meissen (od 1471), ratusze w Münster, Brunświku, Lubece, Królewcu, liczne wieże miejskie i bud. fachwerkowe w Hildesheim, Brunświku, Halberstadt i Quedlinburgu. Okres Renesansu (XVI—1-a poł. XVII w., wpływ włoski): rezydencje w Landshut (1536—43), w Monachjum (1600—16, skrzydła pałacu wykonane przez Alb. Tretsch'a), zamek w Heidelbergu (Joh. Schoch), w Aschaffenburgu (1605—13, G. Riedinger), Plassenburg ok. Kulmbachu (1554), zamki w Dreźnie (od 1547, Kaspar Voigt), w Torgau (1532—44, Konrad Krebs), w Wismar, w Güstrow; ratusze II p. XVI w. w Rothenburgu, Strassburgu, Kolonji, Görlitz, Lubece, Emden, z XVII w. w Augsburgu (1615—20, Elias Holl), Norymberdze (główna część 1615—1620, E. Holzschuher), Bremie (fasada przez L. von Bentheim'a, rozp. 1612); arsenały w Augsburgu (E. Holl) i w Gdańsku; kościoły w Monachjum (S. Michaelskirche, 1582—97), w Bückeburg (1615), w Wolfenbüttel (1608). Okres baroku i rokoka (II p. XVII—XVIII w.) pod wpływem Włoch, i w XVIII w. — Francji. Obcy architekci: Santino Solari (katedra w Salzburgu, 1675), Carlo Luragho (kat. w Passawie, od 1662), A. Barelli (Theatinerkirche w Monachjum, 1663—75), A. G. Bibiena (kośc. OO. Jezuitów w Mannheimie, 1756), D. Martinelli (pałace Lichtensteina w Wiedniu), Gaetano Chiaveri. Arch. niemieccy: J. B. Fischer von Erlach (kośc.-uniw. w Salzburgu, 1707; zamek Schönbrunn i kośc. Karola Boromeusza, 1737, w Wiedniu), Lucas von Hildebrand (Belweder w Wiedniu, 1724; pałac w Kinsky, 1713, tamże), Jakob Prandauer, Josef Effner (zamek w Schleissheimie, rozb. zamku Nymphenburg, pałac Preysinga), C. Damian i E. Quirin (dekoracja wnętrz kościołów), Joh. Baltasar Neumann, M. Daniel Pöppelmann (Zwinger w Dreźnie, 1722), Georg Bähr (Frauenkirche w Dreźnie, 1740), Andreas Schlüter (zamek królewski w Berlinie, 1706); klasycyzujący: G. W. von Knobelsdorff (zamek w Potsdamie, 1751; opera w Berlinie, 1743), J. G. Langhans (wrota Brandenburskie w Berlinie, 1794). Na początku XIX w. tendencje klasyczne, w środku i końcu XIX w. eklektyzm stylowy w budownictwie. Friedrich Weinbrenner (Karlsruhe), K. G. Langhans, H. Gentz († 1811), F. Gilly; w Berlinie Karl Fr. Schinkel i jego szkoła — K. F. Langhans, L. Persius, A. Stüler, J. H. Strack, F. Hitzig (1811—1881), F. Adler, A. Demmler (1804—1886); w Monachjum: klasycy K. von Fischer, L. von Klenze; eklektycy F. von Gärtner, D. J. Ohlmüller

(† 1839), A. von. Voit, F. Bürklein, G. von Neureuther; w Wiedniu klasyk Th. Hansen, G. Semper. W końcu XIX w. i początku XX w. (secesjoniści, architektura żelazna, ekspresjoniści): Wallot, Thiersch, v. Seidl, O. Wagner, Ludwig Hoffmann, Muthesius, Messel, Behrens, Poelzig. Rzeźba. Okres romański: rzeźbione odrzwia z bronzu w Hildesheim (1055, wpływ biskupa Bernwarda), portal Schottenkirche, Freising; w XIII wieku rzeźby w Freibergu, Naumburgu, Bambergu, Strassburgu, Wechselburgu. W okresie gotyckim rozkwit snycerstwa (ołtarze, sceny z Męki Pańskiej), rzeźby kamiennej (Strassburg, Freiburg, Moguncja, Kolonja), grobowców (Moguncja, Marburg, Würzburg, Stuttgart, Regensburg); powstały szkoły rzeźbiarzy, kamieniarzy; główne siedliska kunsztu snycerskiego: Szwabja, Tyrol, środk. i dolna Frankonja; mistrzowie: Hans Multscher z Ulmu (Sterzing), Jörg Syrlin (Ulm), Michael Pacher (St. Wolfgang, ołtarz), Tilmann Riemenschneider (Rothenburg i Kreglingen). Okres Renesansu (od końca XV w.): szkoła norymberska: Adam Kraft, Peter Vischer (grobowiec św. Sebalda, posągi na grobowcu Maksymiljana); Hans Brüggemann (Śląsk), Alex. Colins z Mecheln, złotnik Wenzel Jamnitzer. W XVI—XVII w. artyści obcy (niderlandzcy): A. de Vries, H. Gerhard (studnia w Augsburgu), P. Candid. W końcu XVII—XVIII w. (barok): A. Schlüter (Zeughaus i zamek w Berlinie), Permoser, Raphael Donner (Wiedeń), Kändler; teorje Winckelmanna i Lessinga; porcelana meisseńska (1710), w Höchst (od 1740), w Nymphenburgu (1754), berlińska (Gotzkowski od 1761), w Frankenthal (od 1761). W XIX: J. G. Schadow, J. H. Dannecker, Chr. D. Rauch (Berlin), Schwanthaler (Monachjum), Fr. Drake (tamże), Ernst Rietschel (Drezno), Joh. Schilling (tamże); koniec XIX w. i pocz. XX: klasyk Adolf Hildebrand, M. Klinger, F. Metzner, H. Lederer, A. Gaul, G. Kolbe, B. Hötger, W. Lehmbruck, H. Haller, E. Barlach. Malarstwo. Od Karolingów rozwój malarstwa minjaturowego i ściennego. Mal. ścienne romańskie: Reichenau (XI w.), Schwarzrheindorf, Brauweiler, Boppard, Hildesheim; w XIII wieku ścienne malarstwo: Brixen, Brunświk, Wormacja, Rammersdorf, Brandenburg. W okresie gotyckim w związku z architekturą rozwój witrażnictwa (Strassburg, Augsburg). W XIV i XV w. początki malarstwa stalugowego: szkoły lokalne w Norymberdze, Kolonji, Ulm, Augsburgu i in. W XV w. (od 1450): mistrz Franke, Lucas Moser, Stephan Lochner, Martin Schongauer, Barth. Zeitblom, Mich. Pacher, Michel Wolgemut; w XVI w. (Renesans): Albrecht Dürer (Norymberga) i jego uczniowie, Hans von Kulmbach i in.; Albrecht Altdorfer (Regensburg), Matthias Grünewald (Alzacja), Hans Baldung, Lucas Cranach (Saksonja), Martin Schaffner (Szwabja), Hans Holbein młodszy. W XVII w. upadek malarstwa niemieckiego; Adam Elsheimer. W XVIII wieku: D. Chodowiecki (Gdańsk, Berlin), Anton Raphael Mengs (Drezno), Ant. Graff, Angielika Kaufmann, F. A. Tieschbein, S. Gessner. Pocz. XIX w.: A. J. Carstens, B. Genelli, J. A. Koch, F. Preller; szkoła nazarejczyków: F. Overbeck, P. Cornelius, J. Schnorr, Ph. Veit, E. Steinle; szkoła düsseldorfska: W. Schadow, W. Wach, Chr. Köhler, Th. Hildebrand, J. P. Hasenclever; w środku XIX w. mal. historyczne: W. Kaulbach, K. Fr. Lessing, A. Rethel; romantycy: L. Richter, M. Schwind, C. Spitzweg; grupy lokalne: Hamburg (Ph. Otto Runge, J Oldach, F. Wasmann), Drezno (K. D. Friedrich, G. Kersting, F. von Rayski), Wiedeń (F. Waldmüller, Rud. Alt), Berlin (Blechen, Fr. Krüger), Monachjum (E. Schleich, A. Lier); K. Piloty, B. Vautier, L. Knaus, H. Mackart; A. Feuerbach, Hans v. Marées; koniec XIX i pocz. XX: A. Menzel, W. Leibl; secesjoniści W. Trübner, M. Liebermann, Fr. v. Uhde, H. v. Habermann, M. Slevogt, W. Leistikow, H. Thoma, M. Klinger, L. von Hofmann, Fr. Stuck, G. Klimt; eklektycy: Fr. Lenbach, W. Diez; ekspresjoniści: Kirchner, E. Nolde, M. Pechstein, Fr. Marc.; O. Kokoschka, Rohlfs, Feininger. Zdobnictwo. Przemysł artystyczny. Z początku rozwój zdobnictwa w klasztorach, zwł. złotnictwa i odlewnictwa; wyroby wybijane w metalu; później rozwój tkactwa, szklarstwa, snycerstwa i stolarstwa (meble). W XVII i XVIII w. sztukaterje wnętrz barokowych i rokokowych. Na pocz. XVIII wynalezienie porcelany. W XX w. ożywienie wszystkich technik zdobniczych, jako rezultat wszechstronnego kształcenia artystycznego (Avenarius, Hirth, Muthesius, Schultze-Naumburg, Lichtwark). Grafika. W XV i XVI w. rysunki do drzeworytów, zwłaszcza Dürera, Burgkmaira, Holbeina, Schäuffeleina, Cranacha; w XVII i XVIII w. przeważa miedziorytnictwo (D. Chodowiecki); w XIX w. drzeworyt, jako środek ilustracyjny, stopniowo zastępowany sposobami fotomechanicznej reprodukcji; w końcu XIX w. rozwój kwasorytnictwa (Klinger, Greiner, Halm, Orlik, Liebermann), litografji (Käthe Kollwitz, Corinth, Slevogt); w XX w. rozwój drzeworytu tzw. artystycznego (Nolde, Barlach).

Niemieckie kazanie, wyrażenie, pochodzące z czasów piastowskich, kiedy książęta dla podniesienia dochodu sprowadzali do miast kolonistów niemieckich (XIII i XIV w.). Polak, przybyły do miasta, trafiał nieraz w kościele na niemieckie kazanie, którego nie rozumiał; stąd powstało przysłowie: „był jak na niemieckiem kazaniu“.

Niemira Teodor, współczesny malarz polski, * 1889 w Warszawie; maluje przeważnie krajobrazy.

Niemirowicz-Danczenko Wasilij, literat rosyjski, * 1849; napisał: „God wojny“ (zbiór korespondencyj z teatru wojny tureckiej 1877 do 1878), powieści: „Plewna i Szipka“, „Cari birżi“ i in.; zbiory nowel: „Semja bogatyrej“, „Swiatocznyje razskazy“ i in.

Niemirowicz-Danczenko Władimir, brat poprzedn., dramaturg i powieściopisarz rosyjski, * 1858; razem ze Stanisławskim założyciel i kierownik Artystycznego Teatru Moskiewskiego; napisał dramaty: „Szipownik“, „So-

koły i worony", „Cena żizni" i in.; powieści: „Staryj dom", „Mgła" i in. W czasie wojny ros.-japońskiej pisywał korespondencje z placu boju.

Niemirów, m. w pow. rawskim (woj. lwowskie), 2.500 mieszk.; zdrojowisko siarczano-borowinowe wśród ogromnych lasów sosnowych; obszerne złogi borowinowe, najbogatsze w Polsce (100 morgów kilkumetrowej głębokości).

Niemiryczowa Antonina z Jełowickich, literatka i poetka, * ok. 1702, † 1760; napisała: „Krótkie ze świata zebranie różnych konjektur" (1743), „Feniks rzadki w świecie tj. przyjaciel w awanturach stateczny" (1750), „Zebranie wierszów polskich" (w rękopisie).

Niemoc dworska, ob. kiła.

Niemoc płciowa, ob. impotencja.

Niemodlin (niem. Falkenberg), m. pow. na Śląsku Górnym (Prusy), nad rz. Stynawą; stary gród z XIII w., założony przez Bolka II, ks. opolskiego; 4.000 mieszk.

Niemojewski Andrzej, poeta i publicysta, * 1864, † 1921; 1906 założył czasopismo „Myśl niepodległa"; ogłosił „Poezje" (1891—1893), „Polonia irredenta" (1894), „Podziemia" (1896), „Legendy" (1903); organizował ruch wolnomyślicielski w Polsce, należał do inicjatorów tzw. antysemityzmu postępowego; ogłosił szereg prac z zakresu religjoznawstwa i żydoznawstwa.

Niemojewski Jakób, teolog i mówca kalwiński, † 1584; ogłosił szereg dzieł treści polemicznej, m. in.: „O jedności boskiej nierozdzielnej przeciwko błędom i bluźnierstwom arjańskim" (1576).

Niemojewski Jan, brat poprz., teolog arjański, poseł na kilka sejmów; z katolicyzmu przeszedł na arjanizm, w 1582 minister zboru w Lublinie; † 1598; z licznych prac: „Obrona przeciw niesprawiedliwemu obwinianiu i rozlicznym potwarzom itd." (1583), „Ukazanie, iż Kościół rzymski nie jest ani apostolski, ani święty, ani powszechny" (1583), „O wieczerzy Pańskiej" (1588) i in.

Niemojewski Lech, architekt współczesny, * 1894 w Warszawie; studja na wydziale architektury Politechniki Warszawskiej. Od 1920 do 1923 architekt-konserwator Łazienek królewskich. Przebudował kaplicę prezydenta Rzeczypospolitej w Łazienkach królewskich; napisał: „Architektura wnętrz Stanisławowskich"; wydał „Przewodnik po Łazienkach" (1922).

Niemojewski Stanisław, pamiętnikarz, * ok. 1560, † 1620; dworzanin Zygmunta III, 1606—9 przebywał w Rosji, potem był kaszt. chełmińskim; zostawił „Djarjusz" z opisem swoich przygód w państwie moskiewskiem (wyd. 1899).

Niemojowski Bonawentura, polityk i publicysta, * 1787, † 1835; od 1820 poseł na sejm warszawski; należał wraz z bratem, Wincentym, do opozycji (stronnictwo „Kaliszan"), stając w obronie gwałconej przez Rosjan konstytucji; w 1831 minister spraw wewnętrznych i policji, od 8—23. IX. t. r. prezes rządu, potem na emigracji w Paryżu.

Niemojowski Jan Nepomucen, pamiętnikarz, * 1803, † 1871; oficer 1831, ziemianin, poseł do sejmu pruskiego; zostawił obszerne „Wspomnienia", ogłoszone przez St. Pomarańskiego (1925).

Niemojowski Ludwik, literat, * 1823, † 1893; zesłany w 1863 na Syberję; ogłosił po powrocie „Obrazki z Syberji" (1875), pisywał dla dzieci.

Niemojowski Wacław, polski mąż stanu, wnuk Bonawentury, * 1861; prezes kaliskiego syndykatu rolniczego, od grudnia 1916 do sierpnia 1917 marszałek Tymcz. Rady Stanu.

Niemojowski Wincenty, obywatel ziemski, * 1784; od 1818 poseł kaliski; przywódca opozycji sejmowej, czynny w 1831; po upadku rewolucji skazany na zesłanie na Syberję, † w drodze, w więzieniu moskiewskiem.

Niemowdziękla, ob. Gloxinia.

Niemowlę, osesek, nazwa dziecka od chwili urodzenia do skończenia pierwszego roku życia.

Nienasycone związki chemiczne, związki organiczne, posiadające w łańcuchu podwójne lub potrójne wiązania, dające się łatwo podstawić przez atomy lub grupy.

Nienburg, m. pow. w rej. hanowerskiej (Prusy), nad rz. Wezerą, 10.500 mieszk.; fabryki chemiczne.

Nieodwracalny proces, ob. termodynamika.

Nieomylność papieska, dogmat, ogłoszony na soborze watykańskim, dotyczący przypadku, gdy papież naucza ex cathedra, tzn., gdy jako pasterz i nauczyciel orzeka decydująco o nauce, odnoszącej się do wiary i obyczajów Kościoła. Przeciwko temu dogmatowi wystąpili uczeni teologowie niemieccy, m. in. Döllinger, Langer, Reinkens. Wyłączeni ze społeczności kościelnej, utworzyli tzw. kościół starokatolicki.

Nieorganiczna chemja, dział chemji, obejmujący chemję wszystkich pierwiastków chemicznych z wyłączeniem węgla (ob. organiczna chemja).

Nieparka, ob. Liparis dispar.

Nieparzyste liczby, ob. podzielność.

Nieparzystokopytne, ob. Perissodactyla.

Niepce Claude Marie François, od 1854 drugi komendant Luwru, * 1805, † 1870; pracował w dziedzinie fotografji, pierwszy wykonał negatywy na szkle.

Niepce Joseph Nicéphore, wynalazca fotografji, * 1765, † 1833; oficer francuski; wynalazł 1824 sposób utrwalania obrazów w ciemni optycznej; pracował następnie wspólnie z Daguerrem.

Niepłaz, ob. Dipnoi.

Niepłodność, sterilitas, u mężczyzn niezdolność do zapłodnienia, u kobiet niezdolność do zajścia w ciążę. Powody n. męskiej: brak plemników w wydzielanym płynie nasiennym

(azoospermia) lub trwała niezdolność do obcowania cielesnego. Powody n. kobiecej: niedorozwój narządu rodnego, zmiany zapalne w szyjce macicznej, macicy, jajowodach lub jajnikach.

Niepoczytalność, w prawie karnem stan psychiczny, powodujący uznanie sprawcy czynu przestępnego za nieodpowiedzialnego, tzn. niepoczytanie mu winy. Wina zachodzi wtedy, gdy sprawca świadomie dąży do tego, by nastąpił skutek czynu przestępnego, albo też godzi się na jego nastąpienie; wchodzą więc tu w grę procesy świadomości i woli. Gdy procesy psychiczne, a więc i procesy świadomości i woli odbiegają od normalnej psychiki, mamy do czynienia z człowiekiem nienormalnym, niepoczytalnym; za czyny swe nie może on być odpowiedzialny. Ponieważ przepisy ustawy karnej stworzone są dla ludzi o psychice normalnej, sankcje tej ustawy nie mogą być stosowane względem ludzi niepoczytalnych. Ustawy karne nowoczesne nie stosują względem nich represji karnej, lecz środki lecznicze i, ze względu na bezpieczeństwo publiczne, izolację w specjalnych zakładach.

Niepoglądowy, nieposiadający cech przedmiotów konkretnych i zmysłowych, niepodpadający pod zmysły, niemogący być treścią konkretnego wyobrażenia odtwórczego; treść pojęcia oderwanego, np. sprawiedliwość, dobroć itp. Według niektórych psychologów wszelkie myślenie, o ile nie da się sprowadzić do szeregu konkretnych, poglądowych treśc świadomości, np. wyobrażeń rzeczy i wyobrażeń słów, będących ich symbolami, jest charakteru niepoglądowego. Bühler nazywa takie n. pierwiastki myślenia, myślami. Istnienie takich zupełnie n. treści psychicznych jest jednak sporne.

Niepokalane Poczęcie N. Marji P., Immaculata conceptio, ob. grzech.

Niepokalanki, zgromadzenie sióstr Niepokalanego Poczęcia N. M. P., założone przez Józefę Karską († 1860) w 1854 w celu wychowywania dziewcząt w duchu religijno-moralnym. Krzewicielką instytucji była Marcelina Darowska (dekret stol. Apostolskiej z dn. 6 kwietnia 1926).

Niepołomice, m. w pow. bocheńskim (woj. krakowskie), wśród puszczy niepołomickiej, 4.000 miesz.; zamek z XII w.

Niepołomicka puszcza leży nad Wisłą w pobliżu miasteczka Niepołomic, znajdującego się o 2 km. od Bochni. W największej rozciągłości od zachodu (przys. Boryczów) ku płn.-wschodowi (wieś Dziewin) ma 19 km. długości. W najwęższem miejscu ma 2 km. szerokości, w środku (na płn. od gminy Kłaj) — 6 km., a w najszerszem 11 km. Drzewostan puszczy składają: świerk, buk, sosna, rzadziej dąb, po wyrębach zaś i na brzegach lasu brzoza; charakterystyczną cechą są jeziorka i bagna z odmienną roślinnością. Dawniej puszcza obfitowała w grubego zwierza, dzisiaj utrzymują się tylko sarny, lisy i dziki.

Nieporęt, w. w pow. i woj. warszawskiem, wpobliżu Jabłonny, wśród wielkich lasów; niegdyś ulubione miejsce pobytu króla Zygmunta III i Władysława IV.

Nieprawe dzieci, ob. dzieci naturalne.

Nieprawidłowy, ob. irregularis.

Nieprzeliczalność zbioru, ob. zbiór.

Nieprzenikliwość, własność ciał fizycznych, polegająca na tem, że dwa ciała nie mogą jednocześnie znajdować się w tem samem miejscu przestrzeni.

Nieprzewodniki, ob. izolatory i dielektryk.

Nieprzeżuwające, ob. Nonruminantia.

Nierodka, ob. nullipara.

Niers lub Neers, pr. dopływ Mozy, dług. 120 km.

Nieruchomość, w przeciwieństwie do ruchomości rzecz, która nie może być przenoszona, względnie nie może sama się przenosić z miejsca na miejsce. Trzy są rodzaje nieruchomości: a) z natury, np. ziemia, rośliny (zboże na pniu), domy; b) z przeznaczenia: przedmioty ruchome, przez właściciela nieruchomości w niej umieszczone dla użytku i eksploatacji nieruchomości, np. zwierzęta i maszyny, przeznaczone do uprawy w majątku ziemskim, maszyny w fabryce; c) z przedmiotu, do którego się stosują (użytkowanie rzeczy nieruchomych, służebności). W b. zaborze rosyjskim wszelkie tranzakcje, dotyczące nieruchomości (kupno-sprzedaż, obciążenie), muszą być zawierane w formie aktów notarjalnych, natomiast w pozostałych dzielnicach w tych przypadkach wystarcza tylko urzędowe poświadczenie podpisów kontrahentów.

Niese Benedictus, historyk i filolog niemiecki, * 1849, † 1910; napisał: „Geschichte der griechischen und mazedonischen Staaten" (3 t., 1893—1903) i in.

Niesiecki Kasper, jezuita, heraldyk polski, * 1682, † 1744; napisał „Korona Polska" (Lwów 1728—43), „Herby i Familie Rycerskie...".

Niesiołowski Tymon, współczesny malarz polski, * 1882 we Lwowie; należy do grupy „Rytmu"; od 1925 prof. w Wileńskiej Szkole Sztuk Pięknych.

Nieskończone ciągi, zbiory, ob. ciąg, zbiór.

Nieskończonostka, wielkość (zwłaszcza liczba) nieskończenie mała. Tem mętnem pojęciem posługiwali się chętnie matematycy dawniejsi (XVII i XVIII w.).

Nieskończoność, pojęcie, występujące w rozważaniach filozoficznych i matematycznych. Odróżnia się w sposób niedość ścisły n. potencjonalną od n. aktualnej. Pierwsza występuje np. przy rozważaniu dowolnego ciągu, którego wyrazy są, co prawda, liczbami (lub wielkościami) skończonemi, ale mogą przekroczyć wszelką dowolnie wielką liczbę daną; za przykład n. akt. uważać można zbiór, w którym ilość elementów nie daje się wyrazić żadną liczbą naturalną (skończoną). Zdaniem wielu filozofów, np. Kanta, pojęcie n. akt. jest niedostępne dla rozważań umysłu ludzkiego. Wbrew tym poglądom w jednym

z działów matematyki, w teorji mnogości, zostały przeprowadzone gruntowne badania nad powyższem pojęciem.

Niesobia, herb polski: na tarczy ściętej w górnem polu czerwonem żeleźce srebrne od strzały, zakończone w złotem polu dolnem czarnym ogonem orlim; w hełmie trzy pióra strusie.

Niesporczaki, ob. Tardigrada.

Niestaniszki, m-ko w pow. święciańskim (woj. wileńskie), nad rz. Wilją, pamiętne przeprawą gen. Dembińskiego w czasie odwrotu z Litwy w 1830 r.

Niestrawność, ob. dyspepsja.

Nieszawa, m. pow. (woj. warszawskie), na l. brzegu Wisły, 2.500 mieszk.; przystań rzeczna.

Nieszawskie przywileje, wydane w 1454 (11 i 12 listopada) przez Kazimierza Jagiellończyka w Nieszawie, zatwierdzały petycje szlachty wielkopolskiej, złożone w obozie pod Cerekwicą 15. IX. t. r., i małopolskiej, pod Opokami t. r. Przywileje te dotyczyły sądownictwa król. w stosunku do szlachty, szeregu swobód i uprawnień gospodarczych szlachty; przywilej wielkopolski ustalał, że powoływanie pospolitego ruszenia nie będzie się decydowało bez uprzedniej uchwały sejmików ziemskich.

Nieszpory, przekręcony wyraz łac. Vesperae, oznacza część pacierzy kapłańskich, odmawianych wieczorem, i nabożeństwo w kościele, odprawiane popołudniu lub wieczorem.

Nieszpory Sycylijskie, ob. Sycylijskie nieszpory.

Nieszpulka, ob. Mespilus.

Niesztowice, ob. ektyma.

Nieślubne dzieci, ob. dzieci naturalne.

Nieśmiertelniki, ob. Xeranthemum.

Nieśmiertelność, własność, na której mocy dany przedmiot ostaje się wobec śmierci. Według niektórych poglądów metafizycznych i dogmatów większości religij, cechę n. posiada dusza ludzka.

Nieświadome stany psychiczne, hipotetyczne stany psychiczne, które pozbawione są cechy świadomości, tj. takie, które, będąc psychicznemi, nie stanowią treści naszego bezpośredniego doświadczenia subjektywnego, nie mogą więc zostać uchwycone i zaobserwowane drogą introspekcji, czyli samoobserwacji, nawet w najbardziej sprzyjających warunkach. Nie należy ich mieszać z przelotnemi procesami psychicznemi, które wymykają się z pod obserwacji ze względu na cechujący je słaby stopień świadomości; te treści „niezauważone" są jednak świadome i niekiedy, w warunkach sprzyjających, mogą zostać zaobserwowane. Istnienie stanów prawdziwie nieświadomych nie jest zgoła faktem, nieulegającym wątpliwości. Jest to raczej hipoteza, przyjęta przez niektórych psychologów w celu wytłumaczenia pewnych zjawisk psychicznych, które, według nich, nie dadzą się wyjaśnić na innej drodze. Hipoteza ta jednak nie jest powszechnie przyjęta i ma bardzo licznych przeciwników. Dla tych ostatnich pojęcia „świadomy" i „psychiczny" są identyczne, każdy więc stan psychiczny byłby tem samem świadomy.

Nieświadomość, 1) w psych. cecha negatywna, brak świadomości, według niektórych psychologów charakterystyczny dla pewnych procesów psychicznych (ob. nieświadome stany psychiczne); 2) w języku potocznym niewiedza, nieznajomość (np. nieświadomość złych skutków postępku).

Nieśwież, m. pow. (woj. nowogródzkie), nad rz. Uszą, 7.000 mieszk.; zamek z XVI w. z biblioteką i zbiorami; 5 kośc. rz.-kat.; starożytny gród, stolica odrębnego księstwa w XIII i XIV w.; w XV w. N. przeszedł w posiadanie Kiszków, a od tych w ręce Radziwiłłów; w XVI w. Radziwiłłowie otrzymali przywilej przechowywania w N. aktów państw. litewskich; archiwum, stąd powstałe, istnieje do dziś. W tym okresie N. stał się ważnem ogniskiem ruchu reformacyjnego na Litwie. Przywileje miejskie pochodzą z 1586 i 1595. W 1586 utworzono ordynację nieświeską Radziwiłłów.

Nietoperze, ob. Chiroptera.

Nietykalność poselska, przywilej członków parlamentu, polegający na tem, że nie mogą oni być pociągani do odpowiedzialności karnej za swoją działalność w izbach ustawodawczych lub poza niemi w związku z wykonywaniem mandatu. W myśl art. 21 i 37 konstytucji z 17. III. 1921 r. przez cały czas trwania mandatu posłowie i senatorowie nie mogą być pociągani do odpowiedzialności karno-sądowej, karno-administracyjnej i dyscyplinarnej, ani pozbawieni wolności bez zezwolenia Sejmu (Senatu). W przypadku schwytania posła (senatora) na gorącym uczynku zbrodni pospolitej, jeżeli jego przytrzymanie jest niezbędne dla zabezpieczenia wymiaru sprawiedliwości, względnie dla unieszkodliwienia skutków przestępstwa, władza sądowa ma obowiązek bezzwłocznego zawiadomienia o tem Marszałka Sejmu (Senatu) dla uzyskania zezwolenia Sejmu (Senatu) na areszt i dalsze postępowanie karne. Na żądanie Marszałka przytrzymany musi być niezwłocznie uwolniony.

Nietzki Rudolf, chemik niemiecki, * 1847, † 1917; od 1887 profesor w Bazylei, 1895 dyrektor muzeum technologicznego w Wiedniu. Bardzo liczne prace z chemji organicznej.

Nietzsche Friedrich, myśliciel i pisarz niemiecki, * 1844, † 1900; wywarł znaczny wpływ na kierunek myśli nowoczesnej swą krytyką kultury i moralności. Pochodził z rodziny pastorów protestanckich. Legenda o jego polskiem pochodzeniu z rodu hr. Nieckich nie ma realnych podstaw. Po studjach uniwersyteckich w Bonn i Lipsku został, jeszcze przed uzyskaniem doktoratu, mianowany profesorem w Bazylei, gdzie przebywał do 1879. Od 1879 mieszkał bądź w Endaginie (w Szwajcarji), bądź na włoskiej Riwierze. W młodości uległ silnemu wpływowi Schopenhauera i R. Wagnera i ich pesymizmu. Te wpływy

występują wyraźnie w jego pierwszem piśmie pt. „Narodziny tragedji z ducha muzyki" (1872), w którem intelektualistycznemu optymizmowi przeciwstawia tragiczno-patetyczny światopogląd grecki, usymbolizowany w Apollinie i Dionizosie. Z tego stanowiska poddaje w „Rozważaniach niewczesnych" (1873—1876) ostrej i namiętnej krytyce współczesną kulturę z jej przecenianiem historji, i sławi Schopenhauera i Wagnera, od których się później odwrócił jako od dekadentów. Ten rozbrat z niedawnemi bożyszczami cechuje drugi etap jego działalności, na który znaczny wpływ wywarło zaznajomienie się z naukami filologicznemi i z moralistami francuskimi XVII w. Zwraca się ku rozważaniu zagadnień etycznych, poddając krytyce założenia, na których opiera się etyka tradycyjna. Tym roztrząsaniom z zakresu filozofji wartości poświęcone są dalsze dzieła: „Ludzkie, arcyludzkie" (1878—1880), „Jutrzenka" (1881), „Wiedza radosna" (1882), „Poza dobrem i złem" (1886) i „Genealogja moralności" (1887). N. jest zwolennikiem arystokratyzmu, posuniętego jak najdalej. Wartość życia i dziejów koncentruje się w wyższych jednostkach, stanowiących lepszą rasę, rasę panów. Od tych jednostek wyższych, których nie obowiązuje zwykła moralność mieszczańska, żąda N. surowej pracy, panowania nad sobą, dyscypliny wewnętrznej. Ale ta wyższa kasta może jedynie wówczas urzeczywistnić swoje cele, gdy jednocześnie na barki kasty niższej, stada niewolników, będą zwalone ciężary czynności pospolitych; tę właśnie kastę niewolników obowiązuje moralność niewolników i cnoty mieszczańskie. Zadaniem rasy panów jest praca nad przyjściem „nadczłowieka". Tę wizję „nadczłowieka", który ma być „sensem ziemi", wyczarowuje N. w dziele „Tako rzecze Zaratustra" (1883—1885). W 1889 umysł jego uległ zamroczeniu wskutek choroby psychicznej.

Nieuczciwa konkurencja czyli współzawodnictwo nielojalne. W współczesnym ustroju gospodarczym świat przemysłowy i handlowy korzysta w zasadzie z nieograniczonej możności współubiegania się o najdogodniejsze warunki zbytu oraz z zupełnej swobody przyciągania klienteli. Tocząca się na tem polu walka nie powinna jednak naruszać praw innych osób, i dlatego powstaje konieczność ujęcia jej w pewne karby. Nieuczciwa konkurencja jest właśnie taką walką, obrażającą interesy współubiegających się. Dwie są zasadnicze formy n. k. Do 1-szej kategorji zaliczyć należy zabiegi oszukańcze, które mają na celu wprowadzenie w błąd odbiorców bądź to przez przywłaszczenie nazwy firmy, marki fabrycznej, należącej do innych przemysłowców lub kupców, bądź przez wytwarzanie fałszywego pojęcia o zaletach, pochodzeniu i cenie towarów. Drugą kategorją nieuczciwych zabiegów konkurencyjnych tworzą czyny nieprzyjazne, zmierzające do utrudnienia lub uniemożliwienia działalności konkurentom (oczernianie firmy konkurencyjnej, osłabianie jej siły kredytowej itp.). Ustawodawstwo, zwalczające n. k., ma na uwadze ochronę zarówno przedsiębiorcy i kupca, jak i konsumenta. U nas, poza przepisami specjalnemi (ustawa o patentach i znakach towarowych), obowiązuje ustawa z 2 sierpnia 1926 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (Dz. Ust. Nr. 96 poz. 559).

Nieuport (flam. Nieuwpoort), m. i miejscowość kąpielowa w Belgji, nad rz. Izerą, wpobliżu morza, 4.300 mieszk.; 1600 zwycięstwo ks. Maurycego Orleańskiego nad wojskami hiszpańskiemi arcyks. Albrechta austrjackiego.

Nieuwenhuis Domela Ferdinand, ekonomista i polityk holenderski, * 1846; pastor; w 1878 opuścił służbę kościelną; napisał szereg rozpraw ekonomicznych; przywódca partji socjalistycznej, założyciel i redaktor pism „Prawo dla wszystkich" i „Wolny socjalista".

Nieuwpoort, ob. Nieuport.

Nièvre, dep. Francji środk., 6.888 km², 270.000 mieszk.; stol. Nevers.

Nieważniki (imponderabilia), substancje hipotetyczne dawnej fizyki, mające na celu wytłumaczenie pewnych stanów ciał, jak stan świecenia, cieplny, elektryczny, magnetyczny. Substancje te, przechodząc do ciał, miały wywoływać odpowiednie stany; ponieważ ciało ogrzane albo naelektryzowane nie zyskuje na ciężarze, uważano substancje te (fluid cieplny, elektryczny) za pozbawione ciężaru, skąd pochodzi ich nazwa ogólna. W fizyce współczesnej n. ustąpiły miejsca mechanicznej teorji ciepła i teorji elektronów.

Niewenhoven, ob. Ninove.

Niewęgłowski Henryk, matematyk polski, * 1807, † 1881; 1831 na emigracji w Paryżu, prof. szkół polskich i francuskich; ogłosił: „Geometrja" (1854), „Arytmetyka" (1870), „Trygonometrja" (1870), „Kurs mechaniki rozumowej" (2 t., 1873—76) i in.

Niewiadoma równania, ob. równanie.

Niewiadomska Cecylja, literatka i działaczka oświatowa, † 1925; pisała powieści dla dzieci i młodzieży: „Odrodzona", „Stracona" i in., szereg gramatyk i podręczników szkolnych.

Niewiadomski Eligjusz, malarz i publicysta, * 1869 w Warszawie, † 1923. Kształcił się w warszawskiej Szkole Rys., następnie w Akademji petersburskiej. Napisał: „Wiedza o sztuce", „Atlas do dziejów Polski", „Malarstwo współczesne" (wyd. pośm., 1927). Ważniejsze prace malarskie: „W zmierzchu", „Cisza nocna", krajobrazy tatrzańskie, polichromja kościoła w Koninie; 1919 szef sekcji sztuk plastycznych w Ministerstwie Kultury i Sztuki; 16 grudnia 1922 zabił prezydenta Rzplitej Polskiej, Gabrjela Narutowicza, podczas otwarcia „Salonu" w Zachęcie; skazany i rozstrzelany 31. I. 1923.

Niewiadomski Stanisław, kompozytor, * 1859; profesor konserwatorjum, pisarz i krytyk muzyczny. Pieśni: „Jaśkowa dola", „Z wiosennych tchnień" i in.

Niewiarowski Aleksander (pseud. Al. Półkozic), literat, * 1825, † 1892; kształcił się w Warszawie; należał do tzw. „cyganerji“. 1847—1851 w Paryżu. Po powrocie przez lat 12 bardzo czynny w dziennikarstwie warszawskiem. Pisywał powieści („Laokoon“) oraz artykuły z historji literatury.

Niewiarowski Antoni ks., † 1927; prałat, dziekan generalny wojsk polskich; na wieść o formowaniu przez gen. Dowbór-Muśnickiego oddziałów polskich, zgłosił się do wojska polskiego i został kapelanem dywizji gen. Iwaszkiewicza.

Niewiaża, lit. Nevezis, pr. dopływ Niemna, wypływa w pow. wiłkomierskim na Litwie, dług. 198 km.

Niewidka (czapka — n.), w baśniach ludowych cudowne przykrycie głowy, czyniące człowieka niewidzialnym.

Niewidomy, człowiek pozbawiony wzroku od urodzenia lub od wczesnego dzieciństwa (do lat czterech). W tym ostatnim przypadku zacierają się wszelkie wspomnienia barw i przedmiotów widzianych, wskutek czego taki człowiek zachowuje się jak niewidomy od urodzenia; natomiast ociemniały posiada wspomnienia wzrokowe.

Niewiedzielski Karol, rzeźbiarz polski, * 1857; z dzieł: „Madonna“, „Ukrzyżowanie“, „Polowanie Diany“, biust Kurzawy.

Niewocin lub Niewocińskie jez. (Lewientyn), niem. Löwentiner See, jezioro na Mazowszu pruskiem (Prusy Wsch.), 25 km², 37 m. głęb., łączy się kanałem z jez. Mamry i Śniardwami.

Niewola, niewolnictwo, instytucja polityczno-społeczna, istniejąca u wszystkich niemal ludów na pewnym stopniu ich rozwoju. U ludów starożytnych (Wschód starożytn., Grecja, Rzym) niewolnictwo opierało się na organizacji życia gospodarczego (własność ziemska), źródłem jego były wojny oraz procesy ekonom.-społeczne (ubożenie, zadłużenie). Podobnie było w średniowieczu (w Polsce przetrwało do końca XIII w.). Cechą n. jest całkowita prawna (osobista i rzeczowa) zależność jednego człowieka od drugiego. W czasach nowożytnych n. rozwinęło się w Ameryce Północnej (n. murzynów) i w. in. państwach kolonjalnych. W St. Zjedn. Am. Płn. n. murzynów skasowano w 1865; w Europie szereg traktatów międzynarodowych (poczynając od kongresu 1815 r.), z których najważniejszy jest brukselski 1890 r., unormował walkę z niewolnictwem i z handlem niewolnikami. Postanowienia 1890 zostały raz jeszcze przyjęte w traktacie wersalskim (art. 22 i 126).

Niewola babilońska, ob. Babilonja.

Niewolin Kostantin, prawnik rosyjski, * 1806, † 1855; profesor encyklopedji prawa i prawa cywilnego w Kijowie i Petersburgu. Napisał: „Enciklopedija zakonowiedienja“ (1839), „Riecz o sojedinienji teorji s praktikoj w izuczenji zakonow“ i in.

Niewolnictwo, ob. niewola.

Niewolników jezioro, ang. Great Slave Lake, jez. w płd.-zach. Kanadzie, 26.000 km², 550 km. dług., odpływa przez rz. Niewolników (ang. Slave River) do rz. Mackenzie.

Niewolników wybrzeże, ang. Slave Coast, nazwa części piaszczystej wybrzeża Gwinei w Afryce zachodniej; dawne siedlisko handlu niewolnikami; obejmuje dwa dawne państwa murzyńskie, Togo i Dahome, pod zwierzchnictwem Francji i Wielkiej Brytanji.

Niewód albo włok, 1) największa sieć rybacka z mocnych konopi, mająca kilkadziesiąt sążni długości, złożona z matni i skrzydeł, i ciągniona zwykle na dwóch łódkach, używana też do łowienia pod lodem; 2) sieć do łapania ptaków.

Niewska Olga, współczesna rzeźbiarka polska, * 1898 w Charkowie; kształciła się w Krakowie; wystawy prac w Tow. Zach. Szt. Pięknych.

Niewymierne liczby, ob. liczba.

Niewypłacalność, ob. upadłość.

Niezabytowski Karol, działacz polityczny i społeczny, * 1865 w Olszewiczach pod Grodnem; studja wyższe w uniw. petersburskim; rolnik w Bacewiczach w pow. bobrujskim; 1911 członek Rady Państwa w Petersburgu, 1919 główny pełnomocnik Pol. Czerwonego Krzyża na froncie białoruskim, 1926 minister rolnictwa w gabinecie Piłsudskiego.

Niezapominajka, ob. Myosotis.

Niezborność, to samo co astygmatyzm (ob.).

Niezgoda, herb polski: w polu błękitnem ze środka podkowy srebrnej, barkiem do góry a mieczem wpoprzek na lewo przeszytej, strzała żeleźcem nadół; w hełmie ogon pawi albo trzy pióra strusie.

Niezgodne pojęcia, pojęcia, oznaczające cechy, które nie mogą współistnieć jednocześnie w jednej i tej samej rzeczy.

Niezgodne ułożenie warstw powstaje wówczas, gdy nadległe warstwy nie wytworzyły się bezpośrednio po sobie, lecz z czasową przerwą, wskutek czego płaszczyzny różnych warstw nie są równoległe, a kierunki ich nachylenia są niejednakowe.

Niezmiennik w teorji grup przekształceń (ob. grupa przekształceń) jest pewną funkcją zmiennych, które podlegają przekształceniom, należącym do określonej grupy, przyczem nazwę niezmiennika funkcja taka posiada wtedy, gdy wartość jej zostaje zachowana po wykonaniu odpowiedniego przekształcenia zmiennych.

Niezwrotność, ob. zwrotność.

Nieżyn, m. pow. na Ukrainie, w gub. czernihowskiej, nad rz. Ostrzem, dopływem Desny, 53.000 mieszk.; ogrodownictwo, handel tytuniem.

Nieżyt, zapalenie nieżytowe, catarrhus, najprostszy rodzaj zapalenia: złuszczanie się powierzchownego nabłonka w oskrzelach, nosie, gardzieli, płucach, żołądku, jelitach oraz zwiększone wydzielanie przez śluzówkę. Częstym powodem n. nosa i gardzieli jest działanie niskiej temperatury powietrza.

Poza tem n. przeważnie jest pochodzenia bakteryjnego.

Nieżyt gardzieli, ob. pharyngitis.

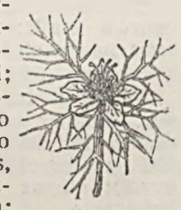
Nieżyt nosa, coryza, rhinitis, zapalenie błony śluzowej nosa; ostre (ze znaczną ilością śluzowo-ropnej żółto-zielonej wydzieliny, bólem głowy, stanem gorączkowym) i przewlekłe (z obrzękiem błony śluzowej, mniejszą ilością wydzieliny, utrudnieniem oddychania). Powody: działanie niskiej temperatury (przeziębienie), choroby zakaźne w okresach początkowych (odra, niekiedy dur brzuszny), kiła („suchy“ nieżyt nosa u niemowląt). N. nosa łatwo przechodzi na gardziel i ucho środkowe.

Nieżyt oskrzeli, ob. bronchitis.

Nife (wyraz złożony z Ni = nikiel i Fe = żelazo), jądro ziemi, złożone z niklu i żelaza.

Niflheim, Niflhel, w mitologji skandynawskiej kraina mgieł, zimna i ciemności, państwo bogini Hel.

Nigella, czarnuszka, rodzaj roślin zielnych z rodziny Ranunculaceae (jaskrowate). N. damascena, cz. damasceńska (Rys.), z okolic nadśródziemnomorskich, o kwiatach jasno-błękitnych, ujętych w kilka wielokrotnie postrzępionych liści; uprawiana jako roślina ozdobna. N. sativa, cz. siewna, o kwiatach białych, niebieskawo unerwionych; N. arvensis, cz. polna, o kwiatach błękitnych, zielonawo unerwionych; pospolite wśród zbóż. Nasiona czarnuszki, dla aromatycznokorzennego smaku i zapachu, używane są jako przyprawa do pieczywa a także w medycynie.

Nigella damascena.

Niger, rz. w Afryce zach., 4.160 km. dług., dorzecze 2,092.000 km²; wypływa z gór Sierra Leone, uchodzi do zatoki Gwinejskiej bagnistą deltą (24.000 km²); liczne katarakty; żeglowny od Rabby.

Niger, franc. Territoire du Niger, kol. franc. od 1922, poprzednio terytorjum, wchodzące w skład Afryki zach.-franc., 900.000 km², 1,084.000 mieszk.; wywóz bawełny.

Nigerja, posiadłość bryt., w Afryce zach. część Sudanu między zat. Gwinejską a jez. Czad, powstała z dwóch dawnych kolonij: North i South N. po włączeniu niem. Kamerunu, ogółem 957.000 km², 18,750.000 mieszk.; stol. i gł. port Lagos; wybrzeże bagniste, wewnątrz sawanny i stepy; bawełna, kakao, kauczuk, kawa; chów owiec; górnictwo (cyna, węgiel, ruda żel.).

Nigrismus, ciemne zabarwienie skóry.

Nigritella, ciemnogłów, rodzaj roślin z rodziny Orchidaceae (storczykowate). W Polsce: N. angustifolia, c. wąskolistny, bylina o bulwach 2—5-o dzielnych, łodydze 8—25 cm. wysok., ulistnionej; kwiaty czarno-purpurowe, pachnące, o warżce całobrzegiej lub płytko trójwrębnej, ostrodze maczugowatej, 3—4 razy krótszej od nieskręconej zalążni, zebrane w gęste stożkowate kwiatostany. Kwitnie V—IX. Hale połoniny.

Nigrum animale, węgiel zwierzęcy.

Nihil (łac.), nic.

Nihil est ab omni parte beatum (łac.), niema zupełnego szczęścia.

Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu, dosł.: niema w rozumie, czego nie było przedtem w zmysłach; hasło skrajnego sensualizmu, dla którego wszelka wiedza i poznanie pochodzą wyłącznie z doświadczenia zmysłowego, w przeciwstawieniu do racjonalizmu, według którego źródłem wiedzy prawdziwej jest rozum. Leibniz uzupełnił formułę powyższą w duchu racjonalizmu, dodając do niej słowa: „nisi intellectus ipse“ (oprócz samego rozumu).

Nihil humani a me alienum puto (łac.), nic ludzkiego nie jest mi obce.

Nihil novi, skrócona nazwa konstytucji, której mocą król polski Aleksander w 1505, w imieniu własnem oraz swoich następców, zobowiązał się, że bez zgody sejmu nic nie będzie stanowił, coby naruszało prawa szlachty, zagwarantowane jej przez przywileje i zwyczaje. Myśl przewodnia konstytucji streszczała się w następującem zdaniu: „Statuimus ut deinceps futuris temporibus perpetuis nihil novi per nos et successores nostros sine communi consiliariorum et nuntiorum terrestrium consensu“.

Nihiliści, wyraz użyty po raz pierwszy przez rosyjskiego pisarza Turgeniewa, określający kierunek literacki i filozoficzny, który powstał i rozwijał się w Rosji w latach 1860—70. Był to wysiłek odłamu inteligencji do pozbycia się wszelkiej zależności i wyzwolenia ludu od pańszczyzny. Zasadą N. był absolutny indywidualizm, zaprzeczenie zależności osobnika od społeczeństwa, rodziny i religji, była to więc reakcja nie przeciw ówczesnemu despotyzmowi politycznemu, lecz przeciw zakrzepłym formom etycznym i obyczajowym. Kobietom przyniósł N. bardzo szybko prawie zupełne równouprawnienie, wyzwolił je z pod tyranicznej władzy rodziny, otworzył drzwi wyższych uczelni i dał możność pracy zawodowej. Nazwą tą oznaczano grupę terorystyczną, która w 1879 zorganizowała się w partję „Narodnaja Wola“.

Niigata, m. port. na płd.-zach. wybrzeżu wyspy Hondo (Japonja), 92.000 mieszk.

Niihua, wyspa w grupie Hawai, 1.117 km², 25.000 mieszk.

Nijar, m. w prow. Almeria (Hiszpanja), 12.500 mieszk.; wpobliżu kopalnie ołowiu.

Nijmegen, niem. Nimwegen, m. w prow. Geldrji (Holandja), nad rz. Waal, 67.000 mieszkańców; ruiny zamku, ratusz z 1554 r.; znaczny przemysł.

Nikandra, ob. Nicandra.

Nikandros, grecki poeta i uczony, * z końcem III w. przed Chr.; żył w Pergamon. Pisał wiele utworów treści literackiej, lokalno-historycznej, lekarskiej, między innemi także zbiór metamorfoz i epigramy. Zachowane przeważnie tylko fragmenty.

Nikanor, wódz Demetrjusza I Seleucydy (162—150 przed Chr.), pobity przez Machabeuszów 161 r. przed Chr.

Nikaragua (Nicaragua), rep. Ameryki środk., pomiędzy m. Karaibskiem a Oceanem Spokojnym, 128.340 km², 800.000 mieszk. (przew. Metysów i Mulatów); wybrzeże zach. bagniste i niezdrowe, wsch. żyzne i gęsto zaludnione; rolnictwo (plantacje trzciny cukr., kawy), górnictwo (kop. złota): stol. Managua; do 1821 należała do Gwatemali hiszpańskiej, 1823—39 do Związku Stanów Zjednoczonych Ameryki Środk.; od 1916 w zależności (wojskowej i finansowej) od Stanów Zjednoczonych Am. Płn.

Nikaragua.

Nikaragua, jez. w Ameryce Środk. w rep. N., 7.700 km², do 80 m. głęb., 163 km. dług.

Nikaria, także Ikaria, wyspa grecka na wybrzeżu Azji Mniejszej, 140 km², 15.000 mieszkańców (Greków); gł. m. Cothelo.

Nike, u starożytn. Greków bogini zwycięstwa, wyobrażana zwykle ze skrzydłami; rzymska Victoria; w muzeum olimpijskiem marmurowy posąg dłuta Pajonjosa (V. w. prz. Chr.), odkopany w 1875.

Nike.

Nikea, ob. N i c e a.

Nikiel (niccolum), pierwiastek chemiczny, ciężar atomowy 58,68, metal biały z nalotem żółtym, bardzo twardy; temp. topn. 1.452°; ciężar wł. 8,8; związki n. okazują podobieństwo do związków żelaza i kobaltu; n. występuje zwykle jako pierwiastek dwu i trójwartościowy, lecz znane są związki o wyższej wartościowości (NiO_2); łatwo tworzy związki zespolone; rozpuszcza się w kwasach, szczególnie w azotowym; na powietrzu utlenia się powoli i dlatego używany do tzw. n i k l o w a n i a, czyli pokrywania innego metalu cienką warstwą niklu; w stopach był znany Chińczykom. Odkryty przez Cronstedt'a w 1751. Ma wielkie zastosowanie w technice, np. do wyrobu monet, stali niklowej, do niklowania itd. W przyrodzie n. spotykamy w związkach z siarką, arsenem i antymonem i in.

Nikielin, minerał NiAs, heksagonalny. W kryształach rzadki, najpospoliciej w nieforemnych naskorupieniach lub utworach drzewiastych; barwy czerwonej; twardość = 5.5; ciężar właściwy = 7,4—7,7. W ilościach niewielkich towarzyszy minerałom kobaltowym w żyłach kruszcowych. Najsłynniejszy z okolic Frieberga w Saksonji.

Nikisch Artur, kapelmistrz niemiecki, * 1855, † 1922; 1893—95 dyrektor opery w Budapeszcie, od 1895 kierownik koncertów filharmonicznych w Berlinie i orkiestry Gewandhausu w Lipsku.

Nikitin A f a n a s i j, kupiec rosyjski z Tweru, † 1472; 1467—72 odbył przez Persję podróż do Indyj, którą opisał w relacji „Chożdenje za tri moria".

Nikitin I w a n, poeta rosyjski, * 1824, † 1861; utwory liryczne, osnute na tle życia ludu wiejskiego.

Nikjasz (Nikias), wódz ateński i polityk, zawarł w 421 przed Chr. pokój ze Spartą; † 413, w czasie wyprawy na Syrakuzy.

Nikko, m. na wyspie Hondo (Japonja), 4.000 mieszk.; słynne miejsce odpustowe, pielgrzymki, liczne świątynie.

Niklewiczowa M a r j a z W y d ż g ó w, literatka, * 1892; studja wyższe we Fryburgu szwajc. i w Krakowie, ogłosiła: „To wszystko działo się naprawdę" (1921), „Taniec poezji" (1922) i in.

Niklowanie, ob. n i k i e l.

Niklu związki, pochodne metalu niklu, stosowane przy niklowaniu elektrolitycznem; zwykle używany jest siarczan amono-niklowy $(NH_4)_2Ni(SO_4)_2 . 6H_2O$.

Niknące obrazy, szybko zmieniające się obrazy, rzucane przez latarnię czarnoksięską, wskutek przesuwania za soczewką latarni specjalnie przygotowanych klisz fotograficznych lub utworów graficznych. N. o. mają zastosowanie przy nauczaniu; obecnie coraz więcej są zastępowane przez kinematograf.

Nikobary lub w y s p y N i k o b a r s k i e, ang. Nicobar Islands, bryt. archipelag na Oceanie Indyjskim (19 wysp większych i ok. 200 mniejszych), 1.645 km², 9.000 mieszk. (Negryci); klimat wilgotny; wielkie lasy, palmy kokosowe.

Nikodem, faryzeusz, członek Synedrjonu, potajemny uczeń Chrystusa.

Nikolsk Ussuryjski, m. pow. w rep. Dalekiego Wschodu (Syberja wsch.), 23.000 mieszk.

Nikołaj (Nikita) I P i o t r o w i c z Niegusz, książę, potem król czarnogórski, * 1841; wstąpił na tron w 1860 (po śmierci swego wuja, ks. Danily), 1910 przyjął tytuł królewski; 1912—13 wódz naczelny (oblężenie Skutari); w czasie wielkiej wojny wystąpił przeciw Austrji; po zajęciu przez wojska austrjackie Cetynji 1916 uciekł do Francji; 1918 zdetronizowany przez skupczynę; † 1921 w Antibes. Córka M., Helena, jest (od 1896) żoną króla włoskiego, Wiktora Emanuela III.

Nikołaj I P a w ł o w i c z, cesarz rosyjski 1825—55, syn ces. Pawła I, * 1796 w Gatczynie; tron objął po śmierci Aleksandra I, dzięki zrzeczeniu się praw przez w. ks. Konstantego, i po stłumieniu buntu dekabrystów. Wprowadził do zarządu państwowego surowy system wojskowy. Interwenjował w sprawach greckich na płw. Bałkańskim, uzyskując dla Rosji szereg korzyści polit.-handl. (pokój adrjanopolski 1829). Po stłumieniu powstania listopadowego w Polsce, zniósł konstytucję Królestwa Polskiego, wprowadzając 1832 tzw. Statut organiczny. W 1849 interwenjował zbrojnie na Węgrzech, tłumiąc tam rewolucję. Polityka wschodnia doprowadził w 1854 do „wojny krymskiej" z Anglją, Francją i Turcją.

Nikołaj II A l e k s a n d r o w i c z, ostatni cesarz rosyjski, 1894—1917, * 1868 w Petersburgu; syn cesarza Aleksandra III, ożeniony z ks. Alicją heską (Aleksandrą Teodorówną). 1898 zwrócił się do państw europ. z propozycją podjęcia konferencji rozbrojeniowej (zwołanej w Hadze w 1899, powtórnie 1907). 1904—5 prowadził wojnę z Japonją. Pod wpływem rewolucji wydał 30. X. 1905 manifest konstytucyjny. Po niepowodzeniach wojennych 1915—16, ulegając żonie i otoczeniu, nie chciał się zgodzić na wprowadzenie reform, co doprowadziło do wybuchu rewolucji. 16. III. 1917 abdykował; internowany najpierw w Carskiem Siole, potem w Tobolsku. 18. VII. 1918 zamordowany wraz z całą rodziną przez bolszewików w Jekaterynburgu.

Nikołaj Nikołajewicz, w. ks. rosyjski, stryj Nikołaja II, * 1856. Przyczynił się do zreformowania armji rosyjskiej po wojnie japońskiej. W czasie wojny światowej w 1914 naczelny wódz; wydał słynny manifest do Polaków. 1915 złożył naczelne dowództwo i objął dowództwo frontu kaukaskiego. 25. II. 1916 ustąpił z dowództwa. Po upadku caratu jeden z pretendentów do tronu rosyjskiego, † 1929.

Nikołajew, ob. M i k o ł a j ó w.

Nikołajewsk, 1) do 1920 Nikołajewskaja Słoboda, m. prow. w gub. carycyńskiej (Rosja wsch.), na l. brzegu Wołgi, 21.500 mieszk.; handel drzewem i pszenicą; 2) m. port. w rep. Dalekiego Wschodu (Syberja wsch.), nad rz. Amurem, 13.000 mieszk.; 3) ob. P u g a c z e w s k.

Nikołajewskaja Słoboda, ob. N i k o ł a j e w s k.

Nikołajewskie obserwatorjum, oddział obserwatorjum Pułkowskiego; znajduje się około miasta Nikołajewa na południu Rosji. Posiada następujące główne narzędzia: refraktor fotograficzny o średnicy 103 cm. (Grubba) oraz reflektor o średnicy 100 cm. (Grubba). Zakres prac: astrofizyka oraz astrografja.

Nikołajsztad, ros. nazwa m. Wazy w Finlandji.

Nikomachos, 1) jeden z najwybitniejszych greckich malarzy IV w. przed Chr.; 2) pitagorejczyk i matematyk z Gerasy w Judei, ok. 100 po Chr.

Nikomedes, królowie Bitynji: 1) N. I, 277 przed Chr., sprowadził Celtów z Tracji do Azji i założył Nikomedję; 2) N. III Filopator, sprzymierzeniec Rzymu, † 74 przed Chr., zapisując swe państwo Rzymowi.

Nikomedja, ob. I s m i d.

Nikon, patrjarcha rosyjski, * 1605, † 1681; reformator kościoła na polu liturgicznem. Duchowieństwo, niezadowolone z jego reform, założyło sektę starowierców lub raskolników.

Nikopol, m. w gub. ekaterynosławskiej (Rosja płd.), nad Dnieprem, 21.000 mieszk.; przystań rzeczna.

Nikopoli, m. w okręgu Plewny (Bułgarja), nad Dunajem, 5.400 mieszk.

Nikotyna, związek organiczny, pochodna pirydyny, $C_{10}H_{14}N_2$. Ciecz oleista o zapachu tytuniu, optycznie czynna — lewoskrętna, o temperaturze wrz. 246°.7; łatwo rozpuszcza się w wodzie; bardzo trująca; na powietrzu brunatnieje; znajduje się w liściach i nasionach tytuniu (Nicotiana tabacum) od 0,6% do 8% w połączeniu z kwasem jabłkowym, bądź też cytrynowym; otrzymana syntetycznie przez A. Pictet'a w 1904.

Nikozja, greck. Levkosia, gł. m. wyspy Cypru, 18.500 mieszk.; siedziba samodzielnego arcybiskupstwa kościoła wschodniego na wyspie; muzeum starożytności cypryjskich.

Nil, najdłuższa rz. w Afryce Płn., 6.400 km. dług., dorzecze 2,867.600 km², powstaje z połączenia Nilu Białego i Niebieskiego; liczne katarakty; spławny od Assuanu; uchodzi do m. Śródziemnego deltą (22.000 km²); okresowe wylewy użyźniają namułem dolinę; liczne tamy, rozdzielające wodę, nawadniają równomiernie cały obszar Egiptu.

Nil admirari (łac.), niczemu się nie dziwić; cytata z „Listów" Horacego (I, 6, 1).

Nil desperandum (łac.), nie należy rozpaczać.

Nil Niebieski, ob. B a h r e l A z r a k.

Nilgiri (góry Niebieskie), ang. Neilgherry Hills, pasmo górskie w Indjach płd., do 2.630 m. wys. (Dodabetta).

Niloci, zwani też niloto-hamitami, ludy pasterskie i rolnicze, zbliżone pochodzeniem do murzynów sudańskich, zmieszane w znacznym stopniu z plemionami hamickiemi i semickiemi; zamieszkują Sudan anglo-egipski.

Nilsson L a r s F r e d r i k, chemik szwedzki, * 1840, † 1899; 1878—83 profesor chemji analitycznej w Upsali. Prace jego dotyczyły głównie badań nad pierwiastkami ziem rzadkich; odkrył pierwiastek skand.

Nilus, nazwa dwóch ascetów, z których N. starszy św. żył w 2-ej połowie IV w.; święto 12 listopada; N. młodszy (910—1005), mnich płd. włoski; pamiątka 26 września.

Nimburg, ob. N y m b u r k.

Nimbus, k o ł o ś w i e t l a n e, ob. a u r e o l a.

Nimbus, w meteorologji nazwa chmur deszczowych, ciemnych, gęstych, o porozrywanych krawędziach. Jeśli n. porozrywany jest na strzępy lub pod nim są małe chmurki, zw. jest „fracto-nimbus".

Nîmes, stol. dep. Gard (Francja płd.), 82.800 mieszk.; zabytki budowli rzymskich; przemysł jedwabniczy, winnice.

Nimfomanja (greck.), a n d r o m a n j a, nadmierne wzmożenie popędu płciowego u kobiet; zdarza się często w przebiegu chorób umysłowych.

Nimfy, w mitologji greckiej bóstwa żeńskie niższego rzędu, zamieszkujące morza (Oceanidy, Nereidy), rzeki (Potamidy), źródła (Najady), góry (Oready), łąki (Limnjady), lasy i drzewa (Driady i Hamadriady); bóstwa opiekuńcze rozmaitych miejscowości.

Nimrud, ob. N e m r o d.

Nimwegen, ob. N i j m e g e n.

Ning-po, m. port. w prow. Cze-kiang (Chiny wsch.), 627.000 mieszk.; przemysł jedwabniczy, wywóz bawełny i herbaty.

Niniacy, grupa kaszubska w pow. słupskim i lęborskim, nazywana tak od częstego używania wyrazu „ninia" (ej-że, no).

Niniwa (asyr. Ninua), stolica państwa asyryjskiego (od IX w. przed Chr.), na l. brzegu Tygrysu, naprzeciw dzisiejszego Mosulu, zniszczona ok. 608 przed Chr. przez Babilończyków i Medów. Pierwszych odkryć dokonali w N. Layard, G. Smith i F. Budge.

Ninon de Lenclos, ob. L e n c l o s N i n o n.

Ninove (flam. Niewenhoven), m. w prow. Flandrji Wschodniej (Belgja), nad rz. Dender, 9.000 mieszk.

Ninua, ob. N i n i w a.

Ninus, mityczny założyciel wielkiego państwa Asyryjskiego ze stolicą w Niniwie, małżonek Semiramidy.

Niob (niobium), pierwiastek chemiczny, ciężar atomowy 93,5, matowo-szary metal o temp. topn. 1950°. W związkach chemicznych występuje jako pierwiastek dwu, trzy, cztero i pięciowartościowy, dając związki typów NbX_2, NbX_3, NbX_4 i NbX_5; odkryty w 1801 w mieszaninie z tantalem, w stanie czystym otrzymany przez H. Rose'go w 1844. Znaczenia praktycznego nie posiada.

Niobe.

Niobe, według podań greckich córka Tantala, żona Amfjona, obraziła boginię Latonę, matkę Apollina i Diany, chełpiąc się z posiadania 12-ga dzieci; za karę Apollo i Diana zabili strzałami wszystkie jej dzieci; zrozpaczoną matkę zamienił Zeus w skałę.

Niobit albo k o l u m b i t, minerał, rombowy, $Fe(NbO_3)_2$, zazwyczaj zawiera nieco tantalanu żelazawego $Fe(TaO_3)_2$. Czarny. Twardość 6. Ciężar właściwy 5,4 do 6,4. Rzadki: Bawarja, Francja, Finlandja, Ural.

Niort, stol. dep. Deux-Sèvres (Francja zachodnia), nad rz. Sèvre Niortaise, 24.000 mieszkańców; wyroby skórzane, handel końmi.

Nios, wyspa w grupie Cykladów (Grecja), 120 km², 2.000 mieszk.

Nipigon, jez. w prow. Ontario w Kanadzie (Am. Płn.), 7.500 km².

Nipissing, jez. w prow. Ontario w Kanadzie (Am. Płn.), 1.200 km².

Nippon, ob. J a p o n j a.

Nirnstein Z y g m u n t, rysownik karykaturzysta polski, * 1895; kształcił się w Warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych; umieszczał w czasopismach warszawskich karykatury wybitnych osobistości. Zbiorowa wystawa w Zachęcie 1918 r.

Nirwana, zanik, zgaśnięcie, stan absolutnego spokoju duszy przez uwolnienie jej od ziemskiej radości i afektów; ideał buddyzmu.

Niš, ob. N i s z.

Nisard D é s i r é, francuski historyk literatury, * 1806, † 1888; 1843 prof. w Paryżu, dyrektor École Normale; główne dzieło: „Histoire de la littérature française" (4 t., 1844—61).

Niscemi, m. na Sycylji (Włochy), 15.400 mieszk.

Nisi, ob. M e s e n j a.

Niskie tony, tony muzyczne, wywołane falami dźwiękowemi o względnie niewielkiej częstości drgań na sekundę; sprawiają wrażenie czegoś gęstego, masywnego, grubego, ciemnego, posiadającego znaczną objętość, podczas gdy tony wysokie sprawiają wrażenie czegoś lekkiego, cienkiego i jasnego.

Nisko, m. pow. (woj. lwowskie), nad Sanem, 5.100 mieszk.; pałac, park; zakłady chemiczne, fabr. suchej destylacji drzewa.

Nissa, 1) (niem Neisse), m. pow. na Śląsku Górnym (Prusy), nad rz. Nissą, 28 000 mieszk.; znaczny przemysł; starożytny gród z czasów króla Bolesława Krzywoustego, niegdyś stolica księstwa, nadanego w 1201 biskupstwu wrocławskiemu, 1742 podzielonego między Austrję i Prusy; 2) ob. N i s z.

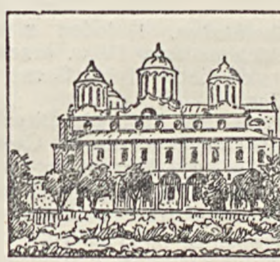
Nissa (niem. Neisse), 1) N. Kładzka (niem. Glatzer N.), l. dopływ Odry, wypływa z pod Śnieżki, dług. 195 km.; 2) N. Łużycka albo Zgorzelicka (niem. Lausitzer lub Görlitzer N.), l. dopływ Odry, wypływa w górach Izerskich (Czechy), dług. 225 km.

Nissla ciałka, N i s s l a z i a r n i s t o ś c i, drobne ziarnistości, barwiące się barwnikami anilinowemi, występujące w protoplazmie komórek nerwowych; przy zmęczeniu lub zatruciu komórki nerwowej zanikają.

Nissla odczyn, N i s s l a - W i d a l a odczyn, zwiększenie ilości limfocytów w płynie mózgowo-rdzeniowym, odczyn, charakterystyczny dla pokiłowych zachorzeń ośrodkowego układu nerwowego (wiąd rdzenia, porażenie postępujące) oraz dla kiły mózgowia (lues cerebri).

Nisus formativus, v i s p l a s t i c a, w poglądach dawnych witalistów nazwa specyficznej siły twórczej, tkwiącej jakoby w komórce jajowej i powodującej kształtowanie się zarodka.

Nisyros, wyspa grecka w grupie płd. Sporadów, należąca do Dodekanezu, 50 km², 6.600 mieszk.; wygasły wulkan.

Katedra w Niszu.

Nisz (serb. Niš, Nissa), m. pow. w Serbji (Jugosławja) nad rz. Niszawą, 25.000 mieszk.; siedz. bisk.; twierdza; wyrób dywanów, winnice; do 1386 należał do Serbji, potem do Turcji, zajęty przez Serbję w 1878; 1689 zwycięstwo Ludwika badeńskiego nad Turkami.

Nisza, półokrągłe lub kątowate zagłębienie w murze, służące najczęściej do umieszczania biustów lub posągów.

Niszapur, m. w prow. Chorasan (Persja płn.-wsch.), 20.000 mieszk.; wywóz zboża, bawełny; w okolicy kop. miedzi i turkusów.

Niszczuka, ob. L e p i d o s t e u s o s s e u s.

Nit.

Nit, buks metalowy, służący do łączenia przedmiotów metalowych. Ma kształt walca, zakończonego z jednej strony główką; po włożeniu w przystające otwory obu części łączonych, wytwarza się z drugiej strony podobną główkę (nakówkę), przez rozbijanie młotem lub odpowiednim przyrządem, zw. n i t a r k ą. Duże nity wykonywa się na gorąco, małe na zimno.

Nithard, kronikarz frankoński z IX w.; opisał walki synów Ludwika Pobożnego („Historiarum libri IV"), w czasie których zginął 843 r.

Niti-śastra, ob. h i n d u s k a l i t e r a t u r a.

Nitki w okularach przyrządów optycznych, nici pajęcze, których obraz pokrywa się z obrazem przedmiotów oglądanych; służą do orjentacji w polu widzenia przyrządu. Najprostszym układem nitek są dwie nitki skrzyżowane, na których przecięcie nastawia się obraz. W lunetach astronomicznych układy nitek są bardzo skomplikowane.

Nitkorogie, ob. N e m a t o c e r a.

Nitkowce, F i l a r i i d a e, rodzina pasorzytniczych nicieni (N e m a t o d e s) o bardzo długiem, nitkowatem ciele. Z licznych gatunków najważniejsze: D r a c u n c u l u s m e d i n e n s i s, r o b a k m e d y ń s k i lub g w i n e j s k i, którego samica wywołuje bolesne bąble i owrzodzenia u człowieka (głównie na nogach w okolicy stopy) i innych ssaków (małp, koni, bydła, psów itd.) w zwrotnikowych i podzwrotnikowych okolicach Starego i Nowego (zawleczony) Świata. Samica dochodzi do 90 cm. dług. i 1,7 mm. średn., samce są jeszcze mało znane. Larwy 0,6—0,75 mm. dług., wychodzą z jaj jeszcze w ciele matki, rodzą się żywe i dla dalszego rozwoju muszą się dostać do jamy ciała gospodarza przejściowego, mianowicie do różnych gatunków słodkowodnych oczlików (z rodzaju C y c l o p s). Infekcja człowieka i zwierząt zachodzi po wypiciu wody z żyjącemi w niej oczlikami, zawierającemi dojrzałe larwy robaka. Oczliki giną w soku żołądkowym, oswobodzone zaś larwy przedostają się do tkanek łącznych, wzrastają, dojrzewają płciowo i kopulują, przyczem samce wkrótce giną, a zapłodnione samice przedostają się do tkanki łącznej podskórnej i tu wywołują owrzodzenia (d r a c o n t i a s i s). Macica dojrzałych samic jest wypełniona olbrzymią ilością zarodków, które z pękniętych wrzodów dostają się do wody (podczas kąpieli, mycia nóg, przechodzenia kałuż itp.) i znowu wnikają do ciała oczlików; F i l a r i a b a n c r o f t i, bardzo rozpowszechniony pasorzyt ludzki, występujący nietylko we wszystkich okolicach zwrotnikowych i podzwrotnikowych, lecz spotykany nawet w strefie umiarkowanej (np. Hiszpanja, Sycylja). Dług. ciała samca ok. 45 mm., samicy do 10 cm. W stanie dojrzałym F i l. b a n c r o f t i żyje w gruczołach i naczyniach limfatycznych, szczególnie w pachwinie i w mosznie, wywołując schorzenia jąder i powrózka nasiennego, owrzodzenia i charakterystyczną słoniowaciznę (e l e p h a n t i a s i s). Żyworodne samice produkują młodociane larwy (m i k r o f i l a r j e), które z narządów limfatycznych dostają się do układu krwionośnego. Larwy tego gatunku wykazują ciekawą okresowość w występowaniu we krwi peryferycznej, stwierdzić je można mianowicie tylko w próbkach krwi, pobranych w nocy; podczas dnia krew obwodowa pasorzytów nie zawiera. U innych gatunków, odwrotnie, krew wykazuje larwy tylko za dnia. Zarażenie człowieka odbywa się przy udziale gospodarzy przejściowych, różnych gatunków komarów z rodzajów A n o p h e l e s i C u l e x. Owady te, kłując zdrowego osobnika, przenoszą dojrzałe, wessane uprzednio z krwią człowieka chorego larwy, które przeszły swój rozwój w mięśniach piersiowych komara. Z innych gatunków nitkowców zasługują na uwagę: F i l a r i a l o a w spojówce oka i w innych miejscach tkanki łącznej człowieka; F i l. l a b i a l i s w śluzówce jamy ustnej; F i l. e q u i n a w otrzewnej u koni; F i l. i m m i t i s w sercu i we krwi (larwy) psów.

Nitnik wodny, ob. G o r d i i d a e.

Nitnikowate, ob. G o r d i i d a e.

Niton, ob. e m a n a c j e.

Nitowanie, łączenie dwóch części metalowych przy pomocy nitów.

Nitowski J a n, pedagog i pisarz, * 1859 na Ukrainie; od 1910 redaktor „Encyklopedji Wychowawczej"; ogłosił „Poezje" (1899), „Odrodzenie Czech" (1888), „Odrodzenie Chorwacji" (1892); tłumaczył z czeskiego i chorwackiego.

Nitra (niem. Neutra), l. dopływ Wagu w Słowacji (Czechosłowacja), dług. 175 km.

Nitra (niem. Neutra, węg. Nyitra), stol. żupy w Słowacji (Czechosłowacja), nad rz. Nitrą, 20.000 mieszk.; siedz. bisk., stara katedra, ruiny grobu Świętopełka.

Nitragina, preparaty z czystych kultur bakteryj brodawkowych (wiążących azot powietrza) z korzeni roślin motylkowych, stosowane celem zaszczepienia bakteryj w ziemi, która ich w dostatecznej ilości nie posiada. Szczepimy, zaprawiając nasiona wysiewane rozcieńczonemi w mleku preparatami N.

Nitratyn, ob. s a l e t r a s o d o w a.

Nitrobenzol, związek organiczny, pochodna benzolu, $C_6H_5NO_2$, ciecz żółtawa o zapachu gorzkich migdałów; temp. topn. 5,5°; temp. wrz. 208°; otrzymuje się przez działanie mieszaniny kwasów azotowego i siarkowego na benzol; ma duże zastosowanie przy fabrykacji barwników i w mydlarstwie; para n. działa trująco.

Nitrofenol, związek organiczny, pochodna fenolu, $C_6H_4 . OH . NO_2$. Istnieje w trzech postaciach izomerycznych: orto-n., żółte kryształki o silnym zapachu, temp. topn. 45°, temp. wrz. 214°; meta-n., żółte kryształki, temp. topn. 96°, temp. wrz. 194° (przy 70 mm ciśnienia); para-n., bezbarwne kryształki o temp. topn. 114°. N. łatwo rozpuszcza się w alkaljach, tworząc dobrze krystalizujące sole barwy żółtej, pomarańczowej lub czerwonej.

Nitrogenium (łac.), azot (ob.) n. o x y d u l a t u m, podtlenek azotu, ob. g a z r o z w e s e l a j ą c y.

Nitrogliceryna, trójazotan gliceryny, $C_3H_5(ONO_2)_3$, związek organiczny, ciecz olei-

sta o ciężarze wł. 1,596, zestala się w temp. 2,2°; temp. wrz. 160° (przy 15 mm. ciśnienia); rozpuszcza się w alkoholu i eterze, trująca. Otrzymuje się przez działanie mieszaniny kwasów azotowego i siarkowego na glicerynę. Mieszanina 75% n., ok. 25% ziemi okrzemkowej i 0,5% węglanu sodu nazywa się **d y n a m i t e m** i jest substancją wybuchową.

Nitronaftalina, związek organiczny, $C_{10}H_7NO_2$, istnieje w dwóch odmianach izomerycznych: α-n., żółte kryształki o temp. topn. 61°, temp. wrz. 102°; β-n., żółte kryształki o temp. topn. 79° i temp. wrz. 304°. Otrzymuje się przez działanie mocnego kwasu azotowego na naftalinę.

Nitroprusydek sodowy, związek nieorganiczny, $Fe(CN)_5(NO)Na_2 + 2H_2O$; c.-czerwone kryształki; odczynnik na siarczki rozpuszczalne, daje z niemi zabarwienie fiołkowe.

Nitrotoluol, związek organiczny, $C_6H_4 . CH_3 . NO_2$, istnieje w trzech odmianach izomerycznych: orto-n., ciecz o temp. topn. —3,4°, temp. wrz. 218°; meta-n., ciało krystaliczne o temp. topn. 15° i temp. wrz. 231°; para-n., ciało krystaliczne o temp. topn. 57° i temp. wrz. 234°. Otrzymuje się przez nitrowanie toluolu; ma zastosowanie przy fabrykacji barwników.

Nitrowanie, wprowadzanie grupy NO_2 do związków organicznych. N. związków tłuszczowych uskutecznia się zapomocą działania azotynu srebra $AgNO_2$ na jodek alkilu, np.:

$$C_nH_{2n+1}J + AgNO_2 \rightarrow C_nH_{2n+1}NO_2 + AgJ,$$

zaś związków aromatycznych przez wprowadzanie ciała do mieszaniny kwasów azotowego i siarkowego, lub też tylko do mocnego kwasu azotowego, np.: $C_6H_6 + HNO_3 \rightarrow C_6H_5NO_2 + H_2O$. Kwas siarkowy używany jest w celu usunięcia wody, wydzielającej się podczas reakcji, która zmniejszałaby stężenie kwasu azotowego.

Nitrozobenzol, związek organiczny, $C_6H_5.NO$, ciało krystaliczne, bezbarwne, o temp. topn. 68°; stopiony lub w roztworze, posiada barwę szmaragdową. Otrzymuje się przez utlenianie aniliny.

Nitrozozwiązki, związki organiczne, zawierające grupę NO.

Nitrozwiązki, związki organiczne, zawierające grupę NO_2.

Nitrozylosiarkowy kwas, związek nieorganiczny $HO.SO_2.ONO$, produkt przejściowy przy otrzymywaniu kwasu siarkowego metodą komorową.

Nitryfikacja, proces utleniania związków amonowych w azotany, wywoływany przez tzw. **b a k t e r j e n i t r y f i k a c y j n e**. W procesie n. zaznaczają się 2 fazy: pierwsza, polegająca na utenianiu amonjaku na kwas azotawy, spowodowana, jak wykazał Winogradzki, przez tzw. nitrozobakterje (Nitrosomonas, Nitrosococcus); druga, powstawanie kwasu azotowego, jest rezultatem działalności nitrobakteryj. (Nitrobacter).

Nitryfikacyjne bakterje, ob. **n i t r y f i k a c j a**.

Nitryle (c y j a n k i), związki organ. izomeryczne z izonitrylami (izocyjankami), mające budowę $RC \equiv N$.; powstają jako główny produkt działania cyjanku potasowego na jodki alkilu; ciecze o zapachu swoistym; niższe n. rozpuszczają się w wodzie; ogrzane z kwasami, zmydlają się, dając odpowiedni kwas i amonjak; przyłączając wodór, dają aminę pierwszorzędową $R.CN + 4H — R.CH_2NH_2$.

Nitrzańskie góry, łańcuch górski w Karpatach zach., w Słowacji, do 1346 m. wys.; płd. stoki pokryte winnicami.

Nitsch K a z i m i e r z, lingwista, * 1874 w Krakowie; studja na Uniw. Jagiellońskim; od 1905 tamże docent, od 1910 prof. filologji słowiańskiej; ogłosił osobno: „Dialekty polskie Śląska" (1909), „Z badań nad językiem polskim" (1909), „Próba ugrupowania gwar polskich" (1910), „Mowa ludu polskiego" (1911), „Mapa narzeczy polskich" (1919) i in.

Nitsch R o m a n, lekarz, * 1873; studja w Krakowie; asystent, później docent bakterjologji na Uniw. Jagiellońskim; od 1919 profesor bakterjologji i serologji Uniwersytetu Warszawskiego. Prace i rozprawy specjalne, m. in. „Surowice i szczepionki".

Nitschowa A n i e l a z G r u s z e c k i c h, literatka, * 1884, studja w Krakowie i Paryżu; ogłosiła (pseud. J a n P o w a l s k i): „W słońcu" (1911), „Nad jeziorem" (1922) oraz „Podręcznik do nauki o Polsce współczesnej" (1922).

Nitti F r a n c e s c o, polityk i ekonomista włoski, * 1868; profesor w Neapolu; 1911—1918 minister skarbu; 1919—1920 prezydent min.; zwolennik rewizji traktatu wersalskiego; występował publicystycznie przeciw Polsce; przeciwnik faszyzmu, wyemigrował zagranicę. Napisał: „La ricchezza dell'Italia", „L'Europa senza pace", „Il socialismo cattolico".

Niua, grupa wysp na oceanie Spokojnym w obrębie archipelagu Tonga, 31 km², 1.000 mieszk.; lasy palmowe.

Niuafu, wyspa w archipelagu Tonga na oceanie Spokojnym, 15 km², 12.000 mieszk.

Niu-czang, to samo co J i n g - k o u (ob.).

Niue, wyspa w archipelagu Cooka na oceanie Spokojnym, 94 km², 3.880 mieszk.

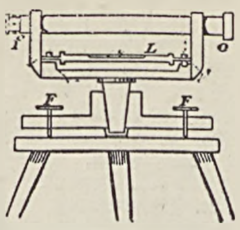
Nivelle R o b e r t G e o r g e s, gen. francuski, * 1856, † 1924; w czasie wojny światowej obrońca Verdun; 1916—17 głównodowodzący, przeprowadził nieudaną ofensywę na Chemin des Dames; 1917—19 głównodowodzący wojsk w Afryce płn.

Nivernais, dawne księstwo i prow. Francji, obecnie dep. Nièvre i części dep. Loiret i Cher.

Nivôse (miesiąc śnieżny), czwarty miesiąc w rewolucyjnym kalendarzu francuskim (od 21 grudnia do 19 stycznia).

Niwecznik, termin, wprowadzony przez prof. językoznawstwa na Uniwersytecie Jagiellońskim, R o z w a d o w s k i e g o; p r z e c i w c i a ł o, „Antikörper", substancje, dokładniej niezbadane, występujące w surowicy krwi osób, które przebyły jakąś chorobę zakaźną lub też chorobą tą były szczepione. N. ma za zadanie unieszkodliwianie („niweczenie") zarazków, daną chorobę wywołujących.

Niwelacja, metoda pomiarów wysokości, używana przy topograficznem zdejmowaniu terenu; polega na wyznaczaniu puktów wys. przy pomocy instrumentów: niwelatora i łaty.

Niwelacyjny przyrząd.

Niwelacyjny przyrząd (n i w e l a t o r) służy do pomiarów wysokości; składa się z lunety (*f*—*c*), umieszczonej na tzw. alhidadzie z libelą (*L*). Spoczywa na statywie przy pomocy spodarki (*F*, *F*).

Niwenit, minerał; tak nazywamy uraninit, zawierający pierwiastek itr.

Nizam (arabsk.), właściwie N i z a m - u l - M u l k (porządkujący państwo), 1) tytuł, który w 1717 Wielki Mogoł Farukszîw nadał władcy Hajdarabadu, dotąd używany; 2) w Turcji nazwa regularnego wojska.

Nizama posiadłości, ob. H a j d a r a b a d.

Nizami, jeden z głównych poetów perskich, * 1141, † 1202; autor „Iskender-nâmi" i in.

Nizina, obszar, znajdujący się w sąsiedztwie obszaru położonego wyżej, wznoszący się niewysoko nad poziom morza; n. istnieją najczęściej na brzegu morza, który uległ obniżeniu lub zapadnięciu skutkiem ruchów tektonicznych, np. n. lombardzka.

Niziołek, ob. k a r z e ł.

Nizza, ob. N i c e a.

Niż, większy obszar nizinny lądu, położony niżej od sąsiedniego, niezbyt wznoszący się nad poziom morza; wytwarza się przez współdziałanie ruchów tektonicznych z rzeźbiącym wpływem wód płynących. W Europie olbrzymi pas niżu ciągnie się od Francji do Uralu w postaci trójkąta o szerokiej podstawie, wzdłuż gór Uralskich; dzielimy go na franc., niem., sarmacki i wsch.-europejski.

Niż barometryczny, ob. m i n i m u m b a r o m e t r y c z n e.

Niż Dnieprowy, nazwa, nadawana niegdyś obszarom, położonym po obu stronach dolnego Dniepru.

Niżegorod, ob. N i ż n i j N o w g o r o d.

Niżnie-Tagilsk, m. i gł. ośrodek górnictwa na Uralu, w gub. ekaterynburskiej (Rosja wsch.), nad rz. Tagilem; 38.000 mieszk.

Niżnij Nowgorod, m. gub. w Rosji środkowej, u zbiegu rz. Oki z Wołgą, 70.000 mieszkańców; znaczny przemysł, słynne jarmarki; założony 1221, należał do księstwa Suzdalskiego, 1417 przyłączony do Moskwy.

Niżniów, m-ko w pow. tłumackim (woj. stanisławowskie), 4.600 mieszk.; fabr. wyrobów koszykarskich.

Niżowcy, kozacy, zamieszkali na Niżu Dnieprowym.

Niższe zmysły, zmysły ucisku, temperatury, smaku, powonienia itd., z wyjątkiem zmysłów wzroku i słuchu, zwanych zmysłami wyższemi. Z. n. są zmysłami „na kontakt"; aby miało powstać odnośne czucie (wrażenie) zmysłowe, bodziec fizyczny musi wejść w bezpośredni kontakt z narządem zmysłowym, gdy tymczasem zmysły wzroku i słuchu są zmysłami „na odległość": przedmiot postrzeżony nie styka się bezpośrednio z narządem zmysłowym.

Njassa (ang. British Nyasaland Protectorate), od 1891 kol. bryt. w Afryce wsch., 103.080 km², 1,204.000 mieszk.; uprawa kawy, tytuniu, herbaty; chów bydła i kóz; stol. Zomba.

Njassa, jez. w Afryce Płd., 478 m. n. p. m., 26.500 km², do 785 m. głęb., odpływ przez rz. Szire, dopływ Zambezi.

Njong, rzeka w płd. Kamerunie (Afryka). dług. 750 km., uchodzi do zatoki Gwinejskiej.

N. K. N., Naczelny Komitet Narodowy (ob.).

N. N., skrót, oznaczający po łacinie „Nomen nescio", imię niewiadome.

Noailles, francuski ród szlachecki: 1) A d r i e n M a u r i c e, marszałek Francji, * 1678, † 1766; 2) L o u i s M a r i e wicehr. de, * 1756, † 1804, poseł do Stanów Gener. 1789, zaproponował zniesienie przywilejów feudalnych; 3) P a u l de, historyk, * 1802, † 1885, autor: „Histoire de M-me de Maintenon" (1848—58) i in.; 4) E m m a n u e l H e n r i margr. de, historyk i mąż stanu, * 1830, † 1909; 1882—86 ambasador w Konstantynopolu, 1896—1902 w Berlinie; autor: „Henri de Valois et la Pologne en 1572" (1867).

Noakowski S t a n i s ł a w, architekt i historyk sztuki polski, * 1867, † 1928; studjował na Wydziale Architektury Akademji Sztuk Pięknych w Petersburgu (1886—94); był zagranicą jako stypendysta Akademji (1895—98), od 1899—1918 wykładał historję sztuki i kompozycji w Moskiewskiej Szkole Sztuk Zdobniczych, od 1906—18 prof. architektury w Szkole Mal., Rzeźby i Arch. w Moskwie, w 1914 akademik architektury, w 1915 rzeczywisty członek Petersburskiej Akad. Szt. Pięknych. Od listopada 1918 profesor Wydziału Architektury Politechn. Warszawskiej; w latach 1921, 22, 23 dziekan tegoż Wydziału. Ogłosił: „Szkice architektoniczne".

Nobel A l f r e d, chemik szwedzki, * 1833, † 1896; wynalazca dynamitu, założyciel F u n d a c j i N o b l a.

Nobel L u d w i g, przemysłowiec, brat A l f r e d a, * 1831, † 1888; w 1875 rozpoczął eksploatację źródeł naftowych w Baku.

Nobile P i e t r o von, architekt austrjacki, * 1774, † 1854; reprezentant stylu empire w Austrji, prof Akademji w Wiedniu; z dzieł: Świątynia Tezeusza w ogrodzie Burgu, teatr w Grazu, kościół w Trieście, plan rekonstrukcji gmachu Z. N. im. Ossolińskich we Lwowie.

Nobiles, szlachetni, u Rzymian potomkowie tych, którzy posiadali urząd kurulny; w średniowieczu łac. termin dla szlachty różnych krajów. Ob. s z l a c h t a.

Nobilitacja (łac.), nadanie szlachectwa osobie pochodzenia nieszlacheckiego, w przeciwstawieniu do indygenatu, który oznacza nadanie szlachectwa obcemu szlachcicowi. W dawnej Polsce król nadawał szlachectwo; konstytucja 1578 ograniczyła króla w tym kierunku i zezwoliła na nobilitację tylko w czasie sejmu lub na wojnie; poczynając od 1601 do upadku Rzeczypospolitej wymagana była do nobilitacji uchwała sejmowa.

Nobla fundacja, ustanowiona na zasadzie testamentu Alfreda Nobla z 1895 r. Nobel zapisał cały swój majątek w sumie 31,5 milj. koron szwedzkich na rzecz fundacji swego imienia o charakterze międzynarodowym. Z procentów od kapitału wypłacane są corocznie nagrody tym, którzy największe oddali usługi ludzkości, pracując na polu fizyki, chemji, medycyny, literatury i działalności pokojowej. Laureaci Nobla od 1901 do 1925. Fizyka: W. K. Röntgen (Monachjum, 1901), H. A. Lorentz (Lejda, 1902) i P. Zeeman (Amsterdam, 1902), H. Becquerel (Paryż, 1903) i P. i M. Curie (Paryż, 1903), Lord Rayleigh (Londyn, 1904), P. Lenard (Heidelberg, 1905), J. J. Thomson (Cambridge, 1906), A. A. Michelson (Chicago, 1907), G. Lippmann (Paryż, 1908), F. Braun (Strassburg, 1909) i G. Marconi (Londyn, 1909), J. D. van der Waals (Amsterdam, 1910), W. Wien (Würzburg, 1911), G. Dalén (Sztokholm, 1912), H. Kamerlingh-Onnes (Lejda, 1913), M. v. Laue (Frankfurt n. M., 1914), M. H. Bragg (Londyn, 1915) i M. L. Bragg (Manchester, 1915), Ch. G. Barkla (Edymburg, 1917), M. Planck (Berlin, 1918), J. Stark (Greifswald, 1919), Ch. E. Guillaume (Paryż, 1920), A. Einstein (Berlin, 1921), N. Bohr (Kopenhaga, 1922), A. Millikan (Pasadena, 1923), M. Siegbahn (Upsala, 1925). Chemja: J. H. van't Hoff (Berlin, 1901), E. Fischer (Berlin, 1902), S. Arrhenius (Sztokholm, 1903), W. Ramsay (Aberdeen, 1904), A. v. Baeyer (Monachjum, 1905), H. Moissan (Paryż, 1906), E. Buchner (Berlin, 1907), E. Rutherford (Manchester, 1908), W. Ostwald (Lipsk, 1909), O. Wallach (Getynga, 1910), M. Curie (Paryż, 1911), V. Grignard (Nancy, 1912) i P. Sabatier (Tuluza, 1912), A. Werner (Zurych, 1913), T. W. Richards (Cambridge, 1914), R. Willstätter (Monachjum, 1915), F. Haber (Berlin, 1918), W. Nernst (Berlin, 1920), F. Soddy (Oksford, 1921), J. W. Aston (Cambridge, 1922), F. Pregl (Graz, 1923). Medycyna: E. v. Behring (Marburg, 1901), R. Ross (Liverpool, 1902), N. R. Finsen (Kopenhaga, 1903), J. P. Pawłow (Petersburg, 1904), R. Koch (Berlin, 1905), C. Golgi (Pawja, 1906) i S. Ramon y Cajal (Madryd, 1906), Ch. L. A. Laveran (Paryż, 1907), P. Ehrlich (Frankfurt n. M., 1908) i I. Miecznikow (Paryż, 1908), T. Kocher (Bern, 1909), A. Kossel (Heidelberg, 1910), A. Gullstrand (Upsala, 1911), A. Carrel (N. Jork, 1912), Ch. Richet (Paryż, 1913), R. Bárány (Wiedeń, 1914), J. Bordet (Bruksela, 1919), A. Krogh (Kopenhaga, 1920), A. Hill (Londyn, 1922) i O. Meyerhof (Kilonja, 1922), F. G. Banting i J. R. Macleod (Toronto, 1923), W. Einthoven (Lejda, 1924). Literatura: F. R. A. Sully-Prudhomme (Paryż, 1901), T. Mommsen (Berlin, 1902), B. Björnson (Kristjanja, 1903), F. Mistral (Maillane, 1904) i J. Echegaray (Madryt, 1904), H. Sienkiewicz (Warszawa, 1905), G. Carducci (Bolonja, 1906), R. Kipling (Burwash, 1907), R. Eucken (Jena, 1908), S. Lagerlöf (Sztokholm, 1909), P. Heyse (Monachjum, 1910), M. Maeterlinck (Bruksela, 1911), G. Hauptmann (Agnetendorf, 1912), R. Tagore (Indje, 1913), R. Rolland (Paryż, 1915), W. v. Heidenstam (Naddö, 1916), K. Gjellerup (Drezno, 1917) i H. Pontoppidan (Kopenhaga, 1917), K. Spitteler (Lucerna, 1919), K. Hamsun (Nordland, Norwegja, 1920), A. France (Paryż, 1921), J. Benavente (Madryd, 1922), W. B. Yeats (Dublin, 1923), W. Reymont (Warszawa, 1924). Działalność pokojowa: H. Dunant (Heiden, Szwajcarja, 1901) i F. Passy (Paryż, 1901), E. Ducommun i A. Gobat (Bern, 1902), W. R. Cremer (Londyn, 1903), Instytut Prawa Międzynarodowego (1904), Bertha v. Suttner (Wiedeń, 1905), T. Roosevelt (Waszyngton, 1906), T. Moneta (Medjolan, 1907) i L. Renault (Paryż, 1907), K. P. Arnoldson (Helsingborg, 1908) i F. Bajer (Kopenhaga, 1908), P. d'Estournelles de Constant (Paryż, 1909) i A. Beernaert (Bruksela, 1909), Międzynarodowe Biuro Pokoju (1910), T. M. C. Asser (Haga, 1911) i A. H. Fried (Wiedeń, 1911), E. Root (Waszyngton, 1912), H. La Fontaine (Bruksela, 1913), Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża (1917), W. Wilson (Waszyngton, 1919), L. Bourgeois (Paryż, 1920), H. Branting (Sztokholm, 1921) i C. L. Lange (Kristjanja, 1921), F. Nansen (Kristjanja, 1922).

Noblesse oblige (franc.), szlachectwo obowiązuje.

Noc (astr.), okres czasu między zachodem a wschodem słońca. Ponieważ skutkiem zjawiska załamania promieni słonecznych w atmosferze, moment nastania względnie zniknięcia ciemności nie pokrywa się z chwilą zniknięcia (wzgl. zjawienia się) tarczy słonecznej pod (nad) horyzontem miejscowości, przeto noc zaczyna się i kończy się zmierzchem. Koniec zmierzchu astronomicznego, początek n., przypada na chwilę, gdy słońce znajdzie się o 16° poniżej horyzontu miejscowości. Długość nocy = połowie doby i jest stała tylko na równiku, między nim a biegunami tylko 2 razy w roku (21. III. i 23. IX); najdłuższa bywa 21. XII, najkrótsza 21. VI. (przesilenie zimowe i letnie). Różnica między długością dnia i nocy wzrasta od równika ku biegunowi; na biegunach noc i dzień trwają po pół roku. Około epoki przesilenia letniego w wyższych szerokościach geograficznych zmierzch wieczorny przechodzi bezpośrednio w brzask ranny (białe noce).

Noc św. Bartłomieja, ob. Bartłomieja św. Noc i Hugonoci.

Nocek, ob. Vespertilio.

Nocera de' Pagani albo Nocera Inferiore, m. w prow. Salerno (Włochy), 22.400 mieszk.; na wschód N. Superiore, 8.000 mieszk.

Nocera Umbra, m. w prow. Perugja (Włochy), w Apeninach Rzymskich, 8.000 mieszk.; źródła mineralne.

Nocna ślepota, kurza ślepota, ob. hemeralopja.

Nocnicowate, ob. Nyctaginaceae.

Nocoświetlik, ob. Lampyris i Noctiluca miliaris.

Noctiluca miliaris, nocoświetlik, wiciowiec z rodziny Noctilucidae, należący do podgromady Dinoflagellata (dawniej zaliczany do Cystoflagellata). Ciało kuliste, galaretowate, dochodzące do 1,5—2 mm. średn. W okolicy otworu gębowego charakterystyczne, poprzecznie prążkowane tentaculum. Odżywia się holozoicznie. Kosmopolityczny gatunek, występujący często masowo w planktonie morskim; dzięki własności fosforescencji wywołuje zjawisko świecenia morza.

Noctuidae, sówki, obfitująca w gatunki rodzina motyli z grupy Noctuina, podrząd Frenatae. Całe ciało pokryte przylegającemi łuskami. Czułki szczeciowate, zwykle orzęsione, rzadziej grzebykowate. Ubarwienie skrzydeł przednich przeważnie szare, upstrzone ciemnemi plamkami i zygzakowatemi poprzecznemi linjami; tylne skrzydła zwykle żywo i jaskrawo barwne; w stanie spoczynku skrzydła układają się daszkowato. Gąsienice przeważnie zupełnie nagie, lub okryte pojedyńczemi włosami. Przepoczwarczanie się w ziemi. Tryb życia motyli nocny. Należą tu liczne, występujące często masowo, szkodniki drzew dzikich i owocowych. Pospolitsze rodzaje: Namestra, Panolis, Agrotis, Catocala, Plusia.

Nocturne, nokturn, nazwa muzycznego utworu lirycznego o marzycielskim, poetyckim tonie. Twórcą n. był John Field († 1837). Chopin doprowadził tę formę muzyczną do niezwykłego wydoskonalenia.

Nocznicki Tomasz, działacz społeczny, * 1862; minister w rządzie lubelskim, minister bez teki w gabinecie Moraczewskiego; od 1922 poseł na Sejm; członek Polsk. Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie".

Nodier Charles, poeta francuski, * 1780, † 1844; napisał: „Moi même", „Souvenirs, portraits et épisodes" i in.

Nodzu hr., generał japoński, * 1841, † 1908; odznaczył się w 1908 w czasie wojny z Rosją jako dowódca 4-ej armji.

Noe (Noah), jeden z patrjarchów przedpotopowych, uratowany podczas potopu w arce. Miał trzech synów: Sema, Chama i Jafeta.

Noga, kończyna dolna, extremitas inferior, szereg kości długich i krótkich, połączonych ze sobą stawami. Szkielet n. u człowieka składa się z uda (kość udowa, femur), z podudzia (2 kości: goleniowa, tibia, i łydkowa, fibula) i ze stopy (7 kości stępu, tarsus, 5 kości śródstopia, metatarsus i 14 kostek palców, phalanges, po 3 kostki na każdym palcu, z wyjątkiem palca wielkiego).

Nogaj, wódz Złotej Ordy, 1259 najechał Polskę, 1275 Litwę; † 1299.

Nogajscy Tatarzy, ob. Tatarzy.

Nogal, terytorjum w Somali włosk. (Afryka wsch.).

Nogaret Guillaume, kanclerz Francji za Ludwika Pięknego, z polecenia Filipa Pięknego zatrzymał przemocą papieża Bonifacego VIII w Anagni; † 1313.

Nogat, wsch. odnoga w delcie Wisły, uchodząca do zalewu Wiślanego, 57 km. dług.

Nogent-le-Rotrou, m. w dep. Eure-et-Loir (Francja), nad rz. Huisne, 8.300 mieszk.

Nogent-sur-Marne, w. w dep. Seine (Francja), 7 km. na wsch. od Paryża, nad rz. Marną, 14.000 mieszk.

Nogi Maresuke, generał japoński, * 1849, † 1912; w 1894 pobił Chińczyków pod Haiczongiem; 1904—5 w czasie wojny z Rosją dowódca armji oblężniczej pod Portem Artura, który zdobył 2. I. 1905.

Nogietek, ob. Calendula.

Nogoprzędki, ob. Embidaria.

Noirmoutier, wyspa na zach. wybrzeżu Francji, w dep. Vendée, 18 km. dług., do 6 km. szer.; na wsch. brzegu m. N., 6.900 mieszk.

Noisy-le-Sec, m-ko w dep. Seine (Francja), 13.700 mieszk.

Noiszewski Kazimierz, lekarz oftalmolog, * 1859 w Wilnie, prof. oftalmologji na Uniwersytecie Warszawskim; ogłosił wiele prac specjalnych w jęz. polskim, francuskim i rosyjskim.

Nokturn, ob. nocturne.

Nola, m. w prow. Caserta (Włochy), 15.000 mieszk.; jedno z najstarszych miast Kampanji.

Noldo Emil, malarz i grafik niemiecki, * 1867; z dzieł: studja z niemieckiej Nowej Gwinei i sceny z legend o Chrystusie.

Nöldeke Theodor, orjentalista niemiecki, * 1836; prof. w Strassburgu; ogłosił: „Geschichte des Korans" (2 wyd. 1910—19), „Das iranische Nationalepos" (1896), gramatyki: syryjską, nowosyryjską i in.

Nolens volens (łac.), chcąc niechcąc.

Nolhac Pierre de, historyk francuski, * 1859; od 1896 dyrektor École des Hautes Études, potem Muzeum Jacquemart-Andrie, od 1922 członek Akademji, autor prac, dotyczących Odrodzenia oraz XVIII w.: „La reine Marie Antoinette" (1890), „Pétrarque et l'humanisme" (1892), „Louis XV et M-me de Pompadour" (1902) i in.

Noli me tangere (łac.), nie dotykaj mnie. Słowa Chrystusa po zmartwychwstaniu, wyrzeczone do Marji.

Noli (me) tangere, w botanice inna nazwa niecierpka (ob. Impatiens).

Noli turbare circulos meos (łac.), nie psuj moich kręgów. Według Liwjusza słowa Archimedesa do żołnierza rzymskiego, który go zabił podczas zdobycia Syrakuz.

Nolite extinguere spiritum (łac.), ducha nie gaście (List św. Pawła do Tesal., V, 19).

Nolite iudicare et non iudicamini (łac.), nie sądźcie a nie będziecie sądzeni.

Nolite mittere margaritas ante porcos (łac.), nie miotajcie pereł przed świnie (Ew. św. Mateusza, VII, 6).

Nollet, gen. franc, * 1865 w Marsylji; w czasie wojny światowej dowódca bryg., a nast. dywizji; w 1919 przewodniczący komisji kontrolującej w Berlinie; w 1925 minister wojny.

Nolli, planetoida, odkryta przez M. Wolfa w 1901.

Nölting Domingo Emilio, chemik niemiecki, * 1851, † 1922; dyrektor szkoły barwierskiej w Mühlhausen. Liczba opublikowanych prac, dotyczących barwników organicznych, wynosi przeszło 200; napisał m. in.: „Sur la constitution de la naphtaline et de ses dérivés" (razem z Reverdin'em, 1888), „Anilinschwarz" (razem z A. Lehne).

Noma (greck.), r a k w o d n y, zgorzel policzka, tworzenie się na śluzówce policzka ograniczonego stwardnienia, które stopniowo drąży nazewnątrz, tworząc na zewnętrznej powierzchni policzka ciemną, prawie czarną plamę. Miejsca sczerniałe ulegają w następstwie rozpadowi. N. zdarza się prawie wyłącznie u dzieci, wyniszczonych chorobami zakaźnemi.

Nomadowie, ludy pasterskie, koczownicze, zmieniające miejsce pobytu wraz ze swojemi stadami; specjalnie częste w Arabji. Obok pasterstwa trudnią się niekiedy również uprawą roli.

Nomarcha, 1) (nomarchos) naczelnik okręgu w dawnym Egipcie; 2) zwierzchnik okręgu administracyjnego (nomos) w Grecji dzisiejszej.

Nomarchja, ob. n o m o s (1).

Nome, m. na Alasce (Am. Płn.), na przylądku N.; w okolicy kop. złota.

Nomen (łac.), nazwa.

Nomen omen (łac.), w nazwisku tkwi wróżba.

Nomenklatura (m i a n o w n i c t w o), zbiór nazw (terminów) dla różnych przedmiotów lub klas przedmiotów, któremi dana nauka się zajmuje, jako też dla pojęć, któremi się posługuje. N. musi zawierać nazwy zarówno dla przedmiotów jednostkowych, które opisuje, jak też i dla klas o coraz to szerszym zakresie, aż do pojęć najogólniejszych.

Nomina sunt odiosa (łac.), nazwiska są nienawistne, czyli wymienianie nazwisk jest rzeczą niebezpieczną.

Nominacja (łac.), mianowanie na urząd, akt o charakterze publiczno-prawnym, decydujący o prawach i obowiązkach urzędnika, powołanego do sprawowania funkcyj publicznych nie przez wybór obywateli, lecz przez wolę władzy.

Nominalizm (łac. nomen, nazwa), doktryna filozoficzna, powstała jako reakcja przeciwko tzw. realizmowi, z którym staczała ona walki w ciągu całego niemal średniowiecza. Chodziło o tzw. u n i v e r s a l i a, tj. o pojęcia ogólne, a właściwie o zagadnienie idej, tj. bytów ogólnych, mających odpowiadać owym pojęciom ogólnym. Według n. universalia są jedynie słowami, nazwami (universalia sunt nomina), tj. byty ogólne nie istnieją, gdy tymczasem realizm głosił istnienie realne tych bytów. Dla n. istnieją realnie jedynie przedmioty poszczególne. Pojęcie ogólne jest nazwą, obejmującą całą klasę podobnych przedmiotów jednostkowych. Jednym z pierwszych nominalistów był Roscellinus (XI w.). Wybitnym nominalistą był Wilhelm Occam w XIV w. N. był prześladowany przez Kościół, ponieważ, jako niezgodny z dogmatem św. Trójcy, prowadził do herezji.

Nominalna definicja, definicja, ustalająca i wyjaśniająca znaczenie, w jakiem ma być używany dany termin (nazwa). N. d. jest więc do wiem nadaniem znaczenia danemu słowu, w przeciwieństwie do d e f i n i c j i r e a l n e j, która wyznacza treść pojęcia zapomocą wyszczególniania istotnych cech przedmiotu.

Nomizm (greck.), system religijny, według którego pobożność polega na skrupulatnem ujęciu całokształtu życia w pewnych przepisach i wiernem posłuszeństwie wobec nich.

Nomokanon, zbiór przepisów kościelnych, połączonych z rozporządzeniami władzy świeckiej. Nomokanony powstawały na Wschodzie, gdzie od zarania chrześcijaństwa Kościół był w zależności od władzy cesarskiej. Pierwszy n. ułożył Jan Scholastyk, 540—550; drugi, ułożony 610—640, uzupełnił patrjarcha Konstanty Focjusz w 883.

Nomos, 1) okrąg administracyjny w dawnym Egipcie od najdawniejszych czasów i w ciągu całej grecko-rzymskiej epoki; 2) w muzyce starogreckiej jedna stała, charakterystyczna melodja, istniejąca dla wielu pieśni danego szczepu greckiego. Każdy szczep posiadał swój n., który był jakgdyby wyrazem odrębności szczepowych. Do najstarszych zabytków muzyki programowej należał tzw. n. pytyjski Sakadasa, poety lirycznego z Argos (koniec VI w. przed Chr.), odtwarzający walkę Apollina z Pytonem; wykonywany jako utwór instrumentalny na igrzyskach.

Nomotetyczne nauki (greck. nómos, prawo), nazwa, nadana przez filozofa niemieckiego Wilhelma Windelbanda tym naukom, których zadaniem jest wykrywanie ogólnych i stałych praw, np. naukom przyrodniczym, w odróżnieniu od nauk i d j o g r a f i c z n y c h, których zadaniem jest przedstawianie tego, co się nie powtarza, co jest jednorazowe, np. zdarzeń historycznych. Historja jest, według Windelbanda, taką nauką, ponieważ nie leży w zakresie jej możliwości formułowanie praw ogólnych, które w rzeczywistości historycznej nie istnieją.

Non causa pro causa, nazwa błędu logicznego, polegającego na tem, że uważamy, bez dostatecznej racji logicznej, iż jakaś jedna rzecz jest przyczyną drugiej, np., gdy uważamy pojawienie się komety za przyczynę klęsk.

Non expedit, nazwa dekretu papieża Piusa IX z 29 lutego 1868, zakazującego katolikom włoskim brania udziału w wyborach politycznych.

Non multa, sed multum (łac.), nie dużo, lecz gruntownie.

Non olet (p e c u n i a) (łac.), (pieniądz) nie śmierdzi; odpowiedź cesarza rzymskiego Wespazjana na zarzut, że wprowadził podatek od ustępów.

Non plus ultra (łac.), nic można wyżej; coś najznakomitszego.

Non possumus (łac.), nie możemy; odpowiedź odmowna papieża na żądania władzy świeckiej, którym nie chce zadośćuczynić.

Non scholae, sed vitae discimus (łac.), uczymy się nie dla szkoły, lecz dla życia (z Seneki).

Non sequitur (łac. — nie wynika), nazwa błędu logicznego, polegającego na wysnuwaniu fałszywego wniosku; błąd ten jest wynikiem braku konsekwencji w rozumowaniu.

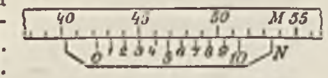
Nona, interwał muzyczny, obejmujący 9 stopni skali, np.: c¹—d². N., równająca się siedmiu całym tonom, nazywa się n. w i e l k ą, obniżona o pół tonu na c¹—des² — n. m a ł ą. Jako interwał harmoniczny jest dysonansem i powinna być przygotowana; rozwiązanie następuje przez przesunięcie n. wielkiej lub małej o stopień nadół, o ile rozwiązanie ma być normalne.

Nonae, piąty lub (w marcu, maju, lipcu i październiku) siódmy dzień miesiąca w kalendarzu rzymskim.

Nonan, związek organiczny, C_9H_{20}, węglowodór nasycony (szeregu parafin); ciecz o temp. topn. — 51°; temp. wrzenia 149.5°; ciężar właśc. 0,718 (przy 20°).

Nonius P e d r o, ob. N u ñ e z.

Nonjusz, przyrząd, służący do mierzenia ułamków pewnej podziałki, najczęściej ułamków milimetra lub kąta w podziałce kątowej. Jest to skala (Rys. N), podzielona na 10 podziałek, z których każda stanowi ⁹/₁₀ dług. podziałki skali głównej (M). N. przykłada się do skali głównej w ten sposób, żeby jego zerowa podziałka stykała się z końcem przedmiotu mierzonego; wtedy liczba podziałki n., która najbliżej schodzi się z podziałką skali głównej, daje liczbę części dziesiętnych jednej podziałki skali głównej (na Rys.: 0,3). N. mogą dawać dokładność do 0,1, 0,02, 0,01 itd.

Nonjusz.

Nonjusz (Nonius Marcellus), gramatyk rzymski rodem z Afryki, żyjący po 200 a przed 400 po Chr. Autor skomplikowanego, ale niezmiernie ważnego (ze względu na przytoczone fragmenty zaginionych utworów) dzieła „De compendiosa doctrina".

Nonkonformiści, nazwa ewangelików angielskich, nienależących do kościoła anglikańskiego, którzy w 1662 nie uznali 39 artykułów Kościoła anglikańskiego. Prześladowani za Elżbiety, Jakóba I i Karola I, uzyskali za czasów Wilhelma i Marji swobodę religijną.

Nonnos, poeta grecki z Panopolis w Egipcie, żyjący w IV lub pocz. V wieku po Chr., autor poematu: „Dionysiaka" w 48 pieśniach.

Nonowy akord, pięciodźwięk, używany na V-tym stopniu gamy twardej lub miękkiej, w C-dur zatem g, h, d', a', w C-mol g, h, d', f', as'. Rozwiązuje się normalnie w obu przypadkach na trójdźwięk I-go stopnia. W czterogłosowej harmonji wypuścić można kwintę (d). Akord ma tylko dwa przewroty: sekst-kwint-septymowy $\left(\begin{smallmatrix}7\\5\\6\end{smallmatrix}\right)$ i sekund-decymowy $\left(\begin{smallmatrix}10\\2\end{smallmatrix}\right)$; pierwszy rozwiązuje się na trójdźwięk I-go stopnia, drugi na sekstowy przewrót trójdź. I-go stopnia.

Nonozy, związki organiczne, $C_9H_{18}O_9$, monozy (monosacharydy) o dziewięciu atomach węgla w cząsteczce, niespotykane w przyrodzie, otrzymane drogą syntetyczną.

Nonruminantia, n i e p r z e ż u w a j ą c e, podrząd ssaków (M a m m a l i a) z rzędu A r t i o d a c t y l a (p a r z y s t o k o p y t n e). Zwierzęta o budowie ciężkiej i niezgrabnej; skóra z dużym pokładem tłuszczu, naga lub porosła szczecinami. Zęby trzonowe bunodontyczne, kły często znacznie wydłużone i wystające. Żołądek o skomplikowanej budowie, podzielony przewężeniami na kilka oddziałów. Kończyny 4-o palcowe, przyczem kości śródręcza (metacarpus) i śródnoża (metatarsus) nie są zrośnięte. Należą tu dwie rodziny: S u i d a e (ś w i n i e) i H i p p o p o t a m i d a e (h i p o p o t a m y).

Nontronit, minerał dość rzadki, żelazikaolin (ob. kaolin), $H_2Fe_2Si_2O_8 . H_2O$; ciężar wł. 2,1. Taki wzór nie zawsze ściśle odpowiada składowi tego, co nazywamy nontronitem; żółtawo brunatne, zbite, bezpostaciowe masy mineralne, tem mianem oznaczane, będące glinami żelazistemi, często są zawiłą mieszaniną ciał bliżej nieznanych.

Noord, po holendersku północ.

Noorden K a r l, lekarz niemiecki, * 1858; 1906—13 profesor w Wiedniu, 1916 w Frankfurcie n/M.; napisał: „Die Zuckerkrankheit", „Handbuch der Pathologie des Stoffwechsels" i in.

Noord-Holland, ob. H o l a n d j a P ł n.

Noordwijk aan Zee, miejscowość kąpielowa w prow. Zuidholland (Holandja), nad m. Północnem, 6.300 mieszk.

Noordzee-Kanaal, połączenie Zuiderzee z morzem Północnem (Ijmuiden), 27 km. dług.

Noort A d a m v a n, malarz flamandzki, * 1562, † 1641; jeden z nauczycieli Rubensa; z dzieł: „Danina Św. Piotra" (Antwerpja, kośc. św. Jakóba), „Chrystus z dziećmi" (Bruksela) i in.

Nora, skrót z Eleonora; bohaterka dramatu Ibsena pod tym tytułem.

Norbert św., od 1118 kaznodzieja w Niemczech, Francji i Niderlandach, 1121 założył zakon Premonstrantów; 1126 arcybiskup magdeburski; † 1134; kanonizowany 1582.

Norbertanie, zakon, założony przez św. Norberta w Prémontré, stąd nazwa Premonstrantów. Celem zakonu było uświęcenie życia, praca w duszpasterstwie i na kazalnicy. N. są właściwie regularnymi kanonikami św. Augustyna, których regułę obostrzył św. Norbert.

Norbertanki, drugi zakon św. Norberta, założony ok. 1122; zajmują się nauczaniem dziewcząt, zwłaszcza z rodzin arystokratycznych.

Norblin J a n P i o t r d e l a G o u r d a i n e, malarz, * 1745 w Burgundji; sprowadzony do Polski przez A. Czartoryskiego, od 1772 przebywał w Warszawie i założył tu szkołę malarską, z której wyszli: Orłowski, Płoński, Rustem i inni. Nadworny malarz St. Augusta, wykonał mnóstwo rysunków, sztychów i akwarel, odtwarzających współczesne życie polskie: malował sejmiki, sceny z życia ulicznego, zabawy towarzyskie, portrety itd. W 1804 opuścił Warszawę, † 1830 w Paryżu.

Norblin S e b a s t j a n L u d w i k, syn poprzedniego, malarz mitologiczny, historyczny i religijny, * 1796, † 1884 w Paryżu; mieszkał przeważnie w Paryżu; obrazy jego są dość często w Polsce spotykane.

Norblin Stefan, współczesny malarz i rysownik polski; kształcił się w Brukseli; autor wielu rysunków stylizowanych oraz okładek do „Świata“ i innych wydawnictw; wykonał również wiele portretów.

Norcia, w staroż. Nursia, m. w prow. Perugia (Włochy), u podnóża Monti Sibillini, 8.600 mieszkańców; fabryki sukna.

Nord, po niemiecku, szwedzku i francusku północ.

Nord, dep. Francji płn., 5.774 km², 1,788.000 mieszk.; przemysł włókienniczy, metalurgiczny, cukrowniczy; kop. węgla; stol. Lille.

Nordau Max, właściwie Südfeld, literat niemiecki, * 1849 w Peszcie, † 1923 w Paryżu; z zawodu lekarz, jeden z przywódców syjonizmu; napisał: „Die konventionellen Lügen der Kulturmenschheit“, „Entartung“, „Biologie der Ethik“ i in.

Norden, m. pow. w Hanowerze (Prusy), wpobliżu morza Północnego, 10.300 mieszk.; o 6 km. kąpiele w Norddeich.

Nordenham, m. w Oldenburgu (Niemcy), nad rz. Wezerą, 8.000 mieszk.; rybołówstwo.

Nordenskiöld Adolf Erik, podróżnik szwedzki, * 1832, † 1901; badacz krajów polarnych; od 1858 prof. geologji na uniw. sztokholmskim, 1858 i 1861 brał udział w wyprawie Ottona Torella do Szpicbergenu, który badał także 1864—73; zwiedził wybrzeża Grenlandji, dotarł przez m. Karskie do ujścia Jeniseju (1875—76), odbył wyprawę na statku „Vega“ (1878—79) z Göteborga wzdłuż wybrzeży syberyjskich i przez cieśninę Beringa dotarł do oceanu Spokojnego (zdobycie przejścia płn.-wsch.); autor opisów swych podróży i ich rezultatów naukowych oraz podstawowych prac z dziedziny historji kartografji: „Facsimile Atlas“ (1889) i „Periplus“ (1897).

Nordenskiöld Erland, syn poprzedniego, * 1877; podróżnik po Am. Płd. i badacz Indjan Am. Płd.; napisał: „Forskningar och äventyr i Sydamerica“, „The Copper and Bronze ages in South America“ i in.

Nordenskiöld Otto, bratanek Adolfa N., geolog, * 1869; od 1905 prof. uniw. w Upsali, od 1914 prorektor w Göteborgu; podróżnik po Ziemi Ognistej, Alasce, Grenlandji wsch., Am. Płd.; kierownik szwedzkiej wyprawy antarktycznej, która stwierdziła łączność ziemi Ludwika Filipa i Grahama.

Norderney, wyspa na morzu Północnem u wsch. wybrzeży fryzyjskich (Prusy), 20 km², 4.100 mieszk.; słynne kąpiele morskie (47.000 gości rocznie).

Nordhausen, m. pow. w rej. erfurckiej (Prusy), nad rz. Zorge, 33.400 mieszk.; znaczny przemysł, fabr. wyrobów spirytusowych.

Nordkap (Przylądek Północny), najdalej ku płn. wysunięty cypel Europy na wyspie Magerö w Norwegji; pod 71°12' szer. płn., 295 m. n. p. m.

Nordkyn, najbardziej ku płn. wysunięty cypel stałego lądu Europy, na wsch. od Nordkapu, pod 71°8' szer. płn.

Nordland, 1) okrąg (län) w płn. Norwegji, 38.164 km², 173.400 mieszk.; gł. m. Bodö; 2) ob. Nordostland.

Nördlingen, m. pow. w Szwabji (Bawarja), nad rz. Eger, 8.500 mieszk.; źródła mineralne.

Nördlinger Hermann, leśnik niemiecki, * 1818 w Sztutgarcie, † 1897; od 1842 prof. leśnictwa w Grand-Juan, od 1845 w Hohenheim, 1881—91 w Tubindze; wydał: „Technische Eigenschaften der Hölzer“ (1860), „Kleine Feinde der Landwirtschaft“ (1869), „Querschnitte von 500 Holzarten“ (11 t., 1852—88) i in.; 1860 do 1870 redaktor „Kritische Blätter für Forst und Jagdwissenschaft“.

Nordman Charles, współczesny geofizyk i astrofizyk francuski, współpracownik obserwatorjum paryskiego.

Nordostland albo Nordland, wyspa w grupie Szpicbergen, 10.462 km².

Nordostseekanal, ob. Kiloński kanał.

Nordraak Ryszard, kompozytor norweski, * 1842, † 1866. Współczesny Griegowi, na którego twórczość wywarł wpływ decydujący, i któremu przekazał swoje ideje — zwrot ku pieśni ludowej.

Nordsee, ob. Północne morze.

Noreja, stolica staroż. Noricum, obecnie Neumarkt w Styrji; 113 przed Chr. zwycięstwo Cymbrów nad Rzymianami.

Norfolk, 1) hr. w Anglji wsch., 5.295 km², 504.300 mieszk.; rolnictwo, chów bydła i owiec; stol. Norwich; 2) m. port. w Wirginji (St. Zj. Am. Płn.), nad rz. James River, 115.800 mieszk.; port wojenny; handel bawełną, wywóz węgla, jarzyn i ostryg.

Norfolk (wyspy), ang. N. Islands, dwie wyspy bazaltowe na Oceanie Spokojnym, należące do Związku Australijskiego, 21 km², 985 mieszk.; st. telegr. kablowego; rybołówstwo.

Norfolk, tytuł książęcy angielskiej rodziny Howard'ów; 1) Thomas, 3-ci ks. N., faworyt Henryka VIII, * 1474, † 1554; 2) Thomas, 4-ty ks. N., wnuk poprzedniego, * 1536; za próbę uwolnienia z więzienia Marji Stuart 1572 stracony.

Norge, ob. Norwegja.

Noricum, w star. kraj. między Dunajem Innem i Lasem Wiedeńskim; graniczył na Wschodzie z Panonją, na Zachodzie z Recją; głównem miastem była Noreja.

Norka, ob. Putorius lutreola.

Norma, nakaz, który winien zostać urzeczywistniony ze względu na jego wartość bezwzględną. Takiemi normami są naczelne postulaty logicznego myślenia, znane pod nazwą praw logicznych, wytyczne zasady postępowania moralnego, a według niektórych filozofów również podstawowe prawidła, którym winno czynić zadość każde prawdziwe dzieło sztuki. Normy, w sensie raczej zakazów i ograniczeń, formułują przepisy prawne.

Normalna (w geometrji), prosta (wzgl. płaszczyzna), poprowadzona przez dany punkt krzywej prostopadle do tej prostej, która w danym punkcie jest styczną do krzywej (ob. styczna). Normalną do powierzchni nazywamy prostą, prostopadłą do płaszczyzny stycznej i poprowadzoną przez punkt styczności.

Normalne akordy, w harmonji akordy doskonałe ze zdwojoną toniką.

Normalne jednostki, wielkości fizyczne, ustanowione przez Kongresy Międzynarodowe, jako jednostki obowiązujące.

Normalne roztwory, ob. roztwory normalne.

Normalny, 1) przeciętny, pospolity, najczęściej napotykany; 2) przystosowany do pełnienia czynności i urzeczywistniania celów biologicznych i społecznych, właściwych danemu gatunkowi i umożliwiających mu utrzymanie się przy życiu oraz dostosowanie się do warunków bytu. W tym sensie normalnym jest np. człowiek uspołeczniony, zdrowy na ciele i umyśle. Przeciwieństwem normalności jest anormalność, nienormalność, której istotą jest brak dostosowania biologiczno-społecznego do życia. Ta anormalność, jako odchylenie od normy, może iść w kierunku ujemnym i dodatnim.

Normalny diapazon, ton a', mający 435 drgań na sekundę.

Normanby, m. w hr. York (Anglja), 15.000 mieszk.

Normandja (franc. Normandie), prow. płn.-zach. Francji, obejmująca dziś dep.: Seine Inférieure, Eure, Calvados, Orne i Manche, 30.000 km², 2,500.000 mieszk.; rolnicza i uprzemysłowiona; w 911 oddana najeźdźcom normańskim w lenno przez Karola Prostego, w 1066 zdobyta przez Anglję, odebrana przez Filipa Augusta 1203—4, poczem pozostała w posiadaniu Francji (z wyjątkiem lat 1417—49, kiedy zajęli ją królowie angielscy).

Normandzkie wyspy, ob. Anglo—Normandzkie wyspy.

Normanowie, nazwa germańskich mieszkańców Skandynawji, znanych w wiekach średnich (VIII—XII w.) rozbójników morskich (Wikingów). N. zachodni (norwescy) zajęli Irlandję (818) i Islandję (874), urządzali wyprawy na Francję, Holandję, Anglję; założyli kolonje w Grenlandji. Przypisywane im dotarcie do Ameryki Płn. nie jest pewne. W IX w. spustoszyli okolice Loary i Garonny, 856 Paryż; najeźdźali miasta półwyspu Pirenejskiego; od 866 rozpoczęli podbój Anglji, zajmując część płd.-wsch.; wyparci 892—897, w połowie X w. założyli obóz wojskowy u ujścia Odry (Jomsborg), który około 967 przyjął zwierzchnictwo Polski. Od pocz. XI stulecia rozpoczęli N. duńscy nowe walki o panowanie nad Anglją, zajmując przejściowo niektóre kraje i panując nad całą Anglją 1016—1035 (za rządów Knuta W.). W 911 otrzymali od Karola W. w lenno podbitą przez siebie Normandję, skąd Wilhelm II Zdobywca wyruszył do Anglji i podbił ją 1066 r., dając początek dynastji ang.-normandzkiej. W XI w. rycerze normandzcy z Normandji podbili Apulję (1042), Kalabrję (1060), Sycylję (1061—72) i utworzyli tu państwo lenne w stosunku do papiestwa (Robert Guiscard od 1059, jako ks. Apulji); w 1130 Roger II koronowany przez papieża na króla sycylijskiego. W 1189 królestwo to przeszło w ręce Hohenstaufów (Henryk VI). N. wschodni (szwedzcy), Waregowie, uzależnili w 862 Nowgorod i okolice Ładogi (Ruryk z braćmi) oraz Kijów (Askold i Dir, wyparci przez opiekuna Igora Rurykowicza, Olega, w 882), organizując silne państwo ruskie (ob. Ruś i Rosja), napadając (w X i XI w.) na ces. Bizantyjskie aż po Konstantynopol. W XI w. uległi całkowitej slawizacji.

Normanton, m. w hr. York (Anglja), 16.000 mieszk.

Normatywne nauki, nauki filozoficzne, których główne zadanie polega na formułowaniu norm, tj. tego, co powinno być urzeczywistnione, a więc logika, etyka i estetyka. O ile normatywny charakter logiki nie ulega wątpliwości, o tyle co do charakteru normatywnego estetyki a nawet i etyki toczą się jeszcze spory.

Normoblasty (łac. i greck.), erytrocyty jądrzaste, czerwone ciałka krwi, posiadające jądro; występują przy niedokrewnościach (anaemia); są dowodem odradzania się (regeneracji) czerwonych ciałek krwi; wytwarzają się w szpiku kostnym.

Normocyty, to samo co erytrocyty, ob. erytrocyt.

Nornarkotyna, związek organiczny, alkaloid izochinolinowy, $C_{19}H_{14}O_4N(OH)_3$, narkotyna, w której trzy grupy oksymetylowe (OCH_3) zastąpione zostały przez grupy hydroksylowe (OH).

Nornica (szczur wodny), Arvicola terrestris, gryzoń z rodziny Muridae (myszowate), rząd Simplicidentata. Dług. ciała 16 cm., ogon 8 cm.; wierzch ciała brunatnoszary, spód jaśniejszy. Pierwszy dolny ząb trzonowy z 7 pętlami. Na podeszwie tylnych kończyn 5 modzelowatych fałdów. Zamieszkuje brzegi wód oraz podmokłe łąki; doskonale pływa i nurkuje, może jednak przebywać i w miejscach suchych, zdala od wody. Grzebie w ziemi nory z rozchodzącemi się korytarzami i, podobnie jak kret, usypuje kopce. Pokarm głównie roślinny (korzenie i kłącza), łowi także drobne zwierzęta. Na zimę gromadzi zapasy w norze (kłącza, kartofle, owoce). Czasem wyrządza znaczne szkody w ogrodach, zwłaszcza warzywnych. Rozpowszechniona w całej prawie Europie i w przeważnej części Azji.

Norny, geniusze, wedle pojęć nordyjskich, wpływające na los bogów i ludzi. Zwłaszcza władają one życiem ludzkiem, które każdej chwili mogą przeciąć. Wiara o nich zanikła dopiero niedawno w Norwegji, Danji i na Islandji.

Norowiec, ob. Thylacinus cynocephalus.

Norrbotten lub Luleå, płn. okrąg (län) Szwecji, 105.882 km², 183.000 mieszk.; kop. rudy żelaznej; stol. Luleå.

Nörrenberg Johann Gottlieb Christian, fizyk niemiecki, * 1787, † 1862; 1823—1832 profesor matematyki i fizyki w Darmstacie, 1832—51 w Tubindze; zbudował przyrząd, służący do otrzymywania i badania światła spolaryzowanego przez odbicie (1858).

Norris Frank, publicysta i powieściopisarz amerykański, * 1870, † 1902; powieści: „Mac Teague“, „A Man's Woman“, „The Octopus“ i in.

Norris William Edward, powieściopisarz angielski, * 1847; napisał: „Heaps of money“, „My friend Jim“, „Major and Minor“, „Misadventure“, „Nature's comedian“ i in.

Norristown, m. w stanie Pensylwanji (St. Zj. Am. Płn.), 28.000 mieszk.; przemysł metalurgiczny, kop. rudy żel.

Norrköping, m. port. w okręgu (län) Östergötland (Szwecja), 58.000 mieszk.; warsztaty okrętowe, przemysł włókienniczy, papiernie; handel.

North, po ang. północ.

North Adams, m. w stanie Massachusetts (St. Zjedn. Am. Płn.), 22.300 mieszk.

North Carolina, ob. Karolina Północna.

North Channel, cieśn. między Irlandją a Szkocją, głęb. 90 m.

North Dakota, ob. Dakota.

North Downs, ob. Downs.

North-West Frontier Province, ob. Północno-Zachodnia Prowincja Pograniczna (Indje).

North-West Territories, ob. Północno-Zachodnie Terytorja (Kanada).

North Yakima, m. w stanie Waszyngton (St. Zjedn. Am. Płn.), nad rz. Yakima, 18.600 mieszkańców; uprawa tytuniu, jarzyn i owoców przy sztucznem nawodnieniu.

North Frederick lord, hr. Guilford, angielski mąż stanu, * 1733; 1770—82 prez. min., wywołał wojnę z kolonjami ameryk. wskutek upartego obstawania przy cle na herbatę; † 1792.

Northampton, 1) stol. hr. N. (Anglja środk.), nad rz. Nen, 91.000 mieszk.; fabr. obuwia; handel drzewem i węglem; 2) m. w stanie Massachusetts (St. Zjedn. Am. Płn.), nad rz. Connecticut, 22.000 mieszk.; handel i przemysł.

Northcliffe Alfred Charles William, właściwie Harmsworth, wydawca angielski, * 1865 w Irlandji, † 1922; skupił w swoich rękach cały szereg wybitnych organów prasowych w różnych krajach („Times“, „Daily Mail“, „Weekly Dispatch“, „Evening News“ i in. w Londynie, „Temps“ we Francji, „New York Times“, „New York Sun“ w N. Jorku itd.); mianowany w 1917 wicehrabią, 1918 dyrektorem propagandy angielskiej zagranicą.

Northcote James, malarz angielski, * 1746, † 1831; malował obrazy historyczne i portrety; z dzieł: „Śmierć Wat'a Tylers'a“ (City of London Gallery), „Złożenie do grobu“ (kośc. w Chelsea), „Autoportret“ (National Gallery).

Northeim, m. pow. w Hanowerze (Prusy), 9.000 mieszk.

Northern Territory, Terytorjum Australji Północnej, ob. Australja.

Northfleet, m. w hr. Kent (Anglja), nad Tamizą, 15.700 mieszk.; fabryki cementu.

Northumberland, hr. w płn. Anglji, 5.219 km², 746.000 mieszk.; chów bydła i owiec; kop. ołowiu, rudy żel. i węgla; przemysł metalurgiczny; stol. Newcastle.

Northumberland, hrabiowski i książęcy tytuł szeregu rodów angielskich, zwłaszcza rodz. Percy'ch.

Northumberland Henry lord Percy (hr. N. od 1377), † 1408; najpierw zwolennik, później przeciwnik Henryka IV, walczył z nim przy pomocy Szkotów; należał do sprzysiężenia arcybiskupa Jorku przeciwko królowi, uciekł do Szkocji; zginął podczas napadu na Anglję.

Northwich, m. w hr. Chester (Anglja), przy zbiegu rzek Weaver i Dane, 18.400 mieszk.; saliny.

Norwalk, m. port. w stanie Connecticut (St. Zjedn. Am. Płn.), 27.800 mieszk.; kąpiele morskie.

Norwegja (Norge), zach. królestwo półwyspu Skandynawskiego, 323.793 km² oprócz Szpicbergen (39.500 km²) i Jan Mayen (413 km²), 2,715.000 mieszk.; podzielone na 20 prowincyj, stol. Oslo (do 1924 zwana Kristjanją); górska kraina, od 400—2491 m. wys., o skalistych wyżynach, zw. fieldami; wybrzeże silnie rozczłonkowane przez głęboko w ląd wrzynające się fiordy; liczne lecz krótkie rzeki, głębokie jeziora (7.694 km²); klimat na wybrzeżu oceaniczny, wewnątrz kontynentalny; 22,3% obszaru zajmują lasy iglaste, 0,8% role i ogrody, 6,8% łąki i pastwiska, 70% nieużytków; uprawa żyta, owsa i jęczmienia, chów bydła; rybołówstwo jest podstawą bytu; przemysł drzewny, papiernictwo, bogactwa kopalne nieznaczne (ruda żelazna, srebro, kobalt, miedź), rozwinięty handel; flota handlowa 1,600.000 tonn, długość linji kolejow. 3.445 km. Pierwotną historję N. stanowią dzieje Normanów (ob.). Chrześcijaństwo wprowadzono za panowania Olafa I pod koniec X w. 1028—1035 N. podbita przez Kanuta W. duńskiego. Dynastja królów norweskich wygasła na Hakonie V w 1319, poczem N. przeszła pod panowanie królów szwedzkich. W 1397, na mocy unji kalmarskiej, N. połączyła się ze Szwecją i Danją. Po wyodrębnieniu się Szwecji w 1523, związek z Danją trwał do 1814, kiedy Norwegja została przyłączona do Szwecji. Od poł. XIX w. partje radykalne dążyły do całkowitej niezależności N. i stosunek N. do Szwecji stawał się coraz naprężony. W 1905 rozwiązano unję, łączącą obydwa kraje. Na mocy plebiscytu został powołany na tron ks. Karol duński (jako król N. Hakon VII). Ustrój N. opiera się na konstytucji z 1814, zmienionej 1905. N. jest monarchją konstytucyjną. Władzą ustawodawczą jest Storthing, złożony ze 150 członków, wybieranych na podstawie głosowania proporcjonalnego (od 1919) przez wszystkich obywateli (od 1913 także kobiety) ponad 23 lata. Storthing wybiera ¼ część swych członków do Lagting, pozostali tworzą

Norwegja.

Odelsting. Są to izby oddzielne, tylko w pewnych przypadkach zbierają się razem (Odelsting odpowiada izbie wyższej). Król ma prawo veta.

Norwerth Edgar, architekt polski, * 1884 w Genewie; kształcił się w moskiewskim Instytucie Komunikacji i w Petersburgu w Inst. Cywiln. Inżynierów. Od 1916 prof. w Szkole inż. cywilnych w Moskwie, 1920—23 dziekan wydziału architektury Wyższych Warsztatów Artystycznych w Moskwie, 1923 prezes sekcji architektonicznej w Akademji Nauk i Sztuk Pięknych tamże. Od 1925 wykłada na Politechnice Warszawskiej. Szereg artykułów w miesięczniku „Architektura i Budownictwo“.

Norweska literatura stanowi część literatury duńskiej, gdyż oba kraje mają ten sam język literacki. Literatura była przez długie lata wspólna z duńską. Nowa literatura norweska (XIX w.) próbowała pisać w narzeczu ludowem (grupa Maalstraev) i wydała kilku utalentowanych pisarzy, jak H. A. Wergeland (1808—1845), ale eksperyment nie miał powodzenia. A. Munch (1811—1884) naśladował Duńczyka Oehlenschlägera („Podróż zaręczonej królowej“). Jan Welhaven (1807—1873) pisał poezje i romanse. Ch. Asbjörnsen zbierał baśni norweskie. Najsławniejsi pisarze: Björnson-Björnstjerne i Henryk Ibsen. Z innych pisarzy godni uwagi: Anna M. Thoresen opisuje życie na fiordach; Jonas Lie (1833—1908): „O zachodzie“, „Niobe“, „Red. Lynge“; Kr. Janson (* 1841), nowelista ludowy; Al. Kielland (1849—1906), pisarz radykalny: „Robotnicy“, „Fortuna“, „Trucizna“; Arne Garborg (* 1851, † 1924) pisał chętnie narzeczem norweskiem, wielki pesymista: „Znużone dusze“, „U mamy“, „Nowiny“; Herman Bang: „Beznadziejne pokolenia“; Knut Hamsun (* 1860), autor kilku powieści realistycznych i symbolicznych, jak „Głód“, „Śmierć“, „Miłość“, „Pan“, „Misterja“, „Błogosławieństwo ziemi“ i wielu innych. Jakkolwiek literatura norweska jest młoda (nieco więcej nad 100 lat) i mało płodna, wydała jednak pierwszorzędne talenty, to też w Europie zajęła wybitne stanowisko. Ibsen, Garborg, Hamsun i inni, wywarli wpływ ogromny na piśmiennictwo europejskie.

Norweska sztuka. Budownictwo. Style: romański i gotycki pod wpływem Anglji; gotyckie katedry w Drontheim (XIII w.), w Stavanger, w Shara. Miejscowe budownictwo drewniane (kościoły w Borgund, Hitterdal i in.), zwłaszcza XII i XIII w. (do XVI w.). W XIX w. eklektyzm historyczny, wielu obcych architektów. Rzeźba. Od XVII w. rozwój snycerstwa, w XVIII rozkwit ludowych wyrobów rzeźbionych (sprzętów i rzeźby zdobniczej w budownictwie); w XIX w. klasycyzm pod wpływem Thorwaldsena: Hans Michelsen (* 1789, † 1859; posągi apostołów w katedrze w Drontheim), J. O. Middelthun; w końcu XIX wieku secesjonista Gustav Vigeland. Malarstwo. W XVII i XVIII w. sztuka ludowa; od 40-ch lat XIX w. malarze, pracujący na obczyźnie: J. C. K. Dahl, pejzażysta w Dreznie; w Düsseldorfie: Adolf Tidemand (mal. rodzajowe), Hans Friedrich Gude (* 1825, † 1903; pejzaże); w Karlsruhe: Ludwig Munthe (* 1841, † 1896; pejzaże impresjonistyczne), Christian Krogh (* 1852; mariny, sceny z życia rybaków); w Monachjum: Erik Werenskiold (* 1855; portrety); we Francji: Fritz Thaulow (* 1847, † 1906; pejzażysta), Gerhard Munthe (* 1849; pejzażysta); Edward Munch, secesjonista.

Norwich, 1) stol. hr. Norfolk (Anglja wsch.), 120.700 mieszk.; siedz. bisk., katedra, zbudowana 1096—1510; przemysł włókienniczy, wyrób maszyn; 2) m. w stanie Connecticut (St. Zjedn. Am. Płn.), nad rz. Tamizą, 29.700 mieszkańców; wyroby bawełniane.

Norwid Kamil Cyprjan, poeta polski, * 1821 w maj. Laskowo-Głuchy pod Warszawą; należy do grona najwybitniejszych naszych romantyków. Współcześni nie umieli ocenić jego głębokich utworów, owianych mistycyzmem. Większą część życia spędził zagranicą, oddając się tam, poza poezją, malarstwu i sztycharstwu. † w Paryżu 1883 w zakładzie św. Kazimierza, przytułku dla ubogich emigrantów. Najważniejsze utwory: „Promethidion“ (Paryż, 1851), „Wigilja. Legenda dla przyjaciół“ (Paryż, 1848). Zbiorowe wydanie pism pod red. Mirjama (nieskończone).

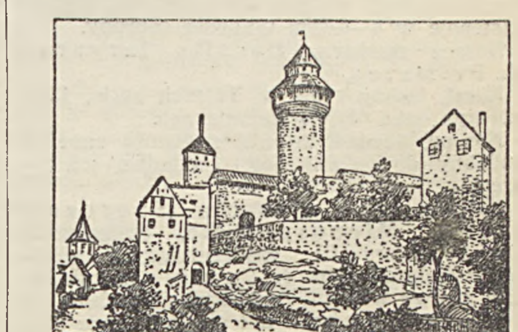
Norwid Ludwik, brat Cyprjana, poeta, * 1820, † 1882 w Warszawie. W 1846 pojechał do Paryża, gdzie nawiązał ścisłe stosunki ze Słowackim i był wyznawcą jego mesjanizmu. Pisał obrazki satyryczne, powieściowe, wiersze i krytyki literackie.

Norwood, płd. przedmieście Londynu.

Norwood, m. w stanie Ohio (St. Zjedn. Am. Płn.), 35.000 mieszk.

Noryckie Alpy, łańcuch górski w Alpach wschodnich, 2.441 m. wys.

Noryka, łac. Noricum (ob.).

Zamek w Norymberdze.

Norymberga, niem. Nürnberg, m. pow. w Bawarji, rej. środk.-frankońska, nad kanałem Dunaj—Men, 353.000 mieszk.; zamek, liczne budowle średniowieczne (gotyk); fabr. przyrządów optycznych, zabawek, ołówków; browary, handel chmielem.

Norymberskie jajo, nazwa nadawana zegarkom kieszonkowym, konstruowanym w Norymberdze w 1510 przez P. Henleina.

Jajo norymberskie.

Noryty, odmiana gabra, ob. gabro.

Nos, nasus, narząd powonienia, równocześnie najwyższy odcinek dróg oddechowych; składa się z nosa zewnętrznego (nasus externus) i z n. wewnętrznego czyli jamy nosowej (cavum nasi). N. zewnętrzny, istniejący tylko u ludzi i wyższych małp, składa się ze szkieletu kostno-chrzęstnego. N. wewnętrzny składa się z dwóch połów, przedzielonych przegrodą (septum nasi). W każdej połowie na bocznej ścianie znajdują się trzy fantastycznie wygięte wyrośla kostne (muszle nosowe, conchae nasales). Pod każdą z muszli znajduje się wejście do przestrzeni uzupełniających, do tzw. jamy Highmora w kości szczękowej, jamy czołowej itd. Ku tyłowi jama nosowa zapomocą dwóch otworów (nozdrza tylne, choanae) łączy się z jamą gardzielową. W górnej części n. wewnętrznego znajdują się rozgałęzienia nerwów powonienia.

Nos, ostro zakończony przód statku.

Nosacizna, malleus, ostra choroba zakaźna, wywoływana przez wysmukłe, nieruchome laseczniki, wykryte w 1882 przez Löfflera; występuje przeważnie u koni, osłów i mułów, rzadko u ludzi, którzy się zarażają od chorych zwierząt. Wrotami zakażenia u ludzi są drobne ranki skórne na twarzy lub rękach. Przebieg choroby prawie zawsze śmiertelny zarówno u ludzi, jak u zwierząt. Objawy: wysoka gorączka, ciężki stan ogólny, tworzenie się małych guzków, stopniowo zmieniających się w ropnie i umiejscawiających się początkowo na skórze i błonie śluzowej nosa, potem rozsiewających się po całym ustroju. Śmierć następuje w 4—6-tym tygodniu choroby.

Nosacz maskara, Nasalis larvatus, ob. Primates.

Nosal, lesisty regel w Tatrach zach., 1.215 m. wys., nad doliną Zakopanego.

Nosean, nozean, minerał z pozoru zupełnie podobny do sodalitu (ob.) i składem mu pokrewny.

Nosema, rodzaj sporowców (Sporozoa) z rzędu Microsporidia, podgromada Cnidosporidia, pasorzytujących głównie w ciele owadów. N. bombycis, osiedlająca się we wszystkich narządach gąsienic jedwabnika (Bombyx mori), wywołuje chorobę zwaną pébrine. N. apis powoduje biegunkę epidemiczną u pszczół. N. helminthorum pasorzytuje w ciele tasiemców z rodzaju Moniezia.

Nosiciel bakteryj, osobnik zdrowy, w którego ustroju przechowują się drobnoustroje chorobotwórcze (prątki durowe, rzekomodurowe, czerwonkowe i inne) i który drobnoustroje te wydala w moczu lub kale; niebezpieczny dla otoczenia.

Nosko Gustav, socjalistyczny polityk niemiecki, * 1868; robotnik, 1897—1902 dziennikarz, 1906 poseł do parlamentu, od 1919 do Zgromadzenia Narodowego; 1919—20 min. Reichswehry (Spraw Wojsk.); stłumił bezwzględnie i krwawo rozruchy komunistyczne, nie przeciwstawił się opanowaniu Reichswehry przez żywioły nacjonalistyczne, co jaskrawo wystąpiło w czasie prawicowego buntu Kappa. Prezydent Hanoweru.

Noskowski Tadeusz, malarz, * 1876 w Warszawie; kształcił się w Krakowie; poświęcił się zdobnictwu. Wykonał polichromję kilku kościołów. Maluje krajobrazy, pracuje również na niwie pedagogicznej.

Noskowski Witold, publicysta i literat, * 1874 w Warszawie; od 1900 współpracownik „Głosu Narodu", 1902 „Czasu", 1918—20 redaktor „Dziennika powszechnego" w Warszawie, potem „Dziennika poznańskiego, „Przeglądu wieczornego", wreszcie kierownik literacki „Kurjera poznańskiego". Wydał: „Ludzie i armaty" (1918).

Noskowski Zygmunt, kompozytor, * 1846, † 1909; twórca miniatur fortepianowych i pieśni o motywach ludowych: „Rok w pieśni ludowej", „Świtezianka"; 3 symfonje; uwertury: „Morskie Oko", „Step"; opery: „Livia Quintilla", „Wyrok", „Zemsta". Profesor kompozycji i teorji w Konserwatorjum Warszawskiem. Od 1902 kapelmistrz Filharmonji warszawskiej.

Nosofobja (greck.), nadmierna obawa przed chorobami; zdarza się przy neurastenji.

Nosografja (greck.), opis poszczególnych chorób.

Nosokomja (greck.), szpitalnictwo (również szpital); nosokomialis, szpitalny; gangraena nosokomialis, zgorzel szpitalna, zakażenie przyranne, które wybuchało epidemicznie i dziesiątkowało chorych na oddziałach chirurgicznych i położniczych przed wprowadzeniem aseptyki i antyseptyki.

Nosologja (greck.), część patologji, nauka o chorobach; dział medycyny, zajmujący się warunkami powstawania chorób.

Nosołzowy kanał, ob. łzowy narząd.

Nosorożce, ob. Rhinocerotidae.

Nosowa kość, os nasale, u człowieka niewielka płaska kostka kształtu czworobocznego, łatwo wyczuwalna na twarzy poniżej kości czołowej; wraz z odpowiednią kością strony przeciwnej tworzy przednią ścianę jamy nosowej (ob. nos).

Nossi-Bé, francuska wyspa wulkaniczna na płn.-zach. wybrzeżu Madagaskaru (Afryka wsch.), 65 km², 9.000 mieszk.; stolica Hellville.

Nossig Alfred, literat polsko-niemiecki, * 1863 we Lwowie; zabierał głos w sprawach żydowskich. Wydał poemat dramatyczny: „Tragedja myśli" i dramat hist. „Król Syjonu".

Nostalgja, tęsknota za krajem ojczystym.

Nostoc, galaretnica, rodzaj glonów (Algae) z klasy Schizophyceae (sinice), bytujących na wilgotnej glebie lub w wodzie. Paciorkowate nitki plechy, wytwarzające szczególne komórki pograniczne o zwyrodniałej treści, tzw. heterocysty, są połączone w okrągławe lub nieregularne kolonje przez masę galaretowatą, powstałą wskutek ześluzowacenia warstw błony. N. commune rozpowszechniony na wilgotnej glebie. Niektóre gatunki, np. N. entophytum, bytują wewnętrznie (endofitycznie) w tkankach łodyg i liści roślin wodnych.

Nostradamus, właściwie Michel de Notredame, astrolog i lekarz, * 1503 w St.-Remy, † 1566; zasłynął swemi przepowiedniami („Centuries", 1558).

Nostryfikacja (łac.), w dosłownem znaczeniu uczynienie czegoś swojem, w znaczeniu ściślejszem uznanie dyplomu uniwersytetu zagranicznego przez uniwersytet krajowy. Przy n. zazwyczaj wymagane jest składanie dodatkowych egzaminów. Zarówno dekret o palestrze (ordynacje adwokackie), jak i ustawa o wykonywaniu praktyki lekarskiej wymagają, aby adwokaci i lekarze, wykonywujący praktykę na terenie państwa polskiego, mieli dyplomy uniwersytetów krajowych, względnie aby wykazali się nostryfikacją dyplomów, uzyskanych zagranicą.

Nostrzyk, ob. Melilotus.

Nośność, ob. tonaż.

Nota bene (łac., skrót Nb. lub n. b.), zauważ, zapamiętaj, zanotuj.

Nota dyplomatyczna, żądania i życzenia jednego państwa, doręczone na piśmie drugiemu za pośrednictwem przedstawicielstw dyplomatycznych.

Nota notae est nota rei ipsius (łac.), cecha cechy jest cechą samej rzeczy. Dokładniej: cecha cechy przedmiotu P jest cechą przedmiotu P. W ten sposób formułuje tradycyjna logika formalna zasady, na których opiera się sylogizm kategoryczny.

Notarjusz, inaczej rejent, osoba, upoważniona przez państwo do sporządzania i zaświadczania aktów prawnych. Instytucja notarjatu zrodziła się w VIII wieku we Włoszech, skąd przedostała się do Francji, gdzie rozwinęła się w postaci, która posłużyła za wzór dla innych państw. W b. zaborze rosyjskim notarjusze są sui generis urzędnikami państwowymi, nieotrzymującymi jednak uposażenia. W Niemczech (również w b. zaborze pruskim) notarjat może być łączony z adwokaturą. Akty notarjalne mają charakter aktów publicznych, we Francji opatrzone są klauzulą wykonawczą, dopuszczającą możliwość egzekucji zobowiązania. Niejednokrotnie prawo cywilne dla ważności aktu wymaga, aby był sporządzony w formie notarjalnej, np. darowizna, a w b. zab. ros. akty kupnasprzedaży nieruchomości.

Noteć (niem. Netze), pr. dopływ Warty, wypływa z jez. Brdowskiego, przepływa jez. Gopło, spławny od Nakła, dług. 440 km.

Nothnagel Hermann, lekarz austrjacki, * 1841, † 1905 w Wiedniu; profesor we Fryburgu, Jenie, od 1882 w Wiedniu; pozostawił kilka wybitnych dzieł specjalnych. Wraz z Rossbachem napisał: „Handbuch der Arzneimittellehre" (1894), tłumacz. na wszystkie prawie języki europejskie.

Nothosaurus, gad podobny do krokodyla, żył w triasie.

Notker Balbulus (Jąkała), święty, mnich klasztoru w St. Gallen, * 840, † 912; przyczynił się do rozwoju nowych form śpiewu kościelnego; twórca sekwencyj, których napisał około 40. Wiele z nich w użyciu do dnia dzisiejszego.

Noto Nuovo, m. okręg. w prow. Syrakuzy na Sycylji (Włochy płd.), 31.600 mieszk.; siedziba bisk.; wywóz siarki, zbóż, wina.

Notogaea, w zoogeografji nazwa krainy, obejmującej obszar Australji i wysp przyległych wraz z Polinezją. N. rozpada się na okręgi: Australijski, Polinezyjski, Hawajski, i Austro-Malajski. Ob. zoogeografja.

Notoryctes typhlops, Urquamata, kret workowaty, ssak z rodziny Notoryctidae, podrząd Polyprotodontia, rząd Marsupialia (torbacze). Dług. ciała do 12,5 cm.; z wielkości, wyglądu i trybu życia (kopie korytarze podziemne) przypomina zwykłego kreta. Formuła uzębienia $\frac{3.1.2.4}{3.1.2.4}$; pysk z ryjkiem, opatrzonym twardą tarczą rogową; oczy zewnętrznie zupełnie niewidoczne, schowane pod skórą; zewnętrznego ucha brak, otwory uszne małe, ok. 2 mm. średn., ukryte w szerści. Szerść jasnopłowa, długa, jedwabisto błyszcząca. Łapy grzebne, krótkie, 5-palcowe, przyczem przednie 2 palce są małe, a 3 duże z ogromnemi pazurami. Torba (marsupium) u samic otwiera się ku tyłowi, kości torebne nader drobne. Ogon z rogowato skórzastemi obrączkami. Zamieszkuje suche, piaszczyste tereny środkowej i płd. Australji; żywi się larwami owadów.

Notoryctidae, ob. Marsupialia.

Notoziero, jez. na półwyspie Kolskim (Rosja płn.), 440 km², odpływ do zat. Kolskiej przez rz. Tułomę.

Notre-Dame (franc.), „Nasza Pani", nazwa Matki Boskiej we Francji, oraz wzniesionych ku jej czci kościołów (katedra w Paryżu).

Nottingham, stol. hr. N. (Anglja wsch.), 262.700 mieszk.; pończosznictwo, wyrób koronek; hr. N. 2.494 km², 641.000 mieszk.

Notyfikacja (łac.), urzędowe zawiadomienie, termin, używany w słownictwie dyplomatycznem.

Nouka-hiva, ob. Nuka-hiwa.

Nouméa, ob. Numea.

Noumenon, termin, używany przez Kanta dla oznaczenia przedmiotu, który może być jedynie pomyślany, lecz nie może być treścią doświadczenia zmysłowego, nie może być zjawiskiem („fenomenem"). Dla Kanta n. jest równoznaczne z „rzeczą samą w sobie", jako przedmiotem niepoznawalnym, postulowanym jedynie przez rozum jako pojęcie „graniczne". Kant jednak, pomimo niepoznawalności rzeczy samej w sobie, nie wątpił o jej istnieniu.

Nouvelle-Calédonie, ob. Nowa Kaledonja.

Nouvelle-Orléans, ob. Nowy Orlean.

Nova Scotia, ob. Nowa Szkocja.

Nová Ves Spišska, ob. Nowa Wieś Spiska.

Nováček Wojciech Jaromir, historyk czeski, dyrektor archiwum krajowego (obecnie państwowego) w Pradze, * 1852, † 1916. Badacz historji czeskiej oraz redaktor i wydawca korespondencji i studjów historycznych Franciszka Palackiego.

Novák Arne, czeski historyk literatury, * 1880; profesor uniwersytetu w Bernie Morawskiem. Wydał: „Historja literatury czeskiej", kilka tomów studjów i szkiców pt.: „Mužové a osudy" (Ludzie i losy), „Myšlénky a spisovatelé" (Myśli i pisarze), „Zvony domova" (Dzwony ojczyste), „Podobizny žen" (Obrazy kobiet), „Krajové a sonsedé" (Rodacy i sąsiedzi), „Problemy literatury moravské", krytyczne studja o Janie Merudzie, św. Čechu, o krytyce literackiej i in.

Novák Jan Fryderyk, historyk i archiwarjusz czeski, * 1872; współpracownik wydawnictw czechosłowackiego Archiwum państwowego („Zemský archiv království českého").

Novák Jan Wacław, uczony czeski, * 1853, † 1920; historyk literatury czeskiej, zwłaszcza wieków średnich, jeden z najlepszych znawców J. A. Komensky'ego, którego główne dzieła wydał razem z monograficznem komentarzami i obszernym życiorysem.

Novák Vítězslav, współczesny kompozytor czeski, * 1870. Profesor konserwatorjum w Pradze; autor cyklów pieśni oraz kompozycyj chóralnych. Z oper najbardziej cenione: „Szkrat na Zwikowie" (Zvíkovský rarášek), „Karlsztejn", „Spadek po dziadku" (Dědův odkaz).

Nováková Teresa, powieściopisarka czeska, * 1853, † 1912; jedna z czołowych działaczek ruchu feministycznego, redaktorka czasopisma „Ženský svět" (Świat kobiecy). Utwory najwybitniejsze: „Úlomky žuly" (Ułamki granitu), „Jan Jílek", „Jiřé Šmatlán", „Na dibrové gruntě", „Děti cistého živého", „Drašar" i in. Napisała również szereg beletrystycznych utworów dla młodzieży.

Novaković Stojan, historyk i mąż stanu serbski, * 1842; 1909 prezes gabinetu; autor dzieł: „Zakonik Stefana Duszana", „Selo" i in.

Novalis (właśc. nazw. Friedrich von Hardenberg), romantyczny poeta niemiecki, * 1772, † 1801. Pieśni religijne, powieść „Heinrich von Ofterdingen" (niedokończona).

Novara, stol. prow. N. w płn.-wsch. Piemoncie (Włochy płn.), 56.000 mieszk.; siedz. bisk.; przemysł przędzalniczy, wielki zakład kartograficzny (De Agostini). 6. VI. 1513 zwycięstwo Szwajcarów nad Francuzami; 23. III. 1849 zwycięstwo Austrjaków (pod dowództwem Radetzky'ego) nad armją sardyńską.

Novarsenobenzol, synonim neosalvarsanu.

Novasurol, ob. Asurol.

Nové Zámky, m. w Czechosłowacji, w żupie nitrańskiej, 20.000 mieszk.; ośrodek przemysłowy, znane w całym kraju targi końskie.

Novellae, nowe prawa, wydawane przez cesarzy bizant., jako uzupełnienia lub zmiany ustaw, zawartych w „Codex iuris" Justynjana. Ob. nowela ustawodawcza.

Novemola, w muzyce figura, złożona z dziewięciu nut.

Noverre Jean Georges, reformator tańca, * 1727 w Paryżu, † 1810; baletmistrz w Académie Royale de Musique. Wydał: „Lettres sur la danse et sur les ballets" (1760).

Novi, m. w prow. Alessandria (Włochy), u podnóża Apeninów, 20.000 mieszk.; hodowla jedwabników; 15. VIII. 1799 zwycięstwo Austrjaków i Rosjan nad Francuzami.

Novi Martinac (po polsku Nowy Martyniec), kompleks kolonij polskich w pow. Prniavoř w Bośni (Jugosławja), 900 Polaków.

Novibazar, ob. Novipazar.

Novicampianus, ob. Nowopolski.

Novilara, miejscowość koło Pesaro we Włoszech. Staroitalskie grobowce z stelami kamiennemi, przybranemi w wyobrażenia figuralne, pochodzącemi z 600 prz. Chr.

Noviodunum Aeduorum, ob. Nevers.

Novipazar, Novibazar, m. pow. w Serbji (Jugosławja), nad rz. Raszką, 13.450 mieszkańców; znaczny handel; w średniowieczu Rascja, potem sandżak tureckiego wilajetu Kosowo, 1879—1908 częściowo okupowany przez Austrję, 1912 zajęty przez Serbję i Czarnogórę i podzielony między te państwa 1913; od 1918 w całości należy do Jugosławji.

Novi-Sad, niem. Neusatz, węg. Ujvidek, m. w okręgu Baczka (Jugosławja), na l. brzegu Dunaju, 39.000 mieszk.; siedz. bisk. gr.-wsch.; handel zbożem.

Novo Petropolis, kolonja niemiecka w stanie brazylijskim Rio Grande do Sul; 12.000 mieszk.; założona 1858.

Novokaina, syntetyczny związek organiczny, otrzymany w 1905 przez Einhorna; środek, stosowany zamiast kokainy do znieczulania miejscowego; bezbarwne, łatwo w wodzie rozpuszczalne kryształy.

Novopacký Jan, malarz czeski, pejzażysta, * 1824, † 1908.

Novotný Franciszek, uczony czeski, profesor uniwersytetu w Bernie Morawskiem, * 1881; znawca filologji i kultury klasycznej, tłumacz dzieł Platona; przełożył również T. Zielińskiego „Dawny świat i my".

Novotný Wacław, uczony czeski, * 1869; profesor historji czeskiej na uniwersytecie w Pradze; badania naukowe nad epoką Husa i husytyzmem: „Mag. Jan Hus, żywot i dzieło", „Ruch religijny czeski w XIV i XV stul." i in. Wydał „České dejiny" (Historja czeska), źródłowe dzieło naukowe.

Nowa Aleksandrja, ob. Puławy.

Nowa Anglja (ang. New-England), nazwa sześciu bardzo uprzemysłowionych stanów nadatlantyckich St. Zjedn. Am. Płn.: Maine, New Hampshire, Vermont, Massachusetts, Rhode Island i Connecticut.

Nowa Brytanja (ang. New. Britain, niem. Neupommern), najw. wyspa archipelagu W. Brytanji, 26.700 km², 73.000 mieszk.; stol. Rabaul.

Nowa Fundlandja (ang. New Foundland, franc. Terre-Neuve), bryt. wyspa przy ujściu rz. św. Wawrzyńca, u wsch. wybrzeży Am. Płn., 110.670 km², 257.000 mieszk.; stol. St. John; kop. rudy żel. i węgla; ogromnie rozwinięte rybołówstwo, słaby przemysł i rolnictwo.

Nowa Granada, ob. Kolumbja.

Nowa Gwinea (ang. New Guinea), najw. po Grenlandji wyspa na ziemi, oddzielona cieśniną Torres'a od Australji, 772.000 km²; górzysta (do 4.800 m. wys.), rzeki żeglowne, klimat równikowy, podzwrotnikowe lasy (palmy kokosowe i sagowe), sawanny, 900.000 mieszk. (ludy Papua); zach. część, 388.140 km², posiadłość holenderska, mało znana; handel zamienny z krajowcami; płd.-wsch. część, 229.102 km², ok. 250.000 mieszk., jako „Territory of Papua" pod władzą Związku Australijskiego; kopalnie złota, miedzi, węgla i nafty, wywóz kopry, gumy, kokosów; stol. Granville; płn.-wsch. część, dawny „Kaiser Wilhelm-Land", 181.650 km², od 1922 pod władzą również Australji; kauczuk, kakao, kawa, kopra; stol. Madang.

Nowa Hiszpanja (hiszp. Nueva España), nazwa Meksyku z czasów, gdy był kolonją hiszpańską.

Nowa Holandja, nazwa Australji w XVII i XVIII w.

Nowa Irlandja (ang. New Ireland, niem. Neumecklemburg), druga co do wielkości wyspa w archipelagu N. Brytanji, 12.000 km², 22.000 mieszk.; od 1920 mandat Związku Australskiego.

Nowa Kaledonja (franc. Nouvelle Calédónie, ang. New Caledonia), wyspa w zach. części Oceanu Spokojnego, 17.141 km², 57.000 mieszkańców; górzysta, kopalnie węgla, rudy żel., cynku, niklu, kobaltu; plantacje kawy, kopra; stol. Numea.

Nowa Kastylja, ob. Kastylja.

Nowa Marchja (Neumark), część marchji brandenburskiej, kraj, zajęty przez margr. brand. na prawym brzegu Odry i nad Notecią, od 1250 oderwany od Polski i Pomorza. 1402—55 należała do Zakonu Krzyżackiego.

Nowa Południowa Walja (ang. New South Wales), płd.-wsch. prow. Australji, 802.000 km², 2,197.000 mieszk. (2.000 tuziemców); wybrzeże pocięte odgałęzieniami Alp Australijskich (góra Kościuszki 2.234 m.), na zachodzie równiny; kop. złota, miedzi, ołowiu, cynku, rudy żel. i węgla; chów bydła, przedewszystkiem owiec (37,000.000 sztuk); stol. Sydney; sieć kolejowa 8.087 km.; 1788—1839 angielska kolonja karna, od 1901 wchodzi w skład Związku Australijskiego.

Nowa Szkocja (ang. Nova Scotia), prow. Kanady wsch. (Am. Płn.), 55.500 km², 527.300 mieszk. (1.800 Polaków); skalista, nieurodzajna wyżyna; górnictwo (kop. węgla, rudy żel.), rybołówstwo, przemysł metalurgiczny, drzewny, budowa okrętów; stol. Halifax. W końcu XVI w. skolonizowana przez Francję, od 1713 brytyjska.

Nowa Wieś Spiska (słow. Nová Ves Spišska, niem. Neudorf, węg. Iglo), m. pow. na Spiszu w żupie liptowsko-spiskiej (Czechosłowacja), nad rz. Hernadem, 11.200 mieszk.; znaczny przemysł; stol. polskiego Spiszu od 1412.

Nowa Zelandja (New Zealand), dominjum W. Brytanji, składające się z dwóch gł. wysp, przedzielonych cieśniną Cooka, i kilku mniejszych, na oceanie Spokojnym, 268.264 km², 1,147.000 mieszk. (52.550 Maorów); górzysta, wulkaniczna; odrębna flora, wielkie lasy; chów bydła, rybołówstwo, kop. złota i węgla, wywóz wełny, mięsa mrożonego i produktów mleczarskich; stol. Wellington. Odkryta przez Tasmana 1642, zajęta przez Anglję 1769, dominjum od 1905.

Nowa Ziemia (ros. Nowaja Ziemla), dwie wyspy na Oceanie Lodowatym Płn., należące do gub. archangielskiej (Rosja Płn.), 91.070 km², 90 mieszk. Samojedów.

Nowacja, ob. odnowienie.

Nowacjan, prezbiter rzymski, ok. 250 r., założyciel społeczności religijnej Nowacjanów lub Katarów, tzn. czystych. Był zwolennikiem surowej karności kościelnej, nie pozwalając udzielać absolucji tym, którzy popełnili grzech śmiertelny. Odnosiło się to przedewszystkiem do ztw. lapsi; nie uznawał także sakramentów, udzielanych przez niegodnych kapłanów. Zwolennicy N. przetrwali we Włoszech i Afryce Płn. do VII w.

Nowaczyński Adolf, literat i publicysta, * 1876 w Podgórzu; pisywał zrazu jako Neuwert Nowaczyński; „Studja i szkice" (1900), „Małpie zwierciadło" (1901), „Facecje sowizdrzalskie" (1902), „Skotopaski sowizdrzalskie" (1904), potem sztuki dramatyczne: „Smocze gniazdo" (1905), „Car Dymitr Joannowicz" (1908), „Wielki Fryderyk" (1910), „Cyganerja warszawska" (1901), „Komendant Paryża" (1926); pozatem: „System doktora Caro" (1927), „Wigilja Duszeńki" (1927) i in.

Nowaczyński Tadeusz, pijar, pedagog i filolog, * 1717, † 1794; główne dzieło: „O prozodji i harmonji języka polskiego" (1781).

Nowaja Ziemla, ob. Nowa Ziemia.

Nowak Anatol, biskup przemyski, * 1862; wyśw. na kapłana w 1885, konsekrowany jako biskup sufragan krakowski w 1900, nominowany i intronizowany jako biskup przemyski w 1924.

Nowak Juljan Ignacy dr., profesor bakterjologji na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, * 1865; prezes Rady Ministrów od sierpnia do grudnia 1922; od 1922 senator, wybrany z województwa lwowskiego; długoletni członek Krakowskiego Stronnictwa Zachowawczego.

Nowakowski Aleksy, malarz współczesny, * 1872 na Podolu; kształcił się w Krakowie; maluje sceny ludowe, typy wiejskie i portrety.

Nowakowski Bohdan Bartłomiej, ilustrator, grafik i karykaturzysta polski, * 1887 w Warszawie; studja w warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych i w Monachjum; liczne ilustracje i rysunki w pismach humorystycznych.

Nowakowski Edward (ks. Wacław Kapucyn), pisarz historyczny, * 1829 na Ukrainie, urzędnik w bibl. Swidzińskiego, 1860 zakonnik, 1864 zesłany na Syberję, po powrocie osiadł w Krakowie; kaznodzieja i pisarz, † tam-

że 1903; ogłosił m. in. pod nazw. Bronisława Szwarcego pracę: „Warszawa w roku 1794" (2 części), nadto „O cudownych obrazach Najświętszej Matki Bożej w Polsce" i w. in.

Nowakowski F r a n c i s z e k, literat i pedagog, * 1813 w Poznaniu, † 1881; ogłosił: „Źródła do dziejów Polski" (2 t., 1841) i w. in.

Nowakowski J a n u s z F e r d y n a n d, lekarz i literat, * 1832 w Skale, † 1883; ogłosił: „Wycieczka na Litwę" (1857), „Odwiedziny u Józefa Lompy" (1861), „Anatomja opisowa ciała ludzkiego" (wraz z d-rem Neugebauerem, 2 t., 1865) i in.

Nowakowski J ó z e f, kompozytor polski, * 1800, † 1865; przedstawiciel romantyzmu w muzyce polskiej. Autor „Szkoły na fortepian", która swej wartości pedagogicznej nie straciła do dnia dzisiejszego. Pisał symfonje, kwartety, polonezy i inne utwory na fortepian.

Nowakowski K a z i m i e r z, lekarz-chirurg, * 1879 w Inowrocławiu; studja uniw. w Lipsku, 1910 chirurg w Poznaniu, 1923 docent chirurgji na Uniw. Poznańskim; ogłosił szereg rozpraw specjalnych w jęz. polskim i niemieckim.

Nowakowski M a r c e l i ks., profesor Seminarjum duchownego warszawskiego, * 1880; poseł na Sejm Ustawodawczy i od 1922 na Sejm.

Nowakowski S t a n i s ł a w, geograf polski, * 1888; prof. geografji ekonom. na Uniw. Poznańskim, autor prac o Syberji i Japonji.

Nowakowski-Tempka Z y g m u n t, literat i aktor, * 1891 w Krakowie; studja wyższe na Uniw. Jagiellońskim i specjalne zawodowe (art.-reżyserskie); 1927 dyr. teatru miejsk. w Krakowie; ogłosił studjum: „Józef Narzymski i komedja społeczna" (1922), „Wymarsz", nowela (1917), komedja: „Tajemniczy pan" (1924).

Nowaruda, niem. Neurode, m. pow. na Śląsku Dolnym (Prusy), w górach Sowich, 7.500 mieszk.; kopalnie węgla kamiennego.

Nowasól (niem. Neusalz), m. na Śląsku Dolnym (Prusy), na lewym brzegu Odry, 13.000 mieszk.; przystań rzeczna, huty żelazne, przędzalnie lnu, wyroby emaljowane.

Nowawes, w. w Brandenburgji (Prusy), rej. poczdamska, 25.600 mieszk.; wyroby jedwabne, pluszowe i jutowe.

Nowawieś, osada przemysłowa w pow. katowickim (woj. śląskie), 8.000 mieszk.

Nowe, m. na l. brzegu Wisły, w pow. świeckim (woj. pomorskie), 5.000 mieszk.; zamek.

Nowe gwiazdy, ob. g w i a z d y n o w e.

Nowe Hebrydy, ob. H e b r y d y N o w e.

Nowe Miasto, m. w pow. rawskim (woj. warszawskie), nad rz. Pilicą, 3.800 mieszk.; klasztor Kapucynów; zakład wodoleczniczy.

Nowe Miasto Korczyn, ob. K o r c z y n N o w y.

Nowe srebro, ob. a r g e n t a n.

Nowej Brytanji archipelag, przedtem Bismarcka, archipelag na oceanie Spokojnym, składający się z dwóch wysp: N. Brytanji i N Irlandji i 100 mniejszych wysepek (Nowy Hanower, wyspy Ks. Jorku, wyspy Admiralicji i inne), 47.100 km², 176 .000 mieszk. (Papuasi i Melanezyjczycy, ludożercy); wywóz bawełny, kawy, kopry; od 1922 pod władzą Związku Australijskiego z mandatu Ligi Narodów.

Nowela (łac.), krótkie opowiadanie prozą, obracające się wokoło jednego wydarzenia i niewielu osób.

Nowela ustawodawcza, uzupełnienie dotychczas obowiązującej ustawy przez jej częściową zmianę lub dodanie nowych postanowień. Współczesna technika ustawodawcza, z powodu częstych zmian warunków gospodarczych i społecznych, często ucieka się do tego środka. Ob. u s t a w o d a w s t w o.

Nowelota, niewielki utwór muzyczny w balladowym stylu, odzwierciadlający zmienną grę uczuć, wprowadzający pierwiastek literacki do muzyki romantycznej, szukającej w poezji popobudek twórczych. Zastosowana w muzyce przez Schumanna.

Nowenna (łac.), ćwiczenia religijne, uprawiane przez szereg dni, zwykle dziewięć, przed uroczystościami kościelnemi lub też dla pobudzenia osobistej religijności.

Nowgorod, m. gub. w Rosji Płn., nad rz. Wołchowem, 28.000 mieszk.; od XIII do XV w. stol. rep. nowgorodzkiej; wielkie ognisko handlu ze Wschodem.

Nowgorod Siewierskij, ob. N o w o g r ó d S i e w i e r s k i.

Nowicjat (łac.), okres próby w zakonie przed złożeniem profesji tzw. nowicjusza, czyli nowowstępującego do zakonu.

Nowicki E m i l j a n K l e m e n s, chirurg, * 1781, † 1876; studja w Wilnie i Warszawie; 1817 profesor okulistyki, 1823 dyrektor kliniki chirurgicznej w Warszawie; pozostawił kilka prac z zakresu chirurgji, chemji i botaniki.

Nowicki F o r t u n a t, lekarz i działacz społeczny, * 1839 na Wołyniu; studja wyższe w Kijowie, mieszkał w Żytomierzu, 1862 zesłany do Rosji; lekarz zdrojowy w Lipecku; 1877 założył zakład leczniczy w Nałęczowie, gdzie † 1885; ogłosił: „Wołyń i jego mieszkańcy w r. 1863" (1870), „O użyciu lekarskiem wody żelazistej źródeł Nałęczowskich" (1883) i w. in.

Nowicki F r a n c i s z e k, poeta, * 1864 w Krakowie; studja na Uniwersytecie Jagiellońskim; wydał: „Poezje" (1891), „Pieśni czasu", „Obrazy pustyni". Prekursor „Młodej Polski" i poezji „tatrzańskiej".

Nowicki N a p o l e o n, patrjota, walczył w powstaniu 1831 r.; pomocnik Konarskiego; 1839 zesłany do katorgi na Syberję.

Nowicki W i t o l d W a l e r j a n, anatom, * 1878; prof. anatomji patologicznej na Uniwersytecie Lwowskim. Liczne prace specjalne w wydawnictwach polskich i obcych.

Nowicki W ł a d y s ł a w, pedagog i literat, * 1846, † 1918; naucz. języka polskiego w szkołach średnich; ogłosił: „Wierzenia i wyobrażenia ludu" (1873), „Biografja ks. Falkowskiego" (1876) i in.

Nowicki-Siła M a k s y m i l j a n, zoolog, * 1824, † 1890; prof. zoologji na Uniwersytecie Jagiellońskim; ogłosił szereg prac specjalnych.

Nowikow N i k o ł a j, pisarz i działacz oświatowy rosyjski, * 1744, † 1818; redagował pisma satyryczne; ogłosił cały szereg pożytecznych

wydawnictw; opracował dzieło: „Driewniaja rossijskaja wiwliofika" (10 t., 1772—75); podejrzany o wolnomyślność, aresztowany 1792, więziony do 1796 w Szliselburgu, skąd wyszedł złamany na duchu.

Nowina, herb polski: w polu błękitnem w środku srebrnego ucha kotłowego krzyż (lub miecz); w hełmie złota noga zbrojna, w kolanie zgięta.

Nowina, ob. k a r c z u n e k.

„Nowiny Lekarskie", organ Wydziału lekarskiego Poznańskiego T-wa Przyjaciół Nauk, założony 1889 przez d-rów Chłapowskiego, Święcickiego i Wicherkiewicza. Obecnie dwutygodnik, organ Związku Lekarzy Rzeczpospolitej Polskiej, Naczelnej Izby Lekarskiej w Warszawie oraz Izby Lekarskiej Poznańsko-Pomorskiej.

Nowiński J ó z e f a t, literat, * 1863, † 1906; wydał zbiór nowel „Świekra" (1896), poemat dramatyczny „Biała gołąbka" (1897), powieść: „Życie i marzenie" (1901), studja literackie o Sienkiewiczu i Przybyszewskim.

Nowiński S t e f a n M a r j a n, literat, *1889; sekretarz teatru miejskiego w Krakowie; ogłosił: „Gruba Berta", satyry z wielkiej wojny (1916), „Zadania grzecznego Stefcia" (1918).

Nowo-Aleksandrowsk, ob. J e z i o r o s y.

Nowochrzczeńcy, ob. A n a b a p t y ś c i.

Nowoczerkask, m. gub. w obwodzie dońskim (Rosja płd.), 61.000 mieszk.; siedz. arcybisk gr.-wsch.; instytut politechniczny; znaczny przemysł, fabr. żelaza; handel.

Nowodworski B a r t ł o m i e j, kawaler maltański, wojownik, * 1544, † 1624; walczył pod chorągwią Zasławskich z Tatarami, następnie w wojsku siedmiogrodzkiem; powrócił do Polski wraz z Batorym; z powodu pojedynku wyemigrował do Francji, a stamtąd w 1599 do Malty; przyczynił się do zdobycia Lepantu; otrzymał od Zygmunta III pozwolenie na powrót do kraju; dowódca harcerzów królewskich; odznaczył się przy zdobywaniu Smoleńska.

Nowodworski F r a n c i s z e k, prawnik, polityk i publicysta, * 1859, † 1924; 1897—99 naczelny redaktor „Kurjera Warszawskiego"; poseł do Dumy; pierwszy prezes Sądu Najwyższego w odrodzonej Polsce.

Nowodworski H e n r y k A u g u s t, współczesny rysownik, * 1875 w Warszawie; studja w Petersburgu, Wiedniu i Monachjum; ilustracje do pism humorystycznych, afisze i reklamy artystyczne.

Nowodworski M i c h a ł ks., biskup płocki, * 1832 w Kaliszu, † 1896 w Warszawie; prof. archeologji biblijnej w Akademji Duchownej w Warszawie; założyciel i redaktor „Przeglądu Katolickiego" oraz „Encyklopedji kościelnej"; 1889 mianowany biskupem.

Nowodworski S t a n i s ł a w, prawnik, * 1874; wiceprezes Rady Miejskiej; 1921—1922 prezydent miasta Warszawy; minister sprawiedliwości w gabinetach Witosa 1920—1921 i 1923; 1922 — senator i prezes klubu Chrześcijańsko-demokratycznego w Senacie, obecnie sędzia Sądu Najwyższego.

Nowodworski W i t o l d, historyk, * 1861; docent uniwersytetu petersburskiego, potem prof. w Wilnie; ogłosił: „Jan Zamoyski, jego życie, działalność polityczna etc." (1888), „Łata szkolne Jana Zamoyskiego (1901); † 1923.

Nowo-Georgiewsk, ob. M o d l i n.

Nowograd-Wołyński, ob. Z w i a h e l.

Nowogrecka literatura powstała w przededniu wyzwolenia Grecji z pod jarzma tureckiego. Grecy nowocześni, zalewani kolejno przez Rzymian, Gotów, Słowian, Turków, zmienili znacznie język i typ narodowy. W długiej niewoli tureckiej zatracili dawną kulturę i nie mogli mieć piśmiennictwa. Jak wszędzie na Bałkanach, tak i tu jedyną literaturą były pieśni ludowe, pieśni junaków (k l e f t ó w). Na początku XIX w. zaczęto zbierać pieśni nowogreckie (część ich spolszczył Aleks. Chodźko). W końcu XVIII w. nastrój rewolucyjny i dążność do wyzwolenia się z pod jarzma tureckiego wywołały ruch poetycki. Pierwszym poetą nowogreckim był K o n s t a n t y R i g a s (1753—1798), autor słynnej pieśni bojowej greckiej „D e u t e p a i d e s t o n H e l l e n o n" (Wstańcie synowie Hellenów). A d a m a n t i o s K o r a i s, A l e x a n d e r I p s i l a n t i s, S p i r y d j o n T r i k u p i s, żołnierze i poeci, tworzyli na sposób Rigasa pieśni bojowo-patrjotyczne, A n a s t a z y C h r i s t o p u l o s (1770—1847), oprócz wierszy patrjotycznych, tworzył pieśni miłosne na wzór Anakreona. Sławniejsi poeci z początków XIX wieku: D i o n y s i o s S o l o m o s (* 1798, † 1857) napisał poemat „L a m b r o"; N e r u l o s i Z a m p e l o s pisali dramaty; T y p a l d o s († 1883), M a r t s o k i s i T e r t z e t i s starali się nawiązać do tradycyj starogreckich. Ważną rolę odgrywali dwaj bracia: A l e x a n d e r († 1863) i P a n a g i o l i s († 1863) S o u t s o s. Za najznakomitszego pisarza uchodzi A l e x. R h i t o s R a n g a b é (1810—1892); pisał powieści, poezje, dramaty, tłumaczył Dante'a, Szekspira, Goethego itd., ogłosił „Dzieje literatury nowogreckiej"; zwolennik greczyzny klasycznej. Do jego szkoły zaliczają się: B a l a o r i t i s († 1879), B e r n a r d a k i s († 1834), B a s i l i a d i s, K l e o n R a n g a b é i in. Odcień bajronizmu wykazują: P a p a r r i g o p u l o i P a r a s c h o s. P o w i e ś ć (realizm): D. B i k e l a r († 1908), D r o t i n i s († 1859), P a l a m a s (* 1859), P s y c h a r i s (* 1854), K a r k a w i t r a s, N i r w a n a s (A p o e t o l i d i s). Koło 1890 zaczął się rozwijać symbolizm (K r y s t a l l i s, P i o v e l e n g i o s, P o r p h y r a s). Jan P s y c h a r i s odrzucił bezwzględnie stary język grecki i pisze czystym językiem ludowym. Większość dotychczas mieszała obydwa języki. A r g y r i s E p h t a l i o t i s napisał „Historję nowogrecką". Niektórzy Grecy piszą w obcych językach, zwłaszcza po francusku: A r g y r i a d i s, M o r é a s, P s y c h a r i i P a n a i t I s t r a t i.

Nowogród Siewierski (ros. Nowgorod Siewierskij), m. pow. na Ukrainie w gub. czernihowskiej, nad rz. Desną, 10.000 mieszk.; znaczny handel.

Nowogródek, m. woj. i pow., 6.500 mieszk.; miejsce urodz. Mickiewicza; ruiny zamku

Mendoga; staroż. gród, w czasach Mendoga (XIII w.) stolica ks. litewskiego, potem księstwa dzielnicowego; prawo niemieckie otrzymało w 1444 (zatwierdz. 1511); od 1581 odbywał tu swe kadencje (alternatywnie z Mińskiem) trybunał w. ks. lit.; od 1507 stolica województwa nowogrodzkiego, od 1566 kasztelanji. Woj. nowogródzkie, 37.195 km², 1,300.000 mieszk. (przeszło 50% Polaków).

Nowoheglizm, ob. n e o h e g l i z m.

„Nowoje Wremia", największy i najwpływowszy reakcyjny panslawistyczny dziennik rosyjski przed rewolucją, założony 1869 r., przeniesiony 1919 r. do Belgradu.

Nowokantyzm, n e o k a n t y z m, kierunek filozoficzny, w teorji poznania nawiązujący do głównych myśli krytycyzmu K a n t a i rozwijający dalej jego ideje, szczególnie antymetafizyczne; kładzie szczególny nacisk na pierwiastki aprioryczne poznania, podkreślając jednocześnie niemożność poznania metafizycznego. Główni przedstawiciele n.: F r. A. L a n g e, O t t o L i e b m a n n, H e r m a n n C o h e n, P a u l N a t o r p, A l o i s R i e h l, C h a r l e s R e n o u v i e r i in.

Nowomińsk, ob. M i ń s k M a z o w i e c k i.

Nowomoskowsk, m. pow. w gub. ekaterynosławskiej (Rosja płd.), nad rz. Samarą (1910), 25.000 mieszk.

Nowonikołajewsk, m. gub. na Syberji, na pr. brzegu rz. Obi, 63.000 mieszk. (1915); st. kol. syberyjskiej.

Nowopitagoreizm, ob. n e o p i t a g o r e i z m.

Nowoplatonizm, n e o p l a t o n i z m, system filozoficzny, przesiąknięty pierwiastkami religijno-mistycznemi, zbudowany przez filozofa greckiego Plotyna (205—270 po Chr.), który pozostawał pod wpływem metafizyki Platona z jego doktryną o nadzmysłowym świecie idej, przeciwstawiających się światu zmysłowemu. Główną myślą n. jest idea e m a n a c j i: z Boga, jako istoty nadzmysłowej, powstają (emanują) istoty pośrednie pomiędzy nim a światem, z których wypływają rzeczy ziemskie, materjalne. Bóg, będąc istotą nadziemską, jest więc wszędzie, w każdej rzeczy, która jest jego emanacją. Umysł ludzki w najwyższej swej czynności, „w poznaniu", wznosi się ku źródłu wszechrzeczy, ku Bogu, i łączy się z nim w akcie ekstazy mistycznej. N. wywarł wielki wpływ na rozwój ideologji chrześcijaństwa.

Nowopolski W o j c i e c h, N o v i c a m p i a n u s A l b e r t u s, uczony polski, * 1508 w Nowopolu w Małopolsce; studjował medycynę, filozofję i teologję w Akad. Krakowskiej, w której następnie wykładał fizykę, gramatykę i dialektykę; 1553—57 był nauczycielem królewicza węgierskiego Jana Zygmunta, siostrzeńca Zygmunta Augusta; † 1558 w Krakowie.

Noworadomsk, ob. R a d o m s k o.

Nowor ealizm, ob. n e o r e a l i z m.

Noworodek, n e o n a t u s, dziecię od chwili urodzenia aż do chwili odpadnięcia pępowiny, tj. do 5—6 dniu po urodzeniu. Cech n. jest 5: pępowina, przedgłowie, smółka, zwalanie powłok skórnych krwią, obecność na skórze biało-szarej masy, tzw. m a z i d ł a p ł o d o w e g o (v e r n i x c a s e o s a). Określenie, czy dane dziecię jest n., ma wielkie znaczenie w medycynie sądowej przy kwalifikowaniu dzieciobójstwa.

Noworosja, nazwa generał-gubernatorstwa w Rosji płd. w latach 1764—1874. W skład jego wchodziły trzy gubernje: chersońska, ekaterynosławska i taurycka wraz z trzema tzw. gradonaczalstwami w Kercz-Jenikale, Mikołajewie i Odesie.

Noworosyjsk, m. gub. i pow. w gub. kubańsko-czarnomorskiej (Rosja płd.), 50.000 mieszk.; port nad morzem Czarnem; wywóz zboża i nafty.

Nowoserbja, nazwa obszarów w płn. gub. chersońskiej, graniczących w XVIII w. z Polską.

Nowosielce Szlacheckie, w. w pow. bóbreckim (woj. lwowskie), 1.000 mieszk.; źródła siarczane, zakład kąpielowy.

Nowosielski A n t o n i, ob. M a r c i n k o w s k i A n t o n i.

Nowosilcow N i k o ł a j, rosyjski mąż stanu, * 1762, † 1838; w 1813 wiceprezes rady tymczasowej Król. Polskiego; 1815 delegat przy rządzie Król. Pol., 1821 prezes komitetu dla reorganizacji wydziału edukacyjnego; 1824 kurator okręgu naukowego wileńskiego, 1831 członek, 1834 prezes Rady Państwa.

Nowosyberyjskie wyspy (Lachowa wyspy), wyspy na oceanie Lodowatym Płn., na wybrzeżu Syberji, 28.000 km².

Nowotny F r a n c i s z e k, lekarz polski, * 1872, † 1924; od 1910 profesor nadzwyczajny otolaryngologji na Uniwersytecie Jagiellońskim. Opracował „Fizjologję zmysłu słuchu" w zbiorowym podręczniku fizjologji pod red. Becka i Cybulskiego (Warszawa, 1915).

Nowotny J u l j u s z, prawoznawca, * 1876; prof. Uniw. Lwowskiego, członek komisji kodyfikacyjnej; ogłosił prace: „Zasada legalności i oportunizmu w procesie karnym", „Prawo prasowe", „Projekt ustawy postępowania karnego (polskiej procedury karnej)".

Nowotomizm, ob. n e o t o m i z m.

Nowotwór, ob. n e o p l a s m a.

Nowowiejski A n t o n i J u l j a n ks., biskup płocki, * 1858; wyśw. na kapłana w 1881, nominowany i konsekrowany na biskupa 1908.

Nowowiejski F e l i k s, kompozytor polski, * 1877; 1910—1914 dyrektor Tow. Muzycznego w Krakowie; z licznych kompozycyj do najcenniejszych należą: poemat symfoniczny „Swaty wiejskie", oratorjum „Quo Vadis", 2 symfonje oraz utwory do śpiewu i na fortepian.

Nowozybków, m. pow. w gub. homelskiej (Rosja płd.), nad rz. Zybką i Karną, 15.000 mieszk.

Nowożytna historja, okres w dziejach mniej więcej od połowy XV w. do czasów dzisiejszych. Punktem wyjścia są wielkie odkrycia geograficzne.

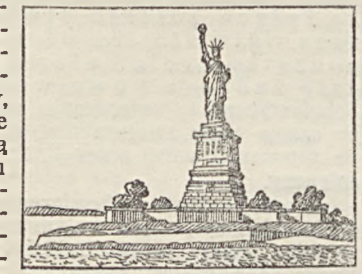
Nowy Brunświk (ang. New Brunswick), prow. Kanady wsch., 72.480 km², 373.000 mieszk.;

chów bydła, rybołówstwo; stol. Fredericton; 1534 odkryty, 1604 skolonizowany przez Francuzów, w 1713 zajęty przez Anglików, 1784 do 1867 odrębna kolonja.

Nowy Dwór, 1) m. w pow. i woj. warszawskiem, nad rz. Narwią, 7.800 mieszk.; fabr. syropu kartoflanego i in.; 2) niem. Tiegenhof, m-ko na obszarze W. M. Gdańska, nad rz. Tugą, 3.000 mieszk.; fabr. wódek.

Nowy Hanower (niem. Neuhannower, ang. New Hannover), wyspa w archipelagu N. Brytanji, 1.400 km².

Nowy Jork (ang. New York), najw. m. na ziemi, stol. handl. i ośrodek finansowy St. Zjedn. Am. Płn., nad ujściem rz. Hudson do Atlantyku, 850 km², wraz z przedmieściami 5,621.000 mieszk. (160.000 Polaków); szereg wyższych uczelni, towarzystw naukowych i bibljotek, muzeów, teatrów ze słynną operą „Metropolitan Opera House", 1.600 kościołów i kaplic, cztery ogromne mosty przez Hudson,

Statua Wolności w Nowym Jorku.

najstarszy „Brooklin Bridge", długości 1825 m. Wysokie domy (drapacze nieba, „skyscrapers"), najwyższy Woolworth Building, 54 piętra; dzielnica miljarderów; najw. port na ziemi, 150 km. dług. wybrzeże port.; wywóz mąki, mięsa, manufaktury, metali, bawełny i nafty; najważniejszy port pasażerski i emigracyjny; różnorodny przemysł (32.000 zakładów przemysłowych; wartość wytwórcza ok. 5,000.000.000 dolarów rocznie).

Nowy Jork (stan), ang. New York State, najważniejszy i najludniejszy stan St. Zjedn. Am. Płn., 127.433 km², 10,647.000 mieszk. (294.000 Polaków); stol. Albany, najw. m. Nowy Jork; olbrzymi przemysł (50.000 zakładów przemysłowych), rolnictwo, chów bydła i owiec, górnictwo (kop. węgla, rudy żel. nafty i gazów ziemnych).

Nowy Meksyk (ang. New Mexico), stan płd.-zach. St. Zjedn. Am. Płn., 317.609 km², 437.000 mieszk.; nieurodzajny, pustynne wyżyny; chów owiec i bydła; górnictwo (kop. złota, srebra, miedzi, węgla, ołowiu i cynku); stol. Santa Fé.

Nowy Orlean (ang. New Orleans, franc. Nouvelle-Orléans), m. port. w stanie Luizjany (St. Zjedn. Am. Płn.), na l. brzegu rz. Mississippi, 387.000 mieszk.; wielki rynek handlu bawełną, wyrób maszyn, cukrownictwo; wywóz zboża, mięsa, cukru, ryżu i bawełny; założony w 1718 przez Francuzów, 1763—1800 należał do Hiszpanji, od 1803 do St. Zjedn. Am. Płn.

Nowy Port (niem. Neufahrwasser), część gminy miejskiej Gdańska, przy ujściu Wisły do morza, 9.500 mieszk.; port na Wiśle, dwie latarnie morskie.

Nowy Rok, święto pierwszego dnia w roku; w średniowieczu (od VI w.) wypadał 25 grudnia, 25 marca, albo na Wielkanoc; dzień 1 stycznia od XVI w. powszechnie przyjęty.

Nowy Sącz, m. pow. (woj. krakowskie), nad rz. Dunajcem, 26.000 mieszk.; ruiny zamku Kazimierza W.; warsztaty kolejowe.

Nowy Smokowiec, ob. S z m e k s.

Nowy Świat (łac.), N o v u s M u n d u s, nazwa, dawana Ameryce, dla odróżnienia od Starego Świata.

Nowy Targ, m. pow. (woj. krakowskie), nad rz. Dunajcem, stol. Podhala, 8.000 mieszk.; gł. punkt wyjścia wycieczek w Pieniny.

Nowy Tomyśl (niem. Neutomischel), m. pow. (woj. poznańskie), 2.000 mieszk.; uprawa chmielu, suszarnie ziemniaków, fabr. siatek żarowych.

Nowyj Margełan, ob. F e r g a n a.

Noyes G e o r g e R a p a l l, współczesny pisarz amerykański, mieszkający w Kalifornji; przetłumaczył na angielski „Pana Tadeusza" Mickiewicza pt.: „Pan Tadeusz or the last foray in Lithuania" (1917).

Noyon, m. w dep. Oise (Francja), 7.300 mieszkańców; w 1516 zawarcie pokoju między Hiszpanją i Francją.

Nozdrza, ob. n a r e s.

Nozean, ob. n o s e a n.

Nożyce, c h e l a e, nożycowate zakończenie odnóży u niektórych skorupiaków (C r u s t a c e a), powstałe dzięki ruchomemu zestawieniu ostatniego członu (d a c t y l u s) z przedostatnim (p r o p u s).

Nów, ob. k s i ę ż y c a f a z y.

Nóżki ambulakralne, ob. u k ł a d a m b u l a k r a l n y.

Nóżkogłaszczki, ob. P e d i p a l p i.

N. P. R., ob. N a r o d o w a P a r t j a R o b o t n i c z a.

Nuba, plemiona hamickie w Darfurze i Kordofanie, zbliżone nieco do Fulbe (ob.).

Nubijski piaskowiec, czerwono-brunatny piaskowiec starszej kredy w Egipcie. Zawiera dużo skamieniałego drzewa.

Nubilitas, dojrzałość płciowa.

Nubja, kraina wyżynna w Afryce pł.-wsch. po obu stronach środn. Nilu, ok. 500.000 km², pustynna i stepowa, zamieszkała przez koczowniczych Nubijczyków (plemiona hamickomurzyńskie), 500.000 głów; pasterstwo, wywóz gumy, daktyli, tytuniu i oleju rycynowego; od VI w. po Chr. samodzielne państwo chrześcijańskie, rozbite przez Arabów w XIV w., podbite przez Egipt 1820; po upadku państwa Mahdiego podzielone między Egipt i W. Brytanję, przyłączone do Assuanu i Sudanu.

Nuble, prow. Chile środk. (Am. Płd.), 8.823 km², 202.600 mieszk.; stol. Chillon; rolnictwo i chów bydła.

Nucha, m. pow. w gub. bakuńskiej (rep. Azerbejdżańska), na Kaukazie, 22.000 mieszk.; dawny pałac chanów; jedwabnictwo.

Nucifraga caryocatactes, o r z e c h ó w k a, ptak z rodziny C o r v i d a e (kruki); podrząd O s c i n e s, rząd P a s s e r i f o r m e s. Dług. ciała ok. 37 cm.; upierzenie czekoladowo bru-

natne, biało nakrapiane; ogon i skrzydła czarne, zielono połyskujące; końce sterówek białe. Dziób mocny, dłuższy od głowy. Ogon mierny, zaokrąglony. Żywi się owadami, nasionami drzew iglastych, orzechami, żołędziami i buczyną. Zamieszkuje Skandynawję, Prusy wschodnie, Rosję płn. U nas zjawia się nieregularnie w zimie.

Nucleolus, jąderko, nazwa zbiorowa, stosowana głównie dla dwóch odrębnego typu tworów, często (ale nie zawsze) występujących w jądrze komórkowem. Typ pierwszy stanowią kuliste, owalne lub mniej regularne, intensywnie barwiące się zasadowemi barwnikami karjosomy, powstałe z nagromadzenia substancji chromatynowej. Do typu drugiego należą tzw. jąderka właściwe czyli plasmosomy, utworzone z plastyny, w zarysie zwykle regularnie kuliste i barwiące się barwnikami kwaśnemi. Plasmosomy zanikają podczas podziału jądra, tworząc się nanowo w jądrach potomnych. Mogą też występować w jądrze twory, łączące w sobie cechy zarówno karjosomów, jak i plasmosomów (amphinucleolus).

Nucleus, karjon, jądro, najważniejszy składnik wszystkich prawie komórek zwierzęcych i roślinnych, regulujący przejawy życiowe komórki (wzrost, przemiana materji, podział). Składa się z tzw. achromatynowego rusztowania, przepojonego sokiem jądrowym, silnie barwiącej się karminem, hematoksyliną itp. chromatyny, będącej siedliskiem cech dziedzicznych, oraz słabiej barwiącej się plastyny; nazewnątrz otoczone jest błoną jądrową.

Nueva Caceres, m. na płd. wyspy Luzon (Filipiny), 40.000 mieszk.

Nueva España, ob. Nowa Hiszpanja.

Nueva Esparta, stan Wenezueli płn.-wsch., obejmujący wyspy Santa Margerita, Coche i szereg wysepek, 1.270 km², 56.000 mieszk.; stol. La Asuncion; rybołówstwo, połów pereł.

Nueva San Salvador, m. w rep. San Salvador (Am. środk.), 26.000 mieszk.

Nuevo León, stan płn.-wsch. Meksyku, 61.343 km², 369.000 mieszk.; stol. Monterey; kop. ołowiu, srebra; chów bydła.

Nuka-hiwa (franc. Nouka-hiva), najw. wyspa w grupie Markizów na oceanie Spokojnym (Polinezja wsch.), 482 km², 1.000 mieszk.

Nukleinowy kwas, pochodna kwasu fosforowego, zobojętnionego częściowo różnemi zasadami organicznemi, np.: hipoksantyną, guaniną itd.; proszek w wodzie nierozpuszczalny, natomiast łatwo w alkaljach.

Nukleiny, grupa białek, zawierających fosfor; mają reakcję kwaśną, nie rozpuszczają się w wodzie, natomiast łatwo w alkaljach (ob. nukleoproteidy).

Nukleoalbumina (fosforoproteidy), złożone związki białkowe, należące do grupy proteid (ob.); zawierają fosfór i mają odczyn kwaśny; w wodzie nie rozpuszczają się, natomiast łatwo w roztworach alkalicznych; dają się rozłożyć na białko i inne związki organiczne; do n. należą kazeina, witelina i in.

Nukleoproteidy (fosforoproteidy), złożone związki białkowe, należące do grupy proteid; stanowią główną część jądra (nucleus) komórki; związki białka z kwasem fosforowym lub też z kwasem nukleinowym.

Nukuoro (Monteverde), grupa drobnych wysepek (w liczbie 29) we wsch. Karolinach, 500 mieszkańców.

Nüll Eduard van der, budowniczy austrjacki, * 1812 w Wiedniu, † 1868 tamże; prof. Akademji Szt. P.; wspólnie z A. von Siccardsburgiem zbudował gmach Nowej Opery (Wiedeń), pałac Larisch'a i in.

Nulla est epigenesis, niema żadnego nowotworzenia się, zdanie, wypowiedziane przez A. Hallera (1708—1777), zwolennika teorji preformacji i przedstawiciela szkoły owulistów, stwierdzające, że wszystko żyjące zostało stworzone odrazu, istniało już od pierwszego początku życia i niema w przyrodzie żadnego nowotworzenia się. Scholastyczne to twierdzenie, mające w swoim czasie wielu zwolenników, upadło w świetle zapoczątkowanej przez F. K. Wolffa, teorji epignezy.

Nullarbor Plain (bezdrzewna równina), część wielkiej pustyni w Australji płd., którą przecina kolej transaustralijska, łącząca Australję zach. z Port Augusta.

Nullipara, nierodka, kobieta, która jeszcze nie rodziła.

Nullo Francesco, pułkownik wojsk włoskich i polskich, * 1826 w Bergamo w Lombardji; walczył 1848 przeciwko Austrjakom, 1859 w korpusie Garibaldiego, na wiosnę 1863 na czele kilkudziesięciu ochotników włoskich przybył do Krakowa, aby walczyć za sprawę Polski; poległ bohatersko 5 maja 1863 pod Krzykawką, pochowany w Olkuszu.

Numa, ob. Komanczowie.

Numa (noma), u Żmudzinów chata leśna, szałas, schronisko.

Numa Pompilius, według legendy starorzymskiej drugi król Rzymian.

Numancja, niegdyś m. wpobliżu dzis. Garray (Hiszpanja), w kraju celto-iber. Arewaków, zdobyte i zniszczone w 133 przed Chr. przez Scypjona Młodszego.

Numea, franc. Nouméa (Port de France), stol. N. Kaledonji, 10.300 mieszk.

Numeister Johann, ob. Neumeister Johann.

Numeit, to samo co garnieryt (ob.).

Numenius arquatus, kulig wielki, ptak z rodziny Charadriidae; podrząd Limicolae, rząd Charadriformes. Długość ciała ok. 70 cm.; dziób długi, łukowato zagięty ku dołowi, twardy na końcu. Nogi wysokie, nagie nad przegubem; palce spięte błoną. Przebywa i gnieździ się na rozległych, otwartych błotach; żywi się owadami, robakami itp. Zamieszkuje Europę i Azję, na zimę odlatuje do Afryki, daleko posuwając się na południe. U nas pospolity od marca do września.

Numer porządkowy pierwiastków, ob. okresowy układ pierwiastków chemicznych.

Numeracja (łac.), ob. system numeracji.

Numeri (łac.), liczby; nazwa łacińska czwartej księgi Mojżeszowej, która zawiera ustawy i opis wędrówki Izraelitów od góry Synaj aż do Zajordanji.

Numerus clausus (łac., ograniczona liczba), termin służący do oznaczenia ograniczeń, czynionych przy przyjmowaniu do szkół, w których liczba słuchaczy z pewnych względów jest ściśle ograniczona. N. c. stosowany być może w każdej dziedzinie życia społecznego.

Numida meleagris, perlica, pantarka, ptak z rodziny Gallidae (kurowate); podrząd Galli, rząd Galliformes. Dług. ciała ok. 60 cm., upierzenie u obu płci jednakowe, niebieskawo-popielate w białe centki; skrzydła i ogon bardzo krótkie, nogi bez ostróg. Głowa naga z kostnym wyrostkiem i dwoma zwisającemi płatami skóry. Pochodzi z płn.-zach. Afryki; hodowana dla mięsa i jaj w Europie i Ameryce.

Numidja, niegdyś król. w Afryce płn. (dziś Algerja), zjednoczone przez Masynissę w 201 przed Chr., ze stolicą Hippo (dzis. Sebus); od 46 przed Chr. prowincja rzymska.

Numizmatyczna literatura. Monety i medale wszystkich krajów są opisane w wielu dziełach specjalnych i katalogach. W XVIII wieku wydał swoją „Doctrina nummorum veterum" ks. Józef Eckel z Wiednia, która to praca była przez czas długi głównem źródłem do poznania monet starożytnych; dopiero w połowie XIX wieku wyszły: dzieła pomnikowe Mioneta o monetach greckich i rzymskich oraz Cohena o monetach rzymskich. O monetach średniowiecznych i nowożytnych pisali: Engel Eevrure, Joachim Lelewel, Dannenberg i in. W ostatnich czasach poważne miejsce w literaturze numizmatycznej zajmują perjodycznie pojawiające się katalogi muzeów, jak British Museum, cesarskiego gabinetu numizmatycznego w Berlinie. I literatura polska bogata jest w dzieła numizmatyczne: K. Stronczyński: „Dawne monety Piastów i Jagiellonów", tomów 3; Ignacy Zagórski: „Monety dawnej Polski z trzech ostatnich wieków", 2 tomy; K. Plage: „Monnaies frappées pour le Royaume de Pologne 1815—1861"; Edward hr. Raczyński: „Gabinet medalów polskich", 4 tomy. Poza tem mamy bardzo wiele prac o numizmatyce polskiej, których wyszczególnienie znajdujemy w „Bibljografji numizmatycznej polskiej" Antoniego Ryszarda z 1882. W ciągu ostatnich 20 lat wiele prac numizmatycznych napisał i wydał Dr. Marjan Gumowski. Najpełniejszym katalogiem jest katalog zbioru monet i medali polskich Emeryka hr. Czapskiego (5 t.). Zbiór ten znajduje się w Krakowie w Muzeum imienia hr. Czapskich.

Numizmatyka (greck.), nauka o monetach pod względem technicznym, estetycznym i historycznym. Najczęściej nazwa ta używana jest w znaczeniu nauki pomocniczej historii, uzupełnia daty różnych wypadków, daje w pewnym stopniu obraz rozwoju kultury, ułatwia ocenę bogactw narodów, dzięki zachowanym na monetach znakom i cyfrom pomocna bywa nieraz dla paleografji. Zgodnie z podziałem ogólnej nauki historji, numizmatyka rozpada się na trzy działy: starożytną, średniowieczną i nowożytną. N. starożytna zajmuje się przedewszystkiem monetami dawnej Grecji i należących do niej wysp i prowincyj, monetami dawnego państwa rzymskiego (od czasu Serwjusza Tuljusza, VI w. przed Chr.); do rzędu najstarszych zaliczane są w Grecji srebrne didrachmy Aeginy z żółwiami, w Persji złote darejki, złote i srebrne monety z Lidji. N. średniowieczna obejmuje monety wszystkich państw, powstałych na gruzach imperjum rzymskiego i utworzonych później na podstawie różniczkowania się grup plemiennych. N. nowożytna datuje się od końca XV w.

Numulitowy wapień, wapień, utworzony prawie wyłącznie z numulitów, okresu eoceńskiego.

Numulity, otwornice kształtu krążka wielkości 2—60 mm., najczęściej spotykane w utworach eoceńskich i oligoceńskich.

Nunatak, wyraz Eskimosów na określenie części lądu, wolnej od lodu, sterczącej ponad pokrywą lodową, np. w Grenlandji; w epoce lodowcowej nunatakiem w Polsce były szczyty Gór Świętokrzyskich.

Nuncjusz, ob. legat papieski.

Nuneaton, m. w hr. Warwick (Anglja środk.), 42.000 mieszk.; przędzalnie bawełny.

Nuñez Pedro (Nonius Pedro), astronom portugalski, * 1492, † 1577; w dziele swem „De crepusculis liber" (Lisbona, 1542) opisał przyrząd pomocniczy, nazwany następnie noniuszem (ob.).

Nupe, niegdyś państwo w Sudanie zach., od 1897 pod protektoratem Anglji, włączone do Nigerji; położone po obu brzegach rz. Nigru, bardzo żyzne.

Nuphar, grążel, rodzaj trwałych roślin wodnych z rodziny Nymphaeaceae (grzybieniowate), o liściach dużych, sercowatych, głęboko u nasady wyciętych, pływających po powierzchni wód, kwiatach żółtych. Gatunek N. luteum, g. żółty, pospolity w naszych stawach i jeziorach, kwitnie V—IX.

Nurhagi, stożkowate budowle kamienne, okrągłe lub owalne, znane z Sardynji i Korsyki. Są uważane za grobowce lub za schroniska obronne. Pochodzą z epoki brązu.

Nurki, gatunek futra sobolowego.

Nurkowanie, przebywanie w wodzie przez czas dłuższy. Pierwszy przyrząd do nurkowania zbudował Halley w 1716; była to skrzynia, zaopatrzona w zbiorniki powietrza. Obecnie używa się przyrządów, zw. skafandrami (ob.).

Nürnberg, ob. Norymberga.

Nursia, ob. Norcia.

Nurt rzeczny, główny prąd rzeki o największej szybkości.

Nury, ob. Cnemopygopodes.

Nurzec, pr. dopływ Bugu, dług. 103 km.

Nurzyk nurnik, ob. Uria grylle.

Nus (greck. rozum), według filozofji Anaksagorasa (na przełomie VI i V w. przed Chr.) zasada kierownicza świata, z której wypływa jego celowść, ład i piękno.

Nusbaum Henryk, dr. med., * 1849 w Warszawie; neurolog, profesor honor. Uniw. Warszawskiego (wykłada logikę i filozofję medycyny); specjalne prace naukowe i rozprawy; zajmował się również sprawą asymilacji Żydów w Polsce.

Nusbaum-Hilarowicz Józef, zoolog, * 1859, † 1917; studja w Warszawie i zagranicą; 1892 prof. anatomji porównawczej na Uniw. Lwowskim, 1906 prof. tamże; ogłosił szereg rozpraw specjalnych i podręczników, m. in.: „Zasady anatomji porównawczej" (2 t., 1898—1903), „Idea ewolucji w biologji" (1910), „Szlakami wiedzy" (1916).

Nusbaum-Hilarowicz Tadeusz, prawnik, syn Józefa, * 1887 w Warszawie; studja na Uniwersytecie Lwowskim; od 1921 docent, następnie profesor prawa administr. na Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie. Napisał: „Środki prawne w polskiem postępowaniu administracyjnem" (1917), „Najwyższy Trybunał Administracyjny" (1925) i in.

Nušl Franciszek, uczony czeski, * 1867; prof. politechniki czeskiej, matematyk i astronom.

Nusle, przemysłowe przedmieście Pragi (Czechosłowacja), 34.000 mieszk.; przemysł drzewny, skórzany, włókienniczy, chemiczny, metalowy.

Nussbaum Johann Nepomuk, chirurg niemiecki, * 1829, † 1890; profesor chirurgji i okulistyki w Monachjum; wiele prac z zakresu chirurgji operacyjnej.

Nut, w mitologji egipskiej bogini nieba, matka Ozyrysa, Seta, Izydy i Neftys.

Nutacja (w astr.), okresowy ruch osi obrotu ziemi, wywołany krótkookresowemi wpływami Słońca i głównie Księżyca. Okres około 19 lat.

Nutacja, spisywanie nut (ob. nuty).

Nutka, plemię Indjan płn.-zach. amerykańskich, osiadłe na zach. brzegu wyspy Vancouver.

Nutricatio, w ogólności żywienie, karmienie, w szczególności karmienie piersiami.

Nutrientia (łac.), środki lecznicze o dużej wartości odżywczej, np. sok mięsny wyciśnięty, preparaty białkowe: plasmon, nutroza, peptony; preparaty węglowodanowe: wyciąg ze słodu, dekstryny; mają zastosowanie w dietetyce chorych gorączkujących, jako produkty odżywcze, łatwo strawne.

Nutritorium, układ odżywczy, nazwa, obejmująca wszystkie układy narządów (pokarmowy, krążenia i wydalania), uczestniczących w procesach odżywiania ciała zwierząt.

Nutrja, skóra małpy, wydry amerykańskiej, koipa lub bobra bagnistego.

Nutroza (łac.), odżywczy preparat białkowy (85—90% białka); otrzymuje się z sernika (kazeiny) mleka krowiego; używany do odżywiania niemowląt, chorych na zaburzenia w trawieniu.

Nuty, muzyczne znaki pisemne, służące do wskazania pewnego dźwięku wraz z jego wysokością i długością trwania. W dzisiejszych czasach nuta ma kształt owalny, jest albo czarno wypełniona albo próżna, stosownie do wartości. Nuta cała, owal próżny, przedstawia dzisiaj największą wartość rytmiczną, próżny owal z laseczką, jej połowę; ćwierć jest owalem czarnym z laseczką; do następnych dodaje się chorągiewkę pojedyńczą (8-ka), podwójną (16-ka), potrójną (32-ka), co przy większej ilości nut bywa zastępowane kreskami, wiążącemi je w grupy po trzy, cztery, sześć lub więcej nut. Oprócz wymienionych nut, dla oznaczenia wartości rytmicznej, równającej się dwóm nutom całym, używamy jeszcze niekiedy niewypełnionego czworoboku ⊟ czyli tzw. brevis, zapożyczonej z dawnej muzyki mensuralnej. Nuty składa się na pięciolinji, na linjach i między niemi, dodając laseczki do owalów zdołu po lewej a zgóry po prawej stronie. Od pierwszej linji do trzeciej zwraca się laseczkę wgórę, od trzeciej do piątej nadół. Nuty poza pięciolinją w dole lub w górze nazywamy dodanemi (górne i dolne). Pismo nutowe przechodziło rozmaite fazy rozwoju, począwszy od liter alfabetu (w starożytnej Grecji), przez neumy, pismo gwoździste, mensuralne, tabulaturę, do pisma nutowego dzisiejszego, istniejącego od początków XVII w. bez zasadniczych zmian. Spisywanie nut czyli nutacja posługiwała się dawniej barwą czerwoną i czarną; ostatnia następnie ustaliła się. W znaczeniu ogólniejszem nutami nazywamy druki i rękopisy, służące do wykonywania wszelkiej muzyki: partytury, głosy, wyciągi, wogóle tony, utrwalone pismem.

Nux (łac.), orzech; owoc o twardych zdrewniałych, nieotwierających się okrywach.

Nux vomica, ob. Strychnos.

Nyangoué, osada handlowa w Kongo belg. (Afryka równikowa), na pr. brzegu rz. Kongo, 30.000 mieszk.; niegdyś handel niewolnikami i kością słoniową.

Nyaya, ob. hinduska filozofja.

Nyborg, m. port. na wsch. wybrzeżu wyspy Fionji (Danja), nad W. Bełtem, 7.800 mieszk.; pamiętne zwycięstwem wojsk polskich i duńskich nad Szwedami 23. XI. 1659.

Nyctaginaceae, nocnicowate, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Santalales (sandałowe). Drzewa, krzewy lub zioła, właściwe przeważnie okolicom zwrotnikowym, głównie Ameryki płd. Rodzaje: Bougainvillea mirabilis.

Nyctea nyctea, sowa biała, ptak z rodziny Strigidae; podrząd Striges (sowy), rząd Coraciiformes. Długość ciała ok. 60 cm. Upierzenie śnieżnobiałe lub brunatno centkowane na grzbiecie, ogonie i na spodzie. Ogon dłuższy od skrzydeł złożonych. W przeciwstawieniu do innych sów prowadzi dzienny tryb życia; widzi dobrze w dzień; dzięki białemu upierzeniu zlewa się z otoczeniem, co

jej ułatwia polowanie. Żywi się przeważnie lemingami i pardwami. Zamieszkuje okolice podbiegunowe Europy, Azji i Ameryki. Zalatuje w zimie dość regularnie do Prus wschodnich. U nas zjawia się bardzo rzadko.

Nycticorax nycticorax, ślepowron, ptak z rodziny Ardeidae (czaplowate); podrząd Ardeae, rząd Ciconiiformes. Długość ciała ok. 60 cm., wys. ok. 80 cm.; wierzch głowy i grzbiet czarne z zielonym odcieniem; czoło, boki głowy i spód białe; skrzydła i ogon szare. Głos kraczący, podobny do gawroniego. Zamieszkuje Europę płn., środkową i płd. Azję, Afrykę i płn. Amerykę. W Europie środk. i u nas zjawia się tylko sporadycznie. Tryb życia nocny; żywi się głównie rybami; gnieździ się na drzewach.

Nyctophobia, obawa ciemności.

Nycz, herb polski: w polu błękitnem krzyż złoty kawalerski w złotej podkowie. U szczytu kruk czarny z pierścieniem złotym w dziobie. Labry błękitno-złote.

Nycz Jan, wierszopis łacińsko-polski z XVII w., akademik krakowski; pochodził z Warmji; napisał: „Hodopericion" (Kraków, 1641), „Pegasus Sarmaticus" (Kraków, 1640) i „Laurea Academica" (Kraków, 1640).

Nydam w Szlezwiku, znane torfowiska, zawierające bogate wyroby żelazne i bronzowe (broń i ozdoby) wraz z monetami rzymskiemi z r. 69—217 po Chr. W 1863 odkryto też dwie duże łodzie, dobrze zachowane. Były to ofiary dla bóstw, rzucane do jeziora, które uległo zatorfieniu. Większość zabytków pochodzi z I—IV wieku.

Nyerup Rasmus, filolog i historyk duński, * 1759, † 1829; prof. uniwersytetu w Kopenhadze; napisał: „Spicilegium bibliographicum" (1782—83), „Historyczno-statystyczne przedstawienie Danji i Norwegji w czasach dawniejszych i nowszych" (4 t., 1802—06) i in.

Nyiregyháza, gł. m. komitatu Szabolcs (Węgry), nad rz. Nyir, 41.000 mieszk.; siedziba bisk.; przemysł rolniczy.

Nyitra, ob. Nitra.

Nyj, według Długosza staropolski bóg podziemi, prawdopodobnie pozostający w pewnym związku z nawią, słowiańskim światem zagrobowym.

Nykjöbing, m. na zach. wybrzeżu wyspy Falster (Danja), nad Guldborgsundem, 13.700 mieszkańców.

Nyköping, gł. m. okręgu (län) N. czyli Södermanland (Szwecja), przy ujściu Nyköpingså do Bałtyku, 11.700 mieszk.; przemysł włókienniczy.

Nyktalopja (greck.), ślepota dzienna, przeciwstawienie do hemeralopji (ob.); wyraźniejsze widzenie przedmiotów przy słabem oświetleniu (wieczorem), spowodowane nadmierną wrażliwością siatkówki; zdarza się najczęściej przy przewlekłem zatruciu tytuniem lub alkoholem.

Nykturja (greck.), oddawanie w nocy o wiele większej ilości moczu, niż w dzień; objaw poczynającej się niedomogi serca, chorób nerek, powiększenia gruczołu krokowego (u mężczyzn).

Nyland (fińsk. Uusimaa), okrąg (län) w Finlandji, nad zatoką Fińską, 11.872 km², 427.800 mieszk.; stol. Helsingfors.

Nymburk (niem. Nimburg), m. nad Elbą (Czechosłowacja), 11.100 mieszk.; cukrownia, handel zbożem i bydłem.

Nympha, poczwarka, larwa owadów, przechodząca ostatnie stadjum rozwojowe i wykazująca już zaczątki skrzydeł.

Nymphae, inna nazwa warg mniejszych (labia minora) w zewnętrznych narządach płciowych kobiecych.

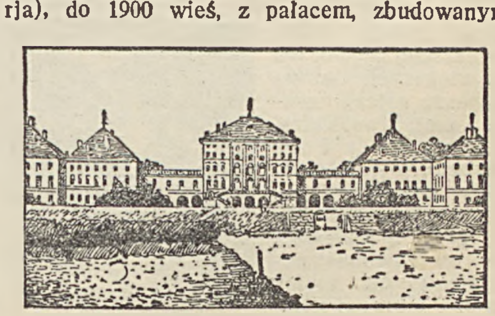
Nymphaea, grzybienie (lilja wodna), rodzaj trwałych roślin wodnych z rodziny Nymphaeaceae (grzybieniowate). Kłącza grube, pełzające w mule na dnie wód; liście duże, skórzaste, okrągławe, u nasady do połowy wycięte, pływające po powierzchni. Płatki kwiatów liczne, spiralnie ułożone, przechodzące stopniowo w pręciki. N. alba, g. białe (Rys.), o kwiatach białych, pospolita w stawach, jeziorach; kwitnie VI—IX. W Egipcie: N. lotus, g. lotusowe, o wielkich, białych kwiatach; N. coerulea, g. błękitne, o pięknych kwiatach błękitnej barwy; nasiona i kłącza obu gatunków używane są przez krajowców na pokarm.

Nymphaea alba.

Nymphaeaceae, grzybieniowate, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Polycarpicae (wieloowockowe). Rośliny wodne stref umiarkowanych i zwrotnikowej. Ważniejsze rodzaje: Nymphaea, Nuphar, Victoria regia.

Nymphenburg, część m. Monachjum (Bawarja), do 1900 wieś, z pałacem, zbudowanym

Pałac w Nymphenburgu.

1663 na wzór wersalskiego, i fabryką porcelany z 1747. W 1741 zawarty tu został traktat pokojowy między Bawarją i Hiszpanją.

Nymphoides, ob. grzybieńczyk.

Nyon, m. w kantonie Vaud (Szwajcarja), nad jez. Genewskiem, 5.300 mieszk.

Nyren Magnus, astronom szwedzki, * 1837, † 1921; 1875 profesor astronomji w Upsali; prace, dotyczące precesji, nutacji, ruchów własnych, paralaks gwiazd i in.

Nystad (fińsk. Uusikaupunki), m. port. nad zatoką Botnicką, w okręgu Turku-Pori (Finlandja), 4.000 mieszk.; pamiętne traktatem między Szwecją a Rosją 10. IX. 1721.

Nystagmus (greck.), oczopląs, drżenie gałek ocznych; ruchy rytmiczne, niezależne od woli, wykonywane przez jedną, częściej przez obie gałki oczne; zdarza się przy organicznych chorobach układu nerwowego (szczególnie przy chorobach móżdżka i przy tzw. stwardnieniu wieloogniskowem, sclerosis multiplex), przy chorobach błędnika (labirynthus). U ludzi zdrowych wywołany być może przez przestrzykiwanie uszu wodą ciepłą lub chłodną (doświadczenie Barany'ego).

Nyx, grecka bogini nocy, matka snu, rzym. Nox. W sztuce klasycznej wyobrażano ją jako kobietę, otuloną w czarną zasłonę, usianą gwiazdami, i z opuszczoną pochodnią w dłoni. Była albo uskrzydlona, albo przedstawiana na wozie, zaprzężonym w czarne konie. Niekiedy występuje z synami, Hypnosem i Thanatosem, w ramionach.

O

O, w alfabecie polskim 16-ta litera, samogłoska. O. ojciec. O.O. ojcowie (osoby zakonne). O' przed imionami własnemi irlandzkiemi oznacza syn. W geografji O (Osten), wschód. O w chemji, symbol tlenu.

Oahu, wyspa w archipelagu Hawajskim, 1.554 km², 60.000 mieszk.; stol. Honolulu.

Oajaca, ob. Oaxaca.

Oak Parke Village, m. przemysłowe w stanie Illinois (St. Zjedn. Am. Płn.), 39.000 mieszk.

Oakengates, m. w hr. Shropshire (Anglja), 11.400 mieszk.; kop. węgla i żelaza.

Oakland, m. port. nad Oceanem Spokojnym w stanie Kalifornji (St. Zjedn. Am. Płn.), nad zatoką San Francisco, 216.400 mieszk.; wysoko rozwinięty przemysł.

Oaxaca lub Oajaca, stol. stanu O., nad Oceanem Spokojnym, w Meksyku płd.-zach., 38.000 mieszk.; stan O., 91.664 km², 1,041.000 mieszk.; uprawa bawełny, tytuniu, kawy; kop. złota, srebra, węgla.

Oaza, obszar wśród pustyni, pokryty zielonością; powstaje tam, gdzie istnieje woda, najczęściej źródło. Do największych oaz na Saharze należą: grupa Kauar, Siwa, Kufra, Tugurt, Adrar i Air (Asben). W Azji środk. oazy powstają tam, gdzie rzeki opuszczają góry i rozlewają się po równ nie pustynnej; do takich należą olbrzymie oazy: Buchara, Chiwa, Samarkanda.

Oaza w Biskrze.

Ob, rz. na Syberji, wypływa z gór Ałtajskich, uchodzi do zatoki Obskiej Oceanu Lodowatego Płn., 2.688 km. dług., dorzecze 2,900.000 km²; najważniejszy dopływ Irtysz.

Ob., skrót obacz; po łacinie skrót obiit, zmarł.

Obadjasz, czwarty z tzw. mniejszych proroków.

Obaliński Alfred, chirurg, * 1843, † 1898; studja na Uniw. Jagiellońskim; 1881 docent, 1888 prof. chirurgji tamże; ogłosił szereg rozpraw specjalnych.

Obawa przestrzeni, ob. agorafobja.

Obbergen Anton van, budowniczy, rodem z Malines; pracował w Gdańsku od 1586. Z prac: ratusz staromiejski (1589), zbrojownia (1605), przeróbka szczytu Wieży Więziennej (1587), szereg kamienic.

Obcęgi, 1) przyrząd do wyjmowania gwoździ itd.; 2) w myślistwie narzędzie do wyjmowania zwierząt ssących żywcem z nor.

Obcierka, w myślistwie strzał, który zwierza tylko drasnął, ale nie zranił go poważnie.

Obcowanie świętych, ob. Świętych obcowanie.

Obdorsk, najbardziej na północ wysunięta osada w Syberji Zachodniej, nad rz. Połujem, dopływem Obi, ok. 200 mieszk.

Obducent (łac.), lekarz, wykonywujący obdukcję.

Obdukcja (łac.), sądowo-lekarskie oględziny ran i uszkodzeń cielesnych, niezbędne celem ustalenia karalności sprawcy czynu. W zasadzie o. składa się z trzech części: 1) wyśledzenia stanu uszkodzeń, 2) opisu protokularnego wyników oględzin, 3) opinji lekarza, dotyczącej wniosków o rodzaju uszkodzeń.

Obedjencja (łac.), posłuszeństwo duchownego względem przełożonego; o. zakonna, wypełnianie wszystkich rozkazów zwierzchności zgodnie z regułą zakonu.

Obeid (El), ob. El Obeid.

Obejście, całość zabudowań gospodarczych i chaty wraz z podwórzem.

Obelga, inaczej obraza, rodzaj przestępstwa przeciwko czci osoby fizycznej; łączy się niekiedy z zamachami na nietykalność cielesną (obraza czynna), w innych przypadkach ogranicza się do obrazy symbolicznej (pogardy). Obraza słowna polega na użyciu względem obrażonego wyrażeń obelżywych. Obraza na piśmie znajduje wyraz w postaci pisma, wizerunku lub rysunku. Różnica między o. a zniesławieniem opiera się na tem, że przy zniesławieniu zarzut, uwłaczający czci, musi dotyczyć określonego faktu, a nie może ograniczyć się, jak przy obrazie, wyłącznie do ujemnego sądu lub obelżywego zachowania. W działaniu przestępnem zniesławienia tkwić musi przypisanie osobie zniesławionej pewnej cechy, dającej się objektywnie ustalić. Okoliczność zniesławiająca musi być bezwarunkowo rozgłoszona.

Obelisk, wieloboczny, najczęściej czworoboczny słup, zwężający się ku górze i zakończony u szczytu piramidką. Obeliski weszły w użycie w staroż. Egipcie, gdzie miały być symbolami promieni słońca. Często ustawiano je w świątyniach przed pylonami, bądź w środku dziedzińca wewnętrznego (np. w Luksorze, w Karnaku i in.). Pylony pokrywano hieroglificznemi napisami modlitewnemi, inkrustowanemi złotem i srebrem. Cały szereg obelisków przewieziono w okresie bizantyjskim do Konstantynopola i do Rzymu, gdzie ustawiono je jako pomniki zwycięstwa. Najsławniejszemi obeliskami są tzw. igły Kleopatry, monolity z różowego granitu assuańskiego, 21,5 m. wys., wykonane na rozkaz Thotmesa III około 1600 prz. Chr., i ustawione nad morzem w Aleksandrji. W 1877 wywieziono jeden z nich do Londynu, a w 1880 drugi do N. Jorku. Wspaniały obelisk egipski zdobi też Plac Zgody w Paryżu.

Obelisk.

Obelne prawo, obowiązujące ongiś sąd bartniczy, we wsi Jedlni pod Radomiem, gdzie mieszkańcy przeważnie trudnili się bartnictwem. Sąd ten składał się ze starosty, tj. sędziego sprawiedliwości prawa obelnego, i sześciu ławników.

Oberammergau, w. w Bawarji, rej. górnobawarska, nad rz. Ammer, 1900 mieszk.; słynne widowiska pasyjne co 10 lat, urządzane od 1634 r.

Oberbayern, Bawarja Górna, ob. Bawarja.

Oberek lub **obertas**, taniec niegdyś powszechny u ludu polskiego, z pewnemi odmianami tańczony w całej Polsce.

Oberfranken, Frankonja Górna, okrąg reg. w Bawarji, 7.514 km², 728.600 mieszk.; gł. m. Bayreuth.

Ober-Glogau, ob. Głogówek.

Oberhausen, m. pow. w Nadrenji (Prusy), nad rz. Ruhrą, 98.700 mieszk.; przemysł metalurgiczny, fabr. porcelany i szkła, wielkie piece.

Oberhessen, Hesja Górna, płn. prow. rep. Heseńskiej, 3.287 km², 322.000 mieszk.; gł. m. Giessen.

Oberhummer Eugen, geograf niemiecki, * 1859; prof. geografji historycznej na uniw. w Monachjum, od 1903 w Wiedniu; autor prac, tyczących się szczególnie geografji historycznej i historji kartografji: „Die Insel Zypern", „Hellas als Wiege der wissenschaftlichen Erdkunde" i in.

Oberländer Adolf, malarz i rysownik niemiecki, * 1845, † 1923; karykaturzysta, pracował dla „Fliegende Blätter", malował także obrazy olejne: „Noahs Weinschenke", „Resignation" i in.

Oberländischer Kanal, ob. Elbląski Kanał.

Obermeyera krętki, Spirochaete obermeyeri, krętki, wywołujące dur powrotny (febris recurrens), wykryte 1873 przez lekarza niemieckiego O. Przenoszone są przez wszy.

Oberon (franc. Auberon), król elfów, po raz pierwszy wymieniony w starofrancuskim poemacie „Huon de Bordeaux" z końca XII w.; występuje w komedji Szekspira „Sen nocy letniej", w poemacie Wielanda „Oberon".

Oberon, czwarty satelita Urana, odkryty przez F. W. Herschel'a 1787. Odległość = 586.000 km.; obrót gwiazdowy $13^d 11^h 7^m 6^s.4$; wielkość gwiazdowa 14.

Ober-Ost, urzędowa nazwa okupowanych przez Niemców 1916—1918 krajów płn.-wsch.: b. gub. grodzieńskiej, kowieńskiej, suwalskiej i wileńskiej.

Oberösterreich, Austrja (Górna), ob.

Oberpfalz, urzędownie O. und Regensburg, okrąg rej. środk. Bawarji, 9.665 km², 611.700 mieszk.; gł. m. Ratyzbona (Regensburg); rolnictwo, chów bydła, kopalnie rudy żelaznej.

Obersalzbrunn, jedna z 3-ch wsi, leżących w okręgu Waldenburg, nad rz. Salzbach, 417 m. n. p. m.; miejscowość kąpielowa, 10 źródeł alkaliczno-solnych.

Oberschlesien, ob. Śląsk Górny.

Oberschöneweide, w. w rej. poczdamskiej (Prusy), nad rz. Szprewą, 25.600 mieszk.; w 1920 włączona do Berlina.

Oberstein, m. w Oldenburgu, nad rz. Nahe, 10.000 mieszk.; szlifiernie drogich kamieni.

Obertas, ob. oberek.

Obertyn, m-ko w pow. horodeńskim (woj. stanisławowskie), 4.600 mieszk.; pamiętne zwycięstwem wojsk polskich nad Wołochami 22. VIII. 1531.

Obertyński Zdzisław, uczestnik powstania 1863, poseł na sejm krajowy w Galicji, marszałek powiatu rawskiego, członek Małopolskiego Tow. Łowieckiego, właściciel dóbr Hujcze, † 1924.

Oberwanie się chmury, wyrażenie ludowe, oznaczające gwałtowny, ulewny deszcz.

Oberwanie się góry, ob. osuwisko.

Oberyssel, ob. Overijssel.

Oberża (franc. auberge), zajazd, gospoda dom gościnny.

Obesitas, ob. otyłość.

Obia albo **Obbia**, stol. sułtanatu O. w Somali włosk. (Afryka wsch.).

Obiady czwartkowe. Stanisław August Poniatowski zapraszał w czwartki na obiad uczonych, artystów, literatów, polityków. Podczas obiadu deklamowano i odczytywano najświeższe utwory. Zaproszenie na o. cz. było odznaczeniem. Zaproszony po raz pierwszy znajdował w serwecie medal z popiersiem króla i z napisem: „Merentibus",

Obiata, w Słowiańszczyźnie ofiara, składana bogom; O. całopalna, ofiara, w całości palona przed bóstwem.

Obicia, materjały, służące do okrywania przedmiotów, zwłaszcza ścian i podłóg w mieszkaniach; o. pierwotne były to plecionki ze słomy i sitowia, obecnie jeszcze używane w wielu krajach. Zczasem plecionki wyrugowane zostały przez tkaniny. W dalszym rozwoju cywilizacji nowożytne cenne materjały zastąpione zostały przez tańsze (płótno, perkal itd.). W XVIII w. wszedł w powszechne użycie, zamiast tkanin, papier kolorowy z dekoracjami, wykończonemi maszynowo, ob. tapety. W Polsce obicia papierowe cz. koltryny ukazały się już w XVI w., jako obicia wnętrz budynków drewnianych, zwłaszcza kościołów, zastępując malowidła, wykonywane bezpośrednio na drzewie. Barwne koltryny sporządzano przez wydobywanie rysunku i barwy drogą ręcznego odciskania wzoru (patronu), wyrzniętego w drzewie.

Obidowa, szczyt w paśmie Gorców, 1.207 m. wys., nad doliną Raby.

Obiegnik czyli grupetto, figura, należąca do tzw. ozdobników czyli ornamentów muzycznych. Składa się z nuty głównej i dwóch sąsiednich, obiegających ją dookoła, np. c' d' c' h c'. Może być albo wypisana (zazwyczaj drobnemi nutami) dokładnie albo wskazana znakiem ∾

Obierz, wszelkie sprzęty i narzędzia myśliwskie.

Obieża, w myślistwie miejsce, w którem wytropiono zwierza.

Obieżysasi, polscy robotnicy rolni, udający się na roboty sezonowe, zwłaszcza do Saksonji; nazwa używana przed wielką wojną.

Obigrawka, zwyczaj grania w nocy, w wilję wesela, u ludu polskiego.

Obiit (łac.), zmarł; napis na pomnikach.

Obitum (łac.), msza żałobna.

Obitus, śmierć, zgon.

Objaśnienie, uczynienie zrozumiałym jakiegoś faktu lub stanu rzeczy; ustalenie przyczynowego związku pomiędzy zjawiskami; ugruntowanie logiczne twierdzenia zapomocą dowodzenia.

Objaw Westphala, ob. kolano.

Objawienie, oznajmienie, uczynione ludziom przez Boga, dotyczące jakiejś prawdy, do której umysł ludzki nie doszedłby samodzielnie i której zrozumienie jest często niedostępne dla umysłu człowieka. „Prawdy objawione" są podstawą dogmatyczną religji objawionych, w przeciwieństwie do religji „naturalnej".

Objażdżka (kołowanie), w myślistwie polowanie na wilki podczas ich ucieczki; objeżdża się wówczas knieję z prosięciem.

Objekcja (łac.), przeczenie, zarzut.

Objekt (łac. obiectus — przeciwstawiony), przedmiot; A) jedna z klas przedmiotów, rozumianych w znaczeniu najbardziej ogólnem. W tem znaczeniu objektem jest wszystko, o czem możemy myśleć i o czem możemy wydać sąd. O. w tym sensie mogą być rozmaitego rodzaju: a) o. rzeczywiste, tj. takie, jakiemi są one w naszem doświadczeniu zmysłowem lub wewnętrznem, np. to, co widzimy, słyszymy, czego się dotykamy; b) o. realne, tj. takie, jakiemi są one naprawdę, tj. niezależnie od naszego doświadczenia subjektywnego, co staramy się ustalić zapomocą poszukiwań naukowych (np. atomy, elektrony itp.); c) o. idealne, istniejące jako wytwory naszego umysłu, których własności ustalamy bądź zapomocą definicyj (np. koło matematyczne itp.), bądź też dzięki fantazji (np. rusałki itp.). O. rzeczywiste dzielimy na rzeczy fizyczne i psychiczne. O. przeciwstawiamy pojęcia, rozumiane jako znaczenia słów i wogóle znaków. Pojęcie stanowi więc drugą klasę przedmiotów. Grupę trzecią stanowią same owe znaki (słowa). O. stanowią więc jedną z trzech klas przedmiotów wogóle:

Przedmioty wogóle:
- 1. znaki
- 2. pojęcia
- 3. objekty:
  - rzeczywiste
  - realne
  - idealne

B) rzecz, jako przedmiot fizyczny.

Objekt działań wojennych, ob. przedmiot działań wojennych.

Objektyw, termin filozoficzny, używany przez filozofa austrjackiego A. Meinonga i jego szkołę. Według jego „teorji przedmiotów" przedmioty dzielą się na objekty i objektywy. Te ostatnie, to „stany rzeczy", tj. to, co może być ustalone, jako stosunki, zachodzące pomiędzy objektami. O. są treścią sądów. O. formułujemy w zdaniu, zaczynającem się od słowa „że". Np. o. będzie stan rzeczy, „że ziemia jest kulą".

Objektyw, objektywa lub soczewka przedmiotowa, soczewka, wzgl. kompleks soczewek, zwrócony ku przedmiotowi oglądanemu zapomocą lunety, mikroskopu, aparatu fotograficznego i in. przyrządów optycznych. Największe o. mają refraktory (ekwatorjały) w następujących obserwatorjach: Nikołajewsk (Rosja), o średnicy 103 cm. (Grubb); Yerkesa (Chicago, Ameryka), 100 cm. (Alvan Clark); Licka (Kalifornja), 90 cm. i 79 cm. (Alvan Clark); Meudon (Francja), 83 cm. (bracia Henry); Poczdam (Niemcy), 77 cm. (Steinheil); Nicea (Francja), $75^1/_3$ cm. (br. Henry); Pułkowo (Rosja), 75 cm. (Alvan Clark); Alleghany (Ameryka), 75 cm.; Paryż, $74^1/_3$ cm. (Martin), Greenwich (Anglja), $70^1/_3$ cm. (Grubb).

Objektywacja, uprzedmiotowienie tego, co nie nosi charakteru objektywnego. Np. uczucia, stany subjektywne, ulegają objektywacji z chwilą, gdy są badane naukowo, tj. stają się dla badającego przedmiotem.

Objektywizm, bezstronność, rzeczowość, np. o., z jakim ktoś opisał zdarzenie, którego był świadkiem.

Objektywność, przedmiotowość, 1) właściwość przedmiotu, na której mocy uważamy go za objektywny; o. przypisujemy tym

cechom przedmiotu, które są niezależne od nas, w przeciwieństwie do cech subjektywnych; 2) zgodność z przedmiotem, np. objektywność, z jaką ktoś przedstawia dany fakt, tj. tak, jak on się odbył naprawdę, bez dodatków i przekształceń subjektywnych.

Objektywny, przedmiotowy, 1) taki, jaki jest przedmiot, niezależnie od nas, tj. od jednostki poznającej i doświadczającej, np. w tem znaczeniu objektywne są własności trójkąta, stwierdzane przez geometrję itp.; 2) powszechnie obowiązujący w znaczeniu kantowskiem; sądy naukowe są w tem znaczeniu objekywne.

Objektywowy pryzmat, pryzmat, umieszczony przed objektywem astrografu. W ten sposób możemy sfotografować odrazu wielką ilość widm gwiazd dla systematyki widmowej; oprócz tego p. o. ma zastosowanie przy fotografowaniu widm ciał niebieskich o słabej jasności (komet, mgławic).

Ob-Jenisejski Kanał, droga wodna, dług. 899 km., w środk. Syberji łącząca dorzecze Obi z dorzeczem Jeniseju.

Objezierze, w. w pow. obornickim (woj. poznańskie); pałacyk Turnów z biblioteką i zbiorami starożytności, kopiec Kościuszki, usypany w 1818 z inicjatywy Niemcewicza i innych.

Objętki, w myślistwie sieci, obejmujące knieje.

Objętościowa analiza, ob. miareczkowa analiza.

Objętość lub miara objętości, liczba, podporządkowana wielościanowi lub dowolnej bryle, i wyrażająca stosunek jej do wielościanu, przyjętego za jednostkę objętości, najczęściej do sześcianu, którego krawędź jest jednostką długości. Za praktyczną jednostkę obj. przyjmuje się zwykle sześcian o krawędzi, równej metrowi lub centymetrowi (metr lub centymetr sześcienny: m^3 lub cm^3); obj. sześcianu: a^3, gdzie a — długość krawędzi; obj. prostopadłościanu: a. b. c, gdzie a. b i c. — długości trzech krawędzi, wychodzących z jednego wierzchołka; obj. ostrosłupa i stożka: $^1/_3$ S.h, gdzie S — pole podstawy, h — długość wysokości; obj. kuli — $^4/_3 \pi r^3$, gdzie r — długość promienia (liczba π, ob. okrąg). O. właściwa, objętość jednego grama ciała. O. właściwa w temperaturze krytycznej nazywa się objętością krytyczną. O. atomowa, o. zajmowana przez gram-atom danego pierwiastka w danym związku chemicznym. O. cząsteczkowa albo molowa, objętość zajmowana przez gram-cząsteczkę (mol) danego ciała.

Oblaci (łac.), 1) dzieci, ofiarowywane Bogu w wiekach średnich na służbę w klasztorach, celem przygotowania ich do stanu zakonnego; 2) dorosłe osoby, które, nie będąc mnichami, przyłączają się do pewnych zakonów; 3) zgromadzenia katolickie, męskie i żeńskie, poświęcające się misji wewnętrznej i zewnętrznej. Członkowie ich nie składają ślubów, lecz tylko przyrzeczenie.

Oblaszczka, w myślistwie śnieg lśniący, z wierzchu zamarzły, po którym polować nie można.

Oblata (łac.), wpisy do ksiąg wieczystych, przechowywanych w dawnej Polsce w sądach. Wpisy te odnosiły się do aktów zeznanych gdzieindziej, a więc nie przed urzędnikiem, czyniącym oblatę.

Oblata, ob. opłatki.

Obleńce, ob. Nematodes.

Oblewiny, poczęstunek przy ludowych uroczystościach rodzinnych i domowych.

Obłęgorek, w. w pow. i woj. kieleckiem, ofiarowana w 1900 Henrykowi Sienkiewiczowi, jako dar narodowy; pałac i park.

Oblężenie twierdzy, obstawienie twierdzy ze wszystkich stron wojskiem, stopniowe redukowanie jej umocnień, wyczerpywanie jej środków walki i zapasów żywności. W starożytności oraz w wiekach średnich opasywano twierdzę zwartem obwałowaniem, które stopniowo podsuwano ku jej umocnieniom, rozwalano jej mury i przypuszczano szturm; często twierdza musiała kapitulować ze względu na brak żywności. Obecnie, po przecięciu dróg, prowadzących do twierdzy, oblegający obiera kilka fortów, na które skierowuje natarcie w celu przełamania linji umocnień i na nie kieruje główny wysiłek, prowadząc jednocześnie natarcia ponowne na innych odcinkach, aby uniemożliwić udzielenie wydatniejszej pomocy atakowanym fortom. Do tych fortów podsuwa się piechotę przy pomocy artylerji oblężniczej, która, prowadząc nieustanny ogień, rozwala umocnienia i uniemożliwia obronę (bombardowanie). Zdobycie kilku fortów często otwiera drogę do samego miasta.

Oblicze (facies), w znaczeniu geolog. ob. facja.

Oblig (łac.), przyznanie należności na piśmie, skrypt dłużny, rewers.

Obligacje, papiery kredytowe oprocentowane, stanowiące dowód wierzytelności. O. należy odróżniać od akcyj, które stanowią dowód współwłasności, nie długu. O. bywają wypuszczane przez miasta, przedsiębiorstwa państwowe i miejskie, przez towarzystwa akcyjne.

Obligat, nazwa głosu instrumentalnego, towarzyszącego melodji głównej w utworze, ale obowiązującego wykonawcę do wygrania go bez jakiejkolwiek zmiany. Pochodzi z czasów kiedy tzw. bas cyfrowany pozwalał na dowolne wprowadzanie instrumentów i figuracyj. Umieszczony przy nazwie instrumentu, np. „violino obligat", wyraz ten wskazuje, że nietylko muszą tu być użyte skrzypce, lecz że i melodja tych skrzypiec musi być ściśle wykonana.

Obliteracja (łac.), obliteratio, zamknięcie światła naczyń (wskutek miażdżycy lub kiły), względnie zamknięcie jam ciała, jako następstwo przebytych zapaleń.

Obława, polowanie leśne z większą liczbą ludzi, na grubego zwierza; o. bywa dwojaka: 1) ruchoma, gdy obławnicy w linji prze-

chodzą pewną część lasu, pędząc zwierzynę na strzelców; 2) stała, gdy obławnicy stoją na miejscu i tylko odstraszają zwierza, aby nie uszedł za linję.

Obłąk, 1) półkole zębate w żelazach do łowienia zwierząt; 2) rodzaj sideł na ptaki.

Obłąkanie, psychosis, choroba umysłowa, cechująca się zaburzeniami w zakresie nastroju (nadmierny smutek lub wesołość) i woli (zwiększona lub zmniejszona impulsywność) przy braku zmian w zakresie intelektu.

Obłąkanie pierwotne, ob. paranoia.

Obłęd, amentia, ostre zaburzenie psychiczne, trwające od kilku dni do 1/2—1-go roku; cechuje się niepoznawaniem przez chorego otoczenia, mówieniem bez związku, omamami (halucynacjami, ob.), skłonnością do czynów gwałtownych. Po wyzdrowieniu chory nie pamięta o przebytym o. O. zdarza się w przebiegu chorób zakaźnych, po znacznych utratach krwi; u kobiet po połogu lub przy karmieniu.

Obłęd pieniaczy, ob. paranoia querulans.

Obłoczniaki, ob. Hymenomycetes.

Obłomowszczyzna, ob. Gonczarow Iwan.

Obłoniak, ob. perithelioma.

Obłóczyny, uroczyste przybranie habitu zakonnego przy składaniu ślubów przez zakonnicę.

Obły, podługowato-okrągły, inaczej owalny.

Obmiński Tadeusz, inżynier budowniczy, * 1874 we Lwowie; studja na Politechnice Lwowskiej; 1908 docent, 1910 prof. budownictwa na Politechnice Lwowskiej; zbudował szpital w Sokalu, kościół w Jaremczu, wiele gmachów we Lwowie; napisał: „Geneza i rozwój budownictwa drewnianego jako przyczynek do historji kultury Słowian“ (1908).

Obniżenie litorinowe, ob. litorinowe morze.

Obodryci (Obotryci), grupa Słowian połabskich, która zajmowała niegdyś obszar między dolną Łabą, Stepenicą a Warszawą; podbita w XII w. przez Niemców, zupełnie zniemczona; O. dzielili się na wiele szczepów, jak Obodryci właściwi, Wagrowie, Połabianie, Smoleńcy, Limianie, Moryczanie i in.

Obojczyk, clavicula, u człowieka kość wydłużona, wygięta w kształcie litery S, znajdująca się w górnej części klatki piersiowej; służy do połączenia mostka z łopatką. U ptaków obojczyki zrastają się zazwyczaj w tzw. widełki (furcula), miejsce zaś zrostu łączy się zapomocą wiązadła z mostkiem. U wielu kręgowców, np. u krokodyli, kopytnych, wielorybów i drapieżnych obojczyka brak.

Obojętna temperatura, zw. także fizjologicznym punktem zerowym, temperatura, która w danem miejscu skóry nie wywołuje żadnego czucia, tj. ani czucia ciepła ani zimna. Jest ona różna dla rozmaitych miejsc skóry, waha się od 10° do 39° C. Stały bodziec temperatury, wywołujący w danem miejscu skóry początkowo wyraźne czucie ciepła lub zimna, po dłuższem działaniu wywołuje coraz słabsze czucie, aż wkońcu przestaje zupełnie być odczuwany, staje się temperaturą obojętną.

Obojętne elektrycznie ciała, ob. neutralne elektrycznie ciała.

Obojętny odczyn (chem.) posiadają związki chemiczne, których roztwór nie zawiera wolnych jonów wodorowych (odczyn kwaśny) lub też wodorotlenowych (odczyn alkaliczny).

Obojnactwo, ob. hermafrodytyzm.

Obok, port na wsch. wybrzeżu Afryki w zatoce Adeńskiej w Somalisie franc., nabyty przez Francję w 1862, w celu założenia w nim składu węgla, zajęty faktycznie dopiero w 1883.

Obol (obolos), zdawkowa moneta grecka z miedzi i srebra, równa 1/6 drachmy. W starożytności wkładano zmarłemu w usta o. jako należytość dla Charona za przewóz duszy do świata zmarłych. Analogicznie wkładano pieniążki w usta zmarłym w staroż. Galji, Germanji i Słowiańszczyźnie.

Obol, pr. dopływ Dźwiny, dług. 158 km.

Obolenskij, książęcy ród rosyjski, wywodzący się od Konstantina Jurjewicza, ks. na Oboleńsku: 1) Jewgienij, dekabrysta, * 1796, † 1865; skazany 1826 na śmierć, ułaskawiony na katorgę, uwolniony 1856; brał czynny udział w opracowaniu kwestji włościańskiej; pozostawił „Wospominanja o 1825—26 g.“; 2) Leonid, krytyk i publicysta, * 1815, † 1906; napisał: „Razwitje czustwowanij“, „Neo-marksisty“, „Istorja mysli“ i in.

Obongo, ob. Abongo.

Obońka, płaska beczułka, używana na Podhalu do przewożenia mleka na siodle.

Oborniki, m. pow. nad Wartą (woj. poznańskie), 4.300 mieszk.; sanatorjum dla chorych płucnych.

Oborski Aleksander, grafik polski, * 1779, † 1841; rozwinął się pod wpływem Norblina; karykatury rodzajowe, główki.

Oborski Ludwik, działacz polityczny na emigracji, * 1787, † 1873 w Londynie; od 1806 w wojsku polskiem, dosłużył się stopnia pułkownika; po 1831 we Francji, wydalony niebawem do Anglji; członek Towarzystwa Demokratycznego; należał do wielu ruchów zbrojnych, jak wyprawa sabaudzka 1833 r., powstanie poznańskie 1848 r. i in.

Oborski Mikołaj, duchowny, * 1611, † 1689; ofiarowane przez Jana III w 1677 arcybiskupstwo lwowskie odrzucił przez skromność; z polecenia stolicy apostolskiej komisarz do procesu o życiu i cudach św. Stanisława Kostki, bł. Jana Kantego, św. Salomei i św. Kunegundy.

Oborski Tomasz, biskup sufragan krakowski, * 1571, † 1645; odbył pielgrzymkę do Jerozolimy i dwukrotnie do Rzymu.

Oborywanie wsi, zwyczaj ludowy, mający na celu stworzenie koła magicznego, którego nie może przekroczyć zła siła. Pług taki ciągnęły niegdyś nagie kobiety; obrzęd ten stosuje lud polski przeciw zarazie.

Obotryci, ob. Obodryci.

Obowiązek, konieczność spełnienia jakiegoś czynu z nakazu zewnętrznego (np. administracyjnego lub prawnego), albo też z nakazu wewnętrznego, który bądź przyjmujemy dobrowolnie, bądź też sami go sobie stwarzamy w przeświadczeniu, że dany czyn, jako moralnie wartościowy, powinien być przez nas spełniony, nawet wbrew naszym skłonnościom osobistym. Tę odczutą i uznaną niezbędność dokonania danego czynu lub urzeczywistnienia danej normy etycznej nazywamy poczuciem obowiązku.

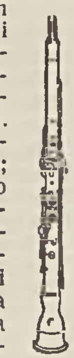
Obowiązkowa część, ob. prawo spadkowe.

Obowocnia, ob. owoc.

Obozińskie jezioro, ob. Godziszewskie jezioro.

Oboźny, w Polsce przedrozbiorowej i na Litwie tytuł wyższych urzędników wojskowych. Korona i Litwa miały po dwóch o. (wielkiego i polnego). Mianowanie o. początkowo należało do prerogatyw hetmana, a poczynając od 1776, do króla. Nazwa, użyta w 1927 przez R. Dmowskiego, jako godność w założonym przez niego Obozie Wielkiej Polski.

Obój, instrument muzyczny dęty, drewniany, długości około 50 centymetrów, kształtu fujarki, zakończonej charakterystycznym kielichem i opatrzonej klapami, których ilość w najnowszych czasach dochodzi do kilkunastu. Ustnik jest spłaszczoną rurką, w której znajduje się podwójny języczek, złożony z dwóch trzcinowych płytek. Języczek ten czyli stroik jest specjalną własnością instrumentów „stroikowych“, i on to powoduje wysoce znamienne ich brzmienie, cokolwiek nosowe, jakby stłumione. Obój posiada szeroką skalę chromatyczną od *b* do *f*³, brzmiącą jednolicie; jedynie najwyższe tony brzmią nieco cieniej. Charakter instrumentu jest wybitnie sielski ale zdolność ekspresji nadaje mu szersze znaczenie kolorystyczne, zwłaszcza w orkiestrze. O. pochodzi z Francji, jak to wskazuje pierwotna nazwa haut bois, z której powstała włoska i niemiecka nazwa oboe. Odmianą oboju jest rożek angielski, będący obojem większych rozmiarów i niższej skali dźwiękowej. W XVIII wieku szerokie zastosowanie miała odmiana, zwana oboe d'amore. Był to obój o tęższym nieco dźwięku od zwykłego, a lżejszym od dźwięku rożka angielskiego. Skalę miał niższą o tercję, gdyż strojono go w a, to znaczy, że gama c-dur brzmiała jak a-dur. W nowszych czasach próbowano przywrócić temu instrumentowi dawne znaczenie.

Obój.

Obóz, stanowisko w otwartem polu, na którem wojsko zatrzymuje się na pewien czas. Stąd wyrażenie „stanąć obozem“. Rozbijanie obozu datuje się od najdawniejszych czasów. Rzymianie rozróżniali obozy nocne (mansiones) i stałe (castra stativa); te dzieliły się na letnie (aestiva) i zimowe (hiberna). O. rzymski, o kształcie kwadratowym, otoczony był rowem (fossa) i wałem (vallum), broniony był poza tem ostrokołem; posiadał cztery bramy: główną (porta praetoria), porta decumana, dextra i sinistra. Za bramą gł. znajdował się namiot wodza (praetorium), koło niego mieścił się jego orszak. Wpobliżu znajdowało się forum. Pośrodku obozowała kawalerja, po bokach sprzymierzeńcy. Żołnierze obozowali po 10-ciu w namiotach skórzanych. W wiekach średnich rozpowszechnił się zwyczaj otaczania obozu taborem z wozów. W Polsce jeszcze w XVII w. tabor okopywano; służył on u nas za ośrodek oporu, dookoła którego odbywał się manewr. Przykładem wspaniałego zastosowania obozu do tego celu może służyć bitwa pod Obertynem w 1531 r. W dobie obecnej obozy stosowane są dla celów wyszkolenia wojskowego. Tzw. obozy ćwiczebne, zakładane zazwyczaj w okresie letnim, odgrywają dużą rolę przy wyszkoleniu oddziałów w służbie polowej. Obozy koncentracyjne, przeznaczone do internowania jeńców wojennych, są izolowane i poddane w życiu wewnętrznem rygorowi wojskowemu.

Obóz warowny, duża współczesna twierdza z wysuniętemi samodzielnemi fortami. Zadaniem takiego o. jest zamknięcie przeciwnikowi możności posuwania się w pewnym kierunku lub obrona pewnych ważnych objektów. Ze względu na duży obszar, zajmowany przez o. w., oblężenie jego wymaga znacznej ilości wojsk i często się nie opłaca; ma tę dodatnią stronę, że może służyć za oparcie do manewru armji polowej, która pod jego osłoną może się uporządkować w razie niepowodzenia; ułatwia również przeprowadzenie koncentracji większych mas i może przejściowo służyć za podstawę operacyjną.

Obóz Wielkiej Polski, stronnictwo polityczne, zawiązane na zjeździe poznańskim 5. XII. 1926 w myśl wskazań Romana Dmowskiego. O. W. P. zgodnie z ideą swoją, wypowiedzianą w programowej broszurze pt. „Zagadnienie rządu“ (1927) — „w pierwszym okresie swej działalności nie ma brać udziału w polityce bieżącej — a jedynie ześrodkować swe wysiłki na jednoczeniu żywiołów narodowych i pracy organizacyjnej“. Wydawnictwem O. W. P. są „Wskazania programowe“.

Obra, 1. dopływ Warty, dług. 240 km; tworzy rozległe bagna.

Obra Zgniła lub Obrzyca (niem. Faule Obra), pr. dopływ Obrzycy, dopływu Odry.

Obrabiarki, maszyny, służące do obrabiania, tj. nadawania żądanego kształtu materjałom przemysłowym, jak metale, kamień, drzewo, kość, róg itd.

Obrachunkowa Izba, ob. clearinghouse.

Obradović Dositije, literat serbski, twórca języka piśmiennego i literatury narodowej serbskiej, * 1739 w Banacie, † 1811 w Belgradzie; wydanie zbiorowe pism jego wyszło w 10 tomach (1850).

Obramowanie przy wstrzeliwaniu się (art.), znalezienie najbliższego krótkiego strzału (pocisk pada przed celem) i najbliższego długiego

strzału (pocisk pada za celem). Po odnalezieniu celowników, odpowiadających obu tym strzałom, działo może przejść do ostrzeliwania samego celu.

Obraz pamięciowy, odtworzona poglądowo treść postrzeżenia zmysłowego, bez udziału odnośnego bodźca fizycznego. Wszelkie wspomnienia występują w postaci o. p., będącego konkretnem echem, odbiciem dawnego przeżycia. Istnieje tyleż dziedzin o. p., ile istnieje dziedzin postrzeżeń zmysłowych: o. p. mogą być wzrokowe (np. wspomnienie widoku górskiego), słuchowe (np. wspomnienie głosu osoby znajomej, melodji), węchowe (uprzytomnienie sobie zapachu róży) itd. O. p. różnią się od postrzeżeń i czuć oryginalnych tem, że są od nich mniej intensywne, bledsze, uboższe w szczegóły i bardziej krótkotrwałe. Różnice indywidualne żywości i wyraźności o. p. są u różnych osób znaczne. Dzieci posiadają żywsze o. p., niż dorośli, kobiety — żywsze, niż mężczyźni, artyści — żywsze, niż ludzie zwykli. O. p. bywają zazwyczaj lokalizowane w przestrzeni, danej w wyobrażeniu. O. p. wzrokowe posiadają wyraźne cechy przestrzenne.

Obraza, ob. *obelga*.

Obraza majestatu, wykroczenie przeciwko monarsze, nieuszanowanie jego osoby. Ob. *przestępstwa polityczne*.

Obrazkowate, ob. *Araceae*.

Obrazkowiec plamisty, ob. *Arum maculatum*.

Obrazoburcy, ob. *ikonoklaści*.

Obrazowe pismo, inaczej *ideograficzne pismo*, najdawniejszy sposób utrwalania wyrazów i zdań na kamieniu, skórze, papierze itd.; w pierwszej fazie swego rozwoju składało się z obrazów przedmiotów, symbolizujących pewne pojęcia; zczasem, gdy ludy, stojące już na wyższych stopniach cywilizacji, zdołały rozłożyć wyrazy na dźwięki, oddawać zaczęto każdy dźwięk zapomocą wyobrażenia przedmiotu, którego nazwa zaczynała się prawdopodobnie od danego dźwięku; tą drogą powstało pismo hieroglificzne, rozpowszechnione przez szereg wieków w Egipcie, Babilonie i innych krajach; dalszy postęp polegał na tem, że obrazy, używane na oznaczenie pewnego dźwięku, skracane były i upraszczane w ciągłem użyciu; powstało wtedy pismo klinowe, pismo hieratyczne egipskie, runy skandynawskie oraz pismo chińskie; w drodze dalszej ewolucji dostosowywać zaczęto powstałe w ten sposób znaki do potrzeb poszczególnych języków (ob. *pismo*).

Obrazy cudowne, wizerunki, budzące wśród katolików szczególne uczucia czci, nabożeństwa i zaufania, i ściągające zazwyczaj liczne pielgrzymki wiernych; znajdują się we wszystkich krajach katolickich. We Włoszech słynie o. c. w Loreto, w Hiszpanji w Montferrat, w Szwajcarji w Einsiedeln, w Polsce głównie w Częstochowie (Jasna Góra) i w Wilnie (Ostra Brama).

Obrazy optyczne, ob. *zwierciadło*.

Obrazy wzrokowe subjektywno-zmysłowe, po raz pierwszy opisane przez lekarza wiedeńskiego Urbantschitcha, później dokładniej zbadane przez psychologa niemieckiego E. W. Jaenscha, są to więcej lub mniej żywe wyobrażenia albo obrazy pamięciowe, tem różniące się od zwykłych obrazów pamięciowych, że posiadają cechy zupełnie zmysłowe, jak postrzeżenia, tak, że osobnik ma wrażenie, że widzi je nie „oczyma duszy", lecz wzrokiem cielesnym w tej samej przestrzeni, w której ukazują się postrzeżenia zmysłowe. Mają więc cechy halucynacyj, lecz niemi nie są, ponieważ osobnik doskonale zdaje sobie sprawę z ich subjektywności, podczas, gdy jednostka, mająca halucynacje, bierze je za rzeczywistość. Nie są to również czucia następcze, ponieważ występują w odmiennych warunkach. Różne osoby posiadają o. w. sub.-zm. w rozmaitym stopniu wyraźności i dokładności. Obrazy te są charakterystyczne dla wieku młodzieńczego, później znikają albo słabną. Zdają się one również być przywilejem wielu poetów i artystów, którzy widzą dosłownie sceny i postaci, opisywane przez nich. Jaensch nazwał osoby, obdarzone zdolnością wywoływania o. w. s.-z., *ejdetykami*.

Obrażenie, uszkodzenie ciała, wywołane przez czynniki zewnętrzne: *mechaniczne* (np. uderzenie narzędziem tępem lub ostrem, postrzał, przejechanie), *cieplne* (oparzenie lub odmrożenie), *elektryczne* (rażenie piorunem lub prądem), *chemiczne* (poparzenie kwasami lub ługami). O., umyślnie lub przypadkowo zadane, są karalne według wszystkich obowiązujących ustawodawstw.

Obrecht *Jakób*, ob. *Hobrecht*.

Obrenowicz, serbska dynastja książęca, do której należeli: 1) *Miłosz*, * 1784, † 1860, założyciel dynastji; 2) *Milan II*, † 1839; 3) *Michał III*, * 1823, † 1868; 4) *Milan IV* (ob. *Milan I*); 5) *Aleksander*, syn poprzedn., † 1903; na nim wygasła dynastja.

Obrębowicz *Kazimierz*, działacz społeczny, * 1853 w Poznaniu, † 1913; inżynier, od 1885 zamieszkały w Warszawie; przez długie lata prezes sekcji technicznej w Tow. popierania przemysłu i handlu, przewodniczący zjazdów technicznych, członek rady nadzorczej Polskiej Macierzy Szkolnej; ogłosił szereg prac z dziedziny techniki: „Krótki zarys budownictwa miejskiego" (1886) i in.; redagował czasopismo „Technik".

O'Brien *William*, działacz irlandzki, *1852; członek angielskiej Izby Gmin, założyciel „All-for-Ireland League", wielokrotnie więziony, 1890 schronił się do Ameryki; napisał: „When we were boys", „Recollections" i in.

Obrok, w dawnej polszczyźnie nazwa codziennego pożywienia, zwłaszcza wyznaczanego komuś zgóry przez inną osobę; obecnie nazwa paszy ziarnistej (owies itd.), dawanej koniom.

Obrona, jeden ze sposobów walki, pozwalający na pełniejsze wykorzystanie ognia, na wybór terenu walki i prowadzenie jej słabszemi siłami; bywa stosowana, gdy chodzi o wyczer-

panie sił przeciwnika. W czystej formie nie spotyka się ani obrony ani natarcia: zawsze na pewnych odcinkach prowadzi się działanie obronne, na innych zaczepne. O. *bierna* polega na odpieraniu ciosów przeciwnika, *czynna* na wyszukaniu chwili do przejścia do przeciwnatarcia.

Obrońca węzła, duchowny, powołany do obrony ważności małżeństwa w sądach konsystorskich; bierze udział w procesie jako strona; przysługuje mu prawo wglądania do akt. Instytucję o. w. zaprowadził Benedykt XIV konstytucją *Dei miseratione*, w 1741; w Polsce znana była w sądownictwie cywilnem 1825—1836.

Obroszyn, w. w pow. gródeckim (woj. lwowskie), letnia rezydencja rz.-kat. arcybiskupów lwowskich; pałac w stylu barokowym.

Obrotek, przynęta w kształcie sztucznej rybki, założona na haczyk wędki.

Obrotnia, urządzenie, służące do obracania lokomotyw i wagonów kolejowych i przeprowadzania ich na inny tor najkrótszą drogą.

Obrotowy podatek. Na całym obszarze Państwa Polskiego obowiązuje ustawa o podatku przemysłowym z dn. 15 lipca 1925 r. (Dz. Ust. Nr. 79, poz. 550). W myśl tej ustawy podatek przemysłowy właściwie składa się z dwóch podatków, a mianowicie z właściwego podatku przemysłowego, pobieranego w formie świadectw przemysłowych (patentów), i z podatku od obrotu, tj. od zarobków brutto, przyczem samodzielne wolne zawody opłacają jedynie p. o., a przedsiębiorstwa handlowe, przemysłowe i kredytowe zarówno jeden jak i drugi podatek.

Obrotowy ruch ciała, ruch, przy którym każdy punkt ciała zakreśla drogę kołową. Środki wszystkich kół leżą na jednej prostej, tzw. *osi obrotu*, prostopadłej do płaszczyzn tych kół. W mechanice teoretycznej rozważa się ruch obrotowy punktu materjalnego. *Prędkością kątową* nazywa się stosunek kąta, zakreślonego w ciągu pewnego czasu przez promień wodzący punktu, do tego czasu; określenie to stosuje się wyłącznie do ruchu obrotowego jednostajnego, dla którego stosunek ten, a więc prędkość kątowa, jest wielkością stałą. Przy ruchu obrotowym zmiennym, prędkością kątową nazywa się pierwsza pochodna kąta, zakreślonego przez promień wodzący, względem czasu. Przy ruchu obrotowym występuje tzw. *przyśpieszenie dośrodkowe*. Przyśpieszenie to, w przypadku ruchu jednostajnego, równe jest $\frac{v^2}{r}$, gdzie v jest prędkością linjową danego punktu, a r promieniem jego drogi. Przyśpieszenie dośrodkowe jest w każdym punkcie drogi punktu skierowane ku środkowi koła, po którym ten punkt się porusza. Z pomiędzy ruchów obrotowych niejednostajnych wyróżniamy ruchy jednostajne zmienne, przy których prędkość kątowa wzrasta lub maleje jednostajnie. *Przyśpieszeniem* (*opóźnieniem*) *kątowem* nazywamy wtedy stosunek przyrostu (dodatniego lub ujemnego) prędkości kątowej do czasu, w którego ciągu przyrost ten się dokonywał. Ponieważ przyśpieszenie jest zawsze wynikiem pewnej siły, działającej na poruszające się ciało, więc na każdy punkt ciała, będącego w ruchu obrotowym jednostajnym, działa zawsze siła stała, zw. *siłą dośrodkową*. Sile tej, zgodnie z trzecią zasadą dynamiczną Newtona, towarzyszy równa jej i odwrotnie skierowana *siła odśrodkowa*. W planimetrji rozważa się nadto obrót figur płaskich dookoła punktu — *środka obrotu*. *Figura obrotowa*, fig. geom. przestrzenna, utworzona przez wszystkie położenia, jakie zajmuje kolejno pewna fig. płaska przy obrocie o kąt pełny (360°). Jeśli figura płaska jest obszarem, otrzymujemy *bryłę obrotową* (ciało obrotowe), jeśli linją — *powierzchnię obrotową*. Bryłą obr. są np. kula, stożek (kołowy prosty), walec (kołowy prosty).

Obrowie, dziki naród, pochodzenia azjatyckiego, zjawiający się w historji w V w. W VI w. O. panowali w Dacji i zwyciężyli Słowian, zamieszkałych nad Bugiem. Poza tem prowadzili wojny z Grekami. Mieli wyginąć w VII w. wskutek szerzącej się wśród nich zarazy.

Obrowsky *Jakób*, malarz czeski, * 1882; autor „Cygańskiej Madonny", „Gorącego wieczoru", malowideł dekoracyjnych.

Obroża kolczasta, obroża, używana przy tresurze psa; składa się z nawleczonych na rzemyku kul drewnianych, nabijanych żelaznemi kolcami. Obroża *dławiąca*, zwyczajna obroża, zakładana psu.

Obrót, ob. *obrotowy ruch ciała*.

Obrót, *versio*, operacja położnicza, wykonywana w czasie porodu, mająca na celu poprawę uniemożliwiającego lub przedłużającego poród położenia płodu (np. poprzecznego lub ukośnego) na położenie dogodniejsze (podłużne). O. wykonać można na nóżkę (lub nóżki), na główkę, na pośladki (b. rzadko). O. *na nóżkę*, najczęściej stosowany, umożliwia szybkie ukończenie porodu przez ręczne wydobycie płodu.

Obrót (pod względem ekonomicznym), suma dochodów i wydatków w przedsiębiorstwie handlowo-przemysłowem, czyli cały ruch danego przedsiębiorstwa. *Obrotowy kapitał*, suma wartości, zużywanych na wytwarzanie.

Obrót gwiazdowy, okres czasu, po którego upływie planety lub satelity powracają do poprzedniego położenia względem gwiazd stałych.

Obrót międzynarodowy, 1) ogół wzajemnych stosunków między państwami; 2) handlowa wymiana towarów między różnemi państwami.

Obrót synodyczny, okres czasu, po którego upływie planety lub satelity powracają do poprzedniego położenia względem słońca.

Obruczew *Władimir*, geolog i podróżnik rosyjski po Turkiestanie ros., po Gobi, pustyni Ordos, Mongolji i Syberji, * 1863; od 1902 prof politechniki w Tomsku.

Obrys, ob. *kontur*.

Obrządek, ogół różnic językowych i liturgicznych, zachodzących między poszczególnemi grupami członków kościoła katolickiego. W kościele zachodnim istnieją cztery obrządki: łaciński, ambrozjański, mozarabski i brakareński; kościół wschodni rozpada się na pięć obrządków: grecki, ormiański, syryjski, koptycki i maronicki. Obrządki kościoła wschodniego tworzą odrębne społeczności z samoistnie zorganizowanemi hierarchjami kościelnemi. Każdy wierny należy do tego obrządku, według którego został ochrzczony. Przejście z jednego obrządku na drugi wymaga w Kościele zachodnim zezwolenia Stolicy Apostolskiej.

Obrzezanie, circumcisio, operacja rytualna obcięcia napletka u osób płci męskiej u żydów (w 8-ym dniu życia), u mahometan (w 13-ym roku życia) i niektórych ludów Afryki. W pierwotnem zastosowaniu miało jakoby znaczenie higjeniczne; rozpowszechnione było u ludów starożytnego Wschodu: Egipcjan, Fenicjan, Syryjczyków, Kapadocjan i in.

Obrzęk, oedema, nagromadzenie się większej ilości płynu w tkankach lub w jamach ciała; występuje najczęściej przy schorzeniach serca, nerek, wątroby lub przy długotrwałem głodzeniu się (obrzęki wojenne).

Obrzęk śluzakowy, ob. myxoedema.

Obrzmienie, ob. intumescencja.

Obrzud Stanisław, literat, * 1868 w Nowym Sączu; studja w Krakowie i Wiedniu; ogłosił: „Słoneczna pieśń" (1908), poezje i nowele w czasopismach.

Obrzut Andrzej, lekarz polski, * 1855, † 1910; 1881—1883 lekarz wojskowy; od 1883 asystent przy katedrze anatomji patologicznej, 1891 profesor w Pradze, 1896 we Lwowie. Zostawił liczne prace specjalne. Wspólnie z prof. Hlavą napisał dwutomowy podręcznik anatomji patologicznej.

Obrzyca, ob. Obra Zgniła.

Obsada, ob. załoga.

Obscurum per obscurius (łac.), rzecz ciemną (niezrozumiałą) tłumaczyć przez jeszcze ciemniejszą.

Obsekwje, nabożeństwo za dusze zmarłych.

Obsequium amicos, veritas odium parit (łac.), uprzejmość rodzi przyjaciół, prawda — nienawiść.

Obserwacja, planowe i systematyczne skierowanie uwagi na przedmiot lub zjawisko, które pragniemy poznać, bez wpływania z naszej strony na warunki, w których się ono odbywa. O. jest obok eksperymentu (doświadczenia) doniosłą metodą badania naukowego. Wspomniane jednak niewpływanie ze strony obserwatora na przebieg zjawiska sprawia, że metoda czystej o. ustępuje pod względem wartości metodzie eksperymentalnej.

Obserwacyjny punkt, stanowisko, przeznaczone do obserwowania przeciwnika, postępów własnych oddziałów, skuteczności własnego ognia art. lub kierowania nim. P. o. musi posiadać dostateczne pole widzenia, a jednocześnie być mało widoczny od strony wroga, i dawać obserwatorowi gwarancje bezpieczeństwa. P. o. wyposaża się obecnie w przyrządy optyczne oraz telefon, przeznaczony do komunikowania obserwacyj; niekiedy znajduje się na nich również plan przedpola, pozwalający na dokładne podawanie obserwacyj. W wojnie pozycyjnej p. o. umacnia się; niekiedy stosuje się do tego celu wieżyczki pancerne. W celu zapewnienia ciągłości obserwacyj należy mieć kilka zapasowych p. o.

Obserwanci, odłam Franciszkanów, zwany tak od ścisłego przestrzegania pierwotnej reguły św. Franciszka, w przeciwieństwie do Konwentualów. W Polsce nazywają się Bernardynami, w Niemczech Franciszkanami.

Obserwatorjum astronomiczne, kompleks budynków, mieszczących narzędzia astronomiczne, służące do obserwacji; za nowoczesny typ o. a. uważać należy obserwatorjum na Górze Wilsona (Mount Wilson Observ.).

Obserwatorjum magnetyczne, obserwatorjum, służące do badania magnetyzmu ziemskiego; w Polsce o. m. istnieje w Świdrze pod Warszawą; zadaniem jego jest badanie magnetyzmu ziemskiego na terenie Polski; zbudowane zostało w 1914 z inicjatywy prof. St. Kalinowskiego z ofiar różnych instytucyj i osób. Głównym ofiarodawcą była Kasa im. J. Mianowskiego. Skutkiem wojny światowej, a następnie wojny z bolszewikami, Obserwatorjum funkcjonuje nieprzerwanie dopiero od początku 1921, pozostając stale pod kierownictwem prof. St. Kalinowskiego. Jest ono złączone siecią międzynarodową obserwatorjów magnetycznych, których jest ogółem 43 na całej kuli ziemskiej. Polskie o. m. zaopatrzone jest w narzędzia pierwszorzędnej wartości, ustępując pod tym względem jedynie kilku największym obserwatorjom zagranicznym.

Obskurantyzm, kierunek polityczno-społeczny, przeciwny wszelkiemu postępowi umysłowemu i szerzeniu oświaty.

Obst Seweryn, rysownik, profesor we Lwowie, * 1847, † 1917; malował sceny z Huculszczyzny.

Obstetrix (łac.), akuszerka, osoba wykwalifikowana w pomocy przy porodach; ars obstetrica, sztuka położnicza.

Obstipatio (łac.), zaparcie stolca, objaw chorobowy, występujący przejściowo, na początku niektórych chorób zakaźnych, np. duru brzusznego, lub stale (o. habitualis, zaparcie nawykowe) u ludzi, prowadzących siedzący tryb życia, nieprawidłowo odżywiających się, nerwowych.

Obstrukcja (łac.), zaparcie stolca, ob. obstipatio.

Obstrukcja parlamentarna, ogół środków, do których uciekają się posłowie celem utrudnienia obrad, względem niedopuszczenia lub opóźnienia w powzięciu pewnych uchwał. Środki te, aczkolwiek w zasadzie dozwolone przez regulamin, przeistaczają się często w nadużycie uprawnień, przysługujących członkom ciał reprezentacyjnych; polegają w przeważnej mierze na wygłaszaniu wielogodzinnych przemówień, zgłaszaniu wielkiej ilości wniosków, ustawicznem zgłaszaniu imiennych głosowań, które związane są z przewlekłą procedurą. Na wielką skalę obstrukcja była stosowana w siedemdziesiątych latach XIX w. w parlamencie angielskim przez posłów irlandzkich. Areną stałych obstrukcyj był parlament austrjacki za czasów monarchji.

Obstupuere omnes (łac.), zdumieli się wszyscy.

Obstupui (łac.), zdumiałem się.

Obsydjan, skała, ciemne szkliwo wulkaniczne, tj. magma tak szybko zastygła, że nie zdążyła się skrystalizować.

Obsygilować (łac.), pieczętować, zaopatrzyć pieczęcią.

Obszar etapowy, część obszaru wojennego, na którym znajdują się etapy. Każda armja z reguły posiada własny o. e.; niepodporządkowane armjom części całego o. e. zostają podporządkowane dowództwom frontów, wzgl. naczelnemu dowództwu.

Obszar holarktyczny, ob. holarktyczny obszar.

Obszar operacyjny, część obszaru wojennego, na której toczą się działania wojenne. Każda armja posiada przydzielony jej o. o.

Obszar wojenny, część terytorjum, oddana do dyspozycji naczelnego wodza, na której walczą armje i mieszczą się ich urządzenia tyłowe.

Obszar zneutralizowany, ob. neutralizacja.

Obszary płaskie, obszerna kategorja figur geometrycznych płaskich, zawierająca m. in. wielokąty i koła. Punkty każdego obszaru dzielą się na wewnętrzne i brzegowe; punkt wewnętrzny jest to taki punkt, z którego można zatoczyć koło, będące częścią danego obszaru. Punkty wewnętrzne tworzą wnętrze, brzegowe — obwód, kontur lub granicę obszaru; mówi się, że obszar jest ograniczony przez swój obwód. Obszar wypukły jest to taki obszar, który zawiera każdy odcinek, o ile tylko zawiera końce odcinka. Obszar wklęsły, obszar, nie posiadający tej własności. Obszary przestrzenne, to samo, co bryły.

Obszerność drgań, to samo, co amplituda.

Obturator, przyrząd chirurgiczny z kauczuku, drzewa i in., służący do zamykania otworów ciała, powstałych wskutek choroby, lub naturalnych.

Obuch, 1) część siekiery, odwrotna do ostrza; 2) dawna broń, rodzaj czekana, ob. obuszek.

Obuchowicz Filip, dyplomata polski, wojewoda smoleński, poseł Rzpltej do Moskwy i Wenecji, † 1657.

Obumarszczyzna, w dawnej Polsce przywilej szlachty, polegający na prawie dziedziczenia po cudzoziemcu, zmarłym w jej dobrach.

Obuszek, rodzaj czekana, młotek z małą siekierką, osadzony na dosyć długim trzonie, przeznaczony do rozbijania zbroi przeciwnika. Broń, bardzo chętnie używana w XVII w. przez naszych husarzy.

Obuwik pospolity, ob. Cypripedium calceolus.

Obwarzanki wilcze, rodzaj trutki na wilki.

Obwieszanka, drzewo bartne, o kilka sążni nad ziemią obite szczelnie dylami, w które niedźwiedź zasadzić nie może pazurów i wskutek tego nie jest w stanie dojść do barci.

Obwinek, koń roboczy małego wzrostu.

Obwiniony, ob. oskarżony.

Obwłoka, w myślistwie specjalnie przyrządzona padlina lub wnętrzności zwierząt, które, wleczone po knieji, mają drapieżną zwierzynę przynęcić i ściągnąć do zasadzki lub zastawionych żelaz.

Obwodowe włókna nerwowe, włókna nerwowe, wchodzące w skład nerwów obwodowych. W nerwach mózgowo-rdzeniowych są to włókna rdzenne, w nerwach współczulnych występują zwykle włókna nerwowe bezrdzenne.

Obwoluta (łac.), wierzchnia okładka aktów sądowych lub administracyjnych.

Obwołanie, w dawnej Polsce drukowane obwieszczenie, wydawane przez marszałków w. koronnych w sprawach porządku publ., które wywieszano na ratuszu warszawskim, zwołując lud bębnieniem i trąbieniem dla odczytania go zgromadzonym.

Obwód obszaru, ob. obszary płaskie.

Obwódka starcza, gerontoxon, zmętnienie w kształcie pierścienia, występujące w wieku podeszłym na obwodzie rogówki ocznej (cornea), skutkiem nagromadzenia się drobnych kropelek tłuszczu.

Obywatel z Poznańskiego, pseudonim Maurycego Mochnackiego.

Obywatelstwo państwowe, inaczej przynależność państwowa. Z pełni praw w danem państwie w zasadzie korzystają tylko jego obywatele, na których państwo nakłada obowiązki nietylko majątkowe, ale i osobiste (powinność wojskowa). Cudzoziemcy korzystają z równych praw z obywatelami pod warunkiem wzajemności. Możność ograniczenia praw cudzoziemców, względnie uprzywilejowania własnych obywateli, stanowi właściwą cechę, odróżniającą posiadanie stanu prawnego obywatelstwa państwowego od stanowiska cudzoziemców. Konstytucja polska usuwa możliwość posiadania tzw. podwójnego obywatelstwa (sujet mixte), gdyż obywatel polski, w myśl art. 87, nie może być równocześnie obywatelem innego państwa. Obywatelstwo polskie nabywa się: 1) przez urodzenie z rodziców, mających obywatelstwo polskie, 2) przez wstąpienie w związki małżeńskie z obywatelem polskim, 3) przez nadanie obywatelstwa ze strony powołanej władzy państwowej oraz w innych przypadkach, szczegółowo unormowanych w ustawie z dnia 20. I. 1920 (Dz. Ust. Nr. 7, poz. 44). Ta ostatnia ustawa w pierwszym rzędzie miała na celu określenie, kto przez sam fakt restytucji państwa polskiego stał się jego obywatelem; w końcowych postanowieniach tej ustawy przewidziane są warunki nabycia i utraty obywatelstwa polskiego. Tylko właśni obywatele państwa korzystają z praw politycznych, tj.

z prawa wyborczego czynnego i biernego do ciał ustawodawczych i komunalnych.

Ocap, belka nad drzwiami.

Occam Wilhelm, filozof-scholastyk angielski, franciszkanin, zwany doctor invincibilis (doktór niezwyciężony), * ok. 1280 w Occam w hrabstwie Surrey, † 1347; ok. 1320 nauczał na uniwersytecie paryskim, 1328 schronił się pod opiekę Ludwika Bawarskiego, walczył z papiestwem w obronie władzy świeckiej, za co był prześladowany przez papieża. Napisał m. in.: „Quaestiones et decisiones in quattuor libros sententiarum", „Quodlibeta septem", „Tractatus logices", „Opus nonaginta dierum", „Compendium errorum Joannis papae XXII" i in. Uczeń Dunsa Szkota, walczył jak i jego mistrz przeciwko filozofji Tomasza z Akwinu. W sporze o universalia bronił stanowiska nominalizmu. W 1340 nauki jego Kościół potępił.

Occasio facit furem (łac.), Occasion fait le voleur (franc.), sposobność robi złodzieja.

Occipitalis os (łac.), kość potyliczna, jedna z większych kości czaszki, stanowiąca tył głowy.

Occiput, tyłogłowie, potylica.

Oceanidy (Okeanidy), córki boga Okeanosa, nimfy, przedstawiane w starożytnej sztuce greckiej w postaci dziewcząt, odzianych w rośliny wodne i muszle, jadących na delfinach.

Oceanja, archipelagi wysp pomiędzy Azją, Ameryką i Australją na Oceanie Spokojnym, 1,250.000 km², 2,750.000 mieszk.; obejmuje N. Zelandję, Melanezję (N. Gwinea, archipelag N. Brytanji, wyspy Salomona, Fidżi, N. Kaledonja i pomniejsze), Mikronezję (Marjany, Karoliny, wyspy Marshalla) i Polinezję (Hawai, Tonga, Samoa i in.), wulkanicznego lub koralowego pochodzenia; klimat podzwrotnikowy; ludność: Melanezyjczycy, Mikronezyjczycy i Polinezyjczycy; rybołówstwo, plantacje kawy, banany, palma kok.; wywóz kopry. Część O. odkryta została w 1520 (wyspy Marjany) przez Magelana, reszta przez Cooka 1768—70 (3 wyprawy); po nim nastąpił cały szereg wypraw naukowych, misyjnych itp. Pod względem politycznym O. należy do sześciu państw: W. Brytanji, Francji, St. Zj. Am. Płn., Holandji, Japonji i Chile; obecne posiadłości Japonji, przedtem Niemiec, są mandatem Ligi Narodów od 1922. Ob. Australja, tabl.

Oceanograficzny instytut, zakład naukowy, poświęcony badaniom fizycznym, chemicznym a zwłaszcza biologicznym wód morskich i oceanicznych. Ob. zoologiczne stacje morskie.

Oceanografja, dział geografji fizycznej, zajmujący się badaniem mórz i oceanów.

Oceanus, ob. Okeanos.

Oceany, wielkie zagłębienia w skorupie ziemi, wypełnione wodą słoną; oceany, w przeciwieństwie do mórz, które łączą się z o. cieśninami lub wysoką barjerą podwodną, łączą się ze sobą na przestrzeni otwartej. O. wyróżnia się pięć: Atlantycki, Wielki czyli Spokojny (Pacyfik), Indyjski, Płn. Lodowaty i Płd. Lodowaty, który w najnowszem pojęciu jest tylko płd. częścią Indyjskiego, Spokojnego i Atlantyku. Przeprowadzenie granic między niemi jest trudne skutkiem otwartych połączeń. Granicą o. Atlantyckiego i Północnego jest poprzeczna barjera podwodna Thomsona (580 m. n. p. dna sąsiednich oceanów), biegnąca od wysp W. Brytanji przez Färöer do Grenlandji płd.; granicę z oceanem Indyjskim stanowi południk przylądka Dobrej Nadziei, granicą z oceanem Spokojnym jest południk przylądka Hoorn i cieśnina Magelana. O. Spokojny łączy się z Lodowatym Płn. przez cieśninę Beringa, z Indyjskim, wzdłuż pomostu wysp Sundzkich, przez cieśniny: Malakka, Sundzką (pomiędzy Sumartą i Jawą), Bali (pom. Jawą i wyspą Bali), Lombok, Allas (pom. wyspą Lombok i Sumbawą), Sapi i Rindża (pom. Sumbawą i wyspą Flores), Ombaj (pom. wyspą Alor i Timor) oraz morze Timorskie (pom. wyspą Timor i Australją). Z O. Lodowatym Płd. łączy się Pacyfik wzdłuż płd. koła podbiegunowego, na płd.-wsch. z Atlantykiem, pomiędzy przylądkiem Hoorn a wyspami Szetlandzkiemi. O. Indyjski, zamknięty od płn. Azją, od zach. Afryką, od wsch. wyspami Sundzkiemi i Australją, łączy się tylko z Atlantykiem i O. Spokojnym. O. Lodowaty Płn. łączy się ze Spokojnym i Atlantyckim wzdłuż barjery Thomsona i szeregiem cieśnin pomiędzy Grenlandją a Am. Płn., jak: Baffina i Smitha, Hudsona, Barrowa itd. Największe o.: Spokojny, Atlantycki i Indyjski mają 309,040.000 km² powierzchni, z czego Spokojny 152,440.000 km², Atlantyk 81,700.000 km², Indyjski 74,900.000 km², średnia głębokość Pacyfiku wynosi 3.340 m., O. Indyjskiego 3.890 m., Atlantyckiego 3.680 m.; uwyspienie (stosunek procentowy powierzchni wysp do powierzchni oceanu) na o. Indyjskim wynosi 1%, na Spokojnym 0,3%, na Atlantyckim 0,05%. Oceany przypadają na antypodach kontynentów: O. Lodowaty Północny na antypodach Antarktydy, Atlantycki — Ameryki Płn. i Płd.; przypominają one swym kształtem kształty tych kontynentów; do 2.000 m. głębokości biegnie dookoła kontynentów podwodna platforma (szelf), która załamuje się stromo do właściwego dna oceanu znacznie głębszego, a często (O. Spokojny) właściwe dno jest oddzielone od szelfu rowem tektonicznym (geosynkliną) o głębokości największej. W O. Spokojnym niektóre rowy idą wzdłuż wysp Japońskich i Filipinów, inne wzdłuż zach. wybrzeża Ameryki, środek O. jest płytszy. Atlantyk posiada podłużną nieckę, przedzieloną wąską barjerą, idącą od Islandji przez wyspy Azorskie, Ascension do wyspy Bouveta. O. Indyjski jest to miskowaty basen z wystającemi cokołami podwodnemi, jak: Crozeta, Kerguelen, Maskareński, oraz podwodny grzbiet (Czagos). Na zasadzie rozmieszczenia głębokości w o. powstała teorja stałości lądów i oceanów, oraz hipoteza Greena o tetraedrycznej formie globu. Naroża i krawędzie tetraedru stanowią lądy, ściany — oceany, zaś wahania poziomu mórz i ich transgresje są zjawiskami przejściowemi, które odbywają się tylko na krawędziach cokołów kontynentalnych. Wspomniane urwisko w oceanach na głęb. 2.000 m. stanowi właściwą granicę kontynentu. Zagłębienia oceanu powstają przez zapadanie krawędziowych części kontynentów i tworzenie się geosynklin. Przeciwna tej, hipoteza Wegenera (1918), dowodzi, że niema stałości w położeniu oceanów i lądów.

Ocel, ob. hacel.

Ocena, oznaczenie wartości, rozbiór, krytyka.

Oceniacz odległości, żołnierz, określający odległość celów przy pomocy specjalnego przyrządu (dalekomierza, telemetru) lub bez. O. o. przebywa w czasie walki na punkcie obserwacyjnym i ma za zadanie ułatwianie kierowania ogniem.

Ocet, roztwór, zawierający, oprócz 5—8% kwasu octowego, różne substancje organiczne, nadające przyjemny smak; otrzymuje się przez utlenianie słabych roztworów alkoholu, np. wina lub wódki, zawierających około 10% alkoholu etylowego. Utlenianie zachodzi w obecności różnych drobnoustrojów, np. Mycoderma aceti, Bacterium aceti i in., przy temperaturze około 35° C.

Ochab, błoto, bagno, trzęsawisko, oparzelisko.

Ochenkowski Władysław, ekonomista, * 1840, † 1908; studja w Jenie; od 1882 prof. ekonomji politycznej na Uniw. Lwowskim; ogłosił szereg prac, głównie z dziedziny historji gospodarczej Anglji: „Sprawa gruntowa w Irlandji", „Angielskie kasy oszczędności" i in.

Ochil Hills, pasmo pagórków w Szkocji, dochodzi do 720 m. wys. (Ben Cleuch); miedź, srebro, ruda żelazna.

Ochimowski Feliks, prawnik, * 1848; studja w Szkole Głównej; współzałożyciel (1873) dwutygodnika „Niwa"; ogłaszał wiele rozpraw w czasopismach, osobno: „Adwokatura" (1898), „Samorząd" (1899), „Prawa konstytucyjne" (1907) i in.

Ochino Bernardino, włoski teolog protestancki, * 1487 w Sienie, † 1564 na Morawach; generał zakonu Kapucynów, 1542 przyjął w Genewie wyznanie ewangelickie, potem antytrynitarysta; 1564 bawił przez czas krótki w Polsce, wydalony na żądanie nuncjusza Commendoni'ego. Napisał: „Disputa inforno alla presenza del corpo Gesù Christo nel sacramento della Cena", „O zwierzchności papieża nad wszystkim światem chrześcijańskim" (polski przekład Szamotuły, 1558) i in.

Ochlokracja (greck.), rząd, oparty na panowaniu tłumu, motłochu, ulicy, jako przeciwstawienie ustroju, opartego na organizacji i podziale funkcyj między poszczególnemi organami państwowemi. Według nauki Arystotelesa, każda z zasadniczych form państwowych znajduje swój odpowiednik w stosownej formie zwyrodniałej, a mianowicie: monarchja w tyranji, arystokracja w oligarchji, demokracja w ochlokracji.

Ochmatów, w. na Ukrainie, w pow. humańskim, gub. kijowskiej; pamiętna zwycięstwem wojsk polskich nad Tatarami 30. I. 1644 i nad Chmielnickim w styczniu 1655.

Ochmistrz, 1) guwerner, zajmujący się wychowaniem dzieci; 2) marszałek dworu, przełożony nad służbą w domu królewskim lub książęcym.

Ochnia, l. dopływ rz. Bzury, dług. 45 km.

Ochock, m. portowe w Syberji wsch., przy ujściu rz. Ochoty do m. Ochockiego, 300 mieszk.

Ochocki Jan Duklan, szambelan Stanisława Augusta, * 1766, † 1837; pamiętnikarz.

Ochockie morze, odnoga Oceanu Wielkiego, między Syberją wsch., Kamczatką a Sachalinem, 1,507.610 km², 1.270 m. głęb.

Ochopnia, dawna suknia narodowa polska, zarzucona od XVI w.

Ochorowicz Julian, filozof i psycholog polski, * 1850 w Radzyniu, † 1917 w Warszawie; studja uniwersyteckie w Szkole Głównej w Warszawie na wydziale przyrodniczym i na uniwersytecie warszawskim; w 1874 uzyskał stopień doktora filozofji w Lipsku; 1880—1882 docent Uniwersytetu Lwowskiego, gdzie wykładał psychologię i filozofję przyrody. Przez szereg lat zajmował się w Paryżu badaniem hipnotyzmu i medjumizmu. Przedstawiciel pozytywizmu warszawskiego. Dla wytłumaczenia zjawisk hipnotycznych rozwinął hipotezę „promieni sztywnych". Prace: „Wstęp i pogląd ogólny na filozofję pozytywną" (Warszawa, 1872), „Jak badać duszę, czyli o metodzie badań psychologicznych" (Warszawa, 1869), „Duch i mózg" (Warszawa, 1872), „Z dziennika psychologa" (Warszawa, 1876), „De la suggestion mentale" (Paryż, 1887), „O kształceniu własnego charakteru" (Warszawa, 1873), „O metodzie w etyce" (1906), „Pierwiastki charakteru narodowego" (1907), „Pierwsze zasady psychologji", zbiór prac pt. „Psychologja i medycyna" (2 tomy) i in.

Ochota, przedmieście Warszawy, włączone do miasta w 1916.

Ochrana, organ rządu rosyjskiego przedwojennego dla prowadzenia śledztwa w sprawach politycznych. Ochrana wraz z oddziałami żandarmerji, pokrywającemi swą siecią całe imperjum rosyjskie, była podległa departamentowi policji w Petersburgu. Dyrektor dep. pol. był mianowany na wniosek ministra spraw wewnętrznych z pośród urzędników prokuratorskich. Ochrana była jakby niższym rodzajem żandarmerji, używanym przy pierwiastkowem śledztwie spraw wywrotowych (rewolucyjnych), oraz dla technicznego przeprowadzania posunięć prowokacyjnych. Równolegle do okręgowych zarządów żandarmskich zorganizowane były ok. r. 1900 przez dyr. departamentu policji M. I. Trusewicza okr. oddziały ochrany. Okręgi zostały zniesione przez wiceministra spr. wewn. B. F. Dżunkowskiego z powodu tarć między poszczególnemi jednostkami organizacyjnemi żandarmerji.

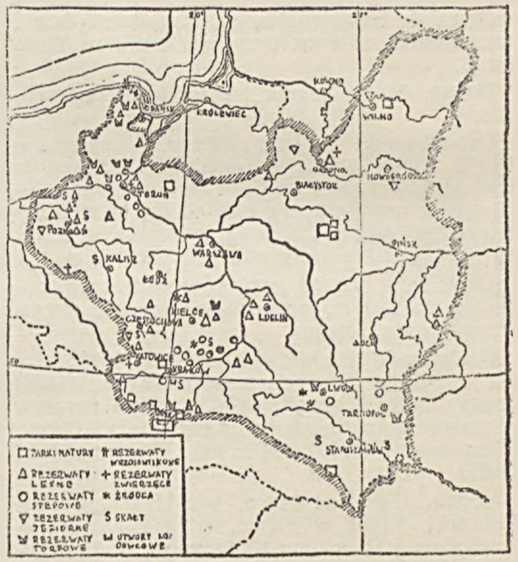
Ochroma, puchowiec, rodzaj roślin z rodziny Malvaceae (ślazowate), z jednym tylko gatunkiem O. lagopus; drzewo Indyj Zachodnich, o miękkiem, gąbczastem drewnie, używanem zamiast korka. Wełna z owoców ma

zastosowanie w technice pod nazwą edredonu roślinnego.

Ochrona, zakład wychowawczy dla dzieci młodszych, nieobjętych obowiązkiem szkolnym, pozbawionych opieki matek, pracujących poza domem. W Polsce pierwsza ochrona powstała w Warszawie, założona przez kupca Teofila Janikowskiego, w 1839. Dzieci zajęte są robotami ręcznemi, slöjdem, śpiewem i różnemi grami ruchowemi.

Ochrona i urządzenie lasów. Lasy w poszczególnych państwach podlegają nadzorowi państwowemu i pewnym ustawodawczym przepisom w zakresie ich eksploatacji oraz przymusu zalesiania. W Polsce nadzór państwowy jest wykonywany na podstawie obowiązujących dotychczas w poszczególnych dzielnicach przedw. ustaw o zachowaniu i zagospodarowaniu lasów. Na ogólną powierzchnię lasów państwowych, 2,835.406 ha, do końca r. 1923 urządzono 2,384.178 ha, cz. ok. 84% wszystkich lasów państwowych. Od r. 1918 leśnictwo polskie pod względem gospodarki wykazuje szybki postęp. W całej Polsce zatwierdzono planów urządzenia gospodarstwa leśnego: w r. 1919—1920: 74.037 ha; w r. 1921: 60.941 ha; w r. 1922: 249.611 ha; w r. 1923: 701.881 ha. Ilość pozyskanej masy drzewnej w lasach państwowych w r. 1923 wynosiła 8,369.113 m³, przeciętnie rocznie w r. 1920 do 1923 — 7,722.821 m³. Ogólna roczna produkcja masy drzewnej w całej Polsce wynosi około 21,000.000 m³. Drzewostany nasienne zajmują 83,8% ogólnego obszaru lasów, będących w ewidencji wojewódzkich organów ochrony lasów. Z całego obszaru leśnego, zajętego przez gospodarstwa nasienne, przypada na gospodarstwo zrębowe 65,3%, na przerębowe 18,5%. Lasy zagospodarowane odroślowo zajmują 70% wszystkich lasów liściastych, niebędących własnością państwową. Ogólna ilość, wyprodukowanych w ciągu 1919—1923 w wyłuszczarniach nasion drzew lekkonasiennych, wynosi 151.553 kg.; wzorowo urządzona wyłuszczarnia nasion leśnych znajduje się w Klosnowie (wojew. pomorskie) i uważana jest za najlepszą w Europie. Dla wyhodowania odpowiedniego materjału wysadkowego i wytworzenia większego zapasu sadzonek pozakładano w lasach państwowych w r. 1923 liczne rozsadniki (szkółki leśne) stałe i przelotne, o obszarze 449 ha. Ilość masy drzewnej, pobranej z 1 ha ogólnej powierzchni lasów państwowych, wynosiła przeciętnie rocznie (r. 1921 do 1923) 3,23 m³. Podstawą i głównym źródłem dochodu gospodarstw leśnych jest produkcja drzewna; do użytkowania ubocznego należy żywicowanie (ob. żywica), zbieranie jagód, kory dębowej i świerkowej, grzybów, pozyskiwanie traw, chwastów, mchów, porostów i in. roślin zielnych (lekarskich) oraz krzewów na paszę inwentarza żywego i na ściółkę. W lasach polskich rośnie ok. 200 gatunków grzybów. Wartość przeciętnego rocznego dochodu ze zbierania grzybów i jagód w lasach państwowych ocenić można na 12,000.000 zł. Średni dochód czysty z lasów państwowych w roku 1922 wynosił 12,04 zł. z 1 ha; dochód uboczny wynosił 2% ogólnego dochodu brutto z tego okresu.

Ochrona lokatorów, ustawodawstwo wyjątkowe, które powstało w szeregu państw europejskich w okresie powojennym (poczynając od 1918) wskutek braku dostatecznej ilości mieszkań,; o. l. przedewszystkiem ma na celu uniemożliwienie rozwiązania stosunku najmu wbrew woli lokatora, wypełniającego warunki umowy i nakazy ustawy. Celem niedopuszczenia do wyzysku lokatora przez wypuszczającego w najem, ustawodawca określa wysokość komornego w zależności od rozmiaru i charakteru lokalu. W Polsce, poczynając od 1918, ustawodawstwo o ochronie lokatorów było zmieniane szereg razy; obecnie obowiązująca ustawa jest czwarta z kolei (ust. z dn. 11. IV. 1924, Dz. Ust. Nr. 39, poz. 406), częściowo znowelizowana przez ust. z dn. 27. III. 1926 (Dz. Ust. Nr. 30, poz. 85).

Parki natury i rezerwaty, istniejące i mające powstać w Polsce (wedł. prof. Dr. W. Szafera).

Ochrona przyrody znana była oddawna w wielu krajach, ze względu na użytkowość lub względy sanitarne; właściwa o. p., bez względu na jej wartości gospodarcze, jest wytworem nowożytnych pojęć drugiej połowy XIX w. O. p. może obejmować twory przyrody, pamiątki historyczne, piękno i swoistość krajobrazu. Idea ochrony przyrody znajduje swój wyraz w ustawach rozmaitego rodzaju i wnika w różne gałęzie administracji. Dziedzina ustawodawstwa, poza naturalną obowiązkową opieką państwową, zaczyna się tam, gdzie chodzi o umożliwienie ochrony przyrody, niezależnie od woli właściciela danego obszaru (tworu), lub nawet wbrew jego woli. Ograniczenia własności w interesie ochrony przyrody są gatunkowe (zwierzęta, rośliny), indywidualne (zupełne, częściowe), rezerwatowe. Ochroną przyrody zajmowały się początkowo stowarzyszenia społeczno-naukowe, w ostatnich latach podjęły się opieki rządy państw, współdziałając z inicjatywą społeczną. W Polsce w b. zaborze pruskim pierwszym inicjatorem ochrony przyrody był prof. Conwentz (1887); w b. zab. ros. Komisja Ochrony Osobliwości Przyrody, wyłoniona z Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (1908); w byłym zab. austrjackim prof. A. Nowicki (1869), hr. W. Dzieduszycki (1890), prof. M. Raciborski (1900), pos. J. Brunicki (1910). Obecnie o ochronie przyrody istnieje ustawa, wydana na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10. VI. 1925 r. Do załatwiania spraw, związanych z ochroną przyrody, ustanowiony jest urząd Państwowego Delegata przy Ministerstwie Wyznań Relig. i Ośw. Publ., mianowanego przez ministra Wyznań Rel. i Ośw. Publ. z pośród kandydatów, przedstawionych przez Państwową Radę Ochrony Przyrody. Minister może po wysłuchaniu opinji P. R. O. P. powoływać do poszczególnych obszarów państwa delegatów P. R. O. P. lub też komitety, złożone z delegatów P. R. O. P., przedstawicieli urzędów państwowych i samorządowych, stowarzyszeń i specjalistów. W każdem polskiem mieście uniwersyteckiem działają kuratorja Państwowych Komitetów Ochrony Przyrody. P. R. O. P. działa w najbliższym kontakcie z Tow. Przyrodników im. Kopernika we Lwowie, Komisją Fizjograficzną Akademji Umiejętności w Krakowie, Tow. Geograficznem i Tow. Tatrzańskiem. Poza tem istnieje kontakt z zagranicą, który ujawnił się na Międzynarodowym Kongresie Instytucyj Ochrony Przyrody, w maju 1923 w Paryżu. Organem urzędowym P. R. O. P. jest czasopismo „Ochrona Przyrody“, od 1920.

Ochronna barwa, ubarwienie sympatyczne, jeden ze sposobów przystosowywania się, nabyty w drodze doboru naturalnego, polegający na upodobnianiu się zwierząt do barwy podłoża lub otoczenia, wśród którego żyją, względnie na dowolnej zmianie ubarwienia ciała, zależnie od okoliczności i potrzeby. Stając się podobnemi do otoczenia, zwierzęta z trudnością bywają dostrzegane i łatwo uchodzą uwagi napastników, posługujących się jedynie wzrokiem. Liczne zwierzęta są przystosowane do zielonej barwy roślinności, np. wiele papug, zielone jaszczurki i węże drzewne, rzekotki, mszyce, pasikoniki, liśćce i w. in. Zwierzęta pustynne (lwy, żyrafy, wielbłądy, antylopy, niektóre ptaki, węże i owady) ubarwione są na płowo-żółto, piaskowo, gliniasto lub brunatno, zależnie od barwy gleby pustynnej. Mieszkańcy pokrytych śniegiem okolic wysokogórskich lub miejscowości podbiegunowych mają białą sierść lub upierzenie (np. niedźwiedź biały, sowa polarna, pardwa alpejska). Brak ubarwienia i przezroczystość ciała stanowią również dobrą ochronę. Tutaj należą, przezroczyste jak szkło, drobne skorupiaki, larwy robaków, mięczaków, szkarłupni i niektórych owadów, liczne meduzy, cewiopławy, żebropławy i salpy, prowadzące życie planktoniczne lub pelagiczne, i dzięki przezroczystości trudno dostrzegalne w wodzie. Ochronne znaczenie posiada ciemna barwa zwierząt, prowadzących nocny tryb życia (nietoperze, myszy, sowy). Barwa ochronna występuje również na jajach ptaków i owadów, często doskonale przystosowanych do otoczenia. Niektóre zwierzęta posiadają w skórze chromatofory, ulegające zmniejszaniu się lub powiększaniu; tego rodzaju zwierzęta (np. kameleony, niektóre jaszczurki, ośmiornice, niektóre skorupiaki) posiadają zdolność dowolnej zmiany ubarwienia, w zależności od zmian w podłożu lub środowisku.

Ochronne cło, ob. cło.

Ochry, minerały, pulchne, ziemiste tlenki różnych metali, najpospoliciej wodorotlenki żelaza, które są bardzo drobnoziarnistym limonitem; w szczególności ochra, produkt oksydacji żelaza, używany jako barwnik do malowideł ściennych w paleolicie i do malowania naczyń neolitycznych; służyła także później do malowania ciała i materyj wełnianych i płóciennych.

Ochryda, m. pow. w Macedonji serbskiej (Jugosławja), nad jez. O., 12.000 mieszk.; do 1913 należała do Turcji, potem do 1918 do Serbji.

Ochrydzkie jezioro, jezioro na półwyspie bałkańskim, na pograniczu Serbji i Albanji, 277 km², do 286 m. głęb.

Ochrząstna, ob. perichondrium.

Ochta, pr. dopływ Newy, ujście pod Petersburgiem, dług. 65 km.

Ochwat, choroba bydła, zwłaszcza koni; zapalenie części mięsnych pod rogiem kopytowym.

Ociemniały, człowiek, który postradał wzrok. O., który utracił wzrok po czwartym roku życia, posiadać może wspomnienia wzrokowe, śnić w obrazach wzrokowych. Obrazy te zacierają się tem bardziej, im wcześniej nastąpiła utrata wzroku. Różnica psychologiczna pomiędzy o. a niewidomym od urodzenia jest znaczna, ponieważ temu ostatniemu są zupełnie niedostępne doświadczenia barwne i przestrzenno-wzrokowe, któremi rozporządza o. narówni z normalnym człowiekiem.

Ociesęki, w. w pow. i woj. kieleckiem, pamiętna bitwą 28. XI. 1863 r.

Ocieski Jan, od 1552 r. kanclerz w. kor., * 1501, † 1563; posłował do Rzymu, Niemiec, Węgier i Turcji. Opiekun nauk.

Ocimum, bazylja, rodzaj roślin z rodziny Labiatae (wargowe). Zioła stref zwrotnikowych. O. basilicum, b. pospolita, z płd. Afryki i Azji, o silnej woni; kwiaty białe, warga górna 4-o-dzielna, dolna cała. Dostarcza olejku aromatycznego, używanego przy wyrobie likierów (Chartreuse); niekiedy zasiewana na użytek kuchenny, jako przyprawa. O. sanctum, z Indyj Wschodnich, roślina czczona przez Hindusów.

Ocneria dispar, ob. Liparis dispar.

Ocneria monacha, ob. Liparis monacha.

O'Connell Daniel, działacz irlandzki, * 1775, † 1847; pracował nad politycznem równouprawnieniem katolików, domagał się roz-

wiązania (Repeal) unji prawodawczej między Anglją i Irlandją; od 1830 członek Izby Gmin.

O'Connor Thomas Power, działacz irlandzki, * 1848; od 1870 dziennikarz w Londynie, od 1880 członek Izby Gmin, 1883 przewodniczący Ligi Irlandzkiej; założyciel pism: „The Star", „Sun", „Weekly Sun".

Octany, pochodne (sole) kwasu octowego; większe znaczenie posiadają: o. glinu (w technice barwierskiej, w lecznictwie itd.); o. ołowiu (w technice barwierskiej oraz do wyrobu związków ołowiowych). Naogół sole kwasu octowego są dobrze rozpuszczalne w wodzie.

Octavia, ob. Oktawia.

Octidi, w rewolucyjnym kalendarzu francuskim ósmy dzień dekady.

Octowy aldehyd, CH_3COH, związek organiczny, ciecz bezbarwna o woni nieprzyjemnej, temp. topn. —123°, temp. wrzenia +20°; ciężar wł. = 0,783; z wodą, alkoholem i eterem miesza się w każdym stosunku. O. a. łatwo polimeryzuje się, tworząc metaaldehyd i paraaldehyd, oraz mniej zbadane wyższe polimerony.

Octowy kwas, związek organiczny, CH_3COOH, tłuszczowy kwas nasycony; płyn bezbarwny o charakterystycznym ostrym zapachu, temp. wrzenia 118°; zestala się w 16,671° (ciśn. 760 mm.) na masę krystaliczną, podobną do lodu, skąd też pochodzi nazwa kwas octowy lodowaty. Oprócz sposobów otrzymania k. o., podanych przy occie (ob.), wielkie ilości otrzymuje się przez suchą destylację drzewa; frakcja wodna tej destylacji, ocet drzewny, zawiera obok różnych związków, k. o. Po zobojętnieniu wapnem oddzielamy wytworzony octan wapnia, który, poddany destylacji z kwasem siarkowym, daje produkt techniczny, zawierający około 70% k. o. Ma wielkie i różnorodne zastosowanie w technice i przemyśle.

Oculi (łac.), nazwa trzeciej niedzieli postu, od słów psalmu, otwierającego Introit: „Oculi mei semper ad Dominum..."

Oculi cancrorum, żarnówki, ob. lapides cancrorum.

Oculos habent et non vident (łac.), mają oczy a nie widzą.

Oculus (łac.), oko. Ad oculos, naocznie, np. dowód ad oculos, dowód pewny, oczywisty.

Ocumare del Tuy, stol. stanu Miranda w Wenezueli (Am. Płd.), 10.000 mieszk.

Oczaków, m. portowe nad m. Czarnem w gub. mikołajewskiej (Rosja płd.), przy ujściu limanu Dnieprowego, 7.000 mieszk.; do 1788 należał do Turcji, potem do 1852 twierdza rosyjska; wywóz zboża.

Oczapowski Józef Bogdan, ekonomista, * 1840, † 1895; od 1865 prof. ekonomji politycznej na Uniw. Jagiellońskim; ogłosił „Rys encyklopedji nauk politycznych", „Rzecz o dochodach państwa" i in.

Oczapowski Michał, pisarz w dziedzinie rolnictwa, * 1788, † 1854; od 1822 prof. gospodarstwa wiejsk. na Uniw. Wileńskim; od 1855 dyrektor Instytutu gospodarstwa i leśnictwa w Marymoncie; ogłosił „Gospodarstwo wiejskie" (10 t., 1835—46) i in.

Oczarowiec wirgiński, ob. Hamamelis virginiana.

Oczek, w myślistwie pułapka.

Oczepiny, ob. czepiny.

Oczeret, miejsce wśród lasu, zarosłe trzciną.

Oczka, małe okrągłe jeziorka na powierzchni moreny dennej.

Oczko, ob. oczkowanie.

Oczko Wojciech, lekarz, * 1545 w Warszawie, † 1608 w Lublinie; kształcił się w Akademji Krakowskiej; nadworny lekarz Zygmunta Augusta, Stefana Batorego i Zygmunta III-go. Autor pierwszego w języku polskim dzieła o syfilisie: „Przymiot albo dworska niemoc" (1581), oraz wielu mniejszych prac.

Oczkowa sól, ob. halit.

Oczkowanie, okulizacja, jeden ze sposobów uszlachetniania drzew i krzewów owocowych lub ozdobnych, polegający na tem, że odcięty z pędu rośliny szlachetnej pączek wraz z kawałkiem kory, tzw. oczko, zasadza się za naciętą w kształcie litery T korę dziczka. Osadzone oczko owiązuje się łykiem lub rafją.

Oczkowanie.

Oczlik, ob. Cyclops.

Oczne szkło, ob. okular.

Oczne zwierciadło, wziernik oczny, ob. oftalmoskop.

Oczodół, orbita, zagłębienie kostne, w którem znajduje się gałka oczna; kilkoma otworami łączy się z jamą czaszki.

Oczopląs, ob. nystagmus.

Oczu choroby rozpadają się na choroby: powiek (jęczmień, gradówka); narządu łzowego (np. łzawienie uporczywe); spojówki (jaglica, rzeżączka); rogówki (owrzodzenia); twardówki (zmiany zapalne); tęczówki (zapalenie ostre i przewlekłe); soczewki (zaćmy); siatkówki (zapalenia, nowotwory); naczyniówki (zapalenia ropne); nerwu wzrokowego (zaniki). Choroby oczu nieraz są wyrazem ogólnego zachorzenia ustroju (przy przewlekłych zapaleniach nerek, kile, nowotworach mózgowia).

Oczy, ob. oko.

Oczy racze, ob. lapides cancrorum.

Oczy uroczne, wedle wyrażenia naszego ludu „zaziora", powszechny przesąd, dotyczący szkodliwego działania wzroku zarówno pewnych ludzi, jak istot nadzmysłowych i zwierząt.

Oczynszowanie, uwolnienie włościan od przymusowej roboty za rolę, otrzymaną od właścicieli ziemskich, i zamiana tej robocizny na czynsz.

Oczyszczenie N. M. P., uroczystość, obchodzona przez Kościół katolicki 2 lutego, zwana także świętem Matki Boskiej Gromnicznej, gdyż w tym dniu pali się gromnice.

Oda (greck.), prawie nieużywany obecnie rodzaj utworu literackiego, wyrażającego uczucia uwielbienia lub czci. O. pierwotnie znaczyła to samo co pieśń, i dzieliła się na eolicką i dorycką; pierwsza, uprawiana w Małej Azji i na wyspie Lesbos, była ściśle liryczna, druga — w Peloponezie i Sycylji, była zwią-

zana z obrzędami religijnemi i uroczystościami narodowemi. Grecka o. śpiewana czyli parfenja składała się ze strofy i antystrofy. O. czasów nowszych podzielić można na: o. religijne czyli hymny, o. heroiczne, opiewające czyny bohaterów, i o. dydaktyczne, wysławiające ideały życia i sztuki. Z pośród twórców ód, najcelniejsi: u Rzymian: Horacy; we Włoszech: Hiabrera; w Hiszpanji: Gareiloso de la Vega, Quevedo, Gongora; we Francji: J. Chrz. Rousseau, Racine, Gresset, Chénier, Lebrun; w Niemczech: Opitz, Haller, Hagedorn, Herder, Schiller, Platen; w Rosji: Dierżawin; w Polsce: Trembecki, Węgierski, Mickiewicz.

Oda-symfonja (franc. ode-symphonie), forma muzyczna, polegająca na połączeniu orkiestry z głosami ludzkiemi solowemi i chóralnemi, w zastosowaniu do odpowiedniej formy poetyckiej. Typem naczelnym takiego utworu jest IX-ta symfonja Beethovena. Od niej pochodzą inne, naśladujące ją zasadniczo.

Oda, druga żona Mieszka I polskiego, córka Teodora, mgr. Miśni; mniszka w klasztorze Kalam, porwana stamtąd przez Mieszka po śmierci Dąbrówki. Miała z nim kilkoro dzieci. Wygnana z Polski przez pasierba, Bolesława, osiadła w Rzymie (992), a stąd przeniosła się do Szwajcarji i powróciła do klasztoru; † 1023.

Odaliska (tur. odalik, nałożnica), niewolnica w haremie sułtańskim.

Odbarwianie, niszczenie właściwej barwy ciała; uskutecznia się przez użycie różnych czynników chemicznych.

Odbicie albo rykoszet, odskok pocisku, uderzającego o twardy przedmiot. Dawniej w artylerji stosowano strzał rykoszetowy lub czołgający się, przy którym pocisk, wystrzelony przy pewnem pochyleniu ku ziemi, odbijał się o nią i posuwał się naprzód, czołgając się niejako.

Odbicie całkowite światła występuje wtedy, gdy promień, przechodząc z ośrodka optycznie gęstszego do ośrodka optycznie rzadszego, pada na powierzchnię graniczną pod kątem, którego sin jest większy, niż odwrotność względnego współczynnika załamania tych ośrodków. Największy kąt padania, przy którym jeszcze nie występuje całkowite odbicie, nazywa się kątem granicznym i równa się arc sin 1/n. Wiele zjawisk w przyrodzie, zwłaszcza na równinach piaszczystych w krajach podzwrotnikowych i na morzach (miraż, fata morgana) tłumaczy się całkowitem odbiciem promieni od silnie nagrzanych, a więc optycznie rzadszych, warstw powietrza. Zjawisko całkowitego odbicia znalazło liczne zastosowania w technice optycznej, np. w peryskopie, w lunecie polowej, w widni optycznej (ob. camera lucida) i w wielu innych.

Odbijanie się, ructus, powracanie z żołądka do jamy ustnej produktów gazowych, tworzących się przez rozkład pokarmów. Odbijanie się treścią, przypominającą zgniłe jaja, zdarza się przy niestrawności (dyspepsja). Odbijanie się o charakterze piekącym (zgaga) dowodzi nadmiernego wydzielania kwasu solnego w żołądku (hiperchlorhydrja).

Odbijanie się światła. Jeżeli wiązka promieni świetlnych pada na powierzchnię graniczną dwóch różnych ośrodków, część jej zostaje odbita. Należy przytem rozróżniać rozpraszanie światła przez powierzchnie chropowate od prawidłowego odbijania się światła od powierzchni gładkich (zwierciadła). Odbijanie się prawidłowe odbywa się według dwóch następujących praw: 1) promień odbity leży w płaszczyźnie, przeprowadzonej przez promień padający i prostopadłą, wystawioną do zwierciadła w punkcie padania; 2) kąt utworzony przez promień odbity i tę prostopadłą (kąt odbicia) równa się kątowi, utworzonemu przez promień padający i tę prostopadłą (kąt padania). Największemi zwierciadłami są metale. Odbijanie się innych rodzajów fal, np. fal głosowych, podlega tym samym prawom. Prawa odbijania się promieni świetlnych znane były częściowo Euklidesowi, całkowicie zaś zostały sformułowane przez Alhazena (XI w.). O obrazach w zwierciadłach, ob. zwierciadło.

Odbijany, ludowy taniec weselny po oczepinach i wianowaniu, w którym każdy z panną młodą choć raz dokoła izby powinien przetańczyć.

Odbój, na trąbce myśliwskiej przejście z długiego prymu w bas krótki i urwany; takie przejście jest zwykle zakończeniem każdego trąbienia.

Odbyt, ob. odbytnica.

Odbytnica, rectum, kiszka prosta, końcowa część kiszki grubej; otwiera się nazewnątrz otworem odbytowym (anus), zaopatrzonym w mięśnie zwieracze (musculi sphincteres); posiada znaczne ukrwienie żylne przez tzw. splot żylny odbytniczy (plexus haemorrhoidalis).

Odchody, wydaliny, ob. ekskrementy i ekskreta.

Odchylenie, ob. 1) aberacja, 2) derywacja.

Odciągliwość uwagi, większa lub mniejsza podatność uwagi na działanie bodźców zakłócających i odciągających ją od danej czynności. O. uwagi jest indywidualnie różna. Znaczny jej stopień może doskonale iść w parze ze zdolnością znacznego jej natężenia. Ludzie o dużej o. uwagi nie mogą pracować w hałasie, który ludziom o małej o. uwagi nie przeszkadza.

Odcięta, ob. spółrzędna.

Odcinek (mat.), część prostej, ograniczona dwoma jej punktami. Punkty te — końce odc.; pozostałe punkty odc. — punkty wewnętrzne; zbiór wszystkich punktów wewnętrznych — wnętrze odc. Dwa odc., leżące na tej samej prostej i posiadające jeden punkt wspólny — odc. kolejne.

Odcinek (wojsk.), część terenu, przeznaczona do działań pewnego oddziału (kompanji, bataljonu, pułku itd.). Odcinek celu, część celu, który ma ostrzeliwać dany oddział. Odcinek obserwacji, część terenu, którą

ma obserwować pewien oddział lub posterunek obserwacyjny.

Odcinek koła, ob. koło.

Odcinków wymiernych prawo, ob. prawo odcinków wymiernych.

Odcisk, ob. nagniotek.

Odczyn Abderhaldena, ob. Abderhaldena odczyn.

Odczynnik, w chemji każdy związek chemiczny, służący do poznania ciała badanego.

Odczynnik Günzburga, ob. Günzburga odczynnik.

Oddech, respiratio, rytmiczne rozszerzanie (wdech, inspiratio) i zwężanie się (wydech, expiratio) klatki piersiowej. W czasie wdechu powietrze dostaje się do płuc i oddaje swój tlen (O_2), w czasie wydechu z płuc wydostaje się nazewnątrz powietrze, zawierające duże ilości dwutlenku węgla (CO_2). Ilość oddechów na minutę = 16—18 dla ludzi dorosłych, u dzieci więcej (40—44 — dziecko jednoroczne). Przy podniesieniu temperatury ciała wzrasta ilość oddechów (polypnoë termica), podczas snu maleje.

Oddech oskrzelowy, ob. bronchjalny oddech.

Oddechowe drogi, oddechowy przewód, powietrzne drogi, tractus respiratorius, drogi, przez które przechodzi powietrze do płuc: jama nosowo-gardzielowa, krtań, tchawica; większe oskrzela są to górne drogi o., mniejsze oskrzela, oskrzeliki i sama tkanka płucna — dolne drogi o.

Oddechowe mięśnie, mięśnie, biorące udział w czynności oddechowej; właściwie tylko wdech odbywa się przy pomocy mięśni (szczególnie międzyżebrowych); wydech następuje bez współudziału mięśni, dzięki sprężystości (elastyczności) tkanki płucnej.

Oddfellows (ang.), szeroko rozpowszechnione w Anglji i Ameryce Płn. stowarzyszenie, przypominające wolnomularstwo, założone 1760 w Londynie, mające za dewizę: „Przyjaźń, miłość i prawdę". Członkowie stowarzyszenia obowiązani są nieść pomoc ubogim, wdowom, sierotom, dostarczać pracy młodzieży i starać się o podniesienie moralne swego otoczenia.

Oddychanie, respiratio, jedna z najważniejszych czynności ustrojów żywych (roślin, zwierząt, ludzi); polega na pobieraniu tlenu z otoczenia i wydzielaniu bezwodnika kwasu węglowego (dwutlenku węgla, CO_2). U roślin do o. dostosowane są wszystkie narządy. U istot jednokomórkowych oddycha cała komórka. U zwierząt niższych o. odbywa się przez skórę lub przez śluzówkę jelit. U zwierząt wyższych do o. wyodrębniają się specjalne narządy: skrzela u żyjących w wodzie, tchawki lub płuca u żyjących na lądzie. Tlen, pobrany w skrzelach, tchawkach lub płucach, przez naczynia krwionośne, znajdujące się w tych narządach, rozniesiony po całym ustroju i w tzw. naczyniach włoskowatych, oddany zostaje tkankom, które zużytkowują go na swoje potrzeby (oddychanie tkankowe). Pierwsze badania nad przemianą oddechową prowadzone były przez przyrodników angielskich, Mayow'a (1681), Black'a (1757), Priestley'a (1772) i chemika francuskiego Lavoisier'a.

Oddychanie śródcząsteczkowe, zjawisko, występujące w warunkach beztlenowego życia roślin; roślina pobiera tlen, potrzebny do oddychania, z rozmaitych ciał, znajdujących się w jej organizmie.

Oddychanie tkankowe, albo wewnętrzne, proces wymiany tlenu i bezwodnika kwasu węglowego między krwią a narządami wewnętrznemi, odbywający się za pośrednictwem naczyń włoskowatych.

Oddział boczny, oddział, wysyłany w czasie marszu bojowego (ubezpieczonego) przez straż przednią w celu jej ubezpieczenia. Postępuje na wysokości oddziału czołowego, drogami, równoległemi do drogi jego marszu; ubezpiecza się, wysyłając szpicę i patrole.

Oddział zapasowy, oddział, wysyłający do pułku walczącego oddziały marszowe (uzupełnienia) i zajmujący się ich wyszkoleniem. Jest to w piechocie batalion zapasowy, w kawalerji szwadron zap., w art. baterje zap. itd.

Oddźwięk, ob. rezonancja.

Odejmowanie, działanie, polegające na wyznaczaniu różnicy liczb (odcinków itd.). Liczba, od której odejmujemy: odjemna; liczba, którą odejmujemy: odjemnik. Odejmowanie jest działaniem odwrotnem względem dodawania $(a - b + b = a)$.

Ödenburg, ob. Sopron.

Odense, gł. m. na wyspie Fionji (Danja), nad rz. Odense-Aa, 62.300 mieszk.; katedra z grobami król., muzeum Andersena; gorzelnie, przędzalnie, wyrób maszyn.

Odenwald, pasmo górskie na pr. brzegu Renu w Hesji, Badenji i Bawarji, do 626 m. wys.

Oder, ob. Odra.

Oderberg, ob. Bogumin.

Oder - Spree - Kanal, ob. Odrzańsko-Szprewski kanał.

Oderint dum metuant (łac.), niechaj nienawidzą, lecz niechaj się boją.

Oderwane pojęcie, pojęcie, którego treść dotyczy bądź oddzielnych cech, bądź też stosunków jako takich, innemi słowy — przedmiotów oderwanych, np. białość, natężenie, równość itp.; ob. oderwany (abstrakcyjny) przedmiot. Przeciwieństwem o. p. jest pojęcie konkretne.

Oderwany (abstrakcyjny) przedmiot, przedmiot, będący wynikiem czynności odrywania (abstrakcji), tj. będący albo cechą, albo czynnością, albo stosunkiem, i nie będący rzeczą konkretną, np. białość, natężenie, zmiana, równość itp. Uwzględniamy tu więc i mamy na myśli jedynie pewne momenty niesamodzielne, które w rzeczywistości nie mogą istnieć bez rzeczy konkretnej, której dany moment jest cechą, czynnością, albo znajduje się w stosunku do jakiejś innej rzeczy. O. p. istnieje więc jedynie w naszym umyśle.

Odesa, m. gub. na Ukrainie, port na morzu Czarnem, 432.000 mieszk.; uniwersytet; gł. punkt wywozu zboża, znaczny handel; gub. odeska, utworzona 1921 r., 73.500 km², 3,365.900 mieszkańców.

Odeum (greck. odeion), w starożytności budynek teatralny, przeznaczony głównie do popisów muzycznych.

Odgłos, ob. echo.

Odgraniczenie, ob. demarkacja.

Odhner Klas T., historyk szwedzki, *1836; napisał: „Sveriges inre historia under Drottning Kristinos Förmyndare" (1865) i in.

Odi profanum vulgus et arceo (łac.), nienawidzę motłochu i unikam go (Horacy).

Odium (łac.), nienawiść, niechęć.

Odium theologicum (łac.), nienawiść między duchownymi różnych wyznań.

Odjemna, ob. odejmowanie.

Odjemnik, ob. odejmowanie.

Odkażające środki, antiseptica, desinficientia, środki przeciwgnilne: kwas borny, salicylowy, fenol, sublimat, lizoform; środki do odkażania jamy ustnej: tymol, mentol, boraks, nadmanganian potasu; środki do o. przewodu pokarmowego: salol, rezorcyna, węgiel zwierzęcy; środki do o. dróg moczowych: salol, urotropina, błękit metylowy, brane doustnie; nadmanganian potasu, kwas borny, azotan srebra — do przemywań pęcherza moczowego.

Odkażanie, ob. dezynfekcja.

Odkładnica, ob. pług.

Odkłady, sposób wegetatywnego rozmnażania roślin, stosowany w ogrodownictwie. Polega na przyginaniu pędów i przysypywaniu ich ziemią; w miejscu przysypania ziemią pędy wypuszczają korzenie. Zakorzenione pędy odcina się od rośliny macierzystej i pozostawia dalszemu swobodnemu rozwojowi. Sposobem odkładów rozmnażamy najczęściej krzewy owocowe, jak agrest, porzeczki, leszczynę, winorośl, a także rośliny kwiatowe, np. goździki.

Odkurzacz, elektryczna pompa ssąca, połączona ze zbiornikiem kurzu, zastosowana do odkurzania mieszkań.

Odkrycia geograficzne i podróże, ob. geograficzne podróże i odkrycia.

Odkrywka, 1) miejsce, gdzie na powierzchnię występują głębsze warstwy ziemi; 2) miejsce, gdzie pod otwartem niebem wydobywa się kopaliny, np. odkrywka węgla kamiennego „Paryż" w Dąbrowie Górniczej.

Odkształcenie (deformacja), zmiana położenia poszczególnych części ciała względem siebie. Jeśli zmianie ulega postać ciała, to mówi się wtedy o odkształceniu postaci, jeśli objętość — o o. objętości. Jeśli, po usunięciu sił odkształcających, ciało nie wraca do stanu pierwotnego, to odkształcenie nazywa się trwałem. Według prawa Hooke'a (1675) odkształcenie jest proporcjonalne do ciśnień, wzgl. ciągnień odkształcających. (Ważne dla małych odkształceń).

Odległość dwóch punktów, długość odcinka, łączącego te punkty. Odl. punktu i figury geometrycznej — długość najkrótszego odcinka, łączącego punkt dany z punktami fig., np. odl. punktu od prostej — długość odcinka prostopadłej, opuszczonej z punktu na prostą. Odl. dwóch fig. geom. — długość najkrótszego odcinka, łączącego punkty tych fig., np. odl. dwóch prostych równoległych — długość odcinka, prostopadłego do obu prostych i zawartego między niemi.

Odlew, kopja przedmiotu bryłowatego, otrzymana zapomocą materjałów plastycznych lub ciekłych, szybko krzepnących.

Odlewnia lub gisernia, zakład mechaniczny do wyrobu odlewów.

Odlewnictwo, przemysł, polegający na nadawaniu wyrobom żądanych kształtów; materjał w stanie płynnym nalewa się do odpowiednich form, w których zastyga; wyroby otrzymane noszą nazwę odlewów; odlewy wykonywa się z metali, szkła, gipsu itd.

Odleżyna, ob. decubitus.

Odłam, ob. frakcja.

Odłóg, 1) rola, zostawiona na dłuższy czas bez uprawy, aby wypoczywając, wzmocniła się; inaczej ugór; 2) knieja.

Odma piersiowa, pneumothorax, nagromadzenie gazu (powietrza, gazów gnilnych) w jamie opłucnej; bywa przy gruźlicy, ropniu lub zgorzeli płuc. O. piersiowa sztuczna, pneumothorax artificialis, lecznicze wprowadzenie gazu (powietrza, azotu) do jamy opłucnej w celu uciśnięcia chorego (gruźliczego) płuca (metoda Forlanini'ego, 1882).

Odmieniec, ob. Proteus anguineus.

Odmieniec, wedle polskich wierzeń ludowych brzydkie dziecko boginki, która zamienia je w zbożu na dziecko ludzkie.

Odmładzanie, zabiegi, mające na celu powrócenie sił żywotnych starzejącemu się ustrojowi. Czynnikiem, warunkującym młodość, według ostatnich badań jest tzw. wydzielanie wewnętrzne gruczołów rozrodczych. Biolog wiedeński Steinach w serji doświadczeń otrzymał o. przez podwiązywanie przewodów wyprowadzających jąder, przez co ma się wzmagać ich czynność wewnątrzwydzielnicza. Chirurg rosyjski Woronow w tym samym celu przeszczepiał mężczyznom jądra małp. O. osobników żeńskich napotyka większe trudności techniczne.

Odmłodzenie krajobrazu następuje, gdy w ciągu danej fazy cyklu erozyjnego powstają nowe ruchy górotwórcze lub wahania klimatu (np. epoka lodowcowa), i gdy rzeki, dążąc do wyrównania swych ujść do poziomu bazy erozyjnej, zaczynają rzeźbę terenu na nowo; dany obszar przechodzi przytem od początku przez stadjum młodości; kilkakrotnie odmłodzony krajobraz zwie się wielocyklicznym.

Odmrożenie, obrażenie ciała, wywołane przez działanie niskiej temperatury (poniżej 0°); o. bywa 3-ch stopni: 1) zaczerwienienie i obrzęki skóry; 2) wytwarzanie się pęcherzy, wypełnionych krwisto-surowiczym płynem; 3) obumarcie tkanek.

Odnoga, odgałęzienie, część, oddzielająca się nabok z większej całości: o. morska, zatoka; o. rzeczna, łacha; o. górska, boczne, mniejsze pasmo.

Odnowienie czyli nowacja (łac.), jeden ze sposobów wygaśnięcia zobowiązania, polegający na zastąpieniu jednego zobowiązania przez inne, różniące się od pierwszego. O. uskutecznia się przez zmianę wierzyciela lub dłużnika, oraz przez zmianę przedmiotu, wzgl. przyczyny zobowiązania.

Odnóża, ob. kończyny.

Odo (Eudo), hr. Paryża, za obronę Paryża przed najazdem Normanów w 886 obwołany królem; utracił koronę na rzecz Karola Prostego; † 898.

Odoakr, wódz Germanów (Herulów), będących na żołdzie ces. zach.-rzymskiego; w 476 usunął ostatniego cesarza Romulusa Augustulusa i przyjął tytuł królewski; pobity przez Teodoryka W., † 493.

Odojewskij Aleksandr, książę, dekabrysta, poeta, * 1803, † 1839; aresztowany 1825, zesłany na Syberję, stamtąd 1837 przeniesiony jako żołnierz na Kaukaz; pisał elegje, dumy i pieśni.

Odolanowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie kaliskim. W 1771 było własnością gen. Aleksandra Sułkowskiego. Sejm z 1773—75 oddał je ks. Sułkowskiemu, wojewodzie gnieźnieńskiemu, w posiadanie emfiteutyczne.

Odolanów (niem. Adelnau), m. pow. (woj. poznańskie), nad rz. Baryczą, 2.600 mieszk.

Odonata, ważki, rząd owadów z grupy Amphibiotica. Uzbrojenie gębowe silne, gryzące; głowa bardzo ruchliwa; para dużych, wypukłych, siatkowych oczu, i trzy małe przyoczka na czole; czułki szczeciniaste, krótkie. Odwłok z 10 wyraźnych segmentów, 11-ty silnie zredukowany, z wyrostkami (cerci). Obie pary skrzydeł podobne do siebie, błoniaste, sztywne, przezroczyste, gęsto użyłkowane, w spoczynku układające się poziomo lub pionowo. Ubarwienie jaskrawe, często metalicznie błyszczące. Latają doskonale, zwykle ponad wodami; karmią się owadami, chwytanemi w locie. Jaja składają do wody. Przeobrażenie niezupełne, bez stadjum poczwarki. Larwy doskonale przystosowane do życia w wodzie, oddychają skrzelotchawkami lub skrzelami w jelicie końcowem, są bardzo żarłoczne i drapieżne. Warga dolna jest przekształcona w tzw. maskę, która służy do chwytania zdobyczy. Odonata obejmuje dwa podrzędy: Zygoptera i Anisoptera. Należą tu: Calopteryx virgo, świtezianka, bardzo pospolita nad wodami o brzegach zakrzewionych. Samce barwy stalowo-niebieskiej z ciemnobrunatnemi skrzydłami, o silnym niebieskim połysku. Samice szmaragdowo-zielone, z ciemno-szaremi skrzydłami. C. splendens, również pospolita, jak poprzednia. Aeschna grandis, żagnica wielka; skrzydła złocisto-brunatne z czerwono-brunatnem użyłkowaniem. Anax imperator, samiec niebieski z czarnemi plamami, samica zielona; dług. ciała ok. 6 cm., rozpiętość skrzydeł ok. 10 cm. Libellula depressa, ważka płaska; odwłok krótki, szeroki, spłaszczony; u nasady tylnych skrzydeł trójkątna ciemna plama. Ważki są najliczniej reprezentowane w strefach gorących; w Polsce występują w liczbie ok. 70 gatunków.

O'Donnell, stara irlandzka rodzina, w XVII w. związana ściśle ze Stuartami, wyemigrowała do Hiszpanji i Austrji: 1) Joseph Henry hr. Abispal, * 1770; gen. hiszp. w wojnie z Napoleonem I, † 1834; 2) Don Leopoldo, hr. Luceny, syn poprzedniego, * 1809, † 1867; walczył z karlistami; 1856, 1858—63, 1865—66 prezydent ministrów.

Odontites, zagorzałek, rodzaj roślin zielnych z rodziny Scrophulariaceae (trędownikowate). O. serotina, z. spóźniony, cały przylegająco owłosiony, o łodydze 2—5 dm. wysok., gałęzistej, liściach siedzących, lancetowatych, kwiatach brudnoróżowych. Kwitnie VIII—X. Pospolity na brzegach lasów, zarośli i wód. Rzadszy O. verna, z. wiosenny, kwitnie różowo VI—VII między zbożem.

Odontoblasty (greck.), komórki, wytwarzające zębinę.

Odontoceti, ob. Cetacea.

Odontolog, dentysta.

Odontologja (greck.), nauka o zębach.

Odontoma (greck.), zębiak, nowotwór dobrotliwy, umiejscowiony w jamie ustnej, budową swą nieco przypominający budowę zębów; zdarza się rzadko.

Odontoterapja, nauka o leczeniu zębów.

Odontyna (greck.), ob. zębina.

Odoryk z Pardenone, podróżnik włoski, franciszkanin, w 1318 dotarł do Indyj przez Trapezunt, Tebrys i Ormuz, poczem odbył na statku podróż na Sumatrę, Jawę i do Chin płd., gdzie przebył ok. 5 lat i powrócił do Europy przez Tybet i Persję w 1330.

Odosabniacz, to samo, co izolator.

Odpływ, ob. przypływ i odpływ.

Odporność, immunitas, niewrażliwość ustroju ludzkiego lub zwierzęcego na pewne choroby zakaźne. Bywa wrodzona (congenita), często jako cecha rasowa, lub nabyta (acquisita): po jednorazowem przebyciu choroby zakaźnej, po szczepieniu ochronnem osłabionych zarazków (duru brzusznego, cholery, czerwonki), po zastrzyknięciu surowicy przeciw danej chorobie (przy błonicy lub tężcu).

Odpowiedniość doskonała czyli zupełna i wzajemnie-jednoznaczna (mat.), tego rodzaju zależność między elementami dwóch zbiorów, która każdemu elementowi jednego zbioru podporządkowuje jeden (i tylko jeden) element drugiego zbioru i naodwrót. Można więc ustalić o. d. między liczbami rzeczywistemi i punktami linji prostej, między parami liczb rzeczywistych i punktami płaszczyzny, np. przy pomocy układu spółrzędnych Descartes'a.

Odprawa, termin, mający rozmaite znaczenia; pomiędzy innemi: 1) w prawie — zwolnienie ze służby państwowej, dymisja; również odszkodowanie za zwolnienie; 2) w wojsku, zebranie oficerów, na którem omawiane są sprawy taktyczne i strategiczne.

Odpusty (idulgencje), w Kościele katolickim darowanie kary doczesnej po uprzedniem od-

puszczeniu grzechów. O. w nieograniczonym stopniu może udzielać tylko papież; kardynałowie mają prawo dawać 200 dni odpustu, metropolici — 100, biskupi — 50. Ordynarjusz może ustanowić w kościele po jednym ołtarzu uprzywilejowanym; łaska uprzywilejowania polega na tem, że z każdą mszą, odprawioną przy ołtarzu uprzywilejowanym, związany jest zupełny odpust.

Odpuszczanie, w hutnictwie postępowanie, przeciwne hartowaniu; ma na celu zmiękczanie metali przez ogrzewanie i następne powolne studzenie. Stosuje się głównie przy obróbce stali.

Odpylacz Cotrella, przyrząd, służący do odpylania gazów; jest to wąski kanał dla gazu, ze zwieszającemi się drutami metalowemi, naładowanemi do wysokiego napięcia (60.000 woltów). Pył osiada na tych drutach. Odpylacze te stosuje się w fabrykach kwasu siarkowego, przy wielkich piecach, piecach karbidowych i w cementowniach.

Odra, morbilli, ostra choroba zakaźna, występująca przeważnie w wieku dziecięcym. Zaczyna się od nieżytu górnych dróg oddechowych (nosa, gardła, krtani i oskrzeli), od nieżytu spojówek, gorączki do 38—39°. Objawy te trwają 3—4 dni. Równocześnie w jamie ustnej występują tzw. plamki Koplika. W przeciągu 1—2 dni przy gorączce, dochodzącej do 40°, zaczyna się wytwarzanie na ciele i błonach śluzowych wysypki w postaci czerwonych plam i grudek, zlewających się w większe ogniska. Jedno ognisko od drugiego przedzielone jest niezmienioną skórą (odróżnienie od płonicy). Z chwilą pojawienia się wysypki temp. spada, i zaczyna się okres poprawy, wśród drobnego, otrębiastego łuszczenia się skóry. Średni czas trwania o. 7—8 dni. Komplikacje: zapalenie ucha środkowego, zapalenie płuc, dławiec rzekomy (pseudokrup).

Odra (niem. Oder), rzeka, wypływa z Jesionika w płd.-wsch. czeskiej części Sudetów, uchodzi do zatoki Szczecińskiej, odciętej od Bałtyku dwoma wyspami: Orzną (Usedom) i Julinem (Wollin); dług. 907 km.; połączona licznemi kanałami z dorzeczem Elby i Wisły, spławna od Koźla na Śląsku Górn.; na przestrzeni 15 km. na Śląsku tworzy granicę polsko-niem. Od 1919 umiędzynarodowiona.

Odradzanie, ob. regeneracja.

Odrodzenie, ob. Renesans.

Odrost, w myślistwie czas od chwili, kiedy jeleń zaczyna tracić rogi, aż do zupełnego wyrośnięcia nowych.

Odrowąż, herb polski: w polu czerwonem strzała srebrna, u dołu we dwa wąsy zakończona; w hełmie na ogonie pawim także strzała, żeleźcem w lewo.

Odrowąż Iwo, ob. Iwo Odrowąż.

Odrowąż Jacek, ob. Jacek Odrowąż święty.

Odruch, refleks, mimowolna reakcja ruchowa organizmu na bodziec fizyczny, działający na organizm. Reakcja ta jest przyrodzona, tj. odbywa się bez uprzedniego wprawiania się, odrazu w sposób doskonały, na mocy pewnych gotowych od urodzenia, wrodzonych połączeń nerwowych w ośrodkowym układzie nerwowym (w tzw. ośrodkach podkorowych). Charakter mimowolny reakcji odruchowej polega na tem, że odbywa się ona czysto automatycznie, bez udziału naszej woli, jakkolwiek wola może niekiedy wpływać na hamowanie o. (np. powstrzymanie się od kichnięcia). Reakcja odruchowa odbywa się najczęściej zupełnie nieświadomie, tzn. jednostka ani nie czuje działania bodźca, ani też swojej reakcji (np. odruch źrenicy), choć są odruchy, którym świadomość towarzyszy, np. cofnięcie ręki wskutek ukłucia. O. są korzystne dla organizmu: dzięki nim organizm przyswaja sobie to, co dla niego jest pożyteczne, usuwa to, co jest szkodliwe, i automatycznie przystosowuje się do otoczenia. Przykłady o.: kaszlnięcie, ssanie u niemowlęcia, kierowanie wzroku ku światłu itp.

Odruch Goltza, ob. Goltza odruch.

Odruch psychogalwaniczny, ob. psychogalwaniczny odruch.

Odruchowy, uwarunkowany wrodzonym ruchowym mechanizmem nerwowym, mimowolny. Ob. odruch.

Odrywanie, ob. abstrakcja.

Odrzański zalew, ob. Pomorski zalew.

Odrzańsko-Szprewski kanał (niem. Oder-Spree-Kanal), kanał, zbudowany 1887—1891, 86,6 km. dług., 2 m. głęb. Prowadzi od Fürstenberga nad Odrą do jez. Seddin, utworzonego przez rz. Dahma.

Odrzechowa, w. w pow. sanockim (woj. lwowskie), 3 km. od stacji kolej. Zarszyn; kopalnia nafty, 1 otwór wiertniczy.

Odrzutki, rogi, zrzucone przez jelenie i kozły.

Odrzykoń, w. w pow. krośnieńskim (woj. lwowskie), 2.600 mieszk.; ruiny zamczyska Oświęcimów.

Odrzywolski Sławomir, architekt, * 1846; studja w Krakowie i Berlinie; od 1879 prof. Szkoły Przemysłowej w Krakowie; opracował wiele projektów kościołów i domów; 1886 powołany do odnowienia katedry na Wawelu. Napisał: „Zabytki przemysłu artystycznego w Polsce“, „Renesans w Polsce“.

Odsetki, ob. procenty.

Odsiecz, herb polski: w polu błękitnem kopja żeleźcem wgórę i dwie białe chorągwie, ukośnie skrzyżowane; u szczytu biała chorągiew. Nadany z nobilitacją 1790.

Odsiecz, pomoc, udzielana twierdzy oblężonej lub osaczonemu oddziałowi wojska.

Odskocznia (odbitka, mostek, pomost), deska z podpórką, ustawioną pochyło lub wkopaną w ziemię, służąca do ułatwienia odbicia się przy skokach gimnastycznych.

Odstrzał, w myślistwie ilość ubitej zwierzyny przez odstrzelenie jej od ogólnej liczby zwierza w rewirze myśliwskim.

Odszkodowanie, ob. szkody i straty.

Odśrodkowa maszyna albo maszyna centryfugalna, ob. wirownica.

Odśrodkowa siła (centryfugalna siła), siła, pochodząca od ciała, poruszającego się po to-

rze krzywym, i działająca na ciało, pod którego wpływem ciało pierwsze trwa w swym ruchu krzywolinijnym. Siła odśrodkowa równa się sile dośrodkowej i posiada przeciwny kierunek. W układzie, wprawionym w ruch obrotowy, jest to pozorna siła, wynikająca z bezwładności, popychająca ciała nazewnątrz, w kierunku prostopadłym do osi obrotu. Ponieważ przyśpieszenie odśrodkowe jest w tym przypadku dla wszystkich ciał układu jednakowe, można powiedzieć, że źródłem siły odśrodkowej jest odśrodkowe pole grawitacyjne (ob. względności teorja).

Odtrutka, antidotum, ob. antydot.

Odtwarzanie (reprodukcja), ob. kojarzenie.

Odtylcówka, strzelba odtylcowa, nabijana od strony kolby.

Odurzające środki, ob. narkotyki.

Oduzdne lub trędzlowe, opłata w dawnem prawie polskiem przy sprzedaży konia; dziś podarunek dla parobka.

Odwach, budynek dla oddziału żołnierzy, trzymających wartę.

Odwaga, herb polski: w polu srebrnem mur czerwony o trzech blankach; w hełmie chorągiew lub skrzydła z murem.

Odwaniające środki, desodorantia, środki, usuwające nieprzyjemny zapach wydzieliny przyrannej lub wydalin (moczu, kału): nadmanganian potasu (kalium hypermanganicum), woda utleniona (hydrogenium peroxydatum), węgiel drzewny sproszkowany (carbo ligni pulveratus) itp.

Odwar, ob. decoctum.

Odważniki, bryły metalowe, służące do mierzenia mas (ważenia). Muszą być tak dobrane, aby można z nich było łatwo utworzyć masę pożądaną. Celowi temu najlepiej odpowiada ustosunkowanie: 5, 2, 2, 1.

Odwet, ob. retorsje i represalje.

Odwiatr, w myślistwie 1) mieszanina różnych pachnących substancyj, używana do smarowania rąk przygotowującego trutkę, do smarowania obuwia, żelaz itp., celem zniwecenia zapachu właściwego człowiekowi, mogącego obudzić czujność zwierza, którego zamierzamy otruć lub złapać; 2) specyficzna woń, jaką zostawia zwierzyna po sobie w swych tropach.

Odwłok, abdomen, tylna część ciała stawonogów (Arthropoda), złożona z segmentów odwłokowych (abdominalnych). U owadów i pajęczaków odwłok zawiera prócz jelita narządy rozrodcze.

Odwłośnik, narzędzie żelazne, używane przez garbarzy do zdejmowania włosa ze skóry.

Odwodnienie, odprowadzenie wody, względnie jej nadmiaru w terenie, także zabezpieczenie terenu od wód obcych, wykonywane dla celów melioracyjnych lub też dla zapobieżenia usuwiskom.

Odwód, oddziały wojsk., przeznaczone do przeciwdziałania niespodziankom, względnie do wykonania głównego uderzenia lub manewru O. główny, oddział, pozostający do rozporządzenia wyższego dowódcy.

Odwód, 1) spust kurka u strzelby; 2) drewno, utkwione w ziemię przy budzie na cietrzewie, aby zwabione ptaki mogły na niem siadać.

Odwracalne reakcje, ob. reakcje odwracalne.

Odwracalne wahadło, ob. rewersyjne wahadło.

Odwracanie sądów (conversio), operacja logiczna, polegająca na tem, że stawiamy podmiot sądu na miejsce orzeczenia i odwrotnie, tak, że podmiot pierwotnego sądu staje się orzeczeniem sądu nowego i odwrotnie, przyczem jakość sądu pierwotnego pozostaje bez zmiany, tzn., że jeżeli sąd pierwotny był przeczący, to musi takim pozostać. Sąd ogólno-twierdzący (A) staje się po odwróceniu szczegółowo-twierdzący (I). Jest to tzw. odwrócenie przez ograniczenie (conversio per accidens), np.: wszyscy ludzie są śmiertelni — niektóre istoty śmiertelne są ludźmi. Sądy szczegółowo twierdzące (I) po odwróceniu pozostają szczegółowo-twierdzącemi (conversio simplex), np.: niektóre owoce są smaczne — niektóre rzeczy smaczne są owocami. Sądy ogólno-przeczące (E) po odwróceniu pozostają ogólno-przeczące, np.: żaden człowiek nie jest wieczny — żadna istota wieczna nie jest człowiekiem. Sądów szczegółowo-przeczących (O) odwrócić w zwykły sposób nie można, można natomiast odwrócić je przez zaprzeczenie.

Odwrotne działania, ob. działanie matematyczne.

Odwrotnie proporcjonalna zależność, ob. proporcja.

Odwrót, 1) w sztuce wojskowej marsz, dokonany przez oddział wojska lub całą armję, w celu oddalenia się od wroga; 2) druga orka, wskutek której górna warstwa gleby dostaje się zpowrotem pod spód.

O'Dwyer Joseph, lekarz amerykański, * 1841, † 1898; wynalazł intubację.

Udyn.

Odyn, w mitologji skandynawskiej bóg wojny, zwycięstwa, wichru i śmierci, władca Walhalli. U Germanów Wotan.

Odyniec, herb polski: w polu błękitnem strzała srebrna, żeleźcem wgórę zwrócona, przekrzyżowana przez środek, u dołu załamana ku prawemu bokowi; w hełmie pięć piór strusich.

Odyniec, dzik albo żubr, który błąka się pojedyńczo.

Odyniec Antoni Edward, poeta i dramaturg, tłumacz utworów literatury europejskiej, * 1804 w Giejstunach, † 1885 w Warszawie; nauki szkolne u Bazyljanów w Borunach; 1820 wstąpił na uniwersytet wileński, który ukończył w 1823. Jako filaret w 1823 więziony; 1824—25 przebywał w Wilnie i Giejstunach, 1826—1829 w Warszawie; 1829 wyjechał zagranicę, podróżował razem z Mickiewiczem; 1831 osiadł w Dreznie; 1834 jeden z założycieli „Przyjaciela Ludu"; 1837 wrócił do kraju, 1840—60 spędził w Wilnie, gdzie redagował „Kurjer Wileński"; 1866 osiadł w Warszawie, redagował „Kurjer Warszawski"; pisał drobne poezje, utwory dramatyczne: „Barbara Radziwiłłówna", „Felicyta", „Jerzy Lubomirski" (niedokończony), „Listy z podróży".

Odyseja, epopeja starogrecka, opiewająca przygody Odyseusza, jedno z najznakomitszych arcydzieł literatury światowej, przypisywane Homerowi. Liczne przekłady polskie.

Odyseusz (łac. Ulisses), bohater epopei Homera, syn Laertesa, małżonek Penelopy, ojciec Telemaka; król Itaki, jeden z wybitnych uczestników wojny trojańskiej. Uosobienie sprytu i przebiegłości.

Odziom, ob. maszt.

Odżywcza kuracja, forsowne odżywianie w celu zyskania na wadze w przeciągu krótkiego czasu; przeprowadza się u osób gruźliczych, wychudzonych lub wyniszczonych długotrwałemi chorobami.

Odżywianie, dostarczanie ustrojowi ludzkiemu lub zwierzęcemu materjału, niezbędnego do rozwoju i wzrostu (substancyj białkowych, węglowodanów, tłuszczów, wody, soli mineralnych, witamin).

Odźwiernik, pylorus, końcowa część żołądka; ma kształt rury, składa się z mocnych okrężnych i podłużnych mięśni; co pewien czas mięśnie okrężne automatycznie rozluźniają się, przepuszczając treść żołądka do niżej położonych odcinków przewodu pokarmowego (do dwunastnicy, duodenum).

Oedema (greck.), ob. obrzęk.

Oedema aquosum, ob. emphysema.

Oedipus, ob. Edyp.

Oedogonium, rodzaj glonów (Algae) o nitkach nierozgałęzionych, których komórki zawierają chloroplasty, złożone z licznych, połączonych ze sobą wstęg. Rozmnażają się bezpłciowo zapomocą urzęsionych pływek, powstających z całkowitej treści jednej komórki nitki; płciowo zapomocą tzw. oospor, powstających z zapłodnionych przez plemnik komórek jajowych, wytwarzanych w lęgniach. Przy kiełkowaniu treść oospory rozpada się na 4 duże pływki, wytwarzające, po wydostaniu się nazewnątrz, nowe nitki.

Oehlenschläger Adam Gottlob, poeta duński, * 1779, † 1850; twórca kierunku romantycznego w poezji skandynawskiej; utwory: „Vaulundurs Saga", bajka dramatyczna „Alladin", epos „Nordens Guder", „Hrolf Krake", cykl powieściowy „Helge", tragedje „Palnatoke", „Correggio" i in.

Oeil-de-boeuf (franc.), w architekturze nazwa okrągłych lub owalnych otworów ponad drzwiami, oknami lub na mansardach; otwory takie używane są zwłaszcza w stylu barokowym.

Oels, ob. Oleśnica.

Oenanthe, kropidło, rodzaj roślin z rodziny Umbelliferae (baldaszkowate), przeważnie rośliny wodne. O. fistulosa, k. piszczałkowate, bylina o korzeniach bulwiastych, liściach pojedyńczo pierzastych, baldachach wierzchołkowych; środkowe kwiaty bez szypułek. O. Phellandrium, k. wodne, roślina roczna lub dwuletnia, o korzeniach sznurkowatych, niezgrubiałych, baldachach przez silniejsze boczne pędy nabok odchylonych; wszystkie kwiaty szypułkowe. Kwitną biało VI—VIII. Pospolite na bagnach, w rowach, stawach. Owoce obu gatunków używane w medycynie jako środek moczopędny.

Oenocarpus, opatrznica, rodzaj palm (Palmae) z Ameryki zwrotnikowej, o pniu wysmukłym, cienkim, liściach pierzasto złożonych. Owoce kuliste, jednonasienne, o owocni mięsistej, jadalnej; dostarczają oleju oraz służą do wyrobu napoju winnego „Batava".

Oenothera, wiesiołek, rodzaj roślin zielnych z rodz. Oenotheraceae (wiesiołkowate), pochodzenia przeważnie amerykańskiego. Ważniejsze gatunki: O. biennis, w. dwuletni (Rys.), z Ameryki, dziś pospolity u nas na polach piaszczystych, miedzach, brzegach wód. Kwitnie żółto VI—VIII, odznacza się kwiatem dużym, wieczorem i w nocy otwartym (nocna świeca). Uprawiany jest niekiedy w ogrodach, pod nazwą rapontyki, dla korzeni jadalnych jako sałata. O. lamarckiana, w. Lamarcka, którego zdolności mutacyjne zaobserwował H. de Vries i zużytkował, jako materjał doświadczalny dla swej teorji mutacji. Niektóre gatunki są uprawiane jako rośliny ozdobne kwiatowe.

Oenothera (Wiesiołek).

Oenotheraceae, wiesiołkowate, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Myrtales (mirtowe). Zioła lub byliny o liściach zwykle naprzeciwległych, niepodzielnych, kwiatach dużych 2—4 krotnych, obupłciowych. Rośliny lądowe, wyjątkowo wodne (Trapa), rozpowszechnione na całej kuli ziemskiej. Ważniejsze rodzaje: Epilobium, Fuchsia, Oenothera.

Oer (ör), jednostka monetarna w krajach skandynawskich, bita z miedzi; stanowi setną część korony.

Oertel Max Joseph, lekarz niemiecki, * 1835, † 1897; od 1876 profesor laryngologji w Monachjum; odkrył zarazek błonicy, stworzył nową metodę leczenia niektórych zaburzeń krążenia krwi; pozostawił kilka dzieł i wiele rozpraw specjalnych.

Oesophagoscopia (greck.), oglądanie wnętrza przełyku przy pomocy specjalnie zbudowanego przyrządu (oesophagoscop).

Oesophagospasmus (greck.), skurcz przełyku, zaciśnięcie się mięśni przełyku, nieprzepuszczające pokarmów; najczęściej bywa na tle nerwowem (czynnościowem) przy histerji.

Oesophagus, przełyk, kanał długości 28—30 cm., łączący dolną część gardzieli z żołądkiem. Składa się z mocnych okrężnych i podłużnych mięśni (poprzecznie prążkowanych w górnej

$^{1}/_{4}$, gładkich w dolnych $^{3}/_{4}$). Światło ulega w trzech miejscach przewężeniu (tuż przy początku, w środkowej części oraz przy przejściu o. do żołądka). Przewężenia te są często punktem wyjścia nowotworów złośliwych.

Oestridae, g z y, rodzina owadów z podrzędu C y c l o r a p h a, rząd D i p t e r a (d w u s k r z y d ł e). Ssawka krótka lub szczątkowa. Dojrzałe owady żyją bardzo krótko i nie pobierają pokarmu. Samice są jajorodne lub żyworodne. Larwy żyją pod skórą lub w drogach oddechowych i zatokach czołowych u zwierząt ssących, lub wreszcie w żołądku. Pasorzytnicze larwy sprawiają swym żywicielom wielkie dolegliwości, a czasem powodują nawet śmierć zwierząt zarażonych. Przepotwarczanie larw odbywa się z reguły w ziemi. C e p h a l o m y i a o v i s, giez owczy, składa żywonarodzone larwy na błonie śluzowej nosa owcy. Larwy te dostają się do wnętrza czaszki owcy, powodując jej śmierć. G a s t r o p h i l u s e q u i, giez koński, składa jajka na szerści koni. Wylęgnięte larwy powodują swędzenie skóry konia, który zlizuje je językiem, a następnie połyka. W żołądku konia larwy przyczepiają się do jego ścianek i karmią się krwią, co powoduje silne cierpienia konia, a niekiedy i śmierć. Po 10 miesiącach larwy dostają się wraz z odchodami nazewnątrz. Dalszy rozwój dokonywa się w ziemi. H y p o d e r m a b o v i s, giez bydlęcy, składa jaja na skórze bydła domowego. Zlizane larwy dostają się do tkanki łącznej podskórnej grzbietu, powodując opuchlinę i stan ropny. D e r m a t o b i a c y a n i v e n t r i s, giez ludzki, w skórze człowieka, jaguara i przeżuwaczy.

Oestrum, ob. O e s t r u s v e n e r e u s.

Oestrus venereus, o e s t r u m, r u j a, l a t o w a n i e, okres w życiu zwierząt ssących, podczas którego narządy rozrodcze ujawniają swą czynność, a popęd płciowy działa bardzo silnie.

Oettinger J ó z e f, lekarz polski, * 1818 w Tarnowie, † 1880; profesor historji medycyny na Uniwersytecie Krakowskim; wydał kilka prac specjalnych.

Oeynhausen (Bad), m. i miejscowość lecznicza w Westfalji (Prusy), nad rz. Werre, 7.500 mieszk.; gorące (do 33°) źródła kwaso-węglowe, zakład kuracyjny.

Ofanto (łac. Aufidus), rzeka w płd. Włoszech, dług. 100 km., uchodzi do Adrjatyku na płn. od Barletty.

Ofen, niem. nazwa Budy, dzielnica Budapesztu.

Ofensywa, wojenne działania zaczepne, podjęte na większą skalę. O f e n s y w a s t r a t e g i c z n a, działania zaczepne, mające na celu uzyskanie pewnego celu strategicznego (nie doraźnych korzyści taktycznych).

Ofertorjum, ofiarowanie chleba i wina we Mszy św.; słowa, wymawiane po Credo lub po Ewangelji, i śpiew podczas tej części Mszy.

Offenbach, m. pow. w Hesji, na l. brzegu rz. Menu, 75.400 mieszk.; przemysł metalurgiczny, chemiczny, skórzany.

Offenbach J a c q u e s, kompozytor francuski, * 1819 w Kolonji, † 1880 w Paryżu; pisał operetki, odznaczające się lekkością, wdziękiem i melodyjnością: „Les deux aveugles", „Bata-Clan", „Orfeusz w piekle" (1858), „Życie paryskie", „Piękna Helena", „W. księżna Gerolstein". Napisał również fantastyczną operę „Opowieści Hoffmanna".

Offenburg, m. pow. w Badenji, nad rz. Kinzig, 16.250 mieszk.; wyroby bawełniane, tytuniowe, fabryki maszyn i in.

Offertorium (łac.), ob. o f e r t o r j u m.

Office (franc. i ang.), urząd, biuro, lokal urzędowy.

Officina sanitatis (łac.), apteka.

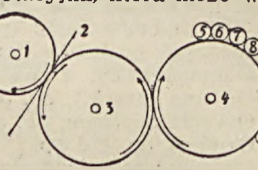
Officinalia (łac.), środki lekarskie, dozwolone przez władze państwowe danego kraju.

Officium (łac.), obowiązek, urząd, specjalnie kościelny.

Officium, w muzyce kościelnej nabożeństwo; O. d e f u n c t o r u m, nabożeństwo za umarłych; O. v e s p e r t i n u m, nieszpory; O. m a t u t i n u m, jutrznia.

Officium Secretariae Status (łac.), urząd kurjalny, kierujący sprawami politycznemi kościoła katolickiego.

Offsetowy druk, sposób drukowania ilustracyj oraz składu czcionkowego zapomocą maszyn, posiadających walce gumowe, na które przenosi się skład drukarski i klisze. O. d. został wynaleziony przez K. Hermanna. P r a s a d r u k a r s k a offsetowa rotacyjna, która może wykonywać druki jedno lub dwustronnie w jednym lub wielu kolorach, składa się z walca z matrycami cynkowemi, oraz jednego lub dwóch walców o powłoce gumowej. Rys. przedstawia trzycylindrową maszynę: cylinder z matrycami (4), walce nadające farbę (5—8), rozcieracze (9, 10), walce gumowe (1 i 3), papier (2). Druk offsetowy nadaje się głównie do reprodukowania ilustracyj.

Prasa rotacyjna offsetowa.

Ofiara, w szerszem znaczeniu akt religijny człowieka, jako wyraz wdzięczności dla Boga i uznania Jego wyższości. O. jest darem, należną Bogu daniną, posiłkiem dla bóstwa, pokutą, ekspiacją i oddaniem się. W Starym Testamencie są dwa rodzaje ofiar: krwawe i niekrwawe. Pierwsze dzielą się, ze względu na sposób ofiarowania i jego cel, na całopalenia, o. zapokojne lub komunijne, ponieważ kończyły się wspólną ucztą ofiarujących, o. za przewinienie i o. ekspiacyjne (za grzech). O. niekrwawe były albo dodatkami do rzeźnych lub też samoistnemi ofiarami. W pewnych specjalnych przypadkach składano jeszcze inne ofiary krwawe. Ofiarowywano pierworodne plonów rolnych, zwierząt, a nawet w wyjątkowych przypadkach — ludzi. Ofiary składane były według pewnego rytuału przez ojca rodziny, króla,

przedewszystkiem zaś kapłana. W kościele rzymsko-katolickim Msza święta, powtarzanie śmierci Jezusa Chrystusa, nazywa się bezkrwawą, „prawdziwą i właściwą ofiarą". Protestantyzm uznaje w śmierci męczeńskiej Jezusa na krzyżu jednorazową ofiarę za grzechy świata, nadto zna ofiary chwały i wdzięczności (np. w modlitwie) i usługiwanie w miłości, jako poświęcenie samego siebie dla drugich.

Ofiara z ludzi znana była w starożytności, jak i współczesnym ludom pierwotnym. Celem tych ofiar było: 1) przebłaganie bóstwa rozgniewanego, 2) dostarczenie zmarłemu np. żon, służby, poddanych itd., 3) stworzenie w ten sposób ducha opiekuńczego domu lub rodziny, gdyż, wedle pierwotnych wyobrażeń, duch związany jest ściśle z ciałem, a odnosi się wrogo do wszystkich innych duchów.

Ofiarowanie N. M. Panny, święto kościelne, ustanowione dla uczczenia ofiarowania Marji przez jej rodziców w świątyni. Pierwotnie obchodził je kościół wschodni, na Zachodzie wprowadził je w 1585 Sykstus V.

Oficer, wojskowy, posiadający stopień wojskowy od podporucznika wzwyż. W W. P. wszyscy żołnierze dzielą się na dwie zasadnicze kategorje: szeregowych do ppor. i oficerów. Wszyscy o. pewnego wojska stanowią jego korpus osobowy; o. pewnej broni lub służby — korpus jej oficerów. W W. P. istnieją następujące k. o.: o. b r o n i: piechota, kawalerja, artylerja, saperzy, lotnictwo, wojska techniczne, łączność, marynarka woj.; s ł u ż b y: sanitarna, sądownictwo, kontrola gen., intendentura, uzbrojenie, administracje (różne grupy: nauk.-ośw., kancelaryjna, więziennictwa itd.). Oficerowie szt. gen., według pragmatyki, nie stanowią osobnego korpusu i należą do kk. swych broni. Wszystkie kk. osobowe są równe pod względem praw oficerów. Stopnie oficerskie dzielą się na trzy grupy: generałów, o. starszych (sztabowych) i o. młodszych. Generałowie: marszałek, gen. broni (w mar. admirał), gen. dywizji (w mar. adm. por.), gen. bryg. (w mar. adm.-ppor.); oficerowie starsi: pułkownik (w mar. komandor), podpłk. (w mar. kom.-por.), major (w mar. kom.-ppor.); oficerowie młodsi: kapitan (w kaw. rotmistrz), porucznik, podporucznik. O. dzielą się poza tem na o. zawodowych i o. rezerwy. Pierwsi pełnią stałą służbę w wojsku w czasie pokoju, drudzy powoływani są do niej w czasie wojny lub na czas ćwiczeń. Zasadniczo do uzyskania stopnia oficerskiego konieczne jest posiadanie wykształcenie średn. oraz ukończenie szkoły podchorążych i szk. ofic. Dopuszczalny jest awans z podoficera (po ukończeniu szk. of. dla podoficerów). Oficer, według pragmatyki, poświęcając się całkowicie służbie, ma mieć (teoretycznie) uposażenie, zapewniające mu byt, wzamian nie ma prawa udziału w życiu politycznem i jest całkowicie podporządkowany przepisom i rozkazom, regulującym jego służbę, a niekiedy wkraczającym i w życie osobiste.

Ofici, nazwa zbiorowa sekt gnostycznych, specjalnie jednej sekty, pochodząca od wyrazu greckiego ophis, wąż, który uważany był za pierwiastek zła, materję lub formę objawienia Zbawcy i mądrości.

Oficjalat, ob. k u r j a.

Oficjał, kapłan, powołany przez biskupa do sądzenia spraw w pierwszej instancji; stanowi jedną instancję z biskupem; zakres jego kompetencyj obejmuje te sprawy, których biskup nie zastrzegł dla siebie.

Ofikleida, instrument muzyczny wielkich rozmiarów, w pierwszych dziesiątkach lat ubiegłego stulecia często używany, zwłaszcza jako tzw. o f i k l e i d a b a s o w a. Należy do rzędu rogów z klapami.

Ofir, ob. O p h i r.

Ofka, ob. E u f e m j a.

Ofilsowa belka, belka ociosana do kwadratu lub prostokąta, tak jednak, że naroża są ściśle (brak ostrego kantu).

Oftalmologja (greck.), dział medycyny, zajmujący się chorobami oczu, okulistyka.

Oftalmometr, przyrząd, wynaleziony przez Helmholtza, służący do wykonywania pomiarów na oku, w szczególności do mierzenia krzywizny zewnętrznej powierzchni soczewki oka.

Oftalmoskop, wziernik oczny, zwierciadło oczne, przyrząd, wynaleziony przez Helmholtza (1851); służy do badania wnętrza oka; używany obecnie o. jest zwierciadełkiem wklęsłem, mającem w środku mały otworek. Obserwator, trzymając o. przed swem okiem, skierowuje odbitą od zwierciadła wiązkę światła do oka badanego, i przez otworek w zwierciedle w to oko wgląda.

Ogacać, ob. g a c i ć.

Ogar, rasa psa gończego o podpalanej maści (canis venaticus), używanego do polowań na grubego zwierza.

Ogarew N i k o ł a j, poeta rosyjski, * 1813, † 1877; zesłany w głąb Rosji za sprawy polityczne, potem na emigracji; przyjaciel Hercena; napisał: „Monologi", „Stróż wiejski", „Izba" i in.

Ogasawaradżima, ob. B o n i n'a w y s p y.

Ogden, m. w stanie Utah (St. Zjedn. Am. Płn.), 33.000 mieszk.; handel produktami rolniczemi i solą.

Oger, pr. dopływ Dźwiny (Łotwa), 120 km. dług.

Ogień św. Elma, ciche wyładowanie elektryczne z miejsc wystających, szczytów wież, wierzchołków drzew itp.

Ogier, 1) samiec jednokopytnych zwierząt ssących, koń nietrzebiony, stadnik; 2) w rybactwie drąg do podtrzymywania górnego brzegu sieci.

Ogiński J a n, książę, od 1682 hetman polny litewski; walczył przeciwko Turkom i Tatarom; † 1684 w czasie powrotu z wyprawy wiedeńskiej.

Ogiński M i c h a ł K a z i m i e r z książę, hetman wielki lit., * 1731, † 1800 w Warsza-

wie. W 1764 wysuwany jako kandydat do korony; walczył po stronie konfederatów barskich; po bitwie pod Stołowiczami 23. IX. 1771 pobity przez Suworowa, tułał się zagranicą; po powrocie do kraju twórca kanału Ogińskiego; złożył buławę w 1792.

Ogiński Michał Kleofas książę, kompozytor słynnych polonezów, * 1765, † 1833; autor pamiętników w jęz. franc. pt.: „Mémoires sur la Pologne et les Polonais de 1788 à 1815" (4 t., Paryż 1826—27).

Ogińskiego kanał, łączący Niemen przez rz. Szczarę i jez. Wygonowskie z Dnieprem przez Jasiołdę, dopływ Prypeci; zbudowany 1765, 52,8 km. dług.

Ogląd, termin, wprowadzony do polskiej terminologji filozoficznej przez Piotra Chmielowskiego w jego przekładzie Kanta „Krytyki czystego rozumu" dla oddania niemieckiego terminu „Anschauung", który u Kanta oznacza aprioryczne, czyste formy zmysłowości, dotyczące przestrzeni i czasu. Termin ten może mieć jednak i ogólniejsze znaczenie, pokrywające się mniej więcej z niem. „Anschauung"; np. można mówić o „oglądzie intelektualnym" Boga, idei itd. Kiedyindziej znów niem. Anschauung oddajemy przez „pogląd", np. pogląd filozoficzny, nauczanie poglądowe itp.

Oglio, l. dopływ rz. Po w Lombardji (Włochy Płn.), dług. 224 km.

Ognia niecenie u ludów pierwotnych odgrywa bardzo ważną rolę. Posiada różne formy: przechowywanie zarzewia, wykradzionego pożarowi przyrodzonemu, sztuczne dobywanie ognia przy pomocy tarcia kawałków drzewa o siebie lub przez krzesanie go krzemieniem. Dawny sposób niecenia ognia zachował się nietylko u ludów pierwotnych, ale i u naszego ludu, zwłaszcza przy sobótce, pod nazwą ognia „żywego". Wogóle ogień, odpowiednio do swego znaczenia dla kultury ludzkiej, wywarł potężny wpływ na wierzenia religijne; kult ognia w tych wierzeniach zaznacza się bardzo silnie, a ognisko staje się ważnym punktem, skupiającym dookoła siebie całą grupę społeczną.

Ognice, ob. Pyrosomata.

Ognicha, ob. Sinapsis.

Ognie bengalskie, ob. ognie sztuczne.

Ognie sztuczne albo bengalskie, mieszanina chloranu potasowego, szelaku, węgla i siarki, z dodatkiem różnych związków chemicznych, nadających płomieniowi zabarwienie, np. związki strontu (czerwone), baru (zielone), miedzi (niebieskie), sodu (żółte) i in.

Ognik, ob. Aecidium.

Ogniotrwałe ciała, ciała, opierające się działaniu wysokiej temperatury, naprz. wapno, magnezja, grafit, tkaniny napojone szkłem wodnem lub innemi solami itp.

Ognipiór, ob. mleczny strup.

Ognisko elipsy, ob. elipsa.

Ognisko paraboli, ob. parabola.

Ognisko soczewki lub zwierciadła, miejsce, w którem skupiają się promienie załamane lub odbite (wzgl. ich wsteczne przedłużenia), jeżeli promienie padające biegną do siebie równolegle. Jeśli promienie padające biegną równolegle do osi soczewki lub zwierciadła, to miejscem skupienia jest o. główne.

Ognisko trzęsienia ziemi, hipocentrum, miejsce, w którem rozpoczyna się trzęsienie ziemi i skąd rozchodzą się drgania.

Ogniskowa odległość, odcinek osi zwierciadła lub soczewki, zawarty pomiędzy niemi i ich ogniskiem.

Ognista wyspa (portug. Ilha de Fogo), wyspa w grupie wysp Zielonego Przylądka (Afryka zach.).

Ognista ziemia (hiszp. Tierra del Fuego), grupa wysp na płd. krańcu Amer. Płd., 71.500 km², 3.000 mieszk.; wyspy górzyste, pokryte śniegami; łowiectwo i rybołówstwo; żyły złota; ludność: Indjanie (Jugan, Peszere, Ona).

Ogniwka, w myślistwie lis jaskrawo czerwony.

Ogniwo elektryczne (galwaniczne) służy do otrzymywania energji elektrycznej z energji chemicznej; składa się zwykle z dwóch płyt metalowych (elektrod), zanurzonych w jednym lub dwóch roztworach wodnych soli lub kwasu (w elektrolicie). Na powierzchni zetknięcia elektrod z elektrolitem powstaje różnica potencjałów. Przy połączeniu elektrod zapomocą drutu, prąd płynie przez drut od elektrody o wyższym potencjale (elektrody dodatniej, anody) do elektrody o potencjale niższym (elektrody ujemnej, katody). Naruszeniu równowagi elektrochemicznej na powierzchniach zetknięcia przeciwdziała reakcja chemiczna w ogniwie. Swobodna energja tej reakcji przetwarza się w energję elektryczną. Siła elektrobodźcza o. i jego opór wewnętrzny są wielkościami charakterystycznemi dla danego o. Jeśli siła elektrobodźcza ogniwa nie ulega zmianie podczas dostarczania prądu, to o. nazywa się stałem, w przeciwnym zaś razie, niestałem. W o. niestałych siła elektrobodźcza ulega zmniejszeniu wskutek wydzielania się na elektrodach ciał, zmieniających własności elektrotechemiczne elektrod. Proces taki nazywa się polaryzacją galwaniczną. O., spolaryzowane przez prąd zewnętrzny, samo może być źródłem prądu; takie o. nazywa się wtórnem albo akumulatorem. O., składające się z jednakowych elektrod, zanurzonych do roztworów tego samego ciała, różniących się jednak stężeniem, zowią się o. koncentracyjnemi. W o. tych źródłem energji elektrycznej jest energja osmotyczna. W o. termoelektrycznych energja elektryczna powstaje z energji cieplnej. Ogniwa te składają się z samych metalicznych przewodników; przez ogrzanie miejsca spojenia dwóch różnych metali, w obwodzie powstaje prąd elektryczny. O. normalne, takie o., w którem ani elektrody, ani też elektrolit nie ulegają zmianom pod wpływem prądów krótkotrwałych; o. normalne nie powinny posiadać polaryzujących się elektrod i muszą być zabezpieczone od wpływu czynników zewnętrznych; siła elektrobodźcza o. normalnych zależna jest od temperatury. O. normalne służą za ogniwa wzorcowe, np.: o. cynkowe Clark'a, o. kadmowe Weston'a.

Ogon koński, ob. cauda equina.

Ogoniastek jelitowy, ob. Lamblia intestinalis.

Ogonowa kość, os coccygis narząd szczątkowy u człowieka, złożony z 4—5 nieruchomych kręgów.

Ogończyk, herb polski: w polu czerwonem pół srebrnej strzały, żeleźcem wgórę, wspartej na półpierścieniu; w hełmie dwie ręce panieńskie (niekiedy rycerskie), do góry wzniesione.

Ogoue, rz. w Afryce równikowej franc., uchodzi do Atlantyku, dług. 850 km.; spławna w dolnym biegu (350 km.).

Ogólne pojęcie, pojęcie, obejmujące całą klasę przedmiotów danego rodzaju, np. pojęcie „człowiek" obejmuje całą klasę ludzi. P. o. przeciwstawiamy p. jednostkowemu, dotyczącemu tylko pojedyńczego przedmiotu, np. środek ziemi.

Ogórecznik lekarski, ob. Borrago officinalis.

Ogórek, ob. Cucumis sativus.

Ograniczenie emigracji do Ameryki. Sprawa ograniczenia emigracji do Ameryki wyłoniła się jeszcze na lat kilka przed wojną światową, a przejawiła się we wnioskach, zgłoszonych na Kongresie Stanów Zjednocz., zmierzających do zmniejszenia napływu przybyszów obcych; takie ograniczenia zdawała się nakazywać okoliczność, iż emigracja z Europy przyjęła wówczas rozmiary olbrzymie i chwilowo zagrażała poważnie amerykańskim rynkom pracy. Organizacje zawodowe powstały przeciwko niewykwalifikowanym, tanio pracującym przybyszom; zaczęto też wskazywać na konieczność zasymilowania tych mas, które już napłynęły, zanim napływać będą nowe. Wojna światowa podniosła jeszcze znaczenie wskazań asymilacyjnych, które stosować zaczęto jako intensywną amerykanizację, spostrzeżono bowiem, iż grupy napływowe zaczynały wytwarzać w Stanach Zjednoczonych orjentacje polityczne, niepożądane dla rządu Stanów i jego polityki. Wojna wstrzymała emigrację. Po wojnie wprowadzono ograniczenia jako system prawny, bardzo ścisłe i surowe. Amerykanie pragną zamerykanizować masy napływowe i mają przedewszystkiem na celu zarządzenia, ograniczające immigrację. Ograniczenia mają jednak i przeciwników w Ameryce; do tych należą ci, którzy wskazują, iż w Ameryce dość jest jeszcze miejsca i szans życiowych dla wszystkich pożądanych przybyszów.

Ograżka, ludowa nazwa zimnicy, febry.

Ogrodownictwo, gałąź gospodarstwa wiejskiego, zajmująca się uprawą i uszlachetnianiem warzyw, drzew i krzewów owocowych, roślin ozdobnych, zarówno na gruncie pod otwartem niebem, jak i pod szkłem, tj. w szklarniach, inspektach itp., O., jak i rolnictwo, opiera się na naukach przyrodniczych. Rozróżniamy o. teoretyczne, zajmujące się wyłącznie doświadczeniami naukowemi, i o. praktyczne, mające za zadanie cele czysto praktyczne — wyhodowanie na najmniejszej przestrzeni o ile można największej ilości płodów roślinnych, najbardziej gatunkowo cennych. W zależności od roślin uprawianych, o. dzielimy na: warzywnictwo, dział zajmujący się uprawą roślin warzywnych; sadownictwo, którego celem jest uprawa drzew i krzewów owocowych; szkółkarstwo, zajmujące się produkcją drzew i krzewów owocowych, ozdobnych; wreszcie kwiaciarstwo, mające na celu wytwarzanie i uprawę roślin ozdobnych tak z kwiatów jak z liści. Istnieje jeszcze jeden dział ogrodownictwa praktycznego, tzw. parkoznawstwo, czyli umiejętność planowania i zakładania ogrodów.

Ogrody aklimatyzacyjne i botaniczne, ob. ogród.

Ogrody dendrologiczne, ob. ogród.

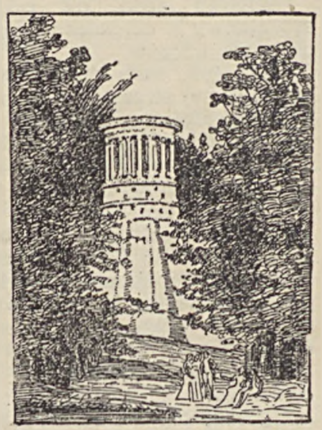
Ogrody pomologiczne, ob. ogród.

Ogrody publiczne, znane w bardzo odległej starożytności na Wschodzie pod nazwą „edenów", w Chinach istniały przed 4000 lat. O. ces. Wu-Wanga (247 przed Chrystusem) były tak olbrzymie, że zatrudniały dziesiątki tysięcy robotników, o. ces. Wu-Ti (z dynas. Han) równały się obszarowi prowincji (50 mil obwodu, 30.000 zatrudnionych robotników). O. egipskie przy świątyni Amona na jednej z oaz Sahary i w Memfisie odznaczały się niebywałą wspaniałością. O. Cyrusa (400 lat przed Chrystusem) były urządzone z rzadką znajomością sztuki ogrodniczej. W Atenach słynęły o. Akademosa w V w. przed Chrystusem, gdzie wykładał Platon. o. zw. „Lykeion", gdzie uczył Arystoteles, i in. W Rzymie zakładali o. już pierwsi królowie; za czasów Rzeczypospolitej do najsłynniejszych należały o. Salustjusza, Cycerona, Pompejusza, Plinjusza itd.; w tej epoce zaczęto upiększać o. przez stawianie posągów. O. Nerona, Hadrjana i późniejszych cesarzy odznaczały się swobodą planowania krajobrazów. W wiekach średnich do cudów sztuki ogrodniczej należały o., otaczające Alhambrę w Grenadzie, zał. p. Muhameda-Abu-el-Hamara (1270) i Alkazar pod Sewillą (1181). Odrodzenie sztuki ogrodniczej nastąpiło z końcem XV w.; kolebką jego były Włochy, przedewszystkiem Florencja Medyceuszów i Rzym papieży; styl italskich o. kształtował się na starożytnych rzymskich. Francja w XVII w. naśladowała Italję w tym kierunku, to samo czyniły: Anglja, Polska i Niemcy. We Francji pierwszy Mollet zastosował kwietniki kobiercowe („parterres en broderie"). Twórcą odmiennego nowego stylu krajobrazowego w ogrodownictwie był malarz i ogrodnik angielski William Kent. Kent i jego następcy założyli w Anglji wiele parków, zarzucając dawną symetrję, przyjmując zasadę tzw. malarstwa krajobrazowego, powszechnie odtąd używaną przy zakładaniu wszystkich prawie większych parków w krajach cywilizowanych. Do najrozleglejszych i najwspanialszych parków publ. w Europie, poza Włochami, należą: Hyde-Park w Londynie, Lasek Buloński w Paryżu, o. zoologiczny w Berlinie, Angielski Park w Monachjum, Park Cesarski i Ogród Kupiecki w Kijowie itd. W Polsce w Warszawie: Park Skaryszewski, Praski, w Młocinach (Bielany), Łazienkowski, Ujazdowski (zał. 1893).

Ogród Saski, Krasińskich, Botaniczny, Pomologiczny; we Lwowie: Park Stryjski lub Kilińskiego (zał. 1879, 85 morgów), „Łyczakowski" (zał. przez Jezuitów, 1591, 14 morg.), na Wysokim Zamku (z Kopcem Unji Lubelskiej, 47 morgów), Plantacje na Wałach Hetmańskich i Gubernatorskich; w Krakowie: Planty Miejskie, Park Dra Jordana (zał. 1888, 14 morg.); w Poznaniu: Park Marcinkowskiego, Miejski, Sołacza (52 morg.), Urbanów, Ogród Zoologiczny; w Wilnie: Ogród Zamkowy, Bernardyński, Botaniczny, Dworcowy, Sapieżyński, Szwajcarski; w Kaliszu (zał. 1798, 22 morg.); w Kielcach (1815); w Sieradzu (1824); w Koninie (1825); w Częstochowie (1826); w Słupcy (1826); w Janowie (1830); w Suwałkach (1832); w Radomiu (1834 i 63); w Łęczycy (XVIII w.); w Łodzi: Park Świętokrzyski (1896), Aleksandrowski, i o. w wielu innych miastach prowincjonalnych.

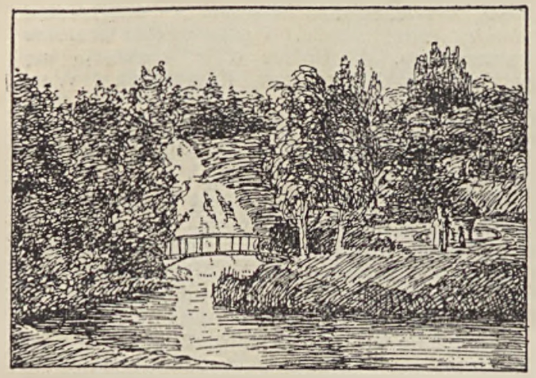
Ogrody Raua (właściwie O. im. W. E. Raua w Warszawie), instytucja, mająca na celu rozwijanie sił fizycznych dziatwy warszawskiej, podjęta przez grono osób, zebranych przy Towarzystwie Higjenicznem Warsz. w 1900. Towarz. O. R. urządza obecnie w 2 sezonach (zimowym i letnim) gry i zabawy sportowe na terenie 4 ogrodów-boisk warsz. (Saski, Al. 3-go maja, Agrykola, Florjański). W r. 1921 było uczęszczających i korzystających z urządzeń ogrodów R., 794.234; w r. 1922, 1,197.043; w r. 1923, 1,909.461; w r. 1925, 1,714.740; w r. 1926, 1,941.204.

Ogrody w Polsce. Powierzchnia gruntu, otoczona ogrodzeniem, nazywała się w Polsce „zagrodą" lub „ogrodem"; ogród bywał w Polsce trojaki: warzywny, owocowy i wirydarz (z łac.: viridis = zieleny), cz. ogród ozdobny, w którym pielęgnowano kwiaty, zioła apteczne, drzewa i krzewy. Zczasem, podobnie jak w innych krajach, skromne wirydarze ustąpiły miejsca okazałym ogrodom ozdobnym, zwano je „dziardynami" (z włosk. giardino = ogród), ponieważ były urządzane na wzór włoskich. W poł. XVII w. zaczęto zakładać symetryczne ogrody francuskie, te zaś ustąpiły miejsca w XVIII w. ogrodom krajobrazowym angielskim, zwanym „parkami". Pierwsze ogrody zakładane były przez zakonników wokół klasztorów już w XI w.; obok drzew sadzono kwiaty do ozdoby ołtarzy i zioła lecznicze. Za przykładem zakonników, szlachta zakładała ogrody przy swych dworach, najczęściej w tych ogrodach łączono użytek z ozdobą, drzewa dzikie z owocowemi razem, nierzadko sadzawki zarybiano, i wśród drzew stały ule pszczelne. Na skrzyżowaniu się alej, obsadzonych zazwyczaj jednym rodzajem drzew, umieszczano altany. W XVII w. moda francuska wprowadziła między sztucznie strzyżone szpalery, posągi, fontanny, groty, błędniki czyli labirynty, kopczyki zwane ślimakami, mosty nad strumykami, wzniesienia ziemne, tarasowato schodzące do stawów. Wspaniałe ogrody zakładali królowie i magnaci. Do najpiękniejszych ogrodów, podziwianych przez obcych podróżników i polskich pamiętnikarzy, należały ogrody: Kazanowskiego w Warszawie, Firlejów w Balicach pod Krakowem (1696) i w Lubartowie (1570), J. Ossolińskiego w Ossolinie (1636) i Krzyształporach, Radziejowskiego w Radziejowicach, hr. Denhoffa w Kruszynie, Czartoryskich w Czarkowcach, Szafrańców w Rogowie, Koniecpolskich w Warszawie i Podhorcach. Prymasów w Łowiczu, ks. Lubomirskich w Wiśniczu itd. Do ogrodów francuskich stylu Le Notra należały: ogród Wilanowski kr. Jana III (1677) hr. Krasińskich w Warszawie (1676), Saski (wzorowany na Wersalu), zał. przez kr. Augusta II, Łąckich w Possadowie, hr. Potockich w Krystynopolu (1756), hr. J. W. Mniszcha w Dukli, hr. Mierów w Woźniczynie i in. Okres rozwoju ogrodnictwa symetrycznego kończy się założeniem (1767) przez króla Stanisława Augusta „Łazienek" w Warszawie (projektował ogrodnik J. K. Szuch); nazwa pochodzi od łaźni, istniejącej za ks. mazowieck. Do najwspanialszych ogrodów stylu mieszanego francusko-angielskiego należały: Powązki, założone przez Izabelę z Flemingów ks. Czartoryską (1767); Arkadja, zał. przez Helenę z hr. Przeździeckich ks. Radziwiłłową (1778). Przykład tych parków, w których w pseudoklasycznych reminiscencjach odbijał się duch współczesnej epoki, sztuki sentymentalno-sielankowej, wywołał przewrót w ogrodnictwie w całym kraju, przyczyniając się nieraz, z powodu ogromnych kosztów, do ruiny gospodarstwa rolnego niejednego majątku. Ks. Izabela Czartoryska założyła park w Puławach, przez co oderwała gust publiczny od kosmopolityzmu, nauczyła kochać ojczyste piękno i zużytkować piękno przyrodzone dla wytwarzania wspaniałych efektów sztuki ogrodniczej. Puławy stały się ogniskiem życia umysłowego i towarzyskiego i wywierały przez pół wieku wpływ na literaturę i obyczaje ówczesnego społeczeństwa, równocześnie stały się macierzą ogrodów polskich. Księżna Izabela była artystką i zawodowo wykształconą ogrodniczką (napisała: „Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów"); przy zakładaniu Puław zasięgała rad znakomitych artystów i miała pomoc słynnych ówczesnych ogrodników-planistów (Pope, Savage). Urządzanie parku trwało od 1790—1830, powierzchnia zajmowała 52 morgi, zbiór drzew i krzewów liczył 123 krajowych i 137 zagranicznych, oraz prawie wszystkie najpiękniejsze rośliny kwiatowe, znane wówczas w świecie. Po 1831 Puławy przeszły na własność rządu rosyjskiego i zostały nazwane Nową Aleksandrją; tutaj umieszczono Instytut

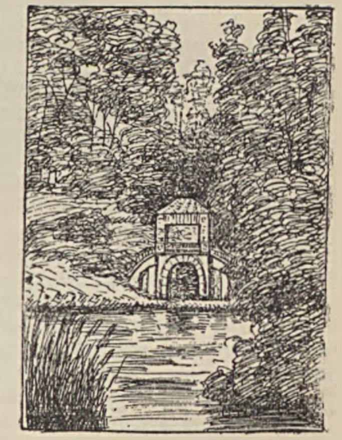

Świątynia Sybilli w Puławach (wedł. rys Vogla z r. 1806).

wychowania panien, przeniesiony w 1862 do Warszawy. Puławy przeznaczono wówczas na pomieszczenie Instytutu politechnicznego i rolniczo-leśnego — obecnie rządowy polski Instytut Rolniczy Doświadczalny. Pamiątki narodowe, mieszczące się w dawnej „Świątyni Sybilli", przeniesione zostały częściowo do muzeum Czartoryskich w Krakowie. Wołyń, Podole i Ukraina szukały współcześnie wzorów piękna ogrodowego w Zofjówce. Park Z. założył hr. Szczęsny Potocki dla żony swej, Greczynki, Zofji Clavone Wittowej (1798). Zofjówka jest jednym z najsłynniejszych utworów sztuki ogrodniczej w Europie; twórcą był ogrodnik Ludwik Metzel. Drzewa sprowadzano ogromnym kosztem (19,000.000 złp.) z Azji, Krymu i Włoch. Zofjówka posiada piętno sztuki kosmopolitycznej. Rząd rosyjski Z. skonfiskował (1834), przemienił na „Carycyn Sad" i darował (1885) Humańskiej szkole ogrodownictwa i rolnictwa. Do wspaniałych parków ówczesnych na Ukrainie należała: Aleksandrja, zał. przez hr. Fr. Branickiego, urządzenie zakończone w 1788 (ogrodnik Muffet); Korsuń, zał. przez ks. St. Poniatowskiego (ogrodnik Muntz); Werki pod Wilnem, zał. przez biskupa I. Massalskiego (ogrodnik Page), oraz wiele ogrodów Warszawy z końca XVIII w., zakładanych przez magnatów koło swych pałaców; zwłaszcza: Mokotów, zał. przez ks. Elżbietę Lubomirską (1775); Królikarnia, zał. (1775) przez K. de Thomatis'a hr. de Valery (pierwszy folwark dla hodowli królików króla Augusta II-go); Ursynów J. Ursyna Niemcewicza (dawna Rozkosz, zał. przez ks. E. Lubomirską); Natolin (dawna Bażantarnia), zał. p. ks. A. Czartoryskiego (1780), nazwany od wnuczki hr. S. Potockiego, Natalji; Jabłonna, zał. przez M. ks. Poniatowskiego, itd. Na schyłku XVIII i pocz. XIX w., pomimo rozbiorów i wojen Napoleońskich, zamiłowanie do ogrodów wzrastało; Podole, Wołyń i Ukraina słynęły z wspaniałych parków, urządzanych według pomysłów ogrodnika-planisty D. Miklera (właśc. M. Clair'a), jak np.: Młynów Chodkiewiczów; Poryck hr. T. Czackiego; Krzemieniec (ogród botaniczny licealny, 1881); Pietniczany i Strzyżawka hr. Grocholskich; Lubar Karwickich; Harmaki Dębowskich; Krzewin ks. Jabłonowskiego; Palestyn ks. Lubomirskiej; Boremel hr. Czackich; Batanówka i Obódówka hr. Sobańskich, Kuryłówka hr. Komarów itd. Oprócz Miklerowskich, w tych prowincjach słynne były ogrody, planowane i urządzane przez Kaizera, zw. Kaizerowskiemi; do celniejszych parków należały: Antoniny Malczewskich; Romanów hr. Ilińskich; Troszcza Burzyńskich; Ostróg ks. K. Jabłonowskiego; Równe ks. Lubomirskich; Korzec ks. Czartoryskich; Trojanów hr. Działyńskich; Żukowice hr. Rzyszczewskich; Malejowce hr. Orłowskich. Oprócz tych dwóch ogrodników czynny był ogrodnik-planista warszawski W. Kronenberg, który założył w drugiej poł. XIX w. 300 parków i ogrodów w całej Polsce; obok niego T. Chrzański planował kilkadziesiąt parków. Do najsłynniejszych ogrodów od poł. XIX w. należą: Michałówka (Ukraina) A. Andrzejowskiego; Niemirów i Antonówka hr. Potockich; Steblów Hołowińskich; Bałabanówka Dulskich; Monasterzyska Podoskich; Podhrebyszcze i Wierzchownia hr. Rzewuskich; Zalesie ks. Ogińskich; Towiany hr. Ronikierów; Szczorsy hr. Chreptowiczów; Horodziej ks. Radziwiłłów; Nowa Dobośnia Bułhaków; Homel, darowany ks. Paszkiewiczowi przez rząd rosyjski; Krakowiec Cetnerów; Żywiec hr. Wielopolskich; Rozdół hr. Lanckorońskich; Sieniawa ks. Czartoryskich; Przeworsk ks. Lubomirskich; Krasiczyn ks. Sapiehów; Medyka (założona w końcu XVIII w. przez ks. Z. Lubomirską) Pawlikowskich; zakład ogrodniczy, tutaj założony, zasilał drzewami, krzewami i kwiatami całą b. Galicję przy końcu XIX w., nowe odmiany kwiatów, tutaj wyhodowane, otrzymywały nazwy ludzi zasłużonych w kraju; Łańcut i Krzeszowice hr. Potockich; Konarzew hr. Działyńskich; Winogóra jen. Dąbrowskiego; Gola hr. Potworowskich; Rydzyna ks. Sułkowskich; Lubaszów Szułdrzyńskich; Czerniejów i Lubostroń hr. Skórzewskich; Samostrzel hr. Bnińskich; Miłosław hr. Kościelskich; Kwilcze hr. Kwileckich; Obiezierze Turnów; Taczanów hr. Taczanowskich; Czacz hr. Żółtowskich; Janików Rydygierów; Redgoszcza Półczyńskich; w Kórniku, starożytnej siedzibie Górków, następnie hr. Działyńskich, w połowie XVIII w. hr. Potulicka (z Działyńskich) założyła ogród w stylu francuskim, należący do najpiękniejszych w Polsce; w 1840—60 przerobiony w guście angiel-

Wodospad w Zofjówce (wedł. rys. Fuhrmana z r. 1814).

Most chiński w parku w Puławach (wedł. rys. z r. 1880).

skim, późniejszy właściciel hr. W. Zamoyski podarował K. rządowi polskiemu; Gołuchów (dawniej Leszczyńskich), ogród. zał. (1875) p. ks. I. z Czartoryskich Działyńską (plany A. Kubaszewskiego); Waka, Ladwarów i Zatrocze hr. Tyszkiewiczów (planował E. Andrée) i in.

Ogrody wiszące czyli O. Semiramidy w Babilonie, zaliczane przez starożytnych do siedmiu cudów świata, miały wspierać się na kolumnach kamiennych, na których ułożone było wiązanie z belek, pokryte grubą warstwą ziemi urodzajnej.

Ogrodzieniec, m-ko w pow. olkuskim (woj. kieleckie), 2.700 mieszk.; ruiny zamku z XVI w.; piece wapienne, fabr. cementu, dachówek.

Ogród, przestrzeń ziemi, zajęta pod uprawę warzyw, drzew i krzewów owocowych lub roślin ozdobnych. Zależnie od przeznaczenia ogrodu i uprawianych w nim roślin, rozróżniamy: ogrody owocowe czyli sady, zasadzone wyłącznie drzewami i krzewami owocowemi; o. warzywne czyli warzywniki, przeznaczone pod uprawę warzyw, jarzyn; wreszcie o. ozdobne, do których zaliczają się wszelkie plantacje miejskie i parki, a których celem jest uprzyjemnianie pobytu na wsi lub w mieście, dostarczanie wypoczynku, odświeżanie powietrza. Osobnym rodzajem są o. botaniczne i aklimatyzacyjne, w których uprawiane są najróżnorodniejsze rośliny w celu badań naukowych lub przystosowania ich do klimatu danego kraju; ogrody te bywają zakładane zazwyczaj przy uczelniach wyższych i zostają pod kierownictwem botaników; o. pomologiczne, których celem są doświadczenia nad drzewami i krzewami owocowemi, nad wartością samych owoców, wytwarzaniem nowych odmian, oraz aklimatyzacją cudzoziemskich. Ten sam cel mają o. dendrologiczne, drzewozbiory (arboreta) w stosunku do drzew i krzewów ozdobnych.

Ogród zdrowia, ob. Hortus sanitatis.

Ogród zoologiczny, ob. zwierzyniec.

Ogródek, 1) w rybactwie stała zagroda w wodzie, urządzona do połowu ryb, zwłaszcza łososi; 2) w myślistwie miejsce ogrodzone, z przynętą na wilki lub dziki.

Ogródki Freblowskie. Zakładanie ogródków dziecięcych przez Froebla (ob. Froebel) zostało przerwane zakazem rządu niemiec. O. zostały zamknięte w r. 1851, wskutek pomieszania osoby F. F. z jego synowcem, socjalista, Juljanem. W Polsce założył Adam Wiślicki w r. 1870 pierwszy O. F. w Warszawie przy ul. Królewskiej. W r. 1899 ogródków F. było 14.

Ogródki robotnicze. Idea zakładania o. r. powstała we Francji. Felicja Hervieu założyła w Sedanie w r. 1891 pierwszy o. r.; drugim był jezuita Volpette w St. Etienne, który stworzył pewnego rodzaju spółdzielnię ogrodniczą dla rodzin robot., z czego wyłoniła się budowa domków robotniczych. W Belgji organizuje o. r. zakonnik Abbé Gruel, tutaj łączą się z o. r., o. szkolne. Rozwój o. r. ogarnia: Holandję, Danję, Niemcy (o. Schreber'a). W północ. Ameryce najwięcej o. r. rozwija się w Filadelfji: w r. 1919 było tam 768 o. r. o powierzchni 276 ak. dla 768 rodzin z 3.609 głowami. Rozmaite są systemy organizacyjne. Specjalne ustawodawstwo istnieje w Ameryce dla o. r. Organizacja o. r. w Europie nosi piętno czystej dobroczynności, zaś w północ. Ameryce — praktycznej pomocy (pożyczkowej) i podniesienia poziomu kulturalnego. W Polsce o. r. rozwijają się w Poznaniu, Bydgoszczy, Katowicach i Warszawie.

Ogrójec, miejsce na górze Oliwnej, w którem pojmany był Jezus Chrystus po ostatniej wieczerzy ze swymi uczniami.

Ogrzewanie centralne polega na ogrzewaniu całego szeregu pomieszczeń (lub gmachów) ciepłem, wywiązywanem w jednem wspólnem ognisku. Czynnikiem ogrzewającym może być powietrze, woda lub para wodna; zależnie od tego rozróżniamy o. c. powietrzne, wodne i parowe. O. c. powietrzne: powietrze ogrzewa się w specjalnem pomieszczeniu do temperatury ok. 50° C. i rozprowadza się kanałami wentylacyjnemi w ścianach lub specjalnemi rurami. O ile powietrze czerpie się zewnątrz, to o. r. połączone jest z wentylacją pomieszczeń. O. c. wodne: wodę ogrzewa się w kotle do temperatury ok. 95° C. (o. c. niskiego ciśnienia) lub 130°—150° C. (o. c. wysokiego ciśnienia) i prowadzi się przewodami do najwyższej izby, skąd woda dostaje się do rur, znajdujących się w poszczególnych pomieszczeniach, tzw. grzejników (radjatorów, kaloryferów). Z grzejników woda wraca do kotła. W tym systemie cała sieć jest wypełniona wodą i nie można w poszczególnych ubikacjach regulować dopływu ciepła. Krążenie wody spowodowane jest różnicą temperatur pomiędzy kotłem i ogrzewanemi pomieszczeniami. Do ogrzewania krążącej wody może być użyta para, — o. c. parowo-wodne. O. c. parowe polega na wytwarzaniu pary w kotle i prowadzeniu jej przez grzejniki, gdzie skrapla się i oddaje przytem swoje ciepło. Wytworzona woda odpływa specjalnemi przewodami. Para, wychodząca z kotła, posiada ciśnienie od 1½ do 5 atmosfer. Systemu o. c parowego używa się jedynie do ogrzewania wielkich gmachów. Jeżeli na miejscu istnieje instalacja kotłowa do wytwarzania siły, to można ją zużytkować do o. c., biorąc parę wprost z kotła i obniżając odpowiednio jej ciśnienie. O. c. znane było już w starożytnym Rzymie. W czasach nowożytnych wprowadził je Bonnemain w końcu XVII w.

Ogrzewanie elektryczne polega na przekształcaniu pracy prądu elektrycznego w ciepło. Dwie są najważniejsze okoliczności, przy których zachodzi ta zamiana: 1) jeżeli prąd elektryczny przepływa przez przewodnik, to wywiązuje się ciepło Joule'a; stosuje się przytem trzy sposoby: a) naczynie ogrzewane owinięte jest taśmowym izolowanym przewodnikiem, b) naczynie stoi na podstawie, w której przeprowadzony jest przewodnik, i c) przewodnik wkłada się do cieczy, która ma być ogrzana (najbardziej oszczędne zużycie energii); 2) drugiem źródłem ciepła jest łuk elektryczny, umieszczony w piecu z gliny ogniotrwałej (np. piec Moissana, w którym wyrabia się karbid).

O'Hara, ob. Banim John.

O'Higgins, prow. Chile środk. (Am. Płd.), 6.066 km², 130.000 mieszk.; stol. Rancagua. Nazwa, nadana na cześć generała O'H. z czasów walk o niepodległość Chile.

Ohio, najw. l. dopływ rz. Mississippi (St. Zj. Am. Płn.), 1.650 km. dług., dorzecze 520.000 km², powstaje z połączenia rzek Alleghany i Monongahela; znaczne powodzie wiosną, mały stan wody jesienią.

Ohio, stan płn.-wsch. St. Zj. Am. Płn. 106.289 km², 5,760.000 mieszk. (97.000 Polaków); żyzny, uprawa zbóż, tytuniu, chów bydła i koni, kop. węgla, rudy żel., nafty, gazy ziemne, przemysł metalurgiczny, fabr. samochodów, przemysł drzewny, szklany, farbiarnie; stol. Columbus; ważniejsze miasta: Cleveland i Cincinnati.

Ohio-Erie, kanał w Stanach Zj. Am. Płn., dług. 516 km., łączy rz. Ohio (pod m. Portsmouth) z jez. Erie (pod Cleveland).

Ohlau, ob. Oława.

Ohligs, m. w Nadrenji (Prusy), 28.300 mieszkańców; stalownie, tkactwo.

Ohm, ob. om.

Ohm Georg Simon, fizyk niemiecki, * 1787, † 1854. Zasłużony badacz w dziedzinie elektryczności.

Ohma prawo: opór elektryczny przewodnika nie zależy od natężenia płynącego w nim prądu stałego ani od różnicy potencjałów, która w przewodniku panuje; opór jest wprost proporcjonalny do różnicy potencjałów, panujących na końcach przewodnika, i odwrotnie proporcjonalny do natężenia prądu.

Ohnet Georges, powieściopisarz francuski, * 1848, † 1918; autor bardzo w swoim czasie poczytnych powieści, z których najbardziej znana: „Właściciel kuźnic" (przerobiona również na dramat).

Ohra, ob. Orunia.

Ohre, ob. Eger.

Ohryzko Józefat, działacz polityczny polski, * 1827, † 1890 w Irkucku; wydawał 1858 w Petersburgu pismo polskie „Słowo", niebawem przez władze zamknięte. W 1859 ogłosił „Pismo zbiorowe" (2 t.), zawierające szereg cennych prac i artykułów; przedrukował zbiór „Volumina legum" (8 t., 1859—60). Ajent Rządu Narodowego 1863, uwięziony i skazany na 20 lat katorgi.

Oidium, nazwa formy konidjalnej szeregu grzybków z rodziny Erysphaceae (mączniaki), oraz z grupy grzybów Fungi imperfecti (grzyby niedoskonałe). O. albicans (Saccharomyces albicans) powoduje tworzenie się na błonie śluzowej jamy ustnej u ludzi tzw. pleśniawek. O. Tuckeri, postać konidjalna grzybka Uncinula necator (ob. mączniaki). O. lactis tworzy na kwaśnem mleku białą pleśniową powłokę.

Oikumene, wyraz grecki, oznaczający ziemię zamieszkaną, obecnie w antropogeografji odnosi się do obszarów zaludnionych i wykorzystywanych przez człowieka.

Oil City, m. w stanie Pensylwanji (St. Zj. Am. Płn.), 13.300 mieszk.; kop. nafty.

Oise, pr. dopływ rz. Sekwany, 305 km dług., spławny.

Oise, dep. Francji płn., 5.887 km², 388.000 mieszk.; stol. Beauvais.

Oita, m. na płn.-wsch. wybrzeżu wyspy Kiusziu (Japonja), 43.000 mieszk.

Ojciec Prokop, ob. Zawadzki Aleksander.

Ojciec święty, ob. papież.

Ojcobójstwo, kwalifikowane zabójstwo, polegające na pozbawieniu życia ojca przez dziecko. Kara, grożąca za to przestępstwo, jest surowsza w porównaniu z karą za zwykłe zabójstwo.

Ojcowie apostolscy, ob. apostolscy ojcowie.

Ojcowie Kościoła, nazwa biskupów w pierwszych czterech wiekach; później nazwą tą oznaczano nauczycieli i pisarzy pierwszych wieków Kościoła, którzy zasłynęli nauką prawowierną i świętością. Kościół rzymsko-katolicki zalicza do nich mężów z okresu od śmierci Chrystusa do 636, kościół wschodni zaś do 754, tj. do śmierci Jana Damasceńskiego. Nauka, zajmująca się życiem i pismami O. K., nazywa się patrystyką lub patrologją.

Ojcowie Nauki Chrześcijańskiej, zgromadzenie zakonne, powstałe w r. 1592 celem nauczania i szerzenia zasad wiary chrześcijańskiej.

Ojcowskie jaskinie leżą w paśmie jury krakowsko-wieluńskiej. Wody, energicznie krążące w dyluwjum w skałach jurajskich, wypłukały głębokie i długie korytarze i rozległe niejednokrotnie komory, które stały się w okresach zimnych schroniskiem zwierząt drapieżnych i gromad ludzkich. Niezwykle obficie występują kości niedźwiedzi jaskiniowych w Jaskini Łokietka. Najstarsze zabytki ludzkie odkryto w J. Ciemnej z okresu aszelskiego i mustierskiego. Bogate w zabytki oriniackie są jaskinie Mamutowa i Nietoperzowa, w której odsłonięto też zabytki wczesnosolutrejskie. W J. Maszyckiej znaleziono wyroby krzemienne i kościane z okresu magdaleńskiego. W jaskiniach ojcowskich znajduje się również zabytki neolityczne, z epoki bronzu, z okresu cesarstwa rzymskiego i wczesnego średniowiecza, co świadczy o zamieszkiwaniu jaskiń w pewnych momentach aż do czasów historycznych. Obecnie jaskiń czasami używają wieśniacy jako stodoły lub obory.

Ojców, w. w pow. olkuskim (woj. kieleckie), w dolinie Prądnika; ruiny zamku z czasów Kazimierza W., liczne groty w wapiennych skałach; letnisko, zakład wodoleczniczy.

Ojcze nasz, pierwsze słowa modlitwy Jezusa, zawartej w ewang. św. Mateusza VI, 9—14. i św. Łukasza XI, 2—4, składającej się ze wstępu, 7 próśb i zakończenia.

Ojetti Ugo, literat włoski, * 1871; ogłosił szereg powieści, dramatów i krytyk.

Oka, 1) pr. dopływ Wołgi, dług. 1.547 km., dorzecze 319.338 km²; ujście pod Niżnim Now-

gorodem; 2) l. dopływ Angary na Syberji, dług. 850 km.

Oka, 1) małe powierzchnie czystej wody pomiędzy kępami szeroko rozrosłych trzcin; 2) otwory w siatkach.

Okajama, m. port. w Japonji na płd.-zach. wybrzeżu wyspy Hondo, 94.600 mieszk.; wyplatanie mat.

Okap, ob. dach.

Okapi, ob. Okapia Johnstoni.

Okapia Johnstoni, okapi, ssak z rodziny Giraffidae (żyrafy); podrząd Ruminantia, rząd Artiodactyla. Jedyne żyjące obecnie zwierzę, blisko spokrewnione z żyrafą, odkryte w 1891 przez Harry Johnstonna w dziewiczych lasach Ugandy w Afryce środk., opisane w 1901 przez Ray Lankester'a. Ciało dość ociężałej budowy, dochodzące do 1½ m. wysok.; głowa stożkowato zaostrzona, o wielkich uszach; samce mają na czole krótkie, zakrzywione ku tyłowi rożki, u młodych osobników całkowicie skórą pokryte. Sierść ciemno brunatna, błyszcząca; nogi przednie zlekka tylko dłuższe od tylnych; sierść na nogach czarna z jaskrawo białemi pręgami, przypominającemi pręgowanie u żebry. Bliższe szczegóły o życiu okapi są jeszcze mało znane.

Okara, ludowa nazwa dzika.

Okaryna (ocarina), instrument z gliny wypalanej, wewnątrz próżny, opatrzony dziurkami, wydający zapomocą dmuchania ton miły dla ucha. Jako instrument muzyczny znaczenia nie posiada.

Okaryna.

Okawango lub Kubango, rz. w zach. Afryce, uchodzi do jez. Ngami.

Okazaki, m. na wsch. wybrzeżu wyspy Hondo (Japonja), 38.500 mieszk.

Okazjonalizm (łac. occasio, sposobność), doktryna metafizyczna, dotycząca stosunku ducha do ciała, zjawisk psychicznych do fizycznych, która rozwinęła się z dualizmu Descartes'a. Wobec trudności, jakie nastręcza przypuszczenie, że pomiędzy substancją materjalną a duchową zachodzi stosunek przyczynowy wzajemnego oddziaływania, stworzyli kontynuatorzy poglądów Descartes'a, Geulincx i Malebranche doktrynę, że wzajemne oddziaływanie obu substancyj jest zasadniczo niemożliwe, że natomiast istotnym sprawcą procesów fizycznych (np. podniesienia ramienia na skutek aktu woli) jest Bóg, sam zaś nasz akt psychiczny chcenia jest jedynie „okazją" dla Boga, sposobnością do wywołania odpowiedniego ruchu. Jedyną przyczyną jest zawsze i wszędzie Bóg.

Okazowanie, w dawnej Polsce popis wojenny szlachty, jako stanu rycerskiego, dla okazania gotowości do obrony kraju.

Okeanos (Oceanus), w mitologji greckiej syn Uranosa i Gai (tj. Nieba i Ziemi), mąż Tetydy, ojciec nimf morskich, tzw. Oceanid, i rzek. Uosobienie strumienia świata, który, jak sobie wyobrażano, opasuje całą ziemię.

Oken Lorenz, niemiecki filozof natury, * 1779, † 1851; prof. w Jenie, Monachjum i Zurychu. Napisał: „Naturgeschichte", „Naturphilosophie" i in.

Okęcki Władysław, prawnik, * 1840, † 1918; prof. prawa rzymskiego w Szkole Głównej, potem ziemianin; prace: „Prawo familijne u Rzymian" (1866), tłum. Tacyta: „Żywot Juljusza Agrykoli i Roczniki" (1895) i in.

Okienko Lenarda, ob. Lenarda promienie.

Okinawa, wyspa w środk. grupie Riu-kiu (Japonja), 1.260 km², stol. Szuri.

Okiszima, grupa wysp na płn. od wybrzeża wyspy Hondo (Japonja), 570 km².

Okiść, ob. opady atmosferyczne.

Oklahoma, stan St. Zjedn. Am. Płn., 181.400 km², 2,028.000 mieszk. (1.650 Polaków); żyzne prerje i stepy, uprawa roli i chów bydła, bogactwa kopalne (węgiel, nafta, gaz ziemny, cynk); stol. Oklahoma City.

Oklahoma City, stol. stanu O. (St. Zjedn. Am. Płn.), 91.300 mieszk.; handel produktami rolniczemi.

Oklepiec, 1) żelazo do łowienia niedźwiedzi, kozic, sarn itd.; 2) drewniana podpora, na której ptasznicy rozpinają sieć.

Okluzja, 1) zamknięcie, uwięzienie gazów lub cieczy w ciałach stałych (np. w kryształach); 2) (med.) zamknięcie światła jelita, nagłe lub stopniowe; powody: nowotwory jelit, zrosty, skręt jelita, ucisk jelit przez guzy innych narządów jamy brzusznej. Nagła o. prowadzi do zatrzymania stolca i wiatrów oraz do bardzo silnego rozdęcia brzucha; wymaga natychmiastowej operacji.

Okładanie, zdolność psa myśliwskiego do nadzwyczaj szybkiego i niezmordowanego przeszukiwania pola, nie przepuściwszy ani kawałka terenu i nie wpadłszy powtórnie w przeszukane już miejsca.

Okmiana, jez. w pow. trockim (woj. wileńskie), oddzielone wąskim pasem od jez. Trockiego, 3 km².

Okmiana, rzeka na Litwie, uchodzi do zalewu Kurońskiego, dług. 52 km.

Okna, jeziorka, położone w lejku krasowym, powstałe przez wyługowanie wapna lub gipsów.

Okno, 1) w rybołówstwie otwór w jazach, w których zastawia się więcierze na ryby; 2) pętliczka z włosia, na którą łowią ryby; 3) w myślistwie miejsce wyjścia z nory borsuka albo lisa na powierzchnię ziemi; 4) miejsce próżne między rozstawionemi sieciami.

Okno tektoniczne, obszar, w którym z pod pokrywy starszej, nasuniętej wskutek jej miejscowego zniszczenia, wygląda jej podłoże młodsze.

Oko, oculus, wrażliwy na światło narząd wzroku. Zmysł wzroku w swej pierwotnej postaci sprowadza się do prostej wrażliwości na światło i służy tylko do odróżnienia jasności od ciemności. Narządy wrażliwe na światło, występujące u zwierząt najniższych, nie są jeszcze zdolne do rozpoznawania otaczających przedmiotów i wytwarzania ich optycznego

obrazu. Wyraźne, ostre obrazy otoczenia występują dopiero w skomplikowanych narządach wzrokowych u głowonogów i kręgowców. Oko ssaków i człowieka składa się zasadniczo z dwóch funkcjonalnie różniących się części. Pierwszą stanowi złożony przyrząd dioptryczny, który przez odpowiednie załamanie promieni świetlnych wytwarza obrazy przedmiotów, postrzeganych w świecie zewnętrznym. Część druga — percepcyjna, przerabia odebrane obrazy na wrażenia wzrokowe i przesyła je po drogach nerwowych do odpowiednich ośrodków uświadomienia w korze mózgowej. Oko ludzkie osadzone jest w kostnej jamie oczodołu (orbita) i, zależnie od woli, może być szczelnie przesłaniane przez dwie ruchome powieki (palpebrae). Zamykanie powiek odbywa się wskutek skurczu mięśnia obrączkowego (musculus orbicularis palpebrarum). Skurcz mięśnia, unoszącego powiekę górną (musculus levator palpebrae superioris), powoduje otwieranie się zamkniętych powiek, przyczem dolna opada pod wpływem własnego ciężaru. Główną część oka stanowi prawie kulista gałka oczna (bulbus oculi), poruszana zapomocą sześciu mięśni ocznych i połączona za pośrednictwem nerwu wzrokowego (nervus opticus) z przedmózgowiem (prosencephalon). Ściana gałki ocznej składa się z trzech współśrodkowo ułożonych warstw: zewnętrznej, twardej, zbitej — twardówki czyli białkówki (sclera), środkowej, obfitującej w naczynia krwionośne, naczyniówki (chorioidea) i wewnętrznej, siatkówki (retina), zawierającej elementy nerwowe (pręciki i czopki) i będącej w łączności z nerwem wzrokowym. W przednim odcinku gałki ocznej wszystkie trzy warstwy ulegają przemianie: twardówka jest przezroczysta i nosi miano rogówki (cornea); naczyniówka tworzy zagięcie, nabiera barw rozmaitych (niebieskiej, czarnej, szarej, brunatnej) i nosi nazwę tęczówki (iris); siatkówka, podobnie jak naczyniówka, zagina się ku przodowi, stając się coraz cieńszą. Między zagięciami tęczówki pozostaje otwór do przepuszczania promieni, źrenica (pupilla). Poza tęczówką i źrenicą (we wnętrzu gałki ocznej) znajduje się dwuwypukła soczewka (o sile załamującej 13—14 dioptryj), zwana soczewką oczną (lens crystallina). Ztyłu za soczewką znajduje się ciecz galaretowata, zwana ciałkiem szklistem lub szklistką (corpus vitreum). Za ciałkiem szklistem leży warstwa czarnych komórek, makata (tapetum nigrum), a pod nią, przepojona czerwonym barwnikiem (czerwień wzrokowa), siatkówka z wrażliwemi na światło czopkami i pręcikami. Przestrzeń, zawarta między tylną powierzchnią rogówki a soczewką i tęczówką, nosi miano komory przedniej oka (camera oculi anterior), przestrzeń między tylną powierzchnią źrenicy a przyczepem soczewki, zwie się komorą tylną oka (camera oculi posterior). W obu komorach ocznych krąży płyn rzadki, wodnisty, ciecz wodna (humor aquaeus). Do narządów dodatkowych oka należy spojówka (łącznica) powiekowa (coniunctiva palpebralis), stopniowo przechodząca w spojówkę gałki ocznej (coniunctiva bulbi), fałd półksiężycowaty spojówki (plica semilunaris), odpowiadający migotce (palpebra tertia) u niższych kręgowców, i narząd łzowy, złożony z głównego gruczołu łzowego (glandula lacrimalis), mieszczącego się w zagłębieniu kostnem (fossa s. lacus lacrimalis) przedniej części oczodołu, oraz gruczołu dodatkowego (glandula succenturiata), leżącego w podstawie powieki górnej. Ochronę oka przed urazami zewnętrznemi i przed pyłem stanowią, prócz powiek, rzęsy, nader wrażliwe na dotknięcie. Brwi ochraniają oko od potu, ściekającego z czoła.

Oko, w jęz. staropolskim pojęcie jednostki liczebnej, np. „Sto i oko bajek" (czyli 101), wyd. przez Jabłonowskiego, 1731 r.

Okocim, w. w pow. brzeskim (woj. krakowskie), 2.100 mieszk.; wielki browar.

Okolampadius Johannes, właściwie Hüssgen, reformator szwajcarski, * 1482, † 1531; 1515 kaznodzieja w Bazylei, pomocnik Erazma z Roterdamu, przy wydawaniu Nowego Testamentu; po wystąpieniu Lutra zaczął szerzyć jego naukę w Bazylei i Ulm; ogłosił wiele pism teologicznych.

Okolica, termin, używany często, zwłaszcza dawniej, na określenie zbiorowiska osiedli drobnej szlachty (stąd szlachta okoliczna).

Okolnica, wieś małych rozmiarów w kształcie okręgu lub podkowy; domy ustawione są gęsto dookoła placu lub stawu, za zabudowaniami leżą wachlarzowato ogrody, dalej pola w szachownicę; była niegdyś rodzajem twierdzy, nieraz okopanej, o jednem pierwotnie wejściu; o. występują licznie nad granicą słowiańsko-niemiecką w IX w., nad Elbą, Odrą i w Czechach; w Polsce znaleziono ich kilkanaście. Dawniej tę formę uważano za słowiańską, obecnie zdania są podzielone. Podobne formy zdarzają się i w Afryce.

Okolski Antoni, prawnik, * 1833, † 1897; studja w Moskwie, Petersburgu, Paryżu, Londynie, Jenie; wykładał od 1864 procedurę cywilną i prawo administracyjne w Szkole Głównej, po zamknięciu Szk. Gł. w uniw. warsz.; ogłosił: „Wykład prawa administracyjnego" (3 t., 1880), „Zasady prawa cywilnego" (1885), „Ustrój państw europejskich tudzież Stanów Zjednoczonych Północnej Ameryki" (1888) i in.

Okolski Szymon, dziejopis i heraldyk, * 1580 w Kamieńcu Pod.; † 1653 we Lwowie; dominikanin, prof. szkół zakonnych, kaznodzieja obozowy 1637 w wyprawie na kozaków; 1638 przeor klasztoru w Konstantynowie na

Wołyniu; 1648 prowincjał zakonu na Rusi; prace: „Orbis Polonus“ (3 t., 1641), „Russia florida rosis et liliis etc.“ (1696), „Diarjusz tranzakcji wojennej między wojskiem koronnem i zaporoskiem w r. 1637“ i „Kontynuacja diarjusza wojennego w r. 1638“ (oba diarjusze wyd. ponownie 1858).

Okołowicz Józef, publicysta i działacz społeczny, * 1876, † 1923; 1908 wyjechał do Brazylji; redagował w Kurytybie „Gazetę Polską w Brazylji“, następnie „Prawdę“; kierownik „Przeglądu Emigracyjnego“, dyrektor Towarzystwa Emigracyjnego w Krakowie; 1919—22 konsul jeneralny Rzpltej w Kanadzie, dyrektor urzędu emigracyjnego przy Ministerstwie Pracy i Opieki społecznej; ogłosił: „Wychodźtwo i osadnictwo polskie przed wojną światową“ (1920), szereg książeczek ludowych w sprawach emigracyjnych.

Okoń Tadeusz, współczesny malarz polski, * 1870; kształcił się w Krakowie, Monachjum i Paryżu. Maluje przeważnie portrety, wystawia rzadko. Ważniejsze prace: „Portret własny“ (piórkiem), „Portret dzieci“, „Portret matki artysty“, „Szkic do afiszu artystycznego“ i in.

Okoński Władysław, pseud. Aleksandra Świętochowskiego.

Okopy, w pospolitem znaczeniu umocnienia ziemne: szańce, rowy strzeleckie itd. Dawniej używano okopów ze znajdującemi się przed niemi głębokiemi rowami (fosami) dla umocnienia miast i zamków, niekiedy okopywano tabor, ustawiony z wozów. Okopy strzeleckie, ob. rowy strzeleckie.

Okopy szwedzkie, nazwa, niewłaściwie nadawana przez ludność w Polsce wielu grodziskom przedhist., zachowanym w kształcie okrągławych wałów ziemnych.

Okopy św. Trójcy, m-ko w pow. borszczowskim (woj. tarnopolskie); ciepły klimat, winnice, morele; letnisko i stacja klimatyczna.

Okoruchowy nerw, nervus oculomotorius, nazwa 3-ej pary nerwów mózgowych; dochodzi prawie do wszystkich mięśni gałki ocznej oraz do mięśnia, podnoszącego powiekę.

Okostna, ob. periostium.

Okowita (łac. aqua vitae), końcowy produkt, otrzymywany w gorzelnictwie; zawiera alkohol etylowy i tzw. fuzle, w których skład wchodzą alkohole wyższe, kwasy, olejki lotne itp. Przez oczyszczenie o. otrzymuje się czysty alkohol etylowy, służący do przerobu na wódki, likiery, nalewki; używana w lecznictwie i przemyśle.

Okrajek, w rybactwie przybrzeżny pas lodu na rzece lub jeziorze, pod którym łowi się ryby, podczas gdy środek wody jest wolny od lodu.

Okraszewski Stanisław, literat, * 1785, † 1865; drukował poezje w „Pamiętniku Warszawskim“, 1842—43, wyd. w Bibljotece Warszawskiej „Szkice podróżnego w przelocie przez Europę“ (dowcipny opis podróży do Wiednia).

Okrąg, krzywa płaska, stanowiąca zupełny zbiór tych punktów płaszczyzny, które znajdują się w równych odległościach od pewnego stałego punktu danej płaszczyzny. Punkt stały, wymieniony w określeniu powyższem, nazywamy środkiem okręgu; odcinek, łączący środek okręgu z dowolnym punktem tegoż okręgu, nosi nazwę promienia okręgu. Długość okr. określa się jako wspólną granicę długości obwodów wielokątów foremnych, wpisanych w okr. i opisanych na okr., gdy liczba boków nieograniczenie wzrasta. Stosunek długości okr. do długości promienia jest liczbą stałą dla wszystkich okręgów; połowę tego stosunku oznacza się symbolem „π“, przyczem π w przybliżeniu = 3,1415. W prostokątnym układzie spółrzędnych, gdy środek okr. jest początkiem układu, równanie okr. posiada postać: $x^2 + y^2 = r^2$, gdzie r — długość promienia (ob. krzywa, układ spółrzędnych). Okr. ściśle styczny do krzywej, ob. styczna.

Okres (astr.), odstęp czasu między dwoma kolejno powtarzającemi się zjawiskami, np.: powrót komety, okres zmienności blasku gwiazd, maximum meteorów etc.

Okres drgania, ob. drganie.

Okres inkubacyjny, ob. inkubacja.

Okres połowicznego zaniku, ob. dezyntegracja i promieniotwórczość.

Okresowy układ pierwiastków chemicznych pierwotnie był oparty na ciężarach atomowych, jako na najistotniejszej własności pierwiastka chemicznego. Pierwszą podobną klasyfikację ogłosił w 1864 chemik angielski Newlands pod nazwą prawa oktaw (Law of octaves); klasyfikacja Newlands'a polegała na tem, że, jeżeli ułożymy wszystkie pierwiastki według ciężarów atomowych, to po każdych ośmiu pierwiastkach następują podobne co do własności. Dalszego rozwinięcia Newlands zaniechał z powodu b. ostrej krytyki. W r. 1869 wystąpił Mendelejew ze swoją klasyfikacją, którą nazwał układem okresowym; główne zasady u. o., podane w dziele „Osnowy chimji“, są następujące: 1) pierwiastki, ułożone według wzrastających ciężarów atomowych, wykazują okresową zmianę własności; 2) pierwiastki, posiadające podobne własności chemiczne, posiadają bliskie ciężary atomowe (Pt,Ir,Os) lub też prawidłowo zwiększające się (K,Rb,Cs); 3) układ pierwiastków według wzrastających ciężarów atomowych odpowiada okresowej zmianie ich wartościowości; 4) najbardziej rozpowszechnione pierwiastki w przyrodzie posiadają niewielki ciężar atomowy i najwybitniejsze własności; są to pierwiastki typowe; 5) ciężar atomowy określa charakter pierwiastka; 6) należy oczekiwać odkrycia kilku nieznanych pierwiastków; 7) ciężar atomowy pierwiastka może być poprawiony na zasadzie analogji; 8) niektóre analogje pierwiastków można wykryć z wielkości ciężaru atomowego. Jednocześnie z kon-

OKRESOWY UKŁAD PIERWIASTKÓW CHEMICZNYCH D. MENDELEJEWA*)

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1	1 H 1,008							2He 4,00
2	3Li 6,94	4Be 9,02	5B 10,82	6C 12,00	7N 14,008	8O 16,000	9F 19,00	10Ne 20,2
3	11Na 23,00	12Mg 24,32	13Al 26,97	14Si 28,06	15P 31,04	16S 32,07	17Cl 35,46	18Ar 39,88
4	19K 39,10	20Ca 40,07	21Sc 45,10	22Ti 48,1	23V 51.0	24Cr 52,01	25Mn 54,93	26Fe 27Co 28Ni 55,84 58,97 58,68
	29Cu 63,57	30Zn 65,37	31Ga 69,72	32Ge 72,60	33As 74,96	34Se 79,2	35Br 79,92	36Kr 82,9
5	37Rb 85,5	38Sr 87,6	39Y 89,0	40Zr 91,2	41Nb 93,5	42Mo 96,0	43Ma ?	44Ru 45Rh 46Pd 101,7 102,9 106,7
	47Ag 107,88	48Cd 112,4	49In 114.8	50Sn 118,7	51Sb 121,08	52Te 127,5	53J 126,92	54X 130,2
6	55Cs 132,8	56Ba 137,4	grupa rzadkich metali od 57 do 72		73Ta 181,5	74W 184,0	75Re ?	76 Os 77Ir 78Pt 190,9 193,1 195,2
	79Au 197,2	80Hg 200,6	81Tl 204,4	82Pb 207,2	83Bi 209,0	84Po 210,0	85?	86Rn 222,0
7	87(?)	88Ra 226,0	89Ac ?	90Th 232,1	91Pa ?	92U 238,2		

Grupa metali rzadkich:								
	57La 138,9	58Ce 140,2	59Pr 140,9	60Nd 144,3	61 **) —	62Sm 150,4	63Eu 152,0	64Gd 157,3
	65Tb 159,2	66Dy 162,5	67Ho 163,5	68Er 167,7	69Tu 169,4	70Yb 173,5	71Lu 175,0	72Hf 178,6

cepcją układu Mendelejewa została ogłoszona koncepcja o. u. L. Meyer'a, jednak o tyle mniej trafna, że nie została przyjęta przez współczesnych chemików. O. u. Mendelejewa odegrał bardzo wielką rolę w chemji i znakomicie wpłynął na rozwój chemji nieorganicznej i analitycznej, oprócz tego pozwolił poprawić ciężary atomowe niektórych pierwiastków (uran i in.), oraz pozwolił wykryć przewidziane przez Mendelejewa pierwiastki: ekabor = skand, ekaglin = gal, ekakrzem = german, ekamangan = mazur i ren. Rozwój pojęć o budowie atomów zmienił zasadę, na której był oparty o. u.; zmiana ta okazała się bardzo dodatnia i pozwoliła zrobić szereg nowych odkryć, przez co tablica o. u. Mendelejewa zyskała i zyskuje nadal coraz bardziej na powadze. Zmiany te przedstawiają się w sposób następujący; w 1913 van den Broek wypowiedział twierdzenie, że jądro atomowe pierwiastka posiada taką ilość ładunków dodatnich, jaki jest numer porządkowy pierwiastka w o. u.; ponieważ atom neutralny posiada jednakową liczbę ładunków dodatnich i ujemnych, wynika stąd, że numer porządkowy wskazuje również na liczbę elektronów, posiadanych przez atom. W tej koncepcji podstawą o. u. jest numer porządkowy pierwiastka w układzie (liczba atomowa), zamiast ciężaru atomowego. Okazało się, że nie potrzeba nawet zmieniać porządku pierwiastków w tablicy Mendelejewa, oznaczając wodór numerem pierwszym, hel drugim itd. Hipotezę van den Broek'a potwierdziły następne badania nad widmami roentgenowskiemi pierwiastków: znaleziona została zależność między numerem porządkowym N a liczbą drgań (ν), charakterystycznych promieni pierwiastka (ob. Moseley'a prawo). Opierając się na tej zależności stwierdzono, że potas ma następować po argonie, jod po telurze, przedtem zaś była ta anomalja niewytłumaczona, gdyż odpowiednie ciężary atomowe są 39,88 i 39,10 oraz 127,5 i 126,92; także wyjaśniła się anomalja w grupie Fe,Co i Ni, gdyż kobalt ma większy ciężar atomowy od niklu. Numer porządkowy najcięższego pierwiastka,

*) Ciężary atomowe według danych na rok 1927.

**) Ilinium (Il) odkryty przez Harris'a Hophins'a i Yntema lub też Florentium (Fr) przez L. Rolla i L. Fernandes'a; odkrycia te nie są należycie potwierdzone (do marca 1927).

uranu, wynosi 92; do liczby 92 pierwiastków brakowało 5 pierwiastków, NN 43, 61, 75, 85 i 87; z tych 43 i 75 (mazur i ren) zostały odkryte w 1925; 85 i 87 według badań Hahn'a nie istnieją; istnienie 61, ma być dowiedzione ostatniemi pracami. Według reguły Soddy'ego i Fajansa, pierwiastek, podlegający α — przemianie, traci dwa ładunki dodatnie czyli jego n. porządkowy staje się o 2 mniejszy; zaś przy β — przemianie pierwiastek, tracąc jeden ładunek ujemny, powiększa o jedność liczbę ładunków dodatnich, n. porządkowy zwiększa się o jedność. Wprowadzenie n. porządkowych oraz badania nad budową atomu wykazały, że czynnikiem decydującym jest skład jądra atomowego, i że plejady izotopów, posiadających jednakowe własności fizyczne i chemiczne, posiadają jednakowe ładunki dodatnie jądra, czyli mają ten sam n. porządkowy; stąd wynika łatwość rozmieszczenia izotopów (głównie promieniotwórczych) w o. u. W układzie, opartym na ciężarach atomowych, rozmieszczenie izotopów było niemożliwe, gdyż często pierwiastek o ciężarze atomowym większym, poprzedzałby lżejszy; również nie dałoby się uzasadnić zajmowania jednego miejsca przez kilka pierwiastków. Powyżej podajemy tablicę o. u. Mendelejewa w formie teraźniejszej.

Okresy geologiczne (grupy geologiczne), ob. geologja.

Okręt, gwiazdozbiór, składa się właściwie z kilku gwiazdozbiorów: Kil (okrętu), Carina, Rufa (Puppis) Żagiel (Vela) i Kompas (Pixis). Gwiazdy podwójne i zmienne. Najjaśniejsza gwiazda α Carinae = Canopus (odległość od ziemi przeszło 300 lat świetl.), 1-ej wielkości.

Okręt, w ściślem znaczeniu wielka łódź morska, służąca do przewożenia ludzi i towarów. O. mają w przekroju kształt ciała, ograniczonego linjami krzywemi, schodzącemi się ze sobą w jednym punkcie pod kątem. Rodzaje o. można podzielić ze względu na: 1) materjał, z którego są zbudowane, 2) ilość masztów i w związku z tem kształt samego kadłuba, 3) obecność lub nieobecność na masztach poprzecznic, zwanych rejami, 4) siłę poruszającą, 5) czynności, do których są przeznaczone.

1. Materjał:
- drewniane
- żelazne
- stalowe
- betonowe
- mieszane

2. Ilość masztów (nazwy tyczą się głównie o. żaglowych):
- 1 masztowe: bat, tender, szlup, (jacht)
- 2 masztowe: szkuner, bryg, szkuner-bryg, brygantyna (brygoleta) (jacht)
- 3 masztowe: szkuner, lugier, nawa, fregata, kliper

3. Omasztowanie (nazwy tyczą się głównie okrętów żaglowych):
- maszty bez rei (żagle skośne)
  - 1 masztowe: bat, tender, szlup, (jacht)
  - 2 masztowe: szkuner, (jacht)
  - 3 masztowe: szkuner, lugier
- maszty z rejami (żagle proste)
  - 2 masztowe: bryg
  - 3 masztowe: nawa, fregata, kliper
- omasztowanie mieszane (żagle proste i skośne)
  - 2 masztowe: szkuner-bryg, brygantyna (brygoleta)
  - 3 masztowe: barka, szkuner-barka

4. Siła poruszająca:
- żaglowe
- parowe: śrubowe, kołowe
- parowo-żaglowe
- motorowo-spalinowe

5. Rodzaj służby:
- handlowe: towarowe, pasażerskie, towarowo-pasażerskie, pocztowe, spacerowe (jachty)
- wojenne: pancerniki, krążowniki, statki z działami, torpedowce, przeciwtorpedowce, minówki, awizo, jachty, transporty

Okręt linjowy, okręt wojenny, przenaczony do prowadzenia walki.

Okręty szpitalne, w myśl dziesiątej konwencji haskiej z 1907, mają być pomalowane na biało i mieć pas poziomy szerokości półtora metra, koloru zielonego, jeżeli są wojskowe, koloru czerwonego, jeżeli są prywatne.

Okrężne, ob. dożynki.

Okrężnica, colon, część jelita grubego, składająca się z 4-ch odcinków: o. **wstępującej** (colon ascendens), znajdującej się w prawej bocznej części jamy brzusznej, o. poprzecznej (colon transversum), poprzecznie leżącej poniżej żołądka, o. zstępującej (colon descendens), leżącej w lewej bocznej części jamy brzusznej, i tzw. esicy (S romanum, colon sigmoideum), esowato wygiętej, ku dołowi przechodzącej w kiszkę odbytową (rectum). W o. odbywa się formowanie kału.

Okrężnica bagienna, ob. Hottonia palustris.

Okruchowiec (druzgot, brekcja), skała, złożona ze sporych kanciastych kawałków innych skał, scementowanych jakiemś lepiszczem.

Okrytonasienne, dawna nazwa gromady roślin Angiospermae, obecnie okrytozalążkowe (ob.).

Okrytozalążkowe, Angiospermae, podgromada roślin kwiatowych (Anthophyta). Cechy charakterystyczne: okwiat zwykle wykształcony; zalążki ukryte w owocolistkach, zrośniętych w słupki; pyłek kiełkuje na znamieniu. Rośliny o. pod względem bogactwa i różnorodności kształtów zajmują w szacie roślinnej kuli ziemskiej stanowisko przodujące. Dzielą się na dwie klasy: jednoliścienne

(Monocotyledones) i dwuliścienne (Dicotyledones).

Okrzejka, pr. dopływ Wisły, dług. 52 km.

Okrzemki, ob. Diatomeae.

Okrzemkowa ziemia, ob. ziemia okrzemkowa.

Okrzyn, ob. Laserpitium.

Oksalit, minerał, $2FeC_2O_4 + 3H_2O$, szczawian żelazawy; twardość=2; ciężar wł.=2,15—2,25; spotykany w węglach brunatnych.

Oksalurowy kwas, związek organiczny, $NH_2.CO.NH.CO.COOH$, pochodna kwasu moczowego. Ciało krystaliczne o temp. topn. 187°; w wodzie rozpuszcza się trudno. Powstaje z kwasu parabanowego.

Oksalylomocznik, ob. parabanowy kwas.

Oksamina, związek organiczny, $H_2N.CO.CO.NH_2$, dwuamina kwasu szczawiowego; ciało stałe o temp. topn. 417° (z rozkładem), prawie nierozpuszczalne w wodzie, alkoholu i eterze.

Oksett (niem.), 1) miara wina i innych płynów spirytusowych, 200—240 litrów; nazwa pochodzi od skóry wołowej, z której niegdyś wyrabiano worki do przechowywania wina; 2) nazwa wielkich beczek.

Oksford, ang. Oxford, m. i stol. hr. O. (Anglja środk.), nad górną Tamizą, 57.000 mieszk.; słynny uniwersytet z 1241 r., (21 kolegjów), bibljoteka Bodlejańska (500.000 tomów), drukarnie; hr. O., 1.957 km², 190.000 mieszk.

Oksyantrachinon, związek organiczny, $C_6H_4.(CO)_2.C_6H_3.OH$, istnieje w dwóch postaciach izomerycznych: α—O. ciało krystaliczne o temp. topn. 190°, i β—O., ciało krystaliczne o temp. topn. 302°.

Oksybenzol, ob. fenol.

Oksydacja (grec.), utlenianie.

Oksydazy (greck.), fermenty utleniające, znajdujące się w tkankach roślinnych (szczególnie w wielu grzybach i ziemniakach) oraz zwierzęcych (w wątrobie i śledzionie ptaków i ssaków). Do czynności o. niezbędne jest współdziałanie dwóch czynników: oksygenaz i peroksydaz.

Oksygenazy (greck.), ciała chemiczne o budowie bliżej nieznanej, których prototypem jest nadtlenek wodoru; znajdują się w tkankach roślinnych i zwierzęcych. W obecności zaczynów (fermentów) utleniających, tzw. peroksydaz, oddają swój tlen substancjom łatwo utleniającym się.

Oksyhemoglobina, ob. hemoglobina.

Oksyindol, związek organiczny, $C_6H_4.NH.CH_2.CO$, pochodna indolu; ciało krystaliczne o temp. topn. 120°; rozpuszcza się w wodzie, alkoholu i eterze.

Oksykwasy, kwasy organiczne, zawierające w łańcuchu węglowym grupę hydroksylową (OH). Najprostszym o. jest kwas glikolowy $CH_2OH.COOH$.

Oksymetylen, związek organiczny, $(HCOH)_{x-1}$, polimeron aldehydu mrówkowego (formaldehydu), biała masa krystaliczna. Wielkość cząsteczki o. nie jest znana; ogrzany, przechodzi z powrotem w formaldehyd.

Oksymy, ogólna nazwa związków, tworzących się z hydroksylaminy z aldehydami (aldoksymy) i ketonami (ketoksymy), ciała krystaliczne, bądź ciecze; posiadają duże znaczenie w chemji organicznej. Ogrzane z kwasami, dają z powrotem hydroksylaminę oraz aldehyd lub też keton. O. aromatyczne posiadają znaczenie teoretyczne z powodu ciekawych przypadków izomerji.

Oksynaftalina, ob. naftol.

Oksynitryle, związki organiczne o ogólnym wzorze $R_1R_2.C\langle{}^{CN}_{OH}$; powstają przez zmieszanie aldehydu lub ketonu z bezwodnym cyjanowodorem przy dodaniu roztworu alkalij, jako katalizatora. Zmydlając się, dają oksykwasy.

Oksywia lub Oksywie, w. w pow. wejherowskim (woj. pomorskie), nad Bałtykiem, na Kępie Oksywskiej: kościół, letnisko.

Oksz, ob. halabarda.

Oktaedr, bryła geometryczna, ob. ośmiościan.

Oktan, związek organiczny, C_8H_{18}, węglowodór nasycony, należący do grupy parafin. Ciecz o temp. topn. —56.°5, temp. wrzenia 125.°6; ciężar wł. = 0,702 (20°). Istnieje w sześciu postaciach izomerycznych.

Oktans, gwiazdozbiór, gwiazda σ 6-tej wielkości, jest gwiazdą biegunową dla półkuli południowej nieba; odległość 0°44' od bieguna południowego.

Oktans, przyrząd astronomiczny, podobny do sekstansu, zawierającego łuk = 1/8 obwodu koła (45°).

Oktaw prawo, ob. okresowy układ.

Oktawa, ósmy ton skali muzycznej o nazwie tej samej, jeżeli o. jest czysta i zawiera odległość 6 całych tonów, np. c—c¹; zmniejszona wynosi tylko 5½ (c—ces¹), zwiększona 6½ (c—cis²). O., składające cały system tonalny, noszą następujące nazwy: najniższa czyli subkontra (C²—C¹), niska czyli kontra (C¹—C), wielka (C—c), mała (c—c¹), środkowa niższa czyli pierwsza wiolinowa (c¹—c²), środkowa wyższa czyli druga (c²—c³), wysoka czyli trzecia (c³—c⁴), najwyższa czyli czwarta wiolinowa (c⁴—c⁵). Nazwy: raz, dwa, trzy i cztery razy kreślonej oktawy są wzięte z niemieckiego.

Oktawa (łac.), ósmy dzień po święcie, obchodzony uroczyście.

Oktawa, strofa, złożona z 8-miu wierszy, z których 1-szy rymuje się z 3-im i 5-tym, 2-gi z 4-ym i 6-ym, 7-y i 8-my ze sobą. Słynne oktawy Tassa i Ariosta, u nas Słowackiego (Beniowski).

Oktawja, 1) siostra Oktawjana Augusta, w 40 roku przed Chr. poślubiona Markowi Antonjuszowi, porzucona przez niego dla Kleopatry, † 11 r. przed Chr.; 2) żona Nerona, z jego rozkazu zamordowana w 62 r. po Chr.

Oktawjan, ob. Augustus Cajus Julius Caesar Octavianus.

Oktet, kompozycja muzyczna na osiem instrumentów dętych albo smyczkowych. Zespół,

skombinowany w rozmaity sposób z jednych i drugich, bywa również używany. Forma ta należy do muzyki kameralnej i posługuje się budową cykliczną. Inaczej przedstawia się oktet operowy, uzależniony w formie od sytuacji scenicznej ale również ośmiogłosowy.

Oktodecylen (norm.), związek organiczny, $C_{18}H_{36}$, węglowodór nienasycony, należący do grupy olefin; ciało stałe o temp. topn. 18°, temp. wrzenia 179° (przy 15 mm. ciśnienia), ciężar właściwy 0,791.

Oktodekan, związek organiczny, $C_{18}H_{38}$, węglowodór, należący do grupy parafin; ciało stałe bez smaku i zapachu; temp. topn. 28°, temp. wrzenia 317°; ciężar wł. 0,777.

Oktoechos, w muzyce kościelnej system ośmiu tonacyj kościelnych: 4 główne tonacje diatoniczne czyli autentyczne, oznaczane nazwami szczepów greckich: 1) dorycka, 2) frygijska, 3) lidyjska i 4) miksolidyjska, oraz 4 tonacje pochodne lub plagalne: hipodorycka, hipofrygijska itd.

Oktogon (greck.), ośmiokąt.

Oktoich (słow. osmogłasnik), w kościele wschodnim księga teoretyczno-liturgiczna, poświęcona wyłącznie sprawom pieśniarstwa cerkiewnego; pierwszy o. wydrukowany został 1490 w Krakowie.

Oktrojować, nadawać; konstytucja oktrojowana, nadana dobrowolnie przez rząd.

Oktylen (norm.), związek organiczny, C_8H_{16}, węglowodór nienasycony, należący do grupy olefin; ciało ciekłe o temp. wrzenia 123°, ciężar właściwy 0,722.

Oku Yasukata, generał japoński, * 1845; dowódca dywizji podczas wojny z Chinami 1894, wódz 2-ej armji podczas wojny z Rosją 1904, 1906—12 szef sztabu głównego, 1911 marszałek.

Okular, soczewka oczna, szkło oczne, soczewka, przy której pomocy ogląda się obrazy, utworzone w lunecie lub mikroskopie. O. prosty składa się z jednej tylko soczewki wypukłej, która działa jak lupa; o. złożony składa się z kilku soczewek. Najczęściej używane bywają: o. ujemny (o. Huygensa) i o. Ramsdena, składający się z dwóch płaskowypukłych soczewek, zwróconych stronami wypukłemi ku sobie (o. dodatni). O. złożone zmniejszają aberację chromatyczną i sferyczną. O. ortoskopowy Kellnera, używany w lunetach ziemskich, składa się z czterech soczewek, dających ostateczny obraz w postawie prostej.

Okular Huygensa, ob. Huygensa okular.

Okularnik, ob. Naja.

Okulary, przyrządy, umieszczane przed oczami w celu ochronienia ich od szkodliwych wpływów zewnętrznych lub w celu poprawienia wad wzroku. Krótkowzroczność kompensują o. o soczewkach rozpraszających, dalekowzroczność — o. o soczewkach zbierających, astygmatyzm o. o soczewkach cylindrycznych. Moc soczewek wyraża się ilością dioptryj. Najlepszemi soczewkami są soczewki meniskowe i punktalne, dozwalające widzieć dokładnie również przedmioty, znajdujące się nie nawprost oka.

Okulicz Stefan, pamiętnikarz, * 1839, † 1918; 1863 walczył pod Sierakowskim; ogłosił: „Przed laty“ (1910), „Obrazki z 1863 r.“ (1910) i in.

Okulista (łac.), lekarz, zajmujący się specjalnie chorobami oczu.

Okulistyka, ob. oftalmologja.

Okulizacja, ob. oczkowanie.

Okultyzm (łac. occultus — ukryty, tajemny), „nauka“ o rzeczach tajemnych, np. magja, alchemja, nekromancja; wszelka teorja, powołująca się bezkrytycznie na niesprawdzone siły tajemne. Ob. medjumizm.

Okuma Shigenobu, japoński mąż stanu, * 1837, † 1922; 1873—82 min. finansów, 1888—9 i 1896—7 min. spraw zagr., 1914—16 prez. min.; wódz liberalnej partji konstytucyjnej.

Okuniew Nikołaj, generał i pisarz wojskowy rosyjski, * 1792, † 1850; uczestnik kampanij 1812, 1829 i 1831; kierował pracami oblężniczemi przeciw Warszawie; 1839 kurator okręgu naukowego warszawskiego; ogłosił: „Histoire de la seconde époque de la campagne de 1831 en Pologne“ (1835) i in.

Okuń, ob. Perca fluviatilis.

Okuń Edward, malarz polski, * 1872; studja w Warszawie u prof. Gersona, w Monachjum, Krakowie i Paryżu. Przez lat 20 mieszkał w Rzymie, od 1922 w Warszawie. Obrazy treści symbolicznej: „Grajek“ (Lwowska Galerja Sztuki), „Za siedmioma górami“, „Herodjada“ i in.; rysunki do czasopisma „Chimera“, do „Faraona“ Prusa i in. W Warszawie parokrotne zbiorowe wystawy w Zachęcie, ostatnia 1920 r.

Okup, opłata pieniężna za jeńców, zabieranych z Polski podczas napadów tureckich i tatarskich; wykupywaniem ich zajmował się specjalnie zakon Trynitarzy, założony we Francji w czasie wojen krzyżowych, rozgałęziony w Polsce od czasów Sobieskiego.

Okupacja (łac.), w znaczeniu ogólnem wszelkie objęcie w posiadanie rzeczy niczyjej z zamiarem przywłaszczenia jej sobie. W znaczeniu prawno-państwowem i międzynarodowem okupacja ziemi niczyjej stanowi pierwotny sposób nabycia terytorjum; okupujący musi jednak na zajętem terytorjum ustanowić władzę państwową. W ten sposób państwa europejskie nabyły prawa do kolonij amerykańskich, australijskich i afrykańskich.

Okupacja wojenna, czasowe zajęcie kraju przez wojska nieprzyjacielskie. Charakterystyczną cechą o. w. jest stan przejściowy, gdyż okupant albo opuszcza zajęty czasowo przez niego kraj albo, w wyniku zwycięskiej wojny, na zasadzie traktatu pokojowego, zyskuje zwierzchnictwo nad zdobytem terytorjum. Obowiązkiem okupanta jest przywrócenie pokoju i porządku na zajętem terytorjum. Mimo okupacji prawo krajowe obowiązuje w dalszym ciągu z wyjątkiem przepisów, niezgodnych z nowym stanem rzeczy. Okupant ma prawo pobierać podatki, cła i inne opłaty, ponadto, na potrzeby utrzymania swej armji, wolno mu domagać się kontrybucji i rekwizycji. Z uwagi na to, że o. sama przez się nie przecina jeszcze dotychczasowych więzów prawno-państwowych, okupant nie ma prawa domagać się od ludności zajętego kraju przysięgi na wierność. Dokładne postanowienia, dotyczące o. w., zawarte są w IV konwencji haskiej 1907.

Okupacja wojenna Królestwa Kongresowego w czasie wojny 1914—18, ograniczająca się początkowo do powiatów nadgranicznych, w miarę sukcesów militarnych państw centralnych objęła całe Królestwo Kongresowe. Na podstawie umowy z dn. 15. XII. 1915, zawartej w Cieszynie pomiędzy dowództwami obydwu armij, nastąpiło rozgraniczenie obu okupacyj. Przedtem jeszcze zorganizowano dwa generał-gubernatorstwa: niemieckie w Warszawie i austrjacko-węgierskie w Lublinie. W skład tego ostatniego weszła południowa część Kr. Kongresowego, obejmująca dawne gubernje: lubelską, radomską, kielecką i część piotrkowskiej. Pozostałe terytorjum włączone zostało do okupacji niemieckiej, wszakże bez suwalszczyzny i powiatów podlaskich, przyłączonych do tzw. terenu Ober-Ost (Nacz. Dowództwo na Wschodzie). Na czele gen.-gub. warszawskiego przez cały czas stał gen. Beseler, zarządem cywilnym kierował v. Kries. Generał-gubernatorami lubelskimi kolejno byli: Kuk, Szeptycki, Liposcak, a szefem zarządu cywilnego Madeyski. Władze okupacyjne niemieckie wydawały oficjalny organ „Dziennik rozporządzeń dla Jen.-Gub. warszawskiego“, władze austr.-węg. „Dziennik rozporządzeń c. i k. zarządu wojskowego w Polsce“, obydwa w językach niemieckim i polskim. Okupacja austrjacka faktycznie przestała istnieć w pierwszych dniach listopada 1918, niemiecka przetrwała do 16 listopada tegoż roku.

Okwiat, ob. kwiat.

Olaf, imię królów norweskich; 1) O. Trygvesson, 995—1000, wnuk Haralda I Harfagra, † w bitwie morskiej z Duńczykami i Szwedami pod Svolder; 2) O. II Święty, 1015—30, patron Norwegji; 1017 wprowadził chrześcijaństwo w Norwegji; 1028 wypędzony przez Kanuta W., † 1030 w bitwie pod Stiklestad; 3) O. III, syn Heralda III. 1066—1093; 4) O. IV, 1103—15; 5) O. V, syn Hakona, 1374—87 król Danji, od 1380 także Norwegji, † 1387.

Order Olafa.

Olafa order, order norweski, ustanowiony 1847 przez Oskara I, nadawany za zasługi położone dla kraju, sztuki i nauki.

Öland, wyspa szwedzka na Bałtyku, 1.346 km², 34.000 mieszk.; jedyne miasto Borgholm.

Oława (niem. Ohlau), m. pow. na Śląsku pruskim, rej. wrocławskiej, 10.200 mieszk.; stary zamek piastowski, 1691—1734 należący do Jakóba Sobieskiego; walcownie cynku, fabr. tytuniu.

Olbers Wilhelm, astronom i lekarz niemiecki, * 1758, † 1840; odkrył dwie planetoidy: Pallas w 1802 i Vestę w 1807; w 1815 odkrył okresową kometę, nazwaną jego imieniem; oprócz tego zajmował się astronomją gwiazd oraz fotometrją.

Olbers'a kometa, odkryta przez astronoma W. Olbers'a w 1815; okres obiegu dookoła słońca około 73 lat. Ostatni raz przechodziła przez periheljum i była obserwowana w 1887.

Olbora, danina, jaką w dawnej Polsce płaciły przedsiębiorstwa górnicze (gwarectwa) do skarbu królewskiego, w okresie, gdy wnętrze ziemi stanowiło własność króla (regalja). W epoce elekcyjnej o. opłacana była właścicielom gruntu, gdyż król zrzekł się regalij w paktach konwentach.

Olbracht, król polski, ob. Jan Olbracht.

Olbrot, ob. spermacet.

Olbrzymie Góry, Karkonosze (czesk. Krkonoše, niem. Riesengebirge), najwyższe pasmo w Sudetach, dług. 37 km., 1.110 km², najwyższy szczyt Śnieżka (Schneekoppe), 1.605 m. wys.; zbudowane z granitów i łupków, silnie zalesione; szereg źródeł mineralnych i zdrojowisk klimatycznych i kąpielowych.

Olcha, ob. olsza.

Olchowicz Konrad, dziennikarz, publicysta ekonomiczny i działacz społeczny, * 1858, † 1924; studja we Lwowie i Wiedniu. Założyciel, członek zarządu, przewodniczący różnych instytucyj społecznych (Tow. wpisów szkolnych, Tow. opieki nad dziećmi, Patronatu nad więźniami, Wyższych kursów naukowych, przekształconych na Wolną Wszechnicę Polską, Kasy literackiej, Tow. Higjeny Praktycznej im. B. Prusa i in.); od 1906 naczelny redaktor „Kurjera Warszawskiego“.

Olchowicz Konrad, syn poprzedniego, publicysta i dziennikarz, * 1894 w Warszawie; studja w Krakowie; utwory satyryczne pod pseudonimem Rad-wicz; krotochwile: „Na wyspie Qui pro quo“ i „Awantura pasportowa“; od 1924 redaktor naczelny „Kurjera Warszawskiego“.

Oldamit, minerał, siarczek wapnia, CaS, znaleziony w niektórych meteorach (Busti); bardzo rzadki, na ziemi niespotykany.

Oldar Juljusz, ob. Kończyński Tadeusz.

Oldbury, m. w hr. Worcester (Anglja środkowa), 37.000 mieszk.; kop. węgla i rudy żel.

Olde Hans, portrecista i pejzażysta niemiecki, * 1885, † 1917; z dzieł: portrety Klausa Groth'a i Fr. Nietsche'go.

Oldenbarneveldt Jan van, holenderski mąż stanu, * 1547; przywódca stronnictwa republikańskiego i przeciwnik Maurycego Orańskiego, uwięziony 1618, ścięty 1619.

Oldenburg, wolne państwo w obrębie Rzeszy niem., nad morzem Północnem, 6.429 km², 518.000 mieszk.; obejmuje dawne ks. O. i dwa dawne ks. Lubeki i Birkenfeldu; nizinne; rolnictwo, chów bydła, przemysł żelazny, włókienniczy, warsztaty okrętowe, przemysł torfowy; stol. Oldenburg. Jako hrabstwo występuje O. w pocz. XII w., rozdzielone 1334—1435 na 2 części: O. i Delmenhorst. W 1448 hr. Chrystjan został królem Danji i ks. Holsztynu; po wymarciu młodszej linji, O. został przyła-

czony do Danji (1667). Król Chrystjan VII dał O. w 1773 Pawłowi, ks. Holstein-Gottorp, synowi Katarzyny II, późniejszemu ces. rosyjskiemu, ten zaś arcybiskupowi lubeckiemu Fryd. Aug. (ks. od 1777 r.). W 1808 przystąpił O. do Związku Reńskiego; od 1811 do 1813 należał do Francji. W 1815 został W. Księstwem, rozszerzając swe granice (przyłącz.: Lubekę Jever i in.); w 1866 wszedł do Związku Płn.-Niemieckiego, 1871 — do Rzeszy Niem. 11. XI. 1918 w. ks. August abdykował, O. został wolnem państwem z sejmem (48 dep.) i radą ministrów (prezes min. i 3 min.) na czele.

Oldenburg, stol. wolnego państwa O. (Niemcy płn.), nad rz. Huntą, 32.550 mieszk.; znaczny przemysł, handel zbożem i bydłem.

Oldenburg, ród hrabiowski z Oldenburga: Chrystjan hr. O., jako król duński od 1448, dał początek linji duńskiej domu O., wygasłej w 1863. Do wyodrębnionej z tej linji gałęzi gottorpskiej należał ks. Karol Piotr Ulryk, który jako Piotr III zasiadł 1762 na tronie rosyjskim; wuj jego, Adolf Fryderyk, został 1751 królem szwedzkim (linja szwedzka wymarła w 1877). Do gałęzi augustenburskiej linji duńskiej należał Chrystjan IX, od 1863 król duński, oraz syn jego, od 1863, jako Jerzy I, król grecki.

Oldham, m. w hr. Lancaster (Anglja płn.-zach.), 145.000 mieszk.; przemysł żelazny, fabr. kapeluszy, wyrobów bawełnianych.

Old-red sandstone, nazwa olbrzymich pokładów czerwonego i szarego piaskowca wieku dewońskiego; Anglja, Szkocja, w Polsce — Podole.

Oldřich, książę czeski z rodu Przemyślidów, syn Bolesława II, † 1037; założył klasztor w Sazawie, gdzie wprowadzono liturgję słowiańską; opatem tego klasztoru był św. Prokop.

Ole, taniec hiszpański na 3/8 z trylem na drugiej ósemce, co stanowi charakterystykę rytmu. Tempo umiarkowane; kastaniety towarzyszą obowiązkowo.

Olea, rodzaj roślin drzewnych z rodziny Oleaceae (oliwnikowate), o liściach pojedynczych, skórzastych, wiecznie zielonych, kwiatach drobnych, białych, zebranych w grona; owoc — pestkowiec. O. e u r o p e a, drzewo oliwne (Tablica I, rośliny użytkowe, rys. 11), pochodzi z Małej Azji, od niepamiętnych czasów uprawiane w licznych odmianach na pobrzeżach morza Śródziemnego i Adrjatyku. Owoce (o l i w k i) ciemno-zielone, czarno-purpurowe, do 4 cm. dług., zawierają w mięsistej śródowocni i bielmie nasion olej tłusty — oliwę (oleum olivarum), powszechnie używaną na pokarm, w technice (smary) i medycynie. Oliwek niedojrzałych i marynowanych używa się w płd. Europie jako przyprawy stołowej. Owoce O. a m e r i c a n a są w stanie Karolina Ameryki Płn. używane na pokarm: twarde i trwałe drewno, zwane d e w i l w o o d, ma zastosowanie przy wyrobach stolarskich i tokarskich. Silnie pachnące kwiaty O. f r a g r a n s (Chiny i Japonja), są używane do zaprawy herbaty.

Oleaceae, o l i w n i k o w a t e, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Ligustrales (ligustrowe). Należą tu drzewa lub krzewy, rozpowszechnione we wszystkich częściach świata, zwłaszcza w płd. i wsch. Azji. Cechy: liście naprzeciwległe, kwiaty promieniste, normalnie 4-o krotne (4 działki kielicha, 4 płatki korony), ale tylko o 2 pręcikach; słupek dwukrotny i 2 komorowy. Ważniejsze rodzaje: O l e a, L i g u s t r u m, J a s m i n u m, S y r i n g a, F r a x i n u s.

Oleander, ob. N e r i u m.

Olearius A d a m (Ölschläger), podróżnik niemiecki po Rosji i Persji, * 1600, † 1671; opis podróży: „Beschreibung der neuen orient. Reisen", wyd. poraz pierwszy w 1647, cieszył się wielką popularnością.

Olechnowicz W ł a d y s ł a w, lekarz, antropolog, * 1848, † 1918; ogłosił szereg przyczynków do antropologji krajowej, m. in.: „Charakterystyka antropologiczna ludności gub. lubelskiej" (1893), „Rasy Europy" (1898).

Olechowski G u s t a w, literat i powieściopisarz, * 1874; ogłosił: „Rzeczy widziane" (1911), „Dzieje mężczyzny" (1912), „Rycerz" (1914), „Przodownicy" (1920), „U wrót Barbarji" (1921) i in.

Olecko lub M a r g r a b o w a, m. pow. na Mazowszu pruskiem (Prusy Wschodnie), nad jez. O., 5.400 mieszk.

Olecranon (greck.), wyrostek kości łokciowej; wchodzi w skład stawu łokciowego, daje się łatwo wyczuć przy zgięciu przedramienia.

Olefiny (alkileny), szereg węglowodorów nienasyconych o wzorze ogólnym $C_n H_{2n}$. Nazwy o. są utworzone w ten sposób, że w nazwach węglowodorów nasyconych parafin końcówkę „an" zastępujemy przez „ylen". Sposoby powstawania o. są następujące: 1) podczas suchej destylacji wielu złożonych związków organicznych, 2) przez odjęcie wody od alkoholów nasyconych:

$$C_n H_{2n+2} O \longrightarrow C_n H_{2n} + H_2O$$

oraz inne. Ob. poszczególne węglowodory: etylen, propylen, butylen, heksylen, oktylen. Własności fizyczne o. ze zwiększeniem wielkości cząsteczki zmieniają się w ten sposób, że temperatury wrzenia i topnienia oraz ciężar właściwy stale wzrastają.

Oleg, zwany „Wieszczij", książę ruski, opiekun małoletniego Igora, syna Ruryka, * 879, † 912; zdobywca Kijowa; wyprawiał się 906 na Bizancjum, z którem zawarł pokój, uciążliwy dla Greków.

Oleinowy kwas, związek organiczny, $C_{17}H_{33}$. COOH, jednozasadowy kwas nienasycony, ciało stałe bez zapachu; temp. topn. 14°; temp. wrzenia 233° (przy 15 mm. ciśnienia); w wodzie nierozpuszczalny, natomiast miesza się w każdym stosunku z alkoholem i eterem; na powietrzu utlenia się łatwo; jako ester glicerynowy znajduje się w olejach i miękkich tłuszczach, skąd też można go otrzymać przez zmydlenie tych ostatnich.

Oleiste rośliny, rośliny, wytwarzające w nasionach lub owocach tłuszcze, oleje, użytkowane w technice. Należą tu: bawełna (Gossypium), drzewo kakaowe (Theobroma Cacao), drzewo laurowe (Laurus), drzewo oliwne (Olea), gorczyca (Sinapsis), konopie (Cannabis), len (Linum), mak (Papaver), masłopalma gwinejska (Elaeis guineensis), migdał (Prunus amygdalus), muszkatołowiec (Myristica), orzacha podziemna (Arachis hypogaea), palma kokosowa (Cocos nucifera), rącznik (Ricinus), rzepak (Brassica rapa oleifera), słonecznik (Helianthus) i in.

Olej Dippla, ob. D i p p l a o l e j.

Olej palmowy, ob. p a l m o w y o l e j.

Olej skalny, ob. r o p a n a f t o w a.

Olej zwierzęcy, produkt suchej destylacji nieodtłuszczonych kości; posiada różnorodne zastosowanie.

Olejarstwo. W r. 1924 istniało w Polsce 16 olejarni parowych, urządzonych w sposób nowoczesny, i tłoczących oleje mechanicznie prasami hydraulicznemi, lub otrzymujących oleje sposobami chemicznemi, drogą ekstrakcji; ponadto istnieje kilkaset drobnych przetwórni, rozproszonych po całej Polsce i tłoczących oleje sposobami pierwotnemi. Większe olejarnie zrzeszone są w „Związku Wytwórców Olejów Roślinnych Rzeczypospolitej Polskiej" w Warszawie. Zdolność przetwórcza większych olejarni, zrzeszonych w Związku, wynosi 28.000 tonn nasion oleistych. Wytwórczość pozostałych fabryk i drobnych warsztatów — 200% wytwórczości fabryk zrzeszonych. Ogólne zapotrzebowanie surowca przez przemysł olejarski wynosi ok. 85.000 tonn. Z surowców krajowych, przerabianych w miejscowych olejarniach, na pierwszem miejscu stoi siemię lniane, pozatem rzepak i surowce egzotyczne (ricinus, kokos, kopra). Ze 100 kg. siemienia lnianego otrzymuje się przeciętnie 23—25 kg. oleju i 65—70 kg. makuchu; ze 100 kg. rzepaku: 33—35 kg. oleju i 57—62 kg. makuchu.

Oleje, związki organiczne, płyny gęste o swoistym zapachu, smaku nieprzyjemnym, bezbarwne lub żółtawe; na powietrzu łatwo psują się (jełczeją). Znajdują się w dużej ilości w tkankach roślinnych (w niektórych nasionach do 70%). Pod względem chemicznym przedstawiają się jako związki gliceryny z kwasami tłuszczowemi (s t e a r y n o w y m, p a l m i t y n o w y m, o l e i n o w y m, l i n o l o w y m); zawierają pewną domieszkę kwasów tłuszczowych wolnych (tj. nie związanych z gliceryną). Wolne kwasy tłuszczowe nadają im nieprzyjemny smak. Mają duże zostosowanie w technice. O. r z e p a k o w y, m a k o w y, k o n o p n y, s ł o n e c z n i k o w y służą do celów spożywczych. Zastosowanie lecznicze ma tylko olej oliwkowy czyli o l i w a.

Oleje mineralne, frakcja ropy naftowej, wrząca ponad 300° C., w zwykłej temperaturze znajdująca się w stanie ciekłym; używane do smarowania maszyn.

Oleje święte, zwyczaj namaszczania oliwą w dziedzinie staroż. kultu religijnego, przyjęty został przez Kościół katolicki jako symbol łaski Bożej i jej skutków dla duszy; przy obrzędach kościelnych używany jest trojaki olej święty: 1) O. chorych, 2) O. katechumenów, używany w namaszczeniu, poprzedzającem chrzest, przy konsekracji królów, kościołów, ołtarzy stałych i przenośnych itp., 3) Chryzma św., do chrztu, bierzmowania, kapłaństwa itd.; do przygotowania Olejów św. używana jest najczystsza oliwa prowancka, rozsyłana co rok zaraz po poświęceniu do wszystkich kościołów parafjalnych w diecezji; pozostałe zaś z roku poprzedniego wszędzie muszą być spalone.

Olejkarze, Słowacy z Węgier, którzy z różnemi lekarstwami i ziołami wędrowali dawniej po Polsce i przyczynili się do rozpowszechnienia różnych przesądów leczniczych.

Olejki eteryczne, ob. e t e r y c z n e o l e j k i.

Olejne farby, barwniki, najczęściej mineralne, zarabiane wysychającym na powietrzu olejem lnianym, makowym lub pokostem; znane i stosowane w malarstwie już w X w. po Chr.; ob. f a r b y.

Olejowiec, ob. E l a e ï s g u i n e e n s i s.

Olejowy kwas, ob. o l e i n o w y k w a s.

Olekiewicz A n t o n i, wynalazca polski, * 1860; wynalazł maszynę do automatycznego sprawdzania wad torów kolejowych.

Olekma, pr. dopływ Leny w obwodzie jakuckim (Syberja), dług. 1.131 km.

Olelkowicz M i c h a ł, książę na Słucku i Kopylu, 1470 namiestnik w.-książęcy w Nowogrodzie Wielkim; za spisek na rzecz Moskwy ścięty 1482.

Olen, według podań starogreckich jeden z najsłynniejszych eodów, tj. śpiewaków w XII w. przed Chr., którzy przy akompanjamencie formingi recytowali i śpiewali epopeje i hymny na cześć bogów i zwycięskich bohaterów.

Olendzki A l e k s a n d e r, inżynier elektrotechnik, * 1879; studja w Petersburgu; 1905 wicedyrektor, 1916 dyrektor telefonów warszawskich; 1918—19 wykładał elektrotechnikę prądów stałych na Politechnice Warszawskiej.

Olendzki W ł a d y s ł a w, publicysta, * 1841, † 1894; pisywał pod pseud. Jacka Soplicy; od 1882 redaktor „Słowa", od 1887 „Kurjera Codziennego"; osobno ogłosił: „Historja nauk politycznych od XVI w. do najnowszych czasów".

Olenek, rz. w Syberji płn., uchodzi do oceanu Lodowatego Płn., dług. 1.366 km.

Oleodruk, druk barwny, naśladujący obrazy olejne.

Oleometr, areometr, służący do mierzenia gęstości olejów.

Oléron (Ile d'), wyspa przybrzeżna przy ujściu rz. Charente (Francja), 172 km², 17.000 mieszk.; rybołówstwo, winnice, sól, kąpiele morskie.

Olesko, m. w pow. złoczowskim (woj. tarnopolskie), 3.600 mieszk.; zamek z XVI w.; miejsce urodzenia króla Jana III w 1629.

Oleszczyński A n t o n i, rytownik, * 1794, † 1879; studja w Warszawie, Petersburgu i Paryżu, gdzie pozostał po 1831; wykonał mnóstwo portretów, ilustracje do „Śpiewów historycznych" Niemcewicza i in.

Oleszczyński Seweryn, brat poprz., litograf, * 1801, † 1876; dyrektor litografji Banku Polskiego; wykonał m. in. szereg map.

Oleszczyński Władysław, brat poprz., rzeźbiarz, * 1808, † 1866; kształcił się w Warszawie i Paryżu; po 1831 emigrował do Francji; wykonał wiele posągów i grobowców, m. in. pomnik Mickiewicza w Poznaniu.

Oleszkiewicz Józef, malarz, * 1777 na Żmudzi, † 1830 w Petersburgu; uczeń Smuglewicza i Dawida; mieszkał od 1812 w Petersburgu, gdzie został członkiem Akademji Sztuk Pięknych; malował obrazy historyczne i religijne oraz portrety.

Oleszyce, m-ko w pow. cieszanowskim (woj. lwowskie), 3.000 mieszk.; zamek z XVII wieku.

Oleśnica, l. dopływ Warty, dług. 45 km.

Oleśnica (niem. Oels), m. pow. na Śląsku pruskim, rej. wrocławska, 13.700 mieszk.; stary gród kasztelański, od 1310 stolica księstwa oleśnickiego, które należało do zniemczonych książąt piastowskich; 1647 przeszło w ręce książąt wirtemberskich, 1792 — do brunświckich, stanowiąc lenno Austrji, od 1741/2 — do Prus, 1886 stało się własnością następców tronu niemieckiego.

Oleśnicka Zofja z Pieskowej Skały, domniemana pierwsza poetka polska z XVI w.; ma być autorką wierszy pobożnych pt.: „Pieśń nowa, w której jest Dziękowanie Panu Bogu Wszechmogącemu, że malutkim a prostakom raczył objawić tajemnice królestwa swojego", wydruk. przez Jochera (1842) i Wójcickiego (1843).

Oleśnicki Zbigniew, polski mąż stanu, * 1389, † 1455; od 1423 biskup krakowski; prowadził samodzielną politykę za Władysława Jagiełły i w czasie panowania Władysława Warneńczyka; bezwzględny wróg husytów; brał udział w soborze bazylejskim; jako kardynał walczył z arcybiskupem gnieźnieńskim o prymasostwo w Polsce; za panowania Kazimierza Jagiellończyka usunięty od wpływów i władzy.

Oleśnik górski, ob. Libanotis montana.

Oleśno (niem. Rosenberg), m. pow. na Śląsku pruskim, rej. opolska 5.900 mieszk.; handel drzewem, przemysł.

Oleum amygdalarum amararum, ob. gorzkich migdałów olejek.

Oleum cadinum, ob. dziegieć.

Oleum crotonis, ob. krotonowy olejek.

Olevianus Kaspar, uczeń Kalwina, * 1536, † 1587; wraz z Ursinem ułożył „Katechizm heidelberski"; 1560 profesor w Heidelbergu.

Olfactorius (łac.), węchowy; nervus o., nerw węchowy, nazwa pierwszej pary nerwów mózgowych.

Olfakcja (łac. olfactare, węszyć), jednostka miary, którą posługuje się fizjologja i psychologja dla pomiarów wrażliwości i czułości węchowej.

Olfaktometr, przyrząd do badania wrażliwości i czułości zmysłu powonienia, zbudowany przez fizjologa holenderskiego Zwaardemakera; rurka szklana, której jeden koniec, lekko zagięty ku górze, umieszcza się w dziurce od nosa, dalszą zaś część, poziomą, wkłada się do innej rury glinianej, nasyconej poprzednio jakąś substancją woniejącą. Zależnie od tego, na ile centymetrów rurka gliniana wystaje poza wolny koniec rurki szklanej, osobnik, wciągając powietrze nosem, czuje silniej lub słabiej zapach substancji; o ile rurka gliniana wystaje zbyt mało, zapachu nie czuje się wcale. Ilość cm., o które rurka gliniana musi wystawać, aby zapach stał się ledwodostrzegalny, jest miarą umowną wrażliwości węchowej dla danej osoby.

Olga, żona Igora, ks. ruskiego, rządziła przez dłuższy czas w imieniu małoletniego syna swego, Świętosława; w 958 przyjęła chrzest, otrzymując imię Heleny; † 969.

Olgierd, syn Gedymina, w. książę litewski, 1345—77; rozszerzył znacznie granice państwa litewskiego (przyłączył Smoleńsk, Twer, Starodub i in. grody). W walce z Krzyżakami pobity nad Strawą 1348 i pod Rudawą 1370; z Kazimierzem Wielkim i Ludwikiem Węgierskim prowadził pośrednio lub bezpośrednio walki o Ruś halicką (pobity 1365); † 1377.

Olgierdowicze, potomkowie w. ks. Olgierda, który z dwóch żon, Marji, księżniczki witebskiej, i Juljanny, księżniczki twerskiej, pozostawił 12 synów, w tej liczbie Władysława Jagiełłę; od Dymitra, Włodzimierza i Korybuta wywodzili i wywodzą się m. in. książęta Czartoryscy, Olelkowicze, Bielscy, Kobryńscy, Sanguszkowie i Korybutowicze.

Olhopol, m. pow. w gub. podolskiej (Ukraina), nad rz. Sawranką, 12.000 mieszk.

Olibanum, ob. kadzidło.

Olifant River (Słoniowa rzeka), kilka rzek w Płd. Afryce; największa: pr. dopływ rz. Limpopo, dług. 700 km.

Oligarchja lub oligokracja (greck.), rządy, oparte na panowaniu kilku możnych rodzin, więcej dbających o swoje dobro, niż o interesy państwowe; zwyrodniała forma rządów arystokratycznych. Za przykład państw rządzonych oligarchicznie, posłużyć może Sparta w okresie upadku oraz Wenecja u schyłku swych dziejów.

Oligocen, najmłodszy okres paleogenu (starszego trzeciorzędu).

Oligochaeta (skąposzczety), nazwa rzędu słodkowodnych, lądowych, rzadko morskich pierścienic (Annelida) z podgromady szczecionogów (Chaetopoda). Każdy z segmentów ciała, z wyjątkiem głowowego, zaopatrzony w niewielką ilość włosowatych lub haczykowatych szczecinek, leżących bezpośrednio w zagłębieniach wora skórnomięśniowego; szczęk, czułków, a w szczególności parapodjów brak. Funkcje wydzielnicze pełnią nephridia, jako tzw. narządy segmentalne. Hermafrodyty. W okresie rozrodu wytwarza się u licznych gatunków swoiste zgrubienie w okolicy narządów płciowych, zwane siodełkiem (clitellum), produkujące kokony, do których składane są jaja. Rozwój prosty. Należy tu Lumbricus rubellus (dżdżownica), zwana niewłaściwie glistą, długi robak, czerwonawo-cielistej barwy. Liczba pierścieni od 120 do 140. Żyją w wilgotnej ziemi lub w spróchniałem drzewie. Połykają ziemię wraz z gnijącemi cząstkami roślin, a także wciągają do ziemi listki, słomki i inne części, leżące na powierzchni. Niestrawione resztki ziemi wydalają wraz z kałem. W ten sposób przyczyniają się do spulchnienia ziemi, czem przynoszą duży pożytek.

Oligochromaemia (greck.), zmniejszona ilość barwnika (hemoglobiny) w czerwonych ciałkach krwi, oznaka niedomogi szpiku kostnego, wytwarzającego czerwone ciałka krwi; występuje przy wszystkich ciężkich postaciach niedokrewności (z wyjątkiem tzw. niedokrewności złośliwej).

Oligocytaemia (greck.), zmniejszona ilość czerwonych ciałek krwi; występuje przy zakażeniach, nowotworach, po utracie krwi, przy błednicy i wyniszczających chorobach; największych rozmiarów dosięga przy niedokrewności złośliwej (anaemia perniciosa).

Oligodynamiczne działanie leków, działanie bardzo drobnych ilości danego leku.

Oligoklaz, ob. plagjoklaz.

Oligokracja, ob. oligarchja.

Oligolecytalne jaja, jaja o małej zawartości żółtka, np. jaja ssaków i człowieka.

Oligomenorrhoë (greck.), zmniejszone miesiączkowanie. Zdarza się u kobiet z niedorozwojem narządu rodnego, ze zmianami zapalnemi w tym narządzie oraz u kobiet, wyniszczonych długotrwałemi chorobami (gruźlica

Oligophrenia (greck.), stan wrodzonego niedorozwoju umysłowego; określenie, wprowadzone przez psychjatrę niemieckiego Kraepelina.

Oligospermia (greck.), nasienie męskie o bardzo nieznacznej ilości plemników; może być powodem niepłodności męskiej.

Olimp, 1) greck. Olympos, najwyższy szczyt w Grecji, 2.985 m. wys.; w staroż., wedle podań, siedziba bogów; 2) tur. Keszisz Dag (ob.).

Olimpijskie igrzyska, ob igrzyska.

Olimpja, miejsce sławnych w starożytności igrzysk olimpijskich, piękna dolina w Peloponezie, otoczona świętym gajem, w której zgromadzono najcenniejsze dzieła sztuki, świątynie, grobowce itp.; odkopane 1875—81.

Olimpiada, u Greków okres 4 lat, oddzielający jedne igrzyska olimpijskie od drugich, zarazem rachuba czasu, liczona od 776 przed Chr.

Olimpjusz św., biskup z Tracji, żyjący w IV w., przeciwnik arjan, za ich wpływem skazany na śmierć; pamiątka 12 czerwca.

Olinda, m. w stanie Pernambuco (Brazylja), na wybrzeżu oceanu Atlantyckiego, 8.100 mieszkańców; wyrób kling do szpad (zwanych „olindy").

Oliphant Margaret, powieściopisarka angielska, * 1828, † 1897; ogłosiła: „The passages in the life of Mrs. Margaret Martland", „The chronicle of Carlingford", „Kirsteen" i in.

Olita (lit. Alytus), m. pow. na Litwie, nad Niemnem, 6.500 mieszk.

Olivarez Don Gasparo de Guzman hr., książę San Lucar, hiszpański mąż stanu, * 1587, † 1645; 1621—43 pierwszy minister Filipa IV.

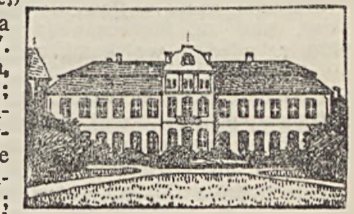
Oliveira-Martins João Pedro, pisarz i mąż stanu portugalski, * 1845, † 1894; dyrektor przedsiębiorstw przemysłowych, 1891—92 minister finansów; napisał: „Historia da civilisaçao iberica", „Portugal contemporaneo", „Historia de Portugal" i in.

Olivera objaw (Oliver-Cardarellego objaw), rytmiczne ruchy krtani, współczesne z uderzeniami serca; jeden z objawów tętniaka tętnicy głównej (aneurysma aortae).

Olivier Louis Henri Ferdinand, pedagog niemiecki, z pochodzenia Francuz, nauczyciel języka francuskiego w Philantropium w Dessau, * 1759, † 1815; twórca nowej metody czytania, którą wyłożył w książce „Die Kunst lesen und rechtschreiben zu lehren auf ihr einfaches und wahres, höchst einfaches und untrügliches Grundprinzip zurückgeführt" (1801).

Oliwa, oleum olivarum, produkt, otrzymywany z wyciskania na zimno owoców drzewa oliwkowego; płyn tłusty, olej, niewysychający na powietrzu, barwy żółtej, o swoistym przyjemnym zapachu. Zastosowanie lecznicze do wyrobu maści i plastrów, do lawatyw, do użycia nawewnątrz (przy kamicy żółciowej).

Oliwa, m. na obszarze W. M. Gdańska, 13,000 mieszk.; słynne opactwo pocysterskie, liczne pamiątki z czasów polskich; letnisko. W 1660 traktat oliwski Polski ze Szwecją.

Zamek w Oliwie.

Oliwetanie, włoska kongregacja zakonu św. Benedykta, założona 1319 przez Giovanni Tolomei († 1348, kanon. 1691); nazwa pochodzi od klasztoru Monte Oliveto.

Oliwinowe skały, ob. oliwiny.

Oliwiny albo perydoty, minerały rombowe, kryształy mieszane czyli mieszaniny izomorfijne ortokrzemianu magnesowego Mg_2SiO_4 i żelazawego Fe_2SiO_4. Zależnie od zawartości tych krzemianów, rozróżniamy forsteryty, tj. oliwiny prawie czysto magnesowe (twardość 7, ciężar właściwy 3,24), np. w lawach Wezuwjusza; oliwiny właściwe, najbardziej rozpowszechnione, zawierające oba krzemiany wymienione w ilościach różnych a znacznych (twardość $6^1/_2$, ciężar właściwy 3,2—3,6), oliwkowo zielonawe; fajality, zawierające dużo ortokrzemianu żelaza, ciemnozielone lub czarne, o ciężarze właściwym 3,9—4,1 (w lawach islandzkich i w Ameryce Północnej w Parku Narodowym). Oliwiny właściwe, tj. magnesowo-żelazawe tworzą nieraz

wielkie masy ziarniste skał oliwinowych, które przeobrażały się w serpentyny (ob.). Zawierają one nieraz wolną platynę lub wolne żelazo.

Oliwki, owoce *Olea europea* (ob.).

Oliwna góra, wzgórze na wschód od Jerozolimy, oddzielone od niej potokiem Cedron, dziś Dżebel et-Tur. Łączą się z nią ważne zdarzenia z życia Chrystusa; tu, po swem zmartwychwstaniu, Chrystus wstąpił do nieba.

Oliwnik, ob. *Elaeagnus*.

Oliwnikowate, ob. *Oleaceae*.

Olizar *Gustaw*, poeta i publicysta polski, * 1798, † 1865; wychowaniec liceum w Krzemieńcu; marszałek szlachty gub. kijowskiej; poezje „Spomnienia" (1840—1842), polemika z Henrykiem Rzewuskim w rozprawie „Pomieszanie Jarosza Bejły", „Pamiętniki".

Olizar *Narcyz*, brat poprz., literat i pamiętnikarz, * 1794, † 1862; senator-kasztelan Królestwa Kongresowego; po 1831 na emigracji; ogłosił: „Z psalmów psalmy" (1857), „Pamiętniki oryginała" (1853), „Gawędy o sąsiedztwie" i in.

Olizarowski *Tomasz August*, poeta, * 1814, † 1879 w Paryżu; uczestnik powstania listopadowego, na emigracji członek stronnictwa Czartoryskiego; pisał poezje: „Eksercycje poetyckie", „Woskresenki", dramaty: „Wincenty z Szamotuł", „Rada w Chęcinach" i in.

Olkieniki, m-ko w pow. trockim (woj. wileńskie), nad rz. Mereczanką; pamiętne bitwą 1700 r. między wojskami rodziny Sapiehów a szlachtą litewską, prowadzoną przez Wiśniowieckich, Ogińskich, Pociejów, Paców i in.

Olkusz, m. pow. (woj. kieleckie), 6.700 mieszkańców; kop. ołowiu, fabr. wyrobów metalowych i emaljowanych.

Olla podrida (hiszp.), rodzaj pasztetu z mięsiwa i jarzyn, potrawa narodowa hiszp., jadana niegdyś i w Polsce.

Ollivier *Emile*, francuski mąż stanu, * 1825, † 1913; 1870 prezes ministrów, po pierwszych klęskach w wojnie z Niemcami ustąpił, od 1870 członek Akademji; napisał: „L'empire libéral" (15 tom., 1894—1911) i in.

Olmeda *don Federico*, kompozytor hiszpański, * 1865; stoi na czele szkoły kastylskiej, reprezentuje kierunek narodowy.

Olmütz, ob. *Ołomuniec*.

Olomouc, ob. *Ołomuniec*.

Ölsnitz, m. pow. w Saksonji, nad Białą Elsterą, 16.000 mieszk.; fabr. dywanów, maszyn, wyrobów bawełnianych.

Olstro, futerał skórzany na pistolety, umocowany na przodzie siodła.

Olsza lub *Olza*, pr. dopływ Odry, wypływa z Beskidów zach., dług. 89 km.; pod Cieszynem tworzy granicę polsko-czeską.

Olsza albo *olcha*, *Alnus*, rodzaj roślin drzewnych z rodz. Betulaceae (brzozowate), właściwych płn. umiarkowanej strefie. Kwiaty męskie, jak i żeńskie, zebrane w jajowate kwiatostany; łuski kwiatów żeńskich drewniejące i nieopadające z owocami; młode gałązki trójkanciaste. Pospolite gatunki: A. *glutinosa*, o. czarna, okazałe, do 25 m. wysok., drzewo wilgotnych lasów, rosnące także po brzegach rzek na błotach. Odwrotnie jajowate jej liście są tępo zakończone. Kwiatostany żeńskie, ukazujące się już w jesieni, osadzone są na szypułkach. Kora pnia ciemno-szara. A. *incana*, o. szara, różni się od poprzedniej liśćmi ostro zakończonemi, spodem owłosionem, kwiatostanami żeńskiemi prawie siedzącemi, korą gładką, szaro-popielatą. Pospolita, jak i gatunek poprzedni, na brzegach rzek, mokrych łąkach, lasach. Drewno, jako materjał stolarski, bardzo poszukiwane.

Olszana, m. na Ukrainie, w gub. kijowskiej, nad rz. Olszanką, 6.000 mieszk.

Olszanka, pr. dopływ Berezyny niemnowej dług. 64 km.

Olszewicz *Bolesław*, historyk geografji, * 1893; studja w Paryżu; prof. i bibljotekarz Wyższej Szkoły Handlowej w Poznaniu; wydał pom. in.: „Pierwsze wiadomości o odkryciu Ameryki w literaturze polskiej" (1910), „Polska kartografja wojskowa" (1921), „Polskie zbiory kartograficzne" (1926), „Legendy geograficzne średniowiecza" (1926) oraz wspólnie z E. Maliszewskim pierwszy polski nowoczesny „Podręczny słownik geograficzny" (1925—26).

Olszewicz *Wacław*, ekonomista i prawnik, * 1888; studja w Paryżu i Brukseli; do 1924 naczelnik wydz. ekonomicznego Min. Spr. Zagranicznych; ogłosił „L'évolution de la constitution polonaise" (1912), „Znaczenie gospodarcze Litwy i Białorusi" (1920), szereg artykułów w „Annales J. J. Rousseau", „Ekonomiście" oraz w czasopismach gospodarczych.

Olszewnik, ob. *Selinum*.

Olszewski *Antoni*, działacz społeczny i polityczny, * 1879; ukończył Instytut Technologiczny w Petersburgu; podczas wojny sekretarz, potem wiceprezes Rady Gł. Opiek., 1920 kierownik min. przemysłu i handlu, 1921 kier. polskiej delegacji ministerjalnej do spraw repatrjacji i reewakuacji w Moskwie.

Olszewski *Franciszek*, prawnik i publicysta, * 1859, † 1918; 1887—96 redaktor „Kurjera Warszawskiego"; zesłany do Odesy, zamieszkał potem w Petersburgu; ogłosił wraz z H. Konicem „Podręcznik dla władz gminnych" (1883).

Olszewski *Karol*, chemik, * 1846, † 1915; studja w Krakowie; 1873 docent chemji, 1876 prof. nadzwyczajny, następnie zwyczajny w Krakowie. Zdobył rozgłos pracami nad skraplaniem tzw. gazów trwałych. Skroplił po raz pierwszy azot, tlen i tlenek węgla (1883—84 z Zygmuntem Wróblewskim).

Olszowski *Andrzej*, arcybiskup gnieźnieński, * 1621, † 1677; od 1666 podkanclerzy, przyczynił się do wyboru Michała Wiśniowieckiego i był jego stałym doradcą, występując przeciw stronnictwu francuskiemu; 1674 arcybiskup.

Olszowski *Kazimierz*, adwokat przysięgły i dyplomata, * 1866; studja w Warszawie; 1914 prezes Pol. Kom. Opieki dla jeńców, pre-

zes Komisji rejestracji strat wojennych, 1925—1928 poseł nadzw. i min. pełn. w Berlinie.

Olsztyn, m-ko w pow. częstochowskim (woj. kieleckie), 1.000 mieszk.; ruiny zamku z czasów Kazimierza W., wsławionego obroną Kacpra Karlińskiego w 1587 przed wojskami arc. Maksymiljana.

Olsztyn (niem. Allenstein), stol. Warmji, m. pow. i rej. w prow. Prus Wschodnich (Niemcy), 34.750 mieszk.; fabryki zapałek, cegielnie, odlewnie żelaza.

Olsztynek (niem. Hohenstein), m-ko na Mazowszu pruskiem (Prusy Wsch.), nad rz. Jemiołówką, 3.000 mieszk.; zamek, obecnie gimnazjum; handel zbożem i bydłem.

Olta, ob. *Aluta*.

Olten, m. w kantonie Solothurn (Szwajcarja), 11.200 mieszk.; wyrób maszyn, fabryki obuwia.

Oltenița, m. w okręgu Ilfor w Rumunji, nad Dunajem, 6,700 mieszk.; pamiętne zwycięstwami Turków nad Rosjanami 2. XI. 1853 i 29. VII. 1854.

Olwid, pseudon. *Hulewicza Witolda*.

Olwiopol, m. w pow. elizawetgradzkim, gub. odeska (Ukraina), przy ujściu rz. Siniuchy do Bohu, 6.000 mieszk.

Olympia, stol. stanu Waszyngton (St. Zj. Am. Płn.), 10.000 mieszk.; wywóz drzewa.

Olympos z Myzji, jeden z naslynniejszych muzyków starogreckich (1000 przed Chr.), aulecista, twórca enharmonji greckiej, krzewiciel gry na aulosie.

Olza, ob. *Olsza*.

Ołomuniec (czesk. Olomouc, niem. Olmütz), stol. żupy na Morawach (Czechosłowacja), nad rz. Morawą, 57,000 mieszk.; siedziba arcybiskupa, fakultet teologiczny; wyroby metalowe, skórzane, przemysł chemiczny, browarnictwo; niegdyś silna twierdza.

Ołowiana biel, ob. *biel ołowiana*.

Ołowiana glejta, ob. *glejta*.

Ołowiawe związki, pochodne dwuwartościowe ołowiu, o wzorze ogólnym PbX_2. Prawie wszystkie używane sole ołowiu są to zw. ołowiawe.

Ołowiem zatrucie, *saturnismus*, zwykle zatrucie przewlekłe, zdarza się u zecerów, giserów (odlewników), malarzy (farba olejna zawiera sole ołowiu), u robotników fabryk wyrobów szteingutowych i fajansowych. Objawy: kolka ołowiowa, bóle w stawach kończyny dolnej (*arthralgia saturnina*), porażenia mięśni kończyn górnych (*paralysis saturnina*), cały szereg zaburzeń psychicznych (*encephalopathia saturnina*). Wczesnym objawem zatrucia jest zjawianie się szarawej obwódki na dziąsłach. Zatrucie ołowiem ma charakter choroby nawrotowej; nawroty mogą nastąpić nawet po zupełnem zaprzestaniu pracy nad ołowiem lub jego związkami.

Ołowiowa kolka, *colica saturnina*, okresowo występujące napady bolesnych skurczów mięśni jelitowych, połączone z zaparciem. Zdarzają się przy przewlekłem *zatruciu ołowiem*. Pojedyńczy napad trwa krótko, ale napady powtarzają się często.

Ołowiowe maście, maście, zawierające sole ołowiu: *zasadowy octan ołowiu* (unguentum plumbi), maść o działaniu osuszającem, stosowana przy oparzeniach lub odmrożeniach; *węglan ołowiu* (unguentum cerussae), maść o słabych własnościach ściągających; *tlenek ołowiu* (unguentum diachylon czyli u. Hebrae), maść o działaniu osuszająco-ściągającem.

Ołowiowe związki, pochodne czterowartościowe ołowiu o wzorze ogólnym PbX_4, mało znane i nietrwałe.

Ołowiowy cukier, octan ołowiu, związek nieorganiczny $Pb(CH_3COO)_2$; bezbarwne kryształki o smaku słodkim; łatwo rozpuszcza się w wodzie.

Ołowiowy plaster, plaster, zawierający sole ołowiu, *węglan o.* ($PbCO_3$): *emplastrum cerussae* (klei słabo), lub *tlenek o.* (PbO): *emplastrum lithargyri* (plaster *diachylowy*), słabo drażni skórę, służy do wyrobu innych plastrów.

Ołów (*plumbum*), pierwiastek chemiczny, ciężar atomowy 207,2, metal o barwie białej z odcieniem niebiesko-szarym, miękki; temp. topn. 327°; temp. wrz. ok. 1.600°; ciężar wł. 11,34; występuje w związkach chemicznych jako pierwiastek dwu- i czterowartościowy, tworząc związki typów RX_2 i RX_4 (*ołowiawe i ołowiowe*); utlenia się łatwo na powietrzu; rozpuszcza się łatwo w kwasie azotowym. Najważniejszą rudą o. jest błyszcz ołowiowy PbS. O. znany był już w starożytności.

Ołów czerwony, to samo, co *krokoit* (ob.).

Ołów rodzimy długo był podawany w wątpliwość; obecnie wiadomo, że występuje samorzutnie w przyrodzie, acz niezbyt często. Znany w Szwecji.

Ołówki, pręciki z mielonego grafitu, zmieszanego z gliną, wysuszone i wypalone, oprawione w drzewo (jałowcowe, cedrowe, gruszkowe), i służące do pisania i rysowania; najlepsze gatunki wyrabia się z tzw. sztucznego grafitu. O. *kolorowe* z mieszanin zabarwionych; o. *atramentowe* (kopjowe, chemiczne) zawierają, prócz grafitu, barwniki anilinowe. Pierwsze ołówki zaczęto wyrabiać w Anglji, zczasem Niemcy rozwinęły największą produkcję, z którą konkuruje tylko Ameryka Płn. i Austrja.

Ołtarz, miejsce składania ofiary. W starożytności, zarówno u pogan, jak i u Żydów, używano do tego zwykłych kamieni. Potem ołtarz robiono także z drzewa w formie stołu. U chrześcijan pierwotnie o. miał formę stołu, z czasem w katakumbach wytworzyła się forma sarkofagu, zawierającego relikwie męczenników. Materjałem było naprzód drzewo, potem kamień. Dawniej każda świątynia posiadała tylko jeden ołtarz. Zwyczaj ten zachował się u Greków.

Ołtarz, gwiazdozbiór, ob. *gwiazdozbiory* (tabl.).

Ołtarz uprzywilejowany, ob. *odpusty*.

Ołtuszewski *Władysław*, lekarz, * 1855, † 1922; założył w Warszawie zakład leczniczy

zaburzeń mowy i prowadził gruntowne badania nad jej fizjologją i patologją; ogłosił wiele prac w tym zakresie.

Ołyka, m. w pow. dubieńskim (woj. wołyńskie), 4.500 mieszk.; kolegjata z 1640, zamek z XVI w.

Om (ohm), jednostka oporu elektrycznego. O m t e o r e t y c z n y, opór przewodnika, w którym różnica potencjałów, równa 1 woltowi, sprawia natężenie prądu, równe 1 amperowi. O m m i ę d z y n a r o d o w y, opór słupa rtęci o przekroju 1 mm², długości 106.3 cm. w temperaturze 0° C. Om międzynarodowy jest nieco większy (0,03%) od teoretycznego.

Omagra (greck.), ból stawu barkowego przy dnie (a r t h r i t i s u r i c a).

Omaha, jeden z głównych szczepów plemienia indyjskiego Siuksów, osiadły na zachodnim brzegu środk. Missuri.

Omaha, najw. m. w stanie Nebraska (St. Zjedn. Am. Płn.), nad rz. Missuri, 191.600 mieszkańców (6.500 Polaków); uniwersytet; przemysł metalurgiczny, wielkie rzeźnie.

Omajadzi, pierwsza dynastja kalifów mahometańskich, tak nazwana od Omajj ibn Abd Szemsa; rządziła 661—750 w Damaszku wszystkiemi krajami, zdobytemi przez Arabów, od 756 tylko w Kordowie; do najwybitniejszych kalifów należeli: Abd ur-Rahman III (912—961) i Hakam II (961—976).

Omam, ob. h a l u c y n a c j a.

Oman, ob. I n u l a.

Oman, kraina w Arabji płd.-wsch., niezależny sułtanat, 194.200 km², 500.600 mieszk. (przeważnie Arabów); uprawa roli, rybołówstwo i żeglarstwo, wywóz daktyli, owoców i bawełny; stol. Maskat.

Oman (zatoka), ob. A r a b s k i e m o r z e.

Omar I, drugi kalif (634—43), zdobywca Syrji, Palestyny, Persji i Egiptu.

Omarlicowate, ob. S i l p h i d a e.

Omasus (greck.), ob. k s i ę g i.

Ombay albo A l o r, wyspa w grupie Małych Wysp Sundzkich (Indje wsch.-holend.), 2.347 km².

Ombrograf, przyrząd, notujący automatycznie ilość opadów deszczowych.

Ombrometr, ob. d e s z c z o m i e r z.

Ombrone, rzeka w środk. Włoszech, źródła na wschód od Sieny, ujście do m. Tyreńskiego, dług. 170 km.

Omderman, ob. O m d u r m a n.

Omdlenie, s y n c o p e, nagła utrata przytomności; występuje wskutek chwilowego niedokrwienia mózgu, wyraża się w nagłem zblednięciu, upadku na ziemię, przyśpieszeniu tętna; zdarza się przy chorobach serca lub, u ludzi nerwowych, pod wpływem wrażeń psychicznych. Trwa do kilku minut.

Omdurman, m. Sudanie anglo-egipskim, nad Białym Nilem, naprzeciw Chartumu, 84000 mieszk.; grobowiec Mahdiego.

O'Meara B a r r y E d w a r d, lekarz przyboczny Napoleona I, * 1783, † 1836 w Londynie; przebywał na wyspie św. Heleny od 1815 do 1818; ogłosił dziennik pt. „Napoleon in exile, or a voice from St. Helena" (2 t., 1822).

Omega, ostatnia litera alfabetu greckiego; stąd wyrażenie: od alfy do omegi.

Omen (łac.), znak, wróżba.

Omentum (łac.), s i e ć, część otrzewnej, przykrywająca jelita; składa się z tkanki otrzewnowej i zmienionej tłuszczowej.

Omer Basza, feldmarszałek turecki, z pochodzenia Chorwat, * 1806, † 1871; 1850—51 stłumił powstanie w Bośni i Hercegowinie; wódz armji tureckiej w czasie wojny krymskiej; 1859 wygnany; 1861 powołany do służby, stłumił 1862 powstanie w Hercegowinie; 1864 feldmarszałek, 1867 stłumił powstanie na Krecie.

Omfala, według podań greckich królowa lidyjska, która tak umiała usidlić Herkulesa, że przebrany za kobietę prządł kądziel pośród jej niewolnic.

Omiażdże, ob. p e r y c y k l.

Omięsna, ob. P e r i m y s i u m.

Omladina (serbsk. młodość), związek młodzieży serbskiej przed wojną światową, dążący do państwowego zjednoczenia narodu serbskiego.

Omne ignotum pro magnifico (łac.), wszystko, co nieznane, wydaje się wspaniałe.

Omne trinum perfectum (łac.), wszystko, co składa się z trzech, jest doskonałe.

Omne vivum e vivo, w s z y s t k o, c o ż y w e, z ż y w e g o p o w s t a j e, pogląd na powstawanie życia, sformułowany w ten sposób przez przyrodnika włoskiego Fr. Redi w jego dziełach z 1684 i 1689, w przeciwstawieniu do panującego naówczas poglądu powstawania istot żywych bez udziału rodziców, drogą samorództwa (generatio spontanea s. aequivoca) z rozmaitych substancyj.

Omne vivum ex ovo, w s z y s t k o c o ż y j e, p o w s t a j e z j a j a, aforyzm, wypowiedziany przez anatoma i lekarza angielskiego W i l l i a m a H a r v e y'a w dziele pt. „Exercitationes de generatione animalium" (1651). W twierdzeniu tem Harvey zawarł myśl olbrzymiej doniosłości dla dalszego rozwoju biologji, iż „jajo jest wspólną pierwociną wszystkich zwierząt" — „ovum esse primordium commune omnibus animalibus".

Omnia mea mecum porto (łac.), wszystko, co posiadam, noszę z sobą; słowa mędrca greckiego, Biasa.

Omnia munda mundis (łac.), dla czystego wszystko jest czyste.

Omnia mutantur, et nos mutamur in illis (łac.), wszystko podlega zmianom i my również zmieniamy się.

Omnia vincit amor (łac.), miłość wszystko zwycięża.

Omnibus (łac. omnes, wszyscy), obszerny powóz kryty, służący do przewozu większej ilości osób. Pierwszą komunikację omnibusową zaprowadzono w Paryżu 1662. W Polsce wprowadził w użycie o. Piotr Steinkeller. Obecnie o., poruszane siłą motorową, służą do komunikacji regularnej na znacznych przestrzeniach.

Omnivora, zwierzęta wszystkożerne, tj. przystosowane do pobierania pokarmu mieszanego, zarówno roślinnego, jak i zwierzęcego, np. świnie.

Omocznia, a l l a n t o i s, ob. b ł o n y p ł o d o w e.

Omphalitis (greck.), zapalenie pępka u noworodków. Objawy: bolesność, zaczerwienienie, obrzęk okolicy pępkowej, gorączka; może być powodem ogólnego zakażenia.

Omphalodes, u ł u d k a, rodzaj roślin z rodziny Boraginaceae (szorstkolistne). O. s c o r p i o i d e s, u. leśna, roczna lub dwuletnia, o łodyżce wiotkiej, liściach lancetowatych, kwiatach błękitnych o sklepieniu żółtem. O. v e r n a, u. w i o s e n n a, bylina o liściach sercowato - jajowatych, kwiatach niebieskich o sklepieniu białem; rośliny płd. europejskie, uprawiane po ogrodach jako ozdobne, rzadko zdziczałe.

Omphalos, pępek.

Ompteda G e o r g, powieściopisarz niemiecki, * 1863; napisał nowele: „Freilichtbilder", „Die sieben Gernopp" i in.; powieści: „Eysen", „Der Hof in Flandern" i in., dramaty.

Omri, król izraelski (887—877 przed Chr.), przeniósł stolicę do Samarji, walczył zwycięsko z Moabitami, zwyciężony przez Asyryjczyków.

Omsk, m. gub. na Syberji, nad rz. Irtyszem, 136.000 mieszk.; handel, fabr. wyrobów tytuniowych; gub. omska, 226.000 km², 1,895.500 mieszk.

Omuda, m. na wyspie Kiu-sziu (Japonja), 64.000 mieszk.

Omulew, pr. dopływ Narwi, wypływa na Mazowszu Pruskiem, dług. 105 km.

Omyk (osmyk, kosmyk), w myślistwie ogon zająca.

On, ob. H e l i o p o l i s.

On connait l'ami au besoin (franc.), przyjaciela poznaje się w potrzebie.

On ne parle pas de la corde dans la maison d'un pendu (franc.), nie mówi się o stryczku w domu powieszonego.

On revient toujours à ses premiers amours (franc.), powraca się zawsze do pierwszej miłości.

Ona, plemię Indjan Am. Płd., zamieszkujące Ziemię Ognistą (część ludu Tehuelczów).

Onacewicz I g n a c y, historyk, * 1780, † 1845; 1818—22 prof. hist. na uniwersytecie wileńskim, potem (do 1829) statystyki i dyplomacji; pracował nad historją Litwy z polecenia władz rosyjskich.

Onager, E q u u s o n a g e r, dziki osioł, dający się oswajać; uważany za protoplastę osła domowego; zamieszkuje Azję Mniejszą, Syrję, Persję i Afganistan.

Onager (greck. o n a g r o s), w staroż. machina wojenna, służąca do wyrzucania ciężkich pocisków, głównie kamieni.

Onanizm, m a s t u r b a c j a, s a m o g w a ł t, zaspakajanie popędu płciowego przez drażnienie własnych narządów płciowych; zdarza się nawet w niemowlęctwie, bardzo rozpowszechniony u osób z niedorozwojem umysłowym. Wbrew przyjętym poglądom nie wpływa ujemnie na układ nerwowy i nie prowadzi do niemocy płciowej, o ile nie przechodzi w nałóg. O. był znany jeszcze za czasów biblijnych.

Onatas, rzeźbiarz grecki, pracował między 490—466 przed Chr.; wykonał: grupy „Zwycięstwo Hierona z Syrakuz" (466), „Zwycięstwo Tarentyjczyków" (473), posągi Apollona (Pergamon), Heraklesa i Hermesa w Olimpji.

Oncken W i l h e l m, historyk niemiecki, * 1838, † 1905; od 1886 prof. w Heidelbergu, od 1870 w Giessen; wydawca „Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen" (1878—1894); napisał: „Oesterreich u. Preussen im Befreiungskriege" (2 t., 1876—79), „Zeitalter Friedrichs d. Gr." (2 t., 1881—82), „Zeitalter der Revolution etc." (2 cz., 1884—86), „Zeitalter Kaiser Wilhelms" (2 cz. 1890—92).

Ondeggiando, wyraz, oznaczający w muzyce ruch falujący. Jako wskazówka dla wykonawcy nie ma należytego uzasadnienia, gdyż falowanie zależy od figury, wprowadzonej przez kompozytora, wykonawca zaś może tylko ze swej strony wzmacniać ją lub osłabiać, grać legato lub staccato, ku czemu istnieją odpowiednie znaki.

Ondříček F r a n c i s z e k, słynny skrzypek czeski, * 1857, † 1925.

Ondulacja (franc.), w kosmetyce karbowanie lub zawijanie włosów w pukle zapomocą stosownych narzędzi (szczypiec), dla wywołania wrażenia wijących się naturalnie włosów.

Ondyna lub U n d y n a, nazwa w pogańskiej Litwie bogini wodnej, zamieszkującej rzekomo dna rzek i wielkich jezior.

Onega, rz. w Rosji płn., uchodzi do morza Białego, dług. 398 km.

Onega lub O n e s k i e j e z i o r o, jezioro w Rosji płn., 9.751 km², do 200 m. głęb.; łączy się rzeką Świr z jez. Ładoskiem, przez kanał Maryjski z Wołgą i Dźwiną.

Onega, m. pow. w gub. archangielskiej (Rosja płn.), nad rz. O., 3.900 mieszk.

Oneglia, m. portowe w prow. Porto Maurizio (Włochy), przy ujściu rz. Impero do zatoki Genueńskiej, 10.000 mieszk.

Onejromancja (greck.), sztuka wróżenia ze snów, rozpowszechniona zwłaszcza w starożytnej Grecji.

Oneskie jezioro, ob. O n e g a.

One-step (ang., jeden krok), taniec amerykański, rozpowszechniony w XX w.

Ongarese (All'ong.), w muzyce rodzaj utworu w guście węgierskim, a więc przedewszystkiem w takcie 2/4, następnie z synkopami i charakterystycznem zakończeniem. Prawie zawsze utwór taki oparty jest na minorowej gamie, zwanej cygańską lub węgierską, zawierającej dwa 1½ tonowe oddalenia między III a IV stopniem gamy i VI a VII.

Ongaro F r a n c e s c o d a l l', poeta włoski, * 1808, † 1873; prof. we Florencji i Neapolu; pisał powieści, nowele i dramaty.

Onicha, ob. O n i c z a.

Onicza, ang. Onicha, m. w Nigerji płd. (Afryka zach.), nad rz. Nigrem, 20.000 mieszk.

Oniks albo o n y k s, ob. c h a l c e d o n.

Oniomanja (greck.), chorobliwa skłonność do kupowania rzeczy, nieraz zupełnie zbytecznych.

Onjasz, imię arcykapłanów żydowskich w czasach heleńskich. O. III stał na czele prawowiernej partji; przez brata swego Jazona, wodza partji grekofilskiej, wyparty ze stanowiska arcykapłana.

Onkograf, ob. onkometr.

Onkologja (greck.), nauka o guzach (nowotworach).

Onkometr, onkograf (greck.), przyrząd do mierzenia objętości izolowanych narządów wewnętrznych, zwłaszcza nerek.

Onobrychis, sparceta, rodzaj roślin zielnych z rodziny Papilionaceae (motylkowate), właściwy płn. i środkowej Europie oraz Azji zachodniej; liście pierzaste, kwiaty różowe w gronach, na krótkich szypułkach; strąk kulisty, 1-o nasienny z grzebieniastą, kolczastoząbkowaną listewką. O. viciaefolia (sativa), s. siewna, bylina o łodydze 3—6 dm. wysok., słabo owłosionej, liściach o 6—12 parach podługowatych listków. Kwitnie różowo V—VII. Roślina pastewna w stanie zdziczałym, porasta trawiaste stoki wzgórz, zwłaszcza gruntów wapiennych.

Onomastyka (greck.), nauka o nazwach i nazwiskach.

Onomatomanja (greck.), popęd do powtarzania pewnych wyrazów; zdarza się przy neurastenji.

Onomatopeja (greck.), wyrazy, naśladujące dźwiękowo pojęcia, które mają przedstawiać, np.: grzmot, huk, pisk, syk, turkot itd.; niekiedy całe zdanie albo wiersz, naśladujące brzmieniem myśl wyrażoną.

Onon, rzeka w Syberji Wschodniej, po połączeniu się z Ingodą otrzymuje nazwę Szyłki, 800 km. dług.

Ononis, wilżyna, rodzaj roślin z rodziny Papilionaceae (motylkowate), właściwych płn. umiarkowanej strefie. O. spinosa, w. ciernista, bylina lub krzew o łodydze 3—6 dm. wysok., kwiatach różowych, pojedyńczych lub po 2 w kątach liści; pędy ciernistе. Kwitnie VI—IX. Korzenie (radix ononidis) używane są w medycynie ludowej jako środek moczopędny. O. hircina (repens), w. bezbronna, bylina lub krzew o nieprzyjemnej woni, pędach bezbronnych; kwitnie różowo VII—VIII. Pospolite; suche łąki, przydroża.

Onopordon, popłoch, rodzaj roślin zielnych z rodziny Compositae (złożone), właściwych płn. umiark. strefie. O. acanthium p. pospolity, roślina dwuletnia o łodydze do 2 m. wysok., dzięki zbiegającym liściom szeroko kolczasto oskrzydlonej; kwiatostan koszyczek o kolących listkach okrywy. Kwitnie jasno-purpurowo VI—IX. Pospolity po pastwiskach, przydrożach.

Ontario, jez. w Kanadzie, 19.645 km², głęb. do 225 m., odpływ przez rz. św. Wawrzyńca.

Ontario, prow. Kanady środk., 1,054.800 km², 2,922.000 mieszk. (80.000 Polaków); wiele dużych jezior, żyzna; rolnictwo, gospodarstwo mleczne; wielkie lasy, kop. złota, srebra, niklu, gaz ziemny, olej skalny; rybołówstwo; stol. Toronto.

Onteniente, m. w prow. Walencji (Hiszpanja), nad rz. Albeidą, 11.450 mieszk.; papiernie.

Ontogeneza, ob. filogeneza.

Ontologizm, kierunek filozoficzno-teologiczny, wyprowadzający wszystko z poznania pierwszego najwyższego bytu, tj. od Boga (primum ontologicum). Poznanie to ma być bezpośredniem widzeniem Boga i stanowi podstawę i przyczynę wszelkiego poznania ludzkiego. Twórcami ontologizmu byli filozofowie włoscy, Gioberti († 1852) i Rosmini († 1855). Według nich idea Boga, jako idea bytu koniecznego i absolutnego, jest nam wrodzona. Jest to jednak niezgodne z prawdą, bo nie jesteśmy wcale świadomi tej bezpośredniej w nas idei Boga jako bytu bezwzględnego. Ontologizm prowadzi do panteizmu. Przez kościół został potępiony.

Ontologja (greck. on, to, co istnieje), główny dział metafizyki, stanowiący naukę o bycie, jego odmianach i własnościach. Zależnie od tego, co dany kierunek ontologji uważa za istotę bytu, materję czy duch, rozróżniamy o. materjalistyczną, spirytualistyczną itp.

Ontong Java, ob. Lord Howe Islands.

Onufry św., pustelnik, żył na pustyni w Egipcie przez 60 lat i był tam karmiony przez anioła, który mu co niedziela przynosił Komunję św.; pamiątka 12 czerwca.

Onychja (greck.), zanogcica, zapalenie miąższu paznogcia; prowadzi do tworzenia się ubytków w paznogciu, wzgl. do schodzenia paznogcia.

Onychofagja (greck.), nałóg gryzienia paznogci; zdarza się u neurasteników.

Onychogryphosis, ob. gryphosis.

Onyks, to samo co oniks, ob. chalcedon.

Onza (uncja), dawna hiszpańska miara cieczy, używana dziś jeszcze w płd. Ameryce, równa się $1/4$ cuarteron = 0,03 litra.

Oogonium, lęgnia, organ płciowy żeński glonów (Algae) oraz grzybów niższych z rzędu Oomycetes; wytwarza komórkę jajową (Oosphaera), która po zapłodnieniu wydaje oosporę — zarodnik sprzężny, otoczony zazwyczaj grubą błoną, kiełkujący dopiero po pewnym okresie czasu.

Oolity, wapienie, składające się z kulek kalcytowych wielkości od ziarn maku do grochu, sklejonych ziarnistą masą kalcytu. Kulki mają budowę spółśrodkowopromienistą lub pręcikowopromienistą, a w środku zawierają jakieś ziarnko ciała obcego, np. ziarnko piasku lub okruch skorupki zwierzęcia. Powstały przez osiadanie chemiczne węglanu wapnia na ziarnkach, poruszanych wodą bieżącą, falującą lub wodą źródła bijącego. Powstawały głównie w jurze środkowej, ale znane są w różnych innych formacjach, tworzą się nawet dziś (Karlowe Wary).

Oologja, nauka o jajach ptasich, część ornitologji, zajmująca się badaniem kształtu, wielkości, ciężaru, ubarwienia skorupy i budowy jaj ptasich. Konstanty hr. Tyzenhaus ułożył

„Oologję ptaków polskich" ze 170 tablicami, rytemi na miedzi i kolorowanemi, do których opisy dodał Władysław Taczanowski (Warszawa, 1862).

Oomycetes, lęgniowce, rząd grzybów niższych z podklasy pleśniaków (Phycomycetes), o zróżniczkowanych organach płciowych na żeńskie — lęgnie (oogonium), kształtu kulistego, męskie — plemnie (antheridium), o wydłużonej walcowatej postaci. Ważniejsze rodziny: Peronosporaceae, Saprolegniaceae.

Oophoritis (greck.), zapalenie jajników, dość częsta choroba kobieca, zwykle wywoływana przez zakażenia rzeżączkowe lub połogowe, rzadziej przez prątki gruźlicze. Objawy: bóle w dole brzucha, nieprawidłowości w miesiączkowaniu, niepłodność.

Oophoron albo ovarium, ob. jajnik.

Oophoropathia (greck.), przewlekłe cierpienie jajników pochodzenia niezapalnego; objawy ob. oophoritis.

Ooplasma, nazwa protoplazmy w komórce jajowej.

Oosphaera, komórka jajowa, wytwarzana w lęgni (oogonium) lub rodni (archegonium) u plechorośli (Thallophyta). Zapłodniona oosphaera staje się oosporą.

Oospora, ob. oogonium.

Oost, 1) Jakob van, malarz niderlandzki, * 1600, † 1671; malował wielkie obrazy treści religijnej i historycznej; 2) Jakob van (młodszy), syn poprz., * 1639, † 1713; twórca obrazów historycznych.

Ootacamund, ob. Utakamund.

Opady atmosferyczne. Gdy powietrze się ochładza, zmniejsza się ilość pary wodnej, jaką może w sobie utrzymać, a tem samem wzrasta jego wilgotność względna, choć pary nie przybyło; w dalszym ciągu ochładzania powietrze, nasycone parą wodną, schodzi do temperatury rosy, przy której para zaczyna się skraplać i, wydzielona z powietrza, osiada lub opada na powierzchnię ziemi, tworząc zjawisko zwane opadem atmosferycznym. Zależnie od postaci, o. noszą nazwę: rosy, szronu, gołoledzi, sadzi, deszczu, krupy, gradu, mgły. Rosa i szron powstają wtedy, gdy przedmioty na powierzchni ziemi, przez promieniowanie ciepła oziębiają się poniżej punktu rosy. Wtedy ilość pary wodnej w powietrzu staje się zbyt wielka dla jego obniżonej temperatury, nadmiar jej skrapla się i osiada na tych oziębionych przedmiotach w postaci rosy, jeżeli punkt rosy leży wyżej 0° C., — szronu, składającego się z kryształów lodu, jeżeli punkt ten leży poniżej 0°. Sadź albo okiść powstaje podczas mgły, składającej się z wody przechłodzonej, gdy jej kropelki, za powiewem wiatru zimniejszego, zetkną się z ciałem stałem. Wtedy woda przechłodzona zamarza i tworzy się na drzewach, budynkach itd. srebrzysto-biała lub jasno-perłowa uwarstwiona masa zamrożona o znaczniejszej grubości od szronu. Gołoledź powstaje przy nagłem skrzepnięciu wody przechłodzonej, najczęściej, gdy spada ona jako deszcz o temp. niższej niż 0°. Wtedy woda, w zetknięciu z jakimkolwiek przedmiotem stałym, zamarza i pokrywa go gładką powłoką lodową. Czasem gołoledź bywa tak gruba, że łamie gałęzie, zrywa druty telefoniczne itd. Mgła tworzy się z kropelek wody lub kryształków lodu, zawieszonych w powietrzu. Deszcz pada, gdy kropelki wody z mgły lub chmury łączą się wzajemnie i dochodzą do odpowiedniej wielkości. Rozróżniamy deszcze: 1) konwekcyjne, pochodzące z ruchów wstępujących mas powietrza w dziedzinie pasatów, i ruchów mas od strony równika ku biegunowi w strefie pozazwrotnikowej; 2) cykloniczne, wywoływane przez układ niżowy ciśnień atmosferycznych na pewnym obszarze (cyklony, depresje barometryczne); 3) terenowe, gdy wznoszący się prąd powietrza spotyka na swojej drodze przeszkodę w postaci gór. Jeżeli kondensacja pary wodnej w atmosferze przechodzi bezpośrednio w stan stały i krystaliczny, powstaje śnieg. Opadające śnieżynki złożone są z włókien lodowych, tworzących wzory bardzo urozmaicone, najczęściej są to gwiazdki sześciopromienne. Jeżeli śnieg pada przy temp. niezbyt niskiej, tworzą się całe płatki śniegu, które dochodzą do kilku cm. wielkości. Krupy składają się z białych ziarenek lodu o kształtach nieforemnych, najczęściej okrągłych, o średnicy 3 do 5 mm. Razem z krupami pada często śnieg. Grad składa się z kawałków lodu (gradzinki) o kształtach nieprawidłowych, zwykle kulistych lub jajowatych, których wielkość waha się między 5 i 15 mm., czasem dochodzi do wielkości jaja kurzego lub nawet pomarańczy. Ilość opadów mierzy się grubością warstwy spadłej wody, która pokryłaby powierzchnię ziemi, gdyby woda nie spływała po niej, nie wsiąkała i nie parowała; do mierzenia służy przyrząd zw. deszczomierzem. Po kilkoletnich obserwacjach można obliczyć średnią ilość opadu w danem miejscu dla miesiąca i roku. Rozkład natężenia o. na powierzchni ziemi zależy od szer. geogr., panujących wiatrów, oddalenia od morza, rodzaju powierzchni ziemi; ma doniosły wpływ na roślinność, a przeto na życie człowieka.

Opaka, w. w pow. drohobyckim (woj. lwowskie); kop. nafty, 6 otworów wiertniczych.

Opal, minerał, $SiO_2 . nH_2O$, bezpostaciowy. Połysk szklisty, rzadziej perłowomaciczny. Przezroczysty, mętny lub nieprzezroczysty, często zabarwiony rozmaicie. Twardość 5.5—6,5. Ciężar właściwy od 1,9 do 2,5. Opal jest osadem krzemionki z wód źródeł gorących. Na Węgrzech, w Meksyku, na Nowej Zelandji opale często mają piękną grę barw (opal szlachetny).

Opalenica, m-ko w pow. grodziskim (woj. poznańskie), 3.100 mieszk.; cukrownie.

Opalescencja, fluorescencja, odznaczająca się tem, że światło, wysyłane przez ciało opalizujące, jest spolaryzowane.

Opaliński, ród szlachecki w Polsce; 1) Andrzej, * 1540, † 1593; marsz. w. kor. za panowania Henryka Walezjusza; 2) Łukasz, * 1574, † 1654; od 1639 marsz. w. kor.; 3) Jan, od 1625

wojewoda kaliski, od 1628 poznański; * 1581, † 1637; 4) Krzysztof, satyryk, od 1637 woj. poznański, w 1655 poddał Wielkopolskę Szwedom, † 1655; 5) Łukasz, brat poprzed., * 1612, † 1662; marsz. kor.; ogłosił ważną rozprawę: „Rozmowa plebana z ziemianinem albo dyskurs o postanowieniu teraźniejszem Rzeczypospolitej polskiej i sposobie zawierania sejmów“ (1641), satyrę „Coś nowego“ (1652), zostawił pierwszą poetykę polską: „Poeta“ (wyd. 1780). Ród O. wygasł w 1775.

Opalony Wierch, szczyt w Tatrach wysokich, 2.116 m. wys., między Miedzianem a Swistówką.

Opałek Mieczysław, literat i pedagog, * 1881 we Lwowie; studja tamże; ogłosił: „Z dziejów szkolnictwa galicyjskiego“ (1913), „Pamiątki polskie“ (4 zesz., 1915—20), „Próba bibljografji polskich druków wojennych“ (1916), „Bohaterski Lwów“ (1919).

Opałki, sidła do łapania kuropatw.

Opanki, rodzaj pierwotnego obuwia ze skóry, przywiązywanego rzemykami do nóg, powszechnego w Jugosławji i w Albanji, wyrabianego przeważnie przez kobiety.

Oparzelisko, miejsce, gdzie woda, sącząca się z ziemi, nie zamarza nawet wśród największych mrozów.

Opasek, pas ze skóry cielęcej ze schowkiem wewnątrz na pieniądze.

Opat, duchowny, sprawujący władzę nad wiernymi, wyjętymi z pod jurysdykcji biskupiej. Władza opatów nie różni się niczem od władzy biskupów diecezjalnych; rządy sprawują przy pomocy kapituły lub tzw. konsultorów.

Opatija, chorwacka nazwa Abacji.

Opatów, m. pow. (woj. kieleckie), nad rz. Opatówką, 9.000 mieszk.; staroż. kolegjata z XII w.; zakłady chemiczne.

Opatówek, m-ko w pow. kaliskim (woj. łódzkie), nad rz. Pokrzywnicą, 2.000 mieszk.; fabr. sukna i zabawek.

Opatówka, l. dopływ Wisły na wyżynie małopolskiej, dług. 55 km.

Opatrunek, gaza, wata i bandaż, nakładane na rany lub skaleczenia.

Opatrznica, ob. Oenocarpus.

Opava, ob. Opawa.

Opawa, czesk. Opava, niem. Troppau, m. pow. w żupie ostrawsko-morawskiej (Czechosłowacja), nad rz. Oppą, 33.500 mieszk.; do 1918 stol. ks. Opawskiego; ośrodek handlowy; przemysł włókienniczy.

Opawskie księstwo na Śląsku istniało w XIV wieku; po 1742 wydzielono obwód opawski i z ks. Cieszyńskiem stworzono kraj koronny mon. austr.-węg. Obecnie Śląsk opawski należy do Moraw.

Opcja w znaczeniu prawa międzynarodowego: w przypadkach zmiany zwierzchnictwa państwowego nad pewnem terytorjum, tj. w razie przyłączenia pewnego terytorjum do innego państwa, mieszkańcom tego obszaru traktaty pokojowe zazwyczaj zezwalają w pewnym okresie czasu na wybór przynależności państwowej, to znaczy zachowania dotychczasowego obywatelstwa lub nabycia obywatelstwa państwa, które zyskało zwierzchnictwo nad obszarem, skąd dany mieszkaniec pochodzi. To prawo wyboru zwie się prawem opcji. Szczegółowe przepisy w tej mierze zawierają traktaty, podpisane przez Polskę (traktat wersalski z 28. VI. 1919 i ryski z 18. III. 1921).

Opeć Baltazar, jeden z najdawniejszych pisarzy polskich, * w Krakowie w drugiej połowie XV w.: proboszcz w Siennie; przełożył z łacińskiego „Żywot Pana Jezusa“ (Kraków, 1522).

Opera, utwór sceniczny, którego akcja wspierana jest muzyką, dramat muzyczny Pierwsza opera („Daphne“, Florencja, 1594, kompozytorzy: J. Caccini i J. Peri) powstała z idei wskrzeszenia antycznej recytacji wiersza, ale już po kilku latach opera poszła własnemi drogami, bo styl „recitativu“, jako reakcja przeciw kunsztownej muzyce chóralnej, znalazł szczególne i najodpowiedniejsze zastosowanie w muzyce scenicznej. Obok recitativu zjawiła się forma lirycznego wyrazu, arja, która stała się też popisem śpiewu (bel canto). Tematy były pierwotnie mitologiczne i alegoryczne, następnie też historyczne, sensacyjne (zbrodnie, walki, intrygi) i czarodziejskie. Ogniska kultu opery: Wenecja (Monteverdi, Ferrari, Cavalli, Cesti), gdzie powstał w 1637 pierwszy publiczny teatr operowy, w XVIII w. Neapol (Scarlatti, Durante, Leo, Pergolese). We Francji powstała opera „narodowa“ (Lully, Rameau). Wszędzie wybili się na pierwszy plan włoscy śpiewacy, a śpiew włoskich kastratów zdobył sobie ogromne powodzenie. Kompozytorowie musieli stosować się do życzeń brawurowych śpiewaków, arje stały się stereotypowe, zdarzały się coraz częściej panegiryki okolicznościowe; zlepki z rozmaitych oper („pasticcia“) były miarą szablonowego traktowania kompozycji operowej. Potrzeba reformy stała się nagląca. W poł. XVII w. zjawiły się wśród oper poważnych „intermedia“ komiczne, z nich utworzył się zczasem samoistny gatunek sceniczny, tzw. „opera buffa“, w odróżnieniu od „opera seria“. Klasycznym przykładem „buffy“ jest „La serva padrona“ Pergolese'go (1736). Rodzaj ten uprawiali we Włoszech: Piccini, Paesiello, Jomelli, Cimarosa; we Francji: J. J. Rousseau, Monsigny, Philidor, Grétry. Niezależnie od przykładów włoskich powstał w Anglji gatunek wodewilu ludowego (ballad-farce), który pobudził do życia niemiecki „Singspiel“ (E. Hiller). Reforma opery, którą przeprowadził Ch. W. Gluck (1714—1787), polegała na podporządkowaniu muzyki wymaganiom dramatu, na szukaniu siły, prawdziwości i prostoty wyrazu. Przykładami tej reformy, dokonanej przeważnie w Paryżu, są opery Glucka: „Orfeusz“ (1762), „Alcesta“ (1767), „Ifigenja w Aulidzie“ (1774), „Ifigenja na Taurydzie“ (1777). Wszystkie typy i rodzaje opery XVIII w. wpłynęły na W. A. Mozarta (1756—1791); „Uprowadzenie z Seraju“

(1781) jest klasycznym „Singspielem“ niemieckim, „Wesele Figara“ (1785) arcydziełem komedji muzycznej, „Don Juan“ (1787) operą „buffo“ z momentami tragizmu (stile grande), „Flet Czarodziejski“ (1791) operą baśniową w wyidealizowanej formie. Przez dziesiątki lat wpływ Mozarta w rozmaitych przemianach ewolucyjnych znaczył się u kompozytorów włoskich, niemieckich i francuskich. W stylu Mozarta jest też pierwsza opera polska „Nędza uszczęśliwiona“ (1778) M. Kamieńskiego (tekst Bohomolca i W. Bogusławskiego). W ślad za tym przykładem pisali polskie opery: Wejnert, Kajetani, Stefani, Kurpiński, Elsner. Beethoven napisał tylko jedną operę „Fidelio“ („Leonora“, 1805). Pierwszą operą romantyczną był K. M. Webera „Wolny Strzelec“ (1821). Tymczasem we Włoszech kwitł „bel canto“, którego przedstawicielami byli: Rossini (1792—1868), autor buffy „Cyrulik Sewilski“ (1816) i „Wilhelma Tella“ (1829), Donizetti („Lucrezia Borgia“, „Córka Pułku“, „Faworyta“, „Lucia z Lammermoor“), Bellini („Norma“, „Purytanie“). Do tejże grupy zaliczyć należy i pierwsze opery Verdi'ego (1813—1901): „Rigoletto“ (1851), „Traviata“ (1853), „Trubadur“ (1853). Opera komiczna kwitła we Francji: Boieldieu („Biała Dama“, 1825), Auber („Fra Diavolo“, 1830, „Niema z Portici“, 1828), i w Niemczech: Lortzing, Nicolai, Flotow. Opera heroiczna (Spontini, Halévy) doszła do rozkwitu u Meyerbeera (1791—1864), którego opery („Robert Djabeł“, „Hugonoci“, 1836, „Prorok“, 1859) opanowały wszystkie sceny operowe. Do bombastycznego stylu Meyerbeera nawiązuje jeszcze „Rienzi“ (1842) Ryszarda Wagnera, który zwraca się następnie ku romantyzmowi („Okręt-Widmo“, 1843, „Tannhäuser“, 1845, „Lohengrin“, 1850). W tych dziełach dojrzewa artyzm Wagnera, mający niebawem wywołać rewolucję w dziedzinie opery. R. Wagner (1813—1883) poprzedził reformę swą systemem teoretycznym, zawartym w szeregu broszur („Sztuka i rewolucja“, „Opera i dramat“, „Sztuka przyszłości“); zwalczał szablon operowy, zwyczajową nienaturalność zespołów i chóru, podziału opery na poszczególne „numery“, wskazywał na mit, jako na właściwy temat dramatu muzycznego. „Tristan i Izolda“ (1865), „Śpiewacy Norymberscy“ (1868), tetralogja „Pierścień Nibelungów“ („Złoto Renu“, „Walkirja“, „Zygfryd“, „Zmierzch Bogów“), misterjum sceniczne „Parsifal“ (1882), przełamały rutynę form operowych siłą dramatyczną i mistrzostwem techniki. Treść poetycka, wzniosły patos, symbolistyka orkiestrowa, traktowanie słowa, składają się na styl „wagnerowski“, którego wzorem wykonawczym ma być odtąd (1876) teatr wagnerowski w Bayreuth. Wpływ Wagnera odbił się na operach niemieckich (Humperdinck, Pfitzner, Schillings, R. Strauss), na operach Verdi'ego, napisanych po „Aidzie“ (1871), tj. na „Otello“ (1887) i „Falstaff“ (1893). Niezależnie od Wagnera kroczyła zrazu opera francuska: Ch. Gounod („Faust“, 1859, „Romeo i Julja“), Saint-Saëns („Samson i Dalila“), J. Bizet („Carmen“, 1875), E. Massenet („Manon“, „Werther“), J. Offenbach („Opowieści Hoffmanna“, 1881); przebyła następnie okres wagnerowski, aby wkońcu świadomie odrzucić wszelki wpływ obcy. Tendencję tę przeprowadził Debussy („Pelleas i Melizanda“, 1902). Zatracił się też uniwersalny charakter włoskiej kompozycji operowej, mimo powodzenia włoskich kompozytrów: P. Mascagni'ego („Rycerskość wieśniacza“), R. Leoncavalla („Pajace“, 1892), G. Puccini'ego („Cyganerja“, 1896, „Tosca“, 1900, „Madame Butterfly“, 1904). Twórcą narodowej opery czeskiej był Fr. Smetana („Sprzedana Narzeczona“, 1866). Narodową operę rosyjską stworzył M. Glinka („Życie za cara“), następcami jego byli M. Rimskij-Korsakow, M. Musorgskij („Borys Godunow“, 1874), P. Czajkowski („Eug. Oniegin“, „Pikowa Dama“). Zacząków polskiej opery narodowej szukać należy w operze-wodewilu „Agatka“ Macieja ks. Radziwiłła (1784) i w „Krakowiakach i Góralach“ J. Stefaniego (tekst W. Bogusławskiego). Dopiero w 1848 odbyło się na koncercie w Wilnie pierwsze wykonanie „Halki“ St. Moniuszki w formie pierwotnej, a w 10 lat później, w operze warszawskiej, w redakcji ostatecznej. Inne o. Moniuszki: „Flis“, 1858; „Hrabina“, 1860; „Verbum Nobile“, 1861; „Straszny Dwór“, 1865. Następcami Moniuszki byli: Wł. Żeleński („Konrad Wallenrod“, 1885; „Goplana“, 1896; „Janek“, 1900; „Stara Baśń“, 1907); Zygm. Noskowski („Livia Quintilla“, 1901), R. Statkowski („Marja“, 1905). Nową erę zaczyna w dziejach opery polskiej J. I. Paderewski („Manru“, 1901), po nim L. Różycki („Bolesław Śmiały“, 1909; „Eros i Psyche“, 1919; „Beatrix Cenci“, 1927) i K. Szymanowski („Hagith“, 1922; „Król Roger“, 1926).

Operabilis, nadający się do operacji; przeciwstawienie: inoperabilis.

Operacja (łac.), w medycynie zabieg chirurgiczny, mający na celu usunięcie jakiegoś zachorzenia sposobem mechanicznym (przez wycięcie chorego narządu, przecięcie tkanek chorobowo zmienionych, np. zropiałych, w celu zabezpieczenia odpływu ropy itp.). O. plastyczna ma na celu usunięcie wrodzonych lub nabytych defektów zewnętrznych (blizn, zniekształceń nosa itp.).

Operacja (wojsk.), całokształt działań wojennych, mających na celu uzyskanie zbrojnego rozstrzygnięcia zapomocą bitwy, od chwili ugrupowania oddziałów do danego działania, do chwili ich zasadniczego przegrupowania do nowych działań. W mowie potocznej terminu o. używa się wogóle do określenia działań wojennych. Rozkaz operacyjny, wszelki rozkaz do działań wojennych (do marszu, bitwy itd.).

Operacja matematyczna, ob. działanie matematyczne.

Operetka, farsa sceniczna z muzyką lekkiej treści. W połowie XIX w. powstały w Paryżu pierwsze o. (autor Hervé), grywane w teatrze „Folies Dramatiques“, któremu niebawem

zaczął robić konkurencję teatr „Bouffes Parisiennes". Tu zasłynęły utworu klasyka francuskiej operetki, J. Offenbacha („Orfeusz w Piekle", 1858; „Piękna Helena", 1864; „Życie Paryskie", 1866). Powodzenie miały również operetki Lecocq'a („La fille de Madame Angot"; „Giroflé-Girofla", 1874), R. Planquette'a („Dzwony z Kornewilu"), E. Andrana („Wielki Mogoł", „Lalka"). W ślady Offenbacha wstąpił F. Suppé („Boccaccio", „Fatinitza"). Głównym przedstawicielem operetki wiedeńskiej był J. Strauss (1825—1899), którego „Zemsta nietoperza" (1874) i „Baron cygański" (1885) stanęły w rzędzie arcydzieł scenicznych. Po Straussie, K. Millöcker („Biedny Jonatan") i plejada kompozytorów młodszych: Fr. Léhar („Wesoła Wdówka" 1906), „Hr. Luksemburg", „Miłość Cygańska", „Ewa", „Żółty Kaftan", „Paganini"), O. Strauss („Czar Walca", „Teresina"), L. Fall („Księżniczka Dolarów", „Rozwódka", „Mme Pompadour"), Węgier E. Kalman („Księżniczka Czardasza", „Hrabina Marica"), utrzymują tradycję operetki wiedeńskiej. W Anglji o. pisali A. Sullivan („Mikado") i Sidney Jones („Gejsza").

Ophiasis (greck.), jedna z charakterystycznych postaci łysienia: utrata włosów tylko na obwodzie głowy; cierpienie bardzo uporczywe i trudno uleczalne.

Ophidia, węże; nazwa podrzędu gadów (Reptilia); rząd Squamata. Ciało silnie wydłużone, pokryte na grzbiecie i ogonie łuskami, na głowie i brzuchu tarczkami. Zrogowaciała górna warstwa skóry w czasie linienia ulega perjodycznemu zrzucaniu. Szczęki ruchomo połączone z czaszką, przyczem połowy szczęki dolnej nie zrastają się ze sobą, lecz są połączone silnem wiązadłem. Zęby przyrośnięte do szczęk i zwrócone do wnętrza jamy gębowej. Zęby jadowe wydrążone lub zaopatrzone w rynienkę, łączą się z ujściem gruczołów jadowych, leżących w okolicy skroniowej. Język długi, widełkowato rozszczepiony. Błony bębenkowej brak. Powieki zrastają się w przezroczystą błonę, okrywającą rogówkę. Kończyn, pasa barkowego i mostka brak. Miednica rzadko tylko istnieje. Otwór kloakalny poprzeczny, szparowaty. Pęcherza moczowego brak. Lewe płuco szczątkowe. Z licznych rodzin ważniejsze: Typhlopidae, Boidae, Colubridae, Amblycephalidae i Viperidae.

Ophioglossaceae, językcznikowate, rodzina paproci (Filicinae), o kłączu, wydającem zazwyczaj 1 tylko liść, złożony z 2 części: asymilacyjnej (płonnej), — pojedyńczej i całobrzegiej, lub złożonej, pojedyńczo pierzastej, oraz zarodnikonośnej, — postaci kłosa z 2-ma rzędami zagłębionych w tkankę zarodni. Część zarodnionośna wyrasta z blaszki przyswajającej. Rodzaje: Ophioglossum, Botrychium.

Ophioglossum vulgatum.

Ophioglossum, nasięźrzał, rodzaj paproci z rodziny Ophioglossaceae. O. vulgatum, n. pospolity (Rys.), bylina 5—30 cm. wysok.; kłącze wydaje zazwyczaj jeden jajowaty lub lancetowaty liść o blaszce całobrzegiej, klinowato zbiegającej w ogonek. Z podstawy liścia wychodzi kłos zarodnikonośny. Wilgotne łąki płn. umiarkowanej strefy.

Ophir, Ofir, znany z Biblji kraj, skąd żydzi za króla Salomona, za pośrednictwem Fenicjan, sprowadzali złoto i drzewo sandałowe. Identyfikują go z Indjami, Arabją płd. lub wsch. wybrzeżem Afryki.

Ophiuroidea, wężowidła, gromada szkarłupni (Echinodermata) z podtypu Eleutherozoa. Ciało gwiaździste. Międzypromienie rozwinięte słabo; ramiona nie stanowią bezpośredniego przedłużenia tarczy ciała, lecz wyraźnie się od niej odgraniczają i często rozgałęziają się dychotomicznie na końcach. Płytka madreporowa na stronie brzusznej. Nóżki ambulakralne bez przyssawek. Przewód pokarmowy nie wytwarza uchyłków, zachodzących do ramion. Odbytu brak. Z nielicznemi wyjątkami rozdzielnopłciowe. W rozwoju przechodzą stadjum dwubocznie symetrycznej larwy typu pluteus. Obejmują rzędy: Zygophiurae, Streptophiurae i Cladophiurae.

Ophrys, dwulistnik, rodzaj roślin z rodziny Orchidaceae (storczykowate), właściwych płd. i środk. Europie. Kwiaty ozdobne, wyglądem zbliżone do postaci owadów, o warżce trójdzielnej, bez ostrogi; środkowa łata warżki rozcięta i atłasowo owłosiona. W Polsce: O. muscifera, d. muszy (Rys.; *a* kwiat), o kwiatach purpurowo czerwonych. Kwitnie V—VI. Słoneczne stoki wzgórz.

Ophrys muscifera.

Ophtalmia (greck.), zapalenie ropne wnętrza gałki ocznej; zdarza się przy ostrych chorobach zakaźnych, najczęściej przy tzw. zakażeniu krwi (pyaemia).

Ophtalmoplegia (greck.), porażenie mięśni ocznych.

Opie John, malarz angielski, * 1761, † 1807. Malował obrazy rodzajowe i historyczne, od 1790 poświęcił się portretom. Od 1787 członek Akademji. Z dzieł: „Morderstwo Jakóba I-go", „Portret młodej kobiety" (Luwr), „Portret aktora Williama Siddons'a" (National Gallery), „Autoportret" (Akademja Królewska, Londyn).

Opieka, opiekun, ob. prawo opiekuńcze.

Opieka społeczna w Polsce obejmuje następujące działy: 1) o. s. nad dziećmi (matką i niemowlęciem) i młodzieżą; 2) o. nad niezdolnymi do pracy (starcy i kaleki, weterani, inwalidzi cywilni i wojenni); 3) o. zapobiegawcza (zwalczanie chorób społecznych, żebractwa i włóczęgostwa, handlu kobietami i dziećmi, o. nad byłymi więźniami i ich rodzinami, o. nad obywatelami polskimi za granicami państwa); 4) samopomoc s. i doraźna (pomoc indywidualna, pomoc uchodźcom, żywienie ludności, pomoc bezrobotnym). W 1924

korzystało z o. s. w zakładach zamkniętych i z o. s. pozazakładowej 265.000 osób, kosztem 45,997.500 zł.; ogólna suma zasiłków w r. 1924 dla zakładów wyniosła 2,498.098 zł. W Warszawie przypada 1 dziecko w zakł. o. na 140 mieszk. Całokształt o. s. ogniskuje Ministerstwo Pracy i O. S.

Opiekuńcze cło, ob. cło.

Opieński Henryk, muzyk i pisarz muzyczny, * 1870 w Krakowie; dr. fil., studja politechniczne w Pradze; prof. i krytyk w Warszawie, dyr. państwowego Konserwatorjum w Poznaniu; kompozycje muzyczne: opery „Marja" (1923), „Jakób lutnista" (1926), poematy symfoniczne na orkiestrę: „Lilla Weneda", „Zygmunt August i Barbara", kwartet smyczkowy e-dur, utwory fortepianowe, skrzypcowe, liczne pieśni; książki: „Chopin" (1910, II wyd 1925), „Dzieje muzyki powszechnej w zarysie", „I. J. Paderewski" (razem ze St. Rossowskim), „Kompozycje Chopina", „S. Moniuszko życie i dzieła", „La musique polonaise".

Öpik Ernst, współczesny astronom estoński; astronom obserwatorjum w Taszkiencie, następnie w Dorpacie, tamże profesor uniwersytetu. Liczne prace z astronomji teoretycznej i astrofizyki.

Opilionidea, Phalangida, kosarze, łabuńce; nazwa rzędu pajęczaków (Arachnoidea). Odwłok (abdomen) mniej lub więcej wyraźnie segmentowany przechodzi bez przewężenia w nieczłonkowany głowotułów (cephalothorax). Cztery pary bardzo długich i cienkich nóg, które za dotknięciem z łatwością się odrywają. Oddychają za pośrednictwem przeważnie jednej pary cewotchawek i pary stigm, umieszczonych na dolnej stronie odwłoka. Brodawek przędnych brak, wobec czego sieci nie snują. Jaja składają do ziemi. Rozwój prosty, bez metamorfozy. Ważniejsze rodziny: Trogulidae i Phalangidae. U nas najbardziej rozpowszechnionym przedstawicielem o. jest Phalangium opilio, kosarz długonogi.

Opilśnia, ob. Mycorrhiza.

Opinogóra, w. w pow. ciechanowskim (woj. warszawskie), pałac, park, w kaplicy grób Zygmunta Krasińskiego.

Opiophagia (greck.), spożywanie nadmiernych ilości makowca (opjum), nałóg, panujący na Wschodzie, szczególnie w Turcji i Persji.

Opis, systematyczne wyszczególnienie cech danego przedmiotu albo zdarzenia.

Opisthotonus (greck.), wygięcie ku tyłowi całego kręgosłupa, wywołane przez skurcz obustronny mięśni wyprostnych grzbietu; występuje przy tężcu, zatruciu strychniną i zapaleniu opon mózgowych.

Opitz Martin, poeta niemiecki, * 1597, † 1639 w Gdańsku; historjograf króla polskiego. Pracował nad oczyszczeniem języka niemieckiego i udoskonaleniem wiersza; napisał: „Buch von der Deutschen Poeterei", „Trostgedichte in Widerwärtigkeit des Kriegs" i in.

Opizometr, ob. kurweometr.

Opjanowy kwas, związek organiczny, $C_{10}H_{10}O_5$, produkt rozpadu narkotyny; ciało krystaliczne o temp. topn. 145°. Rozpuszcza się w gorącej wodzie, alkoholu i eterze.

Opjaty, alkaloidy, zawarte w makowcu (opjum).

Opjum (makowiec, Meconium), zakrzepły sok mleczny niedojrzałych makówek (Papaver somniferum). Oprócz licznych alkaloidów (ponad 20) zawiera: kauczuk, tłuszcze, żywice, cukry, białka, kwasy organiczne, sole mineralne itd. Alkaloidy o. należą głównie do alkaloidów izochinolinowych; główniejsze są następujące:

morfina . . .	ok. 12%
kodeina . . .	„ 0,8%
tebaina . . .	„ 0,4%
papaweryna .	„ 0,8%
narkotyna . .	„ 5,0%
narceina . . .	„ 0,2%
laudanozyna .	„ 0,0008% i in.

Oprócz używania jako narkotyku (szczególnie w Chinach), posiada o. oraz niektóre jego alkaloidy, jak morfina, kodeina i in., doniosłe znaczenie w lecznictwie. O. użyty w większej dawce działa trująco. Największe plantacje maku znajdują się w Chinach, Persji i Azji Mniejszej.

Opjumowe wojny. Rozwijające się w zastraszający sposób palenie opjum w Chinach w połowie XIX w. zmusiło rząd do wydania zakazu wwozu makowca z Indyj angielskich. Zakaz ten doprowadził w 1840 do pierwszej wojny opjumowej między Anglją a Chinami, która skończyła się porażką Chin. Niewypełnienie umów i dalsze sprzeciwianie się wwozowi wywołały w 1857 drugą w. o., do której przyłączyła się i Francja, niekorzystną dla Chin, które musiały zapłacić kontrybucję i zgodzić się na dalszy wwóz opjum. Wwóz ten w początkach 1870 przenosił 6 miljonów kg.

Opladen, m. pow. w Nadrenji, nad rz. Wupper, 12.300 mieszk.; warsztaty kolejowe.

Opland, dawniej Kristians, okręg (län) w płd. Norwegji, 25.250 km², 130.900 mieszk.; gł. m. Likehammer.

Oplustil Zdzisław, pamiętnikarz, * 1880, † 1924 w Warszawie; ogłosił: „Polskie formacje wschodnie 1918—1919" (1922).

Opłatek, ob. hostja.

Opłatki, oblata, capsulae amylaceae, okrywki, sporządzane ze skrobi, używane w celu ukrycia smaku lub zapachu proszków zażywanych. W żołądku o. (skrobia) ulegają rozpuszczeniu, a proszek, wewnątrz o. zawarty, wchłania się w żołądku lub jelitach.

Opłucna, pleura, błona surowicza dwuwarstwowa, okrywająca jedną warstwą płuco, a drugą — wewnętrzną ścianę klatki piersiowej. Między warstwami o. znajduje się wolna przestrzeń w kształcie drobnej szczeliny (jama opłucna, cavum pleurae).

Opłucnej zapalenie, ob. pleuritis.

Opocznik, ob. Saxicola oenanthe.

Opoczno, m. pow. (woj. kieleckie), nad rz. Drzewiczką, 8.200 mieszk.; wapienniki, fabr. wyrobów ceramicznych.

Opodeldok, lek ludowy, stosowany przy bólach gośćcowych; składa się z płynnego lub galaretowatego roztworu mydła z dodatkiem amonjaku, kamfory i olejków eterycznych.

Opoka, gleba wapienna z małą domieszką gliny, mało urodzajna, znajduje się u nas w woj. lubelskiem, na prawym brzegu Wisły, na skałach kredowych.

Opolanie, 1) szczep Ślązan w okresie wczesnohistorycznym na Śląsku Górnym; 2) Rusini, zamieszkujący pow. lwowski, bobrecki, rohatyński, przemyślański i sąsiednią część Podola po Seret.

Opole, okrąg administracyjny w dawnej Polsce (XII i XIII w.), obejmujący pewną ilość wsi, położonych wokoło grodu. Ludność opola obowiązana była składać wspólnie księciu daninę, zwaną również o p o l e m (np. krowa opolna). Jeśli w obrębie o. znaleziono trupa lub schwytano mordercę, ludność odpowiadała solidarnie. O. obejmowało zarówno ludność wolną, jak i niewolną.

Opole, m-ko w pow. puławskim (woj. lubelskie), 5.600 mieszk.; cukrownia, fabr. sukna.

Opole (niem. Oppeln), stol. pruskiego Śląska Górnego (prow. Oberschlesien), na pr. brzegu Odry, 35.500 mieszk. (19% Polaków); zamek piastowski, fabr. maszyn i cementu.

Opona naczyniowa, ob. m ó z g o w e o p o n y.

Opona pajęcza, ob. m ó z g o w e o p o n y.

Opona twarda, ob. m ó z g o w e o p o n y.

Opony mózgowe, ob. m ó z g o w e o p o n y.

Opopanax (opoponax), żywica z południowoeuropejskiej rośliny Opoponax Chironium, należącej do rodziny Umbelliferae (baldaszkowate); używana do wyrobów perfumeryjnych.

Opornica, przyrząd, pozwalający włączać różne opory do danego obwodu elektrycznego. W o p o r n i c a c h z a t y c z k o w y c h na ebonitowej płycie umieszczone są grube mosiężne przewodniki, połączone ze sobą bądź bezpośrednio tkwiącemi między niemi zatyczkami metalowemi, bądź też za pośrednictwem zwojów drutu, umieszczonych pod płytą; przez wyjęcie odpowiednich zatyczek odnośne zwoje zostają włączone w obwód prądu.

Oporność, r e s i s t e n t i a, chwilowa lub stała niewrażliwość ustroju na choroby zakaźne; wzmagają ją zastrzykiwania podskórne lub domięśniowe obcogatunkowego białka (np. mleka krowiego).

Oporto, ob. P o r t o.

Oportunista (łac.), człowiek, działający stosownie do okoliczności, ostrożny, bez zasad.

Opossum, ob. D i d e l p h y s v i r g i n i a n a.

Oposy, futro popielate ze zwierzęcia, zwanego O p o s s u m (Didelphys virginiana).

Opoterapja (greck.), ob. o r g a n o t e r a p j a.

Opozycja, w znaczeniu ogólnem opacie sprzeciwianie się czemuś, opór. W s ł o w n i c t w i e p a r l a m e n t a r n e m — stronnictwo przeciwne rządowi, zazwyczaj mniejszość parlamentarna. W tem znaczeniu terminologja angielska używa zwrotu o p o z y c j a r z ą d u J. Kr. M o ś c i. W l o g i c e formalnej przeciwieństwo dwóch sądów, różniących się od siebie wzajemnie bądź tylko tzw. jakością (twierdzące i przeczące), bądź też zarówno jakością, jak i ilością (ogólne i szczegółowe). W a s t r o n o m j i położenie planety zewnętrznej (względem ziemi), kiedy planeta, ziemia i słońce znajdują się na jednej linji w kolejności powyższej; różnica długości heljocentrycznej wynosi 0°. W z n a c z e n i u p r o c e s o w e m — środek prawny, przysługujący oskarżonemu w procesie karnym, lub pozwanemu w procesie cywilnym, w stosunku do wyroku zaocznego, tj. wyroku, który zapadł w nieobecności oskarżonego, względnie pozwanego, mimo wezwania go na rozprawę sądową.

Opór, w mech. wszelka siła przeciwdziałająca ruchowi, np. tarcie. O. b e z w ł a d n y wynika z bezwładności ciał, zależy od wielkości przyśpieszenia, mierzy się iloczynem z masy przez przyśpieszenie. O. c i e c z y i g a z ó w wynika z oddziaływania cieczy lub gazów na ciała, poruszające się w nich; zależy od prędkości: w przypadku małych prędkości rośnie proporcjonalnie do nich, w przypadku większych — jak ich kwadraty. Zastosowanie: motory wodne, turbiny, aeroplany i in.

Opór elektryczny, ob. e l e k t r y c z n y o p ó r.

Opór właściwy, ob. p r z e w o d n i k i e l e k t r y c z n e.

Opóźnienie w mechanice jest to przyśpieszenie ujemne.

Opóźnienie dielektryczne, ob. d i e l e k t r y c z n e o p ó ź n i e n i e.

Opóźnienie sprężyste, zjawisko, polegające na tem, że ciało odkształcone wraca do poprzedniego stanu nie w chwili usunięcia sił odkształcających, lecz po pewnym czasie.

Oppa, l. dopływ Odry na Śląsku, dług. 105 km.

Oppeln, ob. O p o l e.

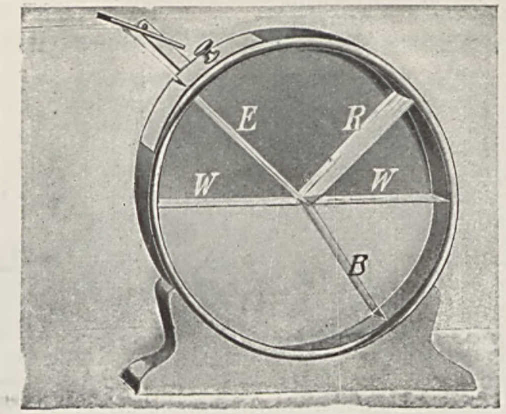
Oppenheima objaw, nadmierne wyprostowanie wielkiego palca stopy, występujące przy podrażnieniu mechanicznem dolnej części podudzia; jeden z objawów organicznych chorób mózgu lub rdzenia.

Oppenheimer F r a n z, ekonomista i socjolog niemiecki, * 1864; z zawodu lekarz; 1919 docent uniw. berlińskiego; zwolennik socjalizmu rewizjonistycznego; napisał „Theorie der reinen und polit. Oekonomie", „Weltwirtschaft und Nationalwirtschaft", „Grossgrundeigentum und soziale Frage" i in.

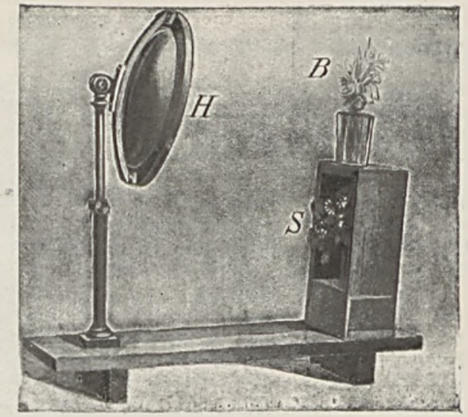
Oppenord G i l l e s M a r i e, architekt i dekorator francuski, * 1672, † 1742; dzieła: główne ołtarze w kościoł. Saint-Germain-des-Prés i Saint-Sulpice, zamek Montmorency, portal płn. kośc. Saint-Sulpice, rozszerzenie pałacu Crozat'a (Paryż) i in.

Oppert J u l e s, orientalista francuski, * 1825, † 1905; prowadził badania w Mezopotamji, wsławił się odcyfrowywaniem asyryj-

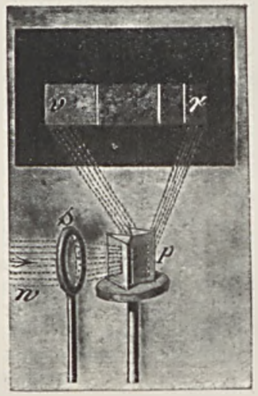
OPTYKA I

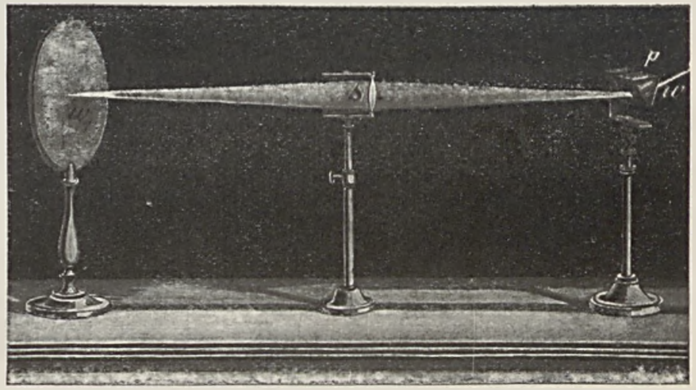

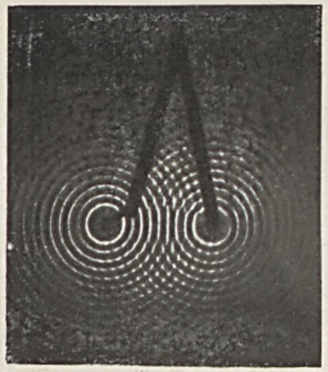
1. Odbijanie i załamywanie się światła; powierzchnia wody *(WW)* częściowo odbija *(R)*, częściowo załamuje *(B)* padającą wiązkę promieni *(E)*.

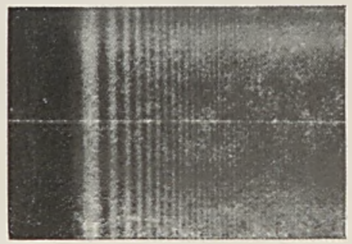

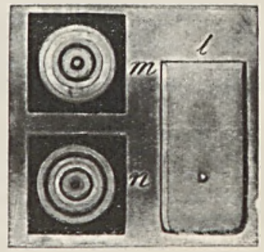
2. Rzeczywisty obraz *(B)* odwrotnie zawieszonej wiązanki kwiatów *(S)*, wywołany w powietrzu przez zwierciadło wklęsłe *(H)*.

3. Rozszczepienie światła: wiązka światła białego *(w)* przechodzi przez soczewkę zbierającą *(s)* i rozszczepia się w pryzmatach *(p)*; na ekranie powstaje widmo *(r)* czerwony, *(v)* fiołkowy koniec widma.

4. Otrzymywanie światła białego przez mieszanie barw widmowych: światło białe *(w)* rozszczepia się w pryzmacie *(p)* na barwy widmowe, które soczewka zbierająca *(s)* łączy znowu w światło białe *(w)*.

5. Interferencja dwóch ciągów fal na powierzchni wody.

6. Uginanie się (d y f r a k c j a) światła u krawędzi zasłony.

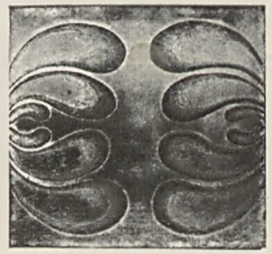

7. Obrazy dyfrakcyjne *(m, n)* otworu kolistego *(l)*.

8. Podwójne załamanie: przez płytkę szpatu islandzkiego litery widać podwójnie.

9. Obraz interferencyjny studzonego szkła w świetle spolaryzowanem.

10. Obraz interferencyjny prasowanego szkła w świetle spolaryzowanem.

skich napisów klinowych; ogłosił szereg prac, m. in. „Elements de la grammaire assyrienne".

Oppianos, poeta grecki z II-go wieku po Chr., twórca poematu „Halieutika" (o rybołówstwie).

Oppman Artur, poeta, znany pod pseud. „Or-Ot", * 1867; ogłosił: „Poezje" (1888), „Na obcej ziemi" (1891), „Stare Miasto" (1892), „Pieśni" (1894), „Wiosenne kwiecie" (1896), „Nala" (1896), „Wybór poezyj" (1900), „Szopka polska" (1907), „Bajki" (1909). W 1925 wychodzić zaczęło w Warszawie zbiorowe wydanie jego poezyj. Był redaktorem „Wędrowca", „Tygodnika Illustrowanego" i „Żołnierza Polskiego".

Oppolzer Egon astronom austrjacki, * 1869, † 1907; podał teorję powstawania plam słonecznych, wykrył zmienność blasku Erosa.

Oppolzer Johann, lekarz austrjacki, * 1808, † 1871; profesor w Pradze, Lipsku i Wiedniu; prace i rozprawy z zakresu patologji i terapji.

Oppolzer Theodor, astronom austrjacki, * 1841, † 1886; studja w Wiedniu. Pierwsze jego prace astronomiczne dotyczą obliczenia dróg planet i komet; w 1873 brał udział w pomiarach stopnia południka ziemskiego w Austrji; obliczył epoki zaćmienia w okresie od 1500 przed Chr. do 2000 po Chr. Dzieła: „Kanon der Finsternisse", „Lehrbuch zur Bahnbestimmung der Kometen und Planeten".

Oprawa, w dawnej Polsce część majątku, otrzymywana przez córkę z ogólnych dóbr spadkowych, stopniowo przekształcona na posag, wypłacany w gotówce przy zawieraniu małżeństwa.

Oprawa, nazwa okładki, zabezpieczającej książkę od zniszczenia; oprawianie ksiąg datuje się już od czasów bardzo odległych; na rulony, pisane na pergaminie lub papirusie, nakładano najczęściej pokrowce pergaminowe, księgi zaś czworoboczne zszywano paskami pergaminu lub rzemienia i wkładano między okładki z desek drewnianych, pokrywane skórą wraz z grzbietami księgi; w wiekach średnich w Bizancjum wyrabiać zaczęto oprawy ozdobne, pokryte drogą materją lub blachą metalową, ozdobione emalją, rzeźbą lub robotą filigranową; w Europie zach. dbałość o artystyczny wygląd ksiąg ujawniać się zaczęła ok. XII w., głównie w klasztorach, gdzie sporządzano oprawy skórzane, zdobione wytłoczonemi rysunkami, przedstawiającemi misternie wykonane postacie świętych, całe grupy figur, herby, popiersia, napisy i inne ozdoby, utrzymywane przeważnie w stylu gotyckim; w XVI w. rozpowszechniły się kosztowne artystyczne oprawy Aldusa (z Wenecji), Groliera (z Paryża) i in.; w XVII i XVIII w. przodowały pod względem gustu i elegancji oprawy francuskie; w nowszych czasach wszystkie narody kulturalne zwracają baczną uwagę na tę gałąź przemysłu artystycznego. W Polsce piękne oprawy zaczęto wyrabiać przedewszystkiem w Krakowie, głównie pod wpływem Zygmunta I-go i Zygmunta Augusta, którzy kazali oprawiać swe książki: pierwszy — w aksamit, adamaszek i skórę, drugi — w skórę tłoczoną i złoconą; w ślady królewskie wstępowała zamożna szlachta, duchowieństwo, nieraz i bogaci mieszczanie; w późniejszych czasach nastąpił upadek tego kunsztu; dopiero w ostatnich latach rywalizować zaczynają znów na tem polu Kraków, Lwów, Warszawa i Wilno.

Oprawca, termin, używany w języku staropolskim w najrozmaitszych znaczeniach: sługa kata, hycel (osoba, łapiąca psy, wałęsające się po mieście), urzędnik, powołany do ścigania przestępców, poborca podatkowy.

Opricznina (ros.), oddział specjalnych sług, ustanowiony 1565 przez Iwana Groźnego, złożony z bojarów, dworzan i służby pałacowej; pierwotnie liczył 1.000 głów, poźniej do 6.000. Wydzielono dla nich kilka ulic w Moskwie i 20 miast w państwie. Cieszyli się szczególnemi względami cara (razem z nim zasiadali do uczty), wykonywali wyroki śmierci, dokonywali rewizyj itp.; byli postrachem ludności. 1570 krwawo rozgromili W. Nowgorod, Twer i inne miasta.

Opryszczki, ob. herpes.

Oprzęd, 1) tzw. trzeciorzędna osłona jajowa, występująca u wielu zwierząt; tego rodzaju kokony zawierają zwykle większą ilość komórek jajowych; 2) osłona, wytwarzana przez gąsienice licznych motyli w okresie przepoczwarczania się. Tworzy się ona albo z długich nici, wydzielanych przez gruczoły przędne (np. u jedwabnika), albo z ciał obcych, sklejonych wydzieliną gruczołów ślinowych.

Ops, rzymska bogini urodzaju, małżonka Saturna.

Opsigamia, ob. małżeństwo.

Opsoniny, według Wright'a znajdujące się w surowicy krwi ciała, ułatwiające fagocytom pochłanianie drobnoustrojów chorobotwórczych, same jednakże bakteryj niezabijające.

Opstal Gerard van, rzeźbiarz flamandzki, * 1595, † 1668; 1659 rektor Akademji Paryskiej; z dzieł: „Czyny Heraklesa" (Galerja Hôtel Lambert-Torigny), liczne posągi mitologiczne w Wersalu, rzeźby z kości słoniowej.

Optimates (łac., najlepsi), nazwa stronnictwa arystokratycznego w ostatniem stuleciu istnienia republiki rzymskiej; przeciwstawieniem o. byli populares (ludowcy), z którymi toczyli walki od 133 przed Chr. (wystąpienie Grakchów) do upadku republiki.

Optometr (greck.), przyrząd do określania stopnia miarowości (emmetropji, ob.) oczu.

Optotypy, druki, złożone z głosek różnej wielkości, służące do badania siły wzroku.

Optycznie dodatnie kryształy, ob. optyka kryształów.

Optycznie ujemne kryształy, ob. optyka kryształów.

Optyczny środek soczewki, punkt, który ma tę własność, że promień świetlny, przezeń przechodzący, opuszcza soczewkę w kierunku równoległym do kierunku, w którym wbiegł do soczewki.

Optyka, nauka o świetle, ob. światło.

Optyka fizjologiczna, nauka o wzroku.

Optyka geometryczna, dział nauki o świetle, posługujący się pojęciem promieni świetlnych;

obejmuje katoptrykę i dioptrykę. Wnioski o. g. są uzasadnione tylko w zakresie zjawisk, w których jest ważne założenie prostolinijnego przebiegu promieni świetlnych.

Optyka kryształów, dział optyki, zajmujący się zjawiskami świetlnemi w kryształach i wywoływanemi przez kryształy. Naogół kryształy, jako ciała różnokierunkowe (anizotropowe), zachowują się pod względem optycznym różnie w różnych kierunkach. Pod względem optycznym dzielimy kryształy na trzy klasy: 1) kryształy równokierunkowe (regularne), 2) kryształy jednoosiowe (tetragonalne i heksagonalne), 3) kryształy dwuosiowe (trójskośne, jednoskośne i rombowe). Kryształy równokierunkowe nie wykazują podwójnego załamania. Kryształy jedno- i dwuosiowe załamują światło podwójnie. Kryształy jednoosiowe posiadają jeden taki kierunek, zw. osią optyczną, w którym promień światła nie ulega podwójnemu załamaniu; w każdym innym kierunku powstają dwa promienie, spolaryzowane do siebie prostopadle: promień zwyczajny i nadzwyczajny. Jeżeli prędkość promienia zwyczajnego jest większa od prędkości promienia nadzwyczajnego (spółczynnik załamania promienia zwyczajnego jest mniejszy od spółczynnika załamania promienia nadzwyczajnego), kryształy nazywamy optycznie dodatniemi, np. kwarc; w przypadku odwrotnym mamy do czynienia z kryształami optycznie ujemnemi, np. szpat islandzki. W kryształach dwuosiowych niema naogół promienia zwyczajnego, oba promienie załamane nie podlegają zwykłym prawom załamania. Kryształy te mają dwa kierunki, w których podwójne załamanie nie występuje: do nich należą kryształy: gips, oliwin, topaz i in. Kryształy jednoosiowe są używane do budowy przyrządów polaryzacyjnych. Wskutek różnicy faz pomiędzy obu promieniami załamanemi, płytki kryształowe, oglądane w polarymetrze, dają różnorodne zjawiska barwne, zależne od grubości płytek, od sposobu ich wycięcia z kryształu i od nachylenia promieni. Powstające przytem barwne prążki, tzw. linje izochromatyczne, są inne dla kryształów jednoosiowych, niż dla kryształów dwuosiowych. Niektóre kryształy są optycznie czynne, tzn. skręcają płaszczyznę polaryzacji (ob. skręcenie płaszczyzny polaryzacji), np. kwarc. Jeżeli pomiędzy dwoma pryzmatami Nicola umieścić dwie złożone płytki kwarcu, jedną lewoskrętną, a drugą prawoskrętną, to w świetle zbieżnem dają one zjawisko barwne, zwane spiralami Airy'ego. Ponieważ dwa promienie załamane, zwyczajny i nadzwyczajny, podlegają niekiedy w kryształach pochłanianiu w różnym stopniu, kryształy te dają inne zabarwienie w kierunku osi, niż w kierunku prostopadłym do osi; zjawisko to nazywa się dychroizmem. W kryształach dwuosiowych występują analogiczne zjawiska, bardziej skomplikowane: trychroizm (ob.), pleochroizm (ob.).

Optyka stosowana ma za przedmiot badań konstrukcje przyrządów optycznych.

Optymista, człowiek, wyznający optymizm.

Optymistyczny, nacechowany optymizmem.

Optymizm (łac. optimus, najlepszy), 1) pogląd filozoficzny, a raczej przeświadczenie, oparte na pogodnem usposobieniu uczuciowem, że świat, w którym żyjemy, jest najlepszym z możliwych światów. W tem znaczeniu optymizm wyznawał Leibniz; 2) wiara, że wszystko ma się ku lepszemu, że znajdzie się szczęśliwe wyjście z sytuacji, która wydaje się trudna.

Opukiwanie, perkusja, metoda rozpoznawcza, wprowadzona do medycyny w 1761 przez lekarza wiedeńskiego Auenbruggera; polega na przysłuchiwaniu się odgłosom, jakie powstają przy uderzaniu po powierzchni ciała dłonią lub młoteczkiem lekarskim; daje możność odgraniczenia narządów powietrznych (płuc) od bezpowietrznych (serce, wątroba), pozwala wykrywać zmiany chorobowe w narządach i jamach ustroju.

Opuncja, ob. Opuntia.

Opuntia, opuncja, rodzaj roślin z rodziny Cactaceae (kaktusowate), o zielonych, mięsistych, spłaszczonych, owalnego lub podłużnego kształtu członach łodygi, zastępujących liście, które zazwyczaj nie rozwijają się normalnie, przekształcając się w kolce; kwiaty wielkie i okazałe. Owoc — jagoda, różnego kształtu i barwy, z zewnątrz kolczasta, często jadalna. Rośliny pochodzenia amerykańskiego; ważniejsze gatunki: O. Ficus indica, o. figa indyjska, pochodzi z Meksyku, uprawiana w cieplejszych okolicach świata dla jadalnych owoców, o mięsie, podobnem do mięsa agrestu. O. Nopalea coccinellifera, o. koszenilowa (Rys.), pochodzi z Meksyku, żywi na sobie owad koszenilę (Coccus cacti), z tego powodu uprawiana w płd. Hiszpanji i Algerze. Niektóre gatunki uprawiane są jako rośliny ozdobne. W nowszych czasach wyhodowano szereg odmian o pędach bez kolców (przeważnie krzyżówki Burbanka) w celu użytkowania ich na paszę dla zwierząt w krajach, z powodu suszy pozbawionych innych roślin.

Opuntia Nopalea coccinellifera.

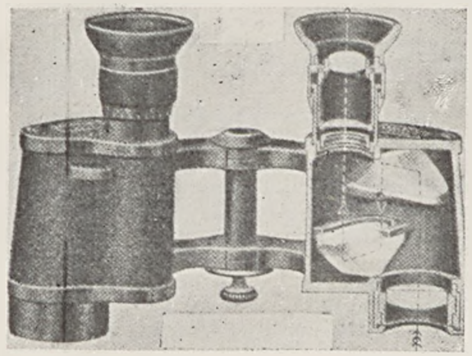
Opus (łac.), dzieło. W muzyce wypisuje się zazwyczaj przy imieniu kompozytora z liczbą porządkową obok tytułu utworu. Nie zawsze jednak jest to gwarancją dostateczną dla czasu, w którym dzieło powstało, bo t. zw. pośmiertne utwory, pochodzące często z wczesnej młodości, bywają oznaczane przez wydawcę dalszą liczbą porządkową. I tak np. Chopin ogłosił za życia 65 opusów, dalsze zaś dziewięć, wydane przez Fontanę po jego śmierci, pochodzą z rozmaitych czasów i noszą liczby od 66 do 74.

Opus alexandrinum (łac.), nazwa specjalnego rodzaju mozaik staroż., wykonywanych w m. Aleksandrji. Są to mozaiki z białych i czarnych kamyczków z geometrycznemi mo-

OPTYKA II

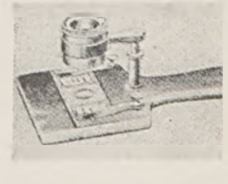
1. Luneta astronomiczna: bieg promieni: *AB* przedmiot oddalony, którego rzeczywisty, zmniejszony i odwrócony obraz *(ba)*, wywołany przez objektyw *(oo)*, oglądany jest przez okular *(vv)*; okular daje prosty, powiększony i urojony obraz *(b'a')* obrazu *(ba)*.

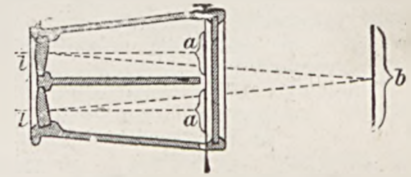
2. Lornetka pryzmatyczna, dająca obrazy proste.

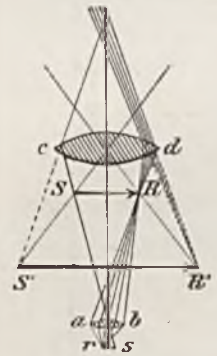
3. Aplanatyczny układ soczewek.

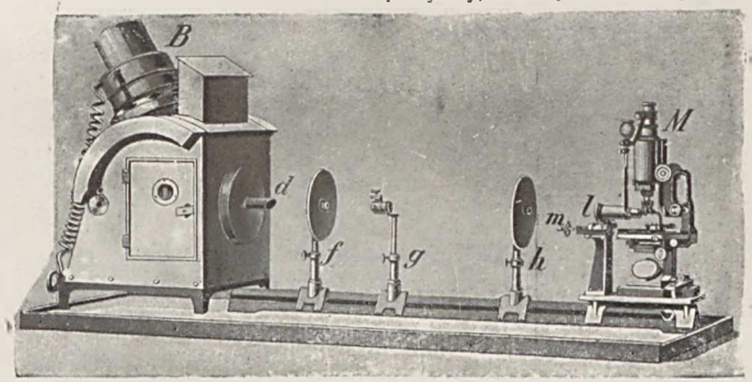
4. Statyw do lupy.

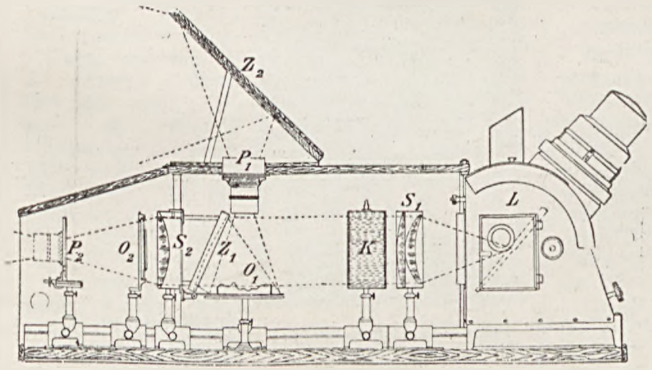
5. Stereoskop; *aa* dwa obrazy fotograficzne, oglądane w stereoskopie; *ll* okulary, sporządzone z ukośnie ustawionych półsoczewek zbierających; *b* obraz plastyczny, widziany w stereoskopie.

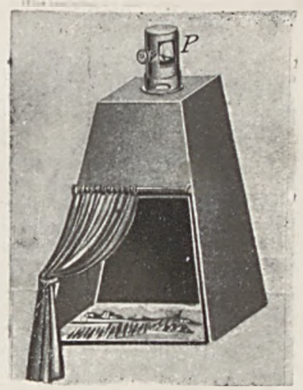
6. Mikroskop: bieg promieni; *(rs)* przedmiot oglądany; *(SR)* rzeczywisty, powiększony i odwrócony obraz, wywołany przez objektyw *(ab)*; okular *(cd)* daje prosty, powiększony i urojony obraz *(S'R')* obrazu *(SR)*.

7. Ultramikroskop, pozwalający rozróżniać przedmioty o wymiarach $6 \cdot 10^{-7}$ cm. *B* lampa łukowa; *f*, *h*, soczewki zbierające; *g* szczelina; *l* układ, oświetlający przedmiot oglądany; *m* śruba regulująca; *M* mikroskop.

8. Epidjaskop (lampa projekcyjna dla przedmiotów nieprzezroczystych i przezroczystych); *L* lampa łukowa; S_1 kondensator; *K* chłodnica; 1) projekcja przedmiotu nieprzezroczystego O_1: Z_1 zwierciadło oświetlające, P_1 objektyw, Z_2 zwierciadło odwracające; 2) projekcja obrazu przezroczystego O_2: S_2 soczewka zbierająca, P_2 objektyw.

9. Ciemnia optyczna (camera obscura) do rysowania z natury; *P* oprawka z soczewką zbierającą i pryzmatem, który przez całkowite odbicie rzuca obraz przedmiotu na płaszczyznę rysunku.

tywami wężowemi z czasów późnorzymskich.

Opus francigenum, ob. g o t y k.

Opus operatum (łac.), w kościele katolickim określenie sakramentów, które działają same przez się bez względu na stan przyjmującego je, tylko dzięki mocy wewnętrznej, nadanej im przez Boga.

Opus posthumum (łac.), dzieło pośmiertne, tj. wydane lub ogłoszone dopiero po śmierci autora.

Opust, w myślistwie nóż przy kordelasie, którym się puszcza krew z grubego zwierza, tylko co ubitego.

Opuszczenie żołądka, ob. g a s t r o p t o s i s.

Ora (łac.), módl się. O r a p r o n o b i s, módl się za nami. O r a e t l a b o r a, módl się i pracuj.

Oracja (łac. oro, mówić), mowa, wygłaszana z powodu pewnych okoliczności. W dawnej Polsce przy udzielaniu nauki wymowy (dialektyki), kształcono młodzież w wygłaszaniu (deklamowaniu) o. Przy sposobności świąt. uroczystości, ważnych chwil życiowych, wypowiadano o.; żaki szkolne chodziły po domach i deklamowały specjalne o.; o. popisywała się szlachta na zebraniach, sejmikach itd. Popularne o. obiegały szerokie kręgi ówczesnego społeczeństwa, uczono się ich na pamięć, przepisywano je i zapisywano do zbiorów, zw. „Silva Rerum".

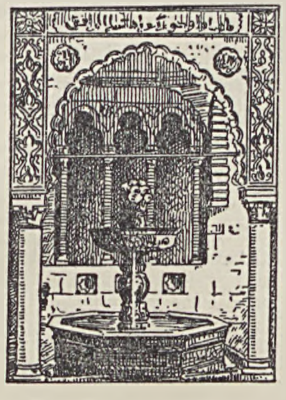
Oraculum (łac.), wyrocznia (ob.).

Oraczewski A r t u r, architekt polski, * 1861, † 1907 w Warszawie. Kształcił się w Akademji Sztuk Pięknych w Petersburgu. Prace: nowy szpital na Pradze, cztery pawilony szpitala zapasowego na Woli, rozszerzenie szpitala w Tworkach i in.

Oraczewski F e l i k s, dyplomata, † ok. 1805; 1773—75 poseł na sejm delegacyjny, rektor Akademji Krak., 1790—92 poseł Rzpltej w Paryżu.

Oradea Mare (węg. Nagy-Várad, niemieck. Grosswardein), m. w Rumunji płn.-zach., nad rzeką Keresz, 67.000 mieszkańców; gorzelnie, uprawa zbóż owoców, wina.

Oran, stol. dep. O. w Algerze zach. (Afryka płn.), m. port., gł. ośrodek handlu europ., założone w X. w. przez M a u r ó w; 141.200 mieszk.; dep. orański, 60.764 km², 1,305.000 mieszk.

Studnia w świątyni Paszy w Oranie.

Orange, 1) m. okręg. w dep. Vaucluse (Francja płd.), 11.000 mieszk.; wspaniale zachowany amfiteatr rzymski dla 7.000 widzów. Niezwykle ciekawe są nadto trzy łuki triumfalne z 21 roku po Chr. z płaskorzeźbionemi trofeami z bronią galską; 2) m. w stanie N. Jersey (St. Zjedn. Am. Płn.), 33.300 mieszk.; 3) ob. O r a n j a.

Orange Free State, ob. O r a n j e.

Orangutang, ob. P r i m a t e s.

Oranienbaum, 1) m. w rep. Anhalt (Niemcy), 3.000 mieszk., letnisko, zakład dla chorych płucnych; 2) m. w gub. petersburskiej, zw. także Rambow (Rosja płn.-zach.), nad zatoką Fińską, 5.500 mieszk.; pałac (do 1917 cesarski) i park.

Oranienburg, m. w Brandenburgji (Prusy), nad rz. Hawelą, 12.800 mieszk.; zamek; garbarnie.

Oranja (Orange), niegdyś małe księstwo w dep. Vaucluse (Francja), w 1530 przeszło w ręce linji ottońskiej dyn. nassauskiej, w 1544 — do Wilhelma I Nassausko-Orańskiego, stadhoudera niderlandz. W 1702 wybuchła wojna o sukcesję orańską (wskutek objęcia tronu angielskiego przez Wilhelma III Nassausko - Orańskiego), zakończona przyłączeniem Oranji do Francji (1713).

Oranje, rz. w Afryce płd., wypływa w górach Smoczych, tworzy liczne progi i wodospady, uchodzi do Atlantyku, dług. 2.140 km., dorzecze 960.000 km².

Oranje, ang. Orange Free State, prow. Unji Płd. Afryki, 130.502 km², 621.000 mieszk. (50% białych); wyżynna; chów bydła, koni i owiec; bogactwa kopalne (węgiel, diamenty); wywóz bydła i wełny; stol. Bloemfontein. W 1842 rzeczpospolita burska z konst. 1854; 1851 uznana przez Anglję; 1897 przymierze z Transwalem. W wojnie z Anglją (od 1899) utraciła niepodległość (1902) i stała się kolonją brytyjską. W 1910 przystąpiła, jako prowincja, do świeżo utworzonej Unji płd.-afrykańskiej.

Oranż metylowy, m e t y l o r a n ż $(CH_3)_2N.C_6H_4.N:N.C_6H_4.SO_3Na$, sól sodowa kwasu benzolosulfonowego azodwumetyloaniliny (heliantyny); złotoczerwone blaszki; używany jako wskaźnik dla mocnych kwasów (kwas węglowy nie działa), od których roztwór o. czerwienieje, zaś od zasad żółknie; rozpuszcza się w wodzie.

Oranżada (franc.), napój z wody, zmieszanej z cukrem i sokiem pomarańczowym.

Oranżerja, ob. s z k l a r n i a.

Oranżyści, 1) stowarzyszenie polityczne, zawiązane 1795 r. w Irlandji przez partję angielsko-protestancką, skierowane przeciwko partji katolickiej. Nazwa (Orangmen) pochodzi od imienia Wilhelma III Orańskiego. O. tworzyli związek zakonny, czyli Lożę Oranżystowską, której celem było zapewnienie przewagi protestantom i utrzymanie domu hanowerskiego na tronie trzech zjednoczonych królestw. Po rozwiązaniu loży w 1832, związek zamienił się na zakon tajny, posiadający wielkie wpływy i zakres działania politycznego — i, mimo kilkakrotnych oficjalnych rozwiązywań, nie zaprzestał swej działalności; 2) O. w Niderlandach w XVII w. zwali się zwolennicy księcia Orańskiego; 3) O. w Belgji zwała się partja polityczna zwolenników domu Orańskiego.

Oranżyt, minerał tetragonalny, krzemian toru $ThSiO_4$; twardość 4.5, ciężar właściwy 4.4—5.4; źródło toru (siatki Auera).

Oraonowie (Kurakhowie), lud w Indjach Przedgangesowych, należący pod względem językowym do grupy drawidyjskiej, zamieszkały przeważnie w Bengalji. Przeszło 1/2 miljona głów.

Oratio mentalis, modlitwa w myśli, bez słów, zalecana przez Ignacego Lojolę.

Oratorjanie, dwa zgromadzenia świeckich kapłanów, nie związanych żadnemi ślubami zakonnemi: 1) założone w 1574 przez św. Filipa z Neri (stąd nazwa O. Filipini), potwierdzone w 1612 przez Pawła V; 2) O. francuscy, zorganizowani w 1611 w Paryżu jako „kongregacja oratorjum Naszego Pana Jezusa Chrystusa". Celem O. jest wzajemne wspieranie się w życiu duchowem i naukowem oraz oddziaływanie na bliźnich przez nauki i kazania.

Oratorjum (łac.), 1) miejsce modłów, kaplica; 2) forma muzyczna, pierwotnie kościelna, następnie napół świecka. Pochodzi od widowisk, urządzanych przez kościół katolicki w celu szerzenia kultu religijnego. Widowiska te, z powodu przewagi żywiołu świeckiego, wciskającego się z biegiem czasu coraz silniej, w XVI w. zaniechane przez kościół, zastąpiono udramatyzowanemi opowiadaniami z Pisma Świętego, bez udziału jednak aparatu scenicznego oraz mimiki i ruchu. Ewangelista, tj. śpiewak opowiadający, był główną osobą, dokoła niego grupowały się inne figury duchowne i świeckie, przedstawiane przez śpiewaków. Chór również współdziałał. Zczasem wytworzyła się w o. większa ilość form muzycznych, podobnych do form operowych (recytatyw, arioso, arja, duety, tercety i in.), lecz w stylu znacznie powściągliwszych i spokojniejszych. Początek swój zawdzięcza o. św. Filipowi z Neri, przyjacielowi Palestriny. Kapelmistrz rzymski Animuccia i Palestrina pierwsi komponowali utwory tego rodzaju, wykonywane zazwyczaj po nieszporach w izbach modlitewnych czyli oratorjach, skąd też powstała nazwa. W XVII w. przyczynił się do udoskonalenia o. w wysokim stopniu Carissimi, kompozytor rzymski, w XVIII w. o. doszło do rozkwitu dzięki twórczości Händla i Bacha. Pierwszy z nich uprawiał przeważnie tematy, zaczerpnięte ze Starego Testamentu (Ester, Judasz, Machabeusz, Izrael w Egipcie, Mesjasz i in.), drugi przeważnie tzw. pasje, tj. opowiadania o męce Chrystusa, stanowiące w literaturze osobny dział. Za jedno z największych arcydzieł uważamy jego Pasję według Mateusza („Matthaeus-Passion"). W XIX w. o. kościelne upadło, natomiast rozwinęło się znacznie szerzej tzw. o. świeckie, pochodzące również z dawnych czasów, w XVIII i XIX w. bardzo rozpowszechnione pod wpływem dwóch arcydzieł Haydna („Stworzenie świata" i „Cztery pory roku"). Pod względem budowy o. świeckie nie różni się niczem od o. kościelnego.

Orawa, kraj podgórski na płd. od pasma Beskidów zach., na zach. od Podhala, w dolinie rz. Orawy, 2.018 km², 90.000 mieszk.; w czasach piastowskich należała do Polski, później do 1918 do Węgier, obecnie, decyzją Rady Ambasadorów, z 38 wsi przyznano Polsce tylko 14 z ludnością 16.000 głów, resztę Czechosłowacji; tworzyła do 1918 wraz z przyznaną częścią Spisza powiat spisko-orawski, 583 km², 22.600 mieszk., obecnie włączony do pow. nowotarskiego.

Orawskie Zamki, trzy zamki, zbudowane na szczycie górskim obok osady Podzamcze Orawskie (węg. Arvavaralja), w żupie trenczyńskiej w Słowacji (Czechosłowacja), nad rz. Orawą; tworzyły warownie od XIII—XVI w., obecnie muzeum orawskie.

Orb, m. i miejscowość kąpielowa w rej. kasselskiej (Prusy), 4.800 mieszk.; solanki i szczawy solankowe.

Orb, rz. we Francji płd., uchodzi do morza Śródziemnego, dług. 115 km.

Orbeliani Wachtang książę, poeta gruziński, * 1812, † 1890; za spisek patrjotyczny zesłany 1832 do Kaługi, później gen. ros.; zbiór jego poezyj ogłoszono 1894.

Orbicularis (łac.), okrężny, np. musculus o. lub oculi, mięsień okrężny ust lub oka.

Orbigny Alcide, paleontolog francuski, * 1802, † 1857; odbył szereg podróży po Ameryce Płd.; dzieło: „Paléontologie française".

Orbilius Pupillus, gramatyk rzymski, nauczyciel Horacego, znany z surowości względem uczniów.

Orbis (łac.), 1) krąg; 2) o. terrarum, ziemia.

„Orbis", wielka instytucja wydawnicza w Czechosłowacji, przeznaczona specjalnie dla propagandy zagranicznej.

Orbita w anatomji, ob. oczodół.

Orbita w astronomji, droga ciała niebieskiego; rozróżniamy naogół trzy rodzaje: eliptyczne (planety i komety), paraboliczne i hiperboliczne (komety, meteory).

Orcagna, właściwie Andrea di Cione, malarz, rzeźbiarz i architekt florencki, * ok. 1329, † ok. 1368. Należał do szkoły Giotta. Z dzieł malarskich: obraz w ołtarzu głównym w kaplicy Strozzich (1357), „Św. Mateusz i cztery sceny z jego życia" (Uffizi), „Wizja św. Bernarda" (Akademja florencka); z rzeźb: tabernakulum w Or San Michele (1359); z architektury: rozszerzenie katedry florenckiej.

Orchan (Urchan), sułtan turecki, * 1279, panował 1326—59; zdobywca Bitynji i Myzji; † 1359.

Orchardson William Quiller, malarz angielski, * 1835, † 1910; głównie obrazy historyczno-rodzajowe: sceny z Szekspira, „Napoleon na pokładzie statku Bellerophon", „Salon pani Récamier" i in.

Orchidaceae, storczykowate, rodzina roślin jednoliściennych z rzędu Gynandrae (prętosłupowe), licząca około 15.000 gatunków, rozpowszechnionych na całej kuli ziemskiej; najbogaciej reprezentowana w okolicach podzwrotnikowych i zwrotnikowych. W tamtych okolicach rośliny zwykle nadrzewne, czepiające się konarów drzew lub skał zapomocą korzeni powietrznych. U nas rośliny ziemne, mające zwykle bulwki i będące przeważnie grzybożywnemi; niektóre z nich są pozbawione zieleni (Neottia). Kwiaty storczyków są grzbieciste; z 6 listków barwnego okwiatu jeden, zwany warżką (labellum), postawą, wielkością i barwą wyróżnia się z pomiędzy innych — zwykle ma w nasadzie ostrogę. W pączku warżka znajduje się u góry; podczas rozwijania się kwiatu zalążnia często skręca się o 180°, przez co warżka w kwiecie rozwiniętym zwrócona jest nadół. Z pręcików tylko przedni jest rozwinięty (w rodzaju Cypripedium są wyjątkowo 2 pręciki wykształcone). Nitki pręcikowia są zrośnięte z szyjką słupka w tzw. szyjkonitkę, a pylnik siedzi wskutek tego na jej szczycie, zaraz powyżej znamienia. Pyłek każdego pylnika zrośnięty jest zwykle w maczużki, mające każda w nasadzie lepki gruczoł, tzw. uczepkę (retinaculum). Owocem jest torebka, otwierająca się podłużnemi szparami. Nasiona drobne, bezbielmowe, z zarodkiem, niemającym żadnych rozwiniętych organów. Kwiaty storczyków są owadopylne i przystosowane do postaci owadów, które je zapylają. Skoro owad, szukający osk oły, dotknie nasady pylnika, uczepiają się do niego maczużki przy pomocy uczepki; przechodząc na inny kwiat, owad dotyka szczytem maczużek lepkiego znamienia, przez co powoduje oderwanie się ich od swego ciała oraz zapylenie kwiatu

Zapylanie kwiatu storczyka.

(Rys. 1, kwiat widziany z przodu: u warżka, n. znamię, st. pylnik, p. maczużki, kl. uczepka; 2.—5. zapylanie kwiatu przez owad; 2. owad, szukający osk oły, dotyka się głową nasady maczużek; 3. maczużki na głowie owada; 4. jak poprzedni, maczużki, przy wysychaniu trzoneczków, pochylają się ku przodowi; 5. maczużki, przy przejściu owada na inny kwiat, szczytem dotykają znamienia). Z powodu nieraz bardzo osobliwych, pięknych, często wonnych kwiatów, s. są pospolicie uprawiane w cieplarniach. Z użytków dostarczają wanilję i salep. Ważniejsze rodzaje środkowoeuropejskie: Orchis, Cypripedium, Ophrys, Nigritella.

Orchis, storczyk, rodzaj trwałych roślin zielnych z rodziny Orchidaceae (storczykowate), właściwych płn. strefie umiarkowanej. Rośliny o 2-ch, jajowatego lub dłoniastego kształtu, mączystych bulwkach. Kwiaty zwykle duże i barwne. Pospolitsze gatunki; O. militaris, s. kukawka; O. morio, s. samiczy (Rys.: a kwiat widziany z przodu, b w przekroju podłużnym); O. masculus, s. męski; O. maculatus, s. plamisty; O. latifolius, s. szerokolistny; O. incarnatus, s. krwisty. Kwitną: maj, czerwiec, lipiec. Łąki, zarośla, polany. Bulwki „Tubera salep" używane w medycynie.

Orchis morio.

Orchis, gruczoł płciowy męski, jądro (testis); stąd też pochodzi nazwa rodzajowa storczyków, ze względu na podobieństwo ich jajowatych bulwek do jąder.

Orchitis (greck.), zapalenie jądra, choroba, komplikująca zapalenia cewki moczowej lub pęcherza moczowego; zdarza się w przebiegu chorób zakaźnych (przy zapaleniu przyusznicy — parotitis, lub odrze — morbilli). Objawy: bolesność i powiększenie jądra, gorączka.

Orchomenos, staroż. gród grecki w Beocji, nad jez. Kopais, zburzony przez Teban w 367 przed Chr.; obecnie wieś Skripu. Od 1903 bawarska Akademja Umiejętności prowadzi wykopaliska. Odkryto bogate warstwy z epoki bronzu (III tysiąclecie przed Chr.) z domami okrągłemi, wznoszonemi z niewypalonej cegły. W późniejszych warstwach przeważają domy owalne. Odsłonięto też pałac, ozdobiony freskami. Doniosłe odkrycia dla ustalenia chronologji przedhistor. Beocji.

Orchotomja, operacyjne usunięcie jądra.

Orchowski Alojzy, publicysta, prawnik, działacz polityczny, * 1767, † 1832; służył w legjonach Dąbrowskiego; 1807—14 sędzia, potem adwokat w Księstwie Warszawskiem, po 1831 emigrant. Pozostawił „Pamiętnik o spisku Gorzkowskiego", „Śmierć i ubóstwienie rymotwórki Safo", „Ueber das nahe Ende der Welt" i in.

Orcinus orca, delfin szablogrzbiet, ssak z rodziny Delphinidae (delfiny); podrząd Odontoceti (wieloryby uzębione), rząd Cetacea (wieloryby), podgromada Monodelphia. Nazwa pochodzi od wąskiej, wysokiej płetwy grzbietowej. Pysk zaokrąglony, o nielicznych mocnych i ostrych zębach. Dług. ciała 5—6 do 9 m. Pływa szybko i zwinnie; bardzo żarłoczny, śmiały i zuchwały; napada i zwalcza nawet olbrzymiego wieloryba grenlandzkiego. Żywi się większemi rybami, fokami i mniejszemi gatunkami delfinów. Zamieszkuje strefę płn. Atlantyku; znajduje się także w morzu Niemieckiem.

Orco, l. dopływ rz. Po w Piemoncie (Włochy Płn.), dług. 180 km.

Orcyna, związek organiczny, symetryczny dwuoksytoluol, $CH_3.C_6H_3(OH)_2 + H_2O$ ciało krystaliczne, temp. topn. 58°, temp. wrzenia 279°; rozpuszcza się w wodzie, alkoholu i eterze; ma zastosowanie w farbiarstwie.

Orczyk, 1) w wozie dyszlowym bark u sztelwagi dla zakładania postronków od koni, w wozie hołoblowym cały przyrząd do przyprzężenia drugiego konia; 2) trapez, przyrząd do gimnastyki niemieckiej, drążek 1 m. dług., 4 cm. średnicy, zawieszony poziomo na dwóch linkach; służy do ćwiczeń w huśtaniu.

Orda, ob. horda.

Orda Napoleon, kompozytor muzyczny, literat i rysownik, * 1807, † 1883; po 1831 na emigracji, 1856 powrócił do kraju. Wydał: „Album widoków, przedstawiających miejsca historyczne wszystkich dzielnic Polski" (8 seryj, 1875—80), napisał szereg utworów na fortepian.

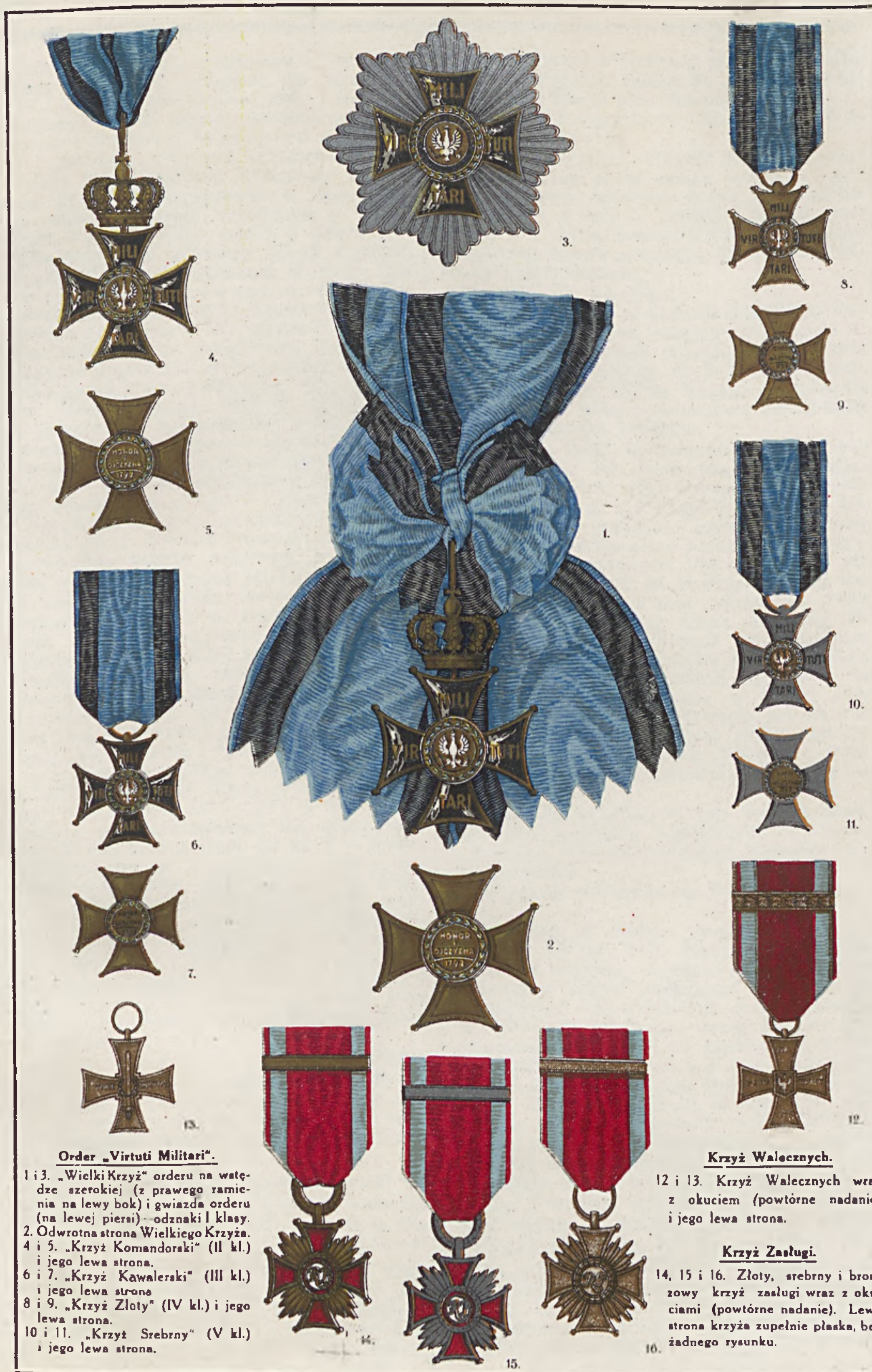
Ordalje, inaczej sądy Boże, środki dowodowe w postępowaniu karno-sądowem w wiekach średnich, przy których pomocy, z braku innych dowodów, spodziewano się wykryć winę, względnie niewinność oskarżonego. O. opierały się na mniemaniu, że Opatrzność nie może dozwolić na potępienie niewinnego i dlatego, jeżeli oskarżonego podda się pewnej próbie, widomy znak okaże jego winę lub niewinność. Najbardziej rozpowszechnionemi rodzajami o. były: 1) pojedynek sądowy, w którego wyniku oskarżony, w razie pokonania go, uważany był za winnego; 2) próba ogniowa; 3) próba wody wrzącej (oskarżony przez pewien czas trzymał rękę w ukropie); 4) próba krzyżowa (oskarżyciel i oskarżony stawiani byli pod krzyżem z wyciągniętemi rękami, i który z nich pierwszy opuścił ręce, ten uważany był za winnego); 5) prawo marowe, próba, polegająca na tem, że, jeżeli przy dotykaniu ciała zamordowanego przez oskarżonego, pociekła krew, stanowiło to dowód jego winy. O. zanikły w końcu XV w.

Order, odznaczenie honorowe, posiadające organizację wewnętrzną osób odznaczonych z własnemi organami w postaci kapituły, mistrza itd. Ordery mają zwykle hierarchiczny ustrój, polegający na kilku klasach odznaczeń.

Ordery najsławniejsze. W Anglji: o. Podwiązki, ustanowiony przez Edwarda III w 1350, 1 klasa; o. Łaźni, ust. przez Henryka IV w 1399, 3 klasy; o. Św. Michała i Jerzego, ustanowiony przez Jerzego III-go w 1807, 3 klasy; o. Wiktorji i Alberta, ustanowiony przez królową Wiktorję w 1862, 4 klasy. W Austrji i na Węgrzech: o. Złotego Runa, ustanowiony przez księcia Burgundji, Filipa III, w 1429, 1 klasa; o. Św. Stefana, ust. przez cesarzową Marję Teresę w 1764, 3 klasy; o. Leopolda, ust. przez Franciszka I w 1808, 4 klasy; o. Korony żelaznej, ust. przez Franciszka I w 1816, 3 klasy. W Belgji: o. Leopolda, ust. przez Leopolda I w 1832, 5 klas. W Brazylji: o. Krzyża Południowego, ust. przez cesarza Pedra I w 1820, 4 klasy. W Bułgarji: o. Aleksandra, ust. przez księcia Aleksandra Batenberskiego w 1881, 5 klas. W Chinach: o. Smoka, ust. przez cesarza Czung-chih w 1864, 4 klasy; o. Podwójnego Smoka, ust. przez cesarza Kuang-siu w 1882, 5 klas, 14 stopni. W Danji: o. Słonia, ust. przez Chrystjana I w 1458, 1 klasa; o. Danebroga, ust. przez Chrystjana V w 1671, 4 kl. We Francji: o. Św. Michała, ust. przez Ludwika XI-go w 1469, 2 klasy; o. Św. Ducha, ust. przez Henryka III w 1578, 1 klasa; o. Św. Ludwika, ust. przez Ludwika XIV w 1693, 3 klasy; o. Legji Honorowej, ust. przez konsula Bonaparte w 1802, 5 klas. W Hiszpanji: o. Złotego Runa, ust. w 1429, 1 klasa; o. Calatrava, ust. przez króla Kastylji, Sancho III, w 1158, 1 kl.; o. Św. Jakóba, ust. przez króla Leonu i Galicji, Ferdynanda II, w 1170, 3 kl.; o. Alcantara, ust. przez braci Don Guero i Gomeza Barrientos w 1156, 1 klasa. W Holandji: o. Wilhelma, ust. przez Wilhelma I w 1818, 4 kl.; o. Lwa Holenderskiego, ust. w 1818, 3 klasy. W Japonji: o. Słońca Wschodzącego, ust. przez cesarza Mutsuhito w 1875, 8 kl.; o. Chryzantemy (o. Kwiatu Złotego), ust. przez ces. Mutsuhito w 1877, 1 kl. Na Malcie: o. Św. Jana z Jerozolimy, znany pod nazwą Krzyża Maltańskiego, ust. w 1118. W Norwegji: o. Olafa, ust. przez Oskara I w 1847, 5 klas. W Polsce: ob. ordery polskie. W Portugalji: o. Chrystusa, ust. przez króla Dionizego w 1318, 3 kl.; o. Wieży i Miecza, ust. przez Alfonsa V w 1459, 5 kl. W Prusach: o. Orła Czarnego, ust. przez Fryderyka I w 1701, 1 kl.; o. Pour le Mérite, ust. przez Fryderyka II w 1740, 2 kl. W Rosji: o. Św. Andrzeja, ust. przez Piotra I w 1698, 1 kl.; o. Św. Katarzyny, ust. przez Piotra I w 1714, 2 kl.; o. Św. Aleksandra Newskiego, ust. przez Katarzynę I w 1725, 1 kl.; o. Św. Anny, ust. przez ks. Karola Fryderyka Szlezwig-Holsztyn-Gottorp w 1735, 4 kl.; o. Św. Jerzego, ust. przez Katarzynę II w 1769, 4 kl.; o. Św. Włodzimierza, ust. przez Katarzynę II w 1782, 4 kl.; i polskie ordery, przejęte w 1832: o. Orła Białego, 1 kl. i o. Św. Stanisława, 3 kl. W Rumunji: o. Gwiazdy Rumuńskiej, ust. przez księcia Karola w 1877, 5 kl.; o. Korony Rumuńskiej, ust. przez Karola I w 1881, 5 kl. W Serbji: o. Takowy, ust. przez ks. Michała III w 1865, 5 kl.; o. Orła Białego, ust. przez Milana w 1883, 5 kl. W Stolicy Apostolskiej: o. Chrystusa, ust. przez papieża Jana XXII w 1319, 1 kl.; o. Piusa, ust. przez papieża Piusa IX w 1847, 3 kl.; o. Św. Grzegorza, ust. przez papieża Grzegorza XVI w 1831, 4 kl. W Szwecji: o. Serafinów, ust. przez Magnusa I w 1285, 1 kl.; o. Miecza, ust. przez Gustawa I Wazę w 1522, 7 kl. W Stanach Zjednoczonych Am. Płn. niema orderów, ale 1783, tj. w rok po ogłoszeniu niepodległości, utworzono o. Cyncynata (orzeł jednogłowy z medaljonem na piersiach, przedstawiającym poselstwo od Senatu do Cyncynata, pracującego na roli). Statut tego o. zatwierdził prezydent Waszyngton; otrzymali to odznaczenie wybitni uczestnicy walk o niepodległość, między innymi Tadeusz Kościuszko. Order ten, noszony na wstędze orderowej na szyi, przetrwał jedno pokolenie.

Ordery polskie, 1) do 1831: o. Orła Białego, ustanowiony przez Augusta II w 1705, 1 klasa; o. Św. Stanisława, ust. przez Stanisława Augusta w 1765, 2 kl., za czasów Królestwa Kongresowego, tj. 1815—31 — 4 kl.; o. Virtuti Militari, ust. przez Stanisława

Ordery I.

Order „Virtuti Militari".

1 i 3. „Wielki Krzyż" orderu na wstędze szerokiej (z prawego ramienia na lewy bok) i gwiazda orderu (na lewej piersi) — odznaki I klasy.
2. Odwrotna strona Wielkiego Krzyża.
4 i 5. „Krzyż Komandorski" (II kl.) i jego lewa strona.
6 i 7. „Krzyż Kawalerski" (III kl.) i jego lewa strona.
8 i 9. „Krzyż Złoty" (IV kl.) i jego lewa strona.
10 i 11. „Krzyż Srebrny" (V kl.) i jego lewa strona.

Krzyż Walecznych.

12 i 13. Krzyż Walecznych wraz z okuciem (powtórne nadanie) i jego lewa strona.

Krzyż Zasługi.

14, 15 i 16. Złoty, srebrny i bronzowy krzyż zasługi wraz z okuciami (powtórne nadanie). Lewa strona krzyża zupełnie płaska, bez żadnego rysunku.

Augusta w 1792, 5 kl., a mianowicie: pierwsze 3 klasy — krzyże orderowe dla oficerów, kl. IV i V — medale owalne: złoty i srebrny, z napisem Virtuti Militari, przeznaczone dla oficerów i żołnierzy. Pierścień orderowy z dewizą: „Ojczyzna obrońcy swemu", udzielany przez Tadeusza Kościuszkę uczestnikom powstania narodowego z 1794, wzamian zniesionego przez targowiczan o. Virtuti Militari. Pierścień złoty gładki, z dewizą powyższą wewnątrz, udzielany był na równych prawach oficerom i żołnierzom. O. P. P. Kanoniczek Warszawskich, ustanowiony przez Józefę Antoninę z Zahorowskich ordynatową Zamoyską w Warszawie w 1744 dla panien szlacheckiego pochodzenia, zapisanych do zakonu Kanoniczek w Warszawie, 2 klasy. O. Krzyża Jerozolimskiego „C. I." (Crux Ierozolymitana), czyli o. Miechowski, ust. przez zakon Bożogrobców w XII w., początkowo krzyż podwójny z czerwonego sukna, naszywany na płaszczu, a od drugiej połowy XVII w. — złoty sześcioramienny krzyż orderowy emaljowany z „C. I" pośrodku, 1 kl. O. duchowne ks. kanoników zwyczajnych i honorowych czyli Distinctoria, krzyże orderowe, mające po jednej stronie św. patrona kapituły, a po drugiej herb państwa, króla, diecezji lub inicjały panującego. Znane są o. duchowne następujących kapituł: augustowskiej, sejneńskiej, chełmskiej, gnieźnieńskiej, kaliskiej, kieleckiej, kijowskiej, łowickiej, lubelskiej, łucko-żytomierskiej, wileńskiej, żmudzkiej. 2) w Polsce odrodzonej, tj. od 1918: o. Orła Białego, ustanowiony przez Sejm 4. II. 1921; dewiza „Za Ojczyznę i Naród", zamiast dewizy z czasów królewskich: „PRO FIDE, REGE ET LEGE", czyli „Za Wiarę, Króla i Prawo", 1 kl.; o. Virtuti Militari, 5 kl.; w odróżnieniu od królewskiego: dla pierwszych czterech klas krzyże złote, dla kl. V — srebrny; o. Polonia Restituta, krzyż orderowy ośmiorożny, biało emaljowany, mający na środkowem polu Orła Białego na czerwonej emalji, a na odwrocie „RP" (Rzeczpospolita Polska) w monogramie, order dla zasług cywilnych, 5 kl.; Krzyż Zasługi, 3 kl.: złoty, srebrny i bronzowy; Krzyż Walecznych — bronzowy. Kapituły mają ordery: Orła Białego, Virtuti Militari i Polonia Restituta.

Ordęga Józef, działacz polityczny, * 1802, † 1879 w Krakowie; po 1831 emigrował do Paryża, gdzie wydawał pismo „Demokracja polska XIX wieku"; w 1863 mianowany z ramienia Rządu Narodowego ajentem dyplomatycznym we Włoszech.

Ordo, rząd, nazwa wyższej jednostki systematycznej w botanice i zoologji, obejmującej kilka rodzin (familiae): rząd może rozpadać się na podrzędy (subordines).

Ordon Juljusz Konstanty, oficer wojsk polskich, * ok. 1810, † 1887; jeden z obrońców Warszawy w 1831, bohater mickiewiczowskiej „Reduty Ordona"; w rzeczywistości nie zginął, ale wyemigrował do Szkocji; 1848 uczestniczył w rewolucji węgierskiej, 1854 w wojnie tureckiej; należał do „tysiąca" Garibaldi'ego w bitwie pod Marsalą.

Ordon Władysław, pseud. Władysław Szansera.

Ordonanse (franc.), dekrety królów francuskich w okresie przed wielką rewolucją, normujące sprawy, dotyczące prawa i administracji. Niektóre z tych o. posiadały wielkie znaczenie i w dużej mierze ułatwiły późniejszą kodyfikację prawa cywilnego, np. o. o darowiznach i testamentach.

Ordowid, ob. Lantana.

Ordynacja (łac.), w kościele katolickim wyświęcenie na kleryka, księdza; w kościele ewangelickim uroczyste przekazanie absolwentom teologji, przyjętym na listę duchownych, urzędu głoszenia Słowa Bożego i udzielania sakramentów. Aktu o. dokonywa zwierzchnik duchowny danego kościoła.

Ordynacja (łac.), instytut prawa spadkowego, mający na celu takie urządzenie spadkobrania, aby całość dóbr nieruchomych, wchodzących w skład ordynacji, przechodziła tylko na jednego sukcesora (ordynata), najstarszego w rodzie męskiego potomka, z pominięciem innych wstępnych, którzy, wbrew powszechnym zasadom spadkobrania, do tej części spadku w charakterze sukcesorów wcale nie przychodzą. Dobra, objęte ordynacją, nie mogą być przeto ani dzielone ani sprzedawane lub obciążane, a wszelkie umowy, wbrew temu zawarte, są nieważne. Instytucja ta, zmierzająca do zachowania w całości przy jednej osobie majątku rodowego, ma na celu uniemożliwienie rozdrabniania mienia rodowego, a przez to zmniejszenie znaczenia i wpływu danej rodziny magnackiej; ob. ordynacje w Polsce.

Ordynacja mennicza określa ilość mających się wybić jednostek monetarnych w kruszcu i papierze, przy uwzględnieniu istniejącej stopy menniczej.

Ordynacja wyborcza, ob. prawo wyborcze.

Ordynacje w Polsce powstawać zaczęły w ciągu XV w.; 1470 Spytko z Jarosławia, kasztelan lwowski, wyjednał z bratem swoim Rafałem u króla Kazimierza potwierdzenie „urządzenia" (ordinatio) swoich majętności, które nie miały być odtąd dzielone, lecz przechodzić w całości na najstarszego potomka; spadkobiercy jednak obu braci, Tarnowscy, nie uznali prawności tego urządzenia, i na ich prośbę Zygmunt I uchylił je 1519; w pocz. XVI w. powstawać zaczęły drobniejsze ordynacje Lubrańskich, Paniewskich, Karśnickich, Kietlińskich, Strzegockich, Brochockich i in., wszystkie jednak niebawem również się rozpadły. Trwalsze istnienie uzyskały dopiero trzy wielkie o.: nieświeska, klecka i ołycka, założone pod koniec XVI w. na Litwie i Wołyniu przez braci Mikołaja, Stanisława i Alberta Radziwiłłów; uzyskały one 1586 potwierdzenie Stefana Batorego; obowiązane były utrzymywać z własnego funduszu na potrzeby Rzpltej stałe wojsko w liczbie 6.000 żołnierza,

wyćwiczonego na sposób wojska regularnego. O. Zamoyskich, 1589 zatwierdzona przez sejm warszawski; ord. pińczowska margr. Myszkowskich, 1591; ord. ostrogska na Wołyniu 1603 (rozwiązana 1766); ord. rydzyńska ks. Sułkowskich, 1783. W chwili odrodzenia Polski 1918 r. istniały na jej obszarze następujące o.; w Polsce środk.: 1) Zamość, 340.815 m^2 (w tem 250.174 m^2 lasu) w woj. lubelskiem, Maur. hr. Zamoyskiego; 2) Chroberz, 15.000 m^2 (w tem 6.500 m^2 lasu) w woj. kieleckiem, Al. margr. Wielopolskiego; 3) Opinogóra, 15.141 m^2 (w tem 6.296 m^2 lasu) w woj. warszawskiem, Edw. hr. Krasińskiego; 4) Kazimierza Wielka, 1.250 m^2 w woj. kieleckiem, Leona hr. Łubieńskiego; 5) Kozłówka, 13.662 m^2 (w tem 7.950 m^2 lasu) w woj. lubelskiem, Adama hr. Zamoyskiego. W Polsce wsch.: 6) Nieśwież, ok. 75.000 ha. w woj. nowogrodzkiem, Alberta ks. Radziwiłła; 7) Dawidgródek, ok. 75.000 ha, w woj. poleskiem, Stan. ks. Radziwiłła; 8) Masalany, ok. 2.200 ha, w woj. białostockiem, Jana Bispinga; 9) Zatrocze, ok. 6.500 ha. w woj. wileńskiem, Józefa hr. Tyszkiewicza; 10) Roś, ok. 8.500 ha., w woj. białostockiem, Adama hr. Branickiego; 11) Kozłowsk, ok. 4.600 ha. w woj. wileńskiem, Włodzimierza Łęskiego; 12) Ołyka, ok. 27.000 ha. w woj. wołyńskiem, Janusza ks. Radziwiłła; 13) Korzec, ok. 1.000 ha. w woj. wołyńskiem, Józefa hr. Potockiego (główny obszar tej ord., mającej pierwotnie ok. 26.000 ha., pozostał w obrębie Ukrainy sow., tak jak i ord. antonińska, ok. 26.000 ha., Romana hr. Potockiego, ordynacja sławucka, ok. 62.000 ha., Romana ks. Sanguszki, oraz ord. teplicko-sitkowiecka na Podolu, ok. 26.000 ha., Franc. hr. Potockiego). W Polsce połudn.: 14) Łańcut, 34.647 m^2 w pow. łańcuckim, Alfreda hr. Potockiego; 15) Skała, 8.586 m^2 w pow. borszczowskim, Agen. hr. Gołuchowskiego; 16) Przeworsk, 8.580 m^2 w pow. łańcuckim, Andrzeja ks. Lubomirskiego; 17) Chorostków, 12.359 m^2 w pow. husiatyńskim, Stan. hr. Siemieńskiego-Lewickiego; 18) Borynicze, 3.818 m^2 w pow. bobreckim, Marji hr. Mycielskiej; 19) Niżbork-Czabarówka, 4.147 m^2 w pow. husiatyńskim, Rudolfa hr. Baworowskiego; 20) Wysuczka, 5.748 m^2 w pow. borszczowskim, Tad. Czarkowskiego-Golejewskiego; 21) Mizyniec, 5.832 m^2 w pow. przemyskim, sukc. Adama ks. Lubomirskiego; 22) Poturzyca, ok. 20.000 m^2 w pow. sokalskim, z pałacem i muzeum we Lwowie, Tad. hr. Dzieduszyckiego; 23) Sieniawa, 19.161 m^2 w pow. jarosławskim i sanockim, Adama ks. Czartoryskiego. W Polsce zach.: 24) Przygodzice, 15.630 ha. w powiecie odolanowskim i ostrowskim, Ferd. ks. Radziwiłła; 25) Próchnowo, 4.819 ha. w pow. chodzieskim, Zygm. hr. Potulickiego-Skórzewskiego; 26) Czerniejewo, 3.015 ha. w pow. witkowskim, Włodz. hr. Skórzewskiego; 27) Taczanów, 4.438 ha. w pow. pleszewskim, Ant. Taczanowskiego; 28) Niegolewo, 873 ha. w powiecie grodziskim, minorat Stan. Niegolewskiego; 29) Kobylniki i Szczuczyn, 2.184 ha. w pow. szamotulskim, Tad. Twardowskiego; 30) Wróblewo, 4.243 ha. w pow. szamotulskim, Zbigniewa hr. Węsierskiego-Kwileckiego; 31) Posadowo, 1.379 ha. w pow. nowotomyskim, Wład. hr. Łąckiego; 32) Lwówek, 3.090 ha. w pow. nowotomyskim, Stef. hr. Łąckiego; 33) Gołuchowo, 2.682 ha. w pow. pleszewskim, Adama ks. Czartoryskiego; 34) Psarskie, 1.798 ha. w pow. szamotulskim, Dobiesława hr. Kwileckiego; 35) Kobylniki, 1.140 ha. w pow. kościańskim, Dob. hr. Kwileckiego; 36) Będlewo, 2.752 ha. w pow. poznańskim, Józ. Potockiego; 37) Dakowy, 4.706 ha. w pow. grodziskim, Bol. Potockiego; 38) Dąbki, 1.488 ha. w pow. wyrzyskim, Bol. hr. Bnińskiego; 39) Smogulec, 6.389 ha. w pow. wągrowieckim, Bogdana ks. Hutten-Czapskiego; 40) Rydzyna, 7.590 ha. w pow. leszczyńskim, po zgonie ostatniego ordynata z rodu ks. Sułkowskich w 1909, zabrana przez rząd pruski, przeszła 1918 r. na własność rządu polskiego, jako spadkobiercę Komisji Edukacyjnej.

Ordynans, żołnierz, pełniący służbę przy oficerze.

Ordynarja, dodatek do płacy służby i oficjalistów wiejskich w naturze (w zbożu, ziemniakach itp.).

Ordynarjat (łac.), władza kościelna, zwana także wikarjatem generalnym lub konsystorzem, załatwiająca sprawy administracyjne diecezji.

Ordynator, lekarz, stojący na czele oddziału w szpitalu.

Ordynek, szyk bojowy.

Ordyniec Jan Kazimierz, literat, * 1797 na Litwie, † 1863 w Paryżu; bibljotekarz i redaktor „Dziennika Warszawskiego" 1826—29; pisywał utwory liryczne i artykuły w czasopismach.

Ordynować (łac.), przyjmować chorych i udzielać im porady lekarskiej.

Ordyński Ryszard, literat i reżyser teatralny, * 1878; studja w Krakowie; 1910 reżyser w Berlinie, 1914 w Warszawie, 1915—1920 w Ameryce Płn., od 1920 znów w Warszawie.

Öre (ör), ob. oer.

Oready, w mitologji greckiej nimfy gór.

Orebici, czeskie wojskowe bractwo husyckie kierunku radykalnego; nazwa wzięta od góry Oreb wpobliżu Trzebechowic.

Örebro, gł. m. okręgu (lan) O., w Szwecji, nad jez. Hjelmar, 36.000 mieszk.; zamek; przemysł metalurgiczny; 1812 zawarcie pokoju między Rosją i Anglją.

Oregon, stan zach. St. Zjedn. Am. Płn., 250.440 km^2, 783.400 mieszk. (1.000 Polaków); wyżynny, 34% lasy; uprawa zbóż, konopi, lnu, sadownictwo; chów bydła, rybołówstwo; słaby przemysł, przeważnie drzewny; stol. Salem.

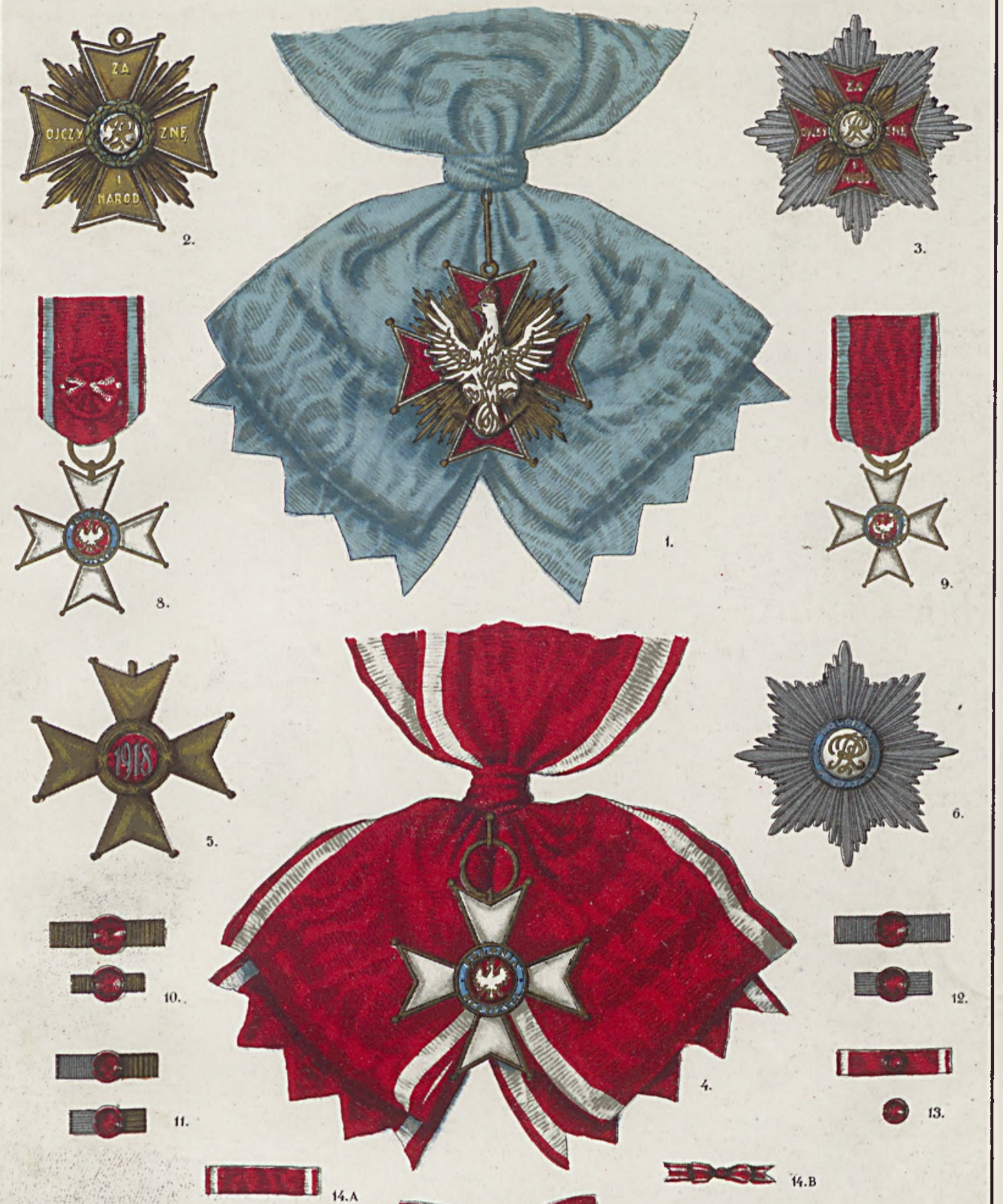
Oregon, rzeka, zwana także Columbia (ob.).

Oreida, ob. mosiądz.

Oreksyna, fenylodwuhydrochinazolina, związek organiczny, $C_{14}CH_{12}N_2$, bezbarwne kryształki o temp. topn. 95°; w wodzie nie rozpuszcza się. W związku z taniną stosuje się w lecznictwie.

Orellana Francisco, towarzysz Pizara, pierwszy Europejczyk, który przepłynął Ama-

Ordery II.

Order Orła Białego.

1. Krzyż orderu Orła Białego na wstędze (z lewego ramienia na prawy bok).
2. Odwrotna strona krzyża.
3. Gwiazda orderu Orła Białego.

Order „Polonia Restituta".

4 i 6. Wielki Krzyż na wstędze (z prawego ramienia na lewy bok) i gwiazda orderowa; odznaki kawalera wielkiej wstęgi orderu „Polonia Restituta" (I kl.).
5. Odwrotna strona wielkiego krzyża (rysunek ten sam, lecz różnej wielkości dla wszystkich klas).
7. i 6 Krzyż zawieszony na szyi i gwiazda orderowa na prawej piersi; odznaki kawalera krzyża komandorskiego z gwiazdą orderu „Polonia Restituta" (II kl.).
7. Krzyż zawieszony na szyi; odznaka kawalera komandorskiego orderu P. R. (III kl.)
8. Krzyż na lewej piersi; odznaka kawalera krzyża oficerskiego orderu P. R. (IV kl.)
9. Krzyż na lewej piersi; odznaka kawalera orderu P. R. (V kl.)
10. Rozetka I-ej klasy dla wojskowych (większa) i cywilnych (mniejsza)
11. Rozetka dla wojskowych i cywilnych II-ej klasy
12. Rozetka dla wojskowych i cywilnych III-ej klasy
13. Rozetka dla wojskowych i cywilnych IV-ej klasy
14. A. B. Rozetka dla wojskowych (rys. 14. A) i cywilnych (rys. 14. B.) V klasy.

zonkę od ujścia Rio de Napo do estuarjum rzeki (1540—41).

Oreł albo Orzeł (ros. Orioł), m. gub. w Rosji środk., nad rz. Oką, 64.000 mieszk.; handel zbożem; gub. orłowska, 27.100 km², 1,515.000 mieszk.; Za caratu katorżne więzienie w Orle, słynne ze znęcania się nad więźniami politycznemi.

Orenburg, m. gub. (Rosja wsch.), nad rz. Uralem, 109.000 mieszk.; gub. orenburska, 48.000 km², 588.800 mieszk.; w 1920 wchodziła w skład okręgu kirgiskiego, obejmującego Kozacko-Sowiecką Republikę Autonomiczną i Autonomiczny Obwód Kirgiski, w 1926 wydzielona, jako gub. R. S. F. S. R.

Orenda, w wierzeniach Irokezów siła tajemnicza nieosobowa, tkwiąca w istotach żyjących i przedmiotach. Można ją uzyskać zapomocą ofiar, modłów i czarodziejskich ceremonij, a zarazem przez to unieszkodliwić wrogie „orendy„.

Orense, stol prow. O. (Hiszpanja płn.-zach.), nad rz. Miño, 15.400 mieszk.; siedz. bisk.; prow. O., 6.979 km², 410.000 mieszk.; źródła słone.

Oresmus Nicolaus ks., matematyk francuski, * ok.1320, † 1382; 1377 biskup Lisieux; uczeń Occama, podał pierwsze graficzne wyobrażenie przebiegu funkcji; skłaniał się ku poglądom, sformułowanym później przez Kopernika; dzieła: „De latitutione formarum“ (14 2—1436), „Algoritmus proportionum“, po francusku: „Traité des monnaies“; przekłady Arystotelesa in.

Oressa, pr. dopływ Ptyczy (gub. mińska), dług. 167 km.

Orestes, w podaniach greckich syn Agamemnona i Klitemnestry; wraz z siostrą, Elektrą, pomścił śmierć ojca na jego zabójczyni, swej matce; ścigany przez Erynję, znalazł (według ujęcia mitu w tragedji greckiej) ukojenie dopiero w Atenach, gdy, dzięki pomocy bogini Pallas Atene, uzyskał od Areopagu wyrok, uwalniający go od winy.

Orędzie, uroczyste oświadczenie, w szczególności oświadczenie głowy państwa lub rządu w pewnej sprawie, np. o. Wilsona, dotyczące warunków pokoju z państwami centralnemi.

Oręż, broń, służąca do napaści lub jej odparcia, stąd też dzielona na ochronną (hełmy, kaski, misiurki, pancerze, naramienniki, nagolenniki, tarcze itd.) oraz zaczepną (białą i palną); o. biały, używany przy bezpośredniem zetknięciu się przeciwników, składał się w kolejnym rozwoju i składa dziś jeszcze z toporów, siekier, mieczów, halabard, berdyszów, kopij, szpad, pik, szabel i bagnetów; o. palny (mniej więcej od XIV w.) z arkebuz, pistolów (później z pistoletów), muszkietów, rusznic, karabinów i dział gwintowanych, rewolwerów, dział maszynowych itd.

Orfeon, nazwa często nadawana we Francji zespołom śpiewackim.

Orfeusz (greck.), w podaniach greckich śpiewak, syn muzy Kalliope, który wdziękiem swego głosu czarował dzikie zwierzęta, drzewa i skały, i wyprowadził z podziemia swą ukochaną małżonkę, Eurydykę; rozszarpany przez bachantki (Menady). Przypisywano mu wiele, później powstałych, utworów treści mistyczno-teologicznej, zwanych od jego imienia „orfikami“. Miano poetów orficznych nadawano również w Grecji poetom, należącym do tego kierunku twórczości (Musaeus, Epimenides i in.).

Organ, ob. narząd.

Organa excretoria (urinaria), narządy wydalnicze (moczowe), służą do wyodrębniania i wyprowadzania nazewnątrz z ciała zwierzęcego nieużytecznych, płynnych produktów rozpadu, powstających w organizmie podczas przemiany materji. U pierwotniaków (Protozoa) rolę n. w. pełnią prawdopodobnie wodniczki tętniące. U niższych tkankowców (np. Spongiaria, Coelenterata) narządów wydalniczych brak. U niższych, parenchymatycznych robaków (Scolecida) istnieje układ naczyniowo-wodny, w którym funkcję wydalania pełnią protonephridia. U pierścienic (Annelida) wytwarzają się nephridia czyli narządy segmentalne, komunikujące się z wtórną jamą ciała za pośrednictwem urzęsionego lejka (nephrostoma). Narządy w. owadów (Hexapoda) występują jako naczynia (cewki) Malpighiego. Zmienione wzgl. przekształcone nephridia istnieją u ramienionogów (Brachiopoda), oraz, jako tzw. gruczoły skorupkowe i gr. czułkowe (antenalne) u skorupiaków (Crustacea). U mięczaków (Mollusca) są one jeszcze bardziej zróżnicowane w postaci nerek, połączonych z jamą osierdzia; u małży (Lamellibranchiata) rolę n. w. pełnią organy Bojanusa. Do typu nefrydjów dadzą się sprowadzić również nerki (renes) kręgowców, występujące w trzech postaciach: pronephros, mesonephros i metanephros.

Organa respiratoria, narządy oddechowe, służą zwierzętom do dostarczania z wody lub z powietrza tlenu, niezbędnego do życia, i odprowadzania szkodliwego bezwodnika kwasu węglowego. W najprostszych przypadkach oddychanie odbywa się wprost zapomocą skóry (oddychanie skórne), przeważnie jednak, zwłaszcza, gdy zapotrzebowanie tlenu wzrasta wobec żywej przemiany materji, występują specjalne narządy oddechowe o znacznie zwiększonej powierzchni dla wymiany gazowej: skrzela (branchia) u zwierząt wodnych, tchawki (tracheae) i płuca (pulmones) u lądowych.

Organa urinaria, ob. organa excretoria.

Organiczna chemja, chemją związków węgla. Nazwa „organiczna“ pochodzi z początków XIX w., gdy przypuszczano, że związki chemiczne, występujące w organizmach zwierzęcych i roślinnych, powstają pod wpływem tzw. „siły życiowej“. Wniosek ten potwierdzały niejako ujemne wyniki syntez związków „organicznych“. Ch. o. ówczesna obejmowała tylko związki, występujące w organizmach zwierzęcych i roślinnych. Pierwszą syntezę związku organicznego wykonał w 1828 Wöhler

(mocznik). Dzięki badaniom Wöhler'a, Liebig'a, Dumas'a, Laurent'a oraz Gerhardt'a, ch. o. stopniowo przybrała zupełnie inną postać, jednak wielka ilość związków węgla (przeszło 200.000) wymaga wydzielenia tego działu w oddzielną grupę.

Organiczna istota, w biologji istota żywa.

Organiczne osady, osady, składające się wyłącznie z organicznych części składowych. Dzielą się na osady zoogeniczne i fitogeniczne (powstałe z resztek zwierzęcych i roślinnych). Wapienie, szczególnie koralowe, krinoidowe, ziemia okrzemkowa, węgiel kamienny, węgiel brunatny, torf.

Organiczne zmiany, anatomiczne zmiany w budowie narządów. Przeciwstawieniem do zmian o. są zmiany nieorganiczne, zmiany czynnościowe.

Organista, muzyk, grający na organach, najczęściej śpiewający także przy wtórze organów. Z wprowadzeniem organów do kościoła za papieża Jana VIII okazała się potrzeba osoby wyćwiczonej w sztuce używania tego instrumentu. W Polsce o. posiadają fachowe szkoły (Lwów, Poznań, Warszawa) i swoje pismo zawodowe. Za patronkę o. i muzyki kościelnej uważana jest św. Cecylja.

Organizacja, połączenie różnych elementów, z których składa się pewna, zdolna do własnego życia, komórka społeczna, państwowa, ekonomiczna etc.

Organizacja Pracy międzynarodowa, ob. Rada Administracyjna.

Organizacje zawodowe, związki lub stowarzyszenia pracowników, mające na celu obronę interesów zawodowych członków; ob. związki zawodowe.

Organizm (greck.), ustrój żywy ludzki, zwierzęcy lub roślinny.

Organki, ob. kartaczownica.

Organogenja, nauka o rozwoju narządów.

Organografja, organologja, ob. morfologja.

Organoidy, organelle, analogiczne narządom tkankowców, zróżniczkowane części protoplazmy zwierząt jednokomórkowych, przeznaczone do pełnienia pewnych ściśle określonych i odrębnych czynności. Do o. należą np. różnego rodzaju utwory szkieletowe, wici, rzęski, włókienka kurczliwe, szczecinki czuciowe, wodniczki tętniące itp.

Organon (greck. órganon, łac. organum, narzędzie), nazwa, obejmująca pisma logiczne Arystotelesa (o kategorjach, o wnioskach i dowodach, o dowodzie prawdopodobieństwa i definicji), zebrane w późnej starożytności i w średniowieczu. Nazwa ta została powszechnie przyjęta w XV w. Odźwierciadla się w niej myśl, że pojęcia te służyć mogą za narzędzie myślenia.

Organopreparaty, wyciągi (extracta) z narządów zwierzęcych lub posiekane i wysuszone narządy zwierzęce (organa animalia siccata). Do o. należą: wyciąg z nadnerczy — adrenalina, wyciąg z gruczołu tarczowego — tyreoidyna, wyciąg z przysadki mózgowej — pituitryna i in. Większość czynnych składników preparatów organoterapeutycznych jest pod względem chemicznym niezbadana.

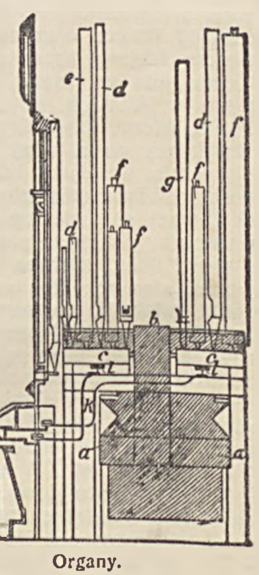
Organo-terapeutyczny przemysł polega na wytwarzaniu do celów leczniczych wyciągów z narządów i tkanek pewnych zwierząt. Z nadnerczy zwierząt otrzymuje się preparat, zw. adrenaliną; z tarczycy: tyreoidynę; z trzustki: insulinę itd. W Polsce istnieje 5 większych zakładów tego rodzaju.

Organoterapja, opoterapja, metoda lecznicza, zapoczątkowana przez lekarza francuskiego Brown-Séquard'a w 1890; polega na wprowadzaniu do chorego ustroju ludzkiego wyciągów z narządów zwierzęcych; szczególne znaczenie posiada w leczeniu chorób tzw. narządów wydzielania wewnętrznego.

Organtyna, tkanina podobna do muślinu, nieco od niego gęstsza.

Organum, wyraz muzyczny, oznaczający najdawniejszy znany sposób układania dwóch głosów w śpiew jednoczesny. Mnich Hucbald, żyjący w X w. we Flandrji, pierwszy zalecał ten rodzaj śpiewu, poruszający się równoległemi kwintami, co później zostało przez mistrzów potępione i do dziś dnia uważane jest za złe prowadzenie głosów, poza pewnemi wyjątkami. Kwinty o. leżały początkowo zawsze poniżej tzw. Cantus firmus.

Organy, instrument muzyczny, rozmiarami największy, posiadający również i obszar tonów najszerszy, bo od C^2 (subkontra) aż do c^5, mimo, że klawjatura obejmuje tony tylko od C do f^3. W muzyce kościelnej niezbędne zarówno do podawania tonu przy śpiewach liturgicznych, jak i przy śpiewach figuralnych, służą także i formom świeckim, zwłaszcza polifonicznym, jako świetny środek wykonawczy. Należą właściwie do grupy instrumentów dętych, bo całość ich stanowi zespół piszczałek, poddanych klawiaturze, której klawisze, otwierając przystęp powietrza do poszczególnych piszczałek, wywołują dźwięki. Dźwięk powstaje przez drganie słupów powietrznych, zamkniętych w tych piszczałkach. Miechy, zbiorniki powietrza, wiatrownice, piszczałki, rejestry, manuał i pedał składają całość instrumentu. Piszczałki drewniane lub metalowe, długości i kształtów rozmaitych, dzielą się na tzw. wargowe i języczkowe, jakoteż otwarte i zakryte. Wysokość tonu zależy od długości piszczałki, barwa dźwięku od jej kształtu i urządzenia wewnętrznego. Rejestrami nazywają się przyrządy (nazewnątrz guziki), któremi otwiera się przystęp powietrza do pewnych szeregów piszczałek. Rejestrami wydobywa się zmiany w barwie dźwięku, np. flauto, clarinetto, cello, vox humana i inne, lub rozszerza obszar dźwięków aż do ośmiu oktaw. „Grand jeu" oznacza współdziałanie wszystkich rejestrów. Nazwy 32-, 16-, 4-, 2- i 1-stopowych rejestrów odnoszą się do oktaw; klawiatura, użyta bez wszelakich zmian, przedstawia rejestr 8-stopowy. Klawiatura ręczna nazywa się manuałem. Bywa ich zazwyczaj dwie, przy wielkich instrumentach trzy lub cztery. Ułożone są nad sobą tak, że można ich równocześnie używać. Pedał jest klawiaturą, na której gra się stopami. Posiada obszar tonów od C—f^1. Nuty dla o. pisze się na dwóch pięciolinjach w kluczach wiolinowym i basowym, trzecią zaś dodaje się dla pedału. Technika gry na o. różni się bardzo od techniki fortepianu, głównie dlatego, że ton, wydobyty z o., trwa przez cały czas przyciskania klawisza. Przeszłość o. sięga bardzo dawnych czasów, znane były już w II w. przed Chr., jako tzw. o. wodne, skonstruowane przez Ktesibiosa z Aleksandrji. Woda regulowała w nich ciśnienie powietrza, ale udział jej konieczny nie był. W VIII w. po Chr. można już było często spotkać o. w kościołach, ale był to jeszcze instrument mały i przydatny jedynie do poddawania tonów. W XIV w. zaczęto budować wielkie o., ale mechanizm ich był tak ciężki, że klawisze trzeba było przyciskać pięścią lub nawet łokciem. W tymże czasie wprowadzono już pedał. Gra na o. zaczęła się rozwijać od XV w. Do najsłynniejszych organistów należeli: Frescobaldi, Froberger, Buxtehude Svelinck, Reinken, Pachelbel, John Bull, rodzina Couperin, rodzina Bachów, w nowszych czasach Saint-Saëns, Guilmant, Brosig, Volckmar i inni. W Polsce słynął jako organista M. Surzyński. (Objaśnienia rysunku: *a, b, c,* wiatrownice, *d, e, f, g,* piszczałki, *h,* manuał, *i,* pedał, *k, l,* regestry).

Organy.

Organy elektryczne, narządy mięśniowego pochodzenia (przeważnie przekształcone mięśnie poprzecznie prążkowane), występujące u kilku gatunków tzw. ryb elektrycznych, wytwarzające napięcie elektryczne 24—460 wolt, wyładowywane przy podrażnieniu, przyczem powstaje szereg mniej lub więcej silnych, rytmicznie po sobie następujących wstrząsów. Pełnią one funkcję ochronną lub też służą do paraliżowania wzgl. zabijania zdobyczy. Wspomniane ryby należą do różnych grup systematycznych. Wśród spodoustych (Selachii), organy elektryczne występują np. u Torpedo marmorata, T. ocellata, T. occidentalis (Atlantyk, Oc. Indyjski, M. Śródziemne), u Narcine brasiliensis (Brazylja,) u rodzajów Raja i Astrape. Z ryb kostnoszkieletowych (Teleostei) należą tu: Gymnotus electricus, węgorz elektryczny (rzeki i bagna Brazylji i Gujany), Mormyrus caschive (Nil), Gymnarchus niloticus (Nil, Afr. zach.), Malapterurus electricus, sum elektryczny (Nil), Astroscopus guttatus (wybrzeża Atlantyku w Ameryce Płn.). Prócz ryb narządy elektryczne mają występować u pewnych mięczaków w Azji Mniejszej.

Organy geologiczne, zagłębienia na powierzchni wapienia, powstałe wskutek wyługowania przez wodę.

Orgasmus, wstrząs ogólny w ustroju mężczyzny i kobiety podczas najwyższego podniecenia płciowego przy spółkowaniu. O. następuje u mężczyzny w chwili wytrysku nasienia, u kobiety związany jest z pewnemi odruchami i skurczami macicy i pochwy.

Orgazm, ob. Orgasmus.

Orgelbrand, 1) Samuel, drukarz i wydawca polski, * 1810 w Warszawie, † tamże 1868; wydał m. in.: „Starożytna Polska" Balińskiego i Lipińskiego, „Encyklopedja powszechna" w 28 tomach; 2) Maurycy, księgarz i wydawca, * 1826, † 1904; prowadził księgarnie w Wilnie i Warszawie, wydał m. in. „Słownik języka polskiego" (tzw. wileński).

Orgesch, prawicowa polityczno-wojskowa organizacja w Niemczech, powstała w 1920; nazwa jest skrótem: Organisation Escherich (od założyciela J. Eschericha).

Orgiejew, ob. Orheiu.

Orgja, w dawnej Grecji określenie wszelkiego rodzaju uroczystości religijnych, połączonych z podnieceniem ekstatycznem (głównie w kulcie Dionizosa).

Orgue de Barbarie (franc.), katarynka.

Orgyia antiqua, znamionówka tarniówka, motyl z rodziny Lymantriidae; podrząd Frenatae. Wybitny dymorfizm płciowy; przednie skrzydła u samca rdzawo brunatne z dwiema poprzecznemi ciemnemi smugami i z białą plamą w wewnętrznym kącie, tylne skrzydła jaśniejsze. Ciało samicy silnie zgrubiałe, ze skrzydłami, zredukowanemi do małych wyrostków. Gąsienica popielata z białemi i czerwono-żółtemi prążkami; na grzbiecie cztery szczoteczki z białych włosów i dwa pęczki czarnych, długich włosów oraz taki sam pęczek na końcu odwłoka. Gąsienice, ogryzające liście, są poważnemi szkodnikami drzew owocowych i dzikich.

Orheiu (ros. Orgiejew), m. pow. w Besarabji (Rumunja), nad rz. Reut, 14.000 mieszk.

Oriani Barnaba, astronom włoski, * 1752, † 1832; asystent, od 1802 dyrektor obserwatorjum Brera w Medjolanie. Obserwacje swoje wydał pt.: „Effemeridi di Milano" (1778—1830).

Oribasius (Oreibasios), lekarz grecki z IV w. po Chr.; nadworny medyk ces. Juljana; zebrał z dzieł lekarzy greckich wyciągi w 70 księgach.

Oriechowo-Zujewo, osada fabr. w pow. bogorodskim, gub. moskiewska (Rosja środk.), 32.000 mieszk.

Oriflamme (łac. Aurea flammula albo Auriflamma), dawny sztandar wojenny

królów Francji, pierwotnie chorągiew kościelna opactwa St. Denis; za Karola VII wyszła z użycia.

Origanum, lebiodka, rodzaj roślin z rodziny Labiatae (wargowe). O. Majoranum (Maiorana hortensis), l. majoran (majeranek), z płd. Europy, używana jako aromatyczna przyprawa kuchenna i z tego powodu uprawiana niekiedy po ogrodach. O. vulgare, l. pospolita, bylina o łodydze wzniesionej, do 8 dm. wys., liściach jajowatych, kwiatach różowo-lila. Kwitnie VII—IX. Pospolita po brzegach lasów, w zaroślach. Roślina lekarska, dostarcza „Herba Origani".

Origenes, pisarz kościelny, uczony, * ok. 185 po Chr. w Aleksandrji, † ok. 254; uczeń Klemensa z Aleksandrji, nauczyciel w aleksandryjskiej szkole katechetów. Z powodu nauk, które wygłaszał i które kościół uznał za herezję, ekskomunikowany. Jego dzieło podstawowe nosi tytuł „O zasadach". O. był pierwszym twórcą obszernego systematu nauki chrześcijańskiej i chrześcijańskiego poglądu na świat na podstawie platonizmu; zwalczał antropomorfizm w pojęciu Boga, którego istotę stanowi, według niego, czysta duchowość i byt niezmienny, zaprzeczał początkowi świata w czasie. Usiłował pogodzić pierwiastki filozofji greckiej z chrześcijańskiemi. Wywarł wielki wpływ na ukształtowanie się chrześcijaństwa na Wschodzie.

Origo, ob. insertio.

Orihuela, m. okręg. w Walencji, prow. Alicante (Hiszpanja wsch.), nad rz. Segurą; 32.300 mieszk.; garbarnie, jedwabnictwo.

Oriniacki okres młodszego paleolitu, tzw. od m. Aurignac we Francji. Kultury o. zaczynają cykl kultur mł. paleolitu. Narzędzia krzemienne z wiórów, kościane i rogowe. Pierwsze zabytki plastyki: figurki ludzkie z kamienia i kości, rysunki i płaskorzeźby ścienne, wyobrażające postacie mamutów, bizonów, koni w jaskiniach.

Orinoco, ob. Orinoko.

Orinoko, rz. w płn. części Ameryki Płd., wypływa w górach Sierra Parima, uchodzi deltą (22.000 km.²) do Atlantyku; dług. 2370 km.; dorzecze 940.000 km², częściowo spławna.

Oriolus galbula, wilga, ptak z rodziny Oriolidae; podrząd Oscines, rząd Passeriformes. Długość ciała ok. 25 cm. Dziób brunatno czerwony, dość gruby, słabo zagięty na końcu. Nogi krótkie, pazury silnie łukowato zagięte. Dymorfizm w upierzeniu. Samiec jaskrawo żółty z czarną plamą nad okiem, czarnemi skrzydłami i nasadą ogona. Samica z wierzchu żółto-oliwkowo-zielonkawa, od spodu biaława z ciemnemi kreskami; skrzydła i ogon czarno-oliwkowe. Zamieszkuje Europę i płd.-zach. Azję; w zimie przebywa w Afryce. U nas pospolita w całym kraju od połowy maja do końca sierpnia, w lasach i ogrodach. Owadożerna. W ogrodach wyrządza czasem szkody, objadając wiśnie i czereśnie, zasługuje jednak na całkowitą ochronę ze względu na pożytek, jaki oddaje, pożerając gąsienice i inne larwy szkodliwych owadów.

Orioł, ob. Oreł.

Orissa, kraina w Indjach bryt., wchodząca w skład prow. Bihar-Orissa, 62.779 km² i 5,000.000 mieszk.; gł. m. Katak, Balasor i Dżadżpur.

Orizaba, m. okręg. w stanie Vera Cruz w Meksyku, 35.300 mieszk.; wpobliżu czynny wulkan Pico de O., 5.550 m. n. p. m.

Orjada, ob. Eurydyka.

Orjent, wschód.

Orjentacja, właściwie zwracanie się w kierunku wschodu (orjent), wyszukiwanie na horyzoncie strony wschodniej; w znaczeniu ogólniejszem wyszukiwanie i poznawanie należytego kierunku.

Orjentalista, badacz i znawca Wschodu.

Orjon, najładniejszy gwiazdozbiór naszego nieba. Liczne gwiazdy podwójne i wielokrotne, np. ϑ = tzw. trapecja, znajdująca się w środku mgławicy, sześciokrotna, σ — pięciokrotna. Oprócz tego znana wielka mgławica Orjona, zajmująca kilka stopni kwadratowych, oraz ciemna mgławica, odkryta przez Barnard'a około gwiazdy ζ. Jaśniejsze gwiazdy: α = Betelgeza (odległość od ziemi przeszło 100 lat świetl.), β = Rigel (odległość przeszło 300 l. świetl.), obie 1-ej wielkości.

Orjonidy, rój meteorów okresowych, maximum około 18—23 października; radjant około gwiazdy ν Orionis, zachowuje swoje położenie.

Orkady, ang. Orkney Islands, archipelag z 67 wysp (28 zamieszkałych), na płn. od Szkocji, 973 km², 24.000 mieszk.; gleba nieurodzajna; chów owiec, rybołówstwo; gł. wyspa Mainland lub Pomona, gł. m. i port Kirkwall.

Orkady Południowe, ang. South Orkneys, grupa wysp na płd. Atlantyku, wchodzących w skład bryt. kol. wysp Falklandzkich, 1.650 km²; argentyńska st. meteorologiczna.

Orkan, wicher słabszy od huraganu, ale silniejszy od burzy; według skali Beafort'a siłę jego oznacza się cyfrą 10 lub 11 (huragan — 12); łamie pnie, zrywa dachy. Szybkość ok. 25—34 m. na 1 sek. Przyczyną burz i orkanów jest przejście cyklonu wędrownego (niżu zmiennego). U nas o. przychodzą zwykle z wiatrami płd.-zach. i południowemi.

Orkan Władysław (Smreczyński Franciszek), literat i poeta, * 1875 w Porębie Wielkiej na Podgórzu Karpackiem; ogłosił: „Nowele", „Nad urwiskiem", „Herkules nowożytny", „Miłość pasterska", „Wesele Prometeusza"; powieści: „Komornicy", „W roztokach", „Pomór", „Drzewiej", „Kostka Napierski"; dramaty: „Skapany świat", „Ofiara", „Wina i kara", „Franek Rakoczy"; poezje: „Z tej smutnej ziemi", „Z martwej roztoki", „Pieśni czasu"; ponadto: „Drogą Czwartaków", „Warta", „Listy ze wsi" (2 tomy).

Orkiestra, zespół instrumentów muzycznych; może być wyłącznie smyczkowa albo wyłącznie dęta, najszersze zastosowanie ma jednak tzw. orkiestra symfoniczna, w której skład wchodzą najpospoliciej instrumenty w obsadzie następującej: dwa flety i pikolo, dwa oboje i rożek angielski, dwa klarnety i klarnet basowy, dwa fagoty i jeden kontrafagot, cztery waltornie, dwie trąbki, trzy trombony, jedna tuba, instrumenty perkusyjne, nadewszystko jednak podstawa każdej orkiestry, instrumenty smyczkowe: 1-sze skrzypce i 2-gie skrzypce (po kilku, kilkunastu lub kilkudziesięciu grających), wiola, wiolonczela i kontrabas w obsadzie, zastosowanej do ilości skrzypiec, arfa (jedna dwie lub więcej), niekiedy fortepian i organy. Niektóre instrumenty mogą być podwajane, np. trąbki, waltornie, kotły i in. Początek swój ma orkiestra w bandach wędrujących skrzypków i flecistów, którzy już w wiekach średnich obchodzili wsie i miasta. Ilość rozmaitych instrumentów, znanych w XVI i XVII w. w bardzo licznych odmianach, została później zredukowana i już w drugiej połowie XVIII w. zasadniczo ustalona w składzie dzisiejszym. Słowo orkiestra pochodzi z Grecji; w starożytności jednak nie oznaczało tego co dzisiaj, lecz miejsce przeznaczone dla tzw. orchestyki czyli części tanecznej.

Orkiestra wojskowa, zespół instrumentów wyłącznie dętych, przeznaczony dla celów militarnych, do grania marszów, hymnów itp.

Orkiestrjon, nazwa instrumentu muzycznego, składającego się z różnych instrumentów dętych orkiestrowych. Gra przy nakręcaniu korbą.

Orkisz, ob. Triticum.

Orkisz Józef, lekarz, * 1796 we Lwowie, † 1878 w Rawie; 1824—32 profesor anatomji na uniwersytecie warszawskim; zostawił kilka poważnych prac z zakresu chorób zakaźnych; pracował nad ustaleniem polskiej terminologji lekarskiej.

Orkisza kometa, nieokresowa kometa, odkryta przez asystenta Obserwatorjum Krakowskiego, Lucjana Orkisza, w dniu 3 kwietnia 1925. Odkrycia dokonano na Stacji Astronomicznej Narodowego Instytutu Astronomicznego na szczycie Łysiny. Kometa w momencie odkrycia znajdowała się w gwiazdozbiorze Pegaza.

Orkney Islands, ob. Orkady.

Orla, herb polski: w polu srebrnem orzeł czerwony z gwiazdą sześciopromienną złotą zamiast głowy; w hełmie trzy pióra strusie.

Orla, 1) prawy dopływ Baryczy w woj. poznańskiem i na Śląsku, dług. 80 km.; 2) lewy dopływ Saali.

Orla głowa, herb polski: w polu złotem (niekiedy srebrnem lub czerwonem) orla głowa czarna; w hełmie trzy pióra strusie.

Orla Perć, ścieżka turystyczna, idąca szczytami Tatr polskich od Świnicy po Krzyżne.

Orlando Vittorio Emanuele, włoski mąż stanu, * 1860; 1893—1905 minister oświaty, 1907—09 i 1914—16 min. sprawiedliwości, 1917—19 premjer i min. spraw wewn.

Orlando furioso (włosk.), Orland szalony, tytuł epopei Ariosta.

Orlandus Lassus, ob. Lasso Orlando.

Orlanka, l. dopływ Narwi, dług. 59 km.

Orlean, franc. Orléans, łac. Aurelianum, stol. dep. Loiret (Francja środk.), nad rz. Loarą, dawna stol. prow. Orléanais, 69.000 mieszkańców; katedra, siedz. bisk.; wyroby wełniane, gorzelnictwo; sadownictwo; handel winem i zbożem; pamiętna obroną przeciw Anglikom i zwycięstwem Joanny d'Arc 1428—29.

Orléanais, do 1790 prow. Francji, obecnie część dep. Loiret, Loir-et-Cher i Eure-et-Loir.

Orléans, ob. Orlean.

Orléans (Isle d'), wyspa na rz. św. Wawrzyńca w Kanadzie wsch. (Am. Płn.), 181 km², 6.000 mieszk.

Orléansville, m. w dep. Algeru (Afryka płn.), na miejscu staroż. m. rzymskiego Castellum Tingitanum, 17.000 mieszk.; zabytki z czasów rzymskich i starochrześcijańskich.

Orleańska dziewica, ob. Dziewica Orleańska.

Orleański dom, nazwa czterech rodzin książęcych we Francji: 1) Filip, czwarty syn Filipa Walezjusza, od 1344 ks. Orleanu, † 1375 bezpotomnie; 2) Ludwik I (* 1372, † 1407, zamordowany w Paryżu), brat Karola VI, ks. Orl. od 1391; dał początek drugiemu domowi O.; Karol, syn poprz., ks. O., * 1391, † 1465. Ludwik II, syn poprz., król Francji (pod imieniem Ludwika XII) 1498—1515; 3) Jan Chrz. Gaston, brat Ludwika XIII, * 1608, † 1660, spiskował kilkakrotnie przeciw kard. Richelieu, brał udział we Frondzie; córką jego była M-lle de Montpensier; 4) czwarty dom orleański rozpoczął się od Filipa I, brata Ludwika XIV, * 1640, † 1701; synem jego był Filip II, * 1674, † 1723, żonaty z M-lle de Blois (c. Ludwika XIV i p. de Montespan), regent Francji w czasie małoletności Ludwika XV-go (1715—23), protektor nieudanych operacyj finansowych Law'a; prawnuk poprzedniego, Ludwik Filip Józef, * 1747, znany pod nazwą Filipa Egalité, głosował za skazaniem na śmierć Ludwika XVI; w okresie terroru ścięty 1793. Syn jego, Ludwik Filip (* 1773, † 1850), w 1830 król Francuzów, jako Ludwik Filip I; pozostawił 5 synów i 3 córki; najstarszy Ferdynand, * 1810, † 1842; syn poprzedn., Ludwik Filip, hr. Paryża, * 1838, † 1894; po śmierci hr. Chambord'a († 1883) głowa domu orleańskiego; stanowisko to objął syn L. F., Ludwik Filip, ks. orleański, * 1869; 1886 wyemigrował z Francji, † 1926. Obecnie głową domu orleańskiego jest młodszy brat poprzedniego, Jan ks. de Guise, * 1874.

Orley Barend (Bernaert) van, malarz flamandzki, * ok. 1495 w Brukseli, † 1542 tamże. Około 1518 nadworny malarz regentki Małgorzaty. Z dzieł: „Doktór Zelles" (1519, Bruksela), „Adoracja św. Trójcy" (1518, kośc. N. P. M. w Lubece), „Sąd ostateczny" (Antwerpja), kartony do tkanin i witraży: „Życie Abrahama" (Hampton Court), „Bitwa pod Pawją" (Neapol), „Polowanie Maksymiljana" (Paryż).

Orlica, ob. Pteridium.

Orlica lub Nereśl, pr. dopływ Narwi, długości 42 km.

Orlica (niem. Adler), rzeka w Czechosłowacji, dług. 90 km, l. dopływ Łaby, wypływa z Gór Orlickich, części Sudetów nad granicą

Czechosłowacji i Prus, z dwóch źródeł, zw. Orlica Dzika i Cicha.

Orlik, Aquila naevia, ptak z rodziny Falconidae; podrząd Accipitres, rząd Falconiformes. Upierzenie ciemno-brunatne; ogon wpoprzek wyraźnie pręgowany; skrzydła złożone sięgają do końca ogona; nogi długie, wysmukłe. Dług. 50—56 cm. Pospolity, na zimę odlatuje. Gatunek zbliżony — orlik grubodzioby, A. clanga; skrzydła złożone nie sięgają do końca ogona, niewyraźnie prążkowanego; upierzenie skoków białe od dołu. Dług. 62—66 cm. Dość pospolity; na zimę odlatuje.

Orlik Emil, malarz niemiecki, * 1870 w Pradze; studja w Monachjum; od 1905 profesor w Berlinie; główne dzieła: „Aus Japan", „Büchse der Pandora", „95 Köpfe" i in.

Orlik Filip, hetman kozacki, * 1672 na Litwie, † po 1733; początkowo pisarz konsystorza w Kijowie, ulubieniec Mazepy, został pisarzem generalnym wojska zaporoskiego; po śmierci Mazepy mianowany przez Karola XII hetmanem kozaków, po jego klęsce emigrował do Szwecji, wkońcu zamieszkał w Turcji; zostawił w rękopisie polsko-łacińsko-francuski „Diarjusz".

Orliński Bolesław, lotnik polski, * 1899; w czasie wojny światowej służył zrazu w armji rosyjskiej, potem w I korpusie W. Polskich; brał udział w zdobyciu Bobrujska i w bitwie pod Jasienią; w 1921 ukończył szkołę pilotów w Bydgoszczy; w 1926 odbył rekordowy lot Warszawa—Tokio—Warszawa, wraz z sierżantem Kubiakiem (27. VIII — 25. IX. 1926).

Orlová, ob. Orłowa.

Orłosęp, ob. Gypaëtus barbatus.

Orłow Aleksiej, * 1737, † 1808; własnoręcznie zamordował Piotra III; gen. admirał floty rosyjskiej, 1770 pobił flotę turecką pod Czesme.

Orłow Grigorij, brat poprz., faworyt Katarzyny II, * 1734, † 1783; brał udział w spisku przeciwko Piotrowi III; 1762 otrzymał tytuł hrabiowski.

Orłowa, czesk. Orlová, w. w pow. frysztackim na Śląsku Cieszyńskim (Czechosłowacja), 10.000 mieszk. (34% Polaków); kop. węgla; pryw. gimnazjum polskie.

Orłowicz Mieczysław, autor wielu przewodników po Polsce, * 1881; red. i twórca „Polskiej Bibljoteki Turystycznej".

Orłowo, osada nad zatoką Gdańską w pow. wejherowskim (woj. pomorskie), letnisko, kąpiele morskie.

Orłowski Aleksander, malarz polski, * 1777, † 1832 w Petersburgu. Za protekcją ks. Czartoryskiej kształcił się początkowo u Norblina. Posiadał ogromną łatwość w malowaniu i duże zacięcie do karykatury, czem sobie zjednał popularność w warszawskich kołach arystokratycznych, a następnie w Petersburgu. Przeważna ilość prac o charakterze rosyjskim pozostała w Petersburgu. Do popularnych dzieł Orłowskiego należą: „Kościuszko w więzieniu", „Cesarz Paweł odwiedza Kościuszkę", „Bitwa pod Maciejowicami" i wiele typów i głów charakterystycznych.

Orłowski Antoni, kompozytor polski, * 1811, † 1861; prof. konserwatorjum w Rouen. Pozostawił polonezy, utwory na skrzypce, fortepian i pieśni.

Orłowski Antoni, literat i satyryk, * 1869, † 1921; pod pseud. „Jastrzębca", potem „Krogulca", pisał poezje humorystyczne, satyryczne i in.; współredaktor „Muchy", 1902—03 wydawca tygodnika „Naokoło świata".

Orłowski Bolesław, romanista, * 1887, † 1921; studja we Lwowie i Paryżu; 1919 lektor, 1920 zast. prof. historji literatury francuskiej na Uniw. Poznańskim; prace: „Keus, seneszal Okrągłego Stołu, studjum estetyczno-porównawcze z literatury starofrancuskiej" (1919) i „Krytyka wartości kultury u Rousseau'a i przed Rousseau'em" (1921).

Orłowski Józef, budowniczy polski, * 1819 w Piotrkowie, † 1880 w Warszawie. Wykonał: kościół Św. Stanisława na Woli (1860, Warszawa), odbudowę ratusza w Warszawie po pożarze 1863 (1866) i in.

Orłowski Stanisław, lekarz, * 1868 w Lublinie, † 1923 w Warszawie; ordynator szpitala Jana Bożego; redaktor „Medycyny" i „Kroniki lekarskiej", 1915 jeden z organizatorów wydz. lekarskiego Uniw. Warszawskiego, docent neurologii na Uniwersytecie Warszawskim w niepodległej Polsce. Prace: „Syfilis rdzenia", „Choroby rdzenia i nerwów obwodowych" (podręcznik uniwersytecki).

Orłowski Witold Eugenjusz, lekarz polski, * 1874; 1903 docent, 1907 prof. nadzwyczajny, 1913 prof. zwyczajny w Kazaniu, 1918—1919 prof. uniwersytetu tomskiego, 1920—25 profesor w Krakowie, 1925 w Warszawie; szereg prac o charakterze doświadczalno-klinicznym, głównie z zakresu przemiany materji i przewodu pokarmowego.

Orłowski Władysław, lekarz polski, doktór medycyny, * 1835, † 1899; starszy ordynator szpitala Dzieciątka Jezus, prezes Warszawskiego Tow. Lek. Liczne prace specjalne.

Orłowski Zenon, lekarz, * 1871; prof. medycyny wewn. na Uniw. Wileńskim.

Orłowskij Boris, rzeźbiarz rosyjski, * 1792 † 1838; pomniki Kutuzowa, Barclaya de Tolly w Petersburgu, „Anioł" na kolumnie Aleksandrowskiej przed pałacem Zimowym (tamże), „Parys z jabłkiem", grupa „Satyr".

Ormesby, m. w hrabstwie York (Anglja), 14.600 mieszk.

Ormianie albo Armeńczycy, lud, zamieszkujący Armenję, Kurdystan, Iran i Zakaukaską Federacyjną Republikę Rad, pochodzenia indo-europejskiego, chrześcijański; tworzy odrębny kościół ormiańsko-gregorjański; w ojczyźnie rolnicy, na obczyźnie znani są jako zdolni kupcy; jest ich ok. 5 milj. głów Osobne odgałęzienie stanowią Ormianie polscy, osiedli za czasów dawnej Rzplitej Polskiej w płd.-wsch. województwach; zrośnięci zupełnie z kulturą polską, należą do kościoła ormiańsko-katolickiego i tworzą w niektórych pogranicznych z Polską dzielnicach (Bukowina, Besarabja) klasę polskich ziemian. Liczba ich ogólna dochodzi do paru tys.

Ormis Samuel, filozof i pedagog słowacki, * 1822, † 1875; reformatorskie projekty swoje w dziedzinie szkolnictwa, oparte na ideach Komenskiego, wyłożył w dziele „Vychovoveda" (Nauka o wychowaniu). Z prac filozoficznych: „Filozofické úvahy" (Studja filozoficzne). Napisał również kilka dramatów („Mataj", „Prawda").

Ormuz lub Hormuz, wyspa w cieśninie O., łączącej zatokę perską z m. Arabskiem, 33 km^2, 1.400 mieszk.; gł. osada O.

Ormuzd (staropersk. Auramazda, pan, mędrzec), najwyższy i jedyny bóg Zaratustry, duch dobry, stwórca i ojciec świata, archaniołów i aniołów, nieprzyjaciel zła, rozjemca w wielkim boju obu duchów (dobrego i złego). Jego wrogiem jest Aryman.

Ornament (łac. ornamentum, ozdoba), zdobina, każdy szczegół, nadany przedmiotowi dla upiększenia go i urozmaicenia nowym kształtem. Zależnie od epoki o. bywa linijny, geometryczny, barwny lub plastyczny, o motywach linearnych, roślinnych, zwierzęcych, ludzkich lub połączonych. O. znajduje się na najdawniejszych sprzętach i naczyniach człowieka przedhistorycznego, jako pierwszy objaw wrodzonego i istniejącego w duszy człowieka poczucia piękna. Równolegle z rozwojem sztuki i kultury ulega przemianom stylowym, ściśle wiążąc się pod względem technicznym z danemi gałęziami sztuki. Rola o. najwybitniej występuje w budownictwie; historję o. najłatwiej śledzić można w historji architektury.

Ornamentacja, sposób, w jaki dany przedmiot został upiększony zapomocą zdobin czyli ornamentów.

Ornamenty czyli ozdobniki, w muzyce znaczą się małemi nutkami i służą do ozdoby głównej melodji, mogą jednakże być wypisywane również i normalnemi nutami. W pierwszym przypadku jako nadliczbowe nie wchodzą w ścisłość rachunku taktowego, w drugim muszą razem z innemi nutami dawać ogólną liczbę nut, przez takt wymaganą. Niektóre noszą specjalną nazwę; do najpospolitszych należą: tryl krótki i długi, mordent, grupetto czyli obiegnik, przednutka itd.

Ornamentyka, ob. zdobnictwo.

Ornat (łac.), ubiór liturgiczny duchownego, złożony z dwóch części, przedniej i tylnej, złączonych na ramionach; często wyszywany złotem i drogiemi kamieniami.

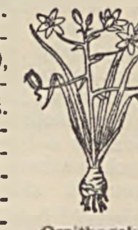
Orne, 1) rzeka w Normandji (Francja), uchodzi do kanału La Manche, dług. 158 km., żeglowna; 2) jeden z dep., tworzących Normandię (Francja zach.), 6.144 km^2, 275.000 mieszk.; rolnictwo, przemysł metalurgiczny, wyrób płótna, koronek i papeterji; stol. Alençon.

Orne grunta. Powierzchnia gruntów ornych w granicach Rzeczypospolitej Polskiej wynosi 18,300.000 ha, tzn. 48.6% ogólnego obszaru. W r. 1922/23 powierzchnia zasiewów wynosiła 83.5% ogólnej ilości ziemi ornej.

Orneta, niem. Wormditt, m. na Warmji (Prusy wsch.), rej. królewiecka, nad rz. Drwęcą, 6.000 mieszk.; zamek; młyny, fabr. tytuniu.

Ornithodorus moubata, kleszcz afrykański; rodzina Ixodidae, rząd Acarina, gromada Arachnoidea; przenosi zarazki afrykańskiego duru powrotnego, mianowicie krętki Duttona, Spirochaete duttoni.

Ornithogalum, śniedek, rodzaj roślin cebulkowych z rodziny Liliaceae (liljowate), właściwych Europie, Azji i Afryce. O. umbellatum, ś. baldaszkowaty (Rys.), O. nutans, ś. zwisły, O. Boucheanum, ś. Buchego — kwitną biało IV—V; zdziczałe po ogrodach, sadach i zaroślach. Liczne gatunki uprawiane jako ozdobne.

Ornithogalum umbellatum.

Ornithologia, ob. ornitologja.

Ornithomyia avicularia, ob. Hippoboscidae.

Ornithopus, seradela (ptaszyniec), rodzaj rocznych roślin zielnych z rodziny Papilionaceae (motylkowate), o liściach nieparzystopierzastych, strąkach poprzecznie członowatych, ułożeniem do ptasiej stopki podobnych, po dojrzeniu rozpadających się poprzecznie na jednonasienne rozłupki. O. sativus, s. pastewna (Rys.), łodyga 3—6 dm. wysok., kwiaty drobne, różowawe, strąk prawie prosty; kwitnie VI—IX. Pochodzi z Hiszpanji i płn.-zach. Afryki. Cenna roślina pastewna, szczególnie na suche piaszczyste gleby (koniczyna piasków). Dziko w Polsce O. perpusillus, s. drobna, o strąkach łukowato wygiętych. Piaszczyste lasy sosnowe, przydroża.

Ornithopus sativus.

Ornithorhynchus anatinus (paradoxus), dziobak, ssak z rodziny Ornithorhynchidae; podgromada Monotremata (stekowce). Ciało spłaszczone, dług. ok. 45 cm., okryte gęstą miękką szerścią. Oczy małe; uszu zewnętrznych brak. Szczęki, przeznaczone do grzebania w mule, przypominają kształtem dziób kaczy, mianowicie są wydłużone, płaskie, okryte zrogowaciałą skórą, u zwierząt dorosłych bezzębne, lecz opatrzone w płytki rogowe. Nogi krótkie, przystosowane do pływania i grzebania w ziemi, posiadają 5 palców, spiętych błoną pławną i zakończonych pazurami. Samce mają ostrogę na tylnych nogach. Ogon płaski, porosły szerścią, ok. 15 cm. dług. Dziobaki zamieszkują nory nad brzegami płynących i stojących wód Australji Południowej i Tasmanji. Samica składa jaja nie do worka lęgowego, jak kolczatka (Echidna), lecz bezpośrednio do gniazda. Młode po wylęgnięciu są niedorozwinięte i bardzo niedołężne.

Ornitologja, ornithologia, część zoologji, zajmująca się badaniem budowy i życia ptaków.

Ornityna α, δ, dwuaminowalerjanowy kwas, $CH_2NH_2 . (CH_2)_3 . CHNH_2 . COOH$, związek organiczny, aminokwas; tworzy się przy rozpadzie ciał białkowych

Oro, prow. płd.-zach. Ekwadoru (Am. Płd.), 32.600 mieszk.; stol. Machala.

Orobanchaceae, zarazowate, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Tubiflorae (rurkokwiatowe). Rośliny pozbawione chlorofilu, pasorzytujące na korzeniach innych. Ważniejszy rodzaj Orobanche.

Orobanche, zaraza, rodzaj roślin z rodziny Orobanchaceae (zarazowate). Niezielone pasorzyty o łuskowatych liściach, pasorzytujące na korzeniach ziół i bylin. O. ramosa, z. gałęzista, pasorzyt na konopiach i tytuniu; O. minor, z. drobnokwiatowa (Rys.: *a* kwiat, *b* kwiat w przekroju podłużnym, *c* owoc w przekroju poprzecznym), na motylkowych, zwłaszcza na koniczynie. O. lutea, z. czerwonawa — na lucernie.

Orobanche minor.

Oroczonowie, lud pierwotny w Azji wsch., w dorzeczu górnego Amuru, należący do rodziny burjacko-tunguskiej.

Orogeneza, poddział geologji, zajmujący się zagadnieniem powstawania gór.

Orografja, dział geografji fizycznej, zajmujący się badaniem i opisem gór.

Oromo, ob. Galla.

Orontes, 1) ob. Elwend; 2) ob. Nahr el Asi.

Oroshaza, w. w komitacie Bekes (Węgry wsch.), 24.000 mieszk.

Orosius Paulus, chrześcijański historyk rzymski w V w. po Chr.: jego dzieło „Historiarum adversus paganos libri VII", zwalczające poglądy pogańskie i stwierdzające poprawę doli ludzkiej przez chrześcijaństwo, cieszyło się wielkiem powodzeniem w średniowieczu.

Or-Ot, ob. Oppman Artur.

O'Rourke Edward ks., administrator apostolski w Gdańsku, * 1876 z rodziny irlandzko-polskiej; ukończył wydz. polit. w Rydze, potem studja teolog. we Fryburgu i Insbruku; 1908 prof. Seminarjum duch. w Petersburgu; 1911 proboszcz par. św. Stanisława tamże; 1917 wikarjusz jeneralny diecezji mińskiej; 1918 pierwszy biskup wskrzeszonej diecezji ryskiej, zrezygnował 1920; 1922 delegat apostolski w Gdańsku.

Orów, w. w pow. drohobyckim (woj. lwowskie); kop. nafty, 3 otwory wiertnicze.

Orpiszewski Ludwik, literat i publicysta, * 1805, † 1875; 1831 wyemigrował do Francji; od 1839 redaktor „Trzeciego Maja", od 1844 ajent dyplomat. Hotelu Lambert przy Watykanie, 1851 osiadł w Szwajcarji; ogłosił, oprócz słabych powieści, „Kilka wspomnień z 1830 i 1831", oraz szereg rozpraw publicystycznych w języku francuskim.

Orrente Pedro, malarz hiszpański, * ok. 1570, † 1644; z dzieł: „Pokłon pasterzy" (Prado, Madryt), „Rodzina Abrahama" (tamże), „Jezus, ukazujący się Magdalenie" (tamże).

Orselja (łac. orchilla), barwnik czerwonawy lub fioletowy, używany do farbowania wełny i jedwabiu, otrzymywany z różnych porostów, rosnących na wybrzeżach morza Śródziemnego, oceanów Atlantyckiego i Spokojnego.

Orsini, rzymski ród szlachecki, który odgrywał wielką rolę w dziejach papiestwa i Rzymu od XII w.

Orsini Felice, rewolucjonista włoski, * 1819; 1858 dokonał zamachu na Napoleona III i tegoż roku stracony. Pozostawił pamiętniki, pisane w więzieniu.

Orsk, m. pow. gub. orenburskiej w rep. Kirgiskiej (Rosja wsch.), nad rz. Uralem, 20.000 mieszk.

Orsova, m-ko w Rumunji, na l. brzegu Dunaju, 4.600 mieszk.; ważna stacja żeglugi na Dunaju, powyżej Wrót Żelaznych.

Örsted Hans Christian, fizyk duński, * 1777, † 1851. Z odkryć jego głównem jest wykazanie dynamicznego działania prądu elektrycznego na magnes (1820).

Orsza, m. pow. nad Dnieprem w gub. homelskiej (Rosja zach.), 13.000 mieszk.; pamiętna kilkukrotnemi zwycięstwami wojsk polskich nad Moskwą w XV i XVI w.

Orsza H., pseudonim Radlińskiej Heleny.

Orszagh Paweł (Hviezdoslav), jeden z największych poetów słowackich, * 1849, † 1921; pisał poezje i dramaty pod wpływem Vrchlickego; z utworów „Prvosienky", „Zpomienky", „Sonety", „Na obnôcke", „Agar", „Kain". Przekłady z Szekspira, Mickiewicza, Puszkina i in.

Ort (staroniem. Ort, czwarta część), dawna moneta w Polsce; za Zygmunta III szło ich 5, potem 8 na talar.

Ortelius Abraham, kartograf niderlandzki, * 1527 w Antwerpji, † 1598 tamże; wydał w 1570 pierwszy atlas nowożytny „Theatrum orbis terrarum", sztychowany przez Fr. Hoogenbergha.

Ortelsburg, ob. Szczytno.

Orth Jan, ob. Jan Nepomucen Salwator.

Orthoceras, głowonóg kopalny, należący do łodzikowatych (Nautiloidea), ma skorupę wydłużoną, czem się różni od innych łodzikowatych, których muszla jest zaokrąglona. Żył od kambru do triasu, w sylurze występował najobficiej.

Orthoceras Neptuneum.

Orthopnoë (greck.), duszność, występująca u chorych sercowych i zmuszająca ich do szukania rękami jakiegoś punktu oparcia, względnie do siadania na łóżku, celem łatwiejszego oddychania. Napady o. zdarzają się przeważnie w nocy.

Orthoptera, prostoskrzydłe właściwe, nazwa rzędu owadów z zespołu rzędów Orthopteroidea. Części gębowe gryzące; skrzydła pierwszej pary wydłużone, wąskie, twardsze od tylnych; skrzydła drugiej pary szerokie, błonkowate, składające się wachlarzowato. Tylne nogi skoczne. Posiadają narządy dźwiękowe. Przeobrażenie epimorficzne. Dzielą się na podrzędy: Locustoidea z rodzinami Locustidae (pasikonikowate) i Gryllidae (świerszczowate), oraz Acrydiodea z rodzinami Tettigidae (skakuny) i Acrydiidae (szarańczowate). Z bardziej znanych przedstawicieli s., należą tu: Locusta viridissima, pasikonik zielony; Decticus verrucivorus, tatczyn; Gryllotalpa gryllotalpa, turkuć podjadek; Gryllus campestris, świerszcz polny; Acheta domestica, świerszcz domowy; Tettix subulata, skakun szydłowaty; Pachytilus migratorius, szarańcza wędrowna; Oedipoda coerulescens, trajkotka błękitna. Umieszczana dawniej wśród prostoskrzydłych, łątka, Agrion, żyjąca wpobliżu wody na sitowiu i trzcinach, obecnie jest zaliczana do grupy Amphibiotica.

Orthopteroidea, prostoskrzydłe; nazwa zbiorowa obszernego zespołu rzędów owadów z podgromady Holomerentoma (pełnoczłonowce). Uzbrojenie gębowe typu gryzącego; dwie pary niejednakowych skrzydeł. Larwy pierwotne; przeobrażenie epimorficzne. Obejmują rzędy: Orthoptera (prostoskrzydłe właściwe), Locustida, Phasmodea (straszykowate), Dermaptera (skorkowate), Thysanoptera (przylżeńce), Oothecaria (chełmce), Corrodentia (gryzki) i Embidaria (nogoprzędki).

Ortigueira (Santa Marta de), port i m. okręg. w prow. Coruña (Hiszpanja płn.-zach.), 18.400 mieszk.

Ortiz Pablo, rzeźbiarz hiszpański z końca XV w.; wykonał słynne grobowce Alvaro de Luna i Don Juan'a Pimentel'a w katedrze w Toledo.

Ortler, grupa górska w Alpach Retyckich w Tyrolu, 3.900 m. wys.; do 1918 należała do Austrji, obecnie do Włoch.

Ortlieb, kronikarz benedyktyn z klasztoru Zwifalten w Szwabji; napisał kronikę swego klasztoru i do niej, przy księdze II-ej, dołączył opis swej podróży do Polski (przedruk w t. II „Monumenta Poloniae hist.").

Ortochromatyczna klisza, klisza jednakowo czuła na różne barwy; daje obrazy o światłocieniach, odpowiadających dokładnie rzeczywistości.

Ortodiagrafja, metoda sporządzania ortodiagramy (ob.).

Ortodiagrama (greck.), rysunek, określający wielkość serca człowieka żywego, prześwietlonego promieniami Roentgena.

Ortodoksja (greck.), prawowierność, zgodność wiary z formułami symbolicznemi i nauką kościoła. Przeciwieństwem o. jest heterodoksja lub herezja. Kościół grecko-wschodni w Rosji nazywa się ortodoksyjnym, prawowiernym czyli prawosławnym.

Ortofonja (greck. orthós, prosty, prawidłowy, i foné, brzmienie), nauka o prawidłowem wymawianiu słów danego języka.

Ortoform, ester metylowy paraamidometaoksybenzoesowego kwasu $OHNH_2.C_6H_3.CO_2CH_3$, związek organiczny; ciało krystaliczne o temp. topn. 121°; w wodzie rozpuszcza się trudno; środek, zastępujący kokainę, stosowany do znieczulania miejscowego (najczęściej jako maść).

Ortofosforan wapniowy, ob. fosforyty.

Ortognatyzm (greck.), nieznaczny rozwój części twarzowej czaszki (cranium viscerale), cecha charakterystyczna rasy kaukaskiej. Przeciwstawieniem o. jest prognatyzm.

Ortognejsy, ob. gnejs.

Ortogonalny, prostokątny.

Ortografja (greck.), pisownia, sztuka poprawnego pisania.

Ortoklaz, minerał, jeden ze skaleni potasowych, $K_2Al_2Si_6O_{16}$, jednoskośny. Kryształy pryzmatyczne, w skałach ziarna. Doskonała łupliwość w dwóch kierunkach wzajemnie prostopadłych. Twardość 6, ciężar właściwy 2,55. Mętny, biały, różowawy lub czerwonawy od drobniutkich wrostków. Istotna część składowa granitów, sjenitów, sjenitów eleolitowych. W szczelinach i próżniach tych skał piękne kryształy. W niektórych przypadkach osobniki tak wielkie, że w Finlandji w jednym założono kamieniołom. Odmianę tego samego minerału, zupełnie bezbarwną i przeźroczystą, o pięknym szklistym połysku ścian, występującą w żyłach kruszcowych i w szczelinach łupków krystalicznych, nasyconych adularem i szkliście połyskującą, wykrystalizowaną w lawach, nazywamy sanidynem. W wielu razach kryształy ortoklazu są przerosłe regularnie cienkiemi płytkami albitu, skalenia sodowego, $Na_2Al_2Si_6O_{16}$; takie regularne zrosty nazywają się pertytem albo mikropertytem, jeżeli blaszki albitu są mikroskopijne. W wielu skałach i żyłach skalnych ortoklaz zrasta się regularnie z kwarcem. Na odłamie osobniki kwarcu w masie ortoklazu podobne są na pierwszy rzut oka do pisma hebrajskiego, stąd zrosty te nazywano kamieniem żydowskim, albo granitem napisowym. Naukową nazwą tych zrostów jest pegmatyt ortoklazowo-kwarcowy. Z żył mineralnych i ze skał o wielkich osobnikach, czysty ortoklaz wybierają do fabrykacji porcelany ako konieczny dodatek do glinki porcelanowej

Ortolan, ob. Emberiza (hortulana).

Ortolan Joseph Louis, prawnik francuski, * 1802, † 1873; prof. prawa karnego w Sorbonie paryskiej; ogłosił: „Explications historiques des institutes de Justinien" (3 t., 1827), „Histoire de la législation romaine" (1828), „Eléments du droit pénal" i in.

Ortona, m. portowe w prow. Chieti (Włochy), nad Adrjatykiem, 16.000 mieszk..

Ortooksycynamonowy kwas, ob. kumarowy kwas.

Ortopedja, dział chirurgji, zajmujący się leczeniem zniekształceń (skrzywień kręgosłupa, kończyn, bioder); polega na prostowaniu kości, przecinaniu i wyciąganiu ścięgien, zakładaniu odpowiednich bandaży itd.

Ortoskopowy układ soczewek. Obrazy przedmiotów, wywoływane przez soczewki, nacechowane są różnemi wadami (aberacja

chromatyczna, aberacja sferyczna, astygmatyzm i in.), z których jedną jest krzywizna obrazów, polegająca na tem, że obrazem płaszczyzny nie jest płaszczyzna, ale powierzchnia krzywa. Układ soczewek, znoszący tę wadę, nazywa się o r t o s k o p o w y m.

Ortospana, ob. K a b u l.

Ortostatyczny białkomocz, nazwa, wprowadzona przez pedjatrę niemieckiego H e u b n e r a (* 1843, † 1912): występowanie białkomoczu u niektórych osób przy długotrwałem znajdowaniu się w położeniu pionowem (stanie w pozycji wyprostowanej, klęczenie, chodzenie). Białkomocz o. zdarza się najczęściej u dzieci i młodzieży w wieku szkolnym, szczególnie u osobników z nadmiernem uwypukleniem ku przodowi (l o r d o s i s) lędźwiowej części kręgosłupa.

Ortwin O s t a p, współczesny krytyk literacki, komentator pism Wyspiańskiego i Brzozowskiego, tłumacz Weiningera; studja w „Krytyce", „Nowym Przeglądzie literatury i sztuki", „Przeglądzie Warszawskim" i in.

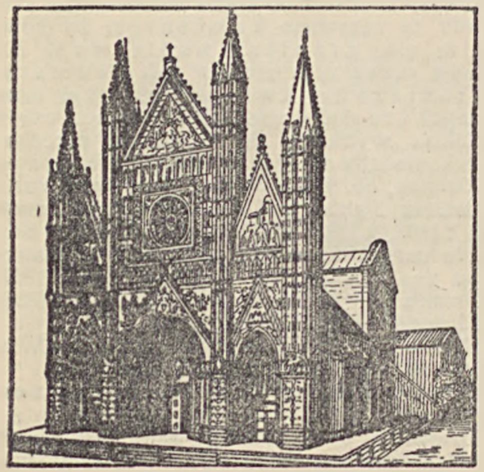
Ortyle (niem. Urbheil), porady prawne sądów wyższych prawa niemieckiego, udzielane sądom niższym w dawnej Polsce.

Ortyt, minerał jednoskośny, krzemian licznych pierwiastków, $Al(OH)Ca_2$ (Al, Fe, Ce, Er, Di, La, Y). $(SiO_4)_3$; twardość 5,5—6, ciężar właściwy 3,3—3,8. O. jest źródłem toru i ziem rzadkich (cerytowych).

Oruba (Aruba, Aroeba), wyspa w grupie Wysp pod Wiatrem, na płn. od Wenezueli (Indje zach.-holend.), 165 km², 9.600 mieszk.; hodowla bydła, rybołówstwo; kopalnie soli, fosfatu, złota, srebra; stol. Oranjestad.

Orunia, niem. Ohra, przedmieście Gdańska, 12.500 mieszk.; warzywnictwo.

Oruro, stol. prow. O. w Boliwji (Am. Płd.), 22.600 mieszk.; prow. O., 49.153 km², 141.000 mieszk.

Katedra w Orvieto.

Orust, wyspa na zach. wybrzeżu Szwecji w okręgu (län) Göteborg i Bohus, 336 km², 21.000 mieszk.

Orvieto, m. w prow. Perugja (Włochy) nad rz. Paglia, 19.200 mieszk.; katedra gotycka, rozpoczęta 1290, dokończona w XVI w.

Orycteropus capensis, m r ó w n i k k a p s k i lub p r o s i ę z i e m n e, ssak z rodziny O r y c t e r o p o d i d a e; podrząd T u b u l i d e n t a t a, rząd N o m a r t h r a, podgromada M o n o d e l p h i a. Ciało krępe, ok. 120 cm. dług.; pysk wydłużony; uzębienie heterodontyczne; zęby trzonowe walcowate, bezkorzeniowe i pozbawione emalji, składające się z dentinowych rurek, spojonych cementem. U zwierząt dorosłych liczba zębów ulega redukcji. Język płaski, długi, wysuwalny. Nogi mocne; przednie 4-o, tylne 5-o palcowe, z silnemi płaskiemi pazurami, przystosowanemi do grzebania w ziemi. Owłosienie skąpe, szerść krótka, szczeciniasta. Ogon ok. 85 cm. dług. Grzebie nory, w których spędza dzień; żeruje nocą, żywiąc się termitami i mrówkami. Zamieszkuje płd. i śr. Afrykę. Mięso jadalne, ma przypominać w smaku wieprzowe. Skóra używa się na różne wyroby.

Oryctolagus cuniculus, ob. L e p o r i d a e.

Oryginalny, 1) autentyczny, pochodzący ze źródła; 2) swoisty, wyróżniający się pomysłowością, pozbawiony szablonowości.

Oryginał, 1) przedmiot autentyczny, pochodzący ze źródła, np. oryginał Rubensa, utwór, wykonany przez samego Rubensa, w przeciwieństwie do naśladownictwa lub falsyfikatu; 2) człowiek oryginalny, którego postępki i poglądy odbiegają od przeciętnej normy.

Oryl, 1) człowiek, zajmujący się obróbką drzewa i spławianiem go rzekami; 2) taniec ludowy, rodzaj polki, zwany też flisakiem, jesiotrem lub włóczkiem (kieleckie).

Oryng T a d e u s z, fizyko-chemik, * 1884 w Warszawie; studja w Krakowie, Lipsku i Heidelbergu; rozprawy o adsorpcji węgla, o adsorpcji negatywnej, o związkach adsorpcyjnych, o adsorpcji gleby, o związkach białka z solami obojętnemi, o fizykalnej definicji barw kolorowych i in.

Oryza, r y ż, rodzaj traw (Gramineae), właściwych okolicom zwrotnikowym Azji, Afryki i Australji. O. s a t i v a, r. zwyczajny, pochodzi z Hindostanu, gdzie był od wieków najważniejszem zbożem. Obecnie w licznych odmianach powszechnie uprawiany w okolicach gorących Azji (głównie: Indje Wschodnie, Chiny, Japonja, Jawa), Ameryki (Stan Karolina, płd. Brazylja), a także w płd. Europie (płd. Hiszpanja, płn. Włochy), Afryce; po pszenicy i sorgu jest trzeciem ze zbóż, najważniejszych dla człowieka. Dojrzewa w ciągu 4-ch miesięcy i w podzwrotnikowych okolicach daje rocznie 2 plony. Wymaga gleby nawadnianej, żeby od wysiania do zakwitnięcia stał pod wodą, wskutek czego okolice takie są malaryczne; z tego powodu w Europie i Afryce uprawa r. jest ograniczona. Po sprzęcie ziarna i młócce ziarno obłuskuje się z plewek, następnie łuszczy się (szlifuje) ze skórki i zarodka. R. jest pokarmem łatwo strawnym, wskutek jednak oszlifowania mało pożywnym, pozbawionym witamin, to też przy jednostronnem karmieniu się nim, ludzie zapa-

dają na chorobę zw. beri-beri. Z ryżu Japończycy wyrabiają rodzaj piwa „sake", Hindusi wyrabiają z niego wódkę. Mąka ryżowa używana jest do wyrobu lepszych gatunków pudru.

Orz, l. dopływ Narwi, dług. 52 km.

Orzech, ob. n u x i o w o c.

Orzech laskowy, ob. C o r y l u s a v e l l a n a.

Orzech włoski, ob. J u g l a n s r e g i a.

Orzechowicz B o l e s ł a w, właściciel Kalnikowa pod Przemyślem, * 1847; doktór honorowy Uniwersytetu Lwowskiego 1923, twórca licznych zapisów na rzecz Towarzystwa Naukowego we Lwowie; w 1914 przeznaczył znaczną sumę na utrwalenie bytu tej instytucji, zapis ten uzupełnił 1916—1923 nowemi krociowemi legatami; w 1926 pomnożył swą fundację kwotą 24.000 dolarów i akcjami wartości 14.000 zł. Bogate swe zbiory muzealne przekazał 1919 Muzeum Narodowemu im. kr. Jana III we Lwowie. † 1927.

Orzechowski K a z i m i e r z, lekarz, * 1878 w Przemyślu; studja we Lwowie; 1910 docent, 1918 profesor nadzwyczajny we Lwowie, od 1920 profesor zwyczajny neurologii Uniwersytetu Warszawskiego. Redaktor „Neurologji Polskiej" od 1923; liczne prace w językach: polskim, niemieckim i francuskim; cykl prac o chorobach mięśniowych, prace o objawach pozapiramidowych i inne.

Orzechowski S t a n i s ł a w, kanonik przemyski, polemista wyznaniowy, * 1513, † 1566; kształcił się zagranicą. Po powrocie do kraju wyświęcony wbrew swej woli na księdza, otrzymał plebanję w Żurawicy w 1543; zdobył sławę pismami: „Turcyki" i „Fidelis subditus"; w 1547 pozwany na sąd biskupi za utwory przeciw celibatowi i w obronie wiary greckiej; w 1550 na sejmiku wystąpił w obronie małżeństwa księży i oświadczył, że sam się żeni; zagrożony przez biskupa Dziaduskiego infamją, banicją i konfiskatą, sprawę swą wytoczył na sejm 1550; w 1551 ożenił się z Magdaleną Chełmską; wyklęty jako heretyk, wytoczył znów sprawę na sejm 1552; klątwę zawieszono i dano mu warunkowe rozgrzeszenie, w 1561 uznano go za prawowiernego.

Orzechowski - Oksza T a d e u s z, działacz polityczny na emigracji, * 1837, † 1902 w Zurychu; studja lekarskie na uniw. kijowskim; 1863 kierownik misji dyplomatycznej polskiej w Konstantynopolu, czynny potem w służbie tureckiej i francuskiej; napisał "Histoire de la Turquie".

Orzechówka, ob. N u c i f r a g a c a r y o c a t a c t e s.

Orzechy galasowe, ob. g a l a s y.

Orzeczenie logiczne sądu, pojęcie (terminus) w sądzie, w którem przypisujemy jakąś cechę lub jej odmawiamy przedmiotowi, wyrażonemu w podmiocie logicznym sądu. Np. w sądzie: „Warszawa jest stolicą Rzeczypospolitej Polskiej", pojęcie „stolica Rzeczypospolitej Polskiej" jest orzeczeniem.

Orzeczenie sądowe, ob. w y r o k s ą d o w y.

Orzecznictwo, sposób wyrokowania sądu w pewnych sprawach; praktyka sądowa. Szczególne znaczenie posiada orzecznictwo najwyższej instancji sądowej lub sądowo-administracyjnej, albowiem wyroki tych sądów, poza rozstrzyganiem konkretnych spraw, stanowią wykładnię prawa i w ten sposób przyczyniają się do ujednostajnienia orzeczeń niższych instancyj. Wyroki Sądu Najwyższego i Najwyższego Trybunału Administracyjnego są ogłaszane w specjalnych wydawnictwach i zbiorach.

Orzegów, w. i osada przemysłowa w pow. świętochłowickim (woj. śląskie), 7.600 mieszk.; kop. węgla, huty cynkowe.

Orzelska A n n a, córka naturalna Augusta II i Henryki Duval, * 1707, † 1769. Otrzymała od króla „Pałac Błękitny" w Warszawie.

Orzelski J a n, pamiętnikarz, * 1551, † 1612; uczestnik wypraw Batorego, kasztelan rogoziński; zostawił pamiętnik familijny pt.: „Annales domus Orzelsciae", wydany 1854 przez T. Działyńskiego.

Orzelski Ś w i ę t o s ł a w, polityk i pamiętnikarz, brat poprz., * 1549, † ok. 1598, sędzia ziemski kaliski, poseł na sejmy, gorliwy ewangelik, przewodniczący na zjeździe różnowierców w Toruniu 1595; pozostawił spisane po łacinie dzieje bezkrólewia w Polsce z lat 1572—76 (wyd. w przekładzie polskim w 3-ch t. 1856, i w tekście łac. 1917).

Orzeł, A q u i l a, rodzaj ptaków z rodziny F a l c o n i d a e; podrząd A c c i p i t r e s, rząd F a l c o n i f o r m e s. Należą tu: A. c h r y s a ë t o s, o r z e ł p r z e d n i; dług. ciała ok. 80—85 cm.; wierzch głowy i grzbiet rdzawy, ogon biały z ciemno-brunatną pręgą na końcu, poza tem upierzenie ciemno-brunatne z wyjątkiem białawych piór na nogach. Zamieszkuje Europę, Afrykę płn., Azję środk. i płn. oraz Amerykę Płn. W Polsce w zimie dość częsty. A. m e l a n a ë t u s, o. c e s a r s k i; długość ciała ok. 70—75 cm., upierzenie ciemno-brunatne, barkówki białe, ogon popielaty, brunatno-pręgowany z brunatnym pasem na końcu. Zamieszkuje Europę płd.-wsch., Azję środkową i płd.-zach. W zimie spotyka się w Indjach i w Abisynji. W Polsce bardzo rzadki i przypadkowy. Liczne inne gatunki: A. n a e v i a, o r l i k; A. c l a n g a, o r l i k g r u b o d z i o b y; A. o r i e n t a l i s, o r l i k s t e p o w y; A. r a p a x; A. a u d a x (Australja).

Orzeł bielik, ptak z rodziny F a l c o n i d a e; podrząd A c c i p i t r e s, rząd F a l c o n i f o r m e s. Dług. ciała ok. 100 cm. Upierzenie brunatne; głowa płowo-biaława; ogon szeroki, klinowaty, biały; dziób mocny, wysoki, na końcu hakowato zgięty, żółty (u młodych osobników czarny). Woskówka i nogi żółte; pazury czarne. Zamieszkuje całą strefę palearktyczną. W Polsce miejscami pospolity, np. na wybrzeżu Bałtyckiem.

Orzeł i Antinous, gwiazdozbiór, główna gwiazda α = Altair (odległość od ziemi 16 lat świetlnych), 1-ej wielkości; liczne gwiazdy podwójne.

„Orzeł Polski", pierwsze ludowe pismo polskie w Stanach Zjedn. Am. Płn. Wychodziło 1870—72 w Waszyngtonie w stanie Missuri.

Orzesze, w. i osada przemysłowa w pow. pszczyńskim (woj. śląskie), 3.200 mieszk.

Orzeszkowa Eliza z Pawłowskich, powieściopisarka *1842 w Milkowszczyźnie pod Grodnem, † 1910 w Grodnie; nauki na pensji Sakramentek w Warszawie; 1858 zaślubiła Piotra O. i osiadła w majątku Ludwinowie na Polesiu. 1864 powróciła do Milkowszczyzny, po paru latach osiadła w Grodnie; pierwszy utwór: „Obrazek z lat głodowych", drukowany był w Tyg. Illustrowanym" (1866); napisała szereg powieści i nowel: „Pamiętnik Wacławy" (1871), „Pan Graba" (3 t., 1872), „Na dnie sumienia" (2 t., 1873), „Marta" (1873), „Eli Makower" (2 t. 1875), „Rodzina Brochwiczów" (1876), „Meir Ezofowicz" (1878), „Widma" (1881), „Pokochło się i dam nogę", utwór sceniczny (1881), „Mirtala" (1886), „Niziny" (1886), „Dziurdziowie" (1888), „Nad Niemnem" (3 t., 1889), „Cham" (1889), „Z różnych sfer" (2 t., 1880), „W zimowy wieczór" (1888), „Bene nati" (1891), „Dwa bieguny" (1892), „Australczyk" (1895), „Pieśń przerwana" (1896), „Argonauci" (1899), „Anastazja" (1903), „Gloria victis" (1910) i in.; rozprawy: „Kilka słów o kobietach" (1873), „O żydach i kwestji żydowskiej" (1882); wyd. zbiorowe „Pism" w 47 t. (1884—89).

Orzesznica, ob. Muscardinus avellanarius.

Orzędka, ob. Neslea.

Orzyc, pr. dopływ Narwi, dług. 136 km.

Orzysz, niem. Arys, m. w pow. jańsborskim w Prusach wsch., nad jez. O., 2.500 mieszk.

Os, 1) Jan van, malarz niderlandzki, *1744, † 1808; malował głównie owoce i kwiaty; 2) Pieter Gerardus, syn poprzedn., *1776, † 1839; malarz zwierząt; 3) Georg Jakob Johannes, brat poprzedn., *1782, † 1861; malarz kwiatów.

Os, symbol chemiczny pierwiastka osmu.

Os (łac.), kość.

Os coxae, ob. miednicowa kość.

Os ischii, ob. kulszowa kość.

Os lacrimale, ob. łzowa kość.

Os nasale, ob. nosowa kość.

Os occipitale, ob. potylica.

Os parietale, ob. ciemieniowa kość.

Os penis, ob. penis.

Os priapi, ob. penis.

Os pubis, kość łonowa; kość ograniczająca od góry i środka otwór zasłoniony (foramen obturatum) w dolnej części miednicy (pelvis), złożona z gałęzi górnej (ramus superior ossis pubis), zespolonej z przednim brzegiem kości biodrowej (os ilium) i gałęzi dolnej (ramus inferior o. p.), połączonej z kością kulszową (os ischii). Kości łonowe, wchodzące w skład obręczy biodrowej każdej strony, łączą się ze sobą za pośrednictwem włóknistej chrząstki (fibrocartilago interpubica), tworząc spojenie łonowe (symphysis ossium pubis).

Os sacrum, ob. krzyżowa kość.

Osa, pr. dopływ Wisły dolnej, dług. 120 km.

Osa, ob. Vespidae.

Osada Stanisław, literat i dziennikarz polsko-amerykański; zrazu pracował jako robotnik, potem wziął się do dziennikarstwa; redagował kolejno „Dziennik Milwaucki", „Dziennik Narodowy", „Dziennik Związkowy". „Gazetę Polską" w Chicago; napisał „Historję Związku Polskiego w Am. Płn.".

Osada (łoże), w puszkarstwie część drewniana strzelby z odpowiedniemi wycięciami, w którą wpuszczony jest zamek i inne części metalowe.

Osada, załoga statku.

Osadnictwo lub kolonizacja, osiedlanie się ludności na mało zaludnionych obszarach, np. na stepach i w puszczach; o. wewnętrzne, gdy proces ten odbywa się w kraju kolonizatorów, zewnętrzne, gdy odbywa się poza granicami kraju. O. jest wywoływane przeludnieniem kraju i warunkami ekonomicznemi (poszukiwaniem łatwiejszego bytu). O. zewnętrzne odbywa się zarówno w krajach sąsiednich, mniej zaludnionych, jak i w obszarach odległych, np. zamorskich; może doprowadzić do powstania kolonij państwowych lub narodowych. Kolonizacja krajów sąsiednich prowadzi niekiedy do rozszerzenia granic, a w każdym razie wpływów politycznych, ekonomicznych i kulturalnych danego narodu.

Osadnictwo na prawie niemieckiem w dawnej Polsce. Ustrój nowopowstających miast w dawnej Polsce (XIII i XIV w.) wzorował się na miastach niemieckich. W przeważnej ilości wypadków za wzór taki służył Magdeburg. Dla jednych miast był to wzór bezpośredni, natomiast inne miasta polskie zapożyczały prawo ze Środy na Śląsku lub Chełmna w Prusach. Te dwa ostatnie miasta zorganizowane były również według typu Magdeburga, gdyż prawo swoje wzięły z Halli, a Halla znów wzorowała się na Magdeburgu. W zależności od tego, skąd zaczerpnięto zasady, na których opierano ustrój miast, określano prawo, którem się dane miasto rządziło, mianem prawa magdeburskiego, chełmińskiego lub średzkiego.

Osady, wszelkie skały, powstałe przez osadzanie się materjału, dostarczonego przez wietrzenie skał litych i nagromadzenie produktów wietrzenia przez lodowce, rzeki, ablację (zmywanie przez opady) i wiatry, a także przez osadzanie się materji, dostarczanej przez świat żyjący. Dzielimy je na: mechaniczne, organiczne i chemiczne; mają budowę warstwową (prócz chemicznych).

Osady rolne, zakłady poprawcze dla przestępców małoletnich, zastępujące więzienia i kształcące swoich wychowańców. W Polsce istnieją: od 1876 w Studzieńcu dla chłopców i od 1890 w Puszczy Marjańskiej dla dziewcząt.

Osadzka, zbiórka załogi na statku, w celu podjęcia wspólnej pracy lub odbycia ćwiczeń.

Osagowie, plemię indyjskie, należące do szczepu Siuksów, zamieszkałe w stanie Oklahoma, ok. 1.700 głów.

Osaka, m. port. na płd. wyspy Hondo (Japonja), nad zatoką O., 1,253.000 mieszk.; słynne świątynie; ważny port, ośrodek handlowy i przemysłowy, siedziba w. przedsiębiorstw bankowych i kupieckich; wywóz ryżu, bawełny i jedwabiu.

O sancta simplicitas! (łac.), o święta naiwności! Słowa przypisywane Husowi na widok chłopa, dorzucającego polano do płonącego stosu, na którym palono Husa.

Osazony, związki organiczne, tak naz. związki cukrów z fenylohydrazyną $C_6H_5NH.NH_2$. W rozczynie rozcieńczonego kwasu octowego cukry z fenylohydrazyną tworzą żółtawe osady krystaliczne, które, posiadając charakterystyczną temperaturę topnienia, służą do wyodrębniania poszczególnych rodzajów cukru.

Osborne House, ob. Cowes.

Oschatz, m. w Saksonji, nad rz. Döllnitz, 10.000 mieszk.; ratusz z XVI w.

Oschersleben, m. pow. w rejencji magdeburskiej (Prusy), nad rz. Bode, 12.000 mieszk.; fabryki narzędzi rolniczych.

Osculum fraternitatis (łac.), pocałunek braterstwa.

Osculum pacis (łac.), pocałunek pokoju.

Oscylacja, wahanie, ob. wahadło.

Oscylator, przyrząd do wytwarzania fal elektromagnetycznych. Ob. telegraf i telefon bez drutu.

Oscylograf, przyrząd, służący do uwidocznienia wahań przemiennego prądu elektrycznego.

Osel, ob. Ozylja.

Oseledec, ob. Pelecus cultratus.

Osełka, 1) kamień piaskowy drobnoziarnisty, do czyszczenia lub ostrzenia metali, szczególnie żelaza; 2) w złotnictwie kamień probierczy; 3) w ludowym języku owalny kawałek ugniecionego masła lub sera.

Osep, termin dla oznaczenia podatku, pobieranego w zbożu w Polsce przedrozbiorowej.

Öser Adam Friedrich, malarz, sztycharz i rzeźbiarz niemiecki, *1717, † 1799; od 1764 dyrektor Ak. Szt. Piękn. w Lipsku; z dzieł: posąg ks. Augusta III (Lipsk), obrazy w Nikolaikirche (tamże) i miejskiem Muzeum (tamże).

Osesek, ob. niemowlę.

Oset, ob. Carduus.

Osetyńcy lub Osetowie, lud na Kaukazie, przeważnie na obszarze władykaukaskim i nad Kubaniem, zaliczany do grupy irańskiej; rozpadają się na 4 szczepy: 1) Tagaurowie i pokrewni im Tualowie, 2) Kurtalinowie, 3) Alagirzy, 4) Digorzy; według spisu z 1897 było ich na Kaukazie 171.716 głów, obecnie 225.000.

Osęk, herb polski: w polu czerwonem osęk srebrny prosto ostrzem do góry; nad hełmem w koronie szlacheckiej trzy pióra strusie.

Oshkosh, m. w stanie Wisconsin (St. Zjedn. Am. Płn.), nad jez. Winnebago, 33.000 mieszk. (500 Polaków); handel drzewem.

Osiander Andreas, właściwie Hosemann, teolog protestancki, *1498, † 1552; pierwszy kaznodzieja ewangelicki w Norymberdze, potem prof. teologji w Królewcu; założyciel sekty „Osiandrystów", potępionej po jego zgonie przez kościół protestancki.

Osiczyna, ob. Populus.

Osie krystalograficzne, krawędzie kryształu, względem których oznaczamy nachylenie wszystkich ścian każdego kryształu. Osie przystawania czyli osie symetryczności, proste, około których kryształ obracany przystaje sam do siebie co pewną ilość stopni; istnieją osie przystawania sześciokrotnego (kryszał przystaje sam do siebie co 60°), czterokrotnego (co 90°), trzykrotnego (co 120°) i dwukrotnego (co 180°).

Osiecki Stanisław, działacz polityczny, *1875; członek stronnictwa „Piast", wicemarszałek Sejmu Ustawodawczego, a od 1922 Sejmu, w 1923 minister reform rolnych w gabinecie Witosa.

Osieckie jezioro lub Osieczna, jezioro w pow. leszczyńskim (woj. poznańskie), 140 ha., 5 m. głęb.

Osieczna, ob. Osieckie jezioro.

Osieć, suszarnia na zboże przy stodole (Białoruś, Żmudź, Inflanty).

Osiedle, ugrupowanie mieszkań ludzkich, tworzące pewną całość; może się składać z jednego do setek tys. mieszkań; bywają zamieszkane stale i perjodycznie, nieruchome i zmieniające miejsce. O. nieruchome i zamieszkane choćby w ciągu jednego roku można klasyfikować według ilości mieszkańców, według charakteru administracyjnego lub gospodarczego. Powszechnie przyjęty jest podział na osiedla o charakterze miejskim i wiejskim. Ściśle rozgraniczenie miast i wsi nie zawsze jest możliwe; istnieją osiedla o charakterze przejściowym.

Osierdzia zapalenie, ob. pericarditis.

Osierdzie, ob. pericardium.

Osijek, niem. Esseg, m. w Slawonji (Jugosławja), na pr. brzegu rz. Drawy, 34.000 mieszkańców; przemysł jedwabniczy, handel zbożem i drzewem.

Osika, ob. Populus.

Osikowina, młody las osikowy.

Osimo, m. w prow. Ankony (Włochy środkowe), 18.800 mieszk.; siedz. bisk.; handel zbożem i winem.

Osiński Aleksander, gen. dyw., *1870 w Pilicy. W 1915 gen.-ppor. rosyjski. W 1917 przeszedł do wojska polskiego. 1918 dowódca O. G. Łódź, 1919 inspektor gen. piechoty, 1921 d-ca DOK Kraków, następnie szef administracji armji. Obecnie inspektor generalny szkolnictwa wojskowego.

Osiński Alojzy, biskup łucki, *1770, † 1842; długoletni profesor Liceum Krzemienieckiego, krytyk literacki i lingwista. Dzieła: „Słownik języka polskiego" (w rękop.), „O życiu i pismach ks. Piotra Skargi" (1812), „O życiu i pismach Tadeusza Czackiego (1816) i in.

Osiński Ludwik, poeta, tłumacz, krytyk i teoretyk literatury, filar tzw. „obozu klasy-

ków". * 1775 w Kocku; przez czas jakiś był pijarem. W 1794 brał udział w powstaniu Kościuszkowskiem. 1804—14 sekretarz Tow. Przyj. Nauk. Za Ks. Warsz. urzędnik Minist. Sprawiedliwości. 1809—10 wydawał „Pamiętnik Warszawski". Od 1814 dyrektor Teatru Narodowego, 1818—1830 profesor literatury powszechnej na uniwers. warszawskim. Po upadku powstania 1831 mianowany referendarzem stanu; † 1838 w Warszawie.

Osioł, ob. Equus (asinus).

Osioł Buridana, ob. Buridan Jean.

Osjan, bohater podań celtyckich, syn króla Fingala, którego miał opiewać w poematach bohaterskich. Pieśni Osjana, wydane przez Macphersona 1762—63, okazały się falsyfikatem wydawcy; wywarły wielki wpływ na poezję europejską, m. in. i na polską.

Oskar, imię królów szwedzkich i norweskich: 1) O. I 1844—59, * 1799, syn Karola XIV (Bernadotte); 2) O. II, syn poprzedn., * 1829, † 1907; wstąpił na tron po śmierci brata swego, Karola XV, w 1872; 1906 zrzegnował z praw do Norwegji.

Oskard, drąg żelazny o jednym końcu płaskim a drugim stożkowym, używany do burzenia murów, rozbijania skał itp.

Oskarżony czyli obwiniony, osoba pociągnięta do odpowiedzialności karnej przez władze sądowe.

Oskierka Aleksander, działacz społeczny i polityczny, * 1830, † 1911; ziemianin, osiadły w pow. wilejskim; w 1863 kierownik Wydziału, zarządzającego prowincjami Litwy. Skazany na dożywotnią katorgę, po 12 latach powrócił do kraju; pierwszy redaktor „Ateneum" warszawskiego.

Oskoł, l. dopływ Dońca (Rosja płd.), dług. 384 km.

Oskoła, ob. miodniki.

Oskórek, ob. Cuticula.

Oskórkowanie fortepianu, odnowienie poduszeczek, znajdujących się na młotkach fortepianowych. Dawniej używano do tego celu skórki, obecnie filcu.

Oskórnia, ob. peridermа.

Oskrzela, bronchi, część górnych dróg oddechowych: dwa rozgałęzienia tchawicy w kształcie dwóch rur, dzielących się na szereg drobniejszych rozgałęzień (mniejsze oskrzeliki, bronchioli). Dzięki oskrzelom zostaje przeprowadzone powietrze atmosferyczne do płuc.

Oskrzeli nieżyt, ob. bronchitis.

Oskrzelowy oddech, ob. bronchjalny oddech.

Oslo (do 1925 Christiania albo Kristjanja), stolica Norwegji, nad fiordem K. 258.400 mieszk.; katedra, zamek, uniwersytet, instytut fundacji Nobla, muzeum sztuki, galerja obrazów; port handlowy; fabryki maszyn, gwoździ, papiernie, warsztaty okrętowe.

Osłabienie umysłu (debilitas), najniższy stopień wrodzonego niedorozwoju umysłowego (oligophrenia); cechuje się płytkością sądów, brakiem jasnych i ściśle określonych pojęć, pewną chaotycznością w myśleniu. Pamięć zwykle jest dobra, szczególnie łatwe jest zapamiętywanie szczegółów.

Osławski Wiktor, filantrop, * 1814, † 1893; po 1831 emigrant w Paryżu; zapisał wielką fundację (pół milj. złotych) na rzecz Akademji Umiejętności w Krakowie (stypendja, wydawnictwa prac naukowych, zasiłki dla laboratorjów Uniw. Krakowskiego i Lwowskiego).

Osłomuł, ob. Equus (hinnus).

Osłona, oddziały wojska, wystawione w celu niedopuszczenia nieprzyjaciela do wglądu w ugrupowania strategiczne.

Osłonice, ob. Tunicata.

Osłonka przezroczysta, ob. zona pellucida.

Osłony elektryczne, zamknięte metalowe pudła, połączone z ziemią, służące do ochrony, znajdujących się wewnątrz nich przyrządów elektrycznych, od przypadkowych wpływów zewnętrznych nabojów elektrycznych. Gęste siatki metalowe chronią równie skutecznie, jak blachy lite.

Osłony magnetyczne, grubościenne naczynia żelazne, chroniące zamknięte w nich przyrządy od zewnętrznych wpływów magnetycznych.

Osłony zarodkowe, to samo co błony płodowe.

Osłuchiwanie, jedna z metod badania lekarskiego, zapoczątkowana w XVIII w. przez Bayle'a, udoskonalona w XIX w. przez Laënneca i Scodę: wysłuchiwanie tonów i szmerów, wytwarzających się w narządach wewnętrznych (sercu, płucach, jamie brzusznej); odbywa się bądź bezpośrednio przez przyłożenie ucha do ciała, bądź pośrednio, zapomocą słuchawki.

Osm (Osmium, Os), pierwiastek chem., metal o barwie szarej, ciężar atomowy 190,9, temp. topn. ok. 2.500°, ciężar właśc. 22,48. Własności chemiczne o. są zbliżone do własności żelaza; w związkach chemicznych występuje jako pierwiastek dwu-, trzy-, cztero-, sześcio-, siedmio- i ośmiowartościowy, tworząc związki typów OsX_2, OsX_3, OsX_4, OsX_6, OsX_7 i OsX_8. Łatwo utlenia się, dając kwas osmowy OsO_4; ma ograniczone zastosowanie; wykryty przez Osann'a w 1828, w stanie czystym otrzymany przez Deville'a i Debray'a w 1889.

Osman, imię sułt. tureckich: 1) O. I Zdobywca (Al-Ghazi), założyciel państwa osmańskiego, * 1259, panował 1288—1326; 2) O. II, syn Achmeda I, * 1605, panował 1618—1622; 3) O. III, syn Mustafy II, sułtan 1754—1757.

Osman Nuri Basza Chadżi, generał turecki, * 1837, † 1900; 1876 pobił Serbów pod Sajczarem; 1877 bronił Plewny, ranny i wzięty do niewoli; 1878—1885 i 1891 minister wojny.

Osmanowie, ob. Turcy.

Osmańskie państwo, ob. Turcja.

Osmoiryd, minerał heksagonalny, IrOs lub Ir_3Os; twardość 7, ciężar właśc. 19,4—19,5. Rzadki (Ural, Brazylja).

Osmometr, przyrząd do mierzenia ciśnień osmotycznych. Naczynie, zawiązane u spodu błoną i przedłużone ku górze wąską szyjką, zawiera badaną ciecz (roztwór) i jest zanurzone w drugiej cieczy (w rozpuszczalniku); wysokość poziomu cieczy w rurce nad poziomem cieczy w naczyniu zewnętrznem jest miarą ciśnienia osmotycznego.

Osmotyczne ciśnienie, ciśnienie, wywierane przez roztwory, umieszczone w kamerze osmotycznej (osmometrze) na błonę, przez którą odbywa się osmoza. Według prawa van't Hoffa ciśnienie roztworów, dostatecznie rozcieńczonych, jest dla wszystkich roztworów jednakowe i zależne tylko od temperatury. Ciśnienie to jest równe ciśnieniu, które wywierałby gaz o ilości cząsteczek w jednostce objętości, równej ilości cząsteczek w jednostce objętości ciała rozpuszczonego, i o tej samej temperaturze.

Osmowy kwas, OsO_4, związek nieorganiczny; biała masa krystaliczna o zapachu ostrym, temp. topn. 40°, temp. wrzenia 100°; w wodzie łatwo się rozpuszcza; działa drażniąco na oczy i na górne drogi oddechowe; zastosowanie w technice mikroskopowej do utrwalania tkanek, do barwienia włókien nerwowych, do mikrochemicznego wykrywania tłuszczów; w med. — do zastrzykiwań podskórnych przy nerwobólach.

Osmoza, dyfuzja przez błonę. Zjawisko to odkrył w 1748 Nollet; pęcherz, którym zawiązano umieszczony w wodzie słoik, pełen alkoholu, wydyma się nazewnątrz po kilku godzinach. Jest to skutek przenikania wody przez błonę do wnętrza naczynia (endosmoza); jednocześnie pewna, mniejsza objętość alkoholu, przechodzi nazewnątrz do wody (egzosmoza). Traube (1867) znalazł sposób sporządzania błon przepuszczających swobodnie wodę, a nieprzenikliwych wobec cząsteczek wielu ciał, rozpuszczonych w wodzie. Taką półprzepuszczalną błonę można otrzymać przez wytrącenie żelazocjanku miedziowego w roztworze wodnym siarczanu miedzi. Pfeffer (1877) wytwarzał ten osad we wnętrzu dziurkowatych ścianek naczyń glinianych. Roztwory, zawarte w komorze osmotycznej (osmometrze), zanurzonej w czystym rozpuszczalniku, wywierają na błonę ciśnienie, zwane ciśnieniem osmotycznem. Zjawisko osmozy odgrywa wielką rolę w przyrodzie, gdyż tą drogą odbywa się wymiana w tkankach roślinnych i zwierzęcych; ma również zastosowanie w technice przy oczyszczaniu i oddzielaniu ciał (dializa). Ob. osmotyczne ciśnienie.

Osmunda, długosz, rodzaj paproci z rodziny Osmundaceae (długoszowate), o liściach złożonych z 2 części: asymilującej (płonnej), podwójnie pierzastej, oraz zarodnikonośnej — pojedyńczo pierzastej. Zarodnie, stojące na brzegu liścia, pękają szparą podłużną. O. regalis, d. królewski, bylina o liściach długogonkowych, do 1,5 m. wysok.; bagniste lasy.

Osnabrück, m. pow. i stol. rej. O. w prow. hanowerskiej, nad rz. Haase, 85.000 mieszk.; katedra z XII w., ratusz z XV w.; przemysł metalurgiczny, przędzalnie lnu, papiernie, słynne wędliny westfalskie; rej. O., 6.204 km², 408.000 mieszk.

Osnowa, nici tkaniny, idące w kierunku równoległym do siebie, uwiązane na ramie warsztatu tkackiego, poprzez które uskutecznia się przetykanie nici poprzecznych, tzw. wątku. W przenośni główny zarys lub właściwa treść danego przedmiotu.

Osnowjanienko, ob. Kwitka Grigorij.

Osoba moralna, ob. osoba prawna.

Osoba prawna albo **osoba moralna**, urządzenie społeczne, które w życiu prawnem występuje jako samodzielna jednostka (podmiot), mająca własne prawa i obowiązki. Osoby prawne rozporządzają zdolnością do działań prawnych. Zdolność ta nie jest jednakże tak pełna, jak zdolność osób fizycznych (człowieka), gdyż osoby te nie posiadają praw familijnych, spadkowych i niektórych praw osobistych. Pojęcie o. p. znane było już prawu rzymskiemu. Istnieją dwie zasadnicze kategorje o. p.: osoby prawa publicznego i osoby prawa prywatnego. Do pierwszej grupy należy państwo, jako podmiot praw majątkowych (skarb państwa — fiscus), publiczno-prawne związki terytorjalne, np. powiatowy związek komunalny, gmina, izby adwokackie, lekarskie, kasy chorych itp. Druga grupa rozpada się na dwie odrębne kategorje: 1) korporacje, a więc wszelkiego rodzaju stowarzyszenia dobrowolne, np. związek zawodowy robotniczy, stowarzyszenie właścicieli nieruchomości oraz wszelkiego rodzaju spółki handlowe; 2) fundacje; te ostatnie są to urządzenia, powołane do życia jednostronnym aktem fundatora, polegające na tem, że pewien majątek zostaje przeznaczony na pewien trwały cel. Majątek ten administrowany jest w sposób zgodny z wolą fundatora, która znajduje wyraz w statucie fundacji. Fundacje mogą być bądź tylko funduszami, bądź zakładami. Ażeby jakaś organizacja społeczna mogła stać się osobą prawną, musi być uznana przez porządek prawny. Osoby prawne przez to, że byt ich jest długotrwały a środki finansowe znaczne, odgrywają wielką rolę w życiu państwowem, i dlatego państwo zastrzega sobie ingerencje w kwestjach istnienia i działalności tych osób. Ingerencja ta może przybierać najrozmaitsze postacie (np. system meldunkowy lub koncesyjny), nie odnosi się ona jednakże do spółek. Jednakże niektóre prawodawstwa poddają specjalnym rygorom spółki akcyjne.

Osobistość (indywidualność), zespół cech duchowych, charakteryzujących jednostkę i wyróżniających ją z pomiędzy innych jednostek. O. nie jest zewnętrznym konglomeratem cech i właściwości psychicznych, zespolonych przygodnie, lecz układem, w którym pomiędzy oddzielnemi własnościami zachodzi prawdopodobnie jakiś bliższy wewnętrzny związek i korelacja. Na o. składa się w pierwszym rzędzie splot wrodzonych dyspozycyj psychicznych i usposobień, które dziedziczymy po przodkach. Te usposobienia wrodzone rozwijają się, potęgują i krzepną pod wpływem środowiska i otoczenia, które może na nie oddziaływać dodatnio, dając sposobność ich rozwoju, może być jednak

i odwrotnie: otoczenie wywiera taki skutek, że te usposobienia nie znajdują pola do rozwoju, i jeżeli nie zamierają, to w każdym razie rózwoj ich jest zahamowany.

Osobita, samotny szczyt w Tatrach Zach., 1.687 m. wys.

Osobowości zaburzenia, chorobowe zmiany, występujące niekiedy w związku z a m n e z j ą p e r j o d y c z n ą, polegającą na tem, że zespół wspomnień danej osoby ulega rozszczepieniu, tak że dzielą się one jakby na dwie albo nawet i więcej części, pomiędzy któremi zostaje zerwana normalna łączność. Nowe doznania i przeżycia zostają odniesione nie do całkowitego zespołu wspomnień, gwarantujących ciągłość świadomości, lecz jużto do jednej ich grupy, stanowiącej jądro jednej osobowości jakby okaleczonej, jużto znów do drugiej, stanowiącej jądro innej osobowości; wytwarzają się więc dwie albo więcej osobowości, z których często jedna nie wie o drugiej. Te nowe osobowości występują k o l e j n o p o s o b i e i najczęściej wykazują odmienne usposobienia, upodobania i skłonności. Nowsi badacze wątpią, czy owe rozdwojenia o. należy brać dosłownie. Tym kolejnym rozszczepieniom osobowości można przeciwstawić j e d n o c z e s n e r o z d w o j e n i e o., gdy osobnik ma poczucie, że znajdują się w nim jednocześnie dwa „ja". Zachodzi to np. przy wyobrażeniach natrętnych, których dany osobnik nie uznaje, jako pochodzących od jego zwykłego „ja", w stanach natchnienia poetyckiego, przypisywanego drugiemu „ja", w stanach, obecnie rzadkich, „opętania" itp. Do z a b u r z e ń o. prowadzą również zaburzenia u w a g i, związane z nadmiernem zwężeniem jej pola, występujące niekiedy w histerji: osobnik, którego uwaga zajęta jest jakąś czynnością, wykonywa jednocześnie jakąś inną czynność, która do tego stopnia odłączyła się od ogniska świadomości, że prowadzi jakby żywot samodzielny tak, że osobnik nic o niej nie wie. Do tego rodzaju objawów należy m. in. pismo automatyczne.

Osobowości zasada w międzynarodowem prawie prywatnem głosi, że prawem właściwem dla cudzoziemców zagranicą jest ich prawo ojczyste. Zasada osobowości panowała całkowicie w pierwszej połowie średniowiecza. Dzisiaj dotyczy ona tylko prawa osobowego.

Osobowość, właściwość życia psychicznego, przejawiająca się w tem, że poszczególne przeżycia i stany duchowe nie noszą charakteru izolowanych, niepowiązanych wzajemnie doznań, lecz tworzą c i ą g ł o ś ć i j e d n o ś ć, która się wyraża w odnoszeniu ich do jednego wspólnego ośrodka, noszącego nazwę „ja". Ten wspólny ośrodek jest podłożem, które doznaje, doświadcza stanów, będących bądź modyfikacjami owego „ja" (np. jestem smutny, wesoły), bądź też jego czynnościami i treściami przemijającemi (np. pragnę, uważam, widzę przedmiot itp.). W mowie przejawia się to w używaniu zaimków „ja" i „mój" (smutek). Czy jednak owo „ja" jest doznaniem, zabarwiającem każde nasze przeżycie, nie jest rzeczą ustaloną: niektórzy psychologowie są zdania, że dosyć często występują w naszej świadomości stany i procesy „bezjaźniowe", którym poczucie naszego „ja" nie towarzyszy. Prawdopodobnie zabarwia ono częściej stany uczuciowe i dążeniowe, niż poznawcze. Niema również zgody co do zagadnienia, co jest podłożem owej świadomości naszego „ja". Wielu psychologów przypuszcza, że owo podłoże przeżyciowe świadomości „ja" stanowią bądź uczucia, bądź też czucia (wrażenia) ustrojowe. Ważną cechę poczucia naszej osobowości stanowi świadomość t o ż s a m o ś c i naszego „ja": ja jestem teraz tą samą osobą, co i przed godziną, miesiącem i rokiem, jestem odpowiedzialny za swoje dawne uczynki itp. To przeświadczenie o ciągłości i tożsamości naszego „ja" sięga tak daleko, jak daleko sięgają nasze wspomnienia. Dawna psychologja tłumaczyła to poczucie tożsamości hipotezą istnienia duszy, rozumianej jako substancja. Hipoteza ta napotyka jednak na takie trudności, że niemal powszechnie została zarzucona, szczególnie po krytyce filozofa angielskiego Dawida Hume'a, tembardziej, że świadomość tożsamości może opierać się często na iluzji, z drugiej zaś strony poczuciu tożsamości „ja" można przeciwstawić przypadki poczucia zmienności „ja". W miarę rozwoju życia psychicznego, owo ogólne i początkowo niezróżnicowane „ja", różniczkuje się, według James'a, na „ja cielesne" (moje ciało, a nawet ubranie: „jestem zabłocony"), „ja umysłowe" i „ja społeczne". Osobowość może ulegać rozmaitym zaburzeniom (ob. o s o b o w o ś c i z a b u r z e n i a).

Osocze, ob. k r e w.

Osocznik, dawna nazwa mieszkańca wsi w puszczy białowieskiej, wolnego od odrabiania pańszczyzny, lecz obowiązanego do koszenia siana i składania go w stogi dla żubrów; 2) człowiek, strzegący rozstawionych sieci, aby się przez nie zwierz nie przedarł; 3) gatunek psa myśliwskiego.

Osorhei, węg. Maros-Vásárhely, m. w Siedmiogrodzie (Rumunja), stol. tzw. kraju Szeklerów, na l. brzegu rz. Maroszu, 26.000 mieszkańców; wyrób instrumentów muz., cukrownia, fabr. wódek.

Osorja, herb polski: w polu czerwonem krzyż lub „miecz otłuczony" nad kołem złotem bez górnego dzwona i szprych; w hełmie trzy lub pięć piór strusich.

Osowiec, w. w pow. szczuczyńskim (woj. białostockie), nad rz. Biebrzą, do 1915 silna twierdza.

Ospa naturalna, v a r i o l a, choroba zakaźna ostra, wywoływana przez niewykryte dotąd zarazki; cechuje się burzliwym początkiem (temp. do 40°, bóle krzyża i głowy, niekiedy wymioty), poczem, dopiero 3—4-ego dnia choroby, na ciele i twarzy zaczyna się wysypka w postaci plamek, stopniowo przechodzących w pęcherzyki, wypełnione treścią wodojasną, która około 9—10-go dnia choroby zmienia się w ropę. Ropne pęcherzyki zaczynają zasychać na początku 3-go tygodnia choroby, zmieniając

się następnie w strupy, które odpadają, pozostawiając blizenki („dzioby"). Powikłania i choroby następowe: zapalenie płuc, głuchota, ślepota.

Ospa wietrzna, v a r i c e l l a, choroba zakaźna wieku dziecięcego, wywoływana przez nieznane zarazki (w każdym razie nic wspólnego niemające z zarazkami o. n a t u r a l n e j). Objawy: nieznaczna gorączka, tworzenie się na skórze pęcherzyków z treścią wodnistą, później ropiejącą, zmieniających się w strupki i odpadających po 2—3 tygodniach od początku choroby.

Ospałość, brak sprężystości, energji, często cecha wrodzona.

Ospedaletti, w. i miejscowość lecznicza na Rivierze włoskiej, między San Remo i Bordigherą, nad morzem Liguryjskiem; hodowla kwiatów.

Ospówka, ospica, ospianka, v a r i o l o s i s, ospa o bardzo łagodnym przebiegu, występująca przy zarażeniu się ospą u osób, uprzednio szczepionych.

Ospy szczepienie, w a k c y n a c j a, metoda zapobiegawcza przeciw zarażeniu się ospą, polega na wprowadzeniu pod skórę k r o w i a n k i (w a k c y n y), tj. zawartości pęcherzyków ropnych, które tworzą się u krów lub cieląt, chorych na ospę. Szczepienie o. uodparnia ustrój ludzki przeciw tej chorobie na przeciąg 5—7 lat. Po tym czasie zastosować należy szczepienie powtórne (r e w a k c y n a c j a). Pierwsze szczepienie ospy wykonane zostało w 1796 przez lekarza angielskiego Edwarda J e n n e r'a.

Ossa, ob. k o ś c i.

Ossa, obecnie Kissavos, łańcuch górski w Tesalji (Grecja), wraz z Olimpem otacza dolinę Tempe; 1980 m. n. p. m.

Ossarium (łac.), nisza na urnę z popiołami zmarłego.

Osseina, substancja organiczna białkowa, zbliżona do kollagenu, część składowa substancji kostnej.

Ossendowski F e r d y n a n d A n t o n i, podróżnik i literat, * 1876; studja w Petersburgu i w Sorbonie; b. docent politechniki w Tomsku, później profesor politechniki omskiej; po powrocie do kraju prof. Wyższej Szkoły Wojennej i Szkoły Nauk Politycznych. Napisał w językach: polskim, rosyjskim, francuskim i angielskim kilkanaście prac naukowych z dziedziny chemji, towaroznawstwa i geografji ekonomicznej. Odbył szereg podróży po Europie, Azji, Ameryce i Afryce, północnym i południowym Pacyfiku; utwory: „Przez kraj ludzi, zwierząt i bogów", „W ludzkiej i leśnej kniei", „Cień ponurego wschodu", „Najwyższy lot", „Od szczytu do otchłani", „Za chińskim murem", Cud bogini Kwan-Non", „Nieznanym szlakiem", „Orlica", „Na szerokim świecie", „Zbuntowane i zwyciężone", „Czarny czarownik", „Płomienna Północ", „Pod smaganiem Samumu", „Listy z podróży do Afryki podzwrotnikowej", „Wśród czarnych", „Huragan" (nowele), „Niewolnicy Słońca" (podróż po Afryce podzwrotnikowej).

„Osservatore Romano", dziennik rzymski, zał. w 1861, od 1870 organ oficjalny Watykanu.

Ossia, słowo oznaczające w muzyce, że według upodobania można grać albo nuty, należące normalnie do utworu, albo też inną, ponad niemi umieszczoną wersję, ułatwiającą albo utrudniającą wykonanie.

Osslach, w. w Karyntji (Austrja), nad jez. O., 420 mieszk.; dawne opactwo Benedyktynów, w którem przebywał na wygnaniu Bolesław Śmiały.

Ossificatio, ob. o s y f i k a c j a.

Ossolin, w. w pow. sandomierskim (woj. kieleckie); ruiny zamku Ossolińskich z XVII w.

Ossolineum czyli Z a k ł a d N a r o d o w y i m. O s s o l i ń s k i c h w e L w o w i e, ufundowany 1817 przez Józefa Maksymiljana hr. Ossolińskiego; 1823 na mocy umowy z Henrykiem ks. Lubomirskim połączony z Muzeum im. Lubomirskich, rozpoczął swą działalność dopiero w 1827, gdy zbiory po śmierci założyciela przywieziono z Wiednia do Lwowa i założono kamień węgielny pod mury gmachu. Dzięki wysiłkom kuratorów, Henryka i Jerzego ks. Lubomirskich, oraz poświęceniu dyrektorów ks. Fr. Siarczyńskiego, K. Słotwińskiego, A. Kłodzińskiego, wicekuratora Gwalberta Pawlikowskiego oraz naznaczonego przez rząd austrjacki komisarza rządowego, Maurycego hr. Dzieduszyckiego, zakład rozwijał się bardzo pomyślnie, mimo trudnych warunków politycznych. W 1867 zaczęła się doba rozkwitu pod kuratorją przywróconego do władzy ks. Jerzego Lubomirskiego, a następnie K. hr. Krasickiego, wreszcie obecnego kuratora ks. Andrzeja Lubomirskiego. W czasach tych kierowali Zakładem: A. Bielawski (1851—76), Wojciech Kętrzyński (1876—1918), A. Małecki (1869 do 1913), L. Bernacki (od 1919); stanowiska współpracowników zajmowali: K. Szajnocha, Ksawery Godebski, W. Pol, M. Romanowski, Władysław Bełza, W. Bruchnalski i in. W czasach tych rozwinął się zakład zarówno pod względem finansowym, zwłaszcza dzięki uzyskaniu monopolu na wydawanie książek szkolnych w 1878, jak i pod względem zbiorów, dzięki wielkiej ofiarności społeczeństwa. Obecnie Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich posiada 170.000 dzieł w 600.000 tomach, ok. 6.000 rękopisów, 1.742 dyplomatów, 5.289, autografów, 2.323 map, 728 muzykaljów. Muzeum im. Lubomirskich posiada 3.924 przedmiotów archeologicznych i pamiątkowych, 1.042 obrazów (w tem Tycjan, Bacciarelli, Gerard, Matejko, Kossak i in.), 466 rzeźb, 30.648 rycin, a wśród rysunków przeszło dwadzieścia A. Dürera, wreszcie 21.274 monet i medali. Równie bogato przedstawiają się kolekcje Biblioteki Pawlikowskich, przyłączone w 1921 do Ossolineum, jako osobna, nienaruszalna całość. Prócz zbiorów bibljotecznych i muzealnych, Zakład Nar. im. Ossolińskich posiada wydawnictwo, dwie drukarnie, introligatornię, dwie kamienice we Lwowie, jedną w Warszawie, własną księgarnię we Lwowie i w Warszawie, nadto dobra Michalewice w Rudeckiem, zapisane przez ś. p. Albina Ray-

skiego, oraz część lasu Pomory. Z pracowni naukowej w 1925 korzystało 12.048 osób, używając 866 rękopisów i 21.286 dzieł.

Ossolińscy, ród szlach. polski: 1) Zbigniew, wojewoda sandomierski, * 1555, † 1623; marszałek izby poselskiej 1601 i 1603; 2) Krzysztof, syn poprz., * 1587, wojewoda sandomierski, † 1645; 3) Jerzy, * 1595, mąż stanu, posłował do Anglji, Rzymu (1631), Wenecji, Wiednia; od 1643 kanclerz w. kor.; po wybuchu buntu Chmielnickiego głowa stronnictwa pokojowego; 1649 zawarł pokój pod Zborowem; † 1650.

Ossoliński Józef Maksymiljan, założyciel Zakładu N. im. Ossolińskich we Lwowie, * 1748, † 1826; marszałek koronny król. Galicji, prefekt Bibljoteki Nadwornej w Wiedniu (1809—1826); członek honorowy Towarzystw naukowych w Getyndze, Pradze i Warszawie, członek Akademji Wiedeńskiej, doktór honorowy Wszechnicy Lwowskiej; napisał: „Wiadomości historyczno-krytyczne“ I—III (1819—22), IV (1852), pierwszy u nas przykład monograficznego ujmowania zjawisk historyczno-literackich i in.

Ossowski Gotfryd, archeolog i geolog, * 1834, † 1897; prace: „Mapa geologiczna Wołynia według badań z lat 1860—1874“ (Paryż 1880), „Mapa archeologiczna Prus Zachodnich, dawnej Królewskich, z przyległemi częściami W. Ks. Poznańskiego“ (Kraków 1881), „Jaskinie okolic Ojcowa pod względem paleo-etnologicznym“ (1885), „Wielki kurhan Ryżanowski według badań dokonanych w latach 1884 i 1885“ (1885) i in.

Ossowski Juljusz, etnograf polski, * 1855, † 1882; badacz Prus Wschodnich.

Ossów, w. w pow. radzymińskim (woj. warszawskie), nad rz. Czarną, pamiętna odparciem wojsk rosyjskich 14. VIII. 1920; pomnik na cześć poległych.

Ost, niem., wschód.

Ostade Adriaen van, malarz i miedziorytnik holenderski, * 1610, † 1685. Malował obrazy rodzajowe, głównie sceny z życia wiejskiego. Z dzieł: „Chłopi w oberży“ (Haga), „Wnętrze szkoły“ (Luwr), „Pijak“ (tamże), „Artysta w pracowni“ (Drezno).

Ostade Isaak van, malarz holenderski, brat Adriaen'a, * 1621, † 1649; widoki zimowe, sceny wiejskie; z dzieł: „Ślizgawka“ (Drezno) i in.

Ostaszewski Spirydjon, pisarz polsko-ruski, * 1797, † 1875; utwory: „Piw kopy kazok“ (1850), „Miłośnik koni“ (2 t., 1852); zostawił wspomnienia, ogłoszone częściowo przez E. Helenjusza.

Ostaszewski-Barański Kazimierz, literat i publicysta, * 1861 w Buczaczu; od 1886 redaktor „Dziennika Polskiego“ we Lwowie; ogłosił osobno cykl wrażeń z podróży oraz kilka tomików opowieści dziejowych z 1846 i 1848 r.

Ostatnia kwadra, ob. księżyca fazy.

Oste, l. dopływ Elby w Hanowerze, dług. 145 km.; żeglowny.

Osten Jan, literat czeski, * 1871, † 1921; powieściopisarz-realista, czerpiący motywy z życia ludzi prostych.

Ostenda, franc. Ostende, m. w prow. Flandrja zach. (Belgja), nad morzem Północnem, 44.000 mieszk.; port morski; połów ostryg; miejscowość kąpielowa morska, liczne hotele i pensjonaty (50.000 osób w sezonie).

Osten-Sacken Dmitrij von der ks., gen. rosyjski, * 1793, † 1881. Walczył 1812—1815 przeciwko Napoleonowi, 1827 w Persji (odznaczył się przy oblężeniu Karsu), 1831 przeciwko Polsce (brał udział w bitwie pod Ostrołęką i szturmie Warszawy); 1849 na Węgrzech; 1855 bronił południowej części Sewastopola.

Osten-Sacken Fabian Gottlieb von der ks., gen. rosyjski, * 1752, † 1837; brał udział w wojnach: francuskiej, tureckiej i polskiej; 1814 gen. gub. Paryża; 1831 działał na Podolu i Wołyniu.

Ostentacja (łac. ostendere, pokazywać), okazałość dla popisu, wystawność, przepych, uwydatnianie wyższości, przewagi, zalet, bogactwa.

Osteoarthropathia (greck.), zmiany stawowo-kostne, występujące w przebiegu przewlekłych chorób ośrodkowego układu nerwowego, płuc lub serca. O. pochodzenia płucnego lub sercowego prowadzi do pałeczkowatego zgrubienia palców dłoni (tzw. „palce pałeczkowate“, „Trommelschlägelfinger“).

Osteoblasty (greck.), komórki kościotwórcze, komórki duże o kształcie pająkowatym, zaopatrzone w wiele wypustek; mają własność wytwarzania włókien, w których następnie odkładają się sole wapniowe, przez co powstaje mocne utkanie kości. Komórkami o czynności przeciwnej są osteoklasty (ob.).

Osteochondritis syphilitica (luetica), zmiany w nasadach kostnych u płodów i dzieci z kiłą wrodzoną (lues congenita), opisane po raz pierwszy w 1870 przez Wegenera; łatwo prowadzi do samoistnych nadłamań (wzgl. złamań) kości.

Osteogenesis imperfecta, stan wrodzonego niedorozwoju kośćca, nadmierna łamliwość kości. Dzieci, dotknięte o. imperfecta, zwykle umierają bardzo wcześnie.

Osteoidna tkanka, ob. kostnawa tkanka.

Osteoklasty (greck.), komórki kościogubne, komórki duże, wielojądrzaste, pochodzenia łącznotkankowego; mają zdolność niszczenia (rozpuszczania) substancyj składowych kości.

Osteolit, ob. kalait.

Osteologja (greck.), nauka o kościach szkieletu, obejmująca ich wygląd i budowę morfologiczną i histologiczną.

Osteoma (greck.), kostniak, nowotwór dobrotliwy, zbudowany z tkanki kostnej, mniej lub więcej odchylającej się od typu normalnej tkanki kostnej. Występuje na szkielecie, w mięśniach, powięziach; kształt kulisty, powierzchnia często zrazowata.

Osteomalacja, ob. demineralizacja ustroju.

Osteomyelitis (greck.), zapalenie szpiku kostnego, choroba ostra, gorączkowa, występująca najczęściej między 8-ym a 17-tym rokiem życia, wywoływana przez ziarenkowce ropotwórcze (ob.); cechuje się zbieraniem się ropy w szpiku kostnym. Ropa ta następnie przenosi się pod okostną (ropień podokostnowy). Część kości, zawarta między zbiornikiem ropy w szpiku a ropniem podokostnowym, jest pozbawiona odżywiania, obumiera, i jako ciało martwe, obce dla ustroju (martwak, sequester), wydzielona zostaje nazewnątrz przez otwór w kości i częściach miękkich. Klinicznie okres tworzenia się ropnia podokostnowego trwa 5—8 dni; wydzielanie martwaków trwać może całe lata.

Osteophyta, narośle kostne w kształcie sopli lub igieł, najczęściej na kościach długich, pochodzenia zapalnego; łatwo ulegają wchłanianiu, pozostawiając niekiedy zgrubienia na kościach.

Osteoporosis (greck.), zgąbczenie (zrzeszotowacenie) kości, tworzenie się pustych przestrzeni (luk) w utkaniu kostnem; zdarza się przy zanikach kości, szczególnie przy tzw. starczym zaniku kości, atrophia senilis ossium.

Osteopsathyrosis (greck.), nadmierna łamliwość kości; zdarza się przy wrodzonym niedorozwoju układu kostnego, przy zrzeszotowaceniu kości (osteoporosis), przy zanikach kostnych pochodzenia nerwowego (przy wiądzie lub jamistości rdzenia — tabes dorsalis, syringomyelia).

Osteosarcoma (greck.), kostniako-mięsak, nowotwór złośliwy o równoczesnych cechach kostniaka (osteoma) i mięsaka (sarcoma).

Oster, ob. Ostrz.

Österdalen, dolina w Norwegji płd., nad j. Glommen, 19.600 km², 34.000 mieszk.

Osterfeld, w. w Westfalji, rej. münsterska (Prusy), nad rz. Emscher, 30.000 mieszk.; kop. węgla.

Östergötland lub Linköping, okrąg (län) w płd. Szwecji, 11.046 km², 306.000 mieszk.; gł. m. Linköping; przemysł metalurgiczny i włókienniczy.

Osterloff S. N., ob. Graybner Stanisław.

Ostermann Heinrich Johann Friedrich, dyplomata rosyjski, * 1686, † 1747; za Katarzyny I wicekanclerz, od 1730 hrabia; 1741 zesłany przez Elżbietę na Syberję.

Osterode, ob. Ostród.

Österreich, niem. nazwa Austrji (ob. Austrja).

Östersund, jedyne miasto w okręgu (län) O. lub Jemtland, (Szwecja), 13.400 mieszk.

Osterwa lub Ostry Wierch, szczyt w Tatrach wys. nad doliną Mięguszowiecką, 1.926 m. wys.

Osterwa Juljusz, aktor polski, * 1885; założyciel i dyrektor teatru „Reduta“ w Warszawie; 1924 dyrektor Teatru Narodowego; od 1925 dyrektor zespołu Redutowego na Kresach. Odtwórca ról w „Orlątku“ Rostanda, „Księciu Niezłomnym“ i „Mazepie“ Słowackiego, „Przepióreczce“ St. Żeromskiego i in.

Ostęp, 1) część puszczy, zamknięta strugą leśną; 2) zapadły kąt lasu, mniejszy od knieł, w którym zwierz się znajduje; 3) część kniei, otoczona sieciami; 4) sieci, któremi osaczają w lesie zwierzynę.

Ostia, m. w prow. rzymskiej (Włochy środkowe), na l. brzegu rz. Tybru; najstarsza kolonja rzymska.

Ostinato (Basso ostinato), wyraz muzyczny dla tzw. uporczywego basu, który się powtarza bezwzględnie, dopuszczając, na mocy powtarzania pewnej figury, nawet komplikacje harmoniczne, w innym przypadku niedość czyste. Słynnym a zarazem popularnym przykładem takiego ostinata jest bas w trio Poloneza As-dur Chopina. W czasach dawniejszych b. o. oznaczało basowe nuty większej wartości rytmicznej, powtarzające się w ten sposób, iż stawały się tematem, który za każdem powtórzeniem mógł być harmonizowany inaczej. Wytwarzał się z tego rodzaj warjacyj. Przykłady: b. o. z „Alexanderfest“ Händla, bas „Warjacyj fortepianowych Es-dur“ Beethovena, bas w ostatniej części Symfonji heroicznej. W czasach najnowszych forma ta bywa również niekiedy stosowana.

Ostitis (greck.), przewlekłe cierpienie, prowadzące do zaniku szpiku kostnego i do przekształcenia go na beleczki kostne; istota cierpienia nieznana.

Ostjacy, lud, należący do grupy plemion ugryjskich, osiadły głównie u podnóży środk. Uralu po rz. Ob, w gub. tomskiej na Syberji; ok. 20.000 głów.

Ostjarjat (łac. ostiarius, odźwierny), pierwszy stopień święceń kapłańskich.

Ostmarkenzulage (niem.), w b. zaborze pruskim specjalny dodatek do płacy dla urzędników Niemców.

Ostmarkenverein (niem.), ob. hakata.

Ostnica, ob. Stupa.

Ostoja, herb polski: w polu czerwonem miecz między barkami dwóch złotych półksiężyców; w hełmie trzy pióra strusie.

Ostoja, pseudonim Józefy Sawickiej (ob.).

Ostoja, 1) miejsce w ostępie, gdzie przesiadują głuszce i cietrzewie; 2) stanowisko, na którem stoją strzelcy podczas nagonki.

Ostpreussen, ob. Prusy Wschodnie.

Ostra, szczyt w płd. części Tatr Wys., 2.271 metrów wysokości.

Ostracoda, małżoraczki, nazwa rzędu skorupiaków (Crustacea) z podgromady Entomostraca. Ciało pozbawione wyraźnej segmenatcji, całkowicie okryte zwapniałym, dwuskorupkowym pancerzem. Obie połowy skorupki są połączone mięśniami, a na stronie grzbietowej zespolone zapomocą elastycznego wiązadła. Na ciele znajduje się siedem par przysadek: 2 pary czułków (antennae), para

żuwaczek (mundibulae), 2 pary szczęk (maxillae) i dwie pary odnóży. Rozdzielnopłciowe. Rozwój prosty lub metamorfoza z larwą nauplius. Wszystkożerne, lecz głównem ich pożywieniem są obumarłe resztki innych zwierząt. Z wyjątkiem kilku form planktonowych, większość małżoraczków należy do fauny dennej morskiej i słodkowodnej. Obejmują 2 podrzędy: Myodocopa i Podocopa z rodzinami Cypridinidae, Halocyprididae, Cypridae i Cytheridae.

Ostracyzm (greck. ostrakon, skorupka), sąd skorupkowy w Grecji, nazwany od zwyczaju wypisywania przy głosowaniu nad usuwaniem z kraju szkodliwych ludzi, imion na skorupkach, wprowadzony w V w. przed Chr. w Atenach przez Kleisthenesa dla ochrony konstytucji.

Ostrakon (greck.), nazwa fragmentów naczyń, na których wypisywano w starożytnej Grecji czarnym tuszem listy, notatki a nawet wierszyki. O. używano też do głosowań w czasie plebiscytów.

Ostranin lub Ostranica Stefan, przywódca zbuntowanych 1638 r. przeciw Polsce Kozaków; pobity, uszedł za Dniepr.

Ostrava Moravska, ob. Morawska Ostrawa.

Ostrava Slezská, ob. Ostrawa Polska.

Ostrawa Polska, czesk. Ostrava Slezská, m. pow. na Śląsku Cieszyńskim (Czechosłowacja), na prawym brzegu rz. Ostrawicy, naprzeciwko Ostrawy Morawskiej, 22.800 mieszkańców (19% Polaków); ruiny zamku piastowskiego z XIV w.; kopalnie węgla; powiat ostrawski, 54.000 mieszk., przeważnie Polaków.

Ostrawica, pr. dopływ rz. Odry, wypływa w Beskidach zach., dług. 75 km.

Ostrčil Otokar, współczesny kompozytor czeski, * 1879; kierownik opery Teatru Narodowego w Pradze.

Ostre choroby, gorączkowe choroby, choroby, szybko przebiegające; cechują się znacznem podniesieniem temperatury i wyraźnemi objawami ogólnemi (bólem głowy, krzyża, stawów, wysypką itp.). Kończą się śmiercią lub całkowitem wyzdrowieniem. Jako choroby o. przebiegają prawie wszystkie choroby zakaźne, z wyjątkiem gruźlicy i kiły.

Ostrea, ostryga; rodzaj małży (Lamellibranchiata) z rodziny Ostreidae; podrząd Schizodonta, rząd Prionodesmacea. Połówki skorupy niesymetryczne, przyczem lewa (rzadko prawa) przyrasta do podłoża. Ostrygi żyją towarzysko na kamienistych terenach dna morskiego, tworząc ogromne ławice (na głębokości do 17 m.). Należą tu Ostrea edulis, ostryga jadalna, gatunek obupłciowy; jaja rozwijają się wewnątrz jamy płaszczowej, wylęgnięte zaś larwy prowadzą przez czas jakiś życie planktoniczne. U pokrewnej ostrygi portugalskiej, O. angulata, jaja rozwijają się poza ciałem zwierzęcia. O. virginiana, ostr. amerykańska, jest rozdzielnopłciowa. Ostrygi są hodowane na wielką skalę w sztucznych zbiornikach, połączonych z morzem, gdzie, dzięki obfitości pożywienia, tuczą się więcej i szybciej niż w warunkach naturalnych. Hodowla ostryg rozwinięta jest szczególnie we Francji (Marennes, Arcachon, Normandja), w Anglji (Whites Staple, Colchester), w Danji i Norwegji, a także na wschodnich wybrzeżach Ameryki.

Ostrew, żerdka z gałązkami, wbijana w ziemię dla suszenia siana lub koniczyny. (Podhale).

Ostrężyna, ob. Rubus.

Ostroga, narzędzie kolące, przytwierdzane ztyłu do obuwia jeźdźca, służące do kierowania koniem lub do popędzania go. O. nie były znane w okr. klasycznym, greckim ani rzymskim jeźdźcom. O. wynaleźli Celtowie na parę wieków przed Chr. W okr. po Chr. rozpowszechniły się zarówno w prowincjach rzymskich, jak i w Germanji. Najstarsze o. lateńskie są z żelaza lub z bronzu. Kolec spoczywa na krótkim kabłąku, opatrzony w dwa guzy na końcach. Aż do późnego okr. ces. rzym. używali jeźdźcy pojedyńczych o. Od wędrówek ludów weszło w użycie noszenie ich parami. W średniowieczu kolec bywał zastąpiony przez kółko zębate, obracające się na osi. W średniowieczu o. były wyłączną oznaką godności rycerskiej. Rycerz, pokonany w boju, poddając się, odpinał o. i wraz z rękawicą, zdjętą z prawicy, wręczał zwycięzcy. Przy pasowaniu na rycerza panujący przypinał rycerzowi własnoręcznie ostrogi. Za przewinienia zamieniano o. złote na srebrne lub zupełnie je odbierano przy hańbiących obrządkach. O. złota, jako oznaka dostojeństwa rycerskiego, bywała w Polsce nadawana przy pasowaniu mieszczan na rycerzy; szlachtę nazywano pospolicie Rycerzami Złotej Ostrogi (Equites aurati).

Ostroga, 1) ob. kantak; 2) wyskok u dolnej części statku wojennego, opatrzony kolcem metalowym, przeznaczony do przebijania statków nieprzyjacielskich.

Ostroga (Halszka z) lub Elżbieta z O., słynna ze swych smutnych losów dziedziczka olbrzymich dóbr na Wołyniu i Ukrainie, * 1539, † 1582; wyszła wbrew woli matki, Beaty z Kościeleckich, za Dymitra ks. Sanguszkę, który, skazany za to na utratę czci i życia, zabity został przez pościg Marcina Zborowskiego, opiekuna Halszki; wydana powtórnie zamąż 1555 wbrew woli matki za Łukasza Górkę, po wielu przejściach osiadła w zamku jego w Szamotułach; po zgonie męża 1573 zaręczona z Janem Ostrorogiem, wywieziona przez rodzinę do Dubna, żyła tam w obłąkaniu.

Ostrogoci, wschodni Goci, założyli odrębne państwo w IV w. po Chr.; rozbici 375 przez Hunnów, osiedli w Panonji; pod wodzą Teodoryka wyruszyli w 488 do Włoch płn., rozbili państwo Odoakra, stwarzając nowe, wielkie państwo. W pocz. VI w. rozpoczęły się walki z wojskami bizantyjskiemi, prowadzonemi przez Belizarjusza, zakończone rozbiciem Ostrogotów przez Narsesa 556 r.

Ostrogska ordynacja, założona 1609 na mocy konstytucji sejmowej przez Janusza ks. Ostrogskiego, kaszt. krak., ostatniego potomka rodu, obejmowała około 600 wsi, miast i miasteczek w woj. wołyńskiem i kujawskiem; po zgonie założyciela (1620) przeszła na potomków siostry jego, Eufrozyny ks. Zasławskiej, a po ich wygaśnięciu (1673) na Teofilę ks. Wiśniowiecką, potem Józefa ks. Lubomirskiego († 1720), Pawła i Janusza Sanguszków, z których ostatni przeprowadził 1753 z wierzycielami tzw. tranzakcję kolbuszowską (sandomierską), zatwierdzoną po długich sporach przez sejm 1766; majątkami ordynacji podzieliły się rodziny: Sanguszków, Lubomirskich, Małachowskich, Potockich, Sapiehów, Jabłonowskich, Szydłowskich i in.; donatarjusze złożyli deklarację względem dorocznej wypłaty 300.000 złp. na „uformowanie kilkuset ludzi i sustentację ich"; trzynasty regiment pieszy ord. Ostr. bił się jeszcze 1794 pod Szczekocinami.

Ostrogski Konstanty ks., hetman litewski, * 1463, † 1533; pobity przez wojska moskiewskie 1494 pod Wiedroszą, dostał się do niewoli, z której uciekł. Od 1507 walczył ustawicznie z Moskwą. Jeden z najdzielniejszych hetmanów lit., najwybitniejszy przedstawiciel i protektor kościoła wschodniego.

Ostrogski Teodor ks., wojownik litewski; z ramienia Świdrygiełły walczył z Zygmuntem Kiejstutowiczem na Podolu; bił się z Wincentym z Szamotuł i Janem Mężykiem; spalił Bracław; pobity pod Murachwą 1423; zdobył Kamieniec.

Ostrokrzew, ob. Ilex.

Ostrołęka, m. pow. (woj. białostockie), na l. brzegu rz. Narwi, 9.000 mieszk.; pamiętne bitwą 26. V. 1831 r.

Ostromecko, miejscowość kuracyjna nad Wisłą, koło Torunia, zawiera źródła wody alkalicznej.

Ostromirowa Ewangelja, jeden z najdawniejszych pomników piśmiennictwa starosłowiańskiego. Są to czytania ewangeliczne na niedziele i święta, przepisane 1056—57 dla Ostromira, krewnego Izjasława, ks. kijowskiego. Rękopis ten znajduje się w Bibljotece Publicznej w Petersburgu.

Ostromyslenskij Iwan Iwanowicz, współczesny chemik rosyjski; liczne prace nad kauczukiem syntetycznym; napisał „Kauczuk i jego analogi" (Moskwa, 1913).

Ostronos, ob. Nasua socialis.

Ostropest, ob. Silybum.

Ostroróg Jan, wojewoda poznański, * 1436, † 1501; pierwszy świecki publicysta, autor słynnego dzieła „Monumentum... pro Reipublicae ordinatione".

Ostrosłup czyli piramida, wielościan, którego jedna ściana (podstawa) jest dowolnym wielokątem, zaś pozostałe ściany (ściany boczne) są trójkątami o wspólnym wierzchołku (wierzch. ostr.). Ściany boczne, tworzą powierzchnię boczną, a wraz z podstawą — powierzchnię całkowitą. Odcinek, poprowadzony z wierzchołka prostopadle do podstawy — wysokość ostr. Wysokości ścian bocznych — apotemy ostr. Ostr. o równych apotemach — ostr. prosty; ostr. prosty, którego podstawa jest wielokątem foremnym — ostr. foremny. Ze względu na ilość kątów podstawy, dzielą się ostr. na trójkątne, czworokątne itd. Objętość ostrosłupa — ob. objętość. Część ostr., zawarta między podstawą a płaszczyzną, przecinającą ostr. równolegle do podstawy — ostr. ścięty czyli pień ostrosłupowy.

Ostrość wzroku, visus, zdolność wyraźnego widzenia i rozeznawania przedmiotów. Oko miarowe rozróżnia dwa przedmioty, jako oddzielne, jeżeli odległość kątowa między niemi wynosi 1'. W okulistyce praktycznej o. wzroku określa się przez stosunek odległości, z jakiej widzi wyraźnie oko badane (d), do tej odległości, z jakiej dany przedmiot widziałoby wyraźnie oko miarowe (D), czyli V(visus) = d/D. Do określania o. wzroku służą tablice Snellena. O. wzroku określa się w odległości 6-iu metrów od tablic (oddzielnie dla każdego oka).

Ostrouszek, w myślistwie pies, mieszaniec wyżła z kundlem.

Ostrowickie jezioro lub Ostrowite, jezioro w powiecie witkowskim i mogilnickim (woj. poznańskie), 996 ha., głęb. 25 m.

Ostrowiec, m. w pow. opatowskim (woj. kieleckie), nad rz. Kamienną, 19.700 mieszk.; wielkie zakłady górniczo-hutnicze, cegielnie.

Ostrowite, ob. Ostrowickie jezioro.

Ostrowska Bronisława, poetka, * 1881 † 1928; pisywała zrazu pod pseud. „Edma Mierz"; ogłosiła osobno: „Opale" (1902), „Poezje" (1905), „Jesienne liście" (1905), „Chusty ofiarne" (1910), „Aniołom dźwięku" (1913), „Liryka francuska" (przekłady, 1910), „A. B. C. polskiego pielgrzyma" (1916), „Z raptularza" (1917), „Książka jutra" (1922) i in.

Ostrowski Aleksander, przedstawiciel ziemiaństwa, działacz polityczny, * 1811, † 1896, studja w Monachjum; 1859 wiceprezes Tow. Rolniczego w Warszawie, 1861 członek Rady Stanu, 1862 gub. cyw. radomski, 1863 dyr. Komisji Spraw Wewn., 1874 prezes Komitetu Tow. Kred. Ziemsk.

Ostrowski Antoni Jan, mąż stanu polski, * 1782, † 1845; w 1809 członek rządu tymczasowego, senator-kasztelan Król. Kongr., w 1830 dowódca gwardji narod., 1831 prezes senatu; po upadku powstania emigrował.

Ostrowski Edward, weterynarz i podróżnik, * 1816, † 1859; 1841 dyrektor szkoły weterynaryjnej w Warszawie, 1853 profesor weter. w Charkowie; ogłosił „Listy z podróży do stepów Kirgiz-Kajsackich" (2 t., 1859), „Chirurgja weterynaryjna praktyczna" i in.

Ostrowski Józef, ziemianin, * 1850, † 1923; jeden z przywódców stronnictwa Polityki Realnej (realistów) w Królestwie Kongresowem przed wielką wojną, 1917—1918 członek Rady Regencyjnej.

Ostrowski J ó z e f B o l e s ł a w, pisarz polityczny, * 1805, † 1871; 1831 na emigracji; w Paryżu redaktor „Młodej Polski"; liczne rozprawy i broszury.

Ostrowski J u l j u s z, heraldyk, * 1854, † 1917; prezes Związku Katolickiego w Warszawie; opracował i wydał „Księgę herbową rodów polskich".

Ostrowski K r y s t y n, literat, * 1810, † 1882; po 1831 na emigracji; autor licznych dzieł i przekładów polskich i francuskich; zapisał cały swój majątek (320 tys. franków) na stypendja dla młodzieży polskiej.

Ostrowski S t a n i s ł a w, rzeźbiarz, * 1878; kształcił się w Krakowie, Florencji i Rzymie. Wykonał szereg medaljonów poetów polskich (Mirjama, Langego i innych), biust marmurowy Piłsudskiego, pomnik dla Nieznanego Żołnierza w Warszawie i in.

Ostrowski T e o d o r, prawnik i historyk, * 1750, † 1802; pijar; wydał: „Prawo cywilne narodu polskiego ze statutów i konstytucyj koronnych i litewskich zebrane..." (2 t., 1784).

Ostrowski T o m a s z A d a m, mąż stanu, * 1735, † 1817; od 1791 podskarbi koronny, 1809 marszałek sejmu, od 1811 prezes senatu ks. Warszawskiego (potem Król. Kongr.).

Ostrowski W ł a d y s ł a w, malarz współczesny, * 1878; kształcił się w Krakowie. W 1907 zbiorowa wystawa prac, przeważnie widoków tatrzańskich, oraz kilka portretów.

Ostrowski W ł a d y s ł a w T o m a s z, mąż stanu polski, * 1790, † 1869; marszałek sejmu 1830/31.

Ostrowski-Nałęcz S t a n i s ł a w, powieściopisarz, * 1873; autor licznych powieści historycznych: „Pas rycerski" (1901), „Sępy germańskie" (1904), „Przed burzą" (1905), „Zarzewie" (1907), „Wielki Rok" (1911) i in.

Ostrowskie jezioro, jezioro w pow. strzelińskim i mogilnickim (woj. poznańskie), 349 ha., głęb. 32 m.

Ostrowskij A l e k s a n d r, twórca rosyjskiej komedji rodzajowej, * 1823, † 1886. Pierwsza jego sztuka „Swoi ludi, socztiomsja" (1850) tak obraziła kupiectwo moskiewskie, iż autor został zwolniony ze służby rządowej i oddany pod nadzór policji. Następnie ogłosił: „Biedna narzeczona", „Ciężkie dni", „Gorące serce", „Las", „Późna miłość", „Burza" i in.

Ostrożek, ob. o s t r ó g.

Ostróda (niem. Osterode), m. pow. na Mazowszu Pruskiem (Prusy Wschodnie), 14.800 mieszk.; handel zbożem i drzewem.

Ostróg albo o s t r o ż e k, mały drewniany fort, w użyciu w XVI i XVII w. Było to zamknięte umocnienie, otoczone palisadą, obliczone na załogę do kilkuset ludzi. Ostrożków używano przy blokowaniu twierdz, budując je na ważniejszych drogach, również i w celach obronnych. W niektórych przypadkach budowano o. na pograniczu, jako strażnice. Stefan Batory w 1581 wybudował dookoła Pskowa cały system o., chętnie używał ich również i Żółkiewski.

Ostróg, m. w pow. Zdołbunowskim, nad rz. Horyniem, 13.000 mieszk.; ruiny zamku.

Ostrów, ob. k ę p a.

Ostrów, 1) m. pow. (woj. białostockie), 13.500 mieszk.; szkoła oficerska i szkoła podchorążych; kilka zakładów przemysłowych; 2) m. pow. (woj. poznańskie), 16.500 mieszk.; fabryka wagonów, maszyn rolniczych i mebli; 3) m. w pow. włodawskim (woj. lubelskie), nad rz. Tyśmienicą, 4.000 mieszk.; 4) w. w pow. puckim (woj. pomorskie), nad rz. Czarniawą, letnisko.

Ostróżka, ob. D e l p h i n i u m.

Ostry kąt, ob. k ą t; o s t r o k ą t n y t r ó j k ą t, ob. t r ó j k ą t.

Ostry Wierch, ob. O s t e r w a.

Ostryga, ob. O s t r e a.

Ostrz (ros. Oster), 1) l. dopływ Soży w gub. homelskiej (Rosja zach.), dług. 192 km.; 2) l. dopływ Desny w gub. czernihowskiej (Ukraina), dług. 200 km.; 3) m. pow. w gub. czernihowskiej na Ukrainie, 6.000 mieszk.

Ostrzeszów, m. pow. (woj. poznańskie), 5.500 mieszk.; fabr. mebli.

Ostrzew, ścięty świerk lub jodła o gęstych i długich sękach, który służy za drabinę do wspinania się.

Ostuda, ob. c h l o a s m a.

Öst-Vaagö, najw. wyspa w archipelagu Lofotów (Norwegja), 541 km².

Ostwald W i l h e l m, współczesny fizykochemik i filozof niemiecki, * 1853; 1881 profesor politechniki w Rydze, 1887 profesor chemji fizycznej w Lipsku; prace O. dotyczą głównie elektrochemji, katalizy itd. W 1889 rozpoczął wydawanie klasycznych dzieł, poświęconych przyrodoznawstwu, pt. „Die Klassiker der exakten Wissenschaften", których do 1926 ukazało się 195 tomów; od 1902 wydaje czasopismo pt.: „Annalen der Naturphilosophie"; razem z van't-Hoffem założył czasopismo poświęcone chemji fizycznej, pt.: „Zeitschrift für physikalische Chemie" (od 1887 do 1925 — 113 tom.). Liczne dzieła: „Lehrbuch der allgemeinen Chemie" (Lipsk, 1893—1908), „Die wissenschaftlichen Grundlagen der analytischen Chemie" (Lipsk, 1901), „Grundriss der allgemeinen Chemie" (Lipsk, 1899), „Grundlinien der anorganischen Chemie" (Lipsk, 1904, kilka wydań), „Die Schule der Chemie" (Brunświk, 1904) i in. W ostatnich latach stworzył nową teorję i systematykę barw. Nagroda Nobla 1909.

Ostwald W o l f g a n g, syn poprz., chemik niemiecki, * 1883; prof. w Lipsku. Ogłosił „Grundriss der Kolloidchemie" i in.

Osuchowski A n t o n i, działacz społeczny, * 1849, † 1928; studja w Szkole Głównej; adwokat przys. w Warszawie; od szeregu lat zajmuje się losem Polaków na Śląsku, właściwy twórca Macierzy Szkolnej Cieszyńskiej; przyczynił się głównie do założenia w Cieszynie gimnazjum i seminarjum nauczycielskiego polskiego; pierwszy prezes Polskiej Macierzy Szkolnej w Warszawie (1906); popierał, przez zbieranie środków, wydawnictwa Akademji Umiejętności; ostatnio prezes Tow. im. Adama Mickiewicza, opiekującego się ludnością polską poza granicami Polski.

Osuna, m. okręg. w Andaluzji, prow. Sewilli (Hiszpanja płd.), 18.000 mieszk.; garbarnie, wyroby jedwabne.

Osuszające środki, środki lekarskie, łatwo wchłaniające wydzielinę przyranną: jodoform, dermatol, tlenek cynku (z i n c u m o x y d a t u m); najczęściej stosowane są w postaci zasypek (pudrów).

Osuwisko, zjawisko zsuwania się całych partyj skalnych po stoku wdół. Powstaje najczęściej tam, gdzie tłusto-ilaste podłoże skał, rozmiękłe pod działaniem wód, tworzy ślizgawicę, po której skały łatwo zsuwają się, albo tam, gdzie są podmyte przez erozję rzeczną; powstaje też, gdy wskutek wietrzenia nagromadzi się dużo luźnego materjału skalnego, który, pod wpływem własnego ciężaru, spada po zboczu zagłębieniem rynnowem (żlebem). Wielkie o. wyrządzają ogromne szkody, jest to tzw. „oberwanie się góry", O. bywają też nieraz związane z zaburzeniami wewnątrz skorupy ziemi, np. z trzęsieniami ziemi.

„Osvěta", miesięcznik czeski, założony 1871, poświęcający wiele uwagi sprawom Słowiańszczyzny.

Oswaldtwistle, m. w hrabstwie Lancaster (Anglja), 15.000 mieszk.; przędzalnie bawełny.

Oswego, m. w stanie N. Jorku (St. Zj. Am. Płn.), nad jez. Ontario, 24.000 mieszk. (900 Polaków); handel produktami rolniczemi.

Osyfikacja, o s s i f i c a t i o, k o s t n i e n i e, przemiana chrząstki w tkankę kostną (kość); o. niektórych chrząstek odbywa się jeszcze w życiu płodowem, innych dopiero po urodzeniu się. Proces osyfikacyjny u ludzi kończy się w 24 roku życia. P u n k t o s y f i k a c y j n y (punctum ossificationis), punkt kostnienia, miejsce w danej chrząstce, najwcześniej zmieniające się w kość.

Osz, m. w rep. Turkiestańskiej (Rosja środkowo-azjat.), w prow. fergańskiej, 48.000 mieszkańców.

Oszczek, głos psa myśliwskiego, gdy nie może lub nie ma odwagi zbliżyć się do zwierzyny.

Oszczep, 1) ob. l a n c a; 2) przyrząd do lekkiej atletyki; bambusowy lub jesionowy kij, zakończony ostrym żelaznym grotem, długości 2,6 m., wagi 800 gr., z uchwytem zrobionym z osznurzenia; służy do rzutów sportowych wdal i do celu.

Oszczędnościowa Kasa, instytucja, służąca do lokowania oszczędności szerokich mas, przy gwarancji majątkiem państwowym lub gminnym. W Polsce głównie służy ku temu celowi Pocztowa Kasa Oszczędności. Większość Kas oszczędnościowych wydaje jednocześnie pożyczki, są więc Kasami pożyczkowo-oszczędnościowemi. Organizacja ich jest bądź typu Raiffaisena, bądź typu Schultze-Delitsch, bądź też typu mieszanego, w każdym razie opartego na zasadach kooperacji kredytowej (ob. k o o p e r a c j a).

Oszczypek, owczy ser w kształcie baryłki, z wyciskanemi ozdobami (Podhale).

Oszmiana lub O s z m i a n k a, l. dopływ Wilji w pow. wileńskim i oszmiańskim, dług. 106 km.

Oszmiana, m. pow. (woj. wileńskie), nad rz. Oszmianką, 3.500 mieszk. (41% Polaków); pamiętne rzezią mieszkańców w kościele przez Rosjan 11. IV. 1831.

Oszmianka, ob. O s z m i a n a.

Oszustwo, jedna z form przestępstwa przeciwko majątkowi, polegająca na osiągnięciu nieprawego zysku przez przyczynienie innej osobie szkody majątkowej drogą wprowadzenia w błąd. Przedmiotem oszustwa może być zarówno mienie ruchome i nieruchome, jak dobra materjalne i prawa majątkowe. Na zasadzie kodeksów karnych, obowiązujących na terenie Rzplitej, oszustwo karane jest więzieniem (art. 591 K. K. R., §§ 263, 246 K. K. N., §§ 197 i nast. U. K. Austr.).

Oś obrotu, oś, dookoła której ciało się obraca; zowie się s w o b o d n ą, gdy łożyska nie wpływają na utrzymanie osi w jej położeniu, i n i e s w o b o d n ą, gdy łożysko ulega ciśnieniu ze strony osi. Oś swobodna zwie się s t a ł ą, gdy jej kierunek pozostaje niezmiennym, pomimo słabych zewnętrznych działań, usiłujących zmienić jej kierunek; n i e s t a ł ą, gdy ciało przy najmniejszem zewnętrznem wstrząśnieniu porzuca oś obrotu i wybiera sobie nową, stałą. Z osi swobodnych stałą jest ta, względem której moment bezwładności ciała jest największy.

Oś optyczna, kierunek w krysztale, w którym nie zachodzi podwójne załamanie. W kryształach heksagonalnych i tetragonalnych jest jedna oś optyczna (kr. jednoosiowe optycznie), a w rombowych, jednoskośnych i trójskośnych dwie (kr. dwuosiowe optycznie). Kryształy regularne w każdym kierunku mają oś optyczną, tj. są optycznie izotropowe (jednokierunkowe).

Oś przystawania utworu geometrycznego lub fizycznego (kryształu), prosta, około której utwór, obrócony o pewien kąt, mniejszy od 360°, przystaje sam do siebie, tj. wszystkie jego elementy przybierają to samo położenie, w którem przed obrotem były elementy im równe. Kąt tego obrotu nazywa się amplitudą osi przystawania, a iloraz 360° przez amplitudę, tj. liczba, wskazująca, ile razy utwór przystaje sam do siebie w pełnym obrocie (o 360°), nazywa się rzędem, albo porządkiem osi. W kryształach istnieją osie przystawania dwu-, trzy-, cztero- i sześciokrotnego.

Oś soczewki, prosta, łącząca środki krzywizn, ograniczających soczewkę powierzchni kulistych, wzgl. prosta, przeprowadzona przez środek krzywizny powierzchni kulistej, prostopadle do płaskiej ściany soczewki.

Oś symetrji, to samo co o ś p r z y s t a w a n i a.

Oś zwierciadła kulistego, prosta, łącząca środek kuli, której część stanowi zwierciadło, ze środkiem geometrycznym zwierciadła.

Oścień (ość), rodzaj żelaznych wideł, zazębionych jak haczyki, używanych do łowienia ryb, gdy podpływają pod powierzchnię wody.

Ośląda, trop kuny leśnej na świeżem śniegu.

Ośmiornica, ob. P o l y p u s.

Ośmioróg, herb polski, ob. G i e r a ł t.

Ośmiościan (foremny) czyli *oktaedr*, jeden z 5-ciu wielościanów foremnych, ograniczony ośmioma równobocznemi trójkątami.

Ośmiościan piramidalny, to samo co ośmiościan potrójny (ob.).

Ośmiościan poszóstny, to samo, co czterdziestoośmiościan (ob.).

Ośmiościan potrójny, jeden z wielościanów krystalograficznych regularnych. Każda ściana jego odcina od trzech osi prostokątnych dwa odcinki równe i jeden większy.

Ośnik, długi nóż z dwoma ostrzami do strugania drzewa.

Ośrodek, 1) w fizyce (optyce) *medium*, środowisko, w którem rozchodzi się światło; 2) w okulistyce, *ośrodki przezierne* oka: rogówka, soczewka, ciałko szkliste (ob. *oko*); 3) w neurologji, *ośrodki nerwowe*, zbiorowiska komórek nerwowych, zarządzające jakiemiś czynnościami ustrojowemi.

Oświata, rozpowszechnienie wiedzy, podnoszenie poziomu umysłowego szerokich warstw; w czasach starożytnych i w średniowieczu z przywileju oświaty korzystali tylko uczeni i kapłani; punktem zwrotnym w dziejach rozwoju oświaty był wynalazek druku w poł. XV w.; znajomość sztuki czytania stała się niezbędnym atrybutem warstw wyższych społecznie, zwanych odtąd oświeconemi, zaś rewolucja francuska uznała „prawo do wiedzy" wszystkich bez wyjątku obywateli państwa; według „dispositions fondamentales" konstytucji francuskiej z 1791, „będzie stworzone wykształcenie publiczne, powszechne dla wszystkich, bezpłatne, w zakresie niezbędnym dla każdego"; zasada ta przyjęta została zczasem przez wszystkie państwa cywilizowane; podstawą rozpowszechniania oświaty jest wszędzie szkolnictwo powszechne, średnie i wyższe. W Polsce w 1921—1923 na 1.000 mieszk. było 118 uczniów w szkołach powszechnych, zaś na 100 rekrutów wypadało jeszcze 29 analfabetów (0,1% w Polsce zach., 5,8% w płd., 36,1% w środk., 46,0% we wsch.); w innych krajach było w 1910 na 100 rekrutów: w Niemczech 0,0, Szwecji 0,2, Holandji 1,4, Francji 4,4, Belgji 9,0, Węgrzech 10,7, Włoszech 29,6, Rumunji 60,0. W dziedzinie oświaty szkolnej na jednem z pierwszych miejsc stoi N. Zelandja, gdzie już 1877 wprowadzono obowiązek uczęszczania do szkół powszechnych wszystkich dzieci, w wieku 5—13 lat; nauka odbywa się zupełnie bezpłatnie; poza szkolnictwem, będącem podstawą oświaty w każdym kraju, z inicjatywy społecznej zaczęto przy końcu XIX w. zwracać powszechnie baczną uwagę na oświatę pozaszkolną, której zadaniem jest uzupełnianie wykształcenia ogólnego obywateli; początki tego ruchu datują się od końca XVIII w., kiedy powstawać zaczęły we Francji tzw. „patronaże", zajmujące się zakładaniem dla młodzieży czytelni i sal godziwych rozrywek; dalsze próby w tym kierunku, czynione w ciągu XIX w., przeważnie były krótkotrwałe; dopiero w końcu zeszłego wieku powstał w Paryżu pierwszy *Uniwersytet ludowy* (*Université Populaire*) na ul. Faubourg St.-Antoine (1898), mający, zapomocą systematycznych bezpłatnych wykładów, szerzyć wśród mas podstawy wiedzy ekonomicznej, społecznej itd.; podobny ruch w Anglji przybrał w tym samym czasie szersze znacznie rozmiary; nad podniesieniem poziomu życia szerokich warstw pracować tu zaczęli: Ruskin, Kingsley, Toynbee, Barnett i in., tworząc cały szereg zakrojonych na wielką skalę instytucyj: *Working Men's Colleges*, *Settlements*, *University Extension Movement*; 1903 nastąpiło bezpośrednie zetknięcie się tego ruchu inteligenckiego z organizacjami robotniczemi, dzięki złożonemu przez Alberta Mansbridge'a: *Workers Educational Association*; jako uzupełnienie tej organizacji powstały niebawem *University Tutorial Classes* dla robotników, stojących najwyżej pod względem rozwoju intelektualnego. Po wybuchu wojny światowej pełnić zaczęło pracę oświatową wśród powołanych pod broń, stowarzyszenie amerykańskie p. n.: *Young Men's Christian Association* (Y. M. C. A.), które po wojnie przeniosło częściowo swoją działalność i na tereny innych krajów. Wiele uwagi i środków materjalnych poświęca Anglja już od szeregu lat na tworzenie bibljotek publicznych miejskich, celem dostarczania szerokim masom odpowiedniego pokarmu umysłowego, to też gdy w 1870 było tam 52 bibl. publ., w 1900 już 700; specjalny „bill bibljoteczny" upoważnia obywateli każdego miasta, mającego ponad 10.000 mieszk., do opodatkowania na ten cel ogółu płatników podatków — do pensa od każdego opłacanego funta szterlinga. Główny nacisk w całym ruchu oświatowym pozaszkolnym położony jest w Anglji na uniwersytety powszechne, czytelnie, bibljoteki, muzea, galerje itd. *W Polsce*, posiadającej piękne tradycje oświatowe (Komisja Edukacyjna), inicjatywa społeczna w okresie niewoli walczyć musiała wciąż w tym względzie z trudnościami zewnętrznemi, i ogromny ruch oświatowy z lat 1861—62 zduszony został zupełnie zaraz po upadku powstania. Pierwsza trwalsza instytucja, Macierz Polska we Lwowie, utworzona została 1882 przez J. I. Kraszewskiego z ofiar prywatnych i rozwinęła głównie działalność wydawniczą; 1885 powstała w Cieszynie Macierz Szkolna Księstwa Cieszyńskiego, której głównem dziełem było gimn. polskie w Cieszynie, zał. 1895; 1891 z inicjatywy A. Asnyka założono w Krakowie Tow. Szkoły Ludowej, którego statut przewidywał pomaganie gminom w zakładaniu szkół ludowych, wspieranie kształcącej się młodzieży i nauczycieli, zakładanie czytelni i wypożyczalni książek, ogłaszanie konkursów na dzieła dla ludu wiejskiego i popieranie pism perjodycznych dla ludu. 1896 i 1903 rozszerzono zakres działalności Tow. przez tworzenie nowych placówek, wydawanie dzieł popularnych i własnego czasopisma oświatowego, zwoływanie kongresów i wieców oświatowych, zakładanie szkół dla dorosłych analfabetów, ochronek, szkół początkowych

i domów ludowych, organizowanie koncertów i przedstawień teatralnych dla ludu; pomimo znacznych szkód i strat, poniesionych podczas wojny, Tow. w r. 1922 miało 14.500 członków, utrzymywało 138 szkół powsz. (dla mniejszości polskich w gminach) oraz 8 szkół przemysłowych uzupełniających, prowadziło 80 kursów dla analfabetów (925.000 słuch.), 28 ochronek i burs, 19 domów ludowych, 491 czytelni i bibljotek, urządziło 1677 odczytów i obchodów; w Warszawie Polska Macierz Szkolna powstać mogła dopiero 1905 r.; rozpoczęła ona bardzo ożywioną działalność, ale już 1907 została zamknięta; wznowienie jej prac nastąpiło 1916 r.; obok szkół dla mniejszości polskich zakłada ona i prowadzi szkoły zawodowe, bursy i schroniska dla uczniów, czytelnie, bibljoteki, kursy dla analfabetów, uniw. ludowy, urządza odczyty, obchody, teatry amatorskie, chóry, wreszcie zakłada wydawnictwa; w 1926 r. P. M. S. miała z górą 22.000 członków, posiada 409 czytelni i 13 ognisk młodzieży; w 674 bibljotekach było 288 tysięcy książek, w 13 uniw. ludowych wygłoszono 1817 wykładów; w zakresie szkolnictwa P. M. S. prowadziła 36 szkół powszechnych, 19 szkół średnich, 51 szkół zawodowych z ogólną liczbą 8.355 uczniów; nadto utrzymywała 33 bursy i tyleż ochron, z ogólną liczbą 1289 dzieci. Polska Macierz Szkolna w Wilnie, zał. 1905, zamknięta 1907, wznowiła swą działalność w 1919 r.; w Wielkopolsce czynne jest od 1880 Tow. Czytelni Ludowych z siedzibą w Poznaniu; posiadało ono z końcem 1921 r. przeszło 60 bibljotek, z ilością tomów w każdej z nich od 450 do 4.800. W Warszawie działają nadto: Kursy dla dorosłych, Wydział Czytelni Tow. Dobroczynności oraz Tow. Czytelni M. St. Warszawy. Niezależnie funkcjonuje wreszcie od 1918 r. Wydział Oświaty Pozaszkolnej Min. W. R. i O. P., mający na celu zwalczanie analfabetyzmu, szerzenie uświadomienia narodowego, państwowego i obywatelskiego, rozwój czytelnictwa i podnoszenie życia kulturalnego wśród ludu.

Oświecenie (wiek oświecenia), termin kulturalno-historyczny oznaczający głównie ruch umysłowy w Europie zach. w XVIII w. (*siècle des lumières*); ruch ten tworzył poniekąd naturalny ciąg dalszy humanizmu XIV—XV w., w pewnym zaś stopniu przejął również tradycje ruchu religijnego XVI w.; głębsze rozważanie idei wolności politycznej i wolności sumienia ujawniać się zaczęło przedewszystkiem w Anglji na przełomie w. XVII i XVIII; głównym kierownikiem tego ruchu był tu Locke; idee racjonalistyczno-deistyczne stały się stopniowo podstawą wielkiego ruchu umysłowego we Francji, znajdującego swój najświetniejszy wyraz w pracach i utworach Voltaire'a, Montesquieu'go, Diderot'a, Rousseau'a i in.; racjonalizm na tym gruncie skierował się głównie ku zagadnieniom o charakterze politycznym i społecznym, gdy w sąsiednich Niemczech pisarze epoki skierowali się wyraźniej ku sprawom religijnym i moralnym; głównem dążeniem całego ruchu było wynalezienie i ustalenie na drodze rozumowej praw natury, rządzących życiem ludzkiem (religja natury, prawo natury, naturalny porządek życia ekonomicznego, będący podstawą teorji fizjokratów itp.); pod wpływem idei W. O. powstawać zaczęły w życiu społeczeństw europejskich nowe prądy, mające zreformować cały dotychczasowy układ życia (oświecony absolutyzm, rewolucja francuska).

Oświeja lub **Oświejskie jezioro**, jezioro na Białorusi, w gub. witebskiej, 50 km. dług., 8 km. szer., odpływa przez rz. Sinię (Siniaja), dopływ Wielkiej (Wielikiej) i Swołnę, dopływ Dryssy.

Oświetlenie. Najdawniejszym środkiem oświetlenia było łuczywo. W starożytności sporządzano już pochodnie z żywic, olejów ziemnych, tłuszczów roślinnych i zwierzęcych, a także palono te substancje w otwartych naczyniach. Później do takich lamp olejnych zaczęto stosować knoty, i już Konstantyn Wielki oświetlał Bizancjum w noc Bożego Narodzenia tysiącami lamp i świec woskowych (IV w. po Chr.). Istotnym postępem w dziedzinie o. był wynalazek świec stearynowych (pocz. XIX w.) i parafinowych (weszły w użycie ok. 1860 r.), oraz użycie do palenia oczyszczonej ropy czyli oleju ziemnego, a także zastosowanie do lamp cylindra szklanego, dzięki któremu płomień był jaśniejszy i mniej kopcący. Zupełny przewrót w technice o. wywołało światło gazowe i elektryczne. Gaz świetlny jest produktem suchej destylacji węgla kamiennego. Pierwszy wydzielił gaz z węgla kamiennego Anglik Becher w 1660. Londyn rozpoczęto oświetlać gazem w 1810, Warszawę w 1856. Gaz świetlny palono początkowo w zwykłych palnikach, jednak płomień ten był słaby i kopcący. W 1891 Auer von Welsbach zastosował lampy żarowe, świecące dzięki rozżarzeniu ciał stałych, wprowadzonych do płomienia gazowego. Auer używał siatki (koszulki), składającej się z tlenków ceru, toru i berylu; podczas palenia się gazu siatka rozżarza się, dając b. silne światło. Przez zagęszczenie gazu lub powietrza w palniku otrzymuje się rozżarzenie siatki prawie do białego żaru. Światło elektryczne używane jest w praktyce głównie w dwóch rodzajach: żarowe i łukowe. Lampy żarowe działają przez rozżarzenie drucika z węgla (dawniej stosowany — lampa węglowa Edisona) lub z metalu (najczęściej z wolframu i osmu). W lampach węglowych jest próżnia, a w wolframowych próżnia lub gaz obojętny (np. azot). Lampy żarowe jednakowo zachowują się przy prądzie stałym i zmiennym, gdyż w grę wchodzi tu tylko opór omowy. Lampy łukowe są zastosowaniem praktycznem odkrycia Davy'ego (ob. elektryczny łuk). Elektrody mogą być wyrabiane z węgla czystego, sporządzanego z sadzy; wtedy świeci głównie nie sam łuk, lecz krater w węglu (dodatni przy prądzie stałym, a oba przy prądzie zmiennym). Węgle, nasycane solami baru, strontu (tzw. węgle płomienne), dają światło barwne; barwa zależy przytem od rodzaju użytego metalu. Dla zmniejszenia szybkości spalania się węgli za-

stosowano lampy łukowe hermetycznie zamknięte. Z lamp elektrycznych wymienić należy jeszcze poświatę anodową i poświatę katodową, do reklam lub sygnalizacji. Lampy żarowe nadają się zwłaszcza do oświetlania mieszkań, łukowe — do oświetlania ulic, placów, dworców i fabryk. Używane są prócz tych lampy acetylenowe, żarowe spirytusowe i in. Ekonomja w o. polega na tem, żeby lampa dawała możliwie mało energji cieplnej.

Oświetlenie, w fizyce jest to stosunek ilości promieniowania, padającego w jednostce czasu na nieskończenie mały element powierzchni do pola tego elementu. Jednostką oświetlenia jest fot = lumen/cm²; jest to oświetlenie powierzchni, ustawionej w odległości 1 cm. od świecy międzynarodowej (candle), prostopadle do kierunku promieni. O. mierzy się również w świecach metrowych: jest to prostopadłe oświetlenie przez jedną świecę w odległości 1 metra.

Oświęcim, m. pow. (woj. krakowskie), nad rz. Sołą, 12.000 mieszk.; zamek piastowski; zakład wychow. Salezjanów; fabr. maszyn i narzędzi rolniczych; wpobliżu gospodarstwo rybne; niegdyś stol. udzielnego księstwa, w 1457 wcielonego do Rzeczypospolitej.

Oświęcim Stanisław, dworzanin Władysława IV, łowczy sanocki, * 1606, † 1657; głośny ze swej miłości do przyrodniej siostry Anny, której wzniósł w pięknej kaplicy grobowiec w Krośnie; zostawił „Diarjusz", obejmujący lata 1643—51, wydrukowany przez Czermaka (1907).

Otaheiti, ob. Tahiti.

Otalgja (greck.), ból ucha.

Otariidae, uchatki, rodzina ssaków z rzędu Pinnipedia (płetwonogie). Różnią się od fok właściwych tem, że posiadają niewielkie muszle uszne. Podeszwy nagie, kły górne nie wydłużone. Należą tu: Otaria stelleri, uchatka Stellera, lew morski północny (ros. siwucz), największa z fok uszatych; samce dochodzą 4—5 m. dług., samice do 3 m. Zamieszkuje północne części Oceanu Spokojnego. Arctocephalus ursinus, niedźwiedź morski, kot morski (ros. kotik), dług. samca ok. 2,5 m., samicy ok. 1,5 m. Tułów walcowaty, pokryty grubą ciemno-brunatną szerścią, kark grzywiasty, głowa mała. Żywią się rybami i mięczakami. Żyją towarzysko, tworząc niekiedy wielotysiączne stada, które odbywają długie wędrówki oceaniczne, a na okres wydawania na świat młodych i ich wychowania, przenoszą się na ląd stały lub na odludne wyspy, gdzie obierają sobie stałe legowiska na wybrzeżu. Każde legowisko składa się z kilku rodzin poligamicznych, rządzonych przez starego samca. W tym czasie odbywa się polowanie na te zwierzęta, dla zdobycia bardzo cenionych i kosztownych futer. Zabijane są tylko młode samce, posiadające szerść jasnopopielatą. Obecnie są bardzo przetrzebione przez masowe tępienie. Racjonalne myślistwo zostało wprowadzone dopiero w 1911, na podstawie międzynarodowej konwencji w Waszyngtonie. Strefa, zamieszkana przez koty morskie, obejmuje zachodnie wybrzeża Ameryki Płn. i Płd. od Alaski, Komandorów i wysp Pribyłowa do Ziemi Ognistej. Eumetopias jubatus, uchatka grzywiasta, zamieszkuje Ocean Lodowaty i wybrzeża Alaski.

Otaru, m. na wyspie Hokkaido (Japonja płn.), 108.000 mieszk.

Otava, rzeka w południowo-zachodnich Czechach, dopływ Wełtawy. W czasach dawniejszych z piasku jej wypłukiwano złoto.

Otag, ob. Cereus.

Otello, bohater tragedji Szekspira pod tym tytułem. Murzyn, wódz wenecki, który, wiedziony zazdrością, pod wpływem oszczerczych oskarżeń, zadusił niewinną żonę swoją, Desdemonę.

O tempora, o mores! (łac.), o czasy, o ludzie! okrzyk z mowy Cycerona przeciw Katylinie.

Oter (norw. Ottar), żeglarz normandzki, rodem z Norwegji, odbył 870—890 r., zapewne z inicjatywy Alfreda Wielkiego, podróż wzdłuż wybrzeży Norwegji do m. Białego. Relacje jego załączył Alfred Wielki do swego tłumaczenia Orosiusa.

Otępienie przedwczesne, ob. katatonja.

Otępienie umysłowe, ob. dementia.

Othaematoma (greck.), krwiak małżowinowy, wylew krwi do tkanek małżowiny usznej; spowodowana bywa przez urazy; mija po paru dniach.

Otho Marcus Salvius, cesarz rzymski, powołany na tron przez pretorjan po zamordowaniu Galby w 69; pobity przez Witeljusza pod Kremoną, t. r., popełnił samobójstwo.

Otia dant vitia (łac.), bezczynność płodzi występki.

Otiorhynchus niger, nadrach czarny, kluk; owad z rodziny Curculionidae; zespół rodzin Rhynchophora, podrząd Polyphaga; rząd Coleoptera (tęgopokrywe). Dług. ok. 12 mm.; ciało słabo owłosione; nogi brunatno-czerwone; koniec ryjka z błaszkowatemi rozszerzeniami. Pospolity szkodnik w lasach iglastych okolic górskich. Żeruje w nocy, objadając pączki i igliwie, w dzień ukrywa się na ziemi pod opadłemi resztkami roślin. Larwy ogryzają młode korzenie.

Otis tarda, drop, duży ptak z rodziny Otididae, rząd Gruiformes. Budowa ciężka, waga ok. 15 kg., dług. ciała ok. 1 m. Upierzenie rudo-rdzawe, poprzecznie czarno pręgowane; spód biały; głowa i szyja popielate; ogon krótki, biały, z czarną przepaską. Dziób krótszy od głowy, wypukły, szeroki w nasadzie, ze szczęką na końcu łukowato zagiętą. U samca pod żuchwą szerokie wąsy z cienkich i tęgich piór. Nogi trzypalcowe, kciuka brak. W Polsce dość rzadki.

Otitis (greck.), zapalenie ucha. O. externa, media, interna, zapalenie ucha zewnętrznego, środkowego lub wewnętrznego, ob. uszu zapalenia.

Otjatra, lekarz-specjalista chorób usznych.

Otjatrja albo otologja, dział medycyny, zajmujący się chorobami uszu.

Otmica, małżeństwo przez porwanie u południowych Słowian.

Otoczaki, odłamki skał, ogładzone wskutek działalności wody, która je przenosi.

Otofon (greck.), przyrząd do skupiania (zbierania) rozproszonych dźwięków; używany przez ludzi, dotkniętych częściową głuchotą.

Otolity (greck.), statolity, drobne kamienie wapniowe, istniejące w narządach równowagi zwierząt niższych: jamochłonów, robaków, mięczaków, również ryb (w uchu wewnętrznem). U ptaków występują w postaci drobnego piasku; u ssaków — jako sześciokątne kryształki (w błędniku ucha wewnętrznego).

Otologja (greck.), ob. otjatrja.

Otomańska Porta, ob. Turcja.

Otoplastyka (greck.), operacje chirurgiczne, mające na celu usunięcie wrodzonych lub nabytych zniekształceń ucha zewnętrznego (małżowiny usznej).

Otosclerosis (greck.), choroba ucha wewnętrznego (błędnika); zdarza się prawie przeważnie u kobiet, prowadzi do znacznego upośledzenia słuchu. Dokuczliwym objawem jest stałe prawie odczuwanie szumu w uszach i głowie. Istota choroby nieznana.

Otoskop (greck), zwierciadło uszne, przyrząd do oglądania wnętrza ucha (błony bębenkowej).

Otranto, m. port. w Apulji, prow. Lecce (Włochy płd.-wsch.), 2.800 mieszk.; siedz. arcybiskupa, zamek; rybołówstwo.

Otranto (Canal d'), cieśnina, łącząca morze Adrjatyckie z m. Jońskiem.

Otręby, łupiny ziaren zbożowych, pozostające po ich zmieleniu, i oddzielone w odpowiedni sposób, używane na pokarm dla bydła, jako materjał opakunkowy itp.

Otrok, rodzaj sieci myśliwskiej.

Otrucie, wprowadzenie do ustroju trucizny pochodzenia chemicznego (sublimat, arszenik), roślinnego (strychnina, morfina) lub zwierzęcego (jad żmij); skończyć się może śmiercią lub wyzdrowieniem całkowitem, albo też może pozostawić po sobie trwałe ślady (np. zwężenia przełyku po o. mocnemi kwasami lub ługami).

Otrzewna, ob. peritonaeum.

Otrzewnej zapalenie, ob. peritonitis.

Otsu, m. na wyspie Hondo (Japonja), 43.600 mieszk.

Ott Emil, prawnik czeski, * 1845, prof. prawa cywilnego na uniw. czeskim w Pradze, członek Polskiej Akademji Umiejętności.

Ottajano, m. w prow. neapolitańskiej (Włochy płd.), u stóp Wezuwjusza, 13.400 mieszk.; hodowla oliwek, winorośli, jedwabników; 1906 ucierpiało wskutek wybuchu Wezuwjusza.

Ottakring, przedmieście Wiednia.

Ottawa, stol. Kanady i siedziba rządu związkowego, na pr. brzegu rz. O., 107.000 mieszk.; uniwersytet; fabr. papieru, wielkie tartaki; ośrodek handlu drzewem.

Ottawa, l. dopływ rz. św. Wawrzyńca w Kanadzie (Am. Płn.), 1.300 km. dług.

Otterelv, rz. w płd. Norwegji, uchodzi do Skagerraku, 226 km. dług.

Öttingen Artur, fizyk niemiecki, * 1836, † 1920; 1865—93 prof. w Dorpacie, 1894—1919 w Lipsku; prace z zakresu harmonji muzycznej i in.

Otto Jan, wydawca czeski, * 1841, † 1916; jego staraniem pojawiły się utwory szeregu najwybitniejszych pisarzy czeskich oraz wielka encyklopedja „Ottuv Slovnik Naučny".

Otto Leopold ks., teolog polsko-ewangelicki, * 1819, † 1882; pastor zboru ewangelicko augsb. w Warszawie, 1864—1875 w Cieszynie; jeden z głównych ojców duchownych ewangelicyzmu polskiego nowszej doby, wydawca miesięcznika „Zwiastun Ewangeliczny", autor szeregu dzieł i broszur religijnych.

Otto Zygmunt, współczesny rzeźbiarz polski, * 1873; kształcił się we Lwowie, Krakowie i Wiedniu. Po dłuższym pobycie w Rydze, gdzie wykonał mnóstwo prac architektonicznych, osiedlił się 1902 w Warszawie. Otrzymał wiele nagród na konkursach za dekoracje Filharmonji, Domu Przemysłowców w Warszawie itd. Zdobił fronton Gmachu Zachęty.

Otto von Freising, historjograf niemiecki, 1137 biskup Freisingu; autor dziejów powszechnych (do 1146) i historji ces. Fryderyka I (do 1156); † 1158.

Otton, imię ces. niem., 1) O. I, ces. rzymsko-niemiecki (936—973), * 912; syn Henryka I, koronowany w Akwizgranie 936; walczył ze Słowianami, których systematycznie podbijał; 955 pobił Węgrów; 962 koronowany w Rzymie na cesarza, † 973; jego zwierzchnictwo musiał uznać Mieszko I; 2) O. II, syn poprz., 973—83, przeniósł punkt ciężkości polityki cesarskiej do Włoch; 3) O. III, syn. poprz., 983—1002, * 980, † 1002; dążył do stworzenia uniwersalnego cesarstwa rzymskiego; w 1000 przybył do Gniezna, pragnąc pozyskać dla swych planów Bolesława Chrobrego; utworzył arcybiskupstwo gnieźnieńskie i zgodził się na koronację Chrobrego na króla Polski; 4) O. IV, syn Henryka Lwa (z rodu Welfów), * 1174; panował 1198—1214, początkowo jako kontrkandydat Filipa Szwabskiego, potem Fryderyka II Hohenstaufa; pobity pod Bouvines 1214, utracił władzę; † 1218.

Otton I, ks. bawarski, od 1180, założyciel dynastji Wittelsbachów, † 1183.

Otton I, król bawarski, * 1848, † 1916; wstąpił na tron 1886; od 1872 chory umysłowo; rządy za niego sprawował regent, ks. Luitpold, od 1912 ks. Ludwik, który w 1913 ogłosił się królem.

Otton, imię margr. brandenb., m. in. O. III (1220—67), młodszy syn Albrechta II, założyciel linji brandenbursko-askańskiej; kolonizował Nową Marchję, walcząc z książętami wielkopolskimi; założył Berlin; † 1267.

Otton I, król grecki (1833—62), * 1815, † 1867; 2-gi syn Rudolfa Bawarskiego; obalony przez rewolucję 1862.

Otton Bamberski św., apostoł Pomorza, dokąd się wyprawiał od 1124 z namowy i przy pomocy Bolesława Krzywoustego; od 1103 biskup bamberski; † 1139.

Ottynia, m. w pow. tłumackim (woj. stanisławowskie), 5.000 mieszk.; fabr. maszyn rolniczych.

Otunit, ob. uranit.

Otwartych drzwi zasada, zasada, na której mocy w kolonjach obywatele wszystkich państw zainteresowanych mają mieć tam równe prawa.

Otway Thomas, dramaturg angielski, * 1652, † 1685; najlepsze utwory: „Don Carlos", „The orphan", „Venice preserved" i in.

Otwinowski Erazm, poeta, pisarz arjański z drugiej połowy XVI w.; z licznych utworów, dziś przeważnie zaginionych, znane są: „Sprawy albo historje znacznych niewiast" (1589), „Przypowieści Pana naszego Jezusa Chrystusa" (1599) i in.; niewiadomo, czy ten to E. O. jeździł 1567 w orszaku poselskim do Turcji i zostawił opis tej podróży, wyd. 1860 przez I J. Kraszewskiego pt. „Podróże i poselstwa polskie do Turcji".

Otwinowski Samuel, arjanin, † ok. 1625; pierwszy w Europie przełożył na język staropolski dzieło poety perskiego z XIII w. Saadi'ego, pt.: „Perska księga nazwana Giulistan to jest Ogród Różany".

Otwock, m. w pow. i woj. warszawskiem, przy ujściu rz. Świdra do Wisły. 8.500 mieszk.; letnisko i uzdrowisko w lasach sosnowych.

Otwornice, Foraminifera; rząd pierwotniaków z gromady Rhizopoda (korzenionóżki). Ameboidalne ciało ukryte w skorupkach różnego kształtu, zbudowanych z substancji organicznej (pseudochityna), z ziarenek piasku, płytek krzemionkowych lub też z węglanu wapnia (tylko u form morskich). Gatunki o skorupie jednokomorowej tworzą podrząd Monothalamia; należą tu formy słodkowodne. Podrząd Polythalamia obejmuje gatunki morskie o wielokomorowych skorupach. Wodniczki tętniące istnieją tylko u otwornic słodkowodnych.

Otyłość, obesitas, adipositas, nadmierne gromadzenie się tkanki tłuszczowej w ustroju; prowadzi do utrudnienia chodzenia i do zwiększenia pracy serca. Występuje u ludzi, odżywiających się nieprawidłowo lub prowadzących siedzący tryb życia; bywa cechą dziedziczną; często jest w związku z nieprawidłową czynnością narządów tzw. wydzielania wewnętrznego (jajniki, przysadka itd.).

Ötztal, dolina w dorzeczu rz. Innu w Tyrolu, wśród Alp Ötztalskich.

Ouabaina, glukozyd, otrzymywany z rodz. roślin Acocanthera, identyczny ze strofantyną, otrzymywaną ze Strophantus gratus, rosnącego w Afryce.

Ouadai, ob. Uadaj.

Ouadi, ob. Wadi.

Ouche, pr. dopływ rz. Saône (Francja zach.), dług. 100 km.

Ouchy, przedmieście Lozanny z przystanią nad jez. Genewskiem.

Oudenaarde (franc. Audenarde), m. we Flandrji Wschodniej (Belgja), nad rz. Skaldą. 7.000 mieszk.; pamiętne porażką Francuzów 1708.

Oudh, ob. Ud.

Oudinė Eugène André, rzeźbiarz i medaljer francuski, * 1810, † 1887; z dzieł: „Betsabea" (dziedziniec Luwru), „Madonna z Dzieciątkiem" (kośc. St. Gervais, Paryż).

Oudinot Charles Nicolas, ks. Reggio, marszałek Francji, * 1767, † 1847; odznaczył się we Włoszech, pod Zurychem, Austerlitz i Wagram; pobity pod Grossbeeren i Luckau; w 1815 par i minister, 1839 kanclerz Legji honorowej; 1840 gub. Domu Inwalidów.

Oudry Jean Babtiste, malarz francuski, * 1686, † 1755; malował sceny z życia zwierząt i polowania; od 1717 członek Akademji królewskiej, dyrektor słynnych zakładów tkackich w Beauvais; z dzieł: „Polowanie Ludwika XV" (gobelin).

Ouessant, wyspa na zach. wybrzeżu Bretanji (Francja), 15,6 km^2, 3.000 mieszk.; stacja telegrafu iskrowego.

Ouezzan, ob. Uezan.

Ouida (pseudonim Louise de la Ramée), powieściopisarka angielska, * 1840, † 1908; pochodziła z rodziny emigrantów francuskich, osiadłych w Anglji; napisała: „Idalia" (1867), „Tricotrin" (1870), „Under two flags" (1871), „Wanda" (1883), „Critical studies" (1901) i in.

Ouless Walter William, malarz angielski, * 1848; od 1881 członek Akademji, głównie portrecista.

Oullins, m. w dep. Rhône (Francja), nad rz. Rodanem, 12.300 mieszk.

Oulu (szwedz. Uleåborg), m. w Finlandji, przy ujściu rz. Ulea-elf do zat. Botnickiej, 21.500 mieszk.; prow. O., 165.641 km^2, 328.000 mieszk.

Ource, pr. dopływ Sekwany, dług. 97 km.

Ourcq, pr. dopływ rz. Marny (Francja płn.), dług. 80 km.

Ouro-Preto, do 1897 stolica prow. Minas Geraes (Brazylja), ok. 10.000 mieszk.; niegdyś ośrodek górn. i kop. diamentów.

Ours (Grand lac des), w. jezioro w okręgu Mackenzie (Kanada), 30.590 km^2.

Ourthe, pr. dopływ Mozy w Belgji, dług. 166 km., żeglowny.

Ouse, żeglowne rzeki w Anglji: 1) w hr. York, wpada do rz. Humber, dług. 72 km.; 2) w hr. Northampton, dług. 250 km.

Ouwater Albert van, malarz niderlandzki z XV w.; z dzieł: „Wskrzeszenie Łazarza" (Berlin), „Pocałunek Judasza" (Pinakoteka monachijska).

Ovambo, ob. Owambo.

Ovariorum descensus, ob. zstępowanie jąder.

Ovarium (łac.), oophoron (greck.), ob. jajnik; w botanice, zalążnia.

Over Darwen, ob. Darwen.

Overbeck Friedrich, malarz niemiecki, * 1789, † 1869; przywódca romantyczno-katolickiej szkoły Nazareńczyków; z dzieł: „Sprzedaż Józefa przez braci" (1816), malowidła dekoracyjne pokoju Tassa w willi Massimi, „Św. Franciszek" (St. Maria degli Angeli w Asyżu), „Triumf religji" (miejski Instytut, Frankfurt n. M.), freski w Casa Bartholdy.

Overijssel (Oberyssel), prow. Holandji, 3.347 km^2, 437.000 mieszk.; gł. m. Zwolle.

Overweg Adolf, podróżnik i geolog niemiecki, * 1822, † 1852, badacz Sudanu.

Ovibos moschatus, wół piżmowy, ssak z rodziny Bovidae; podrząd Ruminantia, rząd Artiodactyla, podgromada Monodelphia. Dług. ciała ok. 230 cm., wys. ok. 110 cm.; z wyglądu przypomina barana. Sierść długa, gęsta, miękka; pysk owłosiony; fałdu skórnego na szyi brak. Rogi szerokie, pozakręcane, schodzące się u nasady. Racice małe, przystosowane do chodzenia po śniegu, lodzie i kamienistym gruncie. Ogon krótki, ok. 7 cm. dług., ukryty w sierści. U samic 2 sutki. Żywi się porostami, mchami i trawą. Mięso samców wydaje zapach piżma, w szczególności w okresach rui. W okresie dyluwjalnym w. p. był szeroko rozpowszechniony w Ameryce Płn., Azji i Europie, obecnie zamieszkuje jedynie obszar nearktyczny (podbiegunowe okolice Ameryki Płn. i Grenlandji).

Ovidius Publius, ob. Owidjusz.

Oviductus (łac.), jajowód, ob. Fallopiusza trąbka.

Oviedo, gł. m. Asturji, stol. prow. O. (Hiszpanja płn.), 70.000 mieszk.; siedz. bisk., katedra, ratusz, uniwersytet; przemysł włókienniczy, skórzany; prow. O., 10.395 km^2, 754.000 mieszk.

Ovipara, zwierzęta, których jaja zostają zapładniane dopiero w chwili składania (np. owady, płazy bezogonowe), lub bezpośrednio po złożeniu (jeżowce, ryby).

Ovis, owca, rodzaj średniej wielkości ssaków z rodziny Bovidae; podrząd Ruminantia, rząd Artiodactyla, podgromada Monodelphia. Czoło płaskie albo wklęśnięte; rogi u nasady ściśnięte z przodu ku tyłowi, spiralnie poskręcane i zagięte do tyłu. Pysk owłosiony; podbródek pozbawiony brody. U samic 2 sutki na brzuchu. Okres ciąży trwa od 20 do 25 tygodni. Żyją towarzysko rodzinami lub w małych stadach, pod przewodnictwem starego samca. W stanie dzikim zamieszkują górzyste okolice całego świata, z wyjątkiem Ameryki Płd. i Australji. Łatwo się oswajają i wtórnie nie dziczeją. Z licznych gatunków należą tu: Ovis musimon, muflon, jedyna dzika owca europejska, zamieszkująca Korsykę i Sardynję stadami od 50 do 100 sztuk. Samice często bez rogów. O. Vignei, owca stepowa, szeroko rozpowszechniona w Azji (Himalaje, Afganistan, Persja, Beludżystan, Chiwa i Buchara). O. ammon, argali, jedna z największych owiec dzikich, zamieszkuje wyżyny Azji Środk. O. canadensis, o. kanadyjska, jedyna amerykańska owca dzika, odznacza się ogromnemi rogami, szczególnie grubemi i silnemi u starych baranów. Zamieszkuje stadami do 30 sztuk Góry Skaliste w Kalifornji. Owca domowa (O. aries), występująca w wielu rasach, różniących się kształtem rogów (niektóre są zupełnie bezrogie, inne mają po 2 pary rogów), długością ogona (niektóre nie mają go wcale) oraz rozmaicie wykształconą sierścią (wełna), pochodzi od kilku dzikich gatunków, w szczególności od Ovis musimon, O. Vignei i O. ammon. W r. 1924 Polska posiadała ok. 2.500.000 sztuk.

Ovolemma, błona jajowa.

Ovovipara, zwierzęta (np. liczne robaki, ptaki), których jaja ulegają zapłodnieniu wewnątrz organizmu macierzystego i w chwili składania zawierają zarodek, mniej lub więcej posunięty w rozwoju.

Ovulum, ob. zalążek.

Ovum (łac.), jajo.

Owacja (łac. ovatio, triumf), w starożytnym Rzymie mniej uroczysta forma wjazdu triumfalnego bohatera. W języku polskim oznacza głośne wyrażanie czci lub uznania dla jakiejś osoby.

Owada, herb polski: w polu czerwonem na zielonym pagórku brama złota ukoronowana; nad hełmem w koronie szlacheckiej trzy pióra strusie białe.

Owadożerne, ob. Insectivora.

Owadożerne (mięsożerne) rośliny, rośliny, zaopatrzone w urządzenia do chwytania i przytrzymywania drobnych zwierzątek, przedewszystkiem owadów. Schwytane owady roślina trawi, wydzielając odpowiednie soki trawienne, pod których wpływem białko owadziego ciała rozpuszcza się i zostaje wessane. Tą drogą ow. rośl., rosnące zazwyczaj na glebach ubogich, zyskują pokarm azotowy. Do chwytania owadów jednym roślinom, np. muchołówce (Dionea), służą zamykające się przy podrażnieniu liście, innym — rosiczce (Drosera) włoski, wydzielające lepką ciecz, któremi są pokryte liście (skoro owad dotknie się włoska i w jego lepkości ulgnie, to włosek przekrzywia się do środka, a podrażniona tym bodźcem blaszka, przesyła podrażnienie do innych włosków, które zaginają się, otaczając owad), jeszcze innym, np. u pływacza (Utricularia), liście, przekształcone w pęcherzyki lub, jak u dzbanecznika (Nepenthes) w kubki, na których dnie znajduje się wodnista ciecz trawiąca.

Owady, ob. Insecta.

Owalnica, wieś w kształcie wrzeciona, składająca się z dwóch łukowatych, gęsto zabudowanych ulic. Wewnątrz znajduje się plac, staw, cmentarz itp.; pola w szachownicę. O. jest formą przejściową między okolicą a ulicówką; występuje pomiędzy granicą słowiańsko-niem. w XI w. (Elba), a polsko-litewską w XV w.

Owambo (Ovambo), lud płd. Bantu, pokrewny Hererom, zamieszkujący płd. zach. Afrykę, ok. 60.000 głów.

Owca, ob. Ovis.

Owcze wyspy, ob. Faroer.

Owczy giez, ob. Oestridae.

Owelkowate, ob. Proteales.

Owen Richard, anatom angielski, * 1804, † 1892; profesor w College of Surgeons, następnie dyrektor oddziału przyrodniczego w British Museum; przeciwnik darwinizmu; napisał: „Odontography", „Lectures of comparative anatomy", „On the fossil mammals of Australia" i in.

Owen Robert, filantrop i działacz społeczny angielski, * 1771, † 1858; jako właściciel wielkiej tkalni w New-Lanark w Szkocji,

przeprowadził szereg urządzeń filantropijnych dla robotników (skrócony dzień pracy, czytelnie, szkoły, wzorowe mieszkania itd.); jednocześnie, wspólnie z lordem Shaftesbury, prowadził kampanję o ograniczenie wieku pracowników fabrycznych i przyczynił się do uchwalenia prawa z 1819, zakazującego pracy małoletnich poniżej lat 9-ciu; było to pierwsze ochronne prawo pracy; 1825 założył w Ameryce kolonję, opartą na zasadach idealnego komunizmu; pomimo znacznego poparcia finansowego, kolonja ta, New-Harmony, w krótkim czasie zbankrutowała; wówczas Owen wrócił do kraju i po różnych próbach zatrzymał się na kooperatywnej zasadzie bezpośredniego zetknięcia producenta z konsumentem, łącząc ją z tendencją do usunięcia pieniędzy i zastąpienia ich tzw. bonami pracy (przedmioty są oceniane w jednostkach czasu, potrzebnego do ich wyprodukowania i według tej oceny wymieniane); 1832 utworzył oparty na powyższych zasadach „Narodowy Magazyn Sprawiedliwej Wymiany Pracy" (National Equitable Labour Exchange) w Londynie. Magazyn wkrótce zbankrutował, lecz stał się pobudką do założenia pierwszej kooperatywy spożywczej w Rockdale w 1844 r. Dlatego Owen jest uważany za ojca kooperacji. Napisał: „The New Moral World".

Owen Stanley Range, łańcuch górski na wyspie N. Gwinei, do 4.032 m. wys.

Owensboro, m. w stanie Kentucky (St. Zj. Am. Płn.), 17.000 mieszk.

Owernja, ob. Auvergne.

Owidjusz (łac. Publius Ovidius Naso), poeta rzymski, * 43 przed Chr. w Sulmonie; mieszkał w Rzymie; w r. 8 po Chr., prawdopodobnie wmieszany w jakiś skandal dworski w związku ze swawolnością niektórych utworów, zesłany przez cesarza Augusta do m. Tomi nad m. Czarnem, gdzie † zdaje się w r. 18. Najwykwintniejszy i najpopularniejszy poeta erotyczny Rzymu augustowskiego, dzięki przedewszystkiem swym elegjom miłosnym („Amores"), z któremi łączą się nastrojem swawolnym i motywami: „Ars Amandi" („Sztuka kochania"), „Remedia Amoris" („Środki na odkochanie się") tudzież „Medicamina Facies Femineae" („Kosmetyki oblicza kobiecego"). Do poezji erotycznej należą też „Epistolae" lub „Heroides" tj. w formę elegijną ujęte listy kobiet i mężczyzn mitologicznych. Nastrój swawolny znika zupełnie w płaczliwych elegjach, pisanych na wygnaniu („Epistolae ex Ponto" i „Tristia"). Kalendarz wierszowany dał O. w (nieskończonych) „Fasti", a wspaniałą powieść poetycką o fantastycznych przemianach postaci mitologicznych, w XII księgach „Metamorphoses" („Przemiany"). O. był obok Wergiljusza najchętniej czytanym pisarzem w wiekach średnich. Znany i popularny w Polsce od epoki humanizmu, w której zaczęto go, jako umarłego „wśród Sarmatów" i władającego podobno (jak sam zapewniał) ich językiem, uważać za Sarmatę t. j. Polaka. (Por. G. Przychocki, „Grób Owidjusza w Polsce"). Przekłady Owidjusza w Polsce częste, począwszy od w. XVI. (Por. T. Sinko, „Wiązanka wierszy Owidjusza", Wstęp).

Owidzki Jan, malarz, * 1852, † 1903; kształcił się w warsz. Szk. Rys. i w Monachjum. Ważniejsze prace: „Wypłata robocizny", „Przerwany pojedynek", „Echo", „Votum".

Owies, Avena, rodzaj traw (Gramineae), o kłosach dużych, do 1 cm. i więcej dług., 2 lub więcej kwiatowych, zebranych w wiechy; plewy dłuższe od plewki, opatrzonej zazwyczaj na grzbiecie oścją przegiętą i w dolnej części śrubowatą (tylko u form uprawianych bywa ość prosta lub zupełnie zanikła). Owoc bruzdowany, najczęściej zrośnięty z plewami. Pospolicie uprawiane gatunki: A. sativa, o. zwyczajny, o źdźble ponad 1 m. wysok., wiesze dużej, rozpierzchłej, kłoskach 2—3 kwiatowych, oraz A. orientalis, o. jednostronny, różniący się od poprzedniego krótszem i sztywniejszem źdźbłem i b. gęstą, jednostronnie zwieszoną wiechą. Pochodzą ze wschodniej i środk. Europy; pierwotną ich formą jest najprawdopodobniej A. fatua, o. głuchy, pospolity chwast zbożowy. O. jest zbożem jarem. Rzymianie poznali go dopiero u Celtów i Germanów, którzy o. już wówczas uprawiali. Na północy uprawa owsa dochodzi do 66° szer.; o. na wilgotnem podgórzu jest najwięcej rozpowszechnionem zbożem; w Alpach uprawia się go jeszcze na wys. 1870 m., w Karpatach do 1450 m. W górzystych okolicach na północy używa się jako pożywienia dla ludzi (placki, chleb owsiany, Quaker Oats — rodzaj niemielonej pożywki), pozatem głównie używany bywa na paszę.

Owinięcie bifilarne, w elektrotechn. nawijanie drutem, złożonym we dwoje; stosuje się przy sporządzaniu cewek oporowych. Prąd, płynący po drucie w jedną stronę i wracający tuż obok w stronę przeciwną, nie wywiera nazewnątrz działań magnetycznych.

Owińska, w. w pow. i woj. poznańskiem, nad rz. Wartą; klasztor Cystersek z XIII w., przerobiony na zakład dla umysłowo chorych.

Owoc, twór roślinny, powstający z przekształcenia zalążni (owocolistków) słupka. Typowy owoc składa się z 2 części: owocni (pericarpium), utworzonej ze ścian rozwiniętej zalążni, i nasion. Ścianka zalążni, przekształcając się w łupinę owocową, albo twardnieje i drewnieje, lub też odwrotnie, staje się miękka i soczysta; często znacznie grubieje. Zwykle możemy w niej odróżnić 3 warstwy: zewnętrzną — obowocnię (exocarpium), środkową — śródowocnię (mesocarpium) i wewnętrzną — wowocnię (endocarpium). Z nich śródowocnia zazwyczaj rozwija się najsilniej, wowocnia często bywa zdrewniała, tworząc tzw. pestkę owocu. Owoce bywają nadzwyczaj rozmaite, zarówno co do kształtu, jak i co do budowy (ob. Botanika, Tablica I, 49—56). Owoc, powstały z 1 owocolistka, o owocni suchej, otwierającej się przy dojrzeniu wzdłuż szwu brzusznego, zowie się mieszkiem (filliculus), np. u tojadu. Strąk (legumen) różni się od niego tylko tem, że pęka wzdłuż szwów brzusznego i grzbietowego — np. groch. Łuszczyna (siliqua) powstaje z 2-ch owocolistków, zrosłych brzegami, i przedzielona jest błoniastą przegrodą, na której siedzą nasiona; tworzą się w ten sposób dwie komory, otwierające się wzdłuż linji szwu; owoce te są właściwe roślinom krzyżowym. Tam, gdzie słupek utworzony jest z kilku owocolistków, powstaje owoc, zwany torebką (capsula), otwierający się albo wskutek pękania owocolistków na szwach, albo przez otworki, powstające w określonych miejscach torebki, np. makówka maku. Przez niełupkę (achaenium) rozumiemy owoc o owocni suchej, nieotwierającej się; tu rozróżniamy: orzech (nux), mający okrywy zdrewniałe, niezrośnięte z nasieniem; skrzydlak, opatrzony błonką skórzastą w kształcie jednego lub 2 skrzydeł; ziarniak (caryopsis), złożony z jednego suchego owocolistka, zrośniętego z okrywami nasienia, np. owoce traw. Owoc suchy, złożony z wielu owocolistków, rozpadających się po dojrzeniu na niepękające części, zwiemy rozłupnią (schizocarpium). Takie owoce posiadają baldaszkowate, tudzież ślaz. Jeżeli owocnia jest we wszystkich swych warstwach mięsista, to owoc zowiemy jagodą (bacca), jak u borówki, winorośli. Wreszcie, gdy pod mięsistą śródowocnią mieści się twarda wowocnia, mamy do czynienia z pestkowcem (drupa), np. czereśnie, śliwki. Gdy na wspólnem dnie kwiatowem znajduje się kilka mniej lub więcej zrośniętych ze sobą owoców, powstałych ze słupków jednego kwiatu, nazywamy taki owoc wielokrotnym, np. pestkowce maliny. Jeżeli oprócz słupka inne części kwiatu biorą udział w rozwoju owocu, to nazywamy je szupinkami. Do owoców szupinkowych zaliczamy np. żołędzie dębu, u których wielolistkowa okrywa kwiatowa tworzy twardą miseczkę. Czasami szupinka mięśnieje i stanowi nie okrywę owocu, lecz jego część, np. u jabłka, gruszki rozrasta się dno kwiatowe i kielich, u poziomki główną mięsistą część owocu stanowi rozrośnięte dno kwiatowe, na którem osadzone są drobne ziarniste właściwe owoce (niełupki).

Owoce morskie, ob. Frutti di mare.

Owocnia, ob. owoc.

Owocolistek, ob. owoc.

Owocowe drzewa i krzewy, drzewa i krzewy, dostarczające owoców jadalnych. W naszym klimacie najczęściej uprawiane w tym celu są, z drzew: jabłonie, grusze, śliwy, czereśnie i wiśnie, rzadziej, głównie na południu Polski (Zaleszczyki), morele i brzoskwinie; z krzewów: agrest, porzeczki, maliny oraz winorośl.

Owocowe wino, trunek, przygotowywany z soku owoców (nie winogron) zapomocą fermentacji alkoholowej; najbardziej znane gatunki: jabłecznik, porzeczniak, maliniak.

Owodnia, ob. błony płodowe.

Owodniowce, Amniota, nazwa, obejmująca kręgowce wyższe (ssące, ptaki i gady), u których w stanie zarodkowym istnieje owodnia (amnion), w przeciwstawieniu do bezowodniowców, Anamnia, tj. kręgowców niższych (ryby i płazy).

Owologja, nauka o jajach.

Owrucz, m. pow., gub. wołyńska (Ukraina), nad rz. Norynią, 6.000 mieszk.; niegdyś stol. ziemi drewlańskiej; kościół rz.-kat.

Owrzodzenie, ubytek na powierzchni skóry lub śluzówki, powstały wskutek zniszczenia tkanek przez jakieś procesy chorobowe (zropienie, nowotwory, martwica).

Owsik, ob. Oxyuris vermicularis.

Owsiński Kazimierz, artysta dramatyczny, * 1752, † 1799. Ulubieniec W. Bogusławskiego. Pierwszy aktor polski, który zwiedził Europę.

Owulacja (łac.), jajeczkowanie, jedna z czynności jajnika; polega na okresowem (np. u kobiet co 4 tygodnie) wydalaniu jaj dojrzałych, zdolnych do zapłodnienia.

Owuliści, zwolennicy błędnej teorji, panującej w XVIII w. aż do czasów Wolffa (* 1733, † 1794), według której w jaju znajduje się już zupełnie ukształtowane ciało zwierzęcia, stanowiące przyszłe pokolenie. Plemnik służy tylko za pokarm dla płodu, zawartego w jaju, względnie rola plemnika ogranicza się do pobudzenia jaja do rozwoju i wzrostu. Do szkoły owulistów należeli: Malpighi, Malebranche, A. Haller, Bonnet. Ob. szufladkowa teorja.

Oxalidaceae, szczawikowate, rodzina roślin dwuliściennych z rzędu Geraniales (dziobowe). Przeważnie zioła, rzadziej rośliny drzewne okolic zwrotnikowych i podzwrotnikowych Azji i Afryki, rzadsze w okolicach umiarkowanych. Rodzaje: Oxalis (ob.), Biophytum, Averrhoa.

Oxalis, szczawik, rodzaj roślin zielnych z rodziny Oxalidaceae, rozpowszechnionych na całej kuli ziemskiej, o liściach przeważnie 3-listkowych. O. acetosella, sz. zajęczy (Rys.: *a* przekrój podłużny kwiatu, *b* owoc), bylina do 5 cm. wysok., o kwiatach białych, czerwono-żyłkowanych; kwitnie IV—V. Pospolity w całym kraju: cieniste lasy i zarośla. O. stricta, sz. żółty, O. corniculata, sz. różkowaty, kwitną żółto V—IX; chwasty polne i ogrodowe, zawleczone, pierwszy z Ameryki Płn., drugi z płd. Europy.

Oxalis acetosella.

Oxaluria, choroba przemiany materji, polegająca na nadmiernem wydzielaniu w moczu soli kwasu szczawiowego. Często prowadzi do osadzania się kamieni w miedniczkach nerkowych lub w pęcherzu.

Oxenstierna Axel hr., szwedzki mąż stanu, * 1583, † 1654; kanclerz za Gustwa Adolfa od 1636 jeden z opiekunów kr. Krystyny; zręczny dyplomata.

Oxford, ob. Oksford.

Oxford Robert Harley hr., mąż stanu angielski, * 1661, † 1724; 1701 speaker Izby niższej, 1710 podskarbi; oskarżony o zdradę stanu 1714, do 1717 więziony.

Oxiński Józef, partyzant 1863 r., * 1840, † 1908; wychowaniec szkoły wojskowej w Genui, uczestnik powstania styczniowego, w którem doszedł do stopnia pułkownika, dowódca sił zbrojnych pow. piotrkowskiego; studja techniczne w Paryżu; inżynier Wydziału Krajowego we Lwowie.

Oxus, ob. Amu-Darja.

Oxycoccos, żórawina, rodzaj roślin z rodziny Ericaceae (wrzosowate). O. quadripetala, ż. błotna, bylina o łodyżkach delikatnych, pełzających, listkach drobnych, owalnych, zimotrwałych, brzegiem podwiniętych, z wierzchu zielonych, spodem sino-białych. Kwiaty po 1—3 na szczytach gałązek, o płatkach różowych, wdół odwiniętych. Kwitnie VI—VII. Owoc — jagoda czerwona. Torfowiska, mokre lasy sosnowe; pospolita. Owoce używane do wyrobu soków i konfitur.

Oxygenium (greck.), tlen (ob.). O. peroxydatum, nadtlenek wodoru (H_2O_2), woda utleniona.

Oxymel, mieszanina 1-ej części octu z 99 częściami miodu; służy, jako zaprawa do niektórych leków, np. o. scillae.

Oxyopia, nadmierna bystrość wzroku.

Oxyuris vermicularis, owsik, robak z rodziny Ascaridae; rząd Nematodes Nicienie). Barwa ciała biała; dług. samca ok. 3—5 mm; samica dochodzi do 1 cm. Pasorzytuje w jelicie grubym człowieka, zwłaszcza u dzieci. Powoduje owrzodzenia i swędzenie w okolicy odbytnicy. Rozwój bezpośredni. Zarażenie się odbywa za pośrednictwem drobnych jajeczek, które dostają się do ust z pokarmem, zanieczyszczonym np. odchodami.

Oyama Iwao, marszałek japoński, * 1841, † 1916; 1880—96 minister wojny, 1894 wódz w wojnie jap.-chińskiej; 1895 zdobył Wej-hajwej i Port Artura; wódz w wojnie ros.-jap., zwycięzca pod Laojanem, Szu-ho i Mukdenem.

Oz (szwedzk. asar), pagórki wydłużone, niekiedy kilka a nawet kilkanaście km. dług., kilkanaście m. wysok., złożone z warstwowanych żwirów i piasków. Dość liczne na obszarach, ongiś zajętych przez lodowiec skandynawski w epoce lodowcowej.

Ozaena (greck.), „cuchnący" nieżyt nosa, przewlekłe zapalenie błony śluzowej nosa z wydzieliną płynną, ropiastą, o odrażającym zapachu. Choroba bardzo uporczywa, często spowodowana przez kiłę.

Ozanam Antoine Frédéric, pisarz francuski, * 1813, † 1853; prof. literatur obcych w Sorbonie paryskiej; prace: „Études germaniques pour servir à l'histoire des Francs" (2 t., 1847—49), „Dante et la philosophie catholique au treizième siècle" (1839), „Les poètes franciscains en Italie au treizième siècle" i in.

Ozark Mountains, pasmo górskie w St. Zj. Am. Pn., ciągnące się od Red River w stanie Oklahoma do połączenia się Missuri z Missisipi; wys. od 600 do 900 m.; obfituje w drzewo, rudy cynkowe i węgiel kamienny.

Ozdoba, herb polski: w polu górnem srebrnem czerwony klucz wpoprzek, w dolnem błękitnem — gwiazda złota z dwoma piórkami strusiemi u góry; w hełmie trzy pióra strusie, czerwone między białemi.

Ozdobniki, ob. ornamenty.

Ozeasz, pierwszy z 12 tzw. mniejszych proroków. Żył w drugiej połowie VIII w. przed Chr.

Ozębna, periodontium, błona łącznotkankowa, przymocowująca ząb do zębodołu. O. zapalenie, ob. periodontitis.

Ozieri, m. w prow. Sassari na Sardynji (Włochy), 9.400 mieszk.

Oziębiacz, ob. kilsztok.

Oziębiające maszyny służą do silnego oziębiania gazów lub cieczy, wzgl. do ich skraplania lub zamrażania. Oziębianie wywołać można przez topienie i rozpuszczanie ciał, przez parowanie cieczy (np. amoniaku skroplonego w maszynie Lindego) i przez nagłe i adiabatyczne rozprężanie gazów (maszyna Hampsona i Lindego, 1895).

Oziębiające mieszaniny służą do otrzymywania niskich temperatur dzięki zużyciu ciepła, towarzyszącemu zamianie ciał stałych na ciecze przez topnienie lub przez rozpuszczanie. Lód, zmieszany z chlorkiem sodu w stosunku 3 : 1, daje temperaturę —21°, lód z krystalicznym chlorkiem wapnia w stosunku 1 : 2 daje — 42°.

Ozimina, ob. zboże.

Ozokeryt, wosk ziemny, mieszanina wyższych węglowodorów; znajduje się w woj. Lwowskiem i Stanisławowskiem. Składa się głównie z parafin. Ma wielkie znaczenie przemysłowe.

Ozon, związek nieorganiczny, polimeron tlenu, O_3; gaz barwy niebieskiej o ostrym zapachu, skrapla się na ciecz ciemno-niebieską, temp. wrzenia 119°. W wodzie rozpuszcza się łatwiej niż tlen; posiada bardzo silne własności utleniające. O. otrzymany został po raz pierwszy przez von Marum'a w 1785; ma szerokie zastosowanie przy sterelizacji wody do picia.

Ozorków, m. w pow. łęczyckim (woj. łódzkie), nad rz. Bzurą, 12.500 mieszk.; ognisko przemysłu włókienniczego, przeważnie przędzalnie bawełny i wełny.

Ozylja, niem. Oesel, est. Kure-Saare albo Saaremaa, estońska wyspa na Bałtyku, 2.618 km², 42.000 mieszkańców; stol. Arensburg.

Ozyrys.

Ozyrys, egipski bóg zmarłych, syn Keba i Nut, brat i małżonek Izydy, ojciec Horusa.

Ożanka, ob. Teucrium.

Ożarowski Piotr, ostatni hetm. w. kor.; od 1768 regimentarz gen. wojsk kor. i pis. w. kor. Przeciwnik konstytucji 3 maja; 1793 obrany przez Targowicę hetm. Brał udział w delegacji, która podpisała 2-gi rozbiór Polski. Powieszony przez lud w czasie insurekcji warszawskiej 1794.

Ożarów, m-ko w pow. opatowskim (woj. kieleckie), 5.000 mieszk.; łomy wapienia.

Ożotka, ob. Syrenia.

Ożwia, ob. Loasa.